HISTORIJSKI ARHIV
U KARLOVCU

PRVA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

na području

Karlovca Korduna
Gline Like
Gorskog kotara
Pokuplja i Žumberka

ZBORNIK 3

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 3

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 3

Redakcija
IVO BUTKOVIĆ, prof. IVO FURJANIĆ, prof. TOMISLAV MAJETIĆ,
MILE MRKALJ, dr ĐURO STANISAVLJEVIĆ i mr ĐURO ZATEZALO

Odgovorni urednik
Mr ĐURO ZATEZALO

Tehnički urednik
MILENA MIHALINEC

TISAK: GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE, ZAGREB

PRVA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA NA PODRUČJU

KARLOVCA • KORDUNA • GLINE • LIKE
GORSKOG KOTARA • POKUPLJA I ŽUMBERKA

KARLOVAC 1971

ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ В КАРЛОВЦЕ СБОРНИК III

THE HISTORICAL ARHIVES IN KARLOVAC
ANTHOLOGY III

HISTORISCHES ARCHIV KARLOVAC
DAS SAMMELBAND III

ПЕРВЫЙ ГОД НАРОДНООСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ НА ТЕРИТОРИИ КАРЛОВЦА, КОРДУНА, ГЛИНЫ, ЛИКИ, ГОРСКОГО КОТАРА, ПОКУПЛЯ И ЖУМБЕРКА

THE FIRST YEAR OF THE NATIONAL LIBERATION WAR
ON THE TERRITORY OF KARLOVAC, KORDUN, GLINA, LIKA,
GORSKI KOTAR, POKUPLJE, AND 2UMBERAK

DAS ERSTE BEFREIUNGSKRIEGSJAHR AUF DEN
GEBIETEN VON KARLOVAC, KORDUN, GLINA, LIKA,
GORSKI KOTAR, POKUPLJE UND ŽUMBERAK

Uz 30-godišnjicu ustanka naroda Jugoslavije knjigu posvećujemo narodu Banije, Gorskog kotara, Korduna, Like, Pokuplja i lumberka koji je svojom herojskom borbom dao velik doprinos oslobodilačkom ratu Hrvatske

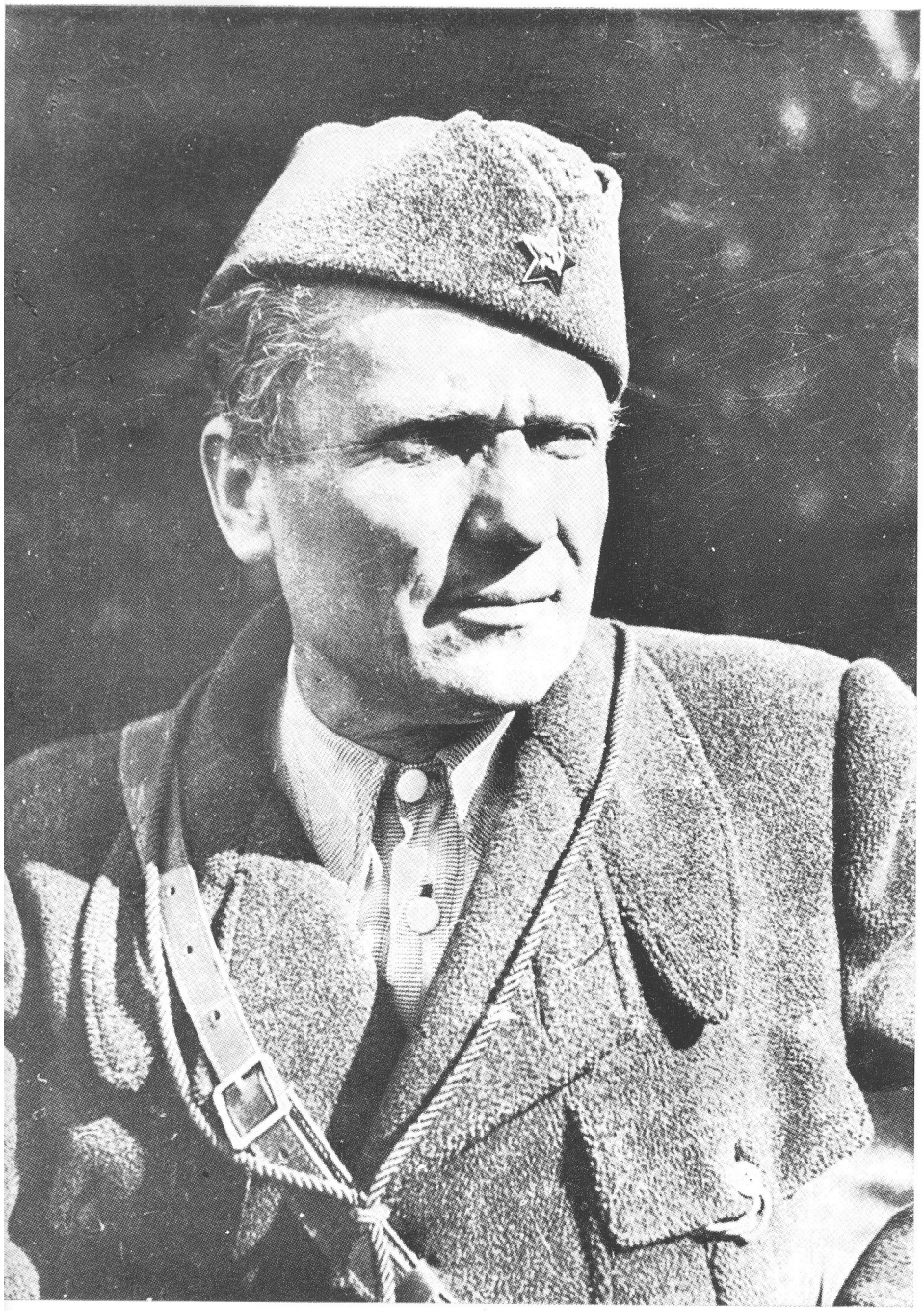

VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ JOSIP BROZ TITO

UVODNA NAPOMENA

U povodu 30-godišnjice ustanka naroda Jugoslavije Historijski arhiv u Karlovcu predaje čitalačkoj i stručnoj javnosti ovo djelo naših istraživača NOB-e i sjećanja aktivnih učesnika i nosilaca događaja koji su prije puna tri decenija označili uvod u suvremeni život. Brojnim sličnim publikacijama koje će u ovoj jubilarnoj godini izdati srodne ustanove pridružuje se i ova o mozaiku zbivanja na području Like, Gorskog kotara, Korduna, Pokuplja, lumberka i dijela Banije. Njome će se nesumnjivo upotpuniti slika našeg pokreta u ustaničkoj 1941. i dijelu 1942. godine, čiji su ciljevi za cijelu zemlju jedinstveni i žrtve na putu pobjede neizbrojne. Ova i slične slike iz 1941. i 1942. godine koje se dobivaju iz sjećanja učesnika i organizatora izraz su njihova videnja i događaja. Oni nastoje da sve to po svojim doživljajima zabilježe kako se ne bi nista zaboravilo iz života te junačke, a za nekoga čudne generacije koja je izvršila »juris na nebo« u stravičnoj situaciji poslije aprilskog poraza; zapravo generacije koja nije predstavljala nikakve »übermensche«, već jednostavno bila velika zato sto je znala sto treba da radi, imala program, znala identificirati interese svoga naroda i svoga pokreta, izvela pouke za akciju i prevladala dijalektički vrijeme koje je izgledalo puno nerazmrsivih protivrječnosti.

Slika ovih sjećanja ima vrijednost poniranja u složenost ljudskih i društvenih situacija uvijek nedostupnih historičaru — stručnjaku, čovjeku od zanata, koji historiju saznaje iz dokumenata, posredujući rekonstrukciju svojim duhom, posto se razišla magla od baruta i razvili oblaci nad vremenom. On se javlja kad se smire strasti i ugasi društvena drama.

Koliko je historičar dobio udaljavanjem od dogadaja na objektivnosti suđenja, toliko je izgubio time sto je nemoćan da osjeti dah dogadaja kako su ga vidjeli i doživjeli suvremenici. Ili, jo"s bolje, oni koji su pravili historiju. Ako su oni negdje i pogriješili, bilo precjenjujući ili nesposobni da produ kroz naslage suvremenih zabluda i ograničenja, to je mnogo manje od onog što se dobiva od atmosfere vremena i društvenog kolorita, nigdje neispisanih pojedinačnih sudbina, ljudske strasti, raspinjanja i dilema. Tu ljudsku stranu, taj lični doživljaj historije odražavaju nam jedino sjećanja utisnuta u memoarski zapis ili toplu, neposrednu evokaciju preživjela svjedoka.

U tome je trajna vrijednost sadržaja ovakvih i sličnih publikacija. Nije u pitanju samo njihova vrijednost kao historiografskog izvora, funkcionalno namijenjenog sutrašnjici kao vrelu iz kojeg treba da crpe podatke historičari koji dolaze, već i odgojno štivo za suvremene naraštaje koji žive u društvu čiji su temelji udareni onda kad su pisci zapisa bili u prvom frontu onih koji su pravili historiju. A oni, ostavljajući svoja sjećanja, ne žive u zabludi da zavještaju historiji posljednju riječ o svojoj revolucionarnoj mladosti i nesebičnoj žrtvi, idealizmu koji ih je krasio, vjeri bez primjera, čistoti ubjeđenja, svemu onome što je kvasac svakog progresa. Drukčije rečeno, ova sjećanja o sebi i svojim suvremenicima nisu nikakav »spomenik za životanego, jednostavno, unutrašnja potreba, lični poriv, da se iznese svoj pogled, otme od vremena koje nemilosrdno protiče, zasipavajući bujičnim sadržajima dojučerašnje, svaki podatak, pojedinačni, grupni i društveni doživljaj jedne prijelomne godine. Ne da bi se sudilo bez priziva, nego da bi se ostavilo u nasljeđe naraštajima koji su stasali ili koji tek staju na noge.

Sa Zbornikom I Zbornik III čini jedinstvenu cjelinu. Tako se sada u jednoj kompaktnoj cjelini obuhvaća ustanička 1941. i dio 1942. godine za krajeve na kojima se prostirala djelatnost dvaju okružnih komiteta: za OK KPH Karlovac i OK KPH za Liku. Bila bi, čini mi se, nenadoknadiva šteta kad bi se plemenita zamisao Karlovačkog arhiva zadržala samo na ovim dvjema knjigama i u okviru ove jubilarne godine. Avangarda 1941. postepeno nestaje, po sili fizičkih zakona dotrajava, a mnogo toga u vatri svakodnevne socijalističke izgradnje nije stigla da kaže. A vrijeme nosi. zaborav snagom nemilosrdne neumitnosti.

Sabirući sjećanja znanih i manje znanih boraca, pomaže se rekonstrukciji zbivanja, nadoknađuju izvorne praznine, dopunjuju dokumenti koji nikada ne mogu sve da kažu, koji ostaju nepotpuni pred riječju živih

svjedoka. Fond dopunskih izvora time se obogaćuje, unose u nj nove pojedinosti, daju svježija i zaobljenija tumačenja. Danas samo možemo žaliti što su mnogi iz kolone 1941. nestali a da nisu uspjeli izraziti svoj pogled na događaje i iznijeti svoja sjećanja. Nadajmo se da budući entuzijasti na tom poslu, u smislu organizatora, neće nedostajati narednih godina, a na drugoj strani da skromna društvena sredstva ne bi smjela presušiti dok se taj posao ne dovede dokraja.

Ovaj najnoviji Zbornik stručnih priloga i sjećanja, koji predaje javnosti Historijski arhiv u Karlovcu, otkriva svu složenost u kojoj je morala djelovati revolucionarna garda Jugoslavije sudbonosne 1941. godine i dalje. Sjećanja i stručni prilozi, u njemu objavljeni, oživljuju snagom ubjedljivije ljudske riječi i potresnog dokumenta istovremeno surova i veličanstvena vremena. Iz tmine zaborava iskrsavaju pojedinci i njihov u ono vrijeme neprimijećeni heroizam, teškoće s kojima su se suočavale organizacije KP, pojedini usamljeni aktivisti, rodoljubi iz sela i varoši. Samo da se radi o oživljavanju kaleidoskopa tih ličnosti i njihove djelatnosti pa se može reći da je napor priređivača ove publikacije i autora bio vrijedan poštovanja. Opća linija Partije u kovitlacu poraza stare države, ustaničkih priprema, nacionalnih sukoba i isključivosti razotkriva se u neposrednoj primjeni. Akcija je uvijek, pa i 1941, bila najbolja verifikacija stavova i politike KP. Rijetko zamršena zbivanja vezana za početak oslobodilačkog rata i ujedno borbe za socijalno oslobođenje, međunacionalni odnosi u našim mješovitim krajevima, utjecaja međunarodne sredine i perfidna politika okupatora daju se kroz konkretne relacije djelovanja tih aktivista. Sve se to najbolje reflektira kroz kazivanja učesnika. Već 1941. ustajući na poziv KP da brane svoj život, slobodu — ličnu i svoga naroda, za bolju sutrašnjicu, ustaničke snage spomenutih krajeva svrstavale su se u front antifašističke borbe svih naroda Jugoslavije i demokratskih naroda svijeta.

Iz priloga se vidi kako se ustanak razvijao pod najtežim uslovima međunacionalnih obračuna koje je okupator smišljeno izazivao, koristeći se akumuliranom mržnjom i netrpeljivošću iz ranijeg perioda. Ma koliko da su okolnosti, ne samo vojničke, nesrazmjerno bile teške u odnosu na ljudski i materijalni potencijal, narodi tih krajeva, Srbi i Hrvati, seljaci i radnici pečalbari i »fremti«, đaci i studenti smogli su snage i, ulažući tako reći natčovječanske napore, prebrodili teškoće 1941, da bi već u njoj [1] [n]*<*rednoj nadvladi neprijatelja i želi plodove svoga jedinstva i svoje borbe.* Ti *krajevi, nastanjeni gotovo seljačkom sirotinjom, bili su i do*

rata išarani skojevskim i partijskim organizacijama koje je narod prihvatio kao svoje najrođenije, okupljao se oko njih i slijedio njihovu politiku, imali su svoje borce u španjolskom građanskom ratu, od kojih su se mnogi vratili 1941. da pomognu svome narodu u njegovim najsudbonosnijim danima, imali su svoju tradiciju, buntovničku i revolucionarnu, što sve zajedno, pri jasnom sadržaju borbe za slobodu, za nacionalno i socijalno oslobođenje nije bilo teško svrstati u hodu u nesalomljivu snagu svoga na svome. Ti su krajevi bili čvrsto vezani s kadrovima radničke klase Zagreba i Karlovca, i narod je čvrsto vjerovao i u njihovu snagu tamo i u pomoć koju su mu pružali ovdje. U tim krajevima ni ustaše ni okupator nisu nikada dobili masovnu podršku. Narodi tih krajeva nakon prvog šoka sve više i više ulaze u borbu, stvarajući i svoju vojsku i svoju vlast, stvarajući nerazrušivo jedinstvo krvlju cementirano od koje su se razbijale »nepobjedive« armije Njemačke i Italije, a ustaše i četnici bježali glavom bez obzira. Kroz svoju dugogodišnju historiju narodi tih krajeva, Srbi i Hrvati, znali su uvijek, pa i u situacijama koje su izgledale beznadežne, da nađu svoje pravo mjesto dajući visok prilog borbi za slobodu, za progres, čemu su se drugi mogli samo diviti. Ono što su narodi tih krajeva pretrpjeli u toku prve godine narodnooslobodilačkog rata, one žrtve, patnje i poniženja koja su podnijeli i, usprkos svemu tome, ona svijest, entuzijazam, vjera u sebe i sutrašnjicu, nesebičnost, herojstvo, širokogrudnost i čovječnost koju su pokazali u najsudbonosnijim danima svoje historije, zadivili su i zadivljuju cio svijet, pa čak i njegove neprijatelje. Baklja slobode i bratstva koju su 1941. zapalili narodi tih krajeva bila je i ostaje neugašena. Sve mračne sile zajedno juče, danas i sutra ne mogu je i neće je ugasiti. Napajajući se na izvorima predaka nju visoko uzdignutu nose novi naraštaji, rasplamsavaju je i rasplamsavat će je sve više i više, sve dalje i dalje.

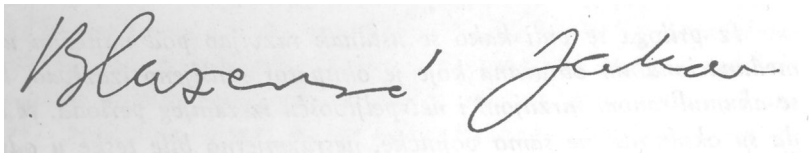

NAPOMENE REDAKCIJE

Radna zajednica Historijskog arhiva u Karlovcu Zbornikom III ostvaruje svoj program izdavačke djelatnosti planiran zaključkom Savjeta Arhiva od 6. oktobra 1967. Izlaskom Zbornika III iz štampe Arhiv ispunjava i obavezu preuzetu na proširenoj svečanoj sjednici Savjeta Arhiva održanoj 22. aprila 1969. u povodu proslave 50-godišnjice KP J i izlaska iz štampe Zbornika I »Djelatnost KP] do aprila 1941. godine na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja«, kojoj su prisustvovali predstavnici društveno-političkih zajednica i društveno-političkih organizacija, skupština općina Karlovca, Duge Rese, Ozlja, Slunja, Vojnića, Vrginmosta, Gline, Ogulina, Vrbovskog, Gospića, Otočca, Titove Korenice, Donjeg Lapca i Gračaca. Tom prilikom prisutni su dali u zadatak Radnoj zajednici da u povodu 30-godišnjice ustanka naroda Jugoslavije pripremi Zbornik koji će biti nastavak Zbornika I i obradivat će prvu godinu NOR-a na tom i širem području.

Želja da se pojavi Zbornik III ponukana je činjenicom da su događaji iz prve godine NOB-a u tim krajevima nedovoljno obrađeni, i iz potrebe da se, pošto nedostaju originalni dokumenti, zapišu sjećanja onih učesnika koji to iz raznoraznih razloga do sada nisu ili su nedovoljno učinili.

Početkom 1970. godine formirana je redakcija Zbornika III koja je Radnoj zajednici predložila sadržaj edicije posvećene 30-godišnjici ustanka naroda Hrvatske, odnosno Jugoslavije. Angažirano je 50 autora za obradu prve ratne godine na području Karlovca, Korduna, dijela Banije (Glina), Like, Gorskog kotara, Pokuplja i Žumberka. Na prvom sastanku autora

dogovoreno je da Zbornik III obuhvati i cijelo područje Gorskog kotara i Žumberka, koji nisu bili obrađeni u Zborniku I, s obrazloženjem da su i ti krajevi u prvoj godini narodne revolucije bili vezani radom i djelatnošću OK KPH za Karlovac. Tako se u Zborniku III našla objedinjena grada za prvu ustaničku godinu na području spomenutih regija koje su bile obuhvaćene djelatnošću OK KPH za Karlovac i OK KPH za Liku. Od 50 angažiranih autora radove za prvu ustaničku godinu napisalo je njih 40, i to za grad Karlovac: Većeslav Holjevac, Bartol Petrović, Ivo Butković, Košta Nad, Đuro Zatezalo, Josip Boljkovac, Drago Ljubić, Vlado Novaković; za Kordun: Srećko Manola, Savo Zlatić, Dušan Pekić, Mile Dakić, Gnjaco Perić, Grga Milašinčić, Dušan Opačić, Dušan Livada, Rade Bulat, Tešo Bulat, Raco Rebić i Milan Jaković; za kotar Glinu: Ranko Mitić, Milan Despot i Rade Grmuša: za Liku: Jakov Blažević, Todor Radošević, Nikola Rubčić, Dušanka Grubor, Gojko Polovina, Jelena Bičanić, Dušan Vlaisavljević i Nedeljka lakula; za Gorski kotar: Nikola Rački, Mihael Soboslevski, Pavica Kovačević i Veljko Kovačević; za Pokuplje: Nikola Brezović, Tomo Mikulić i Franjo Mikulić; za Žumberak: Ivica Lopaić, Milka Kufrin i Tešo Bulat.

Redakcijski plan nije u potpunosti ostvaren. Više od desetak od 50 angažiranih autora nije zbog bolesti ili prezauzetosti drugim poslovima, ispunilo svoje obećanje. Tako je u Zborniku izostalo nekoliko stručnih priloga i nekoliko sjećanja za koje je redakcija smatrala da treba da udu u nj. Taj nedostatak osjeća se u sadržaju Zbornika kao cjeline, gdje se pokazuje izvjesna neujednačenost i nedovoljna pokrivenost svih regija, posebno u stručnoj obradi. Svakako vjerujemo da će to biti nadoknađeno u narednim zbornicima.

Prilozi su u Zborniku raznovrsni, i po načinu iznošenja činjenica i u interpretaciji događaja. Najveći broj priloga čine sjećanja. Samo ih je sedam napisano na osnovi arhivske građe i djelomično sjećanja. Stručni su radovi u teritorijalnom i programskom smislu parcijalni i predstavljaju samo prilog studioznijoj obradi historije NOR-a u cjelini za te krajeve. Među prilozima sjećanja ima ih više originalnih, od kojih su neki isključivo lični. I teško bi se našla druga lica koja bi o tim događajima znala nešto više. U nekoliko takvih priloga prvi put se objavljuju neke činjenice o kojima ni uža ni šira javnost nije bila do sada upoznata. Slično tome ima i nekoliko priloga u kojima se opisi činjenica djelomično podudaraju sa sjećanjima drugih učesnika događaja, ranije objavljenih, ali ih i znatno dopunjuju, a mjestimično imaju drugačiju ili znatno razli-

čitu interpretaciju. Nekoliko autora u izlaganju svojih sjećanja konzultirali su nekoliko ili više drugih učesnika događaja ili pak arhivsku gradu. U tom kontekstu neki prilozi čine mozaik sjećanja više učesnika događaja, naročito u takvim gdje su autori željeli da opišu širi teritorij ili više problema; ili pak mozaik sjećanja i dokumenata — bilo da su dokumenti utkani, bilo da su objašnjeni onako kako smatra učesnik da ih treba objasniti.

Redakcija smatra da će upravo ta raznolikost priloga sjećanja odlično poslužiti prvenstveno istraživačima i svima onima koji se bave istraživanjem i obradom razvitka i toka NOR-a u tim i drugim krajevima. No, i ostali će čitaoci dobiti znatno veću mogućnost svestranijeg sagledanja i razumijevanja minulih zbivanja i uloženih napora za postizanje tog veličanstvenog cilja — nacionalnog i socijalnog oslobođenja.

Neke je priloge redakcija zbog preopsežnosti morala kratiti. Pri tome smo nastojali da se sačuva autentičnost teksta. Interveniralo se isključivo samo tamo gdje je bilo ponavljanja — bilo kod samog autora, bilo u odnosu na druge priloge u Zborniku, a i tamo gdje su iznošene općenitije ocjene krupnijih događaja, koje su općepoznate ili su bez važnosti u datim opisima događaja. Redakcija je također nastojala provjeriti istinitost iznešenih činjenica i u tom je smislu učinjen znatan napor, ali u suglasnosti autora. Međutim, to se svagdje nije moglo učiniti s obzirom na karakter radova, jer su pojedine činjenice sačuvane jedino u ličnim sjećanjima učesnika događaja. U pogledu nekih interpretacija događaja i njihovih ocjena i ocjena ličnosti, mada se ne bi mogla djelomično ili u potpunosti složiti s njima, redakcija ih je ostavila onako kako su date smaatrajući ih svojinom autora — is gledišta njegova shvaćanja i s gledišta njegove odgovornosti u iznošenju.

Svi oni koji bi mogli prigovoriti da nisu spomenuti ni dovoljno analizirani u spomenutim i opisanim događajima, moraju primiti taj eventualni nedostatak više kao svoj nego tuđi propust. Redakcija je, naime, po svom uvjerenju i savjesti učinila sve da bi stimulirala svestranost suradnje, jer je to pored bolje i bliže historijske istine samoj redakciji uvijek bio najprihvatljiviji način rada na tako odgovornim poslovima.

Izlaženje ove knjige omogućile su društveno-političke zajednice, društveno-političke i radne organizacije i mnogi pojedinci novčanim prilozima ili pretplatom na knjigu. I ovog puta mnogo im se zahvaljujemo. Posebno se zahvaljujemo Republičkom fondu za unapređenje kulturnih djelatnosti Hrvatske, Fondu za kulturne djelatnosti općine Karlovac,

Vojnić, Vrginmost, Slunj, Ozalj, Duga Resa, Gospić i Otočac koji su dodijelili dio sredstava za štampanje Zbornika.

Isto tako zahvaljujemo se svim privrednim organizacijama i ustanovama koje su pretplatom na knjigu osigurale jedan dio sredstava za štampanje knjige.

Posebno se zahvaljujemo autorima priloga koji su savjesno i uz velike napore ispunili svoja obećanja. Najsrdačnije se zahvaljujemo drugu Jakovu Blaževiću i kao autoru priloga i čovjeku koji je dao ogromnu moralnu podršku inicijativi Radne zajednice Historijskog arhiva i nesebično pomagao redakciji Zbornika u izradi plana, angažiranju autora, pregledanju priloga i oblikovanju Zbornika. Mnogo se zahvaljujemo skupštinama općina, općinskim komitetima SKH, općinskim konferencijama SSRN, općinskim odborima Saveza udruženja boraca NOR-a i općinskim sindikalnim vijećima Karlovca, Duge Rese, Ozlja, Jastrebarskog, Gline, Vrginmosta, Vojnića, Slunja, Ogulina, Vrbovskog, Delnica, Gospića, Otočca, T. Korenice, Donjeg Lapca i Gračaca koji su dodijelili novčanu pomoć Arhivu ili su se pretplatili na veći broj Zbornika.

Zahvaljujemo se članovima Savjeta i radnicima Historijskog arhiva u Karlovcu na učešću u pripremi knjige za štampu. Zahvaljujemo se i svima onima koje nismo imenovali a koji su nam na bilo koji način pomogli da se knjiga pojavi u povodu 30-godišnjice ustanka naroda Jugoslavije.

KARLOVAC

NAPOMENA REDAKCIJE

U pripremama za ovaj Zbornik redakcija je 1969. godine predvidjela da rad o Karlovcu od okupacije do kraja 1941. napiše Većeslav Holjevac. Holjevac je to sa zadovoljstvom prihvatio. Na žalost, kratkotrajna teška bolest i iznenadna smrt onemogućili su da rad napiše. Redakcija je Zbornika stoga nastojala da dobije rukopis »Zapisi iz rodnog grada« koji je Većeslav Holjevac dovršio i priredio za štampu upravo pred svoju smrt i da iz tog rukopisa prenese veće fragmente koji se odnose na 1941. godinu u Karlovcu i na Kordunu. Od izdavača koji će izdati knjigu Holjevčevib memoara nismo za to dobili privolu.

Stoga objavljujemo ovaj rad koji je Većeslav Holjevac napisao još 1961. godine kada se pripremala knjiga »Okrug Karlovac 1941« i predao ga Historijskom arhivu Karlovac kao svoje sjećanje na dane okupacije u Karlovcu i pripremanje oružane borbe 1941. godine.

Objavljujući u cijelosti to sjećanje Većeslava Holjevca, redakcija Zbornika smatra da i ovaj tekst iz 1961. daje obilje podataka i na zanimljiv način ilustrira prilike i atmosferu prvih mjeseci okupacije i priprema za oružanu borbu 1941. godine u Karlovcu i Karlovačkom okrugu.

Većeslav Holjevac

OD OKUPACIJE DO PRVOG PARTIZANSKOG ODREDA

I i

U burnim danima prije dvadeset godina nikad nisam vodio nikakav dnevnik, nisam pisao čak ni bilješke koje bi danas mogle služiti kao podsjetnik. Naprosto za tako što nisam imao vremena. I, da budem iskren, nisam tada ni pomišljao da bi mi dnevne bilješke iz 1941. jednom kasnije mogle značiti neku posebnu vrijednost. Zato se danas, kad pišem 0 događajima u kojima sam sudjelovao prije dvadeset godina, moram osloniti samo na svoje sjećanje.

Sjećanja često nisu sasvim potpuna: mnoge pojedinosti izblijede, mnoge se čak sasvim izgube. Dešava nam se i to da zamijenimo redoslijed događaja: da pamtimo kakav posebno zanimljiv razgovor, ali više ne znamo s kim smo razgovarali; da se sjećamo i kakve uzbudljive akcije, ali više ne znamo kako smo se baš na takvu akciju odlučili i tko nam je pomogao.

Uza sve to mislim da se čovjek i nakon dvadeset godina smije usuditi da piše po svom sjećanju. Pretpostavljamo bar da je naša memorija, stalno opterećivana dvadesetogodišnjim obiljem događaja, ipak racionalno postupala: da je postepeno prepuštala zaboravu manje važno, a sačuvala bitno; da je poput balasta na svom putu ostavljala pojedinosti da bi lakše nosila cjelinu. Sjećanja su zato možda ogoljena, možda su i nepotpuna, ali kad se radi o onim najvažnijim i najuzbudljivijim događajima i doživljajima, mislim da su sjećanja ipak pouzdana: lišena mnogih suvišnosti, ona narij pružaju jasnu sliku o našim prijelomnim danima od prije dvadeset godina.

Jedan od tih dana koji bih zaista mogao nazvati »prijelomnim« bio je za mene — naravno, ne samo za mene — 10. travnja 1941. Za nepuna 24 sata doživio sam tada burne opasnosti i uzbuđenja, borbeni entuzijazam 1 gorko razočaranje, a svi ti sasvim lični doživljaji bili su zapravo odraz opce tragedije: žalosnog sloma korumpirane države, koju, doduše, nismo imali mnogo razloga da je volimo, ali smo je ipak bili spremni braniti.

U tim danima bio sam mobilizirani vojnik jedne protuavionske baterije koja je bila smještena na brežuljcima oko Samobora. Naš je zadatak bio da branimo Zagreb od napada iz zraka. Za razliku od većine ostalih jedinica tadašnje Jugoslavenske vojske bili smo za ono vrijeme zaista dobro naoružani. Imali smo nove češke topove »Škoda« s dosta municije. Postojala je dakle mogućnost da se dobro branimo, štoviše, dobar dio vojnika, osobito mladih, bio je i raspoložen da se bori.

Budući da se radilo o protuavionskoj jedinici u kojoj se od vojnika tražila stanovita tehnička naobrazba i vještina, posada baterije bila je dobrim dijelom sastavljena od ljudi iz grada, pretežno od radnika. Medu njima bilo je i nekoliko komunista, mislim oko desetak. Ranije se, doduše, nikad nismo vidjeli, a svako povjerenje bilo je krajnje opasno. Ipak smo se vrlo brzo zbližili. Prepoznali smo se usput po dobačenim primjedbama, po načinu izražavanja, po karakterističnim dosjetkama i šalama, pa čak možda i po skrivenu ironičnu smiješku kad je tko spominjao kralja ili Mačeka. Formirali smo partijsku ćeliju sa željom da provedemo direktivu koju je Partija dala još uoči rata: braniti zemlju od fašističkog napada.

Svoje borbeno raspoloženje uspjeli smo prenijeti i na dobar dio ljudstva u bateriji. Od časa kad je počeo rat svi smo se užurbanije spremali za predstojeću bitku, a 10. travnja ujutro uzbuđenje je doseglo vrhunac.

Iz Štaba IV armije u Zagrebu bilo nam je javljeno da su njemački tenkovi prodrli i da nam se približuju iz Slovenije. Svoje protuavionske topove još nismo imali priliku upotrijebiti protiv aviona, ali oni su mogli pucati i na tenkove. Spustili smo, dakle, cijevi i usmjerili ih na cestu prema Sloveniji. Bili smo spremni da otvorimo paljbu na prvi tenk koji se pojavi iz smjera Brezica.

Tenkovi, međutim, nisu dolazili. Nazvali smo Štab Armije da se raspitamo o novostima, ali umjesto vijesti o kretanju neprijateljskih jedinica čuli smo poraznu vijest o pokretu samog našeg štaba. Tog je časa, naime, Štab Armije napuštao Zagreb. Za našu jedinicu, kao ni za sve ostale jedinice pod komandom Štaba, nije ostavljena nikakva poruka, nikakvo naređenje. Jedino nam je rečeno da je Štab krenuo prema Bosni, vjerojatno za Bihać.

Iako tad već u mnogo mučnijem raspoloženju, ipak smo odlučili da ne napuštamo položaj. Bezuvjetno smo htjeli da pružimo bar kakav otpor. U toj odluci nisu nas pokolebale vijesti koje smo saznali dva ili tri sata kasnije: Kvaternik je preko zagrebačkog radija proglasio »nezavisnu Hrvatsku«, a Maček je pozvao svoje pristaše da se pokore »novoj vlasti«. Mi smo i dalje čekali njemačke tenkove podmazujući svoje topove i podešavajući nišanske sprave prema cesti za Brežice.

Sad više nismo morali dugo čekati. Cestom iz Brežica tenkovi se, doduše, ni sada nisu pojavili, ali su zato naišli iz sasvim suprotnog smjera. Netko od nas iznenada ih je opazio na cesti kod Svete Nedjelje, iz smjera Zagreba. Okolica Zagreba i sam Zagreb bili su tada preplavljeni raznim jedinicama stare Jugoslavenske vojske, ali nitko se nije dosjetio da našoj bateriji telefonira ili bilo kako drukčije javi da joj se opasnost približava iza leđa.

Više nije bilo vremena da se pripremi vojnički solidan otpor. Na. brzinu smo pokušali prebaciti topove na suprotnu stranu brežuljka i otvoriti vatru, ali sve je to već bilo sasvim bezizgledno. Nakon naših prvih hitaca njemački su se tenkovi, doduše, zaustavili, ali ni naša paljba nije dugo trajala. U našu jedinicu iza leđa upali su pripadnici Mačekove »Zaštite« iz Samobora, koji su nas počeli razoružavati. Osjećajući izdaju sa svih strana i potpunu bezizglednost položaja, vojnici su predavali oružje. Naoružani članovi »Zaštite« sproveli su nas u Samobor. Naš kratkotrajni otpor njemačkim fašistima, s toliko entuzijazma i samopožrtvovanja, završio je s tužnim razoružanjem. Ali time nije završio i niz mojih ličnih uzbudljivih doživljaja vezanih za taj dan.

U Samoboru su nas zatvorili u neku veliku prostoriju, mislim da je to bio Vatrogasni dom. Pred Domom su stajali naoružani stražari »Zaštite«, koja se tog dana praktički priključila ustašama. Razoružani i zatvoreni vojnici i oficiri uzbuđeno su nagađali o svojoj daljnjoj sudbini. Neki su vjerovali da će nas »Zaštita« predati Nijemcima, a Nijemci otpremiti u zarobljeničke logore. Oni optimističkiji nadali su se da će nas ubrzo pustiti kućama. Ja sam odlučio da ne čekam skrštenih ruku što će se desiti, već da što prije pokušam bježati. Rekao sam to svojim drugovima iz ćelije. Složili su se sa mnom. Zajednički smo potražili neku mogućnost da se kriomice izvučemo iz prostorije, što nam je i uspjelo čim se sasvim smračilo.

U skrovitom uglu Doma pronašao sam slabu dasku koju sam lako izvukao i tako otvorio prolaz. Prvi sam se provukao napolje, a za mnom još nekoliko drugova. Stražari nas nisu opazili. Bili smo opet slobodni, ali bez oružja. Nije nam preostalo ništa drugo već da krenemo svaki svojoj kući. Drugovi s Trešnjevke pošli su prema Zagrebu, a ja preko Plješivice na 40 km dugački put za Karlovac.

Noć je bila svijetla, a ja sam s predratnih izleta dobro poznavao plješivičke putove i staze. Nakon dva sata hoda našao sam se pod samim vrhom Plješivice. Nisam ni slutio da me upravo tamo čeka još jedno iznenađenje što mi ga je spremio taj burni dan.

Iza zavoja na cesti odjednom se prolomila oštra vojnička zapovijed »Stoj«! Odmah sam ocijenio da bi svaki pokušaj bijega bio krajnje opasan, vjerojatno samoubilački: nalazio sam se na otvorenoj cesti, svega nekoliko metara od uperenih puščanih cijevi. Svega dva sata nakon što sam pobjegao iz jednog zarobljeništva opet sam postao zarobljenik.

Patrola koja me zaustavila bila je samo prethodnica. Iza nje je marširao cijeli puk stare Jugoslavenske vojske sastavljen većinom od Slovenaca iz okolice Novog Mesta. Bio sam predveden pred pukovnika i njegov štab. Optužba je glasila: dezerter!

Uhvaćen sam u kasnoj noći, na pustom brdu i bez oružja, a ipak u uniformi Jugoslavenske vojske, bilo je krajnje teško dokazati da nisam dezertirao. Oficiri iz pukovnikova štaba glasno su izražavali bojazan da i vojnici iz njihova puka mogli ugledavši se na mene početi da bacaju oružje i bježati svojim kućama. Osjetio sam da je dobar dio članova štaba raspoložen da me egzemplarno na licu mjesta strijelja pred cijelim

pukom. Ništa nije koristilo što sam pričao da su Nijemci u Zagrebu, da su me razoružali domaći izdajnici, da zapravo bježim iz neprijateljskog zarobljeništva. Nisu mi vjerovali.

Spasilo me nekoliko sasvim slučajnih okolnosti. Kroz noćnu tišinu odjeknuo je udaljeni mitraljeski rafal iz smjera Samobora. Zatim se čulo još nekoliko hitaca iz nizine oko Save. Oficiri na čelu s pukovnikom sad su napokon ipak posumnjali da se nešto dešava. Opet su se čuli daleki hici, a ja sam nastavio uvjeravati pukovnika kako je i za njegov puk bolje da krene prema Karlovcu, kamo Nijemci vjerojatno još nisu stigli i odakle će možda uhvatiti vezu sa Štabom Armije.

Pukovnik je sad već bio ozbiljno zamišljen. Pozvao me na stranu i počeo raspitivati o Štabu Armije. Odakle znam da više nije u Zagrebu? Po čemu zaključujem da je krenuo prema Bihaću? Ispričao sam pukovniku sve što sam znao o posljednjem telefonskom razgovoru između moje baterije i Štaba Armije. Pukovnik mi je napokon povjerovao. Pozvao je svoje oficire i kratko se s njima posavjetovao. Ubrzo zatim pala je komanda: »Nalijevo krug!« Zajedno sa cijelim pukom krenuo sam prema Jastrebarskom i Karlovcu.

U ranu zoru našli smo se nedaleko od Karlovca, ali od kompletnog puka jačine nekoliko tisuća ljudi ostalo nas je svega dvadesetak. U toku noćnog marša puk se naprosto rastopio poput grude snijega na toplu suncu. Vojnici, a s njima i mnogi oficiri odvajali su se od kolone i nestajali u noći. Razišli su se na sve strane, poput većine ostalih jugoslavenskih jedinica u tim danima. Shvativši da je rat praktički već izgubljen, ljudi su jedino još nastojali da se što prije domognu svojih kuća i civilnih odijela, kako ne bi pali u njemačko zarobljeništvo.

Pred samim Karlovcem stari jugoslavenski pukovnik sjeo je kraj ceste i bespomoćno nam se obratio: »Što da radimo momci?« U maloj grupi bilo je još nekoliko oficira i podoficira i dva-tri vojnika. Dva oficira imala su četničke kokarde na glavama — bili su pred sam rat ubačeni u jedinicu radi održavanja reda i morala. Njih dvojica odlučila su da se sklone u šumu dok ne vide kako će se situacija dalje razvijati. Odvojili su se od nas udaljivši se odmah od ceste u smjeru velike šume između Draganića i Rečice. Ja sam rekao pukovniku da idem kući u Karlovac, gdje ću od svojih prijatelja već saznati što treba da činim. Pukovniku i njegovim oficirima savjetovao sam da se preko Karlovca pokušaju probiti do Bihaća. Možda je tamo još Štab Armije?

Razišli smo se na Ilovcu, u predgrađu Karlovca. Ne znam što je dalje bilo s malom grupom pukovnikovih pratilaca. Sam pukovnik bio je iscrpljen i utučen. — Tužni komandant kojem se vojska raspala bez ispaljena metka. Ako se i uspio probiti do Bihaća, to ništa nije promijenilo u njegovoj sudbini. Poput njegovih vojnika i on je imao birati samo između dvije mogućnosti: da skine uniformu i izgubi se negdje kao civil ili da padne u njemačko zarobljeništvo.

Već je bio bijeli dan, rano prijepodne, kad sam došao kući u Karlovac. Umoran i pospan jedva sam se skinuo i ispružio preko kreveta. Čvrsto

sam spavao nekoliko sati, a za to vrijeme njemački tenkovi ulazili su u Karlovac dočekani od počasnog špalira Mačekovih »Zaštitnika«.

To je bio neslavan završetak prve etape mog ratovanja. Ali duboko u sebi slutio sam da to nije kraj. Odgojen u partijskom duhu stalnog pripremanja za predstojeće borbe, ja sam tada — kao i svi ostali komunisti — čvrsto vjerovao da naš pravi rat tek treba da dođe. Nisam samo mogao pretpostaviti da će to biti tako brzo.

II

U tim danima raspadanja stare Jugoslavije bio je Karlovac stjecište i etapna stanica beskrajnih kolona okupatorske vojske. Najprije su stigli tenkovi XII njemačke armije, možda oni isti koje smo pokušali zaustaviti kod Samobora. Iza njih su cestama iz Slovenije i sjeverne Hrvatske navirale razne motorizirane jedinice koje su se u Karlovcu obično kratko zadržavale i zatim nastavljale put prema Bosni. Dva-tri dana kasnije stigle su i prve talijanske jedinice i dovele sa sobom grupu ustaških emigranata na čelu s Pavelićem. Slijedeća tri dana Pavelić je sa svojom svitom dresiranih zločinaca čekao u Karlovcu dok su se njegovi talijanski i njemački poslodavci sporazumjeli na koji će mu način i pod kojim uvjetima predati već pripremljenu »poglavničku« stolicu u Zagrebu.

Trećega dana nakon uspostave »NDH« u nedjelju 13. travnja prije podne, dakle svega nekoliko sati prije tajnovitog dolaska Pavelića u Karlovac, nekoliko karlovačkih ustaša počelo je hapsiti uglednije građane i istaknutije ljevičare. Nisu imali još ni uniforme, samo su preko ruke civilnog odijela stavili »U« i kukasti križ. Uhapsili su Branka Priselca i Ivu Vejvodu, koji se vratio iz španjolskog građanskog rata, dvojicu poznatih komunista. Također su uhapsili pravoslavnog svećenika Milana Radeku, koji je bio profesor na Gimnaziji. Isto prije podne ustaški agent Augustinović uhapsio je inženjera Ivu Goldsteina, jednog od najuglednijih Zidova u gradu i poznatog po svojim simpatijama i vezama s komunistima. Zajedno s njima te kobne uskršnje nedjelje uhapšeni su novinar Josip Đurić, advokat Nikica Badovinac, trgovac Kozomarić sa Banije, profesor Marko Sabljić, dr Rajner i još neki čijih se imena više ne sjećam.

U okupiranom gradu karlovačke ustaše polagano su preuzimale vlast. Kasnije smo saznali zanimljiv podatak da je na sam dan proglašenja »NDH« u Karlovcu, koji je tada imao oko 25.000 stanovnika, bilo svega 18 organiziranih ustaša. Ipak, ovoj brojčano beznačajnoj grupici nitko se nije mogao oduprijeti u prisustvu mnogo tisuća savršeno naoružanih njemačkih i talijanskih zaštitnika.

Mala grupa karlovačkih ustaša uskoro je postala brojnija, jer su joj pristupili razni karijeristi, prevrtljivci, ljudi željni privilegija i profita po svaku cijenu, i to uglavnom iz redova bivše Mačekove Hrvatske seljačke stranke. Na istoj izdajničkoj crti našlo se i nekoliko bivših oficira Jugoslavenske vojske u karlovačkom garnizonu na čelu s bivšim komandantom

tog garnizona pukovnikom Tomaševićem, kasnijim Pavelićevim generalom. Karlovačko građnstvo za to je vrijeme nemoćno i zbunjeno promatralo kako ta grupa nepopularnih ljudi uspostavlja novu vlast, od koje se velika većina nije nadala ničem dobrom.

Već u tim prvim danima okupacije najmanje je bilo zbunjeno blizu dvije stotine organiziranih karlovačkih komunista potpomognutih od više stotina svojih simpatizera. Naravno, bilo bi pretjerano tvrditi da medu nama uopće nije bilo trenutnog nesnalaženja, pomanjkanja jasne orijentacije, mnogih pitanja na koja sami još nismo znali dati odgovor. Nekoliko godina bili smo pripremani na otpor protiv fašizma. Posljednja dva mjeseca neposredno pred rat, kad je opasnost postala sasvim očita, u Karlovcu i karlovačkom kraju održani su mnogi posebni sastanci komunista i simpatizera posvećeni pripremama za obranu zemlje. U okviru tih priprema naša grupa komunista u SBOTIČ-u sve do rata redovito je svake nedjelje održavala svoje vojne vježbe kamuflirane u obliku sindikalnih izleta. Osim toga, svaki komunist i aktivniji simpatizer već od svojih prvih kontakata s organizacijom dobro je znao da je suština partijskog djelovanja u to vrijeme bilo trajno aktivno pripremanje časa u kojem će KP moći izvršiti svoju revolucionarnu misiju. Prema tome, za nas nije moglo postojati pitanje hoćemo li se još boriti, već samo pitanja kako ćemo se boriti, gdje ćemo i kad ćemo početi, što treba da činimo kako bismo se bolje pripremili. Na žalost, na ta pitanja u tim prvim danima mi u karlovačkom kraju najčešće nismo znali naći prave odgovore. Zato nam se i dogodilo da su gomile oružja stare Jugoslavenske vojske, koje je ležalo gotovo na ulici, otišle u njemačke i ustaške magazine. Kasnije smo to oružje morali otimati pod mnogo težim uvjetima i uz cijenu žrtava.

Pošto sam kod kuće došao k sebi i malo se odmorio, moja prva namjera bila je da se pokušam probiti prema Bosni, gdje sam se želio pridružiti otporu što su ga navodno u to vrijeme još pružale neke jedinice Jugoslavenske vojske. Neki drugovi iz SBOTIČ-a odgovarali su me od te namjere. Uvjeravali su me da će te jugoslavenske jedinice — ako se još uopće bore — kapitulirati prije nego bih se ja probio do njih. Popustio sam razumnim nagovaranjima i ostao u Karlovcu.

Još ni danas ne znam tko je tih dana donio ili dao direktivu da svi članovi Partije koji su u gradu bar donekle poznati kao komunisti moraju nastojati da ne spavaju kod kuće, da se ne pokazuju mnogo na ulici, kako bi izbjegli eventualno hapšenje od novih ustaških vlasti.

No cijeli mjesec travanj i dio svibnja karlovačke ustaše bile su sasvim zauzete međusobnom borbom za lokalnu vlast, otimanjem oko položaja u gradskom poglavarstvu, policiji, takozvanoj županiji i u forumima ustaške organizacije, pa još nisu ni stigle da misle o sistematskom hapšenju karlovačkih komunista: čak se nisu ni sjetile da zatvore ili bar stave pod pasku prostorije naše lokalne organizacije izrazito Ijevičarskog sindikata SBOTIČ-a. Ta sporost ili zaboravnost neprijatelja izvrsno nam je poslužila tada kad smo morali ponovno uspostaviti pokidane veze i oživiti rad naše partijske organizacije.

Tako se desilo da sam prva dva-tri tjedna pod okupacijom živio prilično čudnim životom: u skladu s partijskom direktivom češće sam mijenjao mjesto stanovanja, nisam se javio ni na svoje nekadašnje radno mjesto, ali sam redovito odlazio u prostorije SBOTIČ-a i tamo se gotovo javno sastajao s drugovima iz svoje partijske organizacije.

U našem partijskom radu naprosto smo nastavili tamo gdje smo stali neposredno pred rat: naša grupa SBOTIČ-evaca opet u nedjelju odlazi u šumu Kozjaču, gdje vježbamo revolverom i bombom (moje kratkotrajno ratno iskustvo od 10. travnja nije mi čak ni pomoglo da postanem bolji vojni instruktor te grupe). Osim toga, svi smo radili na ponovnom uspostavljanju partijskih veza koje je rat, iako kratak, ipak uspio pokidati. Naši ljudi pojedinačno su se vraćali iz raznih krajeva zemlje, svaki iz svoje poražene jedinice, a mi koji smo već bili u Karlovcu nastojali smo da svakog pojedinog odmah povežemo i uključimo u organizirani rad.

Jednoga dana u drugoj polovici travnja pojavio se tako u prostorijama SBOTIČ-a i Ivo Marinković, sekretar Okružnog komiteta Karlovac i član CK KPH. Početkom travnja bio je mobiliziran u neku jedinicu kraj Splita. Kao i većina nas ni on nije došao u priliku da pravo ratuje protiv Nijemaca. Poslije mnogo peripetija uspjelo mu je da se probije iz Dalmacije natrag u Karlovac, kako bi opet preuzeo vodstvo u karlovačkoj partijskoj organizaciji, koju je zapravo on stvorio i kojoj je posljednjih godina bio glavni pokretački motor.

Odmah nakon Marinkovićevog dolaska osjetilo se kako su naše partijske organizacije odjednom živnule. Još i danas se sjećam kako je naša aktivnost naprosto iz dana u dan bivala sve grozničavija, kako su tajni sastanci udvoje, utroje ili učetvoro bivali sve češći i brojniji, kako su pripreme za otvorenu borbu postajale sve određenije i ubrzanije, da bi sve to skupa kulminiralo dva mjeseca kasnije u našim prvim diverzijama po gradu i u okolici.

Prva veća akcija pod Marinkovićevim rukovodstvom bila je proslava 1. maja u cijelom Karlovačkom okrugu. Iako pripremana u najstrožoj ilegalnosti i uz najveće opasnosti, ta je proslava bila provedena čak i efektnije od onih u predratno »mirno« doba. Na sam 1. maj u mnogim mjestima i selima Karlovačkog okruga dijeljeni su leci, na upadljiva mjesta izvješene su crvene zastave, ispisivane su parole. U samom gradu tu su akciju proveli uglavnom skojevci iz omladinskog društva »Budućnost« i komunisti iz SBOTIČ-a. Jednoj grupi omladinaca uspjelo je čak da naveče uoči 1. maja izvjesi crvenu zastavu na najviši karlovački tvornički dimnjak tadašnje tvornice »Podvinec«. Omladinac Janko Zunić iste je noći kraj same karabinjerske straže postavio veliku crvenu zastavu u samom centru grada na fasadu zgrade Narodne banke. Sav grad osvanuo je šareno ispisan parolama Komunističke partije protiv okupatora i protiv ustaške vlasti. Za sve građane grada Karlovca i za mnoge seljake iz okolice to je bio najrječitiji znak da jedino komunisti nisu pokleknuli pred okupatorskom silom, da se oni nisu predali i ne namjeravaju se predati.

Meni samome u to je vrijeme Ivo Marinković povjerio nekoliko zadataka, ali danas mi je već nemoguće ustanoviti kojim se to redoslijedom zbivalo. Mislim da me je najprije uputio u Zagreb da uspostavim vezu prekinutu s CK. Putovao sam dva ili tri puta, odlazio po Marinkovićevim uputama u stan drugarice Ivke Sedmak, predao tamo izvještaje i primio paket letaka i drugog materijala, sastao se negdje i s drugom Stipom Ugarkovićem, a onda, kad je veza ponovno proradila preko stalnih kurira, Marinković me je dočekao s novim zadacima. Nekako istovremeno Marinković mi je i saopćio da sam postao član Okružnog komiteta KPH za Okrug Karlovac. Odlučio je da me zaduži — kako se to onda govorilo — za rad »po vojnoj liniji«, što je praktički značilo uspostaviti i održavati veze s našim ljudima u domobranskim kasarnama, provoditi propagandni rad medu prisilno mobiliziranim domobranskim vojnicima, organizirati prikupljanje i skrivanje oružja, formirati udarne grupe i vojnički ih uvježbavati za akcije koje će doći. Prihvatio sam se tog zadatka bez nekih posebnih uzbuđenja, kao da se radi o bilo kojem mirnodopskom partijskom zadatku, ne sluteći još tada da će me moj »rad po vojnoj liniji« za kratko vrijeme od nekoliko tjedana dovesti u mnoge vrlo uzbudljive situacije, koje više nisu bile nimalo mirnodopske. Jednog dana, negdje oko 10. svibnja 1941, Marinković me je pozvao na sastanak Okružnog komiteta, koji se u to vrijeme održavao gotovo svaki treći dan, obično u vili gdje je bila kancelarija inž. Bartola Petrovića, u koranskom parku. Kada sam došao, u sobi su već sjedili članovi Okružnog komiteta Ivo Marinković, Bartol Petrović, Herta Turza i ostali. Među njima je bio i jedan nepoznati čovjek, četrdesetih godina, koji je izgledao kao kakav dobro stojeći karlovački ili zagrebački obrtnik.

— Ovo je Holjevac — rekao je Marinković strancu, a onda se okrenuo meni. — Veco, upoznaj se s Josipom Krašem, kojeg zovemo »Papa«.

Rukovao sam se s Krašom, koji će kao delegat Centralnog komiteta — zajedno s Marinkovićem kao sekretarom Okružnog komiteta — rukovoditi slijedećih mjeseci partijskom organizacijom na tom području i, prema tome, ustankom u geografski centralnim i politički ključnim krajevima Hrvatske.

Sastanak je po običaju imao više točaka, ali najvažnija je bila podjela zaduženja u novim okolnostima. Kraš i Marinković preuzeli su partijsku organizaciju, Petrović je bio zadužen za veze, a onda je Marinković počeo govoriti o meni. Rekao je da imam najbolje veze s mladim ljudima koji treba da sačinjavaju jezgru borbenih grupa, a pored toga imam najviše iskustava u vojnoj naobrazbi.

— Predložio bih Veću da radi po vojnoj liniji i da preuzme rukovodstvo nad svim omladinskim udarnim grupama koje su već formirane ili će se formirati.

Na kraju sastanka zaključeno je da se ja povežem čim prije s Nikolom Šavorom, pekarskim radnikom i sekretarom Mjesnog komiteta SKOJ-a u Karlovcu, kojeg nisam poznavao, ali sam od Marinkovića i ostalih drugova više puta o njemu čuo najpohvalnije riječi.

Neumorni Marinković me i dalje zasipao zadacima, koji su po njegovu tumačenju svi spadali u djelokrug mog zaduženja »po vojnoj liniji«. Jednoga dana pozvao me tako na sastanak u malu strmu šumicu zvanu Strmac, neposredno kraj vojničkog groblja na periferiji Karlovca. Tu me upoznao s Nikolom Šavorom. Bio je to bistar mladić, star oko 19 ili 20 godina, koji je ostavljao dojam neobično živa i agilna čovjeka. Sada je po Marinkovićevim uputama trebalo da preko Šavora rukovodim omladinskim udarnim grupama koje su se u to vrijeme počele formirati. Bilo je zamišljeno da i nadalje održavam neposredni lični kontakt s najjačom karlovačkom grupom sastavljenom od mojih starih prijatelja u SBOTlČ-u, dok se s pojedinim omladinskim grupama ne bih morao sam povezivati, već bih djelovao samo preko Šavora.

Bio sam zadovoljan s takvom raspodjelom rada. Šavor je na tom sastanku govorio vrlo temperamentno i poduzetno. Stekao sam uvjerenje da će svoj dio posla savjesno i dobro obaviti. Obećao je da će već za nekoliko dana medu najboljim omladincima u raznim područjima grada odabrati petoricu ili šestoricu voda omladinskih udarnih grupa i da će preko njih početi sastavljati i popunjavati grupe. I zaista, za nekoliko dana Šavor je mogao izvijestiti da je svoj prvi zadatak navrijeme i savjesno obavio.

Poslije tog prvog sastanka sa Šavorom trebali smo se pojedinačno razići, svaki na svoju stranu. Prvi je krenuo sam Šavor. Marinković i ja ostali smo još nekoliko minuta u razgovoru. Gledali smo za Šavorom kako se udaljava, a Marinković se zadovoljno smješkao. Rekao mi je još jednom: »Jesi li vidio, to je zaista izvrstan momak. Jedan od najboljih skojevaca što ih je dao Karlovac.«

Utoliko je bilo teže Marinkovićevo — a i moje — razočaranje dva i po mjeseca kasnije kad nam je taj isti Šavor zadao najteži i najbolniji udarac što ga je doživjela karlovačka organizacija u 1941. godini.

Novi zadaci bili su najavljeni jednim sastankom u mjesecu svibnju, jedinim širim sastankom u okupiranom Karlovcu, na kojem je bilo prisutno i više članova Okružnog komiteta. Zbog te okolnosti, a još više zbog nekih drugih, taj mi je sastanak ostao u živu sjećanju.

Za mene je uvod u taj sastanak počeo već dan ranije, kad mi je Marinković dao zadatak da slijedećeg prijepodneva dočekam jednog druga koji će na malo neobičan način stići iz Zagreba. Bila mi je tada rečena i lozinka, ali iako se gotovo svih okolnosti tog dana sjećam vrlo plastično, ipak sam sasvim zaboravio kako je glasila lozinka.

Slijedećeg dana prije podne, u doba kad je trebalo da stigne vlak iz Zagreba, prošao sam kroz selo Drežnik i prišao željezničkom nasipu s druge strane, nasuprot karlovačkom kolodvoru. Stao sam kraj nasipa i čekao čovjeka koji će iskočiti iz vagona kad vlak uspori vožnju na ulazu u karlovačku stanicu. Taj čovjek, naravno, neće krenuti prema redovnom izlazu na peronu, već će se spustiti na suprotnu stranu niz nasip, prema selu Drežnik. Tu kraj nasipa ja treba da pridem i da ga dovedem zaobilaznim putem na predvideno mjesto našeg sastanka u gradu.

Kad se vlak počeo zaustavljati, jedan je čovjek vješto iskočio i nasmijan pošao pravo prema meni. Sa smiješkom je rekao lozinku i smjesta počeo razgovarati prisno, kao da smo najstariji prijatelji. U stvari, mi smo se dotad jedva poznavali. Možda me se on čak nije ni sjećao, ali prisan prijateljski razgovor uz vedar osmijeh bio je njegov način ophođenja s ljudima. Ja sam ga se dobro sjećao s jednog predavanja koje je on još 1940. godine održao grupi komunista i simpatizera iz karlovačke podružnice SBOTIČ-a. Znao sam da je to drug iz »višeg foruma«. Pretpostavljao sam da je član CK. Znao sam da ga zovu »Brko«. Nisam tada još znao da mu je puno ime i prezime bilo Rade Končar i da je u to vrijeme bio sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske.

Druga Končara odveo sam u stan inž. Bartola Petroviča, tadašnjeg člana OK Karlovac. Tu je istog dana održan i sastanak, na kojem je glavni govornik bio Rade Končar. Prisutni su bili Ivo Marinković, inž. Petrović, Tone Grdešić (tada član OK i sekretar MK Karlovac, poginuo u NOB-i kao komesar bataljona), Ranko Mitić (tada član OK), još jedan drug s Korduna kojemu nisam zapamtio ime i ja. Tu se raspravljalo o tadašnjim prilikama u svijetu, o stanju u našoj zemlji i na našem terenu, 0 stavu i zadacima Partije u vezi s raznim tada aktualnim pitanjima, no meni je u najživljem sjećanju ostalo ono što je Rade Končar govorio o pripremama za predstojeću borbu, za ustanak. A govorio je to sa svojim uobičajenim smiješkom i s lakoćom, kao da se radi o nekom svakodnevnom zadatku poput dijeljenja letaka.

Bilo bi pretjerano tvrditi da je Radi Končaru već tada bilo jasno da će naš ustanak imati partizanski karakter, da ćemo ratovati po brdima 1 šumama, da će nam glavne baze postati najzabačenija sela. Končar je u to vrijeme mnogo više govorio o diverzijama u gradovima, o organizaciji i pripremanju udarnih grupa. No za sve nas bilo je bitno čvrsto uvjerenje koje se s njega prenosilo na njegove slušaoce: uvjerenje da se moramo spremiti, jer čas za početak naše prave borbe više nije daleko.

Na tom sastanku Rade Končar je prenio direktive CK o formiranju vojnih komiteta kao posebnih organa partijskih rukovodstava za pripremanje oružane borbe. Odlučeno je da i mi u Karlovcu stvorimo svoj vojni komitet s ovlaštenjima za cijeli tadašnji Karlovački okrug koji je obuhvaćao Kordun, Gorski kotar, Pokuplje i dio Banije. Kao član OK zadužen za rad »po vojnoj liniji« sada sam postao član našeg okružnog Vojnog komiteta.

^Radom našeg Vojnog komiteta rukovodio je od samog početka Josip Kraš, delegat CK za naš teritorij. Od tog je vremena Josip Kraš bio čovjek s kojim sam se sve do svog odlaska iz Karlovca gotovo najčešće sastajao, od kojeg sam primio najveći broj uputa i zadataka i podnio mu najviše izvještaja.

^Marinkovićevu odmjerenom i sistematskom stilu rada i rukovođenja Kras je sada dodao svoj impulzivni temperament, koji se smjesta osjetio u cijeloj organizaciji. Kraš je u Karlovcu živio ilegalno, često je morao mijenjati mjesto stanovanja, morao se čuvati da ne bude previše zapažen, ali

j

to ga nije nimalo smetalo da se pojavljuje gotovo svuda: sam je odlazio na Kordun da drži sastanke s komunistima iz tamošnjih organizacija, sam je odlazio u Zagreb kad je trebalo da nešto hitno riješi s ostalim članovima CK, sam je držao sastanke s našim simpatizerima u domobranskoj vojsci. Kasnije je čak sam i pratio na Kordun pojedine drugove koji su iz Zagreba kroz Karlovac odlazili u partizane. Imao sam osjećaj da tog korpulentnog čovjeka, koji je tada već bio u zrelim godinama, gotovo i ne zanima ništa drugo osim njegova partijskog rada, njegovih zadataka, koje je shvaćao kao svoj glavni i jedini životni poziv. Kad su omladinske udarne grupe preko noći ispisale cijeli grad našim parolama, Kraš bi uvijek pronalazio neki zid ili neki plot na kojem je također trebalo napisati parolu. Kad smo kasnije počeli rezati telefonske i telegrafske žice, Kraš je uvijek žalio što je veza bila prekinuta samo na dva ili tri mjesta, a ne i na četvrtom. Kad smo napokon digli i prugu u zrak, Kraš je opet žalio što se nije moglo srušiti i željeznički most. Njegov je pokretački impuls bio neumoran, a od sebe samoga i od svojih suradnika uvijek je zahtijevao bar nešto više od onog što je već učinjeno. Velik dio zasluge za uspjehe karlovačke i kordunske partijske organizacije u prvim danima ustanka svakako pripada narodnom heroju Josipu Krašu.

U tom istom mjesecu meni se desila neprilika, koju sam ja najprije smatrao vrlo nezgodnom, ali se ubrzo pokazalo da je svako zlo za neko dobro. Neprilika i nezgoda postala je u stvari vrlo dobra i korisna zgoda i prilika. Naime, u to sam vrijeme još živio u Karlovcu legalno prijavljen. Domobranska vojna komanda u Karlovcu počela je pozivati na dvomjesečnu i tromjesečnu vojnu vježbu sve mlađe vojne obveznike koji su za vrijeme kratkog rata služili u bivšoj Jugoslavenskoj vojsci. I ja sam tako dobio poziv da se javim u domobransku kasarnu u karlovačkom predgrađu Švarči.

Najprije nisam znao što da radim. Pomišljao sam na to da se ne javim i pređem u ilegalnost. Posavjetovao sam se s drugovima, koji su bili mišljenja da je možda ipak bolje da se javim i da ustanovim ne postoji li u samoj kasarni možda još bolja mogućnost za moj rad »po vojnoj liniji«. Za dezertiranje i prelazak u ilegalnost još je uvijek bilo vremena.

Pretpostavke drugova, koji su očigledno već nešto znali o prilikama u domobranstvu, pokazale su se ispravne. U stvari, domobranstvo tada i nije bilo prava vojska. Svi vojnici, podoficiri i oficiri iz moje jedinice bili su iz Karlovca ili iz neposredne okolice grada. Svi su bili prisilno mobilizirani, nerado su bili u toj vojsci, a međusobno se poznavali, i gotovo nikome nije ni padalo na um da uvodi pravu vojnu disciplinu. Doduše, morali smo se svako jutro javiti u kasarni, a ponekad se i kontroliralo da li spavamo u prostorijama svojih jedinica. Međutim, gotovo preko cijelog dana bili smo slobodni. Odlazili smo slobodno svojim kućama i kretali se po gradu kamo god smo htjeli. Za moj partijski rad to se pokazalo neobično praktičnim: nisam imao ništa manje slobodnog vremena negoli ranije, a domobranska uniforma omogućavala mi je da uđem u sve kasarne i neke vojne magazine, kamo kao civil nikad ne bih dospio. I još nešto:

kao vojnik u domobranskoj uniformi nisam bio pod neposrednom nadležnošću i paskom karlovačke policije, koja bi me kao civila možda i uhapsila, iz čiste mjere predostrožnosti.

Atmosferu u »mojoj« domobranskoj jedinici najbolje ilustrira događaj koji mi se desio već na početku boravka u kasarni na Švarči. Na nekakvu tavanu kasarne otkrio sam sanduk s bombama, na koje očito nitko nije pazio. Odlučio sam da kriomice iznesem nešto od tih bombi iz kasarne i da ih predam drugovima iz udarnih grupa. Dok sam na mračnom tavanu otvarao sanduk i bombe sakrivao uz tijelo, odjednom je naišao podoficir Slavo Kovačić, moj znanac iz Karlovca. Bio sam iznenađen i zbunio sam se. Znao sam, doduše, da Kovačić sigurno nije ustaški simpatizer, ali nisam mogao znati kako će se držati kad vidi da mu se naočigled odnose bombe za koje je možda on zadužen. Pokušao sam naći neki izgovor, počeo sam mucati nešto kao ispriku, no Slavo Kovačić me prekinuo: »Samo ti ne brini. Nosi ti te bombe kamo si naumio!« Ja sam zaista odnio bombe. Kasnije mi je Kovačić i pomagao u nekoliko sličnih pothvata. Postavši član KPJ, imao je razna zaduženja u Karlovcu.

Moj boravak u domobranskoj kasarni nije trajao dugo, svega nekoliko tjedana, ali imao sam osjećaj da sam za to vrijeme obavio koristan posao. Zalazio sam u gotovo sve kasarne i razgovarao s našim drugovima i simpatizerima u uniformi. Po Kraševim uputama pozivao sam te ljude i zajedno s Krašem održavao s njima sastanke. Formirali smo tada i nekoliko komiteta po kasarnama, od kojih su se neki održali i djelovali u korist NOB-e sve do 1943. godine.

Jedan od tih sastanaka osobito dobro pamtim, jer je bio održan jednog sunčanog dana u slikovitom polju kraj Korane, ispod drvenog mosta. Bili smo prisutni Josip Kraš, sedam ili osam domobrana i ja. Raspravljali smo što bi se sve moglo učiniti da se iskoristi opće nezadovoljstvo u prisilno mobilizranim vojnicima. Tražili smo i način da iz nekog magazina iznesemo veću količinu oružja, koju bismo sklonili na neko sigurno mjesto do vremena kad nam bude zatrebalo. Donijeli smo tada i neke odluke: Organizirat ćemo da jednog od narednih jutara svi domobrani kad se probude nađu na svojim ležajima partijske letke. Nastojat ćemo da u stražu kod vojnog magazina Jamadol ubacimo neke svoje ljude, koji će nam omogućiti da odande iznesemo i sklonimo puške i municiju. U najvećoj kasarni u gradu pokušat ćemo organizirati opći revolt domobrana, a kao povod iskoristit ćemo — lošu hranu.

Sva tri zaključka proveli smo u toku slijedećih nekoliko dana. Preko noći podmetnuti leci s pozivima da se domobrani suprotstavljaju zločinačkim ustaškim vlastima imali su u kasarnama velik odjek. O sadržaju tih letaka još se dugo komentiralo. Također nam je uspjelo da u stražarsku jedinicu kod magazina u Jamadolu ubacimo svoja dva čovjeka, što je bilo dovoljno da nam nešto kasnije omogući najveću akciju naše organizacije u nabavljanju oružja. Napokon, pripremili smo i ostvarili kolektivni demonstrativni istup u najvećoj domobranskoj kasarni u Karlovcu.

Hrana je u domobranstvu bila konstantno slaba, a odredenog dana ručak u kasarni nije bio ni bolji ni lošiji negoli inače. Ipak, toga dana u stroju za ručak naši su drugovi počeli osobito glasno gunđati zbog loše prehrane. Napokon je jedan naš drug primio ručak, ovlaš ga kušao i odmah demonstrativno pred svima prosuo na zemlju. Za njim su to učinili i neki drugi naši simpatizeri, a za sve ostale, i onako nezadovoljne domobrane u stroju, to je bio sasvim dovoljan signal da i oni odbiju da prime ručak. Sve u svemu u velikom dvorištu kasarne toga je dana nekoliko stotina ljudi prosulo svoj ručak ili je uopće odbilo da ga primi.

Ta demonstrativna gesta morala je, naravno, smjesta izazvati reakciju viših oficira i komande grada. Vrlo je brzo dotrčao sam komandant grada pukovnik Tomašević, koji je postrojio sve domobrane iz kasarne i uzbuđeno im održao prijeteći govor. Rekao je da je sve to djelo komunista, koje će on pronaći i nemilosrdno kazniti.

Još dok je pukovnik Tomašević vikao na postrojene domobrane ja sam se izvukao iz kasarne. Osjetio sam da nakon te akcije više neću moći izbjeći da bar nešto ne saznaju o mojem držanju i radu. I zaista, kasnije sam saznao da su me već istog dana tražili da se javim na raport.

Naravno, na taj se raport nikad nisam javio. Iz kasarne sam otišao ravno kući i odmah se presvukao u civil. Ali te večeri nisam spavao kod kuće. Nisam se više ni pojavljivao na javnim mjestima u gradu. Nastojao sam da se uopće ne krećem mnogo po danu. Bilo je to već vrijeme kad će za koji dan uslijediti i naše prve oružane akcije u Karlovcu. Za mene je time počelo kratkotrajno razdoblje vrlo opasnog života ilegalca u vlastitom gradu, koji nije velik i u kojem me vjerojatno gotovo svaki treći građanin poznavao.

Ustaški teror počeo se u Karlovcu osjećati u toku mjeseca svibnja. Doduše, još su u travnju ustaše uhapsile dvadeset uglednijih građana, uglavnom Srba i Jevreja, ali neki od tih ljudi bili su čak i pušteni iz zatvora. Prvo ubojstvo izvršile su karlovačke ustaše 5. svibnja 1941. godine. Ugledni karlovački advokat Mladen Vujičić, funkcionar bivše Samostalne demokratske stranke, bio je uhapšen i trebalo ga je navodno sprovesti u Zagreb. Pratnja su mu bila tri mladića — sva tri iz malobrojne grupe predratnih karlovačkih ustaša: Augustinović, Gombač i Šantić. Prema uputama karlovačkog »velikog župana« Ante Nikšića, duhovnog vođe karlovačke ustaške organizacije i ličnog Vujičićeva neprijatelja, mladići su odmah na izlasku iz Karlovca na rubu Rečičke šume zaustavili svoj auto. Revolverima su prisilili Vujičića da pođe u šumu. Čini se da nisu mnogo oklijevali: slučajni prolaznici našli su već slijedećeg dana advokatov prorešetani leš nepokriven i nezakopan svega dvadesetak metara daleko od ceste.

O tom zločinu već se slijedeći dan pričalo po cijelom Karlovcu. Ustaške vlasti u Karlovcu time su prvi put, ne pokušavajući ni sakriti svoje krvave tragove, jasno pokazale cjelokupnom građanstvu da se neće zaustaviti samo na prijetnjama o bezobzirnom ubijanju. Nekoliko dana kasnije u Karlovcu se saznalo o hapšenju komunista u Glini i o pokolju nekoliko

stotina glinskih Srba. Zatim su stigle vijesti o teškom udarcu što ga je doživio narod i naša partijska organizacija na Kordunu: ustaše su u Blagaju pobile 530 muškaraca iz Veljuna i okolice, a medu njima 25 članova KP i kandidata i dva člana našeg Okružnog komiteta — Nikolu Kukica i Radoša Vujičića.

Istovremeno je i u gradu teror sistematski postajao sve okrutniji. Neki poznati komunisti, npr. Branko Priselac, španjolski dobrovoljac, Ivo Vejvoda i drugi, bili su uhapšeni bez ikakvih posebnih povoda, naprosto kao mjera predostrožnosti. Uslijedili su progoni Srba i Jevreja, osobito nakon dolaska u Karlovac Pavelićeva »doglavnika« Mile Budaka, koji je 12. lipnja u govoru na trgu pred crkvom prvi put izbacio svoju poznatu zločinačku parolu: »Srbe na vrbe.«

U drugoj polovici svibnja i osobito u lipnju u Karlovcu se vec masovno pljačkala srpska i jevrejska imovina, ljudi su bili tjerani na prisilni rad i odvođeni u koncentracione logore, zatvori su se punili. Hitlerov napad na Sovjetski Savez bio je za ustaške vlasti signal da osobito protiv komunista pojačaju svoj teror, koji je, naravno, kulminirao nakon prvih oružanih akcija u mjesecu srpnju.

U takvim prilikama dočekali smo sunčano nedjeljno jutro 22. lipnja 1941, kad smo preko radija čuli prve vijesti o početku njemačko-sovjetskog rata. Ja sam tu vijest saznao u kući kod prijatelja Drageca Starešinčića, člana KP, koji je stanovao u selu Logorištu, udaljenom četiri kilometra od Karlovca. Došao sam tamo držeći se svog principa da se što manje zadržavam na mjestima gdje bi me policija mogla tražiti. Čim sam čuo razmetljiv njemački izvještaj o »pohodu na vječitog komunističkog neprijatelja«, znao sam da je kucnuo i naš čas. Živeći već oko dva mjeseca u atmosferi stalnih pripremanja za pogodan trenutak koji treba da nastupi, nije mi bilo nimalo teško zaključiti da je taj povoljan trenutak nastupio. Sjeo sam na svoj bicikl, od kojeg se tih dana uopće nisam odvajao, i pošao da se što prije povežem s ostalim drugovima iz Vojnog komiteta.

Istog dana, u kancelariji inž. Petroviča u vili na Korani, sastao se Vojni komitet Okružnog komiteta u sastavu Josip Kraš, kao predsjednik, Marinković, Petrović i ja, kao članovi. Sastanak je bio kratak i jasan: udarne grupe treba da pređu na veće akcije.

Tih je dana Josip Kraš dva ili tri puta odlazio na sastanke biroa CK u Zagreb. Početkom srpnja vratio se definitivno iz Zagreba s direktivama o oružanoj borbi. Mi ga u Karlovcu nismo besposleno čekali. Dogovorili smo i detaljno isplanirali nekoliko diverzantskih akcija u gradu i okolici, koje smo smjesta počeli provoditi, da bismo kasnije po Kraševim uputama prešli na akcije većih razmjera, u kojima je koordinirano sudjelovalo po više udarnih grupa.

Od 1. do 20. srpnja u Karlovcu je izvedeno desetak većih i manjih diverzantskih akcija, koje su ostale zabilježene u našim i neprijateljskim dokumentima. 27. srpnja 1941. pisao je zapovjednik Pavelićeve kopnene vojske general' Štancer u svom izvještaju koji je bio dostavljen Pavelićevu

vojnom uredu: » ... U posljednje vrijeme gotovo svaku noć se vrše ovakova djela sabotaže u okolini Karlovca. Sa političkim vlastima poduzimane su dosada sve potrebne mjere za sprečavanje ali bez uspjeha...« Neke od tih akcija izvele su pod općim rukovodstvom Vojnog komiteta udarne grupe karlovačkih omladinaca, koje je formirao Nikola Šavor, a vodili ih radnik Božo Piškurić (osuđen na smrt po ustaškom prijekom sudu u kolovozu 1941), omladinac Josip Tome, omladinac Josip Fink (poginuo kao jedan od prvih partizanskih tenkista) i sam Nikola Šavor. Ostale akcije — uglavnom one nešto složenije — izvela je najjača karlovačka udarna grupa sastavljena od bivših članova SBOTIČ-a, s kojima sam i ja redovito svaki put išao na zadatak. S tim sam ljudima prijateljevao nekoliko godina, zajednički smo prvi put čitali ljevičarsku literaturu i ilegalne letke. Nešto smo kasnije jedan drugoga primali u Komunističku partiju, da bismo napokon tog ljeta 1941. prije nego što smo se morali rastati zajednički doživjeli mnoge trenutke najvećih uzbuđenja.

Svojim živim temperamentom, poduzetnošću i spremnošću na svaku najopasniju akciju u grupi se isticao Slavko Klobučar, nazvan Čort. Bio je neobično tehnički nadaren, što nam je mnogo koristilo u diverzijama. U kolovozu je preko Delnica otišao u Goranski partizanski odred, gdje je brzo postao poznat po svojim spretnim i hrabrim diverzantskim akcijama na pruzi. Kasnije je došao na Kordun, gdje je bio operativni oficir i komandant bataljona. Po zadatku Glavnog štaba Hrvatske krenuo je na čelu posebno odabrane grupe najboljih boraca na Žumberak, gdje je poginuo u jednoj borbi s ustašama u proljeće 1942. godine. Proglašen je narodnim herojem.

Uz Klobučara je u akcijama najčešće bio nestašni mladić Slobodan Matijević Coco, uvijek spreman na svaku vragoliju i šalu, ali i na najopasniju akciju. Bio je izvanredno spretan i snalažljiv. Sve je obavljao sa smiješkom i nekom čudnom lakoćom. Uvijek smo ga smatrali pouzdanim i hrabrim, ali i pomalo neozbiljnim. Bili smo suviše kritični prema njegovu mladićkom nestašluku. Pokazao je da umije biti i ozbiljan kad to najviše treba. Poginuo je s pjesmom i poklicima KP, osuđen na smrt od zloglasnog prijekog suda u kolovozu 1941. godine.

Zajedno s Cocom osuđena je i jednako tako junački poginula Herta Turza, tiha i skromna 22-godišnja djevojka, koja, doduše, s nama nije isla u oružane akcije, ali je zajedno s grupom sudjelovala u pripremama, izviđanjima i svim često vrlo opasnim pothvatima u koje se išlo bez oružja. Bila je to nježna i osjećajna priroda, naoko krhka, pa je bilo naprosto nevjerojatno odakle joj ta silna i neumorna energija, koju je više od većine ostalih pokazivala u ilegalnom partijskom radu. Ivo Marinković posebno ju je cijenio, pa je na njegov prijedlog još u svibnju 1941. godine postala član OK. Njezina pjesma pred smrt i njezine hrabre posljednje nječi izgovorene pred uperenim puškama dugo su se prepričavale u Karlovcu kao primjer nesalomljiva junaštva pravih komunista.

.. U našim su se akcijama isticali i članovi grupe Avdo Baltić, također strijeljan po osudi prijekog suda, i Đuro Gavranović, čovjek šutljiv i

povučen u sebe, ali uvijek spreman da pomogne i sam sudjeluje u svakom pothvatu. Njega su ustaše nakon hapšenja otpremile u logor, odakle se više nije vratio. Osim njih tu su redovito bili i drugovi, koji su i danas živi, Grga Milašinčić i Matija Wohalsky. Pored Herte pomogle su nam i druge članice naše organizacije SBOTIČ-a: Maca Majstorović, Katica Krznar i druge. Posebno mjesto u grupi zauzimao je Branko Priselac (umro je 1958. kao direktor »Borbe«), koji, doduše, nije sudjelovao u našim diverzijama, jer je u to vrijeme bio u ustaškom zatvoru. Bio je jedan od prvih SBOTIC-evaca koji je postao član KP. Neumorno je u SBOTIČ-u držao predavanja, organizirao kružoke, dijelio i objašnjavao literaturu. Najviše se eksponirao kao komunist, pa je zato i prije svih nas pao u zatvor. Pripada mu velik dio zasluge što je ta naša grupa uopće nastala.

Kad je došlo vrijeme za naše oružane akcije, ustaški se teror u Karlovcu već prilično razmahao. Mnogi su ljudi bili uplašeni, čak i neki članovi Partije. Svakome je već bilo jasno da se i najbezazleniji čin uperen protiv ustaških vlasti može platiti najskupljom cijenom — vlastitim životom. Ipak, u Karlovcu je bilo samo vrlo malo organiziranih komunista koji su sasvim izbjegavali da izvršavaju partijske zadatke. Bilo je nešto više takvih koji su neke zadatke primali i izvršavali, a izbjegavali da izvrše najopasnije i najteže. Ali nikad nisam čuo da je neki od komunista iz karlovačke grupe SBOTIČ-a svoj zadatak ocijenio kao suviše težak i opasan.

Naša prva akcija, u koju smo svi pošli s oružjem i bili spremni da ga upotrijebimo ako zatreba, izvedena je sredinom lipnja prije njemačkog napada na Sovjetski Savez. U stvari, bio je to još zadatak u okviru opće direktive o prikupljanju oružja.

U dijelu velike šume Kozjače koji se zove Jamadol već odavno se nalazi zgrada vojnog magazina. Sagradila ga je još Austro-Ugarska. Po starom običaju te je magazine čuvao stražarski vod od 20 ljudi, koji se redovito mijenjao svakih nekoliko dana. Preko komiteta, naših drugova i simpatizera u domobranskoj kasarni uspjeli smo urediti da su naša dva čovjeka bila ubačena u stražarski vod. S njima sam ugovorio akciju i utvrdio sve pojedinosti.

Odredene noći neposredno pred ponoć nas smo se sedmorica privukla prvom vojnom magazinu u Jamadolu. Bila je tamna noć, sipila je kiša. Tiho smo ležali skriveni u grmlju nedaleko od magazina. Točno u ponoć Matijević se oglasio ugovorenim signalom — zakreketao je poput žabe. Stražar se odazvao sličnim kreketanjem. To je bio znak da je na straži naš čovjek.

Tiho smo se došuljali do magazina. Šaptom smo izmijenili nekoliko riječi sa stražarom. On je zatim tiho ušao u zgradu i neko se vrijeme nije pojavljivao. Mi smo čekali u mraku pod zidom. Sekunde su postajale sve dulje, a mi sve uzbuđeniji. Prvi smo put kao oružana grupa stajali svega nekoliko metara od vojnika koji brane službenu državnu vlast. Ti vojnici, doduše, najvjerojatnije spavaju, ali ako se probude? Ako se

nešto poremetilo? Ako je netko otkrio naš plan? Ako nam je postavljena zasjeda? Vrtoglavo se smjenjuju grozničave misli, dok ruke u džepovima stežu revolverske drške. Bezbrojni meci i rafali ispaljeni kasnije u četverogodišnjim bitkama više nikad nisu donijeli ona uzbuđenja što ih je izazvao taj neispaljeni metak u noći našeg prvog naoružanog pohoda.

Napokon se pojavio naš stražar, a iza njega još jedan, vojnik, također naš čovjek.

— Sve je u redu — šapnuli su nam. U stražarnici svi čvrsto spavaju..

Dodali su nam puške koje su uzeli iz magazina. Sklanjali smo oružje brzo u prvo grmlje, dok su naša dva druga u domobranskim uniformama opet otišla u magazin. Nakod dvije-tri minute pojavili su se sa sandukom bomba i sandukom municije.

Već smo ranije zaključili da će najbolje skrovište za nabavljeno oružje i municiju biti u nekom grobu vojničkog groblja koje se nalazi na samoj periferiji grada udaljeno od našeg magazina oko dva kilometra. Sada smo nas sedmorica uprtila deset dobivenih pušaka i dva sanduka s municijom i bombama i krenula kroz šumu i preko brda do odredišta. Ali uzbuđenje u nama još je uvijek bujalo i stvaralo nam nove nepotrebne komplikacije.

Tako smo se došuljali do groblja, preskočili preko ograde i prebacili na groblje puške i sanduke. Brzo smo odabrali i grobnicu koja nam se činila najpogodnija: bila je dovoljno prostrana i dovoljno neupadljiva. Na njenoj mramornoj ploči bilo je krupnim slovima uklesano ime i prezime davno preminulog umirovljenog financijskog činovnika, koji je tako mnogo godina poslije svoje smrti postao čuvar našeg skrivenog oružja.

Prve komplikacije pojavile su se kad smo pokušali podići kamenu ploču. Bila je vrlo teška. Morali smo dozvati u pomoć i jednog od drugova koji je bio na osiguranju. Napokon se ploča pomakla, a zatim smo je uspjeli podići. Klobučar i ja brzo smo ušli u grobnicu, a ostali su nam dodavali puške i sanduke. Tek što smo to obavili, desila nam se najveća neprilika te noći: u neposrednoj blizini iznenada je prasnuo revolverski hitac:

— Što je? — gotovo sam zavikao u srdžbi i uzbuđenju.

— Meni je odapeo revolver — zadihano je šaptao jedan drug. Stavicx sam ga na zemlju da mi ne smeta, a sad sam ga nehotice gurnuo nogom.

Nedaleko od groblja nalazila se stražarnica s ustašama. Stražar je svakako čuo ispaljeni metak i morao je upozoriti dežurnog. Trebalo je požuriti prije nego što stigne njihova patrola, koja bi nam mogla upropastiti cijelu dugo pripremanu akciju za dobavljanje oružja.

Grozničavo brzo namještali smo tešku ploču na grobu i poravnavali zemlju da za nama ne ostanu nikakvi tragovi. Tek što smo svršili posao culo se s druge strane groblja neko dozivanje. Mi smo požurili prema ogradi, preko koje smo se opet brzo prebacili i nestali u mraku. Činilo mi$_v$ se tada da iza nas na groblju opet čujem neke korake i dozivanje. Jos ni danas ne znam je li to možda bila patrola koja je pošla da izvidi kakav je to metak opalio na groblju. Znam samo da ta patrola, ako je i

došla, nije ušla u trag našem skrivenom oružju. Financijski činovnik u miru dobro je čuvao i sačuvao deset dragocjenih pušaka, koje su mjesec dana kasnije postale prvo oružje kordunskih partizana.

Naša druga akcija imala je već karakter diverzije, otvorenog napada na tadašnju Pavelićevu državu. Danas kad u mislima rekonstruiram sve te akcije ta prva diverzija izvršena 3. srpnja 1941. čini mi se zanimljivom ne samo kao prva već i kao jedna od najbolje organiziranih i izvedenih uopće.

Iako se u vojničkim mjerilima radilo o relativno sitnoj diverziji, ona je medu građanstvom Karlovca i među seljaštvom iz okolice imala u to vrijeme mnogo veći odjek negoli neke prilično krupnije i značajnije akcije kasnijeg datuma.

Pripreme su bile zaista temeljito i vješto izvedene. Kao dan akcije namjerno smo odabrali četvrtak uveče, uoči petka, koji je u Karlovcu sajmeni dan. Plan je bio prilično jednostavan, ali je zahtijevao dobro pripremljenu suradnju velikog broja ljudi: jedna manja grupa trebalo je da naveče prekine električni vod Ozalj—Karlovac i time liši Karlovac električnog osvjetljenja, a za vrijeme tog potpunog mraka u gradu trebalo je da bar desetak grupa ispiše naše parole po zidovima i plotovima.

Te večeri čim se smračilo bar tridesetak naših omladinaca i starijih drugova na raznim mjestima u gradu čekalo je spremno s četkama i kanticama punima boja. Bili su raspoređeni u grupe po dvojica i trojica, a svaka grupa imala je svoj sektor u gradu, koji je trebalo što šarenije i obilnije ispisati. Za to vrijeme nas četvorica išla smo kroz polje između sela Drežnika i Hrnetića. Tražili smo pogodno mjesto gdje ćemo prekinuti električni vod.

Kao tehnički najsposobnije i za izvršenje tog zadatka najspretnije izabrali smo u SBOTIĆ-evskoj grupi Klobučara i Matijevića. S njima sam išao i ja, a uza sav napor nikako se više ne uspijevam pouzdano sjetiti tko je bio četvrti u našoj grupi. Mislim da je to bio radnik Josip Zeljeznjak, kojeg su kasnije ustaše uhapsile i strijeljale.

Naš je prvobitni zadatak bio da prekinemo vod miniranjem. Čak ni Klobučar, koji je kasnije postao poznati partizanski diverzant, tada još nije bio siguran da će znati dobro postaviti eksploziv pod stup dalekovoda. Osim toga, i selo je bilo suviše blizu, a nikako nismo htjeli dovoditi u opasnost stanovništvo. Zato smo nakon duljeg razmišljanja i raspravljanja pronašli sasvim drugi način, koji se kasnije pokazao vrlo duhovitim i efikasnim: na dva kraja dugačke čelične žice postavili smo dva teža željezna predmeta. Klobučar i Matijević bili su sigurni da ako uspijemo tu žicu s balastom prebaciti preko napetih žica dalekovoda — smjesta mora doći do kratkog spoja. Složio sam se s njihovim prijedlogom, i čim se potpuno smračilo, sva smo četvorica bila kraj dalekovoda u polju nedaleko od sela Drežnik.

To vise nije bila neka propagandna akcija s dijeljenjem letaka ili pisanjem parola. To više nije bilo ni sakrivanje oružja za neke akcije koje tek treba da dođu. To je bilo prvi put da u Karlovcu sasvim otvoreno dižemo

ruku na vlast, da joj nanosimo materijalnu štetu i otvoreno joj navješćujemo rat. Prirodno je da u tom trenutku nismo bili ni smireni ni ravnodušni. Ipak, dinamika same akcije spriječila nas je da mnogo razmišljamo 0 svojim postupcima.

Nijedan od nas četvorice nije znao toliko o električnoj struji i dalekovodima da bi mogao sasvim pouzdano predvidjeti kakve će posljedice izazvati naš kratki spoj na dalekovodu. Hoće li biti eksplozije? Može li takva eventualna eksplozija ozlijediti i nas? Može li nam se desiti da nas udari struja? Diverziju je bilo nemoguće izvršiti iz veće daljine, pa smo potražili kakav-takav zaklon u neposrednoj blizini dalekovoda. Iz tog slabog i nesigurnog zaklona bacili smo svoju žicu s balastom na dalekovod.

Bljesak koji je trenutak kasnije nastao ostao mi je u sjećanju kao najjači što sam ga ikad vidio. Kao da je munja udarila neposredno kraj nas. Sekundu kasnije ostali smo u potpunom mraku i svuda oko nas je bio mrak. Smjesta nam je bilo jasno da je akcija uspjela.

Gotovo cijeli Karlovac ostao je tog trenutka bez svjetla. U kinematografima, u kavanama, na ulicama — svuda potpun mrak. Naše grupe spremno su se bacile na posao: dok se osoblje Gradske munjare mučilo da pronađe uzrok kvara i da ga popravi, naši su drugovi marljivo pisali po zidovima i plotovima krupnim crvenim slovima: »Smrt okupatorima«, »Smrt ustašama«, »Živjela Komunistička partija«, »Živjela sloboda« itd.

Drugog jutra seljaci iz Pokuplja, s Korduna i Zumberka, pa čak i iz Banije, Gorskog kotara i Like dolazili su na sajam u grad. Zastajkivali su pred »šarenim« fasadama kuća, čitali su poruke karlovačkih komunista 1 dugo ih još prepričavali u svojim selima. A ustaškim vlastima cijelu 1941. nije uspjelo da te parole uklone s karlovačkih zidova i plotova. Čim bi uspjeli da preboje ispisane kuće, već bi parole niknule na drugim fasadama i kućnim ogradama. Neprekidno su podsjećale građanstvo Karlovca da je prava borba počela.

Nekoliko dana kasnije, 6. srpnja naveče, izveli smo još jednu dobro pripremljenu i koordiniranu akciju: presjekli smo tri glavne telefonsko-telegrafske veze koje su vodile iz Karlovca prema Zagrebu, Ljubljani i Rijeci. Na sva tri mjesta akcija je provedena gotovo istovremeno, što je te noći i drugog dana izazvalo veliku zabunu i pometnju kod ustaških vlasti u Karlovcu, a možda ne samo u Karlovcu.

Veza prema Zagrebu i Ljubljani prekinuta je iza Ilovca. To su izvršile udarne grupe iz karlovačkog predjela zvanog Banija, koje su vodili Jože Tome, Nikola Ladišić, Rafko Tabor i Nikola Šavor.

Oni su po pričanju Jože Tomca sastali se kod Valčićeve kožarne na Kupi (na Baniji):

— Dobili smo zadatak da u devet sati navečer 6. srpnja prekinemo telefonske i telegrafske veze Karlovca sa Zagrebom. Ostale trojke dobile su zadatak da u isto vrijeme presijeku veze sa svim ostalim prugama. U dva sata sastajemo se na Selcu i krećemo preko Orlovca u Draganićku šumu. Već u 4 sata poslije podne stigli smo u blizinu mjesta gdje smo trebali izvršiti akciju. Razgledali smo teren i razradili plan. Na jednoj

strani pruge bile su 24 žice, a na drugoj 32. Dvojica će na jednoj strani raditi, a jedan sam na drugoj strani. Sjeli smo pod veliki hrast i čekali odredeno vrijeme za akciju. Vrijeme je vrlo sporo prolazilo. Konačno nakon dugog čekanja kazaljka na našim satovima približavala se na 9 sati. Prilazimo pruzi, vidljivost je još uvijek dobra (okupator je uveo zapadnoevropsko vrijeme tj. svi satovi su vraćeni za jedan sat ranije). No bez obzira na to, zadatak se mora izvršiti u točno određeno vrijeme, jer su se na sve strane grada nalazile naše grupe i sve su trebale u isti čas početi s izvršenjem zadatka, kako bi se na vrijeme mogle povući. Točno u 9 sati uspinjali smo se na stupove i započeli sjeći žice. Žica je bilo mnogo, a slab alat u rukama, osim toga to nam je prva diverzantska akcija bez iskustva. Žice su padale jedna za drugom uz oštar fijuk, a zatim oštrim udarcem srušile se na zemlju. Nakon što su žice bile presječene, stupovi su se iskrivili na jednu stranu. Nakon toga mi smo se brzim koracima vratili u grad. Ulaskom u grad mi smo se razdvojili.

Udarna grupa komunista iz SBOTIČ-a prekinula je vezu prema Rijeci, i to nedaleko od predgrađa Udbine. S tom grupom bio sam i ja u akciji.

Na mjestu koje smo izabrali kao najpogodnije za prekidanje veze željznička pruga i telefonsko-telegrafske žice prolaze neposredno kraj obale Korane. Cijela naša grupa prešla je uveče Koranu preko drvenog mosta nekoliko kilometara nizvodno, a onda smo krenuli poljem uz rijeku. Bila je vedra i prilično topla ljetna noć. Kad smo stigli nasuprot takozvanom Marakovu brdu, skinuli smo se i ostavili jednog druga da stražari kraj naše odjeće. Tiho smo preplivali Koranu noseći za pojasom revolvere i alat za rezanje žica- Obala je na tom mjestu prilično obrasla grmljem, a odmah iza grmlja nalazi se pruga. Popeli smo se do nasipa, i kad smo ustanovili da nikog nema u blizini, bacili smo se na »posao«. Podijelili smo se na dvije grupe: trojica su osiguravala, a trojica su se popela na stupove i rezala žice.

Posao je sporo odmicao. Htjeli smo prerezati sve žice, do posljednje, a nijedan od nas nije bio vješt tome poslu. Ne znam točno koliko smo se dugo zadržali, no vjerojatno ne mnogo manje od punoga sata. Bila je sretna okolnost da za sve to vrijeme nije onuda nitko prolazio.

Kad smo prerezali sve žice, povukli smo se opet u grmlje i kroz grmlje do Korane. Za sobom nismo ostavili nikakvih tragova, jer smo bili bosi i jer smo praktički iz vode došli na nasip. Preplivali smo rijeku, obukli se i starim se putem vratili u grad.

Slijedećeg dana, kad su policijske vlasti vršile istragu u vezi s tom diverzijom, na mjestu naše akcije istražitelji su morali biti sasvim zbunjeni. Nije bilo uopće nikakvih tragova. Policajci nisu došli na pomisao da smo mogli doći s one strane rijeke, pa su poveli istragu u pravcu obližnjih sela, odnosno gradskih predgrađa Rakovac, Udbina i Mostanje. Naravno, nisu mogli ništa saznati. Nitko u tim selima prethodne noći nije vidio nikakvu sumnjivu grupu ljudi, koja je išla prema pruzi ili od pruge.

Trebalo je punih 14 sati dok su opet proradile bar neke od pokidanih telegrafsko-telefonskih veza Karlovca sa sjeverom, jugom i sjevero-zapadom. I o toj akciji mnogo se prepričavalo medu građanima i seljacima iz okolice, no vjerojatno još više među funkcionarima okupatorskih ustaških i policijskih vlasti. Te večeri održavala se velika vatrogasna zabava, koju su policijske vlasti — čim je bilo javljeno da su TT veze prekinute — smjesta razjurile. U kasarnama je bila dana uzbuna i vojska se nalazila u pripravnosti. Idućeg dana opet je uveden stroži redarstveni sat. Vlasti su vršile istragu, ali sve do velike provale Šavora krajem srpnja ništa nisu saznale.

Poslije te noći slijedeća dva tjedna u Karlovcu i okolici gotovo je svake večeri poneka udarna grupa — obično tri ili četiri čovjeka — odlazila da siječe telegrafsko-telefonske žice negdje kraj grada- Neke od tih akcija bile su izvedene vještije, a neke manje vješto. Vojnički one, naravno, nisu mnogo značile, a ni materijalna šteta za tadašnje vlasti nije bila suviše velika. Ali moralni efekat tih akcija bio je naprosto neprocjenjiv. U to vrijeme o jednoj prerezanoj žici vjerojatno se više prepričavalo među stanovništvom negoli godinu ili dvije kasnije o zauzetom jakom uporištu. Naše akcije u to vrijeme nagovijestile su svima i svakome da naši pozivi za borbu protiv okupatora i ustaša nisu samo riječi, da iza tih hrabrih ljudi već od prvih dana stoje i djela.

Prvih se dana srpnja Josip Kraš vratio iz Zagreba sa sastanka CK, na kojem je formirano Operativno rukovodstvo za Hrvatsku. Kraš je tada u Zagrebu dobio zadatak da stvori isto takvo rukovodstvo za Okrug Karlovac.

Bili su to dani kad su se događaji smjenjivali u nizu koji je postajao sve dinamičniji i uzbudljiviji. Za tjedan ili dva dana bilo je više doživljaja koji zaokupljaju cijela čovjeka. Živjelo se bogatije negoli ponekad za punu godinu dana. Podizao se ustanak.

Svaki dan moralo se o nečem novom raspravljati, dogovarati, odlučivati. Svakog dana moralo se nešto novo poduzimati. Bile su to suviše krupne stvari da bi o njima odlučivao samo jedan čovjek, a suviše opasna vremena a da bi se zbog neke odluke mogli sastajati cijeli komiteti. Zato su operativni komiteti bili sastavljeni od svega nekoliko ljudi koji su mogli da se sastanu, dogovore i da donesu odluku kad god je to zatrebalo. U ljeto 1941. godine operativna rukovodstva bila su u stvari prvi štabovi ustanka.

Naše Operativno rukovodstvo sastalo se prvi put u stanu inž. Petroviča u neposrednom susjedstvu tadašnjeg karlovačkog »Ustaškog stana« (nekadašnjeg »Sokolskog doma«). Na sastanku smo bila sva četiri člana — Josip Kraš, Ivo Marinković, inž. Petrović i ja. Raspravljali smo o tri teme koje su zapravo ostale dominantne i na svim kasnijim sastancima Operativnog rukovodstva: povezivanje i aktiviranje partijskih organizacija u našim kotarima, formiranje prvih partizanskih logora i odreda i, napokon, najvažnije, dogovori i planovi za diverzije i druge akcije u samom Karlovcu i na terenu Okruga.

Na tom sastanku bilo je dogovoreno da Marinković hitno obiđe partijske organizacije u Gorskom kotaru (koji je tada također pripadao našem Okrugu), da tamo uspostavi neke isprekidane veze, da organizira partizanske logore i dade inicijativu za prve akcije. Kraš je trebalo da obiđe neke partijske organizacije u kotaru Vrginmost i da tamo formira kotarski komitet, pa da se odmah vrati u Karlovac, odakle je rukovodio cijelom organizacijom. Inž. Petrović dobio je zadatak da nabavi eksploziv za naše diverzije i da u svom uredu organizira punkt za javljanje kurira s terena. Moj je zadatak bio da u samom Karlovcu izvedem diverzije, od kojih sam neke opisao u prethodnom poglavlju. Ujedno sam i dalje morao održavati vezu s vojnim komitetima u domobranskim kasarnama.

Nailazili su dani puni događaja, dramatičnih trenutaka, a isto tako tragičnih posljedica.

Mislim da ću najbolje započeti čitav splet događaja s onim sastankom Okružnog rukovodstva na kojem je Marinković obavijestio članove o rezultatima svog obilaska terena, na kojem je bio prisutan i Rade Končar. Zapravo tih dana sastanci su učestali, a danas je teško ustanoviti što je i na kojem sastanku bilo rečeno ili utvrđeno i je li to bio sastanak Okružnog komiteta, Operativnog rukovodstva ili miješano. Značajno je da je to bio prvi dolazak Končara u Karlovac nakon sastanka rukovodstva KPJ 4. srpnja u Beogradu, na kojem je donesena odluka da komunisti povedu ugroženi narod u oružani ustanak i oslobodilački rat. Taj nalog nosio je sekretar CK Hrvatske da nam ga osobno prenese, a ujedno dogovori i organizira prve ustaničke akcije.

Rade Končar došao je u Karlovac 14. ili 15. srpnja i odmah počeo razgovore s Marinkovićem i Krašem o prilikama i o novim direktivama. Slijedeći dan, vjerojatno u srijedu 16. VII, održan je sastanak na uobičajenom mjestu, u kancelariji Petroviča u vili na Korani. Tom sastanku prisustvovali smo Kraš, Marinković, Petrović i ja, zatim još jedan drug kojem se imena ne sjećam.

Govorio sam prvi o akcijama grupa u gradu i okolici. Dakle, podnio sam neke vrste izvještaj o svom radu. Zatim je govorio Marinković o svome desetodnevnom obilasku nekih mjesta Korduna, Like i Gorskog kotara. Iza njegova jednostavnog izlaganja stajalo je veliko djelo, kojim je mnogo doprineo ustanku u Karlovačkom okrugu. Rade Končar govorio je o tome da se previše poklanja pažnja akcijama u gradovima i o novoj direktivi podizanja ustanka po selima, pri cemu se vidjelo da je vrlo dobro upućen u stanje i raspoloženje ljudi u dijelovima Banije, Korduna i Like. Međutim, kako je Kraš još početkom mjeseca donio iz Zagreba djelomičnu direktivu u tom smislu, te smo tada formirali i Operativno rukovodstvo i u vezi s tim novim direktivama Marinković je krenuo na desetodnevni obilazak terena, tako da je govor Rade Končara bio pomalo u zakašnjenju, i akcije koje je od nas na tom sastanku tražio mi smo već ranije počeli ostvarivati.

Sastanak je trajao dugo. Kraš je govorio o stanju na Kordunu na osnovi osobnih zapažanja u Vrginmostu i okolici, a i na osnovi izvještaja

koje je dobivao iz Gline, Vojnića i Slunja. Petrović je izvijestio o nabavi eksploziva, što mu je uspjelo preko Banovinskog električnog poduzeća, gdje je radio. Na kraju smo donijeli nekoliko odluka, koje su kasnije postale historija ovoga kraja.

Prvo, dogovoreno je da Končar i Kraš odu u onaj kraj koji Marinković nije stigao obići — npr. sjeverni Kordun i Baniju — i da tamošnjim partijskim aktivistima prenesu direktive o podizanju ustanka i da se s njima odmah dogovore za prve akcije.

Drugo, dogovoreno je da odabrani članovi mojih udarnih grupa izvedu dvije akcije: rušenje željezničke pruge prema Rijeci i paljenje velikog vojnog spremišta stočne hrane. Odredili smo i vrijeme akcije: diverzija na pruzi u subotu 19. srpnja navečer, a paljenje magazina slijedeću večer, u nedjelju.

Končar je ostao u Karlovcu još dva ili tri dana, upoznao se s prilikama i primio izvještaje s Korduna i Banije, kamo se spremao otići s Krašem. Vidio sam ga još jednom ili najviše dva puta u prolazu, u vili na Korani, prije nego što smo obojica istog dana otišla svaki na svoju stranu: on prema Vrginmostu na savjetovanje, a ja u akciju na željezničku prugu kod Mrzlog Polja. Nikada više nisam vidio Radu Končara, koji je u onim danima bio jedan od rukovodilaca Komunističke partije Hrvatske.

Još na spomenutom sastanku mogao sam obećati da ću preko svojih veza nabaviti eksploziv za prvu od dvije akcije, kako ne bismo morali odmah trošiti ono što je nabavio inž. Petrović, a što će nam svakako trebati.

Dva dana kasnije jedan putnik, koji je iz Generalskog Stola išao za Karlovac, pružio je na stanici Mostanje kroz prozor prilično velik paket zamotan u bijel papir. Paket je prihvatila Maca Majstorović. Tog istog dana u predvečerje ja sam s tim paketom sjedio poviše ceste u šumi Kozjači. U paketu je bio eksploziv za akciju koju je te noći trebalo da izvedemo.

Po jedan ili po dvojica postepeno su stizali drugovi predviđeni za taj zadatak. Svi su stigli na vrijeme, još prije nego što se spustio mrak. Bilo nas je ukupno dvanaest — najbrojnija udarna grupa koja se dotad okupila na nekoj diverziji u Karlovcu. Od SBOTIČ-evaca tu su bili Slavko Klobučar, Slobodan Matijević i Grga Milašinčić. S Banije su došli Milan Vidović, Jože Tome, Nikola Ladišić i Šavor. Tu su bili i radnici Božo Piškurić i Josip Željeznjak, zatim još dva omladinca — Janko Mendiković i Slavko Vajs.

Put kroz Kozjaču do Mrzlog Polja prevalili smo brzo i bez lutanja. Na jednome mjestu šuma Kozjača proteže se sasvim do ceste Karlovac—Duga Resa. Pronašli smo to mjesto. Bilo je već oko 10 sati navečer. Spustili smo se na cestu, tiho je i neopaženo prešli i smjesta se našli pod nasipom pruge koja iz Karlovca vodi za Rijeku i Split. Odredio sam straže prema Karlovcu i Dugoj Resi, a mi ostali bacili smo se na posao na pruzi.

Naravno, nitko od nas tada još nije znao kako treba rušiti prugu. Pokušali smo najprije rastaviti pojedine dijelova tračnica, ali nam to nikako nije uspijevalo. Htjeli smo s eksplozivom montirati neku vrstu nagazne mine, ali ni to nismo znali pouzdano izvesti. Napokon smo učinili jedino što smo sa sigurnošću znali izvesti: postavili smo dinamit pod tračnice i spremili se da izazovemo eksploziju.

Zahvaljujući svom neiskustvu, na pruzi smo se zadržali mnogo dulje nego što smo planirali. Naše straže su već postajale nestrpljive: nalazili smo se svega dvije ili tri stotine metara daleko od male stanice Mrzlo Polje, a i kakva patrola mogla je svaki čas naići iz Karlovca ili Duge Rese. Svi smo odahnuli kad smo se povukli s pruge, iako smo glavni događaj tek sada očekivali.

Dok je korda polagano gorjela, mi smo uspjeli stići do šumskog ruba. Odande smo s napetošću promatrali što će se dogoditi.

Nismo morali dugo čekati. Bljesak je bio neobično jak, a eksplozija snažna i bučna. Pruga je bila onesposobljena, ali ipak ne onako kako smo mi to željeli. Dogodilo nam se ono što se kasnije događalo mnogim partizanskim diverzantima — početnicima: iz straha da mala količina eksploziva neće izazvati nikakav efekt mi smo pod prugu stavili previše eksploziva. Eksplozija zato nije išla u širinu, već je samo presjekla tračnice i odnijela nešto kamenja i drva u zrak. Ipak, i to je bilo sasvim dovoljno da sve do drugog dana o podne saobraćaj bude zaustavljen.

Znali smo da će odmah poslije tako jake eksplozije doći do uzbune u Karlovcu i Dugoj Resi. Trebalo se što prije povući natrag u dubinu šume, ali kad smo htjeli krenuti, bilo nas je svega jedanaest. Jedan omladinac, koji je dotad bio na straži, naprosto se izgubio u mraku. Nismo ga smjeli glasno dozivati. Tražili smo ga posvuda u okolici, tražili smo ga i gore u šumi, ali nigdje ga nije bilo. Napokon se sam pojavio: bio se zaklonio pred eksplozijom i nije više mogao naći zborno mjesto.

Kad smo opet krenuli kroz Kozjaču, počela je padati sitna kišica. U šumi je postalo sasvim mračno, i mi smo prilično brzo osjetili da smo zalutali. Vrtjeli smo se lijevo i desno, kao u nekom začaranom krugu, iz kojeg nikako nismo nalazili izlaz. To lutanje bilo je i vrlo opasno: natrag na cestu i prema pruzi nikako nismo smjeli, jer su se odande već čuli automobili i kamioni koji su svakako dopremili vojsku i policiju na mjesto naše diverzije. Postojala je svakako i opasnost da vojne jedinice smjesta započnu pretraživati okolni teren.

Iako je trebalo prevaliti svega oko 5 kilometara kroz šumu, naše je lutanje trajalo gotovo cijelu noć. Tek pred zoru izbili smo na rub šume negdje kraj predgrađa Luščić.

Bili smo blatni i mokri, kao grupa svakako vrlo sumnjivi. Čak i pojedinačno, svaki za sebe, u onom stanju mogli smo biti upadljivi. Razišli smo se. Svaki je nastojao da zaobilaznim putovima dođe do svoje kuće ili do nekog prijatelja gdje bi se mogao presvući.

^ Ja sam otišao do prijatelja Matije Wohalskog, do čije se kuće moglo doći prilično neopaženo. Tamo sam se oprao, odmorio i presvukao. Na

žalost, već istog poslijepodneva morao sam na dogovor za novu akciju. Pokazalo se, naime, da smo pogriješili što smo dvije prilično velike akcije planirali suviše brzo jednu za drugom.

Još kod prijateljeve kuće čuo sam o zabuni koja je nastala u gradu nakon naše diverzije. Policijski sat bio je još jednom pooštren. Čuo sam da su tog dana plijenili taksije i privatne automobile po gradu. Možda je policija smatrala da smo na izvršenje akcije išli automobilom. Slušao sam i o drugim pojedinostima, koje su mi zapravo morale pružati zadovoljstvo, ali ja sam već mislio na slijedeću akciju: kako zapaliti veliko vojno spremište na Luščiću?

Pokušao sam stvoriti nekakav plan dok sam u polju kraj Korane čekao neke drugove da dođu na sastanak radi dogovora. Čekanje se oteglo i ja sam postajao nestrpljiv. Odjednom sam čuo nekoliko hitaca iz grada. I dalje sam čekao na određenom mjestu, ali postao sam mnogo oprezniji. Pažljivo sam osmatrao na sve strane.

Iz svog skloništa u polju ubrzo sam primijetio da je na putovima i cesti prema Korani došlo do nekog komešanja. Zatim sam opazio dvojicu ljudi kako su skrenuli sa šetališta prema polju, na naše mjesto sastanka. Iza te dvojice žurio je treći, koji ih je gotovo sustigao i zatim pružio ruku prema njima. Na to su dvojica prvih stala i podigla ruke uvis. Cijela grupa je okrenula prema gradu — dvojica naprijed s podignutim rukama, a jedan za njima s ispruženom rukom, u kojoj se očito nalazio revolver.

Nisam više dvoumio ni časa: policija, znači, hapsi u ovom kraju oko Korane. Možda je to neka racija? Ili je netko nešto odao? Nisam još tada znao točne odgovore, ali bilo mi je sasvim jasno da na tom mjestu više ne smijem čekati. Htio sam također pokušati da pomognem dvojici drugova koji su bili uhapšeni na putu prema našem sastanku.

Pomoći im, ali kako? To je kraj gdje u blizini nema kuća. Bilo je blizu i polje s kukuruzom, dakle teren sasvim pogodan, ali ja nisam imao kod sebe revolver. Ostavio- sam ga jutros u drugom kaputu kad sam se presvukao kod prijatelja. Ali možda oni imaju kod sebe svoje revolvere? Odlučio sam da projurim kraj njih na svom biciklu i da tako bar na sekundu svratim pozornost agenta. Možda će im ta sekunda biti dovoljna da se snađu?

Kad sam se približio grupi, prepoznao sam dvojicu drugova, a prepoznao sam i agenta. Bila su to zaista dvojica koje sam očekivao na sastanku — 2eljeznjak i Vidović. Vodio ih je poznati policijski agent Saletto.

Na biciklu sam brzo prestigao grupu i projurio kraj nje. Kao što sam pretpostavljao, agent je na trenutak svratio pozornost na mene. Prepoznao me i pokušao^ zaustaviti, no ja sam jurio dalje, vikao je za mnom: »Holjevac, ne bježi, badava ti je, uhvatit ćemo i tebe!«

, . Dvojica drugova, na žalost nisu iskoristila taj trenutak. Kukuruz je bio blizu puta, a obojica su bila, mislim, naoružana. Bila je to svakako njihova posljednja prilika da se spase. Nekoliko dana kasnije bili su izvedeni pred ustaški prijeki sud i osuđeni na smrt.

Meni nije preostalo ništa drugo nego da jurim dalje. Na cesti prema Korani primijetio sam vojnike koji su zaustavili neke prolaznike. Sjeo sam na osamljenu klupu, odakle sam imao dobar pregled. S takozvanog Drvenog trga iz udaljenosti od oko 200 do 300 metara odjeknulo je nekoliko hitaca. Postalo je krajnje opasno, čak besmisleno, zadržavati se u Koranskom parku i u tom dijelu grada. Ali kamo da krenem? I što se to uopće dogada?

Nagađao sam što se to zapravo dogodilo u gradu. Druge večeri Kraš nam je već mogao dati nešto određenije odgovore, ali zbivanja tog dana uspio sam rekonstruirati tek mnogo kasnije, nakon razgovora s mnogim drugovima iz Karlovca.

Tog poslijepodneva oko 5 sati, vjerojatno dok sam ja čekao drugove u Koranskom polju, sekretar karlovačke organizacije SKOJ-a Nikola Šavor pokušao je izvesti uz pomoć nekog svog suradnika jednu akciju koja mu je bila izričito zabranjena. Sa mnom se o toj akciji nikad nije savjetovao, ali sam kasnije saznao da je drugovima iz Mjesnog komiteta KP (Grdešiću i Koričanu) nekoliko puta iznosio svoj plan. Predlagao je da baci bombu u krug tadašnje kasarne »Baruna Jelačića«. Drugovi su mu uzastopno i energično zabranjivali tu akciju, smatrajući je suviše riskantnom i samoubilačkom. Bilo je, naime, sasvim očito da čovjek koji baci bombu nema gotovo nikakvih izgleda da pobjegne s trga i kraj nekoliko drugih kasarni.

Šavor je ipak odlučio da na svoju ruku izvede tu akciju, ne obavijestivši o tome nikoga. Poveo je sa sobom još jednog omladinca, kojem nije rekao da tu akciju izvodi na svoju ruku.

S velikog trga pred kasarnom Šavor je sam bacio bombu. Bomba je pala u krug kasarne, ali nije eksplodirala. Ipak je izazvala veliku pometnju među Talijanima u kasarni. Stražari pred kapijom pokušali su uhvatiti Šavora i njegova druga. Šavor je pokušao pucati iz revolvera. Navodno je opalio jedan metak, a onda mu je revolver zatajio. Na suprotnoj strani trga nalazi se još jedna kasarna, a svuda naokolo bile su straže. Šavor i njegov drug nisu mogli pobjeći iz tog kruga. Bili su uhvaćeni i sprovedeni na policiju koja se nalazila u neposrednoj blizini.

Istovremeno su policijski agenti i vojne patrole pojurile prema Korani, vjerujući da su se u tom smjeru morali povući ostali Šavorovi suradnici u propaloj akciji. Zbog toga je upravo i došlo do onih hapšenja na Konari, gdje su pala i dva druga koja sam ja očekivao na sastanak. A nešto kasnije, dok je agent Saletto sprovodio tu dvojicu uhapšenika kroz grad, naišla je još jedna grupa naših drugova, među njima i radnik Božo Piškurić. Čim je opazio da Vidović i Zeljeznjak drže ruke u zraku, a agent ih s revolverom prati, Piškurić je potegao svoj revolver i napao agenta. Nastalo je komešanje i kratko puškaranje, u kojem naši drugovi nisu imali sreće. Vojska je u to vrijeme zbog Šavorova napada bila već alarmirana, a patrole i straže nalazile su se u neposrednoj blizini događaja. U tom okršaju bilo je nekoliko ranjenih s jedne i druge strane, ali četiri naša druga bila su uhapšena.

Nikad nisam mogao sa sigurnošću ustanoviti da li je Šavor bio na policiji bjesomučno tučen ili je počeo priznavati bez nekog posebno jaka pritiska, naprosto da spasi glavu. Na svaki način, već te iste večeri u gradu su počela hapšenja na temelju Šavorovih priznanja. On je odao oko dvadeset naših ljudi, od kojih je većina nekoliko dana kasnije osuđena na smrt po pokretnom prijekom sudu. Među njima su bili Herta Turza, Drago Armando, Slobodan Matijević, Risto Konstantinović, Milan Vidović, Josip Željeznjak i drugi, s kojima sam dotad gotovo svakodnevno imao kontakt i zajedno odlazio u neke akcije. Nitko od njih nije priznao nijedne riječi o svom radu. Svi su se odreda držali najhrabrije sve do posljednjeg trenutka. A Šavor ih je teretio uvijek novim i sve težim priznanjima. Otjerao je dvadesetak svojih dotadašnjih drugova i prijatelja u smrt.

Neki članovi naše gradske organizacije imali su te večeri sreću da navrijeme saznaju o Šavorovoj izdaji. Oni su se povukli iz svojih kuća i tako izbjegli hapšenja. Od njih je vjerojatno Josip Kraš i saznao neke pojedinosti, koje nam je druge noći ispričao na sastanku u stanu Vike Hrovat.

Iz Koranskog parka krenuo sam k Maci Majstorović koja je stanovala u Mostanju. Već je počeo smiraj dana kada sam stigao Macinoj kući. Na žalost, nije je bilo kod kuće, ali njena sestra Ančica primila me je kao rođena sestra, i ja sam u toj kući našao sigurno skrovište. Znao sam da se odande nikuda ne smijem micati, sve dok ne uhvatim sigurnu vezu, ili dok ne prođe nekoliko dana, jer sam slutio da je sada u gradu policijska hajka na sve i na svakoga imalo sumnjivog.

Kasnije navečer Ančica se spremila i otišla mojoj kući da javi majci i sestri za mene. Vratila se kasno i ispričala kako je u gradu veliko uzbuđenje, da se hapsi na sve strane, ali da je u mojoj kući sve u redu. Također mi je prenijela majčinu poruku da je još popodne — odmah čim je Šavor uhapšen — Maca naišla k njoj i upozorila neka se sakrijem, a da ona također ide spavati nekamo drugamo, a ne svojoj kući.

I stvarno, drugi dan ujutro, to je bio ponedjeljak 21. srpnja godine 1941, pojavila se Maca, a ja sam se vrlo obradovao njenu dolasku. Znao sam da ću pomoću nje uspostaviti vezu s Marinkovićem ili Krašem, jer ona se ipak lakše kretala gradom negoli ja, koji sam bio direktno tražen i progonjen.

— Tko je sve uhapšen? — pitao sam Macu.

— Ne pitaj... mnogi — rekla je nakon stanke i dodala, gledajući me ravno u oči. Veco, i Štefa je uhapšena ...

— Nemoguće! Pa sinoć ju je Ančica vidjela...

— Sinoć da, ali ne jutros.

Ispričala mi je da je, prije nego je došla ovamo, opet ujutro svratila mojoj kući i da je naletjela na agenta koji čekaju mene i da je tako gotovo bila uhapšena. Mama joj je ispričala kako su noćas upali u stan i izvršili premetačinu, pa kako nisu ništa pronašli, odveli su sa sobom moju sestru Štefu.

Obratio sam se Maci i zamolio je da svakako nade Marinkovića, Krasa ili Petroviča. Ona nije poznavala Petroviča, čak nije do tada ništa 0 njemu znala, pa sam joj objasnio gdje stanuje i gdje mu je kancelarija, a zatim joj dao upute što da mu kaže.

Maca je pronašla Petroviča i od njega tražila vezu s Krašem, da bi prenijela meni direktive što da radim i kamo da idem. Petrović je Macu uputio na Koranu i da produ uzduž čitave druge obale Mekušanskim poljem, pa će naići na Kraša. Maca je to učinila, ali Krasa nigdje nije bilo, pa se opet vratila Petroviču. Tada su se dogovorili da ja pođem odmah u stan Vikice Hrovat u Rakovcu. Već je bilo kasno poslijepodne kada mi je Maca donijela poruku, pa smo se odmah spremili i pošli prema Turkaljevoj kući, gdje je stanovala Vikica. Srećom, Rakovac je odmah do Mostanja i tako nije trebalo ići kroz grad, što je moglo biti vrlo opasno. Popeli smo se u Vikičin stan, koji je bio kao u nekom potkrovlju, tako mi je barem ostalo u sjećanju, jer smo se penjali najprije nekim dobrim 1 čvrstim stepenicama, a zatim još nekim drvenim koje su škripale. Onda smo pokucali i ušli u stan.

— Zdravo Veco — dočekao me dobro poznati mirni glas.

Marinković je došao onamo ravno s Korduna, jer je dolazio od Vikičina brata, Tone Hrovata, koji se već gotovo mjesec dana nalazio u južnom Kordunu. Naime, na sastanku s Končarom prije nekoliko dana bilo je zaključeno da Marinković otiđe u taj kraj prema Slunju i tamošnjim aktivistima prenese direktive koje su Končar i Kraš nosili u sjeverni Kordun. Na povratku donio je Vikici pozdrave od brata koji je zajedno s Huskom Miljkovićem i Milošem Dejanovićem organizirao partizanski pokret na terenu Velike Kladuše i Krstinje.

Sjedili smo tako Maca, Vikica, Ivo i ja, pričali o događajima prethodnog dana i pokušavali iz pojedinih fragmenata koje smo znali sastaviti neku cjelinu. I onda odjednom začusmo škripu drvenih stepenica i korake po njima. Ivo i ja odmah se digosmo i postavismo prema vratima: on je izvadio svoj revolver, a ja sam dohvatio neku željeznu šipku, jer ni jedan od svojih dvaju revolvera nisam imao uza se. Prošlo je nekoliko napetih trenutaka, a onda se vrata otvore i ravno pred nas stane Josip Kraš.

— Zdravo drugovi — reče i ne obrati pažnju na Marinkovićev revolver i moju željeznu šipku.

Opet smo posjeli, svi zajedno, oko stola, a vani je već bila noć. Kraš je pričao o sastanku u šumi Abez, koji je bio preksinoć, i o tome kako je jučer prije podne s Končarom došao natrag u Karlovac i odmah ga otpratio na kolodvor, na vlak za Zagreb, a sam se vratio u grad. I onda nam je ispričao šta se sve desilo i kako se to desilo, sve u detalje, tko je do sada uhapšen, pa čak i to da se hapšenja vrše na osnovi Šavorovih priznanja. Sve te podatke Kraš je dobio od naših aktivista koje je još sinoć i noćas uspio obići i od njih saznati razne pojedinosti. Također nam je rekao da je za sutra sazvan prijeki sud, a to je značilo da će biti izricane smrtne kazne.

U zraku je bilo nešto teško, osjećalo se kako nas nešto pritište, ali Kraš i Marinković nisu bili ljudi koje je lako izbaciti iz ravnoteže. Ubrzo se prestalo razgovarati o tome što se dogodilo pa se prešlo na razgovor 0 tome što da se radi. Zapravo kasno u noći 21. srpnja 1941. započeo je posljednji sastanak karlovačkog Okružnog operativnog rukovodstva kojem sam prisustvovao prije odlaska u partizane. Sastanku nije prisustvovao Bartol Petrović, ali su bile prisutne Maca Majstorović i Vikica Hrovat.

— Veco mora odmah iz Karlovca — rekao je odmah na početku Marinković.

I Kraš se složio s tim, ali je nastalo pitanje kamo da idem. Marinković je govorio detaljnije o Kordunu, odakle je upravo dolazio, pa je tvrdio da je tamo sve spremno da se počne s organiziranjem partizanskih odreda. S druge strane Kraš je govorio o grupi Mate Mejašića, koji je s još nekoliko naoružanih aktivista krstario šumom Sv. Margarete nedaleko od Karlovca. I na jednom i na drugom mjestu potrebni su ljudi, potrebni su borci.

— Mislim da bi kod Mejašića bilo korisnije, jer je grupa slaba i trebalo bi je pojačati — rekao je Kraš na svoj zapovjednički način. On nije trpio — kao ni Končar — nikakvih primjedaba.

— Ne bih rekao da je to jedini izlaz — umiješao se Marinković 1 nastavio: — Mislim da bi Veco trebalo sam da odluči između dvije mogućnosti: ili Mati Mejašiću u šumu Sv. Margarete ili u Tušilović na Kordunu, do Stanka Opačića, onog Ćanice ...

I Kraš je prihvatio prijedlog Marinkovića, pa je sada ostalo na meni da se odlučim.

Danas kada razmišljam o tome uviđam da je to bio sudbonosni momenat odluke za moj cijeli budući život, jedan od onih momenata kakvi se dešavaju jednom ili najviše dva puta u životu i kada čovjek drži svoju vlastitu sudbinu u svojim rukama. Kraj u kojem je bila grupa Mate Mejašića dobro sam poznavao. U stvari, u stotinjak i više predratnih izleta ja sam obišao čitavu okolicu Karlovca, Žumberak i Pokuplje i dalje prema Gorskom kotaru. Jedino nikada nisam išao na Kordun. Ipak, u onom trenutku donošenja odluke nešto je podsvjesno u meni govorilo u prilog Kordunu, neki instiktivni osjećaj sigurnosti ili tako nešto. Možda je to bilo i zato jer sam Ćanicu već poznavao s jednog sastanka.

— Ako je do mene, ja bih u — Kordun.

I odluka je donesena. Odmah su mi obojica dala detaljne upute što i kako treba da radim i na koga se sve mogu obratiti. Uglavnom, sve se svodilo na to da treba pronaći Ćanicu i zatim što prije organizirati oružane odrede i s njima preći u akciju. Također je dogovoreno da svi oni drugovi u gradu kojima je također prijetila opasnost hapšenja treba da odmah za mnom pređu na Kordun ili u Žumberak i priključe se oružanim odredima koji se organiziraju. Kraš je ocijenio da za nj još nema opasnosti u gradu, pa se još može slobodno kretati, što je naročito korisno sada kada je organizacija razbijena i treba je ponovo povezati. Što se tiče Marinkovića, on je i onako svagdje i nigdje. I o tome se nije raspravljalo.

Mislim da je pro;la ponoć kada smo Maca i ja otišli njezinoj kući. Drugi dan, rano ujutro, krenuli smo na biciklima cestom prema Kordunu ... Kraj straže na Turnju prošli smo u samu zoru. Stražar se upravo nešto zadržavao u zgradi mitnice, a mi smo projurili na svojim biciklima. Rastali smo se na prvim brežuljcima grada: Maca se vratila u Karlovac, a ja sam nastavio prema Korduna. Odlazio sam u partizane.

Od Kraša i Marinkovića dobio sam upute da se na Kordunu najprije javim u Tušiloviću. Tamo je djelovala jedna od najbrojnijih i najaktivnijih partijskih ćelija tog kraja. Uz ćeliju je bila vezana i jaka skojevska grupa koja je u skorim danima podizanja ustanka odigrala vidnu ulogu.

Bilo je još rano jutro kad sam se sa svojim biciklom zaustavio pred zadrugom u Tušiloviću. U zadružnoj prodavaonici držao sam se kao da želim nešto kupiti i tek usput raspitivao se za Stanka Opačića Ćanicu. Poznavali su ga i on se ubrzo pojavio.

Odmah sam objasnio po kakvu sam zadatku došao. Želio sam da se još istog dana sastanem bar s nekim članovima Kotarskog komiteta Vojnić i sekretarima ćelija iz obližnjih sela. Dugo sam tog jutra razgovarao s Opačićem. Obećao je da će do navečer sazvati nekoliko aktivista iz Tušilovića i Vojnića, a dan ili dva kasnije sekretare ćelija sa šireg područja.

Predveče istog dana našli smo se u maloj šumi kraj Tušilovića. Bilo nas je svega sedmorica ili osmorica — učitelj Furlan i još dva druga iz Vojnića, Stanko Opačić i Mićo Đipalo iz Tušilovića i mislim da su bila dva mlađa člana Partije ili SKOJ-a.

Najprije sam obavijestio drugove o tome što se događa u Karlovcu. Upozorio sam da će biti priličan broj karlovačkih komunista koji će se skorih dana morati skloniti pred hapšenjem u Karlovcu, pa se treba pripremiti za njihovo prihvaćanje. Zatim smo počeli raspravljati o svom glavnom zadatku — podizanju ustanka na Kordunu.

Govorilo se o raznim mogućnostima. Predlagali su se planovi, ali sve diskusije vraćale su se ipak na polaznu točku: oružje. Većina prisutnih pokazivala je spremnost da smjesta pođe u akcije, samo kad bi se imalo čime početi. Ljudi su tvrdili da u cijeloj okolici više nigdje nema skrivenog oružja. Seljaci su čak i lovačke puške predali ustaškim i okupatorskim vlastima.

Već u tom času pomislio sam na puške koje su ležale u grobu umirovljenog financijskog službenika na vojničkom groblju u Karlovcu. Odluku tada još nisam stvorio. Čekao sam širi sastanak sekretara ćelija koji se imao održati dan kasnije.

Prespavao sam na jednom sjeniku u Tušiloviću. Preko dana nisam se pokazivao u selu, a kasno poslije podne pošao sam s Opačićem i Đipalom u Skradsku goru. Od Tušilovića smo hodali gotovo dva sata. Mjesto sastanka bilo je u mladoj i vrlo gustoj šumi, više nalik na šiprag nego na šumu. Bilo nas je desetak — za ono vrijeme prilično širok sastanak. Došli su Milutin Košarić i Mile Basara iz Krnjaka, učitelj Tomić iz Skrada, nas trojica iz Tušilovića i još nekoliko drugova iz obližnjih partijskih ćelija. Posjedali smo ukrug i počekali sastanak.

Sjećam se da sam tada govorio prilično dugo, najprije o međunarodnoj situaciji nakon njemačkog napada na SSSR, a zatim o prilikama na našem terenu. Ispričao sam o našim akcijama u Karlovcu i o provali koja je zadesila karlovačku partijsku organizaciju. Završio sam iznoseći odluku Okružnog komiteta KPH da se što prije otpočne s ustankom u ovim krajevima, gdje za to postoje svakako vrlo dobri uvjeti.

Taj se sastanak pretvorio u radni dogovor o početku ustanka. Nije se bilo lako odlučiti na taj korak. Neki među prisutnima bili su vrlo borbeno raspoloženi. Smatrali su da prve akcije možemo poduzeti već za nekoliko dana. Ostali su još oklijevali. Mislili su da se treba bolje pripremiti, da treba sačekati kako će se razvijati opće prilike. Netko je izrazio strah od ustaških i okupatorskih represalija, od paljenja seoskih domova. Naglasio je da u ovom kraju ustaše još nisu počele s masovnim ubijanjem, a možda neće ni početi.

Ljudi su postavljali i neobična pitanja. Dobro sam zapamtio jedno na koje nisam znao odgovoriti: »Reci ti nama, druže, što misli Turska i na čijoj je strani?« Sastanak se tako otegao do duboko u noć. Nakon mnogih raspravljanja i uvjeravanja prevladalo je borbeno raspoloženje. Većina prisutnih složila se s prijedlogom da se u Tušiloviću i u Svinjarici, gdje postoje najbolje partijske organizacije, od komunista i skojevaca formiraju prve dvije oružane grupe, u stvari prvi partizanski odredi na Kordunu. Zatim je trebalo slične grupe stvoriti u Skradu i u veljunskom kraju.

Na kraju, kad smo sve riješili, još uvijek se nije znalo kako da dođemo do oružja za prve akcije. I na tome sastanku komunisti su tvrdili da u njihovim selima više nema skrivenog oružja. Zaključili smo da se skupe bar lovačke puške i eksploziv — sve što može bilo kako poslužiti u borbenim akcijama. Istovremeno postalo mi je jasno da ću morati po skrivene puške u Karlovac. Nije mi bila draga pomisao da se vraćam u grad u kojem je za mnom raspisana tjeralica, ali to je bio jedini način da se dođe do oružja. Obavijestio sam drugove da je karlovačka partijska organizacija sakrila nešto oružja i da ću nastojati da prvom prilikom prebacim to oružje na Kordun.

Ta je vijest unijela bolje raspoloženje među prisutne. Nije bila ugodna pomisao da se počinje ustanak bez i jedne vojničke puške. Sad kad se saznalo da će uskoro stići deset pravih karabina ljudi su živnuli i smjesta počeli raspravljati kako da ih raspodijele. Napokon smo odlučili da najprije naoružamo grupu u Tušiloviću, koja je trebalo da postane prvi i najjači odred, sposoban da utječe na daljnje širenje ustanka. Dvije puške bile su predviđene i za grupu u Svinjarici.

Sastanak je završio poslije pola noći. Trebalo se razići, ali odjednom je iskrslo pitanje gdje da se ja smjestim. Drugovi iz Tušilovića smatrali su da je nezgodno da se stalno zadržavam u njihovu selu, koje je na raskršću glavnih cesta i pod stalnom paskom žandarske posade i patrola. Bilo mi je teško kad sam osjetio da neki drugovi iz sasvim zabačenih sela nisu raspoloženi da me prime. Milutin Košarić i Mile Basara sami su se javili da će me povesti u svoje selo Svinjaricu i tako skloniti. Pošao sam s njima.

U Svinjarici sam boravio dva ili tri dana, do prvog narednog petka. Nisam izlazio sa sjenika i iz kuće Mile Basare, ali su me tu stalno posjećivali članovi Partije i simpatizeri iz tog sela, s kojima sam nadugačko razgovarao. Bili su to ljudi vrlo borbeno raspoloženi, spremni da bez oklijevanja pođu u prve akcije. Njihovo je selo s punim opravdanjem dobilo poslije rata novo ime — *Partizansko zariste.*

U međuvremenu se pripremao moj odlazak u Karlovac. U četvrtak uveče krenuo sam s Nikolom Basarom iz Svinjarice u Tušilović. Pratio nas je i Milutin Košarić. U Tušiloviću smo se dogovorili o svim pojedinostima oko ulaska u Karlovac i iznošenja oružja.

Slijedećeg jutra — u petak 25. srpnja u ranu zoru — obukao sam se poput seoskog kovača. Drugarica Opačić je napravila neku vrlo dobru smjesu pepela i boje s kojom sam se namazao po licu i rukama. Imao sam osjećaj da sam dobro maskiran i — nisam se prevario.

Tek se razdanilo kad smo sjeli na kola, Dragica Opačić i ja naprijed, a Nikola Basara i Nikola Đipalo otraga. U Karlovcu je bio sajmeni dan. Prema gradu kretala se mnoga seoska kola, s kojih su znanci pozdravljali moje društvo. Neka je djevojka namigivala Nikoli Đipalu pokazujući na mene: raspitivala se tko je taj momak s njima kojeg jos nije vidjela u selu. Odakle je došao. Nikola je davao neodređene odgovore, a ja sam šutio.

Izabrali smo sajmeni dan za ulazak u grad jer smo znali da je tada na mitnicama mnogo manja kontrola. Naša su se predviđanja ostvarila: ušli smo u grad bez ikakvih neprilika. Na mitnici je, doduše, bila straža, ali nije nikog legitimirala. Tu je stajao i jedan žandar, kojeg sam poznavao, a i on mene znao. Odlučio sam da iskušam svoju masku: pogledao sam ga u oči. Trajalo je to nekoliko trenutaka dok je Dragica Opačić zaustavila kola i platila maltarinu. Žandar me također pogledao, ali me nije prepoznao. Mirnije sam ulazio u grad vjerujući da ću proći nezapažen.

Prije četiri dana pobjegao sam iz tog grada, a sad sam opet prolazio tim istim ulicama. U jednom trenutku pomislio sam da se javim nekome od drugova u gradu, no smjesta sam zaključio da bi to moglo biti vrlo opasno. Po zidovima su već visjeli plakati o smrtnim presudama pokretnog prijekog suda. Na jednom plakatu pročitao sam ime Drage Armanda, mladića koji je još prije tjedan dana bio sa mnom u akciji, a sada je kao prvi strijeljan. Znao sam da su i nakon mog odlaska iz grada hapšenja nastavljena, a pokretni prijeki sud svaki je dan sudio novoj grupi. Tko je još od drugova na slobodi u gradu? I tko još nije pod paskom policijskih agenata? Krajnje je opasno javljati se bilo kome. Treba da izvršim zadatak sam, s drugovima iz Tušilovića.

Na prolazu kroz centar grada desila nam se prva nezgoda: konju je otpala potkova. Morali smo potražiti kovača, gdje se na sajmeni dan obično mnogo mora čekati. Tako je bilo i tog petka.

U velikom kovačevu dvorištu na Senjskoj cesti nedaleko od pruge bilo je mnogo seljačkih kola. Dragica je s Dipalom pošla nagovarati kovača da brže potkuje našeg konja, a ja sam zamolio Nikolu Basaru da za to vrijeme negdje u blizini kupi novine. On se upravo vratio s novi-

nama kad sam na vratima stambene dvorišne prizemnice odjednom ugledao Augustinovića, poznatog ustaškog agenta. Zastao je kraj otvorenog prozora prizemnice i razgovarao s nekim u sobi ili kuhinji. Činilo se kao da nema namjeru odande brzo otići. Ja sam brzo posegnuo za novinama, raširio ih i pomno ih držao pred svojim licem. Samo od vremena do vremena provirio bih iza novina da vidim što radi Augustinović. Dobro me je poznavao. I ako itko od agenata, on me je svakako mogao prepoznati.

Čuo sam samo odlomke njegova razgovora s nekim koji se nije pojavljivao na prozoru. Augustinović je nešto psovao komuniste, spomenuo je prijeki sud, a onda sam sasvim jasno čuo kako je rekao: »I ona Holjevčevka je uhapšena!« Tako sam saznao da mi je sestra još uvijek u zatvoru.

Odjednom sam opazio kako Augustinović pogleda prema našim kolima i meni. Jesam li mu bio sumnjiv jer tako napregnuto čitam. Ali sad tek nisam smio spustiti novine ispred svog lica. Postao sam nemiran i nestrpljiv, po prvi put u tom uzbudljivom danu. Napokon, nakon čekanja koje mi se već odavno činilo predugim stigla je Dragica s potkovanim konjem. Brzo su ga upregli, a ja sam šapnuo neka požure. Brzo smo krenuli iz dvorišta. Osvrnuo sam se tek sa Senjske ceste i tada sam na svoje zaprepaštenje vidio da je i Augustinović izišao iz dvorišta. Zastao je pred velikom kapijom i nekome nešto domahivao. Činilo mi se da pokazuje prema našim kolima. Dragica je, za svaki slučaj, potjerala konje i mi smo se još brže udaljili prema Dubovcu. Ni dan-danas ne znam jesmo li Augustinoviću postali sumnjivi ili sam mu se možda ja učinio poznat.

Približavajući se groblju, ostali smo pod neugodnim dojmom susreta s ustaškim agentom. Čuo sam kako Basara i Đipalo iza mene šapuću, kako bi možda najbolje bilo da tog dana ne idemo po puške. Pravio sam se kao da ih ne čujem, a ni oni nisu htjeli otvoreno predložiti da odustanemo od svog plana.

Pred vojničkim grobljem Dragica je zaustavila konja. Dok smo nas trojica pošla medu grobove, ona je ostala kraj kola. Bio je topao dan, približavalo se podne. Unaokolo sve je bilo tiho, a na groblju su na nekoj klupi sjedile samo dvije stare žene. Nismo se obazirali na njih.

Grobnicu umirovljenog financa lako sam našao. Kad smo nas trojica počela pomicati ploču s groba, opazio sam kako su se dvije stare žene u čudu pogledale, vjerojatno preplašile i brzo otišle s groblja.

S krajnjim naporom pomaknuli smo ploču. Napokon je grob bio otvoren i ja sam mogao ući. Puške su tu ležale kako smo ih i ostavili, zamotane u neke stare vreće. Brzo sam ih dodavao dvojici drugova koji su stajali kraj groba. Kad sam i ja izišao iz groba, opazili smo da dolje, po cesti uz groblje, nailazi neki policijski stražar na biciklu. Čekali smo da vidimo hoće li se zaustaviti. Samo je usput zapitao Dragicu što tu čeka, a ona je odgovorila kako je kotač pokvaren i mora ga popraviti. On je nastavio smjerom kojim je došao, prema gradu. Pratili smo ga pogledom, ali on se nije osvrnuo. Učinilo mi se jedino da je sad vozio

nešto brže, kao da nekamo želi stići. Mislim da nas nije opazio na groblju, ali mi smo ipak požurili da se što prije sklonimo odande.

Puške smo brzo prenijeli do kola, dodajući ih kroz živicu. Pokrili smo ih vrećama, slamom i daskama — bile su prilično dobro kamuflirane. Požurili smo natrag kroz grad, preko Rakovca na Turanj. Više se nigdje nismo zaustavljali. Kod mitnice na Mostanju bio je sudbonosan trenutak, koji smo sa strepnjom očekivali. Odahnuli smo kad je stražar dao znak da možemo proći. Nije ni zavirio u naša kola.

Na Slunjskim brdima iza Turnja počelo je nas četvoro u kolima pjevati, najprije tiho, a onda sve glasnije. Pjevajući smo se spuštali prema Tušiloviću, gdje su nas već nestrpljivo očekivala dva ili tri druga, koji su jedini točno znali po kakvu smo poslu išli u Karlovac.

Te večeri u Tušilović su stizali seljaci iz Karlovca, koji su uzbuđeno pričali kako su ih na mitnici pod Turnjem zaustavljali žandari i policajci, kako su pretraživali sva kola i od svih prolaznika tražili legitimacije. Zavirivali su čak u svaku košaru, pretresali svaku vreću. Ljudi su tvrdili da tako pomna pretresa dotad još nije bilo. Netko je svakako morao nešto prijaviti o kretanju nekih sumnjivih kola kroz Karlovac. Je li to bio Augustinović? Ili onaj stražar što se vozio kraj groblja? Ili možda neka od onih dviju uplašenih žena koje su vidjele tri čovjeka kako otvaraju staru grobnicu? Ali tko god je prijavio, njegova je prijava došla prekasno.

Te večeri u Tušiloviću je medu komunistima i osobito skojevcima vladalo dobro raspoloženje.

Komunisti i skojevci Tušilovića bili su te večeri na brdu na samom rubu sela gdje smo dijelili puške. Mladi komunisti otimali su se tko će prvi dobiti oružje, jer za sve ga nije bilo. Dvije puške poslali smo odmah u Svinjaricu. Ostalih osam pušaka pomno smo pregledali, očistili, podmazali i sporazumno podijelili onima koji su znali njima baratati, a vjerovalo se da su i najspremniji za borbu. Tako je formiran odred u Tušiloviću koji je dobio ime po obližnjoj šumi »Babina gora«. Bio je to prvi odred na Kordunu.

U to smo vrijeme u Tušiloviću spavali po kućama i sjenicima na rubu sela, ali po danu smo se s oružjem zadržavali u šumi iznad sela, najčešće na takozvanoj Glavici. Iako je većina boraca još redovito noću zalazila svojim kućama, počelo se već u prilično mjeri živjeti partizanskim životom. Bilo nas je svega oko 15 do 20, naoružanih s osam karabina i nešto lovačkih pušaka i revolvera.

Već drugog dana, u subotu 26. srpnja, jedna manja grupa — svega nas^ petorica — krenula je da sruši telegrafske stupove na cesti Karlovac— Tušilović. Drugo veče, 27. srpnja, već je cijeli Odred bio na sličnoj akciji. Na nekoliko mjesta oko Tušilovića pilili smo stupove, razbijali porculanske čašice, sjekli žice. Dok smo bili zabavljeni tim poslom, negdje blizu ponoći nedaleko od Geršakova mlina, između Cerovca i Tušilovića, naišla je od Tušilovića nekakva patrola. U mraku se nije vidjelo jesu li žandari, ustaše ili domobrani. Nije ih bilo više od četiri ili pet. Iz prilične daljne

čuli su našu buku i zapitali: »Tko je?« U onome uzbuđenju netko je od naših smjesta opalio iz puške. Planulo je još nekoliko hitaca, dok je neprijateljska patrola bježala natrag prema Tušiloviću. U stvari, to i nije bio-pravi okršaj, no bili su to ipak prvi ustanički meci ispaljeni u tom kraju.

Idućeg dana opet smo sjedili na Glavici i prepričavali sinoćnje događaje. Stigao je tada i prvi partizan iz Duge Rese — radnik Ivan Lesić. Primili smo nove poruke iz grada. Promatrali smo dolinu pod sobom i ljude kako rade na poljima. Tada su — mislim da je bilo oko podne — naišla tri kamiona od Vojnića i zaustavila se na samom raskršću.

S Glavice, udaljene svega oko 300 metara, dobro smo vidjeli ustaše koji su sišli s tih kamiona. Bili su to ljudi u zrelijim godinama, gotovo da i nije bilo mladića. Po uniformama smo zaključili da je to neka emigrantska jedinica.

Ustaše su počele dozivati ljude s njiva, iz dvorišta i iz kuća. Neki su seljaci oklijevali, nastojali se sakriti ili pobjeći, a neki su mirno išli do kamiona. Ustaše su ih prisiljavale da se popnu na kamione. Ne mogu tvrditi da sam znao da se sprema pokolj, ali slutio sam da to za pohvatane ljude ne može dobro svršiti. Predložio sam da zapucamo na ustaše,, da ih pokušamo rastjerati, da na taj način kao odred prvi put stupimo u otvorenu borbu.

Moj prijedlog izazvao je pravu pometnju u Odredu. Ljudi su se podijelili na dva fronta — jedni su bili za to da se zapuca, uglavnom oni mlađi, dok su drugi odlučno odbijali čak i takvu pomisao. Govorio sam da ćemo svojim napadom omogućiti seljacima da se razbježe i izbjegnu ustaško hapšenje. Odgovarali su mi da će ustaše u tom slučaju zapaliti selo i tek onda početi da ubijaju; a ako ostanemo mirni, pohvatanim se ljudima neće ništa dogoditi. Pitanje je da li bi se tako razvijala ta situacija da je bio prisutan Ćanica Opačić. Na žalost, on toga dana nije bio s Odredom.

Htio sam nešto učiniti na svoju ruku. Prislonio sam karabin na neko drvo i spremao se da opalim. Tada sam doživio jedan od najmučnijih trenutaka u cijelom svom partizanskom ratovanju. Moji vlastiti drugovi iz Odreda prišli su mi iza leda i razoružali me. Rekli su mi da će mi vratiti pušku tek kad se ustaše udalje.

Nastala je mučna šutnja. Ustaše su završavale utrpavanje ljudi na kamione, a mi smo to tiho promatrali. Neki borci u Odredu bili su nezadovoljni postupkom prema meni, ali grupa utjecajnijih starijih ljudi bila je vrlo energična. Govorili su da ne daju upropastiti selo. Ja nisam više rekao ni riječi. Ubrzo zatim ustaše su krenule cestom prema Krnjaku. Iza njihovih kamiona ostajao je oblak prašine. Meni su tada vratili pušku.

Ja još uvijek nisam govorio. Pokušao sam shvatiti postupak svojih drugovi iz Odreda. Naravno, razumljiv je njihov strah za selo. Da smo zapucali, ustaše bi možda drugi dan došle da pale. Ali zar smo smjeli skrštenih ruku promatrati kako odvode grupu seljaka tko zna kamo? Što će se sad dogoditi s odvedenim ljudima?

Nismo morali dugo čekati da saznamo jeziv odgovor. U Odredu je još uvijek vladala nelagodna atmosfera, kad smo — sat ili dva kasnije — začuli pucnje iz šume koja se nalazi između Tušilovića i Krnjaka. Ubrzo smo saznali da su ustaše u Ivanović jarku poubijali sve ljude koje su tog dana pohvatale uz cestu od Vrginmosta do Krnjaka i u samom Krnjaku. Ukupno preko 150 ljudi.

Te su vijesti, naravno, još više pogoršavale ionako mučno raspoloženje u Odredu. Bio sam bijesan možda kao nikad do tad. Prebacio sam drugovima da smo mogli spasiti ljude, da se tako ne ratuje, da se tako ne podiže ustanak. Mladići u Odredu davali su mi za pravo, a oni stariji uglavnom su šutjeli. Neki su mi se izvinjavali. Bilo je prekasno.

Događaji su se nizali sve brže jedan za drugim; donosili su sa sobom nova iskustva i nova uzbuđenja. Dan ili dva kasnije doživjeli smo prvu ofenzivu na svoj odred.

Drugovi su kasnije tvrdili da je pop iz Tušilovića saznao nešto o našem kretanju i javio u Karlovac gdje se zadržavamo. Možda je tako, a možda se naprosto radilo o neprijateljskoj protuakciji nakon naših rušenja telegrafskih stupova, koje smo sistematski pilili svake noći. Bilo je prije podne, topao vedar dan, kad smo čuli da iz Karlovca nailazi kroz Babinu goru neka velika vojna jedinica. Kasnije smo saznali da se radilo o cijeloj bojnoj, oko 500 vojnika.

Pred Tušilovićem neprijateljska se vojska razvila u strijelce i u široku luku došla prema našim položajima. Otvorili su vatru prije nas i vjerojatno prije nego što su nas uopće vidjeli. Mi smo malo zapucali, ali bilo je očito da je svaki dulji otpor besmislen. Sjurili smo se niz brdo da se što prije dohvatimo jedinog sigurnog utočišta — šume Loskunje na suprotnoj strani rječice Radonje.

Bojna je pucala za nama iz mnogih mitraljeza, ali nisu nas gonili, čime bi nas stavili u još teži položaj. Ni oni još nisu imali nikakva borbena iskustva. Mi smo se bez gubitaka izvukli iz poluobruča, ali više nismo bili na okupu. Bježeći preko Radonje razišli smo se u raznim smjerovima. Ipak, jezgra Odreda s nekoliko mladića, Lesićem i sa mnom ostala je kompaktna. Lesić je, doduše, pri povlačenju zamalo zaglibio u Radonji, pa smo ga morali izvlačiti, ali preko Radonje, u šumi, bili smo već na sigurnom mjestu. Bio nam je potreban upravo takav udarac da shvatimo kako se ne može stvarati partizanski logor u maloj šumici neposredno kraj glavne ceste, nedaleko od važnog raskršća, u središtu između nekoliko neprijateljskih garnizona. Uvidjeli smo da na starome mjestu više nema smisla obnavljati Odred. Kroz Loskunju smo pošli put šume Debele kose, iznad sela Svinjarice, gdje smo znali da se zadržava naš drugi odred s drugovima iz Krnjačke općine.

Već te večeri i u toku slijedećeg dana svi drugovi iz bivšeg odreda »Babina gora« okupili su se u Debeloj kosi. Zajedno s komunistima i simpatizerima iz Svinjarice, Basara, Manojlovića, Perića i drugih sela

pod Debelom kosom formirali smo tada zajednički odred kojem smo dali ime »Debela kosa«. Bilo je to 30. srpnja. Prvi komandir Odreda bio je Stanko Opačić, a ja sam bio komesar. Nekoliko slijedećih mjeseci naša. je baza ostala u šumi Debela kosa. U stvari bila je to glavna partizanska baza u toj fazi ustanka na Kordunu.

Bila je to prilično mala šuma, ali s idealnim položajem. Glavna saobraćajnica Karlovac—Slunj nije bila preblizu, ali ni predaleko da se tamo podu izvršavati akcije. S druge strane, pod samom šumom, nalazila se lokalna cesta Vojnić—Kladuša, koju je samo trebalo preći i čovjek se već našao u Petrovoj gori, golemom kompleksu šuma koji je mogao poslužiti kao sklonište u slučaju jačih ofenziva. A što je najvažnije, posvuda oko Debele kose nalazila su se mala sela, koja su bila spremna da od prvih dana pomažu partizane, a takva raspoloženja još nije bilo u drugim krajevima. Ta sela nisu bila siromašna. Bila su spremna da nas hrane, a na seoske straže smo se mogli osloniti da će nam smjesta javiti svaki pokret neprijateljskih jedinica.

U Debeloj kosi odmah smo počeli izgrađivati logor. Združeni odred imao je sad već oko 40 ljudi. Jedan dio spavao je u selima pod šumom, a drugi dio u logoru. Logor je svaki dan rastao, širio se, gradili smo zemunice za noćivanje, skladišta za hranu i zalihe raznog materijala, obrambene položaje za slučaj da netko iznenada napadne logor. U prvim danima bio nam je velik problem kako da položaj logora sačuvamo u tajnosti. U okolnim selima pričalo se o velikoj vojsci u Debeloj kosi, a radoznalost seljaka bila je svaki dan sve veća. Pred tom radoznalošću malo smo toga mogli sakriti. No, na svu sreću, to nije bila radoznalost sa zlim namjerama. Iako se u selima pod Debelom kosom vrlo brzo saznao položaj logora, neprijatelj nije iz tih sela nikad dobio nikakva obavještenja.

Danju smo često ulazili u sela koja su se nalazila podalje od ceste. Sa svakim koga smo sreli govorili smo o potrebi borbe, agitirali smo osobito među mlađim ljudima. Pozivali smo ih da nam se pridruže. Uveče smo održavali sastanke ili smo odlazili u akcije.

Prva nam je akcija iz baze Debela kosa bila rušenje mosta na cesti Karlovac—Slunj. Na dijelu puta između Tušilovića i Krnjaka još i danas se može vidjeti taj srušeni stari most. Nova asfaltna cesta na tome mjestu vise ne prolazi starim nasipom. Kraj nove ceste ostao je do danas srušeni most, spomenik jedne od naših prvih diverzija na Kordunu.

U tu je akciju išla cijela jedinica. Postavili smo osiguranje prema Krnjaku i Tušiloviću, koja su nas morala prilično dugo štititi, dok smo mi — nevješti tome poslu — izbušili rupe, postavili eksploziv i spremili sve za rušenje. Napokon je odjeknula vrlo jaka eksplozija, koja se svakakocula dosta kilometara uokrug, po priličnom dijelu Korduna. Most je bio srušen, a saobraćaj na toj važnoj cesti poremećen. Usput smo srušili i nekoliko telegrafskih stupova.

Već dan ili dva kasnije pošli smo u akciju na poštu Tušilović. Bilo je to 3. kolovoza uvečer. Naš je zadatak bio da demoliramo poštu, onespo-

:sobimo centralu i prekinemo sve veze. Pošta se nalazila kraj crkve, u skupini od nekoliko zidanih zgrada, koje je čuvala grupa stražara. Stalna posada u to vrijeme u Tušiloviću nije postojala.

Čim se naš odred pojavio, straže su se razbježale. Bilo je ispaljeno svega nekoliko metaka. Mi smo požurili u želji da uhvatimo šefa pošte u Tušiloviću, poznatog kao ustašu u tome kraju. Alarmiran puščanom paljbom on je ipak uspio pobjeći. Htjeli smo sad bar da što temeljitije demoliramo poštu. Nosio sam u ruci pored puške neku sjekiru kojom sam pošao da siječem žice i razbijem uređaje. Bio sam sav zaokupljen tim poslom kad je odjeknula jaka detonacija neposredno kraj mene. Pao sam. Kad sam se pokušao dići, osjetio sam slabost.

Drugovi su pritrčali. Bio sam ranjen.

Sve što se dalje sa mnom te noći dešavalo saznao sam iz kasnijeg pričanja drugova. Ja sam vrlo brzo izgubio svijest. Nosili su me da me što prije uklone iz Tušilovića, gdje je svaki čas mogla naići neprijateljska jedinica. Bili su u teškoj nedoumici: kamo će sa mnom? Dotad još nije bilo naših ranjenika. Bio sam u stvari prvi ranjeni partizan na Kordunu. U onim prilikama prvih dana ustanka nije još bilo čvrstih baza u koje su se s potpunom sigurnošću mogli smjestiti ranjenici. Prve takve baze zametke budućih bolnica, počeli smo graditi tek mjesec dana kasnije u Petrovoj gori. Tada, početkom kolovoza, trebalo je za ranjenike naći drugo rješenje.

Drugovi su me ponijeli prema selu Koranski Brijeg. Među njima nije bilo nijednog stručnog bolničara, ali neposredno pred selom, kraj rijeke Korane, ipak su morali izvršiti pravi liječnički zahvat. Kažu da je iz moje rane na leđima virio prilično velik geler ručne bombe koja me ranila. Dva druga izvadila su geler golim rukama. U međuvremenu opet sam došao k sebi i »operaciju« sam dobro podnio. Bolovi su počeli tek nešto kasnije, kad se rana ohladila.

Te noći ja sam ostao kod Marije Simić, seljakinje u Koranskom Brijegu. Njen brat bio je partizan u našem odredu, a ona je bila naš dobar suradnik preko kojeg su išle veze za Karlovac. Nitko drugi od ukućana nije znao da sam ja skriven u štali. Marija Simić me dobro hranila, vješto skrivala i njegovala koliko je znala i mogla. Na žalost, bez pravih zavoja, bez ikakvih lijekova i stručnog previjanja ja sam se vrlo polagano oporavljao.

Kroz selo su svaki dan prolazile žandarske patrole — to im je bila stalna ruta od Barilovića za Tušilović. Iz svog skloništa mogao sam ih ponekad čuti kako nešto dovikuju dolje na cesti.Bilo je trenutaka kad sam posezao za pištoljem vjerujući da netko neželjen ulazi u moju bajtu. Na svu sreću, to se nijednom nije dogodilo, jer moje mogućnosti da se obranim bile su vrlo male.

Dok sam ležao skriven u Koranskom Brijegu, posjetilo me nekoliko drugova, koji su preko veze iz Karlovca odlazili u partizane. Tuda je

prošlo nekoliko Karlovčana i četiri »Španjolca« — Manola, Milašinčić Šiljo, Robert Domani i Štrok. Zadržali bi se sa mnom u razgovoru i zatim nastavljali put za Debelu kosu. Bilo mi je ipak lakše kad bi netko od njih navratio — donosili bi vijesti, ostavili bi i ponešto za čitanje.

Dani su postajali sve dulji, vrijeme se otezalo. Bio sam svega dva tjedna skriven kod Marije Simić a u sjećanju mi se čini kao da je to bilo dva mjeseca. Napokon, jedne noći, stigli su drugovi iz Debele kose. Ocijenili su da je njihova baza već dovoljno sigurna da me u nju mogu prenijeti. Za mene je to bio jedan od najsretnijih trenutaka koje pamtim.

Gotovo cijelu noć drugovi su me nosili do Debele kose. Radovao sam se ponovnom susretu s logorom, koji je u međuvremenu postao veći, a Odred brojniji. Opet sam bio medu *partizanima.*

Ing Bartol Petrović

DJELATNOST KARLOVAČKE ORGANIZACIJE KPH U DANIMA PRIPREME I POČETKA USTANKA NARODA JUGOSLAVIJE

Nakon 27. marta 1941. užurbano su vršene pripreme za obranu Jugoslavije. Komunisti Karlovačkog okruga pomagali su svojim stavom da se mobilizacija sprovodi bez odlaganja. Članovima Partije i simpatizerima data je direktiva da se aktivno uključe i da se svaki odazove pozivu teritorijalnih vojnih vlasti.

Mnogi članovi Partije i simpatizeri i pripadnici SKOJ-a napustili su Karlovac i krenuli u vojne jedinice kojima su po rasporedu pripadali.

U gradu Karlovcu ostao je neznatan broj članova Partije i SKOJ-a. Nekoliko članova Okružnog komiteta neumorno je radilo na održavanju veza.

6. aprila Okružni komitet je održao sastanak na kojem je razmatrana novonastala situacija. Donijeta je odluka da se pojedinci ne udaljavaju iz grada jer se može očekivati takav razvoj dogadaja koji će iziskivati hitno sazivanje Komiteta.

8. aprila u popodnevnim časovima održan je sastanak s članovima Komiteta. Razmatrana je trenutna situacija. Uočeno je da se približava slom i da treba djelatnost Partije prilagoditi novom stanju. Odlučeno je da se kompromitovani drugovi povuku iz Karlovca u sela — k rođacima ili prijateljima. Za Okružni komitet zaključeno je također da se prebaci na Kordun, a da prethodno organizuje dobre i pouzdane veze. Značajnu ulogu tada i kasnije odigrala je veza — javka organizovana u knjižari »Atheneum«. Ta javka je besprijekorno funkcionisala u najtežim danima okupacije. Vezu je predano održavala Vikica Hrovat. Ta je veza dobrim dijelom omogućila Partiji kontinuitet djelovanja u najtežim danima. Za vezu su korišteni i pojedini članovi koji su ostali u gradu. U njihove stanove dolazili su obično drugovi koji su se međusobno poznavali.

Desetog aprila nastupilo je povlačenje članova Okružnog komiteta iz Karlovca prema Vojniću. Tada su se povukli i oni članovi Partije koji su bili suviše kompromitovani ranijim radom. A bilo je i takvih kojima je savjetovano da napuste Korlovac, ali to nisu učinili.

Toga dana prijepodne uspjeli smo skloniti nešto oružja, uglavnom pušaka i revolvera. U općoj pometnji koja je vladala na ulicama grada nije bilo teško doći do oružja, ali su se javile teškoće kad ga je trebalo skloniti. Tada smo došli do 10 pušaka, i to sasvim slučajno. U poduzeću BEP radio je kao službenik Grivičić. On je pripadao HSS, inače naklonjen frankovcima. Sada mu se pružila prilaka da se afirmiše kao pristaša novog poretka, pa se odmah aktivisao. Zajedno s Matom Grgurićem, magazinerom BEP-a, pokupio je od vojnika i donio dvadesetak pušaka u poduzeće. O tome mi je Grgurić odmah ispričao i pitao me što da učini s oružjem. Rekao sam mu da skloni puške u magazin, u bočno odjeljenje, pa ćemo kasnije vidjeti kamo ćemo ga predati. Grivičić se odmah poslije donošenja oružja uputio u Zagreb i više nije dolazio na rad u Karlovac.

Tada smo sklonili i jedan osobni auto, ali su ga Nijemci u prvom naletu pronašli i uzeli kao ratni plijen.

Poduzeće su tada napustili svi službenici osim Grgurića, Muževića i mene. Mihovil Mužević Miško je samo povremeno dolazio u vezi s eksproprijacijom, a sjedište mu je bilo u Zagrebu. Pored nas bilo je još službenika koji su radili na terenu, a povremeno su dolazili u kancelariju BEP-a, npr. Pero Rajković, Bartulica, Türk i dr.

Dolaskom okupatorskih trupa u Karlovac i s njima Ante Pavelića sa svojim ustašama život u gradu se znatno promijenio. Ustaše i njihovi istomišljenici su likovali i ujedno prijetili odmazdom Srbima, komunistima i svim naprednijim ljudima. Govorom koji je tih dana održao u Karlovcu na javnom zboru Ante Pavelić jasno je navijestio vladavinu terora, pogroma i patnji za naše narode. Taj govor ostavio je veoma mučan utisak na stanovništvo Karlovca, posebno onaj dio u kom je Pavelić najavio pogrom Srba. Većina stanovništva Karlovca, posebno pripadnici HSS-a, bila je uvjerena da je sada za njih rat završen, nasuprot komunistima i drugim antifašistima koji su smatrali da je rat tek počeo. Inače većina stanovništva Karlovca nije simpatisala ustaše. Međutim, pomenuti govor Pavelića imao je dvojako dejstvo. Prijetnje terorom i najava progona Srba razbijali su iluzije onih koji su smatrali da je rat završen.

U Karlovcu od davnina žive jedan pored drugoga stanovnici hrvatske i srpske narodnosti. Antagonizam u narodu nije postojao. Ali otvoreni napad Pavelića na Srbe kao krivce za sva zla koja su učinjena u Kraljevini Jugoslaviji pokolebao je stanovništvo. Svakom je bilo jasno da je na pomolu veliko zlo i da sadašnje zatišje neće dugo potrajati. Tako na samom početku ustaške vladavine stanovništvo Karlovca u velikoj većini opredjeljuje se protiv te vlasti. Dakako, bilo je i građana koji su u novoj ustaškoj vlasti vidjeli i ličnu korist i počeli da se uključuju u novostvorene mjesne ustaške organizacije.

Da bi zaplašio stanovništvo Karlovca i okoline, Pavelić organizuje pokretni prijeki sud. Na čelo suda imenuje zloglasnog suca Vidnjevića. Nakon imenovanja tog suda nije prošlo dugo i u Karlovcu su na Švarči počeli odjekivati plotuni. Među prvim žrtvama pali su karlovački komunisti, antifašisti, nedužni građani grada i seljaci srpske narodnosti.

U isto vrijeme novostvorene ustaške vojne formacije počele su odlaziti u sela u bližu i dalju okolicu Karlovca. Linijom partijskih veza počeli smo dobijati podatke o prvim pljačkama i ubijanju naroda po Kordunu.

Rukovodstvo OK KPH na čelu s Nikolom Kukićem tada se nalazilo u blizini Vojnića. Njihov rad sastojao se u formiranju novih i učvršćenju starih partijskih organizacija. Osobitu pažnju posvetili su stvaranju veza prema Karlovcu i prema naseljima po Kordunu. Taj rad bio je kratak, ali je od neprocjenjive vrijednosti za daljnju djelatnost KPH. Uspostavljene veze od Karlovca preko Turnja, Tušilovića i Duge Rese u svim pravcima Korduna nisu bile prekinute i besprijekorno su funkcionisale u veoma teškim uslovima ustaške strahovlade i terora.

Sedmog, odnosno osmog maja ustaše su izvršile u Blagaju na Kordunu težak zločin — pobile su preko 500 ljudi, među kojima i vršioca dužnosti sekretara OK KPH Nikolu Kukića i još neke članove OK. Iako su članovi OK KPH fizički nestali, organizacija koju su stvorili nastavila je s radom. Već za nekoliko dana dobili smo izvještaj o zločinu. Sa malim zastojem funkciju djelovanja OK KPH preuzeli smo Ivo Marinković i ja. Mi još tada nismo znali ko je sve stradao u pokolju, ali nam je bilo jasno da nešto nije u redu sa OK. Još ranije je bilo dogovoreno da ukoliko se što desi nepredviđeno, da će k nama doći veza i da se tada moramo uključiti u aktivan rad organizacije OK. Veza je najprije došla Marinkoviću — on je došao k meni — i mi smo počeli djelovati za potrebe OK KPH Karlovac. Obojica smo bila svjesna svoje odgovornosti i dugo smo se savjetovali kako da radimo. Zaključili smo da Marinković ostane na vezi, a prema razvoju situacije da ćemo i usmjeravati svoju djelatnost. Rad nam je otežavalo to što obojica nismo poznavala djelatnost mjesne partijske organizacije, a na nju smo se morali oslanjati. S druge strane pomoglo nam je to što smo poznavali znatan broj karlovačkih komunista i imali za sobom dužu praksu ilegalnog rada.[1]

[1] Ivo Marinković je bio tada na službi u tvornici kože, gdje ga je uposlio tvornicar Valčić, poznat po svojim progresivnim shvatanjima. Marinković kao bivši robijaš nije mogao dobiti zaposlenje kao profesor u nekoj prosvjetnoj ustanovi. U Karlovcu je bio pod paskom policije, koja ga je vodila u registru nepoćudnih građana. On se tog trenutka upravo vratio iz Dalmacije, gdje je bio mobilisan. Radi tih okolnosti i radi konspirativnih razloga držala je Partija sa njime vezu, ali nije bio uključen u rad.

Koncem augusta 1940. godine došao sam u Karlovac, gdje sam kao svršeni inžinjer dobio zaposlenje kod Banovinskog električnog poduzeća — EEP-a, kako se ono popularno nazivalo. Sjedište BEP-a bilo je u vili Brezović u blizini Korane. Rad mi je bio terenski vezan za podizanje dalekovoda Mahično—Fužine. U nepoznatu mi gradu nastojao sam da se upoznam s prilikama. Još iz Praga poznavao sam Veru Vejvodu-Hynkovu i Veru Vejvodu. Prva je bila sa svojim mužem u Španiji. U Karlovcu je boravila kod roditelja muža. Druga je bila naš simpatizer. Preko Hynkove odmah sam uspostavio vezu sa partijskom organizacijom Karlovca. Tada sam dao podatke o svom

Sa izvještajima koje su slale o divljanju ustaša partijske organizacije tražile su i direktive za rad. Mi smo o tim događajima obavještavali CK KPH.

Marinković i ja smo proanalizovali nastale događaje i prema poznavanju opće politike Partije prema fašizmu, okupatoru i njegovim saradnicima donijeli smo zaključak da u takvim uslovima moramo samostalno djelovati i da ne smijemo čekati samo na direktive odozgo. Tada smo izdali direktivu svim partijskim organizacijama s kojima smo održavali vezu da odmah stupe u akciju za spašavanje ugroženog naroda po Kordunu. U direktivi smo naveli nekoliko konkretnih zadataka:

— da članovi Partije i SKOJ-a rade svim silama na spašavanju ugroženog življa srpske narodnosti i drugih naprednih građana;

— da treba ubjeđivati narod da ustaše ne čeka kod sovjih kuća, nego da se sklanja u šume pored naselja;

— da narod treba ubjeđivati da se ne odaziva pozivima ustaških vlasti da u općinama obavljaju kojekakve poslove;

— da komunisti u narodu pristupe prikupljanju oružja, a ako narod bude napadnut, da se oružjem brani;

— da se narodu savjetuje da sklanja hranu i odjeću i da se na taj način štiti od pljačke koju u pojedinim krajevima ustaše već provode;

— da se po selima pronose blagovremeno vijesti o kretanju neprijateljskih jedinica.

Koncem maja dobili smo već podatke da se naša direktiva sprovodi u život, da su naše zahtjeve komunisti prihvatili kao jedino moguće u toj situaciji i da su mnogi životi tom akcijom spašeni. Tada je narod vidio na djelu da su jedini komunisti ostali da ga brane u najtežim časovima.

Pojedine grupe ljudi bile su zašle dublje u šumu. A većina ih je ostala u blizini svojih sela, samo se nije zadržavala u svojim selima.

Kasniji događaji potvrdili su da je naša partijska organizacija blagovremeno djelovala. Rezultat njenog rada bio je taj što je stvoreno jezgro ustanka. Svakako da je trebalo još mnogo raditi, ali najglavnije je postignuto — dobijeno je povjerenje naroda.

Polovinom maja 1941. godine došao je u Karlovac Stjepan Brozicević iz Bribira. On je došao izravno meni da dobije vezu s Partijom.

radu u tehnici CK KPH u Pragu i o tome da sam po odlasku Kidriča držao vezu između CK KPJ i CK KPĆ. Pomenuo sam i direktivu druga Tita kao sekretara CK KPJ da po završetku studija krenem u zemlju i da se uključim u rad Partije. S obzirom na moje legalno zaposlenje i moj povremeni boravak u Karlovcu riješeno je da se sa mnom održava veza, a ako bude potrebno, da se aktivišem.

Rekao mi je da su ga poslali komunisti Selca i Bribira, da tako dobiju instrukcije za svoj rad. Drugih veza tada u to vrijeme sa Partijom nisu imali.[2]

Mi smo tada detaljno razgovarali o njihovoj organizaciji. Brozičević je bio dobro informisan o stanju u Hrvatskom primorju, koje se našlo pod italijanskom okupacijom. Govorio mi je i o nastojanju nekih ljudi da stvore proustaške organizacije, čemu je njihova partijska organizacija dala otpor. Uglavnom na njihovoj teritoriji ustaše nisu našle podršku u narodu, čak, štaviše, narod je organizatore ismijavao.

Dugo smo pretresali tadašnju situaciju na karlovačkoj teritoriji, divljanje ustaša po gradovima, ubijanje stanovništva srpske narodnosti i maltretiranje i hapšenje progresivnih građana. Govorio sam o nastojanju Partije da sačuva svoj kadar i pomogne ugroženom narodu. Njemu je bilo jasno da se narod može pouzdati samo u Komunističku partiju jer ga ona nije i neće ostaviti. Građanske partije praktično više i ne postoje i od njih nije moguće očekivati nikakvu pomoć.

U toku razgovora rekao sam Brozičeviću da očekujemo od CK KPH odgovor na naše traženje za smjernice za rad. Dogovorili smo se da ćemo čim dobijemo direktive nastojati da ih i oni dobiju, ili ću k njima doći ja ili ko drugi. Do tada, s obzirom na situaciju u kakvoj se zemlja nalazi, trebalo bi da postupe ovako:

— da spriječe odlazak našeg življa u ustaške vojne formacije ili vojne formacije okupatora;

— da onemoguće stvaranje proustaških ili prookupatorskih organizacija;

— da skupljaju oružje i municiju koja je preostala u rasulu Jugoslavenske vojske i da sve to sklone na sigurna mjesta;

— ako okupator otpočne bilo kakvu akciju protiv komunista, da se ugroženi povuku u šumu, gdje ima pogodnih kućica, ali da s njima iz pozadine obavezno održavaju vezu.

Dogovorili smo se kako da održavamo veze preko Selca.

Poslije boravka od jednog dana u Karlovcu Brozičević se vratio u Hrvatsko primorje i prenio drugovima ono o čemu je sa mnom razgovarao.

U tom vremenskom razdoblju, tj. od druge polovine maja do 22. juna, naša se djelatnost sastojala u uspostavljanju veza sa partijskim organizacijama van Karlovca, sa partijskim organizacijama Korduna, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Posebnu teškoću imali smo u

[1] Ova organizacija je stvorena još 1936. godine. Ja sam tada došao u vezu sa tom organizacijom, kada sam joj predao ilegalni partijski materijal koji sam dopremio iz Praga. Tada je u Bribiru formirana partijska organizacija kojom su bili povezani komunisti općine Selce, Bribir i Grižane. Njihov rad nije bio prekinut, a stalno su se za svoj rad koristili smjernicama Partije. U ranijim godinama bili su u vezi sa organizacijom u Sušaku, ali tada nisu mogli uspostaviti vezu.

samom Karlovcu. Teškoća se sastojala u tome da nismo bili u stanju da povežemo sve drugove, za koje smo imali podatke da su ranije radili u organizaciji. Bilo je i takvih koji su otišli u sela, a nisu se ponovno povezali, barem ne u vrijeme o kojem govorim. Od CK KPH smo tražili da nam pošalje nekog ko je odranije poznavao organizaciju u gradu, a koji bi nam i pomogao, jer smo smatrali da bismo u danoj situaciji morali biti mobilniji.

Napad Njemačke na Sovjetski Savez bio je velika prekretnica u našoj djelatnosti. Isti dan održali smo sastanak Marinković i ja. Mi smo čvrsto vjerovali u nepobjedivost Crvene armije, znajući njenu historiju pobjeda protiv vojnih intervencija s Zapada i snaga kontrarevolucije. Mi smo također bili sigurni da će i naša Partija pozvati na borbu narode Jugoslavije protiv okupatora i domaćih izdajnika za oslobođenje svoje zemlje. Također smo smatrali da je internacionalistička obaveza naše radničke klase da pomogne borbu Crvene armije. Sada smo bili posve sigurni da će CK KPH poslati u Karlovac ljude kao pomoć našoj organizaciji.

Nekoliko dana poslije toga došao je u Karlovac Josip Kraš, član CK KPJ. Od njega smo saznali da je i ranije boravio na radu u Karlovcu. Svojevremeno bio je i zaposlen kao pekarski radnik i bio uključen u rad mjesne organizacije. Mi smo bili presretni kada smo od njega saznali da je delegiran od CK u Karlovac. Detaljno smo ga upoznali sa stanjem naše organizacije i dogovorili se da je potrebno da se i on upozna neposredno s organizacijama. 2. jula otputovao je u Zagreb na važan sastanak. Vratio se 4. jula prije podne i još istog dana sazvao hitan sastanak. Sastanak se održao u stanu majke Ivana Marinkovića u Riječkoj ulici. Na sastanku su bili Kraš, Marinković, ja i jedan do tada meni nepoznat drug koga na kasnijim sastancima nisam više sreo.

Kraš nam je tada saopćio odluku CK KPJ o oružanom ustanku. Govorio je o tome da se naša uloga potpuno mijenja, postaje složenija, jer pored funkcije OK preuzimamo funkciju Vojnog komiteta, i to operativnog, tj. onog koji treba da rukovodi oružanim akcijama. Odlučeno je da se odlukom CK KPJ upoznaju sve naše organizacije u gradu, organizacije prema Kordunu i Baniji i organizacije prema Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Tada je Kraš stavio na stol kartu Karlovca, na kojoj su bojom bili ograničeni pojedini rajoni. Prema svojoj zamisli Kraš je govorio o stvaranju naših udarnih grupa u tim rajonima koje bi što skorije trebalo da pređu u akciju. Zatim smo razgovarali o mogućnosti snabdijevanja oružjem i municijom. Govorili smo i o oružju kojim raspolažu naši ljudi i za koje smo znali odranije da je sklonjeno.

Od tada bili smo praktično u svakodnevnom kontaktu. Naš rad se sastojao u stalnim kontaktima s našim organizacijama i u stvaranju borbenih grupa u gradu. Tada se također prišlo organizovanju jednog odreda koji treba da bude u blizini Karlovca, a služio bi za prihvat novih boraca iz grada i za pojedinačne akcije. Ta jedinica narasla je na oko 10

boraca. Nju smo morali izdržavati od prikupljenog novca. Nakon kratkog djelovanja morali smo ljudstvo pomenute jedinice prebaciti u druge jedinice.

Kakav je utisak postignut kod naših simpatizera kada su saznali za odluku CK KPJ za dizanje općenarodnog ustanka, ilustracije radi prikazat ću ono što se desilo Marinkoviću. 5. jula došao je u kancelariju k Valčiću. Ispričao mu je kako je CK KPJ donio odluku o općenarodnom ustanku. Za Valčića to nije bilo nikakvo iznenađenje. On je to smatrao normalnim razvojem. Ustao je od stola, uzeo iz kase 100.000 kuna i predao ih Marinkoviću kao svoj prilog za početak ustanka. Marinkoviću je rekao da mu daje slobodno vrijeme kada god bude potrebno da bude odsutan. Ivo je novac odmah predao meni na korištenje. Valčić je za sve vrijeme činio razne usluge našem pokretu, a Marinkoviću je isplaćivao prinadležnosti kao da je stalno na radu.

Za obavljanje sigurnih veza u gradu je radilo više veoma pouzdanih drugova i drugarica. Pored javke u knjižari »Atheneum« organizovali smo još tri. Jedna je radila na Baniji u blizini željezničke stanice. Tu javku je kontrolisala Marica Pataki, a kasnije i Nada Dimić. Druga je bila u mojoj kancelariji u vili Brezarić, a služila je kao najkraća veza sa Kordunom. Treća je bila u mom stanu Šreplova 4, a služila je za dolazak članova CK i onih drugova za koje smo smatrali da njihovo dolaženje na druge javke nije poželjno.

Pored navedenih javki u gradu smo imali i drugih veoma važnih punktova koji su nam u to doba vršili značajne uloge. Najznačajniji bio je stan Nade Drakulić. K njoj su redovno pristizali ilegalci iz drugih javki, a ona se brinula za njihov smještaj i ishranu. Kod nje su se stalno hranili Čavić, Pataki i Dimić. Na Turaju je za slične svrhe bio stan drugova Gojak, kamo su svraćali često ljudi koji su bili na Kordunu a trebalo je da uđu u grad. Tamo su obično dobivali podatke o stanju u gradu. Pored navedenih stanova bilo je još niz drugova i drugarica koji su svojim predanim radom pripomogli.

U karlovačkom željezničkom čvoru imali smo partijsku ćeliju. Djelatnost njenih komunista bila nam je veoma značajna. Oni su prikupljali od željezničara podatke o stanju i događajima na prugama, a saznavali su i mnogo toga o drugim zbivanjima. Među željezničarima bilo je i naših simpatizera koji su svoje poslove obavljali po zadatku. Pošto je karlovački željeznički čvor bio ujedno i granični (vršeni su pretresi prtljaga, pregledavane su propusnice za kretanje građana, sprovođeni uhapšenici i si.), to su naši drugovi imali veoma tešku ulogu. Prebacivanje štampanog materijala išlo je bez zastoja. Štampa se nije gubila i uvijek je stizala na određeno mjesto.

U magistratu Karlovca bio je zaposlen Uršić. On je raspolagao dobrim vezama unutar pojedinih organa gradske uprave, a osobito među policijskim agentima i službenicima sigurnosti. On nam je nabavljao propusnice, i to originalne, zatim je saznavao o držanju naših uhapšenih drugova, a obavještavao nas je već poslije nekoliko sati kada bi ko od naših

drugova pao u ruke policije. Obavještavao je najčešće preko Nade Drakulić, a nekada izravno Marinkovića. Njegova žena Micika također je u tome pomagala.

Pošto su naši poslovi bili sve obimniji, a saobraćaj veoma spor, pored toga i konspirativan, tražili smo od CK da nam uputi na rad u Karlovac neke drugove. Najprije je došla studentica Marica Pataki, zatim Nada Dimić (poslije uspješnog bijega iz bolnice u Zagrebu) i na kraju Marijan Čavić. Obje drugarice odmah su počele raditi na vezama, a Čavić je preuzeo funkciju sekretara mjesnog komiteta Partije.

Radi pomanjkanja štampe i drugih izvora informacija odlučili smo da izdajemo svoj list. U listu su davane najnovije radio-vijesti, vijesti iz borbe koje su vodile naše jedinice, vijesti o zločinima ustaša i okupatorskih vojnika. Zatim su davane smjernice za rad akivtista. Radio-vijesti primala je i stenografirala Vjera Hynkova-Vejvoda. Uvodnik je u pravilu pisao Kraš. Ostale podatke dobivali smo od prikupljenih informacija i izvještaja sa terena. List je dobio naziv »Partizan« i izlazio je za sve vrijeme dok se u Karlovcu nalazio OK. On je odigrao značajnu ulogu i pomogao u informiranju boraca i stanovništva. Tehnički dio lista uređivala je Marica Pataki uz pomoć nekog od nas.

Polovinom jula došao je u Karlovac Rade Končar. Pošto smo odlučili da stanuje kod mene u stanu, ja sam ranije poslao drugaricu u Primorje, a zatim u Split, sa ciljem da ostanemo sami, da možemo raditi prema potrebi. Zadržao se pet dana. Svakodnevno je imao poneki sastanak. Sastajao se i sa Mjesnim komitetom i mjesnom organizacijom SKOJ-a. Nekoliko sastanaka posvetili smo djelatnosti Okružnog i Vojnog komiteta. Posljednji sastanci održani su u mom stanu. Svi sastanci bili su posvećeni samo jednoj temi — što efikasnije dizanje ustanka.

Pošto smo detaljno pretresli svoju organizaciju, dobili smo i nova zaduženja. Kraš je dobio zaduženje za Kordun i Baniju, Marinković za Karlovac, Gorski kotar i Hrvatsko primorje, a ja sam ostao u Karlovcu za održavanje veza. Već u prvim danima zaključili smo da u organizaciju Vojnog komiteta uključimo i nama naklonjena vojna lica. Pošto smo se i prethodnih dana povezivali sa vojnim licima, imali smo već i prijedloge. Radilo se o Veći Holjevcu, tada domobranskom potčasniku, i Franji Mamiliću, domobranskom bojniku. Veću Holjevca smo tih dana pozvali i na sastanak, dok smo za Franju Mamilića čekali da se provjeri da li se on prihvaća zadatka ili ne. Mamilić je u nekoliko navrata došao na sastanak sa mnom. Donio nam je i 100 bojevnih metaka za pušku. I kad je izgledalo da ćemo ga uključiti u rad, on je prekomandovan iz Karlovca. Nije se javio kamo odlazi.

Okružni komitet KPH Karlovac pored nas trojice imao je još dva elana — Marijana Čavića i Hertu Turzu. Na pomenutom sastanku sa Končarom raspravili smo pitanje stvaranja novih organizacija, posebno na teritoriji gdje je već stvoreno jezgro ustanka i gdje se već narod nalazi

u šumi. Mi smo već i ranije uključili u Partiju niz svojih simpatizera.. Sada smo donijeli odluku da nam to mora biti uvijek jedan od važnijih zadataka. Bili smo svjesni da će se ustanak moći uspješno razvijati samo ako budemo imali jaku, omasovljenu i disciplinovanu Partiju.

Posebnu pažnju smo posvetili stvaranju jedinstvenog fronta sa ljudima koji nisu naši istomišljenici, npr. po Kordunu sa lijevim zemljoradnicima Jovanovića, zatim pripadnicima HSS-a koji se ne slažu s ustašama. Odlučili smo da im se pride, da im se objašnjava naša borba koju smo otpočeli protiv okupatora i domaćih izdajnika. Posebno je napomenuto Krašu da na Kordunu razgovara, gdje god je to moguće, sa takvim ljudima i da ih pridobije za zajedničku borbu.

Poslije odlaska Končara iz Karlovca Kraš i Marinković krenuli su kao članovi OK i članovi Vojnog komiteta svaki u svom smjeru. Kraš se uputio na Kordun, a Marinković u Gorski kotar i Hrvatsko primorje.

Kraš je već do tada bio u nekim mjestima, pa je imao i lakši dio posla, iako složeniji, a Marinković je morao stvarati nove veze. Počeo je od Ogulina. Tamo ga je Mladenič povezao sa drugovima iz mjesta. Tu je dobio i vezu za Jasenak. Nije to bila partijska veza odranije, jer takve nije bilo, nego povezivanje sa poznatijim simpatizerima iz Jasenka sa kojima se može bez bojazni od provale razgovarati. U Jasenku je saznao 0 ljudima Drežnice komunistički orijentisanim, provjeravao ih, primao u Partiju i od njih stvorio organizaciju u jednom i drugom mjestu. Ponovno se vratio u Ogulin. Zatim je preko Mladeniča dobio vezu sa Srpskim Moravicama. Mladenič kao željezničar dobro je poznavao željezničare i znao je koji su nam naklonjeni. Tu se već odranije skupila grupa koja je 1 sama u to vrijeme tražila vezu. U Delnicama i Fužinama su već odranije bile organizacije. I tamo je Marinković samo prenio najnovije direktive u vezi s otpočinjanjem oružane borbe. Zatim je otišao u Selce na vezu koju sam ranije ugovorio s Brozičevićem. Tamo je saznao kako će se povezati sa bribirskim partizanima, o kojima smo već i ranije dobili u Karlovac vijesti. Povezivanje je izveo Stjepan Brozičević, koji je još u to vrijeme ostao u pozadini. Kao i u drugim mjestima, Marinković je u Primorju održao nekoliko sastanaka, i svuda je govorio o ustanku i našim zadacima u odnosu na nj.

Odmah po povratku sastavili smo izvještaj CK-u. Dali smo pdatke o vezama. Pošto su stvoreni povoljni uslovi za slanje ljudi u jedinice, tražili smo da nam se upućuju iskusni drugovi za vođenje borbenih dejstava. Nismo dugo čekali. Počeli su pristizati i prokušani borci iz Španije. Već ranije stigao je Ivo Hariš, zatim Ivo Rukavina, Košta Nađ, Robert Domani, Ivo Manola, Veljko Kovačević, Nikola Car. A po izlasku iz zatvora u Karlovcu uputili smo i Ivu Vejvodu. U Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju bilo je još španskih boraca, pa smo tražili da ih naše organizacije privuku u rad. Došao je i doktor Savo Zlatić, koji nam je kao ljekar osobito bio potreban na Kordunu. Dolaskom navedenih drugova u naše jedinice u toku jula i augusta znatno se poboljšava borbena gotovost. Ljude je raspoređivao Kraš kao rukovodilac Vojnog komiteta.

Prije odlaska on je sa svakim drugom posebno razgovarao, upoznavao ga sa situacijom i davao mu smjernice za rad.

Poslije provale u Karlovcu, koju je uzrokovao omladinac Šavor, pala je u ruke policije i Herta Turza. Holjevac je također morao hitno napustiti Karlovac i otići na Kordun. Tada smo i nas trojica krenula ponovno na put, samo sada smo Marinković i ja vodili sa sobom i Šimu Balena, koji je u to vrijeme obavljao instruktorsku funkciju za provođenje sabotaža. U Ogulinu smo se rastali. Ja sam krenuo u Primorje, a oni su krenuli u Gorski kotar. Kasnije je Šime Balen otišao u Primorje da i on stvara veze.

Cijeli august bio je još uvijek karakterističan po vođenju manjih akcija. U nekoliko navrata dolazio sam u Zagreb. I uvijek me Končar pitao: »Što radi Kraš, piše li?« — A kada bih je odgovorio potvrdno, on bi planuo: — »Reci mu da je njegovo mjesto na Kordunu, među borcima!«

Poslije odlaska Holjevca Kraš je organizovao prebacivanje pomenutih dvadesetak pušaka koje smo bili sklonili u magazin. On je to mogao sa lakoćom učiniti jer je stanovao tada u vili Brezarić. Njegov odlazak u magazin više nije nikom padao u oči. Učinio je to seljačkim kolima jednog sajmenog dana kada se cestom kretalo više seljačkih vozila. Ja se sigurno ne sjećam kamo su upućene puške.

Napad na Bović 12. augusta bio je za nas važan. Kada smo dobili izvještaj o zauzimanju Bovića, ocijenili smo to kao prekretnicu u borbi protiv neprijatelja. Pored izvještaja o borbi za Bović Dragica Bulat donijela je i nekoliko izvještaja o manjim borbama i diverzijama po ostalim mjestima Korduna. Donijela je njihov prvi ratni plijen, koji oni sada nama šalju: pisaću mašinu, nešto novca i papira za šapirograf. Te izvještaje smo objedinili. Ja sam ih lično odnio Radi Končaru. Kad je Rade pročitao izvještaj, vidio sam mu na licu da je bio zadovoljan. Samo mi je kratko rekao: »Krenulo je — krenulo je.« Pomenutu smo borbu svi ocijenili kao prekretnicu pošto su u njoj učestvovali borci sa šireg područja i pošto nisu čekali napad neprijatelja da se brane, već su ga sami potražili. Jest da smo shvatili da će i dalje biti ljudi koji će biti okrenuti na obranu svoga sela, ali više neće biti teško organizovati ih na zajedničku akciju za postizanje određena cilja.

O pomenutim akcijama pisali smo u svojoj štampi. Učinak je bio veoma pozitivan. Naši ljudi osjetili su po prvi put našu snagu. Mi smo stalno isticali bratstvo i jedinstvo u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, a borbe su nam pomogle da se rame uz rame nađu Srbi i Hrvati, koji su se podjednako veselili uspjehu.

Kada su vršene pripreme za diverziju na Glavnu poštu u Zagrebu u Jurišićevoj ulici, dan prije akcije tražio me je Končar da dođem u Zagreb. Kada smo se sreli, izvijestio me je o pripremi i o tome da je obećao drugovima koji će akciju izvesti da će biti navrijeme prebačeni u

partizane. Tada me upoznao s Galjerom i Markonom kako bih ih mogao prepoznati kada stignu jutarnjim vozom u Karlovac. Drugi dan dočekao sam ih s Maricom Pataki na stanici. Svako je uzeo po dvojicu. Poveli smo ih prema vili Brezarić. U moju kancelariju došli su Galjer i Čuljat. Tamo su nas već čekali Marinković, Kraš i Čavić. Tada je upravo trebalo da držimo sastanak u vezi s mjesnom organizacijom. Mi smo, dakako, odmah prešli na ocjenu akcije s gledišta zadataka na našem terenu, a i općenito značaja za našu borbu. Tom prilikom smo na prijedlog Galjera primili u Partiju Čuljata. Poslije kraćeg razgovora naši su gosti morali prema dogovoru da krenu dalje preko Koranskog mosta. Tada smo na zagrebačkom radiju čuli emisiju u kojoj je govoreno o akciji na Poštu i davani podaci iz policijske tjeralice za hapšenje Galjera i ostalih za koje je rečeno da su u bijegu.

Početkom septembra održan je u vili Brezarić sastanak na kojem su pored Kraša, Marinkovića i mene učestvovali Vlado Popović, Ivo Rukavina i Košta Nad. Tada je Vlado Popović išao u Liku radi održavanja sastanaka sa tamošnjim organizacijama. Mi smo raspravljali o iskustvima koje treba primjenjivati u daljnjem vodenju borbi i o diverzijama. Bilo je govora o snabdijevanju hranom i odjećom. Zatim smo raspravljali o potrebi sklanjanja hrane na skrovita mjesta da ne bi pala neprijatelju u ruke, itd. Zatim smo raspravljali o prenošenju određenih funkcija na vojne štabove koji su bili formirani ili ih je trebalo formirati. Tada smo ostvarili već i vezu s Likom i Krajinom. Dakako, i dalje smo morali vršiti i vojne funkcije, sve do potkraj oktobra, kada je uslijed provala i hapšenja prestalo funkcionisati Operativno rukovodstvo ÖK KPH za Karlovac. Tada su sve njegove vojne poslove preuzeli Štab NOP odreda Korduna i Banije i Štab Primorsko-goranskog NOP odreda.

U toku oktobra uhapšeno je više komunista karlovačke organizacije. Prvi sam pao ja, i to sasvim slučajno, jednim propustom u ilegalnoj praksi. Početkom oktobra bio sam na sastanku u Zagrebu. Sastao sam se s Milanom Hupertom Direktorom. Svršili smo posao. Samo smo još čekali da dođe Lidija Zlatić i preda nam neki paketić sanitetskog materijala i poruku za svog druga Savu Zlatića. Kada je došla, umjesto da se odmah raziđemo, mi smo svi zajedno pošli prema Zrinjevcu. Tek što smo zakoračili na Zrinjevac, Lidiju prepozna neki kolega s fakulteta, svakako proustaški tip, koji stade zvati policiju. Odmah se tu našlo nekoliko policajaca i agenata — vjerojatno su bili tu na osiguranju suda. Odvukli su nas u policiju.

Za mene su na policiji intervenisali iz moje privredne organizacije, gdje sam bio zaposlen. Bili su uvjereni da sam uhapšen zabunom. Jedanaesti dan popodne referent me je saslušao »po kratkom postupku«. Suočio me sa Lidijom, i nakon obostrane izjave da se ne poznajemo pustio me na slobodu.

Po dolasku u Karlovac bio sam svjestan da se bar nekoliko dana ne smijem sresti sa drugovima. Praksa je bila u ilegalnom radu: kada padne u ruke neki drug, odmah se kidaju sve veze koje je znao, a oni koji su s njime radili moraju se skloniti. Međutim, već sutradan, idući sa sprovoda svom susjedu, sreo sam se u Riječkoj ulici sa Nadom Dimić. Tada sam joj rekao da kaže drugovima da sam izašao iz zatvora, ali da nekoliko dana ne dolazi k meni dok ne provjerim da li me prati policija. Nada se jako obradovala što sam se izvukao iz zatvora. Rekla je da će to odmah javiti Krašu. Umjesto da sačeka nekoliko dana, Kraš se pojavi već sutradan. Bio je svjestan toga da treba biti oprezan, ali mi reče da mu se žurilo da vidi da li bi mogao opet stanovati u kancelariji. Rekao sam mu da najprije treba izvršiti provjeru i da je razumljivo da će moći tamo stanovati kao i prije. Pri tom sam mu rekao da bi morao biti na Kordunu, kamo je, iz konspirativnih razloga, trebalo da ode poslije mog hapšenja.

Drugi dan poslije razgovora sa Krašem otišao sam u Zagreb, a po povratku u Karlovac pošao sam u kancelariju. U međuvremenu poslao sam Grgurića da obavijesti moju majku da sam izašao iz zatvora.

Petnaestog oktobra oko 4 sata popodne nalazio sam se u kancelariji poduzeća. Grgurić se upravo vratio iz Primorja i pričao o putu. Sa nama je bio i Miško Mužević. Ja sam im pričao o »slučajnom« boravku u zatvoru u Zagrebu. U toku pričanja u kancelariju upadne čovjek u civilu i pita za Grgurića. Kada mu se on javio, nepoznati ga upita za njegov bicikl. Grgurić se izgovarao da ga je prodao nekom nepoznatom čovjeku. Tada mu nepoznati reče ko je i da ima nalog da ga odvede u policiju. U tom trenutku Mužević se ponudio da će i on ići u policiju kod Betlehema, jer da se s njim dobro poznaje iz vremena kada su zajedno radili kod Šubasića u advokatskoj kancelariji.

Mužević se vratio 15 minuta prije 8 sati navečer. Bio je u društvu sa Petrom Rajkovićem. Ispričao mi je da Grgurića nije izvukao, već da to treba da učinimo sutra zajedno. Sada me je upoznao sa događajem. Rekao je da su se oko 11 sati prije podne vozila zagrljena na biciklima dva čovjeka. Policajac ih je opomenuo i pritom uhvatio rukom za volan jednog bicikla. Čovjek na biciklu suprotstavio se policajcu. Pritom mu je ispao iz kaputa neki štampani materijal i bomba. Pritrčao je još jedan policajac, pa su ga savladali. Po Muževićevom opisu tog čovjeka (i da je imao brčiće) meni je bilo odmah jasno da se radi o Čaviću. Bicikl na kojem se vozio bio je registrovan na ime Grgurića.

Istog dana popodne Uršić je o hapšenju obavijestio Nadu Drakulić. Kod nje su upravo bile na ručku Nada Dimić i Marica Pataki pa su odmah o tome obavijestile u stanu Ivu Marinkovića. Ivo je poslao Maricu Pataki u Zagreb da javi o padu Čavića, a sam se s objema Nadama uputio odmah prema Kordunu u namjeri da se ukloni iz grada.

Šesnaestog oktobra ja sam prekontrolisao kancelariju da se slučajno ne nalazi kakav materijal koji bi mogao teretiti Grgurića i zajedno s Muževićem otišao k Betlehemu. Ispričali smo mu da je Grgurić bio kod Korane

sam u stanu, da je imao bicikl i, pošto ga inače smatramo naivnim, sigurno nekom dao ili prodao bicikl. Betlehem je primijetio ne manjka li što u skladištima kojima je upravljao Grgurić. Dogovorili smo se da ja provjerim stanje u magazinima i da mu o tome javim. Otišao sam u kancelariju i Muževiću predao ključeve od vile i prvim vozom krenuo u Delnice. Već sutradan su iz općine u Grižanima provjeravali gdje se nalazim. Isti dan kada sam otputovao pala je na željezničkoj stanici u Karlovcu i Marica Pataki. Prilikom pregleda propusnica ustanovili su da je njena ista kao i one što su ih našli neispunjene kod uhapšenog Čavića.

18. oktobra ujutro krenuo sam izravno u bribirski logor, čije sam mjesto boravka znao odranije. Drugove sam našao upravo u pokretu. Već 19. oktobra upućen je kurir s pismom u Karlovac.

Međutim, 18. oktobra vratio se sa Korduna Kraš. On je u povratku svratio do Barke Gojak na Turnju. Kod nje se oprao i djelimično presvukao. Barka je ispričala da je ona savjetovala Krašu da ne ide u grad, da su tamo racije, ali je on nije poslušao. Krenuli su zajedno u grad. U blizini pijace su se odvojili, i dok je ona išla u kupnju, počeli su ljudi vikati: »Ubiše čovjeka.« Ona se približila i prepoznala Kraša. Kako se to dogodilo? Kratko vrijeme pošto se rastao od Barke Kraša je zaustavio policajac Tumpa i zatražio od njega legitimaciju. Umjesto legitimacije Kraš je potegao pištolj. Pištolj je bio premasan pa nije opalio. Tada je priskočio jedan ustaša u civilu i nožem ga udario u leđa, od čega je Kraš odmah podlegao. Dugo se nije znalo za ime ubice. Krajem 1942. ili početkom 1943. godine u Gomirju je uhvaćen ustaša Butković rodom iz Povila kod Novog Vinodola. Tada su ga u Drežnici Ladislav Vivoda i Branko Vukelić ispitivali između ostalog i u vezi s ubistvom Josipa Kraša. Na tom saslušanju Butković je priznao ubistvo.

Odmah poslije dolaska na Kordun Marinković je 21. oktobra formirao novi Okružni komitet. Pored njega u OK su ušli Nada Dimić, Veco Holjevac i drugi. Ubrzo zatim Marinković je vratio Nadu Dimić u grad. Zašto je tako učinjeno, meni nije objašnjeno. Znam da je u gradu bilo još dosta dobrih i odanih drugova koji su mogli s uspjehom obavljati posao, kao što se to i kasnije pokazalo. Nada je u veoma složenim uslovima, kada je provala bila u toku, uspješno obavljala povezivanje komunista i organizacija i vršila pripremu za oslobođenje Čavića. Ubrzo je na tim poslovima i sama pala u ruke policije.

Ivo Butković

AKTIVNOST I BORBA PARTIJSKE ORGANIZACIJE U KARLOVCU U GODINI 1941

Uoči i u toku aprilskog rata 1941. godine karlovačka je okružna partijska organizacija intenzivno vodila odlučan kurs antifašističke borbe. Taj period značajne aktivnosti sažeo je srekretar Okružnog komiteta KPH Karlovac Ivo Marinković u svom referatu na Drugoj okružnoj partijskoj konferenciji u ožujku 1942. godine ovim riječima: » ... po direktivi C. K. održavani su, u februaru 1941. po Karlovcu i u karlovačkom okrugu sastanci, konferencije, pače i mali zborovi na kojima su donošene rezolucije protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu i za sklapanje pakta o uzajamnoj pomoći sa SSSR. Vođena je agitacija za obranu zemlje od fašističkih napadača. Članovi Partije agitirali su za odazivanje pozivu u vojsku i primjerom pokazivali put drugima. U vojsci su naši drugovi također provodili agitaciju za obranu nezavisnosti naroda. Nakon obaranja vlade Cvetković-Maček i dolaženja na vlast Simovićeve vlade, kada je porasla opasnost od Hitlerova napada na Jugoslaviju, u Karlovcu je organizirana i održana demonstracija protiv fašističkih napada. Nakon razbojničkog napada njemačkih i talijanskih fašističkih hordi na našu zemlju, karlovački su se radnički omladinci javljali u velikom broju odmah već prvih dana rata kao dobrovoljci za borbu protiv fašističkih napadača.«[1]

U to je vrijeme u gradu Karlovcu bilo blizu 200 članova KP i kandidata i više od 250 članova Skoja.[2] Uz njih je bio vezan širok krug aktivnih

[1] Referat »Rad OK i stanje partijske organizacije u karlovačkom okrugu« što ga je Ivo Marinković održao na Drugoj okružnoj partijskoj konferenciji 12. ožujka 1942. u Velikoj Kladuši — Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: AIHRPH) KP 187 — I — III 1942. — i Historijski arhiv Karlovac (dalje: HAK) KA - 1.

[2] Zbornik 1 Historijskog arhiva Karlovac, rad Većeslava Holjevca: »Razvitak radničkog pokreta u Karlovcu između dva rata« str. 136 i str. 143—145.

simpatizera. U gradu Karlovcu imali su sjedište i djelovali Okružni i Mjesni komitet KPH Karlovac, Okružni i Mjesni komitet Skoja i Gradski odbor Narodne pomoći.

U aprilskom ratu većina je članova KP bila mobilizirana i u času sloma Kraljevine Jugoslavije nalazila se u vojnim jedinicama u raznim krajevima zemlje. Među mobiliziranima, i daleko od Karlovca, bio je i sekretar OK KPH Ivo Marinković.

Zanimljivo je pogledati i snage na drugoq strani. Uoči proglašenja NDH u gradu Karlovcu bilo je svega 18 organiziranih ustaša koji su položili »ustašku zakletvu«. U nekim općinama karlovačkog kotara bilo je još desetak organiziranih ustaša (Duga Resa, šišljavić, Netretić). Te podatke dao je u svom elaboratu »Razvoj i rad ustaškog pokreta u Karlovcu« Ivan Betlehem, šef Redarstva u Karlovcu.[3] No već 10. travnja 1941, kada je proglašena NDH, i slijedećih dana, toj malobrojnoj grupici ustaša počeli su pristupati razni prevrtljivci željni privilegija koje im može pružiti nova vlast, a i ljudi zavarani raznim obećanjima. Svega jedan sat nakon što je preko radija proglašena NDH ustašama je prišao komandant karlovačkog garnizona Jugoslavenske vojske pukovnik Tomašević s nekoliko oficira. To je ustašama olakšalo razoružavanje jedinica Jugoslavenske vojske, koje su bez takvih intervencija — slijedom poznatih događaja — već bile u rasulu. Sličnu izdajničku ulogu odigrali su i pojedini zapovjednici »Hrvatske građanske zaštite«. Tako je zapovjednik »Zaštite« u Karlovcu trgovac Zdravko Berković već 10. travnja uveče primljen za člana »Ustaškog stana«.

Većina funkcionera HSS-a i SDS-a pasivno se prepustila događajima. Tih je dana, na primjer, HSS-ovska organizacija u gradskom predjelu Banija održala sastanak i zaključila razlaz, a blagajnu s gotovinom od 4000 dinara predala »Ustaškom stanu«. Dva mjeseca kasnije »Ustaški stan« organizirao je skupštinu HSS-a. Ivan Betlehem u navedenom elaboratu kaže da je tada HSS gotovo kompletno ušao u ustaški pokret, koji je nakon te skupštine dosegao 2860 članova, ali je zatim opadao i potkraj se 1941, odnosno u 1942, smanjio na 120 članova. Kao razlog tome navodi, u prvom redu, kompromitaciju ustaštva ubojstvima i deportacijama u logore i pokoljima što su ih ustaše sredinom ljeta 1941. vršile nad srpskim stanovništvom Korduna.[4] Ustaše su u Karlovcu formirale i svoju Pripremnu bojnu (bataljon) kao neregularnu vojnu jedinicu, u koju su ušle ustaše po uvjerenju, ali i takvi koji su vjerovali da će na taj način ostati civili i^ da neće trebati ići u vojsku. Naime, u prvo vrijeme pripadnici te bojne živjeli su kod svojih kuća, obavljali svoje poslove, a po potrebi bi se okupljali, dobivali uniforme i oružje i odlazili na zadatke. A ti zadaci obično su bili masovna hapšenja, deportacije srpskog stanovništva, akcije »odmazde« i »čišćenja«.

® [r]van Betlehem bio ***je*** zarobljen 1945, nekoliko mjeseci pred svršetak rata. Tada ;e bio saslusavan pred organima OZN-e i napisao opsežan prikaz stanja u ustaškom pokretu u okupiranom Karlovcu — HAK, ND K 2.

Okupacione trupe stigle su u Karlovac 11. travnja ujutro. Najprije su ušle njemačke, a zatim talijanske motorizirane kolone. Prvih dana okupacije Karlovac je pretvoren u velik vojni logor. Stari garnizonski grad, koji je i osnovan i izgrađen kao vojna tvrđava, nikada u svojoj povijesti nije vidio toliko vojske kao tih dana. U toku 1941. i kasnije u Karlovcu je stacioniralo od četiri do osam tisuća neprijateljskih vojnika — okupatorskih i kvislinških, a povremeno i mnogo više. U gradu je stvoren velik policijski i obavještajni aparat Gestapa, Abvera, OVRE i UNS-a.

U PET DANA APRILSKOG RATA OTVORENO PROTIV FAŠIZMA

Za karlovačke komuniste i antifašiste koji nisu bili mobilizirani u Jugoslavensku vojsku aprilski je rat počeo posve neuobičajeno. Tog nedjeljnog jutra, 6. travnja 1941, kad je gradom pukla vijest o svirepom bombardiranju Beograda i kad su preneraženi građani slušali vijesti o napadu sila Osovine na našu zemlju, komunisti i skojevci izvršavali su svojevrstan zadatak: dijelili su proglas Partije i obavještavali istomišljenike da se toga dana poslije podne okupe na karlovačkom šetalištu. Mjesni komitet KPH Karlovac donio je odluku da se toga dana u Karlovcu održe protufašističke demonstracije.

Nakon poznatih dvadesetosedmomartovskih događaja u Karlovcu se sastalo prošireno mjesno partijsko rukovodstvo u stanu Drakulićevih da razmotri događaje i odluči odgovarajuće akcije u gradu Karlovcu. Tada je, uz ostalo, odlučeno da se u Karlovcu 2. ili 3. travnja održe manifestacije podrške neulaženja Jugoslavije u Trojni pakt. Usto je izražen zahtjev za čvršći oslonac naše zemlje na Sovjetski Savez, za obranu nezavisnosti zemlje, za demokratsku slobodu, demokratsku narodnu vladu — U tom smislu koncipiran je i proglas Mjesnog komiteta KPH. No manifestacije su naknadno odložene i zakazane za nedjelju 6. travnja, upravo zato da se za to vrijeme umnoži i rasturi proglas, upozore sve partijske ćelije i skojevski aktivi da o tome obavijeste širi krug simpatizera i antifašista. Nije ni bilo drugog načina da se na određenom mjestu i u određeno vrijeme okupi veća masa građana.

v Dok je grupa drugova iz partijske tehnike štampala taj letak u stanu željezničkog činovnika Radovića u Roksandićevoj kući na Udbini, policija je pukim slučajem otkrila ilegalnu štampariju u petak 4. travnja. Naime, u grad se tih dana sjatilo mnogo mobiliziranih ljudi iz okolice, za koje se tražilo konačište. Tako je policija ušla i u stan u karlovačkom predgrađu Udbina u kojem je više mjeseci bila smještena partijska tehnika, upravo tada kada se štampao proglas. Tehničari su se začas izvukli iz kuće kroz prozor, aH je policija zaplijenila izvjesnu količinu odštampanih letaka i tehnički pribor. Na sreću, do tog je trenutka jedan dio odštampanih letaka vec bio otpremljen iz kuće.

No šesti je travnja osvanuo s novim događajima. Otpočinjanjem nenaviještenog rata i svirepim bombardiranjem Beograda predviđene manifestacije dobile su sad nov smisao, još veću aktualnost. Trebalo je demonstrirati protiv fašističkog agresora i protiv petokolonaša, s odlučnim stavom da se brani zemlja i nezavisnost naroda. To su bile i glavne parole demonstracija koje su uslijedile toga dana poslije podne. U tom smislu govorili su i profesor Rašo Stanisavljević i radnik Nikola Kukić, članovi Okružnog komiteta na kratku mitingu pred kinom »Edison« na karlovačkom šetalištu. Taj je protestni miting bio uvod u demonstracije.

I prije tog mitinga neki su se partijski aktivisti toga dana javno obraćali grupama građana otvoreno istupajući u ime Partije. Atmosferu toga dana dobro ilustrira Nikola Brezović Prebeg u svom sjećanju: »U rano sunčano jutro jedan je avion kružio visoko nad Karlovcem. Protivavionska artiljerija šuti. U karlovačkoj bolnici, gdje sam bio na liječenju, zbunjenost i gužva. 'Beograd je bombardiran' pričaju liječnici. 'Svi pokretni bolesnici kućama'. Otpuštaju nas. Ispred bolnice Nikola Kukić okupio je grupu ljudi i govorio o obrani zemlje i pozivao ih na poslijepodnevne demonstracije. Kaže mi da će brzo na teren. Odlazim kući u Sišljavić. Uz put ispred grada grupe ljudi pozvanih u vojsku. Sjede po jarcima, livadama i šumi. Naprtnjače, bijele torbe su uz njih. Vodi se razgovor da li da se jave na Ilovcu kamo su bili pozvani ili ne. Među njima je i propagator ustaškog pokreta iz šišljavića Tomo Družak i još neki iz njegove grupe. Govorim da zemlju treba braniti. Družak me napada, prijeti mi: 'To bi te moglo skupo stajati'.«[5]

Na protestnom mitingu pred kinom »Edison« okupilo se više stotina ljudi. Mladi radnici, skojevci, koji su se inače okupljali u radničkom društvu »Budućnost«, podigli su govornike na svoja ramena, čvrsto se zbili oko njih dok su govorili kako bi ih zaštitili od moguće intervencije policije. Ali, premda su članovi Partije i Skoja toga dana obavijestili prilično širok krug građana o predstojećim demonstracijama, policija to nije saznala. Tek kad je protestni miting bio u toku, alarmirala se policija i počela prikupljati u policijskim prostorijama u zgradi Gradske vijećnice.

Nakon mitinga demonstranti su se svrstali u kolonu i krenuli prema najužem središtu grada. U Karlovcu nije punih 20 godina bilo uličnih komunističkih demonstracija. Tada je trebala minuta-dvije da se formira čelo kolone koje će za sobom povući masu. Rafko Tabor, sekretar OK Skoja, skupio je grupu komunista i skojevaca koji će krenuti naprijed, pokrenuo kolonu. Ispalo je, da li Rafkovim odabiranjem ili slučajem, da su na čeu kolone u prvome redu krenuli po jedan tvornički radnik, namještenik, student i srednjoškolac. Upravo je takav bio i sastav povorke demonstranata, u kojoj su uglavnom bili radnici, namještenici, srednjoškolci, studenti i intelektualci.

Povorka demonstranata usmjerila se prema središnjem trgu u gradu (današnjem Titovu trgu), gdje su tri velike vojarne i još nekoliko drugih

[5] HAK, KA — 3/745

službenih vojnih zgrada. Kasarne su bile prepune vojnika. Dok je povorka prolazila ulicama, priključivalo joj se sve više demonstranata, pa je narasla na kojih dvije tisuće ljudi. Mnogi vojnici privučeni uzvikivanim parolama i gromoglasnim odobravanjem sjatili su se na prozore kasarni i mahali demonstrantima u znak odobravanja.

Premda su demonstranti klicali obrani zemlje, a protiv agresora, policija se užurbano spremala za razbijanje demonstracija i obračun s demonstrantima. U to su vrijeme već neki ustaški elementi zauzimali položaje u policiji. Na brzinu prikupljeni policajci s puškama i bajonetima nasrnuli su na čelo kolone demonstranata upravo kada se povorka našla u blizini Gradske vijećnice, na uglu Banjavčićeve i Tomislavove ulice, ispred inžinjerijske kasarne. Iz Banjavčićeve ulice nasrnulo je na demonstrante oko 20 policajaca, a preko Strossmayerova trga pristizala je u kordonu još jedna grupa policajaca, ali bez pušaka. Demonstranti nisu imali direktivu da se suprotstave i sukobe s policijom. A možda se i nije očekivalo da će policija tako grubo i s oružjem, i bez prethodnih zahtjeva za razilaženje, nasrnuti na demonstrante. Zbog toga se kolona povukla i rasturila, ali su se mnogi demonstranti ponovo okupljali po obližnjim ulicama i trgovima i u grupama nastavljali s demonstriranjem sve do sumraka.

U poslijeratnim godinama postavljena je spomen-ploča na zgradu kinematografa pred kojim je održan antifašistički protestni miting i odakle su krenuli demonstranti. Ali na ploči koja spominje taj događaj iz revolucionarne prošlosti grada nema datuma kada se to zbilo. Izgleda da su sastavljači teksta namjerno izbjegli datum jer se sporilo oko njega. Jesu li tome kriva nesigurna sjećanja ili se namjerno prešutio datum zbog stanovitih mišljenja da je karlovačka partijska organizacija i suviše sporo i kasno reagirala na dvadesetosedmomartovske događaje, s kojima se povezuju i ove demonstracije. U stvari, karlovačke demonstracije na sam prvi dan aprilskog rata jedna je u nizu antifašističkih akcija što ih je Partija pokretala počevši od veljače 1941, o čemu govori i u uvodu citirani tekst sekretara OK Ive Marinkovića. A borba protiv fašizma, stvaranje raspoloženja za otpor agresoru i za obranu nezavisnosti bila je u tom sudbonosnom trenutku, 6. travnja 1941, i te kako aktualna.

I u danima aprilskog rata što su slijedili karlovački su komunisti dosljedno provodili direktivu Partije: da njeni članovi zajedno s antifašističkim snagama djeluju da se pruži što jači otpor agresorima. Članovi OK Rašo Stanisavljević i Nikola Kukić bili su tih dana osobito aktivni. Dva dana poslije demonstracija, 8. travnja, u Karlovcu su prostorije radničkog društva »Budućnost« postale mobilni centar karlovačke radničke omladine. Već toga dana okupilo se oko 30 dobrovoljaca. Nikola Kukić pozvao je omladince da se odazovu pozivu Partije za obranu nezavisnosti naših naroda. Premda je bilo jasno da Jugoslavenska vojska zbog općeg stanja u zemlji neće biti kadra da dugo odolijeva agresorima, što je i Kukić izrazio u svom govoru, među omladincima, skojevcima, nije bilo dvoumljenja. Možda nije naodmet uzgred spmenuti da je među dobro-

voljcima bila većina Hrvata. Zajedno s Kukićem krenuli su u Vojni okrug pjevajući gradom revolucionarne pjesme koje su ranije pjevali u zboru »Budućnosti«. No ni ta grupa dobrovoljaca, a ni druge što su se javljale, nije uspjela ishoditi da je uvrste u vojne jedinice. Tri su dana dolazili u Vojni okrug, ali ni najenergičniji zahtjevi da budu primljeni u vojsku, da budu naoružani, nisu dali pozitivne rezultate. Četvrtoga dana već su njemačke motorizirane kolone prodrle u Karlovac.

KOMUNISTI NE PRIZNAJU OKUPACIJU

Još na Trećem okružnom savjetovanju Skoja u Karlovcu, nekoliko mjeseci pred rat, pretresalo se o pripremama za rat. Obrana zemlje postavljala se kao glavni zadatak, a u slučaju propasti vojske, što se već ni tada nije isključivalo, predviđalo se prikupljanje oružja i municije.[6] I taj podatak, među ostalima, upućuje na to da je u karlovačkom partijsko-skojevskom aktivu u vrijeme opisanih zbivanja, a i u kasnijem slijedu događaja, bila prisutna spoznaja da će se oružana borba morati nastaviti bez obzira na sudbinu stare jugoslavenske države i njene vojske. Neposredna zbivanja što su slijedila u vrijeme kapitulacije stare države u dobroj mjeri to potvrđuju.

Svega sat-dva nakon što su pod lažnom uzbunom tvorničkih sirena 10. travnja poslije podne u konvoju automobila pobjegli kroz Karlovac prema Bihaću i dalje u Crnu Goru ban šubašić, podban i kompletan štab IV armije Jugoslavenske vojske na čelu s generalom Nedeljkovićem i niz vodećih funkcionera iz Zagreba i kad je preko radija proglašena NDH, Nikola Kukić je grupi karlovačkih skojevaca, s kojima se u tim iznimnim trenucima susreo u prolazu, govorio da se za komuniste ništa nije izmijenilo i da prava borba tek predstoji. Takav stav bio je prisutan i kod drugih karlovačkih komunista.

Kad je pukla vijest da su njemačke trupe u Zagrebu, da je proglašena NDH i kad je pod tim utjecajem počelo rasulo u karlovačkom garnizonu, Slavo Kovačić je zajedno sa studentom Matom Gregurićem krenuo po oružje. Bio je mobiliziran i kao artiljerac smješten u topničkoj kasarni u karlovačkom predgrađu Švarča, ali se tog poslijepodneva zatekao u gradu. Zato je s prijateljem, civilom, otišao u svoju kasarnu. Izvukli su dvije puške i municiju i krišom ih prenijeli u sklonište u pećarskoj radionici Kovačićevih u Prešernovoj ulici. Miloš Dejanović Lošo, nekadašnji radnik u karlovačkoj ciglani na Ilovcu, bio je kao mobilizirani vojnik smješten u krugu tvornice »Juta« u karlovačkom predgrađu Selce. Njegovoj jedinici za cijelo vrijeme boravka u vojsci komanda Jugoslavenske vojske nije niti izdala puške. Naoružanje jedinice stajalo je zapakirano u magazinu. Predveče 10. travnja oficiri su sjeli u automobil i odvezli se ne rekavši svojim

* Elaborat Vlade Novakovića o stanju partijske i skojevske organizacije u Karlovcu do početka rata 1941. godine — HAK, KA 3/278.

vojnicima ni riječi. Lošo je tada nasilno ušao u magazin, razvalio sanduke i uzeo pušku i dosta municije. »Neki zaplašeni vojnici« — ispričao je Lošo — »pokušali su me odgovoriti od toga, ali sam ja ipak ponio pušku i uputio se kući na Kordun. Nisam prošao ni pola kilometra kad me zaustavila patrola Mačekove 'Zaštite' i zatražila da predam oružje. Usprotivio sam se, tvrdio sam da moram donijeti pušku u svoju komandu i napokon su me pustili s oružjem. Uvidio sam da neću moći s puškom napustiti grad. Otišao sam zato do komuniste Riste Konstantinovića. U njegovoj pekarnici ostavio sam pušku i vojničko odijelo, te se presvukao u civil.. .«[7]

Ni Risto Konstantinović nije dvoumio da li da preuzme donijetu pušku. I Lošinu i onu što mu je donio Viktor Koričan, također iz svoje rasute vojne jedinice. I njega su na karlovačkim ulicama pokušavali razoružati »zaštitari«. I on se tome suprotstavio i donio pušku u partijsko spremište oružja, koje se tih dana stvaralo kod Riste, karlovačkog obrtnika i vlasnika pekarske radnje, istovremeno člana Partije i vodnika jednog od udarnih vodova formiranih još prije rata. I onima što su donijeli puške i Risti koji ih je primio bilo je 10. travnja potpuno jasno da prava borba tek predstoji. »Znam da je Risto sklonio i drugog oružja koje su mu donijeli još neki komunisti« — sjeća se Lošo Dejanović i kaže: »Jedna od Ristinih pekarskih peći bila je pretvorena u pravi mali magazin pušaka, revolvera, bombi, municije .. .«[8]

Tog istog dana, 10. travnja, član OK Skoja Stevica Lukačić poduzeo je da skloni što više oružja iz vojarne u predgrađu Turnju, prije nego to oružje i drugu spremu pokupi neprijatelj. Njemu je uspjelo da izvuče ravno 40 vojničkih pušaka i dosta uniformi. Stjecajem okolnosti u tome mu je pomogao jedan susjed, bezazleni mladić, apolitičan. Te puške i spremu sklonili su u jedan sjenik na Turnju. Koji dan zatim otac tog mladića postavljen je ustaškim zbirnikom na Turnju, a sin mu pod njegovim utjecajem i ponijet paradiranjem nekih drugih mladića u ustaškim uniformama i sam je stupio u njihove redove. Tako su ustaše došli do tog sklonjenog oružja i vojničke odjeće. Pokupili su sve osim tri puške koje su ostale nekako zametnute i nisu ih zapazili. Tako je Stevica iz te akcije ipak uspio sačuvati tri karabina koje je partijska ćelija na Turnju kasnije prebacila na teren Korduna.

Oružje se toga dana prikupljalo i na drugim mjestima u gradu i okolici. Inž. Bartol Petrović, tada direktor poslovnice Banovinskog električnog poduzeća (BEP), sjeća se da je službenik kod njega, omladinac Matija Grgurić, zajedno s još jednim mladićem, pribavio 10 ili 15 pušaka i spremio ih u BEP-ov magazin na Korani. Kasnije je Josip Kraš preuzeo te puške i nekamo ih otpremio. Josip Sudac, Mato Seljan i Stjepan Volarić otkupili su 3 puške i 600 metaka od vojnika što su bili mobilizirani i s jedinicom stacionirali na Jelsi kad se u kapitulaciji raspadala ta jedinica. U srpnju su te puške prebacili u Zadobarsku šumu i predali ih grupi Mate

[7] **HAK, VO - 1/165.**
[8] **Isto kao pod 7.**

Mejašića koja je kod kapelice sv. Margarete organizirala svoj logor.[9] Slično je uradio i Tomo Luke, radnik u karlovačkoj »Impregnaciji« i kandidat za člana Partije. Nabavio je tri karabina s oko 400 metaka. Jedan karabin s nešto metaka i 7 bombi poslao je Mati Mejašiću.[10]

Tim podacima sigurno nije iscrpljena informacija o prikupljanju oružja u vrijeme kapitulacije, ali dovoljno ilustrira činjenicu da su se karlovački komunisti, dosljedni partijskoj liniji, već tada pripremali za oružanu borbu. Takvu je odluku donio CK KPJ na sastanku u Zagrebu 10. travnja 1941. U proglasu je istaknuto da će komunsti i čitava radnička klasa Jugoslavije biti »u prvim redovima borbe protiv osvajača« i da će se »rađati novi svijet« i nastati »na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna, bratska zajednica«.

Rat nisu preživili članovi biroa Okružnog komiteta Nikola Kukić ni Rašo Stanisavljević, koji su se tada nalazili u Karlovcu, jer drugi su bili mobilizirani i izvan grada, pa se ne može utvrditi kada su u Karlovac stigle direktive s navedenog sastanka CK. No možemo pretpostaviti da je to bilo vrlo brzo s obzirom na blizinu Zagreba i Karlovca i stalnu vezu između OK i CK KPH i činjenicu da se karlovačka partijska organizacija ponašala tako od prvog dana okupacije, dakle i prije i poslije proglasa, i da je direktive o pripremanju za oružanu borbu prenosila i komunistima u Okrugu. Zbog pokidanih partijskih veza uslijed mobilizacije komunista u vojne jedinice Milutin Košarić, tada član Kotarskog komiteta Vojnić, uputio se iz Krnjaka u Karlovac da ponovo uspostavi partijsku vezu i sazna partijske direktive. Potražio je dra Dragomira Drakulića Pubu. »Tada sam od doktora Pube dobio upute da se komunisti moraju spremati na oružanu borbu.«[11]

PRVA VEĆA POLITIČKA AKCIJA POD OKUPACIJOM

Prvomajska proslava 1941. bila je prva veća javna politička akcija koju je karlovačka partijska organizacija provela pod okupacijom. Njome je ponovno javno manifestirana odlučnost Partije za borbu protiv okupatora i ustaške vlasti, a za građane Karlovca i za stanovnike okolice bio je to prvi signal da još nije »sve gotovo«, da postoje snage koje se ne mire nastalim stanjem i koje su spremne da se bore protiv fašističke vlasti.

Karlovačka partijska organizacija više se dana pripremala za prvomajsku proslavu, i znatno temeljitije nego što je to činila u mirnodopsko vrijeme. U Karlovac su se dotada vratili mnogi komunisti koji su bili mobilizirani, među kojima i sekretar OK Ivo Marinković. Partijske veze ponovno su uspostavljane i za prvomajsku proslavu angažiran je prilično

[9] Sjećanja Mate Seljana i drugova, HAK KA — 1/9.
[10] Sjećanja Tome Luke, HAK KA — 1/52.
[11] Sjećanja Milutina Košarica, HAK VO — 1/211.

velik broj komunista i skojevaca, uglavnom članova udarnih grupa koje je Partija formirala još prije rata.

Oko deset dana pred 1. svibnja, sjeća se Viktor Koričan, u kući Toneta Matka na Dubovcu sastalo se mjesno partijsko-skojevsko rukovodstvo radi dogovora o načinu prvomajske proslave. Tu su podijeljena zaduženja, dogovoreno štampanje prvomajskog proglasa, dogovorene parole... Nastojalo se da ni jedan predio grada ne osvane 1. svibnja bez crvenih zastava i bez parola: »Dolje okupatori«, »Dolje ustaška vlast«, »Živjela Komunistička partija« i slično.

Bio je to prilično delikatan i težak zadatak jer je grad bio prepun okupatorske vojske. Za toliko vojnika nije bilo dovoljno mjesta ni u brojnim i prostranim karlovačkim kasarnama. Vojska se smještala i u privatne zgrade, u tvornice i nekorištene magazine. U to je vrijeme već bio uveden i redarstveni sat — zabrana kretanja po gradu poslije 21 sat. Pa i pored policijskih i vojnih patrola na gradskim ulicama i mnogobrojnih stražarskih mjesta pred zgradama komunisti i skojevci savjesno su izvršili zadatak.

Malo koji predio grada nije izvjesio po nekoliko crvenih zastava: na Baniji u Starčevićevoj ulici, u blizini željezničke stanice i u Ulici Matka Laginje, na dimnjaku bivše tvornice »Jelene« uz Kupu i na drugim mjestima. Na Švarči je obješena zastava na jednom od borova kod dvorca, na Gazi na lipi kod kapelice, na Turnju na kruški Miloša Macuta i na turanjskom šancu, uzvišici iznad Turnja, zatim na jablanu kod kuće Janka Božića u Mekušju i na drugim mjestima u gradu. Ivo Rozner je dvije crvene zastave otisnuo na malim splavima i usidrio ih na Kupi između željezničkog i kolnog mosta.[12]

Bilo je različitih dovijanja kako i gdje da se postave zastave, kao što je bilo i dovijanja kako da se nabavi tolik materijal za crvene zastave. U nedostatku dovoljne količine crvenog platna izrađene su i zastave od crvenog papira. U pekari Riste Konstantinovića pripremljeno je više zastava od crvenog tvrđeg papira, koje je Nikola Šavor podijelio skojevcima i odredio im mjesta gdje će ih istaknuti. U kući Steve Gojaka na Turnju grupa drugarica izradila je zastave od crvenog krep-papira.[13]

U toj prvomajskoj akciji bilo je i nekoliko zapaženijih podviga. Skojevac Janko Žunić dobio je zadatak da crvenu zastavu izvjesi na zgradu Banke (sadašnje Komercijalne banke) u najužem središtu grada. On je taj zadatak izvršio premda su pred zgradom držala stražu dva talijanska karabinjera.[14] Nikola Ladišić i Janko Paulić imali su također delikatan zadatak. Oni su crvenu zastavu objesili na drveću u središtu Promenade u blizini kina »Edison«, svega 200—300 koračaja od zgrade u kojoj je bio smješten »Ustaški dom« i ni 100 koraka od »Zorin doma«, gdje je bila

[12] Izjave Ive Roznera, HAK KA — 1/57.
[13] Izjava Barke Gojak, HAK KA — 3/743.
[14] Sjećanja Janka 2unića, HAK KA — 1 C 46/27.

smještena talijanska policija.[15] Najspektakularnija je bila akcija izvedena na Dubovcu kod Starog grada. Te su večeri Viktor Koričan i Dare Ivković priredili vatromet na toj najvišoj koti iznad grada. Imali su oko 200 raketa crvene i žute boje koje su ispalili u rafalima. Rakete su nabavili preko Fanike Milašinčić-Stengl, a iz središta grada prevezli su ih na Dubovac na dvokolici kamuflirane ispod šute. Rojevi raketa bljesnuli su oko 20,30 sati s podnožja Staroga grada. U to vrijeme odvijale su se akcije i u drugim dijelovima grada. Dubovačka grupa objesila je vrlo dugu crvenu zastavu na najvišu kulu Staroga grada. Braća Ivkovići pokazala su osobitu domišljatost kako će spriječiti da policija prebrzo ne skine zastavu. Dušan je spojio električnu žicu sa željeznim kopljem na kojem je istaknuta zastava, a brat mu Dare podrezao drvene stube koje su vodile na kulu. Tako je policiji uspjelo da tek oko 11 sati 1. svibnja skine konačno i tu zastavu.[1]®

Dok su jedni vješali crvene zastave, drugi su u isto vrijeme jarkom crvenom bojom ispisivali parole po zidovima zgrada i po ogradama, a treći su rasturali prvomajski letak.

Te noći i ujutro 1. svibnja policija i agenti bili su u strci dok su uspjeli pronaći i poskidati sve crvene zastave istaknute po gradu. Bila je to vrlo široko zamišljena i smiono izvedena akcija i sigurno je imala znatnog odjeka među Karlovčanima i stanovnicima okolice. U toj akciji nitko nije uhvaćen. Tek 2. svibnja policija je uhapsila Ivu Roznera i Stevicu Kučišeca kao sumnjive, zadržala ih u zatvoru 15 dana, ali dokaza nije imala pa ih je pustila.

I na nekim mjestima izvan Karlovca, na području karlovačkog kotara, Prvi maj također je obilježen isticanjem crvenih zastava. Najzanimljivija je akcija izvedena u Ozlju. Članovi KP i Skoja iz kamenoloma Zaluka Stjepan Novosel, Mijo Hajko, Adam Nemarić i Mato Tuškan izvjesili su crvenu zastavu na sam krov oružničke postaje u Ozlju. Ostali pripadnici te organizacije razbacali su letke na vidnim mjestima tog područja. Ni ozaljskim oružnicima nije uspjelo otkriti učesnike akcije iako su uhapsili i saslušavali neke od njih.[17]

SVIBANJ I LIPANJ — MJESECI PRIPREMA ORUŽANE BORBE

U proglasu što ga je CK KPJ izdao u povodu Prvoga maja 1941. godine,^ a koji je umnožen i rasturan i na području Karlovca, istaknuto je da će Partija »još upornije organizirati i voditi borbu naroda protiv okupatora i njegovih slugu u zemlji«. Karlovačka proslava Prvoga maja bila je jedan od najmanifestantnijih izraza takve orijentacije karlovačke partijske organizacije u prva dva mjeseca okupacije. Aktivnost što će

[15] Sjećanja_i izjava Nikole Ladižića, HAK KA — 1/30 i KA — 1/744.

[11] Kazivanje Viktora Koričana objavljeno u knjizi »Okrug Karlovac 1941« str. 39 i opširnija zabilješka kod autora.

[17] Zbornik 1 Historijskog arhiva Karlovac, rad Vlade Novakovića: »Djelatnost KPJ na području općine Ozalj do 1941. godine«, str. 161.

slijediti u tom razdoblju bila je upravo na toj liniji: »Mjeseci maj i juni bili su mjeseci pripremanja naših partijskih organizacija za borbu, formira se Vojni komitet koji ima zadaću da izvrši sve pripreme za oružanu borbu kad dođe za to vrijeme« — ocijenio je Ivo Marinković u već citiranom referatu.[18]

U svibnju i lipnju karlovačka je partijska i skojevska organizacija mobilizirala i organizirala svoje snage za provođenje zaključaka Majskog savjetovanja KPJ, na kome je među ostalim odlučeno da se još intenzivnije nastavi s prikupljanjem oružja, da se u gradovima i selima formiraju udarne grupe koje treba da vježbaju oružjem, da se prikuplja sanitetski materijal i organiziraju tečajevi prve pomoći, da se formiraju vojni komiteti pri partijskim rukovodstvima koji će rukovoditi cjelokupnim radom u pripremanju oružane borbe.

Direktive Majskog savjetovanja KPJ donio je u Karlovac sam Rade Končar, sekretar CK KPH, sredinom svibnja. U Karlovac je već dolazio i djelovao i član CK KPH i CK KPJ Josip Kraš. Naime, CK KPH je još 12. travnja odlučio da se u sve regije Hrvatske upute pojedini članovi CK i istaknutiji partijski rukovodioci koji su partijskim komitetima i organizacijama trebali prenijeti direktive CK i zajedno s njima odrediti njihove neposredne zadatke. Za rad na području OK KPH Sisak i OK KPH Karlovac određen je Josip Kraš. Od travnja do srpnja 1941. na područje OK KPH Karlovac povremeno dolaze i Marko Orešković, Rade Končar i Pavle Pap Šiljo. Od sredine travnja Kraš je najprije obišao OK KPH Sisak i partijske organizacije i komitete na tom području, gdje se zadržao do potkraj travnja. Potom je Kraš u prvoj polovici svibnja došao u Karlovac. Od tada on sve češće i duže boravi u Karlovcu kao delegat CK KPH i pruža pomoć Okružnom komitetu i organizacijama na terenu. Nakon napada Njemačke na SSSR Kraš se potpuno uključuje u rad karlovačke okružne partijske organizacije, postaje sekretar Operativnog rukovodstva Okružnog komiteta KPH Karlovac i tu djeluje sve do svoje pogibije 18. listopada 1941.

Sredinom svibnja 1941. formiran je Vojni komitet OK KPH Karlovac. Jedan od prvih zadataka što ih je poduzeo bilo je obnavljanje i reorganizacija udarnih grupa. Još prije rata, negdje na prijelazu 1940/41. godine, OK je stavio u zadatak partijskim organizacijama da se formiraju grupe članova KP i Skoja koje će proći vojnu obuku kako bi se osposobile za obranu zemlje. Tada je za udarne grupe bio u Mjesnom komitetu zadužen Viktor Koričan. On je na partijskom savjetovanju što je početkom 1941. održano u Karlovcu, na Udbini, referirao da su u gradu formirane tri udarne desetine i da je četvrta u formiranju (radnička desetina u gradu, radnička desetina u gradskom predjelu Banija, dubovačka i srednjoškolska) i da su obuhvaćena 42 omladinca u tim desetinama. Tom su savjetovanju prisustvovali i članovi CK KPH Rade Končar, Marko Orešković i dr Pajo Gregurić.

[18] **Isto kao pod 1.**

U uvjetima okupacije trebalo je sad udarne grupe prilagoditi novim prilikama i potrebama izvršavanja diverzantskih zadataka. Udarne grupe formirane su uglavnom na teritorijalnom principu od 3 do 5 članova. Grupom je rukovodio desetar, kojega su birali sami članovi grupe. Bili su uglavnom drugovi koji su služili vojsku ili koji su se isticali otresitošću. Uvježbavalo se rukovanje kratkim oružjem, bombama i eksplozivom, jer je to oružje moglo doći najviše do izražaja kao najprikladnije u akcijama u gradu. Na obuku se išlo pod izlikom da se ide na izlet.

U vrijeme priprema za oružanu borbu u udarne je grupe u Karlovcu bilo svrstano šezdesetak članova KP i Skoja.[19] Nakon napada Njemačke na SSSR na jednom je sastanku grupe aktivista Partije i Skoja sekretar Mjesnog komiteta KPH Tone Grdešić razmatrao planove za ustanak. Tada je prevladavala koncepcija da će glavno poprište borbe protiv okupatora biti u gradovima. U tome smislu govorio je tada i Grdešić i istakao — kako se sjeća Jože Tome koji je prisustvovao tom sastanku — da je u gradu 60 udarnika s kojima se računa za oružane akcije.[20] Razumljivo je da je čitava partijska i skojevska organizacija predstavljala borbenu formaciju, jer je ta obaveza proizlazila za svakog člana KP i Skoja iz prethodnih partijskih direktiva o prikupljanju oružja i pripremama za oružani otpor okupatoru, i svaki je član smatran mobiliziranim vojnikom Partije.[21]

Velik doprinos aktivnosti i borbenom raspoloženju diverzantskih udarnih grupa u Karlovcu dao je Veco Holjevac. On je kao član Vojnog komiteta Okružnog komiteta bio zadužen po vojnoj liniji, te je kao rukovodilac udarne grupe u gradu i sam sudjelovao u njihovim najvažnijim akcijama.

Gotovo svi pripadnici udarnih grupa bili su naoružani pištoljima i bombama. Medu ostalim izvorima naoružanja, udarne grupe opskrbile su se bombama iz zalihe koje su Veco Holjevac i Slavo Kovačić izvukli iz kasarne na Švarči i iz skladišta koje je u kapitulaciji, a i kasnije, opskr-

[19] Vlado Novaković u radu »Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Karlovcu 1941. i 1942.« (napisan za izdanja Vojnog dela »Ustanak naroda Jugoslavije 1941« i »1942. u sjećanjima učesnika NOB«) daje poimenični popis 62 pripadnika karlovačkih udarnih grupa u 1941. godini. Svi su bili članovi KP ili Skoja. Po narodnosti bilo je 48 Hrvata, 7 Srba, 4 Slovenca, 1 Makedonac, 1 Čehinja i 1 njemačke narodnosti. Od tih 62 udarnika 14 ih je uhapšeno, osuđeno na smrt i strijeljano, 13 ih je uhapšeno i odvedeno u logore gdje su ubijeni, 2 su također odvedeni u logor ali su preživjeli i nakon izlaska priključili se NOV, 29 su bili borci partizanskih odreda i NOV od kojih je 10 poginulo a 16 su nosioci »Partizanske spomenice 1941«, 1 se poslije prvih akcija pasivizirao, 1 se nakon hapšenja loše držao pred ustaškom policijom, prokazao neke od drugova i zato je strijeljan po partizanima 1942. godine (Nikola Šavor), za 2 nije pouzdano utvrđena daljnja sudbina.

[20] Sjećanja Jože Tomca, HAK KA — 1/39.

[21] U knjizi »Okrug Karlovac 1941«, IHRPH Zagreb 1965, mr. Đuro Zatezalo daje prilog »Karlovačke udarne grupe«, str. 315 i 316, sa poimeničnim spiskom ukupno 83 pripadnika udarnih grupa. Razlika u broju je zbog toga što je prigodom sastavljanja spiska bilo vrlo teško kod pojedinih aktivista razlučiti jesu li i formalno pripadali formaciji udarnih grupa jer je njihova aktivnost bila vrlo bliska tim zadacima i jednako odgovorna i pogibeljna.

bljeno u pekari Riste Konstantinovića na Baniji. Revolveri su nabavljeni na razne načine. Član MK KPH Stevo Gojak uputio je Zoricu Lukačić-Fumić i Balju Ambrijević-Vuljević u selo Poljice. Tamo su kod tvorničkog radnika Tomca preuzele paket s revolverima koje je nabavio i tamo pohranio jedan domobranski oficir. Više pištolja pribavila je Zlata Vejvoda-Oršanič. Evo njena opisa kako je to izvela: »Odmah na početku okupacije, negdje u maju, rekvirirane su bile dvije sobe u prvom katu kuće u današnjoj Klobučarovoj ulici broj 6 za domobranskog pukovnika, mislim da se zvao Sertić. U jednu sobu moglo se ući direktno sa stubišta. U tu sobu bilo je dovučeno nekoliko desetina raznovrsnih pištolja iz magazina bivše jugoslavenske vojske. Ovi pištolji ležali su na jednoj hrpi u sobi. To sam saopćila Vjeri Hynkovoj-Vejvoda (poginula u jesen 1941. kraj Delnica). Ona mi je rekla da ih uzmem ako mi to bude moguće. Odlučila sam da uz pomoć svoje kćeri čuče, koja je tada imala 9 godina, uzmem što više. Moja kći je čuvala stražu na stepenicama, a ja sam 15 ili 20 pištolja strpala u torbu i spremila ih medu čučine igračke, gdje su bile sve dok nije došao kurir i odnio ih.«[22] Više revolvera nabavili su omladinci osobnim snalaženjima, pa i kupnjom. Takvo snalaženje opisuje Jože Tome: »Mi smo skojevci bili svi naoružani sa pištoljima, a do njih smo dolazili najviše kupovinom. Bilo je ljudi koji su imali oružje još od pobune 106. puka. Već tada su neki nabavili oružje, a bilo je i ustaša koji su sami prodavali. Mi smo preko Finka, koji je po zadatku bio u Kulturbundu, dolazili do oružja. Po zadatku je bila i jedna grupa u ustaškoj mladeži. Finku su prodavali jer je bio najsigurniji. Mislim da sam i ja preko njega kupio. Od Pere Vinskog smo dobili jedan pištolj. Imali smo ljude koji su i od Talijana nabavljali oružje.. .«[23] Jedna od grupa u predjelu Banije uhvatila je vezu s dvojicom talijanskih vojnika koji su služili u talijanskoj protuavionskoj jedinici. Vezu su uspostavili sami talijanski vojnici zahvaljujući kršenju konspirativnosti te grupe banijskih skojevaca. Idući na jedan sastanak na obali Kupe, u svom mladenačkom žaru zviždali su melodiju »Internacionale«. Ta dvojica talijanskih vojnika bila su komunisti i znala su također »Internacionalu«. Tako su stupili u kontakt. Njih je držao na vezi sekretar MK Skoja Nikola Šavor i preko njih, među ostalim, pribavio dvije puške i nešto drugog lakog oružja. Nakon što su fašističke sile napale na SSSR i ta se talijanska jedinica spremala za pokret. Vjerovali su da ih šalju na Istočni front. Tada su ta dvojica talijanskih vojnika ustala pred svojom jedinicom i javno istupila protiv sudjelovanja u ratu protiv prve zemlje socijalizma. Odmah su bili uhapšeni i odvedeni u Italiju.

U tim akcijama naoružavanja najznačanija je ona kada su udarne grupe rukovođene Većom Holjevcem u lipnju izvukle 10 pušaka i sanduk municije i bombi iz vojnog magazina u Jamadolu u okolici Karlovca. Tu akciju opširnije je opisao Veco Holjevac.

" **HAK KA — 3/503.**
[25] **HAK KA — 1/39.**

U svibnju i lipnju najčešći sadržaj rada udarnih grupa još je uvijek bilo pribavljanje oružja i vježbanje oružjem. Udarne grupe skojevaca s Banije vježbale su u polju na ušću Korane u Kupu pod vodstvom Rafka Tabora. Udarne grupe sastavljene od komunista iz SBOTIČ-a odlazile su na vježbu u šumu Kozjaču. »Išlo se svake nedjelje pod formom izleta« — sjeća se Matija Wohalsky, jedan od pripadnika tih grupa, i dodaje: »Najčešće nas je bilo šestorica ili sedmorica. Najprije smo imali samo dva revolvera i jednu bombu, kasnije smo nabavili više oružja... Ovi izleti održavali su se svake nedjelje sve do jula kada su počele prve akcije.«[21]

Pored vježbanja udarnih grupa u baratanju oružjem Vojni komitet OK KPH Karlovac nastojao je da neki njeni pripadnici steknu stanovito znanje i za vršenje sabotažnih akcija. Kad su već karlovačke udarne grupe otpočele s diverzantskim akcijama, Josip Kraš je govorio o tome Radi Končaru napominjući da u Karlovcu ima grupa spremnih za sabotažne akcije, ali ih u tome treba poučiti. Zato je Rade Končar uputio Šimu Balena da u Karlovcu i Karlovačkom okrugu instruira pripadnike udarnih grupa u primjeni zapaljivih i kemijskih sredstava pri izvođenju sabotaža, što je primjenjivano u Zagrebu pri paljenju stadiona u Maksimiru, paljenju skladišta benzina u krugu zagrebačkih kasarni u Ilici i slično. Radilo se o primjeni tehničke metode kako bi se dobilo na vremenu između postavljanja zapaljivih sredstava i izbijanja požara da bi se akteri mogli u tom međuvremenu nesmetano povući s poprišta akcije i pravovremeno se skloniti. Šimu Balena je u Karlovac dovela drugarica inž. Bartola Petroviča Zdenka, a s Krašem se sastao u Petrovićevu stanu. Baien je došao u Karlovac s eksplozivom, trotilom, i drugim za to potrebnim priborom. Instrukcije je dao 10. srpnja u stanu Štenglovih u Senjskoj ulici broj 3. Te kuće danas više nema. Na njenu mjestu izgrađene su nove kuće. Na kratkom tečaju bilo je desetak pripadnika udarnih grupa, a prisustvovao je i Josip Kraš. Za vrijeme instruiranja dogodila se nezgoda: prevalila se boca sa sumpornom kiselinom i buknuo je požar koji je sabrana domaćica Fanika Milašinčić-štengl brzo ugasila. Šime Baien je po istom zadatku zatim otišao zajedno s Ivom Marinkovićem u Ogulin, gdje je instruirao i grupu komunista u željezničkoj radionici.

SIGNAL ZA POČETAK ORUŽANE BORBE

»Napad njemačkih fašističkih barbara na SSSR bio je i za našu partijsku organizaciju signal za početak otvorene i nemilosrdne borbe protiv fašističkih razbojnika. OK pojačan drugom Josipom Krašem, članom CK, formira Operativni komitet koji uzima u svoje ruke formiranje borbenih odreda i organiziranje akcija sabotaže i diverzije kao i mobilizaciju masa na oružani ustanak. I akcije su u Karlovcu započele, ali izdaja

" HAK KA — 1/41.

jednog provokatora predala je prijekom sudu mnoge naše drugove, članove OK, MK, komandire i desetare borbenih odreda« — kazao je Ivo Marinković u pomenutom referatu.[25]

Bili su to vrlo burni karlovački dani, njegovo vruće i krvavo ljeto.

Na sam dan napada Njemačke na SSSR, 22. lipnja, sastaje se Vojni komitet Okružnog komiteta KPH Karlovac u vili BEP-a na Korani. Dogovor i zadatak: udarne grupe treba da prijeđu na veće akcije. Toga i idućih dana održani su i širi sastanci partijskih i skojevskih aktivista u Karlovcu. Istog dana, 22. lipnja, Kraš i Marinković održali su sastanak s grupom partijskih aktivista u kuću Franje Požara u Zagradu, kamo su se i inače za vrijeme provala i hapšenja u gradu više puta sklanjali i prespavali i Kraš i Marinković.

Čim su saznali da je počeo rat između Njemačke i SSSR-a, sekretar ozaljske partijske ćelije sazvao je sastanak šesnaestorice članova Partije sa svoga područja. Sastanak je održan u selu Donji Oštri Vrh kraj Ozlja. Novosel je rekao komunistima da svaki dan treba očekivati upute CK za početak ustanka. Zato se njihova glomazna ćelija mora podijeliti u četiri udarne grupe po četiri člana kako bi bili operativniji u predstojećoj borbi.

Pripreme su potkraj lipnja i u prvim danima srpnja bile intenzivnije i užurbanije, ali još nije bilo jasno kako će se voditi predstojeća borba, kako i kada je treba započeti. Među mnogim komunistima i u znatnom dijelu stanovništva vladalo je tih dana optimističko uvjerenje da će Njemačka biti vrlo brzo poražena. Neki članovi Partije smatrali su da treba požuriti s ustankom kako ne bi bila dočekana Crvena armija skrštenih ruku. I raspravljali su o načinu preuzimanja vlasti u svojim mjestima. U to vrijeme još prevladava koncepcija da će se glavna bitka protiv okupatora i domaćih izdajnika dati u gradu. Na to upućuje i tok jednog sastanka tih dana, koji u svom sjećanju opisuje Jože Tome:

»Jedne sam nedjelje pozvan da dođem na sastanak u Koransko polje kod Vodostaja. Tu se našlo deset do dvanaest komunista i skojevaca, od kojih sam većinu poznavao, a neke i nisam. Sastanak je vodio Tone Grdešić, tadašnji sekretar Mjesnog komiteta Partije. Govorio je kako će sad uskoro početi ustanak i kako moramo razraditi plan ustanka u gradu Karlovcu. Čitali smo tada odlomke iz 'Historije SKP(b)' koji se odnose na iskustva iz revolucije 1905. i 1917. godine. Zaključili smo da će na temelju tih iskustava naš ustanak morati da započne u isti čas u cijeloj zemlji, a prvi će cilj biti da se zauzmu neke ključne tačke u važnijim gradovima. Mi u Karlovcu morat ćemo odmah zaposjesti željezničku stanicu, poštu s telefonskom i telegrafskom centralom, pa zatim nadleštva, kasarne, važnije tvornice .. ,«[26]

Možda se u tom kontekstu može razmatrati i podatak da se početkom srpnja, na prvom sastanku Operativnog komiteta Okružnog komiteta

[25] Isto kao pod 1.
[26] HAK KA — 1/39.

KPH Karlovac, Josip Kraš pojavio s velikom kartom Karlovca u koju je ucrtao raspored djelokruga karlovačkih udarnih grupa.[27]

No i jedan i drugi podatak, kao uostalom i tok zbivanja u Karlovcu u periodu priprema za oružanu borbu i nakon što je Politbiro CK KPJ 4. srpnja donio definitivnu odluku o početku oružane borbe, čija će osnovna forma biti partizanski rat, rječito govore: ako je bilo dilema kakva će se primijeniti forma oružane borbe, nije bilo dilema hoće li se povesti oružana borba.

Sastancima karlovačkih rajonskih partijskih komiteta prisustvovali su i Marinković i Kraš. Obojica su prisustvovala kad se u kući Antuna Matka u Nemčićevoj ulici formirao Dubovački rajonski komitet. Nikoli Brezoviću Prebegu ostalo je u sjećanju da su upravo sastanci tog rajonskog komiteta bili vrlo sadržajni. On kaže da je Kraš na tim sastancima govorio konkretno o zadacima svake organizacije, da je jednoga po jednoga sekretara ćelije tražio izvještaj koliko ima članova i koliko simpatizera spremnih za akcije, koliko oružja, u kojoj mjeri je tko od drugova poznat u gradu kao komunist i prema tome kompromitiran ili nije, a onda bi slijedila razrada plana gdje će koja organizacija pisati parole i kako obaviti ostale poslove koji su se tih dana morali obaviti.[28]

Akcije udarnih grupa započele su početkom srpnja. Bilo da su izvođene manje akcije, pisanje parola po zidovima grada, raspačavanje letaka, posipavanje cesta ekserima, pa i pojedinačna rezanja telegrafsko-telefonskih linija, što su samostalno izvodile pojedine udarne trojke, do krupnijih akcija u kojima su koordinirano sudjelovale sve udarne grupe, kakva je bila 3. srpnja 1941. Tada je izvedena diverzija na dalekovodu Ozalj—Karlovac, grad je ostao bez električne struje, a u zamračenom su gradu udarnici ispisivali antifašističke, antiustaške i borbene parole. Ili akcija 6. srpnja kada je nekoliko udarnih grupa istovremeno, oko 21 sat, presjeklo TT linije koje vežu grad s ostalim dijelovima zemlje. Isto je tako i u diverziji 19. srpnja sudjelovalo zajedno nekoliko udarnih grupa. Tada su eksplozivom presječene šinje na riječko—splitskoj pruzi kod Mrzlog Polja na periferiji Karlovca. Te su akcije opširnije opisane u zapisu Veće Holjevca.

Takvi oblici borbe primjenjivani su kao najpogodniji zbog prisustva brojnih okupacijskih i kvislinških snaga i velikog policijskog aparata u Karlovcu. I oni su u prvom redu imali veliko moralno-političko značenje za animiranje masa i u gradu i u bližim i daljim selima karlovačke okolice za otpor okupatoru i kvislinzima i otvorenu oružanu borbu protiv njih. Eksploziju na pruzi kod Mrzlog Polja čuli su i sudionici dogovora o dizanju ustanka koji su se 19. srpnja uveče okupili u šumi Abez kod Vrginmosta.

[27] Prema kazivanju Veće Holjevca i inž. Bartola Petroviča, članova Operativnog rukovodstva OK KPH Karlovac, u knjizi »Okrug Karlovac 1941«, str. 56.

[28] HAK KA — 3/745.

Ozaljskoj partijskoj organizaciji u to je vrijeme namijenjen vrlo krupan diverzantski zadatak. U dogovoru s Okružnim operativnim komitetom ona je u srpnju pripremala diverziju na hidrocentralu Ozalj. Njezino uništenje ili oštećenje predstavljalo bi osjetljiv udarac neprijatelju, jer je električnom energijom napajala prilično jaku karlovačku industriju. U kamenolomu Zaloka ozaljski su komunisti već pripremili eksploziv. Dio eksploziva dobili su iz Karlovca, koji je Kraš osobno predao Ljubici Milašinčić-Bolf da ga prenese u Ozalj. Na žalost, u toku priprema za diverziju provaljena je ozaljska partijska organizacija, i akcija nije izvedena. Do provale je došlo na osnovi provokacije radnika u kamenolomu Mihe Mikulića, i tom je prilikom 16. srpnja uhapšeno 9 pripadnika organizacije, medu kojima i sekretar.

I nakon što je Rade Končar donio u Karlovac upute o partizanskom načinu ratovanja i kad se s okružnim Operativnim komitetom dogovorio da treba prebaciti težište rada iz grada Karlovca u ugrožena i uznemirena sela na širokom području Okruga, Operativni komitet je za trodnevnog prisustva Končara u Karlovcu predvidio daljnje akcije oružanih karlovačkih udarnih grupa upravo zbog velikog moralno-političkog odjeka koji one mogu imati u cijelom kraju. Veco Holjevac, član Operativnog rukovodstva i rukovodilac udarnih grupa, nakon toga je organizirao diverziju na željezničkoj pruzi kod Mrzlog Polja, koja je izvedena 19/20. srpnja, i pripremao paljenje vojnog slagališta u Luščiću, što je planirano da se izvede 21. srpnja. Pa i kasnije, kad su se već partizanski odredi razvili i ojačali i vodili već brojne i zamašne borbe, Okružni je komitet i dalje pridavao značajnu pažnju takvim i sličnim akcijama u gradu. U pismu što ga je 12. studenog u ime OK Ivo Marinković poslao u Karlovac tadašnjem sekretaru Mjesnog komiteta KP Ivici Tomšiču upravo se na to upozorava: »... Imaj na umu, dragi druže, da je politički značaj jedne akcije u Karlovcu daleko veći od slične akcije u selima Korduna, zbog toga je od najveće važnosti da se aktiviraju sve partijske ćelije u Karlovcu i to u akcijama najprije sitnim a onda postepeno sve krupnijim. Ne zapostavite akcije kao pisanje parola (Smrt fašizmu — sloboda narodu), dijeljenje letaka, gašenje svjetla, da bi kasnije osposobili drugove za teže zadatke .. ,«[29]

TEŠKI UDARCI KARLOVAČKOJ PARTIJSKOJ ORGANIZACIJI

U nepunih mjesec dana, lipnja—srpnja, neprijatelj je karlovačkoj partijskoj organizaciji zadao dva udarca, jedan teži od drugog.

Prvi je uslijedio odmah nakon napada Njemačke na SSSR, što je bio i podsticaj ustaškoj vlasti za još histeričnije progone komunista. I do

" AIHRPH, Fond II c/97. Pismo objavljeno i u Zborniku dokumenata i podataka •o NOR jugoslavenskih naroda, izdanje Vojnoistorijskog instituta (dalje Zbornik V. I.), som V knjiga 30, dok. br. 18.

tada je već niz komunista u Karlovcu bilo hapšeno, ali od tada teror i hapšenja zauzimaju više maha i veće razmjere.

Oko 24. lipnja ustaška policija poduzela je hapšenje svih onih koje je smatrala komunistima. Pohapšeno je tada oko 40 članova Partije, Skoja, aktivnih simpatizera i poznatih antifašista. Tih su dana bili puni zatvori u Okružnom i Kotarskom sudu i u Policiji. Među uhapšenima bio je i Rašo Stanisavljević, član OK Karlovac. Ponovo je bio uhapšen i španjolski dobrovoljac Ivo Vejvoda. Uhapšeni su tada i zatvoreni dr Braco Kopač, veterinar Mišo Balaš, Joža Mađar, dr Vera Šarić, Vera Vejvoda, Mika Golder-Sarajčić, dr Stanka Kovačić, Libuša Petrek-Novaković, Ivo Trgovčić, Duka Lisac, Franjo Štengl, Stevo Gojak, studenti Pepo Debeljak, Zvonko Škrinjar, Stevo Cvitak, srednjoškolci Ivica Gojak, Iva Pavliško, Ivo Butković i još niz drugih. Nekoliko dana prije toga pohapšena je bila i gotovo cijela draganićka partijska organizacija. U zatvoru su bili Ivan Korpar, Ivan Gaberšnik i sin mu Milivoj, Šimun Desović, Antun Barković. Osuđen još prije rata na 9 mjeseci u zatvoru je sjedio i Valent Korpar, sekretar te organizacije. Ivan Korpar i Šimun Desović dovedeni su u zatvor u lijepoj draganićkoj narodnoj nošnji. I tako odjeveni stasiti mladi ljudi za vrijeme kratkih zatvorskih šetnji privlačili su posebnu pažnju. U Draganiću su od aktivista ostali neuhapšeni, ali pod stalnom paskom oružnika, Mara Klarić i njen sin Mišo, Ivo Misir, Reza Sen.

Veći broj drugova koje su ustaše pohapsili nakon hitlerovskog napada na SSSR bili su iz karlovačkih zatvora prebačeni u Zagreb, gdje su strpani u podrume ustaškog zatvora u Ulici Račkoga 9. Neki su od njih kasnije prebačeni u kaznionicu na Savskoj cesti u Zagrebu. Među njima bili su i Rašo Stanisavljević i dr Puba Drakulić. Dra Drakulića najprije je policija internirala u karlovačkoj bolnici, tu je radio kao liječnik i stanovao, i nije se smio kretati izvan bolničkog kruga. Početkom kolovoza 1941. uhapsili su ga i otpremili u zagrebački zatvor. Uhapsit su ga došli ustaše emigranti-povratnici iz Zagreba, jer zbog Pubina ugleda i popularnosti to nije učinilo karlovačko redarstvo. Iz zatvora u Savskoj cesti Rašo i Puba odvedeni su 13. rujna 1941. i strijeljani u Rakovu Potoku.

Dr Dragomir Drakulić Puba bio je vrlo poznat i popularan u Karlovcu kao izvrstan liječnik, specijalist, izvanredno human čovjek, obrazovan marksist i aktivan komunist. Cijenjen i ugledan u svim slojevima građanstva imao je prilike učiniti izvanredne koristi Partiji. Znao je pridobiti za usluge pokretu čak i one ugledne i dobrostojeće građane koji i nisu bili ljevičari ili su samo donekle tako bili orijentirani. Bio je angažiran osobito u organiziranju Crvene pomoći, za što je bio zadužen više godina, i koja je upravo u Karlovcu postizala zapažene rezultate, što je istaknuto i u izvještaju o Crvenoj pomoći na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ- Svojim je radom i aktivnošću dugi niz predratnih godina, kad još nisu bile formirane partijske ćelije i mjesno rukovodstvo, održavao kontinuitet revolucionarnog rada. I upravo zahvaljujući njegovoj osobnoj aktivnosti, njegovu utjecaju i izgradnji mnogih komunista, bilo je u Karlovcu niz aktivnosti i svih mogućih borbi na liniji Narodnog fronta. Zahvaljujući,

tome, mogla se u Karlovcu, gdje je bio razvijen radnički pokret i intelektualna ljevica, nakon promjena u rukovodstvu KPJ 1937. godine vrlo brzo organizacijski srediti i ojačati partijska organizacija.

Radivoj Stanisavljević Rašo bio je podjednako poznat i popularan u Lici, na Kordunu, u Baniji i u Pokuplju kao jedan od najnaprednijih i najuglednijih ljudi. Teško bi bilo na tom širokom području naći neku partijsku ćeliju ili aktiv komunista s kojima Rašo nije bio nekom prilikom u doticaju, pomogao im, poučavao ih. U Karlovcu se isticao u radu sa srednjoškolskom i radničkom omladinom. Putovao je mnogo po terenu. Danonoćno je bio angažiran na partijskom radu. Bio je masovik, improviziranim temperamentnim govorima istupao na mitinzima kad god je za to bila prilika, čuven kao polemičar u javnim duelima s političarima građanskih stranaka kada je otvoreno branio i tumačio liniju Partije. Jedan je od najaktivnijih i najzaslužnijih ljudi za rad organizacije »Seljačkog kola« na Kordunu, koja je u danima neposredno prije rata bila potpuno pod utjecajem Partije i u kojoj su radili mnogi istaknuti komunisti. Na Prvoj okružnoj konferenciji srpnja 1940. izabran je za člana Okružnog komiteta KPH Karlovac.

Valent Korpar proveo je s Pubom i Rašom njihove posljednje dane u zagrebačkoj kaznionici na Savskoj cesti: »Moram naglasiti da je nama zatvorenicima ostalo posebno u sjećanju herojsko držanje Raše Stanisavljevića i Pube Drakulića, koji nisu pokleknuli pred klasnim neprijateljem ni uoči smrti. Iako tučen, mučen i izubijan, Rašo je sve do svog odlaska na strijeljanje u ćeliji znao raspredati i tumačiti liniju Partije i značaj ustanka koji je već počeo u našoj zemlji. Ni u posljednjim trenucima nije prestao da kao marksist razgovara o postavkama radničkog pokreta i perspektivi sutrašnjice.. .«[so] Među ostalim Valentu Korparu ostao je u sjećanju i jedan detalj koji izvanredno karakterizira moralni lik Pube Drakulića: »Puba je i kao uhapšenik ordinirao u zatvorskom krugu kao liječnik. Tako je liječio i jednog ustašu, oboljelog od TBC. Ovaj mu je obećavao da će ga izvući iz zatvora ako mu Puba dade garancije da će ga izliječiti. Puba mu je odgovorio da mu njegova liječnička etika nalaže da liječi svagdje i svakoga, ma gdje se nalazio, ali da mu ne može garantirati da će ga izliječiti.«[31] Ne dajući obećanje, jer mu to etika nije dopuštala, odbio je i najviši honorar koji je mogao dobiti — sam život. Tako su odvedeni na strijeljanje obojica, i Rašo i Puba, intelektualci i komunisti, što su ostali do posljednjeg daha.

No i nakon lipanjskog hapšenja mnogo ljudi akcije komunista u Karlovcu ne samo da nisu jenjale, one su još učestalije redale se iz dana u dan, sve teže i neugodnije ustaškoj i okupatorskoj vlasti. Nakon učestalih diverzija, osobito nakon dizanja pruge u Mrzlom Polju, u ustaškim nadleštvima i policiji zavladao je velik nemir i nervoza. U zatvoru su već imali mnoge komuniste, one koji su bili kompromitirani, a aktivnost

komunista nije prestala. Od onih koje su imali u zatvoru ništa nisu izvukli. Tapkali su kao u mraku i nastojali da poput čovjeka zavezanih očiju napipaju nešto i protivniku zadaju neki slučajan udarac.

Nikola Šavor, tadašnji sekretar Mjesnog komiteta Skoja, i nehotice je učinio sve što je mogao da to ostvare. Najprije je na svoju ruku pošao u diverzantsku akciju za koju je bio svjestan da se iz nje teško može izvući. Pao je policiji u ruke i onda pod batinama i mučenjem počeo priznavati i odavati svoje drugove.

Zbilo se to 21. srpnja, fatalnog dana za karlovačke udarne grupe. Tog predvečerja imao je Veco Holjevac dogovor s komandirima i desetarima udarnih grupa za slijedeću diverziju: paljenje vojnog skladišta. Veco je u svom zapisu opširno opisao to fatalno predvečerje. No možda neće biti neinteresantni još neki detalji.

Šavor je tih dana bio kao u nekoj groznici, u nestrpljenju, kao da je bio opsjednut da osobno mora izvesti nešto efektno protiv neprijatelja. Da je bio svjestan da srlja u riskantan pothvat, govori i Dragica, supruga Riste Konstantinovića, kod koga je u pekari bio zaposlen Nikola Šavor: »Posljednji sastanak što smo ga imali Šavor mi je rekao da dvije ručne bombe čuvam za njega.« Mislio je na bombe koje su uz ostalo oružje bile sklonjene u jednoj od pekarskih peći kod Riste. »... Prije nego je išao u tu akciju kazao mi je da sve dobro pregledam, da ne bi bilo negdje nešto kompromitirajuće... Pitali smo ga kamo ide, a on je rekao da ima zadatak ali težak. 'Možda ću i poginuti. Budite čvrsti ako vas uhapse.' I ode. No nije prošlo ni pola sata, kad Risto dojuri iz grada i upita gdje je Šavor, što se to zbiva. I samo što je to rekao, naša je kuća već bila opkoljena. Vani su kola i mnogo ustaša. Odmah su uhapsili Ristu i izvršili premetačinu. Ja sam tada ostala kod premetačine. Ništa nisu našli.. ,«[32]

Dragica Konstantinović-Žugečić kaže da je Šavor u tu akciju krenuo iz pekare s Božom Piškurićem.

Ta je Šavorova akcija bila velika improvizacija. Još toga poslijepodneva on je tražio omladince koje će povesti sa sobom. Odmah poslije ručka došao je u stan Tone Grdešića i tražio njegova posinka Mihajla Mužu Miška, dajući na znanje Miškovoj majci da ga treba upravo zbog jedne važne akcije. Miško se još nalazio na poslu, nije ga našao, pa je otišao bez njega.

Veco je opisao zbivanja oko kasarni u trenutku kada je Šavor izveo neuspjeli bombaški napad.

Noću, nakon Šavorova pada, bio je uhapšen i Grga Milašinčić i doveden u zatvor u Okružni sud. Već je bio uhapšen i njegov brat Jože. U tom zatvoru po Grginu sjećanju bili su Božo Piškurić, Coco Matijević, Avdo Baltić, Milan Vidović, u zatvoru su bili i drugovi iz ozaljske partijske organizacije. Grgu su suočili sa Šavorom u samo svitanje. Grga kaže: »Pri suočenju Šavor je jadno izgledao. Strahovito je bio pretučen.

" Izjava Dragice Konstantinović-Žugečić, HAK KA — 1/34.

Bio je krvav, razbijenih zuba, pun ožiljaka na licu od udaraca, crnih otečenih ruku. Ležao je na podu jer nije mogao stajati.«

Šavor nije izdržao. Progovorio je. Šavorovim priznanjem uhapšeno je dvadesetak komunista, od kojih je desetak nekoliko dana kasnije ustaški Pokretni prijeki sud osudio na smrt.

U nekoliko slijedećih dana strijeljani su Herta Turza, član Okružnog komiteta, Josip Bukvić, član Mjesnog komiteta Partije, komandiri borbenih odreda Božo Piškurić, Milan Vidović i Risto Konstantinović, Drago Armando, član Mjesnog komiteta Skoja, pripadnici udarnih grupa Josip Milašinčić, Slobodan Matijević Coco, Josip Zeljeznjak, Avdo Baltić, Pavao Pavlić te Mato Jakšić i još neki.

Tih dana strijeljani su i članovi ozaljske partijske organizacije Stjepan Novosel, Franjo Blažina, Simo Jaković, Petar Jaković, Zlatko Brajković i Janko Cukina.

Na strijeljanje su ih odvodili javno, kamionima. Egzekuciju su vršili u predgradu Luščiću na gradskom strelištu koje se nalazilo u blizini niza obiteljskih kuća. Već i prije izvršene egzekucije dali su u tisak oglase na plakatima velikih formata navodeći krupnim masnim slovima: »Uslijed učestalih komunističkih agitacija i djela sabotaže u Karlovcu i okolici povedenom redarstvenom istragom ustnovljeni su počinitelji. Pokretni prijeki sud nakon provedene rasprave ustanovivši krivnju optuženih osudio je danas na kaznu smrti strijeljanjem«, iza čega su slijedila imena, po grupama kako su kojeg dana strijeljali. Očito je da je to sve bilo sračunato na psihološki efekt unošenja straha medu građane. Mnoga stabla duž gradskih šetališta, oglasni stupovi, mnogi zidovi i ograde, bili su oblijepljeni tim oglasima.

Provodeći usput i taj sekundarni udar, psihološki, ustaška policija vjerojatno nije predvidjela da će se osuđenici na smrt držati onako kako su se držali i da će svojim prkosnim držanjem parirati ustaškoj namjeri stvaranja atmosfere sveopćeg straha. Pripadnici borbenih odreda i u svojim posljednjim trenucima izveli su i svoju posljednju moralno-političku akciju. Svi odreda držali su se junački. Kad su pojedine grupe odvodili iz zatvora na strijeljanje, pred Okružnim sudom okupile bi se poveće grupe građana, rodbine osuđenika da se posljednji put vide i oproste bar pogledom. Našlo se tu i pukih znatiželjnika. Vezani i opkoljeni stražama osuđenici su izlazili uzdignutih čela, a u kamionima kojim su odvoženi na strelište pjevali su revolucionarne borbene pjesme. Na strelištu, pred jamom u koju će za koji trenutak pasti pokošeni plotunima, odbijali su da im povežu oči i pred uperenim cijevima klicali Partiji i antifašističke parole. Risto se isprsio, razdrljio košulju na grudima i doviknuo: »Pucajte, i naši će u vas!« Same ustaše koji su prisustvovale egzekucijama prepričavale su te zgode svojim prijateljima i znancima, što se onda brzo proširilo po gradu.

Mnogi komunisti koji nisu bili uhapšeni u prvim trenucima provale nastojali su da se sklone iz grada, jer se nije moglo znati koga će sve

Šavor provaliti. Za situaciju nakon te provale Ivo Marinković je, u već citiranom referatu, rekao: »Do tada neviđeni teror, hapšenja, logori i masovna strijeljanja imali su za posljedicu pasiviziranje nekolicine članova Partije«[33] — i navodi imena šestorice koje je OK zbog toga isključio iz Partije. Može se reći da je organizacija gotovo praktički bila razbijena: dva su člana MK KP strijeljana, sekretar i još dva člana bili su isključeni iz Partije navedenom odlukom OK. Nije bila bolja situacija ni u MK Skoja, jer je sekretar uhapšen, i našao se u ulozi provokatora, a dva su ili tri člana tog rukovodstva strijeljana. Borbeni odredi ostali su bez svoje jezgre jer Veco Holjevac, njihov rukovodilac, nije se više mogao održati u gradu, pa je odlukom Operativnog komiteta prešao na Kordun, a nekoliko komandira i desetara odreda bilo je strijeljano. Prekinute su veze i u organizaciji Narodne pomoći jer je Herta strijeljana, a sekretar gradske organizacije Narodne pomoći isključen iz Kp jer je bijegom iz grada napustio zadatak.

Trebalo je truda i vremena da se prebrodi taj udarac. Kraš i Marinković imali su sad pred sobom još jedan veliki zadatak: da srede partijske redove, da ponovo povežu sve niti organiziranog rada. U kakvoj se atmosferi i prilikama odvijao partijski rad, dobro ilustrira jedan zapis Nikole Brezovića o jednom sastanku Dubovačkog rajonskog komiteta što se, nakon tih hapšenja, održavao u stanu jednog druga, postolara, negdje u predjelu Luščića: »... Već na tom sastanku nismo bili svi, mislim da je pao jedan drug pišući parole. To je bio jedan od najtežih sastanaka. Na našim licima vidjelo se da smo utučeni, u gradu hapšenja, i dok drugovi podnose izvještaj o izvršenim zadacima i primaju nove, ne lakše od ranijih, na strelištu pucnjava. Par stotina metara od nas strijeljaju naše drugove.. .«[34]

ORUŽANA BAZA — ČETIRI KILOMETRA OD KARLOVCA

Nakon opisanih događaja u Karlovcu neki su se drugovi prebacili k Mati Mejašiću na područje Velike Jelse u karlovačkoj okolici. Poznati sindikalni funkcioner i popularni radnički tribun, član OK KPH Karlovac, Mata Mejašić živio je u ilegalnosti odonda otkad su ustaše preuzele vlast. Sklanjao se u Zadobarskoj šumi, u blizini kapele sv. Margarete, svega četiri-pet kilometara od Karlovca. Zbog provale organizacije i hapšenja u gradu njemu su se krajem srpnja 1941. pridružili sekretar OK Skoja Rafko Tabor, član Rajonskog komiteta grad-Dubovac Nikola Ladisic, pripadnik udarnih grupa Dušan Ivković i još nekoliko drugova. U Velikoj Jelsi postojala je i partijska ćelija. Uz Matu Mejašića tu je djelovala i udarna grupa u kojoj su bili Josip Sudac, sekretar partijske ćelije, Mato Seljan, Ivan Petančić, Janko i Stjepan Ban i Ivan Volarić. Bili

[53] **Isto kao pod 1.**
[44] **Isto kao pod 28.**

su naoružani s nekoliko vojničkih karabina koje su u kapitulaciji pribavili pripadnici udarne grupe u Velikoj Jelši i s puškom i bombama koje im je poslao Tomo Luke iz Stativa. Pretpostavlja se da je u Mejašićevu bazu u srpnju 1941. prebačeno i nekoliko pušaka iz Karlovca. Naime, Grga Milašinčič, koji je u rano proljeće 1942. poveo jedan odabrani partizanski vod s Korduna u sjeverni dio karlovačkog kotara i u tom pohodu došao u kontakt s Mejašićevom grupom, sjeća se da mu je Mejašić tada ispričao da je preko karlovačkog predgrađa Ilovca u ono vrijeme dobio pet pušaka, 3 jugoslavenska i 2 talijanska karabina. Dragica, supruga Riste Konstantinovića, koja je bila uhapšena osam dana nakon pada Nikole Šavora i hapšenja Riste, opisuje da su jednog petka, sajmenog dana u Karlovcu, spakirali dvije vreće — u jednu tri puške, a u drugu dvije puške i razne municije. Kako se to iznosilo iz njihove pekare, radi kamuflaže u vreće su oko pušaka natrpali štruce kruha. Dva druga došla su i preuzela vreće, prenijeli ih na kola i odvezli.[35] Iz Dragičinih zapisa sjećanja ne može se pouzdano zaključiti kamo su otpremljene vreće s puškama, što je sasvim razumljivo s obzirom na konspirativni rad. Ali s obzirom na količinu i tipove karabina može se pretpostaviti da su to te puške o kojima je Mejašić govorio Milašinčiću da ih je u srpnju 1941. primio iz grada.

Iako je OK shvatio Mejašićevu bazu kao vrlo bliz i pogodan punkt za sklanjanje ugroženih aktivista iz grada, čemu je kao dobrodošao služio sve do svibnja 1942. godine, nije isključivao mogućnost da se tu organizira i partizanski odred koji će izvršavati i borbene zadatke, u prvom redu diverzije. Stoga je Kraš krajem srpnja 1941. po Ljubici Milašinčić-Bolf poslao u Mejašićevu bazu izvjesnu količinu eksploziva. Tih je dana uputio tamo i Ivana Hariša, oprobanog diverzanta iz španjolskog građanskog rata i kasnije najpoznatijeg diverzanta narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji — proslavljenog pod imenom Ilije Gromovnika. Hariša je sredinom srpnja 1941. CK KPH uputio iz Zagreba u Karlovac, s tim da ga Okružno operativno rukovodstvo uputi na teren najpogodniji za njegove diverzantske akcije. Tada su preko veza stizali iz francuskih koncentracionih logora i s prisilnog rada u Njemačkoj naši španjolski dobrovoljci, prihvaćani su u Zagrebu, a nakon toga ih je CK upućivao dalje na teren. Hariš je bio prvi »Španjolac« koji je tim putem stigao u Karlovac. Kraš ga je zatim uputio u Mejašićevu bazu u kraju u kojem je Hariš rođen i proveo djetinjstvo. Ivana Hariša i Mejaševićevu oružanu grupu posjetio je oko 10. kolovoza 1941. španjolski dobrovoljac Košta Nađ, koga je CK također uputio u Karlovac kao pomoć Okružnom operativnom komitetu za dizanje ustanka u Karlovačkom okrugu. Tada je Nađ ponio povoljan utisak o odredu kojeg je Hariš pripremao za diverzantske akcije.

Ali iskusnom diverzantu uskoro je bilo jasno da je ta mala i rijetka Zadobarska šuma nepogodna za bazu iole aktivnom odredu, a uopće taj kraj ispresijecan dobrim cestama i rijekama Dobrom i Kupom i opkoljen

" **Isto kao pod 32.**

posadama neprijateljske vojske u obližnjem Mahičnu, Stativama, selu Pokuplju i u Karlovcu, vrlo nepogodan za izvođenje zamašnijih akcija. Stoga se Hariš vratio u Karlovac. U kući Antuna Matka na Dubovcu sastao se s Krašem i Marinkovićem. Referirao im je o svojim dojmovima i mogućnostima na tom terenu. Tada je Hariš rekao Krašu: »Ako hoćeš da radim ono što sam radio u Španjolskoj, moraš mi dati prostora. Pošalji me nekamo gdje se s pruge mogu povući u šume i brda, gdje se mogu slobodno kretati i svaki čas pojaviti na drugom dijelu pruge ili ceste«. Nakon toga, u dogovoru s njima, Hariš se s Ivkovićem prebacio u Gorski kotar gdje je imao širi akcioni radijus. Nešto kasnije i Rafko Tabor napustio je Mejaševićevu bazu i bio upućen na Kordun.

Nakon Hariševa povratka ni Kraš ni Marinković nisu više računali s tom grupom za neke određene oružane i diverzantske akcije, štoviše, i dio prikupljenog oružja u ovoj bazi Ivo Marinković je, kako navodi Josip Sudac, brebacio u Gorski kotar.[36]

Mato Mejašić s preostalim drugovima ograničio se uglavnom na političku aktivnost. Zalazili su u neka sela i pod oružjem, ali samo noću, održavali sastanke sa simpatizerima, uspostavljali veze, raspačavali letke, a dopirali su do Ozlja, Draganića i Vivodine. Pripadnici udarne grupe iz Jelse izveli su i nekoliko akcija uništavanja TT linija na tom području.

U kasniju jesen Mejašićevoj se grupi pridružio i karlovački radnik Tomo Luke koji se također morao povući u ilegalnost i dotad se skrivao kod svoje kuće u Stativama. Luke je o tome zapisao: »Polovicom studenoga sastao sam se s Majašićem i šumi Zadobarja. Odmah me primio u svoju grupu koju je sačinjavalo desetak karlovačkih komunista. S obzirom na teškoće u ishrani i smještaju, savjetovao mi je da se vratim na teren Stativa i da otuda održavam s njima vezu sve dok se ustanak ne proširi. Mejašić je, naime, očekivao da će uskoro iz karlovačkih tvornica stići oko dvije stotine radnika u šumu i on će s njima podići masovni ustanka u okolici Karlovca. Vratio sam se u svoje selo i u šumi Gusti vrh kraj Stativa iskopao jamu u kojoj sam se skrivao. Računao sam da će to potrajati nekoliko dana i da ću uskoro dobiti obavijest od Mejašića da se priključim većoj skupini ustanika. Nakon petnaest dana primio sam njegovu poruku. Javljao mi je da još sačekam. Pao je snijeg i nastala velika hladnoća. Vatru nisam smio ložiti. Nisam znao što da radim. Sadržaj svih kasnijih poruka je glasio: 'Sačekaj dok spadne snijeg'.«[37]

Zbog velikog snijega i hladnoće i Mejašić je s drugovima morao napustiti Zadobarsku šumu. Stoga su u jednom sjeniku u Velikoj Jelsi izgradili bunker i tu prezimili. Kad je snijeg počeo kopniti opet je Mejašić uspostavio svoju bazu u istoj šumi. Tada su tu pristigli i novi drugovi iz Karlovca. Nakon gotovo četiri mjeseca što ih je proveo u očajnim prilikama u svojoj jami u šumi, i Tomo Luke dobio je tada poruku da se

" Kazivanje Ivana Hariša autorima knjige »Okrug Karlovac 1941«, str. 64.
" HAK KA — 1/9.

spremi za pokret: »Prvih dana ožujka dobio sam preko Slave Časnog poruku od Mejašića da polovicom tog mjeseca budem spreman za odlazak na drugi teren .. .«[38]

Iza toga, krajem mj. ožujka 1942, krenuo je taj odred naoružan karabinama u pravcu Ponikava, sela u sjeveroistočnom dijelu bivšeg ogulinskog kotara, gdje se spojio s Dubravskim partizanskim vodom. U toj grupi bili su Mato Mejašić, Viktor Koričan, karlovački skojevci Janko Mendiković i Pero Ribić te Ogulinac Milan Foršt, koji se u Mejašićevu bazu prebacio nakon sudjelovanja u akcijama sabotaže na vojnom aerodromu u Borongaju u Zagrebu, gdje je služio vojsku. Vodič grupi bio je Iva Korenić iz Vukove Gorice, kurir Dubravskog voda. U Stativama im se pridružio Tomo Luke i njegov susjed Mato Luke. Tada je Tomo donio u odred dva karabina. Na putu za Ponikve morali su ga nositi, jer zbog dugog boravka u jami nije mogao hodati.

U SLUŽBI USTANKA

Ne samo zbog kobnih događaja koji su potkraj srpnja 1941. pogodili karlovačku partijsku organizaciju nego i zbog opće orijentacije na partizanski način ratovanja težište se borbe prenosi na sela Korduna i Banije i u šume Gorskog kotara. Iz Karlovca je odlukom Operativnog komiteta otišao na teren Korduna njegov član Veco Holjevac sa zadatkom da organizira partizanske odrede i otpočne oružanu borbu. U Karlovcu su još ostali članovi Operativnog komiteta Josip Kraš, Ivo Marinković i inž. Bartol Petrović. U kolovozu je CK uputio iz Zagreba na rad u Karlovac Marijana Čavića i Mariju Pataki. Čavić je preuzeo dužnost sekretara Mjesnog komiteta i ušao u Operativni komitet OK KPH Karlovac. Imao je najpreči zadatak da sredi partijsku, skojevsku organizaciju i organizaciju Narodne pomoći u gradu. Zagrebačkom ilegalcu Čaviću, dotadašnjem sekretaru zagrebačkog partijskog rajona Trešnjevke, donekle je bilo olakšano kretanje u Karlovcu jer nije bio poznat karlovačkoj policiji. Ipak je trebalo umijeća i strpljivosti u tim okolnostima da se stupi u kontakt s ljudima spremnim da nastave vrlo opasan i nimalo jednostavan ilegalni rad, da se povežu sve niti mehanizma ilegalne organizacije. U međuvremenu su mnogi komunisti i skojevci samoinicijativno nastavili s aktivnošću. O tome riječito govori ovaj fragment iz zapisa Jože Tomca, tadašnjeg skojevca i učesnika u mnogim akcijama u Karlovcu: »Neko vrijeme bili smo ostali sami... veze su u gradu neko vrijeme bile prekinute. Sjećam se da se poslije hapšenja i prvih strijeljanja naša banijska grupa počela postepeno okupljati... Došlo je i nekoliko drugova sa Dubovca. Našlo se nas desetak: Pero Ribić, Hršak, Pero Vinski, Ivo Rozner, pa Duka Duić, Oskar Juren, Miško Smuković, Braco Butković, Josip Fink, Janko Žunić i drugi. Dogovarali smo se što da

[38] Isto **kao pod 37.**

učinimo. Sjetili smo se romana Maksima Gorkog 'Mati', knjige koju smo prije čitali na sastancima. Zaključili smo da i mi pomognemo svojim drugovima u zatvoru na taj način, da poput Gorkijevih junaka nastavimo pisati parole i širiti letke, kako bi zavarali policiju da naši uhapšeni drugovi nisu krivi, jer se, eto, akcije nastavljaju i u vrijeme dok su oni u zatvoru .. .«[S9]

Tako su se opet po zidovima u gradu pojavljivale svježe ispisane parole: »Smrt fašizmu — sloboda narodu.« U toku tih akcija Jože Tome bio je pozvan na sastanak s Marijanom čavičem. Sastali su se u stanu Zlate Vejvode-Oršanić, a doveo ga je tamo Alojz Brine. Taj susret Tome opisuje ovako: »... Tu sam našao nepoznatog čovjeka. Rekli su mi da je to drug koji će dati zadatke. Moglo mu je biti oko 30 godina. Bio je visok, elegantan i zgodan. Svaki njegov pokret odavao je sigurnost čovjeka koji zna što hoće. Pošto smo čas porazgovarali, izvadio je iz džepa ceduljicu na kojoj su bila imena svih karlovačkih skojevaca. Dao mi je da je pročitam i upitao da li poznajem te mladiće. Odgovorio sam da ih poznam. Na to je nepoznati čovjek uzeo cedulju, rasparao je u sitne komadiće i bacio, a meni je rekao da ću od danas raditi s tim omladincima kao njihov sekretar... Rečeno mi je da se taj drug zove 'Grga', ali mi skojevci prozvali smo ga kasnije 'Dugi', jer je bio visok. Tek kasnije sam saznao da je to bio novi sekretar Mjesnog komiteta Marijan Čavić.. .«[49]

Organizacija se u gradu ponovo sređivala, ponovo su formirana mjesna rukovodstva Partije, Skoja i Narodne pomoći.

»Organizaciji partizanskih odreda posvetio je OK sve svoje snage. Čitava partorga stavljena je u službu formiranja partizanskih odreda« — kazao je u februaru na Drugoj okružnoj konferenciji Ivo Marinković i nastavio: »Part. orga. sakuplja materijalna sredstva, oružje, municiju, sanitetski materijal. Organizira kanale za prebacivanje svega toga partizanima.«[41]

Partijska organizacija u Karlovcu imala je u tom pogledu višestruke zadatake: održavanje veza između ustaničkih područja i rukovodstva u gradu i između rukovodstva u gradu i CK KPH u Zagrebu, prebacivanje ljudi na teren, prikupljanje materijala za partizanske odrede, štampanje i raspačavanje propagandnog materijala i tome slične.

Razvitak ustanka na Kordunu, Baniji, u Gorskom kotaru i Lici i činjenica da je još uvijek u Karlovcu bio Operativni komitet, stvarni politick^ i vojni štab ustanka u Okrugu, zahtijevao je stalne i čvrste veze. Održavane su preko partijskih javki u postolarskoj radionici Milana Malesevića u Gajevoj ulici, u knjižari »Atheneum«, u najužem centru grada, gdje je kao knjižarka radila Vikica Hrovat, kod Matije Wohalskog u Boškovićevoj ulici, u mljekarnici Ane Leskovar-Arlov na Baniji broj 8 i na još nekoliko drugih mjesta. I pored terora, hapšenja, strijeljanja

" **HAK KA — 1/39.**
" **Isto kao pod 39.**
[41] **Isto kao pod 1.**

u gradu su nastavili funkcionirati partijski punktovi u poslovnim prostorijama BEP-a, gdje je radio inž. Bartol Petrović, i u njegovu stanu u Šreplovoj ulici 4 (današnjoj Marinkovićevoj), u Senjskoj ulici 16 u stanu Nade Drakulić, u Senjskoj ulici 3 kod Štenglovih-Milašinčićevih, u kući Antuna Matka na Dubovcu, u stanu Nikole Kardaša i drugdje.

Na te punktove i javke javljali su se kuriri iz ustaničkih terena. Preko njih je na teren prebacivan propagandni materijal, oružje, municija, odjeća i druge potrepštine za partizanske odrede, stizali su izvještaji sa terena i prenosila se na teren direktivna pisma Operativnog rukovodstva. Preko njih prebacivani su ljudi do partizanskih odreda. Na tim je punktovima i javkama prihvaćen i zatim prebacivan na Kordun i u Gorski kotar veći broj istaknutog partijskog kadra, medu njima sekretar Operativnog rukovodstva CK KPH Vladimir Popović, član tog istog rukovodstva Ivo Rukavina i još niz bivših boraca španjolske republikanske vojske: Srećko Manola ,Ivan Hariš, Košta Nađ, Stjepan Milašinčić-šilja, Robert Domani, Adi Steinberger, Izidor Štrok, Jakov Kranjčević Brado. »CK ukazuje našoj partijskoj organizaciji neprocjenjivu pomoć slanjem španjolskih boraca među kojima znatnog broja provjerenih i iskusnih kadrovika« — naglasio je Ivo Marinković u već više puta citiranom referatu.[42] Rade Končar je karlovačkoj partijskoj organizaciji povjerio prihvat i prebacivanje partizanima grupe diverzanata na telefonskoj centrali Glavne pošte u Zagrebu.

Iz kazivanja onih koji su držali javke mogu se čuti zanimljivi detalji kako je funkcionirao taj sistem partijskih veza. Najduže se održala javka u mljekari na Baniji broj 8 — sve do 22. svibnja 1942, kada su uhapšeni Ana Leskovar i njen sin Silvio, odvedeni u logor Staru Gradišku, gdje je Silvio i ubijen.

»... Moj rad za Partiju počeo je u proljeće 1940. kada me je Tone Grdešić, tadašnji sekretar Mjesnog komiteta, angažirao za suradnju« — sjeća se Ana Leskovar. »Već od tada pa nadalje pod pultom u mojoj mljekari i u priručnom skladištu nalazio se stalno po neki paket letaka i brošura. Raspoređivao ih je Rafko Tabor. On ih je vezom razašiljao na razne strane, sve do Ogulina... Prvih mjeseci okupacije mljekara je služila i kao jedan od punktova za odlazak u partizane. Moj sin Silvio, mada je kao skojevac imao tada tek 16 godina, odvodio je pojedine ljude iz mljekare do veze za prelazak na oslobođeni teritorij. To isto su činili Jože Tome i neki drugi mladići. Lozinka je bila: 'Imate li bugarski jogurt'.. .«[4S]

Nakon gotovo deset mjeseci što su preko tog punkta i s tom lozinkom prebacivani ljudi u partizanske odrede, s istom lozinkom došao je u svibnju 1942. i tadašnji šef ustaške policije Čukman i uhapsio majku i sina Leskovar.

" Isto kao pod 1.

« HAK KA — 1/6 i KA — 1/49.

Vrlo intenzivne /eze uspostavljene su preko Matije Wohalskog Brace. U njegovu stanu u Boškovićevoj ulici sklanjali su se ilegalci Marijan Čavić, Marija Pataki i Nada Dimić. Oni su tamo donosili i odanle prebacivali dalje razni materijal. Tamo se, između ostalog, štampao i partijski propagandni materijal. Tamo je bila i javka za prebacivanje ljudi. Preopterećenost tog punkta izazvala je i primjedbu. »Pri prolazu kroz Karlovac, kada je odlazio na sastanak u Petrovu goru, dva puta je u moj stan dolazio drug Popović« — kaže u svom zapisu Wohalsky. — »Tu se presvlačio i prespavao. To se dešavalo i pri povratku. Oba puta ga je u Petrovu goru vodila drugarica Dimić. Tom prilikom je prigovorio što se moj stan previše preopterećuje.«[44] Na javku Wohalskog stizali su drugovi iz Zagreba pitajući za goblene, što je bio ugovoreni znak prepoznavanja, a zatim za »Svilenog«, pseudonim Wohalskog. Pošto bi na taj način uspostavili kontakt, ostajali su u tom stanu sve dok ih Marija Pataki, Marijan Čavić ili Nada Dimić ne bi preko daljih veza uputili na teren do partizanskih odreda.

Braco Wohalsky je opisao kako je funkcionirala jedna od veza između ustaničkih područja i Karlovca i između Karlovca i Zagreba:

»Kako je trebalo održavati vezu između CK KPH u Zagrebu i Okružnog komiteta Karlovac, a preko njega s Petrovom gorom, to je drug Ivo Marinković odredio mene za vezu sa Zagrebom, dok su drugarice Nada Dimić i Dragica Bulat održavale vezu s Petrovom gorom, odnosno sa Sjeničakom i Vrginmostom. U principu je bilo dogovoreno da u Zagreb putujem svake nedjelje, ali ako je bilo potrebno, odlazio sam i tokom tjedna. Poštu za CK primao sam najprije od druga Marinkovića, a ako je on bio na terenu izvan Karlovca, predavale su mi je njegova majka i sestra. Zatim sam poštu dobivao od druga Čavića, a kasnije od Nade Dimić. To su obično bili izvještaji ili poruke koje je Nada donosila iz Petrove gore... Odlazak u Zagreb nije za mene predstavljao veći problem, jer me drug Čavić opskrbio većim brojem praznih propusnica s pečatom i potpisom, na kojima sam prema potrebi ispisivao samo datum i ime. Kako mi je u to vrijeme majka stanovala u Zagrebu, to sam uvijek imao opravdanje zašto tako često putujem, izgovarajući se da nosim rublje majci na pranje .. .«[44a]

Wohalsky je u Zagrebu odlazio na javku u trafiku sestara Baković u Nikolićevoj ulici, gdje su ga čekale osobe kojima je predavao poštu i usmene poruke za CK. Pri povratku primao je poštu za okružno rukovodstvo, a u trafici Bakovićevih čekao ga je jedan ili dva kofera s tehničkim i sanitetskim materijalom, što je prenosio u Karlovac, odakle je dalje išlo partizanskim odredima. Zbog kompromitirajućeg materijala povratak je bio vrlo delikatan. Evo kako ga opisuje Wohalsky: »... Na željezničkoj stanici u Karlovcu, prilikom povratka, uvijek me je dočekivao netko od drugova, i to ne na izlazu već kod prozora jedne od čekao-

" HAK KA — 1/41.
Isto kao pod 44.

GR-UI'A KARLOVAČKIH KOMUNISTA SNIMLJENA 1940. GODINE U PLAŠKOM S GRUPOM KOMUNISTA [1] SIMPATIZERA IZ PLAŠCANSKE DOLINE. U PRVOM REDU U SREDINI MILAN MALEŠEVIĆ, U DRUGOM REDU PRVI SLIJEVA RAŠA STANISAVLJEVIĆ, DO NJEGA LUKA DURANT IZ GLINSKE ORGANIZACIJE, DO NJIH DRUGARICE MARA OGRIZOVIĆ, JOVANKA CICA, VERA VEJVODA, DR OLGA KOPJER, MIHA1LO OGRIZOVIĆ KRCO, NETKA ŠUMAN, DR DRAGOMIR DRAKULIĆ PUBA I ZVONKO BELAVIĆ. U TREĆEM REDU ZVONKO GREGURIC GRGA, NEIDENTIFICIRANI DRUG I NENAD DRAKULIĆ BRACO.

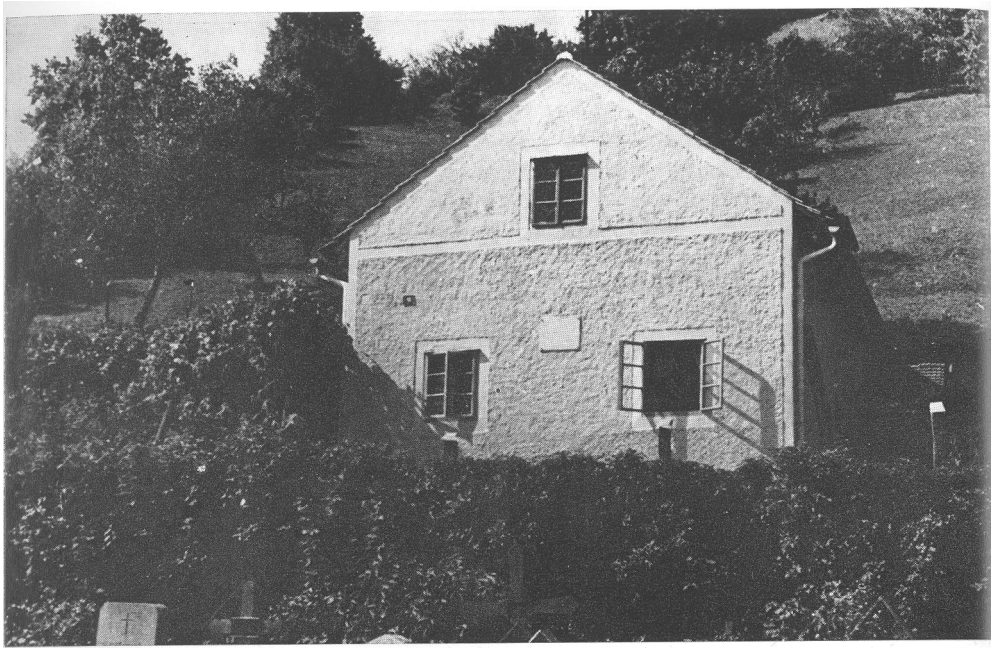

KUĆA PORODICE MATKO U NEMĆIĆEVOJ 10. NA DUBOVCU U KOJOJ SU SE ILEGALNO ODRŽAVALI SASTANCI I KONFERENCIJE OKRUŽNOG I MJESNOG PARTIJSKOG RUKOVODSTVA.

ZGRADA S KNJIŽAROM »ATHENEUM« U KOJOJ JE BILA PARTIJSKA JAVKA DO DECEMBRA 1941. GOD.

KUCA NA BANIJI U KOJOJ JE BILA PEKARA RISTE KONSTANTINOVICA A KOJA JE BILA PARTIJSKI PUNKT DO KRAJA JULA 1941. GODINE.

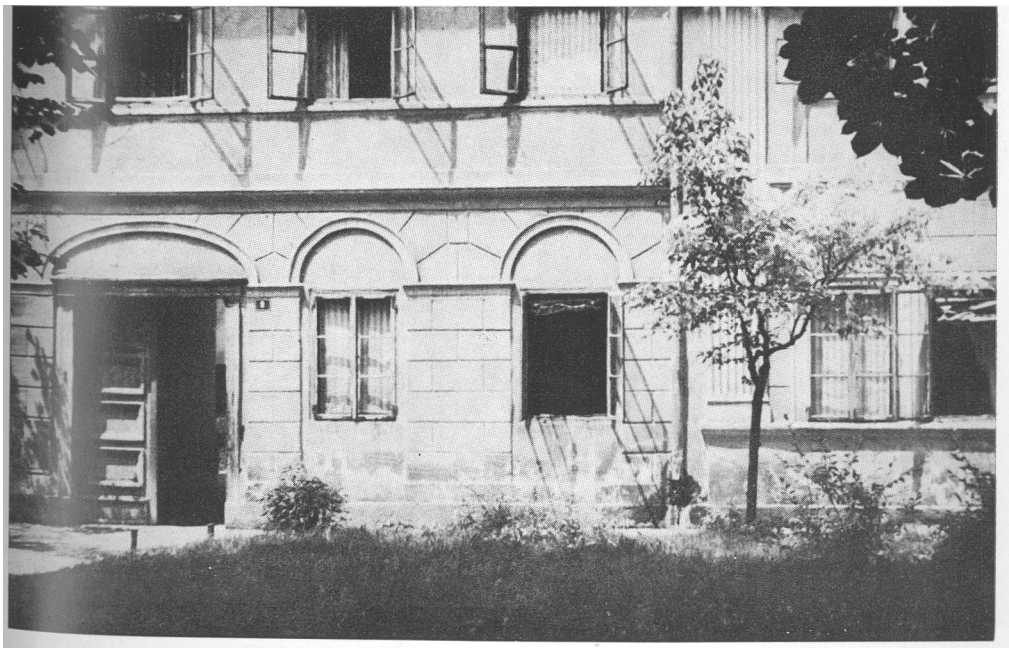

ZGRADA U SENJSKOJ I6. U KOJOJ JE BIO JEDAN OD PARTIJSKIH PUNKTOVA U KARLOVCU 1941. GOD.

U LOKALU GDJE SE SADA NALAZI STAKLARSKA RADIONICA BILA JE MLJEKARNICA ANE LESKOVAR-ARLOV U KOJOJ JE BILA PARTIJSKA JAVKA DO MAJA 1942. GODINE.

ZGRADA U FRANKOPANSKOJ ULICI PRED KOJOM JE 18. OKTOBRA 1941. GODINE UBIJEN ČLAN CK KPH JOSIP KRAŠ PAPA.

Nezavisna Država Hrvatska

MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA

OGLAS

Uslijed učestalih komunističkih agitacija i djela sabotaže u Karlovcu i okolici povedenom redarstvenom istragom ustanovljeni su počinitelji.

Pokretni prijeki sud nakon provedene rasprave ustanovivši krivnju optuženih osudio je danas na kazan smrti strijeljanjem:

Milana Vidovića, pravoslavne vjere, 21 god. star
Herlu Turza, protestantske vjere, 22 god. stara
Božidara Piškulića, rimokatoličke vjere, 22 god. star
Josipa Milašinčića, rimokatoličke vjere, 26 god. star
Josipa Bukvića, rimokatoličke vjere, 28 god. star
Ristu Konstantinovića, pravoslavne vjere, 35 god. star
Matu Jakšića, pravoslavne vjere, 41 god. star

Smrtna kazna izvršena je u zakonski odredjenom roku nakon proglašenja.

Ministarstvo Unutrašnjih Poslova

Karlovac, 7. kolovoza 1941. Broj 17239-41.

PARTIZAN

ORGAN JEDINSTVENE NACIONALNE OSLOBODILAČKE FRONTE

Izlazi tjedno 1. listopada Broj 5 i 6

ARHIVA GRADA

INSTITUT ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA ZAGREB BIBLIOTEKA

Zvjerstva ustaških bandita

Od 16 do 18 rujna unišla je hrvatska vojska u Baniju. Mlado i staro, muško i žensko bježi u šume kada se pojavi bilo kakva cružana sila. Narod na Kordunu i Baniji proživio je već nečuvena zvjerstva. On više ne vjeruje i bježi. To ozlojedjuje fašističke krvnike, jer nailaze većinom na prazne domove. Pavelićevi banditi žedni su ljudske krvi. I kada ne mogu doći do krvi, onda bijesne i pronalaze razne manevre da namame žrtve u stupicu. Takova stupica je bila prekrštenje, kod čega su odigrali izdajničku ulogu neki srpski popovi i kulaci. Narod je povjerovao "svojima" i dolazio. Ustaške bande zarobile su sve koji su se javili za prekrštenje i onda ih poubijali. Slična stupica bila je pozivanje naroda kućama pod zvjetom da predaju komuniste i narodne prvoborce. Ovaj manevar već nije upalio. Narod je upoznao i ustaše i domaće izdajnike.

Ustaški banditi su uzeli sada drugu taktiku. Oni su poslali napred hrvatske domobrance u sela Maličku Blatušu, Pernu i Pecku. Hrvatski domobrani su bili pristojni. Oni nisu nikoga dirali i pozivali narod da ostane kod svojih kuća, jer oni su garantirali da se neće nikome ništa desiti. Žene, djeca i starci povjerovali su obećanjima vojnika i ostali su kod svojih kuća. Ali, eto za vojnicima došuljali se ustaše poput hijena i počeli paliti kuće, silovati i ubijati žene i djevojke, ubijati djecu i starce.

U selima Malička, Blatuša, Perna i Pecka popaljeno je 380 kuća, poubijano 203 žena, 50 djece, 28 staraca, a ranjena su 2 starca, 5 djece i popljačkano 60 goveda, 30 svinja i sve što je nadjeno od vrijednosti bilo u novcu, bilo u robi.

Metode ubijanja

Ustaški banditi su se podijelili u dvije grupe. Jedni su išli napred i tjerali žene, djecu i starce u kuće, a drugi su palili. Koga nisu mogli utjerati u kuće, one su klali i pucali za njima i bacali ih žive na garišta kuća. Tako je u selu Malička ranjen jedan [illegible] jedno dijete. U drugoj kući, koju nisu uspjeli upaliti, nadjen[illegible] jednog starca bez glave sa 6 uboda nožem, a u drugoj sobi [illegible] nih noževima.

U Blatuši jedno dijete nije moglo [illegible] i braće sa se okrenulo na stranu, Ustaški banditi [illegible] se odrene. [illegible] no se okrenulo i moralo je gledati [illegible] u trzajima. Nakon toga su i djetetu zaboli nož u [illegible]

U Perni je silovana Tomana Rokv[illegible] onda zaklana i bačena na garište kuće. Mariju[illegible] ustaše su silovali i nakon toga joj zarinuli [illegible] djece je gledalo mrcvarenje njihove majke i u[illegible] la djeca pod krevete. Ustaški banditi [illegible] su djecu da izadju ispod kreveta. One [illegible] krevet pod kojim su bila djeca i ta[illegible] pobjeći kroz prozor, ali su ih ustaš[illegible] bila sva u plamenu, ustaše su odmak[illegible] čavši iz zapljene kuće. Simi Božiću[illegible] i izvadili oči. Iz porodice Radičan[illegible] Kata, Milka 15 godina, Sofija 14 [illegible] Ljubica, Savka i Rade od 5-10 godi[illegible] godinu, ustaški banditi pekli su [illegible] Spljezni pokrov za primitivno peč[illegible]

Ovo su tek pojedinačni sluč[illegible] naprojeti, jer bi zauzelo mnogo [illegible] Kod ustaških bandita redalo [illegible] djeca i starci, a onda ubijan[illegible]

MOST NA KORANI PREKO KOJEG JE UŠAO U KARLOVAC 1 IZIŠAO 17. NOVEMBRA 194). GODINE PARTIZANSKI VOD NA CELU S VEĆOM HOLJEVCEM. SPOMENIK SJEĆA NA POGIBIJU BORCA TOG VODA IVICU GOTAKA.

GRUPA DUGAREŠKIH OMLADINACA 1942. GODINE. VEČINA NJIH BILI SU SKOJEVCI, A ZATIM BORCI PARTIZANSKIH JEDINICA.

POLOVICA MLIN NA MREŽNICI KOD BELAVIĆ SELA KUDA JE PREŠLA 1942. GODINE- PRVA GRUPA PARTIZANA S KORDUNA POD RUKOVODSTVOM GRGE MILAŠINCICA NA ŽUMBERAK.

nica. Eio je to najopasniji trenutak, kad sam na brzinu kroz prozor dodavao kofere drugu van stanice. Međutim, imao sam sreće. Uvijek se sve neprimijećeno svršavalo. Ta veza koju sam držao sa CK u Zagrebu trajala je sve do mog hapšenja.«[44b] Wohalsky je uhapšen 10. prosinca 1941. godine i odveden u logor.

Značajnu pomoć ustaničkom frontu pružala je organizacija Narodne pomoći. Njeno je djelovanje to značajnije jer se oslanjala na vrlo širok krug građana Karlovca. Nakon tragičnih provala i strijeljanja potkraj srpnja 1941. ubrzo se ponovo razvila i razgranala organizacija Narodne pomoći. U sačuvanom materijalu Druge okružne partijske konferencije, održane u Kladuši u ožujku 1942, nalaze se i dva izvještaja Konferenciji o organizaciji Narodne pomoći u Karlovcu od kolovoza do prosinca 1941. godine. Izvještaje su dale Nada Drakulić i Nevenka Trkulja-Manola, koje su u navedenom razdoblju bile aktivistkinje u organiziranju Narodne pomoći.

»Poslije prvih strijeljanja (Herta i ostali drugovi)« — stoji u uvodu Nevenkina izvještaja — »bio je ponovno organiziran odbor N. P. Tada sam ušla i ja kao član odbora N. P. Na prvom sastanku obrazložio nam je рок. Papa (Josip Kraš — op aut.) zadatak i svrhu N. P... .«[45] Nevenka se sjeća da je taj sastanak održan u kolovozu u njenu stanu u Riječkoj ulici 11, a prisustvovali su, pored Josipa Kraša, i Nada Drakulić, Rudo Balon, Mira Čuić i ona. Kasnije su sastanci održavani najčešće kod Nade Drakulić u Senjskoj 16 i u radionici Milana Maleševića u Gajevoj ulici. Bio je to Gradski odbor Narodne pomoći u kome su još djelovali Maca Majstorović, Stevo Tomić Ura, Ivica Tomšić, Stevo Jelić Slika, Stanko Rudman i drugi (sastav odbora češće se mijenjao zbog toga što su neki članovi bili uhapšeni, ili se morali prebaciti u partizanski odred, ili zbog drugih okolnosti).

U svom je izvještaju Nada Drakulić u uvodu istakla da je formiranjem partizanskih odreda »funkcija N. P. kao vanpartijske organizacije pojačjana i baš u tim momentima igrala važnu ulogu. Zadaci su bili mnogo veći« — nastavlja u citiranom izvještaju — »te je imala za dužnost da se brine ne samo o ishrani zatvorenika nego brinuti o stanovima i hrani za drugove koji su poslani sa strane C. K. kao ilegalci za partijski rad u Karlovcu i okolici, smještanje partizana prije neposrednog polaska na Kordun (konačište, hrana, odijelo, cipele), za davanje materijalne pomoći familijama žrtava reakcije, za prikupljanje toplog veša, cipela, nabavljanje sanitetskog materijala, municije, oružja (oružje i municiju dobivali od domobrana) itd... .«[46]

Radi lakšeg sastajanja i intenzivnijeg rada grad je podijeljen u dva rajona Narodne pomoći — sjeverni i južni, a svaki je rajon imao svoj odbor. U južnom rajonu (Turanj, centar grada, Dubovac) u odboru su

[44b] Isto kao pod 44.

[45] Materijali Druge partijske konferencije okruga Karlovac, AIHRPH, KP 187 — I — III 1942. i HAK KA — 1.

[46] Isto kao pod 45.

bili Nevenka Manola, Ivica Tornšić i Balja Ambrijević-Vuljević. Odbor sjevernog rajona (Gaza, Banija, Selce) vodio je krojački radnik Mato Škrljan. U rajonima su bili formirani i pododbori Narodne pomoći za pojedini predio grada. Marijan Čavić i Stevo Gojak formirali su pododbor Narodne pomoći za predgrađe Turanj-Mostanje, u kojem su radile Janja i Barka Gojak i Katica Sabljarić. U tvornicama su bili zaduženi povjerenici koji su prikupljali Narodnu pomoć od radnika. Barka Gojak navodi da je u tekstilnoj tvornici na Turnju primala redovne priloge za Narodnu pomoć od oko 60 radnika.

»... Drug Grga (Marijan Čavić — op. aut.) povezao nas je sa drugovima iz tvornica i onima koji su radili na tom sektoru...« — stoji u spomenutom izvještaju Nene Manole. I dalje »... N. P. je dobro funkcionirala, vidjelo se to iz mjesečnih blagajničkih izvještaja, a i na političkom sektoru bilo je nešto uspjeha naročito među radništvom koji su svojim malim prilozima pokazali da treba pomagati narodno-oslobodilački pokret.. .«[47]

Mnoge veze s tvorničkim radnicima držali su Marijan Čavić i Ivica Tomšić. Nena Manola se sjeća kako su joj priloge za Narodnu pomoć davali radnici u Jaukovoj tvornici kože. Poznato je koliku je pomoć, u novcu i materijalu, Partiji davao Marko Valčić, vlasnik tvornice kože na Baniji, i njegova porodica, i to i prije rata i za vrijeme okupacije i NOB-e. Inž. Bartol Petrović sjeća se kako je Marko Valčić u vrijeme formiranja Vojnog komiteta samo u jednom navratu dao Ivi Marinkoviću 100.000 dinara za potrebe ilegalnog rada. Tada je to bio velik novac. No Ksenija Valčić-Jakulić radije navodi pomoć što je prikupljana masovno, u bazi, kod radnika u njihovoj tvornici. Pri isplatama plaća niz joj je radnika ostavljao određene sume za Narodnu pomoć — svaki radnik prema svojim mogućnostima, štoviše, ti su joj radnici objasnili da nije potrebno da ih pita pri svakoj isplati, nego da jednostavno zadrži novac koji su namijenili za tu svrhu. Ksenija je tu novčanu pomoć radnika prenosila Ivici Tomšiću.

Svaki se čovjek koji se obavezao davati za Narodnu pomoć smatrao članom Narodne pomoći, navodi u svom izvještaju Nada Drakulić i kaže: »Naročito su se istakli tvornički radnici jer je najveći broj članova bilo baš njih koji su davali za N. P.«[48] No karlovački radnici nisu samo davali svoje novčane priloge, nego su Narodnoj pomoći davali i svoj stručni rad: »Cipele koje smo dobivali naši su drugovi i članovi K. P. i simpatizeri popravljali i dotjerivali za teški teren kojeg su imali naši drugovi partizani, drugovi krojači šili su hlače...« — kaže u tom izvještaju Nada Drakulić.[48a] Konačno, takva je pomoć kralovačkih radnika već bila tradicionalna. U akcijama Narodne pomoći (tada se još zvala Crvena pomoć) prije rata, kad je pokrenuto prikupljanje pomoći

[47] Isto kao pod 45.
[48] Isto kao pod 45.
[48a] Isto kao pod 45.

dobrovoljcima u španjolskoj republikanskoj vojsci koji su bili zatočeni u francuskim logorima, karlovački su radnici, između ostalog, besplatno izradili oko 300 pari cipela od materijala koji je također nabavljen besplatno od tvorničara, u prvom redu od Valčića.

Nada Drakulić u već citiranom izvještaju dala je i pregled prikupljene pomoći:

»Već prvi mjesec, tj. mjesec august pokazao je koliki interes vlada za to i koliki je uspjeh. Sakupljeno je nešto pušaka i municije, nekoliko pari cipela (koje su već tada koštale 700 kuna), hlača, čarapa, toplog veša ženskog i muškog, i oko 6.000 dinara gotova novca... U mjesecu septembru rad N. P. se više razgranao jer je bilo sakupljeno oko 9.000 dinara u gotovu novcu, robe, sanitetskog materijala, nešto živežnih namirnica itd, a već u oktobru prešlo je preko 10.000 dinara gotova novca uz ostale dobivene stvari.«[48b]

Izvjesne količine sanitetskog i drugog materijala išle su na teren i mimo odbora Narodne pomoći. Zlata Vejvoda-Oršanić opisuje kako su, nakon odlaska u partizane Ive Vejvode, Vjere Hynkove-Vejvoda u kolovozu 1941, zatim i Nade Drakulić, dolazili s terena razni kuriri i donosili cedulje s poznatim joj rukopisima i s popisom raznovrsnih stvari koje je trebalo hitno poslati. »Nisam znala imena tih kurira, već samo ime nekoga Marka koji je nekoliko puta dolazio, sve do ljeta 1942. kada je prestao dolaziti.. .«[49]

U svom zapisu o ilegalnom radu u Karlovcu i Ogulinu profesorica Marica Marinković, sestra Ive Marinkovića, opisuje kako je od poznanika prikupljala odjeću, obuću i vojničku opremu, a njen brat Dragoje sakupljao oružje i predavao ga sam dalje. Prikupljene stvari odnosila je profesorica Marinković na vezu u Dugu Resu drugarici Bosiljevac. Radi kamuflaže uzimala je sa sobom i svoju majku Mariju. Profesorica Marinković navodi kako je iz Oršanićeve apoteke dobivala lijekove i sanitetski materijal kad je već bila premještena iz karlovačke na ogulinsku Gimnaziju i iz Karlovca ga odnosila u Ogulin, gdje ga je predavala dru Gostlu, koji ga je zatim odnosio dalje na teren do partizanskih veza. Gostlu je kao veterinaru bilo olakšano kretanje po terenu.[50]

Oršanićevima je dolazila i Nada Dimić i odnosila stvari koje je Zlata uspjela sakupiti (lovački materijal, bakandže, kožne kaputе i sanitetski materijal). »Jednog dana je« — navodi Zlata — »u jesen 1941. došla (misli na Nadu Dimić — op. aut.) i rekla da natrpam lijekove u duboka dječja kolica i da ih odvezem na jedno mjesto iza vojničkog groblja, gdje će čekati jedan kurir i odnijeti ih odmah dalje. Bilo je to jedno prekrasno sunčano poslijepodne septembra 1941. Uzela sam dječja kolica i malog Pipija — Marijana (sin pok. Vjere Hynkove i Ive Vejvode, Jmao je tada 2 godine) i svoju čuču, i uputila se prema vojničkom gro-

[48b] Isto kao pod 45.
[49] HAK KA — 3/503.
[50] AIHRPH MG — 21/1 — 17 i HAK OG — 1/688.

biju. Kad sam na groblju stigla do kraja aleje, zaustavila me ustaška patrola. Pojavio se i komandir patrole iz kuće u kojoj su bile ustaše i pitao me kuda idem. Kako je bila vrućina odgovorila sam da idem u šumu da uhvatim malo zraka zajedno s djecom. Odgovorili su mi da ne mogu u šumu. Tada se pojavio neki čovjek u civilu i rekao onoj dvojici u uniformi neka me puste jer da me on pozna. Pustili su me i upozorili da ne ulazim preduboko u šumu, jer da se tamo puca. Zahvalila sam i mirno otišla dalje prema vojničkom groblju. Tamo sam ušla u šumu i nakon nekoliko minuta pojavio se vrlo mlad čovjek — skoro dijete. Predala sam mu lijekove koje je strpao u vreću i odmah otišao.. .«[51]

U mjesecu listopadu 1941. Gradski odbor Narodne pomoći odlučio je da pojača aktivnost kako bi se prikupilo još više sredstava i materijala za partizanske odrede, jer je to mjesec oktobarske revolucije. Na žalost, ponovne provale u partijskoj organizaciji onemogućile su da ta akcija bude još uspješnija. Evo što je o tome napisala Nevenka Manola u već citiranom izvještaju Okružnom komitetu: »... Poslije iznenadne provale (hapšenja druga Grge i ubistva Pape) koja je baš bila u mjesecu oktobru, mjesecu revolucije, kada smo dobili zadatak da učinimo baš u tom mjesecu što je najviše moguće, organizacija je bila jako pogođena. Neke veze bile su prekinute. Novac koga je svaki mjesec donosio drug Grga, nismo dobili, jer nam nije bilo poznato odakle ga dobiva. Tada su drugarica Nada (Drakulić — op. aut.), a poslije drug Mato (Škrljan — op. aut.) otišli u šumu, ostavili zamjenike, ali rad je dosta zapinjao.«[52]

Ocjenjujući djelovanje organizacije Narodne pomoći u Karlovačkom okrugu, Ivo Marinković je u citiranom referatu istakao da se »... osobito u dvjema prilakama N. P. Karlovačkog okruga pokazala aktivna ...« Kao prvu priliku istakao je masovnost i djelotvornost pomoći španjolskim dobrovoljcima zatočenim u konc. logorima u Francuskoj, a kao drugu prigodu u vrijeme ustanka i rekao: »Drugo je rad N. P. na opskrbi i opremi partizanskih odreda. I tu je N. P. osobito u gradu Karlovcu učinila velike usluge Partiji u organiziranju nar.-osl. borbe. Posljednjom provalom u Karlovcu razbijena je (misli na provalu u prosincu 1941. — op. aut.) i karlovačkom M. K. stavljeno je u dužnost da je što prije ponovno organizira.«[53]

PRVO GLASILO USTANKA

»Radi lakšeg obavještavanja drugova kao i za propagiranje partijske linije OK izdaje svoje glasilo. U početku je OK u pismima slao drugovima na teren prikaz o političkoj situaciji, poslije toga otkucavana su na mašini u više primjeraka 'Obavještenja OK KPH Karlovac' (izišla dva broja) koja su se uskoro pretvorila u 'Partizan' — organ narodno-

[51] **Isto** kao pod 49.
[52] **Isto** kao pod 45.
[68] **Isto** kao pod 1.

oslobodilačkog pokreta (izišlo 8 brojeva) koji je po direktivi CK predan G. Š. H. (Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske — op. aut.), a OK je počeo izdavati 'Našu borbu' — glasilo OK KPH Karlovac« — stoji u citiranom Marinkovićevu referatu.[54]

List »Partizan« pokrenut je u Karlovcu. Tamo je izlazio prvih mjeseci ustanka — u kolovozu, rujnu i listopadu 1941. godine.

Nije potrebno spominjati koliku je mobilizatorsku ulogu za narodnooslobodilačku borbu imalo izlaženje tog lista. Njegovo pokretanje bio je jedan od vrlo značajnih poteza što ih je poduzeo Okružni komitet KPH Karlovac u prvim danima ustanka. Unatoč svim mogućim poslovima, zadacima i brigama što ih je okružno Operativno rukovodstvo imalo u pokretanju i organiziranju ustanka na vrlo širokom banijsko-kordunsko--gorskokotarskom području, njegovi članovi nalazili su još i snage i vremena za redakcijski rad i osiguranje uvjeta izlaženja lista. Tome treba pribrojati i prilike u Karlovcu u vrijeme pokretanja i izlaženja »Partizana«: tisuće neprijateljskih vojnika u gradu, hapšenja, strijeljanja, odvođenja u logore, razapeta mreža agentura i policije da uhvate bilo kog sudionika pokreta, a uz to i redarstveni sat koji ograničava kretanje u gradu, sistem policijskih propusnica kojima se kontrolira kretanje, svako ulaženje ili izlaženje iz grada, podozrivost prema svakome koji bi nabavljao veće količine papira, matrica i boje ako za to nema legaliziranog razloga i još niz takvih i sličnih neprilika što su mogle biti na putu takvu ili sličnu pothvatu. I u takvim okolnostima Okružni je komitet pokrenuo list. štoviše, u njegovu je zaglavlju stavio »izlazi tjedno«. Nastojao je da iz tjedna u tjedan ažurno donosi svježe informacije s našeg i Istočnog fronta, da informira i komentira o ustaškim i okupatorskim zločinima nad stanovništvom.

Evo što o tom izdavačkom pothvatu kaže sudionik inž. Bartol Petrović, član Operativnog rukovodstva OK KPH Karlovac:

»Od samog početka ustanka OK je donio odluku da se pristupi izdavanju povremenog lista koji će pored vijesti o zbivanjima na frontu u SSSR-u donositi i vijesti o akcijama naših partizana. Naš prvi list na teritoriju Korduna, Banije i Gorskog kotara zvao se 'Partizan', a štampao se najviše i pored drugih mjesta u kancelariji BEP-a. Svaka akcija pa i najmanja učinjena od naših partizana bila je iznošena. List je vidnoisticao nužnost borbe svih rodoljuba protiv okupatora i domaćih izdajnika, a za stvaranje bratstva i jedinstva Srba i Hrvata. Na redakciji lista radili su drugovi Kraš, Marinković Vjera (Hynkova) Vejvoda, Marica Pataki i ja.«[55]

Od mjeseca kolovoza, kad je pokrenut, do potkraj listopada, kada je nakon pogibije Kraša Okružni komitet premjestio svoje sjedište iz okupiranog Karlovca u slobodnu partizansku zonu, u Karlovcu je izišlo sedam brojeva »Partizana«. Neki brojevi imali su i po deset stranica. List je

[54] Isto kao pod 1.
[55] HAK KA — 1/77.

bio tiskan na šapirografu u nakladi od oko 300 primjeraka po broju. Koliko je autor mogao ustanoviti, sačuvani su brojevi 5 i 6 (s datumom 1. listopada 1941) i broj 8 koji je štampan u Petrovoj gori. U jednom izvještaju karlovačke ustaške policije, u kojem se navodi što je pronađeno kod Marijana Čavića prigodom njegova hapšenja, kaže se da je pronađen i primjerak »Partizana broj 7 od 14. X 1941.

»Partizan« od 1. listopada 1941. donosi na 10 stranica informacije, članke, komentare i vijesti pod naslovima i podnaslovima redom kako ih nižemo:

»Zvjerstva ustaških bandita; Metode ubijanja; Ubijanje žena i djece sela kod Vojnića; Talijanski fašisti zamijenili ustaške bande; Talijanski fašisti naoružavaju Pavelića za borbu protiv hrvatskog naroda; Pavelić stvara 'elitnu' državnu upravu; Narodno-oslobodilački pokret na Kordunu i Baniji; Iz Perjasice pobjegla ustaška vlast; Borba rodoljuba i akcije partizana u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju; Primjeri herojstva; Borba Crvene armije na Istočnom frontu; Akcije sovjetskih partizana; Strane vijesti; Domaće vijesti.«

O uredničkom radu inž. Bartol Petrović kaže:

»Drug Kraš je neumorno radio. On je svaki uvodnik brižljivo obrađivao, a također prije štampanja cijelog lista provodio je brižljivo redakciju. Redovno je skretao pažnju na nedostatke pojedinih članaka i ispravljao ih. Iako je drug Kraš bio mnogo zauzet oko pojedinih sastanaka i obilazaka po Kordunu i Baniji, uvijek je našao vremena da piše kao i da pravovremeno obezbijedi sve za redovno izlaženje lista.«[55a]

U tom poslu nesumnjivo je došla do izražaja rutina koju je Josip Kraš stekao kao predratni urednik partijskog organa »Borbe«.

Već je u rujnu 1941. Josip Kraš nastojao da uspostavi dopisničku mrežu u ustaničkim područjima i tražio da se u partizanskim odredima imenuju dopisnici »Partizana«. U više direktivnih pisama koje je OK upućivao iz Karlovca vojno-partijskom rukovodstvu na terenu, u mjesecu rujnu i listopadu, Kraš je posebno napominjao da mu se dostavljaju »zapisi o raznim dogodovštinama« i prekoravao zbog zbijenih i suhih operativnih izvještaja. I u svom posljednjem pismu koje je osam dana pred svoju smrt uputio iz Karlovca na Kordun Kraš je napisao Ivi Rukavini: »... Šaljite nam izvještaje o svim dogodovštinama naroda. Odredite dopisnike za takve svrhe. Mi to trebamo za 'Partizan' i popularizaciju našeg fronta kao i raskrinkavanje neprijatelja .. .«[5a]

Jedno od mjesta ilegalne geštetnerske štamparije u Karlovcu bio je i stan Brace Wohalskog u Boškovićevoj ulici. O umnažanju »Partizana« i drugog partijskog materijala Wohalsky u svom zapisu kaže ovo:

[55a] Isto kao pod 55.

" Zbornik V. I., tom V, knjiga 1, dok. br. 62.

»Već u VII mjesecu počeli smo raditi na štampanju materijala u mom stanu. Jedan nov geštetner, mislim da su ga nabavili drugovi Kraš, Marinković i Marija Pataki, bio je smješten u stanu. Kad nismo na njemu radili držali smo ga pod stolom. Tekstove nam je davao Marinković, a matrice smo pisali Marija Pataki, Maca Majstorović i ja. Matrice smo umnožavali noću, to smo svake noći radili Marica i ja, uz glasne zvuke radija da se van ništa ne čuje. Štampali smo razne letke i proglase, te bilten 'Partizan'. Štampani materijal pakovali smo u snopove i vezivali, a odnosila ga je u prvo vrijeme Herta Turza, koja je dolazila rano ujutro, u petak, obučena u seljačku odjeću kao mljekarica s košarom na glavi. Drugi dio materijala odnosila je Marica na ostale javke koje su ga rasturale dalje. Kasnije su materijal iz kuće iznosili Marijan Čavić i Nada Dimić. Materijal smo štampali sve do konca X mjeseca, kad je Nada Dimić prebacila geštetner na drugo mjesto, mislim da je odnijet u Petrovu goru.. ,«[57]

Ilegalna okružna partijska tehnika početkom okupacije nastavila je kontinuiran rad i u gradu je radila punih šest mjeseci — sve do kraja listopada 1941. Iz razumljivih razloga često je mijenjala skloništa svog pogona. Partijski leci i proglasi umnažali su se u prostorijama Riste Konstantinovića na Baniji, kod Štenglovih u Senjskoj ulici, u stanu Vike Hrovat na Rakovcu, u poslovnici BEP-a, kod Wohalskog, a možda i još negdje drugdje. U tom radu bio je angažiran znatan broj aktivista pokreta.

Umnažani su leci i proglasi CK KPJ i CK KPH i leci kojima se OK obraćao hrvatskom i srpskom narodu ovoga kraja, građanima Karlovca, karlovačkom proletarijatu. U njima je upozoravano na opasnost od raspirivanja šovinističke mržnje, raskrinkavana je bratoubilačka ustaška rabota, raskrinkavana je izdajnička uloga Mačeka, ukazivano je na opasnost koja prijeti od četnika kao uporišta okupatora, pozivan je narod da se mobilizira u borbi protiv ustaša i okupatora. Umnažani leci, proglasi i brojevi »Partizana« razašiljani su preko javki i kurirskih veza u sve dijelove Okruga. Neki leci i proglasi bili su umnoženi i u 1500 primjeraka.

USRED NAJŽIVLJEG RADA — NAJTEŽI UDARCI

Kako se ustanak razvijao, širio, povećavalo se i djelovanje karlovačke okružne partijske organizacije i preko okvira karlovačkog partijskog okruga kakav je bio uoči rata i okupacije. U listopadu 1941. Okružni komitet KPH Karlovac neposredno je ili preko teritorijalnih partijskih rukovodstava rukovodio partijskim radom na području deset kotara: °.sim ,gr ac*a 1 v kotara Karlovac, Gline, Vrginmosta, Vojnića, Slunja i Ogulina još i u kotarima Pisarovina, Vrbovsko, Delnice i Velika Kladuša

" HAK KA — 1/41.

(Cazin). Jezgro Okružnog operativnog rukovodstva na čelu s Josipom Krašem i Ivom Marinkovićem još se nalazilo u Karlovcu. Širina područja i zamah ustanka u banijsko-kordunskom i goransko-primorskom dijelu Okruga u svim njegovim vidovima (prerastanje malih i slabo naoružanih i međusobno slabo povezanih partizanskih odreda u vojnički organizirane bataljone, formiranje komandi za partizanske odrede odnosno bataljone kordunsko-banijskog i zasebno primorsko-goranskog područja, pristupanje stvaranju odbora nove narodne vlasti u oslobođenim krajevima, itd.) pretpostavljalo je vrlo dinamičnu aktivnost Operativnog rukovodstva i njegovih veza s ustaničkim centrima i s Centralnim komitetom KPH u Zagrebu. Posebnim kuririma i drugim kanalima stizali su Operativnom rukovodstvu u Karlovcu izvještaji s terena, a iz Karlovca su upućivana direktivna pisma i uputstva.

Međutim, ni neprijatelj nije sjedio skrštenih ruku. Jasno mu je bilo da se u Karlovcu nalazi partijsko rukovodstvo koje je pokretač i organizator ustanka na širokom području koje gravitira Karlovcu. U okolnostima kad su trpjeli vojničke i političke neuspjehe na ustaničkom frontu okupatorskom obavještajnom aparatu koji je djelovao u Karlovcu i ustaškoj policiji bilo je i te kako važno da se dočepa rukovodećih partijskih ljudi i da razbije partijsku organizaciju u gradu za koju nije sumnjao da je značajan oslonac i tom rukovodstvu i ustaničkom pokretu na terenu. Agenti i njihovi doušnici motrili su na sve njima sumnjive punktove i ljude u gradu, među ostalim i na stanove Karlovačana koji su otišli u partizane. Neprijatelj je razapeo mrežu na sve strane očekujući priliku da u nju upadnu nove žrtve. One su pale, velike i bolne za partijsku organizaciju Karlovačkog okruga i za čitavu Partiju.

Najprije je pao Marijan Čavić, poslije njega Josip Kraš, a pored njih još niz aktivista. Zatim je svaki mjesec donosio nove žrtve. O tim dramatičnim zbivanjima u posljednja tri mjeseca 1941. godine Ivo Marinković je u spominjanom referatu rekao:

»Usred najživljeg rada partijske organizacije klasni neprijatelj zadaje partijskoj organizaciji težak udarac i nanosi joj nenadoknadiv gubitak: ustaški razbojnici ubili su sredinom oktobra (18. X) u Karlovcu druga Kraša, a druga Grgu (Marijana Čavića — op. aut.), sekretara MK i člana OK, uhapsili. Nakon te provale po direktivi CK, OK se preseljava u slobodnu zonu. Uslijed ponovne provale, krajem novembra pali su drugarica Milka (Nada Dimić — op. aut.), član OK, drug Ivica (Tomšić — op. aut.) sekretar MK Karlovac, uhapšeni su i mnogi drugovi koji su radili u Narodnoj pomoći. U kratkom su razmaku vremena tri sekretara MK Karlovac bila uhapšena .. .«[58]

Da je policijski aparat u to vrijeme bio osobito angažiran u nastojanju da provali partijsku organizaciju, govori i sam Kraš u jednom od

svojih posljednjih sačuvanih pisama. Pismo je pisao u Karlovcu 10. listopada. Sačuvana je samo njegova druga stranica, pa se sasvim pouzdano ne može zaključiti kome ga je uputio. U pismu, među ostalim, kaže:

»... 10. X u Karlovcu su ponovno strijeljanja. Jučer su strijeljana dvojica iz Jaske i Draganića, a danas su, izgleda, strijeljani Bahorić i Krizmanić, monteri, koji su bili uhapšeni na ulici u Karlovcu i nađen kod njih 'Partizan'. Na redu su daljnja strijeljanja.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Papa«[59]

Provale što su uslijedile sredinom listopada ukazuju i na sistematičnost i širinu mreže kojom se tada već služila karlovačka ustaška policija u akcijama protiv komunista.

Pravac provali odškrinut je zapravo jednim naoko beznačajnim detaljom. Jedan je doušnik, umirovljeni žandar, zapisao registarski broj bicikla kojim se njemu nepoznat mlađi čovjek dovezao u posjet jednoj porodici koju je imao pod paskom i dojavio to šefu policije. Policija je njuškala za tim biciklom i usred traganja sam je šef policije spazio kako u neposrednoj blizini policijske zgrade u polakoj vožnji prema gradskoj tržnici prolaze na biciklima dvojica ljudi zagrljenih i u živu razgovoru. Jedan od bicikla imao je upravo taj broj. Biciklisti su se čak i zaustavili nešto podalje. Naredio je agentima da ih uhapse. Policajci su nasrnuli s uperenim revolverima i uhapsili ih. S tim je biciklom bio sekretar Mjesnog komiteta Marijan Čavić. S Čavićem je bio član Partije električar Petar Mataić. Dakako, policija nije znala koga je uhapsila, čak ni pravog imena nije znala ni tada ni ikad kasnije, ali po onome što su kod uhapšenog našli (revolver, krivotvorenu legitimaciju na ime Zvonimira Držića, jedan broj lista »Partizan« i lista »Vjesnik«) bilo joj je očito da nije promašila.

Tako je nakon nepuna dva i po mjeseca ilegalnog partijskog rada u Karlovcu, kamo ga je uputio CK iz Zagreba, uhapšen Marijan Čavić. Zagrepčanin, rođen 1915, bio je metalski radnik i dugogodišnji partijski funkcionar, vrlo aktivan u URS-ovim sindikatima prije rata. Početkom okupacije bio je sekretar Trećeg rajonskog komiteta KP u Zagrebu. Iako teško mučen u ustaškom zatvoru, nije odao ni svoje vlastito ime. U zatvoru je rezanjem žila pokušao samoubojstvo. Za njegovo oslobađanje

[59] Zbornik V. I., tom V, knjiga 1, dok. br. 61. Uz dokument su date bilješke prema kojima se naknadno utvrdilo da dvojica strijeljanih nisu bili iz Jastrebarskog odnosno iz Draganića. Josip Bahorić i Drago Blažiček-Krizmanić bili su tada zaposleni u karlovačkoj tvornici »Roltex«. Povezani sa sekretarom MK Marijanom Čavićem dobili zadatak da eksplozivom unište transformatorsku stanicu na Ilovcu u predgrađu Karlovca, ali su opaženi i uhapšeni. Kod Blažičeka je nađen list »Partizan«. Njega je ?°''cIJa znala od ranije kao aktivistu radničkog pokreta u Zagrebu, te je strijeljan 1941. godine. Bahorić je bio pušten iz zatvora.

iz ustaških ruku vezan je čuveni upad partizanskog voda na čelu s Većom Holjevcem u grad Karlovac 17. studenog 1941. Završio je u logoru Jasenovac 1942. godine.

Policija je još prije pada Čavića pregledom svoje kartoteke utvrdila da je bicikl registriran na ime Matije Grgurića, službenika u Državnom električnom poduzeću (skraćeno DEP, prije BEP), u kome je inž. Bartol Petrović, član OK, bio šef karlovačke poslovnice. Bicikl je u stvari bio kupljen partijskim novcem za partijske potrebe, zbog kamuflaže registriran na Grgurićevo ime, a uglavnom su se njime koristili Kraš i Čavić. Taj je bicikl skrenuo pažnju policije i na poslovnicu BEP-a odnosno DEP-a u vili na Korani, u kojoj je od početka okupacije bio jedan od najvažnijih partijskih punktova u gradu, o čemu je inž. Petrović u jednoj izjavi zapisao ovo:

»... Rad poduzeća BEP-a bio je potpunoma jenjao po okupaciji Jugoslavije. U to vrijeme ostalo je malo njegovih bivših namještenika, a tu i tamo bi netko navratio. Od osoblja ostao je samo drug Mate Grgurić koji je vršio službu magazinera. Povremeno je dolazio Miško Mužević koji je vršio službu eksproprijacije zemljišta za potrebe BEP-a. Praktično su u vili na Korani bili samo naši ljudi, bolje rečeno kancelarija Operativnog i Okružnog komiteta. Redovno je drug Kraš, a i drugi koji bi bili povremeno došli, noćivali i osjećali se kao kod svoje kuće. Tko sve nije dolazio u kancelariju od naših ljudi koji su svraćali u Karlovac, kao npr. Rade Končar, Marko Orešković, Vlado Popović, Košta Nad, Ivo Rukavina, Nikola Car, Veljko Kovačević i drugi. Praktično dolazili su svi sa kojima je morao dolaziti drug Kraš u dodir. Za okolinu je to izgledalo kao da se u radu poduzeća BEP-a nije ništa promijenilo tj. izgledalo je kao da su to namještenici poduzeća. Rad komiteta odvijao se tako kao da ne postoji okupator. Tu smo izdavali propusnice sa pečatom ustaške policije u Karlovcu (pečat je izradila tehnika CK KPH u Zagrebu), primali kurire, štampali list i letke, tokom dana vršili savjetovanja itd.«[6]*

U traganju za biciklom policija je uhapsila i saslušavala Grgurića, nominalnog vlasnika bicikla, koji se branio da ne zna tko se sve vozio biciklom, da se povremeno njime služe svi službenici poduzeća, medu kojima i ljudi s terena koje on i ne poznaje. Na saslušanje pozvan je inž. Petrović, ali se on branio da mu ništa nije poznato. Pa kako nije bio kompromitiran, pušten je. Ali, očito mu je bilo da mu prijeti opasnost pa je hitno otputovao u Gorski kotar (odakle se zatim prebacio u jedan primorski partizanski odred), ne dospjevši, kako sam navodi, obavijestiti ostale drugove o novoj provali. Pokušao je to učiniti kanalima iz Gorskog kotara, ali već je bilo prekasno. OK je zbog toga isključio inž. Petroviča, iz Partije, što je u ožujku 1942. potvrdila Okružna partijska konferencija.

Policija je pozvala na razgovor o BEP-u i spomenutog Muževića. Od njega je saznala opis čovjeka koji najčešće dolazi u BEP. Bio je to

[60] HAK KA — 1/77.

opis Josipa Kraša. I opet se dogodila koincidencija slična okolnosti hapšenja Čavića. Dok je Mužević razgovarao s šefom policije Betlehemom, spazio je kroz prozor iz kancelarije šefa policije (baš kao i Betlehem Cavića) kako ulicom prolazi čovjek o kome govori. »Eno ga, to je taj čovjek« — pokazao je. Uz njegovu pomoć počeo je lov dvojice policajaca po ulicama najužeg starog središta grada da uhapse Kraša. Kraš je u Šimunićevoj ulici primijetio da ga slijede. Kad je nakon par desetaka koračaja iz Šimunićeve skrenuo u Frankopansku ulicu, policajac Janko Tumpa potrčao je i iza ugla skočio s leđa na Kraša, oborio ga na pločnik. U to je pritrčao i drugi policajac. Nastalo je kratko rvanje u kome je Kraš izvukao revolver i ispalio hitac. Očevici tog dramatičnog događaja u rano poslijepodne 18. listopada kazivali su da je odmah poslije ispaljenog hica potekla krv preko lica napadnuta čovjeka. Dok su policajci svladavali Kraša, priskočio je neki ustaša i zario mu nož u leđa.

Tako je na karlovačkim ulicama pao čovjek koji je neumorno, strpljivo i znalački iz tog istog grada pripremao i organizirao narodni ustanak. Kraš je od rane mladosti bio u redovima revolucionara. Rođen je 1900. u zagorskom selu Vuglovcu, u porodici siromašnih zagorskih seljaka. Izučio je pekarski zanat. Već je 1919. godine postao član KPJ. Bio je istaknuti sindikalni radnik. 1936. organizirao je poznati štrajk pekarskih radnika Zagreba. Od 1926. bio je urednik »Borbe«. Hapšen je jedanaest puta, po šestojanuarskoj diktaturi osuđen je na pet godina robije. Bio je član CK KPJ i CK KPH od osnivačkog kongresa KPH 1937. godine.

Kraš se i prije rata po zadacima našao u Karlovcu. Ivo Trgovčić, predratni član KP i sindikalni aktivist, navodi da je Kraš po izlasku s robije 1936. u Brodarcima kod Karlovca održao sastanak s aktivistima URS-ovih sindikata i da je tada, pored ostalog, pokrenuo akciju Crvene pomoći među karlovačkim proletarijatom za pomoć revolucionarima koji su čamili po tamnicama.

Jedna od posljednjih direktiva što ih je iz Karlovca uputio Kraš rukovodstvu ustanka u Petrovoj gori bila je priprema proslave obljetnice oktobarske revolucije, koju je OK zamislio da traje od 7. X do 7. XI 1941. Kraš je o tom pisao 6. listopada, kada je prenosio upute sa savjetovanja Vrhovnog štaba u Stolicama i kada je davao upute za organizaciju i daljnji razvitak narodnooslobodilačkog pokreta na Kordunu. Tada je najavio svoje i MarinkovićevO prisustvo na Kordunu na većim svečanostima oktobarske revolucije. Josip Kraš je niz godina kao partijski radnik pripremao ilegalne proslave oktobarske revolucije. Na žalost, nije imao sreće da doživi prvu proslavu u slobodi, na oslobođenom području Korduna.

Šef ustaške policije Ivan Betlehem bio je zarobljen potkraj rata. Njegovim saslušanjem saznalo se za okolnosti hapšenja Čavića i otkrivanja Kraša. Osim toga, Ivo Trgovčić je poslije rata, kao oficir OZN-e, poveo istragu o okolnosti Kraševe pogibije. Iza toga u jesen 1946. vodio se sudski proces protiv trojice sudionika u hvatanju Krasa, pa su rezultati

te istrage iskorištavani i u ovom tekstu.[61] Policajca Janka Tumpu uhvatila je grupa partizana u jesen 1942. na nekom plesu u gostionici u Kamenskom. Ta je partizanska grupa upala u Kamensko, selo u okolici Karlovca, upravo zato da ga uhapsi. Sproveli su ga u oslobođeni Vojnić, gdje je odgovarao pred partizanskim sudom i osuđen na smrt strijeljanjem.

U provali Čavića i Kraša uhapšeni su tih dana član Partije Nikola Kardaš, pekarski radnik, jer je, kako je navela policija, bio sumnjiv jer je Kraš zalazio u njegov stan u Šimunićevoj ulici, zatim Rade i Štefanija Šuput, također iz Šimunićeve ulice, jer su održavali vezu s Josipom Krašem i jer je kod njih pronađen kompromitirajući materijal.

Istoga dana kada je uhapšen Marijan Čavić, 16. listopada poslije podne, uhapšena je na karlovačkoj željezničkoj stanici i Marija Pataki. Pala je u ruke policije jer je imala krivotvorenu putnu propusnicu, a i osobnu legitimaciju koja je glasila na ime Vere Novak. Mariju su uhvatili s paketom sanitetskog materijala koji je iz Zagreba prenosila u Karlovac, odakle bi dalje bio prebačen partizanskim odredima. Nakon nje uhapšena je Ljubica Milašinčić jer je donosila hranu zatvorenoj Mariji Pataki. Uhapšeni su i Franjo Štengl i Štefica Marak.

U zaplijenjenim arhivama pronađen je i sačuvan dopis karlovačke policije broj 1913/1941. od 29. XI 1941. upućen Ravnateljstvu za javni red i sigurnost u Zagrebu. Uz taj je dopis i izvještaj u kome se iznose zanimljive pojedinosti o nevjerojatno hrabru držanju uhapšenih koji su izdržali i najteža mučenja. Na primjer, da ni do toga dana od navodnog Zvonimira Držića (ime u Čavićevoj legitimaciji) nisu uspjeli saznati njegovo pravo ime i porijeklo, da od Marije Pataki nisu uspjeli saznati ni od koga je primila ni kome je prenosila paket lijekova i zavojnog materijala, da Petar Mataić uopće neće govoriti što je razgovarao s Držićem kada su išli zagrljeni zajedno neposredno prije hapšenja, itd. Zanimljivo je da o Josipu Krašu policija govori pod njegovim pravim imenom, usput spominjući i »navodni Friščić Josip«, ali ništa ne kaže na koji su način utvrdili da se radi o Josipu Krašu. Osim toga navode da je Kraš »... prigodom hapšenja potegao revolver i počeo pucati prema stražarima, ali u toj pucnjavi hrvajući se sa njima ubio je sam sebe opalivši si metak u glavu« ne govoreći ništa o tome da je neki ustaša ubo Kraša nožem.

Na kraju navedenog izvještaja upravitelj karlovačkog redarstva napisao je:

»Po materijalu koji je pronađen kod Držića, Kraša, Šuputa itd. vidi se da se ovdje radi o ljudima koji su bili funkcioneri 'Okružnog komiteta' komunističke partije u Karlovcu, izdavači 'Partizana' i opće organizatori akcija na Kordunu.

" U proljeće 1946. vođena je istraga pred organima OZN-e u Karlovcu a zatim je pred Okružnim sudom u Karlovcu vođen proces protiv sudionika hapšenja Josipa Kraša, i to protiv Mihovila Muževića, bivšeg službenika BEP-a, Jure Vukovića i Nikole Perašma, bivših policajaca, koji su osuđeni na razne vremenske kazne. Cijeli dosije o istrazi i suđenju nalazi se u prijepisu u Historijskom arhivu Karlovac. Izvještaj Ive Trgovčića HAK KA — 2/104.

Njihove veze vode u Zagreb, što je očito, ali razumije se da se od njih to do sada nije moglo dobiti. Naročito Pataki Marija, kako se vidi i iz njezinih preslušavanja, taji osobu koja joj je predala u Zagrebu taj paket, odnosno navodi kriva imena koja ne postoje u Zagrebu, a isto tako ni u Karlovcu.

Navodni Držić, kao što se to vidi iz zapisnika, uopće ne će govoriti. Ključevi koji su pronađeni kod Držića ... otvaraju stan Šuput Rade, tj. jedan od njih i to onaj koji nosi broj 13. I to je dokaz da je zalazio i radio u stanu Šuputa i tzv. Držić a ne samo Kraš.

Neki su od njih međusobno suočeni, ali oni se tobože uopće ne poznaju. Pok. Kraš i Držić zalazili su stalno u prostorije DEP-a k ing. Bartolu Petroviču, te je u magazinu DEP-a obavljena inventarizacija, prigodom koje je ustanovljeno da je nestalo iz toga magazina 12 i po kila eksploziva, korde neustanovljeno koliko kao i 376 kapsla. U savezu s tim dostavljaju se naslovu i preslušni zapisnici osoba koje su u savezu s tim predmetom preslušane kao svjedoci.«[62]

OKRUŽNI KOMITET NA KORUDUNU

Odmah nakon pada sekretara Mjesnog komiteta Marijana Čavića Okružni je komitet o tome obavijestio CK KPH u Zagrebu. Stoga je CK 19. listopada uputio Okružnom komitetu pismo u kojem, među ostalim, kaže: »... Ako je vašem Operativnom rukovodstvu nemoguć opstanak u K. (arlovcu — dop. aut.) zbog pada Č (avića — dop. aut.), premjestite njegovo sjedište u oslobođenu zonu. U tom slučaju treba osigurati punktove za vezu s mjestima koja su izvan slobodne zone. Budite oprezni. Stari (Josip Kraš — op. aut.) i Slavko (Ivo Marinković — op. aut.) ne smiju pasti.«[63]

Pismo je pisano jedan dan nakon Krašove pogibije, o čemu CK još nije bio obaviješten. To pismo CK još počinje s »dragi drugovi«.

Nakon opisanih zbivanja u Karlovcu je od članova Operativnog rukovodstva ostao još samo Ivo Marinković. Zato četiri dana kasnije, 23. listopada, CK šalje Ivi Marinkoviću ovu poruku:

»Dragi druže, pismo smo vam poslali. Napisano je prije Papine (Krašove — op. aut.) smrti. Naše je mišljenje da-ti odeš na slob. teritorij i da sa V. i M. (Većom Holjevcem i Srećkom Manolom — op. aut.) i eventualno još sa nekim formiraš OK koji će tamo imati sjedište i odande držati kontakt org. (anizacijom — dop. aut.) ... To učini što prije da i tebe nebi uhvatili.. . Ostavi u K. (arlovcu — dop. aut.) odgovorne drugove za rad, uspostavi punkt i odmah pakuj.

S drug. poz.
Smrt fašizmu — sloboda narodu ***ćaća**®*[4]

[62] Izvještaj citiran u knjizi »Okrug Karlovac 1941« str. 243—245.
[65] Zbornik V. I., tom V, knjiga 1, dok. br. 71.
** AIHRPH, materijal OK KPH Karlovac, KP 186 — 1941.

Uskoro zatim sekretar OK Ivo Marinković napustio je Karlovac kao stalnu bazu i uspostavio sjedište Okružnog komiteta na Kordunu. U OK su pored Holjevca i Manole, koje spominje CK, ušli Nada Dimić, Milutin Baltić i dr Savo Zlatić.

Ivo Marinković je tih dana, nakon pada Čavića, za sekretara Mjesnog komiteta Karlovac postavio člana tog komiteta Stevu Gojaka, stolarskog radnika s Turnja i vrlo agilna komunista.

Karlovačka partijska organizacija ponovo je viđala rane i nastavljala rad. U tome je imala veliku pomoć Nade Dimić, neumorne djevojke, koja je uz najveće opasnosti često odlazila u Petrovu goru i vraćala se u Karlovac, držala kontakte s partijskim punktovima u gradu, prebacivala ljude i materijal na teren. Njena je aktivnost morala biti to veća jer je novi sekretar Mjesnog komiteta Stevo Gojak uhapšen vrlo brzo, već 2. studenog 1941.

Okružni je komitet opet morao rješavati pitanje sekretara karlovačkog Mjesnog komiteta. Na svojoj sjednici održanoj 11. i 12. studenog 1941. u Petrovoj gori OK je odlučio da za novog sekretara Mjesnog komiteta postavi Ivicu Tomšića, metalskog radnika i dotadašnjeg aktivista Narodne pomoći. Nakon te sjednice OK Ivo Marinković je napisao Ivici Tomšiću ovo pismo:

»Dragi druže,

Uslijed poznatih ti dogadaja, ostao je karlovački M. K. u kratkom razmaku vremena dva puta bez sekretara (Čavića i Gojaka — op. aut.). Kako je partijska organizacija u Karlovcu vrlo važna, to je potrebno da se u najkraće vrijeme odstrane sve posljedice udaraca koje nam je zadao klasni neprijatelj. Prije svega je potrebno da se popuni M. K. i da part, jedinice nastave svoj redovan partijski život. U tom cilju O. K. povjerava tebi popunjavanje M. K. i postavlja te u isto vrijeme za sekretara M. K.

Dragi druže, velika je čast koja te zapala, ali i velika je tvoja odgovornost pred Partijom i pred narodom — jer će o tvojoj agilnosti, požrtvovnosti i uopće 0 tvom radu ovisiti i stanje u partijskoj organizaciji u Karlovcu. Imaj stalno na umu da su u Karlovac kao u radnički centar uperene oči cijelog Korduna, Eanije, da partizani koji u svakodnevnim borbama s fašističkim okupatorima 1 ustaškim gadovima izlažu svoje živote za slobodu svog naroda s pravom očekuju da će i karlovački proleterijat doprinijeti svoj dio u svetoj borbi za nacionalnu nezavisnost i slobodu naroda ...«

Slijedeći pasus tog pisma u vezi s akcijama u gradu već je citiran u poglavlju« Signal za oružanu borbu« pa se ovdje ne ponavlja. Pismo završava napomenom:

»O. K. se nada da se nije prevario što je tebi povjerio tu časnu zadaću.

O svemu se usmeno sporazumi s drugaricom Milkom (Nadom Dimić — op. aut.) koja će ti dati sva potrebna objašnjenja.

Za O. K. K. P. H.
*Slavko**[65]

« AIHRPH, Fond II C/97.

U međuvremenu je Nada Dimić organizirala akciju oslobađanja Marijana Čavića iz ruku ustaške policije.

Nakon poznatog partizanskog upada u Karlovac okupatorska i ustaška vlast još su uznemirenije. Sad se više nisu osjećali sasvim sigurnima ni u Karlovcu. Provode najveće mjere sigurnosti i opreza, pojačavaju teror, a policija provodi još žešću hajku na komuniste i sve građane što im nisu bili po volji.

Nakon partizanskog upada u grad Nada Dimić izvijestila je CK 0 tome i usput u tom izvještaju opisuje stanje u gradu:

»... Ovih dana hapse u Karlovcu sve Srbe, Zidove, bivše članove URS-a 1 uopšte sve njima nepoćudne elemente. Uhapsili su do sada oko 250 ljudi, ljudi masovno bježe u šumu, a velike su teškoće za prebacivanje jer je K. (arlovac — dop. aut.) blokiran. Jedan je pobjegao iz blindiranog vagona, jer ih odmah šalju u Jasenovac. Danas hapse Hrvate u Mekušju i Kamenskom.«[66]

Policija je nastavljala potragu za ilegalcima i provodila niz preventivnih mjera. Među ostalim, policija otprema iz karlovačkih zatvora sve političke zatvorenike u zagrebačke zatvore. Slučaj je htio da su iz karlovačkog u zagrebački zatvor bili istovremeno sprovedeni Marijan Čavić i Stevo Gojak, dva sekretara Mjesnog komiteta uhapšenih u razmaku od svega 17 dana. štoviše, njih dvojica bila su prigodom transporta u Zagreb zajedno sklenuti, vezani istim lisičinama.

Usprkos udarcima što ih je policija zadala partijskoj organizaciji sredinom listopada, pa onda početkom studenoga, partijska se organizacija u Karlovcu i dalje održala. Funkcionirale su javke za vezu sa Zagrebom, Petrovom gorom i Gorskim kotarom. Rade punktovi za prebacivanje ljudi i materijala do partizana na Turnju, na Dubovcu, u Dugoj Resi i drugdje.

U prilikama kakve su bile u Karlovcu ni taj najkonspirativniji rad nije mogao ostati neotkriven za aktivnu policiju i agenture Gestapa, OVRE, UNS-a. Prije svega agenti su tragali za sumnjivom djevojkom koja se pojavljuje u gradu, na raznim mjestima, različito odjevena, pod različitim imenima.

Kad je posljednji put potkraj studenog boravila na Kordunu, Okružni je komitet branio Nadi Dimić da ponovo ide u Karlovac jer je i Nada znala da policija za njom traga. Otišla je ipak na osobno inzistiranje da u gradu ima obaviti još neke poslove. Tih je dana u gradu posjećivala partijske javke, prenosila materijal i lijekove, odvodila ljude na vezu koja će ih preko Duge Rese prebacivati u partizane.

U ruke policije pala je 3. prosinca 1941. Toga je dana Nada nekoliko puta odlazila iz grada u predgrađe Dubovac i odvela nekoliko ljudi na vezu koja će ih prebaciti na Kordun. Poslije podne ponovo je krenula zajedno s Mirom Čuić. Nada je Miru vodila na vezu da je prebaci na

slobodni teritorij. Mira je bila žena Žarka Ćuica koji je mjesec dana ranije poginuo u napadu na Talijane u Plavca Dragi. Mira je sad namjeravala da ode na slobodni teritorij, da sazna pojedinosti o njegovoj smrti i da mu eventualno posjeti grob. Tražila je propusnicu s motivacijom da su joj u stanu u Vojniću, gdje je Žarko bio učitelj, ostale stvari koje je htjela dopremiti u Karlovac, ali je nisu pustili.

»... Sve sam to ispričala Nadi koju sam znala kao 'Ankicu' i 'Malu' a k nama je često dolazila. Prespavala bi kod nas, donosila i odnosila pakete, držala sastanke s ljudima. Znala sam da je ilegalac, da odlzi u Petrovu goru, ali je nikad nisam pitala kako joj je pravo ime. Mama se često bojala kad je vidjela Nadu čas odjevenu u seljačku, čas u građansku odjeću, kako dolazi s paketima ili s nepoznatim ljudima. Umirivala sam je i mama je uvijek razumjela .. .«[67]

Nada i Mira pošle su prema vezi na Dubovcu. Ali očito je da su agenti motrili taj predio grada. Kad su se nakon kratkog dogovora rastale, Mira je krenula prema šumi Kozjači, a Nada nazad prema gradu. Zbivanja nakon toga Mira opisuje ovko:

»Tek što sam krenula zaustavio me neki muškarac. Pitao me je kuda namjeravam i što sam razgovarala s onom ženom. Uplašila sam se, ali sam uspjela reći da idem u šetnju i da sam onu ženu slučajno srela. Na to je muškarac naredio da se ne mičem ... Okrenula sam se za Nadom, koja je bila jedva stotinu metara od mene. Vidjela sam kako i njoj prilazi neki muškarac. Trenutak kasnije opalio je pištolj. Nada je počela bježati preko polja prema groblju i Kozjači, ali su je stigli... Nikad je više nisam vidjela . . .«®[7a]

Na zahtjev da se legitimira Nada je iz torbice izvukla revolver i ubila agenta Ivana Baršića i drugoga ranila. U blizini su se nakon toga našli i talijanski vojnici, priskočili su, i Nada je bila uhvaćena.[68]

U njenim dokumentima pisalo je: Ankica Vinek. To je sve što je policija o njoj saznala. Na sva pitanja policijskih istražitelja odgovarala je grobnom šutnjom. Ta agilna i smiona djevojka jedva je napunila 18 godina. Početak rata i okupaciju ta mlada Ličanka iz Divosela provodi među komunistima Siska, a kad je 22. lipnja formiran Sisački partizanski odred, i ona postaje borac tog prvog odreda u nas. Ali potrebe su zahtijevale da ostavi pušku i da se vrati u okupirani Sisak radi veza između komunista u gradu i onih u Odredu. Otkrivaju je i hapse. Ustaše je sprovode u Zagreb, ali Nada na putu ispija otrov, policija je otprema u bolnicu, jer ne želi da umre. Nadaju se da će od nje iznuditi priznanja. Zagrebački komunisti organiziraju njen bijeg, i tako dolazi na Kordun. A iz Korduna opet ü okupirani grad, u Karlovac, s istim i sličnim zada-

[87] Kazivanje Mire Čuić, HAK KA — 2/105.
[67a] HAK KA — 2/105.
[68] HAK KA — 3/280.

cima kao i prije prvog hapšenja. Nakon četveromjesečne policijske istrage u kojoj nije izgovorila ni riječi, ni svog imena, odvedena je u logor, gdje je likvidirana.

Još nekoliko dana prije hapšenja Nada Dimić zamolila je Bracu Wohalskog da joj iz Zagreba donese boju za kosu kako bi promijenila izgled i zavarala policiju. Noć uoči hapšenja spavala je kod Mare Bosiljevac-Horvatić u Dugoj Resi, preko koga punkta su išle veze za Kordun. Mara kaže da je s Nadom razgovarala dugo u noć i da joj je Nada povjerila da ima osjećaj da će pasti u ruke policije. Ipak je ujutro krenula za poslovima koje je odlučila da obavi. Kad je Mara čula da je u Karlovcu netko uhapšen i da je bilo pucnjave, instinktivno je osjetila da se radi o Nadi Dimić. Otišla je u Karlovac i stupila u vezu s Bracom Wohalskym koji joj je to potvrdio. Sam Wohalsky opisuje pomoć koju mu je tom prilikom pružila Mara i njen muž Ivica Horvatić:

»Hapšenjem Nade Dimić nastala je teška situacija za mene, jer su u to vrijeme sve veze prema Petrovoj gori išle preko nje. Sada je ta veza prekinuta, a u stanu je zaostalo puno raznovrsnog tehničkog i sanitetskog materijala, te oružja i eksploziva. Situaciju mi je olakšao jedan željezničar iz Duge Rese koji je dolazio svake druge večeri sam ili sa ženom, i u koferima odnosio materijal. Mislim da se zvao Horvatić. Jedan dio eksploziva morao sam čak zakopati kraj jedne kuće kod groblja. U toj teškoj situaciji otputovao sam u Zagreb, povezao se sa drugom Popovićem i objasnio mu situaciju nastalu padom drugarice Nade. Kako se kod mene nalazio novac i blagajnički spisak, rekao mi je da to predam drugarici Ruži Stazić-Feldman. Međutim, tražio sam je uzalud dva dana, ponedjeljak i utorak, nije je bilo u Karlovcu. U srijedu 10. XII 1941. bio sam i ja uhapšen. Prilikom premetačine uz zaostali materijal policija je pronašla i sve stvari Nade Dimić.«[69]

Nakon hapšenja Nade Dimić i Mire Čuić, proširila se provala organizacije u gradu. Uhapšen je i sekretar Mjesnog komiteta Ivica Tomšić, u nepunih 50 dana i treći sekretar koga je uhapsila policija u Karlovcu. Uhapšeni su i Vika Hrovat i Milan Malešević, koji su držali partijske javke u knjižari »Atheneum« i u obućarskoj radionici u Gajevoj ulici, a nakon toga pala je i treća javka kod Wohalskog. Uhapšeni su i Rudo Balon i Matija Filipović, aktivisti u Narodnoj pomoći, Boris Balaš i još neki drugi, a nešto kasnije i apotekar Marijan Oršanić, iz čije ljekarne se pribavljao sanitetski materijal za partizanske potrebe. Policija je pokušala uhapsiti i njegovu suprugu Zlatu Vejvodu-Oršanić. Na oslobođeni teritorij uspjeli su se pravovremeno prebaciti Nada Drakulić i Mato Skrljan, zatim nešto kasnije, u jeku tih hapšenja, i Nevenka Trkulja-Manola, aktivist iz Narodne pomoći, i još neki drugi.

" **HAK KA — 1/41.**

0 toj provali u Karlovcu pisao je Glavni štab PO Hrvatske 26. XII 1941. Centralnom komitetu ovo:

»Po obavještenju OK u Karlovcu se provala proširila. Drugarica Milka (Nada Dimić — op. aut.) s Grgom (Marijanom Čavićem — op. aut.) otpremljeni su u Zagreb. Svileni (Wohalsky — op. aut.) je pao. Pao i sekretar (misli se na Ivicu Tomšića — op. aut.) pa se doktor (Savo Zlatić — op. aut.) boji da je i vaša javka pala (za koju znade Svileni). Više je ljudi pobjeglo u Petrovu goru. Uglavnom je na policiji pričala Mira (Čuić — op. aut.) iz Naroma (kratica za Narodnu pomoć — op. aut.). Nisu je niti tukli. Uslijed toga još i one stvari nama upućene leže na jednom mjestu i imamo muke da do njih dopremo .. .«[70]

Tako je karlovačka partijska organizacija pretrpjela još jedan težak udarac što joj ga je u borbi zadao neprijatelj u proteklih osam mjeseci okupacije, u osam mjeseci u kojima je provodila pripreme za oružanu borbu i zatim, svojim specifičnim položajem i zadacima, sudjelovala u ustanku i narodnooslobodilačkoj borbi.

1 pored svih hapšenja i ubojstava krajem 1941. i početkom 1942. godine u gradu Karlovcu djelovalo je 5 partijskih ćelija s 23 člana Partije i nekoliko organizacija Skoja s 34 člana. U širem području, uključujući Dugu Resu i ostale dijelove karlovačkog kotara, djelovalo je u to vrijeme 12 partijskih ćelija s 56 članova KP, kojima je rukovodio Mjesni komitet KPH Karlovac.

U pripremi za Drugu okružnu partijsku konferenciju Okružni komitet KPH Karlovac napisao je 21. veljače 1942. direktivno pismo kotarskim komitetima s analizom političke situacije, u kome među ostalim kaže: »... treba stalno ukazivati na žilavu borbu proletarijata u gradovima Hrvatske (Zagreb, Karlovac gdje je borba započela ranije nego na Kordunu, Split, Sušak itd.) protiv fašista i ustaša.«[71]

[70] Zbornik V. I., tom V, knjiga 2, dok. br. 100
[71] AIHRPH, KP 187 — I — III 1942.

Košta Nađ

NEKA SJEĆANJA NA BORAVAK U KARLOVCU, NA KORDUNU, U GORSKOM KOTARU I LICI 1941. GODINE

Nekako u početku druge polovine jula doputovao sam u Zagreb iz Njemačke poznatim kanalom kuda su se prebacivali španski borci. Kako nisam imao odgovarajuće isprave, odmah poslije prijelaza njemačko-NDH-ovske granice u blizini Zagreba uhapšen sam od granične policije, koja me je sprovela u Zagreb. Smjestili su me u sudski zatvor i optužili za ilegalan prijelaz granice. Tada sam bio iako mršav i iscrpljen. Mislim da nisam imao ni pedeset kilograma. Uz to sam imao neke čireve po tijelu koji su krvarili. Našavši se u rukama policije, odmah sam počeo da glumim teška tuberkuloznog bolesnika. U zatvoru sam izjavio da sam bio u Njemačkoj na radu i da sam se razbolio od tbc te da pljujem krv, što se i na meni moglo lako vidjeti. Naime, krvarenje iz čireva iskoristio sam za maskiranje pljuvanja od tbc. Krvarenje i moj izgled bili su uvjerljivi činovnicima suda pa su se potrudili da me što prije puste, vjerovatno uplašeni da im ne umrem u zatvoru. Sjećam se dobro usplahirenog čuvara. Vikao je: »Umrije čovjek!«

Isti sam dan pušten iz zatvora. Sud me je kaznio sa sedam dana zatvora za nedozvoljen prijelaz granice. Kaznu je trebalo da izdržavam poslije ozdravljenja. Imao sam sreću da su me predali sudu koji nije raspolagao podacima o mom ranijem djelovanju u Zagrebu i u Španiji.

Odmah poslije izlaska iz zatvora uputio sam se na partijsku vezu kod Štefice, sestre Izidora Štroka, gdje sam našao nekoliko naših drugova koji su tih dana stigli kao i ja iz Njemačke. Sjećam se dobro da sam se tu ponovo susreo s Kvederom i Lekićem. Već drugi dan imao sam sastanak s Vlpdom Popovićem. On mi je saopćio adresu ilegalnog stana u kom je trebalo da čekam dok mi se urede dokumenti. Vlado mi je rekao da će me, čim budu gotovi »uredni lični dokumenti«, uputiti na teren izvan Zagreba. Tada još nisam znao kamo će me uputiti.

U »svom novom stanu« uglavnom sam se odmarao. Usput sam posvršavao i neke lične poslove. Imao sam još jedan sastanak s Vladom Popovićem. Tada mi je rekao da su dokumenti gotovi i da je sve obezbijeđeno za moj izlazak iz Zagreba. Vlado mi je rekao da idem u Karlovac i da se javim Josipu Krašu, kome je trebalo da pomažem u organizaciji ustanka. Sjećam se dobro da mi je Vlado rekao da sam član Vojnog komiteta i da kao takav dejstvujem. Ne sjećam se tačno o kojem se komitetu radi, da li Hrvatske ili nekom drugom, ali znam da to tada nije ni bilo precizirano u našim odnosima. Na kraju mi je Vlado dao javku žene na željezničkoj stanici koja se brinula za moj odlazak iz Zagreba.

Spremio sam se i u zakazano vrijeme stigao na željezničku stanicu. Odmah sam našao rečenu vezu. Djevojka koja me je sačekala predstavila se kao Olga. Ne znam da li je to pravo ili ilegalno ime. Inače je moj stav bio i do tada čvrsto ustaljen da se za imena ne interesujem u uslovima ilegalnog djelovanja. Olga je posvršavala sve poslove vezane za moj odlazak. Donijela mi je »uredne« dokumente i kupila vozne karte. Putovali smo istim vlakom, ali odvojeno. Moja legitimacija glasila je na »odžačara« Štimca. Odmah sam primijetio da nije najspretnije urađena, pa me je to malo zabrinjavalo.

Sa željezničke stanice u Karlovcu Olga me je odvela do knjižare — mislim da se zvala Atheneum. Tu me je upoznala s jednom ženom. Oprostio sam se od Olge i odmah se uputio s novom poznanicom u park, gdje me povezuje s jednom ženom koja je imala dijete u dječjim kolicima. Sjećam se toliko da je to bila žena oficira Jugoslavenske vojske koji se tada nalazio u zarobljeništvu u Njemačkoj. Ta me je žena povezala s Josipom Krašem.

Susret s Krašem bio je vrlo srdačan, kao da smo stari dobri znanci. On mi se jako obradovao. Odmah me je odveo u stan inž. Bartola Petroviča. Bilo je to početkom augusta, koliko se sjećam, između četvrtog i šestog. Kraš me je u osnovnim crtama upoznao sa situacijom u Karlovcu i okolini. Sjećam se da mi je najviše govorio o teškoćama u kojima se našla partijska organizacija poslije masovnijih hapšenja. Upravo nekoliko dana prije moga dolaska u Karlovcu je izvršeno masovnije hapšenje komunista, skojevaca i simpatizera, mahom članova udarnih grupa. Kraš mi je rekao da ćemo zajednički morati mnogo raditi na povezivanju komunista, naročito na povezivanju članova udarnih grupa, njihovoj organizaciji i upućivanju na akcije. Koliko se sjećam, Kraš je tada težište bacao na upućivanje većeg broja članova udarnih grupa izvan Karlovca, na Kordun i u druge krajeve, ali i na organizaciju novih grupa koje bi nastavile s izvođenjem diverzantskih i drugih akcija u gradu i neposrednoj okolini.

S Krašem sam razgovarao o čitavom nizu problema koji su tada pritiskivali Karlovac, posebno o strijeljanju aktivista i teroru koji je postajao sve žešći. Sjećam se dobro naših diskusija o problemu Srba i Jevreja. Pored hapšenja i ubijanja ustaše su tada nasilno iseljavale Srbe u Srbiju, a neki su i sami bježali tamo, smatrajući to jedinim izlazom. Među Srbima

bilo je dosta članova Partije. Njihov je odlazak znatno uticao na slabljenje organizacije u gradu. Naš je zadatak bio da to spriječimo. A tu je bilo dosta teškoća. Trebalo je spasavati ne samo članove Partije već i njihove porodice, i druge, a upućivanje izvan grada bilo je skopčano s mnogo teškoća ...

U stanu Bartola Petroviča ostao sam nekoliko dana. Tu sam samo spavao. Preko dana sam djelovao u gradu ili u neposrednoj okolini. Kako je policijski čas počinjao dosta rano, mada smo ga mi znali i prekoračivati, ostajalo je dosta vremena za noćne diskusije s Bartolom ili drugovima, koji su svakodnevno svraćali tu na spavanje, ponekad i čitava grupa. Sjećam se da je bilo pet-šest željeznih kreveta koji su bili ponekad svi zauzeti. Bartol nas je upozoravao na opasnost od tako masovnog korišćenja stana. Više nam je puta govorio da je normalno da će jednog dana stan biti provaljen pri takvim uslovima korišćenja. A mi kao gosti nismo se uvijek pridržavali strogo pravila konspiracije, što se upravo tada tražilo, s obzirom na pojačani teror ustaša i okupatora. Karlovac je ipak mali grad u kojem se lako uočavalo kretanje ljudi. A mi smo znali koji put da upadnemo u stan i poslije policijskog časa — nekad opravdano, a nekad možda i neopravdano. I sam sam osjećao opravdanost Bartolovih upozorenja. Međutim, iako sam bio svjestan opasnosti, ja sam se u tom stanu osjećao najsigurnije. Sjećam se dobro neugodnih momenata dok sam polazio na spavanje. Ali čim sam ušao u stan, osjetio sam se kao kod svoje kuće. Inače sam s Bartolom znao dugo da razgovaram o situaciji, perspektivi razvoja našeg pokreta itd. On je na mene ostavio utisak vrlo mirna i staložena čovjeka. Radio je bez nervoze. Bio je siguran u postavke i u ono što radi.

Boraveći u Karlovcu i radeći na organizaciji udarnih grupa i povezivanju partijskih organizacija, susreo sam mnogo ljudi. Neki od njih ostali su mi duboko usječeni u pamćenje. Poseban utisak ostavio je na me Ivo Marinković. Inteligentan i vrlo ozbiljan, ulijevao je povjerenje i sigurnost. Primijetio sam da je sve radio vrlo smišljeno. Prosto je bježao od improvizacija. A ni drugima ih nije dozvoljavao. Posao je svršavao vrlo pedantno. U njega se moglo sa sigurnošću pouzdavati. Volio je tačnost do sekunde. Sjećam se da je bilo slučajeva kad nije čekao ni minute ako je ko zakasnio na sastanak.

Susret s Nadom Dimić impresionirao me je. Bila je draga po ljepoti i simpatičnosti u susretima, ali je mnogo više impresionirala svojom neobičnom hrabrošću i entuzijazmom aktiviste. Stalno je bila u pokretu: čas je bila u gradu, čas na Kordunu ili negdje drugdje, ali se nikad na njoj nije mogao primijetiti umor. Nama je bila posebno uočljiva njena umješnost u prerušavanju. Bila je pravi majstor u izboru garderobe — od građanske do seljačke. Sjećam se dobro kada je išla na Kordun prerušena u kordunašku seljančicu. Čak i onaj ko je dobro poznaje, u prvi mah fobija utisak da je pred njim seoska djevojka sa Korduna. Inače je ona najviše radila na povezivanju punktova. Putovala je na sve strane — vozom, autobusom, kolima i pješke. Bila je to hrabra, vrlo hrabra djevojka...

S Krašem sam najviše radio i često smo išli zajedno na sastanke. A sastanaka je znalo biti i više u toku dana. To su sastanci sa dvojicom, trojicom, četvoricom — rijetko sa više ljudi. Radilo se brzo. Ponekad je sastanak trajao samo nekoliko minuta, toliko koliko je potrebno da se ukaže ko se s kim treba da poveže i koji zadatak da izvrši. Išao sam i sam na više takvih sastanaka. S Krašem sam se od početka posebno sprijateljio. Smatrao sam ga vrlo čvrstim komunistom i čovjekom koji zna samo za KP, koji se cijelim svojim bičem posvetio njoj i njenoj borbi. Čak je u tome prelazio uobičajene granice. Nije znao za odmor i opasnost. Išao je sa sastanka na sastanak, izlažući se često i velikim opasnostima. Imponovala mi je njegova smionost, mada je ponekad bila i nepotrebna, jer se izlagao opasnostima koje su se nužno morale izbjegavati. Ne znam prave motive, ali sam se i ja Krašu od prvog dana svidio. Imao je u me puno povjerenje, i to nije krio da mi kaže. Nastojao je da ostanem što duže u saradnji s njim. Najviše ga je interesovalo koliko mogu pomoći pokretu u prenošenju iskustava iz španskog građanskog rata, posebno u vojnoj organizaciji.

U Karlovcu sam se u početku sreo sa Stjepanom Milašinčićem Šiljom. Poznavao sam ga dobro iz Španije kao vrlo smiona borca i rukovodioca i radovao sam se susretu s njim. Međutim, on je zbog neposredne opasnosti, jer je bio poznat, morao napustiti Karlovac i otići na Kordun. U Karlovcu sam imao prilike da se sretnem i sa Ilijom Harišem Gromovnikom. Za me je on doznao od Kraša i pozvao me da obiđem njegovu diverzansku grupu. Odmah sam se odazvao. Bila je to grupa ilegalaca izvan grada u podnožju šume, mislim kod Dubovca. Bili su naoružani. Ilija ih je spremao za diverzije. Imali su nešto eksploziva. Sjećam se da mi je Ilija rekao da će najprije pokušati udar na prugu. Nisam zapamtio ni jednog iz grupe niti sam poslije čuo što su činili, ali su tada na me ostavili utisak ljudi spremnih da izvrše svaki zadatak.

U toku boravka u Karlovcu jedne večeri u razgovoru s Krašem ispostavilo se da bi trebalo provjeriti razne glasine koje kruže o Petrovoj gori. Naime, glasina o Petrovoj gori i drugim krajevima bilo je tada napretek. Među njima je bilo najviše onih fantastičnih. Kraš mi je tada pričao da je sa više strana dobio vijest da se na Petrovoj gori nalazi »silna« vojska, navodno ostaci Jugoslavenske vojske, da su se tamo spustili sovjetski padobranci i slično. Ja sam izrazio sumnju u sve te vijesti koje su kružile, smatrajući ih isključivo plodom mašte ili želje. I Kraš nije vjerovao u njih, ali njihovo uporno prenošenje kopkalo ga je, pa smo se dogovorili da ja pođem u Topusko i V. Kladušu da ih provjerim, da usput obiđem neke partijske organizacije i izvidim inače situaciju.

Tako je došlo do mog puta u Topusko. Putovao sam vozom do željezničke stanice Topusko. Tu sam sjeo u fijaker i odvezao se do Topuskog. Na željezničkoj stanici i u mjestu vrzmalo se dosta vojnika, a među njima najviše ustaša. Nisam se osjećao najlagodnije — zbog svoje legiti-

macije. Ustaše su pratile sve one koji su sišli s voza. Jedan je prišao »mome» fijakeru i nezgrapno se proderao na kočijaša:

— Ko ti je ovaj?

Da ne bih petljao s legitimacijom, odmah sam intervenisao.

— Zar ne vidite da sam bolestan i da idem u banju. Nego, recite vi meni hoću li moći naći smještaj? Prijeko mi je potrebno da odmah počnem s liječenjem. Možda i vi znate gdje bih se mogao ugodno smjestiti.

Da bih izgledao što uvjerljiviji, dugo sam izlazio iz fijakera, sav se tresući.

Ustaši sam, šta li, izgledao uvjerljiv. Bar mi se tako učinilo. Samo ie odmahnuo glavom promrmljavši glasno ali kao više za se:

— Topusko je puno vojske. Ima ih i u banji. A ko će mu znati!? Idi pa probaj. Možda ćeš i naći. Kud mene vojnika da nadeš da ti tražim smještaj.

Bio sam zadovoljan da se susret tako završio. U Topusko sam stigao sretno i bez teškoća sam našao partijsku vezu na koju me je uputio Kraš. Nisam dobio precizne vijesti, ali je bilo jasno da su pomenute glasine bile samo plod mašte. Nekako isti dan produžio sam autobusom u Veliku Kladušu. Kraš mi je dao partijsku javku u apoteci. Čini mi se da su toga čovjeka zvali Braco. Odmah sam ga pronašao. Razgovarali smo poduže. On je bio bolje informisan. Rekao mi je da u Petrovoj gori ima ljudi koji se kriju od ustaša. Glasine o sovjetskim padobrancima i Jugoslavenskoj vojsci su izmišljene. On zna da tamo postoji jedan manji partizanski odred koji je dobro naoružan. Čini mi se da mi je rekao da njime rukovodi Stanko Opačić Ćanica, komunista i istaknutiji čovjek tog kraja. Za taj odred on je bio siguran da postoji, a govorio mi je da ima još grupa koje su u fazi organizacije, ali da on nema detaljnijih podataka. Upoznao •me je još sa nizom dogadaja koji su se zbili u tom kraju. Ja sam bio zadovoljan vijestima. Krenuo sam istim putem u Karlovac i odmah potražio Kraša.

Ispričao sam mu sve o svom putu. U razgovoru me je upoznao s novostima i rekao mi da je i on dobio nešto podrobnije podatke o događajima na Kordunu. Između ostalog govorio mi je i o Kirinskoj republici. U razgovoru o tome složio sam se s prijedlogom Kraša da pođem u Sjeničak i pomognem u radu tamošnje partijske organizacije. Kraš je bio posebno zainteresovan za taj moj put, smatrajući da će biti uspješan, s obzirom na popularnost toga kraja u prikupljanju pomoći za španske borce dok su se nalazili u logorima u Francuskoj.

Zajedno smo na biciklima, ja i Kraš, krenuli u Sjeničak. Kraš me je u Sjeničaku upoznao s Brankom Nikolišem, kod kojeg sam i odsjeo. A Kraš se vratio u Karlovac.

S Brankom Nikolišem i s ostalima u Sjeničaku i okolnim selima s kojim sam se sretao, postao sam vrlo brzo blizak. Oni su me primili -vrlo srdačno, posebno Branko Nikoliš. Najviše ih je oduševljavalo to

što sam im odmah ispričao o njihovoj pomoći koju su nam slali u logor u Francuskoj. Oni su sravnjivali moju priču s onim što su dobro znali: koliko su pomoći slali. Bilo im je neobično drago što španski borci znaju ko im je slao pomoć i što su oni tu pomoć cijenili. A pomoć Sjeničaka i okoline španskim borcima nije bila mala. Oni su bili ponosni na to. Mi to nikada ne možemo zaboraviti, jer nam je njihova pomoć dobro došla i kao dopuna našoj ishrani i odjeći i, posebno, kao podrška onoga zašto smo se borili. Ja sam se dobro sjećao gomile paketa koje smo dobijali iz Sjeničaka. Isto tako i pisama. Znam da je više paketa upućivano na ime. I ja sam na svoje ime dobio više takvih paketa. Sada sam imao prilike da im o svemu tome pričam, a uvjerio sam se da su oni zaista znali za mnoga naša imena, medu kojima i moje. Upravo njima je to posebno prijalo da vide u svojoj sredini čovjeka koga su znali samo po imenu, ili su možda znali, a nisu vjerovali da taj čovjek zaista i postoji. Čini mi se da je to bilo presudno u našem tako brzom i bliskom zbližavanju.

Branko je bio u svom kraju popularan. Ljudi su ga poštivali. Mnogo je radio za naš pokret. Možda je bilo nekih njegovih stavova s kojima se ja ne bih složio, ali je za mene bilo i ostalo bitno to da smo se mi međusobno zaista poštivali i cijenili i da me je uglavnom on povezivao s ljudima u selima. On je dobro poznavao velik broj ljudi i nije žalio truda da me s mnogima od njih upozna i poveže. Kod njega sam se osjećao kao u svojoj kući. Tu sam spavao i hranio se. Volio sam često ujutro, gotovo svako jutro, da odem u njegovu baštu da se osvježim paradajzom. Nisam toliko ni izbirao koji je zreliji. Uživao sam da ih jedem kao da su jabuke.

U Sjeničaku sam ostao desetak dana. Ne sjećam se tačno, možda je to bilo i koji dan više, jer dani su mi prolazili gotovo neprimjetno. Svaki sam dan išao na sastanke, bilo u Sjeničak, bilo u druga sela. Tamo to nije bilo kao u Karlovcu. Sela su bila gotovo slobodna iako su se svuda okolo nalazili neprijateljski garnizoni, a saobraćajnicama krstarile njihove patrole. Na skupovima je uvijek bilo više ljudi. Sjećam se dobro: do 40, pa i više. Neki put ostajali bi i do dugo u noć. Pričalo se o svemu. Te ljude, željne znanja, sve je interesovalo. Ja sam im najčešće pričao o borbi u Španiji, a iznosio sam i poglede na svjetska zbivanja. Ja sam uvijek imao utisak da su me rado slušali. A taj utisak ostao je i za ostale govornike: bilo da se radilo o svjetskoj situaciji, bilo o njihovim problemima.

S Brankom Nikolišem ili Milom Martinovićem obilazio sam partijske organizacije i formirao nove. Radili smo na organiziranju vojnih jedinica i drugih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta. U tim je selima vrelo tada kao u košnici. Težilo se da se sve uvuče u pokret, a teškoća je bilo dosta. Iz toga kraja nedavno je stradalo oko 1200 ljudi, koje su ustaše na prijevaru uhvatile i odmah zatim na zvjerski način pobile u Glini i na drugim mjestima. Ta se rana teško liječila. Gubitak u ljudima nije se mogao nadoknaditi. Onda — tu je pitanje oružja. Oni ga gotovo nisu imali. A dobrovoljaca je bilo.

Sjećam se dobro susreta s odredom »Štipan« koji je vodio Nikola Vidović. Dvojak je to utisak. Nikoliš i Martinović ugovorili su naš susret i obavijestili Odred o mom dolasku. Oni su me čak dočekali vojnički. Prvi me susret fascinirao. Prvi put u Jugoslaviji ugledao sam prave partizane s petokrakim zvijezdama. Bilo ih je svega sedam. Naoružani puškama odavali su utisak čvrsto vezane grupe. Mislim da su sve bili mladi momci, jaki i zdravi. Iz očiju sam mogao da pročitam koliko su vezani za Nikolu Vidovića i spremni da izvrše svaki njegov zadatak. Možda sam očekivao veći odred. Ne sjećam se tačno tog utiska, mada je i on bio prisutan, ali sam siguran da sam, posmatrajući te snažne i kršne momke, osjetio u sebi veliku snagu. Dobio sam jedno posebno pouzdanje: da se s takvim momcima može ratovati. Dugo sam razgovarao s borcima. Rekli su mi i svoja imena. Čini mi se da sam ih negdje i zabilježio. U nekoliko susreta poslije rata s Nikolom Vidovićem interesovao sam se za sudbinu tih boraca i uvijek mi je bilo drago što moj prvi utisak o njima nije bio iznevjeren. Tada sam posebno razgovarao s Nikolom Vidovićem. Nikola je bio vrlo odsječan. Imao sam utisak da je primao svaki moj savjet. Bio sam oduševljen Odredom. Ne znam koliko i šta sam im sve rekao, ali mi je Nikola nekoliko puta ponovio da je njemu lično, a i svima ostalima, mnogo koristio razgovor sa mnom.

Sjećam se detalja razgovora o stvaranju baze odreda u narodu. Ja nisam znao detalje njihovog kretanja do tada i način života. To mi je otkrio jedan detalj. Kada smo se bolje upoznali i zašli u šire razgovore, borci su s vremena na vrijeme brali šljive i jeli ih sa slašću. Šljive su bile tek u zrenju, ali se to nije osjećalo. To je bio povod da razgovaramo 0 njihovoj ishrani. Tu sam i doznao da su se često kretali samo po šumi. A događalo se da su se i krili od seljaka. Iskoristio sam taj podatak da razgovaramo ozbiljno o problemu stvaranja baze u narodu. Iznio sam im svoje primjedbe na takav način života i insistirao na tome da moraju da stvaraju bazu u selu, organizuju dobru ishranu, itd. Dobio sam utisak da su me razumjeli i da su i sami shvatili nužnost onog što sam im govorio. Oprostio sam se s Odredom i ponio sobom najljepše utiske Vjerovao sam da se u tom kraju može uspješno da stvara vojska.

Naime, ja sam taj utisak imao i prije susreta s njima, ali je on sada bio pouzdan. Obilazeći sela, doznao sam za stepen spremnosti naroda za borbu. A taj stepen je bio vrlo visok. Svuda kuda sam prolazio, ljudi su jasno izražavali spremnost za borbu, posebno spremnost da brane svoje domove. Ali mnogočega je nedostajalo, prije svega oružja i organizacije. Za oružje smo bili načisto da ga treba oteti od neprijatelja, a organizaciju je trebalo stvarati. Mi smo upravo radili na tome. Ne znam koliko sam 1 ja u tome pomogao, ali sam zaista u toku cijelog rata s velikim interesovanjem pratio zbivanja na Kordunu. A moram naglasiti i to da sam otišao iz toga kraja s najljepšim uspomenama na narod i njegove komuniste, koji su se nesebično zalagali da ga organizuju i vode kroz borbu.

Nekoliko dana pred odlazak iz Sjeničaka desilo se nešto čega se također dobro sjećam. Dok sam razgovarao s Brankom, naišla je jedna

oružnička patrola. Bilo je to više iznenadno. Vjerovatno sam bio malo uznemiren kada me je Branko upozorio da se ne plašim jer da je to njemu dobro poznat, čini mi se da je rekao narednik, te da je vrlo čestit čovjek. No, ipak poslije toga dogovorili smo se da predem u školu kod učitelja Mile Martinoviča. Zaključili smo da je tu sigurnije jer je kuća Brankova bila pored puta, a škola je bila dalje i lakše je bilo izbjeći eventualnoj opasnosti. Mile je bio ozbiljan i izgrađen komunista: znao je što hoće. S njim sam i do tada gotovo svakodnevno radio, pa mi premještanje k njemu nije predstavljalo neku teškoću.

U toku svoga boravka u Sjeničaku susreo sam se sa Srećkom Manolom. Dugo smo raspravljali o problemima organizacije partizanskih odreda na Kordunu i o drugim problemima. Pouzdano se ne mogu sjetiti mjesta ni datuma našeg susreta.

Na poruku Kraša vratio sam se u Karlovac. Sada sam imao mnogo toga da ispričam Krašu o svom boravku u Sjeničaku i okolnim selima. Kraš mi je saopćio da su OK i Operativno rukovodstvo za Okrug Karlovac odlučili da idem u Gorski kotar i Hrvatsko primorje. Rekao mi je da su mene predvidjeli za komandanta, a Ivu Vejvodu za komesara. Složio sam se s njihovom odlukom. Oni su se već bili pobrinuli za obezbjeđenje našeg puta.

Kako je Ivo Vejvoda poznavao te krajeve i mentalitet ljudi, to sam se više i oslonio na nj. Krenuli smo istim vozom iz Karlovca u Ogulin. Tamo smo se javili uredno na datu nam partijsku javku. Bila je to jedna djevojka s ružom u ruci. Čini mi se da je imala i neke novine pri sebi. Ime djevojke ni tada nisam znao. Ona nas je vodila uz jedan brijeg na slijedeću partijsku vezu. Usput smo sretali pojedince i grupe drvosječa. Kretali smo se slobodno i bez neke bojazni ulazili u razgovor s njima. Da se upustimo u razgovor, pomoglo nam je i to što smo bili odjeveni građanski i držali se zaista prijateljski i saosjećali s njima kada su nam izlagali svoju zabrinutost u vezi s položajem izazvanim terorom ustaša. Nas je interesovalo njihovo raspoloženje za borbu, pa smo u tom smislu i nastojali da započinjemo razgovor. Mada je bilo nepovjerenja i ustezanja, sumnjičavost u to ko smo i što smo — nismo li špijuni i slično — ipak ih je bilo dosta koji su nam otvoreno iznosili svoja gledišta. Iz svega što smo na putu mogli da čujemo zaključili smo da je raspoloženje za borbu tu. Ja sam posebno stekao čvrst utisak da su ti ljudi ne samo spremni za borbu već da su i vrlo odlučni i da se od njih može stvarati odlična vojska. Taj sam utisak potvrdio i na slijedećem skupu.

Djevojka nas je dovela do jednog zbjega. Tu su se nalazili samo muškarci, kojima su uveče žene donosile večeru. Počastili su i nas. Dalo se primijetiti da nas neki ne prihvataju baš prijateljski. Ali smo mi uspjeli vrlo brzo da se zbližimo. Sjećam se da sam imao nekog sitniša u novcu i davao ga djeci, pa je i to pomoglo zbližavanju. Ostao mi je u pamćenju jedan vrlo otresit momak, čije sam ime zaboravio. Kasnije sam doznao da je poginuo u ratu kao komandant bataljona. On je bio vrlo otvoren

i jasno je izražavao spremnost za borbu. Iz razgovora sam stekao utisak da tu postoje ljudi koji su odlučno za borbu, ali da mora za to postojati i organizacija koja će te ljude povesti u borbu. Međutim, tu je situacija nešto bila drukčija.

Ubrzo je došlo do drukčijeg obrta. Koliko se sjećam, djevojka koja nas je dovela predala nas je datoj joj partijskoj vezi. Međutim, ispostavilo se da nas ta partijska veza ne prihvata. Nisu mi poznati detalji daljeg procesa toga slučaja. Sjećam se toliko da su se ljudi s kcjima smo razgovarali počeli razilaziti na spavanje, što je bilo i razumljivo. Nama je jedan od prisutnih, a ja mislim da je on bio dobro upoznat s time ko smo i zašto smo došli (mada smo mi i onako otvoreno istupali pred ljudima i pozivali ih u borbu), rekao da ide da obavijesti ostale drugove da će se brzo vratiti po nas. Najzad smo ostali sami. Dugo smo čekali povratak toga čovjeka. Ali niko nije dolazio. Čekali smo do dugo u noć. Niko se nije pojavio. Ja i Vejvoda složili smo se u ocjeni da je u pitanju oportunizam Komiteta i da nas odgovorni izbjegavaju.

Sutradan smo krenuli kroz zaseoke Drežnice. Jos smo se nadali da ćemo uspjeti da se situacija izmijeni, ali nismo uspjeli. I tog smo dana imali više susreta s ljudima, pri kojima smo također stekli utisak o njihovoj spremnosti za borbu. Na kraju smo ja i Vejvoda odlučili da o svemu izvijestimo OK KPH u Karlovcu. Dogovorili smo se da on ostane u Ogulinu, a ja, kao manje poznat, odem u Karlovac i vratim se s odlukom OK o raščišćavanju situacije.

Preko iste javke u Ogulinu otputovao sam vozom u Karlovac i odmah našao Kraša. Upoznao sam ga sa svime što smo doživjeli na svom putu i s našom odlukom. Nisam siguran u to da li sam bio potpuno u pravu u ocjeni događaja, jer nisam imao prilike da to i provjerim u praksi. Međutim, sjećam se da sam Krašu rekao da je narod spreman za borbu, ali da mu nedostaje organizacija. Ocijenio sam da se Komitet ponio oportunistički i da je nužna intervencija OK. Posebno sam ukazao Krašu na jednog čovjeka iz pomenutog komiteta koji mi se činio glavnim oportunistom. Ja mu ime nisam znao, ali prema opisu koji sam dao Marinković ga je prepoznao i složio se s mojom ocjenom. Ni tada ni poslije nisam mu doznao ime. Sigurno se sjećam da mi je u raspravljanju toga slučaja Kraš saopćio da je OK odlučio da ovlasti mene i Vejvodu da cio slučaj u Drežnici raščistimo i, ako treba, da preduzmemo i najoštrije mjere, uključujući tu i raspuštanje partijskih organizacija. Rečeno mi je da ostaje ranija odluka na snazi, da odmah počnemo s organizacijom ljudi u odrede i da prelazimo na izvođenje oružanih akcija. Složio sam se sa stavovima koje mi je izložio Kraš i bio sam oduševljen time što ću odmah moći da se vratim u prijašnji kraj. Ni danas se ne mogu oteti utisku koji sam tada stekao o ljudima što smo ih sretali u Drežnici, posebno drvosječa. Odmah sam ih zavolio i bio sam posve ubijeđen da ću tu imati i veliku podršku za pokret i široko polje djelovanja. Drvosječe su mi bile toliko prirasle za srce kao da sam s njima proveo dio života. Ulijevali su mi snagu. Ne vjerujem da bih se prevario u svome prvom utisku, ali, moram

priznati, bilo mi je žao kada mi je ubrzo saopćio Kraš da je odluka izmijenjena: ne idem u Gorski kotar, već u Bosnu.

Upravo dok sam se pripremao za povratak u Drežnicu, u Karlovac je stigao Vlado Popović. On je i saopćio Krašu odluku o mom upućivanju u Bosnu. Ja sam se složio s novom odlukom, jer tako je to kod nas vojnika komunista.

Istovremeno kad i Vlado Popović u Karlovac su došli s Korduna Ivo Rukavina i Srećko Manola. Prema zamisli Vlade Popovića trebalo je da se održi širi sastanak rukovodilaca iz Hrvatske radi izmjene iskustava i saobražavanja vojne organizacije ustanka i planskog djelovanja partizanskih jedinica. Sastanak je trebalo da se održi u Krbavici, u Lici. Ja sam se tada uključio u grupu za koju je već postojao plan putovanja.

Od Karlovca do Vrhovina putovali smo ja, Ivo Rukavina, Srećko Manola i Vlado Popović. Vodič nam je bila jedna studentica, visoka djevojka, vrlo hitra i spretna. Tada joj ime nisam znao. Poslije rata su mi rekli da je to bila Neda Zakula. Mi smo tada putovali naoružani pištoljima. Koliko se sjećam, putovali smo kao ljudi koji idu na poziv na vježbu u domobrane. Čak smo i nosili kofere slične regrutskim. Ali, pored sve kamuflaže bili smo odlučili da se borimo ako nas slučajno otkriju.

Ipak smo sretno stigli u Vrhovine. Tu nas je dočekao jedan seljak s kolima. Ukrcali smo se i krenuli za Krbavicu. Putovali smo preko Homoljca i Trnovca i uveče stigli u Krbavicu. Putovali smo potpuno bezbjedno, mada smo morali slušati »naređenja« svoga domaćina. On nam je još u početku rekao da se smijemo i glasno razgovaramo, pa čak zahtijevao i da pjevamo, jer da smo onda manje uočljivi.

U Krbavici smo se smjestili u školu. Tu nas je dočekao Marko Orešković. Domaćica je bila jedna učiteljica. Na žalost, ni njoj ne znam ime, a bila je vrlo spretna i simpatična. Sve nas je počastila večerom. Tu smo i spavali.

Sastanak smo držali do kasno u noć. Datuma se ne sjećam, ali je sigurno da je to bilo početkom septembra, negdje između trećeg i šestog. Na sastanku nas je bilo više. Sigurno se sjećam Marka Oreškovića, Vlade Popovića, Ivana Rukavine, Srećka Manole, Jakova Blaževića. Čini mi se da sam upamtio i ime Mile Počuče i Rade Žigića. Na sastanku smo svi izlagali naizmjenično. Marko Orešković je govorio o situaciji u Lici i Bosanskoj krajini, Ivo Rukavina o Kordunu, Vlado Popović o općoj situaciji, itd. Uglavnom diskusija se kretala u vojnim okvirima. Izmijenjali smo iskustva iz djelovanja od početka ustanka, a govorili smo mnogo i o budućim dejstvima i o organizaciji vojnih jedinica. Sjećam se da je bilo dosta riječi o stvaranju brigada i divizija. Ali to je tada zamišljeno vise kao teritorijalne jedinice. Ja sam izlagao svoju koncepciju — o stvaranju partizanskih odreda i o postepenom izdvajanju čvršćih jedinica — bataljona, koji bi bili nezavisni od teritorije djelovanja. Na kraju smo diskutovali o kadrovskim problemima. Više je bilo riječi o rasporedu

španskih boraca. Sjećam se da je odlučeno da Ivo Rukavina i Srećko Manola ostanu na Kordunu i Baniji, ja i Vlado Četković da idemo u Bosnu itd.

Još u toku sastanka bilo je govora o jednom važnijem partijskom sastanku koji će se održati u Donjem Lapcu i na koji će doći Vlado Popović. On mi je rekao da će i on iz D. Lapca produžiti sa mnom do Drvara jer da želi detaljnije da se upozna s tamošnjom situacijom. Ja sam se već poslije toga sastanka u mislima prenosio u Bosnu, pa su mi i sjećanja na prolazak kroz Liku bila manje upečatljiva. Ali neka su mi ipak ostala urezana u pamćenje.

Pošto nas je ujutro domaćica učiteljica počastila dobrim doručkom, krenuli smo u Donji Lapac. Bila nas je oveća grupa. Imali smo i nekoliko konja, ali ne dovoljno, pa smo se usput mijenjali u jahanju. Išli smo slobodno cijelim putem, jer je to u stvari bila slobodna teritorija. Talijanski garnizon bio je samo u Udbini, koji smo zaobišli. To je moralo biti 6. septembra. Sjećam se dobro da je u Donjem Lapcu bila proslava. Kada smo došli, ugledao sam i neke zastave. Bilo je i govora. Govorio je Major Boško Rašeta. Mislim da je govorio i Gojko Polovina. Tek smo nešto kasnije razabrali da se radi o proslavi kraljevog rodendana. Zbilja me je to iznenadilo. Otkud sada proslava kraljevog rođendana? Smatrao sam to anahronizmom na postojeću situaciju.

U Lapcu smo ostali nekoliko dana. Imao sam više susreta s ljudima iz toga i drugih krajeva. Neki su mi susreti ostali u dobrom sjećanju. Sutradan je bio miting žena. Bilo je tu mnogo i muškaraca i više govornika. Bilo je veselo. Donji Lapac je ličio na pravu košnicu. Dolazili su borci s položaja i odlazili. Sprema se hrana. Prava ustanička atmosfera. Prisustvovao sam i poznatom sastanku OK KPH za Liku. Bilo je tu vrlo oštrih diskusija, pa i optužbi. Diskutovalo se mnogo o oslobođenju Kulen Vakufa, ekscesima ustanika itd. Sjećam se dobro da smo intervenisali da se puste iz zatvora dvojica komunista iz Kulen Vakufa koji su u vrijeme napada izvjesili crvenu zastavu i htjeli da se priključe ustanicima. Bilo je raznih interpretacija njihovog slučaja, ali se ipak ostalo na uvjerenju da se prema njima nije smjelo tako postupiti.

U Donjem Lapcu sam se upoznao s Gojkom Polovinom. Sjećam se da je tada bio jedan od glavnih rukovodilaca ustanka u tom kraju i da je bilo dosta oštrih kritika na njegove stavove i način rada na pomenutom sastanku. Mene je tada posebno impresionirao Stojan Matić. Još prije mog susreta s njim slušao sam u Donjem Lapcu pjesme o njemu pa me je zagolicalo ko je taj čovjek. Iz susreta s njim i razgovora stekao sam utisak da je to pravi vojnik, koji je pošteno prišao našem pokretu i kojemu treba mnogo pomoći da se stabilizuje i shvati suštinu pokreta. Uživao je ogromno povjerenje u narodu, a ja sam to cijenio. Odavao je utisak vrlo sposobna rukovodioca i hrabra borca. Upravo kao takvog već su ga bile opjevale pjesme.

Poslije pomenutog sastanka ja i Vlado Popović krenuli smo za Drvar. Usput smo svratili u Srb i odsjeli kod Pajice Omčikusa. Nisam znao o kojoj se ličnosti radi. On nas je vrlo lijepo ugostio. Sjećam se da je imao lijepu i uređenu kuću. Međutim, u razgovoru sam primijetio jaču notu srbovanja i to da su mu stavovi različiti od nas komunista. Poslije sam na putu saznao da se radi o čovjeku koji ima izvjestan uticaj u narodu odranije kao trgovac i političar i koga su Marko Orešković i ostali drugovi pokušali da pridobiju na liniju narodnooslobodilačkog pokreta.

Na putu do Drvara svratili smo u Dugopolje k majci Milana Tankosića. Ona nas je vrlo lijepo dočekala i pripremila nam večeru. Koliko se sjećam, kod nje smo i noćili. Negdje na putu za Drvar, tačno se mjesta ne sjećam, susreli smo četu Doke Jovanića. Ostalo mi je iz razgovora s njima da su je jedni zvali »srbijanska« a drugi »dobrovoljačka« četa. Četa je impresionirala držanjem i naoružanjem. Đoko je na mene ostavio utisak smjela borca i nadasve skromna. Bio je obučen kao i ostali, a vidjelo se da ga svi vole i da se saživio s njima. Imao je malu bradicu koja ga je činila ozbiljnijim, ali i simpatičnim. Na taj susret više sam se puta vraćao u mislima kasnije jer sam imao prilike da se susrećem u Bosni sa sličnim *stama odvažnih momaka.

Prolazeći između Vagana i Drvara primijetili smo grupu ljudi s popom Đujićem i Branom Bogunovićem. Kada su nas ugledali, promijenili su pravac kretanja i izbjegli s nama susret. Da su to oni, rekli su nam naši pratioci. Tek sam u Drvaru doznao pojedinosti o njihovom djelovanju i sukobu s narodnooslobodilačkim pokretom.

Poslije prelaska u Bosnu još sam nekoliko puta navraćao u Donji Lapac radi kordinacije sadejstva bosanskih i ličkih jedinica. Bilo mi je jako drago da sam u svojstvu komandanta zapadne Bosne češće imao prilike da sarađujem s komandantom Glavnom štaba Hrvatske i komandantima kordunaških i banijskih jedinica u izvođenju zajedničkih operacija. Čini mi se da smo saradnju uspješno obavljali i da među nama nije nikad dolazilo do nesuglasica. Inače su mi pomenuti krajevi u toku cijelog rata i poslije često bili prisutni u mislima, a posebno neki od dragih mi likova.

Mr Đuro Zatezalo

PARTIZANSKA AKCIJA U KARLOVCU 17. NOVEMBRA 1941. GODINE

Početkom jeseni 1941. godine ustaše su uhapsile u Karlovcu Marijana Čavića »Grgu« sekretara Mjesnog komiteta KPH za Karlovac, jednoga od najbližih suradnika Josipa Kraša, člana CKJ, i Ive Marinkovića, sekretara Okružnog komiteta KPH za Karlovac.

Izmrcvaren zvjerskim mučenjem u zatvoru Marijan Čavić je imao snage da dovikne neprijatelju: »Ni ime neće saznati!«[1] Izmučenog i isprebijanog ustaše su ga odvele u bolnicu, da bi kasnije novim mučenjem nastavile istragu. Kada je Centralni komitet KPH saznao da se sekretar Mjesnog komiteta KPH za Karlovac Marijan Čavić nalazi u karlovačkoj bolnici, odlučio je da ga oslobodi. Komunisti grada Karlovca, rukovođeni Nadom Dimić, članom Okružnog komiteta KPH, obavijestili su Komandu partizanskih odreda Korduna i Banije da se Marijan Čavić nalazi u Općoj bolnici Karlovac.

U Petrovoj gori izrađen je plan za oslobođenje Marijana Čavića. U selu Vučkovići (Petrova gora) na sastanku, kojem su pored većine članova Glavnog štaba prisustvovali Vladimir Popović i Ivo Marinković, prihvaćeno je inzistiranje Većeslava Holjevca i Nade Dimić da partizani upadnu u bolnicu i da pokušaju osloboditi Marijana Čavića.

Izvođenje akcije bilo je povjereno komesaru Komande narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Korduna i Banije Većeslavu Holjevcu.

O pripremi te akcije Holjevac priča:

»Dan poslije završenog sastanka u Vučkovićima, svi smo se razišli na svoje poslove. Ja sam se počeo pripremati za akciju u Karlovcu. Sve se, dakako, radilo u strogoj diskreciji. Za taj plan znalo je samo nas nekoliko: Vlado Popović, Ivo Marinković, Nada Dimić, Srećko Manola, ja i još par ljudi...

[1] Gnjaco Perić, Partizanski odred »Debela Kosa«, strana 61.

Kad je konačno sve bilo gotovo, počeo sam tražiti borce, koji će u gradu punom Talijana, domobrana i ustaša najspretnije obaviti akciju. Odabirao sam, naravno, po hrabrosti, spretnosti, a u prvom redu tražio sam Karlovčane, koji će se najlakše snalaziti u gradu, ako dođe do nezgode .. .«[2]

Dok je Holjevac odabirao borce i obavljao pripreme u Petrovoj gori za upad u grad, komunisti su u gradu na čelu s Nadom Dimić obavljali pripreme u Karlovcu.

Nada Dimić preuzela je na sebe organizaciju rada u okupiranom gradu. Komunisti je trebalo da ispitaju tačno mjesto gdje se nalazi drug Grga, broj sobe u bolnici, koliko ga stražara čuva, u kakvu je zdravstvenom stanju, kakve su jačine talijanske snage koje se nalaze u zgradi kraj bolnice i raspored ostalih neprijateljskih snaga u gradu.

Trebalo je dati smišljen prijedlog kako i kojim putem ući u grad i doći do bolnice.

Primivši zadatak u Petrovoj gori i vrativši se u Karlovac, neustrašivi borac, junak svoga vremena, mlada Ličanka, član Okružnog komiteta KPH za Karlovac Nada Dimić neumorno i brzo radi na pripremi u gradu Karlovcu za izvođenje akcije. Kada je ispitala sve šta je bilo potrebno da bi partizani iz Petrove gore mogli poći u Karlovac, uputila je pismo u Petrovu goru druguVećeslavu Holjevcu. Navodimo pismo Nade Dimić u cijelosti. Iz njega će se vidjeti čitav plan akcije u Karlovcu.

»Zdravo Veco,

Šaljem ti kartu na kojoj je označen put kuda treba ići. Kuda će se vraćati to treba momentalno odrediti prema tome kakva bude situacija. Ako se odmah primijeti 'Grgin' nestanak i ako se odmah alarmira onda će najbolje biti ići preko strelišta na Kozjaču. Inače ulaz u grad će biti najbolji preko mosta s puškama kao domobrani pošto Talijani tu ne stavljaju nikakva pitanja. Za svaku slučajnost bit će i čamac u blizini. Do mosta se može doći iz Luga Mekušanskog na cestu koja ide iz Kamenskog, a može i putem oko Mekušja samo što ovim putem ljudi manje prolaze. U nedjelju nismo mogli ovo poduzeti pošto se Č. nije mogao pre vratiti. Dakle, jedan čovjek će vas čekati kod mosta kordunskog koji odlično poznaje put i do bolnice i tamo na Kozjaču. On će se po mogućnosti odmah vratiti u Karlovac. On će već vidjeti da li će biti prilike za to. Jedan će čovjek biti kod bolnice koji će prekinuti vezu, a drugi će imati čamce.

'Grga' je dosta bolestan, izgleda da će ga trebati nositi, jer ne ide s kreveta, a to je i zato da ga nebi natrag odveli. Onaj čovjek koji bude čekao pred bolnicom imat će odijelo za 'Grgu' i oružje. Ulaz je ovakav: na prednja vrata treba zvoniti i onda vratar proviri kroz prozorčić na vratima i otvori. Treba mu pokazati bilo papir, pa ga onda zgrabiti. To treba oprezno, jer je njegova soba vezana sa sobama ostalih činov. Neko treba ostati na vratima sobe za svaki slučaj. Dalje, on je na drugom spratu u sobi broj 2. Tačno u sobu vas odvede onaj ispred bolnice. Stražare ubiti nožem. Ako još nađem nekog

[2] »Okrug Karlovac 1941.« Zagreb, 1965. g. Institut za historiju radničkog pokreta, strana 238.

za svjetlo prekinuti onda će i to biti. Vi budite blizu mosta u 6 sati do pola sedam najkasnije. Do bolnice ćete proći uličicom gdje Talijani drže konje, ali nije ništa opasno. Ako se vraćate preko strelišta isto nije ništa opasno, jer tamo Talijani imaju magazine koje nesmiju napustiti ni u kom slučaju, nego mogu samo pripucati, ali do toga ne mora doći, jer drug koji će vas voditi zna put odlično. Dakle, u ponedjeljak od 6 do pola 7,[3]

Smrt fašizmu — Sloboda narodima!

Milka v. r.«

Kad je pismo Nade Dimić stiglo na Kordun, u Petrovoj su gori bile obavljene sve pripreme za akciju u Karlovcu.

13. novembra 1941. godine Većeslav Holjevac pozvao je u Štab NOP Korduna i Banije, koji se nalazio u selu Vučkovići u Petrovoj gori, predstavnike Štaba I kordunaškog bataljona. Tom prilikom razrađen je plan akcije upada partizana u okupirani grad Karlovac.

Na tom sastanku, u Štabu, Većeslav Holjevac je saopćio ovo: »Drugovi, treba da izvršimo jednu smjelu, ali i vrlo važnu akciju i to u samom Karlovcu... akcija treba da ostane u najvećoj tajnosti i unaprijed ni jedan borac za nju ne smije da sazna. Radi se, naime, o spasavanju druga Zvonka, koji je u Karlovcu pao u ruke policije. Spašavanje izvršiti ćemo prepadom u grad .. .«[4]

Nadalje, Holjevac je saopćio da u grad treba ići u domobranskim uniformama s bosanskim fesovima na glavi (takve fesove nosio je jedan rod domobrana u Karlovcu).

Pored toga, Veco Holjevac je saopćio prisutnima: »Štab će osigurati fesove i domobranske oznake, a vi ćete osigurati određeni broj požrtvovnih i posebno hrabrih boraca. Domobranske uniforme mogu se naći jer ste nedavno imali više uspjelih akcija a imate i pušaka koje sve moraju biti mauzerke.. .«[5]

Kada je dogovoreno da se izaberu najhrabriji i najodvažniji borci iz više odreda, pristupilo se zadatku.

Partizanski odred »Debela kosa« dao je ove borce — dobrovoljce za akciju: Peru Peuraču, Veljka Blaževića, Stevicu Lukačića, Grgu Milašinčića, Ivicu Gojaka, Uroša Opačića, Miloša Petroviča »Peka«, Dragu Vukića, Voju Martinovića i Đorđa Momčilovića.

Partizanski odred »Crna lokva«: Nikolu Sipića, Nikolu Kovačića i Milana Šaulu.

Partizanski odred »Jaruga«: Branka Kresojevića i Mišana Bukvu.

Partizanski odred »Radonja«: Miloša Korača, Dušana Đurića i Ninka Eremića.

[3] Historijski arhiv Karlovac, Registar 2.

[4] ***Milasinčić Grga:*** Sjećanje na akciju u Karlovcu, Historijski arhiv Karlovac — fascikl C-4.

[5] Isto kao 4

Partizanski odred »Vojišnica«: Radu Savica i Dušana Pekiča.

Partizanski odred »Loskunja«: Paju Bukvu, Miloša Todorića, Duru Magarca i Marka Mrkića.

Partizani su se okupili u Crnoj Lokvi, gdje su ih dočekali njihovi omiljeni rukovodioci: Većeslav Holjevac, Srećko Manola i Stanko Opačić Ćanica.

Borci su kompletirali domobranske uniforme s fesovima i dvjema domobranskim kapama. Bili su naoružani puškomitraljezom »Brnac«, koji je nosio partizan Peurača Pero. Svi su ostali borci imali puške, bombe i nož, osim komandira Holjevca koji je kao »domobranski poručnik« nosio revolver.

Tako opremljen u ono je vrijeme bio to zaista vod mladih naoružanih i discipliniranih boraca, koji je s pjesmom krenuo na čelu s Većom. A nitko iz njega nije upitao Veću kamo se ide u akciju. Preživjeli i danas kažu: kada su vidjeli da s njima ide Veco Holjevac, nisu ni trebali, a ni pomišljali na to da pitaju kamo se ide.

»Krenuli smo i u određeno vrijeme bili smo postrojeni pred Štabom u Petrovoj gori. Prvi je pred stroj izašao Veco, pozdravio nas, zatim su se na izlazu iz barake pojavili Srećko Manola i Stanko 'Ćanica' Opačić. Opazio sam da su sva trojica vrlo dobro raspoložena. Manola je prišao bliže stroju i rekao: 'Divni vojnici, ta baš ste prava vojska. Eto Veco, sad ćeš imati prilike da s njima okušaš ratnu sreću!'«[6]

Veco, vedar, siguran, odlučan i nasmiješen, rukovao se s drugovima Manolom, »Ćanicom«*, Gnjaconr"* i Čikom***, i vod je krenuo.

Iz Crne Lokve na put je krenulo 14. novembra 1941. 25 boraca, 21 Srbin i 4 Hrvata, čvrsto, odlučno kao jedan, preko sela Radonje u podnožje Babine gore do sela Cvijanovića. Kad su stigli u selo Cvijanoviće, već je bila noć. U istom su selu partizani prespavali i snabdjeli se hranom. Idućeg dana oko podne vod je krenuo prema Macutovu brdu — Tušilovački Cerovac. Nezapaženo su borci 17. novembra stigli u selo Miljuše. U jednom manjem šumarku Holjevac ih je zaustavio i rekao: »Drugovi, vrijeme je da vas obavijestim o akciji koju treba da izvršimo...« Tog je časa zavladala potpuna tišina. Mogao se čuti svaki cvrkut ptice, gdjekoji šum kakve životinjice i tihi vjetrić koji je njihao krošnje stabala. Učesnici akcije pričaju da su im oči bile uprte u Veću i da su s napetom pažnjom očekivali šta će im reći.

Po sjećanju Grge Milašinčića i Nikole Kovačića Holjevac je tada borcima izložio zadatak ovako:

»Drugovi, naš je zadatak da danas upadnemo u Karlovac i da iz bolnice oslobodimo druga Zvonka zvanog 'Dugi'. Zadatak je opasan

[6] Isto kao 3 i 4.

* — Stanko Opačić
** — Gnjaco Perić
*** — Milutin Košarić

i dosta težak. On je uhapšen od policije, strašno je mučen. Danas će si u zatvoru prerezati žile na ruci, pa će zbog toga morati biti otpremljen u bolnicu. Mi bismo ga trebali spasiti i odvesti na oslobođeno područje.« Holjevac je dalje govorio borcima o ulasku u grad, o kretanju gradom, o ulasku u bolnicu, o svim pojedinostima kretanja po bolnici i o povlačenju nakon obavljenog zadatka. Svaki borac u sastavu voda imao je tačno određen zadatak: šta će da radi. Po sjećanju Grge Milašinčića Holjevac je o kretanju i ulasku u grad rekao borcima ovo: »U grad ćemo ići preko Koranskog mosta kao vod domobrana koji se vraća s nekog zadatka. Zato imamo fesove i domobranske kape koje ćemo staviti na glave. Naše kretanje gradom treba da bude vojnički besprijekorno. Koračati treba apsolutno sigurno. Pjevat ćemo pjesmu *'Kolika je Jahorina planina'*. Sipić će voditi, a mi ćemo ostali pratiti. Ja ću biti na čelu kolone, a Todorić* u sredini ili na začelju. Nas dvojica najbolje poznajemo grad. Svi vi ostali treba da se ravnate po čelu voda. Upamtite, držat ćemo se tačno predviđenog kretanja po gradu. Prije nego dođemo do mosta, pred nas će doći jedan drug** iz Karlovca koji će nam dati posljednje vijesti, pa i o tome nije li došlo do bilo kakvih promjena. 'Grga' treba da bude u sobi broj 2 na drugom katu desno. Dakle, drugovi, sve je unaprijed predviđeno. Nama ništa drugo ne treba osim sigurnosti i odlučnosti, a mi to imamo. Još jedanput naglašavam, straže treba da se najstrože pridržavaju vojnih pravila. U bolnicu treba pustiti svakoga tko naiđe, a napolje nikoga. Tako isto treba postupati i s bolesnicima koji bi slučajno iz svojih soba izašli u hodnike.« Prije samog ulaska u grad Holjevac je rekao partizanima i ovo:

»Drugovi, ulazimo u garnizon od oko 20.000 Talijana, domobrana, ustaša i žandara. Može se desiti da se nitko od nas ne vrati, da pogine. Da bi se zadatak izvršio potpuno, mora se raditi brzo, odlučno, hladnokrvno i po planu.« Pored toga upozorio je borce: ako neki od njih osjeća da ne može sudjelovati u izvršenju zadatka, može se slobodno vratiti. Međutim, od partizana se nitko nije javio da nije sposoban za izvršenje zadatka. Učesnik akcije Nikola Kovačić kaže: »Imali smo veliko povjerenje u druga Veću.« Holjevac se stavio na čelo voda i naredio pokret. Polja su bila djelomično pokrivena snijegom, a uvale i jarci puni vode. U 18.30 sati 17. novembra 1941. partizani Petrove gore našli su se pred mostom na Korani, gdje ih je dočekao 14-godišnji borac *Vojica Martinović*. Saopćio je Veći da nema nikakvih promjena i da se može ići. Na Koranskom mostu talijanska straža podigla je rampu i smijući se pozdravila ih sa »Bosniaco«. Vojica je išao ispred partizana na 500 metara kao vodič i predstraža. U nekadašnjoj Aleksandrovoj ulici »poručniku« je prišla jedna žena[7] i istovremeno predala partizanima paket s odijelom za Mari-

* Milažinčić Grga

** Martinović Vojica

[7] Majka Slavka Vajsa, tada partizana u IV kordunaškom bataljonu. •

jana Čavića. Partizani su prolazili gradom koji je bio osvijetljen i pun života. Kovačić se sjeća:

»Grad je bio potpuno živ. Prolazeći gradom, neki su civili govorili našem vodu: 'Vide naše dobre bosanske vojske!' Partizani su pjevali pjesmu *'Kolika je Jahorina planina'*. Partizan Ivica Gojak nije mogao da odoli, pa je tiho zapjevušio: '*Crven je istok i zapad.'*.«

Kakvi su ti borci bili junaci i kako su hrabro išli tih dana godine 1941. ulicama grada da oslobode svoga druga, borca, komunista, vidi se i po tome da su i pored veoma ozbiljnog i složenog zadatka nalazili vrijeme i za šalu. Grga Milašinčić u svojim sjećanjima o toj akciji na strani 21. između ostalog kaže: »Pogled mi je bio upućen na koranski park uz most, na park koji je prozvan 'parkom ljubavi' jer je to omiljeno mjesto sastanaka i šetnje zaljubljenih parova. Koliko dragih uspomena i mene veže uz taj park! Kako su lijepe te vitke jele u parku? Zanijet uspomenama i sjećanjima potpuno sam načas zaboravio na opasnost u kojoj se nalazim i na način na koji sam prinuđen da sada ulazim u grad.

Stevica Lukačić kao da je osjetio moje misli. Šapnuo mi je: 'Grgice, da ti je sada samo malo da prošetaš parkom. Šta bi za to dao, ha?'

Ove su me riječi trgle iz sanjarenja i ne znajući što da mu odgovorim, rekoh:

— E, moj Stevice, vidiš da i mi šećemo!

— Da, da, imaš pravo. Ali... ne s djevojkom kao onaj tamo — odgovori on smijući se ...

— Ne boj se, Stevice, i on će čuti o ovoj našoj šetnji.«[8]

Na putu do bolnice vod partizana susreo je kolonu talijanskih vojnika. Vod je pričekao dok kolona prođe, a zatim ubrzanim korakom nastavio put od starog sajmišta prema bolnici. Bio je mrak i padala je kiša pomiješana sa snijegom. U 19.30 sati vod je stigao pred bolnicu. Holjevac je pogledom ohrabrio svoje borce i pritisnuo zvonce na vratima bolnice.

Bez ikakvih smetnji partizani su ušli u bolnicu. Svaki je borac stao na već unaprijed određeno mjesto. Portir nije bio u mogućnosti da bilo šta poduzme kako bi obavijestio svoje nadležne. Borci su prekinuli telefonsku vezu. Holjevac je s Grgom Milašinčićem, Ivicom Gojakom i drugim određenim borcima otišao na sprat da u sobi broj 2 pronađe sekretara Mjesnog komiteta KPH Karlovac *Marijana Čavića.* Straža je postavljena ispred bolnice i u bolnici na potrebnim mjestima. Svi bolesnici koji su izašli u hodnike i bolničko osoblje bili su postrojeni u hodnicima. Grga Milašinčić s borcima iz Debele kose imao je zadatak da likvidira stražare ispred sobe kraj 2 i da oslobodi druga *Čavića.* Međutim, Čavića-Grge nije bilo u bolnici.

U izvještaju Komande partizanskog odreda Korduna i Banije od 19. XI 1941. stoji: »Drug Grga odlazi drugu Veći i referiše mu da druga

[8] Isto kao 4 i 5.

Čavića nema u sobi, ali je dodao da se u sobi nalaze dvojica ustaša iz pavelićeve tjelesne bojne. Drug Veco odlazi gore i ustaše ga pozdravljaju s riječima: 'Gospodine poručniče, ovdje ima Srba antidržavnih elemenata, koje treba poklati!' Drug Veco naredi drugovima da vode ustaše u prizemlje. Zatim je drug Veco preslušao doktora i pregledao bolničke knjige, ali se iz knjiga ništa nije moglo vidjeti, a doktori su izjavili da je drug Grga bio doveden u bolnicu s prerezanim žilama, da su mu žile sašivene i da je nakon dva dana vraćen u policiju. Pretražena je dobro cijela bolnica, ali druga Grge nije bilo. Pošto su se partizani 40 minuta zadržali u bolnici, drug Veco je izdao naređenje da se napusti bolnica i da se povedu ustaše. Pri izlazu iz bolnice drugovi su ponijeli telefon. Bolnicu su zaključali i ključ odnijeli sa sobom.«

Svaki od preživjelih boraca sjeća se dobro čak i pojedinih detalja iz te akcije. Grga Milašinčić sjeća se pored ostalog i ovoga: »Kad smo ušli u sobu, svi su pogledi bili uprti u nas. Pogledali smo cijelu sobu ne bismo li pronašli druga *Čavića.*

'Gospodine doktore, mi odmah treba da uhapsimo tog Zvonka... Žurno je... A osim toga raspolažemo podacima da se u ovu bolnicu sklonio veći broj komunista i sumnjivih lica... Taj je Zvonko trebalo da danas dođe u bolnicu ... Sjetite se ... Izvidite ... Utvrdite nije li ipak u kojoj drugoj sobi.'

Uznemiren, a već sada prestrašen, liječnik nije ni slutio tko se krije pod našim domobranskim uniformama.[9]

Milašinčić navodi još jedan događaj koji mu je duboko ostao u sjećanju:

»Ušao sam u jednu sobu. Nakon mojeg je ulaska u sobu neki bolesnik naglo pokrio glavu plahtom. Šta je? Zašto se plaši? Žurnim koracima došao sam do kreveta i otkrio plahtu. Pred mojim očima pojavilo se malo zgrčeno dječačko tijelo i lice koje je bilo iskrivljeno od straha. Kako su me te uplašene oči gledale! Nikad ih neću zaboraviti!

'Šta je? Zašto me se plašiš?' — nježno sam upitao.

Odgovora nije bilo, samo se tijelo još više zgrčilo, u očima su se pojavile suze, a zatim je glavu zario u jastuk.

Odakle poznajem tog dječaka. Otkud mi je poznat? Da... da... nije li... ma jest... to je on... to je dječak iz Grabovačke Poljane ...

Bilo je to prije tri tjedna. Ustaše su upale u selo, palile kuće, pred očima su ubile staru baku (majka je uspjela da pobjegne), a njega su probole bajonetom i ostavile. Kad smo mi partizani naišli, ja sam ga previo.

O, kako i borac, prekaljeni borac, postaje nježan pred bolom i jadom nemoćna djeteta! O, kad bih mu mogao i kad bih mu sada smio reći:

' Isto kao 3, 4, 5 i 6.

Ne boj se, dijete, ja se borim i za tebe, za tvoje svijetle dane, za, tvoj mir, tvoj smijeh, za tvoje male radosti i za tvoju, sretniju budućnost.. .«[10]

Kako je nasuprot bolnici bila zgrada u kojoj je bila smještena jedna talijanska jedinica, partizani Petrove gore kao stražari ispred bolnice ili u bolnici mogli su ih promatrati šta rade. Veljko Blažević se sjeća:

»Kroz prozor, a preko puta, vidio sam talijansku kasarnu. Neki Talijani su s prozora promatrali bolnicu, te su mogli lako da vide našu stražu ispred bolnice kao i mene i Peuraču pokraj prozora. Neke smo Talijane vidjeli kako igraju karte. Peurača je tužno motrio na ulicu i kasarnu kako bi, u slučaju potrebe, odmah stupio u dejstvo puško-mitraljezom.«[11]

Nadalje se sjeća kako su neke djevojke koje su ležale u bolnici kao bolesnici, a našle su se u stroju medu ostalima u hodniku, prepoznale partizana Stevicu Lukačića i Ivicu Gojaka. Upitali su ih otkad su oni »u našoj vojsci«. Jedan je od njih odgovorio: »Od pre nekoliko dana.«

Partizan Nikola Kovačić u svom sjećanju na strani 7 piše i ovo:

»Prizemno sam ušao u jednu sobu gdje su ležali bolesnici. Tu se nalazila na liječenju moja komšinica iz Kuplenskog Napijalo Dragica, udata u selo Ledenik, koja je bila ranjena od Talijana i sada je živa. Moja komšinica koja je sa mnom zajedno odrasla, gledala je u mene, ali nije sama sebi vjerovala da sam ja to bio. Bio sam u domobranskoj uniformi s fesom na glavi.. .«[12]

1942. godine Nikola se sastao sa svojom komšinicom Dragicom, te mu je ona pričala da ga je prepoznala, ali nije smjela da mu se javi.

Partizan Dušan Pekić u svojim sjećanjima na strani 3, govoreći o svojoj ulozi stražara pred bolnicom, između ostalog navodi:

»Čujem jako zujanje motora. Vidim, s desne strane nailazi kolona. Zaškripaše kočnice. Prvih nekoliko vozila se zaustavi tačno u visini ulaza u bolnicu.

— Vidim uniforme, govore talijanski. Srce mi ubrza rad!

— Pomislim — sve je propalo.

— Otkriveni smo. Smišljam plan. Šta? Pucati ako krenu.

— Ili, možda, bolje ne.

— Objašnjavati se s njima dok naši izađu.

— Dok se izvuku na drugu stranu zgrade.

— To su trenuci. Dugi, teški trenuci.

— Nastojim ostati miran.

— Ne skidam oči s vozila i ljudi oko njih. Nešto se muvaju oko jednog kamiona. Kao da mi spade neki teret. Možda ovi i nisu pošli za nama. Možda je to samo kvar na vozilu.

[10] Isto kao 8.

[11] *Blažević* Veljko (ppukovnik JNA), Sjećanje na akciju 17. XI 1941. Historijski arhiv Karlovac, fascikl C-4.

[12] *Kovačić* Nikola, Sjećanje na akciju od 17. novembra 1941. Historijski arhiv Karlovac, fascikl C-4, str. 3.

Na vratima se opet pojavi Veco. Šta rade? Izgleda da popravljaju kamion — odgovorih. Uh, dobro je, reče. I njemu je laknulo.

Tada mi reče: 'Nema Grge, ubili su ga. Našli smo neke ustaše. Osvetit ćemo ga' — i opet ode unutra.

Talijani su brzo popravili kvar i otišli. Evo, najzad izlaze. Izlaze naši. Čujem neku galamu. Protestujem što galame.

Ali on nastavlja: 'Ja sam iz Poglavnikove tjelesne bojne. Zapamtit ćete vi mene!' Tek sam tada shvatio da su to ustaše.«[13]

Nikola Kovačić sjeća se kratka i tiha razgovora koji je partizan Sipić vodio s ustašom koga je pratio. Kovačić kaže:

»Sipić je vodio jednog ustašu za kojim sam ja išao i slušao. Pitao je ustašu kako su. Ustaša mu odgovara: 'Dobro.' Sipić mu kaže: 'Mi loše, izginusmo oko Petrove gore.' — 'Mi smo bili oko Petrove gore, nije ni jedan od nas poginuo' — reče ustaša. Sipić upita ustašu: 'Da li koljete Srbe?' Ustaša mu odgovara: 'Koljemo Srbe, njihovu djecu, sve što možemo da uhvatimo — malo i veliko.'«

Zarobljene ustaše još uvijek nisu shvatale što se događa. Često su ponavljale da su one odane »Poglavniku«, da su iz njegove tjelesne bojne i da su bile na frontu.

Bolnička vrata su zaključali, a ključ i telefon ponijeli sa sobom u Petrovu goru.

Partizanski vod išao je istim putem kroz grad prema Koranskom mostu. Kazna nad ustašama izvršena je na polju. Čvrstim vojničkim korakom išli su do sajmišta. Vod je tu bio zaustavljen od talijanskog stražara. Veco je upitao: 'Zar se ovuda ne može?' Jednostavno je naredio vodu da skrene ulijevo. Prije samog mosta Holjevac je pozvao na čelo voda nekoliko boraca i dao im zadatak da se na mostu razoruža straža, ali po mogućnosti bez pucnjave.

Na Koranskom mostu bilo je 6 talijanskih vojnika. Približivši se talijanskim vojnicima, partizani su naredili: 'Ruke uvis!'

Fašisti su se latili oružja, ali istovremeno trojica su bila pokošena partizanskim mecima. Jedan od talijanskih vojnika pokušao je da upotrebi mitraljez iz stražarnice. Međutim, munjevitom brzinom partizan Drago Vukić oduzima mu oružje i istovremeno ga ubija. U tom kratkom i oštrom okršaju lakše je ranjen u ruku partizan Đorđe Momčilović i smrtonosno pogođen ***Ivica Gojak.***

U isti mah otvorili su vatru i ostali talijanski vojnici koji su bili u neposrednoj blizini Koranskog mosta. Međutim, prestrašeni, neki od njih su pobjegli pucajući bez ikakovog cilja.

Partizani su pokupili oružje, municiju i ponijeli sa sobom svog teško ranjenog druga Ivicu Gojaka.

„ . . "Pe,kii Dušan (generalpotpukovnik JNA), Sjećanja na specijalnu akciju, Historijski arhiv Karlovac, fascikl C-4.

Stevica Lukačić u svojim sjećanjima između ostalog kaže i ovo: »Za čitavo vrijeme nošenja nije gubio svijest, hrabro podnoseći svoju bol. Kad sam ga upitao kako mu je, on na to nije odgovorio, već je tiho izustio: 'Da li ste zarobili puškomitraljez — majku mu ustašku!'«[14]

Teško ranjen, izgubivši mnogo krvi, na osmom kilometru od grada na rukama svojih drugova umro je Ivica Gojak. Posljednje riječi upućuje drugovima: *»Osvetite me, lijepo je umrijeti za slobodu!«*

Sahranivši Ivicu Gojaka, partizani su otišli u selo Miljuše, gdje ih je mokre i umorne narod veselo dočekao s hranom i pićem.

U gradu Karlovcu nastala je uzbuna. Počela je artiljerijska paljba. Bio je pokrenut čitav garnizon, preko 10 hiljada vojnika, ali sve je već bilo kasno.

Zapovjednik oružničkog voda u Karlovcu odmah je obavijestio Ministarstvo hrvatskog domobranstva o akciji.

»Zagreb 18. studenog 1941. godine.

Zapovjednik oružničkog voda u Karlovcu brzoglasno 17. ovog mjeseca u 22.50 sati javlja: 'Danas u 21 i 30 sati oko 30—40 četnika — bandita u uniformi domobrana sa fesovima i taborskim kapama, naoružani, napali su Gradsku bolnicu u Karlovcu, izrezali slike Poglavnika prekinuli brzoglasne linije i odveli dvojicu ustaša, koje su kod katoličkog groblja na Dubovcu ubili.[15]

U bolnici su tražili nekog komunistu po imenu Grgu[16] i nakon toga udaljili se u pravcu sela Švarča.

Ustaše, vojska, redarstvo i oružništvo nalaze se u akciji'.

Prednje se dostavlja s molbom na znanje.

Poslato:

1. M.H.D. »Predsjedništvo O« M.P.
2. M.H.D. (Glavni stožer)
3. R. za jav. red i sig. N.D.H.

Zapovjednik general:
Mizler«

[14] *Lukačić* Stevica, Sjećanja — Karlovački tjednik broj 18 od 6. maja 1955. g. Historijski arhiv Karlovac, fascikl — Karlovački tjednik.

[15] O toj akciji u izvještaju talijanske prve brze divizije od 18. novembra 1941. piše ovo: »Grupa od 50 komunista u hrvatskoj uniformi i bosanskom fesu, koja je u 18.45 prešla preko mosta na Korani prema gradu, ponovo se pojavila na tom mjestu. Na poziv naše straže na mostu da se zaustave komunisti su odgovorili vatrom. Ista grupa prodrla je u navedeno vrijeme u grad i nesmetano otišla u Gradsku bolnicu da oslobodi druga koji je tamo ležao. Pošto ga nisu našli, uhvatili su dvojicu ranjenih ustaša, izveli ih i ubili nožem na poljani, oko 500 m. od bolnice.«

[16] *Marijan Čavić* — (Zbornik dok. i podataka o NOR-u jugoslav. naroda *tom* V, knj. 32, dokumenat br. 44). O tome vidi još *tom* V, knj. 2, dok. br. 18, i knjiga 30, dok. br. 38.

U karlovačkoj bolnici sutradan su nastala saslušanja.

Pristav je pitao jednu mladu bolesnicu je li ona vidjela te razbojnike. »Bogme jesam! Bili su mladi, feš dečki, jedan mi je hofiral.« Pristav se namršti i ode.[17]

Tadašnji vratar bolnice u Karlovcu Gustav Bajuk dao je ustaškoj policiji svoju izjavu. U njoj stoji ovo: »Pri dolasku u bolnicu navedeni časnik došao je u pisarnu s nekoliko vojnika, te je skinuo sliku od Poglavnika, koju je izvadio van, razbivši staklo i razderao ju, a jedan od vojnika odrezao je telefonsku slušalicu od samog aparata i odnio je sa sobom. Pri povlačenju istih, jedni su otišli kroz vrata prema putu, koji vodi na streljanu, a drugi su se povlačili kroz vrt i odnijeli sa sobom ključ od glavnih vrata.«[18]

Kada su borci voda stigli u selo Miljuše, stanovnici su čuli za njihovu akciju. Partizan Drago Vukič pričao im je o akciji. Nakon dva sata odmora borci su otišli na Macutovo brdo, gdje su se odmarali, a zatim su usiljenim maršem otišli u selo Cvijanoviće. Poslije pola noći partizani su se smjestili u istu kuću iz koje su dan ranije krenuli u akciju.

Seoski omladinci naoružani puškama boraca čuvali su stražu. Sutradan stanovnici sela dolazili su svojim borcima i čudili se njihovoj odlučnosti i hrabrosti. Pričaju učesnici akcije da su im mještani sela donosili raznovrsnu hranu i da je mogao jesti svatko tko je što htio i koliko je mogao. Dolazili su ljudi i iz drugih sela. Nisu znali čime bolje da ih počaste. U svojim sjećanjima na str. 35 Grga Milašinčić piše:

»Šestorici mladića podijelili smo puške koje smo zarobili u Karlovcu i uputili ih kako i gdje da drže stražu. Njima se je svojevoljno pridružilo i pomagalo im barem još 10 starijih seljaka. Legli smo i sigurno se odmarali ...

Kad smo ustali, u kuće u kojima smo se nalazili počelo je hodočašće mještana, kao da je svaki htio da nas vidi, nešto upita i malo porazgovori s nama.

— Ma, je li moguće da ste bili u Karlovcu?

— Baš ste hrabri!

— Tu nema šta da se reče, nego — *junaci!*

— Kako vam je to uspjelo, a u gradu sve vrvi od vojske?

O podne mještanke su nam donijele toliko hrane da su stolovi bili puniji nego u najbogatijim svatovima, a tom hranom moglo bi se nahraniti £va Puta više ljudi nego što je nas bilo. Na stolovima je bilo juhe, pečenih kokošiju, gusaka, svinjetine, salate, krumpira, kolača, pa čak i — pečeno janje.

[17] »Srpska riječ« — glasilo NOP-a br. 9 od 23. januara 1944, str. 5, god. II — Historijski arhiv Karlovac.

Izvještaj o prepadu četnika — komunista na Gradsku javnu bolnicu u Karlovcu na dan 17. studenog 1941. Gradskom poglavarstvu Karlovac, str. 2 — Historijski arhiv Karlovac.

Izgledalo je kao da se svaka kuća u selu natječe čime će nas darovati.

A u našim torbicama još uvijek je bila u najviše slučajeva netaknuta ona hrana kojom su nas darivali prilikom našeg polaska u Karlovac.«

Kad su partizani krenuli iz spomenutog sela prema Petrovoj gori, obradovan narod svojim junacima izrazio je zahvalnost i želju za mnogo uspjeha u daljnjim borbama. Razdragana masa naroda na ramenima je nosila Veću Holjevca.

I sva ostala sela Korduna, saznavši za akciju boraca, dočekala su ih na isti način i s istim željama. U noći su borci stigli u selo Radonju ispod same Petrove gore. A sutradan, ponosni, produžili u svoj Štab.

Došavši u Petrovu goru, Holjevac je raportirao komandantu Manoli o izvedenoj akciji. Manola je tom prilikom kazao: »Ovaj podvig pročut će se nadaleko i dat će još većeg poleta našoj borbi, u čiju pobjedu ne samo da smo svi mi uvjereni nego i sigurni.«

Bila je to jedna od najsmjelijih akcija koje su 1941. godine izveli partizani Petrove gore, akcija koja je imala velika odjeka ne samo u Karlovcu, na Kordunu, nego u čitavoj Hrvatskoj.

Među neprijateljima u gradu došlo je do velike panike. U Karlovcu i Zagrebu kružile su razne priče (bajke). »Bilo ih je 50, 100, 500; došli su avionom, kamionima, dojašili na oblacima, sprema se veliki napad na Karlovac, oni su došli samo da izvide, došli su iz Petrove gore, ona je *strasna.* O božiću će u Zagreb, odvest će Pavelića, njima nije ništa nemoguće.«[19]

Na Kordunu se saznalo za akciju. Kružile su čitave legende. Pričalo se da su partizani napravili dar-mar u Karlovcu, da su cio dan držali grad u svojim rukama. Svuda se pripremalo slavlje i veselje. Po riječima generalpukovnika Dušana Pekića, pitali su stanovnici pojedinih sela Korduna borce: »Jeste li ih udesili? Jeste li im dokazali da ni u Karlovcu neće biti mirni? Jeste li se osvetili za hiljade nevinih života? Jeste li ih upozorili na to da će ih pravedna kazna i gnjev naroda svuda stići?«

Vojni komesar Korduna *Veco* otad postaje legendarni junak Korduna. Veco je vodio partizane u Karlovac. To je išlo od usta do usta. Vijest o toj akciji proširila se čitavim Kordunom, Banijom i Likom. Za akciju su doznala i srpska i hrvatska sela. Nije prošlo ni nekoliko mjeseci a na Kordunu je ispjevana pjesma o ulasku partizana u Karlovac. Pjesmu su pjevali omladinci, skojevci i partizanske jedinice:

Partizani iz Petrove gore
Usred grada bolnicu obore.
U bolnici gdje je apoteka
za ustaše ne bijaše leka.

[19] **Isto kao 14.**

Partizani neće ljudske krvi,
samo traže tko je poč'o prvi.
Gledaj, druže, na kapi mi piše:
tko je pošten, nek slobodno diše.

Partizani zaključaše vrata
i staviše ključe oko vrata.
Pa ih nose u Petrovu goru,
gdje ih daše u bolnicu novu.

Komanda NOP odreda Korduna i Banije u svom izvještaju o napadu na bolnicu u Karlovcu od 19. novembra 1941. između ostalog piše:

» ... promašen je glavni cilj akcije, jer se nije oslobodilo druga Grgu, pošto drugovi iz Karlovca nisu obavijestili da se drug Grga više ne nalazi u bolnici, to ni oni sami nisu znali. Drug Grga bio je te večeri u bolnici od 6 do 6.30 sati, o čemu partizani nisu bili obaviješteni navrijeme.

14 minuta poslije odlaska partizana iz bolnice nastala je uzbuna. Odmah je otvorena vatra iz bacača mina i artiljerije na šumu Kozjaču i prema selu Mekušje. Svi ljudi koji su se nalazili na ulici, kinu, kao i neki doktor iz bolnice bili su pohapšeni... kod bolnice su dovedeni tenkovi i pojačana je straža. Akcija je imala ogromni moralni uspjeh. Čitavo građanstvo s divljenjem priča o izvršenoj akciji i čestita drugovima na *hrabrosti.«*[20]

Iz izvještaja saznajemo osim toga i to kako su u Karlovcu odmah sutradan provedene nove mjere sigurnosti. U centru grada zabranjeno je svako kretanje na ulici poslije 10 sati navečer. A u okolici grada poslije 8 sati. Na vidnija mjesta grada istaknuti su plakati u kojima je pisalo da će svatko tko se u slučaju napada nađe na ulici biti strijeljan bez ikakve opomene. Nitko nije mogao ni u grad ni iz grada ako nije imao specijalnu propusnicu: ustašku i talijansku. Na prilazima grada pojačane su straže, a Pavelić je kratko vrijeme nakon toga izdao naredbu da domobrani više ne nose fesove. Grad je bio neko vrijeme potpuno blokiran. Međutim, i pored takvog stanja u gradu tadašnja partijska organizacija uspjela je i dalje da sačuva veze s *Petrovom gorom.* Baš iz tog vremena sačuvana su i dva izvještaja Nade Dimić. Jedan izvještaj upućen je Centralnom komitetu KPH, a drugi Okružnom komitetu i Komandi NOP odreda Korduna i Banije.

U izvještaju CK-u Nada Dimić javlja kako je izvedena akcija u Karlovcu:

»Dragi drugovi, opisat ću vam kako je detaljno organiziran upad u K. (Karlovac — op. autora).

_ Najprije smo mi u K. izvidili teren za prolaz i tal. snage na mostu, kraj bolnice i u okolini puta kuda su drugovi išli... kad sam bila gore u

[20] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, TOM V, knjiga II, dokumenat broj 18, str. 41.

P. G. (Petrovoj gori — op. autora) dogovorili smo se bili da drugovi pređu Koranu čamcima, ali dok sam se vratila u K. vidjela sam da je zgodnije preći preko mosta pošto pri ulazu u grad nije bilo nikakove opasnosti. Tako je učinjeno... ovih dana hapse u Karlovcu, sve Srbe, Židove, bivše članove URS-a i uopće sve njima nepoćudne elemente. Uhapsili su do sada 250 ljudi. Ljudi masovno bježe u šumu, ali velike su poteškoće za prebacivanje jer je K. blokiran. Jedan je pobjegao iz blindiranog vagona, jer ih odmah šalju u Jasenovac. Danas hapse Hrvate u Mekušju i Kamenskom.[21]

Smrt faš. — Slob. narodu!

Milka«

Povratak najboljih sinova naroda Korduna, kako smo već kazali, bio je pretvoren u nezapamćeno veselje. Akcija je još više učvrstila moralni ugled ustanka. Odjek je njezin u Hrvatskoj istovremeno bio i podstrek svim naprednim ljudima da stupe u NOB-u.

U akciji su ubijena 2 ustaška zlikovca i 5 talijanskih vojnika. Od partizana podlegao je ranama Ivica Gojak, a lakše je ranjen Đorđe Momčilović. Zaplijenjen je puškomitraljez, 5 pušaka s municijom i uništena telefonska centrala u bolnici.

Komanda NOP-a Korduna i Banije naredbom broj 7 od 2. decembra 1941. godine pohvalila je partizane koji su sudjelovali u karlovačkoj akciji. U toj naredbi kaže se među ostalim:

»Naši neprijatelji a ni mi nećemo zaboraviti herojski podvig jurišača 1. bataljona kojima je uspjelo ući u grad Karlovac i tamo ubiti 2 ustaše i 5 talijanskih fašista. Ti drugovi zavređuju naziv heroja. Neprijatelj se čudio hrabrosti naših partizana koji su ga napali u njegovom središtu i oteli mu p.mitraljez. To je obeshrabrilo naše neprijatelje, jer vidi tko su partizani i što su u stanju da učine.

U akciji su se posebno istakli drugovi: Miloš Petrović Pek, Uroš Opačić, Drago Vukić i Grga Milašinčić (svi iz odreda 'Debela Kosa'). Ti drugovi nisu napustili ranjenog druga, već su ga iznijeli s mjesta borbe ...

Ti drugovi pokazali su za vrijeme najžešće vatre prisebnost i hrabrost koja zadivljuje. Takvi drugovi neka nam budu za primjer.

Njihovo herojstvo i hrabrost komandant Korduna i Banije pohvaljuje i ističe za primjer svim partizanima. Dok je među nama ovakvih drugova, možemo biti sigurni u *pobjedu.*

Komanda odreda Korduna i Banije nagrađuje drugove partizane i to: druga *Uroša Opačića* — zlatnim satom, *Grgu Milašinčića* — pištoljem, *Dragu Vukića* —naliv perom i *Miloša Petrovića* — jednim džepnim satom od 10 rubina.

" Historijski arhiv Karlovac — reg. II — Izvještaj o akciji Milka. (Orig. dok. u Institutu za historiju rad. pokreta Zgb. — Prijepis: Historijski arhiv Karlovac.)

Te nagrade bile su plijen otet od neprijatelja, one neka služe drugovima partizanima kao podstrek u njihovoj daljnjoj borbi protiv krvavih tlačitelja našeg naroda. Neka ih sjećaju na njihova djela za koja im u znak priznanja i pohvale ova Komanda daje te nagrade. Makar te nagrade ne predstavljaju veliku materijalnu vrijednost, one su ipak za nas vrijednost, jer nam daju podršku u našoj daljnjoj borbi i jer smo mi svijesni da se ne borimo za nagrade i časti, već da se borimo za svoj narod koji stenje u jarmu fašizma.«[22]

O toj značajnoj akciji Glavni je štab NOP Hrvatske izdao naredbu br. 8, koju zbog važnosti njezina sadržaja navodimo u cijelosti:[23]

NAREDBA BR. 8 Komandanta Partizanskog odreda za Kordun i Baniju od 28. XI 1941.

I. Glavni štab za Hrvatsku pod brojem 7. za 23. XI 41. pohvaljuje slijedeće:

Komesaru Kordunaškog partizanskog odreda

Čestitamo na herojskom podvigu grupe partizana koja je izvela akciju u Karlovcu. Kao i naši drugovi partizani u Srbiji, pokazali ste ovom akcijom da se okupatori i njegove sluge ne mogu ni na jednom mjestu osjećati sigurnim pred pravednom osudom naših partizana.

Ti, druže komesaru, slijedio si primjer komesara Crvene armije i španjolske Narodne armije koji su vodili narodne borce k pobjedi.

Neka naši komesari i partizani slijede vaš junački čin u Karlovcu. Ovu pohvalu treba pročitati pred svim jedinicama vašeg odreda.

Smrt fašizmu — Sloboda narodima!

Polit, komesar *Milan Snagić* s. r.

Komandant *Ivo Vladić* s. r.

[88] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, TOM V, knjiga II, dok. br. 37, str. 95.

" Zbornik, tom V, knj. 2, str. 65, dok. br. 27.

Josip Boljkovac

PARTIJSKI CENTAR U SENJSKOJ ULICI 16

Neposredno nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije i proglašenja »Nezavisne Države Hrvatske« porodica karlovačkog gostioničara Koste Sinčića napustila je svoj stan u Senjskoj ulici broj 16 i otišla iz Karlovca u Beograd. Nedugo nakon njihova odseljenja, a po nalogu Okružnog komiteta KPH za Karlovac i njegova sekretara Ive Marinkovića, u prazan stan uselila se Nada Drakulić, član KP. Tako je u tome stanu uspostavljen jedan od glavnih partijskih centara u Karlovcu 1941. godine.

U toj kući stanovao sam u stanu Josipa Sušnja kao podstanar još od 1938. godine. Tada sam počeo raditi u krojačkotrgovačkoj radnji svoga stanodavca Josip šušnja. Njegov je stan bio odmah do Sinčićeva. Nedugo nakon moga dolaska u jedan dvorišni stan iste kuće doselila je obitelj Holjevac, i to Marija Holjevac sa starijim sinom Leom, već gotovo 30-godišnjakom, majstorom u jednoj tvornici, povučenim i učtivim čovjekom, a nadasve zaljubljenim u muziku, mladim sinom Većom, koji je upravo došao sa odsluženja vojnog roka, uvijek nasmijanim, punim energije i poduzetnosti, i kćerkom Štefom, činovnicom kod advokata Longina. Zalazio sam u njihov skromni ali uzorno čist stan u kojem je vanredno marljiva majka uvijek nešto radila i čistila. Uskoro su odselili na Baniju, a u izspražnjeni stan uselio je drugi stanar. Stanari su se često mijenjali, pa im je teško bilo svima imena pamtiti.

U radnju Josipa Sušnja dolazili su često podoficiri i oficiri stare Jugoslavije, a naročito uoči njena sloma. Često su se vodile rasprave o različitim pitanjima, a vlasnik kuće Luka Bunčić započinjao bi temu o panslavizmu. Nakon rasula Jugoslavenske vojske i proglašenja NDH dolazili su u civilu jer su znali da se tu može otvoreno razgovarati. Pitali su i molili savjet i pomoć kako bi došli u kvislinšku vojsku NDH, vjerojatno da se zbrinu i zaštite. Odgovarali smo im da oni nisu Hrvati, da bi se teško moglo išta učiniti da dobiju položaje u Pavelićevoj vojsci. Neke

smo znali dobro, pa smo im otvoreno govorili da ako bi im se to i nudilo, da to ne smiju učiniti, jer da je njihovo mjesto drugdje, i da će uskoro imati prilike da svoje sposobnosti iskoristite na boljem mjestu. Davali smo im informacije o onome što se zbivalo u Srbiji, o masovnom ustanku. Ipak ne znam slučaja da je netko od njih to iskoristio da nam nanese štetu.

U kući je stanovalo više porodica koje su gajile simpatije prema pokretu otpora: Bunčić, Dubravčić, Manas, Piksa, Zakula, postolar Josip Zidar, po narodnosti Slovenac, koji je u danima početka ustanka pravio gojzerice za drugove koji su odlazili na oslobođeno područje Korduna. U radionici Nikole Dubravčića većina naučnika i pomoćnika bila je progresivno orijentirana, pa se kasnije i našla aktivno na strani narodnooslobodilačkog pokreta. Jedan od njih bio je Mijo Benić, narodni heroj, poginuo 1942. godine. Koliko se sjećam, svega su dva stanara bila neprijateljski nastrojena. Posebno se isticao domobranski narednik Dragutin Gales, koji je komandirao prvim strijeljanjima naših drugova na šištantu, karlovačkom vojnom strelištu u Lušćiću. Nikada neću zaboraviti ljetno predvečerje 1941. godine, kada je nas nekoliko aktivista pokreta stajala kraj prozora u sobi Nade Drakulić. Gledali smo dolje, na Senjsku ulicu, kuda je trebalo da prođe kamion na putu od zatvora prema šištantu. Svi smo šuteći očekivali njegov dolazak. Uskoro se pojavio na raskršću, skrenuo u Senjsku ulicu i prošao ispod našeg prozora. U kamionu su bili: Herta Turza, Slobodan Matijević i ostali naši drugovi koji su odlazili u smrt, a mi smo bili nemoćni da bilo šta učinimo. Sjećam se kako je Marijan Čavić tada rekao: »Doći će vrijeme, drugovi, kad ćemo vas ipak osvetiti.« Iste večeri odvratni Gales hvalisavo je pričao u dvorištu kuće o detaljima egzekucije, ali nije mogao sakriti hrabro držanje naših drugova.

U dvorištu kuće povremeno je boravio dio vojnika talijanske radiostanice, smještene preko puta kuće broj 16. Talijanski vojnici često su pjevali lijepe talijanske pjesme. Ponekad je njihova pjesma stvarala dobro raspoloženje među stanovnicima. To što su u kući bili okupatorski vojnici prividno je donosilo i neki osjećaj sigurnosti, pogotovu što je zbog toga često pred kućom bio i talijanski vojnik na straži. Uvjeren sam da je to bio glavni razlog koji je ustaške agente odvraćao od toga da zalaze u kuću broj 16 i pretražuju po njoj, jer nije bilo većih razloga za sumnju. Iako su u Nadin stan neprestano dolazili i po nekoliko dana odsjedali »mnogi sumnjivci«, npr. Ivo Marinković, Josip Kraš, Rade Končar, Marijan Čavić, Nada Dimić, Fanika Milašinčić-štengl, Dragica Bulat, Ivo Rukavina, Srećko Manola, Daniel Mejaški, Slavko Vajs, Dragica Vulević, Boga Horvatin, Cica Drakulić-Matić, Nenad Drakulić i mnogi drugi znani i neznani heroji našeg oslobodilačkog pokreta.

Razumljivo je da sam i ja onako mlad, pun skojevskih snova, iskorištavao svaki slobodan trenutak i odlazio u stan Nade Drakulić i kada je trebalo i kada nije trebalo. Htio sam biti uvijek prisutan i koristan, jer sam vidio da se u tome stanu okupljaju drugarice i drugovi sa svih strana

i pričaju zanimljive stvari, utanačuju dogovore, čiji domašaj tada još nisam mogao dokučiti, ali sam naslućivao njihovu važnost. Zapamtio sam Ivu Marinkovića i njegov toliko karakterističan osmijeh. Iako je bio mladi od Kraša i po godinama i po partijskom stažu, pa čak i po partijskom položaju, ipak mislim da je taj skromni i tihi gimnazijski profesor bio duša cijele karlovačke organizacije u onim sudbonosnim danima i pokretačka snaga ustanka u tom dijelu centralne Hrvatske.

Josip Kraš je bio, za razliku od Marinkovića, mnogo bučniji i razgovorljiviji, mnogo temperamentniji, a način saobraćaja s drugovima bio mu je najčešće zapovjednički. U ponašanju i kretanju bio je dosta neoprezan, suviše siguran. Pamtim ga u »pumparicama«, crnim naočalama i sportskom »šilt« kapom na glavi. Često je imao i ranac na leđima; a kako je bio nov stanovnik Karlovca, zaista se može reći da je bio upadljiv i da je tako lako mogao pobuđivati sumnju policije.

Marijan Čavić nešto je kasnije došao u Karlovac. Za ono kratko vrijeme koliko sam bio s njime stekao sam najviše simpatija baš prema njemu. Više puta dolazio je u Nadin stan i rukovodio sastancima. Ako se uzme u obzir to da je bio sekretar karlovačke partijske organizacije, onda se slobodno može reći da je u njegovo vrijeme u tom stanu bila »kancelarija« gradskog komiteta. Čavić je bio visok čovjek, kao i Marinković, ali razgovorljiviji i uvijek elegantno obučen, rijetko lijep čovjek i uvijek sklon šali, entuzijast. Volio je pjevati i svirati gitaru. Pjevanje i muziciranje obavezno je završavao svojom omiljenom pjesmom »Kad ja pođoh na bembašu«.

Među ličnostima koje su se okupljale i dolazile u kuću broj 16 bile su hrabre i odvažne drugarice Nada Dimić, Dragica Bulat i Marija Marijana Pataki. Danas ih nema među živima. Ostala je samo uspomena na njihova herojska djela. Danas kada se sjetim njih i svih drugih posjetilaca kuće u Senjskoj 16 ne mogu se oteti dojmu da je glavna vrijednost tih ličnosti bila u tome što su to u prvom redu bili jednostavni i obični ljudi u svakodnevnom ophođenju i međusobnim odnosima. To ih je činilo živim, upečatljivim i neizvještačenim. To ih je i učinilo velikima. Stanovnik kuće bio je i talijanski natporučnik Branchini, inače student iz Bologne, sin talijanskog trgovca voćem i povrćem. Iako okupator, Talijan, činio je velike usluge našoj organizaciji i bio je njen aktivni suradnik. Odlazeći službeno u Gorski kotar i Rijeku, nosio bi sa sobom naše letke i poruke tamošnjim organizacijama. Poznavao je Ivu Marinkovića, Josipa Kraša, Marijana Čavića i druge »goste« centra. On je i neke naše drugove prebacivao talijanskim kamionima u partizanske jedinice u Gorski kotar i Primorje. Kada je izvršavao takve delikatne i opasne zadatke, uzimao je sa sobom pouzdane i povjerljive talijanske vojnike. Primjera radi navodim prebacivanje u naš centar u Sušaku Cice Matijević-Drakulić. Organizator njena prebacivanja bio je natporučnik Branchini. Po njegovoj je zapovijedi jedne večeri u dvorište kuće u Senjskoj broj 16 ušao talijanski kamion. U njemu se nalazio^ sanduk sa slamom. Sanduk je na nekoliko mjesta bio probušen [a] bi u nj mogao ulaziti zrak. U sanduk je ušla Cica Matijević-Drakulić

i tako stigla do Delnica. Tu su ustaše pregledale kamion. Upitale su natporučnika Branchinija što se nalazi u sanduku na kome sjede talijanski vojnici. Odgovorio je: »Moje privatne stvari.« I tako je kamion poslije toga nesmetano stigao u Sušak. Branchini je davao i informacije o pripremanim akcijama od okupatorske vojske. Jednom je tako dao Josipu Krašu kompletan program kretanja talijanskog transporta. Jednom riječju, na razne je načine koristio svojom aktivnošću i radom našem centru i našoj NOB-i.

Česti posjetioci kuće i Nadina stana pobuđivali su ponekad znatiželju susjeda, koji su me znali pitati: »Mali, tko su ti toliki posjetioci?« Odgovarao sam da je to rodbina obitelji Drakulić iz Gline i drugih mjesta. Ostala mi je u sjećanju i jedna pomalo komična situacija koja je nastala pri posjetu Ive Rukavine. Istoga dana kada je Ivo Rukavina dolazio, podstanar u Nadinu stanu natporučnik Branchini morao je ići na put. Bilo je to za nas tada prilično nezgodno jer nam je Branchini u stanu služio kao dobra kamuflaža za nesmetan rad i smanjen nadzor ustaške policije. Nastojeći da ipak nekako zaštitimo stan, barem za tu jednu noć, dok je u njemu boravio Ivo Rukavina, Branchini je prije polaska uredio da na njegov kauč dođe spavati talijanski vojni pop zvan Fratello, koji je bio, čini mi se, na proputovanju kroz Karlovac. Uveče istoga dana sjedili smo u kuhinji kroz koju se prolazilo u sobe i razgovarali. Rekli smo Ivi Rukavini da će doći spavati pop Fratello, nakon čega je on otišao u sobu da se odmara. Ubrzo zatim na vratima se pojavio pop Fratello, vedro raspoložen, pozdravio se, sjeo i saopćio da je upućen na spavanje u sobu natporučnika Branchinija. Nada je čekala zgodan trenutak kada će Talijanu saopćiti da u njegovoj sobi spava i njen bratić, a da smo Cica i ja brat i sestra. Nakon večere i razgovora Nada se obratila Fratellu i objasnila mu, moleći ga da oprosti što će spavati s Rukavinom, tj. njenim bratićem, a ja da ću spavati u drugoj sobi. Talijan je ostao načas ukočen i zajapuren, zatim je skočio i počeo vikati da to nije nikakav bratić, da on tu neće spavati, da smo svi mi četnici i komunisti, da smo miješani Srbi i Hrvati, da nismo rodbina. Cijela ta situacija bila mi je komična i smiješna. 2a to vrijeme Talijan je vadio pištolj vičući: »Samo se smiješ i smiješ... Ubit ću te!« A onda se počeo spremati kao da će otići. Tada je Nada uzviknula: »Ti odavde živ nećeš nikuda noćas! Ubit ćemo te ako pokušaš da odeš!« Talijan je osjetio tu oštrinu, ali nije razumio o čemu se radi, sjeo je i počeo se smirivati, a ja sam napustio sobu. Nakon toga Talijan je pristao da spava u istoj sobi s Rukavinom. Drugoga dana Ivo je pričao da je Fratello veći dio noći presjedio, držeći stalno ruku na pištolju koji je bio pod jastukom.

Komični ali opasni incident s talijanskim vojnim svećenikom završio je bez posljedica, što znači da taj tuđinac nije podnio nikakvu prijavu protiv nas.

U Nadin stan dolazili su poznati i nepoznati, provjereni i neprovjereni simpatizeri našeg pokreta. Kada danas o tome razmišljam, uviđam koliko smo bili neoprezni i koliko smo sreće imali da nas neprijatelj već u početku rada nije pronašao i pohvatao. Otvoreno smo i neoprezno raz-

govarali s talijanskim vojnicima, tražili od njih da nam nabavljaju oružje, Ja se skidaju u civil. Prikupljali smo novčanu pomoć i od neprovjerenih građana, na primjer od Nikole Šasića, sladoledara, stanara u istoj kući. I kada je Šasić bio uhapšen, svi smo strahovali što će se dogoditi. Na našu sreću nije se dogodilo ništa, šašić je nakon nekoliko dana pušten iz zatvora. Nismo mu više bili simpatični. To je ubrzo, iako u pijanu stanju, otvoreno pokazao. Jedne večeri u radnji Josipa Sušnja počeo je vikati: »Vrati mi sve novce! Da ja pomažući komunističku bandu zaglavim? Neću, nisam valjda budala!« Kako sam se tada zatekao u radnji i kako su se te riječi odnosile na mene, nisam znao što ću. Svakog je trenutka netko mogao ući u radnju, a šašić je mogao upropastiti i sebe i nas. Pristupih mu bliže, unesoh mu se u lice i rekoh: »Gospon Nikola, ja nisam kupio novce ni za kakav oslobodilački pokret. Taj je novac bio za mene i još jednog siromašnog druga, kojim smo si trebali nešto nabaviti, ali nismo vjerovali da bismo drugim putem mogli dobiti novac.« Vidio sam da u nedoumici trepće očima i nešto smišlja, a onda se osmijehne, pomiluje me i reče: »Neka tebi toga novca, mali moj, ne trebaš ga vraćati. I još ćeš dobiti kada budeš trebao, glavno da nije za komuniste.« Poslije tih riječi smireno je napustio radnju. Ustaše su ga godinu dana kasnije uhapsile, otjerale u logor, gdje je: i nestao.

Naša djelatnost bila je usmjerena i van Karlovca, na povezivanje sa simpatizerima iz Netretića, Ribnika, Vukove Gorice i dalje. Zato sam preko praznika često odlazio kući u Vukovu Goricu dogovarajući se s tamošnjim naprednim omladincima i s omladincima iz Prilišća, koji su radili ili se školovali u Zagrebu i Karlovcu, o pripremanju raznih akcija. Tako je jednom grupa omladinaca iz Karlovca dočekala grupu omlađinaca koja je dolazila iz Zagreba kod pruge na Riječkoj cesti i zajedno s njom krenula u Prilišće i Vukovu Goricu. Ja sam bio zadužen za to da donesem letke. Dovezao sam ih biciklom. Čekao sam u Riječkoj ulici oko 15 minuta, ali tamo nikoga nije bilo. Produžio sam biciklom dalje. Izgleda da je došlo do nekog nesporazuma i da me zato nitko nije dočekao. Talijani i ustaše strogo su pazili na svim izlazima iz grada. Ustaše su na izlazima iz grada pretraživale sve sumnjivo, pa mi nije bilo ugodno kada sam pred sobom ugledao mitnicu na Dubovcu. Polako sam se na biciklu približavao njenim stražarima. Preostalo mi je još svega nekoliko metara. Srce mi se steglo, iako sam nastojao da izgledam što mirnijim i bezbrižnijim. Nisu me ništa ni pitali ni pretraživali. Stigavši u Vukovu Goricu,, podijelio sam letke ljudima koje sam poznavao kao pouzdane. Slijedećeg dana kod crkve na Magdalenskom proštenju okupilo se mnogo naroda. Bili su tu i ranije spomenuti omladinci. Ispričali su mi da su zakasnili na ugovoreno mjesto, da su produžili na pivovaru, gdje su bili svi pohapšeni i odvedeni u zatvor te da su se uplašili vjerujući da sam i ja uhvaćen I da su kod mene pronađeni leci. Pošto omladinci nisu mogli biti optuženi, pušteni su kućama. Odmah sam postao oprezniji, pokupio letke koje sam mogao i donio ih u Karlovac, bojeći se provokacije. Vjerojatno je Policija nešto sumnjala, ili je netko nešto prijavio, pa je zato i došlo do

hapšenja. Da smo kojim slučajem bili svi zajedno, vjerojatno ni jedan danas ne bi bio živ, jer bi leci bili dovoljan razlog za ustaški prijeki sud da nas osudi na smrt.

Drugom prilikom išao sam u rodnu Vukovu Goricu u dogovoru s Marijanom Čavićem. Trebalo je da pripremim sastanak na koji je trebalo da dođe i on i da se upozna s tamošnjim simpatizerima našeg pokreta, zatim da se dogovori o programu naše aktivnosti na tome području. Sastanak je trebalo da bude u kući postolara Viktora Rukavine, koja je u stvari bila godinama mala čitaonica, kamo su navraćali napredni ljudi toga i drugih krajeva. Kako Čavić nije mogao doći na sastanak, otišao sam sam i obavio više razgovora i to prema uputama koje mi je dao Čavić.

U Vukovu Goricu, posebno u radnju Rukavine, ponekad su dolazili partijski ljudi iz Karlovca, a najviše inž. Veljko Korać, koji je tamo bio obljubljen i ostavio snažan dojam kao progresivan radnik. I preko njega u tim prijeratnim danima gledali su ljudi Komunističku partiju, čiji je program i poglede on isnosio i zastupao.

U prvim danima okupacije naša je omladinska organizacija vršila snažan pritisak na općinskog bilježnika i žandarmerijsku stanicu u Netretiću koji su dovedeni u situaciju da hvataju dezertere i agitatore protiv obrane Jugoslavije. Koristili smo se i pismima rodbine i prijatelja Ivana Šubašića.

Ipak najsretniji sam bio za boravka u Karlovcu i za razgovora u Nadinu stanu s dragim mi i poznatim drugovima Nadom Dimić, Marijom Pataki, zvanom »Marijana«, Cicom Drakulić, Josipom Krašom, kojeg smo zvali »Papa«, Marijanom Čavićem, zvanim »Grga«, Slavom Vajsom, Matijom Škrljanom, Danom Mejaškim i mnogim drugim čijih se imena više ne sjećam. Često smo znali sjediti zajedno u sobi i tiho pjevušiti, a Čavić bi nas pratio na gitari. Često je pjevao i sam, dok bismo mi slušali ili pričali u pola glasa o koječemu, a najviše maštali o sutrašnjici, sigurno onda još s nedovoljno jasnim pogledima. Kad bi završio s pjevanjem, odložio bi gitaru i umiješao se u naš razgovor. Iz dvorišta se često znala čuti pjesma talijanskih vojnika, lijepa i nostalgična talijanska kancona »Mama«, »Vento« i druge. U takvim trenucima najčešće smo, naravno, razgovarali o danima koji će nastupiti nakon naše pobjede, kako će tada biti lijepo i kako će sve glatko i lagano ići.

Sjećam se i jednog razgovora o držanju govora u toku borbe, a i poslije pobjede. Ne znam tko je počeo razgovor o tome. Pamtim samo da se Kraš tada raspričao.

»Govorim, govorim, a vidim da se ljudi meškolje i tek onda čujem samog sebe na jednom velikom radničkom mitingu u Zagrebu kako neprestano ponavljam jedne te iste riječi« — pričao je.

Shvatio sam tada da držati govore nije lako. Kraš nas je tješio govoreći da je teško samo na početku i da se kasnije čovjek izvježba i navikne. Nisam Kraša čuo nikada kao govornika, jer kako je tada bilo

vrijeme stroge ilegalnosti, nisu se mogli organizirati zborovi. Vjerovao sam njegovim riječima. I kasnije, kada bi morao držati kakav govor, sjećao sam se njega i njegovih riječi.

Dan raspravljanja s Krasom o govorima i govornicima pamtim po još jednom neobičnom događaju. Sjećam se kako nas je začudio prestanak pjevanja talijanskih vojnika u dvorištu kuće. Bilo nam je to čudno. Pogledali smo kroz prozore ne bismo li pronašli razlog tome. Napolju smo primijetili neku užurbanost. Vidjeli smo talijanske vojnike. Neki su trčali iz grada prema bazi, a drugi u punoj ratnoj spremi prema centru grada. I na ulici se primjećivala pometnja, koja je tipična za izuzetne prilike.

»Mali, ajde skoči u grad« — reče mi Nada, a zatim i Kraš. Sišao sam brzo s prvog kata, skočio na bicikl, čini mi se da je bio od obrtnika Miloša Zdjelara, i pojurio ulicom prema Zrinjskom trgu. Tu su posvuda naokolo ležali ili čučali talijanski vojnici s puškama »na gotovs«, kao da su uličnе borbe, a malo dalje i nekoliko domobrana i ustaša. Malo zatim bio sam na raskršću Velike kavane i Šebetićeve ulice. Primijetio sam veću skupinu ljudi i vojnika oko jednog dalmatinskog trgovca, jednog od onih koji je čitavu svoju trgovinu nosio »izloženu na trbuhu« i koje smo nazivali »Mato«. U toj gužvi bio je za glavu veći od svih, plećat, s crvenom dalmatinskom kapom na glavi.

Uzrok pometnji bio je neki talijanski vojnik koji za kupljene žilete nije htio platiti onoliko koliko je »Mato« tražio. Talijan je ostavio samo sumu za koju je smatrao da je dovoljna i okrenuo se da ode. Dalmatinac ga je tada nehotice brijaćom britvom posjekao po ruci. I zbog toga 10-tak minuta kasnije čitav vojni garnizon u gradu stavljen je u stanje pripravnosti. »Jer tko zna šta se sve krije iza jedne britve« — vjerojatno je razmišljao okupator. Vratio sam se u naš centar i ispričao što sam saznao i vidio. Nastao je smijeh, ali netko je i pametno primijetio: »U strahu su velike oči.« Kraš je nastavio: »Okupator ne spava mirno ni tamo gdje misli da je najsigurniji.«

Nekoliko dana poslije, čini mi se da je bila subota uvečer, iznenada se pojaviše u centru Ivo Rukavina i Srećko Manola. Došli su vlakom iz Zagreba i ispričali kako su na putu postali sumnjivi, pa su odlučili da, ako zatreba, izvade revolvere i pucaju, a onda iskoče iz vlaka. Srećom, sve je ostalo samo na podozrivim pogledima. Kada su stigli u Karlovac, nastojali su da u banijskim uličicama za svaki slučaj, ako ih tko prati, zametnu trag, pa su pred našu kuću stigli uvjereni da im je to i pošlo za rukom. Pred vratima Senjske broj 16 stajao je stražar, talijanski vojnik, koji je copnuo nogom po vojnim pravilima, bacio na njih pogled, a oni su kraj njega produžili na prvi kat po drvenim kružnim stepenicama i konačno stigli u centar. Razgovarali smo s njima o prilikama u gradu i o ustaskim pripremama za sutrašnje manifestacije, na koje su pozvani svi građani. Prije polaska na spavanje uputili smo ih kako će u slučaju potrebe (racije) izići preko dvorišnog balkona napolje ili kroz stan domobranskog narednika Mile Džakule, napolje u vrt, a odande preko pruge prema Dubovcu.

Ne sjećam se više u povodu čega su slijedećeg dana, bila je nedjelja, održane manifestacije. Vjerojatno je netko od ustaških glavešina iz Zagreba dolazio. Građani su uz prijetnje pozivani da dođu na manifestacije i da tako iskažu svoju podršku ustaškim vlastima. Dogovorili smo se da Mato Škrljan i ja učestvujemo u manifestacijama, da se otkloni svaka sumnja na nas da držimo vezu posebno s omladinom, da pratimo zbivanja u toku manifestacija, kako bismo kasnije mogli informirati o njima.

Učesnici manifestacije okupili su se u predjelu grada zvanom Banija. Povorka je preko kupskog mosta kretala prema gradu. Primijetili smo da su povorku pratili Rukavina i Manola, koliko se sjećam — s fotografskim aparatom, da budu manje sumnjivi.

Poslije podne smo se opet svi našli kod Nade u centru, raspravljali 0 dojmovima s manifstacije, o utjecaju neprijatelja na građanstvo, o ratu 1 o svemu onome što je u vezi s time. Sjećam se i jedne diskusije u kojoj su uz nas domaće sudjelovali Kraš i Rukavina. Analizirali smo stanje na frontovima. Neki su drugovi bili previše optimistički raspoloženi smatrajući da je povlačenje Crvene armije taktički potez Sovjetske vrhovne komande i da Hitleru i njegovim pobjedama nema duga vijeka te se treba pripremati za skoru pobjedu do koje će doći, dva, tri do četiri mjeseca najkasnije. I Kraš je bio optimist. Ivo Rukavina je bio drugačijeg mišljenja. Njegove riječi bile su otprilike ove: »Ne bih se ja baš tako lako složio s time da će rat brzo završiti. Njemački se proletarijat dobro tuče za Hitlera, a i sateliti ga pomažu. Treba se pripremiti na dugu i tešku borbu. Iluzija je to da će njemački proletarijat dići revoluciju ubrzo jer je u ratu sa Sovjetskim Savezom — Crvenom armijom. To nas ne smije uspavati.«

Istoga dana donijeli smo u centar više vojničke robe i običnih bakandži. Pogledavši donesenu robu, posebno bakandže, Ivo Rukavina reče: »Ovo nisu najbolje bakandže. Možeš li ti, mali, nabaviti za mene i ostale drugove gojzerice, jer će rat dugo trajati i zato se moramo spremati na dugu stazu.« Cijeli me rat, sve do danas, a posebno kada sam se sretao s Ivom Rukavinom ili ga se sjećao, ta misao salijetala. Poslije riječi Ive Rukavine otišao sam u dvorište do našeg simpatizera, postolara Josipa Zidara i upitao ga: »Možete li nabaviti dobre krom-kože i napraviti nekoliko gojzerica?« Odmah je shvatio o čemu se radi, obećao nabaviti kožu i napraviti gojzerice.

Početkom rujna 1941. godine u centar je opet navratio Josip Kraš, po običaju u žutim »pumparicama« i bijelom baloneru, sa »šilt« kapom i crnim naočalama — naravno, i s rancem na leđima, neobično raspoložen. Uzviknuo je: »Drugovi, naši su napali Perjasicu i, prema prvim podacima, postigli velik uspjeh. Moramo hitno slati lijekove i deke.« Kasnije smo otišli na raskršće Riječke i Senjske ulice, gdje je Kraš primio veći paket lijekova. S time smo produžili na željezničku stanicu, pa je sve to s ostalim paketima koji su čekali nedaleko od željezničke stanice upućeno Veći Holjevcu i njegovim borcima na obroncima Petrove gore. U živom sjećanju ostao mi je i upad ustaških agenata u kuće zbog hapšenja stanarke zvane »Piksa«. Bio je, čini mi se, kraj mjeseca srpnja. Ja i još jedan

mladić pripremali smo u dvorištu, zajedno s Talijanima, aer konjak. Uplašili smo se da će agenti redom pretresati sve stanove jer je baš tada u jednom od njih održavan sastanak naše partijske grupe. Počeli smo nagovarati Talijane da onemoguće ustašama hapšenje. Kako su Talijani smatrali kuću svojim sjedištem, a i jer je »Piksinka« bila lijepa žena, Talijani su onemogućili ustašama njeno hapšenje. Odmah poslije tog dogadaja pred kuću su Talijani postavili stražu i tako onemogućili nove ustaške upade.

Jednog nedjeljnog rujanskog popodneva Marijan Čavić je kao i obično prebirao po žicama gitare i tiho pjevušio »Kad ja pođoh na bembašu.« Slušali smo ga. Odjednom je odložio gitaru, digao se, prošetao po sobi, a onda stao pred mene i rekao mi: »Mali, došlo je vrijeme da opet pokrenemo omladinu u gradu. Moramo hitno osnovati novo rukovodstvo od dobrih omladinaca, jer su nam ove represalije razbile rukovodstva i unijele izvjestan strah.« Nije rekao imena tih omladinaca. Ja ga nisam pitao, iako mi je Nada Drakulić nekoliko dana prije toga postavila pitanje jesam li spreman da radim u jednoj organizaciji. I ako bi došlo do najgoreg, bih li bio spreman da i pod najtežim mukama ostanem nijem o svemu što znam? Nasmijao sam se i prihvatio ponosno prijedlog Marijana Čavića. Odveo me je nakon tog razgovora u grad u slastičarnicu na Korzu. Bila je nedjelja poslije podne i posvuda mnogo vojnika i drugog svijeta koji je šetao ili zalazio u slastičarnicu. Kada smo dobili na stol »kremšnite« koje je naručio, rekao mi je da idemo na sastanak u vezi s formiranjem omladinskog rukovodstva i spomenuo imena ostalih učesnika: Ksenije Valčić i Matije Škrljana. Matiju sam dobro poznavao, bili smo već, tako reći, prijatelji, a za Kseniju je Čavić govorio da je hrabra djevojka, odana našem pokretu, iako je kćerka bogatog tvorničara Marka Valčića. Međutim, i on je aktivni suradnik i pomagač KP, tj. daje materijalno-financijska sredstva. I o Škrljanu koji je bio krojački pomoćnik Marijan se pohvalno izražavao. Izašavši iz slastičarnice, pošli smo prema Baniji i prije mosta prešli na suprotnu stranu, gdje smo spazili Matiju i Kseniju kako dolaze s Banije, šećući polako držeći se ispod ruke, kao da se ljubavni par. Ponašali smo se kao da se ne poznajemo. Nas dvojica krenuli smo natrag vraćajući se lijevom stranom Draškovićeve ulice. Na samoj raskrsnici pred mostom primijetili smo neku gužvu i mnogo okupatorskih i kvislinških vojnika. Došlo je do sudara dvaju automobila u kojima su se vozili talijanski i domobranski oficiri. U Draškovićevoj smo skrenuli u jedno dvorište i kraj jedne živice ušli u kuću u kojoj je stanovao nedavno strijeljani drug Pajo, kojem se ne sjećam prezimena. Čavić je imao ključ od njegove sobe. Otvorio ju je, i ušli smo unutra. Odmah iza nas došli su Ksenija i Matija. Tu nas je Čavić svakog posebno predstavio. Zatim je svaki od nas trojice iznio svoje dojmove o omladini, građanima i o mogućnostima za njihovo antifašističko aktiviranje. Sjećam se izlaganja Ksenije. Pričala je kako radi s radnicima i fizički posao. Pokazala je crne i ispucane ruke od kemikalija i kože. Rekla je da joj to omogućava, iako nailazi na otpor, predobivanje mnogih za

našu stvar. Poslije naših izlaganja Čavić je rekao: »Vas troje od sada ste rukovodstvo. Ksenija će biti zadužena za sjeverni dio Karlovca, tj. Baniju, a ti, Matijo, kao rukovodilac, za centar grada. Ti ćeš, mali, biti zadužen za južni dio grada. Jedan od prvih vaših zadataka bit će nabavka vojničkog štofa i izrada uniformi s krojem španskih hlača za naše drugove u šumi.«

Slijedeći dan otišao sam u Križanićevu ulicu, u kuću Matakovića i posjetio krojačkog pomoćnika Milana Perenčevića. Pitao sam ga da li mi je voljan pomoći u jednom poslu. Gledao me je s nepovjerenjem. Možda sam izgledao neozbiljan, pa se bojao provokacije. Objašnjavao sam mu da znadem da je na našoj strani, da je simpatizer, da sam to već čuo i preko nekih drugova, a k tome da je još i Srbin, koji je već i onako pod prismotrom, da sam se zato ovako direktno i s povjerenjem obratio njemu. Malo je razmišljao, a onda upitao: »Šta treba da uradim?« Upitao sam ga: »Možeš li nam nabaviti vojničkog štofa? Ti si i prije radio uniforme pa znadeš gdje ćeš ga naći.« Rekao je: »Posjedovanje i sakrivanje vojnog materijala kažnjava se strijeljanjem.« »Znam« — odgovorio sam — »ali tebe, Mile, a i mnoge nas i onako to čeka ako ih budemo čekali mirno.« Na kraju sam ga ipak uvjerio, i on nam je dobavio veću količinu vojničkog sukna — čini mi se, preko krojača Kneževića iz Rakovca. Sukno smo, koliko se sjećam, sakrili u krojačkoj radnji Dragutina Jakića, kod kojeg je radio Mate Škrljan. Tu smo obavili i prve pripreme za krojenje. U subotu navečer sve smo sukno prebacili s Gaze u radnju obrtnika Josipa Sušnja. Radili smo cijeli dan i u nedjelju ujutro. U međuvremenu došao je k nama Marijan Čavić Grga i rekao nam: »Dečki, budite pripravni, ako bude trebalo, za jedan zadatak s kojim su i ove uniforme povezane. Možda će danas trebati ići pred neke drugove na Baniju koji će izvesti veliku akciju u Zagrebu i proći kroz Karlovac.« U isto vrijeme uzeta je od njega mjera za odijelo.. Radili smo do kasno uvečer, ali nismo uspjeli završiti. Desilo nam se nešto što je pokazalo koliko smo bili neoprezni. Srećom, sve je dobro završilo. Kroz stražnji ulaz iz dvorišta, pošto je do ulice lokal bio zatvoren, odjednom su ušli u radnju domobranski podoficiri Marko Bijelić i Mile Džakula. Gledali šu iznenađeno u naslagane količine štofa i uniformi, a mi uznemireni i iznenađeni u njih. Znali smo iz prijašnjih susreta da nisu režimski raspoloženi i da su obojica Srbi, iako u domobranstvu, ali ne iz simpatija. I prije je njima činjena usluga, kao i mnogim oficirima i podoficirima i njihovim familijama, a Mili Džakuli sam na blagdane na poziv njegov i njegove obitelji dolazio i u stan kao poželjan omladinac. Situacija u kojoj smo se našli bila je mučna i teška. Znali smo da se za tako nešto strijelja. Da situacija bude još gora, sjećam se da se gradom već širila vijest da je u Zagrebu eksplozivom uništena pošta. Našli smo zajednički jezik. Njima je bilo jasno da se ni oni, posebno zato što su Srbi, ne bi dobro proveli kad bi se bilo što otkrilo. Inače Bijelić je bio vojni muzičar, a Džakula je radio u vojnom okrugu. Od tada su njih dvojica nastavila surađivati s nama i narodnooslobodilačkim pokretom dajući nam niz dragocjenih podataka

kroz čitav tok rata. Tek što smo dovršili razgovor, u radnju je gotovo dotrčao, sav zadihan, njen vlasnik Josip Sušanj i počeo uzbuđeno govoriti: »U Zagrebu su velike eksplozije! Sve su veze pokidane. Ej, dečki moji, prije će četnici iz Petrove gore u Karlovac nego ćete vi završiti ove uniforme za njih.« Tih dana među građanstvom partizani su nazivani četnicima. Mi smo se nasmijali znajući da je to akcija o kojoj nam je istog dana već govorio Čavić. Pretpostavljali smo da će i u Karlovcu policija vršiti pretres. Zato smo odlučili da materijal i uniforme pospremimo na sigurnije mjesto. Smatrali smo da u toj kući ne treba držati kompromitirajući materijal jer je ona partijski centar, a bili smo obazrivi i prema vlasniku radnje, stanarima i svemu onome što se tu zbivalo, uključujući i talijanske stražare pred kućom i podstanara natporučnika Branchinija. Sve nam je to išlo u prilog; da u toj kući što duže relativno nesmetano radi naš centar.

Nekoliko dana kasnije, upravo kada su stigli neki drugovi iz Zagreba i kada smo se svi okupili na sastanku, naša nas je veza obavijestila da će policija blokirati Riječku i Senjsku ulicu i provesti temeljitu raciju. Brzo smo spakovali u dva kofera preostali dio uniformi, nešto propagandnog materijala i nekoliko revolvera. Škrljan i ja smo sve to uzeli i sišli na ulicu, upućujući se prema Korzu. Iza nas sišli su i svi ostali, zajedno s Krašom, i na određenom rastojanju krenuli preko Cvitkovićeva polja prema gostioni »Grga«.

Nas dvojica, smijući se, kao da pričamo viceve, a i stvarno ne misleći da možemo ostati bez glave, išli smo lijevom stranom ulice prema centru i opazili na raskršću policajce Zvonka Plotovića i Ferdu Saleta. Oni su upravo zaustavili drugaricu Ljubicu Milašinčić koja je nosila hranu u zatvor, članovima svoje familije, i počeli su je pretresati. Bili su od nas udaljeni možda nepunih dvadeset metara, ali bilo je već kasno da se okrenemo i krenemo natrag, jer smo vidjeli da su nas opazili. Laganim korakom nastavili smo dalje, smijući se nezainteresirano. »Kamo cete vas dvojica?« — poviče Saleto. Odmahnuo sam desnom rukom, jer sam bio do ulice, osmijehnuo se neozbiljno i rekao: »Evo, selimo se u stan.« Vjerojatno smo im izgledali kao mlađi dečki, neozbiljni, koji kao naučnici i pomoćnici često mijenjaju sobe. Vidjelo se na njima da su nam na prvi pogled povjerovali, a mi smo i dalje pričali i osmjehivali se. »Prolazite brže, brže i ne cerite se stalno« — viknuo je Plotović. Mi smo tek tada odahnuli.

Kofere i paket odnijeli smo na Gazu k jednom našem simpatizeru, ali iz straha on nije pristao da ih ostavimo kod njega. Na kraju smo završili kod druga Višeka, krojača na Gazi, koji je bez riječi primio stvari i pomogao da ih smjestimo pod njegov krevet. Nekoliko se dana kasnije postolar Mile Malešević pobrinuo da se te savari s ostalim materijalom prebace drugovima u Petrovu goru.

Dan-dva poslije uništenja pošte u Zagrebu rekao mi je KraŠ da bi se netko od nas morao stalno početi baviti političkim radom na terenu

sjeverozapadno od Karlovca, tj. u bivšim općinama Netretić, Ribnik, Prilišće, Vukova Gorica, Bosiljevo i dalje prema Gorskom kotaru, dakle na području moga rodnog kraja. Sjetio sam se Vjekoslava Sladića iz Bosiljeva, fotografa, koji je obilazio više puta sva ta sela fotografirajući svatove, crkvene svetkovine i drugo. Rekao sam to Krašu. »Gdje je taj fotograf sada?« — upitao je. »Tu je, u Karlovcu, radi kod fotografa Mile Vratarića, odmah kraj našeg centra« — odgovorio sam. »Odlično« — rekao je Kraš — »Dovedi ga sutra u 12 sati pred Lopašićev spomenik.«

Sutradan sam stajao sa Sladićem na dogovorenom mjestu. Opazili smo Kraša kako je izašao iz kuće, odnosno iz stana Mire Čuić i njene majke Orešković, sestre Marka Oreškovića. Došao je do nas, kratko nas pozdravio i predložio da krenemo.

Kraš je Sladiću dao kratke i jasne direktive. Trebalo je da prati raspoloženje tamošnjih ljudi, da agitira da se ne ide u neprijateljsku vojsku, da radi na povezivanju Hrvata i Srba, da agitira za narodnooslobođilački pokret i saznaje i organizira prikupljanje oružja među Srbima, jer je Sladić rekao da tu ima nešto oružja. Mi smo Krašu saopćili da preko Kupe u Sloveniji u nekoliko sela živi srpsko stanovništvo, a i nedaleko od Bosiljeva u Ponikvama i dalje prema Gorskom kotaru. Na tome području nije uspjelo neprijateljima raspiriti bratoubilački rat, a već prije rata Partija je među radnicima tog područja, ekonomskim emigrantima, koji su odlazili u svijet i vraćali se kućama, posebno među omladinom, imala solidnu bazu. Na tome području nije bilo ekstrema. I tu je bila solidna baza za razvoj narodnooslobodilačke borbe. Cijeli razgovor trajao je desetak minuta. Tada smo se razišli — Kraš na jednu, a Sladić i ja na drugu stranu. Otišli smo u jednu gostionicu u Riječkoj cesti, tu napravili kratak nacrt programa Sladićeva budućeg rada, odnosno, koliko smo znali i mogli, razradili Kraševe direktive, primjenjujući ih na konkretne uvjete na tome području. Sladić i ja imali smo tu znatan utjecaj i bezbroj veza, od rodbinskih dalje — ja među omladinom, a Sladić među bolje stojećim građanima. Sladićev otac bio je među -najbolje stojećim poljoprivrednicima s najuzornijim gospodarstvom u okolici Bosiljeva. Svake je godine dio vremena provodio u Njemačkoj baveći se trgovinom. Uživao je velik ugled i zato je svoja napredna gledanja mogao unijeti u sve sredine.

Dosta smo neoprezno pregledali novi propagandni materijal, koji će Vjekoslav Sladić ponijeti sa sobom. Nakon toga je otišao i čitav rat ostao na tome terenu izvršavajući požrtvovno zadatke koje je dobivao od Josipa Kraša.

Približavali su se i posljednji dani djelovanja centra. Po običaju bio sam u radnji, kad u nju upadne obrtnik Stipanović i reče: »Mali, onog čovjeka koji je jučer uhapšen čini mi se da poznajem, jer je često zalazio u kuću, gore u stan.« Odgovorio sam mu da ne znam o čemu govori, a on me počeo psovati i vikati s kakvim se to nepovjerenjem na nj gleda. Odjurio sam do Nade u prvi kat i obavijestio je da su Mari-

jana prepoznali neki ljudi, a medu njima i Stipanović. Uskoro je došao i Kraš i potvrdio tu vijest. Dobio sam zadatak da pokušam stupiti u kontakt sa Stipanovićem koji je s jednim dijelom nas ipak bio povezan i dobivao naš propagandni materijal. Kod njega je radio i naš simpatizer i suradnik Mika Pavlačić. Naime, Stipanović je poznavao policijske detektive, jer su dolazili k njemu kao mušterije, pa smo pomislili da se s novcem nešto učini i izvadi iz zatvora Marijan Čavić. Obećao je da će pokušati o tome razgovarati i saznati što agenti znaju o Čaviću, iako mu mi nismo rekli ime i značenje toga čovjeka. Događaji su pretekli naše namjere. Nekoliko dana kasnije na vratima radnje pojavila se Nada i pozvala me rukom — dosta uzbuđena da izađem: »Mali, Papa (Josip Kraš, op. autora) je ubijen kod placa« — rekla je.

Meni se činilo kao da je to kakav vic. Uopće nisam shvaćao šta govori. Međutim, ona je to sigurno primijetila, jer mi je ponovila. Tek onda sam postao svjestan šta to znači za nas. Napustio sam posao i odmah otišao za njom u stan, u naš centar. Rasporedili smo sve kompromitirajuće stvari da ih raznesemo na razna mjesta i obavijestili preko veze Nadu Dimić, koja je bila stalna veza centar—Petrova gora i Zagreb.

Iste večeri napustili smo Senjsku ulicu. Nada Drakulić je otišla prema Gorskom kotaru, a ja u Vukovu Goricu. Ubrzo zatim stan je pretresen, ali tamo više nije bilo nikoga. I ništa nisu mogli naći. Držao sam vezu s Karlovcem, dobivao informacije i jednog dana došao u grad. Otišao sam u stan Mire Čuić na Korzu jer mi je to bila jedna od veza. I ona je naime dolazila u centar. Predao sam joj neke informacije i novac, pokupio propagandni materijal, a onda izišao na drugu stranu, tj. na Korzo, i u dogovoru s njom dočekao na uglu Riječke i Senjske Nadu Dimić s još jednim drugom, visokim crnim čovjekom, za kojeg sam kasnije saznao da je Vlado Popović, u ono vrijeme delegat CK KPJ u Hrvatskoj. Svi zajedno otišli smo u postolarsku radnju Mile Maleševića, koji je bio jedan od aktivnih suradnika i značajan punkt, a posebno veza za slobodnu teritoriju. I tu je Nada ukratko iznijela pripreme za oslobođenje Marijana Čavića. Drug koji je došao s nama u šali je primijetio Maleševiću: »Sav si se u radnji, druže, iskitio Hitlerovim i Pavelićevim slikama.« Bilo je to radi kamuflaže. Akcija je kasnije izvedena pod vodstvom Većeslava Holjevca, ali, na žalost, nije u potpunosti uspjela, jer je Čavić dan prije prebačen iz bolnice u zatvor. To ujedno znači da su i naše veze taj put zatajile. Nakon razgovora dobio sam i neke zadatke. Otišao sam u stan obitelji Mikan, pokupio neke podatke o domobranskim oficirima koji su bili simpatizeri našeg pokreta, odnosno naši potencijalni suradnici i vratio se. Po povratku sam našao Nadu i ostale, upoznao ih s podacima i primio nove zadatke. Nakon toga smo se razišli.

Istoga dana u Draškovićevoj ulici sreo sam neke naše simpatizere, između ostalih i Zvonka Blažuna, koji mi je saopćio da bježim iz Senjske ulice, a i što prije iz Karlovca jer je tamo sve što je iole sumnjivo pod prismotrom. To sam ubrzo i učinio. Iznio sam samo nekoliko fragmenata o aktivnosti partijskog centra u Senjskoj broj 16 u Karlovcu. Za nj je

vezan dio onog velikog akcionog revolucionarnog programa na čijoj su realizaciji pod rukovodstvom KP Hrvatske i Jugoslavije radile desetine znanih i neznanih revolucionara u Karlovcu. Te akcije i aktivnosti u Karlovcu imale su duboko političko značenje, jer su ulijevale povjerenje u narod i osjećaj da tek predstoji glavni obračun za nacionalno i socijalno oslobođenje.

Sve je to kasnije imalo velik utjecaj na rasplamsavanje narodnog ustanka na području Karlovca i njegove okoline. Komunisti grada Karlovca među prvima su se odazvali pozivu KPJ i KPH za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. A na tom području i prve oružane akcije izvršene su u gradu Karlovcu.

Karlovački komunisti mogli su djelovati u svome gradu kraj svih represalija i brojnosti neprijatelja jer su bili najrevolucionarniji i najsvjesniji njegov dio. Zahvaljujući tome, Karlovac je dao prve rukovodeće kadrove u tom kraju. Cijelog rata nisu se u njemu ugasili revolucionarni gnjev i akcije. Karlovac i okolica bili su i dalje most između Zagreba i oslobođenog teritorija, izvor ljudskog, obavještajnog i materijalnog potencijala.

Naša će historiografija sigurno učiniti daljnje napore da se to i faktografski dokumentira.

Ing Drago Ljubić

PARTIJSKA ORGANIZACIJA DUGE RESE U PRVOJ GODINI OSLOBODILAČKE BORBE[1]

Neposredno uoči rata u Dugoj Resi djelovale su partijska organizacija od 24 i organizacija SKOJ-a od 21 člana. Partija se oslanjala na širok krug simpatizera, kojih je bilo oko 180. Partijskom organizacijom rukovodila je Jela Predović, a organizacijom SKOJ-a Josip Požeg Pepo. Postojala je neposredna veza s OK KPH Karlovac, jer su dvoje iz organizacije (Jela Predović i Janko Furdek) bili njegovi članovi.

Dolazi rat. 13. travnja ulaze talijanski tenkovi u Dugu Resu, a za njima Pavelić i njegove ustaše na prolazu za Zagreb. Mala grupa dugoreških ustaša na čelu s Miškom Polovićem nastoji organizirati svom vođi srdačnu dobrodošlicu. Međutim, Duga Resa dočekuje ustaše praznih ulica i zatvorenih prozora. Vođa ustaša nije doživio ovacije u radničkoj, slobodarskoj Dugoj Resi, gdje ga je dočekala tek mala grupa u centru mjesta. A i Talijani su ubrzo uvidjeli da za njih rat još nije gotov: svega nekolikodana kasnije njihovi su tenkovi osvanuli ispisani borbenim parolama protiv okupacije, što je bila prva akcija skojevaca.

[1] Rad je napisan na osnovi osobnih sjećanja autora i podataka koja su kao svoja sjećanja dali drugi učesnici događaja s tog područja. Na žalost, nije se raspolagalo historijskim materijalom, te je moguće da svi događaji nisu izneseni. Zbog toga rad treba i shvatiti kao prilog upoznavanju borbe partijske organizacije Duge Rese, SKOJ-a i naroda toga kraja u uvjetima ilegalnog rada u 1941. i 1942. godini. Rad je ograničen na samu Dugu Resu, a sela u okolini Duge Rese obrađena su samo toliko koliko su bila povezana s partijskom organizacijom u Dugoj Resi, radi ostvarivanja prijeko potrebnih veza s oslobođenim teritorijem. Na žalost, veoma istaknuti učesnici u ilegalnom radu Duge Rese Mićo Bosiljevac (poginuo kao komesar čete 1943. godine) i Ivka Bartolac-Šegović (umrla poslije oslobođenja) nisu među živima, i s njima su zauvijek nestali i podaci o nekim aktivnim učesnicima NOP-a iz tog perioda i podaci o raznim akcijama.

Svojim sjećanjem i korisnim savjetima pomogli su mi Jela Predović, Herman Furlan, Barka Tomac-Benić, Mara Horvatić-Bosiljevac, Pero Mihalić, Đuro Krtić, Josip Lulik Pepo i Josip Požeg Pepo.

Iako svi događaji nisu opisani, autor smatra da će se dobiti predodžba o ilegalnom radu u Dugoj Resi u uvjetima veoma oštrog ustaškog terora.

No, nastupaju teški dani za komuniste Duge Rese i za sve napredne ljude. Ustaše uskoro provode teror nad stanovništvom, prije svega nad naprednim ljudima, koji su bili nosioci organiziranog radničkog pokreta. Da pokažu svoju »snagu« i riješenost da uklone njima nepoželjne ljude, oni odmah ubijaju radnika Josipa Jurana kao »četnika«, zatim Branka Zatezala, željezničkog radnika, i Đuru Prtljagu, a hapse Ljudevita Ružica, željezničkog radnika, kojeg nešto kasnije ubijaju u logoru »Danica« kod Koprivnice. Nakon prvih zvjerskih »podviga«, koji su izazvali zgražanje u najvećem dijelu stanovništva Duge Rese i okoline, okomljuju se i na istaknutije URS-ovce komuniste. Među prvima su uhapšeni članovi KP Herman Furlan, Nikola Popović, Mišo Saftić i Ivan Polović[2] (ubijen od ustaša 6. VII 1941. u logoru Jadovno kod Gospića), a od simpatizera Joža Krajačić, Jura Drvodelić, Franjo Puškarić, Josip Požeg, Mija Kasunić (skojevac). U razdoblju od dolaska okupatora do napada Njemačke na SSSR partijska organizacija nastoji učvrstiti svoje redove, izbjeći daljnja hapšenja svojih članova i poznatijih URS-ovaca, učvrstiti u narodu vjeru da pobjeda okupatora nije definitivna i da prava borba tek predstoji. Narodu se dijele leci s proglasom CK KP Jugoslavije od 15. travnja, ispisuju se parole protiv okupatora, a simpatizeri se ohrabruju. U tom razdoblju partijska organizacija djeluje u nešto izmijenjenu i smanjenu sastavu, jer se neki njeni članovi mobilizirani u Jugoslavensku vojsku nisu vratili u Dugu Resu nakon kapitulacije Jugoslavije, a drugi su otišli po partijskim zadacima na druga područja ili u ilegalnost, dok je Nikola Popović uhapšen i zatim ubijen.

Tada u mjestu Duga Resa djeluju članovi KP Jela Predović, Janko Furdek, Jure Fudurić, Joža Benić, Jura Župčić, Ivo Horvatić, Herman Furlan, Mara Horvatić Bosiljevac, Ivo Polović, Julka Rendulić, Fanika Požeg i Mile Kličković. Drugi članovi KP djeluju u ćelijama na području preko Mrežnice (Tomo Mihalić, Marko Belavić Stevo Spudić). Neki su zbog mjesta rada, ili drugih razloga, povezani s partijskom organizacijom u Karlovcu, pa u Dugoj Resi djeluju djelomično, a više su vezani za rad karlovačke organizacije. To su Ivka Bartol Šegavić, Barka Tomac Benić, Ivo Lesić, Stevo Jakšić i raniji sekretar SKOJ-a Josip Požeg Pepo. I u tom periodu neposrednu vezu s OK KPH Karlovac održavaju njegovi članovi Jela Predović i Janko Furdek, koji odlaze u Karlovac na sastanke i dobivaju upute izravno od rukovodstva.

Vijest o napadu Njemačke na SSSR ubrzo je izmijenila tok događaja. Iz razdoblja pripreme partijska organizacije Duge Rese prelazi u aktivnu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Neposredno nakon te vijesti održava se sastanak komunista Duge Rese u kamenolomu u Mrzlom Polju. Tamo je dogovoreno da se počne prikupljati oružje, vršiti sabotaža u proizvodnji i saobraćaju i da se nastoji spriječiti odlazak ljudi u Pavelićevu vojsku.

Ustaše također poduzimaju svoju ofenzivu — otpuštaju iz tvornice niz za njih nepoželjnih radnika, među kojima je bilo i više članova. Nakon

* Ivan Polović rođen u selu Bukovlje stalno nastanjen u Dugoj Resi.

toga ustaški se teror pojačao. Slijedi hapšenje većeg broja ljudi. Tada su uhapšeni i kasnije ubijeni tvornički radnici Jerko Barić, Janko Pajić, Pavle Manojlović, Marko Mrvoš i Katica Zoretić, član KP. Ustaše pokušavaju uhapsiti i organizatore akcija protiv okupatora, koje su bile sve brojnije. Sumnje padaju na istaknute članove Partije Jelu Predović, Janka Furdeka, Jožu Benića, Hermana Furlana, Julku Rendulić i druge, koji su podvrgnuti sve većoj kontroli kako bi se pronašli dokazi za njihov rad. Dolazeći sa sastanka iz Karlovca krajem kolovoza, Jela Predović je uhvaćena s kompromitirajućim propagandnim materijalom, ali je odmah uspjela pobjeći iz ruku domobranskog satnika Kraljića. Poslije bjekstva ona odlazi na Kordun preko veze koju su držali partijci u selima preko Mrežnice — između Duge Rese i Tušilovića. Tamo ih je prihvatio Jože Benić, koji još u to vrijeme na tom terenu djeluje ilegalno.

U listopadu 1941. Jože Benić odlazi definitivno na Kordun, a nešto kasnije i Janko Furdek. Nakon odlaska tih starih članova Partije u Dugu Resu dolazi Ivo Marinković da razmotri novu situaciju i partijsku organizaciju organizaciono učvrsti. On održava sastanak u stanu Ive Horvatića, kome prisustvuju Herman Furlan, Jura Zupčić, Ivo Horvatić, Mićo Bosiljevac, Mara Horvatić Bosiljevac i Reza Zupčić. Tu je raspravljano o proširenju partijske organizacije, naročito u tvornici, i o drugim aktualnim zadacima. Odlučeno je da se za sekretara organizacije izabere Jura Zupčić, a za zamjenika Ivo Horvatić.

U drugoj polovici rujna, uoči očekivane akcije hapšenja u Dugoj Resi, na Kordun odlaze Herman Furlan i Drago Ljubić. Međutim, Jura Zupčić, s kojim su se sreli kod Polović mlina, šalje Dragu Ljubića natrag u Dugu Resu, smatrajući da mu ne prijeti neposredna opasnost, kao što je to bilo s Furlanom.

Krajem rujna u Dugu Resu opet dolazi Ivo Marinković i održava sastanak s članovima KP u stanu Ive Horvatića, gdje je ponovo razmotrena situacija i razrađena taktika rada partijske organizacije. Tome sastanku prisustvovali su, osim učesnika prvog sastanka, još i Barka Tomac Benić, Ivka Bartolac Šegavić, Drago Ljubić i Julka Rendulić.

Ivo Marinković dolazio je još nekoliko puta u Dugu Resu. Pri tom bi donosio i materijal koji se slao u Zagreb, a i uzimao pisma poslana za nj iz Zagreba i Karlovca.

U razdoblju od drugog sastanka partijske organizacije s Ivom Marinkovićem do konca 1941. godine djelovali su u Dugoj Resi članovi KP: Jura Zupčić (otišao na Kordun 15. XI 1941), Ivo Horvatić (sekretar organizacije nakon odlaska Zupčića), Julka Rendulić, Mara Horvatić Bosiljevac, Mićo Bosiljevac, Drago Ljubić, Ivka Bartolac Šegvić, Barka Tomac Benić, Drago Jurkas, Fanika Požeg, Reza Zupčić Knapić, Ivo Polović, zatim kandidati za članove KP Rezika Majerle Jurkas i Ante Ružić. Jura Fudurić djeluje na terenu Zvečeva. Oni preko skojevaca i simpatizera stupaju u sve širi kontakt s radnicima tvornice i drugim građanima Duge Rese i, osim propagandnih akcija, organiziraju svestranu pomoć

za partizane. Sasupljalo se sve: od lijekova i sanitetskog materijala, soli, tiskarskog materijala do odjeće, oružja i municije.

Za vezu s tada već oslobođenim teritorijem na Kordunu partijska je organizacija uspostavila čvrste kanale preko pojedinih punktova od Duge Rese do Kestenjka. Tim je kanalima slan materijal sakupljen u Dugoj Resi, a često su upućivane i veće pošiljke iz Karlovca ili Zagreba. Glavni kanal vodio je iz Duge Rese preko Polović mlina (Jandra, Marko, Ivan i njegova braća) u Brigima, zatim preko kuće Marka Belavića u Boštu do Tome Mihalić Tobije u Mihalić Selu. Na tom kanalu djelovali su i Kata Belavić Levakova, Marko Belavić (Novaki), Stevica Spudić, kasnije Imbro i Ivan Mataković i drugi.

Ta je veza bila i glavni kanal za odlazak ljudi na Kordun iz Duge Rese. Njime je prebačeno i oko 12—15 ljudi iz Karlovca i Zagreba. Tim kanalom dobivene su i sve obavijesti i propagandni materijal s Korduna.

Drugi kanal išao je preko Belavić Sela — porodice Fundurić (Barka, Ankica, Jandra), zatim preko Ivana Polovića i ponovno do Tome Mihalića preko Polović mlina ili »Kaurovog« mlina. Tim kanalom prebačena je na oslobođeni teritorij i grupa od 4—5 Zagrebčana koju je dovela Nada Dimić Milka, a dalje Mara Horvatić Bosiljevac i Ivan Polović.

Treći je kanal postojao preko željezničke veze u Zagrebu, Karlovcu (Udijer), Duge Rese i Srpskih Moravica. Taj je kanal održavao Ivo Horvatić, koji se kao prometnik na željeznici mogao lakše prebacivati na liniji Karlovac—Duga Resa—Srpske Moravice. Na toj vezi bilo je više komunista ili simpatizera na željeznici, a koristio se njome i Ivo Marinković pri svojim brojnim prelascima s oslobođenog teritorija na okupirani i obrnuto.

Tim je kanalom otišao u Gorski kotar i Ivo Vejvoda. Spomenuti su kanali, uspostavljeni već u prvim danima ustanka, odigrali ogromnu ulogu u prvoj ustaničkoj godini.

U Dugoj Resi materijal je pohranjivan kod članova Partije i simpatizera, a zatim dopreman do kuće kovača Mije Bosiljevca, gdje je bilo najpogodnije mjesto za prihvat i otpremu veće količine bilo preko kurira, bilo zaprežnim kolima. Prebacivanja su organizirali veoma aktivni članovi partije u selima preko Mrežnice koji su radili na toj vezi. Važan je punkt bio i u kući krojača Mije Krajačića, kamo je dopreman i privremeno pohranjivan materijal koji dolazi iz Karlovca. Tamo je do odlaska u partizane bio sakriven i Antun Pučko, za kojim je tragala ustaška policija. Njega je polovicom septembra 1941. odveo Mija Bosiljevac do Mikuljana (Poljice), koji ga je prebacio do Polović mlina, pa je dalje otišao glavnim kanalom na Kestenjak. Tom se vezom i kasnije ponekad koristilo.

^ Na održavanju tih veza najviše su radili članovi KP Duga Resa Mićo Bosiljevac i Mara Horvatić Bosiljevac.

Nakon odlaska u partizane Jure Zupčića dužnost sekretara preuzima Ivo Horvatić. No koncem godine on je kao željezničar premješten u

Novsku, kamo i odlazi sa znanjem partijske organizacije i Ive Marinkovića, jer se smatralo da će kao željeznički službenik više koristi na ilegalnom radu.

Do konca 1941. godine veza s MK KPH u Karlovcu bila je stalna, a održavali su je Jura Zupčić, Mara Horvatić Bosiljevac i Ivo Horvatić. Postojala je i direktna veza sa sekretarom Stevom Gojakom i veza preko Mate Wohalskog Brace.

Od početka do konca 1941. godine otišli su na Kordun članovi KP Duge Rese Jela Predović, Herman Furlan, Jura Župčić, Ivo Lesić, Jože Benić, Janko Furdek i simpatizer Antun Pučko. Iz drugih mjesta otišli su u borbu 1941. Janko Dujan i Mišo Saftić, predratni članovi partijske organizacije Duge Rese. Oni su bili medu prvim organizatorima ustanka i učestvovali u formiranju partizanskih jedinica.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine NOP dobiva sve širi zamah, a partijska organizacija sve više proširuje krug aktivista, suradnika NOP-a. Aktivnost partijske organizacije sa simpatizerima i omladinom dala je svoje rezultate. Postepeno se mijenja odnos mnogih simpatizera, koji više nisu samo oni na čiju suradnju i pomoć mogu računati članovi KP već i sami postaju aktivisti, propagatori ideja NOP-a i organizatori akcija među radnicima i mještanima Duge Rese. Čak se, štoviše, neki radnici i mještani samoinicijativno uključuju u NOP i organizirano uključuju druge.

Kod širokih narodnih masa ustaški je pokret doživio neuspjeh, a postojanje organiziranih partizanskih jedinica i njihove značajne pobjede (bitka kod Perjasice, zatim slom ofenzive na Petrovoj gori i druge), zatim prvi neuspjesi Nijemaca na Istočnom frontu (zaustavljanje Nijemaca pred Moskvom i Lenjingradom) imaju velik odjek kod stanovništva. Postepeno sazrijeva spoznaja da Sile osovine nisu nepobjedive. Sve više ljudi, naročito omladine, smatra da je oružana borba protiv okupatora ne samo moguća već i potrebna. Propagiranje tih ideja, zatim odvraćanje ljudi da se bore u redovima domobrana i nagovaranje da se predaju partizanskim jedinicama, da stupe u aktivnu borbu protiv okupatora bio je osnovni zadatak partijske organizacije, uz uključivanje tvorničkih radnika i mještana na aktivnu suradnju s NOP-om. U takvu svestranu akciju partijske organizacije postepeno se uključuje sve veći broj aktivista, simpatizera NOP-a, koji šire te ideje u širokim slojevima mještana i radnika tvornice, a oni ih raznose po selima u kojima žive. Djeluje se i među domobranima, pa i talijanskim vojnicima (dijele se i leci na talijanskom jeziku, a stupa se s Talijanima i u direktne kontakte).

Od aktivista koji su djelovali organizirano treba istaći Đuru Krtića, skojevca, i Peru Mihalića, koji su bili usko povezani s članovima Partije i koji, osim širenja ideja NOP-a, provode i konkretne akcije za pomoć NOP-u. Pero Mihalić organizira u tvornici grupu radnika (Josip Okičić, Nikola Borovac, Gusta Borovac, Mato Polović, Josip šušterić i drugi), koji su se istakli u skupljanju i slanju raznog materijala na oslobođeni teritorij. Đuro Krtić okuplja veći broj aktivista i skojevaca, koristi se

skladištem »Konzuma«, u kojem je radio za prihvat materijala, eksploziva i oružja (oružje i eksploziv dobavlja se preko domobrana i talijanskih vojnika, simpatizera NOP-a). Tako skupljen materijal, eksploziv i oružje otprema se već ustaljenim kanalima na oslobođeni teritorij. Od organiziranih grupa aktivista NOP-a treba spomenuti grupu Barke Petrović Juran (Josip Perušić, Josip šušlje, Tone Zirovčić, Barka Žirovčić, Branko Blažević, dr Kirinčić) koja aktivno radi za NOP, a povezana je i sa simpatizerima u domobranstvu, koji daju vojne informacije.

Jedan od punktova kojim se koristila partijska organizacija bio je i kod Miloša Carevića, gostioničara (»kantina«). Tim se punktom koristilo za nabavku materijalne pomoći (soli i drugo), zatim oružje, što je prebacivano na Kordun preko Kestenjka i Sjeničaka. Tu su se okupljali članovi KP i aktivisti na sastanke i dogovore, jer je to mjesto bilo za to veoma pogodno. Tu se neko vrijeme prihvaćao i materijal koji je slao MK Karlovac za partijsku organizaciju Duga Resa (veza Stevo Gojak i Drago Ljubić).

Treba naglasiti da su i liječnici Duge Rese dr Kirinčić, dr Longino i dr Schonwald davali lijekove, injekcije i sanitetski materijal za partizanske bolnice, a u te su akcije bili uključeni i Josip Lulik Pepo i Stanko Brujić, zaposleni u bolnici.

Među aktivistima (povezanih preko pojedinih članova KP ili SKOJ-a) koji su propagandom i drugim akcijama djelovali, uključujući se postepeno u toku 1942. godine, bili su Stanko Štokan, porodica Iljević, Ivica Knapić, Ivan Grmšek, Ljubica Cesarec, Franjo Puškarić, porodica Rezek, porodica Samovojska, porodica Vratarić, Ivo Krtić, Nikola Šeketa, Alojz Novoselac, Josip Komljenović, Janko Štimac, porodica Teveli, porodica Badovinac (Sv. Petar), porodica Ančić Jela Grdić (Sv. Petar), porodica Lulik, porodica Bosiljevac, Mijo Mataković, Marica Salopek, Marija Višnjić, porodica Krajačić, porodica Misir, porodica Knapić, Zora Svibanj, porodica Sokolić, Vlado Ostarčević, porodica Šutej, Ivan Dobrinić Licitar, Rozika Saftić, Vera Zagojski, Held i Ankica Ljubić Sokač. Svi aktivisti iz tog perioda ne mogu se nabrojiti jer su neki bili povezani s članovima KP ili SKOJ-a koji su kasnije poginuli u borbi, te nedostaju podaci o njihovoj aktivnosti. Dakako, krug radnika i mještana koji su pomagali na razne načine znatno je veći. Partijska organizacija djelovala je preko tako širokog kruga aktivista i skojevaca iz predratnog perioda koji su u to vrijeme bili u Dugoj Resi (Joža Kasunić, Ivica Brezarić, Vlado Požeg, Zora Komadina, Nada Galović, Barka Mihalić Čađe, Branko Klarić, Nikola Pajić, Mijo Jakšić, Mile Fičurin, Mica Fičurin, Kata Bosiljevac) i preko novoprimljenih skojevaca (Đuro Katić, Josip Pepo Lulik, Ivo Vojnić, Branko Borovac, Mirko Dembić, Dragan Matković, Ivica Kasunić). Ne postoje podaci o svima u tom razdoblju primljenim skojevcima, a vjerojatno ih je bio veći broj.

Od novoprimljenih skojevaca i kandidata KP treba istaći kandidata za člana KP Miška Svibnja koji je djelovao s većom grupom aktivista u tvorničkom naselju, zatim grupu skojevaca koju je vodio Josip Pepo Lulik (Josip Lulik, Ivo Vojnić, Branko Borovac i Ante Lulik). Ta se

grupa istakla propagandnom aktivnošću medu radničkom i srednjoškolskom odmladinom, sudjelovala u diobi letaka, skupljanju sanitetskog i tiskarskog materijala i eksploziva. Antun Lulik povezao se s karlovačkim skojevcima Vladimirom Borotom i Josipom Finkom, preko kojih je nabavljao eksploziv iz vojnog magazina u Karlovcu. Eksploziv je pohranjivao u radionici Miroslava Helmana, koji je zatim prebačen u Dugu Resu do Dure Katića i Miće Bosiljevca, a odatle slan partizanskim jedinicama. One su tim eksplozivom u ljetu 1942. godine minirale prugu između Duge Rese i Sv. Petra. U toj akciji sudjelovao je i Mićo Bosiljevac, član partijske organizacije Duga Resa.

Partijska je organizacija Duga Resa u prvoj polovici 1942. godine djelovala u sastavu: Mara Horvatić Bosiljevac, kao sekretar — sve do hapšenja u ožujku 1942, Drago Ljubić, slijedeći sekretar — do hapšenja koncem svibnja 1942, Mićo Bosiljevac, Barka Tomac Benić, Fanika Požeg, Drago Jurkas, Rezika Majerle Jurkas, Julka Rendulić, Marko Barić, Jože Galović i Ante Ružić — do odlaska u NOV u veljači 1942, Ivka Šegović, Rezika Župčić i braća Komljenović.

Polovicom ožujka 1942. održana je u V. Kladuši Okružna partijska konferencija za Okrug Karlovac, na kojoj je delegat partijske organizacije Duga Resa bila Mara Horvatić Bosiljevac. Poslije povratka u Dugu Resu ona je uhapšena pod sumnjom da je bila na partizanskom teritoriju (nije dovedena u vezu s Konferencijom u Kladuši). Zbog pomanjkanja dokaza nakon mjesec dana puštena je iz zatvora. Tada odlazi u Novsku, kamo joj je suprug već ranije premješten.

Preko Drage Ljubića partijska organizacija Duge Rese povezuje se direktno sa sekretarom MK Karlovac Stevom Gojakom, od kojeg dobiva uputstvo o radu.

Koncem svibnja 1942. došlo je do provale u karlovačkoj partijskoj organizaciji. Uhapšen je i Antun Škrobe, kod kojeg je pronađena poruka s nekim imenima. Među njima je i Drago Ljubić s oznakom »kantina« Duga Resa. Zato su uhapšeni Drago Ljubić i Miloš Carević. Drago Ljubić je otpremljen u logor St. Gradiška, odakle je pušten koncem 1942, kad odlazi u partizane.

Poslije toga se u Dugu Resu vraća (s liječenja) Ivka Bartolac Šegović, koja preuzima dužnost sekretara. Tu dužnost obavlja sve do odlaska na oslobođeni teritorij početkom 1943. godine.

Potrebno je naglasiti da u Dugoj Resi nije bilo provala u partijskoj organizaciji, a bilo je i veoma malo hapšenja, i to uglavnom od policije u Karlovcu, jer se vodilo računa o tome da se kompromitirani drugovi navrijeme prebace u partizane. Zato je od početka rata pa do konca 1942. djelovalo 6 sekretara partijske organizacije (Jela Predović, Jura Zupčić, Ivo Horvatić, Mara Horvatić Bosiljevac, Drago Ljubić i Ivka Bartolac Šegović).

M Polovicom veljače 1942. spaljena je kuća Tome Mihalića Tobije u Mihalić Selu, jer su ustaše ipak otkrile da je tamo glavni punkt za otpremu

materijala i ljudi u partizane. Tom prilikom poginuo je njegov sin Vlado (član KP), dok su Tobija s ostalim članovima porodice, Antom Ružićem (članom KP) i Vjekoslavom Čermakom uspjeli da se probiju do partizana. (Ružić i Čermak su kod njega čekali priliku da se prebace u partizane).

No veza ipak radi i dalje, preko drugih članova Partije i aktivista. Uspostavljen je i novi kanal Duga Resa—Kestenjak preko »Kaurovog« mlina (Lujo Kaur), Mate Malovića (Mihalić Selo) i Mate Polovića (Donje Bukovje). Kasnije, razvitkom NOP-a na području između Dobre i Kupe i dolaskom »hrvatske čete« na to područje, djeluju kanali i u tom pravcu preko sela Grščaka (Pero Malović), preko Belavić Sela (Fudurići) i Zvečaja (Fudurić, Matičić i drugi).

Uspostavljen je i novi punkt u Dugoj Resi kod porodice Čumpek, preko kojeg je išla pošta i propagandni materijal za Dugu Resu i Karlovac, a iz Karlovca u Dugu Resu i dalje na oslobođeni teritorij pošta, materijalna pomoć i drugovi koji su odlazili da se bore u NOV-i. (Veza na teritorij Bosiljeva preko Ladešić Drage—Draganjac, Laslavić.)

U noći između 19. i 20. rujna 1942. u kući Pavla i Pere Matičića (Zvečaj) sastali su se Janko Furdek, Josip Benić, Stevo Spudić i Stevo Fudurić, koji su došli s Korduna s Jurom Fudurićem, Pavlom Matičićem i Ivanom Maležićem iz Zvečaja, zatim Ivanom Polovićem i Ivkom Šegović iz Duge Rese. Sastanku je prisustvovao i Pero Matičić, koji je bio član OK KPH Karlovac. Na sastanku je formiran Općinski komitet KPJ Duga Resa, u koji su ušli Jura Fudurić, Stevo Fudurić, Pavle Matičić, Ivan Maležić, Ivan Polović i Ivka Šegović kao sekretar. Komitet je djelovao na području općina Duga Resa i Barilović.

U drugoj polovici 1942. godine partijska organizacija Duge Rese djelovala je u sastavu: Ivka Bartolac Šegović, Ivan Polović, Mićo Bosiljevac, Fanika Požeg, Marko Barić, Pero Mihalić, Julka Rendulić, Marica Čumpek, Ivica Galović, Rezika Jurkas — Majerle, Đuro Krtić, Vlado Požeg i Pero Belavić.

Kako vidimo, partijska je organizacija u 1942. godini, zahvaljujući općim povoljnijim uvjetima, znatno proširila rad i angažirala velik broj aktivista. Pokret se snažno širio, i sve veći broj ljudi iz Duge Rese i okoline odlazi u partizane. Pokret se iz Duge Rese i sela preko Mrežnice proširio na cijelu današnju općinu Duga Resa, koja je dala velik broj boraca NOV-e. Zasluga za širenje pokreta pripada partijskoj organizaciji, skojevcima i aktivistima Duge Rese, gdje je bio centar slobodarske misli još od najranijih dana poslije stvaranja Kraljevine Jugoslavije pa preko snažnog naprednog radničkog pokreta i URS-a u godinama koje su prethodile sudbonosnim događajima 1941. godine.

Partijska organizacija Duge Rese mogla je postići takve uspjehe kao inicijator, organizator i rukovodilac NOP-a u tom kraju zahvaljujući tome što je svojim pravilnim stavovima i ličnim primjerom svojih članova dokazivala ispravnost borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, kao jedinog mogućeg puta za sve naše narode.

Josip Boljkovac

IZMEĐU KUPE I MREŽNICE

Kraj između Kupe i Mrežnice humovito je kraško područje što se s istočne strane Gorskog kotara proteže prema Karlovcu i Pokuplju. Na sjevernoj strani Kupa ga odvaja od Slovenije, a na južnoj Mrežnica od Korduna. Od Lukovdola i Severina nizvodno do Ribnika i Ozlja kraj se naziva Prikupljem.

Nekad veoma napučen taj kraj nije svojim stanovnicima pružao zadovoljavajuću egzistenciju. Mnogi su bili prinuđeni da migriraju na povremen ili stalan rad u evropske i vanevropske zemlje. Osim toga, mnogi mladići napuštali su svoja sela, odlazili u zanate i na rad u Karlovac, Zagreb, Rijeku i drugamo, gdje su se uključivali u revolucionarni radnički pokret. I jedni i drugi, vraćajući se u svoj zavičaj, donosili su napredne ideje, što je kod naroda podstrekivalo čežnju za pravednijim odnosima.

Prije rata postojala je partijska organizacija u Ribniku, a u Vukovoj Gorici, Prilišću, Ladešić Dragi, Netretiću i Bosiljevu djelovale su grupe simpatizera KP. U tim krajevima bila je najutjecajnija HSS, ali radićevskog tipa. Hrvati, Slovenci i Srbi u tom su kraju živjeli u dobrim odnosima, što je dobilo i svoju pozitivnu potvrdu u toku NOB-e. U tom kraju ima i nekoliko srpskih sela, i to Ponikve i susjedna sela u jugozapadnom dijelu tadašnje općine Bosiljevo, Marindol uz lijevu obalu Kupe, koje je spadalo u tadašnju općinr Netretić, i selo Bojanci u susjednoj Beloj krajini, koje je bilo i jedina naseobina Srba u Sloveniji.

j , *.P" pisanju ovoga rada autoru su svojim savjetima pomogli Petar Vinski, Nikola l.orkovic, Vjekosiav Sladić, Zlatko Pintar i Marko Polović, a autor se koristio podacima 15 [za]P?[s]* Majerića, Steve Bosanca, Janka Zunića iz Bosiljeva, Drage Ljubića i . Milašinčića. U ovom radu nije obuhvaćeno područje dugareške općine, jer to Pisuje u svom radu Drago Ljubić. Autor je svjestan da svi događaji i sudionici zbivanja **NOP°** u ovom P[r]l°g[u]> ali smatra da je dao ipak osnovni pregled razvoja "[a u] spomenutom kraju do zaključno mjeseca kolovoza 1942. godine.

Nakon okupacije i uspostave ustaške vlasti bilo je nastojanja da se i u tom kraju stvori ustaška organizacija. Ali ni u Vukovoj Gorici ni u Prilišću ni u Ladešić Dragi ni u drugim selima Prikuplja ustaše u tom pogledu nisu imale nekakvih uspjeha. Imale su tek neznatnih uspjeha u siromašnijim selima u redovima najzaostalijih stanovnika. Ali oni koje su uspjele uvući u svoje redove i obući im uniforme nisu uživali nikakav ugled, niti su imali bilo kakva utjecaja. Medu bolje stojećim i uglednijim ljudima u cijelom Prikuplju nisu uspjeli naći ni jednog istomišljenika ni pridobiti nijednog suradnika. Naprotiv, ustaše su svojim postupcima iz dana u dan dobivale protiv sebe sve više ljudi. Kompromitacija je počela već prvih dana okupacije. Nekolicina zaštitara iz Tončić Sela prišla je ustašama i počela kupiti dio imovine bivšeg bana šubašića u Vukovoj Gorici. Osim toga, nervozne i bijesne što nisu uspjele okupiti u svoje redove više ljudi, ponajprije uglednijih i imućnijih, ustaše su primjenjivale razne grubosti, pa i pljačke i razbojstva. Nezadovoljstvo je raslo i zbog pomanjkanja potrošnih dobara i sve oskudnije aprovizacije. Nakon objave da će Pavelić nositi krunu kralja Zvonimira princu od Savoje i da će Hrvatska dobiti Talijana za kralja ljudi su masovno i otvoreno počeli napadati Pavelića i njegove malobrojne pristaše.

Istovremeno su komunisti u osobnim kontaktima, a i partijskim lecima, ukazivali na jedino ispravan put. Tako je već u toku okupacije 1941. narod počeo otkazivati poslušnost. Osim što nije ušao u ustašku organizaciju, sve je više vojnih obveznika izbjegavalo odazivanje u vojsku. Narod je počeo skrivati hranu i na svakom koraku počeo sabotirati postojeći poredak. Narod je prihvaćao ocjenu Partije da je NDH tvorevina okupatora, da su iseljenici, od kojih su mnogi i iz ovog kraja, njihovi rođaci i bivši susjedi, na strani saveznika jer žive u Kanadi, SAD i u drugim zemljama. Kad su fašistički agresori zagrezli u rat protiv SSSR-a, Partija je odmah ukazivala na ludost da sinovi hrvatskog naroda idu ginuti na Istočni front, dok okupator pljačka u njihovim krajevima i izaziva bratoubilački rat. U tom pogledu Partija je već u tim danima postigla značajne rezultate. I to je bilo presudno za dalji razvitak NOP-a u spomenutom kraju. Kad god je kakav mobilizirani vojnik iz tog kraja poginuo, teško se to dojmilo naroda i postavljalo se pitanje za koga i zašto.

Jedan od naprednijih ljudi u tom kraju — Ivan Lorković, dostavljač u netretićkoj općini, uništavao je stotine poziva za vojsku, a simpatizere je upozoravao da se sklanjaju kad im dođe u kuću kako bi mogao napisati da ih nije našao i da im nije mogao uručiti poziv. Slično su postupali i njegovi drugovi u susjednim općinama Bosiljevo i Ribnik.

Oružnički zapovjednici na tom terenu i uz njih jedan dio pripadnika oružničkih posada, pod pritiskom utjecaja NOP-a i raspoloženja naroda, sve su se pasivnije odnosili prema nalozima viših vlasti, opominjući stanovnike da se čuvaju određenih oružnika koji su u duši ustaše, da bi kasnije i sami stupili u kontakt s NOP-om. Luka Matić, zapovjednik oružničke postaje u Neretiću, i Roko Štokić, zapovjednik u Bosiljevu,

izbjegavali su da kupe u vojsku obveznike, posebno simpatizere NOP-a. pred višim vlastima opravdavali su se da nemaju dovoljno jake posade i da zbog pojave partizana na terenu ne mogu izvršavati svoje zadatke. Zbog otpora naroda i nemogućnosti da mobilizira ljude u vojsku ustaški je režim prihvatio prijedloge oružničkih postaja da vojni obveznici ostaju u garnizonima u kraju gdje žive, a da će ih kasnije, tako prikupljene, eventualno moći upućivati dalje na razne frontove.

Sve dok NOP nije u spomenutom kraju bio vojnički jače prisutan, a to znači do u rano proljeće 1942. godine, ta je alternativa kao nužnost lakše prihvaćena. Na taj način ljudi su ipak ostajali u svom kraju, pa su aktivisti NOP-a mogli na njih utjecati. Veze s domaćim ljudima u neprijateljskim garnizonima omogućavale su da se doznaju i prate namjere i aktivnost neprijatelja. A kada je došao čas da se napadne i likvidira garnizon, onda je takva akcija potpomognuta i iznutra. Iz garnizona se dobivalo i ponešto municije i oružja, jer su neki mobilizirani ljudi aktivno surađivali s NOP-om, npr. u Bosiljevu Dani Biondić, Perica Zunić i drugi, koji su kasnije bili i rukovodioci u NOB-i ili dr Filip Vajs, koji je u dogovoru s NOP-om organizirao svoje vlastito »zarobljavanje« da mu zbog prelaska u partizane ne strada obitelj, ili dr Savo Zlatić, koji je bio prvi liječnik u partizanskim bolnicama na Kordunu (radio u partizanskoj bolnici u Zbjegu).

S vremenom se utjecaj Partije i NOP-a u tom kraju sve više širio, tako da su se na strani NOP-a pored siromašnijih stanovnika našli i najutjecajniji i najimućniji: svećenici, trgovci, bolje stojeći gospodari, ugledni HSS-ovci. Oni pak koji su surađivali s ustaškim pokretom bili su izolirani i bez nekog utjecaja, pa su se pasivizirali. Posebna se pažnja posvećivala tome da se za NOP pridobije omladina, osobito djeca uglednih ljudi. U tom pogledu nisu izostali uspjesi. Preko djece su se vezali uz NOP i njihovi roditelji. Neka od djece uglednijih i imućnijih ljudi u tom kraju ubrzo su postala istaknuti i hrabni partizani i politički aktivisti na terenu, npr. Juraj Šterk, sin trgovca, hrabar komandant u Karlovačkoj brigadi, Franjo Tomašić-Kralj, sin trgovaca iz Ribnika, koji je povučen iz partizanskog odreda i bio sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a, na kojoj je dužnosti i poginuo, zatim Pepo Beljan, također sin trgovca, koji je poginuo kao oficir NOV, i drugi.

Upornim radom Partije i naprednih ljudi izbjegnut je bratoubilački rat i stvoreno već 1941. godine jedinstvo hrvatskog, slovenskog i srpskog naroda. I srpska i hrvatska i susjedna slovenska sela postala su ubrzo sigurna baza u početku malih partizanskih odreda koji su se prebacivali na spomenuto područje ili tamo formirali. Tako su još 1941. srpsko selo Ponikve sa susjednim hrvatskim selima Trošmarijom i Osojnikom bili prva partizanska baza iz kojih se išlo dalje u akcije.

_ No, u tom pozitivnom kretanju bilo je i slabosti i grubih grešaka, «oje su štetile NOP-u. Tako je potkraj 1941. grupa pročetničkih elemenata pod partizanskom firmom u selu Fratrovci kod Zdihova poklala

i spalila porodicu postolara Filipčića. Bilo je i pljačke bolje stojećih stanovnika. Opljačkana je trgovkinja Vilma Pupić u Zdihovu. U ime partizana, s trorogom kapom i petokrakom na njoj, tadašnji je partizan Mića Munjas s nekoliko istomišljenika dijelio batine čobanima po hrvatskim selima. Noću su upadali u kuće, batinali i pljačkali. To je stvaralo nepovjerenje prema našem pokretu. Najgore je bilo to što se oštećeni ljudi nisu usuđivali reći što im je učinjeno i tko su bili akteri tih samovoljnih »akcija«. Ipak, dosta je brzo to otkriveno, pa je dio opljačkane robe vraćen. Neki su akteri osuđeni i strijeljani, a neki su kasnije otpali iz naših redova i pridružili se okupatoru. Sam Mića Munjas kasnije je postao četnički vojvoda. Takva su zlodjela osuđena osobito u srpskim selima, gdje je narod za aktere provokacije protiv bratstva i jedinstva tražio najstrože kazne.

Učinjene su teške greške i s naše strane, tzv. lijevim skretanjima, s pojavama klasnih obračuna. Tako je likvidiran Mika Kasun iz sela Kasuna, ugledni HSS-ovac, koji nije bio pristaša NOP-a. To nam je veoma štetilo, jer su neko vrijeme iza toga mnogi otklanjali suradnju s NOP-om iako nisu bili ni pristaše ni simpatizeri ustaštva. A i neprijatelj je tu pojavu pokušao, djelomično je u tom i uspio, ekploatirati u svojoj akciji protiv NOP-a.

Preko tog terena idu glavne saobraćajnice prema moru i Italiji. Južnim dijelom prolazi pruga Zagreb—Karlovac—Ogulin i dalje do Rijeke i Splita, a sjevernim dijelom nekadašnja Lujzinska cesta, najvažnija prometnica između Karlovca i Rijeke. Zbog toga su okupator i kvislinzi imali mnogo razloga da tu nastoje održati svoju kontrolu. Ali u tom nisu uspijevali.

Nakon političkih uspjeha kojima je pridobivena golema većina naroda na stranu NOP-a nastala je potreba, a i mogućnost, vojničkog prisustva NOP-a u spomenutom kraju. Okružni komitet KPH Karlovac postavio je zadatak da u tim krajevima stalno krstari bar jedan partizanski vod, ili čak i veća jedinica, i da se što prije pristupi formiranju partizanskog odreda. To je ujedno omogućavalo da se i organizacijski učvrsti postojeće političko prisustvo NOP-a stvaranjem odbora NOF-a, AFZ-a, Saveza mlade generacije, SKOJ-a, a od najboljih, najpouzdanijih i najborbenijih drugova da se formiraju partijske ćelije. Ti su zadaci stajali pred Kotarskim komitetom KPH Karlovac i pred Štabom I bataljona II kordunaškog partizanskog odreda, tzv. »Perjasičkim bataljonom«, koji je po svojoj poziciji i s »Dubravskom četom« u svom sastavu bio najistureniji prema tom kraju. U tom se bataljonu već nalazio jedan broj boraca iz tog kraja i iz grada Karlovca. Osim toga je Štab Grupe odreda u dogovoru s Okružnim komitetom formirao jedan odabrani vod partizana, u kome je bilo više boraca iz tih krajeva, koji je, predvođen Grgom Milašinčićem, krenuo u proljeće 1942. u taj kraj, a zatim u Zumberak.

Prvu vojničku akciju izvele su početkom 1942. partizanske jedinice Primorsko-goranskog i II kordunaškog odreda. Tada je kod sela Osojnika zarobljena grupa oružnika, a jedan je poginuo. Drugu akciju izvela je

»Dubravska« i »Perjasička« četa u toku travnja. Tada je u Prilišću uništena pošta, a ubijen je jedan ustaša. Ta je akcija unijela dobro raspoloženje u narod i ojačala njegovo povjerenje, a neprijatelj je bio primoran da pojača svoj garnizon u Netretiću i uspostavi garnizon u Prilišću s pojačanom pograničnom stražom prema Sloveniji.

U međuvremenu uputili su se iz Ponikava u Zdihovo Izidor Štrok Mrkić, komesar I bataljona II KPO, i Josip Boljkovac. Stupili su u kontakt s trgovcem Franjom Ribićem, uglednim HSS-ovcem. Ribić je primio naš materijal, prihvatio zadatke i dao niz prijedloga i primjedaba. Upozorio je na postupke koji kompromitiraju NOP, npr. na likvidaciju Nikole Kasuna, što je izazvalo strahovanje uglednijih i bolje stojećih ljudi. Isto je tako upozorio na to da u partizanskim redovima ima ljudi koji pljačkaju. Kasnije smo provjerili i potvrdili njegove navode. U samom Ždihovu i okolici partizani su imali solidnu bazu, i narod je bio pretežno vezan za NOP. U neposrednoj je blizini i Severin i Lukovdol, gdje su za naš pokret djelovali Franjo Sečanj, trgovac i dotadašnji HSS-ovac, dva brata njegove žene Miško i Franjo Vidanić, koji su već bili partizani, zatim Franjo Perše i drugi. Tamo se osjećao značajan utjecaj Ivana Gorana Kovačića, čiji su oni bili susjedi i poznanici.

Nakon toga je grupa partizana, Karlovčana i ljudi iz tog kraja — Viktor Koričan, Dane Mejaški, Josip Boljkovac, Miško i Franjo Vidanić, Nikola Skube i drugi, krenula s komesarom Štrokom u Vukovu Goricu i Prilišće. U Vukovoj Gorici dočekao ih je Franjo Šebalj, prvi odbornik imenovan u tom mjestu. Tada je Marija šubašić, nevjesta bana šubašića, dala 10 litara rakije prepečenice, koju smo u svojim bolnicama upotrebljavali mjesto alkohola. Zatim smo posjetili i trgovca Jurja Šterka. Supruga i djeca srdačno su primili partizane, ali se domaćin tada sakrio iz straha da ne završi kao Nikola Kasun. U kući Ane Boljkovac grupa se zatim odmarala, razgovarala sa simpatizerima NOP-a, prikupila informacije o raspoloženju naroda, o snazi i raspoloženju u neprijateljskim posadama u Netretiću i Prilišću. Nakon sumiranja informacija zauzet je načelan stav da što hitnije treba likvidirati te dvije posade. Sutradan, nakon odlaska partizanske grupe, stigla je kolona Talijana, ustaša i oružnika. Tragali su, ali nisu uspjeli saznati tko je bio i do koga su sve svratili partizani.

Prvom polovicom svibnja krenulo je iz Perjasice više od stotinu partizana »Perjasičke« i »Dubravske čete« u kojoj se nalazio vod Karlovčana. Cilj im je bio razoružanje posada u Prilišću i Netretiću. U Vukovoj Gorici dočekala ih je grupa omladinaca impresionirana tolikim brojem partizana. Nakon što su partizani zauzeli položaj oko kuća u Prilišću, patrola je otišla po zapovjednika posade koji je stanovao u jednoj privatnoj kući. Zapovjednik je tada došao pred zgradu svoje posade i pozvao je da se preda, što su oni učinili ne ispalivši ni jednog metka. Zaplijenjeno je vise pušaka, municije i drugog pribora. Zarobljenicima je održao govor Josip Boljkovac. Ali kako se nitko nije odazvao pozivu da ostane u partizanima, ostavljeni su u rublju i pušteni. Dio partizana te kolone pošao je

razoružati posadu u Netretiću. Sa zapovjednikom te posade Lukom Matićem bila je ranije uspostavljena veza. Ali posada te noći nije boravila u svojoj kasarni, pa akcija nije uspjela.

Pri povlačenju iz Prilišća prema Vukovoj Gorici i Ponikvama partizani su odnijeli vatrogasne uniforme i trubu, što nije najpovoljnije odjeknulo u narodu. I ta nesretna truba, u koju se i trubilo, izazvala je nesporazum. Grupa partizana koja se vraćala iz akcije u Netretiću pomislila je da se radi o neprijateljskoj koloni, pa su se partizani međusobno napucali. Neprijateljske posade u Bosiljevu i susjednoj Vinici, uz Kupu na slovenskoj strani, kad su čule pucnjavu, povukle su se u bunkere i tu očekivale napad. A partizanska je kolona prošla Lujzinskom cestom preko Bosanaca i Zdihova odvozeći ratni plijen u Ponikve. Nije napadnuta iako je prošla između Bosiljeva, jedva 4 km udaljenom, i Vinice, niti 2 km udaljene. Istoga jutra dojurila je kolona talijanskih i kvislinških vojnika s tenkovima do Bosanaca. Ali kako su stigli prekasno, zadovoljili su se samo pljačkom po selima.

Ubrzo nakon razoružanja posade u Prilišću i akcije u Netretiću krenula je iz Prilišća i Vukove Gorice u partizane grupa omladinaca, među kojima su bili Nikola Car, Ivan Cunić, Ivan Moškun, Nikola Korenić i drugi.

Tih je dana, između 12. i 15. svibnja 1942, u Močilima kod Rakovice formirana 4. četa II KPO nazvana »Hrvatska četa«. Prvi komandir čete bio je Pero Brujić, a poslije njega Nikola Šegota. Komesar Čete bio je Milan Vladetić, a ubrzo zatim Tone Grdešić. U Četi je bilo i nekoliko drugova iz Korduna.

Odmah nakon formiranja jedan je dio Čete sudjelovao u napadu na Talijane kod Gomirja. A nakon toga je Četa s »Dubravskom«, »Perjasičkom« i »Skradskom četom« sudjelovala u napadu na talijansku posadu u Košarama na splitsko-riječkoj pruzi. Zatim je Četa boravila u Ponikvama, gdje se susrela s vodom Grge Milašinčića.

Vod Grge Milašinčića krenuo je iz Korduna, prešao Mrežnicu kod mlina Marka Polovića, gdje je i odranije bio punkt za prebacivanje ljudi u partizane, produžio kraj Duge Rese i zadržao se nekoliko dana u Vučjaku, Stativama i Novigradu. Za vrijeme tog boravka u neposrednoj blizini Karlovca simpatizeri NOP-a omogućili su boravak i prehranu partizanima. Dok su boravili u Vučjaku, naišli su neprijateljski vojnici i ispitivali o kretanju partizana upravo djevojku iz kuće na čijem su se sjeniku odmarali. Naravno, djevojka »ništa« nije vidjela, pa čak oružnicima nije dala ni vode, izgovarajući se da je izvor daleko. U Milašinčićevu vodu bili su s tog terena Drago Belavić, građevinski radnik iz Netretića, i Tomo Luke iz Stativa. Boravak partizana u tim selima ohrabrio je simpatizere NOP-a, a pristaše ustaša više se nisku usuđivale legalno spavati kod svojih kuća.

»Hrvatska četa« i Milašinovićev vod zajedno su iz Ponikava krenuli da u propagandno-političkoj akciji prokrstare terenom. Posjetili su selo

Dugače kod Bosiljeva, Vukovu Goricu i Prilišće, a zatim prešli Kupu i posjetili Marindol i Bojance, srpsko selo podalje od Kupe u Sloveniji. U tom višednevnom krstarenju svugdje su dobro primljeni. U Prilišću su ih Anka Rukavina i još nekoliko omladinki na prolazu posipale cvijećem, zbog čega su ih ustaše uhapsile i zatvorile. 2a boravka na slovenskoj strani partizanima se pridružilo nekoliko omladinaca iz Bojanaca i Marindola. 2bog srdačnog prijema partizana Talijani su poslije u tim selima hapsili i odvodili ljude u internaciju.

Po povratku iz Slovenije, a bila je nedjelja ujutro, Četa je u dogovoru sa svećenikom iz Prilišća održala zbor s narodom pred crkvom. 2bor je izvanredno uspio, premda je u isto vrijeme stigla vijest da je ustaška kolona stigla na svega 4 km udaljenosti. Tom prigodom bilo je dirljivih susreta pojedinih partizana iz tog kraja s rodbinom, prijateljima i znancima. Slijedeća etapa toga dana bilo je selo Vodena Draga. Partizani su po prvi put stigli u nj, pa je u prvi mah bilo i straha i skrivanja, dok seljaci nisu čuli da medu partizanima ima i njima poznatih ljudi. I tu je održan zbor, poslije kojeg su partizani pjevali poznate revolucionarne pjesme, što je posebno privlačilo omladinu. Od tada se i Vodena Draga, relativno siromašno selo, definitivno opredijelila za NOP. Ljudi su govorili: »Kad su oni iz gradova došli u partizane, a i oni iz susjednih sela koji su bolje živjeli nego mi, idemo i mi s njima.«

Poslije tog krstarenja »Hrvatska četa« i Milašinčićev vod vratili su se u Ponikve. Tu su se i razdvojili, jer je Milašinčić s vodom zatim krenuo u Zumberak.

Kakvo je raspoloženje prema partizanima bilo u narodu dobro ilustrira ova epizoda. Grupa se partizana odmarala jednoga dana, bilo je to u svibnju, na sjenicima u Vukovoj Gorici. Tada je iznenada upala u selo talijanska konjica tragajući za partizanima. Nekolicina dječaka, iako je znala da su partizani u selu, uvjerila je Talijane da je nedugo prije njihova dolaska vidjela partizane u šumi u blizini sela. Takva je vijest prisilila Talijane da se povuku.

Tih je dana grupa partizana — Simo Karapandža, Nikica Lalić, Nikola Skube i Jože Boljkovac — kretala terenom radi političkih akcija. Tako su u selo Hrsino kraj Bosiljeva pripremali zbor s omladinom i narodom, koristeći se prilikom kad se tog dana, na Spasovo, okuplja i inače narod na tzv. proštenje. Obilazeći kuće i zakazujući zbor, zarobili su jednog oružnika s oružjem iz Bosiljeva, svega 400 m daleko od njegova garnizona. No dok su se s njim bavili iznad starog grada Bosiljeva, opkolili su ih oružnici, pa su se pod vatrom morali povući, odnijevši zaplijenjenu pušku. Ali zbor nisu stigli održati.

Uskoro zatim izvedena je zanimljiva akcija 1. bataljona II KPO, »Perjasičkog«, s Četom. Tada je iz Mrzlog Polja kod Karlovca iz tamošnje tvornice zavojnog materijala (današnja Tvornica »Lola Ribar«) odnijeta veća količina sanitetskog materijala. Napadnuta je i razoružana posada u Belavić Selu, na pruzi od Duge Rese prema Generalskom Stolu, kojom je prigodom poginuo partizan Marko Belavić iz Duge Rese. Bilo

je vrlo teško povlačenje između neprijateljskih posada na pruzi Karlovac—Generalski Stol i u Belaju te Siči na drugoj strani Mrežnice.

Nakon napornog marširanja i akcija na terenu između Kupe i Dobre »Hrvatska četa« povučena je u lipnju na osmodnevni odmor u selo Skrad na Kordunu. Tada je u Skradu održan i miting naroda i vojske, na kome je glavni govornik bio Veco Holjevac. On je govorio o potrebi snažnijeg prenošenja ustanka i borbe u sjeverne, hrvatske krajeve, kao uvjet da se brani i održi postojeći slobodni teritorij i smanji koncentrirani pritisak neprijatelja na Kordun.

Tada je vođen razgovor s Većom Holjevcem, političkim komesarom Grupe kordunaških partizanskih odreda, da se od postojeće čete i jednog dijela Karlovčana i ljudi iz njegove okolice koji su u drugim partizanskim jedinicama što prije formira karlovački bataljon, što bi omogućilo da se u jesen formira karlovački partizanski odred koji bi operirao u tim krajevima. No bili smo svjesni toga da izvlačenje boraca iz postojećih jedinica i njihova koncentriranja u novoj jedinici predstavlja vrlo složeno pitanje, pa je ostavljeno za razmatranje i odluku u višim vojnim i političkim rukovodstvima.

Onog dana kada se Četa vraćala na teren između Kupe i Mrežnice krenulo je više od 200 ustaša, domobrana i oružnika iz Barilovića i Siče na slobodni perjasički teritorij da rastereti pritisak na svoju posadu u Primišlju koju su opsjedali partizani. U obrani tog kraja i u razbijanju neprijateljske kolone vrlo je uspješno sudjelovala spomenuta četa. Neprijatelj se, razbijen, dao u paničan bijeg, a Četa ga je progonila do iza Kestenka. Tada je zarobljeno 30 neprijateljskih vojnika, a zaplijenjeno 30 pušaka, 3 puškomitraljeza »Brnca«, dosta municije i druge opreme. Neprijateljsku je akciju vodio bivši kapetan Jugoslavenske vojske Dane Prodanović, koji je četnički nastrojen prešao u neprijateljske formacije i postao satnik. Nakon javnog je suđenja strijeljan. U slavlju zbog te pobjede omladina i narod perjasičke općine nosili su na rukama borce »Hrvatske čete« zbog njihove uloge u razbijanju neprijatelja. Koliko se sjećam, u Četi je bilo i nekoliko drugova Kordunaša. Poslije te borbe još je nekolicina drugova iz Korduna pristupila u Četu da zajedno s njom ide na karlovački teren. Tada se Četa ojačala i jednim puškomitraljezom zaplijenjenim u borbi. Nekoliko zarobljenih domobrana ostalo je u partizanima.

Nakon borbe Četa se ponovo srela s Većom Holjevcem u Perjasici. On je prenio stav da se zasad ne predviđa znatnije pojačavanje Čete, nego da će kao manja jedinica lakše manevrirati na svom terenu ispresijecanom rijekama, cestama i prugom i otvorenom brzom proboju neprijateljskih snaga i da na tom terenu, uz vojne akcije manjeg opsega, samim svojim prisustvom djeluje politički i omogući zadržavanje i djelovanje političkim radnicima, formiranju NOO-a i drugih antifašističkih organizacija. Rečeno je da će u međuvremenu na taj teren dolaziti i veće jedinice u veće vojničke akcije, što je poslije i ostvareno. Kotarski komitet KPH Karlovac dobio je zadatak da sve novopridošle dobrovoljce upućuje

na Kordun kako bi neko vrijeme proveli u tim jedinicama radi stjecanja vojničkog partizanskog iskustva. Tako je i činjeno. Jedan dio omladinaca koji su tako odlazili preko Kotarskog komiteta u druge jedinice poginuo je kasnije u IV ofenzivi.

Kad se Četa vratila iz Korduna, krenula je preko Ponikava u Prikuplje. U Zdihovu je zaplijenila jedan autobus i odvezla ga u Ponikve. Nakon toga zaplijenila je i jedan kamion s prikolicom koji je prevozio bezalkoholna pića. Na kamionu je bilo i desetak povojničenih radnika. Kamion je skrenula u Ponikve, zaplijenjeno piće poslala bolnicama na Kordunu, a kamion namijenila zamjeni za benzin, koji je trebao za vršidbu na Kordunu, i za platno iz Duge Rese za potrebe bolnica. Kad su Ponikvarci vidjeli da im kamion dolazi u selo, pomislili su da je to neprijateljska ofenziva pa su se sklanjali u brda.

Drugom polovicom lipnja Četa je krenula na politički rad i u manje akcije u sela Prikuplja. S Četom je krenulo i nekoliko omladinaca iz Korduna. Četa je prespavala u Zubrincima, svega 2 km udaljenom selu od talijanskog garnizona u Vinici. Sutradan je produžila u kilometar udaljeno selo Milane. Narod je s veseljem dočekao partizane, čemu su doprinijeli naši aktivni suradnici Mato Bubaš i Šegina, koji su već tada bili odbornici NOO-a. U međuvremenu stigla je vijest da u Vukovoj Gorici, Prilišću i Ladešić Dragi ustaše hapse naše simpatizere, a da se Milašinčićev vod, napadnut od ustaša, povukao preko Kupe na slovensku stranu. I dok je u Milanima karlovački radnik Janko Kasar, borac u Četi, držao govor okupljenom narodu hrabreči ga da Talijani, 3 km udaljeni u Vinici, i oružnici, 4 km udaljeni u Bosiljevu, leže u strahu u svojim bunkerima, neprijatelj je na nas ispalio prve metke. Otpočela je borba. Narod se uplašen povukao u kuće. Rukovodstvo, pretpostavivši da je, ipak, neprijatelj krenuo i iz Bosiljeva i iz Vinice, odlučilo je da se Četa spusti u kanjon Kupe i pređe u Sloveniju. Najteže je bilo s borcima koji nisu znali plivati. Tada se Četa izvukla prebacujući se po grupicama pod zaštitom našeg puškomitraljeza koji je nosio Josip Boljkovac »Konobar«. Ranjen je vodnik Pero Grujić, a i neprijatelj je imao ranjenih, pa se i on povukao. Četa se s ranjenim vodnikom iste večeri vratila u Ponikve. Tada se jedan dio drugova koji je krenuo iz Korduna vratio napuštajući Četu zbog suviše teškog terena na kome je operirala. Sutradan su Talijani hapsili po slovenskom selu Zilje, na lijevoj obali Kupe, kamo se Četa pod borbom prebacila, bila dobro primljena i gdje je pružena pomoć ranjeniku. Neki uhapšenici iz Zilja nikada se nisu vratili iz talijanskih logora.

Uskoro zatim donijeta je odluka da se napadne i razoruža posada u Bosiljevu. Tada je dio »Hrvatske čete« krenuo onim zaplijenjenim autobusom iz Ponikava preko Zdihova Lujzinskom cestom do Vukove Gorice, gdje je u zasjedi kao zaštitnica osiguravao jedinice I bataljona II KPO koje su napadale Bosiljevo. Napad nije uspio jer naše snage nisu bile dovoljno jake. Neprijatelj je, naime, prije napada primio pojačanje, a došlo je i do nesporazuma između veze u garnizonu i onih koji su pripre-

mali akciju. Za vrijeme tog boravka Čete u Vukovoj se Gorici sakupio veći broj omladine i odraslih iz Ladešić Drage, Prilišća i Vukove Gorice, pa je održan masovni zbor. Slijedećeg dana trebalo je veća grupa omladinaca i odraslih iz tih sela da krene u partizane. Ali nakon što je Četa krenula autobusom iz Vukove Gorice nazad u Ponikve, odmah je zatim neprijatelj opkolio selo i počeo hapsiti i odvoditi ljude. Neki su se uspjeli sakriti i pobjeći, stigli su u Ponikve i ispričali što se dogodilo. Tada je jedan dio njih ostao u Četi.

Bio je to u izvjesnom smislu prijelomni trenutak u narodu prikupskih sela. Od tada, od lipnja 1942, većina naroda više nije mirno čekala okupatorske i ustaške upade, nego se sklanjala. No ni neprijatelj se više nije usuđivao upadati u te krajeve ako nije raspolagao većim snagama.

U toku srpnja krenuo je iz Perjasice preko Vukove Gorice u Sloveniju I bataljon II KPO, a u njegovu sastavu i »Hrvatska četa«. U koloni je bilo oko 180 partizana. U maršu je, usred bijela dana, prodefilirao oko Bosiljeva u kome je bila neprijateljska posada. Drugog su dana tamo dojurili Talijani s tenkovima i, dakako pljačkali. Bataljon se prebacio preko Kupe i zanoćio u selu Preluka na slovenskoj strani. Zbog talijanske odmazde prema selima koja su s dobrodošlicom primila partizane Prelučani su se držali pomalo rezervirano. Ali djelovanjem partizana iz Prikuplja, koje su oni poznavali, narod je na kraju dobro primio borce. Iz Preluke Bataljon je produžio u Adlešiće, gdje je postavio zasjedu, ali Talijani utvrđeni u adlešićkom starom gradu nisu izlazili. Nakon toga Bataljon je stigao u Marindol, gdje se odmarao. Tu su ga u rano poslijepodne iznenada napali Talijani. Od partizana nitko nije ni ranjen ni poginuo, ali su Talijani uspjeli Bataljonu odnijeti pet pušaka. U okršaju je na talijanskoj strani bio ranjen njihov zapovjednik. Tada je zbog nebudnosti smijenjen vršilac dužnosti komandanta bataljona Nikica Lalić. Uveče je Bataljon krenuo preko Kupe na Dobru kod Novigrada. U tamošnjoj ergeli zaplijenio je nekoliko desetaka konja »lipicanera« i pustio da istekne vino u podrumu novigradskog starog grada. Rukovodstvo Bataljona vijećalo je da li da se zapali stari frankopanski grad. Odlučeno je da se sačuva zbog njegova povijesnog značenja. Ujutro se Bataljon povlači uzvodno uz Dobru sve do Popova Sela, 8 km od Ogulina, gdje se odmorio i organizirao prebacivanje konja na Kordun, od kojih je dio upućen Vrhovnom štabu. Talijani su pokušali omesti prebacivanje, ali nisu uspjeli. Na vijest o prodoru partizana u Novigrad neprijatelj je prebacio veće snage u Netretić, a u obližnjim garnizonima u Dugoj Resi i Karlovcu bili su u stanju pripravnosti, jer se u vijestima udesetorostručio broj partizana koji navodno idu prema Karlovcu.

U toku ljeta Četa je s jedinicama II KPO sudjelovala još u nekim akcijama, npr. u uništavanju pruge i vlakova. Četa je upala i u tvorničku ekonomiju u Dugoj Resi, odakle je odvela nekoliko desetaka tovljenih svinja. Ekonomija je bila na desnoj obali Mrežnice, svega 500 m udaljena od tvornice. Dok su se Talijani snašli, a bilo ih je dosta u Dugoj Resi, Četa je s plijenom već bila izvan kritičnog položaja.

Političkom i vojničkom aktivnošću NOP-a, koja je djelomično opisana ovdje, do ljeta 1942. godine u spomenutom je kraju između Kupe i Mrežnice stvorena solidna baza za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe i stvaranje većih jedinica — najprije Karlovačkog partizanskog odeda, a zatim Karlovačke brigade NOV. Paralizirana je aktivnost neprijatelja, ustaše nisu uspjele uvući narod u svoj pokret, nisu ga uspjele mobilizirati u neprijateljsku vojsku. Oni koji su ranije bili mobilizirani dolazili su na dopust kući i više se nisu vraćali u neprijateljske jedinice. Mnogi su mjesto toga stupali u partizanske redove. Samim tim izvojevana je i pobjeda nad HSS-ovskom politikom čekanja. Ni tu više nije bilo sredine. Stvorena je jasna polarizacija: na jednoj strani NOP u golemoj većini, na drugoj pojedinci koji ništa nisu predstavljali. Pa čak kad su okupatori i kvislinzi u ofenzivama prodirali na teren nisu se smjeli eksponirati, jer su bili svjesni da će se okupatori i kvislinzi uskoro morati povući u garnizone, a oni će ostati na terenu. Većina članova HSS-a i najuglednijih ljudi bili su na strani NOB-e — štoviše, i svećenici, npr. Alojz Špringer u Lipniku, Livić u Kuniću i župnik u Prilišću. Čitali su javno u svojim crkvama radio-vijesti koje smo izdavali. Do sredine ljeta 1942. u općinama Ribnik, Netretić i Bosiljevo bila je već čitava mreža ilegalnih poluilegalnih, a negdje i legalnih NOO-a, partijskih, skojevskih i drugih antifašističkih organizacija. U općini Netretić djelovao je već tada Općinski NOO, a u Bosiljevu i Ribniku već su pojedini članovi mjesnih NOO-a djelovali kao funkcionari općinskih NOO-a.

U tom je vremenu bio niz aktivnijih suradnika NOP-a u spomenutim općinama.

U bosiljevačkoj općini djelovali su: Mato Bukovac, trgovac Janko Zunić, Josip Klasnić »Biškup«, učiteljica Marija Tomić, poštarica Marija Pupić, trgovac Jurica Marjanović, koji je 1941. nabavljao eksploziv za karlovačke udarne grupe, ali je u VI ofenzivi pobjegao iz NOP-a i 1945. strijeljan zbog dezerterstva, Pepo i Marija Ropar, liječnik dr Filip Vajs, Vjekoslav Sladić, koji je još 1941. primio u Karlovcu od Josipa Kraša zadatak da djeluje na spomenutom terenu, Stevo i Franjo Bosanac, Ignac i Nikola Prokšelj, učitelj Rubeša, Mato i Josip Kasun, Dan i Blaž Biondić, Josip Dokman, Marko Sršić, trgovac Slavo Lipovšćak, Milan Petković, Matija Bubaš, Franjo Kaparić iz Fratrovaca, Dragan Kasun iz Kasuna, Josip Sabljić i trgovkinja Anka iz Grabrka, trgovac Nikica Diklić i Juraj Hlade iz Lešća, Ivan i Marko Francisković i Jura i Mate Protulipac iz Protulipe, Franjo Perše i Franjo Sečanj iz Severina, Irma Pupić i Franjo Ribić iz Zdihova, učitelj Živko Grgurić iz Bosiljeva, Josip Bubaš i Šegina iz Milana, obitelj Dokmanović iz Bosiljeva, pravnik Dragan Becić iz Potoka, Tone Halar i Mika Laslavić iz Vodene Drage, Mijo Katkić, Franca Katkić, Anka Zunić, Ivan Katušić, Barka Bukovac i drugi.

U ribničkoj općini: trgovac Slavko Božić iz Jurovskog Broda, dio obitelji Ljube Švajcara, braća Pavle i Mika Meljavac, trgovac Janko Tomašić i sin Franjo, Ivan Gorup i obitelj, trgovac Karlo Banjac, svećenik Vjekoslav Špringer, Juraj Jacmanović, Franjo Jagaš, Ivan Modrčin, Josip

Dukovčić, Josip Jarnević i obitelj, Stjepan Čavlović, Janko Samovojska, Mika Dolinar, učitelji Anton i Vera Barlović, trgovci Perlić i Pepo Buljan i svećenik Livić iz Kunića, općinski bilježnik Laci Berković, Jovo Nikšić, obitelj Rudolfa Zrinjskog, Josip Čavlović, Franjo Jarnević, Rudo Mravunac, učitelj Josip Spoja, Antun Klemenčić, Mijo Zeljeznak, Ivan Bahorić iz Zakanja i drugi.

U netretićkoj općini: Franjo Svažić, Ivo i Janko Vinski, Josip i Marko Brodarić, Franjo i Drago Laić, obitelj Janka Mihalića, upravitelj imanja u Netretiću Josip Veršec, trgovac Jožica Katušić, bilježnik Nikica Katušić, svećenik u Prilišću, koga su kasnije strijeljale ustaše, braća Janko i Ivica Erdeljac s obitelju iz Novigrada, obitelj Držić i Katušić, Tomo i Mato Luke, njihove obitelji iz Stativa, i drugi.

U Ladešić Dragi i Prilišću: Franjo Draganjac, Mika Ladešić, Jura i Stevo Kovačić, Mika Kranjac, Franjo Belavić, Jože Tomljenović, Jože Zunić, Ivo Draganjac, Josip Draganjac, Franjo Zunić, obitelj Jakšić, Nikola i Ljubica Skube, Franjo Vidanić, obitelj Marice Pavlaković, Petar Vinski, Jurica Pavlaković, Miško Vidanić i obitelj, Ivan i Nikola Lorković, Nikola Gluščić i sinovi, Franjo Sečanj Vrbe, Irma, Nikola, Jurica i Franca Bestić, Vinko Grabrijan, Katica Grabrijan-Mejaški, Stjepan Rahija, Ivica, Irma i Nikola Bendeković, Nikola i Janko Erdeljac, Josip, Anka i Magda Šimunović s obiteljima, Ljuba Boljkovac, Franjo i Ivan Erdeljac i obitelj, Mato Pavičić i obitelj, Ivan Komanac, Josip i Franjo Boljkovac, obitelj Josipa Ladešića i Josipa Lukešića, Janko i Slavo Trpčić i drugi.

U Vukovoj Gorici: Franjo Šebalj, Petar Boljkovac, Petar, Josip, Mato, Ivan, Franjo i Mika Moškun, Nikola Car, Ivan Cunić i obitelj, Marija Pavlaković, Marija šubašić, Vlado Šebalj, Jurica Pavlaković, Juraj i Zvonko Šterk s ocem Jurjom, Viktor i Anka Rukavina, obitelj Mirka, Josipa, Jože i Alojza Boljkovac, Nikola Korenić, Franjo i Josip Selaković, Josip i Božo Foršek, Franjo Bubaš i obitelj, Jelka i Anka Moškun, Magda Pavlaković, Boža Bubaš, Josip Boljkovac »Sreća«, Josip i Franca Pavlaković, Boro, Vlado i Franjo šubašić i obitelj, Joce Roza, Marica i Vlado Pavlaković, Alojz i Nikola Šebalj, Ivan Dragičević, Janko Bubaš i obitelj Bubaš, Franc Muzetić i obitelj, Leonardo Boljkovac, učitelj Aleksandar Salinger i Leo Bendeković i drugi.

U ovom, doduše nepotpunom, spisku suradnika NOP-a veći je broj članova KP, SKOJ-a, partizanskih boraca i odbornika NOO-a, što zbog opširnosti nije podrobnije označeno.

Vlado Novaković

RAZVOJ NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA U KARLOVCU 1942. GODINE

Sumorna je bila jesen i zima 1941. godine u Karlovcu. Grad pritišće nekoliko hiljada talijanskih vojnika, domobrana i ustaša; bunkeri i bodljikava žica; ustaška policija, Gestapo, Ovra i uhodari svih mogućih boja; plakati raznih veličina, najčešće sa stravičnim slikama načinjeni u Gebelsovoj kuhinji ili pak po njenim receptima iskonstruirani u Zagrebu i začinjeni ustaškom zaprškom; zvučnici s treštavom muzikom mršava ibermenša i gromoglasnih govornika koji obavještavaju građane o događajima i ratnim »dogodovštinama«.

Rat i situacija na frontovima tema je koja zaokuplja svakog odraslog čovjeka. Fašisti smatraju da je kraj rata u Evropi samo pitanje dana ili tjedna. Po jednima su Moskva i Lenjingrad pali; po drugima se to svakog časa očekuje. Na plakatima je to uočljivije. Na njima »čelične« ruke fašista duboko grabe sibirsku zemlju. Okupatori i ustaše piruju, surovo i bahato govore o svojoj nepobjedivosti. A to potkrepljuju i u praksi — u svojim postupcima prema svima i svakome tko ne misli kao i oni. Prema njima su kranje surovi i beskrupulozni. U svemu tome malo je kome ugodno, najmanje čestitim građanima i rodoljubima. Oni se privikavaju i prekaljuju da slušaju svakodnevno nešto što ne žele da čuju. Nijemci su osvojili, njemačke trupe zauzele ... Građanin antifašist nagađa otkuda da tako brzo osvajaju široka područja, u čemu je njihov uspjeh, dokle to može da traje, ima li tu izlaza? Nije li to taktika puštanja i uvlačenja fašističkih armija u dubinu ogromnih prostranstava SSSR gdje će ih lakše dotući? Mnogi, pa i oni koji se nisu baš mnogo zanimali historijom, sada se dosjećaju sudbine Napoleonova pohoda u Rusiju, priželjkujući isti kraj Hitleru.

Ni vijesti koje je građanin slušao o našoj zemlji nisu u njegov dom donosile radost, jer su ga obavještavale »o velikim uspjesima hrabrih ustaških i domobranskih postrojbi u borbama protiv četničko-komuni-

-stičkih bandi kojima rukovodi neki prerušeni Rus, Tito«. Svoje vojničke uspjehe, vraćajući se s frontova, najčešće su dokazivali natrpanim kolima opljačkane robe, krdima stoke, kolonama pohvatanih ljudi — većinom staraca, žena i djece.

Ostale obavijesti i saznanja građana svodili su se na hapšenja i strijeljanja nevinih ljudi i rodoljuba, ograničavanje kretanja uz strogo izdavanje i kontrolu propusnica, na nestašicu pojedinih artikala, čija se lista svakodnevno povećavala, na potrebu stroga racioniranja živežnih namirnica, ogrjeva itd.

Iako pod teškim uvjetima, zahvaljujući neustrišivim borcima i stečenim iskustvima iz 1941. godine, djelovanje aktivista NOP u Karlovcu nikada se nije gasilo. U toku 1941. godine proširena je masovna baza NOP i u Karlovcu stvaranjem, obnavljanjem i organizacionim učvršćivanjem partijske, skojevske i ostalih masovnih organizacija. Stvorene su veze i izgrađeni punktovi u nekim domobranskim formacijama, koji postaju važan izvor snabdijevanja vojnom opremom, sanitetskim i drugim materijalom, u kom se naročito oskudijevalo na oslobođenim teritorijima. Više od toga, ti punktovi postaju važan izvor informacija, posebno informacija vojnoobavještajnog karaktera.

Prvi dani 1942. godine dočekani su u situaciji kada jedine vijesti nade i ohrabrenja dolaze preko izvještaja radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« iz Moskve i putem naših vijesti koje u grad pristižu preko tajnih kanala i veza, a prenose ih partizanski kuriri i ilegalci NOP. To su radosne vijesti koje otvaraju ljudima perspektivu. Svaka vijest i svaki letak ljubomorno se čuva i predaje dalje svom drugu, rođaku, prijatelju ili građaninu u kojeg se može imati povjerenje da će ga pošteno iskoristiti.

Da je hitlerovska Njemačka načeta u srcu Evrope, da se upravo u Jugoslaviji stvara veliko žarište otpora, ne potvrđuje samo Radio-Moskva, ilegalne vijesti i obavještenja koje prenose naši kuriri. To potvrđuju i mrtvi i ranjeni neprijateljski vojnici i grupe razoražanih i skinutih domobrana, kojih sve veći broj stiže u karlovački garnizon. O partizanima koji se bore u »šumi« stvara se u svijesti građana mit nevidljivih i nepobjedivih.

Ustaško-njemačka propaganda uporno širi vijesti o borbama s četnicima, da bi tako dezinformirala hrvatsko stanovništvo i stvorila kod njega želju da se bori i brani i da se disciplinirano prijavljuje u ustaško domobranske formacije. Jedan od osnovnih zadataka naših organizacija sastojao se u pravilnom informiranju građana o tome tko se u stvari bori protiv okupatora i kvislinških snaga i o ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Građani su se u to sve više uvjeravali jer su dolazili do saznanja da se u partizanima bori velik broj Hrvata i da im se sve veći broj priključuje. Svaki dan se doznaje za neku grupu ili pojedinca Hrvata da je viđen, da se nalazi u nekom partizanskom odredu.

Sve češće slušanje parola »Smrt fašizmu — sloboda narodu« i »Živjelo bratstvo i jedinstvo« i vijesti o uspjesima naših partizanskih odreda

u borbi protiv okupatora i njihovih pomagača, sve to više otvara nadu,, daje ohrabrenje i podstrek za sve masovnije opredjeljivanje za narodnooslobodilačku borbu.

Odlazak OK Karlovac u jesen 1941. godine i određenog broja najboljeg partijskog i skojevskog kadra na područje Korduna osjećalo se dugo u radu partijske organizacije u gradu. U protivudaru neprijatelja kao odmazde za izvršene akcije partijska organizacija u gradu bila je desetkovana, razbijena i znatno oslabljena. U toku 1941. godine GESTAPO, OVRA i UNS uspjeli su otkriti, pohapsiti i likvidirati velik broj najboljih,, najsposobnijih i najhrabrijih članova KP, SKOJ-a i simpatizera NOP-a. U masovnim hapšenjima Srba i Jevreja uhapšeno je dosta članova KP, SKOJ-a i aktivnih antifašista koji su odvedeni u logore i većinom likvidirani. Okupatorska obavještajna služba i UNS imali su relativno velike uspjehe u Karlovcu na otkrivanju naših organizacija i aktivista. Ali, iako su izricali najstrože kazne strijeljanja i odvođenja u logore, oni ipak nisu uspjeli slomiti rodoljubivi duh većine građana i omladine, koji im je kroz stalan i uporan rad usađivala Komunistička partija. Okupatorski i ustaški masakr najčestitijih ljudi u gradu izazivao je potištenost, ali je istovremeno rasla želja za otporom i osvetom nad fašističkim zločincima.

Unatoč upornoj nacističko-ustaškoj propagandi o velikim pobjedama Sila osovine, naročito na Istočnom bojištu, rastu nade i povjerenje da će saveznici pobijediti. Politički program NOP-a koji se zasniva na već spomenutim parolama postaje privlačna i mobilizirajuća snaga za rodoljubivo stanovništvo grada Karlovca. Uspjesi partizanskih odreda protiv okupatora, ustaša i četnika daju podstreka za sve masovnije opredjeljivanje za NOP.

Okružni komitet, djelujući sa oslobođenog teritorija Korduna, ulaže velike napore da konsolidira partijsku organizaciju u gradu i da osigura stalne veze između oslobođenog i okupiranog teritorija, posebno na liniji OK Karlovac — MK Karlovac, i veze sa Zagrebom.

Iako se članovi rukovodstva MK Karlovac često mijenjaju, zbog uzastopnih provala i hapšenja ili pak odlaska onih drugova u partizane za koje se smatralo da im prijeti opasnost od hapšenja, kontinuitet rada i veza s partijskim rukovodstvom ,vojnim štabovima i sa Zagrebom postojala je do kraja rata.

Ocjena pređenog puta i naše organizacije sažeta je u čestitki sekretara OK. Karlovac Ive Marinkovića koju je u povodu Nove godine uputio svim partijskim organizacijama karlovačkog okruga:

»Dragi drugovi!

, .. Prošla 1941. godina može se nazvati godinom patnji i stradanja. Ona je •j g[od]ina teških kušnji za naš narod, godina teških borbi našega naroda pod vodstvom naše Partije.

Svršetak 1941. godine mi dočekujemo sa čvrstim uvjerenjem da je slom fašizma neizbježan, a naša pobjeda sigurna.

Godinu 1942. možemo nazvati godinom oslobođenja.

OK Karlovac uvjeren da ćete vi pojačati u novoj godini svoje napore u borbi protiv najvećeg neprijatelja čovječanstva, krvavog fašizma čestita vam svima sretnu novu godinu.

Sekretar Slavko.«

Nakon hapšenja Marijana Čavića dužnost sekretara MK preuzeo je Ivica Tomšić, dotadašnji član MK. Ubrzo i njega hapsi ustaška policija. Dok se nalazio pod istragom, umrla mu je majka. Na intervenciju nekih uglednih građana i vlastite molbe da mu se dozvoli prisustvovanje pogrebu majke šefovi ustaške policije, vjerojatno iz demagoških razloga ili pak zato što o njegovu radu nisu znali i imali čvrste dokaze, dozvoljavaju mu da pod prismotrom ustaških agenata prisustvuje majčinu pogrebu. Koristeći se nesmotrenošću ustaških agenata, Tomšić tada uspijeva pobjeći, privremeno se skloniti kod naših suradnika. Ubrzo nakon toga došli su naši kuriri koji su radili na vezi, pa je prebačen na oslobođeni teritorij.

Nakon njegova odlaska partijska organizacija ostaje jedno vrijeme nepovezana; članovi KP i SKOJ-a koji su ostali u gradu djeluju po vlastitoj inicijativi i pojedinačno. Oni i dalje rade s kandidatima, omladincima i simpatizerima, koristeći se ranijim vezama. OK Karlovac, svjestan važnosti stalnog kontakta s gradom, a preko njega i sa Zagrebom, ulaže napore da se veze ponovno uspostave. Radi se na povezivanju nepovezanih grupa i pojedinaca, članova KP i SKOJ-a. Konsolidiranjje partijske i skojevske organizacije u gradu i povezivanje s partijskim rukovodstvom u Zagrebu bio je u tom momentu najvažniji zadatak. Partijsku i skojevsku organizaciju sačinjavali su većinom mladi članovi, koji nisu imali do tada većeg iskustva i samostalnosti u radu da bi mogli bez rukovodstva i direktiva uspješno raditi. Taj nedostatak se to više osjećao jer je to bio period značajnih političkih i organizacionih promjena u našem gradu, a koji je išao u prilog proširenju masovne baze ustanka na liniji okupljanja svih rodoljubivih snaga koje su spremne dati svoj doprinos na općem fontu borbe protiv fašizma.

Unatoč teškim uslovima u gradu rad se morao nastaviti. Koliko je bilo važno održavati stalne veze s partijskom organizacijom u gradu i raditi na njenu obnavljanju i na stvaranju ostalih antifašističkih organizacija, vidi se iz direktivnog pisma OK Karlovac upućenog kotarskim komitetima na oslobođenom teritoriju. Tako KK Vrginmost 7. IV 1942. dobiva uputstvo u kome se naglašava potreba čvrste veze s Karlovcem. U pismu se kaže da na tom zadatku treba angažirati drugove iz Karlovca koji se nalaze na terenu KK Vrginmost — Ivicu Tomšiča i Slavka Vajsa. Da bi se zadaci uspješnije izvršavali, OK u istom pismu daje uputstva da se pristupi izgradnji zemunica na području tzv. ničije zemlje, kako bi se naši partijski ilegalci i kuriri koji tuda prolaze u slučaju nailaska

većih neprijateljskih patrola i jedinica mogli u njih skloniti. Uspostavljanje takvih baza (zemunica ili javki) došlo je do punog izražaja još prije izdavanja navedene direktive, na ravničarskom terenu Pokupskog bazena. Te su zemunice našim ilegalcima dobro poslužile da se u slučaju opasnosti brzo sklanjaju, da se ne povlače pred neprijateljskim formacijama predaleko, da prate neprijateljske formacije, pa da se opet nakon kratka vremena poslije odlaska neprijatelja pojave u selu.

Vjerojatno se baš tim iskustvom koristio i imao ga u vidu okružni komitet računajući i s tim da se ilegalcima, kuririma i patrolama omogući da kontroliraju prostor između naših i neprijateljskih linija, tj. između posada. Htjelo se omogućiti našim partijskim radnicima da se što više približe gradu radi političkog djelovanja. Partizanske su patrole održavale stalne kanale i veze s organizacijom u gradu radi preuzimanja ljudi i materijala.

Okružni komitet nastoji da se kanali »veze« uspostave na više pravaca između grada i oslobođenog teritorija, najviše radi toga da se ako dođe do prekida na jednom kanalu veze održavaju preko ostalih. Tako se krajem 1941. i početkom 1942. godine uspostavljaju veze s gradom i sa zagrebačkom partijskom organizacijom na pravcu ranijih veza: Karlovac —Turanj—Tušilović—Okružni komitet, Karlovac—Kupčina—Ostrožin— —Okružni komitet, Karlovac—Jelsa—Dubrave—Veljun—Okružni komitet, Karlovac—Duga Resa—Barilović—Okružni komitet i Karlovac—Zagreb.

Veze su često uspostavljane, ali i često prekidane uslijed provala i hapšenja članova KP i SKOJ-a koji su na njima radili. Događalo se da je dolazilo do potpunog prekida veza s OK, ali to obično nije dugo trajalo.

Partizanski štabovi i njihovi obavještajni organi uspostavljali su posebne i odvojene obavještajne punktove i kanale, ali u velikoj mjeri su se i dalje koristili obavještenjima vojne prirode koje su im pribavljale partijske i skojevske organizacije i vojni komiteti u domobranstvu. Na tim zadacima radili su i ostali simpatizeri koji su mogli da, zbog svog položaja ili poznanstava, dođu do vrijednih informacija vojnog karaktera.

Bio je velik broj ličnih i rodbinskih veza i odlaženja u grad radi nabavke soli ili drugih potrepština, pa je sve to često korišteno i od naših i za naše organizacije. Istina, s tim vezama bilo je i čestih problema, jer se moglo pretpostavljati da će ako netko dobiva propusnicu od ustaških vlasti one od njega tražiti određene usluge. Osim toga te osobe koje se izlažu opasnosti da budu uhapšene na putu ili u gradu ipak naplaćuju svoj strah time što neke pošiljke koje su namijenjene ustanovama nekada zadrže za sebe ili trampe za neku drugu robu ili hranu.

U proljeće 1942. godine uspjelo se uspostaviti još nekoliko kanala prema oslobođenom teritoriju.

Na pravcu Karlovac—Rečica—Koritinja—Kupčina—Ostrožin stalnu kurirsku službu obavlja Josip Ivančić Vidak. Njemu pomaže i njegova

drugarica. Vidak održava vezu s Ivanom Vukićem iz Koritinje, a ovaj s članovima partijske organizacije u Kupčini, braćom Franjom i Tomom Mikulićem i Stjepanom Korenom Bendžom. Partijska organizacija u Kupčini brinula s o prebacivanju ljudi i materijala na desnu obalu Kupe, gdje su, prema ugovorenim znacima i vremenu, dolazili kuriri ili partizanske patrole. Drugovi iz partijske organizacije iz Pokupskog bazena vrlo su se vješto koristili pojedinim ljudima za koje se smatralo u širim redovima stanovništva da su nepomirljivi protivnici NOB-e. Tako je bilo s Milanom Martinovićem iz Pokupskog Graca, koji je čak u to vrijeme bio ustaški dužnosnik na tom području. Takav punkt i javka nesumnjivo je bio najsigurnije sklonište za naše ilegalce, koji su čekali na prijelaz na oslobođeni teritorij.

U skladu s dobivenom direktivom od OK Karlovac Ivica Tomšić, u svojstvu sekretara KK Vrginmost, poduzima mjere za uspostavljanje stalne veze s gradom radi objedinjavanja nepovezanih grupa i pojedinaca i radi oformljavanja novog mjesta partijskom rukovodstvu. Njemu je dato u zadatak i da pronađe ljude preko kojih će to obaviti. Koristeći se kanalom na kojem kurirsku službu vrši Josip Ivančić, on u grad upućuje Slavka Vajsa. Vajs se isticao izuzetnom hrabrošću i hladnokrvnošću. Bio je vrlo pogodno lice za izvršenje tog zadatka jer je odlično poznavao grad i ljude koji žive u njemu. To je bilo naročito važno ako bi došlo do susreta s kakvim agentom ili doušnikom. Istina, on je u grad ušao donekle maskiran, ali ne tako napadno da se mogla isključiti svaka mogućnost prepoznavanja .U Karlovcu se povezuje sa Zvonkom Rajerom, za kojeg se preko ranijih izvještaja znalo da radi za pokret i da je u rad uključio i svoga brata Rajera Mirka, braću Albina i Miru Klemenčića, Ervina Napreda, njihove porodice i neke članove bliže rodbine, npr. porodicu Hranilović. Zvonko Rajer tada nije bio član KP i nije imao iskustva u ilegalnom radu, pa je istim kanalom odlazio na teren kotara Vrginmost na sastanke s Tomšičem radi primanja instrukcija i direktiva za rad. Rajer je vjerovatno preko Tomšiča doznavao imena članova Partije, SKOJ-a i kandidata, npr. grupe Pere Filipca, Vlade Novakovića, Dane Maješkog. Međutim, mi ga nismo prihvatili kao višu vezu jer smo ga doživljavali kao čovjeka koji nema dovoljno iskustva da bi mogao rukovoditi radom partijske organizacije. Osim toga smatrali smo ga ličnom vezom Slavka Vajsa koji nam odranije nije bio poznat po svojoj lijevoj orijentaciji, vec, dapače, obrnuto, smatrali smo da se on slučajno našao u partizanima. Svakako da je naš stav i odnos prema Vajsu, bez obzira na to šta se s njime kasnije dogodilo, bio sektaški, ali u odnosu prema Rajeru bili smo u pravu, što se kasnije i potvrdilo. Takvo stanje podvojenosti ostalo je do dolaska iz logora Steve Gojaka Starog, tj. do početka februara 1942. godine. Gojak je bio iskusniji član KP. U nj smo imali više povjerenja. Dali smo mu podršku i složili se da on sa sekretarom OK riješi problem podvojenosti, što je i učinio.

Marinković je objasnio Gojaku da Rajer nije partijski sekretar i da, po njegovu saznanju, on nije dobio ovlaštenja da se pred^ članovima KP legitimira kao sekretar MK. Objasnio je da se radi o pogrešnom shvaćanju Rajera, ali je sugerirao Gojaku da se Rajer koristi, jer je pokazao dovoljno volje za rad, da ga treba partijski uzdizati, itd.

Gojak je zadužen da u što kraćem roku izvrši reorganizaciju MK, da poveže rad partijske organizacije i da oformi partijske ćelije. Također je bio zadužen da oživi ostale forme partijskog rada, npr. formiranje odbora NOF-a, AF2-a, rad s omladinom i rad na predobivanju domobranskih oficira i vojnika, tj. rad na formiranju vojnih ćelija, s perspektivom formiranja vojnog komiteta.

Grupe članova KP i pojedinci i članovi skojevske organizacije koji su uslijed čestih provala ostali nepovezani s partijskim rukovodstvom ponovno se povezuju i nastavljaju s organiziranijim radom. Formiraju novi MK, u koji su ušli Stevo Gojak, sekretar, Jože Tome, zadužen za rad oko organizacije SKOJ-a, zatim Vlado Novaković, Stevo Jelić, Zvonko Rajer i Petar Filipec.

Teški gubici koje je pretrpjela partijska organizacija u Karlovcu 1941. godine, prekinute veze između OK Karlovac, MK Karlovac i partijskog rukovodstva u Zagrebu doveli su do nekih izmjena u našem radu. Okružni komitet daje u toj situaciji direktivu da se privremeno obustave diverzantske i oružane akcije u gradu, dok se partijska i skojevska organizacija ne konsolidiraju i ne osposobe za te zadatke. Okružni je komitet u tom momentu smatrao da je najvažnije povezati podvojene grupe i pojedince i razviti kod njih međusobno povjerenje; proširiti rad na formiranje odbora NOF-a, SMG, AFZ-a i rad u domobranskim vojnim formacijama. Ukratko, raditi na proširenju masovne baze pokreta. To je bilo razdoblje kada je već čitav teritorij Korduna, Like i Banije, osim većih mjesta, bio oslobođen — vrijeme kada je partijsko rukovodstvo razmišljalo i pravilo planove o prenošenju borbe u hrvatske krajeve i podizanju u njima masovnog ustanka. Odatle je težište aktivnosti preneseno na što širu mobilizaciju seljaka u hrvatskim krajevima i proletarijata u gradovima.

Što se tiče taktike i metoda rada u partijskoj organizaciji, bilo je podvojenih mišljenja o tome kako treba djelovati u Karlovcu, s obzirom na dotadašnja iskustva i specifičan geografski položaj grada. Neki su drugovi smatrali da nije dobro da se u Karlovcu, koji je u stvari bio veliko selo i gdje svatko svakoga pozna, primjenjuju iste metode rada kao i u Zagrebu, koji je velik grad i lakše se u njemu zameće trag i sakriva. Smatralo se da nije najbolje što se tako dragocjeni ljudi za Partiju kao što su bili Josip Kraš, Marijan Čavić, Nada Dimić i dr. previše slobodno kreću po gradu, jer se u malom gradu svako novo lice koje se u njemu dulje zadržava brzo uoČi i pobuđuje interes. Neki su smatrali da izvođenje diverzantskih akcija u gradu u uslovima boravka u njemu velikog broja neprijateljskih jedinica, nekoliko obavještajnih službi i jakog policijskog aparata predstavlja neravnopravan odnos snaga, da je materijalni efekat

akcija ne adekvatan masovnoj odmazdi i gubitku kadra. Takva shvaćanja imala su i svoje posljedice. Lakše je bilo predobiti ljude za odlazak u partizane nego da rade kao ilegalci u gradu. Mnogi su vjerovali u svoju Čvrstinu, ako padnu u ruke ustaške policije, ali nisu vjerovali ili bili sigurni u to kako će se drugi držati. Obično su ti ljudi znali kazati: »Tamo kad predem preko imat ću pušku i znat ću gdje mi se nalazi neprijatelj, a ovdje ne znam od kuda me gleda i prati.« Mislim da bi bilo pogrešno zaključiti da je to bila kategorija ljudi plašljivaca, jer ih je velik broj kasnije u NOV bio zaista hrabrih boraca. To su bili ljudi nešto slabijih živaca i, pretpostavljam, ljudi koji su se bojali mučenja i logora ako padnu u ruke ustaške policije.

Za 12. III 1942. zakazano je održavanje II okružne partijske konferencije za okrug Karlovac. Stevo Gojak, na sjednici MK održanoj kod njegova brata Josipa, određuje mene da pođem na konferenciju kao delegat karlovačke organizacije.

Na put sam krenuo 10. III poslije podne. Imao sam obaviti usput još nekoliko zadataka, među kojima i prebacivanje na oslobođeni teritorij supruge i kćerke sekretara OK Ive Marinkovića. Prije podne posjetio sam našeg aktivista Ivana Trgovčića i prenio mu mišljenje MK da bi i on trebalo da ide u partizane, jer kao kompromitiran komunist odranije nema uslova za rad i ostanak u Karlovcu. On se odazvao pozivu i došao na vezu. Ja i Trgovčić prešli smo, svaki posebno, u određenom vremenskom razdoblju tog poslijepodneva preko drvenog mosta na Korani'i stigli do prve javke u kuću Mare Božić u selu Mekušje. To je sestra Steve Gojaka. Preko nje je on i organizirao taj punkt. Kuća se nalazila na vrlo pogodnu mjestu, kako se kaže — stvorena za ilegalnu javku. Tu smo sačekali sumrak i krenuli preko Mekušanskog luga do drugog punkta, do lugarnice Majcan na Turnju. Drugarica Ive Marinkovića i njegova kćerka izašle su iz grada uz pomoć Dragice Ambrijević u smjeru grad — Udbina—Turanj. Sastali smo se u lugarnici, gdje smo čekali da stigne partizanska patrola koju je predvodio Aco Furač, karlovački omladinac.

Ujutro smo stigli u Tušilović, gdje nas je prihvatio Grga Milašinčić, pa smo produžili do Prisjeke kod Krstinje, gdje su se tada nalazili OK i Štab Grupe kordunaških odreda.

Sjećajući se tog prvog susreta s partizanima, snažan dojam ostavila je na mene troroga kapa s crvenom petokrakom zvijezdom. Djelovala mi je kao neka pagoda ili hram koji simbolizira nešto veliko. Posebno me je impresioniralo vedro raspoloženje Furača i ostale dvojice drugova iz patrole koji su se, tu na domaku grada u kojem se nalazi oko 10.000 okupatorskih vojnika, ustaških agenata i policajaca, tako slobodno ponašali kao da im ne prijeti nikakva opasnost. Istina, ta mi je noć ostala u sjećanju i po neugodnim stvarima. Neugodnim po tome što sam već prvu noć pješačenja do partizana preživio najveće napore u svom životu. Moram naglasiti da mi prethodni život nije bio lak i bez napora, ali sam ipak tu noć dobro

upamtio. Najveće teškoće činio mi je martovski snijeg, koji je bio dosta debeo. Imao je ledenu koru, ali ne tako čvrstu da bi izdržala težinu odrasle osobe. Bilo je jako hladno. Na našu nesreću Trgovčić je popio malo rakije, a s njom je masirao i noge, smatrajući da će se tako bolje okrijepiti. Teškoće su počele već na polasku od lugarnice Majcan. Zaleđeni snijeg držao je na površini samo kćerkicu Ive Marinkovića, a svi smo ostali propadali i često padali. Drugarica Marinković imala je oštećeni sluh, a to se odražavalo na njene centre za ravnotežu, pa se vrlo teško kretala. Morali smo je podržavati, a i sami smo se teško kretali. Trgovčiću je masaža s rakijom toliko naškodila da je osjećao oduzetost nogu, pa smo i njemu morali pomagati. No unatoč svim teškoćama ipak smo sretno stigli do Tušilovića. Daljnji dio puta do Prisjeke i Kladuše tekao je relativno normalno. Do Prisjeke nas je pratio Grga Milašinčić. Sjećam se kako nam je pokazivao s raznih kota na tom putu dokle sve dosiže oslobođeni teritorij. Meni koji dolazim iz grada koji je za nas partijske aktiviste bio tako tijesan, teritorij koji nam je pokazivao Grga izgledao je strahovito prostran. Bio sam pomalo i zavidan onima koji tu djeluju, najviše radi tako velika manevarskog prostora. Kasnije, kada sam doživljavao na tom istom terenu neprijateljske ofanzive, nešto sam korigirao svoje mišljenje.

Od 12. do 15. III 1942. učestvujem u radu II okružne konferencije u Kladuši.

S napregnutom pažnjom slušao sam referate glavnih referenata o pojedinim sektorima partijskog rada, diskusije delegata o određenim problemima i posebno izlaganje Vlade Popovića, koji je dao pregled opće političke situacije u svijetu i kod nas i situaciju na frontovima. Vlado je na kraju također iznio primjedbe i kritički se osvrnuo na rad partijske organizacije okruga Karlovac. Kao delegat MK Karlovac informirao sam partijsku konferenciju o stanju u okupiranom Karlovcu i o tome što i kako radi partijska i skojevska organizacija u gradu.

Na II okružnoj konferenciji sumirani su i naglašeni veliki rezultati na podizanju i omasovljenju narodnooslobodilačkog pokreta na području karlovačkog okruga. Komunisti karlovačkog okruga i ostali drugovi koji su iz drugih krajeva došli na Kordun da svojim vojnim i partijskim iskustvom pomognu u podizanju svenarodnog ustanka imali su se čime ponositi. Između ostalog partijska konferencija u cijelosti prihvaća zaključke i direktivu CK KPH o potrebi prenošenja borbe u hrvatske krajeve.

Za našu organizaciju u gradu s Konferencije sam prenio, kao najvažniji zadatak, rad na što široj mobilizaciji Hrvata u NOV, naročito radnika.

Konferenciji je prisustvovao i Nikola Brezović Prebeg. Odmah po završetku Konferencije Brezović je upućen na ilegalni partijski rad za šire područje kotara Karlovac, koje tada obuhvaća čitav teritorij od Severina na Kupi do Pokupskog.

Pored već spomenutih zadataka OK nas zadužuje da prenesemo zaključke s II okružne konferencije svim partijskim organizacijama i pojedincima koji djeluju na okupiranom području.

U razdoblju do 1. maja 1942. uspjelo se, uz pomoć članova KP na okupiranom području i specijalnih grupa zaduženih za rad na uspostavljanju veza s oslobođenim teritorijem, uspostaviti nekoliko veza u raznim smjerovima. Odranije su ostale neprovaljne veze: Karlovac—Kupčina-Ostrožin, Karlovac—Mekušje—Turanj—Tušilović i Karlovac—Mostanje—Turanj—Tušilović. Na dvije posljednje veze djelovali su: Dragica Ambrijević, Kata Malović i porodica Majcan — Drago, Mara i Julka. Osim njih bila je javka na Turnju kod porodice Rade Roknića. Na tom vrlo opasnom zadatku, jer je trebalo redovito prelaziti kraj neprijateljskih posada i eventualnih zasjeda, radili su i posebno odabrani partizani, odlični poznavaoci toga terena: Stevica Lukačić, Drago i Gnjaco Vukić, Marko Vignjević, Grga Milašinčić i Ivica Gojak Ivić.

Javka u kući Mare Božić održala se negdje do polovine lipnja 1942. godine, tj. do hapšenja Steve Gojaka, dok je javka kod lugarnice Majcan redovno funkcionirala sve do siječnja 1943. godine, a povremeno i kasnije preko Julke Majcan, sve do svršetka rata.

Punkt lugarnice Majcan bio je vrlo dobro organiziran i čuvana je njegova tajnost, a prestao je s radom na osnovi ocjene o mogućnosti njegove provale. Naime preko tog punkta prelazio je u partizane omladinac Domjan, đak trgovačke škole. Nakon kratkog vremena on je dezertirao iz partizana i vratio se u Karlovac. Vjerojatno je u međuvremenu ustaška policija doznala da je otišao u partizane jer ga hapsi čim je primijećen u Karlovcu. Naš suradnik Dragica Ambrijević, koja je radila na policiji, doznaje za hapšenje Domjana. Znala je da treba odmah nešto poduzeti da se spriječi hapšenje glavnih aktera punkta Dragana i sestre Mare i Julke Majcan. Dragica Ambrijević je u tim momentima ostala hladnokrvna i prisebna. Kako se nije ništa znalo da li uhapšenik što priznaje, smatrala je da je nezgodno izlaziti iz ureda. Ona ocjenjuje da je njeno prisustvo baš tu u uredu važno, jer ako Domjan ne otkrije nju, a otkrije ostale, pokušat će da ih blagovremeno obavijesti da bježe. Ipak preduzima preventivne mjere. Obraća se našem simpatizeru Elzi Mikšić i moli je da hitno prenese obavijest o hapšenju Domjana. Elza iznajmljuje taksi i prenosi obavijest Marici Martinović, koja je stanovala na Turnju. Marica se povezuje s Marom Bijelić i Stevom Ambrijevićem, koji obavještavaju porodicu Majcan o hapšenju Domjana sugerirajući im da bježe, što oni i čine.

Po zadatku Okružnog komiteta upućen je na ilegalni partijsko-politički rad u kraj između Mrežnice i Kupe član KK KPH Veljun Simo Karapandža. Vjerojatno je takvu odluku OK donio na osnovi toga što je Simo kao rođeni Dubravac bio dobar poznavalac ljudi i kraja, a imao je solidno partijsko znanje i iskustvo te je mogao samostalno djelovati bez potrebe da mu se u radu daju svakodnevne instrukcije. Osim toga njegov raspored na taj teren bio je u sklopu ranije iznesenih zadataka. Cilj je bio

ovladati našim radom i utjecajem nad čitavim područjem između Mrežnice i Kupe, tj. vezati se s Gorskim kotarom i Slovenijom, djelujući tim pravcem na Zumberku i prema Zagrebu.

Uspostavljanje trećeg kanala Karlovac—Jelsa—Dubrave — OK nije potpuno objašnjeno. Do sada se nije moglo utvrditi je li Simo Karapandža lično angažirao našeg simpatizera Ivana Korenića Korena ili ga je prihvatio po preporuci članova KP s tog područja. Iz partijske prepiske toga vremena stječe se utisak i uvjerenje da ga je Simo angažirao da obavlja kurirsku dužnost i dao mu u zadatak da prodre do grupe Mate Mejašića, koja se nalazila bunkerirana u šumi kraj crkve sv. Margarete u Jelsi, i da se pokuša povezati s članovima KP na Jelsi. Korenić je uspio preko našeg simpatizera Nikole Tuškana na Borlinu da se poveže s našim aktivistima na Jelsi Josipom Sucem, Vidom Časnim, Stevom Mejašićem i Stjepanom Seljanom. Preko tih drugova on je došao i u vezu s grupom Mate Mejašića. Spomenuti drugovi iz partijske organizacije Jelsa odranije su održavali veze s MK preko mene i Jože Tomca, pa je tako došlo i do povezivanja MK s kurirom Korenićem. Ta veza funkcionira do 1. maja 1942. godine, kada dolazi do šire provale i hapšenja u partijskoj organizaciji Jelse i u gradu. Naime, toga dana Korenić dolazi na periferiju grada u gostionicu Nikole Tuškana na redovnu vezu. Tu su se nalazili članovi partijske organizacije Jelsa—Brdo: Josip Sudac, Stevo Mejašić, Mato Seljan i Ivan Kučinić. Korenić nije bio dovoljno oprezan pa nije ni primijetio da ga prati oružnik, koji ga, čim je stigao u gostionicu Tuškan, hapsi. Isti dan počela je potraga i hapšenje ostalih drugova s kojima je Korenić održavao vezu. Tako su uhapšeni Nikola Tušna i žena mu Marija, Josip Sudac, Stevo Vrbanić, Josip Kozjan, Vid Časni. Jure Frljanić i Stjepan Seljan.

Istovremeno s navedenim trebalo je da budem uhapšen i ja ali sam izbjegao hapšenju zahvaljujući brzom reagiranju... Naime, član KP iz Jelse Sudac Josip odmah je poslije hapšenja Korenića dojurio na biciklu u grad i obavijestio me o događaju. U očekivanju raspleta ja sam se sklonio kod svog švogora Vlade Mataića. Otuda sam odmah uspostavio vezu s bratom i švogoricom Steve Gojaka i preko njih obavijestio ga o hapšenjima. Stevo se upravo u to vrijeme nalazio u posjeti kod sestre Barke koja se nalazila u logoru Stara Gradiška. Brat Jože uspio ga je blagovremeno obavijestiti o događajima. Shvativši situaciju, Stevo je odlučio da se više ne vraća u Karlovac, već je obilaznim putem došao na Turanj. Tu se krio kod susjeda nekoliko dana dok nije uhapšen od ustaške policije.

Kobnu grešku učinio je Gojak time što je odgađao svoj odlazak, iako je sekretar OK insistirao na tome da odmah pređe na oslobođeni teritorij. Međutim, on je smatrao, jer je stanovao na periferiji grada izvan žice, da ce se otuda lako izvući i preći u partizane. Desio se u stvari tragičan slučaj, da ga je ustaškoj policiji otkrila njegova kćerkica, koju su ustaški agenti pri dolasku u kuću pitali gdje joj je tata, a ona im je jednostavno otišla pokazati. To je, dakako, bila druga velika greška Steve, kada je svoj boravak i sklonište otkrio cijeloj porodici, pa i djeci.

Inače Stevo Gojak je bio dobro upoznat s tokom hapšenja, što se vidi i iz njegova posljednjeg izvještaja upućenog Okružnom komitetu KPH za okrug Karlovac:

»Ovdje je uhvaćen kurir Korenić iz Dubrava, s njim u vezi uhapšeni su drugovi iz Borlina i Jelse. Koren je izdao jednoga, a ovaj pod batinama druge. Sreća je što su drugovi na vrijeme pobjegli, tako da imademo samo tri druga u zatvoru. Mene su isto tako tražili ali nisam bio kod kuće. Daljnja provala za sada ne postoji. Šteta što su pogodili sam MK, tako da su tri člana otišla u partizane Vlado Novaković, Jože Tome i Zvonko Rajer, a jedan je u zatvoru. (Pero Filipac). Sada ću još ostati da sastavim MK, a onda dolazim. Nalazim se na periferiji, pa mi nije tako jako opasno, izvještaj ću donijeti sa sobom.

Stari«

Provala se brzo širila. U zatvor je prvi doveden Korenić koji je pod batinama priznao da s njime surađuje gostioničar Tuškan. Tko je od njih dvojice provalio druge, tko više, a tko manje priznao, to će vjerojatno ostati vječna tajna, jer su obojica strijeljani. Ali ostaje činjenica da je ustaška policija doznala za sve ljude s kojima su se Koren, Tuškan i njegova žena Marija kroz taj rad upoznali.

Preko svoga švogora Vlade obavještavao sam članove KP i SKOJ-a 0 provali. Najveći dio tih obavještenja prenosili su Jože Gojak, njegova žena Maca, majka Slavka Vajsa, moj švogor Vlado i žena mil Milka. Najvažnije je bilo obavijestiti Stevu Gojaka i Peru Filipca jer su oni poznavali najširi krug članova KP, SKOJ-a i simpatizera za koje se moglo pretpostaviti da im prijeti opasnost hapšenja. Veze s oslobođenim terito-rijem nisu bile svakodnevne, već povremene, pa se iz grada nije moglo izlaziti kad se htjelo. Prema Jelsi i Brdu, kamo se moglo najlakše i najbrže probiti, nije imalo smisla kretati se, jer se tu provode hapšenja, a još se ne zna tko je u zatvoru, tko na slobodi. Osim toga to je područje bilo pod pojačanom prismotrom ustaške policije. Odlučio sam da noć od 1/2. maja prespavam kod švogora, a slijedeće da se probijam dalje. Po danu se nisam mogao kretati jer sam u tom malom gradu bio i odviše poznat.

U međuvrmenu došli su ustaški agenti Zgurić, Lendler, Mijo Šimunić 1 Petar Brašo u moj stan da me hapse. O tome mi je kasnije pričala moja drugarica. Zgurić i Tumpa ušli su u stan, a ostali su osiguravali izlaze i osmatrali oko kuće. Spomenuta dvojica izvršila su pretres i na surov način ispitivala moju suprugu gdje se nalazim. Ona je znala da sam kod njena brata, ali ih skreće u drugom smjeru, kako bi se što više dobilo na vremenu. Ona im je odgovorila da sam joj rekao da idem k svojim ujacima u Hrašće kod Ozlja. Pošto se u grupi nalazio Mijo Šimunić, ustaški agent, a moj daljnji rođak, rođen u susjednom selu mog ujaka, njemu je vjerojatno bilo uvjerljivo da sam se tamo sklonio, pa su odjurili na motociklima u tom smjeru. Ujake Jožu i Miku Vukina ispitivali su gdje sam, a jer su oni znali da nisam kod njih, smireno su im odgovorili: »Ovdje nije, tražite si ga!« Agenti su se vratili neobavljena posla. Vratili su se iste noći ponovno

u moj stan i napali moju suprugu jer ih je krivo uputila. Supruga se branila riječima da sam joj ja kazao da idem u Hrašće. Agent Zgurić prijetio joj je hapšenjem i naredio da se oblači. Tada mu je ona odgovorila da joj je majka na umoru i da se sama upravo nalazi pred porodom. Tako je ipak nisu odveli. U susjednom stanu stanovali su moja majka i braća. Tu su također vršili pretres. Pošto su našli kod kuće brata Slavu, uhapsili su ga, ali su ga poslije nekoliko dana pustili jer im je dokazao da je upravo stigao iz njemačkog zarobljeništva.

Rano u zoru 2. maja pojavili su se agenti u dvorištu stana Vlade Mataića. Kako sam čuo da netko dolazi, skočio sam s ležaja i pogledao preko providnog zastora, ugledavši pred vratima ulaza u stan grupu agenata. Drugog izlaza nije bilo već da staloženo čekam rasplet situacije. Sklonio sam se iza vrata. Nije se imalo kud izaći ni pobjeći. Na njihovo lupanje vrata im je otvorila švogorica Milka. Bilo je prohladno majsko jutro pa je ona, nešto od zime, nešto od uzbuđenja, drhtala. Bila je žena i mati. Mislila je o tome što će se sa svima nama dogoditi ako me nađu kod njih. Znala je kako oni postupaju jer je pred kratko vrijeme strijeljan švogor Petar.

Na vratima se nalazio ustaški agent Petar Brašo i Lendler Alfred. Ostali su bili po dvorištu i na izlazu iz zgrade. Postavili su joj pitanje: »Je P tu Vlado?« Ona im je odgovorila: »Pa jeste, evo ga u krevetu, spava.« — »Ne pitamo za vašeg muža, već za Vladu Novakovića« — odgovoriše agenti. »Kog bi vraga on kod nas radio?« — odgovorila je Milka, pokušavajući da bude uvjerljiva. Čudno je to kako nisu ulazili u sobu.. To se može objasniti jedino time što su već u mom stanu moju suprugu pitali da li se nalazim kod Vlade Mataića, a ona im je odgovorila da se ne nalazim, jer da mi ne razgovaramo i da nismo u dobrim odnosima. Moguće su i druge okolnosti utjecale na to. To bi mogla biti i činjenica što je Petar Brašo vrlo dobro poznavao mene i Trgovčića prije rata. Naime, on je bio naša mušterija, kao i mi njegova, a davao nam je i znatne novčane priloge za »crvenu pomoć.« U njegovoj radnji izrađivane su i cipele koje su slane španjolskim borcima, a radio ih je njegov pomoćnik Nikola Ladišić, član URS-ovih sindikata i član KP. Dolaskom ustaša na vlast Petar se naglo* preorijentirao i postao ustaški agent. Mi koji smo ga poznavali ocijenili smo taj postupak kao gestu čovjeka koji je trpio od osjećaja manje vrijednosti, stidio se svog zanata, iako je bio odličan majstor. Oblačio se elegantno da bi se time približio »eliti«. Šansu koju su mu pružile ustaše, da prestane biti postolar, on je rado prihvatio. Ja ne isključujem mogućnost da Brašo Petar nije možda želio da ja budem uhvaćen, jer se bojao da bih ja mogao o njemu govoriti da je i on davao priloge za »crvenu pomoć«.

Poslije odlaska ustaških agenata počeo sam razmišljati kako da izađem iz klopke. Ocjenio sam da je najbolje ostati tu gdje jesam, pa sam se iz sobe prebacio na tavan. Slijedeću sam noć preko zidova prešao k našoj suradnici Vajs majci Slavka Vajsa, koja je stanovala u susjednoj kući. U toku dana preko veze s porodicom Jože Gojaka pribavljena mi je odjeća za maski-

ranje. Isti dan stigao je ilegalno u grad Slavko Vajs. Upoznao sam ga sa situacijom. U razgovoru s njim doznao sam da je došao radi sređivanja partijske organizacije, a po direktivi OK. Trebalo je da uspostavi kontakt s Rajerom, a preko njega s ostalim suradnicima — Milom i Albinom Klemenčićem, bratom Rajerovim Mirkom i drugima.

Budući da je provalom bio ugrožen i Zvonko Rajer, nije se mogao s njime uspostaviti kontakt, jer se i on morao skloniti i otići na oslobođeni teritorij. Preostalo je da se razmišlja kako izaći iz grada. Noću se nismo mogli kretati kroz grad zbog policijskog sata, pa je trebalo da pripremimo odlazak danju. Izlazili smo odvojeno. Najprije je organizirano moje prebacivanje. Kada sam izišao iz grada u Gažansko polje, tu mi se priključio Miljenko Drozdov, skojevski rukovodilac koji je djelovao u redovima srednjoškolske i studentske omladine i ujedno bio kurir na vezi sa zagrebačkom partijskom organizacijom.

Osiguranje i pratnju za izlaz iz grada organizirao nam je Pero Filipac s grupom omladinaca — Dragom Mikušem, Pajom Gregurićem i drugima. Prijevoz preko Kupe osigurao nam je naš suradnik i aktivist iz Vodostaja Juraj Bočić, a prebacivanjem dalje upravljao je Josip Ivančić Vidak, uputivši nas do prve javke k Ivanu Vukiću u selu Koritinji. On nije išao s nama jer bismo kao veća grupa bili uočljiviji. Nismo išli cestom, već po šumi i žbunju uz nju, ali toliko udaljeni da je vidimo jer nam je ona bila vodič do sela. U sumrak smo stigli do Vukića, koji nas je odmah odveo u Kupčinu k braći Tomi i Franji Mikuliću. Od njih smo se prebacili do našeg suradnika Milana Martinovića u Pokupski Gradec, koji nas je zatim prebacio preko Kupe na vezu za oslobođeni teritorij. Bilo nam je čudno i gotovo neshvatljivo kada smo doznali da smo smješteni kod bivšeg komandanta Mačekove zaštite, a sadašnjeg ustaškog dužnosnika Milana Martinovića. Budući da smo stigli preko članova KP i naših zvaničnih veza, vjerovali smo u to da je sve u redu, kao što je na kraju i bilo.

Kada smo stigli u Štab I bataljona KPO-a, uputio sam izvještaj OK ovog sadržaja:

»Drug Karapandža šalje svog kurira u pravcu Karlovca. On se raspituje za grupu Mate Mejašića i uspijeva sa njime uspostaviti vezu preko gostioničara Tuškana na Borlinu. Grupu Mejašić bez da smo mi znali odveo u Ponikve. Od Karapandže smo dobili pismo da preko toga čovjeka šaljemo ljude u partizane. Kada sam došao na sastanak na teren Brdo—Jelsa gdje sam imao od ranije ugovoreni sastanak sa drugom Brezovićem i članovima KP sa tog sektora, primijetili smo niz manjkavosti u radu. Veze idu preko nedovoljno provjerenih ljudi. Nezlonamjerni gostioničar Tuškan znao je previše stvari, i ako smo ja i drug Brezović zabranili kuriru da dolazi u gostionicu Tuškan i da tu zakazuje sastanke, već da ćemo se sastajati na Stativama, on je ipak i dalje svojevoljno tu dolazio. Drugovi na Jelsi obavješteni su o provali, a preko brata od Steve Gojak i on je obavješten da se ne vraća u Karlovac. Isti dan je na taj pravac

trebala biti prebačena grupa skojevaca: Jože Tome, Josip Fing, Ivan Debeljuh, Miško Smuković, Drago Belavić, Bruno Belavić, Mirko Bajec, Lutvo, ali su oni prije provale samoinicijativno otišli na drugi kanal Blatnica—šišljavić——Kupčina.«

Osamnaestog maja Nikola Brezović Prebeg uputio je identičan izvještaj OK, s posebnom napomenom da su sve veze s gornjim dijelom kotara isprekidane, da je oko 25 ljudi otišlo u partizane i, na kraju, da su u gradu uhapšeni Stevo Gojak, sekretar MK, i Pero Filipac.

Posljedice provale bile su teže nego što je pretpostavljao Stevo Gojak. U vezi s tom provalom i odvojenim hapšenjem strijeljani su: Stevo Gojak, Pero Filipac, Nikola Tuškan, Marija Tuškan, Ivan Korenić, Slavo Časni »Vid«, Antun Škrobe i Vera Bauer. Pored njih iz organizacija Jelsa—Brdo—Borlin u gradu su uhapšeni Ana Leskovar, Silvo Leskovar, Drago Dol, Oskar Juren, Ervin Napred, Jože Gojak i Maca Gojak.

Provalom je mogao biti zahvaćen i širi krug ljudi, ali je, srećom, navedena grupa skojevaca uspjela prijeći na oslobođeni teritorij prije otpočinjanja hapšenja. Prije tih događaja, tj. 26. IV 1942, upućen je u partizane, s tim da ujedno odnese i važnu poštu u OK, Dane Mejaški. S njim su otišli Duka Lisac, Mile Dejanović i jedan radnik iz ciglane, čijeg se imena ne sjećam.

Prije njih nezavisno od navedene provale, ispred hapšenja pobjegli su na oslobođeni teritorij: Viktor Koričan, Ivan Rozner, Stevo Cvitak, Ivan Kezele i Ignac Plevko.

Povod za hapšenje druga Steve Gojaka maja 1942. godine nije do sada potpuno razjašnjen. Ne zna se da li je on otkriven u vezi s kurirom Korenićem i nekim učesnikom iz te grupe ili je otkriven od Antuna Škrobea, koji je hapšen neovisno o provali na Borlinu i Jelsi. Za mene je druga pretpostavka vjerojatnija jer mi je poznato da je Gojak lično održavao vezu s Antunom Škrobeom i s partijskom organizacijom u Dugoj Resi. Lica koja su uhapšena po nađenom popisu imena kod Škrobea bili su Drago Ljubić i Miloš Carević iz Duge Rese, s kojima je Gojak direktno kontaktirao. Iz karlovačke organizacije uhapšeni su Pero Filipac, Vuk Šegavčić i Zeljko Šepić, koje po mojemu nisu mogli otkriti kurir Korenić i ostali uhapšeni iz partijske organizacije Borlin i Jelsa jer ih nisu poznavali niti znali za njihov rad. S partijskom organizacijom i kurirom Korenićem održavali smo u to vrijeme na području Borlin—Jelsa veze ja i Jože Tome.

Nakon provale spomenutoga kanala veze su i dalje održavane preko već ranije spomenuta dva, to jest preko lugarnice Majcan, čiji sam kraj opisao, i preko kanala na relaciji Karlovac—Kupčina—Ostrožin. Taj se kanal održao sve do 29. IV 1943, kada je uhapšen kurir Josip Ivančić, čime je i ta veza prestala funkcionirati.

Još prije hapšenja Steve Gojaka uspostavljena je veza s partijskom organizacijom na željezničkoj stanici u Zagrebu, i to preko Ferede Udiera..

O tom je sekretar MK Stevo Gojak obavijestio Ivu Marinkovića ovim pismom (bez datuma):

»Dragi druže Slavko!

Kod nas ide sve u redu, koliko više možemo radimo. Ja sam uspostavio vezu sa Zagrebom preko Udier Ferde. On je putovao u Duga Resu, tamo smo se slučajno ali dobro našli.

Stari.«

Ovo je pismo vjerojatno upućeno marta 1942. godine, što se može zaključiti prema Marinkovićevu odgovoru koji nosi datum 19. III 1942. Odgovor je glasio:

»Drago mi je da ste uspostavili vezu sa Zagrebom. To je osobito važno zbog prebacivanja drugova.

Slavko«

Međutim, po mom mišljenju ta veza nije i ostvarena jer je sve presječeno hapšenjem Steve Gojaka i odlaskom u partizane Miljenka Drozdova, zatim hapšenjem niza ljudi, odnosno odlaskom u partizane, što je imalo ozbiljne posljedice na daljnji rad karlovačke partijske organizacije. Prema sjećanju Ferde Udiera partijski aktiv željezničkog čvora Zagreb, u kojem je on djelovao, imao je i direktne veze, preko mreže željezničkih stanica, s oslobođenim teritorijem. Tako su, na primjer, preko Tomislava Salopeka, radnika iz ložionice Gračac, održavali vezu s KK KPH za Gračac, čije je sjedište bilo u Bruvnu. Ivan Radošević održavao je vezu preko željezničkog osoblja s Blinskim Kutom na Baniji i s Karlovcem i Srpskim Moravicama. On je također u 1942. godini angažirao za održavanje veze s našim ustanovama na Kordunu Zvonka Hršaka, otpravnika vlakova u D. Dubravama. A vezu sa Zvonkom održavao je Milan Jaković, koji se na tom terenu nalazio kao ilegalni politički radnik. Preko tog punkta prebačeno je više drugova iz Zagreba, među kojima i grupa glumaca HNK (Afrić, Rutić i ostali).

Rad MK, partijske i skojevske organizacije u Karlovcu do proljeća 1942. godine odvijao se po već utvrđenom planu. U tom razdoblju nisu izvođene diverzantske akcije, što je bilo u skladu s datim direktivama Okružnog Mjesnom komitetu. U toku proljetne ofenzive 1942. godine na oslobođeni teritorij Korduna i Banije OK KPH za Karlovac mijenja tu direktivu i naređuje da se od »tihog« rada prijeđe na oružane akcije. Ali kako je čestim provalama izgubljeno mnogo kadrova i kako je bilo dosta drugova i simpatizera koji nisu odobravali i nisu bili raspoloženi za oružane ili bombaške akcije u samome gradu, smatrajući da bi to bilo nepotrebno gubljenje kadrova u ogromnom garnizonu iz kojeg se teško može izaći, MK ipak nije odustao od toga da se i u tom smislu nešto učini. Ukazala se povoljna prilika da se bez većeg otpora zauzmu i isprazne tzv. barutni magazini u Jamadolu u šumi Kozjači u neposrednoj blizini grada. U posadi koja je imala oko 65 domobrana bilo je nekoliko

naših aktivista, medu kojima i 2 člana KP Jandra Sabljarić i Janko Humič. Komandir straže u Jamadolu bio je inž. Đuro Popović. On se upoznao s Jandrom Sabljarićem i Jankom Humićem. Saznavši njihova politička uvjerenja, predložio je Sabljariću da uspostavi vezu s našim jedinicama i da se organizira razoružanje posade i pokupi plijen. Sabljarić je taj prijedlog prenio na Stevu Tomića, metalskog radnika, člana KP, a on dalje sekretaru MK Stevi Gojaku. Sabljarić i Humić pripremili su veću količinu vina kako bi opili posadu i onesposobili je za ozbiljniji otpor. Ostali suradnici NOP-a u posadi trebalo je da se u ugovoreno vrijeme nađu raspoređeni na dužnostima stražara i u povoljnom trenutku propuste našu jedinicu do glavnog sjedišta domobranske posade kako bi se, po mogućnosti nečujno, razoružali. Do akcije nije došlo, iako je to predloženo našoj jedinici koja je bila stacionirana na području Perjasice. Vjerojatno zato što je ona po naređenju višeg štaba izvršavala u to vrijeme neke druge zadatke. U iščekivanju povoljne prilike zapovjednik puka Grospić doznao je da se nešto zbiva u posadi Jamadol. Pozvao je na saslušanje Popovića i Sabljarića, poslije čega su otpušteni iz domobranstva.

Nakon izvještaja o zbivanju u Karlovcu i saznanja da je Gojak uhapšen dostavio sam prijedlog OK-u za sastav novog MK. Predložio sam Stevu Jelića za sekretara, zatim Janka Kruhovića, Slavu Kovačića, Dragu Piškurića i Stevu Tomića. Stevo Jelić nije htio prihvatiti dužnost sekretara MK jer se nije smatrao dovoljno sposobnim za tu funkciju. (Jelić se dosta teško izražavao, pa mu je to smetalo.) To nije prihvaćeno pa je Jelić pozvan da se izjasni pred partijskim forumom, jer se smatralo da on kao stariji komunist ne bi smio odbijati predloženu dužnost. Međutim, on je ostao uporan rekavši: »Ja ću sve raditi, ali voditi sastanke i govoriti, to ja ne mogu.« Nakon razgovora s Jelićem o njegovim razlozima i prijedlozima za sastav MK obaviješten je ÖK. Po tom prijedlogu u MK ušli su: Vlado Sokač Nemo kao sekretar, Stevo Tomić Ura, Stevo Jelić Slika, Slavo Kovačić Crni, Janko Kruhović i Duka Dujić, zadužen za rad u SKOJ-u. Sokač je do tada djelovao kao aktivist, simpatizer. Bio je u radu povezan s članom KP Dragom Piškurićem. On je kao vanpartijac postao sekretar MK i rukovodio radom, a tek kad je došao na oslobođeni teritorij u jesen 1942. g., i formalno je primljen u članstvo Partije.

Četrnaestog maja 1942. OK upućuje pismo MK. Naglašavajući potrebu suzbijanja neprijateljske propagande i općenito informirajući MK o toku i rezultatima neprijateljske ofenzive na teritorij Banije i Korduna, u pismu se kaže:

»Nezadovoljstvo hrvatskog naroda treba pretvarati u oružanu borbu. Naročitu pažnju treba posvetiti mobilizaciji u hrvatskim krajevima i da se formiraju Hrvatske partizanske jedinice. Na područje hrvatskih sela upućivati cemo manje partizanske odrede. Dvije jedinice su već prebačene, jedna u Draganićku šumu (vod Teše Bulata), a druga na područje između Mrežnice i Kupe

vod Grge Milašinčića sa zadatkom prodiranja prema Karlovcu i Duga Resi. Sa tim jedinicama treba što prije uspostaviti kontakt. U Karlovcu treba preći na pripreme niza akcija, ali treba da se čuva organizaciju. Naročitu pažnju treba posvetiti mobilizaciji Hrvata i radnika za NOV. Treba razvijati rad u domobranskim jedinicama.«

To je pismo upućeno na osnovi zaključaka sjednice OK od 5. maja 1942. Na tom savjetovanju razmatralo se i pitanje formiranja većih partizanskih jedinica koje ne bi bile vezane za jedan kraj, već bi se, prema zaključcima partijskih foruma, prebacivale u druge krajeve, naročito hrvatske. Smatralo se da bi te jedinice trebalo da budu sastavljene od što većeg broja Hrvata, prvenstveno radnika. Na savjetovanju se konstatiralo da mi do sada još nismo dobili iz gradova dovoljno proleterskog kadra koji bismo morali imati. A ako bismo taj kadar uzimali iz postojećih partizanskih jedinica, to bi se u njima negativno odrazilo i znatno osjetilo.

U skladu s tim zaključcima formiran je vod partizana na čelu s Matom Majašićem i upućen na teren općine Netretić, i to s osnovnim zadatkom da politički djeluje u hrvatskim selima i radi na mobilizaciji Hrvata u NOV. Vod je nakon kratka vremena od neprijatelja opkoljen i raspršen. Razbijanje voda nije predstavljalo značajniji vojni uspejh za neprijatelja, ali je u nekom smislu usporio razvitak naše akcije.

Dvadeset i petog srpnja 1942. MK upućuje izvještaj OK u kojem se iznose podaci o neprijateljskim snagama i pokretima. Tu se daje i pregled organizacionog stanja:

»MK-sekretar Vlado Sokač, članovi Stevo Jelić, Janko Kruhović, Slavo Kovačić, Stevo Tomić, Alojz Janjac Miki zadužen za rad SKOJ-a.

I rajon — imade 2 partijske ćelije sa 12 čl. KP
II „ 4 11
III „ 1 5

Organizacija SKOJ-a 5 članova.

U NOV je upućeno 8 studenata, 2 đaka, 5 radnika i 1 nastavnica.«

Do promjene sastava MK došlo je poslije hapšenja Duke Dujića od ustaške policije. Umjesto njega je u MK primljen Alojz Janjac, postolarski radnik. U tom razdoblju naročito je bio plodan rad na proširenju partijske organizacije na željeznici. U tom radu posebno su se isticali Pero Matačić, Janko Kruhović i Stevo Jelić. U izvještaju MK od 27. srpnja 1942, upućenom OK, o tome se kaže:

»Drug Slika radi na formiranju partijskih ćelija na željeznici. Drug Miki iz centra imade jedinicu IV/I i IV/II, svi su članovi omladine. Upućeni su na daljnji rad na okupljanju omladine. Drug Nemo je upostavio vezu u rajonu Dubovac sa grupom omladinaca i omladinki. Isto tako uspostavljena je veza sa vojskom. Na Dubovcu je formiran jedan ženski omladinski kružok, imade uslova da se formira i jedan muški omladinski kružok.«

Novo rukovodstvo MK u Karlovcu sastavljeno je od drugova koji do tada nisu imali dovoljno iskustva u partijskom radu, naročito ne u organizacionim pitanjima. Nisu bili dovoljno upoznati s novim načinima organizacije koja je stvarana radi omasovljenja baze pokreta, kao što su to SMG, odbori NOF-a AF2-a itd. U nastojanju da im se pomogne OK često šalje pisma, poziva pojedine članove MK na kraća savjetovanja, traži da se upućuju rukovodioci SKOJ-a na omladinske seminare. OK određuje Mirka Lončara Dragog za partijskog instruktora, koji je održavao vezu s MK preko kurira Ivančića. Lončar je jedno vrijeme bio predviđen za odlazak na ilegalan rad u Karlovac s tim da preuzme dužnost sekretara MK. Do realizacije te zamisli nije došlo, ali je i dalje ostao s bazom na području Kupčine, otkud je povremeno odlazio na sastanke s članovima MK Sokačem, Jelićem, Tomićem i Kovačićem, koji su mu dolazili na ugovorena mjesta.

Dvadesetitrećeg augusta 1942. OK, dajući primjedbe na rad MK, određuje mu i zadatke:

»Što se tiče uzimanja u MK omladinaca može se uzeti onaj koji ispunjava uvjete da bude član KP. Ako takvog nema onda jedan član MK treba biti zadužen za rad sa omladinom.

Ćelije treba da rade po svim sektorima partijskog rada nepravilno je imati ćelije koje rade samo sa omladinom. Treba formirati skojevske aktive, odbore AFŽ-a, NOP i vojne komitete u domobranskim jedinicama. Partijsku organizaciju treba obnavljati od kandidata KP i simpatizera. Rad u MK i partijskim ćelijama treba podijeliti po sektorima. Nije pravilno formirati partijske ćelije od samih drugarica. Radnike i omladince treba upućivati u NOV, makar nisu služili vojsku.«

Petog septembra 1942. MK obavještava OK o ovom:

»Organizacija SKOJ-a imade 15 članova. Član MK zadužen za rad po SKOJ-u formirati će MK SKOJ-a. Imademo jednu studentsku ćeliju koja broji 4 člana, rade sa ostalom omladinom. Organiziraju izlete na kojima je prisutno i do 25 omladinaca, a ti sastanci se koriste za politički i teoretski rad.«

Nakon povratka članova MK s konzultacije s Mirkom Lončarom i ostalima zaprijetila je opasnost da Sokač bude uhapšen. Međutim, on uspijeva otići na oslobođeni teritorij. Po odlasku Sokača dužnost sekretara vrsi Slavo Kovačić. OK, poučen iskustvom ranijih čestih provala i hapšenja, ne želi da se riskira pa insistira da drugovi koji dulje vrijeme rade u MK dođu na oslobođeni teritorij. Tako je izražen i energičan zahtjev da na oslobođeni teritorij dođu Jelić i Kovačić. Međutim, Jelić je smatrao da on još uvijek nije tako kompromitiran i da ne osjeća da je pod nekom policijskom paskom i pratnjom, pa da se još može održati u gradu. Osim toga, objašnjavao je svoj slučaj, da je teški ranjenik iz I rata te da provodi poseban način liječenja oštećenih organa, zatim da je teški reumatičar,

pa smatra da bi bio više na teret nego za korist na oslobođenom teritoriju. Kovačić se također nije suglasio s odlukom OK, pa ostaje u Karlovcu. Jednom i drugom izrečene su partijske kazne radi narušavanja partijske discipline, ali su obojica i dalje nastavila s radom. Na istoj je sjednici OK zaključio da dužnost sekretara MK preuzme Pero Matečić. Rad MK postupno se razgranava i postaje sve plodniji. To potvrđuje i njihovo pismo OK od 3. decembra 1942. u kome se, između ostalog, kaže:

»Nakon sastanka sa drugom Lončarom mnogo je učinjeno u radu. Drug Ura održava stalno veze sa vojnim komitetom, koji broji 5 članova. Mi smo *iglasni da jedan član vojnog komiteta prisustvuje našim sastancima.«

Od članova Vojnog komiteta na sjednice MK dolazio je natporučnik Ivan Frleta u svojstvu sekretara Vojnog komiteta.

Što se tiče rada SKOJ-a, znatno je ranije OK SKOJ-a dobio direktivu da posveti više pažnje i preuzme veću brigu i odgovornost za rad omladine na okupiranom području, naročito u radničkim centrima, npr. u Karlovcu i Dugoj Resi. U vezi s tim 25. septembra 1942. OK SKOJ-a upućuje skojevskoj organizaciji u Karlovcu pismo u kojem se skojevska omladina Karlovca upoznaje sa stanjem i prilikama u porobljenoj Evropi, sa sporazumom između SAD, SSSR-a i Engleske, s izdajničkom politikom ustaša, četnika, izbjegličke vlade, vođe HSS-a i svih drugih sluga okupatora. Preko njega omladina se i poziva da pomogne Partiji u širenju ustanka, u mobilizaciji omladinskih i narodnih masa za borbu protiv fašističkih razbojnika. U tom smislu navode se i zadaci: stvaranje borbenih grupa, sabotaža, odbora za prebacivanje na oslobođeni teritorij, objašnjavanje ciljeva borbe ostaloj omladini, ispisivanje parola i sprovođenje raznih drugih korisnih akcija.

Okružni komitet se u više mahova interesirao kod MK kako napreduje rad na stvaranju skojevskih organizacija, dajući svaki put i određena uputstva. Jedno je od takvih i pismo od 5. decembra 1942. u kome se, pored ostalog, kaže:

»... Treba stvarati aktive simpatizera, a kada se provjere u radu primati ih u članstvo KP. Organizaciju SKOJ-a treba vezati za OK SKOJ-a kako bi mogao preuzeti veću odgovornost i pružiti veću pomoć skojevskoj organizaciji u gradu«

Krupan zadatak koji su obavile naše organizacije bio je formiranje NOO-a, odbora narodne pomoći, preko kojih su slate velike količine materijala, odjeće, lijekova i novca kao pomoć NOV-i.

Snabdijevanje lijekovima partizanskih bolnica bila je stalna briga i OK i ostalih organizacija na Kordunu i naših organizacija u gradu. Osjećaj za ranjenog, bolesnog i nepokretnog druga stvaran je jednako tako kod naroda na Kordunu kao i kod građana, naših simpatizera u Karlovcu.

Redovna novčana pomoč davana je porodicama palih drugova i drugarica, onima čiji su se članovi porodice nalazili u logorima i zatvorima, a i onima čije su porodice nakon njihova odlaska u partizane ostale bez skrbnika.

U toku 1941. godine od 10. aprila do proljeća 1942. nisu postojali posebni odbori narodne pomoći ili odbori NOF-a kao posebne organizacione jedinice. Postojala je vrlo razgranata i raznolika djelatnost vanpartijaca i naših simpatizera, ali su oni većinom bili vezani kroz pojedinačne kontakte ili s partijskim rukovodstvima ili pojedinim članovima KP i SKOJ-a. Prema opsegu te aktivnosti i zalaganja pojedinaca provođena je selekcija tih aktivista i popunjavali se redovi partijske i skojevske organizacije.

Velik broj aktivista bio je iz redova građana koji su na razne načine pomagali NOP i izlagali se opasnostima jednako tako kao i članovi KP i SKOJ-a. Neki su radili kroz čitavo vrijeme rata i nastavili radom nakon oslobođenja na izgradnji ratom opustošene zemlje, ali nisu postajali članovi KP. Od većeg broja to je bilo shvaćeno kao patriotska dužnost i obaveza građana da se bore protiv fašističke okupacije i svih onih koji tu okupaciju i fašistički poredak na bilo koji način pomažu.

Partijska organizacija u Karlovcu u proljeće 1942. godine, prihvaćajući liniju KPJ usmjeruje svoju aktivnost na formiranje odbora NOF-a, AFŽ-a, SMG i formiranje samostalnih vojnih komiteta u domobranskim jedinicama. U početku su naš glavni oslonac u tom radu bili članovi KP i SKOJ-a i članovi njihovih porodica. Bile su to i porodice strijeljanih antifašista i porodice onih koji su odvedeni u logore ili otišli u NOV-u, a kasnije se nastojalo pridobiti za suradnju i sve one koji su bili antifašisti. Tako je partijska organizacija u Karlovcu postigla znatne uspjehe u provođenju linije stvaranja NOF-a okupljajući na tom poslu širok krug radnika, omladine i žena iz svih slojeva građanstva. Karakteristično je i vrijedno zapaziti da je u Karlovcu kroz rad odbora narodne pomoći i NOF-a obuhvaćen velik broj građana, među kojima je bilo i imućnijih ljudi, obrtnika, trgovaca i industrijalaca što potvrđuje da je partijska organizacija u Karlovcu pravilno shvatila i provodila liniju širokog okupljanja svih antifašističkih i rodoljubivih snaga kroz NOF, AFŽ, SMG, odbore narodne pomoći i odbore i komitete u domobranskim formacijama.

U proljeće 1942. godine formiran je odbor NOF-a, nazivan i odbor narodne pomoći. U odbor su ušli prof. Marijan Detoni Učo, Zlata Oršanić, Dragica Ambrijević Ivica, u svojstvu blagajnika, a od članova MK u odbor su delegirani Stevo Tomić Ura i Stevo Jelić Slika. Po sjećanju šireg kruga članova KP i SKOJ-a iz tog vremena u Karlovcu su u toku 1942. godine kao aktivni radnici na tom poslu bili obuhvaćeni ovi građanh Jože Andrišević, inž. Vladimir Andrejev, Vuka Andrejev, Franjo Babić, Rajko Bilić, Josip Benković, Jože Benčić, Mara Benković, Darinka Brine, Mara Bijelić, Zvonko Brezović, Josipa Butković, Vlado Benić, Milan Božičević, Josip Carević, Franjo Cenčić, Ante Cividini, Boro Cikota, Milan Cvitešić, Josip Debeljak, Pepo, Kata Dasović, Alka Račić Detoni,

Micika Djetelić, Ante Dobri, Šandor Donat, Nina Drozdov, Miro Veldman, Mato Franjić, Mika Furač, Pero Furač, Jože Gojak, Evica Funduk, Maca Gojak, Mijo Frketić, Ankica Grginčić (Alinčić), Stjepan Gršić, Marko Güstin, Miroslav Horvat, Ivan Horvat, Pavao Horvat, Paula Heder, Anđela Heder, Zvonko Hršak, Dane Hudolin, Maks Jakšić, Justina Jakšić, Zvonko Ivanko, Nedeljka Jakšić, Ivan Jakić, Ivo Jakulić, Edo Jakovac, Drago Jakić, Ivo Ječmenović, Boško Jerinić, Ruša Jakulić, Nikola Jerinić, Žarko Jerinić, Adolf Jonke, Ivan Katić, Viktor Juriša, Pavica Klobučar, Zdravko Klemenčić, Ljubo Klemenčić, Franjica Kekić, Dragica Kekić, Katica Krznar, Petar Kavčić, Zvonko Kiseljak, Đuro Knapić, Maca Korkut, Julij Koder, Anđela Koder, Zivko Krstić, Božo Kovačić, Maca Kovačić, Adam Karaš, Ivica Kovačić, Oto Lendler, Pavao Luketić, •Oskar Lisac, Slavica Livojević, Ana Leskovar, Magda Matko, Maca Mamula, Kata Malović, Vlado Matajić, Justina Matasić, Milan Mataković, Dane Matijević, Slavo Mandić, Ivo Mandić, Aleksandar Majder, Janko Marak, Marija Mejaški, Olga Mikan, Milan Mikan, Elza Nikšić, Marica Martinović, Josip Mrkonjić, Janika Mrkonjić, Ferdo Mataić, Boris Morsan, Ervin Napred, dr Gajo Petrović, Adela Pintar, Ivan Popović, Janko Poljak, Stevo Poštić, Milan Popović, Ivan Rožman, Marta Roknić, Jelka Rukavina, Nikola Rubčić, Ivan Rusan, Ivanka Rajer, Sofija Sadäk, Janko Selaković, Drago Sirković, Mihovil Strižić, Nada Strzalkowsky, Ljubo Stojanović, Dragica Stupić, Mihajlo Stojanović, Ljudevit Šestić, Zlata Šestić, Ivan Škrtić, Ljubo Štefan, Slavo Štefanac, Vilko Štraus, Mirko Štraus, Albin Šojat, Savo Trkulja, Nikola Tuškan, Marija Tuškan, Vilim Tot, Marija Djetelić Uršić, Zora Vajs, Ivan Valčić, Marko Valčić, Aleksandar Veličković, Milka Vorkapić, Maca Vrbetić, Antun Vuković, Agata Zvan.

Značajni uspjesi postignuti su u radu na dobivanju za suradnju pripadnika domobranskih vojnih formacija u Karlovcu i okolini.

S obzirom na to da je velik broj drugova iz partijskog rukovodstva, a i članovi KP, prije napada na Jugoslaviju bio mobiliziran i rasut po jedinicama Jugoslavenske vojske, momenat kapitulacije nije u dovoljnoj mjeri iskorišten za prikupljanje i spremanje oružja. Na II okružnoj partijskoj konferenciji dat je u tom smislu vrlo oštar kritički osvrt na rad partijske organizacije, što se nije odnosilo samo na partijsku organizaciju u gradu Karlovcu već i na čitavu organizaciju okruga Karlovac.

Mislim da su kod partijske organizacije u Karlovcu slabi rezultati proizlazili otuda što se velik broj članova Partije nalazio u vojsci, posebno nekoliko rukovodećih drugova, pa i sam sekretar OK Ivo Marinković. Odsustvo rukovodećih kadrova, posebno Ive Marinkovića, nesumnjivo se odrazilo na rad partijske organizacije u to vrijeme.

Ono što se tada propustilo moralo se učiniti kasnije s mnogo više napora i žrtava.

Nakon napada Njemačke na SSSR i formiranja vojnog partijskog rukovodstva u Karlovcu na čelu s Josipom Krašom i članovima Ivom

Marinkovićem, Većom Holjevcem i Bartolom Petrovičem prišlo se obimnijim pripremama za oružanu borbu i dizanje ustanka.

Još prije odlaska na Kordun Veco je kao član vojnog komiteta održavao sastanke s grupom domobranskih oficira i pripremao ih za buduće zadatke.

Uz pomoć naših aktivista u domobranskim jedinicama na stražu kod vojnih skladišta u Jamadolu grupa omladinaca na čelu s Većom iznosi 10 pušaka, 2 sanduka municije i sanduk bombi, koje su prenešene u prvim ustaničkim danima na Kordun.

Na prve spontane veze pripadnika domobranskih vojnih formacija s KP i narodnooslobodilačkim pokretom utjecalo je lično poznanstvo, porodične veze, a ponekad i suosjećanje s progonjenim srpskim narodom.

U Karlovcu je bilo stacionirano nekoliko domobranskih jedinica raznih rodova oružja — III pješačka pukovnija, inžinjerija i artiljerija. U svakoj jedinici bilo je članova KP, aktivista i simpatizera, koji su pored toga što su bili simpatizeri NOP počeli surađivati pod utjecajem politike bratstva i jedinstva, koje je provodila KP, a protiv bratoubilačkog rata. Na to je utjecao i uspjeh partizana u borbama protiv okupatora i ustaša i pravilan i human odnos prema zarobljenim domobranima.

Nakon što su saznali za ustaške pogrome na Kordunu, Baniji i Lici (Blagaj, Vojnić, Glina, Jadovno), naši aktivisti nastoje da utječu preko domobranskih oficira i podoficira, s kojima se moglo o tome razgovarati, da djeluju na podređene ljude radi sprečavanja pljačke i nasilja koje provode ustaše. Našim simpatizerima iz redova domobranskih oficira sugerirano je da se povezuju s našim organizacijama na terenu i pripremaju ljudstvo za prelazak u NOV.

U to vrijeme bilo je još među članovima KP onih kojima nije bila jasna perspektiva naše oružane borbe, s obzirom na premoć neprijatelja u naoružanju. Neki naši drugovi bili su mobilizirani u domobranske jedinice i upućeni u Bosnu i druge krajeve. Oni još nisu bili spremni za odlazak u NOV, najčešće iz straha da im ustaše ne pozatvaraju i odvedu u logore porodice. Događalo se da su u tom periodu kolebanja, pri napadu naših jedinica na neprijateljske posade, takvi pojedinci izgubili živote. Na taj način su od Karlovčana stradala dva vrlo dobra druga — Mišo Gregurić, član KP, i Vilko Tot, naš simpatizer.

Otežavajuće okolnosti za uspješniji rad Partije u domobranstvu proizlazile su iz činjenice da se ljudstvo često mijenjalo te je bilo premalo vremena za bliže međusobno upoznavanje i da se među ljudstvom uvijek nalazilo fašistički opredijeljenih ljudi i pristaša ustaške NDH koji su se bavili prokazivanjem. U svim jedinicama djelovale su tajne agenture Gestapoa, OVRE-a i UNS-a. Veći rezultati u radu mogli su se postići s oficirskim kadrom, koji se redovito nalazio duže vrijeme pod vojnom obavezom.

U proljeće 1942. godine održan je prvi tajni sastanak domobranskih oficira, simpatizera NOP iz karlovačkog garnizona, od kojih će kasnije

biti formiran vojni komitet. Prisutni na sastanku pripadali su raznim vojnim rodovima. Sastanak je održan u stanu pukovskog liječnika Milana Mikana, a prisustvovali su Frane Biočić, pješadijski bojnik, Antun Mihec, pješadijski satnik, Drago Diebalo, inžinjerski poručnik, Ivan Frleta, inžinjerijski poručnik, Srećko Brana, artiljerijski satnik, Milan Mikan, sanitetski satnik, Vitale, natporučnik-magistar, Olga Mikan, zubar, domaćica sastanka.

Na sastanku je zaključeno da se Srećko Brana, koji već odranije ima vezu s partijskom organizacijom u Zagrebu, zaduži za održavanje veza između vojnog komiteta u Karlovcu s drugovima u Zagrebu. Srećko Brana je u Zagrebu održavao veze s Ivanom Krajačićem »Brkom«, tj. s povjereništvom CKH. Daljnji zaključak bio je da se učvrste veze s OK i da na tom rade Diebalo i Brana. Na istom sastanku osnovan je Vojni komitet u koji su ušli Frane Biočić, predsjednik, Ivan Frleta, sekretar i članovi Drago Diebalo i Srećko Brana. Nešto kasnije Vojni je komitet proširen Franjom Mudronjom, narednikom, Stjepanom Cvietićem, vodnikom, i natporučnikom Zlatkom Pintarom. Konkretniji i intenzivniji rad osjetio se nakon što je Stevo Tomić Ura, kao predstavnik MK, počeo dolaziti na sastanke Vojnog komiteta.

Vojni komitet Karlovac, osim svojih zvaničnih veza s povjereništvom CKH, Ivanom Krajačićem i OK-om, održavao je preko pojedinih svojih članova individualne veze s većim brojem domobranskih oficira u Zagrebu — Ivanom Kneževićem, bojnikom, Mihom Murkijem, vojnikom, Ivanom Vicanom, bojnikom, Kalčanom, Teofilom Šprajcem, Nenadom Stefanovićem, bojnikom.

Na povremene sastanke s Krajačićem u Zagreb odlazili su naizmjenično Ivan Frleta, Stevo Tomić, Desimir Kačavenda, Pavao Jurmić i Frane Biočić.

Krajačić je radio na širem povezivanju viših domobranskih oficira, vjerojatno s namjerom da formira viši vojni komitet, koji bi radom i aktivnošću pokrivao čitavo područje NDH, pa i šire od toga. Preko Steve Tomića i OK Vojni komitet uspostavlja veze s KK Karlovac, KK Pisarovina i s područjem Zumberka.

Naši vojni obavještajci održavali su niz veza sa svojim suradnicima u domobranskim posadama radi pripremanja njihove predaje i zarobljavanja. Zahvaljujući našim aktivistima iz redova članova KP, SKOJ-a i simpatizera koji su djelovali ilegalno u građanstvu, a i onim koji su se nalazili u domobranskim jedinicama, spašen je velik broj života s jedne i s druge strane. Jer da te djelatnost nije bilo, otpor u neprijateljskim posadama bio bi mnogo žešći. Tako su naše veze sa satnikom Srećkom Branom i Franjom Molekom u posadi Brezova Glava kod Tušilovića omogućile uspješnu pripremu i napad naših jedinica na to vrlo važno uporište, koje je čuvalo prilaze Karlovcu.

Napad na to uporište izveden je u jesen 1942. Gubitaka je bilo s naše strane jer se u posadi nalazilo 107 ustaša na koje se nije moglo

utjecati i pripremati ih na predaju. Međutim, s obzirom na brojno stanje i naoružanje posade (107 ustaša i 322 domobrana naoružanih s 2 topa, 4 teška mitraljeza, 13 puškomitraljeza i oko 350 pušaka) i na stratešku važnost tog uporišta ono je zahvaljujući našim vezama kapituliralo bez naročito velikog otpora.

U proljeće 1942. godine naše ustanove i vojni obavještajni centri uspostavljaju vezu s domobranskim oficirom, našim simpatizerom, Vilkom Totom, koji se nalazio u posadi Vojnić-kolodvor. S njime su vođeni razgovori i vršene pripreme za predaju posade. Do toga nije došlo jer je Tot prije toga bio otkriven od ustaša u posadi i pri napadu ubijen.

Komandant posade u Perjasici satnik Motika dolazi u kontakt s našim suradnicima, a preko njih s komandantom bataljona Milutinom Karasom i komesarom Izidorom Štrokom. Rezultat njihovih razgovora bila je predaja posade u proljeće 1942. godine.

Ratko Landšnajder, domobranski oficir u posadi Turanj, održava vezu s Komandom područja na Kordunu preko Dragice Ambrijević i naših punktova Majcan — Roknić.

U srpnju 1942. godine Štab I bataljona KPO izvještava Štab Grupe odreda i OK: »Naš obavještajac stupio je u vezu s domobranskim poručnikom u Blagaju. Poručnik traži vezu s partizanima, kojima želi preći.« Uz pomoć zapovjednika posade u Blagaju Stjepana Urbana u kolovozu 1942. razoružana je posada, a Urban ostaje u NOV-i.

29. kolovoza 1942. OK daje direktivu da se uz pomoć naših suradnika u domobranskim jedinicama likvidiraju četnički zavjerenici Milić Rakinić i Marko Mrkić. Obojica su kao četnički zavjerenici, nakon što je njihovo djelovanje otkriveno, pobjegla k neprijatelju i stavila mu se na službu. Njemačka obavještajna služba i UNS koriste se njima i upućuje ih na špijuniranje u posadu Brezova Glava. Koordiniranom akcijom MK i naših vojno-obavještajnih organa, a preko našeg aktivista domobranskog satnika Moleka Franje, bivaju likvidirani.

U veljači 1943. Vojni komitet predlaže OK-u da se u teško osvojena uporišta, npr. u Ozalj, ubaci desetina ili vod partizana prerušenih u domobranske uniforme. U tu svrhu bili bi snabdjeveni potrebnim dokumentima i opremom. Bilo je predviđeno da ti borci dobiju i funkciju desetara, kako bi imali komandna ovlaštenja. Oni su trebali u dogovoreno vrijeme organizirati čišćenje oružja, ali tako da ubačeni partizani ne čiste svoje oružje, kako bi na dani znak sami mogli razoružati posadu. Predviđena je i druga mogućnost — da se naše jedinice na pogodnim mjestima propuste u neprijateljsko utvrđenje.

Do realizacije te zamisli nije došlo jer je kratko vrijeme poslije toga došlo do provale Vojnog komiteta.

U proljeće 1943. godine Ivan Krajačić zadužuje Vojni komitet da održava novi kanal Zagreb—Ljubljana, koji je predviđen kao dopunska veza preko Karlovca. Poštu i vezu na tom kanalu od Vojnog komiteta

primao je Drago Piškurić, brinući se za daljnju dostavu. Vojni komitet je preko svojih kanala upućivao i ljude u partizane. Tako povjereništvo CK KPH piše 28. ožujka Vojnom komitetu za OK na oslobođenom teritoriju: »Upućujemo vam dva druga iz Zagreba koje šalje drug 'Brko' drugove treba odmah uputiti u GŠH.«

Vojni komitet je preko svog člana Diebala i njegove djevojke Cvitešić Mace, rodom iz Jurovskog Broda, koja je kao đak često putovala na relaciji Karlovac—Ozalj—Metlika, uspio uspostaviti značajne veze i predobiti za rad veći broj suradnika koji su u tim mjestima djelovali. Preko tih ljudi uspostavljene su veze sa slovenskim partizanima u Beloj Krajini i našim jedinicama na karlovačkom području. U Metliki je uspostavljena veza s penzionerom Englbertom Ganglom i Štuparom Ignacom, bankovnim službenikom. Preko njih su se uglavnom pribavljali pasoši za prijelaz u talijansku okupacionu zonu Slovenije. U Jurovskom Brodu uspostavljena je veza s Ivanom Brajkovićem, s komandirom talijanske straže na mostu koji je omogućavao kretanje naših aktivisa u oba smjera i davao niz drugih informacija i materijalnu pomoć. U Ozlju je uspostavljena suradnja i veza s drom Jirkom, koji je slao velike količine sanitetskog i drugog materijala u NOB. Tu se održavala veza s domobranskim satnikom Brankom Gračanom i sprovodnikom vlakova na relaciji Karlovac—Metlika Nikolom Rubčićem. Na tom kanalu i vezama surađivali su Đurica Popović i Jože Magličić, domobranski poručnici. Kurirsku dužnost za prenošenje propagandnog i ostalog materijala obavljala je omladinka Dragica Stupić, u čijoj se kući nalazila javka za dolazak partizanskih kurira. U rad na tim vezama aktivno su bili uključeni Drago Sirković, taksi-šofer, Duka Cvitešić, šofer, i roditelji Mace Cvitešić. Pri odlasku u NOB taj je kanal iskorištavan za prebacivanje Diebala.

Vezu na relaziciji Kordun—Karlovac često je održavala Mila Kartalija iz Vojnića. Najviše je kontaktirala s Holjevcem. U Karlovcu je bila povezana s Evicom Funduk, Nadom i Olgom Strzalkowsky, koje su najčešće radile na prikupljanju vojnih informacija, jer su bile povezane s Rudolfom Gruntmanom, Franjom Valjkom i ostalima koji su se nalazili u pozadinskim ustanovama domobranske vojske.

Sjećajući se toga rada, Frane Biočić smatra da se u radu na održavanju veza dosta griješilo, da su glavni nedostaci bili u tome što se nisu odvojile glavne od sporednih veza.

Princip je bio: ni jedno traženje od partizana ne ostaviti bez odgovora. On također smatra da nije bilo dovoljno konspiracije ni od partizana. Nedovoljna inteligencija, nezrelost i slabo iskustvo pojedinih kurira predstavljalo je stalnu opasnost.

17. veljače 1943. OK Karlovac na svojoj sjednici konstatira da se rad Mjesnog komiteta i Vojnog komiteta u Karlovcu poboljšao.

24. veljače 1943. Mjesni komitet izvještava OK da je održan sastanak s Vojnim komitetom. U izvještajima se govori o zadacima i radu Vojnog komiteta: rad na proširenju organizacije, sabotaže, kvarenje benzina i

oružja i prikupljanje i slanje materijala partizanima. U izvještaju se nadalje govori da u karlovačkom garnizonu postoji osim Vojnog komiteta još 19 članova KP raspoređenih u 4 ćelije.

Ćelija pod šifrom 115 ima 4 časnika, 1 dočasnika (opkopar)
„ „ 218 „ 2 „ 6 vojnika
„ „ 313 „ 1 „ 1 dočasnik, 1 narednik vodnik
„ „ 415 „ 4 dočasnika inžinjera.

U Bjeljini postoji jedna ćelija s kojom Vojni komitet održava vezu.

U planu svoje djelatnosti Vojni komitet je imao i sabotaže. Evo za to nekoliko primjera:

Inžinjerci Diebalo i Mudronja organizirali su paljenje dvaju skladišta u Karlovcu, od kojih je jedno, intendantsko, potpuno izgorjelo. Ivan Frleta je pomoću simpatizera iz intendanture organizirao stavljanje nišadora u benzinsku burad, uslijed čega je dolazilo do zaribavanja motora kod znatnog broja vozila. Instrukciju za tu vrstu diverzije Frleta je dobio od natporučnika Aleksandra Kalčana, koji je već ranije tako kvario benzin u Zagrebu i Sisku.

Simpatizeri na radu u Vojnom okrugu sistematski su pravili zbrku i nered u spiskovima vojnih obveznika. Frane Biočić je za vrijeme vršenja dužnosti zapovjednika III pukovnije sabotirao do krajnjih mogućnosti da izvrši smjenu premorenih jedinica III pukovnije na položajima oko Brčkog, Bijeljine i Tuzle. Prema odredbi Ministarstva vojske trebalo je svaka 2 mjeseca povlačiti s položaja iscrpljene jedinice. Te jedinice ostale su znatno dulje, što je pobudilo sumnju i dovelo do saslušanja bojnika Biočića. On se branio time što je isticao da je imao pismena obavještenja o pojavi trbušnog tifusa u Bosni. Posljedice tog načina sabotaže ogledale su se u povećanom dezerterstvu iz domobranskih jedinica i prijelaza većeg broja domobrana u NOV.

Za nepoćudne osobe zadužene za snabdijevanje materijalom i lijekovima domobranskih jedinica dogovoreno je između članova Vojnog komiteta i naših simpatizera u jedinicama o njihovu premještanju kako bi se lakše došlo do potrebnih predmeta.

Bilo je sabotaža i na vojnom sudu. Jednom prilikom u Karlovac je došao general Slavko Štancer da ispita uzroke slabe borbenosti III pukovnije. Nakon što je podnio izvještaj poglavniku, dolazi nalog da se oformi prijeki vojni sud sa zadatkom da bez milosti kažnjava sve one koji padnu u ruke partizana, a da prije toga nisu pružili krajnji otpor. Nalog je bio: kažnjavati primjerno smrtnom kaznom. To se odnosilo naročito na one domobrane za koje se moglo ustanoviti da su već nekoliko puta zarobljavani i pušteni. Podrumi kasarne III pukovnije u Karlovcu pretvoreni su u zatvore u kojima se nalazio velik broj domobrana koji su bili razoružani a nakon toga pušteni od partizana. Za predsjednika suda postavljen je Frane Biočić. Međutim, on se ne pridržava dobivenih uputstava više komande, već nalazi raznorazne razloge za oslobađanje optuženih.

Često se onesposobljavalo oružje i municija. Određena lica smanjivala su količinu barutnog punjenja radi zaglavljivanja pri paljbi. Na učestale pritužbe koje su dolazile s položaja nekih posada pukovski skladištar Antun Mihec upućivao je tu municiju na pregled istim licima koja su je kvarila. Mihec je već 1941. godine bio pritvoren od ustaša pod sumnjom da njegovim znanjem nestaje materijal iz skladišta. 1943. godine ponovno je bio uhapšen zbog sumnje da je bio u vezi s članovima Vojnog komiteta, ali mu se ništa nije moglo dokazati. Nakon tog hapšenja i puštanja iz zatvora otišao je u NOV u Istru.

U opkoparskoj bojni na zadacima kvarenja municije najviše su radili Drago Diebalo, Ivan Frleta i Franjo Mudronja.

Prikupljanje obavještajnih podataka i drugih informacija naročito je bilo važno za pripreme neprijateljskih ofenziva na oslobođeni teritorij. Interesiranje VK u Karlovcu nije se ograničavalo samo na područje granizona već mnogo šire — na čitavo područje NDH-a. Informacije su dobivene i preko natporučnika Pavla Jurmića iz Schtocheraua (Austrija), gdje su upućivani đaci vojni obveznici na vojnu izobrazbu.

Vojni komitet je uz pomoć domobranskog bojnika Nenada Stefanovića u Zagrebu dolazio do povjerljivih izvještaja koje su vojni zapovjednici i ustaški funkcionari s najviših mjesta NDH-a upućivali na Pavelića i Kvaternika. Ti izvještaji dostavljeni su zatim našim najvišim rukovodstvma. Navodim nekoliko takvih primjera. U jednom izvještaju upućenom od Vojnog komiteta OK-u kaže se:

»Stanje u pogledu hrvatskih vojnih jedinica ne izmjenjeno od prošlog izvještaja. Talijana došlo u Karlovac još 2000. Što se tiče ustaškog pukovnika Magaša iz Zagreba, za njim još nisu stigli podaci. On sa oduševljenjem govori kako primjenjuje drugu taktiku protiv partizana, naime da je naredio podčinjenim zapovjedništvima ustaških bojni da moraju po svojoj inicijativi vršiti noćne prepade i opkoljavanja neopreznih partizana.«

U izvještaju od 4. siječnja 1943. VK obavještava OK:

»Na večeri koju je pripremila špijunka Šantićka u Karlovcu bio je prisutan šef policije, a tu se je nalazila i Štefa Holjevac. Šef policije stalno je govorio nešto u prilog partizana, vjerovatno da bi isprovocirao Štefu Holjevac. Nakon njegovog odlaska drugi dan u Zagreb uslijedilo je hapšenje. Između ostalih uhapšena je i Štefa Holjevac i njena majka. U cilju oslobođenja ustaškog pukovnika Francetića, Šantić Elizabeta je preko jednog domobranskog oficira htjela poslati pismo KK-tu, ali je ovaj to odbio.«

U pismu od 3. i 23. ožujka i od 1. svibnja 1943. Vojni komitet dostavio je OK-u niz raznih i značajnih informacija o kretanju i akcijama neprijatelja na području Hrvatske, Bosne, Hercegovine i Slovenije.

Među zadacima postavljenim pred Vojni komitet bio je i politički rad na liniji NOP-a. Rad po partijskoj liniji odvijao se dosta sporo, jer je većina aktivista bila angažirana iz redova rodoljuba koji nisu prije toga

pripadali klasnom radničkom pokretu. Većini tih ljudi nedostajalo je osnovno partijsko obrazovanje i partijska disciplina, koja je u ilegalnim uvjetima moralo da bude mnogo jača od vojne discipline. Radi toga stvorene organizacije u vojsci u prvoj fazi rada mogle su se smatrati kao neka vrsta odbora u domobranstvu, a tek kasnije došlo je do postupnog izgrađivanja pojedinaca i stvaranja organizacije na koje je Partija mogla računati.

Rad na usvajanju političke linije u Vojnom komitetu ogledao se više u individualnom djelovanju, na izvršenju određenih zadataka, a manje na šire postavljenom političkom djelovanju.

Sa svoje je strane Vojni komitet umnožio dva političko-propagandna članka, koji su rasturani među domobranima — jedan krajem 1942. godine, u 80 primjeraka, drugi 1943. godine, u 200 primjeraka. Sadržaj tih članaka bio je usmjeren na raskrinkavanje ustaša i okupatora.

Vojni komitet je redovito primao s oslobođenog teritorija političko-propagandni materijal, vijesti, proglase, letke itd. Najveći dio sastava u domobranskim jedinicama bili su ljudi iz onih krajeva u kojima je HSS imala znatan politički utjecaj. Politika čekanja koju je provodila HSS odražavala se i u paroli koja se pronosila u tom sastavu: »ni protiv partizana ni u partizane«. Vojni i moralno-politički uspjesi partizana ipak postupno djeluju prema sve širem odazivanju i pristupanju ljudi iz domobranskih formacija u NOP.

U proljeće 1943. godine uočena je nova, tiha politička propaganda u sastavu oficirskog kadra u domobranskim jedinicama. Vojni komitet u Karlovcu upozoren je preko Steve Brke o ciljevima te kampanje. U toj propagandi isticalo se:

»Sigurno je da će Nijemci izgubiti rat. Hrvatima prijeti pogibija od strane komunista, koji su u glavnom Srbi. Hrvati treba da jače prigrle svoje puške i da budu gospodari na svome. Dokle god traje rat niti jedan Hrvat nesmije nipošto da pristupi partizanima komunistima. Do konca rata će malo partizana ostati živih. Kada rat završi Nijemce i Talijane treba pustiti da odu, a potom okrenuti oružje protiv hrpice preživjelih partizana. Domobranstvo treba i politički organizirati da sačeka konac rata, i da bude sposobno u svoje ruke preuzeti vlast. Sve ustaše osim kompromitiranih treba sjediniti sa domobranima u borbi protiv komunista. Tada će pobjeda biti osigurana.«

Očito je da je to bila politika vezana uz pripremu puča Vokić—Lorković i omogućavanja predaje Angloamerikancima, preko kojih je trebalo spriječiti uspostavljanje novog socijalističkog poretka u Hrvatskoj.

I Frane Biočić bio je radi toga pozivan na tajne sastanke u Zagreb. Pozivali su ga pripadnici te linije i obećavali mu visoke funkcije kada dođe do realizacije zamišljenog plana. Međutim, on je odbio da pristane na takvu suradnju.

Rad Vojnog komiteta u Karlovcu tekao je uspješno do 10. maja 1943, kada je provaljen, a dio njegovih članova pohapšen. Slučaj odlaska Diebala, koji je bio ađutant generala Tomaševića, slučaj Moleka u Brezovoj Glavi, Tota na Vojnić-kolodvoru, Motike u Perjasici, odlazak u parti-

zane Borisa Balaša, Širne Hudeka i Rohaka dao je naslutiti da u domobranskim jedinicama postoji organiziran rad za NOP.

U proljeće 1943. godine GESTAPO u suglasnosti s ustaškom obavještajnom službom i vojnom komandom NDH-a dovodi u Karlovac na dužnost bojnika Lavoslava Masarinija. Dolaskom u Karlovac on se povezao s Ivanom Frletom jer je vjerovao da on radi za partizane. Masarini se povjerio Frleti kao simpatizer NOP-a izražavajući želju za suradnju. Frleta mu ukazuje povjerenje i prihvaća suradnju, jer je vjerojatno doznao da je Masarini već prije toga bio povezan u Zagrebu s bojnikom Ivanom Kneževićem. S obzirom na to Frleta nije imao razloga da mu ne iskaže povjerenje. Kroz kontakte s Frletom Masarini otkriva i ostale ljude s kojima Frleta saobraća. Svoja zapažanja i otkrića Masarini prenosi GESTAPOU i ustaškoj obavještajnoj službi. Privrženost i suradnja s NOP-om bili su samo varka da bi se što uspješnije uključio u rad Vojnog komiteta i upoznao njegov rad, članove i simpatizere. Kada su stvari sazrele, dolazi do hapšenja, istrage i suđenja pripadnicima Vojnog komiteta i ostalim suradnicima koji su s Vojnim komitetom bili povezani.

Ustaške vojne vlasti fingiraju hapšenje Masarinija da se ne otkrije kao agent. Među prvima je uhapšen kurir Josip Ivančić Vidak, a zatim ostali. Tom provalom zahvaćen je čitav Vojni komitet, a djelomično i Mjesni komitet. Na oslobođeni teritorij uspjeli su ispred hapšenja pobjeći Frane Biočić, Stevo Tomić, Zlatko Pintar, Slavo Kovačić i Stjepan Cvijetić. Bio je to ujedno i kraj rada Vojnog komiteta kao veće, uspješne i organizirane aktivnosti članova Partije i simpatizera NOP-a u domobranskim vojnim jedinicama.

Nakon provedene istrage ratni sud I domobranskog zbornog područja u Zagrebu donio je 28. lipnja 1943. presudu u kojoj se ističe:

»...dne 1. srpnja 1943. izvršena je kazna strieljanjem: nad domobranom Rozmanom u 15.00 sati, nad stož. narednikom Stipčevićem u 15.06 sati, nad natporučnikom Kuzmićem u 15.15 sati, nad satnikom Vranićem u 15.20 sati i nad bojnikom Kneževićem u 15.25 sati.

... Milošću Poglavnika pomilovani su ... :

a) bojnik Vičan, kojem je smrtna kazna zamjenjena kaznom doživotne teške tamnice,

b) nadporučnik Frleta, kojem je smrtna kazna zamjenjena kaznom od 20 godina teške tamnice,

c) prič. domobran Grčević Ivan, kojem je smrtna kazna zamjenjena kaznom od 20 godina teške tamnice,

d) narednik Mudronja, kojem je smrtna kazna zamjenjena kaznom od 10 godina teške tamnice,

e) vodnik — djak Novak, kojem je smrtna kazna zamjenjena kaznom od 10 godina teške tamnice — svima u gubitak čina.

... Gornje valja proglasiti dnevnim zapovjedima svim pripadnicima oružanih snaga, i to momčadskim osobama uz potrebnu pouku o strogosti zakonske odredbe o ratnim sudovima.« (Zapovjedničtvo 3. pješačke pukovnije, br. 3742, Karlovac, 30. VII 1943. — prijepis dokumenta u Historijskom arhivu Karlovac.)

U drugoj polovici 1942. godine sve do provale Vojnog komiteta 10. maja 1943. godine Okružni i Mjesni komitet uz veliku pomoć druga Ivana Krajačića, člana CKH, mnogo su učinili u karlovačkom garnizonu i njemu pripadajućim jedinicama na terenu na predobivanju suradnika za NOP.

Kao rezultat tih napora formiran je Vojni komitet, koji djeluje prilično samostalno i odvojeno od Mjesne partijske organizacije. Uspio je formirati niz partijskih ćelija s pretežnim brojem članova iz redova domobranskih oficira i podoficira. Za uspjehe na tom radu u karlovačkom garnizonu i njemu podređenim jedinicama na terenu doprinijeli su u prvom redu članovi Vojnog komiteta drugovi: Frane Biočić, predsjednik Vojnog komiteta, Ivan Frleta, sekretar, i Juraj Kuzmić, Drago Diebalo, Franjo Mudronja, Srećko Brana, Zlatko Pintar.

Od članova MK za rad u domobranstvu bili su zaduženi drugovi Stevo Tomić Ura i Slavo Kovačić Crni.

Kroz rad Vojnog komiteta u Karlovcu, a i prije njegova formiranja, kroz pojedinačne kontakte članova KP s našim simpatizerima u redovima domobranstva i talijanske vojske (u kontaktima s Istranima) predobiven je širok krug simpatizera koji su na različite načine pomagali NOP. Kroz taj rad, prema mom saznanju, a većim dijelom prema saznaju do kojeg sam došao vršenjem rekonstrukcije preko anketiranja pojedinaca ili na bazi sačuvanih dokumenata, bili su uključeni ovi pripadnici domobranskih vojnih formacija: Nedeljko Boban, Hinko dr Bogomir, Ivan Brajković, liječnik Božić, Stjepan Cvijetić, Julij Čuklijati, inž. Franjo Devčić, inž. Dragutin Dorčić, Branko Gračan, Antun Gombač, Ivan Grčević, Rudo Gruntman Guštin, Vlado Horvatić, Šime Hudek, Boško Jerinić, Juraj Jugović, Viktor Jurjević, Marko Juraj, Pavao Jurmić, Desimir Kačavanda, Ratko Landšnajder, Josip Magličić, Pajo Malović, Mirko Markulin, Antun Mihec, Marko Milić, Mikam dr Milan, Andrej Mrevlje, Franjo Molek, Motika, Ivan Novak, Bartol Pecotić, Ivo Plasej, Đurica Popović, inž. Duro Popović, Janko Poljak Rohak, Stanislav Rožman, Nikola Rubčić, Stipanović, Vjekoslav Stipčević, Marijan šašek, Šepić, Ernest Tabor, Stjepan Urban, Franjo Valjak, Vitale, Josip Vranjić i Kuštrin.

U toku 1942. godine, a mnogi i u dalnjem razdoblju, djelovali su u Karlovcu ovi članovi Komunističke partije Jugoslavije: Dragica Ambrijević, Branko Aranjoš, Mirko Bajić, Boris Balaš, Zvonko Belavić, Juraj Bočić, Vjenceslav Mesaroš Brihta, Ivo Brihta, Alojz Brine, Šimun Crnković, ^Stevo Cvitak, Josip Cvitešić, Slavo Cvitešić, Milan Čalić, Roko Čanžek, Marijan Detoni, Stevo Đurđević, Drago Dol, Josip Dukovčić, Pero Filipac, Mate Filipović, Mijo Frketić, Ivan Firač, Stevo Furač, Mika Godler, Paula Godler, Stevo Gojak, Josip Hofman, Joža Horvat, Janko Humić, Stevo Jelić, Janko Karaš, Josip Karaš, Petar Kin, Matija Kolenc, Karlo Konečni, Viktor Koričan, Slavo Kovačić, Oto Krkvarić, Janko Kruhović, Ivan Kučinić, Andjelko Kučišec, Nikola Ladišić, Dominik Leban, Djuka Lisac, Milan Luić, Tomo Luke, Barka Lovrić, Josip Mađar,

Vilim Majetić, Rudo Markus, Janko Markus, Marica Marinković, Tone Marjanović, Pero Matačić, Božo Mataković, Pavao Matasić, Antun Matko, Mika Mavrović, Josip Mavrović, Dane Mejaški, Stevo Mejašić, Viktor Mihelčić, Jakov Mikulić, Jakov Miličenko, Josip Mihovilić, Josip Mikšić, Vlado Novaković, Janko Nejak, Zlata Oršanić, Mirko Osrečki, Maks Petrić, Zlatko Pintar, Drago Piškurić, Nikola Plavetić, Ignac Plevko, Branko Priselac, Just Povodnik, Mato Puljak, Zvonko Rajer, Ivan Rozner, Andrija Sabljarić, Ninko Simić, Vlado Sokač, Vera Šarić, Jakov Štefanac, Mijo Škrbac, Janez Tegelj, Mile Tesla, Ivan Trgovčić, Josip Tome, Barka Tome, Stevo Tomić, Rudo Uršić, Franko Valčić, Miro Valčić, Juraj Vinski i Antun Zvan.

Od navedenih članova Partije u Karlovcu 98 posto bili su Hrvati, dok su ostali pripadali drugim narodima i narodnostima.

U toku 1942. godine i u kasnijem razdoblju djelovali su u Karlovcu ovi članovi SKOJ-a: Vera Bauer, Dušan Benini, Branko Belavić, Velimir Bertoti, Drago Belavić, Slavko Borota, Ivica Butković, Milan Butković, Mira Bencan, Emil Benković, Drago Bernardić, Ivan Botić, Josip Boljkovac, Čedo Blagojević, Maca Cvitešić, Slavo Cvitak, Maca Cvitak, Miljenko Drozdov, Žiga Duduković, Rudi Dubravčić, Mile Dejanović, Dušan Dejanović, Josip Debeljak, Marta Dokmanović, Miloš Djipalo, ,Mišo Dragišić, Djuka Duić, Edo Furač, Josip Fink, Pajo Gregurić, Vera Gregurić, Zdenko Gregur, Ivica Gojak, Nikola Gojković, Tomo Giriček, Rudo Gruntman, Stanislav Grgurić, Vida Grom, Edo Hron, Mirko Humski, Vlado Horvatić, Ratko Hristić, Zora Hristić, Dušan Ivošević, Gojko Jerinić, Alojz Janjac, Oskar Juren, Mato Jovanović, Mijo Juren, Ankica Klopović, Zorica Klobučar, Mira Kučišec, Stevo Kučišec, Ivan Kušan, Zivko Kuštreba, Slavica Katić, Katica Katić, Vlado Katić, Ivica Katić, Ivan Kezele, Mirko Kezele, Maks Kelenc, Stanko Knapić, Antun Krčevski, Grga Kovačević, Lucijan Latinger, Bogdan Lasić, Vjekoslav Latković, Micika Laurić, Silvo Leskovar, Dragutin Majcan, Julka Majcan, Mara Majcan, Vilim Majetić, Albert Majder, Drago Marijan, Mirko Markulin, Slavko Martinović, Josip Matan, Marijan Mataić, Božo Mataković, Ivan Mejašić, Janko Mendiković, Mirko Mesić, Žarko Milanović, Vlado Milašinčić, Ljubica Milašinčić, Zlatko Mišković, Branko Mikašinović, Ivan Mušnjak, Stevo Mušnjak, Mihajlo Muža, Mladen Nukić, Slavo Orešković, Pajo Ostarčević, Jurica Pavlaković, Ivan Pavliško, Mila Perić, Ankica Peretić, Mira Petrik, Milorad Petrović, Gordana Poljugan, Mirko Radetić, Pero Ribić, Edo Sein, Reza Sein, Miško Smukavić, Vilko Srića, Čedo Strižić, Antun Strzalkowsky, Olga Strzalkowsky, Zlatko Šantić, Ivan Šavor, Vuk Šegavčić, Mladen Šikić, Nikola Šmakov, Zvonko Škrinjar, Tomica Škrinjar, Mato Škrljan, Zlata Škrtić, Ljuba Škrtić, Nevenka Štefan, Vitomir Štefančić, Antun Škrobe, Radojka Šumonja, Ljerka Tarnik, Milivoj Tomica, Dubravko Tončić, Ljerka Tončić, Ksenija Valčić, Duško Vešović, Jovanka Vešović, Ljudevit Višek, Pero Vinski, Mato Vrbetić, Ivan Volarić, Nikola Zoretić, Maca Zeljeznak, Janko Zunić, Ivan Zunac i Ivan Zupančič.

I od navedenih je članova SKOJ-a u Karlovcu bilo 98% Hrvata.

K O R D U N

Srećko Manola

SKICA ZA MONOGRAFIJU RAZVOJA ORUŽANE BORBE NA KORDUNU

Razvoj NOP-a na Kordunu ima posebnih značajki, koje su bile uvjetovane stepenom razvijenosti društveno-političkih i ekonomskih odnosa na tom području i stanjem poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije. Te bi se značajke mogle sažeti u ovo: nerazvijene produktivne snage, zaostalo, siromašno i prezaduženo selo, relativno mali broj radnika a, posebno politikantstvo građanskih partija i neravnopravnost naroda što je stvaralo osnovu za međunacionalne sukobe.

Od konsolidacije KPJ, odnosno stvaranja Centralnog komiteta KPH, utjecaj Partije u narodu, zahvaljujući jasnim i prihvatljivim političkim akcijama i ciljevima, naglo raste, tako da se u relativno kratko vrijeme stvaraju na Kordunu odgovarajući partijski forumi i nemali broj organizacija po selima. Posebno jača organizaciono i politički utjecaj partijske organizacije u Karlovcu.

Aprilska kapitulacija stvara novu političku situaciju koja zahtijeva posebne napore da bi se shvatila sva težina stanja u kojoj su se našli svi naši narodi, pa i narod Korduna. Ocjena tog stanja data je u nizu proglasa KPJ i KPH, a neposredno poslije kapitulacije čine se prvi koraci ka pripremi oružane borbe kao jedino mogućeg načina da se povrati izgubljena nezavisnost i sloboda.

U orijentaciji Partije na dizanje ustanka sastanak u Abezu 19/20. VII 1941, kojim rukovodi Rade Končar, ima za Kordun povijesno značenje. Tu je odlučeno da na Kordunu i u Baniji odmah otpočne oružana borba.

Proglašavanjem NDH podivljale ustaške bande otpočinju zvjerske progone srpskog stanovništva na Kordunu.

Raspadom jugoslavenske vojske vojni su obveznici koji su izbjegli zarobljavanje donijeli kući nešto oružja. Međutim, pod pritiskom novostvorenih vlasti nemali broj predaje oružje, tako da je, kada su se počele

formirati oružane jedinice na Kordunu, bilo veoma malo oružja kod naroda. Nešto je malo oružja uspio sabrati i pohraniti u Karlovcu OK i MK Karlovac. Poslije sastanka u Abezu to je oružje iznijeto iz Karlovca i poslužilo kao osnovno naoružanje odreda osnovanog od članova KP, SKOJ-a i simpatizera partijske organizacije Tušilović. Do polovine augusta na Kordunu se odigravaju i po svom sadržaju dva posebna događaja. Prvi je na prostoru Kirin—Bović, u ono vrijeme nazivan »Kirinska republika«. Tih dana, na inicijativu komunista, formiraju se oružane grupe, koje se mogu nazvati i odredima, u selima Sjeničak, Kirin, Bović i drugdje. One uspijevaju u kratko vrijeme razbiti na tom području začetke vlasti NDH i stvoriti, za sam početak, dosta velik slobodni teritorij. Međutim, na tom području nije bilo dovoljno naoružanja niti dovoljno vremena da se organizira njegova kako — tako uspješna obrana. A nije dostajalo ni odgovarajućeg iskustva ni spoznaje kako zaista treba voditi borbu u toj novonastaloj situaciji. A kako se sve to zbiva zapravo na pragu Zagreba i Karlovca, ustaške su vlasti premoćnim oružanim snagama brzo intervenirale i ponovo zaposjele slobodni teritorij, pri čemu su palile sela i izvršile velik broj novih zločina. Na tom području kao posljedica provale oružanih snaga i od njih izvršenih zločina nastaje mučna situacija, tako da od naoružanih ljudi ostaje manja grupa najhrabrijih i najupornijih koja se održava osloncem na najsvjesniji dio stanovništva tih sela. Za kratko vrijeme ta nelagodna situacija biva prebrođena i narodnooslobodilački pokret dobiva sve više zamaha. Posebno oružani dio naglo raste i postiže veoma značajne uspjehe.

Drugi je događaj također pokušaj naoružanih grupa ili odreda na istočnom dijelu Petrove gore, u selima Malička, Perna, Pecka, Široka Rijeka, da spriječe, zajedno s narodom tih sela, frontalnim otporom upade ustaških bandi iz garnizona u Vrginmostu, Topuskom, Glini, Kladuši u sela radi pljačke, paljenje i ubojstva. I taj pokušaj ne uspijeva, pa se stanovništvo povlači u Petrovu goru da bi se sklonilo i zaštitilo od ustaških zvjerstava.

Oružane snage NDH, posebno ustaške formacije, veoma često upadaju iz garnizona u susjedna bliža ili daljnja sela da pljačkom, paljenjem i ubojstvima spriječe organiziranje oružanog otpora i širenje NOP-a. Kao i u drugim krajevima, narod se sklonio u zbjegove u šume, a sklanjao je i dio svoje pokretne imovine, stoku i hranu.

U drugoj polovini augusta na Kordunu se, na inicijativu rukovodstava KPH i mjesnih komunista, organiziraju partizanski odredi gotovo u svim selima. Oni su naoružani onim što se moglo naći u selu. Oružja je malo. Automatskog oružja nema. Da bi se u takvoj situaciji moglo uspješnije rukovoditi NOP-om i oružanom borbom, Kordun je podijeljen na četiri rajona, u kojima su bili formirani i rajonski partijski komiteti i rajonske komande. Komanda rajona imala je zadatak da organizira oružane odrede, da ih uvježbava i rukovodi oružanim akcijama. Pored oružanih odreda u svakom je selu i zaseoku organizirana i seoska straža radi neposredne zaštite sela od iznenadnih napada, a i radi kontrole teritorija. Straže su

bile slabije naoružane od odreda, s nešto starijih lovačkih pušaka, kubura a pretežno vilama, sjekirama i drugim poljoprivrednim alatkama. Tako se u septembru 1941. godine na Kordunu za rukovođenje oružanom borbom može dati ova shema: Komanda Korduna i Banije, komande rajona, odredi i mjesne straže. Institucija rajona kao komandnog stepena i kao stepena partijskog foruma jest organizacijska posebnost Korduna i Banije, a pojavljuje se samo na Kordunu i Baniji i trajat će sve do formiranja bataljona, odnosno odreda. Jedna je od značajki rajona da je pokrivao područje koje je u vojničkom pogledu predstavljalo određenu taktičku cjelinu.

Vrijedno je istaći da su svi odredi formirani na dobrovoljnoj osnovi i da su, što je, opet, posebno značajno, u njima pretežno mladi ljudi koji još nisu odslužili vojsku. I dalje, da su se u odrede uključili gotovo bez izuzetka oni mladi ljudi koji su se vratili u svoja sela a radili u gradovima kao tvornički radnici, kvalificirani ili nekvalificirani, i oni koji su učili zanate u raznim dijelovima Jugoslavije, pa i đaci srednjih škola i studenti.

Da bi se od tako formiranih odreda stvorila nova, prekaljena, borbeno sposobna narodna vojska, trebalo je savladati nemale teškoće. U prvom je redu rukovodeći sastav trebalo da stekne vlastita iskustva o novom i posebnom načinu vođenja rata, o partizanskom ratu, o kojem se nikad nigdje nije učilo. Trebalo je prevladati otpor prema kretanjima dalje od vlastitog sela da bi se izvela ova ili ona akcija, jer je vladalo uvjerenje da se selo brani u samom selu, a ne smišljenim zajedničkim akcijama na neprijatelja tamo gdje mu se mogu zadati najveći udarci. Postizanjem uspjeha borbenim akcijama takav je vid otpora veoma brzo prevladan i u relativno kratko vrijeme nestao.

Osobita je bila briga da se ti mladi, neiskusni odredi pažljivije vode kroz akcije da bi se izbjegli veći gubici, koji bi, ako bi što bilo, mogli izazvati određene duže ili kraće krize na pojedinim mjestima. Otuda se nastojalo da se ti odredi vode od jednostavnijih ka složenijim akcijama da bi se na vlastitim iskustvima razvijalo samopouzdanje i tako uvjerilo da se i skromnim oružjem mogu spretno, odgovarajućom taktikom protivniku nanositi ozbiljni gubici. A ono što je najvažnije, to je da se može samo aktivnim djelovanjem zarobljavati od protivnika oružje i ostala oprema, te se tako bolje naoružavati i biti sposobniji za veće akcije i povratiti izgubljena sloboda i nezavisnost.

U početnoj fazi, zbog nedovoljna razumijevanja cjelokupne političke širine sadržaja NOP-a, bilo je zastranjivanja. Tako su, na primjer, neki odredi kao svoju isticali crvenu zastavu sa srpom i čekićem. Međutim, takva su zastranjivanja bila veoma brzo otklonjena.

Posebno treba istaći to da se na Kordunu pojavljuju četnički amblemi samo u Pišteničkom odredu, o čemu će biti još riječi.

Za razvoj oružane borbe i na Kordunu vrijedno je spomenuti savjetovanje vojnih rukovodilaca Hrvatske u Krbavici održano septembra 1941. godine. Tu se raspravljalo o prijeđenom putu i zacrtao se mogući razvoj

dalje. Posebna pažnja na tom savjetovanju bila je poklonjena ocjeni ponašanja talijanskog okupatora, koji se pokušavao predstaviti kao zaštitnik Srba i tako otupiti oštricu borbe protiv svakog okupatora i uvući nas u bratoubilačku borbu. Zatim je značajno prvo savjetovanje vojnih rukovodstava Korduna i Banije održano u selu Džodani 19. i 20. septembra 1941. godine, gdje su rajonska rukovodstva podnijela izvještaje o stanju na svojim rajonima i gdje su zacrtani naredni zadaci.

Iz izvještaja i ocjena koje su se čule na tom savjetovanju moglo se vidjeti da još uvijek na nekim područjima ima kolebanja u tome je li aktivna oružana boröa jedini put prema slobodi i nezavisnosti ili se može kakvim kompromisima postići to da oružane snage NDH prestanu s progonima, fizičkim uništavanjem srpskog življa, paljenjem sela i pljačkom. Takve političke parole dolazile su od ostataka građanskih partija. A posebno je bilo takva kolebanja u onim krajevima koje su zaposjele talijanske okupacione trupe. To je zahtijevalo i pojačanu političku djelatnost, pojačane i dobro smišljene borbene akcije, da bi se prebrodila takva kolebanja. U to je vrijeme u četiri rajona bilo 28 odreda sa 688 boraca, naoružanih s oko 260 karabina, nešto bombi i revolvera. Ti brojevi jasno pokazuju čime se raspolagalo prvih mjeseci oružane borbe na Kordunu. Radi jačanja tih odreda kao jedan od glavnih zadataka datih na spomenutom savjetovanju bio je daljnje osposobljavanje i učvršćivanje postojećih komandi. Pri tome je posebno naglašavana nužna pažnja izboru rukovodilaca jedinica od uglednih i odvažnih ljudi, nepokolebljivih u svakom pogledu. Isto je tako posebno bilo naglašeno, da bi se postigla unutarnja čvrstina jedinice i da bi se one što prije prekalile i stekle vlastita borbena iskustva, da ih treba spretno voditi i postizati ma i najmanji uspjeh, jer svaki uspjeh podiže borbeni moral, borbenu sposobnost i ulazi u riznicu vlastite borbene tradicije.

Jedinice su bile mlade i s još nedovoljno izraženim unutarnjim vojničkim redom, pa je trebalo nastojati da se on zavede i usklade odno:i u jedinicama. Posebno je trebalo da se spriječe pljačkaške tendencije, koje su bile moguće, a negdje su se već i pojavile. Te je ružne tendencije trebalo gasiti temeljito. Da bismo sputali osvetničke osjećaje — što su se javljali pod snažnim utjecajem ličnih i porodičnih tragedija, koje je doživio nemali broj ljudi od ustaških razbojnika — moralo se ulagati mnogo napora u to da se u svijest ljudi usadi potpuna jasnoća suštine NOP-a i njegove oružane borbe. Morali smo uvjeriti ljude da ustaški zločinci nisu isto što i hrvatski narod, da su oni jednako tako neprijatelji i hrvatskog i srpskog naroda. Naime, borba za jasno shvaćanje NOP-a i oružane borbe bila je osnovni uvjet i širenja oružane borbe, odnosno pokreta, na području naseljenom hrvatskim življem. Zato je na tom savjetovanju predočeno svim rukovodiocima da naše jedinice moraju što prije ispoljiti svoj utjecaj u krajevima naseljenim hrvatskim življem. Pri tom je naglašeno da se svaka akcija, svaka pojava naših jedinica u hrvatskom selu mora veoma dobro pripremiti i mora u tom selu ostaviti pozitivan dojam kako bismo što prije razbili ustašku propagandu koja je išla za tim da dokaže kako su parti-

zani četnici, neprijatelji hrvatskog naroda, jer bi neadekvatno ponašanje naših jedinica u hrvatskim selima sigurno otežalo i usporilo razvijanje NOP-a na tom području.

Ponovni dolazak Talijana na područje južno od Karlovca izazvao je kratkovremeno kolebanje dijela stanovništva. Ali kada su se Talijani počeli i na tom području ponašati kao bezobzirni okupatori a naše jedinice u prvim sudarima imale uspjeha, to je kratkotrajno kolebanje nestalo. Dolazak je Talijana u to vrijeme na područje južno od Karlovca posljedica »sporazuma« između NDH i Talijana o ponovnom zauzimanju 2. i 3. okupacione zone i reguliranju odnosa vojne i civilne vlasti u njima, na što ih je prisilio razvoj ustanka u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini. Međutim, talijanske posade na Kordunu ostaju kraće vrijeme. Ocijenivši da su ustaničke snage u svakodnevnom porastu i da talijanske »malobrojne« rasute posade neće biti u stanju da se održe ili onemoguće blokadu, već prvih zimskih dana Talijani su se povukli u veće garnizone, koncentrirajući se na kontrolu osnovnih saobraćajnica. Tako je ponovo veći dio Korduna bio slobodan.

U toku oktobra i novembra 1941. godine partizanske jedinice na Kordunu, nizom manjih i većih vojnih akcija, postižu dobre uspjehe, dolaze do novog oružja. U tim se akcijama zarobljava i prvo automatsko oružje, kojeg do tada uopće nisu imale.

Komande rajona sasvim su bile opravdane jer su uspješno rukovodile na područjima za koje su bile zadužene. Za to vrijeme CK KPH i OK KPH za Karlovac, koji je još uvijek u Karlovcu, pružaju svestranu pomoć razvoju oružane borbe na Kordunu.

Tada se formira komanda Korduna i Banije, koja u odnosu na Baniju ima samo vojna ovlaštenja, a OK KPH za Baniju direktno je vezan za CK KPH. Komanda Korduna i Banije u vojničkom je pogledu rukovodila oružanom borbom i usmjeravala akcije pojedinih rajona kako bi sve one, ako je to bilo moguće, predstavljale sinkroniziranu djelatnost, da se tako protivniku razvlače snage i spriječi njihovo grupiranje radi nanošenja našim jedinicama osjetnih gubitaka te da se tako pokuša spriječiti daljnje širenje pokreta i oružane borbe.

Pod pritiskom vojnih akcija na Kordunu više nema malih neprijateljskih garnizona, a slobodni se teritorij proteže do praga Karlovca. Oni neprijateljski garnizoni koji su imali u to vrijeme još manje posade bili su smješteni u tvrđe zgrade, a naše jedinice nisu raspolagale odgovarajućim težim oružjem da tako utvrđene posade unište. Ostalo je još nešto manjih garnizona duž pruge Karlovac—Glina, koje su jedinice IV rajona veoma spretno i u kratkom vremenu razoružale i tako povezale slobodni teritorij Petrove gore do rijeke Kupe. Taj niz akcija ističem posebno jer one imaju izuzetnu vrijednost, pošto će uskoro uslijediti prva značajnija ofenziva od Kupe prema slobodnom teritoriju s namjerom da povrate izgubljeno područje, da pokušaju razbiti naše oružane snage i ponovo zavesti vlast NDH na cijelom Kordunu. U to vrijeme jedinice II rajona, nizom akcija, oslo-

bađaju gotovo cijelo područje, osim Primišlja. A posebno su vrijedni pohodi jedinica tog rajona u luk Kupe, kroz hrvatska sela, radi razbijanja nepovjerenja hrvatskih seljačkih masa prema partizanima. Svi ti pohodi ostavili su veoma povoljne dojmove i znatno doprinijeli razvoju političkog utjecaja NOP u tim krajevima.

Na području III rajona rast jedinica nešto je sporiji s obzirom na osobitu složenost njegove opće situacije. Na zapadnoj strani uz prugu Ogulin—Gospić nalaze se znatno jaki talijanski garnizoni. Otuda se lakše probija talijanska propaganda i oslanjajući se na velikosrpske elemente, ima određena utjecaja. Na istočnoj strani Korane također su jaki talijansko-ustaški garnizoni s određenim političkim utjecajem i posebnim fenomenom Cazinske krajine.

Prvi rajon, kao centralni, prostirao se duž pruge Karlovac—Glina—Petrova gora, a na istoku, približno, linijom Miholjska—Kosijersko Selo. Najbrže je razvio snažne jedinice, ali se i najbrže sudario s jakim garnizonima.

U selu Vučkovićima formiran je 24. X 1941. Glavni štab NOP odreda Hrvatske, koji se neposredno poslije formiranja preseljava u selo Zbjeg. Formiranjem GŠH vojna organizacijska struktura komandiranja za onaj stepen razvijenosti NOB u Hrvatskoj je završena. Od samog osnutka GŠG je, može se reći, posvetio mnogo pažnje i razvoju i programiranju vojnih akcija na Kordunu i, zahvaljujući toj brizi i kritičkom ocjenjivanju stanja, pomogao da se uspješno prebrode teškoće na Kordunu koje je sobom nosio razvoj.

Okružni komitet KPH Karlovca i Komanda Korduna i Banije bili su obavezani u to vrijeme da djeluju i u Cazinskoj krajini. Prodor u Cazinsku krajinu išao je sporo. Naime, stvaranjem NDH uspjelo je ustaškim vlastima da u samom početku potisnu i djelomično razbiju organizaciju KPJ, tako da je borba za politički utjecaj NOP na tom području nailazila na osobite teškoće. Podrobnije objašnjavanje uzroka sporijeg razvoja utjecaja NOP na području o kojem je riječ zahtijeva posebne analize povijesnog, ekonomskog, društvenog i etničkog karaktera, a to prelazi namjenu ovog napisa.

Decembra 1941. godine slobodni je teritorij na Kordunu veoma velik. Čitav je, zapravo, Kordun slobodan, osim nekoliko tvrđih garnizona, npr. Vojnić, Vrginmost, Veljun, Slunj, Primišlje i još neki. Zapravo, nalazimo se na Kupi istočno od Karlovca ili na samim prilazima Karlovcu. Tako širok slobodni teritorij bez sumnje vrši krupan utjecaj na raspoloženje naroda na području do tada nezahvaćenom aktivnijim djelovanjem ili bolje reći, oružanim djelovanjem snaga NOP-a. I zato odlučuje protivnik da koncentracijom znatnih snaga ponovo zauzme izgubljeno područje na Kordunu.

U to vrijeme vojne akcije diljem Hrvatske jačaju, ali oružane snage NOP još uvijek nisu tako snažne da istovremeno na više tačaka preuzmu

operativnu inicijativu u svoje ruke. Međutim, i protivničke su snage razvučene i nedovoljne da onemoguće sve širi razmah naših akcija, ali još uvijek dovoljno jake da poduzimaju krupnije manevre. Zbog toga protivnik pokušava da, grupiranjem snaga prema pojedinim žarištima, ofenzivnim akcijama razbije ta žarišta kako bi zatim oružane snage NOP-a lakše uništio po dijelovima. Tako dolazi decembra 1941. do prve veće, relativno dugotrajnije, ofenzivne akcije protivnika od Kupe na jug prema pruzi Karlovac—Vrginmost i Petrovoj gori. Naše snage IV rajona nisu bile u stanju zadržati prodor protivničkih snaga, ali su upornom i spretnom borbom znatno usporile napredovanje protivnika u dubinu slobodnog teritorija. Time su omogućile da se gotovo cjelokupno stanovništvo iz tog područja povuče na područje, u prvo vrijeme prvog rajona, pretežno Petrove gore i sela na njenom rubu, da bi kasnije organiziranim angažiranjem NOO-a bilo raspoređeno na područje drugog i trećeg rajona. Tada se računalo na to da je iz spomenutog područja pobjeglo oko 15.000 ljudi. Da snage IV rajona nisu prethodno očistile garnizone na pruzi Karlovac—Glina, stanovništvo bi mnogo teže uspijevalo povlačiti se pred nadiranjem protivnika, a i jedinice IV rajona nalazile bi se u težoj situaciji jer im pozadina ne bi bila slobodna. Jedinice IV rajona nisu pretrpjele osjetnih gubitaka. One su se u tim borbama, koje su trajale relativno duže vrijeme, prekalile i stekle još više borbenog iskustva. Protivnik je zauzeo teritorij od Kupe do pruge, s dijelom je snaga ušao u Vojnić i ojačao taj garnizon, ali nije nastavio ofenzivnu djelatnost prema drugim područjima. Uskoro protivnik povlači osnovne snage koje su učestvovale u toj ofenzivi i područje IV rajona ponovo je oslobođeno od neprijatelja.

Nekoliko dana poslije završetka ofenzive pada i prvi visok snijeg. Tada nastaje pitanje kako voditi oružanu borbu u zimskim uvjetima. Posebnih iskustava nismo imali. Međutim, pošto je visok snijeg umrtvio i protivničke snage, to je bilo najsvrsishodnije ispoljiti svu moguću aktivnost prema postojećim garnizonima na području Korduna. I tako dolazi do opkoljavanja garnizona u Vojniću, Vojišnici, na Veljunu.

Koncem novembra i u toku decembra 1941. godine na osnovi direktiva Vrhovnog štaba NOV i POJ sa savjetovanja u Stolicama počinju se formirati na Kordunu narodnooslobodilački odbori, odnosno organi narodne vlasti po selima i kotarevima. Kotarevi se zapravo poklapaju s područjima rajona. Tako je prvi rajon — kotar Vojnić, drugi — Veljun, treći — Slunj i četvrti — Vrginmost. To je naša podjela, koja dijelom odstupa od prijeratne. U to je vrijeme OK KPH prešao iz Karlovca na slobodni teritorij. Popunivši se kooptiranjem novih članova i nalazeći se u povoljnijim uvjetima, sada je lakše rukovodio i organizirao cjelokupnu političku djelatnost.

Zima 1941/1942. bila je veoma oštra. Odlikovala se izuzetno niskim temperaturama i visokim snijegom. Naše jedinice, nedovoljno opremljene i uvježbane za zimsko ratovanje, bile su imobilizirane, tako da nije bilo moguće poduzimati putove prema udaljenijim garnizonima protivnika. Ali

ni protivnik nije ispoljavao neku **veću aktivnost** prema slobodnom teritoriju, osim nužnog kretanja cestama radi snabdijevanja svojih garnizona. **Dva** garnizona, **s** obzirom na njihovu udaljenost **i** izoliranost, nije ni pokušavao ozbiljnije redovito snabdijevati. To su bili Veljun i Vojnić, oba okružena dijelovima naših bataljona, odnosno rajona.

Veljunski garnizon, pretežno sastavljen od oružnika NDH jedne noći, u toku koje je vladalo veliko nevrijeme, neprimjetno se izvukao prema Slunju. Domobranski garnizon u Vojniću, opkoljen, neredovito snabdijevan, a stalno od nas uznemiravan na raznorazne načine, danju i noću, pokušao je u toku jednog dana da se izvuče prema Karlovcu putem Vojnić—Utinja—Karlovac. Spretnošću Prvog i dijelova Četvrtog bataljona snage tog garnizona bivaju opkoljene na području Utinje i, poslije osjetnih gubitaka, prisiljene 12. januara 1942. na predaju. Zarobljena je cijela bojna (bataljon) protivnika. To je do tada najveća količina zaplijenjenog oružja. Sada je i centralni dio Korduna slobodan i međusobno povezan.

Poslije zarobljavanja velike količine oružja bilo je moguće reorganizirati snage na Kordunu. Reorganizacija se provodi tako da se stvara Grupa NOP odreda Korduna sa dva odreda. Prvi odred na području Prvog i Četvrtog, a Drugi na području Drugog i Trećeg bataljona. Brojno stanje Grupe NOP odreda Korduna u to vrijeme bilo je ovakvo: 2113 partizana u odredima, 7 mitraljeza naše i 2 talijanske proizvodnje, 39 puškomitraljeza naše i 9 talijanske proizvodnje, 1177 pušaka »mauzer«, 130 pušaka talijanske proizvodnje, 153 razne puške, 276 civilnih pušaka, 266 pištolja, 77 129 metaka »mauzer«, 6314 metaka talijanske proizvodnje, 578 bombi i 4 bacača mina.

Iz brojeva se vidi koliko su oružane snage NOP na Kordunu narasle za svega 5 mjeseci.

U toku zime dijelovi Drugog i Trećeg bataljona posebno su aktivni na cesti Ogulin—Slunj—Kladuša te uspješno otežavaju redovito snabdijevanje talijanskih garnizona u Slunju i Kladuši. To stanje prisiljava talijansku komandu da povuče svoj garnizon iz Kladuše. U Kladušu ulaze naše snage, što omogućava da se na tom području bar privremeno ispolji snažniji utjecaj NOP-a.

Prema odluci Glavnog štaba NOP Hrvatske na Kordunu je formirana prva škola za starješine za cijelu Hrvatsku, koja je počela radom 21. februara 1942. u selu Gornji Budački kod Vojnića.

Dvanaestog marta 1942. održana je druga okružna partijska konferencija okruga Karlovac, na kojoj je data analiza i ocjena do tada predenog puta u razvoju NOP-a oružane borbe i zacrtani budući zadaci.

Za trajanja konferencije mala grupa četnički orijentiranih ljudi pokušala je istrgnuti ispod komande II kordunaškog odreda dijelove naoružanih jedinica, ali bez uspjeha, jer je u veoma kratko vrijeme razbijena i uhvaćena. Taj događaj navodim samo kao jedan od dokaza koliko je

duboko već tada u narodu, a posebno u oružanim jedinicama, shvaćena suština NOB-e, jer da nije tako, četnička je pobuna mogla imati znatno težih posljedica.

Proljeće je na Kordunu osvanulo s veoma velikim povezanim slobodnim teritorijem. Sjeverne su granice tog slobodnog teritorija Kupa, Slunjska brda neposredno južno od Karlovca, a partizanske su snage znatno ojačale poslije zimskih uspjeha, postale iskusnije i borbeno prekaljene.

Prema naređenju Glavnog štaba NOP Hrvatske u Plaščanskoj dolini trebalo je poduzeti za ono vrijeme najveću akciju na pruzi Ogulin—Vrhovine snagama Like, Gorskog kotara i Korduna. Međutim, prije početka te akcije odigrao se događaj koji je u ono vrijeme značio težak udarac razvoju NOP-a i oružane borbe na području Slunja, ali bez dalekosežnih posljedica. Pištenička četa predlagala je akciju na željezničku stanicu Ličke Jesenice, koja je prihvaćena, iako se u rukovodstvo te akcije nije imalo puno povjerenje. Da bi se ojačale snage koje će učestvovati u toj akciji, poslana je jedna četa iz Prvog odreda. Noću pred samu akciju Pištenička četa uspijeva razoružati Plaščansku četu, ali ne i četu iz Prvog odreda, uhapsiti komandanta Odreda, komesara Plaščanske čete, komesara bataljona i komandira Plaščanske čete, koje još u toku iste noći na zvjerski način ubija. Nekoliko dana poslije toga zločina bile su okupljene naše snage s namjerom da se razbije ta četnička grupacija, i ako su još živi uhapšeni drugovi, da se oslobode. Naknadnim ispitivanjem doznalo se da je cijela ta mračna rabota pripremana u dosluhu s Talijanima. Četnici nisu uspjeli zadržati Plaščansku četu i nekoliko dana poslije toga u Plavča Dragi, u sudaru s jednom talijanskom kolonom, zaplijenjeno je dovoljno oružja da se ponovo još bolje naoruža Plaščanska četa.

Namjera je četnika bila da tim udarcem i tim gnusnim zločinom pokušaju pokolebati i narod tog kraja i ostale dijelove Trećeg bataljona i samim tim proširiti svoj utjecaj na cijeli slunjski kraj. Međutim, i narod i ostali dijelovi Trećeg bataljona ostali su nepokolebljivo na pozicijama NOP-a i oružane borbe, a četnici nisu proširili svoj utjecaj.

U toku zime i protivnik je uspio donekle konsolidirati svoje snage i ojačati ih, tako da u aprilu 1942. godine počinje, s ishodištem u Karlovcu, prva značajnija ofenziva na slobodni dio Korduna. Protivnik uspijeva da znatno jačim snagama prođe slobodnim teritorijem i Petrovom gorom, ali nije uspio razbiti ni jednu jedinu jedinicu, niti je u stvari snagama Prvog kordunaškog odreda nanio ozbiljnijih gubitaka.

Naređena akcija na pruzi Ogulin—Vrhovine, na potezu Plaški——Blata, izvedena je s uspjehom uz učešće ne samo navedenih jedinica nego i stanovništva tog kraja, koje je bilo organizirano kao radna snaga za uništenje pruge i objekata na pruzi. Vrijednost te akcije nije samo u tome što je za duže vrijeme pruga izbačena iz upotrebe već i u tome što se njome manifestirala snaga NOP-a u tom kraju, gdje je talijanski

okupator, preko Pišteničke čete, pokušao odvratiti narod od učešća i podrške NOP-u.

Poslije spomenute ofenzive na centralni dio Korduna protivnik, uvidjevši da nije postigao željene rezultate, otpočinje znatnim snagama, početkom maja, novu ofenzivu na Petrovu goru. Namjera mu je bila da će, ako uspije uništiti oružane snage NOP-a na Petrovoj gori, oslabiti cijeli pokret na Kordunu, tj. da bi moglo doći do rasula i kolebanja na Kordunu ako se postavljeni cilj postigne.

Borbe u obruču trajale su nekoliko dana, a u samom obruču nalaze se samo dva bataljona Prvog kordunskog odreda. Nadmoćne snage protivnika uspijevaju metodičnim osvajanjem Petrove gore ta dva bataljona sabiti u uzak prostor, i kada su vjerojatno pretpostavljale da su na domaku cilja, u jutarnjim satima 14. maja bataljoni se uspješno probijaju iz obruča u dva divergentna pravca uz neznatne gubitke. Po probijanju partizanskih snaga iz obruča protivnik sakuplja svoje snage i napušta Petrovu goru istoga dana. Iza njega u jarcima Petrove gore ostaju novi zvjerski zločini nad nedužnim stanovništvom.

Jedinice Prvog odreda u borbama na Petrovoj gori izdržale su sve teškoće takve posebne situacije i kroz te petodnevne okršaje, a posebno probijanjem obruča, stekle nova dragocjena borbena iskustva.

Vrijedno je istaći da je na Petrovoj gori postojala bolnica za ranjenike. Nekoliko dana prije proboja iz obruča ranjenici su unijeti u podzemne zemunice, izrađene tako spretno i znalački da su neprijateljski vojnici 13. maja hodali po zemunicama a da ni jednu nisu otkrili. Tako su ranjenici bili sačuvani, a kasnije mnogi se od njih, prizdravivši, vratili u stroj.

U toku maja u Hrvatskoj, po naređenju Vrhovnog štaba NOP i POJ, dopunjena je organizacijska struktura komandiranja i organiziranja jedinica. Cijela je Hrvatska podijeljena na pet operativnih zona, organizirani su štabovi za svaku i određeni zadaci i djelokrug rada. Kordun, s Likom i Banijom, ušao je 1. juna 1942. u sastav Prve operativne zone.

Iz ove kratke skice razvoja oružane borbe na Kordunu vrijedi skrenuti pažnju na neke momente.

— Razvoj oružane borbe, što istovremeno znači i razvoj oružanih jedinica, u potpunoj je zavisnosti od političke situacije na terenu. Zahvaljujući jasnom i, za narod prihvatljivom, političkom sadržaju NOP-a, narod Korduna, kao uostalom cjelokupno stanovništvo Hrvatske, narodnooslobodilačku borbu prihvaća kao jedini put ka slobodi i nezavisnosti.

— Sporadični pokušaji reakcionarnih snaga, četnika i Talijana s jedne i ustaša i Talijana s druge strane, da skrenu naoružane jedinice, a time i narod s tog puta ne rađaju gotovo nikakvim plodom.

— Zahvaljujući pravilnoj nacionalnoj politici NOP-a, jedinice, izrasle, na Kordunu, ne podliježu osvetničkim osjećajima i zaslužni su nosioci borbe za bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda.

— Uočljiv je stalni porast snage naoružanih jedinica, koje nisu nikad došle u neku težu kriznu situaciju iako su se nalazile nadomak Zagreba i Karlovca, otkuda je na njih vršen stalan i snažan pritisak od znatno većih i dobro naoružanih neprijateljskih formacija. Upravo obrnuto. Partizanske snage u porastu uspijevaju ne samo da slome taj pritisak već i da »razbiju granice Korduna«, dajući veoma značajan udio razvoju pokreta i oružane borbe sjeverno od Kupe i Dobre.

— Uspješnim kršenjem neprijateljske majske ofenzive na Petrovu goru osiguran je daljnji razvoj oružane borbe na Kordunu i u narednom će periodu postizati još veće uspjehe.

— Jasno je da svi ti uspjesi nisu postizani bez teškoća, bez grešaka, i političkih i vojničkih, ali zahvaljujući brizi CK KPH i Glavnog štaba, sve su te greške, promašaji itd. brzo i uspješno prevladani.

Dr Savo Zlatić Mićo

UZ STRANICE PARTIZANSKOG DNEVNIKA 1941—1942. GODINE

Kad su mi došli drugovi iz Historijskog arhiva grada Karlovca i predložili da napišem sjećanja iz 1941. i početka 1942. i da se pri tome »naročito osvrnem na II okružnu konferenciju KP Hrvatske za Okrug Karlovac« koja se održala na teritoriju Bosne u Velikoj Kladuši u martu 1942, pristao sam, i to u prvom redu zbog onog još uvijek ukorijenjenog osjećaja obaveze prema svemu što je vezano uz partizane. Ali kad sam počeo praviti skicu za članak po onim stereotipnim pravilima kako smo mi partizani već naviknuti da pravimo brojne članke, memoare, uspomene i sjećanja, koja se obično vrlo malo čitaju, osjećao sam neki unutrašnji otpor prema takvom načinu pisanja, i uza sva produljivanja rokova i uza sve molbe nisam se makao dalje od skice. Na kraju sam skicu poderao i počeo pisati listajući stranice svog medicinskog partizanskog dnevnika koji sam čuvao isto tako kao i oružje i kao partizansku kapu (jer nije bilo veće sramote od gubitka oružja ili partizanske kape) i pronio ga neoštećena kroz sve godine oslobodilačke borbe. I eto prve bilješke iz dnevnika:

»Ponedjeljak 18. VIII 1941. Put u Karlovac, u kupeu zajedno sa jednim agentom i žandarom. Zapalio se vagon. Vlak je stao na otvorenoj pruzi. Karlovac. Došao u dodir s drugovima.« No, nije to bio moj prvi odlazak u partizane. Još početkom jula 1941. bio sam određen da učestvujem u spasavanju drugova zatvorenih u Kerestincu (12. jula 1941), i to u svojstvu liječnika. Nakon njihovog oslobođenja trebalo je da svi zajedno stvorimo velik partizanski odred. Moram priznati da mi je način na koji je tadašnji sekretar mjesne partijske organizacije u Zagrebu organizirao akciju bio već u početku u najmanju ruku čudan i nerazumljiv. Kasnije kad sam pukom slučajnošću u tom »oslobađanju« ostao živ, saznao sam da su sve one žrtve koje su tada pale, bile u stvari krvavi danak bolesnih ambicija nekolicine ljudi. Znam kolik je bio bijes Rade Končara zbog te neuspjele akcije, a koja je izvođena mimo njega i mimo

CK KP Hrvatske, i to upravo tada kad je i on, s njemu toliko svojstvenim osjećajem odgovornosti i smislom za organizaciju, pripremao spasavanje drugova zatvorenih u Kerestincu. Duboko sam uvjeren da bi Rade svoj plan uskoro uspješno ostvario. Vjerojatno je i to bio razlog što su neki smatrali da moraju iskoristiti svoju vezu s Kominternom uz pomoć zagrebačke ilegalne radio-stanice za sticanje ličnih zasluga. U tim prvim danima napada Hitlera na SSSR bilo je, naime, nekih drugova koji su smatrali da će Crvena armija uskoro uništiti Hitlera i za nekoliko mjeseci osloboditi Evropu i Jugoslaviju! Možda će tko prigovoriti: Kakvog ima smisla pisati 0 prljavom partijskom rublju kad ima toliko uzvišenog, lijepog, herojskog i humanog u svemu onome što su komunisti učinili u narodnooslobodilačkoj borbi, često uz izvanrednu umješnost, izdržljivost i žrtvovanje vlastita života? Ipak istina, naročito u historiji, nije zvijezda koja u nebeskoj čistoći sjaji u vasioni, nije romantičan ep pjesnika, nije ni nepogrešiv propis partije ili crkve. Ona je ljudska — krvava, izmučena, često neugodna, izudarana lažima i zabludama, izbodena neznanjem i falsifikatima, a usprkos tome neuništiva i toliko tražena. Pa što ako se i pri pisanju uspomena iz NOB dotaknu i negativne pojave, neuspjesi i porazi za koje smo sami bili krivi. Možda će to nove generacije lakše shvatiti 1 neće imati dojam da su nadljudi pali u borbi i da smo mi, preživjeli borci, sada ostarjeli i ponekad čangrizavi i bez kompasa u teškoćama izgradnje socijalizma i krize međunarodnog komunističkog pokreta i promatrani iz sivila svakidašnjice — zapravo nekakvi »škartovi« (da upotrijebim taj vojnički izraz) koji su se, eto, srećom provukli kroz borbu i koji su umiješani od drugačijeg tijesta nego što su to bili pali heroji.

»Put u Karlovac.« Bila je to jedna od najvažnijih trasa kojom su iz Zagreba aktivisti Partije, španjolski dobrovoljci, antifašisti, kuriri, obavještenja i tone vojnog i sanitetskog materijala upućivani na jug. Taj, u toku rata nikad prekinuti, put, satkan od mnogobrojnih ilegalnih niti, povezivao je antifašističke organizacije grada Zagreba preko karlovačkog područja s pretežno srpskim seljačkim masama Korduna, Banije i Like i nastavljao dalje preko Gorskog kotara sve do Hrvatskog primorja, a preko Like u Dalmaciju. Jedan odvojak tih veza išao je od Zagreba preko Siska na Baniju. Naročito su mnogobrojne bile veze ilegalnih organizacija Zagreba i Karlovca s oslobođenim i poluoslobođenim područjima Korduna i Banije. To posebno vrijedi za 1941, kad je CK KP Hrvatske imao sjedište u Zagrebu i kad su još uvijek — očevidno pogrešno — bila prisutna shvaćanja o vodećoj ulozi gradova u narodnooslobođilačkoj borbi, pa i one iluzije koje sam već spomenuo o brzom svršetku rata. Tu treba, vjerojatno, tražiti uzroke relativno duga zadržavanja mnogih partijskih aktivista, često vrlo kompromitiranih ljudi u Zagrebu i Karlovcu i znatnih gubitaka koje smo u tom periodu pretrpjeli u gradovima. Treba istaći da nam je krvlju plaćeno iskustvo pokazalo da su najteže i najveće gubitke imale ilegalne organizacije u gradovima. Npr. u Zagrebu se već nakon pola godine mijenjao gotovo u cijelosti njihov sastav. Na mjesto drugova koji su uhapšeni, ubijeni ili morali otići na oslobođeni teritorij

dolazili su novi. Usprkos takvim teškim uslovima zagrebačka partijska organizacija i ostale antifašističke organizacije vezane uz Partiju, prema procjenama koje smo izvršili odmah poslije rata, nisu u toku oslobodilačke borbe nikad spale na manje od 3000 organiziranih članova. Zagreb, Karlovac i Kordun s Petrovom gorom isticali su se svojim mnogostrukim vezama naročito 1941. Kraš je samo do 2. X 1941. poslao iz Karlovca 18 izvještaja Centralnom komitetu u Zagreb.

Tako sam se i ja, pripadnik zagrebačke partijske organizacije, Hrvat iz Istre, koji sam već od devete godine živio u Zagrebu, našao 18. VIII 1941. u Karlovcu. U džepu sam imao krivotvorene isprave na ime dr Ivo Raženj i vojnu objavu za put u Karlovac. Javio sam se s lozinkom u jednoj knjižari i već isti dan bio povezan s inž. Bartolom Petrovičem, članom Operativnog rukovodstva za Okrug Karlovac i sa svojim starim poznanikom Josipom Krašom »Papom«, predstavnikom CK KPH u Karlovcu. Drugi dan mi je Kraš opširno objašnjavao zadatke i taktiku koju moramo provoditi na Kordunu. Među ostalim dobio sam zadatak da drugovima prenesem direktivu da se mora odmah formirati jedinstveno vojno i političko-partijsko rukovodstvo u Petrovoj gori, u koje su imenovani: Ivo Rukavina, Srećko Manola, Robert Domani, Veco Holjevac, Stanko Opačić i Miloš Dejanović. Kraš je posebno naglasio da prema direktivi CK KPH treba raditi na svim područjima s kojima se mogu uspostaviti veze i da u svoj rad treba uklopiti svu Baniju (jedan dio Banije potpadao je organizaciono pod sisački Okružni komitet partije), a po mogućnosti i sve dijelove Bosne na lijevoj obali Une (cazinsko i bihaćko područje). Mene je zadužio da uz politički rad organiziram kao liječnik i sanitetsku službu za partizanske odrede i civilno stanovništvo na Kordunu i Baniji. U Karlovcu me Kraš povezao s Nadom Drakulić, koja mi je u dječjim kolicima ispod svog malog sina donijela ilegalni materijal za Kordun. Povezao me i sa španjolskim dobrovoljcem Jakovom Kranjčevićem Bradom, koji će zajedno sa mnom raditi u sanitetskoj službi i još s nekim drugovima.

Popodne 20. VIII u seoskim kolima, koja je vozila drugarica Stanka Bijelić, prebačeni smo omladinac Rafko Tabor i ja preko Turnja u Tušilović. Jedino tamo nije nas dočekala veza. Obišli smo nekoliko seoskih kuća. Kod ljudi se osjećala uznemirenost i neizvjesnost koju je nosila sutrašnjica u ovom srpskom selu nadomak Karlovca. Ipak, primani smo prijateljski i susretljivo. U noći preko šume Loskunja pošli smo s vodičem prema šumi Debela kosa, gdje je logorovao prvi organizirani partizanski odred na Kordunu pod komandom Ćanice Opačića. S obronaka Loskunje, u svitanje, zapazili smo ispod sebe razasute kućice jednog sela. Po livadi nedaleko od kuća koračao je uniformirani čovjek s puškom na ramenu. Stali smo. »To je naš« — reče vodič, metne obje ruke na usta i tada sam prvi put čuo onaj prodorni zov kojim se Kordunaši dozivaju s brda na brdo: »Oooj... Mileee... oooj!« Čovjek je stao. Rafko i ja dugo smo gledali naoružanog, uniformiranog, kršnog momka — prvog partizana

kojeg smo susreli. U sumraku svitanja činio nam se ogroman i kao da je iz njega zračila posebna snaga i sigurnost.

U selu su nas odveli do Veće Holjevca, mog prvog partizanskog ranjenika, kojeg do tada nisam poznavao. Bio je već desetak dana lakše ranjen iverom bombe u leda. Previo sam ga, odstranio neko lišće koje su mu stavili na ranu i zajedno smo se svi uputili u logor odreda »Debela kosa«. Usput smo na cesti vidjeli kolonu od 200 do 300 neprijateljskih vojnika, domobrana i ustaša koja je također kretala prema Debeloj kosi. Požurujemo i obavještavamo drugove o kretanju neprijatelja. U logoru se najprije susrećem i srdačno pozdravljam s Josom Rukavinom Ivom, starim drugom iz školskih i studentskih dana, zatim sa španjolskim borcem Srećkom Manolom Ivanom, a kroz koji minut dojurio je i Ćanica Opačić gromkim glasom izdajući komandu za okup popraćenu sočnim narodnim izrazima i usporedbama. Odred, koji je imao oko 25 partizana, odmah se postrojava za borbu. Nakon 15 minuta počinje napad i pucnjava. Već u početku imamo jednog ranjenika, Milovana Košarića, kojem je neprijateljsko tane smrskalo karabin i razbilo dlan ruke. Uz asistenciju Brade pružam mu prvu pomoć. Nakon 2—3 sata borbe neprijatelj je otjeran iz Debele kose s jednim mrtvim i nekoliko ranjenih. Podvečer se spremamo na put u Skradsku goru, pretpostavljajući da će nas neprijatelj sutradan napasti većim snagama. Tako je prošao moj prvi dan u partizanima. Još jučer šetali smo s Krašem i ostalim drugovima u Karlovcu, vodili računa o svim pravilima konspiracije u teškim ilegalnim uslovima, a sad u društvu naoružanih drugova našao sam se na novom putu na kojem je trebalo primijeniti drugačije i vrlo složene načine borbe koji su sadržani u onim naoko tako jednostavnim riječima: podizanje oružanog ustanka.

Teško će biti razumljiva čak i lična sjećanja na ratne događaje ako se ne spomene prostor i prilike u kojima su se dešavali. Organizacije KP Hrvatske koje su bile organizatori oslobodilačke borbe formirane su na teritorijalnim principima, i to okruga ili oblasti, kotara, mjesta, sela i rajona u gradovima. Gradske rajonske organizacije obuhvaćale su partijske ćelije u poduzećima i po ulicama. Okrug Karlovac je tada obuhvaćao grad Karlovac i kotare Karlovac, Vojnić, Vrginmost, Slunj, Pisarovinu, Ogulin, Vrbovsko i Glinu. Prema posljednjem popisu stanovništva u staroj Jugoslaviji (g. 1941) na tom je području živjelo 311.000 stanovnika, od toga 169.000 Hrvata i 142.000 Srba. Kao što sam spomenuo, u 1941. godini djelovanje partijskog i operativno-vojnog rukovodstva Okrug Karlovac prošireno je i na svu Baniju i dio Bosne i obuhvatilo kotare: Dvor, Petrinju, Kostajnicu i Cazin. Ta četiri kotara imala su ukupno 136.000 stanovnika, od toga 70.000 Srba, 20.000 Hrvata i 36.000 Muslimana. To je područje već 1931. imalo 447.000 stanovnika, među njima 212.000 Srba, 189.000 Hrvata i 36.000 Muslimana. Privremeno je do početka 1942. Okružni komitet Karlovac održavao vezu i s Delničkim kotarom.

Oslobodilački pokret 1941. i 1942. godine najsnažnije se na tim područjima razbuktao u srpskim seljačkim masama koje su živjele u

šumovitim i brežuljkastim terenima Korduna i Banije. Oko dvaju velikih šumskih kompleksa — Petrove gore na Kordunu i Šamarice na Baniji formirala su se tada i dva najveća ustanička gravitaciona centra, upravo na području gdje smo još u staroj Jugoslaviji imali najveće i najmasovnije partijske organizacije i gdje su komunisti imali vrlo jak utjecaj.

Srpsko seljaštvo tih krajeva bilo je nedugo poslije okupacije Jugoslavije izloženo najtežem ustaškom pritisku. Prve masovne ustaške žrtve pale su u Veljunu već 7. maja 1941. kad je mučki ubijeno 520 veljunskih Srba, a 12. maja oko 500 glinskih Srba nedaleko od sela Prekope. Najmasovniji pokolji Srba bili su na Kordunu i Baniji krajem jula i početkom augusta 1941, kad je palo nekoliko hiljada njenih žrtava. Krvavi ustaški teror izazvao je u julu i augustu masovan pokret samoobrane srpskog stanovništva, u kojem su aktivnu ulogu imale i tamošnje partijske organizacije. Taj pokret nedovoljno organiziran, suprotstavljajući se često frontalno kuburama i lovačkim puškama dobro naoružanom neprijatelju i ograničen na odbranu, nije se tako mogao dugo održati (npr. »Kirinska republika«, masovni otpor u selima oko Petrove gore, u Šamarici itd.). U isto vrijeme Komunistička partija Jugoslavije preporuča i mnogo efikasniji oblik borbe — partizanski rat. I pristupa organiziranju partizanskih odreda koji vrlo brzo preuzimaju vojnu inicijativu u svoje ruke. Nasuprot organima okupatorske vlasti stvaraju se narodnooslobodilački odbori, nosioci nove istinske narodne vlasti.

No, da se vratim dnevniku: »Petak 22. VIII Skradska gora. Spavanje u sjeniku.« Nalazimo se na terenu u kojem još nemamo utjecaja. Stanovnici najbližeg sela boje nas se, tako da tek drugi dan dobivamo hranu. Kad se razmišlja u krutim shemama, što se često događa, onda su stvari sasvim jednostavne i jasne. Na toj logici osniva se i ono mišljenje da je srpski narod pod pritiskom ustaških progona tako reći pod zastavama prišao partizanima. Stvarnost je ipak bila sasvim drukčija. Političko opredjeljenje većine srpskog stanovništva za narodnooslobodilačku borbu bilo je rezultat intenzivne i teške političke borbe Partije koja je otpočela još prije okupacije Jugoslavije i koja je u svakom kraju, u svakom selu u najrazličitijim prilikama morala na konkretan način dokazati pravilnost puta kojim se pošlo i tek je tada bila prihvaćena od naroda. Gdje taj posao nije obavljen, rezultata nije bilo usprkos progonima i usprkos svim drugim pogodnim uslovima. U kraju gdje smo se nalazili i u kojem su u staroj Jugoslaviji radikali (JRZ) imali jako uporište, taj rad još nije bio obavljen, pa smo čitav dan gladni ležali u sjeniku ne pokazujući se narodu. Uskoro nam je došla još jedna neugodna vijest. Španjolski dobrovoljci Stjepan Milašinović Šiljo i Izidor Štrok Mrkić uhvaćeni su od grupe ustanika u Toboliću i optuženi da su ustaški provokatori zbog nepovjerenja tamošnjih Srba prema nepoznatim ljudima. Susjedni partizanski odred iz Primišlja, saznavši za to, stavio se na stranu uhvaćenih drugova. Došlo je do žestoke svađe u kojoj je najzad odlučeno da se pozove komandant odreda »Debela kosa« Ćanica Opačić da on odluči o sudbini uhvaćenih, koji su vezani i pod stražom smješteni u jednoj uvali. Tako je

Ćanica s dijelom boraca otišao u Primišlje i na velikom narodnom zboru objasnio tko su oba druga. Sada je bio red na oslobođenom Šilji da formira partizanski odred od ljudi koji su ga prije nekoliko dana uhapsili. Mrkić se zajedno s Ćanicom vratio u Skrad gdje se u međuvremenu smjestio ostali dio odreda »Debela kosa«. U tom selu i selu Šlivnjak počeo sam pregledati i liječiti ranjene i bolesne stanovnike. Odred se opet nalazio na okupu. Rukavina i Manola su već otišli na druge zadatke. Interesantno je da se spomene da u dnevniku imam zabilježeno da smo 27. VIII u Skradu izabrali komandno osoblje Odreda. Za komandanta je izabran Ćanica Opačić, za komesara ja (Veco je kao član Vojnog komiteta imao šire zadatke), dok je Štrok izabran za »ekonoma«. Takva organizacija odreda bila je još samoinicijativna i ubrzo je promijenjena u vezi s okružnicom broj 1 Operativnog rukovodstva OK KPH Karlovac od 26. VIII 1941. koju je napisao Kraš. Prema toj okružnici odredi imaju komandire i komesare sa zamjenicima, a povezuju se u rajone kojima na čelu stoje komandiri i komesari. Rajoni su bili pod jedinstvenim vojno-partijskim rukovodstvom za Kordun i Baniju.

Zbog pojačanih vojnih akcija, straha od progona okupatora i uspješno sprovedene direktive da se ništa ne nosi na prodaju u neprijateljska uporišta, svele su se veze stanovništva s centrima u kojima su radili liječnici na minimum. Tako sam morao sve više obilaziti teren da bih partizanima i narodu pružao liječničku pomoć. Napustio sam odred »Debela kosa« i zajedno s Jakovom Kranjčevićem Bradom pješačio po selima Korduna. Ta su sela obično razasute pojedinačne, najčešće drvene kućice po brdima ili čukama, kao što to kažu Kordunaši, do kojih se dolazi tako da se neprekidno moralo ići »uza stranu« (uzbrdo) i »niza stranu« (nizbrdo). Ponekad se na čuki nađu dvije ili tri kućice od iste obitelji, i ti zaseoci nazivaju se po prezimenima stanovnika. Kao što sam spomenuo, pored medicinske pomoći bio sam zadužen da pomažem partizanskim i terenskim partijskim organizacijama. Već krajem augusta prošli smo neka sela uz rub Petrove gore (Crna Lokva), a zatim se uputili na drugu stranu Petrove gore u selo Pernu. To je selo imalo odred od nekoliko desetaka boraca koji je bio vrlo dobro organiziran. Smjestio se dosta duboko u Petrovoj gori iznad sela u mladoj šumi. Dužnost komandanta vršio je Bogdan Oreščanin, a komesara Rade Bulat. Odred je živio potpuno vojničkim životom u logoru izgrađenom od »zemunica«. Tako smo nazivali drvene barake i nadstrešnice često dijelom usječene u obronke. Partizani nisu dobivali hranu iz sela, kao što se to u tom razdoblju običavalo u drugim odredima, već su sami u kazanima pripremali jelo.

Iz Perne odlazimo za Sjeničak preko željezničke pruge i ceste po kojoj patroliraju grupice neprijateljskih vojnika. U kući Branka Nikoliša 2. IX održavamo sastanak kojem su prisustvovali Kraš iz Karlovca, zatim Košta Nađ, Rukavina, Manola, Nikoliš, Brado i ja. Kraš je donio najnovije direktive. Čitav dan raspravljali smo o prilikama i zadacima na terenu, naročito u vezi sa stvaranjem rajona i o organizaciji konferencije delegata narodnooslobodilačkog pokreta Korduna i Banije. Iz Sjeničaka vraćam

se s Bradom u Pernu. Putem smo usred šume naletjeli na dvojicu naoružanih domobrana koji su nas zaustavili, legitimirali i pustili da produžimo dalje. Iz Perne vratili smo se u Debelu kosu i tamošnji odred. Prenosim direktive i upute sa sastanka u Sjeničaku. U Odredu je bio i Veco Holjevac, tako da smo zajedno s njime raspravili o stavovima koje ćemo iznijeti na sastanku I rajona u Crnoj lokvi na koji odlazimo 8. IX. Jedna od važnih tema sastanka bila je slabost u radu partizanskog odreda u Crnoj lokvi. Taj odred pod utjecajem četvorice intelektualaca komunista nije sprovodio direktive Partije koje su imale cilj stvaranje pravih vojničkih jedinica. Članovi tog odreda spavali su u svojim kućama ili u kućama uz šumu, disciplina je bila vrlo slaba, izmišljali su se svi mogući »objektivni« razlozi da se ne ide u akcije, itd. Tih slabosti bilo je i u nekim drugim odredima. Svugdje je trebalo neumorno raditi da bi se pošlo onim putem kojim se najuspješnije moglo suprotstaviti svim represivnim, vojnim i političkim mjerama koje su na tim terenima poduzimale talijanske okupatorske vlasti i njeni ustaški pomagači. Možda će danas nekome zvučati otrcano kad se kaže da je to bila borba za dosljedno sprovođenje političke linije koju je postavila KPJ i Kominterna. Upravo zbog činjenice što je ta linija optimalno odražavala konkretne zadatke date historijske epohe, bilo je moguće postizati to veće uspjehe u narodnooslobodilačkoj borbi što su se dosljednije u svakom partizanskom odredu, selu, mjestu ili kraju realizirali oni zadaci koje je postavila Partija.

Još isti dan (8. IX) vraćamo se u Debelu kosu. Kiša neprekidno pada. Naše građevinarske sposobnosti nisu položile ispit, jer nam sve »zemunice« prokišnjavaju. Krpimo koliko se može, ali ipak spavamo pod krovovima s kojih svu noć pomalo kaplje. Nekoliko dana boravimo u odredu »Debela kosa«, tada najbolje organiziranoj vojnoj jedinici Korduna. Taj je odred pod komandom Stanka Opačića Ćanice rijetko bio u svojoj bazi, obično se kretao po terenu, izvodio akcije ili pomagao u organiziranju novih odreda. Kad je bio u bazi, tj. u šumi Debela kosa, partizani su se obučavali u rukovanju oružjem, vojnoj taktici i slično, ili su se održavala politička predavanja, partijski sastanci itd. Može se spomenuti da su sastanci partijskih organizacija u odredima u to doba bili zatvoreni i da se partijci nisu javno deklarirali.

S odredom »Debela kosa« krenuli smo Brado i ja 13. IX na prvu veću koordiniranu akciju partizanskih odreda na Kordunu u kojoj je sudjelovalo oko 150 partizana. Bio je to napad na neveliku domobransku posadu koja je čuvala Vojnić-kolodvor. Učestvovali su gotovo svi partizanski odredi I rajona, a među njima i »Debela kosa«, »Perna«, »Trupinjak«, »Crna lokva«, »Loskunja« i »Slavsko Polje«. Bilo je tu na okupu, kako smo se poslije rata šalili, bar desetak budućih generala i preko 50 budućih pukovnika, potpukovnika i drugih viših oficira. Kranjčević i ja bili smo zaduženi za sanitet. Prvi put sudjelovao sam u jednom tako velikom vojnom poduhvatu, i moram priznati da mi je imponirao onaj vojnički pristup čitavoj stvari i stručni termini koje sam tada čuo, npr. manevar opkoljavanja, taktika prikradanja, faktor iznenađenja (izabrana je nedjelja rano ujutro)

i slično. Sve je bilo vrlo dobro isplanirano. Previdjeli smo samo jednu sitnicu: da su domobrani u tolikoj mjeri bili prestrašeni i bez ikakvih želja za borbom da su se na prve sumnjive šušnjeve tiho išuljali iz zgrade i povukli pod zaštitom mraka prema Karlovcu još prije nego što se partizanski obruč oko njih zatvorio. Kad su partizani počeli pucati na zgradu, bila je prazna. Bez obzira na to što nismo uspjeli dobiti ono najvažnije — oružje, ipak je odjek te akcije bio velik. Željeznički kolodvor i pilana bili su potpuno uništeni i zapaljeni, a zaplijenjena je i velika količina raznog materijala.

Poslije akcije otišli smo Brado i ja u Pernu da tamo pružimo liječničku pomoć nekim oboljelim borcima i narodu. Radili smo od jutra do navečer obilazeći bolesnike po kućama. U utorak rano ujutro obaviješteni smo da znatne neprijateljske snage kreću na Pernu i okolna sela. U takvim slučajevima već je objašnjeno i borcima i narodu da se kuće ne mogu braniti. Trebalo je spasiti i evakuirati narod sa stokom i posakrivati što više stvari u već pripremljene podzemne zemunice. Zapucavanjem na neprijatelja nastojalo se usporiti njegovo napredovanje i tako omogućiti što organiziranije povlačenje naroda. Naročito se moralo paziti da neprijatelj ne opkoli izbjegli narod. U dnevniku sam o tim danima zapisao ovo:

»Ponedjeljak 15. IX ujutro previjanje manjih ogrebotina, krasta itd.« Zatim navodim niz dijagnoza bolesnika koje sam pregledao i nastavljam: »Pregled trajao do 10 sati navečer. Stalno išli po kućama.«

»Utorak 16. IX spavali u selu. U 7 sati ujutro pucnji iz pušaka i mitraljeza. Počeo je napad na Pernu. Seljaci, žene, djeca bježe u šumu. I mi se povlačimo. Pucaju teški mitraljezi s raznih strana. Dobivamo u komandi obavještenja da napadaju i s Petrovca tj. da kane zaći iza leda. Odred se povlači duboko u šumu. Tamo čeka preko podne. Oko 4 sata se vraćamo. Čitava Perna se dimi. Većina kuća je popaljena. Iz sela još uvijek po koji pucanj. S brda na rubu šume čekamo. Večer. Perna je sva osvijetljena velikim vatrama. Seljaci, žene, djeca gledaju s rubova šume. Noć. Spavamo u logoru.

Srijeda 17. IX ujutro ustajemo. Razdjeljujemo se na manje grupice, i zauzimamo položaje prema Perni. Tek poneki pucanj. Objedujemo u jednoj preostaloj kući na rubu šume. Navečer obilazimo izbjegle seljake, žene i djecu u šumi kod ognjeva.

Četvrtak 18. IX ujutro opet napadaju Pernu, Pecku, Blatušu, Maličku i obližnja sela. Pale preostale kuće. Mitraljezi pucaju. Svaki čas puškaranje.«

Kad danas čitam ove šture rečenice, pisane telegrafskim stilom, obično navečer uz vatru, teško si predočavam, iako očevidac, koliko se ljudskog stradanja, ljudskog bola i patnji i pojedinačnih tragedija krije u onim rečeničkim sklopovima od nekoliko riječi. Koliko puta u toku rata javljeno je: »Počinje napad«, »Ofenziva počinje«. I kad te dvije riječi dopru do svijesti, nastaje u svakom čovjeku posebna reakcija, sud-

bina je za svakog neizvjesna, nitko ne zna da li će već narednih nekoliko sati biti živ. Najteže je onima koji za ruku vode ili u naručju drže djecu, noseći uz to oskudne zavežljaje ili tjerajući pred sobom nešto stoke. Kako li je bilo onim ženama i ljudima koji su s rubova šume bez »bugarenja« gledali kako im vatra proždire njihove domove. Opet je seljak, valjda u vječnom prokletstvu svog položaja, pošao onim trnovitim putem na kojem su se kao stravični međaši ispriječili palež, krv, smrt, silovanje, mučenje, strah, neizvjesnost i uništavanje. Po sto puta u historiji Krajine — krvave haljine!

Iz Perne zajedno s pristiglim drugovima iz glinskog kotara Vasiljem Gaćešom, Rankom Mitićem, Milutinom Baltićem i Rankom Eremijom odlazimo na drugi kraj Petrove gore u Crnu lokvu na I konferenciju deledata narodnooslobodilačkog pokreta Korduna i Banije koju smo održali u malom selu Džodani u kući Petra Džodana. Taj dom kao da simbolizira tragičnu sudbinu mnogih kordunaških obitelji: jedna trećina stanovništva tih krajeva izgubila je život u ratnim zbivanjima! Petar Džodan i njegova dva sina poginula su u toku borbe. Jedan sin kao komandir čete na kraju rata 1945. godine u borbama u Ilirskoj Bistrici. Majka Mila Džodan uhvaćena je i odvedena na klanje. Kad joj je ustaša zabo nož u vrat, poletjela je prema njoj njena kćerka, koju su tada ustaše ubile, a Milu ostavile misleći da je mrtva. Drvenjara Džodanovih zapaljena je u jednoj od ofenziva na Petrovu goru, no izgorjelo je svega pola kuće, a ostala upravo ona polovica (soba) u kojoj se održavala konferencija delegata Korduna i Banije.

U Crnu lokvu već su pristigli gotovo svi delegati. Tu nalazim i drugove »poštare« Galijera, Kukoljana, Markona i Čuljata koji su na centralnoj pošti u Zagrebu izveli onu poznatu diverziju.

Konferencija je bila vrlo uspješan završetak dvomjesečne etape organiziranja narodnooslobodilačke borbe na principima koja je postavila Partija, tj. formiranje i učvršćenje aktivnih i pokretnih partizanskih odreda na Kordunu i Baniji i njihovo povezivanje u šest teritorijalnih rajona s vlastitom rajonskom komandom. Sa svim rajonima rukovodilo je već spomenuto, prije mjesec dana imenovano, vojno i političko-partijsko rukovodstvo.

Sastanku, koji je trajao dva dana — od 19. do 20. septembra, prisustvovalo je 20 delegata iz svih 6 rajona Korduna i Banije. Po socijalnom sastavu bilo je 4 radnika, 6 seljaka i 10 intelektualaca, a po nacionalnom 14 Srba i 6 Hrvata. Među delegatima četvorica su španjolski dobrovoljci. Ja sam Konferenciji prisustvovao u ime sanitetske službe i dobio sam dužnost da vodim zapisnik, koji smo uspjeli u cijelosti sačuvati. Kraš, na žalost, nije uspio doći na sastanak. Na Konferenciji su potanko izneseni postignuti rezultati i političke prilike u svim rajonima, a u donesenoj rezoluciji i proglasu upućenom narodu Korduna i Banije određeno je vrlo konkretno i jasno kako dalje razvijati narodnooslobodilačku borbu.

Iz zapisnika se vidi da se, osim u političkim i vojnim problemima, raspravljalo i o mnogim drugim pitanjima. U rezoluciji su, npr., navedeni i ovi zadaci:

»U selima treba što češće održavati zborove, vršiti prikupljanje živežnih namirnica, pobrinuti se za skrivanje živežnih namirnica, organizirati seoske straže i obavještajnu službu. Velika zadaća stoji pred našim drugovima u radu oko zbrinjavanja onog stanovništva kojem su sela popaljena. Što prije treba pristupiti izgradnji zemunica za izbjeglo stanovništvo i prikupljanju i sakrivanju hrane za zimu. Hranu treba prema potrebi racionalizirati. U tu svrhu treba stvarati seoske odbore koji će se brinuti za rješavanje svih tih pitanja.«

Na kraju rezolucije Konferencija je konstatirala: »Snaga naših odreda zadnjih mjesec dana porasla je za četiri puta. Među neprijateljima vlada velik strah pred našim odredima. Neprijatelj se kreće samo danju, i to u većim grupama po glavnim cestama. Sve su to znakovi da naša borba treba da poprimi više forme.«

Na Konferenciji je raspravljano i o sanitetskoj službi. S tim u vezi u rezoluciju je ušao i zadatak koji je formuliran ovako: »Što prije sprovesti organizaciju sanitetske službe tako da se u svakom odredu nalazi sanitar.« Na sastanku smo raspravljali i o izgradnji partizanske bolnice, za čiju gradnju su već izvršene pripreme. Odobrena je izgradnja, ali iz konspirativnih razloga nismo to unijeli u rezoluciju zapisnika. Ja sam bio postavljen za »šefa sanitetske službe Korduna i Banije«. Te zadatke morali smo izvršiti uglavnom Brado i ja, tako da sam najveći dio vremena morao posvetiti radu u sanitetu.

U isto vrijeme kad se u Petrovoj gori održavalo savjetovanje za Kordun i Baniju, Ivo Marinković je na drugom dijelu okruga Karlovac u Drežnici sređivao prilike u tamošnjoj partijskoj organizaciji, a zatim 21. i 22. septembra održao sastanke s gotovo svim partijcima delničkog kotara.

Odmah poslije Konferencije Brado i ja počinjemo s obilascima ranjenih i bolesnih. Iz Petrove gore polazimo za Svinjaricu, pa za Šlivnjak, gdje pružamo pomoć borcu teško ranjenom s tri metka, od kojih mu je jedan prošao tik srca.

Utorak 23. IX došao je u Džodane Kraš iz Karlovca. Razgovaramo s njime bez Rukavine i Manole, koji su otišli u glinski kotar. Naravno, nije lako u glavu pogoditi političku liniju pa moramo, prema direktivi Kraša, vršiti neke izmjene u proglasu narodu Korduna i Banije.

Iz Perne nam javljaju da Brado i ja odmah dođemo tamo jer je u neprekidnim ustaškim upadima ranjeno mnogo civilnog stanovništva. Već pri prvim obilascima ranjenika koje smo obavili Brado i ja u augustu i septembru 1941. godine, pokazalo se koliko je teško raditi oko njihovog zbrinjavanja. Samo od sebe nametnula se misao da ih treba koncentrirati na jednom mjestu.

Tako bi mogli dobivati redovitu medicinsku pomoć, a bili bi i sigurniji ako dode do ofenziva. Prilikom ranijeg boravka u Perni tražio sam od tamošnjeg odreda da mi dade što pouzdanije ljude, koji dobro poznaju Petrovu goru, da nađemo mjesto za bolnicu. Tako smo još tada Brado, ja, mirni i staloženi Dušan Rkman seljak iz Perne, sekretar partijske ćelije Odreda i sezonski šumski radnik partijac Milan Oreščanin »Crni« pretražili velik dio terena na istočnoj polovici Petrove gore. Nakon duga obilaženja zaključili smo da je najpogodnije mjesto za izgradnju bolnice obronak na Vrletnim stranama na kojem je bilo maleno vrelo dobre pitke vode. Mjesto se nalazilo u vrlo gustu i neprohodnu, mladu bukovu šiblju čije lišće i zimi — premda suho i žuto — obično ostaje na granama. Nalazilo se neposredno iznad potoka koji je nedaleko odatle izvirao i tekao između dva strma obronka. U drugoj polovici septembra grupa od 8 povjerljivih omladinaca iz odreda »Debela kosa« pod vodstvom Milutina Košarića počela je s podizanjem prvih bolničkih zgrada.

Bolnicu sam u svom dnevniku iz konspirativnih razloga spominjao pod imenom »Gradnja«. Kako su tada bile teške prilike u narodu, neka ilustriraju samo neki citati iz mog dnevnika koji se odnosi samo na ranjenike, dok sam izostavio sve one mnogobrojne zabilježene dijagnoze postavljene prigodom pregleda bolesnika, koje smo zajednički obilazili Brado i ja.

»Srijeda 24. IX na put za Pernu rano ujutro zajedno s dijelom Ćaničinog odreda, koji odlazi da radi zemunicu. Bez da smo i znali mimoišli smo se s vojskom [neprijateljskom],[1] koja je također pošla u šumu, njih oko 120. Nakon dolaska odmah k ranjenicima:

Jedna žena probodena bajunetom na tri mjesta. Dijete koje je imala na rukama, ostalo je mrtvo. Drugo dvoje djece ubijeno u kući. Jedna rana je u visini donjeg ruba scapule na desnoj strani, rana duboka, pluća povrijeđena. Druga rana nalazi se odmah medialno uz lijevo rame. Treća rana: desno rame. Starica ranjena bajunetom u kičmu... Rana nije teška...

Četvrtak 25. IX Perna. Čitav dan pregledi. Hodamo s brda na brdo. Ujutro polazimo kozjom stazicom na jedno strmo brdo, gdje u šiblju logoruje dio izbjeglih. Jedna stara žena ranjena bajunetom na tri mjesta ... 12-godišnji dječak ranjen hitcem iz mitraljeza... 7-godišnja djevojčica ranjena hitcem iz puške, ulazna rana jedan prst iznad srca nešto lijevo, izlazna rana ispod donjeg ruba scapule. 11-godišnja djevojčica pogođena hitcem u glavu ... Vidi se mozak koji pulsira. Drugo tane prošlo kroz lijevu stranu grudi nešto lijevo i gore od srca. 7-godišnja djevojčica probodena nožem (bajunetom) na 6 mjesta. Prije nje zaklali tri njene vršnjakinje. Nju je prije ubadanja pitao gdje joj je srce. Prostrijel kroz lice jednog čovjeka ...

[1] U tekstu devnika unesene su, radi lakšeg razumijevanja, dopune i objašnjenja, i to u uglatim zagradama. Izostavljen tekst označen je tačkicama.

Petak 26. IX Ponovno razna premetanja i pregledi idući s brda na brdo. Kao i jučer dospjeli smo sve do Maličke.

Nedjelja 28. IX 1941. prije pola 9 polazimo prema Maličkoj, preko niz manjih i većih brda i jaraka. Svagdje nalazimo bolesnike. Ranjenike koje smo obišli ponovno prematamo. Svega smo ovaj dan od pola 9 ujutro do pola 8 navečer pregledali i premotali 27 slučajeva ...

Ponedjeljak 29. IX polazimo na put za C. L. [Crnu lokvu]. Prije toga obilazimo i prematamo nekoliko ranjenika. Putem svraćamo kod 'Gradnje'...«

To je prvi put da u dnevniku spominjem bolnicu, i to kao »Gradnju«. Podizanje objekata prema ranije datim uputama već je uznapredovalo. Gradile su se tzv. nadzemne zemunice koje su se morale nalaziti ispod granja mlade šume. Zbog toga su ti objekti bili djelomično ukopani u obronak sa stijenama iz dvostrukog pletera, između kojeg je bila nabijena zemlja pomiješana s isjeckanom slamom ili travom. Krov je bio obično od dasaka. Istovremeno su građene zemunica za smještaj 10—12 kreveta za ranjenike, kuhinja, zemunica za smještaj osoblja, u kojoj su bili ležaji na dva kata za odijeljeno spavanje muškog i ženskog osoblja, praonica s tušem, praonica rublja i zahod. Koristeći se visinskom razlikom izvora uspjeli smo običnim drvenim olucima u praonicama dobiti tekuću vodu, a zagrijavanjem velikog limenog bureta dobili smo i tuš s toplom vodom. Kasnije smo izgradili zemunicu za operativne zahvate i prematanja, tzv. »operaciona sala«, koja je jednu dulju stranu imala svu od velikih staklenih ploča što nam ih je, bog bi znao odakle, poslao jedan od naših partizanskih odreda. Nedaleko od bolnice izgradili smo štalu u kojoj smo već od prvih dana rada bolnice zbog redovitog snabdijevanja ranjenika mlijekom držali jednu kravu. Zatim smo napravili zemunicu za dnevni boravak, tzv. »kulturnu«, gdje su dolazili lakši ranjenici i gdje se obreo čak jedan pianino, po kome su ranjenici, pa i osoblje, vrlo često jednim prstom udarali. Tu su se držali i sastanci, predavanja, čitale vijesti ili su govorili ranjenicima naši vojni i politički aktivisti koji su često posjećivali ranjenike u bolnici. Nakon oslobođenja Vojnića prebačena je na teren bolnice velika sanitetska baraka, koja je tamo služila kao zdravstvena stanica. Iz te stare reparacijske barake izgradili smo novi veći objekt u koji se moglo smjestiti 16 do 20 ranjenika.

Već u početku izgradnje bolnice morali smo misliti i na to što ćemo s ranjenicima ako dođe do neprijateljske ofenzive. Konfiguracija Petrove gore je takva da se u nju može lako doći sa svih strana, pa čak i s tenkovima. Bilo je to, kako Brado kaže, pitanje života ili smrti jer se ranjenici nisu ni mogli ni smjeli ostaviti. Postojalo je nepisano sveto pravilo »Ili se svi spasiti, ili svi izginuti«, koje je stalno isticano cjelokupnom osoblju. Ja sam, npr., za svaki slučaj u malom skrivenom džepiću stalno nosio smrtonosnu dozu strihnina. U tamošnjim uslovima, gdje su se neprijateljski garnizoni nalazili nekoliko kilometara zračne linije od bolnice i gdje je Petrova gora bila sva okružena cestama, jedino rješenje u vrijeme neprijateljskih ofenziva bilo je smještanje ranjenika u podzemne zemunice.

Slične zemunice već su uvelike gradili i seljaci, najčešće za skrivanje stvari i hrane. To je bila praksa koju su krajišnici primjenjivali još za turskih upada. Tako smo uporedo s izgradnjom zemunica za bolnicu počeli kopati podzemna skloništa za ranjenike, koje smo također nazivali zemunicama. Gradili smo ih uz pomoć vrlo povjerljivih drugova, mahom partijaca, tzv. zemuničara, i to tako da smo na što skrivenijem i nepristupačnom mjestu ili iskopali velike jame koje smo kasnije dobro prekrili zemljom i kamuflirali ili smo uz strme obronke usjekli podzemne prostorije. U takvim zemunicama moglo se obično smjestiti 10 do 20 ranjenika sa sanitetskim osobljem, lijekovima, hranom, vodom itd. Zemunica je imala ventilacione cijevi, zahod i dr. Možemo se pohvaliti da je na Kordunu izgrađeno nekoliko desetaka takvih skloništa i da u toku svih ratnih godina neprijatelj nije nikada otkrio ranjenike koji su bili u njima sakriveni.

Moram spomenuti glavnog arhitekta tih zdanja Jakova Kranjčevića Bradu, slastičarskog radnika iz Hrvatske Kostajnice, koji je zajedno sa svojim bratom kao antifašist na poziv Partije pošao da se bori u Španjolsku, tamo prošao sanitetski kurs i radio kao bolničar u borbenoj jedinici. Nadimak »Brado« dobio je još u Španjolskoj kad nije brijao bradu u znak žalosti zbog pogibije brata. Prošavši kroz logore u Francuskoj, uvijek vezan s Partijom, našao se na radu u Njemačkoj i odanle je ilegalnim kanalima prebačen u Zagreb i raspoređen da kao bolničar radi u partizanskim odredima Korduna. Tako smo se ja i Brado našli i sve do početka rada bolnice na Vrletnim stranama neumorno, kao blizanci, hodali »uza stranu« i »niza stranu« kordunaških čuka i brežuljaka. Pri tome sam ja bio brži kad smo išli uzbrdo, a Brado kad smo išli nizbrdo.

Iz »Gradnje«, gradilišta bolnice, preko Crne lokve stižemo po podne 30. IX u Debelu kosu. U susretu s drugovima osjetio sam odmah da nešto nije u redu. Navečer me Veco pozove u stranu i reče mi da mi mora saopćiti jednu žalosnu vijest. Papo je iz Karlovca poručio da je moja žena Lida (koja je ilegalno radila u Zagrebu) uhapšena na ulici. Tako su ratne nedaće, koje sam svakodnevno gledao, prešle i prag moje kuće.

Narednih dana krstarimo po selima Trupinjak, Šlivnjak, Svinjarica, pa opet u Petrovu goru u Crnu lokvu, gdje susrećemo Rukavinu i Manolu, koji su također po svojim zadacima neprekidno putovali terenom. U subotu 4. X nalazimo se opet na gradilištu bolnice. Na zemunici u kojoj ce se smjestiti ranjenici, do polovice je izgrađen krov. Sa zemuničarima nalazi se i jedan ranjenik Dragić Jurjević, ranjen od ustaša sačmom u petu. Čistim mu ranu i previjam ga. Noću dobivam novog ranjenika — Lazu Trbojevića, koji je ranjen u akciji u kojoj je zarobljen prvi puškomitraljez na Kordunu. Puščani metak prošao mu je kroz lijevu stranu grudi i povrijedio pluća. Rana jako krvari. Težak slučaj za iskusna kirurga, a kamoli za mlada liječnika s jedva završenim stažom i s nekoliko pinceta, škara i skalpela? Kao ilegalac u Zagrebu umjesto staža u drugim odjelima Vinogradske bolnice radio sam 4 mjeseca na kirurgiji kod dra Stanka Cesarca. Bio sam tu zaštićen od prepada policije i gotovo svakodnevno

asistirao pri operacijama, pa sam bar vidio kako se neke stvari u kirurgiji obavljaju. Na sreću krvarenje je nakon duljeg mirovanja prestalo, i zahvaljujući svojoj mladosti i krajiškoj otpornosti, prebolio je Lazo tešku ranu, i eto ga još i danas živa.

Tako je bolnica s još nezavršenim krovom počela raditi. Brada je od sada stalno u bolnici. Postaje njen komesar. Primljen je u Partiju i odmah postao sekretar partijske organizacije u bolnici. Od sada on rukovodi njenom izgradnjom, a ja obilazim bolesnike po terenu, pratim partizanske odrede u veće akcije, sudjelujem na partijskim i drugim sastancima i redovito dolazim u bolnicu. Uvijek sa sobom vodim po jednog borca koji je dobio dužnost da postane partizanski bolničar i nastojim da ga naučim kako će pružati ranjenicima najosnovniju medicinsku pomoć.

U prvo vrijeme išao je sa mnom Joso »Čeh«, simpatični stariji čovjek, koji je kao mladić, trbuhom za kruhom, dolutao iz Češke u naše krajeve i tu ostao. S njime i Robertom (Domanijem) 9. X nakon jednog od brojnih partijskih i vojnih sastanaka u Crnoj lokvi polazim u Šlivnjak, pa u selo Cvijanović Brdo, gdje obrađujem jednog vrlo teškog ranjenika kojemu je kapslenjača razmrskala gornju i donju čeljust. Obavljam nekoliko usputnih pregleda, pa opet natrag u bolnicu. Počela je padati jaka kiša, a krov nam i ovdje prokišnjava. Po najvećem pljusku vozimo do blizine bolnice daske, pa ih onda jednu po jednu nosimo i konačno dovršavamo krov zemunice u kojoj su smješteni ranjenici.

Tih dana u Petrovu goru došli su iz CK KP Hrvatske Andrija Hebrang i Papo (Kraš). Razgovaraju s nama 14. i 15. X. 1941. U tim razgovorima težište je bilo postavljeno na sadašnju političku liniju Partije, tj. dosljedno sprovođenje narodnooslobodilačke borbe, a naročito na odnos prema političkoj djelatnosti talijanske okupatorske vojske i na nove manevre ustaša koje su obećavale izmirenje sa srpskim stanovništvom i »red i sigurnost« ako se ustanici vrate kućama i polože oružje.

Talijani su krajem septembra i početkom oktobra došli opet na Kordun s jačim jedinicama, demonstrirali svoju vojnu snagu i uspostavili garnizone u mnogim mjestima gdje su dotada bile samo ustaške i domobranske jedinice. Otpočeli su vrlo živu političku aktivnost kao zaštitnici Srba. CK KPH vrlo je brzo bio svjestan političke opasnosti te nove taktike Talijana i ustaša. Već 30. IX 1941. izdaje Okružnicu br. 3 u kojoj se na konkretan način analizira tadašnja politička situacija i daje terenskim partijskim organizacijama jasno politička direktiva. Utjecaj Okružnice br. 3 bio je vrlo jak u partijskim organizacijama Okruga Karlovac i ona je mnogo pomogla ne samo u tačnijem političkom vođenju narodnooslobodilačke borbe nego i u aktiviranju borbe, naročito oružane, protiv Talijana. Možda zvuči dosadno ali mi se čini da neke opće stvari iz tog razdoblja treba ipak istaći. Nakon očevidnih neuspjeha neprijatelja da samo terorom likvidira i nas i narodni otpor, počinje jačati političku borbu u kojoj se pojavljuje s novom platformom mirenja sa srpskim narodom. Ta akcija Talijana i ustaša morala je imati odjeka u jednom dijelu naroda, a bila je sračunata u prvom redu na pridobivanje ostataka eksploatator-

skih klasa i njihovih slugu u bivšem državnom aparatu stare Jugoslavije i na kolebljivost jednog dijela srpskih seljaka koji su strahovali za svoje kuće i svoje živote. Nastala je tako jedna od najvećih političkih bitaka koja se vodila na Kordunu. Bilo je naivno misliti da ustaše nakon očevidnog kraha njihove politike uništavanja srpskog naroda ne bi pristale na jednu talijansko-ustaško-četničku spregu za podjelu vlasti u tim krajevima.

Takva nova politika neprijatelja dovela je do kolebanja ne samo u seljačkim masama nego i u odredima. Oni partizanski odredi gdje je Partija imala najjači utjecaj, bez kolebanja ulaze u borbu s Talijanima. Već početkom oktobra dio odreda »Debela kosa« hapsi jednog talijanskog obavještajca koji je sam po selima širio propagandu za pristupanje Talijanima. Komanda Korduna i Banije traži za njegovo oslobođenje 4 mitraljeza i 4 hiljade metaka, ali talijanska komanda odbija. Talijani sve češće krstare Kordunom i upadaju u Petrovu goru. Ali vrlo brzo ulijeću u partizanske zasjede i trpe teške gubitke. U znak represalija pale kuće, pljačkaju i ubijaju. Njihovi agenti i kolebljivci u narodnooslobodilačkom pokretu šire intenzivnu agitaciju protiv borbe s Talijanima. Koleba se i Mišan Napijalo, bivši poslanik SDS, tada ugledan i u narodu cijenjen seljak koji je prišao našem pokretu. Drže se zborovi na kojima ponekad naši simpatizeri i partijci ostaju u manjini. Traži se da se Hrvati smijene s rukovodećih mjesta, da se vojska stavi pod komandu naroda itd. Na jednoj skupštini, mislim da je to bilo početkom decembra 1941, kojoj je prisustvovalo nekoliko stotina seljaka, prihvaćena je i rezolucija koja je bila na neki način politička platforma onih koji su se zalagali za mirenje s okupatorom. Većina učesnika te skupštine bili su seljaci iz sela u blizini Vojnića, u kom je bila neprijateljska posada i koja su zapravo bila poluoslobođena. Osnovni zahtjev u rezoluciji bio je obustava svih vojnih akcija u toku zime. U prijedlogu rezolucije organizatori te skupštine unijeli su i zaključak da se popali onoliko hrvatskih kuća koliko je popaljeno srpskih. Interesantno je da su učesnici skupštine jednoglasno odbili taj prijedlog i da je to uneseno na kraju rezolucije.

U nekim odredima pojavljuju se četničke tendencije a ponegdje npr. u Skradskom odredu, pojedini borci stavljaju na kape četničke kokarde.

Kako smo se borili u toj novoj situaciji?

Prvo, energičnim jačanjem vojnih akcija protiv Talijana.

U medicinskom dnevniku usput bilježim i neke sukobe s Talijanima.

Npr:

»Četvrtak 16. X — U jutro odilazimo zajedno sa sanitarcem iz Radonje na 'Gradnju'. Prematanja, pregledi, dogovori na 'Gradnji'. Popodne se vraćamo. Putem vidimo dim. Gore kuće, koje su zapalili Talijani, nakon razoružanja dva vojnika. Pol sata prije nego što smo došli u C. L. [Crnu lokvu] vodila se tamo bitka između odreda 'Crne

lokve' i talijanskih konjanika koji su odbijeni... Petak 17. X polazimo s Josom za Šlivnjak. Međutim dobivamo obavijest da se Talijani približavaju logoru ...«

Drugo, strpljivim političkim uvjeravanjem naroda u neophodnost puta kojim se pošlo. Tu bih htio naročito istaći svu političku besmislenost upotrebe terora ili ubijanja svih onih, najčešće privremeno kolebljivih, ljudi koji uvijek postoje u klasnim i oslobodilačkim pokretima. Mi se u okrugu Karlovac nismo time služili i već smo od početka najoštrije osuđivali i kažnjavali ispade koji su obično, u najboljoj namjeri, činili neki drugovi ili neke partijske organizacije. Vrlo smo brzo te stvari uglavnom držali u ruci i upotrebljavali represivne mjere samo protiv neprijatelja i onih njihovih pomagača za koje smo pred narodom u toku sudskog postupka mogli dati jasne dokaze za njihovu izdajničku djelatnost. Napominjem da su se u tu svrhu po potrebi obrazovali vojni sudovi. Tako su, npr., stavljeni pred sud i strijeljani organizatori atentata na Ćanicu Opačića u 3. četi I bataljona i javno pred narodom osuđeno na smrt i strijeljano pet krivaca za dokazano organizirano bavljenje pljačkom u odredu »Poloj-Kuzma«, koji je spontano nikao i vrlo je malo bio vezan s ostalim našim odredima.

Treće, odlučnim ispravljanjem svih lijevih i sektaških stavova koji su se u ovom ili onom obliku uvijek pojavljivali i koji su na najrazličitije načine pokušali oslobodilačku borbu poistovjetiti s proleterskom revolucijom.

Na sastanku s članovima Centralnog komiteta KP Hrvatske 14. i 15. X 1941. razgovarali smo osim o spomenutim političkim problemima i o nekim novim organizacionim promjenama i drugim zadacima koje je trebalo obaviti. Operativno rukovodstvo okruga Karlovac održalo je 30. IX 1941. u Karlovcu sjednicu na kojoj je donijelo nekoliko važnih odluka za daljnji razvoj partizanskog pokreta u okrugu. U pismu Komandi narodnooslobodilačkog pokreta Korduna i Banije od 5. X 1941. daju se upute o reorganizaciji partizanskih jedinica, o novom načinu povezivanja partijskih ćelija, o radu narodnooslobodilačkih odbora (NOO-a), itd. Te upute, koje su dane na osnovi zaključaka sa savjetovanja Vrhovnog štaba održanog 26. septembra u Stolicama, znače već prijelaz na stvaranje čvršćih vojnih formacija, za koje su i kod nas sazreli uslovi. Kraš piše:

»Mi smo poslali naše prijedloge Vrhovnom štabu za formiranje četa, bataljona i brigada za Kordun i Baniju. Dobili smo ova naređenja na osnovu savjetovanja Vrhovnog štaba, koje se održalo ovih dana: Osnovna jedinica je četa, koju vodi komandir i komesar. Četa treba da broji najmanje 80 ljudi, a najviše 120 ljudi. Četa se dijeli na 2—3 voda, a vodovi na desetine. Tri do četiri čete čine bataljon. Na čelu bataljona je štab od komandanta, političkog komesara i operativnog oficira s potrebnim osobljem. Dva do četiri bataljona čine odred na čelu kojeg je štab od komandanta, komesara, operativnog oficira i potrebnog osoblja. (Dakle, veća formacija od bataljona je odred, a ne puk ili brigada.) Dva do četiri

odreda čine grupu odreda, na čelu koje je štab s potrebnim osobljem. U pokrajinskom razmjeru obrazovat će se glavni štabovi (za Srbiju, Hrvatsku itd.) U okviru Jugoslavije obrazovan je Vrhovni štab partizanskih odreda. Dakle, od najmanje do najveće jedinice zadržava se termin partizanski (tj. partizanska četa, bataljon, odred itd.). Politkomesari morauj biti partijci.

Partizanske oznake su (crvena) petokraka zvijezda kao antifašistički znak, okolo koje će naši partizani u Hrvatskoj nositi hrvatsku, u miješanim odredima i hrvatsku i srpsku, dok u čisto srpskim odredima srpsku zastavu. Znak će se nositi na kapi, koju ćemo mi propisati. Svaka četa će imati zastavu na kojoj će preko sva tri polja biti petokraka zvijezda.«

Operativno rukovodstvo u Karlovcu imenovalo je za komandanta kordunašnog odreda Ivu Rukavinu, za komesara Većeslava Holjevca, a za operativnog oficira Ivana Manolu. Prva pismena naredba Komande narođnooslobodilačkih odreda Korduna i Banije izdana je 16. X 1941, a potpisali su je komandant Ivo Vladić (Rukavina) i F. Kovač (Holjevac). U toku narednih nekoliko nedjelja vrši se reorganizacija partizanskih odreda i to tako da se na teritoriju dotadašnjih rajona osnivaju bataljoni. Komanda rajona pretvara se u štab bataljona, a od boraca tadašnjih lokalnih odreda stvaraju se čete. Do tih promjena dolazilo je dosta sporo. Za komandanta I bataljona postavljen je Stanko Opačić Ćanica, za komesara Ante Kukoljan (učesnik diverzije na pošti u Zagrebu), a za operativnog oficira Bogdan Oreščanin. U II bataljonu komandant je Robert Domani, a komesar Dušan Dmitrović; u III bataljonu komandant je Stjepan Milašinović Šiljo, a komesar Dragić Brujić; u IV bataljonu za komandanta je imenovan Nikola Vidović, a za komesara Milić Dejanović.

U pismu Kraša proglasuje se razdoblje od 7. X do 7. XI 1941. »mjesecom oktobarske revolucije«, u kojem će se partizani takmičiti u nanošenju udaraca okupatoru, održavat će se konferencije, skupštine i predavanja po selima o oktobarskoj revoluciji, dijeliti leci i organizirati narodni zborovi na kojima će partizani javno polagati zakletvu.

Već na I konferenciji delegata narodnooslobodilačkog pokreta Korduna i Banije doneseni su zaključci o stvaranju narodnooslobodilačkih odbora (komiteta) po selima. Tada oni još nisu zamišljeni kao organi vlasti, premda u mnogim selima ti odbori spontano vrše i funkciju organa vlasti. Potpuno razbijanje prijašnjih organa vlasti nametalo je samo po sebi potrebu organizacije nove narodne vlasti. Ona je proizašla u prvom redu iz snažnog revolucionarnog oslobodilačkog pokreta, i zbog toga su se ti odbori tako brzo osnivali i reorganizirali kad su o tome došle i službene direktive. Na osnovi savjetovanja Vrhovnog štaba u Stolicama Kraš u spomenutom pismu od 5. X 1941. piše: »Po općinama, većim selima i srezovima formiraju se narodnooslobodilački odbori koji vrše političku, upravnu i administrativnu vlast. Po manjim selima birati povjerenike tog odbora. Općinske uprave, sreska načelstva itd. se ukidaju. Odbori se biraju na skupštinama. Ti odbori treba da se staraju za odrede, da mobilišu

mase i rješavaju komunalna pitanja. Po selima, općinama i mjestima održavaju red narodne straže, na čelu koje se nalazi u mjestu komandir straže.«

Upravo je bilo nevjerojatno kako je masovno i s kakvom angažiranošću prihvaćao narod Korduna i Banije osnivanje svojih organa vlasti. Tu nije trebalo nikakvih naročitih objašnjavanja, narod je ponekad išao i ispred partijskih direktiva. Bili su to doista istinski demokratski organi vlasti birani na zborovima uz diskusiju, s prijedlozima i protuprijedlozima, gdje je izabrani odbor uživao, gotovo svugdje, povjerenje većine svojih birača.

Okružni komitet proveo je istovremeno izmjene i u partijskoj organizaciji. Privremeno je vojno-partijsko rukovodstvo za Kordun raspušteno i određeno da se osnuje kotarski komiteti koji će rukovoditi partijskim jedinicama u selima, mjestima, partizanskim četama i odredima. Pobjedonosni hod ustanka nametnuo je toliko novih zadataka da je trebalo odvojiti vojno i političko rukovođenje i osposobiti partijske organizacije da se uspješno snalaze u novim i sve težim uslovima borbe.

U konkretizaciji svih navedenih zadataka koje su sprovodili na mnogobrojne načine partijci i svjesni antifašisti u partizanskoj vojsci, narodnooslobodilačkim odborima, među omladinom, ženama, bolje reći u čitavom narodu, ležao je zalog političke pobjede nad Talijanima i ustašama u srpskom dijelu Korduna u posljednjoj trećini 1941. godine.

U nedjelju 19. X nalazim se u Skradu. U dnevniku sam zabilježio: »... U noći dolazi kurir iz Debele kose nosi pismo za Ivana, da se odmah vrati. Papa (Kraš) je u Karlovcu poginuo na ulici. Odlaze drugovi pomalo jedan za drugim!«

Kasnije smo doznali da se Kraš suprotstavio hapšenju, da je pucao i da su ga ustaški agenti na ulici ubili. Prije nekoliko dana objašnjavao nam je opširno i dugo kako je to već običavao, što da radimo, a sad je nestao čovjek koji je uz Ivu Marinkovića bio rukovodilac narodnooslobodilačkog pokreta u Karlovcu, Kordunu, Baniji, Gorskom kotaru i ostalim dijelovima okruga Karlovac. Taj pekarski radnik, rođen u siromašnoj zagorskoj porodici, bio je član Komunističke partije Jugoslavije od 1919. godme, 11 puta hapšen, a 5 godina proveo je na robiji. Vršio je mnoge partijske i sindikalne dužnosti, među ostalim bio je urednik »Borbe« od 1926. i organizacioni sekretar CK KPH, izabran na njenom osnivačkom kongresu 1937. godine.

Ubrzo smo doznali da su još prije Kraševe smrti uhapšeni sekretar Mjesnog komiteta Karlovac Marijan Čavić, metalski radnik, koji je iz Zagreba poslan na rad u Karlovac, Marija Pataki, partijski kurir, a kasnije i desetak naših partijskih aktivista u Karlovcu. U vrlo složenim prilikama u kojima se ilegalno radi postoje određena pravila kojih se mora ilegalna organizacija pridržavati da se smanji rizik hapšenja. Svi mi, stari komunisti, a pogotovu robijaši, izučavali smo tzv. »pravila konspiracije«. Bila su to uopćena iskustva ne samo naše Partije nego i ostalih komunističkih pokreta koji su podzemno djelovali. Jedan od zahtjeva za održanje u

ilegalnom radu jest i taj da ilegalac mora paziti na sve sitnice, počevši od odijevanja, držanja, načina kretanja itd. Sve pogreške u takvim sitnicama olakšavaju široko organiziranom policijskom aparatu i mreži njegovih promatrača i doušnika da otkriju partijske radnike. Vodenje računa o svim tim sitnicama i strogo pridržavanje pravila konspiracije usporava tempo podzemne aktivnosti. To je osnovni razlog da ih mnogi ilegalci uvijek ne primjenjuju, pouzdajući se u sreću. Tako je radio i Kraš, premda jedno od prvih uputa za ilegalca koji ima falsificirane dokumente glasi: mjere opreza moraju se povećavati uporedo s duljinom boravka u jednom ograničenom području. Poslije rata doznali smo da je neposredni povod hapšenju Kraša bilo njegovo dosta upadljivo odijelo s hlačama pumpericama koje nije mijenjao od dolaska u Karlovac i po kojem je pao u oči ustaškim agentima. Međutim, da nije bilo toga, došla bi neka druga sitnica, i jedino što je trebalo učiniti, bilo je napuštanje Karlovca. Do tog zaključka došli su i članovi Centralnog komiteta Hrvatske koji su tada bili u Zagrebu. Dan kasnije, 19. X, još ne znajući da je Kraš poginuo, pišu Krašu i Marinkoviću da sjedište operativnog rukovodstva premjeste na oslobođeni teritorij. »Budite oprezni« — piše CK KPH — »Stari (Kraš, op. pisca) i Slavko ne smiju pasti.«

Smrt Kraša i hapšenja u Karlovcu bila su za nas težak udarac. Usprkos tome, zahvaljujući članu Okružnog komiteta Nadi Dimić, veze s Karlovcem još su uvijek postojale. Saznali smo da Grga (Čavić) na policiji ništa ne priznaje, da je pokušao samoubojstvo prerezavši si žile na ruci i da se nalazi na liječenju u karlovačkoj bolnici. Kolika je tada bila solidarnost komunista, pokazuje i odluka donesena u Vučkovićima u Petrovoj gori prigodom osnivanja Glavnog štaba Hrvatske da jedan partizanski odred upadne u Karlovac i da tamo iz bolnice oslobodi Čavića. Taj izvanredno težak zadatak povjeren je članu OK i komesaru Komande narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Korduna i Banije Veći Holjevcu. Veco je uz pomoć Nade Dimić u Karlovcu obavio podrobne pripreme i tako je 17. XI 1941 došlo do one poznate akcije do ulaza u Karlovac 24 partizana obučenih u domobranske uniforme s fesovima na glavi i predvođeni »poručnikom« Većom. Tada je u tom neprijateljskom uporištu bilo nekoliko hiljada Talijana i mnogo ustaško-domobranskih jedinica. U bolnici partizani nisu našli Čavića jer je on već bio odveden na policiju. Partizani su likvidirali dvojicu ustaša koji su se zatekli u bolnici i na povratku na mostu preko Korane razoružali u borbi talijansku stražu, pri čemu je poginulo nekoliko Talijana. S naše strane teško je ranjen Karlovčan Ivica Gojak koji je na putu prema Kordunu umro.

Rijetko je koja partizanska akcija 1941. godine imala tolik odjek — ne samo na područje okruga Karlovac nego i u čitavoj Hrvatskoj. Bio je to divan primjer neustrašivosti, partizanske solidarnosti i umješnosti, protuudarac na hapšenja u Karlovcu, dostojan komunista.

U ponedjeljak 20. X zajedno s Josom »Čehom« nalazimo se u Skradu. Opet pregledi bolesnika. Uz dijagnoze zapisao sam: »... divan je sunčan dan. Prolazeći blizu Korane kupamo se i sunčamo.«

Ima u našim krajevima, pa tako i na Kordunu, divnih jesenjih sunčanih dana kad je sve puno žutih, narandžastih, crvenih, zelenih i smeđih boja. Kad se to još na Korani ispreplelo s njenim plavozelenim tonovima i bjelinom visokih stijena uz koje vijuga, nastao je onaj čudesan splet boja koji je valjda privlačio čovjeka od kada je postao svjestan sebe. Ni partizani nisu bili imuni od ljepote prirode, pa smo se, ratu usprkos, praćakali u valovima Korane i bili zadovoljni, kao što se i može biti zadovoljan kad te uz čiste i šarene obale rijeke obasjavaju blage sunčane zrake.

»Utorak 21. X ... Popodne stižemo u Perjasicu. Nalazimo odred. Vrlo zgodni momci, podsjećaju na Ćiničin odred (odred 'Debela kosa' — op. pisca)...« Komandir odreda bio je predratni komunist Milutin Karaš, a komesar Izidor Štrok, španjolski dobrovoljac.

U Perjasicu smo Joso »Čeh« i ja došli da sudjelujemo u napadu koji se pripremao na željezničku stanicu Donje Dubrave i na tamošnju neprijateljsku posadu. Na žalost, počela je padati kiša. Prisustvujem i partijskom sastanku tamošnjeg odreda na kojem proučavamo Okružnicu CK KPH broj 3. U selu znaju da je došao i liječnik pa mi stalno dolaze bolesnici. Odlazim i k teže bolesnima i pregledam ih po kućama

Navečer polazimo u akciju pod vrlo teškim uslovima. Kiša stalno pada, teren je mokar, sklizak, najčešće vrlo strm i kamenit. Koračamo u potpunu mraku, bez svjetla, tako da i to vrlo usporava kretanje. Dva druga odreda, koji također sudjeluju u akciji, prilično su zakasnili, a i samo prebacivanje preko rijeke Mrežnice ide vrlo sporo. Toliko smo zakasnili da bismo na željezničku stanicu došli tek u svitanje. Zaustavili smo se nešto malo iznad Mrežnice. Komandanti i komesari vijećaju. Pada odluka da se vratimo jer ne bismo mogli koristiti noć za napad. Pri povratku na prijelazu Mrežnice prevrnuo se jedan čamac (»lađa«, kako tamo kažu) i utopio se jedan partizan. Kad smo svi prešli Mrežnicu, već je svitalo.

»Četvrtak 23. X — Nakon 10-satnog hoda potpuno prokisli stižemo natrag. Sušimo se u jednoj kući. Dolaze bolesnici... Počeo padati snijeg. Kraj je zabijelio. Popodne stigla vijest da Talijani napadaju Debelu kosu i pale sela. Ćane [Stanko Opačić] traži pomoć. Polazimo za Skrad. Snijega je već dosta napadalo. Zebe! U noći stižemo u Skrad. Pregled: varičele [vodene kozice].«

Sutradan još uvijek pada snijeg. Napalo ga je oko 15 cm. Talijani su se navečer povukli iz Debele kose nakon što su popalili mnoge kuće razasute uz šumu. Mi smo ostali u Skradu. U subotu nailazi Ivo Rukavina s nekoliko drugova koji su bili na vojnoj konferenciji u Šlivnjaku. Svi zajedno polazimo natrag u Perjasicu. Već sam ranije imao namjeru da obiđemo dio Korduna prema Lici. Ivo mi kaže da treba da prisustvujem

rajonskom (kotarskom) partijskom sastanku. U nedjelju oko 8.30 _ sati ujutro krećemo iz Perjasice za Tobolić preko brda Gradina. U šumi još uvijek ima mnogo snijega. Spuštamo se prema utoku Tounjčice u Mrežnicu. Nakon mnogo godina nestaju iz sjećanja gotovo svi detalji nekog doživljaja. Samo pojedine, i to rijetke, stvari urežu se posebno negdje u spletu mozgovnih ćelija. Ponekad se ne sjećam krupnih stvari, a slika neke sitne pojedinosti ostane sačuvana do kraja života. Tako meni još i danas u nekom kutku mozga oživljava čudna, divlja osamljenost spajanja dviju voda pod nedirnutom bjelinom snježnog plašta! Na tom istom putu ostao mi je u sjećanju boravak u selu Tržiću. To selo bilo je na cesti kojom su krstarile neprijateljske patrole. Ušli smo u jednu kuću gdje su nas zadržali na ručku. Vidjeli su nas susjedi i drugi ljudi u selu. Ubrzo smo po dolasku nekih mladića i djevojaka osjetili da se nalazimo pod zaštitom velikog broja ljudi i da desetke očiju promatra na sve strane da nas neprijatelj ne bi iznenadio. Tu sam osjetio, jasnije nego ranije, što znači simpatija i briga naroda za njegove borce i doživio osjećaj sigurnosti koji daje onaj nevidljivi zastor satkan od stotinu boja spremnih pomoći na sve moguće načine.

Iz Tržića polazimo bez vodiča preko šume za Tobolić gazeći snijeg dubok mjestimično i preko koljena. Krećemo se vrlo sporo. Noge su nam potpuno mokre. Popodne, oko 5 sati, stižemo u Tobolić. Ujutro prematam jednog ranjenog partizana. U dnevniku sam zapisao: »... Krećemo za Zbjeg. Prolazimo kraj izvora Mrežnice. Stižemo u Zbjeg, za par sati stiže vijest da se vratim ranjenima. U Zbjeg pješačili smo 4 h, a u Tobolić i 3 i pol sati. Uređujem ranjenog. Jedan hitac prošao kroz neke dijelove natkoljenice desne noge, drugi kroz koljeni zglob lijeve noge, a treći kroz list lijeve noge. U dva sata ležem spavati. Jedan ranjen u kožu vrata. Utorak 28. X — Polazimo opet u Zbjeg. Tamo stižemo popodne. Upravo kad smo večerali, dolaze kuriri da se vratim natrag jer da je jedan ranjen u napadu koji su izvršili žandari. U noći po snijegu koga još uvijek ima polazim do Begova. Tamo nalazim ranjenog u noge koga još iste noći prevozimo u Zbjeg. I ove noći ležem spavati tek poslije 2 h. Jako sam umoran, boli me lijevo koljeno.«

Drugi dan prisustvujem u Zbjegu sastanku rajonskih komandira i političkih sekretara, a naredna dva dana, premda bolestan, učestvujem na sjednici rajonskog partijskog komiteta koji vodi predratni član Partije radnik Dušan Livada. Sprovode se u djelo direktive CK KPH i Okružnog komiteta. Usput kao i obično pregledam bolesnike. Iz Zbjega natrag na put u bolnicu. U Primišlju, gdje je neprijateljska posada, spavam u kući Ilića. Bila je to porodica od desetak članova, sve simpatizera Partije i učesnika NOB-e. Kćerka Milka, vrlo mlada i živa seoska djevojka, postala je kasnije jedan od najpopularnijih omladinskih rukovodilaca Korduna.

Iz Primišlja prebacujemo se u Poloj. Popodne je; selo je već na oslobođenom teritoriju. Nailazim upravo na skupštinu naroda tog sela i susjednih zaselaka na kojoj učestvuje nekoliko stotina ljudi. Tako je to

ovih dana po čitavom Kordunu. Govori se o političkoj situaciji, borbi protiv Talijana, o vojsci, NOO-ima itd. Čim sam stigao, odmah su me angažirali da kao Hrvat i ja govorim na skupštini. Uz jedan obavezni medicinski pregled krećemo za Kestenak. Još uvijek nisam sasvim zdrav, i drugovi mi osiguravaju da nakon duljeg vremena spavam sam u krevetu. Tek za dva dana stižemo u bolnicu. Usput (2. XII) u Vučkovićima susrećemo Rukavinu i Manolu. U dnevniku s datumom »srijeda 5. XI« nalazi se ovo: »Po najvećoj kiši polazimo Ilija [Zegarac] i ja do Vučkovića da se o raznim pitanjima dogovorimo s Ivanom (novim komandantom). Isti dan opet po kiši vraćamo se natrag zajedno s drugom iz Zagreba i drugaricom iz Karlovca. Drug iz Z. kaže da je Lida još na životu.«

Ovdje sam prvi put zabilježio nešto o reorganizaciji koja se potkraj oktobra obavila u Petrovoj gori u selu Vučkovićima. CK KPH u Zagrebu donio je odluku o formiranju Glavnog štaba Hrvatske. Iz pisma CK od 19. X 1941. upućenom Okružnom komitetu u Karlovcu vidi se da su u Glavni štab imenovani Ivo Rukavina, Marko Orešković, Franjo Ogulinac Seljo, Stanko Opačić Ćanica, Veljko Kovačević i Vasilj Gaćeša. Osim Opačića i Gaćeše svi ostali sudjelovali su u španjolskom ratu. Prvi sastanak Glavnog štaba Hrvatske održan je u selu Vučkovići duboko u Petrovoj gori. Poslije formiranja Glavni štab preselio se u selo Zbjeg, koje se nalazi između Slunja, Ogulina i Plaškog, u sobu seoske kuće Rade Pilje pod samim brdom nedaleko od izvora (Vrela) Mrežnice. Glavni štab je živio i radio u maloj sobici ove kuće, a obitelj Pilje u velikoj. Osim prolaza u sredini kuće (tzv. veže) nikakvih drugih prostorija nije bilo. U susjednoj kući spavali su kuriri i straža. Tu je Glavni štab radio do februara 1942. godine (kad se preselio u Drežnicu), svega jedan sat hoda do jakog neprijateljskog uporišta u Slunju! U Komandu partizanskog odreda nacionalno oslobodilačkog pokreta Korduna i Banije (Štab za Kordun i Baniju) ušli su, po naređenju CK KPH, Manola kao komandant, Holjevac kao komesar, Domani kao operativni oficir i Opačić i Gaćeša kao članovi. Tako sam 5. XI 1941. iz bolnice otišao u Vučkoviće i tamo razgovarao s novim komandantom Manolom. »Drugarica iz Karlovca« koju sam spomenuo u dnevniku bila je Nada Dimić Milka, a za »druga iz Zagreba« ne mogu se sjetiti tko je bio. Izgleda da to nije Vlado Popović, jer sam njega kasnije spominjao kao »Vlado«.

Nekoliko dana nalazim se u bolnici. Tada smo imali i prvi smrtni slučaj. Umro nam je 14-godišnji dječak Milivoj Vuletić iz sela Široka Rijeka. Ustaše su ga smrtno ranile tanetom iz puške koje mu je prošlo slijeva nadesno kroz oba pluća, hrptenicu i desnu ruku. Brat ga je u noći dovezao u bolnicu i zaklinjao nas da ga spasimo. Ništa nismo mogli učiniti. Drugu noć Milivoj je umro. Ujutro 7. novembra oprostili smo se od njega kraćim govorom i »otpjevavši posmrtni marš predali smo njegovo tijelo bratu koji ga je odvezao da ga pokopa u svom selu« (Iz dnevnika).

Kasnije skupljamo kestene po šumi i nastavljamo s daljnjim građevinskim radovima u bolnici. Postavljamo krov na trećoj zemunici.

Navečer dolazi Manola i prisustvuje predavanju o 7. novembru. Bio je to i naš prilog proslavi oktobarske revolucije, o kojoj se nakon 20 godina zabrane u staroj Jugoslaviji sada moglo slobodno govoriti na stotinjak mjesta Korduna i Banije.

U nedjelju 9. XI odlazim na razgovore u Vučkoviće gdje nalazim Rukavinu i Manolu. U Vojnić dolazi 30 kamiona ustaša. »Čuje se pucnjava i artiljerija. Izgleda da napadaju šumu Loskunju. Pale sela. Zapalili Šlivnjak i Miholjsku. Prema Jurgi čuje se približavanje tenka. Idu prema nama, već se hvata mrak. Nekih 50 m. od tenkova (dva) i ustaša (njih oko 60) povlačamo se na rub šume. Oni prolaze kroz selo i na stavljaju dalje.« (Iz dnevnika.)

Drugi dan pružam pomoć jednoj ženi i mladiću iz Miholjske koji su stradali od ustaša. Tom prilikom ubijeno je i nekoliko žena i muškaraca. Popodne opet pucnjava u pravcu šume Loskunje. »Za nekoliko vremena vide se veliki dim i vatra. Pale sela u okolici šume Loskunja. Gledamo s jedne uzvisine zajedno s više seljaka, žena i djece. Crvene vatre daleko se vide!« (Iz dnevnika.)

Podvečer dolazi u Vučkoviće Marinković i Baltić. Prema direktivi u pismu CK KPH od 23. X 1941. Marinković napušta potkraj oktobra Karlovac i prebacuje sjedište Okružnog komiteta (OK) Karlovac u Petrovu goru. Prema direktivi Centralnog komiteta Marinković je imao zadatak da na slobodnom teritoriju formira partijski Okružni komitet od nekoliko drugova. U OK su ušli: Ivo Marinković, Veco Holjevac, Nada Dimić, Ivan Manola, Milutin Baltić i Savo Zlatić. Od starih članova OK biranih 1940. godine na I okružnoj konferenciji partijskih organizacija okruga Karlovac ostali su još živi Jela Predović, koja je bila na Kordunu, Ranko Mitić, koji je radio u Baniji i bio predviđen za člana kasnije formiranog Okružnog komiteta za Baniju, i Mato Mejašić, koji nije održavao vezu s tadašnjom partijskom organizacijom. Prvu sjednicu tako proširenog, zapravo novoimenovanog Okružnog komiteta, držali smo 10. i 11. XI 1941. u Vučkovićima. Drugi dan došli su na sastanak Vlado Popović, član CK KPH, i Nada Dimić iz Karlovca. Nastavljamo zajedno s njima sjednicu OK kojoj su prisustvovali svi njegovi članovi. Vlado nas je obavijestio da je u Lici ubijen od četnika član CK KPH i CK KPJ Marko Orešković. Opet težak udarac. Gubitak jedne od najmarkantnijih i najoriginalnijih ličnosti komunističkog pokreta Hrvatske i Jugoslavije. Marko je već sa šesnaest godina počeo raditi u ugljenokopima i na gradnji pruga. Bezbroj puta hapšen, prvi put već 1918, još u Austro-Ugarskoj, kad je na ratnom brodu koji je iz Pule poslan da guši pobunu mornara u Boki Kotorskoj agitirao za pobunjenike. Od 1925. član je KPJ. Pet godina bio je na robiji. Kasnije se u sastavu internacionalnih brigada borio u španjolskom građanskom ratu.

Opet temeljito pretresamo prilike na terenu, koje se uglavnom povoljno odvijaju i gdje se konkretiziraju sve one smjernice za borbu koje su postavili CK KPJ i CK KPH. Na sve strane izvode se akcije na Talijane, domobrane i ustaše.

Poslije sjednice OK radio sam nekoliko dana u bolnici. Dolaze nam drugovi iz odreda »Debela kosa« i donose mnoge stvari za ranjenike. Pričaju o uspjeloj akciji u Skakavcu, gdje smo zarobili posadu i 15 pušaka, ali i o pogibiji dvojice hrabrih boraca tog odreda Milica Simića i Milica Maćešića. U bolnicu su nam donijeli vijest da su u napadu na Talijane u Plavča Draži poginuli komandant III bataljona, španjolski dobrovoljac Stjepan Milašinčić Šiljo i komesar Žarko Čuić, predratni komunist, jedan od organizatora partijskih jedinica po selima kotara Vojnić.

Dobio sam zadatak da odmah odem na područje slunjskog sreza i da uz pregled ranjenika, koje nismo još mogli prebaciti u Petrovu goru, pomognem tamošnjim partijskim organizacijama. Na putu prema Šlivnjaku dali su mi jednog osedlanog konja, pa sam se našao, prvi put u životu, konju na leđima. Sve je išlo dobro, ali Kordunaši ne bi bili Kordunaši da nisu potjerali konja. I kad smo zašli u šumu, moj je konj okrznuo neko drvo, propeo se, a ja sam se našao na zemlji. »Sve ti to, druže Mićo, ulazi u ratni egzercir« — tješio me uz smijeh jedan Kordunaš kad su me kasnije opet smještali na konja.

Iz Petrove gore do Zbjega trebalo je pješačiti dva dana. U to vrijeme bile su pojačane neprijateljske patrole na cesti Slunj—Primišlje—Ogulin pa smo se kretali opreznije od veze do veze, od čovjeka do čovjeka. Iz Skrada smo pošli u 5 sati ujutro, a u Zbjeg stigli popodne u 3.30. Sa mnom je išao Drago Steinberger, radnik iz Zagreba, španjolski borac, koji je bio određen da privremeno preuzme dužnost komandanta tamošnjeg bataljona umjesto poginulog Šilje. U Glavnom štabu nalazim Rukavinu i Ogulinca. Odmah obilazim stare ranjenike kojima je dobro. Jedan od njih već je ozdravio i otišao. U kući nedaleko od izvora Mrežnice, gdje smo smjestili ranjenike tog područja, nalazi se još jedan teški ranjenik kome je tane smrskalo bedrenu kost. Mučim se da mu uredim ranu koja se gnoji i da mu izravnam i opteretim nogu koja je nakrivljena. Sa sekretarom rajonskog odnosno kotarskog komiteta Dušanom Livadom nekoliko dana držimo sastanke s partijskim jedinicama u Toboliću, Močilima, Zbjegu i Primišlju. Čini mi se da u Tobolićу prilike nisu najbolje. Prije svog odlaska u Petrovu goru Dušan i ja dugo raspravljamo o svim pitanjima oslobodilačke borbe na tom kraju.

Istim putem vraćam se u Petrovu goru u bolnicu. Prisustvujem sastanku Okružnog komiteta 26. i 27. XI. Na tom sastanku raspravljali smo i o direktivi Centralnog komiteta Hrvatske donesenoj na osnovi naših prijedloga da se za teritorij Banije formira novi partijski okružni komitet. Manola i ja dobivamo zadatak da odemo na Baniju i da tamo, u skladu s direktivama CK KPH, osnujemo novi okružni komitet, a Manola da obavi pripreme za stvaranje posebnog banijskog odreda. Preko Perne, Pecke, Crnog Potoka prelazimo noću Kamenski most na rijeci Glini i oko 2 sata noću stižemo u Selište, gdje spavamo u kući poznate partizanske porodice Mitić.

Stigli smo na Baniju, bolje reći — na onaj njen dio koji se protegao oko Šamarice (Zrinjske gore) i bio rijekom Glinom i neprijateljskim posadama odvojen od Korduna, odnosno onog dijela Banije koji je zahvaćao istočni dio Petrove gore i krajeve koji su ulazili u bivši kotar Vrginmost. U toku rata uobičajilo se da se taj dio Banije, oko Vrginmosta i Petrove gore, naziva Kordunom. Područje oko Šamarice na sjeveru s dijelovima kotara Gline, Petrinje i Kostajnice na sjeveru, a sa Žirovcem i Dvorom na Uni na jugu činilo je u toku rata cjelinu, pa je bilo prirodno da se tome prilagode i organizacije narodnooslobodilačkog pokreta i da se tu formira poseban okrug. Utjecaj komunista u tim krajevima bio je još prije rata vrlo jak. Do aprila 1941. samo u kotaru Glina postojalo je 30 partijskih ćelija s 244 člana KP i 150 članova SKOJ-a. Nije čudo da su tu ustaše već u maju 1941. počele s pokoljima Srba. To, međutim, nije zastrašilo tamošnji narod da na poziv komunista krene u oružanu borbu. Na Baniji je već 23. jula 1941. pod vodstvom Vasilja Gaćeše, kasnijeg legendarnog komandanta banijskih odreda i člana Glavnog štaba Hrvatske, izveden vrlo uspio napad na željezničku stanicu Banski Grabovac u kojoj je zarobljeno 9 pušaka, mnogo drugog materijala, ubijeno nekoliko ustaša i zapaljena željeznička stanica, ciglana i općina. Taj kraj karakteriziraju 1941. godine masovni zbjegovi hiljade ljudi koji su se od ustaških progona sklonili u Šamaricu. Zahvaljujući ranijem utjecaju komunista ne samo na srpsko nego i na hrvatsko seljaštvo tih krajeva, ustaše nisu uspjele zakrviti hrvatski i srpski narod. U specifičnim banijskim uvjetima tamošnje partijske organizacije uspješno su sprovodile dobivene zadatke i toliko razvile narodnooslobodilački pokret da je formiranje partijskog rukovodstva za cijelo to područje bilo prijeko potrebno.

U nedjelju 30. XI 1941. nalazimo se Manola i ja u Klasniću, gdje nalazimo Gaćešu i Ćanu Bjelajca i prisustvujemo sastanku rajonskog komiteta za tzv. V i VI rajon, čiji je sekretar bio Ranko Mitić. Prenosimo direktive i upoznajemo drugove s našim zadacima. Sutradan u Štabu bataljona u Trnovcu susrećem Ivu Brodarca, apsolventa medicine, koji je zadužen za sanitet na Baniji i s kojim sam još 1933. godine radio u ilegalnoj studentskoj organizaciji na Medicinskom fakultetu u Zagrebu. Manola ostaje u Komandi, a ja polazim dalje da bih se u selu Pastuši u petrinjskom kotaru sastao s članovima tamošnjeg partijskog rukovodstva na čelu s Arturom Turkulinom i da se obave pripreme za održavanje prve sjednice novog Okružnog komiteta. Putem prolazimo kroz dva spaljena i prazna sela.

Vrativši se iz Pastuše, posvećujem jedan dan (3. XII) medicini. Najprije s Brodarcem obilazim teška ranjenika, smještena u jednoj kući, s prostrijeljenim plućima koji se nalazi u kritičnom stanju. Kad smo se vratili, pregledali smo u Komandi pristigle bolesnike. Iako je taj »konzilijarni« rad vrlo malo povećao naše medicinske sposobnosti, ipak se u narodu kasnije pričalo da partizani imaju čak dva doktora.

U toku 4. XII drži se u Trnovcu prvi sastanak novog Okružnog komiteta za Baniju, na kojem sudjelujemo Manola i ja. Za neke drugove

(Mitića, Turkulina, a možda za još jednog ili dvojicu) bilo nam je još na Kordunu rečeno da obavezno udu u novo rukovodstvo. Za ostale članove smo se dogovorili. U sastav Okružnog komiteta ušli su: Artur Turkulin, koji je izabran za političkog sekretara, Ranko Mitić, Duro Kladarin, Ćane Bjelajac, Tone Štajcer i Ivo Brodarec. Sastanak je trajao čitav dan. »Pretresamo sva pitanja« — zapisao sam u svom dnevniku. Drugim riječima, sastanak je počeo s političkom situacijom da bi nastavio s organizacionim pitanjima, partizanskom vojskom, NOO-ima, omladinom, AF2-om, a završio s »razno«. Vrlo je vjerojatno da smo već na tom sastanku raspravljali i o kolebanjima koja su se pojavila kod nekih partijskih aktivista u petrinjskom kotaru. Predlagali su, naime, da bi partizani trebali da »prezime« sakrivajući se po selima i ne poduzimajući vojničke akcije. Izuzev Brodarca nismo tada na terenu Banije našli drugove iz Siska, jer su oni nakon kraćeg boravka na Baniji opet otišli na sisački teren. Tako se nismo mogli konzultirati sa sekretarom sisačkog Okružnog komiteta i članom Centralnog komiteta KPJ Vladom Janjićem Capom, tom legendarnom figurom radničkog pokreta Siska i Banije, ni s organizacionim sekretarom tog komiteta Marijanom Cvetkovićem. Budući da Siščani nisu znali za ovlaštenja koja smo imali, došlo je do nesporazuma i oni su se pritužili Centralnom komitetu da se OK Karlovac miješa u njihovu organizaciju. Kasnije je to riješeno tako da je CK KPH odobrio formiranje novog OK Banije s jedinom izmjenom što je za političkog sekretara postavio Janjića, a Turkulina za organizacionog sekretara.

Poslije sastanka Okružnog komiteta u Trnovcu upućujem se skupa s drugovima Petrinjčanima u njihov kotar. Taj kraj Banije vrlo je bogat i u mnogim seoskim kućama nalazi se još uvijek svega u izobilju — bar s gledišta Korduna. U jednoj kući u Komogovini ugostili su nas večerom kakvu nisam više imao prilike okusiti za cijelo vrijeme svog boravka u okrugu Karlovac. Ali nisu nas mimoišla ni živa znamenja ratnih strahota. U jednoj kući susrećemo vrlo otvorenog, upadljivo bistrog 11-godišnjeg dječaka »komu su ubili pet braće, djeda i majku. Spasili su se samo on i otac.« (Iz dnevnika.) U ponoći smo u Gradusi, gdje se može kretati samo noću. Prisustvujemo sastanku partijske ćelije toga sela, a drugi dan, 7. XII, navečer održavamo sastanak Kotarskog komiteta koji je rukovodio partijskim organizacijama i narodnooslobodilačkom borbom u kotaru Petrinji i nekim općinama (Mečenčani) kotara Kostajnica. Sastanak je trajao do 4 sata ujutro. Na njemu je, umjesto Turkulina koji je ušao u OK, izabran novi sekretar Komiteta Uroš Krunić. Članovi Komiteta su još bili: Vlado Mutak, Mrki iz Zagreba (organizacioni sekretar), Slavko Janeković, tada još đak iz Petrinje, Dušan Dukić iz Velike Graduse, Sirnica Dragić, seljak iz sela Svinice, koji je bio i član sisačkog partijskog Okružnog komiteta, Mišo Čakara, seljak iz Joševice, i Draga Turkulin iz Petrinje. Kad se počelo mračiti, krenuo sam na put za Trnovac. Opet je počeo padati snijeg.

Na povratku u Petrovu goru susrećem u Klasniću žandarmerijskog narednika koji je napustio neprijateljske redove i prešao k nama. Obavješteni smo da će i Musliman Huška Miljković koji je pobjegao iz domobranske vojske skupa s nama prijeći u Petrovu goru. Huška, predratni član Partije, bio je član one poznate »trojke« koju su sačinjavali partijci Tone Hrovat, Hrvat iz Velike Kladuše, Milan Dejanović,[2] Srbin iz Krstinje, i Huška, Musliman iz Kladuše. Ta je grupa drugova već u junu i julu 1941. krstarila po srpskim, hrvatskim i muslimanskim selima Cazinske krajine, Korduna i Banije, vršeći pripreme za ustanak. Kad je slomljena frontalna obrana u toku ustaške ofenzive 2. augusta 1941. na Široku Rijeku i druga sela na južnim obroncima Petrove gore i kad su tom prilikom popaljene mnoge kuće, iskoristili su to neki reakcionarni elementi i bivši rezišmlije u tim selima i napali Hrovata, Dejanovića i Husku. Prvu su dvojicu ubili, a Huška je uspio pobjeći i bio kasnije mobiliziran u domobrane. Sad je pobjegao iz domobrana, ali ga mi nismo uspjeli naći. Vratio sam se najprije u bolnicu u Petrovu goru.

Ovamo je došao i Marinković s Milutinom Baltićem i Nadom Drakulić koja je došla iz Karlovca i bila određena da vodi tehniku Okružnog komiteta. Sjedište OK i njegove tehnike smjestili smo u selo Selakova Poljana. Tu držimo 15. XII sastanak OK. Taj put bez Manole, koji je otišao u Glavni štab, i bez Nade Dimić, uhapšene u Karlovcu. Ta vrlo lijepa osamnaestogodišnja djevojka, rođena u Divoselu u Lici u siromašnoj porodici sa sedmero djece, izbačena već iz prvog razreda Trgovačke akademije zbog revolucionarnog rada, postala je frizerka, a izvan rada revolucionar. Već 22. juna 1941. nalazi se u Sisačkom partizanskom odredu, da bi kasnije radila ilegalno u Sisku, bila uhapšena i pri sprovođenju u Zagreb popila otrov. Ustaška policija, misleći da će od tako mlade djevojke izvući priznanje, prebacila ju je u jednu zagrebačku bolnicu. Partijska organizacija u Zagrebu organizira njen bijeg, i tako je ona postala član Okružnog komiteta Karlovac. Poslije hapšenja Čavića i Kraša rukovodila je vješto i uspješno, čas obučena kao seljanka, čas u lijepim gradskim haljinama, partijskom organizacijom i ostalim organizacijama pokreta otpora u Karlovcu, dolazeći vrlo često na Kordun. U Karlovcu, preko kojeg su još uvijek išle ključne veze između glavnih ustaničkih područja u Hrvatskoj i Zagreba, bio je izvanredno pojačan policijski nadzor. Naša je bila pogreška da nismo dovoljno uzimali u obzir te nove, otežane prilike za ilegalni rad i da smo dozvolili da Nada još ostane u Karlovcu. Neposredni povod za njen pad bio je sitan propust uvjetovan dubokim ljudskim razlozima. Zena poginulog Žarka Čuića željela je da dođe na oslobođeni teritorij i da sazna pojedinosti o smrti muža. Ustaške vlasti nisu joj dale propusnicu i tako se Mira obratila Nadi s kojom je povremeno surađivala. Nada je pristala da joj organizira prolaz na oslobođeni teritorij, i baš tom prilikom, kad je u Dubovcu na izlazu Karlovca pratila Miru, koju su vjerojatno nadzirali ustaški agenti, došlo je do hapšenja. Kad je bila

[2] Ime Dejanovića spominje se u nekim dokumentima kao »Milić«. Prema istraživanjima prof. Mile Dakića pravo je ime Milan.

legitimirana, ona je umjesto legitimacije izvadila revolver, ubila agenta i počela bježati. Drugi su je ustaški detektivi i neki talijanski vojnici stigli. Kad joj je pištolj zatajio, borila se koliko je mogla ali je pala u njihove ruke. Od tada uza sva zvjerska mučenja ona više nije ni s kim progovorila ni riječi. Čudnom igrom sudbine Nada je kasnije u logoru u Staroj Gradiški stavljena u istu zatvorsku sobu u kojoj se nalazila i moja žena Lida. Ni tamo nije ni s kim govorila. Na udarce ustaša nije uopće reagirala. Tek nakon duljeg vremena u noći, pričala mi je kasnije Lida, šaptala je s nekoliko najpovjerljivijih drugarica. Jednog dana sakupile su ustaše bolesne i nemoćne žene u logoru, a medu njima i Nadu, da ih odvedu »na liječenje u bolnicu«. Već sutradan logorašice su čistile i sortirale njihove haljine.

Pad Nade nije bio jedini gubitak koji nas je zadesio u Karlovcu. Ustaše hapse i sekretara Mjesnog komiteta u Karlovcu Ivicu Tomšiča, doduše bez dokaza, tako da ih je on uspio prevariti, pobjeći i prebaciti se na oslobođeni teritorij. Počinju nam padati javke. Najprije ona u knjižari »Atheneum«, gdje je uhapšena Vikica Hrovat, sestra ubijenog Tone Hrovata. Zatim hapse Milana Maleševića, obućara, čija je radionica bila partijski punkt, i Matiju Wohalskog, koji je držao javku u svom stanu u Boškovićevoj ulici. Pada još nekoliko aktivista Partije, SKOJ-a i narodne pomoći. Ipak ustaše nisu uspjele razbiti organizaciju. Za novog sekretara postavljen je Stevo Gojak, a članovi Mjesnog komiteta Jože Tome, Vlado Novaković, Stevo Tomić Ura, Stevo Jelić i Zvonko Rajer uspjeli su u Karlovcu do februara 1942. povezati 5 partijskih ćelija s 23 člana Partije i nekoliko grupa SKOJ-a.

Sastanak Okružnog komiteta držali smo čitav dan 16. XII 1941. Noću me bude da krenem u III rajon (Slunjski kotar) k jednom teškom ranjeniku. Prije toga moram u bolnicu da pomognem partizanu kome je eksplodirala kapslara i ranila ga u ruku. U dnevniku sam zapisao da je 17. XII u bolnici bilo 13 ranjenih i bolesnih. Taj put idemo preko Široke Rijeke poprijeko za Mašvinu. Tom prilikom prvi put sam po danu prošao kroz jedno miješano srpsko-muslimansko selo. Drugi dan u Mašvini i Kordunskom Ljeskovcu pružam pomoć dvojici seljaka kojima su puščanim mecima bile razmrskane kosti stopala.

U Mašvini sam opet sreo Miću Baraća koji je prije rata radio u maloj zagrebačkoj tvornici medicinskih instrumenata »Hlavka«, u kojoj sam još 1934, uz pomoć radnika tog poduzeća Ede Leskovara, formirao ćeliju SKOJ-a. Tada je Barać bio snažan, visok omladinac. Bavio se boksom, ali ga je Leskovar vrlo brzo pridobio za pokret, i Mićo je postao skojevac. Skupa s Baraćem upućujemo se 19. XII za Zbjeg. Počeo je padati snijeg, koji će kasnije sasvim izmijeniti vojnu situaciju na Kordunu, i to suprotno očekivanjima Talijana i ustaša — nama u prilog. U dnevniku pišem: » ... Zapalo je dosta snijega, još uvijek pada. Idemo od sela do sela. Što dalje put je sve teži. Pod večer stižemo u Modriće. Snijeg je preko koljena. Spavam u štali. Srijeda 20. XII. U jutro polazimo za Močila. Snijega je zapalo preko metar. »Prtimo na cijelo«. Oko podne dolazimo u Močila.

popodne dalje. Put je strašno težak. Na jednom mjestu skoro smo zapeli u snijegu. Spavamo kod Janka Klisurića.«

Tek 21. XII dokopali smo se Zbjega. U prijašnjoj komandi bataljona smjestio se Glavni štab Hrvatske. I tu susrećem Vladu Bakarića, koji je postavljen za komesara Štaba i kojeg sam posljednji put vidio na polasku u partizane u Zagrebu. Popodne držim sastanak Kotarskog komiteta za Slunj, kojem prisustvuje i Bakarić. Tri dana boravim u Zbjegu. Pored pregleda bolesnika i obilaska ranjenika razgovaram s Bakarićem i Ogulincem Seljom. Kasnije stiže i Rukavina. Mojim je starim ranjenicima koji su smješteni blizu Vrela Mrežnice dobro. Jedan je gotovo zdrav, a drugome je mnogo bolje. 23. XII 1941. prisustvujem sastanku partijske jedinice u Zbjegu, a navečer: »Vlado, Joso i ja razgovaramo o školskim vremenima.« (Iz dnevnika.) Bakarić, Rukavina i ja bili smo, naime, školski drugovi. 1930. smo na Prvoj realnoj gimnaziji u Zagrebu maturirali zajedno u razredu VIII b. Ubrzo smo svi postali komunisti, i 1933. godine, nepovezani s Partijom, organizirali »divlji« ilegalni komunistički kružok, u koji su, osim nas trojice, ušli i naši školski drugovi Simo Janković, tada student medicine (poginuo u NOB), Josip Budak i Kruno Tonković, studenti tehnike, Vladimir Šarić i Nikola Đurđic, tada studenti šumarstva. Rukavina i ja smo iste godine stvorili nekakvu ilegalnu organizaciju na Medicinskom fakultetu po sistemu trojki koja je obuhvatila 14 studenata naše godine i koja se kasnije, kad smo se povezali s Partijom, reorganizirala u ilegalnu komunističku studentsku organizaciju s ćelijama po godinama kojoj je na čelu bio rajonski komitet za medicinu. Čak i u okrutnim vremenima rata, susrevši se sva trojica u Zbjegu, tom zabačenom kordunskom selu, u ustanovi čiju veličinu tada još nismo dokraja shvaćali, sjetili smo se VIII b razreda i onih svojih prvih revolucionarnih snova koji su se tako brzo i na tako osebujan i mučan način počeli ostvarivati.

Preko Močila, gdje prisustvujem sastanku partijske ćelije tamošnje čete, krećem za Mašvinu da još jednom posjetim ona dva ranjena seljaka. Put je još uvijek težak. Počelo je jugo i snijeg se topi. U daljini, s vremena na vrijeme, čuju se pucnjevi pušaka. Ali to nisu oni iz borbe. — Hrvatski krajevi slave Božić. Opet uređujem ranjene, a do onog u Ljeskovcu odvezao me jedan član Općinskog NOO-a čak saonicama. Navečer prisustvujem sastanku Općinskog odbora narodnooslobodilačkog fronta za to područje.

Na povratku za Petrovu goru priključio mi se »Huan«, Ilija Gromovnik, šutljivi diverzant, koji vjerojatno drži rekord u prijeđenim kilometrima po svim putevima Hrvatske i čije spretne ruke nisu nikada pogrešno vezale štapine eksploziva. Djelomice prolazimo i kroz Bosnu nedaleko od muslimanskih sela. Bez smetnji stižemo u Široku Rijeku, gdje me je dočekao poznanik iz Zagreba tramvajac Milan Marković »Lika« s kojim sam ilegalno radio prije rata u Zagrebu.

Sastanak Okružnog komiteta smo umjesto 28. XII održali 30. XII 1941. Prisustvovali su mu samo Marinković, Manola, Baltić i ja. Ostalih članova nema. Veco je s partizanima u kotaru Vrginmost, gdje već preko

tjedan dana traje ustaška ofenziva na području Sjeničaka i Kirina. Na Staru godinu nalazim se u bolnici. Imamo pune ruke posla s ranjenicima. U toku dana dolaze nam još tri nova koja su ranjena u ustaškoj ofenzivi u kotaru Vrginmost, od kojih je jedan, partizan Jandre Korkut, vrlo teško ranjen od eksplozije granate na nekoliko mjesta. Navečer dolazi Ćanica Opačić, čija žena Dragica i mala 13-godišnja kćerka Cica rade u bolnici. »U daljini puca artiljerija. Čekamo Novu godinu. Brado svira gitaru, Maca pjeva sevdalinke. Dočekasmo 1942.« (Iz dnevnika.)

Decembra 1941. bio je mjesec velikih uspjeha partizanskih jedinica u Lici, Kordunu, Baniji i Gorskom kotaru, koje su već bile povezane preko Glavnog štaba Hrvatske. Taktika partizanskog ratovanja počela je žeti svoje prve velike uspjehe. Ostavimo načas sjećanja i partizanske dokumente i dajmo riječ ustaškim komandantima. Već 12. decembra 1941. glavni stožer Ministarstva hrvatskog domobranstva izvještava Vojni ured poglavnika, vojskovođu i Ministarstvo hrvatskog domobranstva i mnoga druga vrhovna ustaška zapovjedništva, među ostalim, i ovo:

»Događaji u pobunjeničkim krajevima, kako oni u toku posljednjih mjeseci, tako i najnoviji, pokazuju da je akcija pobunjenika svakoga slijedećeg dana šira i snažnija, a postiže sve značajnije uspjehe. Danas, gledajući na situaciju otvorenim očima, moramo biti veoma ozbiljno zabrinuti za sudbinu ovih krajeva, sudbinu ondašnjeg mirnog i lojalnog stanovništva, a i mogućnost obstanka same akcije naših domobrana, oružnika i ustaša ...«

U izvještaju se kasnije navodi i ovo:

»Glavni stožer smatra svojom dužnošću, da iznoseći sve ove činjenice i pružajući podpuno realan prikaz situacije i stanja naših snaga i naše akcije, ukaže: *da vise nije moguće produžavati stanje kakvo je danas, jer se inače ide vrlo krupnim koracima u susret neuspjehu.«* (Potcrtano u originalu.)

Glavni stožer zahtijeva da se o toj situaciji obavijeste Nijemci i Talijani i nastavlja: »Radi toga je neophodno potrebno učiniti slijedeće:

— Da Nijemci stave na raspolaganje potrebne dovoljno jake snage za čišćenje i uništavanje pobunjeničkih snaga.

— Da Talijani isto tako stave na raspolaganje potrebne snage. Bile bi dovoljne sadašnje snage (II. talijanska armata).

— Da naše oružništvo i ustaše ostanu na zemljištu u cilju suradnje...«

Još prije nekoliko mjeseci okupatorske su sluge bile ohole i samouvjerene, a sad im je jasno da ne mogu skršiti narodnooslobodilačku borbu pa moljakaju za pomoć Nijemce i Talijane.

Stožer III domobranske pukovnije obavještava 26. XII 1941. tajno i žurno Ministarstvo hrvatskog domobranstva o prilikama na Kordunu ovako:

»Molim da se izda nalog za evakuaciju građanskih vlasti i njihovih porodica kao i posade Vojnić iz slijedećih razloga:

— U Petrovoj gori po svim znacima zadnjih 13 dana vrši se koncentracija komunista i blokiran je Vojnić.

— Akcija komunista zadnjih dana postala je vrlo aktivna i imala je uspjeha, jer je srušena željeznička pruga Karlovac—Caprag u velikoj dužini kao i brzoglasne veze oko Vojnića prekinute su. Putovi i ceste prekopani su tako da je kolski saobraćaj obustavljen.

— Napadi na usamljene posade Vojnić-kolodvor i Vojišnicu uspjeli su im... Akcija na uspostavljanju veze s posadom u školi u selu Vojišnici na dan 23. ov. mjes. propala je uz velike gubitke (i ako je u ovoj akciji učestvovala polovina snage posade Vojnić). Talijanske trupe su došle 23. XII oko 23 sata u Vojnić iz Karlovca, po mojoj molbi da pomognu oslobađanje posade u školi u Vojišnici nisu ništa uradile ...« I dalje:

»Zbog svega navedenog *moral* kod domobrana *slab je* (sve potcrtano u originalu), jer se osjećaju usamljeni, blokirani a donekle i poznato im je kako su propale posade u Vojnić-kolodvoru i Vojišnici...«

To su neprijateljska svjedočanstva o partizanskim akcijama koje je tada Komanda Korduna i Banije provodila na tom terenu prema operativnom planu Glavnog štaba Hrvatske. Likvidirana su mnoga neprijateljska uporišta. Na Vojnić-kolodvoru zarobio je 19. decembra 1941. oko 100 domobrana IV bataljon kojim je komandirao Nikola Vidović, metalski radnik zaposlen u staroj Jugoslaviji u Vojnom zavodu u Kragujevcu, organizator ustanka u dijelu Banije koji se prostire između Kupe i pruge Karlovac—Glina. Partizani su bez gubitaka došli do 76 pušaka i 4 mitraljeza. Neposredno nakon toga Vidović razoružava i 63 neprijateljskih vojnika u Utinji i dobiva 61 pušku i 3 puškomitraljeza. Prvi bataljon zarobljava 60 domobrana koji su pošli da pomognu opkoljenom neprijatelju u Vojišnici. Plijen partizana: 30 pušaka, 2 mitraljeza i bacač mina — prvi na Kordunu. Uskoro pada i Vojišnica, u kojoj je bilo oko 50 domobrana, i to uz pomoć mina ispaljenih iz zarobljenog bacača. Neprijateljski garnizoni u Vojniću, Krnjaku, Veljunu i Perjasici potpuno su opkoljeni od partizana. Ustaše ih pokušavaju snabdijevati avionima, pri čemu dobar dio bačenog materijala uspijevaju uhvatiti partizani.

Okružni je komitet uputio čestitke za Novu godinu svim partijskim organizacijama okruga Karlovac, a Komanda Korduna i Banije još je 20. XII izdala naredbu kako će se slaviti doček Nove godine, među ostalim i na sastancima uz prisustvo naroda. U Zagrebu je 1. I 1942. »Hrvatski narod« objavio kratko saopćenje ustaške novinske agencije:

»U Poglavnikovu dvoru na Radićevu trgu za Novu godinu nema ni primanja ni čestitanja.« Otišao je, naime, Pavelić na samu Staru godinu preko Kupe na onaj dio teritorija kotara Vrginmost u koji su prodrle ustaške jedinice pod komandom Moškova i u kojoj je sudjelovala čak i poglavnikova tjelesna bojna, da hrabri i bodri lično čak i svoje elitne jedinice. O tom Pavelićevom putu opširno izvještava »Hrvatski narod« od 3. I 1942.

Već sam spomenuo da je naša taktika bila u tome da ne prihvaćamo frontalne borbe. Ali iznenadni napad ustaša, koji su imali artiljeriju, tenkove i konjičke jedinice, na velika srpska sela uz desnu obalu Kupe Prkos, Dugo Selo, Ostrožin i Štipan imao je u prvi čas uspjeha. Sela su opljačkana, sve su kuće spaljene, a mnogi stanovnici ubijeni ili živi izgorjeli u kućama. Zbog velikog snijega kretanje i evakuacija stanovništva bili su otežani. Stoga su se naše jedinice, premda znatno slabije, morale frontalno suprotstaviti neprijatelju da bi usporile njegovo napredovanje i da bi tako olakšale bijeg stanovništva. Prvim tim okršajima prisustvovao je i sekretar Okružnog komiteta Ivo Marinković. Oko 10 dana uspijevale su partizanske jedinice IV bataljona pod komandom Vidovića zadržavati neprijatelja i čvrsto držati položaje na rijeci Trepči, što je omogućilo da se oko 15.000 stanovnika prebaci u Petrovu goru. Bio je to krvlju i mrtvima obilježen put. Dio tih strahota nalazi se zapisan i u mom dnevniku:

»Četvrtak 1. I 1942. — Nova godina. Čitav dan vrlo žestoka mitraljeska i topovska pucnjava u pravcu Sjeničaka i Vrginmosta. Popodne idem s Bradom za Ključar da prematam ranjenike. Dječak ranjen u list noge parčem granate. Rana je velika. 15-god. djevojčica ranjena na 6 mjesta od granate. Na desnoj strani empyema thoracis![Bilo mi je vrlo drago kad sam prije dvije godine, na jednom sastanku starih boraca, susreo tu ženu koja me je podsjetila da sam je u Petrovoj gori previjao kad je bila na 6 mjesta ranjena od ustaša.] Jedno žensko dijete ranjeno parčetom granate u rame. U noći umro drug Jandre. Na putu, u Ključaru susrećemo izbjegli narod, žene, djecu, ljude, starce, blago itd.

Petak 2. I — Prematam ranjene i zakapamo mrtvog... Artiljerijska i mitraljeska paljba stalno se čuje. Popodne idem za Sjeničak. Na putu susrećem kola, žene, djecu, starce, blago. Bježe pred ustašama. Prizori su vrlo teški. Noć je pala, ljudi lože vatre, putuju, pate, smrzavaju se, djeca umiru putem, ali narod ne plače! U daljini vidi se odsjev popaljenih kuća u pravcu Sjeničaka i Vrginmosta (Kirin). U Gabrićima prematam ženu ranjenu u vrat i lijevu ruku (prelom) i partizana ranjenog u rame. Upućujem ih za Ključar. Navečer jašemo u IV bat.«

U subotu 3. I 1942. nalazim se u Štabu IV bataljona u brdima iznad Vojnić-kolodvora gdje se našlo mnogo aktivista kotara Vrginmost. Medu njima je Branko Nikoliš, Milić Dejanović, Jela Predović, Martinović i drugi. Čim je svanulo, počela je pucnjava. U toku prijepodneva stižu Manola i Baltić. Oko 1 sat popodne neprijatelj se toliko približio da se moramo povući. »Nosim stvari zajedno s narodom koji bježi. Spuštamo se u Gabriće. U pravcu Sjeničaka je sve u dimu.« (Iz dnevnika.) Već ranije Štab IV bataljona uputio je grupu boraca iza neprijateljskih linija koja je počela napadati linije njegovog snabdijevanja. Nakon evakuacije naroda glavnina IV bataljona, neočekivano za ustaše, umjesto put Petrove gore kreće prema Karlovcu na područje između Sjeničaka i Ostrožina, manevrira iza leđa neprijatelja, da bi se već u toku povlačenja ustaša iz tog područja spojila preko Sjeničaka s jedinicama I bataljona. Za cijelo to

vrijeme neprekidno su partizanske jedinice potpuno blokirale neprijateljske posade u Vojniću, Veljunu, Krnjaku i Primišlju.

Ustaška je ofenziva prošla, ostavivši potpuno opljačkana i spaljena sela na velikom području i 12 do 15.000 ljudi bez igdje ičega. Sav taj narod smješten je preko zime u ostale krajeve Korduna. Bila je to velika akcija koju su izveli netom izabrani narodnooslobodilački odbori, a koja je po svom značenju bila ravna najvećim vojničkim pobjedama. Takva ocjena nesumnjivo vrijedi za tu akciju kao cjelinu iako je njeno provođenje bilo praćeno bezbrojnim teškoćama, nedostacima i propustima. Pri bijegu naroda događale su se pljačke i u vlastitim redovima, pojavljivala se nedisciplina, kretalo se kud se namislilo, itd. Okružni komitet, naviknut da obično svugdje sam za sve mora dati inicijativu, konstatira na jednoj svojoj sjednici u januaru 1941. i unosi u zapisnik: »OK smatra da je pogriješio što se od strane njega samoga nije dala inicijativa za pravilnu evakuaciju i smještaj stanovništva iz sreza Vrginmost...« Taj su problem, međutim, već preuzele na sebe hiljade ljudi Korduna na čelu sa svojim organima vlasti dokazujući da su na djelu usvojili ono što im je Komunistička partija proklamirala i da nije potrebno da im partijski forumi određuju svaki korak.

Ustaška ofenziva imala je negativnih političkih posljedica u kotaru Vrginmost, naročito u odnosima među Hrvatima i Srbima. Na konkretan način opisuje to Okružni komitet u svom izvještaju Centralnom komitetu od 20. I 1942:

»Prije napada ustaša na srpska sela situacija se na kraju oko Kupe bila popravila, jer su Talijani pljačkali ne samo po srpskim nego i po hrvatskim selima, te je nezadovoljstvo hrvatskih seljaka raslo iz dana u dan, a i kontakt između partizana i hrvatskih seljaka bio je uspostavljen. Partizani su vršili propagandu u duhu zajedničke borbe Srba i Hrvata a hrvatski su seljaci davali partizanima oružje. Upadom ustaša situacija se znatno pogoršala. Ustaše su palili sistematski čitava sela. Mnogo stotina kuća (1500—2000) je spaljeno, hrana opljačkana, stoka odagnata a stanovništvo koje je palo u ruke ustašama poklano. Najgore je od svega to što su u pljački i paležu sudjelovali i seljaci i seljanke pače i djeca iz susjednih hrvatskih sela (Kablar, Kovačevac, Lasinja, Crna Draga, Desni Štefanki i Golinje). To je osobito pogoršalo odnos između Srba i Hrvata, pače je utjecalo, na jednu nepravilnu naredbu štaba IV bataljona, da se pale ustaške kuće u dvama hrvatskim selima Kablaru i Golinji (Išeci) ne bi li se tamo privukla pažnja ustaša i oslabio njihov pritisak na drugoj strani.«

Ustaše su svjesno igrale na kartu stvaranja što gorih odnosa između Hrvata i Srba tjerajući hrvatsko seljaštvo da učestvuje u odvlačenju opljačkanih stvari na lijevu obalu Kupe. Htjeli su stvoriti od hrvatskih seljaka graničare koji bi im štitili prilaze u Pokuplju, prema Zagrebu i Karlovcu. Upravo zato je Okružni komitet u čitavoj 1942. godini toliko pažnje posvetio upravo tom području oko Kupe neprekidno ističući potrebu jedinstva Hrvata i Srba. Razvila se svojevrsna politička bitka za te

krajeve između ustaša i nas koja je završila našom pobjedom. Vrlo brzo smo na čamcima hrvatskih seljaka prebacivali partizane Srbe preko Kupe, a Pokuplje je postalo važno uporište narodnooslobodilačke borbe preko kojeg su vodili partizanski putevi prema Zagrebu, Zumberku i Karlovcu.

Borbe u kotaru Vrginmost jenjale su 4. I 1942. U bolnici se čitav dan bavim ranjenim partizanima i civilima. Bez obzira na to što se paljba više ne čuje, pripremamo se na mogućnost da ranjenike smjestimo u podzemne zemunice. Trebalo se na razne načine domišljati da se pri tome ne ostave tragovi u snijegu (pomoću dasaka, gaženjem lažnih »prtina« itd.). Snijeg je padao dva dana, 7. i 8. I, pa je kretanje vrlo otežano. U subotu 10. I 1942. drži se u Crnoj lokvi partijski plenum za srez Vojnić, koji je vodio tadašnji sekretar Komiteta Rade Bulat, a koji je trajao sve do pola 5 sati ujutro. Vraćam se po snijegu koji neprekidno pada, a visok je već oko 1 metar. Nevjerojatno kako se izgled šume mijenja pod tolikim snijegom, tako da moramo paziti da ne zalutamo. U bolnici smo dobili obavijest da je iz Vojnića na slobodni teritorij prešao dr Božo Milutinović. Opkoljena domobranska posada u Vojniću s nekoliko ranjenika ostala je bez liječnika. Pišem pisma u Zagreb i urgiram da se šalju lijekovi i sanitetski materijal u većim količinama. Do sada smo sanitetski materijal dobivali uglavnom iz Karlovca, ili je zaplijenjen u vojničkim akcijama. Dio zavojnog materijala izrađivali smo i u bolnici iz seljačkog platna. Treba istaći da je narodna pomoć u neoslobođenim područjima okruga, a naročito u gradu Karlovcu, vrlo dobro radila i sakupljala znatne količine sanitetskog materijala. Ali su potrebe bile sve veće, pa zato pišemo i u Zagreb.

U dnevniku 13. I 1942. nalazi se i ovo: »Oko 11 h dolazi Milovan i javlja da je Vojnić jučer pao. Cjelokupna posada od 400 vojnika, koja je pokušala probiti se iz opsade, zarobljena je. Odmah krećemo Ilija, [Zegarac], Brado i ja u Vojnić. Za 2 i 1/4 h stižemo u brzom hodu tamo. Prvi grad kojeg smo osvojili! Spavam kod Ilije i to loše, jer je mekano i pretopio.«

Vojnić su oslobodile snage našeg I bataljona u jačini od oko 350 boraca na čelu s komandantom Ćanicom Opačićem i operativnim oficirom Bogdanom Oreščaninom, kad su se domobrani pokušali probiti po duboku snijegu prema Vojnić-kolodvoru. U borbama je poginulo 30, a ranjeno 37 domobrana, a zarobljeno 410 s cjelokupnim oružjem od 6 teških mitraljeza, 3 bacača mina, 14 puškomitraljeza i oko 350 pušaka. Nekoliko dana prije oslobođenja Vojnića pobjegla je neprijateljska posada iz Krnjaka, a mi smo dozvolili da se 5 teško ranjenih domobrana iz Vojnića prebaci u bolnicu u Karlovac. Uz ranjene domobrane bila su i dva bolničara, od kojih smo jednog Muslimana Mustafu opet vratili u Vojnić s ultimatumom da se posada preda. Ranjene domobrane i njihove pratioce dobro smo ugostili i čitav put organizirali tako da se stekao utisak da su uz cestu prema Karlovcu koncentrirane velike partizanske snage. Vjerojatno je i to bio razlog da su domobrani izabrali za probijanje vojnički vrlo nepovoljan pravac prema pruzi Karlovac—Sisak. Pri predaji domobrana nagrnuli su sa svih strana seljaci — civili, i prijetila je opasnost da dođe do osvet-

ničkih akcija. Energičnim istupanjem komandanta bataljona Ćanice Opačića, koji je neposredno rukovodio cijelom operacijom, i zalaganjem drugih partizana nije nigdje zabilježen ni najmanji incident. Domobrani su kasnije s divljenjem pričali kako narod sluša komandante i kako bi vjerojatno loše prošli da ih partizani nisu zaštitili.

Ranjene smo domobrane u Vojniću previli dr Milutinović i ja i odmah organizirali da se saonicama prebace u Karlovac. Ostale smo domobrane podijelili u 4 grupe i poslali u Karlovac, Slunj, Topusko i Barilović. Pogriješili smo kad smo im samo održali govore, a nismo mnogo više, naročito pojedinačno razgovorima, pokušali djelovati na njih da ostanu u partizanima. Sigurno bi već tada bar neki od njih prešli k nama.

Odjek tog, do tada našeg najvećeg vojničkog uspjeha u okrugu Karlovac bio je izvanredan. Glas o toj akciji širio se bezbrojnim kanalima izvan područja Karlovca, bodrio pripadnike našeg pokreta i širio strah kod okupatora i ustaša.

U Vojniću smo našli dosta dobro snabdjevenu apoteku. Od tamošnjeg apotekara otkupljujemo lijekove i plaćamo ih u gotovu novcu. Nabavljamo daske i neke druge stvari i sve to vozimo u bolnicu. S novim liječnikom drom Božom Milutinovićem dogovorio sam se da odmah uredimo civilnu bolnicu u jednoj kući u selu Radonji za smještaj bolesnih i ranjenih izbjeglica iz kotara Vrginmost, većinom žena i djece. Nekoliko dana Brado, novi liječnik i ja neprekidno obavljamo desetak različitih poslova vezanih za poboljšanje zdravstvene njege partizana i civilnog stanovništva.

Prvi sastanak Okružnog komiteta u oslobođenom Vojniću držali smo 17. i 18. I 1942, kad je došao Marinković koji je bio na terenu slunjskog i veljunskog kotara, gdje je uzalud pokušavao uspostaviti veze sa Zagrebom nakon hapšenja koja su se desila u ogulinskoj partijskoj organizaciji. Nedovoljno čvrste bile su i veze s Dubravama i partijcima na području Duge Rese, pa se ni tu nisu mogle naći sigurne javke za vezu sa Zagrebom. Zbog ustaške ofenzive i otežanih prometnih uslova tada nismo imali podataka o stanju u Karlovcu, Ogulinu, Gorskom kotaru i području Pisarovine. Donijeli smo nekoliko odluka kojima smo pokušali povezati i oživjeti rad partijskih organizacija tih područja.

Usprkos vojničkim i političkim pobjedama imali smo mnogo raznih negativnih pojava na cijelom okrugu. Na Kordunu je došlo do »ljevičarenja«. Neki partijci počeli su govoriti o borbi za sovjetsku vlast i proletersku revoluciju. U Vojniću su ispisane sektaške parole, neki su počeli napadati vjeru i naširoko objašnjavati kako nema boga, čak je »iz strateških razloga« spaljena i jedna pravoslavna crkva, neki su se partizanski rukovodioci počeli nazivati crvenim oficirima, na sektaški se način kritizirala Jugoslavenska vlada u Londonu itd. U hrvatskim krajevima bilo je dosta oportunizma i pasivnosti među partijcima i nedovoljnog poznavanja negalnog načina rada. U nekim partijskim organizacijama, naročito u ko-

taru Vrginmost i u Perni, došlo je do svađa i grupašenja. Gotovo na čitavom okrugu nije se dovoljno isticala potreba borbe s Talijanima. Neki partijci nisu znali surađivati s nepratijcima i nametali su ponekad sasvim nepotrebno i štetno u NOO-e samo partijce. U Vojniću jedan ugledni partizan na sastanku »objašnjava« narodu: »Ovdje vladaju partizani. Tko se ne pokori, kuglu u čelo.« U IV bataljonu spaljene su, kao što sam već spomenuo, iz »vojnih« razloga neke hrvatske kuće- Bilo je i samouvjerenosti i precjenjivanja postignutih uspjeha. Svi takvi postupci i takva shvaćanja otežavali su ujedinjavanje čitavog naroda u borbi protiv okupatora i ustaša i učvršćivanje borbenog jedinstva hrvatskog i srpskog naroda. Ako se htjela realizirati partijska linija i tako uspjeti u borbi protiv okupatora i ustaša, morala su se ispravljati i sva ta pogrešna gledanja u vlastitim redovima. Donijeli smo mnoge odluke da bismo pomogli drugovima koji su često u najboljoj namjeri pravili štete. Među ostalim odlučeno je da se organiziraju partijski kursevi, da se raspusti Kotarski komitet Vrginmosta, da se pojača propagandni rad naročito među omladinom i ženama, da se češće izdaju leci i umjesto lista »Partizan« — koji je preuzeo Glavni štab Hrvatske — da se počne izdavati list »Naša borba«, itd.

Na sastanku OK donesen je jednoglasan zaključak o sazivanju konferencije odbora narodnooslobodilačkog fronta kotara Vojnića, Vrginmosta, Veljuna i Slunja i obrazovanja Odbora narodnooslobodilačkog fronta Korduna. O toj odluci već je ranije bio obaviješten Centralni komitet KPH, a i ja sam prigodom svog boravka u Glavnom štabu dugo 0 tome razgovarao s članom CK Bakarićem. Bakarić i Centralni komitet smatrali su tu našu odluku preuranjenom. Tako je došlo između nas do diskusije u kojoj se utrošilo mnogo riječi i mnogo tinte. Bio je to i jedini nesporazum između CK Hrvatske i našeg OK, pri čemu treba naglasiti na je u toku 1941. i 1942. kontakt tih dvaju foruma bio vrlo čest i da je Centralni komitet gotovo neprekidno sudjelovao i pomagao u vođenju narodnooslobodilačke borbe u okrugu Karlovac.

Naš je Okružni komitet svoju odluku o NOO-ima ipak sproveo, 1 to u prvom redu vodeći računa o raspoloženju masa koje su narodnooslobodilačke odbore prigrlile kao svoje i koji su nicali i radili, i to dobro, čak i bez partijskih organizacija i bez partizanskih komesara. To se lijepo vidi u sačuvanim izvještajima partijskih foruma gdje se kritiziraju pojedine partijske organizacije, s jedne strane da se rad NOO-a odvija mimo njih, s druge strane da žele sprečavati inicijativu nepartijaca naturanjem u odbore samo članova Partije. Usprkos sektaštvu i nerazumijevanju u redovima komunista — partijaca, odbori su se stvarali uz punu podršku stanovništva, jer su bili dijete jednog masovnog oslobodilačkog pokreta, slično kao što su u carskoj Rusiji sovjeti radnika i seljaka 1905. i 1917- godine bili organi tadašnjih revolucija. Ne treba zaboraviti da su već vi buržoaskoj demokratskoj revoluciji godine 1905. u Rusiji seljaci sami stvarali svoje sovjete, na primjer u Tverskoj i drugim guber-

nijama. Težnja da vrše vlast imanentna je takvim revolucionarnim organima, pa su sovjeti već 1905. u Rusiji donosili odredbe, osnivali radničku miliciju, narodne sudove itd.

Narodnooslobodilački odbori Korduna 1941. i početkom 1942. godine preuzeli su i obavili one mnogobrojne, obične i naoko svakodnevne poslove od kojih je ipak zavisio život onog naroda. Obavljali su ih na oslobođenom teritoriju četiriju kotara koji su sačinjavali jednu cjelinu i na kojem je bilo moguće nesmetano kretanje. Kako su samo spretno, i doista sveobuhvatno, odbornici skupa s narodom spremali, sakrivali, a prema potrebi rekvirirali i ograničavali trošenje ljudske i stočne hrane za sav taj kraj. Spriječiti glad, što su oni postigli, bio je osnovni preduslov daljnjeg razvitka oslobodilačkog pokreta na Kordunu. Treba pročitati Okružnicu broj 1 Odbora nacionalnooslobodilačkog fronta Korduna pa da čovjek još danas bude zadivljen onom konkretnošću, jasnoćom i jezikom bliskim narodu kojima su davane razne upute, npr. za sakrivanje hrane, smještaj izbjeglica itd. Čak bi i za mirnodopske uslove bio podvig način kako je smješteno 15.000 izbjeglica iz kotara Vrginmost i drugih popaljenih područja u sačuvane dijelove Korduna. Dobava soli i drugih nekih artikala, kojih je nedostajalo i koji su se mogli nabaviti samo u okupiranim oblastima, bio je također prilično uspješno obavljen zadatak. Zatim organiziranje zdravstvene službe, civilne bolnice, sudova, počeci uvođenja školstva, organizacija seoskim straža itd, sve se to odvijalo najvećim dijelom bez posredstva novca. Nitko nije tražio odštetu za ishranu i smještaj izbjeglica, za namirnice koje su davane partizanima, za svoj rad itd- Bile su to specifične društveno-ekonomske prilike koje je svjesno prihvatila većina naroda i koje su u surovim ratnim uslovima dokazale svoju tadašnju opravdanost.

Čini mi se da tada nije trebalo od Centralnog komiteta Hrvatske tako strogo suditi one ponekad naivne pokušaje koidifikacije prava i dužnosti narodnooslobodilačkih odbora, kojih je bilo na nekoliko mjesta na Kordunu i koji su pogrdno nazvani »stvaranjem kordunaške republike«, a Izvršni odbor Korduna »kordunaškom vladom«. Htjeli mi ili ne htjeli, bili su to ipak zameci nove narodne vlasti na istinskim demokratskim osnovama. Upravo zato narodnooslobodilački odbori nisu se mogli dekretirati, nego samo birati, a one pogreške, neznanja, kolebanja i drugi mnogobrojni propusti bili su popratne pojave neizbježne u narodnooslobodilačkom pokretu u kojem su narodne mase same počele određivati svoju sudbinu.

U nedjelju 18. I 1942. došli su delegati narodnooslobodilačkih odbora u Vojnić. Na sjednici Okružnog komiteta odlučili smo da najprije održimo sastanak s delegatima komunistima da im objasnimo ulogu NOO-a (jer je "Pravo među njima bilo dosta pogrešnih shvaćanja), a da konferenciju održimo 19. I. To smo i učinili. Sastanak delegata NOO-a četiriju kotara Potekao je svečano, diskusija je bila vrlo živa i na kraju je izabran Udbor narodnooslobodilačkog fronta za Kordun. Za predsjednika izabran je Milutin Košarić, a za tajnika Branko Nikoliš. U Odbor je ušao

i Mišan Napijalo, a ja sam preuzeo brigu za zdravstvo. Prvu sjednicu Odbora držali smo 20. I 1942. Uglavnom smo cijelo vrijeme tog sastanka posvetili sastavljanju rezolucije.

Popodne 22. I stižu u Vojnić Bakarić i Rukavina. Najprije su nam dobro »natrljali nos« za onu pogrešku koju smo učinili da nismo domobrane pozvali da se priključe borbi, a »koje su naši kordunaški mudraci *otjerali* kući«, kako to piše Bakarić 26. I 1942. u svom izvještaju Centralnom komitetu Hrvatske.

»Navečer Slavko [Marinković], Vlado [Bakarić] i ja razgovaramo o partijskim pitanjima.« (Iz dnevnika.) Uz ostalo opet je na dnevnom redu bilo pitanje Odbora NOF-a. U spomenutom izvještaju Centralnom komitetu Hrvatske Bakarić piše: »Sastao sam se s većinom OK. Primili su moje primjedbe o SKOJ-u i izrađuju nove direktive. Nisu primili niti moje mišljenje o Kordunaškom odboru NOF, a jednako tako ni vašu direktivu ... Oni su me saslušali i na koncu kazali da će sve moje primjedbe upotrijebiti u svrhu da nama bolje obrazlože svoj stav.«

Centralni komitet Hrvatske nije prihvatio naše obrazloženje pa smo se mi na Okružnoj partijskoj konferenciji u Kladuši morali »posuti pepelom«. Ipak smatram da Odboru NOF za Kordun treba dati pozitivnu ocjenu, a posebno istaći znalački rad i poštovanje tajnika Odbora — Branka Nikoliša. Kad bi danas o tom trebalo donositi neku odluku, podignuo bih još uvijek ruku na strani onih koji bi bili za formiranje Odbora NOF za Kordun, iako smatram da taj spor nije imao neko veće značenje za razvoj pokreta u okrugu Karlovac.

Osnova tih diskusija imala je i svoju drugu stranu. Ne samo Glavni štab Hrvatske nego i Okružni komitet nisu smetnuli s uma činjenicu da se odbrana slobodnog teritorija ne može vršiti drugačije nego proširenjem ustanka i partizanskih akcija na hrvatske krajeve. Dosadašnje iskustvo baš na Kordunu i Baniji pokazalo je kako primjena partizanske taktike napadanja na što širem području i na što više mjesta, dovodi do izolacije neprijateljskih uporišta i do zarobljavanja ili bijega njihovih posada. Samo tom taktikom mogao se oslobođeni teritorij sačuvati, a to je značilo prebaciti borbu u hrvatske krajeve okruga Karlovac, na područje Žumberka i prema Zagrebu.

Glavni štab Hrvatske u svom izvještaju od 30. III 1942. upućenom Vrhovnom štabu partizanske dobrovoljačke narodne vojske Jugoslavije piše o Kordunu:

»Posljedica je oslobođenje gotovo čitavog Korduna bila ta da su se jedinice na 'granicama' umrtvile. Vodile su se samo (uspješne) akcije proširenja teritorija 'republike', a gdje nije bilo moguće organizovati takve akcije, jedinice su spavale. Činjeni su povremeni pohodi, kao npr. na Pisarovinu i Lasinju, ali se kod toga nije mislilo da bi se akciono područje moglo stalno proširiti i na taj kraj. Tamo se išlo samo po oružje. Na 'granicama' su zauzeti položaji, koje se nazvalo 'permanentnim zasjedama', iako uopće nemaju karaktera zasjeda ...

Partizanski su odredi ovdje najorganiziraniji. Prelaz od partizana na vojsku ovdje je najviše izražen, ali je u tome ponegdje i pretjerano. Uslijed toga nisu tamošnji rukovodioci tokom zime znali pronaći načina da djeluju s malim, malo upadnim grupama u selima oko 'republike'. Svim odredima fali veća prodornost. Postoji niz pojedinačnih junačkih primjera, ali su čitave jedinice slabo sposobne, recimo, za juriš.«

Na kraju izvještaja Glavni štab Hrvatske piše i ovo:

»U sumarnom pregledu valja dodati da su veze naroda s partizanima najbolje organizirane na Kordunu. Tu je zima za učvršćivanje tih veza najbolje iskorištena. Po čitavom su Kordunu tokom čitave zime održavani zborovi, sastanci i održavane najrazličitije priredba, što je sve mnogo pridonijelo učvršćivanju tih veza. Naročito je mnogo poleta pokazala omladina.«

Zabrinutost Glavnog štaba Hrvatske što se nije uspjelo krenuti dalje od postignutih rezultata, bila je na mjestu. Svi skupa, međutim, nismo još smogli dovoljno snage, nismo sredili ono što je učinjeno da bismo mogli preći u daljnje napade, naročito u onim uslovima kad je kretanje zbog visoka snijega bilo ograničeno i kad su naše partijske i druge ilegalne organizacije u Karlovcu, Pokuplju, području između Mrežnice i Kupe i kotaru Jastrebarsko bile desetkovane. Teoretski je bilo lijepo postavljati parolu podizanja ustanka u hrvatskim krajevima, ali kako to praktički učiniti, to nitko nije u dovoljnoj mjeri pokazao. Mi smo tada prilično robovali ilegalnim sistemima koje smo primjenjivali u staroj Jugoslaviji i teško smo nalazili elastične i pogodne načine ilegalnog rada i povezivanja masa u gradovima i okupiranim područjima. Stariji naši načini konspirativnog rada zakazivali su nam, ali smo ih mi dugo na isti način pokušavali uspostaviti. Naravno da nam je išlo teško i da smo imali neuspjeha i gubitaka, jer se više nismo sučeljavali sa starom Jugoslavenskom policijom u mirnodopskim uslovima već s ratnim obavještajnim i policijskim sistemima koji su se u punoj mjeri koristili iskustvima Gestapoa i OVRE. Pored toga nekada smo si postavljali zadatke koji su bili iznad naših tadašnjih snaga i kadrovskih mogućnosti ili su se mogli realno ostvariti tek u daljnjoj etapi borbe. Mogli smo, npr., pričati o vodećoj ulozi radničke klase u tom smislu da treba sačinjavati glavninu oslobodilačke vojske, ali je u praksi ona tu svoju ulogu ostvarivala na sasvim specifičan način uglavnom preko svojih svjesnih aktivista i svoje Partije koja je vodila narodnooslobodilačku borbu, a ne štrajkovima, demonstracijama ili pristupanjem većine radnika u partizane. Uostalom, o tome je Lenjin mnogo pisao još početkom stoljeća kad je raspravljao o razlikama između buržoaskodemokratske i proleterske revolucije. Lenjin je tada sasvim jasno pokazao da glavnu vojsku u buržoaskodemokratskim revolucijama i narodnooslobodilačkim borbama čine seljaci bez obzira na to što u razdoblju imperijalizma hegemon tih pokreta mora biti proletarijat.

Ono što nam je najviše nedostajalo, bili su ljudi sposobni da obavljaju različite vojne, političke, partijske, organizacione i mnoge druge zadatke

kojih je bilo sve više u neprekidnoj plimi oslobodilačke borbe. Već godine 1941. pomišljali smo da organiziramo partijske kurseve, a naši vojnici »Španjolci« nisu vršili vojnu izobrazbu samo u odredima nego su predlagali da se pripreme posebni vojni kursevi i za komandni kadar. Ali tek u januaru i februaru 1941. uspjeli smo na Kordunu to konkretizirati. U selu Grabovcu od 22. I do 7. II 1942. i ponovno u selu Perići od 16. II do 25. II 1942. održani su partijski kursevi. Na svakom od njih bilo je oko 20 polaznika. Krajem februara 1942. Glavni štab Hrvatske organizirao je partizansku oficirsku školu u Gornjem Budačkom nedaleko od Veljuna na kojoj se našlo oko 60 mladića, najvećim dijelom iz Like, Korduna, Banije i Gorskog kotara. Predavači su bili bivši oficiri internacionalnih brigada španjolske republikanske vojske Srećko Manola i Robert Domani i bivši aktivni jugoslavenski oficiri Dane Latas (komandant škole), Ilija Pavlović i Dane Rajčević.

Pođimo malko u prošlost i sjetimo se kako je Komunistička partija Jugoslavije ulagala mnogo truda za podizanje kadra koji će biti osposobljen da se što uspješnije snalazi u složenim i uvijek novim uslovima klasne borbe. Održavali su se često mnogi ilegalni partijski kursevi, iskorištavale legalne mogućnosti za prosvjećivanje, štampale knjige, širila ilegalna literatura i neprekidno čitalo, izučavalo i diskutiralo. Učenje je doista bilo sastavni dio revolucionarnog rada. Čak smo i robijanje u kaznionicama stare Jugoslavije uspjeli pretvoriti u značajna mjesta za školovanje partijskog kadra.

Možda danas zvuči i nevjerojatno da je u kaznionici Sremske Mitrovice poslije godine 1935. stvorena partijska škola koja je po nastavnom planu i načinu predavanja bila vjeran odraz komunističkog sveučilišta za inostrane partijske radnike koje je imala Kominterna u Moskvi. Na čelu partijske škole u Mitrovici bio je rektor. Tu je dužnost neko vrijeme vršio Moša Pijade. Robijaši su po duljini robije bili podijeljeni u kurseve: »ekspresni kurs« od 3 mjeseca, zatim kurs od 6 mjeseci, 1 1/2 godine, 2 1/2 godine i preko 3 godine. Pored predmeta iz marksizma-lenjinizma učili su se i predmeti opće naobrazbe i jezici. Sistem nastave bio je takav da su se o pojedinoj temi držala najprije predavanja, a zatim je svaki^ slušač proradio dati materijal. Mogao je i pojedinačno konzultirati predavača, ali su se u pravilu održavale skupne konzultacije na kojima su postavljana pitanja o problemima koji su bili nejasni na koja su odgovarali bilo drugi slušači, bilo predavač. Nakon osam ili četrnaest dana održala se tzv. konferencija na kojoj su slušači još jednom pretresli probleme o temi koja je obrađivana. Ako se ima u vidu da je škola raspolagala s nekoliko hiljada što legalnih, što ilegalnih knjiga i gotovo svim ilegalnim partijskim materijalom (npr. sve odluke VII kongresa Kominterne), da su robijaši imali ilegalni radio 'tipkali svaki dan svoje novine (jedini komunistički dnevnik u šestojanuarskoj diktaturi), da su imali na raspolaganju 5 sati za šetnju, čime su se koristili za održavanje zajedničkih predavanja, skupnih konzultacija i konferencija, onda sam naveo samo jedan dio onoga u što su komunisti pretvorili zatvor. Kao mitrovački robijaš imao sam prilike pratiti onaj neviđeni radni elan komunista u učenju.

U Okrugu Karlovac prije rata također su održavani partijski kursevi. U januaru 1941. uz pomoć Centralnog komiteta KPH i KPJ održan je u jednom stanu u Karlovcu ilegalni partijski kurs od mjesec dana s 15 polaznika.

predavači su bili dvostruki robijaši iz Mitrovice Krsto Popivoda i Jovo Marković, a povremeno su dolazili i nekadašnji robijaši Marko Orešković i Pavle Pap Šiljo. Na osnovi navedenih iskustava Slavko i ja organizirali smo partijske kurseve u Grabovcu i Perićima, to više što smo obojica od 1935. do 1938. bili u mitrovačkoj kaznionici.

Slična velika škola — ovaj put u vojnim naukama — bio je španjolski građanski rat. Iskustva iz Španjolske, koja su prenesli Jugoslaveni koji su se tamo borili i koji su kasnije uz pomoć Partije došli u zemlju, bila su vrlo značajna za stvaranje partizanskih odreda i kasnije naše armije.

Podsjećam na sve to zato da bih istakao onaj ogromni napor koji je uložila Partija na svim mjestima da stvori doista školovan kadar i da skrenem pažnju na onu povezanost rada Partije prije rata i u toku rata. Naši uspjesi, ali i naši nedostaci, mogu se često bolje razumjeti kad se zna kakvi smo bili, kako smo odgajani i na koji su nas način oblikovali Partija, Kominterna i klasna borba u staroj Jugoslaviji.

Vratimo se opet u januar godine 1942. na snijegom zameteni Kordun. Iz bolnice 26. januara s Macom Majstorović idem na sastanak Odbora antifašističkog pokreta žena na Kordun. Sastanku prisustvuje i Marinković. Žene na Kordunu i Baniji vrlo su se brzo uključile u pokret. One su već ranije, po tradicijama graničara, imale znatno veću ulogu i u porodici i u društvu nego što je to bilo kod seljaka koji su nekad bili kmetovi.

Nije bilo dana da nisam obavljao i svoje liječničke dužnosti. A vrlo sam često bio svjedok teških ličnih tragedija. Da citiram dnevnik: »Utorak 27. I... Prije podne došao je jedan dječak iz Banije od 10 do 12 g. lakše ranjen civilnom puškom u lijevu nadlakticu. Čitava porodica mu je pobijena. Majka, djed, brat i sestra ubijeni su kad su pošli zajedno s njime da spašavaju sakrivenu hranu.«

U srijedu i četvrtak nalazim se u Grabovcu gdje je otpočeo partijski kurs. Dolazi kurir da moram odmah u Glavni štab jer da je Rukavina teško bolestan. Na put sad krećem saonicama sve do Šlivnjaka, pa s kurirom pored opsjednutog Veljuna do Kuzme i onda opet saonicama u Zbjeg. Tamo se upravo drži drugo savjetovanje Glavnog štaba Hrvatske kome prisustvuju svi članovi Glavnog štaba, osim Vlade Četkovića (koji je ranjen u Lici), i svi komandanti i komesari odreda i grupe iz Like, Korduna, Banije i Gorskog kotara. Nakon duljeg vremena susrećem stare poznanike, mitrovačkog robijaša Šimu Balena, Vasilja Gaćešu, Veljka Kovačevića i ostale drugove. Rukavina je već na nogama, prebolio je gnpu, ali zato od iste bolesti leži Seljo (Franjo Ogulinac).

Naredni dan (31. I) prisustvujem vojnoj konferenciji kao slušač i kao predlagač za uređenje saniteta. U Glavnom štabu Hrvatske održana je Jos 13. XII 1941. prva vojna konferencija na kojoj je prvi put u Hrvatskoj izrađen široko zasnovan operativni plan vojnih operacija koje su obuhvaćale ^Liku, Kordun, Baniju, Gorski kotar i Primorje. Sad imam prilike da čujem izvještaje o vrlo uspjelim vojnim operacijama u svim

tim predjelima. Do sada su se ti krajevi razvijali vojnički više-manje samostalno, vezani samo preko Partije i njenih organizacija. Rukovođenje vojnim sektorom bilo je u rukama Centralnog komiteta KP Hrvatske, odnosno njegovog operativnog rukovodstva u Zagrebu, koji su dalje bili vezani s Vrhovnim štabom. Vojne upute Centralnog komiteta ograničavale su se na davanje općih vojnih uputa, određivanje jedinstvenih organizacionih oblika partizanskih jedinica, potrebu borbe s Talijanima itd. U decembru 1941. Glavni štab Hrvatske počinje koordinirati do tada nepovezane vojničke operacije i ujedinjuje borbenu aktivnost partizanskih jedinica na području Like, Gorskog kotara, Korduna i Banije. Činilo se da je sasvim jasno kolike su prednosti tih načina nove povezanosti i da to znači još jedan velik korak dalje na putu stvaranja jedinstvene narodne armije. Ipak obuhvaćanje svih tih, do tada vojno-taktičkih samostalnih sektora u jednu cjelinu nije išlo glatko, pa je dolazilo do neshvaćanja čak u redovima pojedinih vojnih rukovodilaca, što se vidi iz nekih sačuvanih dokumenata pisanih u početku 1942.

U nedjelju 1. II odlaze sudionici konferencije Glavnog štaba na sve strane. Ja pješačim na Vrelo Mrežnice, gdje smo smjestili ranjene partizane iz tog kraja, kao što sam već spomenuo. Od dvojice starih ranjenika jedan je posve zdrav, a drugome kost nije dobro zarasla. Nalazim trojicu novih ranjenika koje uređujem. Podvečer skupa s grupom delegata s konferencije Glavnog štaba prelazimo cestu Slunj—Ogulin, koju još jedinu na Kordunu drži neprijatelj čvrsto u rukama, i opet spavamo kod porodice Ilić. Noću je zapao novi snijeg. Polazimo prema Veljunu koji još uvijek opsjedamo. U dnevniku pišem: »Nakon napornog hoda po snijegu koji stalno pada prolazimo u noć kraj Veljuna za Šlivnjak.« Iste te noći pobjegle su ustaše iz Veljuna tako »... da su vojnici preko uniformi obukli gaće i košulje da se na taj način kamufliraju...« (iz izvještaja šefa redarstvene oblasti u Karlovcu od 5. II 1942). S obzirom na vrlo teške vremenske prilike mogli su se provući uz Koranu prema nedalekom Blagaju koji je bio u ustaškim rukama.

U Vojniću 5. II sudjelujem na sastanku Izvršnog odbora NOF Korduna, a zatim odlazim u Grabovac na završni sastanak partijskog kursa. Kursisti 7. II priređuju komemoraciju Lenjinu u prisustvu seljaka, seljakinja i omladine Grabovca.

Sastanak Okružnog komiteta bio je opet u Vojniću 8. i 9. II 1942. Prisustvuju mu sekretari kotarskih komiteta, neki članovi OK SKOJ-a i Huška Miljković, koji je na prošlom sastanku kooptiran u OK. Odmah na početku čita se pismo Centralnog komiteta KP Jugoslavije koji je napisao Tito a upućeno je Centralnom komitetu i Glavnom štabu Hrvatske o sukobima s Dražom Mihajlovićem, o situaciji poslije ofenzive Nijemaca na slobodni teritorij Srbije i zadacima partijskih organizacija i partizanskih odreda. Na osnovi tog pisma raspravljalo se o zadacima koje treba sprovesti u našem okrugu, a naročito o načinu kako da se ojača

pokret u hrvatskim krajevima i mobilizira što više Hrvata u partizane. Zatim su se redom raspravljale druge tačke dnevnog reda: politička situacija u kotarima, stanje partijske organizacije u Karlovcu, pripreme za održavanje okružne konferencije, rad u NOO-ima, SKOJ, AFZ, Agitprop, tehnika i razno.

Poslije sjednice obilazim civilnu i vojnu bolnicu, a 12. II držim u Perni javni partijski sastanak, kao što je to zaključio OK u vezi s raspuštanjem partijske organizacije u tom selu. U Pernu dolazi i Ana Konjović, žena Pište Konjovića, s kojim sam bio zajedno u mitrovačkoj kaznionici i kasnije ilegalno radio u Zagrebu. Od nje saznajem da je Pišta ubijen.

Od 14. II do 25. II boravim u Perić Selu, gdje se održava drugi partijski kurs, na kojem predajem. Prvo predavanje 16. II održao je Bakarić. Već 26. i 27. II držimo novi sastanak OK, kojem prisustvuju samo Marinković, Holjevac, Baltić, Miljković i ja. Uz uobičajeni dnevni red naročito se raspravljalo o pripremi za održavanje okružne partijske konferencije.

Održavanje partijskih konferencija bila je uobičajena praksa u Komunističkoj partiji Jugoslavije koja se godinama sprovodila. Bio je to jedan od načina kako se ispoljavala ona demokratičnost koju je njegovala Partija, koja je osiguravala jedinstvo gledanja i djelovanja partijskog članstva i omogućavala održavanje onih mnogostrukih veza s radničkom klasom, seljaštvom, inteligencijom, itd., koje su bile osnovni preduvjet uspješnog revolucionarnog nastupanja. Danas se s mnogo strana čuju primjedbe na sprovođenje demokratskih principa u komunističkim partijama, naročito u periodu kad je Kominterna, ta značajna Lenjinova tvorevina, postala instrument u rukama Staljina.

Neće biti naodmet da pokažem na nekim primjerima koliko je KPJ pridavala značenje još prije oslobodilačkog rata izgradnji Partije na osnovama istinskog demokratskog centralizma. Spomenut ću praksu zagrebačke partijske organizacije, u kojoj sam radio. Od 1939, kad je ta organizacija ponovno formirana na principima ćelija u poduzećima i ulicama, do okupacije Jugoslavije održali smo u Zagrebu dvije mjesne konferencije pod prilično teškim ilegalnim uslovima, a za treću smo već imali početkom 1941. godine održane partijske konferencije po rajonima. Rade Končar je mislio da tako pripremljenu mjesnu konferenciju treba održati pod uslovima okupacije, samo smo odgodili njeno sazivanje. Napadom Hitlera na SSSR to je pitanje skinuto s dnevnog reda. Može se podsjetiti koliko je samo održano partijskih konferencija širom Jugoslavije da bi se mogla održati V zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije godine 1940. U sklopu tih priprema održana je u Karlovcu i I okružna konferencija KP Hrvatske 1. augusta 1940, na kojoj su 24 delegata, birana na kotarskim konferencijama, zastupala tadašnjih 270 članova Partije.

Narodnooslobodilačku borbu u okrugu Karlovac povela je partijska organizacija u kojoj je^ do okupacije Jugoslavije već bil preko 800 članova i vjerojatno isto toliko članova komunističke mladine — SKOJ-a. Najjače partijske organizacije bile su u gradu Karlovcu (192 člana i kandidata), Glini (244) i

Vojniću (181)[3] Nakon odluke o podizanju oružanog ustanka Centralni komitet KP Hrvatske poslao je na teren Korduna i Banije, na kojem su već u staroj Jugoslaviji komunisti imali velik utjecaj, nekoliko desetaka iskusnih revolucionera odgojenih u dugogodišnjoj klasnoj borbi predratne »vojno-fašističke diktature« (kako smo tada nazivali šestojanuarski režim), od kojih je desetak prošlo krvavu školu španjolskog građanskog rata.

Ako je igdje princip avangardne partije uspješno položio ispit, bila je to Jugoslavija u cjelini i brojni njeni dijelovi u malom, a među njima i okrug Karlovac. Možda se danas nekome neće sviđati kad se kaže da su oni relativno malobrojni komunisti imali tada ulogu sličnu katalizatorima u kemijskim reakcijama ili enzimima u biološkim zbivanjima. I kao što suvremena biologija upravo enzimima pripisuje odlučujuću ulogu u svim onim procesima iz kojih rezultira život, tako će društvene nauke morati priznati da u određenim društvenim kretanjima, a naročito u revolucionarnoj borbi, sličnu funkciju ima kadar avangardne revolucionarne partije. Upravo s takvim kadrom raspolagala je KP Jugoslavije, od kojeg je jedan dio radio i na terenu okruga Karlovac.

Danas kad s razmakom od 30 godina kažemo »Bio je član Partije«, to zvuči sasvim obično. Ipak je činjenica da su mnogi od tih članova, kad su u onim burnim vremenima primani u Partiju, doživljavali nezaboravne trenutke. Duboko su mi se usjekli u sjećanje riječi jedne osamnaestogodišnje srednjoškolke iz Zagreba koju sam negdje sredinom 1942. sreo na Kordunu nakon što je 2—3 mjeseca bila u partizanima i primljena u Partiju. Pitao sam je kako se snašla. Ona mi je odgovorila: »Nisam znala da je tako lijepo biti drug.« Na nekoliko sjednica karlovačkog Okružnog komiteta razgovarano je o velikim gubicima koje su članovi Partije imali naročito u početku borbe. Partijski kadar od najviših funkcionera do članova ćelije nije svoju vodeću ulogu tretirao iz pozadine. Bio je prvi u svim akcijama, pa i tamo gdje se najviše ginulo. To je bio i jedini privilegij komunista u narodnooslobodilačkom ratu. Nerijetko su seljački momci, radnici ili studenti netom primljeni u Partiju ginuli u prvoj akciji jer su svoju odanost htjeli pokazati često nepromišljenim i neopreznim jurišanjem na neprijatelja.

I eto, dio takve Partije — okružna organizacija Karlovca mogla je nakon punih 8 mjeseci borbe održati na slobodnom teritoriju svoju prvu legalnu konferenciju. Za taj uspjeh palo je već oko 200 njenih članova. Smatram svojom dužnošću da spomenem imena bar nekih drugova, svjestan da je teško praviti izbor kad su svi oni dali život za ideje koje su ih vodile. Navest ću one pale drugove kojima je odata počast na Kladuškoj konferenciji i one za koje mislim da su svojom smrću obilježili neke karakteristične etape narodnooslobodilačke borbe u okrugu Karlovac do marta 1942:

Josip Kraš, radnik, rukovodilac ustanka u okrugu Karlovac 1941, narodni heroj; Nikola Kukić, radnik iz Primišlja (Slunj), organizacioni sekretar OK, delegat I okružne konferencije u Karlovcu, ubijen od ustaša u veljunskom pokolju 1941, narodni heroj; Raša Stanisavljević, teolog iz

[3] Brojčano stanje sam izračunao na osnovi podataka u Zborniku Historijskog arhiva u Karlovcu (»Djelatnost KPJ do aprila 1941. na području Karlovca, Korduna, Like i Pokuplja«).

Gračaca, član OK, delegat I okružne konferencije u Karlovcu, strijeljan od ustaša 1941. u Rakovom Potoku; Herta Turza, radnica iz Karlovca, član OK, strijeljana od ustaša augusta 1941; Radoš Vujčić, seljak iz Veljuna, član plenuma OK, ubijen od ustaša 1941. u veljunskom pokolju; Tone Hrovat, pravnik iz Velike Kladuše, partijski aktivist, ubijen od četničkih elemenata 1941. u Petrovoj gori; Milan Dejanovič, trgovac iz Klokoča (Vojnić), partijski aktivist, ubijen od četničkih elemenata 1941. u Petrovoj gori; Miljenko Ivanović, učitelj iz Plaškog, partijski aktivist, delegat I okružne konferencije u Karlovcu, ubijen u prvim mjesecima NDH; Dragan Petrović, seljak iz Klasnića (Glina), partijski aktivist, delegat I okružne konferencije u Karlovcu, ubijen 1941. u Glini; Stojan Vujaklija, radnik iz Gline, partijski aktivist, delegat I okružne konferencije u Karlovcu, ubijen u Glini; dr Dragomir Drakulić Puba, liječnik iz Karlovca, poznati predratni partijski aktivist, strijeljan u Rakovom Potoku 1941; Marijan Čavić Grga, radnik iz Zagreba, sekretar MK Karlovac i član Operativnog rukovodstva OK, ubijen u Jasenovcu 1941, narodni heroj; Stjepan Novosel, radnik iz Donjeg Oštrog Vrha (Ozalj), partijski aktivist, delegat I okružne konferencije u Karlovcu, strijeljan od ustaša 1941; Josip Bukvić, radnik iz Karlovca, član MK KPH, strijeljan od ustaša 1941; Marko Trbović, radnik iz Drežnice, sekretar MK Drežnice, strijeljan od Talijana 1941, narodni heroj; Božidar Dakić, partijski i sindikalni aktivist Karlovca i Zagreba, španjolski dobrovoljac, strijeljan 1941. u Zagrebu, narodni heroj; Stjepan Milašinčić Šiljo, radnik iz Pribića (Krašić), partijski aktivist, španjolski borac, komandant III bataljona, poginuo 1941, narodni heroj; Žarko Čuić, učitelj iz Brinja, partijski aktivist, delegat I okružne konferencije u Karlovcu, poginuo 1941; Mićo Barać, radnik iz Zbjega (Slunj), partijski aktivist, komandant bataljona, poginuo u Tržiću 1942; Ilija Hrstić, seljak iz Loskunje, komesar odreda »Loskunja«, poginuo 1941; Vilim Galjer, poštanski službenik, partijski aktivist Zagreba, poginuo 1942. u napadu na Tržačku Raštelu, narodni heroj; Jovo Mamula, radnik iz Gomirja (Ogulin), partijski aktivist Zagreba i Karlovca, delegat I okružne konferencije u Karlovcu, komesar odreda »Gomirje« poginuo 1941; Đuro Zatezalo, žandar iz Dubrava (Ogulin), partijac, komandir odreda »Dubrave«, poginuo 1941; Miloš Petrović Pek, radnik iz Koranskog Brijega, (Karlovac), partijac i omladinski rukovodilac odreda »Debela kosa«, poginuo 1941; Vjera Hynkova Vejvoda, Čehinja, partijski aktivist, španjolski dobrovoljac, poginula u delničkom logoru 1941; Ivica Gojak, učenik iz Karlovca, partijac i aktivist SKOJ-a, poginuo prigodom upada partizana u Karlovac 1941; Marica Pataki, studentica iz Zagreba, partijski aktivist i kurir OK Karlovac i CK KPH, strijeljana 1941;

Deseci partijaca ležali su u ustaškim zatvorima a medu njima i član OK Nada Dimić. Usprkos gubicima partijska organizacija okruga Karlovac postala je još snažnija, imala je tada 864 člana Partije okupljenih u 136 ćelija. Na neoslobođenom teritoriju djelovalo je 15 ćelija sa 71 partijcem.

Prostrani dijelovi okruga Karlovac i jedan dio Bosne bili su oslobođeni, među njima gotovo sav Kordun i kotar Vrginmost — idući Mrežnicom pa na sjeveru od Barilovića, Tušilovića, Trebinje, Sjeničaka, Dugog Sela blizu Kupe do Čremušnice, a na jugu do Tržačke Raštele i Male Kladuše. Neprijatelj je držao Vrginmost, cestu Bihać—Slunj—Ogulin, Cetingrad, Cazin, Vrnograč i Topusko. Sjeverozapadno od pruge Karlovac—Ogulin—Split oslobođen je velik teritorij oko Drežnice. Prostorno gledano bilo je nešto preko polovice okruga u našim rukama.

Možda će najbolju sliku brzog razvitka partizanskog pokreta u okrugu Karlovac dati podaci o brojnom stanju i naoružanju partizana na Kordunu i Baniji. Ti su brojevi navedeni u sačuvanim dokumentima Konferencije delegata narodnooslobodilačkih pokreta Korduna i Banije (19. i 20. IX 1941), Konferencije komandanata i komesara partizanskih odreda Korduna i Banije (25. i 26. XI 1941), Prve vojne konferencije u Glavnom štabu Hrvatske u Zbjegu (13. XII 1941) i Druge vojne konferencije tog štaba (30. i 31. I 1941) u istom mjestu. Podatke prikazuje ova tablica:

Datum	20. IX 1941.	25. XI 1941.	13. XII1941.	30. I 1942.
Broj partizana	822	1415	1715	3050
Broj vojničkih pušaka	291	528	667	1804
Broj civilnih pušaka	135	bez podataka	289	535
Broj teških mitraljeza	1	1	1	8
Broj puškomitraljeza	1	8	9	57
Broj bacača mina	_	_	_	4

Brojevi su očiti i njima ne treba poseban komentar. Može se još samo dodati da tu nisu uključeni mobilizirani partizani u rezervnim odredima, kojih je bilo oko 5000.

Pored tih vojničkih rezultata Okružna konferencija mogla je s ponosom istaknuti političke uspjehe koji su do tada postignuti. Na čitavom području okruga Karlovac izvanredno je ojačao utjecaj Komunističke partije Hrvatske, a njenu političku liniju stvarno je prihvatila većina radnika, seljaka, intelektualaca i drugih stanovnika tih krajeva. Jedna od najznačajnijih postavki za uspješnu borbu protiv okupatora i ustaša koju su postavili komunisti, kratko je formulirana kao bratstvo i jedinstvo naših naroda. Kao i drugdje u Jugoslaviji gdje su naši narodi živjeli pomiješani

okupator je želio da izazove bratoubilačku borbu. U tom poslu našli su se zajedno i okupator i njihovi direktni pomagači ustaše i četnici, reakcionarni krugovi u zemlji svih naroda povezani s jugoslavenskom vladom u Londonu. Bilo je doista izvanredno teško nakon svih zločina koji su izvršeni od okupatora, ustaša i četničkih elemenata ostvarivati borbeno jedinstvo Hrvata, Srba i Muslimana. Ne samo da se to postiglo nego su se u našem okrugu, kao i drugdje, počeli stvarati novi odnosi između Hrvata i Srba osnovani na zajedničkoj borbi protiv fašizma, na međusobnoj privrženosti iskovanoj u ratnim rovovima, na osjećaju sudbinske povezanosti u tadašnjim prijelomnim trenucima historije. Poznato je da su ratna drugarstva ljudi nešto što ih veže za čitav život. Bila nam je prihvatljiva misao da će tako biti i s našim narodima. Odnos Hrvata i Srba u Hrvatskoj smatrali smo važnom tekovinom narodnooslobodilačke borbe koja se nadovezivala na prošlost u kojoj su pripadnici obaju naroda zajednički stajali na granici protiv Turaka, kasnije u Austro-Ugarskoj nastupali rame uz rame u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, a nakon sporazuma Radić-Pribičević i u staroj Jugoslaviji. Čak i u Kvaternikovoj radničkoj buni godine 1871. glavni dio ustanika sačinjavali su Srbi graničari. Davno su se Hrvati uzalud borili za ujedinjenje svog nacionalnog teritorija i na svoje pravo samoodređenje ili pravo na »državnost«, kako se kod nas počelo govoriti. Tek je narodnooslobodilačka borba ostvarila te snove i to pravo hrvatskog naroda i ponovno dala primjer da se u epohi imperijalizma sloboda malih naroda može izvojevati (a i sačuvati) samo u taboru naprednih snaga. U toj borbi za progresivne društvene odnose, za ujedinjenje Hrvatske, za hrvatsku »državnost«, odnosno za pravo Hrvatske na samoodređenje i potpunu nacionalnu ravnopravnost svjesno je u toku oslobodilačkog rata sudjelovao najveći dio Srba u Hrvatskoj, dajući ogromne žrtve i smatrajući Hrvatsku svojom domovinom, a njene nove državne organe onim što su oni i bili: zajedničkom tekovinom Hrvata i Srba. Sve su to razlozi zbog kojih Srbe u Hrvatskoj nismo nikad tretirali kao nacionalnu manjinu. To je utvrđeno već u Deklaraciji o osnovnim pravima naroda i građana Hrvatske prihvaćenim na III zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom 1944. koja počinje ovim riječima: »1. Hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj potpuno su ravnopravni. Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život.«

Pa kad se danas te napredne tekovine počinju od pojedinaca javno osporavati, osjećam se povrijeđen, to više što sam kao Hrvat najteži dio rata proveo u srpskim krajevima Hrvatske i u punoj mjeri osjetio ono novo što je oslobodilačka borba i socijalistička revolucija iskovala u odnosu Hrvata i Srba.

Kad se prati razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u okrugu Karlovac, onda se zapaža koliko se uvijek i svugdje naglašavalo bratstvo i jedinstvo naših naroda. U želji da se pridonese toj politici Okružni je komitet odlučio da se Okružna konferencija održi u Velikoj Kladuši. Od

posljednje sjednice OK, održane 26. i 27. II 1942, većina partijskih aktivista radila je na pripremama za Konferenciju. Pored toga održavani su masovni zborovi. Na najvećim od tih zborova istupali su članovi Okružnog komiteta u ime Komunističke partije. Tako je npr. Marinković govorio u Veljunu i Krnjaku, Miljković je trebao da govori u Velikoj Kladuši, a ja sam govorio na zboru u Vojniću (8. III 1942) kojem je prisustvovalo 3—4.000 ljudi.

Već 10. III 1942. sakupili su se svi članovi Okružnog komiteta u Velikoj Kladuši. Popodne i navečer držimo sjednicu u prisustvu Bakarića i političkog i organizacionog sekretara Okružnog komiteta Banije Vlade Janjića i Artura Turkulina. Drugi dan dolaze delegati i član CK Hrvatske Vlado Popović. Opet držimo sastanak OK kojem i on prisustvuje. Već smo ranije predvidjeli da Konferencija ima najprije javni dio na kojem će se obaviti svečano otvaranje uz prisustvo mnogih uzvanika, kojima je poslan napisan poziv i medu kojima je bilo i podosta pripadnika drugih političkih uvjerenja i stranaka (Hasan Miljković, Mišan Napijalo, Miloš Uzelac, hodža Sulejman Topić, prota Malobabić itd.).

Svečani dio Konferencije počeo je u četvrtak 12. III 1942. u l i sati prije podne. Velika prostorija ispunjena je delegatima i uzvanicima. Na stijeni iza predsjedničkog stola visoko gore nalazi se natpis: »Živjela Okružna konferencija«, »Živjela Komunistička partija Hrvatske.« Ispred toga su četiri velike zastave: u sredini dvije crvene sa srpom i čekićem, desno hrvatska, a lijevo srpska. Svečanu sjednicu otvara Ivo Marinković Slavko i predlaže u ime Okružnog komiteta u predsjedništvo Vladu Popovića, člana CK KPH Hrvatske, Vladu Bakarića, komesara Glavnog štaba Hrvatske, Ivana Manolu, komandanta Kordunaške grupe odreda, Ćanicu Opačića, komandanta I odreda, Veću Holjevca, komesara Kordunaške grupe odreda, Husku Miljkovića, komandanta mjesta Velika Kladuša, Macu Gržetić, predsjednicu Antifašističkog fronta žena za Kordun, Milutina Košarića, predsjednika Odbora narodnooslobodilačkog fronta Korduna, Ivicu Tomšiča, predstavnika partijskih organizacija iz okupiranih krajeva okruga, i Ivu Marinkovića, sekretara Okružnog komiteta okruga Karlovac. Predsjedništvo zauzima mjesto za predsjedničkim stolom. Svi prisutni ustaju i pjevaju internacionalu.

Marinković sada u ime predsjedništva uzima riječ i pozdravlja predstavnika Centralnog komiteta KP Hrvatske Vladu Popovića, predstavnika Glavnog štaba Hrvatske Vladu Bakarića, redom istaknute političare i ugledne ličnosti tih krajeva koji prisustvuju Konferenciji, predstavnike narodne vlasti, antifašističkih organizacija i sve delegate.

ćanica Opačić kraćim govorom odaje počast drugovima palim u dosadašnjim borbama. Prisutni ustaju i pjevaju posmrtni marš. Ponovo uzima riječ Ivo Marinković. Sad govori u ime Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske. Vlado Bakarić pozdravlja Konferenciju u ime Glavnog štaba Hrvatske. Zatim uzima riječ Musliman Hasan Miljković,

bivši narodni poslanik, pa Mišan Napijalo, bivši narodni poslanik Samostalno demokratske stranke, a kasnije govori i bivši radikalni političar Miloš Uzelac. Svi ističu potrebu zajedničke borbe svih naših naroda protiv okupatora i njihovih domaćih pomagača. Pozdravne govore drže još: Ivan Manola u ime partizana okruga Karlovac, Vlado Janjić, sekretar Okružnog komiteta Banije, Ivica Tomšić u ime boraca iz okupiranih krajeva, Ilija Zegarac, predstavnik NOO-a, Anka Vujičić, predstavnica žena, Rafko Tabor, predstavnik omladine, i na kraju Veco Holjevac. Svečani dio završava čitanjem pozdravnih telegrama upućenih Staljinu, Dimitrovu, Centralnom komitetu KP Jugoslavije, Centralnom komitetu KP Hrvatske, Vrhovnom štabu Jugoslavije i Glavnom štabu Hrvatske, koje delegati primaju uz burne aplauze. Mogu podsjetiti da svi ti telegrami nisu bili formalnost, pa čak ni oni upućeni u Moskvu, jer su se mogli predati preko ilegalne Radio-stanice Zagreb.

Svečani dio Konferencije prošao je u znaku bratstva i jedinstva Hrvata, Srba i Muslimana i afirmacije one Partije koja je u staroj Jugoslaviji bila već godine 1920. Obznanom proglašena protudržavnom, čiji su pripadnici ubijani, mučeni i slani na robiju i koja je jedina u sudbonosnim trenucima jugoslavenskih naroda imala snage da se suprotstavi okupatoru i da na čelu oslobodilačke borbe pomogne ostvarivanju najvećeg podviga tih naroda u njihovoj dosadašnjoj historiji.

Popodne počeo je radni dio Konferencije koji je trajao sve do dva sata u noći. 13. III Konferencija je trajala do 1 sat u noći, a završila je radom 14. III u 12 sati.

U radnom dijelu Marinković je najprije predložio dnevni red: 1. Izvještaj o političkoj situaciji, 2. Okružni komitet i stanje partijske organizacije, 3. Partizanski odredi, 4. Narodnooslobodilačka fronta (NOF), 5. SKOJ, 6. Rad medu ženama, 7. Agitprop, 8. Eventualije, 9. Prijedlog rezolucije i biranje novog okružnog komiteta.

Nakon što je dnevni red prihvaćen, Manola u ime verifikacionog odbora podnosi izvještaj. Konferenciji su prisustvovala 53 delegata od 57 izabranih. Socijalni sastav prisutnih delegata bio je ovaj: 17 radnika (od toga 9 industrijskih i 8 zanatskih), 19 seljaka (11 siromašnih i 8 srednjih), 6 namještenika, 8 intelektualaca, 1 mali trgovac, 1 obrtnik i 1 kućanica. Po narodnosti bilo je: 17 Hrvata, 32 Srba, 3 Muslimana i 1 Slovenac. Interesantan je i podatak o duljini partijskog staža delegata. Do pola godine bilo je u Partiji 11 drugova, od pola do jedne godine 19, od 1 do dvije godine 14, od dvije do tri godine 2, od tri do četiri godine 3, a preko pet godina bila su u Partiji svega 4 druga. Među delegatima 39 je bilo partijskih funkcionera: sekretari ćelija, članovi kotarskih komiteta, Okružnog komiteta itd., 26 je bilo partizana, među njima 20 s nekom vojnom funkcijom. Svega pet delegata bilo je s neoslobođenog teritorija.

Konferencija prihvaća izvještaj verifikacione komisije i tada se prelazi na prvu tačku dnevnog reda: izvještaj o političkoj situaciji. Referent

je član CK KP Hrvatske Vlado Popović. Nakon referata najprije su delegati postavljali pitanja (u toj tački bilo je oko 15 pitanja), a zatim se prešlo na diskusiju u kojoj su sudjelovali Ivo Marinković, Milutin Baltić, Bogić Popović iz Skrada, Dušan Livada, sekretar Kotarskog komiteta Slunj, Rafko Tabor, sekretar OK SKOJ-a, Ratko Rusek, sekretar Kotarskog komiteta Drežnice, Mihajlo Velimirović, sekretar Kotarskog komiteta Veljun, ponovno Ivo Marinković, Milutin Karaš, komandir čete iz Perjasice, Branko Ivošević iz Drežnice, Nikola Brezović Prebeg iz Sišljavića na okupiranom teritoriju i Huška Miljković iz Velike Kladuše. Na kraju je završnu riječ dao Vlado Popović. Na isti način postupalo se i u drugim tačkama. S obzirom na to da su sačuvani prilično opširni izvaci iz stenografskih zapisaka Konferencije (potpun stenogram također je sačuvan i do danas nije dešifriran), ne bih želio potanje opisivati tok Konferencije. Navest ću samo da je referat »Okružni komitet i stanje partijske organizacije« podnio Ivo Marinković, o partizanskim odredima Veco Holjevac, o narodnooslobodilačkim odborima Milutin Košarić, o SKOJ-u Milutin Baltić, o radu među ženama Maca Gržetić, a o Agitpropu Savo Zlatić. Na kraju Konferencije prihvaćena je rezolucija, koja je također sačuvana, i izabran je novi Okružni komitet u koji su birani: Milutin Baltić, Stevo Gojak, Maca Gržetić, Veco Holjevac, Dušan Livada, Ivan Manola, Ivo Marinković, Huška Miljković, Stanko Opačić Ćanica, Savo Zlatić. Biralo se tako da je kandidaciona komisija dala kratku karakteristiku predloženih kandidata (socijalnu pripadnost, partijski staž itd.), a nisu, iz razloga konspiracije, navedena njihova imena.

Odjek Kladuške konferencije u okrugu Karlovac bio je izvanredan, pogotovu u Cazinskoj krajini i na Kardunu. Bio je to velik politički uspjeh ne samo Okružne partijske organizacije nego i Komunističke partije Hrvatske i Komunističke partije Jugoslavije.

U dnevniku sam zapisao: »Subota 14. III. Nastavlja se konf. do 12 h. Popodne krećemo u Prisjeku. Držimo sastanak preko čitave noći. Dobivam novu dužnost.«

Odlukom Centralnog komiteta KP Hrvatske Ivo Marinković Slavko prešao je na rad u taj forum i dobio nove zadatke izvan Okruga Karlovac. Meni je povjerena dužnost sekretara novoizabranog Okružnog komiteta. Težak zadatak nakon Pape i Slavka u sve složenijim uslovima narodnooslobodilačke borbe! Već ranije, kao što sam spomenuo, bili smo svjesni toga da tako velik slobodni teritorij nadomak Karlovcu i 40 km zračne linije od Zagreba neprijatelj neće dugo puštati na miru i da je jedina obrana prenošenje borbe i akcija u hrvatske krajeve sjeverno od Kupe, prema Zagrebu, na Zumberak, u kotar Karlovac između Mrežnice i Kupe prema Ogulinu i na jug u Cazinsku krajinu. Prije nego što smo mogli sprovesti taj strateški plan, trebalo je preturiti preko glave dvije velike ofenzive martovsko-aprilsku i majsku u kojima je neprijatelj pokušao sa svih strana ne samo da ponovno dobije kontrolu nad oslobođenim teritorijem nego i da uništi glavninu partizanskih snaga.

I zaista, četiri dana nakon Konferencije u Kladuši otpočeli su napadi neprijatelja, i to najprije s juga. U dnevniku sam zapisao: »Srijeda 18. VIII. Krećem na Prisjeku. Tamo kasnije dolazi Veco. Kladuša je pala. Zbor se nije mogao održati. Sam Veco jedva se spasio ...«

U petak 20. III 1942. već sam zabilježio: »U jutro i po podne bombardiran je Vojnić, Miholjsko, Ključar i još neka mjesta. Započela je ofenziva Talijana, ustaša, i domobrana. U srezu Vrginmost započela je ofenziva još jučer. Avioni lete. Na obzoru vide se dimovi popaljenih sela.. Pucaju topovi, mitraljezi, bacači mina.«

Velika talijansko-ustaška ofenziva na oslobođeni teritorij Korduna bila je u punom toku sa svih strana!

Time sam i završio sjećanja iz razdoblja koja je želio za svoju knjigu Historijski arhiv u Karlovcu. Da ne ispadne da sam prekinuo priču baš u najnapetijem trenutku kad je započela ofenziva, spomenut ću samo to da smo mi nakon propasti martovsko-aprilske i majske neprijateljske ofenzive dobili čestitke Centralnog komiteta KP Hrvatske (a on je u čestitkama bio vrlo škrt), a u neprijateljskom materijalu, koji je nakon oslobođenja pao u naše ruke, mogli smo pročitati kako su se mučili ustaški komandanti da opravdaju svoje neuspjehe.

Dušan Pekić

NEKE SPECIFIČNOSTI RAZVOJA ORUŽANOG USTANKA NA KORDUNU 1941. GODINE[1]

Karakteristike općih uslova neposredno pred početak ustanka na Kordunu:

Okupatori (Nijemci i Italijani) učvršćuju vlast ustaških koljača i zločinaca u tzv. NDH i podstiču njihova divljanja radi izazivanja i razvijanja bratoubilačkog rata između Hrvata, Srba i Muslimana i na taj način relativno malim vojnim efektivima održavaju okupacionu vlast i koriste se materijalnim dobrima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, koje su također bile većim dijelom u sastavu NDH.

Već su izvršeni masovni masakri nad nedužnim srpskim življem u Veljunu, Glini, a početkom ustanka u Ivanović Jarku, Bliznici i drugim mjestima kotara Vojnić i Slunj. Samo za nekoliko dana na najsvirepiji način ubijeno je preko 5000 muškaraca i više stotina žena i djece. Božidar Cerovski, Vital Baljak, Ivan Skukan i njihovi koljači nadmašili su i najstrašnije zločince u prošlosti. Postojala je opasnost razbuktavanja bratoubilačkog rata ili nastavljanja genocida nad čitavim nacionalnim i etničkim grupama.

Narod je bio iznenađen velikom vojnom snagom i pomalo zbunjen pobjedama fašističke Njemačke u Evropi, izdajom i raspadom državne uprave u svojoj zemlji i uplašen zvjerstvima okupatora i ustaša. Zbog toga, i pod uticajem inercije vjekovima ukorjenjivanog pokoravanja vlastima, narod nasjeda raznim prevarama ustaša i okupatora, što mnogi plaćaju životima. Iako izgleda neshvatljivo, pričaju rijetki pojedinci koji su pobjegli sa stratišta, ljudi su u početku išli kao ovce na klanicu ne pomišljajući na prijevaru i slijepo vjerujući pozivu vlasti.

[1] Ovaj rad napisan na osnovi dokumenata objavljenih u »Zborniku dokumenata NOR«, ličnog dnevnika iz 1941. godine i knjige »Okrug Karlovac 1941« pročitan je an Simpozijumu »O Petrovoj gori« u Topuskom novembra 1969.

Zato relativno malobrojne ustaške grupe uspijevaju pohapsiti i poubijati hiljade ljudi, koristeći se njihovom neorganizovanošću i slijepom poslušnošću. Ali narod ubrzo uviđa svoje zablude i ne odaziva se više pozivima.

Vojni obveznici Srbi i Hrvati komunisti koji su kao vojnici bivše vojske pali u njemačko zarobljeništvo većinom su odvedeni u zarobljeničke logore u Njemačku, a osim toga masovnim racijama i prijevarama da idu na pokrštavanje i popis, kao što je već rečeno, velik broj muškaraca je ubijen ili odveden na prisilni rad u Njemačku. Time je znatno smanjen mobilizacijski potencijal boraca u nekim krajevima Hrvatske, naročito u Kordunu.

Na Kordunu, u vrijeme kapitulacije bivše vojske, nije boravila ni jedna vojna jedinica da bi narod mogao doći do oružja. Čak ni vojni obveznici sa Korduna koji su se zatekli u Karlovcu nisu uspjeli donijeti oružje (osim izuzetaka), jer su ih razoružali oficiri izdajnici još u njihovoj jedinici ili ustaške grupe i grupe »zaštite« na putu ka svojim kućama i odveli u zarobljeničke logore, a neke su ubijali na licu mjesta.[2] Nisu postojali ni magacini oružja iz kojih bi se narod naoružao, sem u neposrednoj blizini Karlovca, koje su frankovci i Mačekova »Zaštita« obezbijedili i revnosno predali Nijemcima.

Okupator i kvislinzi uspjeli su gotovo potpuno razoružati i onaj dio stanovništva koji je raspolagao nekim oružjem, npr. lovačkim puškama, revolverima, kuburama i si. I pored upozorenja od članova KP da se ne predaje oružje narod je uglavnom popuštao pod prijetnjama i povjerovao da će predajom oružja biti ostavljen na miru, da neće biti povoda za sumnju, progone i represalije. Međutim, pokazalo se da je bio prevaren, jer ubijanja nisu izostala čak ni tamo gdje je pokazana puna lojalnost. Tako je veći dio Korduna ostao bez vojničkog, a gotovo i bez ikakvog vatrenog oružja. Deset vojničkih pušaka poslatih od partijske organizacije Karlovca i prebačene pod rukovodstvom Veće Holjevca 25. jula 1941. na Kordun bila je osnovna tehnička baza ustanka u bivšem kotaru Vojnić, a okupatori i kvislinzi u to vrijeme na području Korduna imaju oko 30.000 naoružanih ljudi svrstanih u vojne formacije koje raspolažu najmodernijom tehnikom (avionima, tenkovima, topovima i dr.). Na Kordunu i oko njega imao je mrežu garnizona kao baze za pritisak i držanje u ropskoj potčinjenosti stanovništva i ujedno kao baze za postepeno istrebljivanje ljudi, posebno muškaraca sposobnih za borbu.

Okupator i ustaše poveli su neobjavljeni rat za uništenje stanovništva srpske nacionalnosti na Kordunu već od maja 1941. godine, iako to stanovništvo nije dalo nikakvog povoda za takav postupak. Nije slučajno što su okupatori i ustaše za masovne pokolje i zvjerstva izabrali Kordun, Baniju i Liku. Oni su poznavali historiju tih područja i znali

[2] 200.000 pripadnika Mačekove »Zaštite« radilo je za račun NDH, u stvari za Nijemce u danima kapitulacije bivše Jugoslavije.

da se oni neće pomiriti sa okupacijom. Trebalo je zastrašiti Srbe i Hrvate tih područja; a ako to ne uspije, onda ih gurnuti u bratoubilački rat. Ali i u tim najtežim danima srpski narod Korduna nije se dao navesti na osvetu i bratoubilački rat.

U masovnim pokoljima i racijama izgubio je živote i veći broj članova KPH sa Korduna (Veljun, Slunj i dr.). Osim toga i karlovačka organizacija je imala velike gubitke. Zato su članovi CK KPH dolazili na Kordun (Rade Končar, Josip Kraš i dr.). A CK KPH je posvetio posebnu pažnju prijemu mladih (novih) članova na Kordunu. Kraš i Marinković ostaju u Karlovcu, odakle organizuju i rukovode ustankom na Kordunu. U takvoj situaciji na podizanju ustanka na Kordunu djeluju ovi faktori:

1) Prvi i najvažniji — politička aktivnost članova KPH.

2) Slobodarske i borbene tradicije naroda Korduna.

3) Povremeno i sporadično — i nagon samoodržanja ljudi kao živih bića.

A kao razlog za ustanak javlja se okupatorski i kvislinški režim sa neviđenim zvjerstvima i terorom. Kada je situacija izgledala tragična, a nekima bezizlazna za srpski živalj na Kordunu, jednovremeno počinju da djeluju sva ta tri faktora.

Članovi KPH aktivno djeluju snagom informacije i sugestije na saznanje o mogućnosti borbe i u takvim uslovima. Oni ukazuju na prljave i mračne ciljeve okupatora i kvislinga i na njihove neizbježne slabosti koje treba iskoristiti za otpor i borbu protiv njih. Snaga sugestije i programa KPJ čvrsto se povezuje sa vitalnim interesom naroda Korduna, koji se objektivno našao ugrožen dvjema opasnostima: uništenje ili ropstvo fašističkom okupatoru. Ovdje treba istaći ulogu članova KPJ Hrvata. Oni su na riječi i djelu dokazivali da se hrvatski narod ne slaže sa politikom marionetske Pavelićeve vlade, niti fašizacijom naše zemlje, da on osuđuje izvršene zločine prema srpskom življu i da će se hrvatski narod boriti zajedno, rame uz rame, sa srpskim stanovništvom protiv okupatora, ustaša i svih izdajnika i zločinaca. Oni su doprinijeli da se ukloni svaka sumnja u dobronamjernost hrvatskog naroda i poveća vjera u mogućnost borbe.[3]

Postojanjem slobodarskih tradicija kod naroda Korduna javlja se empiričko djelovanje na svijest i saznanje o mogućnostima borbe, čime se aktivnost članova KPJ znatno olakšava i efekat mnogostruko povećava. To iskustvo je govorilo da su oni, stanovnici Korduna, više puta

[3] Posebno treba istaći aktivnost u to vrijeme Josipa Kraša, Ive Marinkovića, Stjepana Milašinčića, Ive Rukavine, Veće Holjevca, Srećka Manole, Tone Hrovata i mnogih drugih. No potrebno je također istaći i činjenicu da su ti drugovi mogli uspješno djelovati zahvaljujući postojanju mreže partijskih ćelija po selima Korduna i činjenici da su bili prihvaćeni od naroda Korduna, koji je i u tim uslovima smogao hrabrosti da se odupre okupatoru i ustašama.

u svojoj historiji i od raznih osvajača bili osuđivani na uništenje, da su prihvatali nametnutu borbu na život i smrt, borbu za opstanak i da su na kraju, makar i uz velike žrtve, ipak pobijedili. Oni su više puta bili bedem odbrane progresivnijeg pred najezdama terorizma. Njihova vjekovna borba za opstanak i slobodu i u tom momentu budila je sjećanja na legende i strahote tih borbi, na podvige i junaštva pojedinaca i grupa, na jedinstvo i međusobnu pomoć susjeda i srodnih plemena, naroda i nacija. Sve je to jačalo nadu i vjeru da će se i sada pronaći izlaz i postići jedinstvo sa hrvatskim narodom u borbi protiv okupatora i njegovih slugu. A dolazak boraca Hrvata na Kordun u partizanske odrede pretvaralo je tu nadu u stvarnost.

Nagon samoodržanja koji posjeduju sva živa bića, bilo u obliku aktivne, bilo pasivne odbrane, djelovao je u toj situaciji povremeno i kod ljudi. Zbog straha dolazi do slabljenja funkcije kore mozga, pa su ljudi ponekad instinktivno reagovali. To je takođe doprinijelo i uticalo na pozitivnu aktivnost u samoodbrani. Poznato je da sva živa bića kada se nađu u smrtnoj opasnosti instinktivno reaguju u smislu samoodbrane aktivnim oblikom, koristeći se snagom mišića, zuba i si., a neki specifičnim prirodnim oružjem — otrovom. Drugi pak reaguju u smislu pasivne odbrane i koriste se prirodnom obdarenošću (adaptivnošću prirodi), prilagođavanjem okolini (maskiranje) ili se spašavaju bijegom pred napadačem. Sve te instinktivne reakcije dolazile su sporadično do izražaja i kod ljudi kada bi se našli u smrtnoj opasnosti. Razumije se da su se one kod ljudi odmah pretvarale u svjesne akcije tražeći neku smišljenu, razumnu alternativu. To govori da i kod ljudi, kad se nađu u životnoj opasnosti, djeluju prirodni (stihijni) i društveni (svjesni) faktori (instinkt, iskustvo i svjesne akcije). Ali kod nagomilanog iskustva i organizovane svjesne djelatnosti lakše se iznalaze povoljnije alternative. U tom slučaju na izbor alternative odlučujuće su uticala prva dva faktora. I tako je izabrana borba u kombinaciji oblika pasivne i aktivne odbrane.

Uticajem pomenutih faktora, posebno prvog, svjesnog faktora, stanovništvo Korduna masovno prihvata platformu borbe koju je istakla KPJ. Djelovanjem članova KP toj platformi brzo se prilagodavaju i neki stihijni oblici nastali pod uticajem i dejstvom drugog i trećeg faktora. Treba imati u vidu da je situacija bila veoma kritična. Stanovnici Korduna srpske nacionalnosti i komunisti svih nacionalnosti i narodnosti bili su stavljeni van zakona. Niko nije odgovarao za njihovo ubijanje i zlostavljanje, nisu se imali kome žaliti, nije postojala nikakva zaštita njihovih prava, pa ni prava na život. Ti krajevi, zapisao je kroničar, kroz dugu historiju naviknuti na muke i žrtve nikad u tako kratkom roku nisu dali toliko žrtava. Jedini izlaz je bio borba, borba na život i smrt. No narod Korduna pod uticajem i rukovodstvom KPH tu borbu na život i smrt pretvara u oslobodilačku i revolucionarnu borbu, borbu za novu vlast, za narodnu vlast koja će što pre konstituisati odgovornost za sve zločine i prekršaje prema građanima bilo koje nacionalnosti i

narodnosti i bilo od koga da su izvršeni. Jer ako bi se bila prihvatila borba bez jasnih ciljeva i jasno određenih formi, prijetila je opasnost od osvete, anarhije, samovolje, koja bi dovela do bratoubilačkih borbi, što je okupator upravo i želio. Organizovanim djelovanjem KPH spriječeni su ekscesi od ustanika. Na masovne zločine neslućenih razmjera stanovništvo je odgovorilo aktivnom odbranom i još odlučnijim prihvatanjem linije KPJ. Tako se stvarala vjera u sopstvene snage, tako je počelo formiranje i djelovanje partizanskih odreda i oružanog ustanka na Kordunu.

Dolazi do specifične organizacije ustanka koji se sastoji od većeg broja (55) malih partizanskih odreda u početku gotovo nenaoružanih ljudi ili naoružanih samo lovačkim puškama i hladnim oružjem (u drugim ustaničkim područjima imamo manji broj većih odreda). To je uslovljavalo i zahtijevalo specifičnu (adekvatnu tim uslovima) taktiku dejstva (upotrebe) tih odreda. Ne može se reći da je stvaranje tako velikog broja malih odreda sa velikom (u samom početku gotovo potpunom) autonomijom bio neki generalni plan organizatora. Pogotovo kada se ima u vidu da i većini članova KP na Kordunu u to vrijeme nije bilo jasno kojim metodom i kako treba da otpočne ustanak[4]. Iako je formiranje baš takvih, malih, odreda došlo sticajem okolnosti, pokazalo se da je to bilo jedno od najboljih rješenja u takvim općim uslovima. Jer kod velikih po broju odreda a nenaoružanih uvijek je veća opasnost od osipanja, većih gubitaka i drugih početnih slabosti. Pored te osnovne specifičnosti (veliki broj malih partizanskih odreda), u nekim rejonima i mjestima u samom početku bile su osnovane »fronte« (kordoni) za odbranu svojih sela (Perna, Široka Rijeka, Kirin i dr.). Ali u prvom sukobu sa naoružanim neprijateljem »fronte« kao statični oblici borbe nisu izdržale probu, pa su i od njih odmah formirani mali pokretni partizanski odredi.

Do stvaranja velikog broja malih odreda dolazilo je zato što je stanovništvo pred zvjerstvima ustaša i okupatora odlazilo u svoje privremene zbjegove u najbliže šume, pored svojih naselja. Članovi KPH koji su neprekidno radili sa narodom uspjeli su da u svakom zbjegu formiraju partizansko jezgro koje je nazvano partizanski odred. Odredi su dobili nazive po šumama ili naseljima iz kojih je formiran zbjeg, odnosno u kojima se nalazio. Tako su se odredi zvali: »Debela kosa«, »Loskunja« itd. (po istoimenim šumama) ili »Perna«, »Radonja«, »Brdo« itd. (po istoimenim selima). Na čelu odreda stajali su komandir i komesar koje su izabrali borci.

Ti prvi odredi imali su 10—30 partizana. Imali su po nekoliko lovačkih pušaka, a rijetko koju vojničku pušku (na primjer odred »Brdo«, koji je po formiranju imao 32 borca, imao je od oružja 1 stari karabin »Malniher« model 1875. sa 4 metka, 1 poluautomatsku lovačku pušku br.

[4] Još nisu bile razrađene odluke CK KPJ od 4. jula o načinu organizacije ustanka. Znali su samo da treba što prije početi ustanak, a neki članovi KP zamišljali su ustanak još uvijek kao masovni juriš jednovremeno svuda sa težištem u gradovima.

12 sa 5 metaka, 2 lovačke puške »Hamerles« — dvocijevne br. 16 sa po jednim do dva metka, pet starih lovačkih pušaka nepoznate marke sa po jednim do dva metka, 10 lovačkih pušaka jednocijevnih »kremenjača« (otraguša), 10 kubura i dva stara revolvera sa po dva metka).

Poslije poznatog savjetovanja u šumi Abez 19. jula pod rukovodstvom Rade Končara donijeta je odluka da ustanak počne najkasnije 23. jula.

Neke su akcije zaista i počele 23. VII (Štipan, B. Grabovac i dr.), ali u većini općina delegati sa savjetovanja nisu uspjeli prenijeti odluke i organizovati akcije do tog vremena. Osim toga, potrebno je naglasiti da je još uvijek trebalo savlađivati i pojedine otpore koji su se davali oružanom ustanku. Zapravo, mnogi su se još pitali, pa čak i pojedini članovi KP, kako početi ustanak bez oružja.

Zato je i poslije formiranja većine partizanskih odreda krajem jula i u toku avgusta postojala relativna pasivnost. Naime, odredi su se u to vrijeme konsolidovali organizaciono, politički i vojnički, raščišćavali sa mnogim dilemama o formama borbe, vršili diverzije i vrlo oprezno izvršavali pokoju akciju. Poslije početnih iskustava iz prvih akcija i dolaskom španaca počinje se sa smjelijim akcijama. Neosporno je da je iskustvo španaca mnogo pomoglo.[5] No, vidjeli smo da ni oni nisu insistirali na masovnim akcijama po svaku cijenu. I oni su shvatili specifičnost ovog područja, u prvom redu nedovoljno oružja, a i nedovoljno obučenih ljudi za partizansku taktiku. Zato se uporedo izvodila nastava i izvršavale jednostavnije akcije — zasjede i prepadi na manje posade i grupe neprijateljskih formacija i postepeno se po mjeri jačanja odreda i boljeg naoružavanja i borbenog usavršavanja odreda te akcije povećavale, npr. napadi na manje garnizone, blokade, a zatim i napadi na veće garnizone i veće formacije u pokretu.

U samom početku odredi su bili dosta nepovezani, gotovo autonomni. Nisu imali zajedničku komandu. Koordinacija i veza ostvarivana je preko članova KP, koji su se, iako iz raznih odreda, sastajali jedanput nedjeljno radi razmjene iskustava i dogovora o zadacima. Tako su ujednačavana gledišta i vršena je koordinacija dejstava. Odredi imaju logore pretežno u Petrovoj gori i drugim šumama. I to je otežavalo njihovu aktivnost jer su bili jako udaljeni od ciljeva napada. Povezivanjem odreda preko Štaba za Kordun i Baniju oni postaju mnogo aktivniji, dolazi do zajedničkih akcija dva i više odreda (14. septembra u akciji na Vojnić-kolodvor učestvuje osam odreda). U oktobru odredi napuštaju logore u šumama i silaze u sela, gdje su bliže ciljevima svojih napada.

Dok su bili u logorima u šumi, odredi su se snabdijevali hranom iz sela (uglavnom ju je svaki partizan donosio od svoje kuće), a pripre-

[5] Španci-dobrovoljci u španskom građanskom ratu za odbranu ustavne Republike od fašista.

mala se zajednički. Silaskom u sela odredi se hrane po seoskim kućama — domaćinstvima. Koliko će se u kojoj kući hraniti, određivali su odbornici mjesnog NOO.

Međutim, ubrzo se i takva organizacija velikog broja malih odreda pokazala neadekvatnom. I oni su bili dosta vezani za uže područje svojih sela, a okupator i ustaše nisu više pružali male ciljeve za napade u blizini njihove lokacije. Poslije prvih uspješnih napada partizana oni napuštaju male postaje, a kreću se u većim formacijama. Zato, a i na osnovu direktive sa poznatog savjetovanja iz Stolica u oktobru 1941, dolazi do reorganizacije odreda. Još u avgustu i septembru od 55 odreda formirano je 28, a sada od 28 četiri bataljona četnog sastava i ostavljaju dva jezgra za dva partizanska odreda, koji po spomenutoj direktivi treba da prerastu u bataljonski sastav. U isto vrijeme OK KPH za Karlovac predlaže formiranje kordunaške partizanske brigade. CK odbija taj predlog kao preuranjen. Do formiranja brigade dolazi u julu 1942. g. Razvoj ustanka zahtijevao je i stalno organizaciono usavršavanje. Javlja se potreba za modernijom organizacijom partizanskih jedinica. Okružni komitet KPH za Karlovac, koji je rukovodio ustankom na Kordunu, navrijeme je sagledao te potrebe i preduzimao odgovarajuće mjere.

Posebnu pažnju posvećivao je objedinjavanju rukovođenja partizanskim odredima, tj. njihovom povezivanju. Još u avgustu formiran je štab za »čitavu Petrovu goru«, u stvari za Kordun i dio Banije, u koji su ušli Ivo Rukavina, Srećko Manola, Veco Holjevac, Ćanica Opačić i Miloš Dejanović.

NEKI POLITIČKI PROBLEMI BORBE

Kada su okupatori i ustaše vidjeli da ranije izvršeni masovni pokolji i zvjerstva nisu mogli odvratiti narod od ustanka, već, naprotiv, da su još više podstrekavali ustanak, oni su počeli sa još krvavijim represalijama, ali sada samo protiv sela iz kojih su dejstvovali partizani. Kada je i to izazvalo još veće ogorčenje i suprotno dejstvo kod naroda, oni pokušavaju drugim metodama. Traže kolaboracioniste. Obećavaju spokojstvo onima koji se distanciraju od partizana i velike nagrade onima koji ih prijave. Ali ni to ne uspijeva osim kod malodušnih pojedinaca. Narod više ne vjeruje ustašama i okupatoru. Oni tada izlaze sa Italijanima kao zaštitnicima Srba pred ustašama. Iako je to bilo veoma perfidno i dobro smišljeno, usto koordinirano sa nekim četničkim agentima i sebičnim interesima nekih bogatijih seljaka sa Korduna (Rakinić, Pepina Vergaš, Mišan Napijalo), ipak se i to završava neuspjehom. Razumije se da je sve to zahtijevalo veliku aktivnost članova KPH, da bi što manje ljudi nasjelo tim mahinacijama. Neki od njih su i pali kaQ žrtve šovinističkih ispada (Tone Hrovat i Milić Dejanović). Ali okupator i ustaše ne odustaju od

svog plana izazivanja bratoubilačkog rata. Oni zato sve partizane jedno vrijeme u svojim službenim aktima nazivaju »četnicima«, da bi na taj način stvorili utisak kod hrvatskog naroda kako su ustanak poveli samo Srbi i da je uperen protiv Hrvata. A hrvatske seljake pokušavaju da mobilišu u masovan napad i pljačku na susjedna srpska sela i obećavaju im svu imovinu od ubijenih Srba. Ali, zahvaljujući prethodnom političkom radu članova KPH, zdravom razumu hrvatskih seljaka i građana i tradicionalnim bratskim osjećajima i odnosima, i taj pokušaj doživljava potpun neuspjeh. To je do te mjere ogorčilo ustaše da su počele da vrše represalije i protiv hrvatskih sela, zato što odbijaju saučesništvo u pohodima i pljački. Ali to je ogorčavalo i hrvatska sela, koja su počela da odgovaraju ustankom protiv ustaša i okupatora. Raspolažemo dokumentima da su mnogi napredni Hrvati sa sela i iz grada, raznih profesija i koji nisu pripadali političkim partijama, često i brojno protestirali kod okupatorskih i ustaških vlasti protiv zvjerstava nad srpskim stanovništvom. To su činili čak i pojedini pripadnici ustaškog pokreta, koji u pokret nisu ušli sa takvim namjerama i ciljevima.

Kako je vrijeme teklo, okupatori i ustaše doživljavaju iz dana u dan političke i vojničke poraze na Kordunu, a iz dana u dan jača bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda. Neosporno je da za sve to najveća zasluga pripada OK KPH za Karlovac i CK KPH, koji su od prvog dana pravilno usmjeravali aktivnost članova KPH i čitavog naroda na jedino pravilan put u takvoj situaciji, na zajednički oružani ustanak protiv okupatora i domaćih izdajnika. To je spriječilo ekscese kod ustanika i osujetilo pokušaje okupatora da gurnu u bratoubilački rat Srbe i Hrvate na Kordunu. Da je aktivnost seoskih ćelija bila još veća, spriječilo bi se brojnije odazivanje ustaškim vlastima, pa bi se smanjio i broj žrtava u pokoljima.

I na kraju kao posljednja specifičnost razvoja ustanka na Kordunu koju želim ovdje iznijeti jeste pozitivna (uzlazna) ravnomjernost ustanka i potpuna povezanost pozadine i fronta.[6] Nije bilo većih oscilacija kao u drugim područjima. Ustanak je, posmatrano sa aspekta naoružanog dijela naroda, postepeno ali stalno rastao, a od samog početka jedinstveno prihvaćen od naroda. Iako je jedinstvo fronta i pozadine karakteristika svih ustaničkih područja u Jugoslaviji, a kasnije i cijele zemlje, ipak istini za volju treba reći da je u tom području ono bilo najpotpunije. Gotovo da nije bilo porodice koja je bila pasivna ili na strani neprijatelja. Što je još važnije, nije bilo bratoubilačkih borbi, niti četničkog pokreta. Svaka stihijnost ili zastranjivanje u tom smislu bili su sprečavani od samog početka ustanka. Bilo je pojedinačnih pokušaja u tom smislu, ali su navrijeme osujećeni. To govori da su veliki i plemeniti ciljevi ustanka, kao

[6] Front ovdje ne treba shvatiti u klasičnom smislu kao statičan-pozicioni, već kao pokretna oružana žarišta odbrane i napada na okupatorske i kvislinške formacije i vojne objekte.

NOB, i narodne revolucije bili pravilno shvaćeni od naroda Korduna od samog početka do kraja NOR. Narod Korduna je već tada vidio svoju bolju budućnost u slobodnoj i suverenoj Hrvatskoj u sastavu ravnopravne zajednice Jugoslavije u kojoj će sve nacije i narodnosti biti slobodne i ravnopravne.

Pred velikom oslobodilačkom i revolucionarnom idejom naroda okupaciona i kvislinška vlast, makar naoružana do zuba, pokazala se nemoćna i pred golorukim ali organizovanim i jedinstvenim narodom.

Ni početni uspjesi fašističkih armija u SSSR-u nisu mogli pokolebati odlučnost naroda Korduna na ustanak i riješenost svih naroda Jugoslavije čiju je borbu organizovala i povezivala u jednu cjelinu KPJ pod rukovodstvom Josipa Broza Tita.

Bez relativne masovnosti narodnooslobodilačkog i revolucionarnog pokreta u čitavoj Jugoslaviji, a posebno u Hrvatskoj, već 1941. godine ni Kordun ne bi mogao učiniti takav doprinos kakav je dao, jer bi uslovi bili još nepovoljniji. Zato ustanak na Kordunu, pored njegovih specifičnosti, treba gledati u sklopu ustanka naroda i narodnosti Jugoslavije, kao nerazdvojnu cjelinu i u međusobnoj zavisnosti i uslovljenosti.

Mr Mile Dakić

RAZVITAK I DJELOVANJE PARTIJSKE ORGANIZACIJE NA KORDUNU 1941. I U PRVOJ POLOVICI 1942. GODINE

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u tri kordunska kotara (Slunj, Vojnić i Vrginmost) živjelo je oko 94.000 Srba i oko 30.000 Hrvata.

Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije u buržoaskim stranačkim borbama i klerikalnim djelatnostima postepeno su polarizirane snage u međunacionalnim odnosima.

Zahvaljujući komunistima i Samostalnoj demokratskoj stranci na Kordunu između dva rata nije dolazilo do nacionalističkih sukoba, ali su jedan dio katoličkog klera i tajna ustaška organizacija pripremali snage i stvarali protusrpsko raspoloženje u nacionalno izmiješanim područjima.

Neki katolički župnici, posebno na slunjskom području, obilato su trovali odnose govoreći da su Srbi povlaštena nacija. Takva je propaganda hvatala duboko korijenje u seljačkoj sitnovlasničkoj psihologiji. Kor hrvatskog seljaka opravdano je razvijena mržnja prema eksploatatorskoj buržoaskoj Jugoslaviji, ali je ona istovremeno usmjerena na Srbe i njihovo prisustvo u Hrvatskoj. I kod seljaka Srba komunista i samostalni demokrati stvaraju neraspoloženje prema ugnjetačkoj državi, koja je seljaštvu nametala visoke poreze. Seljak je uvijek ravnao svoj odnos prema državi, prema jednom osnovnom mjerilu — porezu.

Srpski seljak na Kordunu nije imao nikakve povlastice. On je bio jednako tako ugnjetavan kao i hrvatski od trgovaca, zelenaša, države, od buržoazije srpske i hrvatske.

Šovinistički raspoložen dio katoličkog klera kod hrvatskih seljaka rasplamsava žeđ za zemljom susjeda — Srba.

U toj situaciji kad su sve građanske stranke osnovu svoje politike gradile na nacionalnoj osnovi, prije svega na razvijanju nacionalne mržnje između Srba i Hrvata, jedino su komunisti na Kordunu smogli snage da se uzdignu iznad te borbe i odlučno stanu na stranu jednih i drugih tuma-

čeci im da je jedini put ispravan onaj koji vodi oslobođenju seljačkih masa od vlasti buržoazije i stvaranju besklasnog društva. Djelujući uglavnom na toj osnovi, komunisti su na Kordunu vrlo brzo stekli ogromne simpatije kordunaških seljaka i izgradili svoje organizacije gotovo u svakom selu koje su oko sebe čvrsto vezivale po desetine simpatizera i vršeći znatan utjecaj na okolinu. Porast snaga KP posebno je vidljiv posljednje dvije godine uoči aprilskog sloma, kada su organizacije KP ne samo brojno porasle već i politički preuzimale inicijativu u političkom rukovođenju masama na Kordunu.

Aprila 1941. godine Kordun je imao 223 člana KPJ:

1. kotar Slunj	13	ćelija,	77	čl. KPJ,	22	kandidata,	5 kand. grupa
2. kotar Vojnić	18	ćelija,	107	čl. KPJ,	30	kandidata,	5 kand. grupa
3. kotar Vrginmost	4	ćelije,	39	čl. KPJ,	—	kandidata,	— kand. grupa
Ukupno	35	ćelija,	223	čl. KPJ,	52	kandidata,	10 kand. grupa

Organizacija SKOJ-a nastaje paralelno s formiranjem partijskih ćelija. Njena, nešto jača, aktivnost osjećala se u Vrginmostu, Perni, Peckoj i Sjeničaku.

Već je u počecima konstituiranja i učvršćivanja NDH ustaški pokret ispoljio ove karakteristike: velikohrvatski nacionalni unitarizam, velikohrvatski nacionalni ekskluzivizam, hrvatski državnopravni historicizam (tradicija, prošlost, obnova stare državnosti), separatizam, terorizam, fašizam i kruti centralizam. Katoličanstvo je prihvaćeno kao vjersko-politički i nacionalni faktor (kao osnovna determinantna za pripadnost hrvatskoj naciji). Izuzetak je priznat kod islamskih vjernika.

Imajući sve to u vidu, posebno krajnju vjersko nacionalnu netolerantnost, od ustaškog se pokreta mogla očekivati samo politika otvorenog biološkog istrebljavanja Srba u Hrvatskoj.

U tom teškom i neizvjesnom vremenu veze između partijskih ćelija i rukovodstva bile su vrlo slabe. Pojedini komunisti samoinicijativno su pristupali prikupljanju oružja. Sekretar KK Vojnić Žarko ćuić u junu 1941. godine uz pomoć simpatizera KP iz Knežević Kose pokušava uzeti oružje[1] s tavana sreskog načelstva Vojnić, ali akcija nije uspjela.

Na području Kladuše i Široke Rijeke posebno su bili politički aktivni komunisti Tone Hrovat i Milan Dejanović. U Perni pripremaju ustanak Rade Bulat, Bogdan Oreščanin, Dušan Rkman i drugi, a u Tušiloviću i Krnjaku Ćanica Opačić, Milutin Košarić i Mile Basara.

I u drugim krajevima Korduna članovi KP uviđaju da je došao trenutak u kojem je oružje najtraženija i najvrednija roba.

[1] Prema sjećanju Mile Kneževića na tavanu je bilo 90 pušaka i 1990 metaka.

Nitko, pa ni članovi KP, nije očekivao politiku otvorenog genocida. Članovi KP na Kordunu nisu očekivali masovne pokolje, nisu shvatili težinu i surovost vremena koje dolazi.

Početak je rata trenutačno prekinuo veze s OK KPH Karlovac. Nedostajali su stavovi i direktive. U takvoj situaciji mnogi su komunisti pohvatani i poubijani.

U veljunskom pokolju od 6. do 9. maja 1941. među 520 ubijenih bilo je i 18 komunista. Tom prilikom ubijeni su: sekretar KK Slunj Nikola Kukić i član Plenuma OK KPH Karlovac Radoš Vujičić. Zaredala su hapšenja uglednijih Srba, komunista i pravoslavnih svećenika.[2]

Pavelić je već 16. aprila 1941. izdao naredbu o čišćenju jezika od srbizama i sam stvara riječi: samovoz, brzoglas, krugoval i svjetlosipač. Izdaje Zakonsku odredbu o zabrani ćirilice, Zakonsku odredbu za obranu naroda i države, Zakonsku odredbu o rasnoj pripadnosti. Upozorenje svim nepoćudnim i nepoželjnim elementima na teritoriju grada Zagreba[3]. Izdaje još mnogo naredbi i odredbi upućenih na adresu komunista, Srba i Zidova.

Sve je to na području Korduna stvaralo teške i mučne dojmove. Zločinački režim spomenute države stavio je van zakona komuniste i sve demokratski orijentirane ljude. Na Kordunu je zavladao teror kakav historija nije zabilježila.

»Srbi su utučeni i prelašeni radi seobe iz jednog kraja države u drugi i u Srbiju. Prelazi ih velik broj u rimokatoličku i grkokatoličku ispovijest. Veći broj ima Srba koji se nadaju u pobjedu Engleske, Rusije i Amerike i željno očekuju spas, a ima ih i takvih koji zrelije prosuđuju opće stanje i mirno rade svoj posao, očekujući daljnji razvoj događaja u svijetu«.[4]

Pavelić je u mnogim govorima napadao Srbe, Zidove i nauku Karla Marksa. Marksa je nazivao Zidovom s bolesnom i nezdravom naukom.

Zaredale su prijetnje i srbofopske akcije Pavelićevih ministara: Mladena Lorkovića, Mirka Puka, Mile Budaka, Milovana Zanića i župnika udbinjskih, ogulinskih i slunjskih.

Javno se manipuliralo planovima istrebljenja, iseljavanja i prekrštavanja Srba u Hrvatskoj.

4. juna 1941. Pavelić je posebnom naredbom formirao rasno političko povjerenstvo u čiju je nadležnost »padalo izrađivanje prijedloga nacrta zakona, zakonskih odredbi i naredbi koje zasijecaju u područje rasne biologije, rasne politike i rasne higijene ili eugenike«.[5]

U tako ozbiljnoj, neizvjesnoj i po živote delikatnoj situaciji bogatiji ljudi novcem ili preko poznanstva nabavljaju propusnice i odlaze u Srbiju.

Komunisti Korduna i Karlovca uoči 1. maja organiziraju rasturanje letaka, ističu crvene zastave. Partijska organizacija Sjeničaka ističe crvenu

[2] Na Kordunu je 1941. godine ubijeno 28 pravoslavnih svećenika (prim. aut.).

* Mirko Peršen: Ustaški logori, str. 15 i 16.

[4] Izvještaj zapovjedništva kopnene vojske u Zagrebu od 21. srpnja 1941. Zb. dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 268.

[5] Mirko Peršen: Ustaški logori, Stvarnost 1966. godine, str. 17 i 18.

zastavu na Rudanskom brdu. Letke koje je izdao CK KPH komunisti Vrginmosta dijele narodu u Boviću, Vrginmostu, Perni i Pješčanici. »Na vrbi kod mosta u Starom Selu bila je izvješena crvena zastava.«[6]

Veze ćelija s članovima OK i KK nešto su intenzivnije od maja 1941. godine.

Paralelno s konsolidacijom i oživljavanjem veza između ćelija i komiteta održavaju se partijski sastanci na kojima je raspravljano o pripremama za oružani ustanak.

Već je 5. maja Nikola Kukić održao sastanak s partijskom ćelijom Tušilovića i predstavnicima ćelija okolnih sela.[7]

Sekretar Okružnog komiteta »Ivo Marinković je stalno obilazio partijske organizacije« na terenu cijelog Okruga. Pojavljivao se u Glini, Tušiloviću, Vojniću, Veljunu, Slunju, Drežnici, po Gorskom kotaru, u svim kotarskim i gotovo svakom općinskom centru Okruga.[8] Josip Kraš je često odlazio u Vrginmost. »Tamo je u drugoj polovici maja i u mjesecu junu održan kratki partijski tečaj za sekretare ćelija.«[9]

Glavna tema razgovora na sastancima partijskih ćelija i komiteta bila je prikupljanje oružja.

Ustaške i okupacione vlasti izdaju proglase u kojima prijete smrtnom kaznom onima kod kojih se pronađe oružje. Bilo je više slučajeva predaje oružja žandarima koji su obilazili sela i prijetili novim zakonskim odredbama. Ne osvrćući se na prijetnje, članovi KP intenzivno su radili na prikupljanju oružja, ali je akcija kasnila u odnosu na prijetnje ustaških vlasti vlasnicima oružja. U prikupljanju oružja istakla se partijska organizacija Karlovca i ćelije u Štipanu i Tušiloviću.

Centralni komitet KPH izdaje više proglasa i upoznaje članove KP i narodne mase sa suštinskim problemima vremena.

»Stvarnost nacionalnog ropstva i suviše je okrutna, da bi se narodne mase dale zavesti brbljanjima o slobodi. Nezavisna Država Hrvatska postoji samo na papiru. Cijela Hrvatska je stvarno porobljena i pod čizmom okupatorske vojske, u čijim se rukama nalazi vrhovna vlast...

Srbi u Hrvatskoj! Komunistička partija u Hrvatskoj obraća se i vama, koji od svog doseljenja u Hrvatsku nikada niste uživali potpunu nacionalnu slobodu. Ali danas, kada je Hrvatska porobljena od imperijal. osvajača, vi ste bačeni u najteži položaj otkako se nalazite u Hrvatskoj.«[10]

U tako delikatnoj političkoj situaciji održana je sjednica u šumi Abez. Najvažniji stavovi koje je imao Rade Končar u Abezu bili su:

[8] Okrug Karlovac 1941. Izdao Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb 1965. godine, str. 38.

[7] Isto, str. 38.

[8] Isto, str. 38.

[9] Isto, str. 38.

[10] Proglas CK KPH od sredine lipnja 1941. godine, Zbornik dok., tom V, knj. 1, str. 8.

podizanje sveopćeg narodnog ustanka, prijelaz s diverzantskih akcija na oružani ustanak širih razmjera, da centri oružane borbe neće biti gradovi, kako se prije pretpostavljalo, već sela i šume, da rukovodeću ulogu u ustanku ima KPJ, da se komunisti napadom Njemačke na Sovjetski Savez smatraju mobiliziranima i da za njih vrijede svi ratni zakoni za neizvršavanje zadataka, da ustanak mora početi najkasnije 23. jula 1941.

Sastanak u Abezu ima značajnu historijsku dimenziju jer je njime rukovodio Josip Kraš, koji je u to vrijeme bio na čelu Vojnog operativnog komiteta OK KPH Karlovac. Te činjenice, a i kasniji razvoj događaja, isključuju svaki lokalni tretman poziva na oružani ustanak iz Abeza 19. jula 1941.

PRVA AKCIJA KOMUNISTA SELA ŠTIPANA I FORMIRANJE PARTIZANSKIH ODREDA

Poslije sastanka u Abezu na području Korduna održavane su sjednice kotarskih komiteta.[11]

22. jula održana je sjednica KK Vrginmost na kojoj je sekretar KK Rade Bulat prenio direktive za podizanje oružanog ustanka.

Sa sjednice KK sekretar partijske ćelije Štipana Miljkan Maslić prenosi direktivu u svoju partijsku ćeliju. Na sjednici te ćelije za vojnog rukovodioca izabran je Nikola Vidović.[12]

Partijska ćelija Štipana odmah pristupa prikupljanju oružja, 23. jula iz sela Lukinići u Štipan dolaze dvojica ustaša. Na njih su Nikola Vidović i Mile Kličković izveli napad i razoružali ih.[13]

Bila je to prva oružana akcija 'izvedena po direktivi sastanka u šumi Abez' na području Korduna i Hrvatske.[14] Akciju su izveli komunisti dogovorenog dana kada je trebalo, po direktivi sekretara CK KPH Rade Končara, početi s oružanim ustankom.

Krajem jula 1941. na cijelom području Korduna uslijedile su oružane akcije i diverzije. Formirani su prvi partizanski odredi, među kojima se posebno ističu »Debela kosa«, »Crna lokva«, »Štipan« i »Perna«.

Do kraja decembra 1941. na Kordunu se nalazilo oko 60 partizanskih odreda i oružanih grupa. Samo na obroncima Petrove gore nalazilo se 15 partizanskih odreda (»Brdo«, »Perna«, »Pecka«, »Gaćeša Selo«, »Podgorje«, »Malička«, »Crni potok«, »Široka Rijeka«, »Miholjsko«,

[11] Izuzev KK Slunj, čija je partijska organizacija ostala bez sekretara KK, koji je ubijen u veljunskom pokolju (prim. aut.).

[12] Do okupacije je Nikola Vidović radio u Vojno-tehničkom zavodu Kragujevac, proglašen za narodnog heroja, sada gen. ppuk. u penziji (prim. aut.).

[13] Jedan ustaša uspijeva pobjeći bez oružja, dok je drugi strijeljan.

[14] Tu činjenicu istakao je na 2. konf. OK KPH Karlovac, održanoj 12. marta 1942. u V. Kladuši, komesar GŠH Vladimir Bakarić.

»Crna lokva«, »Radonja«, »Jaruga«, »Ključar«, »Vojišnica« i »Slavsko Polje«). Krajem jula i početkom augusta još uvijek započeta borba nije razvijena u smislu partizanske borbe i taktike. To se vidi iz prakse formiranja frontova u Boviću, Perni, Peckoj, Maličkoj, Širokoj Rijeci, pa i drugdje. Ustanici su često shvaćali borbu kao obranu svojih sela. U nekim odredima i ustaničkim grupama, gdje nije bilo komunista, borba je isključivo usmjerena na obranu svojih sela. Javile su se i pljačkaške tendencije. Neki su sebe nazivali četnicima i šumarima. Neki komunisti koji su dolazili u takve sredine nisu nailazili na razumijevanje. A bilo je i takvih koji su bili protiv otpočinjanja oružanih akcija. Prve žrtve takvog shvaćanja bili su komunisti Milan Dejanović[15] i Tone Hrovat[16], koji su ubijeni 1. augusta 1941. na području općine Krstinje.

Takvo stanje idejne konfuzije nije dugo trajalo jer su centralna partijska rukovodstva, preko domaćih članova KP, djelovala brzo i efikasno.

Krajem jula 1941. CK KPH izdaje poziv na oružani ustanak, u kojem između ostalog piše:

»U Hrvatskoj su mnoga sela bila prisiljena pobjeći u šumu pred terorom ustaških bandi. Neka su od njih prihvatila borbu i oružjem u ruci odbila napad i protjerala ustaše. Nisu to četničke akcije koje su organizirala srpska gospoda, kako to lažno prikazuju frankovački plaćenici, nego se tu radi o opravdanoj borbi svih naroda Jugoslavije, pa i hrvatskog naroda... Srbi u Hrvatskoj! Nedajte se terorizirati i ubijati. Ne dajte da vam oduzmu vaše domove, krvavo stečeno imanje, pa i same živote. Oduprite se nasilju i znajte da su simpatije hrvatskog naroda na vašoj strani, te će vam on u toj borbi pomoći.«[17]

Okružni komitet KPH Karlovac uviđa slabosti početka oružane borbe i nastoji ukazati ustanicima na njih:

»Mi ne možemo voditi frontalnu borbu. To su pokazali dosadanji rezultati, a Bović je u tome školski primjer ... Razvoj situacije nameće nam ozbiljnu i veću pripremu za borbu. Karakter naše borbe može biti partizanski.«[18]

On uviđa teritorijalnu povezanost odreda, pa naređuje

»da se obrazuju pokretni partizanski odredi... Oni se moraju vječito kretati i djelovati.«[19]

Okružni komitet naređuje svim članovima Partije da se provede reorganizacija ćelija po odredima i da se uspostavi partijska organizacija

[15] Milan Dejanović, trgovac iz Klokoča (Vojnić), aktivist KP i NOP-a.

[16] Tone Hrovat, pravnik iz Velike Kladuše, član OK KPH Karlovac. Dejanović i Hrovat nisu žrtve šovinističkog obračuna, kako to neki pokušavaju tvrditi (prim aut.).

[17] Zbornik dok., tom V, knj. 1, str. 25.

[18] Pismo OK KPH Karlovac od 18. 8. 1941, Zbornik dok. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 39.

po rajonima — sektorima, da se provede čišćenje kolebljivaca, da se u odredima uz komandire postave politički komesari i njihovi zamjenici. »Ako je potrebno postavite uz komandire i više komesara.«[20]

Za čitavu Petrovu goru Okružni komitet Karlovac imenuje Političko operativno rukovodstvo u koje ulaze: Ivo Rukavina, Srećko Manola, Robert Domani, Većeslav Holjevac, Ćanica Opačić i Miloš Dejanović.[21]

U okružnici br. 1 od 26. augusta 1941. Operativno rukovodstvo OK KPH Karlovac ističe potrebu postavljanja političkih komesara u odredima. Naglašeno je formiranje rajonskih komiteta, u kojima će OK imenovati zapovjednike i komesare. »Partijski komiteti i polit, komesari su kako kolektivno tako i lično odgovorni za pravilno provođenje akcija i rada partizanskih odreda okružnom rukovodstvu.«[22]

Okružni je komitet posebno naglašavao potrebu političkog rada u odredima.

Pored vojno-instruktivnog i političkog djelovanja na Kordunu OK KPH Karlovac neprekidno ukazuje na zvjerstva ustaša:

»Ovakva zvjerstva, kakva su vršili ti — krvlju opijeni fašistički strvinari — Pavelićevi ustaše, ne pamti historija. U kotaru Glina ubijeno je po prilici 2600 ljudi, u kotaru Vojnić 960. U kotaru Vrginmost 200 ljudi, u Velikoj Kladuši 2700 ljudi, taj broj penje se na 6460 muževa, žena i djece do polovine mjeseca kolovoza. Poslije toga klali su ljude, žene i djecu u općini Bović na Crevarskoj Strani—Vrgin Mostu ... Popaljena su čitava sela i opljačkano sve što je u njima nađeno... Ustaški major iz Gline, dao je otpremiti pohvatane muškarce, žene i djecu u crkvu. Tamo su nastala zvjerska mučenja. Najveće uživanje mučitelja bijaše, noževima zarezati ljudima vrat i onda puhati kroz otvorenu venu sve dotle dok nisu žrtvi nabrekle oči. Drugima su pak zabadali bajonete u rebra i tako okretali turajući sve dublje, dok ih nisu tako usmrtili. Djecu su klali u naručju majki. Majke su morale najprije gledati smrtne trzaje svoje djece, pa onda i one dođu na red i u najtežim mukama izdahnu. Ustaški major Vidaković, dosjetio se kod toga i na materijalnu probitačnost klanja. On je došao do zaključka, da je šteta odijela, jer se ono može prodati. Zato je nakon poklane prve grupe, ostale dao svući i tako gole klao. Od prve grupe dao je ženama poubijanih muževa oprati zakrvavljena odijela i onda ih prodavao, pod stare krpe. Novac i ostalu imovinu opljačkali su ustaše kolektivno i onda palili kuće da bi tako zametnuli trag pljačke.

Osim toga ljudi su odvođeni u šumu Koviljaču. Putem su ih tukli. Na mjestu gdje su muke trebale svršiti, suđenja su nastavljena. Ljudi su vezani žicom, postrojeni u desetine i vježbani čučanjem i dizanjem iz ležećeg stava. Kod toga sadističkog vježbanja po taktu su ih mučili i tukli.

[80] Pismo OK KPH Karlovac od 18. 8. 1941. Zbornik dok. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 40.

[21] Isto, str. 41.

Tek nakon potpune iznemoglosti, klali su ih u rakama koje su sami iskopali. Takva mučenja vršena su u šumi Loskunja, kod Ivanović mlina, u Velikoj Kladuši poklali su preko 2000 djece. Mnoge majke poludjele su gledajući ubijanje njihove djece. Jedna majka ubijenog djeteta ranjena i sama u glavu pobjegla je. Nekoliko dana je u ludilu, a da je nitko nije umeo primiti niti joj pomoći. Ona je služila za strašilo ostalom svijetu i bila uzor novog poretka.«[23]

Kako su izgledala ustaška zlodjela, vidi se i iz izvještaja zapovjednika oružanog voda Slunj od 13. augusta 1941: »Rad ustaša na čišćenju[24] bio je skoro javan, što je baš jedan od glavnih uzroka za bježanje naroda u šume. Čistilo se je u kući, dvorištu, na putu, u prisustvu roditelja, djece ili obratno... Ovi postupci izazvali su kod čestitih i čeličnih Hrvata negodovanje čulo se šaptanje: ovo je sramota za narodnost hrvatsku, kulturu i katoličku vjeru. Bilo je slučajeva, da su čišćenici sami nosili alat za kopanje jama i slično. Zakopavanje na pola živih, ostavljanje nezakopanih ili slabo zakopanih, tako da ih je rodbina, kao i oni što su pobjegli u šumu dolazili gledati. Ja, kao i uopće oružnici — bio sam potpuno nemoćan. Radilo se je sve bez našeg znanja sa velikim nepovjerenjem prema nama... Možda je bio glavni razlog nepovjerenja prema oružnicima što se ovi nisu isticali u čišćenju i ako su im išli na ruku.«[25]

Ti stravični pokolji djelovali sü dvojako na srpski narod Korduna:

1. Izazvali su nepomirljivu suprotnost i mržnju prema ustašama i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

2. Izazvali su sumnjičenje prema Hrvatima i svemu što je hrvatsko. Neki su identificirali Hrvate s ustaškim pokretom i njegovom praksom.

Takvom raspoloženju doprinijelo je i razočaranje naroda u pojedine dojučerašnje prijatelje Hrvate, suborce iz udružene opozicije, kao što su bili u Vojniću veterinar Mijo Zunac, u Veljunu učitelj Ivan Šajfar, koji uvođenjem vlasti NDH postaju ekstremni nacionalisti i krvave ustaše.

Teško je bilo objašnjavati narodu činjenicu regrutiranja brojnih ustaša iz graničnih hrvatskih sela i odsustvo javnog reagiranja hrvatskog stanovništva protiv masovnih pokolja u srpskim selima

Takva je situacija umnogome komplicirala i otežala rad partijskih rukovodstava i članova KP u razvijanju ideje zajedničke borbe srpskog i hrvatskog naroda. Ako se tome dodaju i licemjerna obećanja talijanskih fašista, njihova propaganda radi zaštite srpskog naroda, tek onda se može sagledati koliko su komunisti morali uložiti napora u objašnjavanje pravilnog puta i zajedničke borbe srpskog i hrvatskog naroda protiv okupatora i domaćih izdajica. U tim teškim i prijelomnim trenucima, u životu Partije na Kordunu, bilo je odlučujuće što su ideju zajedničke borbe prihvatili i objašnjavali komunisti, domaći sinovi Korduna, u koje je

[23] Obavještenje br. 2 OK KPH Karlovac iz augusta 1941. godine, HAK, kut. 1.
[24] Misli se na klanje i ubijanje (prim. aut.).

narod imao povjerenje. Upornim političkim radom partijska rukovodstva i komunisti Korduna uspijevaju osujetiti sve pokušaje na liniji četničkog pokreta, obilato iniciranog od talijanskih komandi i njihovih špijunskih centara.

U vrijeme intenzivnog formiranja ustaničkih grupa i odreda Centralni komitet KPH šalje na područje OK KPH Karlovac deset učesnika španjolskog građanskog rata: Ivana Hariša, Kostu Nada, Ivu Rukavinu, Srećka Manolu, Stjepana Milašinčića, Izidora Štroka, Adolfa Stajnbergera, Roberta Domanija, Veljka Kovačevića i Jakova Kranjčevića-Bradu. Bilo je to značajno kadrovsko osvježenje u presudnim momentima konstituiranja NOB na Kordunu.

PODJELA NA RAJONE

Na jedinstvenom vojno-političkom području Korduna i Banije OK KPH Karlovac formira 6 rajonskih komiteta, čije su dužnosti bile:

»1. da razvije političku i vojnu djelatnost u rajonu

2. da oživi i učvrsti partijsku organizaciju i stvori masovnu bazu partije u selima i mjestima

3. da poduzima potrebne mjere za izvršenje slijedećeg:

a) zborovi u selu i pojedinačni politički rad

b) rad sa seoskim ženama, osposobljavanje ovih za kurirske veze, prikupljanje svih stvari za redovne potrebe partizanskih odreda i sela (pranje, krpanje, hrana, obuća, odjeća i t. d.)

c) skrivanje životnih namirnica

d) organizacija seoskih straža

e) pomoć pogorjelim i opljačkanim

f) stupati u vezu sa hrvatskim selima, stvarati i proširivati te veze sa hrvatskim domobranima i talijanskim vojnicima...

g) rad među seoskom omladinom ...

h) organizirati narodnu pomoć .. .«[26]

Četiri rajonska komiteta nalazila su se na području Korduna, a dva na području Banije.

Prema direktivi Operativnog rukovodstva OK KPH Karlovac od 3. septembra 1941. rajonski su se komiteti sastojali od 3 do 5 članova. Oni su rukovodili radom partijskih ćelija na terenu i u partizanskim jedinicama.

Teritorij Korduna, Primorja s Ogulinom i Karlovac trebalo je da sačinjavaju veće terenske partijske cjeline. »Ovi teritoriji se dijele na rajone, neovisno od postojanja kotarskih komiteta. Kotarevi se razdjeljuju

[n] Direktiva Operativnog komiteta OK KPH Karlovac od 3. septembra 1941, Zbornik dok. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 58/59,

i obrazuju se rajoni kao manje ili veće teritorijalne jedinice sposobne i podesne za izvršavanje političkih i vojnih zadataka koji stoje pred našom Partijom.«[27]

Rajonski su komiteti imali posebne dužnosti u partizanskim odredima:

»1. organizirati jedinstvene logore i jedinstvenu ishranu

2. zavesti vojnu disciplinu

3. podizati autoritet komandira, komesara, vodnika, desetara i političkih delegata po vodovima

4. koordinirati rad partijskih rukovodstava sa radom komandira i komesara

5. organizirati planski politički rad u odredu

6. zidne novine (po mogućnosti)

7. red i čistoća u logoru

8. briga o oružju, municiji, spremi itd.

9. prije akcije izvršiti svrsishodnu podjelu oružja

10. prije svake akcije pripremiti partijce i istaći njihove dužnosti, a poslije akcije analizirati držanje partijaca«.[28]

Direktivom Operativnog komiteta KPH Karlovac posebno su istaknute zadaće pročelnika partijskih ćelija koji »prenosi direktive odozgo i inicijative, opažanja i primjedbe odozdo. Mora da prednjači i da u svemu bude primjer partijcu i partizanu. Rukovodi raspodjelom rada partijaca. Stara se da svaki partijac (simpatizer) dobije rad koji odgovara njegovim sposobnostima. Ćeliju saziva što češće i redovitije. Ćelija je životna stanica Partije, kroz koju prolazi sve što se dešava u selu i u odredu. Članove treba privikavati da govore na sastancima o svemu, a ne po ćoškovima.. ,«[29]

U direktivi Operativnog komiteta KPH Karlovac istaknute su dužnosti članova KP, upute za politički rad, politički rad u odredu, rad medu simpatizerima, komandirima i komesarima i važnost agitacije i propagande.

Okružnicom br. 4 Okružni komitet KPH Karlovac 10. septembra 1941. izdaje tekst partizanske zakletve.

Tekst zakletve počinje rečenicom:

»Zaklinjem se da iz ruku neću pustiti oružje sve dok posljednji fašistički okupator ne napusti moju zemlju, sve dok posljednji ustaški gad ne bude iskorijenjen.«[30]

" Isto, str. 58.

[28] Direktiva Operativnog komiteta KPH Karlovac od 3. 9. 1941, Zbornik dok. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 59.

" Isto.

KONFERENCIJA DELEGATA NOP KORDUNA I BANIJE
19. i 20. SEPTEMBRA 1941.

U Crnoj Lokvi (selo Džodani) 19. i 20. septembra 1941. održana je Konferencija delegata NOP Korduna i Banije.[31] S područja Korduna i Banije, koje je bilo podijeljeno na 6 rajona, konferenciji je prisustvovalo 20 delegata (iz 1. rajona 3, 2. rajona 2, 3. rajona 3, 4. rajona 3, 5. rajona 2, 6. rajona 4), dok su trojica (Ivo Rukavina, Srećko Manola i Savo Zlatić) predstavljali operativno rukovodstvo Okružnog komiteta KPH Karlovac.

U uvodnom je izlaganju Ivo Rukavina istakao da »Konferencija ima zadaću da definitivno organizira nacionalno-oslobodilački pokret na Kordunu i Baniji, da se prede na jedinstvenu organizaciju«.[32]

Poslije političkog referata podneseni su izvještaji iz svih šest rajona, iz kojih se vidi: podjela teritorija Korduna i Banije, broj partizanskih odreda, broj boraca, broj članova KP i naoružanje pojedinih rajona.

Rajon	Koje područje obuhvaća	Odreda	Boraca	Članova KP	Mitraljeza	Puškomitraljeza	Mauzer pušaka	Starih, austr. pušaka	Talijanskih pušaka	Oruguša	Revolvera	Bombi	Metaka	Napomena
1.	Petrova gora Trupinjak Loskunja Debela kosa	8	190	56	—	—	58	13	—	44	30	10	— 2300	
2.	Perjasica Poloj Krnjak Skrad Veljun Krstinja	6	138	30	—	—	58	17	—	41	24	13	— 3460	
3.	Okolica Slunja i Primišlja	10	314	30	—	—	90	4	1	19	24	1		
4.	Štipan Kirin Dugo Selo Bović Sjeničak	4	46	27	—	—	8	11	—	7	13	6	— 690	
5. i 6.	Glinski kotar	32	862	169	1	1	227	62	3	135	80	59	1 8910	za 2 pa»t. odreda nije iskaz, naoruž. i br. čl. KP
Ukupno:		4	174	26	1	1	13	16	2	24	13	6	— 2460	

[31] Konferencija je održana u kući Mile Džodan (prim. aut.).
[32] Zbornik dok. i podataka NOR-a, tom V, knj. 1, str. 102.

Iz Zapisnika se vidi socijalni i nacionalni sastav delegata (4 radnika, 6 seljaka, 10 intelektualaca — 14 Srba i 6 Hrvata). Četvorica od njih bila su učesnici španjolskog građanskog rata.[33]

U diskusiji dr Savo Zlatić predlaže da se organizira sanitetska služba.[34]

Delegati[35] su usvojili stavove da treba razoružavati talijansku vojsku, da treba likvidirati pojavu pljačke u nekim partizanskim odredima, da treba poduzimati akcije uz obaveznu štednju municije. Predloženo je da odredi budu smješteni u šumi i da grade zimske zemunice.

U završnoj riječi Ivo Rukavina je predložio da treba prijeći na višu fazu vojne organizacije — na »povezivanje partizanskih odreda u veće jedinice i stvaranje jedinstvene centralne komande«.[36]

Konferencija delegata NOP-a Korduna i Banije 20. septembra donosi Proglas i Rezoluciju.

Proglasom su se delegati obratili Srbima, Hrvatima i Bosancima,[37] pristašama HSS-a, Seljačke zaštite, SDS, komunistima i svim rodoljubima da se priključe NOB-i.

U Rezoluciji delegati upozoravaju na »krvava klanja koja su vršili ustaše u ovome kraju«.[38] U njoj su istaknuti nedostaci i »vojne i političke zadaće«.[39]

POČECI FORMIRANJA I RADA NARODNE VLASTI

Narodna vlast na Kordunu nastaje paralelno s razvojem oružanog ustanka. Istovremeno s formiranjem partizanskih odreda formirane su i seoske straže, čiji rad podsjeća na kasniji rad narodnooslobodilačkih odbora.

Na slobodnom teritoriju Kirina, Ostrožina i Bovića u augustu 1941. formiran je specifičan oblik vojničke i civilne vlasti koju su ustanici prozvali Komitetom narodne obrane. Njegova je snaga proizlazila iz javnog izbora i masovne podrške naroda.

" Ivo Rukavina, Srećko Manola, Stjepan Milašinčić, Robert Domani.

[34] Uskoro je uslijedila izgradnja 1. partizanske bolnice u Petrovoj gori pod rukovodstvom Jakova Kranjčevića-Brade, koja je upisala prve ranjenike 4. oktobra 1941.

[35] Milutin Baltić, Rade Bulat, Dragić Brujić, Miloš Dejanović, Dušan Dmitrović, Robert Domani, Ranko Eremija, Vasilj Gaćeša, Većeslav Holjevac, Milutin Košarić, Dušan Livada, Srećko Manola, Stjepan Milašinčić, Ranko Mitić, Branko Nikoliš, Milić Novković-Basaćan, Stanko Opačić-ćanica, Ivo Rukavina, Nikola Vidović i Savo Zlatić.

[38] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 113.

[37] Vladimir Bakarić je kritizirao Rezoluciju zbog sektaštva (prim. aut.).

[38] Zbornik dok. i pod. NOR**-a,** tom V, knj. 1, str. 117.

" Isto, str. 118.

Do osnivanja prvih narodnooslobodilačkih odbora funkcije narodne vlasti imali su rajonski komiteti i seoske straže. Rajonski su komiteti objedinjavali partijski i pozadinski rad.

Na području Korduna prvi put se raspravljalo o seoskim odborima na Konferenciji delegata NOP-a Korduna i Banije 19. i 20. septembra 1941. U dijelu Rezolucije koja se odnosi na političke zadaće istaknuto je da »treba stvarati seoske odbore«.[40]

U Uputstvu OK KPH Karlovac od 6. oktobra 1941. stoji: »Civilna vlast u oslobođenim krajevima treba da izgleda ovako: po općinama, većim selima i srezovima formiraju se narodnooslobodilački odbori, koji vrše političku, upravnu i administrativnu vlast. Po manjim selima birati povjerenike tog odbora. Općinske uprave, sreska načelstva itd. se ukidaju. Odbori se biraju na skupštinama. Ti odbori treba da se staraju za odrede, da mobilišu mase i rješavaju komunalna pitanja. Po selima, općinama i mjestima održavaju red narodne straže, na čelu koje se nalazi u mjestu komandir straže.«[41]

U novembru i decembru 1941. godine formirani su kotarski i narodnooslobodilački odbori: Vojnić, Kirinsko-sjeničarski, Veljun i Slunj.

1. novembra 1941. Đuro Krajačić u svom dnevniku, na str. 9, piše: »Danas se održavaju konferencije seoskih odbora u kojima su prisustvovali delegati partijske ćelije.«[42] Tri dana kasnije on kaže da se sastao seoski odbor i da su se rješavala važna pitanja i uputstva. 14. decembra 1941. usvojen je prvi pravilnik o radu narodne vlasti na području Korduna pod nazivom »Ostrožinski pravilnik«.[43] Bio je to prvi pravilnik o radu narodne vlasti na području Hrvatske i Jugoslavije.[44]

Imajući u vidu brzi razvoj NOP-a na Kordunu, veliki oslobođeni teritorij, potrebu koordinacije rada, organizaciju razmještaja izbjeglica u vrijeme ofenziva i formiranje civilne bolnice, OK KPH Karlovac se založio za formiranje Odbora NOF-a za Kordun.[45]

Poslije brojnih primjedbi i kritika od Glavnog štaba Hrvatske, CK KPH i poslije kritike na Drugoj konferenciji OK KPH Karlovac održanoj od 12. do 14. marta 1942. u Velikoj Kladuši Odbor NOF-a za Kordun prestaje s radom.

Za koordinaciju rada kotarskih NOO-a formirana je Komisija za NOO-e pri Štabu Grupe kordunaških odreda.

[40] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 120.

[41] Isto, str. 172.

[41] Prijepis dnevnika kod autora.

[45] Tekst Pravilnika u Zborniku dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 2, str. 152 i 156.

[44] Autori su Pravilnika: Mile Manojlović-Gedžo, Branko Nikoli? i Miljkan Maslić (prim. aut.).

. [45] Formiran 19. januara 1942. (prim. aut.).

Formiranje Odbora NOF-e za Kordun djelo je Okružnog komiteta KPH Karlovac, a do njegovog ukidanja dolazi pod pritiskom Glavnog štaba i CK KPH.[46]

BORBA KP KORDUNA PROTIV POLITIKE TALIJANSKIH FAŠISTA

Vidjevši da je NOP na Kordunu u stalnom usponu, talijanske komande počinju tražiti kompromisna rješenja s predstavnicima NOP-a, ubacujući istovremeno u narod parolu o dobrim namjerama talijanske vojske prema Srbima.

U okružnici br. 3 CK KPH od 30. septembra 1941. pored ostalog piše:

»Mnogi drugovi, pa i neki rukovodioci u tim krajevima,[47] nisu prozreli manevre i taktike italijanskih fašista ... Oni se tobože zgražaju nad zvjerstvima koje ustaške bande pod njihovim pokroviteljstvom vrše nad tamošnjim stanovništvom, glumeći pri tome zaštitnika porobljenog naroda... Taj manevar ide za tim da se narodne mase odvoje od komunističke partije.. ,«[48]

U izvještaju generala Lukića od 6. augusta 1941. navodi se da se »talijanske vojne vlasti mnogo zauzimaju za pobunjenike, uzimaju ih pod svoju zaštitu i noću ih odvode ne znamo kuda (neće da kažu, ali vjerojatno na svoju teritoriju)... Talijani se na cijeloj prostoriji ne samo kreću već i razgovaraju s pobunjenicima... Sve i da nisu točne tvrdnje da Talijani podpomašu pobunjenike i da im daju oružje i streljivo, ipak otvoreno i nesmetano kretanje kroz pobunjeničke skupine, razgovaranje s njima i uzimanje Srba pod njihovu zaštitu i odvađanje od naših vlasti,[49] daje pobunjenicima vrlo mnogo u moralnom pogledu.«[50]

2. oktobra 1941. komesar Komande Korduna i Banije Većeslav Holjevac šalje uputstvo komesarima NOP-a Korduna i Banije u kojem kaže da se talijanska vojska zanosi »mišlju da će joj uspjeti mirnim putem prevariti narod, prevariti partizane da polože oružje, da se predaju, a talijanska će vojska garantovati mir i red. Dolazili su talijanski oficiri u rukavicama sa sladunjavim osmjehom na licu sa slatkim ali otrovnim riječima: 'Mi dolazimo kao prijatelji srpskog naroda. Mi želimo da ovdje vlada mir. Ustaša neće više biti. Mi želimo da položite oružje, da se vratite kućama, jer treba raditi, treba obrađivati polja..Da! Mislili su

[46] Opširno o narodnoj vlasti vidi knjigu Đure Zatezala i Mile Dakića »Narodna vlast na Kordunu od 1941. do 1945. godine«, Historijski arhiv, Karlovac 1971. godine.

[47] Misli se na Kordun, Liku i Baniju (prim. aut.).

[48] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 147.

[49] Iz ovog se vidi da general Lukić nije shvatio pozadinu politike talijanskih okupatora (prim. aut.).

da je narod zaboravio tko je odgojio ustaše, tko je kumovao klanju srpskog i hrvatskog naroda... Kada je došla talijanska vojska, naši partizanski odredi napali su ih, zarobili nešto oružja, bilo je mrtvih i ranjenih Talijana. Odgovor talijanske komande bio je još krvaviji, još podliji nego li ustaški... Narod se pred Talijanima povukao u šume, ljudi, žene, djeca, goli i bosi, bježali su, i baš toga dana otpoče padati kiša i snijeg... Udarac kojeg je narod pretrpio toga dana jeste vrlo težak i odmah se osjetilo kolebanje kod manje svjesnog dijela seljaka. Čuli su se prigovori: da se nije diralo u Talijane? Nije se trebalo dirati Talijane. Zašto se uvijek napada baš kod našeg sela itd. Prigovaralo se pojedinim odgovornim drugovima da su oni krivi za sve zlo koje je zadesilo narod.«[51]

3. oktobra 1941. Žarko Čuić je zabilježio u svoj dnevnik: »Odred se teško odlučuje za borbu s Talijanima. Stalno se mora ponavljati da je Musolini 12 godina hranio i odgajao Pavelića.«[52]

10. oktobra 1941. u selo Svinjaricu,[53] nedaleko od Krnjaka, došao je talijanski poručnik Đuzepe Blasi radi ubacivanja talijanske propagande i razgovora s ustanicima. Partizani su ga sačekali i razoružali, što je on u početku shvatio kao neozbiljnu šalu, jer je bio toliko ubijeđen u snagu talijanskog oružja i ništavnost partizanskog pokreta.[54]

Na konferenciji delegata NOP-a Korduna i Banije 19. i 20. septembra 1941. Stjepan Milašinčić je u diskusiji rekao da Talijane treba razoružavati. U zaključnoj riječi Ivo Rukavina je pored ostalog naglasio da »na Talijane treba nastupati bez obzira na to što će iz nevolje protiv toga srpsko selo«.[55]

U izvještaju Grupe generala Lukića Ministarstvu hrvatskog domobranstva od 14. oktobra 1941. piše: »Komunisti su bezkompromisti i ne priznaju nikakav sporazum s Talijanima.«[56]

Naredbom br. 6 Komande NOP Korduna i Banije od 5. novembra 1941. zabranjeno je »svim bataljonima, četama i odredima vođenje ma kakovih pregovora neposredno sa neprijateljem (talijanskom vojskom, hrvatskom domobranskom vojskom, ustašama i žandarima)«.[57]

Brzom intervencijom rukovodstva KP, a posebno Okružnog komiteta KPH Karlovac, osujećeni su planovi rascjepa NOP na području Korduna od talijanskih fašista, ali je njihova politika duže vrijeme predstavljala latentnu opasnost za NOP Korduna, posebno za područje Plaščanske Doline.

[51] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 165 i 166.
[52] Dnevnik Žarka Ćuica, HAK.
[55] Sada se zove Partizansko Žarište (prim. aut.).
[54] Đuzepe Blasi ubijen je u Petrovoj gori 20. 10. 1941. (prim. aut.).
[55] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 112 i 116.
[56] Isto, str. 408.
[57] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 2, str. 11.

REORGANIZACIJA PARTIJE I POKUŠAJ FORMIRANJA PARTIZANSKE BRIGADE ZA KORDUN I BANIJU

U izvještaju OK KPH Karlovac Centralnom komitetu KPH-e od 2. oktobra 1941. predloženo je formiranje brigade za Kordun i Baniju. Predvideno je da se od 32 odreda formira 5 bataljona. Brigadu i bataljone prema prijedlogu OK KPH Karlovac trebalo je »označiti imenima naših heroja«.[58]

U štab brigade predloženi su: Ivo Rukavina za komandanta, Većeslav Holjevac za komesara i Srećko Manola za zamjenika komandanta. Prema tom prijedlogu na čelu bataljona bili bi komandanti, a odredi »bi se pretvorili u čete, vodove i desetine«.[59]

U novoj formacijskoj postavi predložena je i organizaciona struktura Partije. Osnovne partijske jedinice formirale bi se po četama ili odredima. Te bi se partijske jedinice dijlile na odjeljenja. »Djelokrug rada part, organizacije (ćelija) bio bi prvenstveno u odredima i onda na onom teritoriju gdje čete, odnosno odredi, borave dulje vremena i vrše operacije.«[60]

Kontrolu nad radom partijskih organizacija u četama imao bi kotarski ili rajonski komitet na čijem bi se području nalazile partizanske jedinice. Mandatno teritorijalno rukovodstvo (Okružni operativni komitet — prim, aut.) za kotare Glina, Kladuša, Slunj, Vojnić i Vrginmost, prema izvještaju OK KPH od 2. oktobra, »raspušteno je ..., jer je postalo objektivni kočničar razvoja part, organizacije u selima. Zato treba prenijeti part, rad na kotarske kom.(itete) i ljude koji nisu apsorbovani vojnim operacijama.«[61]

U uputstvu Okružnog komiteta KPH Karlovac od 6. oktobra 1941. godine piše da se vojno i političko partijsko rukovodstvo razdvajaju i da je predloženo »formiranje četa, bataljona i brigade za Kordun i Baniju. Dobili smo ova naređenja na osnovu savjetovanja[62] Vrhovnog štaba, koje se održalo ovih dana.«[63]

Okružni komitet KPH Karlovac navedenim uputstvom pobliže definira reorganizaciju partizanskih jedinica i partijskih organizacija u njima. U tom se dokumentu konstatira da je poslan prijedlog za formiranje brigade za Kordun i Baniju, ali se istovremeno kaže da dva do četiri bataljona »čine odred na čelu kojeg je štab od komandanta, komesara, operativnog oficira i potrebnog osoblja (Dakle, veća formacija od bataljona je odred, a ne puk ili brigada). 2 — 4 odreda čine grupu odreda na čelu koje je stab sa potrebnim osobljem. U pokrajinskom razmjeru obrazovaće se

[38] Izvještaj u Zborniku dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 159.

[M] Isto.

[80] Isto.

["] Isto, str. 160.

[88] Misli se na savjetovanje u Stolicama (prim. aut.).

glavni štabovi (za Srbiju, Hrvatsku itd.). U okviru Jugoslavije obrazovan je Vrhovni štab partizanskih odreda. Dakle, od najmanje do najveće jedinice zadržava se termin partizanski (tj. partizanska četa, bataljon, odred itd.). Politkomesari moraju biti partijci.«[64]

Iz navedenog se vidi da je u međuvremenu između 2. i 6. oktobra 1941. Okružni komitet KPH Karlovac, vjerojatno pod uticajem CK KPH, promijenio stav o formiranju partizanske brigade.

Za komandanta Odreda Korduna i Banije određen je Ivo Rukavina, za operativnog oficira Srećko Manola[65] a za političkog komesara Većeslav Holjevac. Odred se dijelio na bataljone, a »osnovna jedinica je četa koju vodi komandir i komesar. Četa mora da broji najmanje 80 a najviše 120 ljudi. Četa se dijeli na 2 — 3 voda, a vodovi na desetine.«[66]

Uputstvom je određeno da je partizanska oznaka crvena petokraka zvijezda[67] »kao antifašistički znak, okolo koje će naši partizani u Hrvatskoj nositi hrvatsku, u mješanim odredima i hrvatsku i srpsku, dok u čisto srpskim odredima srpsku zastavu. Znak će se nositi na kapi koju ćemo mi propisati. Svaka četa će imati zastavu na kojoj će preko sva tri polja biti petokraka zvijezda.«[68]

I u tom dokumentu predviđeno je raspuštanje mandatno-teritorijalnog rukovodstva, ali su njegovi članovi ovlašteni da obave pripreme za kotarske konferencije Vojnića, Vrginmosta, Gline, Slunja i Kladuše.

Komesar u partizanskoj jedinici nije istupao u ime Komunističke partije, već u ime narodnooslobodilačkog fronta. Iznimno, ako je u jedinici bio i partijski funkcionar, mogao je istupati i u njeno ime. »Ovaj pojam je bio pobrkan do sada, ali se od sada mora strogo lučiti. Tako treba shvatiti pojam i za komandire funkcionere Partije. Oni kao komandiri istupaju u ime partizanskih odreda, a ne u ime Partije.«[69]

Josip Kraš je u ime OK KPH Karlovac 10. oktobra pisao komandantu NOP-a Korduna i Banije Ivi Rukavini: »Veza part.(iskih) jedinica u odredima postizava se putem savjetovanja prije i poslije akcije.«[70]

Okružni komitet KPH Karlovac bio je 1941. godine nosilac svih političkih akcija u okviru NOP-a na području Korduna i Banije, Pokuplja i Karlovca, pa i na dijelu Cazinske krajine.

Od njega i preko njega išle su sve važnije usmjeravajuće političke akcije, vojne ili pozadinske. On je provodio reorganizaciju partizanskih jedinica u skladu sa zahtjevom situacije ili vremena. Preko partijskih

" Isto.

[65] U brigadi bio je imenovan za zamjenika komandanta (prim. aut.).

[66] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 171.

[67] Šesnaest dana ranije isticanje i nošenje petokraki smatrano je pogreškom. Vidi diskusiju u Džodanima 20. septembra 1941. Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 114.

[88] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 171.

" Isto, str. 173.

organizacija formirao je narodnooslobodilačke odbore, brinuo se posebno za rad političkih komesara i za rad ostalih političkih organizacija.

19. oktobra 1941. godine CK KPH u direktivnom pismu potvrđuje formiranje kotara i kotarskih komiteta i upozorava OK KPH Karlovac da »opće pravilo treba da bude: da se svagdje radi na formiranju part, i vojnih organizacija gdje one ne postoje, bez obzira na to što dotični teritorij organizaciono spada pod drugi kotar ili OK-te. Ne smije se dozvoliti da se na nekim dijelovima teritorija ne radi ništa samo zbog toga što oni spadaju pod druge komitete.«[71] U navedenom pismu CK KPH javlja OK KPH Karlovac o formiranju Glavnog štaba Hrvatske, u koji su ušli: Ivo Rukavina, Stanko Opačić-ćanica, Marko Orešković, Veljko Kovačević, Vlado Četković i Franjo Ogulinac-Seljo.

U Štab za Kordun i Baniju CK KPH imenovao je: Srećka Manolu za komandanta, Roberta Domanija za operativnog oficira, Većeslava Holjevca za komesara, a za članove Stanka Opačića-ćanicu i Vasilja Gaćešu. Tom je prilikom CK KPH zabranio isticanje crvenih zastava.[72] U partizanskim odredima osjećala su se ekstremna lijeva i desna politička orijentacija.

U partizanskom odredu »Skrad«, početkom novembra 1941, došlo je do »diskusija i svađa u odredu koje su dovele do dviju struja u odredu: četničke i komunističke«. Sekretar Kotarskog komiteta Veljun Mihajlo Velimirović izvještava 2. novembra:

»Dosadašnji komandir odreda, uslijed neaktivnosti smijenjen je, a imenovan je drugi, te se očekuje povećanje discipline i reda u odredu.« Situacija u tom odredu bila je teška sve do hapšenja pročetničkih elemenata, koje je vojni sud osudio na smrt.

Na području Zbjega, Močila i Broćanca krajem septembra i u toku novembra 1941. godine na političkom učvršćenju NOP i formiranju partijske organizacije posebno se istakao Žarko Čuić.[73] Iz njegovog dnevnika

[71] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 209.

[72] Isto, str. 210.

[73] Žarko Čuić je uoči rata bio učitelj u Vojniću i sekretar Kotarskog komiteta KPH Vojnić. Od prvih dana ustanka bio je u partizanskom odredu »Crna Lokva«, gdje ie došlo d<3 nesloge između njega, Ilije Zegarca, Đorđa Momčilovića i Milića Novkovića-Basaćana. U međuvremenu iz Odreda je dezertirao član KK Vojnić, učitelj u Kuplenskom, Ivan Furlan. Okružni je komitet KPH Karlovac osumnjičio Žarka Ćuića za nestanak Ivana Furlana i grupaške borbe u odredu »Crna Lokva«.

20. septembra 1941. godine u Crnoj Lokvi Žarko je kažnjen partijskim ukorom »radi grupaštva i neizvršavanja naređenja«.

21. septembra Žarko Čuić je upućen na područje 3. bataljona, gdje aktivno radi na stvaranju novih partizanskih odreda i partijskih ćelija. U međuvremenu Žarko je pustio zarobljenog ustašu Stjepana Augustinovića, što je OK KPH uzeo za još jedan razlog da se on isključi iz Partije. Isključenje je Žarku saopćio Srećko Manola 29. oktobra 1941. Žarko je poginuo 14. novembra 1941. godine zajedno sa Stjepanom Mila-Šinčićem-Šiljom, komandantom 3. bataljona. Šiljo je pokušao iznijeti ranjenog druga i prijatelja Žarka, ali je i on smrtno pogođen. OK KPH Karlovac posthumno prima Žarka Čuića u članstvo KPH.

vide se napori u tumačenju partijske linije medu ljudima različita shvaćanja započete borbe.

Paralelno s vojnom reorganizacijom, koja se sastojala u prijelazu na drugu formaciju, od malih odreda na odrede koji su bili u rangu brigade i dijelili se na bataljone, čete, vodove i desetine, prišlo se i reorganizaciji Partije na Kordunu. Bivši su rajonski komiteti ukinuti, a težište rada preneseno je na kotarske komitete Slunj, Veljun, Vojnić i Vrginmost, čiji se teritorij nije bitno razlikovao od teritorija bivših rajonskih komiteta.

12. novembra 1941. Okružni komitet KPH Karlovac izdaje upute pročelnicima i sekretarima partijskih ćelija prema kojima je »ćelija osnovna part, organizacija i od pravilnog rada ćelija ovisi pravilan rad partijskih organizacija na određenom teritoriju. Duša ćelije je sekretar ili pročelnik i od njegove agilnosti, inicijativnosti i pravilnog rukovođenja ovisit će i pravilan rad ćelije, prema tome i pravilan rad čitave Partije, jer uzalud je imati pravilnu liniju, uzalud je donositi pravilne rezolucije ako ćelije ne sprovode u život partijsku liniju... Našem konačnom cilju mi ne dolazimo izravno nego postepeno, mi se penjemo stepenicu po stepenicu na tom putu ... Partijska linija se uči iz partijskog materijala ... koji se ne smiju površno pročitati, nego temeljito proučiti, tako da svakom članu partije pređe partijska linija u krv i meso.«[74]

Upute nalažu sekretarima ćelija da sastanke ćelija treba održavati najmanje jednom u tjednu, da dnevni red zavisi od konkretnih prilika, ali da po pravilu sadrži »izvještaj sekretara i članova o izvršenom poslu« i »rad koji treba da se izvrši do slijedećeg sastanka«.[75]

Sekretar ćelije morao je održavati vezu i primati direktive od članova kotarskog komiteta. Osim teoretskog izgrađivanja Partija se morala jačati i »čišćenjem svojih redova od oportunista, špekulanata itd. koji su se uvukli u part, redove«[76] Predviđeno je da se u redove Partije »primaju pošteni i dosljedni borci protiv fašizma, koji se osjećaju komunistima i koji žele da budu članovi partije«.[77]

Iz uputa se vidi da »na teritoriju gdje djeluju partizanski odredi imamo dvije vrste ćelija: seoske ćelije i ćelije po partizanskim četama«.[78] Svaka partizanska četa imala je svoju partijsku ćeliju, ali su vodovi i desetine mogli imati svoja ćelijska odjeljenja i svoje pročelnike. Glavna dužnost članova Partije bila je da podižu borbeno raspoloženje u svojim jedinicama, da podižu svijest partizana, da pomažu komandiru i političkom komesaru u sprovođenju naredbi i da održavaju vojnu disciplinu. U jedinici se nisu smjeli stvarati dojmovi o privilegiranom položaju članova Partije. Zato su oni morali izvršavati najteže zadatke.

[74] Zobrnik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 2, str. 18.

[75] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 2, str. 18.

[76] Isto.

[77] Isto.

[78] Isto.

Početkom novembra 1941. godine završena je prva vojno-politička reorganizacija na području Korduna. Ugled Partije znatno se učvrstio u partizanskim jedinicama i na selu.. Organizirano je takmičenje u čast 24. godišnjice oktobarske revolucije. »Osim nekih izuzetaka, proslava oktobra sastojala se samo u natjecanju za oružje.«[79] Ugled KP i partizanskih komandi porastao je i poslije akcije kordunaških komunista — partizana, predviđeni Hrvatom, komesarom Komande Korduna i Banije Većeslavom Holjevcem — u Karlovcu 17. novembra 1941.

Ta je akcija kod mnogih učvrstila uvjerenje ispravnosti i neophodnosti zajedničke borbe Hrvata i Srba.[80]

POKUŠAJ GRAĐANSKIH POLITIČARA DA ODVOJE NAROD OD KOMANDE KORDUNA I BANIJE

Koliko god su partijska rukovodstva i partizanske komande forsirale bespoštednu borbu protiv talijanske vojske, činjenica je da su neke partizanske jedinice nerado napadale na talijansku vojsku. Posebno je u smislu demoralizacije djelovala činjenica da su Talijani raspolagali dosta snažnom artiljerijom i drugom oklopnom motorizacijom. Bila je prisutna praksa izbjegavanja napada na talijanske jedinice u blizini svojih sela. Narod se plašio represalija u vrijeme zimskih mjeseci. Kod starih političara, na jednom dijelu Korduna, javilo se nepovjerenje prema Komandi Korduna i Banije. Oni su 3. decembra 1941. organizirali narodnu skupštinu u Crnoj Lokvi kojoj je prisustvovalo oko 760 ljudi. Pred skupštinom su pročitani zaključci u 10 tačaka, od kojih je usvojeno 9. Narod nije usvojio drugu tačku u kojoj je rečeno: »Skupštinari zaključuju jednoglasno da se popali u hrvatskim selima onoliko kuća koliko je popaljeno naših srpskih kuća.«[81] Poslije desete tačke u zapisnik je dopisano: »Nakon pročitanog zapisnika narod jednoglasno odustaje od tačke 2 navedene u ovom zapisniku.«[82] U ostalim tačkama traženo je od komandi narodnooslobodilačke vojske da ne izvode nikakve napade za vrijeme zimske sezone, jer da u protivnom narod neće davati hranu. Iznesena je misao o nepriznavanju partizanske komande »s razloga što je komanda uništila ovaj narod i nije izvršila njegove zahtjeve«.[83]

Skupština je tražila: slobodu tržišta za stoku i drva izuzimajući žito, zabranu istraga u šumi »bez znanja i pitanja seoskih odbora«.[84]

[79] **Isto, str. 196.**

[80] **Već** 18. **novembra ustaše za odmazdu hapse u Karlovcu preko** 200 Srba. **Neke su likvidirali u Rakovom Potoku, neke odveli u logore smrti.**

[81] **Zapisnik kod autora.**

[82] **Isto.**

[83] **Zapisnik kod autora.**

[84] **Isto.**

U tački devet piše: »Narod se potpuno slaže sa poštenim Hrvatima, koji bi radili u komandi sa sporazumom naroda, a inače se narod ne slaže ni sa onim Srbima koji bi radili na štetu ovog naroda.«[85]

Skupštinari su prijetili Štabu Komande Korduna i Banije da ako se ne provedu zaključci skupštine, ubuduće neće pružati »nikakvu pomoć u prehrani za naoružatu vojsku.«[86]

Pod tačkom deset: »Skupštinari jednoglasno izabiru četiri osobe i to: Milića Eremića, Mirka Lončara, Dragana Kljukovnicu i Miloša Napijala koji će ovaj sastavljeni zapisnik predati komandi NOV i ujedno izjaviti usmeno narodno raspoloženje prema današnjem radu i situaciji narodnoj.«[87]

Neprihvaćanjem druge tačke u Zapisniku Skupštine u Crnoj Lokvi, a prihvaćanjem Hrvata u zajedničkoj borbi (tačka 9) narod je pokazao političku trezvenost u odsudnim momentima razvoja i usmjeravanja narodno-oslobodilačke borbe. Desničarski elementi koji su mislili da u narodu nešto znače, ubrzo ostaju usamljeni poslije čega pribjegavaju novim oblicima zavjere prema NOP-u. »Kad im ta rabota[88] nije uspjela kako su oni željeli, pristupili su organiziranju atentata. Tako je organiziran atentat na druga Ćanicu, ali atentat nije uspio već su atentatori pohvatani i likvidirani.«[89]

Skupština u Crnoj Lokvi ipak ukazuje na labilnu političku situaciju i na činjenicu da je još uvijek na Kordunu postojao prostor za djelatnost protiv politike KPH. Ona ukazuje i na trenutačnu slabost partijske organizacije na području KK Vojnić, koji je dozvolio tako opasnu protunarodnu demonstraciju ostataka buržoaske politike.

Pišući o slabostima političkih komesara 25. decembra 1941, Glavni štab NOP odreda Hrvatske uzima kao loš primjer održavanje skupštine u Crnoj Lokvi: »Dne 3. 12. 1941. održana je nekakva 'skupština' na Kordunu, koju su organizirali okupatorovi agenti, a na kojoj tobože u ime naroda traže likvidaciju partizana i narodno-osl. borbe, te prikriveno pozivaju narod da obustavi ishranu partizana, a povede borbu protiv naoružane oslobodilačke vojske. Nesumnjivo je da je već dne 7. 12. štab bataljona imao zapisnik s te nazovi-skupštine, no do danas se još nitko nije sjetio da o toj važnoj pojavi obavijesti ovaj štab .. .«[90]

Bio je to posljednji pokušaj da se nametne oportunistički, u osnovi četnički, idejni koncept narodu Korduna.

U vrijeme održavanja spomenute skupštine partizani su potukli talijansku vojsku kod Čukura, nedaleko od Krnjaka. Oni su 19. decembra

[85] Isto.

[86] Isto.

[87] Isto.

[88] Misli se na odvajanje naroda od Komande za Kordun i Baniju (prim. aut.).

[88] Izvještaj OKKPH Karlovac od 19. decembra 1941. Zbornik dok. i pod. NOR-a,. tom V, knj. 2, str. 196.

[98] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 2, str. 261 i 262.

razoružali neprijateljsku posadu na Vojnić-kolodvoru, 21. decembra posadu na željezničkoj stanici Utinja, a 24. decembra domobransko žandarsku posadu u školi Vojišnica.

Krunu tih uspjeha dalo je zarobljavanje neprijateljske posade iz Vojnića 12. januara 1942, kada je zarobljeno oko 500 neprijateljskih vojnika, zaplijenjeno 410 pušaka, 6 teških mitraljeza i 32 puškomitraljeza.

Vojno-politički uspjesi partizanskih jedinica u decembru 1941. i januara 1942. bacaju u zaborav zaključke isforsirane desničarske narodne skupštine u Crnoj Lokvi.

POLITIČKE I MATERIJALNE POSLJEDICE USTAŠKO-TALIJANSKE OFENZIVE NA TERITORIJ 4. BATALJONA DECEMBRA 1941. GODINE

Na području Sjeničaka 16. decembra 1941. ustaško-domobranske i talijanske snage otpočinju vrlo žestok napad kombiniranim motoriziranim, konjičkim i pješadijskim snagama. U toj akciji neprijatelj je izvršio nezapamćen genocid u selu Prkosu, Moravicama, Lasinjskom Sjeničaku, Gornjem i Donjem Sjeničaku, Dugom Selu, Štipanu, Šljivovcu, Velikoj i Maloj Trepči, Ostrožinu, Kirinu i Boviću. U navedenim selima pored masovnog ubojstva spaljeno je oko 2000 kuća. »Ustaše su palili sistematski čitava sela i pri tom činili uobičajena zvjerstva nad civilnim stanovništvom koje bi zatekli u selu. Klanje djece, rezanje dojki ženama, bacanje u bunar ljudi i žena bilo je na dnevnom redu. Najgore od svega jest činjenica da su u pljački koja je nastala poslije prolaza ustaša sudjelovala čitava hrvatska sela[91] iz kojih su ljudi, žene i djeca poput strvinara obilazili zgarišta, prekopavali trapove i podrume, odvlačeći pritom ono malo životnih namirnica koje je iza požara ostalo. Jasno je da je tjeranje tih seljaka u pljačku išlo za tim da se produbi jaz između Hrvata i Srba, i nije slučajno da se to dešava baš na tom terenu gdje su naši odnosi sa Hrvatima bili najbolji i gdje je postojala mogućnost ulaženja hrvatskih seljaka u partizanske odrede.

U selu Prkosu tada je ubijeno preko 1000 Srba civila. Nitko od zatečenih u selu nije pošteđen.[92] Poslije ofenzive, čije su položaje obišli Ante Pavelić, talijanski general *Oksilio,* Dido Kvaternik i Lisak, politička situacija za NOP znatno se pogoršala. Ubijeno je na najsvirepiji način oko 2000 stanovnika. Kuće su spaljene, gotovo sva dobra su opljačkana. Partizani Četvrtog bataljona nisu se mogli frontalno suprotstaviti ustaško-talijanskim snagama. Oni su vodili manevarsku obranu i nisu napuštali područje sjeveroistočnog Korduna.

Na sjednici OK KPH Karlovac od 17. do 19. januara 1942. Većeslav Holjevac je rekao: »Napadom ustaša povuklo se cjelokupno stanovništvo

[91] Odnosi se na sela Bučicu i Lasinju.

[92] Na saslušanju 20. maja 1947. Ante Moškov je izjavio da su sela spalili luburićevci (prim. aut.).

kotara Vrginmost prema Petrovoj gori. Hrvatsko stanovništvo susjednik sela pošlo je zajedno s ustašama u pljačku. Jaz između Hrvata i Srba u tom kotaru je produbljen. Jedna partizanska četa spalila je iz vojničkih razloga (da bi se neprijatelj povukao natrag) jedno hrvatsko selo.«[95] Okružni je komitet zaključio da je paljenje[94] bilo pogrešno i da što prije treba »likvidirati jaz između Hrvata i Srba, slati stalno letke, pozvati hr. sela na pregovore da se prekine s međusobnom pucnjavom, širiti radio vijesti.«[95] U pismu OK KPH Karlovac od 20. januara 1942. pored ostalog stoji: »Mi stalno objašnjavamo srpskom narodu da je zajedničkim neprijateljima i srpskog i hrvatskog naroda u interesu bratoubilački rat između Srba i Hrvata, dok je naprotiv u interesu i Srba i Hrvata jedinstvo i bratstvo i zajednička borba protiv zajedničkog neprijatelja.«[96]

Ono najteže što je ostalo kao politička posljedica ofenzive, što je trebalo kasnije, dugo liječiti, bilo je novonastalo nepovjerenje između srpskog i hrvatskog stanovništva.

MORALNO-POLITIČKO ZNAČENJE OSLOBOĐENJA VOJNIĆA ZA DALJNJI RAZVOJ NOP-A NA KORDUNU

U izvještaju OK KPH Karlovac od 19. decembra 1941. konstatira se da »ugled naše Partije među narodom je tako velik, a kontrola nad partizanskim odredima tako čvrsta da s te strane ne prijeti ozbiljna opasnost, što dokazuje i lakoća s kojom su atentatori[97] likvidirani kao i odobravanje njihove likvidacije sa strane seljaka«.[98]

Okružni komitet konstatira: »Partijske organizacije razvijaju se povoljno, može se reći da svakoga dana pristupaju novi članovi u KP,, ali zbog neiskustva i mladosti većine partijaca pojavljuju se na mnogim mjestima teškoće, ponajviše zbog sektaštva ... Rad na formiranju odbora napreduje, ali nije ispunjen plan po kome je trebalo da budu do 10. XII završeni izbori kotarskih odbora NOF-a na cijelom području Korduna i Banije... OK je odlučio da imenuje Okr. omladinski komitet. Tom se poslu pristupilo odmah i komitet je već formiran... Na sjednici OK je odlučeno da se formira Inicijativni odbor antifašističkog pokreta žena za Kordun, i to je učinjeno.«[99]

Vojni uspjesi krajem 1941. i početkom 1942. godine na Kordunu uvjetuju snažnu popularizaciju NOP i djelotvorno utječu' na ukupnost.

[93] **Prijepis zapisnika u HAK pod br. 707.**

[84] **Odnosi se na sela Koblar i Golinje (prim. aut.).**

[85] **Prijepis zapisnika u HAK pod br. 707.**

[86] **Pismo u HAK pod br. 708.**

[97] **Na Ćanicu Opačića (prim. aut.).**

[98] **Izvještaj OK KPH Karlovac od 19. prosinca 1941. Zbornik dok. i pod. NOR-a,. tom V, knj. 2, str. 197.**

[09] **Izvještaj OK KPH Karlovac od 19. prosinca 1941. Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 2, str. 197.**

partijske politike. Oslobođenjem Vojnića 12. januara 1942. učinjena je značajna vojno-politička prekretnica u razvoju NOP na području Korduna. Narod je zahvatilo posebno oduševljenje i borbeni entuzijazam. Vidjevši u svojih boraca novo i brojno oružje oteto od neprijatelja, narod je idealizirao budućnost narodnooslobodilačke borbe.

OK KPH Karlovac 20. januara piše CK KPH: »Oslobođenje Vojnića je vrlo povoljno odjeknulo kod stanovništva i kod partizana i pojačalo volju za borbu... Sada kada je Vojnić povraćen, kod naroda je mnogo porasla vjera u vlastite snage.«

Komesar Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske Vladimir Bakarić 15. januara 1942, pišući CK KPH o političkoj situaciji na Kordunu, kaže: »Kako smo mi ovdje vlast, to su ovi ljudi također komunisti. Uvreda je, ako nekome kažeš da nije. Posljedica je toga, da ovdje Partija teži k — ***nelegalnosti.*** Boje se ljudima kazati tko je u Partiji, a tko nije, da ne bi nastalo sporova.«

U pismu Vladimira Bakarića od 26. januara 1942, upućenom CK KPH, stoji: »Kordunašima sam u jednoj poslanici (priv. pismo Slavku)[100] kazao da malo populariziraju pjesmu 'Hej Slaveni', koju i Moskva daje. Buni se omladina, da se u jednoj kitici spominje bog, pa da je neće pjevati.«[101]

Borbeni zanos i oduševljenje dolazi do naročitog izražaja na omladinskom manifestacionom zboru održanom u Vojniću 25. januara 1942.

Komesar Štaba Korduna i Banije Većeslav Holjevac 27. januara 1942. izvještava komesara Glavnog štaba Hrvatske o oslobođenju Vojnića ovim riječima: »Pad Vojnića, koji je došao u isto vrijeme kad i ofanziva ustaša, važan je polit, događaj za ovaj kraj. Oči čitavog Korduna bile su uprte u Vojnić za vrijeme trajanja blokade. Pad Vojnića je ujedno i oslobođenje prvog sreskog mjesta u Hrvatskoj i to oslobođenje je daleko odjeknulo. Kod samog ulaska naših odreda u mjesto desile su se neke nepravilnosti koje se u onom naletu nisu mogle izbjeći (paljenje crkve, pljačkanje). Postavljena je komanda mjesta i kroz tri dana život je počeo normalno da se odvija. U njedjelju 25. I. 42. održan je veliki zbor omladine sreza Vojnić na kojem je uzelo učešće oko 3000 mladića i djevojaka koji su oduševljeno klicali borbi za oslobođenje. Sama manifestacija napravila je veliki dojam na prisutne. Naročito pažnju su privukli govor samih omladinaca iz Radonje, Miholjskog i Perne. Ti mladići pokazali su da dobro poznaju današnju liniju naše borbe.«[102]

Činjene su i neke greške, neposredno poslije oslobođenja Vojnića. U pismu kotarskim komitetima od 20. januara OK KPH konstatira: »Neki drugovi se na privatno pravnim dokumentima potpisuju kao partijski funkcioneri, što je potpuno neumjesno, a mnogi vole da se razbacuju izrazom revolucija te ga upotrebljavaju i ondje, gdje mu nije mjesto.

[108] Ivo Marinković, sekretar KK KPH Karlovac.

[101] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 3, str. 104.

Isto, str. 112 i 113.

Mnogi se drugovi vole nazivati crvenim oficirima i u svojim govorima pozivaju u borbu za sovjetsku vlast i proletersku revoluciju (slučaj na proslavi Novu godinu u Poloju).«[103]

Oslobođenje Vojnića 12. januara 1942. predstavlja dalekosežan i pozitivan moralno-politički i materijalni doprinos za daljnji razvoj NOP-a na području Korduna, pa i čitave Hrvatske.

DRUGA OKRUŽNA KONFERENCIJA

1. Pripreme okružne konferencije

Priprema 2. okružne konferencije OK KPH Karlovac počinje sredinom januara 1942. Na svojoj sjednici OK KPH Karlovac održanoj 17. do 19. januara 1942. pod tačkom 5 raspravljano je o održavanju partijske okružne konferencije. Tada je zaključeno da se prije okružne moraju održati kotarske konferencije. Na sjednici OK KPH Karlovac održanoj 26. februara 1942, pod 5. tačkom dnevnog reda raspravljano je ponovo 0 pripremama za okružnu partijsku konferenciju. Tada je zaključeno da treba uputiti pozive svim partijskim organizacijama da upute svoje delegate, da gosti konferencije budu predstavnici NOF-a, AFŽ-a, SKOJ-a i Grupe odreda i da se upute pozivnice Mišanu Napijalu, Hasanu Miljkoviću, proti Dušanu Malobabiću i Milošu Uzelcu. Posebno je istaknuto da na konferenciju dođu predstavnici iz Karlovca, kotara Karlovac, Duge Rese 1 Cvitovića, zatim istaknuti revolucionari i komandanti: Stanko Opačić--Ćanica,[104] Nikola Vidović,[105] Robert Domani,[106] Miloš Dejanović,[107] Mile Ratković,[108] Milutin Karaš,[109] Soka Kukić i Božo Spaček.[110]

Predviđen je tok konferencije: otvaranje, odavanje počasti poginulima, pozdrav prisutnih, provjerka delegata, biranje predsjedništva i zapisničara (u predsjedništvo su predviđeni Vladimir Bakarić, Milutin Košarić, Husein Miljković-Huska, Stanko Opačič-Ćanica, Ivo Marinković, Većeslav Holjevac, Gojak i Maca Gržetić). Za referate su zaduženi Ivo Marinković (o Partiji), Većeslav Holjevac i Srećko Manola (o partizanima), Milutin Košarić (o NOF-u), Milutin Baltić (o SKOJ-u), Savo Zlatić (za žene i agitprop). Predviđeno je biranje novog OK i komisije za sastav rezolucije (Vladimir Bakarić, Ivo Marinković i Ćanica Opačić). Okružni je komitet predložio delegate iz pojedinih kotarskih komiteta:

[105] Zapisnik u HAK pod br. 710.
[194] Tada komandant 1. KPO (prim. aut.).
[105] Komandant 4. bataljona I KPH (prim. aut.).
[108] Komandant II KPO (prim. aut.).
[187] Komandant 2. bataljona II KPO (prim. aut.).
[108] Pol. komesar I KPO (prim. aut.).
[109] Komandant 1. bataljona II KPO, poginuo 1944. godine u Kupčini.

Veljun (Ivo Marinković, Miloš Dejanović, Milutin Karaš, Anka Vujčić, Bogdan Popović, Mihajlo Velimirović), Slunj (Dušan Livada, Slavko Klobučar-Ćort i Soka Kukić), Vojnić (Stanko Opačić-ćanica, Rafko Tabor, Mile Ratković, Milutin Košarić, Savo Zlatić, Božo Spaček »i još pet drugova«),[111] Vrginmost (Nikola Vidović, Ivica Tomašić (i još četiri druga«),[112] Cazin (Husein Miljković, Milka Kufrin, Milan Marković-Lika »i još 4 druga«),[113] Duga Resa (Jože Benić »i još 3 druga«),[114] štapske ćelije Grupe i odreda — Grupe (Većeslav Holjevac, Srećko Manola), odreda (Ćanicu Opačića i Roberta Domanija), Karlovac (jedan delegat), kotar Karlovac (jedan delegat).

Okružni komitet KPH Karlovac 28. februara 1942. obavještava kotarske komitete da je Komesarijat Grupe kordunaških odreda izradio plan za široku političku akciju objašnjavanja linije NOB-e i političke situacije kod nas i u svijetu. Predviđeno je održavanje 14 narodnih zborova. Na zborovima u Krnjaku, Vojniću, Širokoj Rijeci, Veljunu i Kladuši trebalo je da govore predstavnici OK KPH Karlovac. Osim navedenih planirano je održavanje zborova u Perni (5. marta), Radonji (12. marta), Miholjskom (15. marta), Tušiloviću (18. marta), Donjem Skradu (20. marta), Cvijanović Brdu (1. marta), Kestenovcu (3. marta), Gornjem Skradu (5. marta), Poloju (10. marta). Za te zborove govornike su određivali kotarski komiteti Vojnića i Veljuna.

Okružni komitet KPH Karlovac daje kratke upute govornicima na narodnim zborovima koji su trebali da govore o izdaji četnika, štetočinskoj politici izbjegličke vlade, o Mačekovom kočenju borbe hrvatskog naroda, o potrebi zajedničke borbe Srba i Hrvata, »o životnom interesu srpskog stanovništva Korduna da se borba prenese dalje na hrvatski teritorij, što je moguće jedino ako se hrvatsko stanovništvo pokrene među Srbima na Kordunu, da učvršćuje i proširuje veze sa Hrvatima«,[115] o ishrani i smještaju izbjeglica.

Uoči održavanja okružne konferencije osjećala se posebno pojačana aktivnost partijskih foruma na području Korduna. 1. marta 1942. Kotarski komitet KPH Vojnić šalje upute[116] pročelnicima i sekretarima ćelija u kojima je određeno kako treba da izvještavaju Kotarski komitet. Izvještaji su trebali da budu konkretni i da obuhvate sve događaje s područja djelatnosti ćelije. Trebalo je da sadrže ove dijelove:

1. politička situacija (zabilježiti sve promjene, borbe, raspoloženje naroda, rad neprijateljskih agenata, suzbijanje neprijateljskog rada i paleža, smještaj i ishrana izbjeglica, koje se stranke i struje osjećaju, kako se

[111] **Zapisnik u HAK, kut. 1.**
[113] **Isto.**
[113] **Isto.**
[111] **Isto.**
[115] **Zapisnik u HAK, kut. br. 1.**
[116] **Upute kod autora.**

Partija bori protiv kolebljivaca, kako sudjeluje u organizaciji života u selima i u partizanskim odredima, da li se u život sprovodi partijska linija);

2. *o radu partijskih organizacija* (o radu ćelija i ćelijskih odjeljenja, zabilježiti sve organizacione promjene);

3. *partizanski odredi* (o radu ćelija u partizanskim odredima, što su članovi KP poduzeli u jačanju vojničkog duha, discipline i drugarstva, kako četne ćelije pomažu komandirima i komesarima pri vršenju njihovih odgovornih dužnosti);

4. *nacionalnooslobodilački front* (kakav je rad u hrvatskim i muslimanskim selima);

5. *rad AFŽ-a;*

6. *rad SKO]-a;*

7. *agitacija i propaganda.*

Istoga dana Kotarski komitet Vojnić izvještava OK KPH Karlovac 0 održanoj sjednici[117] u Vojniću kojoj su prisustvovali Stevo Lukačić, Mile Basara i Stevo Janjčić. Članovi Kotarskog komiteta obišli su partijske ćelije Svinjaricu, Radmanovac, Krnjak, 2ivković Kosu, Knežević Kosu 1 Mlakovac.[118]

Okružni komitet KPH Karlovac 4. marta izvještava o velikim narodnim zborovima u Krnjaku, Vojniću, Veljunu i Velikoj Kladuši.[119]

4. marta 1942. godine Okružni komitet KPH Karlovac piše Kotarskom komitetu Vojnić da je odlučeno da se poveća broj delegata za okružnu konferenciju, koja »će se održati u Vel. Kladuši i započet će radom u 10 sati prije podne«.[120] Okružni komitet predlaže KK Vojnić da među delegatima treba da budu: Milutin Košarić, Rafko Tabor, Božo Spaček, Mile Ratković i dr Savo Zlatić.

Okružni je komitet obavijestio 4. marta Kotarski komitet Cazin da može delegirati sedam delegata za okružnu partijsku konferenciju.[121]

Kotarski komitet KPH Vojnić 10. marta 1942. godine nalaže svim četnim i seoskim ćelijama KP da se pred svim partizanima pročita vijest o herojskoj smrti članova KP. »KK daje priznanje hrabrim borcima, neustrašivim komunistima drugovima Duri Baiću, Đuri Poštiću, Matiji Mazinjaninu, Stevanu Rkmanu i Stojanu Mazinjaninu iz voda Pecke 11 čete III bataljona koji su pali u borbi sa ustašama dana 1. marta 1942... Zajednički u borbi sa drugovima članovima KP poginuli su dru-

[117] Sjednici nisu prisustvovali članovi KK Milan Oreščanin i Slavko Markon.
[118] Izvještaj kod autora.
[119] HAK, kut. br. 1.
Prijepis dokumenta kod autora.
[11] HAK, kut. br. 1.

govi partizani Bakić Pavao, Poštić Petar, Poštić Milan, Radičanin Simo, Relić Petar, Rkman Milan, Oreščanin Milan, Novaković Pavle i Matijević Duro iz voda Pecke .. .«[122]

Okružni komitet je 4. marta pisao CK KPH: »Dragi ćaća! Vlado ti je pisao, pa je konačno poslao preko Tempa poruku za Tebe i za strica Tita. Mi ćemo na 12. o. mj. poći na zajednički izlet. Vrlo bismo rado da si i Ti s nama, ali mjesto tebe pozvali smo rođaka nam Vladu.«[123]

Delegati za 2. okružnu narodnu konferenciju birani su na kotarskim plenumima. Za uređenje dvorane, smještaj i ishranu delegata i gostiju bio je zadužen Kotarski komitet Cazin.[124]

Za vrijeme priprema 2. okružne partijske konferencije stizali su izvještaji Okružnom komitetu KPH Karlovac o organizacionom ustrojstvu i radu pojedinih kotarskih komiteta i partijskih ćelija. 6. marta izvještaj je poslao i KK Drežnica, prema kojem je imala »I četa u dva voda 7 članova, II četa 11 članova, III četa u 2 voda 8 članova, Zrnić vod 3 člana. Na selu: Krakar 5 članova, Tomići 4 člana, Trbovići 3 člana, Jagetići 3 člana, Radojčići 5 članova, Zrnić 3 člana, Jasenak 8 članova, Gomirje 4 člana, Srpske Moravice 5 članova.«[125]

9. marta iz Dubrava poslao je izvještaj Simo Karapandža u kojem kaže da su prije rata u tom kraju »dvojica trojica studenata znala da na mahove pokrenu sela a onda je opet nastao period mrtvila, nepomičnosti, a seljaštvo je ostalo bez uputa, bez direktiva, bez kompleksa, razdvojeno i pocjepano.. ,«[126] Prema tom izvještaju u Dubravama je bilo 6 ćelija s 38 članova KP, 7 skojevskih organizacija, čiji se rad »uglavnom svodi na popularizaciju partizanskih pjesama«.[127] Simo Karapandža izvještava OK KPH Karlovac: »Neki HSS i SDS su slabili otpor naroda i vršili agitaciju da se oružje preda ustašama i da se ne bježi.«[128]

Kotarski komitet Vrginmost u referatu od 10. marta 1942. piše da je stanje Partije bilo dosta slabo. U novoformirani Kotarski komitet izabrani su Nikola Vidović, Slavko Krajačić, Pero Jurić, Nikola Romčević i Mile Jurić. Sekretar Kotarskog komiteta Vrginmost konstatira: »Sada je stanje u kotaru Vrginmost iz mojega gledišta vrlo pohvalno[129] s obzirom na to, što je ovaj narod sav popaljen i izgubio sve što je imao.«[130] Na području Vrginmosta tada je bilo 88 članova KP, 101 član SKOJ-a i 13 kandidata KP. Iz članova KP isključeni su Vaso Roknić, Stevan Kličković, Marko

[122] Prijepis dokumenta kod autora.

[1,5] HAK, kut. br. 1.

[114] Dopis OK KPH u HAK, kut. br. 1.

[155] Izvještaj u HAK, kut. br. 1.

Isto.

[127] Isto.

[128] Isto.

[129] Sekretar je vjerojatno mislio da što su veći zločini i paljevine da je narod više ozlojeđen i vezan za NOP (prim. aut.).

[130] Referat u HAK, kut. br. 2.

Krkljuš i Mile Bulat zbog neposlušnosti i brutalnosti. Za slabo stanje Partije i prethodnog kotarskog komiteta sekretar je okrivio bivšeg sekretara Kotarskog komiteta Vrginmost Miljkana Maslića. On je predložio da se iz Partije isključe Branko Nikoliš i Stanko Maslek.

1. marta 1942. održana je sjednica OK KPH Karlovac kojoj prisustvuju članovi OK Ivo Marinković, Maca Gržetić, Husein Miljković--Huska, Milutin Košarić, predstavnik CK KPH Vladimir Bakarić, predstavnik Banije Artur Trkulin, sekretar KK Karlovac i predstavnik omladine Rafko Tabor. Na sjednici je isključivo raspravljano o organizaciji okružne konferencije. Tačno je preciziran dnevni red, svi referati, otvaranje, prijedlog predsjedništva, ovjerovitelja zapisnika i verifikacionog odbora. U predsjedništvo su predloženi Vladimir Bakarić, Milutin Košarić, Husein Miljković, Ćanica Opačić, Ivo Marinković, Maca Gržetić, Većeslav Holjevac, Stevo Gojak[131] i Srećko Manola. Predvideno je da se pošalju telegrami Josipu Visarionoviču Staljinu, Georgiju Dimitrovu, CK KPJ, CK KPH, Vrhovnom štabu Jugoslavije i Glavnom štabu Hrvatske.

U novi OK KPH Karlovac predloženo je 11 članova. Pored predloženih imena navedeno je u brojkama koliko je tko godina i mjeseci član KP i koliko je bio u zatvoru za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Robija je smatrana važnim elementom pozitivne biografije.

Za buduće članove OK KPH Karlovac navedena su imena i kratki podaci: Maca[132] (7 godina čl. KP, 6 mjeseci u istražnom zatvoru, 2,5 mjeseca u internaciji, 9 mj. u logoru, 8 puta hapšena, nikad ništa nije priznala), Huška[133] (2 godine član KP), Slavko[134] (8 godine član KP, 3 god. u zatvoru), Veco[135] (1 god. čl. KP), Gojak[136] (6 mj. čl. KP), Milutin[137] (3 god. čl. KP, 8 mj. u partizanima), Mićo[138] (9 god. čl. KP, 3 god. u zatvoru, 3 mj. u internaciji, 7 mj. u partizanima), Rafko[139] (10 mj. čl. KP, 5 mj. u zatvoru, 7 mj. u partizanima), Ćanica[140] (2 god. čl. KP, 8 mj. u partizanima), Ivan[141] (6 god. čl. KP, u šp. grad. ratu u logoru) i Livada[142] (2,5 god. čl. KP).

[131] Stevo Gojak je u to vrijeme bio uhapšen u Karlovcu (prim. aut.).
[132] Maca Gržetić.
[133] Husein Miljković-Huska.
[134] Ivo Marinković-Slavko.
[135] Većeslav Holjevac-Kovač.
[133] Gojak.
[137] Milutin Košarić-Čiko.
[138] Savo Zlatić-Mićo.
[139] Rafko Tabor.
[140] Stanko Opačić-ćanica.
[141] Srećko Manola-Ivan.
[142] Dušan Livada.

2. *Početak rada*

12. marta 1942. u Velikoj Kladuši[143] započela je radom konferencija OK KPH Karlovac. Poslije otvaranja i pozdrava sekretar Ivo Marinković u radno predsjedništvo predlaže Vladimira Bakarića, Srećka Manolu, Većeslava Holjevca, Ćanicu Opačića, Huseina Miljkovića, Macu Gržetić, Milutina Košarića, Ivicu Tomšiča i sebe. Konstatirano je da konferenciji prisustvuju 53 delegata i brojni gosti, među kojima Vladimir Popović, Hasan Miljković, Sulejman Topić (hodža), Mišan Napijalo,[144] Miloš Uzelac[145] i Ilija Žegarac.[146]

Od 53 delegata bilo je 9 radnika, 8 zanatskih radnika, 11 siromašnih seljaka, 8 seljaka srednjeg imovinskog stanja, 6 namještenika, 8 intelektualaca, 1 trgovac, 1 obrtnik i 1 kućanica (po nacionalnom sastavu: Hrvata 17, Srba 32, Slovenac 1, Muslimana 3). 26 delegata predstavljalo je partizanske jedinice.

U političkom referatu sekretar OK KPH Karlovac Ivo Marinković iznio je podatke o ocjenama koje je dala 1. okružna konferencija održana krajem jula 1940. godine u Karlovcu o aktivnosti Partije do rata i organiziranju udarnih grupa poslije okupacije. Prikazao je ulogu Josipa Kraša i izdaju Nikole Šavora, čija je posljedica strijeljanje vrsnih kadrova. Ivo

[148] Velika Kladuša je oslobođena 23. februara 1942.

[144] Mihajlo Napijalo-Mišan, rođen 1899. godine u Kuplenskom. Uoči 2. svjetskog rata predsjednik općine Vojnić. Jedan od pobornika suradnje u Seljačko demokratkoj koaliciji protiv Radikalne stranke i dinastije Karađorđevića. Karakter njegove politike proizlazio je iz sitnovlasničkog mentaliteta kordunskog sela i prirodne težnje čovjeka za parlamentarnim rješavanjem problema i izbjegavanja ratnih sukoba. Nije bio naklonjen ni četnicima ni ustašama. Stavove KP smatrao ie često odviše radikalnim i opasnim za stanovnike kordunskog sela. U toku 1941. godine surađuje s NOP-om. U januaru 1942. godine biran je u Odbor NOF-a za Kordun. Izražavajući mišljenje većine seljaka, plašio se zimskih operacija neprijateljske vojske, pa je 3. decembra 1941. godine organizirao u Crnoj Lokvi narodnu skupštinu, kojom je pokušao diskreditirati Komandu Korduna i Banije. Njegovi istupi i ponašanje bili su upereni protiv svakog krvoprolića, a za taktiziranje sa svakim tko ponudi bilo kakav mir. Nije shvatio da karakter NOR-a na Kordunu isključuje svaku mogućnost neutralizma. Zanesen suradnjom, prije rata, između HSS-a i SDS-a, smatrao je da se može i u ratu dogovarati s Mačekom, pa i Nezavisnom Državom Hrvatskom. Tu misao suradnje i kompromisa Mišan je u sebi neprekidno nosio. Među učesnicima ratnih zbivanja na Kordunu ima i takvih koji smatraju da se njegov politički kapital mogao, uz više političkog rada, znatno iskoristiti za ciljeve NOP-a. Borba protiv njegovih stavova više se svodila na izolaciju, a manje na njegovo pridobivanje. Politički odbačen, popularan i antiratno raspoložen, Mišan je predstavljao objektivnu opasnost za razvoj NOB-e na Kordunu. Njegovo kolebanje dolazi do posebnog izražaja u vrijeme proljetnih ofenziva 1942. godine na Kordun i Petrovu goru. U Petrovoj gori ustaše mu ubijaju ženu i dvoje djece. Pokušao je pregovarati s vlastima NDH. U psihičkom rastrojstvu povlači se u Karlovac, tražeći sklonište kod svojih predratnih političkih suradnika, pripadnika HSS-a. 1944. godine prebacuje se na Kordun, gdje je uhvaćen i strijeljan.

145 Miloš Uzelac iz Zimića, suradnik Mišana Napijala do proljeća 1942. godine. Kasnije se isticao u raskrinkavanju njegove politike.

[148] Ilija Zegarac iz Vojnića, službenik poreske uprave u Vojniću. Član KP od 1940. godine. Osuđen na smrt u poznatom gornjobudačkom procesu 1944. godine i strijeljan.

Marinković je govorio o veljunskom pokolju i radu mnogih komunista. On je ukazao na značenje dolaska vrsnih kadrova, učesnika španjolskog građanskog rata, na područje OK KPH Karlovac, na neprijateljske i oportunističke elemente u redovima Partije, na teškoće i značenje borbe protiv politike talijanskih fašista, na sektaška skretanja unutar Partije (isticanje crvenih zastava u Perjasici i Drežnici), na grupaške borbe u Sjeničaku, na ulogu žena i omladine u NOP-u. Iznoseći organizacionu strukturu Partije, dao je i pregled osnovnih propusta i problema unutar pojedinih kotarskih komiteta. Rezimirajući proteklo razdoblje, Ivo Marinković je istakao uspjehe koji se sastoje u činjenici da je spriječen bratoubilački rat, stvorena jaka partizanska vojska i osigurana rukovodeća uloga Partije u NOB-i.

Poslije referata Ive Marinkovića diskutirali su:

1. Ćanica Opačić, koji ističe da su mnogi borci pali i »da bez krvi nema slobode. Ukoliko će žrtava biti više, utoliko će sloboda biti svetija.«[147]

2. Vlado Popović kaže: »Vi Muslimani niste osjetili jači teror sa strane ustaša, ali ne znači da sutra nećete... Mi ćemo uspjeti jer imamo ideal, a ustaše nemaju ... jedina metoda im je klanje. Čitava porobljena Evropa kipti od mržnje protiv okupatora. Na čelu borbe je SSSR i Crvena armija.«

3. Vladimir Bakarić je posebno naglasio: »Partizani Korduna su organizaciono i politički najjači. Uspjelo im je da sačuvaju borbeno jedinstvo i uguše šovinističku mržnju, da povezu vojsku i pozadinu. Prve partizanske puške u Hrvatskoj pukle su na Kordunu i na taj način uspjeli da sačuvaju živote srpskog i muslimanskog življa, da ne padne ljaga na Muslimane i Hrvate ovog kraja da su u službi okupatora.«[148]

4. Hasan Miljković je pozdravljajući konferenciju istakao da su se i Muslimani trgli iz bunila i da se u njima probudila slavenska krv.

5. Mišan Napijalo je rekao: »Prijatelji drugovi i drugarice. Veseli me da govorim na ovom skupu, gdje su skupljena braća Srbi, Hrvati i Muslimani. Među nama nema razlike u govoru i apsurdna je misao Pavelića da stavi razliku između nas braće. Danas se nalazimo u bratoubilačkom ratu. Radujem se da na ovoj drugarskoj konferenciji govorim i pred braćom Muslimanima koji su vidjeli zulume nad srpskim življem. Danas se pred braćom Muslimanima postavlja zadatak da zajednički stanu na stranu našu protiv krvnika i okupatora. Tko je stvorio državu Hrvatsku?[149] Njemački tipovi i bajonete i kad oni odu, nestat će i Nezavisne Države Hrvatske.«[150]

6. Srećko Manola u diskusiji poziva Muslimane u borbu. On je dao ocjenu da opasnost prijeti i da je blizu. »To moramo imati na umu«, naglasio je Manola.

[147] Zapisnik u HAK, kut. br. 2.
[148] Zapisnik u HAK, kut. br. 2.
[148] Misli na NDH (prim. aut.).
[150] Zapisnik u HAK, kut. br. 2.

7. Savo Zlatić je istakao: »Glavni naš nedostatak u organizacionom pogledu je taj što mi nismo uspjeli da ojačamo partiju u hrvatskim selima a naročito u karlovačkom radništvu. Ovdje smo imali velikih uspjeha, ali ono glavno što leži je borbeno jedinstvo Srba, Hrvata i Muslimana. To se odrazuje i u organizacionom pogledu. U Karlovcu nismo sprovodili partijsku liniju ... Naša partija je još uvijek seljačka ... Pitanje podizanja političke svijesti je jedno od važnih pitanja. Pri prijemu u partiju treba objasniti osnovne stvari. KK nisu uspjeli da budu vođe masa. Prolazi važan događaj mimo KK i mimo naših ćelija. Uzmimo Veljun i pitanje Rakinića.«[151]

8. Konferenciju je pozdravio sekretar OK KPH Banije Vlado Janjić-Capo. On je istakao da su na području Banije »stupili u borbu čim je došlo do sukoba između SSSR-a i između Njemačke.«[152]

U diskusiji su zatim učestvovali sekretari općinskih komiteta i drugi delegati: Ivica Tomšić, Husein Miljković-Huska, Nikola Brezović, Stevica Lukačić, Mihajlo Velemirović, Miloš Uzelac, Šime Balen, Anka Vujčić, Dušan Livada, Simo Karapandža, Mile Ratković, Milutin Karaš i drugi.

Na Okružnoj konferenciji podnijeli su referate i:

Većeslav Holjevac — o partizanima, Rafko Tabor — o SKOJ-u, Milutin Baltić — o SKOJ-u, Milutin Košarić — o NOF-u.

U referatima i diskusiji mnogi su postavljali pitanje razlike između SKOJ-a i Saveza mlade generacije, na što je dao odgovor izaslanik CK SKH Vladimir Popović.

GOSTI I DELEGATI[158] 2. KONFERENCIJE OK KPH KARLOVAC U VELIKOJ KLADUŠI 12, 13. i 14. MARTA 1942. GODINE

I. gosti: Vlado Janjić-Capo, Hasan Miljković, Mihajlo Napijalo-Mišan, Sulejman Topić (hodža), Artur Turkulin, Miloš Uzelac i Ilija Žegarac.

II. predstavnici CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske: Vladimir Popović i Vladimir Bakarić.

III. delegati:

1. Milutin Baltić
2. Mile Basara
3. Nikola Brezović
4. Dragić Brujić
5. Miloš Dejanović
6. Nada Drakulić
7. Omer Duranović
8. Mara Bosiljevac Horvatić
9. Jovan Grubješić
10. Maca Gržetić
11. Većeslav Holjevac
12. Branko Ivošević

[151] **Zapisnik u HAK, kut. br. 1.**

[152] **Isto.**

uj-" delegata i gostiju autor je utvrdio na **osnovi arhivske grade, istraživanja Zuhdije** Zalića **i razgovora sa živim učesnicima Konferencije.**

13. Milka Ilić
14. Milutin **Karaš**
15. Simo Karapandža
16. Mile Keić
17. Slavko Klobučar-čort
18. Milka Kufrin
19. Dušan Livada
20. Milutin Košarić
21. Miloš Kozlina
22. Stevica Lukačić
23. Srećko Manola
24. Ivo Marinković
25. Milan Marković-Lika
26. Grga Milašinčić
27. Husein Miljković-Huska
28. Mita Mitrović
29. Milić Napijalo
30. Vlado Novaković
31. Milić Novaković-Basaćan
32. Stanko Opačić-ćanica
33. Bogdan Oreščanin
34. Milan Oreščanin-Crni
35. Mićo Pavić
36. Miloš Petrović
37. Bogdan Popović-Bogić
38. Stevo Perić
39. Jela Predović
40. Mile Ratković
41. Nikola Romčević-**Osula**
42. Dušan Rkman
43. Ratko Rusek
44. Božo Spaček
45. Milan Šaula
46. Rafael Tabor-Rafko
47. Joco Tarabić
48. Ivica Tomšić
49. Mihajlo Velimirović
50. Nikola Vidović
51. Dušan Vergaš
52. Anka Vujčić
53. Savo Zlatić

Rad Konferencije pratili su: Miladin Cimeša, Marko Đaković, Ante Golić-Golek, Matija Marjanović, Ibro Mržnjak-Gunjac, Nikola Rašić, Zuhdija Rizvić (hodža), Aziz Redžić i Hasan Pajazetović.

ORGANIZACIONO STANJE KP NA PODRUČJU DJELOVANJA OK KPH KARLOVAC, MARTA 1942. GODINE

Na Kordunu KP je u toku 1941. i 1942. godine bila organizirana u rajone, kotarske komitete i ćelije. Na čelu čitave te partijske strukture stajali su OK KPH Karlovac i CK KPH.

Oktobra 1941. godine, u vezi s vojničkom reorganizacijom (prijelaz iz rajona u bataljone), izmijenjena je i organizaciona struktura KP na Kordunu. Rajoni su ukidani kao vojnoteritorijalna rukovodstva, a formirani su kotarski komiteti, koji su se dijelili na partijske ćelije u vojsci i teritorijalne. Tendenca takve reorganizacije bila je podjela između partijske i vojničke vlasti.

Na Kordunu, 1941. i u 1. polovici 1942, nisu formirani općinski komiteti KPH, što se može smatrati jednom od specifičnosti strukture KPH. Organizacionu strukturu KPH na Kordunu teško je na osnovi postojeće dokumentacije rekonstruirati, jer je ona prema ocjeni komesara Glavnog štaba Hrvatske težila ilegalnosti. Govoreći o toj karakteristici KP na Kordunu, on kaže: »Boje se ljudima kazati tko je u partiji, a tko nije, da ne bi nastalo sporova.«[154]

Broj ćelija i članova KP na području djelatnosti OK KPH Karlovac prema izvještaju Ive Marinkovića 12. marta 1942:

	Ćelija	Članovi
1. Karlovac (grad)	5	23
2. Duga Resa	4	16
3. Ostali dio kotara Karlovac	3	17
4. Kotar Pisarovina	–	1
5. Kotar Vojnić	21	176
6. Kotar Vrginmost	3	88
7. Kotar Veljun	64	349
8. Kotar Slunj	18	104
9. Kotar Ogulin	**12**	63
10. Kotar Cazin[155]	7	41
U k u p n o :	137	878

Od 137 ćelija 15 je radilo ilegalno, a od 878 članova KPH 71 je radilo ilegalno.

Brojno stanje KPH kotara Slunj marta 1942. godine

Mjesto	odred	selo	žena	kand.	odje-ljenja	ćelija	svega
Primišlje	_	**9**	**2**	**4**	1	četna	**9**
Močila	**4**	**4**	–	**2**	**2**	1	8
Zbjeg	**7**	**5**	1	**2**	**2**	opštinska	12
Tobolić	**6**	**4**	1	**2**	**2**	1/2	10
Plaški	**3**	**5**	–	**4**	**2**	–	8
Lapat	–	**4**	**2**	1	1	–	**4**
Vera Kunić	**9**	–	1	–	1	–	**9**
Sadilovac	–	**4**	1		1		**4**
Bugar	**6**	**5**	–	1	**2**	–	11
Ljeskovac	8	**4**	**2**		**2**	–	12
Basara	**3**		–	1	1		**3**
Štabska	**5**	–	–	–	1	–	**5**
U k u p n o :	**51**	**44**	10	**17**	18	–	**95**

[155] KK Cazin obuhvaćao je i Široku Rijeku na Kordunu (prim. aut.).

Socijalni i nacionalni sastav

Mjesto	Seljaka	Radnika	Intelek-tualaca	Srba	Hrvata
Primišlje	9	–	–		
Močila	6	2	–	9	
Zbjeg	11	1	–	8	
Tobolić	–	–	–	11	1
Plaški	1	4	3	7	1
Lapat	1	2	1	4	
Vera	6	3	–	7	1 + 1
Kunić	–	–	–	–	
Sadilovac	3	–	1	4	
Bugar	9	1	1	11	
Ljeskovac	9	3	–	11	1
Basara	2	1	–	2	1
Štabska	1	2	2	4	1
U k u p n o :	58	19	8	78	7

Shematski prikaz KPH na Kordunu marta 1942. godine

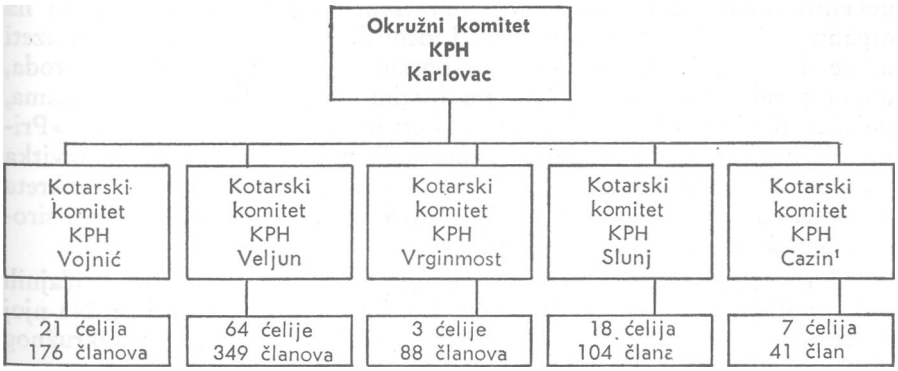

[158] Kotarski komitet KPH Cazin formiran je na sjednici OK KPH Karlovac 8. februara 1942. U sastav Kotarskog komiteta ušla je Široka Rijeka i bivši cazinski srez. Prilikom formiranja u KK imenovani su: Husein Miljković-Huska, Milan Marković-Lika i Milka Kufrin. Oni su kasnije kooptirali ostale članove KK Cazin.

3. *Rezolucija i značenje Okružne konferencije*

U prvom dijelu Rezolucije delegati su istakli da je ovo 1. slobodna konferencija koja se održava »pod povoljnim uslovima, zahvaljujući borbi partizana, koji pod vodstvom Komunističke partije vode upornu borbu za slobodu svoga naroda«.[157] Oni su naglasili odanost CK KPH i potpuno usvajanje njegove partijske linije »koja im je omogućila da u današnjoj narodno-oslobodilačkoj borbi postignu niz značajnih uspjeha«.[158]

U dijelu Rezolucije koji se odnosi na međunarodnu situaciju istaknuta je prekretnica u ratu koji vodi SSSR i njegovi saveznici protiv fašističkog imperijalističkog bloka. Istovremeno »u zemljama Jugoslavije fašistički su okupatori zaveli najcrnju reakciju. Na dnevnom redu su pljačke, paleži, zvjerska nasilja i masovni pokolj nedužnog stanovništva.«[159] Dalje je istaknuto da je uticaj Komunističke partije sve više rastao, da su neprijatelji, vidjevši da ne mogu uništiti srpski narod, pristupili organiziranju atentata na partizanske komande. »Sabotersko i kukavičko držanje vođa HSS, njihova pasivnost i ideja narodnih interesa otežavala je i na terenu našeg okruga mobiliziranje hrvatskih masa u narodno-oslobodilačku borbu.«[160] U Rezoluciji su istaknuti uspjesi i nedostaci u radu Partije. U posljednjem dijelu navedeni su zadaci: da se pojača budnost prema neprijatelju koji nastoji uništiti narodnooslobodilački pokret, jačati borbeno jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda, u okupiranim krajevima organizirati narodnu pomoć, ojačati partijsku organizaciju u hrvatskim krajevima, uključiti u KP što više industrijskih radnika, ukloniti nedostatke unutar KP, pojačati rad partijskih organizacija u vojnim jedinicama, učvrstiti skojevsku organizaciju u hrvatskim krajevima, pojačati rad na organizaciji AFŽ-a, podići politički i ideološki nivo članova KP, poduzeti mjere da ćelije i kotarski komiteti postanu stvarni rukovodioci naroda, osigurati rukovodeću ulogu Partije u drugim vanpartijskim organizacijama, pojačati disciplinu i čuvati jedinstvo Partije. U tački 5 k rečeno je: »Pripremiti partijske organizacije i članove Partije na perspektive razvitka narodno-oslobodilačke borbe, ukazati im mogućnost snažnijih zaokreta u taktici naše Partije, i već danas posvetiti proleterskim elementima i siromašnom seljaštvu osobitu pažnju.«[161]

Druga partijska okružna konferencija održana je poslije značajnih vojno-političkih uspjeha na području Korduna i Cazinske krajine. Na njoj su sumirani uspjesi i nedostaci u radu Partije na području Okružnog

[157] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 3, str. 111.

[158] Isto.

[158] Isto.

[160] Isto.

[181] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 30, str. 120. (OK je očekivao naglo prerastanje nacionalnooslobodilačkog pokreta u socijalističku revoluciju (prim. aut.).

KUCA RADE PILJE U ZBJEGU U KOJOJ JE OD NOVEMBRA 1941. DO FEBRUARA 1942. GODINE BIO Siv ' 'STEN GLAVNI ŠTAB NOP-A HRVATSKE.

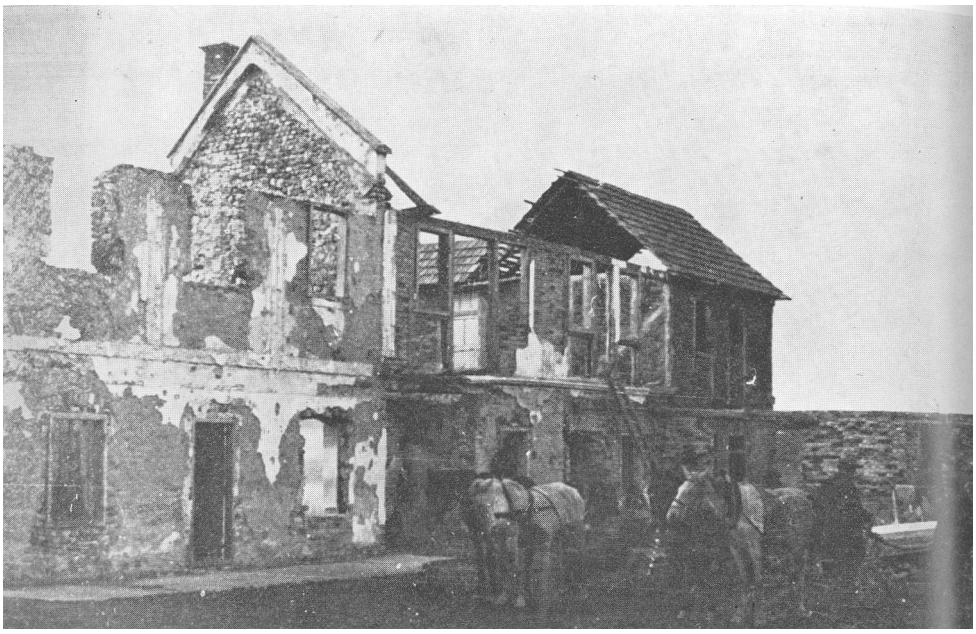

POŠTANSKA ZGRADA U TUŠILOVIĆU NA KOJU JE IZVEDENA DIVERZANTSKA AKCIJA 2. AUGUSTA 1941 GODINE. U TOJ AKCIJI PARTIZANI KORDUNA IMALI SU PRVOG RANJENIKA - VEĆU HOLJEVCA.

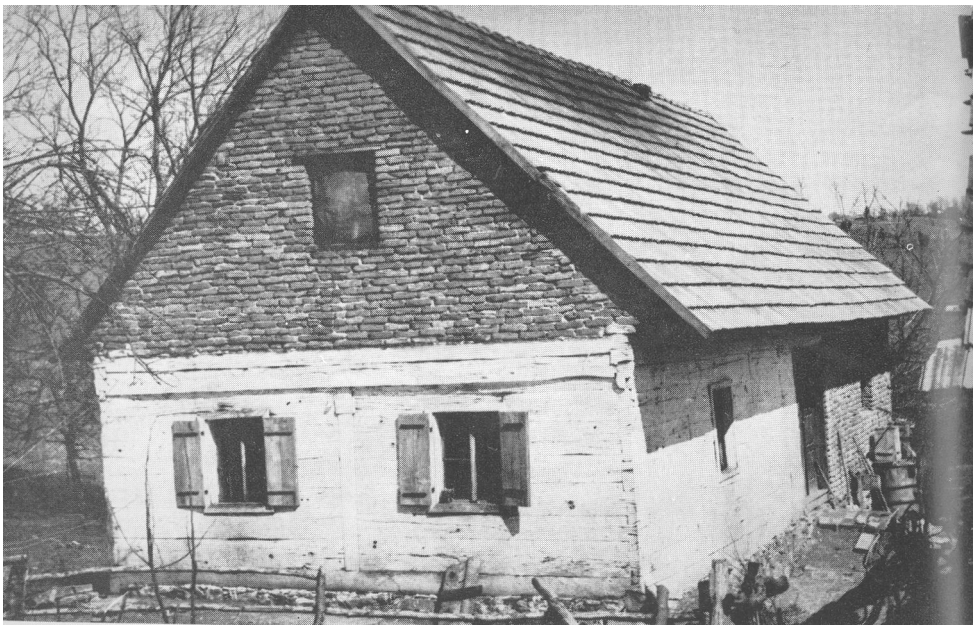

KUĆA U DŽODANIMA U PETROVOJ GORI U KOJOJ JE 19. I 20. SEPTEMBRA 1941. GODINE ODRŽANA I KONFERENCIJA DELEGATA NOP-A KORDUNA I BANIJE.

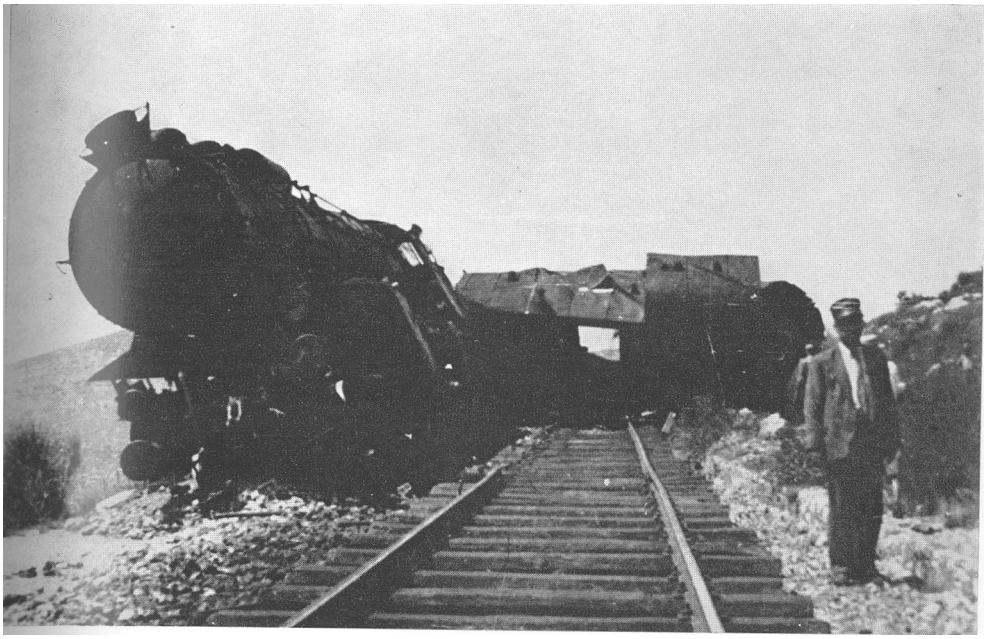

DIVERZIJA NA ŽELJEZNIČKOJ PRUZI KOD STANICE BLATA U PLAŠČANSKOJ DOLINI 1941. GODINE.

''«AGODINECETIRI ZAPLIJENJENA TEŠKA MITRALJEZA PRI OSLOBOĐENJU VOJNICA, 12. JANUARA

BORCI IV BATALJONA (VIDOVIĆEVA) I KPO 1941. GODINE.

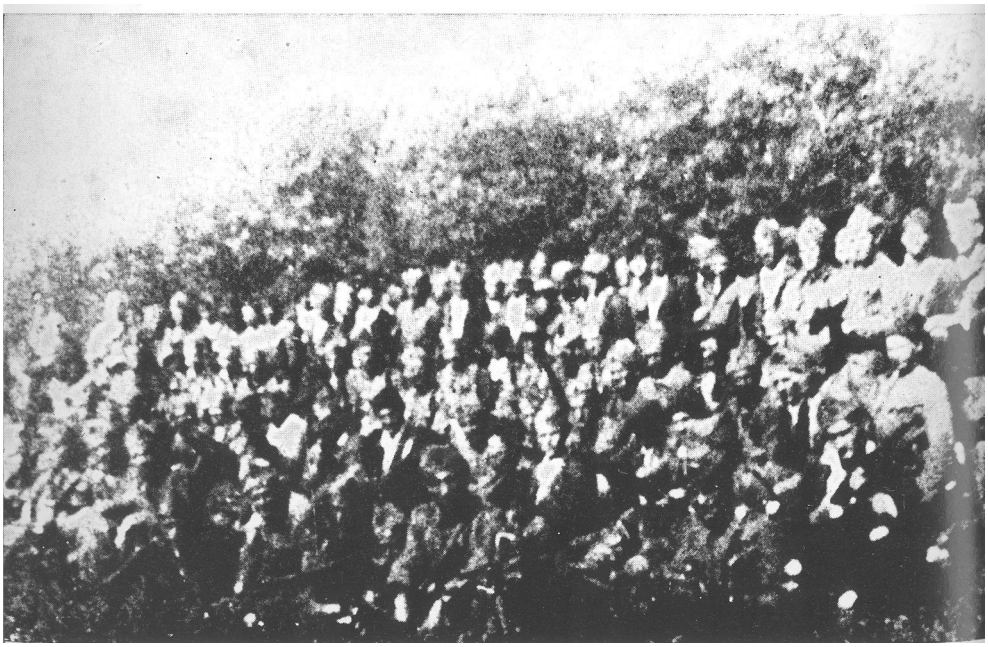

BORCI I KORDUNAŠKOG PARTIZANSKOG BATALJONA U PETROVOJ GORI 1941. GODINE.

KURIRSKO I STRAŽARSKO ODJELJENJE I KPO U RADONJI MAJA 1942. GODINE.

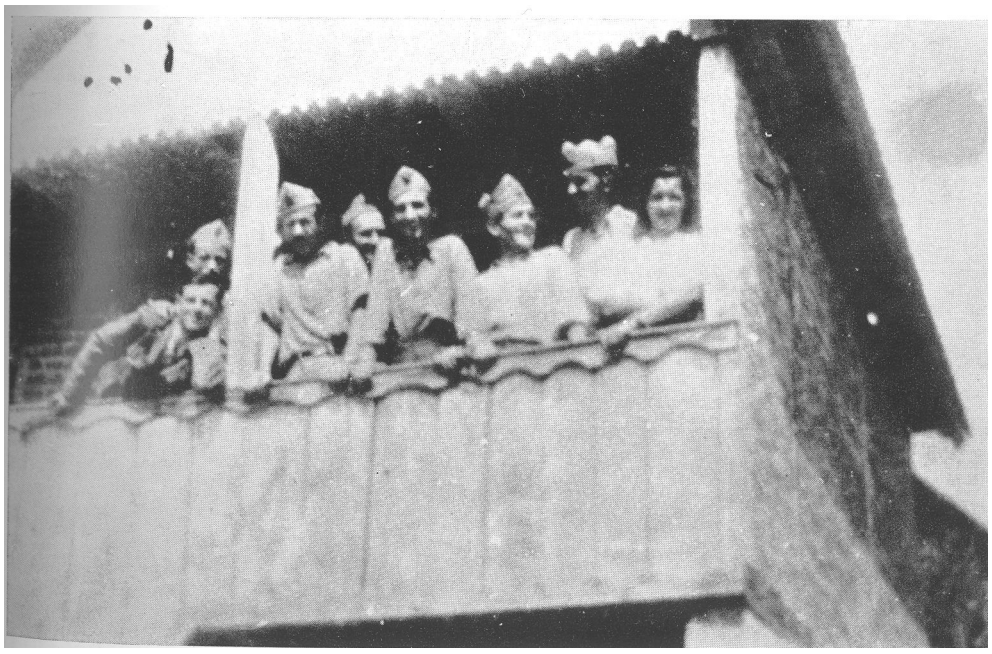

ŠTAB I KPO U BURIĆU 1942. GODINE.

Broj 4

Vojnić 20/II 1942.

Glas Kordina

GLASILO ODBORA NARODNO OSLOBODILAČKOG FRONTA KORDUNA

ISHRANA NARODA

Upadom ustaških razbojnika na teritorij kotareva Vrginmost i Pisarovina ostalo je bez krova nad glavom i bez kruha 14.000 ljudi. Cvaj narod evakuisan je i smješten po selima u okolini Petrove Gore, gdje se još i danas nalazi.

Cvaj narod izbjegao je iz svojih sela većinom bez hrane i potrebnih namirnica za život, pa njegova ishrana predstavlja velike poteškoće. On se, uglavnom, ishranjuje u onim selima gdje je izbjegao, premda i ova sela nemaju dovoljno hrane, pošto su ustaške bande i ovdje mnogo hrane uništile, ali ti ipak sela oko Petrove Gore izdržala su onom hranom i namirnicama, koju su imala da nije bilo izbjeglica, koji su u tako velikom broju ovdje smješteni. Ali i pored ovoga mi ne smijemo pustiti ove ljude gladovati, a mi da imamo dovoljno hrane u svojoj kući. Sveta je dužnost nas sviju da održimo te ljude žene i djecu koji su prebjegli na teritorij kotara Vojnić. Pomažući ove izbjeglice, mi pomažemo i našu borbu za oslobođenje.

U glavnom ove izbjeglice dobro su primljene u selima kotara Vojnić, ali ima i nemilih pojava koje se dešavaju /nekoji pojedinci ove ljude izbacuju iz kuće, nedaju im hranu iako imaju dovoljno i sl./ i ove pojave bacaju lošu sliku na svijest naroda kotara Vojnić. Danas je sveta dužnost svakoga čovjeka, bez obzira, da li je bogat ili siromašan, da doprinese sve ono što se od njega traži za naše oslobođenje. Da se čitav naš narod može spasiti, da svi izdržimo do kraja potrebno je našem najbolnijem pitanju - pitanju ishrane naroda - posvetiti najveću pažnju. Da bi se mogli ishraniti svi ovi ljudi, žene i djeca, koji su ostali bez kuće i hrane potrebno je bilo pristupiti rekviriranju viškova hrane kod onih koji te viškove imaju. Razumljivo je, da se nekoji neće s ovim načinom prehrane složiti, ali njima mora biti jasno, da su interesi naroda preči, nego interesi pojedinaca i da mi tu mjeru poduzimljemo iz nužde. Rekviriranje viška hrane je ratna mjera, koju mi moramo poduzeti da spasimo one, koji su ostali bez kruha i krova nad glavom.

Moramo znati, da su fašističke države mobilizirale sve što su imale, naredu oduzele sve, samo da mogu što uspješnije da unište nas i ostale narode koji se bore za svoju slobodu. Tako i mi, još i više moramo staviti sve svoje snage i sposobnosti kao i imovinu, u službu svoga naroda i za svoje oslobođenje.

Danas je najvažnije izdržati i ishraniti čitav narod na oslobođenom teritoriju, a da možemo pravilno ishraniti čitav narod, potrebno je i pravilno raspodjeliti one namirnice sa kojima raspolažemo. Iz tih razloga pristupilo se rekviriranju viškova namirnica i to rekviriranje mora svatko razumjeti, i shvatiti da od pravedne raspodjele hrane zavisi naš opstanak a u vezi s time i naša borba i naše oslobođenje.

SMRT FAŠIZMU-SLOBODA NARODIMA!!

PRIJELAZ PARTIZANA PREKO MREŽNICE KOD REBIĆ MLINA IZMEĐU DONJIH DUBRAVA I PERJASICE «41. GODINE. OVO JE BIO GLAVNI PRIJELAZ SVE ČETIRI GODINE NOR-A KOJI JE POVEZIVAO KORDUN PREKO DUBRAVA S GORSKIM KOTAROM, 2UMBERKOM I SLOVENIJOM.

BATALJON I KPO NA PUTU PREKO PLITVICA U SASTAV I BRIGADE HRVATSKE 1942. GODINE.

DELEGATI NA II PARTIJSKO! KONFERENCIJI ZA OKRUG KARLOVAC U VELIKOJ KLADUSI MARTA 1942. GODINE. U RADNOM PREDSJEDNIŠTVU SLIJEVA MILUTIN KOŠARIĆ, HUŠKA MILJKOVIĆ, IVICA TOMŠIČ, IVO MARINKOVIĆ, VLADO POPOVIĆ, VECO HOLJEVAC I MACA GR2ETIĆ. U RADNOM PREDSJEDNIŠTVU BIO JE I DR VLADIMIR BAKARIĆ, ALI GA NEMA NA SLICI JER JU JE SNIMAO. U REDOVIMA DELEGATA S DESNE STRANE: JOCO TARABIĆ, NIKOLA VIDOVIĆ, MILIĆ NAPIJALO, MILE RATKOVIĆ I MILOŠ KOZLINA. S LIJEVE STRANE U ŠEŠIRU VLADO NOVAKOVIĆ.

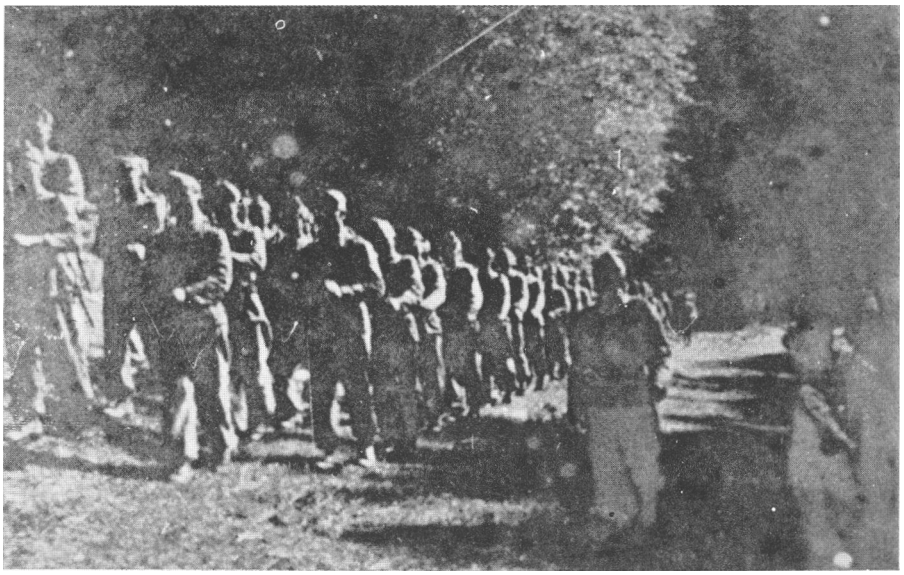

t'I *ZAK BORACA KORDUNAŠKIH PARTIZANSKIH JEDINICA U VELIKU KLADUŠU FEBRUARA 1942. GOD.

UČESNICI POLITIČKOG KURSA U VOJNIĆU 1942. GODINE.

-UČESNICI KOTARSKE PARTIJSKE KONFERENCIJE VELJUN 1942. GODINE.

PARTIZANSKA MEHANIČARSKA RADIONICA U KUĆI MILE PERIĆA 1942. GODINE.

KUĆA LAZE PAVIĆA NA PRISIECI KOD KRSTINJE U KOfOI JE 1942. GODINE BORAVIO STAB GRUPE KORDUNAŠKIH PARTIZANSKIH ODREDA.

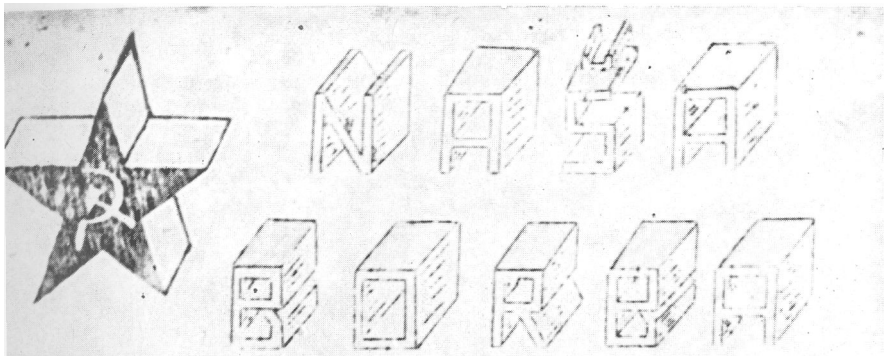

GLASILO OKRUŽNOG KOMITETA KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE-KARLOVAC

Godina I | Karlovac, 15 srpnja 1942 | Broj 2

KROZ GODINU DANA

Navršava se godinu dana, kada je karlovačka okružna organizacija Komunističke Partije Hrvatske, prema uputama Centralnog Komiteta Komunističke Partije Hrvatske pristupila organizaciji partizanskih odreda na svom području. Odmah poslije mučkoga napada njemačkog fašizma na Sovjetski Savez radnici i omladinci u Karlovcu pod vodstvom Komunističke Partije pošli su putem oružane borbe, putem organiziranja sabotažnih i diverzantskih akcija, počelo se skupljati oružje i vršiti pripreme za organizaciju partizanskih odreda. Upravo pred godinu dana pod vodstvom palog heroja, sekretara Centralnog Komiteta Komunističke Partije Hrvatske druga Rade Končara održan je partijski sastanak, na kome su udareni prvi temelji za organizaciju partizanskih odreda.

Nakon toga sastanka prebacuje se iz Karlovca na Kordun prvih devet pušaka, svaka s dva metka, koje su uz kapsulenjače i dvocjevke bile prvo oružje partizana. Pod vodstvom okružne partijske organizacije i uz pomoć drugova, koje nam je stavila na raspoloženje Komunistička Partija Hrvatske, osobito palog heroja druga Kraša, rasli su i razvijali se partizanski odredi na Kordunu i u šumama oko Drežnice i Ogulina. Od malih akcija i prvih zasjeda prelazili su partizani na sve veće i krupnije akcije, da bi se već nakon nekoliko mjeseci razvili u snažnu partizansku narodno-oslobodilačku vojsku, kojoj je uspjelo nanijeti fašističkom okupatoru i ustašama niz teških udaraca. Od velikih akcija naročito se ističe osvojenje Vojnića, gdje je pod komandom druga Ognjice Opačića razoružano 410 domobrana. Po značajnosti naročito se ističe akcija u Karlovcu, gdje je jedan odred partizana obučenih u domobranska odijela pod vodstvom komesara Grupe Kordunaških Partizanskih Odreda druga Veco ušao u sam grad Karlovac i izvršio povjereni mu zadatak. Partizanska narodno-oslobodilačka vojska uspjela je u toku zime da oslobodi gotovo cijeli Kordun, uspjela je osloboditi i Kladušu. Narod oslobođenih krajeva kroz nekoliko mjeseci vidio je što znači živjeti u slobodi.

Krajem ovnjka otpočela je ustaška ofenziva na oslobođene krajeve. Skoro dva mjeseca pokušavali su ustaše, da unište partizane, ali svi njihovi pokušaji svršili su bezuspješno. Pokušali su i odvojiti narod od partizana, ali ni to im nije uspjelo. Jedini "uspjeh" bio im je, desetci popaljenih sela i stotinjade poklanih, ranjenih i pohvatanih žena, djece, staraca i ljudi. Naročito je sistematski i s velikim snagama bila pripremljena blokada Petrove Gore u prvoj polovini svibnja ove godine. Ali ni taj pokušaj nije uspio. Partizani su probili obruč oko Petrove Gore i raspršili neprijateljske snage. U toku dvomjesečne ofenzive uspjeli su partizani da zarobe 6 teških mitraljeza, 29 puškomitraljeza i oko 350 puša

RANJENI BORCI U BOLNICI U PETROVOJ GORI 1942. GODINE POKRIVENI NARODNIM ŠARENICAMA.

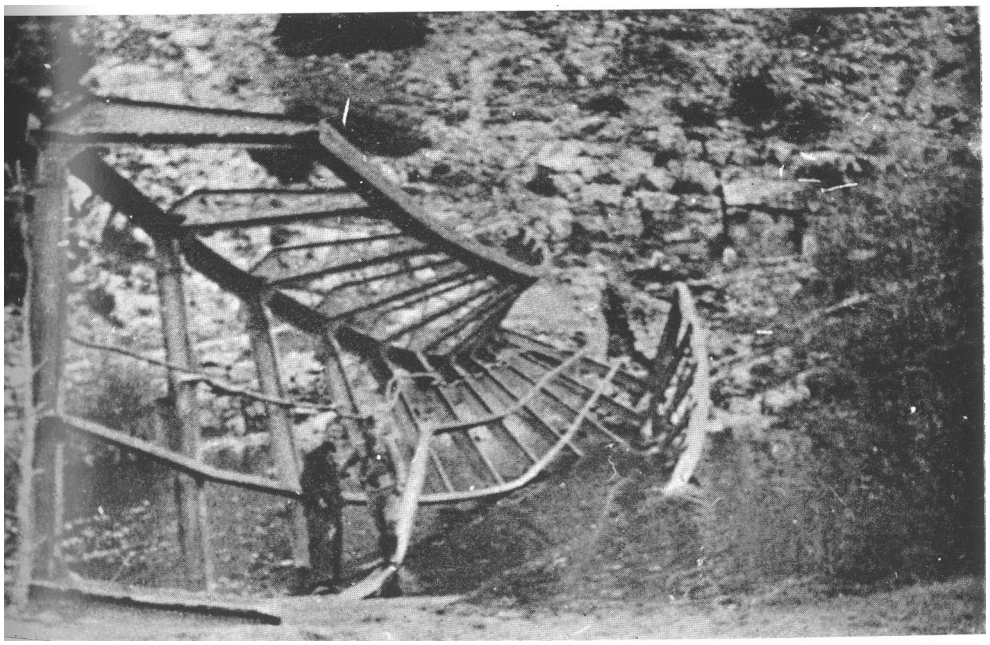

O iCI PRVOG USTAŠKOG AVIONA. KOJI SU KORDUNAŠKI PARTIZANI OBORILI U PRIMIŠLJU 1942. GOD.

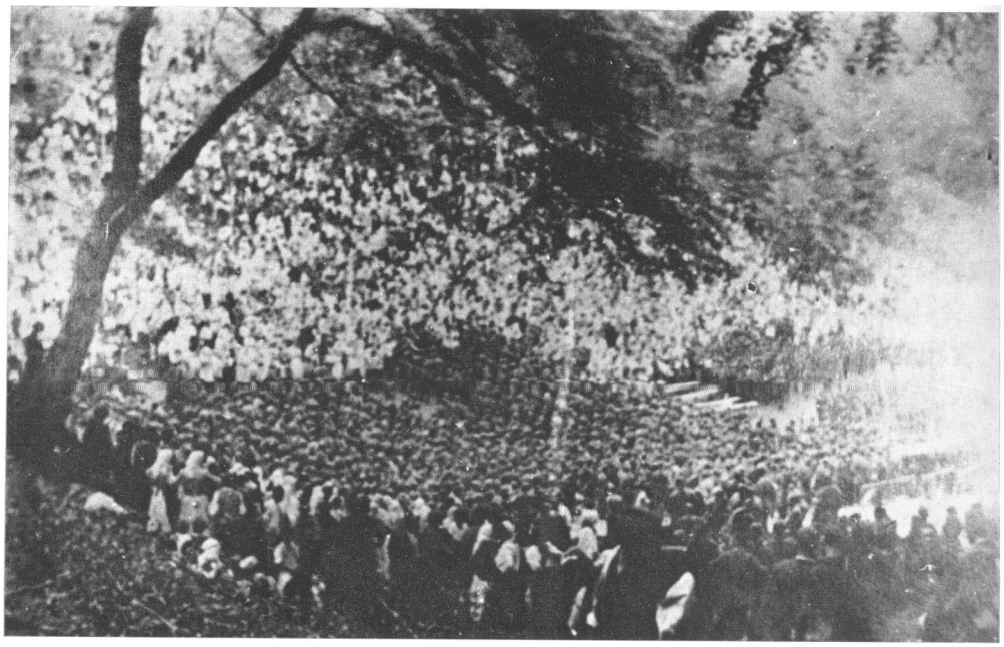

NARODNI ZBOR U DEBELOJ KOSI 27. JULA 1942. GODINE KOME JE PRISUSTVOVALO OKO 10.000 LJUDI.

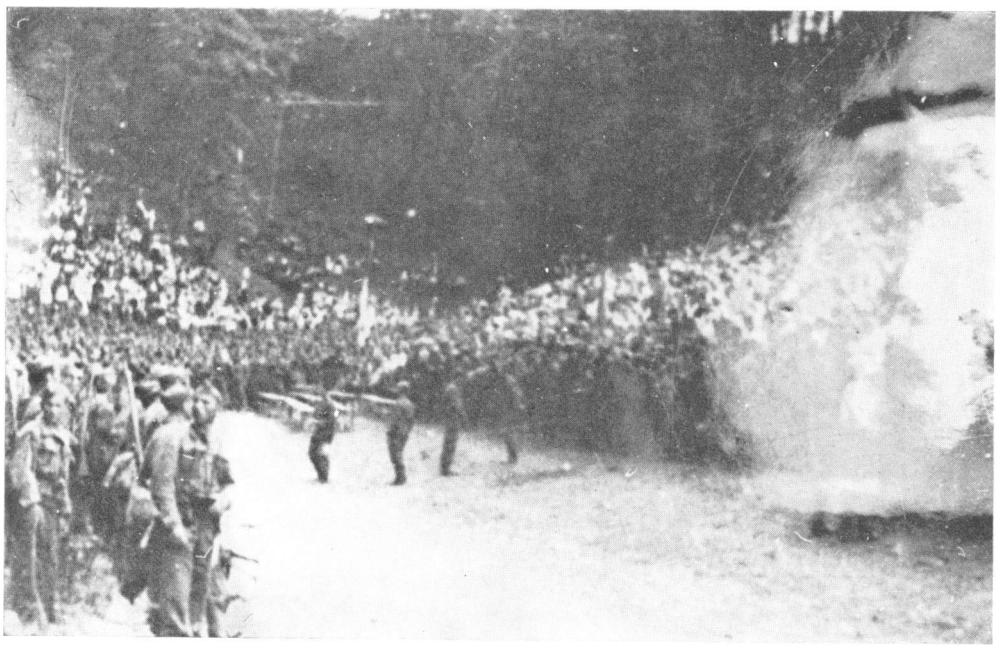

VJE2BA BORACA NA NARODNOM '/.BORU U DEBELOJ KOSI 27. JULA 1942. GODINI-.

OI[AB]ČANIN[0] U TOBOLIĆU [1942]- GODINE, U PRVOM REDU DESNO KOMANDANT ODREDA BOGDAN

ITIZANSK.A DIVERZIJA NA PRUZI U ŠUMI L02ANJAK IZMEĐU DONJIH I GORNJIH DUBRAVA U)LJECE 1942. GODINE.

komiteta KPH Karlovac. Ona je dala odgovore na nejasnoće razvoja NOP-a i rada političkih organizacija. Njeno održavanje u Velikoj Kladuši imalo je pozitivne posljedice za razvoj NOP-a kod Muslimana Cazinske krajine.

PARTIJSKA ŠTAMPA I KURSEVI

Dok je sjedište OK KPH bilo u Karlovcu, ilegalnim putem slao je na Kordun »Obavještenja CK KPH«,[162] koja su bila uskoro preimenovana u »Partizan«,[163] organ narodnooslobodilačkog pokreta. U decembru 1941. godine štamparija »Partizana« bila je u Petrovoj gori, gdje je izišao posljednji, osmi broj.

Na sjednici OK KPH Karlovac održanoj od 17. do 19. januara 1942. zaključeno je da će ubuduće OK KPH Karlovac izdavati list »Naša borba«, jer je list »Partizan« počeo izlaziti u redakciji Glavnog štaba Hrvatske. U redakciju »Naša borba« izabrani su Ivo Marinković-Slavko, Savo Zlatić-Mićo i (kemičar). Odlučeno je da list izlazi svakih 10 dana. OK KPH Karlovac donosi odluku da Odbor NOF-a za Kordun izdaje »Glas Korduna«.

Pored navedenih listova izdavani su propagandni leci i brošure. Partijska štampa je imala značajnu ulogu u popularizaciji partijske linije i suzbijanju neprijateljske propagande.

Na spomenutoj sjednici OK KPH Karlovac zaključeno je da se počne s održavanjem desetodnevnih partijskih kurseva, »gdje će se u prvom redu provoditi sadašnja part, linija ... Na kursu treba da bude 20 slušaoca.«[164] Donesena je odluka da kurs »počne 28. I i da na njemu sudjeluju drugovi iz kotara Vrginmost i Vojnić, a zatim Veljunski i Slunjski kotar, a na kraju Ogulin i Delnice«.[165] Za plan kursa zaduženi su Ivo Marinković, Savo Zlatić i Milutin Baltić. Predviđeno je da »kursisti treba da žive vojničkim životom«.[166] Neposredni rukovodilac kurseva bio je Milutin Baltić, a za kurseve je bio zadužen Ilija Žegarac.[167]

10. juna 1942. OK KPH Karlovac obavještava kotarske komitete: »Prema zaključku ovoga OK održat će se ponovo partijski kurs za rukovodioce ćelija, komiteta, te prema tome postupite na slijedeći način: Broj kursista koje daje svaki kotar jeste slijedeći: Slunj 3, Veljun 3, Vojnić 3, Cazin 2, Vrginmost 4. Medu delegatima trebaju biti zastupljeni partijci iz odreda i iz sela te i po nekoja drugarica iz Veljuna i Vojničkog kotara ...

[182] Izišla 2 broja (prim. aut.).

[183] Izišlo 8 brojeva (prim. aut.).

[184] Zapisnik OK KPH Karlovac u HAK pod br. 707.

[185] Isto.

[138] Isto.

[187] Osuđen u proljeće 1942. godine i strijeljan (prim. aut.).

L

Kod izbora za kurs izabrati drugove koji će moći da mnogo koriste od istog i to uzeti sekretare opštinskih ćelija, četnih ćelija i nekoje članove kotarskih komiteta.«[168] Kurs je počeo radom 20. juna 1942. u zgradi osnovne škole Gornji Skrad. Takav način teoretskog i idejnog uzdizanja partijskih kadrova pokazao se praktičnim i zadržan je u praksi cijelo vrijeme rata.

VODEĆA ULOGA KPH KORDUNA U FORMIRANJU SAVEZA KOMUNISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE, SAVEZA MLADE GENERACIJE I ANTIFAŠISTIČKOG FRONTA ŽENA

Gotovo na svim sjednicama OK KPH Karlovac i na sjednicama kotarskih komiteta na Kordunu u dnevnim redovima susrećemo zasebne tačke o omladini (SKOJ-u i SMG) i o AFŽ-u. Partija je o tim organizacijama vodila stalnu brigu. U toku 1941. godine na području Korduna nisu formirani kotarski komiteti SKOJ-a. Postojeći članovi SKOJ-a bili su organizirani u skojevske odbore.

Okružni komitet SKOJ-a Karlovac[169] bio je neposredni organizator SKOJ-a na području Korduna. On je priređivao masovne omladinske manifestacije.

24. februara 1942. Okružni komitet SKOJ-a Karlovac izdaje letak »Omladini Karlovca, Korduna i okolnih krajeva«. U njemu se poziva omladina u borbu protiv neprijatelja jer »talijanske okupatorske čete zajedno s Pavelićevim ustašama pljačkaju po našim krajevima, pale naše domove i škole, otimaju bogatstva našeg naroda, kolju muževe, žene, starce i nejaku djecu. Hrvatska, srpska i muslimanska omladino! Kad je napadom na Sovjetski Savez omogućeno našim narodima da uspješno stupe u oružanu borbu protiv okupatora, ti si hrabro ustala na poziv nase junačke Komunističke partije i svog Saveza komunističke omladine Jugoslavije i pošla u borbu za slobodu svog naroda. Omladinci Karlovca bili su prvi koji su organizirali borbene grupe, dizali pruge, rezali žice, ispisivali po gradu antifašističke parole ... Nemoj slušati izdajničke upute koje ti daje Maček i razni preživjeli vođe HSS, da treba čekati... Budite prvi među prvima, najbolji među najboljima, uvijek i svuda u prvom redu i na najtežem mjestu.«

Na 2. okružnoj (Kladuškoj) konferenciji poseban značaj dat je raspravi o SKOJ-u i SMG. U referatu o ulozi SKOJ-a referent Rafko Tabor je istakao ulogu omladine u NOB-i: »Svojim učešćem u borbi za narodno oslobođenje ona je pokazala da je spremna da dade svoje sve najbolje jer to traže interesi naroda, jer to traži borba protiv fašizma. Omladina je ona koja nosi u sebi duh borbenosti, duh požrtvovnosti, pjesme i veselja... Danas u našim oslobođenim ili poluoslobođenim kra-

[168] **Dopis u HAK, kut. br. 1.**

[169] **Formiran decembra 1941. godine (prim. aut.).**

jevima SKOJ djeluje potpuno legalno. Danas se kod nas legalno upisuje u naš savez komunističke omladine, zatim biraju se javno skojevski odbori po selima ... Kad govorimo o organizaciji SKOJ-a moramo da shvatimo da je naša KP baš ta koja treba da organizuje SKOJ, te da vjerno preko partijskih kadrova koji u SKOJ-u rade da sa SKOJ-em rukovodi. Moramo konstatovati da je najviše za organizaciju SKOJ-a razumijevanja bilo kod partijske organizacije Vojničkog kotara. Zbog toga i sam rad SKOJ-a mogao je da bolje napreduje nego li u ostalim kotarevima kao Veljunski, Vrginmost i ostali.«[170]

Prema izvještaju Rafka Tabora na 2. okružnoj konferenciji Vojnić je u to vrijeme imao KK SKOJ-a,[171] 40 skojevskih odbora i u njima oko 1200 organizirane omladine.

Na području kotara Slunj bilo je organizirano 17 skojevskih odbora s 320 organiziranih omladinaca. Skojevska organizacija u kotaru Vrginmost bila je vrlo slaba, a u Veljunu su postojali uvjeti za formiranje kotarskih komiteta SKOJ-a. Istovremeno u Karlovcu su se nalazila 34 člana SKOJ-a.

Predstavnik Slunja na 2. okružnoj konferenciji odao je priznanje Partiji koja je preuzela »na sebe skoro sve poslove kod organizacije SKOJ-a. Većinom mladi partijci bili su razrešeni partijske dužnosti, dodijeljeni na rad po SKOJ-u .. .«[172] On je istakao da je omladina služila primjerno u borbama oko Tržiča i Šturlića. »Tu su omladinci držali vatru dok su stariji partizani pretrčali... i oni su ih poslije opet stigli.«[173]

U izvještaju na 2. okružnoj partijskoj konferenciji Dušan Livada, podnoseći izvještaj o radu SKOJ-a u kotaru Slunj, kaže: »Zadnjih dana održana je konferencija SKOJ-a na kojem je izabran KK SKOJ-a. U KK SKOJ-a ušli su: Mito Mitrović, Rade Štrbac, Vlado Rončević, Vlado Milašinović, Milka Ilić, Vajo Kukić, Stanko Skorupan, Nada Jakšić i Šupica Ilija.«[174]

Izaslanik CK KPH na 2. okružnoj konferenciji u Kladuši Vladimir Popović kaže: »Skojevac je onaj koji se osjeća mladim komunistom, koji hoće učestvovati u organizaciji i koji liniju partije sprovađa u život i koji je disciplinovan. Ako nije spreman da dade život za tu organizaciju onda ne može biti u organizaciji. CK SKOJ-a nalaže da trebamo raditi svim silama na učvršćenju SKOJ-a i da se malo preširoko išlo u okupljanju omladine u SKOJ.«[175] Vladimir Popović je istakao da SKOJ mora okupljati cvijet omladine u koji će se ugledati svi omladinci.

[178] **Referat u HAK, kut. br. 1.**

[171] **Članovi KK SKOJ-a maja 1942. godine bili su Branko Uzelac (sekretar), ćućo JJzodan, Duro Martinović, Božo Bućan, Branko Kukulj i Milovan Matijević (prim. aut.).**

[178] **Izvještaj u HAK, kut. br. 1.**

[175] **Isto.**

[174] **Isto.**

[175] **Zapisnik u HAK, kut. br. 1.**

Na ovoj konferenciji raspravljano je o formiranju Saveza mlade generacije i o njenom odnosu prema SKOJ-u. Omladinskim rukovodiocima na terenu nije bila u potpunosti jasna razlika između SKOJ-a i SMG-e. Odgovarajući na neka pitanja, Vladimir Popović je rekao: »Sva omladina u SSSR nije u Komsomolu, ali Komsomol rukovodi sa omladinom u SSSR. Okuplja omladinu u razne organizacije (sportske itd.) a Komsomol se trudi da rukovodi u tim organizacijama.

Da bi okupio svu omladinu CK SKOJ-a dao je direktivu za SMG. Cilj je okupiti svu omladinu u borbi za nacionalno oslobođenje,stvoriti borben savez mlade generacije.«[176]

Intenzivnije formiranje organizacije SKOJ-a i Saveza mlade generacije izvršeno je na Kordunu poslije proljetnih ofenziva. Tada su učvršćena i formirana kotarska i općinska rukovodstva Saveza mlade generacije.

Pored stalne brige za rad omladine komunisti su se zalagali za formiranje i jačanje organizacije AF2-a. Prva kotarska konferencija AF2-a na Kordunu održana je za kotar Vojnić 11. januara 1942. Tom je prilikom donesena rezolucija u 10 tačaka (učvršćivanje postojećih organizacija i formiranje novih, kulturno uzdizanje žena, upoznavanje s međunarodnom situacijom, stanje NOB-e u zemlji, objašnjavanje ženama uloge Talijana, zajednička borba Srba, Hrvata i Muslimana, prodor s pokretom u hrvatska sela, suradnja s partizanskim odredima, suradnja i pomoć odborima NOF, borba za smještaj izbjeglica i borba za čistoću). Jačanje SKOJ-a, SMG i AFŽ-a bilo je usko vezano za uspjehe partizanskih jedinica i rad partijskih ćelija i komiteta.

POGORŠAVANJE POLITIČKE SITUACIJE U TOKU MARTOVSKE I MAJSKE OFENZIVE

Samo 4 dana poslije 2. okružne partijske konferencije uslijedila je jača ustaško-domobranska ofenziva na slobodni teritorij Korduna i Cazinske krajine. Bila je to prva jača neprijateljska akcija, čije su se završne operacije imale odigrati na Petrovoj gori.

18. marta partizani su morali napustiti Veliku Kladušu, a već 22. marta Vojnić. 29. marta ustaše se utvrđuju na vrhu Petrovac, s kojeg upadaju u ostale dijelove Petrove gore. Zaredali su pokolji civilnog stanovništva. Oko 12000 civila neprijatelj je zvjerski progonio po bespućima Petrove gore. Noću 31. marta Treći bataljon i dijelovi Prvog bataljona I KPO, uz podršku više stotina civila, roguljaša, izveli su juriš na vrh Petrovac, koji nije uspio. Posljedice su bile stravične. Poginulo je oko 50 partizana i oko 150 civila roguljaša. Uoči te akcije poginula je Dragica Bulat, student medicine iz Vrginmosta. Brojni pokolji civilnog stanovništva, neuspjeli juriš i žrtve ispod Petrovca destruktivno utječu na civilno stanovništvo i partizanske jedinice.

Zapisnik u HAK, kut. br. 1.

U toku aprila neprijatelj je zadržao važnija naselja i saobraćajnice na Kordunu. Partizanske mu snage nanose nove gubitke iz zasjeda. Ustašku se komandu osobito teško dojmila partizanska akcija 19. aprila u Gejkovcu i 25. aprila na Biljegu. U tim akcijama ubijene su 24 ustaše, a 15 ih je ranjeno. Zato je komandant Utinjskog zdruga ustaški potpukovnik Ante Moškov, uz odobrenje pretpostavljene komande, organizirao 9. maja zatvaranje obruča oko Petrove gore u kojem se našlo 730 partizana i oko 10.000 civilnog stanovništva. Obruč je uspješno probijen 14. maja 1942, ali je u toku njegovog stezanja u Petrovoj gori ubijeno preko 1200 žena, djece i staraca. Tako nagao gubitak velikog broja civilnog stanovništva teško se odražavao na već usvojenu koncepciju zajedničke borbe. Ustaški su se zločinci namjerno pred narodom Korduna predstavljali kao istinski predstavnici hrvatskog naroda. Zato su ponovo pogoršani međunacionalni odnosi. Linija zajedničke borbe bila je opet ugrožena. Takva rezoniranja nije bilo teško probuditi zbog surove zbilje, gubitka najbližih, zbog stravičnih i krvavih prizora, zbog plača i žalosti.

Dok u okolici Petrove gore ustaški zločinci svirepo ubijaju sve što je živo, pale civile u crkvi Kolarić, odvode civile u logore smrti, u Plaščanskoj Dolini njihovi saveznici četnici ubijaju komandanta II KPO Roberta Domanija, Branka Latasa, komesara 3. bataljona, Adolfa Štajnbergera, komesara 3. čete, i Stevu Čuturila, komandira 3. čete. Politička situacija u Plaščanskoj Dolini znatno se pogoršala. Tamo je došla do izražaja propaganda talijanskih fašista, koji su se javili kao zaštitnici srpskog naroda. Te su se tendencije na spomenutom području osjećale nešto jače i prije martovske i majske ofenzive na Kordun. Na sjednici OK KPH Karlovac 8. februara 1942. Dušan Livada izvještava: »U općini Primišlje prilike su dobre. U Tobolići, Zbjegu, Močilima i Plaškom opaža se da mnogo rade talijanski agenti. Političko stanje u tim mjestima dosta je nezdravo. Područje 2. čete dosta je pod utjecajem Dmitra Kovačevića i kulačkih elemenata koji istupaju protiv zajedničke borbe Srba i Hrvata.«[177] Treba imati u vidu i to da je još ranije na tom području razoružan pročetnički vod »Pištenik«. Posebno teška politička situacija nastaje na području Cazinske krajine. 6. aprila OK KPH Karlovac piše kotarskim komitetima, ćelijama i članovima Partije: »U sadašnjoj ofenzivi ustaške bande nastojale su svim sredstvima da probude jaz između Srba, Hrvata i Muslimana. U tome su uspjeli uglavnom samo kod Muslimana, gje su se stotine i stotine zavedenih muslimanskih seljaka okrenuli u borbu protiv srpske braće, pošli u pljačku srpskih sela i zaseoka.«[178]

Okružni je komitet formulirao zadatke i upozorenja svim članovima KP (očuvati partizansku narodnu vojsku, taktika čekanja ne vodi očuvanju partizana, riješiti se kolebljivaca i kukavica, gubitak teritorija ne znači gubitak glavne bitke, sprovođenje u život naređenja više komande,

[177] **Izvještaj u HAK pod br. 714.**
[178] **Pismo u HAK, kut. 1.**

uspostavljanje međusobnih veza, partijske ćelije da pomognu organizaciju, obavještajne službe, posvetiti pažnju neprijateljskoj propagandi, odbore NOF-a povući u ilegalnost, SKOJ reorganizirati prema novim uslovima, odbori AFŽ-a da pređu u ilegalnost, posebno djelovati u hrvatskim i muslimanskim selima).

26. aprila OK KPH Karlovac javlja CK KPH o toku neprijateljske ofenzive: »Odmah u početku ofenzive sastali su se Ivan, Veco i Mićo i donijeli zaključak da se ne pristupa frontalnoj obrani terena, nego da se što više snaga prebaci u pozadinu neprijatelja. Odlučili smo i to da naše jedinice ostanu na cjelokupnom terenu, gdje smo operirali prije.«[179]

Okružni je komitet obavijestio CK KPH i o slučaju 3. bataljona I KPO ovo: »III bataljon u kome se u toku neprijateljskog ulaska u Petrovu goru nalazio i drug Ćanica donio je nepravilnu odluku da »privremeno« ode u Šamaricu. Taj zaključak donesen je na sastanku komandira i pol. komesara tog bataljona i nekih partijskih aktivista (Rafko, sekretar OK SKOJ-a, Stevica, sekretar KK Vojnić), na kome su samo Ćanica i još dva druga bili protiv odlaska... njihov je odlazak vrlo nezgodno odjeknuo i kod partizana i kod naroda.«[180]

Na sastanku štapske ćelije I KPO 27. 4. 1942. rečeno je: »Napad na Petrovac koji je naređen od strane Grupe KPO bio je udarac glavom 0 zid ... Gubici na Petrovcu da se uspjelo nebi bili tako veliki, međutim neuspjeh plus gubici toliko su demoralisali partizane II i III bataljona, naročito III da su bili apsolutno neupotrebivi za borbu. Njih bi bila u stanju (u ovo vrijeme) grupica od par ustaša da tjera po P. gori.. .«[181]

18. maja 1942. OK KPH Karlovac izvještava CK KPH o posljedicama i karakteru ustaške ofenzive na Petrovu goru »koja je po svojoj žestini, broju neprijateljskih vojnika i sistematskom napredovanju daleko nadmašila ofenzive, pa i zadnju koja se vršila krajem marta i početkom aprila... U toku neprijateljske ofenzive poubijano je mnogo civilnog stanovništva (Računa se da je u zadnjih par dana u Petrovoj Gori ubijeno oko 1000 ljudi, žena i djece). Veliki dio stanovništva predao se 14. 5. na poziv letka, kojeg su prije dan bacili avioni. To civilno stanovništvo otprema se sa Korduna. Već par dana prije izvješeni su po Vojniću plakati da se svaki može slobodno iseliti s Korduna, te se u tu svrhu izdaju 1 propusnice. Neprijatelj sistematski pali sve kuće, štale i t. d. i uništava ili odnosi hranu i blago. U selima oko Petrove gore kotar Vrginmost i još po nekim selima poubijano je ili odvedeno većina civilnog stanovništva. Neka sela potpuno su opustjela. Većina zemunica u koje je narod spremao hranu, sakrivao žene i djecu pronađene su«.[182]

Dopis u HAK, kut. br. 1.

Isto.

[181] Dopis u HAK, kut. br. 1.

[181] Izvještaj u HAK, kut. br. 1.

Imajući u vidu tešku situaciju na Kordunu, u vrijeme martovske ofenzive i majskog obruča, mogu se lako donijeti zaključci o političko--nacionalnim previranjima, o moralu partizana i civilnog stanovništva. Uspješan proboj ustaškog obruča 14. maja 1942. znatno je popravio jnoralno-političko jedinstvo između partizana i civilnog stanovništva. U slučaju neuspjeha u Petrovoj gori teško bi bilo sagledati političko-materijalne posljedice za razvoj NOP-a na Kordunu, pa i u Hrvatskoj.

BORBA OK KPH KARLOVAC, PARTIZANSKIH ŠTABOVA, PARTIJSKIH ĆELIJA I KOMITETA KORDUNA ZA ŠIRENJE NOP-a U ZUMBERAK, POKUPLJE I CAZINSKU KRAJINU

Širokom propagandom, lažnim ciljevima i programima, demagoškim istupima, prijetnjama i pritiscima predstavnici marionetskog režima NDH uspijevaju politički zavesti i neutralizirati znatan dio hrvatskog i muslimanskog stanovništva.

Ustanak, koji se razvijao uglavnom u srpskim sredinama, na području Hrvatske prikazivan je kod hrvatskog stanovništva kao četnički i protuhrvatski pokret, čiji je cilj povratak monarhističke Jugoslavije. Od prvih dana ustanka KPH ukazuje da se pobjeda protiv fašizma može osigurati jedino zajedničkom borbom svih naroda Jugoslavije. Takva politička platforma KPH bila je, uz neznatne izuzetke prihvaćena kod srpskog naroda. Gotovo da i nema značajnijeg političkog skupa na Kordunu na kojem se nije govorilo o potrebi zajedničke borbe Hrvata i Srba protiv okupatora i domaćih izdajica. U svim partijskim proglasima, u mnogim dokumentima taj je momenat istican u prvi plan. I praksa razvoja NOB-e ukazuje, već od prvih dana, da je ustanak koncipiran u vidu zajedničke borbe, uz rukovodeću ulogu komunista. To se vidi i iz Proglasa CK KPJ, iz poziva na sastanku u šumi Abez 19. jula 1941, iz Okružnice br. 1 od 26. augusta 1941, OK KPH Karlovac i iz Proglasa i Rezolucije delegata NOP-a Korduna i Banije od 19. septembra 1941. Problem širenja NOP-a u hrvatske krajeve usvojen je u partijskim ćelijama i komitetima kao stalan i dugoročan oblik političke akcije. Ta politička ideja našla je mjesto i u tekstu partizanske zakletve: »Zaklinjem će da ću svagdje i uvijek zastupati misao bratstva i zajedničke borbe Srba, Hrvata i Muslimana za čišćenje moje zemlje od zajedničkog neprijatelja, protiv fašističkog okupatora i domaćih plaćenika, bili oni iz srpskih, hrvatskih ili muslimanskih redova.«[183]

Okružni komitet KPH Karlovac 19. decembra 1941. izdaje uputstvo kotarskim komitetima za politički rad u hrvatskim selima. U njima se konstatira: »Osnovna slabost naše partijske organizacije jeste nedo-

[M] **Zbornik dok i pod. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 76.**

voljan rad medu hrvatskim masama, uslijed čega velikom dijelu hrvatskih seljaka nisu jasni ciljevi naše borbe te prema tome nisu mogli biti predobijeni za narodno-oslobodilački front. Tu našu slabost treba da likvidiramo, ako hoćemo da se borba za nacionalno oslobođenje pravilno razvija, jer bez mobilizacije hrvatskih masa nema narodnog ustanka a bez toga je nemoguće istjerivanje okupatora iz čitave Hrvatske.«[184] Uputstvom se daju postupni oblici uspostavljanja suradnje s hrvatskim selima, od suzbijanja ustaške propagande, agitacije, političke suradnje do formiranja NOF-e. Okružni je komitet posebno ukazao na to da u hrvatskim selima treba propagirati partizanske odrede Hrvatskog primorja i Gorskog kotara »koji su sastavljeni od samih Hrvata«.[185]

Komanda NOP odreda Korduna i Banije 24. decembra 1941. šalje poziv Hrvatima da učestvuju u zajedničkoj borbi. U pozivu između ostalog piše:

»Draga braćo Hrvati! Obraćamo Vam se u ovim teškim i tmurnim danima, kada se širom cijeloga svijeta prolijeva krv i gori oganj koji su zapalili fašisti, najveći krvnici i neprijatelji čovječanstva koje je povijest zabilježila. U ovo vrzino kolo uvukao je fašistički plaćenik Pavelić, prema naređenju svojih poslodavaca, i tobože nezavisnu, bolje reći nesretnu državu Hrvatsku. Tako će hrvatski domobrani prolijevati svoju krv i gubiti svoje živote za Hitlera i Musolinija na dalekim zamrznutim sniježnim poljanama Rusije i u vrućim pješčanim pustinjama Afrike. Uopće svagdje gdje Nijemcima bude tijesno i gdje budu trebali topovskog mesa . .. Stoga hrvatski domobrani bježite iz vojske! *Stvarajte zelene kadrove i pridružite se narodno-oslobodilačkoj partizanskoj vojsci!*

Braćo Hrvati! Mnogi od Vas gleda još našu partizansku narodnooslobodilačku vojsku sa nepovjerenjem i strahom. To je posljedica Pavelićeve gnjusne »promidžbe« koja o nama širi najogavnije laži. Ona nas naziva četničko-komunističkim bandama kojima je glavni cilj pokolj Hrvata. A pri tom nama pripisuje zlodjela kao što su pokolji žena, djece i staraca. A ta su zlodjela u stvari izvršili ustaški banditi. .. Na tvrdnju da smo komunisti odgovaramo: Istina je da u našim redovima ima komunista i to ne malen broj, istina je i to da su komunisti poveli ovu borbu, stavivši se na čelo srpskom narodu, koji se bio podigao protiv ustaških krvnika i palikuća sa namjerom da brani svoj život, svoj opstanak i da izvojšti selu slobodu.«[186]

U pozivu su navedeni podaci o zločinima ustaša, o borbi naroda Sovjetskog Saveza i porazima njemačke vojske i završava riječima:

»U ovakvim prilikama braćo Hrvati, slavite Vi veliki narodni blagdan Božić i primite tom prilikom naše svesrdne i iskrene čestitke. Zraci buduće slobode već svjetlucaju iz daljine. Iza mračnoga Božića dolazi sunčani Uskrs.«[187]

[184] **Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 30, str. 65.**
[185] **Isto.**
[188] **Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 30, str. 68.**
[187] **Isto.**

Česti upadi ustaša u srpska sela, ubijanje žena i djece i sistematsko paljenje kuća izazvali su kod jednog dijela partizana težnju za osvetom, za recipročnim represalijama u hrvatskim selima.

U izvještaju Vladimira Bakarića, komerasa Glavnog štaba Hrvatske, od 27. decembra 1941. stoji:

»Najveća je poteškoća u radu s hrvatskim selima. Tu se nailazi na ogromno nerazumijevanje kod drugova. U razgovoru s doktorom[188] kazao mi je ovaj da misli kako bi u slučaju naglog poboljšanja Istočnog fronta vjerojatno došlo do klanja hrvatskih sela i da ne bi ostao živ niti jedan Hrvat. Meni se čini da je to malo pretjerano, ali da ima u tome mnogo istine. Usprkos rada polit, komesara (koji su baš dobrim dijelom Hrvati) ide teško s razumijevanjem politike pridobijanja Hrvata ... Hrvate su morale vrbovati više komande. Usprkos tih poteškoća broj Hrvata ipak raste, a sada se u priličnom broju javljaju muslimani. Glavno će biti da se kod partizana odlučno prekine s otporom proti primanju Hrvata u sve čete. To neće biti baš bog zna kako teško, ali treba na to naročito upozoriti komesare. Inače se ovdje situacija kod Hrvata prilično brzo mijenja. Mi smo ovdje ipak nekakva vlast, pa se moraju prema tome ravnati. Imali smo ovih dana jednu diskusijicu. Selo Hrv. Blagaj je pretežno ustaško selo. Stanovnici redovno doznavaju kad se naši iz vodova nalaze na akciji, pa iskorišćavaju priliku da pale srpska sela. Partizani traže da se to selo zapali. Mi smo se složili na tome da će se izdati letak u okolna hrvatska sela, kojim će se objasniti uloga toga sela, a onda da će se pristupiti paljenju ustaških kuća.«[189]

U uputstvu koje je CK KPH 31. decembra 1941. uputio OK KPH Karlovac stoji:

»Ponovno naglašavamo da radu medju Hrvatima 'posvetite najveću pažnju. Uporedo s tim radom treba odlučno suzbijati šovinističke, velikosrpske tendencije u odredima i van njih, koje ometaju zajedničku borbu Srba i Hrvata.«[190]

Vladimir Bakarić u pismu od 15. januara 1942. CK KPH o političkoj situaciji na Kordunu kaže da su veze s hrvatskim selima slabe, da je rad u tom smislu postavljen na slabu osnovu, da se u srpskim selima govori protiv Hrvata, što čini nemogućim prijelaz hrvatskih sela na stranu NOB-e. Direktiva političkog komesara Kordunaškog NOP odreda Većeslava Holjevca od 26. januara 1942. političkim komesarima odnosi se isključivo na problem zajedničke borbe Hrvata i Srba. »Mi ćemo sve svoje snage, svu našu političku djelatnost usredotočiti na stvaranje jedinstva između srpskog i hrvatskog naroda. Nama mora postati jasno da bez aktivnog učešća hrvatskog naroda naša borba ne može biti uspješna i da mi bez učešća Hrvata ne možemo postići naš konačni cilj a to je: istjerivanje okupatora i njegovih slugu iz naše porobljene zemlje«[191] istakao je Većeslav Holjevac.

[188] Dr Savo Zlatic (prim. aut.).
[188] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 2, str. 279.
[180] Isto, str. 323.
[1,1] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 3, str. 108.

Politički komesar I kordunaškog NOP odreda Mile Ratković 11. februara 1942. piše komandirima bataljona o nužnosti zajedničke borbe srpskog i hrvatskog naroda. On kaže: »Jedini pravilan izlaz iz takvog stanja jeste:

a) Da partizani, kako u svojim redovima tako i onom kraju koji oslobode, onemoguće i uklone u začetku svaku sliku mržnje, osvete i pokušaje bratoubilačke borbe neprekidnim uvjeravanjem i dokazivanjem štetnosti takvih pojava.

b) Tumačiti našim narodima da je njihov politički položaj, zahvaljujući izdajnicima pavelićevcima i nedićevcima skoro najgori u Evropi.

c) Da se što prije i što više Hrvata odluči za prelaz u narodnu vojsku, partizane, da se time pojača narodnoso-oslobodilački pokret.«[192]

U naredbi br. 19 komandanta Grupe kordunaških NOP odreda[198] od 7. marta 1942. posebno je istaknuto: »Na Kordunu teritorij naseljen srpskim stanovništvom je skoro u cijelosti obuhvaćen narodno-oslobodilačkim pokretom i neprijatelj protjeran sa teritorija. Na taj način postali su teritoriji operacija tereni naseljeni hrvatskim i muslimanskim stanovništvom ili pak granični teritorij. Da bi se moglo uspješno voditi vojne operacije na takvim teritorijima, nužno je postići kod hrvatskog i muslimanskog stanovništva slijedeće: razdvojiti stanovništvo od ustaškog i okupatorskog uticaja, pasivizirati ga, postići povjerenje stanovništva prema partizanima i nastojati da se postigne savez i jedinstvo s tim stanovništvom. To je nužan preduvjet uspješnih vojničkih operacija.

U vezi s time komandanti odreda će strogo paziti da nijedna vojna operacija pod pomenutim uslovima ne bude izvedena bez njihove kontrole i odobrenja. Nedisciplinovane komande i komandire u tom pogledu najstrože kazniti.«[194]

Naređeno je partizanskim komandama da je nužno postići povjerenje kod hrvatskog stanovništva, stvaranje borbenog saveza i da se ne smiju paliti napuštene hrvatske kuće, jer se »takvim postupkom nanosi strahovita šteta narodnooslobodilačkom pokretu, prisiljava se hrvatskog seljaka da traži zaštitu od okupatora i ustaša, ujedinjuju se snage neprijatelja dakle potpuno suprotno od onoga što je u interesu narodno-oslobodilačke borbe... Zato naređujem slijedeće: Svaki sličan slučaj najenergičnije kazniti, u koliko se ustanovi zla namjera streljati, a u koliko je djelo učinjeno iz ogorčenosti kazniti sa 30 dana prisilnog rada u korist partizana, u koliko je u pitanju civilno lice, a u koliko je u pitanju u oba slučaja partizan — streljati.«[195]

[1,8] Isto, str. 144.

[183] **Komandant Grupe bio je Srećko Manola (prim.** aut.).

[184] **Naredba u Zborniku dok. i pod. NOR-a,** tom **V, knj. 30,** str. **94.**

[185] Isto.

U političkom referatu na 2. okružnoj konferenciji 12. marta u Velikoj Kladuši Ivo Marinković je istakao da: »Jedan od najvažnijih zadataka: mobilizacija hrvatskih masa u borbu protiv ustaša i okupatora nije riješen sa uspjehom. Hrv. narodu nije dovoljno objašnjavano kolika mu opasnost prijeti od raspirivanja šovinističke mržnje prema srpskom narodu od strane ustaša i uopće od nasjedanja ustaškoj podmukloj propagandi. Hrvatskom narodu nije dovoljno objašnjena izdajnička uloga Mačeka niti opasnost koja mu prijeti od četnika.«[196]

19. marta 1942. Štab Grupe kordunaških NOP odreda dostavlja političkim komesarima uputstvo o političkim pripremama za okcije u hrvatskim selima. Njima je naređeno da »kod ulaza u hrvatska sela treba najstrože obratiti pažnju svim partizanima da se kod samog upada ne desi kakav nemio slučaj (palež, pljačka, ubijanje seljaka i zlostavljanje)... Kod upada u kuće treba naročito paziti na ponašanje partizana, pristojnost, učtivost itd. Odlaskom iz tih sela mora kod tih seljaka ostali najljepši utisak i mišljenje o partizanima. Naročito raskrinkavati četnike Draže Mihajlovića i naglašavati da smo mi partizani borci za slobodu hrvatskog i srpskog naroda a ne četnici i da se mi jednako nemilosrdno borimo protiv četnika kao i protiv ustaša... Kod prolaza kroz hrvatska sela treba pjevati partizanske pjesme, naročito naučiti pjesmu o Matiji Gupcu, izvikivati parole, na pr. Van s okupatorima. Dolje fašizam. Dolje izdajnik hrvatskog naroda Pavelić!, Živjelo bratstvo hrvatskog i srpskog naroda! Živjeli Slaveni! Živio Sovjetski Savez! i t.d. Sa sobom nositi hrvatsku zastavu i sa njom prolaziti kroz sela.«[197] Posebno značenje, trajne, praktične i pozitivne posljedice imalo je slanje partizanskih jedinica s Korduna u Zumberak i Pokuplje. U tim krajevima partizani Korduna svojom hrabrošću i držanjem osvajaju simpatije hrvatskog naroda i razgolićuju ustašku propagandu o navodnom srpsko-komunističkom karakteru ustanka.

U Rezoluciji Okružne partijske konferencije u Velikoj Kladuši istaknuto je da treba »poraditi na tome da se u borbu mobilizira čitav naš narod svi rodoljubi i hrvatski i srpski a u prvom redu proleterijat iz industrijskih centara Karlovca i Duge Rese, da se iskuje borbeno jedinstvo Hrvata, Srba i Muslimana«.[198]

Za vrijeme martovske i majske ofenzive na Kordun i Petrovu goru ponovno je došlo do pogoršavanja političke situacije pa i do kraće nacionalne polarizacije zbog masovnih ustaških zločina nad srpskim stanovništvom. Poslije proboja ustaškog obruča 14. maja 1942. i ponovnog istjerivanja ustaških i domobranskih snaga s područja Korduna došlo je do novih kontakata između neoslobođenih hrvatskih i oslobođenih srpskih krajeva. Tako već 27. juna 1942. sekretar Kotarskog komiteta Vrginmost Nikola Romčević-Osula izvještava OK KPH Karlovac: »Pošto ovaj KK

Isto, str. 120.

1.7 Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 30, str. 120.

1.8 Isto, str. 118.

se nalazi u neposrednoj vezi sa hrvatskim seljacima to molim OK da nam dostavi što više propagandističkog materijala za hrvatska sela. Naročito mnogo nam je potrebno letaka na primjer; koji bi ukazivali na savez četnika i ustaša zatim koji bi raskrinkavali namjeru Pavelićevu da rekvirira od seljaka žito.«[199]

NEKI NESPORAZUMI IZMEĐU OKRUŽNOG KOMITETA KPH KARLOVAC I CENTRALNIH VOJNO-PARTIJSKIH RUKOVODSTAVA HRVATSKE

Na području Korduna, za cijelo vrijeme rata, osjećalo se prisustvo blizine boravka CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske. Kako su CK KPH i Glavni štab Hrvatske često boravili na Kordunu ili u njegovoj neposrednoj blizini, bili su redovito dobro informirani o svim zbivanjima tamo. Blizina boravka najviših partijskih i vojnih rukovodstava Hrvatske pozitivno je utjecala na razvoj političke linije NOP-a na Kordunu. I pored brojnih identičnih stavova i bezrezervnih prihvaćanja kritike od CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske Okružni komitet je ponekad samoinicijativno i mimo upozorenja viših rukovodstava radio prema vlastitim ocjenama. Takav rad, ispred i pored osnovnih direktiva, izazivao je nesporazume i kritike CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske.

Na području djelovanja OK KPH Karlovac narodni se ustanak razvijao kontinuirano i imao stalnu tendencu uspona. Taj je uspon ponekad išao ispred općeg nivoa razvoja na području Hrvatske. Pored ostalog i ta stalna ili povremena tendenca izazivala je nesporazume. Do prve nesuglasice došlo je početkom oktobra 1941. godine, kada je OK KPH donio odluku o formiranju partizanske brigade za Kordun i Baniju. Iako je već bilo sve dogovoreno i imenovano rukovodstvo, do formiranja brigade nije došlo zbog ocjene CK KPH da je to preuranjeno. Ta je ocjena CK KPH u osnovi bila pravilna, ali se ne bi moglo kazati da je na Kordunu i Baniji, pa i kod članova OK KPH, bila pozdravljena. Jači je spor izbio početkom 1942. godine oko formiranja Odbora NOF-e za Kordun. Unatoč upozorenju od komesara Glavnog štaba Hrevatske Vladimira Bakarića Okružni je komitet 19. januara 1942. formirao Odbor NOF-e za Kordun, koji je objedinjavao rad svih kotarskih NOO-a na Kordunu. Na sjednici OK KPH Karlovac održanoj od 17. do 19. januara data je ocjena: »OK jednoglasno smatra nužnim formiranje NOF za Kordun i mišljenja (je) da to nije u suprotnosti sa pismom ćaće.[200] Potrebno je u izvještaju ćaći dati o tome opširno obrazloženje.«[201]

[m] Dopis u HAK, kut. br. 1.
[100] CK SKH (prim. aut.).
[101] Izvještaj u HAK pod br. 707.

Komesar Glavnog štaba Hrvatske, saznavši o formiranju Odbora NOF-e za Kordun, 26. januara piše o tom CK KPH ovo: »Sastao sam se i s većinom OK. Primili su moje primjedbe o Skoju i izrađuju nove direktive. Nisu primili niti moje mišljenje o Kordunaškom odboru NOF, a jednako tako niti vašu direktivu. Odbor su izabrali i spremaju opširna obrazloženja zašto su tako postupili. I meni su obrazlagali, ali sam im odmah rekao da to njihovo obrazloženje ne bih primio, da ne bih odobrio njihov postupak. Dvije su glavne stvari naveli kao razlog za formiranje takvog odbora: 1. palež sela, uslijed čega se moraju premještati stanovnici iz jednog sreza u drugi, i 2. izgradnja civilne bolnice. Drugi su razlozi bili sitni. Priznao sam im da sreski odbori ne mogu sami rješavati pitanje seobe i ishrane postradalog pučanstva, ali da iz toga ne slijedi da se mora formirati takav odbor ... To se pitanje moglo i moralo riješiti konferencijom sreskih odbora oslobođenog teritorija i akcionim odborom, koji bi — uz saradnju komesara Odreda — raspoređivao ljude po srezovima. Taj akcioni odbor ne bi bio nikakav organ vlasti, nego bi svoj posao vršio na temelju ovlaštenja štaba Odreda i sreskih odbora. Slično se moglo postupiti i s bolnicom. Govorio sam im da su se upustili u rješavanje nekih ustavnih pitanja i sličnih gluposti, za što je mnogo prerano... U koliko vi ne donesete drugačiji zaključak i s njima ne osigurate brzu vezu, zabranit ćemo mi u ime Štaba taj odbor i odrediti mu ulogu akcionog odbora pod nadzorom Kordunaškog štaba.«[202] Formiranje Odbora NOF za Kordun posbno je politički osuđeno na 2. konferenciji OK KPH održanoj u Velikoj Kladuši od 12. do 14. marta 1942. U toku aprila Odbor je prestao radom, a umjesto njega formirana je Komisija za NOO-e pri Štabu Grupe kordunaških odreda. Prilično naglašen nesporazum izbio je oko formiranja proleterskih četa na Kordunu.[203]

Centralni komitet KPH 6. maja piše OK KPH Karlovac o greškama gdje im kaže da »to nije samo posljedica uspavljivanja u kordunašku republiku. Iz razgovora s drugovima iz proleterske čete zaključili smo da niste s dovoljnom ozbiljnošću pristupili odabiranju ljudi za proleterski udarni bataljan. Proleterska četa koju ste ostavili na vašem terenu mnogo je bolja nego četa koju ste poslali za proleterski bataljon, a koja zostaje mnogo i za ličkom i primorsko-goranskom četom, jer u njoj ima priličan broja partizana kojima nije mjesto među proletercima. Shvatite, drugovi, da su proleterske čete vojska naše Partije i da je nedozvoljeno u njih slati bilo koga, i riješite se već jednom vaše kordunaške uskogrudnosti.«[204]

Na plenarnoj sjednici OK KPH Karlovac održanoj 8. i 9. juna 1942. raspravljano je i o primjedbama CK KPH na formiranje proleterskih četa. Sekretar OK KPH dr Savo Zlatić je između ostalog rekao: »Povodom uputa kako nam je dao CK o našim proleterskim četama, došlo je u CK

[101] Zbornik dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 3, str. 103.

[S0S]y Prva proleterska četa na Kordunu formirana je naredbom komandanta Grupe kordunaških odreda 13. marta 1942. (prim. aut.).

[,M] Pismo u HAK, kut. **br.** 1.

do raznih gledišta.«[205] U zapisniku se vidi da je Savo Zlatić, respektirajući stav pretpostavljenog rukovodstva, predložio »da se postupi po uputama GŠ i da se oduzme proleterskim četama naslov proletera, a da se traži od GŠ za formiranje nove i to jedne proleterske čete od obe čete i od novo pridošlih radnika iz Korlovca, Zagreba i ostalih hrvatskih krajeva.«[206]

Tom se prijedlogu suprotstavio komandant Grupe kordunaških partizanskih odreda Ćanica Opačić. On je dao prijedlog »da se najprije piše pismo GŠ i CK i da se traži da se obim četama prizna proleterski naziv, jer su se te čete pokazale u borbi odlične i borci vanredno hrabri«.[207] Ćanica je tražio da se odluka donese prema odgovoru CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske. On je zastupao mišljenje da postojeće čete treba »upotpuniti sa radnicima i pojačati politički rad«.[208] Za prijedlog komandanta Grupe kordunaških odreda glasalo je 5 članova OK (Husein Miljković--Huska, Dušan Livada, Rafko Tabor, Milutin Košarić i Ćanica Opačić), a za prijedlog sekretara OK KPH Karlovac 4 člana OK (Većeslav Holjevac, Maca Gržetić, Milutin Baltić i Savo Zlatić).

O raspravi na Plenumu OK KPH Karlovac 8. i 9. juna Centralni komitet KPH izvještajem od 15. juna upoznat je sa stavovima o proleterskim četama unutar OK KPH Karlovac.

U dijelu izvještaja koji se odnosi na raspravu o proleterskim četama rečeno je: »Došlo je u OK do razmimoilaženja. Drug Mićo je zastupao gledište, da proleterske čete uza svu svoju hrabrost i borbenost ipak još ne ispunjavaju uslove, koje na proleterske čete postavlja VŠ i da se Upute u pismu CK i GŠ sastoje u tome da tim četama treba odmah oduzeti proleterski naslov. Drug Ćane zastupao je gledište da bi oduzimanje naslova teško djelovalo na borce u tim našim četama, koje se osobito ponose sa naslovom Proletera i kojima u borbi nema nikakvog prigovora, a da i u samim pismima CK GŠ ipak nije navedeno da se pod svaku cijenu mora tim četama proleterski naslov oduzeti.«[209]

Neposredno poslije tog izvještaja uslijedilo je pismo CK KPH Okružnom komitetu Karlovac, u kojem piše i ovo: »To isto važi i u slučaju vaših proleterskih četa. Vi ste dužni da ubijedite drugove iz Štaba, da se naređenja više komande moraju izvršavati. Sekretar OK u prvom redu snosi odgovornost, što je dopustio da se na sastanku OK diskutira da li ćete provesti odluku CK i naređenje Glavnog štaba.«[210]

U pismu od 23. juna 1942. CK KPH još jednom opominje Okružni komitet KPH Karlovac »da će od sada svako kršenje direktiva (biti)

[105] Zapisnik u HAK, kut. br. 1.
[106] Isto.
[107] Zapisnik u HAK, kut. br. 1.
[108] Isto.
[109] Izvještaj u HAK, kut. br. 1.
[210] Dopis u HAK, kut. br. 1.

najstrože kažnjeno«. Naziv proleterskim četama uz nepopularan i nedokumentiran komentar javno je oduzeo komandant Grupe kordunaških odreda Stanko Opačic-Ćanica.

Da se u tom slučaju radilo o sektaškom stavu CK KPH, govore ove činjenice:

1. U naredbi o formiranju proleterskih četa 13. marta je rečeno: »Pri izboru dobrovoljaca za proletersku četu potrebno je izabrati radnike i Hrvate.«[211] Ti kriteriji u ono vrijeme nisu se mogli ispuniti jer je na području Korduna bio vrlo mali broj radnika koji bi spadali, po ocjenama CK KPH, u odred radničke klase. Njihov odaziv u NOP bio je vrlo simboličan. Statistički podaci govore da se i nacionalni kriterij nije mogao obezbijediti.

2. Usitnjeni i siromašni seljak Korduna objektivno je pripadao revoluciji. Njegova ekonomska baza i standard života bila je znatno ispod baze i standarda industrijskih radnika.

3. Kasniji razvoj događaja nedvosmisleno je potvrdio idejno opredjeljenje siromašnog kordunskog sela.

4. U proleterskoj četi svaki četvrti borac bio je član Partije.[212]

I pored navedenih nesporazuma osnovna politička linija NOP na Kordunu nije nikad dovođena u pitanje. Ti su se nesporazumi dešavali unutar iste Partije, s istim problemima i ciljevima i zato nisu predstavljali opasnost za NOP u cjelini.

Zasluga za uspješno vođenje, organiziranje i idejno usmjeravanje Partije na Kordunu pripada CK KPH, Glavnom štabu Hrvatske i posebno aktivnom OK KPH Karlovac. KPH je uspjela kontinuirano i bez većih idejnih sukoba usmjeravati NOP na Kordunu zbog speficičnog političkog nasljeđa. U početku NOR-a Kordun je imao 223 člana KP, 72 kandidata i 8 kandidatskih grupa. CK KPH i Okružni komitet KPH Karlovac sve značajnije političke akcije provode preko domaćih članova KP, koji su svojom hrabrošću i ugledom stekli povjerenje u narodu Korduna. Partijski kadrovi Korduna bili su neposredni politički oslonac viših partijskih rukovodstava. Ona su, zahvaljujući upravo autohtonom članstvu KP, mogla rješavati niz delikatnih situacija koje je rat neprekidno donosio. Upravo se time može objasniti idejna monolitnost i neprekidna uzlazna linija NOP-a na Kordunu. Iako stoljećima opterećeni sitnovlasničkim i posjedovnim shvaćanjima, partijski kadrovi ponikli u posebnoj psihologiji sela, pokazuju iznenađujuće primjere privrženosti ideji Komunističke partije. Kod njih i kod većine siromašnog seljačkog elementa osjećala su se i takva ljevičarska shvaćanja koja su odudarala od idejne koncepcije pojedinih etapa NOP-a.

[211] Naredba u Zborniku dok. i pod. NOR-a, tom V, knj. 3, str. 278.

[1,1] Vidi izvještaj štapske ćelije KP, I KNO PO od 4. maja 1942. (HAK, kut. br. 1.).

Od građanskih političkih partija najveći uticaj na Kordunu imali su pripadnici Samostalne demokratske stranke. Njihovo shvaćanje obavezne saradnje s Hrvatima bilo je vrlo značajan politički kapital za koncipiranje osnovne linije KPH o zajedničkoj borbi Hrvata i Srba. Može se s pravom tvrditi da su članovi i pobornici SDS bili potencijalna rezerva i značajan oslonac Komunističke partije Hrvatske. Samo se time može objasniti da sve neprijateljske agenture nisu uspjele na Kordunu oformiti ni jednu četničku vojnu formaciju. Time se može objasniti i pad uporne dušobrižničke politike talijanskih fašista na Kordunu.

Imajući sve to u vidu, sekretar OK KPH Karlovac Ivo Marinković mogao je zaključiti na 2. okružnoj konferenciji da je KP uspjela spriječiti bratoubilački rat, formirati jaku partizansku vojsku i osigurati svoju rukovodeću ulogu u narodnooslobodilačkoj borbi.

Ignjatije Perić

VOJNIĆ U 1941. GODINI

Tek što je rat počeo, Jugoslavenska se vojska raspala. Njemački i talijanski tenkovi protutnjali su kordunaškim putevima ostavivši za sobom ustašku vlast. Na dan 15. maja dijelovi 11. talijanskog bersaljerskog puka zaposjeli su važnija mjesta i raskrsnice u kotaru Vojnić. U Vojniću i Krnjaku stacioniran je 15. bataljon. Talijanske jedinice ostale su na toj teritoriji sve do konca jula, kada su je iznenadno napustile.

Već u prvim danima ustaše daju izjave kako sve Srbe iz Hrvatske treba likvidirati ili iseliti. Kotarski povjerenik u Vojniću ustaša Zunac javno je govorio da će se taj plan izvršiti još u 1941. godini. Tu zamisao ustaše počinju ostvarivati već početkom maja.

Partijske organizacije Korduna sprovele su u to vrijeme niz političkih akcija. Jedna je od glavnih bila agitacija za masovno odupiranje stanovništva ustaškim naredbama za iseljenje Srba iz Korduna. U isto vrijeme obavljale su se i političke pripreme za dizanje ustanka. 3. juna održan je sastanak u Ljepovića tuku kod Tušilovića s članovima Partije, SKOJ-a i simpatizerima Brezove Glave, Tušilovića i Koranskog Brega. Sastanku je prisustvovalo oko 50 ljudi, a njime je rukovodio Ivo Marinković, sekretar OK KPH Karlovac. Govorili su Ivo Marinković, Ćanica Opačić i još 5 drugova. Dva dana kasnije u školi u Kuplenskom održan je uži sastanak članova Partije i istaknutih antifašista iz tog sela, zatim Trupinjaka, Svinjarice i Burić Sela. Sastanku su prisustvovali Ivo Marinković, Žarko ćuić, sekretar KK KPH Vojnić, Milutin Košarić, Ćanica Opačić, Dragan Keser, Stanko Koprenica, Mile Basara, Milić Novković — stariji, Mile Kovačić, učitelj Ivan Furlan, Radan Napijalo i drugi. Tih dana održani su slični sastanci u Vojniću, Skradu i Klokoču.

Odmah poslije dobijanja proglasa CK KPH od kraja juna organizacije na teritoriji kotara Vojnić održale su partijske sastanke na kojima je donijeta odluka o pripremama za ustanak.

Ubrzo zatim osnovane su udarne grupe. Evo kako smo formirali udarnu grupu na teritoriji sela Trupinjak: Na jednom od sastanaka naše partijske organizacije koncem juna odlučeno je da se hitno pristupi prikupljanju oružja, a da se početkom jula održi ponovno sastanak u Perića groblju radi dogovora o formiranju udarne grupe. Sastankom je rukovodio Dragan Keser, sekretar organizacije, a pored članova Partije na sastanak su pozvani i simpatizeri iz Burić Sela, Perić Sela, Male Crkvine i Trupinjaka. Negdje oko 10. jula održali smo sastanak u kukuruzima kod zaseoka Kosijer. Na tom sastanku bilo nas je oko 20 drugova i drugarica Mila Perić. Pošto je sekretar ćelije utvrdio broj prisutnih, prešlo se na rad. Razgovarali smo o formiranju i naoružanju udarne grupe. Zaključeno je da udarnu grupu sačinjavaju svi prisutni. Zatim je bilo govora o prikupljanju i čuvanju oružja i municije i o tajnosti rada udarne grupe. Razgovarali smo i o pripremama za prvu akciju. Sekretar ćelije naglasio je da će po svoj prilici prva akcija biti usmjerena na rušenje ptt-veza i na diverzije na putu Krnjak—Veljun. Složili smo se s tim. I na kraju je naglašeno da svi članovi grupe treba da se međusobno poštuju i ispomažu. Posebnu pažnju treba posvetiti budnosti našeg rada. Na sličan način formirane su i ostale udarne grupe na teritoriji kotara. Smatra se da je u to vrijeme svaka partijska organizacija formirala udarnu grupu.

Svega 10 dana nakon održanog sastanka u šumi Abez na teritoriji kotara Vojnić nikli su prvi partizanski odredi, a počele su odmah i oružane borbe. Na oružani otpor naroda ustaše odgovaraju još većim terorom: masovnim ubijanjem, paljenjem i pljačkom. Poslije akcije uništenja tt--stubova i oko 1000 m telefonske žice, koja je izvedena noću 26/27. jula na saobraćajnici Karlovac—Vojnić—Vrginmost, ustaše su 29. jula pobile u šumi Loskunja na mjestu zvanom Ivanović jarak preko 170 ljudi. Toga dana rano ujutro ustaše su pod komandom satnika Baljka s nekoliko kamiona krenule iz Gline prema Vrginmostu, Vojniću i Krnjaku. Usput su hvatale i hapsile sve ljude na koje su naišle. U Krnjaku je trebalo da uhapse tri stotine ljudi koje je ustaški povjerenik Mujić sakupio radi izgradnje puta Gor. Skrad—Krnjak ili su po njegovu nalogu donijeli hranu Slovencima — iseljenicima. Ali kako su ustaše zakasnile, ljudi su se postepeno vraćali svojim kućama, pa je ustašama preostalo samo da uhapse nekoliko desetina ljudi u mjestu Krnjaku.

Glas o pokolju u Ivanović jarku još istog dana naglo se proširio po čitavom kotaru. Saznavši za sudbinu pomenutih ljudi, narod je masovno napuštao svoja ognjišta i povlačio se u šume.

U toj situaciji članovi Partije i SKOJ-a imaju pune ruke posla. Oni su danonoćno obilazili zbjegove objašnjavajući im situaciju, podizali borbeni duh i stvarali kod ljudi vjeru u život. U isto se vrijeme članovi Partije, SKOJ-a i njihovi simpatizeri svrstavaju u borbene grupe i obezbjeđuju zbjegove i sela od ustaških nasrtaja, paljenja i pljačke. Bili su to teški trenuci i za narod i za članove KP. Članovi Partije trebalo je

da hitno riješe neke vrlo složene probleme. U prvom redu trebalo je od borbenih grupa formirati partizanske odrede, za koje nije bilo dovoljno ni oružja ni sposobnog kadra.

Tamo gdje su članovi Partije bili brojniji, snalaživljiviji i samoinicijativniji, pristupilo se odmah formiranju partizanskih odreda. Tako su se posljednjih dana jula 1941. na teritoriji kotara pojavili odredi »Crna Lokva«, »Debela kosa«, »Trupinjak« i »Donji Skrad«. U toku augusta nastavljeno je s formiranjem drugih odreda. Članovi Partije nastojali su da u granicama raspoloživog kadra i naoružanja formiraju što veći broj odreda. Uporedo s formiranjem odreda izvedene su i prve borbene akcije da se dobije koliko-toliko oružja. Zaplijenjenim oružjem formirano je daljnjih 11 odreda: »Perjasica«, »Gor. Skrad«, »Loskunja«, »Široka Rijeka«, »Miholjsko«, »Jurga«, »Radonja«, »Vojišnica«, »Ključar«, »Brdo« i »Gaćeško Selo«. Koncem augusta u kotaru su bila pod oružjem 292 borca. Ti su odredi imali uglavnom 15 do 30 boraca, pretežno naoružanih starim kapslenjačama, lovačkim i ponekom vojničkom puškom. Svi partizani nisu imali čak ni takvo oružje, već su umjesto pušaka naoružani kordunaškim kuburama, pištoljima, vilama, roguljama i sjekirama. Najbolje je stajao odred »Debela kosa« u kojem je 50% partizana imalo vojničke, a ostatak lovačke puške. Mada je raspoloženje stanovništva za borbu protiv okupatora i njegovih slugu bilo vrlo veliko, odredi su se ipak formirali postepeno. Prije osnivanja gotovo svakog odreda trebalo je na terenu, na kome se on želio formirati, obaviti najnužnije političke pripreme.

U odrede su primani borci isključivo dobrovoljno, a područje djelovanja obuhvatilo je teritoriju na kojoj se nalazio. Jedno, dva ili više sela, što je zavisilo od broja stanovnika, formiralo je jedan partizanski odred. U sastav odreda ulazile su prvenstveno borbene grupe, ako su prije ustanka postojale. U većini slučajeva jezgro ljudi u odredu sačinjavalo je ljudstvo iz borbenih grupa. Ti ljudi nisu imali naročita borbenog iskustva, ali su bili politički uzdignutiji, jer se radilo uglavnom o članovima Partije, kandidatima, članovima SKOJ-a i simpatizerima. Logori odreda nalazili su se obično u najpogodnijim šumama, pa i u manje pristupačnim selima. Po nazivima šuma bili su logori odreda, ili po imenima sela iz kojih je bilo najviše partizana, odredi su dobivali imena.

Dok se na većem dijelu kotara formiranju odreda pristupilo dosta obazrivo, planski i organizovano, na južnoj strani Petrove gore, tj. na teritoriji Široke Rijeke, Krstinje i drugih sela, od hiljadu ili dvije hiljade ljudi izbjeglica koji su se našli koncem jula u šumi, stvorena je na brzinu vojska koja je postavila front prema neprijateljskim garnizonima u Cetingradu, Velikoj Kladuši, i Krstinji. 1. augusta na rubu Petrove gore masi naroda održali su govor Tone Hrovat i Dušan Vergaš. Raspoloženje naroda za borbu bilo je veliko, pa je s obzirom na to i s obzirom na ustaške prijetnje odlučeno da se formira ustanički bataljon. Bataljon je podijeljen na čete, a svaka je četa dobila raspored za odbranu sela i

zbjegova u Petrovoj gori. Za komandanta Bataljona postavljen je Dušan Vergaš. Svi sposobni muškarci iz sela Široke Rijeke, Svinjice, Maljevca i Džaferovca uključeni su u Bataljon. Nakon formiranja Bataljon je zauzeo pogodne položaje za odbranu, ali se njegovo naoružanje, osim petnaestak karabina, sastojalo uglavnom od rogulja, vila i sjekira, pa je vatrena moć bila mala.

Ustaše su 2. augusta s jačim snagama krenule iz Vel. Kladuše prema Širokoj Rijeci. Došavši do srušenog Balčinova mosta na rijeci Glini, ustaše su naišle na prvi snažniji otpor ustanika. Kada je već izgledalo da se na tom pravcu neće probiti na lijevu obalu Gline, ustašama je pristigla u pomoć motorizovana kolona od Vojnića potpomognuta s tri školska aviona. Uz svu vojničku nadmoćnost neprijatelju nije bilo lako da probije ustaničku »frontu«. Ustanici su s malim brojem karabina i nešto lovačkih pušaka pružili žilav otpor. Nakon višečasovne borbe ustanička je »fronta« probijena. Ustaše su se kraj Vergaševa mosta probile u Široku Rijeku. Došlo je do pometnje. Tek stvoreni vodovi i čete raspršili su se i povukle duboko u šumu. U selima ispod obronaka Petrove gore planule su prve kuće. Starci, žene i djeca koji su sačekali ustaše u selima, uhapšeni su i odvedeni na gubilište na Mehino stanje, nedaleko od Vel. Kladuše.

Nakon poraza od 2. augusta narod, razočaran i utučen, počeo je sumnjati u bilo kakav uspjeh u borbi protiv daleko jačeg i naoružanijeg neprijatelja. Tone Hrovat, Milan Dejanović, Dušan Vergaš i Huška Miljković pošli su odmah u obilazak zaplašenog i demoralisanog naroda. Zakazan je narodni zbor kod Miline klade u Petrovoj gori, na kome su ta četvorica organizatora ustanka u ovom kraju nastojala da organizuju novo borbeno jezgro za borbu protiv neprijatelja. Ujedno je trebalo zaplašeni narod ohrabriti i dati mu novu vjeru u pobjedu. Vjerojatno da bi Tone i drugovi postigli uspjeh da je zbor održan. Međutim, Pepina Vergaš i nekoliko istomišljenika sačekali su ih i napali u šumi. Tada su Hrovat i Dejanović ubijeni, a Huška Miljković se spasio bijegom. Pogibijom tih prekaljenih komunista ustanički je pokret na ovom dijelu kotara Vojnić zadobio još jedan težak udarac. Ali Pepinovoj grupi nije uspjelo da tamo razbije NOP. Za desetak je dana tamo formiran partizanski odred »Široka Rijeka« od dvadesetak ljudi, koji se već u početku svrstao među najborbenije i najaktivnije odrede na teritoriji kotara.

Poslije formiranja odredi su svoje djelovanje usmjerili na izvođenje diverzantskih akcija na putevima, željezničkoj pruzi, telegrafsko-telefonskim uređajima, zatim na napade na neprijateljske patrole i na postavljanje zasjeda.

U toku augusta redale su se akcije jedna za drugom. Pucalo se na sve strane. Ljudi koji do tada nikad nisu čuli mitraljeske rafale i eksplozije ručnih bombi i artiljerijskih granata, sada su već stručno znali da objasne kada je brza, kada rafalska paljba i slično. Prve akcije kordunaških partizana na teritoriji kotara Vojnić još i danas su u živom sjećanju naroda toga kraja i česte su teme razgovora.

U toku 29. jula, dok je trajala ustaška hajka na ljude na putu od Gline do Krnjaka, pobjeglo je iz Vojnića i okoline oko 2000 muškaraca, žena i djece i sklonilo se u Petrovu goru na mjesto zvano Crna Lokva. Toga su se dana našli gotovo svi članovi Partije, medu njima i Žarko ćuić, Đorde Momčilović, Milić Novaković, Mile Kovačić, Nikola Kovačić, Radan Napijalo i drugi. Žarko ćuić održao je govor sakupljenom narodu o ustaškom teroru, opasnosti koja prijeti svim miroljubivim ljudima, a zatim je predložio da se formira partizanski odred koji će u saradnji s drugim odredima povesti borbu protiv okupatora i njegovih slugu ustaša. Nakon Čuićeva izlaganja prešlo se na formiranje odreda koji je dobio naziv »Crna Lokva«. Čim je formiran odred, odlučeno je da se izvede akcija. 29/30. jula prekopana je cesta i srušena su tri propusta kod zaseoka Vile. Sutradan su sačekana dvojica — oružnik i ustaša i oba zarobljena. U sukobu je ranjen i 1 naš borac. Ta je akcija bila po obimu mala i tako reći beznačajna, ali je ipak bila čuvena po tome što je predstavlja početak oružanih borbi na teritoriji kotara Vojnić.

Tri dana poslije nje izvedena je nova akcija u Tušiloviću. Naime, 2/3. augusta partizanski odred »Debela kosa« izveo je napad na poštu i općinsku zgradu. U sumrak 2. augusta Odred se prikupio u selu Brezovoj Glavi i odmah krenuo na izvršenje zadataka. Oko 10 časova navečer Odred je stigao u Tušilović. Kad je došao u blizinu pošte, ispaljeno je nekoliko metaka koji su prohujali iznad glava stražara i tako je straža rastjerana. Pošto su postavljena osiguranja, prešlo se i na izvršenje akcije. Na vratima i prozorima pošte bile su željezne rešetke, pa se u poštu nije moglo ući, a sredstava za razbijanje vrata nismo imali. Komanda Odreda na brzinu je odlučila da se razbiju prozori, a potom da se ubaci u poštu ručna bomba, od čije bi eksplozije bili uništeni poštansko-telegrafski uređaji. Komandir Odreda Ćanica Opačić aktivirao je bombu i bacio prema prozoru. Međutim, bomba je pogodila rešetku i eksplodirala na prozoru. Jedno veće parče bombe pogodilo je Veću Holjevca baš u času kada je sjekao žicu na stupu do poštanske zgrade i teže ga ranilo u leđa. Među partizanima je za trenutak nastala pometnja, jer u prvi mah nisu shvatili kako je do toga došlo. Situacija se brzo sređuje. Ranjenog Holjevca drugovi su na rukama odnijeli. Taj nesretni događaj djelovao je na ljudstvo Odreda pa je odmah naređeno odstupanje preko rijeke Radonje prema Mlakovcu.

Akcija nije uspjela. Nije likvidiran upravnik pošte, koji je bio ustaški agent, niti su uništeni ptt-uređaji. Uspjelo se jedino u tome što je poslije napada narod otkazao poslušnost i nije više htio stražariti. Od tada su poštu u Tušiloviću čuvali oružnici, domobrani i ustaše.

Šestog augusta na teritoriji Kuplenskog na mjestu zvanom Vilin Točak rano ujutro odred »Debela kosa« postavlja zasjedu. Nakon dvocasovnog čekanja naišao je motocikl s dva ustaška oficira — Staićem i Mihelčićem. Čim se motor pojavio, opaljen je plotun i oni su pali mrtvi. Zaplijenjene su dvije puške i dva pištolja.

Ustaška saobraćajnica Vojnić—Miholjsko—Krstinja bila je još od početka ustanka stalna meta napada. Na tom putu akcije su izvodili odredi »Crna Lokva« i »Debela kosa«, a odred »Otmić« napao je 11. augusta ustaški kamion kod sela Prisjeke. Tom je prilikom jedan ustaša ubijen, a dvojica su ranjena. Kamion je oštećen.

Ustaška vlast u Zagrebu nije više mogla sakriti da je Kordun za njih postao krvavo bojno polje. Radi odmazde ustaše su sredinom augusta opkolile veći dio Kuplenskog i u zaseocima Blagojevići, Vučetići, Napijale i Mandići pohvatale na desetke ljudi, odvele ih u Vojnić i pobile. Poslije 15. augusta ustaše zaposjedaju sve dominantne položaje pored puta u Kuplenskom i Prisjeci radi osiguranja te saobraćajnice. Kad su stvorile čvrstu odbranu između Petrove gore i Debele kose, ustaše 19. augusta rano ujutro zaposjedaju put Krnjak—Vojnić kod sela Vratnika i tako prekidaju još jednu vezu i put partizanskom odredu »Debela kosa«. Dvadesetog augusta prije podne ojačana četa ustaša krenula je od Krnjaka preko Svinjarice prema logoru odreda »Debela kosa«. Odred je gotovo bio iznenađen. Izlazeći na položaj, on se na ivici šume sukobio s ustaškom četom. U vrlo oštroj borbi neprijatelj je razbijen, protjeran iz šume i nabačen na sopstvenu vatru od Vratnika. U toj borbi ranjen je Milovan Košarić, dok su ustaše imale oko 10 mrtvih i ranjenih.

Navršilo se mjesec dana od početka ustanka na Kordunu. U tom periodu odredi na teritoriji kotara izveli su više diverzantskih akcija i napada na neprijateljske patrole, grupice vojnika i transportna sredstva. Za to vrijeme partizani, naročito starješinski kadar odreda, stekli su dragocjena ratna iskustva. Naše vojničke pozicije znatno su učvršćene, a dobiveno je nešto novog oružja i municije. Sada je rukovodstvo NOP-a odlučilo da se od malih i sitnih akcija prijeđe na složenije i teže. Tako je partizanski odred »Debela kosa« izveo u zoru 31. augusta napad na oružničku postaju u Perjasici. Neprijateljska posada sastojala se od 15 oružnika 1 13 naoružanih seljaka, rodom iz okolice Karlovca i Duge Rese. Za taj zadatak odred »Debela kosa« bio je ojačan sa 6 boraca iz odreda »Gor. Skrad«. Nakon kratke ali žestoke puščane vatre jednoj grupi boraca na čelu s komandirom Odreda Ćanicom Opačićem uspjelo je da se pod zaštitom sopstevne vatre prebaci do oružničke postaje, u koju je Ćanica ubacio dvije ručne bombe. Od eksplozije jedne bombe ranjen je narednik Županić^pa su se poslije toga ostali predali. Zarobljeno je 13 oružnika i 13 stražam civila. Samo su dva oružnika uspjela da pobjegnu. Zaplijenjeno je 26 vojničkih i 40 lovačkih pušaka, oko 2500 metaka, 50 ručnih bombi, 2 pisaće mašine i dosta drugog materijala.

Još za vrijeme borbi na početku Perjasice sakupilo se preko 150 mještana, pretežno muškaraca, da zastavama pozdrave našu posadu. A po vijesti da je mjesto oslobođeno počele su pristizati prve grupe ljudi, među kojima je bilo najviše omladine. U Perjasici je nastalo pravo narodno veselje. Manifestanti, pomiješani s partizanima, pjevali su partizanske borbene pjesme, klicali Komunističkoj partiji, SKOJ-u, Savezu sa SSSR-om i bratstvu i jedinstvu naroda Jugoslavije. U znak protesta

protiv ustaške tiranije i bezakonja narod i partizani iznijeli su iz općinske zgrade i škole Pavelićeve slike i javno ih spalili na lomači. Duž puta koji vodi kroz mjesto izvješene su crvene zastave napravljene na brzinu od platna koje je nađeno u mjestu. U Perjasicu su počele pristizati veće grupe muškaraca, žena i omladine i iz udaljenijih sela: iz Koranskog Sela, Gaćeškog Sela, Svojiča, Koranske Strane i Kestenka. Narod je dolazio u Perjasicu da slavi pobjedu, a mnogi su došli da vide partizane koje do tada još nisu bili vidjeli. Kako se ni komanda Odreda nije nadala tako veliku i naglu prilivu naroda sa svih strana, na brzinu je odlučeno da se u 14 sati održi narodni zbor na kome bi govorili komandir Odreda Ćanica Opačić i politički komesar Milutin Košarić. No, nešto prije početka zbora, u vrijeme najvećih narodnih manifestacija, dobiveni su podaci o pokretima ustaša i domobrana od Primišlja i Barilovića prema Perjasici. U vezi s novonastalom situacijom komanda Odreda savjetovala je sakupljenom narodu da se što prije raziđe iz mjesta, a Odred se odmah potom povukao u šumu Polojska kosa. Tu je formiran partizanski odred »Perjasica«. Za komandira je izabran Milutin Karaš, a za političkog komesara Ljubo Vujčić. Odred je naoružan oružjem zaplijenjenim u Perjasici.

Oslobođenje Perjasice predstavljalo je velik uspjeh ne samo odreda »Debela kosa« već i partizana cijelog Korduna. To je bio prvi slučaj zarobljavanja većeg broja neprijateljskih vojnika i dobivanja većeg plijena u naoružanju i municiji. Pored toga ta se akcija, po svojoj složenosti i po načinu izvođenja, bitno razlikovala od ranije izvedenih akcija koje su po svom obimu bile manje i jednostavnije. Posebno je taj uspjeh imao važnost za samu Perjasicu i njenu širu okolicu za razvoj ustanka u ovom kraju, koji se nalazio na domaku Karlovca i Duge Rese. Oslobođenje Perjasice imalo je velikog odjeka i među neprijateljima. Ustaše su vidjele da predstoje novi okršaji. Neprijateljske posade poslije toga počele su se utvrđivati za solidniju odbranu.

U početku ustanka svi komunisti stupili su među prvima u partizanske odrede, tako da su predratne partijske ćelije prestale da postoje, ali su zato formirane nove u odredima. Okružni komitet KPH Karlovac je od prvih dana ustanka sve snage posvetio organizaciji partizanskih odreda, a cijela partijska organizacija s terena bila je stavljena u službu formiranja, naoružavanja i borbenog osposobljavanja odreda. Na terenu kotara ostao je u to vrijeme neznatan broj komunista. Zato je prvih mjeseci NOB-e sav teret političkog rada u selima pao na partizanske odrede, njihove političke komesare i partijske ćelije. Njihova politička uloga na terenu bila je zaista velika, a nimalo laka. Raspoloženje masa u ustaničkim područjima u prvo vrijeme NOB-e svakodnevno je osciliralo, što je zavisilo od borbenih uspjeha partizanskih odreda i ustaških protivnapada. Kako su mase na sve to reagovale zavisilo je od političkog rada odreda i čvrstine i zrelosti partijskih ćelija odreda.

Naglim razvojem NOP-a na Kordunu, brzim porastom broja partizanskih odreda i sve većom potrebom povezivanja i koordiniranja akcije na teritoriji Korduna OK KPH Karlovac izdao je 18. augusta direktivu

o formiranju teritorijalnog vojno-političkog rukovodstva za Okrug Karlovac. Istom direktivom bilo je predvideno da se formiraju rejonska vojno--partijska rukovodstva. Formiranje rejonskih vojno-partijskih rukovodstava na Kordunu predstavljao je nužnu potrebu jer kotarski komiteti nisu funkcionisali u punom sastavu. Tom direktivom Kordun je podijeljen na četiri rejona.

1. rejon: obuhvatao je šumu Babina gora, šumu Međeđak, selo Donji Skrad, šumu Loskunja, šumu Debela kosa i širi rejon šume Petrove gore. Početkom septembra na teritoriji rejona bilo je 16 partizanskih odreda: »Donji Skrad«, »Debela kosa«, »Loskunja«, »Široka Rijeka«, »Miholjsko«, »Crna lokva«, »Jaruga«, »Vojišnica«, »Gaćeško Selo«, »Brdo«, »Slavsko Polje«, »Maličkа«, »Perna«, »Ključar«. Tom podjelom izmijenjene su granice kotara. Čitava teritorija općine Perjasica potpala je pod 2. rejon. Takoder je pod 2. rejon potpao veći dio općine Krstinja i neki dijelovi općine Krnjak, npr. sela Trupinjak, Perić Selo i druga. Međutim, umjesto izgubljenog pod teritoriju kotara potpao je veći dio sela općine Vrginmost. Od tada se teritorija kotara protezala: na istoku rijeka Glina, na jugu put Vel. Kladuša—Krstinja—Miholjsko—Burić Selo—sjeverne padine Skradske šume. Granica na zapadu bila je rijeka Korana, a na sjeveru željeznička pruga Karlovac—Vrginmost—Topusko. To su u stvari bile i granice 1. rejona.

2. rejon: obuhvatao je Donje i Gornje Dubrave, Perjasicu, Poloj, zatim selo Veljun, Cvijanović Brdo, Dunjak, Kestenovac i općinu Cetingrad. Sjedište rejona bilo je u selu Šlivnjak.

3. rejon: obuhvatao je Plaščansku dolinu, općinu Primišlje, Drežnik —Grad, Rakovicu, Slunj i Veljun.

4. rejon: obuhvatao je teritoriju sjeverno od želj. pruge Karlovac—Vrginmost—Topusko do rijeke Kupe. Sjedište rejona bilo je u selu Ostrožinu.

Formiranjem rejonskog vojno-političkog rukovodstva počinju koordinirane akcije na neprijateljska uporišta. U tim akcijama učestvuje više partizanskih odreda kojima rukovodi komandant rejona. Takva jedna akcija izvedena je 14. septembra. Rano ujutro 8 partizanskih odreda, od toga 7 iz 1. rejona i 1 odred iz 2. rejona, napalo je domobransku posadu u želj. st. Vojnić. U tom napadu učestvovalo je oko 150 partizana iz odreda »Loskunja«, »Debela kosa«, »Trupinjak«, »Crna lokva«, »Perna«, »Pecka«, »Maličkа« i »Slavsko Polje«. Akcijom je komandovao Ćanica Opačić, komandant 1. rejona. U samom napadu učestvovali su odredi »Perna« i »Debela kosa«, dok su ostali odredi bili na osiguranju. Nakon vrlo kratke borbe domobrani su se izvukli, zahvaljujući nebudnosti odreda »Crna lokva« i povukli se prema Utinji. Čim je zauzeta željeznička stanica, nastavljeno je s uništavanjem staničnih postrojenja i pilane koja se nalazila na stanici.

U izvještaju OK KPH Karlovac koji je dostavljen CK KPH pored ostalog je stajalo:

»14. IX odredi Debela Kosa, Trupinjak, Loskunja, Crna lokva i Perna — oko 130 ljudi — izveli su napad na Vojnić-kolodvor. Vojnici koji su držali stražu na kolodvoru utekli su i odnijeli oružje sa sobom. Kolodvor je demoliran i zapaljen. Kasu nije bilo moguće otvoriti. Zapaljena je jedna pilana, koja je pravila željezničke pragove, i svi pragovi, jedno veće spremište u kojem su uništene dvije lokomotive, malo željezničko spremište i jedno rudarsko spremište sa sjenikom. Zaplijenjeno je: 2 radio aparata, 1 pisaća mašina, koja je na putu za Karlovac i 1 novi bicikl nešto obuće i odjeće, 15 kg dinamita sa 3 svežnja korde, 1 karabin sa 13 metaka, brzometna lovačka puška, 2 ručne bombe i 60 puščanih metaka. Uništeno je osim toga 7 telegrafskih stupova na cesti Vojnić—Vrginmost.«

Mada u pomenutoj akciji nije zaplijenjeno više oružja, ona je imala velikog odjeka i kod stanovništva Korduna i kod neprijatelja. Nakon akcije neprijatelja je još više zahvatila panika, jer se uvjerio da napad na Perjasicu nije bio slučajan i da će poslije zauzeća želj. st. Vojnić uslijediti novi, jači i organizovaniji napadi ustanika na Pavelićeve posade, ne samo na teritoriji 1. rejona već i na čitavoj teritoriji Korduna.

Svega tri dana poslije akcije na želj. stanicu Vojnić partizani odreda »Debela kosa« su noću 17/18. septembra minirali armiranobetonski most na putu Karlovac—Slunj kod s. Donji Budački. Tom akcijom preknut je saobraćaj za punih pet dana. Jedan dan ranije partizani 1. rejona izveli su više diverzantskih akcija na putu Karlovac—Vrginmost i Karlovac—Slunj.

Krajem ljeta odjekivale su ustaničke puške širom Korduna. Neprijatelj je i dalje krstario selima i putevima Korduna, ali sada mnogo rjeđe i s jačim snagama. Poslije napada na Perjasicu i Vojnić-kolodvor 17. oktobra rano ujutro partizanski odred »Debela kosa« i »Loskunja« napali su Tušilović. Pored 15 pušaka i drugog materijala zaplijenjen je i 1 puškomitraljez.

Dobro vođene i sve bolje koordinirane akcije partizanskih područja Korduna ustaška vlast bila je praktično likvidirana, ustanak je ušao u novu fazu.

19. i 20. septembra sastaju se u Crnoj lokvi delegati partizanskih odreda Korduna i Banije. Tu značajnu konferenciju, sazvanu po direktivi Okružnog komiteta Karlovac, otvorio je Ivo Rukavina. Prema njegovim riječima na tom sastanku učesnici Konferencije trebalo je da se dogovore o tome kako dalje organizovati NOP na Kordunu i Baniji. Poslije referata Srećka Manole, diskusije i izvještaja predstavnika svih rejona donijeti su zaključci. Među vojnim zadacima ističe se na prvom mjestu činjenica da je potrebno učvrstiti odrede i rejone i provesti vojničku organizaciju jedinica. Osim borbi s ustašama, domobranima i oružnicima mora se povesti borba i s talijanskim trupama. Učesnici Konferencije istakli su i političke zadatke, a zatim su donijeli rezoluciju i proglas naroda Korduna i Banije u kojem se pozivaju svi komunisti i rodoljubi da nastave borbu.

Ustanici su već u početku raskinuli svaku vezu s ustaškom vladavinom. Na teritoriji kotara Vojnić početkom septembra bila je oslobođena čitava teritorija općine Krstinja. U drugim općinskim centrima okupatorsko-ustaška vlast svodila se samo na teritoriju ograđenu žicom i rovovima. Početkom septembra rukovodstvo NOP-a Korduna primilo je instrukciju od OK KPH Karlovac o formiranju narodnooslobodilačkih odbora. Sredinom septembra partijska organizacija odreda »Debela kosa« upoznala je svoje članstvo o formiranju NOO-a. Ujedno je bilo riječi o formiranju partijskih ćelija, organizacija SKOJ-a i organizacija AFŽ-a na slobodnoj teritoriji.

Pošto se Odred nalazio često u akcijama, to je sve slobodno vrijeme i kratke odmore u pojedinim selima i na putu trebalo racionalno iskoristiti za dogovor oko formiranja pomenutih organizacija i NOO-a. Za to je trebalo puno smisla, volje i zalaganja ljudstva čitavog Odreda jer su se samo tako ti i te kako važni zadaci mogli obaviti u duhu datih direktiva i zaključaka partijske ćelije. Koliko su ti zadaci ozbiljno shvaćeni, vidi se po tome što su već u septembru formirani prvi seoski NOO-i, a u toku oktobra oni su formirani i na cijeloj teritoriji kotara Vojnić.

Uporedo s formiranjem NOO-a organizovane su seoske straže. One su bile organ civilne vlasti na slobodnoj teritoriji. Za razliku od onih straža koje su u početku ustanka spontano formirane, te straže nemaju samo zadatak da prate kretanje neprijatelja već ujedno treba da održavaju red u selima i obezbjeđuju narod i njihovu imovinu od iznenadnih neprijateljskih upada.

Među prvim mjerama NOO-a bile su jesenja sjetva i sklanjanje žita. Izdata su detaljna uputstva za izradu podzemnih spremišta. Ispoljena je živa aktivnost u sprečavanju seljaka koji su još, mada u malom broju, odvozili živežne namirnice u gradove. Velik zadatak NOO-a bio je i u zbrinjavanju onog stanovništva kojem su kuće bile popaljene. Seoski su NOÖ-i preko obavještajne službe bili na vrijeme obavještavani o neprijateljskim pokretima i namjerama.

Formiranje NOO-a, teritorijalnih partijskih ćelija, organizacija SKOJ-a i odbora AF2-a uvelike je olakšalo rad partizanskim odredima, jer su njihove komande sada imale više vremena i mogućnosti da se studioznije posvete učvršćenju samih odreda i boljem izboru neprijateljskih objekata koje je trebalo napasti i likvidirati.

Početkom oktobra broj partizanskih odreda na Kordunu znatno je porastao, pa je takva vojna organizacija stvarala poteškoće u komandovanju i u daljnjem razvoju vojnih jedinica. Zato je Okružni komitet, a u vezi sa savjetovanjem u Stolicama, preimenovao operativno vojno-političko rukovodstvo u Štab NOP odreda za Kordun i Baniju, a rejonska vojna rukovodstva pretvorena su u štabove bataljona. Tako je tada 1. rejon dobio naziv Štab 1. bataljona. Za komandanta 1. bataljona postavljen je Ćanica Opačić, za političkog komesara Ante Kukuljan, a za ope-

rativnog oficira Bogdan Oreščanin. 20. oktobra Štab 1. bataljona održao je u Crnoj lokvi konferenciju s komandirima i političkim komesarima odreda. Na početku Konferencije komandant Bataljona objasnio je potrebu reorganizacije odreda i predložio novu organizacionu strukturu jedinica 1. bataljona. U okviru bataljona formirane su četiri čete:

1. četa »Debela kosa« imala je sjedište u šumi Debela kosa. 1. i 2. vod sačinjavali su borci odreda »Debela kosa«, 3. vod »Loskunja«, a 4. »Donji Skrad«. U toku novembra na teritoriji čete osnovana su još dva partizanska odreda: »Bijeli klanac«, koji je postao 5. vod, odred »Krnjački klanac«, koji je postao 5. vod, i odred »Grabovac«, kasnije 6. vod te čete.

Komandu čete sačinjavali su: Ignjatije Perić, komandir, Milutin Košarić, politički komesar, i Mile Basara, zamjenik komesara čete i ujedno sekretar partijske organizacije. Komesari i komandiri odreda postavljeni su za komandire vodova, odnosno političke delegate vodova.

2. četa imala je sjedište u Crnoj lokvi, a sačinjavali su je odredi »Crna lokva«, »Jurga«, »Miholjsko«. Za komandira čete postavljen je Milić Novković, a za političkog komesara Dragan Pajić.

3. četa imala je sjedište također u Petrovoj gori iznad sela Radonje. Četa je imala četiri voda, koji su formirani iz odreda »Radonja«, »Vojišnica«, »Brdo« i »Gaćeško Selo«. Kasnije je u sastav čete ušao i odred »Ključar«. Komandir čete postao je Pero Trbojević, a politički komesar Petar Đurić Kukan.

4. četa imala je sjedište u Suvoj Perni. Četa je formirana iz partizanskih odreda »Perna«, »Malička«, »Pecka« i »Slavsko Polje«. Kasnije je u sastav čete ušao i novoosnovani partizanski odred »Crni potok«. Komandir čete postao je Jovica Lončar, a politički komesar Mile Ratković.

U toku oktobra partizani 1. bataljona položili su partizansku zakletvu. Pri tome se obično sastajalo nekoliko odreda odjednom, a tom svečanom činu prisustvovalo je i stanovništvo okolnih sela. Na veće svečanosti dolazili su predstavnici Štaba komande za Kordun i Baniju i Štaba bataljona, pa i rukovodioci OK KPH ili CK KPH.

U Petrovoj gori zbila su se tih dana još dva značajna događaja. To su osnivanje Glavnog štaba NOP Hrvatske u selu Vučkovićima — i imenovanje Štaba NOP odreda za Kordun i Baniju.

U oktobru su oružane akcije intenzivnije. Odredi »Perjasica« i »Dubrave« 5. oktobra napali su i razoružali želj. stanicu Donje Dubrave, a 6. oktobra su u borbi kod sela Bresta razbili jednu domobransku četu i zaplijenili prvi puškomitraljez.

Krajem septembra i početkom oktobra Talijani ponovo upadaju na Kordun. S jakim snagama polaze od Ogulina i Plaškog prema Slunju, upadaju u Pokuplje, a iz Karlovca kreću prema Vojniću, Krnjaku i Topuskom. Oko 10. oktobra talijanske okupatorske trupe bile su zaposjele gotovo sva veća mjesta na Kordunu.

Talijanski vojni i politički agenti, *već* prvog dana po dolasku na Kordun, razišli su se po selima i pokušali razapeti svoje mreže. Kamo god su došli, pričali su kako se sada talijanska vojska vratila na Kordun da razoruža ustaše i da zaštiti srpski živalj od ustaškog klanja. Te parole imale su u početku izvjesnog uspjeha kod nedovoljno upućenog stanovništva. Naročito su dobro došle pojedinim kolebljivcima koji su vidjeli svoj spas jedino u okupatoru i njegovoj vojnoj sili. Takvi su se odmah izjasnili za političku pasivnost kako bi sačuvali glave.

Odmah po dolasku talijanske vojske na Kordun partijska ćelija odreda »Debela kosa« održala je popodne 9. oktobra sastanak. Glavna tema razgovora bila je »što prije otpočeti borbu s Talijanima«. Zaključeno je da se 11. oktobra rano ujutro postavi zasjeda na putu Krnjak—Veljun kod zaseoka Sipići, jer se pretpostavljalo da će Talijani u toku dana prolaziti tim putem.

Krećući se iznad Svinjarice prema Budačkoj Rijeci 11. oktobra, ugledali smo talijanski automobil. Odmah smo krenuli u susret. Vidjevši nas, vozač je zaustavio automobil... Iz automobila su izašla dva naoružana Talijana — Đuzepe Blasi, poručnik, i vozač, vojnik. Blasi nas je dočekao toplim smiješkom. Pružio nam ruku s namjerom da se rukujemo, ali smo se mi rukovali samo s vojnikom. Blasi mijenja boju svjestan da neće biti dobro. Naređujemo mu da digne ruke uvis jer je uhapšen. On poslušno podiže ruke iznad glave i tada na čistom srpskohrvatskom jeziku poče da govori: »Gospodo, nemate razloga da me hapsite. Uostalom, meni se jako žuri, moram se hitno vratiti u Karlovac.« Stanko Opačić mu reče: »Izvolite gospodine s nama, a to kada ćete poći u Karlovac, mi odlučujemo.«

Idući u logor, Blasi se raspričao. Između ostalog izjavio je da ga u Karlovcu čeka njegov pukovnik, da je talijanska vojska zaštitnik srpskog stanovništva i da će oni razoružati ustaše. Tražio je razgovor s »vođom« partizana, jer on po povratku u Karlovac želi da referiše svom pukovniku o stanju u našem odredu i kod naroda ovog kraja. Inače, iz njegove lične legitimacije bilo je vidljivo da je Blasi učestvovao u talijansko-abesinskom ratu, u ratu koji je Italija vodila protiv Grčke i Albanije, da je član fašističke organizacije od 1929. godine, rođen u Rijeci i da je na službi u obavještajnom odjelenju štaba 2. armije.

v Istog je dana saslušan, a potom je vozač vraćen u Karlovac s pismom. Tražili smo od talijanske komande u Karlovcu 4 puškomitraljeza i 4000 metaka u zamjenu za zarobljenog Blasija.

Prvi Talijan zarobljenik na Kordunu živio je najprije u Debeloj kosi, a zatim je prebačen u Petrovu goru, gdje je ostao do 16. oktobra. U tom vremenu Komanda za Kordun i Baniju primila je dva dopisa iz Karlovca. Oba su bila sastavljena s pozicije sile i s dosta ironije i potcjenjivanja NOB-a. U dopisu od 14. 10. koji je bio naslovljen »Komandiru neredovne čete koja^operiše u zoni Krnjaka« Talijani nude novac u zamjenu za Blasija, a tražene puškomitraljeze i municiju uopće ne spominju. Zahti-

jevaju da se Blasi preda talijanskoj jedinici u Krnjaku. U dopisu je dalje stajalo da partizani Korduna polože oružje i da se vrate kućama u zagrljaj svojih najmilijih. U protivnom talijanska će vojna sila uništiti partizanska sela i familije.

Komanda Korduna i Banije nije prihvatila taj ultimatum, pa Talijani 16. oktobra s jednim odredom konjice, tenkova i artiljerije napadaju na dio Petrove gore da se domognu živog Blasija. Kada se talijanska kolona približavala logoru, Blasi je napao stražara i u tom dvoboju bio ubijen, a neprijateljska kolona natjerana je na bjekstvo iz Petrove gore.

Dvadesetog oktobra ujutro 2 talijanska kamiona naišla su u zasjedu u s. Kuplenskom koju su postavili odredi »Šlivnjak«, »Trupinjak« i »Cvijanović Brdo«. Poginula su 4 vojnika i jedan vojni svećenik — oficir. Zapaljena su oba kamiona, a zaplijenjeno je 11 pušaka i 1 puškomitraljez. Tom i prethodnim akcijama dato je do znanja talijanskom okupatoru da je propao njegov plan o mirnoj likvidaciji ustanka na Kordunu. Kordunaški partizani, iako još vrlo slabo naoružani, ne respektuju daleko brojnijeg neprijatelja, njegovu motorizaciju, artiljeriju i avione.

Tek što je završena borba kod Vilina Točka, iz Vojnića kreće prema šumi Debeloj kosi oko 1000 talijanskih vojnika. Usput pale kuće, sjenike i štale. Dim je ubrzo obavio Kuplensko i Burić Selo. Dimna zavjesa prekrila je nebo, pa se više ni sunce ne vidi. Talijanska artiljerija i minobacači zasipaju vatrom svaku kuću, jarugu i šumarak. Ispred neprijatelja veliko i malo, staro i mlado napušta kuće i sklanja se u obližnje šume. Kad je neprijatelj stigao do prednje ivice Debele kose, dočekuju ga plotuni vatrenog oružja partizanskog odreda »Debela kosa«. Već na početku sukoba neprijatelj ocjenjuje da borba neće biti laka i zato se brzo povlači, sređuju svoje pokolebane redove i opet pod zaštitom snažne artiljerijske vatre kreće u napad, ali i tad bez uspjeha.

Odred, iako znatno slabiji, ne pušta neprijatelja ni pedalj dalje, jer bi bili dovedeni u pitanje životi izbjeglica. Kad je situacija na bojištu bila već prilično kritična, Mile Basara u ulozi puškomitraljesca s grupom partizana upada u artiljerijski raspored neprijatelja, tako da su Talijani bili prisiljeni da sa dva uzostopna juriša spasavaju svoje topove da ne bi pali u naše ruke. U sumrak neprijatelj se pod pritiskom partizana vraća u Vojnić. Iza sebe ostavio je popaljena sela. Cijelu noć vatreni jezici dizali su se visoko u vazduh i osvjetljavali obronke Petrove gore i Debele kose. Bila je to tužna slika koju je vrlo teško dočarati. Dobijao se utisak kao da se zemlja zapalila. Vazduh je bio pun dima, a svuda naokolo čula se rika razbježale stoke i lavež pasa.

Tri dana poslije Talijani ponovno kreću u napad. I tad im je cilj odred »Debela kosa«.

Noću uoči tog napada vrijeme je bilo vrlo loše — padala je gusta jesenja kiša nošena hladnom burom. Na straži je bio naš najstariji partizan Miloš Vučetić Paćan. Još nije počelo ni svitati kada je utrčao u baraku vičući: »Dižite se, evo Talijana!« Odmah je data uzbuna. Dok se ljudstvo

spremalo za pokret, komande odreda »Debela kosa« i »Gornji Skrad« već su se konsultovale sa Srećkom Manolom, operativnim oficirom za Kordun i Baniju. Vremena nije bilo za razmišljanje jer je neprijatelj nastupao iz četiri pravca. Na svakom pravcu pored pješadije neprijatelj je imao još i tenkove i artiljeriju. Odluka je brzo pala. Odstupa se bez borbe u smjeru Božići—Kosijeri—šuma Trupinjska kosa. Tek što smo izašli iz šume i spustili se u Božiće, čula se paklena mitraljeska i artiljerijska paljba na sjevernim padinama šume. Oko 10 sati odredi su izašli iz obruča, mada su se u toku odstupanja dva puta sukobili s neprijateljskim patrolama. No, zahvaljujući gustoj magli i dobrom poznavanju zemljišta, uspjeli smo se sretno odlijepiti od neprijatelja i promjenom pravca kretanja izvući ispod njegovog udara. Neprijateljski puk udario je u prazno. Jedino čime su se Talijani mogli pohvaliti bilo je to da su popalili barake našeg logora u šumi. Osim toga popalili su više sjenika i štala u selima Perići, Kokiri i Božići. Opljačkali su mnogo volova i krava i otjerali u Vojnić.

23. oktobra CK KPH preporučio je sekretaru OK KPH Karlovac Ivi Marinkoviću da se prebaci iz Karlovca na Kordun i da tamo formira novi OK, u koji bi pored njega ušli još Veco Holjevac i Srećko Manola. Koncem oktobra konstituisan je novi OK u koji su pored pomenute trojice ušli još Milutin Baltić, Nada Dimić i Savo Zlatić. U početku na teritoriji Korduna njegov rad se znatno osjetio. Za svega nekoliko dana održane su kotarske partijske konferencije na kojima su izabrani kotarski komiteti. Konferencija je najprije održana za kotar Veljun, a zatim je 6. novembra održana kotarska partijska konferencija za kotar Vojnić. Konferenciji je prisustvovalo 17 delegata, koji su predstavljali 85 članova iz tri čete i dvije seoske ćelije. Tada je izabran kotarski komitet KPH Vojnić na čelu s Radom Bulatom.

Nakon formiranja Kotarskog komiteta KPH Vojnić počeo je planski i užurbani rad na organizacionom učvršćenju teritorijalnih partijskih organizacija, organizacija SKOJ-a i AFZ-a. Uporedo s tim Kotarski komitet sprovodio je izbore za općinske odbornike. U 63 seoska NOO-a, koliko ih je tada bilo na teritoriji kotara, trebalo je izabrati najpogodnije drugove i drugarice za općinske odbornike, a po završetku toga posla formirati općinske odbore. U kotaru Vojnić formirano je tada 5 općinskih NOO-a: Vojnić, Krnjak, Tušilović, Perna i Krstinja. Tek što su oni formirani, 20. novembra 1941. u selu Vučkovićima u Petrovoj gori sastalo se 26 delegata, medu kojima je bilo 7 članova KPH, sa zadatkom da izaberu Kotarski NOO Vojnić, čime je završena organizacija narodne vlasti na terenu kotara. Petnaestak dana nakon toga na teritoriji Korduna OK KPH Karlovac formirao je OK SKOJ-a i Okružni odbor AF2-a. Tako je tada bilo završeno s organizovanjem teritorijalnih društveno-političkih organizacija i narodne vlasti i organizacija. KPH. Bio je to vrlo krupan i odgovoran posao Kotarskog komiteta koji je on s uspjehom obavio.

Tek što su formirani, općinski i kotarski NOO-i imali su mnogo posla. Trebalo je hitno riješiti niz vrlo akutnih problema. Kao prvo nametala se hitna izgradnja bajti za smještaj porodica čije su kuće bile uništene. Ne manje važan problem bio je kako spasiti stočni fond s obzirom da su ustaše i Talijani papalili velike zalihe stočne hrane. Zato su preduzete hitne mjere da se provede plansko klanje starije stoke, a meso osuši i spremi u pogodne magazine kao rezerva za ishranu stanovništva i partizana. Krajem decembra pred Kotarski NOO i sve njegove organe na teritoriji iskrslo je pitanje smještaja i ishrane nekoliko hiljada izbjeglica s teritorija Prkosa, Dugog Sela, Štipana, Ostrožina, Bovića i Sjeničaka koji su u toku ustaške ofanzive na sjeverni dio Korduna napustili svoje domove i sklonili se u Petrovu goru. Gotovo sve izbjeglice ubrzo su raspoređene po selima kotara Vojnić. Bili su to krupni zadaci za tek formiranu narodnu vlast. I pored svih teškoća može se reći da tada, a ni u proljeće 1942. godine, nije bilo gladnih zahvaljujući dobroj organizaciji rada narodne vlasti, svestranog angažovanja čitavog stanovništva kotara na rješavanju ovih i sličnih problema.

Period od novembra 1941. do polovine 1942. godine posebno je značajan za jedinice 1. bataljona. Tada su one držale inicijativu u svojim rukama. Neprijateljskih posada na Kordunu bilo je sve manje, a u preostalim vladala je panika. U toku novembra formirani su novi partizanski odredi koji su usli u sastav 1. bataljona. To su: »Podgorje«, »Crni Potok«, »Krnjački Grabovac« i »Bijeli klanac«. Oni su u stvari posljednji partizanski odredi formirani na toj osnovi i na toj teritoriji.

Jedna od značajnijih akcija 1. bataljona bila je ona od 5. novembra, kada je 1. četa napala iz zasjede kod Petkovice dva ustaška kamiona. Nakon kraće borbe neprijateljska je pratnja savladana, a kamioni zapaljeni. U toj borbi zarobljeno je 7 neprijateljski vojnika, a 8 ih je poginulo, među kojima i 1 oficir. Zaplijenjeno je 11 pušaka, 5000 puščanih metaka, 10 ručnih bombi i dosta drugog materijala.

Četiri dana kasnije ista četa napala je domobransku posadu u željezničkoj stanici Skakavac. Poslije jednosatne borbe domobrani su se predali. Ubijen je komandir posade, a l i domobrana je zarobljeno i zaplijenjeno 17 pušaka. Željeznička je stanica demolirana. Najznačajnija akcija toga mjeseca bila je ona 17. novembra kada je kombinovani vod 1. bataljona upao u Karlovac. Tada su ubijena dvojica ustaša i 3 talijanska vojnika. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez i 1 puška. Na našoj strani poginuo je Ivica Gojak, a Đorđe Momčilović je ranjen. U toku 29. novembra kombinovana jedinica 1. i 2. bataljona postavila je zasjedu na putu Krnjak—Veljun. U zasjedu su upala dva talijanska kamiona s pratnjom. Nakon kratke borbe neprijatelj se predao. Zarobljena su 22 domobrana i 2 talijanska vojnika. Šest je domobrana poginulo. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez i 28 pušaka. Kamioni su zapaljeni. U toku 29. i 30. novembra jedinice

1. bataljona izvele su masovne diverzantske akcije na saobraćajnicama Vojnić—Velika Kladuša, Vojnić—Karlovac i Karlovac—Slunj.

Naše uspješne akcije u toku novembra sve više su zabrinjavale ustaše i Talijane. Posebno ih je uznemiravao naš napad na njihove kamione od 29. novembra. Izgleda da im je tada bilo jasno da kompromisa između talijanske vojske i ustanika na Kordunu neće biti. Zato Talijani 1. decembra preduzimaju ofenzivu iz Karlovca u smjeru Tušilovića, Krnjaka i Budačke Rijeke. Ulaskom u Tušilović neprijateljske jedinice počinju s pljačkom, terorom stanovništva i paljenjem kuća. Rano ujutro 2. decembra talijansku pješadijsko-biciklističku kolonu napala je 1. četa 1. bataljona u Buđačkoj Rijeci. Oko podne četa je dobila pojačanje iz 1. i 2. bataljona, a skupilo se i oko stotinjak ljudi iz okolnih sela naoružanih poljoprivrednim alatkama (roguljama, vilama i sjekirama), koji su također ubačeni u borbu. Cio dan vodila se do tada najžešća bitka na Kordunu. U toku dana svaka strana izvela je po dva uspješna juriša. Neprijatelj je nastojao da po svaku cijenu razbije naš front i da dalje nesmetano hara i pali. Međutim, naše jedinice potpomognute roguljašima pružale su ogorčen otpor. Pred sumrak već je izgledalo da će neprijatelj u rejonu Čukura doživjeti velik neuspjeh, ali mu je tada iznenada iz Karlovca preko Vojnića stiglo pojačanje u pješadiji, artiljeriji i tenkovima. Pojačanje je izvršilo deblokadu svojih jedinica na brdu Ćukuru u Budačkoj Rijeci, i tako je ta neprijateljska grupacija izbjegla uništenje. Pred mnogo jačim neprijateljem mi smo se malo povukli, ali samo i dalje bili spremni da ga zadržimo ukoliko bi nastavio sa započetom ofanzivom. Pri našem posljednjem jurišu na Čukur poginuo je Miloš Petrovič, sekretar organizacije SKOJ-a 1. čete 1. bataljona.

Sutradan, 3. decembra, Talijani su nezadovoljni zbog svojih neuspjeha strijeljali oko 60 ljudi ispred Čukura. Pošto su počinili to barbarsko djelo, postrojili su se i čekali znak za pokret. Međutim, tada ih je 1. četa 2. bataljona obasula iznenadnom plotunskom vatrom, tako da su morali prije vremena da krenu za Karlovac.

Dok su se vodile borbe kod Krnjaka, nezadovoljni elementi organizovali su zbor u Petrovoj gori da uguše NOP na teritoriji kotara Vojnić. Sva nastojanja šačice nezadovoljnika da skrenu mase s puta kojim ih je vodila KPJ, ostala su bez uspjeha. Naš pokret bio je tada već toliko jak da je mogao izdržati i takve udarce a da se ipak vidno ne osjeti ni u jedinicama, a ni na terenu.

Komanda NOP odreda Korduna i Banije pozvala je u oktobru 1941. godine sve čete i bataljone na međusobno natjecanje u čast oktobarske revolucije. Početkom decembra sumirani su rezultati. Prema naredbi Štaba NOP odreda Korduna i Banije od 2. decembra proglašeni su rezultati takmičenja. Jedinice 1. bataljona postigle su najbolje rezultate. One su zarobile oko 80 neprijateljskih vojnika, ubile preko 150 i zaplijenile 2 puškomitraljeza i 56 pušaka, zapaljena su 4 kamiona, uništena dva veća mosta i uništeno preko 10 km ptt- veza.

Početkom decembra na teritoriji kotara Vojnić bilo je 5 partijskih organizacija koje su djelovale na selu. Gotovo svaki partizanski vod imao je po svoju ćeliju, tako da je u jedinicama 1. bataljona bilo 115 članova partije. Ako se tome doda da je gotovo svako veće selo imalo svoju organizaciju SKOJ-a, onda se sa sigurnošću može utvrditi da je novi KK Vojnić već do tada mnogo uradio.

Takmičenje je produženo i u decembru. U tom mjesecu najviše akcija izveli su 1. i 4. bataljon. Jedinice 1. bataljona raspoređene od linije: rijeka Glina kod Topuskog i Velike Kladuše do rijeke Korane kod Barilovića i Tušilovića ne ispuštaju inicijativu iz svojih ruku. 16. XII grupa partizana tog bataljona sačekala je u Vojišnici domobranski transport koji se kretao iz Vojnića za željezničku stanicu Vojnić. Nakon jednosatne borbe pratnja transporta se predala. Zarobljeno je 15 domobrana i 1 podoficir i zaplijenjen 1 puškomitraljez i 15 pušaka. Noću 19/20. decembra jedinice 4. bataljona razoružale su neprijateljsku posadu u želj. st. Vojnić, a sutradan u želj. st. Utinja. U tim akcijama zarobljeno je 125 domobrana. Zaplijenjeno je 9 puškomitraljeza, 99 pušaka, 30.000 metaka 7,9 mm i dosta drugog materijala. Za to vrijeme dijelovi 1. bataljona razbili su iz zasjede u Vojišnici domobranski vod. Zarobljeno je 8 domobrana i 1 oružnik, dok je ostatak uspio pobjeći u Vojnić.

Uspješan završetak ove akcije, a i dobre vijesti koje su stizale od jedinica 4. bataljona, dali su povoda Štabu 1. bataljona da i on preduzme slične akcije. Odmah je s 2. i 3. četom 1. bataljona preduzeta blokada domobranske posade u školi u Vojišnici.

Pošto je komandant vojničkog garnizona utvrdio da je posada u Vojišnici ozbiljno ugrožena, uputio je rano ujutro 23. decembra jednu četu prema Vojišnici sa zadatkom da razbije blokadu škole i izvuče posadu. Po izbijanju u rejon zaseoka Ždralići i Novakovići domobrane je napao 1. vod 1. čete. Cijeli dan vodila se borba. Mada su bili tri puta jači i imali prilično efikasnu minobacačku i mitraljesku podršku od pravca Vojnića, domobrani nisu mogli cio dan krenuti naprijed, a ni nazad u Vojnić. Pred sumrak našem vodu stiglo je pojačanje — 3. vod 1. čete i odred »Jurga« pod komandom Dragana Pajića. Tako pojačani izveli smo juriš po duboku snijegu. Našavši se u bezizlaznoj situaciji, domobrani i oružnici su se predali. Zarobljeno je 38 domobrana i oružnika. Pored ostalog zaplijenjeno je 30 karabina, 2 puškomitraljeza i minobacač 81 mm. Ovo je u stvari bio prvi minobacač u kordunaškim partizanskim jedinicama. Nakon akcije na brzinu smo formirali minobacačko odjeljenje, koje je odmah zatim upućeno u sastav jedinica koje su otpočele s napadom na vojišničku školu. Mada posada minobacača nije bila izvježbana, ipak se može tvrditi da je dobrim dijelom zasluga tog odjeljenja što je neprijatelj u Vojišnici položio oružje. Naime, čim je stiglo minobacačko odjeljenje, počele su pripreme za odlučan napad na školu u kom je i ono učestvovalo. Oko podne 24. decembra ispaljena je prva mina na neprijatelja. Ona je pala prilično daleko od cilja. Tek tada je bilo jasno da treba

tražiti boljeg nišandžiju. To je postao Mile Poštić. On je ispalio dvije mine koje su eksplodirale pored same škole. Tada su domobrani zatražili prekid vatre i predali se.

U borbama koje su vodene oko Vojišnice od 16. do 24. decembra zarobljena su dva domobranska oficira, 2 podoficira, 119 domobrana i 9 oružnika. Mi smo imali jednog mrtvog i 1 ranjenog borca. Zaplijenili smo 1 minobacač s 5 mina, 8 puškomitraljeza, 114 pušaka, 6 pištolja i desetak hiljada metaka.

Zauzimanjem željezničkih stanica Vojnić i Utinja i likvidacijom neprijateljske posade u Vojišnici stvoreni su povoljni uslovi za napad na jaki neprijateljski garnizon u Vojniću. Osim toga, prekinute su željezničke veze između Karlovca i Vrginmosta, Topuskog i Gline. Zbog toga je ustaška komanda iz Zagreba preduzela pokrete jačih snaga na sjeverni dio Korduna. Po svemu se čini da je cilj te ustaške ofanzive bio da se spriječi dalja aktivnost partizanskih jedinica na teritoriji kotara Vojnić i Vrginmost i da se onemogući napad na Vojnić. Neprijatelj je nastojao da ponovo uspostavi ustašku vlast i posade po selima i mjestima na Kordunu, a napose da podigne poljuljani moral svojih vojnika u ugroženim garnizonima i posadama. Međutim, ni s poduzetom ofanzivom ustaše nisu postigle ono što su željele. Jedinice 4. bataljona, ojačane 2. četom 1. bataljona, vodile su od 22. decembra do 13. januara svakodnevne uporne borbe s mnogo jačim neprijateljem, nanoseći mu osjetne gubitke. Pošto nisu imali vojničkog uspjeha na bojnom polju, iako je i sam Pavelić u tenku dolazio u inspekciju svojih grupa, ustaše su spalile više sela na teritoriji kotara Vrginmost i pobile sve stanovnike koje su uhvatile. Oni koji su uspjeli da se probiju iz ustaških obruča povukli su se u Petrovu goru, gdje su, u uslovima vrlo niske temperature i dubokog snijega, ostali nekoliko dana, sve dok nisu bili razmješteni po selima kotara Vojnić.

Popodne 2. januara 1942. 1. četa 1. bataljona napala je domobransko-oružničku posadu u Krnjaku. Već na početku napada četa je uspjela da zauzme sve zgrade u mjestu, osim jedne jednospratnice i oružničke kasarne, u kojima se neprijatelj dobro utvrdio i organizovao solidnu obranu. Svi naši pokušaji da se neprijatelj likvidira, ostali su bez uspjeha. Nakon trodnevnih borbi neprijatelju je stiglo pojačanje u ljudstvu i tenkovima, pa se posada iz Krnjaka zajedno s pristiglim pojačanjem povukla prema Karlovcu.

Uporedo s napadom na Krnjak 2. i 3. četa 1. bataljona stezale su obruč oko Vojnića. Nakon oslobođenja Krnjaka posada u Vojniću našla se u još nezavidnijem položaju. U ništa boljem položaju nisu bile ni posade u Veljunu i Perjasici koje su također bile blokirane od jedinica 2. i 3. bataljona.

Od 23. do 31. decembra 1941. neprijateljska komanda iz Karlovca održavala je vezu s posadom u Vojniću jedino putem školskih aviona.

Međutim, u januaru vrijeme se naglo pogoršalo, tako da je i ta jedina veza prekinuta, a mi smo vršili sve jači pritisak.

Posada u Vojniću bila je, u odnosu na naše jedinice, znatno nadmoćnija. Zbog toga je Štab 1. bataljona donio odluku da se ne otpočne odmah direktan napad, već da se posada blokira i uznemirava stalnim napadima. Pravi napad trebalo je izvesti u pogodnom momentu.

Blokadu Vojnića vršilo je šest vodova 1, 2. i 3. čete, dok su ostali vodovi, a i kompletna 4. četa, bili na osiguranju prema Topuskom, Vrginmostu, Skakavcu, Karlovcu i Bariloviću. Odnos naših i neprijateljskih jedinica u ljudstvu bio je oko 5 prema 1 u korist neprijatelja, a odnos u broju puškomitraljeza bio je čak 8 prema 1. Osim toga neprijatelj je imao teške mitraljeze i minobacače, a mi ih uopće nismo imali. I pored tako nepogodnog odnosa u ljudstvu i naoružanju naše su jedinice imale visok borbeni moral. To je bilo presudno radi savlađivanja dubokog snijega, velike hladnoće i mnogo jačeg neprijatelja.

Blokada se otegla dvije sedmice. Stegla je zima, a mi na položaju na domaku Vojnića. Desetog januara pod zastavom crvenog krsta iz Vojnića izlaze saonice s pet ranjenika. Zaustavili smo ih. Iz saslušanja ranjenih domobrana moglo se zaključiti da se posada namjerava probiti. Ranjenike puštamo u Karlovac. Pretpostavljamo da će ustaše koje još vrše ofanzivu na teritoriju 4. bataljona krenuti prema Vojniću da pomognu posadi, ili će možda domobrani iz Vojnića pokušati da se probiju u tom smjeru i da se tako spoje s ustaškim jedinicama, koje su izvodile ofanzivu. Zato Ćanica Opačić, komandant 1. bataljona, odlazi 11. januara u rejon Utinje i s dijelom jedinica 1. bataljona postavlja zasjedu na pruzi između sela Brda i Utinje. U tom rejonu nalazila se i jedna četa 4. bataljona, pa je i ona pogodnim rasporedom dopunjavala praznine koje su se osjećale zbog malobrojnog stanja jedinica 1. bataljona u zasjedi. Dok su 1, 2. i 3. četa bile angažovane oko Vojnića, 4. je četa u tom periodu razbila u tri navrata jače talijanske snage koje su pokušale da se probiju od Vrginmosta prema Vojniću radi pružanja pomoći Pavelićevoj vojsci.

Jedinice u zasjedi dobile su zadatak da se dobro utvrde, da puste neprijatelja da uđe u zasjedu i da ga tek tada obaspu snažnom vatrom. Treći vod 1. čete, koji je bio određen da prati neprijatelja poslije njegovog eventualnog proboja iz Vojnića, imao je zadatak da zajedno s ostalim jedinicama u zasjedi zatvori obruč oko neprijatelja.

U 6 sati ujutro 12. januara neprijateljska posada iz Vojnića krenula je prema Utinji. U dugoj koloni kretala se seoskim putem za Gaćeško Selo i Vrelo Utinja gazeći dubok snijeg. Na tom putu, osim na Crkvištu iznad Vojnića, gdje je bila predstraža 3. voda 1. čete, nije bilo drugih partizanskih jedinica. Taj pravac namjerno je ostavljen neposjednut da bi neprijatelj bio obmanut i da bi upao u pripremljenu zasjedu.

Za vrijeme proboja posade iz Vojnića jedini pritisak na kolonu vršio je 1. vod 1. čete od sela Knežević Kose. To je omogućilo neprijatelju da se bez većih gubitaka probije kroz naš obruč i izvuče iz Vojnića. Pošto

se glavnina neprijateljskih snaga probila, pritisak voda s pravca Knežević Kose bio je pojačan. To je prisililo neprijateljsku zaštitnicu, jačine 15 domobrana s jednim teškim mitraljezom, da se preda. Poslije razoružanja zaštitnice 3. vod 1. čete ojačan jednom destinom iz 1. voda krenuo je za neprijateljem sa zadatkom da u rejonu Utinje zatvori obruč.

Snijeg je usporavao kretanje neprijateljske kolone. Zbog velikog snijega i uvjerenja da na tom pravcu nema partizanskih jedinica, kolona se nije bočno osiguravala, a prethodnice i zaštitnice su bile slabe.

Čim su domobrani ušli u zasjedu cijelom dužinom kolone, a s čelom izbili do mlina u Podsedlu, komandant Bataljona, koji je inače bio na mjestu događaja, naređuje da se otvori brza paljba po neprijatelju. Poslije prvih plotuna neprijatelj je imao desetak mrtvih vojnika i nekoliko ubijenih konja na kojima su bili natovareni mitraljezi. Našavši se u takvoj situaciji, potpuno iznenađena i ponovno opkoljena, neprijateljska se kolona uskomešala. Ipak su domobrani i oružnici pružili žilav otpor. Da bi se izvukli, pokušali su da se srede i probiju u dva smjera: jednom kolonom u smjeru Utinje, a drugom u smjeru Ivošević Sela i dalje ka Skakavcu i Karlovcu. Osjetivši njihovu namjeru, komandant Bataljona prebacuje iz sela Kartalija jedan vod kombinovane čete pod komandom Stanka Musulina na položaj Utinja—Ivošević Selo. Taj vod uspio je na vrijeme da se spoji s jedinicama 4. bataljona, koje su se tamo već nalazile, i da u zajednici s njima izvede snažan napad, koji je bio presudan za našu pobjedu. Nakon trosatne borbe i većih gubitaka neprijatelj je istakao bijelu zastavu.

U toj borbi domobrani i oružnici imali su 34 poginula, a zarobljeno je 12 oficira, 36 oružnika i 450 domobrana. Zaplijenjena su 3 minobacača 81 mm, 6 mitraljeza, 32 puškomitraljeza, 410 pušaka, oko 40.000 metaka 7,9 mm, 100 ručnih bombi i dosta drugog materijala. Interesantno je napomenuti da jedinice 1. i 4. bataljona u borbama oko Vojnića i kod Utinje nisu uopće imale gubitaka.

U sumrak 12. januara stigli su neprijateljski vojnici bivše posade Vojnić ponovno u pomenuto mjesto, ali sada kao zarobljenici. Istog dana održan je sastanak Štaba bataljona, na kome je odlučeno da se odmah formira Komanda mjesta Vojnić. Za komandanta postavljen je Milić Novković. Tada se u samom mjestu Vojnić sakupilo nekoliko hiljada mještana i stanovnika okolnih sela da zajedno s oslobodiocima Vojnića proslave našu veliku pobjedu. Granica slobodne teritorije Korduna pomaknuta je prema predgrađu Karlovca. Tada je nastala poznata narodna pjesma »Cerovac je sad granica, a Vojnić je prijestolnica«. Narednih dana po oslobođenju Vojnića u tom malom kordunaškom gradiću bilo je živo kao u košnici. U nj su se preselile sve ustanove: Kotarski NOO, KK KPH Vojnić, Kotarski odbor AFŽ-a, KK SKOJ-a, Štab 1. bataljona i druge.

Početkom februara oslobođeni su Veljun, Perjasica, Tržić i Velika Kladuša. Čitava teritorija od rijeke Kupe na sjeveru do puta Cetingrad—Slunj—Primišlje bila je oslobođena.

Na dan 12. marta u V. Kladuši održana je 2. okružna partijska konferencija. Poslije svestranih analiza stanja na teritoriju okruga i uspjeha u razvoju NOP-a na toj teritoriji u zaključcima Konferencije pored ostalog rečeno je da u narednom periodu treba više pažnje posvetiti prenošenju plamena ustanka s Korduna u Pokuplje, Zumberak i druge krajeve nastanjene hrvatskim i muslimanskim stanovništvom. S tim u vezi već u proljeće 1942. iz 1. KPO poslate su tri grupe prekaljenih boraca iz bivšeg 1. i 4. bataljona. Jedna grupa prebačena je u Pokupsko, a druge dvije na Žumberak radi dizanja ustanka u tim krajevima.

U jednoj svojoj izjavi generalpukovnik Bogdan Oreščanin istakao je da je Kordun klasičan primjer kako su neposredno iz Partije izrasle vojne jedinice i narodna vlast. Nastajanje vojnih jedinica na Kordunu neposredno je povezano s partijskim organizacijama i njihovim komitetima. Iz okvira partijskih foruma i organizacija formirana su vojna rukovodstva. Slično je bilo i s NOO-a, koji su također izrasli iz Partije i razvili se u zasebnu organizaciju revolucionarne vlasti nove Jugoslavije.

Grga Milašinčić

SJEĆANJE NA PRVU GODINU RATA U KARLOVCU I NA KORDUNU

Uz čitav niz peripetija na putu od Banjaluke, gdje sam služio vojsku, uspio sam se probiti do Karlovca i izbjeći zarobljavanje. Vratio sam se u svoj grad računajući da ću tu najviše moći pomoći svojem narodu u ovoj našoj zajedničkoj tragediji. Još na putu su me iznenađivali mnogi događaji, posebno oni s Mačekovom zaštitom, koja je razoružavala jugoslavenske vojnike na svakom raskršću. Pri dolasku u Karlovac to mi je odmah palo u oči.

Bivši mačekovci u Karlovcu postali su odmah vrlo aktivni. Razoružavali su ostatke vojske i prikupljali oružje. Izbjegavao sam susret s tim ljudima, jer su me već otprije znali kao pripadnika radničkih organizacija. Prvih desetak dana prošlo je bez naročitih događaja. Gomilale su se neprijateljske vojske raznih rodova. Za nekoliko dana pojavile su se na ulici i ustaše u zelenoj uniformi. Mnogi građani nazivali su ih s prezirom »plaćenici«. Prvih dana nisu imali vremena za akcije — morali su učvršćivati »vlast« i ugrabiti što bolje položaje.

Gledajući sve to, bio sam strahovito utučen. Promatrajući silnu i dobro opremljenu njemačku vojsku, postao sam čak i malodušan. Javio sam se rukovodiocima radničkih organizacija, koji su me rasporedili u trojku s Macom Majstorović i Vilkom Štrausom. Obično je u svakoj trojci bila po jedna drugarica, kako bi bila što manje upadna. Zadatak nam je prvih dana bio da po gradu ispisujemo parole protiv okupatora i time im pokažemo svoje nezadovoljstvo. Parole smo ispisivali noću po zidovima i ogradama. Prethodno je jedna trojka imala zadatak da izvede kratak spoj na električnom vodu koji je vodio iz Ozlja. Tako bi se grad našao u mraku, i mi smo mogli sigurnije ispisivati parole. Pri prvoj akciji bili smo vrlo uzbuđeni, kao đaci na prvom ispitu.

U svibnju smo dobili zadatak da prikupljamo oružje. Tim akcijama rukovodio je Veco Holjevac, koji je bio vojni rezervist u garnizonu na

Švarči. Preko njega je provedena priprema da iz vojnih magazina na Švarči i Jamadolu kradomice uzmemo prvo oružje. Bilo je to 10 pušaka, nekoliko stotina metaka i desetak bombi.

Kao najpogodnije mjesto da se pohrani to oružje izabrali smo jednu grobnicu na pravoslavnom groblju koje se nalazilo izvan grada u zelenilu. U pohranjivanju oružja sudjelovali su Rafko Tabor, Božo Piškurić, Josip Matasić i ja.

Nakon nekoliko dana dobio sam zadatak da iz Bosiljeva od trgovca Marjanovića prebacim za Karlovac izvjesnu količinu eksploziva. Za taj zadatak dobio sam u stanu majke Veće Holjevca novu domobransku uniformu da bih se slobodnije kretao. Rano ujutro uputio sam se biciklom za Bosiljevo. Ceduljicu za trgovca Marjanovića dobio sam od Mace Majstorović. U Bosiljevo sam stigao rano. U trgovini je već bilo nekoliko žena i muškaraca koji su odmah svratili pažnju na me, vjerojatno zato što sam bio u uniformi.

Dao sam cedulju Marjanoviću i izašao da sačekam odgovor. Tek što sam izišao, oslovila me jedna seljanka:

— Radite li vi u Karlovcu u trgovini kod NN?

Šutio sam nekoliko trenutaka, a onda odgovorih:

— Ne, vi ste me zamijenili s mojim bratom. On radi u toj trgovini.

— A, slični ste — odvrati ona.

— Kako ne bismo bili slični kad smo braća.

Uto je izašao Marjanović i predao mi punu naprtnjaču. Bila je prilično teška. Tek što sam okrenuo bicikl, opazio sam kako prema meni idu dva oružnika. Zanijemio sam od straha. Ni sam ne znam kako sam se za tren oka našao na biciklu i krenuo prema Karlovcu. Nisam se uopće osvrnuo sve dok nisam došao do raskršća puta koji vodi za Novigrad. Tu sam odlučio da ne idem glavnom cestom za Karlovac, već drugim putem, koji je bio prilično loš, ali za me sigurniji, jer tuda nisu išla vojna vozila, već su samo seljaci prolazili na svoja polja. Putem nisam imao nikakvih smetnji. Na uslasku u Karlovac zapitao me jedan znanac:

— Oho, otkada si ti u vojsci?

— Bit ćeš i ti skoro — odgovorim mu i produžim dalje.

Kad sam stigao do svog stana u Riječkoj ulici, brzo sam otvorio naprtnjaču da vidim što sam nosio. Bilo je tu 10 kilograma dinamita, oko pedeset metara korde i dvije kutije kapsla za paljenje (oko 200). Sve sam to spremio u drvarnicu u jedan oveći sanduk u kojem se nalazila pilje vina, a kamo sam već prije spremio dvije bombe i jedan pištolj.

Po nalogu njemačke komande ustaše su otpočele s progonom Zidova. U početku su to provodile pojedinačno hapšenjem pojedinih članova obitelji i zapljenom sve njihove imovine. U trgovine su postavljali povjere-

nike iz redova ustaša. Ti njihovi izabranici slovili su kao najveći ološ, neradnici, ljenčine, kriminalci, pa čak je i drumskih razbojnika bilo među njima.

Pavelićeva mobilizacija u ustaše i domobrane nije urodila željenim plodom. I naša propaganda parolama i lecima doprinijela je tome. Jedan broj pozvanih nije se odazvao, a bilo je i slučajeva da su pojedinci, koji su bili mobilizirani, kradomice napuštali vojsku.

Ustaška komanda uzela je kao prvi zadatak da poveća ustaške redove. Tu je stupila u akciju njihova propaganda. Izdali su proglas kojim pozivaju hrvatski narod, »koji je tako dugo bio pod-jarmljen od Srba«, da stupe u ustaške redove i da pročiste hrvatske krajeve od Srba. Tim riječima služili su se na svakom zboru i na svakom skupu. Svojom propagandom i proglasima nisu mnogo uspjeli, jer ih je narod već po dolasku u zemlju zamrzio i dao im pravo ime: izdajice i sluge Talijana i Nijemaca. U Karlovcu i okolici njima su se priključili samo pojedinci, koji su to učinili iz svojih mračnih pobuda.

Dani su prolazili sporo, a svaki je unosio neku novost, novo iščekivanje. Ustaše su sve više prelazile na masovnu pljačku i teror. Oduzimale su svu pokretnu i nepokretnu imovinu židovskim i srpskim obiteljima, a ljudstvo, bez obzira na starost, sve odreda, starce i žene i djecu zatvarali u zatvore, odakle su ih odvodili u logore i na stratišta. U okolici Karlovca, gdje je stanovništvo bilo pretežno pravoslavne vjere, događala su se nezapamćena zvjerstva. Narod se nije imao na koga obratiti da ga zaštiti od ustaškog nasilja. Talijani i Nijemci ravnodušno su to promatrali, čak su se i smijali na sve to. Kako ne bi kad se to po njihovu naređenju radilo.

Jednog dana putovao sam u Dugu Resu. Na vratima tekstilne tvornice stajao je proglas da svi Zidovi, Srbi i komunisti u roku od 24 časa napuste tvornicu i mjesto boravka. U protivnom bit će protjerani. Sobom mogu ponijeti samo pet kilograma bilo hrane, bilo odjeće. Nekoliko puta pročitao sam taj proglas ne vjerujući vlastitim očima. Misli su mi se stalno vraćale na proglas. Da je netko Židov ili Srbin, to se zna po vjeri, ali kako da se komunist pozna? Nakon završenog posla vratio sam se na željezničku stanicu. Vlak je za Karlovac kasnio. Prošetao sam malo podalje od stanične zgrade, koja je bila puna talijanskih vojnika, a ponegdje vidio se i pokoji ustaša. Pod jednim kestenom primijetio sam mladu ženu s dvoje djece: s djevojčicom od četiri godine i dječakom od osam godina. Žena je plakala, a djeca su bila uznemirena. Prišao sam ženi i upitao je:

— Zašto plačete?

— Kako ne bih plakala — odgovori ona — tjeraju nas iz ovog mjesta, a ne znam kamo ćemo. Da nemamo djece, bilo bi nam lakše, a kako ćemo sada s njima?

U to nam priđe čovjek osrednjih godina vrlo utučen. Odmah sam zaključio da joj je to muž. Kad sam ga upitao što se dogodilo, rekao **mi** je:

— Slovenac sam. U ovoj tvornici radim već 12 godina. Sad me tjeraju. Kažu mi da sam komunist, a nikad se nisam politikom bavio. Ništa nemam, nego ove dvije radne ruke i ovo dvoje djece.. Žena mi je bolesna. Nigdje nikoga nemam, ne znam kamo ću. Da nemam djece, lakše bi se negdje smjestio, ali s djecom teško će me tko primiti. Već sam tri puta išao da kupim kartu za vlak i svaki se put vratio. Imam svega tri stotine dinara, a to nije dovoljno da kupim kartu do rodnog mi mjesta. Pokušao sam preko poznatih da me zadrže na poslu, ali nisam uspio. Kažu mi da nisam bio ursovac, možda bih uspio, ali ovako nikako.

Pokušao sam da mu kažem koju utješnu riječ, ali to mu i onako ne bi ništa pomoglo. Tada je stigao u stanicu moj vlak i ja sam produžio za Karlovac. Tužan pogled žene i djece ostao mi je u mislima. Dakle, samo zato što je bio član URS-a osumnjičen je kao komunist. Ustaše su proširile svoj teror na sve što je bilo napredno. Za njih je bilo dovoljno da je radnik bio organiziran bilo u kojoj radničkoj organizaciji pa da bi postao sumnjiv i okarakteriziran kao komunist.

Svi ti događaji potresli su me. Tada nisam imao nekih širih političkih pogleda niti iskustava. Bio sam upoznat s proglasom CK KPJ da se izvrše pripreme za ustanak i oružanu borbu, ali mi je sve to bilo kao nešto u magli. I baš ustaški teror rodio je u mojoj svijesti snagu da se treba oduprijeti tome zlu. Danomice sam razmišljao o tome. Hiljade i hiljade misli prolazile su mi glavom, ali jedna me je stalno pratila. Pomoći narodu koji strada na način koji je moguć i iz kojega se mora naći izlaz.

Tada sam radio kao trgovački putnik za jednu malu tvornicu trikotaže u Karlovcu (Kohorn). Trebalo je da obrađujem teren južno od Karlovca sve do Knina, a po mogućnosti i područje Splita i Šibenika. Početkom lipnja uz kolekciju uzoraka koju sam pripremio za put, u dvostruko dno kofera stavio sam svežanj letaka dobivenih od rukovodstva partijske organizacije. Leci su sadržavali proglas srpskom narodu da se skloni na sigurna mjesta kako bi izbjegao ustaški teror koji se sve više širio i apel vojnim obveznicima da se ne odazivaju u ustašku i domobransku vojsku koja rasplamsava bratoubilačku borbu. Tako sam se s malim putnim koferom zaustavio u Generalskom Stolu. Vlasnika nije bilo u trgovini, i ja sam se malo prošetao mjestom. Tu sam naišao na desetak kola natovarenih ženama, djecom i najnužnijim kućnim potrepštinama. Bio je među njima i pokoji stariji muškarac. I opet suze i plač. Pristupio sam jednim kolima i zapitao ženu kamo idu. Ona plačući odgovori:

— Eto, tjeraju nas iz vlastitog ognjišta. Da se iselimo, a ne znamo ni sami zašto. Kamo ćemo od svoje kuće i sa svoje zemlje? Nismo krivi sto smo pravoslavne vjere! Sa svojim susjedima Hrvatima dobro smo se slagali i živjeli u najboljoj slozi.

Savjetovao sam im da se sklone kod rodbine i prijatelja u zaseoke koji su udaljeniji od glavnih cesta i putova.

Oko podne pronašao sam vlasnika trgovine. Zvao se Simo Vrećica. Obavio sam svoj posao. Između ostalog upitao sam ga što misli o postupku prema ovim protjeranim ljudima.

— To je nečovječno i to ne valja. Ovaj narod bio je neobično dobar i pošten. Ne bi se smjelo prema njima ovako postupati. To se neće dobro završiti. Ne smijem ništa govoriti jer ustaške vlasti i na mene prijeko gledaju. Neki dan odveli su ustaše kamionom nekoliko mladića u nepoznatom smjeru i više o njima nema ni traga ni glasa.

Nešto slično tome čuo sam i u Plaškom. Vlasnik gostionice, gdje sam prespavao, tužio se:

Ustaše su mi odvele obadva sina zajedno s njihovim ženama. Jedan je bio učitelj, jedan inženjer. Nisu se više vratili, niti javili. Čuo sam od nekih izbjeglica da su ih pobili u jednoj jaruzi. Mi jesmo pravoslavci, ali smo pošteni ljudi i volimo se s ovim narodom. Neki su nam ljudi već prije savjetovali da se nekamo sklonimo. Ali mi smo mislili: zašto da bježimo iz svoje vlastite kuće? Nismo nikome ništa skrivili. Sinova više nema, a ja sam ne znam što da činim. Žena mi je slaba i već dulje vremena bolesna. Ne možemo se sad pod stare dane povlačiti po tuđim pragovima...

Ipak mi je obećao da će se maknuti odanle i poći malo dalje od glavne ceste.

Noću sam čuo jauk i zapomaganje. Ujutro sam saznao da su ustaše opet odvele nekoliko obitelji.

I drugdje sam nailazio na slične prizore. U trgovinama, čiji su vlasnici bili Židovi ili Srbi, zatekao sam ustaške povjerenike. Nudio sam im uzorke govoreći:

— Uzmite, jer robe neće biti!

Oni su odgovarali:

— Šta neće biti? Bit će robe više nego ikada!

Nisam se htio s njima objašnjavati jer bi svako objašnjavanje bilo uzaludno i za me opasno.

U Otočcu sam prisustvovao razgovoru između vlasnika trgovine s četvoricom ili petoricom mladih, vrlo razvijenih momaka. Momci su pričali kako su bili na nekom tečaju u Austriji, gdje su se naučili rukovati oružjem, pa će pokušati da ovdje pridobiju mlade momke da pristupe ustaškom pokretu, kako bi u potpunosti očistili kraj od Srba. Sobom da su donijeli specijalne noževe kojima će Srbima rezati grkljane. Nisam se usudio upustiti s njima bilo u kakav razgovor, ali sam se trudio da u tom mjestu razbacam što više letaka.

U Gospiću se upravo pripremao zbor kojemu je trebalo da prisustvuje ustaški doglavnik Mile Budak, rodom iz toga kraja. Po čitavom mjestu bili su nalijepljeni plakati s proglasom i pozivom na zbor. Prije održavanja zbora ustaše su prolazile mjestom i opominjali ljude da je vrijeme da idu na trg, gdje će se zbor održati. I ja sam stao postrance.

Budak se popeo na malu tribinu i počeo govoriti. Nije birao riječi. Služio se najbrutalnijim izrazima protiv Srba. Pozivao je otvoreno na klanje i ubijanje. Još mi danas zuje u ušima njegove riječi »Srbe na vrbe, Srbe preko Drine«. Dakle, cilj toga zbora bio je samo taj da se raspiri što veća mržnja na Srbe i da što veći broj ljudi sudjeluje u njihovu progonu. Sakupljena masa ostala je skamenjena. Nikakva odobravanja ni pljeska nije Budak mogao dobiti od ljudi. A kako i bi! Iako su ti ljudi, Srbi i Hrvati, dviju različitih vjera, živjeli su tu godinama, susjed do susjeda. Dobro su se slagali i pomagali su jedan drugome. Mnogi su bili i rodbinski povezani. I sad dolazi jedan izrod njihova kraja i poziva ih na klanje i ubijanje. Masa se šuteći razišla predosjećajući da se od takvih nikakvo dobro ne može očekivati.

Noću sam po ustaškim plakatima nalijepio naše letke. To im je bio odgovor na njihov zbor. Sutradan sam susreo nekoliko muškaraca koji su rekli:

— Jučer smo čuli što nas čeka! Mi znamo što nam je činiti, samo ne znamo kamo ćemo sa ženama i djecom.

Strašan prizor opazio sam na ulasku u Sisak. Stajao sam na mostu preko rijeke Kupe i opazio kako vodotm pliva nekoliko leševa. Na jednom lešu bila je žicom privezana drvena ploča na kojoj je bilo ispisano velikim slovima:

— Sretan ti put za majku Srbiju!

No takvih i sličnih prizora moglo se tih dana svuda naći. Ljudi su strepili od pomisli što će im donijeti sutrašnji dan.

U prvoj polovici lipnja vršila se priprema za veću akciju, ali gdje i kada, nije se znalo. Naime, bilo nam je saopćeno da se čuvaju u tajnosti svi razgovori, a posebno uputstva i naređenja. Koliko se sjećam, bila je subota. Piškurić me obavijestio da treba da dođem u nedjelju navečer točno u osam sati u šumicu iznad pravoslavnog groblja. Sobom da ponesem jedan smotak korde i kutijicu s upaljačima, a ostalo će oni osigurati. Na određenom mjestu sakupilo se nas dvanaest. Veco nam je ukratko saopćio cilj akcije, a za vođu je određen Slavko Klobučar Čort. Trebalo je minirati prugu između Švarče i Duge Rese, negdje kod zaseoka Mrzlo Polje. Prema planu prugu je trebalo minirati kad naiđe ubrzani vlak iz Karlovca za Sušak, koji treba da stigne u Mrzlo Polje oko 21.30 sati.

Krenuli smo nešto poslije osam sati. Išli smo ubrzano i stigli na vrijeme. Iskopali smo ispod tračnica zemlju na četiri mjesta u razmaku od po dva metra. U te je udubine Čort stavio eksploziv. Četvorica su bila na osiguranju na cesti, a jedan je po njoj sipao velike kovane »cveke« (čavle posebno pripremljene za tu svrhu) namijenjene motorizaciji koja bi eventualno tuda naišla za probušivanje guma. Vlak je naišao točno na vrijeme. Bio je potpuno osvijetljen, a iz vagona dopirala je pjesma talijanskih vojnika. Rafko i Piškurić zapalili su kordu. Na rubu šume

sa strepnjom smo očekivali eksploziju. Ali, na naše veliko razočaranje, vlak je projurio, a eksplozija je uslijedila tek što je posljednji vagon prošao. Konstatirali smo da je korda bila predugačka. To je bio razlog zakašnjenju eksplozije. Nismo još imali nikakve prakse. Iako nam nije uspjelo zaustaviti vlak, uspjeli smo u tome što smo eksplozijom razorili pedesetak metara pruge.

Eksplozija je bila dosta jaka i čula se čak u Karlovac, kako su nam slijedećeg dana pričali. U neposrednoj blizini, na daljini od oko dva kilometra, na Švarči, nalazio se jak talijanski garnizon s motorizacijom, ali se Talijani nisu ni makli sa svojih mjesta. Nakon što smo se sakupili na rubu šume, krenuli smo natrag, ali ne istim putem. Iako je u nedjelju bio lijep dan, predvečer su se navukli oblaci; a kada smo se vraćali, padala je kiša, sitna i gusta. U šumi je bila potpuna tama. Mi smo se vrtjeli u krugu i jedva pred svanuće izbili u zaselak Luščiće, gdje smo ustanovili da nema jednog od drugova. Razišli smo se pojedinačno radi opreza. Izgubljeni Slobodan Matijević Coco vratio se istog dana.

U toku dana u gradu je nastalo komešanje vojske. Tek oko deset sati jedna talijanska kolona izišla je na mjesto eksplozije. Na cesti su naišli na posipane »cveke«, koji su se zarili u gume, i na povratku je došlo do više defekata, tako da su već na brdu prema Švarči morali stati. Dvojica od drugova koji su bili u diverziji imali su priliku da ih promatraju iz neposredne blizine. Njihovu bijesu i psovanju nije bilo kraja. Neprestano su ponavljali: »Porco dio!... Banditto!...« Ustaše su pojačale patrole u gradu. Tako i domobrani. Dakle, reakcija je nastupila, i to dosta jaka. Doznali smo da se ustaše spremaju na akciju čišćenja. Usprkos tome naša je trojka nastavila raspačavanjem letaka i pisanjem parola. Pavelićeva vojna komanda pripremala je mobilizaciju većeg broja ljudi da provede »čišćenje« terena na Kordunu, Lici i Bosni.

Stanovao sam u maloj djevojačkoj sobici u Riječkoj ulici u Karlovcu. Jedne noći oko jedan sat probudi me zvonjava na ulaznim vratima. Moja je stanodavka otvorila vrata, i dok se još nisam ni snašao, dva su se ustaška agenta našla na mojim vratima. Rekli su mi kratko:

— Vi ste uhapšeni! Poći ćete s nama na magistrat (gradsku vijećnicu).

Josip Kraš mi je jednom prilikom davao savjete: izbjegavati hapšenje, živjeti ilegalno ili poluilegalno; a ako dođe do hapšenja, ništa ne priznati. Uhvatili su me na spavanju, i sad mi je samo preostalo ovo posljednje, jer sada više nisam imao kamo. Mogućnosti za bijeg nisu više postojale. Nisam se ništa s njima objašnjavao, već sam se šuteći obukao na brzinu i pošao s njima. Želio sam u tom času da što prije izađemo iz kuće, sretan što nisu zahtijevali pretres stana, jer bi mi u tom slučaju mogli pronaći sakriveno oružje. U zatvoru su već bili neki naši drugovi, a među njima i moj brat Jože, koji je također živio u Karlovcu. U zatvoru sam saznao da je Nikola Šavor zatečen pri raspačavanju letaka

u blizini vojnog garnizona, ranjen i uhapšen. Izdao je sedam drugova koji su s njime surađivali. Ja sam pri prvom suočenju uporno tvrdio da ga uopće ne poznam i pri tome sam ostao, usprkos čestom batinanju i mučenju. Sjećao sam se riječi Kraša da pri ispitivanju treba uvijek ostati pri istoj izjavi, koja se nikako ne smije mijenjati. Tvrdio sam im uvijek da nemam što priznati niti izjaviti.

U istoj ćeliji bilo je još sedam ljudi. Drugog dana doveli su u našu ćeliju još nekog Pavlića. Kao i uvijek kad u ćeliju dođe neko novo lice, slijedilo je ispitivanje: tko je i zašto je uhapšen? Ispričao je da je poslanik u skupštini u Mačekovoj grupi. Sam zapravo ne zna zašto je uhapšen, ali sumnja da je vjerojatno zato što je kritizirao ustaške metode proganjanja Srba i Židova, naročito žena i djece. Razgovarao je sa svima u ćeliji i govorio kako ne valja taj postupak ustaša.

S hodnika je dopirao plač djece. I on nastavi:

— Evo, i sada čujete plač ove djece. Zar je to humano — dirati u žene i djecu i povezivati ih s politikom. Takvih postupaka ne pamti historija. Ja sam godinama živio s tim narodom u susjedstvu i međašio s njima, a nikada ni s jednim od njih nisam došao ni u kakve razmirice.

Mene je zanimao taj razgovor, pa sam se smjestio tik do njegova ležaja. Dobio je od ustaša dvije slamarice s potpuno svježom slamom, dok smo mi spavali na nešto ostataka stare razdrobljene slame pune buha. Mi smo, naravno, svoje buhe podijelili s njim, ali on svoje slamarice nije podijelio s nama. Kasnije sam započeo razgovor s njime:

— Vrlo ste mi poznati! Već sam vas sigurno negdje vidio! Dolazite li često u Karlovac?

— Kako ne! Svaki sam tjedan bar po jedanput u Karlovcu. Svraćam k svojim prijateljima s kojima sam u stranci. I sad sam bio, pred osam dana, prije nego su me uhapsili. Kad sam se vratil kući, vidil sam na stanici hrpu ljudi, stariji muškarci sa ženama i djecom. Bili su naši susjedi iz srpskih sela. Bili su opkoljeni s nekoliko ustaša i nisu smjeli da se odaleče od hrpe. Ja sam rekel ustašama, kaj to delate? Pustite ljude svojim kućama! Oni su na to bili još više surovi i kundacima ih gurali u vagone.

Kad je saznao kako se zovem, počeo je opet pričati:

— Jedan Milašinčić bio je s menom u susjednoj ćeliji gdje sam bio ovih nekoliko dana. Jože se zove. Izgleda mi dobar dečko. Da ste vidjeli, kaj su iz njega siromaha napravili! Svaki dan su ga mrcvarili i mučili. Ovih pet noći što sam s njime bio, nije od boli ni oka stisnuo. Drepali su mu prste, čupali nokte, udarali nogama, tukli ga po glavi. Danas su ga opet odveli već rano ujutro. Je li vam to možda rođak?

Nisam mu odgovorio. Bilo mi je teško, nešto me gušilo u grlu. Najradije bih zaplakao, ali nisam mogao. Volio sam svoga brata, bio je neobično dobar i osjećajan. Bio je od mene stariji dvije godine. Pred kratko se vrijeme oženio i tek je počeo stvarati dom. Išlo mu je vrlo teško. Krojački obrt, koji je započeo bez početnog kapitala, slabo je

napredovao. Jedva je skucao za vlastitu mašinu. Čitavo sam to poslijepodne šutio. Kad su nas drugi dan istjerali na šetnju, nisam primijetio svog brata, a i još pet drugova s kojima sam bio povezan u ilegalnom radu. Pavlića su taj isti dan pustili kući. Minute su trajale vječnost. Uznemirenost se povećavala. Osjećao sam strašne bolove od povrijeđenih zuba. Htjeli su mi razoriti glavu. Mislio sam: da me sada pozovu na batinanje, slabo bih se proveo. Osjećao sam da ne bih mogao podnijeti ni najmanji napor. Stalno smo zapitkivali jedan drugoga što je s Cocom i Piškurićem, a mene je posebno morila zla slutnja za brata. Večerati nismo mogli. Vratili smo sve natrag. Nije bilo razgovora, svi smo šutjeli. Tu je šutnju poslije osam sati prekinuo službujući vratar. Strepili smo kad smo još s hodnika čuli njegove korake. Mislio sam u sebi: tko je sad na redu? Zaustavio se baš kod naših vrata, otključao ih i ušao. S njime je bio i jedan stražar s papirom u rukama. Zurili smo u njih kao i uvijek kad bi došli, ali nam je bilo svejedno. Danas ili sutra. Prozvao je:

— Stefanović, pokupite svoje stvari! Milašinčić isto! Ja sam se pomirio sa sudbinom i pomislio: ili u drugu ćeliju, ili u transport za Zagreb. Odveli su nas najprije u jednu manju sobu i tu obadvojicu vezali žicom. Poslije toga poveli su nas hodnikom do izlaznih vrata. Kod glavnog izlaza počeo sam malo drhtati, ali čim su otvorili vrata, udahnuo sam svježeg zraka. Oko nas potpuna tišina. Nisam nigdje primijetio zatvoreni automobil kojim su obično odvodili zatvorenike. Poveli su nas pješice prema Radićevoj ulici. Ponovno sam se našao u gradskoj vijećnici na starom mjestu, gdje sam bio saslušavan prije odvođenja u zatvor. Sigurno će opet biti neko suočenje, a poslije toga batinanje i druga ćelija. U sobi smo zatekli dvojicu: jednog činovnika za pisaćim stolom i jednog čovjeka četrdesetih godina gruba izgleda. Nije mi bio poznat. Grubijan je prvi progovorio i očitao nam lekciju.

— Dali smo vas dopremiti iz zatvora i pustit ćemo vas kući. Slijedila je zatim poduga lekcija njihove već uobičajene ustaške propagande. Odvezali su nam žicu s ruku. Činovnik mi pruži komad papira na kojem je bilo nešto mašinom napisano i kaže:

— Potpiši to!

Predočili su mi na potpis izjavu na kojoj je bio odštampan tekst: »Obavezujem se da se više neću baviti komunističkom propagandom i da ću biti vjeran nezavisnoj državi Hrvatskoj i ustaškim načelima ...« itd. Ja sam odbio da to potpišem s motivacijom da se komunističkom propagandom i politikom nisam nikada bavio, pa neću ni da to potpišem. Obećavali su mi da će me nakon potpisivanja pustiti, ali ja ipak nisam htio da potpišem.

— Možeš ići, ali da znaš da ćemo te pratiti i paziti na tebe.

Kasnije sam doznao da su neke koji su potpisali takvu izjavu optužili, uzimajući to kao dokaz da su se bavili komunističkom propagandom.

Nisam vjerovao da sam slobodan. Kako sam bio još uvijek zbunjen, upitao sam:

— A mogu li sada izaći?

— Svakako da možeš — odgovori mi onaj grubijan — a ako ti se ovdje sviđa, možeš i dalje tu ostati.

Načinio sam brz zaokret prema vratima. Ne znam kako sam se našao na ulici, ali osjećao sam kao da su me iz topa izbacili. Odmah sam postao laganiji i svježiji. Ipak mi se stotinu misli vrtjelo po glavi — o Joži, Coci, Piškuriću i svim događajima iz zatvora. Išao sam tako, ni sam ne znam kamo. Samo da se naužijem tog svježeg zraka. Najednom sam se našao pred zgradom bivšeg Jugoslavenskog sokola. Pod svjetlom uličnе svjetiljke upao mi je u oči povelik plakat naštampan velikim crnim slovima. Prišao sam da vidim što je. Najprije velika slova *Proglas*, a ispod toga tekst:

— ... po ustaškom prijekom sudu ... osuđeni su na smrt streljanjem slijedeći...

Koliko sam se prije par minuta osjećao jakim, toliko mi je sada magla dolazila na oči. Zle slutnje potpuno su me slomile. Da li da čitam dalje ili ne?

Ipak sam podigao oči. Nisam se prevario. Među strijeljanima pročitao sam sedam naših drugova, naših suradnika. Bilo je među njima i prezime i ime moga brata Jože. Nisam više skidao oči s plakata. Valjda sam dvadeset puta ponovno pročitao, ali svaki put pročitao sam opet isto. Ponovno sam se sjetio svih događaja u posljednje vrijeme. Sjetio sam se i Piškurića dok je s nama bio u istoj ćeliji. Rekao je: »Strašno me muče... Ako se ne izvučem živ iz ovog pakla, tko se izvuče, neka me osveti.« I njegovo ime bilo je sada odštampano na plakatu. Bio je dobar drug. Kao i svi ostali. Suze su mi same od sebe klizile niz lice. Nema više mojih drugova. Nikad ih više neću vidjeti.

Toliko sam se smeo da sam krenuo na drugu stranu, a ne prema kući. Ulice su još uvijek bile pune vojnika. Išao sam laganim korakom, gledao te silnike i mrzio ih, mrzio tada više nego ikada. Najradije bi ih sada gnječio kao muhe kada bih to mogao. Ne znam kuda sam sve prošao i koliko je vremena prošlo. Konačno sam se našao pred kućom gdje sam stanovao. Pozvonio sam na vrata. Tišina, nitko se ne javlja. Tek na drugo zvono upalilo se svjetlo. Polako, polako odškrinula je vlasnica stana vrata. Razrogačila je oči kad me je vidjela.

— Zar ste to vi? — bilo je sve što je rekla.

Nisam mogao ništa odgovoriti. Brzim koracima ušao sam u stan. Skinuo sam kaput i tek tada pogledao na sat. Bilo je 22.40 sati. Put od gradske vijećnice do mog stana, za koji treba svega deset minuta, ja sam prošao za preko dva sata. Nisam ni sam znao kuda sam lunjao. Okupao sam se i nasilu nešto malo povečerao. Bio sam strašno umoran i žurio da sto prije legnem. Stanodavka i njezin muž, koji je bio Židov, ponudili su mi da malo s njima sjednem. Primijetio sam da okolišaju kako bi započeli razgovor.

Napokon domaćin započne:

— Znate da su vašeg brata Jožu strijeljali s ostalima na Šistandu?

— Znam. Pročitao sam usput na plakatu — odgovorio sam mu.

— Još su neke odveli iz njihovih domova. Među njima i trgovca Beka i Lovrića. Ništa se više ne zna gdje su — nastavi on.

Primijetili su da nisam u stanju da razgovaram, pa su me otpratili na spavanje. Krevet mi je bio udobniji nego ikada u životu. Ugasih svjetlo, okrenuh se deset i više puta, ali san nikako da naiđe. Ponovno su mi se redali u mislima svi doživljaji iz zatvora. Žive slike svih drugova bile su mi pred očima. Započeo sam usto razmišljati i o sebi samome. Ne znam kome ću se sutra obratiti, jer ne znam koji su sve drugovi uhapšeni. Mogao bih opet upasti u kakvu klopku ...

U tim sam mislima zaspao tek pred svanuće. Nisam toga dana mogao ustati. Osjećao sam jake bolove po čitavom tijelu i u glavi. Ostao sam u krevetu čitav dan. Oko 11 sati posjetila me je sestra Ljubica. Čim sam je vidio, začudio sam se:

— Kako si znala da sam kod kuće?

— Čula sam, odgovori ona. Dobivamo mi vijesti o svima u zatvoru. I za one koji su strijeljani, sve smo čuli. Svi su se dobro držali. Nisu nikoga odali. Sve vas je odao onaj crni dečko Nikola Šavor. I Veću je odao. Da Veco nije odmah pobjegao, sigurno bi i on bio uhapšen i strijeljan. A Šavora nisu još odveli na šištand. Drže ga valjda zato da bi još nešto od njega izmuzli. Neće više ni uspjeti, jer svi oni koje bi Šavor mogao odati, već su pobjegli iz Karlovca. Naši su organizirali ljude u okolicu Sjeničaka. Nikoliš ima već oko dvije stotine naoružanih ljudi. Svi drugovi, kojima je prijetila opasnost, povezali su se s njime. Ustaše su ih već napale, ali su ih oni isprašili. Priča se da su ustaše pri tom napadu imale dva mrtva i šest ranjenih.

S užitkom sam je promatrao i gutao njezine riječi. Dakle, počelo je. Počeo je čas osvete i obračuna. Zaboravio sam na bolove. Ove vijesti djelovale su bolje od ikakva lijeka. Tek sam se sada sjetio da je upitam što je s bratom Vladom, sestrom Fanikom i njezinim mužem Franjom. Najprije je nešto oklijevala, a onda je rekla:

— Vlado još uvijek radi. Fanika je morala otići iz Karlovca, a Franju su uhapsili. Već je deset dana u zatvoru u Kotarskom sudu. Milica je također morala pobjeći od kuće. Drugovi su je poslali na Kordun. Jednog se dana preobukla u kordunašku seljančicu i seljačkim kolima napustila grad.

Tek tada mi je bio jasan motiv tolikih hapšenja u ovih posljednjih nekoliko dana. Meni su drugovi poslali poruku da se dobro oporavim i da po mogućnosti uopće ne izlazim iz kuće, jer su ustaški agenti naročito pazili na one koje su pustili iz zatvora.

Ja sam se tome protivio:

— Neću ja valjda ležati i dosađivati se dok drugove strijeljaju i hapse, a na Kordunu se već bore?

— To samo zasad dok se malo oporaviš, a onda ćeš već biti obaviješten.

Zaboravio sam je pitati za oca i majku. Da li su šta znali o strijeljanju brata i hapšenju nas ostalih? Šta kažu na sve to? To me je posebno uznemiravalo, pa kako sam mogao zaboraviti pitati za majku? Nije mi Ljubica ništa kazala kada će opet doći da je mogu to pitati. Ostao sam i dalje u krevetu i razmišljao o razgovoru i vijestima koje mi je donijela. Bilo je dosta novih vijesti. Dok sam bio u zatvoru, mogli smo čuti kakvu novost jedino od kojeg novodošlog zatvorenika, ali i to je bilo vrlo mršavo.

Vrijeme poslije podne brzo mi je prošlo. Moji su stanodavci smatrali da sam se ipak malo odmorio, pa su i oni sa mnom poveli razgovor. Pričali su o strahotama ustaškog terora, o mobilizaciji ljudi, o odašiljanju vojnih jedinica u Bosnu i Kordun na tzv. čišćenje i borbu protiv četnika. Raspričali su se o napadu Njemačke na Rusiju, o masovnom protjerivanju Židova. I oni se boje i strepe svakog dana, jer je stanodavac Židov. Ustaše su izdale nalog da svi Zidovi obavezno nose žute trake preko lijeve ruke, kao oznaku da svatko odmah vidi tko su. Tu oznaku moraju nositi preko cijelog dana bez obzira na to gdje se nalazili, na ulici ili u radnji.

Tužio mi se dalje:

— Ne znam što ću? Bez jedne sam noge, napola nepokretan. Nikamo ne izlazim, samo što se odvučem u prizemlje do trgovine i natrag. Ipak moram da nosim na ruci žutu krpu. Takav teror ne pamti se od vremena inkvizicije. Nisam se nadao da ću pod stare dane tako nešto doživjeti.

Žena mu je plakala — šta ću ako mi ga odvedu? Išla bih nekamo da pitam, a ne znam na koga da se obratim.

Šta se tu može! Žutu traku treba nositi, jer s tim gadovima nema šale. To sam i sam iskusio u zatvoru. Nekoga moliti nema svrhe. Ustaše milosti ni za koga nemaju.

Nastavio je — Nijemci navaljuju na trgovine i kupuju sve do čega dođu i što očima mogu dohvatiti. Zahtijevaju da im se roba upakira tako da je mogu odmah poštom slati kući. Robu plaćaju ratnim rajhsmarkama, koje mi zamjenjujemo u banci 1:10. Dobili smo nalog od ustaških vlasti da im svakoj želji udovoljimo. Izgleda da u velikom Rajhu baš ne teče med i mlijeko, kako to oni svojom propagandom objavljuju. Čemu bi onda praznili naše trgovine i kupovali sve odreda. Odvlače stoku živu i zaklanu. Ispraznili su na Zrinjskom trgu sve vojne magazine koji su bili krcati. Po svemu se čini da ćemo ostati gladni, goli i bosi. Možda bi mogao nešto robe sakriti? Ne treba im sve biti oku nadomak. Jednostavno ću im reći da robe nema jer su je već vojnici pokupovali.

Ispričao mi je dalje kako je u trgovinu došao jedan njemački oficir porijeklom Austrijanac i žalio se da mora poći s kompanijom na ruski

front. Nije bio nimalo oduševljen. Rekao je: »Čini mi se da bismo mogli proći kao što je nekad i Napoleon prošao kada je krenuo na Moskvu.«

Zazvonilo je zvonce na ulaznim vratima. Kako nas je to zvonce nekad veselilo najavljujući nam posjet naših prijatelja i znanaca. A sada? protrnemo od straha kad ga čujemo, nadajući se da ćemo ugledati policijske ili ustaške agente. Ovaj put bila je to opet Ljubica. Odmah je s vratiju rekla:

— Zaboravila sam ti ujutro reći da se vratio naš brat Stevo.

Bio sam začuđen i istovremeno ugodno iznenađen. Još 1935. godine otišao je Stevo kao dobrovoljac na španjolski front i od tada ga nisam vidio. Nije nikome ništa rekao. Jednostavno je jednog dana nestao. Javio nam se iz Francuske i u pismu nam obrazložio svoju namjeru. Ispričao se što se nije ni s kim oprostio, jer su odlazili iz zemlje u strogoj konspiraciji. Javio se ponovno iz Španjolske, gdje je ostao do 1939. Nakon toga javio se iz Francuske iz logora Vernet. Mnogo sam ga volio i nisam mogao sakriti uzbuđenje. Brzo sam upitao:

— Gdje se nalazi?

Bio sam istog trena spreman da potrčim k njemu.

— Nije više u Karlovcu. Došao je istog dana kada je Jože strijeljan. Vidio je zatvoreni automobil kojim su ih vodili na strijeljanje. Bilo mu je strašno. Cijeli je dan šutio. Navečer je došla jedna žena i rekla mu:

— Nećeš smjeti ostati ovdje u stanu jer ti prijeti opasnost. Otići ćeš u Rakovac, tamo će te kod škole nasuprot sajmištu dočekati jedan drug u kariranoj košulji i odvest će te na sigurno mjesto.

Prije odlaska rekao mi je:

— Ja ću vjerojatno odmah otići iz Karlovca, a ako se Grga vrati, neka što prije i on ode, da mu se ne dogodi kao i Jože.

— Sve je to bilo u brzini, tako da nisam pravo s njime ni razgovarala. Imao je želju da svrati rodnoj kući, da vidi oca i majku, ali nije mogao. Napustio je Karlovac još iste noći i više ga nisam vidjela. Majka je bila prošli tjedan u Karlovcu. Bila je sva slomljena. Htjela je da posjeti Jožu, ali joj zatvorska uprava nije dozvolila ni da ga vidi.

Pokušao sam da slušam vijesti na radiju. Domaće i njemačke stanice javljale su o velikom uspjehu njemačke vojske, a ostale stanice nisam mogao čuti, jer su bile velike smetnje, a nisam smio pojačati radio. Više novih vijesti koje su građani prepričavali čuo sam od svojih stanodavaca. Pričali su o uspješnom bombardiranju Engleza na glavnu luku Kil u Sjevernom moru, gdje je bilo potopljeno više ratnih brodova i pet podmornica. Luka je bila sva u plamenu. Nekoliko dana nisam nikamo izlazio. Jednog dana izašao sam da malo prošetam i opazio da me prati jedan agent. Na posao nisam više mogao ići. Vlasnik tvornice Kohorn nestao je u nepoznato, a tvornicu je preuzeo ustaški povjerenik. Podigao sam preostala potraživanja i izgovorio se povjereniku da imam u izgledu preuzeti jednu radnju u gradu i da za sada ne bih mogao putovati. Za dva dana

dobio sam isplatu i odlučio da na brzinu popravim razbite zube. Svratio sam u privatnu ordinaciju zubarice Grosovke, za koju sam znao da simpatizira naš pokret, a bila je i prijateljica Pube Drakulića. Otvoreno samo joj rekao da bi mi trebalo popraviti zube u što kraćem roku jer treba da idem na put. Ona je odmah pristala i u nekoliko dana obavila svoj posao. Taj svakodnevni izlazak zubaru dobro mi je došao kao opravdanje za izlaz.

Spremao sam se tih dana da napustim Karlovac.

Bila je srijeda. Vruć kolovoz, upravo nepodnošljiv. Sunce je pržilo od ranog jutra. Oko jedanaest sati dođe Ljubica i kaže mi:

— Spremi se da se prebaciš na Kordun, i to odmah danas. Uzmi sa sobom vestu, na sebe obuci dva para donjeg rublja i visoke cipele. Doći ću u tri sata po te. Gledaj da budeš spreman.

Ostao sam potpuno miran. Nisam se ništa iznenadio jer sam to očekivao. Nasmijao sam se kada sam se već spreman i obučen pogledao u ogledalo. Obukao sam dva para rublja, novo sportsko odijelo i visoke cipele. Stanodavcima nisam ništa rekao o odlasku na Kordun. Rekao sam im da ću se navečer vratiti.

Tri sata. Ljubica je bila točna. Dogovorili smo se da će ona ići desetak koraka naprijed, a ja za njom. Ako primijetim da me netko od agenata prati, da se vratim. Nismo nikog primijetili. Sve se odvijalo po planu. Išli smo lagano Domobranskom ulicom prema sajmištu kao da šetamo. Mene je moja garderoba dobro grijala. Na dogovorenom mjestu čekala nas je jedna žena. Kako sam kasnije saznao, zvala se Stanka Defilipis, a bila je iz sela Tušilović. Uz nju su bila seljačka zaprežna kola u koja je bio upregnut jedan konj. Nisam se oprostio s Ljubicom koja je produžila dalje. Sjeo sam u kola naprijed na dasku. Stanka je sjela do mene s desne strane, primila uzde i potjerala konja laganim korakom. Pravac nam je bio Rakovačka ulica — Turanj. Sunce je pržilo svom žestinom. Stotinu mi se slika nizalo pred očima. Nisam se ni vidio sa sestrom Fanikom otkad sam došao iz zatvora. Divna je to bila žena, vrlo aktivna. Član Mjesnog komiteta za grad Karlovac. U njezinu stanu u Senjskoj ulici broj 3 sklanjali su se Josip Kraš Papa i drugi. Njezin muž Franjo Stengl, po zanimanju kožarski majstor, radio je u karlovačkoj tvornici kože. Od prvog dana dolaska u Karlovac bio je aktivan u radničkom pokretu. Pripadao je jednoj udarnoj grupi. Sin Mirko, iako dijete, služio je kao kurir, a bio je i na izvidnici kada bi u stan navraćao Kraš. Sada je čitava familija razbijena. Franjo je u zatvoru, Fanika se povukla u ilegalstvo, a mali Mirko negdje se sklonio.

Približavali smo se Mostanju i Turnju. U tim mjestima bilo je dosta talijanske vojske. Na Turnju su Talijani podučavali ustaše u rukovanju malim tanketama i motorkotačima na kojima su bili montirani mitraljezi. Razgovarao sam živo sa Stankom, a na ustaše i Talijane nismo obra-

ćali pažnju. Tako smo se prije dogovorili da im ne bismo upali u oči, jer je to mjesto predstavljalo posljednju opasnost pri našem izlazu iz grada. Približavali smo se barakama u kojima je bila smještena talijanska konjica. Nekamo su se spremali. Bilo ih je nekoliko stotina. Bojali smo se da ne krenu za nama jer bi nam zakrčili cijelu cestu, a mogli bi nam praviti smetnje. Ipak nisu pošli za nama. Popeli smo se na uzvišicu i stali. Izašao sam iz kola da se malo razgibam i razgledavao okolicu. Talijanska konjica ostala je u daljini.

Krenuli smo dalje. Kad smo došli do posljednje uzvišice, prije nego što smo se počeli spuštati, bacio sam još jedan pogled prema gradu. Putovanje smo ubrzali, iako je bila nepodnošljiva vrućina. S užitkom bih se ohladio u Korani, koja se niskim vodostajem šuljala prema Karlovcu. Prošli smo Cerovac i približavali se Tušiloviću. U tom mjestu nalazila se općina, a za održavanje vlasti i reda Domobransko ministarstvo uspostavilo je posadu od dvadeset i pet ljudi naoružanih puškama i jednim mitraljezom. Stanka mi je potiho pričala: naši su neki dan dobro naprašili žandare, zarobili su četiri puške i pet bombi, a uniforme su im također skinuli. Zato su sad pojačali posadu, ali ni oni neće dugo biti ovdje. Stalno šalju po selu patrole i zaviruju u svaki kut. Sada ćemo mimo njih ići nešto polaganije, nešto ćemo razgovarati i smijati se. Kada prođemo mimo njih, onda smo kod kuće. Više nema opasnosti.

Prolazili smo mimo njihove zgrade. Jedan joj od vojnika maše i pozdravlja je.

— Ovaj je dobar. Kad prolazi selom, često svraća u našu kuću na kiselo mlijeko — reče Stanka.

Petorica vojnika ležala su na travi u vrtu kraj zgrade. Prošli smo bez smetnje. Nakon trista metara vožnje glavnom cestom skrenuli smo nalijevo u brdo. Još dvjesta metara i stigli smo pred kuću Stankinu u Brezovu Glavu. Sišao sam i pošao u dvorište. Priđe mi stariji seljak, pozdravi se sa mnom i reče Stanki:

— Odvedi druga u kuću u hladovinu, a ja ću spremiti kola i konje, pa ću onda i ja za vama navratiti.

Osjećao sam se vrlo ugodno kad sam mogao skinuti sa sebe sve do potkošulje. Popio sam hladno kiselo mlijeko. U sobu je ušao mlad čovjek, muž Stankin, a za njime i njegov otac. Zapitaše me:

— Kako je? — i odmah sami odgovoriše — Nije dobro dok se mora bježati od svojega doma.

Mlađi nastavi:

— Ja sam radio u Pamučnoj tvornici u Dugoj Resi. Svi koji su bili Srbi, morali su napustiti posao u roku od 24 sata.

Obasipali su me raznim pitanjima, a najviše ih je zanimalo kako stoji na ruskom ratištu. Interesirali su se da li Nijemci napreduju i da li su ih Rusi protunapadom zaustavili. Ja sam ih shvatio. Njihova nada i uzdanica bila je uperena u ruske uspjehe. Starac nije imao više od šezdeset

godina. Dosta je oronuo i pognutih leđa hodao po sobi. Duboko je uzdahnuo i rekao: »Da, da. Ako se na tom frontu ne dogodi čudo, mi smo gotovi. Ovi ustaški gadovi učinit će potpun pokolj. Pred nekoliko dana ljudi su mirno radili na svojim poljima. Došli su sa tri teretna automobila, šćerali ljude u hrpu, vezali žicom, silom ih ugurali udarajući ih kundacima pušaka, na kamione. Odveli su ih prema Krnjaku. Stali su kod jedne uvale — zove se Ivanić jarak. Dvadesetak njih jačih odvezali su i natjerali ih da kopaju veliku jamu. Ljudi su vidjeli šta ih čeka, i neki od njih koji su kopali jamu, dali su se u bijeg. Samo je jedan uspio pobjeći. Sve su postrijeljali, pa i one koji su kraj jame čekali. Ostala je jedna teže ranjena žena koja se uspjela zavući pod jedan grm i tako ostala nezapažena. Sve pobijene zakopali su u tu jamu. Prema pričanju odbjeglog čovjeka i jednog seljaka koji je iz neposredne blizine promatrao, tada je stradalo više od 150 što muškaraca, što žena od dvadeset do četrdeset godina. Kada su ih trpali u kamion, govorili su im da ih vode na rad. Naših drugova, na nesreću, nije bilo nigdje u blizini. Da su bila barem dvojica s puškama i malo pripucali, spasili bi ih. Bio sam u prvom svjetskom ratu i nisam nešto slično vidio. Bilo nas je razne narodnosti u jednoj regimenti, bilo nas je svakojakih vjera. Voljeli smo se kao braća. Među nama nije bilo razlike. Da sam znao da ću tako nešto doživjeti, nikad se iz prvog rata ne bih vratio. Mladež bježi u goru kad se približe ustaše, a ja sam star i ne mogu da bježim. Da nam je barem dovoljno pušaka i municije, pa da je i meni jedna. Dolaze svakodnevno drugovi iz Karlovca i obećavaju nam da će pod vodstvom Komunističke partije povesti borbu. Jedino u njih imamo nade.

Uto je došla jedna djevojka i obratila se Stanki:

— Došla sam po ovog druga iz Karlovca. Vaša je kuća bliže cesti, mogli bi vojnici navratiti.

Disciplinirano sam pokupio svoje stvari i krenuo sa Stankom i ovom djevojkom. To je bila Zorka Opačić. Putem je s ponosom pričala.

— Moja su dva brata u partizanskom odredu. Ja i sestra Mira isto bismo rado pošle, ali nas ne puste. Kažu da ćemo malo kasnije.

Također mi je ispričala da se nalazi u tom odredu i moja sestra Milica. Kad je ona odlazila u odred, Zorka je kazala majci:

— Kad može Milica, koja je Hrvatica, da se bori u odredu, zašto ne bismo mogle ja i Mira. Mi smo jače od nje.

Majka joj nije ništa odgovorila. Pričala mi je dalje kako je kroz njihovu kuću prošao i moj brat Stevo, nazvan Šiljo. Svi drugovi koji su iz Karlovca otišli na Kordun, prošli su kroz njihovu kuću.

Naš bi otac sate i sate s njima razgovarao. I mi smo ih rado slušale, [a 1 c]ii[e]!° ki se selo skupilo navečer. Noću se ne trebamo bojati, jer domobrani čim padne mrak ne udaljuju se od svoje zgrade.

Uto smo stigli do Zorkine kuće. Dočekao nas je domaćin, Zorkin otac. Bila su tu još dva momka, dobrovoljci za odred.. U kući sam se upoznao sa Zorkinom majkom i mlađom sestrom Mirom. Na stolu je bila

spremljeno jelo. Ukućani su prema tamošnjem običaju jeli svi iz jedne zdjele, a nama, budućim borcima odreda, dali su posebne tanjure. Čuo sam već prije da su Kordunaši vrlo gostoljubivi pa se nisam nećkao da ne bi uvrijedio domaćina. Prije jela domaćin mi je, kako je to kod njih običaj kad netko prvi put dođe u kuću, održao dobrodošlicu.

Još za vrijeme večere čuli smo glas izvana.

— Svetane, možemo li ući?

— Samo uđite — odgovori Svetan. — To su naši susjedi — obrati su meni — htjeli bi da čuju što ima novo.

Stol je bio brzo pospremljen. Soba je bila prostrana. Na lijevoj strani od ulaza bila su smještena dva kreveta. Susjedi bi uvijek navraćali kad god su drugovi kod njih na prolazu, objasni mi domaćin. Bio je to stasit čovjek, crne puti. Mogao je imati oko četrdeset i pet godina. Bio je napredan seljak i vrlo bistar. Kuća i gospodarske zgrade bile su sačuvane i prostrane. Među prisutnima bili su Stankin muž i otac. Ja sam bio dosta zbunjen. Prije podne u Karlovcu, među tolikom neprijateljskom vojskom, a sada, nepunih osam sati, među prijateljima i aktivnim suradnicima. Bio je to moj prvi politički razgovor sa seljacima. Formiranjem prvog partizanskog odreda svi su oni bili upoznati jer je formiran u njihovoj neposrednoj blizini. O zvjerstvima ustaša, Nijemaca i Talijana također su znali, jer su se ta zvjerstva također događala i u njihovoj blizini. Interesirali su se za stanje na frontovima u Africi i Sovjetskom Savezu i o našim budućim planovima. Pričali su kako su se momci iz njihova mjesta dobrovoljno javili u partizanski odred. Tako smo ćaskali sve do ponoći. Tada su se susjedi polako razišli, a domaćin mi Svetan kaže:

— Za vas smo spremili poseban ležaj na sijenu, ja ću vas odvesti na spavanje. Tamo je, za svaki slučaj, sigurnije.

Odveo me prema gospodarskoj zgradi i sa stražnje strane podigao jednu veću dasku. Reče mi:

— Ležaj je prostrt i spavajte ujutro po želji. Mi imamo seosku stražu. Ako bi bilo što opasno, ja ću vas obavijestiti.

Uvukao sam se kroz dasku i našao se na ležaju. Za svaku sigurnost nisam sa sebe skidao odjeću. Ležaj je bio ugodan i mekan. Miris svježeg, suhog sijena opijao me i brzo sam zaspao. Probudio sam se u osam ujutro. Nisam znao da li da izađem ili da pričekam još neko vrijeme. Ipak sam se još malo zadržao. Nakon pola sata začujem korake. Bio je to domaćin. Javim mu se i za tren sam već bio s njime u šljiviku. S njime je bio još jedan mlađi čovjek. Domaćin mi ga predstavi.

— To je partizanski kurir Stevan. On nam održava vezu s našim momcima koji si prave logor na Debeloj kosi. Prije su bili tu u Babinoj gori, ali tu im nije bilo podesno.

Pošli smo na doručak. Osvježio sam se hladnom vodom s česme i otro peškirom od grubog narodnog platna. Poslije spavanja na sijenu to mi je naročito prijalo. Razmišljao sam malo o sinoćnjem razgovoru sa

seljacima. Bio sam svijestan da se seljak ne može tako lako pokrenuti u revoluciju kao radnik — proleter. Seljak teško napušta svoj dom. Teško se rastaje od svakog pojedinog predmeta. Ali, bio sam uvjeren da ćemo od ovih seljaka imati velike pomoći. Ni ja sam nisam bio potpuno svjestan što je to revolucija. A nisam ni mogao. Teorija je jedno, a praksa drugo. Proživio sam, doduše, teške radne uvjete, okupaciju, fašistički zatvor, batinanje, vidio proganjanje vlastitog naroda, strijeljanje. I sada sam se našao pred začetkom revolucije, na tlu gdje su već počele pucati puške.

Po doručku spremismo se na put: Steva, Svetan i ja. Krenuli smo seoskim putem u brdo.

— Bolje da krenemo do ruba šume. Znaš kako je, za svaku sigurnost. Da ne naiđu vojnici kroz selo — reče Stevan.

Nekoliko koraka i bili smo na rubu šume. U neposrednoj blizini bilo je povaljeno jedno oveće stablo. Sjeli smo na nj. Sa tog mjesta pružao se lijep vidik na glavnu cestu i kuću u kojoj su bili smješteni vojnici. Svetan reče:

— Svaki dan otkako se dogodio pokolj u Ivanić jarku svraćamo na ovo mjesto. Odavle se može lijepo promatrati cesta i okolica. Promatramo vojnike, a usto pazimo da nas ne iznenade ustaše.

Stevan se raspričao o formiranju odreda i o uspjesima koje su postigli u prvim akcijama, posebno kod Vilina Točka. Otkako je iz Karlovca kolima dopremljeno deset pušaka, po koje je išao Veco s Dragicom Opačić i s jednim momkom od Đipala, tj. Nikolom, u odredu vlada pravo veselje. Dakle, s toliko se pušaka već može nešto početi. Kod Vilina Točka organizirali su zasjedu. Naši su ubili dvojicu ustaša, na brzinu im pokupili pištolje i uniforme. Stoka koju su sobom gonili, razbježala se po travnicima, a jedan dio pobjegao je u šumu. Ustaše su pokupili preostalu stoku po livadi, dok za onom u šumi nisu se usudili. Na povratku za Vojnić zapalili su selo Točak. Naši opet spremaju jednu veću akciju, ali to se zasad drži u tajnosti. Osnovan je i odred u kotaru Vrginmost. Formirao ga je Nikoliš. I oni su već izveli jedan napad u kojem su ubili tri ustaše i zarobili nekoliko pušaka. Odred im ima preko trideset ljudi. Svi već imaju puške, a odred ima i desetak bombi.

Svetanovo ozareno lice i zavodenjene oči bile su očit dokaz zadovoljstva. Izraz njegova lica pokazivao je njegove osjećaje kad je Stevan govorio o uspjesima odreda ili drugova iz logora. Znao je da su u tim akcijama učestvovala i njegova dva sina, koji su svojim primjerom i borbenošću doprinijeli svoj udio u uspjehu akcije. Naročito je bio ponosan što su njegovi sinovi bili među prvima.

Ja sam se sjetio kako su ustaše u Karlovcu pri toj akciji prvog partizanskog odreda prisilno organizirali poginulim ustašama velik pogreb, a njihovo ubojstvo nazivali banditizmom. Dakako da su prešutjeli ustašku pljačku, palež sela Točak i ubijanje oko 150 ljudi.

Svetan je dalje pričao:

— Ja sam član Samostalne demokratske stranke, za vrijeme izbora bio sam agitator za moj rajon, gotovo cijelu tušilovačku općinu. Imao sam uspjeha, pobijedili smo na izborima. Narod mi je vjerovao, a i sada me dolaze pitati za savjet.

Nisam znao kakva je to SDS ni kakva je njena djelatnost i program. Nisam htio o tome ispitivati Stevana jer sam i bez toga vidio da ćemo od njega imati velike koristi. Dao je dva sina odredu. Pomagao je materijalno pokret i izvrgavao čitavu svoju obitelj opasnosti.

Tako, pričajući, vrijeme nam je brzo poodmicalo. Dan je bio vruć i već je odmaklo podne. Vojnici iz posade nisu izlazili u patrolu. Neće sigurno ni popodne, a ako i bi, obično popodne kreću samo glavnom cestom. Ustaše se vjerojatno neće više pojaviti toga dana.

Nisam ni primijetio kada je Zorka donijela ručak. Prostrla je snježnobijeli stolnjak ispod gusta zelena grmlja. Mahune s janjećim pečenjem izvrsno su mi prijale. Zorka ispriča ocu da su sušili sijeno kraj Radonje i da bi ga poslije podne mogli dovesti i spremiti. Svetan je zaključio da se to obavi tek poslije pet sati ako sve bude mirno.

Poslije ručka prepričavali smo o svemu.

Svetan mi reče:

— Danas ćemo se prebaciti do logora. Koristit ćemo prvi sumrak za prelaz preko ceste u Loskunju. Za daljnji put ja sam pravi stručnjak. Nećemo zalutati. Prošao bih taj put vezanih očiju, a pomoći ćemo si baterijom ako ustreba.

Kasnije su nam se pridružila još četvorica. Nešto su razgovarali sa Stevanom, a onda su slušali naš razgovor. Jedan upita Stevana:

— Kada bih ja mogao ići s tobom u odred. Rado bi išao i Mirko. Što ću kod kuće tumarati! Ne mogu podnositi da se sakrivam kao kurjak pred patrolom. To isto govore mi i ostali mladići. Porazgovaraj s drugovima, mi ćemo biti odmah spremni da pođemo s tobom.

Svetan mi pokaže preko ceste gdje se proteže Loskunja. Promatrao sam Loskunju. U njoj je bilo najviše bukova i hrastova drveća. Stabla su bila gotovo sva podjednaka, vrhovi svi podjednako visoki. Kako je ležala na jednom brijegu, dobivao se od vrhova jedan ravan zeleni plato, nalik na okruglu kapu. Približavalo se pet sati. Počeli smo prikupljati odjeću i uputili se klancem prema kući. Išli smo polagano, i kad smo stigli do kuće, bilo je već gotovo šest. Dočekala nas je Zorka i odmah zapitala:

— Što misliš, oče? Možemo li ići po sijeno?

— Pripremit ću kola, a ti i Mira pođite, prigrabite sijeno u hrpu, pa kad naiđu kola, brzo ćemo nametati i odvesti. Pomoći će nam i Mića, usput mu kaži! Bio je s nama u gori, spustio se prije nas, bit će da je kod kuće.

Tim poslom zadržali su se nešto više od pola sata. Najednom se stvorio velik voz sijena na dvorištu. Nisu ga istovarivali. Svetan reče: — Glavno, da je tu, to ćemo obaviti sutra.

Spremili su večeru i pozvali nas za stol. Stevan je žurio, a i ja također. Sve što je bilo suvišno, strpali smo u naprtnjaču. To sam i ja iskoristio da u nju strpam svoju garderobu.

Bilo je osam i trideset kad sam se pozdravio s ukućanima. Svetana sam od dragosti poljubio i zagrlio te krenuo seoskim klancem prema cesti koja vodi za Vojnić. Za pola sata lagana hoda stigli smo na cestu. Sve je bilo mirno. Nakon što smo napravili sto koraka cestom, skrenemo stazom na livadu i u tren se nađemo na rubu šumu.

— Sada smo u Loskunji — kaže Stevan.

Penjali smo se uz jedan proplanak po stazi. Bio je potpun mrak, tamu je pojačavala sama šuma koja je bila gusto nasuta bukovim i hrastovim deblima. Kada smo se popeli na vrh, bacili smo pogled tamo od kuda smo krenuli. Vidjeli su se obrisi sela i gdje-gdje pokoje svjetlo u kući. Išli smo dosta brzo. Staza je bila uhodana. Stevan, koji je išao prvi, bio je siguran u se. Za nepun sat prošli smo šumu Loskunju i stigli na sam rub do ulaza u Graborac. Stevan predloži da se odmorimo na jednom povaljenom debelom stablu. Pili smo vodu iz čuturice koju smo napunili na jednom izvoru u šumi. Voda je bila hladna, i kako smo bili umorni od hoda, prilično nas je osvježila. Nakon toga nastavili smo put, zaobišli selo i jednim proplankom spustili se na cestu. Nakon deset minuta hoda ušli smo u Svinjaricu. Stevan je pretpostavljao da će u selu biti drugova pa ćemo se s njima dogovoriti za dalje. Naš ulazak u selo uzbunio je pse i začuo se bučan lavež. Stevan je našao trojicu seljaka, od kojih je doznao da su drugovi bili u selu, ali su ga napustili prije pola sata i pošli prema logoru. Predlože nam da malo požurimo, jer će se sigurno zadržati kod kuće Vidića. Nakon kraćeg odmora produžili smo do zaseoka Vidića i tamo zatekli četvoricu drugova iz odreda.

To je bio i moj prvi susret s drugovima iz odreda. Tu su bili Milutin Košarić, Mile i Nikola Basara i Mile Ljepović, rodom iz sela Brezova Glava, iz kojeg smo krenuli u logor.

Stevan im reče:

— Doveo sam vam novog druga. To je brat Šilje.

Milutin Košarić Čiko odgovori:

— Baš šteta! Šiljo je bio s nama sve dosad i svratio je na jedan važan sastanak u logor.

Čiko se prvo pozdravi, a zatim i ostali. Čiko nam predloži da ostanemo tu spavati.

— Sjutra ćemo poraniti pa ćemo u logor. Znam da bi ti želio što prije da se nađeš tamo, ali porazgovarat ćete sutra. Kod nas se nalazi i tvoja sestra. Zovemo je mala Mica. Ona je prva žena borac među nama.

Svi je volimo. Kada održavamo sastanke po selima, uvijek ide s nama. Vole je seljaci slušati, dobro se razumije s njima.

Te noći nije bilo mjesečine, ali su se dobro vidjele figure boraca koji su me opkolili. Prvi put oči su mi se zagledale u borce i njihove puške. Nisu imali vojnička odijela. Čiko i Mile Basara imali su šešire, dok su Mile Ljepović i Nikola Basara nosili kape od vojne čohe, skrojene na tri valovite uzvisice, a na sredini od crvenog sukna petokraku zvijezdu, na kojoj sam najviše zadržao pogled, jer mi se svidjela. Prvi ugodni osjećaji prostrujali su mi čitavim tijelom.

Mnogo misli gomilalo mi se u glavi: o doživljajima iz Karlovca, zatvori, s puta, o konačnom dolasku u logor medu drugove. Osjećao sam se neobično sretnim. Moje razmišljanje prekine Čiko.

— Idemo spavati gore na sijeno. Umorni ste od puta. Noću po šumi nije ugodno putovati, nabaše se na žbunj ili grm, a to dosta umara.

Popeli smo se na sijeno iznad šupe po slabim ljestvicama. Gore je već spavalo nekoliko drugova. Mjesta je bilo malo, ali smo se smjestili. Do mene je legao Čiko, pa dalje redom. San me brzo savladao.

Ujutro su se svi neprimjetno izvukli iz sijena. Kad sam se probudio, našao sam se sam. Dolje sam čuo žamor drugova. Provirio sam kroz otvor i vido kako jedan drugom izlijeva na ruke vodu za umivanje. Ustao sam, otresao sa sebe sijeno i polako se spustio kroz otvor po ljestvicama. Sunce je već bilo podosta visoko. Stevan je već živo pričao s drugovima. Potražio sam vode da se i ja osvježim. Upoznao sam se s još četvoricom drugova. Jedan je od njih brat Zorke Opačić. On me je prvi upitao:

— Jeste li bili kod moje kuće?

— Da, bio sam i razgovarao sam s vašim ocem. Kazao mi je da ste tu dvojica.

— Da, tu je i Zorko. Sada je negdje u patroli. U logoru smo četrnaest dana. Pred četiri dana napale su nas u logoru ustaše. Bilo ih je stotinu. Jurišali su na nas. Mi smo ih držali na nišanu, tako da do nas nisu mogli doprijeti. Najednom su se počeli povlačiti, a za sobom su vukli petoricu. Ne znam da li su bili mrtvi ili teško ranjeni. Mi smo ih tjerali do blizu Kolarića. To mi je bilo prvo vatreno krštenje. Nas desetak htjelo je na njih izvesti juriš, ali ostali se nisu s time složili. Od tog napada ustaše se više ne pojavljuju u šumi. Tu i tamo patroliraju uz cestu i navrate u koje selo, ispituju da što doznaju o nama. Zadržavaju se desetak minuta i odlaze natrag u Vojnić.

Tri seoske žene nosile su u košarama hranu za partizane u logor. Nikola Basara poručio je u selu hranu za određeni broj boraca. Seljaci su s voljom hranili borce. U tome su se žene i djevojke natjecale koja će bolje spremiti. Pri prenošenju hrane do logora prednjačila je omladina. Toga dana četiri djevojke koje su prve donijele hranu, uputio je Nikola u logor. Slijedeće dvije zadržao je. Nas je bilo jedanaest. Rasprostrle su stolnjak u voćaru pod jabukom, rasporedile hranu po zdjelama i mi smo započeli

jesti. Djevojke su stajale malo po strani, razgovarale i^često bi pogledale sad na našu grupu, sad na susjednu. Jedna od njih kaže:

— Ima i novajlija. Stevan je sinoć jednoga doveo. Ima ih dobrano, svi su lijepi i mladi. Neka ih, sada smo sigurniji. I ja bih pošla s njima kad bi me majka pustila.

Milutin Košarić Čiko dobaci im u šali:

— Pustit ćete mati naskoro, ali zasada je bolje ovako.

Završili smo doručak i počeli se spremati za put u logor. Četvorica su ostala na straži — dvojica prema Krnjaku, a druga dvojica prema Vojniću. Ako bi se pojavio neprijatelj na cesti Vojnić—Krnjak da krene prema logoru, seljaci to preko pastira ili sami brzo dojave u logor. U logoru se okupi čitav odred i krene tamo odakle prijeti opasnost. Napad se vršio samo nasigurno, ili se samo napucavalo da neprijatelji osjete blizinu partizana. U mnogo takvih slučajeva oni bi se povukli. Talijani su u povlačenju prednjačili, a za njima ustaše i oružnici.

To jutro bilo je mirno, nije se primijetilo kretanje patrola. Mi smo nesmetano klancem kretali prema logoru. Pri kraju nalazio se pašnjak, a iza njega pojavila se gusta mlada šuma, pomiješana s mladim borovima. Izbili smo jednom stazom na vrh i na glavni put do logora, a nakon toga stigli do jednog raskršća. Odatle smo krenuli nalijevo u šumu obraslu gustim grmljem. Ispod jedne uzvišice bio je smješten logor koji je napravljen na brzinu za smještaj oko trideset osoba. U logoru smo zatekli desetak boraca koji su čistili oružje, a ostali su bili razaslani na rub šume kao osiguranje.

Iako smo u logor stigli noću, prepoznao sam odmah medu ostalima dvojicu. To su bili moj brat Stevo i Veco Holjevac. Zagrlio sam brata. Nisam mogao progovoriti ni riječi. Pozdravio sam se s Holjevcem, a zatim i s ostalima koji su bili prisutni. Laganim koracima pošao sam s bratom u stranu. Zaustavili smo se pod jednom debelom bukvom. Sjeli smo na lišće. Mene je još uvijek nešto u grlu stezalo. Nisam mogao progovoriti ni riječi. Stevo je prvi počeo:

— Meni ne smeta naš susret pod ovim okolnostima. Iako ćemo pretrpjeti dosta zla, sve će ovo uroditi plodom. O tome ćemo kasnije, a sada mi pričaj kako ste živjeli ovih pet godina koliko se nismo vidjeli. Nisam imao prilike da se sa svima vama vidim u Karlovcu kada sam bio na prolazu. Nisam imao mogućnosti ni da navratim u Pribić k majci i ocu. Morao sam se što prije maknuti iz Karlovca. Već time što sam upao u stan sestre koja se sakrivala i čiji je muž u zatvoru, bio sam agentima sumnjiv. Zato su drugovi odlučili da me odmah prebace na Kordun. I, kako vidiš, mi već ovdje radimo. Ja sam određen za kotar Slunj.

Meni je dobro došlo što se on malo više raspričao, da se oslobodim pritiska koji sam osjetio pri susretu. Počeo sam govoriti, ali sam zamuckivao:

v — Otkako si ti otišao iz Karlovca, ništa se nije promijenilo. Za Jozu znaš da je osuđen od prijekog suda i strijeljan. Sestra Mica je tu.

Šogor Franjo je u zatvoru. Ljubica mu nosi hranu. Fanika se sakriva, ; otkako sam izišao iz zatvora, nisam bio s njom ni bilo s kime od kuće. Brat Vlado radi za nas. Svratio je dva puta kući i tom prilikom obavijestio Micu da se prebaci na Kordun. Priča da je mama bila jako utučena i žalosna zbog Jože i zbog svih nas. Govorila je:

— Pa oni su bili pošteni i marljivi, zašto ih proganjaju?

Vlado ju je tješio, ali uzalud. Padala je u sve veći očaj.

— Ako se ovako nastavi — govorila je — sve ću vas izgubiti, a zašto — zašto?

Kad sam došao po Micu, čupala je kosu:

— Pa zar i nju? Pa ona je dijete, to je još curica!

Jecala je. Predveče se malo smirila, ali kad se bližio čas odlaska, počela je psovati i proklinjati ustaše:

— Gadovi jedni! Nećete imati sreće! Ovako se ne postupa s poštenim svijetom. Ja ću vas proklinjati i mrziti.

Otac je za sve vrijeme šutio, samo su mu oči bile pune suza. Prije njihova odlaska kazao je:

— Onome tko proživi ovaj rat, bit će bolje nego nama. Samo takvih će biti malo.

— I Vlado je obećao da će doći za nama. Kako vidiš, svi smo ostali dosljedni tvojem ubjeđivanju prije tvog odlaska u Španjolsku. Kroz ovih pet godina dosta smo naučili, a najviše u ovo kratko vrijeme kako smo okupirani. Zbog toga što smo bili organizirani u radničkom pokretu i borili se za radnička prava današnji nas režim proganja i zatvara. Posegli su za oružjem, proganjaju i masovno ubijaju nevin narod. Osnovali su prijeke sudove, koji bez dokaza i uz najmanju sumnju osuđuju ljude na smrt i strijeljaju. Svi ti događaji, a i zatvor, bili su za mene dobra škola. Uvidio sam što treba da radim. Ovo nasilje treba uništiti drugom silom. Drugog nam puta i izlaza iz ovog zla nema. Nemoj misliti da sam malodušan ili slabić što sam se malo rasplakao kad smo se sreli. To je bilo od osjećaja dragosti. Osjećam se sretnim što sam tu među vama. Dat ću od sebe sve što mogu. Neću štjedjeti svoje snage u jačanju i proširenju narodnog ustanka. Još dok sam bio u Karlovcu čuo sam za borbu koju ste vodili s ustašama. Narod vašu borbu odobrava, a to je dobro, jer ćemo lakše obaviti započeto djelo.

Toliko sam se uživio u pričanje da nisam ni primijetio kako me Stevo radosno i ozbiljno promatra. Kad sam zašutio, on mi reče:

— Pa ti si više nego dobar. Vidim, imamo mi dobrih ljudi za širenje revolucije. Za ovih dvadeset pet dana što se nalazim ovdje vidio sam među borcima vrlo hrabrih i sposobnih ljudi. Osjećam da će se borba kod nas lakše i bolje razvijati nego u Španjolskoj. Time se samo ponosim. Mi već imamo neka iskustva. Ima stvari koje su dobre, a ima i momenata koji bi mogli za nas biti štetni. Zato ćemo se do posljednjih snaga

zalagati da stečena dobra iskustva što bolje primijenimo. Pri svemu tome kao prvo treba imati na umu: rat u koji ulazimo za naš je narod rat hrabrosti, kojom se naši narodi odlikuju, a ujedno i rat za ostvarenje bolje budućnosti i boljeg života radnih ljudi. Ovaj rat bit će pun užasa i stradanja. Ovo je tek početak, ali će biti još većih i gorih svireposti i nasilja neprijateljske vojske. Bit će kolebanja i špekulacija, pa će se i naši napori provoditi teško i mučno. Ali imaj na umu da mi svojom pravednom borbom gradimo novi svijet, iako kamen po kamen.

Sva smo trojica krenuli po uzanoj stazi do izvora iz kojeg se logor snabdijevao pitkom vodom. Voda je tekla po jednom malom žlijebu. Pojedinačno smo se napili iz ruku. Voda je bila svježa. Povukli smo se u stranu kako ne bismo smetali novopridošlima.

Robert me je počeo podučavati.

— Sada nam je prva dužnost da pristupimo organizaciji ustanka po selima i pokrajinama. Momenat je za oružani ustanak vrlo povoljan. Narod mrzi ustaški režim, a zamrzit će ga još više zbog zlodjela koja čini. Talijane naši ljudi nisu nikad ni voljeli. A Nijemci su zbog svoje bahatosti i drskosti također omrznuti, pogotovo otkad su napali Sovjetski Savez. Ja sam uvjeren da ćemo širenjem ustanka uspjeti i da ćemo prije godinu dana borbi postići vidne rezultate. Imat ćemo velikih poteškoća. 0 naporima da i ne govorim. Ali svaka naša puška, bez obzira na to bila ona »duplica« ili »štuc«, donijet će nam desetke drugih pušaka. Jedno treba imati na umu: neprijatelja treba tući i uništavati, i to iza busija, a voditi računa da nam plijen padne u ruke. To će biti naše zasad jedino sljedovanje, time ćemo steći borbenost boraca i naoružati nove i time povećati među masama vjeru u našu borbu. Time ćemo dobiti podršku masa 1 priliv novih boraca, dobrovoljaca.

Osjećao sam se vrlo zadovoljnim što sam se nalazio u toj sredini. Prvi susreti s borcima, s puškama, trorogim kapama i petokrakim zvijezdama — to je za mene bila prava radost. Uza sve to sastao sam se nakon duga vremena s bratom i njegovim drugovima iz španjolskog rata. Tu su bili: Robert Domani, Drago Štajnberger, Srećko Manola, Ivo Rukavina, a od domaćih Veco Holjevac i Rafko Tabor. Razgovor s njima ulio mi je novu vjeru u našu borbu.

Robert i Stevo razgovarali su o predstojećim akcijama koje bi trebalo da se poduzmu na sektoru Tobolića i Zbjega.

Poslije podne opet smo se našli na okupu nas trojica. Krenuli smo uskim šumskim putem prema selu Burić (Božići). Putem smo se opet raspričali. Drago je pričao najviše o doživljajima iz Španjolske.

Stevo mi je saopćio da danas u prvi sumrak kreće na novi sektor, gdje se već vrše pripreme za borbu. Na tom terenu ima oko 40 ljudi, koji, doduše, nemaju svi karabine, ali za početak dobre su dvocijevke i »štucovi«. Reče mi da je program koji su postavili na savjetovanju dosta širok, ali računaju i na široku podršku stanovništva.

Na putu u logor dostiglo nas je desetak boraca. Svi su imali karabine osim jednoga, koji je imao lijepu lovačku dvocijevku. Robert mi pokaže tu pušku i reče:

— Vidiš, ova je puška bolja za zasjedu nego karabin. Ona baca olovo u širinu i može da rani i po trojicu odjednom.

Ja sam se radovao tim borcima. Za koji dan, ako me posluži sreća, bit ću i ja u njihovoj koloni. Poslije večere Šiljo je krenuo na put. Pratilo ih je pet boraca, koji su dobili zadatak da ih sprovedu preko Skrada do obale Korane i da se još u toku noći vrate u logor. Ja sam se već udomaćio. Raspričao sam se s Većom o životu u Karlovcu. Pridružio nam se i Rafko Tabor. On mi šaljivo dobaci:

— Tu će biti veselije nego u Karlovcu. Dogodit će se koji put da produ i »crne muhe«. Znaš, ustaše se ne šale, a mi još manje. Ponekad treba da zaigramo narodno kolo oko njih. Kad su nas posljednji put napali u šumi, ja sam se cijelo vrijeme smijao. Bilo mi je smiješno kako oni »suču« rukama pri napadu. Dok je jedan »sukao«, ja sam ga gađao. Ranio sam ga jer su ga poslije toga dvojica odvukli. Bilo je tada veselo. Od tada nisu još došli. Sutra ćeš s nama u Trupinjak. Idemo Veco i ja. Povest ćemo sa sobom deset naoružanih boraca. Idemo da održimo sastanak sa seljacima i da organiziramo odred.

Te noći legli smo u jednu zemunicu. Svi oko mene ubrzo su zaspali. Jedino sam ja bio budan. Nikako da mi sam dođe na oči. Stotine misli vrtile mi se po glavi. Čuo sam i najmanji šušanj. Straža se smjenjivala gotovo nečujno. Zaspao sam tek pred svanuće.

Probudili su me oko osam sati kada su seljanke donijele doručak. Bilo mi je nelagodno da su me morali buditi. To nije izgledalo vojnički. Izvukao sam se iz zemunice. Jedan je drug polijevao drugome vodu za umivanje pa sam se i ja podmetnuo.

Sunce je već bilo dosta visoko, moglo je biti više od deset sati kada je vod bio spreman. Krenuli smo prema Trupinjaku. Nas trojica išla smo na čelu kolone. Kad smo izašli iz šume, jedan borac zapjeva pjesmu:

naprijed vi robovi rada . . .
***s** oružjem u borbu, naprijed*
radnici sela i grada
narodna avangarda
osvojit će čitav svijet.

Seljaci, koji su s njiva kupili plodove, promatrali su nas i mahali rukama.

Tabor reče:

— Eto, to ti je zasad naša najuspješnija propaganda. Išli smo proplankom do šume. Tu su nas već čekala tri druga iz Trupinjaka. Skupilo se tu desetak boraca. Nijedan nije bio stariji od dvadeset i pet, a petorica su bila od 17 do 18 godina. Tabora su najviše zanimali mlađi. Reče im:

— Takvi meni najbolje odgovaraju. Vidjet ćeš, za kratko vrijeme to će biti najbolji borci. Kod njih nam ne gine hrabrost, a to je nama najvažnije. Da nam je ovakvih par stotina, pa da vidiš vojsku.

Ja sam smatrao da su za borbu sigurniji oni koji su već završili vojnu obavezu, imaju neko iskustvo i znaju baratati puškom. Pitao sam Veću što on misli o tome. On mi odgovori:

— Ima Rafko pravo. Baratati puškom je najlakše od svega što oni sada treba da znaju. Osobine mladih uvijek urode boljim plodom.

Dok smo razgovarali, pridošla su još petorica. Posjedali smo na jedno povaljeno drvo, a domaćini ispred nas. Veco im je objasnio svrhu borbe. Uvjeravao ih je da od njih samih ovisi uspjeh u osnivanju partizanskih odreda u ovom kraju.

— Sigurno nećete čekati skrštenih ruku kad naiđu ustaše. Treba da prihvatite naš prijedlog. Bit će daleko bolje ako nas bude što više. Mi znamo da vi nemate oružja, ali ćemo se za početak nekako snaći. U selu sigurno ima lovačkih pušaka i drugog oružja. Treba ga prikupiti. Ni mi nismo odmah u početku imali karabina. Počeli smo s dvocijevkama i štucovima. Sada već stojimo mnogo bolje. Došli smo da vam pomognemo. Dat ćemo vam i oružje, a i vi ste dužni da nama pomognete.

Rafko je na strani okupio mlađe i pričao im o borbama s ustašama. Dvojica od prisutnih zamolila su ga odmah da ih primi u naš odred. On se nasmijao i rekao im:

— Vi treba da budete u vašem odredu koji ćemo mi sada s vama oformiti. Veco vam je obrazložio naš cilj, a taj treba da bude i vaš. Vi sada izaberite među sobom najboljeg za komandanta.

Okupili su se svi oko nas i izabrali za komandanta Dudukovića. Veco im je dao uputstva za rad — kao najvažnije da poduzmu sve mjere za pronalaženje bilo kakva oružja.

S njima smo i ručali. Donijeli su dva pečena janjeta na ražnju i kuhani grah. Rafko se opet raspričao s omladincima. Jedan mu veselo reče: »Stric je donio pušku i ja znam gdje je sakrita. Ako stric neće da pristupi k vama, ja ću pušku uzeti.« Drugi je imao kuburu, treći će nabaviti dvocijevku. I tako su se redali. S posebnom radošću promatrali smo ta mlada i vesela lica. Veco je pozvao Dudukovića i dao mu u zadatak da stupi u kontakt s ljudima iz okolice Šlivnjaka i saopći im da ćemo doći da porazgovaramo s njima.

Mi smo se pred noć vratili u svoj logor. I Milutin Košarić vratio se sa svojim drugovima iz Loskunje. I on je išao s ciljem da pripremi ljude za formiranje odreda. Stanko Opačić bio je tog dana u Skradu i tamo formirao odred. Stupio je u vezu s drugovima iz Perjasice i dogovorio se s Milutinom Karasom da izvrši pripreme za naš napad na neprijateljsku posadu u Perjasici.

I tako su dnevno nicali novi partizanski odredi. Oformljeni su odredi u Šlivnjaku, Loskunji, Crnoj Lokvi, Radonji, Jurgi, Pecki, Perni, Malički.

U kotaru Vrginmost Stanko Opačić oformio je jak odred sa blizu stotinu ljudi, a i Nikola Vidović je već oko sebe okupio oko pedeset ljudi. U svim odredima omladina je bila u većini. Šiljo je javio po kuriru da je uspio formirati četiri manja odreda i da su izgledi za daljnji priliv boraca dosta dobri. U toj akciji pomagao je Pero Božić. Od njega smo dobili obavijest da se narod u Lici digao na ustanak, naročito oko Donjeg Lapca. Kurir koji je došao iz Gabrićeva odreda pričao je da se ustanak širi i na Baniji, a to isto potvrđuje i Gabrić u pismenom izvještaju. Došao je i kurir iz Perjasice. Tog dana Ćanica se s Većom dogovarao više od jednog sata. Slijedećeg dana Gnjaco Perić i Milutin Košarić vršili su neki popis. Bio sam znatiželjan, ali do večeri nisam ništa doznao. Pitao sam Košarića što spremaju, ali on je šutio. Zapitao sam i Perića koji nam se priključio, a na to mi Košarić reče:

— Dogovaramo se koje bi borce odredili da podu u jednu veću akciju, a koji bi trebalo da ostanu u logoru.

Ja ga na to zapitam:

— Sigurno niste mene izostavili? Neću vas osramotiti! Dat ćete mi neko oružje, ako ništa drugo — jedan štap.

— Porazgovorit ćemo o tome s Većom i Ćanicom — rekoše mi — Ako se oni slože, složit ćemo se i mi.

Prikupljalo se i čistilo oružje. Došla je i subota. Sve je bilo u posebnom raspoloženju. Poslije podne sakupe se svi borci osim onih koji su bili na straži. Gnjaco Perić prozove po imenu dvadeset petoricu, među kojima i mene, i saopći nam da smo određeni za akciju. Ja sam bio naročito veseo, ali to nisam htio ispoljavati, jer sam vidio da su bili nezadovoljni oni koji nisu bili prozvani. Njima je Veco obrazložio da je potrebno da ostanu u logoru, jer ne bi bilo dobro da potpuno napustimo teren za dva dana, koliko će trebati da se vrate sa zadatka.

Pred sumrak krenuli smo prema Donjem Skradu. Stigli smo na obalu Korane kasno u noć. U jednom usamljenom mjestu kolona se zaustavila. Veco i Ćanica odvojili su se od kolone. Od Perića sam doznao da su pošli na dogovor s drugovima iz Perjasice koji će nas prevesti preko Korane i dovesti na određeno mjesto, gdje će biti i borci iz njihova odreda. Nakon deset minuta odmora kolona je krenula dalje uz Koranu. U jednoj manjoj uvali zastali smo i tu smo se počeli prebacivati na drugu obalu u jednom malom trošnom čamcu. U čamac su mogla stati svega trojica, tako da je svaki put mogao prebaciti samo dvojicu. Prebacivanje je trajalo više od sata. Nakon prebacivanja krenuli smo dalje. Zaobilazili smo sela bojeći se da se ne otkrijemo. Na mjesto smo stigli poslije pola noći. Za borce iz njihova odreda bila je to prva akcija pa su nas znatiželjno obilazili. Naš odred imao je za sobom već šest akcija i otvorenih borbi s ustašama. Mi smo svi imali karabine, dok su od njih svega desetorica imali karabine, a ostalih trideset imalo je lovačke puške i petorica »štuceve«.

Nakon kratkog zadržavanja krenuli smo dalje. Na prvom raskršću naš je odred krenuo ulijevo, dok su borci Perjasičkog odreda produžili na-

prijed. Još je bila noć kad smo stigli do mjesta. Tu smo zastali. Košarić i Perić obavijestili su nas o planu napada. Mi ćemo napasti prvi, u zoru, prije nego što se pokaže sunce, i to sa sjeveroistočne strane. Glavni je cilj napada oružnička postaja. S jugozapadne strane napast će Perjasički odred. Dobili smo tri mladića koji će nas dovesti do mjesta napada. Odred se razdvojio na tri dijela i svaka je grupa dobila svoga vodiča. Naše daljnje kretanje bilo je gotovo nečujno; izbjegavao se svaki šušanj. Stigli smo u neposrednu blizinu zgrade koju je trebalo napasti. Do nje nas je dijelilo oko sto metara. Zastali smo i čekali naređenje za napad. Čitavim su mi tijelom prolazili trnci. Sekunde koje su nas dijelile od napada bile su vječnost. To mi je trebalo biti prvo vatreno krštenje.

Čekalo se dobrih pet minuta. Pokušao sam da se saberem, ali nisam uspio. Uhvatila me jaka drhtavica.

Napad je počeo pred izlazak sunca. Otvorili smo jaku puščanu vatru s istočne i sjeverne strane. Primakli smo se zgradi na svega dvadeset koraka, a da ni sam ne znam kako. Prvi me pucanj malo osvježio. A kad sam se našao pred zgradom, osjećao sam se sasma dobro. Nakon dvije minute prestali smo pucati. Dozivali smo oružnike da se predaju. Oni su odgovorili pucnjavom. Iako su bili upozoreni da su opkoljeni, pružali su otpor. Sada je počeo napadati i Perjasički odred s druge strane. Meci su padali svakuda, moglo se lako desiti da netko strada i od nas. Tu nismo imali dovoljno iskustva. Pucnjava je potrajala više od pola sata. Nismo točno znali koliko ima oružnika. A kad je Košarić rekao da ih ima deset, dobaci jedan od boraca:

— Što nam niste to prije kazali, skratili bismo borbu na minutu.

Pet se boraca odvoji i učas se nađe kod same zgrade. Nedugo za tim začuje se podmukla eksplozija. Na vratima se pojavi prvi oružnik s uzdignutim rukama. Govorio je glasno:

— Braćo, nemojte, pa mi vam ne činimo zlo!

Košarić ga zapita:

— A gdje su ostali?

Ima još dvojica. Ranjeni su.

Uspostavilo se da ih je bilo osam, a nas je bilo pedeset.

Kada su se postrojili, bili su upravo jadni, a dan prije toga kočoperili su se ko pijetlovi i terorizirali nedužan narod. Da nije bilo hrabrih Rafkovih omladinaca koji su se došuljali do same zgrade i u nju bacili bombe, vršili bi oni i dalje nasilje. Pucnjava i vika uzbunile su čitavo mjesto. Ljudi su odmah doznali za naš uspjeh. Do deset sati sakupilo se oko stotinu ljudi. Nastalo je pravo narodno veselje. Tu sam se uvjerio u duboku ljubav i povjerenje naroda u narodnu vojsku koja se tek rađa. Seljaci su nam donosili pečenu jagnjad. Oko jedanaest sati održan je zbor. Govorili su Čanica i Veco. Narodu su objašnjeni ciljevi naše borbe. Snažnim aplauzom dato je priznanje govornicima.

Oduševljenju nije bilo kraja. Narodu je saopćeno da je odlučeno da se zarobljeni oružnici puste na slobodu. Pušteni su oko podne i brzo su se izgubili prema Generalskom Stolu. Igranka je nastavljena. Pridolazilo je sve više seljaka iz udaljenijih krajeva. U veselju i zabavi zaboravilo se na vojna pravila. Nije postavljeno nikakvo osiguranje. Oružnici koje smo pustili, stigli su u Generalski Stol i podnijeli izvještaj. Vijest je stigla do ustaške komande u Karlovcu, koja je odmah poslala kamionima u Perjasicu pedeset ustaša. Oko pet sati popodne veći dio naroda razišao se svojim kućama. To je bila prava sreća. Ustaše su se zaletjele kamionima u našu neposrednu blizinu. Dijelilo nas je svega pedesetak metara. Prije nego su počeli iskakivati iz kamiona, otvorili su puščanu vatru u narod. Nastalo je bezglavo bježanje i panika. Naši borci većinom su se povukli prema jednom šumarku. Nekoliko baraca zapucalo je na ustaše još dok su iskakivale iz kamiona. I pri povlačenju nisu prestajali sa zapucavanjem. To je bila sreća. Tim pucanjem privukli smo pažnju na se, i ustaše su napadale u tom smjeru. Došli su čak do ruba šumice. Tu su se sastali i nakon kraćeg puškaranja počeli povlačiti. Kad smo primijetili njihovo odstupanje, započeli smo s vikom »Juriš, naprijed!« i otvorili brzu puščanu paljbu. Ustaše su na taj naš prepad počele brže uzmicati prema svojim kamionima. Sad su naši borci počeli pripucavati i s ostalih strana. Osim toga približavala se noć. Za nepunih pola sata izgubili su se s nekoliko ranjenih. A da smo mi imali više iskustva i smjelosti, njihov je poraz mogao biti potpun. U čitavom tom metežu petorica boraca su ranjena, dok su trojica seljaka odmah na početku poginula. Nestalo je prijašnjeg raspoloženja, borci su bili prilično utučeni. Svakako smo bili vrlo neoprezni što nismo postavili osiguranje. Simo Mandić, malen, zdepast čovjek jakih prsiju, reče:

— Ovo im je posljednji put što su nas iznenadili. Prvom prilikom pobit ćemo se s njima i vratiti im istom mjerom.

Spustio se mrak i naš je odred krenuo prema obali Korane. Tu smo se prebacili u Skrad. Dočekao nas je Kozlina, koji je rukovodio novoformiranim Skradskim odredom. U logoru Skradskog odreda ostali smo spavati. Borci su bili vrlo umorni. Marš cijelu noć, borba, zatim igranka s narodom, pa opet borba s ustašama i ponovno pješačenje do Skrada, to je bilo zaista dosta. Mladi borac Uroš Opačić, dobro razvijen, nešto je nezadovoljno gunđao. Prišao sam i prisluškivao kako se junači pred četvoricom svojih drugova:

— Kad bi sada bila negdje prilika za napad na ustaške gadove, ne bih bio umoran ma propješačio i pedeset kilometara. — Ostali su mu potvrđivali klimanjem glave.

Smjestili smo se za spavanje u jednom većem sjeniku. Naši rukovodioci bili su tada oprezniji. Postavili su straže u smjeru Barilovića. Usprkos umoru nisam mogao spavati. Razmišljao sam o akciji i o svim događajima koji su se zbili u toku dana. Za mene je to bilo prvo vatreno krštenje. Ispitivao sam sam sebe da li sam se u toj maloj borbi ponio kako treba. Iz današnjih događaja uvidio sam da ni naši rukovodioci ni borci nisu znali

kako treba obaviti temeljitu pripremu za napad, kako ga provesti i kako se poslije toga vladati. Iako smo pri tom napadu bili brojčano jači, iako smo razoružali oružnike, nismo ih smjeli pustiti prije svoga odlaska. A u svakom slučaju trebalo je da postavimo zasjedu i osiguranje. Ti propusti bili su nam dobra škola za predstojeće borbe.

Spavalo se do devet sati ujutro. Tu smo i doručkovali raspravljajući s borcima Skradskog odreda o uspjehu akcije. Ipak smo bili zadovoljni uspjehom, naročito zaplijenjenim oružjem. Iznenadni napad ustaša nismo pred skradskim borcima ni spominjali. Glavnu riječ vodio je i ovdje Rafko Tabor. Po običaju skupio je oko sebe omladince i pričao im o borbi i uspjehu i o sudjelovanju omladinaca u jurišu na oružnike. Uvidio sam i sam da je dobro ne iznositi svoje greške, jer bi one negativno utjecale na skradske borce, koji su tek formirali odred. Jedan mlad, visok, dobro građen borac zapita Rafka:

— Kad budete organizirali slijedeću akciju, sigurno ćete i nas povesti?

Rafko mu to, naravno, obeća. Njegovo veselo držanje, uvjerljivo određeno pričanje o zadacima omladine i njenu sudjelovanju u borbama pobuđivao je u tim mladim srcima žarku volju za borbom. To im se čitalo s njihovih lica i iz očiju.

Oko dvanaest sati krenuli smo iz Skrada prema svojoj bazi. To je bilo prvi put da smo se kretali po danu. Narod po usputnim selima radovao nam se. Već su doznali o našim uspjesima u Perjasici. U bazu smo stigli pred zalaz sunca. I narod obližnjih sela doznao je za naš povratak i za nepun sat već su nam donosili hranu.

FORMIRANJE I JURIŠNE DESETINE IZ SASTAVA ODREDA »DEBELA KOSA«

Nakon položene partizanske zakletve 11. oktobra u Radulović Poljani dobili smo vijest da Talijani nastupaju prema Svinjarici. Odmah smo krenuli tamo.

Tada je u selo došlo jedno vozilo — otvoreni automobil. Borci Odreda, ne slušajući komande, jurnuli su u selo i opkolili automobil. Bio je prazan. Talijanskog oficira i vojnika zatekli smo u centru sela, gdje je razgovarao s dvije starije žene i jednim starcem. Bili smo iznenađeni — govorio je vrlo dobro hrvatskosrpski. Iznenadilo nas je i njegovo hladno i cinično držanje. Smijao se i zapitkivao borce kako su i zašto se bore. Sjećam se riječi tog oficira: »Pa mi Talijani nismo vaši neprijatelji, oslobodit ćemo vas ustaškog terora i vratiti mir u vaša sela. Osim toga, vi se ne možete boriti protiv jake talijanske vojske.«

U Svinjaricu su stigli Srećko Manola, Većeslav Holjevac i Stanko Opačić Ćanica. Koliko se sjećam, donijeta je odluka da se odmah napiše pismo komandi talijanske vojske u Karlovcu ovoga sadržaja: »Komandi okupatorske talijanske vojske Karlovac. Dana 11. 10. u 18 sati, upao

• na teren pod kontrolom odreda 'Debela kosa' oficir iz vaše komande, poručnik Đuzepe Blasi. Obavještavamo vas da ćemo zbog nedopuštene propagande i vojne djelatnosti zadržati vašeg oficira u zarobljeništvu. Za njegovo oslobođenje tražimo da nam u roku od 24 sata uputite na isto mjesto 2 puškomitraljeza, 10 vojnih pušaka i 10.000 puščano-mitraljeskih metaka. U očekivanju vašeg odgovora Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Za komandu odreda:
*Stanko Opačić Ćanica**

Šoferu koji je dovezao u automobilu poručnika, predana je kuverta s napisanom porukom i omogućeno mu je da napusti partizanski teritorij te da pođe u Karlovac. Poručnik Blasi odveden je u logor Odreda. Bio je dobro čuvan. S nama je i večerao. Koliko sam mogao primijetiti, bio je nervozan, iako je to htio prikriti razgovarajući stalno sa svakim pojedinim borcem na hrvatskosrpskom. Ispitivao ih je da li znaju zašto se bore. Čak si je dozvolio da im kaže: »Vaša je borba uzaludna, nemate snaga. Pa vas je šačica. Uludo ćete svi izginuti. Velika je i snažna sila talijanska vojska, a da i ne govorimo o našim saveznicima — Nijemcima. Mi smo vam voljni dati novaca koliko hoćete. Bolje bi vam bilo da se vratite svojim kućama i da u miru živite.« Simo Mandić mu je odgovorio: »Taman posla! Danas tek što smo položili zakletvu na vjernost svome narodu, pa da je za vašu volju prekršimo. Bracane moj, pa vi ste porobili naš narod, tko vas je zvao i šta radite u tuđoj zemlji? Jok, borit ćemo se. Ne treba nam vašeg novca. Nama je potrebna sloboda.« Daljnji razgovor s oficirom prekinuo je Holjevac. Rekao je: »Drugovi, to je zakleti fašista. Uzalud se njemu govori bilo što, on ima svoje planove. Pa zar niste primijetili da namjerava da nas potkupi i zavara novcem. Neka nam njegova komanda za njegovu glavu dade traženo oružje i municiju, a kako ćemo dalje, to je naša stvar.«

Još u toku iste noći talijanski oficir prebačen je radi veće sigurnosti u logor »Crna lokva« na Petrovoj gori. Mjesto poslanog oružja talijanska komanda iz Karlovca dostavila je nezvaničnu obavijest napisanu na jednom arku papira bez potpisa i žiga, na kojem su ponovili išto što je govorio i njihov zarobljeni oficir. Naime, nudili su novca koliko hoćemo u talijanskim lirama ili u njemačkim markama. Preporučili su da se vojnici neredovite čete odreda, koja provodi teror na sektoru Krnjaka, povrate u mirni život svojim kućama. Dalje je bilo napisano: »Ukoliko vaša komanda ne oslobodi poručnika Đuzepe Blasija, naše oružane snage će svom silom poduzeti odgovarajuće mjere za oslobođenje našeg oficira.«

Od toga zarobljavanja talijanska komanda iz Karlovca poduzela je akaju s represalijama prema selu Napijale i partizanskom logoru »Crna lokva« u Petrovoj gori. S odredom pješadije i jednim vodom konjice, Potpomognuti s dvije male tankete od 2 1/2 tone, prodrli su u dubinu od oko 500 do 800 metara u Petrovu goru, do logora gdje je bio njihov oficir. " su se približili na odstojanje od svega 300 metara, straža koja ga

je čuvala, bojeći se da ga Talijani ne oslobode, stade mu suditi. I da ga ne pronađu, borci su ga na brzinu u jednoj uvali zameli suhim lišćem.

Šesnaestog oktobra ponovno jedan bataljon Talijana (pješadije) prodire u selo Ledenik koje je smješteno na padinama šume Debela kosa, U selu je zapaljeno 5 kuća i desetak stogova sijena i slame. Jedan odred konjice s četom pješadije i jednim brdskim topom kretao se od Vojnića cestom za Miholjsko. Tada su upali u Kokire i zapalili 8 kuća i 4 gospodarske zgrade.

Toga dana u logoru »Debela kosa« bio je komandant Srećko Manola. Još prije podne oko 10 sati patrola je javila da su Talijani prodrli u selo Ledenik i da pale kuće. Odmah se oko 50 boraca uputilo iz logora prema selu, zeuzevši uzvišice uz rub šume. Manola je preporučio komandi Odreda da u selu Talijane ne napadaju, jer da nije podesan teren pa bi mogli imati osjetne gubitke. Teško su borci podnosili krikove žena i plač djece. Stravično je bilo promatrati visoke plamene jezike od zapaljenih seoskih kuća, gospodarskih zgrada, sijena i slame. Borci su na položaju gunđali: »Pa zašto smo onda tu, kako da mirno promatramo te zlikovce dok pale naše domove.« Šutio sam. I sam sam bio tog mišljenja, ali moralo se slušati.

Oko tri sata poslije podne ti su gadovi napustili selo i povukli se za Vojnić.

Evo nove uzbune. Talijani koji su upali u Kokire, nadirali su na konjima seoskim putem prema Božićima. Čitav Odred — nas 65 — sada je zauzeo položaj na rubu šume po uzvišicama iznad Perića i Burića. Opet ista slika strava i užasa: plač žena, vrisak djece, a vatra guta kuću po kuću. Talijanska konjica prodire. Nailazi Manola i predlaže komandi Odreda da se ne napada. Ali tu se prelila čaša. Veći broj boraca spontano pođe na juriš prema talijanskoj konjici. Na čelu jurišnog vala bili su komesar Odreda Milutin Košarić, sekretar partijske ćelije Mile Basara i desetari Grga Milašinčić, Mile Ljepović i Simo Mandić. S položaja po uzvišicama otisnulo se ukupno 28 boraca. Svi su bili članovi KP i SKOJ-a. 16 boraca skotrljalo se uvalom prema samoj cesti, progoneći pred sobom desetak talijanskih vojnika koji su bježali kao vjetar. Preostala dvanaestorica, predvođena desetarom Milašinčićem, prodirala je klancem prema selu Kokire po kojem se razmilio i palio kuće jedan vod talijanske konjice. Prodrli smo do sela na odstojanje od 50 metara, zauzeli dobre zemljane zaklone i tada puščanom i puškomitraljeskom paljbom udarili po talijanskim vojnicima.

Lijevo od klanca prema selu prodrlo je 5 boraca predvođenih iskusnim desetarom Simom Mandićem. Oni su u jednom voćnjaku spazili privezane osedlane talijanske konje. To je bila dobra meta za gađanje. Uspjeli su ubiti četiri konja i dva talijanska vojnika. Kada su Talijani osjetili napad, u panici su se počeli povlačiti prema cesti. U povlačenju napadnuti su sa zapadne strane od boraca odreda »Šlivnjak« i »Trupnjak«. Po pričanju seljaka imali su 12 ranjenih. Ostavili su razbacanu odjeću i tri drvene

kutije s mecima za puškomitraljez. Borci koji su prodrli do same ceste također su imali uspjeha. U brzom naletu brzo su rasturili Talijane na sve strane. Na cesti su naišli na brdski top (75 mm) koji je bio uperen prema šumi Debela kosa iz kojeg su Talijani ispalili 5 granata prije nastupanja. Tada se dobro snašao omiljeni i hrabri borac Miloš Lošo Ćurčija. On je procijenio situaciju i na brzinu je izvukao zatvarač topa. Uspjeli su ubiti jednog talijanskog vojnika i petoricu raniti. Kad su se Talijani nešto sredili, organizirali su protunapad. Tada su se partizani povukli u klanac i zauzeli uzvišicu tik do same ceste, odakle su imali dobar pregled. Talijani, iznenađeni tim napadom, ubrzano su se počeli povlačiti za Vojnić.

Pred noć se čitav Odred našao u selu Burić. Veselili smo se uspješnom napadu na Talijane. Manola nas nije grdio što smo samovoljno jurišali. Veselio se i on s nama tom zaista smjelom i uspješnom prepadu na jaku talijansku kolonu. Poslije večere Manola je pozvao k sebi komandno osoblje Odreda, tako da budu prisutni i desetari desetina. On je u kratkom osvrtu iznio svoja zapažanja na tok borbenih zbivanja, posebno na spontani juriš partizana. Pohvalio je sve borce i rukovodioce koji su u tome učestvovali. Tada je rekao: »Tim uspjelim spontanim jurišem potakli ste me da vam predložim da komanda odreda pristupi formiranju jedne jurišne desetine.«

16. 10. 1941. donijeta je odluka da se formira prva jurišna desetina na Kordunu. U sastav te prve jedinice ušli su dobrovoljci iz odreda »Debela kosa«. Svi su bili članovi KP i SKOJ-a: komandir Grga Milašinčić, zamjenici Miloš Ćurčija (Lošo) i Drago Vukić, Pero Peurača, Đuro Grudić, Ivica Gojak, Simo Mandić, Vojislav Martinović, Uroš Opačić, Milić Maćešić, Jane Martinović, Miloš Petrović, Aleksandar Aco Furač, Milić Simić. Od njih samo su šestorica služila vojni rok u Jugoslavenskoj vojsci: Grga Milašinčić, Miloš Ćurčija, Pero Peurača, Đuro Grudić, Simo Mandić i Drago Vukić. Bili su to složni momci. Vrlo su dobro rukovali oružjem. A osim toga bili su vrlo disciplinirani. Zapažen u rukovanju oružjem bio je Miloš Lošo Ćurčija. Pravi majstor u gađanju puškom i puškomitraljezom bio je Pero Peurača. U rukovanju revolverom i bacanju bombi bio je majstor Drago Vukić, a u presvlačenju u neprijateljsku vojnu odjeću radi zavaravanja neprijatelja bili su Grga Milašinčić i Đuro Grudić. Šestorica iskusnih starih vojnika znala je stručno podučiti mlađe borce da što prije i bolje ovladaju rukovanjem oružjem i drugim vojnim vještinama. Omladinci Uroš Opačić, Miloš Petrović i Vojislav Martinović bili su pravi majstori u rukovanju lovačkim puškama. Kad su iz ^zasjede gađali na bliskom odstojanju, s djelićem sekunde razlike Povlačili bi oba obarača i time izazvali paniku u neprijateljskoj koloni. U tom svom majstorstvu nadmašili su starije borce.

Bila je nedjelja. Dan je bio sunčan i bez vjetra. Borci su bili doista umorni. Kako i ne bi! Išli su brzim maršem iz logora »Debela kosa« bez

zastoja i odmora direktno do pred Brezovu Glavu. Borci su polegli po lišću, a trojica su se snašla bolje. U neposrednoj blizini spazili su stogove sijena i slame. Načupali su dosta sijena i slame i donijeli među borce koji su već polegli. Začas je svaki uzeo sijena pod glavu i tako se odmarao do ručka. A komandno osoblje Odreda, zajedno s Ćanicom, nadugo je raspravljalo, ali o čemu, nismo znali. Tek poslije večere vodnici vodova iz odreda »Debela kosa«, »Loskunja« i komandir jurišne desetine upoznati su o planu za napad i razoružanje neprijateljske posade u selu Tušilović. Pošto se radilo o brzini, nije pisana naredba, već je raspored dat svakom vodu i jurišnoj desetini usmeno.

Prvom vodu od 25 boraca pod vodstvom vodnika Nikole Basare dato je u zadatak da postavi zasjedu na glavnoj cesti koja vodi od Karlovca ispod sela Macutovo Brdo (kod Geršakova mlina) na rijeci Korani. S te je uzvišice dobar vidik na cestu u dužini od 2 do 3 kilometra. Ukoliko bi neprijatelj iz Karlovca slao pomoć iz tog smjera kamionima ili pješadijom, trebalo ga je onemogućiti, a cestu zabarikadirati rušenjem dvaju debelih stabala. Treći vod pod vodstvom Mile Ljepovića treba da postavi zasjede na cesti iz Vojnića i na cesti iz Krnjaka. Drugi vod, ojačan odredom »Loskunja«, treba da nastupa sa zapadne strane Brezove Glave. Raspored za napad na kuću predviđen je tako da s prvom desetinom u obliku klina prodire u streljačkom klancu od rječice Radonje do ceste, kojom će nastupati druga desetina. Treća desetina nastupat će istočno od ceste i rasporediti streljački stroj tako da se spoji s jurišnom desetinom, koja po rasporedu nastupa sa sjeverne strane glavne ceste. Time je potpuno zatvoren krug neprijateljskoj posadi od 18 domobrana naoružanih jednim puškomitraljezom i s 20 pušaka.

Napad je počeo ujutro 17. oktobra oko 5,30 sati sa svih strana. Stražari na cesti nisu se usudili dati otpor, već su se sakrili u stogove kukuruzovine, gdje su i zarobljeni. Domobranski narednik, koji je u namjeri da dade otpor iskočio iz kuće s puškomitraljezom, bio je pokošen rafalom puškomitraljesca Mile Basare. U roku od 15 minuta svi su se predali. Zarobljeno ih je 18 i zaplijenjen za naš odred prvi puškomitraljez, jer je onaj kojim je rukovao Mile, bio posuđen od odreda »Radonja«. Zaplijenjena je 21 puška i 3500 metaka, a oduzeta je od 21 neprijateljskog vojnika vojna odjeća i obuća i 20 vunenih pokrivača. Zarobljenici su pušteni na slobodu. Akcija je potpuno uspjela, bez gubitaka i ranjavanja. Oduševljenju i veselju nije bilo kraja. Gromko se zaorila omiljena pjesma odreda »Naprijed vi robovi rada«. Dat je nalog za povlačenje. Povučen je vod iz Tušilovačkog Cerovca na osiguranje od Karlovca, ali za svaku sigurnost srušili su dva deblja stabla kako bi time usporili dolazak neprijateljskih snaga.

Odredi su čitav dan proboravili u Babinoj gori. Patrole koje su ostavljene radi osiguranja i motrenja ceste javile su tek poslije podne da se od Tušilovačkog Cerovca kreće jedan vod od 30 talijanskih konjanika prema Tušiloviću. Tek tada su poduzete mjere osiguranja ukoliko bi neprijateljski vojnici krenuli u brdo prema Babinoj gori. Ali do toga nije

došlo. Na mjestu gdje su u ranim jutarnjim satima razoružani domobrani, zadržali su se oko 20 minuta ispitujući pokojeg seljaka u prolazu kako se to dogodilo. Nisu mogli dobiti uvjerljiva objašnjenja jer ih je narod mrzio. Isti seljak kojeg su u blizini zatekli, došao je do nas u Babinu goru i kazao nam: »Iznenadili me, nisam mogao da se sakrijem, a još manje da bježim. Njihov me oficir pitao kako su se ti buntovnici usudili razoružati državne organe i koliko ih je bilo? Ja sam mu odgovorio da sam samo vidio kad je bilo sve gotovo i kad su bili pušteni žandari i domobrani. Po. mom sudu moglo ih je biti više od pet stotina. Odmarširali su cestom za Vojnić. Zamislite, kad sam im to kazao, nije prošlo ni dvije minute, a oni se vratiše u Karlovac.«

Sunce je obasjavalo još samo vrhove stabala Babine gore. Približavala se noć. U prvom sumraku odredi su krenuli prema cesti koja vodi za Vojnić. Neometani, prošli smo cestu i ušli u gustu šumu Loskunja. Domaći su borci dobro poznavali svaku stazu, pa je kretanje po šumi teklo normalno.

Četvrtog novembra u 6 sati ujutro postavili smo zasjedu u selu Petkovici. Borci su bili dobro raspoređeni, i to na dosta široku pojasu uz glavnu cestu. Prošlo je već i devet sati, ali neprijatelj se ne pojavljuje. Zbog padanja guste susnježice borci su prozebli i počeli se sklanjati po kućama da se ogriju. Izgledalo je već da tog dana neće biti plijena, kad se najednom začuo šum motora od Budačke Rijeke. Teretni automobili dojurili su iza okuke velikom brzinom. Upravo su nas iznenadili i zamalo da nam nisu izmakli iz postavljene zasjede. Prvi kamion uspio je projuriti izvan postavljenog obruča, ali rafali iz puškomitraljeza i pucnji iz pušaka prisilili su vozačko osoblje da skrene s ceste u grabu. Zarobljeno je 20 domobrana, zaplijenjeno 20 pušaka, 2500 metaka, 20 pari kompletne vojne odjeće i obuće s 25 vunenih pokrivača. Petorica domobrana iz prvog kamiona uspjeli su pobjeći, ali bez oružja. Komioni su uništeni. To je bio prvi uspjeh u najavljenom međusobnom takmičenju. Za odmor je bilo malo vremena. Već smo nekako saznali da se priprema akcija na Skakavac. Prethodno su, radi izviđanja, upućeni tamo Drago Vukić, Vojislav Martinović i Marko Vignjević. Drugi dan vratili su se vesela lica. Najveseliji je bio Vojislav Martinović. On je posebnim žarom izlagao Milutinu Košariću u kojoj su zgradi smješteni neprijateljski vojnici: da ih ima samo devet, da su naoružani puškama i spavaju u srednjoj sobi prizemne stanične zgrade s dosta velikim nezabarikadiranim prozorima. Ponosno je govorio: »Za razoružanje bi nas dosta bilo dvadeset. Kažem vam, sigurno cemo uspjeti.« Prikupljene podatke dali su i Drago Vukić i Marko Vignjevic. Oni su u Skakavac poslali dvije žene iz Popović Brda, rođakinje Marka Vignjevića. Te su žene dobro izvidile gdje su smješteni domobrani. Kazale su da ih ima deset, i to samo s puškama. Dakle, Vojislav je bio Precizniji. A i mogao je biti jer se na svoju ruku presvukao u seoskog

dječačića i tako ušao u Skakavac. Vrzmao se po mjestu više od dva sata i prikupljao podatke. Za sebe je kupio u trgovini bombona, a trgovac mu je dao i dvije kutije cigareta.

Isti dan, 8. novembra, razrađen je plan napada na domobransku posadu na željezničkoj stanici Skakavac.

1. U napadu će učestvovati odredi »Debela kosa« i »Loskunja«.

2. Osiguranje će od pravca Karlovca dati drugi vod odreda »Debela kosa«. U slučaju potrebe stavit će jednu desetinu na raspolaganje komandiru jurišne desetine.

3. U osiguranju od Utinja—Utinja Vrela sudjelovat će odred »Loskunja« — ukupno 25 boraca.

4. Prvi vod iz odreda »Debela kosa« blokirat će s jednom desetinom neprijatelja od istočne strane, a drugom desetinom napadati od zapadne strane prema staničnoj zgradi.

5. Jurišna će desetina izvesti nagao prepad sa sjeverne strane i zajedno s drugom desetinom prvog voda zauzeti staničnu zgradu i razoružati domobrane.

6. Napad treba započeti točno u svanuće 9. novembra oko 6 sati, a gađati treba precizno po staničnoj zgradi. Vatru iz puškomitraljeza dat će kraćim rafalima zamjenik komandira Odreda Mile Basara.

To je bila prva pisana naredba. Prije su za slične borbe davana samo usmena objašnjenja. Napadom je rukovodio komandant 1. bataljona Stanko Opačić Ćanica. S napadom smo počeli u određeno vrijeme. Neprijatelj je osjetio da se nešto sprema i jakom puščanom vatrom udarao najviše prema šumi Babina gora. To nam je dobro došlo da smo se lakše privukli samoj zgradi. Iako je bila velika rosa, a i plotovi seoskih vrtova ometali nastupanje, jurišna je desetina opravdala povjerenje koje joj je dato. Zajedno s desetinom iz prvog voda za svega deset minuta približili su se zgradi na odstojanje manje od deset metara. Domobrani su pružali dosta jak otpor. Brzo nastupanje partizana sa sviju strana i pogibija njihovih komandira djelovali su demoralizatorski. Cijela se posada predala. Zarobljeno je 14 domobrana. 4 su uspjela pobjeći, ali bez oružja. Zaplijenjeno je 18 pušaka, pištolj i 20 vunenih pokrivača. Od zarobljenih oduzeto je 14 uniformi.

Mi nismo imali gubitaka. Samo se dogodila manja nezgoda. Borac 1. voda Jovan Popović Baja bio je zadužen da prereže telefonske žice. U tu je svrhu dobio i željezne penjalice. Kad se popeo do samih žica, to su po svoji prilici spazili iz stanične zgrade neprijateljski vojnici, koji su prema stupu otvorili jaku puščanu vatru. Baja se sigurno ustrašio. A kako i ne bi kad je na stotine metaka fijukalo oko njega. Čak je stup bio dva puta pogođen, a i jedna porculanska čašica iznad njegove glave. Kad mu je Drago Vukić govorio da prereže žice škarama, i to brzo jer stanica ima vezu s Karlovcem, on je bio na svu viku kao nijem. Pod sami stup

došao je Ćanica govoreći mu da hitno siđe jer se treba povlačiti. Tek nakon deset minuta skopetljao se sa stupa sav blijed i iznemogao. Ali usprkos svemu tome dobro se svršilo — ostao je neranjen.

Tek kad su borci četiriju vodova demolirali staničnu zgradu, signalne uređaje, skretnice i drugo, počelo je povlačenje prema šumi Babina gora. Kad je i posljednji borac ušao u klanac u podnožju šume, u stanicu je ušao vlak s tri vagona domobrana. Došli su u pomoć posadi, ali je već bilo kasno. Našli su demoliranu staničnu zgradu, uništena druga postrojenja i 14 svučenih vojnika koji su bili oslobođeni od komande Odreda. Mitraljeska i puščana vatra nije nas mnogo uznemiravala. Tukli su lijevo prema jednoj uvali. Tamo je bila stoka na ispaši pa su promatranjem vidjeli pomicanje sitnijeg drveća (granja). Još u koloni u prepričavanju došli su na red Drago Vukić, Marko Vignjević, a posebno Vojislav Martinović Vojo. Broj zarobljenih domobrana i pušaka nije se slagao s njihovim ranijim izvještajima. Vojo se prvi snašao. »Uistinu bilo ih je devet, ali u noći stigla im je smjena. Dobro su došli, barem smo imali bolji plijen. 18 pušaka, to je lijep broj. A i 2500 puščanih metaka dobro dolazi. Neka znadu da s nama nema šale.« Taj divni mladić od radosti je skakutao kao pjetlić.

U napadu je bilo 70 boraca, a sada smo osigurali oružja za još 18. Kako se to rađa i množi! Interesenata (dobrovoljaca) bilo je svakog dana više. A to je bio dobar znak za uspješan daljnji razvitak borbe. Veseli i razdragani išli smo ubrzano prema selu Cvijanovići. Zadržali smo se na rubu šume na odmoru. Omiljeni i spretni ekonom odreda Đuro Mandić, uz pomoć domaćih boraca, osigurao je u Brezovoj Glavi hranu za borce. Na brzinu su zaklane dvije ovce. Vrlo brižne bile su i omladinke Zorka i Mira Opačić. One su osigurale kruh. Borci su zaista bili dobro nahranjeni.

Desetog novembra ustaški zlikovci gonili su cestom kroz Budačku Rijeku 50 komada stoke koju su opljačkali po selima Veljuna. Bilo je oko 5 sati poslije podne. Baš su tada starješine Odreda otišle na zakazane sastanke u sela. Patrola koja je dojavila da ustaše gone stoku unijela je uzbunu među borce. Samovoljno, bez razmišljanja o uspjehu, donijeli su plan da se sačeka ustaška kolona u zaseoku Vratnik, nedaleko od Grabovca. To je bilo kobno. Svi borci koji su se tada našli na okupu, pojurili su kroz šumu da na određenom mjestu presretnu ustaše. Kad su stigli do uzvišice iznad sela Grabovca, nisu dobro ocijenili mjesto gdje će dočekati i raspršiti ustaški vod koji je gonio stoku. Šestorica boraca iz Odreda jurnula su prema cesti. Od njih su četvorica uspjela preći na drugu "/aim i zadržati se u džbunju šume Loskunja. Borac Milić Simić i Milić Macešić, ^oba iz sastava jurišne desetine, ili nisu dospjeli ili su smatrali da ce iz šumarka gdje su se zadržali moći dobro poprašiti ustaše. No, nisu jos pravo ni uzeli dobar zaklon već su ustaše sa stokom naišle. Tada je nastala nejednaka borba. Šestorica boraca našla se u teškom položaju, Posebno Simić i Maćešić. Ustaše, ozlojeđene napadom, jurnule su svom zestmom u smjeru odakle su napadnute. Četvorica boraca koji su napadali

ustaše od Loskunje pod vrlo teškim okolnostima uspjela se povući u Loskunju. Dvojica su u borbi lakše ranjena. Tek tada se ustaše okomiše na preostalu dvojicu. Opkolile su ih sa svih strana, a oni nisu mogli odustati. Sami su uviđali da su u bezizlaznoj situaciji. Borili su se do posljednjeg metka i nanijeli ustašama osjetne gubitke — dvojicu su ubili a šesticu ranili. Kada nisu imali više municije, pritajili su se, ali da ne padnu ustašama u ruke, oduzeli si živote vlastitim bombama.

Jurišna desetina izgubila je dvojicu hrabnih i požrtvovanih boraca. Milić je bio i barjaktar u Odredu. Smjelo i ponosno nosio je jugoslavensku zastavu s utkanom petokrakom zvijezdom kao simbolom, pod koju se svrstavao pobunjeni narod u borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Obojica poginulih boraca pokopana su u zajedničkoj raci na groblju u selu Radulović Poljana. Zajedno su rasli i pohađali školu. Među prvima su stupili dobrovoljno u Odred. Kao iskusni i hrabri ušli su u sastav jurišne desetine. Pri svakom nastupu u borbi i zajsedi, i prije i dok su bili u jurišnoj desetini, bili su zadivljujuće hrabri. Istakli su se u Perjasici, Skakavcu i Tušiloviću. Bili su na popisu za pohvalu pred strojem. Njihova pogibija potresla je sve borbe Odreda. S tugom je otpjevan »Lenjinov marš«. Lica boraca bila su smrknuta, vilice su na licu podrhtavale. Bilo je i glasnih upadica: »Platit će nam to, gadovi!«

Komanda Odreda bila je zabrinuta tim slučajem i odlučila da se takav slučaj ne smije više dogoditi. A ne bi se ni dogodio da je jedan od rukovodilaca ostao s borcima.

Pred kraj novembra susreo sam slučajno Franju Ogulinca kada se vraćao s nekog skupa u Petrovoj gori. Tada mi je ispričao i o pogibiji mog brata Stjepana Milašinčića Šilje, koji je poginuo u borbi s Talijanima u Plavča Dragi kod Plaškog. Bio sam neizmjerno tužan. Čitav dan nisam se mogao smiriti. Javio sam se komesaru Odreda Milutinu Košariću, koji me odmah počeo tješiti, ali sve uzalud. Čitavo mi je tijelo bilo kao u kakvoj vrućici. Želio sam se smiriti, ali mi to nije uspijevalo. Zamolio sam Košarića da me pusti da odem u zaselak Burić sela Božići, gdje je bila baza našeg odreda. Sa mnom je pošao i borac Jovica Duduković **iz** Budačke Rijeke. Još za dana stigli smo u Burić, ali smo na nagovor Jovice produžili u Budačku Rijeku i smjestili se u njegovoj kući koja je bila uz sam usjek pruge. Oko nas dvojice okupilo se desetak seljaka. Tražili su da im o podvigu u Karlovcu sve ispričam. Sestra Jovice Dudukovića, vrlo vrijedna, užurbano je spremala večeru i, kada smo bili pri kraju razgovora, počela je prostirati stol. Iznenadio sam se. Donijela je pečenu kokoš, rakiju, vino, sir i vrhnje, pečeni krumpir kolače i voće. Govorila je s ushićenjem: »To je za mene i za sve nas najveća radost i sreća što imamo takve junake u našem odredu.« Poslije večere pilo se i nazdravljalo. Dok je još trajalo veselje, prišao mi je Dmitar Madžar i šaptom pričao kako svaki drugi dan cestom prolaze 2 ili 3 kamiona

koji prevoze hranu i vojsku za Veljun i Slunj. Predlagao je da im se postavi zasjeda jer vjeruje da ćemo uspjeti zadobiti dobar plijen. Nisam se dvoumio. Predložio sam neka se nadu dvojica dobrovoljaca koji će odnijeti napisanu poruku komandiru naše čete Gnjaci Periću i komesaru Milutinu Košariću u Petrovu goru. Jovica Duduković, iako umoran, rekao je: »Idem ja, samo ti meni daj poruku.« Napisao sam poruku, naglasivši da ako se odluče da dodu, onda treba da budu u Budačkoj Rijeci u zaseoku Mađari, najkasnije do 5 sati ujutro, kako bi se za mraka neprimjetno razmjestili borci na položaj.

Noć je bila vedra i svježa. Na mjesečini se vidio odsjaj mraza. Bila su tri sata po ponoći. Nisam mogao spavati od potištenosti i žalosti za bratom. U mislima sam ga imao pred sobom kada mi je u zemunici odreda »Debela kosa« govorio: »Dragi brate, borba će biti teška i krvava. Past će mnogi hrabri borci, ali stati se ne smije. Kucnuo je čas da radni čovjek koji je decenijama izrabljivan zbaci taj jaram sa svoga vrata. Ovog puta mi ćemo uspjeti. Mi moramo uspjeti. Uz nas je veliki ruski narod i njegova nepobjediva Crvena armija.« Hodajući i razmišljajući gledao sam kakav je vidik na cestu. Smišljao sam u sebi plan za postavljanje zasjede. Bilo je 4.30 sati kada sam spazio kako se klancem od Gornjeg Budačkog spuštaju borci trčeći. Nije bilo prošlo ni deset minuta, već su bili svi u usjeku. Tu sam komandiru, komesaru i vodnicima obrazložio svoj plan. Nije se smjelo oklijevati jer su se pojavljivali prvi zraci zore. Komandir je odmah izvršio raspored. Prvi vod od 20 boraca zaposjeo je lijevu stranu u usjeku prema Krnjaku, drugi vod i jurišna desetina sredinu, a jedna desetina trećeg voda s puškomitraljezom malu dominantnu uzvišicu iznad kuće Dmitra Madžara, odakle je imala dobar pogled na cestu, dok je jedna desetina trećeg voda raspoređena po džbunju preko potoka s istočne strane. Borcima je naređeno da ostanu u zaklonima neprimjetni. Napad je imao uslijediti tek kada kamioni uđu u sredinu zasjede. Tada su borci prvog voda trebali s jednom desetinom dati osiguranje od pravca Krnjaka, a s drugom vršiti pritisak sa sjeverozapadne strane. Borci iz desetine trećeg voda s puškomitraljezom na uzvišici trebali su kada kamioni uđu u klopku otvoriti jaku puščanu i mitraljesku vatru po njima. A kada se kamioni zaustave, tada borci jurišne desetine i drugog voda svom žestinom jurišaju na njih.

Do 6 sati bilo je sve mirno. Tada najednom dopuzi borac prvog voda i javi komandiru da od pravca Krnjaka cestom idu četiri oružnika i da su već ušli u selo. Dato je naređenje da se šaptom po vezi prenese — da se oružnici propuste. Tada sam pomislio: što će biti ako naiđu kamioni? Ali sam se odmah utješio: moraju doći; nismo valjda badava tu zebli dva sata. Razmišljanje mi prekinu zvuk kamiona koji su već upali u klopku. Pucnjava je parala uši. Najveće povjerenje imali smo u puškomitraljez kojim je rukovao borac jurišne desetine Pero Peurača. Nišanio je precizno u kabinu šofera. Nije kod njega bilo promašaja. Kamioni su se zaustavili. Tada su borci jurišne desetine i drugog voda izvršili juriš.

Domobrani nisu ni stigli da pruže otpor. Oni koje smo zatekli sakrivene oko i ispod vozila, od straha nisu se mogli ni dignuti. Šestorica su pobjegla, ali su ubrzo uhvaćena od boraca prvog voda.

U dva kamiona koliko ih je ušlo u zasjedu bilo je 27 domobrana i 2 Talijana šofera. Od toga broja 5 je ubijeno, a 6 ranjeno u kamionima dok su bili još u pokretu. Od boraca u Odredu nitko nije bio ranjen, osim što su petorica bila ogrebena po licu i rukama kada su se provlačili kroz gusto i trnovito grmlje. Na njihov smo se račun smijali, a zato su bili i nagrađeni — dobili su nova vojnička odijela. Plijen je bio zaista dobar: 27 pušaka, jedan puškomitraljez, 4 sanduka municije, jedan sanduk ofenzivnih bombi i 30 vunenih pokrivača. Od zarobljenih vojnika oduzeto je 27 vojnih uniformi. Kamione smo polili benzinom i zapalili. Veseli i razdragani, pjevajući partizanske pjesme, povukli smo se prema Gornjem Budačkom.

Drugog decembra rano ujutro patrola koja je bila upućena da prati kretanje po cesti Budačka Rijeka—Krnjak—Tušilović, dojavila je da se od pravca Tušilovića padinom šume Loskunja vidi gust dim i jezici plamena. Cijela je 1. četa brzim maršem krenula iz Burić Sela prema uzvišici iznad sela Basare, gdje je zaposjela kotu s koje se ima dobar pogled na cestu. Bilo je jezivo promatrati: dim i plamen gutao je kuću za kućom. Nismo mogli odgonetnuti šta se događa, tko nastupa i pravi taj zločin. Nakon jednog sata palikuće su doprle do ceste koja vodi od Krnjaka preko sela Grabovca za Vojnić. Tek tada smo vidjeli da je riječ 0 talijanskim vojnicima. Ti zločinci, kada su zapalili više od 50 seoskih kuća i pohvatali 25 mladih žena i djevojaka, počeli su se skupljati na jednoj čistini (sjenokoši) uz cestu za selo Grabovac.

Borbeni raspored čete bio je ovakav: prvi vod i jurišna desetina zauzeli su lijevu stranu padine uz uzvišice Čukura kota 230, dok je drugi 1 treći vod zauzeo ravninu (plato) iznad uzvišice Čukur kota 230, rasporedio se u streljački lanac sve do zaseoka Svinjarice i sela Mihajlovići. Zamjenik komesara čete Mile Basara nije mogao odoljeti a da ne napadne Talijane. Upravo je to bila dobra meta: postrojeni talijanski vojnici na ledini ispod Čukura. Uzeo je u svoje snažne ruke puškomitraljez i sručio u masu cijeli šaržer. Među Talijanima nastalo je komešanje i zatren su pobjegli i počeli nadirati prema položajima koje su držali jurišna desetina i prvi vod. U prvom naletu uspjeli su nas potisnuti 100 do 150 metara i ušli u zaselak Lipići. U selu su zapalili kuće, ubijali stoku, razbijali poljoprivredno oruđe, pucali u punu i praznu burad. Bilo je strašno promatrati. Posebno su jezivi uzvici žena i plač djece. U klancu, kamo smo se povukli, nije se moglo ostati. A ako se i dalje budemo povlačili, zlikovci će nastaviti s paljenjem kuća i uništiti nam tako drage domove. Ne, to se ne smije dozvoliti. Još u toku noći u komandu čete došao je komandant 1. bataljona Stanko Opačić Ćanica, poznat po svojoj revolucionarnosti

i borbenosti. I sam je uvidio da smo u vrlo teškoj situaciji. Razmišljao je: »Treba nešto poduzeti i spasiti što se dade. Talijane ne pustiti dalje. Treba ih napasti i protjerati.«

Zajedno s komesarom i zamjenikom komesara čete donijeta je odluka da se krene u protunapad. Prva je trebala da krene jurišna desetina lijevom padinom prema zaseoku Lipići da ga zauzme, a talijanske vojnike zarobi ili protjera. U isto je vrijeme trebalo da svom žestinom krene u juriš cijevi prvi vod ravnicom desno od nastupanja jurišne desetine i na tom dijelu talijanske vojnike uništi ili zarobi. Nakon malog predaha u klancu ubrzano se vršila i pregrupacija radi što boljeg streljačkog rasporeda. Borcima je rečeno prije juriša: »Nastupanje će se vršiti samo puzeći, koristeći svaku mogućnost zaklona, a uzdignuti se i trčati samo u pognutom stavu, i to onda kada potreba iziskuje radi boljeg zaklona ili hvatanja neprijateljskih vojnika. Gađati što preciznije i nanijeti neprijatelju što veće gubitke. Ne ustručavati se, noževe koje ste stavili na puške ne smiju služiti za ukras, već prema prilici i potrebi raznijeti talijanske vojnike bajunetama.« Ćanica je naglasio: »Ja ću biti s vama na jurišu, a sada u napad!«

To je bilo prvi put da tako smjelo i po bijelom danu napadnemo tako brojnog neprijatelja. U borbu se krenulo takoreći nečujno. Borci su puzili sto metara. Nije se pucalo sve dok nismo prodrli do prvih kuća i gospodarskih objekata u selu. Talijanski su vojnici trčkarali od kuće do kuće. Upravo su dvojica nosila neke zapaljene predmete i podmenula vatru u kuću borca jurišne desetine Jane Martinovića. On je bio na udaljenosti od svega 5—8 metara i spremao se da ih napadne. Donio je odluku. Puzio je neprimjetno još 2—4 metra i tada se ispravio. Za tren su oba Talijana bila likvidirana. Oduzeo im je puške, skinuo s njih odjeću i tako nage prislonio uz goruću kuću govoreći: »Sada neka gori!« Nije prošao ni minut i već su drugi borci u naletu uhvatili četvoricu, koje su nakon što im je oduzeto oružje i skinuta vojna odjeća prislonili uz goruće sijeno. Na tom dijelu nastupanja jurišne desetine ubijena su u bijegu još šestorica talijanskih vojnika.

U nastupu dospjeli smo do ceste ispod Čukura. Na cesti su bila tri motocikla s montiranim mitraljezima, a u uvalici ispod brda, gdje se kopa pijesak, sklonilo se više od 50 talijanskih vojnika. Tada sam spazio na samoj špici kote Ćanicu. Bio je u stojećem stavu. Rekao sam mu što vidim na cesti i u jami ispod njega. Taj hrabri drug na brzinu je uzeo razornu bombu i spustio je među Talijane. Među Talijanima se začuo jauk: »Mama mia, mama mia!« Jedan dio je pokušao bježati iz toga grotla, ali im je bilo kasno. Uslijedila je eksplozija druge bombe, koja je načinila pravi pakao. Oni koji su pokušali bježati bili su ubijeni preciznim gađanjem boraca prvog voda, koji su u jurišu uspjeli ubiti 12 talijanskih vojnika i potisnuti preostale u padinu ispod brda.

Kolona talijanskih vojnika koja je prodirala cestom ušla je u selo Grabovac i s jednim krakom namjeravala da se domogne uzvišice kod

Radulović Poljane. Kada je to primijetio zamjenik komesara čete Mile Basara, uzviknuo je: »To ne smijemo dozvoliti, kota je dominantna. Ako im to uspije, morat ćemo odavde bježati.« Pogledao je oko sebe i najednom mu se osmiješilo lice. U neposrednoj blizini spazio je mlado rašljasto stablo breze i nije dvoumio. Stavio je u rašlje puškomitraljez i na njemu podešavao nišan. Otvorio je preciznu pojedinačnu vatru po Talijanima. U istom su momentu dobili čelnu vatru od trećeg voda koji je već ranije zauzeo te položaje. Snažne ruke Mile nisu podrhtavale. Njegove bistre oči dobro su ocijenile udaljenost, a meci koje je slao puškomitraljezom bili su ubojiti. Talijani su padali kao snoplje, a ostali koji su se našli na padini brda počeli su u panici odstupati i bježati seoskim putem na cestu za Grabovac. Na tom mjestu ubijeno je 30 talijanskih vojnika, a još više ih je ranjeno.

Prošlo je podne, kad su sa zapadne strane čuli mitraljesku i puščanu vatru, od lijeve strane glavne ceste iznad Budačke Rijeke. Hitali su u pomoć borci odreda »Skrad«. Komanda Odreda zajedno s Ćanicom donijela je odluku da se Talijani zbijeni na cesti opkole i zarobe, a ako se ne predaju, da se pobiju. Data su nova uputstva za uništenje talijanske kolone. Odredu »Skrad« dato je naređenje da napada sa zapadne strane i da pređe glavnu cestu i potok te da jednim vodom zauzme uzvišice na sjevernoj strani, a jurišna desetina, pojačana jednom desetinom prvog voda, da pređe seoski put koji vodi u selo Svinjaricu — te dalje da se probija uz rub šumarka i probije na cestu pred selom Grabovac. Na tom mjestu treba izvidjeti situaciju. Ukoliko u selu ima talijanskih vojnika, zarobiti ih. Tada ih cestom potiskivati prema uvalici ispod Čukura. Preostali dio boraca iz Odreda grupiran je na koti iznad Čukura.

Bilo je tri sata poslije podne. Sunce je padalo za brdo. Borci predvođeni svojim komandirom Grgom Milašinčićem krenuli su na zadatak. U jednom grmu našli su dvojicu Talijana uzdignutih ruku. U djeliću sekunde viknuh: »Ležite!« Borci su polegli. Tada je treći talijanski vojnik, koji je ležao iza prvih, proturio cijev puškomitraljeza i odapeo cio rafal. Smrtno je pogođen omiljen i hrabar borac jurišne desetine Miloš Petrovič Pek. Prvi se u toj situaciji snašao Miloš Lošo Ćurčija. Otkačio je bombu i polako je otkotrljao Talijanima pod noge. Sva su trojica bila teško ranjena. S njima se obračunao borac desetine Đuro Grudić. Uz poginulog Peka ostao je Đuro Mandić, koji je javio komandi Odreda o njegovoj pogibiji. Daljnje nastupanje obiju desetina bilo je s pojačanom opreznošću, da nam Talijani opet ne postave sličnu stupicu. Ušli smo u Grabovac. Bilo je pusto. Narod je pobjegao u obližnji šumarak u šumi Loskunja, odakle je promatrao borbu i čekao njen ishod. Poduzeli smo odgovarajuće mjere za nastupanje i potiskivanje isturene talijanske kolone. Nastupili smo puzeći po ledini uz rub živice po desnoj strani ceste prema Čukuru. Borci koji su išli naprijed javili su da se Talijani povlače cestom. Od uvale ispod Čukura dijelilo nas je još oko 300 metara, a vidjeli smo da se borci

u tom smjeru privlače sve bliže. Sunce je već bilo na zalazu. Veselili smo se sumraku, jer je je u toj prilici trebalo Talijane prisiliti na predaju, ili ih uništiti.

Tu našu trenutačnu radost pomutili su zvuči jakih motora. Nismo pravo ni ocijenili odakle dolaze a već su nam bili iza leda, na cesti na udaljenosti od oko 200 metara. Ništa nismo mogli poduzeti, osim što smo se svi prislonili uz živicu. Prvi je progovorio borac Pero Peurača: »Da mi je sada snop bombi, ne bi lako prošli cestom.« Drugi koji je progovorio bio je borac Miloš Lošo Ćurčija. Izgovorio je ove riječi: »O majo moja, da se sada pretvorim u zelene gusjenice. Ove grdosije pozobat će nas ko' koka kukuruze.« To se odnosilo na talijanske tenkove od 2,5 tone koji su velikom brzinom projurili cestom uz nas, a iza njih su bila tri velika kamiona pokrita ceradama. Stali su kod uvalice ispod uzvišice Čukur. Dotad još nismo vodili borbu s tenkovima. Taj prvi susret s njima dokraja nas je šokirao. Nijedan borac nije bio pribran, uključujući i mene. Smogao sam toliko snage da kažem: »Odstupajmo preko živice na drugu stranu prema Svinjarici.« Nakon što su se već tri borca provukla kroz gustu živicu, koja nam je minutu ranije spasila živote, prolaz kroz nju bio je lakši. Dobro se sjećam riječi borca Ace Furača: »Todoriću, dobro si učinio što si dao nalog za povlačenje. Mogli smo tu biti dobar zalogaj.« Stigli smo u zaselak Svinjarice sela Poljana uzbuđeni i iscrpljeni. U koloni smo produžili stazom u zaselak Basare sela Mihajlovići. Tu smo se sreli sa ostalim borcima iz Odreda koji su se povlačili od uzvišice Čukur.

Pao je prvi sumrak, a od dolaska talijanske motorizirane kolone prošlo je oko pola sata. Iz uvale ispod brda čula su se dva puščana plotuna i tri dulja puškomitraljeska rafala. Predosjećali smo šta čine. Tada je Ćanica rekao: »Sigurno su sada strijeljali one žene i djevojke koje su ujutro pohvatali i preko dana ih držali za taoce.« Odmah nakon toga čuli smo jake zvukove motora koji su se udaljavali prema Tušiloviću.

Na groblju iznad zaseoka Basara sahranili smo borca jurišne desetine Miloša Petroviča Peka. Nije bilo borca koji nije bio tužan. Kad su njegovi posmrtni ostaci položeni u grob, otpjevan je Lenjinov posmrtni marš. Borci Odreda glasno su plakali. Ćanica je pred otvorenim grobom izgovorio ove riječi: »Dragi Milošu! Ispraćamo tvoje mrtvo tijelo i teško nam to pada. Zločinačka okupatorska ruka oduzela je tebe iz naše sredine. Ti si prva žrtva okupatorske vojske. Mi se svi, evo, pred tobom mrtvim zaklinjemo da ćemo još smjelije povesti borbu protiv porobljivača naše zemlje. Ova lekcija koju su danas dobili bit će ponovljena stotinu i tisuću puta, sve dok ti zločinci ne budu uništeni i protjerani iz naše zemlje.«

Frontalna borba na uzvišici Čukura kota 230 bila je završena. Evo sta je o tome rekao oficir bivše Jugoslavenske vojske Ilija Pavlović čiča: »Još u toku noći nisam mogao spavati. Ustao sam rano i popeo se na Cukur iznad Krnjaka. Spazio sam dim i plamene jezike zapaljenih kuća. Bio sam očajan. Nisam znao tko to čini. Te palikuće išle su redom uz rub šume Loskunja i palile kuće. Želio sam nešto učiniti, ali nisam ništa

mogao. Kad su se Talijani grupirali na ledini kod križanja ceste za Vojnić i kada ih je netko iz puškomitraljeza zasuo, osjetio sam neizmjernu radost. Promatrao sam to dalekozorom. Bilo ih je dosta mrtvih i ranjenih. Više od 20 vojnika unijeli su u kamione. Evo što sam ocijenio još kao vrlo dobro. Talijani su počeli nadirati na uzvišicu Čukur i dalje padinom prema zaseoku Sipici i selu Mihajlovići, gdje su zapalili 5 kuća. Uzmak što su ga učinili naši borci, dvjesta metara nazad, a nakon toga dobro organizirani protunapad, mogu vam priznati, zadivio me. Ja sam svršio vojnu akademiju, ali ne znam kako bih se snašao u vašoj situaciji. Mogu iznijeti samo svoje mišljenje o rukovanju desetinama i vodovima od početka borbe od jutra sve do u noć. Rukovodeće ljudstvo, desetari, vodnici i komandiri vašeg odreda položili su kroz tu borbu dobar ispit, koji se može ocijeniti kao vrlo dobar. Gubici u ljudstvu, jedan poginuo i šestorica ranjenih, zaista možemo biti sretni što nisu veći. Po mojoj su ocjeni izgubili 150 vojnika, a možda i više. Dakle, omjer snaga bio je tri i pol talijanska vojnika na jednog našeg borca. Ta brojka po mom mišljenju sama govori o veličini današnje uspješne borbe.« Ja sam kao komandir jurišne desetine ocijenio da taj podvig treba pripisati u prvom redu pronicljivosti i herojskom držanju Stanka Opačića Ćanice, komandanta 1. bataljona, a zatim komesara čete Milutina Košarića i zamjenika komesara Mile Basare, pa onda svih ostalih rukovodilaca i boraca u Odredu.

Četa se povukla u svoju bazu, u selo Periće i Burić. Još u toku večeri donijeta je odluka da se napadne straža od 10 domobrana koja čuva skladište građevnog materijala u tunelu (usjek unske pruge u gradnji), a koja leži uz glavnu cestu Veljun—Slunj, u zaseoku sela Petkovice. Ta je odluka donesena na prijedlog komesara Skradskog odreda Miloša Kozline, jer je rekao da održava vezu s dva domobrana, a da će se i ostali, kad dođe do napada, predati.

Iz 1. čete određeni su 3. vod i jurišna desetina, zatim 1. vod odreda »Šlivnjak« i »Trupinjak« i cijeli odred »Skrad«. Raspored napada bio je ovakav: borci odreda »Šlivnjak« i »Trupnjak« provest će blokadu s istočne i zapadne strane. S polovicom će se boraca postaviti osiguranje od Veljuna, a s preostalim snagama usmjeriti napad na baraku i tunel. Borci Skradskog odreda napadat će sa zapadne strane, s kote u obliku potkove. Borci 3. voda i jurišna desetina izvest će napad sa sjeverne strane i nastupanjem glavnom cestom i usjekom pruge jurnuti svom žestinom prema baraci i skladištu u tunelu. Napad sa svih strana imao je uslijediti točno 3. decembra u 5,30 sati. Vodnicima i desetarima dato je u zadatak da poduzmu sve kako bi akcija uspjela, jer nam treba municija koju smo namjeravali zaplijeniti.

Sve je išlo po planu: borci, iako umorni, privlačili su se prema baraci i tunelu sa svih strana. Borci su 3. voda i jurišne desetine iz 1. četa među prvim došla u usjek. Od skladišta i barake dijelilo ih je još oko 20 metara. Sa zapada su nastupali borci Skradskog odreda. Neprijateljski vojnici bili su zbiti na malen prostor, i trebalo je još samo malo pa da

budu pohvatani i razoružani. Razočaranje. Borci odreda »Šlivnjak« — »Trupinjak« od početka su normalno nastupali, ali kad su već bili na udaljenosti od svega 50 metara, dobili su od poručnika Rakinića strogu naredbu da se što hitnije povuku. Sada je ta strana bila za domobrane slobodna, i oni su se tuda izvukli iz kruga.

Borci odreda »Skrad« 1. čete i borci odreda »Šlivnjak«—»Trupinjak«, kad su se sastali u šumarku ispod sela Peurača, pitali su svoje vodnike i desetare zašto se to tako dogodilo. Ja sam bio očajan. Isto tako i vodnik 3. voda Nikola Basara. Miloš Kozlina, komesar odreda »Skrad«, povukao je mene i vodnika 3. voda na stranu i rekao nam: »Drugovi, za to što domobrani nisu zarobljeni i razoružani očito je kriv poručnik Rakinić.« Mi smo tada pozvali Rakinića u svoj krug i zapitali ga što ga je ponukalo da samovoljno dade nalog za povlačenje boraca odreda »Šlivnjak« — »Trupinjak«. Drsko nam je odgovorio: »Pa nećete valjda vi mene oficira zvati na odgovornost. Ja znam što radim. Ja sam profesionalni vojni starješina. Znam bolje ocijeniti situaciju nego vi neznalice.« Ta nas je drskost iznenadila i samo smo se pogledali. Tada mu je Kozlina rekao: »Druže, to nisi smio na svoju ruku učiniti. Ti ćeš sada s nama u komandu čete 'Debela kosa' da tamo sve objasniš«. Na to je Rakinić odgovorio: »Nemam ja kome što objašnjavati. Ja sam aktivni oficir i nisam odgovoran komandi.« Borci su nas opkolili sa svih strana i slušali polemiku. Po upadicama koje su padale osjetio sam da je kod njih zavrelo. Prvi je glasno progovorio Pero Peruča: »Rakiniću, pasji sine, ti se tu prčiš kako si stručan i neki oficir. Nisi ti ništa. Ti si u ovoj akciji izveo svoju lukavu sabotažu. E, nećeš vala više. To će ti biti posljednja!« Evo što mu je rekao omladinac Uroš Opačić: »Ti nas slijepiš tvojom stručnošću, a baš tvojom krivnjom nismo zarobili 10 domobrana. Bilo bi to 10 pušaka više i možda 2000 puščanih metaka. Takvim tvojim rukovanjem mi bismo se brukali pred narodom. Druže Todoriću, daj ti meni njega da ga ja sprovedem u Odred. Puška mi je spremna, nož na njoj britki. Treba tog gada uspavati. Podmukao je i zao, gori od Talijana.« To je sve Rakinić slušao. Ja sam mu rekao: »Eto vidiš, vojnici ti sude, ne preostaje ti drugo nego da mi predaš svoj pištolj i uđeš u sredinu kolone.« Predan je komandi čete i još istog dana sproveden u Petrovu goru.

Zbog neuspjeha u akciji na tunel bilo je kod boraca u Odredu negodovanja. Govorili su: »Potrošili smo toliku municiju u borbi s Talijanima. **Mislili** smo da ćemo na tunelu nešto zarobiti, kako bismo se malo osigu**rali,** a, eto, istrošili smo se bez ikakve koristi.« Razmišljao sam o tome i razgovarao o Rakiniću s komesarom Košarićem. On je priznao: »Nismo dovoljno budni kad je riječ o takvim pojavama. Znaš, slično smo prošli i pri razoružavanju ustaša u Glinici. Tamo je također zatajio Rakinić, **a mi** tada nismo poduzeli odgovarajuće mjere. Sada se, po mom mišljenju, komanda Odreda u Petrovoj gori uvjerila da Rakinić hoće sprovoditi neku veliku srpsku politiku. U tu podmuklu rabotu uvjerio se još u klinici komesar odreda Većeslav Holjevac, koji je tada bio **s** nama, a **sad je** to osjetio **i** Ćanica.«

Početkom decembra Štab 1. bataljona razradio je plan operativnih zadataka do konca mjeseca. U prvi plan uzeto je da se onesposobi i blokira glavna cesta počevši od Turanjskih brda, Tušiloviča, Vojnića, Krnjaka, Veljuna i dalje za Slunj i na taj način onemogući veza s Karlovcem. Ujedno da se neprijateljskim posadama u tom dijelu Korduna spriječi dovoz hrane, municije i pojačanja.

Prvih dana decembra 1. četa postavlja zasjedu u selu Dugi Dol—Pesnici i drži pod kontrolom cestu koja vodi iz Krnjaka u Barilović. Tih dana naišlo je na zasjedu 12 domobrana iz Krnjaka, krećući se za Barilović u namjeri da se spoje s tamošnjom posadom i kod nje osiguraju hranom, jer im sljedovanje iz Karlovca nije dolazilo. Od 12 domobrana 8 je zarobljeno s oružjem i vojnom odjećom, a četvorica su uspjela pobjeći natrag u Krnjak. U tome ne bi uspjeli da nije bilo guste magle.

Neprijateljske posade u Vojniću, Krnjaku, Veljunu i Slunju bile su praktično odsječene od Karlovca, svog centra za snabdijevanje hranom. U tome nas je pomogla hladnoća i magla, posebno snijeg, kojega je napadalo više od 1/2 metra, čime je još više onemogućen saobraćaj po cestama.

23. XII, po naređenju Štaba Odreda, izdvojena je 1. četa 1. bataljona. Dat joj je zadatak da zaposjedne Vojišnicu i blokira cestu od Vojnića do Biljega. U školskoj zgradi bila je domobranska posada od 30 vojnika. Bili su opkoljeni od 20. XII. Pružali su jak otpor 3. četi. 24. XII rano ujutro jaka kolona od 50 vojnika, potpomognuta jednim puškomitraljezom i jednim teškim bacačem, prodirala je iz Vojnića cestom. S lijeve i desne strane imali su osiguranje od po 10 domobrana. Bila je dosta gusta magla, koja je od početka omogućavala nesmetano kretanje kolone. Deset domobrana koji su nastupali kao desna zaštitnica po uzvišici ušlo je u selo nezapaženo. Tek mi je tada vodnik Simo Mandić saopćio da su domobrani iz Vojnića ušli u selo. U takvoj smo situaciji oprobali svoj trik. Šest boraca stavilo je na glavu domobranske kape. Predvodio ih je desetar Đuro Grudić. Za tri minute svi su domobrani pohvatani i razoružani. Nisu uspjeli ispaliti ni jedan metak. Sada je tek nastala gužva. Zaštitnica koja je nadirala iz Vojnića lijevom stranom dosta je brzo odmicala, a iza nje glavnina po cesti. Đurin vod spustio se bliže cesti. Borci su se smjestili u dobre zaklone i čekali daljnja zbivanja.

Borci iz 1. i 3. voda zapucali su najprije na domobrane u lijevoj zaštitnici. Daljnje kretanje prema Biljegu bilo je zaustavljeno. Sada smo poduzimali sve da nam kolona s ceste i lijeve strane ne pobjegne u Vojnić. Iako je bio visok snijeg, domobrani su ležali u njemu sve do dva sata poslije podne. Tek tada počeli su uzmicati za Vojnić, ali u tome nisu potpuno uspjeli. Zarobljeno je 38 domobrana, zaplijenjen 1 puškomitraljez i 1 teški bacač, od kojeg su domobrani bacili u snijeg nišanske sprave i četiri granate koje su nosili sa sobm. Na sreću, zarobljeni su domobrani koji su bacili nišanske sprave i granate i pod prijetnjom, pokazali mjesto, i sve je pronađeno. Tek tada smo odahnuli. Bili smo sretni. Gubitaka nismo imali, a plijen je bio dobar. Osim mitraljeza i bacača zaplijenjene su 32

puške i oko 2500 metaka. Zarobljenim domobranima uzeta je vojna odjeća, a oni su pred noć poslani u Vojnić. Tada je došla na red školska zgrada na Biljegu. Ispaljene su 4 granate iz teškog bacača. Tri su pale u dvorište, a jedna je pogodila krov zgrade. Tek su tada izvjesili bijelu krpu od neke poderane košulje. Predala su se 22 oružnika i 20 domobrana. Zaplijenjeno je 40 pušaka bez municije, jer su je u blokadi potrošili. Četvorica koja su kočila predaju zadržana su radi suđenja, a ostalima je oduzeta vojna odjeća, nakon čega su protjerani — 18 u Vrginmost, a 20 u Vojnić.

Vratili smo se u Gornji Budački. Dok su se borci odmarali, razrađen je plan o potpunoj blokadi Krnjaka. 1. četa rasporedila se sa sjeverne strane zatvarajući izlaz na cestu Budačka Rijeka—Tušilović i cestu koja vodi iz Krnjaka za Barilović. Sa zapadne strane položaje je držala 2. četa. U noći od 1. na 2. januara deset boraca iz 1. čete ušlo je u Krnjak i napalo oružnike u zgradi bombama. Takav isti prepad izvršili su borci 2. čete u noći od 3. na 4. januara. U toku 4. januara prije podne izvršen je u dva navrata jak pritisak na oružnike u zgradi. Između dva i četiri sata načinjen je mali predah. Dogovoreno je da se odmah u sumrak izvede snažan napad sa sjevera i juga na utvrđenu zgradu, a ako se oružnici ne predaju na naše prve pozive, da se poduzmu mjere, tj. da se zgrada zapali. Upravo tog poslijepodneva stvorila se gusta magla. Mi smo se radovali kako ćemo se kroz maglu moći lakše privući. I upravo kad se počelo malo mračiti, zapazili smo jak dim iz centra Krnjaka. U prvi smo mah bili zbunjeni, ali smo se odmah dosjetili. Oružnici su se, koristeći se gustom maglom, probili cestom iz Krnjaka za Barilović. Prije odlaska zapalili su zgradu u kojoj su bili utvrđeni. Mi smo tada ušli u prazan Krnjak.

Poslije oslobođenja Krnjaka obje su čete dobile zadatak da se prebace u blizinu Vojnića. Druga četa da se smjesti sjeverno od mjesta i zauzme položaje na groblju, a Prva da se smjesti na zapadnoj strani i zauzme prikladne položaje na samoj cesti koja vodi od Vojnića za Tušilović, s tim da jednim vodom kod Kolarića kontrolira cestu za Krstinju. Na položaje smo stigli oko dva sata poslije podne probijajući se puna četiri sata kroz dubok snijeg. Bili smo iscrpljeni gazeći snijeg do pojasa. Još putem slutili smo što se sprema. Bila je to potpuna blokada domobranske posade od oko 500 vojnika i oficira. Bili smo ponosni jer smo u tome vidjeli svoju snagu. Četvrtog januara oko podne na naše položaje došli su komandant bataljona Stanko Opačić Ćanica i operativni oficir Bogdan Oreščanin. Od njih smo dobili detaljna uputstva za dejstva. Oreščanin je više puta naglasio: »Ove moramo pohvatati i zarobiti. Vama momci to dajemo u častan zadatak. U tome morate ustrajati i pobijediti ih.« Data su nam precizna uputstva kako treba da se patrole od po tri borca ogrnu bijelim plahtama i tako probiju do prvih kuća u samom Vojniću. I tada, ako se ukaže prilika, ako u mjestu prođe koji neprijateljski vojnik, da se na nj precizno gađa. »To već s uspjehom činimo od strane Petrove gore. Hranu i municiju koju im bacaju iz aviona pokupe naši borci« — reče nam Oreščanin. Te riječi ustostručile su našu snagu. Mislili smo:

kad mogu naši s one strane, onda možemo i mi s ove. Dali su nam još u zadatak da na prikladnu mjestu srušimo na cestu pokoje drvo, kako bismo im u slučaju bijega onemogućili prolaz. Borci određeni da idu u patrolu radovali su se. U patroli je uvijek bio po jedan koji je^ranije služio vojsku. Uroš Opačić nosio je sobom lovačku pušku. Obično bi govorio: »Idem u lov, bit će lovine.« Dani su nam prolazili brzo, ali i zima je bila sve jača. Živa se spuštala i 15 ispod nule. Osmog januara oko podne povećali smo broj boraca na cesti pri samom izlazu iz Vojnića. Najednom začujemo zvonce i ugledamo troje saonice koje se kreću prema nama. Na prvim je saonicama čovjek jednom rukom držao uzde, a u drugoj na štapu lepršala se bijela krpa. Stali su na poziv naše straže. Bili smo malo zbunjeni. Naime, to je prvi put da neprijateljski vojnici pred nama podižu bijelu zastavu. Radovali smo se, ali i pobojavali da to nije možda kakav trik. U saonicama su bili ranjeni domobrani. Odmotali smo zavoje i uvjerili se da su ranjenici. Petorica su bila ranjena sačmom iz lovačke puške na više mjesta po tijelu, a petorica iz vojničkih pušaka. Tako su lovačke puške položile ispit. Bilo ih je dobro upotrijebiti tom prilikom.

Dok smo pregledali saonice, do nas je došao Stanko Opačić. Bilo je to dobro što se pojavio, jer smo namjeravali vratiti ranjene u Vojnić, a oni su tražili da ih propustimo za bolnicu u Karlovac. Odlučeno je da se ranjeni domobrani prebace saonicama do Tušilovačkog Cerovca, gdje će dobiti toplo mlijeko i prekrcati se u saonice hrvatskih seljaka, koji će ih odvesti u karlovačku bolnicu. Taj humani gest pozitivno je djelovao na neprijateljske vojnike u Vojniću, a i samom Karlovcu.

Blokada Vojnića nastavljena je punom žestinom. Svakog dana obruč je bio sve manji. Traženu predaju domobranska komanda nije prihvatila, već je ponovno tražila da im se dopusti da ranjene vojnike prevezu u Karlovac, što im nije odobreno.

12. januara u svanuće naše su patrole javile da domobrani u mjestu vrše neke pokrete. Stoga je na glavnim mjestima blokade povećan broj boraca, kako bi bio odbijen njihov pokušaj proboja. U 8.30 sati domobranska je kolona od 200 vojnika razvijena u strijelce nastupala prema mjesnom groblju. Na tom je mjestu bilo 20 partizana koje je predvodio komandir 2. čete Jovica Tomašević. Usprkos jakom otporu domobranima je uspjelo zauzeti brežuljak groblja i izbiti na seoski put, koji je dalje bio progažen do Crkvišta Tomaševca, gdje su partizani spavali i jeli. Tek tada mogli smo naslutiti na što, se odlučila domobranska komanda: probiti obruč partizana, zauzeti uzvišicu, tj. kotu 209 i 221, probijati se dalje seoskim putem prema koti 233 i 238 i spustiti na željezničku stanicu Utinja Vrelo. Kad su domobrani izbili na put prema koti 233, smatrali su da je bitka dobivena. Prevarili su se. Jovica Tomašević dobro je ocijenio što treba u tom času poduzeti. Na brzinu se učvrstio na koti 233. Poslao je dvojicu boraca da obavijeste 3. četu koja je držala uzvišicu k. 238. Domobranska kolona našla se u klancu. Kad je došla na podesno odstojanje, obasuta je unakrsnom mitraljeskom vatrom s obadvije kote. Domobrani nisu imali

kamo, pa su polegli po snijegu. Borci s kote 238 imali su dobar pregled duž seoskog puta. I kad bi se koji vojnik pomakao ili počeo bježati, bivao je ranjen ili ubijen. Čitava je kolona bila prikovana za snijeg oko tri sata. U koloni je bilo preko 70 mrtvih i ranjenih. Oko 3.30 poslije podne na dva mjesta u koloni pojavila se bijela krpa. Čitava se posada predala. Domobrani su svi vraćeni u Vojnić, a za njima i ranjenici. Poginuli su pokopani na mjestu borbe. 2a uspješan završetak u zarobljavanju domobrana posebno je zaslužan Ćanica Opačić, koji je lično poveo 25 boraca da slijede odbjegle domobrane. Kada je dostignuta domobranska kolona, dao je naređenja koja su pospješila predaju domobrana. On je lično pregovarao s domobranskim oficirima o predaji, koja je pod pritiskom naših snaga i bila na to prisiljena.

Sjećam se riječi glavnog nadsatnika: »Vaš mitraljez s kote 238 s desne strane zadavao nam je smrtonosne udarce. Upravo nas je on prikovao za snijeg i demoralizirao moje vojnike. Moram priznati, izvrsno je gađao; njegovi rafali bili su smrtonosni. Da njega nije bilo na toj uzvišici, mi bismo se probili.«

Dušan Opačić

NA VELJUNU 1941. GODINE

Vijesti **o** događajima 27. marta primljene su s radošću u selima Veljuna. Tada je došlo i do prve ozbiljnije prepirke između Srba i Hrvata na gradilištu u Srpskom Blagaju. Na gradnji ceste bilo je zaposleno oko 50 radnika iz općine Veljuna. Radili su Srbi i Hrvati. Do juče su bili najbolji drugovi. Sada su se posvađali politizirajući kakvo će biti sutra. Radnici srpske narodnosti bili su zadovoljni događajima od 27. marta, dok se dio radnika hrvatske narodnosti ljutio psujući Srbe što se tome vesele. Prijeteći, jedni su govorili: »Vi ništa ne znate! Šta mislite da ćemo se mi tući za Jugoslaviju? Ne, mi znamo šta ćemo raditi. Doći će skoro čas kada ćemo drukčije razgovarati...« Bile su to riječi članova ustaške organizacije i Mačekove zaštite. Mnogi su se sada prvi put začudili što je to s ljudima iz Hrvatskog Blagaja i Pavlovca koji su u 1938. godini bili bučni, pozivajući jednako Srbe i Hrvate da izađu na izbore i glasaju za opoziciju. Neupućeni su pitali šta sada hoće Hrvati iz Blagaja, za koga sada navijaju kada su do juče išli zajedno sa Srbima. Nitko nije znao šta se sve do tada radilo u ilegalnosti, a najmanje o tome šta im se sprema za sutra. Pripadnici hrvatske seljačke zaštite nastavljali su javno da govore kako će svaki čas doći do preokreta, kako će imati svoju državu. Već tada su se počeli odvajati od radnika Srba.

Vijesti radosnice i ove miješale su se sve više u pravcu neizvjesnosti. Ljudima je bilo teško slušati da neko govori o propasti svoje zemlje, tome se veseliti i javno izjavljivati da se za tu svoju zemlju neće tući. Pojavile su se sumnje u mogućnost odbrane zemlje. Komunisti su počeli da uvjeravaju ljude u suprotno. Oni su se i prvi javljali na vojne pozive koji su masovno počeli da stižu 1. aprila iz Otočca. Saobraćaj je bio jako opterećen. Većina Veljunčana odlazila je u 44. dopunski puk u Bihaću. Nije bilo dovoljno vozila da prime sve pozvane, a bilo je dosta i dobrovoljaca. Mnogi su Veljunčani satima, pa i danima, čekali pred Općinom da ih bilježnik Novaković uputi u bilo koju ratnu jedinicu.

Tada je i medu radnicima na gradilištima u Srpskom Blagaju došlo io ozbiljnog vrenja. Dobivši pozive, dio radnika odmah se uputio pred Općinu ili kuću da se spremi i uputi u mjesto ratnog rasporeda. Na pozive je dio radnika Hrvata otvoreno reagovao, govoreći da oni neće ići nikamo jer rata neće biti, a ako ga i bude, oni se nemaju za koga tući. Jedni su od njih išli i dalje govoreći kako se oni spremaju da preuzmu vlast. Oni su i prijetili govoreći da će ih svaki Srbin koji se naoruža dobro zapamtiti. Njih smo dobro i zapamtili, tada i kasnije. Za nekoliko dana gledali smo ih pod ustaškim znamenjima.

Redovi na cesti su obustavljeni. Većina je otišla u vojsku, dok su se jedni sakrili, da bi se već 10. aprila pojavili, naoružani. Poslovođa inž. Vuković bio je zamišljen. Na gradilištu su se pojavili naoružani radnici, isti oni koji su prije nekoliko dana izazvali svađu s radnicima Srbima, govoreći da će doći njihov čas. Stvarno, došao je. Vidimo ih naoružane. Kažu da su vlast. Nemaju vojnu uniformu, ali su svi obilježeni. Stavili su na glave crvene ličke kape obavijene hrvatskom trobojnicom. Sada oni sačekuju vojnike Jugoslavenske vojske, razoružavaju ih i svlače. Posebno paze kad će se koji Veljunčanin vratiti da ga sačekaju i opljačkaju, dokazujući na djelu kako su vlast i da se obistinilo ono što su govorili na radilištu.

Ponašanje tih ljudi iznenadilo je narod ovog kraja. Ovdašnji seljaci nadaleko su poznati kao gostoprimljivi i susretljivi. Njihova širokogrudnost zanemarivala je nacionalne razlike. Siromaštvo i težak život sjedinjavali su ih, i svi raniji pokušaji da se razjedine Srbi i Hrvati nisu davali nikakve rezultate. Uzajamna pomaganja, zajedničke akcije i druge manifestacije nisu bile rijetke u ovom kraju. A sada: »Šta bi od svega toga?« — pitali su se stari Veljunčani.

Uspostavom ustaške vlasti srpsko je stanovništvo bilo jako uznemireno, ali ne i nepovjerljivo prema svojim susjedima Hrvatima. Prepričavajući događaje iz dalje prošlosti, posebno za vrijeme Austro-Ugarske, ljudi su obično govorili: »»Mi se pokoriti moramo, pa ko bio na vlasti. Neka nas samo ne diraju ...« Vrijeđanja, psovke i slično, sve se to nekako trpjelo dok ustaše i pripadnici hrvatske seljačke zaštite nisu počeli otvoreno izjavljivati da će Srbe iseliti u Srbiju. A bilo je i takvih koji su govorili da je Poglavnik rekao preko radija da sve Srbe treba poubijati i očistiti ih iz Hrvatske. Prolazeći kroz sela, ustaše i »zaštitari« naređivali su da im se pripremi jelo kad se vrate iz patroliranja. Na tim »gozbama« obično bi se opili i onda davali izjave o progonu Srba iz Hrvatske.

Odmah su uslijedile i naredbe o predaji oružja. Naredba se odnosila samo na Srbe, jer Hrvati nisu morali predavati oružje, pogotovo ne oni koji su se pokazali kao ustaše i pripadnici hrvatske seljačke zaštite.

S fizičkim napadima i hapšenjima ustaše su počele već 13. aprila. Toga su dana kroz Veljun prolazile njemačke trupe. Po naređenju župnika Blaže Tomljenovića moralo je sve hrvatsko stanovništvo da izađe na doček. Mada je bio prohladan dan, stanovnici su morali čekati pokraj ceste izgledajući svečano. Ustaše su pravile »red«. Patrolirale su po

srpskim selima »pazeći da ne bi neko napucao na Nijemce«. Svi su na rukavima imali oznaku »u«. Jedni su to imali na izrađenoj traci, a većina napisano mastiljavom olovkom. A bilo je dosta i takvih kojima je to »u« bilo ispisano ćirilicom. Pojedinci iz srpskih sela, da li iz šale ili ozbiljno, pitali su mogu li i oni nositi hrvatsku trobojnicu i ponašati se kao državljani NDH. Takvima su ustaše osorno odgovarale da su dosta nosili srpsku trobojnicu, a sada će oni odlučiti hoće li nositi jednu ili drugu. Bilo je i takvih koji su u pripitom stanju znali da kažu: »Vama je odzvonilo, samo dok se mi malo sredimo.«

O ponašanju ustaša različito se komentarisalo. Prepričavane su vijesti o ubistvima u Slunju, ali se ništa nije vjerovalo. Smatralo se da je oštrina ustaša trenutna, »dok se ne srede«. Izjave su primane kao neozbiljne. Takva gledanja na ustaše dovodila su u dilemu i one najtrezvenije. Ali iznenađenja su se redala. Ustaše i »zaštitari« nastavili su da svakodnevno patroliraju po selima tražeći meso i rakiju. Sada su to počeli nositi i kući, pravdajući se da ih je puno, a još nisu uspostavili zajedničku kuhinju. Tragali su za oružjem, a glavno im je bilo da stvaraju nervozu, govoreći da moraju patrolirati selima i čuvati narod od upada četnika. Sada je sve odraslo iz Hrvatskog Blagaja i Pavlovca nosilo pušku. I čobani su svoja stada čuvali s puškama.

Patrolirajući po selima, ustaše su svakodnevno izdavale nove zapovijesti kako se treba ponašati i što se mora činiti. Zabranjivale su bilo kakva skupljanja. Seoskim starješinama je naređivano da izvještavaju ustaše o svim promjenama u selu, da li je ko prolazio selom, zadržao se i s kim. Neizvjesnost i zastrašivanje zahvatala su svaku kuću. Komunisti Veljuna, uvijek aktivni, i sada su se pokazali neumorni u objašnjavanjima novih pojava, hrabreći ljude da budu prisebni. Posebno su se trudili u objašnjavanjima da hrvatski narod nije isto što i ustaše, da ustaše i »zaštitari« ne progone samo Srbe već isto to rade i s poštenim i čestitim Hrvatima. Djelovanje komunista, koliko su to oni uspijevali u uslovima stroge kontrole ustaša, ipak je hrabrilo ljude. Osjećali su da nisu usamljeni. Međutim, niko tada nije znao, a vjerovatno ni naslućivao, šta se zbilja sprema narodu. Nije se znalo ni da je 10. aprila župnik Blaž Tomljenović zakleo veću grupu hrvatskih seljaka u crkvi Hrvatskog Blagaja, organizujući ih u ustaše i dajući im zadatke. Već tada im je župnik obećao da će ih u najskorije vrijeme naseliti »preko« u srpska sela, kada ih »očiste«.

U tom su duhu i djelovali župnik Blaž Tomljenović i učitelj Ivan Šajfar. Vješto su ubačene parole da će Veljunčane iseljavati u Srbiju. Parola se različito komentarisala. Neki su se čak počeli dogovarati šta bi trebalo ponijeti sobom. Raznih prepričavanja i nagađanja šta bi moglo biti, bilo je napretek, a pravih saznanja vrlo malo ili nimalo. Ustaše kao da su se takmičile u izmišljanju: svakodnevno su donosile nove mjere, ciji je krajnji cilj bio zavaravanje naroda. Izmislile su da seoske starješine podnose izvještaje o stanju u selu ustaškim patrolama, posebno o nezadovoljstvu i o tome šta ih sve tišti. Obećale su seoskim starješinama dati puške za odbranu. Zatim im je naređeno da organizuju dežurtsvo. To su bile seoske patrole sastavljene od mještana, koje su cijelu noć hodale po selu

i »prisluškivale«. Imale su tačan raspored kretanja i određeno vrijeme javljanja seoskom starješini. A ako bi se šta primijetilo, morali su odmah izvijestiti ustaše u Hrvatskom Blagaju ili oružnike na postaji u Veljunu. I to je ozbiljno shvaćeno. Prema rednoj listi ljudi su patrolirali po smjenama. Oružje nisu dobili, već su sa sobom preko ruke nosili sjekire i »čuvali« selo. Oružnička postaja na Veljunu ojačana je s dvadesetak ustaša i »zaštitara«, a svi ostali hrvatski seljaci dobili su oružje i, nalazeći se kod kuća, morali su izvršavati zapovijedi oružničke postaje. U dvorištu postaje dežurali su, danju i noću, kuriri koje su slale seoske starješine na zahtjev oružnika.

Najviše su neizvjesnosti unosili u sela neki naoružani hrvatski seljaci, koji su sve više počeli da pljačkaju seljake, tražeći hranu za organizaciju ustaške kuhinje. Glasovi o seljenju sve češće su kružili selima. Dio seljaka pripremao se za taj dan nastojeći da se što bolje snabdije, naročito novcem. Kako se smatralo da se stoka neće moći voditi sobom, neki odvažniji ljudi pošli su u općinu po stočne putnice radi prodaje stoke. Otuda su se vratili s vijestima koje nisu obećavale dobro. Pričali su da se kod oružničke postaje okuplja mnogo civila naoružanih puškama koje su umjesto remena imale uzice. Vijest je različito komentarisana. Najviše ih je smatralo da je to priprema za seljenje Srba. Nervoza je osvajala sve stanovnike — od najmlađeg do najstarijeg. Svima je bilo teško napustiti svoje ognjište. S tim vijestima miješale su se i one koje su kazivale da su ustaše već izvršile zločine nad oficirima Jugoslavenske vojske poklavši ih u Hrvatskom Blagaju. A i više pojedinačnih hapšenja popraćenih maltretiranjima zbog tobožnjeg skrivanja oružja i vojne opreme, nije govorilo o dobronamjernosti ustaških vlasti. Sve se to na svojevrstan način analizovalo i prepričavalo nastojeći da se pronikne u prave namjere ustaša. U saznavanju istine pojedinci su bili uporni, odlazeći prijateljima Hrvatima da ih pitaju za savjet. Jedan od takvih bio je i Nikola Kosijer. Po starom običaju, usprkos velikom riziku, otišao je na katolički Uskrs u posjetu svom starom prijatelju Rudici Kovačeviću u Slunju, sada istaknutom članu ustaškog stana. Probijajući se do stana Kovačevićeva, Nikola se, posmatrajući šta rade ustaše od jugoslavenskih vojnika, uvjerio u priče koje su kolale po selu. Naišavši na jednog vojnika više Rastoka kako se izmrcvaren bori sa životom, Nikola se htio vratiti, ali ga je kopkala izjava Dane Marinca. Taj je kao zamjenik ustaškog povjerenika u Hrvatskom Blagaju znao češće izjaviti kako je sad došlo njihovo vrijeme i da će sav srpski narod istrijebiti iz Hrvatske. Upravo zbog te izjave Nikola je i pošao k Rudici da provjeri, da se posavjetuje. A na to su ga nagovarali i ljudi iz sela.

, . , došavši do kuće, Nikoja je umjesto Rudice našao majku mu Rudinku. Videci ga, sva^uplašena reče: »Kume Nikola, što te sad nanese u Slunj?« Vidio je da nešto nije u redu. Upitao je za Rudicu, ali mu ona odmah ne odgovori, već malo kasnije: »Rudi je u toj nekoj vražijoj službi, ne znam ni sama što se to sve sada dešava u Slunju.« Nikola je bio uporan i sačekao Rudicu, koji se također čudio Nikolinu dolasku. Na Nikolin odgovor da je došao radi savjeta kako se treba ponašati u novoj državi, Rudica

mU je odgovorio da se ništa ne plaši, ali da se ipak nikamo ne udaljava od kuće jer bi mogao biti osumnjičen: »Znaš, kume, svaki početak je težak, pa i naš sad... Tko nije pokoran, može nastradati, pa čak i nevin izgubiti glavu.« Još su nekoliko minuta razgovarali, pa kako se Rudici žurilo, dao je propusnicu Nikoli, koji se bez zadržavanja u Slunju uputio kući.

Dok je neizvjesnost sve više zahvatala maha po selima Veljuna i okoline, ustaše su kovale svoj plan. Početkom maja, kako se to kasnije utvrdilo u istrazi, u Karlovcu je održan tajni sastanak ustaša pod rukovodstvom ustaškog oficira Zdravka Karlovića, ustaše emigranta. Među 35 prisutnih našli su se i Josip Paunović, Pero Mujić i Pero Grašić, sva trojica iz Hrvatskog Blagaja. Glavno pitanje dogovora bilo je insceniranje ubistva mlinara Josipa Mravunca i njegove porodice u Hrvatskom Blagaju kako bi se dao povod za masovno hapšenje Srba sa Veljuna i okoline. Plan je izlagao Josip Paunović. Njemu se žurilo jer je i sam bio došao u sukob s mjesnim ustašama u vezi s podjelom srpskih imanja. Naime, Hrvatski Blagaj i Pavlovac znatno su pasivniji od srpskih sela na Veljunu. Već se tih dana raspravljalo među blagajskim ustašama o preseljavanju u srpske kuće, određujući kome će koje imanje pripasti. Na pitanju prisvajanja bogatijih posjeda i kuća i došlo je do nesporazuma i svađe. Plan likvidacije Srba sastojao se u ovom: Poubijati članove porodice Mravunac i to pripisati Srbima iz susjednih sela. Odmah zatim pohapsiti sve odrasle muškarce i tajno ih likvidirati, a narodu objaviti da su upućeni na prisilni rad u Njemačku. Mravunca treba inače likvidirati jer se osjeća više Jugoslaven nego Hrvat, ne simpatiše ustaše i uvelike konkuriše ostalim mlinarima u Hrvatskom Blagaju koji su za ustaški pokret. Zaključeno je da se s izvršavanjem plana otpočne u noći 4/5. maja Te je noći, pod rukovodstvom Zdravka Karlovića, prebačeno kamionom 35 ustaša iz Karlovca u Hrvatski Blagaj. Odmah su pošli na zadatak. Osmorica, među kojima i pomenuta trojica iz Hrvatskog Blagaja, ušla su u kuću Josipa Mravunca i poklala cijelu porodicu osim jedne djevojčice, dok su preostale ustaše vršile obezbjeđenje. Nakon toga zločina zamjenik ustaškog povjerenika za općinu Veljun Dane Marinac je uputio nekoliko najpovjerljivijih ustaša da na pojedinim mjestima prema srpskim selima razbacaju vojničke cipele, bluze, čakšire, uvijače i četničke kokarde kako bi se time pokazao trag »bježanja četnika« u smjeru Cvijanović Brda preko šume Velikog i Malog lisca. Druga grupa ustaša pucala je cijelu noć prema pomenutim šumama i oko Pavlovca inscenirajući borbu s »četnicima«. Istovremeno su upućene ustaše svim seoskim starješinama da ih obavijeste o događaju i prenesu naređenje da svi dođu na sastanak u Srpski Blagaj kojim će rukovoditi Dane Marinac.

Pucnjava je razbudila sve stanovnike okolnih sela. Više se nije spavalo. Ljudi su se sakupljali i nagađali o tome šta se moglo dogoditi. Zbunjivalo ih je i to šta to veče nisu dolazile ustaške patrole da kontrolišu budnost njihovih patrola, kako su to redovno činile ranijih dana. Ujutro rano stizale su ustaše da prenesu naređenje seoskim starješinama, a drugi su se rastrčali po unaprijed određenim pravcima kuda su tobož

pobjegli četnici, raspitujući se kod čobana jesu li vidjeli kakve ljude s bradama i oružjem koji lutaju šumama. Ta su pitanja iznenađivala, ali je trebalo ipak povjerovati jer su nam pokazivali tragove odjeće i drugih predmeta. »Tuda su prolazili i noćas pucali, napadali su nas« — kaže nam ustaša Perić Marinac. Kada su seljaci čuli o stradanju porodice Mravunac, odmah su posumnjali u ustašku interpretaciju događaja jer su znali da na toj teritoriji nema četnika.

Čekajući pred kafanom da se sakupe, seoske su se starješine iščuđavale događaju. Za to vrijeme u kafani su sjedili Dane Marinac i ustaše, jeli janjetinu i uz pune čaše vina veselili se. Kada su ustaše završile s jelom, izašao je ustaša Vale Paunović i pozvao seoske starješine da uđu u kafanu. Ulazeći, još s vrata napao ih je Dane Marinac, pijan i sav umazan lojem. Rekao im je, kako je to ispričao Dragić Mladen: »Eto, ipak se nisam prevario kad sam rekao da ste lopovi i četnici. Znao sam da ste četnici, ali, m... vam vašu, platit ćete sve ovo što ste učinili s obitelji Josipa Mravunca... Koji od vas može da garantira za svoje ljude u selu da se ne presvlače po noći kao četnici, a preko dana su kod kuće s vama. Govorite, m... vam vašu... Kad ste ih klali, što ste ih bacali u Koranu. To mogu samo zločinci kao što su Srbi. Ja vas pozivam da opravdate svoja sela time šta ćete biti svi kod kuće. Kada dobijete poziv, neka svi ljudi dođu danas na Veljun ili u Blagaj da se jave oružnicima koji ispituju zločin. Pronaći ćemo mi među vama tko je zakrvavio ruke hrvatskom krvlju. Ostala je djevojčica koja će prepoznati zločince. Danas će nam iz Zagreba doći jedan stručnjak za pronalaženje zločinaca. Dolazi po naređenju našeg Poglavnika. Zato vas pozivam da obavijestite sve ljude da dođu, jer nedolazak znači da je bjegunac zločinac.« — »Saopćenjem Marinca svi su bili ošamućeni« — kaže starješina Milutin Kekić.

Vraćajući se u svoja sela, usput su sreli grupu ustaša koja već vodi dvadesetak ljudi iz Cvijanović Brda i Rabinje. Prolazeći mimo njih, pozdravili su se očima, kao da su znali da je to zadnji pozdrav.

Ljudi su po selima izgledali izvan sebe, čekajući povratak seoskih starješina. Jedni su očekivali raspored za selidbu, drugi da čuju pravu istinu o zločinu. Već su čuli da ustaše odvode ljude na Veljun i u Hrvatski Blagaj. Mira nije bilo nigdje. Nakon povratka i saopćenja starješina ljudi su krenuli na Veljun. Usput su dozivali pojedince, plašeći se da ne bi ko izostao. I ja sam pošao iz radoznalosti. Interesovalo me kako će pronalaziti krivca. Kod škole smo doživjeli strašno iznenađenje. Sve su nas strpali u školu i postavili oko nas straže, sve poznate ustaše iz susjednih sela. Svakog časa ubacivali su u školu nove. Jedni su dolazili sami, druge su dovodili ustaše ili oružnici. Sada nam je već bilo jasno da se to neće dobro svršiti. Prišao sam ustaši Marku Marincu, inače svom susjedu, i zamolio ga da me pusti. Marko me je uzeo za rukav i izveo pored ustaških stražara. Tako sam se spasio. Pravi motiv Markove samilosti nikad nisam doznao.

Nakon što su pohapsili nekoliko stotina ljudi i pozatvarali u žandarmerijsku kasarnu, školu, zgradu općine i drvarnice, doveli su kćerkicu

pok. Mravunca, Milku, da među uhapšenim prepoznava ubice. Milka nije mogla nikog da prepozna, jer se među tim ljudima nisu nalazile ubice. Sada su ustaše nastavile s mrcvarenjem ljudi, vičući da imaju oni svoje metode za pronalaženje ubice. U stvari, one su radile sve po planu koji su izradile u Karlovcu, a kasnije dopunile u Blagaju. Jedan od organizatora ubistva porodice Mravunac, župnik Blaž Tomljenović, već se ujutro uputio u Zagreb »da prijavi zločin«. Vratio se u toku dana s odredom ustaša pod vodstvom ustaše emigranta Ivana Šarića. Tomljenović nije bio potpuno siguran u ljude iz Blagaja pa im je, u dogovoru s učiteljem Šajfarom, dodijelio za instruktore Šarićeve ljude. Oni su sad bili glavni u odlučivanju, a radili su po planu župnika Tomljenovića i ustaškog povjerenika učitelja Šajfara. Sve je bilo isplanirano tako da sve ustaše podjednako učestvuju u ritualu zločina. Dok su jedni sprovodili ljude iz sela, drugi su ložili vatre i pekli jaganjce, istovremeno se smjenjujući u upadanju među zatvorenike s glogovim kolcima.

O tom je ispričao jedan od preživjelih Milić Stojić. »... Došle su ustaše iz Hrvatskog Blagaja, koje sam lično poznavao, te su mene i sve druge iz mog sela pohapsili i odveli na Veljun ... Kad smo došli, smjestili su nas odmah u zatvor... Imali smo šta da vidimo ... Nije bilo čovjeka koji nije bio krvav... Samo su davali znak glavom da nas više nema. Za nama su ušle ustaše Vale Paunović, Mate Štrk, Milić Obranović, Petar Marinac, Mate Grašić i još neki drugi u uniformi. Sa sobom su unijeli neko kolje i počelo je ono najgore... Bili su svi pijani i umazani lojem od pečene janjetine. Nisu ništa govorili, već su samo udarali po nama ne gledajući kuda tuku. Tukli su i na kraju kad su se umorili, psovali nam srpsku majku govoreći kako je sad došlo njihovo vrijeme. Teško je bilo to izdržati. Eto, tad sam se uvjerio da je čovjek jači i otporniji od bilo koje životinje. Odvodili su grupe od nas, ali mi nismo znali kamo. One koje su preko noći odvodili, kasnije se potvrdilo da su odlazili na ubijanje u selo Hrvatski Blagaj. Nas desetak ljudi izveli su i rekli nam: 'Vas puštamo kući, a ove druge ćemo uputiti na rad u Njemačku. Vodite računa kako se ponašate. Ima vas koji ste ovdje dobili batina, ali to nije ništa. Čim primijetite da se pojave četnici u vašim selima, prvoj našoj patroli javite. Eto, tako sam uspio da ostanem, da ne odem u dolinu smrti...«

Mileti Dudukoviću iz Točka toga su dana ubili dva brata. On se sjeća da su ih na putu sreli Talijani, ali nije ništa razumio od onoga što su govorili osim »tuti banditi«. On se odlično sjeća detalja mlaćenja ljudi u žandarmerijskoj kasarni. Posebno mu se urezalo u pamćenje zlostavljanje Vuje Kosijera iz Cvijanović Brda. Bio je visok oko 2 metra pa su ga svi primjećivali i redom dolazili da tuku. Kako je koji ustaša ulazio, Kosijer je bio prvi na redu. Mileta je bio u grupi koja je premještena u školu. Nakon dva-tri sata došao je jedan ustaša i rekao im da idu svojim kućama, ali da se ne udaljavaju iz sela jer će doći naređenje za selidbu u Srbiju.

U širem rajonu Cvijanović Brda ustaše su obavile hapšenja rano ujutro. Jedna grupa hapsila je u Snosu, Cvijanović Brdu, Kosijerskom Selu

i Stojmeriću, druga u Rabinji, a treća u Veljunskoj Glini i Bandinom Selu. Pored hapšenja ustaše su provodile i pljačku, najviše mesa, rakije i odjevnih predmeta. Poslije podne prva i druga grupa sastale su se u Kosijerskom Selu vodeći sobom oko 40 ljudi. Među njima je bio i pop parohije Cvijanović Brdo Dimitrije Skorupan. Svi uhapšeni morali su nositi opljačkane stvari, a na popa su natovarili dvije vreće mesa. Odmarajući se u Crnom Vrelu, ustaša Pavle Medved zapazio je Đuru Ninkovića, odmah ga uhapsio i poveo sobom. O tome Ninković pričaj »Kad smo poodmakli u šumu, ustaše otpočele da tuku ljude, govoreći im kako će platiti za sve ono šta su oni trpjeli preko dvadeset godina. Pop Dmitar je bio toliko iscrpljen da više nije mogao da se kreće. Popu je prišao Vale Paunović udarajući ga po leđima. Naredio mu da čita pravoslavnu molitvu za spas srpskog naroda. Onako iscrpljen i nemoćan, noseći dvije vreće mesa, čitao je molitve. Pritom je naređeno jednom sa Cvijanović Brda, imena mu se ne sjećam, da popu čupa bradu... On to nije želio da čini, već je otezao, a Vale ga je bez razmišljanja udario tako da je pao... Ustaše su naredile drugima da ga uzmu i nose... Kad smo se približili cesti, jedan je nepoznati ustaša zastao sa mnom... Rekao mi je tiho: 'Zaostani iza nas i bježi kući.' Eto, tako sam uspio da se spasim.«

Treća grupa ustaša uhapsila je oko 30 ljudi i nije ih vodila na Veljun, već pravo na gubilište. Ja i Stevan Opačić smo tada čuvali stoku na njivama upravo na putu kuda je grupa prolazila. Ja sam se uplašio ustaša jer sam vidio prije nekoliko dana kako postupaju s ljudima na Veljunu, pa sam se sklonio. Stevu su ustaše odmah uhapsile i dale mu da nosi vreću s opljačkanom rakijom. O daljem putu pričao mi je Stevo kasnije: »Ustaše su me vodile ispred kuće gdje me je dočekala mati, ali nije smjela ništa reći, kako mi je kasnije ispričala. Rekla je Ivanu Marincu da me puste, da sam mlad. To je rekla zato pošto niko nije znao kamo se ide, već je preneseno da ustaše upućuju ljude u Njemačku na tri mjeseca. Krenuli smo dalje prema šumi Veliki lisac. Tu je počelo ono najteže. Počeli su da nas tuku. Gledao sam kako su tukli neke drugove koji su padali, a ustaše im se smijale govoreći: šta se pravi lud... Tada su starom Mojsiji Bandi naredili da čita pravoslavni Očenaš pa neće boljeti... Bio sam sav van sebe od straha. Prišao mi je ustaša Perić Marinac, prvi susjed, naredio da zaostanem i bježim kući. Tako sam ostao živ ...«

Učesnik zločina ustaša Milić Paunović ispričao nam je 1952. godine u istražnom zatvoru u Karlovcu ono što je zapamtio. 6. maja naoružano je 60 ustaša u Hrvatskom Blagaju. Oružje su primili od ustaškog povjerenika Ivana Šajfara, učitelja sa Veljuna, i popa Blaža Tomljenovića, koji su ga dobili iz oružničke postaje Veljun. Poslije primanja oružja u blagajskoj školi pop im je održao govor, u kom im je naglasio da vjerno moraju služiti NDH i da dosljedno trebaju da izvršavaju zapovijedi svojih časnika. Nakon toga su podijeljeni na pet grupa, koliko se Milic sjeća, koje su odmah upućene u sela da hapse ljude — jedna u Crno Vrelo, druga u Cvijanović Brdo, treća u Šlivnjak, četvrta u Veljun i peta grupa, s kojom je išao i on, u Poloj. U njegovoj grupi bilo ih je 15 na čelu s

oružničkim narednikom Andrijom Smiljanićem. Smiljanić je naredio da hvataju koga god stignu i vode u Hrvatski Blagaj u školu, a ako ko pokuša da bježi, da ga ubiju na licu mjesta. Odmah po ulasku u selo počeli su s hapšenjem. Neki su počeli da bježe. Oni su pucali i ubili trojicu više kuće Rade Tepavca. U zaseocima Lovrići, Opačići, Savići, Dejanovići i Vukmirovići uhvatili su preko 30 ljudi. Medu njima je bio i ratni invalid sa Solunskog fronta Mića Petrovič s dva sina — Durom i Milanom. Čim su dovedeni na Veljun i zatvoreni u kasarnu, otpočela je tučnjava. U tome su se najviše isticali Mate Štrk, Mate Marinac, Ivić Marinac, Vale Paunović, Mate Grašić, Milić Paunović i Tomo Flanjak — svi iz Hrvatskog Blagaja. Kako je Mića Petrovič bio općinski lugar kao i Mate Grašić, to se starac nadao da će biti pošteđen od batina — on i njegovi sinovi. Ali to nije pomoglo. Ovdje su bili svi nepoznati. Starcu je najteže bilo gledati kada su mu tukli sinove, »njegove golubove«, kako ih je običavao zvati. Morao se skrivati iza drugih da ne gleda. Poslije nekog vremena u zatvor je ušao ustaša Mato Gračanin i, napola mrtvog, izveo Miću Petroviča govoreći mu: »Bježi kući i nemoj više nikada da dolaziš ovamo. Ne smiješ da pričaš šta si ovdje vidio, jer ti znaš da treba oštro postupati dok dođeš do dokaza...« Tako je Mića bio spašen, a njegova su »dva goluba« isto veče ubijena u Blagaju. To su bile rane koje nije mogao zaliječiti. Nakon 11 mjeseci preminuo je od žalosti za sinovima.

Pri hapšenju ustaše su nastojale da među prvima pohapse komuniste. Dobrim su dijelom u tome i uspjele. Među ubijenim našlo je smrt i 16 komunista. Učesnik u pokolju ustaša Marko Marinac o tome je pred organima OZN-e 1944. godine između ostalog rekao: »Prvo su nam bili na redu za hapšenje komunisti iz Veljuna. Za sve smo znali koji su komunisti, a koji istaknutiji ljudi, koje je trebalo u prvom planu pohapsiti kako ne bi smetali i upućivali druge da bježe. U selu Šlivnjaku i Veljunu smo poimenično odvodili, a tako smo radili i u drugim selima. Pomenute smo doveli na Veljun, gdje su bili zatvoreni i tučeni, a potom su po noći odvedeni u Blagaj, gdje su ubijeni...«

Poslije hapšenja i premlaćivanja na Veljunu ustaše su pohapšene ukrcali u kamione i uveče prevezli u školu u Hrvatski Blagaj, odakle su ih po grupama dovodili i ubijali u dolini zvanoj Tičkova, pedesetak metara daleko od škole. Tu je ubijeno 525 ljudi i pokopano u zajedničku jamu. Da bi sakrili trag, ustaše su zaravnale cijelu dolinu i posijale po njoj zob.

O tome što se dogodilo ljudima, dugo se nije saznala prava istina, pogotovo ne detalji. Bilo je tu i tamo šturih vijesti, ali njima se nije vjerovalo — ponekad im se nije htjelo vjerovati. Mnogi su smatrali da su pohapšeni odvedeni u Slunj i dalje na prisilni rad u Njemačku ili na dalja preslušavanja u vezi s pogibijom porodice Mravunac. Kada su pohapšene ustase prevozile kamionima i projurile pored gostionice Petra Dragojevića iz Srpskog Blagaja, on je odmah primijetio da nešto nije u redu. Ubrzo je Petar čuo od pijanih ustaša u gostionici da su ljude na Veljunu tukli i sada ih vode u Blagaj na klanje. O tome je Petar u najvećem povjerenju ispričao

nekim svojim poznanicima i prijateljima. Ali se ni tome nije vjerovalo. Upravo nije se moglo tako nešto ni zamisliti, a još manje vjerovati, bez obzira na to od koga se čulo.

A o pogibiji se doznala istina mnogo kasnije.

Poslije dovoženja ljudi iz Veljuna u blagajsku školu i popov stan otvorena je formalna istraga i pozvan ustaški stan iz Slunja na čelu sa župnikom Ivanom Nikšičem da dođe u Hrvatski Blagaj radi donošenja konačne odluke. Po dolasku Nikšića zasjedao je prijeki sud koji je donio odluku — sve poubijati u toku noći.

Za sprovođenje odluke imale su se postarati ustaše emigranti i ustaše iz Hrvatskog Blagaja. Između ostalog je o tome ispričao organima OZN-e ustaša Joso Medved: » ... Ljude smo tukli i na Veljunu i u Blagaju... Bilo ih je koji su umrli od batina u podrumu škole. Iz škole smo naveče vodili 10 po 10 uhapšenika do iskopane jame i tamo ih tukli krampovima i čekićima... a zatim ih bacali u jamu... Mene je zapao red na četvrtoj partiji... Prvi je uzeo željezni bat Petar Grašić i njime ubio četiri. Ja sam tada ubio osam ljudi isto tako željeznim batom udarivši ih dva do tri puta po glavi. Tako smo ubijali čitavu noć, sve dok nije svanulo... Ujutro smo pobacali na ljude živi kreč, zatrpali jamu, a onda je Mijat uzorao dolinu u kojoj su poubijani ljudi i posijao zob po ljudima ...«

Jedan od zlikovaca bio je i oružnički narednik Andriia Smiljanić. Smiljanić je na Veljun došao kao žandar prije nekoliko godina i poznavao je sve tamošnje ljude, posebno komuniste i istaknutije, a od prvog dana uspostave NDH postao je desna ruka ustaškog povjerenika Ivana Šajfara. On je lično provodio mnoga hapšenja, naročito komunista, da bi ih zatim zatvarao u burad i tukao kundakom. U septembru 1942. godine taj je zlikovac zarobljen od boraca 2. bataljona 2. KNOP odreda u D. Dubravama. Na saslušanju je izjavio da se ne kaje za sve što je činio, jer je činio po službenoj dužnosti kao član jedne organizacije. Kada je izveden pred narodni sud na Veljunu, gdje je činio zločine, došlo je na suđenje hiljade žena, djece i staraca. Među njima bilo ih je dosta koje je lično tukao Smiljanić. Sada su svi htjeli izbliza da vide zlikovca. Neki su iz mase postavljali pitanja. Što je rasprava više odmicala, ogorčenje prisutnih sve više je raslo. Narod ga je osudio na smrt strijeljanjem. Žene su uporno tražile da se one obračunaju s njim, da one izvrše osudu ...

I učesnik zločina ustaša Ivić Obrenović potvrdio je iskaze ostalih pred organima OZN-e 1945. godine » ... Naveče smo počeli tući ljude i bacati ih u jamu koja je unaprijed bila iskopana. Tom su prilikom postavljene oko doline straže... Ja sam držao stražu kod kruške, više škole. Sa mnom su bili na straži Mate Marinac i Ivan Marinac. Sa stražarskog mjesta gledali smo kako su ljudi vođeni iz škole u dolinu i kako su poubijani. Malo je bilo onih koji su iz metka ubijeni, već su većinom udarani čekićem, klani nožem. Tada su iz Slunja dovezli živi kreč, posuli ga po ubijenim ljudima. Zatim je jama bila zatrpana. U jami je bilo potučeno te noći preko 500 ljudi...«

Jedan od učesnika u zločinu bio je i ustaša Pave Mulac iz Hrvatskog Blagaja. Poslije pokolja porodice Mravunac došao je njemu Pero Grašić, dao mu karabin i uvrstio ga u grupu za hapšenje. Mulac je sam priznao da više nije bio sposoban ni za šta nakon tuče i ubijanja ljudi u Blagaju.

I pored sve predostrožnosti ustaša da sakriju zločin s mjesta pokolja uspio je pobjeći Dušan Nikšić iz Kuzme. Nikšić je svoje doživljaje te noći opisao dosta opširno, a ja ovdje navodim samo nekoliko izvoda: » ... Koliko se sjećam, 8. maja našao sam se u školi u Hrvatskom Blagaju ... Tu je bilo dosta poznatih, ali kako koga prepoznati kad smo svi bili van sebe, isprebijani... sjećam se Tode Dudukovića, popa Branka Dobrosavljevića i sina Nebojše, povedeni su iz školskog podruma s ostalim ljudima. Nitko više nije spominjao Mravunac Josipa, već su ljude samo pitali da li znaju tko ima na selu oružje. Pred nama su mučili popa Dmitra Skorupana... Ušao je kod nas Ivan Šajfar i razgovarao je sa nekim ustašama o ubijanju ljudi i tada sam čuo da je dosta ljudi poubijao. Vidio sam da se Ivan Šajfar smijao sa jednim ustašom koji je na sebi imao neku čudnu vojničku uniformu i kapu. (To je bio ustaša-emigrant Vjekoslav Luburić — primjedba autora.) Nas je još, koliko se sjećam, bilo oko 30 u podrumu za ubijanje.. . Čuvao nas je jedan ustaša... Došlo je i ono najzadnje. Ustaše su vodile po grupama od po šest ljudi van iz škole na likvidaciju. U pitanju su bile minute pa i sekunde. Pomišljao sam šta da radim. Šapatom sam se dogovorio s mojim komšijom Radom Opačićem da zajedno bježimo. Tada su se ustaše pojavile sa konopcem dugim oko 5 metara i počeli nas vezati i to dva po dva. Neki su, kad su pružili ruke, drhtali... i ruke su im se klatile po pola metra. I ustaša koji ih je vezao, drhtao je, sav krvav ... ja sam ga gledao kako je bio sav krvav kao da je bio čitav dan u klaonici... Kad smo pošli — tri ustaše s desne strane, tri sa lijeve strane pratile su nas... ja sam ranije cipele rašnjirao ... vežu me sa jednim starim čovjekom iz Veljuna ... Kad smo izvedeni iz škole, povedeni smo prema crkvi... odmah sam se počeo oslobađati veza. Stari koji je bio sa mnom vezan, primijetio je, ali on nije htio odati. Vodili su nas dalje prema crkvi, mislim da su nas vodili u pravcu pećine da nas pobačaju u nju, jer više nije bilo u jami kod škole mjesta za nas. To sam i kasnije kad je oslobođen Blagaj čuo da je jedan broj ljudi pobacan u pećinu iza crkve. Put kojim su nas vodili bio je dosta uzak, pa su ustaše koje su nas vodile morale da izostaju. Tom prilikom ja sam vec uspio da se oslobodim veza i taj momenat sam iskoristio i skočio preko živice u lijevu stranu, a ustaša je povikao »pobježe« i počeo pucati. Cipele, sam odmah bacio sa nogu i kroz dolinu pokraj same jame pretrčao iz jedne doline u drugu, pa u treću, a zatim preko ceste prema šumi Veliki hsac. Ustaše su pucale ali sam već bio van njihovog domašaja, bježao sam prema šumi. Kad sam došao do pola brda, sjeo sam na kamen, da bi me malo prošao strah. 2a kratko vrijeme čuo sam 5 metaka kod crkve, to mi je bio znak da su onih pet drugova ubili kod crkve, a ne u dolini gdje su ostale ljude poubijali. Pomislio sam prošlo je najgore. Kad je Prošla noć, prebacio sam se sa obrnute strane šume Lisac prema selu Crno Vrelo...«

Osvanuo je 9. maj. U ustaškim novinama »Hrvatski narod« pod naslovom »Srpski razbojnici umorili su na zvjerski način uglednog Josipa Mravunca i četiri člana obitelji njegove« moglo se pročitati samo ovo: »U noći od utorka na srijedu dogodilo se u Hrvatskom Blagaju nezapamćeno krvoproliće. Četa srpskih razbojnika upala je u mlin uglednog Hrvata Jose Mravunca. Srpski razbojnici napali su Mravunca otvoreno, izboli ga noževima tako, da je nesrečni čovjek odmah umro. Osim toga ubili su njegovu ženu Katu, majku Anu, petnaestogodišnjeg sina Ivana, četverogodišnjeg sina Nikolu. Razbojnici su ostavili mrtvo tijelo u mlinu, a ostale članove obitelji pobacali u rijeku Koranu. Također su u Koranu bacili njegovu kćerku Milku koja je bila još živa, pa se spasila plivanjem. Razbojnici su ukrali 3000 dinara. Vlasti su tom prilikom provele svestranu istragu, pa se očekuje da će ovo krvoproliće doskora biti potpuno razjašnjeno i zaslužno kažnjeno.«

Te ni druge ustaške novine nikada nisu objelodanile »rezultate istrage«. To nisu učinile ni ustaše na Veljunu. Za istinom su tragale najviše žene. Ma koliko da se pokušavalo povjerovati ustaškoj patroli da su ljudi odvedeni u Njemačku na rad, žene su čeprkale dalje. U traganju je bilo i takvih koje su na razne načine tumačile svoje snove, a neke su išle i k vračarama, svaka na svoj način priželjkujući da čuje lijepu riječ. Oskudne priče od onih koji su pušteni iz zatvora i odbjeglog Nikšića teško su se probijale, pa i one s nepovjerenjem. Mnoge je dovodilo u zabludu što su ustaše prije hapšenja govorile ljudima da ponesu sa sobom što više novaca, bolja odijela, sat i slično jer da će im trebati, pošto idu na rad u Njemačku. Neki su čak tu priču prihvatili, iako su znali da nema odlaska ni na kakav rad u Njemačku. Mnogi koji su u tu priču vjerovali ni sami ne mogu objasniti od kuda im to.

Za sudbinom ljudi se i dalje tragalo — krišom i oprezno. Ustaše su i dalje sve češće navraćale u sela, gostile se i odnosile hranu kući. Redovno su navraćali u Crno Vrelo na ručak kod imućnijeg seljaka Dragana Mrđenovića. Ustaše više nisu pitale ima li šta za jelo^ Dragan je znao da za ustaše mora biti bogat ručak i uz to dobra čaša crnog vina. O tome su vodile i žene cijelog sela brigu, zajednički prikupljale slaninu, šunku, maslac i sve najbolje što se moglo naći. Mnoge su to radile samo zato da bi nekako izvukle koju vijest o svojim muževima, braći, sinovima. Ustaše bi ponekad, kad bi više popile, pričale uz ciničan smijeh da će se ljudi vratiti jednog dana iza nedjelje. Kad bi žene suviše navaljivale s pitanjima, ustaša bi Mate Štrk znao srdito odgovoriti: »Otišli su tamo gdje im je mjesto, zašto za njih pitate, tamo ćete svi...« Takav odgovor izazivao je sumnju, pa bismo se i sami pitali gdje je naše mjesto. Pa ipak mnogi tada nismo mogli da odgonetnemo da nam je namijenjeno mjesto tako među onih 525 u jami Tičak.

I pored svega što se desilo i dešavalo bilo je dosta naivnog u prilazu ustasama, našim susjedima. Priželjkivali smo neku zaštitu upravo od njih kao susjeda. Tako smo ja i ustaša Petar Marinac čuvali i dalje zajedno stoku. Bio sam stalno s njim iako je bio stariji četiri godine, a bili smo i veliki prijatelji. Petar je i dalje čuvao stoku, ali sada naoružan

karabinom, s 50 metaka u džepu. Često sam držao njegov karabin u ruci. Čak mi je znao da priča da se u Zagrebu rješava da i svi Srbi dobiju oružje. Pričao mi je više puta s ushićenjem kako je položio zakletvu za ustašu pred popom Blažom Tomljenovićem u crkvi u Blagaju. Vjerovao je u popa i za nj je to bila velika čast. Međutim, jednog dana dotjerao je stoku k meni na pašnjak sav uznemiren. Bio je takav kao da su ga čitavu noć tukli. Nije mi ništa mogao objasniti. Kasnije sam pri saslušavanju Marka Marinca saznao da je Petar (poginuo u borbi protiv partizana septembra 1942. godine u D. Dubravama) učestvovao u pokolju 7/8. maja u Hrvatskom Blagaju. Morao je izvršiti naređenje popa Tomljenovića i učitelja Šajfara i zato je bio nervozan i uznemiren. Tada, čuvajući stoku s njim, nisam mogao ni pomisliti da je Petar već postao koljač.

U majskom pokolju ubijena je u općini Veljun većina muškaraca sposobnih za borbu. Vrlo je mali broj uspio da umakne. Ta bolna rana neće dugo zacijeljeti. Bio je to težak udarac i partijskoj organizaciji, jednoj od najmasovnijih na Kordunu. Komunisti su imali jak uticaj u narodu toga kraja. Međutim, nakon pomenutih događaja narod je ostao obezglavljen, pa je trebalo vremena da se ponovo osposobi partijska organizacija i da se narod organizuje na oružani ustanak. Preko Veljunske ćelije išle su i mnoge veze od OK KPH u Karlovcu do partijskih organizacija na terenu. Sada su sve te veze bile prekinute do dolaska Ive Marinkovića.

Akcija za prikupljanje oružja bila je pokrenuta od komunista još u aprilu. U junu se ta akcija ponovo nastavlja poslije dolaska Ive Marinkovića. On je ponovo oživio rad partijskih organizacija i počeo ih osposobljavati za predstojeće zadatke. Marinković je do jula nekoliko puta obilazio organizacije u selima, informišući ih o događajima u zemlji i planovima fašističkih osvajača. Posebno je skretao pažnju komunistima da ni po koju cijenu ne padnu u ruke neprijatelju, da se povjeravaju već provjerenim partijskim simpatizerima i da preko njih organizuju prikupljanje oružja.

Šestog jula Ivo Marinković obilazi teren i održava sastanak u Šlivnjaku sa sekretarima i istaknutim aktivistima s područja Perjasice, Cvitovića, Klokoča, Trupinjaka i drugih bližih sela u kojima je bilo članova KPJ. S tog su sastanka prisutni Paulić i Radočaj iz Cvitovića dobili zadatak od Marinkovića da prenesu zaključke komunistimaa općine Primišlje.

O susretu s Ivom Marinkovćem na Veljunu Milutin Maslić između ostalog kaže: »Sjećam se dobro kad nas je skupio učitelj Ljubo Vujčić u sumi Marić kosa. Tu je bilo više drugova, nas komunista, čak su neki došli iz Perjasice, Mračaja, Kestenovca, Klokoča i drugih obližnjih mjesta. Drug Ljubo nam je to saopćio da smo se tu skupili jer će nam doći jedan visoki partijski rukovodilac koga će dovesti njegova sestra Anka. Prije nego je taj drug došao, Ljubo je iznosio političku situaciju u zemlji i van zemlje. Koristio je priliku da nas upozna s mnogim pitanjima sa kojima nismo bili upoznati. Za nepun jedan čas došla je Anka sa jednim elegantnim ali vrlo pristupačnim i jednostavnim čovjekom. Prišao nam

je svakom, stegao ruku: 'Neka ste mi drugovi živi!' Odmah je prešao na konkretnost. Tu nam je govorio o političkoj situaciji u zemlji, govorio je kako komunisti moraju biti okupljeni, povezani i dobro informisani, da trebamo okupljati što više simpatizera, sakupljati oružje... Na kraju nam je govorio kako je narodni ustanak na pragu... Svakog dana treba očekivati proglas CK. Tada nije zaboravio drug Ivo da pozove prisutne komuniste da ustanu i minutom čutanja odaju počast do tada izginulim komunistima. Kad je sastanak bio završen, drugarica Anka je odvela Ivu Marinkovića u nama nepoznatom pravcu ...«

Nakon tog sastanka, krajem jula i početkom augusta, komunisti sa svojim simpatizerima pristupaju organizovanju udarnih grupa u selima čiji je zadatak bio pripremanje naroda na ustanak. Tako su osnovane udarne grupe u Šlivnjaku, Cvijanović Brdu, Crnom Vrelu, Trupinjaku, Kestenovcu, Lapovcu i drugim selima. Stanovništvo je pružilo punu podršku organizovanju i pripremama ustanka.

Dok su se komunisti pripremali za ustanak, ustaše su spremale ponovo velik zločin za općinu Veljun. Drugog augusta 1941. godine došao je ustaški zločinac poručnik Baljak u Slunj i isplanirao hapšenje u selima općine Veljun. Za vodu je izabran poznati koljač Ivan Skukan koji je sa 150 ustaša iz Slunja došao u Hrvatski Blagaj. Tu se sastao s ustaškim povjerenikom Ivanom Šajfarom. Obojica su sačinila plan rada. Bilo je određeno iz kojih sela i zaselaka treba prikupiti i odvesti ljude i poklati ih. Radi sahrane iskopane su dvije jame — jedna u Lapovcu (Vujčić gaj), duga 30, širok 10 i duboka 3 metra, a druga na zapadnim padinama Velikog lisca u jednoj dubokoj dolini, veličine kao i prva. Živi kreč stigli su dovesti samo do jame u Liscu.

Učesnik zločina ustaša Tomo Požega u istrazi 26. maja 1945. godine o tome kaže: »Dolaskom Baljka u Slunj mjeseca srpnja 1941. godine naređeno nam je da sazovemo ustaše po okolnim selima. I^ršili smo zadatak, i za pokret je bilo spremno 150 ustaša koje su se dobrovoljno javile i koje smo mi zvali 'divljim dušama'. U područje Veljuna vodio nas je Ivan Skukan. Toga smo dana pohvatali i pohapsili oko 3000 ljudi, žena, djece i staraca — uglavnom sve što smo našli u selima. Narod smo sav doveli u Veljun i pozatvarali u crkvu, žandarmerijsku stanicu i drugdje . ..«

Ivan Skukan je o tome izjavio 1945. godine organima OZN-e: »Ja sam sa svojom grupom od 150 ustaša krenuo u Veljun radi hapšenja naroda ... Iz Blagaja smo krenuli pješice u streljačkom stroju u smjeru sela Crno Vrelo. Svaka je grupa znala zadatak. Narod je doveden na Veljun .. Bilo ih je oko 3000. Odvojili smo 80 muškaraca koje je Žarko Kovačević odvezao u Lađevac na strijeljanje... Naredio sam da ustaše tuku narod.«

Brat je Ivana Skukana Mile 1948. godine pred organima OZNE-e ispričao i ovo: »Učestvovao sam u hapšenju srpskog stanovništva u selima općine Veljun. Moj brat Ivan, tada naš vođa, naređivao je ustašama da tuku narod ... Jedan dio ustaša je odbio da izvrši naređenje. Tada je

Ivan obavijestio telefonom ustaškog tabornika o neizvršenju naređenja ... Muškarci su odvojeni i odvedeni na strijeljanje ...«

Marija Šajfar, supruga Ivana Šajfara, o zločinu kaže: »Drugi pokolj je bio trećeg augusta 1941. godine kada su došle ustaše iz Slunja i Blagaja. Pohvatale su narod i odvele u općinsko mjesto Veljun. Rukovodilac te akcije bio je Ivan Skukan. Među ustašama bilo je mnogo pijanih. Čula sam kako između sebe govore onako pijani da ne mogu ubijati žene i djecu ...«

Jedan od onih koji je kopao jame, Pavao Medved, ispričao je 1948. godine ovo: »... Došlo je nekoliko kamiona punih ustaša iz Slunja u Blagaj na čelu s Ivanom... Ivan je sa Šajfarom pozvao seoske starješine i naredio da skupi dobrovoljce koji će ići kopati jame za narod koji će biti pohapšen i poubijan, jer je, kako je napomenuto, stiglo naređenje za potpuno čišćenje Srba. Skukan je naredio da se jedna jama iskopa u selu Lapovac, druga u šumi Veliki lisac. Mi smo kopali jame čitav dan... Pred noć je jedan ustaša došao i obavijestio da je narod pušten kućama, da prekinemo kopati jame ...«

Kad su domovi pitomih sela opustjeli, tada su kao gladni vukovi pohrlili pljačkaši iz Blagaja da odnesu sve šta se ponijeti moglo. Prova-ljivali su napuštene domove, birajući bogatije kuće u selu Mihajlović Poljana da poberu te sramne plodove zločina. O tome dobro svjedoči i iskaz ustaše Mile Paunovića 1945. godine. On je između ostalog rekao: »Dva dana prije pokolja u osmom mjesecu 1941. godine dao sam bilje-žniku općine Veljun brojno stanje srpskog stanovništva iz susjednih sela ... Ustaše su došle 3. kolovoza, pohapcile i odvele narod ... Ja sam otišao u selo Mihajlović Poljana i preuzeo hranjenje stoke... Obećano mi je da ću se tu naseliti...«

I tako, za samo jedan dan sela su opustjela. Na njivama je ostalo zrelo žito. Vrijeme je bilo sunčano, pogodno za žetvu, ali žetelaca nije bilo. Jedro klasje tužno se povilo na njivama kao da tuguje za prolivenim znojem i krvlju svojih gospodara. Crna neizvjesnost obavila je čitav kraj. Tužno je bilo gledati napuštenu stoku čiji su gospodari u krvi stenjali ili teška srca napuštali okrvavljene pragove svojih domova. Zene su u smrtnom strahu bježale u planinu tješeći rasplakanu i gladnu djecu, dok je na ognjištu stajao još vruć ručak na brzinu ostavljen. Pri jačem naletu vjetar bi zanjihao puste kolijevke raznoseći po kući preostale dronjke. Zene i djeca su bježali duboko u šumu i tražili nove domove u vlažnim pećinama i dubokim jarugama da tamo skupe suho lišće, da naprave ležaje, da utješe uplašenu i uplakanu djecu.

Ali spavati se nije moglo. Sa zebnjom su izvirivali na napuštene i opustošene domove gdje su se još čuli divlji glasovi pljačkaša i ubojica. 2flja *za.* rodnim ognjištem ipak je jača od svega. Kako sada objasniti dječici da se tamo više ne mogu vratiti? Kako ih urazumjeti da se sada mora spavati u dubokoj i vlažnoj jaruzi? Kako reći da se tu ne smije ni vatra ložiti? Jer krvnicima nije dosta zločina. Oni bijesno traže nove žrtve. Pa ipak u zbjegu se našlo i onih koji nisu mogli odoljeti želji da

se vrate rodnom ognjištu. Krvnici su ih dočekali golim nožem i uperenim puškama. Ta kobna sudbina zadesila je Milu Mladena iz Crnog Vrela. Otišao je da obiđe napušteni dom i više se nikada nije vratio. Žandari i ustaše su ga uhvatili i polumrtvog, svega u krvi, ostavili na ivici šume.

Svjedok toga događaja Zaharija Opačić kaže: »Ja sam sa još par drugova krenuo u selo Crno Vrelo da vidim jesu li žandari i ustaše još tamo, da vidim da li napuštena stoka luta žitnim poljima... Krenuli smo oprezno... Ja sam imao lovačku pušku 'samicu' sa deset metaka... Narod je ostao u selu Grobnik iza Veljunske Gline. Krećući se oprezno, učinilo nam se iznenada da neko poziva u pomoć ... Pogledali smo i našli Milu koji je, nepomičan, sav izboden nožem stenjao u smrtničkim mukama. Užasno je bilo gledati ga sveg izranjavanog... Crvi su mu kapali iz rana ... Pomoći mu nismo mogli... Sreća što je brzo izdahnuo ...«

Već 5. augusta ustanici, naoružani lovačkim puškama, bili su spremni za prvu akciju.

Prvi je na redu bio zločinac Ivan Šajfar. Ustanici su ga nestrpljivo čekali kod škole u Cvijanović Brdu gdje je stanovala njegova ljubavnica — učiteljica Ljubica Martinović, čijeg je muža ubio dva dana ranije. Kada se oslobodio suparnika, Šajfar je redovno dolazio motorom do škole. Milutin Kekić nestrpljivo je čekao. Sunce je već bilo prilično odskočilo kada se začuo zvuk Ivanovog motora. Stao je i odmah ušao u školu. Da, baš toga dana su ustaše poručnika Baljka i Cerovskog ubijale stanovnike u Kremenu i Maljevcu. Upravo kada je Ivan o tome pričao svojoj ljubavnici, Milutin Kekić i Milutin Lovrić zalupaše na zaključana vrata škole. Da bi ga uplašio, Kekić je jedanput opalio u zrak iz karabina. Kada je vidio naoružane ustanike, Ivan je pokušao pobjeći preko Izvana, ali su ga oni preduhitrili. Brzo su razbili vrata, upali u školu i zgrabili zločinca. Dok se Ivan Šajfar otimao snažnim ustanicima, dotrčali su i drugi, dotada prikriveni u obližnjoj kestenovoj šumici, da im pomognu. Najzad je Milutin udario Ivana pištoljem »gaserom« po glavi i umirio ga. Zatim su se svi žurno uklonili od ceste u obližnju kuću, plašeći se da tuda ne naiđu oružnici i ustaše. Trebalo je što prije ukloniti i motor s ceste. Kako niko nije znao da upali motor, to se ponudio Ivan da on to učini. Da, to mu je bila posljednja prilika da pokuša pobjeći. Ali su ustanici prozreli njegovu namjeru.

Kad su ustanici odveli Ivana i Ljubicu, Ivan je progovorio. Između ostalog je rekao: »Braćo, radite šta hoćete od mene. Ali ja vam preporučujem da se čuvate, svi ste osuđeni od Pavelića na smrt... Sve one ljude koje smo do sada pohvatali, poubijali smo u Blagaju. Nemojte da se zavaravate da su otišli u Njemačku na rad, kako su vam to ustaše pričale. Naši su planovi da sve Srbe istrijebimo iz Hrvatske, od toga se odustati neće...« Odmah poslije toga ustanici su odveli Šajfara i Ljubicu u selo Kestenovac, gdje su se nalazili glavni organizatori ustanka. Tamo je Ivan saslušan i osuđen na smrt strijeljanjem.

Saznavši pravu istinu o pohapšenim ljudima, o crnim planovima pavelića i njegovih ustaša, mnogi Veljunčani su se prihvatili oružja. Omasovivši se, udarna grupa Cvijanović Brdo prerasta u odred koji dobiva naziv partizanski odred »Cvijanović Brdo«. Sve se to odigralo istog dana — 5. augusta 1941, poslije saslušanja i strijeljanja ustaškog povjerenika za općinu Veljun. Odred je imao oko 25 boraca, naoružanih s nekoliko karabina i lovačkih pušaka.

Ni narod više nije napuštao svoje branioce. Tih dana izgledalo je kao da šume gore. Plamsale su vatre, oko kojih su se jatili ljudi, žene i djeca. Ponegdje je iznad plamena visio kotao s varenikom, palentom, varicom ili krumpirom. Pored jedne vatre star je čovjek okretao ovcu na ražnju. Svi su s interesovanjem slušali priču starog Sime Mladena. Priča on kako je vidio kada su ustaše došle iz Blagaja da zatrpavaju jame iskopane za narod u Vujčić gaju.

2a to vrijeme ustanici su kontrolisali sve okolne prilaze kako ih ustaše ne bi iznenadile. Narod ipak nije mogao spavati. Čitavu su noć prepričavani užasni događaji posljednjih dana. »Nećemo im dozvoliti da rade šta hoće!« — završavali bi razgovor. »Ako treba umirati, bolje onda da to bude s puškom u ruci.« — »Treba tući neprijatelja« — isticali su komunisti. Poslije hapšenja Ivana Šajfara bilo je i onih koji se baš nisu slagali što je Kekić uradio. Čak su ga neki osuđivali govoreći: »2ar da se mi suprotstavljamo državi, zar da mi s par pušaka nešto učinimo? Neka ide kako je pošlo.« Članovi KPJ imali su dosta muke da im dokažu kako nisu u pravu, kako se treba boriti protiv neprijatelja koji je pošao da uništava narod.

Trinaestog augusta komandir oružničke postaje u Veljunu dobio je naređenje od ustaškog logornika iz Slunja da organizuje zatrpavanje jame u selu Lapovac. Komandir je uputio patrolu da dovede iz Hrvatskog Blagaja oko 25 ljudi s loptama i motikama. S radnicima je krenula grupa ustaša i oružnika da bi ih štitila dok budu zatrpavali jame koje su prije par dana kopali za narod.

Toga dana udarna grupa iz Lapovca, patrolirajući po selu, primijetila je ustaše i oružnike kako se približavaju mjestu gdje je iskopana jama. Odvažni ustanici brzo su im napravili zasjedu nedaleko od jame. Kad su se oružnici i ustaše približili, ustanici su otvorili vatru. U tom su momentu Miloš Maćešić i Petar Dragojević viknuli: »Hura!« Ustanici su pojurili naprijed, dok su ustaše i oružnici počeli bježati. Radnici su ostavili sav alat nad jamom — 20 lopata i 5 motika. Nakon pola sata borbe tu su se našli i ustanici Plivnjaka pod komandom legendarnog Đure Krajačića. Čim su oni pristigli, ustaše i oružnici su pobjegli prema Blagaju. U toj prvoj borbi ranjeni su teže Nikola Babić i lakše Miloš Maćešić. Nikola se i danas odlično sjeća te borbe: »Poslije hapšenja Ivana Šajfara bilo nas je uvijek na okupu nekoliko naoružanih boraca jer smo očekivali dolazak ustaša. Riješili smo da se borimo... Tih smo dana očekivali dolazak ustaša. Bili smo spremni da ih napadnemo bez obzira na to koliko ih bude, jer smo znali da će sad vršiti odmazdu nad stanov-

ništvom. Toga smo dana bili raspoređeni da patroliramo. Inače smo bili pod komandom Dure Krajačića, starog komuniste, kasnije proslavljenog komesara brigade. Kad smo obaviješteni da se ustaše približavaju Vujčić grmu u smjeru iskopane jame, tada je Pero Dragojević odlučno rekao: »Drugovi, idemo ih napasti!« Pero je imao karabin i 150 metaka. Kad smo se približili neprijatelju, osuli smo ga vatrom, zatim jurnuli na nj. Vidio sam kako ustaše i oružnici bježe, što nas je još više ohrabrilo. Dok su jedni bježali, drugi su otvarali vatru na nas. Tako u toj prvoj borbi budem ja teško ranjen, a Miloš lakše...«

Istog je dana udarna grupa iz Kestenovca iz zasjede dočekala jedan ustaški kamion. U tom napadu jedan je ustaša ubijen, a dvojica ranjena. Poslije napada ustanici su se povukli prema Kestenovoj gori.

Upravo tada kad se narod okupljao, podigao na ustanak, sekretar OK KPH za Karlovac Ivo Marinković upućuje nekoliko sposobnih rukovodilaca, španskih boraca, na Veljun, čiji je zadatak bio da još bolje organizuju ustanak. Prvi je stigao na Veljun Srećko Manola. On je došao s još jednim drugom iz odreda »Debela kosa«. O dolasku Srećka Manole kasnije je pisao Mihajlo Velemirović, koji se sastao s njim u ime partijske ćelije u Veljunu. Već od prvog dana Srećko je upoznavao ustanike o načinu partizanskog ratovanja i o formiranju partizanskih jedinica. Isto je tako upoznao borce o situaciji na ostalim frontovima. Naročito je naglasio važnost ulaska u rat SSSR-a i da ćemo mi pobijediti. Srećko je govorio o Pavelićevim zločinima i neophodnosti gajenja i učvršćenja bratstva i jedinstva kao jedinog puta pobjedi.

Nakon nekoliko dana došao je na Veljun još jedan »španac« — Robert Domani (Vladimir Ivanović), postavši glavni organizator i rukovodilac ustanka na onom dijelu Korduna. Domani je odmah pristupio organizovanju partizanskih odreda. On je vrlo brzo stekao veliko povjerenje među borcima i u narodu. On je nalazio uvijek vremena i nacfh da priđe svakome, da svakog posavjetuje, da svakom pomogne. U tim teškim i krvavim vremenima Domani je bio utjeha za svakoga. Mnogi i danas o tome heroju pričaju. Tako Rade Milić za Roberta između ostalog kaže:

»Mi komunisti smo se pripremali za podizanje ustanka nakon sastanka s drugom Ivom Marinković, koji nam je dao orijentaciju kako vršiti pripreme, spremati oružje. Mi se sami nismo mogli snaći u organizacijskom postavljanju naših, tada okupljenih, grupa, a pogotovo nismo mogli otpočeti gerilsku borbu koja je za nas bila strana, iako smo do dolaska druga Roberta imali nekoliko manjih akcija. Teško mi je naći pravu riječ da okarakterišem tog zaista zaslužnog i velikog čovjeka. On je u stvari jedan od najznačajnijih rukovodilaca u ovom kraju. Sjećaju ga se ne samo borci nego i svi stanovnici. Danas o Robertu kruže legende. Taj veliki čovjek, borac i komunista, bit će još dugo spominjan među generacijama ovoga kraja. Dolaskom Roberta, koliko se sjećam, 16. augusta naše su grupe počele prerastati u partizanske odrede. On je odmah pristupio vojničkoj i političkoj organizaciji. S njim sam imao česte kontakte, ali nikada ga nisam našao nervozna, uvijek je bio veseo i nasmijan. Kada bi

obilazio borce, svi su mu često govorili da im nedostaje oružje, na što bi Robert odgovorio: 'Drugovi, dok ga ima u neprijatelja, imat ćemo ga i mi.' Često je govorio o značenju bratstva i jedinstva naših naroda...«

Prije svake akcije Robert je govorio ustanicima da po svaku cijenu spašavaju ranjene drugove, da nikako ne dozvole neprijatelju zarobljavanje ranjenika. Svi ti Robertovi kvaliteti podizali su borbeni moral ustanika i jačali oslobodilački pokret. U tom relativno kratkom periodu oslobodilački je pokret ovoga kraja doživio nagao uspon. Zahvaljujući ratnom iskustvu stečenom u Španiji i organizatorskim sposobnostima Roberta Domanija, neprijatelju su zadavani teški udarci. Fašističke su sluge na svakom koraku bile napadane — kretanje ustašama više nije bilo slobodno. Nesigurnost i strah vladali su u njihovim redovima.

Tako je u pomenutom kraju početkom jeseni 1941. godine NOP dobio velik zamah. Manje partizanske formacije prerastale su u veće. U podjeli Korduna na četiri rajona područje Veljuna pripadalo je drugom, čiji je komandant bio Robert Domani.

U sastavu drugog rajona početkom septembra 1941. godine bilo je 15 partizanskih odreda: »Perjasica«, »Dubrave«, »Trupinjak«, »Šlivnjak«, »Veljunska Glina«, »Gornji Skrad«, »Crno Vrelo«, »Cvijanović Brdo«, »Marić kosa«, »Kestenova Gora«, »Kestenovac«, »Otmić«, »Široka Rijeka« i »Bukovac«. Štab drugog rajona bio je u selu Šlivnjak, tri kilometra istočno od mjesta Veljun, u kom su se nalazile ustaše, oružnici i domobrani.

Borci drugog rajona pod rukovodstvom Roberta nisu se zadržavali na jednom mjestu, već su gledali da na svakom mjestu uništavaju neprijatelja. Tako je partizanski odred »Trupinjak« na cesti Krnjak—Veljun iz zasjede uhvatio zamjenika ustaškog povjerenika za Veljun Danu Marinca. Saslušan je i strijeljan. Slijedećeg dana, 4. septembra ustaški poručnik Ivan Knapić iz Veljuna u pratnji oružnika i domobrana krenuo je prema Cvijanović Brdu da provede hapšenje. Borci odreda »Cvijanović Brdo« dočekali su ih u zasjedi na zapadnim padinama zaseoka Stojmerić i napali ih. Uspjevši da zapale dvije kuće, domobrani su se povukli pod pritiskom juriša naših boraca. Knapić se nije usudio da vodi svoje napadače za Veljun preko Bandina Sela i Lapovca, već je krenuo u pravcu Debele Glave za Pavlovac, jer je dobro procijenio da bi mogao biti napadnut od boraca drugog rajona na tom prostoru.

Ustaše, oružnici i domobrani pokušavali su svakog dana da upadnu u neko selo, zapale kuću ili opljačkaju. Često su to pokušavali, bez obzira na to koliko su uspijevali. Tako su 17. septembra partizani odreda »Šlivnjak« na cesti između Veljuna i Šlivnjaka istočno od zaseoka. Gojsovići dočekali u zasjedi grupu od sedamdeset domobrana, ustaša i oružnika koji su krenuli u pljačku prema Šlivnjaku. Tom zasjedom od 20 boraca rukovodio je već proslavljeni i istaknuti komandant Robert Domani. On je znalački postavio zasjedu. Kad je neprijatelj upao u zasjedu, najprije su otvorila vatru dva borca s jedne strane ceste, tako da je na taj način sva njihova pažnja skrenuta na njih. To je još više hrabrilo borce pri

prilasku neprijatelja glavnom mjestu zasjede. Kad je borba bila najžešća, Domani je glavnini komandovao: »Juriš, za mnom!« Neprijatelj se razbježao prema šumi Marić kosa. Borba je bila vrlo kratka, a rezultat vrlo dobar — tri mrtva, četiri ranjena i tri zarobljena. Zaplijenjeno sedam pušaka, 3 bombe i 500 metaka. Borci partizanskog odreda nisu imali gubitaka.

Dok su se ustaško-domobranske snage grupisale na Veljunu i u Hrvatskom Blagaju, dotle su odredi »Trupinjak« »Šlivnjak« i »Crno Vrelo« uništavali telefonske stubove između Hrvatskog Blagaja i Slunja, a potom između Veljuna i Hrvatskog Blagaja.

Reorganizacijom 2. rajona formirana je komanda 2. bataljona. Komandant 2. rajona Robert Domani imenovan je za komandanta 2. bataljona, a za komesara Dušan Dmitrović. Štab je bataljona i dalje ostao u Šlivnjaku. Od partizanskih odreda formirane su tada četiri čete.

U sastav 1. čete ušli su odredi: »Perjasica«, »Dubrave«, »Poloj« i »Gornji Skrad«. Za komandira je imenovan Milutin Karaš, a za političkog komesara Izidor Štrok i zamjenika komandira Rade Dobrosavljević. Četa je izvodila akcije na lijevoj obali Korane (međuriječje Korane i Mrežnice), a često je prelazila i na lijevu obalu Mrežnice, u D. i G. Dubrave i dalje.

U sastav 2. čete ušli su odredi »Trupinjak«, »Šlivnjak«, »Veljunska Glina«, »Makić Kosa« i »Crno Vrelo«. Za komandira je imenovan Đuro Krajačić, a za komesara Dragić Mrđenović i za zamjenika komandira Dušan Komadina. Vodovi (odredi) su dejstvovali u smjeru neprijateljskih posada na Veljunu, Točka (tunel), Krnjaka, Srpskog i Hrvatskog Blagaja.

U sastav 3. čete ušli su odredi »Cvijanović Brdo«, »Kestenova Gora«, »Otmić« i »Kestenovac«. Za komandira je imenovan Milić Deja«ović, za komesara Mojsije Vučković, a za zamjenika komandira Mile Lovrić. Četa je držala položaje u smjeru Cvitovića, Ponora, Glinice, Batnoge i Cetingrada.

U sastav 4. čete ušao je partizanski odred »Široka Rijeka«. Za komandira je imenovan Dušan Vergaš, a za komesara Stanko Trkulja. Komandir je čete izvršio utoliko reorganizaciju ukoliko je formirao vodove, koji su i dalje ostali na prvobitnim položajima u smjeru V. Kladuše, Vrnograče, Cetingrada i Krstinje.

Pomenute čete formirane su na teritorijalnom principu. Naime, čete i vodovi, dotada odredi, koji su i nosili naziv prema svom selu, sastavljeni su od boraca i starješina iz pomenutih sela. Zato je taj teritorijalni princip i dalje zadržan uz veoma male promjene kad je formiran bataljon. I dalje je vod (odred) ostao na svojoj teritoriji i štitio svoje selo od upada neprijatelja.

Komandant je 2. bataljona odmah naredio komandirima četa da pristupe formiranju rezervnih partizanskih odreda na svojoj teritoriji i seoskih partizanskih straža. Iz rezervnih partizanskih odreda popunjavali su čete i bataljon. Partizanske su straže imale zadatak da patroliraju i

stražare na zato određenim mjestima i blagovremeno obavještavaju narod o nailasku ustaško-domobranskih snaga. Istovremeno im je bio zadatak da štite narod u odsutnosti vodova (odreda) s položaja kad bi otišli dalje s teritorije u neku akciju u sastavu bataljona. Odmah je u početku formiranja rezervnih partizanskih odreda naređeno od komandanta 2. bataljona da se pristupi obučavanju mlađih ljudi u rukovanju oružjem. Robert je poklanjao veliku pažnju omladini, pa je upravo i zato naredio da svaki omladinac na teritoriji kotara Veljun zna da rukuje oružjem.

Osjetivši se jakim, komandant 2. bataljona nije se više zadovoljio manjim napadima iz zasjede, već je svojim bataljonom usmjerio akciju na širu teritoriju u sadejstvu s 1. bataljonom. Prva takva akcija bila je izvedena 7. oktobra 1941. napadom na ustaško uporište u Glinici, između Slunja i Cetingrada. Tu se nalazio veći broj ustaša koje su često napadale na susjedna sela, vršile teror, ubijale i pljačkale nevino stanovništvo, koristeći se svakom odsutnošću partizanskih jedinica.

Inicijator i organizator tog napada bio je komandant 2. bataljona Robert Domani. Robert je održao pripremni dogovor s komandantom 1. bataljona Stankom Opačićem Ćanicom i komandirima četa. Odlučeno je da odred »Debela kosa« iz sastava 1. bataljona na prepad zauzme Glinicu, a 2. četa 2. bataljona i vod »Gornji Skrad« iz 1. čete 2. bataljona da obezbjeđuje napad. Akcija je uspjela. Zauzeta je Glinica. Ustaše su imale četiri mrtva i pet ranjenih. Partizani nisu imali gubitaka.

U toj akciji partizani su se najpažljivije odnosili prema civilnom stanovništvu, posebno zato što su ustaše odande mnogo majki, djece i staraca rasplakale u prvim majskim danima. Samovolje od partizana nije bilo. Partizanima i narodu onoga kraja bilo je jasno da hrvatski narod nije kriv za zlodjela ustaša koja su učinile i koja čine. Taj je narod još u početku narodnog ustanka znao da su pošteni hrvatski sinovi osuđivali takve postupke ustaša i da su mnogi stupili da se bore u redovima partizana.

Upravo je u to vrijeme na teritoriju 2. bataljona došlo oko 2000 talijanskih vojnika, obuhvaćajući i teritoriju 1. bataljona. Drugi divizion topova 75/27 mm artiljerijskog puka divizije »Lombardia« bio je raspoređen na prostoru Veljuna. Tako i prva grupa lakih tenkova »San Giusto«.

Komandant 2. bataljona održao je odmah sastanak s komandirima i komesarima četa radi objašnjenja nove situacije na Kordunu. Komandant je iznio namjere talijanskih trupa da uguše narodnooslobodilački pokret. Talijani su pokušali kontaktizirati s tamošnjim stanovništvom govoreći mu kako su oni došli da štite narod od upada ustaša i pokolja. Sve je to bila smišljena propaganda. Domani je skrenuo pažnju komandnom kadru da objasni borcima i narodu cilj dolaska talijanskih jedinica i da zaoštri pitanje budnosti, ne samo u vodu i četi već i po selima, da objašnjava preko članova Partije i SKOJ-a o zlodjelima koja su nam donijeli Talijani. Skrenuta je pažnja na to da se ne nasjeda malodušnicima, već ih treba

raskrinkavati i politički, njima i narodu dokazati koliko su u zabludi. Tada je komandant Robert naredio da se odlučno krene u napad na manje talijanske grupe, izbjegavajući frontalnu borbu.

Već 20. oktobra došlo je do prvog oružanog sukoba s Talijanima. Tada su borci 2. čete 2. bataljona, pod rukovodstvom komandira i komandanta Bataljona, napali iz zasjede dva talijanska kamiona puna vojnika na cesti Kuplensko—Miholjsko (mjesto Vilin Točak).

Poslije prvih ustaničkih plotuna talijanski su vojnici poskakali iz vozila i pružili vrlo jak otpor. Ustanici su zatim izvršili još jači pritisak, tako da su Talijani bili prisiljeni na povlačenje. Partizani su zaplijenili kamione i uzeli plijen — 11 karabina, jedan puškomitraljez i veće količine municije i drugog ratnog materijala. U borbi su Talijani imali 5 mrtvih i 3 ranjena vojnika i oficira, dok partizani nisu imali gubitaka.

Učesnik u toj borbi Rade Milić priča: »To nam je bila prva borba s Talijanima... Sjećam se dobro kad nas je Robert pozvao u Štab Bataljona. Tu nam je govorio o vrlo osjetljivoj političkoj situaciji jer su Talijani istovremeno provodili vrlo jaku političku propagandu, čime su kod pojedinaca i uspjeli. Mali je dio stanovništva podržavao talijanske planove 'o razoružavanju ustaša i zaštiti srpskog stanovništva', I tada su se mogli, kako nam je rekao Robert, nazreti fašistički planovi. Najprije zamazati oči narodu, stvoriti podvojenost i razdor u masama, zavaditi stanovništvo međusobno, a onda bez muke vladati. Zato nas je ta prva akcija obavezala da unaprijed pripremimo stanovništvo i da mu objasnimo prave namjere neprijatelja.

Kao i uvijek Domani nam je napominjao da strogo vodimo računa 0 ranjenim drugovima. Makar i po cijenu najvećih žrtava ne smije se ostaviti ranjeni drug. Domani se nije iskazao samo na riječima. U*ftorbi je bio još hrabriji. Nikad neću zaboraviti onaj jesenski prohladni dan kada sam bio u zasjedi skupa s Robertom. Robert je išao od borca do borca 1 davao posljednje savjete i uputstva pri nailasku kamiona, čije smo motore već jasno čuli. Robert je prvi opalio metak, koji nije promašio cilj. Na njegov smo znak otvorili vatru, i borba se razvila. Talijani su se razvili čim su iskočili iz kamiona. Bitka je bila žestoka, tako reći prsa u prsa. Talijani su bacali bombe. Tad sam se divio Robertu koji ih je hvatao rizikujući da svakog časa eksplodira u njegovim rukama. Robert ih je hladnokrvno i odlučno ponovo vraćao na neprijatelja nanoseći mu teške gubitke. Za sve to vrijeme ja sam bio sasvim pored Roberta, ali sam imao neko neopisivo samopouzdanje. Nisam se ni najmanje plašio bombi — bio sam siguran da neće eksplodirati. Svi smo nekako dobili ogromnu snagu koja nas je nosila naprijed. Pojurili smo na neprijatelja kao jedan. Na kraju su Talijani bili prisiljeni na povlačenje. Zarobili smo 11 karabina i jedan puškomitraljez. Poslije te akcije veselju nije bilo kraja...«

Nakon dva dana jedna satnija domobrana krenula je u dva pravca iz Hrvatskog Blagaja prema Crnom Vrelu. Jedan je dio domobrana upao

„ zaselak Kekići a drugi u Mrđenović. Narod je u strahu napuštao svoje domove i bježao prema Veljunskoj Glini. Na njih su domobrani otvarali vatru iz pušaka i puškomitraljeza.

U odbrani sela nalazio se vod (odred) »Crno Vrelo«. Dok se jedan dio uporno borio s domobranima, drugi se dio odvojio radi napada s leda. Borba se razvila u široku frontu. I pored oštre borbe dio je domobrana opljačkao i potjerao nekoliko grla seoske stoke i vrednije stvari koje su im se sviđale. Pljačkaši su se uputili prema Hrvatskom Blagaju. Tada su se partizani Petar Opačić, Rade Milić i Mile Mrđenović prebacili na obližnje uzvišenje, kuda su pljačkaši trebali proći. Kada su se domobrani približili, na njih su otvorili iznenadnu i jaku vatru. Za kratko vrijeme pomenuta su trojica partizana natjerala u bjekstvo oko deset domobrana, koji su ostavili opljačkanu stoku i robu. I oni partizani koji su vodili borbu na Piščevini, više zaseoka Kekići prisilili su domobrane na povlačenje prema Hrvatskom Pavlovcu. Tako je i taj pokušaj pljačkaša propao. Umjesto plijena domobrani su odnijeli na nosilima jednog mrtvog i dva ranjena. Partizani nisu imali gubitaka, a narod se ponovo vratio svojim kućama, gledajući u partizanima svoje prave branioce, borce koji su stekli u njima neograničeno povjerenje.

Na teritoriji 2. bataljona, koji je obuhvatao teritoriju kotara Veljun, po direktivi OK KPH Karlovac izabran je početkom novembra 1941. godine Kotarski komitet KPH za Veljun. Tog prvog novembarskog dana skupili su se delegati iz partijskih ćelija iz sela i partizanskih jedinica 2. bataljona da sagledaju plodove svoga rada. U analizi i diskusijama u nekolikočasovnom radu izabran je KK KPH Veljun. Za sekretara je izabran Mihajlo Velemirović. Na ovom, tako reći prvom, skupu naročito su se istakli u diskusiji, dajući presjek uspješnog partijskog rada na pomenutoj teritoriji, Anka Vujčić i komandant 2. bataljona Robert Domani.

Tada su na teritoriji kotara Veljun bile 42 partijske ćelije — 13 u jedinicama 2. bataljona, a 29 u selima — s ukupno 213 članova (105 u partizanskim jedinicama i 108 u selima). Vidno je, kako je to u svom jednočasovnom izlaganju rekla Anka Vujčić, da su partijske organizacije jako napredovale na tom dijelu i čitavom Kordunu, a pogotovo na teritoriji Veljuna, gdje je Partija imala najveći utjecaj u masama još prije rata.

Sagledavši bolje jačinu NOP-a, ustaško je rukovodstvo uputilo po jednu satniju domobrana na Veljun i Hrvatski Blagaj za pojačanje posade. Tako su na Veljunu tada, pored ustaša i oružnika, bile 2 satnije domobrana. Dolaskom njihovim domobrani su pošli u pljačku partizanskih sela.

Tako je iz Hrvatskog Blagaja upala jedna satnija domobrana u Crno Vrelo da pljačka. Partizani pod komandom Rade Milića brzo su se snašli

i zauzeli položaj za odbranu. Na vijest o pojavi domobrana narod je napustio polja i razbježao se. Samo su partizani ostali na svojim položajima. Kad su se domobrani približili na oko 300 metara, puškomitraljezac Mile Mrđenović se podigao. Ogorčen i ljut, Mile je krenuo nekoliko koraka naprijed i pozvao domobranskog satnika na pregovore. U tom su se momentu domobrani, kao munja, razvili u strelce, očekujući po njima mitraljesku paljbu.

Dok su domobrani zauzimali najpogodnije položaje za otvaranje vatre, satnik se odazvao Mili i kratko vrijeme razgovarao s njim. Mile je postavio nekoliko pitanja satniku. Između ostalog Mile mu je rekao: »Vi, gospodine, sa svojim domobranima dolazite da pljačkate i proganjate narod, a ovamo pričate da to rade samo blagajske ustaše. Ovo je već treći put kako upadate u ovo selo da nas rastjerujete. Lako ste do sada to činili, al', bogami, sada više nećete. Sad smo mi naoružani i ima nas dosta, tučemo se; uostalom, vi to znate. Ukoliko ne napustite selo, otvorit ćemo vatru na Vas. Nikad više nemojte dolaziti ovamo ...« Dok je domobranski satnik uplašeno odgovarao, dotle su se njegovi domobrani povlačili prema Hrvatskom Blagaju. Satnik je obećao da više neće dolaziti sa svojim momcima u selo. Da ne bi to učinio ni sada, ali je skoro došao u Hrvatski Blagaj pa mu nije situacija još poznata, nije mu poznato šta su sve ovdje radili domobrani i ustaše. Tako su se domobrani povukli iz sela bez borbe.

Bilo je nekoliko dana mirno. Tu i tamo su bili manji ispadi oružnika, ali nisu ulazili u sela. Međutim, 9. novembra ustaše i domobrani s Veljuna iznenada su upali u Šlivnjak i zapalili 35 kuća, 25 štala, 24 sjenika i 45 stogova sijena. Tada su u selu uhvatili i odmah ubili osam ljudi. Neprijatelj je bio obaviješten da su snage 2. bataljona otišle preko noći s ove teritorije u pravcu Batnoge. Iskoristivši njihovu odsutnost, neprijatelj je uspio nanijeti tako težak zločin selu.

Seoski NOO-i imali su pune ruke posla angažujući se za smještaj postradalog stanovništva u susjedna sela. Ovdje su narodni predstavnici pokazali puno razumijevanje i požrtvovnost zajedno s narodnim masama cijelog kraja.

Komandant 2. bataljona, proučavajući svoju teritoriju, odabirao je akcije tamo gdje će postići bolji uspjeh. Više se nismo zadovoljavali da čekamo ustaše i domobrane kada naiđu, već ih je trebalo razoružavati u njihovim posadama. Partizani su postepeno preuzimali inicijativu u svoje ruke. Tako su borci 2. i 3. čete izveli i napad na oružničku postaju u Johovcu u cazinskom kotaru. Nakon kraće borbe oružnici su se predali. Tada je zaplijenjeno 7 pušaka 1114 metaka, 5 pištolja s 90 metaka, 2 lovačke puške, radio-aparat, pisaća mašina i veće količine drugog materijala.

Nakon pomenute akcije počele su pripreme za polaganje partizanske zakletve. Tada je komandant 2. bataljona Robert Domani pozvao komandire i komesare četa i govorio im o značenju polaganja partizanske

zakletve. Određeno je gdje će koja četa i u koje vrijeme polagati zakletvu, jer sve jedinice to nisu mogle uraditi zajedno pošto je jedan dio partizana bio stalno na položaju radi odbrane sela. Dogovoreno je da borci 2. čete polažu zakletvu u Lapovcu, mjesto Barice, sjeverno od Marić kose.

Tih je dana bilo veoma živo. Borci su nestrpljivo čekali taj svečan dan. A on je bio svečaniji nego ikada, iako je bio tmuran, jesenjski. Došli su partizani s položaja da polože zakletvu i da se što prije vrate da štite ognjišta od ustaško-domobranskih naleta. Tu su komandant i komesar Bataljona. Tu je crvena zastava, koju borci s ponosom i oduševljenjem gledaju. Nisu tu samo partizani. Tu se skupilo mnogo naroda pomenutih sela. Došli su na svečanost. Došla je omladina da još jednom stegne ruku borcima, da im čestita na najdražem danu, danu kad su položili partizansku zakletvu. Bilo je divno gledati kad komandir Đuro Krajačić postrojava Četu na pozdrav svom već legendarnom komandantu Bataljona Robertu Domaniju. Kad je Đuro primijetio da njegov voljeni komandant prilazi jašući na bijelom konju, komandova: »Pozdrav!« Borci su kao jedan uperili svoj bistri pogled prema komandantu stojeći u stavu »mirno«. Robert je kao i obično sjahao s konja, uputio se do komandira koji će mu podnijeti raport: »Druže komandante, 2. četa spremna da polaže partizansku zakletvu.« Komandant je u pratnji komandira oštrim korakom obišao Četu, dok su mu borci izrazom svoga lica odavali veliko poštovanje i povjerenje, a potom je istupio nekoliko koraka ispred stroja i pozdravio podižući stisnutu šaku na čelo: »Drugovi partizani, smrt fašizmu!« A na to je iz stroja odjeknulo: »Sloboda narodu!«

Tekst zakletve čitao je Robert Domani, a borci su složno ponavljali gromkim glasom, koji je nadjačavao pucnjavu na susjednim položajima:

»Zaklinjem se da iz ruku neću pustiti oružje sve dok posljednji fašistički okupator ne napusti moju zemlju, sve dok posljednji ustaški gad ne bude iskorijenjen. Zaklinjem se ... da ću mu nanositi udarac, krv za krv, smrt za smrt...«

Poslije polaganja zakletve Domani je održao govor i čestitao borcima na tom svečanom činu. Govorio je kratko i jezgrovito o važnosti polaganja zakletve, o zadacima partizanskih odreda, o bratstvu i jedinstvu, o velikoj Rusiji, o Crvenoj armiji...

Poslije toga stari i mladi zajedno s partizanima veselili su se do kasno u noć. Te se noći čula i pjesma:

Ide Robert vodi partizane,
Razvio ih na sve čet'ri strane.
Koliko je na Kordunu grana,
Jos je vise mladih partizana.
Oj Kordunu, ne treba ti kise,
Heroji te krvlju napojise.

Tog se svečanog čina sjeća Petar Opačić, koji između ostalog kaže: Sjećam se dobro toga dana kada smo polagali partizansku zakletvu pred svojim komandantom... Prije toga je bilo govora da treba nabaviti dvije nacionalne zastave — srpsku i hrvatsku — i da pred tim zastavama polažemo zakletvu. Protiv toga smo bili svi mi komunisti i ostali borci. Mi smo zahtijevali da polažemo zakletvu pod crvenom zastavom, koja nas je zajedno sve okupila bez obzira na nacionalnost...«

Nakon položene zakletve u svim partizanskim jedinicama komandanti 1. i 2. bataljona sačiniše plan sadejstva napada i odbrane oslobođene teritorije. Tako su borci 1. čete 1. bataljona i 2. čete 2. bataljona napali iz zasjede dva talijanska kamiona kojima su se prevozili domobrani. Napad je izveden na cesti Krnjak—Veljun, nedaleko od Petkovice. Prvim mecima vozači su onesposobljeni. Ubrzo su partizani jurišem prisilili domobrane na predaju. Zarobljena su 22 domobrana i 2 Talijana, a ubijeno je 5 domobrana. Zarobljeno je 27 pušaka, 1 puškomitraljez, veća količina vojne opreme i drugog ratnog materijala. To je bio do tada najveći plijen. Borci su zaista ispunili dato obećanje svojim komandantima pri polaganju partizanske zakletve.

Borci 2. čete, poneseni uspjehom, izveli su 3. decembra napad na domobransku posadu koja je čuvala tunel na cesti Krnjak—Veljun, selo Točak. Napad nije u potpunosti uspio jer su puškomitraljezi — posuđeni od 1. čete 1. bataljona — zatajili pri napadu. Neiskusni su borci previše podmazali dijelove puškomitraljeza te su se na velikoj hladnoći zamrzli. Hrabri su puškomitraljesci pred vratima neprijateljske barake rasklopili 1 čistili puškomitraljeze dok su domobrani i ustaše zauzeli nove, utvrđenije položaje. I pored zastoja na puškomitraljezima u tom su napadu ranjena 2 domobrana, dok partizani nisu imali gubitaka. Zbog tog neuspjeha borci su bili nezadovoljni i sami sebe iskritikovali: zar da im se oval«6 šta dogodi. Da, bila je to prva hladna noć, koja je prevarila hrabre puškomitraljesce, koji su od milja čistili i podmazivali svoje oružje.

Sutradan su neprijateljske snage (domobrani i Talijani) iznenada upale u Grobnik, spalile ga i opljačkale. Kako je neprijatelj na vrijeme otkriven, narod je uspio da pobjegne iz sela. Ubrzo su pristigli borci 2. čete 2. bataljona i izveli napad. Domobrani i Talijani su pobjegli u Veljun bez prihvatanja borbe s partizanima. Iznenađeni napadom partizana, pustili su opljačkanu stoku i pobacali živežne namirnice.

Ponovo je 16. decembra domobranski poručnik Miroslav Relić poveo s Veljuna oružnike i domobrane u Lapovac, gdje su zapalili 14 kuća. Partizani 2. čete 2. bataljona su ih napali, ali su ih domobrani jurišem uspjeli odbaciti. Učesnik u toj borbi, tada delegat voda, Rade Lovrić kaže: »Upravo smo toga dana imali partijski sastanak u Bandinu Selu. Kada smo obaviješteni da domobrani pljačkaju i pale Lapovac, skočili smo i odmah pojurili prema selu, gdje su već borci naše čete vodili borbu s domobranima. Pridružili smo se odmah borbi i uspjeli ih u početku

potisnuti. Međutim, treba priznati, domobrani su se odlično borili. Čak su nas pozivali nekoliko puta da se predamo, jer nas ni tako, govorili su, neće biti ako se ne budemo pokoravali vlastima. Tada smo se ipak morali povući. Za vrijeme borbe uhvatili smo jednog teško ranjenog domobrana koji nam je rekao da pripada trećoj pješadijskoj pukovniji. Nakon pola sata podlegao je rani, iako smo mu pružili prvu pomoć. Bio nam je zahvalan. Kod njega smo našli karabin i 55 metaka. Nije to bio jedini napad domobrana u sela i pljačke i ubijanja. Domobrani su 1941. godine isto kao i ustaše na teritoriji Veljuna činili zločine...«

Slobodna se teritorija Korduna povećava. Pojavila se potreba za širenjem i učvršćivanjem narodne vlasti koja je vršila velik uticaj u selima Korduna. Razvojem NOB trebalo je mobilisati u borbu sve snage u narodu. Članovi Partije i SKOJ-a predstavljali su osnovnu vezu sa seoskim stanovništvom. Oni su istovremeno predstavljali glavnu borbenu i političku snagu u partizanskim jedinicama. Borba protiv neprijatelja nije se sastojala samo u oružanim nego i u političkim sukobima. Neprijatelji su pokušali da stvore razdor u srpskom i hrvatskom stanovništvu, a to im je sve teže polazilo za rukom. Narod kotara Veljun davao je punu podršku narodnooslobodilačkim odborima, partizani — branioci crpli su neiscrpan izvor snage iz narodnih masa. Partizani su u očima naroda postali pravi branioci i oslobodioci.

Odbornici sela kotara Veljun: Mračaj, Gojkovac, Široka Rijeka, Kestenovac, Cvijanović Brdo, Veljunska Glina, Šlivnjak, i drugih na svom su sastanku ustanovili da je stanje u selima u materijalnom i moralnom pogledu vrlo dobro. Vođena je stalna briga o ishrani partizanskih jedinica, o smještaju postradalog stanovništva. Zaključeno je da se svim sredstvima pomažu stanovnici kojima su domovi popaljeni. Osnovani su narodnooslobodilački odbori. Osnovana je i organizacija AFŽ-a u 24 sela. Za rad u toj organizaciji bila je zadužena u ime Komiteta Anka Vujčić. Organizacija AF2-a vodila je stalnu brigu o porodicama bez krova nad glavom, o snabdijevanju partizanskih jedinica hranom, odjećom i sanitetskim materijalom — prikupljanjem bijelog platna za ranjenike. Odbor AF2-a organizovao je po selima prikupljanje zimske odjeće za partizane. Za nekoliko dana Odbor je predao Štabu 2. bataljona 33 plahte, 43 ručnika, 50 pari vunenih čarapa, 9 pati rukavica, nekoliko vunenih prsluka, šalova i čistog veša za presvlačenje boraca.

Organizovano je prikupljanje zimnice na teritorijalnom principu u jačim i udaljenijim selima kako ne bi u naletu odnijele ustaše i domobrani. Odbornici su organizovali klanje stoke koju su pripremali za prehranu boraca. Meso su sušili na određenim mjestima. Prikupljeni su i ostali artikli i živežne namirnice za ishranu. Tako je za borce 2. bataljona bilo pripremljeno 20 metričkih centi pšenice, 50 metričkih centi graha, preko 300 kg masti itd.

Rezerve za ishranu pohranjene su u tajna skladišta, za koja su mogli znati samo povjerljivi i hrabni ljudi. Istovremeno je organizovano po

selima da se kopaju zemunice, da se kukuruz, pšenica, grah i drugo žito sakriva, kako ne pi došlo neprijatelju u ruke iznenadnim upadom u selo. Svako je selo imalo po nekoliko zemunica, gdje su sklanjani žito i ostale namirnice. To se činilo i s odjećom, pokrivačima i prostiračima. Tada NOO i organizacije AFŽ imaju pune ruke posla. Ali tu je i hrabra omladina, koja ne izostaje od pomenutih akcija. Naprotiv, ona je svagdje prva uz pjesmu *»Petrova mi gora mati«.*

Tih dana rano ujutro jedna je satnija domobrana i ustaša iz Hrvatskog Blagaja krenula prema Cvijanović Brdu i Crnom Vrelu. Kretali su se u koloni po jedan seoskim putem. U Cvijanović Brdu nalazio se vod 3. čete — borci iz tog sela, a u Crnom Vrelu vod 2. čete, sastavljen od boraca iz pomenutog sela. Ti su se vodovi stalno nalazili u selima jer su često bili izloženi napadima, pljački, ubijanju i progonima. Pomenute su jedinice napuštale sela jedino u slučaju sadejstva u okviru čete ili bataljona. Kada se neprijatelj približio partizanskim položajima, borba je otpočela, najprije na Crnom Vrelu, a malo kasnije još žešća u Cvijanović Brdu. Izgledalo je to strašno. Iako je borba bila žestoka, sve su nadjačavali povici i psovke i s jedne i s druge strane: »Dokle ćemo ovako! Predajte se!« Itd.

Dojučerašnji prijatelji su se prepoznavali. Baš na tom su mjestu, prije kratkog vremena, zajedno obrađivali zemlju, uzajamno se pomagali, savjetovali, dolazili jedan drugima u goste. Odjedanput se nad njih nadvio crni oblak rata: Sada gađaju jedan drugog. Još ne vjeruju svojim očima. Zar da jedan drugoga ubijaju? Zar je neprijatelj uspio da posije mržnju među njih? Nije im ruka drhtala. Blagajske su ustaše pod uticajem popova i drugih izroda hrvatskog naroda otpočele zločine prvih majskijj* dana 1941. godine. Ali su ipak pomišljali i partizani kako je teško gađati svog susjeda, reći mu »neprijatelj«. Mora se, Blagajci su već uprljali ruke. Pavelić i njegovi doglavnici, Stepinac i drugi zametnuli su bratoubilački rat. Gurnuli su narod iz Blagaja u zločinačke akcije. I danas ustaše i domobrani iz Blagaja ne misle na pobjedu. Shvatili su to neki već početkom ustanka, ali kasno. Ruke su krvave do lakata. Protiv naroda je teško ratovati. Vide oni svoj kraj. Plaše se, ponekad viču od straha: »Predajte se!« u tom se glasu jasno osjeća strah. Kako gledati u oči svog komšije kome su ubili ženu, dijete, brata, opljačkali i spalili rodno ognjište. Bolje je poginuti s puškom u ruci nego čekati.

Dok su se partizani za odbranu sela borili, došli su ostali dijelovi 2. bataljona — vodovi 2. i 3. čete — u pomoć. Ustaško-domobranski plan da opkole partizane, nije uspio. Dolaskom pomoći neprijatelj je odstupio prema Hrvatskom Blagaju i Cvitovićima.

Stišalo se. Partizani nisu imali gubitaka, a neprijateljski su nam ostali nepoznati. Narod je odahnuo. Stanovnici sela su se vraćali svojim kućama. Žene su nosile djecu i vukle najpotrebnije što su bile ponijele.

Djeca su sva modra od zime, promrzla do kosti, nalazeći se u dubokim šumskim dolinama Kestenove gore. Ne mogu da shvate šta se događa. Ipak razumiju uplašene poglede i strah majki. Teški su to dani. Teško je to zaboraviti.

Kako se front prema neprijatelju sve više širio, održavanje veza između bataljona i viših komandi postajalo je sve otežanije. Tada su partizanski kuriri, većinom odvažni omladinci, pokazali visoku svijest i ozbiljnost u izvršavanju zadataka. Kuriri su redovno obavještavali komandire i komandante o kretanju i planovima neprijatelja. Oni su grozničavom brzinom stizali s povjerljivom poštom. Kurir je 2. bataljona Stevan Opačić kao i ostali požrtvovno i smjelo redovno izvršavao zadatke koje mu je davao komandant. Stevo je najčešće održavao vezu sa Štabom 3. bataljona koji se nalazio na sjevernim padinama Male kapele u selu Ljupča, pored ceste Močila—Plaški. Put koji je on prelazio bio je na nekoliko mjesta vrlo opasan. Te su prijelaze često kontrolisale jače neprijateljske patrole.

Kada je Stevan tih zimskih dana dolazio iz 3. bataljona, trebalo je prijeći rijeku Koranu na slapu kod mlina Marka Maslića. Upravo kad se nalazio na slapu, naišla je talijanska konjica koja je kontrolisala Koranu, posebno most koji je povezivao Veljun s ustaško-domobranskim snagama na lijevoj obali. Neprijatelj je znao da tuda prolaze partizanski kuriri, zato je danonoćno patrolirao uz Koranu. Kad je Stevan primijetio neprijatelja, spustio se u vodu duboku do vrata držeći se za granu od vrbe, da ne bi pao u šake neprijatelju. Tako je ostao u hladnoj decembarskoj vodi dva sata — sve dok nije pao mrak. A onda, sav promrzao, izašao iz vode i produžio do Štaba 2. bataljona. Odjeća se brzo smrzla, ledenice su visjele od glave do pete. Snijeg je sve teže gazio, ali pomisao da se zadatak mora izvršiti davala mu je snage da izdrži.

Te, 1941. godine, zima je rano počela. Velik snijeg stvarao je poteškoće u održavanju veze između štabova, ali je u isto vrijeme i olakšao borbu s neprijateljem. Koristeći se snježnim nanosima partizani su još čvršće stegli puške i napadali neprijatelja u njegovim toplim posadama. Borbe nisu smanjene, nego su partizani Korduna, s još čvršćom vjerom u sebe i svoje snage, svestrano pomognuti od naroda, napadali neprijatelja na svakom koraku. Upravo u to vrijeme partizani Korduna uznemirili su sve garnizone, pa i one za koje ustaše nisu nikada računale da bi se mogli partizani odlučili da ih napadnu.

Iako je snijeg dosta visok, negdje dostiže preko 100 cm, komandant 2. bataljona donio je odluku da razoruža ustaše u Srpskom Blagaju (zaselak Brda). Snijeg je padao, pravo zimsko doba. 24/25. decembra borci 2. i 3. čete našli su se na južnim padinama kod groblja »Šolinka«. Tu je komandant Robert Domani upoznao borce i komandire sa zadatkom. U zaseoku

Brda bilo je oko 20 ustaša, koji su se istakli kao koljači prvih majskih dana 1941. godine. Pomenute su ustaše držale položaj između Veljuna i Hrvatskog Blagaja — bile su kao predstraža između dva garnizona. Prema ranije izrađenom planu napad je vodila 2. četa, a obezbjeđenje akcije dala je 3. četa — jedan vod prema Hrvatskom Blagaju.

Plan je napada u potpunosti uspio. Ustaše su bile u kućama spremajući se za proslavu Božića. Ustaše su se veselile. A kako i ne bi: puna kuća svega — puna opljačkanih stvari iz srpskih sela. Pažljivo su se borci 2. čete privlačili kućama. Odjednom je počela borba. Ustaše su brzo iskočile i zaposjele ranije pripremljene položaje. Teški je mitraljez tukao iz pravca Hrvatskog Blagaja, s Velikog lisca. Odjekivali su rafali iz teškog mitraljeza postavljenog na zvoniku veljunske crkve. Uznemireni su svi obližnji garnizoni. Pucalo se sa svih strana. I sami su se čudili odakle baš na Božić da budu napadnuti tu uz tako jaka dva garnizona. Partizani su napadali sa svih strana. Ustaše su bile zbunjene. Pucale su iz straha, a zatim su iskoristile neposjednuti položaj do rijeke Korane, kuda su pobjegle prema Hrvatskom Blagaju. Zauzimanjem sela (zaseoka) partizanski su se borci i tu pokazali kao prava narodna vojska. Nisu uznemiravali stanovništvo, nego su se ispričavali zbog uznemiravnja baš u to doba. Komandir Đuro Krajačić ispričao se zbog zapaljenih nekoliko kuća u toku borbe. Iako se dio naroda nije ponašao prema partizanima najbolje, ipak se to nije uzelo za zlo, jer su partizani znali da su ovdje kao i u Blagaju mnogi zavedeni. Najteže je partizanima bilo kad im je poslije borbe ranjen Petar Dragojević od jednog starca koji je iz »štuca« pucao u nj. Gubici ustaša u toj borbi nisu bili poznati.

Tim je uspjehom partizanima omogućeno da pripreme napad na Veljun, gdje je bila jaka domobranska posada. Vršene su pripreme za blokiranje Veljuna. Narod ovoga kraja taj dan je jedva čekao. Nije bilo sela u kom nije vođena diskusija u tom za njih najdražem danu, da zauzmu Veljun i ponovo postanu gospodari svog voljenog mjesta.

Uspjesi partizanskih odreda, četa i bataljona bili su uspjesi cjelokupnog naroda ovoga kraja, koji je u sudbonosnim danima 1941. godine podnio ogromne žrtve i teškoće, ali je kao jedan krenuo u borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Svaka partizanska pobjeda davala je napaćenom narodu novu snagu da izdrži i najveće teškoće. Preživjeli borci i rukovodioci odreda, četa i bataljona i danas se dobro sjećaju kako su stanovnici kotara Veljuna danonoćno pomagali i bdjeli nad svojim borcima. Partizani su još iz početka navikli na skromnost. To i hrabrost podiglo im je još veći ugled na cijelom Kordunu.

Komandant 2. bataljona Robert Domani održao je sastanak uoči Nove godine s komandirima i komesarima četa. Tom su sastanku prisustvovali Mihajlo Velemirović s članovima Kotarskog komiteta Veljun. Govorilo se o postignutim rezultatima u 1941. i o snagama s kojima NOP

ovog kraja ulazi u novu 1942. godinu. Analizirajući uspjehe, sa zadovoljstvom je konstantovano da su borci kotara Veljun u četveromjesečnoj borbi postigli velike uspjehe u borbi protiv daleko jačeg neprijatelja. Planovi Talijana, ustaša i domobrana da obezglave narod hapšenjem i ubijanjem doživjeli su potpun neuspjeh. Nasuprot očekivanju neprijatelja oružani otpor naroda zahvatio je cijelo područje Veljuna. Snage okupatora i njegovih slugu postepeno su se povlačile u veća utvrđenja i gradove, a kretanje saobraćajnicama postalo je sve teže.

Narodnooslobodilački pokret kotara Veljun imao je u to vrijeme 515 naoružanih boraca i još veći broj u rezervnim partizanskim odredima. U svim je selima učvršćena narodna vlast, osnovane su organizacije AF2-a i omladine. Organizacijama su rukovodili komunisti, kojih je bilo 213, raspoređenih u 42 partijske ćelije.

Svi ti uspjesi obavezivali su u narednoj godini sve narodne snage na nova zalaganja — na jačanje narodnoosiobodilačkog pokreta, daljnje učvršćivanje narodne vlasti, širenje, čuvanje i jačanje bratstva i jedinstva i još obimnije akcije protiv neprijatelja.

Dušan Livada

DIJELOVI KOTARA SLUNJA U USTANKU 1941/1942. GODINE

DANI NEIZVJESNOSTI I ZABLUDA

Brz slom Jugoslavenske vojske u aprilu 1941. godine izazvao je veliko iznenađenje kod većine nafigda ovoga kraja.

Rasulo stare Jugoslavije spremno su na slunjskom području dočekali jedino raniji ilegalci, a sada grlati sljedbenici okupatora — ustaše. Pod rukovodstvom župnika Ivana Nikšića i njegovih najbližih saradnika ustaški povjerenici preuzimaju 10. aprila 1941. svu civilnu upravu u Kotaru i po općinama. Žandari srpske narodnosti odmah su razoružani. Istog dana povjerenik ustaškog stana župnik Nikšić i žandarmerijski narednik Mirko Marušić u svojstvu novog zapovjednika oružničke postaje . Slunju s 96 naoružanih ustaša aktivno učestvuju u razoružavanju jedinica Jugoslavenske vojske koje su se povlačile iz Karlovca prema Bosni. U toku noći, toga dana, kako je Nikšić zabilježio u Spomenici župe Slunj, uspjeli su razoružati i zarobiti dva generala, Antonija Antića i Vladu Bjelića, oko 100 oficira, preko 600 vojnika i zaplijeniti veći broj teretnih automobila i blagajnu 4. armijske oblasti s povećom svotom novca.

Nikšić i ostali učesnici dobivaju zato od ustaškog Stana u Zagrebu usmene pohvale i ovlaštenje da pod ustaški Stan u slunju do daljeg pripadnu kotar Vojnić, oružnička postaja u Plaškom i sve oružničke postaje prema Bihaću, uključujući Plitvice i Korenicu.

Ustaše rade neumorno. 12. aprila pred župnikom iz Lađevca prisežu na vjernost NDH i poglavniku oko 200 vojnika hrvatske narodnosti koji su se iz Bihaća vraćali svojim kućama. Istog dana iz Ogulina se prema Slunju povlačila jedna vojna jedinica. Obaviještene o njenom pokretu, ustaše im organizuju zasjedu. Na pozive ustaša da predaju oružje vojnici odgovaraju vatrom. Umjesto preko Slunja vojnici se pod borbom povlače preko Zbjega, Tobolića i Plaškog prema Bosni. Župnik Nikšić u izvještaju

trijumfuje: »Imali smo preko 1000 ljudi pod oružjem i čekali smo napadača ... naš jedan teško ranjen kasnije umro, našli smo deset mrtvih Srbijanaca.«

Poslije te borbe on u crkvi vrši prisegu nad oko 30 oficira i 100 vojnika hrvatske narodnosti. Nikšić je to zabilježio: »Zakletva je obavljena svečano i na koncu otpjevana molitva za poglavnika.«

Uvečer je svečano dočekana njemačka izvidnica s 13 motora. Na zahtjev zapovjednika izvidnice ustaše su im izručile dva zarobljena generala, koje oni odvode u Karlovac.

Glavnina njemačke vojske s pravca Karlovca dolazi na teren kotara Slunja 13. aprila. Pune zanosa ustaše im organizuju svečan doček. O tom događaju Nikšić piše: »Na uskrs 13. IV 1941. godine oko 9 sati počela je prolaziti kroz Slunj njemačka vojska. Jurio je tenk za tenkom, nitko nije pješačio, sve u teretnim kamionima na motorima i tenkovima. Narod je stajao u špaliru od Rastoka pa kroz cijeli Slunj i oduševljeno pozdravljao savezničku vojsku. Preko 8 dana stalno je vojska prolazila, a da se uglavnom nije zadržavala...«

Nikšić dalje piše o svom susretu s njemačkim generalom, o smještaju njemačkih jedinica i čaščenju janjetinom i pivom; o smotri prve ustaške jedinice koja je preuzela noćno obezbjeđenje Nijemaca dok su se nalazili na odmoru, o pohvalama i priznanju koje su primili od njemačkog generala za prijem i organizaciju smještaja.

Talijanski vojnici stigli su u Slunj preko Ogulina i Primišlja dva-tri dana kasnije. S Talijanima župnik nije bio mnogo oduševljen. Dužni svečani doček ustaše su im priredile kao i Nijemcima. Ali se poslije župnik u svojim bilješkama žalio da su talijanski vojnici nastupali dosta neprijateljski; da su stradale kokoške, na koje su vojnici pucali po dvorištima naočigled vlasnika; da su naručivali po gostionicama hranu i piće, a nisu plaćali; da je velika razlika između Nijemaca i Talijana, itd. Tom prilikom župnik je zaboravio da zabilježi pogibiju Tonke Vranješ, Hrvatice iz Rakovice, koja je poginula pri bombardovanju Rakovice, i Marije Franje Žanić, Hrvatice, rođene 1936. godine, koja je zgažena od njemačkih tenkova 13. aprila 1941. u Drežniku, a i 14 drugih žrtava koje su Nijemci pri bombardovanju ubili.

Prolazak i prisutnost okupatorskih trupa ustaše su iskoristile za učvršćivanje vlasti po općinama, posebno u razoružavanju jugoslavenskih vojnika srpske narodnosti koji su se s raznih pravaca vraćali svojim kućama. Izdavana su usmena i pismena naređenja za predaju oružja i vojne opreme. Ograničeno je kretanje Srbima, slate su poruke o strogom pokoravanju i poštivanju nove ustaške vlasti. Provedene su izmjene u oružničkim postajama, otpušteni su žandari srpske narodnosi i seoski panduri i imenovane nove seoske starješine.

Učvršćujući vlast po općinama i u Kotaru, ustaše su razvijale propagandu kako u novoj NDH neće biti bijede i siromaštva niti potrebe da netko bude komunista.

Razoružavanje vojnika, prijetnje da se preda oružje i vojna oprema; zatvaranje sreskog načelnika dra Stanka Ilica; ubistvo Milovana Mile Lavrnje iz Pašin Potoka, Petra Ilije Vuksana iz Samareviča iz općine Cetingrad 10. aprila u Rastokama i Slunju; zatvaranje pojedinih žandara; hapšenje 37 ljudi na području općine Drežnik, što su na prijedlog ustaša učinili talijanski karabinjeri 21. aprila i uputili ih u Italiju u logor; hapšenje 30 ljudi iz Nove Kršlje od ustaša 27. aprila, koje kod Plitvičkih jezera preuzimaju Talijani i odvode u logore u Italiju — sve su to bili signali koji nisu obećavali ništa dobro. Sljedbenici fašizma već tada su pokazivali svoje pravo lice. U toj situaciji mnogi su se srpski političari pasivizirali, a pojedinci su čak glasno izražavali svoju pokornost novoj ustaškoj državi. A bilo je i drugih koji su tražili kontakte s komunistima, želeći da čuju njihovo mišljenje.

Komunisti su imali svoj stav. I djelovali su. Već 25. aprila 1941. sekretar Nikola Kukić saziva proširenu sastanak Sreskog komiteta. Sastanak je održan u sjeniku, u blizini njegove kuće u G. Primišlju, a prisutni su bili Štef Radočaj, Nikola Paulić, Duro Kukić Brko, Miloš Kukić, Dane Ćačić, Dušan Livada i, naizmjenično, Vajo Kukić i Rade Livada, koji su obezbjeđivali sastanak.

Za vrijeme aprilskih događaja Nikola se nalazio u Karlovcu, a došao je svojoj kući 20. aprila, povukavši se u ilegalnost. Njegov boravak do sastanka znali su samo pojedini komunisti. Na sastanku nas je Nikola upoznao s teškim danima koji dolaze i mnogo težim uslovima pod kojim ćemo morati raditi i boriti se. Ujedno je dao opširniji osvrt na rad partijskih organizacija u povodu martovskih događaja, o odazivu komunista u vojsku i njihovoj spremnosti da brane zemlju od fašističkih osvajača. Ističući pozitivne strane, Nikola se kritički osvrnuo i na rad pojedinaca zbog neprisustvovanja sastanku Komiteta, ponovno ukazujući na teškoće rada u novim uslovima na koje moramo biti spremni. »Treba znati da su fašisti nemilosrdni, da uništavaju svakoga ko im se usprotivi, a naročito ako saznaju da si komunista.« Nikola je svakog prisutnog pojedinačno pitao da li se osjeća dovoljno sposoban i spreman da radi pod teškim uslovima; a ako se takvim ne osjeća, da ga oslobađa obaveza. Morali smo se izjasniti pojedinačno. Na sastanku nije bilo kolebljivaca. Komunistima je dato u zadatak da se s ljudima koji su bili u vojsci razgovara pojedinačno o potrebi sakrivanja vojne opreme i oružja. Govoreno je i o organizaciji proslave 1. maja. Zaključeno je da se o tome dogovorimo nakon što se Nikola bude konsultovao s drugovima u Karlovcu.

Osvanuo je Prvi maj . Ovog puta tužan. Letaka, parola i crvenih zastava nije bilo. Očekivali smo Nikolin povratak. Pretpostavljali smo da je sigurno spriječen drugim zadacima, ali smo živjeli u punom uvjerenju da ćemo ga skoro vidjeti.

Živeći u neizvjesnosti kao i ostali stanovnici tog kraja, pratili smo od svojih kuća kako cestom Slunj—Primišlje krstare na motorima, biciklima i konjskim kolima talijanski i ustaški vojnici. Ustaše, vozeći se u kolima, često su pijane galamile i pjevale, a kad bi ugledale u blizini

nekog ko u polju radi, opalile bi pokoji metak. Te pucnjave iz pušaka neki su tumačili kao izraz ustaškog oduševljenja novim poretkom i NDH. Ubrzo će i oni uvidjeti da su se prevarili. Nastavljeno je strogim naredbama koje su prenosile sreske starješine. Ubrzo je stigla i vijest o zabrani kretanja van svojih kuća. Nije se smjela tjerati stoka predaleko na pašu, ići u mlin ili trgovinu. Istovremeno proširila se vijest da su »dva četnika, jedan iz Cvijanović Brda, a drugi iz Poloja, ubili su mlinara Mravunca iz Blagaja i njegovu porodicu«. Stizale su vijesti o velikom hapšenju ljudi u Veljunu, Kuzmi, Poloju, Slunju, Rakovici i Drežniku. Odmah smo saznali za hapšenje komuniste studenta Pere Juzbašića, seljaka Milovana Mile Dizdara, Jeke Rade Klarić, Draginje Danila Klarića, Mile Milića Klarića i Rade Klarića iz Tounjskog Tržića i Milana Nikole Savića iz D. Primišlja.

Hapšenja i odvođenja ljudi od kuća propraćena su svakojakim glasinama: Ljudi su odvedeni na rad u Njemačku. Iseljavaju ih u Srbiju, a poslije ćemo i mi za njima. Otišli su na pokrštavanje. I oni koji prihvate katoličku vjeru, brzo će se vratiti svojim kućama. Talijani su spasili uhapšene Srbe u Slunju, Rakovici i Drežniku. Oni su dobri, oni će nas zaštititi. Bilo je i drugih glasina, ali pomisao na ono najgore i istina o zvjerskom zločinu ustaša u Blagaju nad 520 ljudi iz Veljuna i okolice, među kojima i 17 komunista, nije još bila do nas doprla.

Polovicom maja na sajmeni dan u Slunju su se sastali članovi Kotarskog komiteta Nikola Paulić, Franjo Štajduhar i Dušan Livada. Sastanak je održan u hodu. Pitali smo se za Nikolu Kukića, razgovarali o masovnom hapšenju ljudi na Veljunu i njihovoj sudbini. Savjetovali smo se o zauzimanju stava prema pozivima koje je općinska uprava u Slunju upućivala nekim članovima KP da stupe u domobranske jedinice. Pauliću je dato u zadatak da ispita što se zapravo dogodilo s ljudima uhapšenim na Veljunu i da preko veljunske partijske organizacije uspostavi vezu s OK KPH Karlovac. Za komuniste Hrvate koji su dobili poziv da stupe u domobranske jedinice odlučili smo da idu. Tu odluku smo donijeli pod uticajem ranijeg stava Partije o ulozi i zadacima komunista u vojsci.

Nakon osam dana Đuro Kukić Brko i ja sastali smo se s Nikolom Paulićem i Štefom Radočajem u Slunju. Paulić nas je obavijestio da proturenim ustaškim parolama ne treba vjerovati, da su Veljunčani i ostali uhapšeni svi pobijeni u Blagaju, a među njima i mnogi članovi KPJ, npr. Nikola Kukić i Radoš Vujčić, članovi OK KPH za Okrug Karlovac.

Kasnije smo saznali i na koji su način uhvaćeni. Nikola Kukić, vraćajući se iz Karlovca, posjetio je neke partijske organizacije na terenu Vojnića. Ne znajući da ustaše 7. maja 1941. na Veljunu hapse Srbe, pošao je biciklom prema Slunju. Pri prolazu kroz Veljun ustaše ga hapse i zatvaraju s ostalim ljudima. Radoš Đure Vujčić iz Veljuna također je uhvaćen iznenada. I ostali komunisti: Rade Milovana Gojsović iz Lapovca, Đuro Matije Velimirović, Janko Dragića Mihajlović, Petar Petra Mihajlović, Milić Mile Milovanović iz Veljuna, Petar Mile Tumbaš, Milić Mile Karamarković, Dušan Đure Maćešić, Ilija Miloša Maćešić, Mile Miloša

Jvlaćešić, Mile Đure Maćešić, Milan Milića Tumbaš iz Šlivnjaka, Đuro Milica Mandić, Milić Dragića Petrović iz Sparenjaka i Petar Steve Juzbašić iz Tounjskog Tržića — bivaju iznenađeni i među prvima uhapšeni.

Prema kasnije prikupljenim podacima ustaše su za dva dana pohvatale i zatim ubile u Blagaju 526 ljudi. Od tog su broja 372 iz 18 sela i zaselaka općine Veljun. Najviše je stradalo ljudi iz Veljuna — 124, Lapovca — 53 i Šlivnjaka — 42. Ostala 154 su iz Bogovolje i Komesarca, općine Cetingrad, Tounjskog Tržića i D. Primišlja, općine Primišlje, D. poloja, Klanca i Kuzme, općine Perjasica i četiri iz Slunja i Rakovice.

Uhapšenih je bilo trenutno znatno više. A slijedeća su hapšenja bila u toku. Međutim, taj proces je prekinut dolaskom talijanske vojske u Slunj 8. maja. Talijani su intervenisali, oslobodivši uhapšene u Slunju, Rakovici i Drežniku. Osjetivši to, i ustaše su na Veljunu pustile iz zatvora oko 80 preostalih zatočenika. Praktično smo bili obezglavljeni. Kao organizacioni sekretar OK KPH Nikola je bio u stalnom kontaktu s istaknutim revolucionarima Ivom Marinkovićem, Josipom Krašem, Markom Oreškovićem i Radom Končarom. Istovremeno on je bio glavni kreator partijsko-političke aktivnosti u kotaru Slunj. Kao sekretar KK KPH Slunj Nikola je brzo i s lakoćom pripremao komuniste u komitetu i ćelijama zr svaki zadatak. Zahvaljujući Nikoli, partijska organizacija u kotaru stupala je istovremeno u akcije s onima u Karlovcu. Nikolinom pogibijom ostali smo bez svega toga. U toku maja i prve polovine juna, izuzev međusobnog sastajanja nekolicine članova Kotarskog komiteta i članova unutar ćelije, nekog organizovanog rada po ćelijama nije bilo. Na pitanje komunista šta da se radi dalje, odgovarano je: da se ne nasjeda ustaškoj propagandi; da su glasovi o pokolju ljudi u Blagaju istiniti; da se treba čuvati i izbjegavati svaki susret s oružnicima i ustašama.

U toku juna ustaše su u G. Primišlju opljačkale i rasturile nabavno-prodajnu zadrugu. Otpočele su i s pljačkom crkava i progonom popova.

U isto vrijeme ustaše su organizovale velike narodne zborove u Plitvičkim jezerima, Slunju i Rakovici. Na zboru u Slunju 8. juna govorili su ministar narodnog gospodarstva Lovro Sušić i prijašnji župnik Mikan. Zboru prisustvuje i veliki župan Jurica Marković. Poslije zbora pomenuta trojica održavaju sastanak sa svim ustaškim prvacima i svim predstavnicima organizacija HSS.

Prema pričanju našeg dobrog prijatelja, Hrvata, člana upravnog odbora zadruge, mlinara Nikole Kosa iz G. Primišlja, tada je na zboru govoreno o borbi protiv četnika, o prekrštavanju Srba na katoličku vjeru, o njihovom iseljavanju u Srbiju i o upućivanju na rad u Njemačku. Nikola Kos je tada javno, pred svakim ko je k njemu iz G. Primišlja u mlin dolazio, izjavljivao da je pred ustašama u Slunju izjavljivao kako svoju glavu daje da u G. Primišlju nema ni jednog četnika nego da su to sve sami komunisti i da se svi skupa zbog toga ne moramo nikoga bojati. »Treba se samo ustaškoj vlasti pokoravati.« To je izjavio i meni u gostionici Štefanca u Slunju upoznajući me kao svog dobrog prijatelja sa zloglasnim ustašom Ivanom Tošinim Skukanom.

Bez obzira na izjavu i dobre namjere nama tada privrženog mlinara što se mislilo o Srbima, najbolje ilustruje izjava Franje Rajkovića koji je tada kao općinski bilježnik prisustvovao zboru u Rakovici. Tu je glavni govornik bio veliki župan u Bihaću Ljubomir Kvaternik. Poslije provjere da li na zboru ima »Vlaha« (i odgovara da nema iako ih je bilo) veliki župan je govorio o Eugenu Kvaterniku. Optužujući za njegovu smrt »Močilarske Vlahe«, Kvaternik je zaključio:« 'Vlahe' treba da očistimo sve iz Hrvatske dok je Evropa sama sobom zabavljena. Kada se rat završi, neće se znati ni da ih je ovdje bilo. Ako nam to ne uspije, uspjet će nam ih zavaditi s Hrvatima, da ih nikada nitko pomiriti neće.« Mnogi prisutni Hrvati poslije su međusobno, i pred prisutnim Srbima, negodovali zbog govora Kvaternika. Franjo Štajduhar rekao je tada pred Rajkovićem i mnogim drugima: »Nas će ovakvi i Pavelić svojim govorom i djelima osramotiti pred kulturnim i naprednim svijetom.«

PRIPREME ZA USTANAK

Organizovano djelovanje komunista u kotaru Slunj ponovno je nastavljeno poslije posjete Veljunu sekretara OK KPH Karlovac Ive Marinkovića juna 1941. Ivo je tada došao na Veljun radi obnove partijske organizacije. Pored komunista Veljuna sastanku su prisustvovali Ivan Nikole Cindrić i Mile Mijata Katić, Hrvati iz partijske ćelije D. Glina. Na sastanku je raspravljano o međunarodnoj situaciji, o budnosti i međusobnoj čvrstoj povezanosti komunista, o nenasjedanju ustaškim parolama o prekrštavanju, o sprečavanju slanja ljudi na rad u Njemačku, o organizaciji otpora protiv nasilnog iseljavanja Srba, o pokolju u Blagaju i o prikupljanju oružja i vojne opreme. O zaključcima tog sastanka Franju Štajduhara, Duru Kukića i mene obavijestili su Štef Radočaj i Nikola Paulić u Slunju.

Za napad Njemačke na SSSR komunisti općine Primišlje čuli su od mladića 21. godišta koji su bili na regrutaciji u Slunju. Mladići se dobro sjećaju kako ih je komisija po kratkom postupku osposobljavala riječima: »Vol... volina . .. magarac ... đubre — sposoban.« Čuvši da je Njemačka napala SSSR, komisija je prekinula posao na regrutaciji, pustivši mladiće da idu svojim kućama.

Koncem juna partijski materijal iz Karlovca donio je u Slunj Mile Radočaj, član KP iz Cvitovića. Veza s OK KPH Karlovac bila je uspostavljena preko partijskih ćelija Cvitovića i Veljuna, ali još uvijek nije bila dovoljno čvrsta. Taj materijal trebalo je u Slunju da preuzmemo ja i Miloš Kukić. Nije ispalo sve kako smo mislili.

Taj dan vrlo napadno nas je pratio Rudolf Rukavina, poslovođa trgovačke radnje »Bata« u Slunju. U prvi mah učinilo nam se da želi uspostaviti kontakt s nama, ali mi nismo imali povjerenja u nj da mu pristupimo. Videći nas zabrinute, zaustavi nas majka Nikole i Miloša Kukića i upita: »Šta je djeco?« — »Ništa« — odgovori Miloš — »neki

materijal.« Ona nas pogleda obojicu i reče: »Bez brige vi, djeco.« Vrlo spretno uze partijski materijal od Miloša i u kućnoj korpi s ostalim potrepštinama koje je kupila donese u G. Primišlje. Tek tada smo saznali da je to proglas CK KPJ u povodu napada fašističke Njemačke na SSSR.

U iulu situacija se naglo pogoršavala. Talijanska vojska iz Slunja iznenadno se 7. jula povukla u pravcu Like. Odmah po njihovom odlasku osjetila se veća aktivnost ustaša. Iz Zagreba dolazi glavni izaslanik ustaškog stana Jure Katunjak i održava sastanak s ustaškim prvacima Slunja. Ponovno je uspostavljena agitacija za iseljavanje Srba u Srbiju. Već se govorilo što se sve može nositi sa sobom. Uspostavljena je i parola o slanju ljudi na rad u Njemačku.

Krajem jula u Slunj je stigao izaslanik glavnog ustaškog stana u Zagrebu ustaša Vital Baljak dovezavši oko 400 pušaka i ustaških uniformi. Odmah je otpočela mobilizacija ljudstva za ustaške jedinice. Istovremeno na području Slunja stižu kolone slovenačkih obitelji koje je Hitler iselio iz Slovenije. Ustaše su imale plan da im dodijele domove i imanja Srba, a Srbe da unište ili isele. Dok se to ne riješi, Slovence su razmjestili po imućnim domaćinstvima.

Poslije primljenog proglasa CK KPJ o potrebi borbe protiv okupatora pojačana je aktivnost komunista, posebno u raskrinkavanju ustaške propagande i u popularisanju snage SSSR. S direktivama za neposrednu pripremu ustanka upoznali su mene i Đuru Kukića Brku 24. jula u Slunju Radočaj i Paulić. Pored direktive primili smo i lozinku za vezu s Okružnim komitetom u Karlovcu. Naime, poslije sastanka u Abezu od 19. jula Ivo Marinković je obišao partijske organizacije u Veljunu i Cvitoviću. Imao je u planu da održi i sastanak s komunistima u G. Primišlju, ali pošto se zadržao u Veljunu i Cvitoviću više nego što je planirao, zadužio je Paulića i Radočaja da nam oni prenesu direktive i da jedan od komunista iz Primišlja obavezno dođe 25. jula na sastanak u Karlovac.

Vrativši se 24. jula iz Slunja, isti dan poslije podne održan je u kući Đure Kukića Brke sastanak komunista kojem su prisustvovali Đuro Kukić, Miloš Kukić, Pavao Kukić, Dane čačić, Svetozar Ilić, Dušan Livada i Simo Livada. Dogovorili smo se o prikupljanju oružja i stvaranju evidencije o broju pušaka i pištolja, zatim o stvaranju evidencije pouzdanih ljudi na koje se možemo osloniti, o stvaranju borbenih grupa i desetina radi učešća u diverzantskim akcijama, o njihovom smještaju, ishrani i obuci. U tom duhu dali smo i zaduženja. Svetozar Ilić otišao je u selo Kosovi i od Mile Kosa uzeo propusnicu s kojom je istu večer otputovao sa stanice Košane, da bi 25. jula štipao u Karlovac. Ja sam imao zadatak da sutradan sa zaključcima sastanka upoznam Franju Štajduhara u Rakovici, Đuru Kukića Brku članove KP i pristaše SDS u Donjem Primišlju i Tržiću, a Miloš Kukić u Zbjegu, Toboliću i Mrzlom Polju, gdje je trebalo da se poveže s učiteljem Nakaradom u Toboliću i preko njega i ostalih članova KP i simpatizera pronađe ljude radi organizovanja borbenih grupa. Ostali prisutni imali su zadatak da sa zaključcima sastanka upoznaju komuniste s terena G. Primišlja.

Najteže je bilo Svetozaru Ilicu. Pješačio je do željezničke stanice Košare oko 20 kilometara, a dalje je nastavio vlakom. U Karlovcu je brzo pronašao obućarsku radnju kod Kupskog mosta. Na lozinku »Imate li gumenih opanaka« obućar ga je primio i uputio u gostionicu »Strilić« nekoliko kilometara udaljenu od centra grada, gdje je čekao na sastanak! Čekajući neko vrijeme, tu se upoznao s jednim radnikom iz ložionice »Ogulin«, koji je također došao na vezu. Pošto se niko nije javljao, vratio se do obućara, od koga je doznao da se sastanak neće održati zbog hapšenja nekih komunista u Karlovcu. Kod obućara se upoznao s članom KP studenticom Ankom Vujčić iz Veljuna. Dogovoreno je da se do daljnjeg veza s OK Karlovac održava preko Anke. Svetozaru su tu saopćili da ustaše pripremaju hapšenje po srpskim selima, pa neka se ljudi ne odazivaju na njihove pozive i neka se čuvaju.

Franju Štajduhara našao sam u Rakovici kod kuće. Bio je iznenađen mojim dolaskom. Upoznao sam ga s našim zaključcima s jučerašnjeg sastanka i odmah se uputio natrag u G. Primišlje. Na sastanku me je Franjo upozoravao da izbjegavam cestu i susret s ustašama.

Milošu, Đuri i ostalim komunistima teren je bio mnogo bliži, ali zato i zadaci veći, jer su morali obaviti niz pojedinačnih razgovora s ljudima.

Detalji priprema za ustanak koje su obavljali komunisti u općinama Cetingrad i Veljun nisu mi poznati. Komunisti Cetingrada bili su jače povezani s komunistima iz Velike Kladuše i Krstinje. Zahvaljujući tome, neka su se sela te općine među prvima digla na oružani ustanak. Komunisti iz općine Veljun, iako su u blagajskoj tragediji izgubili gotovo polovicu članstva, imali su neposredan kontakt s Ivom Marinkovićem, koji im je davao upute za pripremanje oružane borbe. Neposrednija povezanost s Karlovcem i susjednim općinama i vrlo brz dolazak Španaca olakšao je i ubrzao razvoj ustanka na tom terenu.

USTAŠKI ZLOČINI

Provodeći direktive Partije o neposrednoj pripremi za ustanak, komunisti i mnogi drugi ljudi iz sela G. Primišlje nisu više spavali kod svojih kuća. Odlazilo se dalje na uzvišenja u razne šumarke i uz naizmjenično stražarenje spavalo. Ali tada niko nije smatrao da bi se nešto posebno moglo desiti.

Međutim, 29. jula dato je iz općina naređenje seoskim starješinama da se niko ne smije udaljavati od svojih kuća. Naređenje je različito tumačeno. Osjećalo se da se nešto sprema, ali malo je ko pomislio na ono najgore. Kod mnogih je prevladavalo shvatanje da se vlast mora slušan. Neki koji pomenuto naređenje nisu čuli uputili su se na sajam u Ogulin.

Noću 29/30. jula ustaški krvnici Jure Katunjak, Vital Baljak, Žarko Kovačević, Ivan Skukan Tošin, Braco Tomljenović i drugi ostvaruju svoj krvavi plan. Prema kasnijim iskazima i saslušanjima ustaša slunjske ustase uz pomoć ustaša iz Gline, Kladuše, Bihaća i Ogulina izradile su plan

masovnog hapšenja za cio kotar Slunj, koje je trebalo izvesti iznenadno j jednovremeno. Zbog toga su se podijelili na grupe po općinama i selima.

Dvadeset devetog jula oko 22 sata u Primišlje je stiglo na kamionima oko 40 ustasa iz Ogulina predvođenih zloglasnim ustašom Bracom Tomljenovićem. Odmah su angažovali oružnike na čelu s narednikom Božom jCodžomanom i iz kreveta digli trgovca Jovana Rade Cimešu, općinskog bilježnika Dušana Mile Egića, pravoslavnog svećenika Radovana Mile Rovačevića, općinskog blagajnika Ignjatiju Ilije Krnića, uglednog seljaka Rađana Ilije Krnića i gostioničara Nikolu Nikole Sudana. U povratku, u Tounjskom Tržiću, hapse seljaka Miloša Stevana Cimešu, gostioničara Nikolu Jovana Jagodića, cestara Vučeru Milovana Jagodića i lugara Jovana Pavla Juzbašića. Sve ih odvoze kamionima u Ogulin i zatvaraju u kulu, a zatim ubijaju u podnožju Kleka.

Sutradan su na sajmu u Ogulinu ustaše masovno hapsile Srbe, a stoku, novac, konje i kola prisvojile. Među uhapšenim bilo je i 25 seljaka iz više zaselaka općine Primišlje. I oni su ubijeni u podnožju Kleka.

Isti dan, 29. jula, oko 22 sata ustaše iz Slunja, njih oko 30, predvođene zločincem Ivanom Skukanom, upadaju iznenadno u zaselak G. Primišlje u neposrednoj blizini ceste Slunj—Primišlje i hapse Đuru Luke Livadu, kovača, Radu Đure Popovića, postolara, Blagoja Marka šašu, Božu Milovana šašu, Đuru Milovana šašu, Iliju Milovana šašu, člana KP, Milovana Bože šašu i Nikolu Marka šašu. Ostalo je ljudstvo zaseoka izbjeglo hapšenje zahvaljujući tome što su neki komunisti i simpatizeri bili budni i, ugledavši kamione, upozorili ljude da bježe. Oko 23 sata nastavljeno je hapšenje po samom mjestu i okolini Primišlja i u selu Toboliću, pa je te noći odvedeno još 36 ljudi.

Svih 44 uhapšena ustaše su prethodno zatvorile u školu Primišlje, a onda ih prebacile kamionima u Lađevac i tamo pobile.

Lov na ljude nastavljen je i 30. jula. Jedna grupa ustaša iz Slunja upala je u Zečevu Varoš i odvela 18 ljudi. Druga grupa ustaša došla je u Zbjeg i Mrzlo Poljt. Pozvale su ljude da dođu na zbor kod škole u Zbjegu na kojem će navodno govoriti izaslanik iz Zagreba, koji će im dati važna obavještenja. Tom prevarom ustaše su kod škole uhapsile i u Slunj odvele 44 čovjeka, koje su zatim ubile.

U toku juna i jula ustaše i oružnici su uhapsile 36 ljudi i zadržali ih u zatvoru pod sumnjom da kriju oružje. Svi su oni 30. jula izvedeni iz zatvora i pobijeni, a mnogi i živi bačeni u vrtaču između Rastoka i G. Taborišta.

Rezultati tog haračenja bili su više nego tragični. Za noć i jedan dan ustaše uspijevaju pobiti, računajući i one koji su se nalazili već u zatvoru, općine Primišlja 173 čovjeka, iz 5 sela općine Slunj 38 ljudi, iz 13 sela općine Rakovica i 5 sela općine Drežnik 27 ljudi, iz 14 sela općine Cetingrad 141 čovjeka, među kojima pet članova Partije, i iz 11 sela °Pcine Veljun 27 ljudi. Ukupno je 601 čovjek završio na stratištima u Mehinom Stanju, Oštarnskim Stanovima, Bliznici, Lađevačkom Jeliku, laboristu, Kleku kod Ogulina i drugim mjestima.

USTANAK U OPĆINI PRIMIŠLJE

Raštrkani po šumarcima u grupicama prepričavali smo 30. jula najnovije događaje. Odjednom se oglasila pucnjava u Gornjoj Zečevoj Varoši. Ubrzo smo obaviješteni da tamo ustaše hvataju i odvode ljude.

Iako je članstvo KP na prethodnom sastanku bilo upoznato s time da se treba boriti protiv ustaša i okupatora, a ranije smo upoznavali narod da ne vjeruje ustaškoj propagandi, provodili pripreme i evidentirali oružje, govorili o stvaranju grupa, trenutno se još uvijek razmišljalo šta treba činiti. Većina nas smatrala je, kako nas je na teoretskim sastancima učio Nikola, da ustanak mora biti u određeno vrijeme, vodeći računa o tom da se s njime ne bi preuranilo ili zakasnilo. Moglo je biti oko 8 sati kada je Svetozar Ilić, sav zadihan, dotrčao k nama i počeo vikati: »Zašto sjedite? Znate da je Partija dala znak za ustanak! U Slunju se već vije crvena zastava. Most na Korani je srušen. Brže narod dizati na ustanak.« Kasnije smo ustanovili da su vijesti o događajima oko Slunja izmišljene. Međutim, pod utiskom ranijih direktiva i trenutnog razmišljanja da se s oružanom borbom mora početi ova izjava Svete imala je veoma povoljan mobilizatorski efekat na partijsko članstvo i ostalo ljudstvo.

Naš dogovor bio je kratak. Odlučili smo da odmah pozovemo narod na ustanak. Poslali smo kurira do Miloša Kukića da s tamošnjim članovima Partije aktiviše sela Kukiće, Livade, šaše, Ćuruvije, čačiće i dalje prema Zbjegu i Toboliću i da ljudi s oružjem izađu na položaj Debela kosa. Mi smo odmah pošli da obavještavamo ljude u Zečevoj Varoši, Kukićima, Ilićima, Ralićima, Dunovićima, Pjevcima, Zorićima i u zaseocima Primišljanskog Tržića i Primišlja s okolinom. Sveto Ilić i Đuro Kukić Brko uz pomoć ostalih drugova imali su zadatak da podignu narod obližnjih zaselaka i organizuju neku vrstu fronta prema Slunju ne dozvoljavajući ustašama da prodiru u naša sela. Ja sam pošao u selo Pjevce i zaseoke Primišljanskog Tržića i D. Primišlja sa zadatkom da tamo organizujem narod na ustanak.

Vijesti o ustanku tekle su brzo. Nailazeći na grupe ljudi, govorili smo im o opasnostima od ustaša, otvoreno ih pozivajući na ustanak. Govorili smo im da ustanak organizuje KPJ i da su u borbu stupila mnoga sela i gradovi širom Jugoslavije. Tražili smo od ljudi da više ne sakrivaju oružje, već da s njime izađu na položaje i brane sela, a ostali da se naoružavaju sjekirama, roguljama i drugim pogodnim alatkama. Pojedinim grupama određivali smo odmah i zborna mjesta. Naša obavještenja o ustanku bila su ubjedljiva. Glas da je KPJ povela narod na ustanak shvaćen je ozbiljno i prihvaćen od naroda ovog kraja.

Istog se dana narod u G. Primišlju masovno digao na ustanak. Ljudi su dolazili na određena mjesta — Popovo Brdo u Dubravi, Ćuruvijina glavica i Cigelj ispod Debele glave naoružani onim što je ko imao. Odmah se pristupilo rasporedu ljudi, organizaciji izviđanja i zasjeda prema Slunju i Primišlju, obezbjeđujući se s pravca Slunja prema Zečevoj Varoši i prijelazima na rijeci Korani.

Još isti dan nas nekoliko članova KP dogovorilo se o obezbjeđenju veza s OK KPH Karlovac, partijskom organizacijom u Veljunu i komunistima iz općine Slunj. Odmah*smo uputili Iliju Livadu i Vaju Kukića za Karlovac. Oni su se od Perjasice vratili natrag. Obavijestili su nas da u ostalim selima nema ni traga o ustanku, da je sve mirno. Sutradan smo poslali na isti zadatak Đuru Kukića Brku i Danu Livadu. Oni su uspjeli u Perjasici da stupe u vezu s članom KP Ljubom Vujčićem, koji im je prenio nama već ranije poznate stavove OK. Sada nas je najviše čudilo kako to da taj narod nije obaviješten o ustanku. Zbog toga smo 1. augusta poslali Milku Ilić u Veljun. Ona je stupila u vezu s Ankom Vujčić, a preko nje s OK KPH Karlovac. Milka nam je prenijela direktive da narod treba dizati na ustanak, formirati oružane grupe i napadati ustaše, a u slučaju jačih neprijateljskih napada neka se narod povlači u šume s hranom i stokom. Milka nas je također obavijestila da nam je poručeno da budemo uporni u ubjeđivanju naroda, da ne vjeruje ustaškim parolama o seljenju Srba u Srbiju ni paroli o prekrštavanju. Preko Milke smo upozoreni da treba da obezbijedimo čvršće veze i da obavještavamo OK o svim važnijim događajima.

Vezu s komunistima iz općine Slunj, i pored uporna nastojanja, nismo tada uspjeli uspostaviti.

Vijest o ustanku u G. Primišlju brzo se prenijela i na ostala sela općine Primišlje—Tobolić, Zbjeg, Primišljanski Tržić i Donje Primišlje. Ljudi iz tih sela, među prvima Mićo Barać, Dragić i Miladin Brujić iz Zbjega, dolazili su k nama i tražili uputstva za rad. Oni su nas obavijestili da su čuli da u Kapeli postoji »neka vojska do zuba naoružana i spremna za ustanak«. Mi smo im prenijeli stavove Partije o otpočinjanju oružane borbe, a vijest o »nekoj vojsci« u Kapeli da ipak provjere.

Vrijeme od 30. jula do 2. augusta iskorišteno je za organizaciju ljudi, uspostavljanje veza i međusobne dogovore kako obezbijediti odbranu sela. Također smo tragali za sakrivenim oružjem od onih koje su odvele ustaše i provodili organizaciju noćnih straža, patrola, zasjeda itd.

Trećeg augusta oko 50 ustaša pošlo je u pljačku u zaselak G. Zečeva Varoš. Obaviješteno o tome nas oko 150 sa sektora Debela glava, naoružano puškama, roguljama, sjekirama i vilama, krenulo je da napadne ustaše. Međutim, približavajući se ovako u gomili, uz galamu i pucnjavu, ustaše su nas brzo primijetile i u paničnom bijegu odstupile prema Slunju ostavljajući opljačkane stvari. S tom svojom prvom akcijom svi smo bili zadovoljni. Ljudi su uvidjeli da ih se ustaše boje.

Već sutradan ustaše prelaze u napad s jačim snagama. U zoru, 4. augusta, oko 150 do 200 ustaša iznenadno opkoljava Mrzlo Polje i ubija 29 lica (1 starca, 14 žena, 5 omladinki i 9 djece). Po izvršenom zločinu ustaše produžuju kroz šumu i iznenadno upadaju u zaselak G. Zečeva Varoš, hvatajući sve na što su naišle. Tada su uspjele da uhvate i odmah pobiju 92 lica (2 starca, 2 muškarca srednjih godina, 30 žena, 7 omladinki, 3 omladinca i 48 djece). Poslije tog pokolja selo G. Zečeva Varoš gotovo je opustjelo. Svega nekoliko muškaraca uspjelo je pobjeći. Mnoge

porodice potpuno su uništene. Prema kasnijim saslušanjima zarobljenih ustaša i izjavi ustaše Mije Butine iz Cerovca, učesnika u tom pokolju, svi navedeni pobijeni su kod Štrkove lokve u dolini Ive Gračanina.

Ti zločini nad golorukim stanovništvom bolno su odjeknuli u narodu ovog kraja. Nastala je opća zaprepaštenost i zbunjenost. Bilo ih je mnogo koji nisu vjerovali, pa su išli u Mrzlo Polje i na licu mjesta se uvjeravali u tužnu istinu. A pojavili su se i pojedinci, reakcionari i kolebljivci iz G. Primišlja, koji su za te pokolje optužili nas komuniste. Oni su širili glasine da su ustaše izazvane; da nisu bile dirane, ne bi pokolj napravile i slično. Parola prekrštavanja sada je ponovno uspostavljena, a tako i agitacija za odlazak na rad u Njemačku. Djelovanjem komunista, omladine i simpatizera nosioci tih parola i glasina brzo su raskrinkani, a mi smo i dalje radili na organizaciji odbrane bodreći narod da i u borbi ustraje.

Poslije pomenutih zločina ubrzan je rad na organizaciji otpora u Zbjegu, Toboliću i Tounjskom Tržiću. Ljudi bježe u šumu i organizuju straže s orijentacijom na pružanje otpora. U Zbjegu na organizaciji ljudi posebno se ističe mehaničar radnik Mićo Barać. Kao član SKOJ-a, isprebijan od ustaša i prognan iz Zagreba, Mićo se sklonio u Zbjeg. On se odmah povezao s Dragićem Brujićem, a kasnije s članovima KP iz Mrzlog Polja Milom i Vujom Bjelobrkom i u toku ustanka s članovima KP iz G. Primišlja. U početku Barać radi s pojedincima, a kasnije s grupama, govoreći im o nužnosti davanja otpora okupatoru i ustašama. U Toboliću na organizaciji otpora aktivno rade Stevan Milković Stevček, Dušan Vučetić, Đukan Alinčić, Nikola i Svetozar Pjevač, Đuro Petić, Ljuban Sekulić i drugi, a u Tounjskom Tržiću Đuro Čujić, Joco Tarabić, Joco Miljković i drugi. U D. Primišlju i Primišljanskom Tržiću također se radi na organizaciji odbrane naroda koji bježi ispred ustaša prema Raletini, Poloju i Dubravi.

Mada su organizacijom odbrane od ustaša uvelike bila zahvaćena sva sela općine Primišlje i narod obaviješten o zločinima ustaša, još uvijek se nalazilo pojedinaca i grupa koji su nasjedali obmanama ustaških vlasti. Tako je 3. augusta općinsko poglavarstvo u Primišlju rasturilo oglas po selima u kome se pozivaju svi oni koji žele da idu na rad u Njemačku da se jave kotarskoj oblasti u Slunju i sa sobom ponesu što im je najpotrebnije, jer se na put polazi u roku od 48 sati. Na taj oglas odazvalo se 4. augusta 15 ljudi iz Tounjskog Tržića i 1 iz D. Primišlja. Na putu za Slunj ustanici iz G. Primišlja odvraćali su ljude da ne idu u Slunj, upozoravajući ih na ustaške laži i obmane. Međutim, nisu se htjeli razuvjeriti. Odmah po stizanju u Slunj svi su pohapšeni i zatim ubijeni, osim Milutina Vranješa i Rade Jelovca koji su uspjeli pobjeći.

Organizujući odbranu sela, postepeno se prelazilo na izvođenje oružanih akcija. 7. augusta ustanici Tobolića napadaju iz zasjede kod šumice Rastovača na cesti Tobolić—Primišlje na oružničku patrolu koja je sprovodila bjegunca iz njemačkog zarobljeništva Lukicu Zeca. Ubijen je 1 oružnik, dok je drugi ranjen uspio pobjeći. Zaplijenjen je 1 karabin, bomba i pištolj, a oslobođen Lukica Zec, koji je također bio ranjen.

Između 8. i 10. augusta došlo je do ponovnog okršaja ustanika G. primišlja i oružnika koji su se pokušali probiti iz Slunja prema Primišlju. Bojeći se šume Debele glave, oko 25 oružnika i naoružanih civila išlo je obroncima Korane iz Zečeve Varoši prema selu Kosovi. Stražari sa sektora Dubrava odmah su signalizovali narodu da se povlači prema Perjasici, a ustanici su napali oružnike. Nakon trosatne borbe uspjelo se da se oružnici razdvoje. Dio je protjeran preko Korane s dvojicom lakše ranjenih, dok su se ostali vještim manevrom uspjeli probiti prema Primišlju.

Poslije te akcije uputili smo Stevu i Milku Ilić u Perjasicu radi povezivanja s tamošnjom partijskom organizacijom i informisanja OK Karlovac o situaciji na terenu.

U to vrijeme u općini Primišlje, mada se narod masovno digao na ustanak, vojna organizacija ustanika nije bila provedena. Uglavnom išlo se linijom odbrane sela, i u tom smislu ustanici su organizovani po grupama i raspoređivani. Osnovno je bilo braniti se ako nas napadnu, dok incijativa da sami namećemo borbu neprijatelju nije postojala. Dobra strana pokretanja ustanka bila je u tome što smo uspjeli masovno organizovati narod da se ne da u ruke ustaša i oružnika, da brani svoj život puškom u ruci i da ne nasjeda neprijateljskoj propagandi.

ZNAČAJNIJI DOGAĐAJI U OSTALIM OPĆINAMA

U općinama Rakovice i Drežnika ustaše su u toku 29. i 30. jula 1941, iznenadno i na prijevaru, pohapsili iz 18 sela 212 ljudi, koje su ubili na Bliznici i u Mehinom Stanju. S mjesta pokolja na Bliznici pobjegli su Milan Kvočka, Milan Jezdić i Milovan Čujić. Tada je Kvočka, otevši nož od jednog ustaše, ranio jednog i drugom oduzeo pušku. To bjekstvo bilo je od posebne važnosti jer se odmah saznala istina o sudbini svih uhapšenih. Događalo se još da su pojedinci uspjeli da pobjegnu ispred ili u toku hapšenja. Međutim, bili su i Josip Sekulić i Rade Čakširan iz Kordunskog Ljeskovca. U širenju istine o namjerama i zločinima ustaša, upozoravajući ljude da se sklanjaju i organizuju otpor, učinili su mnogo komunisti iz općine Rakovice pod rukovodstvom člana KK KPH Slunj Franje Stajduhara. Na tom poslu u općini Drežnik ističu se komunisti i skojevci Milojko šaša, Soka i Radovan Grgić. Posebno je bilo značajno djelovanje u tom pogledu općinskog bilježnika u Rakovici Franje Rajkovića i župnika u Drežniku Dragutina Štimca.

Ta dvojica istaknutih patriota djelovala su samoincijativno i onako kako su znali i mogli u to vrijeme činiti. Pored savjetovanja Srbima da se klonu ustaša Rajković je smatrao da će najviše učiniti ako djeluje na odgovarajuće organe u vlasti NDH, apelujući preko kotarskog pristava u 5» «nju Eđuarda Lenčarića i podžupana Markovića da se spriječe ustaški zločinački postupci prema srpskom stanovništvu. Kasnije se Rajković povezao s aktivistima NOP, čineći im određene usluge. Smatrajući da će pokatoličenjem Srbima učiniti najveću uslugu, župnik Štimac bio je neumoran

u obilasku sela. Pokrštavanje je obavljao u crkvi i van nje, u manjim grupama ili pojedinačno, smatrajući ga formalnim. U početku je on vjerovao da će to pomoći ljudima, smatrao je da je dovoljno ubilježiti ih u spisak i izdati im potvrdu. Međutim, on se nije zadržao na tome. Kada su ustaše 29. i 30. jula počele s hapšenjem Srba, župnik Štimac je otvoreno, s propovjedaonice u crkvi pozivao vjernike da ne surađuju s ustašama i ne učestvuju u njihovim zločinima. U tom djelovanju i dosljednosti u borbi za bratstvo srpskog i hrvatskog naroda dočekao je smrt. Na prijedlog ustaša Nijemci su ga objesili 1943. godine.

Istovremeno su ustaše izvršile masovne zločine na području Ličkog Petrovog Sela, Vaganca i susjednih sela u Bosni. Bježeći ispred ustaša, dio stanovnika iz Bosne pobjegao je u Sadilovac, Bugar, Kordunski Ljeskovac i Mašvinu, donoseći sobom oružje i ono što je ko imao. Oni i stanovnici srpskih sela u općinama Rakovici i Drežniku pokrenuli su se na zajednički otpor protiv ustaša. Masovni otpor protiv ustaša iz Šturlića pružili su ustanici Bogovolje. To isto učinili su ustanici Bugara, Rujnice, Čerkezovca i Sadilovca na nasrtaj ustaša iz Čalnika. I ustanici Ljeskovca oduprli su se nasrtaju ustaša iz Tršca.

U općinama Slunju i Cetingradu ustaški krvavi teror trajao je do 19. augusta. Mnoga sela, npr. D. Kremen, Miljevac, Slunj, Cetingrad, Gojkovac, Maljevac i Buhača, bila su gotovo u potpunosti »očišćena«. Ubijali su goloruko stanovništvo gdje su stigli, a najviše na Mehinom Stanju, Bakića Glavici, Begovu Brdu, u Miljevcu i na Rudinki. Za vrijeme tog pokolja partijska organizacija u općini Slunj, koja je imala 17 članova i 14 kandidata u Cvitkoviću, Slunskom Vrelu, D. Glini i mjestu Slunju, praktično je bila onemogućena u djelovanju. Neki su bili mobilisani u domobranstvo, a Dušana Mile Pjevca, Nikolu Sime šašu i Jovu Radoševića ubile su ustaše 4. augusta. Unatoč tome glas protesta preostalih članova KP i kandidata nije ostao bez uticaja. Kandidat za člana KP Marko Milana Jurčević iz G. Gline, kojeg su ustaše prisiljavale da učestvuje u vršenju zločina u Cetingradu, javno je protestovao, pokušavajući da s još dvojicom Muslimana organizuje bjekstvo ostalih učesnika. U tome su ga spriječile ustaše. Po naređenju Vitala Baljka odmah je strijeljan u Kladuši. U Slunju kandidati za članove KP — Ivan Gračanin, postolar Joso Pere Modrušan i kovač Mile Josipa Moćan, zajedno s nekoliko patriota, organizovali su i sakupili oko 120 potpisa građana Slunja i okoline zahtijevajući da se zločini obustave.

Pod pritiskom hrvatskog stanovništva, vjerovatno više zaplašen nego iskreno saglašen s njihovim stavom, pokrenuo se i župnik Nikšić. On prethodno interveniše kod velikog župana u Karlovcu, šalje telegram u Zagreb, a zatim i sam odlazi tamo i, nemoćan u svojoj misiji, zahvaljuje se na dužnosti. Revoltiran što njegova misija nije uspjela župnik je između ostalog zabilježio:

»Sve stanovništvo Slunja i okoline zgražalo se na takav postupak. Tim više što su ovi krvnici osim ubijanja vršili pljačku. Ubijali su u prvom redu bogatije i imućnije i sve što im se dopada kao novac, zlatnica, satovi, hrana

i odijelo i si. uzimali su sebi, tako da je to poprimilo izgled običnog razbojništva, a ne više političke borbe… Po iskazu samih razbojnika ubili su za to vrijeme 3—4 hiljade pravoslavaca. To je, eto, jedna žalosna stranica slunjske povijesti i žalosna za hrvatski narod i državu.«

FORMIRANJE PARTIZANSKIH ODREDA

Na osnovu odluke OK KPH Karlovac da pomognu organizaciji NOP na dijelu kotara Slunj došli su u G. Primišlje 15. augusta Stjepan Milašinčić Šiljo i Izidor Štrok, španski dobrovoljci. Nakon kraćeg upoznavanja odmah je zakazan sastanak komunista. Milašinčić i Štrok su nas upoznali sa stavovima KP u organizaciji NOP, zatim su nam govorili o stvaranju partizanskih odreda i njihovoj orijentaciji na izvođenju svakodnevnih oružanih akcija na okupatora i ustaše, ukazujući nam na štetnost naše orijentacije na pasivnu odbranu sela. Poslije toga održana su dva sastanka s narodom, u Dubravi i u Kukićima, gdje su Milašinčić i Štrok opširno govorili o politici okupatora i ustaša, o potrebi borbe protiv fašizma, o SSRN, o borbi u Španiji, perspektivi naše borbe, važnosti organizacije, o jedinstvu i drugim pitanjima.

Dva dana kasnije, 17. augusta 1941, Šiljo je formirao partizanski odred »Gornje Primišlje«. To je izvedeno na brijegu iznad Ćuruvija. Dobrovoljaca je bilo mnogo, a oružja malo. U Odredu je tada bilo 30 boraca naoružanih s 24 vojničke i nekoliko lovačkih pušaka, 1 nagaznom minom i nešto trotila. Odred se smjestio u šumi Debela glava, orijentišući se na vršenje zasjeda u pravcu Slunja. Za komandira Odreda izabran je Milan P. Čokeša, a za komesara Dušan M. Livada. Za vodnike su izabrani Ilija S. Ralić i Đuro P. Čokeša.

Neposredno po formiranju toga odreda Milašinčić i Štrok zajedno s Milošem Kukićem i Svetozarom Ilićem otišli su na teren Tobolića, Tržića i Zbjega da tamo formiraju partizanske odrede. Mimoišavši se s njima, k nama su došli Mićo Barać, Milan i Dragić Brujić, tražeći od nas pomoć i uputstva za rad. Mi smo im prenijeli direktive i upoznali s pomenutim. Međutim, Mićo je insistirao na tome da Šiljo obavezno dođe do njih i da im pomogne u organizaciji njihovog partizanskog odreda.

U Zbjegu je 19. augusta Šiljo održao sastanak u kući Dragića Brujica s 15 naoružanih ustanika. Poslije toga održan je zbor na Koliš[s]tu 50 ljudi, a zatim se pristupilo formiranju partizanskog odreda »Zbjeg«. Tada su se u Odred javila 23 borca naoružana s 18 raznih pušaka. Za komandira Odreda izabran je Milan Brujić, a za komesara Dragić Brujić. U narednih desetak dana u Odred su došla 4 borca Vrela Mrežnice[1] Tuka, pa je on sada imao 18 vojničkih i 4 lovačke puške.

Po odlasku iz Zbjega Šiljo, Miloš i Svetozar održali su više sastanaka u Tobolići i Tržići. Rezultat toga bio je formiranje 22. augusta dva Partizanska odreda. U odredu »Tobolić« bila su 22 borca naoružana raznim puškama. Za komandira Odreda izabran je Nikola Pjevač, a za

komesara Svetozar Pjevač. Odred »Tržić« u početku je imao oko 10 boraca naoružanih s 2 vojničke i nekoliko lovačkih pušaka. Za komandira Odreda izabran je Joco Tarabić.

Za vrijeme boravka Šilje i ostalih u Toboliću reakcionarni i šovinistički elementi pronijeli su vijest da su Milašinčić i Štrok ubačeni ustaški oficiri pa ih treba ubiti. Nekolicina s ustanikom Milkovićem na čelu povjerovala je u tu vijest i 23. augusta uhapsila obadvojicu. O tome su nas odmah obavijestili Miloš Kukić i Svetozar Ilić. Ja, Miloš Kukić i nekoliko boraca iz Gornjeg Primišlja otišli smo u Milkoviće kod Tobolića tražeći od Stevčeka da pusti drugove. Međutim, Stevček je bio tvrdokoran. I pored detaljnih obavještenja Stevček nam nije vjerovao. Nakon dužeg pregovaranja Stevček je pristao da s uhapšenim dođe na sektor Gornjeg Primišlja. Na brdu iznad Čokeša dugo smo se ubjeđivali u prisustvu ustanika iz Tobolića i Gornjeg Primišlja. Markić Pjevač, koji je ubacio pomenutu vijest, i njemu slični, optuživali su uhapšene da su ustaše i špijuni, dok su komunisti tvrdili suprotno. U toj prepirci je dolazilo i do kritičnih momenata. Veći dio partizana stao je čvrsto na stranu komunista, a onaj manji počeo se kolebati, pa smo se na kraju sporazumjeli da se pozove iz Petrove gore Stanko Opačić Ćanica, jer su Markić i istomišljenici izjavili da vjeruju samo njemu. Odmah smo uputili u Petrovu goru Đuru Kukića Brku i Danu Livadu. Na intervenciju i garanciju ustanika Save Božića, inače uglednog seljaka iz Gornjeg Primišlja, Milašinčić i Štrok su prepušteni na dalje čuvanje odredu »Gornje Primišlje«.

Naši kuriri imali su sreću da odmah nađu odred »Debela kosa« u selu Skradu. Obaviješten o događaju, Ćanica se odmah uputio s 12 boraca i već 24. augusta stigao k nama. Tako brz dolazak drugova iz odreda »Debela kosa« posebno je iznenadio reakcionarne i kolebljive elemente. Impresionirala ih je naša povezanost i vojni izgled partizana odreda »Debela kosa«, a i dolazak Ćanice, kojeg su mnogi odranije poznavali iz dolazaka u vezi sa zadrugarstvom. Odmah po objašnjenju Ćanice tko su Milašinčić i Štrok nastalo je izvinjenje inicijatora hapšenja. Sam Markić, kada mu je rečeno da stupi u odred, odgovorio je da ne može zbog starosti, ali da se slaže s borbom i da nam daje dobrovoljno svoju pušku. Poslije »oslobođenja« drugova održani su govori u kojima je naglašena potreba čvrstog bratstva i jedinstva medu narodom. Spor se završio obilatom gozbom — nekoliko pečenih jaganjaca i jedno june, nakon čega su partizani odreda »Debela kosa« demonstrirali vježbu koja je impresionirala prisutne.«

Svega jedan dan poslije pomenutog incidenta Šiljo je otišao u Tobolić i Tržić da pomogne organizaciju odreda, dok je Štrok odlukom OK KPH Karlovac upućen na rad u općinu Perjasica.

Paralelno s političkim djelovanjem odredi su svakodnevno postavljali zasjede na cestama, ali oružnici i ustaše nisu nailazili. Prvi susret te vrste s neprijateljem bio je 29. augusta. Tada je dio odreda »Tobolić« napao 6 oružnika kod čičinog mosta na Mrežnici. Poslije nekoliko sati

borbe oružnicima su u pomoć pritekla još trojica. Svi zajedno su protjerani- Ubijen je 1, ranjen 1 oružnik, a zaplijenjene su 2 puške s municijom.

Isti dan organizovana je zasjeda odreda »Gornje Primišlje« kod Vickove lokve ispod šume Debela glava u pravcu Slunja. Zasjeda je propustila 8 seljačkih kola natovarenih šećerom, pretraživši ih prethodno nemaju li možda oružja. Poslije toga opreznost je popustila. Izviđači su zaspali i ljudstvo iz zasjede udaljilo se od svojih zaklona i raskomoćeno leškarilo. Na to je naišlo 8 oružnika predvođenih poručnikom Karmanom iz Slunja. Iznenađeni, jedni i drugi su se povlačili u svojim pravcima, pucajući. Drugi dio odreda »Gornje Primišlje«, nalazeći se prema čičinom mostu, čim je čuo pucnjavu, uputio se u susret i prihvatio borbu s oružnicima kod Livadine lokve. Sada je Odred u cjelini krenuo u napad i protjerao oružnike preko Korane u pravcu Blagaja. U povlačenju oružnici su ubili seljaka Iliju M. Dunovića.

Poslije borbe obavljeno je masovno prekopavanje, rušenje tt-stupova i nabacivanje debelih stabala na cestu Slunj—Primišlje. Predvečer su na teren Gornjeg Primišlja stigli i partizanski odredi »Tobolić« i »Zbjeg«. Po njihovu dolasku Šiljo i Mićo su odlučili da se istu večer organizuje napad na oružničku postaju u Primišlju. Radi pojačanja upućen je Sava Božić da organizuje i dovede ljude iz zaseoka Pjevci.

Kako se Božić nije vraćao, Šiljo je uputio mene i Iliju Pjevca da izvidimo šta je s njim. Na Glavici iznad šašina Dola nas dvojica naišla smo na zasjedu oružnika i domobrana koji su došli iz Ogulina u pomoć oružnicima u Primišlju. Istovremeno Sava Božić, vraćajući se iz sela Pjevci, naišao je na neprijateljsku zasjedu u Dolovima, gdje prihvativši borbu gine zajedno s Milom Divnićem.

U selu Ćuruvije obavijestili smo Šilju o zasjedi i o jakim neprijateljskim snagama koje su stigle u Primišlje.

Za pogibiju Mile Divnića saznalo se u toku noći i u rano jutro. Pogibija prvih boraca duboko je potresla sve one koji su ih poznavali. Šiljo je posebno cijenio Savu Božića, koji je bio vrlo popularan i ugledan seljak, bistar, energičan i vrlo hrabar čovjek.

Poslije saznanja o stizanju pojačanja odustalo se od napada na Primišlje. Šiljo je uputio odrede na zadatke: »Tržički« da poruši most na Mrežnici i zasjedom u okolini Tržičkog mosta ne dozvoli prodor neprijatelja iz Ogulina i Kamenice prema Primišlju; »Tobolićki« da postavi zasjedu kod čičina mosta na rijeci Mrežnici prema Primišlju, a odred »Gornje Primišlje« na cesti Primišlje—Slunj, s tim da se manji dio orijentise na zasjede prema Primišlju a veći prema Slunju.

Sutradan, 30. augusta, došlo je do ponovne borbe s ustašama, domobranima i oružnicima iz pravca Ogulina, Primišlja i Slunja. Partizanski odred »Tržić« demolirao je ujutro most na Mrežnici kod Tržića, a zatim prihvata borbu s oružnicima iz Ogulina iscrpljujući ih tako uspješno da su s velikim zakašnjenjem i zamorni stigli u Primišlje. Pokreti oružnika j domobrana iz Primišlja prema čičinom mostu odbijeni su borbom Tobahckog odrda. Borbu prihvata i odred »Gornje Primišlje« s oružnicima i

domobranima koji su nastupali iz Primišlja u dva pravca — kolonom Božić glavice i frontalno preko šašine glavice — i s ustašama koji su nastupali iz Slunja cestom i obroncima Debele glave. Vodeći frontalnu borbu organizovanije nego prethodnog dana, Odred se morao povući na Čubrin vrh, odakle su ga ustaše jurišem odbacile preko Mrežnice. U toj borbi Odred nije imao gubitaka. Od civila su poginuli u bježanju Milica Petra Ćuruvija, Mila Mile Esapović, Simo Radovana Čubra, Sofija Josipa Čubra i Dane Mane Zec. Ustaše su tada zapalile 4 kuće Milićka Ćuruvije i 3 u selu Čacići.

Dogovorivši se s partijskim vezama na terenu Rakovice i Drežnika, Šiljo i Mićo su 31. augusta otišli da obiđu sela Močila, Broćanac, Mašvinu, Koranski Lug, Kršlju, Kordunski Ljeskovac i Bugar i tamo organizuju partizanske odrede.

U toku 31. augusta i narednih dana ustaško-domobransko-oružničke snage nalaze se stalno u pokretu na cesti Primišlje—Slunj i Primišlje——Perjasica. Pod zaštitom jakih snaga popravljeni su tt-stubovi, uklonjena stabla i zatrpani prekopi na cesti, gdje su 29. i 30. VIII vođene borbe. Želeći da lično izvidi i porazgovara s ljudima iz Slunja koji su radili na popravci tt-linije, borac odreda »G. Primišlje« Dušan Mile Ćuruvija upao je 2. septembra u zasjedu oružnika, koji su ga uhvatili, odveli u Slunj i tamo ubili.

Sada i ustaše mijenjaju taktiku nastupanja: jedni se kreću javno da bi obratili pažnju osmatrača i stanovništva, a drugi prikriveno. Na taj način 7. septembra uspijevaju uhvatiti bez oružja učesnike u ustanku u posljednje dvije akcije Radu Đure Miloševića, Milana Petkovića i Iliju Avrama Opačića. Nakon saslušanja u oružničkoj postaji u Primišlju pomenuti su drugovi predani prijekom sudu u Karlovac, gdje su zatim strijeljani. Postoji dokumenat o njihovim izjavama, u kojima su dali približne podatke o učesnicima ustanka, naoružanju i nekim događajima na terenu, koliko su mogli znati.

Na takvu taktiku ustanici i narod u Gornjem Primišlju odgovaraju većim oprezom i obezbjeđenjem. Zbog toga oružnici otpočinju da tragaju i hvataju veze s kolebljivim i malodušnim elementima ne bi li na taj način uspjeli saznati kretanje partizana i raspoloženje naroda.

Od grupe aktivista, boraca ranijeg odreda »G. Primišlje«, odlučeno je 14. septembra da u G. Primišlju ostane nekoliko komunista sa zadatkom da rade na organizaciji i učvršćenju snaga NOP-a, dok je preostalih 15 boraca otišlo i priključilo se odredu »Zbjeg«. Tada su provedene i izmjene u komandnom kadru. Za komandira odreda »Zbjeg — Primišlje« izabran je Milan Brujić, a nešto kasnije Mane Radmanović, dok je komesar bio Svetozar Miloša Ilić.

Četrnaestodnevni boravak Šilje i Miće na teritoriji općina Rakovice i Drežnika dao je dobre rezultate. Iako im je teren bio nedovoljno poznat, išli su od sela do sela, preko ljudi po međusobnom poznanstvu, održavajući sastanke i zborove s ljudima, prvenstveno s onima za koje se znalo da imaju oružje. Neumorno su objašnjavali narodu situaciju i ukazivali

mu na potrebu oružane borbe i stvaranja odreda. Vrativši se 15. septembra, oni su iza sebe na tom terenu ostavili 6 partizanskih odreda: odred »Močila« od 14 boraca, naoružanih s 8 karabina i 6 civilnih pušaka (komandir Janko Momčilović, komesar Pero Kosanović); odred »Broća-nac« od 10 boraca (komandir Spaso Milošević, komesar Radića Ježić), koji se ubrzo pripojio odredu »Močila«; odred »Mašvina« za sela Jamari, Stara i Nova Kršlja i Mašvinu naoružan s 11 pušaka (komandir Ilija Kovačević, komesar Dmitar Kovačević). Borci ovog odreda smjenjivali su se na dužnostima svakih osam dana do 21. oktobra 1941. godine. Tada je Odred reorganizovan. Za komandira je postavljen Petar Žinajić Pepa, a za komesara Uroš Vorkapić. Dalje dolaze odred »Koranski Lug« za sela Basare, dijelove Gornje Mašvine, Furjan i Bogovolju od 18 do 20 boraca naoružanih sa 6—7 pukaša (komandir Mile Devrnja, komesar Spaso Milošević) odred »Kordunski Ljeskovac« naoružan sa 15 različitih pušaka (komandir Vasilj Božić, komesar Josip Sekulić). Prilikom formiranja odreda »Kordunski Ljeskovac« priključilo mu se 6 ustanika koji su do tada djelovali na terenu Bugara. Kasnije su se oni izdvojili i formirali odred »Runjica« pod rukovodstvom Vojina Marića. I na kraju odred »Bugar« za sela Bugar, Sadilovac, Gata i Čerkezovac s okolinom naoružan s 12 pušaka (komandir Rade Pavlović, a ubrzo zatim Bogdan Veselica, komesar Radovan Grgić).

AKCIJA NA PRISJECI

Poslije kraćeg odmora u Zbjegu Šiljo je održao sastanak s Mićom Baraćem, Milošem Kukićem, Dragićem Brujićem i sa mnom. Tu smo sumirali rezultate u organizaciji i učvršćenju partizanskih odreda i dogovorili se o izvođenju akcija, među kojima i većim, uz učešće više odreda, i o drugim zadacima.

U duhu tog sastanka isplanirana je za 17. septembra zasjeda kod Prisjeke na cesti Slunj—Rakovica. Organizaciju zasjede s odredima »Zbjeg — Primišlje«, »Močila« i »Broćanac« obavili su Mićo Barać i Miloš Kukić. Toga dana u zasjedu je upala iz pravca Slunja kolona automobila s oružnicima, koji su pratili za Bihać velikog župana Ljubomira Kvaternika. Propustivši namjerno kamion s 24 oružnika i putnički automobil, partizani su iznenadnom i jakom vatrom napali drugi putnički automobil i 2 kamiona s oko 40 oružnika. Nakon drugog plotuna i juriša oružnici su bili obezglavljeni, davši se u bjekstvo. Poslije izvjesnog vremena oružnici su se sredili i stali pružati otpor. Istovremeno uslijedila je intervencija oružnika i domobrana s Meinice kod Slunja i iz Rakovice. Odlučnom borbom partizana snage intervencije su potisnute. U toj su akciji ubijeni 4 oružnika, 1 redarstveni agent i 1 šofer, a ranjena 3, među kojima ravnatelj župnog redarstva Batušić. Onesposobljena su dva kamiona i zapaljen putnički automobil. Zaplijenjeni su 2 puške, 2 pištolja i drugi materijal. U akciji su se naročito istakli Mićo Barać i komandir odreda »Močila« Janko Momčilović, koji su prvi uskočili u kamione i rastjerali pratnju.

Sutradan su, vodeći cio dan borbu, ustaše iz Slunja uspjele potisnuti naše odrede zapalivši u Broćancu i Slušnici preko 150 kuća. Od tada počinje problem smještaja i zbrinjavanja pogorelaca. Istog dana ustaše su zarobile dvojicu partizana iz odreda »Zbjeg« — Bogdana Đure Tepavca i Nikolu Mile Tepavca, oba iz Slušnice. Nakon strahovitog mučenja ustaše su im odsjekle glave i nabile na kolac smatrajući da će time ustrašiti narod. 21. septembra ustaše iz Bihaća hapse u Rakovici člana KK KPH Slunj Franju Štajduhara, i djedu Miće Baraća Ivana koje okrivljuju za napad na Kvaternikovu pratnju i nakon strahovitog mučenja strijeljaju u Bihaću.

ORGANIZACIONO UČVRŠĆENJE USTANKA

Na konferenciji predstavnika NOP-a Korduna i Banije održanoj 19. i 20. septembra sa sektora Slunja prisustvovali su Stjepan Milašinčić Šiljo, Dragić Brujić i ja. Šiljo je tada izvijestio: »Treći rajon obuhvaća teritoriju: Slunj, Primišlje i okolinu. Ima 10 odreda sa 314 ljudi, od toga 30 partijaca. Naoružanje: 90 novih karab., 4 stara karab. 1 talijanski; ... 19 otraguša, 24 bombe, 1 nagazna mina. Samo 4 odreda imaju logore u šumi.« Broj naoružanih bio je tada nešto veći. Šiljo se, naime, koristio podacima koje je imao pri formiranju odreda. A neki su s oružjem stupali u odrede odmah po njihovom formiranju.

Poslije te konferencije življe je nastavljen rad na organizacionom učvršćenju ustaničkih snaga.

Odlukom vojno-operativnog rukovodstva Korduna i Banije upućeni su na rad na naš teren Vilim Galjer Sišo, Žarko ćuić i Dragan Keser.

Odlukom OK KPH Karlovac formiran je Vojno-teritorijalni komitet KPH za Treći rajon, u koji su ušli Dušan Livada, kao sekretar, Stjepan Milašinčić Šiljo, Mićo Barać, Vilim Galjer šišo i Dragić Brujić. Komitet je imao zadatak da obezbijedi sprovođenje zaključaka postavljenih na konferenciji predstavnika Korduna i Banije: da oformi i angažuje partijsku i omladinsku organizaciju u odredima i na terenu, da formira rezervne odrede, NOO-e, i AFŽ-a, da provede svestranu mobilizaciju naroda u borbi protiv okupatora i ustaša.

U toku 24. i 25. septembra održana je u kući Miloša Baraća u Zbjegu konferencija svih komandira i komesara odreda s terena Trećeg rajona. Na toj konferenciji pretresena je situacija u svijetu i kod nas, preneseni stavovi s prethodne konferencije predstavnika Korduna i Banije i usvojeni zaključci: o učvršćenju partizanskih odreda, disciplini, novim akcijama, građenju zemunica, ishrani, odjeći i obući, sanitetskim potrebama, gradnji bolnice, stvaranju rezervne hrane, formiranju rezervnih partizanskih odreda itd.

U toku septembra položena je i zakletva svih partizanskih odreda po tekstu koji nam je dostavio OK KPH Karlovac.

Poslije te konferencije razišli smo se po terenu ukazujući pomoć i djelujući u selima na stvaranju organizacija NOP-a i učvršćenju partizanskih odreda.

Djelujući na terenu Plaškog, povezali smo se u Ličkoj Jesenici s Nikolom Cikarom i Milanom Kneževićem, a preko njih sa Stevom Ćuturilom. Stevo je bio član KP i organizator ustanka u Dabru, gdje je formirao odred »Konjska Glava« od 15 do 20 boraca. U toku augusta-oktobra taj je odred izvodio akcije na terenu Dabra u Lici, da bi se početkom novembra povukao na teren Plaškog i spojio s ranije organizovanom grupom naoružanih boraca u šumi iznad sela Vrela oformljujući zajednički odred »Hrasnica«. Komandir Odreda bio je Stevo Cuturilo, a komesar Nikola Čikara iz Ličke Jesenice.

U toku septembra od ljudstva iz Plaškog oformljen je partizanski odred »Hum«. Za komandira je izabran Gajo Bunjevac, a za komesara Dušan Kosanović Mudrag. Taj se odred u početku nalazio u Toboliću, djelujući zajedno s tamošnjim odredom.

U toku oktobra od grupe naoružanih ustanika iz Ličke Jesenice formiran je odred »Pištenik« (nazivan i »četnički«), naoružan s 3 vojničke i 6 lovačkih pušaka. Za komandira je izabran Đuro Vidaković, a za komesara Dragan Milošević. Odmah u početku Odred je imao specifičnu karakteristiku u odnosu na ostale. Od njih 14 u Odredu 1 je bio žandarmerijski narednik, 3 narednika i 7 podnarednika Jugoslavenske vojske. Od formiranja do izdaje taj nam je odred zadavao najviše glavobolje. Od početka je bio četnički raspoložen. Poslije žučnog prepiranja na izbor komesara prividno su pristali. U Odredu su se stalno osjećali samovolja, pljačkaške tendencije, sklonost da se provodi teror nad stanovništvom i šurovanje s Talijanima, što nam se kasnije, zbog nedovoljne budnosti i energičnosti, osvetilo.

Osamnaestog oktobra održali smo sastanak rajonskog (teritorijalnog) komiteta KPH Slunj raspravljajući o situaciji u odredima i na terenu. Pored ostalih osnovni problem sastanka bio je — borba protiv talijanskog okupatora. Propaganda Talijana bila je vrlo jaka, naročito na terenu Plaškog, Ličke Jesenice, Slunja i Rakovice. Težište njihove propagande bilo je u paroli »da su oni zaštitnici srpskog stanovništva«. S obzirom na perfidnost te propagande morali smo se jače angažovati na njenom razbijanju, učvršćujući partizanske odrede i druge organizacije NOP-a i pospješujući izvođenje oružanih akcija protiv okupatora i ustaša.

U tom mjesecu, uz pomoć partijske ćelije u G. Primišlju, pristupili smo odabiranju najborbenijih ljudi i njihovom pripremanju za prijem u KP. Također smo otpočeli s formiranjem partijskih organizacija u odredima. Tamo gdje se nisu mogle formirati ćelije u KP je priman komesar odreda, s kojim je neposredno kontaktirao Rajonski komitet, prenoseći svoje stavove na odred. Tada smo imali više borbenih i NOP-u odanih Jjudi, ali zbog oštrijeg kriterijuma nismo ih primali u KP. S razrađenijim kriterijumom i više smjelosti taj je problem svestranije rješavan u toku novembra.

Pored stalnog držanja straža radi odbrane sela i postavljanja više zasjeda na koje neprijatelj nije naišao u toku oktobra izvedene su dvije uspjele akcije.

U toku noći 8/9. oktobra odredi »Tobolić«, »Zbjeg-Primišlje« i »Močila« organizovali su združenu zasjedu kod Prisjeke na cesti Slunj—Rakovica porušivši 20 tt-stubova. U toku 9. oktobra na zasjedu boraca odreda »Tobolić« naišli su oružnici iz Rakovice, na koje je otvorena iznenadna vatra. Ubijena su 2 oružnika. Zaplijenjeno je: 3 puške, 2 pištolja, 3 bombe, oko 150 metaka, 2 šinjela i 2 torbe. Isti dan pošao je odred od 15 oružnika s radnicima iz Slunja radi opravke tt-linije kod Slušnice. Tu su ih sačekali borci odreda »Zbjeg-Primišlje« i »Močila« i nakon oštre borbe prisilili na povlačenje u Slunj. Ranjena su 3 oružnika i zaplijenjen 1 telefonski aparat i ranac s 9 okvira metaka za puškomitraljez »šoša«.

Drugu akciju izveo je 27. oktobra odred »Tobolić« pod rukovodstvom Šilje sačekavši patrolu od 20 oružnika kod Krive Drage na putu Tounjski Tržić—Kamenica. Patrola se vozila na 4 seljačka kola sprovodeći 2 zatočenika. U jednočasovnoj borbi ubijen je 1 i teže ranjen 1 oružnik. Od partizana teže je ranjen Joco Milković. Za vrijeme borbe oružnici su na cesti uhvatili Iliju Rafajla Vidovića, zaklali ga i na cesti ostavili. Isti dan oružnici iz Ogulina zajedno s oružnicima iz Primišlja upadaju u Smoljanovića mlin na Mrežnici i ubijaju mlinara Dragana Božića i Jovana Mihajla Krnića iz G. Primišlja, zatim Budu i Radu Đorđa Smoljanovića i Stanu Jovana Smoljanovića.

Sutradan, 28. oktobra, vršeći pretres šume Babina gora i okolice, odred od 45 oružnika iznenadio je borce partizanskog odreda »Tobolić« zaplijenivši im 6 pušaka. Do toga je došlo jer su partizani, ne nadajući se neprijatelju, leškarili i sunčali se, a oružnici su se prikrali i iznenadno ih napali. Od partizana nije niko poginuo, a oružnici su uhvatili seljaka Jovana Radovana Krnića kod Mrežnice i tamo ga ubili.

Oko 20. oktobra provedena je reorganizacija partizanskih snaga. Komanda Trećeg rajona reorganizovana je u Štab 3. bataljona 1. KPO. Za komandanta je postavljen Stjepan Milašinčić Šiljo, za komesara Dragić Brujić, a za operativnog oficira Miloš Pavla Kukić. Partizanski odredi reorganizovani su u tri čete. U 1. četu ušli su odredi »Tobolić«, »Zbjeg-Primišlje« i »Močila«. Za komandira je postavljen Dane čačić, a za komesara Svetozar Ilić. U 2. četu ušli su odredi »Koranski Lug«, »Mašvina«, »Stara« i »Nova Kršlja«, »Kordunski Ljeskovac« i »Bugar«. Za komandira je postavljen Mićo Barać, a za komesara Vilim Galjer šišo. Treća četa obuhvatala je teritoriju općine Plaški, a sačinjavali su je raniji odredi »Hum«, »Hrasnica« i Pištenik«. Za komandira je postavljen Stevo Cutunlo, a za komesara Nikola Čikara.

Dvadeset devetog oktobra došao je u Zbjeg komandant GŠH Ivo Rukavina. Isti dan on je održao sastanak s vojnim rukovodstvom interesujuci se za situaciju na terenu i u partizanskim jedinicama. Raspravljalo

se o problemu organizacije oružanih akcija, posebno protiv talijanskih snaga. Razgovaralo se i o ostalim problemima. Tada je Rukavina i kritikovao pojedinačno prisvajanje plijena iz akcije od 17. septembra na Prisjeci.

FORMIRANJE PARTIJSKIH I DRUGIH ORGANIZACIJA

U prisustvu Ive Marinkovića održan je 30. i 31. oktobra sastanak Trećeg rajonskog komiteta s dnevnim redom: 1. izvještaj o stanju na terenu i odredima, 2. čitanje okružnice broj 3, 3. diskusija i davanje zaključaka, 4. omladina, 5. blagajnički izvještaj i 6. razno.

Nakon podnesenog izvještaja o raspoloženju naroda za NOB-u, moralno-političkog stanja u odredima i na terenu pročitana je i prodiskutovana okružnica broj 3. Poslije toga pristupilo se razmatranju stanja u partijskoj organizaciji za svako selo i odred i o mogućnostima odabiranja ljudi za prijem u Partiju. Ujedno je dat zadatak za formiranje novih partijskih organizacija na terenu i u odredima. Posebno je ukazano na potrebu uspostavljanja veza s partijskim organizacijama Cvitovića i Rakovice, s članovima KP i simpatizerima na terenu Plaškog, Oštarija, Kamenice i Furjana. Zatim je donesen zaključak da se odmah pristupi formiranju omladinskih grupa u odredima i na selu i o stvaranju NOO i organizacija AFŽ-a po svim selima. Odlučeno je da se Rajonski (teritorijalni) komitet preimenuje u Privremeni kotarski komitet KPH Slunj koji treba da u roku od 14 dana pripremi kotarsku partijsku konferenciju. Na sastanku je Komitet popunjen novim članovima — Milojkom Šasom i Durom Kukićem Brkom.

Provodeći te zaključke, članovi Komiteta i ostali komunisti nalazili su se u toku novembra stalno na sastancima u odredima i po terenu, objašnjavajući političku situaciju u svijetu i zemlji.

Djelovalo se na većim skupovima ljudi, omladine i žena po selima i zaseocima. A gdje to nije bilo moguće, išlo se po kućama. Radilo se i s pojedincima. Pored širenja NOB u krajevima i selima koja nisu bila obuhvaćena općenarodnim ustankom, težište rada bilo je usmjereno na organizaciju i učvršćenje masovnog NOP u ustaničkim krajevima.
Radi razvijanja masovnog političkog djelovanja formirane su ćelije KPJ i kandidatske grupe u onim selima gdje do tada nisu postojale. To je obavljano i dalje postepeno i s dosta opreznosti. Ne računajući općinu Slunj, konac 1941. godine dočekujemo sa 62 člana KP i 15 kandidata organizovanih u 11 ćelija na terenu Primišlja, Tobolića, Zbjega, Plaškog, Bugara, Sadilovca, Kordunskog Ljeskovca, Mašvine, Kršlje i Lipovače.

Članovi KP redovito su se sastajali jednom, a ponekad i dva puta tjedno. Tu su se upoznavali sa situacijom, proučavali okružnice, zadatke koje je trebalo da izvrše.

Težište djelovanja komunista u odredima bilo je na stvaranju svjesne vojne discipline, razvijanju borbenog duha i izgradnji drugarskih odnosa

među partizanima. Glavno je bilo u tome postići da komunisti ličnim primjerom, hrabrošću, disciplinirano šću i požrtvovnošću steknu ugled i poštovanje kod ostalih partizana.

Kao aktuelno bilo je i dalje pitanje vođenja borbe protiv talijanskog okupatora. I pored našeg snažnog političkog djelovanja po selima u razrješavanju tog problema nailazili smo na teškoće. Jače zaoštravanje odnosa moglo se postići samo direktnim sukobom.

Prva oružana akcija protiv talijanskih snaga organizovana je u povodu proslave godišnjice oktobarske revolucije 7. novembra 1941. Toga dana su vodovi iz 2. čete 3. bataljona »Ljeskovac« i »Bugar«, pod rukovodstvom Miće Baraća i Stjepana Milašinčića, napali talijanski kamion kod Ključišta na cesti Rakovica—Slunj, ubivši 1 i ranivši 3 oficira, podoficira i vojnika. Mada akcija nije u potpunosti uspjela, jer su Talijani pobjegli s kamionima, partizani su bili zadovoljni. Posjekavši zatim 3 tt-stuba, vratili su se u svoju bazu. Isti dan predvečer uslijedila je reakcija jačih talijanskih snaga iz Rakovice. Upavši s 8 kamiona u Močila, zapalili su popov stan i školu i pretresli dio sela, opljačkavši kokoške, odjevne predmete i novac. Tada su sobom odveli 8 ljudi.

Sutradan su oko 10 sati ujutro ponovno u Močila upali Talijani s jakom motorizovanom kolonom. Ovog puta nisu nikog dirali, već su produžili prema Slunju demonstrirajući svoju snagu. Partizani voda »Močila«, nalazeći se u blizini prolaska kolone, bili su raspoloženi da napadnu Talijane, ali uslijed kolebanja i panike »ranije uglednih« koji su bili skloni da vjeruju talijanskoj propagandi odustalo se od napada. Sada su komunisti morali stupati u akciju objašnjavajući štetno djelovanje paničara i kolebljivaca.

U toku novembra izvedena je još jedna akcija na Talijane u zaseoku Jarak kraj Zbjega. Dva vojnika i jednog podofira koji su došli u pljačku zarobili su borci iz voda »Zbjeg«. Oduzevši im oružje, saslušali su ih i pustili da se vrate u svoj garnizon Slunj.

POGIBIJA MILAŠINČIĆA I ĆUIĆA

U težnji da se izvede uspješnija akcija na Talijane, a ujedno i što prije dođe do puškomitraljeza, pripremljena je akcija na talijansku posadu u Plavče Dragi. Izviđanje i pripreme akcije obavljene su pod neposrednim rukovodstvom komandanta bataljona Šilje i Žarka ćuića. Ocijenivši da se u baraci nalazi oko 40 talijanskih vojnika, donijeta je odluka da vod »Močila« s 8 partizana iz voda »Zbjeg« izvede napad, a ostatak voda »Zbjeg« i voda »Tobolić« da obezbjeđuju akciju. Uvečer 12. novembra, po hladnu i kišovitu vremenu, krenuli su Šiljo i Žarko na čelu bombaša u napad. Poslije eksplozije prvih bombi izveden je juriš na baraku. U tom momentu partizani su iznenadno napadnuti jakom mitraljeskom vatrom iza leđa s udaljenosti od oko 150 metara, a zatim i bočno. Nastala je zbrka i metež u redovima partizana. Jaka pomrčina ometala je praćenje

situacije. Partizani su se povlačili u neredu. -Spazivši Žarka mrtva, Šiljo je pokušao da ga iznese. U tome je i sam pokošen mitraljeskim rafalom. U rvanju s trojicom talijanskih vojnika ranjen je borac Božo Momčilović. Njegovi drugovi uspjeli su ga iznijeti zajedno sa zarobljenom puškom. Talijani su imali 1 mrtvog i 2 ranjena vojnika i podoficira.

Kasnije, rekonstruišući akciju, ustanovili smo ovo: izviđanje obavljeno u toku 12. novembra zbog magle nije dalo tačan pregled neprijateljskog rasporeda. Pretpostavljalo se da se Talijani nalaze na okupu u jednoj baraci. Međutim, pored barake Talijani su se nalazili i u dvije kuće udaljene od barake 150 do 200 metara. Tajnost akcije nije bila potpuna. Još u toku 11. novembra o akciji je vođena diskusija među nepoželjnim, »ranije uglednim prvacima« Močila, koji su je osporavali govoreći da će Talijani popaliti selo i slično. I taj momenat bio je potcijenjen.

Pogibija Stjepana Milašinčića Šilje i Žarka Čuića ražalostila je i partizane i narod čitavog našeg kraja. Nije bilo borca, odrasla čovjeka i žene, pa ni mnoge djece na terenu Primišlja, Rakovice, Drežnika i Plaškog a da nisu čuli ili znali o požrtvovanom radu i borbenim podvizima Šilje, dok je Žarka više poznavalo stanovništvo Tobolića, Zbjega i Močila, jer je u Zbjegu jedno vrijeme službovao kao učitelj, a po ocu je porijeklom iz poznatih porodica Čuića u Broćancu. Posebno je Šiljo bio poznat i zato što se stalno nalazio u pokretu — od najmanjeg sastanka i zbora a učestvovao je u gotovo svakoj akciji koja je izvedena na spomenutom terenu, pokazavši se kao neumoran organizator, iskusan rukovodilac i neobično hrabar borac.

Koliko su bili popularni i obljubljeni, pokazuje i činjenica da poslije njihove pogibije uopće nije došlo do kolebanja kod naroda. Naprotiv, mržnja prema okupatoru sada je još snažnije rasla.

Za komandanta 3. bataljona već 16. novembra postavljen je Drago Domjanić (Adolf Steinberger). Na toj dužnosti ostao je kratko, do početka decembra, kada je određen za politički rad u općini Plaški i postavljen za komesara 3. čete istog bataljona. Mjesto njega za komandanta Bataljona postavljen je Josip Kuštrin (Mihajlo Savić), a za operativnog oficira Vjekoslav Klobučar Čort.

Paralelno s pomenutim u toku novembra formirani su po selima rezervni odredi — ukupno 10, koji su, pored obezbjeđenja sela, učestvovali u rušenju tt-linija i prekopavanju puteva, obavljajući istovremeno i obučavanje omladine u vojničkim vještinama.

U toku decembra izvedeno je više akcija, od kojih su neke imale značajne rezultate. Vodovi »Bugar« i »Kordunski Ljeskovac« napali su 1. decembra oružničku postaju u Johovici, zarobivši 14 pušaka. Izveden je i napad na oružničku postaju u Vagancu, ali bez uspjeha. U napadu na Drežnik pored ostalog zarobljene su 4 puške. Borci 1. čete u napadu na željezničku stražaru u Latinu ubili su 2 i teže ranili 3 talijanska vojnika i 1 željezničkog stražara. Između Lipovače i Grabovca vodovi iz 2. cete (»Stara« i »Nova Kršlja«, »Koranski Lug« i desetina iz »Koranskog Ljeskovca«) odbili su 16. decembra napad oko 150—180 ustaša, oružnika

i domobrana koji su pošli u pljačku okolnih sela. U toj višesatnoj borbi poginuli su Milovan Dane Žinaić, Božo Sime Miljković i Dane Rade Bjelac. Pored nekoliko akcija rušenja puteva i tt-linija u toku decembra likvidirano je pojedinačno ili grupno više ustaša i talijanskih agenata.

UČEŠĆE OMLADINE U PRVIM USTANIČKIM DANIMA

Uporedo s organizovanjem partijskih organizacija u odredima i na selu radili smo i na formiranju skojevskih i omladinskih grupa. U početku nismo imali izgrađen jedinstven stav u pogledu organizacionih formi •okupljanja omladine, mada je ona masovno učestvovala u svim vidovima borbe u organizaciji i učvršćenju NOP-a na našem terenu.

U ustanku je omladina poziv Partije jedinstveno i s posebnim žarom prihvatila. Nalazeći se uz starije na položajima, u akcijama, zasjedama i na stražarskim mjestima, oko jedne puške okupljalo se 8—10 omladinaca, svaki je želio da je opipa i malo ponese. U traženju skrivenog oružja učestvovali su gotovo svi omladinci. Pretraženi su grmovi, izvrnulo se mnogo kamenja ne bi li se pronašla puška i puškomitraljez za koje se čulo da ih je sakrio Rade Popović iz G. Primišlja. Puškomitraljez nije pronađen, ali su zato pronađene dvije puške.

Svugdje, pa i u partizanskim odredima, omladina je prednjačila. Npr. u prvom odredu iz G. Primišlja od 34 borca bilo je 19 omladinaca. Sličan odnos bio je i u ostalim odredima.

Već početkom ustanka omladinke i omladinci imaju značajnu ulogu u obavljanju kuriskih dužnosti između ustaničkih sela i u uspostavljanju veze s Cvitovićem, Perjasicom, a preko Veljuna i s OK KPH Karlovac.

Masovnije učešće omladine na kurirskim dužnostima nastaje dolaskom GŠH u Zbjeg. Tako je npr. preko punkta u Ilićima u Gornjem Primišlju sprovedeno niz naših istaknutih drugova i drugarica iz Petrove gore u Zbjeg i obratno. U nedostatku omladinaca te su dužnosti povremeno obavljale omladinke. Među prvim kuririma u GŠH nalazili su se omladinci iz Gornjeg Primišlja Simo i Dane Livada, koji su tu svoju dužnost obavljali na više relacija i na opće zadovoljstvo drugova iz GŠH.

Znatno je bilo i učešće omladine u rezervnim odredima i seoskim stražama. Pored obučavanja u rukovanju oružjem, obavljanja stražarskih dužnosti, naročito u toku 1941. godine, bila je svakodnevna briga omladinaca s obzirom na to da je neprijatelj čvrsto držao u svojim rukama ceste Bihać—Drežnik—Rakovica—Slunj—-Primišlje—Tounjski Tržić—Kamenica—Ogulin.

Važnu ulogu odigrala je omladina, zajedno s organizacijama AFŽ, u prikupljanju i prenošenju posteljine i odjeće za partizanske odrede, na pomoći postradalim porodicama, žrtvama fašističkog terora i porodicama poginulih boraca.

Iako smo nesebično cijenili drugove iz GŠH koji su boravili u Zbjegu, zauzeti svakodnevnim zadacima, u početku nismo imali u vidu njihove

teškoće u vezi sa spavanjem i ishranom. Kada nas je Bakarić upozorio na te slabosti, omladina iz Gornjeg Primišlja među prvima nam osvjetljava obraz. Zahvaljujući njoj, životni uslovi drugova iz GŠH umnogome su bili poboljšani.

FORMIRANJE NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA

Organizovanje NOO-a provođeno je prema uputstvima OK KPH Karlovac i Komande KNOP. Prvi NOO u Primišlju formirali su komandir i komesar odreda »Perjasica« Milutin Karaš i Izidor Štrok u oktobru **1941.** godne. Seoski NOO-i u ostalim selima, a i općinski i kotarski, formirani su u novembru i decembru 1941. godine.

U početku su NOO-i obuhvatali manje teritorijalne cjeline nego što je bila ranija administrativna podjela. Na primjer Gornje Primišlje je dugo 10, a široko 3—4 km. Radi lakšeg sastajanja i međusobnog dogovaranja u tom je selu oformljeno 5 seoskih NOC^-a: prvi za zaseoke Zečeva Varoš, Kukići, Livade, Ralići, Dunovići i Ilici; drugi za Kukiće, šaše, Čokeše i Kolundžije; treći za Pjevce i Pilje; četvrti za Kuniće, Mirčiće, Glumce, Miloševiće i Božice i peti za Esapoviće, Čubre i čačiće. U Primišljanskom Tržiću, koji j manje razvifčen, bila su 2, Primišlju 3, Tounjskom Tržiću 1, Toboliću 3, Zbjegu 3, Močilima 2, Mašvini, Novoj Kršlji, Kordunskom Ljeskovcu, Lipovači, Bugara, Sadilovcu od 1 do 3 NOO-a. Na terenu općine Plaški primjenjivan je isti princip, ali ovisno o našem političkom uticaju i razvoju ustanka.

Po tom teritorijalnom principu formirani su i rezervni partizanski odredi, organizacije SKOJ-a, omladine i AFŽ-a.

Općinski NOO organizovani su prema teritorijalnoj podjeli partizanskih četa. Prvi općinski NOO formiran je u Zbjegu 19. decembra 1941. Formiranju su prisustvovali Vladimir Bakarić i Franjo Ogulinac Seljo. Taj odbor je obuhvatao općinu Primišlje i sela Močila, Slušnicu i Broćanac iz općina Rakovica i Slunj, a imao je naziv Općinski NOO Zbjeg—Močila. Općinski NOO Kordunski Ljeskovac obuhvatao je ustanička sela rakovičke i drežničke općine i nekoliko sela iz Bosne. Općinski NOO Plaški obuhvatao je plaščansku i nekoliko sela iz modruške i josipdolske općine.

Izbori za seoske NOO provedni su na masovnim sastancima javno. U početku su u NOO birani stariji ljudi, ugledni domaćini i pojedinci koji su se isticali kao pristaše NOP.

Općinski i kotarski NOO birani su po delegatskom principu. Na sastanku svih predsjednika seoskih NOO-a i po dva člana iz svakog odbora biran je općinski NOO i delegati za kotarski NOO. Na sastanku svih predsjednika seoskih NOO-a i po dva člana iz svakog odbora biran je općinski NOO i delegati za kotarski NOO. Na sastanku posljednjih biran je kotarski NOO.

Partijska organizacija, radeći na formiranju i učvršćenju NOO-a, u početku je nailazila na znatne teškoće u pravilnom shvatanju uloge

NOO-a, kao političkih organa borbe iz pozadine i njihovih obaveza prema partizanskim jedinicama.

Kotarski NOO oformljen je 31. XII 1941. u Ljupči u kući Dušana Kosanovića. Sastanku je prisustvovalo 8 delegata: Dmitar Kovačević iz Mašvine, Jovo Jović iz Sadilovca, Petar Momčilović iz Močila, Dragić Brujić iz Zbjega, Dušan Kosanović iz Ljupče, Dušan Livada iz Primišlja Rade Vukelić iz Kordunskog Ljeskovca i Pero Kosanović iz Močila. U šestočasovnoj diskusiji razmatrano je više pitanja: o ulozi Partije u NOB-i izdajstvu Draže Mihajlovića, jedinstvu hrvatskog i srpskog naroda, situaciji na terenu, radu seoskih NOO-a, organizaciji međutrgovinske razmjene, rješavanju raznih seoskih sporova, prikupljanu i pripremanju hrane za partizanske jedinice i drugim pitanjima koje su pred NOO postavljali Okružni komitet i Komesarijat KNOP odreda. Na kraju je izabran izvršni odbor NOO-a za kotar Slunj, u koji su ušli Dušan Kosanović, Dušan Livada i Pero Kosanović.

AKTIVNOST PARTIZANA U ZIMSKIM USLOVIMA

Početkom 1942. godine 3. bataljon 2. KPO, jačine 3. čete, s 319 partizana naoružanih s 3 puškomitraljeza, 188 pušaka tipa »Mauzer«, 82 puške drugih tipova, 32 »duplice«, 38 pištolja, 44 bombe i 10.500 metaka usmjerio je svoju aktivnost na obuku i razradu taktike partizanskog ratovanja, intenzivnije političko-kulturno-prosvjetno djelovanje po vodovima i selima, uz istovremeno održavanje stalnih zasjeda, izvođenje fingiranih napada radi uznemiravanja neprijatelja, rušenje tt-stubova i izvođenje manjih, a kasnije i većih akcija.

Stalno uznemiravani prisustvom partizanskih jedinica, neprijateljski pokreti u toku januara i prvoj polovici februara bili su vrlo rijetki. To i velika razvučenost partizanskih vodova na terenu Ličke Jesenice, Plaškog, Tržića, Primišlja, okoline Slunja, Rakovice, Drežnika, Raštela i Tršca uslovili su da nije bilo nekih značajnih uspjeha u borbi protiv okupatora i ustaša sve do potkraj januara. Manje borbe i okršaji bili su u sprečavanju pokušaja Talijana iz Slunja da se nasele u školu u Zbjegu. Tada su zarobljena dva talijanska vojnika i zaplijenjena 2 karabina. 6 januara vođena je borba s jedinicama 74. pješadijskog puka divizije »Lombardia« koji je iz Plaškog izveo iznenada napad na partizanske vodove »Tobolić« i »Hum«. Poslije desetodnevnih uzaludnih zasjeda na cesti Rakovica—Slunj 16. januara su partizani 2. čete i Močilarskog voda napali kod Broćanca odjeljenje od 92 oružnika i domobrana koji su osiguravali poštu iz Rakovice za Slunj. Tada su ubijena 4 oružnika, 3 domobrana, a ranjena 3 domobrana. Sutradan su iste snage na Čuića brdu sačekale Slunjsku dobrovoljačku satniju i ubile 3 domobrana, a jednog ranile. U tim borbama poginuli su vodnik 3. voda 1. čete Janko Momčilović i borci Radonja Vukelić iz voda »Močila«, Rade Bosnić i Nikola Dražić iz 3. voda 2. čete.

Prilagođavajući se zimskim uslovima vođenja borbe, komande partickih jedinica, iako još s nedovoljno iskustva, preduzimale su mjere da obezbijede partizanima dobru i toplu odjeću i obuću. Radi maskiranja pokreta prikupljene su preko omladinske organizacije i AFŽ-a bijele plahte, od kojih su pravljeni ogrtači kojima su se partizani za vrijeme pokreta i zasjeda ogrtali. Kuriri su obučavani da se mogu služiti skijama. A što je najvažnije — komande jedinica razvile su aktivnost po vodovima držeći ih stalno u pokretu na zasjedama i drugim akcijama.

Istina, velik snijeg, visok preko metra, a u šumovitim predjelima, zavisno od nanosa, osjetno veći, otežavao je pokret i veze i iziskivao posebne napore. Ipak i s tim aktivnostima, uz ranije napomenute borbe i napade, uspio se prisiliti neprijatelj da živi u stalnoj neizvjesnosti.

O toj situaciji župnik Nikšć piše:

»O toj teškoj situaciji odlučeno je, da se pošalje u Zagreb izaslanstvo od par ljudi, pa da obavijeste mjerodavne čimbenike, o položaju. Kao predstavnici iz Slunja išli su upravitelj župe Nikšić i gostioničar Slavko Kovačević sa predstavkom na poglavnika, koji su potpisali mještani slunjski«. U predstavci je bio dosta tačno opisan položaj i snaga partizana. Njome je tražena pomoć jer

»Talijanska vojska nije uopće izlazila iz Slunja i od nje nije bilo nikakve koristi, a naša situacija — satnija i oružnici nisu bili dovoljno opremljeni i premalo ih je bilo za veću i napadačku djelatnost što je bilo potrebno.«

Značajnu akciju izveli su partizani 2. čete 3. bataljona 30. januara osvajanjem neprijateljskog uporišta u Tržačkoj Rašteli, gdje je bilo 40 oružnika i ustaških milicionera.

Prije napada na to uporište komanda 2. čete povezala se s komandirom oružničke postaje Tomom Štrukeljom i Ivankom Maslešom u Raštelama. Zahvaljujući tim vezama, posebno s Tomom, pripreme za zauzimanje Tržačke Raštele bile su umnogome olakšane. Izviđanje i ostale pripreme jedinica obavljeni su na vrijeme. Komandni kadar po vodovima bio je detaljno upoznat s rasporedom posade i planom napada. Akcijom su rukovodili komandant 3. bataljona Mićo Barać i komandir 2. čete Viljem Galjer Sišo. U napadu je učestvovalo 105 partizana.

U kratkoj ali oštroj borbi partizani su ubili 18 i razoružali 22 oružnika i ustaška milicionera. Zaplijenjeno je 35 pušaka i mnogo drugog materijala. Na našoj strani poginula su tri borca: Milan Radaković iz voda »Bugar«, Mićo Grahovac iz voda »Rujnica«, Nikola Dragoje Mandić iz voda »Koranski Lug«, a ranjena su dvojica: Duro Radić iz voda »Bugar« i Marko Vukelić iz voda »Kordunski Ljeskovac«.

Odmah po oslobođenju Tržačke Raštele spaljene su zgrade općine, oružničke postaje i škole. Stanovništvu i zarobljenicima održan je govor u kom su upoznati s ciljevima NOB. Posebno je ukazano na ustaške laži i obmane i na nužnost stvaranja bratstva naroda. Nakon kraćeg zadržavanja svi su zarobljeni pušteni kućama. U muslimanske kuće nije se zala-

žilo. Ti momenti, a i niz drugih, imali su snažan propagandni odjek u muslimanskom življu. Stanovništvo se uvjerilo u partizansku snagu. Vidjeli su da se u mirne građane ne dira; nema ubijanja i maltretiranja žena i djece, kako su im govorile ustaše.

Uspjeh koji je postignut, a posebno pomoć i dolazak u partizane Ivanke Masleše, Tome Štrukelja i njegove drugarice, politički je vrlo povoljno odjeknuo u narodu ustaničkih sela.

Reagovanje neprijateljskih snaga uslijedilo je 2. februara s pravca Bihaća, Vrste, Cazina i Tršca. Oko 400 Talijana i ustaša izvelo je napad na sela Rujnicu i Bugar. Koristeći se pogodnim i dominantnim položajima, partizanski vodovi pomenutih mjesta pružili su snažan otpor. Neprijatelj, iako nadmoćan, zbog visoka snijega nije bio u mogućnosti da se razvije u streljački stroj, već se kretao putem, dok su partizanski vodovi bili raspoređeni i dobro maskirani na pošumljenim uzvišenjima, odakle su imali dobar pregled prema pravcima neprijateljskog nastupanja.

Zahvaljujući hrabrosti i samopožrtvovanosti partizanskih jedinica, Talijani i ustaše jedino su uspjeli u tome što su popalili i opljačkali nekoliko kuća i nakon 3 dana povukli se u svoje garnizone neobavljena posla.

U toku januara težište rada Kotarskog komiteta KPH Slunj i partijskog članstva bilo je na učvršćenju i proširenju NOP, pripremajući u tom duhu kotarsku partijsku konferenciju.

U tom poslu veliku su nam pomoć pružili komesar GŠH-e Vladimir Bakarić i sekretak OK KPH Karlovac Ivo Marinković prisustvujući 14. januara sjednici KK KPH Slunj.

Na toj sjednici razmatrano je političko stanje u odredima i na terenu i, s tim u vezi, djelovanje partijskih, omladinskih i drugih organizacija. Posebno nam je tada ukazano na propust što se nismo povezali s članovima KP iz općine Slunj koji su se nalazili na oslobođenoj teritoriji. Govoreći o tome, drugovi su nas upozorili na nužnost aktivnijeg političkog djelovanja svih organizacija u susjednim hrvatskim i muslimanskim selima radi stvaranja bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda i proširenja NOP u ta sela.

Ocjenjujući stanje u partizanskim jedinicama, konstatovano je da u pojedinim vodovima ima pljačkaških, a u dva voda četničkih tendencija. Između ostalog na sjednici je zaključeno: da se postavi zahtjev Bataljonu da razoruža četnički nastrojene vodove, a partizanske da što više pomladi i pojača politički rad u njima i na terenu njihovog djelovanja i da više popularišu 1. proletersku brigadu kao prvu jedinicu regularne narodne vojske; da se partijski sastanci održavaju 2 puta tjedno; da se provede reorganizacija skojevskih grupa, u kojima je bio obuhvaćen veći dio omladine, tako što će se od najboljih omladinaca formirati skojevski aktivi, a posebno da se formiraju organizacije SMG; da se održe konferencije žena po općinama i izaberu općinski odbori AF2-a; da NOO postave na širu osnovu organizaciju skrivanja živežnih namirnica i naprave planove evakuacije stoke ispred eventualnog napada neprijatelja; da organizuju škole za nepismene i otvore domove kulture; da se odredi mjesto za kancelariju

Kotarskog komiteta, gdje bi se mogao umnažati partijski i «ostali propagandni materijal i da se organizuju politički zborovi po selima.

U duhu tih zaključaka pripremana je Kotarska partijska konferencija, koja je održana 3. februara 1942. u selu Močila. Konferenciji su prisustvovali svi sekretari odjeljenja, istaknuti aktivisti i članovi Kotarskog komiteta. Od Okružnog komiteta bili su prisutni Veco Holjevac, Milutin Baltic i Huška Milković.

Politička situacija na oslobođenom terenu u osnovi je bila dobra. Većina naroda bila je čvrsto vezana za NOP. Raspoloženje za borbu protiv okupatora, ustaša i oružnika bilo je na visini. U tumačenju i objašnjavanju ciljeva naše borbe najveće poteškoće imali smo u selima koja su se nalazila u blizini neprijateljskih garnizona. Većina hrvatskih i muslimanskih sela nalazili su se pod uticajem ustaša ili Mačeka. Ustaška propaganda bila je neobično jaka. Nazivajući partizane četnicima, ustaše su govorile: »Četnici kolju i ubijaju sve živo što je hrvatsko i muslimansko.« Posebnu teškoću za prodiranje naših aktivista u ta sela predstavljala je činjenica da su ustaške i okupatorske vlasti, raspolažući jakim vojnim formacijama, čuvale dobro sve prilaze »svojim selima«, težeći za njihovom potpunom izolacijom od srpskih.

Članovi KP s terena iz odreda u početku su preko svojih ličnih veza uspostavljali kontakte s pojedincima iz hrvatskih sela, prenoseći im stavove NOP. Preko njih su rasturali letke i tražili obavještenja o neprijateljskim snagama i slično. Kasnije je taj posao obavljan još organizovanije. Praktikovali smo da članovi KP s terena, zajedno s partizanskim vodovima, većinom predvečer iznenadno uđu u hrvatska sela, upoznajući seljane s ciljevima NOB-e na skupovima ili u razgovoru s pojedincima u prolazu.

I u borbi protiv četničkih tendencija bilo je većih teškoća, posebno na području Plaškog i Ličke Jesenice. Unatoč tome što je na terenu Plaškog djelovala 3. četa 3. bataljona i postojala partijska organizacija u selima Janja Gora, Lapat i Kunić od 12 članova i 2 kandidata, i skojevska i druge organizacije, okupator je uspio da ostvari oslonac za dalje provođenje svoje politike »pacifikacije«. Što ga u tome u početku nismo uspjeli spriječiti, razlog je svakako i u velikom prostranstvu toga područja, brojno jakim snagama uz prugu i u samom Plaškom i u našem nedovoljno svestranom i upornom političkom djelovanju. Prikazujući se prijateljem i zaštitnikom srpskog naroda i raspirujući šovinističku mržnju kod njega prema hrvatskom narodu, okupator je uspio da u Plaškom okupi grupu četnički nastrojenih ljudi koji su provodili snažnu agitaciju protiv napada na Talijane. Oni su u početku izbacili parolu da se u šumi nalaze ustaše maskirane pod imenom komunista i partizana. U obrazlaganju te parole i nastojanju da se u nju vjeruje oni su bili vrlo uporni. Govorili su da je Pavelić izmijenio taktiku i u šumu šalje ustaše pod izgovorom da su komunisti, da bi lakše mogao klati Srbe. U tom duhu otvoreno su govorili protiv svih Hrvata koji se nalaze u partizanima, posebno u rukovodstvima, tražeći njihovu fizičku likvidaciju.

Ta agitacija nije bila nimalo bezazlena. Poslije svega što se desilo i dalje dešavalo srpskom stanovništvu od ustaša parola je mogla i imala svojih pristalica ne samo na terenu Plaškog već i dalje. Tako su, na primjer, vjerujući toj paroli, neki pojedinci iz Vrela Mrežnice organizovali »Skupštinu« od tridesetak ljudi radi dogovora o napadu i smjenjivanju s dužnosti vojnih rukovodilaca u GŠH koji se tada nalazio u Zbjegu. O tome je GŠH obavijestila partijska organizacija iz Plaškog, pa je Vladimir Bakarić dao u zadatak Kotarskom komitetu da to izvidi. Tragajući za skupštinom, naišli smo na Bakarića i Rukavinu koji su joj već prisustvovali. Nakon duge šutnje u seoskoj sobi punoj ljudi došlo je do prijateljskih razgovora, povlačenja, izvinjenja, objašnjavanja. Organizatori skupštine i prisutni otišli su sa zaista drugim ubjeđenjem, ali oni koji su toj propagandi nasjeli ostali su i dalje pod okriljem okupatora.

Razmatrajući pomenute i druge probleme i tražeći najpogodnija rješenja u borbi za jačanje i proširivanje NOP u tom kraju, Konferencija je donijela i odgovarajuće zaključke, koji su sadržani u rezoluciji.

Na kraju rada Konferencije jednoglasno je izabran Kotarski komitet KPH Slunj u sastavu Dušan Livada, Dragić Brujić, Soka Grgić, Đuro Kukić Brko, Branko Latas, Mica Milašinčić, Mito Mitrović i Milojko šaša.

Odmah poslije Konferencije pristupilo se neposrednom sprovođenju zaključaka. Među prvim bilo je razoružavanje voda »Pištenik«. Naime još na sastanku Kotarskog komiteta 2. februara donijeta je odluka da se zbog izbjegavanja napada na Talijane i povezivanje nekih boraca s njima razoruža Vod i svestrano ispita odnos svih boraca prema NOP-u. U toku noći 4/5. februara to je i učinjeno u selu Močila. U razoružavanju su učestvovali vodovi »Močila« i »Zbjeg«. Nakon pojedinačnog saslušavanja ustnovljeno je da su pojedinci pljačkali, da su oduzimali seljacima novac, da su terorizirali pojedine seljake, uključujući nekoliko ubistava, među njima i jednog partizana, zatim da je delegat Voda Dragan Milošević održavao vezu s Talijanima češće odlazeći u Plaški i Škare. Na zajedničkom sastanku svih 25 boraca Voda zaključeno je da za navedeno stanje snose glavnu krivicu vodnik Đuro Ralić i delegat Dragan Milošević, pa su, uz suglasnost svih razoružanih, osuđeni na smrt strijeljanjem. Ostali su borci »čvrsto« obećali da će se pridržavati partizanske zakletve. Vraćeno im je oružje. Za komandira je izabran Đuro Vidaković, koji je dao »svečano obećanje« da će se stanje u Vodu u najkraće vrijeme poboljšati i da će borbom dokazati da zaslužuju dato im povjerenje. Za političkog delegata izabran je Milan Kosanović iz Plavča Drage. Dobivši određene zadatke djelovanja, Vod je upućen natrag na teren Pištenika. Dan ranije zbog istih djela, tj. zbog održavanja veza s oružnicima, ustašama i talijanskim agentima iz Plaškog, strijeljan je pred narodom Močila Milan Zec iz Zečeve Varoši.

Poslije toga organizovani su masovni zborovi u Toboliću, Zbjegu, Plavča Dragi, Močilima, Mašvini, Kordunskom Ljeskovcu i Bugaru, gdje je prisutnim govoreno o svim pitanjima spoljne i unutrašnje situacije u zemlji, povezujući s konkretnim problemima u našem kraju. Pored 5—6

govornika s našeg terena glavni govornik na svim tim zborovima bio je Većeslav Holjevac, komesar Grupe KNIP odreda. Svi zborovi su pod hrvatskom i srpskom zastavom završavani svečanom zakletvom naroda NOP-u.

Tada su pojačane i akcije jedinica 3. bataljona. Porušeno je više tt--linija na cesti Slunj—Primišlje, odbijeni su neprijateljski ispadi iz Tounjskog Tržića, srušen je Čicin most na Mrežnici i postavljeno više zasjeda. Partizanski vod »Pištenik« iz 3. čete već je 7. februara izveo akciju na željeznički vodocrp Dretulja kod Plaškog, oštetivši motore i zaplijenivši 2 puške sa 100 metaka. Isti je vod 12. februara uništio i drugi vodocrp u Ličkoj Jesenici. Istovremeno borci 3. čete, bez pomenutog voda, učestvovali su u napadu na neprijateljsko uporište u Dabru zajedno sa snagama Otočačkog bataljona. Zbog slabe pripreme, ali i snažnog otpora neprijatelja, napad nije uspio. Iz 3. čete poginulo je 5 boraca i izgubljene 4 puške. Tim su se neuspjehom koristili četnički elementi, uveličavajući naše gubitke i pripisujući ih izdajstvu rukovodilaca.

POGIBIJA MIČE BARAĆA

U duhu općeg plana stvaranja većih oslobođenih teritorija i njihovog međusobnog povezivanja donijeta je odluka da se na našem terenu likvidiraju neprijateljska uporišta u Tounjskom Tržiću i Primišlju. Operacije su izvedene u toku 22, 23. i 24. februara 1942. pod rukovodstvom komandanta 2. KPO Roberta Domanija.

U napadu na pomenuta uporišta i obezbjeđenju od Slunja i Kamenice učestvovali su i 3. bataljon 2. KPO i 2. bataljon 1. KPO.

Naš 3. bataljon, pod komandom Miće Baraća, s 319 partizana, imao je zadatak da osvoji neprijateljsko uporište u Tounjskom Trziću i obezbijedi cjelokupnu operaciju s pravca Kamenice. Tada se u Tounjskom Tržiću u školi i popovom stanu nalazilo oko 100 oružnika i domobrana naoružanih puškama i 3—4 puškomitraljeza. Napad je otpočeo u 6 sati ujutro. Nakon kraće borbe neprijatelj je istjeran iz bunkera, obližnjih kuća i rovova i sabijen u popov stan i crkvu, odakle je pružao žilav otpor. U početku borbe 1. i 2. četa zarobile su 10 civila (5 ih se vraćalo s rada iz Njemačke, 3 nakupca stoke iz Slunja i 2 mladića iz Tržića koji su pošli da zvone na uzbunu). S kraćim prekidima borba je nastavljena cijeli dan. Odmah po otpočinjanju borbe oružnici i domobrani (njih oko 60) iz Kamenice pošli su u pomoć opkoljenoj posadi, ali ih je 3. četa odbila. U toku dana, kao pojačanje, u Kamenicu je stigao bataljon talijanskih alpinaca — oko 500 vojnika, među kojima oko 100 na skijama.

Nalazeći se, kao i uvijek, u prvim borbenim redovima, komandant 3. bataljona Mićo Barać obilazio je borce, izdavao naređenja i davao uputstva. U težnji da se što prije likvidira neprijatelj u popovom stanu pošao je zajedno s borcem Dušanom Mandićem iz Johovice u napad bacajući bombe. U tom napadu poginula su obadvojica. Pogibija Miće Baraća

bolno je odjeknula u partizanima i u narodu toga kraja. Uz pokojnog Šilju bio je medu prvim organizatorima ustanka, vrlo omiljen i popularan kod boraca i naroda, istaknuti organizator i rukovodilac 2. čete, a zatim 3. bataljona i neustrašiv borac.

Čuvši za smrt Miće Baraća, borci su nastavili borbu s još jačom žestinom, prisilivši oko 17 časova neprijatelja u popovom stanu na predaju. Zarobljeno je 22 oružnika s 22 puške, 1 puškomitraljezom i 1200 metaka. U borbi je teško ranjen i zarobljen, kasnije strijeljan, zloglasni oružnički poručnik Ivan Stipić.

Komandu nad 3. bataljonom preuzeo je operativni oficir Vjekoslav Klobučar Čort, koji je ubrzo postavljen za komandanta.

U trodnevnim borbama oslobođeni su Tounjski Tržić i Primišlje. Povlačeći se za Ogulin, neprijatelj je ubio 18 lica, odveo sobom 13 muškaraca i uz cestu Primišlje—Tounjski Tržić zapalio 45 kuća.

Zaplijenjenim oružjem odmah su naoružani omladinci iz G. Primišlja i Tounjskog Tržića. Tada je u 1. četi formiran 4. vod, većinom od omladinaca iz Tounjskog Tržića. Svi zarobljenici su pušteni: Talijani u svoje garnizone, a oružnici, domobrani i civili svojim kućama. Od civila dobrovoljno se javio i ostao s partizanima Vinko Mujić, Hrvat iz Sadilovca.

POLITIČKA OFANZIVA

Oslobođenjem Primišlja i Tounjskog Tržića Kotarski komitet i partijske organizacije snažno su se aktivirale na oformljenju organizacija SKOJ-a, SMG, AFŽ-a i NOO-a u selima koja su ranije bila pod neposrednom ili posrednom kontrolom neprijateljskih uporišta, a time su ujedno sprovodile zaključke Kotarske partijske konferencije.

Radi lakšeg rukovođenja u uslovima eventualnog povratka neprijatelja u ranija uporišta KK KPH Slunj donio je odluku da se na terenu općine Primišlje formiraju 2 općinska NOO. U skladu s tim 26. februara oformljen je općinski odbor Primišlje za sela G. Primišlje, Zbjeg, Tobolić i Tounjski Tržić. Drugi općinski NOO obuhvatio je sela Primišljanski Tržić, D. Primišlje i Klanac. Istovremeno izabrani su NOO u selima bliže okoline Primišlja, Tounjskog Tržića i Ključu. Osnovni zadatak NOO-a bio je regulisanje prehrane stanovništva i partizanskih jedinica. Ta su pitanja bila aktuelna i na ostalom terenu, i to zato što su se ponekad tražile velike i neracionalne količine hrane za ishranu partizanskih jedinica. Bilo je domaćinstava koja su žitom hranila stoku, pekla rakiju ili ga sakrivala, dok je na drugoj strani bilo dosta siromašnih i popaljenih domaćinstava, a moralo se računati i s teškoćama koje mogu nastati do nove žetve.

Na Kotarskoj konferenciji NOO održanoj 7. marta u Zbjegu, kojoj su prisustvovali delegati iz sela i općina, pitanje prehrane postavljeno je kao centralno. U vezi s tim na Konferenciji su donijete odgovarajuće

odluke: o vođenju računa o ljudskoj i stočnoj ishrani, o uzajamnoj pomoći I međusobnoj razmjeni dobara prodajom po određenim cijenama, o zamjeni stoke za žito; o pozajmicama, o međusobnom potpomaganju u ishrani stoke; o nabavci i raspodjeli soli; o prehrani partizanskih jedinica i siromašnih obitelji.

Pri svakom općinskom NOO oformljene su komisije koje su imale zadatak da stvore što tačniji uvid u postojeće stanje žitnog i stočnog fonda, pronalaze utajeno žito i bez ikakve ga naplate oduzimaju u korist partizanskih jedinica; da se obavi popis nepotrebne i nesposobne stoke i svinja težih od 50 kg. NOO-i su morali u svim mlinovima postaviti komesara. Zadatak je njihov bio da vode brigu o ubiranju ušura, tako da dio ostave za prehranu mlinara i njihovih obitelji, a ostatak dostave općinskom i kotarskom NOO-u. Pri svim općinskim NOO postavljeni su komesari za ishranu koji su zajedno sa seoskim NOO imali zadatak da se brinu o prehrani partizanskih jedinica, prolaznika i obitelji koje su oskudijevale u živežnim namirnicama. Regulisana je i međusobna razmjena dobara između sela i izdata stroga zabrana pečenja rakije od kukuruza.

Provodeći zaključke Kotarske partijske konferencije u vezi s proširenjem i učvršćenjem organizacije, partijsko je članstvo i u tome bilo vrlo aktivno. Na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a, održanoj 8. marta, raspravljano je o stanju i zadacima koji stoje pred omladinom, posebno o njenom organizacionom sređivanju vezanom za formiranje masovnih organizacija SMG. Na Konferenciji je izabran Kotarski komitet SKOJ-a, u koji su ušli Mito Mitrović, Milka Ilić, Nada Jakšić, Vajo Kukić, Vlado Milašinović, Vlado Rončević, Slavko Skorupan, Ilija Šupica i Vlado Štrbac. Tada se u skojevskoj organizaciji u 17 sela nalazilo 320 omladinaca i omladinki.

Istog dana održana je i konferencija AFŽ-a. U 31 odboru AFŽ-a na selu bilo je tada obuhvaćeno 960 žena, među kojima se nalazilo i dosta omladinki. Do tog vremena iz sela Tobolić, Obljajac i Zbjeg 23 žene naučile su čitati i pisati. Osnovne teškoće u nekim selima bile su u tome što su muževi branili svojim ženama da odlaze na sastanke. Na Konferenciji je izabran Kotarski odbor AFŽ-a, u koji su ušle Mica Milašinčić, Soka Grgić, Milija Graora, Dragica Opačić, Ružica Sekulić, Milka Skorupan i Jela Predović.

Razvijajući se postepeno, porasla je partijska organizacija. 10. marta u njoj je bilo 95 članova i 85 kandidata obuhvaćeno u 18 partijskih odjeljenja u partizanskim jedinicama i na selu neposredno vezanih za Kotarski komitet. Po socijalnom sastavu bila su 62 seljaka, 25 radnika i 8 intelektualaca, a po nacionalnosti 87 Srba, 7 Hrvata i 1 Musliman. Do tada je isključeno iz Partije 8, a kažnjeno ukorom 2. U toku mjeseca pristupilo se formiranju općinskih i četnih ćelija. Na Okružnoj partijskoj konferenciji održanoj 12—14. marta u Kladuši našu organizaciju predstavljali su Mito Mitrović, Milka Ilić, Vjekoslav Klobučar, Joco Tarabić, Dragić Brujić, Dušan Livada i Mile Veić.

POGIBIJA VILIMA GALJERA SIŠE I 13 PRVOBORACA

Poslije izvedene akcije na terenu Primišlja Štab 3. bataljona uputio je 2. četu na njen teren Mašvina—Kordunski Ljeskovac—Bugar. Na sektoru Livada—Kukici, vršeći zasjede prema Slunju, ostala je i dalje 2. četa 2. bataljona 1. KPO, dok su 1. i 3. četa 3. bataljona upućene na teren Plaškog ostavljajući novoformirani vod iz 1. čete na obezbjedenju s pravca Kamenice.

Komandir 2. čete 3. bataljona Vilim Galjer šišo dobio je vijest od jednog Muslimana, s kojim je i ranije održavao vezu, da u Šturliću može bez metka zarobiti 40 karabina, što je odgovaralo naoružanju tamošnje ustaške milicije.

Zanesen tim podatkom, komandir je s ostalim starješinama iz Čete izvidio teren i napravio plan napada. 2/3. marta 1942. vodovi »Bugar« i »Kordunski Ljeskovac« po pristizanju u Crnaju imali su zadatak da napadaju na jugoistočni, a Mašvina i Rujnica iz Bogovolje, s kojima se nalazio šišo, na sjeverozapadni dio Šturlića.

Napad je otpočeo pred svanuće. Poslije upada vodova u selo šišo s 9 odabranih boraca odlazi u kuću Muslimana koji mu je dao podatke, koji ga upućuje prema kavani, rekavši da je tamo pripremljeno sve oružje. Idući tamo, upadaju u jaku zasjedu. Iz te neravnopravne borbe šišine grupe spasio se samo Dane Miškinja, dok su ostali — Milan Budimlija iz Stare Kršlje, Dragić Kolundžija i Dane Kovačević iz Nove Kršlje, Janko Miljković i Mane Miljković iz Basara, Dušan Spasoje Mandić, Petar Dane Perać i Milutin Dragoje Zdjelar iz Furjana — u iznenadnoj i žestokoj borbi izginuli. Prema kasnijem iskazu očevidaca, neki su se, da ne bi pali živi u ruke neprijatelju, posljednjim metkom sami ubili.

Ne znajući za pogibiju komandira i drugova, ostali borci nastavili su borbu, nailazeći na žestok otpor. Obezbjeđenje koje se nalazilo na mostu kod Bogovolje, zbog snažne intervencije ustaša i oružnika iz Furjana, bilo je prisiljeno da se povuče. Time su vodovi koji su napali s pravca Bogovolje bili dovedeni u vrlo težak položaj pa su se pod vatrom povukli prema Korani, a vod »Runjica« prema šumi Johovica. U toj borbi ranjen je Milan Mane Mandić iz voda »Mašvina«. Borba oko Šturlića s pravca Crnaje trajala je do predvečer, kad su i vodovi »Kordunskog Ljeskovca« i »Bugara« bili prisiljeni na povlačenje. Tu su u borbi poginuli Miloš Sekulić iz Kordunskog Ljeskovca, Miladin Božić, Boco Radoš i Miladin Skorupan iz Crnaje, a ranjeni su Stevo Kovačević i Dane Bjelobrk iz Kordunskog Ljeskovca.

Još u toku borbe nenaoružani seljaci otpočeli su s pljačkom i paljenjem kuća u pravcu nastupanja milicije iz Šturlića i ustaša i oružnika iz Furjana. Sa paljenjem i pljačkom u Crnaji i Bogovolji nastavljeno je 4. marta. Haračenje je trajalo više dana. U Crnaji je popaljeno 50, a u Bogovolji 62 kuće.

Za to vrijeme partizanski vodovi iz 2. čete i organizacije NOP angažovani su u odbrani, prihvatu i smještaju izbjeglog stanovništva. Vršeći

te zadatke, u sukobu s ustašama poginuo je borac 2. čete Dušan Vuković iz Bogovolje. Bježeći iz Bogovolje u Mašvinu, neka su civilna lica ubijena 0d ustaša na Bogovoljskom mostu i bačena u Koranu, a više ih je stradalo u bjekstvu nedaleko od svojih kuća.

Vijest o pogibiji Vilima Galjera šiše i 13 prvoboraca primljena je s velikom tugom i žalošću. Neuspjeh akcije u Šturliću izazvao je mnoge **komentare** o unaprijed smišljenoj klopki neprijatelja. Unatoč očitoj izdaji tendencije raspirivanja mržnje prema Muslimanima brzo su suzbijene. Lik Siše kod partizana i naroda ostao je svijetao. Na teren Zbjega došao je on 22. septembra 1941. u svojstvu člana rajonskog teritorijalnog rukovodstva. Kao član KK KPH Slunj radio je na organizaciji i učvršćenju partizanskih jedinica. Kao borac vrlo hrabar, a neumoran radnik u tumačenju bratstva i jedinstva naših naroda, neposredan i blizak i s velikim povjerenjem u ljude šišo je bio neobično voljen i popularan kod partizana i naroda tog kraja.

Zbog nastale situacije Štab 3. bataljona 6. marta upućuje 1. četu na teren Mašvine kao pojačanje u odbrani, prihvatu i zaštiti stanovništva. Dužnost komandira 2. čete privremeno je preuzeo komandir 4. voda iz Rujnice Vojin Marić.

REDAJU SE ZLOČINI

Bježeći ispred ustaša iz Furjana i muslimanske milicije iz Šturlića, mnogi stanovnici Komesarca i zaseoka Savić sklonili su se u Kestenje i Sadilovac, gdje su ih s velikom pažnjom i iskrenom gostoljubivošću prihvatili hrvatski seljaci.

Ustaški zločinci iz Cetingrada nisu se mirili s tim gostoprimstvom. Noću 20/21. marta oni iznenadno upadaju u pomenuta sela i pod izgovorom da su dobili naređenje da se sav narod odmah prikupi i odvede u Slunj radi zaštite od ustaške muslimanske milicije otpočnju s hapšenjem izbjeglica. Dio uhapšenih ustaše silom izvlače iz kreveta, dok se drugi sami prijavljuju, pokoravajući se naređenju. Pojedinci se spašavaju bjekstvom, a mnoge porodice tako što domaćini izjavljuju ustašama da su ti sto spavaju njihovi ukućani. U toku noći i jutra uhapšeno je oko 200 djece, žena i muškaraca. Ustaše su ih odmah nakon toga pobile na njivi Josipa Savića u blizini sela Luke, u Savića pećini i u okolnim šumarcima.

Taj su zločin stanovnici hrvatskih sela osudili i javno žigosali. Odgovor ustaša na njihova javna istupanja bio je da će svaki onaj koji bude štitio Srbina dobiti metak u glavu. Pa ipak mnoge Hrvate te prijetnje nisu uplašile.

U toj mučnoj situaciji spašavanje srpskog stanovništva (prema iskazu Milke Dražić, koja se ranjena uspjela izvući iz gomile mrtvih) istakao se četrdesetogodišnji pomoćni oružnik Pavao Josipa Valentić, Hrvat iz Sv. Trnova. On je neke stanovnike iz pomenutih sela sakrio u svoju kuću

i štalu, prebacivši ih noću sam preko Korane u pravcu Mašvine. Na taj način on je spasio 38 muškaraca, žena i djece.

Ohrabrene prisustvom jakih ustaško-domobranskih snaga u ofanzivi na Petrovu goru, ustaše s područja Slunja nastavljaju s ubijanjem golorukog srpskog stanovništva.

Pod rukovodstvom ustaškog zločinca Žarka Kovačevića oko 120 ustaša iznenadno 23. marta opkoljavaju selo Brezovac i otpočinje s akcijom ubijanja, paljenja i pljačke. Toga dana ustaše su uhvatile i zatim spalile 36 osoba, većinom žena i djece. Također su zapalile oko 40 stambenih zgrada i opljačkale mnogo stoke i živežnih namirnica.

Povratkom u Furjan ustaški zločinci Žarko i Branko Kovačević i Mile Katić sačinili su plan za likvidaciju porodica Mandića, kojima su ustaške vlasti bile ranije zagarantovale slobodu, s tim da se pokrste i budu pokorni. Čak su, da bi stekli povjerenje, neki od Mandića činili oružnicima usluge u dovozu sljedovanja, davanju živežnih namirnica, poljskim radovima i slično. Prema nekim dokumentima i iskazima dvojice očevidaca, Ilije Mandića i Drage Josipa Mandića, koji su pobjegli s mjesta pokolja ustaše su otpočele svoj krvavi posao 23. marta prije pola noći. Pri buđenju govorili su: »Dižite se, eto ustaša iz Bihaća koji će vas poklati. Mi vas vodimo u spas.« Neke su dizali pod izgovorom da ih vode na rad u Njemačku, a neke su odmah hapsili, vezivali i odvodili u dolinu ispod kuće Đure Tomljenovića kod škole u Furjanu. Tu su koljači ubili 47 lica (20 djece ispod 15 godina, 11 žena i 16 muškaraca).

Pod pritiskom javnog mnijenja hrvatskog stanovništva tog kraja i okoline talijanske i ustaške vlasti iz Slunja bile su prisiljene da nakon nekoliko dana izvrše uviđaj otkopavanjem i slikanjem jame. Tada su uhapsili Žarka i Branka Kovačevića i Milu Katića, a potom oko 30 oružnika. Nakon saslušanja jedni su odmah pušteni, a drugi upućeni da im sudi prijeki sud u Zagrebu. Poslije kraćeg zadržavanja tamo su »oslobođeni krivice« i vraćeni u ranija mjesta službovanja.

ČETNIČKA IZDAJA

Ofanziva neprijatelja na Petrovu goru bila je još u toku. Jedinice 3. bataljona 2. KPO nalazile su se u to vrijeme dekoncentrisane većinom po vodovima oko Ličke Jesenice, Plaškog, Kamenice, Primišlja, Slunja, Rakovice, Mašvine, Kordunskog Ljeskovca i Bugara.

Prema nekim obavještenjima Talijani su iz Ogulina namjeravali krenuti prema Primišlju radi povezivanja sa svojim garnizonom u Slunju. Da bi donekle olakšao situaciju oko Petrove gore i neprijatelja doveo u zabludu, komandant 2. KPO Robert Domani odlučio se na izvođenje akcije na području Plaškog. Tom prilikom sastao se u selu Egići s operativnim oficirom GŠH Franjom Ogulincem Seljom i upoznao ga s namjerom i sa situacijom na Kordunu.

U dogovoru sa Štabom 3. bataljona odlučeno je da se sa snagama **3.** čete 3. bataljona 2. KPO i 2. čete 2. bataljona 1. KPO izvede napad na talijansku posadu u željezničkoj stanici Ličke Jesenice, a ljudstvom iz rezervnih vodova Ličke Jesenice i jednim rezervnim vodom iz Dabra i okoline razruši pruga između Ličke Jesenice i Blata. S napadom i rušenjem: pruge trebalo je otpočeti 3. aprila u 4 sata ujutro.

Nakon izvršenih priprema i prikupljanja alata u toku noći 1. i ujutro 2. aprila jedinice su se nalazile razmještene ovako: 3. četa u samom mjestu Lička Jesenica, a 2. četa u s. Podpolje. Pošto je bila nedjelja 2. aprila,, održan je narodni zbor, koji je otvorio politički delegat voda »Pištenik« Milan Kosanović. Na zboru su govorili Stevo Čuturilo, komandir 3. čete, o Talijanima i njihovoj okupatorskoj ulozi, Branko Latas, komesar 3. bataljona o razvoju borbe i domaćim izdajicama, Robert Domani, komandant 2. KPO, o formiranju, razvoju, ulozi i zadacima partizanskih jedinica, Nikola Čikara, komesar 1. čete (koji je došao kući da se presvuče), 0 bratstvu i jedinstvu srpskog i hrvatskog naroda i Adolf Šteinberger, komesar 3. čete o ulozi pozadine, organizaciji prehrane i spremanju žita. Prisutni, posebno omladina, s oduševljenjem su pozdravili svakog govornika.

Poslije održanog zbora i narodnog vijeća, pošto se približavala noć, brigu oko razmještaja jedinica i straže kao domaćin preuzeo je vod »Pištenik«. Partizani su 1. i 2. voda 3. čete razmješteni po kućama tako da budu 2—3 zajedno. Taj način rasporeda predložen je i komandiru 2. čete Đorđu Momčiloviću, koji se nalazio u selu Podpolju, ali on prijedlog nije usvojio, već je razmještaj i obezbjeđenje Čete obavio samostalno.

Komandant 2. KPO Robert Domani održao je oko 18 sati s komandirima i komesarima četa sastanak, na kojem je dogovoreno da ustajanje jedinica bude u 3, a pokret u 4, tako da u 6 sati 3. aprila svi budu na određenim mjestima radi izvršenja dobivenog zadataka. Nakon večere 1 razgovora u kući Nikole Čikare, ništa ne sluteći, imajući neograničeno povjerenje u ljude i zanijeti planovima sutrašnje operacije, oko 22 sata pošli su na odmor. Čikara je ostao u svojoj kući, Čuturilo se smjestio kod svog brata, Robet kod mosta u kući Janka Dudukovića, Adolf u zaselak Pavlice, Latas kod Mile Milakovića. Raspored za spavanje izvršen je tako da su svi, izuzev Čikare, bili udaljeni jedan od drugog 200—250 metara.

Kad se sve stišalo, izdajice naroda otpočeše s akcijom. Pripreme za tu izdaju u vodu »Pištenik« obavljene su ranije. Đuro Vidaković održao je vodu i bliskim saradnicima govor, rekavši im da postoje velike četničke snage (3 bataljona) u Kapeli pod komandom Božidara Jovanovića i da on ima vezu s njima i da su organizovane četničke snage oko Petrove gore i na ostalim teritorijama. Zatim ih je upoznao s planom razoružavanja partizana i formiranja četničke čete. Oko 12 sati noću počeli su jednovremeno s iznenadnim hapšenjem rukovodilaca i iznošenjem pušaka iz kuća gdje su spavali partizani, naoružavajući svoje pristalice da drže stražu nad razoružanim partizanima.

Nakon razoružanja 45 partizana iz 1. i 2. voda 3. čete, Vidaković je uputio pismo komandiru 2. čete Dordu Momčiloviću, u kojem ga upoznaje da su četnici razoružali 3. četu i da se što hitnije povuče u pravcu Tobolića kako i njegovu četu ne bi razoružali. Iznenađen sadržinom, Momčilović je donosioca pisma Milana Vukelića, kojeg je ranije poznavao, poveo sobom da mu pokaže put povlačeći se preko Letišta u pravcu Tobolića. Pri povlačenju politički delegat iz 2. čete naišao je na logor četnika u Pišteniku. Misleći da su partizani, pošto su imali »partizanke« na glavi, pozdravio se s njima, i upitao je li istina da je 3. četa razoružana od četnika. Oni su mu odgovorili potvrdno i rekli da su i oni na strani četnika. S tim je upoznat i komandir koji se nalazio u Letištu. Tada je izvršen pritisak na Vukelića da kaže pravu istinu. Vukelić je tek tada priznao da je razoružanje 3. čete izveo vod »Pištenik«. Vukelić je saslušan u Štabu 3. bataljona i radi izdaje osuđen na smrt i strijeljan. Razoružani partizani, po saznanju istine, neki u toku noći, neki u rano jutro razbježali su se u raznim pravcima i ponovo se povezali s partizanskim jedinicama u Toboliću.

Prema pričanju i pismenoj izjavi Nikole Čikare njega su uhapsili Đuro Vidaković i Rade Knežević s još petoricom. Oni su u ponoć upali u njegovu kuću, gdje ga je Vidaković probudio i rekao mu da je došao vod partizana iz Močila da razoruža 3. četu i pohapsi vođe i da je on uhapšen. Knežević je uperio u nj pištolj i naredio mu da se odmah oblači. U kući je nastao plač i vrisak djece i žene. Četiri stražara čekala su pred kućom. Kad je prešao 1 km, dočekali su ga drugi stražari s uhapšenim Čuturilom. Odvedeni su u zaselak Kovačevići i zaustavljeni pred kućom Spasoja Kovačevića. Oko 2.30 izveli su ih napolje, gdje su već stajali komandant Vlado svezanih ruku, a Branko i Adolf svezanih ruku zajedno. Vidjevši se pozdravili su se riječima: »Smrt fašizmu.« Odavle su ih četnici sproveli u zaselak Jovetića. Četnicima koji su ih sprovodili komandovao je Rade Knežević. On im je usput govorio da ih sprovode njihovoj komandi u Močila. Oko 4 sata stigli su do bezdani Balinka u Pišteniku. Saslušavanja nije bilo. Prvi po redu bili su Branko i Adolf. Naređeno im je da se svuku. Tek tada su dali otpor. Četnici su ih počeli tući kundacima. Branko je nekako izvukao ruku i počeo bježati, ali su ga četnici u bijegu ubili iz pušaka i puškomitraljeza. Zatim su pobili Adolfa, Vladu i Stevu i svu četvoricu bacili u bezdan.

Držanje Domanija, Štajnbergera, Latasa i Čuturila bilo je herojsko, dostojno komunista i revolucionara. Pri hapšenju i odvođenju nije se mislilo da zločinci pripremaju njihovo smaknuće, ali kad se počelo s maltretiranjem, dovođenjem pred bezdan, stvar je bila jasna. Tada su uglas govorili: »Strijeljajte nas, bando, od vas nemamo šta drugo da tražimo.«

Tom izdajom i zločinačkim udarom u leđa partizana četnici su se nadali da će naići na masovnu podršku seljaka u Ličkoj Jesenici i okolici. Zato su počeli s razbacivanjem letaka i pisanjem pisama pojedincima

(Simi Letici u Jezera, Peri Kosanoviću u Močila, Dmitru Kovačeviću u Ivlašvinu, u Štab Bataljona) u kojima su agitovali za četništvo, apelovali na srpstvo, pozivali na zvjerstva Hrvata u partizanskim jedinicama i slično. Vrlo brzo razvoj događaja u potpunosti ih je demanotovao. Narod je shvatio njihovu izdajničku ulogu, saznao da naoružanih četnika nema u blizini, izuzev u Pišteniku. Kod većine naroda iz Ličke Jesenice nailazili su na otpor. Narod nije odobrio njihova zločinačka djela ali su zato naišli na svestranu podršku talijanskog okupatora, koji su im dijelili cigarete i obećavali vino za Uskrs.

Za pogibiju Roberta, Adolfa, Branka i Steve brzo se pročulo. Njihova je smrt bolno odjeknula u partizanima i narodu našeg kraja. Nije bilo partizana, čovjeka, žene i djeteta na terenu kuda su se naši borci kretali koji nisu čuli za njihovo junaštvo i samoprijegoran i revolucionaran rad. Njihovom smrću nanesen nam je težak udarac, ali je istovremeno pojačana i mržnja prema okupatoru, četnicima i ustašama.

U toku 4. i 5. aprila snagama 1. čete 3. bataljona, 2. čete 2. bataljona i Proleterske čete pod rukovodstvom Srećka Manole izvršen je širi pretres šume Pištenika i okoline prema Ličkim Jesenicama radi likvidacije četničke bande. Međutim, ništa se nije uspjelo jer su se četnici povukli prema Kapeli pod okrilje okupatora.

Orijentišući Proletersku i 2. četu u pravcu Plavča Drage, te su snage 6. aprila iz zasjede dočekale i potpuno razbile kolonu Talijana koja se kretala iz Plavča Drage prema Tobolići. U kratkotrajnoj borbi zarobljeno je 36 talijanskih vojnika, a zaplijenjeno 6 puškomitraljeza, 35 pušaka, 6 pištolja, 50 bombi i druge opreme. Zarobljeni talijanski vojnici nakon saslušanja pušteni su na slobodu i 10. aprila upućeni u garnizon Plaški. U toj akciji poginuo je komandir voda iz Proleterske čete Mijo Belavić i ranjen 1 partizan. U akciji je učestvovao i operativni oficir GŠH Franjo Ogulinac Seljo koji se vraćao iz Like u GŠH. Radi obezbjeđenja prebacivanja preko pruge bila mu je dodijeljena desetina proletera. Prelazeći preko Jakšić mosta u pravcu Janje Gore, spazili su Talijane. Seljo se s tom desetinom odmah uputio u borbu.

Sutradan su talijanske snage jačine jednog bataljona upale u Plavča Dragu i spalile 20 kuća. Na taj upad partizani su pokušali da intervenišu, ali bez uspjeha.

Sa zaplijenjenim oružjem naoružani su partizani 3. čete i uključeni privremeno u sastav 2. čete 2. bataljona radi daljeg sređivanja i izvođenja akcija na teritoriji Plaškog, gdje su poslužili ostalim i kao dobri poznavaoci terena. Naime, imajući u vidu nastalu situaciju — pojačanu aktivnost četnika, vojno-političko rukovodstvo odlučuje da se aktivnost jedinica usmjeri na taj teren, a ujedno da se obave pripreme i za izvođenje veće združene operacije na prugu Plaški—Blata—Lička Jesenica tadi njenog uništenja.

PROLJETNE OFANZIVNE AKCIJE NEPRIJATELJA

Pretrpjevši neuspjeh u martovskoj ofenzivi na Petrovu goru, ustaške jedinice na putu za Slunj osvećuju se nad golorukim stanovništvom općine Centigrad. Uz pomoć cetingradskih ustaša te su jedinice izvele masovno hvatanje stanovništva na području sela Begovo Brdo i u okolini, pobivši u šumi zvanoj Latička 130 muškaraca, žena i djece. Po izvršenom zločinu došli su u Slunj. O njihovom dolasku župnik Nikšić je zabilježio:

»U Slunju se još nije pravo ni znalo za čišćenje Petrove gore od četnika i komunističkih odmetnika. Kad je na sam veliki petak 3. travnja 1942. na jedanput u Slunj ušla jedna motorizovana postrojba poglavnikove tjelesne bojne na čelu s potpukovnikom Moškovom, dočekani su u Slunju kao osloboditelji upravo dirljivo. I Talijani nisu znali što će od veselja jer su i oni bili oslobođeni.«

Prema zabilješkama župnika u toku 5. aprila stigla je u Slunj i 3. domobranska pukovnija pod zapovjedništvom đopukovnika Čebelića, koja je odmah od Talijana preuzela vojnu vlast, postavljajući svoje straže. »Pošto su pojedine jedinice dolazile i odlazile 10. ustaška bojna pod zapovjednikom satnika Bednjanca određena je da ostane kao posada u Slunju. Bojna je u početku brojila oko 300 vojnika većinom Hercegovaca, ali regrutacijom mladića većinom Kordunaša iz Slunja i okoline brojno stanje bojne za kratko vrijeme bilo je preko 800 vojnika.«

Ohrabreni dolaskom jačih ustaških i domobranskih jedinica u Slunj, Talijani su s jakim snagama 4. aprila otpočeli istovremeno ofanzivu na slobodnu teritoriju Primišlja od Slunja i iz Ogulina, krećući se zajedno s ustašama i oružnicima prema Tounjskom Tržiću. Nisu naišli na jači otpor naših snaga jer se glavnina nalazila na širem terenu Pištenika u potjeri za četnicima. Talijani su uspjeli da oslobode saobraćajnicu i izvuku svoje snage iz Slunja prema Ogulinu. Većina stanovništva blagovremeno je pobjegla sklanjajući se u šume, šumarke i susjedna sela, dok su se oko kuća zadržavali starije žene i muškarci, koji su uglavnom i stradali.

U toku šestodnevnih akcija na terenu Primišlja Talijani i ustaše ubili su 41 osobu (30 muškaraca, 10 žena i 1 dijete). Pored toga Talijani su sobom odveli u Ogulin oko 60 muškaraca i žena koje su pohvatali većinom u D. Primišlju i mnoge od njih odveli u zarobljeničke logore u Italiju. Pljačkali su i palili nemilosrdno. Vatra je gorjela noć i dan. Prema provjerenim podacima Talijani i ustaše, u širem zahvatu oko saobraćajnice u selima Zečeva Varoš, G. i D. Primišlje i Tounjski Tržić zapalili su 245 kuća s gospodarskim zgradama i poljoprivrednim alatom, opljačkali mnogo posteljine i odjevnih predmeta, oko 900 teladi, junadi, krava i volova i velik broj ovaca, svinja i peradi.

Približnu sliku pomenutog zabilježio je župnik Nikšić:

»Baš na prvu godišnjicu osnutka nezavisne države Hrvatske 10. travnja 1942. godine u ranu zoru prije dana odoše Talijani preko Primišlja i Ogulina u Vrbovsko. Slunj je odahnuo od more, koja ga je toliko i tako dugo mučila. Iza te vojske na cijelom putu ostala je pustoš i bijeda.

Vidjelo se da je ovuda prošla vandalska barbarska horda. Uz cijelu cestu ležali su znakovi pustošenja. Moglo se vidjeti cijelo stado oguljenih ovaca kožu su odnijeli ostalo ostavili; govedima su odsjecali samo komade, obično samo but, a ostalo su ostavili. Na par mjesta su iz steine krave ili ovce izvadili tele odnosno janje, i to odnijeli a lješinu ostavili...«

Međutim, župnik Nikšić je »zaboravio« zabilježiti popaljena domaćinstva, ugljenisane i iznakažene ljudske leševe, učešće ustaša u tom vandalizmu i ponovno uspostavljanje ustaške i oružničke postaje u Primišlju i Tounjskom Tržiću — uz pomoć Talijana.

Naše jedinice koje su se nalazile na terenu Plaškog u potjeri za četničkim zločincima izvele su akciju na Talijane 6. aprila, a i 7. aprila sprečavale su njihov napad na sela Janja Gora — Tuk prema Toboliću. Međutim, zakašnjela intervencija u pravcu Primišlja i Tounjskog Tržića, zbog jakih neprijateljskih snaga koje su zaposjele dominantne položaje, bila je bezuspješna.

Da je borba s četnicima bila glavni uzrok neblagovremene intervencije naših jedinica, narod je vrlo brzo saznao, četnička izdaja dokazana je na djelu, i narod tog kraja još ih je više zamrzio.

Za vrijeme pomenutih događaja 2. četa 3. bataljona nalazila se razvučena po vodovima u Mašvini, Kordunskom Ljeskovcu, Bugaru i Rujnici, ograničivši se na odbranu sela, vojno i političko osposobljavanje vodova, političko-propagandno djelovanje na oslobođenoj teritoriji.

Četvrtog aprila 1942. vodnik 4. voda (»Rujnica«) Vojin Marić i partizan Munip Muranović — oba prvoborci i članovi KPJ — nalazeći se na političkom i vojnom zadatku na terenu Ostrožina radi međusobnog povezivanja s antifašistički raspoloženim Muslimanima i održavanja veza s neoslobođenim teritorijom došli su da održe sastanak s dvojicom Muslimana s kojima su bili odranije povezani. Međutim, jedan od te dvojice, znajući gdje će Vojin i Munip prenoćiti, izdao ih je oružnicima, koji su iznenadno upali u kuću, uhapsili ih i odveli u Cazin, a odatle u logor Jasenovac, gdje su strijeljani. To su ponovo iskoristili reakcionarni elementi u raspirivanju šovinističke mržnje prema Muslimanima. Političkim djelovanjem partizana partijskih i ostalih organizacija onemogućena je njihova aktivnost.

Radi zajedničke akcije 17. aprila prikupljena je 2. četa i upućena na teren Plaškog. Da li po ranijem planu ili su dobili podatke o odlasku 2. čete, već sutradan ustaško-domobranske snage iz Slunja, Furjana i Šturlića prelaze Koranu i otpočinju svoju akciju. U selima Sastavak i Zapoljak zapalili su 38 kuća, opljačkali poljoprivredni alat i otjerali 177 grla stoke, veliku količnu žita i sijena. Produžujući prema Mašvini, spalili ?$^{u}_{y}$18 kuća i 33 gospodarske zgrade, odvozeći sobom opljačkanu stoku i žito. Stare i nemoćne koje su zatekli kod kuće ustaše nisu poštođivale.

Sadejstvujući ovima ustaše i oružnici iz Vrste i Tržačke Raštele 19. aprila otpočinju sa svojim ispadima, paleći i pljačkajući Rujnicu i Bugar. "tog i slijedećeg dana iz Raštela i Šturlića neprijatelj pokušava prijeći Koranu. Rezervni odred »Kordunski Ljeskovac«, naoružan s nekoliko

k

pušaka, roguljama i sjekirama, predvođen Milanom Čakširanom, uspijeva da ih natjera na odstupanje. Neprijatelj je imao 10 mrtvih i utopljenih vojnika i civila. Ovakvih primjera da se s nekoliko pušaka, rogulja i drugim prihvati borba, bilo je više. Tako su, na primjer, za vrijeme pomenutog upada ustaša na Mašvinu 3 žene razoružale i ubile 1 ustašu koji, ih je sprovodio, zaplijenivši pušku, metke, pištolj i bombu, što su zatim predale partizanima.

KORDUNAŠI, LIČANI I GORANI U ZAJEDNIČKOJ AKCIJI

Zamisao GŠH da se s jačim snagama likvidiraju okupatorske snage na pruzi Plaški—Blata, unište postrojenja i razruši pruga na svim pogodnim mjestima Plaški—Lička Jesenica sprovedena je 21. aprila 1942.

U izvođenju te akcije učestvovale su jedinice: 3. bataljon i Proleterska četa 2. KPO, 2. bataljona 1. KPO, bataljon »Marko Orešković« i Proleterska četa Grupe NOP odreda Like 1. bataljona i Proleterska četa Primorsko-goranskog odreda. Operacijom je rukovodio komandant Grupe KNOP odreda Srećko Manola.

U toj akciji zarobljeno je 46 talijanskih vojnika i zaplijenjen 1 teški mitraljez, 2 puškomitraljeza, 40 karabina i 8000 metaka, dok je pruga porušena u dužini od 6 i pol kilometara. Težišni zadatak u toj akciji imao je 3. bataljon 2. KPO. Taj je zadatak on uspješno izvršio.

Pomenuta je operacija naših jedinica, pored vojnog uspjeha, imala snažan moralno-politički efekat u narodu tog kraja. Četnici, koji su uvjeravali narod da dolaze njihove jake snage na taj teren, za vrijeme izvođenja akcije sklonili su se neposredno pod okrilje okupatora i time se pokazali kao prave njihove sluge.

Kratkotrajnim boravkom u Plaščanskoj dolini 900 partizana Like, Korduna i Gorskog kotara ostavilo je na narod vrlo dobar utisak. Pojava tako velikog broja partizana i njihov uspjeh umnogome su pospješili veću aktivnost partijskih, omladinskih i ostalih organizacija u izvršavanju zadataka na razvoju i širenju NOP-a na tom terenu.

Poslije te akcije 1. i 3. bataljona i Proleterska četa 2. KPO provodile su u toku 24. i 25. aprila dvodnevnu blokadu neprijateljskog uporišta u Primišlju, dok je 2. četa upućena na svoj teren radi sprečavanja prodora neprijatelja na slobodnu teritoriju. U toku 25. aprila neprijatelj je uspio da uđe u Sadilovac, Rujnicu i, djelomično, u Bugar, pljačkajući i paleći. Daljnji prodor u Bugar i Kordunski Ljeskovac zaustavljen je žilavom odbranom boraca 2. čete i rezervnih odreda.

U toj borbi teže je ranjen vodnik voda »Bugar«, prvoborac i član KPJ Bogdan Veselica. Neprijateljska granata odbila mu je donju vilicu. Iako teško ranjen, među prvima se našao na položaju, bodrio drugove i gađao neprijatelja iz stojećeg stava. Po završetku borbe, pošto je izgubio dosta krvi i osjećao se na izmaku snage, napisao je pismo svojim drugovima

i porodici u kojem ih poziva »da ustraju do kraja, do pobjede u borbi protiv ustaša i ostalih krvnika naroda«. U tom pismu ujedno ih moli »da mu oproste što će učiniti, jer vidi da mu nema spasa«. Ne želeći da bude ikome na teret, ispalio je sebi metak u srce.

Prvi maj 1942. godine proslavljen je vrlo svečano. Partizanske jedinice izvodile su fingirane napade na neprijateljske garnizone, a na svakom dominirajućem brdu omladina je uoči praznika jednovremeno zapalila velike vatre, oko kojih se veselilo i pjevale borbene pjesme.

Paljenja i pljačke koje je neprijatelj provodio u toku marta i aprila dosta su pogoršale životne prilike na terenu. Vrlo velik broj izbjeglica, bez igdje ičega, trebalo je prihvatiti, smjestiti i zbrinuti. Zadaci proljetne sjetve zahtijevali su posebne napore i dobru organizaciju pomoći onom dijelu stanovništva koji je ostao bez sjemena, stoke i alata. Najteže je bilo izbjeglicama iz Bogovolje, Crnaje, Johovice i Rujnice. Gledali su kako im zemlju kao posvojenu, oru i zasijavaju ustaše, a oni se nalaze preko Korane van svojih ognjišta. Zahvaljujući naporima svih organizacija na terenu koje su bile uključene na rješavanju tih pitanja, apel za pomoć izbjeglim, pogorjelim i siromašnim nalazio je kod svih koji je mogu dati na svestrano i puno razumijevanje.

Dok mu glavnina snaga učestvuje u majskoj ofanzivi na Petrovu goru, neprijatelj na našem terenu mijenja taktiku. Iz garnizona ne vrši ispade, već provodi politiku smirivanja — dozvoljava obližnjim seljacima da idu slobodno u kupovinu u Rakovicu i Drežnik, a preko njih šalje letke i pozive Srbima da pređu na rimokatoličku vjeru, prijeteći im, u suprotnom, oduzimanjem imanja i protjerivanjem sa zemlje. U Tounjskom Tržiću oružnici i domobrani, da bi zadobili naklonost i povjerenje naroda, počeli su besplatnom podjelom duhana, soli, šećera, kafe i žita.

Istovremeno iz neprijateljskog garnizona u Plaškom provode četnici snažnu propagandu i pritisak za stupanje u njihove redove. Oformivši u Plaškom svoju civilnu upravu od 5 članova, proveli su prisilnu mobilizaciju i oformili dvije čete. U školi Plavče Draga smjetilo ih se 110, a u Ličkoj Jesenici 40. Komandant im je Duro Vidaković. Talijani su im omogućili da nose kokarde, obezbijedili im hranu i duhan i svakom plaću od 6 lira dnevno. Na zborovima su istupali zajednički. Omogućeno im je da putuju vlakom u Ogulin, da pjevaju četničke pjesme o kralju i šire četničku propagandu u Gomirju. Zajedno s Talijanima četnici su uputili ultimatum porodicama koje su imale svoje sinove u partizanima da ih pozovu i vrate svojim kućama. U suprotnom, prijetili su paljenjem, hapšenjem i odvođenjem najstarijih iz porodice u Italiju.

Tu otvorenu saradnju četnika s Talijanima većina sela, naročito gdje su aktivnije djelovale partijske i omladinske organizacije, NOO i AFŽ-a, otvoreno i javno žigoše. Četnici su nazivali izdajicama i srpskim ustašama i nisu se smjeli u manjim grupama kretati kroz sela. Partijska organizacija unatoč tome što se zbog pogibije i prekomandi članova KP nalazila u stalnom procesu obnavljanja ulagala je krajnje napore u rješavanju iskrslih problema. Na sastancima i zborovima narodu se uporno obja-

šnjavala situacija u svijetu i zemlji, povezujući to sa stanjem na svom terenu. Pored toga Kotarski komitet KPH Slunj izdao je više letaka, raskrinkavajući u njima propagandu ustaša i četnika. Preko Okružnog komiteta KPH Karlovac dat je prijedlog da vojno rukovodstvo na terenu Plaškog i okoline organizuje i izvede što veći broj akcija.

Prema direktivi Okružnog komiteta KPH Karlovac trebalo je do 8. maja s ovog terena uputiti 25 omladinaca u Petrovu goru na jednomjesečnu obuku radi formiranja omladinske udarne čete. Odziv omladinaca za tu četu uopće nije dolazio u pitanje. Svaki je to očekivao s nestrpljenjem. Omladinci su na vrijeme stizali, ali zbog ofanzive na Petrovu goru, zadržani su u Toboliću obezbjeđujući prihvat i dolazak ostalih omladinaca s Korduna. Istovremeno iz Sadilovca i okoline odlazi 25 omladinaca na omladinski kurs u Likuž. Prvi omladinski vojni kurs otpočeo je 15. maja u Toboliću.

Komandant je kursa Joco Tarabić. Po završenoj obuci od tih omladinaca formirana je Omladinska udarna četa, koja se nalazila pod neposrednom komandom Štaba Grupe KNOP odreda.

Priliv novih boraca bio je svakim danom sve veći, pa je u toku maja provedena reorganizacija našeg 3. bataljona. 1. četa preformirana je u 1. i 4, a 2. u 2. i 5. četu. U bataljonu su oformljeni bataljonski partijski i skojevski biroi, a u četama partijske ćelije i skojevski aktivi. Osnovni je zadatak bio organizaciono ojačati i učvrstiti partijsku organizaciju u jedinicama.

Nije se zaboravilo ni na izvođenje oružanih i drugih akcija. Jedinice 3. bataljona i Proleterske čete 2. KPO izvele su 17. i 19. maja napad na neprijateljsko uporište u Primišlju, obezbjeđujući se s pravca Slunja, Tounjskog Tržića i Kamenice. Iako su moral, borbenost i izdržljivost partizanskih jedinica bili na visini, nije se uspjelo osvojiti mjesto. Naše jedinice bile su jako razvučene radi obezbjeđenja, a neprijatelj brojno jak, braneći se iz zidanih utvrđenja.

Poslije te akcije 3. četa i 1. vod 1. čete, zajedno s političkim radnicima, krenuli su na svoj propagandni put u hrvatska sela Kamenicu, Kukaču i Košare. Održavajući sastanke s pojedincima ili skupovima seljaka, oni su im tumačili ciljeve NOB-e, propagirali bratstvo i jedinstvo, uspostavljali veze s pojedincima radi stupanja u partizane i stvaranja ilegalnih NOO. Na tom putu jedinice su dobro dočekivane, i mnogi pojedinci su se izjašnjavali za pomoć i saradnju s NOP.

U Tobolić je 21. maja održan veliki narodni zbor. Među ostalim govorio je i komandant 2. KPO Bogdan Oreščanin. Poslije zbora Proleterska četa s crvenom zastavom defilira. Narod je govornike i Četu pozdravljao s posebnim oduševljenjem.

U toku 22. maja izvele su 1. i 3. četa 3. bataljona 2. KPO napad na talijansku stražu kod tunela iznad Blata i Ličke Jesenice. Iznenadnim i brzim napadom ubijena su 2, a zarobljeno 11 talijanskih vojnika. Zaplijenjeno je 11 karabina. Zarobljenici su nakon kraćeg razgovora pušteni na slobodu.

Poslije te akcije čete su se povukle u selo Glibodol, zapadno od Ličke Jesenice. Stanovništvo ih je dočekalo s posebnim oduševljenjem. Nekoliko dana ranije četnici su u tom selu zaklali jednog Hrvata i zapalili 4 hrvatske kuće. Stanovnici Glibodola, većinom Hrvati, slagali su se sa Srbima vrlo dobro. U osudi četničkog zločina bili su jedinstveni i Hrvati i Srbi. Tražili su da se naoružaju i organizuju, što je odmah i učinjeno stvaranjem NOO-a i rezervnog odreda.

POKOLJ U GORNJEM PRIMIŠLJU I TOBOLIĆU

Poslije neuspjeha majske ofanzive na Petrovu goru jedinice Ličko--krbavskog zdruga, u čijem su se sastavu nalazile 1. i 2. lička ustaška bojna pod komandom ustaškog zapovjednika potpukovnika Ante Moškova, vraćajući se preko Karlovca za Liku, iskrcale su se na željezničkoj stanici Košare—Oštarije i u toku 1. juna stigle na teren Tounjskog Tržića i Primišlja, gdje su zanoćile. Ujutro 2. juna, potpomognuti dijelovima 10. ustaške bojne iz Slunja i posadama iz Primišlja i Kamenice, otpočeli su koncentričnim napadom na slobodnu teritoriju Gornjeg Primišlja i Tobolića.

Prethodnice pomenutih snaga govorile su iznenađenom stanovništvu da se ne treba plašiti. Neka svi ostanu kod svojih kuća jer im se neće i ne smije ništa dogoditi. Oni traže samo naoružane partizane i njihovu komandu. Stanovnici nisu vjerovali neprijateljskoj propagandi, pa su se sklanjali i bježali.

Glavnina tih snaga razvijena u strelce pretresala je svaku dolinu, grm, kuću ili bilo kakav zaklon. Zatečene stanovnike hvatali su, prikupljali ih po grupama i zatvarali u kuće, a zatim klali i ubijali, pa sve skupa spalili. Mnoge su ubili skrivene u šumarcima ili pri bjekstvu.

Najveće grupne zločine ustaše su izvršile u Gornjem Primišlju — u zaseocima Božići (Božin Mlin), Esapovići i Čačići i u Toboliću — u zaseocima Milkovići, Popovići i Pjevci. Prizor je bio jeziv: hrpe izmrcvarenih leševa djece, žena i muškaraca, u nekim kućama ugljenisanih. A jedan je dio dječice bio izboden i u grmlje bačen.

U tom masakru našlo je smrt 265 lica, od kojih 90 djece ispod 15 godina, 77 rođenih do 1900. godine, većinom starci i starice, i 115 rođenih kasnije, među kojima je bilo dosta omladinaca i omladinki. Među poginulima nalazili su se i roditelji boraca, aktivni učesnici i pomagači NOP, članovi NOO, SKOJ-a, SMG i AF2-a.

Istovremeno ustaše su u Toboliću zapalile školu, crkvu, gostionicu, 2 mlina na Mrežnici, 152 kuće s gospodarskim zgradama i cjelokupnom imovinom. Što nije izgorjelo, opljačkano je i s uhvaćenom stokom odvedeno.

^Nakon pustošenja po G. Primišlju i Toboliću u toku 3. juna ličke ustaške bojne otišle su iz Tobolića preko Kneje prema Plavča Dragi, gdje

su dio stoke ostavili svojoj »braći« četnicima. Zatim su produžile smjerom Lička Jesenica, Saborski, Plitvička jezera, gdje otpočinju s napadima na slobodnu teritoriju Like.

Za to vrijeme naše jedinice 1. i 3. bataljona (bez 2. i 5. čete) i Proleterska četa 2. KPO nalazile su se na terenu Plaškog, Kunića i okoline pripremajući akciju na prugu Lička Jesenica—Javornik, koja je 5. juna i izvedena. U toj akciji razrušeno je 400 m pruge i porušeni su tt-stubovi, napadnut je teretni vlak, osvojena je i zapaljena vaktarnica kod tunela, razoružano 11 talijanskih vojnika i zaplijenjeno 2 puškomitraljeza, 15 pušaka i veća količina municije i ostale opreme. Istovremeno 2. i'"5. četa 3. bataljona, nalazeći se na svom terenu, 6. i 7. juna vodile su borbe s ustašama i oružnicima iz Drežnika i Ličkog Petrovog Sela, sprečavajući ih da se probiju prema Plitvičkim jezerima.

Poslije pokolja u G. Primišlju i Toboliću političko stanje na terenu znatno se pogoršalo. Preživjeli narod je bio ogorčen. Bilo ih je koji nisu vjerovali sve dok lično nisu vidjeli šta su zločinci učinili od golorukih, nevinih i nejakih, starih i nemoćnih. Neki su ponovo postavili pitanje gdje su jedinice, gdje su naši borci. Četnici iz Plavča Drage ubacili su preko nekih vijest da je komandant bataljona Čort u dosluhu s ustašama i da zbog toga nije u kritičnom momentu intervenisao. Naišavši na podršku nekolicine izroda u Zbjegu, gdje se nalazio Štab 3. bataljona, četnici su organizovali atentat na Vjekoslava Klobučara Čorta, ranivši ga iz pištolja lakše u ruku. Krivci su brzo pohvatani i nakon istrage dvojica su strijeljana.

Partijske i druge organizacije NOP, angažujući se na pokopavanju mrtvih, organizaciji smještaja i ishrane, izgradnji bajta, obnovi organizacija i raznim drugim zadacima morale su istovremeno svoju političku aktivnost usmjeravati jednako tako na raskrinkavanje ustaških zlodjela kao i četničkih parola razdora. Partizanske jedinice 1. i 4. čete 3. bataljona koje su učestvovale u zasjedama, obezbjeđenju i političkom djelovanju na terenu Primišlja nastavile su s izvođenjem akcija. Tako su, između ostalog, 10. juna upale u Kamenicu i vratile stanovnicima Tobolića 70 grla krupne i sitne stoke koju su ustaše i oružnici opljačkali i ostavili na čuvanje tamošnjim seljacima.

Na terenu Plaškog četnici su pripremali stvaranje svojih posada u školama Tuk i Janja Gora. Propagirali su da će od Talijana dobiti 500 pušaka i 20 puškomitraljeza, vršeći pritisak na seljake da stupe u njihove redove. I tamo su partijska i omladinska organizacija bile vrlo aktivne u raskrinkavanju četnika. Narod se saglasio da 16. juna 3. četa zapali školu u Tuku. 17. juna ta je četa porušila 800 m pruge između željezničkih stanica Vojnovac i Josipdol, a 19. juna zapalila i školu u Plavča Dragi, koju su četnici dan ranije napustili odlazeći na polaganje četničke zakletve u Škare. Istu večer četa je zapalila i željezničku stražaru u Zebićima udaljenu svega 2 km od Plaškog.

PETODNEVNE BORBE NA TERENU PRIMIŠLJA

Gubitkom važne saobraćajnice Slunj—Karlovac neprijateljske snage iz Slunja vodile su ogorčenu borbu da zadrže saobraćajnicu Slunj—Primišlje—Kamenica preko koje su se snabdijevali i održavali vezu s Karlovcem, Zagrebom i ostalim mjestima. U tu svrhu ojačali su svoju posadu u Primišlju, Tounjskom Tržiću i Kamenici. U to vrijeme u Slunju se nalazila 10. ustaška bojna, satnija domobrana 3. pješadijske pukovnije, oružnici i naoružani civili — svega oko 800 vojnika. Posada u Primišlju, smještena kružno po rovovima, zidanim zgradama i bunkerima, imala je oko 130, u Tounjskom Tržiću 80, a u Kamenici od 80 do 100 oružnika i domobrana.

Komandant Grupe KNOP odreda Ćanica Opačić i komesar Većeslav Holjevac, koji su se nalazili na tom terenu od 15. juna, pripremali su se da s jačim jedinicama razoružaju neprijateljske posade u Primišlju i Tounjskom Tržiću.

U izvršenju zamisli Štaba Grupe učestvovale su Omladinska i Proleterska četa 1. KPO, 1. četa 1. bataljona 1, KPO, Proleterska četa 2. KPO, 2. i 3. bataljon, 1, 3. i 5. četa 2. KPO — ukupno 9 četa. Poslije priprema u toku noći 18/19. juna jedinice su zaposjele položaje. Vodeći petodnevnu borbu, naše su jedinice u Tounjskom Tržiću 23. juna uspjele razoružati 63 oružnika i domobrana, zaplijenivši 2 mitraljeza, 2 puškomitraljeza, 62 puške i ostali vojni materijal.

Za vrijeme te petodnevne borbe neprijatelju su naneseni osjetni gubici, dok je na našoj strani poginuo komandir 3. čete 2. bataljona Dušan Vergaš i ranjeno 6 partizana. Zarobljeni oružnici i domobrani zadržani su 4 dana u školi Zbjeg na političkom kursu. Pored niza predavanja vršena je kod njih i snažna agitacija da stupe dobrovoljno u partizanske redove. Pošto se nijedan nije javio, izdate su svima propusnice i upućeni svojim kućama. Kod Vrelo Mrežnice održana je 26. juna smotra svih jedinica koje su učestvovale u akcijama na saobraćajnici Slunj—Primišlje—Tounjski Tržić —Kamenica. Smotri su prisustvovali stanovnici okolnih sela i zarobljeni oružnici i domobrani. Nakon smotre govorili su komandant 2. KPO Bogdan Oreščanin i komandant i komesar Grupe KNOP odreda Ćanica Opačić i Većeslav Holjevac.

Poslije borbi, prema zamisli Štaba 1. operativne zone, kordunaške jedinice, koje su se nalazile na tom sektoru, zajedno s dva bataljona iz Ličke grupe odreda, imale su zadatak da dejstvuju na saobraćajnici Slunj—Rakovica—Drežnik—Vaganac i, po mogućnosti, da osvoje Drežnik i Rakovicu.

U tom cilju 28. juna noću prebacile su se na teren Mašvine i Kordunskog Ljeskovca Omladinska i Proleterska četa iz 1. KPO, zatim Proleterska četa i 2. bataljon ojačan mitraljeskim vodom iz 2. KPO.

Bataljon »Marko Orešković«, stigavši u toku noći 27/28. juna, čekao je u Smoljancu bataljon »Pekiša Vuksan« u namjeri da se zajednički prebace preko saobraćajnice u Sadilovac. U toku dvodnevne borbe na

tom sektoru našim jedinicama nije uspjelo da osvoje Drežnik i Rakovicu, ali su neprijatelju naneseni osjetni gubici.

Prisustvo ličkih bataljona i ostalih kordunaških jedinica povoljno je uticalo na narod onog kraja. Narod je bio oduševljen prisutnošću tako velikog broja jedinica i nije žalio ništa da bi im obezbijedio hranu, pružio što udobniji smještaj i dao potreban broj vodiča.

U hrvatskim selima Rakovici i Drežniku nastalo je izvjesno previranje u narodu. Za narodnooslobodilački pokret javljalo se svakim danom sve više pristalica. Mnogi su javno osuđivali zlodjela ustaša, tražeći njihovu likvidaciju. A neki su izražavali želju i obećavali da će u najskorije vrijeme dobrovoljno stupiti u partizane. U bližoj okolini Drežnika i Rakovice raslo je nezadovoljstvo hrvatskih seljaka jer su im vojno-ustaške vlasti prisilno oduzimale žito i stoku, zbog čega su ustaše uhapsile 5 seljaka.

Partijske i omladinske organizacije iskoristile su prisustvo partizanskih jedinica za razvijanje masovnog agitaciono-propagandnog djelovanja po selima i zaseocima. Uspostavljene su nove veze s pojedincima i grupama, tumačeni i ciljevi NOB-e, govoreno o potrebi i oblicima borbe, ostvarujući tako uslove za formiranje NOO-a, SMG, AFŽ-a i drugih organizacija.

Skojveska organizacija koja je bila najaktivnija u agitaciji za dobrovoljno stupanje omladine u partizane uspjela je u toku mjeseca u svom zadatku. Javilo se dobrovoljno 55 omladinaca i omladinki za odlazak na kurs formirajući zatim 2. omladinsku četu.

U tom periodu došlo je i do značajnih previranja kod četnika. Tome je mnogo doprinijela i akcija 3. čete 3. bataljona izvedena 1. jula na pruzi između Ličke Jesenice i Blata. Naišavši na razmaknute šine, prevrnula se lokomotiva s nekoliko vagona. Tom prilikom zarobljeno je 29 Talijana, 3 četnika, 4 domobrana i 9 željezničkih službenika, a zaplijenjeno 25 pušaka, 2 pištolja, nešto metaka i razne druge opreme.

Zarobljeni željezničari, Talijani i domobrani odmah su pušteni. Četnici su zadržani i saslušani. Ustanovljeno je da su sva trojica učestvovala u razoružanju 1. i 2. voda 3. čete i pogubljenja, Domanija, Štajnbergera, Latasa i Čuturila. U prisustvu ljudi i žena iz Plavča Drage i Vere osuđeni su na smrt strijeljanjem. Ogorčen njihovim zlodjelima, narod je u potpunosti odobrio tu presudu. Poslije kazne četnici su se u svojoj nemoći počeli osvećivati nad golorukim pristašama NOP-a. U Ličkoj Jesenici uhapsili su i zatvorili jednu nama naklonjenu porodicu i sina Nikole Čikare, ali su ga pod pritiskom naroda bili prisiljeni pustiti na slobodu.

OSLOBOĐENJE PRIMIŠLJA

Poslije pomjeranja naših jedinica s terena Sadilovca, Drežnika, Kordunskog Ljeskovca i Kršlje, na saobraćajnicu Rakovica—Slunj—Primišlje—Kamenica i kraćeg predaha 5. jula 1942. pristupilo se izvršenju osnovne zamisli Štaba 1. operativne zone o zauzimanju povoljnih zemljišnih

objekata i pročišćavanju sela u neposrednoj blizini Slunja radi stvaranja uslova za napad na samom mjestu Slunj, uz prethodno razoružavanje neprijateljske posade u Primišlju.

Imajući u vidu jake neprijateljske snage u Rakovici, Furjanu, Slunju, Primišlju, Kamenici i mogućnost intervencije s pravca Ličkog Petrovog Sela, Vaganca, Drežnika i Rakovice k Slunju i od Ogulina i Kamenice u pravcu Primišlja, napad na ta mjesta zahtijevao je jaka obezbjeđenja, što je uzrokovalo dosta veliku razvučenost. Vodeći sedmodnevnu borbu, naše su jedinice uspjele osloboditi Primišlje, zaplijeniti 5 pušaka, 1 puškomitraljez i veće količine municije. Srušen je neprijateljski avion »Potez« kod Primišlja, iz kojeg je zarobljen pilot i oružnički natporučnik Ivan Skuk. U toj borbi neprijatelju su nanijeti osjetni gubici u mrtvima i ranjenima.

Oslobođenjem Primišlja neprijatelju je nanesen težak udarac. Izgubio je ponovo čvornu saobraćajnicu Slunj—Primišlje—Ogulin. Slobodna teritorija s ostalim dijelom Korduna bila je kompaktnija. Naše jedinice dobile su veći manevarski prostor za napade na neprijateljske formacije uz željezničku prugu Oštarije—Plaški.

Poučeni iskustvom od ranije, ulaskom naših jedinica u Primišlje odmah se pristupilo rušenju pojedinih zidanih zgrada, bunkera, zatrpavanju rovova i prekopavanju cesta — sve radi stvaranja što nepovoljnijih uslova za eventualni neprijateljski povratak.

Uspjesi u borbama kod Slunja vjerojatno bi bili veći da se naše jedinice nisu nalazile u preformiranju. Predveče 8. jula 1942. od jednog kordunskog, dva lička i jednog banijskog bataljona u selu Vrelo Mrežnice formirana je Prva udarna brigada Hrvatske. U toku 9. jula 1942. proleterske čete 1. i 2. KPO povučene su s položaja i popunjene, kao dvije čete jačine 140 boraca, 16/17. jula 1942. prešavši Kupu, ušle u sastav Žumberačko-pokupskog NOP odreda. S tim jedinicama otišao je i komandant 3. bataljona 2. KPO Vjekoslav Klobučar Čort. Za novog komandanta 3. bataljona postavljen je Rade Dobrosavljević.

Po naređenju Štaba Grupe KNOP odreda 1. četa 3. bataljona odlazi 13. jula u sastav udarnog bataljona 2. KPO.

Istovremeno od 2. i 5. čete 3. bataljona 2. KPO formiran je 4. bataljon. Čete su preimenovane u 1. i 2. dejstvujući na terenu Mašvina, Kordunskog Ljeskovca, Bugara i Rujnice. U trećem bataljonu ostale su 3. i 4. ceta, sada preimenovane u 1. i 2, s dejstvom na području Primišlja, Plaškog i jugozapadnog dijela Slunja i Rakovice. Također je s tog područja upućeno 70 omladinaca i omladinki (20 iz Ljeskovca, 10 iz Močila i 40 iz Plaškog) u Gornji Skrad na kurs, gdje je u toku jula od njih oformljena 3. omladinska četa, koja će zajedno s 1. i 2. ući u sastav 1. omladinskog bataljona.

JULSKA USTAŠKA OFANZIVA

Gubitkom saobraćajnice Slunj—Primišlje—Ogulin neprijatelj je držao još samo saobraćajnicu Slunj—Rakovica—Drežnik—Vaganac—Bihać koja je bila pod stalnim pritiskom partizanskih snaga. Da bi se oslobodio tog pritiska, neprijatelj je pripremio veliku ofanzivu na našu slobodnu teritoriju. Cilj ofenzive dovoljno ilustruje izvod iz zapovijesti zapovjednika 10. ustaške bojne satnika Slavka Bednjanca: »Putem sva sela uništiti kao i stanovništvo, koje saraduje sa partizanima. Hranu iznijeti ispred kuća na puteve, a stoku okupljati oko sebe.«

Slobodna teritorija na kojoj se nalazio 4. bataljon 2. KPO obuhvatala je sela Broćanac, Brezovac, Mašvinu, Jamarje, Lipovac, Staru i Novu Kršlju, Basare, Koranski Lug i Kordunski Ljeskovac i općine Rakovicu, Sadilovac i Lipovaču iz općine Drežnik, Čerkezovac, Bugar, Rujnicu, Bukovicu, Gata, Vrelo, Martin Most, Raštela, Crnaju i Johovicu iz Bosne. Uoči ofanzive u selima Mašvina, Kordunski Ljeskovac i Bugar nalazilo se dosta izbjeglica iz Bogovolje, Johovice, Crnaje i Rujnice. Većina ih je potpuno napustila svoja ognjišta pošto su im kuće spaljene, a stoka i ostala pokretna imovina opljačkana. Tako je na toj slobodnoj teritoriji bilo oko 6.500 stanovnika, svi od početka ustanka snažno privrženi NOP-u.

Neprijateljske posade u Slunju, Furjanu, Rakovici, Drežniku, Vagancu, Tršcu i Šturliću bile su brojno jake i dobro naoružane. Pored domobrana, naoružanih seljaka i oružnika dovoljno je napomenuti 10. ustašku bojnu u Slunju i dvije satnije 19. ustaške bojne (ličke legije) koje su se kao pojačanje nalazile u Rakovici i Drežniku, zatim dijelovi Ličkog zdruga s pravca Ličkog Petrovog Sela. Te su jedinice odranije stekle iskustva u sličnim pohodima u martovskoj i majskoj ofanzivi na Petrovu goru.

Zahvaljujući stanovništvu graničnih sela, pripreme neprijateljske ofenzive, iako su vršene u strogoj tajnosti, nisu ostale nezapažene. U Štab 4. bataljona 2. KPO, koji je imao dvije čete od 130 boraca dobro naoružanih i prekaljenih u nizu borbi, stizale su vijesti o predstojećoj ofanzivi. Ocjenjujući situaciju, u početku je Štab Bataljona pretpostavljao da će ofanziva uslijediti s pravca Vrste, Tržičke Raštele, Vaganca, Drežnika, i Rakovice. A zanemarivao je mogućnost napada s ostalih pravaca i eventualno okruženje slobodne teritorije.

U duhu te procjene odlučeno je da se slobodna teritorija brani. U tom smislu izvršen je raspored i izdana naređenja četama. U daljem sagledanju situacije, a na intervenciju aktivista s terena da naše snage neće biti u mogućnosti dati otpor tako nadmoćnim snagama, Štab 4. bataljona 17. jula u popodnevnim časovima donosi odluku da se najhitnije obavijesti narod o predstojećoj ofanzivi te da se što prije evakuiše u Močila i Zbjeg. Partizanske jedinice da zaštite evakuaciju, a zatim da se i one povuku u tom pravcu.

Komunisti, skojevci i sve ostale organizacije na terenu angažovane su na sprovođenju tog zadatka. U toku noći uspjelo se dio djece, žena i

starijih prebaciti u Močila. Iz Rujnice, Bugara, Sadilovca dio stanovnika pobjegao je prema Lici sklonivši se u kanjone Korane, šumarke i pećine. Iz ostalih sela veći dio naroda pobjegao je u šumu Mašvina i Tržačku kosu ili se rasuo po šumarcima u blizini svojih kuća. Vrijeme za obavještavanje i evakuaciju bilo je kratko da bi se u toku noći većina stanovništva prebacila u smjeru Močila i Zbjega. S druge strane, mnogi stanovnici, iako obaviješteni, nisu vjerovali u tako brzu ofanzivu. Partizanska bolnica s ranjenima i bolesnima, koja se nalazila u Kordunskom Ljeskovcu, blagovremeno je evakuisana i smještena u Ljupču.

Prema ranije utvrđenom planu neprijatelj je otpočeo ofanzivu ujutro 18. jula s pravca Slunja, Furjana, Šturlića, Tršca, Vrste, Izačića, Vaganca, Drežnika i Rakovice. Prema tadašnjim procjenama slobodnu teritoriju napadalo je oko 3—4000 neprijateljskih vojnika. Minobacačka i mitraljeska vatra s pravca Tršca otpočela je u 6 sati ujutro. Neprijatelj koji se kretao s pravca Vaganca i Drežnika, razvijen u strelce, otpočeo je odmah s ubijanjem, paljenjem i pljačkom. Preostali narod je bježao sklanjajući se u šumu Tržačka kosa, pećine, šumarke i uvale, a dijelom se povlačio prema šumi Mašvina ili se sklanjao kod poznatih hrvatkih porodica, noseći sa sobom najpotrebnije za život.

Neprijateljske jedinice iz Rakovice, Slunja, Furjana i Šturlića, razvijene u streljačkom stroju, već su oko 7 sati ujutro uspjele da prodru u šumu Mašvina, zauzevši selo Zapoljak, greben Mašvina TT 577 K 343 kod Jovac Sela, Bliznica 448.

U svanuće 18. jula 4. bataljon sa svoje dvije čete bio je prikupljen u blizini crkve u Mašvini. S partizanima se nalazilo mnogo naroda s kolima, prtovima i stokom. Bataljon je imao zadatak da se probije šumom Mašvina — selom Brezovac i preko ceste prebaci prema Broćancu, Mudrić Selu i Močilima, obezbjeđujući prolaz narodu. Za vrijeme pokreta i penjanja obroncima šume Mašvina svi su se okretali prema svome selu. Prizor je bio strašan. Dim i vatra iz kuća i gospodarskih zgrada označavali su dokle je neprijatelj stigao. Bacači su i mitraljezi tukli, izbacivane su bijele i crvene rakete radi označavanja međusobnih pokreta i usmjeravanja minobacačke vatre. U nastaloj situaciji zabrinuti za svoje familije koje nisu uspjele pobjeći, neki su borci zahtijevali da se ide natrag braniti sela i kuće. Tražili su da poginu na kućnom pragu u obrani porodica od ustaških krvoloka i palikuća. Glasovi o pogibiji izviđača na izviđanju prema Lađevcu i vijesti da se oružnici i ustaše nalaze već u šumi, suzbili su ta razmišljanja. Trebalo je sačuvati udarnu snagu i narod koji se nalazio u šumi. U toj situaciji oko 50 civila, naoružanih pretežno roguljama, vilama, sjekirama, bodljama, a poneki i puškom kapslenjačom, tražilo je da se odmah prime u sastav partizanskih jedinica.

Približavajući se uzvišenju Gredini u šumi Mašvina, stupali smo u oštru borbu s oružničkim i ustaškim prethodnicama, koje su na juriš odbačene. Po osvajanju Gradine 2. četa kod komandom Vasilja Božića napadala je kotu 551 sa sjeveroistočne strane. U nekoliko odlučnih i uzastopnih juriša u toku dvočasovne oštre borbe, razbijajući trostruke stre-

ljačke strojeve, zauzeli smo to brdo. Produžavajući napad borbom prsa u prsa, neprijatelj je bio razbijen, povlačeći se prema najvišem vrhu Mašvine. U jurišima su junački poginuli vodnici Milan Bjeloš iz Mašvine i Mile Dražić iz Johovice, borci Mile Božić iz Basara, Đuro Orlić iz Kordunskog Luga, Beba Rončević, član SKOJ-a, i više civila. Otpor na najvišem vrhu Mašvine pružalo je oko 20 oružnika i ustaša koji su se grčevito branili, nalazeći se u poluokruženju. U borbi za vrh Mašvine neprijateljski minobacači tukli su po položajima partizana i ustaša. Istovremeno iz Popovića i Jovac Sela ustaše su nadirale u šumu Mašvina glasno vičući: Naprijed peta, naprijed druga satnija.« Četa Spase Miloševića, zajedno sa Štabom 4. bataljona, nalazeći se na južnom dijelu padine šume, razbila je ustaški napad. Ustaše su se u bijegu povlačile iz šume. Time se koristila četa Spase Miloševića, uz koju se nalazio veći broj djece, žena i staraca, da se probije u Brezovac. Tek kada se začelje kolone naroda i partizana nalazilo u Brezovcu na putu za Močila, ustaše i oružnici su se sredili, ponovo otvarajući žestoku puškomitraljesku vatru na njih. U Brezovcu je teško ranjen borac Nine Radišić iz Bugara noseći tri puške zadobivene u jurišima. Iako ranjen, on svojim drugovima nije o tom ništa rekao. Odvojio se i sklonio u jedan grm, sakrio tu oružje i zanoćio. Partizani su ga po noći pronašli i iznemogla prenesli u bolnicu Ljupča.

U Mašvini je ostala četa Vasilja Božića nastavljajući borbu. Osvojili su najviši vrh Mašvine, ali su se ustaše i oružnici, odstupivši, nalazili na obroncima šume Mašvine. Momenat za proboj prema Močilima nije bio pogodan. U šumi se nalazilo rasuto po uvalama, brdima i guštarama mnogo djece, žena i muškaraca. Dan je bio topao i vjetrovit. Neprijateljske jedinice rasule su se po Mašvini, Koranskom Lugu, Basari, Kordunskom Ljeskovcu, Bugaru, Sadilovcu, Jamarju, Lipovači, Staroj i Novoj Kršlji. Čuli su se mitraljeski rafali, izvijali su se crni dimovi. Krvoloci su divljali i urlali. U sumrak se spustila tiha ljetna kiša. Užarene buktinje kuća gasile su se postepeno pod kišom. Trebalo je iskoristiti noćni mrak i s narodom izaći iz tog pakla. Počelo je okupljanje. Majke su tražile i dozivale djecu, drugi svoje najbliže. Lutajući po šumi, neko je upalio svjetlo. Nakon toga u neposrednoj blizini Zbjega pada 5—6 neprijateljskih mina. Od eksplozije su se poplašili konji i napravili čitav lom po šumi. Neko je viknuo: »Evo ustaša! Kolju!« Počelo je zapomaganje djece i žena. Došlo je do još veće panike. Mnogi su počeli ponovno da bježe u raznim smjerovima. Borci su bili neumorni u smirivanju naroda i njegovom ponovnom prikupljanju. Nakon toga se krenulo, pa je u toku noći prebačeno oko 550—600 djece, žena i staraca u Močila. U toku dva dana preko dvije hiljade ljudi prebačeno je na slobodnu teritoriju Močila i Zbjega. Ali to nije bilo sve. Ostalo je mnogo naroda prepušteno svojoj sudbini. Ustaše su nastavile s ofanzivom. Razvijene u streljački stroj, pretresajući grmlje, šume, uvale i doline, one su u toku dva dana ofanzive pobile, poklale ili spalile 462 lica, od čega 232 djece ispod 15 godina starosti, 147 djevojaka, zena i starica i 83 muškaraca većinom starije dobi.

Poslije toga haračenja, ubijanja, paljenja i pljačke ustaše s pravca Rakovice napadaju na slobodnu teritoriju s Močila. Napad ustaško-domo-

branskih snaga dočekali su dijelovi 4. bataljona, 2. četa 3. bataljona i Omladinska četa. Odlučnom upornom borbom tih snaga neprijatelj je bio odbijen.

Kotarska rukovodstva, Štab 4. bataljona, komande jedinica, NOO-i i ostale organizacije na terenu bili su angažovani na prihvatu i smještaju odbjeglog naroda.

Kotarski komitet zajedno sa Štabom 4. bataljona odlučio je da se organizuju grupe boraca koji bi zajedno s aktivistima odlazile noću na napušteni teren, pronalazili ljude, žene i djecu po šumarcima, grmovima i pećinama i prebacivali ih na slobodnu teritoriju. Oni koji nisu mogli doći u dodir s našim borcima bili su i dalje izloženi milosti i nemilosti razularenih ustaša i seoskih pljačkaša.

U svojoj nezajažljivosti ustaše narednih dana vrše nove pokolje stanovništva, posebno u Sadilovcu. Ukupni bilans više je nego tragičan. Od 18. do 31. jula 1942. godine ubile su ili zaklale na terenu Mašvine, Kordunskog Ljeskovca, Rakovice, Sadilovca i drugih sela 532 djece ispod 15 godina, 309 žena i 225 muškaraca — ukupno 1066, zatim 644 stanovnika iz bosanskih sela koji su se tamo nalazili kao izbjeglice.

Događaji posljednjih dana jula 1942. godine omeli su nas da na svečan način proslavimo prvu godišnjicu ustanka.

Godinu dana su se neprijateljske snage svih boja grčevito borile da razbiju i unište NOP. A kada im to nije polazilo za rukom, poduzimale su opsežne akcije uništavanja golorukog stanovništva i njegovih materijalnih dobara, ne prezajući da ubiju sve na što naiđu. Svi ti pokušaji i postignuti uspjesi imali su suprotan efekat. Okupator i njegove sluge — ustaše i četnici — izgubili su na pomenutom području bitku već u prvoj godini rata.

Rade Bu1at

SJEĆANJE NA PRVE DANE OKUPACIJE I ORUŽANE BORBE NA PODRUČJU KOTARA VRGINMOST

Dva-tri dana nakon demonstracija u zemlji, koje su održane protiv Trojnog pakta, otputovao sam iz Zagreba po direktivi Partije u rodni kraj Vrginmost. Odmah sam počeo uspostavljati veze s ćelijama i upoznavati komuniste sa stavom Partije u obrani zemlje od fašizma. Drugog dana nakon izbijanja rata otišao sam s Brankom Mraovićem, studentom medicine i članom partijske ćelije Vrginmost k sreskom načelniku Andriji Čidiću, zahtijevajući od njega da preda oružje narodu radi obrane zemlje. Čidić nas je vrlo učtivo primio i »uvjerio« da ne raspolaže takvim ovlaštenjem, niti ima oružje. Dodao je da će svaki čovjek kad dođe vrijeme opće mobilizacije dobiti oružje u jedinici u koju bude upućen.

Kod nas komunista bilo je prisutno shvaćanje da će odsudna obrana zemlje biti negdje u Bosni. U tom smo se smislu i počeli organizirati. U međuvremenu ja i moji školski drugovi Anđelko Crevar[1] i Milutin Ratković dobili smo poziv da se javimo u Vojni okrug u Petrinju. Bili smo mobilizirani. Krenuli smo pješke preko Gline. U selu Gora, 10 kilometara od Petrinje, od Mačekove zaštite saznali smo da se Jugoslavenska vojska raspršila u tim krajevima. Odlučili smo da se vratimo i pozovemo omladinu, koja to želi, da zajedno s nama krene u Bosnu. Vrativši se u Vrginmost, prišli smo organizaciji odlaska. Međutim, brzina kojom je jedna motorizirana njemačka divizija nadošla u prolazu kroz Vrginmost raspršila je naše iluzije.

Dok sam razgovarao sa sestrom Dragicom[2], Borom Mrkobradom[3] i Brankom Mraovićem, ugledali smo njemačkog vojnika pred rodnom kućom. Istovremeno smo čuli da su na križanju u Vrginmostu Nijemci

[1] **Poginuo u saobraćajnoj nesreći 1962. godine.**

[2] **Poginula u jurišu na Petrovac 29. III 1942. kao referent saniteta III bataljona I KPO.**

[3] **Zaklana od ustaša u Pješćanici kod Vrginmosta početkom augusta 1942. godine.**

ubili jednog žandara, pa smo sa zebnjom očekivali kako će postupiti prema nama. Jedan dosta snažan njemački vojnik, porijeklom Prus, ušao je u kuću i zatražio vode. Ocijenivši da će njihova kolona zastati radi odmora, vojnik je upitao može li se tu negdje prenoćiti. Započeli smo razgovor koji će mi ostati u trajnom sjećanju. Saznao sam da njemački vojnik vjeruje u Hitlera kao neko božje priviđenje. Bio je siguran da će Nijemci postati gospodari svijeta. Nije krio čak ni namjeru da poslije Jugoslavije napadnu Sovjetski Savez. Bila je to za mene jedna spoznaja više, posebno zbog toga što smo mi komunisti imali povjerenja u pakt 0 nenapadanju između SSSR-a i Njemačke i što smo branili taj pakt obrazlažući to time da je on u interesu obrane prve zemlje socijalizma. Kraljevina Jugoslavija još nije ni kapitulirala, a mi smo u Hrvatskoj »dobili« NDH i poglavnika Antu Pavelića. Proglas o uspostavi NDH nije u Vrginmostu izazvao radost izuzev kod lugara Šprajca, mesara Josipa Plemenčića i željezničarskog pružnog radnika u Crevarskoj Strani Beljana. Bili su to jedini Hrvati u mjestu koji do tada nisu pokazivali nikakve političke ambicije, ali su uspostavom NDH odmah ušli u ustašku službu. Osim njih ustaše nisu imale drugih uporišta. Dotadašnjeg sreskog načelnika Čidića ustaše su ostavile u svojstvu predsjednika kotarske oblasti.

U prvih petnaestak dana ustaška vlast u Vrginmostu bila je veoma slaba i neorganizirana. To je trajalo petnaestak dana, dok u Vrginmost nije došao ustaški povjerenik, advokat iz Gline dr Mirko Puk, koji je doveo ustaše da preuzmu vlast. Onda su zaredale naredbe i proglasi. Među prvima bio je poziv da se preda oružje. Pod prijetnjom smrtne kazne svaki vojni obveznik koji je slučajno donio pušku ili vojničku opremu morao ju je predati vlastima. Na žalost, malo je pušaka bilo doneseno. Većinu vojnih obveznika zatekla je kapitulacija daleko od rodnog kraja, pa su u povratku kućama gotovo svi bili razoružani. Na području kotara nije bio doneseno više od 40 pušaka, koje su gotovo sve kasnije predane ustaškim vlastima.

Kako je u prvim danima rata željeznički saobraćaj bio obustavljen, ostali smo neko vrijeme bez veze s Okružnim komitetom KPH za Karlovac. Međutim je član tog komiteta Ranko Mitić iz Gline preko mene održavao vezu s partijskim ćelijama. Izuzetak je bila ćelija Sjeničak koja je imala direktnu vezu s Okružnim komitetom u Karlovcu.

Tih dana narod je sve više zahvaćala apatičnost, potištenost i gubitak perspektive. To je pojačavano svakodnevnim prijetnjama i represalijama ustaša. Predstavnici JRZ, do jučer najgrlatiji, jednostavno su nestali. A pojedini, gajeći iluzije o dobronamjernosti ustaša prema Srbima, imali su »hrabrosti« da govore »država je država, a svaka država se mora slušati«. Mi komunisti, iako malobrojni i politički nedovoljno iskusni, mladi i s malo životnog iskustva, nismo prekidali svoju djelatnost. Čini mi se da smo čak imali nešto više poleta. Prijetnje nas nisu zastrašile, odmah smo oživjeli, povezali i proširili rad svih ćelija na području kotara, uključujući 1 Sjeničak. U to je selo pobjegao dr Gojko Nikoliš. S njim sam se više

zbližio poslije njegova povratka iz koncentracionog logora u Francuskoj koncem 1940. godine. Nezavisno od direktiva poveli smo razgovor o potrebi formiranja kotarskog komiteta KP i šireg organizacionog obuhvaćanja omladine i žena. Na žalost, Gojkova aktivnost uskoro je prekinuta na tom području. Sredinom maja kao kompromitirani komunist i španjolski borac, morao je otputovati u Beograd.

Poslije prvih hapšenja Srba odnos naroda prema nama komunistima znatno se izmijenio. Bili su to dani teškog iskušenja. Bilo je više nego tužno promatrati naše ljude. Ostavljali su dojam napuštene djece, obezglavljeni i bez mogućnosti da doznaju što će im donijeti dan, što noć.. Nitko nije bio siguran da ga ustaški nasilnici i izdajnici hrvatskog naroda neće uhapsiti, ubiti ili protjerati u Srbiju. Ostajući i djelujući u narodu u takvoj situaciji, mi komunisti zadobivali smo iz dana u dan nepodijeljene simpatije, mogli smo slobodno nastupati. Dobili smo spontanu podršku naroda, koja nas je hrabrila izdavala stalno snagu za akcije.

Sastajali smo se noću i danju, na skrivenim i neskrivenim mjestima i nismo bili nikad prijavljeni. Naše veze bile su više nego odlične. Svakog četvrtka sekretari ćelija Perne — Milan Oreščanin-Crni, Bovića — Nikola Mraović-ćurčija, Čemernice — Milutin Ratković, Pješćanice — Branko Dragojević i Vrginmosta — Dragica Bulat sastajali smo se u livadama uz potok Trepču kod mlina Jovac u blizini Vrginmosta. Ranko Mitić ili Milutin Baltić odlazili su svakog petka u Karlovac na veze Okružnog komiteta. Izabrani su četvrtak i petak jer su to sajmeni dani, kada je mogućnost slobodnog kretanja veća. Istog dana, na kolodvoru u Vrginmostu, ja sam nekog od njih dočekivao. Oni bi mi uručivali materijal i prenosili direktive. Ako je bilo nešto naročito važno ili jako osjetljiv materijal, oni bi sišli i zadržali se u Vrginmostu.

April i maj protekli su u konsolidaciji, oživljavanju rada i povezivanju naših ćelija. Pošto nismo uspjeli da konzultiramo Okružni komitet,. Ranko Mitić i ja dogovorili smo se u drugoj polovici maja da formiramo Kotarski komitet KPH za Vrginmost. Suglasili smo se s time da u Komitet uđu Rade Bulat kao sekretar, Stanko Maslek, Branko Nikoliš i Pavao Bijelić. Sada je rad oko povezivanja ćelija i osnivanja novih gdje ih nije bilo i rad s omladinom tekao lakše. U tome smo smislu postigli znatne uspjehe, osim kod partijske ćelije u Starom Selu, koja je imala sedam članova. S tom ćelijom nismo uspostavili vezu jer su njezina sekretara Gaju Bastu uhapsile ustaše u prvim danima okupacije i kasnije ubile. Ubrzo je djelovanje te ćelije praktično prestalo, jer su nešto kasnije pohapšeni i drugi njezini članovi i ubijeni. U međuvremenu stvorili smo nove ćelije u Kirinu, Štipanu i Peckoj. U Topuskom nismo uspjeli stvoriti ni kandiđatsku grupu, iako je bilo nekoliko simpatizera odranije. Ćelija iz Perne proširila je svoje djelovanje na Maličku, a Bović na Čremušnicu i Kozarac.

Moram ovdje posebno istaći to da smo mi u mobilizaciji naroda na liniji davanja otpora okupatoru uspjeli vrlo brzo da nađemo zajednički jezik s radnicima, malobrojnim oficirima i podoficirima bivše Jugoslavenske

vojske, studentima, đacima i drugim koji su se u prvim danima okupacije vratili s raznih strana u svoj rodni kraj. Tako sam i ja u svojim školskirn drugovima — u Duri Bajiću, Milutinu Ratkoviću, Nikoli Mraoviću i Miljkanu Masliću — našao ne samo istomišljenike već i dobre suradnike i suborce. Istupajući odlučno i otvoreno u narodu je znatno poraslo povjerenje u nas. Zajedničke teškoće i borba za nacionalni opstanak sve više su nas zbližavale u jednu cjelinu. A to nas je bodrilo da ustrajemo u radu.

Da komunisti ne miruju i da se spremaju za borbu, vidjelo se uoči 1. maja. Leci Partije izdani u povodu 1. maja rastureni su u više sela, a u Donjem Sjeničaku i Starom Selu izvješene su crvene zastave. Stalne ustaške prijetnje istjerivanjem Srba u Srbiju, pokrstom, zabranom ćirilice i sve učestalijim hapšenjima oni su razbili sve zablude o mirnom životu i opstanku, čak i kod najkolebljivijih ljudi.

Devetog maja poslije podne umarširale su u Vrginmost i Topusko talijanske trupe. Područje našeg kotara postalo je tako njihova okupaciona zona. Uočili smo da je dolazak Talijana zbunio ustašku vlast i da ustaše nisu krile svoje negodovanje. Uskoro smo saznali da su upravo toga dana ustaše namjeravale izvršiti masovno hapšenje svih muškaraca iznad 16 godina, kao što su to već bile učinile u Glini i na Veljunu. Dolazak Talijana spriječio ih je u tome. Ustaše su morale odustati od te svoje namjere, plašeći se da time ne pogoršaju odnose s Talijanima. To saznanje bilo je za nas dragocjeno. Nešto izmijenjeni uslovi dolaskom Talijana omogućili su nam da se bolje i lakše povežemo i pripremimo za zadatke koji će uslijediti kasnije.

Raspoloženje naroda da se neprijateljima pruži otpor raslo je iz dana u dan. Komunisti još nisu tada bili dovoljno iskusni da takvo raspoloženje iskoriste i pretvore ga u akciju.

Tih je dana formiran Kotarski komitet KP. Iako je Komitet formiran bez širih konzultacija i izbora, njegovo osnivanje pokazalo se u tim trenucima sasvim opravdano. Stvoren je politički centar odakle se koordinirao i usmjeravao rad svih ćelija. Za vezu s Okružnim komitetom koristili smo se do konca juna starim kanalima preko Sjeničaka. Preko toga sela održavali su vezu s Okružnim komitetom Karlovac i članovi Kotarskog komiteta Glina. Time je stvorena još čvršća povezanost i naših organizacija s područja Vrginmosta s Glinom. Pojačali smo obavještavanje komunista i uveli praksu stalnih sastanaka koji su održavani četvrtkom u Vrginmostu ili bližoj okolici. Tim sastancima prisustvovali su sekretari ćelija, a na njima se uzajamno informiralo. Izuzev općeg kursa na oružani ustanak i u tom smislu prikupljanja oružja, organiziranja vojne izobrazbe i političkog djelovanja nismo tada imali nikakvih konkretnijih direktiva. Zbog toga je sva aktivnost komunista i bila uglavnom usmjerena na omasovljenje i učvršćenje postojećih ćelija i širenje organizacija SKOJ-a, koje su bile nedopustivo male, s obzirom na raspoloženje seoske i školske omladine. Poseban zadatak bio je da se uspostave veze s antifašistički raspoloženim vojnicima u garnizonima Vrginmost i Topusko. Slabosti u radu sa ženama nismo ni u tom periodu mogli prevladati, iako smo pokušavali da

¡u nešto više učinimo. Veoma važnim zadatkom smatrali smo uspostavu čvršće veze s demokratski orijentiranim Hrvatima u Topuskom, to više što do tada nismo imali uporišta ni u jednom hrvatskom selu na području kotara. Poseban interes imali smo i u praćenju ponašanja talijanskog okupatora prema ustašama. Interesiralo nas je u kojoj će se mjeri i na koji način Talijani upletati u interne odnose ustaškog režima, napose zbog toga što je njihov dolazak na područje našeg kotara imao za posljedicu trenutno smanjivanje intenziteta ustaških hapšenja i progona. Mi tada nismo još uspjeli da razjasnimo sve postupke Talijana, Nije nam bila prvih dana jasna njihova »mirotvorna« uloga. Držali smo se na oprezu smatrajući da se Talijani ponašaju po poznatoj izreci »Divide et impera«. Počeli smo zbog toga da već od prvih dana u narodu raskrinkavamo njihovu »zaštitničku« misiju. Takav naš stav pokazao se ubrzo ispravnim, jer nije trebalo dugo čekati da se to u praksi osjeti. Kada smo malo bolje upoznali talijanske jedinice, otpočeli smo djelovati i medu njihovim vojnicima. Najviše je u tome učinila ćelija u Vrginmostu. Tu nam je posao nešto bio olakšan jer smo ubrzo uspjeli da se povežemo s talijanskim vojnicima rodom iz Istre, koji su nas informirali o moralu i raspoloženju Musolinijeve vojske. Na tom poslu učestvovali su Dragica i Rade Bulat, Milan, Đorđe i Ljuban Miličević, Boro Mrkobrada i Ljuban Radanović. Miličevići su imali zadatak da kradu oružje i municiju. U tome je uspio samo Milan. Ukrao je jednu pušku i nešto municije i sakrio je u vinograd, u blizini sela Brnjevca. Talijani su primijetili nestanak puške, pa su uz pomoć policijskog psa otkrili mjesto gdje je ona bila zakopana. Nakon toga uhapsili su Milana i otpremili ga u Karlovac, gdje su ga kasnije strijeljali. Možda Talijani i ne bi bili otkrili tu krađu da tih dana nisu bile poduzete mjere predostrožnosti, jer je karabin iz kuće nestao neposredno iza napada na SSSR i pojave letaka KP Italije koje smo mi tih dana ubacili među talijanske vojnike.

Vrijeme do početka napada nacističke Njemačke na SSSR bilo je uglavnom iskorišteno za idejno, političko i organizaciono učvršćenje i povećanje broja članova Partije, ćelija i SKOJ-a. Gotovo u svim srpskim selima s izuzetkom manjeg broja, bile su stvorene partijske organizacije i organizirani kandidati Partije ili pak označeni simpatizeri na koje su se komunisti mogli u potpunosti oslanjati. Pored ostalog komunisti su slobodnu aktivnost mogli razvijati zahvaljujući velikoj slobodarskoj tradiciji koju je srpski narod na Kordunu u čitavoj svojoj historiji razvijao i njegovao i što su komunisti znali da u SDS i »Seljačkom kolu« uspostave čvrste i široke veze, koje su upravo tih dana mnoge od njih postale ćelije Partije.

Ta raznolika djelatnost najvidnije se ispoljila u zbijanju naših redova i organizacionom učvršćenju ćelija. Evo kako su izgledale naše ćelije uoči napada Njemačke na SSSR: Bović — Nikola Mraović, sekretar, đak učiteljske škole, Mićo, Duro i Nikola Gledić, Mile i Vaso Mraović (Ćurčija), Nikola Mraović (Skula), Svetozar Mraović (Skula), Stevan Stanojević i Milan Zimonja (Trstenica); Ćemernica — Milutin Ratković student, sekretar, i Mile Ratković; Kirin — Simo Novaković, đak, sekretar,

Vaso Bulat, Mile Novaković, Dragan i Đuro Pavlovic, Vaso Guberina-Malička — Milivoj Šapić, seljak, sekretar, Gojko, Stevan (Žir) i Jovica Lončar, Nikola čiča; Perna — Milan Oreščanin (Crni), šumski radnik, sekretar, Nikola Božić, Mile Oreščanin (Čiba), Stanko, Mirko i Dušan Rkman, Mirko Poštić i Jovica Zlatar; Pecka — Đuro Bajić, đak, sekretar, Matija Relić, Pero i Pavao Rkman i Stanko Trkulja, profesor; Štipan — Miljkan Maslić, đak, sekretar, Simo Mikašinović, Mile Manojlović (Gedžo), Nikola Romčević (Osula), Nikola Vidović, Mile Kličković, Petar Stanojević, Petar Radanović (načelnik), Vujo Radanović, Pero Radanović i Stevo Radanović. Ova je organizacija obuhvaćala selo Šljivovac i Dugo Selo: Sjeničak — sekretar Stanko Maslek, seljak; Donji Sjeničak — Čabraja Pero, Grubješić Nikola, Lončar Simo, Lončar Nikola —Kaprol, Lončar Mile—Lelin, Lončar Rade; Gornji Sjeničak — Bijelić Pavao, Jurić Dragan, Jurić Pero, Kljajić Miloš, Linta Rade, Manojlović Stanko, Nikoliš Petar, Nikoliš Nikola, Stojaković Stevo, Vlajnić Ilija; Lasinjski Sjeničak — Dejanović Milić, Maslek Stanko, Martinović Mile, Nikoliš Branko, Pruginić Glišo, Peleš Branko, Škaljac Milić, Vujičić Đuro, Zrinjanin Rade;[4] Vrginmost — Dragica Bulat, student medicine, sekretar Rade, Jovica, Dragan i Anka Bulat, Mile Barbir, Savo Bogdanović, Branko Mraović, Stevo Mraović, Boro Mrkobrada i Branko Zutić; Pješćanica — Branko Dragojević, činovnik, sekretar, Đuđa Dragojević, Đuro Dragojević (Jovin), Stojan Marinčić i Sava Radović.

Angažirajući se na drugim sektorima, znatno smo manje obraćali pažnje na organizacionu stranu okupljanja omladine i žena, što će se nesumnjivo pokazati u ozbiljnim propustima. Pa i pored toga treba naglasiti da je omladina bila u svim akcijama Partije stalno prisutna i aktivna. Organizacije SKOJ-a u Vrginmostu i Peckoj isticale su se više od drugih, zahvaljujući neposrednoj brizi sekretara Duška Bajića i Bore Mrkobrade. Da se nije više učinilo na okupljanju omladine, razlog je svakako i **u** konzervativizmu starijih prema mladima na tom području.

Okružnica CK KPH broj 1, a i povećana aktivnost Vojnog komiteta u Karlovcu, na čije je čelo došao dinamičan, odlučan i beskompromisan revolucionar Josip Kraš, sve se više osjećala na terenu. Prestali smo živjeti u neizvjesnosti i iščekivanju. Dobivali smo sve jasnije zadatke: što prije formirati vojne jedinice, sprečavati djelovanje ustaških povjerenika pri vršidbi žita i prići izvođenju diverzantskih akcija.

U formiranju vojnih jedinica nije bilo većih teškoća, izuzev nedostatka oružja. Jedinice su formirane u većini sela, odnosno u sjedištima svih ćelija. Izuzetak je bila jedino Čemernica. Treba naglasiti da sve jedinice nisu odmah razvile svoju aktivnost na obučavanju ljudi. U tom pogledu najviše se isticala jedinica u Sjeničaku. Do sredine juna postojale su ove

[4] U sjećanjima nekih drugova spominje se rajonski komitet KP Kirin—Sjeničak. Ona su netačna, jer prije Abeza, tj. 19. VII 1941. postojao je samo jedan kotarski komitet. Do prve reorganizacije dolazi formiranjem rajona, a to je bilo u septembru. I pored postojanja rajona još uvijek nije bila provedena reorganizacija komiteta do novembra 1941. godine.

jedinice: Bović — sa 30 ljudi, na čelu s komandirom Milanom Komadinom; Kirin (Gornji i Donji) — sa 20 ljudi i komandirom Milanom Pavlovićem — Mićunom; Malička — sa 15 ljudi i komandirom Jovicom Lončarom; Perna — sa 30 ljudi i komandirom Mirkom Poštićem; Pecka — sa 10 ljudi i komandirom Perom Rkmanom; Pješćanica — sa 10 ljudi i komandirom Dudom Dragojevićem; Sjeničak — 30 ljudi i komandirom Milošem Kljaićem; Vrginmost — sa 15 ljudi i komandirom Draganom Bulatom. U jedinici je bilo obuhvaćeno oko 150 muškaraca, pretežno ljudi s odsluženom vojnom obavezom. U nekim jedinicama bili su instruktori, birani od najvještijih u rukovanju oružjem. Gotovo svi komandiri bili su ljudi s odsluženom vojnom obavezom ili aktivna vojna lica Jugoslavenske vojske. Obuka se vršila oružjem kojim se raspolagalo. Obično su to bili pištolji, lovačke puške ili poneki karabin. Jedanput tjedno jedinica se sastajala izvan sela i, po pravilu, uvijek na drugom mjestu.

Napad Njemačke na SSSR dočekali smo s velikim uzbuđenjem i prisebnošću. To je bio za nas signal da znatno pojačamo svoje pripreme za borbu. Naročito je bilo važno suzbiti u selu ustašku propagandu o rasulu Crvene armije i nezadrživom napredovanju Hitlerovih armija na Istočnom frontu. Iako nismo znali stvarno stanje na Frontu, Vjerovali smo u nesalomljivu snagu i nepobjedivost Crvene armije. Koliko smo vjerovali u snagu i čvrstinu Crvene armije u momentu kada je Hitlerova vojska stvarno nezadrživo prodirala duboko na sovjetski teritorij, govori najbolji primjer da su komunisti u Vrginmostu tih dana očekivali da se na nebu iznad mjesta pojave avioni Crvene armije. Tih dana pojačali smo mjere predostrožnosti. Komunistima i svim pripadnicima naših jedinica objašnjeno je da se ne odazivaju ustaškim pozivima, da ne spavaju kod kuća i da se počnu skrivati. Dragica i ja, pošto smo izbjegli hapšenje, sklonili smo se privremeno u Sjeničak, odakle smo uspostavili vezu s ostalim članovima KK. Ustaše i oružnici nisu uspjeli otkriti mjesto našeg boravka. Kad su oružnici došli mojoj kući da me uhapse, majka ih je uputila u krivom smjeru rekavši da sam otišao u Zagreb. Preko Branka Dragojevića, sekretara ćelije iz Pješćanice, uspio sam uspostaviti vezu s Rankom Mitićem i Milutinom Baltićem, zatim vezu sa sekretarima nekih ćelija. Glavnu vezu s Karlovcem obavljala je Dragica. Ona je svakog petka (sajmenim danom) posjećivala Karlovac, sastajala se s Krašem i od njega nam donosila direktive i partijski materijal.

Noću 7/8. jula održali smo u šumi Muljcima kod Sjeničaka partijsko savjetovanje, kome je prisustvovao i Josip Kraš. Savjetovanju su prisustvovali članovi Kotarskog komiteta i nekoliko sekretara ćelija. Upoznali smo Kraša sa situacijom na terenu i stanjem naših organizacija i vojnih jedinica. On je odobrio čitav naš rad i potvrdio članove Komiteta, u kojeg smo u međuvremenu bili kooptirali Dragicu Bulat i Milu Manojlovića—Gedžu. Kraš je posebno inzistirao na organizacionom učvršćenju partijskih organizacija, jačanju broja ljudi u vojnim jedinicama i njihovom naoružanju. Nije tada ništa govorio o početku ustanka, ali se iz njegovih riječi moglo naslutiti da taj dan nije daleko. Pri rastanku u Sjeničaku, preko

kojeg se vraćao za Karlovac, obećao nam je da ćemo se uskoro ponovno vidjeti na ovom terenu na jednom važnom savjetovanju. Također nam je stavio do znanja da je CK KPJ donio odluku o oružanom ustanku i da ćemo mi u Hrvatskoj ubrzo započeti sprovođenjem te odluke. Očigledno da Kraš nije još do tada raspolagao svim pojedinostima odluke CK KPJ od 4. jula, jer se on ne bi ustručavao da nam nešto određenije u tom smislu stavi u zadatak.

Savjetovanje koje nam je Kraš naznačio održano je u šumi Abez kraj Vrginmosta 19. jula. Savjetovanju su prisustvovali Rade Končar, sekretar CK KPH i Josip Kraš—Papa, član OK KPH Karlovac, sekretari kotarskih komiteta KPH Gline, Vojnića i Vrginmosta — Ranko Mitić, Žarko ćuić[5] i Rade Bulat, zatim članovi kotarskih komiteta Milutin Baltić, Stanko Opačić—Ćanica, Stanko Maslek, Mile Manojlović—Gedžo® i Branko Nikoliš. Savjetovanju su u ime Kotarskog komiteta Vrginmost prisustvovala četvorica članova, jer smo mi bili domaćini. Končara i Kraša doveo je sa željezničke stanice Slavsko Polje do Abeza Mile Manojlović—Gedžo. Manojlović je pored toga imao zadatak da organizira osiguranje savjetovanja. Savjetovanje je počelo oko 18 sati uvodnim izlaganjem Josipa Kraša, a zatim je Rade Končar odmah iscrpno objasnio političku situaciju i zadatke komunista. Posebno je istakao da je Politbiro CK KPJ donio odluku da se odmah otpočne s oružanom borbom. Njegove riječi »Mi se komunisti napadom Njemačke na SSSR smatramo mobiliziranim; za nas važe svi ratni vojni zakoni za neizvršenje naređenja ...« još i danas mi živo odjekuju u svijesti. Naši izvještaji i prijedlozi bili su kratki i određeni. Končar i Kraš zahtijevali su da im se što objektivnije prikaže stanje vojnih jedinica, njihovo naoružanje i raspoloženje naroda na terenu da ih upoznamo sa snagom neprijateljskih vojnika na našem području. Posebno su se interesirali za broj organiziranih članova Partije spremnih za borbu, kojih smo tada imali stotinjak. Na sastanku je utvrđeno da se noću 23/24. jula na području Vrginmosta izvrše prve oružane akcije protiv neprijatelja, i to napadom na oružničku stanicu u Boviću i potapanjem skele na rijeci Kupi kod Lasinje. Iako nismo mogli tačno predvidjeti kako će ustaše i okupator reagirati, odlučili smo se na jednu akciju u hrvatskom selu, a na drugu u srpskom. Željeli smo kod neprijatelja izazvati zabunu i izabrati relativno lakše ciljeve koji će osigurati početni uspjeh. Slične akcije u isto vrijeme trebalo je da izvrše i drugovi na glinskom i vojničkom kotaru. Pred kraj našeg sastanka odjeknula je snažna eksplozija iz pravca Karlovca. Iznenađeni zapitali smo se šta se to dogodilo? Končar se u tom momentu s veselim izrazom lica obratio Krašu i upitao ga: »Da li da im kažemo?« Končar je tada odgovorio: »To naši diverzanti, komunisti iz Karlovca, ruše željezničku prugu između Karlovca i Ogulina.« Postalo nam je jasno da je oružana borba počela. Po završetku **savjetovanja**

[5] Poginuo u Plavča Dragi 1941. godine.

[0] Poginuo 1942. godine od partizanske patrole. Nerazjašnjen slučaj.

otpratili smo Končara i Kraša do Sjeničaka, do kuće Branka Nikoliša, gdje smo se od njih oprostili i ispratili ih prema Karlovcu.

Očekujući da će na savjetovanju biti donesene značajne odluke, zakazao sam unaprijed sastanak svih sekretara ćelija za 21. jula poslije podne u blizini Abeza. I taj sastanak održan je u najvećoj tajnosti. Sastanku su prisustvovali Milivoj Šapić, Mirko Poštić, Mile Roknić, Nikola Mraović (Ćurčija), Simo Novaković, Miljkan Maslić i Stanko Maslek. Na sastanak nije došao Milutin Ratković jer je u međuvremenu, zbog slabe veze s nama i nedovoljne informiranosti o pripremama za ustanak napustio Čemernicu i otputovao u Beograd.

Pored informacije o sadržaju savjetovanja naglasio sam sekretarima da je donesena odluka da počnemo s oružanim napadima na neprijatelja 23/24. jula. Predložio sam da potapanje skele organizira ćelija Sjeničak, jer je ona bila najbliža Kupi i najbolje je poznavala situaciju na području Lasinje, a da bovićka ćelija, uz eventualnu pomoć Kirina, razoruža oružničku postaju u Boviću. Dogovorili smo se da Stanko Maslek i Branko Nikoliš pomognu oko pripreme ćelije u Sjeničaku, dok sam ja preuzeo obavezu da s drugovima iz Bovića učestvujem u njihovoj akciji. Na sastanku mi je izgledalo da će sve ići lako. Kasnije sam shvatio da smo mi tim pripremama prilazili lakomisleno i bez dovoljnog vojnog znanja. Nismo imali realnu predodžbu snage i jačine neprijatelja iako je samo u Vrginmostu i Topuskom bilo oko 1000 talijanskih vojnika i oko 50—70 ustaša i žandara u Boviću, Čemernici, Lasinji i Topuskom, ne računajući i one ustaše koje su bile kod svojih kuća. Naime, već u prvom razgovoru s Nikolom Mraovićem i Milanom Zimonjom, poslije tog sastanka, u vezi s predviđenom akcijom u Boviću osjetio sam kolebanje. Trebalo je znati kako izvršiti napad i razoružati oko 20—30 oružnika s nekoliko ljudi bez ijedne vojničke puške. Napustio sam Bović 23. jula ujutro s uvjerenjem da se akcija ne može izvršiti. Sa mnom se do Kirina uputio i Branko Zutić. Osjetivši moje nezadovoljstvo, dok smo se kroz livade spuštali prema potoku Trepči, on mi predloži da nas dvojica sami bacimo bombe na oružničku postaju, što sam ja odbio kao krajnje nerealno. Pored slabog naoružanja članova Partije na bovićkom području postojao je i psihološki razlog koji je utjecao na njihovo kolebanje, jer je tom akcijom trebalo stupiti u otvoreni rat s državom, a to je bilo najteže početi. Zadatak potapanja skele na Kupi ostao je također neizvršen, mada su za izvođenje te akcije postojali znatno povoljniji uvjeti s obzirom na činjenicu što je partijska ćelija u Sjeničaku bila najbrojnija i sa više starih članova Partije koji su imali više životnog i političkog iskustva i što ta akcija nije predviđala obračun sa živom neprijateljskom silom. Istog dana poslije podne održali smo u Lasinjskom Sjeničaku sastanak Kotarskog komiteta na kome se raspravljalo o neizvršenju obaveza. Tom sastanku nisu prisustvovali Dragica Bulat i Mile Manojlović. Shvatio sam svu težinu odgovornosti koja je padala na nas zbog neizvršenih zadataka. Bilo mi je naročito teško što za to nisu postojali objektivni razlozi i opravdanje. Prisjećajući se Končarevih riječi u Abezu, rekao sam u jednom momentu

da će netko i od nas ako tako produžimo morati pred zid. Na tom sastanku dogovorili smo se da ja odmah krenem u Pernu i Pecku i da u selima na istočnim padinama Petrove gore otpočnemo s akcijama. Putujući istu večer preko Štipana, Kirina i Čemernice, stigao sam u Pecku 24. jula noću i odsjeo u kući Anke i Dušana Bajića. Usput sam saznao neočekivanu vijest da je industrijski radnik i član Partije Nikola Vidović s Milom Kličkovićem u Štipanu napao dvojicu naoružanih ustaša koje su obilazile sela tražeći oružje i vojnička odijela. Tom je prilikom jedan ustaša zarobljen, dok je drugi uspio pobjeći. Njihove puške pale su u ruke ustanika. Bio sam radostan zbog tog događaja. Shvatio sam da je oružani otpor počeo i da su komunisti Vrginmosta i Korduna krenuli među prvima u borbu. Stigavši u Pecku, sastao sam se s braćom Đurom i Dušanom Bajićem, prof. Stankom Trkuljom iz susjednog sela, koji je kao student u Parizu postao član KP Francuske. On je upravo tragao za mnom ne bi li me negdje pronašao kako bismo se dogovorili o pokretanju oružane borbe. Sutradan smo u Perni u Poštića vinogradu zakazali sastanak s rukovodstvom vojne jedinice Perne, kojem su prisustvovali sekretar ćelije iz Maličke Milivoj Šapić i komandir jedinice Jovica Lončar. Istog dana dobili smo obavijest da su u susjednom selu Ponikvarima kod Topuskog ustaše zapalile nekoliko srpskih kuća i ubili pet ljudi. Razlog toj represaliji bio je motiviran ubojstvom Šime Briješkog, koga su navodno ubili Srbi, a učinile su to u stvari ustaše u namjeri da likvidiraju Briješkog kao svjedoka pljačke blagajne Druge armije koja se u toku aprila 1941. godine povlačila kroz Topusko prema Bosni. Ne znajući tada tačno o čemu se radi, događaj u Ponikvarima izazvao je u narodu u selima na istočnim padinama Petrove gore uzbunu, i mi više nismo gubili vrijeme. U selu Perni je vladao veliki nemir. Ljudi su čuli za ubojstvo i palež u Ponikvarima. Kad je sutradan nas nekolicina stigla u selo, kod crkve su već gotovo svi komunisti bili na okupu. U tom momentu dojurio je na konju iz Vrginmosta član Partije Jovica Bulat i obavijestio nas da su talijanski vojnici napustili Topusko i Vrginmost i krenuli prema Karlovcu. Rekao nam je da iza njih nastupaju ustaše koje uz cestu prema Vrginmostu i Vojniću kupe sve muškarce starije od 15 godina, ukrcavaju ih u kamione i odvoze prema Krnjaku. Ta vijest ubrzala je našu odluku da počnemo s borbom. Bilo je to 27. jula negdje oko 10 sati. Zakazali smo kod crkve u selu zbor svih muškaraca sposobnih za borbu. Komandir vojne jedinice u Pernoj i član Partije Mirko Poštić i ja istupili smo pred okupljenim ljudima s kraćim govorom. Istakli smo da ne smijemo dozvoliti da nas ustaše ubijaju i da je potrebno odmah prići oružanoj borbi i otporu. Naglasili smo da ćemo tom borbom pomoći narodima SSSR-a da unište Hitlerovu vojsku kao zaštitnika ustaša. Ljudi su jedinstveno prihvatili nas poziv za borbu. Izuzev žena, staraca i djece nitko nije ostao kod kuce. Svi muškarci izašli su ispred sela u namjeri da ga brane od eventualnog upada ustaša. Istog dana pod rukovodstvom komunista digla su se i sela Malička, Gornja Blatuša, Pecka, Crni Potok i Katinovac. Na istočnim padinama Petrove gore formiran je tako front golorukog i nenaoružanog naroda u dužini od 20 kilometara. Front smo podijelili na tri sektora.

Sektorom prema Vrginmostu, iz sela Blatuše, rukovodio sam ja, prema Topuskom sa sjedištem u Perni Bogdan Oreščanin, a prema Kladuši sa sjedištem u Peckoj Stanko Trkulja. Na frontu je zatišje trajalo samo dva Jana, a kad su ustaše krenule iz Topuskog prema Perni, naišle su na odlučan otpor roguljaša i vatru malobrojnog lovačkog oružja i jednog karabina, kojim smo u početku raspolagali. Ustaše su počele panično bježati prema Topuskom, a neke i dalje. Na drugoj strani, u selima oko Vrginmosta, ustaše su agitirale za pokrst, govoreći da će oni koji se odazovu njihovu pozivu biti pošteđeni, a da će sve ustanike uništiti. I pored našeg uvjeravanja da je to obična varka dogodilo se da su ljudi iz sela Donja Blatuša, Čemernica, Donja Pješćanica, Kozarac, Crevarska Strana i Brnjavac povjerovali lažnim ustaškim obećanjima i otišli li Vrginmost na pokrst. Tu su ih ustaše, njih oko 40, pohvatale, strpale u kamione i (njih oko 1200) odvezle u Glinu, gdje su ih poklale u pravoslavnoj crkvi. Poslije tog događaja ustaše su na tom području, posebno oko Bovića, počele otvorenim hvatanjem svih ljudi. Uvidjevši to, komunisti bovićkog kraja organizirali su samoinicijativno zbor naroda na čičinu grbolju u Kirinu 2. augusta, kome je prisustvovao velik broj ljudi iz Kirina, Bovića, Čremušnice, Golinje, Šljivovca, Ostrožina, Dugog Sela, Trepče i Štipana, zajedno s odredom Nikole Vidovića. Okupljenim ljudima govorili su komunisti Mićun Pavlov.ić i Branko Žutić, pozivajući ih da se masovno dignu na ustanak protiv okupatora i ustaša. Ljudi su prihvatili njihov poziv i odmah obrazovali ustanički front prema Boviću, stvorivši od sela »Kirinsku republiku», kojom je upravljao »Komitet narodne obrane«. Njihov primjer slijedila su i druga susjedna sela. Tako se već početkom augusta 1941. godine podigla na ustanak većina sela južno i sjeverno od željezničke pruge Karlovac—Vrginmost—Glina. Preko 25.000 ljudi započelo je neravnopravnu borbu s daleko nadmoćnijim i dobro naoružanim neprijateljem. Gotovo sva srpska sela na kotaru bez izuzetka postala su aktivna u započetoj neravnopravnoj borbi.

Stupivši na čelo ustanka, komunisti su u očima srpskog naroda na Kordunu zadobili neograničeno povjerenje, ali su istovremeno preuzeli na sebe i historijsku odgovornost. Trebalo je u prvom redu spriječiti da gnjev i revolt srpskog naroda ne izazove mržnju i rat s bratskim hrvatskim narodom. Nama je bilo jasno od samog početka da svako poistovjećivanje ustaša s hrvatskim narodom može izazvati šovinizam i nacionalnu mržnju, koja bi dovela do uzajamnog istrebljenja, a samim tim i do neuspjeha oružane borbe protiv okupatora. I kad su ustanici 2. augusta u Kirinu zarobili oružničkog podnarednika Didovića i jednog ustašu iz bovićke postaje, narod složno odobrava naš prijedlog da im se oduzme oružje, a oni puste na slobodu. Tim postupkom željeli smo pokazati da narodnooslobodilačka borba koju pokrećemo nije samo stvar ugroženog srpskog naroda već i hrvatskog naroda, uključujući tu i zavedeni dio oružnika koji su se stavili u službu okupatora i ustaša.

Front na istočnim padinama Petrove gore sve se teže održavao. Nastojeći da se sačuvaju oslobođena sela od ustaškog upada, komunisti

i najnapredniji ljudi ulagali su krajnje napore da se održi borbeni duh naroda i boraca na položajima. Uza sva naša nastojanja to se ipak nije uspjelo postići. Poslije šest dana upornog držanja položaja ispred nekoliko sela neprijatelj je uspio da se probije iza linije fronta, sto je stvorilo nove probleme i teškoće. Ustaše su palile i ubijale sve na što su nailazile. Stanovništvo je u strahu napuštalo sela i sklanjalo se u Petrovu goru. Trebalo je zbrinuti hiljade muškaraca, žena i djece, sačuvati sela od pljačke i osigurati prehranu odbjeglog stanovništva. Prije svega trebalo je neodgodivo riješiti pitanje i probleme koji su bili vezani za produžetak borbe, medu kojima je bilo najteže uvjeriti narod da su momentalno zatišje i kriza privremenog karaktera i da mi nismo poraženi. Kotarski komitet u toj ozbiljnoj situaciji bio je razdvojen: pola njegovih članova moralo je samostalno djelovati na području Petrove gore, a pola na području Kirina. Vezu s Petrovom gorom i Karlovcem održavala je i dalje Dragica. U takvoj situaciji vojno-operativno rukovodstvo fronta ispod Petrove gore preuzelo je na sebe sve zadatke vezane za djelovanje komiteta. Bogdan Oreščanin, Stanko Trkulja, Đuro Bajić, Milan Oreščanin—Crni, Dušan Rkman, Milivoj Šapić i ja bili smo u svakodnevnoj vezi. Nakon prikupljenih podataka o stanju u selima Bogdan, Stanko i ja odlučili smo da se dio naroda uputi u selo pod zaštitom naoružanih ustanika, radi izvlačenja hrane, odjeće i ostalog što je bilo potrebno za život u šumi. Kako do tada još nismo imali organizirane partizanske odrede, počeli smo istovremeno prikupljati dobrovoljce za formiranje odreda. Bili smo jedinstveni u ocjeni da više nećemo uspostavljati front prema neprijatelju i s njime se boriti na takav način, već da nam je potrebno formirati odred kao pokretnu jedinicu, čiji će način borbe biti partizanski. Tako je od 7. do 9. augusta u Petrovoj gori iznad sela Perne, na Španovu Brdu, formiran partizanski odred »Perna« u čiji je sastav ušlo oko 40 dobrovoljaca. Komandir odreda postao je Bogdan Oreščanin, a politički komesar Rade Bulat. Počeli smo odmah odred vojnički organizirati i privikavati ljude na logorski način života. Odred je 10. augusta izveo diverziju na pruzi Crevarska Strana—Vojnić kolodvor i napad na željezničku stražaru u Crevarskoj Strani.

Ujutro 11. augusta ustaše su iz pravca Topusko preko Perne, Pecke i Maličke upale u Petrovu goru, opkolile odbjeglo stanovništvo i natjerale ga da se vrati u selo. Taj put nisu prema narodu upotrijebile svoje poznate represivne mjere. To nas je iznenadilo. Ocijenili smo da su ustaše počele mijenjati taktiku. Ubrzo smo se u to i uvjerili. Ustaše su previše širile glasine da one kažnjavaju samo one koji su se odmetnuli, a da će poštedjeti sve koji ostanu kod svojih kuća. Neprijatelj je time želio odvojiti narod od rukovodstva ustanka i pasivizirati ga. Narod je, međutim, ubrzo prozreo namjere neprijatelja, jer je uvidio da su svi oni koji su naivno povjerovali tim obećanjima platili to glavom.

Veze koje smo prije ustanka redovno održavali s operativnim rukovodstvom u Karlovcu bile su nam sada mnogo potrebnije, pa smo nastojali da ih što češće održavamo i pored velikih teškoća. To isto nastojali

smo ostvariti i s rukovodstvom ustanka na području Šamarice i Gline,, kako bismo mogli uspješnije koordinirati ustaničke akcije na području tih dvaju susjednih kotareva. U to vrijeme nismo još imali organizirane veze s rukovodstvom ustanka na području kotara Vojnić, pa nam je tamošnja situacija bila nedovoljno poznata. Već 11. augusta kod Magarčevca u Petrovoj gori uspostavili smo vezu sa Stjepanom Milašinčićem—Šiljom[7], španjolskim dobrovoljcem, koga je CK KPH uputio na rad na područje okruga Karlovac. Bio je to prvi čovjek u danima ustanka na Kordunu koji nam je mogao ispričati mnoge novosti. A nama je mnogo toga nedostajalo, jer smo tih dana bili formalno odsječeni od čitavog svijeta. Radio-aparata nismo imali, a sa strane nismo dobivali nikakvih vijesti. Koristeći se tom situacijom, neprijatelj je u to vrijeme namjerno širio tendenciozne vijesti, koje su u narodu stvarale još veće nespokojstvo i nesigurnost. Trebalo je organizirati izdavanje vlastitih vijesti kojima bi se narodu objasnili događaji, a mi tada za to nismo imali sredstava. Upravo u takvu momentu susret sa Šiljom bio je za nas veliko ohrabrenje, jer smo iz njegovih riječi saznali da nismo sami i da je ustanak poprimio takvu širinu kakvu mi u Abezu nismo mogli dokučiti. Šiljo nam je dao i savjete za organizaciju odreda.

Nekoliko dana poslije Šilje stigli su na teren Petrove gore Ivan Rukavina i Srećko Manola, također španjolski dobrovoljci. Oni su došli sa sasvim određenim direktivama i funkcijama koje im je dao CK KPH: Ivan Rukavina kao komandant Korduna i Banije, a Srećko Manola kao operativni oficir. S njima su stigla još dvojica španjolskih dobrovoljaca i revolucionara dr Savo Zlatić i Jakov Kranjčević—Brado. Dolazak španjolskih boraca u naše redove značio je za nas vrlo mnogo. Njihovo borbeno i političko iskustvo bili su nam od neprocjenjive važnosti, jer su oni došli u vrijeme kada je širina borbe zahtijevala jedinstvenu i bolju organizaciju.

Prvi korak prema sređivanju Odreda i objedinjavanja borbe bilo je formiranje vojno-operativnih rajona. U tom pogledu naš je kotar bio prepolovljen. Područje sjeverno od pruge Skakavac—Vrginmost—Topusko sačinjavalo je četvrti, a Petrova gora i kotar Vojnić prvi rajon. Ta organizacija bila je privremena, ali je u toj situaciji značila vrlo mnogo u povezivanju i usmjeravanju svih snaga naroda u borbu. Rajoni su predstavljali u neku ruku kompleksnu organizaciju koja je imala gotovo sva ovlaštenja od Partije za vođenje borbe, organizaciju narodne^ vlasti itd. Rukovodstvo Prvog rajona sačinjavali su Stanko Opačić—Ćanica, komandant, Ante Kukoljan (Bijelić), odnosno Mile Ratković, politički komesar, Bogdan Oreščanin, ađutant, i Rade Bulat, sekretar. Tom reorganizacijom koja je provedena početkom septembra reorganiziran je i naš Kotarski komitet i prilagođen specifičnostima borbe. U Četvrtom rajonu za komandanta je postavljen Nikola Vidović, za polit, komesara Branko Nikoliš, a za sekretara Nikola Romčević—Osula. Rajoni su se dijelili na

[7] Poginuo kao komandant III bataljona Kordunaškog partizanskog odreda kod Plavča Drage 1941. godine. Narodni heroj.

podrajone. Prvi rajon imao je tri podrajona. Perna je proglašena Trećim podrajonom i objedinjavala je sve odrede na istočnim padinama Petrove gore (Perna, Pecka, Malička, Crni Potok, Slavsko Polje i Podgorje). Jedan od zadataka tog podrajona bio je i osiguranje veza s Banijom, s kojom još uvijek nije bilo čvršćeg kontakta.

Kratko vrijeme poslije početka oružanog ustanka Talijani su ponovno vratili svoje trupe u Vrginmost i Topusko. Bilo je to tada kada su se poslije sloma fronta na istočnim padinama Petrove gore, počele kod ustanika javljati tendencije kolebanja. Slučajna koincidencija da za vrijeme prvog boravka Talijana u Topuskom i Vrginmostu nije bilo masovnog ustaškog divljanja stvorilo je kod ljudi dojam da su se Talijani vratili kao zaštitnici naroda. I okupator je sada otvorenije istupao sa svojom »zaštitničkom« misijom prema srpskom narodu u selima ispod Petrove gore, obećavajući, ako se uspostavi mir, da više neće biti ubijanja ljudi i paljenja sela. I zaista tih dana i ustaše su obustavile svoje akcije »pročišćavanja« terena. Očigledno, okupator i ustaše djelovali su i tada propagandno u najboljoj koordinaciji, što se tiče njihova stava prema NOP-u. Čak su ustaše počele »obećavati« ljudima koji se zateknu kod kuća i ne budu pomagali »odmetnike« (iako im je bilo jasno da se gotovo sav narod odmetnuo) da će im poštedjeti život i imovinu. Perfidnost metoda okupatora i ustaša nije ostala bez određenog efekta. U narodu se sve više počelo osjećati raspoloženje da bi trebalo s Talijanima razgovarati. Koristeći se time, Talijani su uporno inzistirali preko naroda na pregovorima s Komandom NOP-a.

Zagovornici pregovora, naročito ekstremniji, govorili su tih dana: »I onako nas je mnogo stradalo, slabo smo naoružani, pa se treba čuvati od nepotrebnih gubitaka...« Taj pritisak na partizane da se pregovara nije ostao bez posljedica. U organizacijama i odredima, naročito u Maličkoj, bila je veoma jaka tendencija za pregovore. Najviše eksponirani komunisti na toj liniji bili su Stevan Lončar—Žir i Gojko Lončar. U toj situaciji vojno-partijsko rukovodstvo Podrajona zauzelo je stav da se prime talijanski predstavnici na razgovor i da se čuje šta oni žele. Pored sve naše čvrstine u odnosu na okupatora mi smo morali biti dovoljno elastični i prihvatiti pregovore, makar smo unaprijed znali da od toga neće biti nikakve koristi. Neprihvaćanje pregovora s naše strane moglo je izazvati negodovanje u narodu i u dijelu komunista, kod kojih je živjela skrivena nada da je možda talijanski okupator u krajnjoj liniji dobronamjeran. Na pregovore je u šumu blizu Gornje Perne u ime talijanske vojske došao jedan niži oficir u pratnji podoficira koji je znao nas jezik. U ime partizana na pregovorima smo učestvovali Bogdan Oreščanin i ja. Razgovor smo brzo završili jer nam okupator nije imao što ponuditi, niti nas je mogao svojim »obećanjima« zavarati. Poslije pregovora upoznali smo istoga dana navečer partizane i komuniste odreda »Perna« i »Malička« s rezultatima. Bogdan je ostao u odredu »Perna«, a ja sam otišao u odred »Maličku«. Čitavu noć proveo sam s partijcima i partizanima u dokazivanju i uvjeravanju kako okupator nema nikakvih drugih interesa nego

da razbije naše jedinstvo i oslabi započetu borbu. Trebalo je uložiti velike napore u uvjeravanju pojedinih ljudi da mi nemamo drugog izbora nego nastaviti dosljedno i još jačom oružanom borbom. Na kraju smo se složili da treba jednako napadati i Talijane i ustaše, iako je bilo i takvih mišljenja da ne treba da počinjemo prvi. Istoga dana krenuo sam s odredom »Malička« u akciju na Talijane u selu Blatuši. Time su bile prekinute sve diskusije hoćemo li početi prvi mi ili talijanski fašisti. Ma koliko nam je ta pojava oko Talijana u jednom momentu predstavljala znatan problem, ona je relativno brzo i lako savladana, zahvaljujući našem odlučnom stavu da se ide na oružane akcije protiv svih neprijatelja. Takav naš odnos prema »mirotvornoj« i »zaštitničkoj« politici Talijana spriječio je stvaranje bilo kakvih četničkih formacija na području Korduna i kotara Vrginmost, iako na području IV rajona nije bilo sličnih pojava, jer je tu okupator u takvu pogledu bio manje ofenzivan.

Devetnaestog i dvadesetog septembra 1941. održana je prva konferencija delegata NOP-a Korduna i Banije u Petrovoj gori, koja je trebalo da, poslije dvomjesečnih borbi, sumira i analizira rezultate i iskustva i odredi daljnji kurs, organizaciju i načine borbe. Savjetovanju je s našeg podrajona trebalo da prisustvujemo Bogdan Oreščanin i ja, ali je Bogdan morao ostati u Perni radi rukovođenja borbom protiv ustaša koje su iznenada napale na to selo. Savjetovanje je proteklo u znaku uzajamnog upoznavanja i analizi specifičnosti borbe na području svakog rajona i u ocjeni opće političke situacije i raspoloženja naroda. Dvodnevno savjetovanje u Džodanima u Petrovoj gori donijelo je Rezoluciju, koja predstavlja prvi značajniji akt u kojem se pored kritičke ocjene iznose i uspjesi što su postignuti u dotadašnjoj borbi na području Korduna i Banije.

Jedan od najznačajnijih rezultata našeg savjetovanja bilo je uvjerenje da se borba počela razvijati na širokom području, da ona ima oslobodilački karakter i da je smišljeno i odlučno vođena od Partije. Međusobno zbližavanje rukovodilaca ustanka na Kordunu i Baniji bio je također značajan korak u našem uzajamnom surađivanju. Mi smo tada u procesu razvijanja narodnog otpora postali organizirana vojska. Po mom shvaćanju, bio je velik nedostatak što savjetovanju nije prisustvovao predstavnik Okružnog komiteta KPH za Karlovac i delegat iz Cazinske krajine, jer bi tada, vjerujem, neka pitanja naše političke linije bila jasnije i potpunije razrađena. Jedno je od takvih i širenje pokreta u hrvatske krajeve i borbe u specifičnim uslovima Cazinske krajine, gdje je, poslije tragične smrti Tone Hrovata, utjecaj komunista bio je slab.

Ni u odnosu na Talijane nismo dokraja uspjeli razotkriti njihovu taktiku i u potpunosti izgraditi svoju taktiku borbe. Da smo tome pitanju bili prišli s više pažnje, vjerojatno ne bi došlo do nekih negodovanja neupućenog naroda poslije naših akcija na Talijane, kao što je to bilo u Radonji kod Vojnića, gdje se nekoliko stotina seljaka kroz posebnu rezoluciju izjasnilo za nenapadanje na Talijane, za neizvođenje akcija na rušenju bandera i prekopavanju cesta u neposrednoj blizini kuća, itd. Na savjetovanju se moglo ustanoviti da su veze između organa na terenu,.

Komande Korduna i Banije, zatim Okružnog i Centralnog komiteta KPH redovno bile u zakašnjenju, i u pogledu dobivanja direktiva, i u pogledu dobivanja najnovijih informacija o događajima. Sva je sreća što se »sektašenje«, koje je u početku isticalo gradove kao osnovne centre revolucije i ustanka, moralo pod snažnim zamahom narodnog otpora u selima korigirati. Tek kad su uslijedila ubojstva Kraša, Marijana Čavića, Nade Dimić i drugih revolucionara u Karlovcu, postalo je jasno da rukovodstva što prije treba da napuste gradove i prijeđu na teren u sela, u kojima se već vodi odlučujuća borba za oslobođenje, nacionalnu i socijalnu ravnopravnost.

O taktici borbe udruženog neprijatelja naše savjetovanje također nije dovoljno raspravljalo. Poznato je, na primjer, da su nas svi neprijatelji nazivali »četnicima«, u namjeri da našu svenarodnu borbu prikažu Hrvatima kao čistu srpsku stvar i da ih time zastraše i tako spriječe proširenje borbe u hrvatska sela.

Iako je neprijatelj bio dosljedan u svojoj zlonamjernoj interpretaciji našeg pokreta, ljudi u hrvatskim selima ubrzo su uvidjeli da se u redovima »četnika« i »komunista«, kako ih je ustaška propaganda nazivala, ne nalaze samo Srbi već i Hrvati i da je NOB protiv okupatora stvar svih naših naroda.

Prve akcije koje su izveli partizani IV rajona u Pisarovini početkom decembra 1941. godine bili su najbolji dokaz za to. Partizanske jedinice s područja kotara Vrginmost počele su se tako pojavljivati na pragu Zagreba, zadajući iz dana u dan sve veće glavobolje ustaškom režimu i okupatorima. U partizanske jedinice stupalo je sve više hrvatskih rodoljuba. Sve je to natjeralo Pavelića da organizira veliku decembarsku ofenzivu »čišćenja« sjevernog dijela Korduna i na taj način otkloni »opasnost« po ustaški režim, koji je imao sve manje izgleda da se održi na lažima, pokoljima i zvjerstvima. Međutim, ni ofenziva koju su izvele elitne ustaške jedinice pod komandom zločinca Moškova od 20. decembra 1941. do 2. januara 1942. nije mogla slomiti borbenu volju za otporom naroda, koji je u toj ofenzivi izdržao najveža zlodjela — palenja kuća, ubijanja djece, žena i staraca, uništavanje imovine itd. Hiljade mrtvih iz Prkosa, Dugog Sela, Trepče, Šljivovca, Kirina, Ostrožina, Bovića, Čremušnice, Golinje, Trstenice, Kozarca, Sjeničaka, Banskih Moravica, itd., nisu obeshrabrile taj narod. Na zgarištima kuća narod i njegovi borci borili su se, tako reći, goloruki protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja. I kad su mahom stari ljudi, žene i djeca po velikoj zimi i studeni u dugim kolonama morali napuštati zgarišta svojih popaljenih i opustošenih domova i sklanjati se u sela ispod Petrove gore, narod ih je tamo toplo i bratski primio. Bili su to trenuci manifestacije istinske ljudske solidarnosti.

Punih deset dana ustaše su jurišale na teritorij »Kirinske republike« ne mogavši ga zauzeti sve dok u borbu, 1. januara, u prisutnosti Ante Pavelića, koji je došao na položaj kod Bovića, nisu bili ubačeni tenkovi. Prisustvo Pavelića u borbama na Kordunu bila je svojevrsna demonstracija kojom se želio upozoriti i zastrašiti narod. U borbi protiv srpskog

stanovništva ustaše nisu prezale ni od nasilne mobilizacije hrvatskih seljaka Pokuplja da svojim zapregama odvoze opljačkanu imovinu na lijevu obalu Kupe. Cilj je bio očigledan. Trebalo je raspiriti bratoubilačku borbu između Srba i Hrvata do krajnjih granica, ali to nije ni prvi ni posljednji pokušaj stavljanja na probu borbe za bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata na tom području. I ta je »kriza« brzo savladana, pa su već na proljeće, prije prvog lista, marširali partizani upravo s ovog područja sve tamo do Zagreba, bratimeći se s hrvatskim seljacima Pokuplja, Zumberka i neposredne okolice Zagreba.

Međutim, ništa više što bi okupatori i domaći izdajnici učinili nije moglo narod, borce i komuniste dovesti u zabludu što se tiče njihovih pravih namjera. Partija je imala jasne idejne i političke stavove o nacionalnom pitanju, čvrst, dosljedan i odlučan kurs na oružanu borbu i širenje ustanka u hrvatske krajeve. Mislim da nije pretenciozno kazati da registrirani broj komunista u početku nije više odražavao realnu brojku kasnije. Ma kolik© pokušali biti precizni u utvrđivanju tog broja, nije pretjerano kazati da su se''gotovo svi partizani smatrali komunistima. Isto to važi i za velik broj odbornika i aktivista u organizacijama AF2-a i omladine. Partija je bila jedina priznata politička snaga koja je od samog početka davala pečat NOB-i na Kordunu. Samo u toj istini može se shvatiti vjera, samopouzdanje i čvrsta riješenost naroda da u započetoj borbi istraje dokraja. Narod i komunisti Vrginmosta i Korduna dobro su shvatili da NOP rukovođen Komunističkom partijom Jugoslavije i Hrvatske može ostvariti historijske težnje i nadanja radnog naroda sela i grada za socijalnom i nacionalnom slobodom i boljim životom. Samo se tako može razumjeti činjenica da su komunisti i borci Korduna, od kojih je najveći broj bio s kotara Vrginmost, bili među prvim dobrovoljcima koji su napuštali napaćena i uništena svoja sela i krenuli u druge krajeve Hrvatske, u Pokuplje, Žumberak, Kalnik i Slavoniju da svojim iskustvom i znanjem pomognu širenje i jačanje narodnooslobodilačke borbe. Bio je to izraz visoke svijesti i spoznaje da samo u zajedničkoj borbi sa svim narodima Jugoslavije i Hrvatske mogu brže i uspješnije završiti tešku i krvavu borbu.

Tešo Bulat

SJEVERNI DIO KOTARA VRGINMOST 1941. GODINE

Kao pripadnik bivše Jugoslavenske vojske došao sam iz Ljubljane u rodno mjesto Kirin, gdje sam se zadržao sve do početka ustanka. Iako sam tada pripadao radničkom pokretu, nisam bio još član KPJ. Mislim da ni partijska organizacija u Kirinu nije tada postojala ni djelovala, već su se u mjestu nalazili samo pojedinci koji su se deklarirali kao komunisti.

Nakon uspostave ustaške vlasti situacija aprilskih dana u Kirinu bila je vrlo kritična. Narod je bio politički potpuno dezorijentiran. Vladala je velika zbrka oko pitanja šta da se radi. Narod je bio u strahu i neizvjesnosti, naročito od tada kada su uslijedila ustaška hapšenja i teror, pozivi za prekrštavanje itd. Kirinjani su se našli pred dilemom: da li da se pokore ustaškoj vlasti ili da joj pruže otpor. Takva je situacija trajala sve dotle dok nije počeo organizirani ustanak.

Ustanak u tom kraju započeo je po direktivi Partije Nikola Vidović, metalski radnik, koji se baš tih dana vratio iz Kragujevca. Ustanak je počeo u susjednom selu Štipanu 23. jula 1941. napadom na dvojicu ustaša iz susjednog hrvatskog sela Lukinića koji su došli oduzimati oružje u zaselak Vidoviće u Štipanu. Tu ih je Nikola Vidović s Milom Kličkovićem i Milom Vidovićem Bojanićkinim dočekao i razoružao. Jedan je ustaša pobjegao, a drugog su — Stevu Lukinića ustanici likvidirali. Bio je to prvi ustaša koji je na Kordunu izgubio glavu.

Nakon tog događaja ustaše i oružnici iz sela Bučice i Lasinje organizirali su pretraživanje šume Kremešnice ne bi li pronašli ubijenog ustašu. U tu svrhu potjerali su u pretraživanje šume i srpski živalj sela Štipana, Trepče, Šljivovca i Dugog Sela. Budući da ubijeni ustaša nije ^io zakopan u zemlju, već pokriven granjem i lišćem, lako su ga pronašli. Našavši ubijenog ustašu, učesnici ekspedicije razbjesnili su se pa su za odmazdu odveli 27 Srba iz sela Štipana i Dugog Sela, koje su u šumi Kobiljači kod Bučice poklali.

Od tada se u Štipanu i okolnim selima počelo organizirano raditi na proširenju ustanka, a ubrzo je koncem jula formirana i prva partizanska grupa koja je počela izvoditi manje akcije. Grupa se noću povlačila u šumu jer joj u selima nije bilo opstanka zbog eventualne izdaje od pojedinaca koji su se plašili i kolebali, pa čak bili skloni i da surađuju s neprijateljem kako bi se osigurali od ustaškog terora. Ustaše su svom silom nastojale da pronađu izdajnike među srpskim življem koji bi prokazivali ustanike, ali im to ipak nije uspjelo. U početku grupa je imala 6 ili 7 boraca, a kada se išlo u akciju, priključivalo joj se još toliko seljaka ilegalaca koji su se poslije završene akcije razilazili svojim kućama. Na čelu partizanske grupe i njezine jezgre koja je uvijek bila na okupu nalazio se Nikola Vidović. Stalni pripadnici grupe bili su u početku: Mile Kličković, Mile Vidović, Stevo Kličković, Ilija Srdić, Tešo Bulat, Dušan Dejanović i dvojica radnika Hrvata iz Karlovca — Oto Kozele i neki Ante, čijega se prezimena više ne sjećam. Naoružanje grupe bilo je vrlo skromno: poneki karabin što su ga pojedinci skrivenog donijeli iz bivše Jugoslavenske vojske, nekoliko lovačkih pušaka dvocijevki i jednocijevki i poneki pištolj. Nenaoružani borci koji su nam pomagali u akcijama bili su snabdjeveni sjekirama, vilama i ostalim poljoprivrednim alatkama.

Vjerujući da im nećemo moći pružiti otpor jer smo slabo naoružani, krenuli su 10. augusta 1941. oružnici iz Bovića prema Kirinu s namjerom da pohvataju i razoružaju ustanike. Znajući za taj njihov pokret, zauzeli smo prethodno položaj na jednom masivu prema Pavlovića mostu i mlinu Srnjaku u Kirinu, kod kojeg su oružnici prešli potok Trepču. Čim su nam se oružnici približili, osuli smo na njih vatru. Oni su se uplašili i stali bježati. Kasnije su jednu ženu iz Bovića, koja im je dala podatke da smo nenaoružani, uhvatili i pretukli tereteći je da ih je lagala.

Iza ove neuspjele oružničke akcije na ustanike u Kirinu donijeli smo odluku da 12. augusta izvršimo napad na oružnike u njihovoj posadi u Boviću.

Posada je imala 12 oružnika. Bović je u to vrijeme, kao i prije rata, bio sjedište općine. U napadu na Bović kretalo se u začelju kolone Bovićke i Kirinske partizanske grupe nekoliko stotina nenaoružanih civila koji su dizali strahovitu galamu da u neprijatelju stvore paniku. Oružnici su bili čvrsto uvjereni da je sav taj narod naoružan, pa su bez borbe napustili kasarnu i pobjegli prema Vrginmostu.

Protjeravši oružnike iz Bovića izveli smo sutradan 13. augusta manju akciju na ustaško uporište u selu Lukinićima, nedaleko Lasinje i Bučice.

Ustaše u Lukinićima bile su skoncentrirane u zidanoj i dobro utvrđenoj zgradi na brijegu uz samu cestu. Napad na tu posadu izvršilo je 25 boraca Stipanske partizanske grupe. Grupa nije uspjela likvidirati ustašku posadu jer je akcija izvedena po danu i jer je opkoljenim ustašama stiglo pojačanje iz Bučice. U tom napadu ranjen je komandir Nikola Vidović u glavu, a borac Nikola Šujica u stomak. Nakon neuspjeha grupa se povukla prema šumi Kremešnici. Kako nitko nije bio sposoban da ranjenim

borcima ukaže prvu pomoć, učinio je to najprimitivnijim sredstvima Ivan Rukavina, koji je upravo tih dana bio stigao na ovo ustaničko područje.

Istog dana krenula je protiv nas ofenziva. Prije toga stiglo je u Vrginmost oko 800 ustaša iz Bosne da nas zajedno s neprijateljskim posadama iz Gline, Topuskog, Bučice, Lasinje i drugih mjesta napadnu. Ustaše su imale zadatak da spriječe daljnje širenje ustanka na sjevernom dijelu kotara Vrginmost i pohvataju i likvidiraju ustanike. Palile su pojedine kuće i gospodarske zgrade i sve crkve na svom putu preko Pješćanice, Ostrožina, Kirina, Štipana i Bovića. Tom prilikom vratile su ponovno oružničku posadu u Bović.

Većina ljudi iz sela Čremušnice, Bovića, Kirina, Štipana i okolice povukla se ispred ustaškog napada u šumu Kremušnicu, Muljce i Abez, gdje su se iste noći našle i partizanske grupe. U narodu su se čula pitanja šta da se radi, paničnе izjave da ćemo svi biti uništeni, da nam nema spasa, da ćemo ostati bez svojih kuća i imovine, zatim da se u šumi ne može ostati jer će i u nju doći ustaše i sve nas pobiti. Borci odreda prilazili su pojedinim grupicama izbjeglica objašnjavajući im da se ne plaše, da je to samo privremeno teška situacija na početku rata. Uvjeravali smo narod da nas neprijatelj ne može uništiti, da i mi sada imamo oružja i da se možemo boriti. Isticali smo da će pobjeda biti naša ako budemo jedinstveni bez obzira na hiaterijalne žrtve. Uvjeren da mu prijeti totalno uništenje, narod se vrlo brzo opredjeljivao za nas i našu borbu. Među ljudima u zbjegu bilo je dosta onih koji su bili očajni zbog neizvjesne sudbine svojih najbližih koji nisu uspjeli pobjeći pred ustašama. Oni su odlučili da se iste noći po cijenu života probiju do svojih kuća i iz njih izvuku i spase svoje najbliže. Došavši iste noći do svojih kuća, saznali su da su se ustaše povukle prema svojim bazama i da nitko nije stradao. O tome su odmah obavijestili i ostale izbjeglice u šumi.

Sutradan ujutro kružili su neprijateljski avioni nad šumom Kremešnicom bacajući letke s potpisom Mile Budaka u kojima se pozivao narod kućama uz obećanje da mu se neće ništa dogoditi, da se treba odmah prijaviti ustaškim vlastima radi prekršta itd. Kako su se ustaše povukle, izbjeglice su se počele vraćati kućama.

Iza te ofenzive izveli smo 18. septembra napad na komandira oružničke postaje iz Bovića Matu Mesića, ozloglašenog ustaškog rukovodioca, koji je sebe nazivao »bovićkim bogom«. Napad smo izveli tako da smo mu postavili zasjedu u šumi Ravnice, nedaleko od sela Kozarca, kuda je Mesić sa svojom pratnjom trebao da se vraća iz Vrginmosta za Bović. Zasjedu smo postavili u sredini šume na uzvišici iznad jedne okuke. Kada je Mesić s grupom oružnika i ustaša naišao vozeći se seoskim kolima Dušana Borote, otvorili smo na njih vatru. Jedan ustaša skočio ie iz kola j legao u šanac, a Mesić i ostali oružnici odgovorili su iz kola vatrom i ranili nam tom priliku Iliju Srdića.[1] Ustašu koji je iskočio iz kola odmah smo likvidirali, uzeli njegovu pušku i nastavili borbu s Mesićem. Borac

[1] Kasnije u proljeće 1942. uhvaćen živ u Kirinu i likvidiran kod Vojnića.

Dušan Jovanović Kusac istrčao je prvi na cestu i poletio za kolima koja su konji vukli u galopu. Gađao je oružničkog narednika Mesića sve dotle dok ga nije pogodio. Kola su odjurila prema Boviću sa smrtno pogođenim Mesićem. U kolima su također ranjeni jedan ustaša i kočijaš Dušan Borota. Iako je Borota bio naš simpatizer, mi ga u toj situaciji nismo mogli poštedjeti.

Noću između 24. i 25. septembra grupa boraca Stipanskog odreda pod rukovodstvom Nikole Vidovića uz pomoć nekoliko komunista partizana iz Sjeničaka napala je oružničku patrolu na tavanu spremišne zgrade trgovca Đure Vujičića na Križu u Lasinjskom Sjeničaku. Ovaj napad bio je slabo organiziran i nije uspio. Tom prilikom poginuo je Vaso Romčević Osula iz Štipana, a ranjen je u nogu trgovac Vujičić. Romčević je bio prvi partizan koji je poginuo na sjevernom dijelu kotara Vrginmost.

16. oktobra došla je iz Lasinje u Dugo Selo grupa oružnika u potjeru za stipanskim i kirinskim partizanima. Patrola se sastojala od 7 oružnika, među kojima se nalazio i jedan domobran puškomitraljezac. Nakon neuspjele potrage za nama doznali smo da se oružnici navečer istoga dana vraćaju u svoje uporište u Lasinju. Do Lasinje ih je trebao da vozi seoskim kolima Mile Radojčević iz Dugog Sela, ali im je on otkazao vožnju jer je bio naš simpatizer i znao je da ćemo ih mi čekati u zasjedi. Vođa oružničke patrole Petar Nikolić Pepo rekao je tom prilikom Radojčeviću: »Znam ja zašto ti mene nećeš da voziš. Sigurno nas čeka Nikola Vidović sa svojom braćom!« Pred noć smo dobili obavijest da će oružnike voziti u Lasinju jedna žena. Rasporedili smo se u sumrak u tri grupe na cesti koja vodi iz Dugog Sela za Lasinju. Akcijom je rukovodio Nikola Vidović. Glavna grupa imala je položaj iza živice na jednom strniku u neposrednoj blizini raskršća u Dugom Selu. Iako je plan i raspored grupa bio dobro postavljen, akcija nije izvedena onako kako je zamišljena jer su oružnici odustali od vožnje kolima, pa su se kretali pješice u koloni s odstojanjem 10—15 metara. Kolona se kretala u »cik-caku« idući lijevom i desnom stranom ceste. Pojavivši se tako, oni su nas iznenadili. Nekoliko smo oružnika propustili, ostale smo napali puščanim plotunom. Mogli smo dosta dobro gađati jer je vidljivost na mjesečini bila dobra. U jednom momentu čuo sam kako je netko od naših boraca viknuo: »Simo, idi po pušku«! Na naše veliko iznenađenje i oduševljenje borac je sa ceste donio puškomitraljez ubijenog domobrana. Obuzela nas je neizmjerna radost. Svi su ljubili puškomitraljez i Nikolu Vidovića uzvikujući: »Evo nam prvog puškomitraljeza!«

Nakon kraćeg otpora oružnici su se razbježali. Većina je krenula cestom prema Lasinji, dok su se dvojica oružnika vratila u Dugo Selo. Otišli su u mjesnu gostionicu do Pavla Simića Pajana i iz straha skinuli oružje nudeći ga na poklon, ali se u gostionici nitko nije našao da tu priliku iskoristi. Nakon izvedene akcije povukli smo se u zaselak Cvjetinovac, u neposrednoj blizini šume Kremešnice, gdje smo se odmorili i prenoćili na sjeniku Petra Maslića, našeg simpatizera. Rano ujutro, čim je

svanulo, povukli smo se iz sela i sklonili u šumu. Odjek te akcije u narodu toga kraja bio je izvanredno povoljan. Bilo je samo nekoliko bogatijih seljaka i bivših režimlija koji su se kolebali plašeći narod ustaškim represalijama.

DRUGO OSLOBOĐENJE BOVIĆA

U septembru i oktobru uslijedilo je formiranje partizanskih odreda koji su dobili naziv po ustaničkim selima, a cijelo područje kojim su se kretali i na njemu izvodili oružane akcije prozvalo se IV rajonom. Odredi su najprije formirani u selima Štipanu, Kirinu, Boviću i Slavskom Polju, a kasnije u Pješčanici, Ostrožinu i Sjeničaku. Imali su 20—30 boraca. Prva partizanska grupa na čelu s Nikolom Vidovićem dobila je naziv Stipanski odred, jer se na terenu Štipana i formirala. U Stipanskom odredu pored boraca Srba bila su i tri Hrvata, dok su u Kirinskom i ostalim odredima svi borci bili Srbi.

Drugu akciju na oružničku postaju u Boviću izveli smo početkom novembra. Plan nam je bio da oružnike po svaku cijenu zarobimo, a uporište likvidiramo bez borbe, pretpostavljajući da ćemo prethodno uhvatiti novog komandira stanice Blaževića u njegovu stanu te da će nas on po tome voditi prema oružničkoj posadi i pozvati ih na predaju. Posadu smo mogli napasti samo s istočne i zapadne strane, a s drugih smo strana postavili obejzbjeđenje. Zgrada u kojoj su bili oružnici nalazila se na periferiji sela prema Kozarcu na jednoj uzvisini. Već u početku napada primijetili smo da se naš plan ne ostvaruje onako kako smo to bili zamislili, jer se komandir postaje Blažević nije nalazio na spavanju u svom stanu u središtu sela, već u zgradi s oružnicima. Pored njega s oružnicima na spavanju nalazio se i predsjednik bovićke općine Miko Išek, poznat kao jedan od najkrvavijih ustaša i neprijatelja srpskog stanovništva. Iz bojazni da ćemo mu napraviti zasjedu na povratku kući u selo Golinju, zaselak Išeke, ostao je spavati kod oružnika. Iako se situacija bila izmijenila, nismo odustajali od napada. U napadu su učestvovali Stipanski i Bovićki odred na čelu s Nikolom Vidovićem. Približili smo se na kratko odstojanje do zgrade. Bila je noć. Nismo nigdje mogli primijetiti stražara. Stanko Gabrić, Dušan Jovanović Kusac i ja bili smo odredeni za bombaše. Ne primjećujući nigdje stražara, počeli smo se sva trojica privlačiti zgradi. Kad smo došli u neposrednu blizinu, odjeknuo je pucanj iz puške. Nitko od nas nije shvatio odakle je došao hitac. Odmah nakon toga uslijedili su pucnji s obje strane. Nas trojica bombaša našla smo se prikovana na tridesetak metara ispred zgrade. Privlačenje nam je štitio Nikola Vidović puškomitraljeskom vatrom. On je i jedini među nama znao rukovati puškomitraljezom jer je poznavao njegov mehanizam kao bivši metalski radnik Vojnog zavoda u Kragujevcu. Pucnjava je bila sve jača. Ocijenili smo da nećemo moći pobijediti oružnike, pa smo se počeli uz borbu povlačiti. Dušan Jovanović ostao je i dalje ležati. Kad smo ga pozvali, nije se odazvao. Pri-

mijetili smo da je mrtav. Obratili smo se Nikoli Vidoviću s pitanjem šta da radimo. On nam je naredio da ga po svaku cijenu izvučemo. To smo i učinili. Dušanovom smrću bili smo teško pogođenL Poginuo nam je borac i drug koji je još prije dizanja ustanka bio hapšen dva puta i oba puta uspio pobjeći. Pobjegao je tako i sa strijeljanja 1. VIII 1941. iz šume Kobiljače kraj Bučice, gdje su ustaše likvidirale oko 180 Srba. Iako akcija nije uspjela, oružnici su sutradan napustili Bović i povukli se u Vrginmost. Kako u to vrijeme ustaše još nisu prakticirale s masovnim paljenjem srpskih sela, kao što su to činile kasnije, donijeli smo odluku da oružničku zgradu u Boviću ne palimo, već da s nje skinemo crijep, prozore i vrata i razdijelimo to narodu. Cilj nam je bio da na taj način onemogućimo oružnike da u Boviću ponovno uspostave svoju posadu. Organizirali smo zatim u selu narodni zbor i smotru partizana pod crvenim zastavama.

Poslije naših akcija na Lukiniće i Bović, narod Bovića i svih sela uz cestu na pravcu Vrginmost—Lasinja bježao je ispred neprijateljskih napada preko potoka Velike Trepče u selo Kirin. Neprijateljski vojnici nisu mogli prodrijeti u Kirin zahvaljujući povoljnim prirodnim preprekama i otporu partizanskih boraca, pa se o njemu pronijela priča da je neosvojiv. Narod je područje sela Kirina prozvao »Kirinskom republikom«.

U oktobru i novembru 1941. imali smo veći slobodni teritorij koji se nalazio između neprijateljskih uporišta Vrginmosta, Vojnić-koiodvora, Skakavca, Lasinje, Bučice i Čemernice. U takvoj situaciji stvoreni su uslovi da sa svojim odredima počnemo napad na neprijateljska uporišta i preko rijeke Kupe.

NAPAD NA ORUŽNIKE U PISAROVINI

U sporazumu s vojnim i partijskim rukovodstvom Nikola Vidović je naredio da se likvidira neprijateljsko uporište u Pisarovini preko rijeke Kupe. U uspjeh takve akcije bili smo dosta sigurni jer smo računali na iznenađenje, s obzirom na to da nas tamo neprijatelj ne očekuje. U akciji na Pisarovinu učestvovali su Stipanski, Bovićki i Kirinski odred, zatim dio odreda »Katić kosa«. Bilo je ukupno oko 30—35 boraca, naoružanih pretežno karabinima, jednim puškomitraljezom i s nekoliko lovačkih pušaka. Kupu smo prešli kod sela Perčića, između Lasinje i Pisarovine, gdje je postojao jedini prijelaz skelom. Prethodno smo čamcem prebacili patrolu na drugu stranu Kupe. Skelar je bio naš simpatizer iz sela Perčića. Po prijelazu Kupe nastupali smo cestom prema Pisarovini slobodno u koloni jedan po jedan. Oružnička postaja u kojoj je bila smještena posada od 10 oružnika nalazila se u centru Pisarovine, u blizini ceste. Kako nam je poslije akcije bio jedini problem povratka preko Kupe, ostao je Nikola Vidović s puškomitraljezom i nekoliko boraca da čuva skelu i štiti nas **u** odstupanju. Prijetila je, naime, opasnost da oružnička posada iz Lasinje, čuvši borbu u Pisarovini, stigne prije do skele nego se mi vratimo i tako nam odsiječe odstupnicu za Kordun.

Oružničku zgradu opkolili smo sa zapadne strane. Bila je noć. Teren je bio vrlo povoljan jer zgrada nije bila na uzvisini. Njihov je stražar zapucao, a nakon toga je uslijedio naš plotun po zgradi. Stražan je pobjegao u zgradu, u kojoj je nastala gužva. Oružnici su bunovni skakali s kreveta. Prije nego su se snašli, naši borci jurnuli su u zgradu i naredili im da se ne miču. Predali su sve oružje. Kasnije smo doznali da su imali i 10 pušaka i nešto municije na tavanu, što mi u momentu napada nismo znali, a nismo ni stigli da zgradu detaljno pretražujemo.

U toj akciji poginuo je borac Dušan Stanojević, dok oružnici nisu imali gubitaka. Još do danas nije odgonetnuto kako je on poginuo. Postoji mogućnost da je nesretnim slučajem pogođen i od našeg plotuna, što bi se moglo zaključiti po položaju i karakteru rane na glavi koja je nastala od puške sačmarice.

Nakon izvedene akcije povukli smo se ubrzanim maršem istim pravcem da što prije stignemo do skele. Tu nas je sačekao Nikola Vidović. Sretno smo se prevezli na suprotnu obalu Kupe i produžili preko Prkosa na sektor Sjeničaka, Štipana, Šljivovca i Bovića.

Poginulog Dušana Stanojevića nosili smo do sela Prkosa, a dalje smo ga do sela Štipana prevezli kolima, gdje mu je napravljen mrtvački sanduk za sahranu. Iz Štipana kretala se duga pogrebna povorka prema čičinom groblju na Kirinu, gdje je sahranjen. Narod ga je u velikom broju ispratio s tugom i žalošću. S poginulim Stanojevićem oprostio se pred rakom Branko Nikoliš.

RAZORUŽANJE DOMOBRANA NA VOJNIĆ-KOLODVORU I U UTINJI

Uporedo s uspješnim akcijama prerastali su odredi IV rajona u veće jedinice ili vodove koje su imale najmanje 25—30 boraca. Tako su početkom decembra 1941. od Kirinskog, Stipanskog, Bovićkog, Ostrožinskog, Pješčanićkog i Slavopoljskog odreda formirani vodovi s istim nazivom područnih sela IV rajona.

Istovremeno kada su odredi prerasli u vodove formirane su 1. i 2, a kasnije i 3. četa, a sam IV rajon preformiran je u 4. bataljon, koji je ušao u sastav 1. kordunaškog NOP odreda. Prva četa formirana je na sektoru Ostrožina od Stipanskog, Ostrožinskog, Kirinskog i Bovićkog voda; Druga od boraca iz Slavskog Polja, Pješćanice, Brnjavca i okolnih sela, a Treća u Sjeničaku, na Solića brdu i u Bjelošima od boraca Gornjeg, Donjeg i Lasinjskog Sjeničaka. Čete su male 50—70 boraca. Za komandanta IV bataljona bio je postavljen Nikola Vidović, a za komesara Milić Dejanović. Komandir 1. čete bio je Mile Martinović, a komesar Branko Dragojević, kasnije Mane Pavlović. Komandir 2. čete bio je Stanko Gabrić, a komesar Mile Kličković, dok je komandir 3. čete bio Tešo Bulat, a komesar Nikola Romčević Osula. Čete su se svakodnevno brojčano povećavale, iako nismo imali za pridošle borce dovoljno oružja. Tada se nalazio na našem terenu i Veco Holjevac. Vojni rukovodioci IV bataljona zajedno s Holjev-

cem donijeli su odluku da se u to vrijeme izvede neka veća akcija. Izabrano je neprijateljsko uporište Vojnić-kolodvor. Naša druga četa nalazila se tada na sektoru Slavskog Polja i šume Katića kose, koja je dobro poznavala taj teren. Rukovodstvo Bataljona dobilo je pouzdane podatke da posadu na Vojnić-kolodvoru sačinjava 120 domobrana, nekoliko oružnika i manji broj ustaša. Kako smo preko rukovodstva naše 2. čete bili u vezi s domobranskim rukovodstvom na Vojnić-kolodvoru, javili smo im da ćemo ih napasti. Ipak morali smo očekivati da će se medu domobranima naći poneki ustaški raspoložen koji neće pristati da se preda. Mi smo imali vezu samo s rukovodstvom, a ne s većinom domobrana i nismo mogli tačno znati kako će se posada kao cjelina držati. Zbog svega toga računali smo da se posada neće predati bez borbe i da cijela akcija neće proći bez obostranih žrtava. Izvršili smo zbog toga takav raspored za napad kao da se radi o akciji u kojoj ćemo imati snažan otpor posebno zato što su se na željezničkoj stanici uz domobrane kao većinu nalazili i oružnici, koji se nisu lako predavali.

Iz Sjeničaka, Štipana i Ostrožina krenule su 19. decembra poslije podne prema Vojnić-kolodvoru 1. i 3. četa našeg bataljona. Druga četa nalazila se na tom terenu. Napad smo izvršili raspoređeni u tri grupe ujutro 20. decembra. Domobrane smo pozvali na predaju dignuvši graju s povicima »Juriš!« i »Hura!« Prethodno smo u zrak iznad zgrade opalili nekoliko rafala iz puškomitraljeza. Domobrani nisu pružali otpor. Jurnuli smo u zgradu i brzo pokupili plijen. Morali smo se žuriti jer se uporište nalazilo na željezničkoj stanici. Kad smo ušli u zgradu, svi su se domobrani predali. Čak su nam pomogli pokupiti oružje. Pozvali smo ih najprije da stupe u naše redove, ali ni jedan od njih nije bio zainteresiran za borbu. Svukli smo im vojnička odijela i dali im civilna. Cipele im nismo oduzimali zbog jake zime. Nakon toga uputili smo ih neka idu kamo hoće da se ne bi smrzavali na zimi. U posadi se nalazio i domobranski natporučnik koji je bio naš simpatizer i s kojim smo bili u vezi za ovaj napad. Natporučnik je nesretno stradao u toku napada kada je jedan borac opalio metak prema vratima sobe, pretpostavljajući da će naići na otpor. Baš u tom momentu nalazio se na suprotnoj strani vrata natporučnik koji je tim metkom bio smrtno pogođen.

Da su se oružnici ponašali kao domobrani, akcija ne bi trajala duže od petnaestak minuta, a ovako je trajala 4 sata. Oružnici su se nalazili u odvojenoj i utvrđenoj zgradi u neposrednoj blizini domobrana. Zahvaljujući^ činjenici što smo tada, nakon razoružanja domobrana, bili odlično naoružani automatskim oružjem, uspjeli smo ušutkati neprijateljsku vatru i prisiliti oružnike na predaju. U čitavoj toj akciji zaplijenili smo 4 puškomitraljeza, 120 pušaka i veću količinu municije. Nakon završene akcije krenuli smo na položaj prema selu i željezničkoj stanici Utinja, gdje smo sutradan izvršili napad na domobrane. Prilike za taj napad bile su vrlo povoljne jer su se rukovodioci naše 2. čete dogovorili o predaji s rukovodstvom domobranske posade na željezničkoj stanici. Domobrani su se predali bez borbe.

Cilj akcije na Vojnić-kolodvoru i Utinju bio je da se likvidacijom tih uporišta omogući slobodna veza između našeg IV rajona i Petrove gore te da se zarobi veća količina oružja i municije.

Oružane akcije koje smo do tada izveli snažno su odjeknule u narodu. Velik broj dobrovoljaca bio je spreman da stupi u naše redove. Mogli smo primiti samo onoliko novih boraca koliko smo imali zaplijenjenog oružja. Nije više bilo bojazni kao u početku ustanka, kada j£ svaka majka govorila sinu: »Pa kuda ćeš, sine, goloruk da poginеš!«

USTAŠKA OFANZIVA NA PODRUČJE IV BATALJONA

Istog dana, 21. decembra, kada smo izvodili akciju na željezničku stanicu Utinja uslijedila je velika ofenziva na slobodni teritorij južno od Kupe. Vidjeli smo iz daljine dim i promatrali kako gore sela. Počelo je masovno uništavanje srpskih sela počevši od Prkosa. Prkos je u toj ofenzivi totalno spaljen, a oko 1000 njegovih žitelja, uglavnom žena i djece, ustaše su poklale u šumi Brezju, nedaleko od Lasinje. Prvih dana ofenzive popaljeno je i uništeno i Dugo Selo i selo Gornje Taborište na terenu Bučice. Bio je to u stvari početak neprijateljskog »sistematskog čišćenja« i uništavanja srpskih sela i njihova stanovništva.

Kad smo se kretali od Utinja prema Ostrožinu, Kirinu, Sjeničaku i ostalim svojim bazama, narod nas je upozoravao da požurimo jer ustaše već ulaze u Sjeničak. Molili su nas da im krenemo brzo u susret kako bismo spriječili njihovo daljnje nastupanje i uništavanje sela. Ubrzanim maršem, gotovo trčeći, kretali smo se pravcima koji su nas vodili neprijatelju u susret kako bismo ga zadržali na nekoj prirodnoj prepreci. Neprijatelj je nastupao od Prkosa i Dugog Sela prema Sjeničaku, Trepči, Boviću, Kirinu i Ostrožinu. Odlučili smo da zauzmemo dva položaja: jedan na brdu Malčevcu u Sjeničaku, a drugi uz potok Malu Trepču, u blizini Kirina. Prelaz preko potoka nalazio se samo kod mlinova i tzv. Janjića-mosta.

Kako su ustaše bile previše zaposlene ubijanjem i pljačkanjem stanovništva, uspjeli smo stići na obrambene položaje prije nego su oni došli na njih.

Na položajima uz potok Malu Trepču vodili smo nekoliko dana borbu, ali nismo imali nekih većih uspjeha u uništavanju neprijateljskih snaga. Ipak smo zadržali prodor neprijatelja nekoliko dana kako bismo omogućili povlačenje civilnom stanovništvu prema Petrovoj gori. Tada ustaše mijenjaju plan prodora u ostala sela, a mi zauzimamo položaje uz potok Veliku Trepču. Tu uspijevamo voditi obrambenu borbu s neprijateljem sve do noći 31. decembra.

Koliko je bila značajna ta ofenziva za ustaše i NDH, vidi se i po tome što je čak sam Pavelić došao u Bović i Čremušnicu da neposredno rukovodi njome.

Borba na sektoru Gornjeg i Donjeg Kirina trajala je 12 dana. U to vrijeme ni jedan neprijateljski vojnik nije uspio da prijeđe Veliku i Malu Trepču.

U tim borbama poginulo je i ranjeno nekoliko naših boraca. Na »kirinskom frontu« pomagali su nam borci čete »Crna lokva« iz sastava I kordunaškog bataljona. Istom 31. decembra u noći, na zapovijed Pavelića i pod zaštitom tenkova, ustaše su probile našu obranu i upale u Kirin. U njihovim novinama tih je dana pisalo kako su uspjeli osvojiti do tada najveće »četničko-komunističko gnijezdo« u kotaru Vrginmost—Kirin.

Prije nego je počela neprijateljska ofenziva, rukovodioci i borci bataljona upozoravali su stanovnike tih sela da što užurbanije izvrše spremanje hrane i ostale robe u zemunice i bunkere. Upućivali smo narod da pri povlačenju povede sa sobom i stoku.

Kada smo uz borbu počeli odstupati, narod se pred nama povlačio prema Petrovoj gori na sigurniji teren. Povlačilo se u dva pravca: između Vrginmosta i Topuskog i između Vrginmosta i željezničke stanice Vojnić--kolodvor. Povlačilo se uglavnom sve ono što je bilo nesposobno za borbu: žene, starci i djeca. Velik dio stoke nije narod mogao u brzini povesti sa sobom, pa ju je neprijatelj zaplijenio.

Kada su ustaše prešle potok Veliku Trepču i probile naš front, zauzele selo Kirin i naše položaje oko njega, povlačili smo se prema selu Ostrožinu i šumi Kremešnici. Sutradan smo prihvatili borbu s ustašama u Ostrožinu. Tukli smo se čitav dan i pružali im ogorčen otpor. Bila je ciča zima i dubok snijeg. Mnogo nadmoćnije neprijateljske snage nisu nam davale nimalo oduška ni odmora da se malo sredimo, već su nas neprestano potiskivale.

Nakon petodnevne borbe u Ostrožinu povukli smo se kroz Kremušnicu neprijatelju u pozadinu. Pokret je počeo 6. januara 1942. u 9 sati i trajao je čitav dan. Povlačili smo se od brda Vuke do Cvjetinovca u više pravaca da bismo zameli svoj trag i uvjerili neprijatelja kako su naše snage brojnije nego što su bile. S nama se povlačio i poneki stanovnik tih sela koji se nije uspio s većinom naroda izvući za Petrovu goru.

Negdje pred zoru stigli smo na položaje na Cvijetinovac iza leđa neprijatelju kraj šume Kremešnice. Odlučili smo da nastavimo s njim borbu. Organizirali smo s novih položaja osmatranje terena Kirina, Štipana, Bovića, Dugog Sela, Čremušnice i Ostrožina, koje smo ranije morali napustiti. Imali smo namjeru da se na te položaje vratimo što prije. To nam je nakon nekoliko dana i uspjelo. Spalivši i uništivši svu imovinu u selima na sjevernom dijelu kotara Vrginmost, ustaše su se povukle u svoja uporišta. Velik snijeg i naš otpor omeo ih je da nastave svoje zločinačke akcije i u selima preko željezničke pruge Skakavac—Vojnić-kolodvor—Vrginmost—Glina.

Nastavili smo s napadom na neprijatelja u njegovim uporištima. Njegova ofenziva nije nas demoralisala. Naprotiv, naš oslobodilački pokret sve se više razvijao, da bi se u proljeće 1942. godine počeo širiti i u hrvatskim selima Pokuplja i Žumberka, na domaku Zagreba.

Raco Rebić

FORMIRANJE I AKCIJE PARTIZANSKOG ODREDA »DUBRAVE«

Pripreme za oružanu borbu u općini Dubrave, mada su vršene, nisu dobile vidniji oblik do kraja jula 1941. godine. Rastuća panika i strah stanovništva od ustaških progona djelovali su dezorganizirajuće. Partijska organizacija, izgubivši vezu s OK KPH Karlovac[1], nije se snašla u pronalaženju odgovarajućih veza te nije bila u kursu otpočinjanja oružanih akcija u susjednim krajevima. Ustaške represalije nad srpskim stanovništvom krajem jula i početkom avgusta učinile su situaciju krajnje neizvjesnom. Dio viđenijih ljudi, medu kojima i uticajni komunista Marko Mutić[2], učitelj, uhapšeni su od ustaša, što je uticalo na to da se i ostali raspršе. Jedni su prebjeglli u Srbiju, Sloveniju, Gorski kotar i na Sušak, a drugi su se sklanjali u obližnje šume i uglavnom se pasivizirali. Otuda se trenutno jedva osjećao uticaj događaja s Korduna.

Kako je bivša općina Dubrave obuhvatala pretežno srpsko stanovništvo, na cijeloj teritoriji općine nastala je opća panika i strah. Narod se prije svega pitao što je tako zgriješio da se protiv njega poduzimaju tako drastične mjere. Mnogi su ljudi stradali od ustaša zato što su znali da su nevini, što nisu nikad pripadali nikakvim političkim organizacijama koje bi nanosile zlo bilo kojem narodu, pa se nisu ni sklanjali ispred ustaša.

Narod je prilično kasno uočio opću opasnost od ustaša i počeo da se sklanja ispred njih.

Tako tešku situaciju na teritoriji općine Dubrave ustaše su htjele iskoristiti i na svoj način ostvariti svoje ciljeve. Ubačena je parola za odlazak ljudi na rad u Njemačku, gdje bi im bio »osiguran život« i

[1] Poslije hapšenja člana OK KPH Karlovac Radivoja Stanisavljevića Raše, koji je češće dolazio u Dubrave, organizacija nije znala kako da se poveže s drugim članovima OK KPH Karlovac.

[1] Ubijen od ustaša 1941. godine.

pristanak na prekrštavanje u katoličku vjeru. Iako je to na prvi pogled izgledalo prihvatljivo u cilju obezbjeđenja života, ipak ustaše u tome nisu uspjele. Samo je jedna porodica prešla na katoličku vjeru.

Susjedno hrvatsko stanovništvo općine Tounj, Generalski Stol i Bosiljevo sa sažaljenjem je posmatralo tako teško stanje u kome se našao srpski narod. Iz tih općina nije bilo izrazitih aktivnih ustaša koji bi provodili svoja nedjela nad srpskim narodom na teritoriji Dubrava, jer su najaktivnije ustaše bile u Ogulinu. One su počinile mnoga zla i na teritoriji općine Dubrave i u drugim srpskim krajevima okoline Ogulina.

Uspješan razvitak ustanka u ostalim krajevima, pojava talijanske vojske s parolom o pacifikaciji i trenutno stišavanje ustaških progona imali su vidnog uticaja na razvijanje borbenog raspoloženja stanovništva dubravske općine. Ustašama se više ne vjeruje, a prema talijanskoj paroli 0 smirivanju stanovništvo se ponijelo rezervisano.

U takvoj situaciji vraća se, koliko se sjećam, sa Sušaka, u drugoj polovini augusta, u Dubrave Simo Karapandža[3]. Njegov se dolazak vidno osjetio u svim selima općine, posebno kod omladine. Zahvaljujući njegovom objašnjavanju događaja i davanju borbene orijentacije proces okupljanja omladine na otpor okupatoru i ustašama sve je brže dobijao organizovan oblik. Ubrzo po svom povratku Simo je okupio grupu aktivnijih omladinaca iz Gornjih i Donjih Dubrava, s kojim je lično rukovodio, a sastajalište im je bilo u šumi Međuvođe. Na sastancima se uglavnom diskutovalo o uputstvima koja su dolazila iz MK KPH Ogulin i OK KPH Karlovac. Raspravljali smo o prikupljanju oružja, o djelovanju u selima na razvijanju vjere u pobjedu Sovjetskog Saveza, o ustanku 1 borbi naroda Jugoslavije, o nužnosti stvaranja borbenog jedinstva Srba i Hrvata, o organizaciji sklanjanja naroda ispred ustaša i Talijana. Vezu s MK KPH Ogulin održavao je lično Simo Karapandža. Također i s Ivom Marinkovićem, sekretarom OK KPH Karlovac. Djelovanje te grupe osjetilo se u svakom selu i zaseoku općine. Stanovništvo je bilo obaviješteno o svim važnijim događajima. Panika i strah naglo su se smanjivali, a raslo je uvjerenje da postoji izlaz iz teške situacije. Stanovništvo je grupi dalo punu podršku u prikupljanju oružja, hrane i drugih potreba. Po selima i zaseocima organizovane su seoske straže koje su obezbjeđivale selo od iznenadnog upada ustaša, domobrana i Talijana. Tim su stražama obavještavana sva sela o pokretima fašističke vojske i istovremeno je onemogućavan odlazak u gradove i odnošenje živežnih namirnica na pijace. Organizovanje seoskih straža bilo je uvod u stvaranje partizanskog odreda »Dubrave«.

U to vrijeme, okupiravši dio NDH, Talijani su stigli do dijela teritorije Dubrava i u selu Jusićima postavili graničnu stražu i rampu na cesti prema Generalskom Stolu i Bosiljevu. Talijani su veoma vješto

* Poginuo u borbi na Neretvi za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive 1943. godine.

prilazili srpskom narodu, prikazujući se kao njihovi zaštitnici od ustaša. Mi smo tu neprijateljsku taktiku veoma brzo uočili i objasnili je narodu kao obmanu, prikazujući Talijane kao stvaraoce NDH kojoj je na čelu zloglasni Pavelić. Narod je brzo prihvatio naša objašnjenja, pa je zbog toga uskratio talijanskim vojnicima prodaju bilo kakvih živežnih namirnica.

U tom periodu uhapšen je ustaša zvani Potisak koji je bio poslat u izviđanje sela. Od njega smo saznali da su svi ranije uhapšeni s teritorije općine poubijani u Ogulinu. Taj podatak bio je jedan od značajnih argumenata u razvijanju propagande o nužnosti oružane borbe protiv okupatora i njihovih pomagača. A upravo tada navedena grupa najviše se i bila angažovala na raskrinkavanju i ustaške i talijanske politike. Ustaška vlast u Dubravama nastojala je da uvjeri stanovništvo da su dotadanje zločine počinile divlje ustaše, koje su oni spriječili u daljnjem djelovanju, te se više ne mora da plaši ustaša i može mirno da nastavi obradom svojih imanja. U toj je propagandi prednjačio općinski bilježnik iz Gornjih Dubrava Slavko Posavac.[4] Na tom poslu s njim je usko sarađivao katolički pop iz Generalskog Stola razvijajući agitaciju o pokrštavanju. Ti i slični manevri ustaša odmah su prozreni od naroda, pa su ustaše ostale bez uspjeha u svom djelovanju. Slično, ali s više perfidnosti, nastupali su i talijanski fašisti. Prikazujući se prijateljima i zaštitnicima srpskog naroda, oni su nastojali da oštricu borbe srpskog naroda usmjere protiv ustaša i tako osujete njegovo pokretanje na opći ustanak protiv okupatora. Upornim objašnjavanjem tog novog manevra talijanskih fašista narod je shvatio suštinu obmane i podržao nas u potpunosti u bojkotovanju talijanske vojske, naročito u pogledu prodaje živežnih namirnica. Vidno ispoljavanje neprijateljskog stava stanovništva prema talijanskim fašistima i ustašama skrenulo je njihovu pojačanu pažnju na teritoriju općine, što je otežavalo slobodnije kretanje grupe.

Nasuprot pojačanom pritisku okupatora i ustaša orijentacija na opću oružanu borbu naroda sve više je rasla. U toku septembra gotovo se sve stanovništvo čvrsto opredijelilo za borbu. Omladina je bila organizovana u grupe i redovno je održavala svoje sastanke. Pa i pored takve situacije s otpočinjanjem oružanih akcija išlo je sporije. Osjećao se nedostatak u pružanju pomoći izvan općine, posebno u stvaranju partizanskog odreda. Posebno je to bilo izraženo krajem septembra, kada smo i te slabe veze s MK KPH Ogulin izgubili. Morali smo uspostavljati nove veze i preduzimati hitne mjere za stvaranje partizanskog odreda. Tada je, preko Sime Zatezala, Vajice Vucelića i Miće Munjasa, došlo do prvog kontakta s partizanskim odredom »Perjasica«. Raspolažući samo s 4 karabina i nekoliko pištolja, za početak smo ugovorili da u zajednici s partizanskim odredom »Perjasica« izvedemo akciju na željezničku stanicu Donje Dubrave. Tu je akciju i izveo partizanski odred »Perjasica« 5. oktobra 1941,

[4] Ubijen 1941. godine od partizana.

ali bez nas. Kasnije smo utvrdili da je za taj »nesporazum« kriv Trivo Višnjić Ćivak koji je svjesno sabotirao oružane akcije.

Iako uspješno izvršena, za nju narod nije bio pripremljen, pa su ustaše poslije akcije upale u sela i odvele 33 čovjeka koje su strijeljale poslije kraćeg zadržavanja u zatvoru u Karlovcu. Mada suviše skupo, to je bilo iskustvo i velika opomena narodu Dubrava da se sklanja ispred svakog nailaska ustaša i talijanskih fašista.

Poslije tog događaja na sastanku grupe od 9. oktobra 1941. donijeli smo odluku da se izdvoji 6 boraca koji će s oružjem javno proći kroz sva sela i time pokazati narodu da je otpočeo čas obračuna s fašistima. U toj grupi bili su Simo Zatezalo Skerić, Vajica Vucelić Pekov, Đuro Mikašinović Jovin, Raco Rebić Pajin, Mića Munjas Stršen i Trivo Višnjić Ćivak. Prošli smo kroz sela Gornje Dubrave, Gojak, Popovo Selo, Stare Munjase i Ponikve. Kroz hrvatsko selo Osojnik prošli smo u toku noći 10/11. oktobra i od jednog seljaka (Vince) oduzeli karabin, vlasništvo otprije rata. Pošto smo se pokazali narodu, odlučili smo da otpočnemo oružane akcije. Već 11. oktobra postavili smo zasjedu Slavku Posavcu na cesti kod sela Janjani u Gornjim Dubravama, ali on nije naišao. Prema ranije utvrđenom planu izvođenja zajedničke akcije na željezničku prugu u šumi Ložanjak krenuli smo 12. oktobra u Donje Dubrave u susret partizanskom odredu »Perjasica«. Kod sela Vucelića imali smo sastanak s većom grupom omladinaca koju je doveo Rade Janjanin.[5] Namjeravana je akcija izostala zbog nedolaska na vrijeme odreda »Perjasica«.

O našem putu i prihvatanju od naroda prodiskutovali smo na sastanku u zaseoku Škerići 16. oktobra u prisustvu Sime Karapandže. Iz srdačnih dočeka i pomoći koju nam je narod pružao na našem putu zaključili smo da su sazreli svi uslovi za formiranje partizanskog odreda. Tada smo donijeli odluku da se u vezi s formiranjem odreda obratimo za pomoć i uputstva rukovodstvu ustanka na Kordunu. Tako su u Perjasicu pošli 17. okatobra Đuro Mikašinović Jovin, Raco Rebić Pajin i Trivo Višnjić Ćivak. Sastanak s rukovodiocima partizanskog odreda »Perjasica« Karasom[6] i Mrkićem[7] održali smo 18. oktobra u selu Svojič, u kući Tode Zirića[8]. Poslije obostranog izlaganja situacije u selima, Karaš i Mrkić su nam dali precizne upute za formiranje našeg partizanskog odreda. Da bi nam se pružila direktna i veća pomoć, odlučeno je da se formiranje odreda provede u Perjasici.[9]

[8] Umro 1943. na dužnosti partijskog rukovodioca 8. divizije. Poslije rata proglašen za narodnog heroja.

[6] Milutin Karaš, poginuo 1944. na dužnosti načelnika štaba 34. divizije.

[7] Izidor Štrok, sada pukovnik JNA u penziji.

[8] Poginuo nesretnim slučajem poslije rata.

' Višnjić je pokušao da pripiše sebi sve što je dotada učinjeno u selu, nastojeći da se^tako nametne za vođu sela i odreda. Svi smo se tome odlučno suprotstavili. Kada je načas napustio prostoriju, Mrkić je iskoristio to da nas upozori na mahinacije kojima te služi Višnjić u težnji da preuzme vodstvo u odredu.

Po povratku u Dubrave održali smo sastanak, na kome smo odlučili da od organizovanih izaberemo najbolje za formiranje odreda. Po toj odluci odabrano je svega 20 boraca. A za toliko smo i imali oružja, **mada** većinom lovačko i pištolje.

Noću 28/29. oktobra pošli smo u Perjasicu. Odmorili smo se u selu Erdelji, gdje smo 29. oktobra formirali partizanski odred »Dubrave.« Formiranju odreda prisustvovali su Mrkić i Mile Velimirović.[10] U odred su ušli: Ivković Rade Solar, Jaković Tode Zec, Janjanin Rade Ostojin, Karapandža Simo, Mikašinović Đuro Jovin, Mirić Rade Luganov, Munjas Mića Stršen, Munjas Đoko Pajkanov, Rebić Raco Pajin, Rebić Đuro Radin, Rebić Nikola Vajin, Vucelić Vajica Pekov, Vucelić Raco Požar, Višnjić Trivo Ćirak, Višnjić Rade Ćoban, Zatezalo Đuro Jud, Zatezalo Simo Škerić, Zatezalo Pero Nikolin, Zatezalo Simo Sajin, Zatezalo Simo Cojle. Za političkog komesara izabran je Simo Karapandža, a za komandira Đuro Zatezalo Jud. Za vodnike su izabrani Simo Zatezalo Škerić i Pero Zatezalo Škerić. Isti dan u odredu je formirana partijska ćelija u koju su ušli: Simo Karapandža, Đuro Zatezalo Jud, Rade Janjanin Ostojin, Raco Rebić Pajin, Rade Ivković Solar i Đuro Mikašinović Jovin.. Za sekretara ćelije izabran je Rade Janjanin Ostojin. S ulaskom u odred i unutrašnjom organizacijom bili smo svi zadovoljni sem dvojice. Kako> smo i naslućivali, izborom rukovodećeg kadra našli su se pogođeni Trivo Višnjić Ćirak i Mića Munjas Stršen, smatrajući da ih izdvajamo i nemamo **u** njih povjerenja.[11]

Poslije formiranja Odreda krenuli smo istog dana s pjesmom za Dubrave. Imali smo u planu akciju na poštu i općinu u Gornjim Dubravama. Kod rijeke Mrežnice komandir nam je održao kraći govor o potrebi discipline, hrabrosti i odlučnosti. Slušali smo ga s pažnjom i poštovanjem. Ne toliko što je bio stariji i s iskustvom žandarmerijskog narednika koliko zbog prisnog odnosa, ozbiljnosti u shvatanju situacije i drugarskog odnosa. Podržavajući komandira, Simo Karapandža nam je govorio o ciljevima borbe, odnosu prema narodu i o razvijanju drugarskih odnosa u Odredu. Prije prelaska Mrežnice upućen je Simo Zatezalo Sajin[12] u zaselak Pernović sela Gornji Zatezali radi pripreme večere. Oduševljenje koje je vladalo cijelim putem prekinuo je iznenadni povratak Sime Zatezala. On nam je saopćio da se nitko neće prihvatiti pripremanja večere jer se plaši represalija okupatora. Težak je to bio osjećaj. Tek smo počeli, a ispriječio se prvi problem — ishrana. Odred s puno raspoloženja za borbu,

[10] Umro poslije rata kao pukovnik JRV.

[11] Uporan u borbi protiv progresivnih snaga Višnjić je tada predložio da se po njegovom spisku strijelja 25 ljudi s teritorije Dubrava. Pregledavajući taj spisak, utvrdili smo da su u nj unijeti vrlo pošteni ljudi i većinom oni koji su prije rata glasali za Udruženu opoziciju, među kojima i njegov brat Simo. Mi smo odlučno odbili taj prijedlog i još smo mu zaprijetili osudom na smrt ako se bilo što dogodi ljudima s njegovog spiska. Zbog njegovog lošeg karaktera i šovinističke nastrojenosti nismo ni pomišljali da biramo njega i Munjasa u rukovodstvo odreda.

[15] Poginuo aprila 1942. godine u borbi za Perjasicu.

a narod od straha ne smije da daje hranu. Mada smo znali da je to prolazno, nije nam bilo prijatno. Odlučili smo da ipak uđemo u selo i porazgovaramo sa seljacima. Tek što smo stigli, iznenađujuća vijest. Večera se sprema naveliko. Šta se zbivalo u selu poslije odbijanja molbe Sime Zatezala, doznali smo istu večer. Čuvši da su Simu odbili, Danica Zatezalo Kožareva, kojoj su prije nekoliko mjeseci ustaše ubile muža i brata, prosto se razgalamila na ostale žene u selu, stavljajući im do znanja da će ona spremiti večeru jer to čini »za naše ljude«. Postiđene time žene su pritekle u pomoć Danici i zajednički pripremile večeru u kući Mile Mikašinovića Lugara[15], prvu zajedničku večeru za partizanski odred »Dubrave«.

Poslije večere nastalo je veselje. Kroz partizanske pjesme narod je upečatljivo shvatao ciljeve borbe, a istovremeno i svoje obaveze. Mada smo se ranije pojedinačno poznavali, sada smo se upoznali svi zajedno.

Kasno uveče nastavili smo put za Gornje Dubrave. Padao je snijeg. Netko je iz šale dobacio: »Druže komandiru, ne valja, osta nam trag.« Ozbiljan kao i uvijek komandir je odgovorio: »Naš trag će biti akcije. Mi smo pošli da se tučemo, a ne da se krijemo.« Zanoćili smo u zaseoku Škerići. Slijedeće noći 31. oktobra/l. novembra izveli smo akciju na poštu i općinu u Gornjim Dubravama. Općinskom stražaru Milanu Stipetiću[14] oduzeli smo lovačku pušku i poveli ga sa sobom, zapalili arhivu i općinsku zgradu, a novac iz kase i pisaću mašinu ponijeli sobom. Na zidovima zgrade ispisali smo parole. Imali smo namjeru da kaznimo bilježnika Slavka Posavca, ali ga nismo našli. Po izvršenom poslu odred se prebacio preko Mrežnice u selo Svojič. Usput, pri prijelazu pruge između Gornjih i Donjih Dubrava, pokušali smo da razrušimo prugu. Kako nismo imali potreban alat, uspjeh je izostao.

Nismo dobro ni predahnuli (1. XI) a dobili smo prinovu. Iz Dubrava u Odred nam je došlo 11 novih boraca. Oni nam rekoše da je poslije akcije došao u selo bilježnik Posavac s 20 žandara da hapsi ljude. Sav im je uspjeh bio u ranjavanju jednog čovjeka u ruku. Općinsku vlast nisu uspjeli da uspostave (a to nisu uspjeli da učine ni do kraja rata). Ojačani u ljudstvu toga dana smo dobili i prinovu u oružju. Komanda partizanskog odreda »Perjasica« za uspješno izvršenu akciju darovala nas je jednim karabinom.

Poslije zadržavanja u Svojiču pošli smo 3. novembra na teren Dubrava. Smjestili smo se u selo Rebići u Donjim Dubravama. Isto veče 3/4. XI četvorica boraca upala je u gostionicu Rade Zatezala u selu Donji Zatezali i napala domobrane. Bez iskustva a brzopleti u akciji nisu uspjeli. Nešto bolje sreće bio je Tode Jaković Zec[15]. On je 4. XI rano upao u skretnicu na željezničkoj stanici Donje Dubrave, oko 300 metara daleko od domobranske posade, oteo skretničaru karabin i preko

[s] Ubijen od ustaša januara 1942. godine.

[14] Ubrzo poslije puštanja otišao u ustaše. Za sudbinu mu se ne zna.

[15] Poginuo 1943. kao politički komesar diverzantske čete u Bosiljevu.

šume Međuvođe došao u Odred. Kako smo tom akcijom bili otkrivepi, prebacili smo se u selo Gornje Zatezale. Otkriveni u sukobu sa žandarmerijskom patrolom 6. XI, prebacili smo se u selo Rebić Glavicu u Gornjim Dubravama. Tu smo održali partijski sastanak i izradili plan akcija u čast 24-godišnjice oktobarske revolucije. Isplanirane su tri akcije po grupama istovremeno za 6/7. novembra. Konferencija odreda prihvatila je plan. Raspoloženje boraca i naše mogućnosti bili su na visini plana. Odred je krenuo u akciju oko 19 sati. Grupa određena da razoruža željezničare u stražari 324 kod sela Donji Zatezali bez teškoća je oduzela 2 karabina. Grupa za zasjedu između sela Jusići i Vucelići u Gornjim Dubravama nije imala sreću da naiđu talijanske patrole. S trećom i najjačom grupom doživjeli smo to veče tragediju. Pri postavljanju nagazne mine na željezničku prugu između Gornjih Dubrava i Tounja mina je iznenada eksplodirala. Poginulo je 7 drugova: komandir Đuro Zatezala Jud, Pero Zatezalo Nikolin, Simo Jaković Đukin, Dušan Šepelj Mrgić, Raco Vucelić Požar, Nikola Rebić Vajin, Đuro Rebić Radin, a 2 su teže ranjena, od kojih je uskoro umro Đoko Munjas Pajkanov, Rade Janjanin Ostojin poslije dužeg liječenja je ozdravio.

Otpremivši ranjenike u selo Gojak, a zatim u selo Lalić Do, vratili som se iste noći u selo Rebić Glavicu. Tragedija se teško dojmila svakog borca. Narod je primjećivao da se nešto strašno dogodilo. Čuli su eksploziju ali nisu znali za pogibiju naših drugova. Među poginulima dvojica su bila iz tog sela. Njihove sestre donijele su nam hranu. Za kašike se nitko ne hvata. O jelu nitko i ne misli. Djevojke nas pitaju gdje su njihova braća Đuro i Nikola. Nitko se ne usuđuje da im odgovori. Nismo imali snage za odgovor, a susrete i zapitkivanja nismo mogli izdržati. Povukli smo se u šumu Međuvođe. Istinu smo rekli samo nekolicini starijih ljudi da bi se snašli ako ustaše i Talijani budu poveli istragu. Žalost za poginulim drugovima nije nas napuštala. Gledali smo nijemi jedan u drugog kao da smo sebe optuživali za smrt drugova. Mučnu situaciju prekinuo je Simo Karapandža. Predložio je da izaberemo novo rukovodstvo i akcijama osvetimo pale drugove. Za komandira smo izabrali Simu Zatezala Škerića. Da bismo se psihički malo sredili, zaključili smo da krenemo na odmor u Perjasicu. Nismo znali pravu situaciju u Perjasici jer su tih dana Talijani vršili akciju, pa smo poslali izviđača, koji nas je obavijestio da su Talijani napustili Perjasicu te smo krenuli tamo. Večerali smo u selu Vucelići. Mučna je bila i ta večera. Svi u selu plakali su zbog naše tragedije, pogotovo što je iz tog sela bio Dušan Šupelj, koji je iza sebe ostavio ženu pred porođajem i dijete od godinu dana. Seljaci su nas obavijestili da je u toku dana tuda prošlo 30 domobrana, koji su im rekli o našoj tragediji.

U tom smo selu i zanoćili i rano ujutro krenuli za Perjasicu. Izlaskom u šumu Raletina primijetili smo da se na terenu još nalaze Talijani. Promijenili smo pravac prema selu Vranješi raspitujući se za odred »Perjasicu«. U šumi smo susreli Jovu Lavrnju koji nas je upoznao sa situacijom, ali nam nije znao kazati gdje je Odred. I onako teško psihičko se

stanje pogoršavalo. Odlučili smo da predanimo u šumi, a uveče ponovo da se prebacimo preko rijeke Mrežnice u Donje Dubrave. Talijanska vojska, pretresajući okolni teren, pucala je i mjestimično nam se približavala, ali nas nije otkrila. Ali nije prošlo bez djelomične panike. Tode Zatezalo Sorga[16] od straha je počeo da glasno kuka. Skočio je da ga smiruje Mića Munjas Stršen, zaprijetivši mu da će ga ubiti ako pisne. Na to je Vajica Vucelić šaljivo dobacio: »Ti Mića, razbijaj strah, a meni je važnije da pazim da mi ona dvojica što nose hranu ne pobjegnu.« To nas je prvi put malo zasmijalo. Ostali smo tu cio dan, a uvečer smo se spustili u selo Vranješi, gdje smo se slučajno susreli s odredom »Perjasica«.

Poslije razmjene mišljenja s rukovodiocima odreda »Perjasica« odlučeno je da se vratimo na teritoriju Dubrava. Isto veče to smo i učinili svjesni teške situacije na terenu i krize u Odredu. Tada nas je u odredu ostalo petnaest; a poslije dvadesetak dana napustio je odred i Trivo Višnjić Ćivak, smatrajući da je došao kraj našem Odredu. I u selima su se pojavili neki agitatori pričajući da smo nesposobni za ovakvu vrstu rata i nedozreli za vođenje politike. Povjerenje se moralo sticati upornim političkim radom. A tu su tek bile teškoće. Partijska organizacija postojala je samo u Odredu. Njeni članovi nisu bili ideološki osposobljeni za ovakvu situaciju. Jedini je na visini datih zadataka bio Simo Karapandža. Otuda je i glavni teret pao na nj. Odred se teško izvlačio iz krize. Mića Mujas Stršen okupljao je oko sebe ljude sklone kartama i piću. Izbijale su i međusobne svađe. Odbjegli Trivo Višnjić otpočinje akciju protiv Odreda, naročito u Ponikvama, kamo mi ranije nismo odlazili. On ide i dalje. Planira zasjede i nagovara ljude da nas sve pobiju, osim Miće Munjasa, smatrajući ga još svojim čovjekom. Kako u tome nije uspio, on se povukao i krio kod svoje kuće.

Pored tih pojavljivali su se i agitatori s parolom o mirovanju. Propovijedali su nenapadanje Talijana i ustaša u toku zime, a da u proljeće ustanemo svi na oružje. Takvu je liniju zastupao i Nikola Rebić[17]. Mada je učesnik radničkog pokreta još od boravka u SAD, on je predlagao samo organizaciju seoskih straža radi očuvanja sela noću, a da se oružane akcije ne izvode.

Ovakvom djelovanju doprinijele su i ustaše izvjesnim mijenjanjem svoje taktike. U tome je bio vrlo aktivan ustaški funkcionar iz sela Potok, općine Tounj, Mate Pribanić, šaljući poruke u naša sela da se umirimo, ili će u protivnom dovesti ustaše koji će sve uništiti. S njim je usko sarađivao Franjo Stipetić iz Gornjih Dubrava, a sin mu Milan kao ozloglašeni ustaša jedno vrijeme bio je strah za sve stanovništvo. Općinski bilježnik Slavko Posavac formirao je općinsku kancelariju na željezničkoj stanici Gornje Dubrave, nastojeći da privoli stanovništvo na pokornost NDH.

To djelovanje nije ostalo bez izvjesnog uticaja na narod. Bilo je ponovo pojava nedoumice. Mi u to vrijeme nismo imali gotovo nikakve

[10] Pobjegao k četnicima 1944. godine i kasnije emigrirao.

[17] Strijeljan od ustaša 1945. godine.

pomoći od rukovodstva NOP-a sa strane, pa smo pomalo i strahovalijda narod ne izgubi vjeru u pobjedu, u koju je ranije bio dobrim dijelom ubijeden. Održati povjerenje naroda mogli smo postići samo izvođenjem oružanih akcija. Odlučili smo se na to oslanjajući se na odred u Perjasici. U tom je smislu Simo Karapandža uputio u Perjasicu Racu Rebića. Upravo je tada kroz Dubrave prošao Ivo Marinković na putu iz Gorskog kotara za Kordun. Upoznavši se sa situacijom od Race Rebića, Marinković je preko njega dao poruku Šimi Karapandži da odmah pređe s Odredom na izvođenje akcija, makar i malih ali da budu uspješne, jer će samo tako Odred prebroditi krizu i dobiti nove borce, što će imati efikasniji uticaj i na političku situaciju u selima.

Upoznavši se s porukom Marinkovića, Simo Karapandža je dao inicijativu da zajedno s odredom »Perjasica« izvedemo akciju na željezničku stanicu Gornje Dubrave. Organiziran je napad izostao zbog nesporazuma. Upravo pred sam napad izviđači su izvijestili da su Talijani koje je trebalo da napadnemo uznemireni i da postoji vjerovatnost da očekuju napad. Zbog toga su komandir i politički komesar odreda »Perjasica« odustali od napada, osumnjičivši Dubravce da su izdali. Ta nas je sumnja teško pogodila, a kasnije će imati težih posljedica za ovaj kraj. A bilo nam je teško i što nismo izveli tu akciju, koja bi nam mnogo značila. Na tu sumnju nadovezao se još jedan događaj. Poslije odlaska odreda »Perjasica« sa Simom Karapandžom ostao je Novak Žiža[18]. Sutradan na putu za Škeriće bili su napadnuti od žandara i jedva se spasili. Činilo nam se kao da se sve urotilo protiv našeg oporavka.

Međutim, ti neuspjesi nisu nas obeshrabrili. Odlučili smo da počnemo s čišćenjem sela od ustaških funkcionara i manjim akcijama na prugu. Tako smo 28. novembra likvidirali Matu Pribanića, a 28/29. novembra izvršili smo diverziju na prugu između Gornjih i Donjih Dubrava. Naišavši na nabacano kamenje i puščanu vatru, mašinovođa je ubrzao vožnju te se vlak prekinuo — jedan dio odjurio je ka Donjim, a drugi ka Gornjim Dubravama. Poslije te akcije likvidirali smo Franju Stipetića 3/4. decembra.

Da bi zastrašili narod i odvojili ga od nas, već 6. decembra žandarmerijski poručnik Ivan Stipac upada u selo s trideset žandara i hapsi 15 ljudi, koji su zadržani u zatvoru u Karlovcu 13 dana.

Prema planu Odreda trebalo je još likvidirati bilježnika Posavca, ali do njega se nije bilo lako probiti jer je bio pod direktnom zaštitom jakih talijanskih snaga na željezničkoj stanici Gornje Dubrave. Njegovo hvatanje moralo se izvesti bez pucnja, a i htjeli smo da ga dobijemo živa radi saslušanja. Poslije dužeg razmišljanja za akciju su se odlučili Rade Ivković Solar i Tode Jaković Zec. Dok je naš odred boravio u Perjasici, oni su se povezali s Đurom Zlatarom[19], našim suradnikom ~u Gornjim Dubravama, i napravili detaljan plan akcije, koja je uspješno izvedena

[18] Prvoborac odreda »Perjasica«; poginuo 1943. u borbi kod Vojnića.

" Poginuo 1942. kao borac proleterske čete.

29/30. decembra 1941. Upadom u kuću u kojoj je večerao Posavac je razoružan bez otpora i sproveden u Perjasicu, gdje je saslušan i suđen.

Te male ali uspješne akcije ohrabrile su borce Odreda i narod Dubrava. Krajem godine politička situacija u selima bila je sređena. Formirani su mjesni NOO-i. Sva omladina bila je obuhvaćena organizovanim radom, a i svi muškarci i žene. Održavani su masovni sastanci. Najčešće je tema sastanaka bila čitanje i komentarisanje radio-vijesti, jer je to bilo jedino sredstvo informisanja o događajima u svijetu i kod nas. Sve je ponovo oživjelo. U Odred se prijavilo nekoliko novih boraca. Borbenost i raspoloženje za borbu u Odredu naglo su porasli. Svakodnevnim političkim djelovanjem, uz istovremeno savlađivanje krize u Odredu, izgrađena je solidna osnova za daljnje vođenje borbe.

Za sve to vrijeme, radeći neumorno lično i preko organizacija, ton političkom djelovanju davao je Simo Karapandža. On se uspio povezati i s ljudima iz hrvatskih sela u okolini Dubrava, djelujući preko njih na širenju NOP-a među hrvatskim stanovništvom. Pored toga nastojao je da ostvari veze sa simpatizerima NOP-a u neprijateljskim garnizonima. S druge strane postojanje našeg odreda zainteresiralo je i drugu stranu, neprijateljsku, koja je nastojala da lažnim simpatijama razbije i uništi naš odred, pri čemu je Simo Karapandža pokazao svu potrebnu opreznost.[20]

Sređen i znatno bolje organizovan partizanski odred »Dubrave« u zajednici s odredom »Perjasica« pošao je krajem godine da izvede akciju na talijanski garnizon u Zdihovu. Kako su usput Mića Munjas i Miloš Duduković htjeli da uhapse jednog ustašu, odred je bio otkriven njegovim otporom, i od napada se odustalo. Vratili smo se u Perjasicu. Usput u selu Gojaku pridružio nam se Franjo Pavičić, brijač iz Ogulina[21], a u Perjasici nam se pridružio i Jura Drvodelić[22], radnik iz tekstilne tvornice u Dugoj Resi. Tako nas je 1. januara 1942. bilo u Odredu 19. Isti dan Odred je položio zakletvu u selu Sudari pred Jožom Benićem[23] i Slavkom Markonom[24] koji su djelovali u tim krajevima kao politički aktivisti NOP-a. Tim činom naš odred »Dubrave« ušao je u sastav 1. čete 2. bataljona kordunaškog NOP-a odreda kao njen treći vod. Međutim, sve do formiranja 3. dubravske čete taj vod, mada je ostao u navedenoj formaciji, djelovao je kao partizanski odred »Dubrave«.

Odmorivši se u Perjasici, odred je 3/4. januara krenuo na teritoriju Dubrava. Prelazeći prugu između Donjih i Gornjih Dubrava, porušili

[20] 2andarmerijski poručnik Stipac imao je nekoliko sastanaka s Karapandžom. Lažno se prikazujući prijateljem NOP, zanosio se mišlju da će uspjeti pridobiti srpsko stanovništvo ogulinskog kotara za politiku NDH. Pritiješnjen od Sime Karapandže da otpočne s konkretnom pomoći partizanima ubrzo je razotkriven kao neprijatelj NOP.

[21] Poginuo u NOR 1943. godine.

[22] Posebno omiljen borac u toku rata i aktivista socijalističke izgradnje poslije rata.

[23] Umro poslije rata.

[24] Prvoborac i politički radnik u toku i poslije rata.

smo je i produžili dalje. Sutradan smo utvrdili da su na tom mjestu skliznula 4 vagona putničkog voza oštetivši time daljih 240 metara pruge.

U toku 6. januara odred je obezbjeđivao Simi Karapandži sastanak s poručnikom Stipcem, pa smo taj i drugi dan nastavili s krstarenjem po selima Dubrava, održavajući usput sastanke s narodom. Prenoćivši u Gojaku, krenuli smo 7. januara u Ponikve. Tu smo uveče održali u školi masovni sastanak s narodom, gdje su vrlo uspješno istupili govorima Simo Karapandža i Jura Drvodelić. Sutradan nam je u Odred stupilo iz istoga sela 6 novih boraca: Jovo Lalić, Nikica Lalić, Dušan Lalić, Milan Vignjević, Đuro Radović, Đuro Jurjević i Đuro Ivković. To su prvi partizani tog sela. Vraćajući se ponovno kroz Gojak, iz tog nam se sela prključilo još nekoliko novih, pa je Odred porastao na oko 30 boraca.

Dok je glavnina odreda boravila u Ponikvama i Gojaku, nekoliko boraca bilo je upućeno u zaseoke da održavaju sastanke s narodom. Tako su između ostalih Rade Ivković Solar i Raco Rebić boravili u selu Višnjici kod željezničke stanice Gornje Dubrave. Tu je i razotkriveno djelovanje žandarmerijskog poručnika Stipca. Tom smo se prilikom morali ozbiljnije da pozabavimo objašnjavanjem narodu perspektive borbe, naročito ishoda bitke kod Moskve. Ti sastanci, s obzirom na to da su nam diskutanti prilazili vrlo iskreno, koliko su pokazali privrženost naroda NOP, toliko su nam dali dragocjenih iskustava za dalje političko djelovanje.

Poslije uspješnog krstarenja po Dubravama ponovo smo se vratili na teritorij Perjasice i smjestili u selo Svojič—Piljuge. Tu smo saznali za reorganizaciju. Od Perjasičke čete formiran je 1. bataljon novoformiranog II kordunaškog NOP odreda. Naš odred ušao je u sastav 1. čete (Perjasičke) kao 3. vod. Ali i sada će se nastaviti tradicija naziva odred »Dubrave«.

Dobro se odmorivši, Odred se 14. januara prebacio u zaselak Perići u Poloju radi priprema za opsežniju akciju. Istog dana grupa boraca sprovela je u Donje Dubrave 15 domobrana koji su zarobljeni pri oslobođenju Vojnića. Usput su obavijestili porodicu Janjanina da je Rade ozdravio i vratio se u Odred. Tu se grupa sastala s drugom grupom koja je 16. januara upala u stražaru br. 324 na pruzi Generalski Stol—Donje Dubrave i razoružala čuvara pruge. Obje grupe krenule su u sastav Odreda radi novih akcija.

U napadu na domobranski garnizon u Veljunu od 1. i 2. kordunaškog NOP odreda naša je četa zaposjela lijevu obalu Korane, štiteći pravac Primišlje—Veljun. Snijeg i jaka hladnoća ometali su dejstva nama i neprijatelju. Neprijatelj je češće pokušavao, naročito iz Slunja, da izvuče opkoljenu posadu. Nešto poslije ponoći 19/20. januara dobili smo vijest u selu Perići da će sutradan krenuti iz Perjasice 112 domobrana i žandara da deblokiraju posadu u Veljunu. Kako su se s četom nalazili komandant i komesar 1. bataljona, to je odmah stvoren plan da se pozadi sela Poloja organizuje zasjeda sa 60 boraca. Kao obezbjeđenje prema Primišlju da se

postavi 1 vod, a 2. (Skradska) četa da zaposjedne brdo Visočku, a jedan vod da štiti prijelaz na rijeci Korani prema Veljunu. U svanuće su sve jedinice bile na svojim mjestima. Mraz je stezao tako snažno da se čulo pucketanje drveča. Borci su priželjkivali borbu što prije jer u borbi hladnoću i ne osjete.

Vijest je bila istinita. Neprijatelj se pojavio ispred nas oko 9 sati. Bili su već zamoreni jer su se cijelim putem od Perjasice do Poloja kretali u streljačkom stroju. Iznenadnom vatrom neprijateljski streljački stroj probijen je na sredini. Desno krilo bježalo je prema šumi Raletini, a lijevo prema Visočki. Oba krila dočekana su vatrom. Pored toga, čuvši borbu, na sve okolne visove istrčali su seljaci iz obližnjih sela i zaselaka. Njihova snažna galama »Predajte se!«, »Eno ih, hvataj!«, itd. ,zbunila je neprijatelja. U općoj panici nisu se snašli kuda da bježe. Odlučivši se na predaju, ušli su u kuću Kate Bakić u zaseoku Visočka, ostavili puške na krevete i izašli napolje dignutih ruku. U blizini su bila svega 4 partizana, među kojima i Franjo Pavičić Brico. On je prvi potrčao i za tren su zarobili 23 domobrana i žandara.

Sumirajući rezultate — 2 ubijena žandara, ranjena 3 i zarobljena 23 domobrana i žandara — ubrzo se ispostavilo da ima 25 zarobljenih. A to je popraćeno i novim smijehom. Naime, neposredno po zarobljavanju žandara i domobrana Franjo Pavičić se požurio da se bolje obuče. Da ne bude upadno, poveo je jednog žandara iza kuće da zamijeni odjeću. Misleći da će ga Franjo ubiti, žandar je plačući počeo da moli za milost, navodeći da ima malu djecu, da nije činio zla nikome. Kad mu je Franjo objasnio što hoće, žandaru je laknulo. Bio je presretan da se tako svršilo. A Franjo, stari komedijaš, također je bio sretan jer je došao k nama u plitkim cipelama i lako obučen. Tada nam je ispričao kako je, brijući jednog talijanskog vojnika u Ogulinu, ušla patrola karabinjera u radnju da ga uhapsi zbog agitacije za partizane. Nije imao druge već da na sporedna vrata, izlazeći kao da mora donijeti vode, pobjegne pravo k nama u Gojak. Dok smo se svi smijali Franjinoj priči kako je tada ostavio talijanskog vojnika na brijačkoj stolici poluobrijanog, dotrča Mile Vidović, seljak iz Točka, predajući nam dva karabina. Ispričao nam je kako je na putu prema Poloju naišao na dva domobrana koji su išli ravno na nj. Imao je pri sebi kolac za svaki slučaj. Ugledavši domobrane, našao se u nedoumici. Pobjeći nije imao kuda. Ispružio je kolac prema domobranima dreknuvši koliko je jače mogao: »Predajte se!« Ubijeđeni da je pred njima partizanski izviđač, domobrani su bez riječi bacili puške. Mile je uzeo njihove puške, a njih sproveo do naše čete. Još u toku priče nastao je opći smijeh koji se pretvorio u gromoglasnu pjesmu »Paveliću, kučkin sine, nestat će te ove zime.«

Poslije te akcije zadržali smo se nekoliko dana na teritoriji Perjasice, koja je sad bila slobodna i povezana s velikom slobodnom teritorijom Korduna. Učestvovali smo na priredbama i zborovima i pripremali se za nove zadatke.

Širok zamah NOB nalagao je i našem vodu složenije zadatke. Težište akcija trebalo je prenijeti na teritoriju Dubrava i stvarati čvršću bazu za daljnje prodiranje u hrvatska sela. A da bi se to postiglo, trebao je NOP obuhvatiti sva sela i zaseoke i stvoriti čvrsto jedinstvo naroda sposobno da izdrži sve nasrtaje neprijatelja, koji su bili sve jači s obzirom na to da je naša teritorija sada postala direktno na udaru. Prebacivši se oko 4. februara u selo Gojak, naš je vod prišao intenzivnom izvršavanju postavljenih zadataka. Ubrzo su oformljene partijske organizacije u selima. Istovremeno stvarane su antifašističke organizacije žena i omladine i birani novi NOO-i. Glavni dio posla u tome izvršili su pojedini borci i rukovodioci našeg voda. Uspjesi NOP na Kordunu i ostalim krajevima i naše svakodnevno političko i organizaciono djelovanje u selima vidno se osjetilo. Narod se još čvršće povezao s nama i počeo je da daje sve od sebe za potrebe NOP. Gotovo spontano se razvilo takmičenje tko će više dati priloga u hrani i odjeći i bolje ugostiti partizane. Posebno je to bilo izraženo u dolasku na našu teritoriju Perjasičke čete 11. februara. Pri prijelazu pruge mlade žene i omladinke umotane u čaršave pridržavale su žice predsignala da ne bi koji borac slučajno zapeo za njih i zvonjavom odao prijelaz. A u zaseoku Donji Zatezali partizani su doživjeli prijatno iznenađenje. U svim kućama gdje su partizani bili raspoređeni večera je servirana po običajima svečane gozbe, a za sve to vrijeme cijelo je selo bilo na nogama obezbjeđujući četi da mirno večera. A tako je bilo i dalje na putu za Gojak. Na svim dionicama puta gdje je bilo bliže neprijateljska posada omladina je priskakivala u pomoć.

Iako je naše težište trenutno bilo na političkom djelovanju, nismo zaboravili na oružane akcije, mada je njihovo izvođenje bilo znatno komplikovano. Teritorija je Dubrava inače specifična za vođenje borbe. Geografski je teško za izvođenje manevara i manjih i većih partizanskih jedinica. Protežući se istočno od rijeke Mrežnice i na zapad do Kupe, područje je podugačko ali usko. Uz to je od juga prema sjeveru ispresijecano važnim saobraćajnicama: cesta Karlovac—Senj, željeznička pruga Zagreb—Rijeka i cesta Karlovac—Rijeka. Od slobodne teritorije Korduna dijelila nas je rijeka Mrežnica, koja se mogla prelaziti samo čamcem, a Dobra, koja protiče od juga prema sjeveru, bila je prijelazna samo na jednom mjestu. Na ostalom dijelu prijelaz se trebalo koristiti čamcem. I Globornica, tekući neposredno uz prugu, bila je samo ljeti prijelazna na nekoliko mjesta. Na tako teškom području bilo je koncentrisano oko 460 talijanskih vojnika, domobrana, ustaša i žandara, a svuda unaokolo u Generalskom Stolu, Bosiljevu, Zdihovu, Ogulinu i Tounju neprijateljske su posade bile znatno brojnije. Takav položaj prisiljavao nas je da se koristimo svakim momentom da nanesemo neprijatelju udarac. Tako je naš vod 8. februara zahvaljujući narodu koji je obezbijedio tajnost uspio da sačeka domobransku patrolu i razoruža 5 domobrana kod zaseoka Janjana.

Dolaskom Perjasičke čete smatrali smo da je moguće izvesti veću akciju, mada i dalje u vidu zasjeda. I već prva nam je uspjela. Zasjedu

smo organizovali kod zaseoka Mikašinovići. Kako je bila jaka zima, uveče je Dubravski vod progazio snijeg tamo gdje je trebalo postaviti zasjedu. Za obezbjeđenje postavljeni su osmatrači, a četa se odmarala u zaseoku Mikašinovići i u kućama Rade i Dane Kaluđerovića. Trebalo je da zaposjedne položaje tek kada se primijeti neprijatelj da nailazi. Oko 10 sati 13. februara osmatrači su javili da se iz škole prema nama kreće 17 neprijateljskih vojnika. Smireno, prema sinoćnjem planu, zaposjeli smo progažena mjesta. Prvi dio zasjede propustio je neprijatelja, a zatim je uslijedila paljba iz pušaka i puškomitraljeza. Neprijatelj je pokušao da se spasi bijegom natrag, ali je tu naišao na jaku vatru. Bio je u klopci. Izbezumljeni i prestrašeni vojnici su se skamenili. Prestali su da pucaju. Iskoristivši taj trenutak, partizani su skočili i počeli da ih razoružavaju. Bilo ih je koji su se toliko prestrašili da su držali puške u rukama kao okamenjeni i gledali u partizane začuđeno sve dotle dok im nisu uzete puške iz ruku. Mi nismo imali gubitaka; kod neprijatelja ubijena su 3 žandara, 3 su ranjena, a ostali su zarobljeni. Mrtve smo pokopali, a ranjene saonicama uputili u sastav posade u školu. Osim pucanjem iz škole posada se nije usudila intervenisati. A grupa od 24 vojnika, pošavši od željezničke stanice Gornje Dubrave, vratila se iz sela Perić. Iako je postojala strepnja od represalija, akciju je narod dočekao s velikim oduševljenjem.

U toku i poslije akcije u Dubravski vod javilo se više novih, te je sada imao oko 35 boraca. Prema odluci komandira cijela se četa morala slijedeće noći prebaciti na teritoriju Perjasice. Protiv odluke je bio Mića Munjas Stršen. Istupio je demagoški da ne treba ići u Perjasicu ostavljajući narod da sutra strada. Za njim se povelo nekoliko boraca i oftalo na teritoriji Dubrava. Taj nas je slučaj zabrinuo, ali smo, poznajući svoje prilike, smatrali da će se oni ubrzo vratiti. S našim se mišljenjem nije u potpunosti slagao i Štab Bataljona. Zbog toga smo o tome ozbiljno prodiskutovali na partijskom sastanku. Zaključak je bio da nema mjesta većoj zabrinutosti jer će se borci vratiti čim vide mjere koje će neprijatelj preduzeti poslije naše akcije. Poslije sastanka uputila je komanda Voda pismo u Dubrave, i za nekoliko dana svi su se vratili u sastav Dubravskog voda.

Odmor u Perjasici iskorišten je za pripreme za akciju na Primišlje i Tounjski Tržić. U toj akciji, koja je otpočela 21. februara, učestvovali su dijelovi Prvog i Drugog kordunskog partizanskog odreda. Naš je Dubravski vod učestvovao u sastavu čete, odnosno bataljona u napadu na Primišlje. U pripremi akcije mnogo je pomogao narod Perjasice i Poloja. Da bi jedinice stigle što odmornije na polazne položaje, narod je tih sela očistio od snijega cestu od rijeke Korane do zaseoka Bojanića u Primišlju i upregnutim saonicama prevezao jedinice Prvog kordunaškog partizanskog odreda.

Naš Dubravski vod u sastavu svoje 1. čete, odnosno 1. bataljona, zaposjeo je položaj na brdu Kurjevac i cestu od Primišlja prema Poloju.

U toku 22. februara jedinice Prvog kordunaškog NOP odreda uspješno su razbile talijansku intervenciju iz Slunja. Od njihovog plijena Dubravski vod dobio je 1 puškomitraljez, a Perjasička četa 1 teški mitraljez. Istog su dana jedinice 3. bataljona Drugog kordunaškog NOP odreda zauzele Tounjski Tržić, a jedinice 1. bataljona razbile su patrolu'na cesti Primišlje—Tounjski Tržić i zarobile 2 žandara. U toku 23. februara partizanske snage u napadu na Primišlje bile su se približile do prvih kuća pored žandarmerijske stanice, pozvavši neprijatelja na se preda. Kako se on nije predavao, opsada je nastavljena. Međutim, do konačnog uspjeha nije došlo. Uspješno zadržavajući prodor talijanskih snaga od Ogulina u toku dana i noći, 3. bataljon nije izdržao i 24. februara. Tog dana talijanske jake snage probile su se u Primišlje i izvukle posadu za Ogulin. Prodor Talijana bio je za nas u napadu na Primišlje iznenadan te smo morali na brzinu da se izvlačimo koristeći se maglom. Tada su iz Dubravskog voda poginula 2 borca: Stojan Višnjić Panićev i Đuro Jurjević Kebija. Poslije te akcije Vod je otišao na teritoriju Dubrava, gdje se angažovao u pripremanju naroda za odlazak na zbor u Veljun, a i na učvršćivanju organizacija NOP-a kako bi se što bolje pripremile za izvršavanje proljetnih akcija.

Velikom narodnom zboru održanom 14. marta 1942. g. u Veljunu prisustvovao je i Dubravski vod. Na zboru je s teritorije Dubrava i Ponikava, provlačeći se gotovo uz same neprijateljske posade, došlo oko 150 omladinaca i omladinki. Zahvaljujući postignutom jedinstvu naroda, za te omladince i omladinke neprijatelj nikad nije saznao da su bili u Veljunu. Bio je to izraz impozantne snage. Tada je na teritoriji općine Dubrava djelovalo 6 partijskih ćelija s 38 članova KPJ, 7 aktiva SKOJ-a, 8 odbora AFŽ-a, a u svakom selu postojao je NOO. Veze s hrvatskim selima bile su znatno učvršćene. U tim je selima otpočeo proces političkog djelovanja. Krajem marta u hrvatskim selima Trošmariji, Otok i Grabarku održani su masovni sastanci na kojima je govoreno o ciljevima NOB-e. Isto tako uspostavljeni su kontakti sa simpatizerima NOP-a koji su bili u domobranskoj posadi u Donjim Dubravama. Zahvaljujući njihovom djelovanju, snažnije se razvijao proces demoralizacije u posadi, a posada je sprečavana da vrši represalije nad seoskim stanovništvom. Neprijatelj, u strahu, nije se usuđivao kretati dalje od bunkera, što nam je omogućavalo veću širinu u političkom djelovanju. A za sve namjere većih ispada neprijatelja sada smo redovno obavještavani od svojih saradnika.

Pozdravljajući postignute uspjehe u oslobađanju velike teritorije i u uništavanju neprijateljske žive sile, zbor je u Veljunu oštro osudio pojavu četničke grupe na čelu s poručnikom Rakinićem. Neposredno po završetku zbora oformljena je specijalna grupa boraca, uglavnom od članova Partije, koja je dobila zadatak da što prije likvidira četnike. U likvidaciji četnika učestvovao je i Rade Iveković Solar s nekoliko boraca Dubravskog voda.

U međuvremenu jedna grupa Dubravskog odreda noću 10. marta zaplijenila je 1 lovačku poluautomatsku pušku s 20 metaka, dvogled i 2 radio-aparata u selu Toplice Lešće i Erdelju.

Mjesec april protekao je u takmičenju za proslavu 1. maja. Orijentacija 1. bataljona bila je usmjerena na rušenje pruge Karlovac—Ogulin i prodiranje u hrvatska sela. U tim okvirima djelovao je i Dubravski vod. Početkom aprila Vod je u zajednici s još jednim vodom iz 1. perjasičke čete prokrstario teritoriju Dubrava, a zatim produžio u okolinu Bosiljeva. Na tom putu upali su 7. aprila u Prilišće, razlupali poštanske uređaje i zaplijenili veću količinu novca. U toj akciji ubijen je 1 ustaša i zaplijenjen pištolj. Istovremeno naišao je na zasjedu i ubijen jedan domobran, a drugi je zarobljen, razoružan i pušten. Poslije te akcije došli su na teritoriju Dubrave i ostali dijelovi 1. bataljona. Boraveći u Popovom Selu, Štab Bataljona u zajednici s 3. četom (Gomirskom) isplanirao je nekoliko akcija.

Prva po planu izvedena je 18/19. aprila na prugu između Gornjih Dubrava i Tounja, u kojoj su učestvovali 3. četa (Gomirska) iz Primorskogoraskog NOP odreda, 3. četa (Skradska) i Dubravski vod iz 1. bataljona 2. kordunaškog NOP odreda. Planom je bilo predviđeno rušenje službenog voza koji saobraća od Karlovca do Ogulina svaki dan oko 21 sat. Trivo Višnjić, koji se prije nekoliko dana vratio u Vod, uvjerio nas je da će izraditi specijalno željezo koje će kada ga bude postavio na šinu zbaciti voz sa tračnica. Postupili smo po njegovu prijedlogu i čekali voz. Voz je naišao i prošao a da se ništa nije desilo. Bilo nam je jasno da smo obmanuti. Da ipak nešto učinimo kad smo tu, odlučili smo da izvadimo jednu šinu. Na putu prema Gojaku ugledali smo vatru na mjestu gdje smo izvadili šinu. Tu smo doznali da se, naišavši na srušeno mjesto, stropoštao putnički voz, lokomotiva je zajedno sa 7 vagona izgorjela. Prema jednoj obavijesti koju je dobio Štab Bataljona tom je prilikom poginulo 39 ustaša i oko 17 talijanskih fašista, a povrijeđeno je 51 lice. Istu je večer 1. četa istog bataljona pripremila zasjedu na Lujzianskoj cesti, ali neprijatelj nije naišao. Poslije tih akcija cio Bataljon zajedno s 3. četom (Gomirskom) smjestio se u Munjase, Lalić Do i Popovo Selo.

Boraveći u toku aprila na teritoriji Dubrava izvedeno je još nekoliko akcija, uglavnom na prugu. Tako je grupa boraca Dubravskog voda 15/16. aprila napala na željezničku stanicu Generalski Stol, upala u blok prema Dubravama, oduzela željezničaru karabin i ubacila u blok bombu. Ponovo je napala na željezničku stanicu grupa boraca Dubravskog voda u toku noći 25/26. aprila, ali bez vidnijeg efekta. Iste noći učinjeno je to i na neprijateljsku posadu na Globorničkom mostu. Sarađujući s jedinicama koje su napadale Perjasicu 27. aprila, grupa boraca Dubravskog voda fingirala je napad na neprijateljsku posadu u Generalskom Stolu, a uveče je razrušila blok kod željezničke stanice Gornje Dubrave i zarobila 3

željezničara, koji su kasnije pušteni kući. Ostale snage Dubravskog voda učestvovale su toga dana u napadu na neprijateljsku posadu u Perjasici zajedno sa svojim 1. bataljonom i 2. bataljonom 1. kordunaškog NOP odreda. Medu trojicom poginulih u tom napadu bio je Simo Zatezalo Sajin, borac Dubravskog voda.

Pošto je u napadu na Perjasicu zaplijenjena znatna količina oružja, bilo je omogućeno da se naoružaju omladinci s teritorije Dubrava koji su već duže vrijeme bili spremni da stupe u Dubravski vod. Naoružavanjem njih i dolaskom u aprilu grupe omladinaca Hrvata iz Karlovca brojno stanje Dubravskog voda znatno je poraslo, pa je Štab 1. bataljona odlučio da se od njega formira 3. četa. To je obavljeno 3. maja. Za komandira Čete postavljen je Rade Iveković Solar, a za političkog komesara Simo Karapandža. Govoreći pred Četom, Karapandža je insistirao na tome da svaki onaj koji smatra da ne može izdržati dalje napore, koji će biti sve veći, slobodno napusti Četu. Iz Čete nije nitko izašao. Nitko na to nije ni pomišljao. Bili su to vedri, puni žara i poleta omladinci, ponosni što u velikom ratu i stradanju uspješno predstavljaju i brane narod Dubrava.

Milan Jaković

SJEĆANJA NA DUBRAVSKI PUNKT

Krajem oktobra 1941. godine dobio sam zadatak da stupim u vezu s prometnikom na željezničkoj stanici Donje Dubrave Zvonkom Hršakom[1] radi organizovanja prihvata drugova koji su iz Zagreba trebali da dođu u partizane.

Zvonka Hršaka sam upoznao prvih dana po njegovom dolasku u Donje Dubrave. To je bila povoljna okolnost da otvoreno razgovaramo. Kada sam mu rekao o čemu se radi i pitao ga da li je voljan da sarađuje s partizanima, odgovorio mi je da je o tome već razgovarao s prijateljem iz Zagreba i da je očekivao da mu se u vezi s tim netko javi.

Sredinom novembra 1941. godine kod Zvonka sam se sreo s lijepo obučenim željezničarom, koga do tada nisam poznavao. Po oznakama koje je imao na uniformi zaključio sam da je činovnik. Predstavljen mi je kao »prijatelj« iz Zagreba koji je došao kod Gojka[2] da kupi mesa i po mogućnosti drugih živežnih namirnica.

Povjerovao sam da je to istina, pa je u tom smislu tekao i naš daljnji razgovor. »Prijatelj« se mnogo raspitivao o Gojku, mesaru, i njegovim mogućnostima snabdijevanja mesom. To mi je postalo dosadno, a pomalo i sumnjivo. Zvonko je uglavnom ćutao. To svoje raspoloženje, bez mnogo uvijanja, kao i većina mladih ljudi, glasno sam stavio na znanje Zvonku i njegovom prijatelju. Na moje reagovanje oni su se samo nasmijali. Međutim, nesporazum je ubrzo otklonjen. Naime, Zvonko mi je rekao

[1] Zvonko Hršak, Hrvat, rođen 1917. godine u Hrvatskom primorju u selu Hreljin. Na službu u Donje Dubrave došao je u julu ili augustu 1941. godine. Svojim ponašanjem i odnosom prema mjesnom stanovništvu stekao je određene simpatije. Cijenjen je kao dobar čovjek. Uhapšen je u toku maja ili juna 1942. godine i vjerovatno strijeljan, jer se otada o njemu nista ne zna. Koliko mi je poznato, nije bio član KPJ.

[2] Gojko Jaković Švajcan, seoski mesar u Donjim Dubravama. Snabdijevao mesom pojedine porodice i van Dubrava. Poginuo u jesen 1943. ili u toku 1944. godine.

da je to »prijatelj« o kojem mi je ranije govorio, zatim da nije u pitanju meso, itd. »Prijatelj« je, u stvari, došao sa zadatkom da provjeri kakve su mogućnosti i mjere bezbjednosti da bi se dio aktivista i simpatizera NOB-e iz Zagreba uputio do Donjih Dubrava i dalje u partizane.

Utvrdili smo da je to moguće i da je bezbjednost u Donjim Dubravama potpuno zagarantovana, uz poštivanje određenih pravila opreznosti. Zatim se poveo razgovor o tome kada i kako da drugovi dolaze do Donjih Dubrava i na koji način da uspostave vezu između Donjih Dubrava i Zagreba. Dogovorili smo se da je najbolje da drugovi dolaze u željezničkim uniformama, i to vlakom koji stiže u Donje Dubrave u 15 sati. Tim vlakom su se vraćali željezničari zaposleni u Karlovcu i Dugoj Resi, pa je to bila povoljna okolnost jer su se oni mogli bez ikakvih teškoća udaljavati od stanice; a čim se udalje 300—400 metara, praktično više nije postojala opasnost da budu uhvaćeni od neprijatelja.

Također smo se dogovorili da bi između Zagreba i Donjih Dubrava trebalo održavati vezu kako bi drugovi »željezničari« mogli da najave da li će poći i kada iz Zagreba u Donje Dubrave, odnosno da li su stigli na slobodnu teritoriju. Zvonko je bio mišljenja da bi se veza najbolje mogla održavati telegrafom, samo kad bismo na Kolodvoru u Zagrebu imali svoje ljude. »Prijatelj« je potvrdio da takvih ljudi ima na Kolodvoru. Zatim smo utvrdili »lozinku« i »odziv«. Složili smo se da će najbolje biti ako sadržaj tih znakova za raspoznavanje bude vezan za mesara Gojka, pa smo utvrdili ovo:

a) Prije nego što jedan ili više drugova krenu iz Zagreba, drug s Glavnog kolodvora u Zagrebu željezničkim telegrafom će upitati Zvonka na željezničkoj stanici Donje Dubrave: »Ima li Gojko mesa?« — što je značilo: mogu li drugovi krenuti iz Zagreba? Ako je sve bilo u redu, Zvonko je istim putem na telegram iz Zagreba trebalo da odgovori: »Gojko će imati mesa u srijedu ili u petak«" — što je značilo: drugovi u te dane mogu stići iz Zagreba u Donje Dubrave.

b) Da se onog dana kada će drugovi »željezničari« stvarno poći iz Zagreba javi telegrafom: »Vlakom 312 (ili nekim drugim) šaljem ti novac za dva (ili više) kilograma mesa.« To je značilo da tim vlakom stižu dva ili više drugova. Ako je u telegramu stajalo da se šalje novac i moli za što »bolje teleće« meso, to je značilo da dolaze odgovorni rukovodioci ili politički značajniji ljudi.

c) Da se po stizanju »željezničara« u Donje Dubrave, odnosno njihovom odlasku na slobodnu teritoriju, o tome obavijesti Zagreb ovim telegramom: »Vlakom 311 (ili drugim) šaljem ti dva (ili više) kilograma mesa.« To je trebalo da znači da su upućeni drugovi stigli u Donje Dubrave i produžili na slobodnu teritoriju Korduna ili Like. Ako je u pomenutom telegramu bilo navedeno »Paket se nalazi kod vlakovođe«, značilo je da se u paketu, umjesto mesa, nalaze željezničarske uniforme drugova koji su otišli na slobodnu teritoriju i da taj paket treba uzeti iz službenih kola, kako bi one poslužile i drugima koji budu istim putem dolazili u Donje Dubrave.

Pošto smo se u svemu dogovorili, »prijatelj« iz Zagreba je prvim vlakom otputovao. Uzeo je podatke o vremenu i danima kada će Zvonko biti u službi. Obećao nam je da nećemo dugo čekati na prvi telegram s Kolodvora iz Zagreba. Posebno nas je upozorio na budnost i opreznost, naglasivši da ne gubimo iz vida to da je neprijatelj veoma lukav.

Znao sam da se sve organizuje i da će se realizovati pod neposrednim rukovodstvom određenih partijskih rukovodstava. Međutim, nikada nisam saznao pravo ime čovjeka kojeg mi je Zvonko predstavio kao »prijatelja« iz Zagreba. Kasnije je dolazio jedan čovjek, koliko se sjećam, po imenu Ivan Radošević.

U januaru 1942. godine Zvonko mi je u jednom razgovoru rekao da na Glavnom kolodvoru u Zagrebu radi za nas neki Ferdo. Pomislio sam da je i to neki pseudonim i da tog čovjeka nikada neću vidjeti i upoznati. Dvanaest godina kasnije, na željezničkoj stanici u Karlovcu, upoznao sam se sa šefom te stanice Ferdom Udierom. Tada sam ga pitao da li je krajem 1941. i u početku 1942. godine službovao u Zagrebu. Kada mi je rekao da jeste, to je bilo dovoljno za početak razgovora. Oživjeli smo stare uspomene i jedan drugoga uvjerili da smo u prvoj godini rata, iako prostorno i fizički udaljeni jedan od drugoga blizu 100 kilometara, nekoliko mjeseci radili na realizaciji istoga zadatka. Saznavši to, bili smo radosni.

Bližio se kraj mjeseca novembra 1941. godine, ali iz Zagreba nije stizao telegram. Nitko nije pitao: »Ima li Gojko mesa?« To nas je u izvjesnoj mjeri zabrinjavalo. Zabrinutost za »prijatelja« i akciju svakim danom je bila sve veća. Sve je bilo odjednom prekinuto. Takav je bio naš utisak.

Međutim, jednog dana, u utorak, nalazio sam se u Zvonkovoj službenoj prostoriji. Odjednom se pojavio pozivni znak na telegrafu. Zvonko je uključio traku po kojoj su otkucavali Morzeovi znaci. Kada je telegraf ućutao, Zvonko uze traku i pročita: »Ima li Gojko mesa?«

Bili smo obojica iznenađeni. Odlučili smo da ubrzo odgovorimo, što smo nakon dva sata i učinili. Zvonko je uputio telegram: »Gojko će imati mesa u petak.« Toga petka prije podne iz Zagreba je javljeno: »Vlakom 312 šaljem ti novac za dva kilograma mesa.«

Vlak broj 312 na liniji Zagreb—Sušak stizao je u Donje Dubrave u 15 sati. S nestrpljenjem smo očekivali susret sa »željezničarima«. Budući da smo Zvonko i ja poznavali sve željezničare koji su se tim vlakom vraćali s posla, nije bilo teškoća da uočimo nepoznate željezničare. Zvonko je imao zadatak da »željezničare« iz Zagreba, neupadljivo, prolazeći pored njih, uputi prugom prema zaseoku u kojem se nalazio mesar Gojko, a ja da ih sačekam na 300 metara dalje od stanice i uputim na slobodnu teritoriju.

Sve smo predvidjeli i sada smo čekali vlak. Otišao sam ka skretničaru i kod njega se zadržao do signala za vlak 313. Pošto je signal bio dat da vlak stiže, nekoliko minuta kasnije izašao sam napolje. Bio je lijep, ali hladan decembarski dan. Vlak broj 312 se približavao Donjim

Dubravama. Skretničar je dao znak da vlak ulazi u stanicu i izašao je pred svoju kućicu. Vlak je već polako ulazio u stanicu, a ja sam se uputio za njim. Nepun minut kasnije vlak je napustio stanicu, a ja sam ugledao dvojicu »željezničara« kako prugom idu prema meni. Stao sam i sačekao ih da mi pridu. Skretničar me je pozvao da se vratim k njemu i da nastavimo razgovor, ali sam mu rekao da ću kasnije navratiti.

»Željezničari« su se brzo približavali. Usput su se nešto dogovarali i tako su stigli do mene. Pozdravio sam ih i upitao kako su putovali.

— Dobro smo putovali, ali bi trebalo što prije da se udaljimo od pruge i od stanice — rekoše, a ja sam ih uvjeravao da se nemaju čega plašiti jer se nalazimo na partizanskoj teritoriji. Da bih bio uvjerljiviji, ukratko sam ih upoznao sa stanjem NOP na području Gornjih i Donjih Dubrava, o čemu se zaista moglo samo pohvalno govoriti. Ali sve to jednom od »željezničara« nije bilo dovoljno ubjedljivo. Počeo je gubiti strpljenje. Bilo je očigledno da se uplašio. U jednom trenutku pode putem prema Generalskom Stolu.

— Želiš li k ustašama? — upitah ga u šali.

— Zar me tako nešto uopšte možeš pitati? — reče mi nešto smirenije jer ga je moje pitanje iznenadilo.

— Šta bih te drugo pitao! Lijepo ti kažem i uvjeravam te da si tako reći na oslobođenoj teritoriji, a ti mi ništa ne vjeruješ, već se čudno ponašaš — rekao sam mu, i to je bio kraj našem nesporazumu.

Zatim smo napustili prugu i krenuli obilaznim putem prema selu Rebići. Na putu za Rebiće, »željezničari« su skinuli uniformu i spakovali je u mali kofer, koji je trebalo vratiti u Zagreb. Tako smo stigli do kuće željezničara Sime Rebića Bana[3]. Objasnio sam mu da drugovi idu u partizane. Sada su bili veoma raspoloženi.

— Pa kako se zovete, drugovi? — upita ih Simo.

— Ja sam Drago Foslić iz Zagreba.

— A ja sam Ivan Gaće, također iz Zagreba — odgovori drugi.

Nisam ulazio u to da li su im to bila prava imena. Kasnije sam saznao da su bila istinita, jer sam se s Foslićem sretao i u toku NOB-e.

Pošto su Drago i Ivan upućeni na oslobođenu teritoriju Korduna, tj. u Perjasicu, Zvonko je »prijatelja« iz Zagreba, s Glavnog kolodvora, obavijestio telegramom.

Nekoliko dana kasnije ponovo je iz Zagreba telegrafisano: »Ima li Gojko mesa?« Zvonko je iz Donjih Dubrava staničnim telegrafom odgovorio kada će biti »mesa«.

Veza između Zagreba i Donjih Dubrava koju su realizovali željezničari preko službenih telegrafa, dolazak i prihvat drugova, tekla je kako se samo poželjeti može. Dolazili su pojedinci i grupe od dva do četiri

[3] Simo Rebić Ban prije rata je bio željezničar. U toku NOR-a radio je u narodno-oslobodilačkom odboru.

druga. Među njima je bio i Moro Magašić. Za Zvonka i mene njihov dolazak je postao sasvim običan i normalan. Nismo mnogo mislili na mogućnost da sav naš rad može biti i otkriven. Međutim, poslije jednog razgovora, krajem decembra 1941. godine, s prometnikom na stanici u Donjim Dubravama, Globernikom, malo smo se trgli. On je bio samo sa službom ovdje, ali tu nije stanovao. Mi smo Globernika izbjegavali smatrajući ga proustaški nastrojenim. On nam je jednog dana stavio do znanja da neki željezničari silaze iz vlaka u Donjim Dubravama i da odlaze u Perjasicu, tj. na oslobođenu teritoriju. Zbog toga smo željeli da s njim raščistimo, jer mu je naš rad unekoliko bio poznat.

Međutim, jednog dana se dogodilo nešto neočekivano. Toga dana Globernik je bio u službi. U slobodno vrijeme između dva vlaka koja je trebalo da primi otišao je u seosku kafanicu koja se nalazila nedaleko od željezničke stanice i tamo našao neko veselo društvo.

— Ti si ustaša! — rekao je netko iz tog društva Globerniku.

Globernik se branio uvjeravajući ih da nije ustaša, ali je to na njega ostavilo težak utisak. Iste noći Globernik je napustio svoju službu i otišao u partizane. Kada je Zvonko saznao da je Globernik otišao u partizane, bio je prilično iznenađen. Potvrdilo se da naše mišljenje o Globerniku nije bilo ispravno. Griješili smo prema njemu. Da nije otišao u partizane, tko zna kakve bi posljedice iskusio, jer je odluka da se s njime razjasnimo bila veoma čvrsta i odobrena. Nije mi poznato da li je Globernik preživio rat.

Nekako u isto vrijeme Zvonkov poznanik domobranski zastavnik, koji se nalazio s posadom u osnovnoj školi u Donjim Dubravama, interesovao se za partizane i izrazio želju da se s njima sastane. Za nekoliko dana zastavnik je rekao Zvonku da i njegov poručnik želi da uspostavi vezu s partizanima. Preduzeli smo potrebne mjere i do sastanka je došlo u kući Rade Jakovića zvanog »Dvizac«, gdje je Zvonko stanovao. Glavni pregovarač u ime partizana bio je Simo Karapandža. Na tom sastanku domobrani nisu ništa naročito prihvatili u pogledu saradnje s partizanima, a kao znak svoje dobronamjernosti i iskrenosti dali su Karapandži velik automatski pištolj s drvenom futrolom koja se mogla koristi kao kundak. Kratko vrijeme poslije tog sastanka obojica domobranskih oficira bila su premještena. Mi nismo saznali stvarne razloge njihovog premještaja. Nismo se ni mnogo interesirali, jer su veze za Zagrebom funkcionisale vanredno dobro.

Međutim, u drugoj polovini januara 1942. godine zapaženo je da na stanici Donje Dubrave gotovo svakodnevno dolazi u kontrolu ustaški natporučnik Marijan Persoli. Ali bez obzira na to naš je kanal i dalje bez smetnje funkcionisao. Postao je siguran. Vjerojatno zbog takvog zaključka rukovodstva u Zagrebu tim su kanalom upućeni iz Zagreba na slobodnu teritoriju i Vlado Popović, sekretar Operativnog rukovodstva CK KPH, i Otmar Kreačić. Najava njihovog dolaska bila je iznenadna. U svemu je odstupljeno od već uhodane prakse.

Naime negdje oko 16,00 sati Zvonku je iz Zagreba bez prethodnog pitanja »Ima li Gojko mesa?« javljeno: »Danas ti vlakom broj 316 šaljem novac za dva kilograma boljeg telećeg mesa.« Vlak broj 316 stizao je u Donje Dubrave u 21,00 sat. Kada smo s »prijateljem« ustanovili vrijeme dolaska, precizirali smo 10,11 i 15 sati. Vlak koji stiže u 21,00 sat iz više razloga nije uzet u obzir. Zato nas je primljeni telegram prilično zbunio. Ipak, odlučili smo da sačekamo vlak i da prihvatimo drugove.

Vlak je stigao. Iz prvog ili drugog vagona, uz pomoć konduktera, izašla su tri »željezničara«. Dvojica, Vlado Popović i Otmar Kreačić, bila su u uniformi kakvu su nosili prometnici, a treći je bio u običnoj željezničarskoj uniformi. Sa sobom su imali četiri velika kofera. Prišao sam im i pozdravio ih. Upitao sam ih: »Jeste li kod Gojka došli po meso?«

Vlado mi je snažno stegao ruku. Ništa nisu odgovorili. Rekao sam im da odmah produžimo i zajedno s radnicima koji su doputovali istim vlakom izađemo iz žice kojom je stanica bila ograđena. To nije učinjeno. Ni danas mi nije jasno zašto. Umjesto da s ostalim putnicima izađemo iz te žičane ograde, ušli smo zajedno sa Zvonkom u prometni ured. Pristigli putnici nisu ni sjeli, a k Zvonku je ušao natporučnik Marijan Persoli. Zvonko je odmah reagovao. Predstavio je drugove kao svoje školske kolege koji žive u Zagrebu, pa je odmah dodao da su doputovali ovamo radi nabavke mesa. Za mene je, onako usput, rekao:

— To je Mile iz susjedstva, pa sam ga zamolio da odvede kolege u moj stan.

Poslije ovoga poveo se razgovor između Vlade Popovića i Zvonka s jedne, a natporučnika s druge strane. Ostali smo čitali. Ja sam imao pištolj »»štajer« 9 mm i u njemu jedan metak, koji se nalazio u cijevi. Bio sam spreman da taj metak ispalim u natporučnika ako dođe do ma kakvog objašnjavanja. Kasnije sam saznao da je Kreačić imao isti takav pištolj, ali sa više metaka. Natporučnik se ponašao »normalno« i razgovarali su sve do 22,00 sata. Tada je Zvonko zamolio natporučnika Persolija da naredi domobranima da nam ne prave smetnje i da nas puste iz žice. On je to odmah i učinio. Čim smo izašli iz žice, krenuli smo prema selu Rebićima. Snijeg je bio veoma visok, gotovo preko jednog metra, a temperatura je pala između minus 10 i 15 stepeni. Kada smo stigli do kuće željezničara Sime Rebića Bana, bilo je gotovo pola noći. Tamo smo se ugrijali, Popović i Krečać su skinuli svoje željezničarske uniforme. Treći putnik to nije učinio. Iz razgovora koji su oni vodili između sebe zaključio sam da se on vraća za Zagreb. Bio je to, ako se dobro sjećam, Radošević. Pošto su se presvukli, rekao sam im da ćemo tu ostati do sutradan, jer ne možemo preći rijeku Mrežnicu. Čamac je bio na suprotnoj obali, a u mlinu koji se nalazio pored obale nije bilo nikoga.

Međutim, Vlado Popović je odmah reagovao:

— Ne, odmah idemo! — a zatim se okrene prema meni i upita me:

— Jesi li ti komunista?

— Jesam — rekao sam mu.

— Za komunistu nema nemogućeg. Pred njima se i čelična vrata moraju otvoriti — rekao mi je.

— U redu, ali mi rijeku Mrežnicu ne možemo pregaziti jer je dosta duboka — odgovorio sam mu.

Popović me je počeo kritikovati da nam organizacija nije dobra.

— Onda, idemo na rijeku — rekao sam mu i pošli smo iako sam znao da nam se može desiti da se vratimo ili da otvorimo Rebićev mlin i da se tu sklonimo od hladnoće.

Oko jedan sat, po divnoj mjesečini i zimskoj ciči, probijali smo se uskom prtinom noseći četiri teška kofera (Vlado je nosio dva). Nakon jednog sata pješačenja stigli smo do rijeke Mrežnice i tu stali nad kanjonom dubokim 50—100 metara.

— Evo nas, drugovi, stigli smo i sada bi trebali da opalimo jedan metak iz karabina prema selu Vitesi. Kada tamo straža čuje »pjevanje« zrna, odgovorit će nam ispaljenim metkom prema nama i odmah nekog uputiti ovamo da nas preveze — objasnio sam im naš znak raspoznavanja.

Vlado je odmah reagovao: »Pucaćemo!«

— Čime ćemo pucati kada nemamo karabina — pitao sam.

Istovremeno u ruci Kreačića ugledao sam pištolj »štajer«. I dok smo mi još razgovarali, on je opalio metak prema Vitesi.

— Taj se pucanj na ovom snijegu i zimi nije čuo — rekao sam mu i nasmijao se. Metak nije »propjevao«.

— Onda ćemo baciti bombu, pa će se čuti! — pomalo ljutito reče Vlado.

Ja sam ih uvjeravao da tada pogotovu nitko neće sići do Mrežnice. Bomba je eksplodirala, ali nikakvog odgovora s druge strane nije bilo. Zadržavajući se tamo neko vrijeme, dobro smo ozebli, pa smo morali da pođemo u Rebićev mlin i da tu sačekamo dan, ili da se, najzad, vratimo odakle smo i došli. Kada smo došli do Rebićeva mlina, ustanovili smo da je mlin zaključan. Uz pomoć Vlade i Otmara popeo sam se na krov i preko krova ušao u sobu koju sam iznutra otvorio. Upalio sam »lucu« (mala petrolejska lampa bez cilindra) i odmah sam naložio vatru u peći. U početku je soba bila puna dima, ali se brzo zagrijavala. Vlado je odmah legao na krevet koji se tamo nalazio, a Otmar je sjeo na stolicu i slušao dijelog između Vlade i mene. Vlado je neprekidno postavljao pitanja, a ja sam samo odgovarao. S nekim mojim odgovorima bio je zadovoljan, a zbog nekih me je kritikovao. Ali se ni ja nisam dao.

— Vi ste sektaši! — reče Vlado odjednom.

— Bilo bi dobro da ustaneš iz tog kreveta jer u njemu ima neugodnih stanovnika — rekao sam mu umjesto odgovora, iako sam već bio iznerviran, pa je tako izmijenjena tema našeg razgovora.

Svanulo je. Sa suprotne obale stigao je čamac. Tamo smo se pozdravili. Vlado i Otmar su produžili za Perjasicu, a ja natrag.

Narednih dana stigla je nova grupa »željezničara«. U martu mjesecu 1942. godine k Zvonku je došao neki drug (nisam se s njim sreo) i rekao mu da uskoro treba iz Zagreba da pođe u partizane grupa važnih drugova, ali da oni vjerovatno neće putovati u željezničarskim uniformama, već u civilnim odijelima. Mart je prošao. Nekoliko grupa »željezničara« je stiglo, ali od najavljenih »važnih« drugova ni traga. Pretpostavljali smo da će oni doputovati u aprilu. Ta se pretpostavka brzo potvrdila. Naime, polovicom aprila iz Zagreba je stigao telegram: »Ima li Gojko boljeg mesa?« Odmah smo znali da je u pitanju dolazak »važnih« drugova, pa smo i odgovorili: »Ima Gojko mesa.« Očekivali smo ubrzo obavještenje o njihovom polasku. Tako je i bilo. Narednog dana, kada je primio službu, Zvonko je primio obavještenje da tri druga stižu vlakom u 10 sati.

Pred dolazak toga vlaka stiglo je i obavještenje da vlakom 1010 stižu četiri druga. Taj vlak je stizao u Donje Dubrave u l i sati. Dakle, »važni« drugovi su putovali podijeljeni u dva vlaka koji su stizali u Donje Dubrave u razmaku od jednog sata. To nam je predstavljalo dosta teškoća. Morali smo da preduzmemo posebne mjere bezbjednosti da bi svi oni stigli na slobodnu teritoriju. Sve pristigle drugove morao sam da prihvatim na stanici. Sa Zvonkom sam napravio plan da ove drugove prihvatimo na slijedeći način:

Grupa koja stigne s vlakom u 10 sati da je on uputi cestom prema selu Tounj i da im kaže da ću ih sačekati na 300—400 metara iza kuća zaseoka Bojanići i da će me oni prepoznati tako što ću lijevu ruku držati preko grudi. Ta grupa je morala da prođe pored škole u kojoj se nalazila domobranska posada. To je bio mali rizik. Ali smo svjesno išli na taj rizik, jer smo znali da u toku dana domobrani nisu mnogo obraćali pažnju na ljude koji su prolazili cestom.

Za drugu grupu koja stigne dogovorio sam se sa Zvonkom da je prihvatimo na samoj stanici i da je povedemo drugim putem.

Otišao sam na ugovoreno mjesto i poslije prolaska vlaka, koji je stizao u 10 sati, s nestrpljenjem sam očekivao pojavu trojice »važnih« drugova. Nakon 20 minuta iza okuke puta pojavila su se tri civilna lica u elegantnim kaputima i s koferima. Stavio sam lijevu ruku preko grudi i čekao da mi se približe. Jedan iz grupe me je primijetio i brzo pošao k meni. Pošao sam mu u susret i ubrzo smo se našli u zagrljaju jedan drugome, iako se nikada ranije nismo vidjeli. Odmah smo postali prisni, ali imena nismo govorili. Rekli su mi da će drugim vlakom doći još jedna grupa, i to tri muškarca i jedna žena. Zato sam ih zamolio da požurimo u zaselak Janjane, jer drugu grupu treba da prihvatim na stanici. Brzo smo stigli u Janjane. Tamo sam ih ostavio i požurio na željezničku stanicu Donje Dubrave, gdje sam stigao neposredno pred dolazak vlaka.

Na stanici Donje Dubrave Zvonko me je obavijestio da nema nikakvih promjena. Uskoro vlak je stigao tačno po redu vožnje. To je bio vlak broj 1010. Iz njega je izašlo nekoliko putnika, među kojima i druga grupa »važnih« drugova. Prolazeći pored njih stavio sam im do znanja da

produže za mnom. Išao sam brzo i zaklonio se iza nekih drva čekajući da stignu. Međutim, na moje iznenađenje, umjesto da pođu za mnom, oni su otišli oko stanice. Rukom sam im davao znak da pođu k meni. Na sreću, moj znak je primijetila drugarica iz grupe, i sve se dobro završilo.

Poslije 30 minuta obje grupe su bile zajedno. Iz zaseoka Janjana otišli smo u zaselak Miriće i smjestili se kod Dušana Mirića. Bilo je veselo. Tu sam saznao da su pristigli drugovi glumci zagrebačkog kazališta Vjekoslav Afrić, Jože Rutić, Milan Vujnović, Ivka Rutić — ostalih se imena ne sjećam.

U razgovoru o njihovom putu, o tome kako će se zakazana predstava morati odložiti, itd., Jože Rutić mi je ispričao ovo: »Mi smo u Zagrebu kupili karte za Plaše—Crikvenica, i čim je vlak krenuo otišli smo u vagon-restoran. Tu nam se priključio ustaški povjerenik Pukšec i zajedno s nama sjedio sve do pred Generalski Stol. Tamo nas je napustio, ali je rekao da će se vratiti. Do Donjih Dubrava se nije vratio pa smo bez komplikacija napustili vlak. Da nije bilo tako, ne bismo mogli da siđemo, već bismo produžili za Plaše—Crikvenica. Ovako, sve se dobro završilo.«

Ovo saznanje nije mi se nimalo sviđalo. Odmah sam pošao k Zvonku i rekao mu da javi Zagrebu da su drugovi stigli, a zatim sam mu ispričao šta sam saznao od Jože Rutića. Zvonko je izrazio bojazan da će kanal biti otkriven.

Narednog dana, iako nije bio u službi, Zvonko i ja našli smo se na željezničkoj stanici. Sačekali smo vlak koji iz Zagreba stiže u 15 sati. Pošto je vlak napustio stanicu, primijetili smo da tri nepoznata čovjeka razgovaraju s prometnikom. Bili su dobro obučeni. Kad je prometnik naišao pored nas, Zvonko ga je upitao:

— Ko su ta gospoda i kuda odoše?

— Kažu da su trgovci ogrjevnog drveta i interesuju se čija su drva na stovarištu. Otišli su u Rakiće u birtiju — odgovorio je prometnik i otišao u svoj ured.

Odmah smo ocijenili da to nisu nikakvi trgovci, već agenti ustaške nadzorne službe. Ja sam napustio željezničku stanicu, a Zvonko je ostao kod prometnika. Iste večeri mi je ispričao da su »trgovci« iz Rakića ponovo došli k prometniku i pitali ga o mogućnostima nabavke ogrjevnog drveta, interesovali se kako je u Dubravama, itd., a zatim pješice otišli za Generalski Stol na spavanje. Ubijeđeni da se radi o agentima, zaključili smo da to na neki način treba javiti drugovima u Zagreb, a također upoznati i partijsko rukovodstvo, koje se nalazilo na slobodnoj teritoriji. Zvonko je telegrafisao u Zagreb: »Gojko više dana neće imati mesa!«

Ja sam upoznao drugove iz Kotarskog i Okružnog komiteta s nastalom situacijom, te da je Zvonko uputio u Zagreb telegrafsku poruku iz koje će se moći zaključiti da se drugovi više ne upućuju ovamo. Nakon toga razgovora odlučeno je da više ne radim na zadatku na kojem sam

bio i da Zvonko obavezno treba da dode na slobodnu teritoriju. No, prije nego što se ta odluka bude realizirala trebalo je da sačekamo 10—15 dana radi eventualnog javljanja drugova iz Zagreba.

Prošao je april, i poslije posljednje grupe drugova glumaca koje smo prihvatili iz Zagreba nije bilo pitanja: »Ima li Gojko mesa?« Naš se kanal gasio.

Upoznao sam Zvonka sa zahtjevom da ide na slobodnu teritoriju. Objasnio sam mu da drugovi iz Okružnog komiteta smatraju da mu prijeti neposredna opasnost i pitao ga kada može da krene. Na moje veliko iznenađenje, Zvonko se kolebao i nije bio spreman da odmah pode. To je pravdao raznim argumentima, a najviše da mu majka nije opskrbljena i da ne zna kako taj problem da riješi. Na kraju i sam je uočavao opasnost koja mu prijeti pa je odlučio da ide u partizane, s tim da prethodno smjesti i opskrbi majku. Više puta sam ga požurivao, a upozorio sam ga i na činjenicu da se iz Zagreba niko ne javlja i da ne znamo što se tamo dešava. Ipak, sporo je radio. Nije stigao da sve sredi. Uhapšen je i više se nije vratio.

GLINA

Ranko Mitić

NEKA SJEĆANJA S BANIJE

Nakon 27. marta intenzivno smo radili na zadatku da nas žene zamijene na funkcijama u Partiji, jer smo očekivali da će svi muškarci biti mobilizirani u vojsku. U tom smo smislu dobili i direktivu od CK, pa smo raspravljali o tome i u OK KPH Karlovac. Mi smo u Glini predvidali za sekretara KK Nadu Drakulić, ženu Veljkovu. To je bila draga drugarica. Umrla je u ratu od crnoga prišta, i to dva dana nakon što joj se drug vratio iz ropstva 1943. godine. Međutim, kako su se događaji suviše brzo odvijali, do toga nije došlo.

Uoči prvih dana rata mnogi su sabotirali napore za obranu zemlje. KK KPH Glina radio je na tome da se ljudi odazivaju na poziv u vojsku i da daju za potrebe vojske konje, kola i drugo što se od njih traži.

Međutim, u to vrijeme u našem kraju oni koji su se ranije busali u prsa rodoljubljem, razni radikali i režimlije, prvi su bili ti koji nisu htjeli dati ni svoje konje ni kola želeći da sačuvaju svoju imovinu kod kuće. Na drugoj strani bili su ustaše i frankovci. Oni su stavljali radio-aparate na prozore da bi se glasno čule emisije u kojima je poglavica kako su ga oni tada zvali, pozivao ljude da se ne odazivaju u vojsku. Znam slučajeve nakon proglašenja NDH — kada bih se sreo s nekadašnjim svojim kolegama iz škole, odgovarali su mi na pitanje: gdje su i što nisu u vojsci? — da su bili u »brstu«, što je značilo da su se skrivali u šumi ne odazivajući se pozivu u vojsku.

Odmah po preokretu nas jedna grupa ljudi išla je u Glinu. Među nama bio je i moj komšija Ivan Klobučar iz Selišta, Hrvat, predratni zakleti ustaša. On se primio predsjedništva ustaške općine u Jukincu i Glini. Na putu smo se sreli sa Švabama koji su putovali kamionima. Bili su bahati i prepotentni. Gledali su nas s visine. Ono što smo o njima do sada čuli i čitali kao »ibermenčima« sada smo ih vidjeli na djelu pred sobom. Iz kamiona bahato su bacili šaku cigareta pred nas očekujući da

ćemo potrčati i napraviti gužvu. Međutim, njih nitko nije ni pogledao. Zgazili smo cigarete i produžili dalje. Ali, tada sam vidio jedan događaj koji će mi ostati u teškoj nezaboravnoj uspomeni. Grupa djevojaka iz sela Skele, svečano obučene, kada su nas vidjele, uhvatile su se ispod ruke i počele pjevati: »Oj, Jovane, Beograđanine, ustaj more, Beograd izgore!« To pjevaju podsjećajući nas na bombardiranje Beograda prvog dana rata. A sada kad su naišle Švabe kamionima, počele su vikati: »Živjeli oslobodioci!« To mi je bilo strašno — kao da mi je netko nož zabio u srce.

Kad smo stigli u Glinu, Nijemci su uzimali od ljudi bicikle. Sjećam se da je tada naišao na biciklu sin Ivana Klobučara. On je stavio trobojku oko ruke smatrajući da i on ima vlast. U momentu kada se mimoilazio sa Švabama oni ga gurnuše preko hrpe pijeska i oduzeše mu bicikl. On, povrijeđen, stane im se prijetiti, da mu moraju vratiti bicikl. Ja sam mu tada rekao: »Nijemci tebi neće vratiti bicikl, već pripremi novce da kupiš drugi, ako ga, uopće budeš imao gdje kupiti.« Stari je Klobučar, njegov otac, slušajući to i pušeći lulu, rekao: »Da, mali, imaš ti pravo.«

Odmah poslije proglašenja NDH skupilo se kod mene oko 300 ljudi. Oni vrše na me pritisak da ih vodim u Bosnu, jer su navodno čuli da se tamo nastavlja borba. Ja sam ih od toga odvraćao govoreći da nemamo tamo što tražiti, jer da su Nijemci već ušli u Sarajevo i Banjaluku. Usprkos tome oni i dalje vrše jak pritisak. Tada sam im rekao otvoreno da mi nećemo nikada priznati kapitulaciju, da ćemo ustati i tući se, ali onda svi jedinstveni — pod rukovodstvom KPJ. Dok sam se ja s njima objašnjavao, došao je iz vojske kući moj pokojni brat Mitar. S njim je došao Milorad Lapčević, inžinjerijski kapetan I klase. Rodom je iz Vrginmosta. Kada se on pojavio i rekao »Dobar dan ljudi«, ja sam ga napao. Rekao sam da su oni jugoslavenski oficiri svinje, da ih treba pobiti do jednoga, jer da su znali samo terorizirati seljake i praviti se važni pred njima, a sada bez metka dadoše zemlju. »Sve što smo imali davali smo vama, a mi smo bili gladni.« Lapčević je na to počeo plakati: »Ljudi, što sam ja mogao? Priđem generalu — on sjeo u auto — i pitam ga: 'Gospodine generale, što da radim?' On mi odgovori: 'Idi u materinu! Miči mi se s puta!'« Lapčević je ostao kod nas nekoliko dana. Dali smo mu civilno odijelo da se presvuče, a onda sam njega i brata Mitra odveo preko mosta na rijeci Glini kod sela Skele.

Kasnije smo Milorada Lapčevića predvidjeli za komandanta Korduna i Banije. O tome smo raspravljali u OK. On se s time bio i složio, ali kada smo mu dali lažnu legitimaciju, otišao je u Beograd i više se nije vratio. U Srbiji je bio komandant neke četničke jedinice; a kako je završio, nije mi poznato.

Isto tako bio je došao kući major bivše Jugoslavenske vojske Vlado Madžarac. S njim je moja kuća bila u kumstvu. Inače bio je dobar čovjek. Odmah po preokretu ja sam mu poručio da se čuva, jer da ćemo ga trebati. Međutim, on je meni odgovorio da će ustati onda kada on

kaže, a ne ja. Šta je bilo u stvari? Njegova žena bila je rodbinski povezana s Krenom — ustaškim vojnim komandantom u zrakoplovstvu, pa je preko njega kao Srbin primljen u domobranstvo, gdje je i ostao.

U danima preokreta, kada se jedan dio stare vojske vraćao kućama, dočekivali su ih ustaše i »zaštitari« oduzimajući im oružje i vojnu opremu. U našem kraju bilo je slučajeva da se neki nisu dali razoružati, dajući otpor. Znam, kada je takva jedna grupa u kojoj je bio i Ćane Krnjaja naišla na ustašu, pa su ga pitali: tko je on. Odgovorio im je: »Ustaša — nova vlast.« Oni su ga tada zgrabili, odveli sobom i bacili u rijeku Glinu. Takvih i sličnih otpora i okršaja u glinskom kraju tih dana bilo je više.

Još u toku rata,prije kapitulacije, glinske ustaše uspjele su razoružati garnizon Jugoslavenske vojske u Glini. U Glini je tada živio Adam Resanović, obućar, siromah čovjek, ali vrlo jak, zbog čega su ga mnogi respektirali. U toj situaciji on je zgrabio teški mitraljez i odnio ga kući. Ustaše su ga sada počele moliti da ga vrati. Na prijevaru su ga nekako dobile i na zvjerski način ubile. To su učinili poznati ljudi iz Gline. Adam Resanović je jedna od prvih ustaških žrtava u glinskom kraju.

12. aprila 1941. uhapšen je moj brat Ljuban. Ja sam išao k sreskom načelniku u Glinu da interveniram. Kada sam došao i oslovio ga s »Gospodine sreski načelniče!«, on mi reče: »Gospodine Mitiću, ja nisam gospodin sreski načelnik, već gospodin kotarski predstojnik.« Rekao sam da ne znam kako se to preko noći izmijenilo i pitao sam ga zašto je moj brat Ljuban uhapšen. Nastalo je objašnjavanje i on mi na kraju kaže da nema vremena za razgovor jer da mora podnijeti raport njemačkoj komandi.

Uz poziv od 16. IV 1941. da se i ja javim u kotarsko predstojništvo predstojnik je poručio da neće pustiti Ljubana iz zatvora dok se ja ne javim. Međutim, mi smo Ljubana uspjeli izvući preko Čokana Vujaklije, koji je poznavao pristava Impera, pa se Ljuban vratio kući. Meni tada ni na kraj pameti nije padalo da se javim na taj poziv, jer nisam imao nikakvih iluzija o fašizmu i njegovim metodama, a posebno u borbi protiv komunista. Tako se ja od 16. aprila nalazim u ilegalnosti, ali neprestano održavam vezu s partijskim organizacijama.

Jednoga je dana u aprilu mjesecu u dvorištu naše kuće došao starješina sela s dvojicom ustaša i dvojicom oružnika. Tada su ustaše još podržavale funkciju starješine sela. U tom momentu ja sam se, zajedno s bracom, nalazio na čardaku. To moj otac nije znao. Ustaše i oružnici pitaju ga gdje su mu sinovi. On im kaže: »Dragan se još nije vratio iz vojništva, Ranko je otišao u Beograd, Ljuban je otišao tražiti kobilu koja je bila mobilizirana, a Dušan je u patroli.« To mi slušamo na čardaku i znamo da nam ne mogu ništa. Ja imam pištolj, a Ljuban je navukao dasku iznad provalije kao varku, pa bi svatko tko to ne zna kada bi ušao strovalio se.

Oružnici i ustaše sada su počeli vikati da neka idu ljudi popravljati putove kuda će njemačka vojska prolaziti, a moj stari ostao, ne bojeći se njih, kaže im: tko je još vidio graditi cestu po noći.

Nije mnogo vremena prošlo i ponovo su došle ustaše da me traže. U međuvremenu sin moje sestre Mile Ivatović napisao je kartu u moje ime iz Beograda iz koje se vidi kako sam ja tobože sretno stigao u Beograd i o tome obavještavam svoje kod kuće. Ustašama je moj otac pokazao kartu, i oni su otišli razočarani.

POKOLJ SRBA U GLINI

11/12 maja 1941. godine ustaše su pohapsile Srbe-muškarce starije od 16 godina u Glini i potom ih likvidirale. Tom prilikom jedini je dao otpor ustašama pekarski obrtnik — bavio se i trgovinom — Ilija Letić. On im se odupro pištoljem. Tada su ustaše ubile njega i maloljetnog mu sina. Letić je učestvovao u mađarskoj revoluciji 1919. godine.

Sutradan, odmah nakon klanja Glinjana, došao sam kući na doručak ne znajući još ništa o tome šta se desilo u Glini. Tada je naišla neka Zorka. Trči i viče sva izvan sebe: »Bježi, bježi, evo ih!« Od nje nisam mogao ništa saznati. Naišao je Stanko Solar, obućar iz Šibina. On je također trčao sav izbezumljen. Vičem mu da stane, ali on produžava da bježi. Trčim za njim i zaustavljam ga. »Šta je?« — pitam ga. On mi odgovara prestrašeno: »Puštaj, kolju, kolju, sve je poklano.« — A tko koga kolje, reci mi?« — Tada mi on ispriča da je pošao u Glinu i kada je došao do čučkovića vrela, srela ga je jedna žena i rekla mu da je lud kada ide u Glinu. »Glina je noćas sva poklana. I ti si taman naišao da zakolju i tebe« — rekla je. Kada sam ga pustio, on je nastavio da trči tako reći bez daha. Poslije toga otputovao je u Beograd.

Odmah mi je pričao i Milan Despot, da je čuo od jednog radnika da su ustaše pohapšene Glinjane najprije zatvorile u sud, odakle su ih zatim Dtpremile u Prekopu i tamo na zvjerski način likvidirale. Tog su radnika Glinjani znali kao frankovca još dok je radio u Glini. Međutim, kada je on kasnije otišao u Zagreb, postao je drukčiji.

Pokolj glinskih Srba izvršen je tada u poljima kraj Hađera. S mjesta sokolja uspio je da pobjegne Nikica Samardžija. On je jedini preživjeli vjedok tog zločina.

Ustaše su neke od pohapšenih ubijale u Glini i mrtve ih odvozili do ame koju su prethodno iskopale za tu svrhu. Međutim, većina pohapenih poklana je pored same jame i zatim bačena u nju. U grupi koju u ubijale pored jame bio je i Nikica Samardžija, postolarski radnik. Bio e vrlo čvrst i jak čovjek. Kako su bili vezani špagom za ruke, uspio je >retrgnuti na mjestu gdje su ih likvidirale. Udario je ustašu i pobjegao, ikočio je u Glinu i plivao na drugu stranu. Ustaše su za njim pucale iz >ušaka, ali im je uspio pobjeći. Neko vrijeme skrivao se u Majskim 'oljanama kod Duke Zlonoge. Ustaše su došle i k njemu da traže Nikicu, li ga Duka nije odao. Dobio je i 75 batina, ali je uporno ostao pri vrdnji da za Nikicu ne zna. Nikica Samardžija ostao je na životu i

danas živi u Beogradu. Ustaše emigranti natjeravale su mlade ljude koji su stupili u ustaše da kolju i ubijaju ljude. One bi im dale kao zadatak da ubiju 17 ljudi. Na taj način one su imale cilj da ih zakrve, poslije čega je išlo lako.

Sjećam se 1941. godine kada je došao u Gornje Selište ustaša neki Habdija, Musliman. On je tada pričao kako je klao. »Jest brate« — govorio je — »prvoga je bilo teško, a drugi su išli kao janjci.« Kasnije je otišao u Njemačku da bi se 1945. godine vratio u zemlju. Tada su neki naši ljudi na osnovu njegova ranijeg pričanja dali izjave, pa je on bio uhapšen i likvidiran.

Tek što se završio rat došao sam u Petrinju i svratio u Vojni sud. Predsjednik suda Pajo Manojlović tada mi je rekao: »Ranko, ovdje ima nekih tvojih zemljaka, pa će te možda neki od njih interesirati.« — »Koga imaš?« — upitao sam ga. Pajo mi odgovori da su tu: stari Vidaković, otac braće Vidaković, poznatih ustaških koljača u našem kraju, i neki Kihalić, pratilac — tjelohranitelj dra Mirka Puka, ranije pisar u Sudu. Kihalića su sada doveli u sobu. Pruži mi ruku i reče: »Zdravo Mitiću!« — »Izvini, bogati, ali ipak nas dvojicu mnogo krvi dijeli da bismo se sada mogli rukovati.« Pajo mu ipak reče: »Hajde ispričaj onu stvar drugu Ranku — njega će, znaš, interesirati.« Kihalić je počeo. I između ostalog je rekao: »... ma znaš, nas dvanaest ustaša 1941. godine pilo je u gostioni Marković u Glini. Tada je naišao jedan od Vrginmosta. Idem ja da ga ubijem. Uzmem pušku i izađem. Opalim mu metak u potiljak i njemu prsne lubanja. Ali, čovjek ide dalje. Ja za njim. Raspalim ga i srušim na zemlju. Uzmem nož da vidim kakvo je to srce. Čovjek je još živ. Rasporim ga i rukom mu iščupam srce. Donesem ga u gostionu i kažem — pogledajte ljudi — ovo je srpsko srce, ali je junačko srce. Jeste li za to da ga pojedemo? 'Jesmo!', odgovorila su ostala jedanaestorica. Pritjerali smo ženu da nam ga isprži i mi smo to srce pojeli.« »Je li to uopće moguće?« — pitao sam se i rekoh Paji da ga goni. To mi je bila najstrašnija i najpotresnija priča koju sam ikada čuo o ustaškim zločinima, a čuo sam i vidio, mislim, dosta toga.

Prije tog pokolja mi smo savjetovali svojim drugovima — članovima Partije, simpatizerima i nekim građanima da se sklanjaju i povlače iz Gline, jer nismo vjerovali ustašama da oni to nisu u stanju napraviti. Interesantno da je moj otac odlazio u Glinu svojim poznanicima i upozoravao ih na opasnost. On je imao priliku u našoj kući da sluša razgovore o tome i drugim stvarima koje smo vodili. Nakon nekoliko dana poslije zločina pričao mi je da je bio kod Đure Jankovića i rekao mu: »Slušaj, ti imenjače, što ti još ovdje u Glini čekaš? Oni će vas ovdje poklati.« To isto govorio je i advokatu Brankoviću. Ovaj je njemu odgovorio: »Đuro, tko je tebi nešto tako utuvio u glavu. To su gluposti. Sada je došla zemlja reda.« Mislio je na Njemačku. Tako je moj otac obilazio niz svojih znanaca govoreći im da ne čekaju u Glini jer da će ih tamo sve potući. Međutim, ljudi nisu mogli vjerovati da bi moglo doći do takva zločina.

O pokolju Srba u glinskoj crkvi (to je drugi pokolj) pričao mi je Ljuban Jednak, moj brat od tetke.

Ustaše su krajem jula 1941. godine pohvatale mnogo srpskog življa iz sela u okolici Gline i Vrginmosta, dotjerale ih u Glinu i zatvorile u pravoslavnu crkvu, a zatim ih poklale. Ljuban Jednak je jedini koji je otuda izišao živ. Među ubijenim bilo je i nekoliko žena.

»U crkvi« — priča Ljuban — »bio je zatvoren i Pero Miljević, kafedžija u Topuskom. Ustaše ga u crkvi pitaju: 'E, ti Pero Miljeviću, zašto si ti za stare Jugoslavije progonio Hrvate?' Pero im odgovara: 'Čujte ljudi, to nije istina, ja sam tada zbilja bio dobar prijatelj Hrvatima.' — 'Ne, ti si progonio Hrvate' — kažu oni. Srušiše ga na pod i s kundacima mu smrskaše glavu. Ustaše su zatim izašli iz crkve i produžili piti u obližnjoj gostioni.«

Ljuban i još petorica tada su se odvojili od ostalih i otišli pred oltar da se tamo sakriju. Međutim, ocijenili su da bi ih tamo lako pronašli pa su se opet pomiješali s ostalima.

»Kada je ušla grupa ustaša u crkvu« — priča Ljuban — »s njima je bio njihov oficir. On je rekao ustašama: ako tko od nas odande pobjegne, njih tada ni jednoga neće biti. Ustaše su nam naredile da se skinemo. Skinuvši gornji dio odjeće, ostali smo u vešu. Tada nam je naređeno da polijegamo, pa su nas zatim počeli klati noževima.« U tom klanju Ljuban nije bio nigdje ni dotaknut nožem. Misleći da su svi poklani, ustaše su ponovno izišle da piju. Ljuban se tada još više zavukao među mrtve i jače se zaprljao krvlju.

Kada su se ustaše uvjerile da više nema živih, počele su ih iznositi iz crkve i, kao cjepanice, bacati u kamione. Ljubana su složile najgornjeg, ali pošto im se učinilo da ih je u tome kamionu previše, zgrabile su ga i bacile na cestu, a zatim u drugi kamion. »Ja sada gledam« — priča Ljuban — »sjede dvojica ustaša na mrtvima. Jedan u jednome, drugi u drugom ćošku kamiona. Vidim, idemo prema Petrinji, a zatim lijevo od Prekope, gdje su nas bacali u ranije iskopane jame.«

Kada su ih pobacali iz kamiona, pričao mi je dalje Ljuban, na nj je bačen neki teški čovjek, a jedan se još micao. To je ustaša primijetio pa rekao: »Gledaj, ovaj je ovdje još živ.« Uzeo je pušku i opalio. Tim je metkom ranio Ljubana u list noge. Rana nije bila duboka. Kaže Ljuban da je imao osjećaj kao da mu je netko stavio upaljenu šibicu na list.

Ustaše su opazile da Ljuban ima na sebi vunenu vestu, pa je jedan od njih rekao: »Gledaj Ličanina, odakle je ovo ovdje zalunjalo, šteta da to ovdje propadne.« I oni skinuše s njega vestu, a on za čitavo to vrijeme glumi mrtva čovjeka.

U jami se jedan pokrene. Ljuban ga tiho upita: »Druže, jesi li živ?« — »Jesam« — kaže on. »A tko si?« — »Ja sam Zlokas iz Šatornje. Što pemo sada?« Ljuban mu reče da bježe. Ljuban se tada izvukao iz jame i sakrio u obližnju živicu. Tu je čekao Zlokasa, ali kako njega nije bilo, on se digao i otišao. Mislio je da se nalazi s druge strane rjeke Gline i

da će je morati preplivati. Međutim, on nije bio na lijevoj, već na desnoj strani Gline. Krenuo je prema Majskim Poljanama, gdje je imao ujaka Pavla Lončara Paju. Na putu se sreo sa Stojanom Rebraćom iz Majskih Poljana. To selo nije daleko od Gline pa su oni čuli jauke iz glinske crkve. Na to su se svi razbježali, tako da te noći nije nitko spavao kod kuće. »Ljubane, jesi li to ti?« — pita ga Stojan. »Da« — odgovori Ljuban. »Ti si noćas bio u crkvi?« — »Da« — potvrdi Ljuban, pa ga zatim Stojan odvede ujaku.

Kod ujaka je Ljuban Jednak ostao sakriven nekoliko dana. Oni su sve s njega skinuli, previli mu ranu i odveli na štalu da tamo leži. Poslije je Ljuban prebačen nama u partizane. Ja sam zaista nastojao da ga po mogućnosti sačuvamo. Danas je on živ i nosilac je partizanske spomenice.

Zlokas se također uspio izvući iz rake i doći kući. Međutim, netka ga je izdao ustašama, koji su ga našli i ubili.

DJELOVANJE PARTIJSKE ORGANIZACIJE POSLIJE OKUPACIJE

U vrijeme hapšenja Glinjana 11/12. maja 1941. godine u Selištu održavamo kotarsko partijsko savjetovanje, kojemu prisustvuje i Ivo Marinković. Tada još nismo imali pojma o zbivanjima u Glini, pa nismo mogli ni bilo što poduzeti. Na savjetovanju u Selištu govorili smo o svojim problemima i perspektivama. Prisutan je bio i Zivko Baltić iz Donjeg Selišta. Zajedno je s njim poslije savjetovanja Ivo Marinković otišao do željezničke stanice Gređana. Tu je sjeo na vlak i vratio se u Karlovac.

Jedan od zadataka koji smo postavili na savjetovanju bio je da intenzivno pripremamo narod za oružani otpor. Mi smo se na svom terenu već do tada borili protiv rekvizicije — vodili smo kampanju za sakrivanje žita. U tome smo imali uspjeha. Nismo dozvoljavali da se žito predaje ustaškim vlastima. Isto tako radimo na sakupljanju vojne opreme, odijela, oružja i municije, tražeći da se sve to sakrije i da se ne preda ustašama.

U vezi s pokrstom Srba smatrali smo da je to glupost. Međutim, kad smo kasnije o tome diskutirali, Petrinjci su imali drukčiji stav. Oni su smatrali da to nije ništa i da se pravoslavni živalj može pokrštavati. U vezi s pokrstom nismo dobili nikakvih direktiva. Ali nam je bilo jasno da je to samo varka da bi se lakše ljudi pohvatali. Zato smo od prvoga dana davali tome otpor. To više što je kasnije u Vrginmostu pod vidom pokrsta sakupljena veća grupa ljudi, koje su zatim dopremili u Glinu i u crkvi pobili.

U to vrijeme njemačke inžinjerijske jedinice popravljale su putove i mostove u našem kraju. Nijemci su sada provodili mobilizaciju za rad na cestama. U početku su u tome i uspijevali, pa je niz seljaka tuklo kamen na cestama. Švabe su ih gonile. Na tim radovima bilo je naših

duhovitih ljudi koji su s njemačkim vojnicima tjerali šegu. Tako npr. Stjepan Kotaranin uzeo velik čekić pa upitao Švabu može li rušiti bunker. Švabo mu kaže da može. »A, neću, Švabo, odavde ću ja tebe« — pa okrene držalicu čekića i na nj uperi kao da je puška. Švaba ništa nije razumeo, a seljaci su se smijali.

Bilo je i ovakvih scena. Petorica Švaba idu po selu i pitaju: »Haben sie Eier?« Seljanke ih ne razumiju. Bio sam i ja prisutan. Jedan me od petorice pita kako bi na našem jeziku rekao »haben sie Eier«. Kažem mu da ne razumijem. Pitaju me na francuskom. I opet im kažem da ne znam. Nato je došao moj komšija. Imao je na sebi poderane hlače i vestu. Radio je u vinogradu. Švabe pokazuju na nj i kažu da se ne može vidjeti tako poderan čovjek u Njemačkoj i smiju se. Pita me komšija: »Šta kažu, dijete im njihovo?« Odgovorih mu da ga ismijavaju što je poderan. On se tada okrene prema njima i reče: »Lizen majn guzen.«

Ili, dolaze Švabe do Boška Rebraće, dobro stojećeg seljaka u Majskim Poljanama. Počasti ih on rakijom i kaže im: »Pi, Švabo, pi, milu ti majku, ali nećeš dugo.« Kada su otišli, jedan od njih zaostane i kaže na našem jeziku: »Čika Boško, sreća vaša što vas nisu razumjeli. Nemojte tako govoriti jer biste mogli nastradati!« To je morao biti kakav kulturbundaš. Boško, sav pretrnuo, kaže mu: »Hvala ti, sinko.«

Mi smo tada odlučili da se ne treba odazivati i ići raditi na ceste.

Ustaše su neko vrijeme počeli provoditi taktiku hvatanja istaknutijih, bogatijih ljudi i njihova upućivanja za Srbiju. Pozvali bi takve k sebi i rekli im da uzmu za svakog člana domaćinstva po 1000 dinara i najvažnije stvari. I tako bi ih otpremili. Njihovu bi kuću zapečatili, a stoku dali komšiji da je čuva dok ne odluče šta će s njom.

U Donje Selište ustaše su tada dovele jednu grupu Zagoraca i tu ih naselili. To su bili uglavnom dobri ljudi. Kada smo im objasnili o čemu je riječ, oni su se pokupili i vratili se odakle su došli. Oni su, zapravo, bili prevareni od ustaša.

Bio je neki Nogić koji je ubirao porez. Jednog dana dođe on k nama, razgleda okolinu i kaže: »Pa kod vas je jako lijepo. Meni se ovo sviđa. Uzet ću to sebi.« On to govori ležerno kao da je već gotova stvar. »A je li moj ćaća pravio četrnaestero djece zato da bi ti to sada naslijedio?« — uptah ga. »Pa vi ćete svi morati otići« — odgovori on više kao naivčina. Onda sam mu rekao da se ovdje neće moći naseliti, jer da nas ima mnogo, pa nas nije tako lako zatrti.

Cijelo vrijeme dok sam u ilegalnosti dobivam ustašku dnevnu štampu. Govori Mile Budaka mislim da su bili najodvratniji i najviše antisrpski. On je tada govorio: »Ako jedeš zajedno sa Srbinom iz iste zdjele, jedi do pola zdjele, a onda hvataj zdjelu i tuci ga po glavi. Ako nećeš ti njega, on će tebe.« Ili: »Uzmi Srbina i stavi ga u vreću pa na nj sjedni, a onda s drugim jedi i pi. Što ti misli onaj u vreći, to ti misli i onaj za trpezom. Pa tjeraj psine preko Drine!« Itd.

Kod mene u Gornjem Selištu ustaše su također bile zapečatile nekoliko kuća. Mi, međutim, to nismo poštivali. Pečate smo s kuća poskidali. Inače je bio stav partijske organizacije da se borimo protiv pečaćenja, što smo i činili.

Iz toga vremena sjećam se događaja kada se nekoliko žena vraćalo kući oslobođeno iz glinskog zatvora. Dočekao sam ih i pitao šta im je, šta su se tako stisle. »Bježi, bježi kamo te oči i noge nose« — kažu one meni. Na to im ja kažem da ne treba da se plaše, da ćemo mi sve to razjuriti i pomlatiti. Jedna mi postarija žena odgovori: »O sunce moje, ako i nije to istina, milo mi te čuti, ti nas barem razgovoriš.«

Poslije okupacije, posebno od majskog pokolja, sastav predratnog KK KPH Glina znatno se izmijenio. Veljko Drakulić pao u ropstvo, Čokan Vujaklija ubijen u majskom pokolju, ustaše zaklale Dragana Petroviča, pa smo od ranijeg komiteta ostali samo ja i Ilija Opačić Ićo. U takvoj situaciji kooptirali smo nove članove u KK — Milutina Baltića, Stanka Bjelajca Ćanu i Milana Despota.

Smatrao sam da bi bilo dobro da primimo u KK i Peru Fratrovića koji je došao na naš teren. On je stari komunist, poznat još iz »bombaške« afere 1928. godine u Zagrebu. Uoči rata radio je u Šibeniku, gdje je, mislim, bio instruktor CK KPH. Kada sam se sreo s Radom Končarom u Karlovcu i to mu rekao, on mi je dao do znanja da Pero Fratrović ne može obavljati nikakve funkcije u Partiji, pa čak ne može biti ni sekretar jedne partijske ćelije. Bilo mi je neugodno, ali sam ipak morao to saopćiti Fratroviću. Za razloge nisma znao, ali vjerujem da su postojali, kada je Končar na tome tako energično inzistirao.

Kada su ustaše pojačale teror, na inicijativu KK pristupili smo organiziranju seoskih straža. Preko njih smo odmah u početku vodili aktivnu borbu protiv ustaša. To smo radili samoinicijativno, bez ičije direktive. Sam nam je život to nametao. Bez takve straže mi se sigurno ne bismo mogli održati u Selištu, koje je bilo poznato kao kula komunista još od prije rata.

Bilo je i takvih koji nisu shvaćali potrebu seoskih straža. Kada smo im govorili da treba da idu na stražu, rekli bi da oni neće čuvati komuniste. Tako je reagirao i Simo Jednak Simurda. Rekli smo mu da on ne treba da čuva komuniste, neka čuva sebe. Jednoga dana došli su oružnici i odveli ga, misleći da je Simo Jednak koji je kasnije pravio banijske

Zajedno sa Simurdom odveden je tada i moj susjed Nikola Mitić, bivši žandarmerijski narednik. Tada smo u Selištu imali oružanu grupu i potrčali da Simu Jednaka otmemo, ali je bilo kasno, jer su već bili zašli u Glinu.

Nikola Mitić bio je vrlo znatiželjan. Mnogo se interesirao što se to sve dešava kod mene u kući i oko nje. Tada se kod mene skrivao Simo iodorović. Njega su na jednome sastanku ranile ustaše u ruku. Uspio im je^pobjeći. O tome me je izvijestio Stojan Todorović. Ja sam po njemu Poručio da Simo dođe k meni. Odmah sam ga poslao u Karlovac dru

Pubi Drakuliću. Jedan mu je liječnik izvadio metak iz lakta, i tada se on vratio k meni i ostao oko 2 mjeseca. Otada Simi Todoroviću dajem zadatak u vezi s pripremama oružanog ustanka. Todorović je u Karlovac putovao s falsificiranom propusnicom. Takve mi je propusnice davao Mirko Štekovič. Predsjednik općine Jabukovac bio je tada neki gvardijan-fratar, pa sam ja, misleći da se on tako zove, propusnice potpisivao s gvardijan. Takvom je propusnicom i Mile Dulikrava odveo Simu Todorovića u Karlovac.

Mog je komšiju Nikolu Mitića mnogo zanimao Simo Todorović, a znao je često razgovarati i s tamošnjim žandarmerijskim narednikom. Govorio je da on neće pustiti svojih 15 godina službe. Ja sam mu govorio da je to sve u redu, ali da od ove države ne treba ništa tražiti jer da će to i tako jednoga dana sve otići k vragu. Ponekad sam mu čitao letke i proglase CK, ali uza sve to s njime se ipak nije moglo ništa napraviti.

Odmah poslije toga došlo je nekoliko oružnika i ustaša u Donje Selište. Tu su oni uhapsili ranijeg načelnika općine Sužnjevića i još nekoliko ljudi. Seljani — muškarci i žene — digli se, razoružali ustaše i oružnike i oslobodili svoje ljude. Puške su im vratili poprativši riječima: »Puške vam evo, mi ih ne trebamo, ali naših ljudi ne damo. Vi biste njih tamo dolje maltretirali i ubijali.« Takvo je bilo tada raspoloženje: — ne dati se hapsiti, jer poslije klanja u Glini više nije bilo iluzija.

U gornjim selima — dalje od Gline ljudi još uvijek nisu sagledali svu strahotu zločina koje vrše ustaše, iako smo im to uporno objašnjavali. Oni su još tada znali govoriti: »Ma, vi ste njima dolje bliže. Vi ste se s njima uvijek svađali — ćerali politiku. Mi s njima nemamo veze, mi smo mirni i ne bavimo se politikom.«

Seoske straže koje smo u ono vrijeme formirali dežuraju po noći. Po danu još ne. U Gornjem Selištu naša je naoružana grupa prije ustanka imala 23 čovjeka.

Uoči oružanog ustanka na glinskom smo području prišli formiranju četa u srpskim selima, i to na principu: jedno selo — jedna četa. To je značilo nov kvalitet u odnosu na seoske straže. Čete su formirane na vojničkom principu: svaka je četa imala komandira, vodnike i desetare. U četi još tada nije bilo političkog komesara.

Uporedo s formiranjem četa provodimo akciju za pronalažene oružja i municije. U junu, prije napada na Sovjetski Savez, dolazi do formiranja spomenutih četa. To se radi još i u julu mjesecu. Takve čete imamo i u Selištu, Balincu, Šibinama, Hajtiću, Dabrnji, Malom Gradcu, Majskim Poljanama i još negdje. U Majskim Poljanama komandir je čete bio Ćane Bjelajac.

Tada je došao k meni Stevo Klobučar, stari komunist, i rekao da ga ustaše zovu da bude kod njih rojnik, pa me pita šta da radi. Rekao sam mu da se primi te dužnosti kako bismo eventualno došli do oružja, a za sve ostalo da ćemo lako. Međutim, nisu ga htjeli primiti.

U sastavu naših četa organiziramo kurseve prve pomoći i osposobljavamo bolničarke. U stvari kroz čete obavljamo vojnu pripremu oružanog ustanka.

Kod nas je u to vrijeme postojala iluzija o tobožnjem velikom slanju oružja iz Sovjetskog Saveza. Ali, mi smo ipak pokušavali da to riješimo sami u okviru svojih mogućnosti. Sada počinjemo tražiti i osposobljavati najraznovrsnije oružje: kubure, štuceve, duplonke, austrougarske karabine.

Zaključak da se pristupi formiranju naših četa donesen je na spomenutom prvom kotarskom partijskom savjetovanju održanom u Selištu.

Drugo kotarsko partijsko savjetovanje pod okupacijom održali smo u Gornjem Selištu u šumi 2arkovcu. To je bilo prije napada Njemačke na Sovjetski Savez. Savjetovanju je prisustvovalo 40 delegata. Vodili smo ga ja i Milutin Baltić. Nas dvojica podnesli smo i referate.

Na savjetovanju je osnovno bilo da se dogovorimo šta tko može da učini u momentu davanja direktive za oružani ustanak. Svaki je od sekretara iznosio mogućnosti svoje partijske organizacije u momentu otpočinjanja ustanka. Na osnovi svih izvještaja pravili smo plan za cijelu kotarsku partijsku organizaciju.

Mislim da ocjena vlastitih mogućnosti od sekretara organizacija nije tada bila realna. Oni su uglavnom precijenili svoje snage. Zanio ih je opći val revolucionarno-borbenog raspoloženja koji je tada postojao.

22. VI 1941. održali smo sastanak KK KPH Glina u Balincu. Na dnevnom redu bilo je razmatranje situacije i tekućih problema. Dok smo razgovarali o tome, došao je Milan Despot na biciklu iz Gline i rekao nam: »Drugovi, jutros u zoru Njemačka je napala Sovjetski Savez.« Tada sam rekao: »Drugovi, mijenjamo svoj dnevni red. Pitanje je samo dana kad ćemo početi oružanim ustankom. Po svoj se prilici sada neće više dugo čekati. Na to mi moramo biti spremni i za to treba da pripremimo i organizacije i narod.« Sastanak je nastavljen u tom duhu.

Pri Kotarskom komitetu imali smo Vojni komitet, koji je imao zadatak da rukovodi pripremama oružanog ustanka. Predsjednik Komiteta bio sam ja kao sekretar KK, a jedan od članova bio je Ćiro Madžarac, podporučnik Jugoslavenske vojske. Bio je mio i drag drug. Kasnije je postao i član OK za Baniju.

Mi smo komunisti tada vjerovali bezgranično u pobjedu SSSR-a. Čak, štaviše, vjerovali smo da Nijemci neće prijeći granicu SSSR-a. Kada sam čitao njemačke izvještaje iz Hitlerova glavnog stana da su Nijemci u Kijevu, komentirao sam to sa: »Da, ali kao zarobljenici, a ne kao okupatori.« Nisam mogao ni pomisliti da su Nijemci tako duboko prodrli u Sovjetski Savez. Ali, kasnije sam se počeo u to sve više uvjeravati.

Kod ozbiljnijih Ijudii primijetio sam tada veliku zabrinutost. Otprilike logika je bila u ovome: ako Hitler uspije još da savlada Sovjetski Savez, njemu se tada više zaista nema tko suprotstaviti. To je rezoniranje tada bilo i realno. U općem revoltu naroda protiv ustaškog divljanja

morali smo na momente intervenirati, objašnjavajući da se sačeka momenat za zajedničko otpočinjanje oružanog ustanka u cijeloj zemlji. Tako se jednoga dana skupila masa seljaka u Balincu u kući Đakovića. Medu njima je bio i Pero Fratrović. Kada sam tamo došao, seljaci su bili toliko naoštreni da su htjeli ići na Glinu. Moglo je tu biti nekoliko stotina ljudi. Ja sam tada bio prisiljen da se sukobim s Perom Fratrovićem. Govorio sam: »Ljudi, nije vrijeme da se ide na Glinu. Ovdje pred svima moram stupiti u diskusiju s Fratrovićem. Pero, šta ti je? Ako mi ne možeš pomoći, nemoj mi odmoći.« — »Mi više nećemo odstupati, ovo je posljednja linija do koje smo odstupili — više ni koraka natrag« — odvrati mi Pero. I stvarno, to je u onoj situaciji seljacima imponiralo. Dok objašnjavam da ustanak moramo organizirati, ja ispadam oportunist, a drugi revolucionari. S druge strane ovdje je bilo izbjeglica iz Gline. Oni su tamo ostavili imovinu, a neki i porodice. Svi su oni ogorčeni i predlažu da se juriša, pa je tako stvoreno opće raspoloženje da se ide odmah na Glinu. Ja sam se tada našao u nezahvalnoj situaciji. Morao sam im dugo kazivati da nije čas pogodan za napad na Glinu i da bi to bio zločin i prema tome narodu i prema ustanku. Na kraju smo ipak uspjeli to onemogućiti.

USTANAK U LU5ČANIMA I BRNJEUŠKOJ

U Luščanima i Brnjeuškoj narod je pružio otvoren otpor ustašama 12. jula 1941, kada su došle u sela da hapse i provode iseljavanje. Brnjeuščani su prvi zapucali na ustaše, pa je zatim došlo do gužve i u Luščanima. Toga su dana svi ljudi spomenutih dvaju sela bili na nogama — mobilizirani. Opaljeno je nekoliko metaka s obje strane i ustanici su uspjeli razoružati u Luščanima nekoliko stražara — ustaša.

Tamo su bila braća Bakrači, dobro poznati i imućni ljudi u tom kraju. Tada oni nisu bili članovi Partije. Ustašama su, kada su došli u njihovo selo, prvi oni dali otpor.

Na akciju Luščana i Brnjeuščana ustaše su brzo reagirale. Odmah su došle kamionima. Ustanici su, prije nego su ustaše stigle kamionom, izišli na cestu. Tu su izvrnuli rezače — brnače i ukopali ih s klinovima okrenutim prema gore. Kada su ustaše došle, naletjele su na to kamionom, i tu se sada obostrano ispuškaralo. Braća Bakrači povukla su se, i otada su u ilegalnosti.

Sada je opće raspoloženje bilo ustaničko. Vijest o otporu Luščana i Brnjeuščana širila se nevjrovatnom brzinom po cijelom Kotaru, a prenosili su je najčešće kuriri. Uspjeh ustanika u takvu raspoloženju umnogome je uvećavan, tako da se pričalo kako su oni razoružali 150 ustaša.

Međutim, po mom mišljenju, taj prvi otvoreni otpor masovnijeg karaktera koji su Luščani i Brnjeuščani pružili ustašama ima više značaj moralno-politički nego vojni. Sada svi oni koji do tada nisu pokazivali

oružje počinju da ga pokazuju. Otvoreno se izvlači sve ono što je davno ranije bilo negdje zakopano. Šmirgl-papirom skida se rđa s manliherki, štuceva, kubura i drugog oružja. Masovni sastanci održavaju se otvoreno, a puške se nose na ramenima javno.

Na masovnim sastancima čitamo praglase CK KPJ. Tu se sada polažu i zakletve slične onim hajdučkim: da će jedan drugome ostati vjeran i slično.

POČETAK ORUŽANOG USTANKA

19. VII 1941. održan je sastanak rukovodećeg partijskog aktiva OK KPH Karlovac na Jurinim brdima kraj Vrginmosta. Sastanku su pored ostalih prisustvovali Rade Končar i Josip Kraš. U ime Glinskog kotara bili smo prisutni ja i Milutin Baltić. Iz Vojnića su došli Ćanica Opačić i Žarko ćuić, a iz Vrginmosta Branko Nikoliš, Mile Manojlović Gedžo, Rade Bulat i Stanko Maslek.

Sjećam se da se još u toku sastanka čula eksplozija mine. Tad se Kraš nagnuo prema Končaru i nešto mu šapnuo. Rade Končar mu reče: »Nemoj ništa konspirirati.« A onda se otvoreno svima nama obrati: »Vidite, drugovi, to su naši mineri koji su postavili mine na prugu. Nemamo više šta konspirirati, neka sada gruvaju i narod neka za to zna.«

Na sastanku je donesena odluka o ustanku. Tada je Rade Končar rekao: »Srijeda 23/24. VII: treba početi.« Znam dobro da je Končar rekao i ovo: »Ništa ne čekati, odmah početi.« A dao je tada i direktivu: »Ustaše strijeljati, a domobrane razoružavati i puštati.«

Na sastanku se govorilo o mogućnostima tko šta može i čime se raspolaže. O tim smo pitanjima svaki sa svoga područja podnesli izvještaj.

Noć poslije sastanka prenoćili smo u šumi, a ujutro smo se razišli. Milutin Baltić i ja išli smo zajedno. Kroz šumu nas je vodila Dragica Bulat, studentica medicine. Bila je u ilegalnosti, a nas je sprovodila bosa, prerušena u seosku djevojku. Pošto smo izišli iz šume, razišli smo se s Dragicom. Znam da smo tada došli do braće Zimonje — Milana i Stojana. Pitali smo ih imaju li što za jesti. I kad su rekli da imaju varenike, ali nemaju kruha, mi smo produžili dalje.

Selo Batinova Kosa nedaleko je od šume. Kada smo došli tamo, izašao je pred nas mladić Borota i pozvao nas u kuću da što pojedemo. Nismo ušli u kuću, već smo ostali u šancu. Borota je kod nas. Raspričao sam se s njim i indirektno mu rekao za početak ustanka i da ćemo ih morati početi tući, jer drugoga izlaza nema.

Dok sam s njim pričao, odjednom se začuo glas: »Stoj, i ne mrdaj!« To su bili oružnički narednik Mesić, komandir postaje u Boviću i jedan ustaša iz Bučice. Bili su oko 15 m udaljeni od nas. Stoje. Ja im odgovorih: »Evo stojimo i ne mrdamo. A što biste vi htjeli?« U džepu imam

pištolj, Milutin također. Kasnije, kada smo isprobavali metke kod Milutina, nijedan nije valjao, jer su bili dugo zakopani. Dok smo tako stajali, ustaša reče naredniku da sam mu sumnjiv jer da nisam obučen kao seljak. Rekao sam: što ne propišu kakva se odijela imaju nositi. Narednik me je gledao kao da me odnekud poznaje. Upita me otkuda sam. Pokazao sam rukom prema selu Popović. Međutim, on me nije mogao prepoznati, jer sam tada bio pustio brkove. Mi smo se, u stvari znali iz Bovića, kamo sam mnogo puta dolazio bratu Dmitru kada je tamo bio učiteljem.

Poslije sastanka na Jurinim brdima meni i Milutinu Baltiću osnovno je bilo skupiti članove Komiteta, a i druge, da im prenesemo direktivu za otpočinjanje ustanka 23/24. VII 1941. Na proširenom sastanku KK Glina u Balincu 21. jula prenesli smo spomenutu direktivu. Pripreme za ustanak do tada smo obavili. Čekao se samo pogodan trenutak.

Mi smo se držali zaključaka donesenih na sastanku na Jurinim brdima. Na osnovi njih počeli smo s akcijama 23/24. srpnja 1941. godine. Toga smo dana pored akcije na Banski Grabovac izveli i niz drugih akcija na području glinskog kotara.

Poslije prvih naših akcija ustaše su brzo reagirale. Pavelić je poslao svoj tjelesni zdrug koji je na tom dijelu Banije pohapsio hiljade nevinih ljudi i poklao ih u Grabovcu. Radili su nevjerojatne stvari.

Neposredno poslije prve akcije na Grabovac došao je k nama u logor i jedan mladić iz Grabovca. Imao je 16 godina. Tada su naši zarobili ustašu Stevu Jakovljevića, koji je bio povjerenik kod dreša u Gradcu. Za Jakovljevića je dokazano da je klao u glinskoj crkvi. I mi smo ga kao koljača likvidirali. Uoči zarobljavanja napio se i rekao da on ide sam dovesti stotinu »četnika«. Gradčani, kad su ga sreli na biciklu, kolcem su ga udarili i doveli k nama. Mladić iz Grabovca, kada ga je vidio, reče: »Ti ćeš meni dati ovoga da ga zakoljem. Ako ne daš, tebe ću po noći zaklati.« Gledam ga i pitam zašto bi on to učinio. Na to će on: »Ja bi njega klao, ja njega zaklati moram, jer su oni na Grabovcu ubili moga ćaću i majku. Pošto su iskopali šanac i polegli ih preko njega i, skačući nogama po njima, lomili im kičmu.« On je, malen i sitan, uspio pobjeći iz te gužve. Kada sam ga upitao tko je to radio, reče mi da je to radio i dr Jerec, raniji sudac i advokat u Glini.

Grupu koja je napadala Grabovac predvodio je Vasilij Gaćeša. Oni su uspješno završili akciju likvidirajući ustašku posadu. Trojicu zarobljenih ustaša likvidirali su. To je po nalogu Gaćeše izvršio Nikola Demonja jednim metkom. Interesantno je da je Demonja tada upitao Gaćešu tko će za njih odgovarati. Gaćeša se uhvati za pištolj i kaže: »Odgovaram ja, samo ih likvidiraj.«

Pričao mi je poslije Gaćeša kako je on shvatio ustanak: kao da će vec sutra biti sve u našim rukama — željeznice, gradovi i ostalo. Slično tome njemu je govorio Petar Vladić, a njemu Simo Todorović. Međutim, neposredno poslije izvedene akcije na Grabovac pojavio se redoviti vlak, i Gacesa tada reče: »O bogati, jesmo prevareni!« On je sada sam, somoinici-

jativno, išao i obavještavao ljude da se sklone, predviđajući represalije od ustaša. A sa svojim ljudima poslije akcije ujutro 24. VII dogovorio se da se sastanu kod Jovina groba u šumi Šamarici. Jovo je bio nekadašnji hajduk, i za njegov su grob u šumi manje-više znali svi. Koliko se sjećam, kada smo govorili o ustanku na Jurinim brdima, ni Končaru ni Krašu nije bilo jasno da bi mogle ustaše tako reagirati i izvršiti takav masakr nad ljudima.

Šamaricu je Gaćeša dobro poznavao odranije, jer se bavio i zakupom i eksploatacijom šume. Sada, dakle, Gaćešina grupa na čelu s njim prva stiže i okuplja se u šumi kod Jovina groba.

U pogledu organizacije logora i logorskog života nitko nije odranije imao iskustva. Doduše, neki su odranije imali priliku da vide kod šumskih radnika kako oni prave bajte, i to nam je sada dobro došlo.

U početku se za logor u Šamarici hrana sakupljala na dorbovoljnoj bazi. Vasilj Gaćeša, pošto je poznavao niz ljudi i na području dvorskog kotara, i njima je slao ceduljice tražeći da daju svoj prilog u prehrambenim artiklima. Po tim zadacima radila su braća Nevajde noseći Gaćešine cedulje na označene ljude, a prikupljali su hranu i od drugih.

Prvi dani bili su dosta teški i mučni. Gaćeša je smatrao da je prevaren, jer kad mu je Petar Vladić prenosio direktivu za ustanak, rekao je da treba noćas samo »lupiti«, a sutra će već to biti sve naše. Partija, naime, organizira ustanak u cijeloj zemlji.

Ćane Bjelajac došao je u logor Šamaricu organizirano, sa svojih četrnaest Majskopoljančana. Svi su bili naoružani i kao pravi vojnici stigli u logor. Takvi su bili prvi dani života u logoru Šamarica. Bilo je tu i kolebanja. Međutim, kada je došao Stanko Ćane Bjelajac sa svojih 14 momaka, situacija se počela mijenjati. Bili su to okretni i sposobni momci. Pa i Gaćeša je vidio da je to ipak tada predstavljalo snagu. Oni su sobom ponesli tamburice. Pjevali su, pa je sve to zajedno unosilo nov štimung u život logora.

Uz logor koji je ušao u historiju kao »Gaćešin logor« imali smo i logor u Prolomu .Tamo je došao Joso Marijanović. On je bio i komesar logora. Komandant je bio Ljuban Reljić, žandar za Kraljevine Jugoslavije. Još prije rata bio je povezan s nama i bio dobar i napredan mladić. Logor u Prolomu postojao je sve do oktobra 1941. godine, tj. do pogibije Jose Marijanovića.

U prve dane kako smo počeli živjeti logorskim životom utuvili smo sebi u glavu da akciju djelovanja treba da usmjerimo samo na likvidiranje istaknutijih ustaških koljača. U tom smislu znam da smo bili dali zadatak trojici drugova da likvidiraju Misona, dra Reboka i Nikicu Vidakovića — trojicu najistaknutijih ustaških zločinaca u Glini. Taj su zadatak dobili Milan Martinović, zvani Reda, Nikola Drobnjak i Dušan Griva. Za t0 v su se prerušili i stavili crvene fesove na glavu. Od oružja su imali pištolje. Ali, na žalost, nisu uspjeli.

Dulje vrijeme natezali smo se oko toga da li da napadamo samo koljače ili svakog onog tko nosi pušku protiv nas. Na kraju smo zauzeli stav da tučemo svakog tko je uperio pušku protiv nas. To je odluka štaba Šamaričkog logora i KK KPH Glina.

Komandu Šamaričkog logora sačinjavali su: komandant Vasilj Gaćeša, komesar Stanko Ćane Bjelajac i sekretar ja. Što se tiče same organizacije logora, to je bilo djelo Gaćeše. Za to je on imao mnogo smisla.

U logoru smo od samoga početka imali organizirane radione. Tako smo, pored ostalih, imali bravarsku i kovačku radionicu. Tu je popravljano oružje, kojega je bilo mnogo zarđalog i pokvarenog.

Imali smo jednoga druga koji je pravio barut. To se, koliko mi je poznato, nigdje ne spominje. Bio je to Lazo Zlonoga iz Majskih Poljana. On nam je proizvodio barut u dovoljnoj količini. Jest da je barut bio malo krupan, ali to nije ništa smetalo. Lazo je u tome bio samouk. Sve što je trebao za dobivanje baruta imao je. Njegov nam je rad bio od ogromne koristi za vrijeme dok su borci imali pretežno civilno oružje — lovačke puške, kubure i slično.

Barut koji je Lazo Zlonoga pravio upotrebljavali smo još i za razvaljivanje željezničke pruge, a i za punjenje mužara, koje smo upotrebljavali pri napadu radi izazivanja panike u neprijatelja — tobože kao da pucaju topovi. Lazo je proizvodio barut sve tamo negdje do sredine 1942. godine, kada smo definitivno povukli civilno oružje iz svojih jedinica.

U jednoj svojoj radionici uspjeli smo gotovo riješiti proces proizvodnje mina za bacače. Imali smo dobre strojeve koje smo dovukli iz Bešlinca. Međutim, u tome nas je prekinuo neprijatelj kada je 1942. godine, krivnjom jedne žene, radionica provaljena, pa je tada neprijatelj odvukao i strojeve.

U zaseoku Dangube, u Brezovu polju, imali smo radionicu u kojoj smo proizvodili poznate banijske topove. Proizvodnji tih topova prišao je samoinicijativno Simo Jednak i radio ih zajedno sa svojim bratom Stankom i još nekoliko drugova.

Simo Jednak je rodom iz Gornjeg Selišta. Izučeni je mašinist, a prije rata radio je kao rudar u rudniku Trepča. Još prije rata Simo je bio napredan čovjek i s nama je često održavao kontakt. Kada bismo mu govorili o članstvu u Partiji, znao je reći da on to još ne može jer nije raščistio s religijom. Bio je vrlo pošten. Imao je dreš kojim je vršio žito drugima za ušur, ali je od toga on sam imao manje koristi. On je bio jedan od uglednijih samostalnih političara u našemu kraju, ali je uvijek išao s nama komunistima. 1941. godine, odmah po kapitulaciji stare Jugoslavije, njemu je među prvima zaprijetila opasnost, pa se već tada krio sa mnom od ustaša. A kada je počeo oružani ustanak, od prvoga dana iskreno se priključio. Kada je Simo napravio prvi top, isprobali smo ga u Hajtiću. Neki su ga pitali za balističke osobine topa, a njemu je to bilo smiješno. Obično bi rekao: »Metni granaticu u top, pripali kordu, pa dokle stigne.«

Zima je 1941/42. Bio je snijeg. Ustaše su napadale, a s brda Hajtića pucao je naš top. Bila je prava komanda: »Top broj tri — pali!« Kada je opalio, skočio je kao jarac. Ustaše su ostale zabezeknuti pitajući se odakle partizanima topovi. Meni nije poznato koliko je takvih topova prizvedeno, ali znam koliko je bilo smijeha na njihov račun, a da su ih kasnije tražili Bosanci i neki drugi.

Ostao mi je u sjećanju događaj s topom kada su ustaše napadale Vlahović. Tada je tobdžija bio Vaso Rebraća. Bio je prisutan i Gaćeša. Na topu je bila neka greška, i kada je opalio, eksplodirao je, a tobdžija je bio lakše ranjen u nogu. Gaćeša je tada primijetio: »Zamisli, kada ovdje ima ranjenih, šta je tek tamo kod onih.«

Narod iz sela koji je bio direktno ugrožen odmah po otpočinjanju prvih naših akcija povukao se u šumu. Seljaci u šumi stvaraju svoje logore, i to na principu: jedno selo — jedan logor. Tako Trnovčani imaju svoj Trnovački logor, Gradčani Gradčanski logor itd. Logori u kojima je smješten narod odvojeni su od našeg Šamaričkog logora. Odlazili smo u logore i narodu objašnjavali situaciju.

U tako formiranim logorima stvaraju se, i to spontano, odbori. Oni su, pored ostaloga, imali zadatak da održavaju vezu s vojskom, da kupe potrebne vijesti s terena, da se staraju o prehrani naroda itd. O zadacima odbora tada nismo imali jasne predodžbe. Sjećam se da smo se šalili s Petrinjcima u logoru Kaline da su formirali odbore samo da ih prehrane, jer su ih oni u početku i zvali prehrambeni odbori.

Veza je između logora postojala i dobro funkcionirala. Ta veza održavana je između Šamaričkog, Kaliničkog i Prolomskog logora. Još uoči ustanka održavao sam vezu s Arturom Turkulinom, sekretarom KK KPH Petrinja i članom OK Sisak. KK Petrinja tada je bio u sklopu OK Sisak, a KK Glina u sklopu OK Karlovac. Turkulin je imao neke svoje rođake u Ravnom Rašću — Ostojiće — i k njima je dolazio. Uoči ustanka ja sam se tu s njime dva puta sastao. Tom prilikom razgovarali smo o tome tko će šta moći raditi kada bude dat znak za početak ustanka.

Mada se tada u Šamarici po logorima nalazio isključivo srpski živalj, problema s velikosrpskim utjecajem gotovo da nismo imali. Uoči i u prvim danima ustanka na našem terenu nije bilo takva velikosrpskog utjecaja četnika ili u nekom drugom vidu, o čemu bi trebalo posebno govoriti. To zato što je situacija tih dana zahtijevala konkretne akcije, a ne pričanja. Za takvo što oni nisu bili ni spremni. Naš je utjecaj u tome kraju bio vrlo snažan. Mi smo bili nosioci čitave aktivnosti, pa je i to jedan od glavnih razloga da nije mogao doći do jačeg izražaja veliko-srpski utjecaj. Ako se tu i tamo pojavila kakva četnička aktivnost u bilo kojem vidu, mi smo reagirali i energično je gušili.

Pojedine velikosrpski raspoložene ljude u svom kraju znali smo još odranije. S njima u tim danima mi kontaktiramo, razgovaramo. Neki od njih bili su spremni da nam pomognu.

Mileta Drekić iz Trnovca, seljak — gazda, bio je prije rata predsjednik lokalne četničke organizacije. Obogatio se pljačkom, a bio je, može se slobodno reći, beskrupulozan tip. Ustaše su ga opljačkale i uhapsile zajedno sa sinom Stevom. Uskoro su ih obojicu pustile iz zatvora, i Mileta je po njihovu zadatku došao k nama u Šamarički logor da nagovara ljude neka se vrate kućama. Mi smo njega i sina mu uhapsili. Mileta je ubijen kao izdajnik. Dokazano je, pored ostaloga, da je održavao vezu s oružničkim narednikom Šostarkom iz Malog Gradca. Njegov sin Stevo Drekić bio je pušten.

Nakon nekoliko dana Stevo je dočekao zloglasnog ustašu Luku Mazalovića Luću iz Maje i ubio ga kada se vozio u kamionu. Stevo je bio dobar strijelac. Ostao je s nama do kraja rata.

Prvih dana ustanka dobili smo pismo od Bogdana Ercegovca iz Beograda. On je bio ranije poslanik ovog kraja na listi JRZ. U pismu nam poručuje: »Junačka braćo, srce mi je zadrhtalo od radosti kada sam čuo da ste se digli protiv Hrvata. Skrećem vam pažnju da budete oprezni da se ne uvuku Hrvati u vaše redove, jer bi vas mogli minirati iznutra. Mi imamo naše vode generalštabnog pukovnika Dražu Mihajlovića i žandarmerijskog majora Dangića. To su naše vođe i trebate slijediti samo njih …«

Sjećam se i Seke Mitić. Bila je ljotićevka, a imala je kuću u Glini, odakle je pobjegla u Selište. Jednom prilikom moj susjed Vajkan Mitić, poznat kao šaljivčina, reče: »E, kraljiću moj, Petriću moj, pa, majku ti tvoju, sjede ti u avion, pokupi zlato i pobježe van, a Vajkana ostavi da ga ova banda ganja po ovim brdinama — što ti napravi od mene.« Seka, slušajući, to, zaplače i kroz suze reče: »Pa šta vam je mladić kriv?«

POLAGANJE PARTIZANSKE ZAKLETVE

Prvu partizansku zapletvu polagali smo 28. IX 1941. godine na šamaričkom putu odmah iznad našeg logora. To je mjesto obilježeno spomen-pločom.

Polaganje naše prve partizanske zakletve predstavljalo je tada veliku manifestaciju narodnooslobodilačkog pokreta. Tu su bili Siščani i Petrinjani — »kalinaši«, kako smo ih mi tada zvali. Oni su došli u naš logor. Polaganju zakletve prisustvovalo je i nekoliko hiljada ljudi spomenutog kraja. Sam čin polaganja zakletve bio je vrlo svečan. Bili smo postrojeni u kare. Ja sam kao domaćin-sekretar Komiteta — otvorio svečanost. Rekao sam nekoliko riječi o značenju polaganja zakletve, a onda sam predao riječ Vasilju Gaćeši kao komandantu Logora. On je tom prilikom održao govor. Osim Gaćeše govorili su još Ivan Rukavina i Srećko Manola. Manola je i čitao zakletvu. U ime grupe »kalinaša« govorio je Marijan Cvetković.

Zakletva koju smo položili bila je službena partizanska zakletva što su je polagali i drugi partizanski borci. To je imalo velik odjek u našem kraju. Naročito je imalo veliko značenje istupanje Marijana Cvetkovića kao Hrvata u vezi sa širenjem bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda ovoga kraja.

Tada je bilo najaktualnije boriti se za bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata. Jer, uvjeriti srpski narod u našem kraju da su i Hrvati na strani NOB-e, bilo je vrlo teško. Ali, nama je sada bilo mnogo lakše, kada je narod vidio uniformirane hrvatske borce kao partizane i, kasnije, istupanje Marijana Cvetkovića, pa akciju na Gradac, koju su uglavnom izveli Hrvati iz logora Kaline. Tako je nama sada bilo mnogo lakše govoriti o bratstvu i jedinstvu srpskog i hrvatskog naroda i o našoj zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

U širenju bratstva s Hrvatima u našem kraju, iako u početku teško, imali smo dobre uspjehe. Ali jednom broju ljudi nikako nije išlo u glavu bratstvo s Muslimanima. Obično bi govorili: »Hajde, dobro, Hrvati kako-tako, i braća su, ali otkuda Turčin da nam bude brat.« Krajina je bila jako zaostala, 98% nepismenih, pa su u početku ovaj živalj ustaše bile masovno povukle u pljačku i otimačinu.

Poslije položene zakletve, kada smo već počeli s veseljem, netko doviknu: »Uhvatili su naši dvojicu ustaša koljača iz Gline i vode ih.« Ja pogledam, kad tamo, to su Đuro Vein i Dankin Rus. Obojica naši ljudi. Njih je uhvatila naša patrola u Gradcu, kamo su došli kupovati stoku. U kući Đure Veina osnivali smo svoj prvi KK KPH Glina, a Miladin Šurbat bio je njegov zet. Djeca Đurina bila su dobra. Sin Vlado bio je skojevac. Odmah sam rekao da ih odvežu, poljubio se s Veinom, i oni su ostali dva dana kod nas. Kada smo im htjeli vratiti konje i kola, nisu htjeli primiti, jer da bi ih u tom slučaju ustaše ubile. Nakon dva dana oni su se vratili u Glinu.

Veina i Rusa, kada su došli u Glinu, ustaše su uhapsile i držale u zatvoru tri dana. Pričao mi je kasnije Vein da se prije nego je otišao kući navratio do Franceka Buturca — poznatog ustaše koljača. Njih dvojica bili su školske kolege, a po struci obojica mesari. Njemu je tada Vein rekao: »E, Franjo, ja zbog tebe umalo ne izgubih glavu.« — »Kako?« — upita. I Đuro mu je tad govorio indirektno jer je znao što je radio u Glini. »Došao ja tamo, a oni meni: 'Ti ideš s nama u glavnu komandu.' Tamo jedan izvadio knjigu i reče: 'Ti si meni na strani 40, a zauzeo si prostor do 49. strane'. E, Franjo, Franjo, ti si klao u glinskoj crkvi. Ti si Franjo zaklao onu djevojku kod Vrginmosta, koja je bila u drugom stanju i izvadio si joj živo dijete iz utrobe. Ti si Franjo ubio onu djevojku iz Crnog Potoka i skinuo joj dukate ispod vrata.« Tako je Đuro nabrajao sva nedjela koja je Franjo činio, vješto glumeći da su to partizani njemu pripisali. Butorac uplašen priupita: »Ma, Đuro brate, znači da znaju sve!« Nije izdržao da sluša dalje, već je otišao šanku tada je, naime, imao gostionicu i počeo da pije rakiju.

ZAJEDNIČKE AKCIJE S »KALINAŠIMA«, PALJENJE ŠAMARIČKOG LOGORA, ODLAZAK U SELA

Još prije nego smo izveli akciju na Zrinj, s Kalinjanima smo imali nekoliko zajedničkih akcija. Među takve spada i ona izvedena na vlak kod Brđana, u kojoj su s nama sudjelovali Petrinjci. Prije nego smo krenuli na akciju, u ime Kalinjana govorio je Tkalac, španjolski borac, rodom iz Istre, a u ime glinske grupe ja.

U mojoj desetini, pored ostalih, bili su Uroš Krunić i Čedo Borčič. Kada smo stigli u Brđane, postavili smo minu. Upaljač smo svezali špagom koju je trebalo povući kad naiđe vlak. Vlakovi s njemačkim vojnicima i oružjem često su tuda prolazili. Dok smo, uzbuđeni, iščekivali nailazak vlaka, Savo Samac prerezao je špagu nožem. Kad su određeni drugovi počeli da vuku špagu s namjerom da upale minu, vukli su naprazno i mina nije eksplodirala. Borcima je dojadilo. Psihička je napetost bila maksimalna u iščekivanju vlaka. A sada kada vlakovi nailaze, mina ne pali. I odjednom borci sami, na svoju ruku, raspale po jednome vlaku. Kasnije smo dobili vijest da je bilo dosta mrtvih i ranjenih Nijemaca. Vlak je produžio dalje, a mi smo se zatim povukli.

Mada neuspjela, akcija je imala dvojako značenje. Prvo, što su u njoj učestvovali zajedno s nama i Petrinjci i, drugo, narod onih sela prema željezničkoj pruzi sada nas je prvi put vidio. Oni su do tada za nas samo čuli. Narod tih sela primio nas je kao svoje. Dobro su nas hranili. Dali su nam sve najbolje što su imali. Čak su nam pekli i palačinke. Takav je narod bio u Starom Selu, Čakale, a i u ostalim selima kamo smo došli.

Druga zajednička akcija partizana Šamaričkog logora i Kaline bio je napad na oružničke postaje Mali Gradac i Klasnić. U toj akciji učestvovali su i Siščani. »Kalinaši« su napadali Mali Gradac, a mi iz Šamarice (grupa Vasilja Gaćeše) Klasnić. I jedan i drugi napad u toku iste noći završen je uspješno. Posebno je akcija značajna po tome što smo njome proširili svoj slobodni teritorij. A i po tome što su spomenute dvije neprijateljske posade bile najbliže rubu šume, pa su naše patrole nailazile na njihove zasjede.

Pored niza ovakvih i sličnih akcija koje izvodimo u to vrijeme šaljući borce iz logora najvažnija je ona koju smo izveli na Zrinj. Za napad je bio detaljno razrađen plan. Išlo se na izviđanje i tome slično. Međutim, tada još nismo imali obavještajne službe, pa nismo uspjeli dobiti prave podatke o neprijatelju.

Akciju na Zrinj pripremali smo zajedno s »kalinašima«, gdje su već bili Petrinjci, Kostajničanci, a došla je i grupa Siščana na čelu s Vladom Janjićem Capom, Marijanom Cvetkovićem i Franjom Ogulincem Seljom. Seljo je bio komandant naše vojske koja je išla na Zrinj.

U akciju sam ja išao s udarnim vodom Petra Krnjajića. Bio sam mu dodijeljen kao delegat. Imali smo zadatak da pridemo Zrinju i da napadnemo općinsku zgradu.

Grupa koju je vodio Uroš Krunić imala je zadatak da napada prema crkvi, dok se glavnina kretala glavnim putem. Dogovoreni znak za otpočinjanje akcije bio je sviranje trubom na juriš.

Grupi s kojom sam ja išao bio je vodič Miloš Kiuk. Rodom iz Brđana, a imao je samo jednu nogu. Imao je kljake, ali kako je išao, jedva smo ga sustizali. Skakao je jednom nogom i mi smo mu se divili. Idući prema Zrinju, čuli smo pucnjavu oko 4 sata ujutro. Pomislili smo da smo zakasnili, pa smo potrčali prigovarajući sebi da su naši drugovi već u borbi, a gdje smo mi. Tako jureći, došli smo do pod samu zrinjsku općinu. Tu smo legli i čekali znak za otpočinjanje borbe. Svanjivalo je, ali znaka još uvijek nema. Kada su krave počele mukati, borci su potrčali misleći u prvi čas da je to znak za otpočinjanje borbe. 2ene koje su izgonile stoku na pašu zaustavljali smo ne dajući im da idu dalje. Kada je svanulo, tek tada smo vidjeli gdje se nalazimo. Zrinj je smješten u kotlini. Iznad njega se uzdiže stara kula. Kula dominira cijelim terenom, i tko je drži, gospodar je situacije. Tada smo uvidjeli da naša situacija nije baš tako ružičasta. Osam je sati prošlo, a znaka još nema za početak borbe. Trebalo je da to bude u svanjivanje — u zoru.

Borci su počeli predlagati da se povučemo. Ja sam ih u početku zadržavao, dok i sam nisam uvidio da nema nikakva smisla tu dalje ostati. U vodu nas je bilo dvadesetak. Kad sam rekao da bismo se mogli povući do pola brda, začas smo bili na vrhu i stigli do sela Rogulja. Tamo, dok smo se odmarali, odjednom na nas zapuca netko iz šume. Odgovorili smo mu vatrom. Petar Krnjajić nije bio tada daleko od mene. Postao mi je sumnjiv. Kada je zapucao, zrno mi je prošlo pored samoga uha. Okrenem se i rečem: »Ti si me htio ubiti.« — »Nisam, druže Ranko!« — odgovori on uplašen. »Idi ispred mene. Više nikada nećeš biti iza mene« — rekoh mu ja.

Produžili smo prema svom logoru i stigli do sela Brđana. Tu je radio učitelj Pavelić. Borci, čim su čuli da se zove Pavelić, predložiše da ga ubijemo. Ja im to nisam dozvolio dok ne ispitamo tko je. On je izašao pred nas i odmah je počeo razgovor. Dao sam mu proglas CK i poziv za ustanak. Ljudi koji su se okupili rekli su mi da je učitelj veoma dobar čovjek. Imao je pištolj 6,35 mm, koji smo mu uzeli. Ja sam bio odlučno protiv ubojstva, što onima koji su na to pomišljali nije bilo po volji. Zena učiteljeva, kada je izašla s malim djetetom na rukama, počela nas je vrijeđati riječima »banditi« i slično. Spasilo ju je malo dijete. A i njen nas je muž molio da joj ne uzmemo to za zlo, jer da je odgojena kod popova.

Naša glavnina krećući se prema Zrinju, odmarala se u šumi. Slučaj je htio da se u isto vrijeme u njenoj neposrednoj blizini odmarao jedan puk neprijateljske vojske koji je krenuo u akciju protiv nas iz Kostajnice.

Jedni za druge nismo znali, ali je bilo sumnjivo. Pukovnik, zapovjednik neprijateljskog puka, uze puškomitraljez i pusti jedan rafal tamo gdje su se naši odmarali. Tu nam je poginuo jedan drug. Mislim da se zvao Begović. Sada je Gaćeša iz svoje lovačke puške opalio i ranio pukovnika. Nastala je gužva — bježanje i na jednoj i na drugoj strani. Tu se uglavnom naša glavnina i rasula.

Za ono što se dogodilo s našom glavninom nismo znali. Naš vod održao se kao cjelina. Na putu prema logoru jedan broj boraca koji se bio razbježao od glavnine priključio nam se, tako da nas je sada bilo u vodu oko 60.

Neprijatelj je nastupao prema logoru. Kada smo već stigli u logor, Đuro Vuić iz Vlahovića uzeo je puškomitraljez i, prislonivši ga na moje rame, gađao neprijatelja koji je nastupao prema logoru. Vidimo, dvojicu je ubio.

U logoru je bio jedan Siščanin — naš borac. Mislim da je bio rodom iz Grede. Imao je na sebi crvenu vestu. Nešto je bio popio i potpuno ga je to svladalo. Nismo ga mogli izvući. Poslije smo ga našli ubijena svega u garu jer su ga bacili u jednu baraku koju su zapalili. Tada nam je nastradao i Rankica Papuča iz Majskih Poljana, vrlo razvijen momak. U akciji na Klasnić bio je ranjen u nogu. S njim su bili mali Nišević i još jedan mladić. Oni su ga htjeli nositi da ga izvuku, a on se nije dao govoreći im da se ne boji ni Pavelića ni njegove cijele vojske. Kod sebe je imao lovačku pušku i onako ranjen ubio dvojicu neprijateljskih vojnika, a onda je i on ubijen. Mali Nišević i onaj drugi mladić nisu htjeli napustiti Papuču, pa su obojica stradala. Našli smo ih mrtve pored njega.

Nakon što je zapalio logor neprijatelj je zanoćio. Došla je večer. Među nama je došlo do kolebanja da li da ga napadnemo ili ne. Ja sam uporno inzistirao na tome da ih napadnemo, jer sam smatrao da je to naš teren i da neprijatelja tu možemo lako iznenaditi. Međutim, uslijed kolebanja nismo izveli napad. Još tada kod nas nije bio čvrste discipline. Gaćeše među nama nije bilo, pa ni Ćane. Ja sam u stvari bio sam komandant. Oni su se povukli glavninom s Petrinjcima. Sutradan su i oni bili napadnuti u logoru Kaline, gdje su vodili borbu s ustašama.

Poslije napada na Zrinj i paljenja našeg logora sastale su se komande Šamaričkog i Kalinskog logora. Cilj sastanka bio je da se ocijeni situacija i zajednički dogovorimo što i kako dalje da radimo. Na tome su sastanku bili Vlado Janjić Capo, Artur Turkulin, Đuro Kladarin, Vasilj Gaćeša, Ivo Brodarac, Ćane Bjelajac i ja. Referent je bio Franjo Ogulinac Seljo. Osnovno pitanje na kojem smo se zadržali bilo je da li da se rasformiramo kao oružana formacija ili ne. O tome su bila podvojena mišljenja. Jedni su bili za, pri čemu bismo se povukli u sela i krili kod svojih poznatih ljudi. Naša glinska grupa otvoreno je rekla neka radi tko šta hoće, ali nama ne preostaje ništa drugo nego da se nastavimo tući. Ogulinac je obrazlagao situaciju puna dva sata. Osjetio sam kod njega

GRUPA SELJAKA IZ OKOLICE GRABOVCA, POHAPŠENIH 24. I 25. JULA 1941. U ZNAK ODMAZDE NA AKCIJU ODREDA VASILJA GACESE IZVEDENU 23/24. JULA 1941. GODINE NA ŽELJEZNIČKU S1AN1CU GRABOVAC. SVI POHAPŠENI POBIJENI SU KRAJ ŽELJEZNIČKE STANICE S JOS 1200 SRBA.

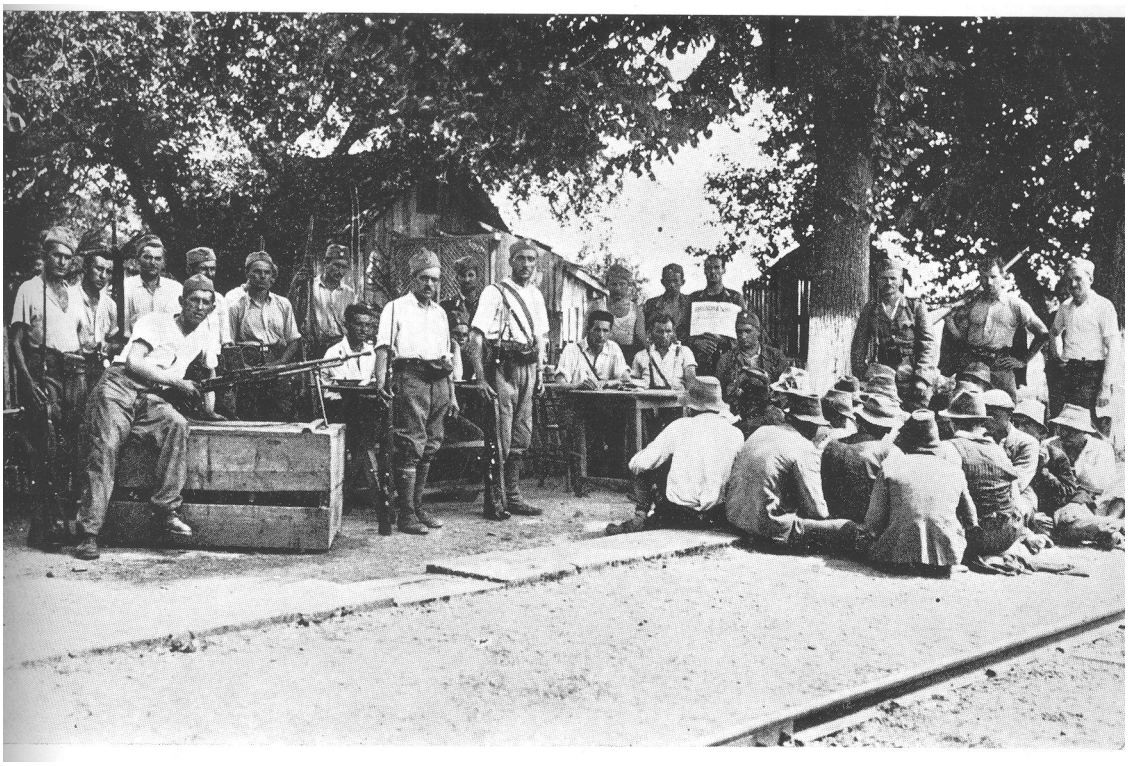

GRUPA SELJAKA IZ OKOLICE GRABOVCA, POHAPSENIH 24. I 25. IUI A **1941.** U ZNAK ODMAZDI- NA AKCIJU ODREDA VASIL.JA GAĆEŠE IZVEDENU 23/24. |ULA **1941.** GODINE NA ŽELJEZNIČKU STANICU GRABOVAC. SVI POEIAPŠENI POBIJENI SU KRAJ ŽELJEZNIČKE STANICE S |OS 1200 SRBA

RUŠEVINE PRAVOSLAVNE CRKVE U GLINI U KOJOT SU USTAŠE 1941. GODINE NA ZVJERSKI NAČINI POBILI OKO 1500 SRBA IZ GLINE I OKOLINE.

tedencu, dok objašnjava teške uslove i nemogućnost održanja nas kao oružane formacije, da je on zato da se rasformiramo kao oružana formacija, pa sam mu stoga postavio otvoreno pitanje: što on misli o tome? On nama nije direktno odgovorio, već upitom: što mi mislimo? Ja sam ponovio svoje pitanje: što on misli? Tada sam rekao: »Drugovi, neka radi tko šta hoće. Evo ovdje Gaćeše, a evo i mene.« Gaćeša me za cijelo to vrijeme gurkao i šaptao: »Oni neka rade šta hoće, a nama ne preostaje ništa drugo nego da se tučemo.« Tada sam rekao otvoreno da mi ostajemo i dalje kao oružana formacija i da ćemo se i dalje tući. »Drugoga izlaza nemamo — rekao sam — mi se ne možemo legalizirati, a da idemo tamo da se skrivamo po tuđim šajerima i kada padne snijeg da nas oni ganjaju po tragu i love, to bi bila najgora varijanta. Zbog svega toga mi to odbacujemo.« Mi smo u tome bili sasvim određeni. Međutim, razišli smo se, a da se ipak nismo sporazumjeli.

Pošto nam je logor Šamarica bio spaljen, povukli smo se u Vukov badanj — tako se zove jedan dio šume — i tu smo podigli logor. Uslovi života bili su sve teži. Pao je snijeg i bilo je sve hladnije. Nakon deset dana donijeli smo odluku da idemo kao oružane formacije u sela.

Što se tiče akcije na Zrinj, ja mislim da je ona imala svoje značenje baš u tome što su nas događaji koji su se odvijali poslije nje i paljenja logora prisilili da izađemo iz šume i idemo u sela.

Kada smo to sve skupa analizirali, vidjeli smo da nam je to veoma dobro došlo. Prije nego smo krenuli iz šume u sela, provjerili smo borce, dajući svakome mogućnost: ako želi, može ići kući; u tome slučaju razrješavamo ga zakletve. Onaj tko hoće da ostane, neka ostane, jer ćemo se mi i dalje tući. I bilo je pojedinaca, pa čak i poneki član Partije, da se pokolebao i izjasnio za odlazak kući. Takav je bio i Luka Čurković, koga smo zatim izbacili iz Partije. Bio je i jedan od inicijatora ideje da se ide kući. Kasnije je bio borac, ali ja se nisam mogao nikako složiti s time da se ponovo primi u Partiju, jer se pokolebao i napustio nas kada nam je bilo najteže.

U sela smo išli organizirano. Naprijed smo slali patrole, koje sada stižu do pred samu Glinu i Maju. Do sada smo stekli dragocjeno iskustvo. Poznajemo kretanje, i time se sada koristimo, a uveli smo i obavještajnu službu, kojom se sada već izdašno služimo.

FORMIRANJE OK KPH ZA BANIJU

KK KPH Glina organizaciono je povezan do novembra mjeseca 1941. godine s OK Karlovac. Ja sam bio član biroa OK Karlovac. Ali, u toku ustanka ja sam sve više bio vezan za naš teren, pa me je na tom mjestu zamijenio Milutin Baltić. On je tada ujedno bio sekretar OK SKOJ-a Karlovac, pa je u ime OK bio zadužen za SKOJ.

U rukovođenju glinskim Kotarskim komitetom s područja Korduna bilo je teškoća. Tu se ispriječila rijeka Glina, pa je zbog toga i zbog nekih drugih razloga praksa zahtijevala da se povežemo s OK KPH Sisak. Tako je došlo do formiranja jedinstvenog OK za cijelu Baniju. To je bilo 30. XI 1941. u selu Trmošnjaku.

Nešto ranije dobili smo dopis od CK KPH u kojem nas obavještava da se za sekretara OK postavlja Vlado Janjić Capo. U prvom smo času bili protiv toga da on bude sekretar. Da li je to bilo pod utjecajem Turkulina ili ne, ja ne znam. Ali znam da sam diktirao pismo koje smo uputili CK KPH, a Đuro Kladarin ga je pisao. U tom pismu CK KPH naveli smo po prilici to da smatramo kao nepovjerenje prema nama kada nam se određuje sekretar sa strane. Mi smo to tako tada smatrali. Capo je sve to slušao i rekao: »Znate šta, dečki, ja vam ne bih savjetovao da to radite — budu vas lupili po glavi.«

Nakon kraćeg vremena dobili smo pismo od četiri strane s potpisom ćaća. Ja mislim da ga je pisao Vlado Popović. Tu je pisalo da je bila najbolja namjera CK da nam pomogne time što će nam poslati iskusnog druga, da je Capo član CK KPJ i CK KPH, da takva veza između višeg i nižeg rukovodstva u našoj Partiji nije uobičajena, itd. u tom smislu. Jasno da smo se mi s time pomirili i prihvatili druga Capu, koji je inače bio simpatičan i kao drug i kao čovjek. Za organizacionog sekretara izabran je Artur Turkulin, a članovi biroa bili su Đuro Kladarin, Ćane Bjelajac, Tone Štajcer, Ivo Brodarac i ja.

Na sastanku je bilo samo konstituiranje OK. Ja sam još uvijek i sekretar KK KPH Glina. Međutim, sada sam sve više angažiran od OK u raznim drugim zadacima koje je trebalo izvršavati u interesu razvitka borbe na Baniji.

Okružni komitet Banije objedinjavao je tada kotarske komitete Glinu, Petrinju, Kostajnicu, Dvor na Uni i Sisak. Ja sam bio sekretar KK Glina do marta mjeseca 1942. godine. U Sisku je bio sekretar Marijan Cvetković, a u Kostajnici Sirnica Dragić. Prvi sekretar KK Dvor na Uni bio je Franc Knebl, a sekretar KK Petrinja Uroš Krunić.

Uporedo s osnivanjem jedinstvenog OK KPH za Baniju postavilo se kao aktualno stvaranje jedinstvene vojne komande radi objedinjavanja svih akcija našeg partizanskog odreda. Tako se uporedo sa stvaranjem OK formira i Štab Partizanskog odreda Banije. Pri formiranju i OK i Štaba PO Banije prisutni su bili po ovlašćenju CK KPH Srećko Manola i Savo Zlatić. Formiranje jedinstvenog vojnog i političkog rukovodstva za cijelu Baniju diktirao je sam život, a bilo je od interesa za dalji razvitak oslobodilačke borbe u spomenutom kraju.

Tada nismo formirali okružni NOO Banije. To je učinjeno kasnije. Međutim, postavilo se pitanje stvaranja kotarnskih NOO-a. U vezi s tim dati su odgovarajući zadaci. Isto je tako zadatak bio da se obrati posebna pažnja radu partijskih organizacija u vojsci. Rečeno je da tu ne treba sektašiti i da borce treba smjelije primati u Partiju. Zaključak je

bio donesen i u vezi s pitanjem potrebe rada sa ženama, stvaranjem masovnih organizacija, AFŽ-a i omladinske organizacije. Donesen je zaključak da se formira OK SKOJ-a za Baniju, što je i učinjeno u novembru 1941. godine. Prvi sekretar bio je Slavko Janeković.

Prvi štab PO Banije izgledao je ovako: komandant Vasilj Gaćeša, komesar Đuro Kladarin, operativni oficir Milan Pavlović. Ćane Bjelajac došao je kasnije za zamjenika komandanta Odreda, a nakon pogibije Vasilja Gaćeše postao je komandant.

U trenutku kada je oformljeno jedinstveno vojno rukovodstvo za Baniju, imali smo tri bataljona: Prvi (glinski), Drugi (na sektoru Dvora) i Treći (na sektoru Petrinja—Kostajnica).

Još prije nego se sve to objedinilo i prije nego smo imali bataljone i odred, imali smo na svom terenu više malih odreda. Te odrede formirali smo poslije napuštanja Šamarice — kada smo došli u sela. Bilo je mnogo takvih manjih odreda.

Dok smo imali male odrede, natezali smo se malo s Gaćešom oko toga da li da napadnemo ustaško uporište Maju ili da tučemo ustaše van Maje kada idu na naš teritorij u pljačku, paljenje i ubijanje. Gaćeša je predlagao da napadnemo ustaše u samoj Maji, dok smo mi drugi smatrali da bi to tražilo od nas velike žrtve, jer su ustaše u Maji smještene u tvrdim zgradama, a mi tada još nismo posjedovali teško oružje. Ta je varijanta bila tada privlačnija, i mi smo je prihvatili nastojeći da ih u zgodnom momentu dočekamo i potučemo. I došao je taj momenat. Jednoga dana rasporedili smo svoje male odrede na bazi našega slobodnog teritorija. U Dragotini smo imali postavljen teški mitraljez. Đuro Vuić bio je u Dabrnji. Tu smo ustašama pripremili klopku i dočekali smo ih na otvorenom kada su išle u svoju uobičajenu pljačku, paljenje i ubijanje. Tada smo razbili ustaše iz Maje.

Ustaše iz Maje javile su tada u Glinu da je Maja napadnuta od partizana. I kada su iz Gline krenuli im u pomoć, partijska je organizacija iz Gornjeg Selišta samoinicijativno izvela akciju paljenja skladišta tvornice štapova u Glini — Vinogradska ulica, ranije vlasništvo Žike Gorjana, koga su ustaše ubile. Grupu Gornjoselišćana predvodio je Ljuban Mitić. Sa sobom su imali nekoliko pušaka, iz kojih su otvorili vatru na stanicu. To je bila varka — neke vrste demonstracija. Ustaše koje su krenule u Maju da tamo pomognu obaviještene su da je napadnuta Glina pa su se vratile ne stigavši do Maje.

Prije formiranja jedinstvene vojne komande imali smo rajone. Znam da je tada Prolom činio Peti rajon, Šesti je bio Šamarica, a imali smo zadatak da na području Dvora na Uni formiramo sedmi rajon. Tamo je bila jedna grupa partizana na Čerkezovcu, tada još dosta neorganizirana.

Razvitak partizanskog pokreta na Baniji išao je postepeno. Veći broj manjih odreda, razasutih po terenu, koje smo formirali nakon paljenja logora i svog dolaska u sela, prerastao je u čete. Tako smo na glinskom sektoru imali prvu četu u kojoj su bili okupljeni i najbolji borci. Nju je

vodio Petar Krnjajić. Druga četa bila je Ilije Tarabića. Takav ili sličan proces stvaranja oružanih jedinica odvijao se i na drugim područjima Banije. Kasnije se formiraju bataljoni. Na glinskom području formiran je Prvi bataljon — Glinski. Njegov prvi komandant bio je Stanko Ćane Bjelajac. Drugi bataljon formiran je na području Dvora na Uni. Njegov prvi komandant bio je Miloš Čavić, bivši jugoslavenski podoficir. Bio je krasan i dobar drug, miran i staložen. Poginuo je i kasnije proglašen narodnim herojem. Poslije njega bio je komandant Rade Grmuša, a komesar Dragan Mitić. Treći bataljon formiran je na području Kostajnica—Petrinja. Njegov prvi komandant bio je Ilija Engl. Četvrti i peti bataljon formirani su kasnije.

O VASILJU GAĆEŠI

Vasilj Gaćeša rodom je iz Vlahovića. Kao dječak od 10—12 godina ostao je bez oca. U kući, iako je brat Đuro bio stariji, Vasilj je vodio gospodarstvo. Prije rata bio je otresit i, moglo bi se reći, rabijatan momak. Imao je česte sukobe sa žandarima zbog sitnih prijestupa, pa ih je nevjerojatno mrzio. Ponekad bi kad je čuo riječ »žandar« problijedio i dobio temperaturu. »Kada svi žandari budu likvidirani — govorio je Gaćeša — tada će tek biti prava ljudska sloboda.« Za Kraljevine Jugoslavije bio je u zatvoru zbog neke krađe, koju je navodno primio na sebe. A bio je poznat kao kavgadžija. Interesantno je, svi oni »junaci« koji su se voljeli tući, sada su u revoluciji, barem koliko je meni poznato, na ovome terenu zatajili. Gaćeša je u tome bio izuzetak. Tako je, npr. bio Petar Radić iz Klasnića. Ako je trebalo po narudžbi Bogdana Ercegovca da se izazovu Hrvati ili da se tko iz političkih razloga iznenada lupi, on je bio kao stvoren za to. Za takve je akcije bio uvijek spreman. A 1941. godine, kada su došle ustaše da ga hapse, pokazao se kukavicom. Tom se prilikom sam ubio. Na taj ili sličan način završavale su i druge tzv. bojadžije.

Vasilj Gaćeša bio je neobično bistar čovjek. Po prirodi vrlo inteligentan. Organizacija života u logoru bila je njegovo djelo. Naročito je imao razvijen smisao za organiziranje raznih djelatnosti u logoru. Tako smo mi zahvaljujući Gaćeši imali u logoru svoje mlinove, pekaru i sve ostalo što je trebalo za život. Sve se to gradilo i podizalo na njegovu inicijativu.

Ponekad, u nekim akcijama, Vasilj je bio brzoplet. Pozvao je k sebi desetare da im objasni pravce napada. To je činio na putu povlačeći nogom po prašini. Govorio je: »Ovo ti je pruga i put, ovo ovdje cesta, a ovo su bunkeri.« Sve je to u prašini označavao. Tada bi odredio zadatke: »Ti ćeš sa svojim ljudima ići s ove strane, ti sa svojima s one, a ja ću odovuda.« Inače nije volio da mu se tko suprotstavlja.

Gaćeša je poznavao vrlo dobro cijelu Baniju. On je znao tako reći od kakva je materijala koja kuća građena, da li od tvrda ili mekana. Znao je u kojoj se zgradi može neprijatelj utvrditi i na koji način. Za nj se može slobodno reći bez pretjerivanja da za Baniju nije trebao topografsku kartu.

Kako se borba razvijala, razvijao se, i to rapidno, i Gaćeša. On je u početku ponekad na svoju ruku uspostavljao u selima i zaseocima pravdu, slično nešto kao što su radili vojvode za vrijeme prvog srpskog ustanka. Ako bi tko nekome npr. ukrao svinju ili što drugo, došao bi Gaćeša i štapom bi izmlatio pola zaseoka. Na taj je način on dijelio pravdu. Mi smo ga za takvu samovolju kritizirali i govorili mu da to ne smije raditi. Obično bi nam u početku rekao: »Drugovi, to je izazivanje.« Međutim, mi nismo popuštali, i on bi na kraju uvidio da nije u pravu.

Jednom 1941. godine Gaćeša i ja vraćali smo se zajedno iz Brđana. Kod Knežovljana ugledali smo neke lugare prebačenih pušaka preko ramena. Nismo znali tko su. Ja i Gaćeša legli smo iza jednog orahova panja i namjestili puške za gađanje. Pita me Gaćeša: »Hoćemo li okinuti?« — »Nemoj, uhvatit ćemo ih žive, pa da vidimo tko su i šta su« — odgovorih mu. Kada su se približili povičemo: »Stoj!« I pitamo tko su. Odgovorili su da surađuju s našima, pa smo ih pustili. Kad smo Turkulinu rekli da smo ih gotovo ubili, on nam je odgovorio da je dobro što nismo, jer da ih je dobro poznavao. Međutim, jedan nam je od njih, zvao se Krpan, zadao kasnije jada. I kamo sreće da smo ga tada ubili. On je izdao Jandru Čipora, seljaka iz Posavine, člana Okružnog komiteta. Isto tako i Pejaka.

Što se borba jače rasplamsavala i u naše redove stizali novi borci, to je Vasilj Gaćeša dolazio do spoznaje da rat neće tako brzo završiti, ali da će na kraju biti neminovna naša pobjeda.

Kada smo proučavali na svojim sastancima pojedine teoretske probleme, npr. nastanak i razvitak društva, pri čemu bismo obično počinjali od prvobitne zajednice, Gaćeša je znao često svojim umjesnim pitanjima dovesti čovjeka u škripac. I tu je dolazila njegova bistrina do izražaja. U svemu je tražio logiku.

Pričao mi je Gaćeša da se u vrijeme kapitulacije Kraljevine Jugoslavije nalazio u Šibeniku. Tu je bio u vojsci, a imao je čin rezervnog artiljerijskog podnarednika. Otuda se uputio kući i na putu sreo kod Mostara s četnicima Čede Milica. Ostao je među njima nekoliko dana. Oni su ga nagovarali da ostane s njima govoreći mu kako je kao stvoren za četnika. Rekao im je da ne može jer da oni ubijaju žene i djecu, a on to ne može.

/ Aprila 1942. godine, kada se glavnina naših snaga povukla u Bosnu, Gaćeša nije htio tamo ići. Oko 1000 boraca tada je tamo otišlo. Gaćeša, ja i Artur Turkulin ostali smo tada na Baniji. S nama su ostale naša

Proleterska četa i 3. četa 3. bataljona. Znam da smo se tada međusobno šalili kako nam je pobjegla vlada.

Tada smo napali Proleterskom četom i 3. četom 3. bataljona Glinsko Novo Selo. Tu smo razbili domaće ustaše. Nakon toga povlačili smo se prema Vuksanima, pa prema šumi Šanj kod Petrinje, kamo smo išli da razbijemo vodovod. U toj akciji s nama je učestvovao i Vasilj Gaćeša.

Kada smo se povlačili prema Šanju napali su nas domobrani iz Bačuge. Njih je vodio domobranski zapovjednik — neki profesor Jordana. Dok ih je vodio protiv nas, promatrao je dogledom i zastajkivao. Mi smo polegli i nismo htjeli pucati dok nam se ne približe na blisko rastojanje. Kada su prišli i mi na njih jurnuli, Jordana i ostali dali su se u bijeg. Jordana je bacio šljem s glave i dogled. Nekoliko smo domobrana pohvatali, a nekoliko ranili. Ranjene domobrane stavili smo u kola i poslali u glinsku bolnicu. Tu smo također tada dočekali jedan kamion i uhvatili jednoga potporučnika iz Mrakova Zdruga, trojicu domobrana, tri puškomitraljeza i vlastoručno pismo koje pukovnik Mrak upućuje poglavniku Paveliću. Pukovnik Mrak je kapetan bivše Jugoslavenske vojske koji je uoči rata avionom prebjegao Nijemcima kao njihov špijun. Vojska kojom je on sada zapovijedao ubila je Vasilja Gaćešu. U pismu pukovnik Mrak kaže Paveliću ovo: »Poglavniče, slobodan sam da vam se obratim ovim pismom i da vam predložim slijedeće: sve seljake ustaše treba rasformirati i oduzeti im oružje, jer četničko-komunistički banditi kada god zažele mogu svaku tu seljačku posadu da likvidiraju i oni su postali izvor njihova naoružanja. Drugo — protiv ovakove taktike koju oni upotrebljavaju ja sam nemoćan... oni su napali Glinsko Novo Selo i ja sam odmah tamo poslao dvije bojne. Međutim, oni me tamo nisu dočekali. 50 km dalje oni su izvršili novu akciju. Ja sam tamo opet poslao svoje bojne, ali me oni ni tamo nisu dočekali. Protiv takove taktike, ja ne mogu ništa poduzeti. Nego, ne treba žaliti sredstva za uhodarsku službu, jer od stanovništva grkoistočne vjeroispovijesti ne može se dobiti baš nikakvih obavještenja i to počev od djeteta do starijih ljudi. Nitko neda nikakovih podataka o njihovome kretanju ...«

Ja sam tada u Mrakovu pismu Paveliću prvi put naišao na to kako oni gledaju na našu partizansku taktiku borbe. Upravo poslije zapljene toga pisma naši su uhvatili nekog Gaju iz sela Klinac. Šurovao je s ustasama. I kada su ga doveli k nama, upitao ga je Gaćeša: »Jesi li ti Gajo?« Odgovorio je: »Jesam.« Tada ga je Gaćeša primio i zviznuo. Na to smo rekli Gaćeši da on ne smije tući nikoga. A ako koga treba, onda neka to učini netko drugi, ne on kao komandant.

Gajo kao ustaški špijun osuđen je na smrt strijeljanjem. Međutim, pri izvršenju kazne zatajio je metak. Gajo je počeo bježati. Mali Ljubanac — Ljuban Kordić, kovač iz Komogovine, tada borac Proleterske čete, kada je vidio Gaju da bježi i da nije daleko od oružničke postaje, okrenu seljačka kola i potjera konje u tom pravcu. Kada ga je pristigao na nekih 50 koraka od postaje, ubio ga je iz puške.

Nakon toga nisam otišao u Brubanj, gdje je Gaćeša poginuo, nego sam ostao u Borojevićima da pišem prvomajski proglas OK Banije. Smjestio sam se u kući Dure Kladarina. Tu je bio njegov otac stari Jovan. On je nama još 1941. godine donosio hranu. Znao nam je tada govoriti: »Djeco, jeste li vi bedasti, pa čime vi mislite srušiti državu? Ti misliš tom kuburetinom strušiti državu?« Velimo mi njemu na to: »Stari, nemoj ti demoralizirati, jer ćemo te inače ubiti.« On nam ne osta dužan: »Možete vi i ubiti, ali čime ćete srušiti državu? Jeste li bedasti?« Kada smo 1942. godine formirali brigade, stari je Jovan bio živ. Stradao je u 4. ofenzivi. Jašim ja na konju, a Jovan gleda preko plota. — Imamo mi tada i pokoji top. Ja dobacujem: »Jovane, što misliš sada?« A on će: »E djeco, svaka vam čast, mogli ste me onda i ubiti, ali ja tada još uvijek nisam vjerovao.«

Tada ja ništa nisam znao za Gašećinu pogibiju. Krenuo sam u Trnovac, gdje nam je bilo sjedište Kotarskog komiteta. Tu je bio i Franjo Ogulinac Seljo. On je tada otišao u Slavoniju. K nama upadne Milan Pavlović Mićun, operativni oficir Štaba Partizanskog odreda Banije. Za Kraljevine Jugoslavije bio je aktivni oficir, inače vrlo simpatičan momak. Ja sam se volio šaliti s njim. Pitam ga: »Mićune, kako si?« On, sav poblijedio — izgledao je kao izgubljen — kaže: »Pa zar vi ne znate za našu tragediju?« — »Kakvu tragediju?« — »Pa poginuo je naš komandant.« — »Kakav komandant?« »Vasilj Gaćeša.« Vijest me je pogodila kao grom iz vedra neba.

Tada smo kod sebe držali zarobljenog domobranskog poručnika iz Mrakove jedinice. Namjeravali smo ga mijenjati za Janka šušnjara, koji je bio uhvaćen kao terenski radnik. Kada smo čuli za pogibiju Gaćešinu, izdali smo naređenje da se odmah likvidira poručnik, jer je na nas pucao do posljednjeg metka. Sada su OK KPH za Baniju i Štab Partizanskog odreda donijeli odluku: mjesec dana osvete za našega prvog komandanta Vasilja Gaćešu.

Bilo je ljudi koji su pokušavali Gaćešu prikazati kao četnika. Međutim, to je bio i ostaje samo pokušaj klevete. Ima bezbroj činjenica koje pokazuju da je Gaćeša u svome stavu prema četnicima bio dosljedan, oštar i beskompromisan. Navest ću jedan od primjera. 1941. godine došao je na naš teren četnik obučen u srpsko seljačko odijelo i opanke. Zvao se Marko, rodom iz Brđana s dvorskog kotara. Govorio je da je došao iz Užica i da ga je ovamo poslala njihova vrhovna komanda sa zadatkom da pomogne organizaciju ustanka. Na tome terenu ja sam se tada slučajno našao sa Srećkom Manolom. I mi smo prvi razgovarali s tim četnikom. Kada je Manola odlazio u Kordun, rekao sam mu da ćemo četnika likvidirati, jer da je on došao ovamo da minira naše redove. Manola mi je na to odgovorio da to ne bi trebalo učiniti, da bi to bilo pogrešno, itd. Međutim, kada je Manola otišao, izdali smo naređenje da se četnik uhapsi i dovede u Stab Odreda. Gaćeša se pokazao beskompromisnim i u sudu čiji je i on $P^{10}{}_{v}$.član. Glasao je bez kolebanja za njegovu likvidaciju. To smo tada i učinili, jer smo već bili obaviješteni o izdaji četnika u Srbiji, pa u pogledu suradnje s njima nismo tada imali nikakvih iluzija.

U našem Šamaričkom logoru od samoga početka imali smo sud koji je svaki slučaj, bilo da se radilo o ustaškim, bilo o četničkim elementima, temeljito ispitivao i prije donošenja odluke nastojao utvrditi materijalnu istinu. Nekih propisa još tada u tom smislu nismo imali. Nismo npr. propisali tko i koliko ljudi treba da bude u sudu . Sjećam se kada smo sudili ustašama i četnicima da nas je bila sedmorica u sudu, pa smo u šali nazvali to sudom sedmorice. U tom sudu bio je kao član i Vasilj Gaćeša. Mogu reći da je on zaista bio revolucionaran, beskompromisan i nikada se nije kolebao pri donošenju odluka.

Savo Gajić — bio je bivši jugoslavenski avijatički podoficir. Vrlo okretan i spretan. Ali ja mislim da se on tada još intimno kolebao između nas i četnika. Međutim, on je bio vrlo bistar i počinjao sve više da shvaća našu borbu. Neke stvari s njime tada meni nisu, kako bi se reklo, išle pod kapu. Pozvali smo ga u Štab Odreda i ja sam tada s njime otvoreno razgovarao. »Znaš — rekao sam mu — ima nekih stvari koje nama u vezi s tobom nisu jasne. Shvati da imamo mnogo neprijatelja i da moramo biti vrlo oprezni. Dajemo ti šansu. Šaljemo te u treći bataljon za operativnog oficira. Tamo su ti dobri ljudi i drugovi: Nina Maraković, Simo Todorović i moj brat Mitar. Ti u toj sredini treba da živiš i radiš neko vrijeme, a poslije ćemo vidjeti kamo ćemo s tobom.« Sve to što smo mu rekli on je disciplinirano saslušao. Otišao je u treći bataljon, gdje su ga drugovi vrlo lijepo i drugarski primili. Tu se on dobro snašao. Pored ostaloga bio je vrlo hrabar i dobar vojnik.

Jednoga dana dođe k meni Gajić u Štab Odreda. Štab je bio u Ljeskovcu, a ja sam tada bio komesar. Tom prilikom mi je rekao da ima djevojku u Goričkoj, u Samardžijama. »Kada sam posljednji put tamo bio — priča mi — našao sam intendanta našega 2. bataljona učitelja Dmitra Sredanovića. To je Crnogorac, a prije rata radio je kao učitelj u Gagama. Tu smo i pili. Malo će kasnije on meni: 'Savo, vidiš li ti što ovi rade, pa i od tebe! Vidiš, i tebe su odavle otjerali... Nego znaš šta, ja ti imam četničku organizaciju, u kojoj su svi ljudi položili pravu četničku zakletvu! Izvadio je zatim nož i pokazao mi ga. Na njemu je bila urezana mrtvačka glava. Tada mi je ispričao cijeli ceremonijal koji su imali prilikom zaklinjanja. Reče mi još da imaju vezu s Dvorom.«

Sve mi je to ispričao Savo Gajić prije nego je došao u štab 2. bataljona. Ja sam se tada s njim dogovorio da se vrati u Štab Bataljona i da se u detalje dogovori s Draganom Mitićem. Rekao sam mu da Dragan uzme jednu četu i blokira mjesto gdje će on voditi razgovor sa Sredanovicem, a da prethodno on i Dragan ugovore signal kada će Dragan upasti pošto on od Sredanovića dobije imena svih zakletih četnika. Nakon toga neka se pošalju patrole i pohapse ljudi. »U redu« — rekao je Savo Gajić. I zbilja, sve je savršeno izveo.

Ja sam tada napisao Štabu 2. bataljona da odmah upute Savu Gajića **u** Pounje da ispita jačinu garnizona, itd., jer namjeravamo da svim snagama svog odreda poduzmemo čišćenje tih ustaških uporišta. To sam

napisao zato da Savo Gajić ima opravdanje pred Sredanovićem zašto se vratio. A Nini Markoviću sam javio da sam Gajića zadržao radi nekog zadatka.

Gajić, kada se vratio, sastao se odmah sa Sredanovićem. Dok su razgovarali, Gajić mu je, glumeći znatiželjno, rastavio pištolj. Zatim mu se Gajić »povjerio« da ima 60 pušaka, ali da će ih dati samo sigurnim ljudima. Na to mu je Sredanović odgovorio neka te puške da njegovim zakletim četnicima, navodeći njihova imena. To je Gajić i očekivao, pa mu je rekao: »Slušaj, Dmitre, nemoj se šaliti, ovo je vrlo ozbiljna stvar. Ima li li još tko tko se zakleo?« Kada je Sredanović rekao da više nema nikoga, Gajić je lupio šakom po stolu i počeo glasnije govoriti. To je bio dogovoreni znak. Dragan je sada upao unutra i uhapsio Sredanovića. Poslije toga pohapšeni su i svi ostali zakleti četnici.

Na saslušanju mi je Dmitar Sredanović pričao da je on nešto ranije namjeravao ubiti Dragana Mitića, kada ga je kao komesara bataljona pozvao da obiđe zemunice. Ali, kako je tada Dragan poveo sobom 10 dobrih boraca, odustao je od toga. Inače na Sredanovića se ništa nije sumnjalo sve do Gajićeva upozorenja.

Na saslušanju sam pitao Sredanovića: »Pa dobro, Dmitre, ti si relativno mlad čovjek. Ja mislim da bi se ti još mogao popraviti, valjda nisi tako duboko zabrazdo.« On mi na to odgovori: »Ranko, nemoj biti naivan.« Zatim sam ga upitao ne bi li možda on mene ubio? »Bogami bih! Nemoj biti naivan! Mi smo dva svijeta, i to nepomirljiva...« — odgovori mi Sredanović. Tako smo uspjeli da otkrijemo tu četničku grupu.

O PETRU KRNJAJIĆU

Petar Krnjajić prije rata bio je sitni trgovčić u Velikom Gradcu. Još se tada volio busati u prsa kako je završio četnički kurs i postao rezervni četnički potporučnik.

Prije nego je Krnjajić došao k nama, mi smo ga osudili na smrt, jer smo dobili podatke da surađuje s komandirom oružničke postaje Šostarkom u Malom Gradcu. Trebala je jedna patrola da obavi tu presudu. Ali ni sam ne znam kako je prošlo toliko dana a da patrola nije obavila svoj zadatak. U međuvremenu Krnjajić je došao k nama sa šajkačom i četničkim znakovima. Kada je stigao, rekao je: »Drugovi, ja sam došao da poginem.« Pitao sam: »Tko je taj čovjek?« Odgovorili su mi da je to taj Krnjajić. Po imenu sam ga znao, ali ga nisam poznavao. Nosio je crne naočale. Ja sam mu rekao: »Dobro, stani i ne žuri se! Jer tko bi mogao znati tko će od nas ostati, a tko neće. A za poginuti ima uvijek vremena.«

Kokarda na šajkači Krnjajića bode oči. Nosi je već tri dana. Ja i Cane Bjelajac kažemo Gaćeši da pozove Krnjajića i da mu kaže neka skine kokardu, jer da se mi ne borimo pod tim znakom. Gaćeša nam

odgovori: »Drugovi, ja njemu ne znam ništa objasniti. Mogu mu je samo uzeti i pogaziti je ili reći mu: 'Bacaj ta govna!'« Još nam doda da ćemo nas dvojica njemu to bolje objasniti. Sada ga uzmemo ja s jedne, Ćane s druge strane pod ruku i kažemo mu: »Slušaj, Pero, to što si ti donio kokardu na glavi, u redu, ali mi sada treba da otvoreno razgovaramo. Mi se pod tim znakom ne borimo. Četnici u Srbiji već su izvršili izdaju. Ovom borbom rukovodi KPJ i mi imamo svoj znak — petokraku zvijezdu. Skini tu svoju mrtvačku glavu.« On ju je skinuo bez protivljenja i dao mi je. Ja i Ćane smo je uzeli i bacili u jarak.

U akcijama je Krnjajić bio arogantan. Pljačkao je, a Gaćeša mu je nekako prelazio preko toga. U početku je uvijek imao nekakve sukobe s komesarima. Komesar mu je bio i Simo Todorović. Krnjajić je išao za tim da ga omalovaži. Jednom kada su Gaćeša i Đuro Kladarin išli da pomognu u raščišćavanju njihovih odnosa, stali su na stranu Krnjajića. Znam da je Simi bilo žao jer je bio ubijeđen da ga Krnjajić namjerno hoće da omalovaži.

Krnjajić je bio dosta provikan na Baniji kao borac. Međutim, on nije bio dobar borac. On je bio dobar strijelac. I to je tačno. Ali, on je bio »maher«. Išao je svjesno na to da se sam popularizira. Kada bi akcija bila završena, tada bi on obično govorio: »Ala vas je Krnjajić udesio! Ala vam je Krnjajić pokazao!« Imao sam priliku da ga vidim u teškim situacijama. Nije tada pokazivao hrabrosti. On je samo imao pretjeranu želju za slavom i popularnošću.

Rekao bih nešto i o slučaju Krnjajića i Rade Opačića. Još dok smo imali svoje male odrede, komandir jednog takva odreda u Gradcu bio je Krnjajić. U tom su odredu bili pored ostalih i Rade Opačić, Đuro Bakrač Nikola Demonja, Marko Paripović Markeza i drugi. Oni su bili nezadovoljni s Krnjajićem, pa smo ja i Gaćeša došli k njima da vidimo u čemu je stvar. Sjećam se da smo tada među njima sproveli slobodne izbore da se izjasne hoće li ili neće Krnjajića za komandira. Oni su se tada tajnim glasanjem na listićima izjasnili protiv Krnjajića. Gaćeša je to uspio nekako zabašuriti jer je bilo očito da gaji simpatije prema Krnjajiću. On je to meni opravdao time da on njega cijeni kao borca. Gaćeša je vjerovao u njegovu hrabrost. I zaista, ako je tko bio dobar, Gaćeša mu je mogao mnogo toga progledati kroz prste. Takvu bi on tolelirao mnoge stvari koje inače drugome ne bi.

Rade Opačić je iz Luščana izučeni mesar, a bio je nećak Mile Dulikrave. Prvoborac je, a bio je vrlo hrabar. Tako, kada bih uspoređivao po hrabrosti njega i Nikolu Demonju, ja ne znam za koga bih se odlučio. Rade je u odredi ću kojim je komandirao Krnjajić bio najogorčeniji protivnik Krnjajića. Kada je izveden napad na Bačugu, Rade Opačić prvi je jurnuo u stanicu, u kojoj su bili domobrani. Tada je ubijen s leđa. Tvrdilo se već u to vrijeme da ga je ubio Krnjajić pucajući mu u potiljak. O tome sam bio obaviješten. Pokrenuli smo i stragu, da se to tačno ispita. Meuđtim, ne znamo kako, vjerojatno zbog drugih zadataka, i ta je stvar prošla.

Kada je poginuo Vasilj Gaćeša, Krnjajić je mislio da će on postati komandant Odreda, smatrajući da se do tada za to dovoljno afirmirao. Tada je bio komandir čete. Međutim, nitko nije ni pomišljao na to da Krnjajića postavi na tu dužnost. Tada je za komandanta Odreda postavljen Stanko Ćane Bjelajac, a Krnjajić za komandanta bataljona.

Jednom u Gradcu pred oko 200 zarobljenih domobrana govorio sam kao komesar Odreda ja i Mladen Čaldarević, komesar jednog našeg bataljona. Tada smo domobrane puštali kućama one koji ne bi htjeli ostati kod nas. Kada smo završili s govorima, pojavio se Krnjajić uređen kicoški, s mnogo remenja. Prišao mi je: »Druže komesare, mogu li ja nešto da im kažem?« — »Izvoli« — kažem mu ja. On poče u svom stilu: »Domobrani, Krnjajić se više neće šaliti! ako vas još jednom uhvatim, pomlatit ću vas.« Odmah sam ga prekinuo i rekao da ne priča gluposti. Time sam ga postidio i dodao: ako im nema što drugo govoriti, neka onda ne bude provokator. Od bijesa je sav pozelenio, ali mu drugo nije ništa preostalo nego da se povuče postiđen.

Ispričat ću jedan događaj u Brestiku. Bio je tamo štab Krnjajićeva bataljona. Komesar mu je bio Jože Horvat, književnik. Kada sam došao u Štab, čuo sam viku. Krnjajić je tukao jednog čovjeka iz Dragotina vičući: »Krnjajić će vama pokazati, dat ću ja tebi...« Onako četnički, sadistički, htio je da utjera strah, da se pokaže pred tim seljakom važan. Kada sam ga pitao tko je taj čovjek i šta od njega hoće, ispostavilo se da ne treba od njega ništa da sazna.

Za to vrijeme Jože Horvat pisao je nešto na mašini. Ja sam Krnjajući rekao da mu to ne valja što čini, a Joži sam primijetio kako može tako što da dozvoljava. On je na to samo dodao: »A, treba ih, treba.« Mene je to malo začudilo. Krnjajića sam natjerao da izađe, da pođe Čovjeku i da mu se ispriča. To sam i sam učinio i rekao mu da može ići kući i da ga više nitko neće dirati.

Jednom je Krnjajiću dodijeljena jedna četa iz Trećeg bataljona. Svoj je bataljon i tu četu na brdu Lebrenici kod Bijelih voda doveo u takav položaj da ih je jedna ustaška jedinica koja se tamo našla mogla do jednoga likvidirati. Naši su se našli u dolini na livadi, a ustaše na brdu. Krnjajić je skinuo bluzu i ostao u ustaškoj žutoj košulji, što on do tada nije nikada radio. Nikada on nije skidao bluzu. Interesantno je da ustaše tada ni jednoga metka nisu opalile na naše iako je bila takva situacija da su ih mogli potući do jednoga. Ja sam uvjeren da je ustaška košulja na Krnjajiću bila vanjski signal.

Jedno je pismo pukovnika Mraka, koje je pisao dopukovniku Turkoviću palo u naše ruke. U njemu on piše: »Dragi moj... obaviješten sam, da se Krnjajić nalazi u Gradcu, da smo možda bliže mogli bi nešto učiniti.« Šta je tu bilo, meni još uvijek nije jasno. Pismo je zarobio poznati Kuliša od dopukovnika Turkovića. Tako je stiglo k nama. Kuliša je bio rodom iz Veležnje. Prije rata bio je nešto poput Gaćeše. Poginuo je kao komandant bataljona. Kada smo dobili podatke da se kreće Mrakov

stab između Majura i Kostajnice, Kuliša je otišao s 20 boraca da ih napadne. Dočekao je kolonu. Propustio je prethodnicu. I kada su naišla štapska kola, najprije je raspalio iz mitraljeza, a zatim, kada je nastala panika, jurnuo s borcima. Noževima su poklali ono što su u kolima zatekli. Tu je ubijen i dopukovnik Turković. Oficirske oznake, lisnice i drugo pokupili su. I to smo dobili u Štab. Tada smo dobili i spomenuto pismo Mraka u kojem spominje Krnjajića.

U maju 1942. godine održavali smo okružnu partijsku konferenciju za Baniju u Ljeskovcu. Toj našoj konferenciji prisustvovali su svi komandanti i komesari bataljona, među njima i Petar Krnjajić. On je jedini imao fotografski aparat i snimao Konferenciju. Međutim, odmah zatim nestali su filmovi i aparat.

Nije prošlo mnogo vremena i moj je susjed Dragan Macakanja, prvoborac, mislim da je bio razlog bolest, došao na nekoliko dana kući. Dok je raskomoćen čistio pištolj kod kuće, naišle su ustaše i uhvatile ga. Odveli su ga u Glinu, pa u Kostajnicu. Tu je bio tada neki štab Gestapoa. Prilikom saslušanja, pored ostaloga, donesu oni njemu i fotografiju s naše partijske okružne konferencije. Na slici su svi označeni brojevima. Pitaju oni Dragana po brojevima tko je ko. Dragan odgovara koliko je znao. Kada su pokazali prstom na brata mi, on reče da je to Dragan Mitić. Gestapovci će na to: »A ha, taj će nam platiti kada ga uhvatimo.«

Dragan Macakanja uspio je pobjeći iz zatvora. Preplivavši Unu, došao je najprije u Kozaru, a zatim se prebacio k nama na Baniju.

Interesantno je da tada našu konferenciju nije nitko snimio osim Krnjajića. Svi ti elementi govorili su da s Krnjajićem nešto nije u redu i da je on čovjek koji na neki način održava vezu s našim neprijateljima. Mi tada još ne pristupamo raščišćavanju bojeći se da ćemo pogriješiti.

Nekoliko puta Krnjajića smo uhvatili u laži. On nam je znao kao komandant bataljona podnositi lažne izvještaje. Sjećam se jednog takva slučaja kada smo 1942. godine izvodili akciju na Bačugu i još nekoliko mjesta. Krnjajić je tada imao zadatak da prvim bataljonom ode na Petnnjski vodovod, gdje je bilo nekoliko domobrana. Tada ja nisam išao u akciju, jer sam pisao izvještaj za OK i komesarski izvještaj. Ta je akcija izvedena pred odlazak našega bataljona u sastav prve hrvatske brigade.

. je poslije došao u Štab Odreda i podnio mi potpuno lažan izvještaj. Pričao mi je da su se kada je on došao u Bačugu tamo svi kolebali, pa i Bakrač. Vidjevši to, on je uzeo bombu i bacio je. Ispalo je tako kao da je on likvidirao Bačugu. Ja sam ga slušao, jer tamo nisam bio. To je isto, ispričao Ćani kada je ovaj stigao.

Ubrzo zatim došli su i drugi u Štab Odreda, jer je naš običaj bio da poslije svake akcije provedemo analizu i izvučemo pouke. U svom izvještaju Đuro Bakrač govori kako je on sa svojim četvrtim bataljonom izvršio u potpunosti zadatak — oslobodio Bačugu i zarobio domobrane koji su tamo bili. Ja sam primijetio da tu nešto nije u redu. Ponovim ono što je Krnjajić rekao meni i komandantu. Bakrač **me** pogleda i reče:

»Pa nije moguće!« Na to se Krnjajić strahovito uzrujao. Bilo mu je neprijatno jer su bili prisutni i ostali komandanti i komesari — 2, 3. i 4. bataljona.

Tek kada je spaljeno hrvatsko selo Prekope, odlukom partijskog komiteta povedena je istraga protiv Krnjajića. To je selo zapalila jedinica pod komandom Krnjajića kada je na nas izvedena ofenziva. Za tako nešto nije bio dat nikakav nalog. Krnjajić je tada bio komandant 1. bataljona, Šukrija Bjedić bio je zamjenik komesara, a Mate Jerković operativni oficir. Selo Prekopa bilo je zaista ustaško selo. Tu su bile one rake odakle je pobjegao Ljuban Jednak. Pričalo se da su oni dok su ustaše odvodile ljude zatucali ih i polijevali krečom, svirali tambure, pjevali i igrali kolo. Da je tu bilo gadova, sigurno je. Međutim, paljenje je Prekope nama mnogo politički škodilo.

Nakon paljenja Prekope Krnjajić je pozvan u Štab 1. operativne zone. Tamo su tada bili Đuro Kladarin i Jože Horvat, koji su ga dobro poznavali. U Štabu 1. operativne zone Petar Krnjajić je osuđen na smrt. Poslije toga k nama je u Štab Odreda došao Jože Horvat. Mi smo bili u Brezovu polju. On nam je donio pismo Štaba zone u kojem nas obavještavaju da je Krnjajić osuđen na smrt. Pa kada dođe na naš teren, da ga uhapsimo i strijeljamo. Na osnovi toga Krnjajića smo uhapsili i iste noći likvidirali.

Lik Petra Krnjajića kod nas na Baniji još uvijek nije u dovoljnoj mjeri osvijetljen. On u narodu ipak živi kao kakav heroj. Neki ljudi uvjereni su da je on nepravedno strijeljan. Stvoren je neke vrste mit o njemu. Tako mi je, na primjer, jedan mladi sudija u Glini pričao kada ide po terenu da cesto nailazi na mišljenje kod naroda da je Krnjajić nepravedno strijeljan.

O BANIJSKOJ PROLETERSKOJ ČETI

Kada smo dobili naredbu od GŠH da formiramo Banijsku proletersku čestu, mi smo zaista birali među borcima najbolje među najboljima. Imali smo daleko više kandidata za proletersku četu nego što je trebalo, pa uz najbolju volju nismo mogli svima udovoljiti.

Za komandira Čete odredili smo Nikolu Demonju, a za političkog komesara Vladu Mutaka Mrkog.

Nikola Demonja rodom je iz Vlahovića. Izučeni je stolar. 1941. godine Demonja je otišao zajedno s Vasiljom Gaćešom u prvu akciju i kasnije se nije od njega odvajao. Bio je sigurno hrabar borac, ali u početku dosta sirov. Znao je u početku, kada bismo išli u akciju, često govoriti: »Pa kamo ćemo, nećemo ništa napraviti.« Sjećam se kada smo išli na Žirovac da napadnemo oružničku postaju da je Demonja cijelim putem govorio: »Pa kamo ćemo, što ćemo napraviti, nećemo mi napraviti ništa.

Pa tko mene vodi — Ćane Bjelajac, skupljač poreza, koji je skidao mojoj materi plathu s kreveta za 13 din poreza.« Ja sam ga znao uhvatiti za ruku i reći mu: »Demonja, jesi li ti lud, šta hoćeš? Hoćeš li da te likvidiramo?« On bi na to rekao: »Ma šta ćeš ti mene likvidirati!« Ali, kada je došao u akciju, onda je kroz prozor uskakivao. Bacio bi bombu i za njom skočio na neprijatelja. Sječe nožem ili onime što prvo dohvati. Tu je on bio posve drukčiji — sušta suprotnost onome što je govorio dok bismo išli putem. To je tako s Demonjom bilo neko vrijeme.

Sjećam se naših prvih političkih satova, koje smo održavali u Šamaričkom logoru. Tada sam im govorio da će oni biti budući komandiri, komandanti i komesari naše armije. Bio je prisutan i Nikola Demonja. Tada se on na to od srca nasmijao govoreći: »Koja bi to bila budala da bi mene slušala!»

Međutim, kada je Demonja došao na naš prvi omladinski vojnopolitički kurs, postao je drugi čovjek. Taj se kurs održavao u Zirovcu pri Štabu Odreda, a vodio ga je Mitar Mitić.

Na kurs je Demonja došao kao vodnik. Postao je ozbiljan i nikada više nije pravio one ispade koje je ranije znao činiti. Imao je veliku volju da uči i postajao je sve konstruktivniji i bolji. I kada smo formirali Proletersku četu, ni jednoga časa nije bilo dvoumljenja ni diskusije koga ćemo postaviti za njena komandira.

Ja sam se posljednji put vidio s Demonojm 1943. godine kada je on došao na kraće vrijeme na Baniju. Tada je bio zajedno s pokojnim Petrom Drapšinom.

Proleterska četa učestvovala je na sahrani Vasilja Gaćeše u Trnovcu. Tu mu je ispalila počasni plotun, a komandirao je Demonja.

Nakon sahrane Gaćeše Četa odlazi u Bosnu i učestvuje u oslobođenju Prijedora, ali bez nekog značajnijeg udjela u toj akciji. Štitila je na jednom pravcu prilaz Prijedoru, a nakon te akcije prebacuje se preko Save u Slavoniju.

Pričao mi je Demonja, kada sam se s njim sreo, da su ih seljaci dobro primili. Dobro su ih i hranili. Ali, međutim, tamošnji partizani navikli su bili da se povlače pred domobranima kada se oni pojave. Demonja nije bio takva kova da se povlači kada se domobrani pojave. On mi je pričao, kada je pokušavao sprovesti mobilizaciju novih boraca za partizane, da to nekako prvih dana nije išlo. »Čekaj samo — rekao je on — sad ćemo dočekati mi domobrane u selu i raspaliti po njima. Nastane strka. Seljaci, bojeći se represalija, sami se počeše javljati i jedan za drugim tražiti pušku. Evo ti sada partizana koliko god hoćeš.«

Velik broj boraca Banijske proleterske čete postali su viđeni komandanti NOV. Samo neke da spomenem: Nikola Demonja poginuo je kao komndant 12. slavonske divizije u Slavonskoj Požegi, proglašen je narodnim herojem; Vlado Mutak Mrki, narodni heroj; Milan Joka, narodni heroj; Dušan ćorković, narodni heroj, i mnogi drugi.

Četa je u formiranju imala 60 boraca. U tom je broju i otišla s Banije. Upućujući je u Slavoniju, gotovo nismo imali nikakve muke s tim što se borci odvajaju od svog kraja. Oni su to primili potpuno normalno.

Slično je kasnije bilo i s brigadama. Od prvog dana borbe mi smo pripremali svoje borce na Baniji da budu spremni voditi borbu i dalje od svoje kuće. Takav naš stav, pored ostaloga, uslovljavao je i geografski položaj. Banija je najistaknutiji dio u srce Hrvatske, i ustašama je i te kako bilo stalo do toga da Baniju očiste, pa onda možda i nije slučajno onakvo reagiranje njihovo poslije naše prve akcije na Grabovac 23/24. VII 1941.

Nama se predbacivalo što su borci i jedinice odlazili s Banije, ali pritom se ne bi smjelo zaboraviti da sama Banija nema neke svoje veće dubine.

Odlazeći na Kordun, u Bosnu i drugdje, borci su se navikli boriti dalje od svojih kuća još prije nego smo mi po odluci GŠH i CK KPH počeli stvarati brigade na Baniji. Stvaranje brigada predstavlja i na Baniji nov kvalitet u razvitku NOV. U tom smislu odvija se i naš politički rad. On je, zapravo, i bio tempiran baš na to da se pokaže da je to nešto novo. To je odgovaralo ondašnjem stupnju našega razvitka i zahtjevima daljnjeg širenja NOB-e. To je odgovaralo i daljnjem učvršćenju naših vojnih jedinica, a i zahtjevu da se one ne bore na jednome mjestu, već da idu tamo kamo će ih uputiti viši štab.

Milan Despot

GLINA 1941. GODINE

Naselje na desnoj obali istoimene rječice poznato je još iz turskih provala u Hrvatsku. Čak su je Turci neko vrijeme i okupirali. A u doba Napoleonove Ilirije Glina je sjedište francuske administracije za taj »pogranični« kraj.

Još iz tog doba ostao je sve do pred drugi svjetski rat netaknut blok velikih jednokatnih zdanja u kojima je bila smještena administracija vlasti, najprije napoleonske, zatim austrougarske, pa Kraljevine Jugoslavije. To je bio centar kotarske političke i duhovne vlasti svih država do ove naše. Pa i ova naša smjestila se u te zgrade. Doduše, dvije su od njih nove. Na mjestu, u ratu izgorjele, kotarske zgrade izgrađena je nova, u koju se smjestila administracija kotarskog NOO, sada općine. Nešto kasnije srušena je i stara sudska zgrada i izgrađena nova. Tom prilikom srušena je i velika jednokatnica sudskog zatvora, a i velika žandarmerijska kasarna — simbol svih vlasti i nasilja nad ljudima.

Neposredno pred rat srušena je i velika kaznionička zgrada koja je »krasila« taj sklop zidanica poredanih oko zaista lijepog parka, a u kojoj je između dva rata stanovala najveća glinska sirotinja. Ćelije te bivše kaznionice iz doba Napoleona bile su stambeni dar koje je nova država SHS poklonila glinskoj sirotinji uz malu stanarinu. Bile su to strašne katakombe u kojima ni danjeg svjetla nije bilo. No, kamo će sirotinja? Nove i rijetke zgrade između dva rata, a i do rata, bile su zgrade bogatih trgovaca, manje obrtnika i nešto povratnika »Amerikanaca«. A sirotinja se množila više nego stambeni prostor, pa su joj i zatvorske ćelije dobro došle.

A zatvora je u tom malom mjestancu bilo »tušta i tma«, kako su to stari ljudi govorili. Jedan kotarski, jedan sudski, jedan općinski, zatim ta kazniona i konačno još jedna kazniona za maloljetne delikvente — »popravilište«. Simboli državnosti pritiskivali su tako taj mali, inače planski

izgrađen, gradić s oko 2000 stanovnika, koji se broj nije znatno mijenjao decenijama. Sagrađen je na raskršću glavnih cesta, koje su taj dio Hrvatske povezivale sa sjeverozapadnim dijelom Bosne, a Glinu učinile značajnom raskrsnicom za to veliko područje, zvanom još i »granicom«, a narod »graničarima«.

To je kraj naseljen pretežno srpskim narodom južno od Gline prema Bosni, a hrvatskim sjeverno od Gline prema Kupi. Ima tu i tamo pokoje miješano srpsko-hrvatsko selo. Sama je Glina upravo izraz te nacionalne mješavine. A to je sve do pojave socijalističkih ideja, koje su u taj kraj kasno stigle i sporo prodirale, bila i osnova svake politike. Od one habzburških careva »zavadi pa zavladaj« do one kad se mlada srpska i hrvatska buržoazija počela sporazumijevati i osnovala Srpsko-hrvatsku koaliciju, usmjerenu protiv habzburške vladavine u Hrvatskoj.

Koalicija je ostavila dubok trag na politički život tog kraja. Izraz je toga i biranje za narodnog zastupnika tog kraja u Hrvatski sabor 1906. godine vođe i osnivača Koalicije mladog Frane Šupila. Preko aktivnosti te koalicije, prvi put otkako ta dva naroda tu kao susjedi postoje, izvršen je krupniji politički pokušaj da se istrgnu iz pogubnog dijeljenja i suprotstavljanja jednih drugima i tako suprotstave svom tada glavnom neprijatelju — ujedinjenom njemstvu. Naravno, sve to opet ovisno o manipulacijama i političkim špekulacijama jedne i druge buržoazije i njihovih stranaka na tom, a i ostalom, tlu Hrvatske.

Pored težnje za slogom, koja je uvijek bila prisutna kod širokih slojeva obaju naroda, osjećao se i poguban utjecaj suprotnih tendencija koje su se s vremena na vrijeme razgarale i podsticale na bratoubilačku mržnju. Nova država SHS potencirala je tu mržnju unedogled. Nacionalna potlačenost hrvatskog naroda napajala je hrvatske mase ne samo osjećajem za provedenom borbom za ravnopravnost i prava hrvatskog naroda nego i davala izobilje hrane hrvatskim nacionalšovinistima, kojih je bilo i u tom malom mjestu. To je, unatoč djelovanju progresivnih i demokratskih elemenata u obje nacionalne sredine, rađalo stalnu napetost i u času propasti te države baš u Glini dovelo do onih tragičnih i stravičnih događaja 1941. godine koji su ime tog, do tada malo poznatog, gradića učinili pojmom strave i zločina nadaleko i nadugo.

Čime, dakle, početi ova sjećanja?

Da li onom svojevrsnom užasnom »bartolomejskom« noći od 11. na 12. svibnja 1941. godine, kada su ustaše pobile veći dio muškog pučanstva ovog gradića, od 16 godina naviše, samo zato što su bili druge vjere.

Ili onim još masovnijim javnim pokoljem preko tisuću seljaka srpske narodnosti u glinskoj pravoslavnoj crkvi ljeta iste godine?

Da li je to početak?

Ne, iako su to neponovljivi trenuci velike tragedije onih koji su u tim pokoljima nestali i njihovih najbližih, trenuci užasa koji su se svim pre-

živjelim zauvijek usjekli u pamćenje, trenuci koji zaleđuju ljudsku misao, bez koje i samo kucanje srca ne predstavlja čovječji život. To nisu bili ni granični ni početni, iako, po monstruoznosti, strašni događaji jednog kretanja čije trajanje seže u dalju i ne tako daleku prošlost.

»Preokret«. Kao sasvim mali čuo sam tu riječ u razgovoru moga oca s rođacima i susjedima koji su k njemu rado dolazili i pretresali, kako mati reče, »politiku«. Nisam ništa još tada o tome shvaćao. Tek sjećam se jednog događaja koji se završio smijurijom na račun pojedinaca koji su se »pred nadiranjem Turaka« posakrivali kojekuda, a bilo ih je i po tavanima i svinjcima. Bila je to organizirana uzbuna, kakvih je tada bilo mnogo da bi nova vlast provjerila spremnost građana da je brane. A Glinjani se u tome baš nisu mnogo isticali ni u vrijeme tek proteklog rata, kad su »branili« cara i kralja austrougarskog. Mnogi su bježali s fronte, pogotovo posljednje godine rata. Mnogi su završili brzo u zarobljeništvu, pa se godinu-dvije iza rata pojavili. A neki su se, poput mog oca, borili da do kraja ostvare lozinku »Od špitalja do špitalja sve za dom i za kralja!« »Nije junački — govorio je otac u šali — ali za koga da ginem?« »Kakvi Turci, sve su to gospodske priče« — odgovorio je svojim susjedima koji su trčeći na uzbunu zvali i njega da izađe »na položaj«. »Nek ide tko hoće, ja ne idem!«

Jedan je drugi događaj više uzdrmao mir u našoj obitelji. Umro je kralj Petar. Trebalo je da svi za vojsku sposobni polože zakletvu Aleksandru. Moj otac nije htio izaći na »zborno mjesto«. Već drugi dan došli su žandari po njega. Trojica nas mališana, jedan drugom do uha, zajedno s majkom grcali smo u plaču. »Ne bojte se ništa!« — tješio nas je otac. Nakon dva tri mjeseca došao je kući sav opaljen od sunca. »Vidio sam barem i Srbiju i Makedoniju. Dobar je to narod!« — pričao je svojim rođacima i susjedima na uobičajenoj sjedeljki u njegovoj radionici.

Uzbudljivih događaja sve je bilo manje. Poneki požar (stara drvena kuća trgovca Bižala izgorjela, a na njenu mjestu ubrzo iza požara nikla nova jednokatna zidanica i novi, još veći, magazini u dvorištu) znao je načas uzbuditi građane. Pričalo se da se požari podmeću. I tako, od požara do požara, od smrti i nečijeg vjenčanja, od srijede do srijede, kad se u Glini održavaju tjedni sajmovi, građani te male varošice živjeli su u ne baš zanimljivoj atmosferi. Poslije ratne obamrlosti privreda je živnula, trgovina se počela širiti, obrt razvijati — svi su požurili da uhvate što više. Preokupacija većine građana bila je u tome času vlastita egzistencija u nadolazećem »valu« privrednog prosperiteta koji je u uvjetima sitnorobne privrede polagano nastupao.

Svečanije je bilo o katoličkim Duhovima i Tijelovu u proljeće i ljeto ili o pravoslavnom svetitelju Savi zimi kad su gradom išle procesije građana, a djeca pjevala svetačke pjesme. Ili kad su političke stranke pri izborima oživjele političku atmosferu.

Politika je zapravo bila ono što je tu provincijski uigranu učmalost najviše narušavalo, a građane dijelilo u suprotne tabore. Ideje komunizma koje su neposredno poslije rata kao nešto novo i u ovoj maloj varošici bile

prisutne, a grupice mladih radnika slavile Prvi maj odlazeći u šumu s glazbom i pjesmom, bile su brzo iz javnosti potisnute s potiskivanjem Komunističke partije u ilegalnost. Pristalica oktobarske revolucije i Lenjina bilo je i ovdje, iako u mjestu nije bilo industrijskog radništva, a najveći i jedini industrijski pogoni bili su jedna manja pilana i jedna manja ciglana, obje na parni pogon. Tu je radila najveća seoska sirotinja.

Na ciglani, vlasništvu »Hrvatske štedionice u Glini«, radilo se od 6 ujutro do 6 popodne, s jednim satom prekida za ručanje posnog graha stučenog u krpici i komadić kukuruznog kruha. Zarada 6—7 dinara dnevno. Slično je bilo i na pilani, u posrednom vlasništvu »Srpske štedionice u Glini«. Plaće radnika bile su mizerne, kao što su bili mizerni i sami ti radnici, bez ikakve organizacije i klasne svijesti. Seoska sirotinja iz okolice čitavu je godinu stajala po grupicama na križanjima i nudila se za poljske radove glinskim gazdama, koji su, uz trgovinu ili obrt, obavezno imali i po komad zemlje, pa ga je ta sirotinja za malu paru obrađivala. U nešto boljem položaju bili su zanatski radnici, kalfe i šegrti. Ovi su potonji bili ujedno i sluge svojim gazdama i gazdaricama. A jedni i drugi na hrani i stanu kod svojih poslodavaca. U nešto boljem položaju od njih bile su trgovačke kalfe. No i ovdje su šegrti bili sluge svojim gazdama, osim onih kod najimućnijih trgovaca, koji su imali, pored radnika u trgovini, i druge sluge za kuću tzv. kućnu poslugu. To su uglavnom bila 3—4 židovska trgovca ili liječnici ili advokati. Oni pak srpske i hrvatske nacionalnosti trgovci nisu si priuštili imati posebne sluge. Skorojevići, htjeli su na brzinu da se obogate na leđima brojne šegrtarije i manjeg broja kalfi, koji kad se »oslobode« moradoše većinom tražiti kruha van te male varošice, u većim privrednim centrima.

Regrutiranje šegrta provođeno je dijelom iz seoske okolice i same Gline. Drugi dio sačinjavala je hrvatska i srpska sirotinja iz udaljenih krajeva (Hrv. zagorje, Dalmacija, Bosna i Hercegovina), došla preko »Hrvatskog radiše« i »Srpskog privrednika«. I tako se htjelo radnički podmladak usmjeriti putem kojim je to željela mlada hrvatska i srpska buržoazija.

Vlastitu djecu trgovci i imućniji obrtnici školovali su u mjesnoj nepotpunoj gimnaziji, pripremajući ih za bolja gospodska zvanja. U tu gimnaziju dolazila su i djeca imućnijih seljaka iz bliže i dalje okolice, ciji su roditelji također sanjarili o »gospodskim« položajima svojih sinova. A značajan je »položaj« u to doba bio i obični općinski pisar. Kako je država bila u rukama velikosrpske buržoazije, koja je vodila računa o »nacionalnoj sigurnosti« svog aparata, to je i ta gimnazija trebalo da posluži tom cilju, pa je bila popunjena pretežno srpskom djecom iz sela kojima se pružala veća »šansa« i po nacionalnoj liniji. Iz hrvatskih sela glinske okolice gotovo se i nisu regrutirala djeca za ta činovnička, gospodska zvanja, pa ih je u toj glinskoj gimnaziji bilo vrlo malo. Djeca u gimnaziji hrvatske nacionalnosti bila su uglavnom gradska.

Politici gimnazije ton su davali u velikoj mjeri nastavnici i profesori, ruske izbjeglice, kojih je u Glini bilo desetak. Naoštreni protiv svega što

nije »gospodsko«, mrzili su naročito slobodoumniju seljačku djecu. A to su otvoreno i pokazivali. (A, izgleda da bi njima i politici režima trebalo pripisati i duboku krizu u koju je upao tadašnji direktor gimnazije prof. Majcen, koji je negdje 1926—7 (?) počinio samoubojstvo.) Ipak, svi oni zajedno nisu mogli spriječiti da se upravo iz tih redova regrutiraju omladinci na koje će Komunistička partija kasnije imati velik utjecaj. Posebno na one koji nastaviše školovanje ili rad u Sisku, Zagrebu, pa čak i u Beogradu. Plejada bivših glinskih gimnazijalaca otišla je u komuniste i, kasnije, u borce u partizanskim redovima. Ranko Mitić jedan je od takvih. Mali buntovnik protiv ruskih emigranata nastavnika još u klupama te glinske gimnazije, da bi u višim razredima u Beogradu, gdje je nastavio školovanje, postao komunist i kao takav isključen iz svih škola u Jugoslaviji. Nikola Šakić, vrlo inteligentno seosko dijete, otišavši u Zagreb, svršio je agrotehničku školu i uključio se u borbu zagrebačke radničke klase, postavši vrlo aktivan komunist. Ranko Velebit, također inteligentno seljačko dijete, otišavši u svijet (Sloveniju), postao je član Komunističke partije. Nikola Ljubičić otišao je u Zagreb i tamo postao komunist. I pisac je ovih redova nakon te glinske gimnazije, kao grafički radnik u Zagrebu, uključio se u radnički pokret i tamo dobio prva teoretska i praktična iskustva iz radničkog pokreta, itd. Sve su to djeca koja su pripadala istoj generaciji, bila vrlo dobri učenici, ali ne i sasvim pokorni đaci gimnazijskim vlastima, posebno ruskim bjelogardijcima.

Jedan dio gradske djece, također u doba školovanja u Glini, a naročito u nastavku školovanja ili rada u Sisku, Zagrebu, itd., usvojio je lijevu orijentaciju u politici, postajući komunist ili simpatizer. Oni su djelovali redovno i u svom mjestu (Mika Stovrag, Franjo Paulić, Nina Sunajko, Tošo Metikoš, Miško i Stanka Despot, Milena Bačak, Ivica Opačić, pisac ovih redaka i dr.). Na njih je velik utjecaj vršio mladi učitelj u »Domu maloljetnika« Veljko Drakulić, došavši u Glinu 1932. godine kao komunist. On je i neke maloljetnike iz tog doma, koji su išli također u gimnaziju, usmjeravao i na njih pozitivno utjecao. Pod utjecajem te prve generacije gimnazijalaca komunista, koja se školovala u glinskoj gimnaziji negdje od 1930. godine i dalje, regrutirali su se neprestano novi komunisti, budući skojevci u prvim danima rata.

Tako je Komunistička partija u toj malograđanskoj sredini dobivala i odgajala borce za stvar radničke klase, vjernije, odanije i borbenije nego što je to buržoaska klasa, koja je u rukama imala državni i politički aparat, mogla da stvori za svoje interese. Zato se Partija i mogla uhvatiti ukoštac s građanskim političarima, prodirući u sve slojeve društva tog gradića. Partija je bila prisutna svuda i u svim situacijama, iako sve do 1939. godine nedovoljno povezana s višim forumima. Te je godine, naime, formiran u Glini prvi put kotarski komitet na čelu s Miladinom Šurbatom kao političkim i Rankom Mitićem kao organizacionim sekretarom. Od tada se i mjesna organizacija Komunističke partije Gline bolje povezuje sa seoskim partijskim ćelijama koje su godinama radile povezane samo ličnim vezama glinskih komunista.

Glinski su se komunisti naročito aktivirali od 1935. godine i dalje, kad su u čitavoj zemlji pod pritiskom demokratskog pokreta međunarodne situacije popustile stege velikosrpskog režima. Tom su se situacijom glinski komunisti u punoj mjeri koristili. Čvršće su se povezivali s partijskim i sindikalnim organizacijama u Karlovcu, a i sa Siskom i Zagrebom održavane su pojedinačne veze. U Glinu su dolazili đaci, studenti i radnici iz većih centara i pomagali domaćim komunistima u razvoju pokreta. Nikola Šakić, koji je živio i radio u Zagrebu, bio je čest gost svog rodnog kraja i glinskih komunista, donoseći sa sobom ilegalnu partijsku štampu i drugi materijal. Ranko Mitić, isključen iz svih škola u Jugoslaviji, nastanio se u svom selu i postao jedan od najaktivnijih komunističkih radnika u tom kraju.

Ozbiljnijim pokretom glinskih radnika može se označiti štrajkaški pokret krojačkih i postolarskih zanatskih radnika 1935. i 1936. godine, kad su, okupljeni u URSS-u, prvi put organizirano istakli svoje tarifne zahtjeve. Oni su tom prilikom bili i u višednevnom štrajku. Uslijed čvrste sloge uspjeli su u tim zahtjevima. Karakteristično je da taj pokret nije imao i tako organiziranog protivnika. Glinski obrtnici, većinom sitni, a i sami jednom nogom na rubu proleteriziranja, idejno su čvršće bili na strani radnika negoli što su bili njihovi »klasni« protivnici. Nije slučajno stoga da se upravo među tim glinskim obrtnicima nalaze i propagatori komunizma i radničkog pokreta, koji su do jučer i sami bili radnici i kao takvi nisu nikad posve napustili ideje komunizma. Pogotovo se to dešavalo u velikoj krizi kad ih je konkurencija »Bate« i »Tivara« ekonomski još više ugrozila. Tako su se najveće »gazde« među obrtnicima našle pod pritiskom ujedinjenih radnika i svojih »klasnih« kolega, sitnih obrtnika, koji su u tim tarifnim pokretima stajali na strani radnika ili blagonaklono ih pomagali.

Tako je to bio svojevrstan radnički pokret u takvoj malograđanskoj sredini, vezan po sindikalnoj liniji uz susjedne veće industrijske centre — Sisak, Karlovac i Zagreb. Ti zanatski radnici i sitni obrtnici bili su »masovna« baza i za rad Komunističke partije, te se i njena aktivnost i prisutnost u političkom životu tog malog gradića od tada sve jače osjećala. Oživjele su, inače malobrojne, partijske ćelije po selima glinske okolice, koje su do tada životarile više kao marksistički kružoci. Tada su i veze komunista iz Karlovca i Siska s komunistima tog kraja, od sporadičnih i individualnih, postojale redovitije i sve sistematskije i organiziranije, u čemu su i napredniji đaci, koji su se školovali u Sisku, Karlovcu ili Zagrebu, imali svoj udio. Korišteni su i svi drugi oblici djelovanja kakve je Partija u to vrijeme imala i drugdje. Građanske opozicione partije — HSS i SDS i njihova prosvjetna društva »Seljačka sloga« i »Seljačko kolo«, a i »žuti« sindikati HRS i »Jugoras«, zatim »Jugosoko«, bile su arena gdje su i glinski komunisti vodili borbu za utjecaj na mase. Bila je to borba koja je zahtijevala smjelosti, umješnosti i upornosti. *

Radilo se tu, naime, o političarima i polikantima građanskih partija koji su politiku »vodili« još u doba Austro-Ugarske, o ljudima na položajima, bogatim trgovcima, advokatima, liječnicima, dakle o onima koji su predstavljali stup tadašnjeg društva. I onima na vlasti i onima u opo-

ziciji. Iako politički i nacionalni protivnici, podijeljeni uglavnom na nosioce režima i one u opoziciji, ipak su u časovima ugroženosti njihovih klasnih gospodskih interesa tražili zajednički jezik.

»Hrvatsko pitanje« bilo je centralno pitanje oko kojeg se razgarala bitka. Srpske građanske opozicione stranke sve su više shvaćale njegovu važnost za opstanak Jugoslavije, a time i za svoj klasni interes. Petomajski izbori 1935. godine povratili su idilu davnih dana Hrvatsko-srpske koalicije. Udružena je opozicija — HSS i SDS, unatoč svim prijevarama i terorima režima — pobijedila. U stvari pobijedila je vjekovna težnja hrvatskog i srpskog naroda tog kraja za mirom i slogom, a protiv nesloge i šovinizma svih boja.

Komunisti su pokušali da idu na izbore samostalno. Međutim, val narodnog pokreta koji je u slozi Srba i Hrvata vidio ono što je u tom času bilo najvažnije za oba naroda doveo je i komuniste u isti tabor. I oni su glasali za kandidata udružene opozicije. Doduše, bilo je i kolebanja. No, brzo se shvatilo da je to svenarodni pokret bez obzira na buržoaski politički vrh opozicije, i ostati van njega — značilo je ostati izoliran od naroda. Otuda ih je učešće komunista u izbornoj agitaciji samo još čvršće povezalo s narodom, što se išlo dalje, te su veze postajale sve čvršće.

Komunisti, naviknuti na ilegalne sastanke i ličnu agitaciju, prolazili su upravo tada školu masovne agitacije, a poneki od njih postadoše i narodni tribuni. U toj situaciji seljaci komunisti bili su čak ispred komunista iz grada. Joso Marjanović iz Velike Solne postao je pravi narodni tribun, koga su mase slušale »kao boga«. Andrija Šantek iz Viduševca, borben seljak i nadaren govornik, iako u religioznoj sredini svoga sela nije bio dobro prihvaćen jer je suviše atakirao na vjeru i boga, ipak je rado slušan. Mile Dulikrava iz Selišta, Srbin »Samostalac«, pravi diplomat, povezan čvrsto i snarodom svog sela i s komunistima, i sam postaje komunist i gorljiv agitator partijske politike. Slični su bili Janko Korak iz Joševice, Rade Opačić iz Selišta i drugi. Posvud se javiše odjednom veliki govornici, veliki agitatori za stvar Partije i za slogu Srba i Hrvata. To je Partiju i približavalo narodu, što je bilo sudbonosno za nadolazeće krupne događaje.

Komunisti Gline i okolice organiziraju zajedničke akcije protiv glinskog kartela, koji je nabavljao od seljaka taninsko drvo. Zatim organiziraju demonstracije u Glini protiv visokih pijačnih taksa, poreza itd. Joco Marjanović jednog dana dovodi u Glinu nekoliko stotina hrvatskih seljaka da protestiraju protiv ubojstva dvojice hrvatskih seljaka od žandara. Sve češće »njegovi« seljaci protjeruju iz svojih sela finance, poreznike, a ponekad i žandare, te je tako već u to doba vlast bila nemoćna u tim selima. Glinski su komunisti svestrano podržavali akcije seoskih komunista.

Naravno da ni vlasti nisu spavale. Bilo je zatvaranja, suđenja, progona, pa i podmuklih napada na istaknute komuniste. Marjanovića ranjavaju iz zasjede. Opačića također. Na zboru SDK u Jukincu ometaju Marjanovića u govoru organiziranjem žena Hrvatica da galame i pjevaju.

»Komunisti — bezbožnici«, to je bila parola kojom su frankovci u hrvatskim selima agitirali protiv Marjanovića i drugih istaknutih komunista, a što su prihvaćale religiozne žene organizirane u »Hrvatskoj ženi«. Marjanović je tada sa još nekim komunistima iz svog sela i nekolicinom iz Gline, Petrinje i Kostajnice bio osuđen na 5 godina robije.

U hrvatskim selima glinske okolice, međutim, frankovci nisu imali nigdje utjecaja. Pristaša u malom broju imali su među klerikalcima. U samoj Glini imali su svoje pristalice. Advokat Puk bio je glavni. Zatim liječnici Rebot i Cvitanović, advokati Devčić i Jerec, trgovci Tiljak i Mison, obrtnici Jesenek, braća i otac Vidakovići, zatim tri brata Kreštalice (jedan od njih advokatski koncipijent), dva brata Kalajdžića, jedan Budak i još neki. Sva ta imena uskoro će u osnivanju »slavne« NDH i u njenoj kratkotrajnoj ali krvavoj vladavini ući zauvijek u sramnu historiju glinskih Hrvata, dok će daleko brojnija imena glinskih Hrvata svih zanimanja i položaja osvjetlati obraz hrvatskom življu tog kraja svojim patriotskim držanjem.

U samoj Glini komunisti se također čvršće povezuju s građanima obrtničkog staleža, koji su se i sami osjećali komunistima ili im se pak približavali. Koželj, Kačkov, Pacenti, Turković, Prpić, Crnković, Mareković, Bakšići, itd., imena su glinskih obrtnika koji uz radnike Šanteka, Kuhara, Kihalića, Šeperca i učitelja Štefančića čine lijevo krilo u mjesnoj organizaciji HSS-a i tamo sprečavaju doktora Puka, najistaknutijeg glinskog franjevca, i njegove pristaše da mjesnu organizaciju HSS pretvore u svoju stranku. Neko vrijeme postojale su čak dvije mjesne organizacije HSS-a: jedna na čelu s obrtnikom Ignacom Bakšićem i druga na čelu s frankovcem Pukom. Pobijedila je Bakšićeva. Komunisti Srbi — Drakulić Veljko, Stovrag Mika, Sunajko Nina, Metikoš Tošo, Ćokan Vujaklija, Popović Nikolica, Gvojić Mile, Lalić Niko i drugi razbijaju pokušaj JRZ-e da u Glini stvori »srpski blok« za borbu protiv Hrvata i rasturaju 1939. godine veliki zbor mjesne organizacije JRZ u Kasini, koji se razilazi bez rezultata. (Još prije toga rasturaju i onemogućuju održavanje zbora Hodjere i Ljotića u Glini. A svi komunisti zajedno s brojnim simpatizerima izvode uspješne demonstracije protiv papinskog konkardata prilikom dolaska Stepinca u Glinu.)

Te, 1939, godine velika politička aktivnost komunista Hrvata i Srba i pravilan stav prema frankovcima s jedne i velikosrpskim reakcionarima u JRZ s druge strane biva okrunjen značajnim uspjehom. Lijevo krilo u mjesnoj organizaciji HSS-a i u SDS-u uspijeva izboriti to da na općinske izbore za općinsko vijeće tih dviju organizacija izađu s jedinstvenom listom protiv liste JRZ i da odnesu veliku pobjedu, dovodeći na momente do toga da se velikosrbi preko svog vođe advokata Brankovića i frankovci preko svog vođe advokata Puka pokušavaju ujediniti u antikomunistički blok protiv komunista koji su u mjesnim organizacijama HSS-a i SDS-a imali velik utjecaj. To je u neku ruku bila dvostruka pobjeda: nakon rata to je bilo prvo hrvatsko-srpsko općinsko vijeće izabrano od većine glinskih Hrvata i Srba na čelu s Hrvatom Francekom Brkićem; drugo režimska

stranka JRZ koja je gotovo dvadeset godina nasilno vladala bila je potisnuta i gurana čak u naručje frankovaca. Velikosrbi su govorili: »Ako se ne može izaći sa čistom srpskom listom, onda neka se ide s drom Pukom.« To je bila demokratska pobjeda glinskih građana i glinskih komunista zajedno.

U toku 1937. godine proveo sam u Glini neprekidno 5—6 mjeseci. Bio sam se povezao s krojačkim radnicima Stojanom Vujaklijom i Nikolicom Popovićem, koji su mi davali na čitanje partijski materijal, a i pomagao sam im u izvršavanju raznih zadataka te plodne godine u razvitku radničkog i demokratskog pokreta u Glini. Tada sam mnogo čitao dnevne novine, »Politiku«, »Jutarnji list« i »Novosti«, dobivao iz njih informacije za sebe i komentirao ih pred drugima. U Glini je tada radio kao dopisnik zagrebačkih dnevnika student Ivica Lisnić. On je radio i za petrinjske tjedne novine »Banovac«, čiji je urednik i izdavač bio novinar Milan Babić. Lisnić mi je ponudio da radim zajedno s njim. Dogovorili smo se da ja pišem za »Banovac«, a on da zagrebačkim novinama šalje svoje i moje vijesti. Bile su to uglavnom sitne komentarske vijesti. S vremenom me je Babić angažirao da preko njega radim i za »Politiku« i zagrebačke »Novosti«. Bio je to sitan posao — u mjeri kojom su te novine bile zainteresirane za Glinu i njene događaje. A za Glinu su bili zainteresirani i jedni i drugi — i režim i opozicija. Nazivali su je čak i »Malim Beogradom«. I podigoše u njoj spomenik kralju Petru I, nastojeći da je pretvore u neosvojivu tvrđavu režima.

Općinski je načelnik bio predstavnik JRZ Davidović. Kao dopisniku bilo mi je dozvoljeno da prisustvujem sjednicama Općinskog vijeća. Sve je išlo dobro do objavljivanja komentara u »Banovcu«, gdje su bili upleteni i gradonačelnik i njegovi suradnici. Od tada mi više nisu dozvoljavali prisustvovanje sjednicama. Morao sam se snalaziti na drugi način da bih udovoljio zahtjevima lista. U toj mojoj kratkoj novinarskoj karijeri otštampano je nekoliko uvodnika prošaranih bjelinom petrinjske cenzure. Imao sam ustaljenu praksu da članke prethodno pročitam u društvu glinskih komunista, pa tek onda da ih pošaljem »Banovcu«.

Uporedo s novinarstvom učestvovao sam u akciji prikupljanja pomoći za republikansku Španjolsku. Također sam bio jako angažiran u agitaciji za osnivanje inicijativnog odbora Stranke radnog naroda. Itd. U punom zamahu i zanosu u radu dobio sam poziv za odluženje kadrovskog roka.

Poslije dvogodišnjeg služenja, 1937—1939. godine, vojnog roka u Zemunu, gdje sam praktično bio odsječen od zbivanja u zemlji, ponovo sam se vratio u Glinu. Bila je to radost i za mene i za moju okolinu. Za te dvije godine radnički pokret u Glini mnogo je napredovao. Politički je život vrio kao nikada do tada. Sve je bilo »politizirano« i »naelektrizirano«.

Neposredno nakon mog dolaska upoznao me je Ranko Mitić s političkim sekretarom Sreskog komiteta KPH za Glinu Miladinom Šurbatom. Ubrzo me je počeo posjećivati i kod kuće. Bio je geometar i šef katastarske uprave u Glini. Jednog dana proveo sam s njime na terenu »pomažući mu« pri nekom razmjeranju zemljišta pod selom Viduševcem. Tom mi je prilikom ponudio da me primi za člana Partije. To me iznenadilo. Mislio sam da sam član samim tim što se osjećam komunistom i aktivno radim za stvar Partije. Pružio mi je neki partijski materijal organizacijske naravi i rekao kad to pročitam da dođem kod njega. Već drugi dan predvečer otišao sam u katastarsku upravu, gdje je Šurbat i stanovao neko vrijeme, i tamo postadoh član Komunističke partije. Bilo je to u septembru ili oktobru 1939. godine.

Do tada me Šurbat nije uopće poznavao. Sve što je doznao o meni dobio je od Ranka Mitića. Ranko je tada bio organizacioni sekretar Sreskog komiteta. Inače ja i Ranko smo zajedno išli u školu sve do četvrtog razreda gimnazije. Još kao đaci bili smo jako bliski po svemu. A jako nas je zbližavalo i to što smo obojica u školi bili mali buntovnici. I, eto, sada kao stari znanci i prijatelji od školskih klupa opet smo se našli i zajednički, na plemenitom poslu nastavili svoje drugovanje.

Jesen 1939. godine. Sve je u psihozi rata. I u Glini ima dosta novog. Općinska je uprava u Glini nova na čelu s HSS-ovcem Francekom Brkićem, kojemu su i glinski komunisti u borbi protiv mjesne organizacije JRZ i frankovačke struje dra Puka pomogli doći na čelo općinske uprave. Novo je i to da pored URSS-ove organizacije postoji i HRS i Jugoras u Glini. Ovaj posljednji životari od malog broja članstva trgovačkih kalfi namještenih kod glinskih trgovaca JRZ-ovaca. HRS je, međutim, okupio priličan broj radnika, naročito sezonskih, s pilane, ciglane i posebno brojne kućne pomoćnice. U HRSS-u su komunisti i najnapredniji zanatski radnici. Tako su u tom malom mjestancu s malobrojnom radničkom klasom i ti radnici podijeljeni na nekoliko sindikalnih organizacija. No u svakoj od tih djelovali su komunisti, kao uostalom i u mjesnim organizacijama HSS i SDS. Tajnik SDS bio je Šurbat.

Prvi moj partijski zadatak bio je da primim kandidaturu za tajnika glinskog HRS-a, gdje je Partija već uspješno »ugurala« komunista Antu šešerina za predsjednika. Tadašnji tajnik, neki brijački radnik, proguran je od vodstva HRS-a iz Zagreba, odakle je došao i preko njih dobio namještenje kod brijačkog obrtnika Ostarčevića, HSS-ovca desne orijentacije. Trebalo je tog tajnika »izgurati« da bi preko mene i šešerina Partija taj dio relativno brojnog radništva (oko 80) akciono povezala s URSS-ovom podružnicom, na čelu koje su bili Stojan Vujaklija i drugi naši aktivisti.

Malo odiozna dužnost za komunista koji je agitirao protiv HRS-a kao »žutog« sindikata. No, situacija se umnogome izmijenila, a Partija se sve više na taj način povezuje s masom. Shvatio sam i primio se posla

zajedno sa šešerinom, koji je među svima radnicima imao velik ugled. Sada su nam u HRS veliku pomoć pružali Pero Kuhar, Slavko Kihalić i drugi simpatizeri KP.

Pokrenuli smo odmah tarifne akcije na više mjesta, uzbudivši poslodavce. Ubrzo je nova sreska vlast pozvala šešerina i mene na »razgovor«. »Začudili« smo se kako to da ova »naša« vlast banovine Hrvatske sprečava HRS da obavlja svoje poslove. »To će morati da sazna naša centrala u Zagrebu« — rekli smo načelniku Impertu. »Ima tu u vašoj aktivnosti i komunističkih parola« — upozoravao nas je »dobronamjerno« — »i tu morate biti oprezni, jer vi odgovarate i po zakonu ...«

Tako se naš randevu sa sreskim načelnikom završio »prijaznim« izvinjenjem (»gospodo, za ovaj put izvinite, ali...«) i upozorenjem: »Samo ne s URSS-om, jer tamo su sve sami komunisti.«

O radu u HRS-u redovno sam izvještavao Šurbata, nekad Ranka Mitića, a razgovarao sam i s Veljkom Drakulićem i Mikom Stovrakom. Posebno sam se sastajao s Ćokanom Vujaklijom u njegovoj radnji, gdje smo se dogovarali o zajedničkim akcijama URSS-a i HRS-a, do kojih u nekom značajnijem vidu, na žalost, nije došlo. No, jedni i drugi radili smo svaki u svom krugu isto. Ćokan me je snabdijevao redovno partijskim materijalom, a ponekad i Šurbat i Drakulić. K meni je češće navraćao i Nikola Šakić, donosio mi partijski materijal iz Zagreba i pomagao u agitaciji.

Osim u HRS-u, gdje sam radio legalno, pripadao sam partijskoj ćeliji u kojoj su radili Ante šešerin i moj brat Duro, izvršavajući i njene druge zadatke. Ta je ćelija okupljala znatan broj kandidata i simpatizera iz moje ulice, npr. Pavla i Peru Kuhara, Franju Sajnburga i druge, omladince gimnazijalce Stevića Bakšića, Branka Bačaka, Nikolu Žinića, Vladu Vejina i krojačkog naučnika Ivu Klobučara. Svi će ti omladinci poslije aprilskog sloma ući u skojevsku grupu i postati desna ruka Partije u Glini u najtežim danima 1941. godine.

Moju aktivnost ponovo prekida vojska. Poslije tri mjeseca vojne vježbe na aerodromu u Rajlovcu (ožujak-svibanj 1940) ponovo sam se obreo u svojoj Glini. Zaposlenje odmah nisam dobio pa mi je Savez grafičkih radnika iz Zagreba slao besplatnu potporu od 130 dinara tjedno. Nije to bio velik novac, ali se kod roditelja moglo s tim živjeti.

Ekonomske su se i druge prilike pogoršavale. Sitni obrtnici preživljavali su sličnu krizu kao prije desetak godina. Tjedni su sajmovi osiromašili. Radilo se toliko da se mizerno proživi, a o proširenju nije moglo biti ni govora. Živjelo se, dakle, od srijede do srijede, u nadi da će biti bolje, a ispadalo je sve gore.

Ni činovnici nisu bili zadovoljni: skupoća sve veća, a plaće iste. Trgovci su nezadovoljni, seljaci ništa ne prodaju, pa ni ne kupuju. I porezi rastu. Prava je situacija za eksploziju nezadovoljstva širokih razmjera. Vojne vlasti svaki čas zovu ljude u »rezervu«, uzimaju i opet vraćaju konje, kola itd. Trgovci sakrivaju vredniju robu. Cijene divlje skaču.

Dvojica glinskih trgovaca dolaze u sukob s vlastima (Žutić i Katić), žandari ih odvode iz radnje i sprovode u Lapac. Tamo je, naime, buržoazija slala neposlušne iz svojih redova. Malo neobično za one koji su navikli sudjelovati ili pak odobravati progon sirotinje. U Glini ta mjera, naravno, nikog nije ražalostila, a one koji su trgovačku špekulaciju u tim danima osjetili na svojim leđima čak je to razveselilo. No, špekulacija nije s tim prestala.

Glinski komunisti bili su u toj situaciji vrlo aktivni. Prvi maj, pričali su mi, osvanuo je s parolama po kućama i crvenim zastavama na istaknutijim mjestima. Vlasti su oštro reagirale. Pokupile su nekolicinu »sumnjivih«. Među njima je bio i Šurbat, sekretar Komiteta. Odveden je u karlovački zatvor i tek poslije tri mjeseca provedenih u istražnom zatvoru oslobođen je optužbe. Pa ipak »morali« su ga odstraniti iz Gline. Premjestili su ga u Slunj. Sada je Ranko Mitić postao sekretar Komiteta. Partija je bila još aktivnija. I Ranko je pozivan u Srez. Nije se dao. S Glinom je održavao vezu preko članova KP iz svog sela ili preko sekretara glinske organizacije Ćokana, koji je odlazio k njemu na sastanke.

Kasno u jesen 1940. godine Ranko nas je na sastanku kod Ćokana informirao o 5. zemaljskoj konferenciji na kojoj je učestvovao kao delegat. Tada mi je dao zaduženje da radim po SKOJ-u.

Dao mi je i materijal za predstojeća savjetovanja SKOJ-a u Karlovcu, kome sam kasnije i prisustvovao kao delegat Gline. Neposredno poslije toga pozvao me je Savez grafičkih radnika u Zagrebu da nastupim na posao. Savjetovao sam se o tome s Rankom i on se složio s mojim odlaskom, obećavši da će me povezati s Partijom tamo gdje budem radio.

Iz Zagreba su me poslali u Jastrebarsko. Tamo sam u tiskari Ive Lesnika radio na štampanju stručne knjige sovjetskog akademika Prjanišnikova za potrebe studenata Agronomskog fakulteta u Zagrebu. Čudan stjecaj okolnosti: knjiga sovjetskog akademika u tiskari nacionalno zagriženog Hrvata i pristalice svog mještana dra Mačeka. Stari kao top gluhi tiskar bio je i moj neki daljnji rođak i znanac, pa je valjda od Saveza grafičkih radnika tražio upravo mene, znajući da sam dobar radnik, a bez posla.

»Eto« — govorio mi je stari kad smo se našli kod večere — »i Tvoj Staljin se slaže s Hitlerom, a ti još uvijek zadrt.« »I vaš Maček se slaže s velikosrbima, a vi, onkl Ivo, još uvijek za Mačeka.« I tako u radu i polemici s gluhim i dobroćudnim ali zadrtim mačekovcem proveo sam nepuna tri mjeseca, a vezu s Partijom nisam dobio. Ali i moj boravak u Jastrebarskom prekinut je novim pozivom u vojsku. »Ma kaj buš tamo, Milan, sve bu to tak i tak propalo!« — govorio mi je moj poslodavac na rastanku.

Prije odlaska u vojsku svratio sam do svojih u Glini, pa do Ranka. On me je upoznao s partijskom ocjenom najnovije situacije i s direktivama. Razgovarali smo o tome kako da se povezem s partijskom organizacijom

u mjestu gdje budem boravio i kako da djelujem među vojnicima na njihovu organiziranju za obranu zemlje.

U početku sam služio na improviziranom aerodromu dvadesetak kilometara daleko od Andrijevice u Slavoniji. Stanovali smo pod šatorima. Tu je bilo teško doći u doticaj s civilima, pa sam se snalazio sam kako sam umio. Nezadovoljstva među vojnicima bilo je i suviše pa sam imao široko polje rada. U svojoj agitaciji imao sam pristalica. Među prvim pridobio sam vodnika našeg voda podnarednika Milana Grbića rodom iz Like. Ubrzo je posada aerodroma zamijenjena novom, a mi smo se vratili u Andrijevicu. Tu smo se upoznali s radnicima na pilani i za kratko vrijeme oformili jači kružok simpatizera KPJ. Družeći se s radnicima, uspio sam brzo da se upoznam sa sekretarom seoske partijske organizacije. Sada mi je bilo lakše djelovati i među vojnicima. Ali vrijeme je bilo i suviše kratko da bismo nešto ozbiljnije uspjeli stvoriti.

Bombardiranje Beograda sve je odjednom izmijenilo. Oficiri letači sa našeg improviziranog aerodroma nestali su a da nitko ne zna kamo. I avioni su nekamo nestali a da nisu pošli ni u jednu akciju. Nestalo je i našeg štaba. Sve se razbježalo. No, zato je već druga vlast nastupala — Mačekova »Seljačka zaštita«. Počela je razoružavati vojsku, nemilosrdno, bez otpora... Sekretar partijske mjesne organizacije dotrčao je do mene i nasamo me zamolio da mu pomognem da što više pušaka i municije predamo njemu i njegovim ljudima. Umjesto »Zaštiti« uspio sam u posljednjem času da ja i mojih 5 do 6 drugova predamo puške komunističkoj organizaciji. Ostao sam u uvjerenju da će to ona znati iskoristiti. S nekoliko drugova nakon toga ušao sam u vlak, kojim smo se dovezli do SI. Broda. Dalje je išlo teže.

U SI. Brodu sam navratio do najstarijeg brata koji je tu radio u tvornici vagona, presvukao se u civil i zajedno smo krenuli u Glinu. Dugo smo putovali vlakom do Siska (Capraga), a odatle smo morali nastaviti pješke jer pruga Sisak—Glina nije više funkcionirala.

Na našem putu na svim prolazima i raskrsnicama sretali smo »zaštitare«. Zaustavljali su vojnike Jugoslavenske vojske, premetali i razoružavali one koji su još imali oružja. I nas su zaustavili pred Petrinjom. Oduzeli su mi vojničko odijelo, čizme, nož, koje sam nosio u koferu. I tako »opeljušani« od svojih zemljaka ušli smo u Petrinju. Ponoć je već bila prošla, a svijeta je mnogo na ulicama, rekao bih da je Petrinja sva na nogama. »Zaštitari« nas ne pustiše da idemo dalje. Rekoše nam da su tamo već Nijemci. Prespavali smo na slami u zgradi učiteljske škole. Podvornik nam je uspio pronaći i neke pokrivače. Tu se, dakle, već uspostavlja nova vlast...

Sutradan ujutro nastavismo pješice prema Glini. Razmišljam o riječi »preokret«. Jučer smo je toliko puta čuli. Bili smo još djeca kada se pričalo o nekom preokretu. Sada ga kao odrasli doživljavamo. Ali u ovom času zapravo ništa nije jasno. Šta je to? Tko su ti koji vrše taj »preokret«. Mačekovci? Ne, oni samo pomažu drugima — Nijemcima

koji nadiru u našu zemlju. U tim mislima susrećemo se s kolonom tenkova, bornih kola i kamiona koji se valjaju od Gline prema Petrinji. To li je ta sila? Organizirani, hladnokrvni, raspoloženi. Hrvatski seljaci promatraju ih, u nedoumici i s pomiješanim osjećajima. Mnogi se njihovi još nisu vratili i ne znaju da li su živi ili pregaženi od tih čeličnih čudovišta. Ne znaju bili se radovali ili bi plakali...

»Sila je to koju nitko pobijediti ne može« — reče mi brat, gledajući ih kako mirno i oholo promiču pored nas. »Ima još jedna sila koja je i od ove jača« — bio je moj ljutit odgovor. Do Gline smo imali još desetak kilometara pješačenja. Utrošio sam to vrijeme da ga uvjerim da je Crvena armija još jača i još snažnija i — nepobjediva! To je bila moja prva agitacija u novim uvjetima. I to agitacija i uvjeravanje rođenog brata, najstarijeg, mada je po uvjerenju bio komunista. Srednji, Đuro, član KP, sada je negdje na fronti prema Mađarskoj. Jedina i duboka briga u tom času bila nam je — da li je živ? Zato o njemačkoj sili koja je kraj nas u neprekidnoj koloni promicala nismo više govorili.

Trinaesti travanj 1941. godine. Uskrs katolički. Nađosmo se sva tri brata u roditeljskoj kući. Dva člana KP, a i najstariji, Stevo, komunist je, samo Isusova tipa. No, kud sva braća — tud i on.

Radosni smo zajedno s roditeljima što se nakon dugog vremena sva trojica nađosmo kod kuće. To se još od časa kad smo jedan po jedan otišli »u svijet« nije dogodilo, osim ponekad o Božiću. No ta radost bila je ubrzo pokvarena. Susjed Silaj, naš drug iz djetinjstva, sav izbezumljen od radosti došao je da nam javi da idemo na neku svečanost u povodu proglašenja NDH. Njegova radost nikad nije bila i naša, mada smo u istoj ulici odrasli. Taj put smo to svi, gotovo užasnuti, još više konstatirali...

Proglašena je NDH u atmosferi ratnog ambijenta. Glina je puna njemačke vojske. Tenkovi izrovaše prekrasni park i korzo, gdje su se »naselili«. I sve gaze, uništavaju nasade, ograde, sve što im smeta. Narod koji se okuplja iz znatiželje Nijemci gledaju prezrivo, s ironijom, smiju se, laju. Porcijama klopotaju i bave se sobom kao da su na običnoj vojnoj vježbi. Ako se tko od radoznale djece približi njihovu šatoru ili tenku, čuje se samo oštro »weck, weck!«

Ne daju sebi blizu. Ne vjeruju narodu, iako u tom kraju nitko od njih još nije poginuo. Unatoč tome izlijepili su po Glini plakate: »Za jednog Nijemca sto Srba.« Dakle, znadu da u tom kraju ima Srba. Njima se groze. Nečuveno! U tom mirnom gradiću, koji je upola srpski, upola hrvatski, i koji ih je primio mirno, bez velika oduševljenja, osim frankovaca i njihovih obitelji, ali i bez velike mržnje — osim komunista, oni se groze. I to samo Srbima. Znači li to da Hrvati smiju ubijati Nijemce? Ih su ih Nijemci prihvatili za svoje prijatelje? Što, zapravo, Nijemci s tim hoće?

Tako su meditirali građani i jedne i druge nacionalnosti, gledaju i jedni i drugi na Nijemce kao tuđine. Samo da bude mir, a vlast kakv bude da bude — vlast je vlast. I među glinskim Srbima napokon bi) je poklonika Hitlerova reda. Pa ako se radi o novom poretku onda ni Hrvati nisu ispred onih Srba koji davno priželjkuju da se i u Jugoslaviji napravi nešto po uzoru na tu »modernu« Njemačku. Pristalica Hođere i Ljotića bilo je i među glinskim trgovcima Srbima. Hrvati trgovci koji su većinom za Puka, prvog glinskog frankovca, danom današnjim postaju vlast u Glini.

Eto, s tom smo se situacijom mi glinski komunisti suočili prvih dana po dolasku Nijemaca i proglašenja NDH.

U tom času nekako ni mi Nijemce nismo gledali tako strašnim kako smo ih u svojoj propagandi opisivali. Ljudi kao ljudi, vojska kao vojska! Čak s prvom zemljom komunističkog poretka imaju pakt o nenapadanju. Došli su i u moju kuću. Traže od oca da im nešto na kolima popravi. Oni će platiti, kažu. Otac im je ponudio alat da si sami naprave, i pokaza im kako treba. Primili su se posla i popravili. U razgovoru sa mnom naglašavaju kako su SSSR i Njemačka dvije najveće sile i kako će one vladati svijetom. A i Hitler, kao i komunisti, hoće socijalizam. Eto, dakle, pa i nisu tako loši kako smo mi komunisti to mislili! . . .

Isti dan su na silu okupirali strojevnu stolariju mojih rođaka Despota da si sami prave samare, kad su Stevo i Janko odbili da rade po njihovoj narudžbi. Utaša Vidaković se zagrozio da će ih izbaciti iz radionice i da će sami napraviti što im treba. Tako je i bilo, jer su Despoti ostali uporni i nisu htjeli za Nijemce raditi. (Stevo i Janko pripadali su kao jedini Hrvati SDS-u, a u mladosti Stevo je bio socijalist.)

Nijemci su boravili u Glini 5—6 dana. Kroz to vrijeme opustjeli su dućani. Umjesto valute ostavili su nekakve ratne marke, za koje se nigdje ništa nije moglo kupiti. Nitko, doduše, nije poginuo, ali nisu ni ostali u najljepšoj uspomeni. Ni Srbima, ni Hrvatima! Izgleda da su i njihovi puleni, glinske ustaše, jedva čekali da odu. Jer »požderaše sve kao skakavci«, govorio je i sam ustaški načelnik Mato Vidaković, otac istaknutih ustaša Nikice i Stipe. Šta će onda ostati za ustaško žderanje? A ustaše su, kao što se to kasnije vidjelo, imale strašne apetite. I na krv ljudsku.

Otpočeli su već prvih dana onim radi čega su i dovedeni na vlast: da se svete i osvećuju jednom čitavom narodu i da ga zauvijek zavade s drugim. To je trebalo njima i onima koji su ih doveli na vlast.

Doktor Puk, glinski advokat, vođa glinskih frankovaca, otišao je odmah prvi dan proglašenja NDH u Zagreb da zauzme mjesto ministra ustaške pravde. Otud je dirigirao i glinskim krvavim događajima. Gospodin! Nije htio da kao ona njegova frankovačka braća, koja su u Glini ostala, direktno prlja ruke krvlju dojučerašnjih svojih sugrađana. On je to prepustio da učine Vidakovići, Kreštalice i drugi pod vodstvom dra

Reboka, trgovca Tiljka, advokata Jereca (koji postade veliki župan Gore). On je bio ministar pravosuđa i »nije smio« javno i neposredno u tim zločinima sudjelovati!

Odmah po odlasku Nijemaca iz Gline pohapšeni su i na zvjerski način ubijeni tajnik glinske četničke organizacije Ratković, blagajnik općine Jukinac i četnički kapetan Živković, kovač. S njima su još odvedeni liječnik Duro Sužnjević i Roksandić, postolar. Ova dvojica očito nisu spadala u kategoriju onih prvih koje nitko pošten u Glini nije volio, pa kad su doživjeli istu sudbinu, to je kod svih građana izazvalo užas. A krvnici su se javno hvalili i pričali o krvavim detaljima. Krvnici su, dakle, otpočeli svoj zanat nagovještavajući svoju krvavu vladavinu. A ona je zbilja bila krvava da krvavija nije mogla biti...

Već 20. IV, dakle deset dana iza proglašenja NDH, slijedi udarac po komunistima i komunističkim simpatizerima. Među prvima stradali su Srbin Šurbat, koji se na svoju nesreću našao tada u Glini, i Hrvat Štefančić, učitelj. Zajedno s njima kao komunisti otpremljeni su u zagrebačku policiju sudac Pjevač, gruntovničar Sušnjević i liječnica dr Gajić. Svi su oni po danu u lancima otpremljeni kroz glinske ulice na glinski kolodvor i odatle u Zagreb. Moj otac idući preko kolodvora u svoj vinograd vidio ih je i vratio se odmah kući, uznemiren radi mene. On je, naime, znao za Šurbata da je komunist, a i za Štefančića se javno pričalo da je komunist. Ispričao mi je da ih je vidio na kolodvoru sapete u lance. Tih dana nisam se pojavljivao na ulici, a kasnije, bez pištolja u džepu, spreman da se oduprem hapšenju, nisam se kretao.

Desetak dana nakon toga uhapšeni su trojica komunista Hrvata iz glinske okolice: Joso Marjanović iz Solne, Andrija Šantek iz Viduševca i Adam Korak iz Joševice. Bili su poznati kao istaknuti komunisti koji su se frankovcima žestoko zamjerili za Kraljevine Jugoslavije. U mjesnim organizacijama HSS-a Solne, Viduševca, Joševice i nekim drugim gdje su komunisti djelovali frankovci se nisu smjeli ni pojaviti. To im, naravno, nisu mogli zaboraviti kao ni učitelju Štefančiću.

To je bio tek uvod u zločine. Noću između 11. i 12. svibnja dolazi do zločina kakav ne pamte ljudi tog kraja, niti ga je historija zabilježila: ustaše hapse sve muškarce Gline, starije od 16 godina, srpske narodnosti. Slijedeće noći oko tri stotine tih ljudi završava svoj životni put u zajedničkoj raki iskopanoj na poljima ušća potoka Maje u rječicu Glinu ispod sela Hađer.

To su u svega mjesec dana života »slavne« NDH djela te države u tom malom gradiću, djela glinskih ustaša. To posljednje i najveće zločinačko djelo izvršili su uz pomoć stranih »žutih« (emigranata), koji su se predvečer, uoči hapšenja Glinjana, dovezli iz Zagreba i provezli u dva kamiona kroz Glinu pjevajući ustaške pjesme. Očito da za takav veliki zločin glinski ustaše nisu bili dostatni ni dovoljno hrabri. Njih je u tom gradiću bilo svega dvadesetak (s glinskim stražarima) koji su bili spremeni na takve zločine. Njima stoga na tu krvavu »gozbu« dolazi šezdesetak bivših

emigranata koji su godinama u inozemstvu brusili noževe čekajući svoj krvnički dan. Ta krvava »gozba« bila je režirana na tajnom sastanku glinske ustaške elite — u glinskoj bolnici pod ravnanjem ravnatelja te bolnice doktora Reboka, uz navodno prisustvo samog ministra ustaškog pravosuđa dra Puka.

Sve je to iznenadilo. I nas komuniste. Srba komunista više u gradu nije bilo. Poginuli su u jednoj noći, osim dvojice-trojice (krojač Brkić, Mika Stovrag) i onih koji su još od početka rata ostali van Gline. (Veljko Drakulić je bio tada u talijanskom zarobljeništvu.) Sin poginulog liječnika Sužnjevića Nebojša se upravo uoči te kobne noći na svoju nesreću vratio s još jednim drugom iz Beograda. Te noći obojica su pošli tragičnim putem ostalih muškaraca Srba tog svog rodnog gradića. I Nebojša je bio komunist. Hrvati komunisti su prorijeđeni prvim hapšenjima. Te noći poveli su i Antu šešerina, ali ga vratiše »jer je Hrvat«. I Mika Stovrag, čija je mati Hrvatica, na intervenciju Pere Kuhara ispao je iz vrste smrtnika u kojoj je već stupao. Drugi pak, sin Hrvatice Demerac-Čedo, 18-godišnjak, pao je jer mu je pokojni otac bio Srbin. I da ne nabrajam. Tri stotine ljudi i toliko i više ličnih tragedija onih koji ostadoše živi iza njih da pamte najveći zločn koji se odigrao u tom malom gradiću u kojem ni život više nije bio život.

Počasna straža toj velikoj smrti od tri stotine života bila je prisilno natjerana gotovo stotina glinskih građana Hrvata koji su morali te noći »čuvati stražu« dok su ustaše išle od kuće do kuće da izvlače užasnute žrtve i da ih zauvijek odvode od njihovih žena, djece, majki.

Zaprepašteni smo bili u prvi čas. Sve je zanijemilo pred tom velikom smrti. Ujutro ulice puste. Susjed susjedu ne ide. I, kao da su se i sami zločinci prestrašili svog čina: »U Njemačku na rad su otišli« — proglasili su preko općinskog pandura koji je na svim križanjima čitao naredbu, naglašavajući da će svako drukčije objašnjenje biti po zakonu kažnjavano.

No, svjedoci tog stravičnog događaja nisu mogli šutjeti. Jedan sa straže i jedan sa zakopavanja mrtvih, moj susjed Đuro Silaj i znanac iz Jukinca mlinar šešerin (brat Ante, člana KP), došli su već rano ujutro k meni kući: »Ja sam bio na straži kod zatvora i gledao kako ih odvode u kamione, vezane dva po dva, ruku odostrag. Prolazili su do kamiona kroz dvored stražara ustaša koji su s kundacima svakog još udarali uz najpogrdnije psovke« — govorio je to Silaj i sam užasnut, ma da ne i sa žaljenjem.

U dvoredu su bile i glinske ustaše. Ispraćale su svoje sugrađane na posljednji put i opraštale se s njima na jezovit način. Ni jedni ni drugi nisu mogli više nazad. Iz smrti se ne vraća, a ni iz zločina. Ovi su posljednji položili svoj zločinački zavjet. Imali su i vrsne učitelje — ustaše emigrante.

Priča drugog svjedoka još je jezovitija. »Seljaci su se prvi dan razbježali kad su natjerani da kopaju jame. Drugi je dan došao Nikica Vidaković s ustaškom pratnjom. Išao je u sela, prijeteći nagovarao ljude,

plaćao i opijao da dovrše kopanje. Jutros su nas sa straže pokupili i natjerali da mrtve, polugole pokapamo. Posuli smo ih živim vapnom i zemljom. Poznavao sam ih mnoge« — pričao je sav još tresući se, drščući i pokazujući na svoje gumene čizme koje su, kako reče, bile sve u ljudskoj krvi... Krv je odmah sprao, ali krvava slika velike smrti ostat će mu zauvijek pred očima. Tresao se dugo. I mi smo se tresli koji smo slušali ta stravična svjedočanstva čudovišnih zločina glinskih novovjekih čudovišta.

U čitavom tom krvavom darmaru Rankov brat Ljuban već drugi dan probio se iz Selišta preko šume u Glinu i došao do mene. Srijeda je bila. Sajmeni dan. Pustoš, a ne sajam. Poneki seljaci došli su samo iz znatiželje. O zločinu se munjevito saznalo nadaleko. Jedan iz povorke smrti — Nikica Samardžija skočio je iz kamiona u rijeku Glinu kad su su prelazili most i ispričao. A pričali su i drugi. U masovnom zločinu i masa svjedoka. Ranko me zove na sastanak. Otišao sam još istog dana k njemu u Selište. »Da li je istina da su Glinjani pobijeni?« — bilo je prvo pitanje ...

Više, dakle, nema iluzija! Imamo posla s najgorim zlikovcima. To je borba na život i smrt.

No, kako? To nije više »mirnodopska« borba koja se najčešće završavala zatvorima, rjeđe pojedinačnim ubojstvima naših ljudi. Pred sobom si tada imao kakvu-takvu državu, zakone, sudove. A sada?

Trebalo je, dakle, u sasvim novim uvjetima imati i sasvim novu strategiju i taktiku. Partija ju je imala. Ustanak! Borba do istrebljenja posljednjeg fašista. CK KPJ u svom proglasu od 15. travnja razobličava izdajničku i zločinačku narav Pavelićeve NDH, a svega nekoliko dana iza tog pokolja u Glini KPJ na svom savjetovanju u Zagrebu donosi odluku o nastavljanju pripreme za otpor i oružanu borbu protiv fašističkog agresora i njegovih domaćih pomagača. Ranko je bio o svemu tome dobro obaviješten.

Prvi je korak bio: popuna Kotarskog komiteta, koji je glinskim ubojstvima i hapšenjima osakaćen. Ranko me je obavijestio da sam primljen za člana Komiteta. Zadaci: u Glini što prije oživjeti partijski rad i pripremati se za Veliki dan ...

U psihozi masovnog straha, koji nije popuštao, nije bilo lako dobiti čovjeka na sastanak. Počeo sam u kući, sa svojim najbližim rođacima. Đuro je, moj brat, spreman. Pavle i Pero Kuhar još se zgražaju i osuđuju. Ići će. Dva moja ujaka — Stevo i Mato Bukšić zaključuju: to ne može ostati neosvećeno. Idem do Ante šešerina u »munjaru«. Tamo je on namješten kao električar. »Radio-aparat treba da mi popraviš« — rekao sam glasno s vratiju da me čuju i drugi prisutni. Došao je drugi dan. I drugi znanci počeli su dolaziti. Omladinci, a da ih nisam ni zvao, bili su medu prvima.

I tako je nastavljeno tamo gdje smo stali prekinuti kratkotrajnim ratom i onim krvavim događajima koji se zovu uskrsnuće Nezavisne

Države Hrvatske. No, taj nastavak pored starog primio je i novi sadržaj i nove metode, kao i svugdje u našoj zemlji — na fronti protiv okupatora i domaćih izdajica. Mi ovdje zasad jedino nismo imali neposredno i okupatora, već »svoje« domaće vlastito zlo, ljude, dojučerašnje znance (ne i prijatelje) koji se preobraziše u najzvjerskije zvijeri.

Kad govorimo o Glini tog doba, možda je dobro reći kako život pobjeđuje i najvećeg svog neprijatelja — samu smrt, ma koliko da je bila masovna i drastična. Partija je volju za životom pretvarala u pokret, u otpor protiv nosioca te smrti, dajući mu ljudsko osmišljenje počev od mene prvog, koji sam u tom gnijezdu zločina ostao da kao komunist djelujem pa dalje preko mojih najbližih drugova i tako redom.

To moje partijsko zaduženje nije bio neki centar iz kog se komandira. To ne bi u tim uvjetima ni moglo biti. Ne. Svaki za sebe i u sebi deseci, stotine njih u tom gradu bili su ti centri. Svaki je za sebe odlučio što, kako i kuda. I tako je u toj glinskoj masi nastao proces, najprije na osnovi onog općeljudskog kojemu su ustaše na najgrublji način oslikale onu drugu suprotnu stranu. A onda, proces kao proces, ne može se zaustaviti na tome. Tu je sad došlo — osmišljavanje općeljudskog »kuda« i »kako«. Taj dio posla obavljala je Partija. Teško ali uspješno, već u prvoj godini te bitke. U tom pogledu ne bi se moglo govoriti o podršci građana Partiji, nego obrnuto: Partija je podržavala volju za ljudski život onda kad je on bio na najnižoj cijeni, razvijajući i osmišljavajući dalje ono općeljudsko. Dakle, ljudi su u tom krvavom bespuću tražili Partiju i nalazili je, gradili je i jačali, jačajući svoju volju za životom.

Broj aktivista NOP-a u Glini širio se u početku sporo, a onda, kako to obično biva, sve brže i brže. Već u ljeto imamo razgranatu mrežu veza s okolnim srpskim selima — Selište, Majske Poljane, Ravno Rašće. To je i partijska, a i ona »neslužbena«, gdje sami građani, po svom nahođenju i na svoj način, kontaktiraju sa svojim starim znancima i prijateljima iz okolice Gline. Naravno da su se u te veze ubacivali i neprijateljski agenti. Bilo ih je. Bilo je i otkrivanja i padanja.

Srijeda je bila. Sajmovi su se nešto popravili, oživjeli. Iz srpskih sela dođe pokoji seljak, većinom žene. Ustašama, na kraju, ni ne trebaju sajmovi. Oni odu u srpska sela u pljačku. Usput nekoga i ubiju ili zapale stanje. No, to još uvijek ne čine »masovno«. Moja mati koja je srijedom redovno išla »na plac« u kupovinu vratila se ovaj put prije vremena, sva uzbuđena, »šešerina su stražari vodili kroz plac. Pitali su ujaka Nacla za tebe!«

Bilo je jasno — hapse preostale komuniste Hrvate. Treba se iz Gline hitno »povući«. Ljeto je, sve je u zelenilu, kukuruz visok. Glina još nije strogo čuvana. Sokacima sam prošao do prigradske šume »Pogledić«, a dalje je već bilo lako. Do Ranka Mitića u Selište se može i šumom pokraj očeva vinograda. A otac je te godine bio češće u vinogradu, na vezi.

Već treći dan saznao sam preko oca koji je došao u vinograd da su šešerina, Koželja, Kačkova i Franju Paulića uhapsili i da su ih nakon nekoliko dana ispitivanja pustili kućama. Mene kod kuće nisu ni tražili nego kod mojih rođaka Bakšića. A tada je već bilo kasno da me kod kuće potraže. To, je, dakle, samo opomena da moramo opreznije. Naravno, ako to nije i klopka. No, u klopku živ neću, odlučio sam to već prvih dana.

Vrativši se u Glinu, nastavio sam radom. Naravno, mnogo opreznije. Nisam se više ispred nosa ustaša vozio na biciklu idući na sastanak Komiteta. Promijenio sam i putove. U gradu se više uopće nisam javno pojavljivao, a spavao sam na sjeniku kod rođaka preko puta svoje kuće.

Akcija na širenju veza s građanima, a i s domobranima, kojih je u Glini sve više, uspješno se odvijala. Time i naša propaganda i prikupljanje oružja, municije, novca itd. Štampao sam i vijesti koje sam slušao preko Radio-Moskve i Londona. Pisao i komentare. Pisaći stroj posudio sam od Mate Kačkova, koji je tada bio tajnik Glinske obrtne komore i naš aktivist prije rata.

Moj brat Duro imao je krojačku radnju u Majskoj ulici, odakle je održavao vezu s Majskim Poljanama. Rođak Pavao Kuhar pomagao mu je tako što je prikupljao informacije, ulazeći slobodno u sva društva u Glini. Ujaci su širili svoje veze i prikupljali inofrmacije. šešerin i Koželj bili su povezani s lijevim HSS-ovcima: Kihalićem, Marekovićem, Prpićem, Žinićem i drugima, šešerin je dolazio k meni i noću, pod izlikom popravka radio-aparata, i kroz bašču preko plota izlazio na sokak. Otac je pritom čuvao stražu.

Omladinci Stevo Bakšić, Branko Bačak, Nikola Zinić, Vlado Vejin, Nikola Klobučar i, kasnije, drugi bili su vrlo pokretni i posvud se nalazili. Posvud su »njušili«, donosili informacije, prikupljali i prenosili sanitetski materijal i drugo. Sve se radilo na pripremi za dolazeće dane. Napad Hitlera na Sovjetski Savez još je više te akcije progurao naprijed. Neposredno pred taj napad izvedeno je hapšenje šešerina i drugova. Dakle, htjeli su nas onemogućiti. Nasuprot toj njihovoj želji napad na SSSR nama je dao mnogo više snage da pojačamo rad. Nestrpljivo smo čekali kad ćemo i mi »udariti«. Partija nas je na to pripremala. Mi smo te pripreme sad još oduševljenije ubrzavali. Uzbuđenje je u oba tabora: i kod ustaša i kod nas.

Sastanci Kotarskog komiteta održavani su u »Mitića grmu« kraj njihove kuće u Selištu. Tu je održan i onaj kada se odlučilo o prelasku na oružanu borbu.

Tom značajnom sastanku, na kom je Ranko prenio odluku CK KPH o ustanku, prisustvovali su svi članovi osim Marjanovića, koji je bio u ustaškom zatvoru kraj Koprivnice. Noć od 22. na 23. srpnja, mjesec dana nakon napada na SSSR, bila je određena početkom naše oružane borbe. Tih dana napustio sam Glinu i zajedno s prvim »partizanima« učestvovao te noći u akciji. Bile su to zapravo grupice odvažnih seoskih mladića koji

su naoružani uglavnom civilnim oružjem, kuburama i pištoljima pošli da ruše novi poredak koji je Hitler donio i u našu zemlju. Bilo je nekoliko punktova tog »poretka« na području Glinskog kotara koje je po našem planu trebalo te noći napasti: oružnička postaja u Obijaju, PTT vodovi uz prugu Glina—Gređani, drveni most na cesti Glina—Maja, niz drugih mostova i željeznička stanica Grabovac.

Taj prvi naš udarac nije, na žalost, ispao kako smo mi to, pripremajući ga, zamišljali. Najuspjeliji je onaj u Grabovcu, gdje je Gaćeša, seljak iz Vlahovića, s grupom svojih suseljana razoružao, pobio i zarobio nekolicinu ustaša. Na ostalim mjestima nije bilo ljudskih žrtava ni s jedne ni s druge strane, a negdje (Vučinov most) zadatak nije ni izvršen.

Bila je to prilično mučna situacija kad smo sutradan u »štabu« kraj kuće Mitića analizirali noćašnje akcije. Tada još nismo znali o uspjehu na Grabovcu. A naravno ni o onome kako će neprijatelj na te naše akcije reagirati.

A neprijatelj je bjesnio. Otpočela je nečuvena hajka na nezaštićeni narod. Naročito na onaj dio oko Grabovca, Gradca i Klasnića. Ustaški prijeki sud zasjedao je i. izricao smrtne kazne svemu muškom, odraslom.

U Glini su ponovno u zatvoru šešerin, Koželj i još neki naši simpatizeri. Mog oca poziva glinski nadstražar Tkalčić, bivši opančar. Dobri su znanci otprije. Pita ga za mene. Grozi se ocu. »On je punoljetan i zna valjda što radi« — bio je odgovor mog oca. Pustio ga je kući. Nakon nekoliko dana pušteni su iz kotarskog zatvora i šešerin i drugovi. Taj put zamalo da nisu zaglavili na »prijekom ustaškom sudu« u Grabovcu. Naime, ustaše su iz glinskog zatvora uzele jednu grupu ljudi nasumce, ukrcali ih na vlak i pod crvenim i srpskim barjakom prevezle do Grabovca i tu kao »komunističko,četničke bandite« poubijale.

Ranko Mitić i Milutin Baltić otišli su nekamo na referiranje. Ostali su se ustanici razišli u svoja sela. Ja sam na putu za Glinu svratio na dva-tri dana u hrvatsko selo Joševicu drugovima koji su s ljudima iz susjednog srpskog sela Roviška trebali da sruše Vučinov most. Bili su to braća Šubarići — Ilija i Perin, predratni aktivisti, a oni drugi iz srpskog sela Ranko Kralj i još neki. »Bili smo« — kažu mi — »već kod mosta, ali njih nije bilo. Sami nismo htjeli ni mogli.« Vidim da su zbog toga posumnjali i u akciju za ustanak, pa i u mene koji sam im prenio direktivu još u Glini. No, šta je, tu je. Stati nećemo. Prihvatili su da u njihovu i susjednim hrvatskim selima raznesu letke koje sam za tu priliku rukom ispisao.

Poslije toga ja sam ponovno u Glini. Ali sada i sve do mog konačnog odlaska u partizane polovicom prosinca te godine spreman svakog časa na najteže iznenađenje.

Opet je neko vrijeme u Glini sve stalo. Aktivisti strepe kad će ustase udariti po njima. Međutim, ustaše su se zabavile krupnijim problemima. Hitler traži mobilizaciju Hrvata za Istočni front. Munjeviti rat °d 4 tjedna, kako su se o njemu raspisale i ustaške novine, nije završio.

Traženje hrvatskog topovskog mesa, unatoč talambasima o velikim uspjesima na Istočnom frontu, znači da se »munjeviti« rat produžava. A evo i ovdje u glinskoj okolici nemiri. U Glini se dosta priča o sisačkim partizanima, a čuje se i topovska grmljavina s te strane. A i domobrani, dolazeći na odsustvo, ili su pobjegli kući, pričaju da se borbe vode i u Bosni i u Srbiji.

To sve i u ovakvoj situaciji diže ponovno moral aktivista, a razbješnjuje ustaške glavešine. Ustaše gube glavu: pod svaku cijenu treba smiriti ovaj kraj. Kako?

Prijeki sud u Grabovcu završio je svoj krvavi posao. Ali tisuća mrtvih premalo je za te krvožedne zvijeri. Ljudi se poslije toga više ne daju na vidjelo. »Prekrst« pravoslavaca mogao bi još taj broj povećati. I počela je najveća prevara tog vremena: tko se prekrsti, bit će zaštićen.

Glinski župnik Zužek, inače pošten i human čovjek, i sam je povjerovao. Počeo je na veliko izdavati potvrde o prekrstu i slati ih u sela. Sve žene i djeca pobijenih Glinjana prekršćene su. I nitko ih ne dira. Zar se zbilja radi samo o prekrstu? Pa i ovo je kršćanska vjera, nije turska? Sumnjalo se ... Ali...

Neki su u selima, unatoč uvjeravanju komunista da tu nije spas, povjerovali i doživjeli krvavo krštenje ustaškim kamama u glinskoj pravoslavnoj crkvi početkom kolovoza 1941. godine. Preko tisuću seljaka glinske okolice, naročito iz zapadnog dijela (Vrginmost, Čemernica, Bović), platilo je životima svoju naivnost, bilo da su pali u crkvi, bilo na močvarnim poljima kraj glinskog Novog Sela, bilo da su otpremljeni vlakom (seljaci iz Klasnića i Dragotine koji su se nalazili u glinskom zatvoru) u Liku i tamo nestali pod ustaškim noževima.

Taj masovni pokolj, umjesto da »smiri« narod, kako su to ustaše očekivale, ubrzao je stvaranje partizanskih odreda. Sve su češći napadi na ustaše koje se zalijeću u srpska sela i pljačkaju. Prve ustaše već ginu. Luka Mazalović iz Maje, Zinić iz Gline, pijanica Budak, koji je taj put s ustašama pošao da uhvati u klopki dvojicu partizana u Roviškoj, postaje posmrtni heroj ustaša... I tako dalje. Znači, ne može se više nekažnjeno pljačkati i ubijati. Iako su odmazde ustaša strašne, moral naroda i njegovih aktivista raste... Trebalo je stoga i u Glini pojačati akcije na prikupljanje oružja, municije itd.

Stupamo u vezu s pojedinim domobranima. Agitiramo kod njih i počinju veze. Metke, bombe, to što je lakše prenijeti, sakupljamo i šaljemo preko Majskih Poljana ili preko Selišta. Skupimo i poneki karabin i pištolj pa to moramo prebaciti po noći.

Uz pomoć Pere Kuhara sastajem se s domobranom Mehom, koji je na straži na kolodvoru. Već pri prvom susretu Meho mi daje dva paketića puščane municije i dvije ručne bombe. Za uzvrat dao sam mu naše letke. Omladinci odlaze u kasarne i kradu metke; stupaju u vezu

s domobranima i traže od njih i druge usluge. Jednog dana dođoše k meni dva omladinca u crnim fašističkim uniformama. Poslali su ih naši omladinci koji su s njima stupili u vezu. Predaju mi nekoliko, ručnih bombi i obećaše donijeti »paklenu mašinu«. Ali prije negoli su to ispunili, nestali su iz Gline. Istog dana u sumrak upadoše dvojica drugih ustaša u potrazi za »ustaškim omladincima«. Obiđoše sve prostorije u kući i izgubiše se naglo, kao što su i došli. Zagonetka tog slučaja ostala mi je do danas nerazjašnjena.

Pero Kuhar se upoznaje s domobranskim poručnikom Goršetom, koji drži skladište vojne opreme preko puta »munjare« i vatrogasnog spremišta. U blizini je i Perin stan, pa ga češće susreće. U početku mu prodaje za novac, a kasnije i besplatno daje municiju, bombe, poneki pištolj. Sve to šaljemo preko naših veza partizanima, a i sam ponešto ponesem kad idem na sastanke Komiteta.

Ranko je dobio informacije da može poslati u Zagreb nekoga po baterijski radio. Otišao sam ja i od Martina Mojmira donio radio u Glinu. Skojevac Stević Bakšić prenio ga je do Komiteta u Selištu, a ja sam ga obezbjeđivao u svojstvu pratioca.

Usporedo s jačanjem partizanskog pokreta, služeći mu, umnažale su se i veze Gline s okolicom. Tako se glinsko građanstvo u tom pokretu sve više aktiviralo, s njim živjelo, strahovalo i radovalo se.

Pred kraj godine, poslije mog povratka s kotarske partijske konferencije održane u selu Trnovac, pripremali smo i formiranje ilegalnog NOO-a za Glinu. No, to je malo zastalo zbog mojeg skorog odlaska u partizane.

Iduće 1942. godine Glina je sa svojim brojnim aktivistima bila čvrsto povezana s narodnooslobodilačkim pokretom Banije. Imala je svoj ilegalni NOO koji je s više iskustva i odlučnosti i oslonjen na najšire redove glinskih građana uspješno izvršavao svoje zadatke čineći sastavni dio narodnooslobodilačkog pokreta Banije. Pored ostalog iz Gline su rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta Banije kroz čitav rat mogla dobiti u svako doba sve potrebne informacije, koje su išle čak iz najpovjerljivijih izvora. Pošteni dio glinskih Hrvata, a on je bio u većini, svojom aktivnošću za narodnooslobodilačku borbu prao je sramotu koju je tom mjestu i hrvatskom imenu nanijela ustaška strahovlada. A to nije bilo ni lako ni jednostavno. Bila je to strašna ljaga. No, pošteni dio glinskih Hrvata vršio je pošteno svoju ljudsku i nacionalnu zadaću.

Historija će, bude li se osvrtala na ova i slična sjećanja učesnika zbivanja u Glini i oko nje u razdoblju najdubljeg pada ljudskih vrijednosti, morati utvrditi da je to istodobno bilo i doba najvišeg dometa ljudskih kvaliteta koje nisu dale da narod tog i drugih krajeva naše zemlje potone u najdublji mrak svoje prethistorije. Dok je tako. komunizam ima gdje da niče i da se razvija.

Radovan Grmuša Rara

SJEĆANJE NA PRVU GODINU USTANKA U JUGOZAPADNOJ BANIJI

Na području sela, južno od saobraćajnice Glina—Dvor do granice s Cazinskom krajinom, revolucionarno-demokratski pokret snažnije se razvija tek od početka 1939. godine. Prva naša veća organizirana akcija bila je bacanje letaka i lijepljenje parola 1. maja 1940. Tada smo nalijepili parole po cijelom Vranograču, po vratnicama avlija bogatijih domaćinstava Hajtića, Obljaja, Bojne, Bos. Bojne i Glinice, a stavili smo ih i na kapiju žandarmerijske stanice na Obijaju.

Slijedeća zapažena akcija je 27. marta 1941. Za taj dan bile su u blizini zakazane demonstracije protiv pakta Cvetković—Maček. Mi smo dobili zadatak da sa što više ljudi krenemo iz Bojne za Glinu 27. marta ujutro. Nije mi poznato zašto se u posljednjem momentu odustalo od njih,, ali mi nismo mogli odustati, jer smo se već našli na putu za Glinu. Jedini radio-aparat u selu Bojna imao je trgovac Ljuban Mudrinić, pa smo to jutro čuli saopćenje da su počele demonstracije u Beogradu. To je uzbudilo mnoge, pa nam nije bilo teško da skupimo tridesetak ljudi iz Bojne i krenemo preko Obljaja, Hajtića, Šibina i Selišta za Glinu. Usput su nam se priključili ljudi iz tih sela, pa smo na kraju imali povorku od preko 200 ljudi. Na ulazu u Donje Selište sačekao nas je Stevo Klobučar i saopćio da se demonstracije neće održati. Uzgred nam je rekao da su žandari zaposjeli sve ulaze u Glinu. S obzirom na snažno raspoloženje u povorci nismo ni pokušali da prekidamo pokret. Na ulazu u Glinu sačekali su nas žandari, ali su se ubrzo sklonili. Tako smo dva sata defilovali ulicama Gline, puškarajući iz kubura i uzvikujući parole protiv pakta Cvetković—Maček, a za pakt sa SSSR, a da nas nitko od vlasti nije ni pokušao omesti. Naprotiv, građanstvo nas je svuda častilo pićem i jelom.

Poslije proglašenja NDH situacija se sasvim izmijenila. Oružnici i ustase poduzimaju vrlo oštre mjere pretresa i oduzimaju sve vrste oružja, pa čak i noževe duže od 10 cm. Odmah u početku ustaše hapse ili progone

istaknutije pripadnike građanskih stranaka i one koji su se isticali u izbornim akcijama, a zatim prijete i masovno progone čitavo srpsko stanovništvo. Već u prvim danima jednom broju ljudi naređeno je da se obavezno mora javljati na oružničku postaju, svakodnevno ili tjedno. Te mjere su praćene snažnom propagndom za pokrštavanje, a ubrzo zatim i za iseljavanje srpskog stanovništva u Srbiju. Rezultat ustaškog divljanja bio je porazan. Već do kraja juna 1941. godine ustaše su odvele iz Glinice, Zborišta, G. Bojne, Bojne, Obljaja i Starog Sela preko 150 ljudi i pobili ih u Bužimu, Vranograču, Glini i Maji.

U takvoj situaciji nismo sjedili ni mi skrštenih ruku. U tom periodu sada već sa centrom u selu Bojna organizovano rade Ranko Eremija, Lazo čučković, Mile Rakas iz Obljaja, Rade Dakić i Rade Grmuša iz Bojne i Adam Ostoić i Milan Vrpoljac iz Glinice. Tih dana dobivamo na vezu Peru Štulu i Janka Ljubičića iz Obljaja. Sada su već mnogo češći sastanci i bolje održavanje veze Glinica—Bojana—Obijaj—Hajtići——Selište.

U maju 1941. godine Ćiro Madžarac je održao s nama sastanak u selu Hajtići. On nam je objasnio odnos prema ustaškoj vlasti i dao zadatak da prikupljamo oružje i stvaramo grupe simpatizera posebno među omladinom. Tom sastanku su prisustvovali Miloš Dodoš iz Hajtića, Ićo Opačić iz Balinca, Ranko Eremija iz Obljaja, Rade Dakić i Rade Grmuša iz Bojne. Kasnije je održan još jedan sastanak na istom mjestu, ali sa većim brojem učesnika.

Rezultat tih sastanaka i rada s nama bio je taj da smo do polovice jula imali organizovane grupe: Bojna — 6 drugova sa 37 komada raznog oružja: Rade Dakić, Mile Dmitrović Jamar, Rade Dmitrović Jamar, Ljuban Dmitrović Jandrić, Miloš Vladetić i Rade Grmuša; Obijaj — 5: Ranko Eremija, Aleksa Eremija, Milka i Marica Baljak i Vujaklija (imena mu nisam zapamtio): Bojna—Glinica — 7: Milan Vrpoljac, Rade Bjelić, Pero Bojadžija, Adam Ostojić, Pero Gak, Đuro Blanuša i Mirko Đukić — oni čak imaju 2 karabina.

U približno takvom sastavu dočekali smo 22. jula. Tada nam je Ćiro Madžarac, na sastanku vođe grupa kod Iće Opačića u Balincu, saopćio odluku CK o dizanju ustanka i naš zadatak da likvidiramo oružničku potrolu u šumi šašava, koja tuda prolazi idući iz Gline za Obijaj, a zatim i oružničku postaju na Obijaju. Saopćeno nam je da će, po odluci Kotarskog komiteta Glina, i sve druge grupe na čitavoj teritoriji kotara otpočeti s napadom na oružničke postaje općinske uprave, razne pokretne patrole i pojedine ustaše u kućama. Prema izgrađenom planu patrolu od 6 oružnika i ustaša dočekuje grupa pod komandom Ćire Madžarca u šumi šašava, a zatim se uveče izvodi zajednički napad na oružničku postaju, i to s jednom grupom pod komandom Madžarca iz pravca šašava—Studena, s drugom (Bojanjčani i Obljajčani) pod komandom Alekse Eremije iz pravca obljajskog groblja i Tavana. Svakoj grupi su dati precizni zadaci i ugovoreni znaci.

Napad na patrolu uspio je samo djelomično. Ubijen je svega jedan oružnik, a jedan ustaša (zvani Crnovlatac) je zarobljen. Zaplijenjena su 2 karabina i jedan pištolj.

Tom akcijom alarmirane su ustaše i oružnici u postaji u Obijaju, pa se moralo odustati od napada na njih.

Odmah sutradan održan je sastanak kod Ćire, gdje je data analiza akcije, kritikovane naše slabosti i donesena odluka da se organizuje zajednički logor u šumi Perkovac — dio Proloma.

Drugog augusta 1941. godine dolazi do spontanog ustanka sela na tom području. Odrasli stanovnici Obljaja i Bojne kreću se frontalno prema oružničkoj postaji Obijaj, a Bos. Bojne, Glinice, Zborišta i Stabandže prema Vranograču i Bužimu. Oružnici su, otkrivši ih na vrijeme, krenuli u zasjede sačekavši neorganizovanu masu puščanom vatrom. Iz sela Bojne tada pogiba 6 ljudi, a preko 60 ljudi iz sela Glinice i Bos. Bojne — oružnici hvataju na prijevaru i potom strijeljaju na Poljicu kod Vranograča. Tim događajem stanje se u selima još više pogoršalo. Mnoštvo stanovništva bježi u šumu, a stanovnici srpskih sela koja graniče s muslimanskim bježe sa svom pokretnom imovinom u Bojnu i Kobiljak. Ustaše uspijevaju da u Stabandži, uz podršku zavedene muslimanske mase, opkole i pohvataju velik broj žena, djece i staraca, da ih zatvore u kuće i spale. Iz napuštenih sela seoskih kuća u Glinici, Starom Selu, Bos. Bojni, Zborištu i Stabandži ustaše pljačkaju sve što se može odnijeti, a preostalo pale. Sela Bojna, Obijaj i Kobiljak postaju u to vrijeme centri za prikupljanje izbjeglica i njihovo zbrinjavanje. Ljudi se solidarišu i čine sve da jedni drugima pomognu, iako su u nevolji i jedni i drugi.

Nakon dužeg lutanja i nesnalaženja polovinom septembra 1941. godine zakazan je sastanak u selu Brubanj, kod kuće Stevana Radanovića u »Sivcu«, na kome su data uputstva za formiranje ilegalnih odbora, njihovim zadacima i načinu rada. Posebno je naglašeno kakve ljude treba birati u odbore te da se vodi računa da ih narod prihvati i da su u stanju da provode liniju Partije. Odmah po povratku u Bojnu Rade Dakić, Adam Kokić i ja predložili smo da se u seoski NOO bira nekoliko najboljih mještana. Istog dana uvečer održan je sastanak u kući Miloša Dmitrovića Jozića u Bojni. Sastanku su prisustvovali svi pozvani. Na sastanku je osnovan seoski NOO, u koji su ušli Đuro čučilović, Aleksa Krivošija, Miloš Dmitrović Jozić, Dušan Ćeran, Stanko Beloban, Stanko Ćeran, Adam Kokić, Rade Dakić i Rade Grmuša. Za predsjednika je izabran Rade Grmuša, a za tajnika Rade Dakić. To je bio prvi ilegalni odbor u tom kraju. Novoformirani seoski NOO je odmah izvršio popis ljudi sposobnih za borbu, određena su najpogodnija mjesta za sklanjanje naroda i imovine i donesena odluka o zabrani ma kakvih kontakata s ustaškim vlastima, uključujući kupovinu ili prodaju namirnica.

Odlukom Kotarskog komiteta, početkom oktobra, odred od preko 100 ljudi pod komandom Vasilja Gaćeše prokrstario je po danu kroz sela Hajtić, Obijaj, Bojnu, Brubanj i Klasnić. Mi smo unaprijed bili obaviješteni o njihovom dolasku, pa smo sazvali zbor stanovni-

štva Bojne i izbjeglica koji su tu živjeli. Zbor je održan u kući Uroša Grubora. Govorio je Gaćeša i još neki drugovi. Na zboru je javnim glasanjem legalizovan i naš odbor. Demonstracija odreda bila je od primarne važnosti za podizanje morala: u mnogome je olakšala naš rad i podigla nam ugled u narodu. Sada pristupamo formiranju seoskih odbora, prvo u Obijaju, a zatim u Bos. Bojni, Glinici i Zborištu. U obijaju smo održali sastanak u kući Maćana Ljijka Tomanića, i, koliko se sjećam, u Odbor su ušli: Aleksa Eremija, kao predsjednik, Pero Štula, kao tajnik, Pero Rakas, Pero Božić Kovač i drugi. Za Bos. Bojnu i Glinicu u početku formiramo zajednički odbor, u koji ulaze: Stojan Gak kao predsjednik, Duro Đukić, kao tajnik, Mara Medić, Đuro Bjelić i drugi. Na isti način formiramo odbore i u Zborištu, Kobiljaku i Starom Selu.

Odmah smo pristupili formiranju seoskih straža kod svih odbora. Odredena su mjesta za stražarenje i izrađen sistem održavanja veza. Te straže su bile tako organizovane i međusobno povezane i raspoređene na tako pogodnim punktovima da nas neprijatelj nije mogao ni od kuda iznenaditi. Hodajući po Baniji i Kordunu, stekao sam utisak da bolje organizacije i veće discipline nigdje nije bilo.

Negdje potkraj oktobra Marica Baljak, na zahtjev Ćire Madžarca, organizuje u kući Rade Eremije u Obijaju susret između mene i oružničkog narednika Smaje Zubovića radi pregovora o predaji oružničke postaje. Smajo nas je pokušao obmanuti. Iako je preko nekih ljudi ranije lansirao vijest da bi se predao, na sastanku Smajo nije pristao na predaju, pod izgovorom da on više ne komanduje na toj postaji. Poslije toga donesena je odluka kod Ranka Mitića da se sa Smajom više ne pregovara.

U isto vrijeme župnik iz Gline, preko svojih ljudi, iz Topuskog i Vranograča, vrši jači pritisak na preživjelo stanovništvo u srpskim selima da se opredijeli za katoličku vjeru, te da će im se stanje odmah popraviti. Tu akciju podržava naš izdajnik Dragan Beronja iz Bos. Bojne, koga mi odmah hvatamo i strijeljamo. U to vrijeme spojena je naša grupa i grupa iz Glinice, pa imamo na okupu 40 boraca, svi sa dugačkim naoružanjem (karabin, duplica, štuc).

U decembru 1941. godine formiraju se partizanske čete. Tako je formirana Prva četa na Baniji u reonu Brestik—Trnovac pod komandom Pere Krnjajića i Sime Todorovića i Druga u selu Buzeti pod komandom Ilije Tarabića i Milana Despota. Te su jedinice razoružale niz oružničkih postaja i uporišta — Mali Gradac, Klasnić, Grabovac, Žirovac, Gvozdanjsko i dr. Likvidirane su gotovo sve manje postaje na terenu osim Obljaja, koji je bio najveća smetnja za naš razvoj i veze s drugima. Polovinom decembra formiran je 1. bataljon sa sjedištem u Klasniću. Komandant Bataljona je Mićun Pavlović, a komesar Stanko Bjelajac. Kod nas je formirana Treća četa toga bataljona, u kojoj je bojanska grupa prvi, a glinička drugi vod. U treći vod ušao je jedan vod iz Druge čete pod komandom Milana Bjelajca i Dušana Sužnjevića. Komandir prvoga voda je Mile Dmitrović Jamar iz Bojne, a delegat Milan Ćoso iz Hajtića. Komandir trećeg voda je Rade Mudrinić, a delegat Adam Ostojić iz

Glinice. Za ekonoma Čete postavljen je Adam Kokić, a za kuhara Miloš Krivošija iz Bojne. Odmah su imenovani i desetari — njih devet: Dragan Lončar Žaco iz Obljaja, Ljuban Dmitrović Jandrić iz Bojne, Pero Bojadžija iz Glinice, Milan Vrpoljac iz Starog Sela, Mirko Đukić iz Bos. Bojne, Jandrija šaša iz Kobiljaka, Boško Bjelajac iz Majskih Poljana, Milan Purar i Pero Gak iz Bos. Bojne. Za komandira Čete izabran je Rade Grmuša, a za političkog komesara Adam Mraković. Tako je ta četa formirana i od boračkog i od starješinskog sastava sa najšire teritorije. Odmah smo donijeli odluku da se Četa hrani na kazanu, a sjedište joj je određeno u najpogodnijoj kući u selu — kod Mudrinića. Imali smo i svog trubača, Stojana Jarića iz Aova. Poslije formiranja Četa stalno boravi u selu. Polazila je u akcije iz sela i vraćala se na odmor u selo. Živjela je kao i svaka naša jedinica — od dobrovoljnih priloga naroda i ratnog plijena. Kod Čete je neprekidno dežurao jedan od odbornika koji je imao svog kurira, tako da su svi zahtjevi i potrebe rješavani preko njega, a i rukovođenje sa seoskom stražom.

S obzirom na loš kvalitet naoružanja u Četi i kod seoskih straža odmah smo organizovali puškarsku radionicu u kući Ljubana Mudrinića u Bojni. U njoj su radili Pavle Vladušić, puškar iz Žirovca, Đuro Grmuša, kovač iz Bojne, i Lazo Letić, kovač iz Bos. Bojne.

U Četi je organizovana partijska ćelija, čiji je prvi sekretar Dušan Sužnjević iz Selišta. Politički komesar Čete je glavna politička ličnost na čitavom terenu; njemu se obraćaju za sva pitanja i odbornici i odbori u cjelini i politički radnici, koji po raznim sektorima rada već tada dolaze na naš teren. S ćelijom u Četi usko je povezana partijska ćelija u selu sa sekretarom Radom Dakićem. U obje ćelije i članovi Partije i SKOJ-a rade ilegalno.

U to vrijeme se ubrzano radi na organizovanju USAOH-a i AFŽ-a, tako da do konca 1941. godine u svim selima na našem području postoje sve organizacije od oružanih jedinica i straža preko partijskih do omladinskih organizacija.

Uoči same nove godine 1942. po već pripremljenom zadatku odlazimo nas petorica iz Čete u selo Stabandžu (u Ravnice kod Bužima), pravimo zasjedu oružničkoj patroli i ubijamo jednog, a drugog zarobljavamo. Takozvani pomoćni oružnik, koji se predao, odmah na saslušanju izražava zelju da ostane s nama, i mi to prihvaćamo. Zarobljeni oružnik je prvi musliman borac u našoj četi, kasnije dobro poznat našem kraju i kao rukovodilac Meho Abazović iz Bužima. Nedugo iza toga u Četu je došao Ivan Šibi i Ivan Zic, Hrvati iz Zagreba, te se tako počinje i kod nas kovati oružano bratstvo i jedinstvo. Narod je to u početku pomalo gledao s podozrenjem, ali poslije svake akcije povjerenje je sve više raslo i kod nas i kod tih boraca koji su došli »sa strane«.

_ Osamnaestog januara 1942. po odluci komande Bataljona i Odreda opsjednuta je oružnička postaja na Obijaju. U toj akciji učestvuje naša ceta^ ojačana konjičkim vodom Bataljona na čelu s Đurom Bakračem iz Lusčana i »topom« proizvodnje Sime Jednaka iz Selišta. Blokada je izve-

dena sa tri kote. Od zaseoka Studena bio je glavni pravac i tom grupom (jedan vod naše čete, konjički vod i »top«) komanduje Đuro Bakrač. Drugom grupom od obljajske crkve i Bašića kuće (naš drugi vod i grupa civila s Obljaja) komanduje komesar čete Adam Mraković. Trećom grupom s obljajskog groblja (treći vod i veća grupa civila) komanduje^ Aleksa Eremija, a komandu nad svim objedinjuje komandir naše čete. Zaštitu od prodora neprijatelja iz Gline obezbjeđuje Prva u selu Hajtić i Sešava, a sa pravca Topusko preko Orljave obezbjeđuje Druga četa. Cjelokupnom operacijom rukovodi komanda Odreda i Bataljona, koja povremeno dolazi k nama i obilazi sve jedinice. Sjećam se da su nas tih dana kao jedinicu prvi put posjetili zajedno i učestvovali s nama i u napadu Gaćeša, Kladarin, Pavlović i Bjelajac.

U stanici se tada u vrlo jakim utvrđenjima nalazilo oko 120 dobro naoružanih ustaša, oružnika i novaka obezbijeđenih za duže vrijeme hranom i municijom, opasani zidom visine preko 2 metra s puškarnicama.

Opsada je trajala uspješno 5 dana, i pomoć posadi iz Gline preko Hajtića i šašave nije uspjela da se probije. Tako se poslije 5 dana ustaše iz Topuskog probijaju preko Vranovine i Orlave i zaobilaze naše zasjede dolazeći nam s leđa. Sada se s njima povlači i posada s Obljaja do zaseoka Ravne, gdje je sačekuje naša prva četa i razbija, tako da uz velike gubitke bezglavo bježi za Glinu preko šašave i Balinca. Mi u toj akciji griješimo. Kada nam je opsada razbijena, povlačimo se misleći da će neprijateljsko pojačanje ostati na Obijaju, tako da izostaje naše gonjenje neprijatelja u povlačenju. U toj akciji je ubijeno više neprijateljskih vojnika, a zarobljen jedan puškomitraljez, desetina pušaka i veće količine drugog materijala. U toj akciji i sve naše ljudstvo bilo je obučeno u bijele mantile, koje su nam omladina i **AF2** sašili od plahta (čaršava), pa smo se lakše kamuflirali krećući se po snijegu. I naš »top« izazvao je iznenađenje kod neprijatelja. Uspjeli smo tom spravom ubaciti tri »granate« na tavan, a jednu kroz prozor u sobu.

Odmah poslije povlačenja posade odbor iz sela Obijaj organizuje uz pomoć odbora i ljudstva iz Bojne i Bos. Bojne rušenje kasarne, kako više ne bi mogla poslužiti kao uporište neprijatelju. Sada imamo slobodnu teritoriju od Kamenskog mosta preko Žirovca do Dvora i nazad do Jabukovca preko Bačuge, Luščana do Gline, izuzev sela Maja i Zrinja. Nema više malih i relativno izolovanih ustaških uporišta koja bi se mogla napadati manjim partizanskim snagama, pa smo se morali orijentisati na jača uporišta: Vranograč, Bužim, Otoku, Topusko, Glinu, itd., za što su bile potrebne i veće koncentracije naših snaga.

Nešto prije Obljaja oslobođen je Vojnić, pa nam je omogućen neposredniji, svakodnevni dodir s Katinovačkom četom. Sada su i potrebe veće, pa se formiraju općinski odbori. Novoformirani općinski odbori u Bojni, Žirovcu i Hajtiću objedinjuju seoske odbore, a formiraju se i ostale organizacije na tom nivou: općinski komitet KPJ, SKOJ-a AFŽ-a, što je sve tako čvrsto povezano da se više ne mogu ni zamisliti snage koje bi nas mogle razbiti.

U drugoj polovini februara sporazumjeli smo se s komandantom 3. bataljona 1. kordunaškog odreda da zajedničkim snagama napadnemo na Vranograč, jako neprijateljsko uporište. Pet desetina 3. bataljona (Katinovačka četa) prešlo je preko Kamenskog mosta i stigla k nama u Bos. Bojnu, jačine od preko stotinu partizana, vrlo dobro naoružanih.

U napad smo pošli preko noći. U namjeri da 1. marta u zoru izvedemo juriš na glavne objekte neprijatelja. Zima je bila oštra i s dubokim snijegom. S obzirom na naoružanje, jačinu i stečeno iskustvo odlučeno je da glavni teret napada imaju borci 3. bataljona, a čitavom akcijom da rukovodi komandant Jovica Lončar. Naša četa daje vodiče za sve pravce napada jer dobro poznaje teren. Napad se vrši tako da najbolji vod Katinovačke čete krene s Gliničkog mosta i prikriven u noći provlači se kroz muslimanska sela sve do puta Vranograč—Kladuša, a potom u zoru, pošto na svom lijevom krilu uspostavi vezu s drugim vodom iste Čete iznad vranogračke pijace, vrši napad prema centru grada. Drugi i treći vod na čelu s komandirom i komesarom čete kreću se od Radića mosta preko Kleka, drugi vod napada preko pijace na oružničku postaju, a treći kasnije pravo na džamiju u centru grada. Bojanska četa kreće od Radića mosta preko Poljice, i pošto uspostavi vezu s trećim vodom Katinovačke čete, vrši napad na centar grada i »kulu«. Trubni znak za napad dat će komandant Lončar za sve jedinice.

Odmah u početku pojavile su se velike teškoće. Snijeg ogroman, i s prtine se nikuda ne može, a treba proći kroz niz sela i zaseoka gdje žive muslimanske ustaše i odakle se okupljaju na zajedničke akcije. Mi smo ih potcijenili, ostavljali ih sebi za leđima, a išli k centru grada. U zoru magla se toliko spustila da se prst pred okom nije vidio. Morali smo se u koloni držati za ruke. U takvoj situaciji nije se mogao čuti ni trubni znak, a ni pucanj puške se nije čuo dalje od 50 metara. Veze se nisu uspostavile, i do organizovanog napada sa svih strana nije došlo. Svaka jedinica se samostalno tukla i probijala, ali ne u grad, već kroz uzbuđena ustaška sela k polaznim položajima. Zahvaljujući našem prvom vodu na čelu s Milom Dmitrovićem Jamarom, koji je uspio da se prvi probije nazad do Radića mosta i obezbijedi prijelaz ostalim dijelovima naše čete, mi smo se uspjeli povući bez gubitaka, zarobljavajući usput 2 karabina i jedan pištolj i pobivši 5 ustaša. Na Radića mostu naša je četa obezbjeđivala izvlačenje boraca Katinovačke čete. Međutim, jedna desetina koju je sačinjavalo 14 boraca iz sela Pecke ostala je odsječena na sasvim drugoj strani grada. Našavši se usamljeni u povlačenju kroz ustaška sela, oni ginu do jednoga. Spašava se jedino vodič Rade Bjelić. Bio je to prvi i do tada najteži naš poraz na Kordunu i Baniji. No bez obzira na sve mi smo imali i izvjesnog uspjeha. Nisu ni ustaše prošli bez žrtava, a posebno im je zadalo straha pojava tolikih partizanskih snaga oko samog Vranograča. Osim toga kod svakog ubijenog partizana ustaše su pronašli karabin) što ih je natjeralo da razmišljaju i o našim snagama. Mnogi ustaše civili počeli su od tada sumnjati u ustašku vlast. Nama je poslije toga trebao dobar predah da se oporavimo i da analiziramo svoje greške u toj

akciji. Očekujući veću neprijateljsku ofenzivu, Štab Banijskog odreda odlučio je početkom aprila 1942. godine da se sve naše jedinice povuku preko rijeke Une u Podgrmeč i tamo nastave akcije u zajednici s^ Krajišnicima. Na Baniji su ostale 1. četa 3. bataljona i Proleterska četa s komandantom odreda Vasiljem Gaćešom.

Naš dolazak u sela Podgrmeča (kako sam stekao utisak) nije dobro primljen. Narod je shvatio da se nećemo da borimo i da zato bježimo, pa nas je sa podozrenjem gledao. Morali smo odmah pristupiti izvođenju akcija, kako bismo se opravdali. Tako smo izveli uspješne akcije — jednu u dolini Sane, a drugu na Blatnu na Uni — željeznička pruga Bos. Novi— Bihać. Svi su bili zadovoljni, ali mi nismo. Tada smo se sastali s više boraca krajiških jedinica i ustanovili da su svi bolje naoružani od nas. Mi u četi nismo imali ni jednog puškomitraljeza, dok su ga oni u svakom vodu imali, a neki čak i teški mitraljez. Nama je to bila velika sramota i već smo tada počeli razmišljati o akciji u kojoj bismo mogli doći do automatskog oružja, s obzirom na to da se tada plijen, po pravilu, nije davao drugim jedinicama.

Po povratku iz Bosne dobili smo pismenu zapovijest od komande Odreda u kojoj je rečeno da ostatak neprijateljskih dijelova koji su bili prije u ofenzivi (tzv. »Mrakova bojna«) treba da se povuče iz Žirovca preko Brezova Polja za Glinu te da će im snage Odreda postaviti zasjedu na liniji Brezovo Polje—Brubno. Nama je postavljen zadatak da na ivici šume Prolom postavimo obezbjeđenje i spriječimo eventualni prodor neprijatelja iz Gline preko Obljaja za Brubanj. Pošto smo pristupili izvršenju zadatka, vrijeme se naglo pogoršalo. Kiša i snijeg počeli su naizmjenično da padaju. U isto vrijeme dobio sam s Korduna obavijest da odmah s kurirom, donosiocem pisma, pošaljem patrolu u selo Katinovac, koja treba da prihvati neke drugove i da ih doprati do komande Čete. Pošto smo i to izvršili, odmah sam naredio da se u kući Miloša Božica iz Obljaja naloži vatra i pripremi odmor za drugove koji dolaze, jer smo pretpostavljali da se radi o nekim našim rukovodiocima, čim se traži pratnja. Međutim, još u toku tih zbivanja počele su stizati izbjeglice iz Brubnja kroz šumu Prolom s glasinama da su »partizani« uništeni, da su u magli iznenađeni, itd. Malo za tim pojavile su se grupe naoružanih partizana s tog pravca, a stigla je i naša patrola s Kamenskog mosta i dopratila 3 druga, od kojih sam već jednog dobro poznavao — Franju Ogulinca Selju. Suočeni s tom neizvjesnošću, očekujući nove vijesti, ušao nam je u sobu i Mićun Pavlović sa grupom boraca i starješina koji su se povlačili iz Brubnja. On je upoznao naše goste sa situacijom, da su naši u magli i kiši izenađeni i da je vjerojatno jedna grupa i pohvatana u kući »Amerikanca« Januza u Brubnju, gdje su se odmarali i sušili odjeću, a da su se oni probili iskačući kroz prozore sa sprata. Odmah je izrazio bojazan da ima težih žrtava, s obzirom na to da se tu nalazilo i rukovodstvo Odreda.

Dobio sam nov zadatak da odmah s jednom patrolom svojih boraca krenem za Brubanj, ispitam situaciju i hitno se vratim sa podacima. Za

nepunih pola sata stigli smo u Brubanj i počeli se privlačiti Januzovoj kući. Seljaci su nas obavijestili da je borba bila vrlo kratka i da se puškaranje kasnije čulo prema zaseoku Slatina i selu Klasniću. Došavši do Januzove kuće, bio sam zaprepašćen. Nigdje nikoga. Sve je razbacano po okolnim kućama, a prozori polupani. Na ulaznim vratima u prizemlju Januzove kuće naišao sam na prvi leš, svučen do gola, pogođen metkom u čelo. To je bio komandant Odreda, naš legendarni junak Vasilj Gaćeša. U podužoj trpezariji oko i ispod stola ležalo je još 9 mrtvih boraca pobijenih. Utisak je da je Gaćeša pošao prvi i da se prsa u prsa našao s neprijateljem na samim vratima, što je omogućilo ostalim borcima, koji su se nalazili na spratu zgrade, da skaču kroz prozore i preko terase na drugu stranu i da se izvuku iz te klopke. Smatram da je i neprijatelj bio potpuno iznenađen, jer je bezobzirno pobjegao, ne zadržavajući se ni u jednoj zgradi, pa čak po običaju ne paleći kuće kraj kojih je bježao. Izgleda da se senzacionalno zadovoljio odijelom koje je skinuo s Gaćeše, a na kome su bili ušiveni znaci komandanta Odreda. Prema informacijama nekih seljaka doznao sam da je magla i kiša sa susnježicom bila takva da se u vrijeme okršaja prst pred okom nije vidio.

Tako mi je palo u najtežu dužnost da i službeno obavijestim Selju i ostale da je poginuo komandant našeg odreda. To je bila strašna vijest i za naše borce i za cijelokupan narod, jer smo mi Gaćešu već do tada toliko u narodu popularisali da je on postao neuništiva legenda. No, naši drugovi ni tada se ne zbunjuju. Šok je vrlo brzo prošao, naši gosti iz CK su nas već i tu malo ohrabrili. Za novog komandanta Odreda imenovan je Stanko Bjelajac, a mi smo nastavili sa još žešćim akcijama.

Među prvim akcijama kojima smo pristupili bila je likvidacija novouspostavljene oružničke postaje u Donjem Selištu. Oružnici i ustaše su se nalazili u zaseoku Klobučari, nedaleko od Gline, razmješteni u dvorištu, oružnici u drvenom čardaku, a ustaše u zidanoj prizemnici. To je uglavnom ista posada sa ranije postaje Obijaj, gdje smo poznavali desetak oružnika. Preko Mile i Drage Dulikrave i Steve Klobučara iz Selišta uspostavili smo vezu sa oružničkim vodnikom Franjom Vukovićem. On je obećao dati znake raspoznavanja kako bismo mogli postići iznenađenje.

Za akciju se raspoređujemo u grupe prema objektima i prostorijama. Svaka grupa dobija precizan zadatak što ima da radi. Akcija je izvedena 13. maja 1942. Vuković sa još dvojicom izašao je pred nas i dao nam znake. Prva i druga grupa izvršile su zadatak u potpunosti, a treća samo djelomično, dok vod sa Dmitrom Jednakom na čelu nije uspio da provali ni vrata ni prozore, niti da se ubaci u zidanu zgradu. Paliti objekte nismo mogli s obzirom na gustinu sela, velik broj porodica i naše suradnike u prvim kućama, jer bi vatra zahvatila čitavo selo. Sve do jutra vodila se žestoka borba između izmiješanih oružnika, ustaša i partizana. Neprijatelj iz Gline nije ni pokušao da interveniše. Mi smo se u svanuće povukli prema^ Gornjem Selištu. U toj akciji poginuo je Ljuban Dmitrović Jandrić, prva žrtva iz naše čete. Ubijeno je 9, a ranjeno više oružnika i ustaša. Poginula su i oba oružnička narednika (Smajo Zubović i njegov zamjenik),

a predala se dva podnarednika i jedan kaplar. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 12 pušaka, 3 pištolja, veće količine municije i bombi i nekoliko pari odijela i obuće.

Iako nas je teško pogodila smrt druga, akcija je bila od posebnog značaja za našu jedinicu. Do tada to je najoštrije vatreno krštenje, a zaplijenjnili smo i prvo automatsko oružje. Činjenica da je akcija opisana u ustaškoj štampi, da su ustaše u Glini javno izvršile sahranu poginulih na čelu sa Smajom Zubovićem i saznanje da su trojica njihovih oružnika »izdali« posadu imalo je određenu političku težinu.

Pojava automatskog oružja, u našoj četi na rejonu prema Bužimu i Vranograču izazvala je veliku pometnju kod tamošnjih ustaša i najvećeg broja onih zavedenih u Cazinskoj krajini, tako da su se već tada počele naslućivali veće mogućnosti kontakata s narodom u tom kraju.

Krajem maja ponovo smo se dogovorili s komandom 3. bataljona 1. kordunaškog odreda da se izvidi i utvrdi stanje kod ustaša u selu Bjeljevina, na putu između Kamenskog mosta i Topuskog i da pripremimo njihovu likvidaciju. Ta nam je akcija trebala, jer su grupe ustaša iz tog sela svakodnevno upadale na našu oslobođenu teritoriju, ubijale i palile. Kako to selo leži na desnoj obali rijeke Gline i prema sjeveru se veže s Vranovinom i Topuskim, a prema istoku i jugu je šuma Orlava i selo Staro Selo, koje su ustaše gotovo potpuno uništile, to je napad s naše strane od Glinice i Orlave bio podesniji. Izviđanjem smo utvrdili da u selu ima oko 80 ustaša, da su noću prikupljeni i da organizuju obranu u dvije zidane zgrade — škole u Starom Selu i Bjeljevini, a u zoru da se povlače kućama i razilaze na odmor, ako nemaju naređenje za neku akciju pod komandom ustaša iz Topuskog; da se napada više plaše iz Petrove gore i da zato kontrolišu Kamenski most i rijeku Glinu. Pošto su već ogrezli u svojim nedjelima, posebno u Starom Selu i Tavanima, na predaju se nije računalo. Procjenjujući to stanje, mi smo se odlučili da glavni napad izvrši naša četa s pravca Orlave i Starog Sela, a da 3. bataljon zaposjeđne lijevu obalu rijeke Gline i u zasjedi hvata one koji bi pokušali bježati prema selu Ponikvari i dalje za Topusko. Početak napada smo zakazali za 26. maja ujutro, kad sunce potpuno obasja selo. U toku noći smo se privukli i zaposjeli najpogodnije tačke oko sela, odakle se može dobro osmatrati, i sklonili se u grmove i živice čekajući dan. Pošto je svanulo, ustaše su krenule iz pomenutih škola i počele se razilaziti po kućama. Kada se već dobro razdanilo, mi smo, podijeljeni u patrole, počeli upadati u kuće bez žurbe i razoružavati iznenađene pojedince i grupice nesposobne za borbu. Pošto su psi počeli lajati, a žene i djeca kukati, oni koji su bili od nas dalje počeli su bježati prema rijeci Glini i selu Ponikvari, taman na zasjedu 3. bataljona, gdje su najviše živi padali u ruke naših boraca. Mi smo u toj akciji zarobili 12 najokorjelijih s oružjem i odveli u selo Glinicu, zaselak Bukovlje. Oružje smo kupili po svim kućama, a ljude za koje smo znali da nisu koljači nismo dirali. U Glinici je istog dana održano suđenje i strijeljanje svih dvanaest ustaša. Od tada selo Bjeljevina nije više predstavljalo neprijateljsko uporište.

Početkom juna pripremljen je plan za napad na Vranograč i okolna naoružana sela. To je bila operacija za tadanje uslove širokih razmjera. Kod nas su stigle 3 čete 1. i kompletan 4. bataljon. Napad smo izveli koncentrično prema Vranograču s više pravaca u zoru 4. juna 1941. U ime Štaba Odreda operacijom je rukovodio Mićun Pavlović.

Općinski NOO za Bojnu, uz pomoć omladinske i organizacije AFŽ-a, mobilisao je sve ljudstvo na svojoj teritoriji. Za izvlačenje plijena je obezbijedio vodiče, dobre poznavaoce terena. Kako se radilo o većim količinama stoke, žita i drugog materijala koje su ustaše opljačkale u susjednim srpskim selima Banije i Korduna, mobilisano ljudstvo organizovano je u posebne brigade, dati mu pravci izvlačenja i naređeno da se sav zaplijenjeni materijal dopremi u šumu zvanu »Paljevina«, između Bojne i Brubnja, gdje je kasnije stoka vraćena vlasnicima, a sve ostalo NOO spremio je u svoje zemunice.

Napad je počeo prema planu. Prvi bataljon je očistio sela ispred Vranograča i napao varoš. Treća je četa, napadajući pravcem Glinica, Grabovac, izbila na cestu Vranograč—Kladuša, a potom uzela »kulu« i centar varoši; Druga se četa, idući pravcem Zborište, Radića most, brdo »Klek«, spustila na pijacu u Vranograču; Prva je četa, krećući se pravcem Radića most, čistila selo Poljice i izbila na visove južno od Vranograča, hvatajući vezu s Trećom četom na cesti za Kladušu. Lijevo, na širokom frontu od Mašinovića do Bužima u pravcu Škokova, očistio je sela 4. bataljon istovremeno štiteći jedinice 1. bataljona u napadu.

Ustaše su bile potpuno iznenađene i širinom zahvata i snagom i masovnosti napada, pa su počele bezglavo bježati i mimo Vranogača. Naše napredovanje je bilo nevjerojatno brzo i već do podne je očišćeno preko 12 sela i zauzet Vranograč, izuzev jednog dijela »kule«. Izvučen je ogroman plijen u stoci, žitu i drugim namirnicama. Prva četa 1. bataljona imala je 2, a 4. bataljon 4 poginula borca, dok su ustaše pretrpjele mnogo veće gubitke. Samo naša četa je zarobila 6 ustaša i 2 domobrana, a računa se da je ubijeno više od 30. Zaplijenili smo 12 pušaka i veće količine municije. Dolaskom u naše baze ustaše su strijeljane, a domobrani pušteni kućama.

Kraj prve godine rata dočekali smo formiranim bataljonom Banijskog odreda na teritoriji jugozapadne Banije, u koji je ušla i naša Treća Bojanska četa. Sve jedinice u Odredu bile su dobro naoružane i vojnički spremne za veće okršaje s neprijateljem.

LIKA

Jakov Blažević

SJEĆANJA NA LJUDE I MINULE DOGAĐAJE U LICI GODINE 1941. I 1942

DOGAĐAJI, USLOVI I FAKTORI PRVE GODINE USTANKA U LICI

Oružani je ustanak protiv okupatora i domaćih izdajnika, ustaša i četnika, u Lici bio značajan dio fronta oslobodilačkog rata i narodne revolucije u Hrvatskoj. Kao u čitavoj Jugoslaviji i Hrvatskoj, tako je i u Lici ustanak djelo Komunističke partije Jugoslavije, koja se u svojoj teškoj i krvavoj historiji između dva rata uspjela na vlastitim iskustvima i spoznajama konsolidirati i postati politički i revolucionarni faktor koji je omogućio narodima Jugoslavije, a time i hrvatskom narodu, da svoju sudbinu uzmu u vlastite ruke. Pripreme komunista za političke i oružane borbe koje su nadolazile razvijale su se ranije na razne načine — prije 1941, naročito od 1937, godine podvečerja II svjetskog rata, koji su Hitler i Musolini mnogo ranije pripremali. Dva su događaja u tom trogodišnjem razdoblju od izvanredne historijske važnosti: dolazak Josipa Broza Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije i V zemaljska konferencija KPJ u Zagrebu oktobra 1940. godine. Tito je sa svojim velikim životnim i međunarodnim revolucionarnim radom i iskustvom ingeniozno razvio i organizirao snage jugoslavenske revolucije. On ju je osamostalio, otvorio i kaptirao njene vlastite izvore i time međunarodnom radničkom revolucionarnom pokretu, u oružanoj borbi protiv fašizma, dao svoj izvanredan prilog. Bez V zemaljske konferencije teško je zamisliti našu 1941 — naš ustanak, naš pristupni revolucionarni ispit. To je značilo pokazati što smo u razdoblju, koje je Konferencija obuhvatila, politički i teoretski naučili iz svoje revolucionarne stvarnosti i rada, kako smo se organizirali i otarasili raznovrsnog balasta koji nas je sapinjao u poletu.

Bez panorame koju je otvorila V zemaljska konferencija ne bi se mogla shvatiti neposredna budućnost. Ona je revolucionarima, komunistima, čitavom narodu davala i otvarala jasnu, iako tešku perspektivu. Ona je resko zasjekla u tadašnju džunglu naše i svjetske političke arene. Konferencija je fiksirala ono što smo, naročito u ranijem trogodišnjem radu,

naučili — prakticirali: revolucionarnu akciju i organizaciju usaditi u radničke i seljačke mase, učiniti ih izrazom njihovih težnji i volje, njihovim klasnim interesom; usaditi tu akciju u težnje i volju omladine, đaka, studenata i inteligencije, koji su se brzo razvijali u živ i vrlo uticajni odred revolucije.

Dakle, taj klasni prilaz nije bio ograničavajući, sektaški, već homogenizirajući za sve radne i napredne ljude, za naciju. To je značilo otimati i oteti buržoaziji ideološki i politički monopol nad nacijom, naročito seljaštvom i građanstvom. To je značilo skinuti s leđa komunista tešku političku hipoteku da su oni, tj. komunisti, anacionalni, i to baš onda kada je nacionalno pitanje (prvenstveno hrvatsko) bilo predmet pogađanja velikosrpske i velikohrvatske buržoazije oko podjele vlasti.

Za jugoslavenske je komuniste to bilo sudbonosno rješenje, prilaz, stav i politika, koja je u Hrvatskoj i Hrvate i Srbe stavila u jedinstven front bratstva i borbe za slobodu, demokraciju i revoluciju.

To je naročito bilo sudbonosno za Liku, koja bi bez te svijesti postala baš ono što su neprijatelji htjeli — poprište rata do istrage između dva bratska naroda. Borba ličkih komunista do ustanka za to bratstvo i jedinstvenu revolucionarnu političku borbu bogato se u ratu isplatila. Lika je od potencijalnog poprišta međusobnog klanja Srba i Hrvata, gdje bi svaki rat protiv okupatora, ustaša i četnika bio onemogućen, postala i razvijala se u jedno od prvih žarišta narodnooslobodilačke borbe i revolucije u Hrvatskoj.

Za Liku, za organizaciju i borbu ličkih komunista od izvanredne je historijske i političko-revolucionarne važnosti I okružna konferencija KPH za Liku održana jula 1940. godine na Plitvičkim jezerima. Ona u Lici zaokružava razdoblje koje je bilo bogato političkim revolucionarnim akcijama, u kojima su se intenzivirale partijske veze, dogovori, konferencije, u kojima se razvijao organizacijski rad i povezivanje partijskih ćelija u sistem sreskih — kotarskih rukovodstava, što je stvorilo zrele uslove za okružnu — ličku partijsku konferenciju, koja je na kraju izabrala i svoje rukovodstvo. Time je gospićka partijska organizacija zaključila svoju višegodišnju »sveličku« partijsku rukovodeću funkciju, jer je ona dotada via facti vodila agende partijskog rada za čitavu Liku. Lika je u to vrijeme intenzivno odražavala ona masovna revolucionarna zbivanja kojima je Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Hrvatske davala svoj pečat. Veze s CK KPH u to vrijeme bile su intenzivne. Na konferenciji je od CK KPH bio Mirko Bukovac, a često su po raznim partijskim poslovima dolazili Marko Orešković, Stipe Ugarković, rječe Rade Končar i drugi. Ta je konferencija uočila važnost problema organizacije u čemu se dosta zaostajalo, pa je za taj posao bio od tada specijalno zadužen Tomo Nikšić, član Okružnog komiteta, koji je na tom poslu do rata^mnogo učinio. Ta mi je konferencija i rad u Okružnom komitetu olakšala da kao lički delegat na V zemaljskoj konferenciji aktivno učestvujem, da bolje shvatim kritičku analizu cjelokupnog partijskog rada, koju je u svom referatu briljantno iznio Tito. Ta je konferencija (I

okružna) programatski čvršće postavila zadatke, osposobila nas za redovnije veze i suradnju s CK-om i do rata učvrstila političku i organizacijsku povezanost OK sa 7 kotarskih komiteta: (Brinjski je formiran u septembru 1941. g.) Gospić, Gračac, Donji Lapac, Korenica, Perušić, Udbina i Otočac — sa oko 80 partijskih ćelija i 240 članova Partije. Okružni se komitet od tada sistematskije bavio i organizacijom SKOJ-a. Za taj je posao specijalno zadužio Čaćića i Stankovića. Nakon seljenja amo-tamo Komitet je smjestio u Gospiću svoju tehniku za umnožavanje letaka, skladište materijala itd. (Knjižara Jelić). U tom je razdoblju do rata OK nabavio i jak motocikl s prikolicom, što mu je omogućilo brže veze s partijskim organizacijama u raznim krajevima Like, prenošenje materijala i si. I okružna partijska konferencija za Liku, izbor okružnog rukovodstva, jedinstvene političke akcije i rad, organizacijsko učvršćivanje, brojne i jake operativne veze partijskih ćelija i kotarskih komiteta, hapšenja, zatvori i politički sudski procesi u Gospiću i Ogulinu, međusobno upoznavanje, suradnja i jačanje uticaja na vanpartijce i razne lijeve elemente u građanskim političkim i sličnim organizacijama — sve je to stvaralo svijest o snazi organizacije i sposobnost samoaktivnosti i samoorijentacije u svojim lokalnim uslovima.

Od svog izbora i konstituiranja Okružni komitet KPH za Liku intenzivirao je svoje veze s CK KPH — dolaskom drugova iz CK, slanjem raznog partijskog materijala, koordinacijom akcija, odlaskom drugova iz Okružnog komiteta u Zagreb na dogovorne sjednice CK. To je bilo od velike koristi i intenziviralo političku ažurnost ličkih organizacija, razbijalo učmalost i sektašenje u organizacijskoj razrađenosti i otvaralo vrata novim članovima, koji su se u masovnim uslovima rada bolje snalazili od nekih starijih članova Partije.

Taj je momenat naročito važan za kritički period od okupacije do ustanka, kada su prekinute mirnodopske redovne veze, kada je dosta rukovodećih drugova bačeno ratom na razne strane i kada su dobro organizirane ustaše u Lici krvavom hajkom pokušale pobiti istaknute komuniste, koje su odranije dobro poznavale.

Teror, hajke na komuniste i ubojstva, pokolji koje su ustaše vršile masovno nad Srbima rijetko su gdje u Hrvatskoj bili smišljeniji i organiziraniji nego u Lici.

Usprkos pojedinačnim šokovima, osjećaju strave i izgubljenosti ipak se nije dogodio nijedan slučaj izdaje ili kukavičluka koji bi okaljao ime komunista, člana Partije i poziv revolucionara. Bez obzira na pokidanost veza OK s kotarskim komitetima i partijskim organizacijama, teška povećanja i održavanja partijskih veza i koordinacije, najnužnijih u tom kritičnom periodu od par mjeseci, pojedini su kotarski komiteti, partijske organizacije i pojedini komunisti u Lici ipak intenzivno radili, učvršćivali svoj politički uticaj u narodu, koji se okretao njima i od njih očekivao objašnjenja, direktive i akciju.

Šesti april 1941. godine, a i narednih par dana, ostao mi je u naročitu sjećanju.

Dogodilo se ono što smo svi sa zebnjom očekivali, ali što je svojom pojavom duboko potreslo svakog od nas i stvorilo nov osjećaj ugroženosti, koji je drugačiji od onoga što ga je svaki od nas komunista i ranije osjećao pod surovim profašističkim režimima, koji nas je hapsio, premlaćivao, ubijao, slao na robiju i u logore. To je bio izraz svijesti da se radi o novoj situaciji, u kojoj se suprotstavljamo čudovišnoj, zločinačkoj mašineriji, koja ogromnim sredstvima i dželatskim alatom uništava narode, uništava u prvom redu njihove prve odrede, u kojima se nalaze njihove najjače umne, kulturne, političke i moralne snage. Od svih se nas u tom času tražilo još više snage, još više svijesti i revolucionarnog morala, još više vjernosti svom narodu i svojoj Partiji. Naročito nam je u tom času bilo važno kako će se od sada kretati opća politička svijest naroda prema okupatoru i domaćim izdajnicima. Tu je prolazila i polagala sudbinski ispit naša ranija i buduća revolucionarna akcija, program i politika naše Partije.

Rano ujutro 6. aprila s pok. Markom Oreškovićem doputovao sam u Zagreb radi sjednice CK KPH, koja je bila ranije zakazana. Dok je Marko još u maglovitu sumraku toga jutra lupao i zvonio na vrata kuće svoga stana — stana svoje drugarice — iz susjedne nas je kuće upozorila jedna žena da je policija prošle večeri ili te noći hapsila baš tu gdje lupamo. Sve je bilo jasno. Brzo smo se pokupili i našli u stanu Muhara, koji je tada bio »punkt« za sve naše moguće veze.

Tada su se čule prve sirene uzbune, tada sam vidio prvi put »štuke« koje su kao ajkule kružile periferijom grada. Marko se »ispentrao« na visoki krov kroz prozor potkrovnice i na svoj način komentirao taj prizor koji smo promatrali. Markovi komentari ublažili su mi osjećaje prepasti, jer — eto on — nakon nekoliko godina ovdje u Zagrebu »pozdravlja« svoje »poznanike« iz Španjolske. Istovremeno smo nekako čuli za bombardiranje Beograda i druge vijesti koje su nas za tili čas prebacile u stvarnost rata, agresije, kojoj se mi, naš narod, naravno, moramo suprotstaviti. — Što, kako, čime i kada, znali smo općenito iz ranije političke linije i akcije obrane zemlje. Sada se, međutim, više ne radi o potencijalnoj opasnosti fašizma i agresije izvana, već o agresoru koji nam je upao u vlastitu kuću. Teutonski robot sa svim svojim insignijama i gebelsovskom zaglušnom propagandom, poharavši Evropu, sručio se, evo, na nas, digao domaće izdajnike kao lovačke pse i hajkače da nam ovu zemlju pretvore u svoje krvavo lovište.

Toga časa i izlazak na ulicu bio je za nas teži i složeniji, jer su nas motrili i tražili i agenti Cvetković-Mačekove vlade logora, internacija i deportacija i ustaški banditi čija je runda dolazila. Smjena je u tom smislu bila kontinuirana akcija i teror nad komunistima i njihovim suradnicima. Kretali smo se ulicama vrlo oprezno, sretali ljude i njihove ispitivačke poglede, pune neizvjesnosti i traženja odgovora na ono što ih je sve morilo: kakav je izlaz iz svega toga? Sjećam se u prolazu ulicom i Pavla Papa-Šilje kako nam se s druge strane — Marku i meni — grozi prstom jer smo se teško našli radi sastanka koji je trebalo da se održi.

Sjećam se susreta na ulici s jednim svojim Ličaninom, trgovačkim pomoćnikom, koji me kao siguran i bezbrižan građanin izazovno saletio pitanjem: »A šta ćete vi sada, komunisti?« Dobro sam ga znao kao čovjeka koji nije baš tako indiferentan i plitak, pa sam mu odgovorio: »Mi znamo što treba raditi, ali je i pitanje što ti znaš, što ćeš ti sada raditi, jer je to pitanje hrvatskog naroda i njegove sudbine, njegove slobode i budućnosti.« Drugi naš sastanak bio je u Lici, negdje oko Korenice, zimi 1941/1942. Taj je isti mladić bio već tada delegat partizanskog voda. A sjećam se dobro i njegove junačke pogibije u decembru 1942. godine

Zagreb sam znao kao i Liku jer sam godinama radio na jednom i drugom »terenu«. Strepio sam pri pomisli što se događa i što će se dogoditi u Lici, u Gospiću, što me čeka na povratku, kako držati vezu sa Zagrebom, koji nam je u tom momentu bio najpotrebniji.

Brzo sam se počeo smirivati i privikavati na novu situaciju jer sam tih dana u Zagrebu u mnogim kontaktima i sastancima s drugovima dobio potrebnu ravnotežu i sigurnost da naše ocjene političke situacije i program akcije koji je dala V zemaljska konferencija dobivaju svoju potvrdu i sazrijevaju za akciju u uslovima rata, čvrste povezanosti i odlučnosti partijskog rukovodstva. To sam još više doživio na sastanku 8. IV 1941. u Hercegovačkoj ulici, na kome su u trci događaja zajedno raspravljali i donosili neke odluke grupa drugova, članova CK KPJ i CK KPH. S tog se sastanka dobro sjećam Tita i njegova izlaganja, koje je bilo jasno u političkoj i vojnoj ocjeni: da komunisti treba da budu prvi u borbi protiv agresora, a da pri tom nije imao iluzije o sposobnosti i volji rukovodstva stare Jugoslavije, i državnog i vojničkog, da se ozbiljno odupru. Petokolonaštvo i kapitulantstvo vrhova, sabotaža mobilizacije, pometnja i demoralizacija osjećala se već mnogo ranije na svakom koraku. Odluka je donesena na tom sastanku da se od armijske oblasti u Zagrebu traži oružje za zagrebačke radnike i omladinu za borbu protiv agresora, koji je tu pred vratima grada, historijska anticipacija svega onoga što se za nekoliko mjeseci počelo zbivati u oružanom ustanku.

Prvog dana, 9. IV 1941, bio sam u toj delegaciji, hodao s drugovima (Vlado Mutak i Antun Rob) po sobama i hodnicima armijske oblasti. U neviđenom košmaru u kome nije bilo moguće nikome ništa reći, saopćiti, nikoga odgovornog naći, a najmanje generala Panteliju Jurišića. Razni su nas ađutanti zabezeknuto gledali i nesuvislo odgovarali kada smo im rekli tko smo i zašto smo došli, tj. da smo poslati od Komunističke partije i da tražimo oružje za radnike za zagrebački proletarijat, da hoćemo da branimo Zagreb. Tako su slično prošli drugovi i idućeg dana, 10. IV 1941, jer sam ja tog jutra vlakom otišao u Gospić. Ponio sam sa sobom nedovršen koncept partijskog proglasa, koji sam, kako-tako redigiranog, dao istog dana popodne u »tehniku« na umnožavanje, tj. kada sam stigao u Gospić.

Kada je istog dana oko 5 sati popodne radijom javljeno da su Nijemci u Zagrebu, da Kvaternik u ime Pavelića preuzima vlast, već su se petokolonaši i izdajnici počeli utrkivati u svojoj raboti.

Kada sam ranije govorio o petokolonašima, sjećam se slučaja koji je rječito govorio o tome što se u to vrijeme zbivalo. Neki se Avejić, oficir, često pijan, znao u svom antikomunističkom bijesu busati u prsa i »strašiti« sve oko sebe govoreći da je on »gestapovac«. To nije bilo samo pijanstvo već i tužna istina. Naime, odmah nakon što sam izišao na ulicu poslije te radio-vijesti, vidio sam kako na žandarmerijskoj stanici visi novoskrojena, unaprijed pripremljena hitlerovska zastava s »hacken-kreutzom«. Svoju pravu službu na taj način manifestirao je u tom času major Sajdl, komandir gospićke žandarmerijske čete. Odmah su na ulicu izišle gospićke ustaše i počele lov na komuniste i antifašiste, one koje su odranije poznavale i odavno na njih brusile noževe. Da ih nismo odranije poznavali i da se nismo sklonili u ilegalnost, bili bismo odmah likvidirani.

Mi smo komunisti u Gospiću već godinama ranije bili u borbenim kontaktima s jakom i agresivnom organizacijom ustaša, koje su javno oružjem atakirale na nas uz punu benevolentnost i razumijevanje žandarmerije i sreskih načelnika. Ništa to nije čudno, jer su i jedni i drugi mnogo prije agresije i okupacije ne samo bili profašistički orijentirani već i aktivni agenti »Gestapoa«. Kakvo su si leglo savile ustaše u Gospiću, vidi se samo iz ove činjenice: u Gospiću su godinama ranije djelovali, kasnije Pavelićevi, ministri: Artuković, Dumandžić, Frković, Starčević, Rosandić, »poglavnikov doglavnik« Marko Došen i niz nižih ustaških funkcionara. Godinama se s njima vodila politička borba. Nju su naročito naši skojevci u gimnaziji i preparandiji vodili protiv ustaša — klerofašista, koji su s nekim profesorima i popovima provodili njima svojstven teror i propagandu među đacima. I na drugom su frontu naši skojevci uspješno vodili borbu protiv jugofašista ljotićevaca, koji su se u tom času bili ugnijezdili u gospićkom »Jugosokolu«.

Kao i ranije, Gospić je i njegov tadašnji srez u tom času bio i ostao centar i najsloženiji izraz svih političkih sukoba, previranja i zbivanja u Lici. Od njega je, kao od najjačeg ličkog epicentra političkog zbivanja ranije i kasnije u toku narodnooslobodilačke borbe, zavisilo to kako će se borba i idući događaji razvijati. Naime, Gospić i njegov kraj, u Lici najrazvijeniji, izmiješan Hrvatima i Srbima, bio je područje najjače izraženih antagonističkih političkih snaga i bitaka. Jasno, na tom terenu izvojevati političku i vojnu bitku bilo je najteže, jer su tu snage okupatora i domaćih izdajnika bile i najjače, najbliže i najlakše komunikacije njihovim centrima itd. Gospić je bio vojno-geografski smješten na dijelu puta prema zapadnoj Lici, koji smo morali lomiti boreći se za vojne i političke veze i uticaj u tim hrvatskim krajevima Gospića i Perušića, dalje Otočca i Brinja. Stanje je u tom dijelu, jasno, uvelike uticalo na čitavu Liku, kao što su i simultani ustanak i borbe s ustašama po raznim krajevima Like, naročito uspješne u tom času u Srbu i Lapcu, snažno uticale i brzo povezivale rasutu ustaničku i političku akciju i organizaciju u čitavoj Lici. Da su gospićke ustaše i medački četnici uspjeli na svom vojnom i političkom planu, da su slomili narodnooslobodilački pokret u tom dijelu

Like, da komunisti nisu u nekoliko mjeseci ustanka uspjeli odoljeti, prevladati i razviti ustanak u predominantnu snagu, bili bi to teški događaji za sudbinu ustanka u Lici. Na tom teškom terenu u sudbonosnom času položile su u najtežem razdoblju od nekoliko mjeseci svoj revolucionarni ispit žilave partijske i skojevske organizacije Gospića, Divosela, Mogorića, Smiljana, Ličkog Novog, Bužima, Rastoke i drugih. One su osnovnu ideju i snagu ustanka, ideju bratstva Srba i Hrvata, razvile i ostvarile kroz sve oblike revolucionarne akcije. U tom dijalektičkom i kompleksnom kaleidoskopu zbivanja svaki je kraj u ovom ili onom času i svaki događaj ustaničke akcije dao nov, specifičan impuls, da su se točkovi historije ustanka malo-pomalo sve brže i brže, sve jedinstvenije i planskije počeli kretati, i sve ih je teže bilo zaustavljati. Ali to nije snaga inercije koja pada niza stranu, već akcija živih ljudi, komunista, revolucionara, koji ničeu u tim plodnim vremenima, koji goloruki ali sa sviješću i vjerom prevladavaju nemoć Sizifa. Da toga nije bilo, tragedija našeg naroda bila bi ispod svih danteovskih krugova.

Psihološki i moralno najteži je period onaj od aprila do kraja jula 1941, kada se okupatorska vojska, sa za tada velikim i modernim naoružanjem, velikim vojnim jedinicama i njima svojstvenom pompom i kočopernošću razlijevala po našim cestama i krajevima s okupatorskim talijanskim snagama.

Nakon okupacije zemlje Lika se nalazila u tzv. II talijanskoj okupacijskoj zoni. Na području Senj—Otočac—Udbina—Gospić bile su smještene jedinice talijanske divizije »RE« i veći broj specijalnih jedinica, a na sjevernom i južnom rubu Like dijelovi divizije »Lombardia« i »Sassari«. Oružane snage kvislinške »NDH« — domobranske, »ustaške vojnice« i »oružništva« uoči ustanka imale su oko 5.000 vojnika. U pobjedonosnom maršu i bez otpora izvana impresionirala je i konsternirala ljude, dok su iza nje ustaše kao hijene tražile svoju hranu. Ta ogoljena izdaja, bjesomučna i bestijalna u svojoj brutalnosti i krvožednosti, rijetko je gdje bila podgotovljena za svoja razbojništva kao u Gospiću. To je mutilo misli i jasnije predodžbe o tome tko je prvi, glavni neprijatelj, kako razbiti izvjesne privide da bi se politička akcija i vojne pripreme usmjerile putem koji ne promašuje cilj.

Naime kada su ustaše počele s terorom i ubojstvima Srba, sa jasnom namjerom da ih istrijebe, talijansko okupatorsko ponašanje bilo je takvo, da je izazivalo iluzije o njihovoj zaštitničkoj ulozi Srba, što je lako mogla postati, a negdje se to i dogodilo, »politička« osnovica za četnike kao izraz srpske samoobrane. Okupatori, regulatori u toj igri, prema danoj situaciji podešavali bi i tempirali odnose kako bi im odgovaralo. U tako složenoj i konkretnoj situaciji trebalo je djelovati tako da prvenstveno u centru pažnje budu okupatori, a ustaše i četnici kao puka sredstva razbijanja političke i vojne borbe protiv okupatora.

Gledajući krajem aprila jedne noći kako oko Gospića kuljaju talijanske motorizirane jedinice, znao sam da ćemo se tući s njima. Bio sam uvjeren u to, ali kako i čime, bez oružja, vojničkog znanja, bez vojske.

Sve sam to ostavljao za posao koji stoji pred nama, pred Partijom, koja se sa svojim najboljim i iskusnijim kadrovima, bez časa kolebanja, bacila na pripreme oružane borbe. Kada sam se nakon 4—5 mjeseci kasnije oko Gospića i po većem dijelu oslobođene ili poluoslobođene Like kretao s poletnim i u prvim borbama već prekaljenim partizanima, u duhu sam se sam sebi podsmjehivao, svom tadanjem neznanju, kako se »jednostavno« vrata slobode otvaraju. Nije dugo trajalo ni razrješenje enigme ustaško-četničke nepomirljivosti »zatočnika« »srpstva« i »hrvatstva«. Vojnički razbijeni i politički razobličeni u Gospiću 1942. s talijanskim okupatorima zajednički manifestiraju svoje jedinstvo protiv komunista i ustanka, protiv svojih naroda.

Već krajem aprila ili početkom maja 1941. sastali smo se s Markom Oreškovićem u Smiljanu. U tom nam je času njegov dolazak mnogo značio, jer nam je povezanost s CK, upute i kritička analiza našeg rada davala šire osnove i daljnje impulse za energičnije akcije, naročito u povezivanju partijskih organizacija i rukovodstava, koja su izolirano djelovala, što je svakako otežavalo jedinstvenost i snagu organizacije. Prvenstveno se radilo o tome da se u pripremama i prvim ustaničkim akcijama, koje su se razgorile nekoliko dana pri kraju jula i na početku augusta po raznim krajevima Like, održi naše rukovodstvo, politika i program, što je potpuno uspjelo. Negdje je, međutim, bilo i velikih opasnosti da se masovnost ustanka prelije u stihiju, na koju su gurali okupatori i njihovi agenti, koji su se jedino u takvoj situaciji mogli nametnuti i. dočepati vodstva i revolucionarno-ustaničke potencijale degradirati na bezumlje i samouništenje.

Veze sa Zagrebom, odnosno CK KPH funkcionirale su i uz pomoć kurira, koji su dolazili s raznim materijalom (Blažević Slava, Žakula Neda i dr.), prvenstveno direktivama.

Negdje oko 25. jula dobio sam direktne poruke od CK da se ide u oružane akcije. Za kolebanja i odlaganja da više nema vremena.

Oružja u Lici nije bilo odranije. Nešto se više našlo na terenu tadašnjeg Lapačkog i Gračačkog kotara, tako da su prve oružane akcije izvođene u malim ustaničkim grupicama, s kojim vojničkim karabinom, lovačkom puškom, starom kuburom, improviziranim oružjem i si. Karakteristika toga vremena bila je rasutost akcija, koje su, međutim, u svakom kraju imale krupno značenje i u sebi nosile tendence brza povezivanja, obavještavanja, jačanja ustaničkog morala i svijesti o vlastitoj snazi.

Gdje god su se te akcije pojavile, u pravilu su planirane i vođene od partijskih organizacija, komunista ili simpatizera. Bilo je istaknutih ustanika koji su se sa svojim grupama brzo povezivali s partijskim organizacijama i ljudima, jer je u prvim danima ustanka postajalo sve jasnije da na osnovama organizacije Komunističke partije, njene politike i programa funkcionira ta oružana borba, dobiva svoju čvrstinu, povezanost i perspektivu, da to nije momentalan bunt, samoubilačka akcija očajnika, koji se brani na svom pragu, tu ustaje i pada.

Ustanak je poprimio masovne razmjere krajem jula. Ustanički odredi oslobodili su Srb (27. VII 1941), što je bio znak za opći ustanak u kotaru Donji Lapac i Gračac. Grupe ustanika napadale su redom »oružničke postaje« i »ustaške tabore«, pa je do 2. VIII oslobođeno prvo kotarsko mjesto u Hrvatskoj — Donji Lapac, a time i čitavo područje tog kotara i gotovo cijeli kotar Gračac, osim samog Gračaca. A prekinute su sve željezničke i cestovne komunikacije između Gračaca i Knina. U zapadnom dijelu Like, u kotaru Gospić, započele su borbe oko ustaničkih sela Vrebac, Mogorić, Divoselo, Smiljan, Medak, Ploča i dr. U isto vrijeme započeo je ustanak u kotarevima Korenica i Udbina, Otočac i Brinje manjim partizanskim akcijama, te je već prvih dana oslobođen i znatan dio zapadne i srednje Like.

Za borbu protiv ustanika komanda oružanih snaga NDH formirala je 31. VII tzv. »Lički zdrug«, sa sjedištem u Gospiću, jačine oko 5.000 vojnika. U borbama s ustanicima od 1. do 7. VIII te su snage na svim pravcima bile potisnute i razbijene, te su preostale manje posade povučene u veće garnizone, a onda je s novim -pojačanjima ubrzo formiran tzv. »Gračački« i »Lovinački zdrug«. Pri pokušaju dijela tih snaga da se od Lovinca i Gračaca, preko Gornjeg Lapca, probiju kroz oslobođeni teritorij do svoje blokirane posade u Kulen-Vakufu ustanici su 19. VIII 1941. iz zasjede napadali kod Ostrvice jedan njihov bataljon i potpuno ga razbili.

U isto vrijeme ustaničke snage napale su druge dijelove neprijateljskih kolona, koje su se uz teške gubitke povukle natrag u Gračac i Lovinac.

Tako je već u prvim danima ustanka po raznim krajevima Like stvoren oslobođeni teritorij, koji se uz kratkotrajne zastoje stalno širio i organizirao u svim pravcima ustaničke akcije.

Već prvih dana počinje se razvezivati problem da to nije samo izolirani otpor nekolicine ljudi ili sela ustaškim krvolocima, već početak oslobodilačkog rata koji treba da po svojim pravilima raste, razvija se u sve širim i jedinstvenijim dimenzijama, na politici i strategiji stalne akcije i ofenzive; da je to naš front, dio svjetskog fronta protiv fašizma i agresije; da je to početak narodne revolucije, koja nosi i gaji nade u bolji, ljudski poredak i socijalizam. Tu se već naziru i klasni elementi ustanka i njegovih orijentacija, jer se i četnička izdaja i akcija, da ne govorimo o talijanskim okupatorima i ustašama, razvija na koncepciji i pod idejnim i političkim rukovodstvom grupa trgovaca, reakcionarnih popova, oficira i političkih špekulanata. To nije samo nacionalna izdaja, već kontrarevolucija, uočljiva u akciji i po svojim nosiocima i u razmjerima Like.

Pod žestinom i uspjesima ustanka, koji što dalje to više daje narodu nev samo perspektive oslobođenja već boljeg i pravednijeg života, ustaše i četnici u Lici otvorenim kartama paktiraju, a talijanski se okupatori od pokušaja da se prikažu kao zaštitnici Srba od ustaškog noža — pojavljuju u svom pravom licu porobljivača, palikuća i masovnih ubojica.

Ustaše i četnici u pokušaju da razbiju ideju i akciju oslobodilačkog pokreta protiv okupatora nastoje da se totalnim suprotstavljanjem Srba i Hrvata predstave kao jedini njihovi predstavnici, njihove sigurnosti, spasa i budućnosti. Tako ustaše prvenstveno obračunavaju s onim Hrvatima koji su im već ranije davali otpor, naročito u tadašnjem Gospićkom, Perušićkom, Otočačkom i Brinjskom kotaru, baš tamo gdje ima najviše Hrvata i gdje im masovna podrška nije data. Ubojstvo Ivana Rukavine--Palente, Vicka Milinkovića, premlaćivanja i šikaniranja Hrvata seljaka Ivana Sigurnjaka, Mate Sorića i drugih poznatih hrvatskih političkih boraca i zastupnika, u stvari revolucionara i komunista, ima svoj pandan u četničkim ubojstvima, u pokušaju da se daljnji razvoj ustanka obezglavi i da se kapitulira pred talijanskim okupatorom.

Bila mi je najveća satisfakcija, a i indikacija političkog raspoloženja Hrvata, kada me je u tim najtežim vremenima tražio i kada sam se našao s Miškom Došenom, ranije poznatim hrvatskim nacionalnim revolucionarom, seljakom-radnikom iz Rizvanuše kod Gospića, kada mi je on, s kojim se ranije nisam zapravo ni poznavao, govorio o tom što on i hrvatski seljaci Rizvanuše, Ličkog Novog, Brušana i Trnovca misle i žele, da ne govorim o Smiljanu, Bužimu i Rastoci. Raspoloženje uglednih gospićkih građana i njihova spremnost na suradnju, koji su se kao liječnik dr Vuković, apotekar Milan Drganc, Jure i Pero Ćorak sa svojom porodicom, sudac dr Floršić, Jure Jelača i mnogi drugi usprkos smrtnoj opasnosti samoinicijativno angažirali, da se već u prvim danima narodnooslobodilački pokret i ustanak prihvati kao jedinstvena stvar srpskog i hrvatskog naroda, kao borba protiv okupatora, za slobodu i bolju budućnost. Imena su primjerice uzeta da se vide svi oni faktori koji su na političkom i vojnom polju bili osnovni uslovi uspješnog razvoja narodnooslobodilačke borbe.

Srpski je narod u Lici u smrtnoj opasnosti istrebljenja, pod ustaškim nožem i bezdanim jamama odbio četničku mogućnost da ga talijanski okupatori štite od ustaša. On je sam sebe zaštitio od ubojica, koje su baš ti okupatori doveli na vlast, on je prozreo četnike u njihovoj izdajničkoj i kontrarevolucionarnoj raboti i time dokazao da se nije dizao na ustanak jer drugog izlaza nije bilo. Akcija Nike Novakovića-Longa, advokata iz Knina, da talijanski okupator preseljava Srbe iz Like u svoje rezervate da mu mogu poslužiti kao rezervoari četništva, propala je. Srpski ju je narod odbio i prihvatio politiku objašnjenja i stavove Komunističke partije, koja je otvarala putove, iako teške i krvave, što vode u istinsku slobodu i srpskog i hrvatskog naroda. Tih prvih nekoliko mjeseci ustanka, kada su ustaše vojnički razbijene i kada nikakvom novom vojnom i političkom mobilizacijom nisu mogle dobiti podršku hrvatskog naroda, bilo je vrlo kritično za daljnji razvoj ustanka u Lici. Ustaše i četnici, sabijeni u okupatorske logore, iako sposobni za ispade, diverzije, veće ili manje akcije, ali uvijek vezani uz talijanske okupatorske jedinice, nisu bili snaga koja bi više mogla kriti okupatora i njegovo pravo lice. On je morao sam istupati iako još uvijek u pokušaju da političkim

manevrom dezorijentira ustanike u njihovu glavnom pravcu napada i borbe. Zato negdje u septembru proglasima apelira na narod u Lici da sprema oružje, jer oni od ustaša preuzimaju vlast, garantiraju mir i sigurnost. Očito je da je to bila klopka koja je mogla izazvati, a i izazivala je negdje, razna kolebanja, iluzije i raspoloženja, negdje i otvoren otpor da se ruše saobraćajnice, napadaju talijanske okupatorske jedinice, itd. (Paljenje Mekinjara, Vrela, rušenje mosta kod Tušica na cesti za Udbinu.) Dići ustanak na viši stepen, otvoriti mu šire i čvršće revolucionarne perspektive, izgraditi mu razvijenije vojne oblike, dati mu moralno-političku čvrstinu, širinu i dubinu organizacijskim i masovnim jačanjem Partije, SKOJ-a, AFŽ-a, a naročito organizacijom nove revolucionarne vlasti narodnooslobodilačkih odbora, bio je golem politički posao ne samo objašnjavanja već svestrane, naročito u tom času, vojničke organizacije i akcije.

Ne ići dalje značilo je protiv istinskog raspoloženja osnovnih masa naroda — naročito omladine — pustiti stvar »niz vodu«, izgubiti inicijativu i rukovodstvo i među Srbima prepustiti četničkim demoralizatorima da dokrajče ono što je već u to kratko vrijeme stvoreno. To bi bio u tom času poraz ustanka, jer su lički Srbi tada na svojim leđima nosili golem teret borbe, ne samo u Lici već i u Hrvatskoj. Zato se oni i daju na vrlo smišljene udarce iz potaje, tražeći demoralizirane pojedince i ubijajući istaknute borce i komuniste počevši od Miće Radakovića do Marka Oreškovića, Pekiše Vuksana, Vlade Cerina, kasnije Biće Kesića, Smilje Pokrajac, Gliše Ćuka, veterinara Marijana i mnogih drugih. Ne prezaju od raznih zvjerstava pri upadima u sela, partizanske bolnice, gdje su nemilice palili i klali.

Najuobličeniju političku akciju na širem planu — pomoći okupatoru i pokušaja likvidacije ustanka pokušali su dati »Otrićkim sporazumom« 11. VIII 1941. velikosrpski četnički elementi (trgovci i režimski poslanici Rađenović, Keča, Rokvić, Omčikus i major Rašeta) na terenu Donjolapačkog i Gračačkog kotara, zatim drvarskog kraja, gdje se najmasovnije narod digao na noge poveden smjelim i uspješnim akcijama drugova u Srbu (Đoko Jovanić i drugovi). U tom su času te akcije krupan politički i vojnički događaj, koji uz prostrani oslobođeni teritorij i prvo oslobođeno kotarsko mjesto u Lici 2. VIII 1941 (tromeđa Like, Bosanske krajine i Dalmacije) dobiva značenje ubrzane integrirane političke i vojničke akcije na planu Like, a i preko nje. U tom času kao ustanički i partijski rukovodilac toga kraja drug Polovina Gojko, vjerujem, može dati živu i uzbudljivu sliku događaja, velikih i silovitih problema koji se javljaju u brzini tempa ustanka, pobune, što joj treba dati politički i revolucionarni smisao, okvire i organizaciju. Na tom malom prostoru odvijala se drama karakteristična za čitavu zemlju, drama koja govori o veličini historijske uloge Komunističke partije Jugoslavije i životu i sudbini hrvatskog i srpskog naroda i svih jugoslavenskih naroda i narodnosti.

Taj »sporazum o nenapadanju«, eto nude, talijanski okupatori, potpisuju ga. Između njih i ustanika nema nikoga, ništa, treba utvrditi status

quo, vratiti mir i zapečatiti kratku historiju, incident ustanka, gurnuti u stranu narod, ustanike — komuniste, učiniti ih bespredmetnim, učiniti okupatore arbitrima i ojačati klasne i izdajničke pozicije Rađenovica i kompanije. Odbacivanje toga »sporazuma« i razobličavanje njegova političkog i klasnog izdajničkog kontrarevolucionarnog smisla daljnja je zrelija faza vojničkog i političkog place d'armesa u Lici, koja je za nepunu godinu dala bogate plodove, što su osigurali i usmjerili bujne tokove narodne revolucije.

Talijanski okupatori s četnicima pokušavaju da nas politički i vojnički lome na terenu Donjolapačkog i Gračačkog kotara, tj. južne Like, koji je za njih u svakom pogledu bio važan strateški punkt. Kada smo se povukli iz Donjeg Lapca, smještaju u njemu svoj garnizon s četničkim elementima, koji kasnije na tom prostoru osnivaju svoj puk »Kralj Petar«, provodeći teror i njima svojstvena klanja i nasilja. Na njihov pokušaj da se time zada udarac ustanku u Lici i Bosanskoj krajini odgovorili smo formiranjem bataljona »Marko Orešković« od najboljih boraca toga kraja i pod vrlo teškim uslovima četničke hajke intenzivirali partijsko-politički rad i obavještenja, da ne malakše ustanički duh i vjera naroda u uspjeh. Dva člana Okružnog komiteta — Mile Počuča i Tomo Nikšić odlaze sa specijalnim zadacima u te kotareve, gdje su te jeseni i zime vrlo uspješno izvršili povjerene im zadatke. Stanje u ostalom dijelu Like, naročito u Udbinskom, Koreničkom i Gospićkom kotaru, gdje se brzo stvaraju i jačaju u akcijama vojne partizanske formacije, širi oslobođeni teritorij, na kome se brojno razvijaju organizacije omladine, AFŽ, narodnooslobodilački odbori, povoljno se reflektira na polet i žilavost u borbi i u južnoj Lici i na prilike u Perušićkom, Otočačkom i Brinjskom kotaru. Učvršćuju se vojni, politički i drugi centri. Sve se jedinstvenije obuhvaćaju pravci daljnjeg razvoja ustanka, sve se kritičkije analiziraju propusti i proučavaju mogućnosti i kadrovi, sve je intenzivniji operativni saobraćaj s CK, sa susjednom Dalmacijom i Bosanskom krajinom, Kordunom, Banijom i Gorskim kotarom.

Sastanak Okružnog komiteta održan 11. IX 1941. u Donjem Lapcu ima veliko značenje. On je dao kritičku analizu trenutka, raspravljao i uočavao slabosti i propuste, tražio mjere za njihovo brzo savladavanje, za daljnji kurs političke i vojne organizacije ustanka, za prebrođavanje ozbiljnih objektivnih teškoća, subjektivne nedoraslosti i političke slabosti nekih organizacija i pojedinaca — rukovodilaca. Tom sastanku prisustvovao je i za njegov uspjeh mnogo pridonio Vladimir Popović, tada sekretar operativnog partijskog rukovodstva CK KPH.

Po odluci donesenoj na ovom sastanku u Kamenskom (Plješevica) 21. IX održava se savjetovanje na kojem učestvuju vojni delegati čitave Like. To savjetovanje ima dvostruko krupno značenje za razvoj, organizaciju i strategiju ustanka. Prvo, ono je dalo široku panoramu vojno-političke situacije u Lici, sabralo rezultate i dalo kritičku analizu neosporno velikih početnih uspjeha; drugo, ono je utvrdilo da postoji potreba za jedinstvenom vojnom organizacijom Like, koja mora bunt naroda i rasutost ustaničkih grupa i njihovih ograničenih — seoskih akcija pre-

tvoriti u povezano partizansko ratovanje; ona traži veće jedinice, pokretne i nevezane za svoje selo, koje će operirati protiv neprijatelja partizanskom taktikom, što zbog svoje pokretljivosti, ofenzivnosti i inicijativnosti ima prednost nad krupnim jedinicama vezanim za svoje garnizone, tešku opremu i saobraćajnice. Ne čekati neprijatelja pred svojim selom, jer je on tu jači brojem i naoružanjem, ne dati mu inicijativu, već ga tući i nametati mu borbu tamo gdje je najslabiji; u stalnoj akciji, inicijativi i uspjesima dokazivati da se ne samo ustaše i četnici mogu tući već i okupatorske jedinice. Sve je to značilo da treba ubrzati političku i vojnu mobilizaciju naroda na glavnom strateškom pravcu — a to je okupator, koga treba istjerati u prvi plan borbe. Talijanski okupator s ustašama i četnicima nije uspio razbiti tu novu, višu fazu razvoja ustanka, mada je nudio »red, mir, zaštitu«, mada su u tom času četnici, pored toga što su ubijali i terorizirali, pozivali srpski narod da ne ide u avanture s komunistima, jer više nema opasnosti od ustaša, a okupatori su ne samo prijatelji i zaštitnici već i vojna snaga, koju napadati znači ići u samouništenje i propast. Jasno je da je u takvoj situaciji i dilemama moglo biti raznih kolebanja, nedoumice, zamorenosti, zastrašenosti i političke besperspektivnosti, ali su sve te teškoće u osnovi prevladale i na svojim leđima iznijele naše partijske i skojevske organizacije.

U Kamenskom je donijeta odluka o formiranju jedinstvenog vojnog rukovodstva partizanskih jedinica Like na čelu s Markom Oreškovićem, koje rukovodstvo u oktobru dobiva ime Štaba Grupe partizanskih odreda za Liku. Njemu je komandant Vlado ćetković, čvrst komunist, španjolski borac, izvanredan čovjek i drug. U tom vremenu žilave političke borbe za daljnji razvoj ustanka, za vojne akcije protiv okupatora, u fazi brzog nastajanja i planske organizacije partizanskih odreda, četa i bataljona, koji svojim akcijama već pripremaju krupne borbe s talijanskim okupatorskim jedinicama na Ljubovu i oko Korenice, doživjeli smo težak udarac — pogibiju Marka Oreškovića. Svojim životnim, političkim i ratnim iskustvima, svojim temperamentom nezadrživa revolucionara-komunista, svojom saživljenošću s narodom, koga je znao u dušu, a ovaj njega osjećao kao svoga, on je za sve nas bio nezamjenljiv i prijeko potreban za akciju i orijentaciju u tim velikim ali teškim danima.

Sjećam ga se dobro kada je iz Srednje Gore, sa sjednice Okružnog komiteta, tmurnog oktobarskog dana, vedar i poletan, otišao da se nađe s drugovima iz Bosanske krajine da bi zajednički oslobodili na tom terenu sto više prostora koji mu je bio potreban, kako nam je uzbuđeno i zajapureno donio vijest o sovjetskim padobrancima, o pomoći koja, eto, dolazi. I s toga se puta oduševljenja i nade nikada nije vratio.

Izdajnici su ubojstvom Marka ciljali u srce ustanka. Skupo su to platili. Prevarili su se, jer je ono što je Marko gradio postalo već veliko, snažno i samostalno, organizirano politički i vojno, s brojnim novim, već dotle prekaljenim kadrovima, koji su u svojoj tuzi i pravednoj ljudskoj osveti povećali akcije i ubrzali organizaciju za veće bitke s talijanskim okupatorom. Te su se bitke krajem godine počele uspješno voditi.

Već polovinom septembra 1941. godine formira se I lički partizanski odred »Velebit« u Gospićkom kotaru, koji se u novembru reorganizira u 4 bataljona. Krajem novembra organizira se u južnoj i istočnoj Lici bataljon »Marko Orešković«, početkom decembra »Ognjen Priča«, a do početka 1942. još četiri bataljona i nekoliko manjih jedinica.

U Otočačkom kotaru je također u toku jeseni 1941. godine formiran bataljon »Božidar Adžija«.

Bataljon »Marko Orešković« nosio je pravo Markovo srce, polet i junaštvo. Prva je to najpokretljivija veća partizanska formacija. Operirala je po Lici, pronosila legendu o Marku i igrala ulogu snažnog faktora u stvaranju krupnijih partizanskih jedinica, efikasnijeg ratovanja i pobjeda nad okupatorom, što je prelomilo sva kolebanja i otvorilo široku masovnu političku i vojnu mobilizaciju.

Sličnu ulogu odigrala je te jeseni u Gospićkom kotaru tzv. »Jurišna četa«, sastavljena u početku pretežno od članova Partije i od skojevaca. Ona je otvorila i ubrzala proces stvaranja pravih partizanskih jedinica i akcija.

Za ilustraciju toga snažnog i brojnog stvaranja partizanskih jedinica i političke situacije interesantno je formiranje u Smiljanu (Gospić) hrvatske čete, koja se u oktobru zajedno s divoseljskim partizanima tuče s ustašama odbijajući njihov napad na Divoselo.

Isto se tako Hrvati, perušićki partizani, bore u odredu Staniše Opsenice na Ljubovu, a u Otočačkom kotaru srpsko ustaničko selo Škare s hrvatskim Lešćem daju političku i vojnu osnovu borbe u tom kraju povezujući se s Brinjem, gdje Hrvati Ivica Lovinčić i Ljubica Gerovac sa svojim drugovima Srbima ispisuju svojom revolucionarnošću i junačkom pogibijom divne stranice borbenog jedinstva Srba i Hrvata.

Lika krajem 1941. i zime 1941/42. godine u Hrvatskoj postaje krupno i značajno ratište protiv okupatora, na kom se ustanak i narodna revolucija svestrano organiziraju i sve kompletnije mobiliziraju narod, sve ga više i nepokolebljivije vežu uz program oslobodilačke borbe Komunističke partije.

Okružni komitet za Liku sve više jača svoju rukovodeću i koordinirajuću ulogu u ojačanim, sve samostalnijim i sposobnijim kotarskim rukovodstvima i partijskim organizacijama oslobođenog i neoslobođenog teritorija, stvara i osamostaljuje partijske i skojevske organizacije i rukovodstva u partizanskim jedinicama, na širokoj osnovi pomaže organizaciju i rad AFŽ i široku, masovnu mrežu seoskih i općinskih NOO-a, koji brzo u tom periodu (1941/42) oformljuju svoja okružna rukovodstva. U jeku najžešće borbe i velikih bitaka s talijanskim okupatorima i domaćim izdajnicima razvijaju se masovne političke i vojne organizacije ustanka i revolucije, koja dobiva već svoje prve obrise nove narodne vlasti. To je i pravilo prave narodne revolucije, da u njoj brzo izrastaju mladi, novi, originalni kadrovi, da je to najpovoljniji uslov za selekciju najboljih, koji ingeniozno razvijaju svoje stvaralačke snage i pokreću za sobom u revolu-

cionarnom zanosu mase. Te bi mase bez takvih, svojih rođenih, bile obezglavljene i plijen invazora. Tako taj narod postaje neiscrpna i neodoljiva snaga, koja iz svojih njedara, kao rijetkokad u svojoj historiji, rađa veliku vojsku svojih boraca i rukovodilaca.

Te jeseni, već rano u oktobru, dolaze neki drugovi iz partijskih organizacija Šibenika na konsultacije u Okružni komitet KPH za Liku, stvaraju se veze s njihovim i zadarskim krajem, odakle već početkom decembra 1941. dolaze prvi borci dobro, za ono vrijeme, naoružani i koji kao Hrvati partizani još više učvršćuju borbenu svijest bratstva Srba i Hrvata. Sve to snažno utiče i ubrzava pokret i organizaciju partizanske borbe u tom dijelu Dalmacije, proširuje i povezuje frontu od Save i Kupe, od Gorskog kotara, Banije, Korduna i Like do mora.

Tako je došla i zima 1941/42. godine, koja je dala priliku da se pokaže na djelu sve ono što se stvorilo od prvih ustaničkih akcija, od malih rasutih grupa i pojedinaca ustanika, od izoliranih samoobrana sela i zaselaka do široke i koordinirane političke i vojne organizacije i akcije, koja je smogla snage da se uhvati ukoštac i s krupnijim okupatorskim jedinicama i da primijeni već razvijenije i složenije načine partizanskog ratovanja.

Citirat ću ukratko što se tih dana događalo iz jednog kratkog sastava koji sam svojevremeno s drugovima Počučom, Nikšićem i Skendžićem redigirao za Institut za historiju radničkog pokreta u Zagrebu:

»Ličke partizanske jedinice započele su 29. XII 1941. velike borbe s talijanskom posadom u Korenici. U borbama s kolonama koje su Talijani slali kao pojačanje Korenici (30. XII), partizani su zadali neprijatelju kod Pogledala teške gubitke od preko 200 ubijenih i zarobljenih, 23. I 1942. pri pokušaju Talijana da deblokiraju Koreniou, partizani su potpuno razbili njihovu pomoćnu kolonu, nanijevši joj gubitke od oko 500 ljudi (mrtvih, ranjenih, zarobljenih, smrznutih) i zaplijenili su, uz ostalo, 4 topa, 2 tenka i veće količine drugog ratnog materijala. Blokada Korenice trajala ie sve do 28. III 1942. kad su jake talijanske snage prodrle do Korenice i izvukle svoju posadu. 27. II 1942. dio partizanskih snaga, povučen iz blokade Korenice koji je pomogao lapačkim partizanskim jedinicama da oslobode Donji Lapac, gdje je uništena cijela posada (Talijani, četnici, žandari) i oko 150 zarobljenih. Nakon toga partizanske jedinice napale su Srb 5. III, od koga su se vodile borbe sve do 27. III kada su talijanska pojačanja izvukla blokiranu posadu. U istom razdoblju oslobođen je Priboj 28. IV i područje Plitvičkih jezera i time je uspostavljena veza između oslobođenog teritorija Like i Korduna. Sredinom aprila 1942. formiran je II [1] III lički partizanski odred. U to vrijeme partizanski su odredi Like brojali oko 2400 boraca.«

Te krupne pobjede nad neprijateljem silno su pokrenule i učvrstile Revolucionarnu svijest naroda, razvile volju za borbu i učvrstile ugled •povjerenje naroda u Komunističku partiju i njen program i rukovodstvo. Nastaje takmičenje za ulazak u Partiju i SKOJ, jer narod smatra velikom cascu biti njihovim članom, a AFŽ postaje velika pokretačka snaga po- iticke svijesti i brige oko snabdijevanja vojske, smještaja i njege ranjenika

itd. Narodnooslobodilački odbori preuzimaju autoritativno i efikasno sve poslove i organizaciju sela, postajući tako novi, istinski i masovni organi vlasti i revolucije. Oslobađanjem dvaju kotarskih mjesta, Korenice i ponovno Donjeg Lapca, zatim Srba, Plitvičkih jezera, Priboja i Ličkog Petrova Sela stvoren je povezani veliki oslobođeni teritorij, povezana je srednja s južnom i sjevernom Likom (svi lički kotarevi), na kojoj su već izrasle brojne i krupne organizacije narodne revolucije, naglašen je i potvrđen kontinuitet ustanka, koji se progresivno od prvih borba kod Srba i cijeloj Lici razvijao, snažno uticao na razvoj ustanka u Hrvatskoj i postao trajnije sjedište centralnih političkih i vojnih organizacija (CK i GŠH). To su, naravno, bili osnovni elementi u prilog tome da se u sklopu svih spomenutih činjenica prve borbe ustanika u Srbu proglase za dan ustanka naroda Hrvatske.

Svi ti događaji otvaraju novu eru u krupnije političke i vojne pothvate, koji se planiraju sada u mnogo širim razmjerima, koji u svojoj povezanosti uključuju brže i smišljenije lokalne i regionalne aktivnosti u šire zemaljske i nacionalne okvire. U prvoj polovici 1942. godine pokret se u vojnim razmjerima razrasta, političke i vojne akcije već se planiraju i povezuju s akcijama u Dalmaciji, Kordunu i Gorskom kotaru.

Proslava 1. maja 1942. godine u oslobođenoj Korenici duboko mi se usjekla u sjećanje. Na valu entuzijazma krupnih pobjeda, u osjećaju povezanosti i sigurnosti na velikom oslobođenom teritoriju, gledajući svoju vojsku, defile oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske, narod je u masama oduševljeno, kroz snježnu vijavicu, takav je bio 1. maj, manifestirao vjeru u budućnost i pobjedu. Kad kažem vjeru u budućnost i pobjedu, mislim u svoju vlastitu snagu i volju, koja je za nepunu godinu stvorila nešto novo i neviđeno. Jer toga maja i tih mjeseci godinu dana ranije ustaše su po toj Korenici, kao i po čitavoj Lici, klale i palile, a za njima talijanski okupatori i četnici. Narod je bio prestravljen, sam i goloruk. I, eto, već 1. maja 1942. taj radnički borbeni dan slavi na svojim vlastitim pobjedama, nad tučenim neprijateljskim vojnicima kojih je te zime i proljeća vidio na stotine uništenih i zarobljenih. Iako sam u svemu tome učestvovao iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec, bio sam duboko impresioniran slavom toga dana, jer su se prilike razvijale i mijenjale takvom brzinom da je slika poraza i beznadnosti stajala blizu i neposredno uz dosadašnju, u kojoj su začas, kao iz zemlje, izrasle nove, neshvatljive snage sto su čudesno izmijenile ovaj svijet. To su oni rijetki događaji koji su neprocjenjiva nagrada i moralna satisfakcija svakom revolucionaru, koji iz toga crpi i razgara snagu, stvaralaštvo i vjeru u svoj narod.

Početkom maja, nedjelju dana kasnije, koliko se sjećam, ispraćali smo iz Korenice novoformirani I proleterski udarni bataljon Hrvatske. Proleteri su, za ono vrijeme, najbolje odjeveni i naoružani (puške, puško-mitraljezi, po koji teški mitraljez) poletno odmarširali s gromkom partizanskom pjesmom da s drugim bataljonima vode bitke s talijanskim jedinicama i četnicima na tromeđi Like, Krajine i Dalmacije.

To je sada već vojska što vodi široko zamišljene i na većem strateškom frontu isplanirane bitke i akcije, koje više u svojoj ofenzivnosti i inicijativnosti ne prestaju ni malakšu.

II lička okružna partijska konferencija održana od 17. do 21. V 1942. bila je zato i manifestacija pobjeda i razmaha ustanka i revolucije, imala je bogat sadržaj rada. Njenih 70 delegata uzbuđeno je, osjećajem svoje odgovornosti pred narodom i Partijom, pretresalo svoj rad i slušalo delegata CK KPH Ivu Marinkovića, koji je svojim mirnim, staloženim i sigurnim nastupom učestvovao u njenu radu i donio pozdrave drugova.

Na kraju osjećam potrebu da kažem kako je težak posao, mnogo teži nego što to izgleda, pisati o prvim koracima naše revolucije, o njenim historijskim determinantama, odlučujućim faktorima, momentima i problemima u kojima su se borili naši ljudi i naš narod.

Uočiti i otkriti njene zakonitosti, shvatiti pozitivne i negativne uslove koji su stvarali različite situacije, fiksirati trajne faktore koji su bitno uticali i progresivno razvijali volju, svijest i ponašanje pojedinaca i čitavog naroda, svakako je elementarna metoda da se shvati cjelina i objektivna historijska istina.

Pokušao sam u ovom svom napisu da izbjegnem nizanje fakata, da dajem kronologiju događaja, da registriram ljude i mjesta, čemu je često razlog da se od drveća ne vidi šuma. Nastojao sam uvijek uhvatiti i slijediti osnovnu nit razvoja i akciju faktora naše revolucije tako da elemente tog procesa samo ilustriram i fiksiram ovim ili onim događajem, mjestom ili čovjekom, odnosno skupinom ljudi. Kada govorim o faktorima naše revolucije, onda u prvom redu mislim na Komunističku partiju Jugoslavije.

Time se ujedno opravdavam pred mnogim našim ljudima i svojim drugovima i drugaricama koje nisam spominjao a jednako su tako učestvovali, a često i igrali veliku ulogu u tadašnjem zbivanju. To važi i za pojedina sela, mjesta i za događaje koji nisu spomenuti, a mogu se identificirati s cjelinom zbivanja. Jasno da se tu može zbiti i pokoja kalendarska greška.

Uza sve te, dakle, nedostatke, ako sam u onom osnovnom uspio, bit ću zadovoljan.

MARKO ORE[illegible]KOVIĆ

Marka Oreškovića sam mnogo više i bolje poznavao nego Radu Končara. Prije Markova odlaska u Španjolsku, po povratku iz Španjolske, i godine 1941, prije njegove pogibije, bili su naši kontakti česti i prisni.

Negdje oko godine 1934. kod nekih taksija pred Zagrebačkim kolodvorom vidio sam grupu ljudi okupljenih oko visoka, koštunjava i jaka čovjeka^ koji im je stisnutih pesnica i namrgođena lica, ali podsmješljivih, živih očiju nešto objašnjavao. Imao je na sebi neki šoferski kombinezon [1] hcku kapu, što me je još više ponukalo da priđem skupini. Drugarica,

koja je sa mnom išla nasmijala se, kimnula tom »Ličaninu« i povukla me dalje. Smijući se, rekla je da je to Marko Orešković. Čuo sam ranije o Marku, i već sam stvorio sliku o njemu, koja se samo potvrđivala ovim detaljem.

Marko je bio neobuzdan revolucionar. Neka životna radost iskrila je u njemu. Djetinja radoznalost i vjera u čovjeka, u drugove, u njihovu snagu, volju i znanje. Nekada je pretjerivao u naivnoj vjeri da čovjeku treba samo prići i objasniti mu pa da će se i njemu otvoriti oči. Ali ga je ta vjera nosila, izbijala je iz njega tolikom snagom da je u svakoj prilici i u svakom trenutku nalazio vezu s ljudima i stvarao situacije u kojima bi ljudi počinjali misliti.

Prvi njegov pokušaj odlaska u Španjolsku nije uspio. Svršio je na splitskoj policiji, koja ga je »šupirala« u Gospić. Kratko vrijeme tadašnjeg boravka s nama još nas je dublje povezalo, još smo dublje osjetili njegove ljudske i revolucionarne kvalitete. Zato smo i bili teško deprimirani kada je došla vijest iz Španjolske, i to s prilično detalja, da je Marko poginuo. Pravo zaprepaštenje i naše veselje bilo ie kada se »oplakani« Marko idućih dana aprila 1940. pojavio u Gospiću čil, veseo, poslovan, kao da se juče rastao s nama i kao da je ono natčovječansko što su naši ljudi stvarali u Španjolskoj jedan intermezzo, poslije kojeg tek dolazi ono glavno.

Znali smo se mi iz Okružnog komiteta za Liku s njime i sukobiti oko nekih ocjena, prilika, ljudi, itd., znao je da nas, na njemu svojstven način, i kritizira, ali je uvijek bila pri tom dominirajuća nota brige za Partiju. Kritika je bila ohrabrujuća, nije deprimirala i još je više pojačavala drugarstvo.

Marko je volio ljude, drugove, i zbog toga je i uz kritiku znao biti popustljiv, negdje i do iluzija o pojedincu.

Zajedno smo osvanuli u Zagrebu 6. aprila 1941, došavši iz Gospića. Tog jutra nije mu bilo dosta da vidi kroz prozore stana Muhara njemačke »štuke«, koje su kao hijene njušile nad Zagrebom. Izišao je kroz prozor na krov i gledao što se zbiva.

Teško su me se dojmile te »štuke«. Osjećao sam golemu težinu onoga što je prijetilo, što se, eto, ne nadvija, već se sručuje. Eto tog fašizma, njegove prijetnje, eto onoga što je Partija govorila. Došlo je ono najteže. Malo me čudio taj Marko. Što mu je bilo potrebno pentrati se na krov i osmatrati? Kad se vratio u sobu, bio je miran i bez uzbuđenja. Bio je to za nj, evo sada u našoj zemlji, nastavak borbe koju je nedavno prekinuo. Nastavak borbe, ali u svojoj zemlji, sa svojim narodom, u kojeg je vjerovao.

Sutra, prekosutra, bio je miran i sklon šali i na sastanku. Kad me je drug Tito zapitao na tom sastanku: »A kako je kod tebe u Lici?«, odgovorio sam: »Eto, Marko je sa mnom došao, neka on priča.« Odgovorio sam tako i zato da bih dao Marku priliku da iznese i neke svoje kritičke primjedbe na rad našeg Okružnog komiteta. Međutim, on je u tom času prešao preko toga i govorio o uticaju i snazi našeg pokreta u Lici, o onome što treba raditi i što stoji pred nama.

Septembra godine 1941. na vojnoj konferenciji na Kamenskom, na Plješevici Marko, kao prekaljeni borac, govori mladim vojnim i političkim rukovodiocima. Oni, snagom njegova temperamenta, uvjerenim nastupom tribuna, za kojim se ide bez truna kolebanja, srcem i poletom, shvaćaju i opredjeljuju se za ono što im kasnije borbom i praksom postaje sve jasnije i sigurnije.

Brzo poslije toga, u Srednjoj Gori u Okružnom komitetu, rastajemo se ne sluteći da ga više nećemo vidjeti živa. Brzo ide, sav zanesen posebnim zadatkom, koji su Ličani i Krajišnici tada trebali izvršiti. Sve je bilo vezano za kraće rokove. Kako se nije vraćao prema dogovorenom, obuzimale su nas kobne slutnje, koje smo nekako odbacivali, vjerujući da nema toga što ne bi Marko »pregrmio«.

Vrijeme je, međutim, prolazilo, i kada sam, vraćajući se iz zapadne Like, vidio Katu Pejnović kako plače, idući k meni, znao sam što se dogodilo. Saopćila mi je da je Marko poginuo.

Tih nekoliko mjeseci borbe prošli smo kroz teške trenutke. Izgubili smo već dosta bliskih i dragih drugova, što se naročito teško doimalo u tim prvim iskustvima, ali nam je ovaj gubitak bio svojevrstan. Naime, u Marku smo gledali starog iskusnog druga, revolucionara i čovjeka, s kojim ćemo pronaći rješenje za sve, čovjeka s kojim se sigurno radi, s kojim je •jera u neminovnost uspjeha realna i na dohvatu.

Ostali smo sami, bez njega, surovo gurnuti pred stvarnost, kojoj smo s njim sasvim dorasli, i sada je sve to na nama samima. Trpkost nam je stezala grlo kada smo na sastancima s narodom, s mladim četama partizana, s omladinom, objašnjavali što se dogodilo.

Ono što se događalo poslije toga bogatilo je našu spoznaju i revolucionarno iskustvo, otkrilo je da su Partija, njen program i njeni ljudi duboko prodrli u srca ljudi, njihove emocije i spoznaje. Ubojstvom Marka dirnuto je surovo ono što je narod, što su partijci, mladi skojevci, omladina, prvi lički partizani — smatrali svojom zadnjom obranom, svojom boljom sutrašnjicom i svojom borbenom zastavom. Odgovor je zato bio brz i surov na neposrednim izvršiocima zločina; a daljnji razmah borbe u Lici pokazao je da je naša Partija stvarala ljude koji su svojom borbom pokazali neuništivost naroda — diva, koji je došao do spoznaje svoje snage i puta kojim treba da ide.

RADE KONČAR

Radu Končara relativno sam kasno upoznao i rijetko sam se s njime sretao, ali sam preko drugova, partijskih direktiva i materijala s njim održavao redovne veze. Jednom je — mislim na početku godine 1940 — svratio u Gospić na putu za Split ili iz Splita. Išao je po partijskim dužnostima u Dalmaciju. Sjećam se — kad sam došao u stan pok. Žakule, tada člana Okružnog komiteta KPH za Liku — da sam se našao oči u oči

s mladim čovjekom, široka, čvrsta čela, široka, blaga izraza lica i očiju, velikih i čvrstih ustiju. Plavi, kratko šišani brk nekako je odudarao od mlade i čvrste njegove spodobe, ali je nekako pojačavao nenametljiv opći dojam da je to čvrst, staložen i smišljen čovjek. Osjetio sam da me načas pogledao pažljivo i prisno. Odmah sam shvatio da se radi o drugu koji je došao po »poslu« k nama.

Zakula se s njim, kao Koreničanin, odranije poznavao. I kad mi je rekao da je to drug »Brko«, osjetio sam kako mi je bliz i, kao već odranije, poznat. Iz razgovora sam vidio da je dobro upućen u rad naše organizacije po Lici, da zna dosta drugova i da u Lici vidi mnogo uslova za afirmaciju politike naše Partije za masovni pokret medu seljacima i omladinom.

Opći dojam koji mi je ostao o njemu bio je taj da je to komunist koji rukovodi i koji se formira u revolucionarnog političkog vođu na valu sve šireg narodnog pokreta, koji daje nov pravac našem političkom životu. Taj kurs, taj val, to novo u to vrijeme svi smo mi stariji komunisti osjećali.

Naime, to dobro razumije onaj komunist koji je ranije godinama radio u teškim uslovima ilegalnog rada, konspiracije i svojevremene prakse, koja je u krajnjem slučaju dovodila do sektaške začahurenosti, izolacije od masa, itd.

Čvrsta organizacija, čvrsti kadrovi, ali otvoreni prema masama, s njima organski vezani, to je ono što se u to vrijeme rađalo i razvijalo u, da tako kažem, preporodu naše Partije.

Od tada pa dalje ta mi je misao sve više sazrijevala o Radi, da je to onaj partijski rukovodilac, smjeli revolucionar i organizator masa koji u njih vjeruje, koji njihovu stihijsku snagu zna oblikovati, koji zna na tom valu ploviti i tumačiti program naše Partije u otvorenoj borbi, ali isto tako istovremeno da se tim iskustvom koristi za što uvjerljivije adaptiranje naše politike željama i potrebama naroda.

Na V zemaljskoj konferenciji ja sam ga slušao i gledao kako polako, kratko, kao da slaže kamen na kamen, govori, tražeći riječi kojima neće pobjeći u neke fraze, već izraziti ono što je izvukao iz rada, iz iskustva i poznavanja ljudi, njihovih potreba i borbene doraslosti.

NEDELJKO ŽAKULA

U nizu ličkih revolucionara-komunista izrazita je ličnost Nedeljko Žakula rodom Koreničanin. Ja sam njega relativno kasno upoznao u Gospiću i Zagrebu, kada je bio nekako već na završetku studija prava. Do gotovo posljednjih studentskih dana, bar koliko se ja sjećam, politika ga nije naročito interesirala, ali su ga svi znali ne samo kao koncilijantna i prijatna kolegu već i kao vrlo principijelna čovjeka, koji se ne može »prilijepiti« uz bilo kakvu režimsku politiku. Volio je sport i nogomet

i na tom »frontu« bio je popularan među omladinom, sto mu je kasnije koristilo u radu sa skojevcima i omladinom.

Kako mi je pričao, otac mu je bio univerzitetski profesor, mislim matematike, u Budimpešti i rano umro. Rano mu je umrla i mati. Znam da je kao đak živio s rodbinom, ujacima Kalemberima, od kojih je jedan bio Vlajko, napredan čovjek, suradnik komunista i prije rata. Bio je sekretar Apelacionog suda u Zagrebu. Pred nekoliko godina umro je kao sudac Vrhovnog suda Jugoslavije u Beogradu.

U više navrata pisao sam o ličkoj, naročito gospićkoj, političkoj »klimi« u staroj Jugoslaviji, posebno o razdoblju monarho-fašističke diktature od 1929. do 1935/36. godine.

Političke strasti i napetosti cijepale su taj gradić na polove srpskih i hrvatskih građanskih stranaka.

Ustaška organizacija još prije 1932. godine (tzv. lička ustaška afera) razvija se sve više pod uticajem klerofašista, dok se u krilu »Jugosokola« nekoliko godina pred rat javljaju ljotićevci pokušavajući se ugnijezditi u redove srpske omladine. Organizacija Komunističke partije Jugoslavije javlja se u Gospiću relativno rano, već 1923. godine. To je zapravo jedna partijska ćelija, koja se tada i razilazi odlaskom nekolicine drugova iz Gospića (Mile Počuča i Ivo Gržetić). Dr Pajo Gregorić i prof. Akif Šeremet 1927/28. godine obnavljaju tada partijsku organizaciju, kojoj su jezgra obrtnički radnici, srednjoškolci, studenti i po koji seljak iz okolice. U Perušiću tada djeluje i surađuje s Gospićem Divko Budak. Uz oscilacije aktivnosti i brojčanosti ta organizacija ima velik uticaj na organizaciju Partije u čitavoj Lici. Bez obzira na duboku ilegalnost partijaca, hapšenjima, premetačinama, suđenjima i si. partijci, skojevci a i njihovi simpatizeri bili su poznati javnosti te male sredine. Dosta je neupućenih građana zaziralo od tih komunista, dok su ih korifeji građanskih stranaka, da ne govorim o hrvatskim i srpskim fašistima, mrzili i žučno napadali. Argumenti su bili razni: počevši od strašenja malograđanskom slikom komunizma do proglašavanja komunista i svakog progresivnijeg čovjeka za izdajnika hrvatskog ili srpskog naroda.

Koliko se sjećam, nekako oko 1932. godine, kada sam se vratio iz zatvora, vidio sam Zakulu u Gospiću, u posjetu svojim rođacima. Već tada sam osjetio da se orijentira prema nama komunistima, da se ne boji s nama javno sastajati i šetati, što je u toj sredini već bio znak političkog obojenja, a i izvjesne građanske kuraže. Nakon gotovo dvije godine moga odsustvovanja iz Gospića našao sam se s njime negdje u jesen 1934. godine u Zagrebu. Tada je bio na kraju studija ili diplomirao. U razgovoru sam j °v os j et i° da je već uključen u pokret, da ga je zrelo shvatio i pošao odlučno njegovim putem.

Poraz diktature na tzv. petomajskim izborima 1935. (Jeftić) stvara u cijeloj zemlji fazu masovnih političkih kretanja u koja naša Partija sve vise urasta organizacijski, političkim uticajem i akcijom: u radničkoj klasi — sindikatima, među studentima i đacima, inteligencijom, u seljač-

kim sredinama, naročito djelujući na lijevim krilima građanskih stranaka — tadašnje HSS i SDS (Hrvatska seljačka stranka i Samostalnodemokratska stranka, »Gospodarska sloga« i »Seljačko kolo«). U tim uslovima i gospićka i sve više ličke partijske organizacije počinju da se razrastaju, izlaze iz svoje konspiriranosti i sektaške ilegalnosti. Razvija se tu proces adaptiranja povoljnijim političkim uslovima i mogućnostima, u kojima se tada neki mlađi drugovi bolje snalaze nego stari »ćelijaši«. Među takvima je izrazit primjer Zakula, koji se već tada kao advokatski i sudački pripravnik sve više angažira na partijskom radu široke političke agitacije. Znao je poletno i emotivno govoriti, vezati ljude uza se argumentom i ličnošću. Znao je biti blizak i neposredan s omladinom i seljacima, a u građanskim redovima i inteligencijom znao je pobuditi simpatije otvarajući interesantne, suvremene aspekte komunizma, revolucionarnih i progresivnih pristupa tadašnjoj svjetskoj i domaćoj problematici. Sjećam ga se s Plitvičkih jezera, negdje 1939, kako je velikom skupu studenata govorio već zrelošću i snagom političkog tribuna.

Nekoliko je godina bio odsutan van Gospića, i to, koliko se sjećam, u Ohridu, a zatim u Bjelovaru vršeći sudačku i advokatsku praksu. Dok je bio u Bjelovaru, povremeno smo se sastajali, i znam da je tamo vrlo aktivno radio s tamošnjim komunistima i organizacijama učestvovao u raznovrsnim akcijama široka političkog razmaha, surađujući s braćom Bakićima, advokatima Vinterom, Polakom, Kamenarom i drugima. Nakon toga dolazi u Gospić, gdje otvara advokatsku kancelariju. U to vrijeme 1939/40. u Gospiću i u Lici razvijaju se sve življe i masovnije partijske i skojevske organizacije i revolucionarni politički rad u raznim formama, u koji on ulazi vrlo aktivno pretvarajući svoju kancelariju u punkt partijskih akcija i veza.

U to vrijeme on je već prononsirani komunist, ugledan politički čovjek s društvenim vezama u sredinama intelektualaca, činovnika, studenata, đaka i ostalih građana. Za ondašnju sredinu on je svojevrsna nova pojava: komunist advokat iz ugledne srpske građanske porodice, koji se otvoreno politički bori za jedinstven otpor Srba i Hrvata protiv fašizma i prijetnje agresije, za uspostavu odnosa sa SSSR-om, protiv vlade sporazuma srpske i hrvatske buržoazije, za sve ono što je tada bilo u političkom programu komunista. U to vrijeme naša pozicija i lična i politička nije bila više u izoliranosti i konspiriranosti, već širok politički rad i društvena povezanost, koja je kod mnogih građana ranije zaziranje od komunizma i komunista pretvarala u interes i simpatije.

Jasno je da su policijski dosijei o njemu rasli, da je sresko načelstvo (policija) tražilo prilike i materijala da ga onemogući u radu. Dogodilo se to relativno brzo, jer u jesen ili zimu 1940. godine biva hapšen, »provaljen« u vezi sa skojevskom grupom u Vrepcu, selu kraj Gospića.

..U sudskom zatvoru u Gospiću uspio je učvrstiti moral omladinaca i spriječiti daljnje »provale« ne samo u organizacije već i u Okružni komitet KPH za Liku. Zakula je toga ljeta na Plitvičkim jezerima na I okružnoj konferenciji bio izabran za člana Okružnog komiteta. Reakcionari iz

tamošnjeg rukovodstva HSS-a insistirali su, a bili su na vlasti, da taj slučaj iskoriste za »monstre proces« u tamošnjim relacijama, jer su osjećali kako ih ne samo seljačke mase već i drugi napuštaju. Jasno da je to priželjkivala i srpska reakcija.

Ne mogu, za ilustraciju tadašnjih prilika, a da ne ispričam taj karakterističan slučaj. Na tadašnjem Sreskom i Okružnom sudu u Gospiću bilo je sudaca i službenika počevši od zadrtih reakcionara i režimlija do naših simpatizera i bližih suradnika. Tako mi se dogodilo da hodajući u Okružnom sudu po advokatskim poslovima sretnem njegova tadašnjeg predsjednika dra F. Čulinovića, koji mi jednostavno reče: »Nije baš dobro s ovim vašima u zatvoru — nešto bi trebalo učiniti.« Ja mu rekoh: »Pustite Zakulu jednu noć da s omladincima u ćeliji porazgovara.« Naime, bili su poslije policijske istrage predati sudu. To je dr Čulinović i učinio, ali je zato odmah zaslužio istragu od Apelacionog suda. (Naravno da ga ja nisam »provalio.«) Gospićki je Okružni sud zbog toga bio izuzet od suđenja i za to delegiran Okružni sud u Ogulinu. Za Zakulu i drugove to je ispalo vrlo dobro jer se u Ogulinu našlo sudsko vijeće koje ih je na pretresu s otvorenim simpatijama oslobodilo od optužbe. Sve se to događalo u mjesecima pred rat, tako da, koliko znam, ni istraga protiv dra Čulinovića i nije dovršena.

Sjećam se dobro Zakule onih dana kada je izašao iz zatvora kako se odmah bacio na posao i u danima pred rat, u onoj polumobilizaciji i konfuziji, svoju kancelariju pretvorio u permanentno sastančenje, primanje partijskog materijala, veza, direktiva itd.

U toj grozničavoj situaciji punoj osjećaja neizvjesnosti i crnih slutnja aktivirale su se sve političke grupacije i od predstojećih dana svaka očekivala svoje.

Mi smo komunisti osjećali, što se kaže na svojoj koži, u tim momentima kako su nagomilana i neriješena socijalna, politička, nacionalna i druga pitanja razarala to društvo, strmoglavljivala ga u ponore sužanjstva nacifašizma. Političke ocjene Partije, njene odluke, naročito V zemaljska konferencija, direktive, itd., bile su tačne i pravovremene, ali je odnos snaga, statički gledajući, bio daleko, daleko na strani »pobjedonosnog« fašizma, koji je već poharao Evropu, što je mnoge ljude zbunjivalo i plašilo. Održati živu, zdravu i organiziranu jezgru naroda, Komunističku partiju, njene organizacije i najuže suradnike, razbiti demoralizaciju i beznadnost bio je prvi korak borbe, koja je otvarala vrata oslobodilačkog rata i velike narodne revolucije.

Prvog dana agresije, tj. 6. IV 1941, našao sam se u Zagrebu. Zadržao sam se tamo zauzet partijskim poslovima do 10. IV i našao se u Gospiću kada su već njemačke trupe ulazile u Zagreb.

Za nas je komuniste u Gospiću bilo jasno da istog momenta moramo u ilegalnost, jer su se ustaše već ranije spremale i znale koga treba likvidirati. Od članova Okružnog komiteta tog su momenta u Gospiću osim mene bili M. Počuča i Zakula. Na kratkom sastanku dogovorili smo se da ja idem u Smiljan, a njih dvojica u Divoselo. U posljednjem smo času

nestali, jer su nas ustaše već tražile. Nakon kraćeg vremena sastali smo se i u iluziji o još nekom frontu u Bosni zaključili tko od nas treba na »front«. Mene je zapalo da ostanem na »terenu« Like. Tog momenta to je bilo u smislu opće direktive Partije. Na putu već negdje oko Udbine drugovi su sreli Dušana Brujića iz Kosinja, također člana Okružnog komiteta, koji se vraćao iz Bosne i rekao im da od svega toga nema ništa. Tada je pala odluka da Zakula ostane kao član Okružnog komiteta na tom terenu povezujući organizacije Korenice, Udbine, Donjeg Lapca i Gračaca i da bismo se nekako u toku maja trebali sastati radi daljnjeg dogovora. Za Okružni komitet od naročitog interesa bio je prostor tadanjeg Gospićkog i Perušićkog sreza, gdje su okupatori i ustaše imali glavne vojne snage i gdje je i ranije politička bitka s hrvatskim fašistima bila najintenzivnija. Ocjenjujući taj prostor kao ključni, i s političke i s vojne strane, i za čitavu Liku, na njemu smo se kadrovski intenzivno angažirali bez možda dovoljno osjećaja što se događa na prostoru, — vezama i organizacijama s kojima je Zakula trebalo da radi. Kada smo se u toku maja raspitivali o Zakuli radi dogovorenog sastanka, saznali smo da ga tamo nema.

Neću ulaziti u razne reperkusije te činjenice i u naše reakcije tog momenta. Gledajući danas ljude i događaje tog vremena, vidimo veličinu kriza čovjeka — revolucionara, koga nemilosrdno tuče stvarnost pod kojom posrče i opet veličinu revolucionara koji se posljednjim snagama uzdiže da izvrši svoj zadatak. O tome mi je pričao njegov ujak Kalember Vlajko, kada se tih dana Zakula našao kod njega u Zagrebu. Pobliže o tome kako je Žakula preko Zagreba i Beograda dospio do Kosmaja u partizane ja ne znam. Svima nam je bilo žao i nekako krivo na Zakulin postupak jer smo ga cijenili i voljeli.

Bili smo pored partijskog rada i povezanosti i intimni prijatelji, živeći zajednički, dijeleći dobro i zlo i prije rata. To je drugarstvo i prijateljstvo svojstveno onim vremenima u kojima si uspjeh ili promašaj svog druga osjećao i kao svoj. Zato mi je i velika zadovoljština bila kada sam ljeti 1942. godine čuo od Tita da on zna ne samo Zakulin »slučaj« već da je i u njegovom rješavanju učestvovao. Naime kada se Tito sa Vrhovnim štabom i CK KPJ nalazio tada u Bosanskoj krajini, negdje oko Glamoča—Petrovca, ja sam po nekim poslovima bio i kod njega. On je sam potegnuo pitanje Zakule i rekao mi da je CK ukinuo partijsku kaznu kojom smo Zakulu kaznili. To me je vrlo iznenadilo — ne ukidanje kazne,^ već činjenica da je on s CK to rješavao. Kako su to saznali i što se sa Zakulom događalo? Tada sam čuo da je Zakula dospio na Kosmaj, da je bio politički komesar I šumadijskog partizanskog odreda i da je krajem decembra 1941. ili početkom 1942. godine u borbi s Nijemcima poginuo, a čitav odred teško stradao. Bilo mi je svakako teško čuti o pogibiji druga i intimnog prijatelja. Međutim, bio sam duboko zadovoljan, nekako i sam moralno rehabilitiran, jer Zakulin put od Udbine do Kosmaja ipak nije bio bijeg, već na svoj način još tegobniji put borbe i stradanja.

Masovni politički pokret zahvatio je hrvatske seljake Like poslije I svjetskog rata, prvih godina stare Jugoslavije.

Radićev program »Mirotvorne hrvatske seljačke republike« otvorio je tada političke perspektive, koje su razvezivale revolucionarne potencijale nagomilane vjekovima u seljačkim masama, budio u njima nade boljeg i pravednijeg socijalnog i političkog poretka, aktivirao hrvatsku nacionalnu svijest, a zahtjeve za nacionalnom slobodom i samosvojnošću fundirao na širokim, masovnim, demokratskim i revolucionarnim osnovama. Te nabujale snage prelijevale su se već tada preko uskih programatskih okvira »Hrvatske seljačke republikanske stranke«, tražile akciju sa odredenijim ciljevima na unutrašnjem i vanjskopolitičkom planu, na koju nije bilo voljno građansko rukovodstvo iz svojih klasnih ograničenosti i ciljeva. Kao i uvijek, tako i tada hrvatska buržoazija, kao i svaka buržoazija, traži saveznike vani, jer zazire od naroda i radnih masa, od njihovog samostalnog političkog puta i akcije.

Istina, Radić tu pomoć ne traži samo od Zapada. Dapače, u tom momentu svoje političke emigracije odlazi i u SSSR, učlanjuje stranku u »zelenu internacionalu«, zbog čega dolazi u sukob s buržaoskim reakcionarima u rukovodstvu svoje stranke i mora ispravljati svoju »grešku«.

Te se godine 1924/25. u stvari završava jedna faza političke historije ne samo Hrvatske republikanske seljačke stranke već i hrvatskog naroda.

Što se zbivalo u to vrijeme s KPJ, kakve je stavove imala i politiku vodila prema hrvatskom i nacionalnom pitanju uopće, nije stvar ovog napisa. Samo pripominjem da je prošlo više od jednog decenija kad se tamo od 1935, a naročito od 1937. Komunistička partija Jugoslavije, odnosno Komunistička partija Hrvatske znala uključiti u ta pitanja i znala radnicima, seljacima, inteligenciji dati svoje odgovore i političke programe.

Iz tih dana i tih političkih zbivanja, koja su politizirala ne samo odrasle muškarce već i sve staro i mlado, žene i djecu, sjećam se po cuvenju Ivana Rukavine-Palente. Naime, negdje oko 1924/25. održao se u Gospiću »Radićevski zbor« na koji je nagrnuo narod iz čitave Like. Naročito su bili brojni i dobro organizirani u svom maršu Perušićani, koji su čak prispjeli s brojnom seljačkom konjicom. Svaki takav zbor u to vrijeme bio je nabijen elektricitetom sukoba sa žandarmerijom i raznim režimskim elementima.

Žandari su na Budačkom mostu (rijeka Lika) pretresali konjicu, ali kažu da je ona ipak revolvere i oružje prenijela u podvezanim konjskim repovima, što je, naravno, palilo našu dječačku maštu i divljenje.

O Palenti se tada govorilo kao junaku i vodi te konjice.

Pored toga što je tadašnji Perušićki kotar bio najkompaktnije hrvatski u Lici, u njemu je radićevski pokret te prve faze uhvatio najviše korijena

i zbog socijalno-ekonomske strukture toga kraja. Tu je živjela seljačka sirotinja, brojna na malim seljačkim imanjima, koja ih nisu mogla ishraniti ni krumpirom ni palentom. Sve ih je to tjeralo »trbuhom za kruhom« u »bijeli« svijet.

Radićeva Hrvatska seljačka stranka, naročito poslije njegovog ubojstva, prelazi u vrhu, a i većini njenih kotarskih i općinskih organizacija, u ruke krupne i palanačke buržoazije, koja još uvijek uspijeva održati svoj uticaj prvenstveno eksploatirajući sve one elemente socijalne, ekonomsko-političke, kulturne i nacionalne problematike koja je u cjelini stvarala hrvatsko nacionalno pitanje. U Perušićkom je kotaru otpor takvom kadrovskom i političkom kursu u redovima organizacije dugotrajan i čvrst. Daju ga već tada u sve otvorenijoj borbi protiv hrvatskih fašista (u Perušiću trgovac Vlainić i penzionirani oficir Juco Rukavina i drugi) i protiv reakcionarnog rukovodstva HSS-a u Zagrebu, kotarski i općinski funkcionari počevši od Palente, Mate Sorića, Vicka Milinkovića, Ivana Sigurnjaka i drugih iz Perušića, Klanca, Pazarišta, Kosinja itd. Sve su to seljaci koji su »rintajući« prošli svijeta i došli više ili manje do klasne, revolucionarne radničke svijesti.

Tih godina, kada se naša Partija počela sređivati, kadrovski i organizacijski jačati, kada je znala dati živi nacionalni program u relacijama Jugoslavije i Hrvatske, ti ljudi, Palenta i drugovi, brzo nalaze svoje mjesto, svoju pravu Partiju, za koju se svim svojim iskustvom i ugledom počinju boriti. Meni su naročito ostali u uspomeni ondašnji sastanci s tim drugovima, jer su oni nama omogućili pravu, novu političku školu i mnogo šire političko polje rada na selu, a i u gradu, nego što smo ga ranije imali u konspiriranim i izoliranim partijskim organizacijama.

Palentina je kuća postala mjesto sastanaka i veza.

Nekoliko godina pred rat znali su se kod Palente na velikim sastancima naći Marko Orešković, Stipe Ugarković, Srđan Brujić i mnogi drugi. Njegova drugarica, teta Marica, bez obzira na sirotinju i malu djecu sve je činila da se što sigurnije i uspješnije radi.

Palenta je bio vrlo živ temperamenat, brz i eksplozivan na riječi, borben i discipliniran. I preko onog ograničenog političkog znanja što ga je donio iz prakse Komunističke partije Kanade on se elementarno snalazio u ličkim uslovima učeći politiku naše Partije. Ne sjećam se prave godine, da li 1939. ili 1940, kad je bio i delegat na jednoj konferenciji ili savjetovanju Komunističke partije Hrvatske u Zagrebu. To je učešće na nj ostavilo velik dojam, što se vidjelo i iz njegove diskusije tom prilikom.

U akciju naše Partije da se u to vrijeme iznutra prisili vodstvo HSS-a da zauzme određenije stavove prema opasnostima od fašizma izvana i u zemlji, da se prizna od Jugoslavije SSSR i s njime uspostave diplomatski odnosi, itd. Palenta se uključuje i taj zadatak već kao član KPH realizira. Tada se rijetko događalo da od vrhova vodstva u Zagrebu kompletno jedna kotarska organizacija HSS-a traži takvu političku odluku.

To ga dovodi u oštre sukobe sa Mačekom, Pernarom i ostalima, koji već dijele vlast s velikosrpskom buržoazijom, a još više ga drže na »mušici« domaći ustaše s Vlainićem i Jucom Rukavinom na čelu.

U tako zaoštrenim političkim odnosima bio je trn u oku domaćim reakcionarima, koji su samo čekali priliku da terorom i ubojstvima obračunaju s njime i svim tamošnjim drugovima, starijima i mlađima.

Zato se i Palenta istoga dana okupacije morao pred ustašama skloniti. Tražili su i druge. I prva žrtva u Pazarištima bio je Vicko Milinković, tajnik općinske organizacije HSS-a, član KPH, što su ustaše jako dobro znale. Ipak su nesmotrenostima i samog Palente ustaše uspjele da ga se za mjesec-dva dočepaju i, jasno, da ga na svoj način dokrajče (ljeti 1941. godine).

Nama svima koji smo Palentu i Vicka Milinkovića znali i s njima surađivali, i velik broj drugova Hrvata iz toga kraja koji je pao u borbi protiv okupatora, za slobodu hrvatskog naroda, za bratstvo Srba i Hrvata, ostali su u naročitoj uspomeni.

Palentina drugarica s djecom, i mnoge druge drugarice, našle su svoj put u slobodu preko Ljubova, pateći ali junački se boreći za ono za što su Palenta, Vicko i drugi dali svoje živote.

DIVOSELO U DANIMA USTANKA

I sada, u eri reminiscenca na naš revolucionarni rad i događaje, naročito na događaje prvih dana i mjeseci ustanka 1941. godine, osjećam kako je teško pisati ili govoriti o tim događajima, pa bili oni mali ili detalji iz ciklusa svega onoga što se zbivalo 4 teške godine rata.

Dogodi nam se često da bez dubljeg uživljavanja u takve trenutke upadnemo u stereotipni način izlaganja, koji je kao stara naučena lekcija najlakši, a zato i pored sve faktografske istinitosti suh i beživotan. Taj je način bezuspješan da pokrene emocije slušalaca ili čitalaca, a još manje da im pomogne zrelije i dublje shvatiti društvenu uslovljenost i sve one faktore koji su bili zahvaćeni i djelovali na širokom planu naše revolucije.

Teško je, kažem, neki karakterističan događaj ispričati tako da bi se iza njega osjetila ona atmosfera tjeskobe i dileme, sva ona skala raspoloženja koja proživljava pojedinac ili skupina u trenutku odlučivanja. To su naročiti trenuci, u kojima odgovorni pojedinac, organizator, daje i prima revolucionarni elan, utiče na ljude, ali se još više inspirira u onoj masi koja ga prihvaća, koja prima akciju i u pokretu krči originalno svoje borbene putove. Tu nastaje momenat uzajamnog prožimanja pojedinca i mase, formira se monolitni kolektiv volje i akcije, koja povlači za sobom i druge i na tom valu razvija se i uzdiže sve više. Takvi se prijelomni momenti pamte, jer su oni početak onoga što se poslije toga prvog pokreta, koraka, dalje samo — kako se kaže — zakonomjerno, po svojoj logici razvijalo.

Jedan takav momenat pamtim iz posljednjih dana jula 1941. godine. Bilo je to u Divoselu, u neposrednoj blizini Gospića. U tom momentu selo najpogodnije za naš okružni komitet za Liku. U njemu je bila jaka partijska organizacija i Savez komunističke omladine Jugoslavije, koji su, naročito posljednjih nekoliko godina pred rat, ojačali svoj politički uticaj na narod, posebno na omladinu. U tom momentu već je očito bilo da ustaše idu na fizičko istrebljenje Srba, a i onih Hrvata, za koje su bilo na koji način osjetili da se opiru njihovoj raboti.

2a političku aktivnost divoseljskih komunista znali su odranije. Znali su da to, veliko i lijepo srpsko, selo odranije razvija bratstvo Srba i Hrvata, da su Divoseljani bili najaktivniji u povezivanju s Hrvatima Smiljana, Ličkog Novog i drugih sela, razvijajući političku, ekonomsku, prosvjetnu i drugu suradnju. Znali su dobro kako su Divoseljani u svom selu razbili velikosrpske akcije nekih gospićkih trgovaca i režimskih agenata. Vidjeli su, naročito na općinskim izborima 1941, kako se pod vodstvom komunista stvara širok front samostalnog nastupa ličkih Srba i Hrvata, koji izvlači sve više narod ispod uticaja buržoaskih stranaka, koje su sijale razdor i mržnju među Srbima i Hrvatima.

Zato su se oni i bojali Divosela, jer su znali da je tu odranije uvelike stvorena svijest koja se neće dati tako lako prestraviti i paralizirati. Očekivali su odatle ne samo otpor nego i samostalnu akciju. U to sam se i sam osvjedočio. Naime, polovicom juna 1941, s jednim skojevcem iz Stupačinova kod Baških Oštarija, išao sam Velebitom prema Cesaričkim Stanovima, primorskim ispašnjacima za ovce, da se nađem s pokojnim Franjom Smojverom i drugima radi povezivanja i razgovora. Bili smo neoprezni, i najednom se pred nama stvoriše dvojica ustaša — naravno, s puškama. Tražili su legitimacije. Da ne pričam u detalje, izvukli smo se zahvaljujući snalažljivosti skojevca, koji je počeo vikati da je bilo dosta legitimiranja u propaloj Jugoslaviji, da se — evo — u svom rođenom selu ne može kretati, a »oslobodili smo se«, itd. To je djelovalo na ustaše da su nas propustili, uz napomenu da treba legitimacija, jer — tko garantira da nismo iz Divosela i da ovdje ne švrljamo po komunističkom poslu.

Dakle, osvjedočio sam se da se ne varaju o Divoselu.

Divoselski komunisti svojom čvrstinom znali su suzbiti stravu koju su u narodu širili ustaše. Ustaški stan u divoselskoj školi, u kojoj se zabarikadiralo nekoliko desetaka ustaša, nije ih mogao spriječiti da punom parom rade na pripremi ustanka. Svakodnevno su se održavali sastanci, dolazile veze, materijali, drugovi iz Gospića, Zagreba itd. U Divoselu se osjećalo sigurno.

Sve smo više iz one formalne ilegalnosti pred narodom javno izlazili što se više primicao dan borbe. Tko zna ondašnju psihozu stravičnosti, koju je uz ustaške krvoloke tada stvorio fašizam u pobjedonosnom nastupanju, razumjet će kakvu je, da tako kažem, čudesnu moralnu snagu imala i davala jedna sredina, kolektiv, narod-selo koji je svjestan težine, katastrofe, ali se ne boji — dapače! Tu se odvija ono uzajamno djelo-

vanje sredine-mase na pojedinca i obratno; tu se inspirira volja i odlučnost, lome kolebanja i pronalazi najbolje onaj daljnji odlučujući korak koji treba učiniti, to jest početi borbu.

Kad je tih dana, jedne večeri, Seoski komitet sazvao sastanak, kada su došli partijci, skojevci, nepartijci, masa ljudi u Jankov borik, kad se razvila diskusija: ustanak ili ne, navala na školu — ustaški stan, itd., osjetio sam golemu snagu svijesti kolektiva koji utiče na masu, narod.

Govorio je sekretar Komiteta Dane Vujnović Deni. Dokazivao je da nema više šta čekati. Imamo, govorio je, neku pušku, bombu, revolver, »štuc« i si. Treba uzeti roglje, kose, treba tjerati te nemani iz sela, treba ići u oslobodilački rat protiv okupatora; to je put, to je jedini izlaz, to Komunistička partija poručuje narodu. Govorio je njegov brat Stevo, govorili su i drugi. Obrazlagao je Dane da treba narod, sve selo, evakuirati u Velebit sa svim što se može ponijeti i povesti, pa onda navaliti.

Bilo je nekih čije se kolebanje ogledalo u tom da bi trebalo vidjeti, kako su oni govorili, još koji dan odložiti, ne bi li se što u međuvremenu desilo, itd.

Slušajući sve to, osjećao sam kako se u tom momentu ljudi rvaju sami sa sobom, kako se bori i pobjeđuje viša svijest na kojoj su se organizirali ljudi, sposobni da povuku za sobom i one druge, i onu masu čije su povjerenje dobili svojom odlučnošću i određenošću orijentacije: što sada, toga momenta, pa dalje, treba činiti.

Nije mi bilo toga momenta teško govoriti s dubokim uvjerenjem i odlučnošću jer sam osjećao da su tu ljudi, narod, s kojim se može ići boriti pod najtežim uslovima.

U tom prijelomnom momentu bilo mi je jasno da odluka toga skupa istovremeno znači volju i svijest čitavog sela. Na tom divnom primjeru vidio sam krunu dotadanje političke borbe divoselskih komunista — članova Partije i SKOJ-a.

Divoselo se od toga momenta borilo sve do pobjede. Staro i mlado, muško i žensko na vratima Gospića, koji su Talijani i ustaše, a poslije Nijemci, nastojali održati kao jedino uporište u oslobođenoj Lici. Od prvoga dana do kraja u tom selu je mobilizacija ljudi i njihovih sredstava za borbu bila potpuna. Divoseljani imaju historiju svojih ofenziva, kada su starci i pioniri branili selo, jer je sva omladina i sve za vojsku sposobno bilo otišlo izvan Like sa VI ličkom divizijom, ili pak drugdje negdje bila angažirala.

Brojna je, junačka i ponosna bila omladina Divosela. Ona ima svoju revolucionarnu historiju od prije rata. Njena skojevska organizacija bila je brojčano jaka i imala jak uticaj na omladinu sela i na čitavo selo.

Značajne su bile njihove manifestacije veza sa skojevcima i omladincima hrvatskih sela Smiljana i Ličkog Novog, veza s gospićkim omladincima, koji su k njima često dolazili po skojevskom poslu, itd. Mnogi skojevci^ Divosela bili su đaci gospićke gimnazije i preparandije. Oni su bili snažno jezgro mladih komunista, koji su se uz druge, prijeratnom

aktivnošću, u ratu osposobljavali za dužnosti komandira, komandanata, političkih komesara, partijskih radnika itd.

Prvo vatreno krštenje te omladine bilo je, da tako kažem, u njenu stilu prezira opasnosti i mržnje prema fašistima.

Noćna navala na ustaški stan bila je ograničena na petnaestak drugova, jer ni toliko nije bilo pušaka, bombi i revolvera. Ustaše su se žestoko branile iz škole, najprije iz prizemlja, a onda iz podruma, ne štedeći municiju.

Tišina tople ljetne noći stravično se prolamala pucnjavom i potmulom eksplozijom koje bombe, dok se povremeno oglasio koji reski, visoki ton ljudskih glasova. Narod, sklonjen u šumarke velebitskih padina, napeto je slušao bitku i čekao, dok su Talijani i ustaše u gospićkoj »žici« zabezeknuto i prestrašeno osluškivali bez vojničkog reagiranja i odgonetavali što se događa. Ustaše, prestravljene, nisu ni pomišljale da se probiju van, već su sišle u podrum zgrade, pucajući kroz prozorčiće na razini zemlje, dok je kratka ljetna noć brzo prolazila. U tom momentu začuli su se brojni povici mase koja je jurila niz padine obližnjeg brda. To su bili omladinci i omladinke Divosela koji su se, privučeni paljbom, okupili i goloruki jurnuli prema školi uz povike: »Smrt fašistima«, »Živjela Komunistička partija«, »Naprijed drugovi«, itd. Začas su stog slame, što se nalazio u blizini, počeli bacati kroz razvaljene prozore škole, koji se kroz dim počeo pretvarati u plamenu buktinju.

Samoinicijativno se omladina umiješala u borbu, uzela je u svoje ruke i posvojila. Tu je ona na licu mjesta neposredno počela da sveti smrt svojih drugova Vlade Radakovića i Mile Jerkovića, koji su te noći, dajući svoje živote, pokazali svojim mladim drugovima kako se bori i osvaja nov život, ono u čemu naša omladina danas slobodno diše i radi.

Mnoge doživljaje nosi čovjek iz rata, što je prirodno. Mnogi su od njih stereotipni — svakidašnji i zato su se slili u masu jednoličnih sjećanja, zaboravljenih i poluzaboravljenih, zapretanih dok ih koja prilika ne raspiri. Ali ovakvi su doživljaji uvijek nešto posebno. Oni ovim ili onim povodom živo sjeknu kroz pamćenje, jasno se odraze i vide slike, prožive glasovi i tonovi onih jedinstvenih događaja koji se trajno i duboko urezuju u biće čovjeka. Još mi je uvijek u oku onaj veliki blijedi mjesec koji si nestrpljivo čekao da zađe za oblak, da budeš manje vidljiva meta izdajničkom metku.

SMILJAN I NJEGOVI LJUDI

Emigracija naših ljudi u svijet »trbuhom za kruhom« zahvatila je naročito Liku krajem prošlog stoljeća i prvih decenija ovoga. Masovno su mladi ljudi odlazili na rad u SAD — u »pravu« Ameriku, kasnije u Kanadu, da bi se većina njih nakon 20, 30, pa i više godina, radom istrošeni i ostarjeli, vraćali nazad.

»Crnački« radeći po rudnicima, šumama i klaonicama, ta jeftina radna snaga bila je roba, sirovina, koja je tekla na beskrajnoj traci trgovine počevši od seoskih trgovčića i palanačkih zelenaških bančica sve tamo do dolarskih magnata Amerike. Pljačka je počinjala odmah zajmom za putne troškove — »šifkartu« i nije se završavala sve dok je taj dužnik mogao »rintati«. Dug je ostao, jer je njegova familija — stari roditelji, braća i sestre, žena, djeca itd. — morala živjeti. To je značilo dalje se zaduživati. Krvave zarade tih dužnika tekle su u dolarima i čekovima vjerovnicima, koji nisu tako lako puštali sirotinju iz ruku, sve dok je bilo moguće išta izažeti.

To su deceniji seljačkih dugova, pauperizacije sela, nejakih kupovnih fondova, malih i sporih investicija, jeftine i nezaštićene radne snage, vrijeme u kojem su se na našoj zemlji, u uslovima ekonomske i društvene nerazvijenosti i zaostalosti, žestoko odražavali lomovi i turbulentnosti svjetskog kapitalističkog sistema nakon I svjetskog rata. Kulminacija je bila tridesetih godina, kada je velika ekonomska kriza poljuljala temelje vodećih kapitalističkih zemalja u svijetu na čelu sa SAD. Dok su naši ljudi lutali duž SAD i Kanade u čuvenim marševima gladnih, niz je malih lokalnih bančica u Lici propadalo i s njima ušteđevine mnogih iseljenika, s kojima je uvelike špekulirala također tada propada »I hrvatska« u Zagrebu. One su radile sredstvima ekonomske emigracije i lihvarenjem preko mreže malih seoskih trgovčića, jačale pozicije nekolicine bogatijih, većih trgovaca, veletrgovaca, koji su na tom širokom prostoru vršili relativno krupnu akumulaciju.

Ta je trgovačka buržoazija pretežno iz prvog ili drugog koljena potekla sa sela, davala ton i uticala bitno na političke odnose, gradila svoje političke i vlastodržačke pozicije na ideologiji iskorištavanja vjerskih i nacionalnih razlika, sukoba i trenja, u čemu ih je pomagala umnogome većina popova i dosta zatucane inteligencije i obrtnika. Ti obrtnici stalno su bili u likvidaciji, jer ih je mala kupovna snaga mušterija i kakva-takva industrijalizacija uništavala.

Velikosrpski režimi nacionalnog ugnjetavanja, političkog nasilja i ekonomske pljačke u staroj Jugoslaviji naročito su aktivirali i jačali društveno-političke pozicije palanačke buržcuzije. Oni su joj pogodovali osim ostalog i time što su svoju klasnu poziciju i eksploataciju seljaka i druge sirotinje sakrivali iza vjerskih i nacionalističkih amblema, motiva i emocija.

Pomiješanost Hrvata i Srba u Lici iskorištavali su za raspaljivanje najprimitivnijih strasti nacionalne i vjerske mržnje. Uz pomoć popova, nekih profesora i učitelja fanatizirali su velik broj školske omladine stvarajući tako zagušljivu društvenu i političku atmosferu, koju je čovjek, bez bližeg poznavanja, teško mogao shvatiti.

Pokušao sam dati skicu tadanjih općih ekonomskih, društvenih i političkih uslova da bi se lakše shvatila zbivanja u tim krajevima, pa i u Smiljanu.

Smiljan, selo kraj Gospića, pomiješano Srbima i Hrvatima, u to vrijeme ima pravoslavnog i katoličkog popa: četnika Stijačića i ustašu Tomljenovića, oba nasilnika, stalno naoružani i opasni izazivači i banditi, koji se osim harangiranja i podsticanja na međusobne sukobe Hrvata i Srba nisu sustezali da s oružjem u ruci nasrnu na čovjeka.

Tomljenović se kroz razdoblje šestojanuarske diktature koristio crkvom i propovjedaonicom za svoje »političke govorancije« i u ono vrijeme režimskih represalija stekao neke vrste antirežimsku nacionalnu afirmaciju među seljacima Smiljana, Bužima i okolice. Međutim, njegov pun uticaj i svevlast postepeno je malaksavala kako se razvijala aktivnost Komunističke partije, njenih aktivista, organizacija i organizacije SKOJ-a. Taj je pop u svojoj nezajažljivoj gramzljivosti, na primjer, mjerio »hrvatstvo« ove ili one kuće Smiljana, Bužima i si. prema pršutima, suhom mesu ili drugim prilozima koje bi dobivao kad je »blagoslivljao« kuće. Znao je sa seoskim trgovčićima lično iskorištavati i jačati svoju poziciju kroz akciju mačekovske »Gospodarske sloge«, pri nabavi i prodaji kukuruza, umjetnog gnojiva, razne trgovačke robe itd. Prihode crkve držao je u svom džepu mimo crkvenog odbora, prisvajao si travu s groblja i drugih crkvenih nekretnina. Ogradio je širok prostor oko crkve, gdje se inače narod sastajao i omladina igrala, da bi odatle dizao travu i lično gospodario. Bio je uvjeren u svoju svemoć i »tribunski« uticaj u narodu. Osim sigurnosti koju su mu davale žandarmske bajonete tadašnjeg režima protiv komunista, tj. protiv ovog ili onog pojedinca, pojave ili akcije, osjećao se vrlo siguran i agresivan.

To je tadašnji tipičan slučaj općih problema, metoda i uslova rada naše političke borbe s klerofašističkom reakcijom koja se krila iza crkve i religije, nacionalnih i religioznih osjećaja ljudi i koja je, sve to skupa zloupotrebljavajući, pomagala tadanje nenarodne reakcionarne režime.

Poslije 1930. godine vraćalo se u ta sela dosta ljudi iz Amerike, bježeći od gladi i besposlice, revolucionirani teškim životnim uslovima u najvećim kapitalističkim zemljama, ali ideološki i politički nedorasli da se u našim uslovima snađu, da nađu mjeru i pitanja na kojima se može razvijati revolucionarni rad i borba, naročito na selu. Mnogi se od njih osjećao komunistom. Bilo je među njima čvrstih, junačkih ljudi, sa snažnom, elementarnom klasnom svijesti, dok im je najomiljenije sredstvo u političkom repertoaru propagande bio vulgarizirani Vasa Pelagić, kako su ga oni znali reproducirati. Bez obzira na to što su ih popovi uspješno izolirali od mase »strašnim« pričama o komunističkoj slobodnoj ljubavi, zajedničkom vlasništvu žena kao stoke i drugih predmeta vlasništva i lične upotrebe, ti su ljudi pojedinačno uticali na pojedine radikalne seljake i omladince i faktički pripravljali teren za revolucionarni rad i aktivnost Partije na planu realne, smišljene i sistematske borbe u tadanjim uslovima, za široki politički uticaj na seljačke mase. Ta se polupismena seljačka lička sirotinja, naročito u Kanadi, formirala u borbene i klasnosvjesne pojedince i masu, koja je učestvovala i u borbenim akcijama kanadskog proletarijata. Jedan među njima — Tomo ćaćić iz Bužima razvio se tamo

u pravog revolucionara, radničkog tribuna, komunista, organizatora pokreta, pionira radničke revolucionarne štampe i svestranog aktivista u Kanadi. On organizira dobrovoljce za Španjolsku i sam se tamo bori kao partizanski kapetan Španjolske narodne armije, da se, iako bolestan, već rano 1942. godine, bježeći iz logora u Francuskoj, nade u borbi u našem oslobodilačkom ratu.

Kad je u Lici uticaj Partije organizacijski ojačao, brojčano se učvrstio i manifestirao kroz razne akcije, ti su se američki komunisti lakše snalazili u suradnji na tadanjem političkom programu Partije. 1940. godine na općinskim izborima nosilac radničko-seljačke liste, pod kojom je išla Partija za tadanju Smiljansku općinu, bio je Pavao ćaćić iz Bužima, također povratnik iz Amerike, čovjek, iako teško bolestan i iscrpljen, vrlo borben, uporan i aktivan. Uvjeren sam da neću učiniti krivo ostalim drugovima koji su slično djelovali, a nisam ih spomenuo. Naime, ja sam spominjanjem ove dvojice htio samo istaći uslove i specifičnost pod kojima se razvijao revolucionarni pokret u tim malim sredinama, s tim »malim« ljudima koji su radili i borili se, preko svojih snaga, i koji se u analizi osnovnih uslova naše revolucije i njene pobjede ne mogu mimoići. Oni su dostojni reprezentanti masa onih medu kojima su izrasli, među kojima su djelovali i s kojima su surađivali i borili se.

Smiljan, bliže Gospiću od Bužima, došao je ranije u kontakt s partijskom organizacijom u Gospiću i njenim radom. Kao mladi pekarski radnik pok. Jovo Rajčević iz Smiljana, radeći u partijskoj organizaciji Gospića, još od 1928. godine, stvorio je prvu vezu i politički djelovao na niz ljudi koji su ovdje-ondje u svijetu dolazili u bilo kakav kontakt s radničkim revolucionarnim pokretima i sa seljačkom omladinom, koja je postajala sve osjetljivija na socijalna i politička pitanja. To su bila najteža vremena iz prvih godina šestojanuarske diktature, vremena provala i hapšenja u Gospićkoj partijskoj organizaciji, vremena dubokog, uskog ilegalnog rada rijetkih ćelija, nedoraslih da na tom terenu u tadanjim uslovima razvijaju širi i puniji politički rad. Rad se svodio onda na grupice, ćelije đaka, studenata, zanatskih radnika, zatim gdjekojeg seljaka i intelektualaca. Pod udarcima monarhofašističke diktature, u uslovima ekonomske i društvene nerazvijenosti Like, mali broj mladih komunista-skojevaca teško je mogao razvijati tada širu političku borbu i akciju. Međutim, retrospektivno gledajući, taj period bio je umnogome odlučujući. U tom se periodu provjeravala i očeličila ona jezgra koja je poslije, sa sve više životnog i političkog iskustva, sa sve više uticaja u svojoj sredini, sve uspješnije išla u širinu, sve se bolje snalazila u konkretnim uslovima životnih i političkih pitanja i nalazila momente za javnu, praktičnu političku borbu. To je momenat kada aktivisti pored apstraktnih shema i dogma revolucionarnu marksističku teoriju pretvaraju u živu masovnu političku akciju i borbu.

U razdoblju između 1930. i 1940. godine, a naročito poslije 1935. godine, skojevska organizacija na gospićkoj gimnaziji i preparandiji pokazuje aktivnost koja uspješno prodire na selo i okuplja dosta seoske omla-

dine. Najviše to dolazi do izražaja u Divoselu i Srailjanu, selima najbliže povezanim s Gospićem. U Smiljanu se razvija sve više u razdoblju od 1935. do 1941. godine partijska organizacija i politički rad na sve široj bazi akcije koja zahvaća okolna sela Bužim, Rastoku i dr. (srez Gospić), pa je Donje Pazarište i Klanac u Perušićkom srezu.

C Drugovi Dan Uzelac, Dujo Katić, Kata Pejnović sa sve većim brojem srednjoškolaca i seoskih omladinaca Smiljana uspješno pronalaze masovne načine rada na uvođenju širokih redova seljaka i političku aktivnost, koja im je postajala sve bliža, objašnjavala i rješavala pitanja njihovog života i budućnosti. Karakteristično je za tu organizaciju i ljude da su znali partijsku politiku, program, njenu ocjenu situacije u svijetu i kod nas, dnevne i trajnije zadatke političke borbe u detaljima u svakom selu i zaseoku dobro i konkretno postaviti i na širokim skupovima, na večernjim sijelima tumačiti koristeći se za to i školskim prostorom, kućama pojedinih seljaka i slično. To je bila forma rada koja je prerasla uske okvire lične agitacije. To je bila praksa na kojoj su se provjeravali kadrovi i regrutirali iz šire masovne baze novi i mladi dinamični aktivisti. Popularnost revolucionarne borbe u Španjolskoj, briga i sakupljanje sredstava i slanje paketa za naše drugove »Španjolce« u logorima Francuske, proslava 1. maja i oktobarske revolucije s vješanjem barjaka i bacanjem letaka, pjevanje po selima revolucionarnih pjesama, korske recitacije i priredbe, odlazak u susjedna sela na zajedničke priredbe, na primjer u Divoselo, itd., — sve je to unosilo političku živost, elan i agresivnost sve većeg broja ljudi — komunista, koji su sve više vjerovali u snagu svoje ideje i organizacije, u svoju povezanost s narodom i njegovu snagu. Sve je više sazrijevala svijest o snazi revolucionarne akcije i slabosti nenarodnih režima, koji su usprkos mačekovsko-seljačkoj demagogiji gubili politički oslonac u narodu, naročito posljednjih godina pred rat.

Komunisti su postajali sve više »masovici«, sa sve istančanijim osjećajem za svoju sredinu, njen način mišljenja, emocije i predrasude. Oni su se počeli bolje snalaziti u toj sredini ekonomske zaostalosti, siromaštva i nepismenosti, na kojoj je bio duboko udaren pečat lutanja naših ljudi po svijetu.

Demagoški blef mačekovaca da preko akcije »Gospodarske sloge« i njenih zadruga stvore svoje ekspoziture političkog monopola u tim je selima propadao. Smiljanski su komunisti sami stvorili zadrugu, na koju se pop Tomljenović okomio kao komunističku, hvaleći svoju bužimsku, gdje se on momentalno bio ukotvio. Međutim je i iz te bužimske bio izguran jer su tamošnji drugovi pokazali seljacima kako ih on pljačka. Kako su smiljanski i bužimski komunisti razbili aureolu popa kao nekog nacionalnog borca, tako je jačao uticaj Partije. Pokazalo se da pop i nema ugleda i uticaja u narodu onoliko koliko je to izgledalo gledajući izvana, ne prilazeći bliže i konkretno ne djelujući. Crkvene »kaptalde« — seljaci članovi crkvenog odbora, koji je samo formalno postojao i obespravljen, zatražili su pod uticajem komunista od popa da položi račune o novcima od raznih prinosa i priloga, od prihoda od nekretnina

i slično. U takvoj diskusiji koja je bila otvorena i pristupačna ljudima objašnjavalo se da su bog i njegovi zastupnici na zemlji ljudske institucije kojima se može uspješno vladati i da se može pljačkati pod raznim ideološkim vidovima. Nekoliko godina pred rat i pred slom stare Jugoslavije na tom terenu razvila se relativno živa politička borba, koja je dobila sve izrazitiju fizionomiju nastupa mladih revolucionarnih snaga i slabljenja uticaja građanskih partija, usprkos nerazvijenosti ekonomskih i društvenih uslova.

Omladinci — skojevci studenti, srednjoškolci i seljački mladići postaju sve samostalniji i raznovrsniji u akciji; bolje se snalaze i sve šire jačaju uticaj politike Partije na selu. Tada su se čvrsli i množili iz širih okvira akcija i masa mladi kadrovi komunista, koji su od prvih dana okupacije naše zemlje pokazali komunističku čvrstinu u borbi za pobjedu narodne revolucije. (Svako navađanje imena, iako »najvažnijih«, smatram promašenim bez jedne cjelovitije monografije o Smiljanu, koju bi trebalo da pišu baš tadašnji njegovi omladinci i omladinke.)

Ti su se širi i uži sastanci redovito održavali po noći, kad su ljudi bili slobodni od rada, a to je bilo pretežno zimi. Usprkos dugom pješačenju po snijegu ili blatnjavim seoskim putovima rado sam se odazivao pozivu drugova da sastancima prisustvujem. Poseban je to osjećaj bio kad si osjetio sve veću povezanost s tim ljudima, narodom koji se tiskao u polutamnoj prostoriji, pažljivo slušao, pitao i komentirao sva moguća pitanja; čuo, slušao i emocionalno se i svjesno povezivao s Partijom i narodnom borbom. Bilo je tu i djece iz osnovne škole, koju sam poslije znao sresti u ratu kao borbene omladince, koji su se živo sjećali tih sastanaka i njihovog dalekosežnog efekta. Ti su se nekad ćutljivi i zamišljeni ljudi i žene, omladinci i omladinke, nekad opet veseli i šaljivi, puni priče i nagađačica, kasnije mogli dobro upoznati u ratu, u revoluciji. Snaga i dubina njihovog uvjerenja i izdržljivosti u svim teškoćama borbe na neoslobođenom i poluoslobođenom terenu iznenađivala me je i korigirala u ocjeni njihove borbenosti i svijesti.

Godine rada pred rat, masovne forme i neposredna metoda političkog rada i borbe na malim stvarima i uskim okvirima, osim pojedinačnog i širokog uticaja naše Partije na te mase, imale su dalekosežan uticaj na naše partijske kadrove, koji su se u tom razdoblju osposobili da se u ustanku i daljnjoj borbi brže i bolje snađu u masovnim političkim i oružanim bitkama. Taj je rad po selima stvarao njihove istinske borce i rukovodioce.

Nekoliko godina pred rat jedan se liječnik iz Gospića, naš simpatizer, vratio noću iz Smiljana od jednog bolesnika. S čuđenjem i pomalo senzacionalistički pričao mi je kako je u kući bolesnika sreo jednu ženu, seljanku srednjih godina, koja je ne samo pomagala bolesnici već i punoj kući naroda govorila o politici, o teškom životu seljaka u tom poretku, o situaciji u svijetu, o opasnosti od rata i fašizma, o tome da radni ljudi treba da se sami bore za svoju obranu i obranu zemlje, itd. Što ga je najviše čudilo, bilo je ne samo to što je govorila jednostavno, jasno i s

poznavanjem stvari, već još više to kako nju, ženu seljanku, i muško i žensko sluša pažljivo i s uživanjem. Te su mu večeri rekli seljaci da ta žena, Kata, zna pomoći u bolesti, savjetovati u poslu i raznim prigodama, da ona njima u bližoj i daljnjoj okolici često govori o događajima u zemlji, svijetu itd. Nije mu — doktoru — išlo u glavu to novo i neobično interesantno što je doživio, da je seljačka žena politički agitator, komunistkinja, čvrsto afirmirana u selu, i kod Srba i kod Hrvata. Sve mi je to s čuđenjem, ali i radošću, pričao, jer je doživio da je ipak »taj marksizam« živa snaga, da »ga« ima i izvan intelektualnih diskusija. Pitao me je da li sam čuo za tu ženu. Jasno da sam znao na koga se namjerio, da je vidio i doživio kako je u to vrijeme radila i borila se Kata Pejnović. Koliko jednostavan, toliko je i interesantan put i razvitak Kate kao radne žene, majke više djece, do uvjerenog i valjanog revolucionara — komunista. Jednoga mi je dana tada — ranijih godina — u Gospiću rekla gimnazijalka, skojevka, Rada Tatalović da k njima dolazi jedna seljanka iz Smiljana, prodaje mlijeko, sir i dr. i da toj ženi ona daje razne knjige, beletristiku, socijalnu progresivnu literaturu, a i neke »teže« stvari. Sve je to ta žena nosila u nekom pletenom košiću, koji je bio dobro poznat kao pun raznovrsne robe. Kako joj je kuća bila uz glavnu cestu na početku Smiljana, kuda se prolazilo za Bužim, Rastoku, Pazarište, itd., to je brzo njena kuća postala »punkt« za vezu, poruke, sastanke itd. Već prvi kontakti s njom uvjerili su me o snazi njene volje, uvjerenju, borbenosti i neustrašivosti. Ona je i kao seljanka — domaćica imponirala selu, jer je znala dobro gospodariti, raditi, a uza sve to nalazila je dovoljno vremena i entuzijazma za masovan politički rad.

Kad bi se u njenoj kućici održavao politički sastanak, znao je često njen drug, pok. Jovaniša, »stražarčiti« pred kućom, kuckati na prozor pitajući jesmo li gotovi jer da će se smrznuti. Bio je on ponosan na nju, na njen ugled u tom kraju, pa je u šali znao govoriti kako ne može spavati, jer mu Kata potroši po noći sav petrolej čitajući nekada i do zore.

Uticaj i rad takvih revolucionara, rad i borba desetina omladinaca komunista i starijih ljudi osjećao se i javno manifestirao na općinskim izborima 1940. godine. U Smiljanskoj općini izašli smo s radničko-seljačkom listom za koju se ne samo po imenu nego i po nosiocima znalo da je komunistička. Naša snaga bila je tolika da je natjerala na međusobnu suradnju popa četnika i popa ustašu. Morali su otkriti svoje karte i postaviti zajedničkog kandidata. Izgubili smo za nekoliko glasova; a znali smo da smo jači, jer nam je dosta dobrih mladih ljudi i drugova bilo odsutno u vojsci — rezervi, kojom se onda prikrivala mobilizacija.

Godina 1941: okupacija zemlje, dolazak Talijana u Liku, strašan pokolj Srba, ubijanje i premlaćivanje istaknutih Hrvata, komunista i svih onih koji su te zločine osuđivali na ovaj ili onaj način, strava koja se sirila s Jadovnog i Velebita nad tim krajevima u osnovi nije pokolebala duboko uvjerenje partijaca, skojevaca, simpatizera. Njihova svijest bila je već toliko izgrađena da su znali da to nije kraj svega, da to nije konačna

pobjeda okupatora i fašizma, već da je to tek početak teške i neravnomjerne borbe koju sam narod uzima u ruke. U jesen 1941. godine oni su s drugovima iz čete Marka Oreškovića obračunali u Smiljanu s nekolicinom ustaških zločinaca i pri tom organizirali jednu grupu partizana Hrvata, većinom omladinaca, koji su prešli u Divoselo da se bore.

Sjećam se dobro noći kad su ti omladinci »prtili« torbe, pritezali kajiše, uzimali hranu i opraštali se sa svojima u kući. Došli smo s grupom do kuće drugova omladinaca, seoskih kovača Ante i Paje Milkovića. Njih su dvojica uz pomoć sestre trpali u torbu hranu, dok ih je mati — bila je duboka noć — prestravljena, plačući u krevetu, pitala kamo će od kuće, kamo to s puškama: da oni ne moraju bježati od pokolja jer nisu Srbi, itd. Kad je vidjela »starog« Božu Prpića, snažna čovjeka i poznata komunista, koji je kao radnik do 1941. godine više godina radio u Sisku, malo se primirila, pitajući ga što je to, moleći ga da joj čuva djecu. Kad smo — Božo, ona i ja, malo ušli u razgovor, rekla je mirnije da joj je sada lakše jer vidi da među tom »djecom« ima i »ljudi« i da se sada nekako sa svime lakše miri.

Slušajući je i gledajući kako se rascijepana srca oprašta sa svojom djecom, koja idu da se s oružjem tuku s fašističkom strahotom, shvatio sam da ta majka zna mnogo više nego što kaže, — da njeno srce osjeća ne samo za njenu djecu već i za djecu drugih majki; da ta majka u dubini svog srca gaji dubok osjećaj pravde i mržnje prema zlu. U samim tim počecima revolucije pucalo mi je pred očima saznanje o veličini tih majki i djece revolucije.

Narodnooslobodilački rat ponio je te ljude i djecu svojom bujnom i burnom maticom, a Smiljan je s okolnim selima i zaseocima — iako neposredno uz gospićku neprijateljsku tvrđavu — bio sa svojim ljudima kroz čitav rat čvrsto vezan uz partizane. Sjećam se manifestacije ljeti 1942. godine, kada je smiljanska omladina dočekala naše čete i bataljone u akciji »zapadna Lika« i kada ih je darivala i predavala im partizanske zastave. Borba je tražila svoje ljude, revolucionare, na svojim ih talasima dizala visoko do simbola toga doba. Svakako da je jedan od tih simbola i Kata Pejnović. Ona je svojim velikim ljudskim srcem, političkim talentom i revolucionarnošću organski izraz velike narodne revolucije. Preko svih virova te revolucije pliva Kata daleko od svog Smiljana do bosansko-krajiških planina, sela i varoši, da primi veliku čast i dužnost predsjednice AFŽ Jugoslavije.

PARTIZANSKI ODRED »VELEBIT«

Koliko se sjećam, prvi lički partizanski odred »Velebit« stvoren je na početku septembra 1941. Taj krupan događaj za daljnji razvoj borbe u Lici zbio se već u drugom mjesecu ustanka, na prvim iskustvima i rezultatima borbe pojedinaca i grupica pobunjenog naroda, rukovođenih komunistima, članovima Partije ili njenim simpatizerima.

Stvaranjem odreda, odnosno njegova Štaba, objedinjena je vojno--partizanska, u toj fazi razvitka naše vojne organizacije, akcija i njen program na terenu kotara Gospić, koji je za Liku imao posebno političko i vojno značenje.

Gospić je i prije rata bio centar i ishodište političke akcije naše Partije u Lici. Na njegovu terenu najizrazitije su se sukobljavale i manifestirale političke struje i akcije, dok je za vrijeme rata Gospić bio najjače neprijateljsko uporište: talijansko, ustaško-domobransko, a kasnije povremeno i njemačko.

Od prvih dana ustanka Gospić je živio u žici i akcije neprijatelja iz Gospića postajale su sve češće na oslobođeni teritorij.

To vojno objedinjavanje kroz Štab i Odred omogućavalo je još jače političko koordiniranje akcija, kojima je rukovodio Kotarski komitet Gospić uz neposrednu pomoć Okružnog komiteta KPH za Liku.

Za nekoliko mjeseci okupacije, tj. od aprila do augusta 1941, ustaše su po srpskim selima kotara, služeći se najčešće zabarikadiranim školama ili jačim zgradama u selu, stvarale svoje »logore« i rijetkom krvoločnošću, gdje god su mogle, počele pokoljem naroda. Takvi su »logori«, stvoreni u hrvatskim selima, a ustaše su terorizirale narod, hapsile negdje po čitave grupe ljudi, a negdje i ubijale pojedince, Hrvate, one u kojima su vidjele prepreku svoje akcije u bratoubilačkoj borbi.

Dvostruk je bio politički zadatak na tom terenu: u ustaničkim, srpskim selima zamah ustanka održati i dalje razvijati po programu narodnooslobodilačke borbe, uporno se boriti u objašnjavanju dalekosežnih ciljeva borbe i time vojnu organizaciju borbe dići, za taj momenat, na viši stepen; u hrvatskim selima bio je zadatak održati partijsku i skojevsku organizaciju, održati raniji uticaj Partije i proširiti ga objašnjavanjem koji je pravi put hrvatskog naroda, prodirati među domobrane, izvlačiti od njih oružje, pripremati prve grupice hrvatskih omladinaca i starijih komunista, pretežno seljaka, da se oružjem pridružuju partizanskom ustanku, na koji se masovno dižu Srbi. Istovremeno je bio živ kontakt sa samim Gospićem, u kojem je djelovala grupa skojevaca s nekolicinom starih simpatizera naše Partije.

Za prvih dana augusta izvedeni su napadi na sve »logore« po srpskim selima, i ustaše su uz veću ili manju borbu, s većim ili manjim gubicima, pobjegle u Gospić. Oružja je bilo jako malo. Pojedinci su imali po koju suvremeniju pušku, pištolj ili bombu. Ostalo je bilo staro lovačko oružje, »štucovi«, kubure, razno oruđe: kosa, rogalja itd. Zato je i prvo oružje oteto od ustaša bilo dragocjeno i u tom momentu imalo posebno značenje, a i onaj tko ga je »zadobio«. Povezano sa sličnom akcijom i situacijom u čitavoj Lici, raspoloženje naroda bilo je borbeno i sve je više raslo povjerenje u Partiju i njen program.

U tom momentu raspoloženje masa za borbu i shvaćanje tko je neprijatelj išlo je nekako samo do ustaša. Svijest da su ustaše oružje okupatora, da predstoji borba protiv okupatora, da je to tek početak nije bila još ni izdaleka formirana kod pobunjenog naroda u samoobrani.

Ta faza borbe u Lici, za tu svijest, karakterizira akciju naše Partije čitavu jesen i zimu 1941. Prevagu te svijesti označavaju velike i uspješne borbe s Talijanima oko Korenice, na Ljubovu i drugdje potkraj decembra 1941. i u januaru i februaru 1942. godine.

Čišćenjem srpskih sela od »logora« bilo je mnogo sklonosti iluziji da nema ništa dalje nego svako selo da se brine za sebe ako ustaše krenu na nj. Često su taj »izolacionizam« forsirali neki zastrašeni elementi, gdjekoji odbjegli službeničić i si., koji se posebno nelagodno osjećao u toj situaciji. Partijske su organizacije tim tendencijama davale energičan otpor, razbijale ih i uspješno pridobijale najenergičnije i borbene ljude, prvenstveno omladinu.

Seljačka omladina Like, djevojke i momci, već u tim ranim danima borbe predstavljaju osobitost.

Formiranje Odreda i njegova Štaba imalo je na tom terenu Like, osim vojnog, snažan politički efekat. Njega je narod prihvatio, i time je ta »politika« izolacije, rascjepkanosti sela, samosvojstvenosti »obrane«, itd., odbačena i na dnevni red stavljen nov zadatak — stvaranje vojske koja ima svoje rukovodstvo, komandu kojoj su podređeni svi sposobni za borbu, ma u kojem selu bili, i naređenja koje se moraju izvršavati. Politička veza i odnos te komande i Kotarskog komiteta, tj. Partije, jasna je, i prema tome stvoreni su bili okviri općeg političkog i vojnog programa koji će za dogledno vrijeme uspješno organizirati i pospješavati uspjeh ustanka.

To je bio početak koji će nepunih pola godine od gomile uznevjerenih, očajnih ustanika stvoriti jurišne čete i bataljone boraca sposobnih da operiraju daleko i nezavisno od svojih nekadašnjih baza.

Što taj momenat znači, i politički i vojno, osjećali smo svi dobro kad smo se tog lijepog septembarskog dana sastali pred Medačkom crkvom da izvršimo posao. Značajnu je ulogu tada, a i dalje u razvitku tog odreda, odigrao Milan Kuprešanin, prvi u »trijumviratu«, od kojeg je u tom času formiran Štab odreda. Ta forma štaba bila je izraz one situacije u kojoj su se još nalazila sela i ta faza ustanka. Kako je Kuprešanin učestvovao u borbi s ustašama u Metku, bio rezervni poručnik, itd., već je u tom momentu imao prednosti koje su pomogle ne samo da se taj štab brzo razvija akcijom i uticajem već da se i politički afirmira kao izraz uporne borbe za daljnji razvitak ustanka. Drugi je član tog štaba bio Joco Njegomir, a treći Đuro Petković, čovjek koji je bio izraz kompromisa, odnosno taktike, i koji je nedugo kasnije otpao, ne uspjevši da bilo koga odvuče sa sobom.

Istog mjeseca, koliko se sjećam, u ime odreda Kuprešanin je podnosio izvještaj na vojnoj konferenciji za Liku u Kamenskom, ukazujući na brz i uspješan razvoj te akcije. Koji mjesec dana iza toga stvorena je Jurišna četa pod komandom Perice Kleuta, zatim Smiljanska četa, jedinica pretežno hrvatskog sela, pod komandom Momčila Novkovića, itd. Time se brzo razvija organiziranje četa i bataljona, koji Odredu daju pokretne i sve bolje komandirane vojne jedinice što sve više postaju nezavisne od uže okoline iz koje su se regrutirale.

T o d o r R a d o š e v i ć

STVARANJE I ORGANIZACIONI RAZVOJ PARTIZANSKIH ODREDA U LICI DO JULA GODINE 1942

Medu osnovnim pitanjima koja su se u toku ustanka i daljeg vođenja oružane borbe nametnula partijskoj organizaciji u Lici bilo je stvaranje i dalja izgradnja oružanih snaga. Rješenje toga pitanja nimalo nije bilo lako jer se, pored ostalog, nije raspolagalo potrebnim iskustvom, kadrovima i oružjem, pa ni podjednakom spremnošću ljudi da stupe u borbu i uhvate se ukoštac sa savremeno naoružanim i opremljenim italijanskim okupacionim, ustaškim i domobranskim jedinicama. Zavisno od tih i drugih elemenata vojno-političke situacije u ljeto 1941. godine stvaranje i kasniji organizacioni razvoj ustaničkih jedinica u Lici imao je niz osobenosti ne samo u odnosu na Hrvatsku i Jugoslaviju već i na kotareve u Lici.

Početni oblik vojne organizacije ustaničkih snaga u Lici bili su odredi, nazivani u početku gerilski, stvarani na teritorijalnom principu po ustaničkim selima nastanjenim Srbima. Veće vojne jedinice u početku ustanka nisu se mogle ni stvoriti jer za to nije bilo potrebnih uslova. Prvi komandiri odreda bili su u većini komunisti (među njima i manji broj boraca iz španskog građanskog rata), zatim manji broj oficira i podoficira Jugoslavenske vojske ili pak pojedinci koji su se hrabrošću i drugim vrlinama istakli ranije ili u ustanku. Objedinjavanje odreda u početku je vršeno stvaranjem posebnih komandi za pojedine općine i kotareve koji su bili vezani za odgovarajuće partijske organizacije na terenu ili za Okružni komitet KPH za Liku, dok nije bilo obrazovano jedinstveno rukovodstvo za sve oružane snage na području Like — Štab Grupe narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Liku.

Iskustva iz prvih borbi, a naročito sudari sa jačim neprijateljskim snagama, brzo su istakli zahtjev za stvaranjem čvršćih i većih vojnih jedinica. Na teritoriji Like to su bili bataljoni stvoreni od jedinica s područja jednog kotara. Viši stepen u organizacionom razvoju ustaničkih vojnih jedinica u Lici bili su partizanski odredi formirani od bataljona i četa s područja jednog ili dva kotara, da bi se u ljeto 1942. godine prešlo na stvaranje brigada.

GERILSKI ODREDI — POČETNI OBLIK VOJNE ORGANIZACIJE USTANIČKIH SNAGA U LICI

U toku priprema za oružani ustanak (maj—juli) OK KPH za Liku i niža partijska rukovodstva i organizacije nastojali su, pored ostalog, da nepovezane grupe ljudi, koje su se bile sklonile u šumu zbog ustaškog terora, povežu, organizuju i pripreme za oružanu borbu ili da ljude iz jednog ili više sela organizuju u grupe — gerilske odrede čete i organizovano ih povedu u oružani ustanak. Svakoj akciji prethodio je dogovor, tako da se znalo ko akciju priprema i ko će rukovoditi i komandovati ljudima u akciji. Ti početni organizacioni oblici ustanika, koji se negdje nazivaju grupe, negdje odredi, negdje logori, negdje čete, a negdje uopće nemaju naziva, u stvari predstavljaju začetke novih oružanih snaga koje su se počele stvarati u ustanku i dalje razvijati kroz oružanu borbu i na području Like.

Na jugu Like, u Srbskoj općini, već početkom juna 1941. obrazovan je odbor (Inicijativni revolucionarni odbor) u koji su ušli Đoko Jovanić, Milan Šijan, Dušan i Vojislav Mileusnić i Petar Trbulin, koji je ubrzo otpao. Odbor je uspostavio vezu s partijskom organizacijom u Drvaru, a zatim i s Kotarskim komitetom KPH za Gračac i komunistima i skojevcima iz Zrmanjske općine. Nekoliko dana pred ustanak (oko 24. jula[1]) i taj odbor je u općinama Srb i Zrmanja obrazovao deset gerilskih odreda: 1. Bretnja, 2. Suvaja, 3. Neteka, 4. Osredci, 5. Kunovac, Kupirovo i Potkraj, 6. Podurljaj i Srb, 7. Zavlaka, 8. Tiškovac, 9. Otrić i 10. Zrmanja.[2] Istovremeno je Odbor postao Štab gerilskih odreda, nazivan još i Operativni štab teritorija općina Srb i Zrmanja, Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu, Štab gerilskih odreda za općine Srb i Zrmanju.

U toku ustanka došlo je do nekih promjena u organizaciji pomenutih odreda: neki su spojeni u jedan, npr. Kunovački i Podurljajski, a neki, zavisno od broja boraca, preformirani u seoske vodove i čete (Suvajska, Vroćanska, Dugopoljska), dok su u sastavu 9. i 10. odreda formirane čete.[3]

Iako je Zrmanjska općina pripadala kotaru Gračac, njene ustaničke snage su u početku bile vezane za Srb. U ostalom dijelu kotara Gračac stvaranje vojnih jedinica otpočelo je neposredno uoči i prvih dana ustanka,

[1] Arhiv vojnoistorijskog instituta (dalje Arhiv VII), mikrofilm: odredi Hrvatske, sn. 767: Izvještaj Đoke Jovanića OK KPH za Liku o organizaciji i početku oružanog ustanka 27. jula 1941.

[2] Đoko Jovanić: Ustanak u južnoj Lici 1941. godine, Lika u NOB 1941, Beograd 1963, str. 99—141. Autori koji su pisali o ustanku na jugu Like ne slažu se u nazivima Odreda. Tako Vojislav Mileusnić u članku »Prvi dani ustanka u Srbu« (Vojnoistorijski glasnik, 4, 1951) navodi da su se zvali Kunovac, Gornji Srb-Kupirovo, Donji Srb——Neteka, Suvaja, Brezovac—Zaklopac, Osredci, Zavlaka—Kaldrma—Dugopolje, Donji Tiškovac—Vaga—Sevina Poljana, Gornji Tiškovac—Drenovac, Otrić—Mala i Velika Popina, Zrmanja i Glogovo.

[8] Deveti odred je u svom sastavu imao Otrićku, Popinjsku i Rastičevsku četu i Cerovački vod, a 10. odred Zrmanjsku, Javorničku i Pribudićku četu i vod »Rujišta«.

i to u općinama Bruvno, Mazin i Gračac, dok u općini Lovinac, zbog jakog ustaškog utjecaja, nije došlo do ustanka, osim u selima nastanjenim Srbima .— Kik i Ploča — koja su se u početku oružane borbe vezala za rukovodstvo ustanka u Gospićkom kotaru. Pošto je napadom ustanika iz općine Bruvno i Mazin na ustašku posadu u Bruvnu 29. jula otpočeo ustanak u tom dijelu kotara Gračac, to je već slijedećeg dana bio obrazovan štab sektora za općinu Bruvno (naziva se i Štab gračačkog sektora za rukovođenje ustaničkim snagama). U štabu su se nalazili Nikola Pokrajac (komandant), Milan Pokrajac, Mile Radaković Jukin, Nikola Krajnović, Mile Radaković i David Guteša. Istovremeno su po selima formirane čete Klapačko-cerovačka, Podurljajska, Bruvanjska, Tomingajska, Deringajska i Omsička.[4] U organizacionom pogledu čete su imale 3—4 voda, koji su bili obrazovani po zaseocima. U početku u Mazinskoj općini su sve ustaničke snage obrazovale jednu četu, dok su po selima i zaseocima bili formirani vodovi »Kovačevići«, »Tulići«, »Mandić Draga«, »Podselo—Skadar« i dr. Od svih tih vodova se, po svojoj političkoj svijesti, odlučnosti i hrabrosti isticao vod formiran u zaseocima Podselo i Skadar jačine 25—30 boraca, koji je kasnije učestvovao u borbama kod Kulen Vakufa, Donjeg Lapca, na Ripačkom i Srbskom klancu. U toj općini je došlo i do pokušaja da se od svih ustaničkih snaga formira bataljon, ali se ta zamisao nije uspjela realizovati zbog otpora seoskih jedinica. I na području Gračačke općine u ustanku su po selima formirane čete: Grapska, Glavnička, Vučipoljska, Glogovačka, Kijanska, Štikadska i Gračačka od ljudstva koje je bilo izbjeglo u Velebit.

Organizacija ustaničkih snaga u općini Donji Lapac otpočela je sa početkom ustanka. Najprije su po selima i nekim zaseocima formirani vodovi koji su nosili naziv sela ili zaseoka: »Kruški«, »Nebljuški«, »Kestenovački«, »Buševićki«, »Lapački«, »Oraovački«, »Dnopoljski«, »Gajski«, »Birovački«, »Mišljenovački«, »Dobroseljski«, »Bubanjski« i šest vodova u selu Doljanima formiranih po zaseocima. Za napad na Boričevac u Donjem Lapcu je 1. augusta formirana Lapačka četa od tri voda (Lapački, Dnopoljski i Oraovački) jačine oko 60 boraca, od kojih je samo pola bilo naoružano (uz svakog naoružanog borca bio je po jedan nenaoružan). U stvari u to vrijeme svi vodovi po selima su obrazovali seoske čete, tako da su vodovi stvarno postojali samo dan-dva. A radi objedinjavanja svih ustaničkih jedinica na području sreza Donji Lapac obrazovan je 3. augusta Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu na čelu s Gojkom Polovinom.

U Udbinskom kotaru organizacija ustaničkih snaga otpočela je u ustanku stvaranjem gerilskih odreda (oružanih grupa). Svako ustaničko selo formiralo je svoj odred (Jošan, Srednja Gora, Mekinjar, Kurjak, Švračkovo Selo, Tolić, Pišać, Visuć, Mutilić, Andić i dr.), koji su se, s obzirom na to da je ustaška vlast u Udbinskom kotaru brzom akcijom ustaničkih snaga za svega jedan dan početkom augusta bila svedena na

[4] Učesnici ustanka s područja Gračaca razilaze se u pogledu broja formiranih ceta i U svojim sjećanjima navode od 4 do 6 (Arhiv VII k. 2006, br. reg. 7—5, i Lika u NOB 1941, str. 240).

Udbinu i Podlapaču, orijentisali odbranu sela, dok će jedan dio boraca kasnije uzeti učešća u akcijama van Kotara (Plitvicama i oko Korenice). U to vrijeme radi stvaranja većih ustaničkih jedinica neki odredi su spojeni, tako da su u septembru sve snage u tom kotaru bile organizovane u pet odreda. Radi objedinjavanja i planskog usmjeravanja svih ustaničkih snaga u kotaru je početkom augusta obrazovano jedinstveno rukovodstvo na čelu sa Mićom Radakovićem. Poslije pogibije Radakovića (10. augusta) jedno vrijeme jedinstvenog rukovodstva za srez nema, već taj posao vrše dogovorno sekretari partijskih organizacija, a tek u septembru, na prijedlog Okružnog komiteta, Štab bataljona gerilskih odreda za Liku imenuje u Štabu gerilskih odreda na sektoru Udbine i okoline (ili skraćeno: Štabu udbinskog sektora) za komandanta Mićuna Šakića, a za političkog komesara Milu Počuču.

Stvaranjem gerilskih odreda (četa) po selima u ustanku otpočela je organizacija vojnih jedinica i u Gospićkom kotaru. U početku je bilo formirano devet odreda, i to u selima: Divoselo—Čitluk—Ornice, Medak—Počitelj, Raduč, Ploča, Mogorić, Pavlovac—Zavode, Vrebac[5], Barlete—Ostrvica—Ćukovac i Široka Kula. Osamnaestog septembra formiran je odred (četa) u Smiljanu, tako da je u Gospićkom kotaru formirano ukupno 10 odreda (četa). Po direktivi OK KPH za Liku održan je 15. augusta u Metku sastanak predstavnika oslobođenih sela, na kom je izabrana jedinstvena komanda (štab) za Gospićki kotar koja je objedinila dejstva pomenutih odreda. U komandu su izabrani Milan Kuprešanin (komandant), Joco Njegomir i Đuro Petković, koji je kasnije otpao. Tri dana kasnije ta je komanda objedinila pomenute odrede u gerilski bataljon »Velebit«. Krajem augusta u bataljonu je održan sastanak delegata odreda (četa), na kom je za prvog političkog komesara Bataljona izabran Perica Petar Kleut.

U to vrijeme Štab bataljona izradio je Pravila narodnooslobodilačke vojske od 22 člana i sastavio mobilizacijske spiskove svih vojnih obveznika u oslobođenim selima. Obveznici između 20 i 40 godina starosti (ukupno 1900) svrstani su u operativnu vojsku i raspoređeni po odredima, vodovima i desetinama, dok su obveznici između 40 i 60 godina starosti bili predviđeni za razne pomoćne službe.[6] Štab je preduzeo i druge mjere radi podizanja političke svijesti i vojničke spreme jedinica izvođenjem političke i vojne obuke. Toj obuci je bila podvrgnuta i omladina od 17 i 18 godina.[7]

[5] U Vrepcu je bila obrazovana Komanda gerilskih odreda za Vrebac i okolinu (Joco Njegomir, komandant, Dušan Njegomir i Miloš Uzelac) koja je objedinjavala posljednja 4 navedena odreda. Ta komanda se kasnije nazivala Štab sektora; a kad je formiran 1. lički NOP odred, obrazovala je njegov 2. bataljon (Joco Njegomir: Počeci ustanka i stvaranje 2. bataljona 1. ličkog odreda, Almanah revolucije 1941—1961, Republika, Zgb, 1961, str. 179—182.

[6] Zb. dok. i podataka o NOR-u jugosl. naroda, tom V, knj. 1, str. 130—132. Dalje: Zb. V — 1, 130—132.

[7] Milan Kuprešanin: Ustanak na području Gospića, Lika u NOB 1941, str. 152—164.

Krajem jula i početkom augusta i na području Koreničkog kotara otpočelo je neposredno pred ustanak i u ustanku stvaranje gerilskih odreda po selima koji su nosili nazive sela i zaselaka u kojima su formirani. Izuzetak je činio odred »Kik« koji je dobio naziv po brdu Kik, mjestu svog logorovanja. Ideju za stvaranje tog odreda, zapravo baze, dao je sekretar CK KPH Rade Končar, s namjerom da se tu prihvaćaju borci koji bi partijskom vezom bili upućivani u partizane iz Zagreba. Međutim, pošto je ta veza slabo funkcionisala, Odred se utopio u organizaciju ustaničkih jedinica na terenu, iako je i dalje egzistirao kao odred »Ognjen Priča«. Pored njega odredi su formirani u selima Ljubovo, Bunić, Šalamunić, Debelo Brdo, Pećani, Krbavica, Vrpile, Grabušić, Vedašić, Frkašić, Bijelo Polje, Tuk, Jasikovac, Oraovac, Gradina, Kalebovac, Ponor, Šeganovac, Kompolje, Vranovača, Mihaljevac, Vrelo, Rijeka, Rudanovac, Homoljac, Vujnove Glave, Baljkuša, Uvalica i Končarev Kraj, odnosno ukupno 30 gerilskih odreda. Da bi se objedinila njihova dejstva, formiran je 1. septembra 1941. na sastanku predstavnika gerilskih odreda Štab gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu[8] čije je sjedište bilo u Krbavici. Štab su sačinjavali Bogoljub Rapajić (komandant), Branko Ognjenović i Ilija Hinić, članovi. Pored pomenutih odreda sa područja Koreničkog kotara pod taj štab su potpadali i gerilski odredi iz sela Turjanski, Crna Vlast, Rudopolje i Babin Potok iz vrhovljanske općine kotara Otočac, pošto su od Otočca bila odvojena neprijateljskim garnizonima pored ličke željezničke pruge, pa su u ustanku i NOR-u gravitirala Korenici. U ostalom dijelu Otočačkog kotara u ustanku su početkom augusta formirani logori u Škarama, koji su nešto kasnije nazvani odredima. U to vrijeme odredi su formirani u Brlogu i drugim ustaničkim selima. Na području Brinjskog kotara ustanici su obrazovali logor na brdu Svakuši iznad Lučana, koji se više puta selio dok se nije ustalio u šumi Miškovići kod Tužetića.

Gerilski odredi su bili početni oblik vojne organizacije ustaničkih snaga na teritoriji Like. Oni su se pokazali kao pogodna organizaciona forma za pokretanje naroda u oružanu borbu, ali i pored toga brzo prerastaju u seoske čete koje su bile bliže narodnim tradicijama. Po veličini su bili veoma različiti: od desetine do nekoliko stotina boraca, što je zavisilo od veličine sela (zaseoka), broja boraca i količine naoružanja. Od veličine odreda zavisila je i njihova organizaciona struktura. Odredi veličine voda dijelili su se na 2—3 desetine, a veći na vodove i desetine, dok su odredi br. 9 i 10 (Otrićki i Zrmanjski) imali u svom sastavu čete i imali su svaki po 200 boraca (oko).

. [8] Kronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd 1964, str. 104. U dopisu komandirima odreda od 17. IX 1941. P0."1"1"1/ vstab ie ovako objasnio potrebu svog formiranja: »Da bi se naša Narodno-oslobodilacka borba što uspješnije provađala ukazala se je potreba još ranije da se osnuje neka centralna tačka koja bi imala pregled svih događaja i koja bi međusobno povezala sva sela ovog kraja. Na osnovu toga uspostavljen je Štab gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu koji je već prvih dana pokazao »opravdanost svog postojanja«. Arhiv VII, mikrofilm: gerilski odredi Like, sn. 61.

Po svojoj socijalnoj pripadnosti borci su u odredima bili u ogromnoj većini seljaci s malim brojem radnika, službenika, đaka, intelektualaca i ponekim oficirom i podoficirom Jugoslavenske vojske. Dok je takav sastav u potpunosti odražavao socijalni sastav ličkog stanovništva, u nacionalnom pogledu to nije bilo tako. Iako stanovništvo Like čine oko pola Srbi i oko pola Hrvati, pripadnici odreda bili su gotovo isključivo Srbi, izuzev manjeg broja Hrvata članova KPH i simpatizera koji su se još prije rata opredijelili za politiku KPJ. Izuzetak je Smiljanski odred (četa), u kojem su od oko 25 boraca gotovo svi bili Hrvati.[9]

Na čelu odreda stajao je komandir, a veoma brzo uvedena je funkcija političkog komesara, koji je u početku nazivan sekretar i brinuo se o ishrani boraca. U najvećem broju slučajeva komandni kadar je biran iz redova boraca na zboru čitavog odreda ili je, rjeđe, postavljan od kotarskih ili općinskih štabova. Stupanje u odrede u početku ustanka bilo je gotovo obavezno za sve ljudstvo sposobno za borbu u ustaničkim selima, a kasnije polaganjem zakletve borci su uzimali moralnu obavezu da će se uporno i samoprijegorno boriti do konačne pobjede.[10] Od septembra 1941. borci gerilskih odreda i četa u Lici počinju da nose kapu sa tri roga, kakvu su nosili i borci internacionalnih brigada u španskom građanskom ratu, s crvenom petokrakom zvijezdom, što je bio vidljiv znak pripadnosti gerilskim ustaničkim jedinicama.

Naoružanje prvih gerilskih odreda bilo je oskudno. Pored naoružanih u svakom odredu bio je znatan broj nenaoružanih boraca. Nešto više oružja bilo je na području južne Like, gdje su razoružane neke jedinice Jugoslavenske vojske. Nema tačnih podataka o količini oružja kojim su raspolagale ustaničke snage u Lici u ustanku. Sačuvani su podaci samo za pojedine odrede i područja. Tako su ustanici iz općine Bruvno (oko 400) na dan ustanka raspolagali sa 47 vojničkih pušaka, 93 lovačke, 11 raznih pištolja i 6 bombi[11], u devet odreda na području Gospićkog kotara bilo je svega 26 vojničkih i nekoliko lovačkih pušaka[12], dok je u 22 gerilska odreda iz Koreničkog kotara bilo svega 31 vojnička puška (mauzer), 37 austrijskih, 1 talijanska, 1 puškomitraljez i 61 lovačka puška (raznih vrsta i kalibra).[13] Izvjesne količine oružja zaplijenjene su u prvim ustaničkim borbama, ali su one bile nedovoljne da bi se naoružalo sve raspoloživo ljudstvo. Manji broj pušaka kupljen je, uglavnom za stoku, u sjevernoj Dalmaciji. U toku daljnjih borbi odredi su dolazili do plijena u oružju i municiji i tako se postepeno naoružavali.

[9] Grga Uzelac: Smiljan u 1941. godini, Lika u NOB 1941, str. 483—493.

[10] Zakletvu je sastavio Marko Orešković, član CK KPJ, a njen tekst je objavljen u Zb. V — 1, 76.

[11] Đurđa Pokrajac: Bruvno u plamenu četrdeset prve, Lika u NOB 1941, str. 231—248.

[12] Zbornik V — 1, 130—132.

" Arhiv VII, mikrofilm: gerilski odredi Like, sn. 352 i 353: pregled naoružanja 22 gerilska odreda u Koreničkom kotaru s brojem odvedenih i ubijenih od ustaša u selima gdje su formirani pomenuti odredi.

Poslije prve ofanzive ustaničkih snaga, likvidacije ustaških i oružničkih postaja i domobranskih posada po selima i stvaranja slobodne teritorije seoske čete su obrazovale »frontove« prema neprijateljskim garnizonima i orijentisale se na odbranu slobodne teritorije i sela u kojima su formirane da bi zaštitile narod od ustaških pogroma. Čvrsto vezane za sela i nedovoljno naoružane seoske čete nisu bile u mogućnosti da u novoj situaciji napadaju veće neprijateljske garnizone. Posebno još nisu bile spremne da stupe u otvorenu oružanu borbu protiv talijanskih okupacionih jedinica. Negativnog uticaja na aktivnost ustaničkih snaga imala je ponovna okupacija Like i preuzimanje političke i vojne vlasti od talijanskih okupacionih jedinica u toku septembra i početkom oktobra. Nastupajući kao zaštitnici Srba od ustaškog terora, Talijani su pasivizatorski djelovali na jedan dio boraca. U to vrijeme pod okriljem okupatora pojačana je četnička akcija, koja je također bilježila uspjehe naročito u mjestima gdje su se nalazili talijanski garnizoni. Svi ti i drugi faktori imali su uticaja na defanzivu i pasivizaciju ustaničkih snaga, smanjenje broja i osipanje četa ili ponegdje njihovo pretvaranje u neku vrstu seoskih straža.

Da bi se oružana borba mogla uspješno razvijati i rješavati daljnji revolucionarni zadaci, nova situacija je zahtijevala da se na cijeloj teritoriji Like što prije prevaziđe sistem seoskih četa i stvore čvršće vojne jedinice sposobne da stalno napadaju i tuku neprijatelja, zatim da se što čvršće povežu i objedine pod jednom jedinstvenom komandom za čitavu Liku. U tom pravcu velik su značaj imali sastanak OK KPH za Liku 11. septembra u Donjem Lapcu i sastanak vojnih delegata Like održan deset dana kasnije na Kamenskom na Plješevici.

Na sastanku u Donjem Lapcu, kom je prisustvovao i sekretar Operativnog rukovodstva CK KPH Vlado Popović, analiziran je rad partijskih organizacija i razvoj ustanka, pri čemu je konstatovano da su postignuti značajni uspjesi, ali su isto tako oštro kritikovane razne slabosti i propusti i pojedinaca i nekih partijskih organizacija, pa i samog OK. Na osnovu svestrane analize situacije u Lici određeni su zadaci za budući rad, među kojima su »kao najvažniji i najhitniji« bili »organizacija i reorganizacija vojnih jedinica« i »potreba rada u vojsci i formiranja čvrstih vojnih rukovodstava«.[14] Kao prvi korak u tom pravcu odlučeno je da se održi sastanak vojnih delegata iz čitave Like. Time je, pored ostalog, učinjen značajan pokušaj da se prevaziđu dotadašnje slabosti u pogledu vojne organizacije ustaničkih snaga u Lici.

U drugoj polovini septembra umjesto naziva »gerilac« i »gerilski odred« počinje da se uvodi naziv »partizan« i »partizanski odred«. To je uslijedilo na intervenciju komandanta Glavnog štaba NOPOJ Josipa Broza Tita. On je u dopisu od 12. septembra 1941. upućenom Radi Koncaru, sekretaru CK KPH, zabranio upotrebu naziva »gerilac« rekavši: »Saopćite odmah da se ukida naziv 'gerilac'. Kad za čitavu zemlju važi Popularni naziv partizani, kakav je odredio Glavni štab (Jugoslavije),

" Zb. V - l, 77-80.

onda ne može biti različitih naziva naših narodnih partizana niti kod vas, u jednoj pokrajini, zato što se to nekome sviđa, iako je partizan i gerilac jedno te isto, samo na raznim jezicima.«[15]

Zbog potrebe brze realizacije zaključaka donijetih na pomenutom sastanku OK KPH za Liku, a u prvom redu radi učvršćenja i reorganizacije vojnih jedinica, sumiranja iskustava iz borbe, pokretanja jedinica u borbu protiv talijanskih okupatorskih snaga i stvaranja jedinstvenog štaba za Liku, održan je 21. septembra 1941. na Kamenskom pomenuti sastanak, na kom je bilo 40—50 vojnih delegata partizanskih jedinica iz čitave Like. Sastankom je rukovodio Marko Orešković. Tu su delegati kotareva podnijeli izvještaje o vojnim jedinicama po kotarevima, njihovom naoružanju, akcijama, jačini i aktivnosti neprijatelja i drugo. Iz sačuvanog zapisnika sa sastanka[16] vidi se da je u to vrijeme u kotaru Gospić bilo 10 partizanskih odreda (četa) koji su sačinjavali bataljon jačine oko 2000 boraca (prema mobilizacijskim spiskovima). Bataljon se dijelio na dva odsjeka (sektora) od po pet odreda. Granicu između odsjeka predstavljala je željeznička pruga Gospić—Gračac. Od naoružanja odredi su imali ukupno oko 100 vojničkih pušaka sa 1800 metaka, 50 lovačkih pušaka i nešto bombi. U kotaru Korenica, iako se u zapisniku pominju samo dva odreda — »Ljubovo« i »Uvalica — Kik« (odred »Ognjen Priča«), svako selo imalo je svoj odred. Ti odredi su raspolagali sa 110 pušaka i 2 puškomitraljeza. U kotaru Udbina postojalo je 5 odreda sa 80 pušaka, 1 puškomitraljez, 10—15 bombi i nešto lovačkih pušaka. Delegat iz kotara Otočac je iznio da kod njih postoji jedan odred (u Škarama) naoružan sa 20 vojničkih i 20—30 lovačkih pušaka, dok je delegat iz kotara Brinje saopćio da kod njih dejstvuje 1 odred naoružan sa 20 karabina i 2 puškomitraljeza.

Delegati iz kotareva Donji Lapac i Gračac, prema zapisniku, nisu obavijestili učesnike sastanka o stanju i broju vojnih jedinica u tim kotarevima, ili možda zapisničar to nije stigao da zapiše, mada je u svakom ustaničkom selu postojala četa, i to čvrsto organizovana kao vojna jedinica. Jedino je u zapisnik uneseno da u Gračačkom kotaru ima oko 400 pušaka i 10 puškomitraljeza, zatim da je »pri udaru hrv. vojske nastalo rasulo« i »da su borci bili dobri, ali slaba komanda«. Od podataka za Lapački kotar navedeno je samo da Srb ima svoj štab i da raspolaže sa 400 pušaka i 2 mitraljeza.

Na osnovu izvještaja o stanju vojnih jedinica i njihovim borbama i perspektive daljeg razvoja oružane borbe i stvaranja jačih vojnih jedinica donesen je zaključak da se provede reorganizacija vojnih jedinica i stvore odredi jačine 50 i više boraca koji će u odrede stupati dobrovoljno i disciplinovano izvršavati sve zadatke. Takva organizacija vojnih jedinica nije odgovarala Lici, pa se zato nije mogla ni ostvariti.

[15] 2b. II — 2, 63—64.
[16] Zb. V — 1, 124—129.

Radi objedinjavanja dejstva svih odreda na teritoriji Like, pa i Korduna, na sastanku je izabran Štab za Liku i Kordun. Pretenzije da Štab bude i za Kordun proizašle su iz stava Marka Oreškovića koji je težio da na području Like, Korduna i Bosanske krajine formira diviziju. Za komandanta je izabran Stojan Matić, a za političkog komesara Marko Orešković. Međutim, na kraju sastanka izmijenjena je odluka o izboru komandanta, pa je mjesto Matića za komandanta izabran Boško Rašeta, major Jugoslavenske vojske, čiji stav prema NOB, u to vrijeme, nije bio sasvim jasan, pa je trebalo pridobiti ga za NOP ili istjerati na čistinu kao četnika i narodnog neprijatelja. I, stvarno, Rašeta se nije primio povjerene mu dužnosti, već se veoma brzo eksponirao kao pristalica četnika, a Marko Orešković je bio i suviše zauzet drugim poslovima, tako da taj štab nikad nije ni otpočeo sa radom.

Ako na osnovu dokumenata sa sastanka na Kamenskom damo presjek stanja vojnih jedinica na području Like pred kraj septembra 1941, onda vidimo da je na njenoj teritoriji, osim Gračačkog i Lapačkog kotara, ukupno bilo 19 odreda (u to vrijeme se još nazivaju i gerilski i partizanski) naoružanih sa oko 230 vojničkih pušaka, 4 puškomitraljeza i 70—80 lovačkih pušaka. Tome svakako treba dodati čete iz Lapačkog i Gračačkog kotara koje su raspolagale sa više oružja nego sve ostale jedinice u Lici (oko 800 pušaka, 2 mitraljeza i 10 puškomitraljeza), tako da se može procijeniti da su sve partizanske jedinice na teritoriji Like pretkraj septembra 1941. imale nešto preko 1000 pušaka, 2 mitraljeza i 14 puškomitraljeza.

Krajem septembra, na osnovu odluka donesenih na sastanku, reorganizovan je gerilski bataljon »Velebit« u Prvi lički narodnooslobodilački partizanski odred »Velebit« od četiri bataljona. Prvi bataljon je formiran od boraca iz Mogorića, Ploče i Raduča, drugi iz Vrepca, Barleta, Ostrvice i Široke Kule, treći iz Metka i Počitelja i iz Divosela, Čitluka, Ornica i Smiljana. Štab odreda postao je raniji Štab gerilskog bataljona »Velebit«. Komandanti i politički komesari bataljona bili su: prvog — Lazo Radaković i Đuro Stanković, drugog — Joco Njegomir i Dušan Njegomir, trećeg — Pekiša Vuksan i Stevo Maoduš i četvrtog — Damjan Vujnović i Jure Naglić.[17] Odred je imao oko 2000 boraca, ali se svi oni još uvijek nisu nalazili na okupu po četama i bataljonima jer nije bilo dovoljno

152 "6 ^an Kupre^an'n: Ustanak na području Gospića, Lika u NOB 1941, str.

Nasuprot tvrdnji prvog komandanta Odreda Milana Kuprešanina da je Odred formiran krajem septembra postoje određene indicije da je to bilo kasnije, i to tek Posto je formiran Štab Grupe NOP odreda za Liku koji je dobio zadatak da izvrši reorganizaciju gerilskih odreda u duhu stoličkih odluka. Inače teško je povjerovati da je reorganizacija gerilskog bataljona »Velebit« u Odred izvršena prije nego se u Lici saznalo za stoličke odluke, odnosno mjesec i po dana ranije nego što je otpočela reor-Pyö,aci)? jedinica na teritoriji Like u duhu pomenutih odluka. Najvjerovatnije će iriv a Je tai odred formiran poslije obrazovanja Štaba Grupe. To se, pored ostalog, može zaključiti i iz izvještaja Štaba Grupe NOP odreda za Liku od 4. 12. 1941. omandantu NOPO za Hrvatsku, gdje je rečeno: »U pogledu vojne reorganizacije , Je postigao slijedeće: formiran je jedan odred od 2000 boraca koji raspolažu » <-00 karabina i 8 puškomitraljeza.« Zb. V—30, 59—62.

oružja da se svi naoružaju. Otuda pomenuti broj u stvari predstavlja broj boraca koji se mogao trenutno mobilisati. I pored toga Odred je, u pogledu organizacije, predstavljao znatan korak dalje u odnosu na raniji gerilski bataljon.

Poslije sastanka u Donjem Lapcu OK KPH za Liku dao je preko Gojka Polovine zadatak Štabu bataljona gerilskih odreda za Liku da formira jedan udarni partizanski odred koji neće biti vezan ni za jedan kraj i koji će uvijek biti spreman da izvrši svaki dobijeni zadatak. Na osnovu toga Štab bataljona je naredbom od čete Srbljana koja je držala položaj na Drenovači prema Bihaću formirao Leteći odred i za njegovog komandira postavio Doku Jovanića, a za političkog komesara Milana Sijana, koji su krajem septembra sproveli naredbu u djelo. Odred je još nazivan i Jurišnim odredom, a jedno vrijeme se zvao odred »Čapajev«, da bi poslije pogibije Marka Orešковića uzeo njegovo ime. Prilikom formiranja Odred je imao dva voda sa po dvije desetine jačine 48 boraca, ali se taj broj ubrzo popeo na 53.[18]

Nastojanja da se u tom periodu, angažovanjem boraca iz seoskih odreda, i od odreda »Ognjen Priča« stvori jak leteći odred nisu urodila plodom i pored čestog mijenjanja komandira. Odred je povremeno uspijevao da naraste i na 60 boraca, ali su se oni obično poslije izvedene akcije vraćali u svoje matične seoske jedinice, kako je bilo i poslije akcije u Kosinju. Međutim, u pravu vojnu jedinicu izrastao je odred »Ljubovo« koji je dejstvovao na području općine Bunić, a povremeno i na području Podlapače i Široke Kule. Komandir Odreda je bio Staniša Opsenica, dok su se politički komesari često mijenjali: Tomo Nikšić, Spaso Knežević i Mile Opsenica. Odred je 20. IX 1941. imao 45 boraca, od kojih je 30 bilo naoružano sa 9 mauzerki, 8 austrijskih, 2 francuske i 12 lovačkih pušaka i 13 ručnih bombi, od kojih samo 3 fabričke. U tom periodu čvrste vojne jedinice predstavljali su Brinjski i Škarački odred, koji su, pored ostalog, 4. oktobra napali Talijane na Pogledalu kod Korenice.[19]

FORMIRANJE ŠTABA GRUPE NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA ZA LIKU

Neposredno poslije pokretanja ustanka, pored objedinjavanja ustaničkih jedinica u okviru općina i kotareva, nametnula se potreba za jednom vojnom komandom (štabom) koja bi objedinila i usmjeravala dejstva svih ustaničkih snaga u Lici. Međutim, stvaranje takvog štaba

[18] U Odredu su sa teritorije Srbske općine bila 34 borca, iz Donjolapačke 13, iz ostalih dijelova Like 5, iz Bosne 1 i Hrvatskog primorja 1. Po narodnosti samo je jedan^ borac bio Hrvat, a svi ostali Srbi. Socijalni sastav boraca bio je: 8 radnika, 2 službenika, 2 đaka, a ostali zemljoradnici. U Odredu su bila 3 člana KPJ, (Milan Sijan: Partizanski odred »Marko Orešković«, Lika u NOB 1941, str. 524—550.)

[19] Arhiv VII, mikrofilm: gerilski odredi Like, sn. 107: izvještaj Gerilskog odreda »Ljubovo« od 20. IX 1941. Štabu gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu.

zbog slabih veza, brzog razvoja događaja, sporog organizacionog sređivanja partijskih organizacija, neraščišćenih odnosa, uticaja sa strane i drugih faktora išlo je dosta sporo i postepeno. Vjerovatno po direktivi Marka Oreškovića u prvoj polovini augusta 1941. bio je formiran Privremeni glavni štab gerilskih odreda za Liku sa Gojkom Polovinom na čelu.[20] Taj štab je reorganizovan u duhu reorganizacije ustaničkih snaga na području Drvara u Štab gerilskih odreda za Liku, koji je također bio kratka vijeka jer je funkcionisao samo do 23. augusta 1941. Naime, toga dana su sve ustaničke snage na području Like stavljene pod komandu Štaba brigade za oslobođene krajeve Bosne i Like čije se sjedište nalazilo u Drvaru. Do toga je došlo pod uticajem Marka Oreškovića koji je odlazio u Drvar i nosio se mišlju da objedini sve ustaničke jedinice na području Bosanske krajine, Like i Korduna, a i iz shvatanja da je Drvar jači ustanički centar i sa jačom partijskom organizacijom.

Još 16. augusta 1941. pomenuti štab brigade je »uz ovlašćenje Centralnog odbora za nacionalno oslobođenje«[21] izdao »Opštu naredbu svim dosadašnjim rukovodiocima na ličkoj strani« i naredio da se na čitavoj oslobođenoj teritoriji Bosne i Like najhitnije provede reorganizacija gerilskih odreda »na vojnoj bazi« i zavede jedinstvena komanda. Na području Like trebalo je od svih gerilskih odreda da se formira bataljon gerilskih odreda na čelu sa štabom od najmanje tri lica (komandant, operativni oficir i politički sekretar) koji će biti pod direktnom komandom Štaba brigade za oslobođene krajeve Bosne i Like. U naredbi je dalje rečeno da cjelokupno ljudstvo bataljona mora položiti zakletvu, koja će se posebno dostaviti.[22] Izvršenje naredbe i njeno sprovođenje na području Like bilo je povjereno Vladi Ćetkoviču, delegatu Odbora za nacionalno oslobođenje i Štaba brigade.[23]

Shodno zadatku da »uspostavi komandu centralnu za cijelu Liku« Vlado Četković je 23. augusta 1941. izdao naredbu kojom je Štab gerilskih odreda za Liku pretvoren u Štab bataljona gerilskih odreda za Liku (Štab bataljona za oslobođene krajeve Like). Na taj način sve ustaničke snage u Lici obrazovale su jedan gerilski bataljon. Za njegovog komandanta postavljen je Stojan Matić, poručnik Jugoslavenske vojske, a za političkog komesara Gojko Polovina, komandant oružanih snaga u Lici. Istom naredbom određene su i njihove dužnosti. Za komandanta je rečeno

[20] Od Privremenog glavnog štaba gerilskih odreda za Liku sačuvan je samo jedan Proglas Srpskom narodu u Lici. Zb. V—1, 29—31.

[21] Proizvoljan naziv za Glavni štab NOPO Jugoslavije.

[22] Arhiv VII, mikrofilm: gerilski odredi Like, sn. 8 i 9: Zb. tom V — kni. 1, str. 36—38.

Tf u Ykdo Ćetković je sa grupom španskih boraca sredinom augusta 1941. stigao jj Krbavicu, odakle ga je Marko Orešković uputio na rad na području Drvara. Iz "rvara je ubrzo bio vraćen u Liku. On je inače bio poručnik španske republikanske vojske. Poginuo je kao generalmajor NOVJ i komandant 8. korpusa 20. X 1944.

da će rukovoditi »isključivo sa svim akcijama naše oslobodilačke borbe i čisto vojnom organizacijom naše vojske«, dok je u dužnost političkog komesara bilo stavljeno da rukovodi »organizovanjem i upravljanjem oslobodilačkog pokreta uopće«. Bataljon je stavljen pod komandu Štaba brigade za oslobođene krajeve Bosne i Like u Drvaru.[24]

Stvaranje Štaba bataljona gerilskih odreda bio je pokušaj da se objedine gerilski odredi u Lici, jer on stvarno nikad nije uspio da to postigne i pored toga što je izdao više naredaba i uputstava pojedinim sreskim štabovima.[25] Njegov uticaj se sveo samo na Lapački i dijelom Gračački kotar. Zato što nije uspio da objedini dejstva svih vojnih jedinica u Lici i što je odredima i seoskim četama, odnosno sreskim štabovima izvan južne Like, neposredno ili preko partijskih organizacija rukovodio OK KPH za Liku, to postavljanjem pomenutog Štaba bataljona još nije bilo riješeno pitanje jedinstvenog vojnog rukovodstva za čitavu Liku. Ni pokušaj stvaranja Štaba za Liku i Kordun na sastanku vojnih delegata Like održanom 21. septembra na Kamenskom, kao što smo vidjeli, nije urodio plodom, tako da je pitanje jedinstvene komande za Liku i dalje ostalo otvoreno i vrlo aktuelno s obzirom na to da su već bila prošla dva mjeseca od pokretanja ustanka.

Velik značaj za dalje usmjeravanje oružane borbe i organizaciju vojnih jedinica u Lici imalo je savjetovanje vojnih i političkih rukovodilaca Like i nekih drugih oblasti Hrvatske održano, vjerovatno, 3. oktobra 1941. u Krbavici, gdje su upoznati sa odlukama donijetim na poznatom vojno-političkom savjetovanju u Glavnom štabu NOP odreda Jugoslavije održanom 26. septembra 1941. u Stolicama. Pošto su na savjetovanju postavljeni i zadaci u vezi sa sprovođenjem Stoličkih odluka u Hrvatskoj ubrzo je održan sastanak OK KPH za Liku, također u Krbavici, na kom je, pored ostalog, donesena odluka da se umjesto bataljona gerilskih odreda za Liku formira grupa narodnooslobodilačkih odreda za Liku i postavi njen štab, koji će zajedno sa OK, u duhu Stoličkih odluka, sprovesti reorganizaciju postojećih jedinica i dalje rukovoditi njihovim dejstvima. Na prijedlog OK KPH za Liku Glavni štab NOPO Hrvatske[26]

[24] Zbornik tom V, knj. 1, str. 41—42 CK KPJ kritikovao je stvaranje brigade u Bosanskoj krajini i Lici i odlazak Marka Oreškovića u Drvar i miješanje u poslove koji su spadali u nadležnost Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu. U dopisu od 4. IX 1941. Radi Končaru i Vladi Popoviću on je u vezi sa tim rekao: »Iz naredbe Krntije i još jednog vidimo da su oni učinili nešto na što nisu imali nikakovo ovlaštenje, tj. na stvaranje brigade... Još je pogrešnije stvaranje takvih jedinica kad se uopće još nema ni vojske i zato je to preuranjeno. Vojne formacije odredićе sam Glavni štab kad za to bude vrijeme. Trebalo je prvo stvoriti čete, odrede, bataljone, pa tek onda dolaze brigade.« Zb. II — 2, 53—58.

[25] U nekim dokumentima, npr. u dopisu od 20. IX 1941, Štab Drvarske brigade naziva ga Štabom partizanskih odreda za Liku. Arhiv VII, mikrofilm: gerilski odredi Like, sn. 10.

[26] Glavni štab NOPO Hrvatske formiran je 19. X 1941.

postavio je Vladu Ćetkovica za komandanta, a Marka Oreškovića za političkog komesara Grupe NOP odreda za Liku.[27]

Formiranjem Štaba Grupe NOP odreda za Liku stvoreno je jedinstveno vojno rukovodstvo za pokrajinu. Međutim, ne samo novi štab već i čitavu partijsku organizaciju i čitav narod Like zadesio je težak udarac kada su 20. oktobra 1941. u Očijevu četnički nastrojeni ustanici ubili Marka Oreškovića, što se u Lici saznalo tek nakon desetak dana. Nakon toga poslove koje je u Štabu Grupe trebalo da obavlja politički komesar svršavao je silom prilika sekretar OK KPH za Liku Rade Zigić i potpisivao štapske dokumente kao politički komesar Grupe. Ubrzo se pokazalo da sve obimnije poslove u Štabu Grupe nisu mogli obavljati samo komandant i politički komesar, pa je u drugoj polovini novembra za operativnog oficira u Štabu postavljen Stojan Matić, koji je jednovremeno bio i komandant Lapačkog bataljona. U prvoj polovini decembra Glavni štab Hrvatske postavio je za političkog komesara Šimu Balena Martina, a za operativnog oficira Miloša Uzelca umjesto Stojana Matića.

S obzirom na narasle snage i sve veći razmah oružane borbe pokazalo se da ni štab od tri lica nije dovoljan da bi mogao uspješno rukovoditi brojnim i raštrkanim jedinicama po čitavoj Lici, pored ostalog i zato što su se veze s jedinicama teško održavale i što je Štab Grupe bio prisiljen da se često seli.[28] Na potrebu proširenja Štaba Grupe ukazano je i u Glavnom štabu Hrvatske na savjetovanju komandanata partizanskih jedinica iz Like, Korduna, Banije, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja održanom 13. decembra 1941. u Zbjegu na Kordunu.

Poslije tog savjetovanja, kome je prisustvovao Vlado Ćetkovič, održan je sastanak OK i Štaba Grupe NOP odreda za Liku, gdje je donesen zaključak da se u Štab postave Pero Grubor za obavještajnu i informativnu službu, dr Slava Očko za šefa sanitetske službe i oficir za vezu. Početkom januara 1942. za zamjenika komandanta Grupe postavljen je Petar Kleut[29] i intendant. Pored toga Štab je raspolagao sa 1—2 oficira radi izvršavanja raznih zadataka, a imao je i šefa kancelarije koji se

[27] O tome je ostavio svjedočanstvo Vlado Ćetkovič u dopisu upućenom 26. XI .Bogoljubu Rapajiću, u kom je, pored ostalog, u vezi s tim rečeno: »Čuo sam da ti nije poznato da li je ovaj štab izabrat od vojni delegata Like ili postavljen od Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda u Jugoslaviji. Mogu da ti kažem da je ovaj štab postavljen od Glavnog štaba narodnooslobodilačkih odreda u Hrvatskoj po odobrenju Glavnog štaba NOPO u Jugoslaviji, o čemu ćeš biti obavješten zvaničnim aktom...« Arhiv VII, mikrofilm: gerilski odredi Like, sn. 255.

[28] Prvo sjedište Štaba Grupe NOP odreda za Liku bila je Srednja Gora. Odatle se poslije napada na Talijane kod tog sela premjestio na Kamensko, zatim na Padališta, gdje se zadržao kratko vrijeme i najzad stigao u Krbavicu, gdje je ostao duže vrijeme.

[28] To je uslijedilo pošto je Vlado Ćetkovič bio teško ranjen kod Korenice.

brinuo o administraciji Štaba. Takva organizacija Štaba Grupe NOP odreda za Liku proizašla je iz potrebe za što uspješnijim rukovođenjem i komandovanjem jedinica, i njegov sastav nije se mijenjao sve do proljeća 1942. godine.[30]

REORGANIZACIJA VOJNIH JEDINICA I FORMIRANJE BATALJONA

Pitanje stvaranja većih i čvršćih vojnih jedinica i reorganizacije seoskih četa i vodova nametnula je sama potreba daljeg razvoja oružane borbe odmah poslije splašnjavanja prve ofanzive ustaničkih snaga. Iako su se u početku ustanka gerilski odredi, a kasnije i seoske čete pokazale kao nužan i pogodan oblik organizacije ustaničkih snaga, na njima se nije moglo ostati i dalje razvijati oružana borba. Te jedinice su bile suviše vezane za sela i njihovu odbranu, zbog čega su se teško pokretale u borbu dalje od svog sela, i to je trebalo razbiti. Nova situacija tražila je nove, čvršće i jače vojne jedinice u kojima će vladati čvrsta i svjesna disciplina, koje neće biti isključivo vezane za sela, koje će se stalno nalaziti na okupu i živjeti vojničkim životom i biti sposobne da napadaju i jače neprijateljske snage i da im nanose ozbiljne gubitke. Jezgra za takve jedinice su postojala. Ona su izrasla iz gerilskih odreda i seoskih četa od najsvjesnijih i najborbenijih boraca, u čemu je, pored ostalog, bio njihov ogroman značaj, iako su u novoj situaciji bili prevaziđeni.

Reorganizacijom ustaničkih snaga u Lici bavili su se OK KPH za Liku i Štab Grupe NOP odreda za Liku. U tom radu bilo je izvjesnog lutanja sve dok rukovodstvo ustanka u Lici nije bilo upoznato sa Stoličkim odlukama i dok Glavni štab Hrvatske nije prenio Štabu Grupe NOPO za Liku Uputstva Glavnog štaba NOPO Jugoslavije o organizaciji i reorganizaciji vojnih jedinica u čitavoj Jugoslaviji i stavio mu u zadatak da postupi po njima i izvrši reorganizaciju partizanskih jedinica u Lici.[31]

[30] Pored rada na reorganizaciji vojnih jedinica i rukovođenja njihovim dejstvima Štab Grupe NOP odreda za Liku otpočeo je u novembru da izdaje svoje glasilo »Lički partizan«. Njegov prvi broj izašao je 20. XI 1941. na 20 stranica, a bio je umnožen na geštetneru. Jedan primjerak toga broja čuva se u Arhivu VII (k. 19, br. reg. 13/1).

[31] Uputstvima je bilo određeno:

»1. Najmanja jedinica je vod, na čelu voda vodnik. 80—120 vojnika sačinjavaju cetu, a na čelu čete stoji komandir. 3—4 čete sačinjavaju bataljon. Bataljon ima svoga komandanta. 3—4 bataljona čine odred, a više odreda sačinjavaju grupu odreda.

2. Uniforma je slijedeća: propisna kapa na kojoj je izvezena crvena petokraka sa srpskorn ili hrvatskom trobojkom. U onim jedinicama u kojima ima Srba i Hrvata obavezno je nositi srpsku i hrvatsku trobojku, dok u čistim srpskim ili hrvatskim jedinicama, samo srpsku, odnosno hrvatsku. Jedinice moraju imati i svoje zastave. Preko sva tri polja mora biti crvena petokraka zvijezda. Ukoliko je odred miješan (Srbi i Hrvati) s jedne strane srpska a s druge strane hrvatska.

3. Pozdrav je stisnuta pesnica, desna prislonjena na slijepočnicu.

4. Obavezno je da svaka jedinica u što skorijem vremenu nabavi navedene propisne kape kao i zastave.« (Arhiv VII k. 1618 br. reg. 8—2).

U duhu tih uputstava, koja su imala statutarni opštejugoslavenski značaj, otpočela je reorganizacija partizanskih jedinica u Lici u prvoj polovini novembra 1941. Planom je bilo predviđeno da se najprije od postojećih jedinica na području jednog kotara formira bataljon, a potom odred. Rad na reorganizaciji išao je dosta sporo pošto su OK i Štab Grupe NOP odreda za Liku u početku čitavu aktivnost bili usmjerili na politički rad, tako da je rad na vojnom planu zaostajao, a bilo je velikih otpora i od seoskih jedinica.

Polazeći od Uputstva Vrhovnog štaba NOPO Jugoslavije i Glavnog štaba Hrvatske, Štab Grupe NOP odreda za Liku izdao je naredbu sreskim i drugim štabovima za reorganizaciju vojnih jedinica. Na osnovu te naredbe formiran je u drugoj polovini novembra 1941. Lapački partizanski bataljon od seoskih jedinica (vodova) sa područja općine Donji Lapac. Za komandanta postavljen je Stojan Matić, a za političkog komesara Gojko Polovina. Bataljon je imao tri čete: Nebljušku (obrazovanu od vodova: Nebljuškog, Kruškog, Kestenovačkog i Buševićkog), Lapačku (od vodova: Dnopoljskog, Oraovačkog, Lapačkog, Birovačkog, Gajskog i Mišljenovačkog) i Doljansku (od vodova: 1. i 2. doljanskog, Dobroseljskog i Bubanjskog).[32] Jačina bataljona je bila 390 boraca naoružanih s 1 haubicom, 2 mitraljeza, 8 puškomitraljeza i 270 pušaka.[33] Držao je položaje prema neprijateljskim garnizonima u Donjem Lapcu, Bihaću, Kulen Vakufu i Srbu radi odbrane slobodne teritorije. Početkom januara 1942, kad su otpočele borbe kod Korenice, od boraca iz Bataljona i novih boraca iz Donjeg Lapca, Dnopolja, Oraovca i Gajina formirana je partizanska četa (Lapačka) i upućena ka Korenici, gdje je učestvovala u napadu na Čanak, a zatim je sredinom februara vraćena na područje Donjeg Lapca u sastav Bataljona.

Štab Grupe NOP odreda za Liku i OK posebnu su pažnju poklonili formiranju partizanskog bataljona »Marko Orešković«. Pripremajući njegovo formiranje, Štab Grupe je sredinom novembra zajedno sa četom odreda »Marko Orešković« stigao iz Srednje Gore na Kamensko na Plješevici. Istovremeno su po njegovom naređenju vršene pripreme za formiranje partizanske čete na jugu Like od boraca iz sela oko Tromeđe: Kaldrme, Tiškovca, Zavlake, Zrmanje, Prljeva, Nadvrela, Plavna, Male Popine i Dugopolja. Četa je formirana na zboru kome je prisustvovalo oko 250 ljudi iz pomenutih sela na Ljubinoj poljani na planini Poštaku 24. novembra 1941. Za njenog komandira izabran je Dušan Mileusnić, a za političkog komesara Milan Tankosić. Četa je preko Kaldrme, Kunovca, Dobrosela i Dnopolja s 51 borcem stigla 26. novembra na Kamensko. Od te dvije čete Štab Grupe je 29. novembra 1941. na Kamenim na svečan način formirao partizanski bataljon »Marko Orešković« jačine 110—115 boraca naoružanih puškama i 5 puškomitraljeza. Pred

[32] Tomica Popović i Marko šašić: Dejstva bataljona »Stojan Matić« do ulaska u 2. brigadu, Lika u NOB 1942 (rukopis u štampi).

[33] 2b. V — 2, 157—166.

postrojenim borcima pročitana je naredba Štaba Grupe o postavljanju Doke Jovaniča za komandanta, Milana Šijana za političkog komesara i Dušana Zorića za intendanta Bataljona. Istom naredbom postavljeni su komandiri i politički komesari četa i komandiri vodova.[34]

Poslije čitanja naredbe komandant Ličke grupe odreda Vlado Ćetkovič predao je komandantu Bataljona partizansku zastavu (s jedne strane je bila srpska, a s druge strane hrvatska) s petokrakom u sredini. Potom je Bataljon položio partizansku zakletvu. Na kraju svečanosti održali su govore Mile Počuča, član OK, komandant i politički komesar Grupe i komandant Bataljona, u kojima je ukazano na značaj formiranja i zadatke Bataljona.[35]

Za razliku od ostalih bataljona koji su se u to vrijeme počeli stvarati u Lici bataljon »Marko Orešković« nije bio vezan ni za jedan kraj Like, tako da je od formiranja predstavljao pokretnu udarnu jedinicu Štaba Grupe NOP odreda za Liku i prvu kvalitetno novu partizansku jedinicu ne samo u Lici već i u Hrvatskoj.

Oko 25. decembra 1941. u Krbavici je od četiri grupe boraca (iz Šibenika, Vodica, Tribunja, Prvić Luke, Šepurine, Srime, Zatona, Primoštena, Iža, Dugog otoka i Molata) koje su se u toku novembra i decembra prebacile u Liku, formirana četa jačine oko 80 boraca koja je ušla u sastav bataljona »Marko Orešković« kao njegova 3. četa.[36] Komandir čete je bio Stanko Parmač, a politički komesar Frane Kursar Leo, koga je ubrzo zamijenio Ante Banina.

Pošto se bataljon »Marko Orešković« u to vrijeme nalazio u Otočačkom kotaru, Četa je privremeno stavljena pod komandu bataljona »Ognjen Priča«, ali za kratko vrijeme jer je bataljon »Marko Orešković« 1. januara 1942. stigao na položaj kod Korenice. Četa je u njegovom sastavu vodila borbe oko Korenice sve dok Bataljon u drugoj polovini februara 1942. godine nije krenuo ka Donjem Lapcu radi napada na talijansku posadu u tom mjestu. Tada je ona ponovo stavljena pod komandu bataljona »Ognjen Priča« i dobila službeni naziv »Hrvatska četa«, da bi početkom maja 1942. ušla u sastav 1. proleterskog bataljona Hrvatske pošto je prethodno jedan dio njenih boraca vraćen u Dalmaciju. S obzirom na to da je Četa bila sastavljena od Hrvata, koji su u većini bili članovi

*[4] Za komandira 1. čete postavljen je Danilo Damjanović Danić, a za političkog komesara Drago Ožegovič, za komandira 2. čete Dušan Mileusnić, a političkog komesara Boško Marić. Za komandira vodova su postavljeni: Milan žeželj, Dušan Batinica, Dušan Maričić i Mane Breka.

[M] Milan Šijan, partizanski odred »Marko Orešković« i Ilija Rašeta, Zakletva na Kamenskom, Lika u NOB 1941, str. 524—550 i 652—655. Svi autori koji su pisali o bataljonu ne slažu se sa datumom njegovog formiranja. Tako Vlado Maričić u članku »Oživljavanje ustanka i formiranje 2. čete bataljona 'Marko Orešković'« (isto str. 638—651) kaže da je ta četa formirana u vremenu od 23. do 29. novembra i da je na Kamensko stigla 1. decembra, pa je Bataljon formiran nekoliko dana kasnije, odnosno ne krajem novembra, već početkom decembra 1941. godine.

i simpatizeri KPJ, odigrala je značajnu ulogu u pogledu stvaranja bratstva i jedinstva Srba i Hrvata u Lici.

Reorganizacija vojnih jedinica u Koreničkom kotaru otpočela je krajem novembra 1941. Na osnovu naređenja Štaba Grupe NOP odreda za Liku Štab partizanskih odreda za srez Korenicu i okolinu sazvao je 30. novembra 1941. konferenciju predstavnika svih vojnih jedinica iz kotara u Krbavici na kojoj je donesena odluka da se u Kotaru od postojećih jedinica, i pored njihovog otpora, formira partizanski bataljon »Ognjen Priča«. U stvari tada je obrazovan samo Štab, a Bataljon je bio potpuno formiran u toku borbi kod Korenice. Za komandanta Bataljona izabran je Bogoljub Rapajić, a za političkog komesara Srđan Brujić. Time je ujedno prestao s radom Štab partizanskih odreda za srez Korenicu i okolinu. Bataljon je imao dvije čete: 1. koju je obrazovao odred (četa) »Ognjen Priča« i 2. koja je formirana od odreda »Ljubovo« i vodova iz Bunića i Šalamunića. Bataljon (naziva se još i »Koreničkі«) je imao oko 450 boraca, ali svi nisu još bili naoružani. Bataljon je imao oko 100 pušaka, 6 puškomitraljeza, 1 mitraljez i 50 bombi.[37] Pored bataljona u Koreničkom su kotaru i dalje u većini sela ostale seoske straže kojima su rukovodili NOO-i.

Pošto je u Gospićkom kotaru 1. lički NOP odred »Velebit« bio formiran ranije, to su u tom periodu njegov štab, OK i Štab Grupe radili na njegovom vojničkom, organizacionom i političkom učvršćenju. I pored toga u novembru je pročetničkim elementima uspjelo da ubiju Pekišu Vuksana, komandanta 3. bataljona, i Vladu Cerina, partijskog radnika na području Gospićkog kotara i da iznutra razbiju 3. bataljon, poslije čega više nije ni obnavljan.[38] Ostaci Bataljona uključeni su u susjedne jedinice i Jurišni vod (četu) formiran po direktivi OK KPH za Liku 17. novembra 1941. u Mogoriću, gdje se nalazio i Štab Odreda. Vod je imao 25 boraca i bio je udarna pokretna jedinica koja je dobila dvostruki zadatak: da postane jezgro iz koga će se kasnije razviti veća i za manevar sposobna jedinica i da uvijek bude u stanju da brzo i efikasno interveniše protiv svakog pokušaja pročetničkih elemenata da iznutra razbiju jedinice i skrenu ih sa oslobodilačke borbe.[39]

Ni sa prvim gerilskim odredima ni sa reorganizovanim jedinicama u toku novembra Štab Grupe NOP odreda za Liku nije bio potpuno zadovoljan. To se vidi iz izvještaja komandanta Grupe podnijetog na već pomenutom savjetovanju u Glavnom štabu Hrvatske (13. XII 1941), gdje je, između ostalog, rečeno: »Vojna reorganizacija još nije potpuno provedena, a provodi se svega mjesec dana. U prvo vrijeme je glavna pažnja posvećena političkom i propagandnom radu. Odredi nisu bili

" Zb., V — 2, 157—166.

[38] Dr Petar Kleut: Partizanski odred »Velebit« u drugoj ratnoj godini, Lika u NOB 1942.

[39] Nikica Kleut: Udarna četa 1. ličkog partizanskog odreda, Lika u NOB 1941, str. 627—637.

vojnički organizovani niti je komanda nad njima imala stvarnu kontrolu. Velika količina oružja, koja je u prvim akcijama oteta neprijatelju, dopala je u ruke seljacima, koji su iza odreda dolazili na polje borbe i nosili oružje svojim kućama. Još se uvijek veća količina oružja nalazi raspršena u selima nego u rukama partizanskih odreda. Ti seljaci neće da stupe u borbu protiv Talijana, a oružje neće da predaju partizanima.«[40] Međutim, ni oružje koje se nalazilo u partizanskim jedinicama nije se još moglo upotrijebiti protiv okupatora. Izvještavajući o tome komandanta Glavnog štaba Hrvatske, Štab Grupe NOP odreda je u izvještaju od 4. decembra 1941. rekao: »Sve ovo oružje koje posjeduju ovi bataljoni ne može se za sada još upotrijebiti protiv okupatora jer nisu još svi posjednici ovog oružja raspoloženi da se bore protiv okupatora, izuzev bataljona 'Marko Orešković', zato je ovaj štab formirao manje jedinice, u jačini od 30 do 50 boraca, koje su spremne da se bore protiv okupatora. Takvih jedinica ima pet plus bataljon 'Marko Orešković'.«[41]

U drugoj polovini decembra 1941. u Otočačkom kotaru od postojećih odreda formiran je bataljon »Božidar Adžija« jačine 760 boraca.[42] Bataljon je imao četiri čete: Škaračku, Brlošku, Podumsku i Založničku, od kojih je u prvo vrijeme samo Škaračka bila naoružana, a ostale su imale samo pokoju pušku. Ukupno Bataljon je imao: 20 mauzerki, dvije talijanske i 8 austrijskih pušaka, 25 pištolja i 6 bombi.[43] Za komandanta Bataljona postavljen je Stipe Ugarković Palenta, dok je Milan Uzelac, sekretar KK Otočac, obavljao i dužnost političkog komesara, što se pokazalo nepraktičnim.

U kotaru Brinje zbog nailaska zime i talijanske ofanzive KK je, pošto se nije snašao u nastalim teškoćama, raspustio sredinom novembra Brinjski logor, s tim što su ljudi privremeno upućeni kućama, a oružje je zakopano. Odluka je bila pogrešna i mogla je imati težih posljedica da krajem novembra u Kotar nije stigao Ivo Marinković. Na njegovu intervenciju preko CK KPH OK za Liku je brzo reagovao, tako da je KK već početkom decembra preduzeo mjere za ponovno omasovljenje pokreta stvaranjem NOO-a, društveno-političkih organizacija i vojnih jedinica u Kotaru. Raniji borci ponovo su okupljeni, ali ne više u logoru u šumi, već u Tuževiću, gdje je od njih pred kraj decembra formirana Brinjska četa naoružana sa oko 45 pušaka i 2 puškomitraljeza. Za komandira Čete postavljen je Srđan Uzelac, a za političkog komesara Rade Vraneš Rabata.[44] Time je ujedno bio napušten logorski način organizacije vojnih jedinica.

[40] Zb. V — 2, 157—166.

[41] Zb. V 30, 59—62. Iz izvještaja se ne vidi o kojih je to 5 jedinica riječ. Vjerovatno da se ovdje radilo o namjeri pošto se u Lici nije uspjelo sa formiranjem manjih udarnih jedinica osim čete »Marko Orešković« i Jurišne čete 1. ličkog NOP odreda.

[42] U sastav bataljona nije ušao Dabarski odred koji je jedno vrijeme dejstvovao samostalno, a zatim je uključen u bataljon.

[43] Zb. V — 2, 206—212.

[44] Mićo Kosovac: Kotar Brinje u ustanku, Lika u NOB 1941.

U to vrijeme i u Perušićkom kotaru je većinom od Hrvata formiran jedan vod od 22 borca naoružana sa 20 karabina. Taj se vod, zbog veoma teških uslova, prebacio u sastav bataljona »Ognjen Priča«.[45]

Reorganizacija jedinica i formiranje bataljona u Udbinskom i Gračačkom kotaru otpočela je krajem decembra 1941. Tada je Štab Grupe postavio štabove Udbinskog i Gračačkog partizanskog bataljona i stavio im u zadatak da formiraju čete i dovrše organizovanje bataljona. Za komandanta Udbinskog bataljona imenovan je Mićun Šakić, a za političkog komesara Stevo Cvjetičanin Čakljun, dok je za komandanta Gračačkog bataljona postavljen Milojko Ćuk, a za političkog komesara Petar Kesić Bićo.

Formiranje Udbinskog bataljona, koji je dobio naziv bataljon »Krbava«, završeno je uglavnom u toku januara 1942. godine. Na osnovu naredbe Štaba Bataljona obrazovane su 3 čete i 1 samostalni vod: 1. četa u Jošanu od boraca iz Jošana, Visuća, Mutilića, Krčane, Ondića i Klapavica; 2. četa u Mekinjaru od partizana iz Čojluka, Rebića, Mekinjara, Tolića, Pišaća i Švračkova sela i 3. četa u Srednjoj Gori od boraca iz Srednje Gore, Kurjaka, Komića, i Poljica. Samostalni vod je nakon kraćeg vremena ušao u sastav 1. čete. Prilikom formiranja Bataljon je imao oko 450 boraca naoružanih sa 180 pušaka, 5 puškomitraljeza, 1 mitraljezom i nekoliko pištolja i bombi.[40]

Nakon obrazovanja Štaba Gračačkog bataljona, nazvanog bataljon »Gavrilo Princip«, njegova 1. četa formirana je u Bruvnu 17. januara 1942. od dobrovoljaca sa čitavog kotara. Imala je oko 50 boraca i bila u vojnom i političkom pogledu najbolja četa u Bataljonu. Nastojanja Štaba Bataljona da na isti način od dobrovoljaca formira i 2. četu naišla je na otpor teritorijalnih seoskih četa čiji su se borci teško odvajali od svojih sela. Ipak poslije oslobođenja Donjeg Lapca Štab Bataljona je krajem februara formirao 2. četu uglavnom od boraca iz Bruvna i Mazina, a početkom marta i 3. četu od boraca iz Rudopolja, Tupala, Deringaja i Štikade. Za razliku od Prve, ove dvije čete su i dalje zadržale karakter teritorijalnih seoskih četa.[47] Bataljon je imao oko 350 boraca naoružanih sa 330 pušaka, 6 puškomitraljeza i 200 bombi. Od 4. do 27. marta Bataljon je, bez 3. čete, došao na položaj na Srbskom klancu i Ljubinoj poljani i vodio borbe s talijanskim jedinicama koje su pokušavale da prodru ka Srbu i pruže pomoć napadnutoj posadi, dok se 3. četa nalazila na Jasenaru i držala položaj prema Lovincu i Gračacu.

Ako damo presjek partizanskih jedinica koje su krajem 1941. godine dejstvovale u Lici, vidimo da su partizanske snage u toj pokrajini bile organizovane u Grupu NOPO za Liku. Nju su sačinjavali: 1. lički NOP odred »Velebit« i bataljoni »Marko Orešković«, »Ognjen Priča«, Lapački, Otočački, Udbinski i Gračački (posljednja tri još potpuno neoformljena)

[45] Zb. V — 2, 206—212.

*' Duro Radovanac: Bataljon »Krbava« do ulaska u 3. brigadu, Lika u NOB 1942.

[47] Đurađ Pokrajac: Bataljon »Bićo Kesić«, Lika u NOB 1942.

i Brinjska četa, ukupne jačine nešto više od 1000 boraca.[48] Iako stanovništvo Like čine pola Srbi, a pola Hrvati, medu borcima se nalazio mali broj Hrvata, što govori o tome da hrvatske mase u Lici još nisu bile aktivirane u NOB. Pored toga od ukupnog broja Hrvata 75% bili su Dalmatinci koji su obrazovali 3. četu bataljona »Marko Orešković« (Hrvatska četa), dok su se Hrvati iz Like nalazili u Smiljanskoj četi i nešto većem broju u bataljonu »Ognjen Priča« — pored pojedinaca u drugim jedinicama.[49]

Centralni komitet KPH nije bio zadovoljan radom OK i Štabom Grupe na stvaranju i izgradnji vojnih jedinica u Lici. On je smatrao da se moglo brže raditi i više postići, pa je u pismu od 1. januara 1942. uputio oštru kritiku OK KPH za Liku rekavši, pored ostalog, i ovo:

»Vi ste prije 3 mjeseca dobili naredbu preko nas od Vrhovnog štaba za hitno provođenje vojne organizacije, vi je u potpunosti niste sproveli do danas. Čak šta više, vi niste organizirali štab i pored stalnih naših upozorenja. Krajnje je vrijeme, drugovi, da shvatite svu ozbiljnost situacije i da opravdate povjerenje koje Partija ima u vas, dajući vam tako odgovorne funkcije. Nemojte žaliti ni vremena ni truda da što hitnije likvidirate sve slabosti i da pokrenete narod vašeg kraja u nac. oslob. borbu. Ako budete i nadalje sporo i nedosljedno provodili naredbe Vrh. štaba i direktive CK KPH, CK će biti prinuđen da donese oštre mjere.«[50]

[48] Prema sačuvanom dokumentu o brojnom stanju i naoružanju Lička grupa je 27. XII 1941. imala 3.723 borca naoružana sa 1.070 pušaka, 25 puškomitraljeza, 6 mitraljeza, 1 haubicom i 61 pištoljem (Zb. V — 2, 289). Kad se usporedi broj oružja i broj boraca, vidi se da je tri puta veći broj boraca od oružja. To je otuda što je u brojno stanje uračunato i ljudstvo koje se moglo mobilisati, ali nije imalo oružja. O broju partizana u Lici i njihovom kvalitetu ostavio nam je podatak i komandant Glavnog štaba Hrvatske Ivo Rukavina koji je početkom januara 1942. boravio u Lici. U izvještaju upućenom 4. januara CK KPH o borbama oko Korenice i stanju vojne organizacije on je, između ostalog, rekao: »Kako ste mogli vidjeti iz izvještaja sa savjetovanja u GŠH, drugovi u Lici ne raspolažu ustvari sa ljudima i oružjem koje navađaju u svojim brojnim stanjima, već se iz njih mogu vaditi tek pojedini dijelovi koji su .spremni za svaku borbu. Držim da je glavni uzrok tomu nedovoljna odlučnost jičke ^komande u čišćenju onih koji stoje na putu nacionalnooslobodilačkoj borbi«.

Na drugom savjetovanju u GŠH održanom 30. i 31. I 1942. za Ličku grupu je konstatovano da ima u »pokretnim jedinicama u borbi 1000 partizana« (Zb. V — 3, l[75]~:[184])- Prvog marta 1942. Lička grupa je imala 1802 partizana, dok je za mobilizaciju na njenom području bilo još 5613 ljudi i 660 naoružanih seljaka koji su se mogli koristiti za akcije. Jedinice grupe su bile naoružane sa 16 mitraljeza, 74 puškomitraljeza, 1575 pušaka, 1350 bombi, 1 haubicom i 2 brdska topa (Zb. V — 3, 219).

[49] Podatak o tome kakav je bio nacionalni sastav ličkih partizanskih jedinica imamo u izvještaju GŠH od^l9. II 1942. Vrhovnom štabu NOPO Jugoslavije. Tu se, pored ostalih podataka o ličkim jedinicama, kaže: »Sad je u pokretnim jedinicama y borbi 1000 partizana, od toga 200 Hrvata, 6 Slovenaca, 5 Muslimana i 1 Talijan« (Zb. V — 3, 175—184). Na trećem savjetovanju GŠH održanom 8—11. IV 1942. iznesen je podatak da je »nacionalni sastav grupe većinom Srbi i Hrvata ima oko 220 (od toga Hrvata iz Like oko 70)« (Zb. V — 4, 72—82).

[50] Zb. V — 3, 19—21.

Neosporno je ta kritika oštra i za ono vrijeme i uslove razumljiva. Ali ona ni u kom slučaju ne može da umanji postignute uspjehe u borbama i stvaranju vojnih jedinica u Lici u prvoj ratnoj godini. Naprotiv, narasle oružane snage omogućile su da se već početkom 1942. godine preduzmu krupnije ofanzivne akcije i postignu novi značajni uspjesi. Pobjedama nad talijanskim okupatorskim jedinicama na Šijanovom klancu i Ljubovu, a naročito oslobođenjem Donjeg Lapca, Srba i Korenice, zaplijenom većih količina ratnog oružja, stvaranjem prostrane slobodne teritorije, prilivom novih boraca i intenzivnim političkim radom u jedinicama, uz solidno jezgro koje su sačinjavale jedinice formirane 1941. godine, stvoreni su uslovi za daljnje jačanje i organizaciono učvršćenje partizanskih jedinica u Lici. Pritom treba istaći da tromjesečne borbe oko Korenice, zajedno sa ostalim ofanzivnim akcijama u tom periodu, predstavljaju prekretnicu za ličke jedinice u pogledu njihovog organizacionog sređivanja, političkog i vojnog jačanja, jer je u stvari njihova dalja reorganizacija izvršena kroz borbu.

Pored toga što su potpuno oformljeni bataljoni »Krbava« i »Gavrilo Princip« i ostali bataljoni su u prvim mjesecima 1942. godine znatno ojačali. Štab Grupe je u februaru prebacio jednu četu[51] iz 2. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit« u bataljon »Ognjen Priča«, koja je postala njegova 3. četa (Kuljska). Štab grupe je u februaru formirao Omladinsku četu i pošto je završila obuku i naoružana oružjem zaplijenjenim u Donjem Lapcu, uključio je također u bataljon »Ognjen Priča«, koja je postala njegova 4. četa. U januaru je u Turjanskom formiran Udarni vod, jačine 35 do 40 boraca, koji je samostalno dejstvovao iako je to bilo područje bataljona »Ognjen Priča«.

Poslije oslobođenja Donjeg Lapca Lapački bataljon je reorganizovan, popunjen novim borcima i naoružan oružjem zaplijenjenim od Talijana. Čete su dobile brojnu oznaku, pa je Nebljuska četa postala prva, Lapačka druga i Doljanska treća četa. Bataljon je početkom marta dobio naziv bataljon »Stojan Matić« po svom poginulom komandantu. Za novog komandanta postavljen je Tomica Popović, a za političkog komesara Stevo Tišma, koga je nakon kraćeg vremena zamijenio Simo Mrda.[52]

U tom periodu došlo je do izvjesnih promjena i u bataljonu »Marko Orešković«. Pred napad na Donji Lapac po odluci Štaba Grupe iz sastava Bataljona izašla je njegova 3. četa (Dalmatinska) pošto je smatrao da »nije zgodno da Hrvati idu na četnike«.[53] Njegova nova 3. četa formirana je krajem marta poslije oslobođenja Srba od boraca iz seoskih četa sa područja Srba. Naime, u borbi na Srbu učestvovale su sve seoske čete — gotovo svi sposobni za vojsku s područja općine Srb, pa su ti borci

[51] Njen zvanični naziv bio je 5. četa 2. bataljona 1. ličkog NOP odreda »Velebit«.

[ss] Tomica Popović i Marko šašić: Dejstva bataljona »Stojan Matić« do ulaska u 2. brigadu, Lika u NOB 1942.

[M] Zb. V — 3, 413—427.

zatim uvršteni većinom u bataljon »Marko Orešković«. Istovremeno su 1. i 2. četa bile popunjene novim borcima sa područja Srba.

Tokom marta iz Dalmacije je u Liku stigla još jedna četa jačine 64 borca.[54] Pošto su to u većini bili omladinci koji nisu služili vojsku, sa njima je najprije izvođena vojna obuka, a zatim su bili dijelom uključeni u 1. proleterski bataljon Hrvatske i bataljon »Ognjen Priča«, odakle su u maju sa još boraca iz ovog bataljona prebačeni u bataljon »Božidar Adžija«.

REORGANIZACIJA PRVOG I FORMIRANJE 2. i 3. LIČKOG NOP ODREDA

Iako je u okviru reorganizacije partizanskih jedinica u Lici 1941. godine, pored 1. ličkog NOP odreda »Velebit«, bilo predviđeno stvaranje više odreda, ta se zamisao nije mogla ostvariti sve do proljeća 1942. godine. U međuvremenu je Štab Grupe nastojao da krajem januara i početkom februara formira 2. lički NOP odred od bataljona »Ognjen Priča«, »Marko Orešković«, »Krbava« i Lapačkog, ali ta zamisao nije ostvarena jer za to nisu bili sazreli uslovi.[55] Sporo prilaženje formiranju 2, a zatim i 3. odreda Štab Grupe NOP odreda za Liku objasnio je Glavnom štabu Hrvatske u izvještaju od 4. marta 1942: »Formiranju II i III odreda nismo još pristupili zbog toga što nam to nisu dozvolili drugi hitniji poslovi, no uskoro ćemo pristupiti i tome.«[56] Iako Štab Grupe nije rekao koji su to »hitniji poslovi«, ipak se može zaključiti da je to bila angažovanost u rukovođenju borbama oko Korenice, Donjeg Lapca i Srba. Kroz te borbe bataljoni su se kalili, sticali borbena iskustva, naoružavali se i omasovljavali, a time i stvarali uslove za formiranje novih partizanskih odreda.

Nasuprot tome su i okupator i četnici tražili mogućnost i nastojali da u prvom redu iznutra razbiju partizanske jedinice. Tako u martu 1942. dolazi do jačeg rovarenja četnika u 1. ličkom odredu koje je inicirano od Talijana njihovim ultimatumom da Odred preda oružje. Poslije toga u Odredu je došlo do mučne situacije, ali zahvaljujući brzoj i odlučnoj intervenciji OK KPH za Liku i partijskoj organizaciji u Odredu prilike su se brzo sredile. Tom prilikom Odred je reorganizovan i od ranija tri (po nekim dokumentima 4 bataljona) bila su formirana dva bataljona.[57] To su bili 1. bataljon 1. odreda, kasnije nazvan »Mirko Štulić«, i 2. bataljon, kasnije nazvan »Velebit«. Pored ta dva bataljona u Odredu je i

[54] Zb, V — 3, *275—277.*

[55] Zb. V — 3, 175—184.

[50] Zb. V — 3, 224—230.

[57] O toj promjeni je u izvještaju od 28. III 1942. Glavni štab Hrvatske obavijestio i Vrhovni štab rekavši: »Prvi lički odred iz okoline Gospića sa 4 bataljona reorganizovan je u dva zdravija bataljona«. Arhiv VII, k. 102, V, br. reg. 5—7.

dalje ostala Jurišna četa. Rreorganizacija Odreda nije se zaustavila na tom. Štab Grupe je sredinom aprila od Jurišne čete, koja je popunjena novim borcima iz sela ispod Velebita između Smiljana i Raduča, formirao 3. bataljon koji je dobio naziv »Pekiša Vuksan«. Za komandanta Bataljona postavljen je Momčilo Novković, a za političkog komesara Damjan Vujnović, dok su komandanti i komesari u to vrijeme 1. bataljona bili Lazo Radaković i Đuro Stanković, a 2. bataljona Joco Njegomir i Stevo Maoduš. Formiranjem i 3. bataljona 1. lički NOP odred »Velebit« izrastao je u čvrstu vojnu jedinicu.

Pošto su za to bili stvoreni svi uslovi, Štab Grupe NOPO za Liku je sredinom aprila formirao 2. i 3. lički NOP odred.[58] U sastav 2. odreda, koji je obuhvatio teritoriju Koreničkog i Udbinskog kotara, ušli su bataljoni »Ognjen Priča« i »Krbava«. Za komandanta odreda postavljen je Stevan Opsenica, a za političkog komesara Milan Basta. Prema planu Odred je trebalo da ima tri bataljona, ali se to pri formiranju nije moglo ostvariti jer su u to vrijeme na području Koreničkog i Udbinskog kotara postojala samo pomenuta dva bataljona. Plan je realizovan tek početkom juna kada je u Šalamuniću formiran bataljon »Mićo Radaković« od samostalne čete iz Turjanskog (formirana je od Udarnog voda) kao 1. čete i samostalnog voda iz Mutilića, jednog voda iz bataljona »Krbava« i novih boraca iz Široke Kule, Kuzmanovače i drugih sela kao 2. čete, dok je 3. četa (Omladinska) obrazovana u drugoj polovini juna od omladinaca iz Udbinskog kotara koja je poslije kraće obuke početkom jula uključena u bataljon. Za komandanta Bataljona postavljen je Dragan Rakić, a za političkog komesara Ante Kronja čenčo.[59]

Treći odred, koji je pokrivao teritoriju Lapačkog i Gračačkog kotara, obrazovali su bataljoni »Marko Orešković«, »Stojan Matić« i »Gavrilo Princip«. Za komandanta Odreda postavljen je Đoko Jovanić, a za političkog komesara Josip Cazi. Gotovo istovremeno kad je vršeno formiranje Odreda u bataljonu »Gavrilo Princip« došlo je do četničkog puča. Njegova 2. četa prešla je 12. aprila na stranu četnika. Ubrzo zatim četnici su ubili i političkog komesara bataljona Petra Kesića Biću. Brzom intervencijom Štaba Grupe sa po dvije čete iz bataljona »Krbava« i »Ognjen Priča« četnici su razbijeni, i zahvaljujući 1. četi koja je ostala čitava, Bataljon nije bio potpuno razbijen. Tada su do 28. aprila bile razoružane sve seoske čete i vodovi osim voda u Blanušama koji nisu htjeli stupiti u Bataljon i aktivirati se u borbi izuzev onih četa koje su odbile da predadu oružje i pođu u borbu protiv Talijana, kao što su to učinile Vučipoljska, Gračačka, Grapska, Popinska, Rastičevska, Cerovačka i dijelom ceta iz Kijana, koje su otvoreno prešle na stranu četnika i obrazovale četnički puk »Vožd Karađorđe« formiran na četničkom zboru 12. aprila u Deringaju. Razoružanjem seoskih četa Bataljon je došao do oko 800 pušaka i nekoliko puškomitraljeza. Tim su ujedno prestale da postoje

«» Zb. V — 147—151.

[u] Đorđe Orlović: Bataljon »Mišo Radaković«, Lika u NOB 1942.

seoske čete u Gračačkom kotaru, a snage se diferencirale na četnike i partizane. Početkom maja Štab Grupe je postavio novi štab bataljona (komandant Mane Breka, politički komesar Branko Desnica), koji je u toku maja formirao 2. četu od boraca sa teritorija čitavog Gračačkog kotara, a početkom juna reorganizovao 3. četu, poslije čega se Bataljon ponovo konsolidovao. U toku maja Bataljon je promijenio ime i po svom prvom komesaru dobio naziv bataljon »Bićo Kesić«.[60] U toku maja 3. odred je dobio i jednu samostalnu četu. Naime, iz bataljona »Stojan Matić« izdvojena je njegova 3. četa (Doljanska) i upućena na Drenovačku, gdje je kao samostalna četa držala položaj prema Bihaću. Mjesto nje je od boraca iz 1. i 2. čete i novih boraca formirana nova 3. četa, tako da je bataljon »Stojan Matić« i dalje imao tri čete.

Pošto je odlukom CK KPH i GŠH kotar Brinje početkom 1942. godine pripojen Gorskom kotaru i u aprilu od Brinjske čete i novih boraca bio formiran bataljon »Ljubica Gerovac«, koji je dejstvovao u sastavu Primorsko-goranskih NOP odreda, to je od jedinica Ličke grupe van sastava Odreda ostao samo Otočački bataljon »Božidar Adžija«. Po naređenju Štaba Grupe od zaplijenjenog oružja u Donjem Lapcu u taj bataljon je prebačeno nešto više od stotinu pušaka, poslije čega je imao potpuno naoružane tri čete. Ubrzo poslije toga za političkog komesara Bataljona postavljen je Vojo Hinić, tako da mu je i štab kompletiran. Da bi ga još više ojačao, Štab Grupe je početkom maja od boraca sa područja Dalmacije, Perušića i Kosinja koji su se nalazili u bataljonu »Ognjen Priča« formirao četu i uputio je u Otočački kotar, gdje je ušla u sastav bataljona »Božidar Adžija« kao njegova 2. četa (naziva se i Dalmatinska četa). Namjera Štaba Grupe je bila da takvim pojačanjem Bataljona i mobilizacijom novih boraca, prvenstveno Hrvata, uskoro od njega formira 4. lički odred.[61] Međutim, 31. maja 1942. u Bataljonu je došlo do četničkog puča. Najprije je jedan vod prešao na stranu četnika i postao prva četnička jedinica u tom kraju, a zatim je došlo do osipanja boraca u nekim četama, ali Bataljon nije bio razbijen. Nakon toga su Štab Grupe i Štab Bataljona morali neko vrijeme voditi borbu za učvršćenje i jačanje Bataljona. Zamisao o formiranju odreda ostvarena je 7. septembra 1942, kada je od bataljona »Božidar Adžija« i Perušićke (Kosinjske) čete, formirane u ljeto 1942. godine, obrazovan 4. lički NOP odred.[62]

Kakva je bila jačina Grupe NOPO za Liku poslije pomenute reorganizacije, vidi se iz sačuvanog brojnog stanja grupe 2. maja 1942. po jedinicama: 1. odred 492 borca, 2. odred 918, 3. odred 714, bataljon »Božidar Adžija« 240, Tehnička četa 22 i ostale jedinice 20 — odnosno ukupno 2408 boraca. Od naoružanja Grupa je imala 2201 pušku (pored 100 lovačkih), 18 mitraljeza, 80 puškomitraljeza, 131 pištolj, 3 topa, 2 tenka i 1 protivoklopni mitraljez.[63]

[60] Đurađ Pokrajac: Bataljon »Bićo Kesić«, Lika u NOB 1942.
[81] Zb. V — 4, 147—151.
" Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, str. 430.
" Zb. V — 4, 152—153.

Da bi u novoj situaciji, kada okupator preduzima napade jakim snagama na slobodnu teritoriju i kada naročito koristi četnike radi razbijanja pojedinih partizanskih jedinica, mogao odlučno i brzo intervenisati, Stab Grupe je po direktivi Glavnog štaba Hrvatske 9. maja 1942. u Donjem Lapcu formirao Udarni bataljon Ličke grupe.[64] Bataljon je formiran od tri čete (1, 2. i Omladinske) koje su izuzete iz bataljona »Ognjen Priča«. Njegova ukupna jačina iznosila je 212 boraca.[65] 2a komandanta Bataljona postavljen je Nikola Divjak, a za političkog komesara Dušan Ratković.[66] Bataljon je bio manevarska pokretna jedinica pod komandom Štaba Grupe i kao i ostali udarni bataljoni koji su, po direktivi Vrhovnog štaba, stvarani u Jugoslaviji trebalo je da posluži kao jezgro za stvaranje čvršćih i većih manevarskih jedinica brigada. U vrijeme kad je formiran Udarni bataljon Štab Grupe je formirao još jednu omladinsku četu, koja je, prije nego je naoružana, prošla petnaestodnevnu vojnu obuku.[67]

Na osnovu naredbe Glavnog štaba Hrvatske od 1. marta 1942.[88] Štab Grupe NOPO za Liku je 25. aprila formirao Ličku proletersku četu od boraca koji su izabrani iz svih jedinica Grupe i koji su se u dotadašnjim borbama istakli hrabrošću i političkom sviješću, a po socijalnom porijeklu su bili radnici i po nacionalnosti Hrvati — sa manjim brojem Srba. I pošto je u ličkim jedinicama tada bilo najviše Hrvata Dalmatinaca, to su oni činili većinu Čete. Ukupno je imala 90 boraca naoružanih sa 3 mitraljeza, 6 puškomitraljeza i ostalo puškama. Četa je 7. maja 1942. ušla u sastav 1. proleterskog narodnooslobodilačkog udarnog bataljona Hrvatske koji je toga dana formiran u Korenici.

U toku borbi veoma rano se osjetila potreba za rodovskim jedinicama koje bi sadejstvovale sa pješadijskim jedinicama kakve su bile sve jedinice Ličke grupe. Za stvaranje rodovskih jedinica bilo je potrebno odgovarajuće naoružanje i oprema, a ono se nije moglo ni od kud dobiti osim oteti od neprijatelja. Pored toga bili su potrebni i odgovarajući kadrovi, koji su se u ograničenom broju mogli naći medu borcima koji su služili Jugoslavensku vojsku. Otuda tek onda kada su zaplijenjeni prvi tenkovi, artiljerijska oruđa, sredstva veze i druga sredstva moglo se pristupiti stvaranju odgovarajućih rodovskih jedinica.

Prva rodovska jedinica u Lici bila je, ako se izuzme inžinjerijski vod formiran 24. X 1941. u Turjanskom, Tehnička četa, koju je krajem marta 1942. formirao Štab Grupe NOPO za Liku od dva minerska voda i radionice za izradu mina i ručnih bombi. Četa je u suštini bila inžinjerijska jedinica i sadejstvovala je s ličkim partizanskim snagama u rušenju željez-

[M] Isto.

[65] Arhiv VII, k. 1611, br. reg. 3—14: pregled brojnog stania i naoružanja Ličke grupe 13. V 1942.

[66] Nikola Pejnović: Udarni bataljon ličke grupe partizanskih odreda, Vojnoistorijski glasnik, br. 2, 1966, Bgd.

[67] Zb. V — 4, 224—229.

[s] Zb. V — 90—92.

ničke pruge i puteva koje je koristio neprijatelj. Imala je u početku oko 20 boraca, ali je nakon dva mjeseca porasla na 55 boraca. Prvi komandir Čete bio je Stevo Cvjetičanin, a politički komesar Dane Bogdanović.[69]

Iako su prva dva tenka zaplijenjena na Ljubovu 23. i 24. januara 1942, u zasebnu su se jedinicu formirali tek u prvoj polovini maja, kada je od njih formiran Vod tenkova.[70] Poslije učešća u borbama kod Podlapače i Udbine taj vod je sredinom juna izuzet iz Ličke grupe odreda 1 stavljen pod komandu Štaba 1. operativne zone Hrvatske.[71]

Mjesec dana kasnije pošto je formiran Vod tenkova Štab Grupe je, u prvoj polovini juna, formirao Bateriju topova.[72] Prije toga je u januaru kod Korenice obrazovano artiljerijsko odjeljenje od haubice 100 mm zaplijenjene oktobra 1941. godine kod Kruga, koja je na specijalno napravljenim saonicama sa više pari volova i konja otpremljena od Donjeg Lapca preko Plješevice ka Korenici. U već pomenutoj borbi na Ljubovu zaplijenjena je jedna baterija brdskih topova 65 mm od 4 oruđa, od kojih je jedno bilo neispravno. Od njih su dva topa upotrijebljena u borbama kod Korenice, a jedan pri napadu na Donji Lapac i Srb, gdje su zaplijenjena 2 minobacača 81 mm. I tek pošto su iz partizanskih jedinica prikupljeni borci koji su služili u artiljerijskim jedinicama Jugoslavenske vojske od pomenuta 3 topa i 2 minobacača formirana je prva artiljerijska baterija u Lici jačine od oko 60 boraca. Početkom jula iz baterije je izdvojen minobacački vod u samostalnu jedinicu dok su topovi krajem augusta 1942, pošto je nestalo municije, pohranjeni u Šalamuniću, a ljudstvo upućeno u 2. ličku brigadu.[73]

Od rodovskih jedinica Štab Grupe NOPO za Liku je krajem juna pri Štabu Grupe formirao i odjeljenje za vezu s perspektivom da preraste u četu. Odjeljenje je dobilo zadatak da uspostavi telefonske linije na oslobođenoj teritoriji Like.[74]

Pored rodova u jedinicama su se počele stvarati i službe: obavještajna, intendantska i sanitetska. U štabovima bataljona, odreda i grupe rano je uvedena institucija obavještajnih oficira (obavještajaca) koji su za potrebe štabova prikupljali podatke o neprijatelju i stvarali mrežu saradnika na terenu. U tom vremenu još nemamo jedinica čiji bi zadatak bio obavještajno-izviđačka djelatnost. Istovremeno u pomenutim štabovima postojali su intendanti, a u četama ekonomi koji su se brinuli o snabdijevanju jedinica svim potrebama za borbu i život.

Prve borbe, a naročito kasniji sve veći sudari jačih jedinica istakli su u prvi plan potrebu za sanitetskom službom i liječenjem ranjenika. Ali

[89] Duro Mileusnić: Tehnička četa Štaba Grupe odreda za Liku, Lika u NOB 1942.
[7t] Zb. V — 4, 224—229.
[71] Arhiv VII k. 1467, br. reg. 34—1: Naredba Štaba 1. operativne zone Hrvatske br. 3 od 16. VI 1942.
[72] Zb. V — 4, 340—344 i Zb. V — 5, 126—131.
[73] Joco Njegomir: Razvoj i dejstva artiljerije u Lici 1942. godine, Lika u NOB 1942.
[74] Zb. V — 5, 208—221.

velika oskudica u zdravstvenim radnicima i nedostatak sanitetskog materijala stvarali su u tom pogledu velike teškoće. Za bolničare u jedinicama postavljeni su borci koji su u Jugoslavenskoj vojsci služili u bolničkim jedinicama. Oni su ranjenicima mogli pružiti samo prvu pomoć, ali ni njih nije bilo dovoljno. Sredinom decembra 1941. za referenta saniteta Ličke grupe odreda postavljena je dr Slava Očko koja je stigla iz Zagreba. Ona je krajem istog mjeseca u Krbavici organizovala prvu ličku partizansku bolnicu u zgradi seoske škole sa 25 kreveta i još 15 u okolnim seoskim kućama. Posteljinu su sakupile žene i omladina, dok je veoma oskudni instrumentarij dobiven od organizacije NOP-a Zagreb. Sredinom januara 1942. organizovana je ambulanta u Trnavcu kapaciteta 20 kreveta kojom je rukovodila medicinska sestra Slavka Blažević. Po oslobođenju Donjeg Lapca i u njemu je osnovana bolnica kapaciteta oko 50 kreveta. Zbog čestog bombardovanja Lapca od talijanskih aviona bolnica je premještena u Dobroselo. Bolnicom je rukovodila primalja Boja Tišma. Početkom aprila u Pavlovcu je organizovana ambulanta u kojoj su radile medicinske sestre Janja Krajnović i Desanka Marunić. Poslije formiranja 2. i 3. ličkog odreda po naređenju Štaba Grupe do kraja aprila svaki odred je organizovao svoju odredsku bolnicu (1. odred u Pavlovcu, 2. odred u Krbavici i 3. odred u Dobroselu) dok je ranija bolnica u Krbavici postala centralna bolnica (za teške ranjenike). U to vrijeme u svim sanitetskim vojnim ustanovama u Lici radili su: 1 liječnik (ujedno referent saniteta grupe), 4 školovane medicinske sestre (kao Ijekarski pomoćnici), jedna primalja-instrumentarka i 3 bolničarke. U jedinicama za to vrijeme na kursevima osposobljeni su bolničari i referenti saniteta, tako da je do ljeta 1942. godine u svakoj četi i bataljonu bio postavljen bolničar, a u odredima referenti saniteta, koji su ujedno bili i upravnici odredskih bolnica.[75]

Za izvršavanje pojedinih zadataka Glavni štab Hrvatske i Štab Grupe NOPO za Liku objedinjavali su po nekoliko bataljona u privremene borbene grupe koje su se zvale kombinovani odredi. Prvi takav kombinovani odred za operacije na tromeđi Like, Dalmacije i Bosne obrazovao je Glavni štab Hrvatske u prvoj polovini maja 1942. U njegov sastav ušli su bataljoni: 1. proleterski »Bude Borjan« (iz Dalmacije), »Marko Orešković« i Udarni ličke grupe i Tehnička četa. Odredom su komandovali Petar Kleut i Miloš Kukić, a rasformiran je krajem maja. U prvoj polovini juna na području Plitvičkih jezera dejstvovao je kao privremena borbena grupa Plitvički odred (naziva se još Prijebojski i Homoljački odred) koji je formirao Glavni štab Hrvatske od bataljona »Pekiša Vuksan«, »Ognjen Prica«, Udarnog i 1. proleterskog pod komandom Petra Kleuta i Mićuna Šakića. Odred je imao zadatak da zauzme Prijeboj i Plitvička jezera i uspostavi vezu s kordunaškim jedinicama, ali u tome nije uspio. Nešto kasnije su bili formirani kombinovani odred za operacije u zapadnoj Lici i kombinovani odred za operacije čišćenja Otočačkog kotara, ali njihova

[75] Rade Guberina: O razvoju sanitetske službe na slobodnoj teritoriji Like 1942, Lika u NOB 1942.

dejstva vremenski izlaze van okvira ovog članka. Privremeni kombinovani odredi dali su korisna iskustva u pogledu rješavanja pojedinih borbenih i političkih zadataka, manevrisanju i komandovanju jedinicama i predstavljaju preteče partizanskim brigadama na području Like.

Poslije značajnih uspjeha ličkih partizanskih jedinica u toku proljeća 1942. godine talijanske okupatorske i kvislinške snage bile su satjerane u veće i dobro utvrđene garnizone. U nemogućnosti da ih tu napadaju partizanske jedinice su se orijentisale na odbranu i držanje položaja na ivicama slobodne teritorije, jer ih je na to prisilila sama situacija, što je opet dovodilo do njihove pasivizacije. Nova situacija zahtijevala je čvršće i jače vojne jedinice od partizanskih odreda, koje neće biti vezane za određenu teritoriju, već sposobne za manevar i upotrebu ondje gdje to bude potrebno. Stvaranje takvih jedinica bio je u datoj situaciji preduslov daljeg uspješnog kretanja oslobodilačke borbe i na području Like.

Slijedeći zahtjeve situacije i uviđajući nastale potrebe za većim vojnim jedinicama, Glavni štab Hrvatske je 1. juna 1942. obrazovao Štab 1. operativne zone Hrvatske, pod čiju je komandu stavio Ličku grupu odreda, kordunaške i banijske partizane. Pored toga Glavni štab Hrvatske je ocijenio da su stvoreni uslovi da se tada realizuju zadaci dobijeni od Vrhovnog štaba još početkom 1942. godine da se i na području Hrvatske počnu stvarati partizanske brigade. Taj zadatak on je u prvoj polovini juna povjerio Štabu 1. operativne zone Hrvatske, na čijem su području u to vrijeme dejstvovale brojno najjače i najkvalitetnije partizanske jedinice u Hrvatskoj te su prema tome baš tu i postojali uslovi za formiranje brigada. Prema planu prvu brigadu je trebalo formirati do kraja juna 1942. od dva lička, jednog kordunaškog i jednog banijskog bataljona.[76]

Na osnovu naređenja Štaba 1. operativne zone Štab Grupe NOPO za Liku dao je za formiranje brigade bataljone »Marko Orešković« i »Pekiša Vuksan«[77], koji su krajem juna krenuli iz Like za Kordun, gdje je od njih, jednog kordunaškog i jednog banijskog bataljona, 8. jula 1942. u Toboliću formirana 1. narodnooslobodilačka udarna brigada 1. operativne zone Hrvatske.[78] Stvaranje 1. brigade, čiji je komandant bio Stevo Opsenica, a politički komesar Uroš Krunić, označilo je kvalitetno nov skok u izgradnji vojnih jedinica u Hrvatskoj, pa i u Lici. Njeno formiranje je sastavni dio općejugoslavenskog procesa izgradnje nove oružane sile i pretvaranja partizanskih odreda u brigade započetog 21. decembra 1941. formiranjem 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade od Vrhovnog štaba.

[78] Arhiv VII k. 1467, br. reg. 34—1: Naredba br. 3 Štaba 1. operativne zone Hrvatske od 16. VI 1942.

[77] Ta dva bataljona je Štab Grupe NOPO za Liku izdvojio još krajem maja 1942. iz sastava 3. i 1. ličkog odreda kao pokretne bataljone Ličke grupe. Zb. V — 4, 340—344.

[78] Zb. V — 5, 436—438.

Paralelno s radom na formiranju 1. brigade u Hrvatskoj Štab Grupe NOPO za Liku nastavio je rad na daljem jačanju ličkih partizanskih jedinica. Orijentacija je bila jasna: daljom mobilizacijom i stvaranjem omladinskih četa omasoviti jedinice, a stvaranjem udarnih bataljona pripremiti uslove za formiranje brigada. Pored borbene obuke omladine koja se i odranije sprovodila po nekim selima i dvije omladinske čete formirane pri Štabu Grupe štabovi 1, 2. i 3. ličkog odreda formirali su u toku juna po jednu svoju omladinsku četu. Istovremeno su tada i u nekim bataljonima bile obrazovane te čete (bataljon »Mićo Radaković« i dr.). One su dva puta nedjeljno imale vojnu i političku obuku, a ostale dane su obrađivale zemlju.[79] Tek po završenoj obuci i kada se uspjelo zaplijeniti oružja, bile bi naoružane, a zatim uključivane u jedinice.

Poslije odlaska bataljona »Marko Orešković« i »Pekiša Vuksan« iz Like u sastav 1. udarne brigade Štab Grupe je ostao samo sa jednim pokretnim udarnim bataljonom koji je nosio i zvanični naziv Udarni. A kako momentalno nije bilo uslova da se mobilizacijom novih boraca formiraju novi udarni bataljoni, to je na III vojnoj konferenciji Ličke grupe, održanoj 26. juna 1942, odlučeno da u svakom odredu po jedan bataljon postane udarni: u 1. odredu 1. bataljon, u 2. odredu bataljon »Krbava« i u 3. odredu bataljon »Stojan Matić«.[80]

Ti bataljoni su već 2. i 3. jula zajedno sa bataljonom »Mićo Radaković« bili angažovani u napadu na Podlapaču. Stvaranjem udarnih bataljona stvoreni su uslovi da se u narednom periodu na području Like uskoro pristupi stvaranju kvalitetno novih vojnih jedinica, odnosno pretvaranju partizanskih odreda u brigade.

Proces stvaranja i izgradnje partizanskih jedinica u Lici tekao je postepeno krećući se od nižih ka višim formama vojne organizacije. Vrijeme od ustanka do početka stvaranja brigade predstavlja u stvari jednu etapu (period) u stvaranju partizanskih jedinica u Lici, u kojoj se jasno razlikuju tri faze: faza gerilskih odreda juli — oktobar 1941. godine, faza partizanskih bataljona novembar 1941 — mart 1942. i faza partizanskih odreda april — juni 1942. godine. Specijalno za Liku istaknuto mjesto u razvoju vojnih jedinica imali su partizanski bataljoni. Svaki od njih imao je neke svoje karakteristike po kojima su se razlikovali. Tako je jedan bio bolji u napadnim, a drugi u odbrambenim dejstvima. Neki se isticao u napadu na naseljena mjesta, neki u jurišu, neki po bombašima i si. Te svoje individualnosti oni su zadržali do kraja rata u odredima i brigadama

[79] Zb. V — 5, 126—131.

80 Potrebu stvaranja udarnih bataljona i njihovu namjenu Štab Grupe NOPO za Liku je, u izvještaju od 30. VI 1942. godine Štabu 1. operativne zone, ovako objasnio: »Prema zaključcima na III vojnoj konferenciji, održanoj 26. o. mj. pojedine čete i bataljoni naših odreda, koji su do sada bili razbacani na granici Like, čuvali položaje i uglavnom samo patrolirali i držali stražu, pokrenuti su sa svojih položaja i od njih ce se stvoriti pokretne udarne jedinice, koje će biti neprekidno u akcijama, i koje će moći u svakom momentu da se upotrebe ondje gdje to bude trebalo.« Zb. V — 5, **208—221.**

i kasnije u 6. diviziji. Privrženi svojim selima iz kojih su formirani i svojim istaknutijim komandantima bataljoni su, za razliku od odreda, pa i drugih jedinica, ostavili iza sebe bogate tradicije koje su se počele stvarati sa njihovim formiranjem. Za vrijeme rata, pa i danas, sa ponosom se govorilo i govori o krntijašima, matićevcima, štulićevcima i dr.

Stvaranje i izgradnja partizanskih jedinica u Lici sastavni je dio opće jugoslavenskog procesa stvaranja i izgradnje nove revolucionarne oružane sile — Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Pored štabova velika zasluga što su ličke partizanske jedinice već u prvoj ratnoj godini izrasle u čvrste, disciplinovane i borbene jedinice pripada partijskim organizacijama i organizacijama SKOJ-a koje su se stvarale u četama, bataljonima i odredima zavisno od broja članova KPJ i SKOJ-a. Komunisti su uvijek služili za primjer svojom političkom sviješću, ratnim drugarstvom, hrabrošću i drugim moralnim vrlinama, a u Partiju su primani samo oni borci koji su kroz borbu to na djelu zaslužili.

Kao i ostale partizanske snage u Jugoslaviji i jedinice Ličke grupe odreda su se kroz borbu čeličile, učile ratnoj vještini, sticale borbeno iskustvo i narastale. Za nešto manje od godinu dana one su izrasle u vojnički dobro organizovane, borbene, disciplinovane i relativno brojne jedinice. Pored pješadije kao osnovnog roda u sastav Grupe su se već u toj etapi počele stvarati jedinice rodova i razvijati neke službe. Pored dva bataljona »Marko Orešković« i »Pekiša Vuksan«, koja je Štab Grupe NOPO za Liku dao za formiranje 1. brigade u Hrvatskoj, pod njegovom komandom su se početkom jula 1942. nalazili: 1. lički NOP odred »Velebit« sa dva bataljona, 2. lički NOP odred sa tri bataljona (»Ognjen Priča«, »Krbava« i »Mićo Radaković«), 3. lički NOP odred sa dva bataljona (»Stojan Matić« i »Bićo Kesić«) i jedna samostalna četa (»Doljanska«), zatim dva samostalna bataljona: Udarni i »Božidar Adžija«, baterija topova, Tehnička četa i odjeljenje za vezu. Jačina svih tih jedinica, odnosno Ličke grupe odreda, 8. jula 1942. bila je 2.772 borca. Od naoružanja Grupa je ukupno imala: 2.674 puške (1.849 mauzer, 796 talijanskih, 23 razne vojničke i 6 lovačkih), 18 mitraljeza (15 talijanskih i 3 jugoslavenska), 100 puškomitraljeza (59 jugoslavenskih i 41 talijanski), 114 pištolja (raznih), 3 topa (sa 45 granata), 3 minobacača (sa 155 mina), 57.565 puščanih metaka (44.166 za mauzerke i 13.399 za talijanske) i 536 ručnih bombi. Gledano kroz cifre tako je početkom jula 1942. izgledala Grupa NOPO za Liku. Njenih 9 bataljona i druge manje jedinice sa već bogatim ratnim iskustvom predstavljali su, pored ostalog, solidnu osnovu za prelazak na viši stepen vojne organizacije (brigade) i za dalji razvoj oružane borbe na području Like u narednom periodu.

Nikola Rubčić

ZAPISI I SJEĆANJA

DOLAZAK U LIKU

Početak je listopada 1941. Poslije dvije godine izbivanja ponovno sam u Lešću.[1] Čekam na direktivu CK KPH o novoj dužnosti.

Lešće i susjedna hrvatska sela još nisu zahvaćena ustankom, mada je već proteklo dva mjeseca od njegova organiziranog izbijanja u Srbu.

Na široku području Like uništena je ili ugrožena vlast ustaša, i oni nemaju snage da je održe i uspostave. Stoga Talijani preuzimaju svu vojničku i civilnu vlast u čitavoj Lici, koja je spadala u tzv. drugu demilitariziranu zonu. Talijani uspostavljaju svoje garnizone i preuzimaju osiguranje ličke željezničke pruge. Oni se i dalje oslanjaju na ustaški aparat kao svoj pomoćni organ, ali notorni ustaški koljači morali su po njihovu nalogu napustiti Liku. To su tzv. »divlje ustaše« koje su »optužili« za tobože samovoljne akcije nasilja i ubojstva.

Iako na oprezu, kod kuće živim gotovo legalno. U neposrednoj blizini, na željezničkoj stanici Lešće, samo je jedan vod Talijana, a rijetko prode žandarmerijska patrola s Janjča. Ti su Talijani (camice rosse) sretni što tu još vlada mir, ponašaju se mirnodopski, dolaze u gostionicu moje majke, pjevaju sentimentalne pjesme i najčešće pjesmu: »Mama, son' tanto felice quando ritorno da te« (Majko, tako sam sretan kad se vraćam tebi), pomalo »trguju«, prodaju seljacima vojničke cipele, hlače i rublje.

U takvim uvjetima mogao sam nesmetano politički raditi sa svojim suseljanima. Majka i sestra postali su mi prvi suradnici i najpouzdaniji informatori o svemu što se zbivalo u selu. Jedna jedina partijska ćelija u Lešću, formirana u jesen 1939, nije djelovala kao organizacija, jer je

[1] Vrativši se s albanskog fronta, proveo sam na ilegalnom radu u Zagrebu od svibnja do potkraj rujna 1941. godine. Izbjegavsi policijsku zasjedu u stanu i drugo hapšenje, grad sam morao naglo napustiti. A prema odluci CK KPH određen sam za Lika. (Dr Vladimir Bakarić, O ustanku u Hrvatskoj, Politika, 25. VII 1945.)

nakon okupacije izgubila vezu s Otočačkim kotarskim komitetom Partije, kad su ustaše ubile njegova sekretara i člana Okružnog komiteta za Liku Todu Marijana. Bivši funkcioneri Hrvatske seljačke stranke, Seljačke zaštite, Seljačke sloge i Gospodarske sloge ostali su na protuustaškim pozicijama. To su Danko Rubčić, Štipa Kranjčević, Mijat Ostović, Mića Brajković, Ivica Čop, Luka i Mile Orešković-Mijatinovi i drugi, a posebno omladina. I žene. Oni su se uglavnom držali uputa koje sam slao iz Zagreba, a posebno uputa u pismu Danku Rubčiću, koje sam mu poslao po Macanu Oreškoviću, još prije izbijanja ustanka. Članovi Partije Mateša Kolak, Dane Vašarević-šare i Jure Vašarević ostali su čvrsti, ali bez inicijative i organiziranog utjecaja. Slična situacija bila je i u Sincu, gdje je najodlučniji utjecaj imala kuća Danka Šiljkovića, a u Ramljanima Ivice Grahovca. U selu Čovićima situacija je nešto drukčija. Tamo je veći utjecaj imao Ivan Dujmović-Brada, predsjednik Kotarske organizacije HSS i narodni zastupnik, koji je čekao i slušao samo direktive Mačekova vodstva stranke. Njega su ustaše prisilile prijetnjama, pritiskom i grožnjama da će ga likvidirati pa je potpisao izjavu o pristupanju ustaškom pokretu ali im nikada nije dao ma kakvu podršku, iako su ga kasnije unijeli i u spisak članova Pavelićeva »Hrvatskog državnog sabora«.[2]

Prema mojoj ocjeni osnovna politička karakteristika situacije u svim tim selima svodila se na pasivnu rezistenciju, iako su ta sela pružala svaku pomoć progonjenim Srbima, iz susjednih sela i iz Perušićkog kotara, u skrivanju ljudi, signaliziranju opasnosti, u nabavci potrošnih artikala koje nisu smjeli kupovati u gradu, u meljavi žita, koju su im zabranjivale ustaške vlasti. A kad su ustaše namjeravale da pohapse pružne radnike, Srbe iz Krša, onda su ih Lešćani koji su bili zajedno s njima na radu navrijeme upozorili: »Bacaj taj kramp i bježi. Ne čekaj ni časa, da ti ustaše ne stave nož pod grlo.« I tako su se spasili. O tome su mi pričali sami Repci spominjući to s velikom zahvalnošću svojim lešćanskim drugovima.

Istina, sve su to divni primjeri bratske i ljudske solidarnosti, ali oslobodilački rat traži aktivnu i oružanu borbu. Od pasivne rezistencije (koja je obuhvaćala neodazivanje ustašama na vojnu službu, neodazivanje pozivu da se uzmu srpska imanja protjeranih Srba iz Plitvičkog Ljeskovca, s Plitvica i dr.) trebalo je prijeći u aktivnu borbu. I to je osnovni zadatak

f To je bila karakteristična metoda ustaša za »pridobijanje« bivših političkih funkcionara^ HSS na svoju stranu i pokušaj stvaranja »masovne baze« režimu. Nosioci te ustaške »inicijative« bili su narodni zastupnici HSS dr Josip Berković i Janko Tortić. Oni su, uz pomoć ustaškog aparata prikupili neke narodne zastupnike i druge funkcionere HSS, i kao poklonstvenu deputaciju priveli Paveliću 10. kolovoza 1941. Medu narodnim zastupnicima nije bilo najpoznatijih i s priznatim utjecajem. Znatan dio poklonstvene deputacije činili su funkcioneri HSS iz Zagreba. U ime prisutnih dr Berković je pozdravio Pavelića, a Tortić je pročitao izjavu: »Pridružujemo se Hrvatskom ustaškom pokretu, a pozivamo i ostale svoje prijatelje s kojima se nijesmo mogli sastati da se naknadno pridruže ovoj našoj izjavi.« Zatim su prisutni pozvani da pred Pavelićem polože prisegu. Navedeni primjer Ivana Dujmovića-Brade pokazuje kako se provodilo »naknadno pridruživanje« datoj izjavi od 10. kolovoza 1941. (U proljeće 1943. počinje Bradina suradnja s NOP-om.)

na kome je trebalo raditi. Sestra me je upozorila na nekolicinu mladih ljudi s kojima je razgovarala a interesiraju se za naš pokret. I baš na njih sam se oslonio. Nova situacija zahtijeva nove ljude! To su bili Tomica Ostović, građevinski radnik, s kojim sam se najprije sastao, Adam Ostović, građevinski i pilanski radnik, obojica iz Lešća, i Grga Rubčić, postolarski pomoćnik iz Čovića. Svu sam trojicu primio u kandidate za Partiju i osobno s njima radio. Posebno sam radio s Petrom Adamovićem, simpatizerom Partije od prije rata, i s Tomicom Plešom, mladim lugarom iz Ramljana. Svaki od njih imao je svoj krug rođaka i prijatelja s kojima se moglo otvoreno razgovarati. Nisam znemario ni druge potencijalne drugove, a ni starije ljude u selu čija nam je moralno-politička podrška bila prijeko potrebna. Tako je počelo političko aktiviranje ljudi za ciljeve narodnooslobodilačkog pokreta u svim selima, a to za početak nije bilo malo.

U međuvremenu došao mi je kurir iz Zagreba, željezničar Ive Hećimović. Donio mi je partijski i drugi propagandni materijal- Svakako je najznačajniji Okružnica CK KPH broj 3, zatim šatorska krila i jedne gojzerice što mi ih šalje postolar Markov iz Petrinjske ulice u Zagrebu. Markov je imao tada svoju čuvenu radnju »Baby« u kojoj su bili zaposleni samo naši drugovi. Saznao sam da mi je žena još u zatvoru, u kaznionici na Savskoj cesti, da joj redovno nose hranu itd. Ono najvažnije što sam očekivao, poruku CK, nije donio.

Poslije četrnaest dana konačno je došla i poruka CK, koju mi je saopćio, prema dogovoru u Zagrebu, Luka Račić, željeznički saobraćajni kontrolor, doputovavši k meni u Lešće. Ona je bila kratka: »Martin, Brinje.«

— I ništa drugo, Luka? Samo te dvije riječi?

— Samo to.

— Nisi ih trebao ni zapisati, kazao sam u šali.

— Ne, zapamtio sam ih.

Razgovarali smo o situaciji u Zagrebu, a u mislima se vraćam na lozinku. Šta je i tko je Martin, kako doći do Brinja i naći Martina? Sve su to nepoznanice.

Nije mi preostalo ništa drugo nego da ponovo pokušam uhvatiti vezu s Kotarskim komitetom KPH za Otočac (u Škarama). Znao sam da se tamo nalazi Stipe Ugarković-Palenta i da preko njega mogu riješiti zagonetku. A do Škara doći mogao sam opet samo preko Otočca, iako je to riskantno, jer je pod čestom blokadom.

Slijedeće srijede, kad je u Otočcu sajmeni dan, otišao sam u grad, a zatim kolima Ivice Čopa do škole u Škarama. Tamo sam našao učitelja Joku Vukelića koji me je obavijestio da Stipe nije u selu, otišao je s odredom na zadatak. Zamolio sam ga da kaže Stipi čim se vrati da sam ga tražio. Poslije kratkog zadržavanja vratio sam se natrag. Školska djeca brzo su pronijela vijest o mom boravku u Škarama:

— Dobili smo novog paroha.

To su »zaključili« valjda po mojoj šubari i brkovima koje sam nosio.

U Otočcu sam navratio do svoje stare poznanice profesorice Mire Kolarec koja je službovala na gimnaziji. Želio sam saznati da li je uključena u pokret, jer je prije rata aktivno radila u Zagrebu. Mira je i dalje bila aktivna s grupom intelektualaca u okupiranom gradu, a redovito je održavala vezu s Kotarskim komitetom u Škarama. Spomenula mi je kotarskog liječnika dra Muhvića, predsjednika Kotarskog suda Ivana Pirkera, suca Koriolana Ćipika, domobranskog liječnika dra Vilka Marina, Slovenca, i neke oficire, a u dobrim odnosima bila je i s nekim talijanskim oficirima. Baza pokreta bila je, međutim, mnogo šira. Mira mi je organizirala sastanak s Ćipikom. Upravo je bio određen za zamjenu u Kotarski sud Brinje i upitao me šta da radi. Kazao sam da nastupi dužnost i naveo zadatke koje bi trebalo da obavlja za NOP.

— U Brinju ćeš već saznati tko je Martin, pa se poveži s njim. Pred Talijanima istakni svoje »plemićko porijeklo« i tako se ponašaj, ali nam šalji iscrpne izvještaje. Uskoro ću i ja biti tamo.

Ćipiko je izvrsno vladao talijanskim jezikom, a s obzirom na sudačku funkciju nece mu biti teško da se poveže s talijanskim oficirima i tako sazna povjerljive informacije. Kako mi je spomenuo i jednog domobranskog oficira na dužnosti u Ogulinu i njegov pozitivni odnos prema pokretu, kazao sam Ćipiku da svakako uspostavi i podržava vezu s njim. Možda će nam jednoga dana biti potreban.

MOSKVA NEĆE PASTI

Tih dana vođena je ogorčena borba na prilazima glavnog sovjetskog grada. Mnogi me ljudi pitaju: »Hoće li pasti Moskva?« A moj je odgovor:

— Moskva nije Rusija. Nije bila za Napoleona, pa ne mora biti ni za Hitlera. Ali, moje je duboko uvjerenje da Moskva neće pasti.

To moje uvjerenje bilo je potkrijepljeno i informacijama koje sam dobio od neposrednog očevica koji se vratio s istočne fronte. Taj je očevidac upravo onaj avijatičar 2. S. kojeg sam nagovarao na Jelačićevu trgu u 2agrebu, sredinom srpnja 1941, da ne ide na istočnu frontu! Prije par dana došao je kurirskim avionom u Zagreb, posjetio svoju porodicu u Otočcu i 16. je listopada bio kod mene u Lešću. Takvo iznenađenje nisam očekivao. Opisao mi je stanje na istočnoj fronti i bezuspješno djelovanje njemačke avijacije na Moskvu. Tako sam saznao niz konkretnih podataka i o drugoj strani istočne ratne medalje što je Hitler u svome govoru od 3. listopada zatajio, pa i to da se »Hrvatska zrakoplovna legija« nalazi u sastavu 53. zrakoplovnog puka, smještenog na aerodromu u Solciju kraj Ilmenskog jezera.

Moj boravak u Lešću bližio se kraju. I kad sam već planirao da ponovno idem u Škare, dobio sam pismo Srđana Brujića, političkog komesara partizanskog odreda »Ognjen Priča«, u kome mi javlja da je Okružni

komitet Partije obaviješten o mom dolasku u Liku i da će on s odredom uskoro doći u moj kraj, gdje bi trebalo da se sastanemo. Pismo je donio Dane Rubčić-Pipić, donedavna poslovođa u pilani Babin Potok.

Dan-dva kasnije došao je i Stipe Ugarković s jednopregom na »kočir-vagnu« odjeven u ličku seljačku nošnju. Od njega sam dobio potpuniji pregled razvoja ustanka u Lici, a ja sam njega informirao o situaciji i uvjetima rada u hrvatskim selima općine Sinac. Objasnio mi je tko je Martin. To je partizansko ime Šime Balena, ali on više nije u Brinju; u Štabu je Grupe NOPO za Liku. Umjesto njega u Brinje je došao za partijskog instruktora Pero Grubor.

Pri Stipinu odlasku bilo je pred mojom kućom nekoliko seljaka. Upitali su ga:

— Odakle si?

— Iz Vrhovina, odgovorio je Stipe.

A kad je otišao kazali su mi:

— Niti je to seljak niti je iz Vrhovina.

— Odakle vi to znate?

— Pa, poznamo mi konja iz Doljana — i rekoše mi njegova vlasnika. — A da je seljak, on bi znao staviti oglav na konja.

U Lešću sam ostao da dočekam Srđana.

Petak je, 7. studenoga 1941. Ljudi mi donose vijesti da su Talijani dobili »po repu« na cesti Senj—Otočac. Ima ih dosta mrtvih. Zarobljen je i poštanski autobus, a poginulo je i više ustaša.

— Tako partizani proslavljaju godišnjicu oktobarske revolucije.

Istoga dana održana je velika vojna parada na Crvenom trgu u Moskvi. To je najuvjerljiviji dokaz da Moskva čvrsto stoji. Izgleda da se moja prognoza ostvaruje: Moskva neće pasti!

U subotu 8. studenoga 1941. govorio je Adolf Hitler u münchenskoj pivnici uoči godišnjice neuspjelog puča (od 9. XI 1923). Pomno analiziram njegov govor objavljen u novinama. Iz podataka koje iznosi izvlačim zaključak suprotan od onog Hitlerova. Za Hitlera je Sovjetski Savez već oboren, za mene — njemačka će armija iskrvariti, a Hitler izgubiti rat; Tu svoju tezu obrazlažem matematskim računima, polazeći od osnovnih elemenata i faktora u odnosima snaga zaraćenih strana. Brojčani odnos u ljudstvu, industrijski i ekonomski potencijal uopće i moralno-politička snaga na strani je Antihitlerovske koalicije.

PRVI LEŠĆANI U ODREDU »OGNJEN PRIČA«

Početkom druge dekade studenoga 1941. konačno je stigao u moje susjedstvo partizanski odred »Ognjen Priča« s komandirom Milošem Uzelcem i politkomesarom Srđanom Brujićem. Baza odreda bila je u zaselku Krš, udaljenom od Lešća 7—8 km. Vijest o tome donijela mi je

Marija. Susret s tom djevojkom teško me se dojmio. Nju su ustaše klale i bacile je u bezdan, iz kojeg se izvukla i ostala na životu. Ožiljci dugog reza ustaškog noža jasno su se vidjeli na njenu vratu kao sablastan memento. Gledajući tu ženu, prolazili su me srsi stravične jeze. S Marijom sam otišao u Krš i tu se sastao s prvim autentičnim partizanima. Sastanak sa Srdanom, mojim starim drugom, bio je posebno srdačan. U dugu razgovoru izmijenili smo mišljenja, informacije i ocjenu situacije, posebno u hrvatskim selima otočačkog kotara. Odred će se tu zadržati nekoliko dana i mislim da bi bilo korisno da i moje selo vidi prave partizane. Kako odred planira neke akcije, dogovorili smo da naknadno utvrdimo vrijeme sastanka u Lešću. U subotu 15. studenoga opet je k meni došla Marija i kazala da se kod Franježinih stanova nalazi Mićo Hrkalović, partizan iz odreda, koji mi nosi poruku Srđana. Na sastanak s Mićom pošli su i Adam i Tomica Ostović. Poručili smo Srđanu da za nedjelju 16. studenoga organiziramo susret partizana s najpouzdanijim ljudima iz Lešća i zato neka pošalje one drugove koji će moći najbolje prenijeti svoje znanje o partizanskom pokretu. Prema dogovoru, u nedjelju naveče sastali smo se u kući Petra Adamovića, u neposrednoj blizini izvora Gacke. Oko 20 ljudi prisutno je iz sela, trojica iz odreda: Jovica Bogdanović, Mićo Hrkalović i još jedan partizan. Razgovori su trajali do iza ponoći, tako da smo mogli pretresti mnoge stvari o razvoju ustanka u svim krajevima u Jugoslaviji posebno u Lici, o ciljevima narodnooslobodilačke borbe i karakteru partizanskih odreda — do stanja na svjetskim frontama. Na koncu je postavljeno direktno pitanje: »A šta vi Lešćarani (tako mi u žargonu kažemo za Lešćane) mislite da treba raditi?« Prvi je odgovorio Dane Vašarević-šare: »Svi u partizane!« Oni koji su bili spremni da to učine odmah javljali su se redom: Grga Rubčić, Tomica Ostović, Adam Ostović, Dane Rubčić-Pipić, Dane i Jura Vašarević. Još istu noć otišli su do svojih kuća Adam Ostović, Tomica Ostović i Grga Rubčić, naoružali se svojim karabinima i već u zoru krenuli s trojicom partizana u odred »Ognjen Priča«.

To je bio simboličan akt pravog raspoloženja naroda, ali je u stvari značio pravu prekretnicu u političkom životu sela. Početak oružane borbe protiv Talijana i ustaša. To je bila posljedica našeg političkog djelovanja. Pobijedila je ideja jedinstva i bratstva hrvatskog i srpskog naroda.

U ponedjeljak 17. studenoga Lešćani su s posebnom pažnjom i prisnošću primljeni u odred. A kad se malo nakon njihova dolaska pojavila i grupa Perušićana, njih sedam pod hrvatskom zastavom, s Jukom Kolakom na čelu, veselju nije bilo kraja. Postrojeni odred »Ognjen Priča« odao im je vojničku počast, pripremljen je zajednički ručak i održane zdravice. Takve manifestacije bratstva i jedinstva srpski zaselak Krš nije dotada vidio!

Partizanski odred od oko 70 boraca, u kome je već bilo Hrvata, pojačan s još jednom desetinom Hrvata, poduzeo je drugoga dana akciju na selo Vukeliće u Kosinju. Ta akcija imala je pretežno politički karakter. Trebalo je to selo opkoliti, pohapsiti nekolicinu notornih ustaša i u njemu

održati sastanak kako bi se narod upoznao s ciljevima za koje se partizani bore. Zbog nesmotrenosti jednog vodnika i njegova pucnja naoružane ustaše u selu uspjele su na vrijeme organizirati »obranu«, i tako je ta akcija propala.

Na povratku iz Kosinja odred je logorovao u Dumanu, blizu željezničke stanice Ličko Lešće. Ponovno sam se vidio sa Srđanom. Dogovorili smo sastanak u Turjanskom, odakle ćemo zajednički poći u Okružni komitet Partije za Liku, a Lešćani iz odreda ostavljaju se na terenu radi političkog rada. Iz šume sam se vraćao kući s prethodnicom odreda koji je trebalo da pređe prugu na oko pola kilometra od željezničke stanice. Na pruzi se pojavila talijanska patrola upravo kad sam se oprostio od partizana. Nastala je pucnjava. I ja sam se našao između dvije vatre. Uspio sam skrenuti s ceste koja tu ide paralelno s prugom i zaobilaznim putom stići kući.

Za boravka u Dumanu odred je izveo akciju rušenja pruge između Lešća i Janjča. Imali su tačan vozni red koji sam im poslao po kuriru. Ali slučaj je htio da je na razoreno mjesto prvi naletio osobni vlak koji je bio u zakašnjenju, a svoju sudbinu izbjegao vojni transportni vlak kojemu je akcija bila namijenjena. Srećom, na osobnom vlaku nije bilo žrtava jer se kretao iz suprotnog pravca uzbrdicom i znatno usporenom vožnjom.

Slijedećeg dana preda mnom se neočekivano pojavio Pero Čorak iz Gospića. Došao je svojom crvenom »Indianom«, motorkotačem s prikolicom. Nije me ni pozdravio i posve uzbuđen reče mi:

— Pakuj se i bježi. Sjedaj sa mnom da te vozim u Primorje.

— Ma čekaj, čovječe božji, šta se dogodilo?

A on umjesto odgovora samo ponavlja: »Pakuj se i idemo.«

Jedva sam ga malo smirio da mi kaže u čemu je stvar.

Kao sanitarni tehničar trebalo je da ide službeno u Lovinac i toga jutra došao je u ured kotarskog predstojnika zbog pismenog naloga. Na stolu je primijetio neki nalog za hapšenje i uspio da ga pročita. Tako je saznao da sam u Lešću i da ću biti uhapšen. Odmah je promijenio svoju službenu rutu i krenuo k meni da me o tome obavijesti i svojim motorom prebaci na sigurnije mjesto.

Zahvalio sam Čorku na brizi, trudu i ponuđenoj pomoći, ali ja i onako danas odlazim na »sigurnije mjesto«.

Istoga dana popodne krenuo sam u Ramljane. Prenoćio sam u Lisini kod .Miće Pleše, a sutradan Mića me je izveo planinom sve do pogleda na Masića Budžak, preko kojeg me je vodio put u Turjanski, do kuće trgovca 1vancevića, gdje je trebalo da me čeka Srđan. Sve se odvijalo po planu, ^raan je osigurao dva osedlana konja i zajednički smo krenuli dalje. Na Kraju Turjanskog polja jašili smo pokraj jedne seoske kuće čiji je domaćin upravo vadio sijeno iz stoga. Prepoznao je Srđana i upita ga za mene:

— Jel' to Rus, Srdane?

Jest, đede, odgovori Srđan ugursuski.

— E, fala ti, bože, nek sam dočekao i taj dan.

U Trnavcu smo prenoćili u kući Mišike Lukića, a ujutro krenuli preko Krbavice u Debelo Brdo, privremeno sjedište Okružnog komiteta i Štaba Grupe NOPO za Liku. Tu smo se sastali s Vladom Četkovićem, Šimom Balenom i sekretarom OK Radom Žigićem. Vlado je komandant, a Šime politkomesar.

Prema odluci CK KPH odlazim za partijskog instruktora u kotar Brinje. O političkom stanju u tom kotaru nisam znao gotovo ništa. Rade mi je samo spomenuo da je to »proleterski kraj« i da ću moći »lijepo raditi«. Dobio sam partijski materijal, prvi broj organa Štaba Grupe za Liku »Lički partizan« (od 20. studenoga 1941) i drugi propagandni materijal, zatim tri uzorka kape propisane za partizanske vojne jedinice. Kapa je izrađena po nacrtu Otmara Kreačića, bivšeg španjolskog dobrovoljca, a svojim izgledom (»trorogim«) simbolizira naše planinske krajeve u kojima se vodi partizanski rat. Na kapi je izvezena crvena petokraka zvijezda s nacionalnom trobojnicom. Jedna je za mene, a po jedna za škarački i brinjski odred. Za krojače i vezilje bit će posla!

Iz OK-a se vraćam u Lešće preko Bunića, Kozjana, Čanka i Ramljana da se oprostim od majke i sestre. Iz kućnog skrovišta uzeo sam nešto političke literature, uglavnom aktualne Lenjinove članke, svoje bilješke o teoriji revolucije, »Slovensko nacionalno vprašanje« Speransa (Kardelja), a od beletristike »Mati« Gorkoga i »Kako se kalio čelik« Ostrovskoga.

Tako sam se spremio za put s oteškim »ruksakom«.

Morao sam da se oprostim i od šefa stanice Drage Kovačevića (Baje). Bio mi je vrlo uslužan za mog boravka kod kuće, iako je u prvim danima ustanka službeno tražio pomoć od ustaških vlasti da bi osigurao stanicu protiv »pobunjenika«. Kod njega me je zatekla sestra Ruža s viješću da me u kući čeka jedan drug. Kazala je još: »Nešto nije u redu. Talijani su se uzvrpoljili. Požuri.«

U kući sam našao Josu Dasovića, sekretara Kotarskog komiteta KPH za Perušić, s nekom porukom, koji ide za Perušićki kotar. Jedva smo izmijenili nekoliko riječi, kad se u sobi pojavila talijanska patrola. Od Jose je tražila legitimaciju. A on u sebe nije imao ništa drugo do napola otšarafljene bombe »kragujevke«. Brzo sam intervenirao i objasnio da je to moj prijatelj, da je na proputovanju za Otočac, gdje se ima javiti u vojsku, a da ja za njega garantiram. Pozvao sam vojnike da s nama popiju čašu pića u zdravlje moje majke. Bili su totalno zbunjeni i otišli a da Josu nisu ni »legitimirali«. Majka je Josu spremila na spavanje, a ja sam se spustio u Vrilo kod Petra Adamovića. Slijedećeg dana žandari su me tražili. Njih dvanaest opkolilo je kuću, izvršili pretres, ali mene, naravno, nisu našli.

Na putu sam za Škare. Sa mnom je učiteljica iz Gornjeg Sinca Kata Vukelić, čiji je brat Joko učitelj u Škarama, a vozi nas Jura Adamović. On je za tu priliku stavio »gospocke siceve« prekrivene ličkim šarenicama.

Sretno smo prošli pokraj žandarmerijske stanice u Sincu. I došli do poduma, na istočnoj strani. Tu se održavala kotarska konferencija narodnooslobodilačkog fonda na kojoj je biran kotarski odbor. Medu prisutnim učesnicima konferencije bili su Stipe Ugarković, Milan Uzelac, sekretar Kotarskog komiteta za Otočac, Romano, učitelj iz Drenova Klanca, i predstavnici narodnooslobodilačkih odbora. Izabrani odbor preuzeo je u stvari i sve funkcije vlasti.

Poslije konferencije otišli smo u Škare, centar ustanka u otočačkom kotaru, a drugi dan produžio sam s kurirom za Brinje. Prolazili smo Glavače... Na kojih 150 metara od nas najednom sam spazio kroz ogoljela stabalca petoricu vojnika kako se kreću putom koji od mosta preko Gacke vodi na našu cestu. Išli su u koloni po jedan na rastojanju od tri do četiri koraka s puškama u ruci. Da smo produžili svojom cestom, upravo bismo im došli u »naručje«. Rekao sam kuriru: »Skreni lijevo za mnom.« Tako smo skrenuli s ceste i pošli čistinom prema Gackoj, u suprotnom smjeru od neprijateljskih vojnika. Kroz šumarke nizvodno od rijeke ubrzali smo hod, a onda ponovno presjekli cestu, uspevši se na grebeno brdo koje se dizalo iznad ceste. Probijali smo se po bespuću kroz glogovo trnje, kuda sigurno ne prolazi ni šumska divljač. Uz velike napore stigli smo tim grebenom do partizanskog logora na strmom brijegu iznad Drenova Klanca. Logor je smješten u solidno izgrađenoj zemunici, sa širokim prostorom, dvokatnim krevetima i kuhinjom. Sve je čisto i vojnički uređeno. Na počasnom je mjestu radio aparat na baterije. U tom logoru našli smo učitelja Romana i još nekoliko partizana. Tu oni poput orlova nadvisuju Gacko polje, s pogledom na Drenov Klanac, Brlog i Otočac. Učitelj i njegov brat, donedavno žandar, s još nekolicinom ljudi izgradili su logor, njih dvojica su Hrvati, a ostali Srbi. Divno su nas počastili. Ličkom šljivovicom i telećim odrescima!

U logoru smo i prenoćili. Ujutro je pao prvi snijeg. Dobili smo vodiča koji nas je pratio preko Škamnice do Klanaca, gdje smo prešli cestu Brinje—Žuta Lokva i tako stigli u Gornji kraj, po duboku snijegu koji je napadao u toku noći. Na putu do Tuževića nitko nas nije zaustavljao, možda zato što su poznavali kurira, ali partizanske straže nigdje nisam sreo. Usput prikupljam svoja zapažanja i sređujem prve dojmove.

U GORNJEM KRAJU

U Tuževiću sve je tiho. Žurno je prolazio samo jedan drug koga sam upitao za kuću Rabate. Nisam znao da razgovaram s Mićom Kosovcem, elanom Komiteta. On nas je uputio kako da je nađemo i produžio svojim Putom. Rabata je bio na vojno-političkom kursu u Lici, a njegovi ukućani rekoše da je Komitet u logoru u Javornici, kamo ćemo doći prtinom iznad sela sve do logora u šumi. Pošli smo tim putom i u blizini šume do »raskrsnice«: jedan nogostup vodi prema šumi, a drugi desno

prema jednom brežuljku. I dok smo mi neodlučni stajali, čuli smo iz šumaraka na brijegu glas seljaka koji nam je dovikivao: »Drugovi, tamo vam je put za logor.«

Na Tominom vrhu našli smo drvenu bajtu iz koje se dimilo. Unutra su bili partijski instruktor Pero Grubor, sekretar Kotarskog komiteta Dušanka Gostovič i član Vujo Kosovac. Pero i Duška upravo su pisali jedan letak protiv špijuna, a Vujo je kuhao ručak na željeznom štednjaku, grah i svinjeća rebra. Poznavao sam jedino Peru, svog starog druga iz mitrovačke kaznionice. Peri nije bilo drago da je u logor došao i kurir:

— Nisi ga trebao dovesti ovamo. Mogao bi nas dekonspirirati.

— A ti misliš da ste vi u dubokoj konspiraciji? Znaš li tko nam je pokazao put u logor? Jedan seljak koji je u šumi kresao list. Našem seljaku ne možeš ti ništa sakriti!

Nisam želio da ometam započeti posao na letku, pa sam razgovor odgodio za kasnije i sam se prihvatio posla na »umnožavanju« letka. Pisalo se zašiljenim drvcem i crvenom »tintom« napravljenom valjda od minija. Tako primitivne tehnike nije bilo ni na robiji.

U bajti nije bilo stola. Ležaji su na pričnama za 5—6 ljudi, nastretoj bujadi prekrivenom dekama i ličkim biljcima. Na jednoj strani zida visjele su 22 puške i 2 puškomitraljeza. Vidjevši to oružje i čuvši riječ »konspiracija«, bilo mi je jasno da su se drugovi spremili za zimovanje. Nisam tražio nikakvo objašnjenje te neočekivane »slike«, samo sam saopćio svrhu svog dolaska i prenio poruku Okružnog komiteta da se Pero vrati, a ja da preuzmem dužnost partijskog instruktora pri KK Brinje.

Drugog dana ujutro, 27. studenoga 1941, došao je u logor Ivo Marinković, član CK KPH. Kad je vidio oružje na zidu, upitao je sa smiješkom i dobroćudno:

— A gdje su ti partizani, Pero?

Umjesto odgovora Pero je nervozno, ljutito i impulzivno kazao:

— Želiš valjda da pred tobom defiliraju?

— Pa, kako ti to razgovaraš sa mnom — upitao je blago Marinković kad smo se našli vani, ispred bajte.

— Tako! Što si ti postavio onakvo pitanje pred onima unutra?

— Zar to nisu članovi komiteta?

— Jesu. Ali nisu komunisti.

Pero Grubor bio je jedan od najhrabrijih drugova, smion i neustrašiv. Na dugogodišnjoj robiji stekao je solidno marksističko obrazovanje i široku opću kulturu. Ali sve je mjerio svojim aršinom. Nije trpio kritiku vlastitih grešaka. A njegova osnovna greška bila je u raspuštanju partizanskog odreda koji je već imao borbenu tradiciju bez lokalističke vezanosti. Brinjaci su se borili protiv ustaša i Talijana ne samo u svom kraju već su sudjelovali u nizu akcija u otočačkom i koreničkom kotaru. S članovima komiteta nije prorađivao ni partijske direktive, jer je smatrao da oni nisu dorasli da ih shvate.

Između ostalog u svome Izvještaju CK-u Marinković je zapisao: »... ima nešto trulo u Brinju.«

Ozbiljnijih posljedica raspuštanja odreda, međutim, nije bilo. Greška je bila brzo ispravljena, jer nije bilo teško uspostaviti kontinuitet rada i organizacije na dotada ostvarenim uspjesima ustanka u Gornjem kraju. Pogotovo stoga što se raspolagalo, iako mladim, ali odanim partijskim kadrom, spremnim da izvrši svaku partijsku direktivu. Tu su bili Ivica Lovinčić, Ljubica Gerovac, Srđan Uzelac, Duška Gostović, Vujo Kosovac, Mila Sertić-Kovač, Mata Rajković, Mile Krznarić, Milan Maljković Malikan, Špiro Vraneš, Rade Vraneš Rabata, Mile Gostović i drugi. Zatim velik broj omladine i žena i znatan broj odanih seljaka poput Jose Stanića, Luke Gostovića, Bogdana Gostovića, Đure Sarike, Branka Gostovića, Mile Božanića.

Srediti organizaciju pokreta i dati mu nov impuls — to je bio osnovni zadatak.

Prema dogovoru s drugovima u Škarama i planu o zajedničkim akcijama otočačkog i brinjskog odreda okupio sam petnaestak partizana i s njima pošao u Škare, Pero je još ostao da sredi neke svoje privatne stvari. Zatim je otišao na dužnost obavještajnog oficira u Štab Grupe NOPO za Liku.

Sa »škaračkim« odredom srušili smo prugu kod Ličke Jasenice. Na povratku s te akcije, svladan umorom i glađu, prvi sam put doživio halucinacije: približavali smo se divnu šumskom restoranu izgrađenu u alpskom stilu s osvijetljenim prozorima, širokom dvoranom i raspoređenim stolovima s bijelim stolnjacima, a na svakom stolu bila je vaza sa cvijećem. »Vidiš li onaj restoran?«, upitao sam najbližeg druga. »Vidim« — odgovorio je. Ali najednom je iščezla ta slika. Bila je to fatamorgana. A mi smo koračali Kapelom po duboku snijegu u koloni po jedan.

U drugoj akciji kod Sinca, 12. prosinca 1941, srušili smo željezničku prugu u jednom zavoju. S dvije zasjede prema Sincu i Ramljanima osigurali smo nesmetan rad grupi seljaka kojima je rukovodio Stipe Ugarković. Radili su najprimitivnijim sredstvima i posao je odmicao sporo. I baš kad su uspjeli razmaknuti jednu šinu dojurio je iz Vrhovina transportni vojni vlak s oko 40 vagona. Lokomotiva je ispravila šinu i vlak je projurio. Opet nismo imali sreće. Od Gospića je naišao putnički vlak kad je pruga već bila razorena. Stradala je samo lokomotiva prevrnuvši se nizbrdicom, dok smo se mi uspinjali na planinu Godaču. Na vrhu smo naložili vatre koje su nam mogle grijati samo prema vatri okrenutu stranu tijela dok se druga smrzavala. Budili smo drugove koji bi zaspali od umora, samo da se ne smrznu. A kad se počelo razdanjivati, pošli smo po Joška Radića koji nam je spremio hranu, na ražnju pečenu ovcu — jalovicu. U njegovu susjedstvu, na istom platou, bilo je još nekoliko lijepo uređenih stanova gdje su boravili ljudi sa stokom. Iskoristili smo dan [1]A* I[a]Zgovore s t*[m] Planinskim stanovnicima. Komesaru našeg brinjskog odreda osobito se svidio jedan starac. Nisam prihvaćao njegovo mišljenje

jer sam slušao njihov razgovor. Starac je mnogo pričao o prvom svjetskom ratu, o teškoćama kojima su sada izvrgnuti, a jedva da je slušao ono o čemu je govorio mladi komesar. I nakon našega odlaska starac je iz straha otišao u talijansku komandu u Vrhovinama i obavijestio da su partizani bili kod njih. Talijani su došli u planinsku naseobinu i spalili sve stanove 16. XI 1941. Starac se pokajao, ali bilo je već kasno.

U Škarama smo smještni u kućama na sjevernoj strani sela. Kao i obično, poslije doručka održavali smo jutarnju konferenciju. U jednom trenutku nastala je tragikomična situacija: kroz zamagljeni prozor gledamo ustašku »kolonu po jedan«, a mi stojimo nemoćni, prigušena daha, jer su naši drugovi ostavili svoje puške u susjednoj kući složene »u soške«. Čim je patrola promakla, partizani su skočili po svoje oružje. U trku smo pošli za njima pokušavajući da ih presretnemo iza crkve. Iskoristili su gustu maglu i ne odgovorivši na našu puščanu vatru, u grupicama, preko polja, pobjegli u Otočac. Stekli smo tada jednu pouku zauvijek: ne odvajaj se od svoje puške ni onda kad spavaš! Neprijateljska patrola došla je iz Dabra i u paničnom bijegu spoznala da se ne može mirno i nekažnjeno šetati našim selima. U svojim izvještajima ustaše su napisale: »14. XII 1941. 300 napadača u 13 sati napali na domobransku patrolu u Škarama jačine 14 domobrana. Gusta magla i domobrani pobjegli.« Ljudi u selu smatrali su tu akciju našim podvigom i u njihovim očima brinjski partizani stekli su visok ugled.

TEMELJ POKRETA JEST BRATSTVO I JEDINSTVO

Brinjski odred s komandirom Srđanom Uzelcem vratio se u Gornji kraj, a ja sam sa sekretarom otočačkog komiteta Bricom navratio u Lešće. Tu smo održali nekoliko masovnih sastanaka kako bismo olakšali posao svojim aktivistima u tom kraju i produbili veze s partizanskom bazom u Škarama.

U Škarama se našao i bataljon »Marko Orešković«. Komandant je Đoko Jovanić, a politkomesar Milan Šijan. To je prva veća i vojnički organizirana jedinica, sastavljena od prokušanih, izvrsnih boraca, disciplinirani i politički svjesnih partizana koji su uspješno djelovali ne samo u oružanoj nego i u političkoj i kulturnoj akciji svuda kuda su prolazili. Sa štabom bataljona izradili smo plan razoružanja jednog domobranskog voda, infiltriranog ustašama, koji je držao stražu na željeznom mostu preko Gacke (između Lešća i Čovića). I to po prijedlogu naših aktivista iz Lešća i u dogovoru s njima pri izradi plana. Akcija bataljona »M. Orešković« u zajednici s otočačkim partizanima (čiji je komandant Stipe Ugarković) poduzeta je u srijedu prije zore 24. prosinca 1941. Pri njenu izvođenju došlo je do nesporazuma. Nije se postupilo po prijedlogu drugova iz Lešća. Naime, do dvojice stražara na mostu pvi je došao Adam Ostović i zadržao se s njjma u razgovoru dok nisu prispjela dvojica partizana koji su ih razoružali. Tada je trebalo da nastupi dio »glavnine« i preko mosta pod

vodstvom Adama upadne u kuću jedne domobranske desetine (na lijevoj obali), a istovremeno drugi dio pod vodstvom Grge Rubčića u kuću druge desetine (na desnoj obali). Suprotno utvrđenom planu, razoružani stražari povedeni su natrag, prema mjestu glavnine, udaljene od mosta oko 250 metara. Neupućeni stražar primorac počeo je tada da bježi, a partizani otvorili vatru i teško ranili drugoga, Dragana Ostovića, koji je u stvari bio glavna veza u planiranoj akciji. Tako je pucnjava probudila ostale domobrane, prije nego su ih partizani mogli zateći na spavanju. Neuspjeh još ne znači poraz. Za nas je to jedno iskustvo više.

Za vrijeme te akcije ja sam već bio na putu za Gornji kraj preko Brloga, Dobrice i Prokika.

Pri kraju smo godine i možemo napraviti bilancu, mada je od izbijanja ustanka prošlo tek pet mjeseci. Od malih partizanskih odreda formirano je više bataljona. Osim bataljona »Marko Orešković« i »Ognjen Priča« tu je Lapački, Gračački, Udbinski, Otočački bataljon i Brinjska četa, zatim 1. lički NOPO »Velebit«, bilo da su formirani, bilo u formiranju. Sve se te jedinice nalaze pod jedinstvenim vojnim rukovodstvom Štaba Grupe NOPO za Liku, a imaju znatno više ljudi nego oružja. I zato se ono mora oteti od neprijatelja koji se sve više koncentrira u utvrđene garnizone. Čini mi se da su partizanske snage već sposobne da se samostalno obračunaju s kvislinškim vojnim jedinicama i ustaškim aparatom vlasti, koji se održavaju samo uz pomoć i zaštitu okupacijske vojske. Na području Like garnizonirana je gotovo čitava talijanska divizija »Re«. Borba s tom divizijom prioritetni je zadatak. Prema mišljenju i sugestiji Okružnog komiteta KPH za Liku najprije treba obračunati s talijanskim garnizonom u Korenici, u kome je stacionirano oko 700 vojnika, i vod ustaških žandara, umjesto planirane akcije na Donji Lapac. Štab Grupe složio se s tom inicijativom, razradio svoj plan, tako da su uoči Nove 1942. godine počele borbe za Korenicu. Time je u stvari obilježen viši stupanj organizacije partizanskih snaga, nova kvaliteta partizanskog rata u Lici, kao značajne fronte u oslobodilačkoj borbi naroda Hrvatske i čitave Jugoslavije. Tako je i Lika primjer kako se ostvaruju rujanske odluke u Stolicama. Prvotni naziv »partizanski odred« dobio je nov sadržaj. Njega sad čine 3—4 bataljona. U izvornom smislu ostao je samo u pjesmi: »Partizanske imamo odrede koji sada krstare po Lici i u svakoj učestvuju bici.«

Čitav pokret u Lici prožet je osnovnom mišlju bratstva i jedinstva Srba i Hrvata. Ono se izražava ne samo u paroli i pjesmi nego i u stvarnosti. Možda je najdublji izraz te stvarnosti dolazak nekoliko grupa Dalmatinaca, potkraj 1941, njih oko 130, dobro naoružanih, koji sada crne dalmatinsku četu s komandirom Stankom Parmačem i politkomesarom Antom Baninom. Nijhova prva borba s Talijanima bila je u obrani srpskog sela Bjelopolja kod Korenice 29. prosinca 1941. Ona ima prvorazredno značenje. Odjeknula je u čitavoj Lici, a znači ne samo prvi ozbiljan sukob s okupatorskom vojskom nego i uvod u beskompromisnu borbu! To će pokazati i borba za Korenicu.

Ušli smo u novu kalendarsku 1942. godinu. Sjedište svih rukovodstava za kotar Brinje sada je u Tuževiću, tako da se više nismo vraćali u logor podignut u Javornici. Jer nismo mi neka zavjerenička grupa koja bi trebala da živi konspirativno i od naroda izolirano. Naše mjesto nije u šumi, nego u narodu, u selu. Umjesto zimovanja Partija od nas traži ratovanje.

Tužević je u Gornjem kraju, a u njegovu je podnožju samo Brinje s jakim talijanskim garnizonom. Brinju zdesna prema Žutoj Lokvi nalaze se Prokike s talijanskom posadom, a slijeva prema Kapeli Krišpolje s talijanskom i Jezerane s ustaško-domobranskom i žandarskom posadom. Brojčano jake posade čuvale su ne samo kapelsku cestu nego su pobočno osiguravale glavnu cestu od Senja prema Otočcu.

Nasuprot dobro naoružanom neprijatelju koji je raspolagao i dalekometnim topovima mi smo u Gornjem kraju imali 22 puške i 2 puškomitraljeza, a drugovi iz Stajnice 3 puške. Našem naoružanju treba još dodati desetak pištolja političkih radnika i vojnih rukovodilaca. I to je bilo sve naše naoružanje s kojim smo osjećali svoju snagu.

Imamo i dobru informativnu i obavještajnu službu, a glavni je obavještajac iz Brinja Koriolan Ćipiko, sudac Kotarskog suda, koji je dobivao informacije »iz prve ruke«, a vezu su održavale naše kurirke Julka i Jela Rajačić. Samo odanost narodu i Partiji koja ih je odgajala mogla je od njih učiniti prave junakinje.

Kotarski komitet Partije na svojim sastancima analizira situaciju i donosi zaključke. Tzv. terenski rad i jačanje partizanskog »odreda« postaju vladajuće parole. Radi se na svestranoj organizaciji i učvršćivanju pokreta. U Dobrici djeluje Mića Kosovac, u Gostovu polju Mile Gostović, u Lučanima Ivica Lovinčić (još uvijek rekonvalescent poslije ranjavanja koje je zadobio u jednom sukobu s talijanskom patrolom), sa skojevcima i ostalom omladinom radi Ljubica Gerovac, s obnovljenim narodnooslobodilačkim odborima drži savjetovanja Vujo Kosovac, predsjednik kotarskog NOO-a, a Duška Gostović, pored redovnih poslova sekretara Kotarskog komiteta, održava i posebne sastanke sa ženama. U Kamenici djeluje Mila Krznarić, a u Stajnici za jezeranski kraj Mila Sertić Kovač, Mata Rajković, Luka Pernar i Mile Perković. Na organizaciji partizanske čete rade komandir Srđan Uzelac i komesar Vlado Lončar.

Tako je pokret dobio impuls. I svuda vrije kao u košnici.

Naši aktivisti iz Stajnice predložili su i akciju na Jezerane. Ugovoren je sastanak s nekoliko domobrana, domaćih ljudi koji su bili mobilizirani i služili u samom mjestu. Prijedlog smo prihvatili. Radi definitivnog dogovora i utvrđivanja samog plana sastanak s domobranima održan je 4. siječnja 1942. u Razvali, u kući Marije Gerovac Šicar. Na taj sastanak došli smo nas trojica: Srđan Uzelac, Josa Gerovac i ja, umorni i mokri, krčeći pred sobom dubok snijeg u kamenom kršu, obilazeći neprijateljsku

posadu Jezerane. Akcija je bila dogovorena za 6. siječnja. Na povratku iz Razvale još iste noći, od 4. na 5. siječnja, nismo ni slutili da smo u Kamenici prošli pokraj jedne domobranske patrole iz Krišpolja. Drugi dan govorili su domobrani: »Sreća je naša da smo se skrili i da nas nisu vidjeli. Mogli smo svi izginuti.« U domobrana bile su velike oči. Nas trojica partizana, a njih petorica!

Prema utvrđenom planu počela je akcija 6. siječnja. Napadali smo tri punkta: poštu, vojnu kasarnu i žandarmerijsku stanicu. Prvi stražar predao je poštu i 6 pušaka. A drugi pred vojnom kasarnom otvorio vrata kasarne u kojoj su spavali domobrani i ustaše. Srđan Uzelac i Josa Gerovac prvi su se našli unutra i pozvali sve na predaju. Samo je trenutak odlučio: jedan ustaša snašao se i bacio bombu. Gerovac je bio ranjen i akcija je propala. Neprijatelj se uspio zabarikadirati. Pred žandarmerijskom kasarnom preko puta crkve stražar je uspio uskočiti u kasarnu i zatvoriti vrata. Od žandara se nije čulo ni glasa. Nas nekolicina, među nama i znameniti kurir Nikola Maljković, ostala je pred kasarnom i ne znajući da je dat znak za povlačenje. Učinili smo još jedan pokušaj: štitili smo prebacivanje jednog omladinca bombaša, Drežničana, koji je ubacio bombu kroz prozor kasarne. Bomba je eksplodirala, ali žandari se ne oglasiše. Svi su se sklonili u potkrovlje zgrade. Bila je već zora i mi smo se morali povući. Uz cestu prema Krišpolju i Stajnici ležali su srušeni telefonsko-telegrafski stupovi što su ih porušili seljaci iz Gornjeg kraja i naši stajnički drugovi pred samu akciju.

U prvo svitanje kolona se polagano kretala, na snijegu su ostajale crvene kaplje Gerovčeve krvi. Nismo imali ni najnužnijeg zavojnog materijala, a da ne govorimo o sanitetskoj službi. I mene je mučila misao: zašto nismo zadržali dra Franju Vrusa, liječnika iz Brinja, kada je u prosincu došao u Tužević, a zatim u Drežnicu, gdje je izvršio operaciju nad jednim ranjenim drugom. Josu Gerovca prebacili smo u Škare, a zatim u Staro Selo, predgrađe Otočca, gdje su dr Muhvić i domobranski vojni liječnik izvršili operaciju i amputirali Josi jedan dio ruke. Za privremenog smještaja u Podumu posjetio sam Gerovca, rana mu se počela gnojiti. Odmah sam poslao drugaricu Saju Naprta u Otočac; liječnici su morali poduzeti i drugu operaciju.

O akciji na Jezerane govori se u izvještaju Zapovjedništva oružničkog krila Gospić od 10. I 1942: »6. I 1942. godine oko 250 partizana napalo je oružničku postaju Jezerane i oštetili kasarnu.« I to nije bilo prvi put da su ustaški žandari od jednog vidjeli deset partizana!

Dva dana poslije jezeranske akcije izvršili smo diverziju na cesti Senj—Žuta Lokva. Na dužini 5—6 kilometara razorili smo cestu, mostove i sve tt stupove.

Polovinom siječnja ponovo smo u Škarama. Nas oko 25 brinjskih partizana. Pružila se jedinstvena prilika da zajedno s otočačkim partizanima na okupu uhvatimo nekoliko okorjelih ustaša koje je trebalo da se nađu s jednim svatovima u Lešću. Ženio se brat poznatog ustaškog koljača Stipe Markovića Macole. Tačne informacije i plan poslao nam je dr

Muhvić iz Otočca. Međutim, organizacija drugova iz Škara potpuno je podbacila, tako da smo u Lešće došli noću već dosta kasno, a nije bila uspostavljena ni veza s našim terenskim političkim radnicima. Došli smo u kuću mladenke, ali svatova više nije bilo. Ostale su samo prazne čaše na stolovima i posuđe u neredu, vinom poliveni stolnjaci, a za stolom bio je samo djed Lukša Jakšić Pužera ne shvaćajući što se to oko njega zbiva. Ipak smo saznali da su svatovi otišli kući mladoženje. Pošli smo selom i kod Ostovića skrenuli na glavnu cestu uz koju je bila Macolina kuća. Bili smo primijećeni prije nego smo uspjeli opkoliti kuću, i na prve pucnje Macola i drugi skočili su kroz prozore prvoga kata i pobjegli. Na bijegu je ranjen Macolin ujak Tona Banić Štumber. Među preostalim svatovima bio je identificiran samo jedan ustaša, cestar Mile Čutić iz Janjča. (Njega smo poveli, a sudio mu je vojni sud u Škarama.) Premda akcija nije uspjela, radost u selu bila je velika. Plamtjele su dvije Macoline štale, a u kući zloće požar se ugasio. Mnogi Lešćani izišli su iz svojih kuća da vide partizane, da im stisnu ruku i srdačno ih pozdrave. Te noći, 18. na 19. siječnja 1942, oni neće nikada zaboraviti. Javilo se i nekoliko vodiča da nas provede preko mosta na Gackoj kod kapelice sv. Franje. Među njima je i slabunjavi Ivan Kranjčević koji se teška srca rastajao od nas, kasnije partizan, zarobljen, izmrcvaren i strijeljan u Otočcu.

U toj »svatovskoj akciji« bio je i Jakov Blažević, koji se upravo nalazio na obilasku organizacija u otočačkom kotaru.

U vezi s tom akcijom Talijani su uhapsili moju majku i sestru i kao taoce odveli u Vrhovine. To je bio udarac ne samo za mene lično nego i velika šteta za naš pokret.

Moram ponoviti da su brinjski partizani uživali visok ugled u Škarama. Brinjake je rado gostio i stari Ilija Skendžić Sudan, mada je bio poznat po svojoj škrtosti. I čim bismo se mi pojavili u njegovoj kući, odmah je pozivao svoju snahu »Maro, donesi one rakije.« Starac je iznad svega cijenio bratstvo Srba i Hrvata. Srđana je prozvao Janković Stojanom, a mene Senjaninom Ivom. Starac je govorio: »Kamo sreće, djeco, da smo mi davno prije ostvarili ono za šta se vi borite danas. Velika je to stvar: bratstvo i republika. A ja se sjećam kako smo mi bili glupi i nasjedali gospodskoj politici. Kada se u Otočcu održavao Radićev republikanski zbor, nas bi organizirao sreski načelnik i dao nam u ruke batine i pištolje da rasturimo zbor. Pa kad bi se čuo poklik »Živjela republika«, a mi onda skočili i vikali »Dolje republika«, pa udri. I eto, vidjeli smo do čega je to dovelo.« Sudanov sin, kapetan bivše Jugoslavenske vojske, bio je u Beogradu i starac je vjerovao da je i njegov sin na našoj strani. Starac bi se raznježio i ponovio snahi: »Maro, natoči drugovima i spremi jelo.«

Krajem siječnja i početkom veljače boravio je u brinjskom kotaru Jakov Blažević. Održali smo sastanak s Kotarskim komitetom i niz sastanaka po selima, posebno s članovima NOO-a i antifašističkih organizacija, kako bi Okružni komitet KPH za Liku mogao dobiti neposredniji uvid i konkretniju sliku o stanju pokreta u ovome kraju. Poveo sam Jakova i

na sastanak u Gostovo polje, jer mi se činilo da tamo nešto nije u redu, ali pravi uzrok nisam znao. Sastanak je održan u školi — kući Đure Sarike, dupke punoj omladine, žena i muškaraca. Čudno je bilo da se velik broj omladinaca nije javio u partizane, da se mnogi nisu odazivali pozivu na seoske straže itd. Izložio sam opću političku situaciju, stanje i odnos na frontama, i posebno rezultate oslobodilačkog ustanka u Lici. Govorio sam na temu zašto Hitler mora izgubiti rat. Pritom sam se služio matematskim računima koje sam izvodio na školskoj ploči, dokazujući svoju tezu. Čini mi se da je to bilo jasno svakom seljaku. A Jakov mi je rekao: »Dakle, takva objašnjenja još nisam vidio.« Na kraju — pitanje nekolicini omladinaca zašto nisu u partizanima. To ih je očito zbunilo i ponavljali su jedan za drugim: »Kad budu išli svi, ići ću i ja.« U stvari, bili su uvrijeđeni ranijim postupkom jednog člana Kotarskog komiteta, a sad su dobili priliku da iznesu i svoju samokritiku. U sjećanju mi je ostao i slikoviti govor Mile Gostovića o socijalnoj nepravdi koja je vladala u staroj Jugoslaviji i izrabljivanju što su ga vršili kapitalisti. »I dok smo se mi grbili na leđima, oni su se grbili na trbuhu«, govorio je taj nekadašnji rudar. Već slijedećeg dana nakon tog sastanka iz Gostova polja došlo je u Tužević oko 20 stasitih mladića da se kolektivno jave u partizane, mada za sve nismo imali oružja.

Relativno malobrojna partijska organizacija morala je učiniti nadljudske napore da bi pokret omasovila i organizacijski učvrstila. Od svakog člana Partije tražio se maksimalan napor. Po duboku snijegu trebalo se probijati iz sela u selo i krčiti put do svakog čovjeka.

Posebno teški uvjeti vladali su u jezeranskoj općini. Nije zato bilo nikakvo čudo da su drugovi iz Stajnice jednoga dana došli u Tužević jer se praktički nisu mogli tamo održati. Pa ipak mi nismo smjeli prepustiti selo neprijatelju, njegovim špijunima i njegovoj propagandi. Poslati drugove natrag značilo je preuzeti veliku odgovornost, jer se radilo o dragocjenom partijskom kadru. Svjesni smo njihove iscrpljenosti nakon velikih fizičkih napora i mnogo neprospavanih noći koje su proveli u političkom radu i održavanju straža, i pored brige čitavog sela koje je nad njima bdjelo. Kazali smo im: »Najprije se dobro odmorite, a onda cemo razgovarati.«

Poslije naše odluke da se vrate i oni su se savjetovali. I upitali:

— Ne znamo kako ćemo se moći prebaciti po ovom dubokom snijegu?

— Pa idite skijama.

— Ali, skija nemamo.

— Nabavite ih.

— Ali mi ne znamo ni voziti skije — inzistirali su dalje.

— Naučit ćete.

Time je završen ovaj dijalog.

Kasnijim generacijama bit će teško shvatiti jedan takav zadatak i tvrdoću odluke, a i partizansku parolu: »Snađi se, druže, kako znaš.«

Za drugove iz Stajnice bio je to partijski zadatak, o čemu se više nije diskutiralo. Došli su do Vodoteča, gdje je Ljubica Gerovac upravo održavala omladinski sastanak. Mnogi omladinci imali su »dužice« koje su im služile kao skije. Stajničani su ispričali svoju nevolju i na Ljubičin poziv omladinci su im dali svoje »skije«. Bez ikakva skijaškog kursa krenuli su na put, na kojem ih je jednim dijelom, do Kamenice, pratio i Mila Krznarić.

Spuštajući se niz jednu dubodolinu prema Stajnici, Mati Rajkoviću se odvezala jedna »skija« i odsklizala se samovoljno niz dolinu. Bespomoćno je zvao: »Drugovi, gdje je moja skija.« Uspjeli su je pronaći i kolona je sretno stigla u selo. Za Matu je to bio posebno težak put, jer se kao invalid u jednu ruku u stvari mogao poštapati samo drugom.

U snijegu su ostali tragovi. Neki ustaški špijun javio je posadi u Jezeranama da su partizani na skijama došli u Stajnicu. Naši drugovi bili su u kućama kad je neko dotrčao i javio: »Dolaze ustaše.« Oni se više nisu mogli povući iz sela. Istrčali su iz kuća i na brzinu iza kamenih zidova na veliku odstojanju zauzeli položaj. Kad su se ustaše približile, na njih je otvorena vatra. Svojim prebacivanjem i mijenjanjem mjesta uz kamenu ogradu stjecao se dojam da u selu ima velik broj partizana i ustaše su se povukle. U Jezeranama su pričali o veliku broju partizana naoružanih teškim mitraljezom. A u stvari partizani su imali neki stari puškomitraljez »šošu«, osposobljen u partizanskoj radionici za pojedinačno paljenje, što je ustašama odzvanjalo u ušima kao teški mitraljez. Samo što partizani pucaju pojedinačno »jer štede municiju«. Tako se više nisu ni usudili da dođu u Stajnicu.

U Tuževiću radimo na izgradnji čvrste partizanske jedinice, još uvijek popularno nazivane odredom. Prekinuli smo s praksom da većina boraca uzima puške tek onda kada se ide u akciju, a zatim ponovo odlazi svojim kućama. Nama je potrebna takva jedinica koja će živjeti vojničkim životom, spremna svakog časa da izvrši određen zadatak. Centar je političke i vojne obuke u zgradi osnovne škole. Radi se po planu i vrlo intenzivno. Vojnim vježbama rukovodi Srđan, a političkim radom Vlado Lončar uz pomoć članova komiteta. Osim proučavanja političke linije koju je dala Partija s partizanima se prorađuju i osnovi političke ekonomije. Diskusija je ponekad vrlo žučna jer mnogi žele pokazati da su ipak nešto naučili i iz te oblasti. Jedna slika ostat će mi uvijek pred očima: Ustaje Prsan i govori kako je sa svojih 12 godina radio na željezničkoj pruzi. I kad je jednoga dana molio poslovođu da mu povisi plaću, poslovođa ga upita koliko prima. Na odgovor Prsana poslovođa će: »Pa šta hoćeš, dosta ti je za lebac.« U to se diže Lukica, krojač iz Bukvića, i reče da sve to nije istina, jer da ni u staroj Jugoslaviji nije sve bilo tako crno: tko je htio da radi, mogao je i zaraditi. Tako su se sukobila dva mišljenja i trebalo je intervenirati. Stajao je razvijeni, osamnaestgodišnji Prsan, odjeven u pohabani kaputić i usku košulju koja se nije mogla zatvoriti na prsima, a prema njemu njegov vršnjak mnogo rječitiji krojač, dotjeran, s partizankom na glavi, ali slab i anemičan, zbog čega smo ga i ostavili

u selu da šije za partizane. Nismo tada ni slutili da će Prsan postati i poginuti kao slavni mitraljezac, a »šnajderčić« svršiti kao četnički sluga.

Čitali smo i Gorkog. Njegova »Mati« postala je sastavni dio našeg kulturno-prosvjetnog rada. Lik Pavla, glavnog junaka, bio je blizak tim mladićima koji su po prvi put saznali kakav treba da je borac avangarde radničke klase, kakav treba da je komunist, i njegovo držanje pred klasnim sudom neprijatelja radničke klase. Bilo im je sada nekako bliže ono što se govori u selima Gornjeg kraja, da komunisti i u odredu i u selu moraju prednjačiti u svemu: u disciplini, borbenosti, moralu, izdržljivosti na najtežem položaju, u neumornu tumačenju političke linije narodno-oslobodilačkog pokreta. Očito je za mnoge bilo mnogo lakše naučiti rukovati puškom nego prenijeti riječima na druge ono što su čuli. Za to više nije bio dovoljan onaj rječnik s kojim su se služili u svakodnevnom životu, tako škrt i siromašan kao i njihov život. I tko zna da li će itko ikada moći dočarati taj proces u kome su gotovo nepismeni mladići i djevojke postajali narodni tribuni. Ono što će kasnijim generacijama izgledati kao parolaštvo i fraza imalo je ovdje svoj duboki smisao i značenje. Ne znam da li će se ikada više pojaviti takva žeđ za znanjem kao što se javila u oslobodilačkom ratu, žeđ koja se nije gasila ni pred samu bitku iz koje je povratak bio neizvjestan. Često sam nalazio roman Ostrovskog »Kako se kalio čelik« razvezan po arcima i kao u svescima čitan među velikim brojem partizana, jer po jedan primjerak knjige suviše je malo da bi ga svi mogli čitati. Tako nas je pored Gorkoga mnogo zadužio i Nikolaj Aleksejevič, a njegov glavni junak Pavao Korčagin postao je uzor i simbol za mnoge.

Formiranje čete u kojoj mnogi nisu imali puške završeno je i formalno u veljači 1942. polaganjem partizanske zakletve (koja, u svojoj ličkoj varijanti, potječe od Marka Oreškovića). U ukrašenoj tuževićkoj školi vladala je svečana atmosfera. Prisutni su članovi Kotarskog komiteta i drugi partijci s terena. Tekst zakletve već je bio poznat partizanima i oni su sada ponavljali riječi koje sam pred njima izgovarao.

VELIKA JE CAST BITI NARODNI VOJNIK

Aktivnošću partijske organizacije stvorena je takva atmosfera u Gornjem kraju da je svaki omladinac smatrao svojom dužnošću i čašću da postane narodni vojnik. Postati borac značilo je steći obilježje muževnosti. Samo je onaj mogao računati i na ljubaznost djevojaka koji se istakao kao borac za slobodu. Više nije postojao problem boraca, ali je ostao problem oružja. U kratkom periodu, sve od jezeranske akcije (i one u Lešću), drugih ozbiljnijih oružanih akcija nismo imali. To vrijeme iskoristili smo za vojničke i političke pripreme čete. Pokušali smo, istina, jednu akciju na Krivi Put. I jedne večeri pošli smo kroz Javornicu, sve do mjesta gdje nas je čekala veza. Održali smo u šumi kratak sastanak i odlučili da odustanemo od akcije. Nije bilo moguće približiti se posadi neprimjetno jer se

iz daljine već čuo naš hod. Sleđena površina snijega pucala je pod hodom kolone kao staklo. Lavež seoskih pasa upozorio bi na naše približavanje i omogućio tako neprijatelju da se navrijeme organizira. Prolaz zavijenim šumskim putovima bio je neobično naporan. Pozitivno je bilo to da se jačala fizička kondicija partizana, ali smo ipak zaključili da slične pohode ne poduzimamo, jer bi svako neizvršavanje plana moglo imati i negativnih posljedica i vodilo bi demoralizaciji. Manje patrole slali smo u zasjede, ali neprijatelj nije izlazio iz brinjskog garnizona zbog velika snijega. U Klancima smo zarobili saonice s velikom količinom duhana koji je transportiran iz Senja. U Brinju su govorili: »Sad ti je trafika u Gornjem kraju.«

Jedne večeri pošli smo na nenajavljeni sastanak u selo Paveliće kod Krivog Puta: Opkolili smo selo i pozvali ljude na sastanak. Sakupljanje nije išlo ni brzo ni jednostavno. Mnogi su se skrivali po podrumima i stajama, a u kućama smo našli samo one koji se nisu uspjeli sakriti. Neopisiv strah vladao je kod tih ljudi i tek na sastanku su pomalo dolazili k sebi, kad smo im izložili što su partizani i za što se bore. Led je bio razbijen, lica su se razvedravala, i sastanak je završen partizanskim pjesmama. Naš noćni izlet nije bio uzaludan. Ustaše su mogle utvrditi da su partizani ostavili dobar dojam, i to u selu iz kojeg potječe i njihov »poglavica«.

Bilo nam je jasno da samo uspješne akcije i stalna mobilnost partizana mogu jačati njihovu borbenu spremnost i iskustvo, pa se sama po sebi nametnula potreba koordinacije rada s goranskim i primorskim partizanima radi zajedničkog vršenja akcija. Tako smo uspostavili neposredniju vezu s Drežnicom i predložili Štabu Primorsko-goranskog odreda zajedničku akciju na Maljković Vrelu, u Lučanima. Ideju za tu akciju i njen plan dao je Ivica Lovinčić na jednom sastanku Kotarskog komiteta. Plan i namjeravana akcija držani su u najstrožoj konspiraciji. A samo izvršenje akcije odigralo se tačno prema predviđanju i sugestiji Lovinčića: u Maljkovcu treba razoriti vodovod koji snabdijeva vodom garnizon u Brinju. Za Talijane i ustaše vodovod je životno pitanje i stoga će oni doći da utvrde kvar i tako nam pasti u klopku, u našu zasjedu koju možemo odlično postaviti. Brinjske partizane vodio je Srđan Uzelac, a s drežničkim je došao i komandant Primorsko-goranskog odreda Veljko Kovačević. Akcija je izvršena 21. veljače 1942. Toga dana prema Maljkovcu oprezno se kretala talijansko-ustaška kohorta u skladu s vojnim pravilima: s izvidnicom, glavninom i zaštitnicom. Na čelu je bio Vlada Dasović, pričuvni oružnik, inače istaknuti ustaša, s puškomitraljezom, ne sluteći da će taj isti puškomitraljez, zbog kojeg se on hvalio da potječe od jednog Gornjaša kojeg je tobože razoružao pri kapitulaciji Jugoslavije 1941, da će ponovo doći u Gornji kraj. Partizani, dobro kamuflirani, zaogrnuti bijelim plahtama, držali su na nišanu talijanske i ustaške palikuće koji su se sve više približavali, došavši tako u unakrsnu partizansku vatru. Prema ustaškim izvještajima poginuli su općinski bilježnik Ivan Vučetić, pričuvni oružnici Vlado Dasović i Ivan Milaković, dok je treći, Pavao Majtanić, teško ranjen, poslije tri dana umro. Od Talijana je

poginuo 1 oficir i 8 vojnika. Partizani su zarobili 3 puškomitraljeza i 8 pušaka. Naši gubici: jedan mrtav (Rade Lončar) i jedan teško ranjen (Miloš Miljković), obojica iz Brinjske čete.

Talijani su dobili prvu ozbiljnu lekciju na Maljkovcu i nisu više mislili da se prošetaju Gornjim krajem, kao što su to učinili ujesen 1941. Pobjeda na Maljkovcu značila je i više od toga. Ona je bila udarac maljem i po onom pomirljivom stavu prema talijanskom okupatoru koji su zastupali razni kapitulantski elementi i u Gornjem kraju.

Sa osvojenim oružjem jačala se i brinjska partizanska četa, prerastavši postupno u dvije koje su kasnije ušle u III bataljon Primorsko-goranskog NOPO. Međutim, organizacijsko-politički brinjski kotar ostao je i dalje u sastavu ličkog okruga.

Osmi mart, Dan žena, proslavili smo svečano. Glavna proslava održana je u Tuževiću. Na toj proslavi govorila je Julka Rajačić, radnica, kandidat Partije, usprkos strahu koji ju je obuzimao već pri pomisli na svoj prvi javni nastup pred velikim skupom. Pokušala se braniti od tog zadatka, da ona nije govornik, da ne zna kako će i šta će govoriti itd. Ona, zapravo, nije ni slutila šta u sebi krije, i prvi njen nastup otkrio je da se radi o izvrsnom govorniku. Doista, ako čovjeka nećeš baciti u vodu, nikada neće naučiti plivati!

Kotarski komitet KPH za Brinje stalno je težio organizacijskom učvršćenju i proširenju narodnooslobodilačkog pokreta na svom području, polazeći od činjenice da »borbeno raspoloženje i politička svijest masa nije na istom stupnju. Jedni su spremni da se bore s oružjem u ruci, drugi za ekonomske i političke zahtjeve« — kao što je bilo zapisano u našim »uputama i planu rada partijske organizacije« za mjesec ožujak i travanj 1942. U težištu rada bila je borba za svakog čovjeka. Pritom treba naglasiti da je partijska organizacija u cjelini bila mlada, bez dovoljnog političkog i praktičnog iskustva i nedovoljno teoretski izgrađena. Stoga su upute dale impuls, postavile obaveze i otvorile mogućnost svakodnevne kontrole nad izvršavanjem zadataka. S jačanjem pokreta povećavali su se i zadaci, a samim tim i potreba za kadrovima. To je bio zakon ustanka.

Ništa teže nije nam padalo na srce kao gubitak nekog od organizatora ustanka, kao što je bio i gubitak Ivice Lovinčića, a uskoro zatim i Ljubice Gerovac, divnih drugova koji su svu svoju umnu, moralnu i fizičku snagu dali oslobodilačkoj borbi u brinjskom kraju, a prije svega temelju te borbe — bratstvu i jedinstvu hrvatskog i srpskog naroda.

Lovinčić je uhvaćen u samom Brinju i javno strijeljan 16. ožujka 1942. Talijanski plotuni prekratili su život jednog revolucionara. U povodu njegove pogibije Sekretarijat OK KPH za Liku piše 23. ožujka 1942. Kotarskom komitetu Brinje:

»Znamo da vas je pad druga Ive teško pogodio. Ponosni smo na njegovo junačko komunističko držanje. Ispitajte slučaj i ustanovite ima li kod vas krivnje za njegov pad. Svu snagu autoriteta vaše organizacije morali ste upotrebiti

da ga spriječite da odlazi u Brinje, kad ste već znali da se sprema klopka. Izgleda nam po vašem izvještaju da vi sami bez obzira na njega niste bili dovoljno oprezni i budni u čuvanju života naših drugova.«

Trebalo je poznavati Lovinčićevu energiju, upornost, neustrašivost i želju da što više učini za pokret, da bi se moglo o tome suditi. U svom dinamizmu on nije poznavao prepreka. Sve te osobine kao da su još više bile hipertrofirane nakon njegove rekonvalescencije. Razdoblje liječenja teško je podnosio i jedva smo uspijevali da ga držimo na kućnoj njezi dok ne ozdravi. Pun životne snage htio je da naknadi »izgubljeno« vrijeme. Akcija na Maljkovcu bila je samo uvod, a odmah zatim kovao je plan o organizaciji i stvaranju kanala za dobavu oružja iz talijanskog garnizona u Brinju. Htio je iskoristiti neke svoje ranije veze sa strojarom pilane Hofmanom i njegovom kćerkom Marijanom. U čitavom tom planu Lovinčić je zanemario drugu stranu, talijansku obavještajnu službu koja je plela i svoju mrežu, osobito poslije akcije na Maljkovcu.

Na sastanku Komiteta, neposredno prije njegova pada, zaključili smo da ne ide u Brinje, jer osnova plana, namjere i motivi bili su toliko naivni u datoj situaciji da ih nismo mogli odobriti. Kad smo vidjeli da ga nismo potpuno uvjerili u naivnost i opasnost kojoj se izvrgava, tražili smo od njega riječ obećanja da u Brinje neće ići. Premda nam je obećao da će se držati naše odluke, fatalno je u čitavoj stvari bilo to da je nakon povratka sa sjednice Komiteta našao u Lučanima pismo kojim ga Marijana Hofman poziva na sastanak svojoj kući u Brinje, šaljući mu i jednu pošiljku bombi (za koje smo kasnije utvrdili da su bez detonatora) i stavljajući mu u izgled nove mogućnosti u snabdijevanju oružjem. Da ne gubi vrijeme, pošao je na zakazani sastanak i sa sobom poveo omladinca Iliju Kosovca iz Lučana. U Hofmanovoj kući bila je postavljena zasjeda i obojica drugova postala su plijen talijanskih i ustaških hijena. Poslije strašne torture Ivicu su doveli na gubilište s prebijenom rukom i izbijenim okom (rekao je: »na drugo još vidim crvenu zastavu«), a omladinca Iliju s prorešetanim nogama. Sačuvana fotografija s mjesta strijeljanja samo potvrđuje da Lovinčića nisu slomila sva mučenja. Njegovo je držanje ostalo dostojno komuniste.

Nakon počinjene izdaje porodica Hofman napustila je Brinje: Stjepan i njegova starija kćer Marijana pobjegli su 19. ožujka u Zagreb i nastanili se u Deželićevoj ulici br. 22. Stjepan je dobio i zaposlenje kao šofer kod ustaškog Ravnateljstva za javni red i sigurnost. Hofmanova žena Jelena s mlađom kćerkom Ružicom pobjegla je iz Brinja 28. travnja pošto su joj »talijanski vojnici rekli da može putovati, jer ide više kamiona, pa će putovanje biti sigurno«. Prema sačuvanom izvještaju ustaške Velike župe Vinodol i Podgorje od 29. travnja 1942. o bijegu Jelene Hofman navedeno je između ostalog:

»Jelena Hofman izjavila je dne 28. travnja o. g. u Velikoj župi prilikom svog dolaska da je Marijana morala napustiti Brinje zbog toga, jer je ona, nalazeći se u obavještajnoj službi talijanske vojske, primamila

u Brinje Ivu Lovinčića, vođu pobunjenika — partizana, koji je tamo i ubijen. Iz istih razloga morao je napustiti Brinje i njezin otac Stjepan, a konačno i majka Jelena sa mlađom ćerkom Ružicom.

Dne 28. travnja o. g. u 6 i 30 h krenuli su vojni kamioni iz Brinja za Senj... Između Brinja i Prokika, na Klancima, napadnuti su kamioni od strane pobunjenika iza brijega sa desne strane iz strojnih pušaka. Šofer kamiona, u kome se je vozila Hofmanova, ranjen je lakše u glavu, a na to je ona sa ćerkom i još nekim putnicima izkočila iz kamiona i sakrila se pod isti. Borba između dobro naoružanih vojnika talijanske vojske i pobunjenika trajala je dva i pol sata. Došla je kamionima i talijanska vojnička pomoć iz Brinja i Prokika, a iz Brinja su na pobunjenike pucali iz topova.

U borbi je ranjeno 8 talijanskih vojnika, a ubijeno dva talijanska vojna šofera. Jedan vojni šofer koji je ranjen u ruku, poludio je. U borbi je ranjena neka Holjevac, rodom iz Brinja, koja stalno živi u Zagrebu, a žena je ustaše emigranta. I ona je kamionom putovala za Senj.

Svi ranjeni i mrtvi odvedeni su u Otočac.«

PRVE PARTIJSKE KONFERENCIJE

U drugoj polovini ožujka vršili smo pripreme za održavanje partijske konferencije za kotar Brinje. A u isto vrijeme pripremali su svoju konferenciju i drugovi iz otočačkog kotara. Partijska konferencija za kotar Otočac zakazana je za 29. ožujka u Škarama. Nije bilo sigurno da će toj konferenciji moći prisustvovati neki od drugova iz Okružnog komiteta, pa me je OK delegirao da u njegovo ime prisustvujem konferenciji i da održim referat o vanjskoj i unutrašnjoj političkoj situaciji. U toku konferencije prispio je i član OK Tomo Nikšić.

Nakon mog referata razvila se široka diskusija. A najživlja je bila 0 karakteru NOB-e. Od pravilne ocjene karaktera narodnooslobođilačke borbe u datoj fazi razvitka zavisila je pravilna orijentacija partijske organizacije u svakodnevnom praktičnom političkom radu. Sama činjenica da su već u prosincu 1941. formirane prve proleterske jedinice NOV 1 da se sva reakcija počela koncentrirati protiv KPJ i partizanskih odreda kojima ona rukovodi služila je kao podloga pojedinim diskutantima, a među njima i Tomi Nikšiću, da odu u lijevo zastranjenje. Konferencija je morala to pitanje izvesti načistac. Iako su dolazili do izražaja sve više klasni interesi u datoj fazi borbe, nije se smio zanemariti njen antifašistički karakter i potreba stalnog proširivanja masovne baze narodnooslobodilačkog pokreta. A klasni rat vodio bi upravo u suprotnom pravcu, njenu sužavanju, tjeranje vode na mlin reakcije koja se okuplja pod vodstvom okupatora. Najveći neprijatelj naroda jest fašizam i oštricu udarca trebalo je u prvom redu upraviti protiv njegovih nosilaca. Usvajanje te jednostavne istine nije uvijek išlo jednostavno, pa su se tako i javljale razne političke greške koje su štetile razvoju ustanka i u ovome kraju. U

ponovnoj svojoj diskusiji i Tomo se složio s tim tezama i upozorio na okolnost da je mogao biti krivo shvaćen. (Naime, njegov je govor intoniran patetično: »Drugovi, vi treba da znate da se naše jedinice bore pod proleterskom crvenom zastavom, u znaku srpa i čekića.« Itd. A to je moglo navesti na zaključak o novoj fazi klasnog rata.)

Partijska konferencija otkrila je i neke druge sektaške pojave, što je došlo do izražaja i u odnosu na naše aktiviste iz Lešća, koji su djelovali na području čisto hrvatske općine Sinac. Gotovo svi su bili radnici, kandidati Partije od jeseni 1941, dobri borci i provjereni aktivisti pokreta koji su stekli znatan ugled u svim hrvatskim selima, a ostali su još uvijek samo kandidati Partije. Sekretar Komiteta Milan Uzelac Brico shvatio je taj propust. U toku konferencije Lešćani su u prisustvu Tome Nikšića i nas dvojice primljeni u članstvo Partije. Čestitali smo Grgi Rubčiću, Adamu i Tomici Ostoviću, Dani Rubčiću i Stipi Devčiću.

Po završenoj konferenciji u Škarama Tomo Nikšić i ja krenuli smo za Tužević, na Prvu partijsku konferenciju za kotar Brinje, koja se održavala 2. i 3. travnja 1942.

U nizu referata brinjska konferencija pokušala je sumirati rezultate ustanka od prvih dana 1941. i dati ocjenu prijeđenog puta kako bi odredila svoje naredne zadatke.

U rezoluciji Konferencije, između ostalog, rečeno je:

»U samom početku, bez pomoći viših foruma i ne poznavajući liniju borbe prešli smo u lijevo zastranjenje tim što nismo shvatili antifašistički karakter rata ulaskom SSSR-a u rat. Nije se dovoljno naglašavala borha protiv okupatora, niti se raskrinkavala njegova politika, što je kasnije dovelo do pomirljivog stava prema okupatoru... Iako su ovi propusti i greške mnogo kočile rad, ipak obzirom da je naša partijska organizacija mlada i da ljudi nisu ranije živjeli u ovom kraju, mora se priznati da se trudila i radila da bi što više okupila narod oko sebe, u čemu je prilično uspjela. To dolazi i od tuda, što je sastav partijske organizacije na prilično zdravim političkim temeljima. Uspjeli smo popularizirati rukovodeću ulogu Komunističke partije u većem dijelu našega kotara. Međutim nedostatak je ogroman u tome, što ne možemo bez jače pomoći viših foruma samostalnije raditi.«

Konferencija je uputila pozdravna pisma CK-u KPH i OK-u KPH za Liku.

Prevladavanje »dječjih bolesti« pokreta u brinjskom kraju, i ne samo u tom kraju, nije išlo odjednom. Trebalo je učiti na vlastitim greškama da bi politička linija Partije u datoj fazi borbe prožela čitavu partijsku organizaciju i pokret kao cjelinu. Jedan od bitnih elemenata ispravljanja grešaka bio je u shvaćanju kritike i samokritike. Na tu temu bilo je zapisano u rezoluciji Konferencije:

»Naši pojedini članovi nisu shvatili značaj kritike i samokritike. Kad bi dolazilo do kritičkog osvrta na rad, pojedinci su tu kritiku smatrali ličnom, a ne drugarskom opomenom za budući rad.«

Sve je to tražilo strpljiva rada, stalne brige i drugarske pomoći na izgradnji čvrste i monolitne organizacije, a prije svega samostalnosti kotarskog rukovodstva koje bi moglo zrelo i odgovorno donositi odluke u raznim situacijama i složenim političkim odnosima. Brinjska organizacija primala je neposrednu pomoć ne samo od Okružnog komiteta i partijskih instruktora nego i od samog Centralnog komiteta KPH. Posebnu važnost za čitavu ličku partijsku organizaciju imali su plenumi Okružnog komiteta, na kojima su tretirana osnovna pitanja partijske organizacije u čitavom okrugu, specifičnosti i iskustva pojedinih kotarskih organizacija. To je bio nezamjenljiv oblik pomoći i stjecanja iskustava, kritičkog uočavanja problema i analize pojava koje su se javljale u pojedinim kotarevima. Upravo stoga OK je inzistirao na redovnom održavanju plenuma i obaveznom prisustvu sekretara kotarskih komiteta.

Par dana poslije Brinjske konferencije pozvan sam u Okružni komitet radi organizacije agitpropa, a time je ujedno prestala moja dužnost partijskog instruktora pri KK KPH Brinje. U sjedište OK putujem preko Drežnice i Nikolića, gdje se vrše pripreme za akciju na Jezerane, a njome rukovodi Glavni štab Hrvatske. Osim primorsko-goranskih partizana tu je i bataljon »Marko Orešković«. Računa se na siguran uspjeh, jer je uspostavljena veza s komandantom domobranske posade, koji je spreman na predaju.

U Krbavici sam čuo vijest da akcija na Jezerane nije uspjela, a brinjska partijska organizacija, mjesec dana poslije smrti Lovinčića, dobila je nov udarac: u Jezeranama poginula je od ustaša i Ljubica Gerovac, 16. travnja 1942, istaknuti prvoborac brinjskog kotara, koja je uživala nepodijeljene simpatije i ugled među hrvatskim i srpskim narodom. Mene nije napuštala zabrinutost zbog takva gubitka. Više od 4 mjeseca proboravio sam u brinjskom kraju i mogao sam ocijeniti šta znači za tamošnju partijsku organizaciju, i onako malobrojnu, nestanak jednog divnog komuniste kao što je bila Ljubica Gerovac.

Sjedište Okružnog komiteta premješteno je iz Krbavice u Korenicu, iz koje su se povukli Talijani 29. ožujka 1942, poslije gotovo tromjesečne partizanske opsade. A potkraj travnja tu se preselio i CK KPH i Glavni štab NOV i PO Hrvatske.

PRVI MAJ U KORENICI

Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske uputio je u povodu Prvog maja 1942. proglas radnicima, seljacima i građanima Hrvatske. U njemu je istakao dužnosti i zadaće čitavog naroda u borbi za oslobođenje od jarma fašističkih okupatora i tiranije okupatorskih slugu.

Veličanstvena prvomajska proslava bila je u Korenici. Mjesto je nosilo na sebi još tragove upornih i danonoćnih borbi što su ih partizani vodili u ljutoj zimi protiv koreničkog talijanskog garnizona.

Prvi maj svanuo je kišovit. Susnježica nošena burom udara u lice mnoštva koje pristiže sa svih strana koreničkog kotara. Šest tisuća ljudi došlo je na proslavu da zajedno sa svojim rukovodiocima i svojom vojskom proslavi ovaj veliki blagdan borbe i rada. Mnogi su se probijali kroz pravu snježnu mećavu, slabo odjeveni i gotovo bosi. Nosili su transparente i zastave. Dirljivo je bilo gledati stare seljačke žene koje su kilometrima pješačile prokisle i prozeble. U povorci nose dostojanstveno i svečano kao svetinju crvene zastave i kliču Prvom maju, Komunističkoj partiji i borbi. Razliježe se pjesma:

»Kompartijo, mirisavo cvijeće, cijeli narod za tobom se kreće.«

U pjesmi se slavi borba ličkih partizana i narodni heroj Marko Orešković:

»Sad ustaški zakoni ne vrijede, partizanske imamo odrede, koji svuda krstare po Lici i u svakoj učestvuju bici. Drug je Marko hrvatskoga roda, al' je majka srpskoga naroda.«

Divan je to prizor: gledati tisuće ljudi zajedno s partizanskom vojskom, povezane jednom mišlju, ispunjene istim nadama i borbenim raspoloženjem. Nije to više utučen, zastrašen i bez perspektive svijet. To je probuđen i preporođen narod koji se odazvao pozivu Komunističke partije i pod njenim rukovodstvom izvojevao prve pobjede, slomio proljetnu neprijateljsku ofenzivu koja je imala cilj uništiti slobodarski i ustanički narod Like, Gorskog kotara i Korduna.

Korenica je u svečanu raspoloženju, okićena crvenim, hrvatskim i srpskim zastavama, transparentima, ćilimima. Parole su govorile o velikom blagdanu što ga slavi narod, o blagdanu rada i borbe.

Srbi nose i hrvatske zastave. Kliče se bratstvu i jedinstvu, jer se dobro zna da samo u tome leži zaloga svih uspjeha i pobjeda. Prvomajska proslava pretvorila se u snažnu manifestaciju bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda.

Na tribini su vojni i politički rukovodioci. I svaka riječ izgovorena s tribine imala je svoj akcenat i značenje, koji se dugo ne zaboravljaju. Nisu to samo plameni tribuni, nego borci koji su na čelu naroda i s njim zajedno dijelili sve teškoće oslobodilačkog rata. Oni su se s narodom veselili i radovali. Ulijevali u narod nove snage, bodrili ga na nove bitke, pozivali na nove žrtve. I nije moglo biti tih teškoća koje ne bi narod podnio pod njihovim vodstvom. Ta je veza postala prisna, neraskidiva. Od njih je narod opet čuo vijesti o uspješnim borbama Crvene armije, 0 borbi demokratskih snaga u čitavom svijetu protiv fašizma, o snazi partizanskog pokreta u čitavoj Jugoslaviji. Toga prvomajskog dana osjetila se više nego ikada ranije čvrsta povezanost našeg naroda s Crvenom armijom 1 Sovjetskim Savezom. Naši su ljudi dobro znali gdje je Rostov, Tihvin,

Moskva, Kalinjin i Lenjingrad, jer je tamo pokopan san o Hitlerovoj nepobjedivosti. Sva su ta mjesta bliza našim ljudima i svaki je te pobjede nad njemačkim osvajačem držao svojim. On ih povezuje s onima na Šijanovom Klancu, Vrelu—Korenici, Srbu, Lapcu i Mogoriću. On ih je povezivao s uspjehom ličkih partizana na razbijanju proljetne talijansko--ustaške i četničke ofenzive.

Narod kliče svojoj vojsci, svome rođenom čedu i zaštitnici. Prvi put gleda i defile partizanskih jedinica. Dobro naoružani, teškim i lakim mitraljezima, marširaju partizani. To je bilo oružje oteto od neprijatelja. To je vojska izrasla iz naroda. Iz njega je crpla svoju snagu i zato je nepobjediva. Tu su prisutni i slušaoci Vojne škole pri Glavnom štabu Hrvatske, koji se spremaju i osposobljavaju u savladavanju znanja za rukovođenje Narodnooslobodilačkom vojskom. Vojska i narod jedno su, snaga oslobodilačkog pokreta.

Poseban doživljaj predstavljao je kulturno-umjetnički program. Tisuće ljudi gledali su toga dana prvi put glumce Hrvatskog narodnog kazališta iz Zagreba, koji su napustili grad 22. travnja 1942. i došli na oslobođeno područje da pomognu borbu svog naroda za oslobođenje. Vjekoslav Afrić, Milan Vujnović, Ivka Kropš, Josip Rutić, Georgij Skrygin, Zvonko Cvija i Salko Repak uveličali su prvomajsku proslavu svojim prigodnim programom. U posebnom proglasu oni su se obratili svome narodu i hrvatskoj inteligenciji:

»Došli smo u oslobođene krajeve naše drage domovine. Došli smo na oslobođeno tlo hrvatske zemlje i vidjeli smo golemu snagu našeg naroda. Vidjeli smo naše partizane — tu pravu narodnu vojsku — strah i trepet okupatora, ustaške gamadi i svih narodnih izdajica. Vidjeli smo našu omladinu iz čijih zažarenih očiju odsjeva nemilosrdna borba protiv okupatora. Vidjeli smo vlažne oci majki, iz kojih plamti osveta nad neprijateljem naših naroda. Od najmlađih do najstarijih svakoga ispunja samo jedna misao, jedan osjećaj: borba do konačne pobjede nad mrskim neprijateljem.

Naša su srca još jače zakucala, kada smo vidjeli ponos našeg naroda, partizane, tu velebnu organizaciju bataljona i odreda, koji se svakim danom jačaju.

Hrvati! Danas se i mi, hrvatski umjetnici, nalazimo u borbenim redovima naših partizana, kojima rukovodi slavna Komunistička partija Hrvatske. Danas smo sretni što se i mi ubrajamo među članove velike Narodnooslobodilačke vojske, u partizane, koji zapisuju najslavnije stranice povijesti u svojoj borbi za oslobođenje. Danas u oslobođenim krajevima naše drage Hrvatske vidimo što je sloboda, što znači slobodno govoriti, misliti i raditi. Danas osjećamo život bez laži i maske — život sutrašnjice.«

v Neposredno poslije prvomajske proslave trebalo je da otputujem u otočački kotar s posebnim zadatkom, kao delegat Okružnog komiteta u planiranoj akciji zapadna Lika, a zatim da preuzmem dužnost sekretara KK KPH za Brinje. Za dužnost sekretara bio je najprije određen Ešref

Badnjević, a na moj prijedlog odluka je izmijenjena, tako da je Ešref ostao na radu u Agitpropu Okružnog komiteta Partije za Liku.[3]

Pod izlikom svršavanja još nekih poslova zadržao sam se u Korenici do 7. svibnja, samo da bih mogao prisustvovati formiranju Prvog proleterskog bataljona Hrvatske. Toga dana pred zgradom koreničke bolnice formiran je slavni bataljon. U njegov sastav ušli su najbolji borci već ranije formiranih proleterskih četa, a proletersku zastavu preuzeo je u ime bataljona njegov prvi komandant Ante Banina, građevinski radnik, predratni komunist, poznat u Lici već od onoga dana kad je s dalmatinskom četom došao u prosincu 1941. Krenuvši na put, ponio sam u mislima tu impresivnu sliku koja nikada ne blijedi. Formiranje bataljona bio je znak da otpočinju još oštrije borbe za slobodu naše napaćene zemlje.

Za Škare idem preko Ramljana. To je prvo slobodno hrvatsko selo u otočačkom kotaru. U njemu pulsira bogat politički, kulturni partizanski život. U školi sam ostavio svoju ličnu arhivu s fotografijama, poručivši iz jednog udaljenijeg zaselka da mi se naknadno pošalje po kuriru. Nisam imao sreće. Talijani su napali selo s velikim snagama. Partizani su se uz žestoku borbu morali povući. A moja arhiva pala je u ruke neprijatelja.

PLAN ZAPADNA LIKA

Osnovni zadatak sadržan u »planu zapadna Lika« sastojao se u tome da se uključi u pokret velik broj hrvatskih sela u otočačkom, perušićkom i gospićkom kotaru, koja su ležala između glavne ceste Senj—Otočac—Gospić i Velebita. U okviru tog plana u Škarama smo formirali poseban štab operacije, kome je stavljeno u dužnost da razoruža domobransku i žandarmerijsku posadu u Kuterevu i Krasnu, a zatim da se u Donjem Kosinju spoji s drugim partizanskim jedinicama koje je trebalo da sprovedu simultanu akciju čišćenja ustaških posada u smiljanskoj, pazariškoj i kosinjskoj općini, kako bi se zatim spustili u podvelebitska sela radi proširenja ustanka. Na našem sektoru štab sačinjavaju: Šime Balen, politkomesar Štaba Grupe NOPO za Liku, Miloš Uzelac, operativni oficir, Stipe Ugarković, komandant bataljona »Božidar Adžija« i ja u svojstvu delegata OK KPH za Liku. Pod komandom štaba bio je bataljon »B. Adžija« (bez voda) pojačan jednom brinjskom četom s komesarom Vladom Lončarom i jednom četom Dalmatinaca s komandirom Antom Krapljanom. (U bataljonu »B. A.« ima veliki broj na brzu ruku prikupljenih partizana, koji do sada ni u jednoj akciji nisu bili.)

[5] Bio je suviše iscrpljen da bi mogao podnijeti fizičke napore jer je prošao ustaške zatvore i logor. A samo slučaju zahvaljuje da je ponovno na slobodi, i to baš kad je ustaška policija nad njim otvorila novu istragu. Iz logora Jasenovac sprovodio ga je u Zagreb jedan ustaša. Ešref ga je, planirajući svoj bijeg, na putu obrađivao kao »svog« Muslimana i nagovorio da prespavaju kod njegove žene u Solovjevoj ulici i da se slijedećeg dana ujutro jave policiji. U toku iste noći bijeg Ešrefa i njegove Đurđice *iz* stana organizirao je Antun Biber Tehek, član MK KPH Zagreb, a agent je ostao zaključan u stanu.

Operativni plan te akcije detaljno je razradio Miloš: Istovremeni napad na Kuterevo i Krasno s jakim osiguranjima prema Senju i Sv. Jurju, Kosinju i Otočcu. Morala se pretpostaviti reakcija jakih neprijateljskih, talijansko-ustaških, garnizona i zato je Milošu nedostajala bar još jedna četa. Ali morao se zadovoljiti s onim što smo imali. Stipe se malo začudio i kazao: »Pa to bih ja razoružao s jednim vodom.« Međutim, nije se radilo samo o razoružanju, nego i o zadržavanju oslobođenih sela pod našom kontrolom i polaznoj tački za daljnje operacije. (Po završnoj akciji Stipe je ipak samokritički izjavio: »U ovoj akciji naučio sam više od sveg vojničkog znanja koje sam ranije imao.«)

Uoči akcije održan je u Gorićima sastanak sa svim partizanima radi političke pripreme. To je bilo to važnije jer je bio znatan broj novih ljudi koji, vjerojatno, po prvi put učestvuju u jednoj partizanskoj akciji, i to u hrvatskim selima, gotovo potpuno neobaviještenim ili pogrešno obaviještenim o partizanima i narodnooslobodilačkom pokretu. Naših prijatelja u tim selima bilo je malo, a i oni su bili posve pasivni. U Kuterevu smo imali župnika Jožu Lampreta (antifašistu koji je došao iz Slovenije) i gostioničara Juru Linara, poznatog radičevca, a u Krasnu Marka i Matu Devčića, kandidate Partije, koji su održavali vezu s Kotarskim komitetom u Škarama.

Nakon vojničkih i političkih priprema akcija je izvršena 14. svibnja 1942. U Kuterevu je razoružano 26 domobrana s vodnikom Grgom Lulićem, rodom iz Pazarišta, a uhvaćen je i jedan ustaša, koji je ubio dvojicu Srba i silovao dvije djevojčice.

Lulić je brzo našao zajednički jezik sa Stipom Ugarkovićem, svojim Perušićaninom, i dobrovoljno se javio u partizane. U Krasnu je bilo 7 žandara, dobro zabarikadiranih u svojoj stanici. Davali su otpor i onda kada su mine iz malih bacača eksplodirale na krovu i tavanu njihove kuće. Dugo nisu vjerovali da se Kuterevo predalo. Tek kad im je Lulić to osobno saopćio i donio pismo Štaba, kojim se pozivaju na predaju oružja, a njih da će pustiti neka slobodno idu kuda hoće, žandari su podignutim rukama napustili svoje sklonište u popodnevnim satima. Sve zarobljene žandare i domobrane pustili smo na slobodu.

Osim Kutereva i Krasna u oslobođenu zonu obuhvaćena su i druga sela otočačkog kotara: Lipovlje, Tisovac i Crno Jezero. Stvorena je tako mogućnost da se preko Tisovca povežemo s Čovićem i Lešćem. Političko stanje u Tisovcu i Lipoviju relativno je dobro. Iz Tisovca nitko nije bježao, a iz Lipovlja oni koji su imali razloga da ne padnu u ruke partizana, dok oni koji su bježali iz straha, nakon što su čuli tko su i šta su partizani, vraćaju se svojim kućama.

S narodom se održavaju politički sastanci. U Krasnu, Kuterevu, Lipovlju i na Oltarima organizirali smo »zidne uuvine«. U prvi broj ušla je poruka i pozdrav »Hrvatskom narodu Like i Podgorja« u povodu oslobođenja Krasna i Kutereva, vijesti s fronte, vijesti o posljednjim uspjesima

partizana u oslobađanju hrvatskih sela, pisma Kuterevčana iz ustaške bojne s Korduna, s našim komentarom, članak »Za šta se bore partizani« i dr.

Za našeg boravka u novooslobođenim selima održana je Druga okružna partijska konferencija u Korenici od 17. do 21. svibnja 1942. O rezultatima Konferencije i zadacima obavijestili su me drugovi iz otočačke organizacije koji su bili dodijeljeni na politički rad u ova hrvatska sela. A došlo je i pismo Šimi Balenu da se vrati u Štab Grupe.

Za politički rad na terenu KK KPH za Otočac poslao nam je ove drugove: Danu Naprtu za narodnooslobodilačke odbore, Stojanku Aralicu za AF2, Vaju Skendžića za SKOJ. To nam je bila velika pomoć. Na liniji AFŽ već je djelovala Nada Novosel, član KK KPH za Senj, a po omladinskoj liniji Danja Skendžić. U Tisovcu i Lipovlju djelovao je Rudi Prpić, a Nikola Aleksić u Kuterevu. Zbog dogovora o radu u Lešću, Čoviću i Prozoru u Krasno su došli Grga Rubčić i Stipe Devčić. Na zajedničkom sastanku održanom 25. svibnja partijci su se upoznali s političkim stanjem sela i njihovim zadacima, a nakon izvršene podjele rada krenuli su na teren. Dan ranije prisustvovali su i omladinskoj priredbi u Krasnu, koju je posjetilo oko 120 osoba. Na uspjeloj priredbi govorio je Vajo Skendžić o ulozi omladine u narodnooslobodilačkoj borbi.

Kadrovske promjene izvršene su i u bataljonu »Božidar Adžija«. Za komandanta je postavljen Dmitar Zaklan. 25. svibnja prisustvovao sam i konferenciji štapske jedinice. Štab sačinjavaju: Stipe Ugarković, politkomesar, Vajo Hinić, predviđen za zamjenika politkoma, Ante Borić, operativni oficir, Ljuban Naprta, obavještajni oficir. U svom pismu od 25. svibnja 1942. molio sam Kotarski komitet za Otočac da odredi u vojsku Vaju Hinića i uputi smjesta u bataljon, jer nismo imali tako dobra partijca koji bi preuzeo dužnost zamjenika politkoma i dužnost sekretara bataljonskog biroa. Očekivali smo i dolazak Dmitra Zaklana.

Suprotno našem očekivanju neprijatelj nije poduzimao direktnu akciju protiv našeg novooslobođenog područja. Talijani sa svojim domaćim slugama skovali su drugi plan, u kojem je glavna uloga bila namijenjena četnicima. Po nalogu Talijana četnici su 31. svibnja 1942. izvršili puč u Škarama. Na čelu te akcije bio je bivši općinski bilježnik u Škarama Đuro Banjanin. To je našem pokretu nanijelo mnogo štete. Ali već 4. lipnja dolazi iz Korenice Pero Grubor i s jednom desetinom uspostavlja red u Škarama. Bataljon »Adžija« morao je napustiti svoje položaje i usiljenim maršom krenuti za Škare, u koje je ušao 7. lipnja. Tako su Talijani uspjeli bez vlastitih žrtava da odgode daljnje izvršenje našeg plana u zapadnoj Lici i Podgorju, a njihove četničke sluge da unesu izvjesno nespokojstvo u sam centar oslobodilačkog pokreta u otočačkom kotaru.

četnički puč u Škarama otkrio je prije svega pritajene neprijatelje NOB-e i ubrzao diferencijaciju u srpskim selima otočačkog kotara, a otkrio je i slabosti partijske organizacije kao najodgovornije za političko stanje na svom području. U takvoj situaciji trebalo je razbiti četnike vojnički

i politički s jedne i ojačati oslobodilački pokret novim partizanima Hrvatima, političkim i organizacijskim učvršćenjem pokreta u hrvatskim selima bivše općine Sinac s druge strane.

Neprijateljska propaganda trudila se da što više iskoristi događaj u Škarama, da ga svede na obračun s komunistima, kako bi odvojila Hrvate od narodnooslobodilačkog pokreta.

Upravo stoga sam se i zadržao u otočačkom kotaru i krenuo u hrvatska sela sinačke općine. Osim sastanaka po selima, na kojima nije trebalo trošiti mnogo riječi, da Hrvati pravilno shvate novonastalu situaciju i svoju dužnost da se aktivno uključe u pokret, održali smo sastanak partijske ćelije u Lešću, na kome smo konkretizirali zadatke radi maksimalnog korišćenja onog raspoloženja prema NOB koje je vladalo u gotovo svim selima. Formirali smo sve društveno-političke organizacije i narodnooslobodilačke odbore. U okviru tih zadataka donijeli smo i zaključak da se razoruža žandarmerijska stanica u Lešću smještena u osnovnoj školi. U jednokatnoj školi, pretvorenoj u kasarnu s utvrđenim puškarnicama i osiguranim vrećama pijeska, bilo je deset Pavelićevih žandara (ili tačnije 1 žandarmerijski narednik i 9 pričuvnih domobrana), a svake večeri dolazilo je na stražu po 28 seljaka, po turnusu iz okolnih zaselaka, što nam je upravo i omogućilo da izvršimo taj zadatak, mada je samo jedan kilometar od škole prema Otočcu, na mostu preko Gacke, bio vod domobrana dobro naoružanih, koji su tu održavali stražu.

14. lipnja 1942. u 9 i 30 navečer, uz suradnju seljaka iz Vrila, koji su te noći došli na stražu, nas petorica (Adam Ostović, Grga Rubčić, Stipe Devčić, Jura Vašarević Papo i ja) ušli smo u kasarnu, čija nam je vrata otvorio Mile Orešković Mijatinov. Ušli smo baš kada je komandir stanice žandarmerijski narednik Došen zaduživao seljake oružjem. U jednom hipu sve je bilo gotovo: zarobljeno je 7 žandara (jer 2 su bila u patroli, a jedan na odsustvu), a zaplijenjeno je sve oružje i druga sprema. Uz vezane žandare sav taj materijal prenijeli su sami Lešćani u Škare, i sve to četrnaest dana poslije »četničkog puča«. Jasnijeg dokaza o raspoloženju i svijesti hrvatskih seljaka iz Lešća nije moglo biti. Podatak o toj akciji donio je »Vjesnik JNOF« br. 15 od kolovoza 1942: »14. VI 1942. razoružana je žandarmerijska stanica u hrvatskom mjestu Lešće. Akciju su izveli malobrojni partizani uz suradnju samih mještana. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 39 pušaka, 20 bombi, 3.300 metaka i drugog materijala. Domobranska posada dijelom je puštena, a dijelom se prijavila u partizane«. (U neprijateljskim se dokumentima kaže da je to bilo 17. lipnja 1942.)

Treći dan poslije akcije u Lešću oko 300 četnika iz Ličke Jesenice, Vrhovina i Otočca napalo je u zoru Škare. Talijanski topovi gađali su nas iz Otočca. U samim Škarama bio je neznatan broj partizana i Lešćani su uzeji puške da brane selo. Borba se vodila čitav dan. Držali smo još samo školu i susjedne zgrade. Kuća u kojoj je bila smještena partizanska kuhinja bila je u rukama četnika. Opsada četnika bila je razbijena tek popodne. Tome je znatno pridonijela jedna partizanska desetina koja se

vraćala sa zadatka i tako s istočne strane sela došla četnicima iza leda, dok je druga desetina s Ljubanom Naprtom izvršila juriš na četnike u pravcu Otočca i razbila 80 četnika koji su bezglavo bježali u Otočac pod skute talijanskog okupatora.

Slijedećeg dana ujutro napali su nas Talijani iz Vrhovina i Otočca topovima, tenkovima i konjicom, zajedno s četnicima i ustašama. Iz škole smo spasili sve oružje i drugi materijal, ali smo Škare morali napustiti. Posljednji iz škole povukli smo se Stipe Ugarković, Brico i ja. Nekoliko Lešćana bilo je zarobljeno i odvedeno u zatvor u Otočac. Tom prilikom pao je u ruke neprijatelja teško ranjeni Ante Krapljan, zarobljen je Joco Levnajić. U borbama s četnicima poginuli su Milan Božičković, učitelj i Ljuban Marijan, zarobljena je Nedeljka Marijan, kandidat Partije, Milan Ostović i Vujo Popinović, članovi KK SKOJ-a. Talijani su strijeljali Danu Marijana, Radu Bobića i Rudija Prpića. Ti su drugovi na mjestu strijeljanja pokazali visok partizanski moral.

četnička izdaja nije se ograničila samo na Škare. Ona se javila i u Drenovu Klancu i Brlogu. Zato je bataljon »Božidar Adžija« sproveo akciju čišćenja. U toku borbe u Brlogu 14. lipnja partizani su uhvatili Miloša Ogrizovića, obućara iz Brloga, s oružjem u ruci. Istoga dana poginuo je četnički organizator Mirko Nikšić. Kod njega je pronađeno pismo Dane Price u kome piše da je oduševljen četničkim pučem i kako će »novi pokret« od njega imati velike koristi. U pismu se poziva na usluge koje je činio četnicima dok je još važio kao »prijatelj« i »suradnik« partizana. Među četnicima ističe se i Nikola Drakula, bivši žandar iz Drenova Klanca, organizator napada iz zasjede na partizanski vod koji je išao 11. lipnja iz Brinja za Škare. Drakulu, Ogrizovića i Priču osudio je vojni sud bataljona »B. Adžije« na smrt 18. lipnja 1942. Tako je bila okončana i dvostruka uloga jedne podle izdajice kao što je bio Dane Priča.

SUDBINA POKRETA ZAVISI OD MASOVNOG UKLJUČIVANJA HRVATA

Po povratku u brinjski kotar, na sastanku Komiteta održanom 27. lipnja 1942, preuzeo sam dužnost političkog i organizacijskog sekretara KK-a i odgovornost za agitaciju i propagandu. Na tom sastanku brižljivo smo razmotrili političku situaciju u srpskim i hrvatskim selima, stanje i odnose u partizanskom bataljonu (koji sačinjavaju dvije čete s našeg kotara i dvije primorske čete), rad Bataljonskog biroa, stanje i rad NOO-a, društveno-političkih organizacija, obavještajne službe i dr. U svakom pitanju doneseni su konkretni zaključci. Zbog rada u vojsci oslobodili smo dužnosti člana Komiteta Miću Kosovca, a za nove članove primili smo Milu Sertića Kovača i Iliju Kneževića, kojeg smo postavili i za sekretara KK SKOJ-a. U Partiju smo primili skojevca Milana Bukvića i dodijelili ga na rad u vojsci kao sekretara Bataljonskog biroa SKOJ-a. Predložili smo također Štabu V operativne zone da umjesto Vlade Lončara imenuje novog politkoma brinjskog bataljona. U Komitetu je izvršena podjela

rada. Njegovi su članovi: Vujo Kosovac, Ilija Knežević, Duška Gostović Grubor, Mila Sertić, Milan Maljković Malikan i Srđan Uzelac.

Vojska je za nas imala prvorazredno značenje i zato smo joj poklanjali najveću pažnju. Nije se radilo samo o formiranim jedinicama nego i o pripremi rezervnih jedinica, prije svega omladinskih koje su u pozadini vježbane i politički odgajane da bi sutra mogle poći na frontu. Krvna reza naroda s vojskom ipak je bila najčvršća. Treba, međutim, spomenuti da su ponekad izbijali nesporazumi između terenske partijske organizacije i vojske, naročito zbog netaktičnosti prema NOO-ima i da je Komitet morao usklađivati njihove međusobne odnose s bataljonskim biroima. To je bila i jedna od tema koju sam raspravio s komandantom i komesarom V operativne zone Veljkom Kovačevićem i Ivom Vejvodom 28. lipnja 1942. u oslobođenom Krivom Putu. Sasvim je prirodno da su naša gledišta na suradnju bila identična. U oslobađanju Krivog Puta sudjelovao je i »brinjski« bataljon pod komandom Srđana Uzelca.

Poslije uspješne akcije na Krivi Put neprijatelj je postao vrlo aktivan, a pokušao je razbiti naš pokret iznutra. Talijanske i ustaške vlasti pozivaju ugledne seljake iz Lučana i Prokika na pregovore nudeći im aprovizaciju. Seljaci iz Lučana odbili su svaku suradnju, dok su se četvorica Prokičana s Milanom Nećakom na čelu odazvala pozivu i u Brinju održali »konferenciju« s kotarskim predstojnikom. Nećak je naročito bio aktivan, i prema ustaškim uputama počeo nagovarati i organizirati seljake za primanje aprovizacije. Svoju djelatnost proširio je i na Županjol. U Prokikama je bilo kolebanja i pojedinci su bili spremni da pođu za Nećakom. U Županjolu, koji graniči s Prokikama, održali smo politički sastanak i narod je odlučno odbio svaku suradnju s Talijanima i ustašama i donio odluku da nitko ne smije primiti ma što od onog što nudi okupator i njegove sluge. Slični sastanci održani su u svim selima. Nećak je uhapšen 4. srpnja, a isti dan Prokičani šalju u Tužević pismo s 38 potpisa u kome traže da se pusti na slobodu, motivirajući to tobožnjom njegovom odanošću NOB-i i bojazni od talijanskih hapšenja, budući su partizani uspjeli uhapsiti Nećaka u samim Prokikama. U nedjelju 5. srpnja Milan Nećak je strijeljan s još jednom četničkom špijunkom iz Vodoteča. Ona je uhvaćena u Brlogu, desetak dana ranije, kad se vraćala iz Otočca s četničkim uputama i lecima. Pri njihovu strijeljanju u Tuževiću se okupilo oko 600 ljudi. Masa je bila razjarena, počela ih tući kolcima i štapovima, pa ih je čitav partizanski vod jedva uspio sačuvati od linča. Masa je vikala: »Dajte nam ih da im mi sudimo.« Posebno je bilo teško zadržati rodbinu nedavno poginulog partizana, komunističkog omladinca, Rade Vraneša koji je pao od četnika u Škarama. Dan kasnije, 6. srpnja, Talijani su pohapsili nekoliko Prokičana na prijavu Nećakove kćeri koja ih je optužila zbog suradnje s partizanima. Već 7. srpnja 8 Prokičana je primilo puške i kao četnici patroliraju s Talijanima na onim mjestima kuda obično prolaze partizani za otočački kotar.

Prema dobivenim informacijama i ustaše žele naoružati oko 150 seljaka u Jezeranama, Krišpolju i Brinju. U Gornjoj i Donjoj Kamenici

seljaci su se dogovorili da nitko neće primiti oružje od ustaša. Ustaškim pozivima u vojsku mnogi se ne odazivaju. U Jezeranama i Črncu išla je patrola, hapsila ljude na polju i prisilno ih naoružavala u kasarni. Jedan domobran s puškom pobjegao je na našu stranu, što je odmah unijelo element demoralizacije. Komandir je posade izjavio da mu je najbolje da napusti Jezerane, jer kako će on davati otpor kad u kasarni ima partizana.

Postalo je sasvim očito da od masovnog uključivanja Hrvata u partizane zavisi daljnja sudbina pokreta. Zato se borba vodi za svako selo. Jednako na našem terenu kao i u čitavoj Lici. To zahtijeva vojno-političke situacija koja je razmatrana na plenumu Okružnog komiteta KPH za Liku i na vojnoj konferenciji sazvanoj od Štaba Grupe NOPO za Liku potkraj lipnja 1942. U pismu Kotarskom komitetu KPH za Brinje Okružni komitet piše 1. srpnja 1942. između ostalog:

»Postavlja se politički i vojnički zadatak: uključiti Zapadni dio Like, mase Hrvata u NOB-u. Ukoliko se to ne učini, naš će pokret doći na mrtvu tačku, izgubit će polet i poći putem opadanja i potpunog kraha. Imamo dakle dvije perspektive: prenijeti plamen NOB-e u Zapadnu Liku i uključiti sela u tu borbu, te time politički ojačati i osposobiti se za još veće zadatke, ili pak tapkati na mjestu i u granicama oslobođene teritorije, i ostati dalje u nemogućnosti Hrvate u Lici uključiti u NOP i time dati mogućnost neprijatelju da nas izolira od Hrvata, da suzi bazu naše borbe i da nas vojnički i politički uništi. Sva naša politička aktivnost, sav daljnji rad svih partijskih organizacija treba okrenuti u pravcu Zapadne Like, u pravcu hrvatskih sela. Trebamo izvršiti politički juriš na taj kraj. To je uslov pod kojim se možemo uspješno razvijati da ne bi postali grobari naše borbe.«

Otvoreno prilaženje problemima i jasnoća u njihovu tretiranju bila je jedna od osnovnih karakteristika rukovodstva okružne partijske organizacije. Upravo stoga i mogli su se postavljati na dnevni red gorući zadaci u vrlo zaoštrenoj formi, jer su naši vojni rukovodioci ponekad zanemarivali političku stranu pokreta, iz koje su u stvari izvirali i vojni zadaci. U navedenom pismu Okružnog komiteta izložena je i vojna situacija s istom jasnoćom kao i politička:

»Većina ličkih srpskih sela je očišćena od okupatora i slugu mu — piše OK. Okupator se zabarikadirao u veća mjesta i mi nemamo snaga da ta mjesta oslobodimo, uništivši njega i njegove sluge. Zaboravljajući da je naša vojska partizanska i da mora prakticirati partizanski način borbe, pali smo u grešku čuvanja, »granica oslobođenog teritorija«, držeći mjesecima bataljone na »položaju«. Zbog toga nismo mogli ojačati u oružju, jer su uglavnom izostale ofanzivne akcije. Zbog ležanja na položajima, nestao je borbeni duh i udarna snaga naših bataljona i zavladalo uvjerenje da partizani moraju biti vezani na jedno mjesto i braniti ga. Time je oduzeta svaka pokretljivost partizanima i zavladala strogost, koja se naročito očitovala u akcijama oko Plitvičkih jezera. Da takva situacija ne bi i dalje ostala i dovela do rasula našu vojsku, potrebno je da se partizanske borbe prenesu na teren, gdje se do sada nisu razvijale i gdje ima

mogućnosti da se neprijatelj sa uspjehom tuče. Tim akcijama porast će borbeni duh i pokretnost naše vojske, a k tome će se dati mogućnost masama Hrvata u Lici da se bore u partizanskim redovima.«

Među recima tog pisma mogao sam naslutiti i kritiku: zašto nije izvršena simultana akcija u gospićkom i perušićkom kotaru u svibnju kad smo izvršili akciju na Kuterevo i Krasno u okviru »plana zapadna Lika«.

Politički i vojnički zadatak formuliran na plenumu Okružnog komiteta i vojnoj konferenciji (kojoj je prisustvovao i politkomesar I operativne zone Duro Kladarin) odnosi se i na hrvatska sela ostalog dijela Like, kao što su ona u našem brinjskom kotaru.

Sedmog srpnja uveče krenuo sam za jezeranski kraj, gdje sam proveo nekoliko dana. Političko stanje u Razvali i Stajnici slično je političkom stanju Gornje i Donje Kamenice: politički radnici slobodno idu selom i po danu, narod ih prijateljski prima, daje im sklonište, obavještava o neprijatelju i njegovim špijunima. Održali smo niz sastanaka u selima. Sastanku u Stajnici prisustvovalo je preko 50 ljudi. Otvoreno su tražili likvidaciju dviju ustaških špijunki »kako bi se sastanci mogli održavati i po danu«. Nekolicina omladinaca preuzela je obavezu da ubaci proglas Vrhovnog štaba među domobrane u jezeranskoj kasarni, u kojoj je nekoliko ustaša i kadrovaca iz Dalmacije inače spremnih da se bore protiv partizana. Upoznao sam i stajničkog župnika don Alojza Ocvirka, velikog prijatelja partizana. U prvom susretu, prije srdačnog stiska ruke, don Alojz je stao poput vojnika i pozdravio stisnutom pesnicom sa »Smrt fašizmu«. Sve je to govorilo o velikom ugledu što ga uživaju u narodu Mila Sertić, Mata Rajković i ostali partijski radnici na području jezeranske općine. Preko njih narod je toliko zavolio partizane da jednostavno nije mogao vjerovati ono što se nedavno zbilo s četvoricom Hrvata iz ovih sela (koji su se vraćali iz Zagreba) među kojima je bio i jedan član akcionog odbora NOF-e. Sva četvorica su ubijena na vrhu Kapele. O tom slučaju tražili smo od Štaba V operativne zone energičnu istragu. Delikatnost te istrage bila je prije svega u tome što su počinitelji ubojstva bila trojica partizana Hrvata iz Mrkoplja, a komandir Srbin, iz Tuka kraj Mrkoplja, pa je zbog toga i pala sumnja na komandira da je čitav slučaj inscenirao.

Desetak dana kasnije iz jezeranske kasarne prebjegla su još trojica domobrana s puškama i sa po 60 metaka. Sva trojica bila su domaći cigani. Jedan od njih već nam je predao poštu i 6 pušaka pri našem prvom napadu na Jezerane (6. siječnja 1942). Pokušali su prenijeti i teški mitraljez, ali im je bio odviše težak, a rastaviti ga nisu znali. Bila je šteta sto im to nije bilo postavljeno kao uvjet primanja u partizane. Prema njihovim informacijama leci Vrhovnog štaba bili su rastureni u kasarni. 16. srpnja došla su u Tužević 4 nova partizana iz Stajnice s puškama koje su dobili u jednoj akciji kod Murkovića što su je izvršili naši politički radnici s Milom Sertićem na čelu. Osim toga drugovi iz Stajnice

pojačali su svoj rad na učvršćivanju i proširivanju veza u Lipicama, Velikom i Malom Kutu, a jedino nisu uspjeli prodrijeti u Letinac, koji je ustaški raspoložen, naoružan protiv nas i koji u pozadini ima Dabar.

Talijani guraju četnike sve upornije u akciju protiv partizana. I četnici u Prokikama počinju »političku« ofenzivu. Oni šalju nekoliko pisama partizanskoj komandi i govore kako pokretom rukovode Hrvati i da je rukovodstvo ustaško, a da se oni, četnici, nalaze s Talijanima radi spasa srpskog naroda. Pisma koja su upućivali seljacima Brešala i Rogića, pozivajući ih da se priključe četnicima, seljaci su dostavili nama. Kad su vidjeli da neće nikoga pridobiti na »lijep« način, otpočeše prijetnjama, a napokon i hapšenjima. 12. srpnja u 5 sati ujutro oko 100 Talijana i 15 četnika opkolilo je zaselke Prokika—Brešale i Rogiće. U selu je bilo 5 partizana. Opkoljeni su davali otpor: dvojica su zarobljena, dvojica poginula, a samo jedan uspio se probiti iz obruča. Uhapšeno je oko 20 ljudi, koje su htjeli na silu mobilizirati. Kako oni ne htjedoše primiti talijansko oružje, pušteni su kućama i dan im je rok za premišljanje: hoće li s četnicima ili partizanima. Rok je bio 24 sata. Seljaci su pokazali visok moral i odlučnost. Čim su bili pušteni, evakuirali su sela i narod se smjestio u Zupanjol. Na četničke prijetnje da će paliti kuće odgovorili su: »Neka pale kuće i usjeve, neka pale sve, mi ćemo im se osvetiti.«

Naše veze sa susjednim otočačkim kotarom ponovo su redovite. Poštu za OK šaljemo u Škare preko Brloga, što je značilo da se tamo situacija normalizira. Osobito me je obradovalo pismo sekretara Otočačkog komiteta od 11. srpnja 1942. u kojem mi javlja Brico da su moja majka i sestra puštene iz zatvora u Vrhovinama i da su prebačene u Gospić radi zamjene. Uskoro sam primio drugo pismo u kome me drugovi obavještavaju da su mi ustaše ubile sestru, a majku teško ranile. Za mene je to bio strašan udarac i teško me se dojmilo. Saznao sam da je istom prilikom ubijen i otac Jakova Blaževića i još neki drugovi.

Taj ratni zločin izvršile su ustaše 9. srpnja 1942. Toga dana, naime, bila je ugovorena zamjena zarobljenih talijanskih oficira za naše uhapšene drugove i taoce koje su držali Talijani u svojim zatvorima. Prema sporazumu Štaba Grupe NOPO za Liku i predstavnika talijanske vojske u Lici brigadnog generala Rafaela Peligre, komandanta pješadijske divizije »Re« u Gospiću, zamjena je trebalo da bude izvršena u blizini sela Vukave (kod Široke Kule) u 11 sati prije podne. Talijani je trebalo da dovedu i predaju Štabu Grupe osmoricu interniraca: Juru Blaževića iz Gospića, Katu Rubčić-Brkljačić i Brkljačić Ružu iz Lešća, Josipa Hadelana iz Zagreba, Janju Kuprešanin iz Metka, Mirka Oklobdžiju iz Metka, Franju Šuk iz Zagreba i Franju Vadlja iz Zagreba. Oni su dovedeni u Široku Kulu velikim talijanskim autom Crvenog križa. Pred tim autom vozio se kao prethodnica motociklist, a iza njega u osobnom automobilu talijanski oficir, svećenik — tumač i vozač pod bijelom zastavom i zastavom Crvenog križa. Automobili su čekali nedaleko od žandarmerijske stanice u Širokoj Kuli dok se između parlamentara ne odredi mjesto zamjene i druge formalnosti. Ustaše su, međutim, odlučile da te ljude pobiju prije nego se

GRUPA USTANIKA U KRBAVICI NOVEMBRA 1941. GODINE. SLIJEVA NADESNO: ĐURT MILOJEVIČ, PETO ŽUNIC TOMO NIKŠIĆ, ČLAN OK, MILE POČUČA, ČLAN OK, RAPAJIČ, JAKOV BLAZEVIČ, ČLAN OK SLOBODAN UZELAC, ČLAN OK SKOT-A. U DRUGOM REDU SLIJEVA: RADE ŽIGIC, ČLAN OK, KATA PEJNOVIĆ, JEDAN SELJAK IZ MOGORIĆA I PARTIZAN ZVAN LULICA.

GRUPA PARTIZANA U DIVOSELU 1941. GODINE.

ZLOČIN TALIJANSKIH FAŠISTA U LICI 1941. GODINE.

USTAŠKA ZVJERSTVA U LICI 1942. GODINE.

, AROD S PARTIZANIMA U POVLAČENJU PRED NEPRIJATELJEM, LIKA 1942. GODINE.

VLADO ĆETKOVIĆ, KOMANDANT GRUPE NOP ODREDA I.IKE NA ZBORU U KORENICI MAJA 1947 GODINE. NA TRIBINI DR VLADIMIR BAKARIĆ.

JAKOV BLAŽEVIĆ GOVORI NA PROSLAVI 1. MAJA 1942. GODINE U KORENICI; SLIJEVA ŠIME BALEN, ZDESNA NINA RUPČIĆ, JOVO BOGDANOVIĆ I SLOBODAN UZELAC. NA BALKONU ZDESNA DR VLADIMIR BAKARIC, VLADIMIR POPOVIĆ, IVO RUKAVINA I VLADO ĆETKOVIĆ.

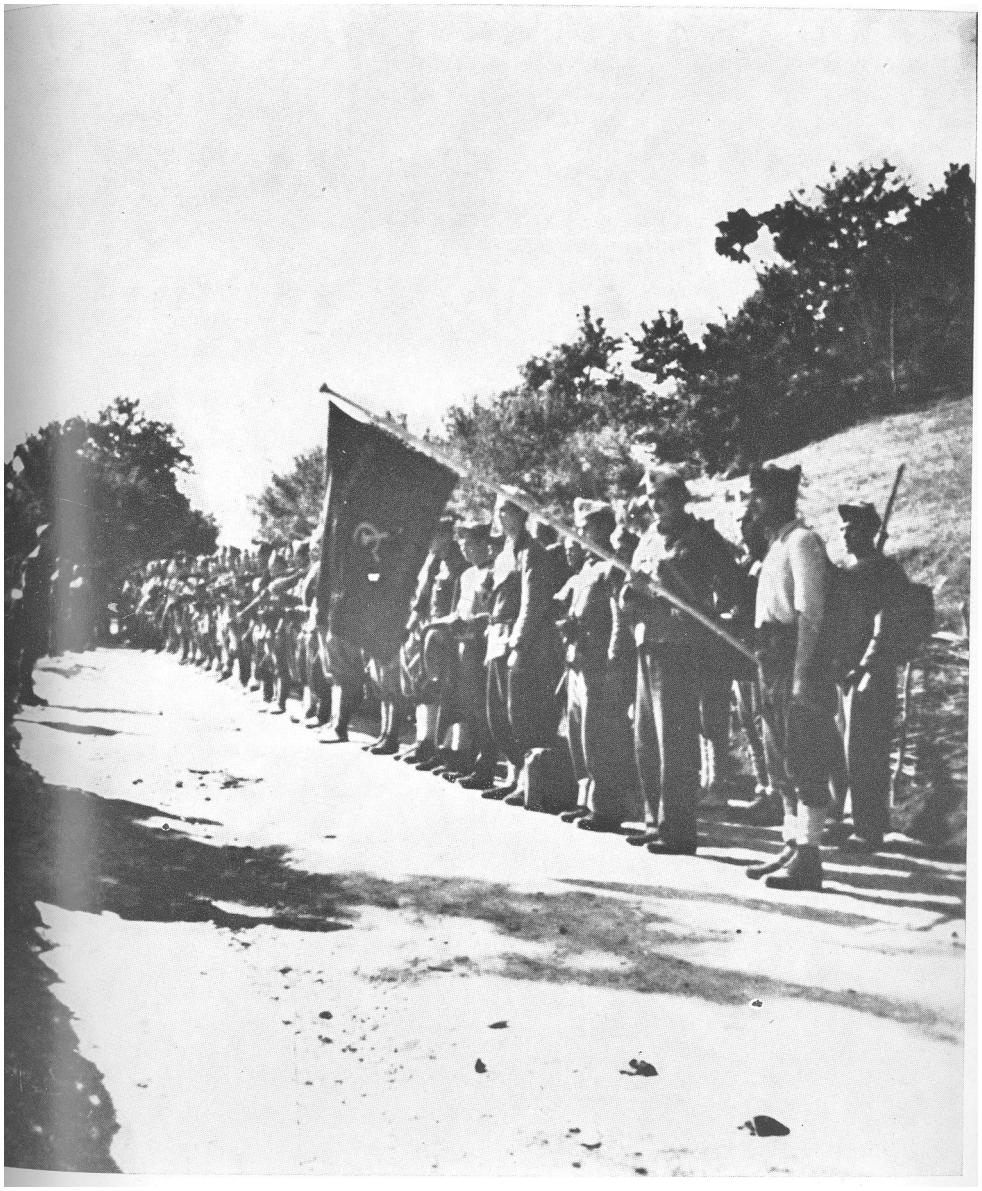

PROLETERSKI BATALJON HRVATSKE U BRLOGU JUNA 1942. GODINE.

otmar kreacić, jakov blažević, miloš uzelac, vlado četković i vicko krstulović u donjem lapcu 1942. god.

V.ZELAC, danica gregorić, marija šoljan-bakarić, mile počuča, kata PETNOVIĆ, vlado cetkovic, rade žigić, nedeljka zakula i jakov blažević u donjem lapcu 1942. god'

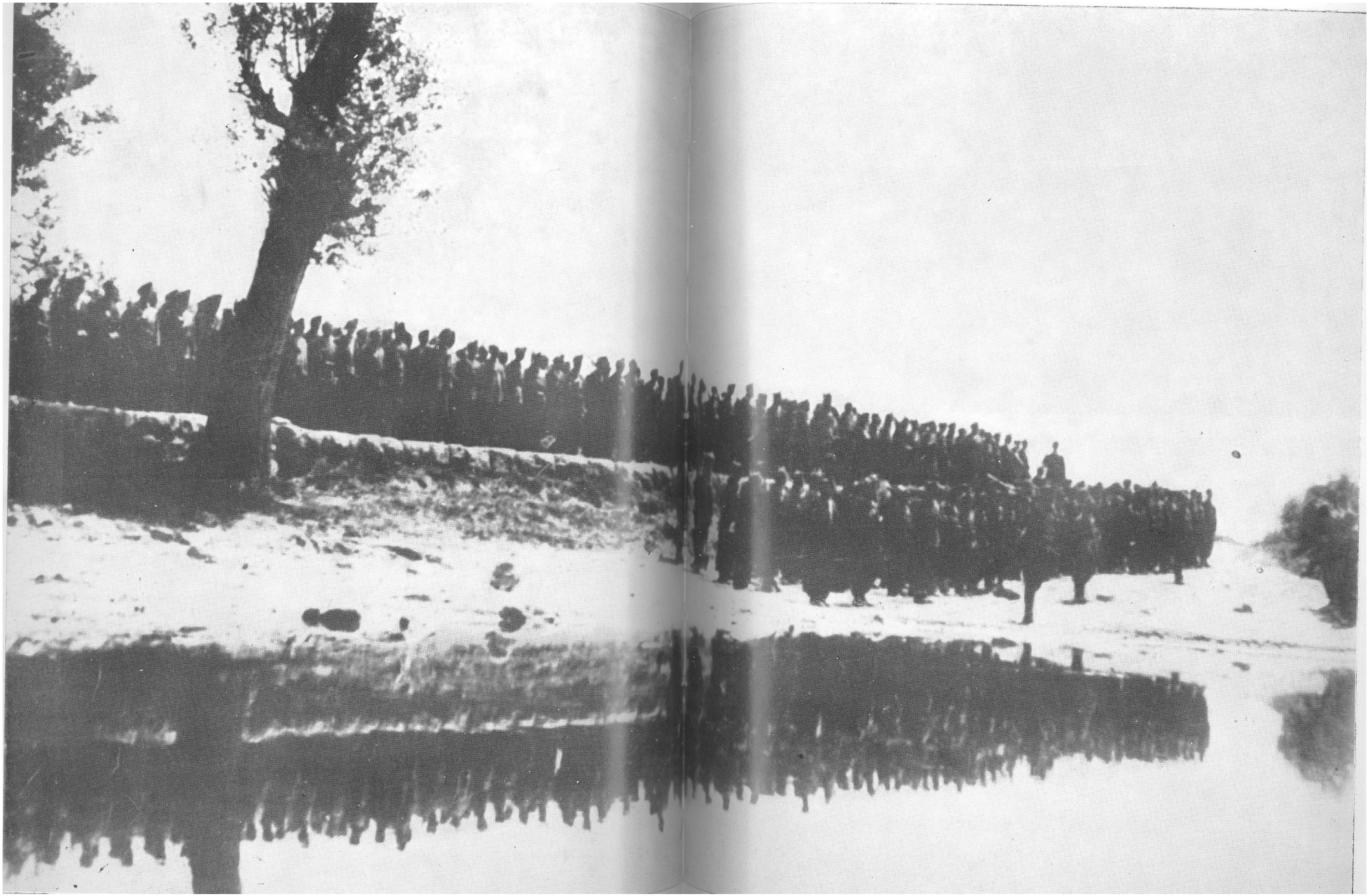

PREDAJA ZASTAVE BATALJONU »MARKO ORE[illegible]KOVIĆ« U KRBAVICI 1942. GODINE.

OFICIRSKA ŠKOLA GLAVNOG ŠTABA HRVATSKE U DONJEM LAPCU 1942. GODINE.

GRUPA LIČKIH PARTIZANA NA POLITIČKOM ČASU 1942. GODINE.

ČLANOVI ŠTABA I LIČKOG NOP ODREDA »VELEBIT« 1942. GODINE.

BORCI II VODA III ČETE BATALJONA »VELEBIT« JULA 1942. GODINE.

ĐURO STANKOVIĆ, RADE ŽIGIĆ, VLADO ĆETKOVIĆ, VLADIMIR BAKARIĆ, ANTE KUKULTAN TOSIP JAKOV BLA2EVIĆ, MILAN KUPREŠANIN, ĐOKO JOVANIĆ, MARITA ŠOLJAN-BAKARIĆ ' MILOŠ UZELAC, MILAN BASTA I DR SLAVKA OČKO-ĆETKOVIC.

1941 GODmJ ALJON LIČKE GRUPE N0P ODREDA NA MARŠU POSLIJE SMOTRE U BRLOGU AUGUSTA

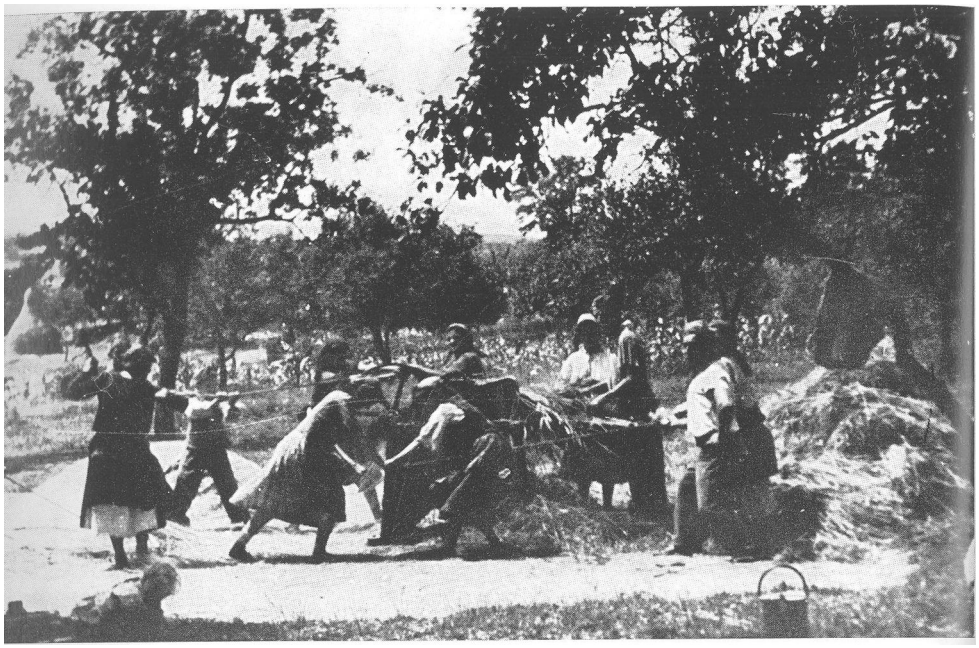

I ZRNO ZITA NEPRIJATELJU, LIKA 1942. GODINE.

°MLADINA, ŽENE I DJECA POMAŽU BORCIMA U NOŠENJU RANJENIKA.

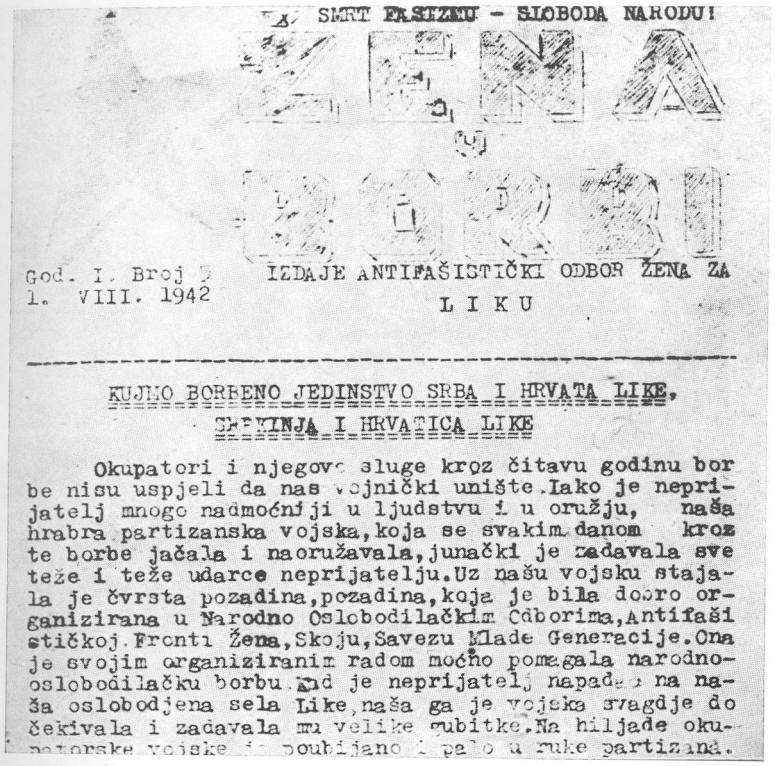

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

ŽENA U BORBI

God. I. Broj 2
1. VIII. 1942

IZDAJE ANTIFAŠISTIČKI ODBOR ŽENA ZA L I K U

KUJMO BORBENO JEDINSTVO SRBA I HRVATA LIKE, SRBKINJA I HRVATICA LIKE

Okupatori i njegove sluge kroz čitavu godinu bor be nisu uspjeli da nas vojnički unište. Iako je neprijatelj mnogo nadmoćniji u ljudstvu i u oružju, naša hrabra partizanska vojska, koja se svakim danom kroz te borbe jačala i naoružavala, junački je zadavala sve teže i teže udarce neprijatelju. Uz našu vojsku stajala je čvrsta pozadina, pozadina, koja je bila dobro organizirana u Narodno Oslobodilačkim Odborima, Antifašističkoj Fronti Žena, Skoju, Savezu Mlade Generacije. Ona je svojim organiziranim radom moćno pomagala narodno-oslobodilačku borbu. Kad je neprijatelj napadao na naša oslobodjena sela Like, naša ga je vojska svagdje dočekivala i zadavala mu velike gubitke. Na hiljade okupatorske vojske [illegible] poubijano i palo u ruke partizana.

FAKSIMIL NASLOVNE STRANE LISTA »ŽENA U BORBI«.

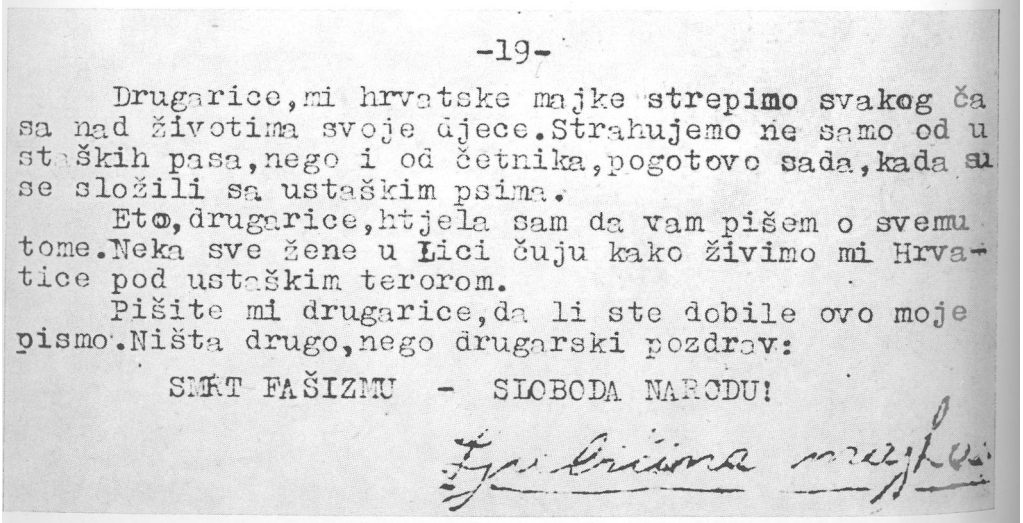

-19-

Drugarice, mi hrvatske majke strepimo svakog časa nad životima svoje djece. Strahujemo ne samo od ustaških pasa, nego i od četnika, pogotovo sada, kada su se složili sa ustaškim psima.

Eto, drugarice, htjela sam da vam pišem o svemu tome. Neka sve žene u Lici čuju kako živimo mi Hrvatice pod ustaškim terorom.

Pišite mi drugarice, da li ste dobile ovo moje pismo. Ništa drugo, nego drugarski pozdrav:

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

Ljubica majka

ZAVRŠNI DIO PISMA MAJKE LJUBICE GEROVAC OBJAVLJENOG U LISTU »ŽENA U BORBI« 1. AUGUSTA 1942. GODINE.

I [N]ALFABETSKI TEČAJ U OKOLINI OTOČCA 1942. GODINE.

GRUPA ČETNIKA I USTAŠA, LIKA 1942. GODINE.

PRED GOSPIĆKOM KAZNIONICOM PRIJE POLASKA NA ZAMJENtИ. JUUj. **I «** R O D I N E **j E U W «** ^ (S KOVČEGOM), MIRKO OKLOBDZIJA, FRANJO VODLJA, KATE BRKLJACIC, JOSIP HADELAIN BRKLJACIC.

izvrši zamjena. Poznati ustaški krvnik bojnik Ivan Devčić Pivac, zapovjednik V ličke bojne, odmah je organizirao dobrovoljce Matu Nikšića i Ivana Strilića, oružnike, zatim ustaškog rojnika Franju Severina i uputio ih na mjesto nedaleko od Kule. A kad je auto s pratnjom krenuo, sačekali su ga i zatražili od talijanske posade da izađe iz automobila. Talijani su to učinili bez ikakva protesta i otpora. Na to su ustaše otvorile vrata automobila i naložile zarobljenicima da izađu i da se postave na desnoj ivici ceste. Sedam ih je izišlo iz kola, dok se Oklobdžija skrio iza vrata i tamo ostao. Ustaše su otvorile vatru iz strojnica i ubile Juru Blaževića, Ružu Brkljačić, Franju Šuk i Franju Vadlja, dok je Kata Brkljačić pala teško ranjena. Samo dvoje je uspjelo pobjeći: Josip Hadelan i Janja Kupre-šanin. Ruža, moja sestra po majci, bila je u svojoj šesnaestoj godini, izvanredno dobra i plemenita djevojčica, talentiran đak i svjesna skojevka, a na literarnom planu izvrstan novelist i pjesnik. Njenu pjesmu »Jesen« čitao sam u rukopisu antologijske zbirke jugoslavenske lirike koju je za štampu spremao prof. Vladimir Jurčić, a napisala ju je u trećem razredu gimnazije! Ruža je završila pet razreda gimnazije u Gospiću, a u jesen 1941, kad su počeli s organiziranjem »ustaške mladeži«, došla je kući i kazala majci: »Ostat ću s tobom i ako od mene tražiš, položit ću na godinu i dva razreda, ali u ustašku gimnaziju neću ići.« Njen gubitak teško je ocijeniti. U općoj tragediji koju proživljava naš narod čovjek lakše snosi i lične udarce. Izrešetana ustaškim mecima, pala je kao herojina — bilo je zapisano u nekrologu što joj ga je posvetio »Vjesnik«.

U SUSRET PRVOJ GODIŠNJICI USTANKA

U tim srpanjskim danima 1942. usprkos terorističkim akcijama i zločinima okupatora i njegovih slugu, jačao je oslobodilački pokret u brinjskom kotaru, i u čitavoj Lici. Značajnu ulogu dobio je brinjski kotar kao tromeđa Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. To je obavezivalo našu partijsku organizaciju na sve uporniji rad na učvršćivanju pozadine i mobilizaciji novih ljudi u partizane. Desetina Hrvata iz Kamenice došla je u partizane, što je prije svega zasluga požrtvovnog rada člana općinskog partijskog biroa Mile Krznarića. Na našem području, u Škaliću, smještena je tehnika Agitpropa CK KPH. A održava se i niz kursova: niži partijski kurs pri KK KPH za Brinje, poseban 15-dnevni kurs za političke radnike u vojsci, komesare i političke delegate (prvi takav kurs završen je 15. srpnja 1942), partijski kurs pri našem komitetu za brinjski i otočački kotar počeo je 1. kolovoza 1942, održavao se zatim skojevski kurs koji je organizirao Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku i napokon viši partijski kurs pri CK KPH u Skaliću.

Već koncem srpnja 1942. mogli smo konstatirati da su svi odrasli omladinci iz Gornjeg kraja naoružani, da je organizirana borbena grupa zena za diverzantske akcije, da su od ženske omladine formirane tzv. raskužne grupe, da je pionirski pokret obuhvatio preko 500 pionira itd.

Takav razvoj pokreta i mnogostruki zadaci mogli su se izvršavati samo zato jer su i narodnooslobodilački odbori već afirmirani kao narodna demokratska vlast, a na njima je baš i ležao glavni teret pokreta. Materijalno izdržavanje kursova, ishrana vojske i siromašnih porodica, žetva, vršidba, rekvizicija, seoske straže, čitava organizacija pozadine ležala je na narodnim odborima.

Ali ni neprijatelj ne miruje. 17. srpnja 1942. Talijani iz Brinja pokušali su da prodru u Lučane radi pljačke. Naišavši na puščanu vatru jedne partizanske desetine, prisiljeni su na povlačenje. Oko Prokika pletu žicu i jače se učvršćuju. Odvezli su nešto sijena iz evakuiranih Brešala i Rogića.

Talijani iz Brinja bombardirali su Kamenicu dva dana: nekoliko je kuća uništeno, a nekoliko oštećeno. Pred artiljerijskom vatrom narod je bježao iz sela. Velik dio pobjegao je u šumu, neznatan dio u Krišpolje, a ostali u susjedna sela. Ustaše iz Krišpolja telefonom daju elemente talijanskoj artiljeriji koja je tukla selo Krznariće. »Ovo nas ustaše tuku«, govorili su nam seljaci. Drugi dan bombardiranja artiljerija je tukla brzom paljbom, a ustaše iz Krišpolja poduzele su akciju protiv partizana koji su bili u Kamenici. Premda su neprimjetno došli do prvih kuća, u selo nisu uspjeli ući. Partizani su ih dočekali žestokom vatrom, tako da su se bijegom spašavali. Dvojica ustaša su poginula, a par ih je ranjeno.

Hrvatska sela postala su za neprijatelja posebno osjetljiva i zato je bio nemilosrdan. Mi smo, međutim, politički spremali teren, s obzirom na planirane vojničke akcije na Jezerane i Krišpolje, usklađene s onima u hrvatskim selima zapadne Like o kojima smo bili obaviješteni tih dana. U pismu Okružnog komiteta od 23. srpnja 1942. javljeno nam je da je »plan naše vojničke akcije u gospićkom kotaru uspješno završen«. Više detalja saznali smo kasnije iz pisma sekretara Okružnog komiteta Jakova Blaževića:

»Naši bataljoni — piše Jakov — u tim akcijama prošli su kroz mnoga sela, oslobodivši sva sela smiljanske općine. Narod je svagdje prijateljski i sa simpatijama dočekao partizane, a taj se doček u Smiljanu pretvorio u pravu manifestaciju borbenog jedinstva Srba i Hrvata. Naročito se isticala omladina. Naša vojska prešla je bila i u Perušićki kotar, Pazarišku općinu, protjeravši ustaše iz Kalinovače, Sv. Jakova i Sv. Ivana, nalazeći se pred Klancem, koji se smatra za ustaško uporište Perušićkog kotara, dapače čitave Like. U to je počela i jaka talijanska ofanziva na prostoru Gračačkog kotara, zbog čega su se naši bataljoni iz Zapadne Like morali naglo povući, da bi presreli Talijane. Zbog toga smo bili u stanju ta sela držati relativno kratko vrijeme, desetak dana. Poslije povlačenja partizana, nasrnuli su u ta sela ustaški banditi, pred kojima je prebjeglo na oslobođeni teritorij nekoliko stotina Hrvata, žena, djece i muškaraca. Problem Zap. Like je načet i pokazalo se, da Hrvati tamošnjih sela mrze ustaše, da su u teškom ekonomskom položaju i da su spremni boriti se protiv okupatora i njegovih slugu. Priliv Hrvata u partizanske redove iz tamošnjih sela iz dana u dan sve je veći. U par dana formirana je jedna polučeta Hrvata koja će uskoro narasti u četu. Perspektive za daljnji rad i mobilizaciju hrv. masa su povoljne. U selima Smiljanske općine ustaše pale kuće Hrvata, teroriziraju narod, koji u velikom broju bježi i skriva se. Kako

su god srpska sela bombardirana iz aviona i tučena iz topova, tako su tih dana Pavelićevi avioni bacali bombe i mitraljirali narod po tim selima, a Talijani sa topovima iz Gospića tukli. U Gospiću ima mnogo pohapšenih; među ustašama i Talijanima zavladala je velika panika. U tim akcijama uništen je priličan broj ustaša, zadobijeno stotinjak pušaka i mnogo municije, razoren rezervoar vode za Gospić, tako da je Gospić već duže vremena bez kapi vode.«

Talijanska ofenziva na prostoru Gračačkog kotara, o kojoj se govori u Jakovljevu pismu, trajala je od 20. do 25. srpnja 1942. na širokoj fronti od Zrmanje do Lovinca, a odvijala se prema Bruvnu, sa snagama od 7 do 8 hiljada vojnika. Većina je sela pravovremeno evakuirana, »tako da je neprijatelj našao puste domove, čak i bez prozora i vrata«. Nije mu uspjelo da popali žito jer još nije bilo dozrelo. Za nas je, međutim, bilo najvažnije to da je i u tom južnom dijelu Like moral stanovništva bio na visini za sve vrijeme trajanja ofenzive, da je vladalo krajnje ogorčenje protiv četnika koji su nastupali zajedno s Talijanima, da je nastupila odlučna politička prekretnica u Gračačkom kotaru, pokopavši nadu neprijatelja da tamo stvori svoje čvršće uporište.

U Otočačkom kotaru, u selima oko Gacke stvorena je takva atmosfera da su desetine Hrvata, a među njima i djeca od 14 do 15 godina, otišle u partizane, ponajviše u bataljon »Božidar Adžija«. Talijani u Lešću spalili su moju kuću sa svim gospodarskim zgradama, a u Vrilu kuću Ane Rubčić Tetine. Mislim da je sličan proces prilaženja Hrvata pokretu i u Perušićkom kotaru.

U takvim uvjetima, sa znatnim političkim i vojnim uspjesima, išli smo u susret prvoj godišnjici ustanka u Lici, svjesni teškoća koje su još stajale pred nama. Ni jednog časa nije se gubila iz vida činjenica da je oslobodilačka borba u Lici sastavni dio oslobodilačke borbe u Hrvatskoj i čitavoj Jugoslaviji, pa i antifašističke borbe uopće. Partizanski uspjesi u Bosni u toku srpnja 1942, kada je za osam dana osvojeno šest gradova, jednako su radovali naše ljude u brinjskom kraju kao i vlastiti uspjesi.

27. srpnja 1942. održali smo svečanu proslavu godišnjice ustanka u Lici za Brinjski kotar i okolicu. Na jednom proplanku u Škaliću proslavi je prisustvovalo oko 6 hiljada ljudi, od toga preko 2000 žena, među kojima i 100 Hrvatica iz Brinjskog kotara, preko 500 pionira i znatan broj vojske. Posebno značenje proslave bilo je baš u tom što je na njoj učestvovalo stotine Hrvata.

Proslavu je otvorio i njome rukovodio Luka Gostović.

Poslije političkog dijela, oduševljenog prihvaćanja pozdravnog pisma Centralnom komitetu KPH i vojne parade održana je kulturno-umjetnička priredba čiji su program izveli profesionalni glumci, bivši članovi Hrvatskog narodnog^kazališta iz Zagreba, Afrić, Rutić i drugi. Njihovo sudjelovanje na našoj proslavi predstavljalo je za nas osobitu i veliku čast [1] radost. Svojom je fotokamerom Georgij Skrygin zabilježio nekoliko momenata s proslave, a meni je najdraži onaj snimak pionira koji nam ostaje kao dokument jednog vremena u kojem su i djeca davala svoj Pnlog oslobodilačkoj borbi naših naroda.

Ing. Dušanka Grubor

USTANAK I RAZVOJ BORBE U BRINJSKOM KOTARU

Prvi dani okupacije bili su dani puni neizvjesnosti, ustaških prijetnji i zločina, dani talijanske okupacije i pljačke. U sela brinjskog kotara stizale su vijesti o pokolju srpskog naroda, pokrštavanju, iseljavanju i uništavanju u koncentracionim logorima.

Po hrvatskim selima provođena je mobilizacija za ustaške odrede, domobranstvo, odlazak na rad u Njemačku i pljačka svega što je moglo poslužiti talijanskoj vojsci.

Brinjski zatvor punjen je nedužnim narodom, počela su mučenja, klanja i bacanje u bezdan u šumi Škamnici. Za sve nas koji smo prije okupacije pripadali naprednom radničkom pokretu kao komunisti, članovi SKOJ-a i simpatizeri KP pitanje likvidacije bilo je stvar samo pogodna trenutka. Zato je ustaška vlast odredila za nas »kućni zatvor«, a spisak komunista već se nalazio kod kotarskog predstojnika.

Prije okupacije najveći dio nas aktivista — Slobodan i Srđan Uzelac, Ljubica Gerovac, Rade Vraneš Rabata, Vlado Lončar, Ivica Lovinčić, Dušanka Gostović, Mato Rajković i drugi nalazio se izvan brinjskog kotara na raznim poslovima ili školovanju. U brinjskom kotaru nije bilo partijskih organizacija, pa je trebalo prije svega doći do direktiva KP. Iako u složenim uslovima uspjeli smo se dogovoriti i pribaviti vrlo važan partijski materijal iz Zagreba. Donijela ga je Ljubica Gerovac, koja je već tada živjela ilegalno nedaleko od Jezerana. Tako smo raspolagali Aprilskim proglasom CK KPJ i Proleterom, a dobili smo i junski proglas CK KPH upućen Hrvatima i Srbima u Hrvatskoj.

Počeli smo se povezivati s ljudima iz pojedinih sela i slati upute da se narod sklanja u šume ispred ustaša, da ne dolazi u uporište neprijatelja, da ne ide na sajmove i da čuva oružje, jer će uskoro trebati. U to vrijeme ustaše su pripremale logor u Stajnici u koji su namjeravale sakupljati

Srbe i, navodno, odatle ih iseliti u Ovčje Polje. Zloglasne ustaše Slavko Murković iz Stajnice, Jankina Vuković iz 2ute Lokve, Javori iz Brinja i drugi pripremale su stratište srpskom narodu. Ali već tada narod je bio upoznat da će uskoro doći do otpora i borbe protiv okupatora i izdajica i pravio je svoje logore u šumi, kamo se sklanjao ispred ustaških upada u sela.

Napad Njemačke na Sovjetski Savez potaknuo je ustaške zlikovce da pojačaju teror, ali istovremeno poraslo je i uvjerenje u narodu u mogućnosti borbe protiv okupatora i njegovih plaćenika. Kroz sva mjesta kotara pronijela se munjevitom brzinom vijest: Rusija je u ratu. Po selima se pričalo: »Pravo su govorili komunisti: rat nije završen, treba se spremati za borbu.« Neki su počeli otkopavati puške i prebrojavati metke. Uskoro smo dobili i Proglas CK KPJ u povodu njemačke agresije na Sovjetski Savez i Proglas CK KPJ od 12. jula. Ovaj posljednji donio je iz Zagreba Ivica Lovinčić. Čim nas je Ivica upoznao s tim proglasom, pozvali smo ljude na sastanak u šumu Stari brinj kraj Lučana. Sakupilo ih se oko 70. A bilo ih je daleko više koji su željeli učestvovati na zboru, spremni već tada da stupe u oružanu borbu.

Neki ljudi koji su se zatekli u sječi drva u šumi Stari brinj, prišli su bliže da čuju govore, a neki su se popeli potajno na drveće i pratili vatreno izlaganje komunista o potrebi borbe protiv okupatora i njihovih slugu. Seljaci iz obližnjih sela koji su se slučajno zatekli u blizini vratili su se kućama i doveli još ljudi da čuju što govore komunisti. I još prije nego su se učesnici razišli sa zbora kroz velik broj sela pronijela se vijest: »Komunisti su u šumi.«

Politički utjecaj KP rastao je iz dana u dan, jer su se njene direktive potvrđivale u praksi, naročito u pogledu nužnosti sklanjanja ispred neprijatelja radi očuvanja života.

I u hrvatskim selima osjećao se politički utjecaj KP. Ljubica Gerovac, Mato Rajković, Mile Krznarić i drugi objašnjavali su izdajničku i zločinačku ulogu poglavnika Pavelića i njegovih ustaša, govorili su o potrebi bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda u borbi za istjerivanje okupatora iz zemlje i o borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje.

U to vrijeme naš je rad još uvijek bio ilegalan. Odlasci iz uporišta na sastanke u srpska sela bili su skopčani s nizom opasnosti. Ali već tada pred nama aktivistima bili su vrlo složeni i odgovorni zadaci. Zato smo se dogovorili da izađemo iz neprijateljskog uporišta. Nekako u isto vrijeme pripremali su se i Talijani i ustaše da nas pohapse. Dan prije čula je poštarica, čijeg se imena ne sjećam, od ustaša da će pohapsiti komuniste. Upravo tada, 27. jula, otpočeo je ustanak u Srbu i ustaše su stalno bile u pošti. Tu su držale telefonske veze sa Zagrebom i ostalim uporištima. Kroz Brinje su odlazile ustaške i domobranske snage prema Otočcu. Poštarica K. je bila Jevrejka i zato je stalno kraj nje dežurao poneki ustaša. Međutim, ona je ipak našla načina da me obavijesti. Ja sam 31. jula poslala sestru Darinku da preko Marice Knežević obavijesti Srđana i Slobodana

Uzelca da je planirano hapšenje, i oni su na vrijeme otišli iz Brinja u šumu. Ljubicu Gerovac ustaše nisu našle kod kuće jer se ona tada nalazila u šumi pod šatorom blizu Jezerana. Ni Vuju Kosovca nisu zatekli kod kuće u Lučanima. Tu noć, kao i mnoge druge, u našoj kući nije se spavalo. Taj put spremalo se nas četvero da ode na već ranije ugovoreno mjesto u Gornji Kraj. Upravo su otišli iz kuće moj stric Dmitar Gostović i bratić Milan Gostović, koji su pobjegli iz Ogulina ispred ustaškog terora, a koji su također pripadali naprednom radničkom pokretu. Kad su se već udaljili od kuće, trebalo je da izađemo moj brat Dušan i ja. U međuvremenu oko trideset ustaša opkolilo je kuću i počelo lupati na vrata i prozore. Brat i ja privremeno smo se sklonili u »bunker« ispod kuće. Imao je posebno napravljen otvor za izlazak prema polju. Tu smo imali i oružje. Tako smo se već ranije bili osigurali da ne dođemo neprijatelju živi u ruke. Naša majka Evica odmah se snašla. Poklopila je bunker, stala više njega i kad su ustaše prodrle u kuću i pitale za nas, ona je počela vikati: »Gdje su mi djeca, ubili ste mi djecu?« Zbunjene ustaše pretresale su neko vrijeme kuću, a zatim su se rastrčale po Brinju u nadi da će nas negdje pronaći. Nakon nekoliko sati ponovo su se vratile u kuću, izvršile još jednom pretres, maltretirale porodicu, zadržavale se neko vrijeme oko kuće i konačno povukle. Mi smo morali sačekati noć i tek tada krenuti od kuće.

Poslije duga lutanja kroz šumu ujutro smo stigli do Malikovića i tu se sastali sa Srđanom i Slobodanom Uzelcem. Oni su već bili razapeli šator. Upravo su razgovarali s Milanom Maljkovićem Malikanom kad je stigao i Rade Vraneš Rabata iz Tuževića. Nešto kasnije došli su Vlado Lončar i Špiro Vraneš Tomić. Srđan nam je pokazivao neke »vojne vještine«. Učili smo gađati iz pištolja, ali bilo nam je šteta metaka, pa smo kasnije razgledali Srđanov karabin.

Još istoga dana počeli su se prikupljati mnogi utjecajni ljudi iz obližnjih sela. Stigli su iz Lučana Ivica Lovinčić, Vujo i Stevo Kosovac, Julka Rajačić i drugi. Dogovorili smo se da odemo u Rajačić blizu Lučana u šumu na brdo koje se zove Svakuša. Odlučili smo da tu bude centar za pripremu oružanog ustanka. To je brdo daleko pola sata hoda od Brinja. S njega je otvoren vidik prema Brinju, a ima i dobru pozadinu obraslu sumom, koja može poslužiti kao odstupnica. Na Svakuši su ranije podignuli logor ljudi iz Lučana i skupljali se tu ispred upada ustaša u selo. Tada je bilo podignuto više logora, gdje se sklanjao narod, npr. logor na brdu Panos, zatim na Ivakuši, na brdu Kureševo nedaleko od Gostova Polja i drugi. Stigao je i Joso Gerovac i obavijestio nas da je i Ljubica Gerovac izbjegla hapšenje. Ovdje na Svakuši još jednom smo se »prebrojili«. Dakle, nitko od nas koga su ustaše toga dana tražile nije im pao u ruke.

Sada je počela živa politička aktivnost u logoru i po selima. Prema potrebi smo održavali sastanke aktivista, a rukovodilac je bio Ivica Lovincic. Počeli smo pisati letke i »Proglas narodu Brinja«. Prepisivali bismo pojedine odlomke *iz* proglasa CK KPJ i CK KPH i sastavljali sami parole za te letke. Najviše letaka pisali smo crvenom bojom, »da se bolje označi

revolucionarna sadržina«. Na njima je bio nacrtan srp i čekić. Naročito su nam se sviđala mjesta iz Proglasa »kucnuo je sudbonosni trenutak«, »Naprijed u posljednji odlučni boj za slobodu i sreću čovječanstva«, »Kucniio je čas kad treba stupiti u borbu za konačno nacionalno i socijalno oslobođenje«. Pisali smo i parole o bratstvu i jedinstvu hrvatskog i srpskog naroda, o potrebi istjerivanja okupatora iz zemlje, o izdajničkoj ulozi Pavelića i ustaša itd.

Tada još nismo bili shvatili širinu partijske linije u okupljanju svih rodoljubivih snaga u borbi za nacionalno oslobođenje, pa su naše parole ponekad skretale ulijevo. Zato smo kasnije kritizirani u okružnici CK KPH broj 3 od 30. rujna 1941.

Svoje proglase narodu brinjskog kotara i druge letke raznosili smo i lijepili po srpskim i hrvatskim selima, pa i u samom Brinju, Jezeranima, Križpolju i Žutoj Lokvi. U tome se osobito isticao Ivica Lovinčić. Tako je početkom augusta 1941. obučen u seljačko odijelo stavio pilu preko ramena i otišao u Brinje na pilanu poznatog ustaše Parca, pročitao poziv na ustanak, govorio o okupaciji zemlje i izdaji Pavelića, razdijelio letke i dok se još pojedinci nisu snašli da jave ustašama i Talijanima, on se povukao prema Lučanima.

Kasnije smo organizirali omladinu da piše i raznosi letke, a mi smo se razišli po selima da držimo sastanke i objašnjavamo narodu potrebu oružane borbe. Ljubica Gerovac, Mate Rajković, Mile Krznarić i drugi, koji još nisu bili prešli u Gornji Kraj, politički su utjecali na hrvatski narod, raskrinkavali ustaše i okupatore i govorili o potrebi borbe za oslobođenje.

Postepeno je nestajalo straha od ustaškog pokolja. Narod se okupljao oko organizatora i počeo se bolje organizirati za borbu. U većini sela na sastancima su izabrani komandiri koji su prije svega trebali organizirati straže, kako bi na vrijeme narod bio obaviješten i izbjegao hapšenje u slučaju nailaska ustaša. Nadalje, oni su trebali pronalaziti oružje, okupljati borce u »narodne odrede« za diverzantske akcije i paziti da ne bi tko išao na sajam u Brinje. Narod je u mnogim selima već tada bio jedinstven. Nije bilo izdajnika, i mi smo se slobodno kretali u većem broju sela svojeg kotara.

Uskoro su se povezala s logorom na Svakuši i sela oko ceste Brinje—Senj—Zupanjdol, Prokike, Dobrica, Rapajin Klanac i druga. Preko tih sela povezali smo se i s Brlogom u otočačkom kotaru.

Komandiri sela bili su povezani s logorom na Svakuši. Među prvim komandirima sela koje je narod izabrao bili su Dmitar Knežević, Bogdan Kosovac Garić, Joso Vraneš Boca, Duro Gostović Sarika, Simo Platiša, Simo Lončar Brdar, Đuro Maljković, Branko Bukvić i Nikola Orlić. Na sastancima su izabrani i kuriri koji su održavali vezu između rukovodstva ustanka i komandira sela.

Polovicom kolovoza 1941. godine otpočeli smo s izvođenjem diverzantskih akcija na cesti u Kapeli, na Vratniku i u Klancu kod Prokika.

Prekopavane su ceste i kidane telegrafske veze. Na te akcije išao je velik broj ljudi, noseći sjekire, mine i drugi pribor za rušenje cesta. Tada je prvi put izvedena i diverzija na željezničkoj pruzi blizu Josipdola. Pored ostalih boraca u toj akciji učestvovali su Markica Kosovac i Milan Maljković Malikan.

Uskoro smo se povezali s Drežnicom. Ja sam još prije izlaska iz Zagreba u razgovoru sa Srđanom Brujićem čula da u Drežnici ima partijska organizacija i da je sekretar Marko Trbović. Zato smo se Rade Vraneš Rabata i ja dogovorili da odemo u Drežnicu i da se informiramo o tome što tamo komunisti rade. Uspjeli smo preko rodbine jednoga člana doći u vezu s ostalim članovima KP koji su bili u šumi izvan Drežnice. Tu su bili Marko Trbović i još tri druga. Upoznali smo ih s rezultatima priprema za ustanak, što su oni slušali s velikim nepovjerenjem, pošto se ranije nismo poznavali. Na kraju su ipak odlučili da Nikola Trbović i još jedan drug pođu s nama u naš logor. Prije polaska dali smo im svoje pištolje i išli neko vrijeme ispred njih kako bi bili posve sigurni da nismo provokatori. Još prije nego smo stigli do logora Svakuše, u razgovoru je otklonjeno svako nepovjerenje. Tako je uspostavljena suradnja s komunistima u Drežnici.

Nekoliko dana kasnije sazvao je Ivica Lovinčić sastanak komunista u logoru Svakuša. Tu nam je obrazložio da kasnimo s ustankom i da treba što prije napasti neprijateljska uporišta. Predložili smo i drugovima iz Drežnice da i oni organiziraju napad na oružničku postaju u Drežnici. Poruku je donio Vlado Lončar.

Kad smo prišli razradi plana napada, imali smo svega desetak pušaka. Organizirali smo nekoliko odreda. Pošto smo imali malo oružja a dosta dobrovoljaca, predvidjeli smo da s nama idu i nenaoružani. Organizirali smo i odrede za rušenje cesta i kidanje veza oko Brinja i Jezerana. Već ranije zatražili smo podatke o neprijateljskim snagama i skladištima oružja i čekali da nam ih iz Brinja donesu Dmitar Rajačić Bajota iz Lučana, ali on je u međuvremenu bio uhapšen. U to vrijeme stigao je iz Jezerana Joso Gerovac, od koga smo doznali da Talijani i ustaše raspolažu prilično velikim snagama, naročito u Brinju i Jezeranima. To nam je za Brinje potvrdila i Darinka Gostović, koja je u isto vrijeme stigla k nama. Tada je na području brinjskog kotara bilo oko 800 naoružanih vojnika. Odmah zatim stigao je i Vlado Lončar iz Drežnice s porukom Ive Marinkovića da se odustane od napada jer smo slabo naoružani.

Poslije toga odlučili smo da sabiremo i dalje oružje, jer smo znali da u nekih ima pušaka. Ali budući da smo mi tražili da se oružje pokupi i drži u logoru, to su se neki teško odvajali od oružja. Ipak smo ubrzo sabrali još 6 pušaka. Saznali smo i za jedan puškomitraljez. Donio ga je u aprilskom slomu Nikola Hajduković Kovač iz Prokika. On je već bio povezan s organizatorima ustanka pa je došao u logor s puškomitraljezom. Neki drugovi koji su ranije radili na »prugama« (izgradnji cesta i tunela) imali su dinamita pa su pravili mine za naše akcije.

Nekako polovicom augusta stigao je k nama Ivo Vejvoda. On je u stvari pošao u Drežnicu, ali kako nije došao po vezi, to ga tamo nisu članovi KP primili. Ipak je odlučio da se ne vraća iz Drežnice, pa je krenuo prema nekim zaseocima blizu šume i pitao seljake imade li ljudi po šumi. Seljaci su ga obavijestili da ih ima oko Brinja i pokazali mu put preko šume Javornice prema srpskim selima brinjskog kotara. Odmah dok je izašao iz Javornice stigao je u selo Škalić. Ženama iz tog sela učinio se sumnjiv, pa je Milija Lončar pozvala Dušana Gostovića i kazala mu da su žene uhvatile »špijuna« i da ga treba odvesti u logor, gdje su se sklanjali ljudi iz Gostova Polja, pa da ga tamo likvidiraju. Kad je Ivo Vejvoda doveden, u logoru se okupilo dosta naroda. Vejvoda je to iskoristio i objašnjavao potrebu borbe protiv ustaša i okupatora. Tako se i Dušan Gostović uvjerio da je Ivo Vejvoda komunist i da ga može povezati s našim logorom na Svakuši.

Na prolazu prema našem logoru svratili su u logor na brdu Ivakuša. Tu su se bili sklonili neki drugovi iz Brinja koji se još nisu bili odlučili za borbu. Snabdjeli su se za duže vrijeme namirnicama, pa su i Ivu Vejvodu dobro ugostili. Poslije kraćeg vremena Vejvoda ih je počeo kritizirati: »Koliko ja vidim, ovdje su se sabrali turisti, a ne komunisti.« Bio je nezadovoljan sve dok mu Dušan Gostović nije objasnio da su komunisti u drugom logoru na Svakuši. Kasnije su se i drugovi iz logora Ivakuše uključili u narodnooslobodilački pokret.

Ivo Vejvoda nam je dao upute kako treba organizirati partizanske odrede. Sve do tada mi smo se povremeno okupljali u odrede koje smo nazivali »narodni odredi«, a u lecima i plakatima nazivali smo sebe »narodna vojska«. Nadalje, Vejvoda nam je ukazao na potrebu upornog objašnjavanja srpskom i hrvatskom narodu zašto se bore partizani. Pošto smo mi tada imali vezu s komunistima u Drežnici, Vlado Lončar odveo je Vejvodu tamo i povezao ga s članovima KP.

U to vrijeme već su partizani vodili borbe s ustašama po jugoistočnoj Lici, pa su i brinjske ustaše uz punu podršku Talijana pojačale teror. Uhapsile su roditelje Ljubice Gerovac, zatim sestre Anu i Veru i brata Vladu. Uhapšeni su bili i Mato Rajković iz Stajnice i nekoliko ljudi iz sela Prokike. Dobar dio ljudi iz sela Prokike već je ranije bio pobjegao u šumu i napravio logor na brdu Panos. U sela oko ceste ustaše su često upadale i zlostavljale starice i djecu.

Sve do hapšenja porodice Ljubica i Joso Gerovac dolazili su na Svakušu na dogovore o akcijama, a zadržavali su se u blizini hrvatskih sela i zajedno s aktivistima tih sela objašnjavali hrvatskom narodu potrebu borbe i odvraćali ga da ne ide u ustaše i na rad u Njemačku. Daljnji opstanak u blizini Jezerana bio je izuzetno težak, pa su došli u logor Svakušu. Njihov se politički rad i dalje nastavio preko najodanijih ljudi iz hrvatskih sela. Već prvih dana u hrvatskim selima naročito su se isticali u političkom radu Mile Krznarić, Mile Sertić Kovač, Luka Pernar, Mile Perković i drugi. Uvjeti rada u hrvatskim selima bili su teški, a rezultati mali jer su ustaše neprekidno vršile pritisak na ljude da prime oružje, idu

u domobranstvo ili na rad u Njemačku. Narod je osuđivao zločine i mrzio ustaše i talijanske okupatore, ali samo pojedinci su se odlučivali da odu u partizane.

Istovremeno u otočačkom kotaru pripremali su ustanak Stipe Ugarković Palenta i Petar Grubor Buzdovan. Preko susjednih sela saznali su komunisti u otočačkom kotaru za naš logor, pa je k nama stigao Petar Grubor. »Čuo sam od drugova iz sela Brloga da se organizirate i naoružavate za borbu pa sam došao da se povežete s nama u otočačkom kotaru« — rekao nam je Petar Grubor. Nekoliko aktivista koji su se zatekli u logoru upoznali su ga sa situacijom kod nas. Poslije dužeg razgovora Grubor nam je predložio da naročito odane ljude primamo u KP i da sve zadatke prije raspravimo u ćeliji, a tek onda da idemo na izvršenje. Interesirao se za stanje u hrvatskim selima, pa ga je Ljubica Gerovac upoznala o učešću Hrvata u NOP, zatim o represalijama ustaša i drugim teškoćama u radu. Pošto su se tada u otočačkom kotaru pripremale neke akcije, Petar Grubor se još isti dan vratio. Uskoro zatim došao je k nama Stipe Ugarković. Mi smo se prije njegova dolaska odlučili da u početku, dok imamo malo oružja, obračunamo s ustaškim uporištima u Žutoj Lokvi i Stajnici. Od prvog dana priprema ustanka bili su spremni i za borbu s Talijanima, ali morali smo se ograničiti u to vrijeme samo na kidanje tt-linija, rušenje cesta i na neke sabotaže. U Žutoj Lokvi vlast je imao tabornik Jankina Vuković sa svojim »tjelohraniteljima«, a u Stajnici tabornik Slavko Murković Podkapelski, koga je čuvao jedan vod ustaša i domobrana. U to vrijeme ustaške glavešine bile su zaokupljene oko organiziranja logora u Stajnici, u koji će smjestiti srpski narod i »očistiti« sela. Po hrvatskim selima ustaše su obećavale narodu da će moći dobro živjeti kad isele Srbe na Ovčije Polje.

Upravo su Srđan i Slobodan Uzelac, Rade Vraneš Rabata, Ivica Lovinčić, Vlado Lončar, Milan Maljković i još neki drugovi razrađivali plan napada na Žutu Lokvu kad je iz otočačkog kotara stigao Stipe Ugarković. Prikupili smo 25 boraca koji su trebali da idu u akciju. Stipe Ugarković se upoznao s planom napada i sam se uključio u naš odred. Svega deset partizana bilo je naoružano puškama. U šumi blizu kuće Jankine Vukovića ostalo je dvadeset partizana u zasjedi, a pet je upalo s pištoljima u kuću Vukovića, gdje se nalazila i pošta. Vuković je počeo pucati bježeći u šumu iza kuće, ali je ranjen od partizana i nađen drugi dan u šumi mrtav. Ranjena su i njegova dva čuvara. Uništeni su svi poštanski uređaji. U kući je pronađeno 5 pušaka i 150 metaka i oduzet radio-aparat marke »Standard« koji nam je upravo u to vrijeme trebao. Naime, radio-aparati koje smo ranije bili nabavili uništeni su u šumi od vlage. Učesnici spomenute akcije imali su na kapama petokrake crvene zvijezde. Na mjestu događaja zateklo se nekoliko ljudi i žena pa su im partizani objasnili ciljeve borbe i kazali da borbu protiv okupatora i ustaša vode komunisti, a ne četnici. Zatim su se povukli prema brdu Panosu. Tako su se partizani po prvi put naoružali ustaškim puškama. Pored pušaka

oduzetih kod Vukovića partizani su našli još dvije u selu Žuta Lokva i već su drugi dan upotrijebljene u borbi s ustašama.

Na brdu Panosu narod iz Prokika i Zupanjdola već je ranije bio napravio logor i tu se sklanjao ispred ustaškog terora. Tamo su se nalazili i partizani iz tih sela: Dane Smiljanić Civra, Dane Smiljanić Bata, Nikola Hajduković Kovač, Mane Hajduković Kevan, Zdravko i Duro Rajačić, Jovo Rajačić Helcer i drugi. S partizanima je u logoru održavao vezu Srđan Uzelac.

Čim je vijest o napadu na poštu u Žutoj Lokvi stigla u Brinje, tabornik Ivica Javor iz Brinja i tabornik Slavko Murković iz Stajnice pokupili su ustaše i još neke ljude iz hrvatskih sela i krenuli 27. VIII 1941. prema Prokikama i Žutoj Lokvi. Iz Otočca stizala su tri voda domobrana. Stizala je i ustaška pomoć iz Senja preko Krivog Puta. Mi smo očekivali napade ustaša poslije akcije na Žutu Lokvu i postavili smo zasjede u blizini Prokika i Žute Lokve. Međutim, nismo predvidjeli tako velike snage. Oko 400 ustaša nadiralo je s tri pravca prema brdu Panosu da »očisti šumu«.

Narod je ispred ustaša bježao dublje u šumu, a Srđan Uzelac povukao je partizane, svega jedanaest naoružanih boraca s deset pušaka i jednim puškomitraljezom, na brdo Panos, gdje su zauzeli položaje i čekali da ustaše priđu bliže. Bili su tu i Rade Vraneš Rabata, Stipe Ugarković, Slobodan Uzelac i borci iz Prokika i Zupanjdola. Počela je žestoka borba na Panosu, pa su im odmah pritekli u pomoć partizani koji su se zatekli u logoru Svakuša. Bilo ih je svega sedam. Među njima bili su Ivica Lovinčić i Joso Gerovac. Ocijenili smo da je neprijatelj daleko nadmoćniji pa smo odmah poslali Jelu Rajačić, omladinku iz Lučana, da javi Srđanu Uzelcu da će stići pomoć iz Gornjeg Kraja. Svega osamnaest naoružanih partizana vodilo je borbu oko 3 sata i spriječilo prodor ustaša dok su stigli partizani iz Gornjeg Kraja i Vojvoduše. To pojačanje imalo je svega pet karabina, ali zato su ponijeli nekoliko kragujevačkih bombi, nešto lovačkih pušaka, dosta dinamita i mina. Počele su eksplozije i izveden je juriš na ustaše. Ubijen je tabornik Ivica Javor, ginule su i druge ustaše. Otpočelo je povlačenje neprijatelja i pritom je došlo do zabune, pa su ustaše pucale jedni na druge.

Potučena i osramoćena ustaška vojska pronijela je glas po Brinju da su šume pune komunista, a neki od njih izjavili su da neće više ići u šumu ni za tri Nezavisne Države Hrvatske.

Partizani nisu imali mrtvih, a lakše je ranjen u ruku Rade Vraneš Rabata. U Zupanjdolu poginuo je seljak Dane Maljković jer se nije na vrijeme sklonio iz sela. Pohvatali su i nekoliko osoba koje su se sklonile u šumu. Među njima i Miliju Knežević koja se provlačila kroz šumu da donese hranu borcima na položaj. Dok su vodili uhapšene, stalno su ih tukli, a neke od njih nastavili su tući i po zatvorima.

Grupa ustaša koja je iz Brinja nadirala prema Vodoteču, ranila je u polju kurira Simu Maljkovića i odvela ga sobom.

Sutradan 28. augusta ustaše su iz Brinja pod vodstvom Steve Babica došle u Žutu Lokvu da prevezu ubijenog tabornika Jankinu Vukovića u Brinje i tamo sahrane. Pri prolasku kroz selo Prokike pretresali su kuće i pohvatali oko dvadeset starijih i bolesnih osoba i odveli ih u zatvor u Brinje. Pohvatali su i odveli u zatvor i nekoliko ljudi iz mjesta Brinje. Medu njima bio je i moj otac Petar Gostović. Sedmoricu od uhapšenih i obitelj Ljubice Gerovac odvezli su 5. septembra u Zagreb u zatvor na Savskoj cesti. Poslije dva dana strijeljali su u šumi Maksimir dva mladića i pet starijih ljudi iz Prokika i Zupanjdola.

Srpski narod u Prokikama i Zupanjdolu bio je u izuzetno teškom položaju. Ta sela smještena su uz cestu koja je vezala Brinje sa Senjom pa su je ustaše i Talijani čuvali i često upadali u sela i maltretirali i ubijali narod.

U druga srpska sela, poslije borbe na Panosu, ustaše se više nisu usudile zalaziti sve do talijanske ofenzive u jesen 1942. godine.

Pobjeda na Panosu učvrstila je uvjerenje u narodu da je moguća borba i s daleko nadmoćnijim neprijateljem. Narod se još čvršće povezao uz svoje partizane i rukovodioce ustanka. Mladići su se javljali u borbu, a narod je svestrano pomagao borce.

U to vrijeme još uvijek su bile slabe veze naše partijske organizacije s OK KPH za Liku. Malo smo znali o borbama u drugim krajevima, naročito kad nam se pokvario radio-aparat koji nam je donio iz Zagreba Ivica Lovinčić. Zato smo se požurili da odmah instaliramo radio-aparat koji je zarobljen u akciji na Žutu Lokvu. Počeli smo slušati i zapisivati radio--vijesti, koje smo umnažali i slali po cijelom kotaru. Kod jednog bivšeg žandara u Prokikama našli smo pisaću mašinu »Remigton« i kupili je za 5000 dinara. Iz škole u Vodoteču donijeli smo valjak za umnažanje »šapirograf«, a iz Brinja su nam naši suradnici poslali papir, karnijski indigo i ostali pisaći pribor. Tako je kompletirana tehnika.

U početku je Ljubica Gerovac hvatala stenografski vijesti, ali kako je ona bila često angažirana u političkom radu, to je Stevo Kosovac pronašao svoju originalnu »stenografiju« i vrlo uspješno zapisivao sve važne događaje kod nas i u svijetu. Vijesti bi obično pregledao netko iz Kotarskog komiteta, a onda bi se umnažale u oko stotinu primjeraka i odmah bi ih kuriri raznijeli u gotovo sva sela, pa i u neprijateljska uporišta. Umnažan je i razni drugi materijal koji nam je bio potreban za politički rad medu narodom i borcima.

Poslije boravka na Svakuši i Panosu, gdje su se okupljali rukovodioci NOP i donosili odluke o akcijama, najznačajniji je bio logor u šumi Lipovac blizu Tuževića. To je mjesto izabrao Špiro Vraneš Tomić, a podigli su ga partizani početkom septembra 1941. godine. Bio je pokriven ceradom, koju smo još prije odlaska u šumu poslali iz Brinja. Taj logor postaje centar daljnjeg razvoja ustanka i tu su se održavali partijski sastanci [1] °y§[a]nizirali partizanski odredi. Tu je bila i tehnika za umnažanje radio--vijesti i drugog materijala.

U to vrijeme organizatori NOB-e učestvuju u svim akcijama i na svim zadacima: organiziraju odrede i idu na vršenje sabotaža i drugih akcija, organiziraju odbore Narodne pomoći, šire propagandni materijal, drže političke sastanke po selima, odlaze na zakazane veze u hrvatska sela. Već tada oko organiziranja partizanskih odreda i učešća u borbama posebno se ističu Srđan Uzelac, Rade Vraneš Rabata, Vlado Lončar, Milan Maljković Malikan i još neki drugovi, koji će kasnije postati i prve vojne starješine partizanskih jedinica iz našeg kotara.

Izuzev neprijateljskih uporišta — Brinje, Jezerane, Križpolje i Žuta Lokva — najveći je dio sela slobodan teritorij. Na tom području ustaše i okupator nikada nisu uspjeli uspostaviti svoju vlast, a kao jedinu vlast u to vrijeme narod je priznavao organizatore ustanka i komandire sela, pa se u svim pitanjima njima obraćao.

Narod se masovno odazivao na sastanke na kojima su se držali politički govori i čitale radio-vijesti. Poslije toga obično bi omladina igrala narodna kola i pjevala partizanske pjesme. Na sastancima su se demokratski birali odbori Narodne pomoći. Prvi odbornici Narodne pomoći bili su vrlo odani i ugledni ljudi iz sela, npr. Nikola Maljković iz Stubice, Mara Maljković, Luka Gostović, Milija Knežević, Milosava Bukvić, Ilija Smiljanić, Milan Platiša, Dmitar Knežević, Dane Lončar Rašak i dr. Većina odbornika iz odbora Narodne pomoći ušla je kasnije u narodnooslobodilačke odbore.

Za svako selo izabran je kurir. To su bili obično omladinci i omladinke, koji su održavali vezu između komandira sela i organizatora ustanka u logorima. Kuriri su bili spremni da izvrše svaki zadatak. I zaista su odigrali vrlo važnu ulogu u povezivanju aktivista s pojedinim selima, a kasnije i s drugim krajevima izvan našeg kotara. U to vrijeme najviše se ističu kuriri Ilija Knežević, Dušan Bukvić, Dane Lončar Kuruc, Stevica Vraneš, Đuro Hajduković Kevan, Dušan Rajačić Rajin, Dušan Orlić Bele, Platiša Dušan Ilin i drugi. Svi su oni kasnije primljeni u SKOJ i KP i ubrzo otišli u partizanske jedinice.

Narodnooslobodilačke pokret se širio u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru, Lici, Kordunu i drugim krajevima. Ustaše nisu uspjele, i pored krvavih represalija i »čišćenja«, ugušiti ustanak. Kolika su bila ustaška zvjerstva i što znači »čišćenje«, vidi se iz izvještaja zapovjedništva Prve hrvatske oružničke pukovnije od 6. augusta 1941. U njemu pukovnik Čanić kaže: »Pod čišćenjem treba razumjeti uništenje — ubijanje i klanje Srba bez obzira na pol i dobu kao i uništenje njihove pokretne imovine.« (Zbornik dokumenata NOP, tom V, knjiga I, str. 315.) Ipak, ustanak se dalje širio. Nije prošlo ni mjesec dana od početka oružanih borbi a već se zločinački izdajnička Pavelićeva vlada pripremala da pored već anektiranih naših krajeva preda Talijanima novi teritorij.

Na području kotara, u Brinju, Jezeranama i Krišpolju već ranije nalazila se talijanska vojska, držeći svu vlast. Formalno preuzimanje vlasti od ustaša obavljeno je 7. septembra 1941. Tada su garnizone poja-

call- Došli su crnokošuljaši i jurišni odredi. Ustaške oružane snage potpale su pod talijansku komandu. Nekoliko rukovodećih ustaša (Kalafatići, Linarići i dr.) povuklo se pod okrilje njemačkog okupatora u Zagreb, jer su se već ranije opredijelili za njemačku okupaciju i fašizam, a ostali (Parac, Frölich, Murkovići i dr.), koji su se školovali za svoje zločine u Italiji, oduševljeno su dočekali talijansku vojnu vlast i pružili joj svestrano svoje usluge. Njihova suradnja s talijanskom obavještajnom službom u Brinju pomogla je okupatoru pri hapšenju, progonu u internaciju i ubijanju suradnika narodnooslobodilačkog pokreta.

Još prije preuzimanja vlasti Talijani su provodili političke pripreme i obećavali srpskom narodu da će ga zaštititi od ustaških zločina. Premda su ti zločini vršeni pod okriljem talijanskog okupatora, Talijani su se zgražali i javno iznosili sadistička zvjerstva što su ih počinile ustaše nad srpskim narodom. Svojom taktikom »zavadi pa vladaj« nastoje zadobiti povjerenje u srpskom narodu. Nekoliko zatvorenih Srba u brinjskom zatvoru, koje ustaše nisu uspjele otpremiti u zatvore u Zagreb, Talijani su pustili iz zatvora. Pojedinim trgovcima i zanatlijama nudili su dopremu robe i otvaranje trgovina i zanatskih radnji. Bilo je nekoliko srpskih porodica kojima su vratili ranije konfisciranu imovinu od ustaša (Vraneš, Pejnović, Maravić i drugi).

Srbima su počeli davati propusnice i obećavali jednaku slobodu kretanja kao i Hrvatima. Počeli su i Srbima davati provizaciju i isplaćivati penzije. Obećali su otvoriti pravoslavne crkve i oduzeli su ustašama neke zlatne predmete, koje su one opljačkale po pravoslavnim crkvama.

Nadalje, istaknute aktiviste Srbe pozivali su da se vrate iz šume i obećavali im vratiti imovinu koju su ustaše opljačkale i konfiscirale. Tako su i sinovima Steve Uzelca iz Brinja obećali da se mogu vratiti svojoj kući, da će dobiti imovinu i da mogu zadržati svoje oružje. U kući Srđana Uzelca u Brinju bila je smještena talijanska komanda. Komandant talijanske vojske Segalle tražio je sastanak s rukovodiocima narodnooslobodilačkog pokreta i obećao je da će Srbima dati oružje, da se brane od ustaša. Međutim, Srđan Uzelac je zatražio da se oružje pošalje u šumu. Poslije toga Talijani su prestali da im nude svoje oružje.

Sve te političke mjere i druge akcije Talijana bile su sračunate na to da se likvidira NOP i učvrsti talijanska okupacija u našoj zemlji. Tako smišljena talijanska taktika i propaganda nije ostala bez odraza u nekim selima. Bilo je ljudi koji su očekivali da će ih Talijani zaštititi od ustaša. Zato smo uporno objašnjavali stanovništvu da treba voditi borbu sve do konačna istjerivanja okupatora iz naše zemlje. Drugi dan, poslije preuzimanja vlasti od Talijana, 8. septembra 1941, naši su partizani izveli akciju na Velikoj kapeli. Prekopali su cestu Ogulin—Senj, pokidali telefonske veze, uništili poštanski autobus, poveli sobom jednog uhapšenika i odnijeli zarobljenu poštu. Zatim je prekopana cesta Brinje—Senj, razoren je podzid na Vratniku u duljini od 20 metara i pokidane su telefonske veze. I na

saobraćajnicama Senj—Novi Vinodol pokidane su telefonske veze u duljini od 3 km. Nekoliko dana kasnije prekinute su telefonske veze između Drežnice i Jezerana.

Početkom septembra sazvali smo velik zbor naroda blizu sela Tužević (Cestar). Na tom zboru posebno smo govorili narodu o talijanskoj taktici. Stipe Ugarković je u govoru objašnjavao talijansku politiku »pomirenja i stišavanja ustanka«. Ivica Lovinčić govorio je o potrebi bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda u borbi protiv zajedničkog neprijatelja okupatora i njegovih pomagača. Vujo Kosovac se posebno založio za stvaranje narodnooslobodilačkog fronta. Na tom zboru bilo je i Hrvata iz nekih sela koji su već surađivali s partizanima.

Na samom zboru javila se jedna grupa omladinaca koja se pridružila partizanima i već u prvoj akciji učestvovala u borbi protiv talijanskog okupatora.

Ocjenjujući političko stanje na sastanku vojnih delegata koji je održan 21. septembra na Kamenskom Srđan je iznio: »Zapaženo je nekoliko agenata talijanskih — govore o prijateljstvu njihovu i zastrašuju naš narod. Poduzeli smo sve mjere da raskrinkamo te bandite, koji hoće da špekuliraju s narodnom borbom. Narod je raspoložen za borbu s Talijanima i vidi da je uzročnik zlu baš talijanski fašizam. Slabost je u oružju. Narod traži naređenje da se udari na Talijane.«

U našem kotaru sve do polovice mjeseca septembra 1941. godine ustanak se razvijao bez direktiva OK KPH za Liku. Tek poslije sastanka OK KPH za Liku održanog 11. septembra 1941. u Lapcu povezujemo se s njime. Tada je u naš kotar upućen od OK partijski delegat Šime Balen.

Zaključci sa spomenutog sastanka razrađeni su u Okružnici broj 1. OK KPH za liku. Uz pomoć delegata OK Šime Balena počeli smo provoditi te zadatke. Učvrstili smo partijsku organizaciju i održavali redovne partijske sastanke. Proučavali smo partijski i drugi propagandni materijal. Izabrali smo 19. septembra 1941. Kotarski komitet: Ivica Lovinčić, Slobodan Uzelac, Ljubica Gerovac, Dušanka Gostović-Grubor, Srđan Uzelac, Vujo Kosovac, Milan Maljković Malikan i Rade Vraneš Rabata. Za sekretara Komiteta izabran je Ivica Lovinčić. Svi članovi Komiteta dobili su određene sektore rada: Srđan Uzelac za partizanski odred, Slobodan Uzelac za omladinsku organizaciju i SKOJ, Vujo Kosovac za odbore Narodne pomoći itd. U brinjskom kotaru nije ranije postojala organizacija SKOJ-a, pa smo je stvarali od početka ustanka. Okupili smo grupu od oko 20 omladinaca i omladinki koje smo kroz rad pripremali za SKOJ. Grupa se redovno sastajala. S njom je teoretski radio Slobodan Uzelac, a kasnije Ljubica Gerovac.

Dok su ranije žene uključivane samo na konkretne zadatke — prikupljanje hrane, odjeće i obuće za Narodnu pomoć, obavljanje nekih kurirskih zadatak i drugo, sada smo ih počeli okupljati i na političke sastanke. Ranije smo okupljali borce za pojedine akcije povremeno, a izvodile su se uglavnom na području našeg kotara. Krajem septembra

oformili smo vod koji je bio naoružan s 20 pušaka i 2 puškomitraljeza. Taj vod išao je na akcije i izvan našeg kotara.

Boravak Šime Balena, delegata OK, na području našeg kotara bio je kratak, ukupno ni mjesec dana, ali značajan za razvoj NOP, jer je doprinio pravilnom usmjeravanju rada Kotarskog komiteta KP za Brinje.

I za cijelo područje Like i za naš kotar od velikog je značenja bilo savjetovanje vojnih delegata održano na Kamenskom 21. septembra 1941. Na tom savjetovanju naš kotar zastupao je Srđan Uzelac i podnio izvještaj.

... U srezu Brinje postoji partizanski odred naoružan s 20 karabina i 2 puškomitraljeza. Taj odred sastoji se od vrlo hrabrih i odanih boraca. Izveo je nekoliko akcija. Oružje dobiva samo onda kad ide u borbu, jer je oružje svojina partizanskog logora. I pošto imamo mnogo više boraca nego oružja, oružje dajemo onim drugovima koji učestvuju u akcijama.

Krajem septembra donio je kurir iz Krbavice pismo za Kotarski komitet u Brinju. U tom pismu Marko Orešković poziva naš odred da zajedno s ostalim ličkim odredima učestvuje u napadu na Talijane. Nije bilo lako odlučiti koji borci treba da sačinjavaju odred. Između tolikog broja omladinaca svi su oni smatrali za osobitu čast da se uključe u odred zajedno s ostalim ličkim borcima pod rukovodstvom Marka Oreškovića. Tada je već Marko Orešković bio popularan i u našem kotaru i svi smo mi znali za borbe koje je on organizirao po Lici. Poslije duže diskusije odlučili smo da idu 24 borca, naoružana s 20 pušaka i 2 puškomitraljeza. Sa njima je pošao i delegat OK KPH za Liku Šime Balen.

Dobro se sjećam imena hrabrih junaka koji su sačinjavali taj odred: Srđan Uzelac, Mile Božanić, Usarević, Mile Gostović Srbin, Gojko Gostović-Cvijić, Đuro Stanić Kebo, Nikola Hajduković Gluvi, Dane Hajduković Givra, Markica Kosovac, Ivan Krznarić (iz Dabra), Rade Vraneš Rabata, Joso Gerovac, Dušan Gostović iz Brinja, Branko Gostović-Kečić, Đuro Orlić Lebre, Simo Pejnović (iz Morava), Vajo Platiša, Milan Maljković Malikan, Slobodan Uzelac, Mane Pejnović (iz Donjih Kosovaca), Bato Smiljanić Klica i Đuro Hajduković iz Dobrice.

Prema naređenju Marka Oreškovića Brinjski odred trebalo je da zajedno s odredom »Ognjen Priča« i Škaračkim odredom napada talijanske kolone na području Korenice i Otočca. Prva akcija izvedena je 30. septembra. Partizani iz Brinjskog odreda raspoređeni su na brdo Pogledalo kod Korenice i na Radov klanac na ulasku u Turjanski. Kad su naišli u koloni Talijani na svojim kamionima, otpočeo je napad. Borba na Pogledalu bila je kratka ali žestoka. Poginulo je i ranjeno nekoliko talijanskih fašista.

U toj borbi iz Brinjskog odreda poginuo je Ivan Krznarić iz Dabra, braneći odstupnicu borcima u povlačenju kada su Talijanima stigle velike snage u pomoć. Ostali borci iz Brinjskog odreda također su imali mnogo uspjeha u borbi protiv Talijana na Radovu klancu i u Crnoj Vlasti. Poslije te akcije Talijani su zapalili sela oko Pogledala — Vrelo i dio Homoljca.

Nakon toga Brinjski je odred upućen na rušenje pruge Vrhovine—Lička Jesenica. Od tada počinje neprekidno rušenje pruge Zagreb—Split i napadanje talijanskog osiguranja te važne saobraćajnice.

Na povratku iz Like izvedena je, zajedno s borcima iz otočačkog kotara, diverzija na cesti Otočac—Vrhovine.

Krajem septembra izvedeno je nekoliko akcija na području našeg kotara. Pošto je Odred s oružjem bio u Lici, raspolagali smo sa svega 5 vojničkih pušaka i nekoliko lovačkih, kojima smo izvršili napade na Vodice i Stajnicu. U te akcije išlo je dosta nenaoružanih boraca.

Trebalo je spriječiti Talijane da izvoze u Italiju drvenu gradu i pljačkaju šume. Radi toga je organiziran napad na pilanu Vodice koju je čuvala talijanska straža. Pilana je zapaljena, a Talijani su razoružani i zaplijenjene su 4 puške. Spaljeni su stokovi građe. Poslije te akcije izveden je napad na Stajnicu. Ubijen je ustaški tabornik Slave Murković, kod koga su se krili ustaški emigranti za vrijeme stare Jugoslavije i koji je već tada prikupljao i sakrivao oružje za ustaše. Zapaljena je i njegova pilana i sva skladišta zatečene drvene građe. Zaplijenjene su 2 puške i 2 pištolja.

Kasnije su izvođene akcije na području glavne saobraćajnice koja veže Ogulin i Senj. Tako je izveden napad na autobus kojim je putovao ustaša Alić u Velikoj kapeli i provedena sabotaža na cesti. Provedena je sabotaža i na cesti u Klancu kod Prokika.

U drugoj polovici oktobra došlo je naređenje od Štaba Grupe NOP odreda za Liku da Brinjski partizanski odred s odredom sastavljenim od boraca iz Dabra i Škara provodi sabotaže na pruzi Zagreb—Split. Na taj zadatak otišlo je 36 boraca iz našeg kotara, kojima je komandirao Srđan Uzelac, a komesar im je bio Rade Vraneš Rabata. Odredi su postavljali zasjede, minirali prugu kod Ličke Jesenice, Sinca i drugih mjesta. Borci su polazili na akcije iz logora na brdu Konjska glava kod Dabra. Taj je logor bio baza Dabarskog partizanskog odreda, kojim je komandirao poznati borac Stevo Čuturilo. Na tim akcijama ostali su borci iz Brinjskog kotara sve do polovice novembra 1941. Na povratku 9. novembra učestvovali su zajedno sa Škaranima u napadu na oružničku postaju u Brlogu.

Polovicom oktobra 1941. za sekretara KK KPH Brinje izabrana je Dušanka Gostović-Grubor, a za sekretara KK SKOJ-a Ljubica Gerovac, jer je dotadašnji rukovodilac SKOJ-a Slobodan Uzelac otišao na dužnost člana OK SKOJ-a za Liku. Krajem oktobra povučen je i Šime Balen u Štab Grupe NOP odreda za Liku, a OK KPH za Liku uputio je na naš teren za partijskog instruktora Petra Grubora. Njegov revolucionarni put i komunističko držanje u tamnicama i učešće u organizaciji ustanka u otočačkom kotaru, kada je u augustu dolazio i k nama, bili su nam poznati, pa je u narodu imao velik ugled, a naročito kod nas komunista. Na području našeg kotara bila je tada vrlo složena vojno-politička situacija. Talijani su pojačali svoju propagandu, pripremajući ofenzivu na Primorje i Gorski kotar, koja je zahvatila brinjski kotar. Svi mi članovi KP

koji smo ostali na terenu razvili smo svestranu političku aktivnost, razbijajući i talijansku propagandu.

Počeli smo aktivnije politički djelovati među omladinom. Održavali smo šire sastanke, a sa najodanijim omladincima i omladinkama održavali teoretske sastanke i primali ih u aktive SKOJ-a. Sazvali smo šire sastanke žena i objašnjavali potrebu sabirnih akcija za NO fondove. Naime, u to vrijeme počeli smo birati odbore Narodnooslobodilačkog fonda, čiji će članovi uskoro biti birani u narodnooslobodilačke odbore. Odbori Narodne pomoći i odbori Narodnooslobodilačkog fonda bili su preteča civilnih vlasti na oslobođenom teritoriju.

Rad je bio znatno otežan prodiranjem Talijana u sela brinjskog kotara u vrijeme talijanske ofenzive na Primorje i Gorski kotar. Nije trebalo dugo čekati da Talijani pokažu svoje prave namjere. Već krajem oktobra »vuci u ovčjim kožama«, kako smo nazivali lukave okupatore, spremili su ofenzivu i otpočeli nečuvenim zvjerstvima — strijeljanjem, paljenjem kuća i uništavanjem svega do čega su stigli na ustaničkom području.

Prije napada u sela našeg kotara pohapsili su neke aktiviste i simpatizere NOP-a koji su bili u Brinju i Jezeranima. Pohapsili su i porodice partizana iz tih mjesta. Zatvarali su sve one za koje se sumnjalo da surađuju s partizanima. Podatke o našim suradnicima, naročito o partizanskim porodicama, dobili su od ustaša i drugih špijuna

Koristeći se svojom vojnom premoći Talijani su 20. oktobra upali na područje Drežnice zavevši u narod strahovit teror. Njihova zvjerstva u Drežnici izazvala su strah, izvjesnu demoralizaciju i kolebanja i u našem kotaru. Već 1. novembra Talijani su upali iz Brinja u Gornji Kraj u sela Bukvići i Kosovci. Tom prilikom uhapsili su 40 osoba, uglavnom starijih i odveli ih u zatvore Senja i Brinja.

Pred partijskim rukovodstvom bili su vrlo odgovorni zadaci, to više što se veći broj članova KP i SKOJ-a nalazio s partizanskim odredom izvan kotara na rušenju pruge Zagreb—Split. Imali smo svega 7 karabina, jer se nekoliko boraca vratilo ranije iz Odreda. Malim snagama nije bilo moguće napadati talijanske kolone koje su vršljale po selima. Nije nam preostalo drugo nego da upućujemo narod da se sklanja ispred Talijana, a naročito mlađi ljudi koji nisu bili još u partizanskom odredu. Nekoliko dana bili smo prisiljeni da sklonimo oružje i da se raziđemo iz logora po selima, objašnjavajući narodu da su Talijani isto što i ustaše i da srpski narod ne nasjeda četničkoj propagandi i ne čeka spas od okupatora. Pisali smo i proglase srpskom narodu u kojima smo detaljno objašnjavali namjere okupatora i njegovo nastojanje da se likvidira narodnooslobodilački pokret.

I u tako teškoj situaciji organizirali smo napad na Talijane. Okružni komitet KPH za Liku i Štab Grupe NOP odreda za Liku izdali su uputstva da se za dan oktobarske revolucije, pored ostalog organiziraju oružane akcije protiv okupatora i njegovih suradnika. Održali smo sastanak

članova KP i SKOJ-a i, uz pomoć Petra Grubora, raspodijelili zadatke. Oružja smo imali malo. Ali na naš su se teren tih dana povukli ispred talijanske ofenzive partizani iz jednog logora u Drežnici, pa su Petar Grubor i Savo Vukelić napravili plan napada na Talijane na cesti Brinje—Senj. U toku noći 6/7. novembra drežnički i brinjski partizani postavili su zasjede. Prvi napad izveden je na talijanski kamion ujutro 7. novembra kod Rapajinog klanca (Goljak). Ubijena su 2 fašistička oficira i 9 vojnika, a ranjen 1 oficir i 3 vojnika. Istoga dana poslije podne napadnut je poštanski autobus, u kome je ubijeno 5 ustaša, a autobus je zapaljen.

U povodu proslave 7. novembra — dana oktobarske revolucije — umnožili smo propagandni materijal i održavali sastanke po selima u kojima smo govorili o značenju velike oktobarske revolucije.

Drugi dan poslije napada Talijani su sproveli represalije u selima oko ceste Brinje—Senj. Tada su strijeljali 4 osobe, zapalili njihove kuće i odveli 50 starijih ljudi, najviše iz sela Zupanjdola, u zatvore u Senj i Brinje. Talijani su tražili od uhapšenika da kažu gdje su logori i partizani, nudili su nagrade i tražili suradnju protiv komunista. Prije svega, tražili su podatke o kretanju organizatora ustanka, ali nikakve podatke nisu mogli dobiti. Poslije tri—četiri dana pustili su ih zaprijetivši im da će im sela sa zemljom sravniti, a njih ubiti ako budu surađivali s partizanima.

Upadanje Talijana u sela i dalje se nastavljalo. Napadnut je i primorski logor, pa se 7. novembra jedan dio partizana iz Primorja povukao u naš logor, koji se nalazio u Vojvoduši (Dolčina). Daljnji opstanak po logorima bio je neodrživ. Ocijenili smo da Talijani traže po šumama logore i partizane jer žele likvidirati našu vojnu snagu i vojna i politička rukovodstva. Postojala je opasnost da netko od zatvorenih ljudi provali mjesta gdje smo bili podigli logore za zimski boravak. Osim toga, već krajem oktobra pao je velik snijeg, pa je bilo otežano kretanje, snabdijevanje i boravak u logorima. Zato smo likvidirali ranije napravljene logore u namjeri da ih podignemo na drugim mjestima, ali smo ubrzo ocijenili da nam više nisu ni potrebni, jer smo imali narod čvrsto povezan s partizanima. Zadržali smo do decembra svega jedan logor u šumi Miškovići (Tomin vrh), koji je služio povremeno za sastanke, ali i on je bio najviše prazan, jer se Kotarski komitet sastajao najčešće u selu Tužević.

Zapravo, čitav Gornji Kraj bio je partizanski logor, a i druga sela, pa i ona oko ceste i Brinja bila su čvrsta pozadina partizana.

Partizane iz primorskog logora, koji su se zadržali kod nas nekoliko dana, razmjestili smo po selima Vojvoduše, što je još više učvrstilo bratstvo i jedinstvo naroda iz srpskih sela s narodima iz Hrvatskog primorja. Zapravo, od početka ustanka do kraja rata Srbi i Hrvati na tim područjima zajedno su se borili u partizanskim jedinicama protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Drugovi iz hrvatskih mjesta Brinja, Stajnice, Razvale, Jezerana i Kamenice održavali su i dalje veze sa svojim selima. U Razvale i Stajnicu odlazio je i Petar Grubor. U selu Lučani zadržavao se na liječenju Ivica

Lovinčić, koji je za vrijeme prvog napada Talijana u selu Bukvić bio lakše ranjen. Iako bolestan, Lovinčić je i dalje surađivao s našim simpatizerima iz hrvatskih sela.

Uskoro, 12. novembra vratili su se naši borci iz Like. Poslije mjesec dana surova života i svakodnevnih borbi došli su zamoreni i iscrpljeni, pa su otišli na kraće vrijeme svojim kućama da se odmore i pripreme za daljnje borbe.

Talijani su ocijenili da se po slobodnom teritoriju ne mogu više kretati s manjim jedinicama, pa su 24. novembra iznenada upali s velikim snagama u sela, ali tada nisu hapsili. Izmijenili su taktiku i objašnjavali da su oni prijatelji Srba. Tražili su samo po imenu »dvije svrake« (Ljubicu Gerovac i Dušanku Gostović) i »nekoliko žabaca« (Ivicu Lovinčića, Srđana Uzelca i druge), nudili su nagrade i raspitivali se gdje se nalaze komunisti. Govorili su da treba likvidirati komuniste pa će narod živjeti mirno i raditi svoj posao. Međutim, vraćali su se neobavljena posla i bez plijena. Ostao im je jedan podoficir koga su dvojica komunista zarobili, razoružali i likvidirali. Oduzeta mu je puška, 4 bombe i 40 metaka. Bilo je to na očigled ljudi iz sela, ali se nitko nije našao, pored svih ranijih prijetnji, da kaže Talijanima gdje je nestao »serđente«. Poslije toga Talijani su izlijepili plakate s prijetnjom da će popaliti sva sela od Rapajina Klanca do Drežnice ako se za tri dana ne nađe »serđente«. Zapalili su 4 kuće članova KP i tražili podoficira još dva dana, ali ga nisu pronašli. Tom smo prilikom i mi napisali i umnožili letke u kojima smo objasnili narodu po svim selima zašto je prijeko potrebna borba protiv okupatora, da je ta borba otpočela i neće se završiti sve dok se zemlja ne oslobodi.

Te pojedinosti o talijanskoj ofenzivi i jedinstvu i odanosti naroda prema partizanima i komunistima pišem zbog toga što želim još jednom naglasiti da su logori koje smo likvidirali bili već tada nepotrebni, a sve kritike zbog likvidacije logora od nekih partijskih rukovodilaca dolazile su otuda što nisu dovoljno poznavali prilike na našem području. Kasnije se pokazalo da je upravo nepravilno bilo izdvajati logore i zadržavati se u šumi izolirano od naroda i tako postati meta okupatorima u njihovoj ofenzivi.

Ovdje treba napomenuti da se krajem 1941. godine na području našeg kotara nalazilo 1300 talijanskih crnokošuljaša (Brinje 750, a Križpolje i Jezerani 550). Pod komandom tih snaga nalazile su se i jake ustaško-đomobranske posade i oružničke postaje. U Brinju je talijanska divizija »Re« imala 4 obavještajna centra u rangu puka i bataljona. U obavještajnoj službi Talijani se koriste ustašama protalijanski orijentiranima, nekim konfidentima, zatim kolebljivcima, kukavičkim i izdajničkim elementima, ali do kraja 1941. godine ne postižu ozbiljnije rezultate. Velike vojne snage nalazile su se i u neprijateljskim garnizonima u Primorju, Gorskom kotaru, Ogulinu, Otočcu itd. Sve je to otežavalo veće akcije u tom periodu. Tek u 1942. godini formiranjem većih partizanskih jedinica mogle su se razviti značajnije borbe protiv neprijatelja i postići veći rezultati.

Iako je novembarska ofenziva za nas bila teška, jer je trajala više od mjesec dana, mi smo i u tako teškim uvjetima uspjeli razvijati svoju djelatnost i početi s organizacijom masovnih antifašističkih organizacija. Tehnika Kotarskog komiteta radila je neprekidno i u najtežim danima talijanske ofenzive. Svako veče instaliran je radio-aparat u štali Marte Gostović u selu Gostovo Polje. Tu smo slušali vijesti, umnožavali ih i slali na teren. Poslije toga sklanjali smo radio-aparat i pribor u »bunker«, koji je bio specijalno izgrađen za tu svrhu. Tu smo umnažali i materijal u povodu proslave oktobarske revolucije.

Krajem novembra Talijani su prestali upadati u sela izvan garnizona. Oko Brinja napravili su mitraljeska gnijezda i postavili topove. Povukli su svoju vojsku iz Križpolja i Jezerana, gdje su pojačane ustaško-domobranske jedinice.

Poslije toga nastali su mnogo povoljniji uvjeti za daljnje širenje narodnooslobodilačkog pokreta.

Odmah po dobitku Okružnice CK KPH broj 4 formiran je inicijativni kotarski narodnooslobodilački odbor, koji je pomagao u pripremama za izbore mjesnih NOO. Ukupno je izabrano 12 seoskih odbora: Tužević, Vojvoduša, Županj Dol, Škalić, Ivakuša, Vodoteč, Lučani, Gostovo Polje, Rapajin Dol, Dobrica, Grabova Lokva. Ovi su odbori formirani na slobodnom teritoriju. Na okupiranim područjima formirani su tzv. akcioni odbori. Takve odbore imali smo organizirane u Kamenici i Stajnici. Izbor KNOO izvršen je u drugoj polovici decembra 1941. Već 20. decembra održana je prva sjednica KNOO-a u selu Tužević. Prvi kotarski odbornici bili su Vujo Kosovac, predsjednik, Nikola Domić, Mile Murat, Đuro Maljković, Branko Bukvić, Luka Gostović, Mihajlo Protulipac, Dane Lončar, Todor Stanić, Stevo Vraneš, Nikola Orlić, Nikola Orlić Palin, Nikola Đurić i Ilija Rapajić.

Velki snijeg i zima otežavali su u početku 1942. godine kretanje i izvođenje akcija, ali je to vrijeme dobrim dijelom iskorišteno za politički rad među borcima i omladinom. Po svim selima omladinci su organizirani u rezervne omladinske vodove, s kojima se redovno održavala vojna obuka i politički sastanci. Na sastancima su objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačke borbe, zatim izdajnička uloga Draže Mihajlovića i četnika, čitane su radio-vijesti o borbama u zemlji i na drugim frontovima, držana su predavanja o Sovjetskom Savezu i Crvenoj armiji, itd.

Iz tih rezervnih vodova u 1942. godini popunjavale su se partizanske jedinice, a neki vodovi u cijelosti su se uključili u elitne partizanske jedinice (proleterske i udarne bataljone). Tako je npr. omladinski vod iz Vojvoduše ušao u sastav bataljona »Ljubice Gerovac« u cijelosti s vodnikom Nikolom Platišom. Slična je situacija bila i s vodovima iz Dobrice, Tuževića itd.

Sredinom decembra za partijskog instruktora u naš kotar dolazi Nikola Rubčić, a Pero Grubor odlazi na dužnost obavještajnog oficira Štaba Grupe NOP odreda za Liku, koju je primio 23. decembra. Upravo

tada pripremale su se akcije u otočačkom kotaru u kojima je u sastavu bataljona »Božidar Adžija« trebalo da učestvuju i naši partizani. Formiran je omladinski vod u koji su ušli omladinci iz rezervnih jedinica. Medu njima bili su Bogdan Janković, Triša Tomić, Mile Stokuća, Drago Lončar Laiša, Vlade Lončar, Rade Tomić, Mane Lončar i drugi. S tim je vodom pošao i Nikola Rubčić.

Krajem decembra Srđan Uzelac reorganizirao je Brinjski partizanski odred u Brinjsku četu.

U neprekidnim borbama od početka ustanka partizani iz našeg kotara zaplijenili su od neprijatelja mnogo oružja. Ali pošto su se borili najviše po drugim kotarima Like i u sastavu drugih jedinica, od zaplijenjenog oružja na našu četu otpalo je oko 40 karabina i nepoznata količina druge ratne spreme. Ako se tome oružju doda naoružanje koje smo prikupili u ustanku, 20 pušaka i 2 puškomitraljeza, onda smo krajem 1941. godine mogli naoružati oko 70 boraca. Toliko je imala Brinjska četa, kojoj je na čelu bio Srđan Uzelac, već tada vrlo popularan vojni starješina. Komesar je bio Rade Vraneš Rabata, koji je zajedno sa Srđanom Uzelcem učestvovao u gotovo svim borbama koje su se do tada vodile. Njihova hrabrost i požrtvovnost imala je snažna utjecaja na ostale borce Čete. Mnogi su od tih boraca junački pali, a gotovo svi su u toku rata bili na rukovodećim dužnostima.

S obzirom na doprinos koji su dali za slobodu naše zemlje navest ću bar imena onih partizana iz spomenute čete koji su mi ostali u sjećanju: Pero Bomić, Bogdan Bukvić, Rade Božanić, Miloš Đurić, Mile Gostović Bulin, Mile Božanić Usarević, Božo Božanić, Đuro Božanić, Đuro Bukvić, Milan Bukvić, Nikola Gostović, Mile Gostović Srbin, Drago Gostović, Mile Gostović Kaloča, Dušan Gostović, Gojko Gostović Cvijin, Joso Gerovac, Dane Hajduković Civra, Đuro Hajduković Kevan, Nikola Hajduković Gluvi, Nikola Hajduković Mačak, Mitar Ivanišević iz Švice, Gojko Kosovac Garić, Mića Kosovac, Markica Kosovac, Mile Krznarić, Neđo Lončar, Bogdan Lončar, Janković, Drago Lončar Lajša, Mile Lončar Kuruc, Simo Lončar Pitanac, Vlado Lončar, Simo Lončar Kojčin, Mane Lončar Prsan, Dušan Lončar Brdar, Niko Lončar Kuruc, Dane Lončar Kuruc, Nikola Lončar Meška, Miloš Maljković, Maljković »Kumbija«, Milan Maljković Malikan, Minja Maljković, Neda Maričić, Đuro Orlić, Dušan Orlić Bele, Lazo Orlić Lakan, Pejo Orlić, Gojko Platiša, Đuro Orlić Banjevac, Vajo Platiša, Milan Platiša, Mane Pejnović iz Kosovca, Simo^Pejnović iz Morava, Mane Pejnović Žuti, Berislav Potočnjak, Branko Rajačić Miletin, Milan Rajačić Miletin, Ilija Rajačić Rajo, Bato Smiljanić, Dragan Stanić Tošin, Đuro Stanić Kebo, Mile Stokuća, Srđan Uzelac, Rade Vraneš Rabata, Bogdan Vraneš Vrž, Trifun Vraneš Triša, Rade Vraneš Tomić, Nikola Vraneš Niđža, Bogdan Vraneš Kotlarić, Dane Vrzić i dr.

Od spomenute čete u toku rata poginula su 32 borca. Mnogi su bili [v]ojni rukovodioci i poginuli su kao vodnici i komandiri četa još u toku

1942. i 1943. godine. Od preživjelih 37 boraca gotovo svi su završili rat na oficirskim dužnostima.

Srdan Uzelac iz Brinja i Mitar Ivanisevic iz Švice proglašeni su narodnim herojima.

Ovdje nisu obuhvaćeni oni borci koji su već tada bili organizirani u rezervnim omladinskim vodovima.

Mnogi borci Brinjske čete bili su kasnije politički komesari i partijski rukovodioci u vojnim jedinicama. Gotovo svi su postali članovi SKOJ-a i KP.

Brinjsku četu već 6. decembra pokušava Štab PG NOP odreda da preuzme pod svoju komandu. Štab Grupe NOP odreda za Liku ne slaže se jer mu je stalo do toga da Četa i dalje izvodi akcije zajedno s bataljonom »Božidar Adžija«. Ponekad se u tim dopisima daju izvjesne kritike na organizaciono stanje u Četi, ali cilj je bio prije svega ubijediti GŠH da se Četa uključi što prije u bataljon »Marko Trbović«. Opravdanja je bilo zato jer se Štab ovog bataljona nalazio u Drežnici, koja graniči s teritorijem našeg kotara.

Tada je OK KPH za Liku još uvijek odlučivao o mnogim vojnim pitanjima, pa se zajedno sa Štabom Grupe NOP odreda za Liku suprotstavljao izdvajanju Čete ispod komande. Ipak 31. januara 1942. GŠH odlučio je da Brinjska četa potpadne pod komandu Štaba PG NOP odreda.

Od tada vojna komanda na našem području pripada Štabu PG NOP odreda i kasnije V operativnoj zoni, a partijske i druge političke organizacije ostaju i dalje pod Okružnim rukovodstvom za Liku. Kasnije je bilo perioda, naročito za vrijeme ofenziva, da su političke organizacije bile ponekad i pod rukovodstvom Okružnog komiteta za Gorski kotar.

Polovicom decembra dobili smo dopis OK KPH za Liku da na partijski kurs pošaljemo sekretara KK komesara Čete i jednog člana KP. Dogovorili smo se da ide Mile Božanić Sarević, komesar Čete Rade Vraneš i sekretar KK Dušanka Gostović Grubor. Nas trojica stigli smo 20. decembra u Trnovac. Kursisti su bili smješteni u napuštenu štalu Mišike Lukića. On je bio i ekonom kursa, pa se brinuo za ishranu kursista.

Iz drugih kotara također su stigli sekretari i po nekoliko članova kotarskih komiteta. Došli su i neki vojni rukovodioci — Nikica Popović, Simo Mrda, Milan Kuprešanin i drugi. Bilo je i nekoliko članova OK. Susret je bio vrlo srdačan, jer iako se nismo mnogo lično poznavali, ipak smo već ranije znali za mnoge organizatore ustanka u pojedinim kotarima Like, od kojih se jedan dio našao i na spomenutom kursu. Iako je selo Trnovac spadalo u oslobođeni teritorij, kurs se ipak održavao u strogoj ilegalnosti. Bile su preduzete i mjere obezbjeđenja i svi smo bili naoružani. Ukupno je bilo 24 polaznika kursa.

Predavanja su održavali drugovi iz Okružnog komiteta i Štaba Grupe NOP odreda za Liku, a najveći broj Petar Grubor Buzdovan.

Marksističko-lenjinističku izobrazbu stekao je na robiji u Mitrovici i Lepoglavi, gdje je proveo 12 godina, sve do marta 1941. godine.

Svi smo mi uporno savlađivali gradivo. Prije svega proučavali smo materijal CK KPJ i CK KPH, Okružnice OK KPH za Liku, razni materijal koji su izdavali VŠ i GŠH. Trebalo je prije svega dobro ovladati linijom KPJ i zadacima NOP. Ali proučavali smo i razni drugi materijal, npr. »Osnovi marksizma-lenjinizma«, nekoliko prvih glava Historije SKP(b), »Dvije taktike«, »O seoskoj sirotinji« itd.

U toku rada kursa vodile su se borbe oko Korenice. Partizanske su snage blokirale Talijane u Korenici. Talijanska komanda iz Otočca slala je neprekidno pomoć u Korenicu, pa smo i mi s kursa išli u zasjede. U noći 1941. na 1942. bili smo zajedno s bataljonom »Marko Orešković« u zasjedi na Šijanovu klancu. Zajedno s Petrom Gruborom postavili smo zasjedu nešto prije nego su počele stizati talijanske kolone. Uskoro je počela žestoka borba. Na strani partizana poginuo je Nikica Popović, slušalac kursa.

Još u toku žestoke borbe stizao je narod iz okolnih sela i nosio na položaj borcima sve najbolje što je imao od hrane, odjeće i obuće. U zoru 1. januara 1942. slavili smo Novu godinu. I pored svih upozorenja o štednji municije ipak je bilo partizana koji su pucali u znak pobjede. Tako je počela nova 1942. godina. Kako su se borbe protiv Talijana i dalje zaoštravale, kurs je morao prekinuti rad, i već 6. januara krenuli smo na nove zadatke. Iako je trajao svega 15 dana, kurs je bio od velikog političkog i praktičnog značenja, jer smo pored učenja izmijenjali iskustva iz svih kotara stečena u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Iz našeg kotara ostao je na liječenju Rade Vraneš Rabata jer su mu u zasjedi uslijed velike zime smrzli prsti na nogama. Prije povratka u svoj kotar posjetili smo ga Mile Božanić Sarević i ja. Upravo mu je tada Slavka Blažević previjala noge. Teški su to bili bolovi, to više što nije bilo liječnika da izvrši operaciju.

Poslije toga Mile Božanić i ja stigli smo u Krbavicu. Tu sam prisustvovala sastanku Inicijativnog okružnog odbora AFŽ-a za Liku. Zatim smo krenuli 8. januara 1942. u svoj kotar. Pored svog oružja ponijeli smo i dvije talijanske puške, nekoliko bombi i sanduk metaka. Teško je bilo kroz velik snijeg i mećavu probijati se preko cesta i pruge blizu neprijateljskih uporišta. Poslije tri dana ujutro 12. januara uspjeli smo se kroz snježne nanose probiti do Brinjskog kotara. Nikad neću zaboraviti kolika je bila požrtvovnost i odanost Partiji moga suputnika, mladog minerskog radnika Mile Božanića, koji je sve do svoje smrti 1943. godine izvršavao nesebično svaki zadatak koji je pred njega postavila KP.

Nekoliko dana prije nego što smo se vratili s kursa izveden je »napad« na Jezerane. Prema sjećanjima drugova koji su u toj akciji učestvovali, organizatori akcije očekivali su da će se posada predati, jer je, navodno, to bilo dogovoreno s nekm simpatizerima NOP-a iz ustaško-domobranske Posade u Jezeranama.

U noći, 5. januara, pod rukovodstvom partijskog instruktora Nikole Rubčića, koji je učestvovao u pripremama oko predaje jezeranske posade, jedna je grupa partizana, s dosta nenaoružanih ljudi, krenula u »napad«. Ta je kolona išla pod zastavom, izvikivala parole, pjevala i približavala se Jezeranama. Razumije se, akcija je bila otkrivena, što je dobro došlo posadi da se pripremi za otpor. Nitko od ustaško-domobranske posade nije se predao, pa čak ni stražar — i on se povukao u zgradu. Ustaše su osule paljbu, i tako je ranjen Joso Gerovac. Usprkos komandi koja je ranije bila data da partizani ne pucaju, nekoliko je partizana bacilo bombe da bi osiguralo odstupnicu našim borcima i nenaoružanim ljudima. Tako je propala ova naivno organizirana akcija. Od svojih suradnika dobili smo 5 pušaka, koje su pokupili Mile i Pave Udorović iz pošte i predali političkim aktivistima iz hrvatskih sela. Obojica su došla u partizane. Kasnije su ustaše poklale sve članove njihovih porodica.

Neuspjeli »napad« na Jezerane imao je i svoje političke posljedice, jer je otežao rad našim aktivistima u hrvatskim selima.

Od prvih dana ustanka bio je velik broj žena koje su se isticale u pomaganju NOP-a. Mnoge smo birali u odbore Narodne pomoći i odbore Narodnooslobodilačkog fonda. Okružnica CK KPH broj 4. ukazala je na potrebu boljeg organiziranja žena i razradila zadatke u vezi s organiziranjem odbora Antifašističkog fronta žena. Odmah po primitku okružnice formiran je Inicijativni okružni odbor AF2-a za Liku, u koji su ušle Kata Pejnović, predsjednica, Jela Bičanić, Neda Zakula, Smilja Pokrajac, Stojanka Aralica, Žorka Korać, Marija Katić-Kuprešanin i Dušanka Gostović--Grubor. Na prvom sastanku Inicijativnog odbora AFŽ-a za Liku zaključeno je da se u svim kotarima formiraju inicijativni kotarski odbori AFŽ-a, koji će uz pomoć partijskih organizacija izabrati na širim sastancima žena mjesne odbore AFŽ-a i pripremiti skupštinu za izbor kotarskog odbora.

U našem su kotaru ti zadaci bili već u februaru 1942. završeni. Izabrano je 12 mjesnih i kotarskih odbora AFŽ-a. U Kotarski odbor AFŽ-a izabrane su Dušanka Gostović-Grubor, predsjednik, Julka Račić, Soka Gostović, Mica Bukvić, Marica Šavić, Mara Maljković, Marija Božanić, Sara Rajačić, Zita Uzelac, Milija Knežević i Milija Vraneš. Sve su drugarice iz kotarskog i seoskih odbora bile vrlo aktivne i požrtvovne u radu. Njihov doprinos NOP-u bio je velik, pa su kasnije primane za kandidate i članove KP.

Okupljene oko svojih odbornica AFŽ-a ogromna većina žena našeg kotara svestrano je pomagala NOP. Teško je nabrojiti sve zadatke koje su izvršavale, pa ipak navest ću samo neke: učestvovale su od početka u sabirnim akcijama za odbore Narodne pomoći, brinule su se za smještaj i ishranu partizana, prikupljale su sve što je potrebno za partizansku bolnicu, spašavale su ranjenike u ofenzivama, surađivale u obavještajnoj

službi, održavale veze s neoslobođenim mjestima i drugo. Zbog svog velikog doprinosa NOP-u birane su kasnije i u narodnooslobodilačke odbore.

Brzo se širila i organizacija SKOJ-a. Gotovo u svakom selu na slobodnom teritoriju imali smo aktive SKOJ-a. I u hrvatskim selima na neoslobođenom teritoriju bilo je omladinaca i omladinki koji su već u 1942. godini primani u SKOJ. Ljubica Gerovac je uporno radila na marksističkom odgoju omladine i širenju skojevske organizacije. Kao iskusan partijski radnik znala je zainteresirati omladinu da čita i uči, da se organizira i bori. Znala je strpljivo objašnjavati omladini ciljeve NOB-e, a skojevcima osnove marksizma-lenjinizma. Bio je to pionirski rad među seoskom omladinom, koja je tek u teškim danima terora i rata po prvi put našla svog instinskog učitelja. Gotovo svi ti omladinci i omladinke, koji su bili organizirani u aktivima SKOJ-a, postali su borci za oslobođenje zemlje. Bilo je i dosta djevojaka koje su otišle u partizanske jedinice, npr. Neda Marčić, Zorka Stanić, Milka Platiša, Zorka Orlić, Živka Galović, Zorka Gostović-Kovačeva, Duška Gostović, Neđa Platića (iz Krča), Zorka Maljković, Marija Stanić i dr.

I pored velikih mogućnosti za primanje u Partiju novih kandidata i članova mi smo još u 1942. godini imali prilično sektaški odnos u tome. Smatrali smo ako primimo omladinu u SKOJ da je to isto kao da smo je primili i u KP.

Početkom 1942. godine našu partijsku organizaciju obišao je i pomagao joj u daljnjem radu i razvoju član OK Jakov Blažević. U njegovoj prisutnosti analizirali smo situaciju na svom području i proveli raspodjelu rada. Čitav kotar razdijelili smo teritorijalno po selima i za određene terene zadužili pojedine članove KK, i to za sve zadatke: za rad u NOO, Odboru AFŽ-a, aktivu SKOJ-a, rad sa rezervnim omladinskim vodom, u obavještajnoj službi itd. Ova raspodjela rada pokazala je u to vrijeme vrlo dobre rezultate.

Pojačan je organizacioni rad i politički utjecaj u selima oko glavne ceste Dobrica—Rapajin Dol—Grabar. Proširili smo utjecaj na neka hrvatska sela: Kamenicu, Razvalu, Stajnicu.

Krajem veljače održavao se plenum OK KPH za Liku. Naš KK dobio je dopis ovoga sadržaja: »... Vaš sekretar neka bude dana 24. ovog mjeseca bezispričnо u Škarama da bi mogao prisustvovati Plenumu OK, koji ce se održati 27. ovog mjeseca u Krbavici. Ako ima igdje ma kakve skije neka ih ponese sa sobom, jer je bar za sada put bez skija nemoguć...« Put je zaista i sa skijama bio prilično težak. Bila je jaka zima, pa se smrzla površina snijega. Napravila sam »krplje« i ponijela sobom kako bih se kod Prokika uspješnije prebacila mimo zasjeda koje su držali Talijani na cesti. U izviđanju terena pomogli su mi i naši suradnici iz Prokika. Stigla sam do Škara, gdje je bio vojni i politički centar otočačkog kotara. Tu sam se srela s Jakovom Blaževićem i Milanom Počučom. Odanle smo krenuli zajedno prema Krbavici. Međutim, bili smo bez partizanskih Propusnica, pa nas je jedna dalmatinska četa partizana zarobila u klancu

kod Babina Potoka i strpala u štalu. Tek ujutro provjeravali su kamo idemo i pustili nas da krenemo u Krbavicu.

Na Plenumu su podnijeli sekretari komiteta izvještaj o stanju **u** kotarima i doneseni su zaključci za daljnji rad. Naročito je naglašena potreba aktivnijeg političkog rada u hrvatskim selima. Ukazano je na opasnost od naoružavanja četničkih bandi. Nadalje, ukazano je na zadatke **u** pogledu daljnjeg jačanja partijskih organizacija i partizanskih odreda.

U to vrijeme mi smo imali preko članova Kotarskog komiteta i članova KP priličan utjecaj u hrvatskim selima. U Brinju se najviše osjećao politički utjecaj Ivice Lovinčića. To je znala i talijanska obavještajna služba. Brinjski frankovci, koji su tada bili u Brinju, bili su protalijanski već ranije orijentirani. Bilo je u Brinju pojedinaca vrlo prisnih s oficirima iz talijanske obavještajne službe. Svi oni zajedno napravili su plan da uhvate Ivicu Lovinčića. Neki, navodno simpatizeri iz Brinja, dopisivali su se s Ivicom Lovinčićem, a drugi su slali poruke Lovinčiću da će dobiti oružje i da dođe ilegalno u Brinje.

Upravo smo bili na sastanku Kotarskog komiteta kad nas je Ivica Lovinčić obavijestio da treba u određeno vrijeme doći u Brinje u kuću Štefa Hofmana-Mufića, gdje će dobiti oružje. Jednoglasno smo odlučili da Ivica Lovinčić ne ide u Brinje, jer smo pretpostavljali da se radi o izdaji. Međutim, Lovinčić je kazao da se ne osjeća dobro. Otišao je sa sastanka i požurio u Brinje, a sobom je poveo i Milu Kosovca, člana SKOJ-a. U kući tog izdajnika Hofmana dočekala ih je zasjeda. Talijanski su ih fašisti uhvatili i poslije dva dana mučenja strijeljali u Brinju. I pored strahovitog mučenja od talijanskih fašista i domaćih izdajnika Ivica Lovinčić se junački držao na stratištu. Izvikivao je parole: »Živjela Komunistička partija«, »Živjela komunistička internacionala«. Počeo je držati govor. Medu ostalim kazao je: »Hrvatski narod treba da ustane u zajedničku borbu sa srpskim narodom i istjera fašističke rulje iz naše zemlje.« I zapitao je: »Šta radite vi, fašistički gadovi, u našoj zemlji«? Na to su fašistički oficiri ubrzali strijeljanje.

Narod je teško primio ovaj gubitak. Sakupljena ustaška rulja i okupatorski zlikovci bili su iznenađeni i zaključili su da je protiv komunista teško ratovati.

Historičari će ovaj slučaj i još neke događaje iza toga moći bolje osvijetliti.

Na I partijskoj konferenciji KP za kotar Brinje, održanoj 3. i 4. aprila, analizirali smo stanje i zadatke na svom terenu. Osvrnuli smo se pored ostalog i na sporost u organiziranju obavještajne i kontraobavještajne službe u vojsci i na terenu. U Rezoluciji s te Konferencije stoji zapisano: »Pojedini drugovi upuštali su se u rad na svoju ruku, a da o tome nisu obavještavali partijsku organizaciju. To vršljanje na svoju ruku bez obavještavanja partijske organizacije dovelo je do težih posljedica...«

Pošto smo u partizanske jedinice slali sve više članova KP, radi jačanja partijske organizacije u vojsci, našli smo se u situaciji da što brže pronalazimo odane i provjerene osobe i da ih primimo u simpatizerske i kandidatske grupe. S njima smo redovno održavali radne i teoretske sastanke kako bismo ih što prije osbosobili za prijem u KP.

U proljeće 1942. godine partijski rad se odvijao prema »Uputama i planu rada za mjesec mart i april«. Razumije se, koliko je bilo moguće u ratnim prilikama. Pored ostalih zadataka u tom Planu rada piše:

».. .*2)* Potrebno je pristupiti teoretskoj izgradnji kandidata dajući uz to i konkretne zadatke. Sa kandidatima treba prorađivati sav materijal koji se radi sa simpatizerima i uz proraditi: dvanajst uslova boljševizacije, partije, teoretičari marksizma, političku ekonomiju, dva svijeta dva sistema, a ostalo prema mogućnostima.

3) Potrebno je voditi kontrolu nad radom partijskih članova analizirajući na časovima kritike i samokritike sve njihove postupke i čitav rad.

4) Treba odmah započeti sa terenskim kursom na kome će se proraditi slijedeći materijal: a) istorija VKPB, I., II., VII. i VIII. glava. Proleterska revolucja, Teorija partije, 12 uslova boljševizacije partije, Dvije taktike, a ostali partijski materijal prema mogućnostima.

Da bi se partija ponovo ojačala potrebno je da u roku od 2 mjeseca imade slijedeći broj članova partije, kandidata i simpatizera ...« (Original sačuvan kod autora.)

U pogledu daljnjih borbi u kojima su učestvovali naši borci u toku 1942. godine osvrnut ću se samo na neke koje su vođene na našem terenu, iako je učešće u borbama partizana iz našeg kotara bilo već tada vrlo značajno i na drugim područjima, na primjer u oslobađanju mjesta po Primorju i Gorskom kotaru i u borbama protiv četnika po Gackoj dolini. No prostor mi ne dozvoljava da opširnije o tome pišem.

Brinjska četa u sastavu bataljona »Marko Trbojević« popunjena je Hrvatima iz Primorja, a dobila je i još dva puškomitraljeza. Pošto je komesar Čete Rade Vraneš bio na liječenju, dužnost komesara preuzeo je Vlado Lončar.

Poslije uspješne borbe u oslobođenju Jasenka, gdje su u sastavu bataljona »Marko Trbojević« učestvovali i brinjski partizani, došlo je do organiziranja napada na ustaše i Talijane kod vrela Maljkovac u Lučanima, 2 km od Brinja. Iz vrela Maljkovac snabdijeva se brinjski vodovod pitkom vodom, pa je Štab PG NOP odreda na inicijativu naših boraca organizirao kidanje vodovodnih cijevi blizu izvora, pretpostavljajući da će neprijateljska vojska morati doći popraviti cijevi. Tako se i dogodilo. Napad na neprijatelja izvršen je 21. veljače 1942. Kad su ustaše i Talijani stigli na vrelo, partizani bataljona »Marko Trbojević« dočekali su ih u šumi oko vrela Maljkovac. Snijeg je bio visok preko metar i pol, i partizani su, zaogrnuti u bijele plahte, čekali u rovovima iskopanim u

snijegu. Na čelu kolone ispred Talijana išle su ustaše na čelu s Ivom Vučetićem iz Brinja. Od prve partizanske vatre poginulo je 5 ustaša, 13 Talijana crnokošuljaša i 1 oficir. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza i 8 pušaka.

Uspjeh partizana bio bi mnogo veći da ustaše i Talijani nisu uspjeli zaposjesti kuće iz kojih su davali otpor, sve dok im nije stigla pomoć iz Brinja.

U toj borbi poginuo je partizan Mile Lončar-Kuruc, a ranjena su 4 partizana, od toga 2 teško: Miloš Maljković i Nikola Vraneš Niđža. Ranjenicima je brzo ukazana pomoć, jer se na položaju nalazio i bataljonski liječnik dr Kraus. Ranjenici su odmah preneseni u Drežnicu, gdje se uskoro osnovala partizanska bolnica.

Slijedile su daljnje borbe u Primorju i Gorskom kotaru. Oslobođen je Alan, Mrkopalj i Ravna Gora. Učestali su napadi oko Stajnice, Jezerana i Brinja.

Istovremeno sa širenjem slobodnog teritorija povećavao se broj partizana i partizanskih jedinica. Dok se vršila koncentracija naših snaga za izvođenje napada na Jezerane, ustaške glavešine bježale su u Zagreb i tražile pomoć za svoj kraj. Otišao je zloglasni ustaša brinjski pop Jole Bujanović, jezeranski pop, ustaše Kolić, Salopek i drugi.

Poslije dva uzastopna napada na Stajnicu ustaše su pobjegle u Jezerane. Tako je osvojena i Stajnica, a obruč se stegnuo oko Jezerana. Tih dana osula je paljbu na Talijane u Prokikama jedna manja jedinica partizana. Talijani su se povukli iz Prokika u Žutu Lokvu i Brinje, a partizani su spalili nekoliko utvrđenih zgrada u kojima su bili Talijani. Tada je raskopana cesta Brinje—Senj i Žuta Lokva—Otočac. Čete 1. bataljona »Marko Trbojević« postavljale su i dalje zasjede na cesti Brinje—Senj i više puta nanosile gubitke talijanskoj vojsci.

Konačno je donesena odluka da se 16. travnja zauzmu Jezerane. Napad je organizirao Štab PG NOP odreda uz pomoć GŠH. U borbama su učestvovale tri čete bataljona »Marko Trbojević«, Proleterska četa »Goranska« i dvije čete bataljona »Marko Orešković«.

Prema vojnoj snazi i borbenosti partizana bilo je moguće za kratko vrijeme zauzeti Jezerane i pored jakih neprijateljskih utvrđenja. Međutim, borba se vodila od 6 sati ujutro do 20 navečer. Napravljeni su izvjesni propusti. Bila je slaba povezanost partizanskih jedinica u toku borbe. Prema ranijim dogovorima očekivano je da će se komandant jezeranske posade Ivan Krščanović s jednim dijelom posade predati, ali Krščanović je bio sklonjen u popov stan sa svega tri neprijateljska vojnika. Sa svih strana stigle su u pomoć opkoljenoj posadi ustaško-domobranske snage — iz Letinca, Brinja itd. Partizani su se morali povući.

Te veze, koje je uspostavio Koriolan Ćipiko, sudac Kotarskog suda u Brinju, od 17. novembra 1941. do 10. aprila 1942. između »Šume« i komandanta ustaško-domobranske posade u Jezeranama Ivana Krščanovića rđave su rezultate dale.

Naši gubici bili su veliki: 8 mrtvih i 16 ranjenih. Zarobljena je Marija Sertić, poginula Ljubica Gerovac, koju je Štab pozvao da bude vodič u napadu na Jezerane. U mom izvještaju broj 4 koji sam poslala 2. travnja 1942. Okružnom komitetu za Liku napisala sam: »... Iz našeg kotara pala je drugarica Ljubica i Marija kandidat Partije. Komandant ih je odredio za vodiče na neke zgrade. One se nisu povukle na sigurno mjesto, te su opkoljene i Ljubica je ubila jednog ustašu, zatim ranjena od ustaškog metka, videći opasnost, ubila se sama... Pisala sam u Drežnicu da se ispita pad Ljubice i na kome je odgovornost za to, ali podataka još nikakvih nema. Ona je ostala ovdje sekretar iza mene i prema tome ni u kom slučaju nije trebala da napušta kotar... na naređenje otišla je u Drežnicu, iako je tamo bilo podesnijih ljudi i bez nje...«

Gubitak Ljubice Gerovac teško je pogodio sav narod našeg kotara, a naročito omladinu i skojevce, koji su izgubili svog sekretara.

List »Žena u borbi« broj 2 donio je članak u kome se pored ostalog kaže: »Smrt naše Ljubice je bolno odjeknula u čitavoj okolici, žali je malo i veliko, srpski i hrvatski narod, a naročito žene koje su u njoj izgubile dragog druga i borca.«

Neuspjeh akcije otežao je politički rad u hrvatskim selima, a gubitak Ivice Lovinčića i Ljubice Gerovac znatno je oslabio našu partijsku organizaciju. Neki drugovi, članovi KP, otišli su u vojne jedinice, tako da je najvažniji zadatak bio ojačati partijsku organizaciju na terenu.

Kako je priliv boraca iz dana u dan rastao, naročito poslije akcije u Primorju, Gorskom kotaru i brinjskom kotaru, Štab PG NOP odreda prišao je reorganizaciji vojnih jedinica, popunjavanju i formiranju većih vojnih formacija. U vezi s tim i naš Kotarski komitet uključio se i pomagao u organizaciji novog bataljona sastavljenog od boraca s našeg terena i iz senjskog kotara. Iz izvještaja broj 5 koji je KK KPH za Brinje poslao 7. maja 1942. Okružnom komitetu za Liku vidi se kako je Bataljon formiran: »... Stanje partizanske jedinice: Upravo ovih dana radimo na formiranju bataljona, za sada biti će u sastavu bataljona naše dvije čete, jedna primorska, od partizana iz Krmpotskog i Ledeničkog logora. Članovi Štaba bataljona su Srđa, komandant, Pišta (Joso), politički komesar, Pekić, obavještajni oficir, operativnog još nemamo. Čete našeg bataljona su razmještene odjeljeno jedna od druge. Komandiri su prilični, jedan je član Partije, a drugi kandidat. Politkomesari su članovi Partije i to: Bero Potočnjak, i Vlade Lončar... Ja ću vam iznijeti kako će izgledati partijska organizacija u bataljonu. Štabska ćelija, sastavljena je od članova Štaba, za sada 3 partijca imamo. Biro će se sastojati od polit-komesara bataljona, jednog člana iz Primorske čete i Malikana, kao sekretara Biroa. Ostali članovi Bero, Bogdan, Mile Usarević, Mile Stokuća, Đuro Bukvić i Vlade sačinjavaju ćeliju...« (Originalni izvještaj kod autora.)

Već u toku maja Joso Pišta je otišao na novu dužnost, a za komesara Bataljona postavljen je Vlado Lončar.

Svi su borci ovog bataljona, osim nekoliko izuzetaka, bili mladi od 22 godine, a velik broj medu njima bio je već u organizaciji SKOJ-a. Na njihovu želju nazvali smo ga imenom Ljubice Gerovac.

Bataljon »Ljubica Gerovac« u toku čitavog ljeta 1942. godine stalno se popunjavao novim dobrovoljcima. Velik broj boraca iz njega otišao je u toku ljeta u 1. i 2. udarni bataljon 1. primorsko-goranskog odreda i 1. proleterski bataljon Hrvatske.

Približavao se 1. maj. Mi smo se pripremali da po prvi put na slobodnom teritoriju proslavimo praznik rada. Pripreme su vrlo dobro obavljene. U svom je izvještaju broj 5 Kotarski komitet pisao: »Proslava 1. maja protekla je vrlo dobro, unatoč rđavog vremena. Zbor se održao prije podne na snijegu. Poslije podne su održane priredbe u selima: Tuževiću, Draškovici, Škaliću i Županj Dolu ...

Što se tiče rasparčavanja parola, letaka, zastava, palenja vatara, tu se mnogo postiglo. Učestvovali su ljudi, žene, omladina i partizani. Naročiti uspjesi su bili u hrvatskim selima.«

Rano u proljeće počela je talijanska ofenziva u Primorju i Gorskom kotaru. Pošto smo i mi očekivali ofenzivu na svoj oslobođeni teritorij, poduzeli smo sve mjere za evakuaciju. Komesar bataljona »Ljubica Gerovac« izdao je naređenje u kome, između ostalog, stoji: »... evakuacija potrajat će do onog časa dok vojna komanda ne ocijeni situaciju kao povoljnu za povratak u sela... Obratite pažnju na loženje vatre, danju pazite na dim, a noću na svjetlost...« I zaista, sva sela oslobođenog teritorija bila su evakuirana u šumu, a kad je neprijatelj prodro iz Primorja na naš teritorij i zapalio selo Ritavac, naše jedinice prešle su u napad na nekoliko mjesta i protjerale Talijane prema Senju. U tom napadu istakao se omladinski vod iz Vojvoduše, kojim je tada rukovodio vodnik Nikola Platiša.

Međutim, i poslije te ofenzive OK i dalje je ukazivao na mogućnost prodiranja neprijatelja na slobodni teritorij. Interesantan je izvještaj br. 8 KK KPH Brinje, upućen 11. juna OK KPH za Liku, u kome piše: »Po pitanju mjera predostrožnosti na koje nas upozoravate mi smo učinili slijedeće: Na graničnim terenima evakuisane su gotovo sve stvari. U kući je ostalo toliko, koliko se može na kola metnuti i kad zatreba povesti u šumu. Na svim sastancima govorimo o mogućnosti ponovnog prodora neprijatelja i o našim dužnostima u tim momentima. Evakuaciju stoke i ljudi naročito staradi nismo proveli jer kretanje neprijatelja nije sumnjivo. Koncentracija se ne osjeća i to je razlog da nismo proveli potpunu evakuaciju. Prema Otočcu se osjeća jako prebacivanje talijanskih snaga preko 2ute Lokve. O stražama se vodi računa. Inače kolibe su po šumama napravljene još prije tri mjeseca. Akcije smo uglavnom na cestu prebacili. Tako da neprijatelja na putu prema Brinju stalno rastjerujemo. U akciji

na Goljaku smo ponovno napali kamione i bacili smo sigurno 50 vojnika i jednog oficira iz stroja... Što se tiče političkog stanja narod je strahovito ogorčen na bandite u otočačkom kotaru, što nam cjepaju redove i pomažu neprijatelja. Inače, ne osjeća se njihov utjecaj ovdje iako oni poručuju iz Brloga da će doći držati svoje sastanke u susjedna sela blizu Brloga...«

Zbog neprijateljske ofenzive na našem području, a i pomanjkanja kadra na terenu, nisam bila u mogućnosti da prisustvujem II okružnoj konferenciji KPH za Liku. U izvještaju OK KPH za Liku upućenom CK KPH poslije Konferencije stoji: »U brinjskom kotaru nema uopće četnika. Saradnja između Srba i Hrvata postoji od prvog dana dolaska okupatora.«

Politička situacija kod nas u to vrijeme bila je vrlo dobra. Narod je mrzio okupatore, a još više njegove sluge — četnike i ustaše. Još više mrzili su ih borci u partizanskim jedinicama. Jedna četa naših boraca već se nalazila na raščišćavanju četničkih bandi u otočačkom kotaru. Upravo tih dana sredinom mjeseca juna 1942. godine preživljavala je naša partijska organizacija, posebno KK, tešku krizu koju je izazvao Josip Derđa Stari kad je išao iz Primorja za Liku preko našeg i otočačkog kotara. Na prolazu kroz Brlog četnici su iz zasjede napali našu četu koja je pratila Starog. U borbi je poginuo jedan partizan, ali uspjeli su Starog živa i zdrava vratiti u Komitet.

Međutim, čitav komandni sastav iz te čete Stari je osumnjičio da je surađivao s četnicima i da je htio izdati Starog. Sva su desetorica odmah uhapšena i nad njima je otvorena istraga. Upornom inzistiranju Starog da se svi odmah strijeljaju Kotarski komitet i Vojni sud bataljona s predsjednikom Vladom Lončarem energično su se suprotstavili. Polazeći od činjenice da su to naši pouzdani i u borbi prekaljeni borci, svaku smo pomisao na strijeljanje odbili. Ubrzo smo, uz pomoć obavještajnog oficira Štaba Grupe NOP odreda za Liku koji se tada nalazio na području otočačkog kotara, uspjeli sigurno prebaciti Starog u centralnu Liku, a komandno smo osoblje Čete pustili iz zatvora.

OK KPH za Liku, ne poznajući stvarno stanje zbog velike udaljenosti i nepotpunih izvještaja, tražio je da se provede istraga, naročito nad sekretarom KK zbog puštanja partizana iz zatvora. Zapisnik je istrage sačuvan. Iz njega se vidi da nije bilo nikakva razloga za hapšenje. Nikakve osnove nije bilo da se partijsko rukovodstvo optužuje zbog nebudnosti. A događaji su poslije toga potvrdili pravilan stav svih nas u KK i Vojnom sudu koji smo pružili otpor samovolji i paničarskom postupku Starog.

Svi su se optuženi borci prije toga i kasnije nesebično borili. U toku rata su poginuli Dane Hajduković Civra, Mane Lončar Prsan, Mile Gostović Kaloča i Živko Lončar Kutlača, dok su Nikola Platiša, Branko Raja-CIC> Simo Lončar Pitanac, Drago Lončar Lajša i Bero Potočnjak završili rat kao oficiri JA.

Veće partizanske jedinice V operativne zone u svojim borbama proširivale su i dalje oslobođeni teritorij.

Približavala se godišnjica fašističkog napada na SSSR, pa je Štab V operativne zone donio odluku da upravo toga dana oslobodi Krivi Put. Ustaška posada u Krivom Putu, utvrđena u dvije kasarne, pružala je žestok otpor. Ipak, bili su prisiljeni na predaju. Partizani su zarobili 60 pušaka i mnogo druge ratne opreme.

Politički utjecaj naše Partije u hrvatskim selima sve se više širio. Održavali smo masovne sastanke po hrvatskim selima Kamenici, Stajnici, Razvali i Krivom Putu. Vršili smo političke pripreme za svoju vojnu ofenzivu koja je trebala da uskoro uslijedi.

Prvu godišnjicu narodnog ustanka 27. jula 1942. svečano smo proslavili. Na zboru se okupilo mnogo naroda iz srpskih i hrvatskih sela.

U drugu godinu NOB krenuli smo sa snažnim vojnim jedinicama i dobro organiziranom pozadinom.

Izabrani su NOO, organizirana je omladina u SKOJ i Savez mlade generacije. Stalno se povećavao broj odbora AFŽ-a. U augustu su oslobođeni Križpolje, Jezerane i Modruš. Stezao se obruč oko talijanskih garnizona u Brinju i Prokikama.

Tako je i na području našeg kotara narodni ustanak prerastao u narodnooslobodilački rat. U oružanoj borbi kovano je bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, čiji su temelji čvrsto postavljeni u prvoj godini rata.

Gojko Polovina

SJEĆANJA NA POČETNI PERIOD NARODNOG USTANKA U LICI GODINE 1941

Nepomirljive suprotnosti početkom pete decenije našeg vijeka primorale su i »klajnpurgere« ličke varošice Gračaca da se opredijele »za« ili »protiv« fašizma, iako im je jedino odgovaralo načelo »kako vjetar puše«. Ovog puta su »puhala« dva suprotna, pa je u njihovom sudaru oluja bila neizbježna. I ko je želio da preživi vihor, morao se opredijeliti za jačeg.

Vezanje Jugoslavije za Trojni pakt našim »klajnpurgerima« izgledalo je kao vrhunac političke mudrosti. A kad su saznali za demonstracije i obaranje vlade Cvetković-Maček, očajnički su uzdisali: »Ludost... državno i nacionalno samoubojstvo ...« — »Dobro je ovo« — dobacivali su lokalni ustaški prvaci — jer će sada sile osovine shvatiti da se sa Srbima ne može ...« — »Neutralnosti nema ... Svak se mora opredijeliti...« — govorili smo mi komunisti znajući političke stavove svakog sugrađanina.

Svima je bilo jasno da je početak rata tu, za koji dan. Mislilo se samo kakav će mu biti kraj. Slučajno sam sreo nekadašnje lokalne vođe bivše Orjune, kao da ih je sudbina fatalno vezala: »Amerika i Engleska su s nama, a na kraju biće i Rusi... Pobijedićemo...« — govorio je Mile Stojsavljević Crni, više s izrazom želje nego vjere da će tako biti. »Nećemo izdržati... Jugoslaviju će slomiti...« — očajno je uzdahnuo P°P$_v$ Miloš Mandić, uviđajući slom sopstvenih snova i nada. Te večeri održali smo sastanak Sreskog komiteta KPH za Gračac i dogovorili se da, radi potpunijih i neposrednijih informacija, odem u Beograd. Vratio sam se s potvrdom općeg mišljenja da je rat neizbježan i da ostaje na snazi stav KPJ da treba braniti zemlju od fašizma svim sredstvima.

Bombardovanje Beograda više je demoralisalo mještane nego što je iznenadilo. Toga dana našli smo se u stanu Nikole Krajnovića radi dogovora. Zaključili smo da odmah odem u Gospić po proglase CK KPH i [a se] u OK KPH za Liku dogovorim o održavanju veza u toku rata.

Umnožene proglase dao mi je Mile Počuča. Pošto nismo pretpostavljali brzu kapitulaciju Jugoslavije, dogovorili smo se da veze održavamo kao i do sada. Kako željeznički saobraćaj nije bio siguran, iskoristio sam seljačka kola za prijevoz do Lovinca. Na putu za Lovinac iznad nas je više puta nisko kružio neprijateljski avion, izviđač. Kočijaš, inače Hrvat iz Lovinca, objasnio mi je mirnim i sigurnim tonom: »Ništa ne brinite ... neće on pucati, jer zna čija je ovo cesta...« Sutradan, 8. aprila, vozio me je iz Lovinca do Gračaca drugi seljak. I ovaj me je uvjeravao, kad je avion kružio iznad sela, da neće pucati ni bacati bombe. Kad sam ga upitao tko ga je o tome obavijestio — ustaše ili HSS — odgovorio mi je: »Poznam ja Vas ... Vi ste onaj kod advokata Paška ... komunista ..., pa ću Vam reći: i jedni i drugi..., ali ja vjerujem samo našima, Seljačkoj i Mačeku ... onima ništa ne virujem ...«

Osmog aprila uveče održali smo sastanak Sreskog komiteta, opet u stanu Nikole Krajnovića. Bili su prisutni Krajnović, Lipovac i ja, a pozvali smo i poručnika Drakulića i Stevu Lončara, člana KP. Iz iznijetih obavještenja zaključili smo da je stav dijela rukovodstva HSS prema odbrani od fašizma u stvari identičan sa stavom ustaša i može se svesti na ovo: 1) Hrvati koji nisu mobilisani da se ne odazivaju na vojne pozive, a oni koji su već mobilisani da sabotiraju ili, ako mogu, da dezertiraju; 2) okupatorska vojska neće napadati hrvatska sela i neće zarobljavati Hrvate: tko dokaže da je Hrvat, biće pušten kući; 3) dok rat traje, Hrvatska će ostati neutralna. U diskusiji je potvrđena vijest da su Hitler i Musolini na zahtjev Mačeka »zagarantovali« Hrvatima »neutralnost« i da njegove pristalice to posebno ističu kao »mudru politiku«, jer bez obzira na to ko će na kraju pobijediti, »neutralni Hrvati biće s njim u prijateljstvu«. Slično njima i svi poznatiji Srbi pristalice režima, naročito neki trgovci i šverceri, priželjkivali su talijanske fašiste, jer su se od ranije s njima povezali u Zadru. Prema tome, zaključili smo, za učešće u obrani od fašizma među Hrvatima može se računati samo na komuniste i svjesniji dio HSS, dok će dio rukovodećih ljudi iz HSS biti aktivan na strani napadača zajedno s ustašama. Pošto seljaci Srbi čine većinu stanovništva, postoje povoljni uslovi za sprovođenje direktiva KP o odbrani zemlje od fašističkih napadača. Zaključili smo da djelujemo u tom pravcu, koristeći se položajem Dušana Drakulića kao žandarmerijskog oficira.

Međutim, znaci rasula pojačano su se javljali od prvog dana fašističkog napada. Broj vojnika, rezervista »lutalica«, koji su »izgubili« ili nisu mogli »naći« svoju jedinicu, sve više se povećavao. 10. aprila Sresko načelstvo i žandarmerijska stanica dobili su obavještenje od svojih pretpostavljenih da je proglašena Nezavisna Država Hrvatska- Čim smo saznali za tu vijest, sastali smo se i kao Sreski komitet zaključili da organizujemo otpor, uvjereni da Jugoslavenska vlada i vojska neće kapitulirati, bar ne tako brzo. Sreskom načelniku Kovačiću saopćili smo da se mora ponašati kao jugoslavenski službenik bez obzira na to što je već preko telefona položio zakletvu na vjernost Paveliću. On je bio Hrvat, ali je jugoslavenski orijentisan i spreman da u tom slučaju sarađuje s nama.

I pored proglašenja NDH, još uvijek je postojala spremnost za borbu, pod uslovom da Jugoslavenska vlada i Jugoslavenska vojska ne kapituliraju. 11. aprila u Gračacu protekao je u neizvjesnosti. 12. aprila ujutro sakupio se na placu veći broj seljaka, pretežno Srba iz okolnih sela, a dijelom i rezervista koji su slučajno naišli iz jedinica Jugoslavenske vojske u rasulu. Sakupljenom narodu obratio se kraćim govorom Mile Stojsavljević Crni, član Izvršnog odbora SDS. Ne znajući pravo stanje, on je morao da savjetuje samo hladnokrvnost i da apelira na slogu Srba i Hrvata. Nešto kasnije seljaci su zahtijevali da čuju i predstavnike KP, jer se doznalo da smo mi naredili sreskom načelniku da mora ostati u službi Kraljevine Jugoslavije. Kao sekretar Komiteta mogao sam da ponovim isto što je rekao i predstavnik SDS, s tim što sam, pored apela za bratstvo i jedinstvo Hrvata i Srba, pozvao narod da ni u kom slučaju, ma šta se desilo, ne pušta oružje iz ruku.

Članovi Sreskog komiteta bili su stalno na okupu. Zaključili smo da je najvažnije uspostaviti i održavati vezu s 56. pješadijskim pukom u Kninu, čiji je komandant pukovnik Nedeljković Brko pokazivao odlučnost i spremnost za borbu. Međutim, svi pokušaji da uspostavimo vezu s njegovim štabom, ostali su bez uspjeha. Kuriri su se vraćali iz Knina s vijestima o općem rasulu. 12. aprila prije podne jedna grupa ustaša i »zaštitara«, seljaka iz Lovinca i okolnih sela, došla je naoružana u Gračac da uspostavi vlast NDH. Mi smo se nalazili u žandarmerijskoj stanici. Poručnik Drakulić je naredio da se na njih otvori vatra. Ustaše su pobjegle bez borbe, a mi smo uz pomoć seljaka iz okolnih sela, koji su nam se pridružili, uspostavili vlast u Gračacu uključujući i željezničku stanicu. Za komandanta smo odredili Drakulića, naglasivši da time samo obnavljamo jugoslavensku vlast i priključujemo se Jugoslavenskoj vojsci i vladi koji se još bore protiv agresora. Pošto su ustaše već držale vlast u Gospiću i Zagrebu, zaključili smo da se povežemo i oslonimo na dio Jugoslavenske vojske za koji smo vjerovali da se još drži na području B. Grahova i Drvara. Nikoli Krajnoviću i Dušanu Drakuliću dali smo zadatak da drže Gračac dok je moguće, a ja sam preko Bruvna i Mazina pošao za Lapac i Srb da usput obavijestim članove KP i simpatizere da organizuju dobrovoljačke odrede za borbu protiv agresora i da uhvatim vezu s Jugoslavenskom vojskom u Bosni.

U Bruvnu se našla veća grupa boraca spremnih za borbu, ali kako su izgubili povjerenje u jugoslavensku vojnu komandu, izričito su zahtijevali da komandant mora biti komunista, čovjek koji će uživati povjerenje Sovjetske Rusije. Iz Bruvna sam poslao patrolu s Đuranom Dautovicem na čelu da najprečim putem ide prema Grahovu i uspostavi vezu sa 56. pješadijskim^ pukom, a ja sam nastavio put preko Mazina u Lapac. stigavši na područje Donjeg Lapca, stigle su i vijesti o bjekstvu kralja [1] vlade i o kapitulaciji Jugoslavenske vojske. Sada mi je jedino ostalo da savjetujem seljacima da skrivaju oružje i municiju. Pošto sam obavio ^govore s članovima KP i simpatizerima na području Donjeg Lapca i vratio sam se u Gračac. Tamo je već bila talijanska vojska i, pod

njihovom zaštitom, ustaše. Drakulić i Krajnović su me upoznali o razvoju događaja poslije mog odlaska. Analizirajući situaciju zaključili smo (sasvim naivno i krajnje pogrešno) da Drakulic prihvati ponudu pretpostavljenog starješine majora Sajdla iz Gospića da ostane i dalje na dužnosti, jer smo vjerovali da će nam tako moći više koristiti. Također smo zaključili da ja prijeđem u ilegalnost, jer su me ustaše već tražile, a da Rezika Krajnović što prije otputuje u Zagreb i pokuša obnoviti veze s Markom Oreškovićem Krntijom, odnosno s CK KPH. Prolazeći za Dobroselo gdje sam se smjestio u šumi više sela, ostvario sam vezu preko partijske organizacije u Bruvnu. Radi veće sigurnosti označio sam i rodbinske veze — porodicu Mane Japundžića u Bruvnu i mojih roditelja u Dobroselu.

Ustaše su Drakulića brzo uhapsile, ali su ga na intervenciju nekih članova HSS i žena pohapšene grupe oficira, inače Hrvatica, Talijani preuzeli i kao »zarobljene oficire« prebacili u Italiju. Rezika Krajnović je svoj zadatak uspješno izvršila. Sastavši se u Zagrebu s Krntijom, izvijestila ga je o našim akcijama, pri čemu je on primijetio da je umjesto preuzimanja vlasti u Gračacu trebalo da posvetimo pažnju prikupljanju i skrivanju oružja. Primjedba je bila namjestu samo djelimično, jer smo mi dio tog posla istovremeno svršili.

Inače Marko nam je stavio u zadatak da pod svaku cijenu uspostavimo vezu s OK KPH za Liku, odnosno s Jakovom Blaževićem, sekretarom, da prikupljamo oružje i municiju, povezujemo simpatizere i sve one koji su protiv okupatora i domaćih izdajnika, s orijentacijom na skoru neposrednu oružanu borbu.

U pogledu uspostavljanja veze s OK KPH za Liku, odnosno s Jakovom Blaževićem, nama je praktično bilo teže nego uspostavljanje veze s CK KPH u Zagrebu, odnosno s Markom Krntijom. U gradiću kao što je Gospić ustaše su lako kontrolirale svako lice koje dolazi sa strane. Zato smo zaključili da pokušamo uspostaviti vezu preko Udbine. Pošto nisam uspio da preko članova KP u Klapavicama uspostavim vezu s članovima KP na području Udbine, odlučio sam da to pokušam preko švercera. Obratio sam se daljem rođaku svoje žene Mili Dautoviću, čiji su sinovi bili simpatizeri KP. Jedva sam uspio da ga nagovorim. A kad je pristao, završio je posao za dva dana. Poveo me je na livadu pored šume iznad sela Mutilića kod Udbine, pokazao mi mjesto gdje će doći četiri čovjeka i udaljio se. Ubrzo, na moje iznenađenje, stigli su Nedeljko Zakula, advokat iz Gospića, član OK KPH za Liku, Dane Korać i Stevan Cvetičanin-čekljun, članovi Sreskog komiteta KPH za Udbinu, i sin Dane Koraća, član KP.

Sastanak je protekao u drugarskom raspoloženju, punom optimizma, koji je posebno unio Nedeljko Zakula izlaganjem stavova OK KPH za Liku i CK KPH. Pritom se posebno zadržao na prikazu stanja na području općine Korenica, koje je ocijenio kao izuzetno loše zbog slabosti koje su postojale, po njegovoj ocjeni, u organizacijama KP. Korać i Čekljun su govorili o stanju na području Udbine. I njihov je izvještaj bio pun optimizma. Slično sam ih i ja obavijestio o stanju na području

Donjeg Lapca i Gračaca. Konstatovali smo da ustaški teror postaje svakim danom sve krvaviji, pa će i uslovi našeg rada biti teži. Složili smo se da je uspostavljanje veze s Jakovom preko Gospića praktično nemoguće zbog ustaškog terora, ali da se to može učiniti preko sela u okolini Gospića. Taj zadatak je preuzeo Zakula, a i to da održava vezu s CK KPH u Zagrebu i da, zajedno s Koraćem i Čekljunom, povezuje organizacije KP na području Udbine, Korenice i Donjeg Lapca. Pored sreza Gračac ja sam dobio zadatak da djelujem u općini Srb i selima Dobroselo i Doljane iz Donjolapačke općine.

Zakula nas je obavijestio da je on od CK KPH dobio poseban zadatak i ovlaštenje da kupuje oružje i municiju kojim bi raspolagao CK i da će za tu svrhu biti obezbijeđeno do 100.000 dinara. Oružje se u to vrijeme stvarno moglo nabaviti na području sjeverne Dalmacije, a cijena jedne puške sa 20—50 metaka kretala se od 1000 do 5000 dinara. Nabavke su bile najlakše preko gračačkog sreza, pa je zaključeno da organizaciju kupovine preuzmem ja, a Zakula da mi obezbijedi novac.

Složili smo se da veze organizujemo preko dviju linija: preko članova KP i preko rodbine. Za vezu ukazao sam im na Milu Krtinića i Danu Obradovića u Klapavicama, članove KP, a od rodbine Milu Dautovića u Klapavicama i porodicu svojih roditelja u Dobroselu. Za održavanje veze s članovima KP u Klapavicama i s mojom rodbinom zadužili smo Danu Koraća.

Ocjenjujući izuzetno težak i nepovoljan položaj za rad OK KPH za Liku na području Gospića, ja sam predložio da na sektoru planinskih sela Brezovac—Zaklopac—Dabašnica obezbijedim uslove za rad tehnike OK, a ponudio sam da prijeđe OK KPH za Liku dok se na sektoru Gospića ne poboljšaju uslovi. Zaključili smo da ja u tom smislu vršim pripreme, a Zakula da prijedlog iznese pred OK.

Od svih sastanaka u toku priprema za oružanu borbu ovaj sa Zakulom, Koraćem i Čekljunom bio je prožet s najviše optimizma, a ton je prije svega davao Nedeljko Zakula. To je bio sastanak s konkretnim planom u orijentaciji na formiranje vojnih i političkih organizacija po selima radi neposrednih priprema za početak oružane borbe. Istina, na Početak se može čekati čak i godinu dana, pa i više, ali pripreme treba vršiti kao da će borba početi sutra ...

v Polazeći od shvatanja da je kao prvi tehnički uslov za početak oružane borbe nužno imati minimum oružja, najprije sam htio da riješim pitanje organizacije kupovine. Taj posao na području Gračaca povjerio sam Mili Dautoviću iz Klapavica, a za glavnog saradnika preporučio sam mu Milu Kesića iz Graba. Na području Lapca kupovinu je trebalo v[a or]ganizuju braća Buzdum iz Gornje Suvaje. Namjerno sam izabrao švercere jer se kupovina mogla obaviti na području sjeverne Dalmacije, gdje su oni imali dobre veze. Smještaj tehnike, a eventualno i nekih članova OK KPH za Liku, namjeravao sam da povjerim Perici Piplici na Brezovcu, braći Bjeljugić-Rađenović pod Čemernicom i Milkanu Petovicu u Dabašnici. Kad sam o tom postigao prethodne dogovore, vratio

sam se prema Bruvnu i Klapavicama da se sastanem s Koraćem na Udbini, a preko njega sa Zakulom i da se dogovorimo o daljnjem radu prema odlukama OK KPH za Liku i CK KPH, za koje sam vjerovao da ih Nedeljko Zakula već ima. Na tom putu, u šumi između Mazina i Brezovca, sreo me jedan seljak, koji me prepoznao, iako ja njega nisam poznavao, i saopćio mi da su komunisti sa Udbine Korać i Čekljun i onaj advokat što je bio s njima pobjegli na rad u Njemačku, a ustaše kolju sve od reda. Da ustaše kolju sve od reda, to sam znao, ali nisam vjerovao da su Zakula, Korać i Čekljun pobjegli, naročito ne na rad u Njemačku.

U Bruvnu sam slučajno našao Krajnovića. On mi je odmah saopćio da je čuo nešto o navodnom bjekstvu drugova sa Udbine. Reče mi da su pobjegli, navodno, u Beograd ili u Njemačku, ali da on u to ne vjeruje! Nikola me je dalje obavijestio da je teror ustaša tako ozbiljan da se ni on ni porodica neće moći održati u Gračacu. Također me izvijestio da je Rezika još jednom išla u Zagreb i sastala se s Markom Krntijom, koji je ponovio ranije poruke: priprema za neposrednu oružanu borbu, prikupljanje i skrivanje oružja i municije, organizacija boraca po selima i zaseocima; da je posebno ljut na mene što sam učinio dva ozbiljna propusta: prvo, što nisam uspostavio vezu s majorom Rašetom i još jednim majorom koji se nalaze negdje oko Lapca, a što mi je u prvoj poruci dao u zadatak i, drugo, što nisam uspostavio vezu s Jakovom. Uz te poruke Marko mi je kupio u Zagrebu i poslao po Reziki »gojzerice« da »ne ide slabih pluća još i bos po kršu ...«

Uzgred rečeno, na prvu Markovu poruku, još dok ustaška vlast u Donjem Lapcu nije praktično postojala, poslao sam svoga brata Nikolu, inače člana KP, da uspostavi vezu s majorom Boškom Rašetom i ugovori mi sastanak s njim. Međutim, Nikola nije uspio da vidi Rašetu, nego je preko Peje Zunića i Rašetine majke saznao da je on iscrpljen i da će se javiti čim se oporavi. Kasnije, negdje u drugoj polovici maja, poslao sam Momčila Polovinu, člana KP iz Dobrosela, po istom zadatku. Taj rastom mali i fizički slab ali hrabar i odvažan seljak bio je uporan, uspio je preko rodbinskih veza da se sastane i razgovara s Boškom Rašetom. Vrijedno je da po sjećanju citiram njegov izvještaj: » ... Bio sam s Boškom, ali to nije major nego 'strina'... E, sad mi je jasno zašto nam država propade... Majorske i generalske epolete nisu nosili ljudi, nego krkeljave babe kao što je Bošk o... Molim te, nemoj me više slati k njemu... Udaviću ga, ako ga još jednom onakvog vidim ...« Kad sam pokušao da ga smirim, Momčilo mi je dodao: »Kad počnemo borbu, dovešću ti Boška, obuću mu suknju i opasati kecelju moje žene, pa ću njega postaviti da ti bude kuvarica u štabu, a svoju ću ženu poslati mjesto njega na front da se bori...« U tu ocjenu nisam sasvim vjerovao, ali je to bio razlog da Marka nisam izvještavao o Rašeti niti sam nešto ozbiljnije preduzimao da uspostavim vezu s njim.

Iako nepotvrđena, vijest o nestanku Zakule i članova Komiteta sa Udbine bila je za nas težak udarac. Zato sam odmah pošao u Klapavice.

J tamo sam čuo iste vijesti, ali još nisam vjerovao, već sam uputio na Udbinu članove KP Danu Obradovića i Milu Krtinića da to provjere preko porodica Čekljuna i Koraća. Njih dvojica nisu uspjela da pronađu porodice, ali su preko svojih poznanika sigurno utvrdila da su Korać, Čekljun i Zakula nestali. Pošto smo se mi dogovorili da svaki prekid veza treba uporno provjeravati, ponovno sam se obratio Mili Dautoviću i zamolio ga da mi preko »svojih ljudi« uspostavi vezu. »Pa, ti si lud« — odgovorio mi je Mile. »Ne znam onog advokata, ali Koraća i Čekljuna znam. Nema tu šta da se provjerava...« Jedva sam ga prekinuo u bujici prosipanja vrlo loših riječi o obadvojici. Ipak je pristao da ode sa mnom na isto mjesto kod Mutilića. Tamo sam ga čekao nekoliko sati. Kada se vratio s dva meni nepoznata seljaka, objasnili su mi da su Korać, Zakula i Čekljun nestali, ali nisu htjeli ni da čuju da me dovedu u vezu s njihovim porodicama. Zapitao sam ih da li bi htjeli da mi pomognu da uspostavim vezu s Jakovom Blaževićem. Na to mi je Mile Dautović rekao: »Jakova dobro ne poznajemo. Ali znamo njegovog oca. Ljudeskara je to ..., poštenjačina i riječ mu je čvršća od čelika ... Ako Jakov ima išta u sebi od svog oca, on vrijedi... Samo, mi se bojimo da se Jakov, kao i ti, okružio ovakvim kao što su Čekljun i Dane. Ne, ne možemo ... dosta smo se ovdje opekli...« Jedan od one dvojice na to dodade: »Da ga pošaljemo k Staniši na Ljubovo?« Dautović je energično i to odbio.

Uvjeren da su ti ljudi postali nepovjerljivi, vratio sam se s Milom u Klapavice. Tu sam pokušao da ga nagovorim da preko njegovog zeta Doke Orlovića uspostavim vezu u Srednjoj Gori s Radom Grkovićem. Ali, on je o Radi Grkoviću imao još lošije mišljenje nego o Čekljunu, pa mi je odbio pomoć. Pitao sam ga ko im je taj Staniša na Ljubovu i zamolio da me dovede u vezu s njim. I to je odbio, jer »ne želi izložiti opasnosti zeta i kćer«. (Kasnije mi je rekao da je to Staniša Opsenica). Umjesto toga ponudio mi je da ide sa mnom u Dalmaciju, gdje će mi preko svojih poznanika u Vodicama i Zatonu uspostaviti vezu s kim god želim, uključujući komuniste. Odbio sam ga jer u to nisam imao povjerenja. On mi je izjavio da će to učiniti kad god zaželim, ali poslije slučaja na Udbini da ne želi da mi pomaže uspostavljati veze u Lici. Poslije tri-četiri dana ipak je pristao da mi objasni kako mogu preko Srednje Gore doći do sela oko Gospića, ali je kategorički odbio da mi da za vodiča nekog od sinova. Pokušao sam sam i nakon dva dana uzaludnog lutanja vratfo sam se u Klapavice.

• A Nikad nisam uspio saznati stvarni razlog nestanka Zakule, Koraća i Čekljuna. Nisam ubijeđen u to da je strah od ustaškog terora bio jedini ni cak osnovni razlog. Ostala mi je u sjećanju jedna nejasnoća. Na rečenom sastanku, kad smo se već o svemu dogovorili, Zakula je, kao svoje lično razmišljanje, iznio ovo: Kapitulacijom i bjekstvom vlade i kralja »Versajska Jugoslavija« je konačno likvidirana kao država. Sada jedino mogu se formiraju samostalne države Hrvatska, Srbija, Makedonija, Slovenija, a možda i Bosna i Crna Gora... Samim tim nema više osnova da postoji

KPJ, pa će ona biti rasformirana, a partije tih država postaće samostalne i ravnopravne članice Kominterne ...

Iako je to iznosio kao svoja lična razmišljanja, stekao sam utisak da Zakula iznosi nečije mišljenje, koje možda on lično ne usvaja i želi da vidi kako ću ja na to reagirati, štaviše, učinilo mi se da su Zakula, Korać i Čekljun o tome prethodno i detaljnije razgovarali, da su o svemu znali više nego ja, jer su me nekako gledali ispitivački i pitali šta o tome mislim. Odgovorio sam da ću prihvatiti sve što riješi CK KPJ, Kominterna i Staljin, a unaprijed ne mogu ništa reći. Razgovor o toj temi nekako je prećutno prekinut. U ono vrijeme mi se činilo, a i danas mi se čini, da je nestanak Zakule, Koraća i Čekljuna imao nekakve veze s tom idejom o likvidaciji versajske Jugoslavije i o rasformiranju KPJ. Od učesnika sastanka kod Mutilića ostao sam sam i izvršio svoje zadatke. Korać i Čekljun vratili su se iz Njemačke na kraju 1941. godine i uključili se u NOP. Nedeljko Zakula po dolasku u Beograd odmah se uključio u NOP i, koliko mi je poznato, poginuo 1942. godine vršeći dužnost politkomesara I šumadijskog odreda. Sin Dane Koraća, koji je tih dana pobjegao u Beograd, također se vratio početkom 1942. i kasnije junački poginuo na dužnosti politkomesara bataljona.

Prema izjavi ličnih prijatelja Nedeljka Zakule, Mićana Drakulića i Bogdana Markovića Nedeljko im je rekao da je otišao iz Like jer nije mogao uspostaviti vezu s Jakovom Blaževićem u Lici ni s Vladom Bakarićem u Zagrebu. Međutim, iako je bio s njima blizak prijatelj, on im opće nije spomenuo sastanak kod Mutilića ni moju ponudu da članovima OK obezbijedim boravak na sektoru srezova Gračac i Donji Lapac. Ništa im nije rekao o rasformiranju KPJ. Po tvrđenju Drakulića i Markovića Zakula je stigao u Beograd krajem juna 1941. godine, krajnje razočaran i demoralisan.

Iz tih događaja zaključio sam da izvjesno vrijeme moramo raditi bez veze s OK KPH za Liku, pa i bez veze s CK KPH, jer sam obaviješten da će Krajnović s porodicom pobjeći iz Gračaca u Zegar. Konsultovao sam pojedinačno članove KP i neke simpatizere u Klapavicama, Bruvnu i Mazinu. Svuda sam nailazio na povećanje straha pred ustaškim terorom, ali ne i na demoralizaciju. U selima je bilo oružja, a vjerovalo se da ga ima više nego što je stvarno bilo. Znalo se da mi u ime KPJ pripremamo ustanak, a narod je bezuslovno vjerovao da iza onog što priprema KPJ stoji Sovjetski Savez i Kominterna. Nestanak Zakule, Koraća i Čekljuna više je negativno utjecalo na članove KP nego na ostale seljake, koji su to ocijenili kao individualni postupak pojedinaca.

S obzirom na konkretne uslove na sektoru južne Like osnovni oblik nase aktivnosti bio je povezivanje seljačkih masa koje su se samoinicijativno grupirale po selima i zaseocima i stvarale sopstvene oblike samoodbrane u okviru sela ili po zbjegovima. Međutim, ukoliko je ustaški teror bio veći i suroviji, utoliko su se seljačke mase samoinicijativno sve više zatvarale u manje, odvojene grupe sklanjajući se u zabačene zaseoke ili u šumu. Taj proces samoinicijativnog grupisanja u srpskim selima počeo je kapitulacijom

Jugoslavije i dolaskom ustaške vlasti. U toku aprila i maja još su kod znatne većine seljaka postojale iluzije o postojanju neke državne zakonitosti, pa su vjerovali da ih ustaše neće dirati ako nemaju nekog povoda ili zakonskog osnova. Dolazak komuniste, naročito ako je to kakav poznatiji funkcioner, bio je dovoljan osnov i povod da ustaše ubiju domaćina s cijelom porodicom i da unište cjelokupnu imovinu. Kad je ustaški teror krajem maja i početkom juna uzimao šire razmjere, kad su počeli pokrštavati i preseljavati čitave porodice i sela, odvoditi ljude masovno »na rad u Njemačku«, u stvari ubijati i bacati u jame, narod je sve više shvatao da je stavljen van zakona, i mi smo komunisti postajali postepeno rado primani gosti, najprije tajno, a od sredine juna i javno po zbjegovima, pa i po selima.

Od početka, a naročito od sredine juna 1941. godine mi smo na sektoru Gračaca i Donjeg Lapca radili mnogo slobodnije nego u aprilu i maju. Obilazili smo sela i zaseoke, a naročito zbjegove u šumama, gdje su se krili najprije ljudi sposobni za borbu, zatim pojedine porodice, pa na kraju, tj. od Hitlerovog napada na SSSR, i čitava sela. Po prirodnoj i društvenohistorijskoj zakonitosti samoodbrane i samoodržanja seljaci su sami, po sopstvenoj inicijativi, stvarali svoje samoorganizacije, i to vojne i civilne, jer su i jedne i drude služile odbrani života. Samo ovakve samoinicijativne organizacije imale su izrazitu tendenciju zatvaranja u okviru manjih grupa vezanih rodbinskim vezama ili životom zaseoka, a nikad nisu prelazile okvire jednog sela. Organizatorska uloga komunista i ostalih aktivista sastojala se baš u tome što su oni te samoinicijativne oblike povezivali međusobno u veće organizacione cjeline, što su im davali izrazitije oblike borbenih, vojničkih organizacija, čime su podizali duh i moral kod narodnih masa. Historijski su pogrešna tvrđenja nekih učesnika da su pojedinci, makar to bili i komunisti, svuda amorfnoj seljačkoj masi nametali organizacione oblike, imenovali vodnike, komandire, pa i komandante, da su komandovali narodnim masama po svojim koncepcijama i po svojoj inicijativi. Na sektoru južne Like, koliko je meni poznato, takvo nametanje organizacije, komandovanje bilo je nemoguće. Ali, s druge strane, isto toliko je pogrešno i historijski netačno da je narodni ustanak, bar kod nas u južnom dijelu Like, počeo isključivo kao stihijski, neorganizirani pokret masa, kao stihijska pobuna protiv ustaških zločina.

Osnovu naših borbenih ustaničkih snaga i naše organizacije činila je narodna samoinicijativa u borbi za samoodbranu i samoodržanje, ali tamo gdje je toj samoinicijativi samoorganizacije i samoodbrane nedostajala svjesna djelatnost organiziranih članova Kompartije i njenih simpatizera, historijski su neosporne činjenice da su narodne mase, zbijene i zatvorene u svoja sela, zaseoke, pa i zbjegove, postajale plijen ustaških zvjerskih pokolja i paljenja. Stihija je svuda prosto gurala mase pod nož koljačima, sto potvrđuje masovan dolazak seljaka na ustaški saziv u Srbu ili u Ličkom Petrovom Selu, masovni odlazak mladića iz Mazina »na regrutaciju« u Gračac i slično. U stvari to je bilo stihijsko padanje u ruke ubica ko-

ljača. Nasuprot tome, gdje je i ukoliko je rastao utjecaj organizacija Kompartije, narodna samoinicijativa dobivala je organizovan oblik oružane narodne samoodbrane sposobne da se pretvori, da preraste u narodni ustanak. Suština naše uloge bila je u tome što smo samoniklu narodnu inicijativu svjesno pretvarali u povezanu, planski zamišljenu organizaciju na širem području svojeg djelovanja i što smo svojom pripadnošću kao članovi i simpatizeri KPJ taj samoinicijativni narodni pokret uključivali u općejugoslavenski pokret svih naroda Jugoslavije protiv okupatora i domaćih izdajnika. Već krajem juna 1941. godine mi smo u svakom selu južne Like imali formirane vojne jedinice politički orijentisane na pripremu za neposrednu oružanu borbu. U te naše formacije u početku su ulazili najsvjesniji seljaci, a u toku jula prihvatio ih je narod kao svoju, narodnu vojsku. Možemo sigurno reći da početkom jula 1941. godine u južnom dijelu Like nije bilo nikoga ko nije znao da Kompartija priprema neposrednu oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Samo, apsurdno bi bilo kad bi neko zamišljao da je ta naša organizacija bila ili mogla biti neka čvrsta vojna organizacija koja djeluje po svim pravilima vojne strategije i taktike, opremljena odgovarajućim naoružanjem. Ne, to je bio poseban oblik narodne vojne organizacije naoružane narodnim oružjem, tj. onim što je ko imao...

Pošto smo se krajem juna uvjerili da trenutno neko vrijeme ne možemo uspostaviti vezu s OK KP za Liku, dogovorili smo se da centar aktivnosti i veza za područje Gračaca privremeno bude partijska organizacija u Bruvnu, a za područje Donjeg Lapca partijska organizacija u Dobroselu. Kurirske veze između te dvije organizacije održavali su član KP David Guteša iz Bruvna i Vojin Polovina iz Dobrosela. Za održavanje veza s komunistima vanpartijcima na području Srba, prije svega Vojom i Dušanom Mileusnićem, odredili smo člana KP Nikolu Polovinu, koji je koristeći se rodbinskim vezama i ličnim poznanstvima već od dana kapitulacije bio zadužen da održava veze s aktivistima na području općine Srb. Naše veze s organizacijama KP na području Donjeg Lapca bile su praktično sasvim prekinute, pa smo za njihovo uspostavljanje odredili člana KP Momčila Polovinu, koji je imao bliske rodbinske veze u Gornjem i Donjem Lapcu. Preko svojih rođaka braće Karan u Gornjem Lapcu Momčilo je uspio da uspostavi veze sa seljacima u Oraovcu i preko njih je dostavio poruku Peji Zuniću, sekretaru Sreskog komiteta KP za Lapac, ali od Komiteta nismo dobili odgovor.

Na području bivše općine Srb nismo imali organizaciju KP, ali smo imali vrlo aktivnih komunista i simpatizera, koji su odmah poslije kapitulacije Jugoslavije prihvatili naše partijske poruke da se sačuva što više oružja kod naroda i da se odmah počne s pripremama, s orijentacijom za neposrednu oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Među tim aktivistima bili su najaktivniji i imali najviše utjecaja među seljacima Vojislav Mileusnić i Milan Tankosić. S grupom omladinaca, koji su tamo došli iz Žednika kod Subotice, Vojislav je i pored nedovoljno redovnih veza s nama razvijao samoinicijativnu aktivnost. Oni su uspjeli da uspo-

stave za ondašnje uslove solidne organizacije u svim selima i zaseocima općine Srb izuzev sela Brotinja i Zaklopac, a dijelom i sela Donja Suvaja, gdje je naš utjecaj bio slabiji. Grupa aktivista u Srbu, u kojoj su se pored braće Mileusnić isticali omladinci Đoko Jovanić, Danić Damjanović, Milan Šijan, Desnica, Zeželj i drugi, razvila je osobito živu i uspješnu aktivnost krajem juna i u toku jula.

Poslije Hetlerovog napada na SSSR ustaše su pojačale svoj teror i zvjerskim pokoljem srpskog naroda u Suvaji, Osredcima i Bubnju 1, 2. i 3. jula praktično su »legalizovali« naše pripreme za oružanu borbu. Od toga vremena cjelokupno stanovništvo sreza Donji Lapac, uključujući i Hrvate iz Boričevca, razumije se — izdvojeno od nas, počelo je da živi po zbjegovima u šumi. U selu Osredci Vojislav i Dušan Mileusnić naišli su na ustašku zasjedu i obojica zarobljena. Dušan je uspio odmah da pobjegne, dok je Vojslav uspio da pobjegne sa strijeljanja. On je bio živi svjedok ubijanja ljudi za koje su ustaše tvrdile da ih odvode u Njemačku na rad.

Pošto smo uspostavili veze među najvećim dijelom stanovništva na području kotara Donji Lapac sredinom jula, ponovo sam otišao u Klapavice radi pokušaja uspostavljanja veza s organizacijama KP na području Udbine. I pošto nije bilo uspjeha, odmah sam se vratio u Bruvno. Poručili smo Krajnoviću da se iz Žegara odmah vrati u Bruvno, dogovorili se o ubrzanju priprema za početak oružane borbe i održavanju veze između Bruvna i Dobrosela, pa sam se bez zadržavanja vratio u Dobroselo, gdje sam očekivao dolazak Dušana Mileusnića radi dogovora o određivanju početka oružane borbe i uspostavljanja veza s aktivistima na području Drvara. 24. jula iz Srba s Nikolom Polovinom su stigli u Dobroselo Dušan Mileusnić i Đoko Jovanić. Tako smo se nakon neuspjelih uzajamnih pokušaja najzad sastali ipak na vrijeme.

Pošto smo se uzajamno upoznali o dosadašnjem radu, Mileusnić, Jovanić i ja zaključili smo da odmah krenemo preko Srba u Drvar na sastanak s odgovornim drugovima radi utvrđivanja dana početka oružane borbe. Prema našoj tadašnjoj ocjeni za nas nije bilo dileme da li ustanak treba odmah početi, da li smo ovlašteni za to ili treba da čekamo odluke viših foruma. Smatrali smo da su se ispunili uslovi pod kojim smo imali ovlašćenje, koje nam je prenio Marko Krntija, da možemo početi oružanu borbu da bismo zaštitili narod od pokolja i uništenja. Akciju moramo povezati neposredno s akcijom drugova iz B. Grahova i Drvara, čiju smo snagu čak i precjenjivali. Inače, koliko se sada mogu sjetiti, svojim odlukama i stavovima nismo, bar što se mene tiče, pridavali nikakav poseban historijski značaj. Jednostavno smo bili uvjereni da savjesno obavljamo dužnosti članova KP, koje su u to vrijeme na isti ili sličan nacm obavljali svi ostali članovi KP prema konkretnim uslovima u kojima su djelovali.

Na tom sastanku u Dobroselu učestvovali su: Dušan Mileusnić, Đoko Jovanić, Nikola Polovina i ja. Članovima KP u Dobroselu stavili smo **u** dužnost da naše stavove i zaključke prenesu po zbjegovima na području općina Donji Lapac, Mazin i Bruvno, a Dušan, Đoko i ja krenuli smo

za Srb. U Nadurljaj smo stigli 25. jula. Tu smo Milana Šijana upoznali sa svojim dogovorom i zaključcima i uključili ga u dalje razgovore i odlučivanje. Upoznavši drugove s ovlašćenjem koje mi je u ime OK KPH za Liku dao Nedeljko Zakula, dogovorili smo se da odmah formiramo ćeliju KPJ. To je istovremeno i prva ćelija na području općine Srb. U nju su ušli Milan Šijan, nepovezani kandidat KP, Đoko Jovanić, nepovezani član KP, i Dušan Mileusnić. Nas četvorica smo još jednom razmotrila i dopunila svoje ocjene i zaključke sa sastanka u Dobroselu, pa smo zaključili: da Dušan i ja odemo prema Drvaru radi utvrđivanja dana početka oružane borbe; Đoko da se vrati u Suvaju i Neteku radi dovršenja pripreme za početak borbe, a Milan Šijan da u neposrednoj blizini svoga sela likvidira neke sumnjive ljude.

25. jula poslije podne ili 26. ujutro u Nadurljaj je stigao Bićo Kesić iz Gračaca. Poznavao sam njegovog oca Milu, ali njega nisam. On je rekao da traži mene. I da bismo utvrdili njegov identitet, Milan Šijan je pozvao Vuju Surlu, seljaka iz Glogova, koji se tu nalazio kod nekih svojih rođaka. Vuju sam dobro poznavao kao poštena čovjeka i simpatizera KP. Pošto je rekao da poznaje Biću i garantuje da je pošten čovjek, kome se mogu povjeriti ozbiljni zadaci, mi smo odmah Biću upoznali sa svojim zaključcima i odlukama. Kao sekretar Sreskog komiteta KP za Gračac dao sam mu pismenu poruku za članove KP da hitno izvrše mobilizaciju svih snaga i da se pripreme za neposredan početak oružane borbe. Bićo je s tim uputstvima odmah krenuo prema Gračacu. Mislim da je u istom smjeru i s istim porukama odmah krenuo i Vujo Surla.

Na putu prema Drvaru Dušan i ja, ne znajući dobro put, dosta smo lutali u šumi između Kunovca i Zavlake i tek predvečer smo stigli u Zavlaku. Tu smo našli Voju Mileusnića, koji nas je obavijestio da je u Drvaru donijeta odluka da ustanak počne sutra — 27. jula. To nisam odmah vjerovao jer nikog nisam poznavao od članova KP s područja Drvara i B. Grahova. U zoru 27. jula Dušana i mene probudili su neki seljaci koji su se između sebe objašnjavali: jedni su tvrdili da je ustanak već počeo u Drvaru, a drugi da to nije sigurno. Ubrzo je stigao i Voja Mileusnić, koji je, čini mi se, cijele te noći bio budan. Saopćio nam je da se iz pravca Drvara čuju detonacije bomba, pa čak paljba iz pušaka i mitraljeza i da on smatra da su vijesti koje je dobio o početku oružane borbe tačne. Otišao je ponovo u izviđanje, a ubrzo poslije toga već smo i mi u Zavlači čuli detonacije iz pravca Drvara. Dušan i Đoko, prema orijentaciji koju su imali od svog prvog sastanka s drugovima iz Drvara, obavijestili su nas da bi dan ustanka trebalo da bude 2. augusta, što se imalo naknadno utvrditi, pa smo Dušan i ja sada raspravljali o tome šta da radimo: da li da idemo provjeriti ili da i mi otpočnemo borbu. Pošto su se detonacije iz pravca Drvara sve više pojačavale, zaključili smo: moguće je da su neki događaji prisilili drugove da početak pomjere; ili je neprijatelj otkrio pripreme, pa je početak nametnuo svojim napadom. U svakom slučaju zaključili smo da su detonacije po jačini i trajanju

siguran znak da se vode ozbiljne borbe i da za nas u tome momentu nema drugog izlaza nego odmah i bezuslovno otpočeti oružanu borbu.

Kada smo, poslije raspravljanja, izašli pred kuću, već se bila skupila oveća grupa: desetak boraca pod oružjem i nešto više žena, djece i staraca. Borci su ćutali u iščekivanju odluke, a žene i starci su se još prepirali: treba li rušiti prugu, a to znači oružani ustanak, ili ne... Dušan je nekim borcima, pošto ih je lično poznavao, objasnio da se borba mora odmah otpočeti. I oni su otišli prema pruzi u pravcu Knina. Toga momenta prišao mi je pod »punom ratnom spremom« i u žandarmerijskoj uniformi Jovo Bursać, pozdravio vojnički i rekao: »Druže komandante, odlazim na izvršenje ratnog zadatka.« Otišao je žurno prema pruzi, dovikujući: »Ko će sa mnom, on nek' ide za mnom...« I dok su borci gotovo trčećim korakom odlazili, žene, babe, starci i djeca su zamuknuli, prateći ih začuđenim pogledom. Jedna baba, sjedeći na travi, uzela je dva kamena i počela da udara jedan o drugi kunući Jovu Bursaća: »O Jovice, naopako ti bilo... Zbog tebe će naše kuće pogorjeti i narod izginutiiii...« Na to je jedan starac, muž joj ili rođak, lakše udari nogom u slabine i reče: »Ćuti, bog te ubio ... Tu je komandant...« Baba baci kamen i uplašeno me pogleda. Praveći se da ništa nisam primijetio, naredio sam da se odmah raziđu svojim kućama i pripreme hranu za borce, a u slučaju opasnosti da se sa stokom i djecom povuku što dublje u šumu... Uto je naišao i Voja Mileusnić grdeći nas šta toliko oklijevamo...

Eto, tako je počelo. Za nas, bar kako sam ja vidio u tom momentu, nije bilo ničeg naročitog, ničeg dramatičnog, a najmanje romantičnog. Sve je to bilo samo ono što smo smatrali da u tom momentu jedino možemo i moramo činiti, a posebnu hrabrost nam je ulijevala činjenica što smo u svakom selu i zaseoku imali priličan broj naoružanih boraca. Iako je tačno da »u rukama Mandušića Vuka svaka puška biće ubojita«, bez jednog minimuma oružja ipak se ne ide u borbu, a mi smo taj minimum imali...

Pošto smo priznali opravdanost Vojine kritike zbog oklijevanja i njega upozorili da se toliko ne nervira, sva trojica smo se složila da Voja ostane na tom sektoru, da što prije uspostavi vezu i dobije potpunije informacije o događajima u Drvaru i okolini i da rukovodi akcijama na pruzi prema Kninu, a Dušan i ja da odmah krenemo prema Srbu, kamo je energični Voja već poslao potrebna obavještenja. Također smo se dogovorili da umnožimo proglas narodu o nužnosti ustanka, koji je Voja ranije pripremio, a ja da izdam naredbu štaba o početku i pravcima naših akcija. Ako se dobro sjećam, proglas narodu što ga je napisao Vojo sadržavao je prije svega poziv na borbu protiv podlog i podmuklog okupatora i njegovih krvavih slugu ustaša, zagovarajući slogu i bratstvo Srba i Hrvata. U naredbi koju sam napisao i potpisao punim imenom, koliko se sjećam, bilo je ovo:

1) Jedinice (mislim da smo ih nazvali odredi) Osredci, Srb i Neteka moraju odmah uspostaviti vezu i sarađivati s odredima susjednih bosanskih sela: B. Osredci, Cvjetnić i Begluci, da oslobode Srb, a potom da

nastupaju prema D. Lapcu i pored Une prema Marin Brodu i Kulen Vakufu. Takoder da odmah uspostave vezu s odredima sela Suvaja, Brotinja, Zaklopac, Dobroselo i Doljani, koji treba da djeluju prema D. Lapcu i K. Vakufu.

2) Odredi Kunovca, Kupirova i Dabašnice da zaposjednu Srbski klanac i hitno uspostave vezu s odredima Velike Popine, Otrića i drugih sela u srezu Gračac.

3) Odredi Zavlake, Kaldrme, Dugopolja i Tiškovca da u saradnji s odredima iz susjednih bosanskih sela, za koje smo prema ranijim dogovorima drugova na tom sektoru pretpostavljali da su već u pokretu, da razaraju uskotračnu prugu i da vrše napade prema Kninu.

Pored određivanja pravaca napada i djelovanja u naredbu smo unijeli i ove odredbe:

a) Oružanim odredima narodne vojske dužni su pomagati svi stanovnici područja na kome se vojska nalazi i svaka jedinica ima pravo i dužnost da protiv svakog ko se suprotstavi ili odbije da izvrši naređenje, upotrijebi sila.

b) Za izdajnike, špijune i druge petokolonaše odmah formirati prijeki vojni ratni sud koji ima pravo da izriče i odmah izvršava sve vrste kazni, uključujući i smrtnu.

Da ne bi bilo zabune u pogledu naredaba koje izdaje Štab gerilskih odreda, stavili smo napomenu da će do daljnjeg svaka naredba Štaba nositi štambilj Osnovne škole Osredci, pošto momentalno drugog nemamo.

Koliko se sjećam, naredba je napisana pisaćom mašinom u 6 primjeraka, od kojih je jedan upućen Peji Žuniću, drugi Dušanu Munidžabi za partijske organizacije na području Gračaca, a ostali jedinicama na području Srba. Pošto smo seljacima u Zavlači dali uputstva šta da rade u pozadini, prije svega u obezbjeđenju ishrane boraca i prihvatanju ranjenika, Dušan i ja krenuli smo prema Srbu, naglasivši da nam se obavještenja šalju u Kunovac.

U Kunovcu smo umnožili u nekoliko primjeraka proglas narodu i po posebnim kuririma poslali Peji Žuniću za D. Lapac i Dušanu Munidžabi za Gračac. Zatim smo pošli na Srbski Klanac, gdje su borci već zauzeli položaj očekujući nailazak neprijatelja. Tamo su mi priveli kao zarobljenika lugara Polnara (ili Poldnara), Hrvata iz okoline Perušića, koga su ustaše silom natjerale da kao lugar vrši izviđanja na sektoru Srba. Iz njegove izjave zaključio sam da nije bio ustaša. Rekao mi je da ima 7 ili 9 djece, ne sjećam se tačno, i da je zbog njih morao izvršavati naređenje. U tom momentu naišao je kamion s oružnicima. Bez iskustva u postavljanju zasjeda i napadu na neprijatelja otvorili smo vatru dosta nespretno. Vozač kamiona je odmah poginuo, a oružnici su se razbježali po sumi. Ubrzo su svi pohvatani i s njihovim vođom, jugoslavenskim žandarmerijskim poručnikom, a sada oružničkim natporučnikom Nikolom Bačićem, dovedeni u Srb, gdje sam ih saslušao.

Poručnik Bačić je izjavio da su poslani da utvrde ko je srušio mostove na cesti Srb—D. Lapac na Uni u Suvaji i na potoku Joševici, pohapse krivce i sprovedu u Gospić. Dalje je izjavio da ga je kod Gračaca sreo Juco Rukavina i naredio mu da odmah čim prođe Veliku Popinu, počne ubijati sve na što naiđe, bez obzira na pol i godine starosti. Bačić mi je dao približno tačne podatke o jačini ustaških, domobranskih i talijanskih snaga na sektoru Gračac—Gospić. Znao je i za pokolj naroda u Suvaji, Osredcima i Bubnju koji su izvršile ustaše. Po njegovoj izjavi neko je tada otvorio vatru iz pušaka na ustaše, koji su poslije paljenja i ubijanja u Suvaji pošli za ostatkom naroda koji je bježao prema šumi i ranio dvojicu ustaša, od kojih je jedan navodno kasnije umro.

Pri saslušanju malo sam se iznenadio kad se ispostavilo da se poručnik Bačić i Pajica Omčikus dobro poznaju, prema njihovim izjavama, još od prije rata. Posumnjao sam tada da možda ne postoje neke veze između njih dvojice, ali sam ipak odredio Pajicu Omčikusa da organizuje njihovo sprovođenje do Štaba u Drvaru (već smo imali izvještaj da je Drvar oslobođen).

28. jula prije podne na Srbski Klanac stigli su Bićo Kesić i Dušan Munidžaba, krojački radnik, član KP iz Potkokirne kod Gračaca. Pošto su nas izvijestili o stanju kod Gračaca, upoznali smo ih sa svojim odlukama i uspjesima u Srbu, pa smo im dali usmeno i pismeno potrebna ovlašćenja i uputstva da mogu u ime našeg štaba, koji smo nazvali Štab gerilskih odreda za Srb i okolicu, izdavati naredbe za neposrednu oružanu borbu.

Pošto smo uspjeli da ustanak proširimo na područja općina D. Lapac, Zrmanja, Gračac, Bruvno i Mazin, 30. ili 31. jula riješili smo da sjedište Štaba premjestimo u Brezovac i već tada mu izmijenili naziv u Štab gerilskih odreda za D. Lapac i okolicu.

Još 27. jula poslije podne izdali smo posebno naređenje i apelovali na narod i borce da se poštede i sačuvaju životi i imovina nekoliko hrvatskih porodica Ivezić, koje su, s ukupno 30 članova, živjele u selu Brotinja, općina Srb. Na žalost, već odmah po dolasku Štaba u Brezovac dobili smo izvještaj da je grupa naših boraca, čija imena nikad nisam uspio saznati, i pored naše naredbe izvršila napad na Iveziće. Odmah sam naredio istragu i dobio sam izvještaj da su neki članovi porodica Ivezić pokušali da daju otpor kad su na njih naišli nepoznati naši borci i da je tom prilikom poginulo 5 ili 6 odraslih, dok su ostali jednim dijelom zatražili da idu u K. Vakuf, a drugi da se privremeno sklone kod svojih poznanika Srba, što im je, navodno, bilo dozvoljeno. Da bi njihov izvještaj bio ubjedljiviji, neki borci iz Suvaje, čijih se imena ne sjećam, tom prilikom doveli su jednu ženu iz porodice Ivezića, koja je potvrdila tacnost njihovih izvještaja. Za one uslove taj izvještaj mi je izgledao vjerojatan, a mislim da je jednim dijelom bio i tačan, bar za onih prvih 5 do 6 dana. Međutim, i ovakva verzija o tragediji porodica Ivezić za nas je bilo ozbiljno upozorenje na opasnost od krvave osvete naših boraca nad nedužnim dijelom hrvatskog naroda u Boričevcu. To utoliko više ukoliko su od porodica Ivezić svega dva člana prisustvovala ubijanju

naroda i paljenju kuća u Suvaji 1. jula, a za jednog se od njih tvrdilo da je učestvovao u ubijanju članova jedne srpske porodice u zaseoku Joševici kod Suvaje. Opasnost od osvete u Boričevcu bila je to veća što se znalo da je jedna grupa seljaka ustaša iz Boričevca pod rukovodstvom Grce Pavičića i njegove žene Marice učestvovala u zvjerskom ubijanju srpskih porodica u susjednom srpskom selu Bubanj i da je izvjestan znatniji broj Hrvata iz Boričevca učestvovao u pljačkanju imovine u okolnim srpskim selima, dok je narod bio izbjegao u šumu ispred ustaša.

Tek padom K. Vakufa 6. septembra saznao sam da nitko od članova porodica Ivezić nije uspio da pobjegne u K. Vakuf, ali nikad nisam uspio utvrditi kako su i od koga stradali. Po svemu sudeći bili su tragična žrtva osvete preživjelih članova i rodbine srpskih porodica koje su ustaše pobili 1. jula u susjednom selu Suvaji i 2. jula na Osredcima. Koliko mi je poznato, tragediju su preživjele svega dvije djevojke, koje su spasili njihovi vjerenici — Srbi, dok su ostali, oko 28 članova porodica Ivezić, izginuli...

Neosporno je tačno da su za borbu sposobni članovi porodica Ivezić imali oružje koje su dobili od ustaša. Međutim, bez obzira na to koliko su bile tačne tvrdnje boraca, koje sam u povodu tragedije porodica Ivezić saslušavao, da su Ivezići davali otpor našim borcima, kad su naišli u njihov zaselak, za nas je ta tragedija bila opomena i upozorenje na opasnost od divlje osvete u kojoj su žrtve nedužni ljudi, žene i djeca, pa smo odmah pod cijenu najvećih teškoća preduzimali mjere da se taj slučaj ne ponovi. I on se nigdje na području Hrvatske nije više ponovio u toku NOB.

Poslije prvih uspješnih borbi protiv ustaša u Srbskom Klancu, Dobroselu i Doljanima i poslije tragičnog udesa hrvatskih porodica Ivezić u Brotinji pred nas se postavio vrlo težak vojno-politički problem: kako likvidirati ustaško uporište u selu Boričevac, jedino selo naseljeno isključivo Hrvatima na području sreza D. Lapac. U selu su držali vlast ustaški zločinci Grco Pavičić, trgovac, i njegova žena Marica, kći Pajcova Zdunića, također ustaše iz Lovinca. Marica i Grco pridobili su nekoliko seljaka iz Boričevca, koji su s ustašama iz drugih krajeva Like i iz Kulen Vakufa učestvovali u ubijanju naroda i paljenju kuća u Suvaji, Osredcima i Bubnju. Izvjestan broj seljaka, žena i muškaraca iz Boričevca učestvovao je u pljački napuštene imovine odbjeglih Srba u susjednim selima. Sve je to bilo dovoljno da stvori nepomirljive odnose Srba iz okolnih sela prema hrvatskom stanovništvu u Boričevcu. Na osnovi tih činjenica zaključili smo: ako stanovništvo ne pobjegne prije nego mi uđemo u Boričevac, i pored svih mjera koje ćemo preduzeti neće biti moguće spriječiti osvetu nad nedužnim seljacima, ženama i djecom. Stoga smo namjerno, iako svjesni da je oklijevanje smrt ustanka, odgodili napad na Boričevac sa 30. ili 31. jula na 2. augusta, uvjereni da ćemo do tog vremena uspjeti nagovoriti narod da bježi prema Bihaću.

Naš štab je već 30. jula poslao Katu Dukić, Hrvaticu udatu za Srbina u Doljanima, da obavijesti narod da bježi prije našeg napada.

Uspjevši uspostaviti vezu s porodicama Markovinović iz Boričevca, Kata im je prenijela poruku Štaba s mojim potpisom i moju usmenu poruku, jer su me i lično poznavali. Kata se vratila s porukom da se niko ne smije usuditi da pokaže pismo našeg štaba ni moje poruke, jer bi toga Grco i Marica odmah ubili i uništili mu porodicu. I pored takvog straha vijest 0 dolasku Kate Dukić probila se medu stanovništvo Boričevca, koje je praktično živjelo u zbjegovima iznad sela u šumi Lisac, dok su se na njegovoj drugoj strani također nalazili zbjegovi dijela srpskog stanovništva iz Dobrosela.

Ponovo smo 31. jula poslali poruku stanovništvu u Boričevcu po Nikoli Polovini iz Dobrosela, jer je on bio neposredni susjed porodicama Markovinović. On nas je po povratku obavijestio da od 1. augusta uveče u Boričevcu neće biti neboračkog stanovništva; ostaće samo domobrani 1 ustaše. Tek kad smo primili to obavještenje, izdali smo naredbu za napad na Boričevac za 2. augusta ujutro. Međutim, ustaše su pobjegle zajedno s narodom, dok su se manje domobranske snage pred našim napadom povukle gotovo bez otpora.

Ulaskom u Boričevac pred nama se pojavio novi problem. Ustaše su, izgleda, tek u posljednjem momentu dozvolile narodu da napusti Boričevac, pa je u kućama ostao gotovo sav namještaj i drugi predmeti. Štavise, ostale su znatne količine pokućstva, odijela i poljoprivrednog alata, koje su ustaše opljačkale iz susjednih srpskih sela. Trgovačke radnje bile su također pune razne robe, najvećim dijelom opljačkane iz radnja pobijenih trgovaca Srba iz Lapca i okoline. Stoga je razumljivo da je masa žena i neboračkog stanovništva okolnih srpskih sela s razlogom pošla za nama u Boričevac da potraže nešto od svoje imovine. Mnogi su zaista ponešto i našli. Uzimajući svoje, mnogi su uzimali i tuđe. Nastalo je opće razvlačenje. Mnogi čije su porodice i rodbina pobijeni došli su u kuće onih koje su vidjeli da su ubijali i palili u Suvaji, Osredcima i Bubnju, pa je želja za osvetom postala neobuzdana, nesavladiva. Počelo je paljenje, ali ne samo ustaških kuća nego i ostalih. Za nepun sat Boričevac je bio u plamenu ...

Užasan je doživljaj biti komandant onima koji pale, razvlače, traže svoje i pljačkaju tuđe, komandant pobujenih, ustaničkih srpskih masa, koje u opustjelom hrvatskom selu traže i nalaze svoju košulju, pokrivač, sjekiru, cipele, lonac. Eto, sada kad smo počeli oružanu borbu za oslobođenje od okupatora, a za bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata, te srpske mase, kojima smo mi komunisti u ime Partije stali na čelo kao njihovi neosporni komandanti, komandiri, vodnici, pod našom komandom pale to opustjelo hrvatsko selo, koje je stanovništvo napustilo na naš izričit zahtjev... Za mene lično užas je bio to veći što sam rođen i odrastao tu u Dobroselu, a u Boričevcu poznavao svaku kuću, svakog čovjeka... Bio sam dobar poznanik i s krvoločnim ubicama Grčom i Maricom Pavicic. Oni su prije rata bili obični, mali seoski trgovci, zelenaši kao i drugi, a sad su već bili krvožedne zvjerke, koje su se naglo bogatile na pljački zlatnih zuba iz usta zaklanih žrtava ...

Ma koliko da je bilo potrebno humanog osjećanja i razmišljanja, komunista, odgovorni komandant, morao je da humanističke meditacije ostavi za kasnija, bolja vremena, ako ih doživi, a sada je morao da komanduje, naređuje upravo onima koji ga, eto, ne slušaju. Našao sam se nasred sela pred mlinom s pilanom i dućanom ustaških krvoloka Grce i Marice Pavičić. Dva naoružana borca, od kojih je jedan moj daljnji rođak, idu prema meni s upaljenim šindrama koje su otkinuli sa suvog seljačkog krova. Na pitanje kamo idu sasvim ravnodušno odgovaraju: »Da zapalimo mlin i dućan... da iz pasjeg mlina niko više ne jede palentu ...« »Zabranjujem paljenje ... Ubiću Vas ...« — viknuo sam prijeteći im i pištoljem. Na to oni mirno skinuše puške, staviše ih pred mene, i moj rođak mi reče: »Druže komandante, ubij nas iz naših pušaka... Ako ne ubiješ, mi mlin i dućan zapalismo ...« Stavio sam pištolj u džep. Oni se povratiše, uzeše svoje puške i odoše da zapale mlin i dućan ...

Pošao sam da pokušam zabraniti paljenje i razbijanje katoličke crkve. Iznenadio sam se kad sam vidio da crkvu niko ne dira. Malo podalje od crkve, na utrini hrpa od raznih tkanina, gotovog odijela, obuće, šećera, brašna, raznih alatka i druge robe iznesene iz napuštenih ustaških dućana trgovaca Pavičića i Brkića. Izbezumljena masa žena, djece, staraca i odraslih ljudi, među kojima je i nekoliko oružanih boraca, svađa se oko te robe, razvlači, otima. Pokušao sam da ih rastjeram: naređivao sam, psovao, prijetio, pucao iz pištolja, molio, prijetio; sve je bilo uzalud. Najednom primijetim u blizini nekoliko kanta s benzinom. Zgrabio sam jednu, polio onu hrpu i — zapalio. Neko je iza mojih leđa viknuo: »Ustaše napadaju iz Kulen Vakufa ... Juriš na krvnike ... Živio Staljin ...« I dok je ogroman plamen brzo gutao benzinom polivenu robu, nekoliko boraca žurnim korakom odmicalo je prema Kulen Vakufu, a masa ostalih, koji su svega nekoliko sekunda prije toga bezumno galamili i svađali se, polako se, mirno i ćutke udaljavala od hrpe koja je gorjela. Slomljen tim prizorom i onim što sam sam morao da učinim, stajao sam bespomoćno valjda jedan minut kao da sam odavao poštu tom čudnom užasu. Brzo sam se trgnuo. Shvatio sam da sam komunista, odgovorni komandant, da odmah moram u oslobođeni ili možda spaljeni, opustjeli Lapac, gdje me čeka, gotovo sigurno sličan prizor pljačke, razvlačenja onog što je ostalo iza ustaša i domobrana ...

U D. Lapcu prizor je bio nešto drugačiji, ali na žalost ipak mnogo sličan. Oko stotinu ljudi, samo bez žena i djece, galamilo je i svađalo se oko ono malo odijela, obuće i tekstila što se našlo u napuštenim radnjama pobijenih ili protjeranih trgovaca i zanatlija Srba. Kad sam se približio, neko se iz one gužve izderao: »Mirno! Stigao je komandant!« Dva borca, koji su išli sa mnom, prosto su mahinalno, ne znam zbog čega, uzela puške na gotovs i s prstom na obaraču išla ćutke pored mene. Većina ili gotovo svi oni koje smo tu našli bili su bez oružja, jer su drugi s oružjem otišli da progone neprijatelja prema Kulen Vakufu, Bihaću i Udbini. Napravili su mi prolaz. Ljut i gotovo očajan, popeo sam se na

neka stara, napuštena rabadžijska kola i prosto sam izgrdio prisutne kako sam samo u onom raspoloženju mogao i umio. Saslušali su me mirno, a kad sam im naredio da se odmah raziđu i idu na front tamo gdje je jedinica njihovog sela, svi su, iako s malo gunđanja, izvršili moje naređenje.

Ipak, bitno je da se najveći dio boraca nije zadržavao ni u Boričevcu ni u Lapcu, nego su produžili da progone neprijatelja prema Kulen Vakufu. To je bio onaj najborbeniji i najsvjesniji dio naših ustaničkih snaga.

Ne sjećam se kako sam te događaje prikazao u svojim izvještajima OK KPH za Liku i CK KPH, ali sam ovih dana, gotovo 30 godina nakon toga, pročitao u nekim objavljenim i neobjavljenim dokumentima da su »četnički elementi« izazvali pljačku i paljenje u Boričevcu. Ponegdje se otvoreno ili prikriveno prigovara da nismo bili sposobni ili čak da nismo htjeli energično zavesti red i disciplinu. Ostavljam po strani naše subjektivne greške i slabosti, neka ih drugi ocijene, ali prosto je izmišljena tvrdnja da su »četnički elementi« tobože izazivali negativne pojave: pljačku, paljenje i slično, bar što se tiče Boričevca. Četnici to nisu mogli učiniti iz prostog razloga što ih nije bilo. Pored naroda koji je pod komandom nas komunista stupio u ustanak, u to vrijeme postojali su još samo plaćeni talijanski agenti, npr. Stevo Rađenović, Pajica Omčikus i Torbica iz Srba, Đuro Vugonja iz Gračaca, Savica Guteša iz Bruvna i slični, koji su tek kasnije po nalogu svojih poslodavaca stvorili organizacije i proglasili ih četnicima, kao što je svojevremeno i Pavelić svoje saradnike proglasio ustašama.

Ono što je u paljenju Boričevca bilo opasno, a i u kasnijim, još strasnijim događajima u Kulen Vakufu, bila je upravo činjenica da to uništavanje, pljačka i paljenje nije činio niko svjesno, zlonamjerno. Bila je to u stvari logična posljedica i izraz stihije mržnje prema zločincima, primitivni izraz želje za osvetom, za pravednom kaznom, koje su izražavali stanovnici okolnih srpskih sela. Najbolji i najsvjesniji, a znam da i najveći dio naših boraca nije učestvovao u tom paljenju i pljačkanju, jer to u onom momentu nije htio, pa ni mogao, iz prostog razloga što je neprijatelja trebalo satjerati u Kulen Vakuf i onemogućiti mu da otuda izvede protunapad. Ali ostaje činjenica da je u masi neboraca toga momenta u pljački i paljenju učestvovao i znatan broj boraca, od kojih su neki poslije toga bili sjajni ne samo partizanski borci nego i politički i vojni rukovodioci, komandiri, komandanti. Nikad nisam niti hoću javno pomenuti njihova imena, ali, čini mi se, ko ne shvaća suštinu takve pojave i uzroka koji do nje dovode, taj ne shvaća dovoljno u čemu je suština politike bratstva i jedinstva Srba, Hrvata, Muslimana i ostalih naroda Jugoslavije; taj ne shvaća iz čega proizlazi opasnost da postanemo žrtve stranih sila koje se služe klasičnim načelom: »Zavadi, pa vladaj!« Poznavao sam Grcu i Maricu Pavičić i velik broj ostalih ustaških zločinaca koji su klali ljude, žene, djecu, i znam sigurno i tvrdim da oni nikad ne bi vršUi onakva masovna zvjerstva da nisu znali, da nisu bili sigurni da to vrše po želji i zahtjevu okupatora, da to nikad ne bi učinili kad

bi iza njih stajao samo Ante Pavelić i ustaše bez okupatora, ne bi učinili iz prostog razloga jer ne bi imali zvjerske smjelosti ni snage...

Talijanski agenti, kasnije po njihovom nalogu četnici, Pajica Omčikus, Stevo Rađenović i slični, nisu palili ni pljačkali u Boričevcu, niti su druge huškali da to čine iz prostog razloga što u tom momentu nisu imali ni lične hrabrosti da dođu u Boričevac, jer smo tu očekivali tada krvavu bitku s ustašama i domobranima, pa su se ti službenici talijanske kvesture u Zadru sakrili u mišje rupe najmanje 20 km daleko od Boričevca i čekali da čaju vijesti šta smo mi učinili, kako smo prošli. Jedini idejno-političkí formirani i ubijeđeni monarhista major Boško Rašeta nije mogao učestvovati u paljenu Boričevca, jer kao »krkeljava baba« bio je skriven negdje u mišjoj rupi, a kao visokoobrazovan vojni stručnjak i ubijeđeni pristalica zapadnoevropske buržoazijske demokratije nije imao razloga da druge podstiče na paljenje u tom slučaju. Sve te činjenice treba imati u vidu da bi se shvatilo do kakvog užasa može dovesti politika kvarenja odnosa između Srba, Hrvata, Muslimana i ostalih naroda u Jugoslaviji... Paljenje i pljačka u Boričevcu bili su posljedica ranije nagomilanog nepovjerenja, niske političke svijesti i primitivizma, iz kojih je stihijski probila divlja želja i nagon za osvetom ...

Kad smo uspjeli da u Lapcu zavedemo kakav-takav red i počnemo rad kao ustanički Štab gerilskih odreda za Lapac i okolinu, javio mi se i major Boško Rašeta. Blijed, iscrpljen, kao da je godinama živio u samici, čestitao mi je na uspjehu kao komandantu i obećao svoju bezuslovnu saradnju čim se »oporavi od bolesti« ... Iz kratkog razgovora s njim zaključio sam da je Momčilo Polovina savršeno tačno ocijenio Rašetu i njegovu vrijednost, ali ja sam se morao držati Markove poruke.

Pošto smo protjerali neprijateljske snage iz Boričevca, imali smo dosta prostranu, slobodnu teritoriju za čije je obezbjeđenje trebalo odmah organizaciono učvrstiti vojnooperativne jedinice i organizovati vlast u pozadini. U pripremnom periodu naša snaga je bila u samoinicijativi i sposobnosti svakog sela, zbjega i zaseoka da provede samoorganizaciju radi samoodbrane, ali kad je trebalo da se organizuje samoodbrana šireg područja, javio se problem praktičnog prijelaza od nižih organizacionih oblika vojnih i civilnih organa sela, zaseoka i zbjegova na njihovo objedinjavanje u jedinstvenu organizaciju višeg tipa i za šire područje. Naša greška je bila u tome što smo taj zadatak shvatili prvenstveno kao potrebu odvajanja boraca od njihove porodice i sela, umjesto da smo shvatili kao potrebu ubjeđivanja boraca i traženja takve organizacije i metoda rada kroz koje će oni shvatiti da je prihvatanje novih organizacionih oblika i novog odnosa borca prema njegovoj porodici i selu jedini put ka spašavanju upravo te njegove porodice, imovine, njegovog sela. Mi smo se u tome sporo snalazili, i otuda se već od prvih dana dolazilo do nesporazuma s našim sopstvenim borcima i čitavim jedinicama. Mi smo pokušavali da izvršimo zadatke naredbom i onda kad je bilo potrebno prethodno ubijediti, postaviti odnose tako da borci na sopstvenom primjeru vide da je taj naš prijedlog, naša naredba suštinski najbolji put za odbranu

njegove porodice, njegove imovine i njegovog sela. Zato nam se već prvih dana dešavalo da su mnogi od onih koji su se u periodu priprema prihvatili da budu komandiri, vodnici, desetari odbijali sada te funkcije, uzimali ulogu običnog borca; odbijali čak i komandnu funkciju desetara. I obrnuto, bio je slučajeva da su borci tražili da se smijene, ili su sami smjenjivali desetare, vodnike, pa i komandire koji su se pokazali nedovoljno sposobni ili nisu pokazali dovoljno hrabnosti u borbi.

Dok smo uspjeli da bar nekako sredimo stanje na području oslobođenog sreza D. Lapac i organizujemo front prema Bihaću i Kulen Vakufu, prema Gračacu i Gospiću, gdje su bile jače ustaške i domobranske snage, a posebno prema Kninu, gdje se osjećala vrlo živa, više politička nego vojnička aktivnost talijanskih okupatora, pojavile su se izvjesne naše teškoće i svestrana aktivnost neprijatelja. Za komandanta sektora Gračac imenovali smo Nikolu Krajnovića, člana Sreskog komiteta KPH za Gračac, a za politkomesara Nikolu Miljuša, učitelja, rođenog u Omsici i člana Sreskog komiteta za D. Lapac, gdje je prije rata radio kao učitelj.

5. ili 6. augusta pošao sam prema Gračacu i našao na Mazinskoj Previji, između Bruvna i Mazina, naše jedinice iz Mazina, jer su bile obaviještene da je neprijatelj ponovo zauzeo ranije oslobođeno Bruvno. Tu su me istovremeno obavijestili da se u zbjegovima iznad Visuća kod Udbine nalazi neki Hrvat. Kaže da je komunista, a nije Jakov Blažević ... Kaže da je radnik, a priča da je bio u Španiji... Kod Udbine je već nekoliko dana. Odmah sam zaključio da bi to mogao biti Marko, ali mi je bilo sumnjivo da bi Marko mogao biti »nekoliko dana« u blizini a da ne dođe do mene, to prije što smo već imali veze s borcima na području Udbine. Poslao sam oružanu patrolu da mi ga dovedu. Međutim sam im strogo zaprijetio da ga ne smiju tući, ali ni dozvoliti da im pobjegne. Rekao sam da mu kažu da ga vode k meni. Zadržao sam se tu na Previji nekoliko časova čekajući izvještaj izvidnice koju smo poslali u Bruvno i raspravljajući neka sporna pitanja komandnih funkcija kod boraca iz Mazina, kad se iz šume od Kremena pojavila patrola. Prije nego što sam ga mogao sigurno prepoznati, Marko, svezanih ruku, dovikivao mi je: »Eej, tako mi ti počinješ revoluciju. Bogami, s ovim tvojim momcima nema šale... Ko im se malo ne pokori, odmah biju, svežu i vode svom komandantu... Prava vlast revolucije... E, tako, brate, to mi se sviđa ...« Dak sam pritrčao k njemu i zagrlio ga onako svezanog, pratioci su presjekli uže na njegovim rukama, koje su me snažno zagrlile...

Marko je donio proglas CK KPJ, koji je pročitao borcima. Poslije kraćeg govora i na njegov način bliskog razgovora s borcima upravo nam je stigao izvještaj da je u Bruvnu sve u redu i slobodno. Dali smo neka naređenja i uputstva borcima da krenu prema Gračacu i jedan manji dio prema Udbini, a Marko i ja krenuli smo za D. Lapac. Čim smo ostali sami, zapitao sam: »Da nismo prerano počeli?« — »Ne, druže, ni rano ni kasno, nego u pravi momenat« — orgovorio je Marko. Pošto sam ga obavijestio o početku i razvoju ustanka za ovo nekoliko dana, prešli smo na razgovor o stanju i radu partijskih organizacija i članova. Obavijestio

sam ga o odlasku Zakule, Cvjetičanina i Koraća i zapitao da li su možda otišli po odluci Partije na kakav poseban zadatak. Odgovorio je: »Kakav zadatak?! Čisti kukavičluk!« Obavijestio sam ga o Žakulinom izlaganju kako misli da je »Versajska Jugoslavija likvidirana«, a da će i KPJ biti rasformiran. Marko me pažljivo slušao i na kraju ogorčeno primijetio: »I tako oni... Likvidiraju Jugoslaviju i rasformiraju njenu Komunističku partiju zajedno s Hitlerom i njegovim slugom Pavelićem... Pa kad i na tom poslu postane vruće, onda kidaj! Mili moji — kuda koji... Samo, o ovom rasformiranju i likvidaciji ne govori nikom... O tom kasnije...« Vidio sam da Marko ne želi dalji razgovor o tome i da mi neće reći na koga misli da žele rasformirati KPJ.

Poslije detaljnog upoznavanja s našim radom Marko je najprije primijetio da smo se svi, a posebno ja kao komandant, suviše gubili na sporednim sitnicama. Obavijestio me da je poduzeo mjere da uspostavi veze s OK za Liku: »Ali« — dodao je srdito — »ovog momenta hitnije je da stupimo u vezu s drugovima u Drvaru, koji prave revoluciju, nego da gubimo vrijeme tražeći veze s onima koji čekaju revoluciju ili da tragamo za onima koji su od nje pobjegli...« Odmah mi je izložio svoju koncepciju: »Ustanak u Lici i Bosanskoj krajini čini jedinstvenu cjelinu i takav se mora prihvatiti. U Bosni treba osloboditi B. Petrovac i Kulen Vakuf, a kod nas u Lici Udbinu, zatim Korenicu, pa onda zajednički na Bihać, koji će biti najtvrđi orah. Talijanski okupator će braniti prugu Split—Gospić—Zagreb kao uslov svoga opstanka na Balkanu i zato je vaša neoprostiva greška, tvoja i drugova iz Drvara, što niste maksimalno uništili prugu, naročito što niste do temelja razorili željeznički vijadukt kod Bendera.«

Posebno me interesovalo što će mi Marko reći za Boričevac. Dok sam mu o tome pričao detalje, slušao me pažljivo i, kad bih zastao primjetio bi: »Samo nastavi!« Kad sam završio tužnu priču o događajima u Suvaji, Osredcima, Bubnju i Boričevcu, Marko je kratko primijetio: »Sve su to dokazi zločinačke politike bivših vlada i režima, ali jednim dijelom i naš neuspjeh... Nismo uspjeli, bez obzira na to što je bilo mnogo i objektivnih razloga, da narod pripremimo za takav slučaj da se braća između sebe ne kolju... Da nisi odložio napad na Boričevac, možda bi istovremeno pao u naše ruke i Kulen Vakuf... Petrovac, a onda naš juriš na Bihać i Udbinu ... Ali, ipak, to je samo pretpostavka ... A sad, što mu je, tu mu je... Dobro je to da narod u Boričevcu nije stradao ... Ipak, bolje je kad je manje nevinih žrtava, jer su one uvijek teške...«

Na kraju, kad sam mislio da sam završio svoje izlaganje, Marko primijeti: »Nisi li šta izostavio?« Odgovorih mu da nisam. A šta je s Rašetom i onim drugim majorom u Lapcu... Nešto mi tu oklijevaš, a trebalo je o tom među prvim stvarima...« Obavijestio sam Marka o svemu što sam znao o Rašeti. Rekao sam da je Rašeta možda dobar vojni stručnjak za nastavu u vojnoj akademiji, da je idejno jugoslavenski orijentisan, pristalica kralja i Vlade u Kairu, lično plašljiv kao srna. Oduše-

vljeno je pozdravio naše prve uspjehe, ali da ne smatra da smo stvorili osnovu za daljnju borbu, nego sredstvo da prisilimo okupatora i Pavelića na »kompromis i poštovanje osnovnih prava na život srpskog naroda«. Rekao sam da Rašetu ne smatram izdajnikom, slugom, činovnikom talijanskog okupatora kao Stevu Rađenovića, Pajicu Omčikusa i njihove saradnike, da je lično pošten, ali da mi njegov kukavičluk ide na nerve. »Uostalom, najbolje da te upoznam, pa ti razgovaraj s njim. Sve što se vas dvojica dogovorite, prihvatiću, ali ne zaboravi da je Boško kukavica.«

Dok sam izlivao svoj bijes na Rašetine slabosti, Marko me mirno slušao i na kraju otprilike rekao: »Ti si ljut što Rašetino visoko vojno stručno znanje nisi mogao odmah iskoristiti. Ali nijesi, druže, shvatio da će takvo znanje nama već za koji mjesec biti dragocjeno. Kukavica, plašiv kao srna? Valjda je tačno, kad kažeš, ali nama će biti njegovo stručno znanje, a ne njegova lična hrabrost. Kažeš da vrijedi samo komanda: 'Za mnom drugovi!', i više je morate upotrebljavati nego: 'Naprijed, drugovi!'. To je tačno, ali kad to treba, zato smo tu mi, komunisti. Ali, znaš li ti šta u ratu znači utvrđivati pravac, tačke i objekte napada? Ne znaš, brate, znam da ne znaš, a tu nam Rašetino znanje može i vjerujem da hoće pomoći. Samo ako ga budemo znali iskoristiti.. Na kraju, ne treba odbaciti ni njegov majorski čin, jer ne zaboravi da ima ne samo Srba nego i nemalo Hrvata koje ćemo lakše pridobiti ako znaju da s nama komunistima u štabu ima i jugoslavenskih oficira... Tvrdiš da su Rađenović i Omčikus obični, plaćeni agenti talijanske kvesture u Zadru ... Možda i jesu, ali nemaš dokaza. Za Rešetu vjeruješ da se neće lično prodati okupatoru, a to je mnogo.«

Usput, od Mazina do Lapca, obavijestio sam Marka o čudnoj poruci koju mi je preko Nikole Krajnovića poslao, navodno, jedan odgovorni drug, funkcioner KP u Dalmaciji. Pred sam povratak u Bruvno Krajnović se u Zegaru sastao s nekim »odgovornim drugom« čije ime iz konspirativnih razloga nije saznao. Taj »odgovorni drug« poslao mi je poruku da sam učinio ozbiljnu grešku što sam zloupotrijebio svoj položaj sekretara Sreskog komiteta KP i u ime Partije stavio se na čelo ustanka Srba, koji su se »pobunili protiv ustaša«, i tako sam Kompaniju »uvukao u šovinistički obračun između četnika i ustaša«. Istina, pobuna Srba protiv ustaških zločina je pravedna, ali to mi nije dalo pravo, po ocjeni i poruci ovog »odgovornog druga«, koju mi je Krajnović prenio, da u ime KP preuzimam komandu u »tom šovinističkom obračunu između ustaša i četnika«. — »Šta si ti na to odgovorio?« — zapitao me Marko. »Pošto sam imao ovlašćenje i uputstvo, koje si mi ti poslao preko Rezike, opsovao sam tome 'odgovornom drugu' onako srpski 'sve po spisku'... I samo mi je žao što nisam imao vremena, a ni njegovu tačnu adresu da mu ovu psovku i pismeno saopštim...« »Dobro si uradio, a ostalo je moja briga...« — nasmijao se Marko. Nikad nisam saznao, a nisam se ni interesovao ko je bio taj »odgovorni drug«.

Sigurno je, čini mi se, da ni jedan partizanski komandant nije imao tako malo vojno-ratnog teorijskog i praktičnog znanja kao ja. Kadrovski

rok sam služio po kazni u 57. pješadijskom puku u Ribnici na Dolenjskom. Komandant puka, neki Mirko Paja, vršeći savjesno svoju dužnost, toliko me »izolovao od ostalih vojnika« da mi je ne samo onemogućio da idem na vježbe nego mi je čak oduzeo vojnički nož. Pušku za vrijeme služenja kadra nikad nisam imao u ruci, a 27. jula sam morao biti komandant. Zato sam odmah po dolasku s Markom u D. Lapac zatražio da se odredi neko drugi za komandanta, a ja da zadržim funkciju politkomesara, jer sam do Markova dolaska praktično bio jedno i drugo. Marko mi je rekao da imenujem Rašetu za vojno-stručnog savjetnika Štaba, a da pitanje organizacije Štaba odložimo dok se on ne savjetuje s drugovima iz OK KPH za Liku i s drugovima u Drvaru. Prije toga sam ga upoznao s Rašetom, s kojim je on duže razgovarao. Priznao mi je da je moja ocjena umnogome tačna, ali mi je naglasio da treba da se koristim njegovim znanjem. A kad sam primijetio da je to nemoguće, Marko je odgovorio: »Zar ne vidiš da smatraš da ne valja ono što ti ne znaš?« Sad vidim da je Marko imao pravo, u načelu svakako, a djelimično i u slučaju Rašete.

Na Markov izričit zahtjev potpisao sam naredbu kojom sam imenovao Boška Rašetu za vojno-stručnog savjetnika Štabu. Od toga ne samo da nije bilo koristi nego i čiste štete, jer je Rašeta ponekad znao zloupotrijebiti svoj položaj u Štabu.

Sektor Velika Popina—Zrmanja već tada smo tretirali kao poseban dio sreza Gračac, i za komandanta sektora naš Štab je imenovao poručnika Jugoslavenske vojske Milana Lukića. Na području sreza Udbina poslije tragične smrti Miće Radakovića imali smo teškoća, jer je često dolazilo do neslaganja između komandira jedinica pojedinih sela, sve dok na prijedlog Okružnog komiteta (čini mi se, lično Jakova Blaževića) nismo imenovali za komandanta sektora Mićuna Šakića. Za komandanta jedinica koje su opsjedale Kulen Vakuf, u sporazumu sa Štabom u Drvaru, imenovali smo Maćuku Filipovića iz Cvjetnića, a za politkomesara Doku Jovanića. Na sektoru Bihaća i na sektoru Kulen Vakufa vođene su neprekidne borbe, pa smo za komandanta toga sektora imenovali Stojana Matića, poručnika Jugoslavenske vojske. Na taj način odmah po Markovom dolasku u D. Lapac i uz njegovu saglasnost naš štab je podijelio oslobođeno područje na operativne sektore i svuda imenovao komandante sektora. Koliko se sjećam, na području Gospića nismo imenovali posebnog komandanta sektora, jer smo praktično imali neposrednu vezu s jedinicama sela Mogorića, Barlete, Raduč, Ploče, Kik i još nekih, dok su ostala sela ispod Velebita bila gotovo sasvim odvojena. Razvoj ustanka na području sreza Korenice tekao je nešto sporije, tako da u toku augusta na tom sektoru nije bilo jedinstvene komande, dok, čini mi se, na prijedlog koji je u naš štab donio Branko Ognjenović, nismo imenovali za komandanta Bogoljuba Rapajića.

Takva organizaciona struktura operativnih vojnih formacija po sektorima bila je Markova ideja kao privremeni oblik. Nije mi poznato koliko se Marko prethodno savjetovao s OK KPH za Liku, ali ja sam u tom pogledu praktično izvršavao njegova naređenja. Izdavao sam

naredbe u ime Štaba prema njegovom zahtjevu ili prijedlogu. Međutim, treba naglasiti da u tome nikad nisam imao teškoća, jer ako sam, bilo o izboru kadra, bilo o formiranju neke jedinice ili sektora, imao drukčije mišljenje, Marko je prihvatao diskusiju i usvajao suprotno mišljenje naročito ako sam na nečem uporno insistirao.

Redovne kurirske veze sa Štabom u Drvaru održavali smo već od prvog dana oružane borbe; a kad je Marko Orešković stigao na oslobođeno područje, on je uspostavio i neposredni kontakt. Koliko se sjećam, još u toku augusta je dogovoreno da se formira zajednički Štab brigade gerilskih odreda za Bosansku krajinu i Liku, u čiji je sastav ulazio Bataljon gerilskih odreda za Liku. Na moj prijedlog i zahtjev Marko se saglasio da za komandanta Bataljona gerilskih odreda za Liku imenujemo Stojana Matića.

Talijanski okupatori su iskoristili našu grešku što prvih dana ustanka nismo sasvim uništili vijadukt Bender i ozbiljnije oštetili željezničku prugu, pa su vještom vojnom i političkom intervencijom uspjeli relativno brzo da osiguraju željezničku prugu Knin—Gospić i da smire ustanak u sjevernoj Dalmaciji — tačnije, u Kninskoj krajini. Pored grešaka i slabosti našeg štaba u Srbu, odnosno u D. Lapcu i Štaba u Drvaru, tom brzom uspjehu talijanskih okupatora doprinijela je i nesnalažljivost odgovornog rukovodstva KPH za Dalmaciju, u kom se diskutovalo o ustanku kao »šovinističkom obračunu između srpskih četnika i hrvatskih ustaša« ili se raspravljalo o tome treba li iz gradova i srednje Dalmacije uputiti borce u neposrednu akciju i pomoć Kninskoj krajini, Lici i Bosanskoj krajini, ili treba početi akcije u srednjoj Dalmaciji. Ni danas mi nije bliže poznato kako su radili drugovi u gradovima i selima srednje Dalmacije, gdje su u ono vrijeme organizacije KP bile jedne od najbrojnijih i najjačih u Jugoslaviji, ali je sigurno da za brzo gašenje ustanka u Kninskoj krajini i uspjeh talijanskih okupatora i njihovih agenata, koji su se odmah proglasili za »srpske četnike«, snosimo zajedničku odgovornost i naš štab u Srbu, odnosno Lapcu (možda i najveći dio), i Štab u Drvaru, ali i odgovorni rukovodioci KP za područje Dalmacije, naročito srednje, Osnovna slabost i uzrok našeg neuspjeha bio je u činjenici da u samom Kninu i na sektoru Kninske krajine u tom momentu nije postojao ni najneophodniji minimum organizacija KP. To ukoliko više što smo na području Dalmacije inače imali dva bitna, odlučujuća uslova: znatnu količinu oružja i municije i velik broj članova KP u dalmatinskim gradovima. Bio bi naš ogroman politički uspjeh da su se Hrvati, komunisti iz Dalmacije, od prvih dana oružane borbe našli s nama zajedno u borbi protiv ustaša u odbrani života srpskog naroda. To bi bio najsnažniji naš argumenat za mobilizaciju i srpskog i hrvatskog naroda protiv okupatora.

Preko svoga uporišta u Zadru talijanski okupatori su izvanredno dobro poznavali prilike i ljude u sjevernom dijelu Dalmacije i u južnom dijelu Like, gdje su u trgovcima i švercerima imali svoju sopstvenu političku organizaciju i obavještajnu mrežu. Na toj osnovi su izgrađivali i izvodili svoje vješte političke i vojne manevre i stvorili relativno povoljne

uslove da svoje agente proglase za »srpske četnike«, pa da pridobiju naklonost i onih koji nisu bili njihovi plaćenici, kao što su bili, čini mi se, Niko Novaković Longo, major Boško Rašeta i slični. Kad sam u svoje vrijeme o tom izvještavao Marka Krntiju, on mi je rekao: »Eto, okupator umije da iskoristi Niku Novakovića, a ti ne umiješ da iskoristiš Boška Rašetu, koji je pošteniji od Novakovića ...«

Iako su formalno bili »saveznička vojska i vlast«, talijanski okupatori su postupali s ustašama i domobranima, pa i s »vladom« NDH kao s »urodeničkim» predstavnicima u svojoj koloniji. Oni su s pobunjenim Srbima pokušavali da vode pregovore kao što je bilo na Otriću već 11, augusta.

Marko nije bio kod nas u Štabu, i ja sam bez njegovog znanja i bez znanja OK KPH za Liku dozvolio Bošku Rašeti, na njegov zahtjev, da ode na sastanak na Otriću uz obećanje da neće ništa potpisati i da neće prisustvovati u ime našeg štaba nego lično u svoje ime. S njima sam poslao Doku Jovanića sa zadatkom da bude naš posmatrač. Tamo se našao i bez mog znanja uzeo učešće u razgovorima i major Oklobdžija. Uzgred rečeno, u to vrijeme imao sam neki izvještaj sa potpisom Štaba u Drvaru da su slični razgovori vođeni između njih i talijanskih okupatora negdje kod Knina (čini mi se u Plavnu). Na tom sastanku došlo je do potpisivanja famoznog »Otrićkog sporazuma«, koji je potpisao i Đoko Jovanić. Omladinac i bez dovoljno iskustva u političkoj borbi Đoko u ono vrijeme uopšte nije shvatio svu ozbiljnost posljedica koje bi mogao imati njegov potpis na takvom dokumentu. On je svoj potpis dao, jer je pod onim okolnostima bio uvjeren da je to sasvim beznačajno, što je stvarno tako i bilo, jer taj »sporazum« nikad niko nije primjenjivao, štaviše, ni sami talijanski okupatori ni srpski izdajnici nisu pokušavali da taj »sporazum« tretiraju kao neki ozbiljan dokumenat i da se stvarno njime koriste.

Došavši poslije toga u Štab, Marko Krntija je bio van sebe od bijesa. Sasuo je na mene bujicu kritike, psovki i osuda. Saopćio mi je, kao odluku CK KPH, da Doku Jovanovića kao člana KP moram staviti pod vojno-partijski sud i kazniti smrtnom kaznom zbog izdaje. Očekivao sam buru kritike, ali zahtjev za osudu na smrt nisam. Najprije sam pokušao da objasnim Marku posljedice kod naroda takve osude, i to baš kad je u pitanju Đoko, koji je kao omladinac i član KP već za nekoliko dana uspio da postane narodni junak. Zato sam rekao Marku, na veliko njegovo zaprepaštenje, da odluka CK KPH o suđenju i strijeljanju Đoke Jovanića neću i ne mogu izvršiti. CK može pozvati Doku gdje hoće van oslobođenog područja. Đoko je disciplinovan član KP i on će na poziv doći. Tamo mu se može suditi i kazna izvršiti. Ali ja ću i to smatrati ozbiljnom greškom, javno ću se ograditi i povući s položaja u Štabu, jer ipak i ja snosim velik dio odgovornosti za Đokin postupak. A sam »Otrićki sporazum« i Đokin potpis na njemu smatram beznačajnim događajem, običnim taktičko-političkim manevrom, kom se onaj dio seljaka i boraca

koji znaju za nj smije i uopće ne gleda na nj kao nešto ozbiljno. A da je nešto ozbiljno, to bi potpisao komandant i politkomesar.

Tko je poznavao Marka Krntiju, može zamisliti kako je izgledao Marko, komunista, disciplinovan i beskrajno odan član KP i još član CK KPJ, kada je čuo da mu politkomesar prvog ustaničkog štaba ovako jasno, otvoreno i odlučno saopćava da odbija izvršenje odluke CK! Toga politkomesara on je beskompromisno kritikovao, ali, čini mi se, ipak cijenio... Kad sam završio izlaganje svoga stava, obojica smo zaćutala gledajući čas jedan drugog, čas oborena pogleda u patos. Ne znam koliko je trajalo to ćutanje. Marko ga je prvi prekinuo, znajući da nemam namjeru da odstupim od svog stava i zapitao: »Pa, dobro, 'ajde, reci mi kako to da objasnim, što da kažem našoj majci Partiji, njenom CK-u?« Rekao je to iznenađujuće mirnim, drugarskim tonom, pa sam odgovorio: »Jednostavno, druže Marko ... Onako kako si ti naučio da obavještavaš Partiju i njen CK — reci cijelu istinu...!« »Znaš sam da te ovaj put braniti ne mogu... Ali pokušaću — da objasnim tvoj postupak.«

Nikad nisam saznao da li je to bila odluka CK KPH ili samo Markovo mišljenje. Nisam saznao šta je i kako je u partijskim forumima o tom diskutovano i odlučeno: o tom slučaju nikad više s Markom nisam razgovarao niti mi je on spominjao »Otrićki sporazum«. Poslije tog našeg razgovora dugo je nešto pisao do kasno u noć i poslije kratkog odmora u ranu zoru pošao prema Kamenskom. Rekao mi je da će pokušati da se nade lično s Brkom (Radom Končarom).

Dok smo mi gubili prilično vremena u diskusijama o pripremama za napad na Udbinu i o štetnosti »Otrićkog sporazuma«, Pavelić i njegovi »doglavnici« su, izgleda, shvatili svu ozbiljnost ustanka u Lici, tome srcu Hrvatske, bez koga nema ni hrvatskog mora ni hrvatske Dalmacije, pa su riješili da ga što prije uguše, pripremivši ofanzivu s velikim snagama na oslobođeno područje. Vojnički cilj ofanzive bio je: zauzeti D. Lapac i spasiti opkoljeni garnizon ustaša i domobrana u K. Vakufu. Napad je počeo iz Gračaca i Lovinca, čini mi se, 17. augusta, i već 19. augusta neprijatelj je bio prodro do samog našeg položaja kod Kulen Vakufa. Došao je iza leđa naših glavnih snaga. Ali, tu je pretrpio neočekivano katastrofalan poraz. I, prva, relativno samostalna, Pavelićeva ofanziva je slomljena.

Karakteristično je da je ta Pavelićeva ofanziva već u praksi pokazala prvi ubjedljivi znak uspjeha talijanskog okupatora da, pored poslušnih ustaša, u svoju službu aktivira i svoje agente među Srbima. Naime, 19. augusta bio sam obaviješten da se na Brezovcu, dakle, za bočni napad na neprijatelja na vrlo pogodnom mjestu nalazi oko 100 dobro naoružanih boraca s područja Srba i Velike Popine, ali uglavnom starijih ljudi, »trećepozivaca«. Zato sam riješio da pod svaku cijenu stignem do njih i da izvršimo bočni napad na neprijatelja. Međutim, toj jedinici formiranoj »ad hoc« za komandira se uspio nametnuti Miloš Torbica, općinski bilježnik iz Srba, koji se početkom oružane borbe vratio iz Kistanja, gdje je bio pobjegao ispred ustaškog pokolja. Kad sam naredio da odmah pođemo u

napad na neprijatelja, Torbica je uspio da nagovori većinu boraca da se »napad odloži do sutra u zoru«. Čak i poslije, kad smo dobili izvještaj 0 porazu domobrana kod Kulen Vakufa, Torbica je odbio da odmah izvršimo bočni napad na neprijatelja, koji je već bio razbijen i povlačio se; ubijedio je borce da treba »čekati zoru i dotući neprijatelja«. Kako sam kasnije saznao, on se lično vratio u Srb s jednim dijelom tih boraca i uopće nije učestvovao u borbama na sektoru Kulen Vakuf—Gračac koje smo tada vodili.

Težak put prerastanja narodnog ustanka u organizovan narodnooslobodilački rat na tom sektoru, ispunjen nacionalno-političkim suprotnostima naslijeđenim iz prošlosti ilustruju i ovi događaji. Domobranska ofanziva zatekla je 19. augusta u D. Lapcu Jakova Blaževića, tada sekretara OK za Liku, zajedno s Radom Žigićem i, čini mi se, Milom Počučom. U Dnopolju, pored D. Lapca, susreo ih je Brato šašić, vodnik ili desetar u tom selu, seljak-sezonski radnik, koji je kao obalski radnik radio u Beogradu 1 koga sam dobro poznavao kao simpatizera KP. On je uhapsio Jakova, Radu i Milu i maltretirao ih, iako je znao tko su. U onim uslovima, na primjer, da su slučajno naišli domobrani ili ustaše, nije isključeno da bi ih Brato šašić predao vezane domobranima ili ih sam pobio. Znam sigurno da Brato šašić nikad prije, ni tada, ni kasnije, nije bio četnik, pa ipak je uhapsio Jakova, kako mi je kasnije priznao, »zato što je Hrvat«, a Radu Žigića, iako je Srbin, što je bio s njim, a nikad nije došao među borce, na front, »gdje barut smrdi«.

Na drugoj strani istog dana bilo je suprotnih, isto tako zanimljivih pojava. Na primjer, Ilija Majstorović, seljak-sezonski radnik iz Bubnja, kome su ustaše prije ustanka ubile dvoje djece, ženu i majku, našao je u šumi između K. Vakufa i Boričevca ranjenog domobrana, sam ga izveo i predao kao zarobljenika, iako ga je mogao ubiti iz osvete a da to niko ne vidi. Kasnije, 7. septembra, isti taj Majstorović u mom prisustvu ušao je u kuću koja je bila u plamenu i iznio napušteno dijete od nekoliko mjeseci iz stana nekog Muslimana, njegovog poznanika.

Razbijanje domobranske ofanzive 17. do 20. augusta bio je naš prvi veći vojnički uspjeh poslije početka ustanka, ali je pokazao i niz naših organizacionih, vojnih i političkih slabosti. Odmah smo smijenili komandanta i politkomesara sektora Gračac Nikolu Krajnovića i Nikolu Miljuša, a privremeno imenovali za komandanta Dušana Mileusnića i politkomesara, čini mi se, Milana Šijana. Marko je bio više oduševljen postupkom naših boraca prema domobranima Hrvatima, Zagorcima, nego zaplijenjenim oružjem i vojnom pobjedom. Jer, zaista, postupak naših boraca Srba prema zarobljenim domobranima bio je za ono vrijeme značajan politički uspjeh, iako je bilo i grubih ispada pojedinaca. Poslije te pobjede Marko nam je postavio zadatak: Likvidirati ustaško-domobranski garnizon u Kulen Vakufu i ubrzati pripreme za napad na talijansko-ustaški garnizon na Udbini s uporednim napadom na talijansko obezbjeđenje pruge Knin—Gračac, o čemu je Marko vodio razgovore s drugovima u Drvaru.

Nikad nisam uspio da saznam koliko je Marko s ovom svojom koncepcijom upoznao OK za Liku i dokle je stigao u dogovorima sa Štabom u Drvaru, ali je naša inače vrlo uspješna i plodna saradnja sa Štabom Brigade u Drvaru imala jedan neprijatan događaj vezan upravo za pitanje zajedničkog organizovanja borbe protiv talijanskih okupatora. Jednog dana obaviješten sam telefonom iz Srba da je iz Štaba Brigade u Drvaru stigla jedna vojna patrola koja ima naređenje Štaba da odmah uhapsi Milana Tankosića i da ga vezanog sprovede u Drvar. Zabranio sam to hapšenje i naredio patroli da se odmah vrati u Štab Brigade, jer ću ih u protivnom razoružati i uhapsiti, a od Štaba Brigade zatražio sam hitno objašnjenje tog slučaja. Odgovor nisam dobio, ali je Tankosić sam otišao u Drvar i, na moje iznenađenje, vratio se otuda s pismenom naredbom Štaba Brigade da mu se povjeravaju posebni zadaci organizovanja i vršenja napada na talijanske jedinice koje čuvaju željezničku prugu i rušenje pruge Knin——Gračac. To je za mene bilo neshvatljivo, pa sam zabranio Tankosiću da na sektoru Gračaca, za koji je odgovoran naš štab, izvodi bilo kakve akcije. To utoliko prije što nije bilo u skladu s našim planovima u to vrijeme. Tankosić je od mene tražio da mu za tu zabranu izdam pismeno naređenje, i to sam naređenje napisao i potpisao u ime Štaba kao politkomesar. O tom sam odmah izvijestio pismeno OK KPH za Liku, Marka Krntiju, i poslao izvještaj za Brku, a od Ljube Babića, komandanta u Drvaru, lično sam tražio objašnjenje. Babić mi je odgovorio da se radi o »slučajnom nesporazumu«, koji će mi detaljnije objasniti usmeno, dok mi niko drugi nije na to pitanje odgovorio niti sam kasnije tražio objašnjenje. Međutim, poslije rata, 1946. godine, u Kontrolnoj komisiji CK KPJ pokazali su mi izvještaj iz CK KPH o mojoj »krivici iz 1941. godine«, u kom je bio naveden citat iz naredbe Milanu Tankosiću kao dokaz da sam zabranjivao napad na talijanske okupatore, ali bez navoda o kakvom se naređenju radi. Nikad nisam ni tražio ni saznao pojedinosti ni suštinu tog, da ga nazovem, »slučaja Tankosić«.

Dok je Marko Krntija preko našeg štaba u stvari rukovodio oružanom borbom na području Like, Okružni komitet KPH za Liku na čelu sa sekretarom Jakovom Blaževićem intenzivno je radio na učvršćivanju i proširenju postojećih i formiranju novih organizacija KP u Lici. Okupatori su to znali preko svoje službe, pa su sasvim opravdano Jakova označavali kao »neprijatelja broj 1 u Lici«, kako su govorili njihovi agenti među Srbima. Iskusni političari, okupatori su znali da političkoj snazi komunista, koja je naglo rasla, moraju suprotstaviti ne samo svoju vojničku silu nego i svoje političke organizacije, na prvom mjestu među Srbima. Otuda su širene usmeno, pa i pismeno, vijesti, tobože ilegalno, »skrivene od okupatora i od komunista«, da je u sjevernoj Dalmaciji kod Knina organizovan »puk srpskih četnika« od 2.000 dobro opremljenih k°ʳaca, koji će pod komandom Nike Novakovića Longa doći u Liku, uništiti ustaškodomobranski garnizon u K. Vakufu, »rasformirati« komunistički Štab u Lapcu i uspostaviti »srpsku vlast«. Major Rašeta je, osuđivao tu propagandu jer da on sigurno zna da Niko Novaković ni bilo

koji drugi Srbin u Dalmaciji nema snaga koje bi mogao dovesti da nam pomognu osloboditi K. Vakuf, a da te neistine, bez znanja Nike Novakovića, protura Stevo Rađenović preko Pajice Omčikusa »iz nekih ličnih razloga«. U povodu tih vijesti, a na prijedlog i zahtjev Vase Sijana, člana KP iz Pribudića, pisao sam 3 ili 4 puta pismo Niki Novakoviću, u kom sam ga pozivao na saradnju i oštro kritikovao, prebacujući mu saradnju s okupatorom. Kasnije me Vaso Šijan uvjeravao da je Niko Novaković odgovarao na moja pisma, ali da su njegovi protivnici uspijevali svaki put da ih unište. Činjenica je da ih nisam dobio, ali sam vjerovao da je Novaković bio u ono vrijeme monarhista, koji bi se mogao pridobiti na saradnju s KP protiv onih koji su bili organizovani okupatorski agenti.

Poslije zajedničke vojno-političke konferencije održane u Drvaru (25. augusta 1941) Marko se saglasio s prijedlogom da osnovni zadatak našeg štaba za Liku bude uništenje ustaškodomobranskog garnizona u K. Vakufu. Zato smo zaključili da najprije likvidiramo otpor seljaka Muslimana u selima Ćukovi i Orašac, koji nisu bili ustaše, ali su branili svoja sela vrlo hrabro i uporno, pa i K. Vakuf. Matić je lično neposredno rukovodio uništenjem ta dva uporišta, i, na žalost, naše jedinice su bile prisiljene da uništavaju kuću po kuću, jer pored svih naših ponuda i uvjeravanja da ćemo ih primiti kao drugove, da znamo da među njima nije bilo ustaša, Muslimani tih dvaju sela nisu pristali na saradnju, jer »Ćukove i Orašac nikad niko nije silom osvojio«. Kad smo ih vatrom i mecima, na žalost, morali ubjeđivati i ubijediti da njihov otpor možemo i moramo slomiti, daljnji otpor garnizona u K. Vakufu praktično je bio uzaludan. Uspostavili smo veze preko seljaka Muslimana u selu Demirovo Brdo pored K. Vakufa i poslali pismeni ultimatum za predaju. Garantovali smo svim domobranima i cjelokupnom stanovništvu da može birati: ili da ostanu s nama ili da idu prema Bihaću i da ponesu sobom sve što žele, osim oružja i municije, ali smo tražili da nam predaju ustaške zločince. Ultimatum smo u ime Štaba potpisali Stojan Matić kao komandant i ja kao politkomesar. Usto Stojan Matić je napisao pismo komandantu garnizona Veberu, koga je lično poznavao kao oficira Jugoslavenske vojske. Objasnio mu je nemogućnost daljnjeg otpora garnizona, a ujedno mu je ukazao na užasne posljedice za narod, pa i za domobrane, ako pokušaju da silom probiju obruč, jer u tom slučaju mi nećemo praktično biti u stanju da spriječimo izliv osvetničke želje kod srpskog naroda, kojima su ustaše poubijali porodicu i rodbinu i spalili imovinu još prije početka ustanka.

Na taj tekst ultimatuma dobili smo poruku da bi oni uslove prihvatili ako bismo mi dali spisak ustaša koje smatramo zločincima, jer postoji strah da ćemo i nevine ljude proglasiti ustaškim krvnicima. Tražili su da to bude stroga tajna. Stojan mi je podnio spisak od oko dvadesetak zločinaca ustaša čije smo izručenje tražili, jer mi bez toga ne bismo mogli garantovati život ostalima. Taj smo spisak potpisali i poslali istom vezom preko Demirovog Brda. Umjesto odgovora garnizon je sutradan 6. septembra pokušao da probije obruč i s cjelokupnim stanovništvom pošao preko Čovke u pravcu Vrtoče—Bihać. Na tom pravcu naše snage su imale oko

250 pušaka, 20 puškomitraljeza i 4 teška »švarc-loze« mitraljeza. Počeo je jedan od najtragičnijih obračuna u toku rata, jer su ustaše i domobrani otvorili vatru da bi razbili naše zasjede, a bili su okruženi ženama, djecom i starcima, koje su sobom vodili iz K. Vakufa. Pokušali su nasilno da se probiju, iako su se nalazili bez zaklona i zaštite, izloženi neposredno cijevima naše zasjede. U stvari, ustašama i štabu garnizona žene i djeca su poslužili kao zaklon pomoću koga će stvoriti haos da bi se oni izvukli iz obruča. Za taj zločinački postupak Veber je od ustaša unaprijeđen u čin bojnika (majora), ali je nešto kasnije na istom mjestu zasluženo kažnjen od ustanika.

Dok smo mi bili zauzeti završnim akcijama likvidacije ustaško-domobranskog garnizona u K. Vakufu, oživjela je akcija talijanskih agenata pod imenom četnika, s kojima je sve otvorenije počeo da sarađuje i major Rašeta. 6. septembra ujutro podnio mi je pismenu molbu da odobrim proslavu rođendana kralja Petra, a usmeno mi saopćio da ako ne odobrim proslavu, da će on morati podnijeti ostavku na položaj vojnog savjetnika Štaba, jer ne bi mogao biti savjetnik Štaba koji je za saradnju sa svim snagama koje hoće da se aktivno bore, ako taj Štab ne dozvoli proslavu kralja kome je on položio zakletvu i koji je zvanično u ratnom stanju prema okupatoru. U Štabu sam bio sam, prema Rašeti sam morao da se odnosim ne samo kao prema članu Štaba nego i kao prema visokom vojnom stručnjaku, koga moram pripremati i ubjeđivati da se prihvati položaja komandanta višeg štaba, čije smo formiranje pripremali. Zato sam zaključio da proslavu kraljevog rođendana moram odobriti. Vjerovatno u namjeri da izvrši na mene pritisak Rašeta me je »u strogom povjerenju« obavijestio da grupa »nezadovoljenika iz Srba« priprema napad na Štab. Uvjeravao me da se »oružani nezadovoljnici« već nalaze skriveni u D. Lapcu. Pošto su se o tom pronijele vijesti i po selima, očigledno ih je širio Omčikus, grupa omladine iz Dobrosela i Doljana došla je toga dana da zaštiti Štab. Iako nije bilo jasnih dokaza za ove pripreme, za svaku eventualnost naredio sam jednoj četi od oko 60 boraca iz Mazina pod komandom Gene Kovačevića da se prebaci za pojačanje napada na K. Vakuf, s tim da 6. septembra bude obavezno prije podne u D. Lapcu.

Upravo je bila završena proslava koju je organizovao Rašeta, kad sam primio izvještaj od komandanta Stojana Matića da je neprijatelj napustio K. Vakuf i da se borbe vode na sektoru između K. Vakufa i Vrtoča. Vijest je izazvala veliko veselje kod naroda i boraca. Tražili su da im objasnim posljednje događaje. U kratkom govoru izložio sam im koliko sam znao o događajima u svijetu i u zemlji, a posebno sam se zadržao na prilikama na našoj slobodnoj teritoriji. Pošto sam pomenuo glasove o »smjenjivanju Štaba«, govorio sam o općenarodnom karakteru naše borbe. Naglasio sam da se ne radi o borbi komunista za vlast, nego o zajedničkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, gdje ravnopravno učestvuju Ijudi različitih političkih ubjeđenja i nacionalne pripadnosti, a kao dokaz naveo sam upravo održanu proslavu kraljevog rođendana, gdje je svako,

ko je želio mogao slobodno da viče »živio kralj Petar« (kasnije su to neki članovi KP prikazivali da sam na zboru uzvikivao parole »živio kralj Petar«).

Pošto smo predviđali kao neizbježan tragični epilog pokušaja domobransko-ustaškog garnizona iz K. Vakufa da se probije iz našeg obruča, odmah sam krenuo u K. Vakuf, prethodno naredivši četi iz Mazina da se vrati na položaj prema Gračacu. U K. Vakufu, koji je bio sasvim napušten, bilo je relativno mirno, jer se glavna borba vodila desetak kilometara od mjesta. S grupom boraca koja je došla sa mnom pokušao sam da organizujem red i čuvanje imovine. Međutim, toga momenta sam dobio izvještaj da su ustaše iz Bihaća izvršile prodor u pravcu Nebljusa i u selu, čini mi se, Melikovac zaklali oko 30 žena, djece i staraca. Nisam znao ni snage ni namjere neprijatelja, pa sam odmah svim borcima koji su bili u K. Vakufu naredio da najprečim putem idu prema Nebljusima, a ja sam pošao u Štab da organizujem odbranu od napada iz Bihaća. Na organizovanju, učvršćenju i provjeravanju sigurnosti naše odbrane prema Bihaću proveo sam cijelu noć.

Sutradan, 7. septembra, stigao sam u K. Vakuf. Tu malu bosansku kasabu, gdje su kuće najvećim dijelom izgrađene od drveta, našao sam u plamenu. Na sve strane s vremena na vrijeme odjekivala je paljba iz pušaka, kratki rafali puškomitraljeza i poneka detonacija bomba. Od cijelog garnizona koji se povukao iz K. Vakufa jedan dio se odvojio, pretežno domobrani i ustaše koji su napustili porodice, uspjevši da se probije prema Bihaću. Ostali, vezani porodicama i opterećeni živežnim namirnicama i kućnim potrepštinama, razbježali su se i lutali po šumi i kamenjarima oko Kulen Vakufa; davali su očajnički otpor tražeći put da pobjegnu. Nesreća je bila u tome što su se sada naše jedinice izmiješale s narodom iz pozadine. A to su bile porodice i rodbina upravo onog dijela srpskog naroda koji su ustaše pobile u K. Vakufu i okolnim selima. U tom kaosu činili smo ono što je jedino bilo moguće. Kasaba je brzo dogorijevala, nestajala u plamenu, a nama je ostalo da iskupljamo preživjelu sirotinju, nesrećne žene, djecu i starce i da ih preko D. Lapca prebacimo za Bihać. Tragediju kod K. Vakufa ustaše su još više pojačale svojim ispadom iz Bihaća kada su poklale oko 30 srpskih žena i djece. Vijest o pokolju pronijela se nevjerovatnom brzinom na sve strane i izazvala još veće ogorčenje kod našeg naroda, pa i kod boraca...

Likvidacija ustaško-domobranskog garnizona u K. Vakufu bio je značajan uspjeh ustanika na tom sektoru. Pred nas se, sam po sebi, nametao zadatak napada na Bihać, razumije se, uz saradnju krajiških snaga, koje bi nosile glavni teret. Sektor K. Vakuf—Vrtoče—Bihać bio je pod komandom Štaba Bataljona gerilskih odreda za Liku, gdje su naše jedinice najvećim dijelom i vodile borbe. Zbog toga smo imali dužnost ne samo vođenje vojnooperativnih akcija nego i organizaciju pozadine. Pošto se komandant Stojan Matić najviše nalazio upravo na tom sektoru, gdje su neprekidno vođene borbe s ustašama i domobranima, on je praktično neposredno rukovodio i organizacijom pozadine u tom dijelu Krajine. Na-

ročitih teškoća nismo imali jer smo nailazili na politički otpor samo ponekog žandara ili podoficira, kojeg su naše jedinice ponekad čak i surovo lomile. Bilo je u tom pogledu i žalba, naročito poslije istrage protiv nekih žandara koji su izdajnički naveli jednu našu jedinicu na domobransku zasjedu. Inače, seljaci u tim selima nisu imali oružja i dovoljno je bilo da jedna naša patrola ude u selo i uspostavi vlast.

Ubrzo poslije pada K. Vakufa u prvoj polovini septembra održan je u D. Lapcu sastanak OK KPH za Liku. Sastanku je prisustvovao delegat CK KPJ Vlado Popović. Diskusija i zaključci tog sastanka ostali su za mene »tajna«, koju kao član KP nikad nisam mogao saznati. Jedino sam pozvan na sastanak za dva »saopćenja«. Prvo, saslušao sam lekciju u kojoj mi je Rade Žigić održao prodiku o mojim »greškama«: partijskim, vojnim i političkim. Sigurno je da sam onda imao masu grešaka svih vrsta, ali ono što mi je Žigić govorio, po mom uvjerenju onda i danas, nije imalo nikakve veze ni s mojim greškama ni s mojim radom. Drugo saopćenje bila je odluka OK kojom mi se naređuje da formiram posebnu vojnu jedinicu od najsavjesnijeg dijela boraca koja će uvijek i u svako doba biti spremna da izvrši zadatak koji joj Partija odredi. Odmah sam postavio pitanje komandanta toga odreda. Vlado Popović me upitao imam li prijedlog. Odgovorio sam: »Koga OK predloži, ja ću ga imenovati i odred mu formirati.« Na to je, čini mi se, opet Vlado Popović primijetio: »Ti odgovaraš pa ti i biraj!« — »U tom slučaju imenovaću Doku Jovanića!« Svi članovi OK pogledali su me iznenađeno. Potpisnika famoznog »Otrićkog sporazuma« hoću da imenujem za komandanta udarne vojne snage Partije! Žigić je počeo da sipa na mene kritiku, koju je, koliko se sjećam, prekinuo Vlado Popović riječima: »Ti odgovaraš pred Partijom. Izaberi i imenuj koga smatraš da će najbolje izvršiti zadatak.« Otišao sam u Štab i odmah napisao naredbu o formiranju odreda, imenujući mu za komandanta Doku Jovanića. U stvari, takav odred smo već imali i Đoko je već bio njegov komandant, sada smo ga samo reorganizovali.

Po ocjeni OK, kako mi je saopćio Rade Žigić na sastanku, moji »teški grijesi« svodili su se na »oportunizam prema okupatoru i četnicima« i na »demagogiju prema narodnim masama«. Nemam namjeru da se »ispovijedam«, da izlažem javno svoje »smrtne grijehe« ni da se »posipam pepelom«. Ali o tim mojim »prokletim grijesima« već je za ovih gotovo 30 godina otkako sam ih »počinio« toliko rečeno i napisano javno i tajno, u objavljenim i neobjavljenim dokumentima, da bi bio red da i sam nešto o tom, bar djelimično kažem.

Prva moja partijska greška bila je što sam svjesno ili nesvjesno u svom «du i^stavovima zaobilazio OK KPH za Liku i taj svoj postupak oportunistički opravdavao sam sebi izgovorom da sam o svemu redovno obavještavao Marka Oreškovića, člana CK, i to smatrao dovoljnim. Marko je bio neosporno sjajan komunista, radnik, internacionalac, koji je radio V Zagrebu, Beogradu, Madridu, Barceloni i svuda bio odličan komunista i rukovodilac. Međutim, OK KPH za Liku na čelu s Jakovom Blaževićem udario je temelje, izgradio organizacije KP na području cijele Like, preko

njih povezao revolucionarne snage masa u jedinstvenu cjelinu i tako su ove organizacije bile osnovna udarna snaga svake napredne akcije, pa i NOB-e. Partijske organizacije i partijske kadrove u Lici najbolje su poznavali članovi OK. Oni su najbolje mogli da vide i ocijene u svakom momentu šta se s tim :uagama može učiniti, najbolje su poznavali opće uslove u Lici, pa su mogli da najbolje odrede ili bar daju mišljenje šta treba preduzimati. Uviđao sam tendenciju kod Marka Krntije da ponekad zaobiđe, pa i potcijeni ulogu OK KPH za Liku, da potcijeni ili nepravilno shvati i ocijeni rad i ulogu Jakova i članova OK, a ja sam svojim stavom objektivno podržao Marka u toj njegovoj sklonosti. Istina, Marko je naređivao, a ja sam izvršavao. Ali moj utjecaj na Marka, ipak, čini mi se u onim uslovima nije bio sasvim bez značaja.

Drugo, uviđao sam izvjesnu netrpeljivost Marka prema Jakovu i umjesto da se toj pojavi na određen način suprotstavim, a u onim uslovima mogao sam, išao sam linijom manjeg otpora, linijom »nemiješanja«, iz prostog razloga, otvoreno priznajem, što sam svoje propuste i slabosti uvijek lakše mogao opravdati pred Markom nego pred Jakovom; što mi je lakše bilo ubijediti Marka da prihvati moje mišljenje nego Jakova i članove OK KPH za Liku. Na primjer, bilo mi je jasno da Marko ne upoznaje dovoljno OK, ni Jakova, o svojim planovima pripremanja napada na garnizon Talijana i ustaša na Udbini, ali o tome nisam obavještavao Jakova, iako sam mogao i trebao. Razlog je bio prost: u Markovoj koncepciji, koju sam apsolutno podržavao, za napad na Udbinu pomoć Štaba iz Drvara bila je bitan faktor, a ja sam bio ubijeđen da bi Jakov taj faktor prosto brisao ili približio nuli... Ili: Marka sam na vrijeme obavijestio o pripremama Krajišnika za napad na Bihać krajem septembra i našem učešću u tome, a Jakova i OK sam obavijestio tek u poslednjem momentu, jer sam pretpostavljao da bi Jakov i tu »nešto komplikovao«, tj. tražio da se provjeri koliko je to realno. Trebalo je da mi Štab iz Drvara stavi na raspolaganje samog Slavka Rodića lično umjesto obećanog bataljona dobro naoružanih boraca i da doživim »napad na Bihać« po receptu Danka Mitrova, pa da shvatim da Jakov nije »komplikator i kunktator«, kako smo ga, da sad otvorno priznam, Marko i ja često u međusobnim razgovorima nazivali...

Eto, spomenuo sam samo te dvije »moje partijske greške« koje bi mi OK u septembru 1941. godine, da ih je znao, upisao u velike vrline, a ja sam onda malo, a danas mnogo uviđam da su mi to bile greške. Da ostavim ostale svoje mnogobrojne partijske i političke i vojne grehove neka ih drugi ocjenjuju, a da se još osvrnem na događaje...

U drugoj polovici septembra (21. IX) održali smo vojno-političku konferenciju na Kamenskom. Objektivno rečeno, vjerujem da je to bio rezultat i pregled (loš pregled, loše dat) velikih, sjajnih uspjeha naroda Like i njegovih organizacija. Na prvom mjestu rezultat sjajnih uspjeha organizacija KP na čelu s Okružnim komitetom i, posebno, rezultat uspjeha sjajnog revolucionara Marka Oreškovića Krntije, koji je nesebično svuda stizao i svima uspijevao da pomogne, da podstakne, ohrabri u naj-

težim momentima. Istina, još uvijek smo imali iluzije da ćemo od Boška Rašete stvoriti partizanskog komandanta za Liku i Kordun (ideja Markova, koju sam potpuno podržavao, iako sam Boška nazivao »strinom« i »krkeljavom babom«). Zatim neki od učesnika konferencije kasnije su postali četnici. Ali, te i druge slabosti ne umanjuju bitno njen historijski značaj.

Negdje krajem septembra obavijestio me Stojan Matić da su odgovorni drugovi iz Štaba B. krajine izvršili pripreme i odredili dan napada na Bihać i pozvao me da dođem u Nebljuse, gdje je stigao »odgovorni drug« iz Štaba B. krajine. Stojan mi je predstavio »druga Danka Mitrova, člana Štaba B. krajine, španskog borca«. Zbog napada Talijana u pravcu Drvara i Bos. Grahova znao sam da Štab Brigade iz Drvara ne može odvojiti ni jednog borca za napad na Bihać, a p';ma obavještenjima koja sam imao, na sektoru Krajine: Sanski Most—Bosanska Krupa—Bihać nisu postojale u to vrijeme nikakove ozbiljne snage kojima bi se mogao izvršiti bilo kakav ozbiljniji napad na Bihać. Zbog toga mi se cijela zamisao tog »napada na Bihać« učinila sumnjiva. Moje sumnje povećao je susret s Dankom Mitrovim i njegovo držanje. Sa Stojanom i sa mnom razgovarao je s neke velike visine. Saopćio nam je da će krajiške snage tako silovito napasti Bihać da je naše učešće samo simbolično i veliko je pitanje da li ćemo uspjeti da učestvujemo u borbi, jer će Bihać pod udarom krajiških snaga tako brzo pasti. Za sve vrijeme držao je cigaretu nekako čudno zalijepljenu na donjoj usni i tako »preko cigarete« razgovarao s nama. Takvo držanje učinilo mi se ne neozbiljno, nego sasvim sumnjivo. Stoga kad smo ostali sami Danko, Stojan i ja, oštro sam prekinuo Dankovo izlaganje, rekao mu da sumnjam u njega da je špijun i zatražio da bezuslovno kaže ko je, ko ga je i zašto poslao? Stojan je ipak uspio da me smiri i uvjeri da je Danko član Štaba Bosanske krajine, a i sam Danko je shvatio posljedicu svoga ponašanja, mahinalno je bacio cigaretu s donje usne i promijenio svoje držanje. Pokušao je da nas mirnim ozbiljnim tonom uvjeri u snage koje je Stab B. krajine prebacio i koncentrisao za napad na Bihać.

Na izričit Stojanov zahtjev prihvatio sam Dankova izlaganja kao tačna, čak sam i povjerovao ne Danku, nego Stojanu da se 'pak radi o ozbiljnoj akciji. Sutradan u zoru krenuli smo u napad. Stojan, Danko, Doko Jovanić i ja išli smo zajedno. Dankove »jedinice« s Ripačkog Klanca trebalo je u određeno vrijeme da daju znak za početak napada, ali znaka nije bilo. Uzalud smo čekali nekoliko sati, jer se negdje poslije osam sati pokazala sva neozbiljnost tog »pothvata«. S Ripačkog Klanca čula se odjednom snažna mitraljeska i puščana vatra, i ubrzo poslije toga počela su da gore srpska sela na pravcu Ripački Klanac—Vrtoče. Opet sam pomislio da je Mitrov špijun poslat da nas prevari i htio sam da ga ubijem. Stojan je i dalje bio uporan, uvjerio me da ipak sve treba ispitati i naredio Mitrovu da sa svojim pratiocem odmah ide prema području na kom su gorjela sela i da nas hitno izvijesti o tom šta se desilo. Zbunjen i deprimiran teškim posljedicama svoga očigledno dobronamjernog, bar danas to vjerujem, ali krajnje nepromišljenog i neozbiljnog poduhvata Danko Mitrov

je otišao i nikad mi se više nije javio. U to vrijeme bio sam pogrešno obaviješten da je komandant B. krajine Mladen Stojanović i da se nalazi u Japri Budimlića, pa sam mu odmah napisao oštro pismo i tražio objašnjenje o postupku Danka Mitrova. O napadu na Bihać više nije bilo ni govora. Doka Jovanić je već prije odlaska Mitrova bio otišao u izviđanja, pa smo Stojan i ja zaključili da odmah treba poduzeti hitne mjere, jer smo ocijenili da je napad preko Ripačkog Klanca zaobilazni put napada prema D. Lapcu i sinhronizovan s talijanskim napadom na Drvar i B. Grahovo. Riješili smo da Stojan i Đoko poduzmu hitno pregrupisavanje naših snaga, koje smo bili koncentrisali na Drenovači za »napad na Bihać«, a ja da se vratim u D. Lapac da hitno obavijestim Marka Krntiju i OK KPH za Liku i ujedno da poduzmem mjere za mobilizaciju svih raspoloživih snaga protiv neprijateljske ofanzive iz Bihaća, koja je samo dio okupatorske ofanzive na Drvar i Grahovo.

Iznenađen i iznerviran postupkom Danka Mitrova u svim izvještajima zahtijevao sam istragu u povodu tog događaja, pa sam u tom smislu poslao i pismo Štabu u Drvar, odnosno Ljubi Babiću. Od svih zahtjeva jedino sam dobio odgovor od Marka Krntije. On mi je javljao da je Danko Mitrov zaista španski borac, izuzetno hrabar i dobar komunista, ali da ni on (Marko) ništa ne zna o tome »napadu na Bihać« i da je vjerovatno Danko sam »na svoju ruku« bio nešto »zamislio«. Obećao mi je da će cio slučaj ispitati i da će me usmeno obavijestiti kada se sastanemo.

Za sada mogu reći da je taj »napad na Bihać« bila nesumnjivo dobronamjerna ali do neozbiljnosti naivna zamisao narodnog heroja Danka Mitrova. Tako prouzrokovan neuspjeh imao je ozbiljne posljedice za razvoj ustanka na pomenutom sektoru. O tome se sačuvao jedan dokumenat na koji ću se osvrnuti drugom prilikom.

Prema zaključku vojno-političke konferencije na Kamenskom naš štab u Lapcu imao je da obavlja funkcije štaba za Liku sve dok novi štab, koji je tada izabran, ne bude formiran i osposobljen da preuzme rukovođenje borbom, odnosno vojnim operacijama. Rašeta je usmeno, a zatim i pismeno odbio da se primi dužnosti komandanta, pa je već i formalno cijela koncepcija štaba morala da se mijenja.

Obrazlažući mi usmeno odbijanje dužnosti, Rašeta mi je pokazao pismo Save Guteše Rapina iz Cerovca kod Bruvna. Sava mu je javljao da ga je njegov lični prijatelj Iso Žigić obavijestio da je Jakov Blažević smijenjen s položaja sekretara OK KPH za Liku i mjesto njega postavljen njegov, Isin sin, Rade Žigić. Tako sam zaista prvi put čuo za ovu »tajnu« odluku o smjenjivanju Jakova Blaževića, koju su čak i kasnije od mene svi »čuvali« kao »veliku partijsku tajnu«. Sava Rapin je obavještavao Rašetu da je Iso Žigić njegov »stari prijatelj«, a da je Rade »pravi sin svoga oca«, hrabar i odvažan, ali i spreman da ubije i rođenog oca Isu, ako mu to bude potrebno i korisno. U tom pismu je dalje stajalo da će Rade, prema ocjeni njegovog oca Ise, morati likvidirati Gojka Polovinu »ako mu se ovaj ne ukloni s puta«. A pošto je Rašeta dalji rođak Gojkov,

a Stojan Matić lični prijatelj, to obojica, i Rašeta i Matić, mogu očekivati da će »zajedno s Gojkom biti likvidirani, ako se na vrijeme pametnije ne snađu«.

To je pismo Rašeta pokazao Stojanu Matiću i meni početkom oktobra. Pismo je bilo napisano dosta lijepim rukopisom, i odmah sam primijetio da ga nije pisao Sava Rapin, nego možda Savica Guteša, trgovac ili Iljega Guteša, član SKOJ-a. U svakom slučaju pokušao sam da uvjerim Rašetu da je to neka smišljena provokacija, u šta sam toga momenta čak i vjerovao. Stojan se potpuno složio sa mnom da je to provokacija, iako je bio neraspoložen prema Žigiću. Rašeta je, po njegovom običaju, kukavički plakao i preklinjao nas da to obavještenje shvatimo kao istinito i ozbiljno.

Drugi dan poslije tog razgovora došao je k meni Mile Dautović i izvijestio me da se sastao sa »svojim starim prijateljem« Isom Zigićem, koji da ga je upoznao s onim što je pisano Rašeti. Razlika u prepričavanju navedenog pisma bila je u tome što je Iso poslao poruku da se »složim s Radom«, »da se pomirimo« (što je za mene bilo iznenađenje, jer sam vjerovao da sam u dobrim odnosima s Radom), a to da neće biti teško jer da je na mojoj strani Marko Orešković, koji je »glavni komunista za Liku«. Na kraju me Mile obavijestio da je navodno Rade Žigić već dobio iz Zagreba onaj novac koji je meni bio obećan u maju za kupovinu oružja i da će sada Iso Žigić, Staniša Opsenica, Mile Dautović i Mile Kesić tim novcem kupovati ovce u Lici i prodavati u Dalmaciji preko svojih veza i za naše jedinice nabavljati oružje, municiju, duvan, so i slično. Posao je počeo, i Iso već kupuje ovce, u što je i on, Mile, uložio već dio svog novca. Samo, sada je »najvažnije« da se ja »sporazumim s Radom« ... Poslao sam do đavola Milu Dautovića i njegove planove, ali sam sada posumnjao da ipak nešto mora biti... Najzad mi je Dautović napomenuo da su Savetina i Savica Guteša odbili da sarađuju s njima u trgovini, jer »imaju, izgleda, neke dogovore s Talijanima«.

Neprijatelj je u postepenom prodiranju prema Lapcu ponovo ušao u Kulen Vakuf. Talijani su ušli u Drvar, Grahovo i Srb i tako zaposjeli »svoju okupacionu zonu«. Dobio sam vijest da komandant Štaba Brigade Ljubo Babić dolazi u Martin Brod i želi da se sa mnom sastane. Razgovoru u Martin Brodu pored Ljube Babića bio je prisutan Košta (mislim da je bio Košta Nađ) i još jedan čijeg se imena ne sjećam. Upravo tada je, poslije uspješnih akcija na sektoru K. Vakuf—Vrtoče, stigao u Martin Brod Đoko Jovanić sa svojim odredom i, čini mi se, pošao sa mnom na taj sastanak.

Poslije kratkih obavještenja o situaciji, koja nam je inače bila poznata i vrlo nepovoljna za nas, Ljuba je rekao da nam više frontalna borba ne odgovara i da sada prelazimo na tipične partizanske akcije manjih odreda, koji se ubacuju iza leđa neprijatelju, vrše iznenadne udare i diverzije, a izbjegavaju frontalnu borbu. Predložio mi je da i mi u Lici formiramo takve jedinice i pređemo na takav oblik akcije. Nisam ulazio u opću ocjenu daljnjeg razvoja, ali se nisam složio s ocjenom trenutne situacije na sektoru Lapac—K. Vakuf—Bihać. Izložio sam svoju ocjenu i stav: prema obavještenjima koje imam poslije neuspjeha domobranske ofanzive 17. do

20. augusta okupatori, prije svega talijanski, stali su na stanovište da je Pavelićeva NDH nesposobna da održi red na svom području. Zbog toga vrše i formalnu okupaciju NDH, proširujući »svoju okupacionu zonu«. S druge strane da bi »dokazao« sposobnost svoje NDH, Pavelić se odlučio i obavezao »svojim saveznicima« da će sopstvenim snagama, samostalno, ugušiti ustanak u Lici, što praktično znači da će uništiti ustanike i »Komunistički Štab« u D. Lapcu. U tu svrhu, prema svojim obavještenjima u Bihaću, sjedištu »župe Psat i Krbava«, formiran je posebno vojno-politički štab u koji su ušli članovi Pavelićeve »vlade« Zanić, Šimić i Dumandžić. Zadatak im je da zauzmu D. Lapac, unište naše snage i dokažu sposobnost vlade NDH da održi red u svojoj »državi«. Zbog neuspjeha domobranske ofanzive sada ustaše postaju udarna snaga NDH. Takvo je mišljenje već prošireno u našim selima i među borcima, a podržavaju ga i talijanski agenti među srpskim stanovništvom i pronose vijesti da su te Pavelićeve snage toliko jake da je svaki naš otpor uzaludan, pa je jedini »spas za srpski narod« da se »stavi pod zaštitu Talijana«.

U takvim uslovima ko slomi snagu te ustaške ofanzive, taj će zadati težak, možda smrtni udarac Pavelićevoj NDH i, što je još važnije, taj će konačno pridobiti simpatije Srba na tom sektoru. Zbog toga sam, priznajem, potpuno na svoju ruku i odgovornost, bez savjetovanja s Markom i s OK, a vjerujem da će se i oni složiti, odlučio da sa svim snagama koje još budu htjele da slušaju moje naređenje u ovoj situaciji prihvatim borbu s ustaškim snagama, borbu na život i smrt, i to frontalno. Ljuba Babić je bio i protiv moje ocjene i protiv odluke, insistirajući na svojoj ocjeni i svojim zaključcima. Ali sam i ja ostao uporno pri svome stavu. Košta, prateći mirno svaku riječ našeg razgovora, na kraju je rekao Ljubi da treba da me pusti da pokušam ostvariti svoju zamisao. Poslije toga Ljuba Babić mi je dao za partijsku vezu u bosanskom dijelu Martin Broda Jovu Reljića, i mi smo se razišli složni samo u tome da svaki radi prema svom shvatanju. To je bilo ozbiljno razmimoilaženje o jednom bitnom pitanju u našoj inače vrlo uspješnoj saradnji.

Kad sam se s tog sastanka vratio u D. Lapac, dočekalo me je novo, neprijatno iznenađenje. Rašeta je otišao prema Udbini izjavivši da će »moliti Talijane da zaštite srpski narod Lapca i okoline od ustaša«, a Stojan Matić mi je ćuteći pružio svoju pismenu ostavku na položaj komandanta i pismo koje mu je lično uputio Rade Žigić. Poznavali smo Radin rukopis i Stojan i ja i nije bilo sumnje da je Radino pismo. Rade Žigić je u pismu optuživao Stojana i mene da smo saradnici okupatora, izdajnici, gori od Rašete jer on »bar otvoreno kaže da nije za borbu protiv okupatora«, a nas dvojica da smo direktni izdajnici, sluge okupatora, i apeluje na Stojana da bar on kao profesionalni vojnik izvrši svoju nacionalnu dužnost i »odmah napadne talijanske okupatore«. Pismo nije pisano u ime OK, nego Rade tobože u svoje lično ime, ali Stojan ga je primio kao stav OK KPH za Liku, čiji je Rade sekretar, dakle kao stav KP. Rekao je da je to pismo sramna uvreda od jednog štrebera koji od početka borbu posmatra kao i Pajica Omčikus »iz mišje rupe«, gore od

Rašete, jer on, Rašeta, bar priznaje da je kukavica. Zahtjev da ovog momenta, u ovoj situaciji, kad nam jedan dio boraca poslije sloma Drvara i pred ustaškom hordom u K. Vakufu otkazuje čak i borbu protiv ustaša, odmah »napadnemo talijanske okupatore — običan je idiotizam ...«

Pokušao sam da ubijedim Stojana da povuče ostavku bar dok ne završimo neposrednu akciju protiv ustaša, ali je on bio uporan. Zahtijevao je da njegovu ostavku u originalu i prijepis Radinog pisma odmah pošaljem Marku Oreškoviću, a da će on od sada izvršavati moja naređenja samo kao običan borac. Na kraju iskoristio sam to njegovo obećanje da će izvršavati sva moja naređenja i rekao mu: »Naređujem ti da vršiš dužnost komandanta sve dok bude trajala borba s ovom formacijom ustaša koja se nalazi u K. Vakufu, a odmah ću napisati pismo Marku i poslati mu tvoju ostavku i prijepis Radinog pisma.« Izjavio je da pristaje, ali da on odredi kurira koji će odnijeti pismo, što smo i učinili.

Posljednjih dana septembra, prije nego su ustaše ponovno zauzele K. Vakuf, stigao je u naš štab u D. Lapac Slavko Rodić, koga nam je, od sve ranije obećane pomoći za akcije kod Udbine i Bihaća, stavio na raspolaganje Štab Brigade iz Drvara. To je bilo sve od obećanog »bataljona« dobro naoružanih boraca, ali sam se toj pomoći ipak jako obradovao. Nama je trebalo da imamo jednog Bosanca koji, razumije se, ne bi bio Danko Mitrov. Trebalo je da to bude Srbin, komunista, kome bismo mogli povjeriti organizaciju i akcije na sektoru K. Vakuf—Vrtoče—Bihać. Slavko je u svakom pogledu odgovarao upravo toj dužnosti. Mlad i lijep, uvijek dotjeran kao da ide na svadbu, energičan, ali i odmjeren. O njemu sam nešto i ranije bio obaviješten, jer je pripadao omladinskoj grupi u srednjotehničkoj školi u Beogradu. Stojan se odmah složio, i mi smo Slavka Rodića imenovali komandantom sektora K. Vakuf—Vrtoče—Bihać, i to dijela sektora na desnoj obali Une. Detaljno smo ga upoznali s našim radom i vojno-političkim prilikama, a Stojan mu je dao podrobna uputstva o položajima i o seljacima na koje se može osloniti, pa je čak otišao s njim da ga upozna i dovede u vezu s njima. Slavko je svoj zadatak izvanredno dobro izvršio.

Prema ocjeni Stojana Matića i Doke Jovanića bilo je izgleda da razbijemo ustašku ofanzivu, ali su smatrali da za tu akciju moramo angažovati sve raspoložive snage koje imamo na slobodnom području Like i koje bi se mogle odvojiti s ostalih sektora, gdje su, i pored talijanskog zaposjedanja njihove okupacione zone, naše jedinice u stvari pod oružjem čuvale svoja sela, naročito ona kod kojih je bila povećana opasnost od ustaških pokolja. Zbog toga sam uputio naredbu Štaba svim našim jedinicama na oslobođenom području Like da izdvoje snage koje najviše mogu i da ih upute na sektor D. Lapac—Kulen Vakuf. Pored naredbe poslali smo i poseban proglas, apel borcima i narodu u kome smo pozivali na borbu za slom ustaške ofanzive na Lapac. Još ni danas ne bih se usudio da kažem koji su sve razlozi bili, ali odziv je van sela općine D. Lapac, koja su bila van »nove« okupacione zone, koju su zaposjeli talijanski okupatori, bio masovan samo s područja općine Srb, dakle sreza D. Lapac, dok je s osta-

lih dijelova oslobođenog područja Like bio spor, slab, a u nekim slučajevima niko se nije odazvao. Bilo je čak i članova KP, čija imena ne želim pominjati, kojima sam i lično uputio pismo i naredbu, a niti su došli niti odgovorili. Poslali smo naredbu i apel za pomoć i borcima sjeverne Dalmacije — Kninske krajine i posebno pismo Niki Novakoviću Longu s pozivom da pošalje pomoć. Tada mi je došao neki nepoznat čovjek, navodno »u ime Nike Novakovića«, prenio mi »bratske srpske pozdrave i želju da uspijemo«, ali navodno »zbog nebratskog držanja nekih uticajnih Srba« oni nam ništa ne mogu pomoći. Najzad, uputili smo u posljednjem momentu pozive i borcima bosanskih sela Cvjetnić i Begluci, koji su prije toga bili angažovani na sektoru Drvara, i oni su se odazvali do posljednjeg, iako su stigli dosta kasno, ali ipak na vrijeme... Znam sigurno da i danas ima živih drugova, onda članova KP, koji su lično primili moja pisma, naredbu i apele, pa neka oni sada objasne zašto se nisu odazvali. Po ondašnjoj informaciji i mojoj ocjeni na području Korenice bilo je tako loše stanje da sam i poziv poslao u posljednjem momentu. Na moje iznenađenje oni su se u posljednjem momentu odazvali preko mog očekivanja.

Brojno nadmoćne i neuporedivo bolje naoružane ustaše su uspjele da probiju naš front i uđu u Boričevac, odakle su iz topova tukli D. Lapac, tada već napušten, jer su naše jedinice bile na položajima izvan mjesta. Nismo uopće imali namjeru da samo mjesto branimo. Naprotiv, Stojan i Đoko su smatrali da je bolje pustiti ih u D. Lapac — tačnije, satjerati ih u D. Lapac i tu ih uništavati. Brbljivi Boško Rašeta ovdje nam je, očigledno iz krajnjeg straha, panike, izgleda učinio veliku uslugu. Netko ga je, očigledno da bi se s njim našalio, obavijestio da sam ja poginuo, da je Đoko Jovanić teško ranjen, a za Stojana se ne zna. On je s Livada iznad Visuća, gdje su bile već neke talijanske jedinice »na granici treće okupacione zone«, napisao očajnički apel talijanskoj komandi na Udbini u kom ih je izvijestio da je naš otpor konačno slomljen, da su ustaše već u Lapcu i preklinjao komandu da okupiraju Lapac i zaštite srpski narod od ustaškog pokolja. Izgleda da su i ustaše iz Boričevca poslale sličan izvještaj, jer su se talijanske jedinice, na naše veliko iznenađenje, hitno povukle s položaja prema Donjem Lapcu, Doljanima i Dobroselu i otišle prema Gračacu i Lovincu. Vijest o tom povlačenju talijanskih jedinica pronijela se munjevitom brzinom, a ustaške jedinice te noći su uz muziku, pjesmu i igranku već slavile konačnu pobjedu i spremale se valjda da sutradan svečano uđu u D. Lapac.

Stojan, Đoko i ja, čini mi se da su bili i Dušan Mileusnić i Milan Šijan, sastali smo se uveče na Prisjeci između Dobrosela i Boričevca. Pošto smo utvrdili jačinu i raspored naših snaga kojima raspolažemo, ocijenili jačinu i položaj ustaša u Boričevcu i K. Vakufu, utvrdili smo plan napada i odmah krenuli svaki na svoj zadatak, s tim da u ranu zoru izvršimo napad na ustaše u Boričevcu, a zatim nastavimo s konačnim obračunom. Bili smo sigurni da su borci s kojima smo se spremali za taj napad spremni da se bore na život i smrt, jer su svi znali da pred sobom imaju ustaške zločince, koji će, ako pobijede, ubijati i uništavati sve na što naiđu. Jutarnja magla je donekle omela izvršenje zadatka, ali umjesto veselog ulaska u D. Lapac ustaše su bile prisiljene da se očajnički brane

i silom probijaju prema D. Lapcu, gdje ih je čekala smrt. Iznenadnim odlaskom Talijana sa svih položaja prema teritoriji općine D. Lapac prilaz našim položajima bio je slobodan iz svih pravaca pokrenuo je borce sa područja srezova Gračaca, Udbine i Korenice koji su nam pristizali u pomoć. U tom krvavom obračunu svi smo unaprijed znali da nema i ne može biti zarobljenika ni na jednoj strani. Svako je bio spreman prije da ubije sebe nego da dozvoli da bude zarobljen.

Kad smo udarnu glavninu ustaša satjerali u samo mjesto Donji Lapac i opkolili sa svih strana, mogli smo, vodeći s njima borbu na život i smrt, posmatrati čudan prizor. Preko livada i njiva kretale su se na stotine žena, djece i starijih ljudi iz okolnih srpskih sela i iz sela Bosanske krajine, odakle je velik broj srpskog stanovništva pred ustašama bio pobjegao u Liku, stalno se krećući između okolne šume i naših borbenih položaja. Narod nam je donio hranu, vodu, posmatrali su neposredno našu borbu i, za čudo, nitko se nije obazirao na opasnost od puščanih i mitraljeskih metaka i od topovskih i minobacačkih granata kojima su opkoljene ustaše obasipale okolinu Lapca braneći svoje glave i pokušavajući da probiju naš obruč. Došli su da nam pomognu, pa ako budu morali, da s nama i izginu, jer niko nije mislio da poslije pobjede ustaša ima izgleda da ostane živ. Tako je na svakog našeg borca pod oružjem oko Lapca bilo preko 10, pa možda i 20 neboraca, onih koji su došli da pomognu, iako nisu znali kako, ili da zajedno s nama izginu. To kretanje naroda ustaše su sigurno posmatrale iz opkoljenog Lapca. To je sigurno našu pobjedu pretvorilo doslovno u narodnu pobjedu i u vojnom, ratnom smislu. Ustaše su morale cijeniti da su snage koje ih opkoljavaju bar deset puta jače nego što su stvarno bile.

Pošto su jednu noć proveli u opkoljenom D. Lapcu, ustaše su slijedećeg dana u samu zoru, suprotno našem očekivanju, uspjele da probiju naš obruč i da krenu prema Bihaću, otkuda su i pošle, ali sada u suprotnom pravcu. I tako se ta druga Pavelićeva ofanziva na oslobođeni D. Lapac završila novim njegovim porazom. Meni se tada učinilo da je to i posljednja ofanziva koju će Pavelić i NDH pokušati, bar po formi, da samostalno organizuje. Cijela teritorija takozvane NDH time je postala nekako i formalno »okupaciona zona« talijanskih i njemačkih okupatora.

Već tada sam smatrao da smo dobili bitku ne samo protiv ustaša nego i protiv talijanskih okupatora. Još prije pobjede u D. Lapcu smatrao sam i tvrdio da će onaj ko zaštiti srpski narod tih sela, a time i cijele Like i tog dijela Krajine, od ustaša, dobiti takav utjecaj na nj koji niko neće moći izmijeniti u toku cijelog rata. Ako mi, a ne talijanski okupator, pružimo srpskom stanovništvu tog dijela Like i B. krajine zaštitu od ustaškog pokolja, prijelaz na borbu protiv talijanskog okupatora biće stvar samo pregrupisavanja naših snaga, političke pripreme i vojne, oružane taktike. Jer, politički je u osnovi narod pridobijen, njemu je postalo jasno da ustaše kolju i mogu klati samo zato što ih okupator na to podstiče i što im okupator pruža zaštitu dok izvršavaju njegov zadatak — zvjerski pokolj naroda. Slučajna, po mom mišljenju, taktička greška talijanskih okupatora, kojoj je možda doprinio i strah Boška Rašete, da su hitno povukli svoje jedinice s položaja prema području općine D. Lapac čim su primili

vijest da je naš otpor slomljen i pobjeda ustaša osigurana, snažnije je djelovala na svijest srpskog stanovništva i razotkrivala mu prave namjere talijanskih okupatora nego sve naše konferencije koje smo održali prije i poslije bitke na kojima smo objašnjavali pravu ulogu i namjere okupatora. Nikakve molbe i preklinjanja Boška Rašete i drugih »spasilaca srpskog naroda« nisu mogle nagovoriti niti su bilo čije suze mogle »ganuti« okupatorsku komandu da stvarno zaštiti srpsko stanovništvo pred ustaškim zločincima, iz prostog razloga što su ustaški zločinci to izvršavali po nalogu i pod zaštitom okupatora.

Po logici svoje vojne i političke strategije i taktike okupator je morao oko područja općine D. Lapac postaviti neposredno obruč svojih vojnih jedinica da bi osigurao pobjedu ustaša i, po mom mišljenju, samo slučajnom greškom, što je slučajno nasjeo pogrešnom obavještenju od svojih agenata među srpskim stanovništvom i od ustaša, okupator je greškom povukao svoje jedinice prije nego što je bitka za D. Lapac bila završena. Okupator je vjerovao da su komunisti i njihov štab u Lapcu zaista uništeni i povukao se da njegovi sopstveni vojnici ne bi bili svjedoci zvjerstava koje bi ustaše izvršile nad pobijeđenim srpskim stanovništvom. Po istoj logici svoje okupatorske uloge okupatori su morali, čim su saznali za katastrofalan poraz ustaške ofanzive na D. Lapac, da »spasavaju« NDH i ustaše i da od sada praktično cijelu »Nezavisnu Državu Hrvatsku« tretiraju i formalno kao svoju sopstvenu »okupacionu zonu«. Oni su morali ući u D. Lapac, gdje su njihove sluge — ustaše bile poražene.

U toj bici za D. Lapac okupator ili njegovi agenti među Srbima na svoju ruku učinili su još jednu grešku. Kad smo ustaše satjerali i opkolili u D. Lapcu, konstatovali smo da među nama nema ni jednog od oko 60 dobro naoružanih boraca pod komandom komandira Nikole Drče, obućara s Brotinje. Još kad smo pravili raspored napada svojih snaga na ustaše, koje su se nalazile u Boričevcu, mi smo toj grupi boraca pod komandom Nikole Drče svjesno povjerili relativno najmanje važan zadatak i praktično najlakši: da iz pravca Bubnja izvrše napad i neprijatelju presijeku odstupnicu prema K. Vakufu, odnosno da onemoguće da neprijatelj dobije pomoć iz Kulen Vakufa. Međutim, talijanski agent Drča, u ;orazumu sa Pajicom Omčikusom, preko noći je napustio svoj položaj i povukao **se** u Brotinju. Ali, mi smo ipak imali sreću: sjajni borci i drugovi iz bosanskih sela Begluci i Cvjetnić stigli su na vrijeme i po sopstvenoj inicijativi izvršili zadatak koji je trebalo da izvrši Drča sa svojom jedinicom. Ta izdaja Nikole Drče je bila najteži udarac okupatorskim slugama iz redova srpskog stanovništva pomenutog kraja, jer je narod na djelu, u kritičnom momentu vidio njihovu izdaju ...

Kad je bitka bila završena, drugi ili treći dan, doživjeli smo jedno malo ali prijatno iznenađenje. Iz sjeverne Dalmacije stigla je prva grupa boraca, Srba, istina svega jedna desetina, koji su došli da nam pomognu u borbi protiv ustaških zločinaca. Njih je predvodio simpatizer KP Špiro Bjedov iz Mokrog Polja. I njima i nama bilo je žao što su stigli kasno. Njihov put i doživljaji od Mokrog Polja do Boričevca, gdje su se stavili na raspolaganje našem štabu, bili su najbolja slika zbivanja u onom vre-

menu. Od samog polaska morali su se sakrivati od talijanskih, ustaških i domobranskih straža, ali još više su im teškoća zadavali talijanski agenti među Srbima. Svuda su ih sretali, ubjeđivali ih da je Štab u Lapcu već uništen, da su komandant i politkomesar ubijeni, da je svaki otpor ugušen i da nema nikakvog smisla ni svrhe da idu prema Lapcu. Oni su bili uporni i odlučili se da stignu do D. Lapca da bar vide zgarišta kuća i grobove poginulih boraca, da čuju gdje su i kako izginuli članovi ustaničkog Štaba. Tek su na području Velike Popine čuli da se borbe kod D. Lapca vode, ali da ustaše napreduju. A kad su došli na teritoriju općine Srb, saznali su za našu pobjedu u D. Lapcu, da su članovi Štaba svi živi i da o slomu ustanka nema ni govora. Naprotiv, svuda su naišli na oduševljenje i spremnost za daljnju borbu protiv pravog neprijatelja — stranog okupatora, pošto su domaći izdajnici ustaše potučeni. U ime naroda, boraca i našeg štaba zahvalili smo toj prvoj grupi boraca iz Dalmacije, koji su uprkos svim teškoćama, zabranama i nagovaranjima po svojoj sopstvenoj inicijativi došli s oružjem da se bore za slobodu. Bez obzira na to koliko smo bili u pravu, ali mi smo tim našim drugovima iz Dalmacije objasnili da smatramo da je bitka s ustašama i NDH završena, da je sada okupator jedini neprijatelj, a ustaše samo njegovi sporedni pomagači. Zbog toga smo im predložili da se odmah vrate u Dalmaciju, da vrše pripreme za borbu protiv okupatora. Posebno smo ih upoznali s ponašanjem talijanskih okupatora u toku posljednjih dana, jer je bilo od presudnog značaja za srpsko stanovništvo u Lici, a posebno u sjevernoj Dalmaciji, da shvati pravu ulogu talijanskih okupatora, a posebno da shvati da su zločini ustaša bili samo izvršenje naredbe i zahtjeva okupatora i da ustaše bez neposredne njihove zaštite ne bi imale ni snage ni smjelosti da izvrše zločine.

Oduševljenje s kojim su narod i borci dočekali iako zakašnjelu pomoć drugova grupe Srba iz Dalmacije, najbolje pokazuje kakav bi ogroman politički uspjeh KPH bio da su Hrvati, komunisti s područja Šibenika i Splita, stigli početkom oktobra 1941. godine da sa srpskim borcima tog kraja brane živote srpskog naroda Like i B. krajine od ustaških zločinaca. To je utoliko veći propust kad se zna da su bataljoni boraca Hrvata širom Dalmacije s oružjem u ruci od prvog dana našeg ustanka bili spremni da nam dođu u pomoć.

Poslije te mnogo više političke nego vojne pobjede ne samo nad ustašama nego, po ondašnjoj i današnjoj mojoj ocjeni, i nad okupatorom, a posebno nad okupatorovim agentima među srpskim stanovništvom tog kraja, pred nama je bio problem pregrupisanja ustaničkih snaga, reorganizacija vojnih jedinica i pozadinske vlasti, ozbiljan i složen politički rad da bi se iskoristili postignuti uspjesi za prijelaz na direktnu borbu protiv glavnog neprijatelja — stranog zavojevača ...

Na kraju, po sebi se razumije da su ovo samo moja sjećanja, subjektivna viđenja i ocjene događaja. Ona mogu biti jednostrana, pa i pogrešna, i samim tim mogu poslužiti samo kao građa za historiju i ništa više. Osim toga, neka mjesta su nejasna i nepotpuna, ali to ću, nadam se, objasniti » dopuniti drugom prilikom.

Jelena Bićanić

SJEĆANJA NA RAD AFŽ-a U CENTRALNOJ LICI U PRVOJ GODINI RATA

Ustanak je zatekao u Lici mali broj žena članova KPJ. Na I okružnoj konferenciji što je održana 1940. godine na Plitvicama bile su tri delegatkinje: Kata Pejnović, seljanka, Srpkinja, Milka Vukelić, učiteljica, Hrvatica, i još jedna drugarica čijeg se imena preživjeli delegati nisu sjećali. Osim njih bilo ih je još, članova KPJ, SKOJ-a i simpatizera: Ljubica Gerovac, Smilja Radošević-Pokrajac, Zorka Korać, Dušanka Gostović-Grubor, Stojanka Aralica, Neda Zakula, Naranča Končar, Slavka Blažević, Draga Bogdanović, Dara Čudić i druge.

Odmah poslije okupacije počele su ustaše odvoditi muškarce, za čiju sudbinu se više nije znalo. Nakon toga stali su odvoditi sve od djeteta do starca i ubijati ih na najzvjerskiji način. Počelo je istrebljivanje Srba na području Like i proganjanje onih Hrvata koji su bili protiv fašizma i fašističkog terora.

Velik dio muškaraca odmah je počeo bježati u šume, gdje su se sklanjali i nisu dozvoljavali da padnu ustašama u ruke. Žene su tada vodile brigu o njima, a i o onim drugovima koji nisu bili njihovi rođaci, ili njihovi najbliži, koji su se također nalazili u šumama, za koje su znale da im prijeti opasnost i da bi prvenstveno njih ustaški krvnici ubijali.

U prvom naletu ustanika na uporišta ustaške vlasti žene su pomagale i bodrile svoje muževe, sinove i braću, osuđujući užasna krvoprolića što su ih izvršili i izvršavali ustaški zločinci koji su se oslanjali na njemačke i talijanske okupatore.

Između ustanka u Bosanskoj krajini i ustanka u Lici postojala je povezanost i u toku organiziranja i u početku zajedničkih akcija i organiziranju vojnih i civilnih organizacija na jedinstvenom slobodnom teritoriju, što je povezivalo Liku, Bosansku krajinu i Dalmaciju. Lički seljaci, komunisti i nekomunisti, koje je ustaška vlast protjerala iz njihovih sela

Plitvičke općine (Končarev Kraj, Plitvički Ljeskovac, Uvalica, Jezerce, Čujić Krčevine) učestvovali su u oružanim akcijama za oslobođenje Drvara i drugim. Među njima su bili Petar Končar, Jovo Bogdanović, Boško Mirić, Geco Končar, Bogdan Končar.

U oslobođenom Drvaru je 21. augusta održana u Radničkom domu velika Konferencija žena Drvara i okolnih sela. Govorile su Mira Morača, Vera Babić i Duka Bačkonja, seljanka iz Kamenice kraj Drvara. Na Konferenciji, koja je bila manifestacija otpora protiv fašizma, govoreno je 0 jedinstvu našeg narodnooslobodilačkog fronta i pozadine te je istaknuto da je mjesto žena i omladinki u tom frontu, uz sve naše narode, do konačne pobjede nad fašističkim neprijateljima i njihovim slugama. Tada je prvi put govoreno o konkretnim načinima učestvovanja žena u narodnoj borbi: pripremanju hrane za borce, izrađivanju obuće i odjeće za njih, slanju paketa i pisama na položaje, i drugome. Nna kraju je donesena »Rezolucija žena i djevojaka Drvara i drvarske doline« što ju je za tu konferenciju napisao Nikica Pavlić, urednik »Gerilca«, prvih novina što su se pojavile u oslobođenom Drvaru. Na toj konferenciji je izabran Antifašistički odbor žena Drvara i okoline, u koji je, kao predstavnik ličkih izbjeglica, ušla Naranča Končar. Nakon Konferencije su drugarice, njeni organizatori, počele odlaziti u slobodna sela drvarskog područja i kontinuirano održavati sastanke sa ženama u selima. Naročito su u tome bile aktivne Bosa Živković, Naranča Končar i Persa Rodić.

Nekoliko dana nakon održavanja Konferencije došao je u redakciju »Gerilca« Marko Orešković. On je predložio da jedna od nas koje smo radile u tehnici »Gerilca« pođe u Donji Lapac i tamo organizira konferenciju sličnu drvarskoj. Bilo je određeno da pođem ja.

U Donji Lapac sam stigla nekoliko dana prije prvog septembra 1941. u Štab Bataljona gerilskih odreda za Liku. Prema uputama Marka javila sam se komesaru Gojku Polovini. Tako se općenito svako ko je ma otkuda dolazio i ma kamo išao morao javiti tom štabu. Gojku je bilo poznato da dolazi jedna drugarica te je odmah u dogovoru sa mnom porazmislio o ženama, građankama Lapca, koje bi došle u obzir za taj rad. Isto poslijepodne okupilo se njih petnaestak u Štab na naš prvi dogovor. Ja sam im ispričala o iskustvima Drvarske konferencije. Dogovorile smo se da će one — cio priređivački odbor — vršiti propagandu za jednu masovnu konferenciju u gradu. One su odmah načinile plan obilaska okolnih sela, koji su počele ostvarivati već sutradan. Predvidjele su obilazak sela odmah 1 neposredno prije konferencije. Rad u samom gradu je tekao veoma intenzivno. Žene su odmah počele sakupljati vunu, pronašle prostoriju u kojoj su se svaki dan sastajale da je predu i pripreme za pletivo. Osnovale su krojačku radionicu i odmah počele šivanjem košulja za borce. Pripremile su prihvatilište za ranjenike i najzad osnovale i tkaonicu zavoja. Najagilnije suu tom poslu bile, a i kasnije u radu AFŽ-a kotara Donji Lapac, Mara Zunić, Danica Brozović, Smilja Popović, Jelka Mioković Beba, Jelka Blanuša, Milka Mileusnić, Zorka Kosanović, Smilja Zeželj, Savka Kalinić, Soka Hajdinović-Kosanović.

Iza prvog septembra bila je došla, na čelu izbjeglica iz svog sela, Kata Bubalo, komunistkinja, beogradska studentica. Mada je imala mnogo posla i briga oko smještaja svojih mještana i njihove ishrane, Kata se odmah priključila našem radu na organiziranju žena. Mnogo nam je pomogla svojim znanjem, iskustvom, odlučnošću.

Drugi ili treći dan po svom dolasku posjetila sam gospođu Jelku Torbicu, bivšu predsjednicu Kola srpskih sestara u Donjem Lapcu. Ona je bila antifašistički raspoložena, osuđivala okupatore i ustaše. Odmah je pristala na poziv da bude govornik na našoj konferenciji. Kad sam poslije nekoliko dana opet došla k njoj, predložila je da se roba iz dućana što se nalazio u prizemlju njene kuće razdijeli ženama na zboru. Trgovac, vlasnik dućana, pobjegao je u Srbiju, sklonio ili rasprodao vrednije stvari, a preostalu robu ostavio njoj da uradi s njom što želi. Kad sam to iznijela na jednom od sastanaka prireñivačkog odbora Konferencije, drugarice su odredile dvije žene koje su nekoliko dana popisivale imovinu. Bilo je tu metalnog posuđa, lonaca, igala za pletenje, najraznovrsnije metalne robe koja dobro dođe svakom seoskom domaćinstvu. Poslije Konferencije organizirana je tombola, svaki broj po tadašnjih pet dinara. A sjećam se da je svaki broj nešto donosio. Bila je to, u stvari, raspodjela predmeta iz dućana.

U Donjem Lapcu je živjela Mada Vlatković, jedina Hrvatica, činovnica na mjesnoj pošti. Željeli smo da i ona istupi na zboru. Odlazile smo joj nekoliko puta Kata i ja i pozivale je da istupi na Konferenciji. Ona se s nama slagala o osudi okupatora i ustaša, ali se nećkala da govori. Nije se usuđivala da nam kaže da su joj, znajući za naše odlaske k njoj, dolazili neki nedobronamjerni ustanici i prijetili odmazdom ako pristane na naše prijedloge. Tek na kraju smo saznali za to njihovo djelovanje i ustanovili da im je smetala aktivnost žena, uopće njihovo kretanje u Donjem Lapcu i da prijekim okom gledaju na sve što smo mi žene pripremale. Inače je Mada u toku cijelog rata bila vrlo aktivna u organizaciji AFŽ-a.

Konferencija žena Donjeg Lapca i okolnih sela održana je 7. septembra prije podne u velikom žitnom magazinu što je bio izgrañen za potrebe Jugoslavenske vojske. Bio se okupio velik broj žena iz Lapca i okolnih sela, no brojem su prevladavale seljanke. Bile su većinom u crnoj odjeći. Mnoge su od njih pred nekoliko tjedana bile izgubile svoje najbliže, rođake ili suseljane, te su se, kad smo govorili o zvjerstvima okupatora i njegovih slugu, čuli jecaji i uzdasi. Nikada to kasnije nisam doživjela, taj jauk i plač, suze i jecaje žena za vrijeme jednog zbora na kome ih je pozivala Komunistička partija da se odupru, da stupe na put borbe protiv terora, prema svojim snagama, znanju i mogućnostima.

Pred početak Konferencije, iza mase žena koja je ispunila žitni magazin, ušlo je desetak ustanika. Bili su šaroliko obučeni, većinom sa šubarama na kojima su bili četnički amblemi, žandarmerijske kokarde i slična znamenja. Gotovo svi su nosili redenike s puščanom municijom preko grudi. Oni nisu u toku čitavog rada Konferencije načinili nikakav ispad,

ali su bili svojim prisustvom nijemi izraz negodovanja prema onome što se pred njima zbiva. U toku čitavog tog perioda intenzivne aktivnosti žena u Donjem Lapcu, dok su naši borci, rukovođeni Dokom Jovanićem, Stojanom Matićem i Milanom Zeželjom, vodili borbe s ustašama oko Kulen Vakufa i prema Bihaću, ovi i njima slični nisu odlazili u akcije, nego se praznoruko, okićeni s mnogo oružja, šetali Lapcem kao izviđajući nešto i očekujući nešto. Dan prije naše konferencije oni su organizirali u pravoslavnoj crkvi, 6. septembra, bogosluženje u povodu rođendana kralja u izbjeglištvu.

Ujutro na dan održavanja Konferencije pozvali su nas »neki drugovi« da dođemo i donesemo svoje referate. Bili su to Rade Žigić, Košta Nađ i još jedan drug čijeg se imena ni lika ne sjećam. Kata i ja smo pročitale svoje referate. Žigić je stavio neke male primjedbe i ispitivao nas o tome kako smo organizirale taj rad i što smo predvidjele za dan održavanja Konferencije.

Na Konferenciji je prva govorila gospođa Jelka Torbica, zatim ja i najzad Kata Bubalo. Kata je iznosila primjere ustaških zvjerstava, što ih je i sama doživjela, i isticala ideju bratstva i jedinstva kao jedinu perspektivu zajedničke borbe i spasa za narod.

Konferencija žena Donjeg Lapca i okolnih sela bila je prva veća konferencija antifašistički opredijeljenih žena u Lici. Njeno održavanje bilo je omogućeno postojanjem slobodnog teritorija i perspektivom što ju je pred žene i cio naš narod postavljala Komunistička partija. Njen je nedostatak bio što nismo osnovali nikakav odbor koji bi dalje ujedinjavao i organizirao žene čitavog tog područja, iako su i poslije njenog održavanja nastavile radom radionice i ustanove pokrenute u toku njene pripreme. Usprkos tome bila je to snažna antifašistička manifestacija koja je ostala u sjećanju svim njenim učesnicima.

Rano ujutro 12. septembra dođe po mene Kata Bubalo i reče da me zovu neki drugovi. Bili su to Vlado Popović, Rade Žigić, Šime Balen i Srđan Brujić. U toku protekle noći oni su održali neki sastanak, a zatim poslali po mene, želeći da s njima pođem dalje u Liku. Putem mi rekoše da su »četnici« spremali pokolj nama komunistima u Donjem Lapcu. Međutim, kad smo prolazili širokom, glavnom donjolapačkom ulicom, niko se niti ne promoli da nam što kaže ili učini.

U Krbavici, u školi, zatekosmo Marka Oreškovića. Sutradan svi drugovi s kojima sam došla raziđoše se na razne strane, a u krbavičkoj školi ostadoše Marko, Neda Zakula, Zaga Drakulić, učiteljica te škole i ja. Marko se, zbog povrede noge, zadržao desetak dana u Krbavici. Nama drugaricama je u toku tog vremena objašnjavao naše buduće zadatke u radu sa ženama, a taj posao je smatrao izvanredno važnim i značajnim. Govorio nam je da bez promišljenog i svjesnog učešća žena u narodnooslobodilačkoj borbi nema i ne može biti svenarodne borbe i svih uvjeta za pobjedu. Ona je prijeko potrebna za istjerivanje okupatora, uništenje njegovih slugu, i za stvaranje novog društva. 2a vrijeme tog boravka

on je organizirao masovni sastanak žena Krbavice. Na tom sastanku govorio je o ciljevima narodnooslobodilačke borbe i doprinosu žena toj borbi tako sugestivno da su žene, odmah poslije sastanka, sakupile znatnu količinu vunenih pletenih stvari za borce. Sastanku su prisustvovali i Naranča Končar, njena sestra Dušanka, Zaga Drakulić i Neda Zakula.

Marko je Neđu i mene pripremao i za posao partijskih kurira, govoreći nam mnogo o konspiraciji, držanju u okupiranom gradu, iznoseći nam primjere držanja naših drugova u ilegalnom radu prije rata, u vremenu borbe za slobodu Španije i tamnicama stare Jugoslavije.

U toku organiziranja ustanka jedina je veza između OK KPH Like i CK KPH u Zagrebu bila Slavka Blažević, a od septembra do sredine decembra 1941. u Zagreb smo odlazile Neda Zakula, Gaga Zigić i ja. U toku novembra priključila nam se i Štefica, Hrvatica, studentkinja iz Gospića, ali je ona ubrzo pala u ruke ustašama i otjerana u logor. Odlaziti povremeno na neprijateljev teritorij bila je teška dužnost. U našim slobodnim ličkim selima već smo osjetili plodove borbe, a već pri vožnji vlakom, pogotovo u Zagrebu, osjećali smo se pritisnuti teškom atmosferom koja je vladala na ulicama glavnog grada okupirane Hrvatske. Jednom sam, čekajući noću polazak vlaka u kolodvorskom restoranu, zajedno s masom putnika slušala potjeru ustaša za nekim putnikom koji je s koferom trčao od stanice. Povici, pucnji. Sliku druga Tita, pred kojom nisam smjela zastajati, kao što se ni drugi prolaznici nisu zaustavljali, vidjela sam prvi put na neprijateljskim plakatima s raspisanom ucjenom za nj. Jedan je bio na drvenom panou uz tramvajsku prugu okrenut prema Kolodvoru.

U Zagrebu sam upoznala mnoge drugarice i drugove, a većini nisam znala prezimena, ili sam im znala samo imena. Bili su to Zlata Šegvić, Valika Marija Pap, Dragica Končar, Anka Berus, Štefica Crnojevac, Josip Engel i drugi. Po zadatku Partije većinu stvari što smo ih prenosili na slobodni teritorij primali smo neposredno, pomoću javki, a da mnoge od tih drugarica i drugova nismo znali. Uz pisma nosili smo ilegalnu štampu što je izlazila u Zagrebu, odjevne predmete, sanitetski materijal, a donosili iz Like svoju partizansku štampu. Bilo je mnogo rukom rađenih vunenih stvari, vesta, ispletenih od komadića raznobojne vune, odjeće, sto je prošla kroz mnogo ruku ilegalaca i bila pažljivo uređena i pripremljena da posluži našim partizanima. Jednom sam, radi nekih zimskih kaputa, bila odvedena u jedan podrumski stan, gdje ih je u jednoj prostoriji bilo mnogo, kao u nekoj trgovini. Njima je rukovodila drugarica, koju sam 1943. godine ponovno vidjela u Slavoniji, Dunja Jovanović.

U toku oktobra došla je u Liku dr Slava Očko. Ona je načinila spisak predmeta i lijekova za prvu našu bolnicu i po njenoj narudžbi donosili smo postepeno prijeko potreban sanitetski materijal i instrumente. Ubrzo su joj se počeli obraćati seljaci da im pregleda bolesno dijete ili starca, te je tako bila ne samo naš partizanski nego i narodni liječnik.

Kad nismo putovale, počele smo održavati sastanke sa ženama obilazeći jedno po jedno selo. OK KPH za Liku je svim drugaricama dao zadatak da se pristupi organiziranom okupljanju žena u pojedinim kotarima. Radile su to žene, članovi KPJ, ondje gdje su se zatekle i gdje su živjele. Navest ću osnovne podatke o tome. U udbinskom kotaru radile su Zorka Korać i Marija Dimitrijević, u gospićkom Kata Pejnović, Slavka Blažević i Marija Katić-Kuprešanin, u lapačkom Neda Zakula i Milica Pejnović, u brinjskom Dušanka Gostović-Grubor, u otočačkom Stojanka Aralica, u koreničkom ja i u gračačkom Smilja Radošević--Pokrajac.

Početkom decembra dobili smo iz Zagreba Okružnicu CK KPH br. 4. U njoj se govorilo i o organiziranju i zadacima Antifašističkog fronta žena.

Sve smo obilazile selo po selo u navedenim kotarima i održavale masovne sastanke žena. Najčešće nismo išle same od kuće do kuće. Zamolile bismo poneku odrešitiju ženu, koja bi onda obavijestila sve žene u selu o vremenu i mjestu sastanka. Na sastanke su dolazile i mlade djevojke, a ponekad i malo veće djevočice. Događalo se, naročito u jesen 1941, da su sastancima prisustvovali i muškarci. Uvijek bi se našlo nekoliko žena koje bi donijele svjetiljke: izdubljeni krumpir s rastopljenom mašću. Poneka bi donijela klupu, stolicu ili tronožac. Negdje je zapisano da smo dolazile na sijela seoskih žena i govorile im o ustanku i mjestu žena u velikoj svenarodnoj borbi. To nisu bila sijela, već sastanci na koje su žene dolazile svjesno, jer je glas o događajima, o akcijama naših boraca, o svemu što se događalo na širokom evropskom antifašističkom frontu išao ispred nas. Zene su se, samim tim što su dolazile na sastanke, svjesno uključivale u narodnooslobodilački pokret, i nikakvog sentimentalnog prizvuka na našim radnim dogovorima nije bilo. Lička seljanka, kao i bosanska, nikamo ne ide, u to vrijeme, praznih ruku. Kad ide na pašu, na sajam, kad se vozi kolima ili pjesači, ona uvijek nosi sobom pletivo i ispunjava svoju obavezu prema porodici, prema najbližima. A na tim prvim sastancima, koji su bili nekako svečani, jer su za seoske žene zaista bili prvi na kojima se njima obraćala Komunistička partija, one nisu ni plele, nego su slušale što im govorimo i kakvu im perspektivu oslobodilačke borbe otvaramo.

Događalo se da smo održale po dva, a nekad i po tri sastanka dnevno, ako su sela bila blizu jedno drugom. Na sastancima bismo govorili o fašističkim napadima na zemlje Evrope, nastojeći obuhvatiti početak stvaranja fašizma u Evropi, a onda smo dolazili do naše, jugoslavenske situacije, i, govoreći o potrebi zajedničke borbe svih sinova naših naroda, iznosili što mogu uraditi i doprinijeti za oslobođenje naroda. Gotovo svagdje su sastanci tekli podjednako. Žene su u početku govorile malo, ali su odmah nakon sastanaka djelom pokazivale kako su prihvatile ono što se govorilo: sakupljale su svoje vunene izrađevine, dogovarale se o zajedničkom pletenju, sakupljale hranu. U Debelom Brdu, Pečenima, Buniću i većini ostalih sela koreničkog kotara djevojke su pitale mogu li i one stupiti u oružanu

borbu. Odgovarali smo im negativno, jer nije bilo dovoljno oružja ni za borce — muškarce, ali smo njihova imena bilježili. Znam da je moj notes bio pun zabilježaka o dobrovoljcima — djevojkama iz pojedinih sela.

Žene su brigu za odjeću boraca shvatile kao jedan od svojih najvećih zadataka. Pripremanje zimske odjeće bio je važan politički zadatak. Sama briga za partizane koji odlaze u borbu, na položaj, dalje od granice svog sela izraz je velike političke svijesti, jer je to briga za one koji vode veliku i pravednu borbu. Žene su u pojedinim ličkim selima pripremale za zimu najveću količinu cokalja jer su znale da jedino ta obuća, na zimskim ličkim mrazevima, može zaštititi nogu od smrzavanja. U listu »Žene u borbi« je zabilježeno da su žene koreničkog kotara izradile za borce te zime 1500 cokalja. Makar najjednostavnija, ipak je to bila izrazito politička aktivnost, kojom se velik broj seoskih, ponekad nepismenih, žena opredjeljivao za narodnooslobodilačku borbu.

U mnogim selima koreničkog kotara održale smo drugi ili treći put sastanke sa ženama Kata Pejnović i ja zajedno, u intervalima, kad ona nije bila zauzeta nekim drugim partijskim zadatkom. U anketi što ju je 1946. godine proveo Glavni odbor AFŽ-a Hrvatske našla sam podatak da je ona u toku septembra 1941. godine održala sastanak žena u selu Krbavici, da im je govorila i čitala odlomke iz knjige »Mati« Maksima Gorkog. Ona je imala poseban način govora i izvanredan pristup ženama. Govorila je polako, rijetko podižući glas, lako gestikulirajući, najčešće o onome što je povezivalo seoske žene s njom: o teškom seljačkom životu, o porobljavanju naroda i narodnosti u staroj Jugoslaviji, o perspektivi borbe za narodno oslobođenje, o budućnosti, za koju se treba boriti. Govoreći jednom u Krbavici o buržoaskoj eksploataciji, izgovorila je riječi koje sam zapamtila: »Oni su nama krv pili kroz naše grube seljačke košulje.« Svi su voljeli s njom razgovarati. Iz nje je izbijala jednostavna ali duboka mudrost; znala je govoriti o najtežim situacijama a za kratko vrijeme ispričati nešto veselo, čemu su se svi morali nasmijati.

O jednom nikada nije govorila, o teškoj tragediji što je zadesila njenu vlastitu porodicu. Tek pola godine nakon početka našeg zajedničkog rada, na jednom sastanku, ona mi ispriča da su joj ustaše ubile tri sina: dva odrasla mladića, najmlađeg od četiri godine i muža. A tek se prvi put o tome javno izjasnila na I zemaljskoj konferenciji AFŽ-a u decembru 1942. godine u Bosanskom Petrovcu, počinjući svoje izlaganje ženama, delegatima iz cijele Jugoslavije, riječima: »Imala sam tri sina, tri zlatne jabuke...«

Nikada ona nije govorila ni o partijskim zadacima što ih je izvršavala, o odlascima u pojedine kotare Like, o onome što se na tim putovanjima događalo, o ljudima s kojima se sastajala.

U drugoj polovici oktobra donijela sam od CK KPH iz Zagreba usmenu vijest da će se za 7. novembra, ili uoči godišnjice oktobarske revolucije, spustiti sovjetski avioni koji će nam donijeti pomoć u oružju. Trebalo je da bosanski i lički partizani za tu priliku oslobode neko ravno

polje, gdje bi se avioni mogli spustiti. Marko Orešković je neposredno nakon što je ta vijest donesena krenuo u Bosnu, pretpostavljam radi dogovora o zajedničkoj akciji, ali je na tom putu poginuo od zločinačkih četničkih ruku.

Prije 7. novembra održavali smo sastanke na kojima smo govorili o oktobarskoj revoluciji na osnovu materijala što smo ga donijeli iz Zagreba. Sastanke s tom temom održala sam sa ženama u nekoliko sela udbinskog kotara: u Kurjaku, Ondiću, Mutiliću i Komiću. U shvaćanju situacije u tim selima pomogla mi je Marija Dimitrijević. Njen otac je posjedovao mlin u Ondiću. Iz svih okolnih sela su dolazili seljaci radi meljave, a ona je sa svakim razgovarala, nastojeći pridobiti ljude za narodnooslobodilački pokret. U Mutiliću seljaci nisu bili otvoreno pročetnički orijentirani, ali su neki od njih shvatili tadašnju situaciju kao neodređenu, bez vlasti i zakona i pogodnu za svoje lične interese. Kad smo tamo išli na sastanak, Marija i ja, išlo je s nama nekoliko naoružanih mladića — skojevaca. Na samom sastanku neki seljaci, pomalo neprijateljski raspoloženi, nisu mogli našim argumentima suprotstaviti nikakve svoje. A da nam pokažu da se ne slažu s onim što smo govorili, neprestano su za vrijeme sastanka ulazili i izlazili, da nam tako izraze svoje negodovanje. Poslije sastanka svi smo se noću, pješice, vraćali u Ondić. Bila je vedra noć, puna mraza. Na svim brdima uokolo bile su upaljene vatre. Narod Like je prvi put slobodno slavio godišnjicu oktobarske revolucije. Dan-dva kasnije održala sam sastanke u Komiću i još jednom selu čije sam ime zaboravila. U Komiću je sastanak održan u seoskoj školi. Zgrada je bila potpuno demolirana, bez prozora, školski namještaj je bio nekamo odnesen, a pod prekriven mnoštvom knjiga i đačkih bilježnica, po kojima smo gazili. Sastanku su prisustvovali i muškarci, koji su također ponešto zamjerali nama partizanima i koji nisu bili načisto s time gdje je zapravo njihovo mjesto. Razvijanje bratstva i jedinstva među Srpkinjama i Hrvaticama u zajedničkoj borbi protiv fašizma bio je jedan od glavnih zadataka, koji su odbori AFŽ-a trebali provoditi među ženama, te smo i tada i kasnije uvijek o tome govorili na sastancima.

Nekoliko dana kasnije bio je u Srednjoj gori narodni zbor kome je prisustvovao odred naših boraca. Na zboru se govorilo o pogibiji Oreškovića. Njegovom smrću narod je bio duboko potresen. Na tom skupu svi su plakali: borci, govornici i seljaci — muškarci, žene i djeca.

Uporedo s osnivanjem prvih odbora žena formirali su se i odbori narodnooslobodilačkog fonda i narodnooslobodilački odbori. Zimsku odjeću za borce žene su najprije čuvale kod svojih kuća. I kako su se osnivali odbori narodne vlasti, one su svoje izrađevine predavale odbornicima narodnooslobodilačkih odbora, a oni partizanskim četama i bataljonima, kada bi naišli. Kad je Štab Grupe odreda za Liku s odredom boraca odlazio iz Srednje gore na Kamensko radi kraćeg odmora i obuke, poslije noćenja u Visuću 14. novembra 1941, promatrali smo kako je Milan Šijan dijelio zimsku odjeću dobivenu u tom selu postrojenim borcima. Bila je jaka smrzavica, a u odredu je bilo više boraca bez kape,

šala ili rukavica. Milan Šijan se dogovarao s borcima o pravednoj raspodjeli, i odjeća je išla onima kojima je bila prijeko potrebna.

Sredinom decembra održan je u Krbavici prvi sastanak Inicijativnog okružnog odbora AFŽ-a za Liku. U odbor su ušle Kata Pejnović, kao predsjednica, Dušanka Gostović-Grubor, Stojanka Aralica, Marija Katić-Kuprešanin, Neda Žakula i ja, kao tajnica. Članovi tog odbora su postale također Smilja Radošević-Pokrajac, član KK KPH kotara Gračac, i Zorka Korać iz udbinskog kotara, ali one nisu stigle na sastanak zbog velikih snježnih nanosa. To je bio prvi zajednički sastanak svih nas koje smo radile u raznim dijelovima Like na izvršavanju istih ili sličnih zadataka. Glavnu riječ je vodila Kata. Govorila nam je o našim budućim zadacima na daljnjem širenju i jačanju organizacije AFŽ-a. Bilo je dogovoreno da se Odbor sastaje svaki mjesec, ali se taj dogovor počeo ostvarivati tek nekoliko mjeseci kasnije, zbog zauzetosti u borbama s talijanskim fašistima oko Udbine, Gospića, D. Lapca i Korenice.

U to vrijeme u svim je kotarima već bilo mnogo seoskih odbora AFŽ-a. Znam da su u koreničkom kotaru bila 32. Sjećam se da nisu bili osnovani samo u Čanku, Kozjanu i u Končarevom Kraju. U Končarevom Kraju je cijelo selo živjelo i djelovalo jednodušno. Svi su bili aktivisti. U Končarevom Kraju su radili Stanka, majka, brat i sestra narodnog heroja Rade Končara, Petar Končar i njegova kći Naranča, Draga Bogdanović i drugi — komunisti i nekomunisti.

Od osnivanja Inicijativnog okružnog odbora AFŽ-a za Liku i dalje veoma nam je mnogo pomagao u radu Okružni komitet KPH za Liku, naročito, kontinuirano, uporno i strpljivo, Jakov Blažević.

U decembru je došla četa boraca iz Dalmacije, koja je izazvala još veće povjerenje u Komunističku partiju, u njenu osnovnu postavku neophodnosti zajedničke borbe svih naših naroda. Dolazak boraca Hrvata u srpska sela Like radi zajedničke borbe obodrio je i ohrabrio ljude i mnogo doprinio prilivu novih boraca u partizanske odrede.

U Krbavici je dr Slava Očko, sa Slavkom Blaževićem, preuređivala školu u bolnicu. U tome su im pomagale mnoge žene i omladinke toga sela. Radilo se ubrzano. Očišćeno je i okrečeno sve što je bilo moguće. Škola je adaptirana za bolnicu.

Pred sam kraj decembra krenule su grupe talijanskih fašista iz Korenice u pljačku. Najviše su uzimali seljacima suho meso, trpali ga u saonice i odvozili u Korenicu. Ali im je ta pljačka uspjela samo prvi put. 29. decembra sačekala je Dalmatinska četa pod komandom Stanka Parmača i Ante Banine jednu kolonu pljačkaša. Time je počela velika i neposredna bitka za Korenicu. Neposredno prije početka tih borbi održala sam sastanke sa ženama u Bjelopolju i Tuku. Vraćajući se u Krbavicu, susrela ;sam Vladu Četkovća, komandanta Štaba Grupe ličkih odreda, Srđana Brujića i još jednog druga. Vlado mi reče da pođem s njima. Vratih se s njima u Tuk. Noću započe žestoka bitka, koja je trajala čitavu noć i produžila se nekoliko dana, dok se okupatori nisu sasvim povukli u Kore-

nicu. Podno sela Tuka, Bjelopolja i Orovca vodila se velika bitka, a vidjela sam da se ljudi uopće nisu uplašili. Žene su same, smireno, kao kad rade kakav svoj seljački posao, pripremale hranu za borce. Otprilike jedan sat prije početka okršaja one počeše po savjetu Vlade skupljati plahte. To je poslužilo za kamuflažu našim borcima u noćnim borbama. I tada, kao i od početka ustanka, narod je davao svojoj vojsci ono što joj je bilo potrebno, stvari što su se ranije prodavale samo na tržnici, ili se plele, ili tkale za domaće potrebe.

Noćna borba je donijela i ranjene. Bila su ranjena dvojica naših drugova. Jedan od njih je bio borac iz Dalmacije. Prvog jutra borbe prevezeni su kolima u bolnicu u Krbavicu. Uz njih je išla dr Slava Očko. Ona je cijeli dan i slijedeću noć probdjela uz Dalmatinca. Bio je teško ranjen. Znala je da će umrijeti, no ipak je ostala uza nj dokraja. Borac nije jaukao, samo je sav požutio i ponekad s mukom, otežući, zvao: »Drugarice, drugarice...«

O dočeku Dalmatinaca napisale su drugarice iz Orovca: »U mjesecu decembru kada su naišli Dalmatinci kod nas drugarice su ih dočekale sa odanosti i radošću darivajući ih sa 22 maje, 15 polovera, 26 pari čarapa, 35 pari rukavica, 17 gaća, 9 kapa, 6 šalova, 12 ručnika. Kada su drugovi polazili na položaje u noći su im bile potrebne plahte za maskiranje. Drugarice su im dale 45 plahta, a Zorka Marjanović istakla se sa kićenim biljcem za mitraljesca koji je bio na vrhu Orovca.«

Poslije Nove godine 1942. bila sam u Končarevom Kraju, a zatim sam otišla u Babin Potok, Gornji i Donji, u kome su bili Talijani. Tamo sam zajedno s Darom Čudić održala sastanke sa ženama, na kojima su osnovani odbori AFŽ-a. Poslije toga je Dara Čudić pošla sa mnom na rad u koreničkí kotar. Ona je bila prva seljanka koja je krenula iz svog mjesta na politički rad. Poslije Nove godine Dušanka Končar i još jedna omladinka dovele su u Krbavicu talijanskog špijuna koji je iz Vrhovina došao u Končarev Kraj. Opravdano su posumnjale u nj jer se vrlo nespretno raspitivao za Stipu Ugarkovića Palentu i mene. One su ga privele Štabu Grupe odreda za Liku imajući samo jedan mali pištolj. Tih dana postala je član IO AFŽ-a za Liku i Gaga Žigić. Nju su ranije kao partijskog kurira uhvatili u Vrhovinama talijanski fašisti pa je sada bila zamijenjena za jednog fašističkog oficira (od mnogih koji su zarobljeni u borbama oko Korenice). Mislim da je to bila prva zamjena, zamjena zarobljenih između Talijana i partizana u Lici.

U toku januara i februara radile smo na organiziranju i osamostaljivanju kotarskih odbora AFŽ-a, jer je jedan od važnijih zaključaka u Krbavici bio da se osnuju inicijativni kotarski odbori koji će samostalno nastaviti rad što smo ga mi započele, koji će, povezujući seoske odbore AFŽ-a, osnovati općinske odbore AFŽ-a.

U koreničkom kotaru su u taj odbor ušle Dara Čudić, kao predsjednica, Zaga Drakulić, kao tajnica, Savka Marković, Zora Šobot i Ljuba Stanić.

Ovdje ću iznijeti podatke iz ankete što ju je proveo Glavni odbor AF2-a Hrvatske 1946. godine, a koju su ispunjavali mjesni odbori AF2-a. U podacima se iznosi cjelokupna aktivnost žena pojedinih sela od 1941. do 1945. godine.

Bjelopolje: »Aktivizacija žena našeg sela najviše se odrazila u akcijama za odjeću i obuću za borce, tako je prva akcija od 70 žena dalo pomoć 60 žena, skupljeno je oko 80 kg vune, 160 pari čarapa, 100 rukavica, 35 maja i 90 šalova. Najbolja odbornica u NOO bila je Mika Ognjanović. Kao član NOO ozbiljno je shvatila svoje dužnosti. Mika se najviše istakla kod smještaja ranjenika i njege oko njih. Malo je drugova otišlo iz sela a da nisu saznali za Mikinu njegu. Svaki put na glasanju je drugarica Mika prolazila jer je u njoj narod uvidio poštenu drugaricu. Na posljednjim izborima je izabrata za člana mjesnog NOO-a. 2ene u našem selu sve su aktivno učestvovale u pozadinskom radu. Pored redovnog davanja koje je prikupljao NOO otišle smo u posjetu vojsci 350 puta i odnijele im hrane i odjeće. Svaki puta kad bi se vojska vratila zanoćiti u selo. Naš odbor je rasporedio. Svaka žena kod koje bi vojnik noćio, preko noći bi oprala veš i okrpala ga. Na sastanku smo uvijek pretresle kako koja otprema i dočekuje borce. Tokom NOB-e 25 žena je naučilo čitati i pisati.«

Končarev Kraj: »Odbor je osnovan u prosincu 1941. godine. Najistaknutije: Evica Končar, Milka Končar, Milica Končar i Miljuška Končar. Najbolja žena u NOO bila je Milka Končar. U borbi je bilo 12 žena, 4 u operativnoj jedinici, 6 u sanitarnoj službi, a 2 u četi za vezu. U vojsku je otišlo 1942. — 4 žene; 1943. 4 žene; 1944. 4 žene.«

Ponor: »Prvi odbor izrbran 9. I 1942. godine. Za predsjednicu izabrana Mara Orlić. 2ene su dobro prilazile organizaciji AF2-a, još prije nego li su bile organizovane u front žena pomagale su NOP. Najbolje žene: Mara Orlić, Boja 2igić, Milka Stipić, Soka Priča, Vida Koruga, Evica Koruga i Dragica Orlić. Izvana nam je došla i prva organizirala organizaciju žena Ljuba Stanić.«

Rastovača: »Godine 1942. izabrana je prvi put u narodnooslobodilački odbor Ljeposava Cvetičanin. 1942. počele su žene iz našeg sela odlaziti u vojsku i tada su otišle 2, godine 1943. otišle 4, 1944. otišle su 2.«

Debelo Brdo: »Odbor stvoren koncem septembra 1941. godine. Najaktivnije odbornice: Evica Hinić, Mara Vlaisavljević, Koka Šijan i Boja Gašpar. U prvoj akciji za sakupljanje materijala od ukupno 217 žena dalo je pomoć 197 žena i to: 232 kg vune, 80 košulja, 150 gaća, 123 peškira, 11 biljaca, 159 plahta, 119 pari čarapa, 50 pari cokalja, 39 pari rukavica, 13 maja, 10 džempera, 16 šalova, i 15 muških kaputa. Najviše su se istakle oko sakupljanja gore pomenutog materijala drugarica Evica Hinić i Mika Pupavac. Najprije je izabrana žena u NOO u martu mjesecu 1942. drugarica Boja Gašpar. Najbolja odbornica u našem selu u NOO bila je drugarica Marica Pupavac, ista je drugarica radila aktivno

i ozbiljno je shvatila svoju dužnost kao član NOO, aktivno je radila na dočekivanju i smještaju ranjenih drugova, sakupljanju raznih predmeta za našu vojsku, ista je neumorno radila do oslobođenja zemlje... Pored redovnog davanja koje je prikupljao NOO otišle smo u posjetu masovno 237 puta, a pored toga smo 1943. godine redovno dva puta nedjeljno sakupljale i nosile mlijeko u partizansku bolnicu u Krbavicu skoro cijelu godinu dana. Također smo pomagale našu vojsku u prenošenju sledovanja. Godine 1943. nosile smo posjete kroz neprijateljska uporišta Široku kulu, Ramljane, Plitvice, Priboj kao i ostala druga mjesta gdje su se nalazile naše jedinice. Svaki puta kada bi se vojska povratila noćiti u naše selo, naš odbor bi smjestio na prenoćište sve drugove. Kad bi se vojska odmarala u našem selu, onda bi se naš odbor žena postarao da im se opere veš i okrpi. Na svojim sastancima smo uvijek pretresale, kako je koja žena dočekala kojega druga i opremila. 33 drugarice u NOV, u operativnim jedinicama 26 drugarica, 3 u službi za vezu, 4 u sanitetskoj službi. 8 drugarica je poginulo u NOV.«

Uvalica: »Žene su organizaciji AFŽ prišle organizirano i odjednom sve. Prva žena u NOO i AFŽ bila je Danica Drakulić. U vojsci su bile 3 žene.«

Plitvica: »Najbolja odbornica u NOO bila je Pera Bosnić. Kao član NOO-a ozbiljno je shvatila svoju dužnost i neprestano radila. Pera se najviše istakla oko smještaja ranjenika i njege oko njih. Malo je ranjenika, a i zdravih vojnika otišlo iz sela, a da nisu saznali za Perinu materinsku njegu. Kada je 1943. zavladao tifus u našem selu Pera osniva karantinu i izolira bolesnike, organizira im drugarice koje će ih dvoriti te organizira i ishranu iz sela. Iako je Pera imala 45 godina rad joj je bio neumoran do oslobođenja. Svaki put na glasanju i Pera je prolazila, jer je narod u njoj vidio poštenu i iskrenu ženu. Kada su bili posljednji, tajni izbori Pera je izabrata za člana mjesnog NOO-a. Tokom NOB 17 žena naučilo je čitati i pisati. Iz našeg sela bilo je u NOV 20 žena: 1 radio-telegrafista, 7 u službi za vezu, 5 bolničarki, 7 boraca.«

Pecani: »18 žena u NOV, u sanitetskoj službi 6, u službi za vezu 3, u operativnim jedinicama 9.«

Bunić: »U narodnooslobodilačkom odboru najbolja je odbornica bila Smilja Paripović. 13 žena u NOV, jedna u sanitetskoj službi, 12 u operativnim jedinicama.«

Početkom januara 1942. došla je kolona djevojaka iz Visuća da posjeti ranjenike u krbavičkoj bolnici. Put koji su prošle kroz velike snježne namete trajao je dva dana i protezao se više od 30 kilometara.

Na sastancima žena u to vrijeme počinjemo čitati različit propagandni materijal, vijesti, »Lički partizan« i drugo. Osjećalo se da je ženama potrebno mnogo znanja. Predviđali smo osnivanje kurseva, jer je žalosno bilo gotovo svakodnevno saznavati i u radu susretati velik broj

umnih žena, koje daju pametne prijedloge, pune inicijative, odlučne, hrabre, dobri organizatori, ali su nepismene.

U toku februara počinjem se dogovarati s nizom drugarica o proslavi 8. marta, u prvom redu s Katom Pejnović, Marijom Šoljan, drom Slavom Očko i Savkom Marković. Bili smo zamislili da pripremimo materijal koji ćemo poslati odbornicima AF2-a u svako selo, koji će drugarice pripremiti, izvesti, kome će dodati još svoje sastave, govore, pjesme. Referat o 8. martu napisala je Marija Šoljan. Iz bogate biblioteke kuće Marković u Debelom Brdu odabrali smo nekoliko pjesama. Sjećam se da je jedna pripadala Mihovilu Pavleku Miškini. Ja sam napisala aktovku pod naslovom »Smrt fašizmu i preslicama!« — propagandni sastav o radu AFŽ-a u Končarevom Kraju. Cio taj splet materijala smo umnožili i razaslali u sela za koja smo vjerovali da će se u njima naći i izvođači. U Trnavcu je drugaricama pomagala Slavka Blažević, koja je tamo boravila u bolničkom stacionaru pripremljenom za nove ranjenike. Sjećam se da je Soka iz Bjelopolja s naročitim entuzijazmom okupila žene svog sela, da su one samostalno odredile scenu, uvele nova lica u komad, ispjevale splet partizanskih pjesama. Taj program je izvođen u 12 sela koreničkog kotara.

Iz te ideje se rodila misao da bi jedan antifašistički list za žene dobro došao. Vodili smo mnoge, gotovo svakodnevne razgovore o njemu, o njegovom izlaženju, u svim pojedinostima. Sve smo sačuvale sjećanje na »Ženu danas« i »Ženski svijet«, pamtile pojedine članke objavljene u njima i bile svjesne da su ti listovi veoma mnogo doprinijeli buđenju žena, upozoravajući pravovremeno na fašističku opasnost. Naše dogovore je odobrio Jakov Blažević. Čak je, znajući za naše prijedloge u vezi s imenom lista, predložio da njegov naziv bude »Žena u borbi«, što nam se svima svidjelo i što smo odmah prihvatili.

U pripremama za prvi broj »Žene u borbi« učestvovale smo Kata Pejnović, Marija Šoljan, dr Slava Očko i ja. Uvodnik koji sam više puta nosila na pregled Jakovu Blaževiću napisala sam ja. Osnovna njegova misao bila je: list treba da doprinese jačem udruživanju žena u AFŽ, donoseći preglede dotadašnjeg rada i potičući na nove akcije. U njemu se kaže: »Mi smo žene ponosne na naše hrabre partizane, na našu braću, muževe i očeve, koji sa puškom u ruci, u teškoj borbi sa fašističkim razbojnicima brane i obraniše našu kuću, naša ognjišta, našu djecu, naše mile i drage... Znamo da su uz našu pomoć i rad ove teške zime naši junaci osakatili fašističkog razbojnika i stjerali ga u njegove razbojničke brloge.« U članku sto ga je napisala dr Slava Očko zabilježeno je: »... Vidjeli smo i to, koliko su gubitaka imali ove zime kod nas u Lici fašistički okupatori samo radi toga, što nisu bili dovoljno odjeveni. Hrana i odjeća — to su najosjetljivije tačke naših neprijatelja... Mi moramo spriječiti, da fašistički razbojnici, koji su provalili u našu zemlju da je pustoše, ne dobiju od nas ništa, čime bi se mogli koristiti. Ne smijemo im davati niti prodavati za bezvrijedan papir žito, krumpir, jaja, mast, vunu, maje, čarape itd.«

U članku »8. mart« što ga je napisala Marija Šoljan stoji: »Krvavi fašizam bacio je sve narode Evrope u najcrnje ropstvo, svima nametnuo teške okove, a ženu bacio u položaj, u kome se nalazila pred 1000 godina. Vijekovima je žena živjela u neznanju i mraku, i nikada joj se nije davala prilika da ide u škole, da uči i da (se) razvija. Po fašističkom shvatanju, žena nije sposobna za rad u proizvodnji, ženi nisu potrebne ni škole, ni naobrazba.«

Ovaj prvi broj je, uz tri navedena članka, sadržavao i poziv na suradnju: »One koje su nepismene, neka kazuju svoje misli drugima, samo neka šalju dopise.« Format lista bio je četvrtina arka papira. Prvi broj je štampan šapirografom, ostali ciklostilom. Prvi broj je izišao samo u 120 primjeraka. Više nismo imali papira. On nosi datum: 8. III 1942. Gotovo pred završetkom morao je rad na listu biti obustavljen zbog fašističke ofenzive na oslobođeni teritorij. U Tnovcu smo ga dovršili, Kata i ja, u Štabu bataljona »Marko Orešković«. Nikoga od članova Štaba nije bilo i žurili smo s radom. Radili smo i noću. Željeli smo da list što prije dođe u ruke ženama. Koliko su žene prigrlile list, govori i to da su se njegovi primjerci sačuvali do danas, od prvog broja nadalje. Naše odbornice prenijele su ga do dana oslobođenja kroz sve ofenzive i okršaje s neprijateljem. Ti listovi su uz izvještaje kotarskih komiteta i OK KPH za Liku i jedina dokumentacija o radu i borbi žena u Lici. Sva arhiva Okružnog i kotarskih odbora AFŽ-a propala je za vrijeme ofenziva, bila zakopavana u skloništa i zaboravljena ili na drugi način nestala.

Drugi broj »Žene u borbi« izišao je uoči 1. maja. Okružni odbor AFŽ-a bio je postavio zadatak da list izlazi svakog prvog u mjesecu. Od prvog maja to se, usprkos poteškoćama, i ostvarivalo. Isto tako se nastojalo da list što prije dođe u ruke ženama. Drugi broj štampali smo u krbavičkoj školi ciklostilom u 250 primjeraka. Uz pomoć Mladena Berovića, učitelja iz Šibenika, koji je kasnije stalno radio u tehnici OK KPH za Liku, radili smo Marija Šoljan, dr Slava Očko, Milica Opala i ja. Ujutro je Boško Šnajder odjašio u Donji Lapac i predao list Neđi Zakula, koja ga je podijelila ženama. To sam i ja uradila poslije održanog prvomajskog zbora u Korenici, i to u svako selo po jedan primjerak.

Već drugi broj imao je (osim uvodnika) 16 priloga, od kojih su 4 dopisi žena seljanki. U članku Prvi maj i žene izražena je misao što su je žene seljanke ponavljale u gotovo svakom svom dopisu. Bila je to misao o velikom preokretu što je izmijenio njihov život. U spomenutom članku se kaže: »... zimus je partizanima bila potrebna odjeća i obuća i mi smo je spremili. Ovoga proljeća trebalo je sakupljati sjeme za postradala područja, mi smo to učinili preko naših organizacija, preko naših antifašističkih odbora. Mi smo osjetili žeđ za znanjem i žeđ za čitanjem i danas imamo svoj list. Ogromna je razlika između prošlogodišnjeg Prvog maja i Prvog maja ove godine. Danas mi seljačke žene Like organizirano stupamo u redovima narodnooslobodilačke borbe.«

Za treći broj lista izradio je novo zaglavlje, ili, kako smo to zvali, »glavu lista« Otmar Kreačić Kultura. Treći i četvrti broj je štampala

Tehnika Agitpropa CK KPH u Korenici i Donjem Lapcu, a peti i sve daljnje listove Tehnika Agitpropa OK KPH za Liku. Tako je s naši* pleća spala velika briga oko tehničkog uređivanja lista, a i oko raspodjele. List se slao kotarskim, koji su ga raspodjeljivali dalje općinskim i mjesnim odborima AFŽ-a. Okružni odbor je, na traženje drugih okružnih odbora širom Hrvatske, slao i njima redovito novoizišle brojeve, a zahtjevi su se neprestano proširivali. Od 4. broja dalje redovito smo ga slali Pokrajinskom odboru AFŽ-a za Dalmaciju poslije posjeta Marije Novak i drugih drugarica iz Dalmacije Donjem Lapcu u julu 1942. godine.

Od 3. broja »Žene u borbi« ostali smo kao stalni urednici Kata Pejnović i ja. Najviše nam je pomagala Stojanka Aralica, s kojom sam samostalno uredila dva broja, decembarski i izdanje za 1. I 1943. godine. Dosta su surađivale Neda Zakula i Gaga Žigić. Najviše nas je radovala suradnja žena seljanki, koje su ubrzo, nakon što su se upoznale s prvim brojevima, počele slati mnogo svojih dopisa. Gotovo u svima njima se osim jasno izražene težnje da nešto kažu o svom prethodnom životu govorilo o novom periodu njihovog života, o radosti što ju doživljavaju kao svjesne učesnice velikih historijskih zbivanja. O tome svjedoče i naslovi njihovih članaka »Hoću da opišem svoj život«, »Osjetila sam novi život«, »Najveći rob«, »Volja za borbu«, »Naprijed drugarice za slobodu« itd.

»Drugarice, potrebno je da svaka od nas pokaže volju za borbu. Nije samo borba sa puškom u ruci, svako od nas znade, da naši drugovi ne mogu boriti se, ako su bosi, goli i gladni. Drugarice, neka svaka ima u vidu, da je naša sveta dužnost da se za to brinemo« — pisala je Milka Kukić iz Mekinjara.

Oduvijek pasivne u društvenom životu seljačke su žene učestvovanjem u borbi postizale društvenu afirmaciju i bile svjesne svog novog položaja što su ga učešćem u narodnooslobodilačkoj borbi sticale.

Uoči prodora talijanskih fašista na oslobođeni teritorij marta 1942. bila sam prisutna sastanku žena u Pećanima. Svi su bili obaviješteni da su se fašisti koncentrirali u Udbini, i očekivao se napad. Žene, djevojke, čak i djeca mirno su te večeri iznosili zavežljaje i vrednije stvari i sklanjali ih poviše sela u pripremljena skloništa i unaprijed predviđena mjesta.

Ujutro kad pođoh prema Debelom Brdu, uz huku četiri neprijateljska aviona odmah spazih dimove što su se u jednoličnom redu dizali iz Jošana. Bilo je očito da fašisti pale jednu seljačku kuću za drugom. Kružili su rubom Krbavskog polja i svaki put se javljaju novi dimovi od zapaljivih bombi što su ih bacali. Kad priđoh prvim kućama Debelog Brda, vidjeh da su Jošani u jednoj dugoj dimnoj zavjesi i da su počeli paliti kuće u Pećanima, istom sistematičnošću, jednu za drugom.

Tik preda mnom zapališe i prvu kuću u Debelom Brdu. Nisam u prvi mah ni primijetila plamen, nego sam čula pucketanje suhog drveta kojim je bio obložen gornji dio kuće. Jedino je užasno rikanje goveda iz te kuće govorilo da nešto nije u redu. Tad zaključih da u stvari gori

upravo ta kuća od koje sam bila udaljena dvadesetak koraka. Kao vjetar doleti jedna mlada žena iz šumarka i otvori vrata staje iz koje jurnu nekoliko krava. Paljenje se nastavljalo okolo čitavog Krbavskog polja. Sad je Debelo Brdo bilo na redu. Prošla sam kroz selo. Na licima ljudi vidjelo se očajanje zbog svega što se događa, ali i čvrsta odlučnost da sklone djecu, sebe, imovinu, sve što se dalo iznijeti i spasiti.

Kad sam nekoliko dana kasnije ponovo prošla tim selom, vidjela sam da su ljudi na zgarištima, među nagorjelim gredama i pocrnjelim temeljima kuća počinjali novi život. Preko ruševina su privremeno prekrili daske, granje, kukuruzovinu; na sredini su se dimile vatre i pripremali objedi. Vidjela sam, među ostalima, i majku i sestru braće Hrnjak, staricu nježna zdravlja kako u kotliću na improviziranom ognjištu kuha ručak ne žaleći se i ne plačući za toplom kućom čvrstih zidova, nego samo govori: »Neka su mi samo Braco i Ljubo živi.«

Poslije ofenzive, u kojoj su fašisti ubijali ljude i stoku, svakoga koga bi sreli na putu, palili i ostavljali pustoš, narod se rukovođen svojom narodnom vlašću, organizirano trudio da se uzore, da se zasiju polja, da se izgrade ili poprave ostaci kuća. Čini se da NOO-i i sve naše društveno-političke organizacije nisu imale težeg zadatka od početka NOB-e u tom kraju. Trebalo je brzo pristupiti sjetvi, jer je poslije duge zime s velikim snijegom naglo nastupilo lijepo proljeće i pogodno vrijeme za poljoprivredne radove. Skupljalo se sjeme u selima koja nisu nastradala, poljoprivredni alat, stoka. Radilo se brzo i organizirano. O toj ofenzivi i držanju naroda napisano je u »Ženi u borbi«, br. 4: »Kad su prije nekoliko dana talijanski okupatori sa svojim plaćenim slugama ustašama i četnicima, vršili ofanzivu na naš oslobođeni teritorij Like, žene i djevojke kotara Korenice i Udbine pokazale su veliku svijest i požrtvovnost... Bile su svjesne toga da ni zrno žita, ni grlo stoke ne smije pasti u ruke okupatoru. Evakuisale su sve, čak i male piliće nosile su sa sobom.« U istom broju je i podatak o doprinosu žena kotara Donji Lapac: »Antifašistička fronta žena kotara Donji Lapac sakupila je za postradala sela kotara Korenice 2304 kg žita.«

Već sam pomenula da se više puta u dopisima seljačkih žena ponavljalo duboko shvaćanje novog položaja žena što su ga postizale opredjeljivanjem i aktivnošću u NOB, npr. ovi reci objavljeni u broju 3. »Žene u borbi«: »Mi ličke žene iz okoline Srba sretne smo kad je došao dan i čas da možemo slobodno da progovorimo i opišemo nešto o sebi i svome životu... Mi već danas osjećamo novi život, mi smo ravnopravne sa muškarcima, imamo pravo ulaziti u NOO, imamo svoj AFŽ, imamo svoje sastanke na kojima se organizujemo i ujedinjujemo.«

16. aprila 1942. zadesio nas je težak gubitak. U borbi s ustašama poginula je Ljubica Gerovac, Hrvatica, član KPJ, na radu u brinjskom kotaru. O njezinoj pogibiji nam je njezina majka napisala: »Poslije 8 sati borbe, koja se vodila u Jezeranama, moja kćer Ljubica pošla je s jednom drugaricom kroz selo, da zaplašeni narod malo ohrabri... Ustaše su se dale u potragu za njom. Kroz zvižduk kugla pobjegla je iz jedne

kuće i trčala preko polja. 2a njom su jurili ustaški banditi. Ljubica je vidjela da neće moći pobjeći. Okrenula se dvojici ustaša i doviknula im: 'Predajte se krvnici', pri tome je pucala i ranila jednog ustašu, a drugi je pucao i ranio nju. Ona je onako ranjena trčala još dvadesetak koraka...«

U listu »2ena u borbi«, br. 5, od 1. VIII 1942, na str. 19. piše:

»Drugarice, mi hrvatske majke strepimo svakog časa nad životima svoje djece. Strahujemo ne samo od ustaških pasa, nego i od četnika, pogotovo sada, kada su se složili sa ustaškim psima.

Eto, drugarice, htjela sam da vam pišem o svemu tome. Neka sve žene u Lici čuju kako živimo mi Hrvatice pod ustaškim terorom.

Pišite mi drugarice, da li ste dobile ovo moje pismo. Ništa drugo, nego drugarski pozdrav:

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Ljubičina majka«

Prvi bataljon što je formiran na području brinjskog kotara dobio je, rješenjem Štaba V operativne zone, u znak trajnog sjećanja na poginulu drugaricu, Hrvaticu, naziv »Bataljon Ljubice Gerovac«.

17. maja počela je radom u Korenici II okružna konferencija OK KPH za Liku. Na Konferenciji nije bilo žena delegata, osim što je prisustvovala Kata Pejnović kao član OK KPH za Liku, koja je i napisala onaj dio izvještaja OK KPH za Liku što govori o radu Partije među ženama.

Sedam dana kasnije održana je u Korenici velika manifestacija žena toga kotara. To je bila izborna skupština, na kojoj je izabran Kotarski odbor AF2-a Korenica. Na skupštini je pred velikim brojem prisutnih (po mom sjećanju oko 2 i po hiljade) govorilo 13 žena. Osim Zage Drakulić, učiteljice i mene sve ostale su bile seljanke. Većini je to bilo prvo istupanje u životu. U listu se kaže: »Svečanost i značaj skupštine uvećan je prisustvom drugarica Hrvatica sa Plitvica, Prijeboja, Ljubova, Bunića i Kozjana ... Dolazak Hrvatica Srpske su žene primile sa oduševljenjem.« Na skupštini je govorila, koliko se sjećam, Milka Šolaja iz Šeganovca, zatim sestra Marka Oreškovića iz Prijeboja, koji je tada bio pod povremenom kontrolom ustaša, pa zbog toga nismo u listu navele njeno ime, jer se poslije zbora s grupom žena koje je predvodila vraćala u svoje selo.

Zbor je Kotarski odbor AF2-a Korenica pripremao desetak dana. Tada su već postojali i općinski odbori AF2-a, te su se svi, naročito seoski odbori, angažirali da taj zbor što bolje uspije, da što više žena dođe. Nekoliko dana prije njegovog održavanja Kotarski komitet KPH Korenica bio je donio odluku da to bude općenarodni zbor te je sa svoje strane poduzeo da cio narod kotara prisustvuje toj manifestaciji. Bilo je divno, toplo vrijeme. Sjetva je bila već završena i nekako smo svi imali utisak da je narod na taj zbor donosio radost svoje organizirane snage. No, prema prvobitnom planu, govornice su bile same žene.

U to vrijeme je AF2 Like već izrasla u masovnu, čvrstu organizaciju u kojoj su djelovale u najvećem broju žene seljanke, Srpkinje i Hrvatice.

U hrvatskim neoslobođenim selima su postojali također odbori AFŽ-a, ali ilegalni. U kotaru Gospić postojali su takvi odbori u Ličkom Novom, Brušanima i Smiljanu; u kosinjskoj općini kotara Perušić postojao je također ilegalni odbor AFŽ-a, a i mjesni odbori u gradovima Gračac, Gospić i Otočac. Svi ti ilegalni odbori imali su neprekidnu vezu s oslobođenim teritorijem, sakupljali su lijekove, zavoje, novac papir za izdavanje listova NOP, razdjeljivali su štampu dobivenu s oslobođenog teritorija i neprekidno djelovali na domobrane da prelaze u partizane, da sabotiraju odlaženje na Istočni front. Radili su sve što je u ilegalnim uslovima, u neoslobođenim selima i malim gradovima Like bilo moguće. Takvim svojim radom su pripadnici hrvatskog naroda Like veoma mnogo doprinosili širenju NOB-e u Lici.

O tome ima svjedočanstava i u našem listu. »U jednom ličkom hrvatskom selu kotara Otočac četiri drugarice su aktivno pomagale narodnooslobodilačku borbu. Kada su to doznali ustaški banditi, došli su po njih da ih uhapse. Drugarice Hrvatice kazale su ustašama da idu odmah, samo da se malo pripreme... Međutim su naše drugarice prevarivši ustaše pobjegle na naš oslobođeni teritorij da se i dalje bore za spas svoga napaćenog naroda ...« I dalje: »Iz jednog hrvatskog sela gdje vlada ustaški teror gdje se pazi da se Hrvati ne bi sastajali sa srpskim narodom, dolazi na naše sastanke 10—15 žena Hrvatica. One donose materijal u svoje selo.« — »Radosnih i nasmijanih lica dočekale su partizane hrvatske majke žene i sestre pri njihovom ulasku u Rizvanušu, Brušane, Bužim, Smiljan, Kalinovaču i ostala sela gospićkog i perušićkog kotara, koja su oslobodili ...« — »Stanovništvo, žene i djecu, ustaše odvode u gradove, zatvaraju ih u 'žicu' i vrše nad njima strašan teror. Zato mnogi iz hrvatskih sela: Rizvanuše, Bužima, Smiljana i ostalih odlaze u partizane. Oni shvaćaju da jedini spas je u zajedničkoj borbi protiv okupatora i njegovih plaćenika. Njihove porodice ustaše muče na sve načine. Zato žene s djecom bježe ispred ustaškog terora na oslobođeni teritorij, gdje ih srpski narod bratski prima.«

U istom članku, koji je objavljen u »Ženi u borbi« br. 5, govori se o istovjetnom teroru što ga četnici provode nad narodom otočačkog kotara. Četnici su ušli u Škare, Doljane i Podum i opljačkali seljacima žito i stoku. I ovdje su četnici terorizirali narod, naročito žene. »Predsjednicu kotarskog odbora vukli su i batinali od Škara do Otočca. Isto su tako članicu AOŽ iz Doljana zvjerski mučili. Prostorije AFŽ u Škarama su uništavali sa posebnim užitkom, jer su ti razbojnici shvatili važnost uloge žena u narodnooslobodilačkoj borbi.«

Naslovna strana lista »Žena u borbi«, br. 5, članak drugarice Kate Pejnović pod naslovom

*»Kujmo borbeno jedinstvo Srba i Hrvata Like, Srpkinja i Hrvatica Like**
Okupatori i njegove sluge kroz čitavu godinu dana borbe nisu uspjeli da nas vojnički unište. Iako je neprijatelj mnogo nadmoćniji u ljudstvu i u oružju, naša hrabra partizanska vojska, koja se ...«

U toku juna-augusta, uglavnom zato što su se kotarski odbori već osamostalili u radu, a također i mnogi mjesni, uz tek formirane općinske odbore AF2-a, članovi Okružnog odbora odlaze dalje u druge kotare i mjesta gdje ranije nisu mogli odlaziti. Neđa Zakula je bila poslana na rad u okrug Hrvatsko primorje. Nalazeći se s narodom u zbjegu, doživjela je napad talijanskih fašista, bila zarobljena i odvedena s ostalima u talijanski logor u Udinama. Prilikom hapšenja nije htjela odbaciti štampu, brošure, knjige što ih je imala. Od očevidaca znamo da je talijanskim fašistima hrabro govorila u lice što je mislila, da se ponijela kao pravi komunista. Stojanka Aralica otišla je na rad u velebitska, hrvatska, sela Kutarevo i Krasno. Mene su uputili u brinjski kotar. Za vrijeme svog kratkog boravka upoznala sam mnogo drugarica, obišla sela Tuževići, Škalići, Krivi Put, što je upravo tada bio oslobođen, i druga. To sam činila po savjetu Dušanke Gostović-Grubor. Sjećam se da je u Tuževiću usred dana na jednoj poljani bio održan zbor žena na kome smo govorile Dušanka, Jela Jančić i ja. U Škaliću sam se upoznala s radom učiteljice Zite Uzelac, prvoborca toga kraja. U to vrijeme u otočačkom kotaru bili su se aktivirali i javno deklarirali kao četnici, ohrabreni ustaškom ofenzivom na oslobođeni teritorij Like iz pravca Plitvica.

Iz brinjskog kotara vraćala sam se zajedno s desetak omladinaca, skojevaca iz Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, koji su išli na kurs pri CK SKOJ-a. S nama je putovao i Josip Đerđa iz OK KPH Hrvatskog primorja. U Brlogu nas dočekaše četnici u zasjedi, raniše mitraljesca desetine, borca Mamulu. Svi smo se morali vratiti, a ja sam, zbog neznatnih ozljeda zadobivenih pri povlačenju, poslana u drežničku partizansku bolnicu. Tamo sam ostala osam dana. Politički komesar te bolnice bila je Jela Jančić. Čitava bolnica se sastojala od jedne prostorije, ambulante i kuhinje. Boraveći u toj zajedničkoj sobi, promatrala sam Jelu kako prilazi pojedinim borcima i vodi s njima duge, tihe razgovore. Oni su je pitali, pričala mi je ona, o svim mogućim pitanjima života, o ljudskim postupcima i odnosima. U tih osam dana boravka vidjela sam da gotovo svakog dana dođe po nekoliko žena iz Drežnice, donese nešto ranjenicima ili priupita je li potrebno što uraditi za bolnicu. Nedjeljom su rano prije podne došle djevojke. One su donijele mnogo šumskih jagoda, toliko da ih je bilo dovoljno za šezdesetak ranjenika, koliko ih je tada bilo tamo.

Potkraj juna vratila sam se u centralnu Liku. Četnici iz otočačkog kotara bili su se povukli u grad, jer je ustaška ofenziva na naš teritorij bila propala.

U Donjem Lapcu sam opet našla Katu Pejnović, Gagu Zigič i ostale drugarice i drugove. Tamo je održan sastanak Okružnog odbora AFŽ-a, na kome smo se dogovorili o pripremama za svoju prvu okružnu konferenciju. Prema prijedlogu Kate konferenciju je trebalo održati početkom jeseni kada se završi žetva. Za konferenciju smo predvidjeli dva referata — politički i organizacioni. Prvi je trebalo da napiše Kata, drugi ja. Pri sumiranju čitavog našeg jednogodišnjeg iskustva mnogo nam je pomogao Jakov Blažević. i

U Lapcu je započeo radom prvi kurs žena što ga je organizirao Kotarski odbor AFŽ-a Donji Lapac, a vodila ga je Gaga Žigić. Na kursu se predavalo o političkoj situaciji, bratstvu i jedinstvu naših naroda — uslovu naše pobjede, našoj pomoći i učešću u radu NOO, organizaciji AFŽ-a, borbi naroda SSSR protiv fašizma. Uporedo s učestvovanjem u općem radu kursa nepismene žene su učile čitati i pisati. Koncem jula i početkom augusta 1942. počeo je drugi kurs u Buniću. I na tom je kursu rukovoditelj i glavni predavač bila Gaga Žigić. Bio je to kurs za žene koreničkog kotara. Na kurs su dolazile ne samo mlađe žene nego i starije koje su kod kuće za to vrijeme ostavljale svoju obitelj i domaćinstvo. Za kurs su sve učesnice od svojih kuća donijele potrebnu hranu, a boravile su kod svojih drugarica u Buniću. Na kursu je za polaznice kuhala mlada djevojka, Hrvatica iz jednog sela gospićkog kotara. Zvala se Jeka. Pobjegla je na oslobođeni teritorij zbog ustaškog terora. Dugo smo s njom razgovarale Kata i ja, gdje bismo je smjestili i šta bi ona mogla raditi. Ona je tražila bilo šta i bilo gdje samo da pomaže partizanima. Neprijateljski avioni su nekoliko dana bombardirali Bunić, u kome su se nalazila središta svih naših organizacija u to vrijeme.

U toku jula osnovana je 1. ženska četa, koja je okupljena u selu Trnovcu. Politički komesar čete, koja je imala 120 boraca, postala je Naranča Končar. Koncem jula i početkom augusta formirana je i 2. ženska četa u Turjanskom, u kojoj je bilo sedamdeset boraca. Politički komesar te čete bila je Kata Bubalo. Prije početka borbi obje čete su prolazile vojno-političku obuku. Za borbu u borbenim jedinicama bilo se prijavilo oko 700 djevojaka, ali nisu sve mogle biti primljene.

25. VIII 1942. održana je u Gornjem Budačkom Prva okružna konferencija AFŽ-a za Kordun, kojoj su kao delegati ličkih žena prisustvovale Kata Pejnović i Dušanka Gostović. 1. VIII OO AFŽ-a Karlovac počeo je izdavati list »Riječ žene«, koji je od početka izlazio bogato opremljen, s mnogo dopisa.

Prva okružna konferencija AFŽ Like održana je u prostorijama škole u Šalamuniću 15. i 16. septembra 1942. Konferenciji su kao gosti prisustvovali sekretar OK KPH za Liku Jakov Blažević, koji je na Konferenciji i govorio, član OK Mile Počuča, predstavnica Okružnog odbora AFŽ-a za Hrvatsko primorje i predstavnica OO AFŽ Karlovac.

Konferencija je izabrala novi Okružni odbor AFŽ od 15 članova. Kata je izabrana za predsjednicu. Konferenciji je prisustvovalo 160 delegata iz svih krajeva Like, od toga 20 Hrvatica. Osnovni podaci o broju odbora AFŽ-a u Lici zabilježeni su u članku koji je izišao u »Žena u borbi« početkom novembra: »Na području Like ima 203 Antifašistička odbora žena. Od toga na oslobođenom teritoriju ima 180, a na neoslobođenom 23. Na oslobođenom teritoriju ima 6 kotarskih, 19 općinskih i 155 mjesnih A.O.Ž. (od toga 2 gradska). Na neoslobođenom teritoriju ima 2 kotarska i 21 mjesni A.O.Ž. od toga su tri gradska. Odbornica ima 1399.«

S Konferencije je upućeno pozdravno pismo komandantu NOV i POJ drugu TITU.

Dušan V1aisav1jević

NEKA SJEĆANJA 12 USTANKA U KORENIČKOM KOTARU

Neposredno poslije kapitulacije Jugoslavije kao i stotine mojih sugrađana vratio sam se u svoj rodni kraj, selo Debelo Brdo, općina Bunić, srez Korenica — za koje su i vezane moje uspomene i sjećanja iz prvih dana ustanka 1941. godine. Poslije sramne kapitulacije bivše Jugoslavenske vojske, u kojoj sam bio podnarednik u artiljerijskim jedinicama, želio sam, samo to, da nastavim miran život, kao i stotine drugih. Poniženja i uvrede koje sam doživio u bivšoj vojsci stvorile su kod mene odvratnost i krajnje nepovjerenje prema društvu koje se raspadalo. Želio sam da se više nikad nešto slično ne ponovi. Posebno sam želio da vojnu uniformu više nikad ne obučem, da se posvetim mirnom životu bez poniženja. Međutim, to su bile samo želje.

Okupacija zemlje srušila je jednu trulu i nenarodnu vlast, a dovodila drugu okupatorsko-ustašku, koja je od prvih dana donijela nove nevolje, poniženja i stradanja čije dimenzije i posljedice u ono vrijeme običan čovjek nije mogao realno da ocijeni.

Ustaše nesigurne u svoje snage u prvim danima, pokušale su da ostvare svoj cilj raznim mjerama, pa čak i raznim prevarama. Zato su u prvim danima svoje vladavine nudile viđenijim srpskim seljacima pokrštavanje, mladim godištima regrutaciju u hrvatsku vojsku, a pojedinim čak i iseljenje u Srbiju ili tamo gdje su oni to sami željeli. Pokrštavanje i regrutacija srpskog stanovništva u vojsku nije uspjelo. Krajem aprila i početkom maja 1941. godine jednom manjem dijelu mještana uspjelo je da otputuje tamo gdje je želio, s dobivenim ustaškim propusnicama. Ustaše su postepenim učvršćivanjem vlasti mijenjale svoju politiku. **S** ustupaka i obećanja prešle su na učvršćenje svojih pozicija silom, likvidacijom najprije viđenijih ljudi, a kasnije svih muškaraca bez obzira na njihov uzrast i političko mišljenje. Sjećam se dobro, prve žrtve ustaške vlasti u mom mjestu bile su: Vujadin Panjković, pop, Stevan Ovuka,

učitelj, seljaci Bude, Dragan i Milkan Čortan, Rade i Nikola Vuković, Nikola, Rade i Mirko Vlaisavljević, Đurađ i Stevan Hinić i Pejko Vraneš, od kojih su neki bili stariji i nesposobni, a bilo je i mladića od 15—16 godina.

Njihovo hapšenje i odvođenje navodno u zatvor, a i stotina drugih iz obližnjih mjesta, provođeno je na misteriozan način. Dugo se nije znalo kamo su odvedeni, što je bilo s njima, a njihovi najbliži svakim danom očekivali su njihov povratak s objašnjenjem: oni nisu ništa i nikom uradili pa zašto bi ih onda zatvorili ili ubili. Kasnije je nepobitno utvrđeno da su oni bez presude mučenički završili svoj život u zloglasnom Jodovnom na obroncima Velebita.

Radi lakše likvidacije sposobnih muškaraca ustaše su se služile i raznim prevarama. I tako su početkom mjeseca jula navodno organizovale neke radove na Plitvicama i u Gospiću, na koje su pozivali uglavnom mlađe ljude. U početku se odazvao jedan dio ljudi zaplašen prijetnjom da će biti kažnjeni svi oni koji se ne odazovu pozivu. Od prvih dana bilo je očigledno da se ne radi o nekoj radnoj akciji, već o sakupljanju mlađih ljudi na određena mjesta radi lakše kontrole i njihove likvidacije u pogodnom momentu.

Ustaše su pokušale sve da taj svoj prljavi plan zadrže što više u tajnosti, ali blagodareći činjenici da mnogi Hrvati nisu bili naklonjeni ustašama i njihovim postupcima, njihovi podmukli i prljavi planovi su blagovremeno otkriveni i u toj perfidnoj akciji. Mnogi koji su bili upozoreni od hrvatskog življa, pa čak i od nekih stražara, da su ti ustaški planovi samo maska za nekakve radne akcije, pa da što prije treba pobjeći sa njih, bez obzira na prijetnje ustaša. Ja sam tom prilikom s Đukanom Lemajićem pobjegao s Plitvica, a to su učinili i mnogi drugi s raznih akcija.

Paralelno s ubijanjem ustaše su pljačkale imovinu onih koje su likvidirali, a kasnije i onih koji se nisu odazivali njihovim pozivima. Život i imovna ljudi nisu ničim bili zaštićeni. Ljudi su ubijani na polju, kod stada, u kući, a njihova je imovina pljačkana ili uništavana bez uvažavanja bilo kakvih zakona ili normi ponašanja. Bespravlju nije bilo mjere i kraja. Samovolja ustaša bila je neograničena, oni su se njome do maksimuma koristili.

Talijanski fašistički okupator blagonaklono je promatrao sve te akcije ustaša, iako se trudio da to na drugi način predstavi srpskom življu. On je uporno tvrdio kako navodno sa samovoljom ustaša nema ništa zajedničko. Čak je isticao kako je u pojedinim slučajevima intervenirao da se uhapšeni pusti na slobodu iz ustaškog zatvora. Istini za volju, bilo je i takvih primjera, ali se mora konstatirati i to da su oni koji su jednom bili oslobođeni ponovno odvedeni i likvidirani od ustaša, na mjestu i na način koji je i do danas ostao tajna.

Zakulisna igra fašista bila je jasna: radilo se o poznatoj izreci »Zavadi, pa vladaj.« I u tome su djelimično i uspjeli. Fašisti su nastojali

da stvore što veći jaz između Srba i Hrvata, a time i veći prostor za njihovu okupaciju i svoju porobljivačku politiku.

Parole fašista da su Hrvati najveći neprijatelji srpskog naroda bile su sračunate na to da se prikažu zaštitnicima Srba i da izazovu bratoubilački rat među Srbima i Hrvatima. Zbog navedenog stanja i politike koju su vodili fašisti zavladao je neopisiv strah i nepovjerenje kod svih onih koji su bili protiv politike i postupaka fašista i ustaša. Mnogi su se pitali: šta sad? Ustaše i fašistički okupatori međusobno su se optuživali, ali su ipak bili zajedno u garnizonima, pa i u svim prljavim akcijama.

Mnoge rodbinske veze, povjerenje i prijateljstvo koje je stoljećima, kroz zajednički život, stvarano između Srba i Hrvata bilo je više nego narušeno.

U općini Bunić apsolutnu vlast u svojim rukama držao je Stipe Jurasović Ćipaja i zloglasni bivši žandarmerijski narednik Bevanda.

Oni su u prvim danima i mjesecima zloglasne vladavine NDH nastojali da se ne eksponiraju kao neprijatelji srpskog stanovništva, ali im to nije uspjelo. Desetine odvedenih ljudi nisu se vraćale svojim kućama, a Ćipaja i Bevanda su to objašnjavali apsolutnom voljom drugih, a ne njih dvojice. Međutim, bilo je više nego sigurno da su oni stajali iza toga, što je upozoravalo na njihovu zakulisnu i prljavu igru. Dugo su se ta dva zlikovca trudila da dokažu kako su oni u svemu nevini, ali njihova djela govorila su suprotno.

DOLAZAK MARKA OREŠKOVIĆA U DEBELO BRDO

Strah, neizvjesnost, pa čak i kolebanje: šta raditi u vanredno složenim uslovima, meni se bar tako čini, iz osnova je promijenio dolazak Marka Oreškovića. Bilo je govora o potrebi suprotstavljanja ustaškoj samovolji i prije dolaska Marka Oreškovića, ali se o tome govorilo neodređeno, bojažljivo i s neodlučnošću.

U mom mjestu u to vrijeme postojala je partijska organizacija, koja je prema kazivanju Velimira Hrnjaka formirana krajem juna i početkom jula 1941. godine. Prvom sastanku organizacije prisustvovali su: Branko Ognjenović, kao sekretar KK Korenice, Perica Dozet, kao član KK, Ilija Hinić, član Partije. Primljeni su u Partiju: Velimir i Ljubo Hrnjak, Petar Hinić (Marenov), Stevo Hinić (Majsenov), Nikola Šijan (Jaćanov), Stevo Hinić (Crnjin), a nešto kasnije i Pejica Hinić (Vojičinkin) i Jovica Šijan. Partijska organizacija se prije dolaska Marka Oreškovića malo osjećala i radila je u strogoj ilegalnosti. Poslije dolaska Marka Oreškovića ona se aktivirala u pripremi za ustanak, što se već u prvim borbama pokazalo korisnim.

Prvi je put Marko Orešković došao u Debelo Brdo, koliko se sjećam, u junu 1941. godine. Nisam imao sreće da se tada sretnem s njime, ali je

po riječima mještana koji su ga vidjeli bio obučen u originalnu ličku nošnju (prsluk, maju i crvenu ličku kapu), kako bi manje bio zapažen, pošto je u ono vrijeme pokret svakog nepoznatog čovjeka izazivao nepovjerenje i bio pažljivo praćen. Marko se pri prolazu kroz selo kratko zaustavljao i razgovarao s mještanima, u početku o tome da li imaju što stoke za prodaju, a zatim bi prešao na razgovor o tome da li ima u selu Talijana ili ustaša, da bi zatim upozorio da ih se treba čuvati. Oni s kojima se sreo dugo su prepričavali razgovor s čovjekom koga nisu poznavali. Svi su isticali njegovu neposrednost, jednostavnost i sposobnost da uspastavi kontakt s onima koje dotad nije poznavao, da s njima otvoreno i neposredno razgovara o njihovim zajedničkim brigama.

Drugi dolazak Marka Oreškovića mnogo je značajniji; čak bi se moglo reći da je bio presudan za daljnji tok razvoja ustanka u kraju 0 kome je riječ. Tako sam bar ja doživio taj dolazak. Koliko se sjećam, to je bilo krajem jula. Tom prilikom održan je prvi veći zbor u Debelom Brdu, i to u Božanić gaju, na kome je govorio Marko Orešković. Poslije govora izabrana je prva vojna komanda i odbor sela, čiji je osnovni zadatak bio da organizuje straže u selu, prikuplja oružje i priprema selo za otpor okupatoru i ustašama. Na tom zboru Marko nije govorio o partizanima i o ustanku, već samo o potrebi organizacije i naoružanja gerilskih grupa i odreda, o njihovoj većoj masovnosti i pripremi za borbu do koje će sigurno doći.

Na zboru je Marko govorio jednostavno, ali jasno i odlučno, o zakulisnoj politici talijanskih fašista, o potrebi bratstva Srba i Hrvata i o tome da svi Hrvati nisu ustaše, tj. da su ustaše izrodi hrvatskog naroda. Posebno je govorio o mjestu i ulozi omladine i žena u našem otporu neprijatelju. On je na njemu svojstven način govorio tako ubjedljivo i dirljivo da su mnogi prisutni plakali od uzbuđenja. Taj govor Marka Oreškovića ostao mi je u trajnoj uspomeni. Govorio je sa zanosom, s uvjerenjem u pobjedu, da prosto nije bilo mjesta nevjerici ili pak kolebanju. Mnogi prisutni postavljali su mu pitanja kako da se i čime suprotstave neprijatelju do zuba naoružanom. »Jer mi smo goloruki.« A on je jednostavno ali ubjedljivo odgovarao: »Ako ništa drugo, branit ćemo se zubima, vilama, motikama — jednom riječi, čime stignemo.« Odgovarao je pitanjima: Hoćemo li pustiti da nas kolju kao jaganjce? Zašto su fašisti došli ovamo? Šta oni ovdje traže? Je li ovo naše ili njihovo? Dileme nije bilo, Marko je bio jasan i ubjedljiv. S toga zbora i oni koji su bili kolebljivi otišli su uvjereni u sve ono što je Marko govorio, u potrebu borbe s okupatorom 1 njegovim slugama.

S posebnom pažnjom Marko je pratio izbor odbora i komande sela. Kad je predlagano tko će biti komandir sela, sjećam se dobro, netko je predložio da to budem ja. Međutim, kako se taj prijedlog nije svidio Iliji Hiniću, koji je kao član Partije imao glavnu riječ u selu, nastalo je malo objašnjavanje po grupama i nagovaranje da to bude netko od starijih. U to se umiješao Marko Orešković i rekao: »Ako većina to želi, neka ga bira.

Ako ne bude radio kako treba, oni koji su ga birali smeniće ga.« Ipak su izabrana dvojica starijih: za komandira istočnog dijela sela izabran je Đukan Batinić, a zapadnog Nikola Čortan. Ja sam izabran za zamjenika komandira zapadnog dijela sela.

Za predsjednika sela izabran je Vaso Pupovac, a za sekretara Ljubo Hrnjak.

Marko Orešković je poslije završenog izbora zahtijevao da se s dijelom izabranih drugova u odbor i komandu sela sastane i detaljnije porazgovara 0 svemu. Usvojen je prijedlog da to bude uveče u kući Ilije Hinića. Na tom prvom nezaboravnom i neposrednom sastanku razgovaralo se o tome kako prići organizaciji odbora, straže, kako prikupiti oružje i o prvim osnovnim zadacima straže i odbora. Marko je davao detaljna uputstva: da treba što prije prikupiti sve vojničke i lovačke puške, zadužiti za njih one koji će se određivati na stražu. A onima koji ih ne žele dati treba ih oduzeti. Ili, još bolje, rekao je Marko, treba ih ubijediti da ih daju dobrovoljno.

Osnovni je zadatak straže, govorio je Marko, zaštita sela od upada manjih grupa i obavještavanje o nailasku neprijatelja, kako bi se svi sposobni blagovremeno sklonili, da ne padnu u ruke okupatoru ili ustašama. Marko je ponavljao nekoliko puta da se ne smije dozvoliti da okupator 1 ustaše odvode nedužne u zatvor i dalje na gubilišta.

Na kraju zajedničkog razgovora Marko je sa svakim pojedinačno razgovarao i interesirao se o nizu pojedinosti. Kada je došao red na mene, najprije me je pitao šta sam po zanimanju. Odgovorio sam da sam bio u bivšoj vojsci artiljerijski podnarednik. On će na to: »Vidiš, tamo si bio podoficir, a kod nas ćeš, u našoj vojsci, biti pukovnik.« Zatim me pitao jesam li komunista? Odgovorio sam: »Ne«. — »A da li bi želio biti« — zapita on? Odgovorio sam: »Da.« Ali sam dodao da to ne zavisi od mene. A on: »Najviše, mladiću, od tebe«. Okrenuo se prisutnima i rekao :»Treba mu pomoći da bude komunista«.

Bio sam dirnut i uzbuđen tim neposrednim prvim i posljednjim razgovorom s čovjekom kome lično mnogo dugujem za svoj životni put.

Sličan dijalog Marko je vodio i s ostalim drugovima. On je posebno nastojao da nas ubijedi u to da su za sve ono što se dotad neprijatno dogodilo u Krbavskoj kotlini i van nje krivi okupator i izrodi hrvatskog naroda — ustaše, a ne hrvatski narod; da je borba s okupatorom neizbježna, bez obzira na sve teškoće koje nas u njoj čekaju. Isticao je da je veoma važno da se to jasno shvati. »Samo u bratstvu i jedinstvu Srba i Hrvata ja vidim mogućnost naše pobjede i našeg opstanka« — ponavljao je. Nisam ga, na žalost, više vidio poslije tog sastanka, ali su njegove riječi, njegov optimizam, njegovo shvatanje bratstva i jedinstva Srba i Hrvata i toga tko nam je glavni neprijatelj ostale trajno u mom srcu i mom sjecanju i bile presudne za moj lični razvoj.

Bio sam ubijeđen da je Marko još onda veoma jasno sagledao našu budućnost, naše teškoće, naš put kroz revoluciju. I danas kad bilježim ova sjećanja u to sam još više ubijeđen.

S koliko je žara, argumenata, ubjeđenja i nastojanja Marko još onda govorio o potrebi bratstva i jedinstva, o mjestu i ulozi omladine i žena u našoj borbi, o tome da se okupatoru i njegovim slugama moramo suprotstaviti svi i svim raspoloživim snagama i sredstvima, pa ako treba i zubima. Danas, još više nego u ustanku, postaje kristalno jasno kako je bila velika uloga Marka Oreškovića. Ja bih rekao: ne samo za kraj i mjesto kojeg se ovdje sjećam već i šire. Nemoguće se oteti utisku da je pojava Marka Oreškovića i način njegova djelovanja u prvim danima ustanka u Lici bio jedan od presudnih momenata i od neprocjenjiva historijskog značenja. Ta historijska istina i dolazak u Liku (u prvim danima ustanka) grupe Dalmatinaca s drugovima Antom Baninom, Stankom Parmačom, Žikom Bulatom i drugima spadaju sigurno u najznačajnije historijske događaje — rekao bih, presudne za razvoj ustanka u Lici. Čini mi se da su baš te dvije historijske činjenice nedovoljno istaknute u mnogobrojnim analizama, sjećanjima i drugim zapisima o ustanku i borbi Like, pa ih zato i posebno ističem.

Prisustvo Marka Oreškovića u prvim danima ustanka i drugova Dalmatinaca bio je najubjedljiviji dokaz da svi Hrvati nisu ustaše, da se i oni s puškom u ruci bore protiv okupatora i protiv ustaša. Zajedničkom borbom Srba i Hrvata kovano je, s puškom u ruci, bratstvo i jedinstvo i ponovo uspostavljano narušeno povjerenje, a to je ono što je bilo i ostalo historijski veliko, što moramo stalno isticati i znati. I ne samo to. Moramo glasno reći svakom onom tko se pokuša igrati ovom skupo plaćenom tekovinom naše borbe da je ona plaćena krvlju najboljih kćeri i sinova Srba i Hrvata i naša je neotuđiva dužnost da to čuvamo i njegujemo.

PRVE BORBE (POĆETAK ORUŽANOG USTANKA)

Prvom većem oružanom sukobu s ustašama u općini Bunić prethodio je, pored već iznijetih događaja, i niz drugih organizovanih akcija, npr.: povezivanje seoskih straža, nabavka i kupovina oružja u Dalmaciji, obračun s onima koji su pokušali da sarađuju s okupatorom ili s ustašama.

Prvi neposredni povod za oružani sukob s ustašama u općini Bunić bio je upad (3. VIII 1941) četvorice naoružanih ustaša na čelu s mještaninom Mejom Jurasovićem u zaselak Ševari radi pljačke. Grupa je bila naoružana s 2 vojničke i 2 lovačke puške i s 2 pištolja. Napad na ustašku grupu izveden je u kući Buće Ševara. U njemu su učestvovali Buća Ševar, Branko Ninković, Mile i Mladen Panjković, Pejo Ševar, Milan Despot, Nikola Dmitrašinović, Dane Petković i Soka Ševar. Osnovno oružje grupe bilo je: sjekire, noževi i vile. U prvom sukobu bio je ranjen lovačkom puškom Branko Ninković. Od četvorice ustaša 2 su poginula, a 2 zarobljena.

Vijest o sukobu s ustaškom grupom brzo se pronijela na sve strane. Čim su obaviještene, ustaše su pokušale intervenciju iz Bunića, ali su u

tome spriječene brzom intervencijom seoskih straža iz Krbavice, Debelog Brda, Pecana, Selamunića i Ljubova koje su obavijestili kuriri na konjima. Na prvu vijest o sukobu sve što je bilo sposobno za borbu krenulo je u napad na Bunić. U manjim kolonama sa svih strana kretala se prema općini neobično naoružana vojska od 500 do 600 ljudi. Prave vojničke puške bile su rijetkost. Osnovno oružje bilo je; poneka stara austrijska, francuska ili ruska puška sa po nekoliko metaka, a sve ostalo stare lovačke puške, vile, sjekire, motike i drugi slični predmeti. Pokret i napad na općinu bio je organizovan i brz, što je iznenadilo općinsku vlast i ustašku posadu.

Uplašene od mase koja se nezadrživo i veoma bučno kretala prema Buniću, ustaše su s općinskom vlasti organizovale povlačenje pod vatrom prema Širokoj Kuli i Gospiću. Pri izvlačenju ustaša iz Bunića zloglasni Bevanda slučajno nije bio s njima, pošto je toga dana, prema podacima, ispratio ženu do Gospića. Na povratku u Bunić bio je sačekan na Ljubovu i iz zasjede ubijen od drugova Staniše Opsenice, Nikice Kneževića i Stevana Serdara. Pogibija Bevande prijatno je odjeknula među ustanicima.

Iako je u napadu učestvovao velik broj ljudi iz više sela, treba zabilježiti da je napad na općinu i na ustašku komandu i kuće domaćih ustaša bio organizovan i kontrolisan i da je samovolja pojedinaca bila onemogućena, što je po mom dubokom ubjeđenju zasluga onog malobrojnog dijela članova Partije koji je do tog momenta radio i djelovao u masama, ali još uvijek nedovoljno zapažen. Kao dokaz toj tvrdnji jeste to da ni jedna hrvatska kuća nije opljačkana i spaljena. Čak su neki mještani Hrvati uhvaćeni i pušteni odmah na slobodu, pošto se do tog momenta nisu kompromitovali kao ustaše. Uspjeh te veće akcije, čini mi se, treba cijeniti i po ovom: Nije teško pretpostaviti šta bi se dogodilo i kakve bi reperkusije imalo da se dogodilo suprotno, tj. da su pojedinci postupali samovoljno i zlostavljali one koji nisu odgovorni za postupke ustaša.

Treba zabilježiti i to da za napad na Bunić nije bila blagovremeno organizovana zajednička komanda, što se naročito negativno odrazilo na organizaciju odbrane osvojene općine. Ustaše su iskoristile povlačenje iz Gospića i još nedovoljno organizovane naše straže i već 4. VIII protivnapadom odbacile ih i ponovo zauzele mjesto. Kao odmazdu za napad na Bunić ustaše su zapalile oko 100 kuća i ubile ili spalile sve one koje su uspjele uhvatiti bez obzira na pol i godine starosti.

U svom bijesu ustaše su pohvatane žene i djecu zatvarale u kuće i sve zajedno bezdušno palile. Tako su u kuću Sime Hinića zvanog Likar zatvorile Miću Kneževića, bivšeg općinskog bilježnika, s četvoro djece, a ženu, koja je bila po nacionalnosti Hrvatica, odvojile od muža i djece, govoreći joj da će je poštedjeti. Kad su kuću zapalile, ona je kroz vrisak i plač zapomagala: »Psi, kad mi ubijate muža i djecu, ubijte i mene.« Otela se i sama skočila u vatru, gdje je zajedno s mužem i djecom izgorjela. Vrisak i zapomaganje onih koji su bačeni u vatru čuo sam iz neposredne blizine.

? to vrisak i plač u plamenu, slika puna užasa i strave. U ovom mo-
ıIL u teško je i pomisliti na te događaje. A kako je bilo onima koji su nedužni stavljani na najveće muke?

Rezultat prvog oružanog napada na općinu: 3 poginule i 2 zarobljene ustaše. — Na našoj strani lakše su ranjeni Gojko Batinić, Nikolica Pupovac i Branko Ninković. Kao trajni rezultat prvog napada na ustaše koji treba istaći jeste povjerenje u sopstvene mogućnosti i činjenice da je ustaška vlast izgubila tlo u općini Bunić, koju je poslije 10 dana napada potpuno napustila zauvijek. U toku cijelog narodnooslobodilačkog rata Bunić je bio u rukama partizana, osim povremenog i kratkotrajnog napuštanja pri većim ofanzivama talijanskih i njemačkih okupatora. Ustaše nisu bile u stanju da povrate Bunić.

Dok su se vodile prve borbe za Bunić i pušila zgarišta popaljenih kuća, sjećam se, stigle su prve vijesti da se vode ogorčene borbe u Srbu i Drvaru. Iako tačnih podataka o obimu i ishodu tih borbi nismo imali, dobijene su nas vijesti prijatno obradovale zbog svega onog što smo preživljavali. Te su vijesti na svoj način otvarale nove perspektive i uvjerenje u mogućnost dalje borbe. Često su se prepričavale, navodno svježe, vijesti 0 tome kako je kod Drvara neka velika vojska dobro naoružana u pokretu prema Lici poslije velikih pobjeda na Vrtočama i kod B. Petrovca, itd.

To su u stvari bile samo želje. Vješti pojedinci, da učine ugodno i sebi 1 drugima, od tih su želja pravili izmišljene vijesti koje su unosile raspoloženje i uvjerenje da nismo sami u tim teškim ratnim danima. Danas te priče izgledaju pomalo smiješne i neobične, ali u ono vrijeme i u onim uslovima, moram priznati, djelovale su vrlo prijatno i ohrabrujuće. Bilo je to veliko ohrabrenje ne osjećati se sam i suviše slab u vrtlogu strašnog rata.

PRVI NAPADI NA SNAGE OKUPATORA

Poslije prvih oružanih sukoba ustanika s ustašama okupator je osjetio da je vrijeme da se i on aktivira. Zato su, koliko se sjećam, već u augustu i septembru 1941. godine okupatorske jače ili slabije motorizovane kolone češće upadale u sela Krbavske doline, vjerojatno da se kontroliše raspoloženje i da se stavi do znanja svim mještanima da je okupator prisutan i da prati sve događaje. Talijani su u tim upadima uvjeravali srpsko stanovništvo kako su protiv postupaka ustaša, kako ih oni žele zaštititi itd. Međutim, nikad nisam vidio da su bilo koga zaštitili. Istina, bilo je slučajeva da su talijanski vojnici u razgovoru sa seljacima, samo ako nije bio prisutan starješina, govorili da su ih natjerali da dođu u Jugoslaviju, da se oni žele što prije vratiti u svoju zemlju. Mnogi su govorili da imaju djecu i da su zabrinuti za njihovu sudbinu. Većina je sve to govorila sa suzama u očima i uporno nastojala domaćina ubijediti u iskrenost svojih izjava.

Na žalost, tako nisu mislili oni koji su njima komandovali. I zato su posljedice okupacije bile suprotne onom što su govorili vojnici, vjerovatno mnogi i dobronamjerno.

Okupator je uporno nastojao da maskira i prikrije svoje prave namjere u okupaciji mirnih ličkih sela. Sve dok nije bilo jasno da ustanak neće moći ugušiti ustaše svojim snagama, okupator je mirno posmatrao šta se događa. Ali čim je osjetio da ta njegova pasivnost i iščekivanje može biti opasno, on je stupio u otvorenu akciju i nije mogao da skriva svoju dvoličnu ulogu.

Prvi veći napad na Talijane u srezu Korenica izveden je potkraj 1941. godine na položajima Keljevo Brdo, 3 km istočno od Korenice. Kolona fašista krenula je jednog hladnog decembarskog jutra iz garnizona Korenica prema malom ličkom selu Bijelo Polje radi pljačke i ne sluteći šta će ih na putu zadesiti.

Na položajima Keljevo Brdo sačekala ih je u zasjedi jedinica slavnog bataljona »Ognjen Priča« i spriječila da stignu na cilj. Kolona okupatora napadnuta je iz zasjede kratkom ali preciznom vatrom. Iznenađen i uz gubitke u ljudstvu i materijalu okupator se u panici povukao. A pošto mu je pristiglo pojačanje, pokušao je ponoviti napad, ali nije uspio. Neobavljena posla kolona okupatora povukla se u svoj garnizon u Korenici, u kome je ostala blokirana sve do proljeća 1942. godine, kada je velikom ofanzivom Talijana iz Gospića bila deblokirana i povučena.

U borbama na Keljevom Brdu pale su u ruke partizana prve vojničke (talijanske) puške i puškomitraljezi. Razbijeno je do tada ubjeđenje da je okupator prejak i da ga je teško pobijediti onim slabim oružjem koje su u to vrijeme partizani imali.

Našom pobjedom na Keljevom Brdu stvoreni su uslovi za blokadu neprijateljske posade u Korenici, koja je imala oko 300—400 vojnika i starješina. Opkoljena sa svih strana talijanska posada u Korenici ostala je bez dovoljno hrane i municije, zbog čega je neprijatelj bio primoran na snabdijevanje bacanjem hrane i municije padobranima iz aviona. Pošto je neprijatelj bio na malom prostoru, njegovi piloti nisu uvijek uspijevali da spuste hranu i municiju tamo gdje su željeli, pa se događalo da su paketi u velikom broju padali i na stranu partizana ili na »ničiju« zemlju, tj. na prostor koji je bio između prve linije partizana i prve linije okupatora.

Događalo se ne jednom da se za pojedine pakete vodila prava borba po nekoliko sati, iz koje su vješti i hrabri partizani češće izlazili kao pobjednici. Municija, so, duhan, meso i mnoge druge životne namirnice često su nam dobro došle.

Poslije ogorčene borbe po snijegu i ljutoj ličkoj hladnoći, u prvim danima mjeseca januara 1942. godine, bilo je teško i opasno na zimskom bijelom pokrivaču doći do bačenih paketa. I zato se glavna bitka za padobrane i teret vodila noću pod zaštitom mraka, kad su se Talijani plašili i svoje sopstvene senke.

BORBA NA POGLEDALU

Posljednjih dana decembra 1941. godine Prva četa bataljona »Ognjen Priča« u okviru općeg plana blokade neprijatelja u Korenici bila je razmještene ispod Plješivice u malom selu Šeganovcu, s isturenim osiguranjem prema talijanskom garnizonu u Korenici. Raspoređeni po kućama i u manjim grupama, partizani su veoma raspoloženi bučno raspravljali s domaćinima i međusobno o prvim borbama s okupatorom — prethodna dva dana kod Bijelog Polja i na prilazima Korenici. Mnogi detalji iz tih borbi prepričavani su i po nekoliko puta i u raznim verzijama.

Zbog prvih pobjeda bili smo stalno okruženi radoznalošću i pažnjom omladine i naroda. Omladinke uz borbene pjesme i bez odmora plele su čarape, šivale troroge kape i bijele ogrtače za bolje maskiranje u snijegu — onima koji ih još nisu imali.

Čisteći puške otete od okupatora prethodnih dana, partizani su uz pjesmu s vremena na vrijeme raspravljali sa starim ljudima o potrebi i opravdanosti borbe s Talijanima. Seljaci, naročito stariji, uporno su ponavljali: »De vi možete ratovati s desetak vaših kapislara s Talijanima do zuba naoružanim?« I dalje: »Vi ste njih izazivali. Čim odete, oni će nam kuće popaliti. I eto vama te slobode bez krova nad glavom u — ovoj ljutoj zimi.« Bili smo neumorni u objašnjavanju i potrebe i mogućnosti vođenja borbe s okupatorom. Iako su stariji seljaci vodili duge diskusije oko toga je li ili nije trebalo napasti okupatora, oni ipak nisu bili pasivni pri ukazivanju pomoći partizanima, već su aktivno i u ogromnoj većini sudjelovali u sakupljanju hrane, odjeće i obuće za partizane i na taj način pomagali borbu protiv okupatora, iako bi se vrlo često, cijeneći samo na osnovu diskusije, moglo zaključiti da oni — za to nisu bili dokraja spremni.

Spoznaja da je za sve kriv prije svega neprijatelj polako ali sigurno krčila je sebi put i među onima koji su se u početku kolebali, oštro prigovarali zašto se napadaju Talijani kad su i suviše jaki i »nevini« za ustaške zločine. Nasuprot starijima omladina je bez rezerve i u ogromnoj većini svojim raspoloženjem bodrila partizane, okruživala ih svojom stalnom pažnjom i tako stvarala uvjerenje u buduće pobjede bez obzira na sve teškoće, kojih je bilo napretek. Osobito su bile aktivne i predusretljive omladinke sela Šeganovac. Slušao sam tih dana ne jednom kako su one na svoj način riječima i djelom agitirale za borbu protiv okupatora. One su vrlo često govorile omladincima od kojih se tražilo da idu u borbene jedinice ili da budu vodiči partizanima: »Ako vi ne smijete ići, dat ćemo vam svoje suknje, a vi nama hlače i tako ćemo vas zamijeniti.« Ili su — što je bilo još uvredljivije — u stihu ponavljale: »Ko se sada iza suknje krije, tome mjesto medu nama nije!« Takve i slične šale bile su vrlo često prisutne pri odlučivanju onih neodlučnih hoće li poći u borbu protiv okupatora odmah ili kasnije. Raspoloženje i uloga omladine okoline Korenice, i čitave Like, posebno omladinki u danima prvih sukoba s okupatorom, i kasnije, ostat će mi za svagda u najljepšoj uspomeni. Njihovo raspolo-

ženje, samopožrtvovanje, pažnja kojom su nas ispraćale u borbu, pomagale u njoj i dočekivale pri povratku iz borbe bila je ona nevidljiva snaga koja je učvršćivala i razvijala nesalomljivu vjeru u pobjedu — bez obzira na sve prepreke. Često sam slušao i promatrao kako herojski podnose i najveće teškoće i napore bez pogovora i kolebanja, kako neustrašivo bodre one koji za trenutak klonu, kako nose ranjenike savlađujući snijeg dubok i do 1 metra i oštru ličku zimu, i to vrlo često u oskudnoj odjeći. Kad se danas sjećam prvih odlučnih borbi s okupatorom u Lici, nemoguće je ne sjetiti se one ogromne uloge koju je omladina Korenice i okoline imala u tome. Nemoguće je bilo ne vjerovati u ono u što je vjerovala omladina — u opravdanost borbe, u našu pobjedu. Često je to ubjeđenje jače uticalo na moral nego ne znam kakvo naoružanje.

Dok su se naše jedinice u selima oko Korenice pripremale za daljnje borbe, okupator se u samoj Korenici užurbano utvrđivao kopanjem rovova i osposobljavanjem zidanih kuća za odbranu od napada partizana. Poučen gorkim iskustvom iz prethodnih dana u borbama s partizanima i ocjenjujući da je situacija veoma opasna, on je pored utvrđivanja zatražio hitnu pomoć iz Otočca i Gospića. Shvatajući složenost situacije i opasnost koja neposredno prijeti garnizonu u Korenici, komandant 1. puka divizije »RE«, čije je sjedište bilo u Otočcu, uputio je jednu pojačanu četu 31. decembra 1941. preko Babina Potoka i Homoljca prema Korenici. Ne uspjevši zbog velikog snijega da se probije u toku 31. decembra u Korenicu, četa je toga dana zanoćila na Homoljcu, odakle je 1. I 1942. rano ujutro krenula prema Korenici da pruži pomoć opkoljenom garnizonu.

Obaviješten o tom pokretu Talijana, Štab partizanskih odreda za Liku naredio je 31. decembra 1941. uveče Prvoj četi bataljona »Ognjen Priča« da odmah krene prema Homoljcu i spriječi talijansku kolonu da se probije u Korenicu. Četa je krenula oko ponoći 31. decembra 1941. pravcem Šeganovac—Mihaljevac—Vrelo—Pogledalo k. 892. Kolona se kretala veoma sporo zbog duboka snijega. Prethodnica Čete od jednog odjeljenja stigla je na vrh Pogledala tačno u zoru 1. I 1942, svega 15 do 20 minuta prije nego što je na to isto mjesto izašla prethodnica Talijana koja se kretala iz Homoljca prema Korenici. Opazivši čelo talijanske kolone, naša je prethodnica dala ugovoreni znak, koji se prenosio glasom i podizanjem ruke uvis — da se požuri s izlaskom na vrh Pogledala i zaposjedanjem položaja prije nego neprijatelj stigne tamo. Naša kolona bila je nešto bliža samom vrhu, a i pokretljivija, zbog čega joj je i uspjelo da se nekoliko minuta prije neprijatelja uspne na vrh i zaposjedne položaje upravo u trenutku kad je čelo kolone neprijatelja izbilo na vrh.

Komadna za posjedanje položaja bila je kratka. Komandir naše čete Stevo Bijelio[1] pokazao je rukom položaj koji treba zaposjesti. Naredio je da se vatra ne smije otvoriti bez njegove komande. Posebno smo upozoreni na maskiranje i precizno nišanjenje. Brzo smo se rasporedili i zaposjeli polo-

[1] Po nekim podacima komandir čete bio je Vlajko Vlaisavljević, ali ja zasigurno znam da je on bio u toj borbi puškomitraljezac.

žaje svega 100—200 metara južno od puta kojim je trebalo da prode kolona Talijana. Koristili smo se kao maskom i zaklonom vrhovima zelenih borovnica koje su jedva malo stršile iznad bijelog pokrivača snijega koji je bio dubok i preko 1 metra.

Talijanska prethodnica u pokretu k mjestu susreta s nama primijetila je našeg kurira koji je bio upućen da izvijesti Štab partizanskih odreda za Liku o nailasku neprijatelja i o mjestu zaposjedanja položaja naše čete. Primijetivši kurira, koji se već udaljio od Čete, okupator je toliku pažnju obratio na nj da je svojom kolonom upao u zasjedu i našao se 100 do 200 metra postrojen u koloni ispred naših cijevi.

Pala je komanda: Pali! Jednovremena vatra iz 40 pušaka i 1 puškomitraljeza unijela je pravu pometnju medu neprijatelja. Okupatoru je trebalo 10 do 15 minuta da se snađe i odgovori vatrom. U početku je naša vatra bila vrlo jaka, ali je zbog nestašice municije jenjala. Kod neprijatelja je bila u početku slaba, a kasnije sve jača. Rafalima su neprijateljskih mitraljeza i puškomitraljeza vrhovi borovnica odsijecani kao škarama, a sitan i hladan snijeg prskao je na sve strane kao da ga nosi najjača lička bura.

Obostrana paljba nastavljena je u toku cijelog dana. Naš puškomitraljez, kojim je rukovao Vlajko Vlaisavljević kao nišandžija, a ja kao pomoćnik nišandžije, bio je posebna meta za neprijatelja. Poslije svakog našeg veoma kratkog rafala neprijatelj bi odgovarao sa 4—6 svojih, što nas je natjerivalo na česte promjene položaja. Kad se razvila najžešća borba, dogodilo se nešto što nas je posebno uzbudilo. Drugovi Dalmatinci koji su bili u sastavu naše čete pozivali su Talijane na njihovu jeziku da se predaju, što je kod nas mnogih koji nismo znali talijanski jezik stvorilo utisak da su nam dijelovi neprijatelja došli iza leđa i s lijevog boka i opkolili nas. Bilo je i takvih pojedinaca koji su se maskirali u snijegu tako da im se jedva vidjela glava iznad površine bijelog pokrivača.

S manjom ili većom žestinom borba je nastavljena u toku cijelog dana, kao da su obje strane računale s izdržljivošću na zimu i glad. Zahvaljujući većoj izdržljivosti i moralu, partizani su imali prednost, koja je umnogome utjecala i na konačnu pobjedu. Pokušaji neprijatelja da popravi svoj kritični položaj u toku dana prodorom u garnizon Korenicu spriječeni su našom veoma rijetkom ali preciznom vatrom.

Obaviješten o borbi na Pogledalu, komandant Štaba partizanskih odreda za Liku Vlado Četković s jednim vodom bataljona »Krbava« od oko 30 boraca krenuo je u pomoć našoj četi. Po duboku snijegu vod je uz veoma velike napore krenuo pravcem Vujnova glava — Fundukov Vrh — selo Homoljac — Pogledalo i manevrom iza leđa napao okupatora neočekivano sa sjevera. Tako se talijanska kolona potkraj dana našla napadnuta sa svih strana. S položaja naše čete jasno se vidio pokret voda bataljona »Krbava« na čelu s komandantom Štaba partizanskih odreda za Liku, koji je krećući se u sredini voda i nešto naprijed davao znakove raširenim rukama — za pokret ili za položaj »lezi«.

Iskusni španjolski borac sigurno je vodio vod partizana i time ubrzao predaju neprijatelja, koji je davao posljednji otpor. Neprijatelj je sigurno primijetio taj dirigirani pokret i zato je otvorio veoma snažnu vatru baš na centar rasporeda voda i tom prilikom ranio slavnog komandanta u nogu, što nije pokolebalo ni njega ni vod. Nastavili su — komandant da komanduje, a vod da nastupa, što je neprijatelja zbunilo i prisililo na konačnu predaju. Iscrpljen hladnoćom, gladu i borbom u toku cijelog dana, a napadnut s juga i sjevera, neprijatelj je bio prisiljen na predaju — protivniku znatno slabijem po broju vojnika, opremi i vatrenoj moći. Rezultat te neravnopravne borbe bio je: 125 zarobljenih, 20 ubijenih i 10 ranjenih oficira, podoficira i vojnika okupatora. Zaplijenjena su 4 teška mitraljeza, 8 puškomitraljeza, preko 120 pušaka, šmajsera, pištolja i mnogo druge opreme — partizanima i te kako potrebne u ono vrijeme. U času predaje dva fašistička oficira počinila su samoubistvo kako ne bi pali živi u ruke partizanima, bojeći se da će morati polagati račun za sva ona nedjela koja su izvršili u borbi protiv naroda Like.

Bilo je upravo dirljivo promatrati razoružanje okupatorskih vojnika i oficira, koji su uvis podignutih, od hladnoće poplavljelih i oteklih ruku prilazili našim borcima i u koru bezbroj puta ponavljali: »Milosti, molimo, gospodo! Oprostite, i mi djecu imamo. Mi smo radnici, mi ne želimo rat. Mi nismo fašisti!« Itd. Bilo je zaista dirljivo u ono vrijeme promatrati kako 70 oskudno naoružanih, obuvenih i odjevenih partizana razoružava preko 160 do zuba naoružanih i moderno opremljenih u svakom pogledu »Dučeovih junaka«.

Mnogi su od njih plakali i tražili milost, u kojoj su dotad bili veoma škrti, čak i prema djeci, nemoćnim starcima i staricama, koji su najčešće bili njihove žrtve.

Poslije razoružavanja neprijateljske kolone nastao je problem šta s ogromnim plijenom. Netko je došao na originalnu ideju da se svi zatvarači povade iz oružja i predaju partizanima, pa da ih nose, a sve ostalo da nose zarobljeni Talijani. Tako »naoružana« kolona krenula je s Pogledala prema Vujnovim glavama, neposredno pred zalazak sunca, na zaslužen odmor. Upravo kad se kolona postrojila u snijegu i krenula k mjestu odmora, sa zapada se čula jaka puščana i mitraljeska vatra. Neko je iz kolone uzviknuo: »Ono Doko Jovanić šenluk čini!« I zaista je tako bilo. Kolona Talijana koja je krenula u pomoć onoj koju smo mi već razoružali napadnuta je na Homoljačkom klancu od dvije čete bataljona »Marko Orešković« pod komandom Đoke Jovanića. Poslije žestoke borbe u toku noći i ona je doživjela istu sudbinu kao i ona koju smo mi vodili u zarobljeništvo.

Na našoj strani mrtvih nije bilo. Samo je teže ranjen u nogu komandant Vlado Četković, što je zbog popularnosti i zasluga koje je već imao u Lici bio velik udarac za sve nas koji smo ga poznavali, a i za ustanak uopće.

Pobjeda na Pogledalu po svojim rezultatima i posljedicama, iako ne naročito velika opsega, imala je veoma veliko značenje za daljnji tok i tempo ustanka u Lici. Pobjedom na Pogledalu ozbiljno je uzdrmano shvatanje o nesposobnosti partizana da se uspješno suprotstave moderno opremljenu okupatoru. Mit o velikoj snazi okupatora u ono vrijeme ozbiljno je uzdrman. Tom pobjedom otvorena je serija novih pobjeda nad okupatorom, kao što je poraz na Homoljačkom klancu 2. I 1942. i na Ljubovu 1. I 1942. Taktiziranje Talijana s parolom »Zavadi pa vladaj« također je propalo unepovrat pobjedom partizana na Pogledalu i kasnije na Homoljačkom klancu i Ljubovu. Velikim plijenom oružja na Pogledalu stvorene su mogućnosti za naoružanje novih boraca — koji su željno čekali novu pušku. Na Pogledalu puškom u ruci kovano je bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata u borbi protiv okupatora, koji je činio sve da to bratstvo pomuti i razbije.

Pobjedom na Pogledalu prešlo se s manjih i manje značajnih zasjeda i sukoba s talijanskim okupatorom na veće i odlučnije sukobe, iz kojih je neprijatelj sve češće izlazio poražen.

I na kraju, pobjeda na Pogledalu stvorila je veoma povoljne uslove za daljnji razvitak ustanka u Lici, koji se početkom 1942. godine širio kao požar.

Zbog svega toga pobjeda na Pogledalu i zaslužuje da bude upisana krupnim slovima u historiju borbe kraja u kome se odigrala.

Neda Žakula

NA ZADACIMA PARTIJE U PRVOJ GODINI RATA

U Beogradu sam pripadala naprednom studentskom pokretu i poslije 27-momartovskih događaja drugovi su me uputili u Liku da tamo poradim na agitaciji za javljanje u dobrovoljačke odrede za odbranu zemlje. Početkom aprila stigla sam u Korenicu. U svom rodnom Jasikovcu zatekla sam sve tmurne. Otac, rođaci i susjedi mobilisani su u vojsku pa su se ostali ražalostili strahujući za njihove živote i živote djece. Na sličnu situaciju naišla sam i u ostalim selima. Osjećala sam se izgubljenom. Sama, nisam znala s čim da počnem. Jedino sam ih hrabrila i pričala im o velikim manifestacijama u Beogradu i da će naši ljudi hrabro braniti zemlju.

Šestog aprila otišla sam u Korenicu. Pred dućanom Bogdana Orlića stajala je poveća grupa građana iz Korenice i seljaka iz Kompolja, Kalobovca i Vranovače. Bili su nijemi i pogruženi, skamenjenih lica. Od njih sam čula da je Beograd gotovo srušen. Začudila sam se i zaboljelo me jer nisam očekivala takav početak. Idući dalje, takve grupe sretala sam na koreničkoj pijaci i pred osnovnom školom. Tu sam se priključila nekolicini đaka i studenata. Živo su diskutovali o situaciji. Jedni su okrivljivali režim, a drugi fašizam. Bilo je nekih koji su glasno okrivljivali i komuniste. Pored nas su prošli sreski načelnik i pristav. Išli su dostojanstveno i kao da ih situacija ne interesuje.

Koliko se sjećam, 9. aprila došle su k meni Naranča Končar i Dara Čudić i pozvale me da zajedno pođemo po selima i agitujemo za javljanje dobrovoljaca za odbranu zemlje. Obišle smo Tuk, Oravac, Gradinu, Kalebovac i Vranovaču. Na tom zadatku čuli smo vijest da je proglašena NDH i da se Jugoslavenska vojska rasula. Gotovo niko nije bio svjestan toga što to znači ustaška država, a malo ih je bilo koji su znali i što je fašizam. Ma koliko da smo pričali o strahotama koje sobom nosi fašizam, malo su vjerovali. Mnogi su smatrali da je to samo smjena vladara, a oni su svi isti. Glavno je da bude mira.

Već sutradan naišle su u Korenicu grupe oficira Jugoslavenske vojske. Tu se nisu zadržavali. Interesovali su se samo za put preko Kamenskog za Bosnu. S jednom sam grupom išla do Bjelopolja. Pričali su mi da se njihova jedinica rasula — dio da su razoružali i zarobili pripadnici Mačekove »Zaštite«, a veći dio da se razbježao. Vjerovali su da se u Bosni skoncentrisala glavnina vojske i žurili su da joj se pridruže i da se tamo bore ...

Ubrzo su u Korenicu stigle kolone talijanske vojske. Prekrili su gradić i okolne njive kao mravi. Čista i lijepa Korenica postala je talijanski ratni logor i pravo smetlište. Sa njima je stigla i ustaška vlast. Odmah je izdat proglas o obaveznom prijavljivanju i predavanju sveg vatrenog oružja i vojničke opreme. Izvršen je popis stanovništva. Ukinuta je prodaja osnovnih artikala: brašna, soli, petroleja, šećera i drugog. Uvedena je aprovizacija i pred općinom su je u prisustvu ustaša dijelili pisari.

U drugoj polovini maja otpočeo je ustaški teror nad Srbima. Otpočeli su s hapšenjem oficira, popova, trgovaca, gostioničara, činovnika, studenata, daka i bogatijih seljaka. Prve su navodno transportovali u Gospić. Kružile su priče da su pobijeni, ali se nekako u to vrijeme nije vjerovalo ili narod nije htio sebi priznati takve vijesti. Pričalo se: zašto bi odveli i ubili mene kada nisam ništa kriv. To je govorio gotovo svaki čovjek s kojim sam dolazila u kontakt. Prava panika zavladala je početkom juna. Tada su ustaše u Bjelopolju kod crkve Ružice ubili 4 mladića. Izgledalo je da su sumnje u priče o ustaškim postupcima iščezle. Pojedinci su se sklanjali u šume ili bi odlazili na košnju livada na šumskim visoravnima — Homoljcu, Tičevu, Lukama, Kamenskom, samo da nisu na oku ustašama. Drugi su se snalazili i bježali u Srbiju, a bilo je pojedinaca koji su tražili spas u odlasku na rad u Njemačku. Uglavnom muškarci nisu spavali u kućama i brzo su se sklanjali kada bi čuli da nailaze ustaše.

Poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez bijes ustaša je naglo porastao. Prijetećom naredbom pokupili su sva kola iz Bunićke i Koreničke općine i koncem juna njima prevezli — iselili sve stanovnike srpske narodnosti iz općine Plitvička jezera. Prebacili su ih bez igdje ičega na područje Drvara, B. Grahova i Trubara. Poslije toga izdali su proglas za seljenje stanovništva iz Koreničke i Bunićke općine. Ustaše su pričale da će na Plitvice i u Korenicu naseliti rasne ljude, visoke i plave, jer ljepotu prirode da moraju da krase i lijepi ljudi. U selima je zavladala prava panika. Na sve strane čuo se plač i kuknjava. Ljudi su na brzinu spremali najneophodnije — poneki zavežljaj, pekli se hljebovi i čekao čas polaska. Niko više nije čuvao ni zatvarao stoku. Klalo se odreda, a neporнužene krave i ovce rikale su i blejale. Neke koreničke ustaše govorile su: »Predite u katoličku vjeru pa ćete ostati kod svojih kuća i nitko vas više neće dirati.« Ljudi su se zainteresovali. Imali smo dobrog popa Radu Stanisavljevića. Bio je slobodouman. Izgubljen od bola gledajući i slušajući tu veliku ljudsku tragediju, jednog mi je dana rekao: »Da spasim

ovaj narod, ići ću Jurici Ricu i razgovarati s njim, pa ako treba da se pokatoličimo, svi ćemo učiniti to, samo da nas ostave da na miru živimo.« Ne znam da li je to učinio, ali poslije dva dana uhapsili su ga i na zvjerski način ubili negdje u Mrsinju.

U drugoj polovini jula prestale su priče o iseljavanju. Ustaše su naredbom o iseljavanju zaplašile narod toliko da više nisu išle same da hapse, već su jednostavno u sela slale pandure s pozivima ko treba da se javi. Mnogi su odlazili smatrajući da će spasiti žene i djecu. Ali se više nisu vraćali. Transporti jadnih ljudi odlazili su nekamo. I niko nije znao pravu sudbinu.

Često sam odlazila u Korenicu, a u vrijeme priča o iseljavanju svakodnevno. Najviše sam se zadržavala kod apotekara Srećka Depedera. Tu sam upoznala i učitelja Berislava Katunara. Obojica su bila Hrvati koji su se zgražali nad nedjelima ustaša. Kasnije u ustanku i sve do blokade Korenice početkom 1942. godine Depeder je iz svoje apoteke davao lijekove, zavoje i ostali sanitetski materijal i slao po mojoj sestri Boji ili Berislavu Katunaru.

Jednog dana pronijela se priča da će pokupiti sve studente i đake, a onima koji pobjegnu da će pobiti čitavu porodicu. Tada je došla meni majka Branka Ognjenovića i molila me da tu vijest provjerim. Smogla sam snage i otišla do poštara Ivana Devčića, poznatog ustaše. Na moja pitanja odgovorio je: »Đavo neka te nosi daleko odavde. Idi i više ne dolazi u Korenicu.« A zatim je promrmljao da ni on ne zna koga će hapsiti, a koga ne.

Radu Žigica i ženu mu Gagu srela sam, mislim, u drugoj polovini juna u Korenici. Tada su od Vrhovina došli poštanskim autobusom. Pošto smo se svega jednom sreli u Beogradu, vjerovala sam da me neće prepoznati. Međutim, odmah me je spazio, pozdravio se sa mnom i upoznao me s Gagom. Otputovali su odmah za Tuk.

U Bjelopolje sam putovala više puta. Redovno sam se sastajala s Brankom Ognjenovićem i Milanom Stanićem. Branko me je posebno zadužio da ga redovno obavještavam o događajima u Korenici, posebno ako nešto vanredno čujem.

Oko 25. juna, koliko se dobro sjećam, došao je k meni u Jasikovac Rade Žigić. Zadužio me je da odem u Končarev Kraj kod Petra Končara i da ga pitam da li su iz Zagreba stigle kakve poruke. Petar mi je rekao da prenesem Zigiću da je CK KPH izdao proglas u kojem poziva radnike da ne idu na rad u Njemačku, ali da k njemu ništa konkretno nije stiglo. Tada mi je Petar pročitao vijest o nekom neuspjelom ustaškom zboru velikog župana Gore. Petar mi je napomenuo da prenesem Zigiću da bude u pripravnosti jer svaki dan da može biti dan signal za akciju.

Zigić je bio nestrpljiv i nervozan. Ponekad je i sam odlazio u Korenicu. Onoga dana kada su strijeljali Priču, Keršovanija, Adžiju i ostale ja sam stajala pored plakata o strijeljanju s ustašom Jucom Ugarkovićem (školski kolega iz gimnazije) i nešto s njim raspravljala. Tada je pored

nas prošao Rade Žigić i Juco me je odmah pitao da li ga poznajem. Pošto sam mu rekla da ga prvi put vidim, Juco mi je napomenuo da je sumnjiv tip i da se mora raspitati za nj. Kako sam ubrzo sustigla Žigića na putu za Gradinu, to sam mu saopćila, i poslije toga izbjegavao je sve susrete s ustašama. S Gagom sam se češće viđala sve do jednog dana kada mi je saopćila da putuje u Zagreb i da će tamo ostati duže vrijeme.

Negdje oko deset sati 19. jula neko od ukućana mi reče da izađem iznad šljivara. Odmah sam pošla. Tamo sam našla Radu Žigića s još jednim isto tako visokim i krupnim čovjekom. Rade mi ga predstavi kao druga »Milu«, a meni šapnu da je iz rukovodstva kao i Brko (u Beogradu sam 27. marta saznala ko je Brko i o njemu pričala sa Žigićem). Rado se pozdravio s nama i, napuštajući nas, napomenuo da se nada da ću prihvatiti sve što bude taj drug tražio od mene. »Mile« se mnogo raspitivao o meni, školovanju, životu u Beogradu, porodici i na koncu mi predložio da pođem s njim jer da sam potrebna za izvršenje nekog zadatka koji neće biti lak. Reče mi da odmah uzmem i neku svoju fotografiju za legitimaciju, da svojima kažem da mi je on poznanik iz Beograda i da me je pozvao da zajedno putujemo za Beograd. Tada je moj otac u blizini kuće kosio livadu. »Mile« me je poslao da ga ubijedim da se za neko vrijeme sklanja i nikako ne ide na oči ustašama.

Iz Jasikovca smo ja i »Mile« krenuli kroz Oravac i Vrpile prema Razdolju. Usput mi je mnogo pričao o Partiji, o vrlinama koje treba da ima komunista itd. U Razdolju smo sreli grupu ljudi. Išli su da se jave na ustaške pozive u Korenicu »na prisilni rad«. »Mile« ih je ubjeđivao da to ne čine, jer da nema nikakvog prisilnog rada, nego da ih tamo čeka samo smrt. Otvoreno im je rekao da je Hrvat i da se i on bori protiv ustaša. Ubijedio ih je da se vrate. Sreli smo još nekoliko seljaka koji su išli po istom poslu i sve je uspio da vrati.

Prije zalaska sunca stigli smo na Kolarište, visoravan iznad Krbavice. »Mile« mi reče da se odmorimo i sačekamo mrak kako bismo bili sigurniji za ulazak u Krbavicu. U suton smo krenuli prema selu. Svratili smo najprije u kuću Boje Zaklan. »Mile« se s njom i sinom joj Isom pozdravio kao sa starim znancima. Odmah je zatim sjeo na panj pred kućom i nešto Isi tiho govorio. Iso je odmah otišao u selo. Poslije pola sata pred kućom se iskupilo dvadesetak seljana. Iznenadila sam se kad sam ugledala poznanicu Dragicu Vlaisavljević. Pozdravile smo se. Ona me oslovi mojim imenom. Kako me je »Mile« predstavio Boji i Isi kao Milevu iz Tuka, morala sam Dragici reći da me i ona tako oslovljava. To mi je ime dao radi moje porodice da je ne bi ustaše proganjale.

S okupljenim seljanima razgovarao je »Mile« otvoreno o ustašama, o potrebi borbe i o tome da odmah treba da izvlače oružje. Govorio je da oni koji nemaju oružje uzmu sjekire i vile i rogulje i da presretaju ustaše i ne dozvole im više da odvedu ni jednog čovjeka. Tu se »Mili« suprotstavio Vlajko Vlaisavljević. Prepirka je možda potrajala i jedan sat. Vlajko mu je otvoreno rekao da se u tim strašnim vremenima nikome ne

može vjerovati. U razgovor se umiješao i Iso dokazujući i ostalima da je druga upoznao u Trnavcu i da ga Trnavčani dobro poznaju od prije rata kao vrlo čestita i dobronamjerna čovjeka kome treba vjerovati. Na kraju su usaglašena gledišta i stvoreno je povjerenje u »Milu«. Dogovoreno je o osnivanju straže za selo, o izboru komandira i, mislim, da su data zaduženja prisutnima.

Sutradan ujutro »Mile« je otišao u zaseoke Krbavice, gdje je razgovarao s ljudima, hrabrio ih i pozivao na akciju. Imala sam utisak da mu ljudi stvarno vjeruju, čak, štaviše, da su ga i zavoljeli. U to vrijeme velike neizvjesnosti njegove riječi ljudima, posebno ženama, bile su »kao melem na ranu«, kako je to rekla jedna postarija Krbavčanka.

Isti dan poslije podne uputili smo se nas dvoje prema Trnavcu. Došli smo u kuću Đure Lukića upravo kada se namirivalo blago i muzle krave. Ukućani su se spremali na večeru. »Mile« se s Đurom pozdravio kao sa starim znancem, a mene je predstavio kao Milevu iz Zagreba. Ubrzo su došli i susjedi, i razgovaralo se do duboko u noć oko ognjišta. Bilo je tu raznih priča, a najviše o potrebi borbe. Najviše je pričao »Mile«. Svi su ga napeto slušali. Posebno se svidio ženama, koje su govorile: »Blago majci koja ga je rodila.« Đurina ga je majka često nukala: »Ajde sine moj, popij šalicu varenike.«

Ujutro 21. jula ljudi su se spremali na kosidbu, a nije im se išlo. U neizvjesnosti života izgubili su i svaki interes za rad. U dvorištu Mišike Lukića »Mile« je držao sastanak s komunistima Trnavca. Koliko se sjećam, tu su bili Mišika i Jovo Lukić, Đuro, Milić i ja. Prisutni su ga oslovljavali sa »druže Mile«. Nije mi bilo poznato u tom času da li je i za njih to pravo ime ili ne. Poslije sastanka išli su u šumu da traže pogodna mjesta za skloništa i zemunice.

Poslije ručka u kući Mišike Lukića »Mile« je s Mišikom i Milom kovačem išao da posjeti Pediju Graovca, imućna seljaka. S njim je vodio poduži razgovor.

Zanoćili smo u kući Mišikinoj. Do kasno u noć »Mile« je pričao sa starim Savom, Mišikinim ocem, i s još nekoliko staraca. Oni su mu pričali najviše o radu u Americi, a on njima o svojim putovanjima. Zainteresovao je starce i osvojio simpatije, što se vidjelo i iz njihovih prostodušnih poziva: »Vala, sjutra ćeš biti moj gost.« A drugi bi odmah dodao: »Bogami, neće, nego moj.«

Kada smo ja i »Mile« putovali od Jasikovca do Krbavice i zatim do Trnavca, »Mile« mi je pričao razne stvari. Čini mi se da mu je bilo drago kada sam mu rekla da poznajem Jakova Blaževića iz viđenja, a da sam dobra drugarica s njegovom sestrom Slavom. Odmah poslije toga »Mile« mi je napomenuo da ću možda uskoro k Jakovu. Bio je jako zabrinut za drugove iz Gospića i za situaciju tamo. Koliko se sjećam, ispričao mi je da je u maju prošao kroz Gospić, ali pošto nikoga nije našao, da je produžio do Knina. Početkom jula da je ponovo bio u Lici i da se vratio u Karlovac, odakle se vratio preko Rudopolja na Cudin

Klanac. Nije mi rekao gdje i u kom je kraju Like bio. Razumjela sam ga tako kao da je prošao kroz Trnavac i Krbavicu za Debelo Brdo, a zatim Jošan i Visuć. Sjećam se da mi je rekao da je u Jošanu bio kod Miće Radakovića. Mnogo mi je pričao o Zorki Korać: da je ona uzor žene i majke: »Vidjet ćeš kada je upoznaš kakav je to čovjek.« U tim razgovorima sa mnom grdio je Danu Koraća, Stevinu Cvjetičanina i sve druge koji su napustili Liku i sklonili se ko zna gdje. Mnogo je bio ljut na Bracu Zakulu (Neđeljka). Toliko je bio na nj ljut da se meni onda činilo: kada bi mogao do njega, da bi ga tukao.

Dvadeset drugog jula u Trnavac je stigao Božo Končar. »Mile« mi ga je predstavio kao Brkina brata i uputio me da pođem s njime u Babin Potok. Pošto smo u razgovoru pomenuli da imam sestru u susjedstvu Nike Čudića, »Mile« mi je rekao da budem kod nje, ali da se odmah po dolasku javim Niki i Jeki, pa će me oni ponovo povezati s njim. Dao mi je novac, čini mi se da je bilo 5000 kuna, da kupim crni materijal za seljačku haljinu, koju je trebalo hitno da sašijem. Na kraju mi je napomenuo da pripazim na neki materijal koji će biti upućen njemu.

Niko Čudić me je poznavao otprije i obradovao se mome dolasku kao najrođenijem. Niko mi je ispričao da je tih dana dolazila iz Zagreba Dragica Končar, koju sam također dobro poznavala, i da ju je na Rudopolju sačekao Božo, a da je prenoćila kod njega u kući. Odmah sam pretpostavila da je Božo došao u Trnavac kod »Mile« u vezi s Dragičinim putovanjem.

Već sutradan, 23. jula, u kuću moje sestre Latinke Končar na Cudinu Klancu došao je Rade Žigić obučen u pohabano seljačko odijelo. Sa sobom je donio jedan paket. Uskoro se presvukao u građansko odijelo. Meni je rekao da putuje. Nije kazao kamo, ali sam pretpostavljala da ide u Zagreb. Objasnio mi je da je na Brezovcu u grmu kod Žute lokve skrio paket s eksplozivom, da je umotan u novinsku hartiju, a okolo da su postavljena dva sira, te da to uzmem i sklonim na sigurno mjesto do dolaska »Mile«. Ubrzo sam otišla po taj paket, pronašla ga i sakrila u štalu u sijeno.

Predveče, 25. jula, dotrčao je pred kuću jedan dečko sav uplakan, da je izgubio kravu i moli me da mu pomognem da je nađe. Pošla sam. Usput mi je rekao da se ne radi o kravi, već da me traži jedan čovjek. Tako sam s tim dečkom došla do njegove kuće, tj. u Babin Potok, u kuću Miće Vukmirovića Bijelog. Tamo sam zatekla »Milu« i Stipu Ugarkovića Palentu. Ubrzo su došli: Stevo Delić, Stevo Biga, Ljuban Delić i još jedan mladić, čije ime nisam znala. Održan je sastanak. »Mile« im je dao zadatak da razruše prugu između Rudopolja i Vrhovina. Tražio je da to izvrše dobrovoljci. I kako se niko nije javio, rekao je: »Svi junaci nikom ponikoše i u crnu zemlju pogledaše.« Tada je odredio mene da ja stavim eksploziv i zapalim kordu, a oni da stražare. Na to su se ostali posramili pa su se sada svi javili da oni postave eksploziv. Poslije sastanka otišla sam sa Stevom Bigom u kuću svoje sestre i predala

mu eksploziv, a ja sam krenula prema Brezovcu da na određenom mjestu kod naviljaka sijena dočekam »Milu« i Stipu. Oko ponoći došli su i oni pa smo produžili preko Homoljca za Trnavac. »Mile« je bio radostan što će Potočani izvesti diverziju. I već je pravio planove za druge, veće.

U Trnavac smo stigli 26. jula ujutro. »Mile« je ponovo morao da održava sastanak s komunistima. U međuvremenu nekolicina Trnavčana odazvala se ustaškom pozivu i otišla u Korenicu. Poslije sastanka »Mile« je govorio i na masovnom seoskom zboru — pred oko 70 lica. Govorio je oštro protiv ustaša naglašavajući nekoliko puta da je došao kraj njihovoj strahovladi. Pri tome je apelovao na prisutne da niko više ne nasjeda ustaškim lažima i da se od njih dobro čuvaju i da slušaju izabranog komandira. »Nemojte se plašiti, jer u ovakvim gudurama pobit ćete ih koljem i vilama, jer boj ne bije svijetlo oružje, već boj bije srce u junaka« — govorio je »Mile«. Inače je u obraćanju ljudima volio često da se služi odlomcima iz narodnih i junačkih pjesama. Naročito se volio obraćati ženama, i u njih je mnogo polagao vjere.

Koliko se sjećam, isti dan je Stipe Ugarković Palenta otišao za Čanak, a nas dvoje produžilo je za Krbavicu, gdje je iste večeri održan sastanak.

Sutradan rano, dobro se sjećam da je bila nedjelja 27. jula, »Mile« me je ispratio do u blizinu Bunića. Tu mi je dao pismo za Jakova Blaževića i proglas CK KPJ za dizanje ustanka. Trebalo je da preko Ljubova, Široke Kule i Ličkog Osika dođem u Gospić. Bila sam obučena u seljačku nošnju i sobom sam nosila torbicu i pletivo. »Mile« mi je dao instrukcije što treba da radim ako me ustaše presretnu. Napomenuo mi je da u Širokoj Kuli navratim do Vlade Oreškovića Crnog i da mu dam da pročita proglas, a također da me Vlado odvede do Pere Oreškovića, kojem ću reći da ga pozdravlja Krntija i dati mu da i on pročita proglas.

Do kuće Vlade Oreškovića stigla sam bez teškoća. U selu gotovo nije bilo nikoga, jer su se nalazili u crkvi. Kada sam se susrela s Perom Oreškovićem i uručila mu »pozdrav od Krntije«, tek tada sam saznala ko je »misteriozni« drug »Mile«. Čuvši ime Krntija, Pero me je počeo grliti i ljubiti, ponavljajući neprestano: »Živ je, živ je i zdrav moj jedini brat Marko.«

Noćila sam kod Vlade. Sutradan me je Perin sin Ivo otpratio do željezničke stanice Lički Osik, gdje sam sjela u vlak za Gospić. U kući Jakova Blaževića našla sam njegovu sestru Slavu. Tu sam također ponovo srela Stipu Ugarkovića Palentu. Obadvoje nas je isti dan odvela Slava u Divoselo. Jakova Blaževića našli smo u kući čiča Janka Vujnovića, oca Denija i Steve. S njim se tu nalazio i Mile Počuča. Tu sam srela i Milicu Pejnović, kćerku Katinu. Na prvi pogled se osjećalo da se u kući cica Janka nešto sprema. Jakov je stalno primao neke ljude, razgovarao, primao poruke, davao upute, savjete i pisma i ubrzo ih otpremao na put. Čim me je spazio, Jakov mi reče: »Boga ti tvoga, otkud ti ovdje?« (On je mene znao iz gospićke gimnazije, ali ranije nismo razgovarali.)

Istu noć proglas je bio umnožen i sutradan je putovao Likom. Vlado Radaković odnio je nekoliko primjeraka u Crni Dabar i neka gornja sela, Milica Pejnović u Smiljan, Bužim i dalje. Mene je Jakov uputio da preko Počitelja, Metka, Raduča, Tušica, Komića i Poljica potražim u okolini Gračaca Gojka Polovinu. Pričalo se da se Gojko bori i da je u Gračacu dignut ustanak. Prije polaska na put Jakov mi je tačno dao imena ljudi u svim usputnim selima na koje mogu da se obratim. Tako mi je u Metku Pero Ljuština dao za pratnju Jovu Tarbuka. U svim selima kuda sam prolazila sama ili sa Tarbukom osjećala se živost i kretanje. Nas dvoje su svuda presretale straže, ispitivale, provjeravale i sumnjičile. Mnogi su sumnjali u nas dvoje smatrajući nas špijunima. Imali smo dosta muke u otklanjanju tih sumnji. I da nam nije bilo autoriteta imena Jakova Blaževića, ko zna kako bismo se proveli. Mnogi su poznavali Jakovljeva oca, pa nam je i to pomoglo.

U Poljicu nas je susreo Ico Pavlica i savjetovao nam da se vratimo jer da se ne možemo probiti do Gojka. Reče nam da su Komićani poslali svoje ljude da nas presretnu u šumi i ubiju i da nam on ne može pomoći, da on za nas ne može da odgovara, a za pratnju da nam nema koga da da. Dalje nismo put poznavali. Dugo smo se kolebali šta da radimo. Odlučili smo da se preko Kurjaka probijemo u Srednju goru. Tu smo naišli na seoski zbor na kom se govorilo o ustanku. Odatle smo preko Mogorića i Metka stigli do Počitelja. Upravo prilikom našeg dolaska u Počitelj ustaše su u tom selu palile i klale. Tu sam se rastala s Jovom Tarbukom i sama sam se vratila u Divoselo. Odmah sam se javila Jakovu Blaževiću, koji me je izgrdio što nisam uspjela da se probijem do Gojka Polovine.

Iz Divosela sam se vraćala sa Stipom Ugarkovićem Palentom. Putovali smo preko Gospića, Ličkog Osika do Malog Polja. Tu smo navratili do Stipine majke, a zatim smo produžili za Konjsko Brdo. U tom smo selu zanoćili. Desilo se da potražimo konak kod čovjeka koji je simpatisao ustaše. Domaćin nam je dao večeru i odveo nas na štalu da spavamo. Prilikom večere domaćin nam je pričao kako će ustaše Srbe pobiti i naseliti na njihova imanja Hrvate. Poslije toga mene je sve više hvatao strah. Pošto nisam znala ikavštinu, morala sam ćutati, a Stipe mu je brzo upadao u riječ, nastojeći da se ne oda ko smo.

Tu noć nisam uopće spavala. Ujutro smo odmah rano produžili za Kuzmanovaču. Usput smo se odmarali i razgovarali o noćašnjem domaćinu. Negdje iza podne stigli smo u Krbavicu i na mjestu zvanom Maralice našli »Milu« Marka Oreškovića na jednom zboru. Tu je bilo ljudi iz Krbavice, Bunića i Kuzmanovače. Tu se Marko suprotstavljao Todiću Pribiću iz Krbavice i nekim ljudima iz Kuzmanovače koji su tražili da im preda nas dvoje — mene i Stipu jer da smo ustaški špijuni. Upravo toga jutra poslije našeg prolaska kroz Kuzmanovaču došle su ustaše paleći kuće i ubijajući stanovnike. Marko je imao dosta muke da im dokaže da mi nismo ustaški špijuni. Todić nije vjerovao u uspjeh ustanka pa je pričao svašta da bi ubijedio prisutne u svoje stavove. Tu nas je Marko

obavijestio o ustanku u Donjem Lapcu, Gračacu i Vrepcu. Iako zabrinut slučajem s nama, bio je ushićen što se počelo s borbom.

Sa Maralica, a da se nismo odmorili ni išta pojeli, Marko nas je odmah uputio da idemo dalje — Stipe Ugarković Palenta za Otočački kotar, a ja u Čudin Klanac. Meni je samo rekao da se tamo pripremim za odlazak u Zagreb i da budem oprezna. Sa Stipom sam se rastala nedaleko od Brezovca.

Nisam potpuno sigurna, ali mi se čini da je bio treći ili četvrti augusta ujutro kada sam stigla u kuću Nike Čudića. Tu sam našla Radu Končara Brku i Srđana Brujića. To je bio i moj prvi susret sa Srđanom. Slušala sam razgovor koji su vodili Rade Končar i Srđan Brujić, gdje je Rade predložio da se u šumi između Babina Potoka i Rudopolja nađe pogodno mjesto za bazu-logor, koja bi služila za prihvatanje drugova koji dolaze iz Zagreba i odakle bi se išlo u akcije. Razgovarali su također o potrebi da se oslobode Plitvička jezera i da bi za to trebalo prikupiti podatke o jačini ustaša. Na taj zadatak Srđan je uputio mene. Rade se ljutio što mene upućuje samu, pa je i on pošao sa mnom. Dogovoreno je da nas Srđan sačeka na jednom proplanku u šumi blizu željezničke stanice Rudopolje. Ugovoreni znak bio je zvižduk — pjesma »Kosa«.

Već u Plitvičkom Ljeskovcu Rade je na posebno inteligentan način saznao brojno stanje ustaša od onoga koji nas je legitimisao, ali da ne bismo izazvali sumnju, produžili smo na Plitvice. Plašila sam se za Brku jer se ponašao nonšalantno, čak se i kupao. Iz Plitvica smo preko šume stigli na Rudopolje, ali Srđana nismo našli na ugovorenom mjestu. Čekali smo ga do kasno u noć, i ne našavši ga, vratili smo se preko šume ujutro rano do Nike Čudića. Isti dan Rade Končar Brko otputovao je u Zagreb, a meni je dao pismo za Marka Oreškovića. Pri rastanku Brko je uzeo moje fotografije. Marka sam našla u Krbavici. Taman se spremao na put u Bosnu. Rekao mi je da se vratim u Babin Potok i, kada odem u Zagreb, da prenesem Brki da ništa ne brine.

Ostala sam sa Srđanom u logoru. Tu je bilo nekoliko drugova, dva brata iz Kosinja, od kojih je jednom ime Bogdan, Stjepan Brekalo Flige, Joco Bosiljčić, neki Filip. Sjećam se da su postavljali zasjedu ustašama između Čudina Klanca i PI. Ljeskovca, a zatim su imali borbu u Babinu Potoku. Ubrzo smo se premjestili blizu Vrelina. Tu su nam došli novi borci. Jedan od njih bio je Safet. K nama je došla i Slava Blažević. Za nekoliko dana stigla je iz Zagreba Dragica Končar. Sačekala sam je sa Srđanom na Rudopolju. Donijela mi je legitimaciju na ime Anke Bićanić iz Crnog Dabra, cipele i odjeću i dala nekoliko adresa u Zagrebu.

Slijedećeg dana otputovala sam preko Vrhovina za Zagreb, a Dragica je ostala sa Srđanom. U Zagrebu sam odsjela u garsonijeri u Preradovicevoj 25, a već oko podne sastala sam se s Brkom i predala mu pismo. U toku trodnevnog boravka u Zagrebu Brko me je upoznao sa Zlatom

Šegvić, Sekom, Ivicom, Zmajem, inž. agronomije, Cincipinkom, Mićom Muharom, Smiljom Brujić i drugima. Do stanice me je također pratio Brko.

Iz Zagreba su sa mnom doputovali Vlado Ćetkovic, Emil Antić, Ljubo Knežević i Marko. Ovome posljednjem prezimena se ne sjećam, a ne znam da li mu je to pravo ime ili nadimak. Ne mogu se sa sigurnošću sjetiti ni datuma. Najvjerovatnije je da je to bilo između 20. i 25. augusta. Uskoro sam opet išla u Zagreb i tada sam se također srela s Radom Končarom Brkom. U povratku do Karlovca sa mnom je putovao Vlado Popović. U Karlovcu smo navratili do Bartola Petrovića i Zdenke. Tu sam srela i Vjeru Vejvodu, a prenoćila sam kod Nene Trkulje. Sutradan smo produžili vlakom za Liku. Sa mnom su putovali Vlado Popović, Ivan Rukavina, Srećko Manola i Košta Nađ, a ja sam im služila kao vodič. Na Vrhovinama nas je dočekao Božo Končar i kolima prebacio do Krbavice. Oni su u Krbavici s Markom imali neki širi sastanak, ali ja ne znam o čemu su raspravljali. Ni toga se datuma dobro ne sjećam. Vjerovatno je to bilo prvih dana septembra. Sjećam se da sam tada saznala za smrt Markove drugarice Mile Herceg, ali mu o tome nisam smjela ništa reći. Sjećam se i toga da mi je Marko rekao da me je Brko tražio da ostanem u Zagrebu, ali da se on nije s tim saglasio jer da sam potrebna za rad u Lici, a i da ne poznajem Zagreb, pa bih mogla lako da padnem u ruke policiji.

Uoči jednog od prva moja dva odlaska u Zagreb, idući od Krbavice prema Kiku, srela sam na Brezovačkom polju Šimu Balena Martina koji je upravo dolazio iz Zagreba. Mislim da je sa mnom tada bio i Srđan Brujić. Šime je bio obučen sportski i nosio je ruksak pun raznih potrepština. Bio je oduševljen susretom i posebno mu je bilo drago što je sreo, kako je sam kazao, prvu »gerilku«. Tada mi je poklonio čarape i maramu. Nekako mjesec dana kasnije srela sam ga u staroj ličkoj odjeći, a od ličnih stvari nije imao ništa jer je sve ispoklanjao drugovima »gerilcima«. Ostao mi je urezan u pamćenje jedan detalj o kome se dugo prepričavalo u našem kraju: kada je Šime razdijelio veliku kutiju cigareta, da bi odmah zatim od drugih tražio da zapali.

Sada sam jedno vrijeme ostala u odredu »Kik«. Kako su iz Zagreba stizali drugovi u Liku, to sam češće odlazila sa Srđanom Brujićem ili Slavom Blažević ili nekim drugim na željezničku stanicu Rudopolje radi dočeka i sprovođenja dalje. U međuvremenu stigla je iz Drvara odnosno iz D. Lapca Jela Bićanić. Srele smo se u Krbavici. Po uputama Marka ona je otputovala u Zagreb, a ja sam dobila zadatak da s Brankom Ognjenovićem prikupljam novac za kupovinu pušaka u Dalmaciji. Po Markovoj ocjeni tu akciju nismo dobro obavili, jer je on očekivao više. Zbog toga nas je u Debelom Brdu dobro izgrdio — obadvoje smo se preznojavali i crvenjeli.

Poslije te akcije opet me je Marko odredio da putujem u Zagreb. Tamo je trebalo da se povežem sa Cincipinkom u jednoj voćarni u Gaje-

voj 9. Kako je ona bila uhapšena, slučajno sam izbjegla zamku. Lutala sam ulicama Zagreba u nadi da ću sresti nekoga poznatog, jer me je bilo sram da se vratim u Liku neobavljena posla. Odjednom sam se sjetila adrese Srđanovih roditelja, koju mi je on dao. Ne obazirući se na konspiraciju, otišla sam tamo. Smilja se čudila kako sam izmakla potjeri i povezala me s Dragicom Končar, a ona s Gagom Žigić. I Gaga se čudila jer da su oni odmah poslije pada Cincipinke poslali kurira u Liku da preda novu javku. Međutim, ja i kurir smo se u putu mimoišli. Poslije tri dana vratila sam se u Krbavicu. I tamo su se čudili. Smatrali su da sam sigurno uletjela u zamku. Tada sam iz Zagreba donijela dva veća kofera — nešto odjeće i tehničkog materijala.

Poslije toga Marko mi je rekao da ću s odlascima u Zagreb napraviti pauzu i za to vrijeme da ću raditi na organizaciji žena i omladine i da odmah otpočnem s organizovanjem odbora. U početku septembra ja sam takve odbore već bila organizovala u Jasikovcu, Tuku, Bjelopolju, Gradinji, Oravci i Ponoru. Sada sam po selima pošla zajedno s Markom i Milicom Pejnović. Na Hinića gumnu u Debelom Brdu na masovnom zboru ja i Milica oformile smo odbor i dale mu zadatke. To je bio prvi put da sam govorila masi u prisustvu Marka, pa mi je laskalo kada me je pohvalio. U Pećanima smo također održali masovni sastanak, gdje je izabran odbor. Tu smo u prisustvu Marka oformili i skojevsku grupu. Odande je Milica otišla u D. Lapac, a ja sam s Markom produžila u Jošane. Tu smo održali sastanak u kući Dušana Egića i oformili odbor. U Mekinjaru je u osnovnoj školi održan velik zbor, koji je otvorila Vida Radeka. Između ostalih u odbor su tada izabrane Vida Radeka i Cvijeta Mrkobrada. Iz Mekinjara s nama su pošli Rade Žigić i Srđan Brujić. Stigavši u Srednju goru, tamo smo našli Tomu Nikšića, Milu Počuču, Katu Pejnović i Jakova Blaževića. Oni su se iskupili tamo radi održavanja sastanka OK KPH za Liku.

Poslije sastanka Marko je otišao u Bosnu. U selu je Kata Pejnović organizovala masovni sastanak žena i omladine. Impresionirao me je njen nastup i govor. Za nekoliko dana s Katom sam obišla gotovo sva sela iz kotara Udbine, a dnevno smo održavali sastanke u po dva sela i u svakom organizovali odbore. Na sastanku u Jošanu obaviještena sam da hitno krenem preko Ljubova i L. Osika u Zagreb. Na Ljubovu me je sustigao kurir s naredbom da se vratim jer da je iz Zagreba došao njihov kurir. Vratila sam se u Bunić, gdje sam održala sastanak sa ženama, a sutradan sam pošla s istim ciljem u Šalamunić. Tu mi je u kući Vuje Ratkovića rekao Branko Ognjenović da je Marko poginuo i da se hitno javim u Štab Grupe NOP odreda za Liku u Srednju goru. Ostavila sam uplakane Vuju, Branka i Vujinu ženu, a ja sam kao skamenjena grabila Krbavskim poljem.

Kasno u noći stigla sam u Srednju Goru. U Štabu sam našla Šimu Balena. Bio je vrlo tužan. Ostatak noći proveli smo pričajući o Marku. Sutradan sam s Gagom Žigić otputovala u Zagreb. Izuzetno smo tada sjeli na vlak u Metku. Gaga je nosila dva kofera hrane. Rekla mi je da

Vlada Popović i Zlata Šegvić teško dolaze do namirnica pa im je ona morala ponijeti iz Like, a inače stanuje s njima i imala je teškoća u snabdijevanju. Strahovale smo kako ćemo namirnice unijeti u Zagreb. Međutim, tu nam je pomogao željezničar Marasović. Vijest o smrti Marka jako je ražalostila Vladu Popovića.

Poslije povratka iz Zagreba radila sam na terenu Udbinskog kotara. Bilo je mnogo posla i mnogo problema. Bila sam u pokretu danonoćno, rad bez odmora i sna. Ne znam po koji sam se put vraćala tamo gdje sam u početku mislila da je najbolje. U početku decembra u Krbavici je formiran izvršni odbor AFŽ-a za Liku u koji su ušle: Jela Bićanić, Smilja Pokrajac, Stojanka Aralica, Dušanka Gostović Grubor, Kata Pejnović, Marija Krstić i ja. Svaka od nas bila je zadužena za po jedan kotar. Ja sam u početku zadužena da radim u kotarima Udbina i D. Lapac, a nešto kasnije za Udbinu je zadužena Zorka Korać. U toku decembra djelovala sam po selima kotara Udbine. Koncem decembra u Krbavici smo imali sastanak svog odbora, gdje smo podnosile izvještaj o rezultatima rada. Na taj sastanak došla je i Vica Balen. Čini mi se da je baš tih dana napustila Zagreb. Na tom sastanku ona je dobila zaduženje da radi sa Zorkom Korać u Kotaru Udbina.

Kako je na sastanku bio prisutan Rade Žigić, on je između nas tražio dobrovoljce za put u Zagreb. Javile smo se ja i Jela Bićanić. Na to nam je on rekao da je situacija opasna pa da same odlučimo koja će ići. Ne sjećam se tačno ko je bio inicijator, ali vučenjem kocke ispalo je da ja putujem. Putovala sam preko Vrhovina. U Zagrebu me je sačekala Gaga Žigić. Isti dan sam se vratila s koferima i tri para skija. Na Vrhovinama mi je pomogao u prenošenju stvari do gostioničara Dane Ivančevića jedan domobranski oficir. U maju 1942. godine prepoznala sam ga. Bio je to Martin Dasović. Došla sam na Vrpile i tamo našla gotovo sve iz vojnog i partijskog rukovodstva Like. Tu su mi odmah saopćili da je ranjen Vlado Četković i da ponovo moram ići u Zagreb. Čini mi se da je prethodno za put bila određena Jela Bićanić, ali ona je tada ležala od prehlade.

Lozinku za Hajnclovu ulicu kod šjor Pepe dao mi je Jakov Blažević. Lozinka je bila: »Šjor Pepe, imate li paškog sira?« To je bio početak januara. Javka je opet bila provaljena. Mene je kod šjor Pepe trebalo da prihvati Danica Cazi. Ušla sam k šjor Pepu i ne obazirući se na dva »gospodina« u ćošku izrekla sam lozinku. Šjor Pepe me pogledao i rekao: »Bit će u pet sati.« Izašla sam na ulicu i pošla u šetnju. Slučajno sam naišla na Gagu Žigić. Plakala je od radosti. Naime, ona je bila obaviještena o mom dolasku, a znala je za provalu, pa me je tražila radi obavještenja da ne padnem u zamku. Ona me je odvela do Vlade Popovića, a zatim je sa Zlatom Šegvić pošla da traži Danicu Cazi. Međutim, u tome nisu uspjele, i Danica je pala u klopku. Nikada mi nije bilo jasno sta me je spasilo — ili sam suviše tiho rekla lozinku i šjor Pepe me nije odao ili su agenti čekali da me uhapse zajedno s vezom.

Po povratku iz Zagreba opet se desilo da sam na Vrhovinama jedva izmakla hapšenju od Talijana, ali tada zahvaljujući Dani Ivančeviću. Talijani su bili obaviješteni o dolasku kurira iz Zagreba. Čini mi se da ih je obavijestio jedan raniji partizan iz logora »Kika« koji je dezertirao. Ali Dane se brzo snašao i skrio me u gostionici, a ubrzo zatim obezbijedio mi prebacivanje u Crnu Vlast k Budi Bogdanoviću, koji me je prebacio u Turjanski. Interesantno je da su me za nekoliko sati Talijani tražili i u Crnoj Vlasti.

U drugoj polovini januara određena sam da odnesem izvještaje u Zagreb. Tada nisam otputovala jer mi je činovnik općine Đoko Bizjak, koji je inače izdavao za nas kurire propusnice, saopćio da je saobraćaj za civilna lica zabranjen na relaciji Split—Zagreb. Kako niko iz Like nije dolazio, poslije izvjesnog vremena upućena je iz Zagreba Gaga Žigić. Ona je prilikom izlaska na Vrhovinama uhapšena od Talijana. Zbog toga partijski sam saslušavana, ali je utvrđeno da nije bila krivica na meni. Uskoro je Gaga zamijenjena za zarobljene talijanske oficire i ostala u Lici na radu po liniji AFŽ-a zajedno sa mnom u kotaru Lapac. Razgovarale smo o njenom hapšenju, ali nismo utvrdile pravu istinu. Čini mi se da smo u razgovoru došle do zaključka da ju je prepoznao pomenuti partizan dezerter i prokazao je Talijanima.

Od tog slučaja ni ja ni Gaga nismo više putovale u Zagreb, već smo se posvetile radu na organizaciji AFŽ-a. Boraveći u lapačkom kotaru, povremeno sam dolazila na sastanke IO AFŽ-a u Krbavicu i Korenicu, a kasnije su se ti sastanci održavali u D. Lapcu. U to vrijeme bila sam i član redakcije »Žena u borbi«.

U maju 1942. godine prisustvovala sam Drugoj okružnoj partijskoj konferenciji za Liku. Kako su odmah zatim vršene pripreme za kotarsku konferenciju žena Korenice, to je Vlado Popović uputio mene i Draga Sasa u hrvatska sela oko Plitvičkih sela Prijeboj, Sertić Poljanu, Poljanak i Ćorkovu Uvalu sa zadatkom da privolimo što više Hrvatica da dođu na Konferenciju. Nas dvoje smo nekoliko dana išli od kuće do kuće, objašnjavali, ubjeđivali i dokazivali o bratstvu i jedinstvu, ciljevima borbe itd. U tome nam je mnogo pomogao Joso Mažar i njegov otac Ivek. Stalno su nas pratili i svako smo se veče vraćali na spavanje u njihovu kuću na Prijeboju. Ivekova je žena sestra Marka Orešковića, pa je i to imalo uticaja da smo 24. maja uspjeli da kolima i pod hrvatskom zastavom dovedemo u Korenicu pet žena Hrvatica. Njima su ukazane sve pažnje i počasti i željelo se da što više vide kako bi mogle da pričaju u svojim selima, pobijajući laži ustaša koje su već bile uhvatile dublje korijenje.

Osjećala sam se presretnom što sam uspjela obaviti povjereni mi zadatak. U tom zanosu i govorila sam na pomenutoi konferenciji u ime žena kotara D. Lapca. Iz Korenice sam se vratila u D. Lapac. Tamo su ubrzo preseljene gotovo sve centralne ustanove NOP Hrvatske.

Od samog početka ustanka žene Lapačkog kotara pomagale su NOP. Poslije sastanka OK KPH za Liku iz septembra 1941. godine rad sa ženama dobio je čvršći i organizovaniji oblik. Žene su birane, a dobrim dijelom i same su se javljale u odbore koji su kanalisali aktivnost svih žena. U početku se najčešće to svodilo na pripremanju hrane za borce na položajima, skupljanje odjevnih predmeta, pranje, krpanje i tkanje zavoja. Masovnijeg političkog rada tada nije bilo. Iako su radile navedene poslove, ženama mnogo toga nije bilo jasno. Tu i tamo, gdje je Partija više djelovala, naročito kod omladine, počela se izgrađivati čvršća politička svijest o ciljevima borbe i u jasnijem razaznavanju ko su sve neprijatelji i izdajnici naroda. U toku decembra otpočela je akcija osnivanja odbora AFŽ. Među prvima osnovani su u Kruzima, Nebljusima, Meljinovcu, Pirovištu i Birovači. Nastojim da se sjetim imena predsjednica tih odbora, pa ako griješim, izvinjavam se jer to nije hotimično. U Meljinovcu je izabrana Milka Repac, u Nebljusima Danica Brozović, u Kruzima Marija Balać, a poslije kratkog vremena Jelka Blanuša, u Pirovištu Lata Popović.

Poslije pomenutog posljednjeg povratka iz Zagreba prvi susret sa ženama imala sam u Oravcu. Bila sam jako iznenađena koliko su za vrijeme mog odsustva uradile. Da li se meni samo činilo ili je to zaista postignuto radom, stekla sam utisak da su politički znatno napredovale. Pričale su s velikom mržnjom o okupatoru, a ništa manje nisu mrzile ni četnike koji su se šepurili po D. Lapcu. U svome selu bojkotovale su porodice nekolicine onih koji su se opredijelili za saradnju s okupatorom. Bile su ponosne što su dočekivale borce iz Dalmacije kao svoje najrođenije. U Oravcu je predsjednica odbora bila Mara Dražić, a sa njom su još radile Smilja i Borka Rašeta.

Ubrzo sam ponovo posjetila žene u Birovači. I one su radile u organizaciji AFŽ-a. Na prvom sastanku s njima Draga Mrda je izjavila: »Ako treba, mi ćemo se i s puškom tući, umijemo mi i to.« Te riječi rečene na poseban, prkosan lički način i još od starice imale su snažno dejstvo. Tu je u odboru AFŽ-a radila Crnka Dragičević, mlada i zlatna djevojka, a također i Milica Obradović, kasnije borac prve ličke ženske čete. U Opačića Dolini tada nije bilo sve u redu, jer je tamo bilo četničkih agitatora, također i u Lapačkim Koritima. Žene iz Birovače poznavale su situaciju u tim selima i, mahom preko rodbinskih veza, činile su sve sto je u njihovoj mogućnosti da onemoguće četničko djelovanje i špijuniranje u korist okupatora.

U Dnopolju je također u januaru izabran odbor AFŽ-a. Za predsjednicu su birali Milku šašić. Rad organizacije AFŽ-a u tom selu od početka je bio vrlo organizovan.

U Gajinama za predsjednicu odbora AFŽ-a izabrana je Mika Starcević, a jedna od članova bila je Mija Rašeta. U Doljanima je u masovnom zboru birana Mika Nedić, otresita i vrlo aktivna seljanka. Ona je

bila neumorna u izvršavanju zadataka — u velikom i raštrkanom selu stizala je da obiđe svaku kuću. Dobrim dijelom zahvaljujući njoj organizacija AFŽ-a postigla je u tom selu za kratko vrijeme zavidan uspjeh. Odbori su izabrani također u Dobroselu i Gornjem Lapcu. Koliko se sjećam, u Dobroselu za predsjednicu je izabrana Plemenka Polovina, a u G. Lapcu Mara Duduković.

Tada je na našim zborovima težište bilo na raskrinkavanju talijanskog okupatora, ustaša i četnika. U objašnjavanju ko su ustaše nije bilo teškoća jer su im dobro bila poznata njihova zlodjela, ali su bile velike teškoće u objašnjavanju da ustaše ništa zajedničko nemaju s hrvatskim narodom. Isto tako bilo je teškoća u objašnjavanju tko su četnici. U obilasku sela sa mnom se uvijek nalazio neko od aktivista. To zato što sam došla sa strane, pa nije bilo teško protivnicima NOP da me osumnjiče. Tako su npr. u Gornjem Lapcu sa mnom išli Jandre Zunić i Jovo Rašeta. Na sastanku su bili svi odrasli iz sela. Između ostalog u izlaganju sam osuđivala ubice Marka Oreškovića i objašnjavala ko su četnici što se okupljaju oko majora Rašete. U tom momentu su upala dva naoružana čovjeka s kokardama na kapama. Došli su pravo do mene i upitali me ko sam. Odgovorila sam da sam djevojka koja voli svoj narod. Insistirali su da kažem jesam li Srpkinja ili Hrvatica. Namjerno im nisam odgovorila izravno, već da to nije važno. Otvoreno su me nazvali špijunkom, i zato što govorim ružno o majoru Rašeti i četnicima, prijetili da će me baciti u jamu kod Boričevca. Tada me je počela braniti starica Duka Karan. Ona je prva pritrčala i počela ih udarati preslicom. Došlo je do gušanja, a u tom momentu stigli su pjevajući omladinci iz D. Lapca, i dva su junaka odmah pobjegla (kasnije su ubijeni kao četnički organizatori). To je bio jedini incident koji mi se desio za sedam mjeseci rada u kotaru D. Lapac.

Sastanke smo održavali i u samom mjestu D. Lapac, tako reći pred nosom okupatora. Isto tako i u Zegaru i Rašetinu kraju. Tu su u odbor AFŽ-a izabrane predsjednica Mara Zunić, Smilja Popović, Smilja Rašeta, Soka Hajdinović. Poslije oslobođenja D. Lapca sastav odbora je izmijenjen i proširen. Tada smo se po D. Lapcu gotovo slobodno kretali. Čak su Talijani bili prisiljeni pod pritiskom javnog mnijenja da odmah poslije hapšenja puste Peju Žunića, a i pokušaj četnika da uhapse Milicu Opalu, koja je tih dana došla, čini mi se, iz Drežnice, završio je neuspjehom.

U Kestenovim Koritima, Kestenovcu, Buševiću, Kalatima i Mišljenovcu uspjeli smo ubrzo da organizujemo odbore AFŽ-a. U tim smo selima imali dosta teškoća u okupljanju na sastanke. Oni su doživjeli velike pokolje i teško su se povjeravali. Tek u daljnjem razvoju NOP situacija se mijenjala. Već u aprilu 1942. godine primali su na stotine i stotine izbjeglica, gdje su žene tih sela dale poseban udio. U Mišljenovcu je bilo nešto drugačije. Odbor je izabran u drugoj polovini februara 1942. godine, a kada sam posjetila selo poslije oslobođenja Lapca, odbor nije postojao.

Na poziv za sastanak žene se nisu odazvale. U selu se osjećao četnički utjecaj i imale smo dosta muke da ga odstranjujemo i aktivišemo žene u radu za NOP.

Poslije oslobođenja D. Lapca u svim selima gdje ranije nisu postojale oformljene su organizacije AFŽ-a. Ali mora se naglasiti da su neki odbori u početku bili neaktivni i postojali su formalno.

U borbama za oslobođenje Lapca, 27. februara, gotovo nije bilo žene koja nije bila angažovana. Tu su se posebno isticale žene iz Zegara i Rašetina kraja prihvatajući ranjenike i spremajući hranu za borce. Isto je bilo u Birovači, Dnopolju, Oravcu, Gajinama, Kruzima i Nebljusima. Uveče, po zauzeću mjesta, žene su organizovale prihvatnu bolnicu u kući Jelke Torbice. Našem »doktoru« — babici Bojki Tišmi pomagale su u previjanju ranjenika (23) Mara Zunić, Smilja Popović, Zorka Kosanović i druge i čitavu su noć bdjele nad njihovim životima. Druga grupa žena pobrinula se da pripremi 15 palih boraca za sahranu. Treća grupa prikupljala je i pripremala hranu, prala i krpala odjeću za borce. Pošto među mrtvima i zarobljenima nije bilo majora Rašete, žene su na čelu s Milicom Opalom i u zajednici s omladincima pretraživale svaki kutak u D. Lapcu i Obijaju, ali ga nisu pronašle.

Poslije dva ili tri dana organizacije AFŽ-a i omladine spremile su bolnicu u Pirovištu i tamo prenijele ranjenike.

Javile su se i prve dobrovoljne bolničarke, koje je Bojka Tišma za svega nekoliko sati osposobila za ukazivanje najnužnije pomoći. Organizovano je naizmjenično posjećivanje ranjenika s donošenjem poklona. Borci su raspoređeni po kućama u D. Lapcu i okolnim selima, a svu brigu oko njihovog boravka preuzele su žene otpremajući ih za akciju na Srb.

Poslije oslobođenja D. Lapca formiran je općinski odbor AFŽ-a u koji su ušle Mara Zunić, Jelka Blanuša, Danica Brozović, Milka Medić, Smilja Popović, Soka Hajdinović, Beba Mijoković i Neda Kosanović. U mjesni odbor izabrane su nove drugarice, a predsjednica je bila Neđa Kosanović. Pomenuti općinski odbor prerastao je u junu 1942. godine u kotarski odbor AFZ-a, upotpunjen ženama delegatima iz općine Srb. Tada su sastav općinskih odbora sačinjavale predsjednice seoskih odbora AFŽ-a.

U martu 1942. godine bila je u toku organizacija odbora AFŽ-a u svim selima općine Srb. Sjećam se da je poslije oslobođenja Srba tamo predsjednica bila Danica Mileusnić, a u Osredcima Milka Mileusnić.

Kako sam već pomenula, u D. Lapac je došla i Gaga Žigić da radi u organizaciji AFŽ-a. Ona je često obilazila sela, pomagala i angažovala se u mnogim važnim pitanjima u razvoju NOP. Ona je u D. Lapcu održavala i politički kurs sa ženama, a također je radila na opismenjavanju žena. Često je i sama okupljala grupe žena u Lapcu, Oravcu i Gajinama i čitala im štampu.

Kad je osmog marta rođen naš list »Žena u borbi« brzo je razdijeljen po odborima i postao je svojevrsna »biblija« za žene. Kako nije štampan u velikom tiražu, najčešće je čitan i proučavan na masovnim sastancima.

Poslije talijanskog paljenja sela u kotaru Korenici i Udbini koncem marta 1942. godine organizacije AFŽ-a iz kotara D. Lapac pokazale su veliku ljudsku solidarnost — organizovale su prihvatanje najugroženijih porodica i razmjestile ih po selima, do maksimuma se angažovale na prikupljanju hrane, odjeće i prekrivača za postradale. Sjećam se dobro da sam na pomenutom zboru u Korenici između ostalog iznijela i podatak da su tada žene D. Lapca prikupile dvije hiljade petsto kilograma žita za postradale u kotaru Korenica.

Na sastanku I. O. AFŽ-a zaključeno je da se za Prvi maj organizuju proslave u Korenici i D. Lapcu. Na tome smo mnogo radile ja i Gaga Žigić preko seoskih odbora AFŽ-a. Na zboru u D. Lapcu tada se sakupila ogromna masa žena, a došle su i one iz najudaljenijih i najzabačenijih sela, jednako starice i mlade. Ostala mi je upečatljiva slika starice od osamdeset godina koja je dojahala na konju iz Martinbroda. Vjerujem da do tada takvu masovnu manifestaciju niko nije vidio u D. Lapcu. Među ostalim, toj velikoj proslavi prisustvovali su Vlado Popović, Doko Jovanić, Rade Žigić i nekoliko glumaca zagrebačkog kazališta. Pored žena na zboru su bili omladinci i stariji ljudi iz svih sela Kotara — prava smotra naroda Donjeg Lapca.

Slična manifestacija održana je u junu iste godine u Opačića Gaju. Na tom općenarodnom zboru većinu su činile žene, a govorili su Kata Pejnović, Jakov Blažević, Slobodan Uzelac, ja i još neko. Frenetični aplauzi govornicima nedvosmisleno su govorili o čvrstini NOP u tom kraju.

Sličan zbor održan je 12. jula iste godine u Dobroselu. Taj je dan ranije bio praznik dobroselske crkve i bilo je starijih ljudi koji ga ni u ratu nisu prenebregli. Organizacije AFŽ-a i cwnladine, shvatajući taj osjećaj, organizovali su masovni zbor pretvorivši ga u veliku manifestaciju bratstva i jedinstva naroda tog i drugih krajeva. Pored ostalih na tom su zboru govorili Vladimir Bakarić, Kata Pejnović, Đoko Jovanić i Josip Cazi. Većinu i toga zbora činile su žene.

I veliki zbor u Srbu pretvoren je u pravo narodno veselje. Zajedno s omladinkama u kolu su se našle i žene, pa i one najstarije, pjevajući pjesme svojim proleterima na čelu s Milanom Zeželjom, Dokom Jovanićem, Danićem Damjanovićem i Milanom Šijanom.

Posebno valja naglasiti učešće organizacija AFŽ-a u organizovanju i održavanju partizanske bolnice pored Dobrosela. Svakako će se naći pisac koji će jednog dana izraziti perom ogromne napore koje su ulagale zene u tu bolnicu čitave četiri godine rata.

Jakov Blažević

DRUGA OKRUŽNA KONFERENCIJA KPH ZA LIKU

Druga okružna konferencija KP Hrvatske za Liku, održana u Korenici u proljeće 1942. godine, manifestirala je čvrstinu, uticaj i organiziranost Partije kao rukovodeće snage ustanka. Na toj se konferenciji moglo bolje uočiti i ocijeniti značenje Prve okružne konferencije (održane ljeti 1940. u Plitvicama). Na I okružnoj konferenciji izabrano je okružno rukovodstvo, na partijskom materijalu diskutirana situacija u svijetu i zemlji, kritički pretresena politička i organizacijsko-kadrovska pitanja rada u Lici, prvenstveno organizacija i rad s tadanjim kotarskim komitetima (bilo ih je sedam, Brinjski još nije bio formiran), koje je trebalo ojačati i osamostaliti. Tako je trebalo ojačati i omasoviti i SKOJ, zatim pojačati rad raznim legalnim i polulegalnim načinima partijsko-političke aktivnosti (Seljačko kolo, Gospodarska sloga, sportska društva i si.). Itd. Ta je konferencija, nepunu godinu prije okupacije, inicirala još intenzivniji partijski i skojevski rad, koji su široko afirmirali politiku KPJ na obrani zemlje od fašističke prijetnje, brojčano i organizacijski ojačala naše redove, još više orijentirale politički borbenije i odlučnije pojedince i grupacije na političku liniju Partije.

Na Petoj zemaljskoj konferenciji lička je partijska organizacija ocijenjena tada kao politički uticajna, organizacijski i kadrovski razvijena i čvrsta, a brojčano jaka, što se i pokazalo širinom, snagom i konstantnim razvojem ustanka od prvog dana. Okružni komitet, s kotarskim rukovodstvima i njihovim organizacijama, nije bio puki geografski pojam neke partijske podjele, već razvijen i živ revolucionarni organizam, koji je mogao odoljeti svim teškoćama i krizama što se javljaju naročito u prvim koracima ustanka i revolucionarne borbe. Zato je i bio sposoban da primi pomoć i konstruktivne kritike od viših partijskih rukovodstava i da ih pretvori u snagu, u akciju. Tako stvoren i njegovan revolucionarni moral, disciplina i jedinstvo partijskih redova odbilo je demoralizatorske atake Hebranga i pokušaje razbijačkog grupaštva pokojeg njegova favorita.

Ignorirajući partijsku organizaciju i njenu ulogu inicijatora i organizatora revolucije, ti su elementi, u stvari, začetnici i eksploatatori teorije »spontanosti ustanka«, na koju su poslije neki »historičari« nadovezali i tzv. drugu okupaciju Like, koja je, navodno, prošla bez otpora, što bi značilo ne samo da Partija ustanak nije organizirala i njime rukovodila od prve akcije već da je i taj »spontani« ustanak propao i poražen neaktivnošću i krivnjom partijskih organizacija. Naravno, sve je to antihistorijski i u suprotnosti s činjenicama.

Druga okružna konferencija rezimirala je iskustva i kritički ocijenila situaciju i akciju organizacije od I do II konferencije, postavila daljnje zadatke i izabrala svoje novo rukovodstvo[1] (jezgro mu je ostalo staro — bez Zakule, koji je poginuo 1941, i Vukmirovića, koji je bio u zarobljeništvu).

Konferencija je utvrdila da su partijske organizacije u čitavom okrugu, s članstvom i vodećim kadrovima, uspjele u najkritičnijim momentima od okupacije do ustanka i dalje savladati nesnalaženje i slabosti, održe cjelinu organizacije i rukovodstva, a i politički uticaj na narod; da se brzo, uz pomoć CK, u prvim mjesecima ustanka organizacija stabilizirala, prvenstveno u smislu političke borbe i problematike koja je nastala nakon prvih ustaničkih okršaja i poraza ustaša, a i nekih naših neuspjeha i povlačenja.

Kritičke primjedbe i pomoć CK na toj konferenciji naročito su se odnosile na savladavanje krutosti u adaptiranju širini političke platforme narodnooslobodilačkog pokreta (tako, na primjer, jasnije odvajanje Hrvatske seljačke stranke od njena kapitulantskog, a djelimično i kvislinškog rukovodstva, što je, osim ostalog, u tom momentu otežavalo uspješniji razvoj revolucionarnog ustanka u hrvatskim krajevima zapadne Like i si.). Naime, organizacija i razvoj ustanka u Lici imali su osnovne karakteristike ustanka i Hrvatske, i Jugoslaoije u cjelini, naravno — sa svojim specifičnostima. Ustanak je ovdje bio dio opće cjeline koja je uticala na nj, kao što pojedini krajevi u raznim vremenskim periodima snažno utiču na održanje i razvoj ustanka u čitavoj Jugoslaviji. Za ustanak je u Lici 1942. godine karakterističan snažan razmah, političko i vojno učvršćivanje, političke i vojne pobjede i sve veće svjesno prilaženje masa revoluciji. Lika ujedno u to vrijeme odražava dio opće situacije kada zapadni krajevi Jugoslavije, zapadna Bosna, Hrvatska i Slovenija daju oslobodilačkoj borbi svoj naročit pečat konstantnog uspona organiziranosti fronta i pozadine, širenja oslobođenog teritorija, itd.

Druga je lička okružna partijska konferencija ocijenila da je već krajem 1941. godine ustanak u Lici ušao u svoju daljnju, višu fazu. U razdoblju od septembra do kraja 1941. godine pred komunistima Like stajao je zadatak da dalje objašnjavaju narodu da nakon poraza ustaša ne prestaje borba; da iza ustaša stoje njihovi pravi gospodari i poroblji-

[1] U Okružni komitet KPH za Liku izabrani na I okružnoj konferenciji KPH za Liku: Jakov Blažević (sekretar), Kata Pejnović, Mile Počuča, Milan Vukmirović—Škarpa, Nedeljko Zakula, Tomo Nikšić, Dužan Brujić, (Marijan Tode?).

vači zemlje — talijanski i njemački okupatori i da ustanak treba još više snage, širine, političkog znanja i svijesti, više vojne organizacije i znanja da bi se on tukao i porazio. Trebalo je objasniti da se mora smjelo nastaviti i na čitavom frontu tući okupator (kao na Pogledalu i kod Mekinjara oktobra 1941), da se normalno iza potučenih ustaša pojavljuju okupatori koji sve manje mogu kriti svoje zločinačko i porobljivačko lice. U tom momentu, u toj novoj fazi otvara se sva širina »bojnog polja«, iako u prvom času talijanski okupatori pokušavaju sakriti svoje pravo lice (kao na primjer iza akcije Nike Novakovića-Longa u Kninu kao »spasavaoca« od ustaškog klanja). Oni proglasima o »preuzimanju vlasti«, »uklanjanju ustaša« i si. zovu narod da prihvati suradnju, da preda oružje, koje da mu više nije potrebno, »garantiraju« sigurnost, red itd.

U toj situaciji pokušaja demoraliziranja naroda, plašenja i odvlačenja od puta revolucije kojim su ga vodili komunisti, vojnički se i politički aktiviraju četnički elementi. Zahvaljujući razvijenijem stepenu ustanka, uticaju komunista na narod i njihovoj čvrstini, četnici mogu djelovati uglavnom samo iz »žice« Lapca, Gračaca, Metka i Vrhovina — s talijanskog kazana. Iako nam je zadalo teških udaraca ubojstvima mnogih junačkih sinova revolucije, četništvo je u Lici, možemo reći, u toku 1942. politički i vojnički uglavnom uništeno.

Dakle, to je ono na čemu su partijske organizacije i njihova rukovodstva u Lici pokazala punu zrelost, upornost i snagu da spriječe kolebanje ustanka i naroda, koji je do tada komunistima davao podršku i vjerovao u njih. To je dilema »mira« ili daljnje borbe, teške, neravnopravne, s dalekim i dalekosežnim ciljevima pobjede. To je faza velike političke borbe za učvršćenje stečenih pozicija, snaga i stepena revolucionarne svijesti pokrenutih masa, koje treba obraniti od kolebanja i malodušnosti, a koja se nastojala izazvati perfidnom akcijom talijanskih okupatora. U stvari, to je bio jedan od najkritičnijih momenata ustanka. Međutim, ustanak nije pokoleban, niti su ustanici kapitulirali pred tzv. drugom okupacijom Like, već su, naprotiv, u vrlo kratkom periodu izvršene pripreme za daljnju fazu, koja dobiva svoju širinu i žestinu već decembra 1941. godine borbama s talijanskim i ustaškim jedinicama na Ljubovu, pa dalje prvih mjeseci 1942. godine na frontu i u borbama Korenice, Vrhovina, Lapca, Ploče, itd.

Početak 1942. godine s velikim vojničkim pobjedama nad talijanskim jedinicama (oslobođenjem Lapca, Korenice, pa kasnije u toku godine i Plitvičkih jezera, Udbine i drugim krupnim vojnim akcijama) daje ustanku razmjere, širinu, organiziranost i zrelost koja je djelo uporne i nepokolebive borbe ličkih komunista. Nametati neke druge šablone ustanka u Lici, tražiti od njega neke druge »reakcije«, tokove i si., danas prema spisima utvrđivati propuste i propisivati »kako je trebalo biti«, ne znači ozbiljan historijski, realan i kritički prilaz prilikama i događajima, već aprioristički i šablonski misliti da je u ustanku trebalo djelovati kao u nekom unaprijed napisanom scenariju. Takva metoda na kraju dovodi do destruktivne kritike, do omalovažavanja i negacije osnovnih faktora ustanka, do unošenja u tok stvari konstrukcija i izmišljenih elemenata.

Vrijeme je da se »građi« ustanka priđe egzaktnom historijskom metodom, koja će u prvom redu izvući činjenice na površinu, pa ih zatim analizirati u onim realnim odnosima koji su se tada odražavali u društvenim, političkim, kulturnim, klasnim i nacionalnim zbivanjima. Šabloniziranje i uprošćavanje ne samo da osiromašuje i sužuje širinu i raznolikost kroz koje se revolucija manifestira već nužno deformira i previđa bitne momente koji su uticali na sadržaj i oblike ustanka, odnosno narodnooslobodilačkog pokreta.

To šabloniziranje priječi i danas da se shvati da se ustanak, naročito u početku u hrvatskim selima Like, nije mogao razvijati onako kako se razvijao i u srpskim selima. Ono i danas priječi da se ocijeni stvarni udio ličkih Hrvata u njemu, a samim se tim ignorira uloga Partije, koja je baš tu spriječila bratoubilačku borbu i rat do istrage. Partija je tu u najtežim uvjetima, dokazivala revolucionarnu snagu ideja bratstva naroda Jugoslavije. Kada se to bolje razjasni, onda će se razjasniti i bolje shvatiti pravi smisao i značenje pogibije hrvatskih seljaka — radnika Ivana Rukavine-Palente, Vicka Milinkovića, Franje Smojvera i drugih, smisao i značenje pogibije mladića, djevojaka i žena iz prvog narodnooslobodilačkog odbora u Gospiću, itd. Snazi i širini ustanka mnogo je doprinio otpor koji je organizirao NOP, a koji se manifestirao na razne načine: po logorima i zatvorima, u podnošenju masovnih premlaćivanja i šikaniranja, u društvenoj, političkoj, kulturnoj i drugoj »rezistenciji« koja je kvislinge nacionalno i politički izolirala i otkrivala njihovo plaćeničko i terorističko lice. Izolirati sam oblik oružane borbe od svestranosti NOP-a i izolirano je promatrati značilo bi oduzimati joj širinu, društveno-političko značenje i puno historijsko objašnjenje.

Pokretati narod u borbu nije bilo lako. Partijci, pokretači ustanka, bili su neustrašivi borci koji su prolazili teška, krvava iskustva i razočaranja, stradanja i patnje, pogibije najboljih, npr. pogibije Marka Orešковića, Pekiše Vuksana, Miće Radakovića, Vlade Cerina i mnogih drugih komunista i boraca, koji su pali objašnjavajući perspektive, razbijajući zbunjenost, zastrašenost i očaj naroda na koga su se sručile nevolje i strahote zločinačkih fašista.

Okružni komitet, s kotarskim rukovodstvima i partijskim organizacijama, našao se 1941/42. godine pred zadacima što su se brzo nametali i tražili rješenja, koja bi odgovarala uslovima sve masovnijeg ustanka, organizacijsko-politička, kadrovska i vojna rješenja koja bi osigurala brže izdizanje rukovodećih kadrova u partijskim organizacijama, u organima narodne vlasti, u masovnim društvenim organizacijama, u štampi, propagandi itd. Sva pitanja dovoljno objasniti i uskladiti akcione programe na tako široku planu zahtijevalo je od partijskih rukovodstava odgovarajuće metode rada, kako bi se usmjerio, organizirao i dao zamah što samostalnijem radu masovnih organizacija.

Trebalo je raščistiti i uskladiti odnos rukovodstva vojnih organizacija prema partijskim — u prvom redu Štabu Grupe odreda prema Okružnom komitetu (naročito pitanje institucije političkog komesara). Stjecajem

okolnosti neki ljudi na tim položajima (partijski nedovoljno izgrađeni i bez poznavanja ličkih partijskih organizacija i kadrova) propagirali su shvaćanje i praksu da se komesarske funkcije mogu prakticirati izolirano, mimo svega i nezavisno od partijskih organizacija i rukovodstava — naravno, u prvom redu od ličkog. U toku zime 1941/42. ta su pitanja raščišćena i intervencijom CK KPH, ali su se, ovom ili onom prilikom, ta u osnovi nepartijska shvaćanja znala manifestirati. (Karakteristično je u tom smislu ono što se dogodilo krajem 1942. godine s Andrijom Hebrangom i nekim ljudima koje je on gurao na tu liniju, koji su je bili više ili manje svjesni.)

Operacije oko Korenice krajem 1941. i početkom 1942. godine i taj je »front«, koji je u početku imao velik radijus, uza sve uspjehe u vojnom i političkom pogledu krio u sebi opasne zablude i greške, u koje se još tada lako upadalo. Ocjenu i kritičku analizu svega toga dao je navrijeme CK i Glavni štab, što je za Okružni komitet bilo od velike koristi. Naime, najveći uspjesi u tim operacijama, koji su vojno-politički mobilizirali, koji su pokazivali kako se neprijatelj može tući, itd., bili su u borbama s neprijateljem kad je bio izvan Korenice, kad je išao u pomoć opsjednutom garnizonu, na nekim prilazima od Gospića, Vrhovina, Udbine itd. Znači, onda kada su se mogle iskoristiti sve prednosti lako pokretljivih partizanskih jedinica na širem trenu, a i prirodni, vremenski i drugi uvjeti kad neprijateljsko jače naoružanje, brojna nadmoćnost, itd., nisu mogli doći do izražaja. Opsjedati utvrđenog neprijatelja s boljim naoružanjem u tome času značilo je stagniranje i hlađenje vojnog i političkog zamaha. To nam se, uz svojevrsne propuste vojnog komandiranja u samoj akciji sredinom te godine (1942), osvetilo i na Udbini. Posebno treba spomenuti borbu s talijanskim jedinicama u Kršu (Kosinj), koja je bila izraz neustrašive borbe tamošnjih partizana protiv nadmoćnog neprijatelja s kime se prihvatila frontalna borba. Pobjeda je bila Pirova. Pogibija Mana Varićaka i nekoliko desetina partizana imala je, uza sve podvige, negativne posljedice u tom kraju (pojava kolebanja i četnika — Lipovo Polje i si.). U širem smislu te su se greške očitovale u raznim prilikama 1941/2. godine, kada se slobodni teritorij nastojao nekako frontalno braniti, zatvarati u »granice«, zatvarati sve pravce kretanja neprijatelja, pod svim uvjetima, sto je još više vezalo naše jedinice za nesigurniji oslobođeni teritorij, nekako zapuštanje njena stalnog proširivanja, i ostale poluoslobođene i neoslobođene teritorije od aktivnosti partizanskog ratovanja. To više što je politika oslobodilačke borbe Komunističke partije dobivala sve više simpatija i potpora u svim krajevima Like i sve više politički izolirala ustaše, četnike i okupatore. Taj problem, koji se tiče dijelova zapadne Like s najviše hrvatskog življa, bio je predmet česte kritike i diskusije, koja u to vrijeme nije bila dokraja raščišćena. Uspješne akcije nekoliko naših bataljona u zapadnim dijelovima tadanjeg Gospićkog, Otočačkog i Perušićkog kotara ljeti 1942. godine pokazalo je da ustaše vojnički ne mogu zadržati te krajeve, da je velik dio naroda politički tu akciju podržao i primio vrlo dobro. Međutim, brzo povlačenje bataljona usred te vojno-političke akcije

zbog nekog pokreta Talijana od Gračaca pokazalo je nesavladane slabosti ograničavanja političke i vojne akcije na uže i, u stvari, prevladane okvire.

Okružni komitet u toku čitave 1941, naročito u prvoj polovini 1942. godine, mnogo je radio na organizacijsko-kadrovskim problemima vojnih jedinica i omladinskih organizacija, AFŽ-a, na organiziranju narodne vlasti, štampe, propagande itd. (»Žena u borbi«, »Lički kurir« i si.).

U toku 1942. godine organizacije omladine i žena razvijaju se u krupan pokret i snage koje s entuzijazmom izvršavaju sve teže i složenije zadatke borbe. Zborovi AFŽ-a i omladine postaju krupne političke manifestacije kojima rukovode njihova okružna rukovodstva. Zborovi u Donjem Lapcu na Plitvičkim jezerima i u drugim krajevima Like, okružne konferencije omladine i AFŽ-a su manifestacije masovnosti, organiziranosti i poleta masa žena i omladine koji u toku čitavog rata nije malaksao. Omladina postaje glavna snaga naših partizanskih jedinica, radi u pozadini, formira čete koje se uvježbavaju čekajući oružje što ga treba oteti neprijatelju, itd. Kao izraz nezadrživog poleta omladine formira se i poznata Ženska četa omladinki, koje su se junački borile s Talijanima kod Poloja u Kordunu. U prehrani i snabdijevanju vojnih jedinica te su organizacije razvile veliku aktivnost i povezale front, pozadinu i narod u monolitnu cjelinu.[2] Naglo su rasli i izdizali se kadrovi u svim tim organizacijama. S tim je organizacijama Okružni komitet najviše surađivao, a to je dovelo do harmoničnih odnosa i stalne inicijative, što se uklapalo u jedinstveno rukovođeni program.

Autoritet Partije i njenih ljudi iz rukovodstva snažno je porastao, razvila se nepokolebiva vjera u njih. Rukovodioci KP postaju, npr. Marko Orešković, legendarni revolucionari, narodni junaci.

U toku 1942. godine velik je dio Like oslobođen. Razvio se, organizirao i stabilizirao oslobođeni teritorij, na kojem se sve potpunije razvija organizacija i rad narodne vlasti. Iako je osnovni posao usmjeren u smislu parole »sve za front«, sve se više baš taj zadatak bazirao, sve bolje se realizrao u razvijanju i obnovi školstva, zdravstva, organizaciji sudstva, obradi polja itd. Okružni komitet, partijske organizacije i rukovodstva uočili su važnost tih poslova i na njih su upućivali rad organizacija. Kulturno-umjetnički rad odvijao se kroz razne kazališne, pjevačke i slične družine. Gazijev »Požar Like«, taj impresivni umjetnički doživljaj borca-rukovodioca, recitira se korski čitavom Likom ispunjavajući omladinu i narod istinskim revolucionarnim zanosom.

Dok je II okružna konferencija zasjedala, dogodilo se u tadanjem Otočačkom kotaru nešto »nenadano«, što je otkrilo i bacilo svjetlo na poli-

[2] Karakteristična je za to borba na Plitvičkim jezerima u proljeće 1942. godine s ustaškom »crnom legijom« Jure Francetića, koja je krenula da se probije za Gospić i razbije vojnu i političku jezgru ličkog ustanka na području tadanjih kotareva Korenice, Udbine i Gospića. Za čitavo vrijeme borbe, dok ustaše nisu razbijene i bačene prema Bihaću, danonoćno su tekle kolone kola s hranom za borce; narod je na položaje dolazio i donosio hranu, odjeću i obuću nošen elanom koji su razvili i organizirali komunisti s omladinom i AFŽ-om.

tičke slabosti nekih naših partijskih organizacija i rukovodilaca, koje su se najprije ispoljavale u »ljevičarenju« i diktatorstvu prema narodu i unutar partijske i vojne organizacije. Time se, jasno, sužavala širina programa i politike NOB-e. Pokret se na čelu s komunistima izolirao i u tako se nastaloj teškoj situaciji pribjegavalo ekscesima. To je odranije bio i najaktuelniji problem neraščišćenog i nerazjašnjenog odnosa partijskog i vojnog rukovodstva. Pored toga što smo morali uzmicati iz nekih sela, izgubili smo mnogo politički i kadrovski (ubojstvo veterinara Marijana i drugih). Trebalo je mnogo truda i komunističke žilavosti da popravimo i vratimo pozicije.

Iako je Okružni komitet nekoliko mjeseci ranije direktno intervenirao u toj organizaciji, ipak se pokazalo da to nije bilo dovoljno, da nije bilo dovoljno budnosti i poznavanja stanja koje se stvaralo i razvijalo »ispod žita«. Sličnih ali manjih, po značaju i obimu, teškoća i događaja bilo je i po drugim krajevima Like, gdje su partijski kadrovi i rukovodstva pokazala slabosti, ali i borbenost i upornost u borbi da se greške poprave. Vojnički poraz, gubitak dijela oslobođenog teritorija, naročito u početku borbe, teško je negdje djelovao na neiskusne i brojno slabe partijske organizacije; to više što bi u tim trenucima u masama nastala nevjerica u realnost borbe. Tada bi nastala teža politička situacija koju je trebalo savlađivati, vraćati pozicije, prikupljati simpatizere, pojedince itd. Okružni je komitet u tim akcijama, na primjer, u tadanjem Donjolapačkom i Gračačkom kotaru, neposredno rukovodio šaljući na stalan rad svoje članove (Počuču, Nikšića i druge). Slično je bilo na neoslobođenim teritorijima, naročito hrvatskog dijela Like, gdje su se komunisti i partijske organizacije žilavo borile na licu mjesta šireći pokret, mobilizirajući za partizane i NOP održavajući redovne veze s Okružnim komitetom i drugim rukovodstvima. Tu su nam ginuli pojedinci i čitava partijska rukovodstva (Općinski komitet Perušić i drugi). Može se reći da je u partijsko-političkom radu bolje nego u vojnom pogledu savladana slabost sužavanja i ograničavanja na uže i oslobođene teritorije. Naravno da je u tome, uopće, teško odvojiti jedno od drugog.

Već sada, a i kasnije, CK KPH je slao u razne krajeve Hrvatske partijske i druge ličke kadrove na rad oko jačanja i organiziranja Partije, omladine, žena, itd., što je bilo očito izraz masovnog izrastanja revolucionara osposobljenih da samostalno rukovode.

Veze ličkog Okružnog komiteta s komunistima i organizacijama sjeverne Dalmacije uspostavljene su relativno rano — u jesen 1941. godine, najprije sporadično i pojedinačno, a onda i organizirano. Te su veze bile od značajne obostrane koristi. Zimi 1941/42. godine dolazi prva grupa dalmatinskih partizana u Liku. Oni se vrlo brzo uklapaju u partizanske, partijske i omladinske organizacije Like i imaju veliko značenje za ubrzanje i jačanje ustanka. To su bili vrlo dobri komunisti, hrabri borci, poletni [1] disciplinirani revolucionari, koji su politiku bratstva naroda Jugoslavije odlično reprezentirali. Kao borci, komesari, komandanti, partijski i omladinski rukovodioci, itd., dali su značajan doprinos borbi u Lici. Zato su ih i komunisti i čitav narod Like vrlo mnogo cijenili.

Već sam spomenuo Hebranga i njegov stav prema Okružnom komitetu. Taj je stav otežavao rad Okružnog komiteta jer je stalno bio pod udarom i dojmom destruktivne i negativne kritike i Hebranga i nekih njegovih ljudi, koji su pokušavali klikaški i frakcionaški djelovati u njemu samom. Oni su polazili od teze da su Komitet i organizacija slabi, da ne rade, ne rukovode, da nisu na visini zadatka, dok je narod dobar, sve hoće i bori se. Ta demoralizatorska teza stvarala je uslove za negativne klikaške elemente i njihovu afirmaciju. Takve neke Hebrang je specijalno imao za Liku. Iako su dva člana Okružnog komiteta još i prije rata bili članovi CK, nikada ih Hebrang nije zvao u CK na sastanak, konsultacije ili slično. Jasno da je to otežavalo rad i situaciju Okružnog komiteta i da je Hebrang time stvarno išao na razbijanje organske povezanosti Partije i naroda, povjerenja u Partiju i ljude koji su se razvili, borili i izrasli kroz njene organizacije. Kada je Okružni komitet tražio od njega da se ti odnosi i stvarna situacija razjasne, on je otezao izvlačeći se i odgađajući. U takvoj situaciji došlo je do sukoba kad je on, s još nekim svojim suradnicima, pokušao da mimo redovnog načina snabdijevanja partizanskih jedinica (preko NOO-a i ostalih organizacija) ide u rekviziciju hrane. Na toj osnovi i političkom pitanju odnosa naroda i njegovih organizacija prema narodnoj vojsci i obratno Okružni je komitet Hebrangovu pokušaju pružio otpor, i on je morao popustiti.

Hebrang je preko nekih ljudi iz tadašnjeg Agitpropa CK pokušao kritizirati Okružni komitet, kao da, na primjer, političke i druge informacije, koje je izdavao Agitprop Okružnog komiteta, nepravilno tumače događaje u svijetu, što je na III okružnoj konferenciji, pozivajući se na jednog svog svjedoka, okarakterizirao kao nedisciplinirani odnos i otpor prema CK. U stvari, tu nije bilo nikakva argumenta, već je to bila čisto razbijačka akcija. Iako je Hebrang u CK KPH došao posljednjih mjeseci 1942. godine, njime se bavim zato što je on iz svojih razloga raniju konstruktivnu kritiku i odnos CK KPH prema OK KPH za Liku sistematski pretvarao u razbijačku akciju, koja je demoralizirala ljude i oko njega okupljala karijeriste i savjetnike često sumnjive političke prošlosti.

Jesen i zima 1941. i 1942. godina karakteristični su po dinamizmu revolucionarnih masa koje je naša Partija organizirala na programu oslobodilačkog rata i revolucije. Partijske organizacije Like brojčano su se ojačale, rukovodstva — i partijska i druga — na terenu afirmirala, povezala čvrsto sa svojim okružnim rukovodstvima, tako da su se direktive političke i druge naravi brzo prenosile i efikasno izvršavale. U toku ljeta 1942. godine sprovedena je vojna reorganizacija — formirane su brigade, stvarane komande područja (i druge vojne pozadinske organizacije) i dr. Na svaki događaj moglo se brzo i efikasno reagirati. Sela su organizirana i osposobljena za manevar, da u većim ili manjim ofenzivama, pri evakuaciji — u planini, zbjegu funkcioniraju — hrane vojsku. Za takve uvjete organizirane su i osposobljene i partijske i druge organizacije. Takva je organiziranost uvelike sprečavala zabunu i pojave demoralizacije, do kojih je normalno dolazilo u teškim situacijama. Okružni komitet, u najužoj

povezanosti s komandama bataljona, brigada, odreda, itd., imao je pregled vojne i političke situacije tako da je svestrano mogao osigurati svoju rukovodeću ulogu.

Sve je to u punoj mjeri došlo do izražaja u IV ofenzivi (počela januara 1943. godine). Izgleda da je ta ofenziva bila prenaglašena, negdje objašnjena kao posljednji boj u kome treba izvlačiti žive snage naroda, vojske, partijske i druge kadrove. Nekako se zaboravilo da se neprijateljske vojne jedinice ipak drže saobraćajnica i da je ostajalo prostora za manevar i naših vojnih jedinica i naroda. Nekako je ispalo od početka da se radi 0 frontalnom otporu i zatim povlačenju s narodom u dubinu. Do takve konstatacije došli smo po završetku te ofenzive, koja je donijela golema stradanja narodu Korduna, Banije i Like, naročito zbog haranja tifusa, koji je kosio iscrpljene ljude daleko od svojih kuća. U Lici su se stvari drgačije razvijale. Prvih dana i tjedana borbe su se za nas vrlo uspješno razvijale. Narod se vrlo organizirano evakuirao u planine pune snijega, tamo spremao hranu, obuću i odjeću za borce. Partijske i druge organizacije radile su s narodom, čvrsto povezane sa svojim rukovodstvima. I u tim danima ofenzive redovno su se dobivale vijesti s fronta i o događajima u svijetu. Te je vijesti izdavao Agitprop OK. Sredinom tih borbi Okružni komitet nalazio se sa štabom jedne brigade na Udbini, dobro povezan sa svim organizacijama. U toj, da tako kažem, normalnoj situaciji OK dobio je pismo od Hebranga u kome se naređuje da se jezgra Komiteta, i drugih organizacija, s narodom povuče u Bosnu, a na terenu da ostavi samo rijetku mrežu kadrova. Poznajući dobro situaciju i razvoj borbe, OK nije mogao tu direktivu prihvatiti pa ju je odbio. Zbog kasnijih događaja ta »direktiva« nikada nije raspravljena, nije analizirana sa svim konsekvencama koje bi nastale da smo je izvršili. Naša je ocjena bila bitno različita i njena se pravilnost brzo dokazala. Stvarno bi to bilo nepopravljivo razbijanje i difamiranje okružnog rukovodstva, demoralizacija kadrova i naroda. Hebrang nije uspio ni na III partijskoj konferenciji za Liku, koja je njegov napad na OK i partijske organizacije Like odbila 1 diskusijom i rječitom šutnjom delegata koji nisu prihvatili njegove ocjene i destruktivnu kritiku.

Završavajući,, napominjem da mi nije bila namjera, niti postavljen zadatak, da dadem pun prikaz događaja u razdoblju čije je težište zbivanja u 1942. godini. Pokušao sam samo skicirati osnovne momente i karakteristike vremena, događaje i ljudi ukazujući na povezanost, uslovljenost i posebnost razvoja organizacije i borbe komunista Like u oslobodilačkom ratu, što se od 1942. godine razgorio u snažan plamen revolucije, koja se stabilizirala i koju je narod sve više prihvaćao kao svoj put u budućnost.

G O R S K I K O T A R

Nikola Rački

PRVA USTANIČKA GODINA U DELNIČKOM KOTARU

Da bi se što realnije ocijenila politička stremljenja, aktivnosti i uloga KPH u kotaru Delnice u narodnom ustanku, treba u kraćim crtama osvrnuti se na neke važnije momente iz političkih zbivanja u godinama neposredno uoči sloma Kraljevine Jugoslavije.

Tadašnji Okružni komitet KPH pokazao je veliku političku aktivnost na području kotara Delnice. Partijska je organizacija organizirano djelovala u svim mjestima Delničkog kotara. Rezultati toga pokazali su se na izborima za odbor za općinsku upravu u Delnicama. Od dvije kandidatske liste — HSS-a i naše Radničke (JRZ nije uspjela ni sastaviti kandidatsku listu) naša je dobila ogromnu većinu. Dobili smo 15 odborničkih mjesta, a HSS samo jedno.

Tada su provođeni dosta uspješni štrajkovi drvodjelskih radnika. Rezultat je bio povišenje nadnice i sklapanje kolektivnih ugovora. Nešto kasnije izvela je nekoliko akcija podružnica industrijsko-zanatskih radnika. Sklopljen je koliktivni ugovor s poslodavcima, a vođena je akcija i protiv socijalnog i zdravstvenog osiguranja. Zadruga »Radnički dom« sa oko 400 članova također radi na izgradnji Radničkog doma. Pri sindikatima je uspješno radila Narodna čitaonica s bibliotekom od oko 3000 knjiga. Biblioteka je izdavala tjedno oko 40—50 knjiga na čitanje, većinom za Delnice, a i okolna mjesta, gdje su postojale naše organizacije. Vrlo je bio aktivan i Klub esperantista, koji je okupljao većinom omladinu. Također je postojala u sklopu sindikata Tamburaška sekcija, koja je učestvovala gotovo na svim priredbama i okupljala oko 15—20 aktivista.

Redovno smo bili snabdjeveni i ilegalnom partijskom literaturom, a u lokalnoj tehnici izdavan je ilegalni list »Sloboda«, koji je uređivao Kazimir Kruljac. Povremeno je umnažao i radio-vijesti. Pored toga dobivali smo gotovo redovito ostalu štampu, npr. »Pregled«, »Odjek« i dr., dok to nije bilo zabranjeno.

Hapšenjem dijela partijskog aktiva rad organizacije bio je donekle sužen, ali se rad u masovnim organizacijama i dalje odvijao, iako s manjim intenzitetom. Općinska uprava bila je raspuštena. Sindikalni je pokret i dalje postojao i bio aktivan. Tako i Klub esperantista i Tamburaška sekcija. I rad se na izgradnji Radničkog doma odvijao jer se u međuvremenu poslije završene istrage i procesa u Beogradu vratio na svoja mjesta jedan dio drugova.

Jedan dio nas koji smo otišli na izdržavanje kazne uključen je bio u redovne kurseve u Sremskoj Mitrovici, već prema dužini boravka pojedinaca na robiji. Pored redovnih predmeta na kursevima provodila se i tzv. specijalizacija iz opće političke naobrazbe. Takav intenzivan politički rad na robiji mnogo nam je pomogao da se nakon svojeg povratka još intenzivnije uključimo u politički rad. Tako je poslije našeg povratka s robije aktivnost u organizacijama još više pojačana, posebno oko izgradnje Radničkog doma, formiranja Stranke radnog naroda. Pojačan je rad podružnice drvodjelskih radnika i podružnice industrijsko-zanatskih radnika. Pri realizaciji većine tih akcija nailazilo se na otpor vlasti. Nas nekolicina koji smo se vratili s robije morala se redovito prijavljivati vlastima, koje su pratile naš rad i aktivnost.

Tim i drugim aktivnostima umnogome je doprinijela i partijska konferencija za kotar Delnice održana u Liču potkraj 1939. godine. U prisustvu druga Rade Končara i oko 15 delegata izabran je Kotarski komitet, u koji su ušli Dragutin Mance, kao sekretar, Duka Pavlić, Franjo Starčević i Nikola Rački.

Tada smo na području kotara Delnice imali oko 12 partijskih organizacija s preko 50 članova Partije. One su postojale u Mrkoplju, Kupjaku, Brodu na Kupi, Srpskim Moravicama, Gerovu, Fužinama, Liču, Lokvama i drugdje. Postojao je Mjesni komitet KPH za Delnice s 4 organizacije. U. MK su radili Ivana Šnajder, kao sekretar, Ivan Pleše, Franjo Andlar i Ilonka Golik. Na Konferenciji je podnijet izvještaj o radu i utjecaju KP u pojedinim mjestima. Isto tako razmotrena je mogućnost uključivanja drugova u rad u društvenim organizacijama. Stav je bio, posebno Končara, da se priđe učvršćenju i izgradnji partijske organizacije s pretežno mladim kadrom. Bilo je govora i o organiziranju stranke Radnog naroda. Od KP stavili smo u zadatak Drenovačkom i još nekim istaknutijim drugovima da se prihvate tog zadatka. Taj je odbor djelomično i formiran. On je većinom radio samoinicijativno uz veću aktivnost nekih članova KP iz rukovodstva i ostalih članova Partije. Njegov zadatak bio je da se priđe formiranju odbora u svim većim mjestima Delničkog kotara, što je djelomično i učinjeno.

Vijest o zabrani rada URS-ovih sindikata čuli smo preko radija. 1. januara 1941. bili smo pozvani u Sresko načelstvo Ivan Tomac u ime podružnice drvodjelskih radnika i ja u ime podružnice industrijsko-zanatskih radnika da predamo vlastima imovinu sindikata. Mi smo uglavnom već prethodno važniji materijal, blagajničke dokumente i imovinu pohra-

nili, dok je za namještaj stanodavac dao izjavu da je njegovo vlasništvo, pa vlastima nije ostalo ništa, osim da konstatiraju da su zabranili rad.

Rad sindikata u ilegalnim uslovima sastojao se uglavnom u prikupljanju članarine uz odgovarajuće blokove kako bi održavali na okupu dio aktivnijeg članstva. Rad se u takvim uslovima znatno izmijenio, jer nismo mogli legalno voditi značajnije akcije. No, unatoč tome u toku prvih mjeseci 1941. godine povedene su dvije akcije za povišenje plaća radnicima tamošnjih poduzeća. Tamburašku sekciju od 15 članova uvrstili smo u sastav Narodne čitaonice. Ta je sekcija i dalje održavala probe, a i poneku priredbu, ali sa znatno manjom aktivnošću nego ranije. Narodna je čitaonica također dalje djelovala. Ona je u nešto smanjenu opsegu izdavala knjige od naprednih pisaca. Ujedno se provodila agitacija za individualnu nabavu knjiga, što je dalo i djelomičnih rezultata.

Pored toga nastavilo se s radom u Klubu esperantista. Tu su najčešće dolazili najbolji omladinci. Instaliran je i radio-prijemnik u društvenim prostorijama, pa su slušane vijesti raznih radio-stanica. Od sportskih organizacija i dalje je ostao sportski klub »Goranin«, u kome su bili učlanjeni gotovo svi radnici tog mjesta, a bio je pod rukovodstvom partijske organizacije.

Partijska je organizacija djelomično imala pod svojim utjecajem upravu nad lokalnim šumama, koje su i dalje korištene i za izgradnju Radničkog doma i pomoć u gradnji i ogrjevnim materijalom pojedinim siromašnijim radnicima i seljacima. Radnički je dom uglavnom do početka rata stavljen pod krov.

Tako je gotovo sva politička, ekonomska, kulturno-prosvjetna i sportska aktivnost bila pod kontrolom Kotarskog komiteta.

Nakon pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu partijska organizacija u Delnicama našla se pred novim zadacima. Odmah je održan sastanak MK KPH za Delnice uz prisustvo dvaju članova KK KPH koji su se tu nalazili. U tom periodu raspačan je i letak protiv potpisivanja tog pakta. Rušenje vlade Cvetković-Maček primljeno je s velikim zadovoljstvom i od članova Partije i od stanovništva. Preko nekoliko radio-prijemnika koje smo stavljali na prozore obavještavana je javnost o razvoju događaja. U mjestu su se sakupljale grupe ljudi, a naši su drugovi preko organizacije raskrinkavali kapitulantsku politiku vlade Cvetković-Maček i ujedno odobravali događaj od 27. marta. Članovi Partije odazivali su se na vojne pozive i stvarali raspoloženje među mobiliziranim vojnicima za obranu zemlje.

Većina mobiliziranih ostala je u II planinskom puku u Delnicama i Gerovu. Članove KP koji su bili mobilizirani nastojali smo međusobno povezati. Tako je iz Zagreba među mobiliziranima bio Bogdan Jančić, a iz Sušaka Franjo Belulović, sindikalni funkcionar. Kotarski komitet KP Delnice upoznao je međusobno i povezao članove Partije s tog područja. Raspoloženje većeg dijela vojnika za obranu zemlje bilo je dosta povoljno, zahvaljujući intenzivnom radu članova Partije i neposrednim kontaktima

s partijskom organizacijom. Članovi KP u vojsci pored političkog djelovanja radili su djelomično i na uklanjaju dezorganizacije koja je u dobroj mjeri vladala u Puku.

Nakon vijesti o prodoru Nijemaca u našu zemlju, Mačekova proglasa koji je emitiran preko radija i ulaska trupa u Zagreb održan je zajednički sastanak članova Kotarskog i Mjesnog komiteta. Na tom sastanku razmatrali smo nastalu situaciju. Ujedno smo upitani od nekih oficira II pješadijskog puka što treba da rade. Preko naših predstavnika sugerirano im je da se pruža otpor okupatoru. Također smo im nudili pojačanje, radi zajedničke obrane, još nemobiliziranim radnicima. Do kontakta je s tim predstavnicima došlo, ali uslijed dezorganizacije u njihovoj komandi oni su odustali od daljnje bitke. Tada je počelo masovno dezerterstvo, bacanje oružja i bijeg vojnika svojim kućama. Naročito je nastala dezorganizacija oko 11. IV 1941, kada je oko 18 sati od strane Zagreba na tenkovima prodrla manja kolona Nijemaca. Taj je prodor bio jako brz i gotovo neočekivan. Važno je naglasiti kakvo je raspoloženje vladalo u stanovništvu. Na »dočeku« na delničkim ulicama, izuzev jednog hitlerovca, nekog mjesnog električara, i dvojice ili trojice sreskih službenika, nitko nije bio. Svi prozori na kućama bili su zatvoreni. Primijetivši to, kolona je krenula prema Sušaku.

Slijedećeg dana stanje se još više pogoršalo. Talijanske jedinice u kolonama provode okupaciju područja. Zaposjednuti su svi važniji državni objekti, skladišta, veće prostorije privatnika i ugostiteljskih objekata. Stvoren je takav utisak kao da se na tom području nalazi više talijanske vojske od ukupnog broja domaćeg stanovništva. Pod zaštitom tih jedinica dolazi s grupom ustaša i budući poglavnik NDH-a Ante Pavelić. Nakon susreta s nekolicinom službenika sreskog nadleštva, dvojicom-trojicom ustaški raspoloženih tipova i jednim hitlerovcem njihova kolona krenula je dalje prema Karlovcu i Zagrebu.

Dio ustaša uz pomoć nekih domaćih izdajnika latio se istog dana svog prljavog posla. Pokušao je oživiti ustaško i nacionalističko hrvatstvo. Nad dvojicom-trojicom pripadnika srpske narodnosti počeli su provoditi teror. Dio pripadnika srpske narodnosti bio je već sklonjen, a ostale smo sklonili kod svojih simpatizera u obližnjim selima i zaseocima. Kasnije su prebacivani uz pomoć vodiča seljaka šumom prema Gomirju i Drežnici.

Stanovništvo tog područja, gledajući ratnu tehniku i veličinu okupatorskih jedinica Sila osovine, uvuklo se djelomično u se, ali je ostalo vjerno prethodnim političkim uvjerenjima i nije se pokolebalo, već je u nekom smislu samo nastala utučenost i prolazna besperspektivnost.

U međuvremenu tih je dana održana sjednica članova KK koji su se nalazili u mjestu, na kojoj se diskutiralo o nastaloj situaciji i tekućim problemima. Među ostalim donijeti su zaključci da se pojača politički rad, da se mase pokrenu na razvlačenje hrane i ostale opreme iz skladišta da ne padnu u ruke neprijatelju, da se prikupi razbacano oružje i vojna oprema

i preko članova partijske organizacije sakrije, da se i dalje pruža pomoć i zaštita preostalom stanovništvu srpske narodnosti.

U vezi s tim zaključcima održan je sastanak Mjesnog komiteta Delnice, na kom je razrađen plan daljnje akcije. Od oružja članovi KP spremili su u svoja skladišta dva puškomitraljeza i oko 15 pušaka s municijom, dok su simpatizeri spremili oko 150 pušaka na razna mjesta, nad kojima se ima djelomičan pregled. Pri toj akciji učestvovao je kasnije širok krug ljudi. Gotovo većina sposobnih muškaraca u toj je akciji došla do oružja.

Razvlačenje hrane iz vojnih magazina postalo je masovno, pa to nije bio u stanju ni okupator ni »Narodna straža« spriječiti. Gotovo sva skladišta, a i dvije kompozicije teretnog vlaka na stanici s hranom i raznom ratnom spremom, bili su razvučeni. Okupator je daljnjim svojim pretraživanjima i progonima počeo tražiti materijal, ali je uglavnom malo našao, osim nešto odjeće i živežnih namirnica.

Dva dana kasnije ustaše pretresaju sve naše kulturno-prosvjetne ustanove i sportska društva. Uslijedilo je njihovo zatvaranje i zabrana. Uglavnom je već inicijativom članova društva razvučen i posakrivan po privatnim kućama sav važniji inventar. Ustašama nije gotovo ništa palo u ruke. Time je rad svih društava bio već prije okupacije zabranjen.

Unatoč tome političko raspoloženje bilo je dosta povoljno. Djelovanje Partije u prethodnom periodu, posebno u organizacijama, izgradnji Zadružnog doma, Narodnoj čitaonici, Esperantskom klubu i ostalim organizacijama utjecalo je na gotovo čitavu radničku klasu tog područja. Većina je omladine nesebično i požrtvovano, pod najtežim uslovima, izvršavala sve zadatke koje smo preda nju postavljali. To je omogućilo da se osnovni partijski kadar kreće stalno, obavlja svoje političke dužnosti a da ne bude uhvaćen od neprijatelja.

U isto vrijeme ustaše počinju s agitacijom za upisivanje u njihove redove. Na području tog mjesta odazvala su se samo trojica mladića, i to oni koji su polazili srednju školu van mjesta. Svi njihovi napori kroz čitav daljnji period ostali su bez ikakva rezultata.

Oko 18. IV počela je mobilizacija za domobranstvo. Unatoč velikim naporima, postojećoj neizvjesnosti i brzini događaja koji su se odvijali vlasti su uspjele mobilizirati samo oko 120 obveznika. Odmah zatim poduzete su mjere s naše strane da se to spriječi. Naša je akcija bila olakšana i time što su ustaše drugog dana počele s agitacijom da se spreme u borbu protiv »četnika« i navodno na neke frontove protiv Jugoslavenske vojske. Naši drugovi počeli su s upornom agitacijom za dezerterstvo, što vlast uopće nije mogla spriječiti. Gotovo čitava jedinica sa oko 120 domobrana razišla se za dva dana svojim kućama s čitavom vojnom spremom, osim pušaka, koje do tada nisu ni primili.

Unatoč tome što su nastojali na sve moguće načine da dobiju bar djelomičnu potporu od stanovnika, to im nikako nije uspijevalo. Uz njih je ostao manji dio aparata u Srezu i nešto pojedinaca u nekim općinama.

Partijska je organizacija imala i djelomičan uvid u rad aparata vlasti, pa smo bili navrijeme obaviješteni o gotovo svim namjerama koje je trebalo poduzimati.

Rad partijske organizacije od maja 1941. godine donekle se mijenjao, jer je to zahtijevala nova situacija. Nakon kraćeg prekida Kotarski je komitet uspio uspostaviti vezu s CK-om. U maju i junu primljene su dvije pošiljke ilegalnog materijala. U tom razdoblju izvršene su i pripreme za kotarsku partijsku konferenciju, koja je održana 22. VI 1941.

Idući na Konferenciju, sreo sam na ulici školskog inspektora Branka Sikiricu, našeg simpatizera. On mi je u prolazu rekao da je čuo preko radija za napad Njemačke na Sovjetski Savez. Kotarska je konferencija održana u neposrednoj blizini Delnica (iznad Grabnja), gdje se okupilo oko 15 delegata. Od CK KPH Konferenciji je prisustvovao Marko Orešković. Na Konferenciji su razmatrani političko stanje, rad partijske organizacije i daljnji zadaci.

Iza kraćih izvještaja delegata o radu partijskih organizacija i izvještaja o radu Komiteta Marko Orešković izlozio je političko stanje, dao nam orijentaciju za rad i zadatke. Obavijestio sam Konferenciju o napadu Njemačke na SSSR. U vezi s tim bilo je zaključeno: da se po mogućnosti oforme diverzantske grupe za provođenje sabotaže na neprijateljskim objektima i za sprečavanje svih akcija koje poduzima vlast.

Na Konferenciji je izabran Kotarski komitet od pet članova. Izabrani su svi dotadašnji članovi i jedan novi — Stjepan Šimac.

Poslije Konferencije, na sastanku KK, razmatrana je novonastala situacija. Tako je već na sastanku s članovima MK Delnice i još nekim poznatim partijskim radnicima razmatrana odluka o početku izvođenja akcija. Na sastanku su raspravljana i pitanja rada partijske organizacije nakon odlaska prve grupe drugova u ilegalnost. Odlučeno je da svi članovi KP budu krajnje oprezni u radu i kretanju, a oni kojima prijeti opasnost od hapšenja da napuste mjesto. Jedan broj članova Partije morao je ostati u uporištu radi održavanja kontakata s organizacijama u mjestima i s CK KPH u Zagrebu. Već je do sada bilo pripremljeno nešto oružja i ostalog potrebnog materijala, npr. šatorskih krila i hrane. Sve je to prebačeno na stanovita mjesta u šumi, kako bi za početak grupa koja će otići u šumu bila opskrbljena.

Prije odlaska prve grupe iz Delnica u partizane dolaze redovnom partijskom vezom dvojica ilegalaca iz Zagreba, pa smo ih smjestili kod našeg simpatizera u zaseoku Dedin. U mjestu je bilo sve spremljeno za odlazak prve grupe u partizane. Kako je trebalo da sprovedemo još neke organizacione pripreme oko svog odlaska, održao sam sastanak u stanu Ilonke Golik u prisustvu Pavice Pavičić. Tu smo se dogovorili o zadacima koje treba izvršavati u Delnicama i o vezama sa Zagrebom koje su se preko tog punkta održavale. Drugog dana dobio sam obavijest da će ustaške vlasti provoditi hapšenje naših drugova na osnovi spiska koji su odranije posjedovali. Odmah sam obavijestio drugove na koje se to odno-

silo, a i one koji su došli iz Zagreba. U noći između 15. i 16. VIII 1941. odlazi prva grupa na ugovoreno mjesto u neposrednoj blizini Delnica. Istog dana došli su i spomenuti ilegalci iz Zagreba — Bogdan Jančić i Veljko Vučinić.

Neposredno nakon toga Vučinić odlazi da uspostavi kontakt s organizacijom u Fužinama, a Bogdan Jančić ostaje kod nas, Dva dana kasnije odlazim s Pajkom da se sastanemo s drugovima iz Fužina, ali na ugovorenom mjestu nismo našli nikoga.

Kako su prvi dani boravka zahtijevali veću aktivnost organizacije na terenu, to smo odmah raniji odbor Stranke radnog naroda u Delnicama pretvorili u odbor za snabdijevanje, prikupljanje informacija, održavanje veza s raznim grupama, kojih je bilo više u samim Delnicama. Odbor Crvene pomoći postao je sakupljač materijalnih sredstava. Organizacija žena »Naša žena«, iako nije imala čvrstih organizacionih okvira, imala je nekoliko odbora, odnosno punktova radi obavljanja određenih zadataka (prijenos oružja, materijala i slično). U mjestu je boravilo oko 60 omladinaca iz raznih ranije raspuštenih masovnih organizacija. Oko polovice ih je bilo obuhvaćeno u skojevskoj organizaciji i imalo svoj komitet.

Delnička je grupa imala privremeno organiziran prvi partizanski logor u predjelu Dedinske drage. Kraj logora je napravljena zemunica za spremanje oružja koje se prikupljalo. Tada je grupa imala dva puškomitraljeza, oko 15 pušaka, više hiljada metaka i nešto bombi. Krajem mjeseca jula u logor dolazi Josip Gržetić iz Zagreba. Pored redovnih veza s Delnicama uspostavljen je kontakt s nekim mjestima Kupske doline. U međuvremenu nam dolazi poruka Rade Končara da se odmah pristupi akcijama. Zato smo stavili u zadatak organizaciji u Mrkoplju da nam izradi alat za dizanje vlakova, a pripremano je i nekoliko manjih akcija. Preko Marka Vučkovića postavljen je zadatak grupi od trojice ilegalaca da također pristupe izvođenju akcija.

Navodimo samo neke pokušaje izvođenja akcija, koji nisu imali naročitih uspjeha, ali su ipak uznemiravali neprijatelja, a mi smo dolazili do potrebnih iskustava.

Četvrtog augusta pokušali smo osloboditi iz zatvora Mirka Drenovačkog. Akcija nije uspjela jer nam ni on ni partijske organizacije u mjestu nisu dali dovoljne informacije. Grupa je došla sto metara blizu zatvora, ali se morala povući.

7. VIII stavljena je tz. »papuča« pod teretni vlak između stanica Lokve i Delnice. Vlak nije iskočio, već je samo razdrobio »papuču«. Iste noći na povratku s akcije izveden je fingirani napad na željezničku stanicu Delnice. Odgovoreno je jakom vatrom od neprijatelja. 11. VIII postavljeni su žica i čavli pred kolonu talijanskih kamiona na cesti Delnice —Skrad. U kraćem defektu ostalo je pet kamiona koji su prevozili talijansku vojsku.

Polovicom mjeseca augusta dolaze k nama Ivo Marinković i Veljko Kovačević. U to vrijeme formirana je kraj Vlaške vode partizanska četa

pod nazivom »Delnička partizanska četa«. Bogdan Jančić bio je komandir, Josip Gržetić komesar i Nikola Rački sekretar partijske organizacije. Ta je četa tada imala oko dvadeset boraca. U međuvremenu pojačana je politička aktivnost u četi i s pozadinskim odborima i partijskom organizacijom.

Bilo je još pokušaja izvođenja akcija. Tako je Četa razvrstana u tri grupe otišla prema Skradu radi dizanja vlaka s transportom goriva. Tempirana je benzinska flaša, koju je trebalo ubaciti u vagon — cisternu, imala da zapali transportni vlak između Skradskog tunela i tunela sa zapadne strane Zalesine. Klobučar, zadužen za neposredno izvršenje akcije, uspio se uz naše osiguranje u Skradu popeti na vlak. Sve je predradnje na putovanju obavio. Međutim, zbog prskanja nafte iz cisterne nije uspio zapaliti vlak u pokretu, pa je pred ulaznim signalom u Delnicama iskočio iz vlaka, gdje smo ga i prihvatili. Kazimir Kruljac išao je naknadno s jednom grupom partizana da ošteti postrojenje na elektrani Zeleni vir. Grupa je pri približavanju mjestu akcije bila primijećena i odbijena od neprijatelja. Također je u skladištu željezničke stanice Delnice postavljena jedna tempirana benzinska flaša, ali je odmah nakon eksplozije vatra ugušena, te nije uzrokovala veću materijalnu štetu.

Još za vrijeme boravka Marinkovića na tom terenu organizirano je partijsko savjetovanje. Tom je savjetovanju prisustvovala većina članova KK, neki članovi budućeg štaba odreda i rukovodstvo čete. Pozvani su i predstavnici organizacija nekih mjesta, ali nisu došli zbog otežanih veza i komunikacija. Bilo je prisutno oko 30 drugova. Na savjetovanju su podnijeti izvještaji o političkom stanju na terenu, radu organizacija, organiziranijem pristupu akcijama, posebno na rušenju pruga, cesta, kidanju telefonskih linija i svim komunikacijama kojima se služio neprijatelj. Savjetovanje je održano u neposrednoj blizini sela Presika, gdje je boravila Delnička četa.

Iako je političko stanje u mjestima ocijenjeno kao povoljno, ipak je bilo upućeno dosta kritike od Marinkovića. Ona se odnosila na nedovoljnu organiziranu aktivnost Kotarskog komiteta i partijskih organizacija na terenu, posebno na izvršenju uspješnijih akcija.

Malo za tim dolaze u naš logor Ivo Vejvoda i Vera Hynkova. Nakon toga je pri Delničkoj grupi u Presiki organiziran i Štab partizanskih grupa: Drežničke, Delničke, Bribinjske — kasnije nazvan Štab Primorsko-goranskog odreda. Za komandanta je postavljen Veljko Kovačević, za komesara Ivo Vejvoda, a za operativnog oficira Tomo Strižić. Pri Štabu je organizirana tehnika za neposredne potrebe. Tada smo imali samo pisaću mašinu, šapirograf i papir za umnažanje.

Kako sve ranije akcije nisu imale većeg efekta, to smo stupili u vezu s partijskom organizacijom u Gerovu. Njima smo uputili poruke o neposrednim zadacima organizacija na terenu i izvođenju raznih akcija. Odgovor na našu poruku bio je: neka dođe veća grupa koja će uzeti eksploziv u Livi dragi. Gotovo cijela Četa, izuzev komandira i potrebne

straže kraj baze, odlazi na ugovoreno mjesto. Prelazili smo preko željezničke pruge, glavnih cesta prema selu Šibrlički u neposrednoj blizini granice NDH i Italije. Tu smo uzeli vodiče da nas vode dalje preko »granice« prema Vršiču i Livi dragi. U toku noći »digli smo« oko 150 kg eksploziva i vratili se za dva dana u bazu.

Ta nam je akcija ulila više povjerenja i dala snage. Konačno smo došli do eksploziva.

U toku prve polovice oktobra dobili smo poruku da će nas posjetiti Andrija Hebrang pri povratku iz Primorja radi navodnog sređenja partijske organizacije. Trebalo je da ga dočekamo na stanici Fužine, odakle je trebalo da ide u naš logor. Na stanicu smo se kroz Vrata i Fužine probili naoružani pištoljima Jančić i ja. On je zaista došao vlakom, ali je na samoj stanici vršeno neko hapšenje. Poznavajući ga lično, dao sam mu znak da krene dalje prema Delnicama, gdje mu je bila već organizirana javka kod Pavice Pavičić, gdje je i odsjeo. Naime, pored toga bili smo mnogo sigurniji za prihvat u Delnicama, nego u Fužinama. Pored straže smo se probijali istim putem natrag. Vraćajući se prema bazi, požurili smo da ga preuzmemo od veze u Delnicama. S nama je istu večer održao sastanak na Vlaškoj vodi u jednoj gospodarskoj zgradi. Bili su prisutni članovi Štaba na čelu s Veljkom Kovačevićem, neki članovi KK Delnice i još neki aktivisti. U toku sastanka, koji je trajao gotovo duboko u noć, doneseni su zaključci, koje je on formulirao i ispisao još u toku same sjednice u šest tačaka na jednoj stranici i ostavio nam da to izvršimo.

Veza KK s CK KPH i organizacijama u Delnicama funkcionirala je vrlo dobro. Ona se uglavnom odvijala preko partijskog punkta kod Pavice Pavičić. Pavica je u stanu svojih roditelja primala gotovo sve drugove koji su dolazili k nama. Preko tog punkta dolazili su Joso Gržetić, Ivo Marinković, Veljko Kovačević, Andrija Hebrang, Slavko Markon Velimir. Prebacivanje tih drugova na ugovoreno mjesto obavljali su uglavnom Ivan Šanjder, Ivan Pleše, Viktor Rački i još neki drugovi. Ivan Pleše i neke drugarice su preko tog punkta odlazile u Zagreb i Karlovac.

Neposredno nakon toga došao je iz Drežnice Ivan Hariš da nam pomogne u akcijama i rukovanju eksplozivom pri rušenju vlakova na pruzi. U to vrijeme naša je četa boravila u jednoj spilji blizu Presike, prikladnoj za održavanje kursa. Ona je bila u neposrednoj blizini željezničke pruge. Kurs je bio dobro organiziran, jer smo bili prikupili sav potreban materijal, npr. baterije, kutije i slično za praktičnu obuku. Kurs smo polazili Josip Gržetić, Bogdan Jančić, Josip Klobučar Čort, Milan Rustanberg, Josip Pajk, Stanko Majnarić, Ivan i Andrija Muvrin, Ivan Pleše Rodo, Živko Žagar, Ivan Žagar, Franjo Andlar Hubert, Kazimir Kruljac i njegova drugarica, Ivan Briški, Aleksandar Mihić, Katica Budak, Miško Mihelčić, Drago Majnarić, a i još neki. Mislim da su bila prisutna i trojica iz drugih logora. Kurs je trajao oko deset dana.

Snabdijevanje materijalom, za potrebe tehnike pri Štabu Odreda i za održavanje spomenutog kursa, išlo je preko odbora u Delnicama, koji je

i dalje preko Odbora crvene pomoći, odbora »Naša žena« i organizacije SKOJ-a prikupljao sav nam potreban materijal. Valja pri tome naglasiti da je vlasnik hotela »Risnjak« slao dnevno oko 20 ručkova na odgovarajuće mjesto, gdje su ih preuzimali naši aktivisti i dalje dostavljali nama.

Paralelno s održavanjem kursa izvodile su se i akcije na pruzi. Tako se 19. IX 1941. uspjela postaviti paklena mašina na prugu i izbaciti iz šina lokomotiva s 14 teretnih vagona. Saobraćaj je obustavljen 19 sati. Isto je tako izvedena jedna diverzantska akcija na pruzi neposredno ispod našeg logora, ispred ulaznih signala u stanicu Lokve, zatim jedna akcija između Skrada i Skradskog tunela, jedna ispred ulaznih signala s istočne strane stanice Delnice i jedna kraj Brod Moravica.

Sve te akcije bile su vrlo uspješne, ali s nešto manjim učinkom nego prva. Nakon toga su već bile pojačane straže, veće i jače patrole talijanske vojske i detaljnija kontrola pruge, naročito pred polazak vlakova. Nešto kasnije obustavljen je redovit saobraćaj u noćnim satima na tom dijelu pruge.

Oslobođenje Drežnice, aktivnost Čete i susjednih partizanskih grupa prisilili su neprijatelja da poduzme veću ofenzivu na tom području. 20. X Talijani su istovremeno krenuli s jakim snagama na Drežnicu i na područje djelovanja Delničke partizanske čete. Za te ofenzive na području Presike nalazio se Štab Primorsko-goranskog odreda i naša Delnička četa, koja je tada imala oko 30 boraca. Pri napadu iz Štaba su bili odsutni Veljko Kovačević i Joso Gržetić.

U jutarnjim satima bili smo obaviješteni o pokretima talijanskih trupa prema nama. Već su bili zauzeli gospodarske kuće u neposrednoj blizini. Vera Hynkova, rukovodilac tehnike, i Nikola Šipek bili su ranije upućeni po zadatku u taj zaselak. Na obavijest isturenih straža mi smo odmah krenuli na položaje. Na sjevernoj strani od logora, na uzvisini Mali petehovac, na rubu šume, postavili smo zasjedu od oko 15 boraca pod komandom komesara odreda Vejvode i komandira čete Jančića. Na zapadnoj strani prilaza našoj glavnoj bazi, odakle je nastupala druga kolona Talijana, postavljen je također jedan vod naše čete. Kada su se Talijani približili na oko 30 metara, sa sjeverne je strane pala komanda za vatru. S jednim mitraljezom i puškama otvorena je vatra na Talijane. Nakon kraćeg puškaranja Talijani su uzeli zaklon. Izgledalo je da se povlače. U isto vrijeme čula se vatra i na zapadnoj strani. Nakon prvog puškaranja i odbijanja neprijatelja svratili smo u bazu da pokupimo ostali materijal. Vladalo je mišljenje da Talijani neće odmah u šumu.

Međutim, nakon kraćeg vremena, dok smo spremali najvažniji materijal (tehniku Štaba Odreda, KK, eksploziv) i razmontirali šatore, na nas je otvorena vatra sa svih strana oko logora. Kako nismo puštali oružje, odgovorili smo vatrom i počeli se probijati. Nakon kraćeg puškaranja sa obje strane zajedno s komandirom čete nas nekolicina uspjeli smo se probiti. Tu je bilo, koliko se sjećam, palo ili ranjeno nekoliko talijanskih vojnika. Drugarici Kruljac krvarila je glava, pogođena gelerom od bombe. Čitavo

je prije podne bilo u šumi puškaranja od talijanskih i naših vojnika. Naime, smatralo se da su van šume u bližoj okolici svagdje talijanske snage, te nam je bilo ranije naređeno da ne smijemo izići na brisan prostor. Ostali borci uglavnom su se probili iz obruča na drugim mjestima.

Na dan ofenzive iz Delnica je krenula grupa omladinaca da nam se priključi. S obzirom na postojeću situaciju i jake neprijateljske snage nisu se uspjeli provući na mjesta gdje se vodila borba.

Nas nekolicina nakon tih okršaja krenula je prema rubu šume kraj Starog Laza, a predvečer smo se spustili u Dedin. Prve usmene informacije primili smo ovdje. Tu je bilo još boraca iz Čete. Drugog dana poslali smo kurira da se detaljnije informira o stanju u Delnicama i rezultatima ofenzive. Mi smo isti dan boravili na Dedinskom vrhu, odakle su se mogli pratiti svi pokreti trupa. Tada smo se dogovorili da komandir Čete otputuje i uspostavi kontakt s dijelom Štaba Odreda u blizini Drežnice. Odlučeno je da se za osam-deset dana sastanemo na Matić poljani. Po primitku izvještaja povukao se jedan dio nas u bazu, gdje je ranije postojalo skladište preostalog oružja (Dedinska draga), odakle smo mogli održavati stalno vezu sa svojom bazom u Poljanama, gdje je boravio Stjepan Tomac. Kod njega je bila zemunica s hranom i rezerva još neiskopanog krumpira, da ga eventualno neprijatelj ne zaplijeni. S obzirom na to da je već drugog dana pao velik snijeg, Tomac je iz baze išao radi nabave skija u Delnice.

Tako se jedan dio boraca iz Čete prebacio odmah u sela Kupske doline. S obzirom na naše jako uporište u Delnicama u dva smo navrata, Pajk i ja, uz pratnju omladinaca na skijama u noći odlazili na sastanak u Delnice. Tu smo se snabdjeli skijama, povezali se s dijelom boraca iz Kupske doline i Zalesine.

Spomenuta ofenziva bila je za nas prvi veći ratni okršaj s neprijateljem. Iako je okršaj za nas bio težak, prema nekim izvještajima, mislim da je za nas bio ipak povoljan. U borbi je neprijatelj imao 1 mrtvog oficira i 1 ranjenog podoficira, a mi dvoje mrtvih i jednu drugaricu ranjenu. Sačuvano je gotovo sve oružje. U skladištu je ostala manja količina neutrošenog eksploziva, tehnika, ćebad i šatorska krila. Isto je tako Četa bila kratko vrijeme dezorganizirana, ali su se već trećeg dana borci povezali. Jedna se grupa nalazila u selima Kupske doline, druga u Zalesini. U Kupjak je otišao Kruljac s drugaricom na liječenje. Svega jedan ili dvojica otišli su na ranije pozive u domobrane, a trojica po ranijoj vezi u Zagreb, odnosno Karlovac.

Iako je to za nas u nekom smislu predstavljalo neuspjeh, on je bio samo privremen. U tim su se borbama naročito istakli Vladimir Klobučar Čort, Milan Rustanberg, Vera Hynkova, Nikola Šipek (oba poginula u Presiki), Živko Žagar, Josip Pajk i još neki.

Već početkom novembra jedna nas grupa od preko deset boraca odlazi na skijama preko Dedinskog vrha u Bitoraj k Fužinskoj ličkoj četi. Tu smo našli komandanta Veljka Kovačevića i Josu Gržetića. Na jednom od sastanaka podnio sam izvještaj o političkom stanju u Delnicama i oko-

lici i o uslovima za rad Čete poslije ofenzive. Uslovi su za rad po našem mišljenju bili povoljni. Na suprotne prijedloge nekih drugova mi smo uporno inzistirali da se vratimo prema centru zbivanja. Drugi razlog bio je da se povežemo s drugovima koji su ostali u bazama, a i radi povezivanja s organizacijama u pozadini. Naš je prijedlog naišao na punu podršku Veljka Kovačevića i bio je usvojen, pa smo slijedećeg dana krenuli na put skijama. S nama je pošao i komesar bataljona Joso Gržetić.

Prva naša baza bila je jedna stara gospodarska kuća u Vlaškoj vodi iznad Dedina. Tu smo uključili gotovo sve borce iz okolnih baza i povezali se s organizacijama na terenu. Povoljniji smještaj za daljnje aktivnosti tražili smo na južnijim padinama Debelog vrha. Na toj planini, po tragovima od skija, prilazila nam je jedna veća jedinica talijanskih vojnika s južne strane, pa smo se morali povlačiti prema Presiki. U tom povlačenju uspjeli smo izbjeći susret s drugom većom kolonom Talijana koja se vraćala u Delnice. Nakon toga prebacujemo se preko ceste i pruge Zagreb—Rijeka i ceste Rijeka—Ljubljana na sjevernu stranu padine Drgomlja (kod »gospodske bajte«) oko tri kilometra od Delnica. Međutim, nakon nekoliko sati krenule su dosta jake snage neprijatelja prema našem još neutvrđenom mjestu boravka. Nakon kraćeg puškaranja u povlačenju uspjeli smo se izvući na brdo Glavicu iznad Lešnice.

Prebacivši se na istočnu stranu Delnica, doznali smo da smo prethodno izdani od dvojice lugara iz mjesta Marija Trošt. Dva dana kasnije Četa je izvela akciju u tom selu, i dvojica su izdajnika likvidirana. Akcija je imala i u neprijatelju i u narodu toga kraja velik odjek, jer se smatralo da smo u ofenzivi potpuno razbijeni.

Nakon te akcije uspostavili smo svoju bazu opet kod Vlaške vode. Odanle smo održavali gotovo redovnu vezu sa Štabom Odreda preko Birotaja.

U međuvremenu raniji član MK KPH Delnice Andlar, vraćajući se s jednog sastanka, upao je u Brestovoj dragi u talijansku zasjedu, uhvaćen i odveden u garnizon u Delnicama, gdje je osuđen na smrt. Strijeljan je javno pozadi groblja. Preko organizacije u Delnicama obaviješteni smo o tom aktu neprijatelja. Neprijatelj je opet saznao mjesto našeg boravka, pa je jedna talijanska jedinica krenula da nas opkoli. Vodio ih je proustaški raspoložen učitelj osnovne škole iz Delnica Miško Damić. Pošto smo se mi iz predostrožnosti četiri sata ranije povukli dublje u šumu, neprijateljske snage, opkolivši mjesto našeg boravka, nisu ništa našle. Spalile su objekt i vratile se u Delnice.

Na stalna upozorenja od organizacije iz Delnica o pojačanoj aktivnosti ustaškog tabornika Ladislava Šporera i nekolicine njegovih suradnika donosimo odluku o akciji u samom mjestu. Na osnovi prethodnog ispitivanja i dobivenih podataka Gržetić i ja uputili smo Ivana Rustanberga i Franju Plešu u stan Francike Petranović u neposrednoj blizini crkve u Delnicama, s tačnim obavještenjima o vremenu i načinu izvršenja akcije. 24. decembra, tačno u određeno vrijeme, umjesto zvonara upali su pred

župni ured i u predvorju s četiri metka likvidirali izdajnika. Oni su se, prema dobivenim uputama, uspješno povukli i vratili u bazu. Neprijatelj je nastojao da tom našem aktu pripiše vjerski karakter. Nakon našeg objašnjenja, a i ranije već poznate njegove djelatnosti, većini stanovništva bilo je jasno da su glavni motivi bili za našu akciju politički, odnosno da se radilo o likvidaciji izdajnika.

Za odmazdu, ubrzo poslije akcije, ustaše su uhvatile Ivana Plešu, člana Mjesnog komiteta. U istrazi nije ništa odao, iako su ga na zvjerski način mučili, dok nije u najtežim mukama umro. Slično su postupili i s još jednim drugom. Njihova su mrtva tijela kasnije pronađena u šumi ispod Delnica. Pored njih Talijani su uhapsili još oko 20 civila i odveli ih u internaciju.

U međuvremenu se vratio u naš logor Ivan Lenac, a povučen je u našu jedinicu i sekretar KK Mance. Mi smo se nakon povlačenja iz Vlaške vode smjetili u spilju na sektoru Turnji, Marija Trošt, Tihovo. Tu smo reorganizirali četu. Za komandira je postavljen Ivan Lenac, a za komesara Drago Mance. Dužnost sekretara KK KPH Delnice obavljao je Stipe Štimac, koji se nalazio u Fužinsko-ličkoj četi. Tu smo organizirali i tehniku, nabavili pisaću mašinu i papira i dalje umnažali letak KK KPH Delnice. Tekst smo imali ranije pripremljen, još u Presiki. Tako umnožen slali smo partijskim organizacijama i punktovima.

Kako smo zaista bili na vrlo isturenom mjestu u neposrednoj blizini Delnica, Broda na Kupi i Skrada, to smo se morali u svim mjestima osigurati punktovima preko kojih smo dobivali podatke o neprijatelju i druge obavijesti.

Tako smo jedne večeri upali u gostionicu na glavnoj cesti dva kilometra od Broda na Kupi. Vlasnica je pored gostionice posjedovala i trgovinu živežnih namirnica. Tu je bilo stjecište i prolaz iz gotovo svih okolnih mjesta, a nailazile su i češće neprijateljske patrole. Vlasnica lokala i njezine kćerke radile su za nas i obavljale odgovarajuće zadatke. Taj nam je punkt bio jako važan, s obzirom na to da smo imali svakodnevne vijesti o akcijama neprijatelja. Pored ostalog tu smo informirani, a što smo osjetili i po tragovima, da izviđaje obavlja jedan lugar iz Radičaja. Te večeri vidjeli smo da je u kući sam. Vidjevši nas, uzeo je pušku i čekao kraj svojih vrata. Upali smo u kuću i umjesto da ga likvidiramo uvjeravali smo ga u pravilnost naše borbe. Tada se obavezao da će raditi za nas.

Sve te prethodne mjere morali smo obaviti da bismo koliko-toliko mogli djelovati i politički i izvršavati akcije.

Tako smo na tom sektoru prišli razvijanju vrlo žive političke aktivnosti. Obišli smo gotovo sva mjesta Kupske doline, a s Delnicama i Brodom na Kupi imali smo čvrste veze. Naša se jedinica većinom kretala na skijama. Među nama su bili najbolji skijaši, npr. Ivan Lenac, prvak u skijaškom prvenstvu Hrvatske, Milan Rustanberg također. Mi ostali dobro smo vladali skijama i bili vrlo pokretni u svom radu.

Na tom području pred kraj 1941. godine gotovo u svim mjestima uspostavljeni su NOO. Partijske organizacije radile su u svim selima. U svakom selu pripremili smo po jednu grupu omladinaca za odlazak u partizane. Samo na tom području u to doba radilo je oko devet NOO u pozadini, zatim nekoliko odbora žena i grupe omladinaca. U samim Delnicama rad je bio vrlo intenzivan. Tu smo raspačavali proglas Kotarskog komiteta, organizirali udarne grupe i pripremali mobilizaciju. U tom radu na putu za sastanak s nama Talijani su ubili Matiju Ofaka iz Broda na Kupi.

Jedne noći u toku januara 1942. krenuli smo u Kuželj. Bili smo informirani od tamošnje organizacije da u školi radi Lipovac, inače naš simpatizer. Od njega smo doznali da preko mosta u Slovenskom Kuželju radi za NOP Jan Lokovšek, također učitelj. Tu je bio stacioniran talijanski garnizon od oko 300 vojnika. Kasnije smo održali sastanak s njima i uspostavili redovni kontakt s drugovima iz Slovenije.

S obzirom na to da su Talijani pokušali uspostaviti cestovne veze na relaciji Delnice—Skrad, pa su u tu svrhu mobilizirali i nešto civila iz Delnica, dio naše čete izveo je akciju, rastjerao mobilizirane civile i njihovo osiguranje. Nekoliko dana kasnije prekinuli smo na toj liniji telefonske veze.

Tada smo imali organiziranih samo na sektoru Kupske doline oko 30 boraca. Naša je četa narasla već na oko 60 boraca. U zapadnom dijelu Kotara (Fužine, Lokve, Lič) radili su članovi KK koji su se nalazili kod Bitorajske čete, gdje je situacija bila također dobra.

Početkom marta odlazimo Josip Gržetić i ia u Drežnicu, mjesto Vukeliće. Tada je tamo boravio dio Glavnog štaba Hrvatske. U prisutnosti članova GŠH i drugova iz Štaba Primorsko-goranskog odreda Gržetić je podnio opširan izvještaj o stanju na tom području. Tu smo dobili odgovarajuće zadatke i naredbu o izmjeni i sastavu rukovodstva Čete. Tada je za komandira postavljen Ivan Lenac, a za komesara Nikola Rački. Po povratku u jedinicu izabran je novi sekretar Čete — Ivan Pleše.

Na povratku iz Drežnice navratili smo u logor Fužinsko-bribirske čete iznad Mrkoplja i održali kratak sastanak, a zatim se vratili u svoju bazu. Nekoliko dana kasnije naša četa dobiva zadatak da učestvuje u oslobođenju Mrkoplja. Tih dana povukli smo u sastav čete sve borce Kupske doline, pa je na zadatak krenulo oko 90 boraca. Zasjeda je postavljena ispred Sungera. Taj položaj držimo pod svojom kontrolom radi sprečavanja eventualnog pokreta i zaustavljanja talijanskih jedinica iz pravca Delnica i Lokava. 19. III 1942. u ranim jutarnjim satima oslobođen je Mrkopalj. Nakon toga dolazi do većih priliva novih boraca. U tom prvom oslobođenom mjestu s centrom općinske uprave preuzima svu vlast novoformirani NOO. U samom mjestu održan je velik miting. Padom Mrkoplja oslobođena su i sva okolna sela. Na tom je području, a i u drugim mjestima, razvijana velika politička aktivnost. Tako iz samih Delnica organizacija šalje oko sto ranije pripremljenih boraca. Tada dolazi do

organiziranja još jedne čete. Za dva do tri dana nakon oslobođenja Mrkoplja oslobođena je i Ravna Gora. Tako uglavnom već u drugoj polovici marta naše jedinice na tom području drže dva veća općinska mjesta sa svim zaseocima u okolici do same željezničke pruge i oko 15 km od samih Delnica.

Tada dolaze na to područje instruktor CK KPH Anka Berus i Josip Đerđa, sekretar OK KPH za Primorje i Štaba Primorsko-goranskog odreda. Održani su masovni politički skupovi s narodom, održani su sastanci u svim četama na tom području, a i s NOO-ima. Tada smo imali tri općinska i devet mjesnih NOO-a i niz odbora u zaseocima. Neprijatelj je pod jakom stražom držao samo željezničku prugu koja je prolazila kroz oslobođeni teritorij i cestu kuda su povremeno prolazili veći neprijateljski konvoji.

Polovicom aprila naša se četa prebacuje preko pruge na zapadnu stranu oslobođenog teritorija, na sektor Delnice—Brod na Kupi, na mjesto zvano »Glavice« iznad Lešnice. Na tom sektoru izvodimo nekoliko manjih akcija, opsjedamo stalno neka okupirana mjesta, posebno Brod na Kupi. Povlačenjem okupatorskih vojnika i oslobađanjem dvaju većih općinskih mjesta dio ustaških vlasti ostaje obezglavljen. Tako je u noći između 30. IV i 1. V 1942. od naše čete, uz pomoć boraca iz Slovenije, likvidirana oružnička postaja i ostali kvislinški aparat u Brodu na Kupi. Tako 1. maj 1942. proslavljamo ulaskom naše jedinice u mjesto, gdje istoga dana preuzimamo svu vlast. Tu uspostavljamo i legalni općinski NOO, konfisciramo svu imovinu za ratne potrebe, hapsimo ustaške doušnike i šaljemo ih dalje u komandu. Pored najnužnije straže u samom mjestu dio Čete zauzima položaj u smjeru Delnica na rubu šume kod Marije Trošt, na sektoru Podstena i iznad Kuželja. Nekoliko dana kasnije polaze na nas talijanske jedinice iz Delnica, gdje u kraćem okršaju s neprijateljem imamo jednog mrtvog, ali se Talijani povlače. Tu razvijamo također političku aktivnost i održavamo velik narodni zbor u Brodu na Kupi.

Poslije uspostave naše vlasti u Brodu na Kupi jedan je dio porodica naših prvoboraca uhapšen u Delnicama i interniran. Ta hapšenja uslijedila su kao odmazda na naše akcije na Brodu na Kupi. Neki rukovodioci koji su se služili konspirativnim imenima ovdje su prepoznati, pa je, pored ostalog, neprijatelj iskoristio to za hapšenje njihovih porodica.

Mnogo se tada radilo na organizaciji omladine jer je došao znatan broj omladinaca iz Broda na Kupi i Delnica, koje odmah uvrštavamo u operativnu jedinicu.

Desetak dana nakon oslobođenja Broda na Kupi, dok se naša četa, s dijelovima drugih jedinica, nalazila na akciji oko Vršića na cesti Crni lug—Gerovo, Talijani su krenuli iz tri pravca cestom Delnice—Brod na Kupi, cestom iz područja Brod Moravica i od Praporta u pravcu Kuželja. Nakon kraćeg puškaranja, uglavnom isturenih straža na pojedinim područjima, neprijatelj je u večernjim satima s jačim snagama zaposjeo ponovo Brod na Kupi.

Nakon napada na Brod na Kupi ubrzo je uslijedila i ofenziva na oslobođeno područje Mrkoplja i Ravne Gore. Iako je bilo i prije nekoliko pokušaja oko pruge i na sektoru Kupjak, neprijatelj je sada s jačim snagama sa svih strana nadirao rano ujutro prema Mrkoplju. U prijepodnevnim satima vodila se bitka na sektoru Brestove drage, sa zapadne strane Mrkoplja, a i Starog Laza iz pravca Kose, s istočne strane Mrkoplja. U Ravnu Goru je već prije toga ušao neprijatelj sa svojim snagama. Oko 11 sati prije podne neprijatelj upada u Mrkopalj, a dio jedinica sa Štabom povlači se prema Širokoj Dragi u pravcu Bijelih stijena. Na rubu šume pružen im je otpor. U tim okršajima poginuo je i sekretar KK KPH Delnice Josip Šimac.

S obzirom na veći priliv boraca prethodnih dana formiran je bataljon »Goranin«. 2a komandanta je postavljen Ivan Lenac, a ja sam trebao preuzeti dužnost sekretara bataljonskog biroa. Kako je Komitet ostao bez sekretara, to sam po zadatku OK za Hrvatsko primorje oslobođen dužnosti u vojsci i postavljen za sekretara KK KPH Delnice. Od naše čete i novih boraca formirane su dvije čete, a dio je boraca koji je neko vrijeme boravio u našoj četi prebačen na sektor Srpskih Moravica.

Tako se relativno vrlo brzo poslije ofenzive konsolidirala vojno-politička situacija. Rad je počeo i u vojsci i u pozadini nešto u težim uslovima, ali su se jedinice vrlo brzo sredile.

Kotarski je komitet neko vrijeme boravio uz Štab bataljona »Goranin«, ali je kasnije većinom djelovao iz baze na Drgomlju, Praportu i uglavnom na tom području.

Nakon sastanka KK pristupilo se uspostavljanju i popuni partijskih organizacija na terenu, jer je gotovo sav raniji partijski aktiv ušao u sastav jedinica. Organizirali smo ilegalne ili poluilegalne NOO i odbore AF2, na čemu je intenzivno radila Ruža Turković iz Zagreba. Također se pristupilo obnovi i sređivanju omladinske organizacije. Aktivi su najčešće bili sastavljani od vrlo mladih omladinaca, koji nisu još bili stasali za našu vojsku. Također smo radili na uspostavljanju organizacije civilnog logora — poslije evakuacije civila iz Mrkoplja i još nekih mjesta. U jednom od tih logora bila je komesar Pavica Pavičić.

U to vrijeme na mjestu zvanom Milčeve stijene organizirano je partijsko savjetovanje za Hrvatsko primorje i Gorski kotar. Na savjetovanju su bili Anka Berus, Josip Đerđa, rukovodstvo Odreda i predstavnici bataljona i nekih četa. Diskutiralo se o političkom stanju i vojnoj situaciji u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Sjećam se da su na tom sastanku u ime organizacije na Sušaku diskutirali Slavko Komar Mrgud, zatim članovi OK Primorje Mate Kršulj, Milan Slani i još neki. Bili su naročito zapaženi izvještaji i izlaganja Anke Berus i Slavka Komara, koji su govorili o političkim prilikama na Sušaku, Kastvu i bližoj okolici. Iscrpno je bila prodiskutirana i situacija u Gorskom kotaru. Na tom se području poslije ofenzive neprijatelja prišlo konsolidaciji partizanskih jedinica. Bilo je također govora i o civilnim logorima, jer su radi represalija neprijatelja

dosta masovno dolazile čitave porodice u šumu iz Hrvatskog primorja, a djelomično i iz zapadnog dijela Gorskog kotara.

Kako je većina članova KK KPH Delnice bila u vojnim jedinicama, to se osjećala potreba za organizacijom i popunom Komiteta drugovima s terena. Tako je KK proširen. Pored mene kao sekretara u KK su ušli: Jura Broičević, kao organizacioni sekretar, Ivan Pleše, zadužen za organiziranje i rad NOO-a, Franjo Starčević, zadužen za rad u vojsci, Valika Krajačić (Marija), zadužena za ideološki rad. Pri Komitetu radila je kao instruktor Ružica Turković.

Pored sređivanja partijske organizacije radilo se pretežno na aktivizaciji NOO-a. Oni su tada mnogo radili na sakupljanju živežnih namirnica za operativne jedinice i civilne logore. Bolnice su tada imale sve više ranjenika, pa ih je trebalo stalno snabdijevati lijekovima, hranom i drugim potrepštinama. Pored toga Komitet je radio s bataljonskim biroom partijske organizacije.

Na čisto vojnom području valja naglasiti da su u to doba na potezu od Kupe do Fužina razoružane sve granične postaje u šumi, te od tada praktički ta granica više nikada nije ni postojala. Tu se istakao Zdenko Petranović. Tada je i formirana omladinska udarna četa, u koju su bili povučeni gotovo svi omladinci iz ostalih četa bataljona »Goranin« i novopridošli omladinci iz pozadine. Za komandira te čete kasnije je bio postavljen Zdenko Petranović. Također se tada mnogo radilo na stvaranju omladinske organizacije i inicijativnog odbora za formiranje Kotarskog komiteta SKOJ-a.

Novoformirana omladinska četa kasnije je uz pomoć slovenskih partizana napala i osvojila talijansko uporište Stari Trg u Sloveniji. Tamo je u borbi i pri razoružanju neprijatelja poginuo herojskom smrću Zdenko Petranović.

Pored vojne suradnje s drugovima iz Slovenije bilo je više i političkih kontakata. Tako je održan jedan sastanak s drugovima iznad Broda na Kupi, kojem je prisustvovalo nekoliko naših predstavnika s tog područja. Među ostalim bili su prisutni Josip Gržetić, Ivan Lenac, Ivan Pleše i ja. Na sastanku je bilo pored ostalog govora o još čvršćem povezivanju i koordinaciji pri zajedničkim političkim i vojnim akcijama. Tako je već u narednom periodu, za vrijeme neprijateljske ofenzive krajem prvog polugodišta 1942. godine, bila jedna jača njihova partizanska jedinica na Praportu na sjevernoj strani rijeke Kupe, gdje smo zajednički vodili neke akcije.

Jedna četa bataljona »Goranin« boravila je na brdu Litorić u neposrednoj blizini Srpskih Moravica. Poslije neprijateljske ofenzive u proljeće 1942. godine, kada smo bili vojnički potisnuti iz Mrkoplja, Ravne Gore i Broda na Kupi, sva su ostala sela okolice bila stalno pod našom vlašću i kontrolom. Neprijatelj se mogao kretati samo s većim jedinicama, koje su se uz pomoć njihovih jakih prethodnica i zasjeda kretale cestama uglav-

nom samo radi snabdijevanja. Posebno je cesta Delnice—Brod na Kupi i čitava ta okolica bila i poslije našeg napuštanja općinskih centara gotovo oslobođen teritorij.

Naročito je dobro radila partijska organizacija u Delnicama. Njeni članovi su uspijevali čak i za vrijeme neprijateljske ofenzive, koja je nešto kasnije uslijedila na čitavom tom području, da se probijaju kroz najteže blokade neprijatelja. Ta je organizacija preko drugarica, naročito Katarine Tomac, Frane Petranović i ostalih, dostavljala hranu i drugi materijal.

Neprijatelj je bio prisiljen da pored vojnih akcija pristupa i drugim sredstvima borbe. Tako je preko svojih agenata i raznih grupa širio alarmantne vijesti, naročito u težim ofenzivama, o neuspjehu naše borbe, o porazima, o hvatanju rukovodećih drugova i njihovoj likvidaciji. Sve je to radio da bi utjecao na demoralizaciju pozadine, a preko nje i na vojne jedinice. Ta jaka neprijateljska propaganda imala je i nekih rezultata. Počela su se pojavljivati i prva dezerterstva iz jedinica. Stalnom političkom i drugim akcijama to je spriječeno, osim vrlo rijetkih izuzetaka. Kada je do takvih pojava dolazilo, one su uglavnom brzo otklanjane vrlo snažnom aktivnošću partijskih organizacija na terenu i partijskih jedinica u Četi, u kojima se odvijao uporan svakodnevni politički rad. Neprijatelj je, kad bi uhvatio kojeg dezertera ili manju grupicu, prišao odmah njihovu strijeljanju, smatrajući to svojim velikim uspjehom. Međutim, upravo je i takva politka neprijatelja znatnije utjecala na relativno mali broj dezertera iz jedinica. A nije mnogo utjecala ni na demoralizaciju u pozadini.

Okupator je pored dobre suradnje s ostacima kvislinške vlasti vrlo dobro surađivao s četničkim elementima. Stalno su pozivali pripadnike srpske narodnosti na predaju, kojih je većina bila u četi kraj Srpskih Moravica. U tim je akcijama bilo također angažirano naše političko rukovodstvo. Dobivši izvještaj o stanju na sektoru Srpskih Moravica, krenuo sam na obilazak spomenute čete. U toj je četi bio tada komandir Mato Kovačević, odranije poznat partijski radnik, i Marko Vučković kao politički komesar. Na sastanku smo konstatirali da su u samoj jedinici i okolo na terenu počela pojedinačna dezerterstva zbog jake talijansko-četničke propagande. Ujedno se osjećala i izvjesna demoralizacija u pozadini. Ta neprijateljska akcija imala je nešto šire razmjere na području kotara Ogulin. Tamo je od izdajnika u samoj četi ubijen njen komesar Bogdan Jančić i delegat voda Jovo Mamula, obojica pripadnici srpske narodnosti.

Zbog takve situacije u toj četi odlučili smo da privremeno povučemo jedinice s tog područja. Ona je nakon toga bila neposrednije i čvršće vezana uz bataljon »Goranin«. Tako je i ta akcija neprijatelja, uz našu intervenciju, doživjela neuspjeh.

Tako je bilo u toku prve godine rata na području Delničkog kotara. Svakako da u ovom napisu nisu mogla biti ni izdaleka obuhvaćena sva politička zbivanja i sve vojne akcije. Većinom su obuhvaćeni oni događaji koji su se zbivali tamo gdje su djelovale prve grupe partizana do formiranja četa i bataljona »Goranin«. Većina je članova Kotarskog komiteta

KPH-a radila tamo. Zajedno s drugovima iz Komiteta i vojnim rukovodiocima operativnih jedinica od četa do Štaba Grupe odreda izvršavali smo zadatke i rješavali probleme, već prema tome kako su se događaji razvijali. Sasvim je sigurno da je pored uspjeha bilo i privremenih neuspjeha. No, oni nisu jače utjecali ni na politička zbivanja ni na tok ratnih operacija.

Područje na kome smo radili bilo je za nas od vitalnog interesa i u političkom i u strateškom pogledu. Isto tako i za neprijatelja. To su bili gotovo čisti hrvatski krajevi (oko 95% stanovništva hrvatske narodnosti, s izuzetkom nekih manjih srpskih sela). Većina boraca s tog područja, posebno članovi Partije, bili su isključivo radnici iz radničkih ili poluradničkih porodica. Partijska je organizacija već tada imala dosta jasne poglede ne samo na oslobođenje zemlje od okupatora, što je bio glavni cilj naše bitke, već i stvaranja budućih kontura vlasti. Borba je u izvjesnom smislu već tada imala narodnooslobodilački i klasno-revolucionarni karakter. Upravo na tom području s obzirom na ulogu Partije narodnooslobodilački je pokret bio lišen nezdravih nacionalističkih natruha, pa je od prvih početaka narodnooslobodilačkog rata kovano bratstvo i jedinstvo i sa srpskim i sa susjednim slovenskim narodom.

Pored tih pozitivnih postojale su i one druge, nešto manje, negativne pojave koje su objektivno jako otežavale razvitak pokreta u našem kraju. Kroz to područje prolazila je granica NDH-a i Italije, zatim glavne saobraćajnice željeznička pruga i cesta Rijeka—Zagreb, kojom se neprijatelj htio brzo i efikasno koristiti radi vojnih potreba, naročito transporta ratne spreme i ostalog materijala. Također je za neprijatelja bila važna komunikacija Rijeka—Delnice—Ljubljana, koja je većinom bila pod našom kontrolom. S obzirom na tu stratešku važnost na tom području su bile koncentrirane jake neprijateljske snage.

Unatoč tim okolnostima narodni ustanak u tom kraju uspješno se razvijao. U stalnom okršaju s jakim snagama neprijatelja, savlađujući vrlo tešku situaciju i vremenske prilike, ustanak je bio u stalnom porastu. U naporima da ga organiziramo, održimo i stalno razvijamo mnogo su nam pomogli drugovi iz CK KPH-a i okružnih komiteta, posebno Končar, Orešković i Marinković. Također su vrlo značajan udio imali i drugovi koje je CK KPH slao iz Zagreba u Gorski kotar da zajedno s nama učestvuju u ratu, pomažući nam svojim vojnim i političkim iskustvima.

Veljko Kovačević

S IVOM MARINKOVIĆEM OD ZAGREBA DO HRVATSKOG PRIMORJA

Početkom avgusta 1941. godine stigao sam u Zagreb. Kao i ostali jugoslovenski dobrovoljci španske republikanske armije koji su tih dana stizali po grupama iz Njemačke bio sam prihvaćen od zagrebačke partijske organizacije. Iako je u to vrijeme u Zagrebu bjesnio najstrašniji ustaški teror, poduhvat zagrebačke partijske organizacije na prihvatanju preko sto boraca, njihovom smještaju i razašiljanju po čitavoj zemlji zaslužuje najveće divljenje.

U Zagrebu sam morao ostati oko mjesec dana, čekajući da mi partijska organizacija nabavi lične isprave i propusnicu. Prije dobijanja isprava iz CK KPH saopšteno mi je da sam raspoređen u Hrvatsko primorje i Gorski kotar.

Već sutradan, po dobijanju isprava, otišao sam na sastanak s jednim drugom za koga su mi rekli da mu je ime Slavko. To je bio čovjek visoka rasta, a djelovao je nekako mirno kao da ne pripada onoj grupi ljudi koja je bila na nišanu okupatora i domaćih satelita. Nisam ni pokušavao da nešto više saznam o njemu; to nisu dozvoljavala pravila ilegalnog rada. Za mene je on bio samo Slavko. Znao sam da je ilegalac i da treba s njim da putujem u Gorski kotar i Hrvatsko primorje, da zajedno obiđemo partijske organizacije i partizanske jedinice koje su bile u formiranju. Meni je, istina, saopšteno da idem tamo da preuzmem komandu nad jedinicama koje niču. Odmah smo se sprijateljili kao da smo se odavno poznavali. Ostalo mi je samo da razmišljam ko je on, kakvu dužnost vrši, da li je član nekog partijskog foruma.

U zakazano vrijeme sastali smo se ponovo ispred zagrebačkog kolodvora radi odlaska. Tu smo stajali gotovo pun sat. Za to vrijeme Slavko je stalno motrio prema stanici, upozoravajući me da njega agenti dobro poznaju, da vidi jednog poznatog pored vrata, te je potrebno da sačekamo dok se malo situacija ne razbistri. Kad se agent udaljio, ušli smo **u** stanicu i kupili vozne karte do Plasa.

U voz smo ušli normalno i nesmetano stigli u Karlovac. Najprije smo svratili do njegove sestre, gdje smo se dobro počastili, a onda otišli na sastanak kod Josipa Kraša. Susret s Krašom za mene je bio doživljaj koji ču dugo pamtiti. Prosto me osvojio svojom otvorenošču i neposrednošću. Ispričao nam je kako se vratio s Korduna, iz partizana, gdje se s revolverom za pojasom šetao slobodno po selima, ne zazirući ni od koga. Tada još nisam mogao da shvatim da postoje neka slobodna sela s narodnom vlašću u okupiranoj zemlji, kako nam je on ispričao.

Kraš nas je upoznao sa situacijom na čitavoj teritoriji OK KPH za Karlovac. Bio je neobično zadovoljan što sam određen, kao španski dobrovoljac, za komandanta partizanskih jedinica u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Dugo me savjetovao kako treba da se postavim, kako da se što brže razviju i aktiviraju partizanske jedinice i učvrsti partijska organizacija.

Nakon dužeg razgovora otišli smo, Slavko i ja, na stanicu i ušli u voz. Opet su se po stanici vrzmali neki agenti od kojih je Slavko zazirao, imajući stalno pripravan revolver. I moj je revolver bio pripravan. Ubrzo je naš voz stigao na željezničku stanicu Dubrave, gdje mi Slavko reče da izađemo radi obilaska nekih drugova. Svratili smo u kuću Sime Karapandže, pri kraju sela. To je bila pristojna seljačka kuća s dosta velikim voćnjakom. Unutra smo zatekli samo majku. Rekli smo joj da smo došli k njenom sinu i objasnili da nas se ne plaši, jer smo njegovi drugovi. Ali sva naša nastojanja da je u to uvjerimo, te da nismo ni ustaše, ni agenti, ostala su uzaludna. Ona je neprestano govorila da ne zna kamo je otišao, da ga već danima nije vidjela i da ne vjeruje da bi se mogao ubrzo vratiti. Držala se kao pravi ilegalac, gdje ne pomažu nikakve molbe ni ubjeđivanja bez partijske javke. Neobavljena posla morali smo da napustimo njenu kuću.

To je bilo 7. septembra 1941. godine.

Slijedeća naša stanica bila je Ogulin. Tu smo izišli iz voza. Ali kako nismo pronašli druga s partijske veze, odmah smo se vratili u isti voz i produžili do Srpskih Moravica.

Imali smo u planu da u Moravicama svratimo do dva druga s partijske veze — Šabana i Marka Vučkovića. Poslije razgovora sa Sabanom uputili smo se u selo Vučkoviće iznad samih Moravica. U Markovoj su nas kući primili kao prave prijatelje.

Marko Vučković odranije je bio naš glavni oslonac u Moravicama. Isto veče okupio je nekoliko drugova, koji još nisu bili u Partiji, ali koji su bili njeni čvrsti simpatizeri i bili spremni da stupe u oružanu borbu protiv okupatora. Naime, Slavko je, prema ranijem obavještenju, smatrao da tu postoji partijska ćelija. Međutim, po Markovom pričanju, ćelija nije bila oformljena, jer se nije osjećao kompetentnim da to učini, već je čekao da dođe netko iz Ogulina ili Karlovca. Sastanak s Markom i grupom simpatizera trajao je dokasna. Razgovarali smo o problemima izvođenja oružanih akcija i o formiranju diverzantske grupe. Dogovorili smo se da o tome porazgovaraju i s ostalim simpatizerima i da pripreme sastanak

na kome bi se formirala partijska organizacija. Obećali smo da ćemo doći na taj sastanak.

Tu sam saznao od Slavka da se u Zagrebu sprema izuzetno važna akcija. Naime, čim smo stigli, on je pitao Marka da li je čuo neke novosti iz Zagreba. Meni nije bilo jasno zašto to pita kad upravo dolazimo iz Zagreba. Sutradan mi je objasnio da bi trebalo svakog časa da ode u vazduh glavna zagrebačka telefonska centrala, te da smo i mi juče morali da idemo iz Zagreba da bismo izbjegli raciju. To me još više ponukalo da razmišljam ko je Slavko kad su mu poznate stvari koje mogu znati samo ljudi neposredno angažovani na tako važnim zadacima.

Sutradan smo doputovali u Delnice. Otišli smo u hotel do Pavice Kovačević. To je bila izuzetno aktivna omladinka čiji su roditelji držali hotel. U donjim prostorijama zadržavali su se gotovo po čitav dan italijanski oficiri, uživajući u alkoholu. Ali to nije smetalo Pavici da hotel pretvori u partijsko svratište. Štavise, moglo bi se reći za tu kuću da je služila kao neka vrsta prebivališta za sve istaknutije ilegalce koji su dolazili iz Zagreba i drugih krajeva radi dizanja ustanka. Dvije sobe na spratu služile su isključivo za potrebe Partije. Naravno, i nas smo dvojica uzela jednu sobu i odatle uspostavljala veze s mjesnom partijskom organizacijom i s Delničkim partizanskim logorom, koji se nalazio nedaleko od samog mjesta na Petehovcu. Odmah smo zakazali sastanak s partijskim aktivistima koji bi trebalo da se održi za tri dana. Jako nam se žurilo da što prije stignemo do Fužina, gdje je bio već zakazan sastanak s nekim drugovima iz mjesta i gdje je trebalo da se izvede akcija s Bribirskom četom, koju smo već ranije preko veza ugovorili.

Poslije prespavane noći u Delnicama stigli smo vozom u Fužine. Tu nam se desila mala neprilika. Italijanski karabinijeri tražili su naše legitimacije i propusnice. Mada su legitimacije falsifikovane, bilo je sve u redu, ali, ne znam kako, propusnice su bile zastarjele. Karabinijeri su naredili da pođemo s njima u stanicu. Zahvaljujući Slavkovom znanju italijanskog jezika, uspjelo nam je da se sretno izvučemo. Na zahtjev da idemo s njima Slavko im se zahvalio »na usluzi«, a zatim je dodao da je glavno da nam oni pokažu gdje se nalazi stanica, a da ćemo mi sami da obavimo tu formalnost. Tako smo se prijateljski rastali s karabinijerima. Naravno, nije nam ni padalo na pamet da svraćamo u stanicu. Uputili smo se kroz mjesto do Andrije Bubnja da bismo se povezali s mjesnom partijskom organizacijom. Sastali smo se s nekim drugovima koji su nas upoznali sa situacijom. Poslije toga smo otišli do Vrata, do druga s tamošnje partijske veze s kojim smo razgovarali o zadacima.

Pošto se već dobro smračilo, uputili smo se s vodičem u selo Lič, u čijoj je okolici trebalo da nas čeka Bribirska partizanska četa na čelu s Tomom Strižićem, kako je to već bilo ranije ugovoreno. Nedaleko od puta, u šumi, naišli smo na četu od 30 do 40 ljudi koja se upravo spustila sa Viševice. To je bio moj prvi susret s Tomom Strižićem, proslavljenim junakom Hrvatskog primorja, i s Nikolom Pavletićem, istaknutim partijskim aktivistom iz Liča. U četi se nalazio i Ilija Hariš Gromovnik. Na

leđima je nosio velik ruksak u kojem se nalazio eksploziv za miniranje pruge. Nakon kraćeg sastanka i dogovora Ilija se uputio prema pruzi da postavi minu, a mi smo krenuli s četom da izvučemo eksploziv iz magazina kod Fužina.

Magazin je bez ikakvog obezbjeđenja, pa je posao lako obavljen. Provalili smo vrata i ušli. Unutra se nalazilo oko četrdeset sanduka ekrazita, dosta štapina i kapsula. U jednom sanduku moglo je da bude od 25 do 30 kilograma eksploziva. Sanduk po sanduk stavljali smo na leđa, dok nismo digli i posljednji, i uputili se preko Ličkog polja prema crkvici koja se nalazila u samom podnožju planine. Tu smo odsjeli da se odmorimo i da sačekamo Iliju Gromovnika da se vrati s pruge. Nakon čas-dva čekanja došao je Ilija. Kazao nam je da je postavio minu. Ostalo je još da sačekamo nailazak voza. Bilo nam je stalo da početak uspije. Nakon nepunih pola časa čuli smo voz. Ali, na žalost, voz je prošao a mina se nije oglasila.

Ilija je bio bijesan. Tako nešto mu se nije dešavalo u Španiji. Stručno je objašnjavao razloge zašto mina nije eksplodirala, u što se mi nismo razumjeli. Ne oklijevajući, otrčao je ponovo na prugu da bi se s minom nešto »dogovorio«. Negdje oko ponoći Ilija se vratio da zajedno čekamo eventualni nailazak drugog voza. Zbilja, nismo dugo čekali do njegovog nailaska. Ovoga puta voz je išao od Sušaka i, samo što se provukao kroz lički tunel, odmakao nepun kilometar, sijevnula je munja s pruge, a malo za tim čula se strašna eksplozija. To je bila prva izuzetno uspjela akcija na pruzi. Nastalo je grljenje i čestitanje Gromovniku na uspjehu.

Put od Ličkog polja do samog vrha Viševice, sa sandukom eksploziva na leđima, dugo ću pamtiti. Poslije španskog rata i dvije i po godine boravka u koncentracionom logoru u Francuskoj ovaj sanduk na leđima kao da je bio težak stotinu kilograma. Čini mi se da je drugima bilo lakše. Mislim da ni Slavko, koji je isto tako nosio sanduk na leđima, nije osjećao takav teret.

Logor Bribirske čete bio je smješten pri vrhu Viševice. Tu je bila izgrađena jedna baraka u kojoj je boravila četa. Odatle je pregled bio jasan, tako da je teško ko mogao iznenaditi četu. Toma Strižić, komandir čete, odmah je isturio patrole malo dalje da bi osmatrale teren. Očekivalo se poslije akcija na pruzi i obijanja magazina da će neprijatelj organizovati potjeru. Međutim, nije došlo ni do kakvih potjera.

Tu smo održali sastanak s četom, na kojem je Slavko dugo obrazlagao liniju naše borbe, zahtijevajući što veću mobilizaciju i aktiviranje.

U Bribirskoj četi prenoćili smo svega jednu noć, jer smo se morali brzo pješke vraćati u Delnice. Očekivali su nas ugovoreni sastanci s drugovima iz partijske organizacije i Delničkog logora.

Ponovo smo odsjeli u hotelu kod Pavice. Negdje predvečer 12. septembra otišli smo da obiđemo Delnički odred. On je bio smješten na Petehovcu. Tada se tamo nalazilo 10—15 komunista iz Delnica. S njima je bio Joso Gržetić koji je došao iz Zagreba. Sastanak se otegao do kasno u noć. Odredu je postavljen zadatak da se što više aktivira, posebno na

pruzi. Doneseni su i zaključci o političkom radu, o akcijama i slično. Kako smo se žurili da obiđemo čitav niz organizacija duž Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, tu noć nismo ostali u Odredu, već smo se uputili u Delnice i odsjeli u hotelu. Potpuno smo zaboravili na policijski čas koji je počinjao u devet uveče. Bilo je već jedanaest časova kad smo krenuli s Petehovca. Krećući se po mraku, korak po korak, stigli smo do podvožnjaka željezničke pruge oko ponoći. U tom trenutku odozgo s pruge čujemo na italijanskom: »Stoj, ko ide?«

Slavko odgovorio također na italijanskom da idu dva trgovca drvima. Očekujući da bi patrola s pruge mogla otvoriti vatru, obojica smo izvadila revolver. Umjesto pucnjave, na naše iznenađenje, čujemo komandu da možemo proći. S velikom zebnjom prošli smo ispod pruge i uputili se u Delnice.

U mjestu je vladala grobna tišina, sve je zamrlo. Nigdje ni bata koraka, ni svjetla. Došli smo do hotela, pokucali na vrata, ali niko nije odgovorio. Onda smo prešli na drugu stranu i nakupivši dosta sitnih kamenčića, počeli da zasipamo prozor gdje je spavala Pavica. Prozor se odjednom otvorio i primijetili smo tri siluete. To je bila Pavica s ocem i majkom. Začuli smo tih glas: »Ludi li ste, bože mili!« Pavica je odmah sišla i otvorila nam vrata. Imali smo sreću što su nas prepoznali. Mogli su i da nam ne otvore, jer smo prekršili pravila ilegalnog ponašanja.

No to nije bila jedina neprilika koju smo priuštili gostoljubivim domaćinima. Kao u pravilu najmanje smo se zadržavali u sobi koja nam je data na raspolaganje. Da ne bismo ispali sumnjivi, često smo silazili u kafanu među oficire i druge goste, ponašajući se kao domaći ljudi koji ne moraju ni od koga da zaziru. Takvim držanjem mi smo se do te mjere odomaćili da na nas niko nije ni obraćao pažnju. Ali to ponašanje nisu shvatili naši dobronamjerni domaćini pa su bili zabrinuti.

Boraveći u Delnicama, održali smo više sastanaka s komunistima i s Komitetom. Boravak i djelovanje Slavka na ovom terenu, njegov neprekidan rad s pojedinim komitetima, komunistima i drugim rodoljubima bili su od goleme važnosti za pokretanje ljudi, za mobilizaciju i za organizaciju narodnooslobodilačke borbe. On se nije postavljao kao savjetodavac, niti je davao opšte direktive, već je njegova djelatnost bila usmjerena na konkretne zadatke — oružane akcije i mobilizaciju masa za borbu.

Poslije nekoliko dana ponovo smo sjeli u voz i doputovali u Srpske Moravice. Tamo smo formirali partijsku organizaciju od šest članova.

Iz Moravica smo se uputili prema Drežnici. Usput smo navraćali u više naselja, gdje je postojala i gdje nije partijska veza. U selu Vujnović, vise Vrbovskog, upoznali smo se s domaćinom Vojinovićem. U njegovoj smo kući razgovarali otvoreno o borbi kao da smo došli na svoju partijsku vezu. Ta će kuća već ubrzo postati naš partijski oslonac. Iz Vrbovskog uputili smo se u Gomirje, gdje smo se sastali s istaknutim članom Partije Jovom Mamulom i grupom simpatizera. Naši sastanci s drugovima u Gomirju pomogli su da se brže osnuje partizanska jedinica.

Osamnaestog septembra stigli smo u Drežnicu. Tu je već ranije formirano nekoliko manjih partizanskih logora, smještenih u okolnim šumama. Oni su kontrolisali sva drežnička naselja osim centra. U tom periodu Drežnica je na neki način predstavljala poluoslobođenu teritoriju. Ustaničko je raspoloženje bilo visoko. Tu smo održali više sastanaka i s partizanskim logorima i s mjesnim komitetom. U Drežnici smo se našli s Ivom Vejvodom i Nikolom Carom — španskim borcima koji će ubrzo postati istaknute ličnosti u vođenju ustanka u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Iz Drežnice je Slavko otišao u Gornji kraj (kotar Brinje). Tamo je održao sastanke s tamošnjim članovima Partije u istom duhu kao i svuda kamo smo dolazili.

U to vrijeme Italijani su imali jak garnizon u Jasenku. Tamo smo imali nekoliko članova Partije koji još uvijek nisu uspjeli organizovati partizansku jedinicu. Ulazak u Jasenak bio je vezan s velikim opasnostima. Međutim, Slavku je bilo naročito stalo da dođemo u Jasenak kako bismo i u njemu nešto učinili. Iako smo bili svjesni rizika, odlučili smo da uđemo u Jasenak. Naša veza u Jasenku išla je preko kafedžije Simeona Kovačevića koji nije bio u Partiji. Teškoća je bila u tome što su Italijani imali svoj štab u njegovoj kući, a kafana je bila pretvorena u italijansku menzu. Pored svega Slavko je zahtijevao da se probijemo do Simeona, bilo kako.

Sve prepreke 4 garnizona, pa i dva stražara koji su obezbjeđivali Simeonovu kuću, sasvladali smo zahvaljujući Slavkovom znanju italijanskog jezika. Našli smo se okruženi desetinom italijanskih oficira u Simeonovoj kuhinji. Taj izvanredni čovjek, koji je uspijevao da se ljubazno odnosi prema Italijanima, a nama da učini i ono što smo ponekad smatrali nemogućim, omogućio nam je da okupimo 30—40 ljudi u šumi pored pilane. Tu pred nosom Italijana upoznali smo ih sa situacijom i pozvali u borbu. Rezultati nisu izostali. Ubrzo su iz Jasenka počeli da izlaze najodlučniji i da se uključuju u partizanske jedinice.

Teško se sjetiti svih mjesta gdje smo bili i sastanaka koje smo održali. Putujući nekad vozom, nekad pješke, obišli smo Skrad, Mrkopalj, Ravnu Goru, Stari Laz i druga mjesta. Slavko je ugovarao sastanke na kojima je neumorno objašnjavao partijsku liniju i postavljao zadatke. Tim nastupom i nesebičnim zalaganjem, između ostaloga, on je lično doprinio svakodnevnom porastu broja partizana.

Za to vrijeme obišli smo sve partizanske jedinice. Formirali smo više partijskih organizacija i primili na desetke novih članova u Partiju.

Još jednom smo navratili do Delnica, gdje smo održali širi sastanak s drugovima iz Delnica, Lokava, Fužina, Broda na Kupi, Tihova, Lešnice, Trošmarije i drugih okolnih mjesta.

Iz Delnica smo se uputili ponovo do Bribirske čete na Viševici. Od našeg posljednjeg viđenja četa je porasla za deset-petnaest boraca. Po dolasku i kraćem razgovoru odlučili smo da četa minira prugu. Rano sutradan borci su se vratili premoreni i pregladnjeli, neobavljena posla. Koristeći se svojim pravom komandanta, naredio sam da se Četa vrati

na prugu i da tu ostane dok ne sruši voz. Nastala je veoma teška situacija. Svi su tvrdili da se do pruge nije moglo doći zbog jakog obezbjeđenja. Slavko i Toma Strižić, koji nije išao na prugu, podržali su me. Sekretar partijske organizacije Čete odmah je skupio partijsku ćeliju, a gotovo svi borci čete bili su članovi Partije, i otpočela je duga diskusija i pravdanje za neuspjeh. U toj diskusiji borci su dali i jak otpor prema mome i Slavkovom stavu. Tada tim borcima nisu bila još shvatljiva ovakva neopoziva naređenja. Mi smo i dalje ostali uporni da Četa odmah mora ići na prugu, minirati je, a kad izvrši zadatak, možemo razgovarati o svemu. Nije bilo druge, četa se brzo postrojila i otišla na prugu. Većina boraca bila je nezadovoljna našom odlukom, gledali su nas ogorčeno. Nas dvojica Tomo Strižić i još desetak boraca ostali smo na Viševici.

Sutradan je ujutru do nas doprla pjesma. Istrčali smo ispred barake i ugledali raspjevanu četu kako se primiče svom prebivalištu. Pošli smo joj u susret. Nije trebalo da nam podnose izvještaj. Lica boraca i pjesma govorili su da je akcija uspješno izvršena. Prilazili su nam grlili nas i ljubili, čestitajući nam na sinoćnjem stavu. Predložili smo da prekinuti sastanak nastavimo. Uslijedio je smijeh. Svi uglas povikali su da je samo tako trebalo postupiti. Ako im je bio težak odlazak na prugu, povratak i penjanje do vrha Viševice bili su im laki. Iza Čete je ostao da leži voz pored pruge.

Zbog učestalih akcija Bribirske čete i ostalih jedinica Italijani su počeli sve dublje da zalaze u šumu tragajući za partizanima. Još dok smo se Slavko i ja nalazili u Bribirskoj četi, na Lukovu je otpočela pucnjava i vidjeli su se veliki stubovi dima. Italijanska je vojska nastupala. Da bismo ih predusreli, izabrali smo pogodno mjesto i postavili zasjedu. Međutim, italijanska vojska nije se usudila da ide dublje u šumu. Zadovoljna paljevinom, počela je predveče da odstupa prema Bribiru. Ali i naš put, Slavkov i moj, vodio je u Bribir i u druge primorske gradove, gdje je trebalo da se povežemo s mnogim organizacijama i drugovima. Slavko je ocijenio da će biti najpametnije da krenemo za vojskom, na kilometar-dva iza Italijana, i da se tako spustimo do Bribira. Meni se to činilo suviše riskantno, ali Slavko me uvjerio da je to najpovoljniji trenutak i da ćemo na taj način na začelju Italijana najlakše ući u Bribir, gdje su oni imali svoj jak garnizon. U prvi mrak, s vodičem Bribircem, ušli smo tako reći s posljednjim italijanskim vojnikom u sam Bribir.

Tu je trebalo da prenoćimo. Ali gdje? Kod koga? U ustaničkom Bribiru gdje bismo god prenoćili izložili bismo i domaćina i sebe velikoj opasnosti. Zato je naš vodič predložio da bi bilo najbolje da se obratimo za prenoćište krčmarici Milki. Milka je imala veliku kafanu u kojoj su najčešće odsjedali italijanski oficiri. Zbog toga je bila mještanima najsumnjiviji čovjek u selu. Vodič nam je zato i predložio da se obratimo njoj. Teško bi se i pomislilo da u taj italijanski osinjak mogu da dođu komunisti i traže prenoćište.

Dok smo se primicali Milkinoj kafani, unutra se orilo od pjesme i pijanke. Oficiri očito zadovoljni uspjelim izletom u planinu bili su i suviše raspoloženi da ga dobro proslave.

Noć se već bila dobro smračila. Pošto je naš vodič uspio da se uvuče sa zadnje strane kuće i dođe u kontakt s Milkom, rekao joj je da su tu došla dva gospodina, trgovca drvima. Objasnio joj je da bi željeli da kod nje prenoće, ako im ikako može obezbijediti jednu sobu. Dok je on razgovarao s Milkom, mi smo se poodmakli jedno dvjesta metara, bojeći se klopke. Ubrzo dotrča vodič i reče nam da slobodno idemo prema kući. Iza kuće čekala nas je Milka. Ona nam je rekla da ima slobodnu sobu. Uvela nas je preko zadnjeg stepeništa u lijepo namještenu prostoriju. Zatim se spustila niza stepenice dolje u kafanu među oficire. Mi smo ostali da čekamo s otkočenim revolverima u džepovima. Bojali smo se da bi mogla dovesti oficire da nas pohapse. Tom strahu nije bilo mjesta, Milka se ubrzo pojavila na vratima s velikim bokalom crnog vina i punim tanjirom grožđa i smokava. »Dobro je, dobro je« — reče Slavko — »pametna žena, hoće nešto da zaradi.« Ako je željela novac, mi zaista nismo imali razloga da ga štedimo u ovoj prilici. Nije prošlo mnogo, njeni gosti su se razišli i Milka nam donese »gospodsku« večeru.

Ujutro nas je probudila nešto ranije, kako smo se i dogovorili, kako bismo što prije produžili za Selce i Crikvenicu. Čim smo se probudili, ugledali smo na stolicama očišćena i opeglana svoja odijela i oprane košulje. Za proteklih dvadeset dana krstarenja po Primorju i Gorskom kotaru, noćivajući čas po selima, čas po hotelima, čas po partizanskim logorima, bili smo se potpuno zapustili. Ali naša domaćica, videći kako smo zamazani, sama se sjetila da nas uredi.

Pošto smo dobro doručkovali i spremili se za put, Slavko je izvadio novčanik u namjeri da plati.

— Koliko smo dužni, Mička? — upita Slavko.

— Šta biste vi mogli biti dužni? — reče Milka.

— Prenoćište, večeru, doručak, čišćenje i peglanje odijela, veš, piće i sve ostalo.

— Bože sačuvaj — reče Milka. Takvi gosti moje kuće ne plaćaju. Znam ja, drugovi, da vi niste nikakvi trgovci drvima. Niste vi ni obični partizani. Vi ste od onih gore s vrha. I još da platite. Nemojte, molim vas, da me vrijeđate.

Slavko izvuče tri hiljade kuna i položi ih na sto, ali Milka ih zgrabi i ljutito mu ih vrati.

— Slušajte, drugovi, ako ovo odmah ne stavite u džep, ja ću ih iscijepati pred vama. Znam, ja znam ko ste vi, drugovi — poče da ponavlja — vi ste od onih odozgo, odozgo.

Svi pokušaji da platimo bili su uzaludni.

Takav je bio susret i rastanak s »najsumnjivijom« ličnošću Bribira, krčmaricom Milkom. Ona je uskoro od istih tih oficira, koji su kod nje bančili, bila uhapšena i odvedena u koncentracioni logor u Italiju, gdje je ostala sve do kapitulacije Italije.

To je bila Milka Bribirka, jedna od onih junakinja kakvih je po Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru bilo na hiljade.

Iz Bribira smo došli pješke u Selce. Tu smo se sastali s Lončarićem, opštinskim djelovođom, koji je bio naša partijska veza. Trebalo je da promijenimo legitimacije i dobijemo nove propusnice, što je on vrlo brzo učinio. Iz Selca smo se prebacili u Crikvenicu k Viktoru Bubnju, članu Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje i rukovodiocu partijske tehnike. Smjestio nas je kod svoje rodbine. Oni su nas primili s izuzetnom brigom i pažnjom, ali i s velikim strahom. Okupator je zaveo okrutan režim. Svakodnevno su vršene hajke na komuniste i napredne ljude. Dvadeset devetog septembra ujutro, poslije dvije prospavane noći kod Viktora, sjeli smo u autobus kojim smo stigli u Plaše, a odatle smo produžili vozom u Karlovac. U Karlovcu smo se sastali s Krašom i još nekoliko članova Okružnog komiteta. Slavko je tu ostao, a ja sam morao da se vratim u Hrvatsko primorje i Gorski kotar. Na željezničkoj stanici ispratila me je divna omladinka Nada Dimić, uručivši mi pun kofer sanitetskog materijala za naše ranjenike.

Tako se završio moj višednevni zajednički rad sa Slavkom.

Još jednom ću se sresti s njim u decembru 1941. godine, kada ponovo dođe u obilazak partijskih organizacija i jedinica po Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru.

Ni tada nisam znao da je moj veliki prijatelj i drug iz borbe Slavko, u stvari, Ivo Marinković, profesor i bivši mitrovački robijaš. Njegovo pravo ime saznao sam godinu dana kasnije, poslije vijesti da je ubijen na zvjerski način od ustaša u Zagrebu.

Prof. Mihael Sobolevski

USTANAK NA DIJELU KOTARA OGULIN 1941 I POČETKOM 1942 GODINE[1]

Šestog travnja 1941. godine uslijedio je napad Njemačke na Jugoslaviju. Jugoslavenska vojska je potpuno nepripremljena stupila u obrambeni rat. Simovićeva je vlada 30. ožujka 1941. naredila tajnu mobilizaciju, što je, bez sumnje, usporilo njeno provođenje. Tih su dana i mnogi vojni obveznici kotara Ogulin dobili pozive da se uglavnom jave u jedinice 2. planinskog puka, čije je sjedište bilo u Delnicama. Manji dio vojnih obveznika bio je upućen u Karlovac ili na frontu prema mađarskoj granici. Mora se istaći da su se vojni obveznici kotara Ogulin odazvali pozivu o mobilizaciji i uputili na označena odredišta da brane zemlju od njemačkog napada. Među mobiliziranim bio je i znatan broj komunista. Već i pri slanju poziva bilo je sabotaža, tako da su neki obveznici dobili pozive, kada je Kraljevina Jugoslavija već kapitulirala.

U vrijeme aprilskog rata sekretar partijske organizacije u Plaškom Miljenko Ivanović sakupljao je dobrovoljce za obranu zemlje. Prijavilo se oko 120 omladinaca, za koje je bilo zatraženo oružje. Međutim, ono nije dobiveno, tako da dobrovoljci nisu mogli biti upućeni na frontu.[2]

Tih su dana frankovačko-ustaški i klerofašistički elementi u kotaru Ogulin bili prezaposleni. Ne samo da je trebalo uz pomoć okupatorske vojske razoružati jugoslavenske vojnike, a vojnike srpske nacionalnosti

[1] Kotar Ogulin obuhvaćao je 1941. godine prema ustaškoj administrativnoj podjeli ove općine: Drežnicu, Gomirje, Ogulin, Oštarije, Modruš, Josipdol, Gornje Dubrave i Plaški. Partijska podjela nije odgovarala toj podjeli. U ovom radu obrađuje se ustanak 1941. godine na području koje je obuhvaćao kasniji Kotarski komitet KPH za Ogulin, tj. područje Ogulina, Drežnice i Gomirja.

Autor nije imao namjeru da kaže posljednju riječ o događajima na dijelu kotara Ogulin 1941. i početkom 1942. godine, nego da ovaj rad bude poticaj za još ustrajnije istraživanje i proučavanje narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije na navedenom području.

[2] Sjećanje Nikole Komadine, Zavičajni muzej — Ogulin (dalje ZM).

uputiti na zborna mjesta, odakle će ih okupatorske vlasti otpremati u logore, nego i uspostaviti svoju vlast i preuzeti pojedine ustanove.

Samo dan kasnije, 11. travnja 1941, pošto je Slavko Kvaternik proglasio uspostavljanje kvislinške tvorevine Nezavisne Države Hrvatske (NDH), kotarsko načelstvo u Ogulinu obavijestilo je sve općine, a i pojedine ustanove, da je za »... izvršitelja državne vlasti u srezu Ogulin postavljen dr Lovro Sušić, odvjetnik u Ogulinu«.[3]

Budući da je stanovništvo u kotaru Ogulin po svom nacionalnom sastavu heterogeno, tj. postoje naselja nastanjena hrvatskim ili srpskim stanovništvom, a i veći broj mješovitih naselja, to je uspostava ustaške vlasti na području kotara različito tekla. Činovništvo je u novoj vlasti po svom sastavu bilo različito: dijelom je bilo preuzeto iz aparata Kraljevine Jugoslavije, dijelom iz redova ustaša i njihovih pouzdanika, koji su uglavnom zauzeli rukovodeća mjesta.

Otvoreno teroristički kurs ustaške vladavine protiv srpskog stanovništva na području NDH ogledao se i u uspostavi vlasti. Čak ni u potpuno srpskim naseljima ustaše nisu ni pokušavale da u općinsku upravu postave ili imenuju Srbe.

Postojeće žandarmerijske stanice, samo preimenovane u oružničke postaje, u Drežnici, Jasenku, Ogulinu, Josipdolu i Plaškom ostavile su ustaške vlasti sa zadatkom da održavaju »javni red i mir, javnu osobnu i imovinsku sigurnost«. Te su oružničke postaje bile istaknuti represivni organ ustaške vladavine, i ustaške su vlasti svoje terorističke postupke u navedenim naseljima uglavnom uz pomoć njih i provodile.

Događaji u vezi s uspostavom kvislinške NDH i mjere koje su poduzimale ustaške vlasti, prije svega prema srpskom stanovništvu, izazvali su već u samom početku odbojnost ne samo srpskog nego i velik dio hrvatskog stanovništva prema ustašama. A povod za to već je dao i sam ustaški vođa Ante Pavelić prolazeći 13. travnja 1941. godine kroz Ogulin iz Italije za Zagreb. Na zboru, održanom toga dana govorili su poznati ustaški agitator ogulinski župnik Ivan Mikan i Ante Pavelić.[4] Ni Mikan ni Pavelić nisu zaboravili istaći da srpskom stanovništvu u NDH neće biti mjesta.

Na proputovanju karavane Ante Pavelića kroz pojedina naselja ka Zagrebu dijeljeni su leci u kojima je također bilo naznačeno da će se poduzeti pogrom prema srpskom stanovništvu.

U toku travnja 1941. godine ustaše su bile ponajviše zauzete organizacijom vojne i civilne vlasti, takmičeći se tko će ugrabiti bolje mjesto. Osnivanje Velike župe Modruš (obuhvaćala je četiri kotara: Delnice, Vrbovsko, Ogulin i Slunj) sa sjedištem u Ogulinu proces uspostave civilne

[3] Obavijest Kotarskog načelstva u Ogulinu od 11. travnja 1941, Historijski arhiv Karlovac (dalje HAK), fond: Državna bolnica u Ogulinu.

[4] Vidi: »Nezaboravni časovi u Ogulinu«, Hrvatski narod, Zagreb, 29. IV 1941, str. 7; Mijo Bzik, »Ustaška pobjeda,« Zagreb, 1942, str. 106.

ustaške vlasti bio je završen. Isto tako do srpnja 1941. godine uspostavljena je i vojna ustaška vlast postavljanjem rojnika, tabornika, logornika i stožernika.

Pojedinačna hapšenja u kotaru Ogulin otpočela su već u travnju 1941. godine, da bi od svibnja do lipnja poprimila masovan oblik. Samo šest dana poslije uspostavljanja ustaške vlasti u Ogulinu Zapovjedništvo ustaškog stana u Ogulinu naložilo je Kotarskoj oblasti Ogulin »da se pod nadzor stave i nesmiju se vidjeti na ulici slijedeća lica«: Joso Kušer, Dragan Žagrović, Laslo Havelić, Pero Piškur i Roko Kučinić.[5] Dragan Žagrović i Pero Piškur bili su članovi, a preostali simpatizeri Partije.

U prvom mahu ustaške su vlasti pohapsile Srbe koji su bili ugledni u svojim sredinama, a njihovu su imovinu zaplijenile i međusobno podijelile. Ta hapšenja zabilježila je i ustaška štampa. Tako je ustaški dnevnik »Hrvatski narod« od 8. svibnja 1941. u članku »Red i rad u Ogulinu« pisao: »Ogulin se još uvijek čisti od raznih tipova, koji su pod okriljem srpske okupacije razvijali svoje mračno djelovanje.«

Prema Ciganima i Židovima ustaške vlasti u Ogulinu nisu još tada provodile masovne represalije, osim što su u svibnju 1941. sačinile popis Židova (ukupno ih je bilo u kotaru Ogulin 26). U jesen 1942. godine talijanske vlasti internirale su ih u logore na području Hrvatskog primorja (Kraljevica i Bakar).

Polovinom 1942. godine ustaške vlasti pohapsile su i deportirale Cigane iz okolnih sela oko Ogulina. Ukupno je tada internirano u zloglasni ustaški logor Jasenovac 127 Cigana. U toj grupi bilo je i pedesetero djece do 11 godina. Iz logora se vratilo samo nekoliko, i to oni koji su bili poslani iz Jasenovca na rad u Njemačku.[6]

Ustaške vlasti naročito su hapsile srijedom i subotom kada je u Ogulinu odnosno Plaškom sajam. Budući da su mnogi stanovnici okolnih sela dolazili na sajam, ustaše bi na izlazu iz navedenih mjesta postavile zasjede i hapsile ljude kada su se vraćali sa sajma kući. Kada su vijesti o sudbini uhapšenih doprle u okolna sela, ljudi su prestali odlaziti na sajmove, a u selima su bili na oprezu i organizirali straže.[7]

Bez potpunih se podataka ne može tačno iznijeti koliko je u tim danima bilo uhapšeno i ubijeno ljudi. Prema dosada prikupljenim podacima ustaše su tih dana ubile više od 300 ljudi. Uhapšeni su ponajprije bili dopremani u zatvor Sudbenog stola u Ogulinu, koji je bio smješten u srednjovjekovnoj frankopanskoj kuli, a otud su odvođeni na masovna stratišta — u Galgu i Klečku jamu. Jedan dio uhapšenih odveden je i u prvoformirani ustaški logor Danicu u Koprivnici. Oko 10. svibnja 1941. ustaše su dopremile u taj logor grupu zatvorenika iz Karlovca, a oko

[5] Prijepis dokumenta nalazi se u ZM.

[6] Iskaz Cigana koji se upućuju u sabirni logor Jasenovac s područja općine Ogulin od 1. lipnja 1942., HAK.

[7] Sjećanje Ivana Stošića, ZM. Navedeno sjećanje Nikole Komadine.

6. lipnja i oko 90 uhapšenih ljudi s kotara Ogulin. Na vagonima u kojima su se deportirali pisalo je kredom *»pokvareno voće«.*[H]

Život uhapšenih u logoru Danici bio je isti pakao kao i u Ogulinskoj kuli. Ne samo da su uhapšeni premlaćivani nego su se pojedine ustaše nad njima sadistički iživljavale, čupajući im kosu, bradu i brkove. Hranu su dobivali lošu i tako malo da nije bila dostatna ni za puko vegetiranje.

Jedan od uhapšenih i deportiranih iz Plaškog u Koprivnicu bio je i Milan Jančić. On se uspio s nekoliko dopisnica javiti svojoj obitelji. U dopisnici od 21. lipnja 1941. pisao je obitelji: »Nalazim se ovdje već 6 dana. Pošaljite mi par veša, ćebe, par čarapa, kašiku i što za pojesti.«[9]

U ljeto 1941. godine ustaše su u selima Podveljunu i Jančićima izvršile masovna ubojstva. Ubile su u Podveljunu oko 40, a u Jančićima preko 60 ljudi.[10]

Usporedo s hapšenjima ustaške su vlasti pokušale da provedu i različite druge akcije, npr. sakupljanje oružja, iseljavanje srpskog stanovništva u Srbiju, razvlašćivanje, prekrštavanje i si. Te su akcije, da bi se činile kao normalne u uređenju NDH, bile pokrivene »zakonima« i »uredbama«.

Oduzimanje vojne opreme, oružja i lovačkih pušaka počelo je potkraj travnja 1941. i produžilo se sve do kraja godine. U tome su se isticali naročito oružnici. Usporedo s tim i talijanske su vojne vlasti oduzimale oružje. S tim u vezi sačuvao nam se i jedan dokumenat o predaji oružja što ju je izvršio odvjetnik dr Milan Sokolić. U dopisu od 5. svibnja 1941. on navodi: »Na glas zapovjednika druge armije generala Ambrosija uručujem naslovu jednu dvocijevnu lovačku pušku pod 1), jednu floberticu pušku sobnu pod 2) i patrone za floberticu i to pet sa kuglicama i dvije sa šprikom.«[11]

Gotovo svakog mjeseca po nekoliko puta objavljivane su nove uredbe i naredbe kojima je neprestano poticano oduzimanje oružja i vojne opreme, a onima koji ne predaju oružje, a imaju ga, prijetilo se smrću.

Iako su ustaške i talijanske vlasti pokupile mnogo oružja i ostale vojne opreme, pojedinci ga i pod cijenu života nisu predali. Tih dana i partijske organizacije upućivale su pojedince da sakriju oružje, jer se priprema ustanak.[12]

Ljetnih mjeseci godine 1941. kleroustaše su počele i pokatoličavati Srbe. To se objašnjavalo »povratkom vjeri otaca«. Prve uredbe o prekrštavanju donijele su ustaške vlasti 3. svibnja 1941. To je bila »Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu«. Kasnije je ta uredba u više mahova dopunjavana. U prekrštavanju bile su podjednako uključene svje-

[8] Savo Velagić: Logor Danica u Koprivnici (elaborat).

' Prijepis dopisnice kod autora.

[18] Sjećanje Nikole Komadine. Sjećanje Vlade Špehara, ZM.

[11] Dokument se nalazi kod autora.

[12] Sjećanje Vlade Trbovića. Sjećanje Ivana Tomljenovića, ZM.

tovne i crkvene vlasti. Najprije su nastojali pridobiti za prekrštavanje pojedine viđenije ljude, jer su bili uvjereni da će ako se oni prekrste učiniti to i drugi. Dijelili su knjižice o osnovama katoličke vjere i s njima obrasce za prekrštavanje. Izuzev samo pojedinaca, nitko ih nije ispunjavao. Posebno se u akciji oko prekrštavanja angažirao ogulinski župnik Ivan Mikan. On je lično posjećivao naselja nastanjena srpskim stanovništvom i vršio na njih pritisak da se prekrste. Za primjer navodimo njegovu metodu u Jasenku. Nakon što u Jasenku nije uspjelo prekrštavanje koje su poticali pojedinci i neki oružnici s oružničke postaje, u Jasenak je došao u dva maha i sam pop Ivan Mikan.[13]

»On je oba puta popisivao Srbe koji su mu javili prelaz. Od svakog je lica tražio u ime nekih taksa u gotovini 170 dinara. Tako je taj župnik u dva maha u Jasenku ubrao od Srba 80.000 dinara i sobom odneo u Ogulin. Posle je župnik Mikan poslao iz Ogulina letke u kojima je pozvao Srbe da dođu u Ogulin u grupama po 50, gde će se izvršiti prekrštavanje. U letcima je ovaj župnik još i pretio Srbima, ako ne postupe kako im on naređuje, da će opet stradati, ali ovaj put još gore, a onda da ih on neće više pomagati.«[14]

Pišući potkraj kolovoza 1941. o ustaškom teroru, »Vjesnik« je u svom broju 3 istakao: »U blizini Ogulina i Jasenka preko 1.000 ljudi ne spava kod kuće iz straha pred zvjerstvima ustaških bandi.«[15]

U to vrijeme ustaške vlasti u Ogulinu navodile su da »ima dosta kuća, čiji su vlasnici pravoslavci nepoznatog boravišta«.[16] Iako su znale dobro gdje se nalaze, njihovu su imovinu plijenile i dijelile pojedinim ustaškim ustanovama ili pojedinim ustaškim privrženicima. Državno ravnateljstvo za ponovu iz Zagreba u dopisu od 4. rujna 1941. tražilo je od kotarskog predstojnika iz Ogulina da ako »imade zaplienjenih šivaćih strojeva od izbjeglih ili odseljenih Srba, neka se za potrebe radionice Poglavnikove tjelesne bojne izdade«, i to jedan stroj za remenarske i tri stroja za krojačke poslove.[17]

Okrutan teror ustaških i okupatorskih vlasti razbijao je kod najvećeg dijela stanovništva u kotaru Ogulin iluzije o »nezavisnoj Hrvatskoj« i okupatoru kao nosiocu novog društvenog poretka.

[13] Sjećanje Radoslava Kosanovića Brace, ZM.

[14] Mane Pešut, Revolucija u Lici 1941—1945, München 1966, str. 38—39.

[15] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda (dalje: Zb. V — 1, 50).

[15] Dopis Velike župe Modruš od 9. kolovoza 1941. upućen Kotarskoj oblasti Ogulin, HAK.

[17] HAK.

PRIPREME ZA USTANAK

Opće je poznato da osim Komunističke partije u Hrvatskoj nije bilo nikakvih drugih političkih snaga koje bi se suprotstavile okupatoru i ustaškom režimu. Komunistička je partija, u teškim trenucima orgijanja okupatorskih vojnih i civilnih vlasti i povampirenja velikohrvatskih aspiracija, ukazala narodima Hrvatske na izlaz iz nametnutog ropstva i bratoubilačke borbe.

Krajem travnja i početkom svibnja 1941. u kotaru Ogulin djelovalo je ukupno šest partijskih organizacija, od toga su dvije osnovane u toku ili poslije aprilskog rata, i to u Gornjim i Donjim Dubravama, dok su do rata postojale po jedna u Plaškom i Drežnici, a dvije u Ogulinu — jedna u gradu i jedna na željezničkom čvoru. Organizacija SKOJ-a postojala je samo u Plaškom. U svim partijskim organizacijama djelovalo je oko 40 komunista i znatan broj kandidata. Partijske organizacije u to vrijeme nisu bile objedinjene na višem nivou, tj. nisu bile međusobno povezane preko Kotarskog komiteta (on je osnovan početkom 1942), nego su dobivale direktive od Okružnog komiteta KPH za Karlovac. Međutim, Okružni komitet često je koristio partijske organizacije u Ogulinu da prenose partijske direktive na ostale organizacije na terenu i da s njima održavaju stalne veze.[18]

Partijske organizacije u granicama svojih mogućnosti usmjerile su ponajprije svoje djelovanje na obavještavanje ljudi, da se ne odazivaju na ustaške pozive jer će biti uhapšeni, da se ne prekrštavaju pravoslavni vjernici i da se sakuplja oružje. Potrebno je istaći i to da su u toku travnja—lipnja 1941. partijske organizacije u kotaru Ogulin ostale bez znatnije veze s Okružnim komitetom KPH za Karlovac, pa je krug njihova djelovanja ovisio o vlastitoj snalažljivosti i mogućnosti ocjene događaja. I u takvim je okolnostima sekretar partijske organizacije »Ogulinske ložione« Jovo Mamula organizirao postavljanje crvene zastave na 1182 metra visok Klek, a u povodu proslave praznika rada Prvoga maja. Crveno platno za zastavu nabavljeno je u trgovini Vilka Potočnjaka. Od tog je platna načinjena zastava dužine 8 i širine 2 metra. Zastava je preko Gomirja dostavljena drežničkim komunistima, koji su je postavili na vrh Kleka u noći od 30. travnja na 1. svibnja 1941. Zastava je postavljena na jarbol visok oko 10 metara.[19]

Talijanske i ustaške vlasti bile su obaviještene tek 2. svibnja da je na Kleku postavljena crvena zastava. Ustaše su skinule zastavu slijedeći dan pošto su prethodno osigurale područje oko Kleka. Isto su tako u Ogulinu za Prvi maj ispisane parole, npr.: »Živjela KPJ«, »Živio 1. maj« i dr.[20]

[18] Sjećanja Ivana Tomljenovića, Josipa Foršta, Luke Čemeljića, Stipe Domitrovića, Jure Zajca, Branka Karapandže, ZM.

[19] Sjećanje Pere Trbovića, ZM.

[20] Isto.

U skladu s odlukama koje su donosili Centralni komitet KPJ i Centralni komitet KPH, dakako zavisno od tadašnjih objektivnih i subjektivnih faktora, partijske organizacije i na području kotara Ogulin poduzele su potrebne mjere radi organiziranja ustanka. S tim u vezi rasturale su letke i proglase u kojima je Centralni komitet KPH raskrinkao ustašku politiku progona Srba, Židova, Cigana i najnaprednijih ljudi bez obzira na to kojoj nacionalnosti pripadali i pozvao Hrvate i Srbe u Hrvatskoj da stupe u revolucionarnu i oslobodilačku borbu.

Poslije napada hitlerovske Njemačke na Sovjetski Savez CK KPH svojim je proglasom pozvao narod Hrvatske na oružanu borbu.

U vezi s podizanjem ustanka na područje kotara Ogulin došao je početkom srpnja 1941. godine sekretar Okružnog komiteta KPH za Karlovac i član Centralnog komiteta KPH Ivo Marinković Slavko i održao sastanak s ogulinskim komunistima na ribogojilištu u Vitunju, a zatim je otišao u Drežnicu po istom zadatku. O tom putu u Ogulin Milan Bekič, Ivo Butković i Slavko Goldstein napisali su u knjizi »Okrug Karlovac 1941«,[21] na str. 61, ovo:

»Slijedeća etapa Marinkovićeva puta bio je Ogulin. Tu je bilo najvažnije organizirati punkt za prebacivanje rukovodećih drugova koji će preko Ogulina biti upućivani da organiziraju ustanak u Drežnici, Gomirju i dijelu Gorskog kotara. Utvrđeno je da će ta važna veza ići preko komunista, s ogulinske željezničke stanice i iz ložionice, koji su bili najpodesniji i najspremniji. Marinković je tada saznao i za dvije izvanredno značajne obavještajne veze što su ih u to vrijeme uspjeli uspostaviti ogulinski komunisti. Prije svega, ubacili su člana svoje ćelije Zvonka Mirta u organizaciju ustaške .mladeži kao nastavnika gimnastike. Mirt u Ogulinu nije bio poznat kao komunist. Neki su ustaški funkcioneri vjerovali u njegovu odanost pa je on često saznavao kakvi su im planovi. U nekoliko navrata ustaške jedinice iz Ogulina kretale su u pojedina srpska sela—Vitunj, Srpske Moravice, Gomirje Gornje i Donje Dubrave — s namjerom da pohapse sve muškarce. No, muškarci ih nisu dočekali kod svojih kuća. Bili su pravovremeno obaviješteni da ustaše dolaze hapsiti i sklonili su se. Obavještenja je putem svojih veza slao nastavnik gimnastike u ustaškoj mladeži Zvonko Mixt.«

U Drežnici je Ivo Marinković upoznao komuniste s odlukama CK KPJ i CK KPH oko organiziranja oružanog ustanka i dao je partijskom članstvu odredene zadatke. Osnovno je bilo sakupiti oružje i duboko u šumama osnovati partizanske logore u kojima će se okupiti prvi borci. U namjeri da što prije otpočnu akcije Ivo Marinković je tom prilikom lično poveo jednu grupu drežničkih komunista na rušenje stupova telegrafsko-telefonske linije Drežnica—Jezerane. To je bila prva diverzantska akcija drežničkih komunista.[22]

Nakon napada hitlerovske Njemačke na Sovjetski Savez ustaške su vlasti organizirale pravu hajku na komuniste, a za mnoge građane koji

[21] Zagreb, 1965.

[a] Isto.

nisu podržavali ustaške vlasti određen je redarstveni nadzor i kućni pritvor. Do tada su ustaške vlasti u kotaru Ogulin od komunista uhapsile samo sekretara Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu Marka Trbovića Amerikanca i zatvorile ga u Ogulinsku kulu. To je bilo u svibnju 1941. Budući da su znale za njegovu popularnost i utjecaj u Drežnici, pokušale su ga iskoristiti za svoje ciljeve. Po ustaškoj zamisli on je trebalo da obilazi drežnička sela i govori stanovništvu da se prekrsti, preda sakriveno oružje i odaziva pozivima ustaških vlasti. Marko Trbović je pristao na to samo da bi se oslobodio zatvora. Po dolasku u Drežnicu, da bi ga vidjeli drežnički oružnici kako izvršava zadatke dobivene od ustaša, obilazio je sela, a ljude upozoravao da se ne odazivaju ustaškim pozivima, da se ne prekrštavaju i ne predaju oružje, a da se muškarci pred ustašama sklanjaju u šumu, i da se uspostave seoske straže.[23]

Krajem lipnja ili početkom srpnja 1941. ustaške vlasti uhapsile su Dmitra Trbovića s Padališta, koji je vršio dužnost organizacionog sekretara u Drežnici, i ubile ga u Jadovnu. U Plaškom je uhapšen sekretar partijske organizacije Miljenko Ivanović i član te organizacije Jovo Miščević. Oni su također ubijeni. Zahvaljujući pravovremenom obavještenju, sekretar partijske organizacije u »Ogulinskoj ložioni« Jovo Mamula uspio je pobjeći u rodno mjesto Gomirje i tako izbjeći smrt.[24]

U to vrijeme partijske organizacije u kotaru Ogulin bile su lišene pomoći još nekoliko članova, koji su napustili to područje zbog opasnosti od hapšenja i otišli su, neki za stalno, neki za kraće vrijeme, u druga mjesta. To su bili ovi komunisti: Branko Latas, Mile Mandić, Dušan Vukelić, Bogdan Jančić, Dragan Žagrović, Pero Piškur, Vilim Švarc i dr.

Ubojstva nekoliko istaknutih komunista, a i odlazak drugih s područja Ogulina, morali su se odraziti na pripreme i otpočinjanje oružanog ustanka na pojedinim dijelovima kotara Ogulin.

S obzirom na organizaciju oružanog ustanka u kotaru Ogulin mogu se izdvojiti četiri ustaničke jezgre: područje Drežnice, Ogulina, Plaščanske doline i Donjih i Gornjih Dubrava. Budući da je područje Plaščanske doline i Donjih i Gornjih Dubrava bilo organizaciono u oružanom smislu, a zatim i partijskom povezano s kotarom Slunj, odnosno Veljun, to se ta dva ustanička jezgra neće razmatrati u ovome prilogu.

Kao što je već spomenuto, na početku srpnja 1941. u Ogulinu i Drežnici boravio je Ivo Marinković. Po povratku u Karlovac on je opširno izvijestio Okružni komitet KPH za Karlovac o stanju na terenu i o stupnju izvršenih priprema za podizanje oružanog ustanka u Drežnici i u gradu Ogulinu. Tom je prilikom Okružni komitet KPH zaključio da je drežničkim komunistima potrebna pomoć i da se u Drežnicu pošalju Košta Nađ i Ivo Vejvoda, koji će svojim iskustvom iz španjolskog građanskog rata biti kadri da i u političkom i u vojnom pogledu ubrzaju pripreme za

[23] Sjećanje Mile Trbovića, ZM.

[24] Sjećanje Stipe Domitrovića, Vlade Trbovića, Nikole Komadine, ZM.

podizanje ustanka. Oni su sredinom kolovoza 1941. godine preko Gomirja došli u Drežnicu da uspostave vezu sa sekretarom Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu Markom Trbovićem. Kako nisu došli preko tadašnje pouzdane veze, Mjesni komitet KPH zaključio je, iz opreza da možda nisu provokatori, da ne prihvati njihovu pomoć. Košta Nađ i Ivo Vejvoda bili su zbog toga prisiljeni, nakon što su dobili negativan odgovor od Mjesnog komiteta KPH, da napuste Drežnicu.

Je li nedolazak Koste Nada i Ive Vejvode po vezi bio samo dobrodošla isprika drežničkoj partijskoj organizaciji, iza koje su stajali oportunistički nazori, teško je danas, bez drugih argumenata, sa sigurnošću tvrditi. Ali je činjenica da je takav stav drežničkih komunista prema Kosti Nadu i Ivi Vejvodi Okružni komitet KPH za Karlovac protumačio kao oportunistički, zbog čega je uslijedila odluka o raspuštanju Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu.

Nedugo nakon toga Ivo Marinković otišao je zajedno s Ivom Vejvodom u Drežnicu da lično upozna stanje partijske organizacije. Tom je prilikom odlučeno da u Drežnici ostane Ivo Vejvoda sa zadatkom da ponovno formira partijske ćelije po selima, a zatim i Mjesni komitet KPH, te da se organiziraju partizanski logori (odredi).[25]

Druga polovica kolovoza i početak rujna 1941. godine bili su karakteristični za političku i organizacionu aktivnost u Drežničkoj kotlini. Danas je bez pisanih dokumenata u vezi s tom aktivnosti teško navesti datume održavanja pojedinih političkih skupova, formiranja partijskih ćelija i partizanskih logora.

Potkraj kolovoza 1941. u Drežnicu su došla još dva španjolska borca — Anton Rusek Ratko i Ivan Hariš (Ilija Gromovnik). Dok se Ivan Hariš tom prigodom zadržao u Drežnici samo nekoliko dana, Anton Rusek ostao je u Drežnici, uključivši se u aktivnost drežničkih komunista. Do kraja kolovoza 1941. u Drežničkoj kotlini formirano je pet partizanskih logora koji su dobili nazive po pojedinim zaseocima. Prvi je formiran partizanski logor u Tomićima, koji su nazivali i »Centralni logor«, jer se u njemu nalazio veći broj organizatora ustanka u Drežnici. Zatim su formirani ostali partizanski logori — »Krakar«, »Brezno«, Radulovići« i »Zrnići«.[26]

U vrijeme formiranja u logorima je bilo oko 60 boraca, koji su uglavnom bili svi naoružani, i to različitim tipovima oružja i bez dovoljno municije.

Iako je proces organiziranja partizanskih logora bio prilično odmakao, osnovni je njihov nedostatak bio taj što su u kolovozu i prvoj polovici rujna 1941. godine bili pretežno pasivni u vojnom pogledu, orijentirajući se uglavnom na političko objašnjavanje događaja. Do 19. rujna 1941. borci partizanskih logora u Drežnici izveli su samo nekoliko manjih akcija,

[25] Mihael Sobolevski, Drežnica 1941, Ogulin 1970, str. 29—30.

[26] Isto, str. 30—32.

i to s različitim uspjehom. Ali su i one imale veliko moralno značenje, jer su drežnički partizani dolazili do spoznaje da se okupator i njegovi pomagači mogu tući. U isto vrijeme narod je u tim akcijama vidio realne mogućnosti za zaštitu svojega života, i tako je već u samom početku stvoreno čvrsto i neraskidivo jedinstvo između najvećeg dijela stanovništva Drežnice i partizanskih boraca.

Drežnički su partizani usmjerili svoje prve akcije najprije protiv predstavnika ustaške vojne i civilne vlasti. Naime, prevladavalo je još uvijek mišljenje da se ne napadaju talijanski vojnici, ne zato što ih uopće ne treba napadati, nego zato što su partizanske jedinice u Drežnici još preslabe a da bi mogle navijestiti rat »trećoj sili«, kako se nazivao talijanski okupator.

Prije nego što se nabroje prve oružane akcije drežničkih partizana i aktivnost partijskih organizacija u Drežnici i u gradu Ogulinu, treba istaći još neke opće političke momente. Poslije potpisivanja »Rimskih ugovora« (18. V 1941), na osnovi kojih je razgraničen teritorij između Pavelićeve NDH i fašističke Italije, područje kotara Ogulin potpalo je pod NDH. Međutim, uspješan razvitak oružanog ustanka u Hrvatskoj, a napose na graničnim dijelovima prema Italiji, prisilio je NDH da na početku rujna prepusti vojnu vlast talijanskoj vojsci, i to na prostoru od svoje granice, određene »Rimskim ugovorom«, do linije koja je išla uglavnom pravcem Vinica—Plitvički Ljeskovac—Plješevica itd. Dakako, Talijani su se obavezali da će taj kraj ubrzo pacificirati. S tim u vezi zapovjedništvo 2. armije objavilo je 7. rujna 1941. »Proglas pučanstvu« obavještavajući ga o preuzimanju vojne vlasti na navedenom prostoru. Proglas je bio štampan na talijanskom i hrvatskom jeziku i izlijepljen na svim važnijim mjestima. O tome se u izvještaju Općeg upravnog povjereništva kod 2. armije talijanske vojske o stanju u Velikoj župi Modruš u Ogulinu navodi ovo:

»Dana 7. o. mj. oko 8 sati u jutro počela je talijanska vojska u Ogulinu na svečani način lijepiti plakate, koji sadržavaju proglas Zapovjednika II tal. armije, a kojim objavljuje cjelokupnom pučanstvu, da preuzima svu vlast u ovim krajevima. Ovaj proglas lijepili su talijanski vojnici, a iza njih je išla četa od 24 konjanika na bijelim konjima, koja je prigodom svakog pojedinog proglasa stajala i davala počast trubljenjem.«[27]

Nakon što se u proglasu tačno određivalo područje na kojem talijanska vojska preuzima »vojničke i građanske ovlasti« od vlasti NDH, dalje se kaže da će talijanska vojska donijeti i odgovarajuće mjere radi obrane od »zajedničkog neprijatelja«, tj. narodnooslobodilačkog pokreta. Zajedno s proglasom zapovjedništvo 2. armije objelodanilo je i naredbu o provođenju pacifikacije, a mjere pacifikacije nabrojene su u dvanaest

[27] Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu (dalje AVII), br. reg. 47/2—1, k. 220.

tačaka. Sve se svodilo na to da se terorom i prijetnjama smrtnim kaznama osigura sprovodenje pacifikacije.

Po reokupaciji talijanske vojne vlasti odmah su izrazile želju da bi u onim mjestima gdje je srpsko stanovništvo u većini trebalo da budu glavar i službenici Srbi, i to zato da ne bi došlo do pobuna i nereda. Nema sumnje da su Talijani namjeravali, postavljanjem pojedinih Srba na razne funkcije u lokalnim organima vlasti, da se prikažu kao zaštitnici srpskog stanovništva i tako pokušaju bar jedan njegov dio odvojiti od narodnooslobodilačkog pokreta. U isto vrijeme provodili su hapšenja najpoznatijih ustaških koljača, a u Plaškom su pohvatali sve predstavnike ustaških vlasti i nekoliko osudili na smrt i strijeljali. Nadalje su talijanske vlasti otpočele s popisom Srba koje su ustaše poubijale, a i s otkopavanjem nekih masovnih grobnica ustaških pokolja. Isto je tako talijansko zapovjedništvo u Ogulinu uputilo dopis Velikoj župi Modruš u kojem se navodi »da se ispod Kleka u blizini Ogulin, vodovoda nalazi oko 150—200 ne zakopanih lješina i zatražilo je od župe da stvar izvidi i radi higijenskih razloga uredi«.[28]

Razotkrivajući ustaške zločine nad srpskim stanovništvom, talijanske vlasti nastojale su potaći bratoubilački rat i na taj način pokušali ugušiti narodnooslobodilački pokret.

OSLOBOĐENJE DREŽNICE, PRVOG OPĆINSKOG MJESTA NA KOTARU OGULIN

Nedugo poslije proglasa od 7. rujna 1941. talijanski je okupator ponovno uspostavio u Drežnici i Jasenku posade, a u Ogulinu i naseljima duž željezničke pruge Ogulin—Rijeka i Ogulin—Split koncentrirao jake vojne snage. Ali i uz talijanske posade ostale su i dalje tadašnje oružničke postaje. Tako su drežnički partizani 11. rujna 1941. sačekali kraj ceste Drežnica—Jasenak, nedaleko od sela Radojčića, patrolu oružničke postaje u Drežnici i pritom ranili narednika postaje. Iako napad drežničkih partizana na tu patrolu nije u potpunosti uspio, imao je i jednu pozitivnu značajku. Naime, talijanska je vojska, stacionirana u Drežnici, reagirala na taj napad pretresajući sela i hvatajući taoce, pa je tako na djelu pokazala što znači njeno uvjeravanje da je zaštitnik srpskog stanovništva.

Pri upadu talijanske vojske u Radojčiće drežnički partizani nisu prihvatili borbu s Talijanima, ali su u povodu toga izdali letak kojim su raskrinkali namjere talijanskih fašista i pozvali narod da se jednako tako bori protiv talijanskog okupatora kao i protiv ustaša.[29]

Radi usmjeravanja aktivnosti partijskih organizacija i aktivnosti postojećih partizanskih logora područje kotara Ogulin, Gorski kotar i

[28] Izvještaj Velike župe Modruš od 14. rujna 1941. upućen Općem ustaškom povjereniku pri II armiji na Sušaku dru Andriji Karčiću, AVII, br. reg. 47/2—10, k. 220.
[29] Mihael Sobolevski, n. knj., str. 35—36.

Hrvatsko primorje posjetio je od 7. do 29. rujna 1941. Ivo Marinković. S njim je došao na to područje i španjolski borac Veljko Kovačević. Nakon što su posjetili Srpske Moravice, Delnice, Vrata, Lič, Fužine, Novi i ponovno Delnice, 17. rujna 1941. održali su u Gomirju s Jovom Mamutom sastanak u vezi s osnivanjem partijske organizacije. Otud su se uputili u Drežnicu. Kada je 18. rujna 1941. Ivo Marinković došao ponovno u Drežnicu, Ivo Vejvoda je već oformio 3 partijske ćelije, i to u Krakaru, Tomićima i Trbovićima, uključujući u njih najbolje drugove, provjerene na borbenim zadacima. Zatekavši vidne rezultate u organizaciji narodnooslobodilačkog pokreta u Drežnici, Ivo Marinković u svom izvještaju potkraj rujna 1941. ukratko konstatira: »Odred i part. org. vidno napreduju. Održali skup sa odredom i izvršili zakletvu i izabrali komandira i komesara.«[30]

Narednog dana, 19. rujna 1941, na istom mjestu u Podićima, održan je sastanak partijskih ćelija. U izvještaju podnijetom na sastanku Ivo Vejvoda je naglasio da su propusti zbog kojih je bila raspuštena partijska organizacija u Drežnici uklonjeni. Na kraju sastanka donijeta je rezolucija i ponovno je izabran Mjesni komitet KPH za Drežnicu, na čelu s Markom Trbovićem. Budući da je ta rezolucija bitna za daljnji rad drežničkih komunista, objavljujemo je u cijelosti:

»Na sastanku aktiva u Drežnici kome je prisustvovao pretstavnik OK ustanovljeno je:

1. da je raspuštanje partijske organizacije u Drežnici i postavljanje komesara od strane OK bila mjera vrlo nužna i potrebna po ozdravljenje partijske organizacije.

2. da su pod rukovodstvom komesara formirane ćelije u tri sela i organizovan partizanski odred.

3. da još nisu formirane ćelije u 19 sela i da formiranje ćelija sporo napreduje.

4. da ne postoji SKOJ,

Na osnovu tih činjenica donešena je ova rezolucija:

1. da se izabere novi MK koji će uz pomoć komesara nastaviti formiranje daljnjih partijskih ćelija u Drežnici i susjednim selima.

2. da novi komitet još ustrajnije pristupi objašnjavanju partijske linije članstvu i da povede još širu propagandu za osnivanje od svih antifašista, demokrata i svih rodoljubnih elemenata Nacionalno oslobodilačkog fronta i da se osnivaju odbori nacionalnog oslobodilačkog fronta.

3. da pomognu mladim drugovima da formiraju Savez komunističke omladine Jugoslavije.

4. da formiraju odbor narodne pomoći, rad na aktiviziranju postojećeg partizanskog odreda i formiranja novih.«

[a]« Zb. V — 1, 141.

Posjet Ive Marinkovića i Veljka Kovačevića Drežnici bio je značajan i zato što je uspostavljena čvršća veza i s aktivistima narodnooslobodilačkog pokreta iz Jasenka. Osim toga 19. rujna 1941. održan je i sastanak s 36 ljudi iz Vrela, i to po liniji narodnooslobodilačke fronte. U vezi s time Ivo Marinković je u već spomenutom izvještaju s kraja rujna 1941. zabilježio:

»Nakon duge učmalosti, seljaci se pokazuju spremni za akciju.«

Do kraja rujna 1941. drežnički su partizani samo za desetak dana izveli niz značajnih akcija protiv talijanskog okupatora i ustaških vojnih i civilnih vlasti.

20. rujna 1941. spalili su pilanu Ivana Statina u Mošunama, a 22. rujna uhvatili ustaškog načelnika općine Drežnica Dragutina Kobešćaka i njegovu ženu. Nakon savjesno provedenog saslušanja narodni sud od tri člana osudio ih je na smrt.

27. rujna 1941. u zajedničkoj akciji drežničkih i primorskih partizana uništen je talijanski kamion na Stalku.

Naročito značajan momenat u razvitku narodnooslobodilačkog pokreta u Drežnici predstavljala je odluka rukovodstva da se akcije ne izvode samo u Drežnici i oko Drežnice nego i na što širem području kotara Ogulin. Zato je odlučeno da se naredna akcija izvede na pilanu Josipa Rupčića u Zagorju koja je udaljena od Ogulina svega 10 km. Napad je izvršen 2. listopada 1941. Pilana je bila potpuno spaljena. Samo šest dana kasnije grupa partizana iz Breznarskog logora ubila je iz zasjede na Žnidovcu (cesta Ogulin—Drežnica) narednika oružničke postaje u Drežnici i još jednog oružnika. Time je bila u potpunosti uklonjena ustaška vlast u Drežnici. Preostala je još samo okupatorska vojna vlast, talijanski garnizon jačine oko jednog bataljona. Komanda talijanskog garnizona u Drežnici, uplašena učestalim napadima partizana na tom sektoru, odlučila je da se radi sigurnosti povuče iz Drežnice u Brinje. To je i učinila 9. listopada 1941. Time je Drežnica postala slobodna.[31]

Dok je talijanski okupator koncentrirao svoje snage u Jasenku i Delnicama, narod je Drežnice oduševljeno slavio svoje prvo oslobođenje. S tim u vezi politički komesar Primorsko-goranskog NOP odreda Ivo Vejvoda (Mijo Vuletić) u izvještaju od 17. listopada 1941, upućenom Centralnom komitetu KP Hrvatske, piše:

»Javljamo vam da je općina Z. (Drežnica — napomena autora) sa 6.000 stanovnika oslobođena od fašističkih okupatora i ustaških gadova, te da se od 9. o. mj. pa do momenta dok vam ovo javljamo nalazi u vlasti naroda.«[32]

U oslobođenoj Drežnici partizani i narod spalili su općinsku i oružničku arhivu, a narednog dana u centru Drežnice održan je veličanstven zbor kojem je prisustvovalo oko 600 ljudi. Na zboru je izabrana i narodna

[S1] Mihael Sobolevski, n. knj., 40—46.

" Zb. V — 1, 199.

vlast od 12 članova za cijelu općinu Drežnicu, a za predsjednika narodne vlasti Marko Trbović. Organ narodne vlasti različito se nazivao, npr. »mjesno vijeće«, »sovjet«, a bio je formiran i »agrarni odbor«, očito sa zadatkom da izvrši agrarne promjene. Neosporno je da se u tome ogledao utjecaj oktobarske revolucije. Međutim, bila je zapostavljena osnovna činjenica: različiti uvjeti u kojima se odvijala oktobarska revolucija i revolucija jugoslavenskih naroda i narodnosti.

Pred rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u Drežnici postavilo se kao osnovno: ne samo kako sačuvati oslobođeni teritorij nego i kako ga proširiti, iako je bilo jasno da je neprijateljska ofenziva na slobodni teritorij Drežnice samo pitanje vremena. Kao prva protumjera prekopane su ceste i, gdje je za to postojala mogućnost, zakrčene porušenim stablima. U toj je akciji masovno sudjelovalo stanovništvo Drežnice. Na ulazima u oslobođeno područje partizani su postavili stalne straže. U očekivanju predstojeće talijanske ofenzive pojedini talijanski agitatori provodili su propagandu među stanovništvom Drežnice. Pritom su obeshrabrivali narod strahom od represalija okupatora i time da će ekonomski potpuno propasti. Sve se svodilo na to da se pozovu Talijani da ponovno zauzmu Drežnicu i uspostave svoju vlast. Ti su provokatori iskoristili čak i koleblji-vost pojedinih članova Komunističke partije u Drežnici, nastojeći da preko njih djeluju na narod. S tim u vezi u centru Drežnice održan je sastanak Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu i svih članova Partije koji su se tada tu zatekli. Sastanku je prisustvovao i jedan talijanski agent. Sve se svelo na to da se s toga partijskog sastanka komandi talijanskog garnizona u Jasenku uputi pismo u kojem bi se pozvali Talijani da uspostave svoju vlast u Drežnici. Sastanak je imao buran tok. Iako je načas i sam sekretar Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu Marko Trbović mislio da bi bilo dobro da se pozovu Talijani, ubrzo je samokritički izmijenio mišljenje. Na tome sastanku naročito je odlučno istupio partizan, član Partije, Vlado Lončar. Njegovo izlaganje bilo je presudno. On je istakao da je prijedlog o slanju Talijanima pisma, kojim se pozivaju da uspostave svoju vlast u Drežnici, u suprotnosti s programom i ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta i u stvari predstavlja izdaju. Pod uticajem njegova izlaganja i Marko Trbović mijenja svoje gledište i utječe na ostale komuniste da odbace prijedlog o pozivu Talijana. Dakako, pismo nije nikad uručeno talijanskoj komandi u Jasenku.[33]

Samo raspravljanje o pozivu Talijana na sastanku Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu imalo je vrlo negativne posljedice. Iako je na kraju odlučno odbijeno da se pozovu Talijani, po cijeloj drežničkoj općini proširile su se o tome vijesti i različito se tumačilo, što je kod dijela stanovništva izazvalo određenu demoralizaciju.

Ustaške vlasti u Ogulinu bile su iznenađene događajima u Drežnici, pogotovo time što su partizani u Drežnici uspostavili »općinsku upravu«.

[M] Zb. V — 1, 174.

Zbog toga šalju desetinu domobrana u Jasenak da uz pomoć talijanske vojske izvide stanje u Drežnici.

Ne treba posebno naglašavati u kakvom se teškom položaju nalazio slobodni teritorij Drežnice, opkoljen sa svih strana talijanskim i ustaškim garnizonima. No, bez obzira na to, narodna vlast u Drežnici uspješno je započela djelovati; čak je rješavala i jedan slučaj ostavinske rasprave.[34]

Straže i zasjede postavljene su na cestama. One su budno pratile kretanje talijanske vojske.

Za to vrijeme Ivo Vejvoda užurbano radi na izdavanju lista »Drežnički borac«, glasila slobodne Drežnice. Oko 10. listopada 1941. izašao je samo jedan broj lista, koji je bio umnožen na šapirografu i imao četiri stranice.[35]

U vrijeme oslobođenja Drežnice Štab Primorsko-goranskog NOP odreda nalazio se u Delničkom logoru. Radi pružanja pomoći oko 20. listopada 1941. u Drežnicu je došao komandant Primorsko-goranskog NOP odreda Veljko Kovačević. On je poduzeo odgovarajuće mjere radi obrane slobodnog teritorija Drežnice i zaustavljanja procesa demoralizacije dijela stanovništva. Po selima održavani su zborovi na kojima je objašnjavana politička situacija.[36]

Dok se u Drežnici bila bitka kako se najefikasnije suprotstaviti očekivanoj ofenzivi talijanskog okupatora, u uredu Velike župe Modruš u Ogulinu raspravljalo se 18. listopada 1941. na sastanku predstavnika ustaških vlasti i talijanskog generala Zattija o predstojećoj ofenzivi i o sudbini Drežnice.[37]

Ujutro 20. listopada 1941. Talijani su počeli ofenzivu na Delnički logor. Istoga dana talijanske snage iz Jasenka ušle su u Drežnicu. Tako je, nakon jedanaest dana slobode, Drežnica ponovno okupirana.[38]

Tih dana pao je velik snijeg, neuobičajen i za te planinske krajeve u to vrijeme. Snijeg je prisilio narod da se zadrži po kućama, a iz istih razloga i dio partizana napustio je partizanske logore, očito s namjerom da će lakše podnijeti nepogodne vremenske prilike kod kuće. Je li o tome postojala ikakva usmena ili pismena naredba, nije se uspjelo utvrditi. Bez obzira na to, bez sumnje je to bila nevojnička odluka, a njene posljedice bit će teške. Da bude istina dokraja zadovoljena, pojedini su se partizani vratili iz logora kućama na poziv i molbe roditelja, jer da će im inače Talijani zapaliti kuću. Ostao je samo, iako ne u cijelosti, Centralni logor,

[34] Izjava Milanka Maravića i lie Maravića, ZM.

[35] Mihael Sobolevski, n. knj., str. 50—52.

[36] Na Javornici, Ogulin 1961, str. 8.

[37] Izvještaj velikog župana Velike župe Modruš od 21. listopada 1941. upućen Općem upravnom povjereništvu pri II armiji, Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu (dalje AIHRPH), fond: opće upravno povjereništvo pri II armiji.

[38] Zb. V — 1, 247—248.

koji je tada imao svoju bazu niže Pudina lagera na Javornici. U njemu se nalazilo i nekoliko partizana iz drugih drežničkih logora, koji su u nj došli nakon raspuštanja njihovih logora. U Centralnom logoru bilo je tada oko 40 partizana. Treba napomenuti da je oružje iz napuštenih logora bilo posakrivano, i nakon prolaska talijanske ofenzive njime su se ponovno naoružali drežnički partizani.

U okupiranoj Drežnici Talijani su nastojali na prevaru pohapsiti sve odraslo muško stanovništvo. Najprije su uhapsili dvadesetak uglednijih ljudi i, nakon što su im izdali propusnice, apelirali na njih da utiču i na ostale da dođu po propusnice, jer da će svakom tko se ne prijavi biti zapaljena kuća. Zatim su ih pustili kućama. Usprkos tome što je narod objašnjavao da su to samo smicalice jedan je dio otišao podići propusnice. Oni su tom prilikom bili uhapšeni. Tačno se ne zna koliko je tada bilo uhapšeno Drežničana. U dokumentima se navodi da je to bilo od 500 do 700 ljudi. U isto vrijeme s hapšenjima bili su izvršeni i napadi na Krakarski i Centralni partizanski logor. Od nekoliko denuncijanata Talijani su doznali za lokacije tih logora. U Krakarskom su logoru bila svega tri partizana, koji su radili na spremanju oružja. Tom je prilikom bio ranjen i sam komandir logora Milan Kosanović. Umjesto da je potražio negdje sklonište, on se vratio kući, gdje su ga uhapsili Talijani.

Talijanska vojska napala je Centralni logor rano ujutro 23. listopada 1941, i to snagama od oko 700 vojnika. Stražari su primijetili Talijane tek kad su se približili baraci logora na nešto više od 50 metara. Patrola od dva partizana, upućena na izviđanje prema selima Tomići i Vukelići, mimoišla se s talijanskom vojskom a da je nije primijetila. Posve je sigurno da je u situaciji kad su se Talijani nalazili u Drežnici trebalo logor osigurati s više stražara i biti budniji. Sretna je okolnost bila ta što je partizan Vlado Lončar, nešto prije samog napada Talijana na logor, dao znak za uzbunu, kako bi se vidjelo za koliko vremena mogu biti borci spremni za borbu. Pošto je smotra izvršena, partizani su se vratili u baraku logora. Na pucanj stražara, kojim je obavijestio partizane o opasnosti, Talijani su odgovorili vatrom. Borci su u logoru, iako su bili potpuno opkoljeni s tri strane, otvarajući vatru, uspjeli su se izvući bez gubitaka. Talijani su potpuno spalili baraku logora, a zatečenu hranu polili benzinom i također zapalili. Materijalna šteta koju je logor pretrpio bila je velika. Talijani su zaplijenili 6 pušaka, 3 bombe, 1300 metaka, 4 pisaća stroja, radio-aparat i uništili veću količinu hrane.[39]

Rukovodstvo Centralnog logora, nakon što su se borci izvukli iz obruča, odlučilo je da se upute u Škalić i povežu s brinjskim partizanima. To su i učinili. Zajedno s brinjskim partizanima, a u povodu godišnjice oktobarske revolucije, izveli su zajedničku akciju na talijanske kamione na cesti Žuta Lokva—Brinje.

" Zb. V — 2, 121—122.

U okupiranoj Drežnici talijanska je vojska izvršila dotad neviđene pljačke. O tome u izvještaju Štaba Primorsko-goranskog NOP odreda od 6. prosinca 1941. stoji:

»Poslije napadaja logora došlo je po selima, upravo zato jer nije bilo više logora kao zaštite sela, do neviđenih zuluma i pljačke. Samo iz sela Tomića odvedeno je 50 glava goveda, ovaca, svinja, pokradene sve kokoši, pokradena sva roba u kućama, imade kuća koje su ostale uopće i bez komada rublja, odneseni su čaršavi, ćebad, ćilimi, razne kućne potrebe, šumski alat do najmanjih sitnica, brijaći pribori, razbijene šivaće mašine, probadani noževima mjehovi kovača, sazuvane čarape sa nogu ženama. Kao vrhunac svih zlodjela, silovali su majke nejake djece i djevojke. Kad su kod nekih ljudi našli škljoce, koje su imale kao tvornički znak srp, te su ljude na licu mjesta prebijali i tukli vičući »komunisti«. Zapalili su po selima 10 kuća i 15 stanova.«[40]

Ohrabrena početnim uspjehom, tih je dana talijanska vojska dobila upute kako da dokraja obračuna s narodnooslobodilačkim pokretom. U uputama je pisalo:

»Pridolaskom lošeg godišnjeg doba, teško da će uspjeti pobunjenicima opstanak u šumi.

Zbog toga mnogi od njih pokušat će naći utočište u selima i naseljima.

Treba uraditi sve što je moguće u pogledu prikupljanja podataka da bi ih se eventualno iznenadilo.

Ne smije im se dozvoliti da se odmore, prinuđivajući ih na predaju ili da ostaju dalje u šumi sa svim opasnostima i naporima, koje ista donosi.

Zbog toga se treba držati vrlo oprezno i pažljivo i prikupiti svaki najmanji znak njihovog prisustva u naseljima, nakon čega postupiti smjelom energijom i odlučnošću.«[41]

Sve pohapšene Talijani su smjestili u drežničku crkvu i tu obavili prva ispitivanja. Odatle su oko 25. listopada 1941. prebačeni u zatvor u Ogulin. U Jasenku je iz kolone izdvojeno šest uhapšenih. Od oko 500 uhapšenih Drežničana Talijani su u jasenku osudili na smrt devetero, među kojima i sekretara Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu Marka Trbovića i komandira partizanskog logora »Krakar« Milana Kosanovića Veljka. Strijeljani su 4. studenog 1941.[42]

U Ogulinu talijanske vojne vlasti osudile su još četrnaestoricu partizana i suradnika narodnooslobodilačkog pokreta na smrt. Strijeljani su 2. prosinca 1941. na Bukovniku kraj Ogulina. Nadalje je talijanski vojni sud donio odluku da se 62 Drežničana interniraju u Italiju i da im se tamo sudi. Polovinom 1942. godine na procesu u Rijeci bili su osuđeni na kazne od 5 do 17 godina zatvora. Ostali uhapšeni Drežničani pušteni su kućama.[43]

[40] Isto.
[41] AVII, br. reg. V/3-a — 3, k. 453.
[42] Zb. V — 3, 439—440.
[43] Izjave Pere Trbovića i Jovana Tomića, ZM.

OBNAVLJANJE NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA U DREŽNICI

Odmah nakon što su Talijani napustili Drežnicu (4. XI 1941), u nju je došao sekretar Okružnog komiteta KPH Karlovac Ivo Marinković Slavko da pomogne obnavljanje narodnooslobodilačkog pokreta. U izvještaju od 15. prosinca 1941, koji je uputio Centralnom komitetu KPH, 0 stanju u Drežnici napisao je:

»Ako se uzme u obzir sve što je narod u Drežnici pretrpio, držanje je naroda dobro. Kod naroda nije se stvorilo neraspoloženje protiv partizana nego, naprotiv, većina naroda rezonuje: da nema partizana bilo bi još gore, a mržnja protiv fašističkog okupatora je neizmjerna, samo narod moli da se akcije ne vrše neposredno kraj Drežnice, od straha da ne bi Talijani ponovno došli da hapse i pale. Danas se kao i prije mogu da održavaju masovni zborovi, što smo im mi i činili, samo narod se pomalo boji domaćih izdajica. Tako se odbor NOF nije mogao da bira javno na zboru, nego se to pitanje riješilo tako da je izabran jedan drug kome su predstavnici svih sela dali mandat da on formira odbor. Protiv izdajica narod traži oštre mjere i pozdravio je kad se na zborovima govorilo o organiziranju obavještajne službe. I familije strijeljanih su se dobro držale. Kad je došao glas da su izvršena strijeljanja u Ogulinu, nalazili smo se u selu Tomiću, odakle su bile četiri žrtve. Mi smo pošli da posjetimo familije i da im kažemo koju riječ ohrabrenja. Ni kod jedne familije nismo čuli nikakovu riječ prigovora, nego obrnuto: govorili su o tome da znaju zašto su njihovi rođaci pali. Jedino partijci se nisu pokazali dorasli zadacima, te ne samo da nisu pokazivali dobar primjer nego su, obrnuto, neki od njih prednjačili u kapitulantstvu i oportunizmu.«[44]

Za vrijeme boravka u Drežnici Ivo Marinković formirao je partijsku komisiju od 3 člana, u koju su ušli, uz njega, još Veljko Kovačević i Branko Vukelić. Zadatak partijske komisije bio je da ispita držanje komunista 1 kandidata Partije u vrijeme talijanske okupacije Drežnice. Partijska komisija sazvala je sastanak drežničkih komunista u Vukelićima. Na sastanku je bila samo jedna tačka dnevnog reda: kritika i samokritika. Komunisti su preispitali svoje postupke. Najveći je dio priznao svoje pogreške. Samo manji dio komunista nije bio kadar to učiniti. Na prijedlog komisije isključena su četiri člana. Jednom nije priznato članstvo, a jedan je član opomenut. Te je kazne potvrdio i Okružni komitet KPH Karlovac.

Budući da su dva člana Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu bila strijeljana (Marko Trbović i Ale Tomić), a treći član Nikola Trbović (poginuo 1943) smijenjen s dužnosti člana, zbog nedovoljne samokritičnosti, Mjesni komitet praktički nije više postojao. Bilo je potrebno da se na tome sastanku izabere i partijsko rukovodstvo. Za sekretara Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu bio je izabran Branko Vukelić.

Zbog strijeljanja i partijskih čistki broj članova Partije se smanjio. Zbog toga je bio osnovni zadatak novoizabranog Mjesnog komiteta da

** Zb. V — 2, 175—176.

brojčano ojača partijsku organizaciju, i to prije svega onima koji su se istakli u partizanskim jedinicama ili u radu na terenu.

O stanju u partijskoj organizaciji u Drežnici u više je mahova raspravljao i Okružni komitet KPH Karlovac, u nastojanju da se prevladaju teškoće i nađe najbolji način organizacionog preustrojstva i ideološke izgradnje članstva. S tim u vezi u pismu Okružnog komiteta KPH Karlovac od 17. prosinca 1941. koje je upućeno Mjesnom komitetu KPH za Drežnicu kaže se:

»Zbog toga drugovi posvetite osobitu pažnju izgradnji i jačanju part, organizacije, jer je čvrsta partijska organizacija jedina garancija da se neće ponoviti slične greške i u buduće. U svrhu jačanja part, organizacije nalažemo vam, da osobitu pažnju posvetite onim partizanima koji su se pokazali nepokolebljivi u borbama i onima koji se nisu pokolebali u danima divljanja fašističkg razbojnika, te najbolje od njih uvedite u partiju. Isto tako posvetite veću pažnju ženama, jer je iskustvo pokazalo da su se mnoge žene sjajno držale.«[45]

Oživljavanju narodnooslobodilačkog pokreta u Drežnici nije pridonijelo samo obnavljanje i učvršćivanje partijske organizacije nego također i konsolidacija partizanskih jedinica. Oko 28. studenog 1941. u Drežnicu su došli i članovi Štaba Primorsko-goranskog NOP odreda da učvrste partizanske jedinice u Drežnici. Oni su u izvještaju od 6. prosinca 1941. koji su uputili Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske pisali:

»Mi se nalazimo već 8 dana u C 1 (Drežnici — napomena autora), gdje dajemo svu našu pomoć direktno na terenu, po selima i logorima pri izdavanju propagandnog materijala (letak za domobranske vojnike, letak o posljednjim događajima u Drežnici), te u reorganizaciji i uspostavljanju partizanskih jedinica u ovom bataljonu.«[46]

Štab Primorsko-goranskog NOP odreda proanalizirao je prilike vezane za događaje u Drežnici i držanje pojedinih partizanskih logora te u vezi s tim izdao 5. prosinca 1941. upute naslovljene »Svim partizanima, komandirima i komesarima bataljona Marko Trbović«.

U tim su uputama dani pored vojnih još mnogi drugi zadaci, npr. organiziranje kulturno-političkog rada, redovito izvještavanje, postavljanje komandanata i političkih komesara, uspostavljanje kurirske veze s Glavnim štabom NOP odreda Hrvatske.[47]

Nema sumnje da je provođenje tih uputa u život imalo veliko značenje za omasovljavanje narodnooslobodilačkog pokreta, a još više za uvođenje vojničke discipline u bataljonu. Kako partizanske jedinice nisu bile samo vojničke nego i političke, posebno se ukazivalo na to da parti-

[45] AVII, br. reg. 13/12 — 1, k. 1952.
[48] Zb. V — 2, 125.
[47] Zb. V — 2, 104—105.

zanske jedinice svaki trenutak slobodnog vremena iskoriste za organiziranje masovnog kulturnog i političkog rada i da tako rade na stvaranju jedinstva između vojnih jedinica i naroda.

I prije donošenja tih uputa Prvi bataljon Primorsko-goranskog NOP odreda, zvan i Drežnički bataljon, a od 5. prosinca 1941. preimenovan u bataljon »Marko Trbović«, usmjerio je, po odlasku Talijana iz Drežnice (4. XI 1941), svoje akcije najprije na suradnike talijanskog okupatora, koji su pridonijeli da su Talijani doznali za lokacije pojedinih partizanskih logora i imena najistaknutijih organizatora ustanka u Drežnici. U isto je vrijeme i mobilizirao ljudstvo. Već 12. studenog 1941. Drežnički je bataljon (u nekim se dokumentima naziva i Drežnički odred) porastao na 98 boraca, a bio je naoružan s tri mitraljeza, s oko 40 pušaka i s 10 pištolja.[48] Iz tih se podataka vidi da je priličan broj partizana bio bez oružja.

U drugoj polovini studenog 1941. borci Drežničkog bataljona izveli su nekoliko akcija, usmjerenih uglavnom na pojedine Drežničane o kojima su raspolagali podacima da su za vrijeme talijanske okupacije Drežnice surađivali s okupatorom. Tako je grupa partizana 23. studenog 1941. likvidirala Marka Kosanovića. Tom je prilikom nehotice bio ranjen u nogu Ivan Hariš. To je bio jedan od prvih partizanskih ranjenika u Drežnici.

1. prosinca 1941. drežnički su partizani djelomično zaplijenili imovinu Nikole i Rade Kosanovića, koji su surađivali s okupatorom.[49]

Na početku prosinca 1941. godine bataljon »Marko Trbović« obuhvaćao je 5 partizanskih logora: tri su se logora nalazila u Drežnici, a po jedan u Ledenicama i Gomirju. Šesti logor, koji je pripadao tom bataljonu, bio je u Jasenku, i u to se vrijeme nalazio u formiranju. Bataljon je imao 130 boraca, ali je za razne akcije mobilizirao i seljake. Bataljon je bio naoružan s 11 puškomitraljeza, 90 pušaka, 10 pištolja i raspolagao je većom količinom municije.[50]

Potkraj studenog 1941. i partizani iz Gomirskog logora izveli su nekoliko akcija. Taj partizanski logor bio je osnovan u drugoj polovini listopada 1941. U njemu su bili partizani iz Gomirja, Hreljina, Ljubošine, Vitunja i Musulinskog Potoka, a na organizaciji logora radio je Jovo Mamula. Osim likvidiranja pojedinih predstavnika ustaških vlasti u Gomirju partizani su toga logora 24. studenog 1941. napali i manastir Gomirje. Naime, ustaške su vlasti sve kaluđere iz tog manastira u svibnju 1941. pohapsile i odvele u logor »Danicu« u Koprivnicu, a na manastirskom imanju Velika župa Modruš organizirala je svoju ekonomiju. U napadu na manastir sudjelovalo je oko 95 partizana i seljaka. Tom je prilikom zaplijenjena veća količina hrane.

Pojedini su seljaci svoje sudjelovanje u akciji iskoristili za pljačku i zaplijenjenu hranu nisu donijeli u partizanski logor, nego su je zadržali

[48] Zb. V — 30, 52.
[49] Zb. V — 2, 123—124.
[69] Isto.

X^C POPOVIĆ, RADE 2IGIĆ, VELJKO KOVACEVIĆ, IVO VEJVODA, IVO RUKAVINA, ILIJA ENGEL, MMh BALEN I DANE RAJCEVIĆ PRIGODOM ODRŽAVANJA III KONFERENCIJE GLAVNOG ŠTABA NOP UUREDA HRVATSKE POČETKOM MARTA 1942. GODINE U SELU TOMIĆI KOD DREŽNICE.

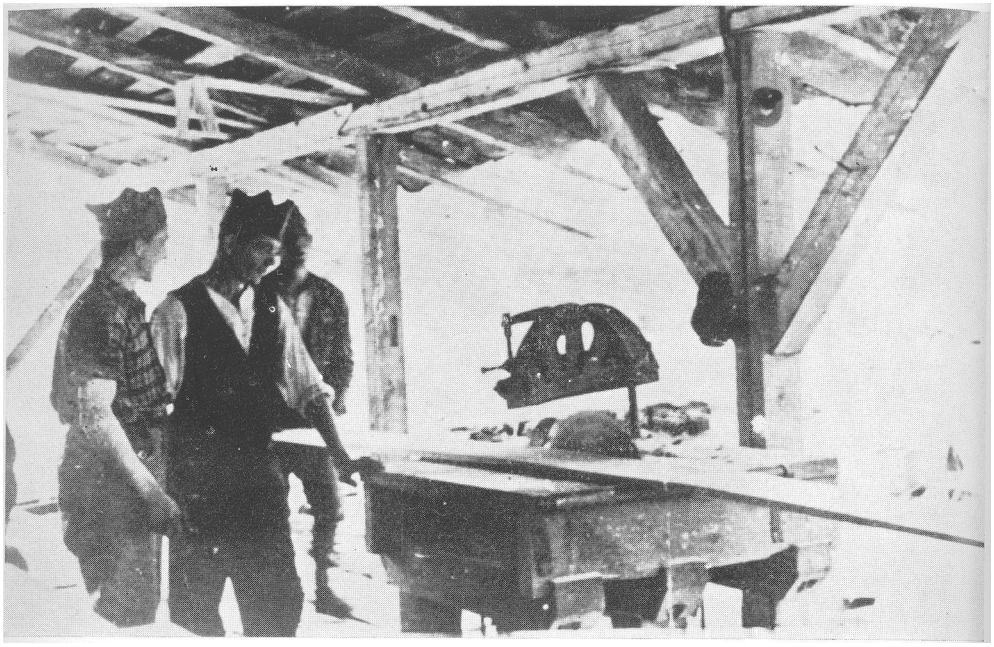

PARTIZANSKA PILANA U DREŽNICI U KOJOJ JE OSNOVAN FEBRUARA 1942. GODINE KK KPH OGULIN I MARTA ISTE GODINE KK SKOJ-A OGULIN.

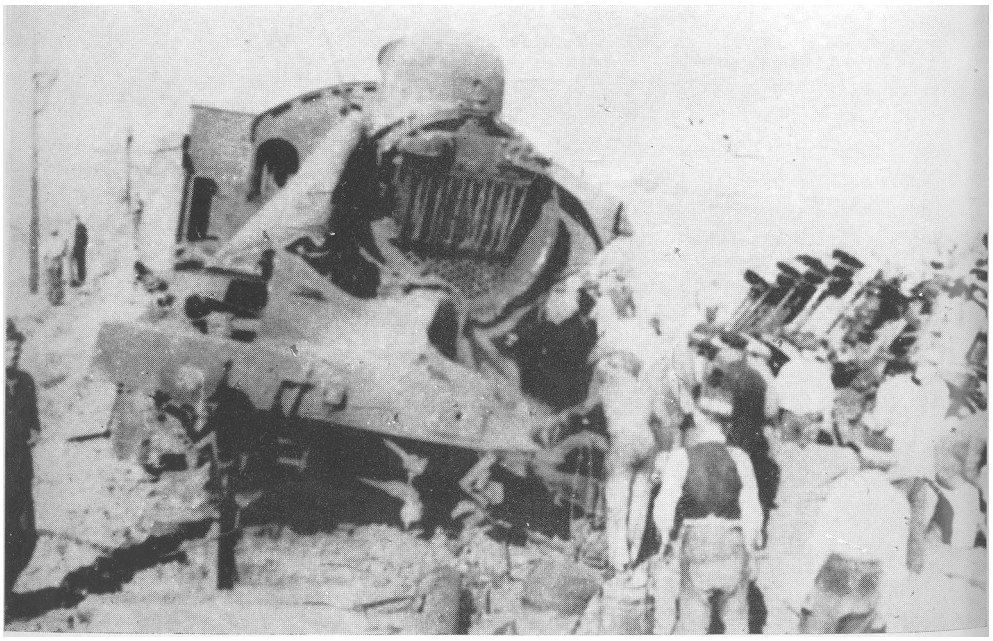

DIVERZIJA NA PRUZI KOD DELNICA 1941. GODINE.

TALIJANSKI VOJNICI SPROVODE STANOVNIŠTVO JASENKA I DREŽNICE U LOGORE U BAKRU I U KRALJEVICI SEPTEMBRA 1942. GODINE.

SISTEM TALIJANSKE PACIFIKACIJE: SPALJENI JASENAK 1942. GODINE.

MINIRANA PRUGA KOD LJUBUŠINA IZMEĐU GOMIRJA I OGULINSKOG HRELJINA 1942. GODINE.

za sebe. Već su se tada u tome logoru kod pojedinih partizana primjećivale četničke tendencije.[51]

U toku prosinca 1941. bataljon »Marko Trbović« nastavio je s uspješnim oružanim akcijama, da bi 20. siječnja 1942. zauzeo i neprijateljsko uporište Jasenak. Oslobođenjem Jasenka nestala je i posljednja ustaško-domobranska baza usred oslobođenog područja Drežnice.[52]

Razumljivo je da treba upoznati i reagiranje ustaških snaga i okupatora na te uspjehe narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Drežnici. Iz izvještaja velikog župana Velike župe Modruš Jurice Markovića od 31. siječnja 1942. koji je upućen ministarstvima NDH vide se mišljenja ustaških vlasti u Ogulinu o narodnooslobodilačkom pokretu. U uvodu toga izvještaja ističe se da » ... izvjestna područja ove župe uopće nisu nadzirana po našim ili talijanskim oružnim snagama. Stvarno u tim područjima vrhovništvo Nezavisne Države Hrvatske je nominalno. Ta područja obuhvataju šume i sela i zaselke na šumskim obroncima. U mnogim drugim mjestima naše oružne snage nisu u mogućnosti, da pruže djelotvornu zaštitu našem stanovništvu, nego kasarnirane, bez dovoljno hrane, oružja i naboja, bez prometnih veza sa jačim vojničkim središtima, bez dovoljno starješinskog nadzora i stege, životare, i u najboljem slučaju sposobne su da odbiju napad. Pred desetak dana vojnička posada u Jasenku predala se je komunističkim partizanskim odredima, a općina Drežnica (kotar Ogulin) je već nekoliko mjeseci u komunističkim rukama i ***tamo*** *vlada* ***stvarna*** *komuna«* (podvukao Mihael Sobolevski).

Zanimljivo je čuti i onaj dio izvještaja velikog župana koji govori o rezultatima pacifikacije:

»Rad na smirivanju i pacifikaciji ovih krajeva ne samo da (do sada upotrebljenim sredstvima) nije imao uspjeha, nego svi znaci govore, da pobunjenici iz dana u dan postaju sve jači, drskiji i ***da su pobunjenici sada oni koji napadaju, a naše oružane snage i talijanska vojska u defanzivi.****[53]

OBLICI NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA U GRADU OGULINU

Narodnooslobodilački pokret u gradu Ogulinu karakteriziraju sve one odluke koje su specifične za narodnooslobodilački pokret u okupiranim gradovima. K tome treba dodati da su ustaško-okupatorske jedinice posebno bile iz strateških razloga zainteresirane da održe u svojim rukama grad Ogulin s najbližom okolicom. Zato su u njemu koncentrirale velike vojne snage. U njemu je uvijek bilo više vojnika nego stanovnika. Od

[51] Zb. V — 2, 123—124.
[51] Zb. V — 3, 190.
» AVII, br. reg. 35/5 — 1, k. 223.

1941. godine nadalje ustaše i Talijani otpočeli su grad opasavati jakim betonskim bunkerima i bodljikavom žicom. Ulaz i izlaz iz grada strogo se kontrolirao. Moglo se ulaziti i izlaziti samo uz ustaške ili talijanske propusnice.

Rad za narodnooslobodilački pokret odvijao se u gradu preko partijske organizacije, odnosno pojedinih njenih članova, a zatim nezavisno od nje preko pojedinih antifašistički raspoloženih ljudi. Bez arhivske građe danas je vrlo teško rekonstruirati sve vidove aktivnosti za narodnooslobodilački pokret u okupiranom gradu Ogulinu. Uspjeli smo uz pomoć sjećanja učesnika da prikažemo samo jedan kamenčić u ovećem mozaiku.

Već u lipnju 1941. komunisti Ogulinske ložione izveli su smjelu akciju. Prepustimo njeno iznošenje učesnicima Dušanu Vukeliću, Stipi Domitroviću i Miji Puškariću. Oni navode:

»U junu 1941. Dušan Vukelić dobiva zadatak i lozinku od Stipe Domitrovića, da ide u Karlovac, gdje će ga na željezničkoj stanici čekati jedan drug (Rašo Stanisavljević). Prepoznat će ga po tome, što će imati plavo odijelo, bijelu maramicu u malom džepu, u lijevoj ruci držat će šibu od vrbe, a u desnoj novine. Zajedno su krenuli u jedan podrum. Tu je Vukelić primio letke »Proglas CK KPJ-e za dizanje ustanka« i sanduk oružja i municije. Karlovački članovi Partije odnijeli su sanduk na željezničku stanicu i smjestili ga u kupe, a pri tom su bili odjeveni u domobranska odijela. U Ogulinu su Vukelića dočekali Stipe Domitrović, Zvonko Mirt i tri domobrana. Sanduk oružja otpremljen je kod Josipa Foršta, a leci su ostali u ložionici. Pušaka je bilo 11 komada u tri paketa. U Drežnicu je dano 7 i Plaški 4 puške. Za Plaški je puške odnio Mile Ivčević (član Partije poginuo 1942.), noću na lokomotivi. Letke su primili strojovođe i noću razbacali na ličkoj i riječkoj pruzi.«[54]

Narodnooslobodilački pokret u Ogulinu razvijao se u dva osnovna pravca: na uspostavljanju veza s partijskim organizacijama i partizanskim odredima i na stvaranju punktova za sakupljanje najraznovrsnijeg materijala za potrebe partizanskih jedinica i drugih ustanova narodnooslobodilačkog pokreta. Tako je vezu s Bijelskim preko Vitunja i Dubravskim partizanskim odredom održavao Luka Čemeljić. On je potkraj 1941. godine tome odredu poslao i jednu radio-stanicu. Josip Foršt održavao je veze s dubravskim i drežničkim partizanima, a s Josipom Mladeničem u više mahova posjetio je Dubravski partizanski odred. Partijska organizacija Ogulinske ložione bila je povezana sa svim partizanskim logorima oko Ogulina.[55]

Do kraja 1941. godine stvoreno je u Ogulinu i nekoliko sabirnih punktova za različit materijal. U tome su se naročito angažirali veterinar Ivan Gosti, student medicine Josip Kušer, liječnici Šime Novosel i Emanuel Weiss i apotekari Blaženka i Franjo Steka. Toliko se razgranao rad za narodnooslobodilački pokret u Ogulinu da se u jesen 1941. godine

" ZM.

[55] Sjećanja Luke Čemeljića, Josipa Foršta, Josipa Mladeniča, Stipe Domitrovića, ZM.

moglo održati i šire partijsko savjetovanje, kojem je prisustvovao i Ivo Marinković. Ono je održano u kući Petra Borića (Lomost), a u stanu Stipe Domitrovića. Nakon svestrane analize dotadašnjeg rada za narodno-oslobodilački pokret u Ogulinu izabran je i Mjesni komitet KPH za Ogulin, a za njegovog prvog sekretara Ivan Tomljenović.[56]

I sjećanje prof. Marice Marinković omogućuje nam da što bolje upoznamo rad antifašistički orijentiranih građana Ogulina. Ona navodi:

»Vezu s Karlovcem zadržala sam i kad sam bila premještena u Ogulin, kamo sam došla u novembru 1941. godine. Često sam puta putovala iz Ogulina u Karlovac, a nekad i u Zagreb. Opravdanje za to sam imala u tome, što su moji roditelji živjeli u Karlovcu. Napominjem, da je poruke u Zagreb nosio i moj brat Dragoje, a kad je on u novembru 1941. godine otišao u Dalmaciju, onda su to radili moja mati i moj otac.

Malo poslije mog dolaska u Ogulin, pojavio se jednog dana moj brat Ivo, koji me je uputio da i u Ogulinu radim kao i u Karlovcu, da i medu nastavnicima Ogulinske gimnazije propagiram interes za NOB. Za vrijeme svog boravka u Ogulinu zadržao se kod druga Mladeniča, a mene je uputio da se povežem s drugaricom Mladenič, što mi nije bilo teško, jer je njezina djevojčica išla u školu.

Od nastavnika su odmah pristali na davanje priloga drug Vice Zaninović i drugarica Milena Bačić, a simpatizeri su NOB-u i drugi nastavnici kao Kostić Josipa, Eržen Antonija.

Izvan nastav. zbora bila sam u vezi s dr Gostlom i njegovom drugaricom (do njihova odvođenja u logor), s drugom i drugaricom Makek, drugom Becićem, dr Volovićem, i još nekim drugim ljudima, s Boškom Perkovićem, koji je bio tajnik župe, ali naš čovjek, koji je davao priloge za crvenu pomoć i javljao vijesti, koje je saznavao u Župi, a bile su od interesa za partizane, naročito kad bi se spremala kakva hapšenja i si.

Novac, koji sam sakupljala davala sam najprije drugarici Mladenič, zatim drugu Gostiu, a kad je ovaj bio odveden od Talijana, onda sam odnosila u Karlovac drugu Milivoju Strižiću. Drug Gosti je odnosio na teren lijekove i sanitetski materijal, koje sam donosila iz Karlovca, a dobijala sam ih od apotekara Oršanića. Drug Gosti je to tako obavljao, jer je kao veterinar slobodno odlazio na teren sa svojom sanitetskom torbom. I papir za pisaću mašinu, koji sam nabavljala, odnosio je drug Gosti na teren.

Karlovčanin drug Uršić je neko vrijeme bio kao domobran u Ogulinu i tada mi je davao municiju, koju sam preko drugarice M. Bačić predavala drugu Luki Čemeljiću.«[57]

Uspješan rad partijskih organizacija i antifašističkog pokreta u Ogulinu usporen je provalom u partijsku organizaciju. Naime, talijanski su karabinijeri 17. prosinca 1941. uhapsili komuniste Josipa Mladinića, Josipa Foršta, Stipu Domitrovića, Ivana Tomljenovića, Zvonka Mirta i Ivana Pristrla, zatim kandidate Partije Miju Puškarića i Ivana Špringera. Na traženje šefa stanice iz Ogulina pušteni su Pristl i Springer, jer su bili

" Isto.

" »50 godina gimnazije u Ogulinu«, Ogulin 1969, str. 43.

prijeko potrebni u radu Ložione. Ostali uhapšeni odvedeni su u Rijeku i tamo im je suđeno 13. veljače 1942. Osuđeni su na kazne od dvije do sedam godina.[58]

Time je praktički prestala djelovati partijska organizacija u Ogulinu. Ona je ponovno formirana u proljeće 1942. godine.

FORMIRANJE KOTARSKOG KOMITETA KPH i KOTARSKOG RUKOVODSTVA SKOJ-a ZA OGULIN U DREŽNICI

Razvitak narodnooslobodilačkog pokreta na području općine Drežnica potkraj 1941. i na početku 1942. godine nije se odražavao samo u porastu broja boraca u bataljonu »Marko Trbović« i njegovim borbenim akcijama nego i u razvitku partijskih i skojevskih organizacija i narodnooslobodilačkih odbora, tih istinskih organa narodne vlasti. Jedno je uvjetovalo drugo, i obrnuto. Mjesnom komitetu KPH za Drežnicu neprestano je pomagao u radu Okružni komitet KPH Karlovac. Međutim, bilo je prijeko potrebno da se formiranjem Kotarskog komiteta KPH za Ogulin stvore mogućnosti za proširenje rada na cijelo područje kotara Ogulin. U vezi s osnivanjem Kotarskog komiteta KPH za Ogulin ima prilično nejasnoća, pa je to više potrebno da se pokuša, na osnovi sačuvane dokumentacije, osvijetliti taj proces. Pritom treba da se vremenski vratimo u studeni 1941. godine. Polovinom toga mjeseca, u prisustvu Ive Marinkovića, ogulinski komunisti održali su konferenciju i tom je prilikom bio izabran Mjesni komitet KPH za Ogulin. Ivo Marinković je tada smatrao da bi Mjesni komitet trebalo da se proširi komunistima iz Drežnice, Dubrava i Srpskih Moravica, i tako bi se formirao Kotarski komitet KPH za Ogulin.

Kasniji su događaji uvjetovali da se ta zamisao nije ostvarila. Naime, 17. prosinca 1941. došlo je do provale partijske organizacije u Ogulinu, pa je tako Mjesni komitet KPH za Ogulin praktički prestao postojati. Zbog toga je Okružni komitet KPH Karlovac odlučio da, zbog provale partijske organizacije u Ogulinu, Mjesni komitet KPH za Drežnicu » ... preuzme dužnost K.K. za Ogulin ...«, a da će on » ... djelovati na smanjenom području, jer je općina Plaški pridodana kotaru Slunj, a općina Dubrave kotaru Veljun«.[59]

Okružni komitet KPH Karlovac na svojoj sjednici od 17. siječnja 1942. donio je zaključak da se kotarske konferencije održe u toku veljače 1942, gdje je to moguće. U isto vrijeme šalje u Drežnicu Milutina Baltića da pomogne u pripremanju kotarske konferencije i radu drežničkih komunista. Na početku veljače 1942. Milutin Baltić dolazi u Drežnicu, obilazi

[58] Sjećanja Luke Čemeljića, Josipa Foršta, Stipe Domitrovića, Dušana Vukelića, Mije Puškarića i Ivana Tomljenovića, ZM.

[58] Pismo Okružnog komiteta KPH Karlovac od 20. siječnja 1942. upućeno Mjesnom komitetu KPH za Drežnicu, AIHRPH, fond: Okružni komitet KPH za Karlovac.

nekoliko partijskih organizacija i drži sastanak s Mjesnim komitetom KPH za Drežnicu. Stanje u partijskoj organizaciji Drežnice ovako ocjenjuje u pismu od 12. veljače 1942. upućenom Okružnom komitetu KPH Karlovac:

»Niska partijnost članova i njihova mladost u partiji te (je) njihov partijski rad slab. Sam M. K. sastavljen je isključivo od vojničkih ličnosti osim jednoga. Zbog vojničke dužnosti članovi M. K. nisu mogli da obavljaju svoje partijske dužnosti u M. K-u. S toga se je ovdje nametnulo stvoriti takav M. K. koji će moći barem donekle da udovolji svojim zadaćama.[60]

Na plenumu drežničkih komunista razmatrani su nedostaci u radu partijskih organizacija i pojedinih članova, te dane direktive za budući rad. Izabran je i novi komitet, ali je on obavljao i funkciju Kotarskog komiteta KPH za Ogulin. Mjesni komitet KPH za Drežnicu otad nije više postojao, nego je u ljeto 1942. godine izabran Općinski komitet KPH za Drežnicu. U Kotarski komitet izabrani su: Branko Vukelić, Rade Trbović, Ratko Rusek i Košta Kosanović iz Jasenka. Za sekretara je bio izabran Ratko Rusek, ali da tu funkciju obavlja privremeno,« (...) dok se ne održi partijski kurs za ove partijce te da onda funkciju sekretara preuzme jedan drugi drug.«[61]

Kakva je bila organizaciona mreža partijskih organizacija u Drežnici, vidi se iz izvještaja Kotarskog komiteta KPH za Ogulin od 5. ožujka 1942. U bataljonu »Marko Trbović« bilo je 29 članova Partije, a na terenu su djelovale partijske organizacije u selima Krakaru, Tomićima, Trbovićima, Jagetiću, Radojčićima, Zrnićima, Jasenku, Gomirju i Srpskim Moravicama s ukupno 40 članova Partije.[62]

Potkraj 1941. godine Mjesni komitet KPH za Drežnicu pristupio je i osnivanju skojevskih organizacija. Dotad na području Drežnice nije postojala ni jedna skojevska organizacija. Za osnivanje skojevskih organizacija bio je zadužen Boško Vukelić. Kad je polovinom siječnja 1942. godine došao u Drežnicu Martin Mojmir, kojega je uputio Okružni komitet KPH Karlovac da pomogne u osnivanju skojevskih organizacija, one su već postojale u nekoliko sela. U veljači 1942. skojevske su organizacije bile osnovane gotovo u svim naseljima na području Drežnice i u Jasenku, gdje se na okupljanju omladine posebno isticao Radoslav Kosanović Braco. Tako su bile stvorene mogućnosti da se sazove kotarska konferencija SKOJ-a. Ona je održana u pilani u Jagetićima potkraj veljače 1942. Na njoj je bilo izabrano Kotarsko rukovodstvo SKOJ-a za Ogulin. Za sekretara je bio izabran Radoslav Kosanović Braco. Nedugo iza toga izabrano je i Općinsko rukovodstvo SKOJ-a za Drežnicu. Uklonjena su i određena zastranjivanja koja su se ogledala u uskom okupljanju omladine. Stvarane su skojevske organizacije, mada prethodno nisu osnivane organizacije Saveza mlade generacije. Ubrzo je prevladano to sektašenje i otpočelo šire okupljanje omladine u Savez mlade generacije.

[60] AIHRPH, fond: Okružni komitet KPH Karlovac.
[61] Isto.
[62] AIHRPH, fond: Okružni komitet KPH Karlovac.

h.

Općem porastu narodnooslobodilačkog pokreta na području Drežnice i Jasenka mnogo je pridonio i razvitak organizacija Antifašističkog fronta žena. Od prosinca 1941. do kraja veljače 1942. organizacije Antifašističkog fronta žena bile su osnovane u dvadesetak sela i zaselaka, a ukupno je bilo organizirano 138 žena.[63]

USPOSTAVA NARODNE VLASTI

Kad je talijanski okupator 2. listopada 1941. zauzeo Drežnicu, prestao je u njoj s radom organ narodne vlasti koji se naziva »Mjesno vijeće«. Taj je organ vlasti bio nadležan za cijelu općinu Drežnica. Nakon što su Talijani 4. studenog 1941. napustili Drežnicu, nije bilo moguće da se organi narodne vlasti izaberu na javnom zboru. Zbog toga je bio izabran Narodnooslobodilački odbor za Drežnicu posrednim putem, tj. preko delegata sela, sa zadatkom da obuhvati svojim radom cijelo područje općine Drežnica. Svoju aktivnost najvećma je usmjerio na snabdijevanje partizana hranom, ali je već tada vršio i sve sudske i ostale poslove, koji su inače bili u nadležnosti civilnih vlasti.

Štab Primorsko-goranskog NOP odreda u svom izvještaju od 20. prosinca 1941. koji je uputio Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske ovako je okarakterizirao rad narodne vlasti na području odreda:

»U oslobođenom teritoriju održava vlast nar. oslob. odbor koji nije bio biran na najdemokratskiji način radi naročite situacije u ovom relativno malom oslobođenom teritoriju, nego je bio biran od predstavnika sela. Odbor organizuje narodne straže, vrši funkciju narodnog suda, organizuje tajnu obavještajnu službu, doprema pomoću partizana potrebne živežne namirnice (so) za stanovništvo, pomaže partizane. Bude li moguće, počet će se i sa kulturnim radom, otvaranjem škola i večernjih kurseva.«[64]

Iz sudske prakse Narodnooslobodilačkog odbora Drežnice imamo potkraj 1941. godine i jednu smrtnu osudu. Naime, Odbor je osudio Milana Ćupurdiju na smrt strijeljanjem zbog pljačke i krađe kod jedne žene Hrvatice iz Jezerana. Strijeljanje je bilo javno. Na početku 1942. godine došlo je i do organizacionog prestrukturiranja narodne vlasti u Drežnici. S tim u vezi u već citiranom pismu Milutina Baltića od 12. veljače zapisano je:

»Pošto ovdje nisu bili birani odbori N. O. F. nego je postavljen odbor, za čitavu Drežnicu, to smo zaključili da se odmah pristupi biranju odbora N. O. F. po selima, a onda da se održi konferencija za Drežnicu, te da se na njoj izabere novi odbor.«[65]

[63] Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Ogulin od 6. ožujka 1942. upućen Okružnom komitetu KPH Karlovac, AIHRPH, fond: Okružni komitet KPH Karlovac.

[64] Zb. V — 2, 229.

[65] AIHRPH, fond: Okružni komitet KPH Karlovac.

U drugoj polovini veljače 1942. u svim selima i zaseocima Drežnice, u Jasenku i Musulinskom Potoku održano je niz predizbornih sastanaka, a zatim su bili provedeni i izbori. Seoski odbornici bili su birani na zborovima, i to javnim glasanjem. Do početka ožujka 1942. izabrano je 15 seoskih narodnooslobodilačkih odbora, i to za Zrniče i Lokve od 7 članova, Seočane 5 članova, Drežnicu 5 članova, Krakar 6 članova, Radojčiće 3 člana, Selište 4 člana, Radulovićе 3 člana, Šekiće i Vukeliće 3 člana, Tomiće 3 člana, Trboviće, Jagetiće i Pražiće 3 člana, Brezno 5 članova, Vrelo 3 člana. U Vitunju i Gomirju djelovali su ilegalni narodnooslobodilački odbori.[66]

BORAVAK GLAVNOG ŠTABA NOPO HRVATSKE I CENTRALNOG KOMITETA KP HRVATSKE U TOMIĆIMA

Široki razmah narodnooslobodilačkog pokreta na području Drežnice omogućio je da se u selo Tomiće smjesti Glavni štab NOPO Hrvatske i Centralni komitet KP Hrvatske. Oni su preseljeni iz Zbjega u Tomiće u veljači 1942. Tu su imali svoje sjedište do travnja te godine.[67] Boravak najviših rukovodećih organa narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske u Drežnici izvanredno je povoljno uticao na daljnji razvitak narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije u tom dijelu Hrvatske. U travnju 1942. Glavni štab NOP odreda Hrvatske i Centralni komitet KP Hrvatske premještaju svoje središte u Liku.[68]

Za vrijeme boravka rukovodećih organa u Tomićima organiziran je i Agitprop CK KP Hrvatske. Tu je u travnju 1942. godine izdan i prvi broj »Vjesnika« na oslobođenom području (deseti broj po redu). U toj štampariji u to vrijeme izdavani su i drugi listovi, leci i brošure.[69]

Od samog početka ustanak u Drežnici imao je masovan karakter, dok je u Ogulinu imao specifične oblike karakteristične za okupirane gradove. Tom je procesu pridonijelo i to što je i hrvatsko stanovništvo u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju od početka ustanka bilo spremno da sudjeluje u općenarodnom otporu okupatoru i njegovim domaćim pomagačima.

[66] Vidi bilješku 63.

" Zb. V — 3, 165.

[68] Izvještaj CK KP Hrvatske od 5. V 1942. upućen CK KPJ, AIHRPH, fond: CK KPH.

[69] Božidar Novak — Vlado Stopar, Vjesnik u revoluciji, »Vjesnik« (Zagreb), 17. XII 1970.

Daljnja je značajka da se ustanak u cjelini, bez obzira na pritom ispoljene pogreške Mjesnog komiteta KPH Drežnica i uopće drežničkih komunista u pojedinim fazama ustanka, razvijao pod vodstvom komunista, neprestano rastući i obuhvaćajući sve šire slojeve. U takvim okolnostima ustaška je vlast bila kratkotrajna i s vrlo malim utjecajem na stanovništvo Drežnice, a velikosrpske četničke tendencije gotovo i nisu došle do izražaja. Talijanski se okupator mogao osloniti samo na pojedince, kojima se koristio radi razbijanja ustanka, ali su drežnički partizani ubrzo većinu njih likvidirali.

Stvaranjem šireg i stabilnijega oslobođenog teritorija potkraj 1941. na području Drežnice omogućeno je proširivanje narodnog ustanka i prema Ogulinu, a talijanski je okupator bio lišen važnoga strateškog sektora, koji je za nj imao veliko značenje, jer su preko njega prolazile važne komunikacije.

Pavica Kovač

SJEĆANJA NA PUNKT ZA VEZU U DELNICAMA

Poslije odlaska prvih boraca iz Delnica u partizanski logor veza s CK KPH u Zagrebu nijednog trenutka nije prekidana. Odlazeći iz Delnica u partizanski logor Nikola Rački se isti dan obratio meni i Ilonki Golik riječima: »Mi odlazimo, a vi ćete nastaviti radom u ilegalnim uslovima.« Prema zadatku dobivenom od Nikole Račkog za održavanje veze sa Zagrebom bili smo zaduženi ja, Ivan Pleše, Ilonka Golik i Đurđa Štimac. Glavni na tome poslu bio je krojački radnik Ivan Pleše-mlađi. On je u svojstvu kurira putovao u Zagreb, a istovremeno održavao i vezu s partizanskim logorom. Preko naše grupe dolazili su odgovorni drugovi iz Zagreba u Delnice ili pak dalje u partizanski logor da bi prenijeli direktive ili kakav materijal. Pored toga preko naše grupe dolazili su drugovi iz Zagreba i drugih mjesta da bi se prebacili u redove goranskih partizana. Na osnovi dogovorene lozinke veze su uspješno i dobro funkcionirale, mada ne uvijek bez poteškoća. Samo lična snalažljivost i odlučnost omogućavala je da se mnoge prepreke savladaju.

Po svemu sudeći, neprijatelj je bio ušao u trag naših veza. To potvrđuju i činjenice koje su pratile izvršavanje naših zadataka. Tako je odmah u početku svoje kurirske dužnosti pao Ivan Pleše. Njemu su bile dobro poznate sve veze sa Zagrebom i s partizanskim logorom, a imao je i veći broj suradnika. Međutim, iako je mučen na najzvjerskiji način, ništa i nikog nije odao. Ali neprijatelj nije stao na tome. Herojsko držanje omladinca Ivana Pleše još nas je više ohrabrilo. Poslije njegove pogibije veze funkcioniraju i dalje vrlo uspješno, ali sa znatno većom opreznošću. Neprijatelj i dalje pokušava da nam uđe u trag, pa hapsi Ilonku i Đurđu. Kako na saslušanju nisu dobili nikakvih dokaza za svoju sumnju, obje su brzo pustili na slobodu. Mene su također pratili. Pokušavali su nekoliko puta da me uhvate, ali sam se uvijek uspješno izvlačila, pa čak i onda kada mi se činilo da izlaza nema.

Uz pomoć članova KP i simpatizera svi su zadaci bili izvršeni. To je teklo tako sve do ožujka 1942. godine, kada mi je rečeno u Zagrebu da CK KPH uspostavlja svoje sjedište na oslobođenom teritoriju te da veze tim putem nisu više potrebne. Tada sam se na vezi u Zagrebu srela s Marijom Vuković Dunjom iz Hrvatskog primorja koja je bila došla u Zagreb po istom zadatku. Od naše grupe — trojke dvije smo trebale poći u partizane, a jedna ostati u Delnicama i dalje rukovoditi ilegalnim rodom. Odluku o tome donijela je Ilonka Golik, sekretar mjesne organizacije KP. Đurđa i ja trebale smo ići u partizane, a Ilonka ostati u Delnicama. Međutim, Đurđa tu odluku nije prihvatila, već je i dalje samovoljno ostala u Delnicama. Isto tako na vezama u Delnicama s drugovima u šumi i sabirnim akcijama 1941. godine radile su Slava, Tonica i Mica Majnarić, Anica Kezele, Frana Petranović, Kata Tomac, Matilda Pleše, Ružica, Đurđa i druge žene.

Osim te grupe, koja je najviše bila zauzeta na održavanju veze sa Zagrebom i Karlovcem, u radu je bilo angažirano više drugova i drugarica. U samim su Delnicama to bile najčešće žene i omladina. Do odlaska u partizane na održavanju veza najviše su radili Viktor Rački, Ivan Hofman, Franjo Andlar, Stipe Bolf, Franjo Pleše, Katica Juras, Ivka Petranović, Tonica Mance, Pepa Polić i drugi. Oni su, uglavnom, drugove koji su dolazili iz Zagreba ili drugih mjesta prihvaćali i dalje osiguravali njihovo prebacivanje do šume, odnosno do drugova koji su održavali vezu s partizanskim logorima. Kako su koji aktivisti odlazili u partizane, njihove su poslove preuzimali novi aktivisti.

Naš se zadatak nije svodio samo na održavanje veze sa Zagrebom. Potrebe su bile veće, pa su i zadaci bili raznovrsniji. Održavali smo veze s partijskim organizacijama obližnjih mjesta, na primjer u Lokvama, Fužinama, Srpskim Moravicama, Liču itd. Odlazili smo i na sastanke u obližnja mjesta, pa čak i u partizanski logor. Tako smo išli na sastanke s Nikolom Račkim, Ivanom Plesom Rodom, Draganom Manceom, Veljkom Kovačevićem, Ivanom i Andrijom Muvrinom i drugima koji su bili već u partizanima. Od njih smo i dobivali zadatke za svoj rad. Tako smo, na primjer, ja, Ilonka Golik i Stipe Polić pozvani na sastanak u selo Tihovo. Sastanak je održan u toku noći, a mi smo već ujutro morali biti u gradu — u žici. To je bio, kako su mi kasnije rekli, sastanak KK KPH za Delnice, kojem su prisustvovali Nikola Rački, Dragan Mance, Joso Gržetić, Ivan Pleše Rođo (ostalih se imena ne sjećam). Uglavnom se raspravljalo o težini situacije poslije napada Talijana na partizanski logor u Presiki. Ranije uspostavljeni kontakti između partijskih organizacija susjednih mjesta i partizanskih grupa u šumi bili su poremećeni zbog hapšenja, pa smo se dogovorili o njihovu ponovnom uspostavljanju, što smo morali dobrim dijelom mi obaviti. Također smo razgovarali o situaciji

u Delnicama. Dobili smo i nekoliko konkretnih zadataka u vezi sa snabdijevanjem logora koji se tada nalazio u Spilji u Kupskoj dolini.

Osim spomenutog primjera slijedilo je još niz sličnih sastanaka s drugovima u partizanskom logoru. Obično smo na te sastanke išle ja i Ilonka, a išli su i Ivan i Josip Šnajder, Tone Briški Beli, Tonček Majnarić, Ivan Kezele i Ivan Majnarić-Šumić.

Velik dio poslova i gotovo sve veze sa Zagrebom i obližnjim mjestima obavljano je kod Ilonke Golik i u mojoj kući koja se nalazila preko puta zgrade žandarmerijske stanice, u centru Delnica. Gotovo svakog dana dolazio je poneki drug, simpatizer ili odgovorni rukovodilac koji bi održavao tu partijske sastanke. Tu se donosilo i oružje, a zatim su ga žene iz Delnica prenosile uz cijenu velike opasnosti »preko žice« u šumu do partizana. Najčešće su to radile Kata Petranović, Katica Juras, Mica Šnajder, Mica Gašparac, Marija Briški, Palana, čijeg se prezimena ne sjećam, i druge. U mojoj su kući vrlo često noćivali ilegalci i održavali sastanke, odlazili na zadatke ili u akcije i vraćali se ili odlazili u partizane. Vrlo se dobro sjećam dolazaka i noćenja Ive Marinkovića, Veljka Kovačevića, Jose Gržetića, Andrije Hebranga, Slavka Markona, Bogdana Jančića. A u toj kući sastajali su se i naši neprijatelji. Dolazili su tu jednako Talijani, oružnici NDH, domobranski oficiri i konfidenti svih boja. Naime, gostionica i konačište, kao javno mjesto, pružali su mogućnost stranim licima slobodnije kretanje i zadržavanje.

Moju kuću kao punkt za uspostavljanje veza prvi je odredio Dragan Mance, tadašnji sekretar KK KPH za Delnice. Drugovi koji su upućivani na moju kuću obratili bi mi se lozinkom, a ja sam ih onda upućivala dalje, u sporazumu s Ilonkom Golik ili sama. Na taj su način došli iz Zagreba od partijskog rukovodstva: Veljko Kovačević, Ivo Marinković, Joso Gržetić, Andrija Hebrang, Slavko Markon, Bogdan Jančić, Veljko Vučinić Vučko, Slavko Klobučar Klobo iz Karlovca (pravo ime ne znam). Andrija Hebrang i Dušan Diminić održali su u mojoj kući sastanak, ali sadržaj mu ja nisam znala. Bogdan Jančić i Veljko Vučinić Vučko došli su iz Zagreba isti dan kada su prvi borci iz Delnica otišli u šumu, osnovavši partizanski logor. Obadvojica su otišla za njima i priključili im se. Kasnije su zajedno došli Ivo Marinković i Veljko Kovačević. Njihov mi zadatak nije bio poznat, ali znam da su odlazili u šumu u partizanski logor i u obližnja mjesta, vraćali se i ilegalno boravili u našoj kući. Divila sam se njihovoj odvažnosti: nisu prezali od mogućnosti da budu otkriveni. Sudjelovali su i u akcijama, da bi zatim krišom i poslije redarstvenog sata dolazili na spavanje. Prisjećajući se, znam i mnoge druge koji su dolazili u moju kuću na sastanke ili partijskim poslom iz obližnjih mjesta, npr. Franju Starčevića, Darinku Puškarić, Zoru Gloc, Marka Vučkovića, Stipu Šimca, Edu Cenčića, Josipa Crnkovića, Andriju Grgurića. Svi su se oni kretali u mnoštvu ljudi, okruženi neprijateljima, ali nitko nije bio otkriven.

Kako su se u razvijanju oružane borbe rađale teškoće, naš je punkt bio veoma značajan jer se preko njega moglo brzo intervenirati ili ukazati

pomoć od CK KPH. Tako je, da prenese poruke za jače aktiviranje u borbi i brže omasovljavanje, došao iz Zagreba i Slavko Markon. Vrlo se dobro sjećam njegova prebacivanja u šumu. Stranca u Delnicama bilo je uvijek lako zapaziti, pogotovo sada kada se posebno na svakog motrilo. Bilo je peripetija oko njegova prebacivanja, ali se sve dobro svršilo. Ispred zgrade žandarmerije sastao se s drugovima koji su ga trebali odvesti do partizanskog logora, a iz grada »preko žice« izvela ga je jedna drugarica. Iz šume se ponovo vratio u moju kuću, a zatim otputovao u Zagreb. Nedugo poslije njegova odlaska došla mi je jedna žena s novinama i pokazala mi Markonovu sliku, tražeći od mene da priznam da je taj čovjek bio kod mene. Ustaše su za Markona raspisale tjeralicu, a ja sam saznala to sada iz novina. Osjećala sam se nelagodno i, razumljivo, negirala sam da sam tog čovjeka sa slike bilo kada vidjela. Da li je ta žena bila samo radoznala ili nešto drugo, o tome nisam smjela ni da razmišljam.

Drugi ili treći dan poslije odlaska Slavka Markona došao je u kuću Joso Gržetić. Iako je došao s ispravnom lozinkom, bilo je teškoća oko njegova prihvaćanja. Upravo teškoću smo stvorili sami. Bilo nam je sumnjivo da u tako kratkom vremenskom razdoblju CK KPH šalje i drugog čovjeka iz Zagreba. Na kraju smo ga prihvatili, ali uz veliku opreznost, bojeći se »provale« naših veza sa Zagrebom. Na tu mogućnost često su nam ukazivali drugovi iz partizanskog logora, a meni su posebno prijetili da pazim koga prihvaćam jer da ću lično snositi odgovornost ako dode do provale.

U Zagreb sam putovala češće. Lozinku za vezu s CK KPH prenio mi je Ivan Pleše, a on je zadržao kao glavno da održava vezu partijske organizacije u Delnicama s partizanskim logorom u šumi. Da li prvi odlazak u Zagreb pripada njemu, to ne znam, ali bio je prije mene u Zagrebu. Tom prilikom, ako se dobro sjećam, nosio je eksploziv. Lozinka koju sam dobila glasila je: »Za zeleni list.« Tim sam se riječima obraćala u prodavaonici povrća »Bezjak«, mislim na Preradovićevu trgu. Prodavač bi me zatim povezao s Cincipinkom, koja je dalje uspostavljala vezu s CK KPH i, u naknadno ugovoreno vrijeme, prenijela mi direktive ili materijal. Prvi odlazak u Zagreb ograničio se na susret s Cincipinkom. Tada mi je ona uručila mašinu za štampanje letaka, svežanj letaka i pismo. Ne znam čije je pismo, niti sam mu znala sadržaj, ali mi je rečeno da ne smije pasti u ruke neprijatelja pod cijenu života. Mislim da sam dio tog materijala primila u trafici sestara Baković. Cincipinka me je otpratila do vlaka. Prije ulaska u vlak bilo je uočljivo da ustaše detaljno pregledaju putnike i prtljagu. Motrivši malo bolje sistem pregleda, primijetila sam da ponekog putnika s većom prtljagom pregledaju i prije ulaska u vlak. Brzo sam se odlučila da paket s mašinom za štampanje letaka pohranim kod jedne piljarice iz Karlovca, čija je košara već bila pregledana. Jednostavno sam rekla toj ženi da nosim šunku i da me je strah da je ustaše ne uzmu. Te košare piljarica, pregledane u Zagrebu, srećom ustaše nisu ponovo pregledale u vlaku. Svežanj s lecima ostavila sam u drugi vagon, a pismo sam zadržala kod sebe. Stajala sam na prijelazu iz vagona

u vagon, računajući da ću, u nuždi, uspjeti pismo spasiti ili uništiti. Pomogla mi je u tome moja znanica Mara Cvitak, koja je po privatnom poslu putovala u Zagreb, a sada se vraćala zajedno sa mnom. Međutim, ubrzo se ispostavilo da je putovanje sa znanicom Cvitak bilo rizično. Naime, tragajući i za našim vezama, neprijatelj je posumnjao da je Mara Cvitak tada išla radi veza u Zagreb, pa ju je u Delnicama odmah po izlasku iz voza uhapsio. Na preslušanju se čvrsto držala pa je poslije kraćeg zadržavanja puštena. Ja sam se inače bila oslobodila svoga tereta prije Delnica. Prema ranijem dogovoru u Skradu me je sačekao Josip Šnajder, uskočio u vlak, preuzeo od mene stvari i pismo i dalje ih uručio partizanskom logoru u šumi.

Odlazeći u Zagreb, sastajala sam se i lično s Radom Končarom, Andrijom Hebrangom, Vladom Popovićem i još nekima kojima ne znam imena. Uvijek nisam znala sadržaj poruka i pisama koje sam nosila njima, odnosno od njih, iako sam to mogla, jer su mi pisma često uručivana otvorena. Zbog vlastite sigurnosti namjerno ih nisam htjela čitati jer sam uvijek imala u vidu mogućnost hapšenja i preslušavanja uz primjenu poznatih metoda.

Za ilustraciju kako je sve teklo kako treba, mada je bilo i nepredviđenih slučajeva, navodim ovaj primjer. Iz Zagreba je došao k meni jedan drug s ispravnom lozinkom. Rekao je da me ne treba ni zbog kakva konkretnog zadatka, već samo da ga za neko vrijeme sklonim, jer je za njim organizirana potjera u vlaku. Sakrivala sam ga 2—3 dana, a o tome nisam nikoga obavještavala. On je, koliko se sjećam, nastavio put prema Rijeci, a ni danas ne znam tko je to bio.

Dešavalo se da iz Zagreba donesem samo usmenu poruku. Tako sam, mislim da je to bio moj slijedeći put u Zagreb, imala direktan susret s Radom Končarom. Tačnog se datuma ne sjećam, ali znam da je to bilo neposredno nakon početka ustanka. Sastali smo se pred zgradom tvornice u Vrbanićevoj ulici. Prema dogovoru, čekao me je s novinama u ruci. Razgovarao je sa mnom interesirajući se za prilike u Delnicama i za izvršene akcije. Toga puta dao mi je samo poruku da se akcije moraju poduzimati, da rad mora biti aktivniji, jer će u protivnom on sam doći i »s njima obračunavati«. Rekao mi je na rastanku neka odmah pođem i drugovima kažem da im je to poručio Brko, što sam i učinila.

Neposredno poslije napada neprijatelja na partizanski logor u Presiki upućena sam u Zagreb. Dato mi je pismo napisano rukom. Kako je neprijatelj udvostručio i utrostručio svoju pažnju poslije napada na logor, nisam mogla odmah otputovati pa sam pismo zakopala u zemlju. Poslije dva dana pošla sam prema željezničkoj stanici u namjeri da se nekako probijem i otputujem za Zagreb. Pri izlasku iz kuće ugledala sam oružnike koji su pošli da me uhapse. Kasnije sam saznala da me je netko bio prokazao. Uspjelo mi je da izbjegnem susret s oružnicima. Ali oni su, u potrazi za mnom, došli na željezničku stanicu. Pretražili su sve prostorije, ali uzalud. U tom traganju zapazili su Nadu Drakulić, koja je iz Karlovca

poslata u Delnice, jer je ta veza bila za nju sigurniji put za odlazak u partizane. Kako su je oružnici vidjeli toga dana sa mnom, naredili su joj da prvim vlakom mora napustiti Delnice. Za cijelo to vrijeme ja sam se skrivala u zgradi stanice. Napustila sam je tek kada sam, na poslatu poruku, dobila uputstvo od Matije Tomac što treba da radim. Oružnici, međutim, nisu odustali od traganja i čekali su me u zasjedi i uhvatili. Ali ja sam naišla kada je pismo bilo već na sigurnom mjestu i tako im onemogućila da dođu do činjeničkog materijala. Pismo je od mene preuzeo Marko Vučković i dalje ga proslijedio preko veze iz Srpskih Moravica za Zagreb. Ni tom pismu nisam znala sadržaj, iako sam ga sušila pošto se u zemlji bio ovlažio.

Putovanje za Zagreb vršio se naizmjenično. Tako je sada išla Ilonka Golik. Njen zadatak nije mi poznat, a znam da nije uspjela doći na vezu jer je naišla na »provalu«. Bila je dovoljno oprezna i osjetila da se nešto neobično zbiva. Dobro je motrila okolinu i kada joj se situacija oko »Voćarne Bezjak« učinila sumnjiva, nije se ni javljala, već se vratila u Delnice. U stvari takvom se svojom odlukom spasila jer se bila pojavila u vrijeme poznate provale Cincipinke koja je odavala sve redom, a mnogo je znala.

Sada je došao red na mene da putujem u Zagreb. Dobila sam novu lozinku: »Trebam crvene čizmice.« S tom sam se lozinkom obratila postolarskoj radionici, mislim na početku Jurišićeve ulice. Postolar me nije htio primiti (odbio me zbog te lozinke). Potražila sam Antona Beničkog koga sam poznavala iz prvih dana našeg rada kada je dolazio u Gorski kotar da sakuplja Crvenu pomoć. On me je povezao, ali se tačno ne sjećam s kime* Čini mi se da je to bila Zlata Šegvić i da me je ona upoznala o provali. Vezu sam uspjela uspostaviti, ali sa zakašnjenjem. Zato sam 0 tome morala obavijestiti Ilonku Golik jer se na mene čekalo u dogovoreno vrijeme u Skradu. To sam učinila pismom koga sam dala jednom oružniku koji je putovao u Delnice. Drugi način nisam tada umjela naći. Nekako sam vjerovala da će mi taj oružnik, koga sam poznavala, učiniti uslugu, a da ništa ne posumnja. Ali nije bilo baš tako, mada se sve dobro svršilo. Nosioca pisma kopkao je sadržaj pisma pa ga je pročitao. Ipak je pismo predao odmah a da nikom nije ništa kazao. Inače tad nisam uspjela posvršavati sve poslove u Zagrebu jer je situacija poslije provale bila još uvijek nesređena.

U početku su moji kontakti u Zagrebu bili najčešće s Radom Končarom. Jedan je takav bio odmah poslije diverzije na zagrebačku poštu. Tada se Rade interesirao za stanje u Delnicama i rekao mi da će Radio-Moskva objaviti vijest o sabotaži u zgradi zagrebačke Glavne pošte. Šetali smo slobodno Draškovićevom i Vlaškom ulicom. Poslije njegova odlaska iz Zagreba sastajala sam se s Andrijom Hebrangom, koga sam također lično poznavala od njegova dolaska ljeti 1941. godine u Delnice 1 održavanja sastanka s Diminićem i drugovima iz partizanskog logora. S Hebrangom sam imala ugovorene sastanke kod jedne gostionice blizu Kvaternikova trga. Obično bismo odmah po susretu šetali ulicama i on

bi mi usput davao poruke. Sjećam se jedne takve poruke da Vinko Švob preuzme rukovodstvo u fužinskom logoru.

Manje ili više svi moji odlasci u Zagreb bili su praćeni velikim teškoćama. Teško se i podsjećati koliko sam se naprezala da otkrijem neprijateljsko oko prije nego što će ono mene ugledati. Pa onda tolika izmišljanja da bih se ispričala zašto moram putovati u Zagreb. Pa ipak, poslije mnogih uspješno obavljenih putovanja došao je i tome kraj. Sa sumnje vlasti su prešle na djelo. Više mi nisu htjeli dati propusnicu, već mi odrediše jednog ustašu za pratioca. Tada sam uspjela da izbjegnem susret s vezom u Zagrebu. U Moravicama sam sišla iz vlaka i otišla u partizane.

Osim veze sa Zagrebom naša grupa održavala je vezu i s Karlovcem, ali ja nisam nijednom dobila takav zadatak. Znam da je jednom u Karlovac išla Durda, pošto smo se na zadacima mijenjale, ali nisam znala kome je išla i s kakvom lozinkom. Znam i to da je preko te veze došla k nama Nada Drakulić. Ona mi je pričala da je veza provaljena i da je morala napustiti Karlovac. Bježeći ispred policije iz Karlovca, preko te veze je također došao u Delnice Klobo (partizanski nadimak Slavka Klobučara) da bi odande prešao u kordunaške jedinice.

Smatram da je tu vezu s Karlovcem uspostavio Ivo Marinković kada je bio s Veljkom Kovačevićem kod nas. Međutim, svrha nove veze i način održavanja ni drugi detalji nisu mi poznati. Ni o mnogim drugim punktovima za vezu detalji mi nisu bili poznati. Sjećam se da sam jednom upućena u Srpske Moravice, čini mi se da me je poslao Veljko Kovačević. Trebalo je preko Srpskih Moravica uhvatiti vezu s Drežnicom. Ako se dobro sjećam, trebala sam se u Srpskim Moravicama javiti Đuri Šabanu, ali taj zadatak nisam uspjela izvršiti.

Ovdje sam samo iznijela neka sjećanja, svjesna da ispričano ne može dati pravu sliku, već samo uvid u dio našeg rada. Sve je to bilo tako, kako i koliko se sjećam, ali znam da se i mnogo toga više događalo.

Veljko Kovačević

USTANAK U GORSKOM KOTARU GODINE 1942

Početkom 1942. godine partizanske jedinice zabilježile su krupne uspjehe u borbama sa neprijateljem. Slobodna teritorija znatno se proširila. Pored stare, koja je obuhvatala ustaničku Drežnicu, Gornji kraj i dijelove Primorja, oslobođen je Jasenak, Brezno u Primorju, Ravna gora, Mrkopalj, Brod na Kupi i mnoga druga naselja u Gorskom kotaru. U tim zimskim borbama partizani su uništili, razoružali ili protjerali gotovo sve ustaške, domobranske i oružničke postrojbe, koje su u te krajeve dovedene uglavnom sa strane, jer od domaćeg ljudstva Paveliću nije uspjelo, tako reći, nikog da pridobije za pušku. Jedino u većim gradovima ostalo je još nešto Pavelićeve vojske — pored italijanske. Vojni uspjesi naših snaga bili su od ogromnog značaja za daljnje širenje ustanka. Narod se masovno dizao. A ustanak hrvatskih masa u Primorju i Gorskom kotaru padao je veoma teško i ustaškim vlastima i italijanskim okupatorima. Zato će i represalije biti strašne. Ustanak srpskog stanovništva Drežnice i Gornjeg kraja kao da im je bio nekako lakši, prirodniji. Masovno st,upanje u borbu Hrvata još od prvih ustaničkih dana 1941. godine možda nigdje drugdje u Hrvatskoj nije došlo do punijeg izražaja kao ovdje. Temelje bratstva i jedinstva tu je, rekao bih, kao nigdje drugdje, Partija čvrsto postavila još prije rata. Staro prijateljstvo Hrvata i Srba u ratu se još više okalilo. Zato bi se, zbilja, ovdje rjeđe čule parole po zborovima o bratstvu i jedinstvu. Tamo gdje je ono bilo ostvareno u punom smislu riječi, gdje nikog u toku rata ni u partizanskim ni u partijskim redovima, a ni u narodu, nije ni interesovalo je li tko Hrvat ili Srbin, eto, gotovo da je bilo suvišno uzvikivati čak i tako značajne riječi.

Slobodna teritorija obuhvatala je više općina i naselja npr. Drežnica, Jasenak, s okolnim selima, i brojna sela Gornjeg kraja. Ta naselja, uvučena duboko u planinski masiv, bila su u povoljnijem položaju od naselja u primorskom pojasu ili naselja u užem dijelu Gorskog kotara, koja su

bila oslobođena ili poluoslobođena. U užem dijelu Gorskog kotara sve je bilo slobodno ili poluslobodno osim neprijateljskih garnizona u Ogulinu, Vrbovskom, Delnicama, Čabru, Gerovu, i nekim drugim gradovima na samoj željezničkoj pruzi. Neprijatelj je sabijen u uske punktove opasane bodljikavom žicom. Korak preko nje značio je početak borbe. Slobodna ili poluslobodna teritorija u Primorju obuhvatala je sva mjesta osim Sušaka, Bakra, Kraljevice, Novog, Senja, gdje su stacionirane jake neprijateljske snage. Sva naselja pozadi navedenih garnizona, npr. naselja u ustaničkoj Kastavštini i Grobinštini, zatim Križišče, Hreljin, Tribalj, Kostrena, Grižani, Bribir, Ledenice, Krmpote i brojna druga, bila su slobodna ili poluslobodna. Ta brojna naselja bila su istovremeno i glavne ustaničke baze. Pod poluslobodnim mjestima u ovom slučaju treba razumjeti ona mjesta u kojima je djelovala naša vlast i koja su kontrolisale naše jedinice, dok bi neprijatelj uspijevao s vremena na vrijeme da upadne u neko od njih s jakim snagama i da se brzo povuče. Neprijatelj je imao i u bukvalnom smislu samo vlast u prostoru opasanom bodljikavom žicom.

Kad govorimo o ustanku u Primorju, učinili bismo veliku nepravdu kad bismo zaboravili otoke Krk, Rab i Pag. Od prvih dana borbe čitavo stanovništvo pomenutih otoka bilo je uz pokret. Jasno je da se tamo nisu mogle formirati slobodne teritorije u to vrijeme poput onih u unutrašnjosti, ali i na otocima je postojala naša vlast i partijske organizacije kao i u tim krajevima. To su bili ustanički otoci sa kojih su dolazili borci masovno da bi se uključili u partizanske jedinice, savlađujući pritom velike teškoće. Međutim, i na samim otocima borile su se manje partizanske grupe. Za veće nisu postojali uslovi.

Takva slobodna teritorija Primorja i Gorskog kotara s osloncem na slovenačku slobodnu teritoriju, s onu stranu Kupe, predstavljala je, bez sumnje, široku istinsku ustaničku bazu. To će biti od naročitog značaja za daljnju borbu, za daljnji razvoj jedinica, koji više neće zavisiti od broja dobrovoljaca, već isključivo od zaplijenjenog oružja od neprijatelja.

Takav uspon ustanka, njegov poražavajući učinak na neprijatelja najbolje ilustruju neki dokumenti s neprijateljske strane. Tako veliki župan Modruške županije 15. marta 1942, žaleći se svojim pretpostavljenim, kaže:

»Na području velike župe Modruša primjećuje se sve jača djelatnost komunističkih i partizanskih odreda ...

Komunistički odredi imaju inicijativu u svojim rukama, a time sve prednosti napadača^ kako one moralne tako i vojničke. Naše vojničke snage, domobranstvo i oružništvo, talijanske vojničke snage, smatraju za osobit uspjeh ako odbiju neprijateljski napad.

Tu nemoć naših i talijanskih snaga pučanstvo dobro uočava, posebno, pak, ono seosko, te je primorano silom prilika da se prilagođava, da pravi kompromise koji su često u vrlo oštroj suprotnosti sa postojećim zakonskim propisima.«

Nekoliko dana kasnije, 31. marta 1942, isti župan konstatira:

»Prilike od toga vremena pa naovamo nisu krenule na bolje. Izvjesna predviđanja koja su na prvi pogled izgledala pretjerana u svrhu stvaranja štimunga, nažalost ubrzo su se pokazala kao potpuno ispravna i nimalo pretjerana. Naprotiv, prije bi se moglo reći da su ovdašnja predviđanja bila čak i prilično skromna, jer događaji koji su potom slijedili nadmašuju sva predviđanja i očekivanja.

Komunističko-partizanski odredi i dalje imaju inicijativu u svojim rukama, a time i sve prednosti napadača, kako one moralne tako isto i vojničke. Naše oružane snage, oružništvo i domobranstvo u borbi sa komunističko-partizanskim odredima ne pokazuju, najblaže rečeno, dovoljno uspjeha. Slučajevi ako ne otvorene predaje, a ono svakako pomanjkanje vojničke stege, ponosa i samoprijegora na dnevnom su redu. Talijanske oružane snage povlače se iz dijela ugroženih krajeva i mjesta, opravdavajući to bilo prometnim poteškoćama za uredno opskrbljivanje trupa, bilo nedovoljnim brojem ljudstva. Od 7. rujna 1941. godine kojeg su dana talijanske oružane snage preuzele dužnost održavanja javnog mira i reda i poretka u t. zv. obalskom pojasu, one su ispraznile Brod na Kupi, Kupjak, Mrkopalj, Sunger (kotar Delnice), Jasenak, Drežnicu, Musulinski Potok i Modruš (kotar Ogulin), Severin na Kupi, Ravnu Goru (kotar Vrbovsko) a u ostalim krajevima koje Talijani nisu ispraznili (a to su sjedišta kotarskih vlasti i mjesta koja leže na željezničkoj pruzi) talijanske trupe povlače se u najstrožiji centar, utvrđuju se, zaokružuju se bodljikavom žicom, jednom riječju preduzimaju pripremne radove ne za toliko očekivano čišćenje i konačno pacifiziranje ovih krajeva, nego za odbranu.

Izvjesna područja ove župe uopće nisu nadzirana od naših ili talijanskih oružanih snaga. Po jednoj procjeni koja ne reflektira na apsolutnu tačnost, jedna trećina ove župe nalazi se pod nadzorom komunističko partizanskih odreda, a mnoga druga manja mjesta po šumskim obroncima i zaselci prepušteni su sami sebi i čine neku vrstu 'ničije zemlje'. U posljednja 3 do 4 mjeseca naše i talijanske oružane snage nisu zabilježile nijedan uspjeh spomena vrijedan. U drugoj polovici mjeseca ožujka komunisti su naprotiv zabilježili nekoliko značajnih uspjeha. 19. ožujka jedan komunističko-partizanski odred osvojio je mjesto i općinu Mrkopalj (kotar Delnice), a nekoliko dana kasnije mjesto i općinu Ravna Gora. Ovaj uspjeh povećan je još i zauzimanjem mjesta Kupjak i Divjak općine Skrad, kotar Delnice. Talijanske trupe ispraznile su Mrkopalj i Ravnu Goru 19. ožujka, a naša oružnička posada u Mrkoplju u jačini od nekih 40 momaka savladana je, razoružana od komunista i upućena u zarobljenički logor u Jasenak, a oružnička posada u Ravnoj Gori se također povukla bez borbe.«

I veliki župan Vinodol-Podgorje 16. marta 1942. navodi slično:

»U ranijim svojim izvještajima obavještavao sam naslov o teškom stanju javne sigurnosti na području ove župe. Ukazivao sam na događaje i akcije odmetnika i predlagao razne mjere u svrhu zaštite života i imovine u području župe. Ukazivao sam na razvoj događaja, koji je dao naslućivati da će se uz posvemašnu pasivnost talijanske vojske, a našu nemoć, doći jednog dana do anarhije. U početku su se akcije odmetnika ograničavale na pojedine građane ili imetke imućnih Hrvata. Danas su od odmetnika ugrožena čitava naselja

(Lupoglav, Bater, Krasnica, Juršići, Krmpote i Srnoljčići, općina Ledenice, Serdari, Kraljičevo, Vrataruša i Mrzli Dol — općina Krivi Put. Odmetnici suvereno vladaju tim selima …«

Majski izvještaj ovog župana je precizniji:

»Iz gornjih podataka vidljivo je da su odmetnici u posljednje vrijeme razvili vrlo jaku djelatnost i da svakim danom postaju drskiji, jer se već približavaju većim naseljima, gdje se nalazi veliki broj savezničke vojske. Dok se ranije njihova djelatnost razvijala samo u manjem opsegu i manjim mjestima, oni posljednjih dana svoju djelatnost proširuju i na veća područja. Tako su, naprimjer, oni iz Gorskog kotara razvili svoju djelatnost prema Plasama, glavnoj i jedinoj željezničkoj postaji za ovaj kraj. Oni svakako nastoje da onemoguće saobraćaj na ovoj pruzi i tako presijeku spoj ovih krajeva sa Zagrebom, sa namjerom da onemoguće dovoz živežnih namirnica za ove najsiromašnije krajeve.

Oni iz Kotara novljanskog ugrožavaju promet prema kotarima Crikvenica i Senj, a oni iz Like spuštaju se prema kotaru Karlobag i Senju.

Tako malo pomalo stvaraju jedan obruč oko svih glavnih mjesta ove župe i jednog dana može se dogoditi da zauzmu veća i glavna mjesta — da postanu gospodari na području cijele župe.

Saglasno sa naprijed izloženim ponovo molim naslov da žurno i povoljno riješi prijedlog ove župe, koji je naslovu predložen pod ovdašnjim brojem V.T. 114 od 13. travnja t. g. Razvoj prilika na području ove župe upućuje na sve moguće katastrofalne posljedice za koje otklanjam svaku odgovornost.«

Ti izvještaji očigledno govore o nemoći neprijatelja da poduzme ozbiljnije mjere, da nađe način uspješnije borbe s partizanima. On je prisiljen da otvoreno prizna naše vojničke i moralne kvalitete i nesposobnost svoje mnogobrojne vojnotehničke nadmoćnosti za efikasno djelovanje. Jasno da u takvim uslovima on ne može da vidi nikakve perspektive osim katastrofe koja neminovno prijeti pred sve većom partizanskom aktivnošću.

Kao što se vidi, partizani su, iako ne toliko brojni u uporeñenju s neprijateljem, zahvaljujući svojoj hrabrosti i cjelishodnoj taktici, a ona je bila njihovo jako oružje, uspjeli početkom 1942. godine pod neobično teškim vremenskim uslovima da postignu značajne pobjede i da neprijatelju nanesu osjetne gubitke, da ostvare prostranu slobodnu teritoriju na tako isturenom dijelu naše zemlje, u blizini stare jugoslavensko-talijanske granice. Naravno, takvi uspjesi su pospješili još brže podizanje masa i dalje formiranje i jačanje jedinica.

Evo šta kaže u svojoj knjizi »Logorske vatre u Hrvatskoj« jedan od učesnika na neprijateljskoj strani Giuzeppe Angelini:

»Isprva smo imali utisak da se nalazimo nasuprot jednoj neorganizovanoj i nekoordiniranoj akciji hiljade ustanika koji tu i tamo operišu samo da uznemiravaju okupatorsku vojsku na saobraćajnicama. Tada smo mislili da ćemo se uspješno suprotstaviti ustanku ako se bude prišlo povećanju broja garnizona i sprovodenju drakonskih mjera javnog reda. Ali kada se malo kasnije parti-

zanski pokret razvio u široku organizaciju, primajući isključivo ofanzivni karakter, tako da je nekoliko naših uporišta bilo iznenadno opkoljeno i savladano, a drugi prisiljeni na uporan otpor, pokušali smo ispraviti zabludu, ali sa zakašnjenjem. Suočivši se tako sa impozantnom aktivnošću partizanske borbe koja je, osim što se protegla na cijelu teritoriju pod našom kontrolom, nastojala da udari na životne dijelove naše organizacije kako bi paralisala život i pokret okupatorskih trupa, morali smo smanjiti broj uporišta i preći na njihovu odbranu.«

Naši uspjesi na vojnom i političkom polju podizali su udarnu sposobnost jedinica i požrtvovanje stanovništva. Oni su omogućili, pored ostalog, da se početkom proljeća 1942. godine formiraju dva odreda od po tri bataljona, umjesto ranijeg jednog odreda od tri bataljona. To je bio ogroman skok. Brojno stanje odreda popelo se već na oko 2000 naoružanih boraca, dok je broj nenaoružanih bio znatno veći, i njihovo naoružavanje vršiće se postepeno, prema količini zaplijenjenog oružja.

Prvi odred dejstvovao je na teritoriji jugoistočno od željezničke pruge Ogulin—Plaše, sve do mora, a drugi sjeverozapadno od nje, u čabarskom, djelimično gerovskom, sušačkom i kastavskom području, zatim uza samu granicu. Razvijen i snažan pokret u samom Sušaku i Kastavštini uveliko je doprinosio proširenju NOP-a u samoj Rijeci i Istri.

Organizacija partizanskog komandovanja u Hrvatskoj u tom periodu počivala je na teritorijalnom principu — petu operativnu zonu obuhvatalo je Hrvatsko primorje i Gorski kotar; kasnije je uključena i Istra. Ta teritorijalna podjela ostala je sve do formiranja divizija, odnosno korpusa.

Porast ustaničkih snaga i pojačana aktivnost, naročito u anektiranom dijelu, bilo je od naročitog značaja. Anektirani dio zahvatao je zapadne dijelove Primorja i Gorskog kotara s kotarevima Sušak, Kastav, Čabar i Gerovo. Ta takozvana nova granica pružala se od Bakarca pored Hreljina, zapadno od Fužina, Lokava i Delnica do Kupe. Navedeni razvoj događaja prijetio je da se žarište borbe prenese i u Istru, u kojoj su se već oglasile partizanske puške, a time i na naročito važne saobraćajnice između Rijeke i Trsta. Uviđajući tu opasnost, okupator je u tom dijelu poduzimao izuzetno oštre mjere prema stanovništvu, a zaposjeo je i fortifikacijske objekte duž stare granice.

Proljetnih mjeseci okupator užurbano dovlači, poslije pola godine stalnog povlačenja, nove snage kako bi poduzeo i čitav niz ofanzivnih akcija i likvidirao ustanak i oslobodio od stalnog pritiska svoje važne saobraćajnice, koje su vezivale njegove luke sa unutrašnjosti. Pokret okupatorskih trupa dolazi u trenutku kad su bile u formiranju brojne naše jedinice, koje je trebalo ne samo opremiti već i provesti kroz borbe da bi stekle iskustvo. U Kapeli i Risnjaku gomilali su se zbjegovi naroda koji je izlazio iz gradova i iz ugroženih mjesta. Zbjegovi će otada predstavljati veliku brigu i obavezu partizanskim jedinicama.

Proljetnih mjeseci italijansko komandovanje izvelo je tri uzastopne ofanzivne akcije na našu slobodnu teritoriju. Jedna od njih, u kojoj su

učestvovale dvije divizije Petog armijskog korpusa i dijelovi Tršćanskog korpusa graničara, bila je usmjerena na novooslobođenu teritoriju Gorskog kotara, jedna na poluslobodne dijelove po ograncima planine Risnjaka, a treća na slobodni dio Primorja.

Našim jedinicama koje su tu djelovale bio je glavni zadatak da se održe, da se bore manevrišući, ne dozvoljavajući neprijatelju da ih istisne s tako važne teritorije. Povlačenje bi bilo ravno političkom porazu. To neprijatelju neće nikada ni uspjeti u toku čitavog rata, iako su one bile često dovedene u vrlo tešku situaciju. Primorje i Gorski kotar bili su dugo odsječeni od drugih naših ustaničkih krajeva, s južne strane morem, sa zapadne starom jugoslavensko-italijanskom granicom i sa sjevera prema Sloveniji rijekom Kupom, dok ih je sa istočne strane, od Like i Korduna, odvajao niz posada ustaških i italijanskih, koje su bile načičkane od Senja preko Brinja do Ogulina. Taj neprijateljski koridor držao se kao čvrst bedem između tri velika ustanička centra u Hrvatskoj. Istina, planinski masivi Kapele, Risnjaka, čitavog Gorskog kotara, prekriveni gustom šumom, pružali su povoljne uslove partizanskim snagama da se uspješno bore sa nadmoćnijim neprijateljem. Međutim, u toku čitavog rata jedan od najljućih neprijatelja ustanicima ostaće, tako reći, neprekidno gladovanje i teške zime.

Proljetne neprijateljske akcije podržane masom artiljerije i avijacije, pa čak i vatrom s ratnih brodova, koji su tukli duboko u našu pozadinu, sa linije Crikvenica—Senj, pretrpjele su neuspjeh. Neprijatelj ni tog puta nije uspio da probije u srce slobodne teritorije — u Drežnicu, gdje se nalazio CK KPH i Glavni štab Hrvatske, odakle su rukovodili ustankom. Njemu je uspjelo da zauzme privremeno nekoliko isturenih dijelova slobodne teritorije u blizini same obale i željezničke pruge: Brod na Kupi, Mrkopalj i Ravnu Goru. Međutim, njegova kontrola svodiće se uglavnom na ono što je bilo u bodljikavoj žici.

Nemoć neprijatelja i otvoreno priznanje neuspjeha vidi se i po izvještaju komandanta snaga Tršćanskog korpusa, koji je imao zadatak da protjera naše snage iz okolice Risnjaka. U njemu se između ostalog navodi:

»Draga ekselencijo, šaljem Vam na čitanje operativni plan da malo razbijete dosadu za vrijeme praznika, koji ako nije imao uspjeha na terenu protiv ustanika koji su se zasada izvukli može ipak da vam da predstavu što mi možemo danas da uradimo i o onome što ćemo moći sutra još bolje organizovanjem većih operacija od kalabreških hajduka za neumoran lov šumskih razbojnika.«

Kao po pravilu, poslije svake ofanzive naše jedinice izlazile su jače i brzo prelazile u akcije. Ustanak je dobio još veći polet. Formiraju se nove jedinice, zahvaljujući znatnim količinama zaplijenjenog oružja. Već pri kraju proljetnih ofanziva formirana su od odredskih snaga dva udarna bataljona. Oni su u svom sastavu imali po tri streljačke čete i po jedan mitraljeski vod ili četu, što je zavisilo od raspoloživog naoružanja. Jačina

bataljona kretala se od trista do trista pedeset boraca. Njihovo formiranje moglo bi se označiti kao prva faza u formiranju brigada. Situacija je već nametala potrebu za takvim jedinicama koje neće biti vezane za određen teren i koje će biti sposobne i spremne za vođenje borbe tamo kamo budu poslane. Mada su i tada postojale mogućnosti za formiranje jedne brigade, to nije bilo još cjelishodno, jer bi se znatno oslabile snage odreda, a time i naše prisustvo i kontrola tako velike teritorije, što bi se moglo nepovoljno odraziti na dalje širenje ustanka. Udarni bataljoni izvršili su za nekoliko mjeseci mnogo teških zadataka, počevši od oslobođenja Krivog Puta preko brojnih krupnijih i sitnijih, čije bi nas nabrajanje odvelo daleko, do likvidacije zloglasnog Blagaja na Kordunu. Oslobođenje Blagaja bila je akcija kojom su se ponosili borci Primorja i Gorskog kotara. Dolazak primorsko-goranskih bataljona na Kordun i njihovo učestvovanje u teškim borbama bilo je od ogromnog političkog značaja. Zauzimanje Blagaja, poslije teških borbi, od primorsko-goranskih bataljona i zaslužena kazna ustaških koljača bili su pravi doprinos bratstvu i jedinstvu hrvatskog i srpskog naroda.

Poslije završenih neprijateljskih proljetnih operacija prvi odred, sa svoja tri bataljona i u sadejstvu sa dva udarna, ostao je i dalje da dejstvuje između željezničke pruge Plaše, Delnice, Ogulin i mora, s osloncem na veliku slobodnu teritoriju čiji je centar bila herojska Drežnica. Njegov je zadatak bio da i dalje širi slobodnu teritoriju, da napada i uništava željezničku prugu, a posebno, da koordinira svoje akcije sa ličkim i kordunaškim jedinicama radi spajanja te tri slobodne teritorije i razbijanja neprijateljskog koridora na liniji Senj, Brinje i Ogulin.

Drugi odred ostao je da se i dalje bori u mnogo težim uslovima sjeverozapadno od pomenute željezničke pruge, između nje, rijeke Kupe i stare jugoslavensko-italijanske granice. Njegov osnovni zadatak je bio da napada na saobraćajnice, kojima se neprijatelj još uvijek djelomično koristio, i po mogućnosti da ostvari slobodnu teritoriju, eto, tu na samoj granici Italije, u anektiranom dijelu, bez koje će biti veoma težak duži opstanak naših većih jedinica na tom isturenom dijelu. Sigurno da uspjesi u tom pograničnom kraju mogu biti od posebne pomoći za što brže prenošenje dejstava u Istru. Dotadašnji uspjesi imali su pozitivan odjek. Istra se bunila. Već su naveliko počeli da pristižu dobrovoljci iz nje, da se uključuju u primorsko-goranske jedinice. Preko granice otvarali su se bezbrojni »kanali« koje više nisu mogli zatvoriti nikakvim sredstvima. Oni će biti od osobitog značaja za pripremu ustanka u porobljenoj Istri.

Jedinice drugog odreda ubrzo su ostvarile jednu široku poluoslobođenu teritoriju u širim predjelima Risnjaka, u rejonu velikog broja važnih saobraćajnica. To je za neprijatelja bio težak udarac na veoma osjetljivom mjestu. Zato vrši užurbano pripreme kako bi jednom zauvijek likvidirao ustanak tu na samoj granici.

U planinskim zbjegovima nalazilo se više hiljada ljudi koji su se povukli iz okoline Sušaka, Kastavštine, Grobinštine, iz kotareva Čabar

i Gerovo, iz Prezida da bi se pridružili ustanicima i izbjegli progonima i internaciji. To je naročito otežavalo situaciju Drugog odreda. To mu je sputavalo ruke jer je imao stalno pred sobom prisutno mnoštvo muškaraca, žena i djece koje je trebalo štititi. Zato će i neprijateljska ofanziva, usmjerena na slovenačke i ove jedinice, a koju će Slovenci kasnije nazvati »Koška ofanziva«, koja je počela početkom juna, biti izuzetno žestoka i teška i za partizane i za narod koji se sve više slivao u zbjegove. U njoj je neprijatelj upotrijebio dio snaga Tršćanskog graničnog i Petog armijskog korpusa, među kojima diviziju »Lombardiju«, 211. pješadijski puk, petu grupaciju granične straže jačine 9 bataljona, jedan artiljerijski puk i dva samostalna diviziona artiljerije, jedan puk divizije »RE«, mitraljeski bataljon Petog korpusa, dvije čete tenkova, jedinice obalske zaštite, nepoznate jačine, i dva do tri bataljona crnih košulja. U tom predjelu mi smo imali jedva 1000 naoružanih boraca, opterećenih hiljadama izbjeglica.

Neprijatelj je pošao u napad s kružne osnovice: od stare granice, mora, od Kupe, sa svih strana prema Risnjaku, ka nenaseljenom sklopu planina. On je bio dovoljno blizu saobraćajnica Karlovac—Sušak i cestama koje vode od Primorja prema Sloveniji. Risnjak je bio suviše blizu Istri, što je posebno zabrinjavalo neprijatelja. Rastojanja između njegovih kolona bivala su sve uža i uža, ali se ipak ni sa takvim snagama, s obzirom na izrazito planinsko i šumovito zemljište, nije mogao obrazovati neprekidan lanac koji bi potpuno zatvarao obruč. Pored svega i usprkos takvoj nadmoćnosti šuma će ostati, kao i uvijek, za partizane vjeran saveznik. Takva taktika neprijatelja ostavljala je našim jedinicama, i narodu, iako skučen i stiješnjen, prostor, izvjesnu mogućnost za manevrisanje. Istina, suvišno bi bilo tražiti od odredskih jedinica, opterećenih hiljadama izbjeglica, da spriječe prodor toliko nadmoćnih snaga i da izbjegnu vrlo tešku situaciju u kojoj će se naći. Ali pred njima se postavljao zadatak, i u takvim uslovima, da se po svaku cijenu održe na tom terenu, da se ne smiju povlačiti prema staroj slobodnoj teritoriji, već da, koristeći se planinskim masivom i velikim šumama, manevrišu, ubacuju se stalno u pozadinu neprijateljskih kolona. Dolazak Prvog hrvatskog proleterskog bataljona na teritoriju 2. odreda pri kraju ofanzive, njegove uspješne akcije po cestama, među kojima treba pomenuti oslobođenje oko pet stotina interniraca, bio je zaista od velike pomoći, i vojne i moralne.

Ne birajući sredstva da likvidira partizanski pokret, neprijatelj poduzima najsvirepije mjere. Paleći i uništavajući sva naselja koja su kontrolisali partizani, masovno strijeljajući i odvodeći u logore hiljade ljudi koje je hvatao po selima, on je želio da očisti teren od naroda i partizana. Redao se dan za danom, i svaki je bio teži. Gotovo je nestalo i hrane i vode. Po planini se razbježalo ustaničko stado. Od silne tutnjave neprijateljskog oružja i ono je podivljalo. Opstanak na planini gotovo da je bio bezizgledan. U takvoj situaciji donesena je odluka da se velik broj muškaraca, zena, staraca, a bilo je i djece, evakuiše u slobodne teritorije Gorskog kotara, Drežnice, Like i Korduna. Ali taj zadatak bio je izuzetno težak. Tre-

balo se izvući iz čitave mreže obruča, između neprijateljskih kolona, preći pruge i brojne ceste, busije i zasjede, da bi se potražio spas narodu daleko od njegovih kuća. Jedna za drugom izmicala je kolona za kolonom sa Risnjaka da bi danima pješačila pod najtežim uslovima, idući prema istoku u neizvjesnost. Pojava izbjeglica, Primoraca i Gorana, u Drežnici, Gornjem kraju, Lici i Kordunu bila je od ogromnog političkog značaja. Njihovo masovno povlačenje tamo u ustaničke krajeve govorilo je ubjedljivo srpskim masama o veličini i širini ustanka hrvatskog naroda. Ustanička sela srpskih krajeva dočekala su ih kao rođenu braću. Tako se na djelu kovalo bratstvo i jedinstvo. Mnogi od tih izbjeglica, koji su tamo našli smještaj i bratski prijem, neće se nikad više vratiti u Primorje i Gorski kotar. U talasima četvrte neprijateljske ofanzive i brojnim drugim većina od njih našla je smrt.

I ova, već četvrta ali najteža, neprijateljska operacija na naše jedinice, bilo na Prvi ili Drugi odred, nije donijela okupatoru željeni uspjeh. Naše jedinice, a posebno narod, imao je dosta gubitaka. Međutim, okupatoru nije uspjelo ni s tako velikom vojskom koju je upotrijebio u toj ofanzivi ne samo da uništi nego ni da potisne sa te teritorije partizanske jedinice. One će i dalje tu dejstvovati u sve težim i težim uslovima. Usprkos uništenju svih ustaničkih sela, materijalnih oslonaca za život, one će se tu održavati sve do konca rata, oslanjajući se prije svega na masovnu podršku naroda iz okupiranih primorskih i goranskih gradova, naselja i plijen do kojeg su same dolazile.

Nakon neprijateljskih proljetnih napada partizanske jedinice još više su ojačale i u moralnom i u borbenom pogledu te osposobile se za vođenje mnogo složenijih borbi nego do tada. Jedna od najznačajnijih akcija primorsko-goranskih odreda iz toga perioda organizovana je početkom augusta 1942. godine u zajednici s Prvom ličkom brigadom na liniji Brinje—Ogulin, na širini preko 30 km, kako bi razbile tu utvrđenu liniju, čitav niz načičkanih garnizona i spojili slobodne teritorije Like, Korduna i Gorskog kotara. Naše jedinice pokušavale su i nekoliko puta ranije da načnu ta utvrđenja, da osvoje neko mjesto, ali ako bi im i uspjelo da postignu neki početni uspjeh, brzo su se morale povući. Međutim, sadašnja partizanska organizacija, koja je omogućavala da se za pojedine akcije okupi više bataljona, obećavala je bolje izglede. Za tu akciju angažovana je Prva lička brigada od četiri bataljona i četiri primorsko-goranska, od kojih dva udarna.

Neprijateljske snage, koje je trebalo napasti u utvrđenim mjestima, bile su jačine oko dvije ustaške bojne (bataljona). A neposredni su susjedni garnizoni Ogulin, Brinje, i Plaški imali nekoliko italijanskih pukova, više ustaških snaga i nekoliko bataljona četnika.

Na toj liniji isticala su se utvrđena mjesta Modruš, Jezerane i Krišpolje, čijim bi se osvajanjem spojile pomenute slobodne teritorije i omogućilo lakše sadejstvo goranskih, ličkih i kordunaških jedinica.

Evo kako se procjenjuje situacija od Pavelićeve Vrhovne komande neposredno uoči izvođenja te operacije aktom broj 963 od 6. VIII 1942:

»Prema dobivenim podacima na dijelu područja Gorskog kotara, Primorja, Like, počev od Sušaka pa do Otočca, nalazi se oko 2500 — 3000 naoružanih partizana. Ovo područje nazivaju partizani svojom Petom operativnom zonom.

Područje ove zone podijeljeno je na otsjeke na kojima operiraju zapovjednici bataljona i četa ...

Pored otsjeka, kojih ima od 5—6, uspostavljena su još tzv. dva udarna bataljona svaki u jačini 300—400 momaka. Momčad ovih bataljona sastavljena je od najistaknutijih boraca fanatičara, odjevenih u bivše jugoslavenske odore, oboružanih puškama, bombama i strojnicama... Ovi bataljoni pripremaju navodno napad na oružničku posadu u Jezeranama sa zadatkom da se dočepaju što većeg broja oružja i spreme.

Ovakvim razvitkom situacije Primorje je dovedeno u beznadežan položaj u svakom pogledu, a osobito u pogledu opskrbe hranom, ogrijevom, te je bezuvjetno da se što prije poduzme jedan opsežniji zahvat naših domobranskih i ustaških, te savezničkih snaga u cilju gonjenja i razbijanja ovih partizanskih odreda.«

Usprkos neprijateljskoj opreznosti i strahu partizani će uspjeti da u ogorčenim borbama za nekoliko dana savladaju sva utvrđenja i zauzmu Krišpolje, Jezerane, Modruš i čitav niz drugih mjesta te da obiđu jake neprijateljske snage koje su intervenirale iz Ogulina i Brinja. U tim borbama neprijatelj je izgubio preko 700 ljudi. Zaplijenjen je velik ratni materijal. Ali ono što je bilo najvažnije, tom akcijom povezane su slobodne teritorije Like, Korduna i Gorskog kotara i time je obezbijeđeno neprekidno sadejstvo jedinica i izvođenje niza zajedničkih operacija. Tom akcijom prekinuta je jedna od posljednjih saobraćajnica koja je povezivala Zagreb s Primorjem. Neprijatelj je bio prisiljen na dalje povlačenje i utvrđivanje u okviru velikih mjesta.

Poslije takvih uspjeha priliv novih boraca, koji je postao masovan još prvih proljetnih mjeseci, nakon popuštanja zime i velikih uspjeha naših jedinica, sad je toliko narastao da je nosio sa sobom ogromne teškoće. Mogućnosti naoružanja nisu bile ni izdaleka tolike da bi se moglo opremiti to silno ljudstvo, koje je priticalo i tražilo uklapanje u jedinice. Pored ljudstva oslobođenih mjesta, koje je čekalo kod svojih kuća, pristizalo ga je mnogo iz neoslobođenih mjesta i gradova. Još teži problem od nenaoružanja predstavljala je ishrana. To će u toku čitavog rata biti jedan od najtežih i gotovo nerješivih problema. U takvim prilikama da bi se koliko-toliko ograničio priliv novih boraca, Komanda zone je pokušala da nekako niveliše i taj priliv svede na nekakvu realniju potrebu jedinica. Ona je zato, nešto kasnije preko partijskih komiteta i organa naše ilegalne vlasti, u okupiranim gradovima i naseljima pokušala s nekom vrstom mobilizacije, regrutovanja ljudi spremnih da dođu u partizane, štampanim pozivnicama, s partizanskim žigom, na koje se unosilo ime i

prezime pozvanog i rok javljanja. Tako je počela neka vrsta regrutovanja. Suvišno je tvrditi da je odziv bio stoprocentan. Nisu stizali samo oni koji su provlačeći se iz okupiranih gradova pali na bodljikavim žicama ili u toku puta na prelasku pruga ili nekih ugroženih cesta. No jasno je da takav pokušaj od partizanske komande nije se mogao dugo održati, pa se ubrzo moralo odustati od njega. Iluzija je bila zanositi se mišlju da se jedna ustanička masa da tako lako kanalisati i prilagodavati u okupiranom gradu nekoj momentalnoj potrebi jedinica. Ako su pozvani ljudi osjećali potrebu da se jave u predviđenom roku, i na neki način to ispoljavali s ponosom, nepozvani su izlazili masovno, ne osvrćući se na to da li ih je neko pozvao po imenu i prezimenu ili ne, da li će biti prekobrojni ili ne.

Ovakvi primjeri sigurno govore sami po sebi kolika je bila snaga ustanika, koliko su bile jake i razgranate organizacije NOP-a, koji je imao sav teren pod svojom kontrolom u takvoj mjeri da čak i u žicama vrši redovnu mobilizaciju.

Više nije bilo nikakve potrebe da neobučeno ljudstvo stupa odmah u borbu, pa je u Drežnici formiran dopunski bataljon, u stvari nastavni, u koji su pristizali omladinci koji nisu služili vojsku i u njemu se obučavali po nekoliko mjeseci prije nego bi dobili raspored za jedinicu. Takva obuka bila je od velike koristi za jačanje udarne snage jedinica.

Formiranje dopunskog bataljona u Drežnici pokazuje da je već tada organizacija NOP-a prerasla okvire partizanskog ratovanja u prvim fazama i stvorila veću organizaciju i vojnu i civilnu, koja dokazuje samim tim nastajanje elemenata države.

Zahvaljujući velikom ustaničkom raspoloženju i uspjesima partizana, kod neprijatelja se situacija svakim danom pogoršavala. Njegove tri-četiri proljetne krupne akcije nisu mu donijele nikakav vojnički uspjeh. Dijelove slobodne teritorije, što bi nam otimao, vrlo brzo smo vraćali i proširivali. A kad se ima u vidu da se to sve dešavalo u samoj okolini Štaba 2. talijanske armije, koji se zabarikadirao u Sušaku, onda se ne treba čuditi što je neprijatelj poduzimao akciju za akcijom. Masovna strijeljanja, paljenja i interniranja nisu mogli zaplašiti narod. Naprotiv, on se sve više dizao na ustanak. Partija je bila i ostala jedina politička snaga koju je narod slušao.

Da bismo još bolje upoznali situaciju koja je vladala u neprijateljskim vrhovima, poslužićemo se izvještajem velikog župana župe Modruš (Modruš smo mi držali, a župi je ostalo samo ime po njemu) od 3. februara 1943. koji se odnosi baš na te proklete dane iz 1942. godine:

»Djelatnost komunističko-partizanskih odreda na području ove župe ne prestaje, nego naprotiv ona pokazuje znake nove i pojačane djelatnosti, ona je u stalnom porastu i baš posljednjih dana na željezničku prugu ofanzivni pokreti partizanskih odreda uzeli su zasada neviđene i neslućene razmjere.

Glavna središta koncentracije pobunjenika i dalje ostaju Drežnica, Jasenak, Ponikve, Goljak (kotar Ogulin), zatim Bitoraj (općina Lič, kotar Delnice) i granična općina u ovoj župi, Perjasica (kotar Vojnić). Ali to ne znači da pobu-

njenici djeluju u tim naprijed navedenim mjestima. To im je samo središte političkog i vojničkog voćstva, a ustvari partizanski odredi krstare nesmetano po cijelom području župe i dnevno vrše napade na željezničku prugu, upadaju u nezaštićena sela... povlače se iz tih sela i ponovo ih napadaju itako redom. Naročito rado upadaju u središta općina i tamo pale općinske zgrade, kao naprimjer u Gomirju, Dubravama, Oštarijama itd.

Partizani dnevno ruše brzojavna i brzoglasna postrojenja. Putovanja ne samo cestama nego i vlakovima su vrlo opasna, a partizani potpuno vrše nadzor nad javnim putevima i izdaju propusnice pojedincima... i potjernice za ustašama i četnicima, pa čak objavljuju izrečene smrtne kazne nad zarobljenicima — ustašama i četnicima, navodeći pri tome i inkriminirajuće djelo. Partizani su danas u potpunom posjedu općine Drežnica, Modruš, Primišlje, a o tome kakvo je stanje na području kotara Slunj ova župa nema nikakvih obavještenja, jer su unatrag nekoliko mjeseci sa sjedištem kotara Slunj veze prekinute. Na naprijed navedenom području partizani imaju vlast i vrše jurisdikciju i sudsku i upravnu.

O nekoj javnoj sigurnosti na području ove župe gotovo da ne može biti ni riječi. O javnoj sigurnosti, barem relativnoj, može se govoriti jedino i isključivo u većim mjestima (Ogulin, Delnice, Vrbovsko) i to samo unutar od talijanske vojske postavljenih žica, jer iznenađenja su ako partizani ne djeluju odmah po izlasku iz žica. Talijanske vojne vlasti nisu ništa poduzele da se to stanje popravi.

Talijanske trupe se čak i dalje povlače u jača vojnička sjedišta, a prilikom napada na Modruš, premda je pomoć bila od talijanske vojske imperativno tražena, talijanska vojska je nije pružila, pa je tako općina Modruš pala u partizanske ruke.«

U takvoj situaciji Komanda Druge armije donosi odluku da koncentriše velike snage i poduzme ofanzivu koja će se razlikovati po broju snaga i po načinu dejstva od svih dotadašnjih. Nesumnjivo, neprijatelj je bio ubijeden u to da će mu tada uspjeti da porazi partizane i ustanak. Izvođenje te operacije nazvane »Operacija na Velikoj Kapeli« povjereno je Komandi V armijskog korpusa. Evo kako je u njegovoj zapovijesti za nastupanje trupa naznačen cilj operacije: »Snagama ojačanog Petog korpusa izvesti operacije na Velikoj Kapeli, okružiti i uništiti partizanske snage između željezničke pruge Ogulin—Plaše i morske obale.« Kao što se vidi, ta neprijateljska ofanziva planirana je da se poduzme na vrlo uzanoj teritoriji, na glavne ustaničke centre: Drežnicu, Jasenak, Gornji kraj i oslobođena primorska sela. Značaj te teritorije zaista je bio ogroman ne samo za Primorje i Gorski kotar nego i za šira područja. U Drežnici se nalazio CK KPH, Glavni štab Hrvatske, Agitprop i štamparija, partizanske bolnice i druge ustanove.

General Roata javlja Vrhovnoj komandi u svom izvještaju od 25. oktobra 1942:

»Kada budu završene operacije koje su još u toku na Velikoj kapeli, biće očišćena Lika i predio s obje strane pruge Sušak—Ogulin, a i teritorija anektirane provincije Rijeke, da bismo predahnuli u ovoj našoj okupaciji i da bismo obezbijedili važne saobraćajnice.«

Kao što se vidi, talijansko komandovanje i te kako žulja onaj anektirani kraj okoline Rijeke i zapadni dio Gorskog kotara, gdje su hrvatske mase listom ustale, gdje je neprijatelj poduzimao čitav niz operacija i sve uzaludno, pa Roata obećava da će ponovo navratiti s kaznenim ekspedicijama.

Za tu ofanzivu, koja se s pravom može nazvati takvim imenom s obzirom na brojnost neprijateljskih trupa, upotrijebljeni su: kompletan 5. armijski korpus sa tri pješadijske divizije: »Granatieri di Sardegna«, »RE« i »Lombardia«, 14. obalska brigada, 11. artiljerijski puk, komanda i jedan bataljon 311. pješadijskog puka, 81, 33. i 18. bataljon crnih košulja, jedan bataljon granične milicije, dva bataljona 11. armijskog korpusa iz Slovenije, trupe 5. grupacije granične straže, u jačini 4—5 bataljona, znatne ustaške snage i oko 1500 četnika. Pored toga još učestvuju: 5. artiljerijski puk, u sastavu korpusa, 112. i 120. divizion (149 mm), 1. i 2. eskadron lakih tenkova, 1. grupa izviđačkih eskadrila, tri bombarderske eskadrile aviona iz Zadra i, najzad, riječka flotila, čiji je sastav nepoznat.

To su bile zaista ozbiljne snage, koje u toku augusta počinju da vrše koncentraciju oko slobodne teritorije, na kojoj se nalazilo svega pet odredskih i udarnih bataljona. Na toj teritoriji, kao što je napomenuto, nalazilo se desetine hiljada naroda i brojne ustanove.

Planom operacije neprijatelja predviđena je koncentracija glavnih snaga na liniji Senj, Brinje, Plaški, Ogulin, Vrbovsko, Delnice, Crikvenica i pomoćni na samoj obali. Sa te linije glavne snage treba da napadaju koncentrično prema moru, da čvrsto stegnu obruč i da u sadejstvu sa obalskim jedinicama i ratnom mornaricom unište ustanike uz samu obalu mora.

Koncentracija takvih snaga ne može se ničim drugim opravdati osim dotadašnjim neuspjesima neprijateljskih operacija. To nije bio odnos, kad se treba već izražavati vojničkim jezikom, jedan prema deset, već sigurno jedan prema stotinu i više u korist neprijatelja. Štavise, neprijateljske trupe su bile brojnije nego i narod i partizani skupa na toj teritoriji koju su okružile.

Da se poslužimo još jednim citatom iz zapovijesti neprijatelja za tu operaciju koja se predviđa da bude izvedena u četiri faze. Ćrtvrta je faza konačno uništenje partizana:

»Koncentrično dejstvovati sa sjevera, istoka i juga i prodrijeti u dva glavna neprijateljska centra — Drežnicu i Jasenak, zatim u Vodoteč, Tužević i Gostovo polje (prva i druga faza); izvršiti mnogobrojna čišćenja da bi se od ustaničkih formacija očistile zone oko pomenutih mjesta (treća faza); potisnuti i prilijepiti uz samu obalu ustaničke formacije koje su umakle čišćenju i tako ih potpuno uništile (četvrta faza).«

Da bi postigao takve rezultate, neprijatelj je izvršio ovakav raspored jedinica: divizijom »Lombardia«, ojačanom 311. pješadijskim pukom, teškom artiljerijom, trećim eskadronom tenkova, jednom pontonirskom sekcijom, 1. bataljonom granične fašističke milicije, treba da napada sa linije

Ogulin, Gomirje, Mrkopalj i nadire u pravcu Jasenka, pročešljavajući prostor između kolona. Sa malim dijelom snaga napada pravcem Lič—Viševica—Maševo—Banska vrata radi potpunog zatvaranja obruča sa zapadne strane između pruge i mora.

Divizija »Granatieri de Serdegna«, ojačana jednim divizionom 5. artiljerijskog puka, 112. artiljerijskim divizionom (149 mm) i četničkim i ustaškim jedinicama, napadala je sa linije Oštarije—Josipdol—Plaški pravcem Modruš—Drežnica, čisteći međuprostore u najužem sadejstvu sa divizijom »Lombardia« i divizijom »RE«.

Divizije »RE«, sa eskadronom lakih tenkova, 120. artiljerijskim divizionom (149 mm), jednom pontonirskom sekcijom, 81. bataljonom »crnih košulja«, sa područja Brinje napada pravcem Jezerane—Drežnica—Vodoteč—Tužević.

U korpusnoj rezervi, na području Žuta Lokva—Brlog, nalaze se dva bataljona »crnih košulja«, 5. mitraljeski bataljon i znatan dio četničkih jedinica sa eventualnim zadatkom da napadaju i zauzmu Krivi Put.

Garnizoni iz obalske zone, 314. obalska brigada sa nekoliko bataljona »crnih košulja« i snage granične straže »ostaće u pripravnom stanju da bi onemogućile da ustaničke formacije stignu do obale«.

Komanda riječke mornarice za vrijeme trajanja operacije vršiće »osmatranje i čišćenje duž obale Bakar—Senj, čime će onemogućiti da formacije i dijelovi ustanika umaknu morem akciji naših trupa«.

Izgleda prosto nevjerovatno da neprijatelj strahuje od pretpostavke da bi partizani mogli nekud umaći morskim putem. Da bi se to spriječilo, odgovorne su obalske jedinice i ratna mornarica. Po svemu sudeći moglo bi se zaključiti da je italijanska komanda računala da će se partizanske snage, pritiješnjene trupama koje ih gone prema moru, naći u situaciji da izvrše napad na neke obalske garnizone, kako bi se domogle plovnih objekata i, eto, pobjegle nekud morem. Jest da su partizani bili spremni na podvige, ali, ipak, što je mnogo — mnogo je. Suvišna je bila takva bojaznost. Kamo poslije ukrcavanja na plovne objekte?

Mi smo imali osam bataljona, od kojih tri udarna i pet odredskih, bez težeg naoružanja. Svega pet bataljona nalazilo se na teritoriji oko koje je neprijatelj koncentrisao snage. Uoči početka operacija dva udarna bataljona, oko 700 boraca, dobila su zadatak da se probiju na Kordun radi izvođenja nekih operacija na tom području zajedno sa tamošnjim jedinicama i radi njihove eventualne upotrebe iz pozadine neprijatelja. Tako su se na dan otpočinjanja ofanzive na području izloženom udaru našla svega tri odredska bataljona, čija je borbena vrijednost bila dobra, ali, ipak, mala snaga. Tri bataljončića prema tri divizije, a da i ne pominjemo sve drugo. Pred jedinicama odreda stajao je velik zadatak: odbrana ranjenika i više hiljada izbjeglica iz kotareva Ogulin, Brinje i Primorja.

15. septembra 1942. otpočela je ofanziva koncentričnim napadima sa svih strana, uz jaku podršku artiljerije, avijacije i jedinica ratne mornarice. Brojne kolone kretale su se na uskom pojasu, po planinskom terenu, pro-

češljavajući šumu i postepeno stežući obruč prema Drežnici, Jasenku, Gornjem kraju i Primorju. Tri naša bataljona nisu mogla učiniti nešto ozbiljnije, usprkos upornim borbama sa pojedinim kolonama. Ali i tako male snage, uz temeljito rušenje ceste i postavljanje zasjeda na pravcima nastupanja pojedinih kolona, naročito onih koje su napadale od Ogulina, nanosile su gubitke neprijatelju i usporavale njegovo napredovanje.

Nije suvišno napomenuti da se »Drežnička Republika«, kako je nazvana, održala slobodnom neprekidno gotovo godinu dana, prkoseći brojnim bombardovanjima avijacije, brodske artiljerije i pokušajima upada neprijateljskih trupa. To je mislim, ipak, izuzetan slučaj.

Po izbijanju u Jasenak, Drežnicu i Gornji kraj neprijatelj je za nekoliko dana zauzeo i posljednje selo na slobodnoj teritoriji, osim onih u užem Primorju. Zbjeg naroda se našao na uzanom prostoru u šumovitom predjelu između tih mjesta i mora opasan velikom silom.

Toj vojsci ležala je na srcu »druga« i »treća faza« operacije, kojima je predviđeno zauzimanje naseljenih mjesta, njihovo pljačkanje i potpuno uništenje. Taj mamac ju je zadržao u pretraživanju trapova i zemunica onda kada je trebalo da produži operacije ka što bržem izvršenju »treće« i »četvrte« faze. Ta »pauza« dozvolila je izvlačenje naših jedinica i mnogo naroda iz okruženog područja u pozadinu neprijatelja i dovođenje triju bataljona Drugog odreda u rejon željezničke pruge, zatim dovlačenje usiljenim maršem dvaju udarnih bataljona iz Korduna. Tako se u momentu kada je trebalo da se neprijatelj po planu probije i uništi naše snage (produžujući operacije »četvrte faze«), uz samo more, našlo naših 8 bataljona van obruča, u njegovoj neposrednoj pozadini. Te snage bile su dovoljno jake da na izduženim saobraćajnicama izvrše jake napade u neprijateljskoj pozadini i naprave pravi lom.

Glavne saobraćajnice kojima je neprijatelj nastupao bile su presječene, a iznenađenoj njegovoj vojsci naneseni ozbiljni gubici. Samo kod Jasenka, u jednom naletu, ubijeno je preko 400 italijanskih vojnika, zaplijenjene su znatne količine oružja, municije i uništene neke artiljerijske jedinice na vatrenim položajima.

Odlučujući događaji za daljnji razvoj situacije bili su napad dva udarna bataljona direktno u leđa na cesti Jasenak—Ogulin i napadi na pozadinu neprijateljskih trupa, napadi bataljona Drugog odreda na željezničku prugu Fužine—Delnice—Skrad, uništenje jedne talijanske artiljerijske kolone od 160 vojnika i oficira kod samoga Broda na Kupi. Ta iznenađenja došla su upravo u momentu kada je neprijatelj sužavao okruženo područje, gdje se nalazilo još uvijek mnogo naroda, ranjenici i naši pozadinski dijelovi i ustanove sa vrlo slabom zaštitom.

Taj udar za italijansko komandovanje djelovao je kao grom iz vedra neba, poslije čega momentalno prekida dalje nastupanje (»četvrtu fazu«) i počinje brzo povlačenje, ostavljajući opljačkanu imovinu koja još nije bila evakuisana. Osjetivši slabost neprijatelja, sve naše jedinice su energično napadale na saobraćajnice nanoseći mu znatne gubitke, tako da se povlačenje pretvorilo u pravo bjekstvo.

Na taj način završila se svakako jedna od najvećih italijanskih ofanzivnih operacija preduzetih u toku rata u Hrvatskoj. Sva naselja slobodne teritorije, do posljednje kuće, spaljena su, ali je ona ostala u našim rukama i dalje kao baza. Pored svega pretrpljenog to je bila naša vojnička i moralna pobjeda. Odmah poslije ofanzive formirane su 6. i 14. brigada, nazvane 1. i 2. brigada 13. divizije.

Formiranje brigada nije značilo likvidaciju odreda, ali se njihov zadatak sveo na drugostepenu ulogu, jer su brigade nosioci udara, a odredi i dalje ostaju teritorijalne jedinice, koje dejstvuju u neprijateljskoj pozadini, sadejstvujući s brigadama, da bi privukle pažnju na sebe i olakšali izvršenje glavnih zadataka. Oni i dalje ostaju osnovni mobilizatori novih boraca i predstavljaju rezervu za popunu brigada.

Brigade su formirane u oktobru i novembru, neposredno poslije završetka te velike ofanzive. Prve operacije koje su one izvele u Primorju i Gorskom kotaru pokazale su njihove izvanredne borbene mogućnosti. Ona se odmah ispoljila pri ponovnom oslobođenju niza mjesta koje nam je neprijatelj oteo za vrijeme jesenje ofanzive, npr. Ravne Gore, Jezerana, Modruša i drugih. U nizu uzastopnih napada oslobođena su i jaka neprijateljska uporišta, npr. Gormirje, čitavo područje između željezničke pruge i rijeke Kupe. U tim borbama neprijatelju su naneseni osjetni gubici i zaplijenjene velike količine oružja. Naročito teški udarci naneseni su četnicima, od kojih se više nisu oporavili.

Sazreli su bili svi uslovi i za formiranje Primorsko-goranske divizije, ali to je, zbog neposrednih događaja uoči četvrte ofanzive i nje same, koja je brigade zahvatila u svoj vrtlog po Kordunu i Lici, moralo biti odloženo do aprila 1943. godine.

Ogromne su patnje i stradanja koje su podnijeli Primorci i Gorani. Njihov doprinos borbi za oslobođenje i revoluciji ne mogu odraziti nikakve statistike. Postoji nešto i mimo brojki i podataka. A to je ona moralna snaga, onaj nesavladivi duh, ona spremnost, borbenost, istrajnost i po cijenu najvećih nedaća i gubitaka. A gubici su bili zaista ogromni. One se mogu izraziti samo hiljadama poginulih. Svaka čuka, brdo, njiva, ulica, poljana i mjesto zaliveni su krvlju najboljih njihovih sinova.

Oružana snaga ustanka ne može se odraziti samo brojnim odredima, bataljonima, brigadama. Snagu ustanka predstavljao je čitav narod. On je bio jedinstvena revolucionarna vojska, nepresušivo vrelo. Tu nikad nije postojala granica između oružanih snaga i naroda, niti je iko ikada može povući, jer bi se teško ogriješio o jedinstven borbeni front, kome su podjednako služili i oni koji su nosili pušku i oni koji su čekali na nju. Oni su se svi borili. Okupatorski metak nije razaznavao ni muško, ni žensko, ni staro, ni mlado. Svi su podjednako stradali i ginuli. Sigurno nikada nećemo moći doznati tačan broj žrtava. Ostalo je mnogo nepoznatih i neobilježenih grobova, ali znamo samo da su naši, da su oni uzidani u temelje naše revolucije, za sreću i bolju budućnost.

P O K U P L J E

Nikola Brezović Prebeg

PUT BRATSTVA

I

Jureći nesmetano od Zagreba preko Pisarovine, kolona Nijemaca austavila se tek na lijevoj obali Kupe u Jamničkoj Kiselici. Tamo se odvojilo nekoliko kamiona i krenulo do šišljavića, gdje su se vojnici krcali i gumenim čamcima prebacili osiguranje na desnu obalu. Pozvali i vlasnike motorne lađe i desetak koraba i natjerali ih da te objekte revezu do Jamničke Kiselice. I tamo su pokupili nekoliko velikih imaca, a iz Donje Kupčine dovezli grede i brvna i od svega toga načinili ontonski most. Dok je pod teretom oklopa Hitlerove armije stenjao sljezni luk mosta na Kupi u Karlovcu, u Jamničkoj Kiselici lomile su : oplate lađe, koraba i čamaca. Korabaši Šišljavića koji su promatrali ij prizor stiskali su zube dok su pucali bokovi njihovih koraba. Činilo n se kao da pucaju njihova leđa.

— Tu se nema više šta čekati — rekao je Jakov Brezović Kovač, fstao je, zabacio na leđa konopce na kojima je Kupom vučen njegov orab i krenuo prema šišljaviću. Za njim su pošli i ostali. Bio je to kraj :kada velike, stoljetne flote korablja na Kupi. Ono što nisu uništili fijemci većim je dijelom odnijela nabujala rijeka, a ostatak su kasnije lištavale ustaše.

Nabujala Kupa povlačila se sve dublje u korito, kao da se boji, 10 da se stidi i osjeća krivcem. Nije se više čula škripa vesala u noćnoj šini. Prestala je pjesma korabaša i lađara.

Toj se tuzi korabaša pridružila još jedna. Vojnici s fronta u Podra- ni, Gorskom kotaru i iz drugih mjesta vraćali su se pokunjeni kućama Pokuplje. Svi se nisu vratili. U njemačko zarobljeništvo pao je radnik 'isanice DD« Štefan Požar, antifašist iz sela Vučjaka. Nestao je na rat- >m brodu u mutnom Dunavu seljak Ignac Barković iz sela Barkovići.

Zapanjeni tehničkom opremljenošću njemačke vojske i brzinom odvi- nja događaja, neupućeni ljudi u selima općine Rečice i u selu šišljaviću

govorili su: »Dobro je da se rat tako brzo završio. Eto, vidite, prošlo je i bez nas. Sada možemo mirno raditi svaki svoj posao.« Ali je bilo i onih koji su drukčije govorili. Ljudima koji su promatrali kraj ceste kako dobro uhranjeni njemački konji vuku topove govorio je komunist iz sela Koritinje Ivan Vukič Kovač: »Vidjet ćete ih kada budu goli i odrpani išli natrag.« U Pokupskoj Blatnici jedan od simpatizera nacizma upozoravao je komunista Josipa Ivančića iz Pokupskih Ivančića da bi on i Jožica Spišić trebalo da budu strijeljani jer svašta pričaju.

— Ne, ova će suditi — pokazao mu je karabin koji je nosio ispod šinjela, vraćajući se iz vojske — rat tek sada počinje.

Ali je taj karabin Ivančić morao predati jer su za nj brzo saznali čuvari novog poretka. To se desilo i komunistu Tomašu Brezoviću Kovaču iz šišljavića. Iako se iz vojske vratio krijući, noću, već sutradan su došla k njemu dvojica ustaških pristalica tražeći od njega da preda pušku. »Nisam je donio kući« — pokušao je da se brani. »Kako nisi, vidjeli su te?« Rekli su mu tko ga je i gdje vidio. Tomaš nije imao kud. Odveo ih je do škole i predao im skriveni karabin. Slično je bilo i s još nekoliko drugih ljudi koji su iz vojske donijeli oružje.

Sekretar ćelije KP učitelj Antun Kancijan vratio se u šišljavić krajem travnja. »Gospon učitelj, kak bi bilo da vas sad predamo Nemcem?« — pitao ga je jedan od Družakovih suradnika. »Vidite, mi to ipak ne bumo napravili. Mi bumo sami z vami obračunali.« Žena jednog drugog Družakova suradnika govorila je: »Niš oni vušljivci iz dole sela ne znaju« — mislila je na komuniste i antifašiste iz donjeg dijela šišljavića. »Se se je dogodilo onak kak je Družak pripovedal. Spametan je on čovek. Se je znal kak bu.« Bila je u pravu: sve se dogodilo kako su frankovci govorili. Ali dogadaj još nije bio završen. Trajao je, a ona to nije razumjela. Komunisti i antifašisti u selima Karasi, Koritinja, Pokupska Blatnica, Pokupski Ivančići i šišljavić morali su slušati tih dana upozorenja i prijetnje »pobjednika«. Kasnije mi je pričao Franjo Mikulić iz Donje Kupčine da su i kod njih ustaški agenti prijetili komunistima i svima onima koji im pomažu da će ih likvidirati a porodice otjerati u logor.

Uveče 10. travnja obavještavajući grupu okupljenih šišljavaca o proglašenju NDH, Tomo Družak pozvao ih je da se ujutro okupe i podu na doček Nijemaca u Karlovac. Sutradan rano, 11. travnja, Družak i njegovi suradnici doveli su u općinsku zgradu načelnika općine šišljavić Stevana Brezovića Jankičinog i uzeli mu ključeve od stola. Novi načelnik postao je Tomo Družak. Istovremeno ustaše su ga postavile i za tabornika. Uzevši vlast, Družak je pošao da povede ljude u Karlovac. Bio je iznenađen kada ga je čekalo samo dvadesetak ljudi — od oko 1600 stanovnika šišljavića. Bili su to manje-više simpatizeri ustaškog pokreta koji su se uoči rata okupili oko Družaka. Vidjevši da drugi ne dolaze, Družak je uputio nekoliko naoružanih pristalica da ponovo pozovu ljude po selu. Neki su to shvatili kao naređenje nove vlasti pa ih se okupilo oko 70 i pošlo u Karlovac. Iz donjeg dijela sela, gdje je živjelo više od 40% stanovnika i gdje su više djelovali komunisti, pošao je jedan ili

dvojica simpatizera ustaša. Te su mještani ismijali kao i onog koji je po naređenju Družaka pozivao ljude da podu na doček Nijemaca.

Narodni poslanik na listi HSS Andrija Pavlić projašio je na Mačekovu bijelom konju od Kupinca preko D. Kupčine i šišljavića do svoje kuće u Rečici. U nekim selima Pokuplja stražarila je Hrvatska seljačka zaštita. Zaveo ih je Mačekov poziv od 10. travnja 1941. godine: »... Poziva sve pristaše HSS da se pokoravaju vlastima ...« Zahvaljujući tome, na terenu Pokuplja — kotar Pisarovina i dio kotara Karlovac — ustaše nisu imale većih problema u preuzimanju vlasti, iako ustaških organizacija osim u šišljaviću nije bilo. Onih nekoliko pristalica nacizma u Pokupskoj Blatnici predvodeni mlinarom Perom špišićem, pošto su očekivali osnivanje NDH bez Pavelića i oslonca na Italiju, nisu prišli ustašama, ali su ih propagandom za fašizam i prijetnjama naprednim ljudima svesrdno pomagali. Iako su ustaše u svakoj općini našle pokojeg izdajnika, već je u početku bilo jasno da većina ostaje nezainteresirana za ustašku viku o NDH. U šišljaviću, gdje je Družak uoči rata uspio oko njih šest zakletih ustaša da okupi grupu simpatizera, teško da je itko nakon kapitulacije prišao ustaškom pokretu.

U općini Rečica postavljeni tabornik nije zadovoljio ustaše ni popa Cicinu pa su ga nakon izvjesnog vremena smijenili, a za tabornika postavili Cicinu. Seljaci koji su u početku prišli ustaškom pokretu, osim njih nekoliko, napustili su ga poslije nekoliko sastanaka. Tek u rujnu uspjelo je popu Cicini da nagovori 29 bivših članova HSS da podnesu molbu Poglavniku da ih primi u ustaški pokret. Osim pojedinaca ni oni svi nisu ostali s popom u organizaciji. U općini Draganići propao je pokušaj trgovca Nikole Zdjelara iz Gojaka da osnuje ustašku orgnizaciju. Kasnije je u toj općini postavljen za tabornika Stjepan Živko iz Čeglja. Tamo su ustašama prišla i 4 omladinca, koji su kasnije učestvovali u hapšenju Cigana. U općini Pokupsko prvih dana neki ustaški emigrant nagovarao je jednog od Antolovića, s kojim je služio u vojsci, da osnuje ustašku organizaciju. Antolović je radije sačekao godinu dana da bi otišao u partizane. U toj općini, kako mi je pričao Vlado Kireta, prišlo je ustaškom pokretu u prvim danima NDH oko 50 ljudi. Neki od njih obukli su i uniformu. Međutim, čim su čuli za pokolj Srba koji su izvršile ustaše na dijelu Gline nedaleko od Pokupskog, ti su ljudi napustili ustaški pokret. Ostalo ih je šest ili sedam, koji su kasnije učestvovali u zločinima nad narodom. U pojedinim selima te općine, npr. u Roženici i Lijevim Štefankama, bilo je pristalica ustaškog pokreta. Njih je bilo i u nekim selima drugih općina, ali se malo tko od njih jače angažirao u suradnji s ustašama. Ni taborniku za općinu Pisarovinu Mijokoviću, ranijem predsjedniku mjesne organizacije HSS, nije uspjelo da ih angažira.

Prvih dana okupacije našli su se napredni ljudi i komunisti pred problemom kako dalje. Komunistima šišljavića i sela općine Rečica bilo je teže nego drugima tamo gdje nije bilo ustaških i nacističkih organizacija.

Nije se znalo kakve će mjere primjenjivati »pobjednici« — hoće li samo ostati na upozorenjima i prijetnjama. Komunisti su morali na javna upozorenja i javno odgovarati i ljudima objašnjavati događaje. A morali su istovremeno učvrstiti vlastite organizacije, ponovo vidjeti za svakog simpatizera i naprednijeg čovjeka kako se držao tih dana i kako nastaviti s njima rad. Moralo se preći na ilegalan rad i pažljivo prilaziti kolebljivcima i uplašenima. Krug direktnog djelovanja komunista smanjen je. Tih dana napustio je partijsku organizaciju za općinu Rečica stolar Josip Vukić iz Pokupske Blatnice. Sekretar partijske organizacije u šišljaviću učitelj Antun Kancijan dolazio je nekoliko puta u selo, ali se nije uključivao u rad partijske organizacije. Tako je broj članova u te dvije ćelije s 8 spao na 6. Osim toga, ja sam radio u Karlovcu i u šišljavić sam dolazio subotom ili koji dan u tjednu poslije rada.

Među posljednjima se iz rata vratio, probijajući se pješke iz Bosne, sekretar MK KPH Karlovac Tone Grdešić. Ubrzo se navratio u »Pisanicu DD«, gdje sam bio zaposlen, i zakazao mi za uveče sastanak na obali Kupe ispod kožare »Valčić«. Na sastanku se Tone interesirao o događajima nakon njegova odlaska u vojsku, o ćelijama u Rečici i šišljaviću i o poduzeću »Pisanica DD«. Tu mi je Tone prenio direktivu o skupljanju oružja kao trajni zadatak, zatim da se pred spomenute ćelije postavlja zadatak proširivanja rada u svom i okolnim selima, posebno na kotaru Pisarovina. Tada mi je Tone dao poseban zadatak da radim s antifašistima u »Pisanici DD« i preko njih da djelujem u njihovim selima — Zagradu i Vučjaku. Ta tri pitanja bila su na dnevnom redu i idući dan i na kasnijim sastancima, koji su sada bili češći. Na tim sastancima razgovarali smo detaljno o pojedinim pitanjima, o odlasku dvojice drugova iz naših ćelija, o radu u novim uslovima itd. O radu u Pokuplju redovno sam obavještavao Grdešića.

Iako su do rata OK i MK KPH Karlovac učinili mnogo na okupljanju komunista, ipak je po selima Pokuplja bilo i komunista i naprednih ljudi koji nisu bili organizacijski povezani. U to vrijeme karlovačka partijska organizacija nije imala veze s komunistima u kotaru Pisarovina, a ni oni s drugim organizacijama, pogotovo ne takve veze koja bi brinula da se u Kotaru stvaraju organizacije i međusobno povezuju. Na primjer, komunisti šišljavića znali su da u D. Kupčini ima komunista, pa su postavili Nikoli Kukiću pitanje povezivanja s njima, ali do toga nije došlo. Grdešić je postavio zadatak da se to sada učini rekavši: »Na vama je da ih pronađete i povežete se s njima.« Taj zadatak preuzeo je u ime organizacije u šišljaviću Stjepan Brezović Mikčev. On je istovremeno radio i na povezivanju s Imbrom Kauićem u Pokupskom, pošto ga je poznavao odranije. Kako je Pokupsko udaljeno 26 km od šišljavića, nagovarao sam Stjepana da nauči da vozi bicikl. Ali on je imao veće pouzdanje u svoje noge. Jedne svibanjske noći zavezao je remenje opanaka oko nogu i krenuo na put noseći partijski materijal. Zadatak je izvršio. Uspostavio je vezu s drugovima u D. Kupčini i Pokupskom. Martin Stupljanac i

Imbro Kaurić Džim primili su letke KPJ, čuli njene najnovije direktive i pristali da ih sprovode. Po pričanju Vlade Kirete u Pokupskom je tada Džim okupljao nekoliko ljudi i davao im štampu koju je dobio iz Karlovca, a i on sam donosio mu je letke i proglase iz Zagreba. Ćelije u Rečici i šišljaviću dobivale su tih dana sav materijal koji su OK i MK KPH Karlovac slali drugim organizacijama. A materijala je bilo dosta. OK je umnožio letak CK KPJ od 15. 4, pa od 1. 5, i letak CK KPH od travnja 1941. godine. Sve je to stizalo navrijeme u Pokuplje, jer sam ja čim bi materijal bio gotov uveče putovao biciklom i predavao ga organizacijama. Letke su dobivali ne samo komunisti već i drugi, jer ih je bilo više, pa su razbacivani po selima Pokuplja. Na tom su poslu pomagali Mato Mikulić iz Karasa i Josip špišić iz Pokupske Blatnice. I pojedini radnici »Pisanice DD« čitali su letke i jednom ih prevezli na sajam u Glinu, kamo su išli da kupuju jaja za poduzeće, i predali ih partijskoj organizaciji.

O prvim zlodjelima ustaša u travnju i svibnju 1941. godine saznali su radnici »Pisanice DD« od svoga druga Franje Požara. Po povratku sa sajma u Glini ispričao nam je da su ustaše jedne noći pokupile u Glini mnogo Srba i nekamo ih odvele. Nije prošlo mnogo vremena da i karlovačke ustaše pokažu svoje pravo lice. Bilo je to u početku svibnja kada se Pokupljem prenijela vijest o poubijanim ljudima u šumi Šikara — 4 km daleko od Karlovca. Tu je, nekoliko metara od ceste ubijen Milan Vujičić, advokat iz Karlovca. Neposredno poslije tog događaja dovezen je automobilom željezničar Dokmanović na obalu Kupe između Pokupske Blatnice i Koritinje, na mjestu zvanom Blatnički brijeg. Ruku vezanih žicom ubijen je revolverskim metkom i bačen u rijeku. Neki seljaci čuli su pucanj. Ubijenog je rijeka izbacila na kopno. Seljaci Koritinje, primijetivši to, postavili su kod ubijenog čuvare. I o tom zvjerstvu brzo se prenijela vijest cijelim Pokupljem. Prolaznici iz najudaljenijih mjesta zaustavljali su se i spuštali do rijeke da vide mrtvo tijelo Dokmanovića. Muškarci i žene iz šišljavića, Koritinje, Pokupske Blatnice, Pokupskih Ivančića, Karasa i Banske Selnice dolazili su u grupama na mjesto zločina. Dok su žene plakale, muškarci su skidali šešire, pogledali jedan drugoga i nijemim izrazom lica osuđivali zločince.

To je prisililo i velikog župana Antu Nikšića da lično intervenira da se žrtve zločina pokopaju. Dovezavši se automobilom iz Karlovca u šišljavić, uzeo je sobom tabornika Tomu Družaka. O tome je kasnije Družak pričao nekim svojim prijateljima u šišljaviću: kako mu je Nikšić vozeći ga automobilom u Karlovac pričao o ubijenim na Blatničkom brijegu, u šumi Šikara i u Karlovcu. Ubijeni u Karlovcu bio je oficir Janjanin. »Tako mora biti« — rekli su taborniku. Poslije povratka iz Karlovca Družak i nekoliko njegovih pristalica iskopali su krišom noću grob na groblju u šišljaviću. Iste noći ustaša Aleksandar Gombač s dvojicom drugih ustaša dovezao je malim kamionom poubijane ljude i pokopao ih. Tada je jedan od Družakovih suradnika pao u nesvijest pa su iz potoka Kožeške nosili vodu u šeširu i polijevali ga. Vijest o grobu nepoznatih

ljudi brzo se širila šišljavićem i okolinom. Grupe muškaraca i žena nastavile su da posjećuju grob žrtava ustaškog zločina. Vraćajući se pričali su da jednoj žrtvi viri noga iz groba. Opet su se čula javna osudivanja ustaša. Tabornik Družak i suradnici mu bili su potišteni. Na pitanje ljudi o zločinima ćutke su slijegali ramenima i ponekad kroz zube procijedili da je to »ustaška revolucija«. Vjerojatno da Družak s petoricom suradnika potkraj 1940. godine, kada su u Karlovcu polagali ustašku zakletvu, nisu mislili da će ih u NDH tjerati karlovačke ustaše da pokopavaju njihove žrtve, da budu grobari.

Svećenik u šišljaviću Ivan Badrov, kada je saznao da su žrtve pokopane na groblju, govorio je u nedjelju za vrijeme mise s propovjedaonice tako otvoreno da je svima koji su ga slušali bilo jasno da napada ustaše. Na kraju propovijedi Badrov je iz sve snage lupio pesnicom po propovjedaonici viknuvši koliko je imao snage u glasu da će doći dan teškog ali pravednog suda.

Poslije tih tragičnih događaja održao je govor na zboru u Karlovcu doglavnik Mile Budak, u kojem je izbacio ustašku parolu »Srbe o vrbe«. S tog zbora vratili su se Družak i njegovi suradnici šutke i sa savijenom zastavom. Oni nisu osudili takvu politiku, ali je ni pred narodom Pokuplja nisu mogli braniti. A ni vojna parada talijanske vojske, ustaša i domobrana koja je uskoro održana u Karlovcu u čast »doglavnika i vojskovođe NDH« Slavka Kvaternika nije mogla baciti u zasjenak hajku ustaša na Srbe, Jevreje, komuniste i ostale antifašiste u gradu i okolini.

Upravo tih dana bio sam svjedok jednog mučnog događaja s više aspekata. Naime, poduzeće »Pisanica DD« za eksport jaja i peradi i tvornica kazeina u Karlovcu i u Novoj Gradiški bili su vlasništvo Jožefa i Haina Rathausa, poljskih Jevreja, i Karla Poglayena, Karlovčanina. Oni su, poslije dužih pregovora, sklopili ugovor i potpisali ga u prisustvu mene i radnika Franje Požara kao svjedoka. Jozef Rathaus prodao je svoj dio Karlu Poglayenu, a dio je u Novoj Gradiški preuzeo Hein Rathaus. Nije mi bilo poznato kako su izbjegli ustaški propis o poništavanju pravnih poslova sklopljenih između Jevreja i između Jevreja i trećih lica. Mene su zamolili da im dopremim kofere iz Zagreba, podignem naručene propusnice kod talijanske komande i ispratim do Sušaka. Sve je završeno bez većih teškoća. Kada smo stigli u Sušak, Jozef je uskliknuo: »Mika, mi smo spašeni!« Jozef Rathaus i njegova supruga kasnije su stigli u Ameriku. Oni su spašeni. Hiljade Jevreja, stotine hiljada Srba i Hrvata u NDH nisu imale kamo bježati. Organiziranje otpora za njih bio je jedini izgled.

S Tonetom Grdešićem sastajao sam se sve češće. Topli dani pogodovali su nam za duge razgovore pored Kupe. Pretresali smo mnoga pitanja, između kojih i šta sam čitao i kako sam to shvatio. Dva ili više mjeseci susreta s njim bio je za mene svojevrstan kurs na kojem sam mnogo naučio. Jednom prilikom pitao me je Tone kako bi bilo da se neki

od komunista iz Pokuplja upiše u ustaški pokret i otuda djeluje za nas. Ubrzo smo se složili da je to gotovo nemoguće. Iznio sam mu da su naši drugovi do rata svi bili poznati kao komunisti. Ako bi slučajno nekog primili, takav bi postupak više štetio nego koristio. Upravo takav je i bio zaključak ćelija u Rečici i šišljaviću. Nas nekoliko radnika iz »Pisanice DD« upisalo se po direktivi u HRS, ali od toga nije bilo nikakve koristi za naš rad.

Naše dvije ćelije donekle su se bile prilagodile radu u novim uslovima. Pokušavali smo da ih proširimo. U šišljaviću smo se dogovorili da u Partiju primimo jednog aktivnog druga. Kada sam s njim o tome govorio, pristao je, ali se bojao vezati s više ljudi i molio me da samo sa mnom održava vezu. U ćeliju Rečice primili smo Paju Jovicu iz Karasa, a nešto kasnije Maricu Ivančić iz Pokupskih Ivančića. Tada je u Rečici radila kao liječnica dr Olga Kopjar, pa je po dogovoru s Grdešićem i ona pripala toj ćeliji. Krajem svibnja ili početkom lipnja Josip Ivančić je preko svog znanca Tome Peruša iz D. Kupčine uspostavio vezu sa studentom Stjepanom Korenom iz istog sela. To je sada bila druga veza s D. Kupčinom.

U početku lipnja u »Pisanici DD«, gdje nas je radilo 10 kvalificiranih radnika i približno toliko nekvalificiranih radnica, obavljali smo ja i Grdešić pripreme za osnivanje ćelije. Dogovorili smo se da u Partiju primimo Franju Požara iz Zagrada i Tomu Milašina iz Vučjaka, a treći član ćelije trebalo je da budem ja. Organizaciju sastanka koji je održan u kući Lukinića sproveo je član MK Viktor Koričan. On je na sastanak doveo i Ivu Marinkovića, a sam je stražarčio okolo, osiguravajući nas. Sastanku te nove ćelije prisustvovao je još jednom Ivo Marinković u toku lipnja u kući Franje Požara.

Kada je OK osnovao Vojni komitet, u ime partijskih organizacija u Rečici i šišljaviću za vojna pitanja zadužen je Josip Ivančić, a dužnost sekretara ćelije u Rečici preuzeo je Ivan Vukić Kovač.

Na dan napada Njemačke na SSSR Ivo Marinković je održao sastanak s nekoliko drugova u kući Franje Požara. Nisam utvrdio da li je to bio sastanak OK ili neki drugi.

Toga dana nalazio sam se kod kuće u šišljaviću. Vijesti o napadu danijele su neke ustaše koje su se dovezle automobilom iz Karlovca. Simpatizeri ustaša bili su veseli. Pričali su da je Rusija trula i da će za 6 nedjelja biti poražena. Velika ustaška dreka o skoroj propasti komunizma, koja je tih dana dosegla vrhunac, zaglušivala je uši. Među komunistima i simpatizerima u selima općine Rečica i u šišljaviću nastupilo je olakšanje i oduševljenje. To raspoloženje možda je najbolje odrazio Tomaš Brezović KovaČ. Prolazeći toga dana pored moje kuće s malim zamotuljkom šećera, nadomjestka kafe i cikorije što je kupio u obližnjem dućanu reče mi nasmijan i veseo: »Kaj misliš, bu li ovo dost do kraja rata?«

Najvjerojatnije već isti dan odvezao sam se biciklom u Rečicu k dru Olgi Kopjar. Možda je sa mnom bio i Josip Ivančić. Ona se popodne

vratila iz Karlovca, gdje se sastala s nekim drugovima. Mislim da je već tada čula u Karlovcu o mogućnosti spuštanja padobranaca Crvene armije. Ukoliko sam dobro zapamtio, meni je o tome idućih dana govorio i Tone Grdešić u Karlovcu. Bilo nam je tada rečeno da ukoliko se spuste padobranci da im odmah pridemo, uzmemo oružje i s njima idemo dalje u napade. Ja sam to napredovanje tada zamišljao kao napad na Karlovac. Čak smo i predviđali kao mjesto za spuštanje padobranaca Rečičko polje. Za bolnicu smo predviđali dvije velike zgrade i nusprostorije bivšeg feudalnog posjeda grofa Draškovića. Ali ubrzo je ta »trenutna maštanja« zamijenila stvarnost.

Poslije 22. lipnja osnovan je Rajonski komitet Dubovac. Nisam siguran je li to bilo prije ili poslije. Viktor Koričan misli da je to bilo poslije 22. lipnja. Osnivanju RK prisustvovali su Ivo Marinković i Josip Kraš. Ja sam tada prvi put sreo Kraša. Sastanak je održan u kući Antuna i Magdalene Matko na Dubovcu u Nemčićevoj ulici 10. Tada su u RK ušli srekretari ćelija: Viktor Koričan, sekretar, Stevo Gojak, Darko Ivković, Nikola Kardaš, Nikola Ladišić, Božo Piškurić i Nikola Brezović. Na tom sastanku Kraš nije govorio o padobrancima Crvene armije, već o nama i našim zadacima. Tražio je od svakog sekretara izvještaj koliko ima članova, koliko simpatizera spremnih za akciju, koliko je sakupljeno oružja. Razmišljajući, utvrdio sam da je na istom mjestu sedam dana kasnije održan drugi sastanak, a tako je zapamtio i Viktor Koričan. I tom sastanku prisustvovao je Kraš, a glavno mu je bilo razrada plana i određivanje organizacija i mjesta za pisanje parola. Na tom poslu radile su i ostale partijske organizacije u Karlovcu.

Poslije mog ulaska u RK ja sam i dalje dobivao direktive za rad organizacija u Pokuplju od Grdešića.

Kada je OK KPH saznao o bijegu komunista iz Kerestinca, odmah je poduzeo mjere da naše organizacije i simpatizeri pomognu u njihovu spašavanju. U Draganiće je putovao Grga Milašinčić i prenio zadatak jednom drugu. Holjevac mi je poslije rata pričao da je i mene tražio u »Pisanici DD« radi istog zadatka. Ja sam se taj dan nalazio kod kuće u šišljaviću. Cestom od Karlovca jurili su kamioni puni vojnika. Usput su se iskrcavali i postavljali zasjede na putovima koji vode u šumu i duž ceste Karlovac—Sisak. Kontrolirali su sve prolaznike. Od vojnika smo saznali da su iz zatvora u Kerestincu pobjegli »četnici«. Isti dan otišao je i Josip Ivančić u šumu da traži pobjegle drugove. Nekoliko dana ostali su vojnici u zasjedama. Ne obaziruć se na to, Ivančić je svaki dan pretraživao šumu, ali nije naišao ni na koga — nitko od bjegunaca nije pošao prema šišljaviću, Koritinji, Pokupskoj Blatnici i Karasima. Prema sjećanju Josipa Ivančića kod sela Zamršja naišao je jedan pobjegli drug na ustaški orijentiranog seljaka istog sela Ivu Ivinca. Prijavio ga je vojnicima, koji su ga ranili, a zatim uhvatili. Kraj D. Kupčine pao je u ruke oružnika još jedan bjegunac iz Kerestinca. Također je više drugova stradalo na teritoriju općine Kupinec. Prema neprijateljskim dokumentima domobrani su tada bili upućeni i u sela Lijevi Štefanki, Draganiće i

Vukšin Šipak. Osim njih u hvatanju pobjeglih drugova učestvovale su ustaške jedinice, redarstvo i oružnici. U izvještaju Prve okružne konferencije za Pokuplje, veljače 1944. godine, o tom je događaju između ostalog zapisano: »... Tada je neprijatelj uspio da svojom propagandom prikaže narodu logoraše kao četničke elemente i u nekim selima organizirao čitave hajke po šumama...« Ali to se više odvijalo van teritorija Pokuplja. Iako je taj događaj samo dijelom zahvaćao Pokuplje, ostavio je mučan utisak i potištenost kod komunista, simpatizera i kod većine naroda.

Kakav je utjecaj na pojedince imala ustaška propaganda, navest ću jedan primjer upravo iz tih dana. Vraćajući se iz Karlovca, svratio sam u gostionicu i postolarsku radnju Pužina, između Zamršja i Pokupske Blatnice, misleći da ću kod njega naći nekog od drugova iz ćelije Rečica i predati mu partijski materijal. Kod Pužina se nalazilo više ljudi medu kojima i mlinar Petar Spišić. Čim sam ušao u gostionicu, Petar je počeo na mene vikati, napadajući me kao komunista. Prisutni su začuđeno slušali. Nisam imao kamo, morao sam se braniti od napada. Kasnije, nešto više od godine dana, isti Petar, čiji su sinovi ranije bili napredni omladinci, pozvao me u svoju kuću i dao mi doručak. Tada sam već bio partizan. Međutim, on se nije bojao iako su svakog časa mogle naići ustaše.

Treći sastanak RK bio je težak. Po gradu su na sve strane hapsili. Na našim licima vidjelo se da smo utučeni. Kraš je bio zamišljen. Pričalo se o Šavorovoj izdaji i provali velikih razmjera. I dok su drugovi podnosili izvještaje, na strelištu su odjeknuli plotuni. Možda ni stotinu metara od nas fašisti su strijeljali naše drugove. Tko je mogao doći na četvrti sastanak RK? Pao je Božo Piškulić, pali su Darko Ivković, Stevo Gojak i Viktor Koričan. Viktoru je uspjelo da prije svoga hapšenja (26/27. srpnja) odvede u Veliku Jelsu Nikolu Ladišića i priključi ga grupi Mate Mejašića. Tada je iz grada uspio pobjeći ispred hapšenja i Tone Grdešić. To je pošlo za rukom i Veći Holjevcu. Hapšenja su vršena i izvan grada, u kotaru Karlovac. U šišljaviću su uhapšeni Tomo Brezović Pavić i Andrija Huljina Grgešev. Andriju su optužili da je za NDH rekao: »Ta država nije dugo i za dugo neće biti.« I dr Olga Kopjar morala je tih dana pobjeći iz Rečice. Tih dana i dva mlada člana ćelije u »Pisanici DD« posustala su i prestala biti članovi KP, ali su nastavili da rade za NOP koliko su mogli. Nitko nije znao dokle će se provala u gradu širiti. Krio sam se tih dana i ja — ili u poduzeću ili kod kuće po krumpiristima. Ivo Marinković i Josip Kraš su u tim najtežim danima za karlovačke komuniste prespavali više noći u kući Franje Požara.

Za 27. srpnja zakazao je Josip Ivančić sastanak sa Stjepanom Korenom u D. Kupčini. Dogovorio sam se s Josipom da pođem i ja na sastanak. Putovali smo zajedno biciklima. Na mostu preko potoka Kupčine dočekao nas je Stjepan Koren, pa smo tu i održali kratak sastanak. S Korenom je bio student Zvonko Brezović, koji je, nalazeći se na ferijama, s njim surađivao (u jesen je otišao na studij i prekinuo suradnju, a u NOV je došao 1944). Toga dana bila je crkvena svečanost u selu i **u** povodu

toga zabava u gostionici. Ja i Ivančić svratili smo na zabavu. Promatrajući kako omladina pleše, uočio sam za jednim dugačkim stolom grupu muškaraca koja je žustro diskutirala. Odmah nam je pao u oči jedan čovjek koji ih je uvjeravao da će »crveni pobijediti«. Bio je to Franjo Mikulić iz D. Kupčine. Ni ja ni Ivančić ga ranije nismo poznavali. Dogovorili smo se da s njim razgovaramo. Kada je ustao od stola, zamolili smo ga za razgovor. Upoznajući se bili smo otvoreni u razgovoru. Na kraju smo se sporazumjeli o zajedničkom radu i ugovorili smo novi sastanak.

Na slijedećem sastanku Franji sam donio više primjeraka proglasa CK KPJ i CK KPH. U toku kolovoza imao sam s njim sastanak svakog tjedna, a ponekad i češće. Franjo je bio vrlo aktivan u okupljanju komunista i simpatizera i u organiziranju propagande za NOP. U jednom razgovoru s njim, pretresajući političku situaciju, složili smo se da u D. Kupčini ima mnogo vrlo naprednih ljudi, pa smo se dogovorili da se tu izgradi organizacija NOP koja bi dalje mobilizirala ljudstvo.

U toku kolovoza naš se rad u Pokuplju sve više razgranao. U Rečici smo primili u Partiju još jednog druga — Josipa špišića Jožicu, koji je od prije rata surađivao s tamošnjim komunistima. I moji su sastanci s komunistima učestali. Najčešće smo ih držali u noći na prostranim livadama šišljavačkog Gornjeg i Donjeg polja. S druge strane Kupe, na Kordunu, već su se vodile borbe, pa smo se i mi nekako jače osjećali gospodari svojih prostranstava, kamo neprijatelj noću nije smio zalaziti. Sjećam se dobro jednog susreta s Tomom Družakom. Našao sam ga kako zamišljen stoji na vratima dućana. Na moje pitanje što se zamislio ispričao mi je da je u Petrovoj gori na Kordunu otkriveno 15.000 vojnika Jugoslavenske vojske koji su se tamo sklonili u vrijeme kapitulacije. Ta je vijest na Družaka dosta istinito djelovala i bio je jako uplašen.

Spomenutom provalom organizacije u Karlovcu bile su razbijene i veze pokidane. Svi moji pokušaji da se povežem ostali su bezuspješni. Taj problem riješio je Kraš. Na šetalištu u Karlovcu u blizini Zorin doma spazio sam ga s jednim drugom. Kasnije sam doznao da je to bio Srećko Manola. Slijedio sam ih do kavane, gdje su ostali, i, kršeći sva pravila konspiracije, prišao sam Krašu i rekao mu da sam ostao bez veze. Rekao sam mu prezime i poduzeće gdje radim. On mi je obećao da ce to riješiti. Prema sjećanju Grge Milašinčića Kraš je tada stanovao kod njegove sestre Fanike. Već sutradan u »Pisanicu DD« došla je Fanika (do tada je nisam poznavao) i ugovorila mi sastanak na drvenom placu. Sutradan me je Fanika povezala s Marijanom Čavićem. Uspoređujući neke datume, vjerojatno je taj susret bio oko 20. kolovoza. Narednih dana imao sam s njim više sastanaka. Upoznao sam ga sa situacijom u »Pisanici DD« i u Pokuplju. Prema nastaloj situaciji utvrdili smo da provala nije zahvatila Pokuplje. Spomenuta dvojica hapšena su po drugim prijavama i, uspjevši se obraniti, već su bila puštena iz zatvora. Na jednom od sastanaka Čavić mi je saopćio odluku OK da napustim posao u podu-

zecu i da ću raditi kao profesionalni partijski radnik o trošku Partije. Tada sam Čaviću ispričao da smo započeli akciju u »Pisanici DD« za povišicu plaće i dogovorili se da ostanem na radu do završetka akcije.

Svi kvalificirani radnici »Pisanice DD« bili su antifašisti i vrlo složni. Među njima bilo je vrlo sposobnih pa smo to počeli koristiti za sabotaže u proizvodnji. Na primjer Mika Furač, iako samouk, bio je vrlo vješt u punjenju bačava soljenim žumancima, koje ne bi dovoljno izmiješao pa bi bačve poslije izvjesnog vremena eksplodirale. Tako smo se, između ostalog, dogovorili da tražimo od vlasnika povišicu plaće. U protivnom — prijetili smo štrajkom. U razgovoru sa službenikom HRS-a upozoreni smo na teške posljedice jer je štrajk zabranjen. Nismo se na to obazirali, već smo pošli na pregovore s vlasnikom Karlom Poglaynom. Nismo se mogli sporazumjeti. Ostalo je na tome da je nas 10 muškaraca isti dan isplaćeno i napustilo poduzeće. Našim odlaskom doveden je u pitanje daljnji rad poduzeća jer žene koje su ostale na poslu nisu bile stručno osposobljene za proizvodnju. Svrativši iz poduzeća u gostionicu »Kod Grge«, svih se nas 10 dogovorilo da se na posao nitko neće vratiti pa makar vlasnik i pristao da nam povisi plaću. Svi su i održali riječ. U »Pisanicu DD« nitko se nije vratio. (Neki od spomenutih drugova ušli su u sastav prve ćelije KPJ za općinu Netretić osnovanu u prvoj polovici travnja 1942. godine. Većina ih je kasnije bila u NOV, a ostali su radili za NOP. Jedan je od njih nestao u toku rata, a Mika Furač je poginuo kao partizan. Koliko je meni poznato, to je jedinstven slučaj kolektivnog napuštanja posla u Karlovcu 1941. godine. Tačan datum nisam utvrdio. Za mene na socijalnom osiguranju piše da sam radio do 1. 9. Postoji mogućnost da smo posao napustili koji dan prije tog datuma, a da nas je vlasnik poduzeća kasnije odjavio.)

Za nedjelju, najvjerojatnije 31. kolovoza, zakazan je širi sastanak aktivista NÖP u D. Kupčini. Predložio sam Marijanu Čaviću da pođe sa mnom na taj sastanak. On je obećao da će ujutro rano doći u šišljavić do moje kuće, odakle je trebalo da zajedno pođemo u D. Kupčinu. Međutim, on nije došao, pa sam morao krenuti sam. Vjerovao sam da je odustao zbog jake kiše. U Zadružnom domu dočekao me je Franjo Mikulić i odveo svojoj kući u zaselak Petrinjsko Selo. Tu sam se upoznao s Franjinim ocem Tomom, majkom Julčom, nevjestom Marom, s dvije drage djevojčice, braćom Tomom i Miškom, a vjerojatno i s Dragecom koji je bio još dječačić. Ubrzo je počeo sastanak. Bili su prisutni Dragee Busija, Tomo Grbiniček, Ivan Koren, Stjepan Koren, Franjo Mikulić Mijo Mikulić, Tomo Mikulić, Mika Petrčić i, po sjećanju Franje Mikulića, Ivan Strnić. Dugo smo razgovarali o situaciji u zemlji i svijetu, o zadacima NOP i ulozi KPJ u ustanku. Na kraju smo osnovali odbor za općinu D. Kupčina u koji su ušli svi prisutni. Zatim smo razgovrali o zadacima odbora i o mogućnostima povezivanja s ostalim općinama u kotaru Pisarovina, posebno s Kupincem i Pisarovinom.

Naš dolazak i održavanje sastanka usred dana odvijali su se tako kao da se nalazimo negdje na teritoriju koji su branile partizanske jedinice.

Zbog toga sam morao upozoravati drugove iz D. Kupčine na opreznost. Poslije podne, nedugo poslije mog povratka kući u šišljavić, stigao je i Marijan Čavić. Ispričao mi je da su pale dvije drugarice kurirke iz Zagreba i da zbog toga nije stigao na sastanak. Podnio sam mu izvještaj o toku sastanka u D. Kupčini i izboru općinskog odbora. Moj je izvještaj Čavića jako obradovao. Čavić je tada prenoćio kod mene i sutradan se vratio u Karlovac.

(Nisam posebno utvrđivao taj datum. Bila je nedjelja. Dan ili dva ranije pale su u ruke policije dvije drugarice, kuriri od Zagreba do Karlovca. Franjo Mikulić smatra da je to bilo u kolovozu, a Tomo Mikulić je zapisao osnivanje odbora pod 29. 8. To bi bio petak, a ne nedjelja. Ja sam ranije na više mjesta zapisao da je to bilo početkom rujna ili u nedjelju 31. kolovoza. Svima je nama odbor ostao u sjećanju kao NOO, ali u mojim izvještajima iz veljače 1942. godine spominje se kao odbor NOF-a. I na Drugoj okružnoj konferenciji KPH Karlovac također se spominje kao odbor NOF-a.)

Početkom rujna promatrao sam kako iz Karlovca juri prema Draganiću nekoliko kamiona punih ustaša. Raspitivao sam se u Karlovcu. Neki su mi rekli da su se u Žumberku pojavili »četnici«. Kasnije sam saznao da je to bio partizanski odred »Matija Gubec«, čija je pojava izazvala kod ustaša u Karlovcu zbunjenost i paniku. Nešto više počeo sam saznavati i o borbama na Kordunu i Baniji. Negdje polovicom rujna putovao sam vlakom u Vrginmost i Glinu, pa sam i sam mogao mnogo toga vidjeti i čuti iz razgovora s ljudima i ženama. Bilo je to ujedno i moje posljednje putovanje vlakom po Kordunu u toku NOR-a. Nešto kasnije odred »Štipan« napao je oružničku patrolu u Lasinjskom Sjeničaku. Tada je ranjen Đuro Vujčić, koji je poslije toga sa ženom i dva sinčića došao mojoj porodici u Šišljavić. Đuro je bio ranjen u koljeno i liječio se nekoliko dana kod mene, ali smo ga ipak morali prebaciti u bolnicu u Karlovac. Đuro je s porodicom ostao kod moje kuće oko mjesec dana, pa su se svi vratili svojoj kući u Lasinjski Sjeničak. Za to vrijeme nitko od ljudi u šišljaviću, pa ni oni naklonjeni ustašama, nije javno dao zamjerku što Đuro s porodicom boravi kod mene.

Pošto sam napustio posao u »Pisanici DD«, tražio sam neki izlaz koji bi mi omogućio da česta putovanja i zadržavanje u Karlovcu ne postanu upadljiva. Predložio sam Čaviću da izvadim obrtnicu za trgovinu jajima. On se s tim složio, pa sam je ubrzo i dobio. Ponuđenu partijsku pomoć za izdržavanje nisam prihvatio jer sam se većinom hranio kod kuće, a imao sam i nešto novca za pokriće putnih troškova.

U Karlovcu se nije bilo lako snalaziti pa smo morali stalno pronalaziti nove mogućnosti za rad. Stanova za ilegalne sastanke i organiziranih javki bilo je malo, pa se preuzimanje štampe i drugog partijskog materijala obavljalo najčešće na javnim mjestima. I mnogi sastanci održani su usput, u šetnji. Na primjer, Čavić mi je cijelo vrijeme lično donosio partijski materijal za Pokuplje i predavao ga na ulici ili u parku, ne obaziruć se ni na kog, tako slobodno kao da mi daje na čitanje ustaški »Hrvatski

narod«. »Tako je najbolje« — reče mi jednom. I bilo je najbolje, jer kada smo već na javnim mjestima morali to raditi, trebalo je posao obavljati što jednostavnije. A mi smo tada imali dosta posla. OK, makar je bio mnogo zauzet organizacijom ustanka na Kordunu, Baniji i Gorskom kotaru i radom u gradu i zapadnom dijelu kotara Karlovca, posvećivao je pažnju Pokuplju. Ono je redovno dobivalo partijsku štampu i druga obavještenja. I veze na Pokuplju funkcionirale su bolje. Stvaranjem spomenutog odbora u D. Kupčini objedinjene su i učvršćene veze s tom općinom. Također su učvršćene veze s općinom Pokupsko preko Imbre Kaurića Džima, a s Pisarovinom preko Jože Zganeca i Ivana Radinića Jaše i nekih drugih drugora, koju je uspostavio Franjo Mikulić.

Na insistiranje Čavića pozvao sam u rujnu na sastanak u Karlovac iz D. Kupčine Stjepana Korena i Franju Mikulića. Čavić je želio da se lično uvjeri u razliku koja se pojavljivala u mojim izvještajima o stanju u općini Rečici, šišljaviću i D. Kupčini. Naime, radilo se o tome da su izvještaji pokazivali znatno veći broj ljudi u D. Kupčini koji su voljni da rade za NOP u odnosu na broj koji smo uspjeli okupiti u šišljaviću i nekim selima općine Rečica. Na tom sastanku, gdje su podnosili svoje izvještaje Koren i Mikulić, Čavić se interesirao za svaki detalj. Na pitanja je odgovarao najviše Franjo, jer je Stjepan manje poznavao situaciju u donjem dijelu sela, gdje je živjela većina pristalica NOP-a. Ja sam na tom sastanku mogao samo potvrditi da u D. Kupčini ima komunista koji su aktivni još od prije rata, a i ono što sam lično vidio na spomenutom sastanku. Zajedno s Čavićem potvrdili smo i šire razradili zaključke koje je donio odbor NOF-a prilikom osnivanja. Kako je iz izvještaja Franjina izlazilo da u D. Kupčini ima više ljudi spremnih za oružanu borbu, razgovarali smo i o tome i zaključili da se ti ljudi provjere kroz rad i da se i dalje okupljaju antifašisti. Tada sam Franji predao vezu u Pokupskom s Imbrom Kauićem Džimom jer su mu bile veće mogućnosti kontaktiranja. Franjo je također dobio zadatak da obiđe i pozove na suradnju predsjednika kotarske organizacije HSS za Pisarovinu Ivana Tora u Pokupskom Gracu i bivšeg zapovjednika Hrvatske seljačke zaštite za isti kotar Milana Martinovića iz Jamničke Kiselice.

Koncem rujna ili početkom listopada obišao je sa mnom ćelije u Rečici i šišljaviću Marijan Čavić. S članovima KP u šišljaviću Marijan je razgovarao pojedinačno u mojoj kući, a uveče smo u kući Josipa i Marice Ivančić u Pokupskim Ivančićima održali sastanak s petoricom članova KP općine Rečica (šesti se član tada nalazio u domobranima u Brčkom). Možda su ti sastanci održani trećeg ili četvrtog listopada. Četvrtog listopada sastali smo se Čavić i ja s Franjom Mikulićem u šišljaviću i razgovarali o situaciji u D. Kupčini. Po sjećanju Franje Mikulića on je opet govorio o mogućnostima da više ljudi iz D. Kupčine stupi u partizane. Mislim da se radilo o 40 ili više ljudi. Ali to je ipak trebalo i dalje ispitivati i pripremati, pa je tako i dogovoreno. Tu smo Čavića, koji je inače bio prvi od partijskih rukovodilaca koji je posjetio taj teren, upoznali i o ostalim djelatnostima: o većoj količini hrane prikupljenoj za

Narodnu pomoć, a koja je spremljena kod Ive Vukića u Koritinji, itd. Dio te hrane (sirevi) kasnije je otpremljen u Karlovac za ishranu ilegalaca.

Poslije tog sastanka sva trojica otišla smo u gostionicu Franje Lukića. Kako je taj dan bio crkveni praznik, u gostionici je bilo više ljudi iz šišljavića. A bio je i tabornik Tomo Družak. Tako je Čavić imao priliku da upozna cio život u šišljaviću.

Narednih dana u listopadu Franjo Mikulić je posjetio Imbru Kaurića Džima u Pokupskom i dogovorio se s njim o suradnji i održavanju veza. Posjetio je i Ivana Tora u Pokupskom Gracu. I, po njegovu sjećanju, on je pristao na suradnju s NOP-om. I komunisti u šišljaviću imali su tada više razgovora s predsjednikom općinske organizacije HSS za šišljavić i potpredsjednikom kotarske organizacije HSS za kotar Karlovac Stevanom Brezovićem Jankičinim. On je odranije bio antifašist, a u to vrijeme već je bio simpatizer NOP-a.

U toku rujna i listopada zbilo se i više drugih događaja koji su imali određene (različite) utjecaje na zbivanja u Pokuplju i kotaru Karlovcu. Početkom rujna, na inicijativu i uz pomoć Kraša i Čavića, prebačeni su na Kordun drugovi iz odreda Mate Mejašića, pa je poslije toga on sam ostao u ilegalnosti na terenu Velike Jelse. U toku rujna razbijen je partizanski odred »Matija Gubec« u Zumberku, ispred ustaško-domobranske ofenzive iz Posavine povukao se Sisački partizanski odred na Baniju, kamo je stigao 21. rujna. 16. listopada uhapšen je u Karlovcu sekretar MK Marijan Čavić Grga, a već 18. listopada i Josip Kraš, član CK KPH i CK KPJ. Zajedno s Čavićem uhapšen je član KP Petar Matajić. Isti dan pala je i Marija Pataki, ilegalni partijski radnik i kurir karlovačke okružne organizacije. Tih dana napustili su Karlovac i preostali članovi OK. Time je ujedno završen i period u kojem je Operativno rukovodstvo OK KPH za Okrug Karlovac rukovodilo pripremama za ustanak, prvim diverzantskim akcijama i ustankom na Kordunu, dijelu Banije i u Gorskom kotaru.

II

Nakon pada Marijana Čavića pozvan sam na sastanak k Ivi Marinkoviću. Nisam siguran da li je to bilo prije njegova odlaska na Kordun ili kada se vratio. Najvjerojatnije da je to bilo prije njegova odlaska. Mislim da sam poruku za sastanak primio preko javke Milana Maleševića. U početku sastanku je prisustvovao Jože Sudac, sekretar ćelije iz Velike Jelse. Njega je Ivo pozvao radi upoznavanja sa mnom i dogovora o daljnjem radu. Poslije toga Sudac je napustio sastanak. Na tom sastanku Marinković me je upoznao da u Velikoj Jelsi postoji grupa drugova i da Jože Sudac dobro radi te da ću preko njega doći u vezu s Matom Mejašićem. Dalje mi je Marinković saopćio da prenesem poruku OK KPH Karlovac za Matu Mejašića da se prebaci na Kordun, gdje će moći

slobodno djelovati, jer je Mato tada praktično živio u zemunici. Marinković mi je saopćio također da je Ivo Modarčin iz Lipnika pušten iz zatvora i dao u zadatak da se s njim poveže. Zatim mi je Ivo dao zadatak da se obratim braći Korpar u Draganićima, koji će me dalje povezati s nekim drugovima u Jastrebarskom. Usred sastanka k nama je došla i Nada Dimić, i on je rekao da ću ubuduće raditi s njom, a da ću se s njim moći sastajati bez većih teškoća na Kordunu u Lasinjskom Sjeničaku^ Upravo sam ja predložio Lasinjski Sjeničak. On se s tim složio rekavši da to bude u školi kod učitelja Mile Martinovića. Do sastanka s Ivom trebalo je da se sastajem u Karlovcu s Nadom Dimić i primam direktive od nje, da je obavještavam o radu i preko nje dobivam zadatke od Marinkovića. Nisam siguran da li je to bilo na tom sastanku ili na slijedećem u Lasinjskom Sjeničaku (više mi je ostalo u sjećanju da je to bilo na tom sastanku). Marinković mi je dao zadatak da osnujem KK KPH Karlovac..

Sve ljude koje mi je dao Marinković za vezu do tada nisam poznavao, osim što me je tom prilikom upoznao s Jožom Sucem. Ranije mi je više puta Čavić spominjao neke drugove oko Vukove Gorice, ali konkretno ništa nisam znao. A vjerujem da nije znao ni Marinković, jer bi mi inače rekao. Međutim, ja sam poznavao u Vučjaku grupu radnika koji su radili sa mnom u »Pisanici DD« i na koje sam mogao računati.

Također moram spomenuti da sam uoči rata upoznao kod Tone-Grdešića Maru Klarić iz Draganića, ali pobliže o njoj ništa nisam znao. Pored toga nije mi bila tada poznata ni situacija u selima karlovačkog kotara. Za taj teren morao sam imati i posebnu propusnicu. Za kretanje u Pokuplju i Karlovcu tada nisam imao poteškoća jer sam u općini šišljavić imao dobre prijateljske veze s antifašistima Jankom Banom, bilježnikom, i Slavkom Žegerom, blagajnikom, koji su mi izdavali propusnicu. Međutim, kada sam tražio propusnicu u kotarskoj oblasti Karlovac, imao sam poteškoća, naročito zbog Ribnika koji se nalazio u graničnoj zoni. Ipak su mi na kraju dali propusnicu, ali samo za jedno putovanje u Ribnik. Dobivanje propusnice bilo je motivirano potrebom moje profesije nakupca jaja.

Na putu za Ribnik uspio sam od jedne čobanice dobiti izvjesnu sliku o Ribniku i upute o tom gdje se nalazi kuća Ive Modarčina. Ona mi je pokazala put za Paku. U tom selu svratio sam do tamošnjeg trgovca također radi kupovine jaja, pa sam se usput interesirao za situaciju. U pogledu kupovine jaja nisam se pogodio za cijenu, jer sam ja nudio najnižu, samo da ne kupim. Od Pake sam produžio za Lipnik, i prema ranijim opisima ubrzo sam našao kuću Ive Modarčina. U dvorištu sam susreo njegovu suprugu. Ona je odmah pozvala Ivu, gdje smo se i upoznali. Čim sam mu spomenuo pozdrav od Ive Marinkovića, razgovor je postao srdačan. U toku razgovora ispričao sam Modarčinu više novosti o kojima on nije znao jer je tek izišao iz zatvora. Modarčin mi je saopćio da je od partijske organizacije osnovane 1940. godine od 4 člana i jednog kandidata ostao on sam. Dalje mi je rekao da ima izgleda da pokuša da radi s četvoricom drugova. Ugovorili smo vezu u Karlovcu osmično

jedanput — petkom u gostionici »Kod Facanke«. Dogovorili smo se da ako slijedećeg petka on ne uspije da dođe zbog teškoća u dobivanju propusnice. Ja ću ga čekati narednog petka, zapravo svakog petka u isto vrijeme. Također smo se dogovorili da on u međuvremenu pronađe neko lice koje bi moglo dolaziti u Karlovac s manje poteškoća nego on sam.

Vraćajući se iz Lipnika, došao sam u Zagrad i zanoćio u kući Franje Požara. Kako sam bio sav mokar, Franjina supruga Jana, ta dobra žena, brzo se snašla i dala mi svoje suho rublje. I dok sam ja spavao, moje je osušila, čak i oglačala.

Jedne nedjelje u studenom krenuo sam biciklom iz šišljavića u Draganić. U kući braće Korpara našao sam majku i Dragana, najmlađeg. Oni su mi rekli da su Valent i Ivo u zatvoru. Na moje pitanje na koga se mogu obratiti u Draganiću nisu mi znali odgovoriti. Sva moja objašnjenja da shvate da se nalazim na istom poslu kao i njeni sinovi, odnosno braća, ostala su bezuspješna. Nisam bio siguran da Dragan ne zna bilo koga, ali ipak morao sam se vratiti neobavljena posla. Svakako da Draganu nije bilo tako jednostavno govoriti nepoznatu čovjeku. Međutim, u Draganiću je tada bilo ljudi koji su radili ili koji su mogli raditi za NOP, npr. omladinac Dane Grčić, Mara Klarić i suprug joj Ferdo, zatim sin Mišo i njen brat Ivan Biličić. Oni su ljeti 1941. godine jedno vrijeme skrivali Tonu Grdešića nakon njegova bijega pred hapšenjem iz Karlovca. Pošto nisam uspio da se povežem s nekim od njih u Draganićima, to je izostalo i povezivanje s nekim od drugova u Jastrebarskom.

Jože Sucu došao sam, kako se on sjeća, po danu, a morao sam sačekati noć radi razgovora s Matom Mejašićem. Iz razgovora s Jožom saznao sam da je partijska organizacija u V. Jelsi formirana u jesen 1940. ili u proljeće 1941. godine i da je imala 7 ili 8 članova. U toj organizaciji radio je i Mato Mejašić. U aprilskom ratu jedan njen član pao je u njemačko zarobljeništvo, Josip Bukvić je strijeljan ljeti 1941. u Karlovcu, a poslije toga dva su se člana pasivizirala. Nakon razbijanja partijskih organizacija ljeti 1941. godine u Draganiću, Ozlju i Ribniku, osim Modarčina u Lipniku, sada je jedina ostala organizacija u V. Jelsi, koja je, iako oslabljena, nastavila s radom i bila povezana s partijskim rukovodstvom. Zbog toga se pred nju postavljalo zadatak da djeluje prema susjednim općinama Jaškovo, gdje su uoči rata bila dva kandidata KP, ali o kojima ja tada ništa nisam znao, Netretiću i Ozlju. Pošto nisam uspio uspostaviti vezu u Draganićima, to smo morali ispitati mogućnost prodiranja iz V. Jelse i prema toj općini.

Uvečer sam s Jožom otišao u kuću Mate Mejašića. Na Jožin ugovoreni znak on se ubrzo pojavio iz svog skloništa. Tada sam mu prenio poruku Ive Marinkovića, ali me je Mato Mejašić molio da ga ispričam kod Marinkovića da trenutno ne može otići na Kordun zbog bolesti i iscrpljenosti, a da će to učiniti čim se malo oporavi. Zaista, prema onom što sam vidio život u zemunici ostavio je duboke promjene na izgledu Mejašića.

U međuvremenu obilazio sam i organizacije u Pokuplju. U Karlovac je došao Franjo Mikulić na ranije ugovoreni sastanak, ali ga nismo održali, jer je moj znak da pođemo uz rijeku Kupu Franjo razumio krivo, tj. da odmah napusti Karlovac. Nakon nekoliko dana ja sam drugom vezom obavijestio drugove u D. Kupčini o padu Čavića i Kraša. Tom prilikom Franjo me je upoznao s novim obratom u održavanju veze s Imbrom Kauićem Džimom. Upravo se radilo o tome što je Džim na drugom sastanku s Franjom pitao ovoga da li je član CK i odakle dolazi. Franjo mu je odgovorio da nije član CK, a da dolazi po zadacima postavljenim u Karlovcu. Džim mu je rekao da on ima vezu s CK KPH preko Vlade Kirete iz Pokupskog, koji je tada radio u Zagrebu, i da s Karlovcem on neće da održava vezu. Tada je Džim pokazao Franji letke istog sadržaja kao i oni koje je Franjo donio njemu. Poslije toga razgovora veza s Džimom i s Pokupskim nije održavana sve do proljeća 1942. godine. O tom pitanju ja sam 1969. godine razgovarao s Vladom Kiretom. U toku razgovora ispostavilo se da je Kireta radeći kod pekarskog obrtnika Ivana Metelka, sekretara 2. KK KPH Zagreb, djelovao samoinicijativno prije rata na području Pokupskog, što je nastavio i poslije okupacije. Međutim, Kikreta nije imao tada uputstva da radi na stvaranju organizacija NOP-a. Ali kako je Džim i prije rata i poslije okupacije više puta dolazio u Zagreb i razgovarao s Metelkom, to je on shvatio da ima vezu s CK KPH.

Nekako iza pada Marijana Čavića Grge i Josipa Kraša, u D. Kupčini gdje je naš rad bio najproširenij, gotovo javan, neprijateljski elementi prijetili su komunistima hapšenjem. Talijanske patrole iz Pisarovine krstarile su i ovim terenom. Ustaše su se raspitivale za Franju Mikulića i one koji se s njim druže. Nastupila je situacija da se na prijelazu iz 10. u 11. mjesec 1941. godine postavljalo pitanje kako sačuvati Općinski odbor NOF-a i održati aktivnost u radu.

Franjo Mikulić sjeća se da se u to vrijeme morala mijenjati metoda rada, da se od one otvorenosti prešlo više na konspirativan rad. U to vrijeme porodici jednog od najaktivnijih drugova žandari su popisali imovinu i članove domaćinstva jer se nije odazvao u domobransku vojsku. Dogovorio sam se s njim da ode iz sela u Karlovac, da se javi u domobranstvo s tim da po mogućnosti putem pobjegne ili da u Karlovcu radi na razbijanju domobranstva i širenju NOP-a. Nije uspio ni jedno ni drugo. Pričao mi je da je završio u Varaždinu i zbog dijeljenja letaka i pisanja parola pao u zatvor. 25. 12. 1941. vratio se kući. Tako je propala mogućnost da se s naše strane u Karlovcu počne u dom. vojsci organizirano raditi. Dogodilo se kao i jednom članu part. org. u opć. Rečica prije dva mjeseca. On se sjeća da je razgovarao s Marinkovićem i sa mnom. Rekao nam je da se ide javiti u vojsku, prijavio se u pionirskoj kasarni u Karlovcu, ali nije ostao tamo, već je završio u Brčkom, gdje se povezao s NOP-om. Nakon dva mjeseca vratio se kući. Ranije su neki drugovi iz Karlovca koji su bili u dom. vojsci imali u radu s dom. lijepih uspjeha.

U to vrijeme sastajao sam se u Karlovcu redovno s Nadom Dimić, najmanje jedanput tjedno. Uvijek je bila zaposlena. Bila je puna planova, a djelovala je mirno i ozbiljno. Sjećam se da mi je jednog petka ispričala da mora prebaciti nekih 6 pušaka od Milana Maleševića na Kordun preko Vojnića, a kako je ta cesta bila blokirana, pričala mi je da je odlučila da ih pošalje za Sjeničak.

Dobro se sjećam i drugog slučaja kad je Nada trebalo da mi preda letke CK KPH pred Zorin domom. Kako je blagovremeno primijetila čovjeka koji nas je sumnjivo promatrao, na brzinu smo se dogovorili da tu ne preuzimam, paket, već da mi ga donese kraj gostionice Poldrugač u blizini Gaze, gdje je pristajala lađa za šišljavić, a prevozila je putnike, stoku i robu. U posljednjem času pred polazak lađe ona je stigla i predala mi paket. Ali lada je, kad sam došao na Kupu, već bila krenula i ja sam trčeći preko Gažanskog polja stigao na Vodostaj kad i lada i ukrcao se. Paket s lecima je suvlasnik lade Franjo Matasić Perec iz šišljavića, inače suradnika NOP-a, spremio u kormilarnicu lađe. Tako se cijela stvar završila bez nepoželjnih posljedica.

Koliko se sjećam, to su bili posljednji leci koje smo dobili iz Karlovca, jer se tehnika OK preselila na Kordun. Ti leci razbacani su najviše po cesti u šumi Šikari. Od Ive Vukića, kovača, preuzeo ih je omladinac Ivo Britvec iz Koritinje i razbacao. U svom izvještaju na 2. okružnoj konferenciji u V. Kladuši iznio sam da su ljudi te letke kupili po šumi, čitali ih, o njima pričali i davali na čitanje drugima.

U to vrijeme situacija u Pokuplju i u karlovačkom kotaru okretala se sve više u korist NOP-a. Ovdje iznosim samo dva-tri karakteristična detalja. Za Dan mrtvih u šišljaviću su na grobovima ustaških žrtava Vujičića, Dokmanovića i Janjanina zapaljene svijeće. Priče o tome kružile su u Koritinji i šišljaviću, pa i dalje. Iako je groblje bilo puno žena i muškaraca, ustaše nisu otkrile tko je zapalio svijeće. Negdje u to vrijeme vratio se iz njemačkog zarobljeništva Štefan Požar iz Vučjaka, raniji radnik u »Pisanici DD«. On je o Njemačkoj pričao suprotno onome što su ljudi slušali od ustaša. Takve priče dopunjavane su onima koje su uvelike pričali domobrani koji su se vraćali iz Bosne, s Korduna, Banije i iz Like. To što sam rekao o obilasku terena i dogadajima u kotaru Karlovac i Pisarovina otprilike je dio moga izvještaja i Ivi Marinkoviću negdje potkraj prve polovice studenoga, kada sam se sastao s njim u Lasinjskom Sjeničaku. Ako se tome doda ocjena situacije u Dugoj Resi iznesena u pismu Marinkovića od 20. studenoga a napisana poslije razgovora s drugovima iz partijske organizacije u Dugoj Resi, koju je on posjetio na putu za Ogulin, onda dobivamo zaokružen pogled na kotar Karlovac i Pisarovinu. U tom pismu Marinković u Dugoj Resi, između ostalog, kaže: ». .. Inače rad tamo nije osobit, može se kazati nikakav. Drugovi su se začaurili i ako je raspoloženje naroda povoljno, osobito u nekim selima kraj D. R. drugovi ne iskorištavaju sve mogućnosti koje im se pružaju. Treba ih češće obilaziti i pomagati savjetom, a i tjerati ih na rad ...«

Spomenuti susret s Marinkovićem bio je u stanu Mile Martinovića u Lasinjskom Sjeničaku. Tada smo razgovarali o osnivanju KK KPH Karlovac. Kako sam ranije spomenuo, meni je više ostalo u sjećanju da sam direktivu za njegovo osnivanje dobio od Marinkovića na sastanku prije njegova odlaska na Kordun. Tome u prilog govore i neke druge činjenice. OK KPH Karlovac je 30. rujna donio odluku da se organiziraju KK na Kordunu. Vjerojatno se ta odluka odnosila i na osnivanje KK KPH Karlovac, a da je sprovođenje toga dato meni u zadatak, pošto je Marijan Čavić pao. U sačuvanoj zabilješci (mislim da ju je pisao Marinković) sa sastanka OK 15. studenog vidi se da se uz MK KPH Karlovac spominje i KK KPH Karlovac. Ovdje treba napomenuti da je do tada s radom u kotaru Karlovac i Pisarovina rukovodio MK KPH Karlovac. Marinković mi je dao u zadatak da prodiremo i u kotar Jastrebarsko, iako nije potpadao pod OK KPH Karlovac. On se kod toga rukovodio direktivom CK KPH, jer u pismu od 19. listopada CK je pisao OK-u da se djeluje gdje god postoji mogućnost za rad bez obzira na to kome teren pripada, a naročito tamo gdje komitet pod koji teren spada nema mogućnosti djelovanja.

Po zamisli Marinkovića u KK KPH Karlovac trebalo je da uđe jedan drug iz Duge Rese. Meni je ostalo u sjećanju da su bili predviđeni Joža Benić, zatim Josip Ivančić iz Pokupskih Ivančića i ja. Međutim, u spomenutom pismu od 20. studenoga Marinković piše: ». . . Dragi drugovi! Na putu za Ogulin zadržao sam se u Dugoj Resi i u razgovoru s drugovima vidio sam da su nužne neke promjene u našem ranijem planu. Drug I. koji je bio predviđen da bude član K. zbog prirode svoga posla u nemogućnosti je da vrši poslove koje bi kao član KK morao. Drug je II. te ima vrlo malo mogućnosti da dolazi u dodir s ostalim drugovima, a osim toga u posljednje vrijeme odlazi po službenoj dužnosti van D. R. te mu na taj način gotovo ne ostaje vremena za partijski rad. Zato sam mislio da bi mi drugi jedan drug iz D. R. i to III i ako je mlad član Partije mogao lakše da vrši funkciju člana K. K. Drug III je nezaposlen radnik, prema tome ima dovoljno vremena na raspoloženju ...« (Dešifriranjem ispada da je pod I prezime Horvatić, pod II njegovo zanimanje prometnik, a pod III je prezime Župčić. Radi se o Ivi Horvatiću i Juri Zupčiću.) Postoji mogućnost da Marinković nije bio obaviješten o tome da je Benić morao pobjeći u partizane kada je meni rekao da bi trebalo da uđe u KK, pa kada smo ga ja ili Nada Dimić o tome obavijestili, OK je na sastanku 15. 11. predvidio za člana KK Ivu Horvatića. A kada je došao u Dugu Resu i razgovarao s drugovima, vidio je da bi Jura Župčić imao više mogućnosti za rad kao član KK, pa ga je i u tom smislu predložio. Prema tome poslije spomenutog pisma članovi KK trebalo je da budu Jura Župčić, Josip Ivančić i ja.

Na spomenutom sastanku u Las. Sjeničaku Marinković, Branko Nikoliš i ja dogovorili smo se o održavanju veze između OK na Kordunu i području kotara Karlovac i Pisarovine preko Las. Sjeničaka, zatim Prkosa na desnoj obali Kupe. Za vezistu u Prkosu Nikoliš je predvidio

brodara Nikolu Bastajića, a u šišljaviću sam preuzimao vezu ja. To je istovremeno bila i prva veza OK KPH Karlovac iz Petrove gore s organizacijama na kotaru Karlovac i Pisarovina koja je zaobilazila grad Karlovac. Propagandni i drugi partijski materijal od tada je išao tim novim partizanskim putem u Pokuplje i dalje u hrvatske krajeve. Izašli smo iz škole. Marinković je mimo Talijana, koji su upravo stigli i iskakali iz kamiona, prošao preko Utinje prema Petrovoj gori, a mene je Branko Nikoliš pratio jedan dio puta prema Prkosu. Išli smo potpuno slobodno, što je za mene bilo malo čudnovato, ali mi je odmah Nikoliš objasnio da je kod njih pokret potpuno legaliziran i da nema potrebe da bilo zbog čega strahujemo. Tada sam pomislio kada će doći vrijeme da i u Pokuplju i u drugim hrvatskim krajevima Okruga Karlovac bude tako.

S Nikolom Bastajićem dogovorio sam se o znakovima za raspoznavanje i načinu održavanja veze. Taj Srbin, otac četvero djece, solunski dobrovoljac, prije toga radnik u SAD, uključio se sada na tom važnom prijelazu u rad za NOP. Pomogao mu je sin Bude od 12 godina. Bude je ponekad putovao i do Branka Nikoliša u Las. Sjeničak i otuda donosio štampu NOP-a za hrvatske krajeve. Prelazilo se obično noću. Prvi znakovi raspoznavanja bile su tri grude zemlje razne veličine bačene u rijeku jedna za drugom u određenim razmacima. Poslije toga Bastajić bi tiho veslao prema lijevoj obali, gdje bi se šapatom sporazumijevali. Za svaki slijedeći sastanak uvijek smo se ponovo dogovorili o načinu bacanja grudvi zemlje u rijeku.

O toj vezi bila je upoznata i Nada Dimić. To se vidi iz njena pisma pisanog poslije 11. studenog koje glasi:

»Dragi drugovi, šaljem vam materijal koji treba umnožiti i to 200 kom. od svakoga. Zašto mi do sada niste poslali materijal koji je do sada trebao biti gotov. To treba raspodjeliti ovako. Letaka će biti 1000 hrvatskih od toga uzmite vama koliko treba a ostalo podijelite na dva jednaka dijela i jedan dio pošaljite za Karlovac a drugi za Sjeničak na Nikoliša sa doznakom za druga iz šišljavića kuda ćete poslati u Karlovac to znate gdje se treba javiti kod šuštera Maleševića pitati jesu li gotove čizme za Grgu a materijal je za Milku. Dalje treba uspostaviti kanal za Dugu Resu. Mi smo našli prvu vezu do Duge Rese a to je selo Galović kod I. Polovica. Vi trebate naći nekoga u Krnjaku — Kor. Brijegu (tu već ima ljudi) i dalje u Bariloviću koji bi išli do P. Onaj ko dođe kod Pol. neka pita jeli spremio dve kile masti za Slavka — On će odgovoriti da nije dve kile masti nego dve kile meda. Mi ćemo slati tuda i stvari za G. Š. koje ćete vi slati dalje. Na sastanak neznam da li ću moći doći. Ima jedna mogućnost za akciju pa će me to možda zadržati. Grga je bio još u subotu u bolnici ali su ga onda odveli u sudbeni stol i vodili ga na previjanje. Ljudi su me o tome kasno obavijestili kad je akcija već bila izvršena. Onaj dan kada je bila akcija Grga je bio od 6—1/27 u bolnici a vi ste došli kasnije. Naši koji su bili na straži i onaj koji vas je vodio do b. ostali su i dalje nesmetano u K. Inače su svi pol. kažnjenici odvedeni u Zagreb a izdali su plakat u kome je kretanje samo do 10 i na periferiji do 10. U slučaju napada na grad svako ce biti streljan ko bude na ulici. Mene izgleda traže pa mi je zato još sada nezgodno da dolazim dok ne nabavim propusnicu pa ću vozom

Milka v. r.«

Od kada je uspostavljena veza s OK u Petrovoj gori preko Prkosa, događalo se da sam isti dan imao ugovorenu vezu s drugovima iz Donje Kupčine i predavao im materijal. Istovremeno primljeni materijal dijelio sam u šišljaviću i po drugim terenima. Jože Sudac se sjeća jednog detalja kada je bos došao u Pokupsku Luku da primi od mene materijal za V. Jelsu. On se sjeća da smo se sastali u gostionici čiji su vlasnici bili Jevreji — porodica Štajner. (Franjo Mikulić se sjeća da je od mene prenio poruku jevrejskoj porodici Valer u Pisarovini da se sklone.) Kada sam pitao Jožu što je po toj hladnoći i kiši došao bos, odgovorio mi je da mu je tako lakše, a i manje upada u oči neprijatelju. Jože se sjeća da je na tom sastanku primio »čitav snop letaka i stavio ih u njedra«. Prema sjećanju Jože dio tih letaka dao je Mati Seljanu za selo Kaštel, a ostale je podijelio u V. Jelsi, Brdu i okolici.

U povodu proslave godišnjice oktobarske revolucije spomenutom vezom ja sam dobio 150 letaka sa Korduna. Dio tih letaka predao sam Joži Sucu u Šikari, 4 km od Karlovca, a on ih je zaobilaznim putem preko Ilovca odneo u V. Jelsu. Tako se i on sjeća. Ostale letke dao sam drugovima u D. Kupčini za cijeli kotar Pisarovinu i dalje prema Zagrebu, a i drugovima u šišljaviću za to i sela Koritinju, Pokupsku Blatnicu, Pokupske Ivančiće i Karaše. Govoreći na II okružnoj konferenciji, spomenuo sam i te letke. A u dokumentu je Konferencije zapisano: »Letak od oktobra dijeljen je po svim selima. Dijelilo se počam od Zagreba pa dalje ...«

U izvršavanju direktive da osnujemo KK KPH Karlovac nailazio sam na poteškoće. Postavljalo se pitanje kako da se okupimo na sastanak. Trebalo je obavijestiti Juru Župčića u D. Resi a ja za tamo nisam mogao dobiti propusnicu. Sjećam se, to sam ispričao Nadi Dimić, pa ga je ona pozvala da dođe u Karlovac. Međutim, on je po njoj javio da ne može doći na sastanak jer ga ustaše stalno prate. Zbog toga sam morao odgoditi osnivanje KK. O tome i nizu drugih pitanja trebalo je da se dogovorim s Nadom Dimić. Na sastanku 3. prosinca spomenuli smo sva pitanja 0 kojima treba da se govori, ali kako se ona žurila, dogovorili smo se da to raspravimo na slijedećem sastanku. Idući dan obavijestila me da mi Ivo šalje uputstva za pisanje izvještaja. Isto poslijepodne ili drugi dan ujutro Emil Facan, psujući komuniste, pričao je u svojoj gostionici na Baniji da je na Dubovcu uhvaćena djevojka koja je u dječjim kolima vozila municiju i pucala na ustaše. Predosjećao sam da bi to mogla biti Nada Dimić, pa sam se uputio k Milanu Maleševiću da to provjerim. Čim smo se vidjeli, Malešević mi je to potvrdio i upozorio me na opreznost dok se ne izvidi kako se s Nadom uhapšena drugarica drži na policiji. Zamolio sam tada Maleševića da li zna neku drugu višu vezu na koju bih se mogao obratiti radi dogovora o pitanjima koja moram riješiti. On mi je obećao da će se o tome raspitati i sutra mi reći. Umjesto uspostave veze s nekim iz MK već drugi dan, 5. prosinca, saznao sam da je 1 Milan Malešević uhapšen. Rekla mi je to njegova žena. Padom Nade Dimić i Milana Maleševića osjetio sam se usamljen. Od toliko ranijih

veza i javki za koje sam znao, od toliko poznatih drugova u gradu sada ni za koga nisam znao. Žalostan i ganut zbog Nadina pada došao sam na misao da je sada red na meni da poginem i svjesno sam se prepustio tim mislima bez otpora, ali da moram ostati tu na mjestu gdje me je Partija odredila, jer nema koga više poslati kao ilegalca, a ja se ipak još legalno krećem i obavljam poslove. Nakon toliko provala, toliko padanja drugova dođe čovjeku da se upita hoda li još to on i obavlja li poslove za koje je zadužen. Uslove za daljnji legalni boravak na terenu morao sam stvoriti sam. Nitko mi tu nije mogao pomoći. Da do dogovora s OK izbjegnem progon zbog neodazivanja u domobranstvo i ne dovedem u pitanje eventualni daljnji legalni boravak na terenu za koji sam zadužen, a poznajući situaciju u domobranstvu, odlučio sam da se javim na poziv i time stvorim situaciju da nesmetano obavljam poslove. Tako sam se 5. prosinca prijavio u Vojni odsjek. U kasarni sam dobio uniformu. I umjesto u prostorije karlovačke posadne bojne ja sam se uputio kući u šišljavić. Nakon nekoliko dana moja majka Sofija odvezla je jednom vodniku u kancelariju bojne vagan (60 litara) kukuruza i za mene više nitko nije pitao.

Pišući o tome u jednoj izjavi poslije rata, rezimirao sam razloge svoje odluke: računao sam da ću preko veze u Prkosu dobiti upute od OK da li da ostanem na terenu ili predem na Kordun; samostalno nisam mogao donijeti odluku o napuštanju terena jer nismo imali pripremljena druga koji bi me zamijenio, a organizacije na neoslobođenom području nisu bile dovoljno povezane da bi mogle zajednički djelovati. A na brzinu se to nije moglo postići. Kao ilegalac ne bih se mogao kretati po terenu jer sam poznat cijelom kraju. Na primjer, Mato Mejašić zbog toga nije mogao ništa uraditi, već se stalno nalazio u zemunici. OK isključio je iz KPJ više drugova koji su napustili teren i nisu se navrijeme povezali s partijskom organizacijom.

Stigavši 5. prosinca u šišljavić, obavijestio me je brat Franjo da me je dan ranije tražio Bastajić i rekao mu da je već danas trebalo da budem na sastanku u Lasinjskom Sjeničaku. Ja sam shvatio da je to trebalo da bude sastanak s Marinkovićem, jer po mojim zaduženjima tada se ja nisam sastajao s drugim članovima OK. Marinković je taj sastanak zakazao vanredno, prije nego smo imali ugovoren sastanak. Iz sačuvanih dokumenata vidi se da je Marinković imao tada namjeru da preko Pokuplja uspostavi vezu s CK KPH u Zagrebu. Kako moj brat nije znao kada ću se vratiti, to je rekao Bastajiću da sam se ja otišao javiti u domobranstvo, pa je tako Bastajić prenio Branku Nikolišu, a on Marinkoviću. Istu večer otišao sam do Josipa Ivančića. Dogovorili smo se da on sutradan, 6. prosinca, ode do Branka Nikoliša i izvidi da li je još u Sjeničaku Ivo Marinković. Međutim, Ivančić nije zatekao u Sjeničaku Marinkovića, jer je on prije njegova dolaska već bio otišao prema Petrovoj gori. Idućeg jutra i sam sam otišao do Bastajića i rekao mu da prenese poruku u Sjeničak da se nalazim u šišljaviću i da očekujem da me Marinković pozove na sastanak.

Pod konac studenog i u prvoj polovici prosinca na području kotara Karlovac i Pisarovina učvršćivane su organizacije, stvarane nove veze, tragalo se za novim simpatizerima NOP-a i Partije. Gotovo i nije bilo sastanka na kojem se ne bi razgovaralo o proširenju veza u sjedištu organizacija i na širem terenu za koje su pojedini drugovi bili zaduženi. Politička se situacija iz dana u dan popravljala u korist NOP-a. Našim snagama u okupiranim hrvatskim krajevima pomagala je blizina partizanskog fronta na Kordunu. U stvari ono što su radile organizacije na teritoriju kotara Karlovac—Pisarovina bilo je proširenje toga fronta. Za više naših aktivista bila je to jednostavno trka za vremenom.

Nikola Vidović, komandant 4. rajona na Kordunu, prešao je u noći 7/8. prosinca 1941. godine, s grupom odabranih boraca tog rajona, rijeku Kupu i razoružao žandarmerijsku stanicu u kotarskom mjestu Pisarovina. Suradnici i simpatizeri NOP-a u mjestu Pisarovini pomagali su u pripremi akcije. Taj je napad zabrinuo ustaše i Talijane, a našim snagama na teritoriju Pokuplja olakšavao političko djelovanje.

Trebalo bi mnogo prostora da bi se opisali svi sastanci koje smo ja i drugi drugovi tada održavali. Mnogi od tih sastanaka ostali su mi u trajnom sjećanju. Njih se sjeća vrlo dobro i Jože Sudac i njegova žena Katica. Na primjer, Jože Sudac se vrlo dobro sjeća sastanka u V. Jelsi kome su prisustvovali Mate Seljan, Stjepan Vrbanić, Janko Ban, Ivan Vrbanić, on i ja. Jože se također sjeća da je ćelija iz V. Jelse u to vrijeme uspostavila i održavala vezu s Pavlom Bukovšćakom iz Erjavca, koji je na tom terenu radio za NOP — ne znam je li živio u Malom ili Velikom Erjavcu. Isto tako mnogo smo održali sastanaka u D. Kupčini. Između ostalog sjećam se sastanka s učiteljom Durom Kuzmićem, gdje smo dugo razgovarali o ulozi KPJ u NOP-u. Njega je mnogo interesiralo kako će KPJ na tako širokom frontu osigurati vlast. Bojao se da se ne dogodi da vlast preuzmu drugi.

Kakve smo imali snage na okupiranom teritoriju kotara Karlovac, Pisarovina i Jastrebarsko, kakve organizacije i kako djelujemo, pisao sam oko 15. veljače 1942. iz D. Dubrava Okružnom komitetu. Jedan dio 0 tome pisao sam u drugom svom izvještaju za OK iz D. Dubrava 24. veljače 1942. U tom posljednjem spominje se da smo u Okiću pronašli nekoliko ljudi koji su pristali na suradnju s NOP-om. Mislim da su tu vezu uspostavili drugovi iz D. Kupčine. Stjepan Koren iz D. Kupčine 1 Ivica Lopaić iz Cvetkovića povezali su se na prijelazu iz 1941. u 1942. godinu i u toku zime zajednički radili i održavali sastanke. Bile su to, kako kaže Ivica Lopaić, veze nekoliko komunista iz kotara Jastrebarsko s karlovačkom partijskom organizacijom, a u kasnijem razdoblju imat će presudnu važnost za povezivanje Korduna, Pokuplja i Žumberka. U svom izvještaju od polovice veljače naveo sam za ljude u D. Kupčini da su: »... svakako najbolji u cijeloj okolici i to su pokazali radom u kratko vrijeme ...«, a u izvještaju od 24. veljače: »... do sada su nam od svih organizacija najbolja u Kupčini Donjoj. Tamo smo jedino skupili 50 dobrih ljudi...« Naše snage imale su utjecaj na mnoge ljude u tom

velikom selu. U svom drugom izvještaju također sam naveo da smo u selima Bratina i Kupinec pronašli po nekoliko ljudi. Po sjećanju Franje Mikulića u općini Kupinec ranije je bila uspostavljena veza sa studentom Franjom Kuševićem. Ali iz mog se izvještaja vidi da su veze proširene na još nekoliko ljudi. Iz istog izvještaja vidi se da smo u Pokupskom Gradcu, općina Pisarovina, pronašli nekoliko ljudi koji su pristali da surađuju s NOP-om. To je bilo proširenje rada u općini, a odranije su u NOP-u radili Ivan Radinić, Joža 2ganec, a po sjećanju Franje Mikulića i neki drugovi iz radionice Vinka Pavlečića u Kramarićima. U toj radionici radilo je nekoliko radnika srpske narodnosti s Korduna. Po sjećanju Marka Devčića, također radnika te postolarske radionice, oni su 1941. godine pravili obuću za partizane na Kordunu koju su radnici srpske narodnosti odnosili na Kordun i predavali partizanima. Po sjećanju Franje Mikulića i Josipa Žganca s ovdje nabrojenim drugovima je bilo povezano više suradnika i simpatizera NOP-a. Josip Žganec se sjeća da je u veljači 1942. godine Franjo Mikulić održao sastanak s njim i Marcelom Kojićem, stolarom iz Pisarovine, i dogovorili se o radu na proširenju NOP-a.

U svom izvještaju pisanom oko 15. veljače navodim i ovo: »... Fašistički su plaćenici izvršili mnogo akcija na primjer nađe se neka budala i ide od kuće do kuće i mora da se svako upiše u Us. pokret tako da su i naši nekoji drugovi koji su već bili tuženi morali da se upišu kao na primjer u Pisarovini tamo gdje ovaj koji je Kod. Stož. on je s nama počeo još prije imenovanja da sarađuje, a nadam se da će to i dalje da nastavi. Pošto znamo da je morao da bude silom ja mislim da će poradi samoga toga u dotičnom Kotaru posao biti lakši za naše drugove...« Ovdje se misli na Ivana Tora, o kom sam već govorio, a koga su ustaše u početku 1942. godine postavile za logornika kotara Pisarovina. Istovremeno i Milan Martinović postavljen je za zapovjednika ustaške pripremne bojne za kotar Pisarovinu. Mada više nije s nama održavao vezu, kako sam to spomenuo, u Pokupskom je i dalje djelovao na okupljanju ljudi u NOP Imbro Kaurić Džim. U selima te općine pored njega u istom pravcu djelovali su ranije istjerani iz SAD Imbro Zaloški i Janko Antolović, zatim bivši član URS-a Slavko Crnolatec.

Iz navedenih podataka vidi se da su sve četiri općine na prijelazu iz 1941. u 1942. godinu bile obuhvaćene NOP-om. Nedostatak je bio u tome što Pokupsko neko vrijeme nije bilo uključeno u sastav kotara Pisarovina. Iako je djelovanje partijske organizacije u šišljaviću, koja tada ima 4 člana (ranije sam bio zabilježio tri), bilo ograničeno, ipak je tada u šišljaviću radilo za NOP 7 do 8 ljudi, a utjecalo se na više ljudi, naročito u donjem dijelu sela i potkraj godine komunisti i suradnici NOP-a znatno su otvorenije istupali. Negdje potkraj godine, ostalo mi J[e] dobro u sjećanju, primio sam za člana KPJ Stjepana Korena. U svom izvještaju 2. okružnoj konferenciji iznio sam da u Banskom Kovačevcu imamo ^simpatizera. S njima su koncem 1941. godine radili članovi KP iz šišljavića. Članova KP na općini Rečica bilo je koncem 1941. godine 6 (ranije sam zabilježio 5), a živjeli su — 2 u Koritinji, 1 u Pokup-

skoj Blatnici, 2 u Pokupskim Ivančićima i 1 u Karasima. U javnoj propagandi posebno se isticao Ivan Vukić Kovač, a njegovo selo Koritinja s oko 100 stanovnika gotovo su svi bili antifašisti i simpatizeri NOP-a. Nekoliko njih aktivno je radilo u NOP-u. U spomenutom izvještaju na 2. okružnoj konferenciji iznio sam da je u Banskoj Selnici »neki šuster jako dobar čovjek«. Mislim da se radilo o stolaru Andriji Gradišaru. Vezu s njim održavali su članovi ćelije Rečica. Osim toga, neki članovi te ćelije djelovali su i na teritoriju općine šišljavić, gdje su imali vezu s nekoliko ljudi koji su pomagali NOP. Partijska organizacija u V. Jelsi koncem 1941. godine imala je 5 članova, a djelovala je i u selima Brdu, Brodarcima, Kaštelu, Borlinu i još nekim selima u okolici Velike Jelse. Na tom teritoriju bilo je više suradnika i mnogo simpatizera NÖP-a. U spomenutom izvještaju na 2. okružnoj konferenciji iznio sam da u Erjavcu postoje izgledi za osnivanje partijske organizacije. U istom izvještaju iznio sam da u Ribniku postoji samo jedan član KP, ali se ne može ni on kretati jer na nj paze. Mislim da je na prijelazu iz 1941. u 1942. godinu već tu radio Modarčin s četvoricom drugova, a do proljeća taj se broj popeo na 10. Inače sam ja s Modarčinom vrlo slabo kontaktirao zbog poteškoća u kretanju. Također sam u navedenom izvještaju naveo za općinu Netretić da tamo imamo samo jednog člana KP i da će se možda moći stvoriti jedan odbor. Član KP ovdje je bio Štef Mejaški iz Vučjaka, bivši radnik u »Pisanici DD«. Njega sam u KP primio koncem siječnja ili početkom veljače 1942. godine, upravo kada se vraćao kući iz domobranstva. Za osnivanje odbora NOF u toj općini predviđao sam bivše radnike »Pisanice DD« iz sela Vučjaka. U to vrijeme s općinom Ozalj nismo imali vezu, jer ja tamo ni za koga nisam uspio saznati, a ni drugovi iz ćelije u V. Jelsi. Također ni s općinom Draganić do početka 1942. godine nisam uspio ostvariti vezu. U svom izvještaju na 2. okružnoj konferenciji naveo sam: »... U Draganiću se sve izgubilo. U zadnje vrijeme je ostao jedan simpatizer...« Pretpostavljam da se to odnosi na Maru Klarić. U Dugoj Resi na prijelazu iz 1941. u 1942. godinu postojala je partijska organizacija. U zapisniku sjednice OK KPH Karlovac od 17. do 19. siječnja piše: »...U Dugoj Resi ima ćelija od 5 do 6 drugova...« Ja nemam mogućnosti da opširnije pišem o Dugoj Resi, mada mi je iz tadašnjeg pričanja pojedinih drugova donekle poznato da je tamo bilo više suradnika NOP-a. Ali kako se s Jurom Župčićem nije uspjelo povezati i osnovati KK, Duga Resa nije tada organizacijski bila povezana s ostalim dijelovima kotara Karlovac.

U toku prosinca ja sam predviđao da mjesto Josipa Ivančića u KK uđe Joža Sudac, pošto se jako isticao u izvršavanju zadataka. To stoga što bi on više odgovarao u ilegalnim uslovima, bio bi pogodan za rad prema općinama Ozalj, Jaškovo i Draganići. Osim toga, mislio sam da ga uvedem u rad u općine Ribnik i Netretić. A Župčić bi djelovao na području Duge Rese. No ipak je ostalo za 1942. godinu da se pokuša s osnivanjem KK KPH Karlovac.

U drugoj polovici prosinca situacija na području Pokuplja počela se pogoršavati. Talijanske i ustaške snage počele su sve češće krstariti tim područjem, a 21. prosinca preko Pokuplja uslijedila je ustaška ofenziva na sjeverni Kordun. U to vrijeme ja sam još uvijek očekivao Marinkovićev poziv za sastanak. Vjerovao sam da je on negdje u obilasku terena i da u Sjeničak nije dolazio i da će me pozvati kada tamo dode. Nisam mogao utvrditi gdje je u to vrijeme bio Ivo Marinković, ali se iz knjige »Okrug Karlovac 1941« vidi da je bio u Sjeničaku prilikom osnivanja IV bataljona i da je s tim bataljonom bio na frontu kod rječice Trepče, odakle je otišao u Petrovu goru. Međutim, tada je već bilo zapaljeno selo Prkos i uslijed ofenzive svaka veza s Kordunom na tom području potpuno je onemogućena. Nama se sakupilo dosta pitanja za čije je rješavanje bila nužna pomoć i suglasnost ÖK. No morali smo se i dalje snalaziti sami. U početku ofenzive ja sam se nalazio u šišljaviću. Mi tada još nismo bili završili sve pripreme za početak oružane borbe na području kotara Karlovac i Pisarovina. Ali s obzirom na započetak ofenzive odlučio sam da počnemo s diverzantskim akcijama u pozadini neprijateljskog fronta kako bismo odteretili svoj front. Donoseći tu odluku, ja nisam imao razrađen plan za izvođenje akcija. Zamišljao sam ih tako kao što su radili karlovački komunisti: da pođemo u akcije i vratimo se kući, i tako redom. Mi smo u to vrijeme već razgovarali i o stvaranju partizanskog odreda u Pokuplju (tada su odredi mogli imati od 5 do 10 ljudi), ali još nije bilo dogovoreno s OK o čvršćem povezivanju sa snagama IV bataljona radi oslonca na njih. Zamišljao sam da diverzije izvodimo u okolici Karlovca i na cesti Jamnička Kiselica—Zdenčina. Najvjerojatnije da sam o tome već 21. prosinca razgovarao s dvojicom članova KP u šišljaviću. Ja sam ranije u svojim zabilješkama naveo da smo 21. prosinca u Pokupskim Ivančićima imali sastanak partijski, odakle smo s vremena na vrijeme promatrali tužnu sliku zapaljenog srpskog sela Prkosa. Sigurno smo na tom sastanku razgovarali i o pripremama diverzija. Tomo Mikulić Gajdaš u knjizi »Sjećanja i zapisi« navodi da sam ja s ostalim drugovima održao sastanak u D. Kupčini 22. prosinca i da smo tu položili partizansku zakletvu i odlučili da počnemo s organizacijom ustanka, a da sjedište odreda bude u Draganićkoj šumi, gdje je bilo sagrađeno mnogo svinjaca i drugih zgrada, »... u kojima se«, kako je zapisao Tomo Mikulić, »u zimsko doba moglo boraviti i s uspjehom raditi ...« Iz sačuvanih dokumenata vidi se da smo imali namjeru izvoditi diverzantske akcije između 25. i 31. prosinca. Prema svemu tome može se zaključiti da smo se na spomenutom sastanku dogovorili i o pripremi prvih diverzantskih akcija jer je to u tom momentu bilo u prvom planu. I Joža Sudac se sjeća dogovora da rušimo telegrafske stupove u okolici Karlovca, ali se detalja ne sjeća.

U to vrijeme naš vezist Nikola Bastajić pobjegao je ispred ustaša čamcem, po mom sjećanju, u D. Kupčinu, odakle se poslije izvjesnog vremena vratio u šišljavić, gdje su ga ustaše uhapsile. Mile Bućan iz Prkosa smatra da je Bastajić odmah pobjegao u šišljavić. Dragica Zeger

iz šišljavića sjeća se da je on bio sakriven jedno vrijeme u šišljaviću kod Tome Hercega Jureška i da su ustaše za nj saznale i uhapsile ga. Tada su u općini radili moji prijatelji, inače antifašisti i simpatizeri NOP-a, spomenuti Janko Ban i Slavko Zeger (obadvojica ubijena u logoru Jasenovac). 2ena Slavkova Dragica Žeger pričala mi je da je Bastajiću nosila hranu u zatvor. Ja u to vrijeme nisam o svemu tome znao ništa, jer sam se tako reći nalazio dan i noć na putu. Bastajića je Družak pustio iz zatvora. Na putu prema Kupi izgleda da je svratio do sinova Antuna Lukića, a poslije je došao u našu kuću. Možda je to bilo 23. prosinca. Utučen, žalostan, zbunjen, naprosto obezglavljen svim onim što se dogodilo Bastajić se raspitivao za svoju porodicu. Uzalud su bila moja hrabrenja i nagovaranja da bježi u Lasinjski Sjeničak i ponude da ga, čim padne mrak prevezem preko Kupe, što mi je bilo stvarno moguće. Međutim, odjednom je rekao: »Ne mogu, Nikice, ne mogu ići. Moram prije saznati što mi je s porodicom.« To mi je češće ponavljao i nisam ga mogao razuvjeriti. Otišao je k ustašama u kuću Đure Brezovića Pavića i sina mu Karla. Drugih detalja nisam uspio saznati osim da je prespavao u njihovoj staji sa slugom Mikekom i da su ga sutradan odvele ustaše u Banski Kovačevac i kasnije ubile. Bio je to za mene novi, vrlo težak udarac. Nekoliko dana iza toga događaja ustaše su preko šišljavića sprovodile uhapšene Jevrejke majku i kćerku Štajner iz Pokupske Luke, da bi ih kasnije ubile u Banskom Kovačevcu.

U spomenutim pripremama za diverzantske akcije već u početku smo naišli na poteškoće. Veći dio naših drugova nije se na brzinu, bez boljih priprema i bez oružja, odlučio da pođe u akcije. Odazvali su se samo drugovi iz D. Kupčine. Iz sačuvanih dokumenata vidi se da je na zborno mjesto došlo njih 17 s nešto oružja i alatom za rušenje tt stupova. 1969. godine naišao sam u Arhivu u Zagrebu na svoje tadašnje izvještaje o pripremi diverzija. Nakon toga razgovarao sam pojedinačno s Franjom Mikulićem i Stjepanom Korenom. Oni su mi ispričali da su prisustvovali sastanku grupe drugova koja se okupila radi polaska u akciju. Po njihovu sjećanju tada je počeo padati gust snijeg, pa je zato došlo do razgovora da li rušiti tt stupove. Neki stariji govorili su da bi ih neprijatelj mogao po tragu lako otkriti. To je djelovalo na odluku da akciju odgode. Iako se na ostalom dijelu terena koji sam obišao drugovi na brzinu nisu mogli odlučiti za početak diverzija, istina je da kod tih ljudi nije bilo bježanja od svakodnevnog vršenja propagande, mada su uslovi za to bili vrlo teški. Oni su vršili i sve ostale zadatke za potrebe NOP-a. Međutim, nije bilo odlučnosti da se počne s diverzantskim akcijama. Ja tada nisam znao da polovica članova KP iz konca 1941. godine u općinama Rečica i šišljavić neće nikada ni poći u takve akcije, da će zbog neodlučnosti i drugih razloga njih 7 od tadašnjih 10 članova polovicom lipnja 1942. godine u šišljaviću, a u ožujku 1943. u Rečici biti isključeni iz KP — da će od nas 10 samo četvorica poći u partizane. Upravo pošlo nas je u partizane 5, ali je jedan ubrzo pobjegao. (Jedan član KP zbog posljedica zlostavljanja u ustaškom zatvoru u proljeće

1943. godine, nešto kasnije je umro. Ostala četvorica ostala su suradnici NOP-a i nakon isključenja iz KP, a od dvojice iz šišljavića koji nisu pošli u partizane pošla su njihova djeca.)

Ipak u tim organizacijama i u V. Jelsi bilo je nekoliko drugova koji bi pri temeljitijim pripremama pošli u diverzantske akcije. Da je 17 spomenutih iz D. Kupčine došlo na zborno mjesto u najtežim uslovima koncem 1941. godine, bila je potvrda da postoje uslovi za početak oružane borbe u hrvatskim krajevima Okruga Karlovac. 2a mene je ta činjenica bila vrlo značajna, makar da su zbog vanrednih vremenskih uslova i koncentracije neprijatelja prve diverzantske akcije privremeno odgođene. Makar u takvim uslovima nije bilo realnih mogućnosti za održanje i kretanje, po gotovo dva metra dubokom snijegu, koji je koncem 1941. i početkom 1942. godine zapao, malene i neiskusne partizanske grupe, po mojoj ocjeni bilo je nekoliko drugova koji bi već tada pošli u partizane. (To se potvrdilo 4 mjeseca kasnije, kada je došla prva grupa partizana s Korduna u Pokuplje. Tada su odmah stupili u partizane Tomo Mikulić Gajdaš, Stjepan Koren Bendžo i Franjo Mikulić Kopač. Ostali su drugovi sa šireg područja Pokuplja, a i iz D. Kupčine stupali u partizane kasnije. Jedino se Ivica Lopaić iz Cvetkovića odmah priključio nama. Mirko Popovčić iz Pokupskog prešao je u partizane koncem ožujka 1942. godine iz domobranstva iz D. Dubrava. Slavko Crnolatec iz Pokupskog Cerja stupio je u vod »Kljuka« 25. svibnja 1942. godine i, kako on kaže, bio je prvi partizan iz Pokuplja u tom vodu. A Joža Mihalić iz Pokupskog Graca pobjegao je pred hapšenjem 26. svibnja 1942. godine i stupio u partizane. Polovicom lipnja, kako se sjeća Joža Žganec, radnik na ribogojilištu Crna Mlaka, on je stupio također u vod »Kljuka« zajedno sa studentom Štrausom iz Jastrebarskog. Ostali drugovi iz Pokuplja dolazili su u partizane pojedinačno počev od lipnja 1942. godine. U proljeće 1942. godine nešto bolja situacija bila je na žumberačkom dijelu kotara Jastrebarsko i zapadnom dijelu kotara Karlovac, gdje se u V. Jelsi do kraja prve dekade travnja 1943. godine na čelu s Matom Mejašićem okupila grupa od 9 drugova iz Karlovca i nekih sela. Na tom terenu i inače su postojali bolji uslovi za mobilizaciju u partizanske odrede.)

Nakon tih događaja vremenska i vojna situacija razvijala se tako da nije bilo nikakvih realnih mogućnosti da se akcije ponove i na širem terenu vrše pripreme za nove akcije. Realnih mogućnosti nije bilo ni za osnivanje partizanskog odreda. Ocjenjujući situaciju koncem 1941. godine odlučio sam se — kao prvo da se uspostavi veza s OK KPH Karlovac na Kordunu; da drugovi iz D. Kupčine pokušaju uspostaviti vezu sa Zagrebom jer su za to postojale neke mogućnosti; da se pojača rad na daljnjem širenju organizacija NOP-a i okupljanju novih suradnika, jer je u toj situaciji bilo najvažnije održati postojeću aktivnost i proširivati je; da drugovi koji nisu ugroženi i dalje legalno djeluju jer će tako moći više doprinijeti pripremama za oružanu borbu, nego kada bi se odvojili i povukli u šumu bez mogućnosti kretanja i izvođenja akcija, po onom

visokom snijegu, prtine su bile zaposjednute ustašama, sa slabim mogućnostima za politički rad i bez mogućnosti povlačenja u sastav naših snaga na Kordunu. Na kraju sam smatrao da povezem organizacije i nakon uspostave veze s OK zatražim dozvolu za prijelaz na oslobođeni teritorij Korduna. U svemu navedenom ja niti tko od nas nisam vjerovao da će zima tako dugo potrajati. Uveče 25. prosinca, ostalo mi je to u sjećanju dobro jer je bio katolički Božić, sastali smo se u staji Mike Petrčića Stjepan Koren, Mika Petrčić, Tomo Mikulić i ja. Drugove sam upoznao da smo poslije paljenja Prkosa ostali bez veze s OK. Jože Mikulić iz D. Kupčine imao je u Zagrebu vezu s jednom znanicom iz D. Kupčine. Pretpostavljali smo da ćemo preko nje moći doći u vezu s partijskom organizacijom u Zagrebu, pa smo se dogovorili da se i to pokuša, a da ja i dalje radim na uspostavljanju veze s OK na Kordunu. Po sjećanju Jože Mikulića on je s Tomom i Marom Mikulić otišao već sutradan, 26. prosinca, u Zagreb do spomenute drugarice. Tim je putem nešto kasnije i uspostavljena veza s partijskom organizacijom u Zagrebu. 28. ili 29. prosinca ja sam se uputio u Banski Kovačevac, gdje sam se svratio u dućan Katice Šikić, tobož zbog kupovine jaja, a interesirao sam se za situaciju u okolnim selima. Ona mi je rekla da iz L. Sjeničaka k njoj ne dolazi nitko, a da je čula da su na Strmcu postavljene straže. Pošao sam tamo i iz udaljenosti vidio kraj šume ustašu Rudu Šepića s nekoliko ljudi (kasnije je postao zločinac). Iz moga saznanja kuda sam prolazio uočio sam da je u tom dijelu situacija vrlo teška, daleko teža nego u našim selima s lijeve strane Kupe. Upravo tada je u Banskom Kovačevcu i u dijelu susjednog Kablara prijetila opasnost da ustaše nagovore pojedine ljude da pođu u borbu protiv partizana. U povratku svratio sam u Banski Kovačevac do jednog od dvojice naših simpatizera koje sam morao upozoriti na grešku koju je učinio tih dana. Tu sam ustanovio da se ovim pravcem ne može uspostaviti veza s OK sve dok su putovi zaposjednuti od neprijateljske vojske. Poslije podne, 29. prosinca, provukao sam se do Stjepana Korena u D. Kupčini i dogovorili smo se kako ćemo raditi u novim uslovima o proširenju veza na kotaru Pisarovina i radu prema kotaru Jastrebarsko, zatim o daljnjem radu na uspostavi veze sa Zagrebom i da ja pokušam pronaći nekog iz partijske organizacije u Karlovcu radi uspostave veze s OK drugim pravcem. Isto ovako se sjeća i Stjepan Koren u jednoj svojoj izjavi iz 1949. godine.

U spomenutom izvještaju od 15. veljače naveo sam: »... i spremali smo u ono vrijeme, kada su preko palili, neke sabotaže ali se je od cijelog Rajona našlo samo u Kupčini 17 ljudi koji su došli na određeno mjesto ... A pošto ja nisam mogao da se sa vama dogovorim a poslije je pao snijeg i morali smo akciju obustavit pošto smo slabi da istupamo javno... i tako da se je pristupilo samo daljnjem organiziranju ...« O istom problemu u mom izvještaju od 24. veljače stoji: »... i kada smo između božiča i nove godine pripremali akcije za rušenje pruge i Tel. mreže jedino tamo (radi se o D. Kupčini) je bilo oko 20 ljudi koji su na poziv došli na određeno mjesto sa nešto oružja i spreme za rušenje, ali pošto je istu večer počeo padati jaki snijeg prema tomu bi nas bili po tragu otkrili,

a mi smo slabi da vodimo otvorenu borbu moralo se je sabotažu obustaviti i posvetit se daljnjem organiziranju ...« O istom sam govorio na 2. okružnoj konferenciji navodeći 17 drugova iz D. Kupčine. Itd.

Temeljitijem istraživaču događaja na obalama Kupe na prijelazu iz 1941. u 1942. godinu vjerojatno neće promaknuti odluka OK KPH Karlovac sa sjednice od 17. do 19. siječnja koja se odnosi na grad Karlovac. Između ostalog tu se navodi: »Početi tihim radom na okupljanju I povezivanju drugova.« Slična je i odluka sjednice OK od 8. veljače — također se odnosi na grad Karlovac. Između ostalog tu se kaže: »U *početku orijentirati se na isti rad i glavne snage baciti na povezivanje nepovezanih drugova simpatizera i skojevaca i članova KP.«* U tom je duhu i Marinković dao direktivu Stevi Gojaku Starom, na sastanku na Kordunu, mislim 4/5. ožujka. Ta direktiva važila je za grad Karlovac do početka proljetne neprijateljske ofenzive na Kordun. 19. ožujka Marinković je pisao Gojaku u Karlovac da sprovedu mobilizaciju radnika u partizane: »... ali od čl. KP i MK osobito treba da idu samo oni koji se ne mogu održati, a ne da svi napuste Karlovac, jer tko će onda da radi... Direktiva koju sam ti ja dao kad smo se sastali tj. da privremeno obustavite akcije i da se orijentirate na tihi rad mijenja se i danas je direktiva: *akcije . ..«* S tim u vezi karakterističan je i jedan zapis Franje Mikulića, gdje se kaže da je prema našem planu uspostavljena veza sa Zagrebom, odakle su došla dva druga do Franje Kuševića u Kupinec, a zatim s njim u D. Kupčinu radi dogovora i priprema za akcije. Pošto ih je Kušević upoznao sa situacijom, ti su drugovi izjavili da su šume podvodne i vratili se u Zagreb. Najvjerojatnije da je to bilo u drugoj polovini ožujka 1942. godine.

Posljednjih dana 1941. godine poglavnikova tjelesna bojna i druge ustaške jedinice pod komandom bojnika Ante Moškova vršile su najstrašnije djelo masovnog pokolja, paljenja sela i pljačke imovine na desnoj obali Kupe. Na lijevoj obali od Rečice do Pokupskog — na dužini 40 km — ustaše su silom tjerale Hrvate da voze opljačkanu imovinu Srba. Na toj dragoj rijeci odvijala se tužna drama. Na njenim obalama čekale su kolone saonica i ozebli ozlojeđeni ljudi. Grupe ljudi u Pokupskom Degoju, Jamničkoj Kiselici i šišljaviću vukle su skele, a kasnije kada se rijeka smrzla razbijale ispred skele led. Na kraju, početak 1942. godine, ustaše su na nekim mjestima tjerale ljude da sa stokom i saonicama prelaze zamrznutu rijeku. Mnogo kasnije ispričao mi je Janko Antolović iz Pokupskog da je neki ustaša naredio jednom Pokupčanu da donese dasku koja se spušta uz skelu da je rijeka brže tjera. Taj je čovjek polagano vukao dasku. Na to mu je ustaša viknuo da pođe brže jer da metak za Hrvata košta koliko i za Srbina. Bila je to teška situacija. Pijane ustaše vukle su se po ^putovima Pokuplja. U Pokupskom su na sajmištu gulili kukuruz. Opljačkana stoka stajala je u duboku snijegu u Švabićevu dvorištu. Tako je bilo i u Pisarovini i u šišljaviću. Na sve strane rasuti klipovi kukuruza, opljačkana hrana i odjeća. Ustaše su pekle svinje, ubijale govedo i razli-

jevale opljačkanu rakiju. Kasnije mi je pričala Duda Koren da je njena svekrva Mara često pripovijedala kako je s ostalim ženama D. Kupčine 24. prosinca plačući promatrala ustaše koje su u krvavim odijelima putovale od Jamničke Kiselice preko D. Kupčine prema šišljaviću. Konji su im bili okićeni nakitima poklanih žena i djevojaka s desne obale Kupe. Svećenik u šišljaviću Ivan Badrov, antifašist, izjavio je tih dana pred Ivanom Vukićem Kovačem, dok su razgovarali o ustaškim nedjelima, da se osjeća tako da bi najradije iskočio iz vlastite kože zato što je Hrvat.

Okružen pratnjom ustaša i zločinac Ante Pavelić prešao je 31. prosinca u Jamničkoj Kiselici Kupu i obišao ustaške jedinice na frontu oko rječice Trepče. U toj najvećoj tragediji koja se oborila na Srbe sjevernog dijela Korduna bratstvo Hrvata i Srba stavljeno je u najveću kušnju. Hrvati Pokuplja rekli su tada ustašama: NE! S cijelog terena od Rečice do Pokupskog pošlo je s njima u Kordun 6 ili 7 ustaša iz Pokupskog. Na prste su se mogli izbrojiti oni koji su u toj ustaškoj pljački uzeli kakav opljačkani predmet za sebe. Hrvati u Pokuplju, pa i više oni koji su ranije bili naklonjeni ustašama, osudili su ustaška zvjerstva. U tim teškim danima u praksi pobjeđivala je linija KPJ. U mom izlaganju na 2. okružnoj konferenciji rečeno je: »... uspjeli smo makar u toliko da se ne bore protiv nas i da izbjegavaju ustaše...« A govoreći o uspjehu naše propagande, na kraju sam rekao: »... ustaše tako nisu mogli dobiti nikoga u svoje redove nego sada kad su počeli prisiljavati...«

To je dio skromnih ocjena naših uspjeha na okupiranom području kotara Karlovac i Pisarovina. One su date pod dojmom onoga što se nekoliko posljednjih mjeseci dogodilo na Kordunu, pod dojmom velikog porasta NOP odreda i organizacija NOP-a, pod dojmom velikog oslobođenog teritorija i velikih teškoća u kojima se odvijao rad naših snaga u Pokuplju i na ostalom dijelu spominjanog teritorija.

U izvještaju od 24. veljače naveo sam: »... Od našeg zadnjeg sastanka pa do danas se je situacija mnogo izmijenila, pošto ustaše stalno plašiju narod na pr. dođu u selo pa idu od kuće do kuće pa pitaju zašto ti nisi ustaša pa onda tamo gdje još do sada nemaju svojih organizacija nađu nekoga tko od kuće do kuće (obilazi) i svaki mora da se upiše kažu tko neće znamo što ćemo s njim napraviti i tako da su mjestimično uspjeli da prisile čitava sela u taj njihov pokret prem oni sa tim sebi nisu popravili položaj ali ipak se oni s njim osjećaju jačima...«

Ustaše su mislile da će zvjerstvima na Kordunu prisiliti da ljudi u hrvatskim selima od straha prilaze ustaškom pokretu. Oni su vrlo dobro znali da se NOP s Korduna širi i preko Kupe. Međutim, ustaški pokret koncem 1942. godine doživio je potpun neuspjeh. Početkom 1942. godine ustaše smjenjuju razne dužnosnike, tabornike i druge koji nisu uspjeli stvoriti ustašku organizaciju i zamjenjuju ih novim ljudima, najčešće iz redova HSS. Prisilnim stvaranjem pripremnih ustaških bojni i tjeranjem ljudi da se pod prijetnjama upisuju u ustaški pokret i zaplašivanjem da Hrvatima prijeti opasnost od »četnika« ustaše su htjele od njih stvoriti obram-

beni pojas prema oslobođenom teritoriju i spriječiti širenje ustanka u hrvatske krajeve Okruga Karlovac i dalje.

Ali su i snage NOP-a na početku 1942. godine djelovale. I naše organizacije imale su plan. I one su se nalazile u pripremama za početak oružane borbe u hrvatskim krajevima.

III

U takvoj situaciji koja se odvijala i kraj naše kuće kod Kupe nije se više moglo odlaziti odanle na sastanke i vraćati se među ustaše koje su bile svuda a da čovjeka ne uhvate i ne natjeraju da vesla skelu ili vozi opljačkanu imovinu Srba s Korduna u šišljavić.

Tridesetog prosinca napustio sam kuću i krenuo u Karlovac u nadi da ću naći nekog iz karlovačke partijske organizacije. Lutao sam nekoliko dana karlovačkim ulicama obučen u vojničku uniformu. Vjerovao sam da sam tako manje uočljiv za ustaške agente. Obišao sam gotovo sva mjesta gdje su ranije bile javke i sastajališta komunista. U tom lutanju naišao sam i na kuću Antuna Matka na Dubovcu. Dobro je da me je prepoznala njegova žena Magdalena. Antun mi je odmah rekao da je Viktor Koričan pušten iz zatvora i ubrzo ga je doveo. Susret s Viktorom jako me je obradovao, a i vjerovao sam da je pitanje uspostavljanja veze s OK gotovo riješeno. Međutim, o toj vezi Viktor mi nije ništa znao reći, osim što je znao za vezu s MK. Već drugi dan Viktor me je povezao sa sekretarom MK SKOJ-a i članom MK KPH Karlovac Jožom Tomcem. S Jožom sam imao više sastanaka, ali ni on se nije mogao povezati s OK. U međuvremenu održavao sam vezu s partijskim organizacijama u V. Jelsi i Rečici i svršavao ostale partijske poslove. Potkraj siječnja 1942. godine plan povezivanja organizacija na kotarima Karlovac i Pisarovina bio je ostvaren. Obavljen je velik dio posla. Meni je izgledalo da je učinjeno ono što se u tim uslovima moglo učiniti. Ivu Vukića Kovača zadužio sam za veze s organizacijama u Pokuplju, a Štefu Mejaškog da se poveže s Modarčinom u Ribniku i Sucem u V. Jelsi. Nije formiran KK KPH Karlovac, ali je situacija bila takva da koga god Partija odredi za taj teren on može vrlo brzo da se preko određene dvojice drugova poveže s ostalim drugovima. Međutim, ono što je bilo najglavnije — veza s OK nije uspostavljena. Poslije rata čitajući dokumente sa sjednice OK od 17. do 19. siječnja i 8. veljače vidi se da je i OK bio zaokupljen istim problemima — nije bio povezan ni s organizacijama u Dugoj Resi ni s gradom Karlovcem ni s kotarima Karlovac i Pisarovina, za koje sam bio ja zadužen.

Preko domobrana koji su dolazili iz D. Dubrava saznao sam da tamo postoji mogućnost lakšeg prelaska na partizanski teritorij. Odmah sam počeo razmišljati kako da se kao domobran prebacim u tamošnju domobransku jedinicu. Nešto kasnije uspjelo mi je ući u sastav grupe

domobrana odredene da zamijeni dio posade u D. Dubravama. Odlazak tamo smatrao sam svršenim činom, tj. kao da ću sutra preći u partizane, pa sam se u tom smislu i oprostio od supruge, majke i drugova s kojima sam u toku siječnja surađivao u Karlovcu te 6. veljače krenuo u D. Dubrave. Stigavši u D. Dubrave, već sutradan sam upoznao dvojicu domobrana Zumberčana. Iz onog što su mi oni ispričali zaključivao sam da su dobri izgledi za počinjanje oružane borbe u Zumberku, pa sam u tom smislu već pravio u glavi planove za buduće akcije.

Nedaleko od škole u kojoj je bila domobranska posada upoznao sam se s gostioničarkom Jelenom Rebić i njenim sinom Đurom, omladincem od oko 16 godina. Već na prvi pogled učinilo mi se da ću preko nje najlakše doći do veze s partizanima. Već poslije nekoliko razgovora zamolio sam je da pošalje moje pismo partizanima. Sve se to zbivalo u prva dva dana boravka u D. Dubravama. Jeleni je bilo teško priznati da to može učiniti, pogotovo što sam bio u domobranskoj uniformi. Ali je ona ipak stekla u mene povjerenje i prihvatila moju molbu. Odmah sam napisao pismo za OK, i istog dana, 9. veljače, Đuro ga je odnio dalje na vezu. U pismu sam naveo da želim odmah preći na oslobođeni teritorij s još dvojicom drugova. Pismo je sačuvano.

Tada sam bio siguran da ću za nekoliko dana dobiti odgovor. Ali njega za duže vrijeme nije bilo. Odlučio sam da napišem novo pismo, koje je također oko 15. veljače odnio Đuro na vezu. I to je pismo sačuvano. U njemu sam iznio situaciju za posljednjih nekoliko mjeseci na terenu gdje sam radio, o čemu sam već pisao u ovom napisu.

Nakon povratka Đure začudio sam se kad mi je vratio kovertu na kojoj je potvrđeno da je moje pismo primljeno, ali ne u OK, već od nekog na vezi. Opet odgovora nije bilo. Zbog toga sam napisao drugo pismo 24. veljače OK-u i vezi. Vezu sam pitao zašto se moja pisma na putu otvaraju kad nisu njima upućena, već OK. Pismo je sačuvano. I pismo je OK-u sačuvano. U njemu je opširnije i s nešto više detalja ponovljeno ono što sam iznio u pismu od oko 15. veljače. Usporedo s tim pismom pisao sam i Štabu bataljona u Perjasici o mogućnosti predaje domobranske posade u D. Dubravama i tražio od njih da se u tom smislu dogovorimo o pojedinostima. I to je pismo sačuvano. Odgovori na moja pisma OK-u dati su 28. veljače, koji su također sačuvani. U pismu upućenom od OK pozvan sam da odmah dođem na oslobođeni teritorij.

To sam pismo dobio 2. ožujka, negdje pred noć. Bio sam presretan. Ni sam ne znam koliko sam ga puta pročitao. Nisam više mogao čekati da li će Štab u Perjasici donijeti odluku da razoruža domobransku posadu u D. Dubravama. Za mene su svi poslovi bili završeni. Dogovorio sam se s Đurom Rebićem da me već idućeg Jutra čeka jedan omladinac na putu između G. Stola i D. Dubrava. (Zumberčanin Nikola Heraković prešao je u partizane oko 10 dana poslije mene. Drugi Žumberčanin koji se tada spremao da s nama pođe u partizane odustao je. Mirko Popovčić iz Pokupskog, koji je s nama bio u D. Dubravama, došao je u partizane potkraj ožujka.)

S omladincem koji me je čekao na ugovorenom mjestu krenuo sam prema Mrežnici. Gazeći visok snijeg, koji se počeo topiti, stigli smo u dio sela D. Dubrave mokrih nogu. Svratili smo u jednu kuću da sačekamo novog vodiča koji će me odvesti do rijeke. Jedna mlada snaša, vidjevši kako sam mokar, uzela je s kreveta bijele vunene čarape i rekla: »Evo, druže. Uzmi ih. Svejedno je tko ih nosio. Splela sam ih za vas drugove. Znam kamo odlaziš. Preobuj se, mokre su ti noge od snijega ...« Iz riječi i držanja te lijepe žene izbijala je sva toplina pažnje kojom je narod obasipao svoje borce. Oprostio sam se sa snašom i krenuo do Mrežnice. Tamo nas je dočekao vodeničar, koji me je prevezao čamcem preko rijeke. Na drugoj strani dočekao me je komesar Simo Karapandža. U prvom susretu izgledalo je kao da se poznajemo godinama, a poznavali smo se samo preko pisama. Tek sam 1969. saznao da je Jelena Rebić Simina rođaka. Krenuli smo prema Perjasici. U Štabu bataljona upoznao sam se s Izidorom Strokom Mrkićem i komandantom bataljona Milutinom Karasom. Karasa sam poznavao iz Karlovca, odakle je kao Srbin morao pobjeći nakon okupacije. Ni on ni ja nismo slutili, dok smo se dopisivali, da se i lično poznajemo. Ostao sam tu noć (4. ožujka) na spavanju u Štabu bataljona. Razgovarali smo do duboko u noć. Mene su ti razgovori posebno interesirali jer sam duže vrijeme, ostajući bez veze s OK, bio neobaviješten o nizu svjetskih događaja i onih u zemlji. Tamo sam prvi put čuo o izdaji poručnika Rakinića i četnika Draže Mihajlovića. Čuo sam i niz drugih za mene vrlo korisnih obavještenja. U toku razgovora, vjerojatno slučajno, spomenuli smo konspirativna imena. U tom momentu Štrok nam reče da bi trebalo i meni dati drugo ime. U tom smislu on je već glasno razmišljao. »Čekaj, ti si pobjegao. Prebjegao. Kako bi bilo da budeš Prebeg?« Tako je komesar partizanskog bataljona u oslobođenoj Perjasici Izidor Štrok ostao moj kum, a Nikola Brezović Popec od 4. ožujka dobio novo ime — Prebeg.

Zajedno s Milutinom Karasom sutradan smo krenuli na Veljun. Tu se održavao sastanak KK KPH za Veljun, pa je, čim smo stigli, sekretar Mihajlo Velimirović odmah napisao pisamce sekretaru OK, koji je ranije obećavao da će doći na sastanak u kome ga je obavijestio da je stigao »odgovorni drug za kotareve Karlovac, Pisarovina i Jastrebarsko«. Zajedno s članovima KK čekali smo na dolazak Ive Marinkovića. Kako njega za duže vrijeme nije bilo, članovi Komiteta počeli su sa sastankom, a ja sam se uputio u Periće, tada sjedište OK. U susret mi je izišao čovjek u hubertusu i s trorogom na glavi. Odmah sam ga prepoznao. Nekako istovremeno prepoznao je i on mene. Trgli smo se i skočili jedan prema drugome, zagrlili se i poljubili. »Konačno smo se svi okupili ... Cijeli teren bit će na konferenciji zastupljen...« — govorio mi je sav razdragan. Odmah mi je ispričao da dolazi izravno iz Tušilovića, gdje je imao sastanak sa Stevom Gojakom, i da se s njim dogovorio da MK KPH Karlovac pošalje svoje delegate na konferenciju u V. Kladušu. Također mi je rekao da će i iz Duge Rese doći delegati na konfe-

renciju. Odande sam zajedno s njim otišao na sastanak KK KPH Veljun. Pažljivo sam slušao diskusiju na sastanku. »Uči, dobro će ti doći« — upozorio me je Marinković. Ali ja sam kasno noću počeo drijemati. Smjestili su me na krevet u istoj sobi, a oni su nastavili s diskusijom do 3 sata ujutro. Tada je i Marinković legao u isti krevet pokraj mene. Ujutro je sastanak nastavljen.

Na putu prema sjedištu OK Marinković mi je pričao da sastanak KK KPH Veljun traje od 14 do 15 sati, dok su kod drugih KK postigli da se sastanak završava za 4—6 sati. Ivo mi reče da mi je dužina sastanka dobro došla da se bolje upoznam s radom i stanjem na terenu. Konačno smo stigli u Trupinjak, u kuću Milića Perića, gdje se tada nalazio OK. Uvečer, kada smo ostali sami, podnio sam detaljan izvještaj Marinkoviću o situaciji na terenima gdje sam djelovao. Iako je Marinković pažljivo pročitao moja dva spomenuta izvještaja, interesirao se detaljno o raspoloženju naroda, o političkoj situaciji, o našim organizacijama i vezama, o stanju u domobranskoj vojsci. Naročito ga je interesirao problem prenošenja borbe u hrvatske krajeve. Razgovarali smo do kasno u noć, a idućih dana, uz prekide, nastavili razgovor. Kao gost OK dobio sam na raspolaganje sav njihov materijal koji nisam imao prilike tri mjeseca da čitam. Odlazio sam na sastanke u sela, slušao, gledao i učio. Jednog dana u sobu gdje smo razgovarali ja i Marinković ušao je Tone Grdešić, bivši sekretar MK i član OK KPH Karlovac. Obradovao sam se starom znancu i poljubili smo se. Marinković ga je primio hladno. Odmah mu je saopćio da ga je OK isključio iz KPJ, a i sve drugove koji su napustili teren i nisu se povezali s OK. Grdešić nam je ispričao da je nakon bijega pred hapšenjem iz Karlovca bio nekoliko dana u Draganiću kod jedne drugarice, a zatim da je prešao u Sisak, gdje je ostao kod jedne rođake sve do dolaska na Kordun, kamo je stigao preko Banije. Poslije tog kratkog razgovora Marinković ga je uputio da se javi Veći Holjevcu koji će ga rasporediti u odred. Tada je i meni Marinković dao u zadatak da pripremim izvještaj za konferenciju. Uputio me drugaricama koje su mi dale teze za pisanje izvještaja.

Sastavljanje izvještaja išlo je teško. Dugo sam čitao i prevrtao teze. S vremena na vrijeme bacao sam pogled na Marinkovića i drugarice koje su vrlo spretno baratale mašinom za umnažanje. Ivo je za nekoliko minuta napisao letak. Ubrzo zatim drugarice su ga izvukle na geštetneru. Pomagali smo im Ivo i ja. Ali ja nikako da počnem izvještaj. Trebalo je pisati o političkoj situaciji, o partizanskim odredima, o stanju partijskih organizacija, o NOP-u, o SKOJ-u, o radu među ženama, o agitaciji i propagandi. Kako da odgovorim na sva ta pitanja? Šta ću napisati o partizanskim odredima kada odreda nema. Šta o radu među ženama kada nemamo posebnih organizacija žena, već je njih nekoliko zajedno s muškarcima uklopljeno u rad. A što o SKOJ-u kada nemamo skojevskih organizacija? Bila je to za mene velika muka. Nakon nekoliko dana ipak sam izvještaj sastavio i drugarice su ga prepisale na mašinu.

Dvanaestog sam ožujka na 2. okružnoj konferenciji u V. Kladuši. 53 delegata predstavljaju 864 člana KPJ organizirana u 136 ćelija. Medu njima dva delegata iz Karlovca predstavljaju 23 člana KP organiziranih u 5 ćelija. Pored njih u gradu je djelovalo 7 grupa SKOJ-a. Dva delegata iz rajona Duge Rese predstavljaju 16 članova KP organiziranih u 4 ćelije. Kao delegat za kotare Karlovac i Pisarovinu ja sam predstavljao 17 članova KP organiziranih u 3 ćelije u kotaru Karlovac i jednog člana KP u kotaru Pisarovina.

Redali su se govornici. Čitani su izvještaji s terena. Došao je red i na mene. Morao sam govoriti. Ranije napisani izvještaj nisam koristio. O stanju u Dugoj Resi govor je držao Jože Benić. O gradu Karlovcu govorio je Vlado Novaković. Naše izvještaje o radu u hrvatskim krajevima Okruga dopunio je Simo Karapandža. Marinković je tražio od mene da govorim o stanju u domobranskoj vojsci. Govorio sam onako kako sam je u to vrijeme na osnovi vlastitog saznanja vidio. A vidio sam i čuo da su samo pojedinci neprijateljski raspoloženi, da se svi ostali ne žele i neće boriti protiv partizana. Ja sam u toku siječnja u Karlovcu mislio da bih s vodom partizana bio u stanju zauzeti svaku kasarnu u kojoj su bili domobrani.

I tako redom sve nova i nova izlaganja. Sve je to meni mnogo koristilo, ali sam ipak na neki način bio okrenut onim problemima koji su se odnosili na okupirani teritorij — upravo tamo kamo sam se i ja morao vratiti i raditi na organiziranju ustanka. Interesirali su me zadaci koje je pred nas postavila Konferencija, a njih je bilo mnogo. Bilo je i kritike. Koliko je kritike izrečeno za teren na kom sam radio! Koliko je zadataka nabrojano za teren na koji ću se sutra vratiti! Koliko je hrabrenja bilo! Koliko obećanja! Kakva je ogromna snaga stajala iza zaključaka 2. konferencije! Partija! Vojska! Narod!

Pred nama je bilo proljeće.

Prije Konferencije mnogo sam razgovarao s Marinkovićem o budućim zadacima u hrvatskim krajevima. Za vrijeme zajedničkog stanovanja s Vladom Janjićem Starim i Arturom Turkulinom razgovarali smo o formiranju 1. partizanskog odreda u Hrvatskoj u okolici Siska. Oni su mi pričali o djelovanju toga odreda u hrvatskim selima. Ali ih je interesiralo da im pričam o stanju u krajevima na lijevoj obali Kupe. Njih je također mnogo interesiralo kakvi su izgledi za otpočinjanje borbe u tim krajevima i kakvi su naši planovi jer je naš teren graničio s njihovim, a i problemi u pogledu borbe u hrvatskim krajevima bili su nam slični. Za odmora i kada Konferencija nije radila većina članova OK, predstavnici CK, GŠH i pojedini delegati, raspravljali su o budućem radu u hrvatskim krajevima. Gotovo svim tim razgovorima prisustvovao sam i ja. Razgovori su dopunjavali ono što je iznošeno u govorima, referatima i izvještajima na Konferenciji i znatno su proširivali saznanje. Od susreta s Marinkovićem do Konferencije i za vrijeme nje svakim se danom preda mnom rađala sve jasnija slika budućih zadataka. Sazrijevala je misao kakvu bi taktiku borbe bilo najbolje upotrijebiti. Već tada mi je bilo

jasno da za početak oružane borbe u hrvatskim krajevima nećemo morati partizanske odrede formirati samo od domaćih drugova i sami učiti od početka kako se ratuje. To bi sada zaista bio gubitak vremena. U hrvatske krajeve poći će iskusni ratnici da uče domaće borce kao što su to činili španjolski borci na Kordunu. Nećemo u svakom selu stvarati partizanske odrede, iako bi to u prvo vrijeme olakšalo mobilizaciju, već odmah odred za širi teren. U tom smislu ja sam u svojoj glavi pravio skicu odreda za Draganić lug, šumu Kljuku, gornji dio kotara Karlovac. Zbog toga sam smatrao da prve grupe partizana za prelaz u hrvatske krajeve treba sastaviti od Hrvata iz Karlovca i okolice, a i Zagreba koji se nalaze na Kordunu u partizanskim jedinicama, gdje su stekli iskustvo u borbama. Također sam zamišljao da u jedinice uđu partizani Srbi iz sela koja graniče s hrvatskim selima jer oni poznaju bolje hrvatske krajeve. U te jedinice mobilizirali bismo dio članova KP, a onda bi postepeno počeli dolaziti i ostali. Tako zamišljene jedinice zalazile bi javno u sela i održavale zborove, a po svome sastavu bile bi sposobne da tumače liniju NOP-a. Smatrao sam da te jedinice jednako posjećuju naše simpatizere i porodice protivnika, pa bi se time izbjeglo kompromitiranje naših ljudi. U tom smislu govorio mi je i Marinković da ustaše neće moći poduzimati masovne progone protiv partizanskih porodica jer će partizana Hrvata biti mnogo. U tom smislu razmišljao sam i o organizaciji pokretljivosti tih jedinica i njihovu približavanju gradovima, kako bismo na taj način omogućili dolazak ljudima otuda u partizane.

Konferencija je završena. Delegati su se međusobno opraštali i odlazili na razne strane. Marija Horvatić Maca vraća se u Dugu Resu, a Jože Benić na teritorij rajona Duge Rese. Vlado Novaković će obavijestiti Stjepana Korena da me 19. ožujka uvečer sačeka čamcem na obali Kupe kod ušća potoka Kupčine. Oprostio sam se s Marinkovićem i s Vidovićem, Tomšičem, Taborom i novim sekretarom OK dr Zlatićem krenuo na put 15. ožujka. Do Vojnića smo putovali saonicama, a odande nastavili put Vidovic, Tomšič i ja. Prespavao sam u Štabu 4. bataljona, a sutradan sam nastavio put za Sjeničak, u 3. četu koja je bila smještena na Solić brdu u dvjema kućama koje nisu izgorjele. Tu sam sreo nekoliko znanaca iz popaljenog Prkosa. Malo ih je preživjelo. Od preživjelih nije bilo ni jednoga a da u pokolju od 21. prosinca nije izgubio nekoliko svojih najmilijih. Tu sam sreo i Nikolu Ladišića, delegata jednog voda. U Karlovcu smo 1941. godine radili zajedno u RK Dubovac. Čekao sam ugovoreni dan za prelaz na lijevu obalu Kupe. Međutim, odanle nitko nije dolazio. 19. ožujka ujutro počela je ofenziva. Iz Banskog Kovačevca nastupala je neprijateljska vojska paleći one kuće koje još nisu izgorjele u zimskoj ofenzivi. Kako sam služio mornaricu, u početku se kao vojnik na kopnu nisam snalazio, pa sam ispit položio loše. Činilo mi se da bi mi bilo bolje radi iskustva da sam ostao koji dan u četi kao borac. Ovako sam bio u pozadini u Štabu bataljona i težio da pronađem mogućnost za prelazak preko Kupe. Otišao sam opet do čete u nadi da ću se nekako

uspjeti prebaciti. Odanle su me već prije potjerali s položaja — pazili su da mi se što ne dogodi. Uvečer se 4. bataljon povlačio preko G. Sjeničaka. Morao sam i ja s njima. U bazi 1. čete skinuo sam domobransko odijelo i presvukao se u civil. Oprostio sam se s drugovima i krenuo preko Vojnića prema Tušiloviću da predem Kupu kod Kamenskog. Međutim, i tamo je počela ofenziva. Sa svih strana narod se povlačio u Petrovu goru. U Štabu Grupe odreda razgovarao sam s Ćanicom Opačićem. Promatrali smo na karti šume na potezu Karlovac—Zdenčina—Pisarovina i šumu Kljuku kod Pokupskog. Pričali smo o dvije grupe partizana. Jedna bi imala za bazu Draganić lug — šume oko njega, a druga šumu Kljuku. Prva bi djelovala na pruzi Zagreb—Karlovac, a druga na pruzi Zagreb—Sisak. Za čekanje nije bilo vremena. Prema informacijama Štaba Grupe oko Krnjaka je bilo mirno. Pružao mi se izgled da tim putem stignem do Barilovića, a otuda u Vučjak. Rafko Tabor, Tomo Mihalić Tobija i ja krenuli smo prema Krnjaku. Tamo smo se sastali s Jožom Benićem, koji je organizirao vezu za daljnje putovanje. Tako smo se jedne noći prevezli preko Korane i krenuli na neoslobođeni teritorij Barilovića. Prešavši 26. ožujka »granicu«, ostao sam u Mrežničkim Novakima 14 dana. Najveći dio vremena bio sam sakriven u sjeniku Ive Matakovića i nekoliko dana u staji Pere Slaka, odnosno njegove drugarice. (Pero je već bio poginuo u partizanima, a ona to nije znala.) Dugi su to bili dani. Vječito me je proganjala misao zašto sam baš morao naići na tu prepreku, a trebalo mi je svega još nekih dvadesetak kilometara. Ipak sam krenuo dalje. Do Mrežničkog Briga vodio me Ivo Mataković, a kod Polovića mlina prevezao nas je preko Mrežnice Andrija Polović. Dalje smo krenuli sva trojica. Vodili su me do negdje iza Duge Rese i tu mi dali upute kako ću stići do Vučjaka. Oprostili smo se. Ja sam krenuo dalje sam. Rano ujutro stigao sam do Štefe Mejaškog. Sada mi je bilo lakše. Tu smo osnovali ćeliju od bivših radnika iz »Pisanice DD«, koju su sačinjavali Štef Mejaški, Štefan Požar, Pero Furač i još jedan drug. U to vrijeme bila je to prva ćelija KPJ na teritoriju općine Netretić. Stefan Požar imao je skriven karabin. Dao ga je za partizane. A Štef Mejaški odnekuda je nabavio jedan karabin i također ga predao za partizane. Oba karabina odnijeli smo u V. Jelsu.

Tih dana Štef Mejaški imao je dosta posla. Već 9. 4, čim sam stigao, ugovorio sam sastanak za uvečer s Matom Mejašićem. Njih 9 okupilo se u partizane u okolici V. Jelse. Imao sam namjeru da organiziramo akcije. Naoružani su bili sa 6 pušaka, s oko 1000 metaka, nešto pištolja, dosta baruta i dinamita. Bila je to, uz partizansku grupu osnovanu 1941. godine, druga partizanska grupa osnovana u ovom kraju. Ne sačekavši me, istu večer otputovali su prema Ponikvama s kurirom poslanim od Sime Karapandže, s kojim su se slučajno povezali. Poslali smo im još dvije puške, a četiri su bile u V. Jelsi. Vezu s Modarčinom Mejaški još nije bio uspostavio, a slabo je bio povezan i s Jožom Sucem, što se moralo odmah učiniti. Osim toga trebalo je uspostaviti vezu s MK KPH Karlovac. Isti dan Štef Mejaški uspostavio je vezu s Vladom Novakovićem iz MK i Jožom Sucem. Isti ili slijedeći dan posjetili su me u kućici Štefe

Mejaškog Vlado Novaković i Dane Mejaški iz Karlovca. Njih dvojica preuzela su zadatak da obavijeste Ivu Vukića u Koritinji da dođe **u** V. Jelsu.

Nakon obavljenih poslova u Vučjaku prešao sam u V. Jelsu do Jože Suca. Tih dana kod njega je bila prava partizanska baza. Dolazili su iz Karlovca Vlado Novaković, Joža Tome i još neki drugovi. Joža Sudac iz Karlovca prevozio je kolima municiju i drugi materijal potreban partizanima. Iz grada su prenošeni paketi do gostioničara Tuškana, a odande ih je preuzimao kurir iz Dubrava. Proradila je veza sa Zagrebom, pa su i odanle dolazili drugovi u partizane. I Vlado Novaković i ja sastali smo se s kurirom kojeg su nam slali Simo Karapandža i Mate Mejašić iz Ponikvi. I muku smo mučili upozoravajući ga na veću konspirativnost. Dogovarali smo se o akciji na Jamadol u Kozjači. Predložio sam Štabu bataljona u Perjasici da izvede tu akciju i ujedno sam tražio od njega da mi pošalje bivšeg domobrana Nikolu Herakovića radi uspostavljanja veza prema Zumberku. Noću smo održavali sastanke ćelija. U ćeliji V. Jelse, pored ranijih 5 članova, sada smo primili još dvije drugarice u KP. Osnovali smo novu ćeliju u Brdu od 4 druga i 2 drugarice. Za sekretara je izabran član KP tri mjeseca od prije rata, a u ratu zarobljen i kasnije se vratio iz njemačkog zarobljeništva. Tih dana Joža Sudac postao je član KK KPH Karlovac u formiranju. On je uspio uspostaviti vezu s Modarčinom u Lipniku. Primivši poruku, Ivo Modarčin je odmah došao k meni u V. Jelsu, podnio izvještaj i upoznao se sa situacijom i zadacima. Dogovorili smo se da osnuje ćelije KP u općini Ribnik od drugova koje je on predložio. Također smo se dogovorili o daljnjem održavanju veze s Jožom Sucem i neposrednim poslovima koje smo morali obaviti. U toku tog razgovora Sudac mi je doveo iz Karlovca Ivu Vukića. Prvo što mi je rekao kad smo se zagrlili bilo je: »Kupčinska šuma puna je partizana...« Pomislio sam da su možda zbog ofenzive na Kordun naše veće jedinice prešle u Pokuplje.

Kako je sve išlo po planu od mog dolaska u Vučjak! Nigdje nije bilo zastoja. Za samo oko 10 dana koliko se stiglo uraditi! U općinama Netretić, Ribnik, Karlovac i prema Jaškovu brzo smo napredovali. Organizacije su međusobno povezane na cijelom tom dijelu Kotara. Postojali su uslovi da se proširuju i stvaraju nove, da se povežemo s našim ljudima u Draganiću i pokušamo doprijeti do Ozlja, gdje još uvijek nismo imali vezu. »Vidio sam velike promjene u tom kraju. Svi koji nisu bili ustaše htjeli su da surađuju« — pisao sam mjesec dana kasnije u jednom sačuvanom izvještaju. Nešto o događajima u tom kraju pisao sam i u izvještaju za OK od 16. travnja, koji je također sačuvan.

Morao sam napustiti gornji dio kotara Karlovac i krenuti dalje. Odlazio sam zadovoljan što se sve kreće u našu korist. Ipak je bila jedna velika greška. Mi se u tom kraju još nismo bili potukli s neprijateljskom vojskom. Mato Mejašić je otišao sa svojom grupom. Za grupu Grge Milašinčića koja je 22. 4. 1942. s Korduna krenula u šumu Kozjaču nismo znali, a ni ona za nas. Pripremana akcija za Jamadol nije prive-

dena kraju, nije stigao odgovor iz Perjasice. Čim je OK saznao preko Sime Karapandže za dolazak grupe Mate Mejašića, odmah je pisao KK Veljun (25. 4) da se čvrsto poveže s grupom i neka se ona prebaci na svoj stari teren oko Karlovca i tamo izvodi akcije i uspostavi vezu s Karlovcem i Žumberkom. OK tada nije znao da se Mato Mejašić poslije povezivanja s Karapandžom prebacio u Drežnicu. O tome je CK KPH obavijestio OK KPH Karlovac 6. svibnja navodeći da su mu dali u zadatak da u sporazumu s partijskom organizacijom u Karlovcu radi na mobilizaciji partizana u hrvatskim krajevima oko Karlovca i da uspostavi kanal za prebacivanje drugova iz Zagreba. Mato Mejašić je tih dana čekao u okolici D. Dubrava izvještaj o mogućnostima terena u Draganićkom lugu za opstanak grupe. Svi su nam htjeli pomoći. Imali smo snaga, ali se nismo stigli povezati. I nas je ometala ofenziva na oslobođeni teritorij. Bili su to počeci i žurba. Velika žurba — koju je nametala situacija. 22. travnja krenula je desetina partizana na čelu s Grgom Milašinčićem s Korduna u šumu Kozjaču. Grga nije znao za mene, a ni za naše organizacije, pa je naišao na poteškoće. Ja nisam znao za njegov dolazak. Pripremali smo akciju na skladište municije u Jamadolu, a Grgina desetina bila je na putu u Kozjaču. Nakon nekoliko dana desetina se vratila na Kordun. Na putu je došlo do nesuglasica, pa su je morali reaorganizirati.

Iz V. Jelse ja i Ivan Vukić stigli smo u Pokupske Ivančice, najvjerojatnije u noći 23/24. travnja. Probudili smo Jožu Ivančića. On nas je obavijestio da na staji Ive Vukića u Koritinji spavaju partizani i da su iz Sjeničaka poručili da iduće veče dođe na vezu kod skele u Banskoj Selnici. Otišli smo na sastanak s partizanima. U polje između Pokupskih Ivančića i Koritinje na sastanak su došli Stevo Kličković i Milan Mraović Simić. Odmah se poveo razgovor o prošloj ofenzivi. 20. ožujka, prije mog odlaska iz 4. bataljona, dogovorili smo se o vezi na Kupi, jer sam tada mislio da ću brzo stići u Pokuplje.

Poslije ofenzive partizani iz 4. bataljona stalno su dolazili na ugovoreno mjesto na Kupi, ali pošto ja nisam dolazio, mislili su da sam na putu stradao i odlučili se na prijelaz Kupe iako nisu imali vezu s organizacijom NOP na tom terenu. U to vrijeme došao je u bazu 3. čete na Solić brdo Milan Martinović iz Jamničke Kiselice i ponudio svoju pomoć partizanima. U razgovoru s nizom rukovodilaca on je pristao da u svom čamcu preveze grupu partizana preko Kupe u blizini ušća potoka Velika. I prevezao ih je. Pokazao im je put za pokupske šume. Zabilježeno je da je to bilo 15/16. travnja 1942.

Prva partizanska grupa za krajeve preko rijeke Kupe krenula je u nepoznato. 20. 4. opkolila ih je u jednoj pastirskoj kućici, u Cvetkovačkoj šumi, talijanska konjica. Izvukli su se čitavi i neprijatelju nanijeli gubitke. Sve se dobro svršilo jer su drugi dan naišli na aktiviste NOP-a.

Dogovorili smo se o nizu poslova. Ćelija KP općine Rečica preuzela je održavanje veze tog dijela terena i s MK KPH Karlovac. Osim toga Ivan Vukić održavao je i dalje vezu prema D. Kupčini, a novu — s

Jožom Sucem i ćelijom KP u šišljaviću trebalo je da održava s Josipom Ivančićem. Poslije toga otišli smo na vezu na Kupu Stevo Kličković, Milan Mraović Simić, Ivan Vukić, Josip Ivančić i ja. Na desnoj obali Kupe sastali smo se s Milićem Dejanovićem i grupom partizana. Problem koji nas je dugo mučio djelomično je riješen. Osigurana je jedna veza preko Kupe između jedinica i OK na Kordunu i jedinica i KK KPH Karlovac u Pokuplju. Kličković i Mraović obavijestili su Dejanovića o događajima nakon prelaza u Pokuplje, a ja o svom zaobilaznom putu od 19. ožujka, zamolivši ga da o tome obavijesti OK. O tome susretu izvijestio je OK Ivica Tomšić, sekretar KK KPH Vrginmost.

Sastao sam se sa dva člana KP iz šišljavića i s grupom partizana krenuo u D. Kupčinu, saznao sam da se u kotaru Jastrebarsko uspio u toku zime povezati znatan broj suradnika NOP-a, da su drugovi u D. Kupčini uspješno prebrodili veliku zimu i da na tom terenu postoje velike mogućnosti za rad i dobri uslovi za oružanu borbu. Čekali su nas veliki zadaci i velike teškoće. Prvi veći zadatak koji smo morali riješiti bio je operativni plan naše prve partizanske grupe »Draganić lug«, kako su joj u razgovorima na Kordunu dali ime. U međusobnom razgovoru nas komunista s tog terena i partizana vidjelo se da svi okrećemo prema Žumberku. Kako su za to postojali realni uslovi a grupa bila odlučna da savlada sve teškoće, zaključak je bio kratak — na Žumberak.

Stjepan Koren krenuo je u Cvetković do Ivice Lopaića, a Lopaić je dalje organizirao vezu do Petrovine. Drugovi iz tog sela pošli su dalje prema Žumberku. Svi su se svojski prihvatili zadatka — partizanskoj grupi omogućiti put za Žumberak. Slijedeće jutro grupa je napustila D. Kupčinu. Do Cvetkovačke šume vodio ih je Franjo Malijan, a odanle Ivica Lopaić.

Nakon odlaska partizanske grupe održali smo sastanak komunista u D. Kupčini, gdje smo se dogovorili o nizu pitanja i budućeg rada naše nove ćelije. Razgovarali smo o svakom drugu za koga se smatralo da može biti primljen u KP, dogovarali smo se o proširenju odbora NOF-a za općinu D. Kupčina i stvaranju seoskih odbora, o stvaranju SKOJ-a i AFŽ-a. Sve se to moglo sprovesti jer je D. Kupčina imala mnogo ljudi, omladine i žena, komunista i antifašista spremnih da organizirano rade u NOP-u. Tomo Mikulić, Stjepan Koren i Franjo Mikulić odmah su pošli u partizane. Stevo Grbinić izvadio je iz zida staje konjički karabin sačuvan od I svjetskog rata i poklonio nam ga. Bio je dirnut dok nam ga je davao. Zajedno s Tomom Mikulićem odredili smo teren u Kupčinskoj šumi, u blizini Starog nemškog puta, na kome smo organizirali logor KK KPH Karlovac. Ta baza počela se postepeno pretvarati u centar zbivanja u Pokuplju, a i šire. Negdje u to vrijeme dobili smo pismo od OK KPH Karlovac, pisano 26. travnja, u kojem se između ostalog govori da će na naš teren uputiti jače partizanske snage čim se za to prilike ukažu, a i da će narediti grupi Mate Mejašića da se povuče u svoj kraj, poveže s našim snagama i uputiti jednu grupu u šumu oko Kljuke. U pismu je naglašeno da odmah moramo preći na akcije. U pogledu organiziranja KK u pismu je naglašeno da ne sazivamo kotarsku konferenciju,

već da od najboljih drugova formiramo KK. U tom pismu bio je i poziv za savjetovanje OK KPH Karlovac zakazano za 5. svibnja.

Najvjerojatnije da je to pismo stiglo u Pokuplje početkom svibnja. Nije nam preostalo drugo već da žurno pripremimo izvještaj o onome što je do tada učinjeno i što smo znali o situaciji. Svaki od nas znao je ponešto. Zbrajali smo ćelije i članove Partije, odbore NOF-a i odbornike i pretresali gdje se mogu proširiti organizacije. Analizirali smo političku i vojnu situaciju. Sve je kod nas bilo prožeto onim prvim oduševljenjem, poletom koji sam svuda kuda sam prolazio vidio. Nigdje nisam vidio kolebanja, nigdje se nije dogodilo da bi tko odbio da nas kao partizane primi u svoj dom i preuzme o nama brigu. Činili su to i ljudi koji su se prije nekoliko mjeseci plašili da pročitaju našu štampu. Zaokruživala se slika situacije u kotaru Karlovac i Pisarovina i dijelu Jastrebarskog. Makar nismo bili doprli do svih mjesta, sa svojim smo organizacijama bili povezani i poznavali situaciju.

S takvom slikom prešao sam Kupu i stigao na savjetovanje OK u Petrovu goru.

Tom savjetovanju, koje je trajalo 5. i 6. svibnja, prisustvovali su, pored članova OK, i delegati KK s teritorija Okruga. Jedno od značajnih problema kojim se bavilo to savjetovanje jest i potvrđivanje pravilnosti odluke 2. okružne konferencije o prenošenju borbe u hrvatske krajeve Okruga Karlovac. Na tom savjetovanju odluka je dalje razrađena i konkretizirana. Tu je istaknuto da će se kotaru Karlovac — misli se na kotare Karlovac, Pisarovina i Jastrebarsko — posvetiti naročita pažnja i pružiti pomoć u uzdizanju mladih članova Partije. O tom savjetovanju sačuvane su zabilješke, pa ću ovdje iznijeti samo one najbitnije. U to vrijeme u spomenuta tri kotara bilo je oko 85 članova KPJ. Više od polovice drugova primljeno je u Partiju posljednjih mjesec dana. Od tog broja na općine Dugu Resu i Barilović otpada 18, Ribnik 16, Netretić 5, V. Jelsu i Brdo 13, Rečicu 6 i Sišljavić 4 člana KPJ — sve u kotaru Karlovac, u kotaru Pisarovina u općini D. Kupčina 5 članova — taj se broj do polovice svibnja popeo na 19 članova — u općini Pisarovina 4 člana; u općinama Jastrebarsko i Cvetković kotara Jastrebarsko 14 članova. (Taj broj u kotaru Jastrebarsko utvrđen je nakon reorganizacije poslije savjetovanja. Odatle i razlika između broja 93 iznesenog na savjetovanju i ovog.)

Osim toga na spomenutom teritoriju tada je postojalo 11 seoskih i 1 općinski NOO, a nekoliko žena bile su članovi KPJ. Imali smo i oko 20 omladinaca s kojima smo radili. Sa ženama koje su bile članovi KPJ i uopće prišli smo okupljanju žena. Velik dio terena bio je prošaran simpatizerima KP i antifašistima koji su bili suradnici NOP-a. Postojalo je i antifašističko i protuustaško raspoloženje većine naroda u sva tri kotara. Simpatije prema NOP-u širile su se sve više, a naročito nakon propalih ustaških ofenziva na Kordun koncem 1941. i u proljeće 1942. godine i nakon pojave partizana u hrvatskim krajevima.

Partijske i ostale organizacije NOP-a bile su uglavnom pripremljene za prihvaćanje partizana i pomoć partizanskim grupama. Moj obilazak neoslobođenih hrvatskih krajeva Okruga Karlovac od 2. okružne konferencije do tog savjetovanja, odlasci Jože Benića s Korduna na neoslobođeni teritorij općina Duga Resa i Barilović, ranije zadržavanje partizanske grupe Mate Mejašića na zapadnom dijelu kotara Karlovac, put grupe »Draganić lug« po Pokuplju i odlazak na Žumberak, put partizanske grupe »Kozjača« po zapadnom dijelu kotara Karlovac i njen povratak na Kordun i događaji koji su se kroz taj period zbili u kotarima Karlovac, Pisarovina i Jastrebarsko to su potvrđivali. Posebno je to potvrđivala činjenica da mi u hrvatskim krajevima u tim danima nismo imali gubitaka, da nitko od nas koji smo tamo boravili kao partizani nije stradao. Daleko iza nas ostalo je vrijeme kada su drugovi iz 1. partizanske grupe okupljene ljeti 1941. godine oko Mate Mejašića u V. Jelsi morali otići na Kordun; kada je u rujnu 1941. godine razbijen 1. partizanski odred na Žumberku »Matija Gubec«; kada se istog mjeseca morao pred ofenzivom povući Sisački odred iz Posavine na Baniju; kada smo na prijelazu iz 1941. u 1942. godinu na kotarima Karlovac i Pisarovina usred izvanredno teških prilika morali privremeno odgoditi vrijeme otpočinjanja diverzantskih akcija i oružane borbe. Sada su nestale granice između Korduna i hrvatskih krajeva. Mi smo se nalazili u ofenzivi. S tog teritorija odranije je bilo više drugova u partizanskim jedinicama na Kordunu. To su sada bili kadrovi od neprocjenjive važnosti za organizaciju borbe u hrvatskim krajevima. Njih je trebalo okupiti i uputiti ih na njima poznate terene ili s partizanskim grupama sastavljenih od Srba i Hrvata. Osim toga, lijep broj Karlovčana iz jedinica na Kordunu poznavao je pojedine terene u bližoj i daljoj okolini Karlovca. Svaki od njih mogao je svojim revolucionarnim iskustvom i iskustvom iz partizanske borbe mnogo pomoći u hrvatskim krajevima. Slično se odnosi i na pojedine drugove iz Zagreba koji su se nalazili u partizanskim grupama na Kordunu. Zato je trebalo ispitati mogućnost da se barem neki od njih oslobode dužnosti na Kordunu i upute u hrvatske krajeve.

Našim organizacijama, političkim radnicima i partizanima u hrvatskim krajevima bila je u to vrijeme velika pomoć pojava jedinica 1. i 4. bataljona 1. KPO u većini hrvatskih sela na desnoj obali Kupe — od Bučice do Kamenskog i prema Turnju — kupljenje oružja od seljaka u Desnim Štefankama i Crnoj Dragi na teritoriju općine Lasinja, napad na Bučicu, razoružanje posade u Kamenskom, borbe i pripucavanja oko Lasinje, Banskog Kovačevca, Skakavca i Vukmanića. Te su akcije imale velik odjek na krajeve lijeve obale Kupe — u Pokuplju. Čete 1. bataljona 2. KPO prelazile su na lijevu obalu Mrežnice i izvodile akcije od Generalskog Stola do Bosiljeva. Partizani tog bataljona ulazili su i u hrvatska sela općine Barilović. O pojavi i akcijama partizana u tim krajevima širile su se vijesti zapadnim dijelom kotara Karlovca. Na cijelom frontu od Netretića i Ribnika do Pokupskog — 75 km — istina o borbi partizana dopirala je tim putem do naroda upravo u to vrijeme

kad smo na Kordunu izgubili privremeno znatan dio oslobođenih teritorija, upravo tada kada su ustaše vikale do iznemoglosti da su partizani na Kordunu uništeni.

Još jedno uspoređenje. 5. svibnja imali smo savjetovanje na Petrovoj gori. Istog dana zločinac Moškov pisao je s Korduna u Zagreb da namjerava u najkraćem vremenu krenuti na Petrovu goru. Užurbano je dovlačio ustaško-domobranske jedinice iz Karlovca, Like, Banije i nekih garnizona na Kordunu. 6. ili 7. svibnja krenuli smo iz Petrove gore prema Ostrožinu. Sa mnom su putovali Milka Kufrin, Ivica Tomšić i još nekoliko drugova. Provlačili smo se između neprijateljskih jedinica koje su zauzimale položaje za ofenzivu. 8. svibnja Moškov je izdao jedinicama zapovijed za ofenzivu. Započelo je stezanje obruča oko Petrove gore. Otpočela je velika ofenziva na njene partizane, a svršila se njihovom najvećom epopejom. Legenda Petrove gore sad je tek dobila zamah za širenje na sjever do Zagreba i dalje.

IV

Nakon spomenutog savjetovanja ja i Jože Benić dogovorili smo se s drom Savom Zlatićem da rajon Duga Resa uđe u sastav terena KK KPH Karlovac. Taj rajon osnovan je pod rukovodstvom OK zimi i stavljen direktno pod rukovodstvo OK. Jože Benić trebalo je da uđe u taj KK kao njegov član. Na tom sastanku razgovarali smo i o drugovima s ostalih terena koje sam bio predviđao za članove KK. Sa savjetovanja Jože se vratio na teren općina Duga Resa i Barilović, a ja u Pokuplje. Do D. Kupčine put me je vodio preko Ostrožina. Milka Kufrin, koja je na lično traženje određena za politički rad sjeverno od Kupe, pridružila mi se u Petrovoj gori stigla sa mnom u Pokuplje. Vjerojatno da nam se u Ostrožinu pridružio Tešo Bulat, komandir partizanske grupe »Draganić lug«. On je nakon borbe s Talijanima u Cvetkovačkoj šumi otišao na Kordun da traži pojačanje i podnese izvještaj.

U razgovoru s Milkom Kufrin u staji strica Steve Mikulića u Petrinjskom Selu ona mi je ispričala da su se u OK smijali kada su čitali moja pisma pisana u veljači iz D. Dubrava. U dva od tih pisama naveo sam tri centra — Brdo kod Karlovca, D. Kupčina i Žumberak, gdje bi trebalo postaviti radio-prijemnike za hvatanje vijesti koje bi se zatim štampale i rasturale na odgovarajućem teritoriju. Za organizaciju NOP-a u Žumberku predviđao sam Nikolu Herakovića. On mi je pričao o sakrivenom oružju u Žumberku i po njemu sam zaključio da postoje dobri uslovi za vođenje oružane borbe na Žumberku. Osim toga, postojale su dobre mogućnosti za vezu s partizanima u Sloveniji i za organizaciju zajedničke borbe, što bi posebno jačalo bratstvo i jedinstvo naših naroda. Predlagao sam i da se spojimo s drugovima iz Siska i Zagreba radi povezivanja cijele okolice od Slovenije i između rijeke Kupe i rijeke Save. U jednom pismu predlagao sam da se za kotare Karlovac, Pisaro-

vinu i Jastrebarsko osnuje OK KPH. Ti moji prijedlozi nisu bili ono čemu su se drugovi u OK smijali. Njih su oni ozbiljno shvatili. Oni su se smijali tome što sam ja, pišući o organizaciji veze između OK i nas na neoslobođenom teritoriju, napisao da smatram da ćemo prije biti slobodni. Ali ako se cijela stvar produži, da bi onda istim putem kuda će ići veze trebalo da prebacujemo s Korduna manje odrede, ukoliko mi do tada ne bismo imali svoj odred.

Milka Kufrin me na tu moju ocjenu podsjetila jer smo vidjeli sve teškoće koje nas čekaju. Znali smo da će rat trajati dulje od mog ranijeg predviđanja. U vrijeme pisanja spomenutih pisama ja sam bio više od dva mjeseca bez veze s OK, a promatrajući situaciju oko sebe, došao sam do pogrešnog zaključka. Predviđao sam da će negdje u svibnju sve biti gotovo. Ja tada nisam znao da je slične zaključke imao i Vladimir Dedijer pišući svoj dnevnik krajem siječnja 1942. godine, što je morao opovrgnuti u dnevniku početkom travnja 1942. godine. Ja nisam tada znao ni za čestitku OK KPH Karlovac u povodu Nove 1942. godine, već sam je pročitao prvih dana ožujka. A u toj čestitki se kaže da će 1942. godina biti godina pobjede. Vjerovao sam tom predviđanju. I sada ovdje u D. Kupčini vjerovao sam da će se rat završiti u 1942. godini. O tome se govorilo i na spomenutom savjetovanju OK. Srećko Manola govoreći o savjetovanju u GŠH rekao je: »Drug Staljin kaže da fašizam mora biti ove godine uništen...« A to je značilo da do tada moramo svuda stvarati NOO-e i partizanske odrede i čvrstu Partiju da se može sve to svladati.

Čim je uspostavljena veza, Tešo Bulat je s vodičem Jožom Mikulićem krenuo do Cvetkovića, odakle je nastavio put u Žumberak. Vjerojatno je to bilo 9. svibnja. Milka Kufrin krenula je sutradan u sela oko Okića. Vodič ju je pratio do Franje Kuševića u Kupincu, a on dalje do iza Zdenčine, odakle je sama produžila put.

Kako smo postavili bazu u Kupčinskoj šumi, da bismo osigurali normalan rad i veze KK, morali smo brzo raditi u D. Kupčini i okupiti u partijske organizacije, seoske NOO-e i omladinsku organizaciju što više onih koji su radili za NOP ili su bili voljni da rade. Gotovo nije bilo noći da nije osnovana partijska ili neka druga organizacija. Iako smo morali putovati i po drugim terenima, u D. Kupčini smo taj rad forsirali. Tako su, na primjer, tamo već 16. svibnja postojala 4 ćelijska odjeljenja s 19 članova KPJ. Pored općinskog NOO-a od 9 članova, od kojih su tri člana KPJ, postojalo je i nekoliko seoskih odbora od 3 do 5 lica. Postojao je i jedan aktiv SKOJ-a od 9 članova.

S općinom Pokupsko od jeseni 1941, kako je spomenuto, nismo održavali veze. Međutim, s njima je povremeno održavao vezu Vlado Kireta iz Zagreba. Prema njegovu sjećanju on je s Imbrom Kauićem ugovorio sastanak s Nikolom Cvetnićem, Mikom Šepčićem i još s jednim Šepčićem iz Pokupskog. Sastanak je održan kod staje Mike Cvetnića krajem ožujka. Tu su razgovarali kako početi s organiziranim radom za NOP i kako uspostaviti vezu s partizanima na Kordunu. Dogovorili

su se da Vlado Kireta, Mika Božurić iz Božurića i Dragee Jelenković iz Kaurića, koji se nisu odazvali u domobranstvo, pokušaju uspostaviti vezu. Taj je pokušaj propao, jer, po izjavi Mike Šepčića, on tada nije mogao do čamca. Nešto kasnije uspjeli su se preko Auguštanovca prebaciti na Kordun i Imbro Kaurić i Vlado Kireta. Sastali su se s komandantom 4. bataljona 1. KPO Nikolom Vidovićem. Prema sjećanju Vlade Kirete — on je kasnije još jednom prelazio Kupu i Đuri Rušnovu u Bekićima predao poruku Imbre Kaurića. Te prelaze osjetili su oružnici i proveli istragu, ali se sve dobro svršilo. Slavko Crnolatec iz Pokupskog Cerja sjeća se da su u travnju njemu došli Ivica Tomšić i Đuro Rušnov i s njim išli do Imbre Kaurića u Pokupskom i tamo razgovarali o proširivanju veza NOP-a i o dolasku partizana na teren oko Pokupskog koji su trebali doći s Korduna iz 4. bataljona. Na spomenutom savjetovanju OK Ivica Tomšić je iznio da će u okolici Pokupskog osnovati jedan NOO. Na putu na savjetovanje i mene je Nikola Vidović obavijestio o dolasku Imbre Kaurića u njegov štab i da održavaju vezu s njim. Nakon mog povratka sa savjetovanja pozvali smo na sastanak u D. Kupčinu Imbru Kaurića. On se odazvao pozivu. Iz zabilješke sekretara OK od 16. svibnja vidi se da u Pokupskom postoji jedan NOO. Dakle, sada su sve četiri općine — Pokupsko, Pisarovina, Kupinec i D. Kupčina — u kotaru Pisarovina bile obuhvaćene NOP-om. Općinu Lasinja iz tog kotara preuzeo je KK KPH Vrginmost, jer je većinom bila nastanjena Srbima, gdje je ustanak bio u punom zamahu, a i zato jer se nalazila na desnoj obali Kupe, pa je KK imao veće mogućnosti za rad.

U kotaru Jastrebarsko u to vrijeme provodili smo reorganizaciju i stvarali nove organizacije. Osnovan je aktiv SKOJ-a od 5 članova koji se do 28. svibnja povećao na 7 članova. Pored tri partijska odjeljenja u Jastrebarskom i Cvetkoviću u formiranju je bilo jedno novo odjeljenje. Općinu Klinča Selo u to vrijeme preuzeli su drugovi iz OK KPH Zagreb. Međutim, tamo je za vrijeme svog boravka Milka Kufrin osnovala u dva sela omladinske organizacije. Na terenu kotara Karlovac do 8. lipnja u rajonu Duga Resa bilo je 5 ćelijskih odjeljenja s 23 člana KPJ i 6 kandidata. Osnovan je aktiv SKOJ-a od tri člana i dva NOO-a sa 7 odbornika. Na zapadnom dijelu Kotara zbog provale u V. Jelsi, Brdu i okolici nije se u to vrijeme radilo na stvaranju novih organizacija. U istočnom dijelu Kotara vjerojatno je u to vrijeme osnovan Općinski NOO za Sišljavić u koji je ušao Stjepan Brezović Jankičin. Kasnije je on pristao da uđe u Kotarski NOO. Leci i direktive za proslavu 1. maja nisu navrijeme dostavljeni na dijelove kotara Karlovac i Pisarovina i na kotar Jastrebarsko zbog prekida veza između mene i OK KPH Karlovac. No i pored toga neke su se organizacije uključile u proslavu. Na području općina Duga Resa i Barilović podijeljeni su po selima prvomajski leci, a na dva mjesta održani su sastanci. Na tom terenu paljeni su i kresovi. Na istočni dio kotara Pisarovina poslani su leci s teritorije kotara Vrginmost i imali su mnogo uspjeha. MK KPH Karlovac umnožio je prvomajski letak u oko 500 primjeraka i organizirao dijeljenje u svim tvorni-

čama i po gradu. Neprijatelj je i tom prilikom osjetio da i u gradu i[1] najvećem dijelu terena spomenuta tri kotara postoji organiziran rad NOP-a.

Na tu pojačanu aktivnost NOP-a oštrije su reagirale ustaške vlasti.. U to vrijeme smijenjeni su veliki župan Nikšić i šef policije Betlehem,, a za novog župana došao je poznati krvolok iz Bosne Gutić, koji je izjavio da za njega nije ništa strijeljati 200 Karlovčana ako je to u interesu mira i reda. S njim je došao i novi šef redarstva, neki poštanski činovnik, do tada poznati krvnik, koji je dobio zadatak da »očisti« Karlovac i okolinu od pristalica NOP-a. Da li stjecajem okolnosti ili pojačanim angažiranjem redarstva — svakako da je imalo jedno i drugo- utjecaja — sam praznik i prvih dana svibnja doživjeli smo teške gubitke. Obavijest koju sam dobio u povratku sa spomenutog savjetovanja u Petrovoj gori o provalama u Karlovcu, Velikoj Jelsi, Borlinu, Stativama,. Drežniku i Malom Erjavcu bila je žalosna — zaprepašćujuća.

Franjo Draganec iz Ladešić Drage kasnije je ispričao Joži Sucu da su 1. svibnja išli cestom od Netretića prema Karlovcu Mato Mejašić i kurir I. Korenić. Draganec ih je upozorio da paze kako idu. Kod mosta na Dobri u Stativama rastali su se Mejašić i Korenić. Korenić je nastavio* put cestom prema Karlovcu. Obadvojicu je primijetio ustaški zbirnik Ivan Moćak iz Stativa (strijeljan po oslobođenju kao ustaša) i odmah otputovao biciklom u Karlovac i prijavio ustaškim vlastima. Ustaše su odmah krenule automobilom i u Borlinu presrele Korenića i uhapsile ga. U zatvoru je Korenić ispričao Sucu da se to sve zbilo tako brzo da nije stigao ni pištolj da potegne. Isti dan Korenić je pod batinama prokazao aktiviste NOP-a koje je poznavao. Po sjećanju Jože Suca agenti su odmah 1. svibnja otpočeli s hapšenjem. Uhapsili su Nikolu Tuškana, gostioničara iz Borlina, i njegovu ženu Mariju. U njegovoj gostionici uhapšen je i Stjepan Mejašić iz Drežnika. Štefe Mejaški se sjeća (izjava od lipnja 1951) da su 1. svibnja u gostionici Tuškana imali sastanak Jože Sudac, Mato Seljan, Stevo Sudac, Ivo Kučinić iz Drežnika i on. Tada je došao- u gostionicu policijski stražar Janko Trupac i dva agenta, koji su odmah uhapsili Tuškana i nakon toga otišli u Stative i tamo uhapsili Vida Časnija (Jože Sudac i Ivan Petančić iz Brda kažu da se radi o Slavi Časniju), kod njega je bila veza na koju je dolazio i kurir Korenić. Po sjećanju Jože Suca tada su on i Mate Seljan pobjegli iz gostionice i sklonili se.. Korenić je doveo agente k Stjepanu Vrbaniću, kojeg su oni uhapsili. 0 tim hapšenjima, kako se sjeća, odmah je Jože Sudac obavijestio Vladu Novakovića. Prema sjećanju Mate Seljana i Ivana Petančića Mate Mejašić je došao u Brdo, a zatim u Veliku Jelsu k Joži Sucu. Tu su njih dvojica 1 još neki drugovi prespavali 1/2. svibnja u šumi. Mejašić je zaključio, prema hapšenjima, da je u zatvoru Korenić progovorio, pa je hrabrio drugove i govorio im da ne smiju pasti u ruke ustašama. Jože Sudac je 2. svibnja otišao iz šume kući da uzme neke stvari. Na putu su ga ustaše uhapsile. Korenić je ustašama priznao da je imao s njim vezu. Isti dan uspio je pobjeći ispred hapšenja u šumu Mata Seljan. Prema

sjećanju Suca, Seljana i Petančića isti su dan uhapšeni Pavle Bukovščak iz Malog Erjavca, Jure Frljanić iz Brda, Ivo Kučinić, Josip Volarić i Josip Kozjan, krojač iz V. Jelse. Osim njih uhapšeni su i Drago Dol i Pero Filipac iz Karlovca. Cijeli MK bio je ugrožen. U partizane su uspjeli pobjeći Vlado Novaković, Joža Tome i Zvonko Rajer. Mato Mejašić se zadržao u okolici Brda i Velike Jelse do 4. svibnja, kada je krenuo prema Ponikvama. S njim je toga dana pošao u partizane Janko Karaš iz Drežnika. Tragajući za Matom Seljanom, ustaše su uhapsile Stjepana Seljana, ali su ga pustile jer je Korenić izjavio da to nije čovjek kojeg on poznaje. Bio je uhapšen i Stjepan Klarić iz Brda mjesto Slave Klarića, ali je pušten.

Svi uhapšeni strahovito su mučeni u zatvoru. Prema sjećanju Jože Suca, osim Korenića, ostali nisu teretili jedan drugoga. Jedino je Slavo Časni rekao da poznaje Suca i da je s njim surađivao. To sjećanje Jožino potvrđuje činjenica da nije hapšen niz drugova koje je inače on poznavao i održavao s njima vezu.

U situaciji tuge i straha za uhapšenim i neizvjesnosti situacije, prema sjećanju Ive Petančića, Mate Mejašić se nakon 4 ili 5 dana ponovo vratio •s grupom partizana na teren Velike Jelse. Prema izvještaju KK KPH Veljun od 4. svibnja Simo Karapandža obavijestio je o stradanju ove grupe. On je obavijestio KK da je grupa izvela tri akcije, od kojih je jedna prekid struje u trajanju od 2 sata za grad, da se grupa nalazila u šumi 9 km od Karlovca i da ih je izdao neki ustaša Juraj Vujin te da je poručnik Markulin uhvaćen ranjen, zatim Ivo Volarić, a da je jedan član grupe dezertirao i izdajom pao u zatvor Stevo Ban. Prema sjećanju Ive Petančića grupa je jedne noći otišla u Draganić i kod tamošnjeg popa uzela izvjesnu količinu mesa. Drugu su akciju izveli u Gornjem Pokuplju prerezavši dva tt stupa. Treća je akcija izvedena na željezničku prugu između Karlovca i Ozlja razmicanjem tračnica. U te je akcije s grupom išao Stevo Ban iz partijske organizacije u Brdu koji je još legalno živio u svom selu. Prema sjećanju Ive Petančića i Mate Seljana tada su u grupi s Mejašićem bili poručnik Markulin, Ivo Volarić, Milan Foršt i Janko Karaš, a bili su smješteni u šumi nedaleko od crkve Svete Margarete. Na njih je naišao ustaški zbirnik Jura Vujin (osuđen na smrt 1945. godine) i, uspjevši im pobjeći, obavijestio ustaše o boravku grupe. Jedna je satnija ustaša napala grupu uz desnu obalu Dobre. Istovremeno iz Mahična i Ilovca napadali su grupu dva bataljona Talijana s 3 tenka. Grupa je razbijena. U preplivavanju Kupe Markulin je ranjen, ali se uspio skloniti u svinjac kod jedne žene. Tu je ženu izdao Janko Migalić iz Donjeg Pokuplja (osuđen 1945. na smrt), i Markulin je uhvaćen. Ivo Volarić je uhvaćen u šumi kod Svete Margarete. Mata Mejašić i Janko Karaš sakrili su se u vrbik u Kupi i poslije akcije zajedno sa Milanom Forštom probili se prema Bosiljevu. Mate Seljan za sebe kaže da je tada bio sakriven na jednom drvetu u šumi. Prema sjećanju Seljana i Petančića drug za koga se navodi da je dezertirao tada nije bio u grupi — on se sastajao s Mejašićem, a sakrivao se u bunkeru. U partizane je otišao 1943. godine, gdje je poginuo. I Petančić i Seljan smatraju da je tadašnje hapšenje

Steve Bana rezultat provale. Prema izvještaju Velike župe Pokuplje od 18. svibnja akcija na grupu izvedena je 12. svibnja, gdje se kaže da su uhvaćena dva partizana.

I taj je događaj bio vrlo težak udarac za sve naše ljude u spomenutom kraju.

Zbog spomenutih hapšenja i bijega drugova iz Karlovca nismo znali tko je sve uhapšen i nismo uspjeli uspostaviti vezu s onima koji nisu uhapšeni. O provali postoji više sačuvanih izvještaja, u kojima se govori kako je došlo do hapšenja i nekim rezultatima toga. Svi izvještaji nisu identični, ali se mnogo ne razlikuju. Na primjer, iz zabilješke sekretara OK od 16. svibnja ne zna se za 13 drugova u V. Jelsi i Brdu, ne zna se za 5 drugova u općini Netretić i da je izgubljena cijela općina Jaškovo. Iz izvještaja KK KPH Karlovac od 18. svibnja vidi se da su zbog provale onemogućene veze iz Pokuplja sa zapadnim dijelom kotara Karlovac i da nema izgleda da se brzo uspostave jer se ne zna gdje se tko nalazi. Isti dan i Jože Benić Pavek pisao je OK da je drug kojega je trebalo povezati s članom KK u bolnici, a da je predviđeni drug za KK uhapšen. To se odnosi na Štefu Mejaškog i Jožu Suca.

Pokidane veze ponovo su uspostavljene. S Ivom Modarčinom vezu je uspostavio Franjo Mikulić Kopač. S partijskom organizacijom u općini Netretić nešto je kasnije veza uspostavljena. Prema sjećanju Štefe Mejaškog on je u vrijeme hapšenja otišao u bolnicu u Zagreb, gdje je operiran i liječio se 45 dana, a po povratku pozvan je u Ladešić Dragu, gdje je ugovorio vezu s Perom Malovićem. Nakon toga u Vučjak je došao Jože Benić Pavek, i od tada je veza bila stalna. Prema sjećanju Štefa nakon toga su u Vučjak došli Pero Moškun i Marko Brodarić i formirali partijsku organizaciju. (I Štefe Mejaški i ja i još neki drugovi krivo smo bili zapamtili da je u prvoj polovici travnja 1942. godine u Vučjaku bio osnovan NOO. Radilo se upravo o ranije spomenutom da je samo pokrenut rad partijske organizacije koji je zbog prekinutih veza oslabio. Štefe Mejaški se koncem 1943. godine preselio iz Vučjaka i do konca rata nije bio vezan u partijskoj organizaciji. Ostali članovi te organizacije otišli su u partizane u toku 1943. i 1944. godine.) Prema sjećanju Viktora Koričana koji je u svibnju prolazio spomenutim krajem s partizanskom grupom »Kozjača« oni su uspostavili vezu s partijskom organizacijom u Vučjaku kada su im drugovi donijeli hranu u šumu, ali ta veza kasnije nije održavana. Inače u povezivanju od spomenute provale bilo je znatnih teškoća. U provali smo izgubili drugove koji su bili tako potrebni na ovom vrlo važnom terenu. Neprijatelj nam je razbio dvije organizacije i, osim članova KP, pohapsio i više suradnika NOP-a, nanijevši težak gubitak cijelom pokretu baš tamo gdje je bio najjači. Prema sjećanju Mate Seljana i Ive Petančića oni su s još pokojim drugom nastojali da se koliko-toliko radi, ali to je nakon svega što se u tom kraju dogodilo bilo vrlo teško. Sakrivajući se čim bi primijetili opasnost, i oni sami ostali su bez veze s partijskim rukovodstvom 3—4 mjeseca. Zbog provale onemogućena je veza koja je iz Karlovca i Zagreba uspostavljena do V. Jelse i dalje

kurirom preko Stativa i Ladešić Drage do Bosiljeva i Ponikava, a odanle na Kordun. Ta je veza radila svega oko 20 dana.

I za KK KPH Karlovac u formiranju provala je uzrokovala teške posljedice na širem terenu. Zbog toga KK nije navrijeme mogao izvršiti postavljene planove i proširivati rad na tom dijelu kotara Karlovac, što je uzrokovalo zakašnjenje u stvaranju novih organizacija i proširenja NOP-a. Također je otežano povezivanje grupe Mate Mejašića i Grge Milašinčića s organizacijama u općini Ribnik i s organizacijom u Vučjaku — nije ostvarena trajna suradnja između tih organizacija i partizanskih jedinica. Kotar Karlovac i dalje je ostao razdvojen na istočni i zapadni dio. Centar NOP-a za zapadni dio kotara Karlovac koji se bio formirao u Velikoj Jelsi i okolici razbijen je, a novi se nešto kasnije počeo formirati na terenu oko Vukove Gorice i Bosiljeva. Narod je ostao uz NOP. Ljudi su kasnije masovno odlazili u partizane. Međutim, gubitak nanesen provalom nije se u tom kraju za duže vrijeme mogao nadoknaditi. Od uhapšenih sedmorica su izgubila život u ustaškim zatvorima i logorima (Nikola i Marija Tuškan iz Borlina, Slavo Časni iz Stativa, Stevo Ban iz Brda, Ivo Volarić iz Brda, poručnik Markulin iz Karlovca, I. Korenić iz okolice Bosiljeva), šestorica su za duže vrijeme otjerani u logor (Stjepan Mejašić iz Drežnika, Stjepan Vrbanić iz V. Jelse, Jože Sudac iz V. Jelse, Jura Frljanić iz Brda, Pavle Bukovščak iz Malog Erjavca, Josip Volarić iz Brda), da bi se po povratku uključili u rad za NOP ili otišli u partizane. Dvojica su puštena iz zatvora (Ivo Kučinić iz Brda i Josip iz Velike Jelse) i nastavili rad za NOP.

U zoru 14. svibnja u nezadrživom jurišu partizana probijen je obruč oko Petrove gore. Sekretar OK KPH Karlovac dr Savo Zlatić Mićo odmah me je nakon toga pozvao iz Pokuplja na sastanak koji je održan 16. svibnja. Mislim da je održan u Ostrožinu u Štabu 4. bataljona. Zabilješka je o mom razgovoru sa sekretarom OK sačuvana. Tu se kaže da KK KPH Karlovac ima 7 članova, a da se samo 3 sastaju. Pošto smo izvještaj KK od 18. 5. potpisali ja, Vidak (Josip Ivančić) i Benđo (Stjepan Koren), to zaključujem da su to ta 3 člana koja se sastaju u to vrijeme. Osim te trojice tada je član KK bio i Jože Benić. Iz sačuvanih dokumenata vidi se da su za članove KK bili određeni Jože Sudac i Ivo Modarčin. Pretpostavljam da je sedmi član KK bila Milka Kufrin, da je na tu dužnost određena kada je polazila s Korduna na rad preko Kupe. Taj se zaključak nameće i na temelju izvještaja KK od 18. svibnja, gdje se kaže da Milka iz kotara Jastrebarsko nije poslala izvještaj i da nije došla na taj sastanak KK. Iz dokumenata se ne vidi, ali su vjerojatno još u toku svibnja ili početkom lipnja za članove KK postavljeni Franjo Mikulić Kopač i Tomo Mikulić Gajdaš. Sigurno je da su nešto kasnije, kada se konstituirao KK, i oni bili njegovi članovi. Nešto kasnije postao je član KK i Ivica Lopaić, a od dolaska u Pokuplje njegovi članovi bili su i Jože Tome i Ivica Tomšić. Milka Kufrin je brzo nakon dolaska s Korduna otišla u Žumberak, pa nije radila kao član KK KPH Karlovac.

Na tom sastanku sa sekretarom OK razgovarano je i o pomoći KK i drugovima koji će poći na teren Komiteta. Dogovoreno je da Tone Grdešić ide na politički rad u kraj oko Ribnika zajedno s Matom Mejašićem, a djelovali bi u općinama Ribnik, Netretić, Jaškovo, Ozalj i Draganić i u selima zapadnog dijela općine Karlovac, jer su taj teren poznavali. Negdje je u to vrijeme i KK KPH Veljun u dogovoru s OK uputio na teren oko Bosiljeva Voslića. Dalje je dogovoreno da na rad u naš komitet podu Ivica Tomšič i Jože Tome. Nikola Marđetko Šturman, koji je prije dolaska u partizane radio u partijskoj organizaciji na željezničkoj stanici Zagreb, određen je za politički rad na terenu našeg komiteta. Razgovarali smo i o Ribiću i dogovorili se da Lisac pređe na rad u 4. bataljon 1. KPO. Ta je odluka bila daljnja konkretizacija ranijih dogovora. Te je drugove trebalo razriješiti dužnosti na Kordunu i uputiti u hrvatske krajeve.

Iz spomenute zabilješke vidi se da sa Prebegom u Pokuplju postoji veza s Kordunom srijedom i subotom na Kupi noću između 23. i 0,30 sati. Jedna od tih veza išla je preko Mike Orečića iz Desnih Štefanki do Kupe, a druga kurirom do Kupe na liniji Prkos—D. Kupčina. Ta veza iz Štaba 4. bataljona nekad je išla do Kupe kod Banske Selnice prema Pokupskoj Blatnici, Koritinji i Pokupskim Ivančićima, a odande do logora KK U Kupčinskoj šumi. To su bile direktne veze OK i vojnih jedinica na Kordunu s KK KPH Karlovac. Jedna veza s Pokupljem, prema toj zabilješci, išla je s Korduna do Kupe kod Auguštanovca i dalje do Pokupskog Cerja i Pokupskog. Vlado Kireta se sjeća da je u to vrijeme dobivao od općinskog predsjednika u Pokupskom Zgurića propusnice za Zagreb, kojima su pojedini drugovi s Korduna putovali u Zagreb. On se sjeća da je tom vezom otišao u Zagreb jedan drug koji mu se predstavio kao Zic, a poslan je navodno od CK. Možda je to veza koja se spominje u pismu PK SKOJ, gdje Kranželić obavještava Zlatića da je kanal sa Zagrebom preko kotara Velika Gorica. Prema spomenutoj zabilješci veza s Korduna postojala je i s Milanom Martinovićem Horvatom iz Jamničke Kiselice, a on je imao vezu i s KK KPH Karlovac. Uslijed ofenzivnih operacija na Kordunu događalo se da odande drugovi nisu mogli doći na vezu, a bilo je i slučajeva da je veza prekidana jer drugovi iz Pokuplja nisu stigli. Sve se to s vremenom ispravljalo i veze su manje-više dosta redovno održavane. Širi sistem veza na lijevoj obali Kupe i dalje po terenu, a i prema gradovima, bio je još u izgradnji. Tada nismo imali posebnih kurira partizana, pa su vezu na Kupi najčešće održavali članovi KK i politički radnici, a odlazili su na veze i u drugim smjerovima. I ustaše su uočile opasnost tih kanala za širenje NOP-a preko Kupe, pa su tražile da se zatvore svi prijelazi na Kupi. A već su tada u nekim mjestima pokupile sve čamce. U to vrijeme u Zagreb je putovao Stjepan Koren Benđo, ali vezu nije uspostavio zbog hapšenja druga kojem je išao. Ali, prema mišljenju KK, postojali su izgledi da se i ta veza uspostavi. Na vezi koju su održavali članovi KPJ iz općine Rečica s Karlovcem nastale su teškoće nakon što su tim kanalom pobjegli u partizane

Vlado Novaković i Jože Tome, a zatim još neki drugovi. Teško je bilo tada pronaći u Karlovcu nekog od partijske organizacije.

U pogledu veze s partizanskom grupom »Draganić lug« u Žumberku u početku nije išlo kako treba, iako smo se dogovorili prilikom odlaska grupe u Zumberak i kada je otišao za grupom njen komandir Tešo Bulat. Prema tvrđenju Teše Bulata, pošto su sve veze trebale ići preko suradnika NOP-a, njegovi su izvještaji negdje na putu bili izgubljeni. Kako izvještaji nisu stizali, nije nam preostajalo drugo nego da uputimo tamo Stjepana Korena Benđu i Ivicu Lopaića. Oni su tamo ostali 3 dana. Tako su u OK stigli izvještaji o Žumberku i grupi — pismo Milke Kufrin od 26. svibnja i pismo KK od 28. svibnja.

Vijesti o Žumberku bile su za nas radosne. Uspostavljene su' veze sa slovenskim partizanima, što je za zajedničku borbu i jačanje bratstva i jedinstva u njoj bilo od velike važnosti. Izveli su nekoliko akcija i pripremali se za nove i za mobilizaciju Žumberčana u partizane. NOP se u tom hrvatskom kraju postepeno ali sigurno rasplamsavao.

Radovale su nas i vijesti o prodiranju partizana u hrvatske krajeve općine Bosiljevo u kotaru Vrbovsko i općine Netretić i Ribnik u kotaru Karlovac. Ovdje su, po sjećanju Viktora Koričana, značajnu ulogu imali drugovi iz grupe Mejašića koji su raspoređeni u »Dubravsku četu« 1. bataljona 2. KPO. Snage tog bataljona izvele su akciju 11. svibnja u Netretiću i Prilišću, o čemu se vijest brzo proširila zapadnim dijelom kotara Karlovac. I tadašnja akcija 4. bataljona u Lasinji snažno je odjeknula Pokupljem i sve do Zagreba. Tada su ustaški dokumenti pisali da partizani imaju namjeru napasti Kupinac i osloboditi dra Vlatka Mačeka kojeg je čuvala ustaška posada.

Polovicom svibnja od boraca iz srpskih sela nedaleko od desne obale Kupe, koji su donekle poznavali teren na lijevoj obali, formiran je vod 4. bataljona koji je dobio ime »Kljuka«, po istoimenoj šumi ispod Pokupskog, gdje je zamišljen centar odakle će grupa djelovati. Vod je u toku noći 17/18. svibnja prevezao preko Kupe Miko Orečić, kada je i izvedena njihova prva akcija u Pokupskom Gracu, gdje su oduzeli 2 puške i 16.000 kn, a na cesti Karlovac—Sisak srušili tt stupove u dužini od 1 km. Na tu akciju ustaše su odmah reagirale pojačavanjem posade u Pisarovini s 20 ustaša iz Lasinje i uspostavom posade u Pokupskom Gracu od 24 ustaše. 19. svibnja (po neprijateljskom dokumentu 18. svibnja) partizani »Kljuke« izveli su akciju u Dubrancu, gdje su zadobili 6 pušaka 3 pištolja, 24.000 kn i nešto namirnica, pisaću mašinu i radio-aparat. Akcije te grupe su se nastavile. Već polovicom lipnja radilo se na uspostavi veze između »Kljuke« i grupe koja je s Banije došla na teren kotara Sisak.

Nekako u isto vrijeme kada je vod »Kljuka« počeo s akcijama u Pokuplju spremala se i grupa »Kozjača« da opet pođe na zapadni dio kotara Karlovac. U tu grupu pod komandom Grge Milašinčića okupljeni su Srbi s Korduna i Hrvati iz Karlovca i okolice. Po nacionalnom i socijalnom sastavu i po poznavanju terena na koji je polazila grupa

je bila idealno sastavljena. Po tome je imala veliku prednost u odnosu na prvu grupu »Kozjača«, a i u odnosu na grupu »Draganić lug« i »Kljuku«. Osim Srba Marka Rape, Jovice Mandića i drugih u grupi su bili Hrvati Grga Milašinčić, Viktor Koričan, Ivica Gojak, Stevo Jančić, Drago Belavić, Tomo Luke, Mate Luke i Nikola Heraković. U Ponikvama grupi se priključio Mirko Popovčić. Od Popović Brda preko Slunjskih brda do Zastinja, gdje su se prevezli čamcem preko Korane, vodič je bio Ivica Gojak. U nastavku puta grupa je zaobišla Poljice i predanila na vrhu Vinice, a uveče je krenula preko Reljaca i Crkvenog Sela prema Mrežnici. Vodič je bio Stevo Jančić. Marko Polović i Stevo Jančić donijeli su borcima večeru, a Markov brat Andrija prevezao ih je preko Mrežnice. Dalje do Skupice vodiči su bili Stevo Jančić i Drago Belavić, a teren su poznavali i Tomo i Mato Luke i Viktor Koričan. Na pruzi Karlovac—Ogulin prerezali su 1 tt stup i presjekli žice. Viktor Koričan se sjeća da su putem lijepili letke na tt stupove. Prema oružničkom izvještaju vidi se da su 26. svibnja u Petrakovu raspačani komunistički leci pod naslovom »Omladino Hrvatske« i »Radnici, seljaci i građani Hrvatske«. Grga Milašinčić smatra da su te letke razbacali oni jer su kroz to selo prolazili na putu od Mrežnice do Skupice. Prema tome izlazi da je grupa prešla Mrežnicu 25/26. svibnja. Grupa je provela dan u sjeniku u Skupici. Po sjećanju Koričana grupa je tih dana boravila u Kozjači, Bukevju i Gornjim Stativama. Njihov dolazak na taj teren znatno je popunio prazninu nastalu nakon provale u V. Jelsi i okolici.

Na lijevu obalu Dobre prevezao je grupu u čamcu jedan simpatizer NOP-a. Partizani su posjetili tada Tomu i Miju Furlića u Završju i podijelili letke. Za taj je boravak zabilježeno u oružničkom izvještaju da je to bilo 30. svibnja uveče. Prema sjećanju Koričana jedne noći grupa se prebacila na desnu obalu Dobre u namjeri da uhvati ustaškog zbirnika. On je iz kuće opalio metak iz revolvera i ranio Dragu Belavića. Pošto se iz kuće čuo plač djece, odustalo se od akcije i grupa je prešla na lijevu obalu. Tu su ih tražili oružnici i Talijani pa se grupa opet sklonila na desnu obalu, a zatim je noću produžila za Ponikve. Tamo im se pridružio Mate Mejašić s nekoliko drugova, medu kojima i Franjo Draganjec, Jože, Ivan i Pero Boljkovac, Pero Moškun i Nikola Skula. Ti su drugovi poznavali teren oko Bosiljeva, Netretića i Ribnika. Iz Ponikava je grupa opet krenula na teren kotara Karlovac. Po danu su ušli u Vukovu Goricu, a idućih dana kretali su se prema Ozlju i Jaškovu. U Kuniću su razoružali seosku stražu oduzevši joj 4 puške. Ujutro 7. lipnja, podijeljeni u dvije grupe, razoružali su granične straže u Mrzljaku i Rosopajniku. Po sjećanju Grge Milašinčića u tim je akcijama uzeto 12 pušaka, nešto municije i spreme. Po izvještaju Jože Benića od 20. lipnja Grga se sa svojom desetinom nalazio tih dana u okolici Prilišća, Netretića i Vukove Gorice, održao je zbor kojem je prisustvovao i župnik. Razoružali su pograničnu stražu i zaplijenili oko 8 pušaka. U oružničkom izvještaju navodi se da su partizani u Mrzljakima uzeli 6 pušaka, a u Rosopajniku da su zarobili 1 oružnika i 1 domobrana. Oružnika da su odveli sobom,

a domobrana pustili. Tim je akcijama zbrisana na tom terenu granica između Hrvatske i Slovenije postavljena od okupatora i njihovih slugu. Narod, naročito omladina, bacao je na partizane cvijeće. Tada je grupa prešla Kupu i zadržala se u Sloveniji 3 dana, gdje je slovenskim partizanima poklonila 3 puške s municijom. Pored veze koju su ranije uspostavili partizani na Žumberku to je bila druga naša veza sa slovenskim partizanima. (Gorani su sa Slovencima uspostavili vezu nešto prije nas.) Nakon povratka u Hrvatsku grupa je održala zbor u Prilišću, a uveče u Vukovoj Gorici sastanak s oko 150 ljudi. Na tom putu grupi su se pridruživali novi borci. Na putu je strijeljana jedna učiteljica koja je 1941. godine prijavila jednog druga koji joj je dao na čitanje knjigu »Kako se kalio čelik«. Po sjećanju Milašinčića taj je drug strijeljan od ustaša. Također je grupa strijeljala oružnika Šabana uhvaćenog na Rosopajniku jer su ga optužili seljaci da je hvatao bjegunce koji se nisu odazivali u domobranstvo i terorizirao narod.

Jedan je vod iz 1. bataljona 2. KPO, koji je, prešavši Mrežnicu, razoružao 12. lipnja posadu na željezničkoj stanici Belavić (po neprijateljskom dokumentu 11. lipnja), zaplijenio 6 pušaka i zapalio blok i stanicu. Prema neprijateljskom dokumentu među partizanima su prepoznati Jura Župčić i Jura Drvodelić iz Belavića. Iz izvještaja Štaba Grupe KNOPO od 13. lipnja vidi se da je tih dana upućena grupa partizana iz 1. bataljona 2. KPO da djeluje oko Bosiljeva. To je bila 4. grupa upućena u hrv. krajeve.

U drugoj polovici svibnja i prvoj polovici lipnja učestale su akcije partizanskih snaga na Žumberku. Istočno od pruge Zagreb—Karlovac, kroz Vukomeričke Gorice, uz Kupu od Karlovca do kotara Sisak i »Kljuka« je bila u akcijama. Prema sjećanju Slavka Crnolaca iz Pokupskog Cerja on se vodu priključio 25. svibnja, pa mu je sada bilo olakšano kretanje uz cestu Pokupsko—Sisak, Pokupsko—Velika Gorica i Pokupsko—Pisarovina. Taj su dan partizani »Kljuke« ušli u Vratečko u kotaru Sisak i nastavili put u Brkiševinu. Iz oružničkog izvještaja vidi se da je bilo 100 partizana i da su u Vratečkom oduzeli seoskom starješini 2 puške koje su služile za čuvanje sela, a da su u Brkiševini ranili seljaka koji je pred njima bježao. Iz istog izvještaja vidi se da je u partizane pobjegao 26. svibnja Josip Mihalić iz Pokupskog Graca jer se protiv njega vodila istraga radi suradnje s partizanima. Mihalić je stupio u vod »Kljuka«. On je poznavao teren prema Pokupskom, dio Vukomeričkih Gorica prema kotaru Velika Gorica i preko Brezovice do Zagreba, a i od Pokupskog Graca do Karlovca. I Mihalić i Crnolatec poznavali su velik broj ljudi na tom terenu, pa je i to omogućavalo lakši boravak voda »Kljuke« i bolju vezu s narodom Pokuplja. Taj je vod do 14. lipnja, kada se prebacio na odmor na Kordun, izveo nekoliko uspješnih akcija: zasjeda u šumu Suvača, kidanje tt veza Pisarovina—Kupinec, kupljenje oružja u šišljaviću i D. Kupčini, upad u ribogojilište Crna Mlaka. Za cijelo to vrijeme drugovi iz organizacija u D. Kupčini nosili su hranu partizanima noću u šumu.

Na učestale akcije u hrvatskim krajevima brzo su reagirale neprijateljske snage — ustaše, domobrani i Talijani, ali su bili nemoćni da skrše NOP u usponu. Njihovi izvještaji iz toga vremena puni su zabrinutosti i vapaja za pomoć da se spriječi razvoj NOP-a i prodor partizana u hrvatske krajeve Karlovca, Pokuplja i Zumberka. U toku svibnja ustaška su se rukovodstva snažno angažirala na stvaranju ustaške pripremne bojne. I pored snažne agitacije dobrovoljaca je bilo malo, pa su morali provoditi prisilnu mobilizaciju. Prema izvještaju Jože Benića od 11. svibnja u Bariloviću je bilo upisano oko 400, od kojih najviše prisilno. U izvještaju istog od 20. lipnja kaže se da su prisilne ustaše koje su pozvane u vojsku 3. lipnja još u Karlovcu i da ih ima oko 1500. I u izvještaju KK KPH Karlovac od 16. lipnja stoji da je neprijatelj pokupio na sva tri kotara pripremnu ustašku bojnu. »To su ljudi koji su se upisali u bojnu zato da ne idu u vojsku, a sada su ih ipak ulovili...« I zapovjedništvo domobranstva tada se žalilo da »popuna domobranskih postrojbi teče sporo jer je odaziv pozvanih pričuvnika slab«. Karakterističan je i vapaj velikog župana Velike župe Pokuplje iz druge polovice lipnja da je »zadnji čas da se dobavi oružje ustaškoj pripremnoj bojni koja se mobilizira u Karlovcu, da se započnu protiv partizana akcije, najprije sjeverno, a onda južno od Kupe, jer postoji najozbiljnija opasnost da će se partizanski odredi još više povećati, te da će pokušati uništiti žetvu u ovim krajevima...«

S druge strane tadašnji izvještaji partijskih organizacija i partizanskih jedinica puni su optimizma u pogledu razvitka NOP-a u hrvatskim krajevima. U njima se govori o simpatijama s kojima narod dočekuje partizane, o dobrim izgledima za mobilizaciju Hrvata u partizane i o porastu organizacija NOP-a. No, izvještaji govore i o naporima koje ulažu partijske organizacije u širenju NOP-a i o teškoćama na koje nailaze u tom radu.

S malim partizanskim grupama koje nisu u početku u dovoljnoj mjeri poznavale teren na kojem su djelovale i s malim brojem političkih radnika nisu se mogle iskoristiti dokraja sve pogodnosti koje su postojale za razoružanje manjih neprijateljskih uporišta. Nije se mogao ni politički obuhvatiti sav teren. Mate Mejašić, za kojeg je bilo dogovoreno da ide na politički rad u okolicu Ribnika radi djelovanja u općinama Ribnik, Netretić, Ozalj, Jaškovo, Draganić i sela zapadnog dijela općine Karlovac, nalazio se u grupi »Kozjača«. Ni Tone Grdešić, koji je trebalo da dođe na taj teren da radi zajedno s Mejašićem, nije došao. Mislim da je došao s partizanskom grupom koja je upućena u okolicu Bosiljeva nešto prije 13. lipnja. Od prve grupe razvila se »Hrvatska leteća četa«, i Grdešić je kasnije bio njen komesar. I Mato i Tone su kao iskusni revolucionari mnogo koristili i na terenu i u vojsci, ali na terenu gdje su oni bili predviđeni još uvijek nije bilo nijednog političkog radnika koji bi stvarao nove organizacije NOP-a i pomogao postojećim partijskim organizacijama. Za političkog radnika Voslića, koji je radio u okolici Bosiljeva, Vukove Gorice i Prilišća, još se nismo bili dogovorili s OK da se

poveže s partijskom organizacijom u Ribniku, a veze s njom bilo je teško održavati iz Pokuplja, a i s partijskom organizacijom u Vučjaku. Jože Benić, koji je radio u općinama Duga Resa i Barilović, zatim prema Generalskom Stolu, pokušao se povezati s partijskom organizacijom u Vučjaku, ali zbog bolesti njena sekretara u tome nije uspio. Zbog toga se nije uspio povezati ni s Velikom Jelsom i Brdom. Na istočnom dijelu kotara Karlovac i u kotaru Pisarovina radili su Tomo Mikulić Gajdaš, Franjo Mikulić Kopač i Stjepan Koren Bendžo, koji je radio i u kotaru Jastrebarsko pomažući Ivici Lopaiću. U Pokuplju sam se nalazio i ja. Bilo nas je osam političkih radnika na tri kotara (s Jožom Benićem radio je i Tomo Mihalić Tobija), kamo se putovalo najčešće noću, gledajući kroz mrak i osluškujući s pištoljem u jednoj, a odvinutom bombom u drugoj ruci, gdje se ilegalno radilo i kretalo, gdje je osim političkog rada trebalo organizirati i održavati brojne veze. Noću se putovalo i održavalo sastanke, danju opet u selu sastanci. U logoru uz odmor stvarani su planovi za narednu noć i naredni dan, za nova putovanja. Bilo je mnogo muke kako nas rasporediti i kako se rasporediti, kako obaviti danas ono što nije smjelo čekati sutra. A razvitak borbe nametao je sve nove i nove poslove, jer smo mi na cijelom terenu ulazili u ozbiljnu bitku. Situacija se jako zaoštravala. Bilo je novih saznanja, ali i puno iznenađenja i o našim uspjesima i o neprijateljskim akcijama, o kolebanjima suradnika NOP-a, članova NOO-a i članova KPJ, od kojih su neki počeli zaostajati, nisu mogli ići ukorak s događajima, nisu mogli prednjačiti. Bilo je to vrijeme kada smo svi radili do iznemoglosti — i partizani i politički radnici i mnogi iz organizacija na terenu — svi smo bili umorni i neispavani, a često i slabo hranjeni za napore koje smo morali podnositi. Nismo mogli obuhvatiti cijeli teren. Tamo gdje smo se zbog poslova u logoru ili nekih drugih razloga više zadržavali pokret se brže širio i jačao. U neka smo mjesta išli povremeno kako smo stizali prema rasporedu, a to je bilo premalo. Jer iako je u selu postojala neka naša organizacija, sve je bilo ilegalno, što je ograničavalo širinu djelovanja. Tu su prazninu dopunjavale partizanske jedinice, ali ni one nisu svakamo stizale. U mnoga sela nismo stigli. Do njih su dopirali pucnjevi partizanskih pušaka, po koji letak i usmena propaganda. U izvještaju KK od 28. svibnja kaže se: ». .. Držimo da treba da se čim veće snage prebace na Žumberak i u ove krajeve. Pošto čvrstu i pravu organizaciju možemo stvoriti samo iz šume. Pod zaštitom tih snaga bilo bi slobodnije kretanje, više bi se mobiliziralo i organiziralo ...« A u izvještaju od 16. lipnja KK piše OK da treba mnogo političkih radnika, da je kretanje opasno i da se može dogoditi da politički radnici padnu, da bi barem za svake dvije do tri općine trebalo sposobna čovjeka za politički rad.

Male partizanske grupe i mali broj političkih radnika tražili su pomoć jer su žurili, jer bi se jačim snagama više mobiliziralo i više organiziralo, jer je to tražila situacija. Prošlo je oko 80 dana od kada sam se s Korduna vratio u spomenute krajeve. Sve što smo radili i za to vrijeme izgledalo mi je sporo, a sve što smo napravili malo prema onom kako

je trebalo brzo raditi i prema onom što je trebalo napraviti. A mi smo za to vrijeme prešli težak dio puta. Ukopali smo se čvrsto na terenu. Partizanske grupe upućene u hrvatske krajeve prošle su početne teškoće i, iako veze s višim štabovima nisu bile dobre, one su djelovale samostalno, i to je bila njihova velika odlika. Neprijatelj je krstario terenom i pone-gdje postavljao zasjede, ali sve je to bilo opreznije i sve manje su se udaljavali od svojih sjedišta, jer smo mi i s malim grupama stvarali situaciju da neprijatelj nije znao gdje se sve nalazimo, koliko nas je i gdje ćemo ga napasti. Neprijatelj više nije uspijevao suzbiti našu pro-pagandu. Svaki partizan u ovom kraju bio je u to vrijeme politički radnik. Svuda se prepričavalo o lijepim postupcima partizana prema stanovništvu, a to je snažno jačalo naš front. Našu je propagandu širio narod. Na Kordunu smo to zvali radio-pregača. Veliki župan Velike župe Pokuplje nazvao je to ovdje došaptavanjem. Ali to je bilo mnogo više od došaptavanja. Čulo se to glasno. Bile su to vijesti s utkanim doga-đajima i željama porobljenog naroda — vijesti koje su donosile nadu i pozivale na otpor.

Kako je djelovalo prisustvo partizana, neka pokažu i ovi primjeri. Jednog dana, pošto nismo sačekali neprijatelja u zasjedi, odlučili smo da krenemo u D. Kupčinu. Bilo nas je svih zajedno više od 40. U selo smo ušli s pjesmom. Ljudi su bili radosni, izlazili su na put, pozdravljali nas i promatrali. Ivo Lugarac, član KPJ, koji je morao ostati u vlastitom selu nezapažen jer je radio ilegalno, nije se mogao suzdržati. Kada smo prolazili mimo njegove kuće, utrčao je u stroj i produžio s nama. Jože Benić piše u svom izvještaju od 20. lipnja da je Tomo Mihalić Tobija išao jedne nedjelje sa 16 omladinaca i 12 omladinki iz srpskog sela Gornji Skrad u Mateško Selo, gdje su održali zbor s hrvatskim seljacima, koji je »silno odjeknuo po cijelom rajonu Duga Resa«. Govorile su omla-dinke Ruža Mihalić, Darinka Zivković, Olga Miljenović i Emilija Gazi-bara. »Govor ove 15-godišnje djevojčice i po sadržaju i po načinu kako je govorila izazvao je suze i plač svih prisutnih, njih oko 50 do 60 omla-dine i starijih ...« Takvim je radom dopunjavana praznina koja je posto-jala zbog teškoća oko nabave papira, zbog čega nikad nismo imali dovoljno propagandnog materijala. Osim razgovora i govora, partizani i politički radnici okupljenima su čitali naše letke i drugu štampu. Iz izvještaja Jože Benića od 20. lipnja 1942. godine vidi se da je stari Tobija tih dana napisao letak o događajima i prisilnoj mobilizaciji u vojsku NDH po hrvatskim selima. Napisao je i jedan kazališni komad, djelo kakvo su u to vrijeme stvarali sami partizani i prikazivali narodu. KK KPH Karlovac izdao je u to vrijeme svoj prvi letak, umnožio je letak Vrhovnog štaba i proglas članova Hrvatskog narodnog kazališta. Tako je donekle popunjavana potreba za propagandnim materijalom, a leci Tobije i KK ukazivali su više od drugog materijala i na konkretne probleme našeg terena. Pišući o izdanom letku i umnažanju letka VŠ i proglasa članova HNK KK obavijestio je OK da je naša propaganda na terenu dosta jaka.

Usmena propaganda partizana u tim krajevima imala je silan efekat. Otuda je i zaključak OK KPH Karlovac sa sastanka od 8. i 9. lipnja: »Naši vodovi i desetine u hrvatskim krajevima treba da se što prije pretvore u čete koje će u svojoj velikoj većini biti sastavljene od Hrvata. U hrvatske krajeve našeg kotara (treba da stoji okruga) ima se prebaciti proleterska četa koja treba da operira na području Draganićkog luga do Zumberka. U dogovoru s našim snagama preko Kupe treba spremiti veću akciju s jednim bataljonom ...«

Jedne večeri došli smo na Kupu ja, Stjepan Koren Benđo i Tomo Mikulić Gajdaš. S nama su bili Mika Petrčić, sekretar partijske organizacije u D. Kupčini, i još jedan ili dva druga koji su nam pomagali u nošenju pisaće mašine i papira — poklon voda »Kljuka« i KK KPH Karlovac Okružnom komitetu. Pošto je čamac bio malen, s njim je materijal prevezao Tomo Mikulić, a ja i Bendo smo preplivali rijeku. Dalje smo nastavili put preko Prkosa i Sjeničaka do Ostrožina. Najvjerojatnije se to dogodilo kada smo išli na službeno konstituiranje KK KPH Karlovac. Taj je komitet tada, osim kotara Karlovac, djelovao i u kotaru Pisarovina i Jastrebarsko, a počeo je djelovati i prema jednom dijelu kotara Velika Gorica, zatim u općini Bosiljevo iz kotara Vrbovsko i prema općini Generalski Stol iz kotara Ogulin (općinu Skakavac iz kotara Karlovac i općinu Lasinja iz kotara Pisarovina bio je preuzeo KK KPH Vrginmost jer je tamo imao veće mogućnosti djelovanja pošto se nalaze na desnoj obali Kupe). Na sastanak u Ostrožin putovao je Jože Benić Pavek iz rajona Duga Resa preko Korduna, a Jože Ivančić Vidak prešao je Kupu kod Pokupske Blatnice i preko Banske Selnice, Kablara i Sjeničaka stigao u Ostrožin. Najvjerojatnije da nas je Franjo Mikulić Kopač čekao na Kordunu. Iz pisma ÖK od 15. lipnja vidi se da je Ivica Tomšić smijenjen s dužnosti sekretara KK KPH Vrginmost i postavljen za sekretara partijske organizacije u vodu »Kljuka«. Po tome zaključujem da je prisustvovao konstituiranju KK KPH Karlovac. U istom pismu OK navodi da će u kotar Karlovac uputiti dva druga na rad. Mislim da se tu radilo o Joži Tomcu i Nikoli Marđetku Šturmanu. Postoji mogućnost da su i njih dvojica bili prisutni konstituiranju KK — Tome kao član, a Šturman kao instruktor KK, na koju dužnost je poslan od OK. Nekako u isto vrijeme došao je u Pokuplje na rad po vojnoj liniji Viktor Koričan iz grupe »Kozjača«, a poslao ga je Veco Holjevac. Nakon dolaska on je opet otišao u partizane, u »Kljuku«. To je sam odlučio. Ivica Lopaić postao je član KK nešto kasnije. Joža Sudac, član KK, nije bio na sastanku pošto je ranije uhapšen i nalazio se u zatvoru. Ivo Modarčin, također predviđen da uđe u KK, nije mogao doći na sastanak. Iz dokumenata se to ne vidi, ali mislim da tom prilikom nije ušao u novi KK jer nije mogao dolaziti na sastanke. Ivo Butković došao je kasnije u Pokuplje za rad u omladini. Nekako u isto vrijeme došao je u Pokuplje i Mirko Popovčić.

Sastanak je održan u zaseoku Romčevići—Osole u blizini šume Kremešnice. U prisustvu dra Zlatića obavljeno je konstituiranje KK KPH

Karlovac. U stvari ozakonjeno je ono što je odranije postojalo. Bio je to prvi sastanak Komiteta na kom smo se u većini uspjeli okupiti.

Nakon završetka sastanka otišli smo do boraca voda »Kljuka«. Tada smo osnovali četu »Kljuka« kao 4. četu 4. bataljona. Komandir čete postao je Simo Vučinić, komesar Milan Radović Čokara, a zamjenik komesara Ivica Tomšić, član KK. Četa je ostala vojnički u sastavu 4. bataljona, a partijski je bila vezana za KK KPH Karlovac.

Datum konstituiranja KK nisam uspio utvrditi. Sigurno je da je to obavljeno isti dan kada je osnovana 4. četa »Kljuka« 4. bataljona. U izvještaju Štaba Grupe KNOPO od 24. lipnja navodi se da je formirana četa i da ima 50 boraca. Pretpostavljam, da je formirana prije 8. lipnja, sigurno bi je spominjali na sjednici OK od 8. i 9. lipnja, jer je sekretar OK bio prisutan formiranju. Od 6. do 14. lipnja »Kljuka« je stalno u Pokuplju pa tih dana nije mogla biti formirana četa. Već 16. lipnja prelazi jedna desetina u Pokuplje i ruši tt stupove. 15. lipnja OK piše pismo za CK, pa pretpostavljam da je taj dan sekretar OK u Petrovoj gori. 16. lipnja KK piše pismo OK-u, ali taj smo izvještaj mogli pisati i na Kordunu. Možda je baš 16. lipnja konstituiran KK KPH Karlovac, jer se prisjećam da je dio »Kljuke« uveče odlazio u Pokuplje. No, ipak se za tim datumom mora još tragati.

Negdje potkraj lipnja izgradili smo dvije zemunice za smještaj oko 30 ljudi u slučaju nužde. O tome je KK izvijestio OK 12. srpnja. Prva zemunica bila je u Kupčinskoj šumi, a druga u šumama Vukomeričkih gorica. Smatrajući da će se na terenu sjeverno od Kupe rasplamsati borbe, KK se za to sprema i izgradnjom skloništa.

Nas trojica članova KK razgovarala smo sa sekretarom OK 23. lipnja. O tome je sačuvana zabilješka u kojoj se kaže da je politička situacija povoljna i da su simpatije naroda na strani partizana, ali da je u posljednje vrijeme zavladao velik strah uslijed hapšenja naših simpatizera na selima. Dalje se kaže da u lecima treba isticati slavenstvo. O isticanju slavenstva razgovarali smo zato jer smo time htjeli buditi i razvijati svijest da i Hrvati pripadaju tom velikom stablu, htjeli smo onemogućavati propagandu ustaša da Hrvati nisu Slaveni. U toj zabilješci stoji da postoje mogućnosti da se na terenu formira bataljon od 2 do 3 manje čete i da taj bataljon mora u većini da bude sastavljen od Hrvata, a da u Žumberku treba što prije oformiti jače snage (»što prije bataljon od tamošnjih ljudi«) i uputiti tamo proletersku četu, zatim da u partizane treba odmah mobilizirati: »Iz Rečice 1, iz Kupčine 4, iz Jaske 6, iz Pokupskog 2, iz Pisarovine 2 ...«

U toj zabilješci se nalaze i neki organizacijski podaci. U kotaru Jastrebarsko (bez općina Klinča Selo i dvije žumberačke općine) tada je bilo 16 članova KPJ (općina Jastrebarsko 2 odjeljenja s 10 i općina Cvetković jedna ćelija sa 6 članova). U kotaru Pisarovini bila su (bez općine Lasinja) 23 člana KPJ, općina D. Kupčina ćelija s 4 odjeljenja

•s 19 i općina Pisarovina ćelija s 4 člana. Na istočnom dijelu kotara Karlovac bilo je 10 članova KPJ (4 u općini šišljavić i 6 u općini Rečica), a na zapadnom dijelu u općini Netretić ćelija s 5 članova KPJ (ova organizacija u to vrijeme nije imala vezu s KK). U zabilješci stoji da karlovačka općina ima 13 članova KP, ali da se s njima nema veze. — To se odnosi na organizacije u Velikoj Jelsi i Brdu koje su razbijene spomenutom provalom. Za rajon Duga Resa u toj zabilješci nema podataka. A prema izvještaju Benića od 8. lipnja tamo je bilo tada 5 ćelijskih odjeljenja s 23 člana KPJ. Kotar Karlovac (bez Velike Jelse i Brda) imao je 54 člana KPJ. Dakle, na sva tri kotara bila su ukupno 93 člana KPJ. Mislim da tu nisu bili uračunati članovi KK i politički radnici, kojih nas je tada bilo ukupno 10. Prema istoj zabilješci od omladinskih organizacija imali smo: u kotaru Karlovac 1 skojevski aktiv od 3 člana (rajon Duga Resa), u kotaru Pisarovina 1 skojevski aktiv s 9 članova (u općini D. Kupčina), u kotaru Jastrebarsko 1 skojevski aktiv s 5 članova (općina Jastrebarsko) — ukupno na sva 3 kotara tri aktiva sa 17 članova SKOJ-a.

Prema toj zabilješci u općini Pokupsko bio je 1 NOO od 4 člana, u D. Kupčini 1 NOO od 8 članova (radi se o općinskom NOO). U toj općini bilo je tada i seoskih NOO, ali to nije zabilježeno. Za NOO u kotaru Jastrebarsko ni u toj zabilješci, a ni u izvještaju KK, nema podataka. Isto tako ni za kotar Karlovac. Najvjerojatnije je postojao općinski NOO šišljavić. Iz izvještaja Benića od 8. lipnja vidi se da postoje 2 NOO sa 7 članova. Napominjem da su ovi podaci nepotpuni, naročito za seoske NOO, kojih je tada bilo više na sva tri kotara.

Gdje smo se nas trojica članova KK sastala 23. lipnja sa sekretarom OK, nisam utvrdio. Mislio sam da je to bilo kada je on došao u Pokuplje, ali iz njegova izvještaja od 4. srpnja vidi se da je tada već na tom terenu neprijatelj proveo brojna hapšenja i da je partijska organizacija očišćena od svih kolebljivaca i ljudi koji nisu spremni da na poziv Partije idu u partizane, a podaci od 23. lipnja odnose se na vrijeme prije hapšenja i čišćenja organizacije u Pokuplju. Sjećam se da smo ja, Tomo Mikulić Gajdaš i Stjepan Koren Bendo bili jednom na Petrovoj gori i da sam im pokazivao vrh Petrovca, gdje je izveden čuveni partizanski juriš. Možda je to bilo kada smo išli sa spomenutog sastanka?

Iz svega toga nameće se zaključak da je KK poslije sastanka od 23. lipnja — kada su neki drugovi u Jastrebarskom i Pisarovini uhapšeni i kada je zbog terora zavladao strah kod nekih članova KP — pokušao da pojedine članove Partije mobilizira u »Kljuku«, a druge da jače angažira na terenu. Pokazalo se, međutim, kod nekih članova da ne mogu ili neće u takvoj situaciji ići s vremenom. Kotarskom komitetu nije preostalo drugo nego da ih isključi iz KP. Bilo je to prvi put da je KK morao prići tako odlučnim mjerama — da se iz Partije isključe svi oni koji na njen poziv nisu spremni poći u partizane. Dok smo čistili partijsku organizaciju od kolebljivaca u šišljaviću, D. Kupčini i Pisarovini, na drugoj strani u kotaru Jastrebarsko i Pisarovini neprijatelj je hapsio simpatizere, suradnike NOP-a, skojevce i članove KPJ. Članovi KK morali

su sve to izdržati, a mora se priznati da su sve to podnosili ljudski i hrabro. I partizanske jedinice u Pokuplju, na Žumberku i zapadnom dijelu kotara Karlovac nisu klonule, već su još jače nanosile udarce neprijatelju.

U drugoj polovici lipnja došao je u Pokuplje dr Savo Zlatić. Bila je to direktna pomoć Kotarskom komitetu, a i Okružnom, da bi obadva usmjerila akcije prema tome da se što brže razvije ustanak u hrvatskim krajevima. Dr Zlatić je jedno vrijeme proveo u četi »Kljuka«, a zatim je sa mnom obišao dio terena. U D. Kupčini održali smo više sastanaka. Prisustvovali smo sastanku ćelije za općinu Rečica. Imali smo sastanak s jednim članom KPJ, s predsjednikom opć. NOO za šišljavić i sa Stjepanom Brezovićem Jankičinim. Mislim da smo s njim razgovarali i o njegovim mogućnostima da razgovara s nekim drugim rukovodiocima HSS o njihovu prilaženju NOP-u. Sastali smo se i s Ivanom Torom koji je tada radio u NOP-u i pristao da ude u KNOO za Pisarovinu. Mislim da nas je posjetio u Lučelnici u šumi kod čete »Kljuka«. U općini Pisarovina sastali smo se s još nekim drugovima. I članovi KK koji su se tih dana našli na okupu razgovarali su sa sekretarom OK. Razgovaralo se o budućim planovima, o mobilizaciji u partizane nekih članova KP i SKOJ-a, i šire. Sa sekretarom OK vodili smo duge razgovore koristeći se slobodnim vremenom po danu, kada nismo mogli ići u sela na sastanke. U toku njegova boravka u Pokuplju predložio sam mu da se teren KK KPH Karlovac podijeli na dva dijela i da se osnuju dva KK. Učinio sam to jer se iz jednog centra vrlo teško moglo rukovoditi cijelim terenom, a hapšenja i teror neprijatelja to su još više onemogućavala. Predložio sam da teren kotara Karlovac zapadno od grada — općine Barilović, Duga Resa, Netretić, Ribnik, Ozalj i dio općine Jaškovo, zatim općina Bosiljevo, iz kotara Vrbovsko i rad prema općini Generalski Stol iz kotara Ogulin — obuhvati jedan, a dio općine Jaškovo sjeverno od Kupe, općine Draganići, Rečicu i Šišljavić, kotar Pisarovinu i rad na dijelovima kotara Jastrebarsko drugi KK. Svaki taj teren predstavljao je cjelinu. I bilo je potrebno da se i na zapadnom dijelu kotara Karlovac što prije okupi grupa političkih radnika barem toliko brojna kao što je bila ona u Pokuplju. A i iz OK u tom slučaju lakše bi se rukovodilo nego iz Pokuplja. Prijedlog je prihvatio sekretar. Ostalo je da se s njim složi i OK. Članovi KK koji su bili u Pokuplju također su se složili s prijedlogom kada sam im to naknadno obrazložio. Ja tada nisam znao da je i CK KPH u početku svibnja pisao OK-u da uz KK KPH Karlovac osnuje i KK KPH Pisarovina.

Upoznavši se detaljno sa situacijom u Pokuplju i vidjevši na licu mjesta kako se bore partizani, politički radnici, organizacije i narod, dr Zlatić napustio je naš teren i prešao preko Kupe na Kordun. Iz njegova izvještaja na sastanku OK od 4. srpnja vidi se da je nakon akcija partizana u hrvatskim krajevima zavladao velik teror, da se provode hapšenja po selima, da je u Pisarovini uhapšeno oko 9, a u Jaski oko 20 ljudi, da »ustaške vlasti hapse sve od ranije kompromitirane komuniste kao i sve

za koje sumnjaju da stoje u vezi sa partizanima...« Prema izvještaju Vlade Novakovića od 9. srpnja u zatvoru u Jastrebarskom bilo je 50, a prema izvještaju KK od 12. srpnja 60 ljudi. Prema sjećanju Vlade Kirete nekako u isto vrijeme ili nešto ranije nego su počela hapšenja u Jastrebarskom i u okolici Pisarovine u Pokupskom su uhpašeni Vlado, Branko i njihov otac Joso Kireta, a treći brat Zvonko uhapšen je u Sisku. Hapsile su ih ustaše iz Bučice jer su kod uhapšenog Josipa Kapeca iz Pokupskog pronašli partizanski letak. Njih su s još nekim uhapšenim u Bučici sproveli u zatvor u Petrinju. Prema izvještaju Jože Benića od 4. srpnja ustaše su u općini Barilović uhapsile 3 predstavnika HSS. I u izvještaju OK za CK od 1. srpnja kaže se da je veza sa zagrebačkim OK preko Jastrebarskog prekinuta uslijed hapšenja. U izvještaju KK od 23. srpnja navodi se da je uhapšen Ivan Vukić Kovač, a o tome se u pismu OK za CK od 1. srpnja kaže da je uhapšen prije par dana, a provalio ga je jedan omladinac koji je otišao u partizane, ali se preplašio prve pucnjave i pobjegao natrag.

Hapšenja, mučenja u zatvoru, strijeljanja i odvođenja u logore članova KP, skojevaca, suradnika i simpatizera NOP-a na cijelom terenu od Korane i Kupe do Zumberka rastužila su porodice stradalih drugova i njihove prijatelje, sela, cijeli kraj, ali je iz tuge izbijala i mržnja prema ustašama i njihovim gospodarima. Strah je vladao svuda. Neprijatelj je uništio mnoge organizacije NOP-a i isprekidao nam mnoge veze, ali borbu i jačanje partizanskih jedinica nije mogao spriječiti. Partizani su kažnjavali krivce za stradanja naših drugova.

I o spomenutom čišćenju u tom izvještaju se kaže da je »u partijskim organizacijama izvršena čistka. Iz Partije su uklonjeni svi plašljivci i svi oni koji nisu spremni da na poziv Partije pođu u partizane...« Prema tom izvještaju od ćelije u Pisarovini ostao je samo 1 član, 2 su uhapšena, a 1 se nalazio u bjekstvu. Prema izvještaju OK za CK od 5. srpnja u D. Kupčini je ustanovljeno da je sekretar ćelije od 19 članova bio saboter i kočničar partijskog rada te je isključen s još 8 članova. Ćelija je od 4 člana u općini šišljavić raspuštena, a 1 je njen član dobio mandat za sastav nove ćelije. Tako je u novom ratnom kotaru Pisarovina ostalo 18 članova, od koji je jedna žena (u općini D. Kupčina 10, u općini Pisarovina 1, u općini šišljavić 1 i u općini Rečica 6). KK je 12. srpnja izvijestio OK da je do tada isključeno ukupno 13 članova. Mislim da je 13-ti bio iz partijske organizacije u Pisarovini koji je otišao na rad u Njemačku. U istom izvještaju KK piše da partijske organizacije još nisu sasvim raščišćene.

Poslije hapšenja Ive Vukića Kovača bojali smo se da ne dođe do hapšenja i ostalih članova, pa ih je KK pozvao da pođu u partizane. Oni su vjerovali i govorili da im ne prijeti opasnost i nisu pošli. Vukić je otpremljen u logor, a nikog nije odao u istrazi. Neki članovi te organizacije bili su potrebni radi održavanja veza s Karlovcem, koje su išle i do OK i do KK, pa je zbog toga KK pitao OK kako da se prema njima postupi. Iz dokumenata se ne vidi kako je to riješeno. Vjerojatno

su i KK i OK preko toga prešli jer su i dalje svi ostali na terenu kao članovi KPJ, ali neodazivanje u partizane ipak je pokazivalo već tada da u toj organizaciji nije bilo sve kako treba. Sjećam se i drugog primjera kada sam razgovarao s jednim od aktivnih drugova u D. Kupčini da li bi pošao u partizane, a on se nije mogao odlučiti da pode. Ali kako je radio na vezi između drugova u općini Pisarovina i KK, ostao je na terenu. Ta dva primjera pokazuju da od članova koji su ostali na terenu nisu svi ispunjavali utvrđene kriterije kakav treba biti član KPJ. S isključenim članovima KK nije prekidao vezu. Oni su, osim jednog ili svega nekoliko njih, i dalje radili u NOP-u. Neki više, neki manje.

Hapšenja i teror ustaša odrazili su se i na stvaranje novih organizacija Partije i SKOJ-a, na veze s pripadnicima HSS-a i na stvaranje novih NOO-a. Ta je situacija ometala partijske organizacije i KK u njihovu nastojanju da što više pristaša HSS-a pristupi NOP-u, a kod onih koji su već radili u NOP-u stvarala je strah i neodlučnost. Dr Zlatić je na sastanku od 4. srpnja obavijestio članove OK da »partijci imaju veze sa više HSS-ovaca« i da se »pristupa stvaranju kotarskog odbora NOF-a u koji će ući 5 drugova partijaca i 5 HSS...« Cijelo je proljeće KK radio na pripremama za osnivanje tog odbora, ali je nailazio na poteškoće kako da sakupi sve iz HSS koji su pristali da uđu u odbor. Već 28. svibnja KK je izvijestio OK da odbor nije osnovan jer drugovi iz HSS-a nisu došli na zakazani sastanak. I u izvještaju od 12. srpnja KK je morao navesti isto. Prema tom izvještaju na zakazani sastanak došla su 3 člana KP predviđena od HSS Martin Stupljanac i Stjepan Brezović Jankičin. Uzalud se dugo čekalo na dolazak Ivana Tora (Tomića) i još dvojice iz HSS-a. Ne sjećam se kako su to kasnije obrazložili. U tom izvještaju KK rečeno je da se s Torom »vode pregovori već puna tri mjeseca, radi sastava tog odbora da se otpočne s organiziranim radom. Prema do sada stečenom iskustvu isti sa jedne strane pomaže narodno osi. borbu zajedno s Horvatom (Milan Martinović — opaska NB), a na drugoj strani koči...« KK se u to vrijeme već dogovarao s Torom i Martinovićem o akciji na Pisarovinu, pa je bilo dogovoreno da se tada, prividno, povedu u ropstvo i da će ostati u partizanima. Zapravo, oni su i sami to predlagali. KK je obavijestio OK da je i najbolje da se prilikom akcije pokupe u partizane, da će tada moći bolje raditi.

Partizanske jedinice nastavljale su uspješno s izvođenjem akcija na cijelom terenu i situacija se za mobilizaciju, uza sav teror neprijatelja, popravljala. I pored stroge ustaške naredbe da će porodice onih koji se ne odazovu u vojsku otpremiti u koncentracione logore, a imovinu zaplijeniti, poslije koje je izvjestan broj ljudi otišao u vojsku, mobilizacija u partizane nije se mogla zaustaviti. Sekretar je OK pisao da je u četu »Kljuka« do njegova boravka u Pokuplju stupilo 9 drugova sa spomenutog područja, a drugih 9 da je okupljeno, bilo da su u KK, bilo na dužnostima van jedinica — veza i politički rad. Iz tog izvještaja vidi se i kako narod u Pokuplju lijepo dočekuje partizane i kako se veseli kad u jedinicama vidi ma i jednog jedinog čovjeka iz svog sela. U tom

izvještaju navedene su i uspješne akcije čete »Kljuka« i partizana na zapadnom dijelu kotara Karlovac i u okolici Bosiljeva, gdje je_20. lipnja stupilo u partizane još 6 Hrvata. A u izvještaju OK od 5. srpnja kaže se: »Prema izvještaju jedne naše desetine i jednog voda koji su dobili zadatak da operiraju u hrvatskim krajevima preko Mrežnice sve do Kupe zapadno od Karlovca uslovi za pokretanje hrvatskog naroda u borbu u tom kraju mnogo su povoljniji nego u kotaru Pisarovina. Narod sa veseljem prima partizane i u Prilišću, Vukovoj Gorici, Ladešić Dragi osnovan je hrvatski odred koji sada broji oko 20 partizana ...«

Na sjednici OK KPH Karlovac od 4. srpnja prihvaćen je prijedlog da se teren KK KPH Karlovac podijeli na dva dijela. O tome je OK obavijestio novi KK KPH Karlovac 7. srpnja navodeći da u KK ulaze Jože Benić, Tomo Mihalić Tobija i Dragutin Voslić, a da ostale drugove za popunu KK do 6 predlože OK-u. Mislim da su u KK naknadno ušli Jela Predović, Ivo Modarčin i Jože Boljkovac. Isti je dan OK pisao i novom KK KPH Pisarovina da se odobrava njegovo osnivanje od 6 drugova.

Tom odlukom OK stvorena su dva samostalna centra NOP-a, što je znatno olakšavalo budući rad.

U tabelarnom pregledu OK od 1. kolovoza na terenu novoosnovanog KK KPH Karlovac ima 6 članova Komiteta, 36 članova i 6 kandidata za članove KPJ. Tu nema podataka za SKOJ, NOO i AF2, ali u jednom izvještaju Jože Benića, bez datuma, mislim da je pisan već kad je osnovan nov KK KPH Karlovac, stoji da imaju 3 NOO s 10 odbornika, a u tabeli OK od 25. svibnja upisano je da na tom terenu ima 5 skojevaca. U istoj tabeli OK upisano je za novoosnovani KK KPH Pisarovina da ima 6 članova KK, 19 članova i 6 kandidata za članove KPJ, da ima KK SKOJ-a od 3 člana, 2 aktiva SKOJ-a s 13 članova i 20 članova SMG, zatim kotarski NOO, 4 općinska NOO i 10 seoskih s ukupno 60 odbornika. Odbora AFŽ-a u to vrijeme na tom terenu nema. (Razlika u toj tabeli u odnosu na onu KK od 23. srpnja i OK od 25. srpnja vjerojatno je nastala zato što je OK u tabeli od 1. kolovoza unio najnovije podatke dobivene od delegata na savjetovanju 25. i 27. srpnja.)

U izvještaju KK KPH Pisarovina od 23. srpnja navedeno je da su osnovani općinski NOO Pokupsko od 4 člana i općinski NOO Draganić od 3, za koji ima izgleda da se brzo poveća na 7 članova.

Na sjednici OK od 5. srpnja govoreno je za novoosnovani KK KPH Pisarovina da će se »politički radnici u tom kotaru podijeliti za sada u dvije, a kasnije u tri grupe, mobilizirati će još nekoliko simpatizera te stvoriti male grupice od 4 do 6 drugova koji će biti naoružani. Ti drugovi moći će nesmetano dijeliti letke po selima, držati sastanke i zborove, vršiti manje akcije, vrštiti mobilizaciju za partizane itd. Kako su svi ti drugovi odlični poznavaoci terena moći će se lako tamo održati makar

neprijatelj pristupa i organizaciji ofanziva na ovaj kraj. Drugovi će po šumama izgraditi skladišta hrane i skloništa...« Sve to što se govorilo na sastanku OK već se u Pokuplju provodilo u praksi. Drugi, pomoćni, logor KK osnovan je nešto kasnije u šumama oko Lučelnice. Tuda je pod rukovodstvom Šturmana i Ivana Radenića Jaše kasnije prolazila veza od Kupe do Zagreba.

Nalazili smo se na terenu gdje je u Kupincu boravio voda HSS dr Vlatko Maček. I to nije ostalo nezapaženo za pristaše HSS. Mačeka je čuvala ustaška posada, mislim da ih je bilo oko 150. Nekoliko puta smo ja i sekretar OK razgovarali o mogućnosti da naše jedinice oslobode Mačeka. Jednom je KK i pripremio sve potrebne podatke za tu akciju, ali se od nje odustalo jer smo strahovali da ustaše ne ubiju Mačeka i zato optuže nas.

Na sjednici od 4. srpnja OK KPH Karlovac zaključio je: »... drugu Horvatu i Tomiću HSS s kojima mi imamo vezu (misli se na Tora i Martinovića — op. NB) treba predložiti da pridu k nama ili da oni sami organiziraju svoju vojničku jedinicu, koja bi se borila u prvom redu protiv okupatora i četnika ...« S obzirom na razvoj situacije mi smo u srpnju morali još više pojačati rad i nastojati da vodeće ljude iz HSS nagovorimo da priđu NOP-u. OK postavio je pred nas da razgovaramo s narodnim poslanicima Bankovićem, Mrakom i Baburićem. Sjećam se da smo Gajdaš i ja bili kod Mraka i dugo s njim razgovarali, ali se taj starac nije odlučio da pomogne NOP. Posjetili smo i Tomu Baburića. S njim je razgovarao Gajdaš, a ja sam sjedio u blizini i slušao. Ni za Baburića još nije bilo došlo vrijeme da nam pristupi. Nikakva uvjeravanja njima nisu bila dovoljna. Ali zato je Tomica Baburić nabavljao so i drugu robu u Karlovcu za seljake Sjeničaka nastojeći da se tako prikaže prijateljem naroda i čovjekom koji, eto, ugroženima pomaže. Sjećam se da je s poslanikom HSS Andrijom Pavlićem razgovarao Stjepan Brezović Jankičin, ali ni tu rezultata nije bilo. Brezović je razgovarao o prilaženju NOP-u i s nekim predstavnicima HSS u Karlovcu. Mislim da je tada od Vine dobio neka obećanja, ali, koliko se sjećam, do suradnje s njim tada još nije došlo. Na sjednici 16. i 17. rujna OK je zaključio da se u Karlovcu razgovara s Vinom, Latingerom i Veslajem i pokuša osnovati NOO za grad Karlovac. Na tom sastanku dogovoreno je i da Baburić pređe k nama, ali od toga nije bilo ništa. Kasnije je u partizane prešao HSS-ovac i domobranski poručnik Urban koji je u Pokuplju u vezi s pitanjem stvaranja njihove vojske kod HSS-ovaca koji su radili u NOP-u izazvao veliku pometnju da bi opet završio u domobranstvu. Pitali smo se tada što se još sve na to Pokuplje neće prilijepiti. Urban, pa ni domaći nisu se mogli osloniti ni na koga nego na ljude koji su već radili u NOP-u, a oni nisu bili raspoloženi za stvaranje druge vojske mimo partizana.

Osim HSS-ovaca obilazili smo i one koji su bili zavedeni u ustaškom pokretu. Poručivali domobranima da se vrate kućama i da nam se priključe. Nastojali smo da svi oni koji se nisu okaljali priđu nama i borbom pokažu da su na strani naroda. U tome smo se koristili i letkom OK KPH

Karlovac od 10. srpnja »Narodu Karlovca i okolice« koji je izdat u 1500 primjeraka.

I učenju i uzdizanju naših ljudi morali smo poklanjati stalno veliku pažnju. Pored proučavanja letaka i direktivnih pisama članovi KPJ morali su učiti iz materijala za kurs pri OK. **I** u partizanskim jedinicama korišten je svaki predah za učenje. Politički radnici i vojnici odlazili su na kurseve pri OK. Polovicom srpnja na kursu su bili Franjo Mikulić Kopač i Štef Strupljanac iz D. Kupčine i Marko Belavić iz čete u kotaru Karlovac. Istovremeno iz Pokuplja završila je kurs pri Okružnom odboru AFŽ-a jedna drugarica.

U hrvatskim krajevima tada su svuda partizanske jedinice ulazile javno u sela i održavale zborove. Partizani su razgovarali sa stotinama ljudi, koji su sve više i više prilazili NOP-u. U hrvatskim krajevima ljudi su postali sve ogorčeniji prema ustašama. U izvještaju od 4. srpnja Jože Benić piše »da su ranije neki vjerovali ustašama kad su govorili da se bore protiv četnika... a sada govore da je sve jedno ili ustaša ili četnik«. U polju Prkosa našlo se na žetvi pod zaštitom partizana 400 žena i 200 muškaraca Srba. Hrvatske žene iz Kovačevca, Crne Drage i šišljavića — kako piše OK KPH Vrginmost 6. srpnja — došle su k žeteocima i donijele im vina, rakije i hranu i ujedno pomogle u žetvi uz pjesmu »Paveliću, bijesno pseto, nestat će te ovo ljeto«.

U toku srpnja radili smo mnogo i na pripremanju većih vojnih akcija. Tada je s Korduna k nama došao Vlado Novaković, pa smo se 7. srpnja dogovorili na sastanku KK o sakupljanju podataka o neprijateljskim snagama na tom terenu. Tada smo četu »Kljuka« uputili na Kordun, radi osiguranja žetve, a i da bi neprijatelj mislio da u Pokuplju nema partizana. Tada smo na Kupi imali 3 čamca nosivosti od po 7 ljudi. Četi smo dali u zadatak da sagradi još jedan čamac nosivosti od 8 ljudi. Ubrzo smo prikupili podatke o snagama neprijatelja: u Pokupskom — 12 oružnika, 15 ustaša i 20 pripadnika ustaške pripremne bojne; u Lijevom Sredičkom — 200 polaznika podoficirske škole koji su bili ustaše; u Pokupskom Gracu — 12 ustaša (podatke za Pisarovinu odnio je sekretar OK u odlasku iz Pokuplja). U prikupljanu podataka dosta su nam pomogli Milan Martinović i Ivan Tor. Kako je prvi bio zapovjednik ustaške pripremne bojne i u njoj radilo nekoliko pripadnika za NOP, očekivali smo da će ih više pristupiti u partizane kada oslobodimo Pisarovinu. U Jastrebarskom je tada bilo 8 oružnika, 48 pripadnika ustaške pripremne bojne i na željezničkoj stanici 40 domobrana. Predviđali smo postavljanje zasjeda na više mjesta. Osim toga predlagali smo 2. KNOPO da napadne električnu centralu u Ozlju i da jedan vod 4. bataljona 1. KNOPO za vrijeme akcija u Pokuplju pripuca na neprijateljsku posadu u Bučici. Četa u Žumberku trebalo je da se približi Jastrebarskom. Četa »Kljuka« bila je predviđena da uđe u sastav jedinica koje će izvoditi operaciju u Pokuplju. Za sve je to bio izrađen precizan plan. Težište je bačeno na Jastrebarsko, gdje je KK predlagao da se oslobodi iz zatvora oko 60 drugova. Skice s razrađenim planovima odnio je u OK 9. srpnja

Vlado Novaković, a KK je rasporedio svoje članove za pomoć jedinicama za vrijeme akcije. U izvještaju KK od 12. srpnja navodi se da su mogućnosti za mobilizaciju sve bolje i da ima mnogo izgleda da će se stanje poslije predviđenih akcija jako promijeniti u našu korist.

U to je vrijeme KK dobivao dragocjene informacije od Pucaka koji je bio u domobranstvu na aerodromu kod Zagreba, a držao je vezu sa Stjepanom Korenom Benđom. Inače je KK u to vrijeme dobivao podatke 0 neprijateljskim snagama u Karlovcu, Jastrebarskom, Kupincu, Zdenčini, Pisarovini, Pokupskom, Lijevom Sredičkom, Pokupskom Gracu, Lasinji 1 neke podatke s kotara Velika Gorica—Dobranci, Kravarsko. Svagdje su bili suradnici NOP-a koji su gledali što radi i što sprema neprijatelj i o tome nas obavještavali. Iz Karlovca smo dobivali stručno obrađene izvještaje. Tamo neprijatelj u vojnom pogledu nije mogao ništa učiniti a da mi preko veza ne saznamo. Duro Kuzmić, učitelj u D. Kupčini i komunist po uvjerenju, bio je domobranski oficir u Karlovcu. S njim je stalno održavao vezu KK. On je u Karlovcu okupljao oficire koji su htjeli raditi za NOP i često je dolazio u D. Kupčinu, gdje smo se s njim sastajali i dogovarali. Pokoji domobran iz D. Kupčine, inače suradnik NOP-a, i neki od članova Partije u općini Rečica donosili su od njega iz Karlovca vijesti i materijal za partizane. U izvještaju KK od 12. srpnja navodi se da je Kuzmić okupio 5 povjerljivih oficira i da ima izgleda za osnivanje vojnog komiteta od tih ljudi u Karlovcu. Nešto kasnije komitet je i osnovan. Osim toga KK se mnogo zalagao na uspostavljanju veze s članovima Partije u Karlovcu. A kada je uspostavljena, održavani su s njima sastanci i prenošene im direktive ÖK.

Naše veze preko Kupe održavane su redovno usprkos tome što su ustaše potopile sva prevozna sredstva na Kupi, ostavile su samo skele na prometnijim mjestima. Jamnička Kiselica i šišljavić — kako se to navodi u izvještaju KK od 13. srpnja. Upravo ustaško redarstvo u Karlovcu izdalo je 8. srpnja proglas u kome je naredilo da svi vlasnici čamaca na području grada Karlovca u roku od 48 sati izvuku čamce iz vode i pohrane ih u spremišta i da sve izdate dozvole za slobodnu upotrebu čamaca prestaju važiti. A mi smo ipak gradili čamce na Kupi.

O formiranju odreda preko Kupe i u Žumberku raspravljao je OK KPH Karlovac na sjednici od 4. srpnja. Tamo je konstatirano da odluka OK od 8. i 9. lipnja o prebacivanju u hrvatske krajeve preko Kupe i Zumberka većih snaga i proleterske čete nije sprovedena, čime je »učinjena dosta znatna pogreška jer se je sa slanjem tih snaga u hrvatske krajeve moglo znatno ojačati partizanska borba u tim predjelima«. Sada je OK odlučio da se na teritoriju Zumberka i Pokuplja stvori jedan odred i da se za to zatraži odobrenje od CK, odnosno od GŠH. Na tom je sastanku OK predvidio kadar za odred i jedinice koje će ući u njegov sastav. Obavještavajući o toj odluci CK, OK je 5. srpnja pisao da njegova odluka od 8. i 9. lipnja nije sprovedena u djelo, čime su »za mjesec dana zakasnili

u prodiranju u hrvatske krajeve«. Dalje se u pismu predlaže da se na terenu Žumberka i Pokuplja mora stvoriti jedan odred u koji bi ušle dvije čete od 50—60 ljudi, koje se tamo nalaze, zatim vod iz Banije koji se nalazio u hrvatskim krajevima u okolici Siska i vod i desetina koji su poslati u hrvatske krajeve preko Mrežnice i zapadno od Karlovca a od kojih bi se formirala četa pretežno mobilizacijom tamošnjih ljudi. Ta je četa i formirana 7. srpnja, ali bez desetine Grge Milašinčića, na koju se taj prijedlog odnosi, jer je ona već bila otišla u Žumberak. Od Kupe do Žumberka grupu je vodio Nikola Heraković Zumberčanin. OK je tada mislio da se od te 3 čete osnuje bataljon i da se preko Kupe uputi s Korduna proleterska četa sastavljena od dvije dotadašnje. CK i GŠH prihvatili su prijedlog OK. Zapravo je CK već u pismu od 2. srpnja naglasio da je potrebno u navedene krajeve poslati bataljon. 2. srpnja izdana je i naredba GŠH o osnivanju Zumberačko-pokupskog NOPO. U Odred su ušle čete pod komandom Teše Bulata, koja je tada bila u Žumberku, i dvije čete s Korduna, od kojih je osnovan bataljon. Četa »Kljuka« u Pokuplju i novoformirana četa u kotaru Karlovac također su ušle u sastav Odreda, ali su ostale na svojim terenima kao samostalne jedinice i vezane direktno za Štab Odreda.

Šesnaestog srpnja noću prešlo je Kupu 125 partizana i ušlo u Kupčinsku šumu. S njima se tada našla i četa »Kljuka«. Na sastanku, kom su prisustvovali Boca Balaš, Slavko Klobučar Čort, Miško Breberina, Milan Foršt, Simo Vučinić, Milan Radović Čokara, Ivica Tomšić, Tomo Mikulić Gajdaš, Stjepan Koren Benđo, Joža Tome, Ivica Lopaić, ja i još neki drugovi, dogovorili smo se o akciji na Jastrebarsko. Na sve nas iz KK djelovali su borci sa svojim naoružanjem impresivno. Bilo je to prvi put da je tako dobro opremljena vojska i tako brojna prešla Kupu. Ja sam se lično osjećao tako da bih s njima izveo napad na Zagreb. A to isto vidio sam u očima komandanta, komesara i ostalih oficira i boraca. U toku dana Štab je Odreda, mimo postojećeg plana, donio odluku da se ide u Crnu Mlaku, gdje su vodili borbu s ustašama, a uveče 17. srpnja Odred je krenuo prema Jastrebarskom. Vodio ih je Ivica Lopaić. Ta akcija nije izvedena jer je zbog borbe u Crnoj Mlaki izostao momenat iznenađenja.

Sutradan, 18. srpnja, pao je u Petrovini u borbi s ustašama komandant odreda Slavko Klobučar Čort. Mjesto jedne radosti imali smo dvije tuge. Izgubili smo komandanta. Nismo oslobodili zatvorene drugove. Takav je bio rat.

O neuspjehu akcije na Jastrebarsko i kasnije na Pisarovinu, gdje je trebalo da napada 4. bataljon s četom »Kljuka« i gdje smo imali namjeru da »odvedemo u ropstvo« Ivana Tora i Milana Martinovića, smatrajući »da bi se time situacija sto posto okrenula u našu korist«, KK je detaljno obavijestio OK. I pored toga OK je konstatirao da je i to dokaz da preko Kupe postoje dobri uslovi za izvođenje većih akcija (u kolovozu bili smo bolje sreće: 8. kolovoza oslobođena je Pisarovina, zatim Pokupsko od 4. bataljona i čete »Kljuka«, a 26. kolovoza 4. brigada izvela je

svoju prvu akciju — ušla je u Jastrebarsko i oslobodila 727 djece iz ustaškog logora). Iako isplanirane veće akcije nisu izvedene u toku srpnja, naše su jedinice bile vrlo aktivne cijeli mjesec, i u borbi s neprijateljem i u održavanju zborova i mobilizaciji. Mnogo bi trebalo više prostora da se sve akcije toga mjeseca ovdje popišu. 22. srpnja u Dubrancu priključili su se »Kljuki« 4 druga i jedna drugarica, a prema nekim zabilješkama komesara te čete u toku srpnja prišlo im je ukupno 18 domaćih ljudi. Dobrovoljci su dolazili i u Žumberku i u kotaru Karlovac. Područje u dijelovima Žumberka, dio Vukomeričkih Gorica, dio oko D. Kupčine i velike pokupske šume na liniji Karlovac—Zdenčina—Pisarovina, teren uz granicu Slovenije na dijelovima općina Bosiljevo, Netretić i Ribnik moglo se, negdje više — negdje manje, smatrati kontroliranim područjem partizana potkraj srpnja 1942. godine.

Na Kordunu je 25. i 27. srpnja održano savjetovanje u OK KPH Karlovac, gdje je mnogo toga rečeno o ovdje opisanim hrvatskim krajevima. U povodu godišnjice ustanka održan je 26. srpnja zbor u Debeloj Kosi. Bio je to, kako piše sekretar OK, do tada najveći i najuspjeliji zbor na Kordunu. Prisustvovalo mu je 7000—8000 ljudi. Na spomenutom savjetovanju u ime KK KPH Pisarovina bili smo ja i, mislim, Stjepan Koren Benđo. Prisustvovali smo i zboru. Govorili su predstavnici Partije, vojske i vlasti. Davan je program. Jedan je partizan skojevac s područja Vrginmosta, kojeg sam često sretao na Kordunu s puškom i narodnom torbom izvezenom od vune raznih boja, recitirao komad koji se često davao po Kordunu (dižući visoko pušku i torbu):

»O puško moja i torbo ti
*vi ćete bitku dobitil**

Tomo Mikuličić

RAZVOJ NOP-a I ORUŽANE BORBE U POKUPLJU I OKOLINI

Presvučen u civilno odijelo, da ne bih pao u zarobljeništvo, uputio sam se 11. aprila 1941. iz Zagreba prema Kraljevcu. U kući Janka Gajana naišao sam na veću grupu ljudi. Bili su zbunjeni događajima, nisu znali što se stvarno događa. Očekivali su da će se rat ipak brzo završiti. Okupljenom narodu izložio sam ukratko situaciju i rekao da će oružana borba tek nastati. Bio sam iznenađen njihovim reagiranjem. Pojedici su odobravali, govoreći da se doista treba boriti jer će nas okupator smatrati svojim robovima. Odobravali su moje izlaganje o tome da je jedini izlaz vezanje uz Sovjetski Savez, snažnu državu radnika i seljaka. To je selo bilo pod velikim utjecajem Mačeka, ali su ljudi sada očekivali spas od SSSR.

Stigavši u Donju Kupčinu, već sutradan sam se sastao s članovima KP. Na sastanku su bili još neki napredniji drugovi. Sjećam se da su na sastanku bili: Nikola Petrčić, Franjo Mikulić, Mijo Mikulić, Đuro Mikulić, Drago Busija, Tomo Grbinićek i ja. Drugovima sam prenio sve ono što smo mi u Zagrebu poduzimali za obranu zemlje. Na tome sastanku donijeli smo zaključak da izvidimo šumu jer smo dobivali obavještenja da je puna naoružanih ljudi. Svoje smo ljude obavijestili da paze da ne spavaju kod kuće, da upotrijebe oružje ako bi tko pokušao da ih hapsi. To smo učinili zato što su nam neki otvoreno rekli da je došlo vrijeme da se s nama komunistima obračunaju. Takva nam je situacija nalagala da se jedna grupa odmah uputi u šumu jer je tamo bilo najsigurnije i da uspostavimo kontakt s ljudima koji se tamo nalaze. U šumu smo otišli Nikola Petrčić, Drago Busija, Miško Mikulić, Tomo Grbinićek i ja. Tamo smo ubrzo naišli na vojnike koji su se razbježali pred njemačkom i talijanskom vojskom. Svi su uglavnom išli prema svojem rodnom kraju. Smatrali smo do će odmah doći do oružane borbe, to više što je komunistima prijetila smrtna opasnost od ustaša i Nijemaca, a u narodu je i bilo takvo raspoloženje.

S jednim dijelom vojnika koji su išli našim smjerom krenuli smo u Kupčinu. Tu smo nastavili s radom u narodu, upoznali ga sa situacijom i zauzeli jedinstven stav: da se okupator i domaći izdajnik raskrinka i da se uporno radi r.a okupljanju naroda oko KPJ.

Svako naše obavještenje bilo je vezano sa SSSR kao odlučujućim faktorom u ovom radu, na čiju će stranu stati svi porobljeni narodi u Evropi. Tako je počelo već na prvom zboru u Zadružnom domu, gdje se sakupio narod da bi se upoznao s događajima. Na tom skupu komunisti su otvoreno napali Antu Pavelića i njegove ustaše kao izdajnike, koji nemaju ništa zajedničko s hrvatskim narodom. Prvi su govorili protiv ustaša Martin Stupljanec i Mirko Grbinić. Taj istup pred narodom imao je veliko političko značenje jer su ljudi shvatili tko su ustaše i što namjeravaju učiniti. S velikim simpatijama narod je prihvatio prijedlog komunista da se okrenemo Sovjetskom Savezu.

U Zadružnom smo domu organizirali redovito slušanje radio-vijesti i praćenje svih događaja kako bi narod pravilno bio obaviješten. Hapšenja i strijeljanja komunista bila su u centru naše pažnje. Odmah smo stupili u oštru borbu s pristašama Nijemaca i ustaša i kazali im da ako bude stradao samo jedan naš čovjek da ćemo se s njima dokraja obračunati. Tek tada su se povukli te više nisu prijetili našim ljudima. Ta naša odlučnost omogućila nam je da nesmetano i aktivno radimo u narodu. Malobrojni neprijateljski elementi uvidjeli su da su usamljeni, da nemaju nikoga iza sebe. Na strani neprijatelja najviše su se isticali Andro Busija, Franjo-Šepo Koren, Josip Klešić, Kata Markulin.

Tako je Franjo došao s ustašama u Zadružni dom i uzeo ključ rekavši da komunisti neće više upravljati Domom. Ali ta mu se misao nije ostvarila jer su komunisti s narodom ponovno uzeli Dom u svoje ruke zaprijetivši ustaškim suradnicima da će ih likvidirati ako se ne povuku. Poznavali su nas i naše akcije, znali su da s nama nema šale.

Pod rukovodstvom komunista u Donjoj Kupčini, iako nisu bili odmah povezani s višim partijskim rukovodstvima, otpočelo se s raznim akcijama **u** kojima je sudjelovao velik broj ljudi. Prvo: donijeta je odluka da narod iz Donje Kupčine ne ide na doček Nijemaca u Karlovac i Pisarovinu. Tek poneki su otišli na Kiselicu da vide tu njemačku vojsku. Također je donijeta odluka da se pristupi spašavanju svih ljudi koji su bili osuđeni od vlasti a bježali su u šume. U tom smislu ja sam, u prisustvu Miška Mikulića, razgovarao s ustaškim tabornikom Ivanom Fratrićem i rekao mu da svoju funkciju napusti, da ne smije surađivati s ustašama. Rekao sam mu da nitko od naših ljudi ne smije biti uhapšen. Fratrić se s prijedlogom složio, ali mi je rekao: »Zar njemački nacionalsocijalizam nije isto što i ruski socijalizam? Nijemci su nacionalizirali velik dio svoje industrije. Zar to nije socjalističko društveno uređenje?« Fratrić je kovački radnik i prije rata bio je simpatizer Partije. Kasnije, na zahtjev oružnika, Fratrić je uhapsio Kazića koji je došao u Donju Kupčinu bježeći iz Kerestinca. Kazić je odveden **u** Zagreb, gdje je strijeljan. Zbog toga se Fratrić mnogo

kajao, ali se više nije mogao osloboditi krivnje, pa je za svoja djela odgovarao kao i svi neprijatelji.

Zadružni je dom sada bio glavni centar svih informacija. Svaki dan naši drugovi sjede pored radio-aparata, slušaju vijesti i upisuju ih u svoj dnevnik. Milan Grbinić, Josip Grbinić i Mirko Grbinićek-stari stalno su sjedili pored radija i budno slušali vijesti, o kojima bismo mi komunisti odmah obavještavali narod.

22. VI 1941. godine navečer kasno čuli smo preko radija da je Njemačka napala SSSR. Bilo nas je u Zadružnom domu mnogo kada je Radio-Moskva objavio historijski događaj. Tog trenutka u sali je nastalo oduševljenje. Nikola Petrčić viknuo je iz sveg glasa: »Živio SSSR! Živjela Crvena armija!« A zatim je rekao: »Sada su popucali imperijalistički lanci, jer će ih sovjetski narod znati i umjeti totalno uništiti.« Radost je bila velika. Ljudi su bili uvjereni da se sada rat može voditi i da nije sve propalo.

Tog trenutka donijeta je odluka da se odmah uspostavi veza s partijskim rukovodstvom u Zagrebu radi dizanja oružanog ustanka. Raspoloženje je bilo iznad očekivanja. Nikada dotad narod nije bio tako spreman da se digne na oružanu borbu. Bilo je prijedloga da se odmah napadnu neki ustaški suradnici, ali smo odlučili da se najprije uspostavi veza s partijskim rukovodstvima, pa tek onda da se ide u akciju.

Ja sam dobio zadatak da odem u Zagreb da preko svojih ljudi koje sam poznavao i s kojima sam radio uspostavim vezu. U međuvremenu veza je uspostavljena s Karlovcem preko Franje Mikulića i Nikole Brezovića. Upravo se u Donjoj Kupčini održavalo proštenje, na koje je došao Nikola Brezović. Franjo Mikulić je na zabavi izvikivao »Crveni pobjeđuju« i druge parole. Tada mu je prišao Nikola Brezović i rekao da on radi za NOP. I tako je došlo do veze. Ta veza još uvijek nije bila dovoljna za organiziran rad na dizanju ustanka. Tom smo vezom dobili letke i proglase CK KPJ. Održavali smo međusobne veze koje su bile na niskom nivou u odnosu na krupne događaje koji su se oko nas odvijali. Članovi OK KPH za Karlovac nikada nisu došli u Donju Kupčinu niti su nam direktno prenijeli neke značajne odluke. Zbog toga se i nije moglo preći u veći kvalitetniji rad na pripremanju ustanka u spomenutim krajevima.

Cijela 1941. godina protekla je a da OK KPH za Karlovac nije našao mogućnost da nam prenese direktivu za formiranje partijskih organizacija SKOJ-a, AFŽ-a, NOO-a. Jedini prijedlog dat je da se formira NOO. Kako sam doznao od Franje Mikulića, taj su prijedlog dali Marijan Čavić i Josip Kraš. Sve ono što smo u 1941. godini dobili od OK KPH Karlovac, to su, po mom mišljenju, održavanje kontakta ili pak kakav materijal koji je trebalo raspačati među narodom. Sva pažnja OK KPH Karlovac bila je okrenuta prema Kordunu i samom gradu Karlovcu. Članovi OK KPH Karlovac bili su na Kordunu, gdje se narod masovno dizao na oružanu borbu, gdje su imali osigurano političko djelovanje i mnogo lakše, iako je situacija na Kordunu bila veoma teška.

Manje-više cjelokupan partijski politički kadar OK KPH Karlovac i Komiteta nalazio se na Kordunu, što je bilo politički apsolutno štetno i pogrešno, jer je ostavljen teritorij Žumberka i Pokuplja, kojima se nije pristupilo organizirano na dizanje ustanka. Mi smo u Donjoj Kupčini, ne čekajući nikoga, konstantno radili s narodom, koristili se radio-vijestima i drugim propagandnim materijalom i svojim ličnim političkim i organizacijskim iskustvom. I na Pokuplju i Žumberku mogao se razviti snažan NOP i oružana borba u 1941. godini kao i u drugim krajevima. Ti su krajevi imali dovoljno odlučnih komunista i naprednih ljudi koji su mogli formirati oružane jedinice, kao što su to i učinili u proljeće 1942. godine.

29. VIII 1941. godine u Donjoj Kupčini formiran je općinski NOO od 7 članova. Prema dogovoru na taj sastanak trebalo je da dođe Marijan Čavić. Međutim, on nije došao jer je, kako smo bili obaviješteni, bio spriječen drugim poslovima, pa je na sastanak došao Nikola Brezović--Prebeg, koji je inače trebalo da dovede Marijana Čavića u Kupčinu. Brezović je bio član partijske organizacije u šišljaviću i u to je vrijeme bio povezan s OK KPH Karlovac.

Sastanak i formiranje općinskog NOO za Donju Kupčinu obavljen je u kući Tome Mikulića. U Odbor su ušli: Nikola Petrčić, član KP, Franjo Mikulić i Tomo Mikulić, obojica članovi KP, Zatim Stjepan Benđo Koren, Dragutin Busija, Ivan Koren i Miško Mikulić. Marija Mikulić bila je također predložena za Općinski NOO, ali kako su već trojica članova obitelji bila u njem, Marija je dobila zadatak da radi sa ženama, da ih priprema za oružanu borbu te da zajednički s članovima odbora djeluje u svim akcijama.

Nikola Brezović nam je prenio zadatke što mu ih je Marijan Čavić dao. Sjećam se da je Nikola Brezović na sastanku rekao da taj općinski NOO može biti i partijska organizacija. Mi smo to odbili i kazali da se to učini na drugom sastanku. Očito je bilo da Nikola Brezović nije imao predodžbu kako da se formiraju partijske organizacije. Mi Brezovića nismo poznavali, pa na tom sastanku nismo ni iznosili tko je od nas koji smo stupili u NOO član KP.

Općinski je NOO ipak donio važne i značajne zaključke za razvoj NOB u tim krajevima, iako je formiran u posebnim okolnostima. Te su posebne okolnosti bile u tome što na sastanku nije bilo nikog od odgovornih partijskih drugova koji su trebali razraditi politiku u vezi s dizanjem ustanka u tim krajevima. Na sastanku je trebalo, kao i u drugim krajevima Korduna i Like, formirati štab koji bi pripremio oružanu borbu i rukovodio njome. Trebalo je odrediti vrijeme kada i gdje treba da se otpočne s akcijama. Zar nas nije bilo dovoljno na Pokuplju da formiramo jak partizanski odred? Sada se govori za nas na Pokuplju i Žumberku da se s vlastitim kadrom oružana borba tu nije mogla razviti. Takve izjave historijski nisu opravdane jer je praksa početkom 1942. godine pokazala -suprotno. Tada se razvio snažan NOP u relativno kratku vremenu. Čim je CK KPH donio takvu odluku, više zapreka nije bilo.

Na spomenutom sastanku dogovoreno je da se odmah pristupi sakupljanju oružja, municije i druge ratne opreme; sakupljanju hrane, odjeće i obuće koju je trebalo smjestiti na sigurna mjesta; uspostavljanju kontakata sa svim ljudima koji su spremni da se bore na bilo koji način protiv okupatora i domaćih izdajnika; pripremanju za formiranje seoskih NOO, partijskih i omladinskih organizacija. Naročito je bilo važno da se Odbor angažira na povezivanju s drugovima iz općina Pisarovina, Kupinec, Pokupsko, Jastrebarsko, Rečica i šišljavić.

Za formiranje Općinskog NOO u Donjoj Kupčini znalo je manje-više cijelo selo jer je sastanak održan oko 10 sati prije podne. Sjećam se kako su neki dolazili k nama i pitali nas kakva je situacija na Istočnom frontu. Ljudi su navikli na nas, znali su odavna da smo komunisti i nitko nije loše reagirao na sastanak, koji je manje-više održan otvoreno.

Narodu je Donje Kupčine formiranje Općinskog NOO značilo mnogo jer su time dobili svoj organ narodne vlasti koji su godinama priželjkivali. Taj je događaj imao veliko političko značenje i za ostale krajeve Pokuplja. Akcije i zadatke koje su Općinski NOO, članovi Partije i omladinska organizacija izvršavali pokretali su sve napredne snage u NOP. Od njih su formirane udarne grupe koje su izvodile određene akcije. U tim grupama bili su: Nikola Petrčić, Dragutin Busija, Tomo-Gajdaš Mikulić, Tomo Grbinićek, Franjo-Kopač Mikulić, Stjepan Benđo Koren, Miško Mikulić, Đuro Mikulić, Ivan Lugarec, Josip Mikulić, Stjepan Kos, Ivan Konječić, Ivan Strnić, Milan Grbinić, Drago Grbinić, Mijo Vuralić, Mirko Grbinićek, Jože Grbinić, Mirko-mlađi Grbinićek, Ivan Petrčić, Marija Mikulić, Barica Šetek, Jože Malek, Cvetko Strnić, Franjo Lugarec Vinko Lugarec, Drago Stepušin, Ivan Kos, Jože Mikulić, Tomo-mlađi Mikulić, Franjo Pucak, Tomo-Sloboda Mikulić, Juraj Kuzmić, učitelj, i drugi.

Operativno sjedište NOP bilo je u kući Tome Mikulića, odakle se vrše akcije, rasturaju leci i proglasi, vrši prebacivanje u susjedne općine Pisarovinu, Bratinu, Kupinec, Pokupsko, Kramariće. Udarne su grupe raspoređene prema veličini zadatka. U grupama je bilo od 3 do 5 drugova, naoružanih pištoljima i puškama.

Sakupljene su velike količine hrane (nekoliko vagona), koja je bila smještena kod mještana i dobro čuvana. Neprijatelj nije uspijevao da sazna bilo šta o tim akcijama, iako je velik broj mještana bio angažiran u sakupljanju hrane, a još je veći dio bio onih koji su je davali. Prikupljeno je na desetke pištolja, nekoliko karabina i lovačkih pušaka. Također je prikupljena veća količina metaka i nešto bombi. Milan Grbinić dao je jedan pištolj. On je ujedno u Karlovcu za nas nabavio veći broj puščanih metaka. Stjepan Geletić dao je jedan karabin. Tako i Mijo Konječić i Stjepan Grbinić. Svaki od nas koji smo radili za NOP i sudjelovali u akcijama imao je po neko oružje.

Negdje koncem svibnja 1941. godine Miško Mikulić i Mijo Vuralić otvorili su vojni magazin u Radićevoj ulici u Karlovcu i uzeli nekoliko pušaka. To oružje dopremio je iz Karlovca Ivan Petrčić, a upotrijebljeno

je za naoružanje drugova koji su sudjelovali u akcijama udarnih grupa. Zbog te akcije Mijo Mikulić bio je stavljen pod vojni sud u Karlovcu, ali se uspio obraniti. Mijo Vuralić odmah je pobjegao u Donju Kupčinu i više se nije odazivao vojnim vlastima. To je bio smion podvig te dvojice. Da su bile bolje veze s OK KPH, kupčinski su omladinci u Karlovcu mogli učiniti mnogo više.

U općini Pisarovina povezali smo se s Ivanom-Jašom Radinićem, apotekarom Marušićem, Vinkom Pavlačićem u Kramarićima, Jožom Penezićem iz Bregane. Surađivali smo i s doktorom Dančevićem, kotarskim liječnikom u Pisarovini. Apotekar Marušić bio je veoma aktivan; davao nam je lijekove i zavoje. Prvi je predlagao da se počne s oružanom borbom iz šume. Bio je vrlo smion, otporan, nije se plašio, ali je zbog toga morao napustiti Pisarovinu, jer mu je prijetila opasnost da bude uhapšen. Ti drugovi, naročito Ivan Radinić-Jašo, radili su s onima za koje su znali da su progresivni i da su za NOP.

U općini Kupinec veza je uspostavljena s Franjom Kuševićem, studentom prava, koji je prije rata aktivno radio u naprednoj studentskoj omladini. On je ujedno imao dobre veze sa studentima Pravnog fakulteta, i to komunistima u Zagrebu. S njim su surađivali Josip Prevendar, Franjo Lukačić, Stjepan Mlinar, Marko Kraljek. Kod njega je bilo mjesto kamo su dolazili i drugovi iz Zagreba koje je on upućivao u Donju Kupčinu. Mi kupčinski komunisti išli smo dalje od Kotara Pisarovine. Negdje koncem jula 1941. godine ja sam natovario na kola bačvu i vozio je u Okić. U bačvu sam stavio letke koje sam duž puta preko Bratine, Kupinca i Zdenčine bacao po selima. Letke sam bacio i u Kupincu, gdje su bile ustaše koje su čuvale Mačeka. To sam učinio i u Zdenčini. Kasnije sam čuo kako su ustaše tragale za počiniocem. Hvatali su svakoga tko je prolazio putem misleći da će otkriti pravog. U Okiću, u selu Kufrinima, letke sam dao svojim znancima. U Okiću sam našao Ivana Grdešića iz Zdenčine. I njemu sam dao letke i prevezao ga do Zdenčine. Usput sam s njime dosta razgovarao. Obavezao se da će raditi za NOP, uzeo letke i raspačao ih u Zdenčini. Bio je naš dobar suradnik. U Bratini sam dao letke Janku Lackoviću, svom dobrom prijatelju.

Negdje u augustu 1941. godine u Koritinji gradio sam Ivanu Britvecu kuću. Tu sam se povezao s Ivanom Vukićem, njegovim susjedom. Zapravo Britvec mi je rekao za Vukića da je član KPJ i da radi za NOP. Odmah sam otišao k Vukiću da razgovaramo o zadacima koje bi trebalo izvršiti u Koritinji. Kako je Vukić imao velike količine letaka skrivene kod Ivana Britveca, dogovorili smo se da ih noću razbacamo. Ja sam na biciklu letke odnio u Donju Kupčinu, a Vukić za Rečicu i Mekušje. Vukić me je upoznao s još nekoliko drugova, ali su oni bili pasivni i brzo napustili KPJ. Nas smo dvojica u Koritinji bila stalno u kontaktu. Ljudi su dolazili na gradilište, pa se tako pružila mogućnost za političko djelovanje. To je bila ujedno i moja posljednja gradnja.

Kada sam završio posao i otišao u Kupčinu, Vukić je ostao sa mnom u kontaktu, dolazeći često u Kupčinu. Kada su manje-više svi članovi;

KPJ napustili rad, neki otišli u domobrane, Vukić je jedini ostao na tom terenu i aktivno radio. On je bio jedan od najhrabrijih komunista na tom terenu, ali ga nisu simpatizirali kolebljivci i oportunisti. Uvijek su kazali da je Vukić otvoren, ništa se ne plaši, »mi s njime nećemo raditi«. Vukić je bio komunist za koga su partijski zadaci bili svetinja. On nije znao za kolebanje.

Vukić je imao 1941. godine nekoliko dobrih omladinaca koji su aktivno radili: Ivan Britvec, Franjo Klešić, Jože Vukić, Marica Lukić, Dragica Lukić i drugi. Vukićeva cijela obitelj radila je za NOP, zbog čega su bili hapšeni i proganjani. Svi su se hrabro držali, ništa nisu priznali iako su bili zlostavljani.

Drugom polovicom 1941. godine kupčinski su komunisti uspjeli organizacijski i politički obuhvatiti cijeli kotar Pisarovinu i dio drugih kotareva. Tamošnjim aktivistima prenesene su direktive, propagandni materijal, data su im uputstva kako da priđu organiziranom radu na svom području.

Ustaše, oružnici i talijanski okupator poduzimaju akcije protiv aktivista NOP. Obilaze sela, ali se narod dobro drži, nikoga ne odaje. Ustaška vlast ne funkcionira. Oni preko nje ne mogu saznati za nosioce NOP. Zbog toga mijenjaju svoje rukovodeće ljude i stavljaju na položaje one za koje smatraju da će ih vjerno služiti. Tako smjenjuju ustaškog logornika Marka Krčelića iz Pisarovine, a postavljaju Ivana Perkovića, šumarskog inženjera, a po njegovu odlasku na dužnost logornika dolazi Ivan Tor, predsjednik kotarskog odbora HSS. U Kupčini smjenjuju Ivana Fratnića i postavljaju Stjepana Stepića, HSS-ovca i klerikalca. U Donjoj Kupčini ustaše pokušavaju organizirati ustašku omladinsku organizaciju. Pozvale su svu omladinu u školu. Taj su sastanak razbili omladinci-komunisti. Omladina napušta školu, odbijajući kategorički da uđe u ustašku organizaciju. Za taj su se sastanak dobro pripremili: Đuro Mikulić, Miško Mikulić, Josip Mikulić, Stjepan Kos, Cvetko Strnić, Milan Grbinić i drugi.

Đuro Mikulić je organizatorima sastanka rekao: »Vi hoćete našu omladinu na Istočni front, hoćete da ide u fašističku organizaciju! Mi vam kažemo, ako ne prekinete sa svojim prljavim poslom, mi ćemo se s vama obračunati.« Taj Mikulićev otvoreni istup omladina je pozdravila i napustila školu. I kasnije u tome selu u toku cijelog rata ustaše nisu mogle organizirati omladinu. Ustaški su se organizatori povukli i više nisu inzistirali na svojim akcijama. Sva kupčinska omladina bila je na strani NOP. Ona je vršila velik utjecaj i na omladinu u široj regiji Pokuplja, sastajući se s njom na raznim zborovima i priredbama. Većina omladine nije se htjela odazvati pozivima da služi u neprijateljskoj vojsci. A ako je netko od njih bio prisilno otjeran, on je aktivno radio u domobranskim vojnicima za NOP. I čim je uhvatio priliku, pobjegao je u svoj kraj i pridružio se partizanima.

S takvom omladinom mi smo se s pravom ponosili i bili sigurni da će ona izvršiti sve zadatke u vezi s razvijanjem revolucionarnih ideja NOP, jer su izvedene mnoge akcije, još uvijek sitnijeg karaktera ali veoma važne i odgovorne. U tim akcijama jedan se dio već prilično prekalio i bio sposoban da na sebe primi i najteže zadatke. Imali smo velik broj ljudi s kojima smo mogli računati kad god je to trebalo. Poznajući situaciju i ljude, predložio sam da se formira kupčinski partizanski odred. Partijsko rukovodstvo u Karlovcu nije bilo za to. Ne mogu reći zašto i tko je bio protiv, ali sam bio obaviješten da se oni s time ne slažu. Ili sam bio krivo informiran? A nitko od OK nije došao da vidi čime mi raspolažemo. U novembru 1941. odlučili smo da predemo u oružanu akciju. Trebalo je da likvidiramo telefonsku mrežu od Kupinca do Pisarovine u dužini oko 10 kilometara. Svi ljudi koje sam obavijestio da sudjeluju u akciji došli su navečer u kuću Tome Mikulića. Bilo ih je oko 40. Imali su sa sobom sjekire, pile i oružje. Neki su bili naoružani civilnim puškama i pištoljima. Bilo je i nekoliko karabina. Raspoloženje je bilo izvanredno Svi su bili uzbuđeni jer će sudjelovati u većoj akciji na Pokuplju. Ja sam bio također presretan i zadovoljan odzivom ljudi i njihovom odlučnošću da se bore.

Toga je dana počeo padati prvi snijeg. To nas je još više obradovalo jer po lošem vremenu ustaše i oružnici nisu tako često izlazili iz svojih uporišta. A računali smo i na to da će snijeg zamesti tragove. Na relaciji Kupinec—Pisarovina bile su smještene dvije ustaške posade. One su stalno krstarile terenom jer su međusobno održavale vezu. Na toj su relaciji naše udarne grupe stalno prekidale telefonske linije i rasturivale letke.

Prije polaska s Nikolom Petrčićem, Miškom Mikulićem, Durom Mikulićem, Dragutinom Busijom i još nekim tačno sam odredio zadatke akcije. Smatrajući da bi moglo doći do borbe s neprijateljem, odredili smo najsposobnije drugove da zaštite one koji su trebali rušiti telefonske stupove. U prethodnicu su bili određeni: Đuro Mikulić, Josip Mikulić, Cvetko Strnić, Stjepan Kos, Milan Grbinić i Mijo Mikulić. Oni su bili naoružani civilnim puškama i karabinima. U zaštitu su bili određeni: Dragutin Busija, Nikola Petrčić i Tomo Grbinićek. Cijelom grupom rukovodio je Tomo-Gajdaš Mikulić, a na svakih desetak ljudi došao je po jedan rukovodilac od drugova koji su bili vojne starješine za vrijeme služenja u Jugoslavenskoj vojsci.

Nekoliko dana radilo se na pripremama za tu akciju. Tada sam bio neprekidno u selu među ljudima. Dogovarali smo se o svakoj sitnici. Bio sam u nedoumici hoće li ili neće ljudi doći. Radilo se naime o biti ili ne biti. Ali ni jedan aktivist nije izostao. Odlučnost mojih seljana, komunista, omladinaca bila je za mene velika politička snaga. Bio sam siguran da imamo narod iza sebe i da se oružana borba može uspješno voditi. Davao sam prijedlog da se formira kupčinski partizanski odred jer sam znao ljude koji će primiti oružje, koji su za akcije. Bili su to mladići vrlo hrabri i odlučni, a njihova politička svijest na velikoj visini. Sada sam bio uvjeren da sam na pravom putu, da su moji stavovi sigurni.

No, što se dogodilo iza tih najboljih raspoloženja za oružanu borbu? Kada su ljudi došli na borbeni zadatak, kada su se već vidjeli u prvim značajnim akcijama za NOP na Pokuplju, došlo je ono što uvijek dolazi iznenađujuće u takvim situacijama. Trebalo je da krenemo u devet sati navečer preko kupčinske šume u Kupinec. Negdje oko 8 sati k meni je došao Stjepan Benđo Koren i obavijestio me da se u akciju ne ide. Njemu je to javio Nikola Prebeg Brezović. U isto vrijeme bila je predviđena akcija na pruzi Rečica—Karlovac kojom su rukovodili drugovi iz Skakavca. Koren je kazao da je i ta akcija odgođena. Ne znam tko je tu direktivu dao Nikoli Brezoviću. Ali sam uvjeren da je tom direktivom učinjena jedna od najvećih političkih grešaka. Ta je odluka bila više nego saboterska. Ona je učinila velik udarac NOP u Pokuplju, a time i u drugim krajevima vezanim za Pokuplje.

To su učinili komunisti paničari, koji su cijelog rata planirali kako da sebe zaštite od većih opasnosti. Po mom dubokom uvjerenju akcija je odgođena zbog strahovanja upravo onih koji su mi prenijeli obavijest. Siguran sam da nitko od OK KPH Karlovac to ne bi učinio jer su takvi potezi u ratu bili strani KPJ i NOP.

Koren je inzistirao na tome da se u akciju ne ide, naglašavajući da će akcija biti otkrivena, da će ustaše poduzeti represalije nad ljudima, itd. On je snijeg smatrao opasnim. Govorio je da će neprijatelj po našim tragovima doći u selo. Sve sam to odbacio kao neosnovano. Rekao sam: »Ljudi su tu, oni hoće akciju, nitko im to ne smije osporavati, a najmanje komunisti, koji bi i sami trebali biti uporni da se priđe oružanoj borbi, jer to ima bolji politički efekat od svih suhoparnih pričanja. Zar ne vidiš da svaka oružana akcija donosi politički kapital, jer se akcijama svatko divi. Onaj tko ih vrši postiže najveći autoritet u narodu. Naš narod voli hrabre borce. On je uvijek volio one kod kojih je vidio da nešto stvaraju. I o njima je stvarao legende. Ako odustanemo od te akcije, mi ćemo politički mnogo izgubiti, jer će ljudi izgubiti povjerenje u rukovodstvo NOP.« No, Koren mi je rekao da je direktiva iz Karlovca takva i da ću, ako postupim suprotno, snositi svu odgovornost. Koren je bio mlad, neiskusan, nije živio u revolucionarnom duhu i nisam se čudio što je uporno stajao na direktivama koje je primio. Ali to je bila i njegova želja jer i sam nije bio odlučan za ovakve podvige. Za nas stare komuniste, prekaljene ljude, to nije pričinjavalo nikakvo strahovanje, jer smo kao komunisti smatrali da je sve moguće ako se ima politička zrelost o vođenju revolucije. Bio sam svjestan toga s kim imam posla. To su ljudi koji se boje za svoje živote. Oni nisu još zreli za oružanu borbu. Zato su to sve i skuhali. No, morao sam voditi računa da ne budem osuđen baš od takvih koji sebe trpaju u prvi plan, a NOP u drugi. Teška srca ljudima sam morao kazati da se u akciju ne ide jer je došla takva direktiva.

Moje saopćenje bilo je popraćeno velikim nezadovoljstvom. Ljudi su nas osuđivali; govorili su da ne treba slušati malodušnike. Direktno su napadali one koji su to skuhali jer u njih i tako nisu imali povjerenja. A to

zbog toga što u predratnom periodu nisu ih poznavali niti su ih vidjeli u bilo kakvim akcijama u naprednom revolucionarnom pokretu.

Od tada situacija u Donjoj Kupčini znatno se pogoršala. Ljudi više ne vjeruju pojedincima. Ali u ljudima ipak nije klonuo duh, oni su i dalje tražili da se formira oružana partizanska jedinica. To je naročito došlo do izražaja pri napadu ustaša na sela Prkos, Dugo Selo i Sjeničak. Kupčinski komunisti i omladinci predlagali su da se napadaju ustaše s ove strane Kupe jer bi time olakšali borbu partizanskim jedinicama na Kordunu. Radili smo i dalje na već ustaljenim zadacima NOP, koji su se previše zadržali na istovjetnim pitanjima i problemima, od kojih se nije kvalitativno išlo dalje.

21—22. XII 1941. ponovilo se nešto slično onome što se dogodilo kada je trebalo da pođemo u akciju na rušenje telefonskih stupova između Kupinca i Pisarovine. Tada je otpočela ustaška ofenziva na Kordun. Ofenziva je bila usmjerena na sela Prkos, Sjeničak, Dugo Selo i dalje prema Vrginmostu. Pokreti ustaša preko Pokuplja za Lasinju unijeli su veliku zabrinutost u narod na Pokuplju. Narod je odmah nazreo da se radi o zloćudnim namjerama ustaša prema narodu Korduna. Samo za nekoliko sati to se i ostvarilo. Ustaše su odmah otpočele zvjerskim ubijanjem žena, djece i staraca — sve što su uspjele uhvatiti. Vijesti su odmah stizale na sve strane Pokuplja o strašnim događajima koji su se sručili na narod Korduna od hrvatskih nacionalista — ustaša.

Ustaške jedinice koje su poduzimale ofenzivu bile su većinom iz Zagreba. To je bila tjelesna Pavelićeva bojna s kojom je on lično došao da vidi kako se njegove ustaše ponašaju u tom gnusnom razbojničkom djelu prema narodu, koji je bio osuđen na smrt bez ikakvih razloga, samo zato što je druge vjere.

21. XII navečer bio je zakazan sastanak u štali Nikole Petrčića. Na sastanak smo došli: Nikola Petrčić, Nikola Brezović, Stevo Koren i ja. Isti sam dan dobio obavijest da je Ivan Držajić, pop iz Donje Kupčine, bio u Lasinji i da je ustašama rekao da se Toma Gajdaš Mikulić hitno mora uhapsiti i likvidirati. Tu sam obavijest dobio od Ane Kos, svoje susjede, inače veoma pobožne žene. Pošto je bila bliski prijatelj popa i crkve, od nje mnogo toga nisu krili, pa ni ovo. O toj akciji kupčinskog popa obavijestio sam drugove na početku sastanka.

Odmah sam dao i prijedlog da počnemo s akcijama iz šume, jer da je opasno zadržavati se stalno u selu. Taj prijedlog je bio prihvaćen od svih prisutnih. Složili smo se da sutradan počnemo rukovoditi iz šume svojim političko-operativnim akcijama. Na tome smo sastanku opširno diskutirali o političkim događajima na Kordunu i na Pokuplju. Nas četvorica zaklela smo se stiskom pesnice da ćemo sutradan organizirati oružanu borbu iz šume. Za bazu smo odredili Kupčinsku i Draganićku šumu.

Ta naša odluka nije bila ostvarena. Opet su se ponovile stare greške — kolebanje i neodlučnost. To kolebanje i neodlučnost najviše se pokazalo kod Nikole Prebega Brezovića, koji je drugi dan otišao u neprijateljsku vojsku u Karlovac, kasnije u Generalski Stol. Njega kao komunista nije

obavezivala zakletva i naš zaključak da preuzmemo rukovodstvo NOP u Pokuplju na otvorenom partizanskom području, kako smo se zakleli. On nije našao mogućnost da nam se javi prije svog odlaska, već je jednostavno svoju vlastitu zamisao ostvario sam. Njegovim je putem pošao Stevo Bendo Koren, jer su se njih dvojica sporazumijevala kad god je bilo riječi 0 slabijim stranama NOP. Koren se uskoro vratio u Donju Kupčinu jer se ponovno upisao na fakultet, pa je dobio odgodu od služenja vojske.

Sutradan je došao k meni Nikola Petrčić i još neki drugovi koji su oštro reagirali na tako neodgovorne postupke Nikole Prebega Brezovića 1 Stjepana Benđe Korena. Nikola Petrčić me je tako prekoravao rekavši: »Zar ti njemu vjeruješ?«

Našao sam se u šumi s drugim ljudima, ne s onima koji su se zakleli da će sutradan poći u šumu. Sada je veza s Karlovcem bila prekinuta, a i s Kordunom zbog ustaške ofenzive. Ivan Vukić je još nekoliko puta otišao u Karlovac i došao do nekih drugova, ali direktiva o radu nije bilo. S Josipom Mikulićem i Marijom Mikulić otišao sam u Zagreb radi uspostavljanja veze s partijskim rukovodstvom. Kako je Josip Mikulić uspostavio vezu s nekim aktivistima, to sam je ja trebao učvrstiti i postaviti na pravo mjesto u odnosu na Pokuplje. Marija Mikulić je išla sa mnom da bi s Josipom Mikulićem mogla održavati tu vezu, pošto se ja nisam mogao dovoljno slobodno kretati po terenu.

Došao sam u Zagreb k Alojzu Ružiću, slastičarskom radniku. On me je povezao s Josipom Cvijom, a Josip Cvija s Četvrtim rajonskim komitetom. Sekretari su se rajonskog komiteta brzo mijenjali, jer su jedan za drugim padali u ruke neprijatelju i strijeljani. Mislim da su 1941. i 1942. godine sekretari bili Mato Kvakan, Stjepan Malek i Blaž Sekuljić.

Članovi rajonskog, pa i mjesnog, komiteta bili su Pero Prpić, Valent Kujak, s kojima su radili Branko Rokovać, Slavko Mikulić, Nesek i drugi. U općini Trnje, u kući Šime Bezjaka, Kašnjinska broj 12, bilo je stalno boravište članova CKH. Tu su odsjedali Marko Belinić, Dragutin Saili, Stevo Krajačić i drugi. Sve informacije i poruke koje sam prenio rajonskom komitetu bile su prenijete najodgovornijim drugovima radi poduzimanja odgovarajućih mjera u vezi s razvojem NOP. Njima sam predložio da dođu u Donju Kupčinu radi formiranja kupčinskog partizanskog odreda. Oni su to prenijeli partijskom rukovodstvu. Kasnije smo se dogovorili o njihovu dolasku u Donju Kupčinu. Bilo je utanačeno da se drugovi koji će izlaziti iz Zagreba obrate Franji Kuševiću, koji će ih onda dovesti u Donju Kupčinu. Prema tome dogovoru došla su dvojica iz Zagreba preko Zdenčine za Kupinec k Franji Kuševiću. Međutim, oni nisu došli u Donju Kupčinu, već su se vratili u Zagreb. Razlog njihova vraćanja, kako mi je rekao Franjo Kušević, bio je u tome što su smatrali da se na tom terenu ne može voditi oružana borba. Međutim, to nije bio glavni razlog njihova povratka u Zagreb, već ono što im je Franjo Kušević prenio o situaciji na ovom terenu. Kušević je njima rekao da je Kupčina komunistička i da je stalno pod neprijateljskom kontrolom te im prijeti opasnost da ih ustaše pohvataju pri dolasku u Kupčinu. Ni Kuše-

vic nije bio za to da se tamo otpočne s oružanom borbom. On je patio od iste bolesti kao i oni o kojima sam već govorio. Sebe kao intelektualca previše je cijenio da bi se stavio u takav položaj. Takav je ostao cijelog rata. Mislim da i Zagrepčani koji su pošli u Donju Kupčinu nisu bili dovoljno odlučni, jer je trebalo da dođu na lice mjesta, prema našem dogovoru. Kušević mi je rekao da su to bili jedna drugarica i jedan drug. Koliko se sjećam, drugarica se zvala Nada, ali u to nisam siguran. Kušević je njih obadvoje znao po prezimenima, ali ih ja u to vrijeme nisam upisao. Sada pak Kuševića nema na životu pa ne mogu provjeriti tko je to bio.

Pri istraživanju naše veze sa Zagrebom ustanovio sam da je Josip Cvija 1944. godine na Kordunu osuđen na smrt od partizanskog suda jer je s oslobođenog teritorija otišao u Zagreb svojevoljno. Alojza Ružića su ubile ustaše u Maksimiru 1942. godine. Josip Mikulić bio je od 1941. na vezi sa Zagrebom sve do proljeća 1943. godine. On je uspješno obavljao sve zadatke koje je Partija postavljala preda nj. Pravo je čudo da se tako dugo mogao slobodno kretati, da ustaše, koje su imale svoju posadu u Kupčini, nisu saznale za njegovo kretanje.

On je po naravi bio miran, sa svakim dobar. Nije se otvoreno upuštao u politiku, i to ga je za dulji vremenski period zaštitilo da nije došao pod udar. No odjednom im je bilo jasno da taj mirni i povučeni čovjek igra važnu ulogu. Pri hapšenju kupčinskih komunista i skojevaca jedan je, između ostalog, rekao: »Treba hitno uhvatiti onog Josipa Mikulića jer taj igra važnu ulogu.« O tome je Mikulić bio odmah obaviješten, pa nije više dolazio kući.

Mikulić se nekoliko puta sastao s Markom Belinićem u Zagrebu. On je dolazio k Markovim ljudima i donosio im poštu i obavijesti s Pokuplja, Žumberka i Korduna. Bezbroj se puta našao u delikatnoj situaciji. Došao je na određeno mjesto i nije dobio odgovor na lozinku; bio je u nedoumici nije li upao u klopku. Ponekad je hitno napuštao određeno mjesto jer je došlo do nesporazuma. Često se događalo da je odlazio na lične, privatne veze. Drugovi su htjeli da upoznaju svoje roditelje, žene i djevojke kako žive u partizanima. Josip je bio dobroćudan, sve je prihvaćao. Htio je svakome pomoći i učiniti uslugu, ali su te usluge za nj bile veoma riskantne.

Nekoliko ga je puta u Zagreb slao Mirko Lončar. Mirko mu je uvijek davao dobre savjete, tačne lozinke, opis ljudi s kojima je trebalo da se sastane. Bio je uvijek siguran kada je išao u Zagreb. Josip priča: »Više puta sam došao u Zagreb k pojedinim drugovima koji su trebali ići u partizane, ali oni se nisu još odlučili da idu. Vraćao sam se bez njih na Pokuplje.« Svašta taj miran, povučen čovjek zna o ličnom životu pojedinaca, o ličnim vezama, ali on to čuva za sebe. Na zadacima koje je obavljao a koji su bili veoma značajni nikada nije razmišljao o opasnosti koja ga vreba. Ponašao se kao da obavlja obične i normalne zadatke. To je bila mirna, jednostavna narav koja nije nikad izazivala bilo kakvu sumnju.

Marko Belinić pitao je Josipa je li on član Partije. Iako je bio, Josip je odgovorio da nije. Marko je razmišljao s kim ja to imam posla, zar mi

šalju vanpartijce na vezu. Josip je upitao Marka na Zapadnom kolodvoru: »Što ne bi ti došao pred mene na autobus?« Marko mu je odgovorio: »Nije to za mene sigurno.« Tek se tada Josip sjetio da to nije smio reći, ali nije zaboravio da Marku kaže: »A zašto ti ne bi došao u partizane, šta ćeš tu u Zagrebu?« Josip je smatrao da u partizanima ima najviše posla, da se tamo može najviše učiniti.

Valja spomenuti još jedan događaj iz 1941. godine, karakterističan za zbivanja na Pokuplju, koji nije ostao bez posljedica.

Početkom decembra 1941. godine jedna je grupa kordunaških partizana napala oružničku postaju u Pisarovini. U toj akciji partizani su zarobili nekoliko pušaka, nakon čega su se povukli u Kordun. U akciji je poginuo Dušan Stanđević, komandir grupe. To je utjecalo na daljnji tok akcije, jer su se partizani što prije morali povući s mrtvim drugom. Poslije te akcije bilo je svakojakih dilema. Ljudi su govorili o strahu kada se zapucalo u Pisarovini. Vidjeli su kako su u Pisarovini u mračnoj noći dolazili partizani i nisu vjerovali da će i oni ostati u miru. No kada je akcija bila izvedena, partizani su se mirno povukli prema pisarovačkim ribnjacima; nikome se nije ništa dogodilo. Oružnici su također ostali netaknuti. Samo su im partizani uzeli oružje.

Ljudi su u Pisarovini pričali da su zadovoljni jer su do tada samo slušali neprijateljsku propagandu o tome kako partizani loše postupaju s narodom, kako su to četnici, itd. Sada se više nije moglo prikazivati partizane kao neprijatelje, jer su se uvjerili u njihove postupke.

Akcija je imala još veće i šire značenje za narod na Pokuplju jer je postala stvarnost i na Pokuplju. Više nitko nije mogao reći da se borbe ne vode na Kordunu, da je to samo komunistička propaganda. Ti su neprijateljski elementi uvidjeli da je riskantno baviti se ustaškom propagandom jer da jednog dana mogu odgovarati za svoja djela. Mi smo se komunisti tom akcijom mnogo koristili, objašnjavajući narodu nužnost izvođenja još opsežnijih akcija i na tom terenu. Greška je bila u tome što akcija nije bila povezana s nama, što mi kupčinski komunisti nismo u njoj sudjelovali, jer bi ona time imala mnogo veće političko značenje u spomenutom kraju. Mogla je biti i bolje organizirana, jer smo mi imali odlične veze s Pisarovinom. Osim toga, otad bi naraslo mnogo veće povjerenje i dublje veze između kupčinskih komunista i partizanskih jedinica na Kordunu. Vjerujem da bi otad na onome terenu bile formirane zajedničke partizanske jedinice koje bi na Pokuplju vršile operacije. Tako bi se oružana borba prenesla na spomenuto područje za pola godine ranije. Mi smo se sutradan lično pitali: zašto se to tako dogodilo? Zašto mi nismo bili s time upoznati? Sjećam se kako su neki drugovi govorili da sam ja bio u toj akciji. Nisu mi vjerovali kada sam rekao da nisam, pa mi je još više bilo krivo što je ta akcija išla mimo nas.

Konačni rezime 1941. godine na Pokuplju kretao se u relacijama mojih zapisa. Oni se danas mogu prikazivati po vlastitim željama pojedinaca koji hoće da sebe opravdaju zbog loših postupaka ili pak uvećaju

svoju ulogu u NOP. Na tom području bilo je krupnih grešaka pojedinih članova Partije koji su nanijeli veliku štetu razvoju NOP, a neka su mjesta naprosto paralizirali svojim špekulantskim stavovima. O svemu se ne može pisati jer bi to izazvalo reakciju pojedinaca koji su danas postigli veću reputaciju u našem društvenom sistemu.

Oružane su se partizanske jedinice mogle 1941. godine razviti na Pokuplju kao i u drugim krajevima gdje je partijsko rukovodstvo formiralo odredene štabove i odredilo konkretne zadatke za oružani ustanak. Donja Kupčina imala je dovoljno kadrova da izvrši taj zadatak, da se formira partizanski odred koji bi svojim akcijama privukao progresivne i naprednije ljude iz općine Pisarovine, Pokupsko, Kupinec i Jastrebarsko.

Trebalo se riješiti onih komunista koji su rekli da oni ne smiju poginuti, da su vredniji od drugih pedeset, te se moraju strogo čuvati. Ti komunisti nisu cijenili ulogu Partije, njezinu revolucionarnu misiju u razvoju narodnog ustanka i revolucije; oni su demagoški nastupali kako bi zaštitili svoje živote. Na žalost, upravo su takvi svojevremeno postali rukovodioci nekih partijskih organizacija i foruma, gdje su svojim stavovima usporavali razvoj NOB, dok se nisu potpuno otkrili i konačno bili otklonjeni s odgovornih položaja.

Početkom 1942. godine politička se situacija počela komplicirati. Ustaška ofenziva od 21. XII 1941. na selo Prkos, Sjeničak i Dugo Selo na Kordunu unijela je velik strah i paniku u narod na Pokuplju. Ona je također stvorila strahovanje i kod jednog dijela članova Partije, zatim kod simpatizera i aktivista NOP. Zvjerski napad na srpski narod u tim kordunaškim selima, od ustaških zlikovaca, šokirao je cijelu pokrajinu. Ubijanje, paljenje, pljačka narodne imovine svakog je čovjeka strahovito potreslo. Ljudi su se gušili od strahota koje su činile ustaše. Naprosto se osjećalo da kod ljudi dolazi do osjećaja nemoći.

Ustaše u velikim kolonama krstare i ovim selima, hvataju narod, gone ga u kordunaška sela da im prevozi opljačkanu imovinu. Ako bi se tko suprotstavio, zvjerski bi ga napali. Ustaška vojska u očima naroda postaje tako omražena da je nitko ne želi vidjeti. Ona je crna i odvratna poput najopasnije zvijeri.

Pogibija Josipa Krasa i Marijana Čavića u Karlovcu paralizirala je kontakte i veze između organizacija NOP u tim krajevima. Veći broj vodećih komunista koji su radili u Karlovcu otišao je na Kordun, a oni koji su ostali u Karlovcu bili su u ilegalnosti. Svi pokušaji da se kako-tako održava veza ostali su bez uspjeha. Takva je situacija ozbiljno utjecala na tokove NOP na području Pokuplja, koje je u to vrijeme pripadalo Okružnom komitetu KPH za Karlovac.

Prijeko je potrebno iznijeti samo neke fragmente iz tog vremena. Većina članova KP iz općine šišljavić otišla je u domobrane. Govoreći da se tu borba ne može voditi, smatrali su da je jedini i pravilan put ići u

domobrane i tamo se boriti. U Donjoj Kupčini također je bilo nekoliko ljudi koji su bili istog mišljenja kao i šišljavci, uporno inzistirajući na tome da se ne zadržavamo u šumama, već da idemo u domobrane.

Na žalost, takvu su politiku i paniku širili upravo oni komunisti koji su sebe smatrali dovoljno svjesnima događaja koji su zadesili naš narod i našu zemlju. Oni su svojevremeno tumačili narodu značenje NOP, govorili su mu da se treba boriti oružjem u ruci, ali kada je došlo vrijeme da se stave na čelo naroda, izabrali su drugi put — put u domobrane.

Suprotstavio sam se takvoj politici svom snagom. Nisam je odobravao. Zbog toga sam u početku imao velikih teškoća. Nikada neću zaboraviti sastanka u svojoj kući koncem januara 1942. godine, kada je Stjepan Koren Benđo uporno inzistirao na tom da se ide u domobrane. On je rekao: »Mi tu ništa ne možemo raditi, nama prijeti opasnost da budemo uništeni. Svi treba da odemo u domobrane.« Napao sam to govoreći da se tako ne vodi revolucija, da je to izdaja. Moja je majka koja je sve to slušala, jer smo sastanak držali pred svim mojim ukućanima, kasnije rekla: »Vidiš, svi štite svoju obitelj, boje se za nju, a ti ne popuštaš, ti si toliko zadrt za taj pokret da ćeš i nas upropastiti.«

Upravo takvi ljudi, s tim i sličnim stavovima, kasnije su došli na rukovodeća mjesta u NOP, što je također imalo negativne posljedice za njegov daljnji razvoj. Takva shvaćanja dominirala su sve do maja 1942. godine, što je uzrokovalo stagnaciju NOP. Pravi je uzrok bio u čuvanju vlastite glave i zaštite svog kraja, od davanja povoda ustašama za napad.

Jaka zima i debeo snijeg također su stvarali velike prepreke u održavanju veza s aktivistima NOP. Ja sam se većinom zadržavao u šumama. Sa mnom su bili Mijo Vuralić, Mijo Mikulić, Ivan Kos, Đuro Mikulić, Josip Mikulić i Ivan Petrčić. Imali smo jedan karabin, civilne puške i nekoliko pištolja.

Kako se velik broj ljudi nije htio odazvati pozivima u domobransku vojsku, jer smo mi na njih vršili velik moralno-politički utjecaj, oni su se također povremeno s nama zadržavali u šumi. Ponekad je taj broj bio veoma velik. Koristili smo se tom prilikom za politički rad s njima, naročito kada su ostajali po cijeli dan s nama. Davali smo im da čitaju letke, brošure, pričali im o NOP, o borbama na ruskom frontu. To ih je interesiralo jer su imali povjerenja u Ruse, vjerovali su da će oni slomiti Nijemce. Svi su ti drugovi otišli u partizane čim se za to pružila prilika. Vojno zapovjedništvo u Karlovcu i kotarska vlast u Pisarovini bili su jako zabrinuti velikim neodazivom ljudi u domobrane. Poduzimali su svakodnevne akcije da se ljudi silom dotjeraju u domobrane. Oružnici su dan i noć krstarili selom da bi pohvatali ljude koji se nisu javljali na pozive po nekoliko mjeseci. Imali su informacije da se ti ljudi ne odazivaju njihovim pozivima jer su pod utjecajem kupčinskih komunista.

Jedne noći, bila je jaka zima, došao sam kući da prespavam. U zoru je netko pokucao na prozor. Prepoznao sam oružnike. Od njih pet kuća je bila opkoljena. Odlučio sam da iskočim kroz sporedni prozor.

Oružnici su imali sa sobom psa tragača. Uspio sam umaknuti u posljednji čas. No više nisam spavao kod kuće. Odmah sam otišao u šumu, gdje su mi se pridružili i ostali. Oružnici nisu mirovali. Pravili su nam zasjede, gotovo uvijek u većim grupama. U jednu sam upao i ja. Sa mnom su bili Mijo Vuralić i Mijo Mikulić. Tog puta nismo nosili sa sobom oružje. Ipak smo ih navrijeme opazili i umakli u šumu. To nas je naučilo pameti da se više ne krećemo bez oružja.

Sa Zagrebom sam imao vezu. Upoznavao sam drugove sa situacijom, davao im informacije o djelovanju naših aktivista, a i o djelovanju neprijatelja. Od njih sam donosio letke i drugi propagandni materijal. Obično bih prespavao kod Alojza Ružića- Koncem 1941. godine ostao sam u Zagrebu dva dana, jer sam preko njih tražio vezu za odlazak u partizane u Slavoniju. Dobio sam vijest da se u Slavoniju ne može ići jer i tamo ustaše, kao i na Kordunu, vrše neprekidne akcije i progone naše malobrojne partizane. Obaviješten sam od drugova da na tom sektoru Slavonije ima svega desetak partizana.

NOP u Pokuplju kontinuirano je radio. Bio je povezan s centralnim rukovodstvom u Zagrebu, ali se osjećala velika neaktivnost i slabo angažiranje upravo rukovodstva Okružnog komiteta KPH za okrug Karlovac i Okružnog rukovodstva KPH za Zagreb, jer je njihova pomoć u tom pogledu bila slaba. Slobodno mogu reći da smo mi na njih vršili pritisak da se opredijele za oružanu borbu u Kupčini.

Velik broj ljudi u tim krajevima čvrsto je stajao na strani NOP, KPJ i SSSR-a. Takvo se raspoloženje rađalo i stvaralo godinama. Možemo slobodno reći da je većina naroda bila protiv okupatora i domaćih izdajnika, ali je kod naroda bila važnija misao sačuvati glavu: »Rat će se brzo završiti. Rusi će uništiti Nijemce.« Tek mali dio bio je pristaša Nijemaca. Oni su govorili: »Nijemci će porobiti cijeli svijet. Njima se ne može nitko suprotstaviti.«

Svi vodeći ljudi iz HSS bili su na strani okupatora i ustaša- Oni su davali najveću podršku ustašama u svim njihovim akcijama. Nisam zapazio da su vodeći ljudi iz HSS osudili ustaše za zločine koje su počinili na Kordunu i drugim krajevima gdje je živio srpski živalj. Naprotiv, oni su govorili: »Srbe na Kordunu treba likvidirati jer je sada došao pravi momenat.«

Komunisti i njihovi simpatizeri bili su tako hrabri i politički sposobni da su uspjeli narod uvjeriti u pobjedu NOP i SSSR-a i u to da je Maček sa svojim suradnicima izdao narod Hrvatske prešavši na stranu okupatora i ustaša.

15/16. aprila 1942. rijeku Kupu prelazi desetina kordunaških partizana s Tešom Bulatom na čelu. Upravo u to vrijeme naš kadar nije bio dovoljno organiziran ni jedinstveno koncentriran na zadacima NOP. Kako sam već naveo, jedan je dio bio u domobranima, drugi se počeo pasivizirati. Uzrok je ležao u predugu m'rovanju. Nije se, kada je bila najpovoljnija politička situacija još 1941. godine, dozvoljavalo da se prede

od prebacivanja letaka, sakupljanja hrane, oružja i provođenja organizacije i veze na provođenje oružanih akcija.

Prebacivši se preko Kupe, desetina je otišla u Kupčinsku šumu, odakle je nastavila put u Draganićku šumu. Milan Martinović i Nikola Orečić prebacili su desetinu, ali s njom više nisu imali kontakta, niti su joj pružali bilo kakve informacije.

Desetina se zadržavala u Draganićkoj i Cvetkovačkoj šumi, gdje je u jednoj pastirskoj kući noćila. Ustaše i Talijani su u Jastrebarskom saznali za partizane. Njihov je čovjek otišao u Jasku radi informacija i dobra poznavanja tog terena. Više se nije vratio partizanima. To je bio konfident. A pored toga bilo je i drugih obavještenja. O partizanima su pričali kravari, a i Ivan Begunić, lugar, odmah je obavijestio ustaše u Jaski da su partizani u šumi-

Talijanska je konjica iz Jaske napala partizane rano ujutro došavši u neposrednu blizinu kuće u kojoj su spavali. Nešto prije dolaska Talijana u kuću je došao Mirko Mikulić iz Donje Kupčine, koji je išao za Cvetkoviće, i tu se zadržao u razgovoru s partizanima. Talijani su ga ubili jer se nije htio s partizanima probijati u šumu. Mislio je da se njemu neće ništa dogoditi jer je tu došao privatnim poslom. On nije radio za NOP niti je politički bio opredijeljen.

Partizani su se uspješno probili. Otvorili su puščanu vatru na Talijane, bacili bombe i tako razbili talijansku opsadu kuće. Probivši se preko nabujalog kanala, partizani su zauzeli položaje oko drveća i tukli Talijane koji su jurišali konjima. Talijani su imali 9 mrtvih i više ranjenih vojnika. Partizani su se probili u Cvetkovačku šumu, takozvani Jezerac. To je trokut koji dijeli od šišljavačke šume potok Ličnik, a od Draganićke šume potok Bukovac.

Mi u Kupčini nismo znali da su partizani u šumi. Tek nakon borbe s Talijanima počelo se pričati da je nekakva vojska u šumi. No do veze je došlo slučajno. Stevo Koren, idući u Jasku na našu vezu, naišao je na partizane. On se s njima sporazumio i ispričao im o razvoju NOP na Pokuplju. Dogovorili su se da Koren dođe do mene i upozna me o susretu. Koren se s partizanima dogovorio o znakovima raspoznavanja i mjestu gdje će se nalaziti. Došao je k meni oko 3 sata poslije podne i upoznao me sa situacijom. Odmah sam krenuo u šumu. Pošao sam s Đurom Mikulićem, jer sam u njega imao najviše povjerenja. Uzeo sam pištolj. Marija Mikulić je s Baricom Šetek i Jagom Mikulić spremala hranu za partizane. Sa sobom smo uzeli veću količinu vina, kruha i slanine, jer su partizani bili bez hrane. Morali smo ići brzo, jer su bili daleko i trebalo je hodati dva sata da se za dana stigne tamo. U šumi je bilo dosta opasno jer su Talijani krstarili po nekim njenim dijelovima. Stigli smo na mjesto boravka partizana još dok je sunce bilo dosta visoko. Srdačno smo se pozdravili. Bilo nam je obostrano veoma drago da smo se povezali. Kako su partizani ogladnjeli, odmah su išli da se najedu. Poslije jela Simić nas je upoznao sa situacijom, objasnio nam napad Talijana na njih, govorio o njihovu

dolasku ovamo i zatim predložio da idemo na mjesto gdje se vodila borba jer Teše Bulata nije bilo. Smatralo se da je poginuo. Svi smo krenuli na Vražnicu. Stigli smo na most i odjednom smo začuli zvižduk. Netko je od partizana rekao: »To je Tešin zvižduk.« Poslije toga se Tešo i sam javio.

Svi smo bili presretni kada smo ga ugledali. Budući smo sada bili svi na okupu, sjeli smo pod jedno drvo radi dogovora. Simić je zamolio Tešu da nam ispriča kako je prošao, jer se našao sam. Simić je to sve pažljivo zapisao u svoj dnevnik. On se ujedno kritički osvrnuo na neke drugove koji nisu bili dovoljno budni pri napadu Talijana.

Sunce se spuštalo iza krošanja debelih hrastova Draganićke šume. Dan je bio vanredno lijep, a mi uzbuđeni i sretni. Evo tu smo se našli Srbi i Hrvati koji se bore za vjekovne težnje naših naroda da žive u bratskoj zajednici ravnopravnih naroda, nezavisni i slobodni. Našli smo se da se borimo protiv okupatora i domaćih izdajica koji stvaraju bratoubilački rat, nanoseći našim narodima golema stradanja i patnje.

Lijep proljetni dan impresivno je djelovao na mene, to više što sam se sastao s borcima revolucionarima koji su već imali veliko borbeno ratno iskustvo. Ustanak, revolucija — uvijek je to kod mene stvaralo veliko uzbuđenje i radost.

Završili smo sastanak i odmah krenuli u Donju Kupčinu. Cijelim smo putem, Đuro Mikulić i ja, razgovarali s partizanima. Oni su nam pričali o svojim doživljajima s Korduna, a mi njima o situaciji ovdje. Nikada tu stazu kojom smo mi prošli neću zaboraviti. Uvijek bih njome umio proći do mjesta gdje smo se sastali. Većinom su razgovor s nama vodili Simić, Stevo Kličković, Nikola Ladešić i Tešo Bulat.

U selo smo došli u devet sati navečer. Večera je bila već gotova u kući mojeg strica Stjepana Mikulića. Svi smo ušli u kuću, gdje su nas dočekali moji seljani. U srdačnoj atmosferi partizani su večerali i pričali. Mislim da je to bio jedan od najljepših susreta u ondašnjoj situaciji, koji je imao veliko političko značenje.

Dolazak partizana, naoružane vojske, dao je veliko ohrabrenje i narodu ovih krajeva i aktivistima koji su ilegalno radili za NOP. Naročito se prisutnima dopalo Simićevo pričanje o pređenom putu kordunaških boraca. Simićeva dovitljivost, spretno manevriranje u pričanju naprosto su frapirali moje seljane. Oni su u Simiću vidjeli natčovjeka, koji je neustrašiv, učen i mnogo toga zna.

Partizani su bili raspoređeni po kućama. Tek oko pola noći otišli smo na spavanje. Spavanje je bilo organizirano kod Stjepana Mikulića, Tome Galetića, Tome Grbinićeka, Dragutina Busije. Sutradan sam se s Tešom Bulatom, Milanom Simićem i Stevom Kličkovićem dogovorio o našim zadacima. Prema dogovoru sam otišao u Zdenčinu radi priprema za napad na oružničku postaju u Zdenčini. Tamo sam se sastao s Grdešićem i objasnio mu naše namjere. Zadatak je odmah prihvatio te sam s njim utvrdio sve pojedinosti u vezi s napadom. Bio sam i kod Razuma, ali on nije htio da nam pomogne; bojao se.

Po povratku u Kupčinu obavijestio sam drugove o postignutom dogovoru. Odluka je donijeta da se napadne oružnička postaja. Poslije tih razgovora ja sam otišao u Zagreb. Josip Mikulić dobio je zadatak da ode u Zdenčinu i poveže se s Grdešićem te da obojica dočekaju partizane na dogovorenu mjestu. U Zagreb sam nosio obavijest da su se partizani prebacili u Kupčinu, a dao sam i punktove kuda treba da idu ljudi pri izlasku iz Zagreba za Donju Kupčinu. Radilo se o tome da se desetina popunjuje novim ljudima, kojima u Zagrebu prijeti opasnost, jer su tamo kompromitirani. Kako je sjedište 4. rajonskog komiteta bilo u Trnju, a tako i sjedište CK KPH, istovremeno su obaviješteni o dolasku partizana.

Čim sam došao iz Zagreba, moja me drugarica obavijestila da akcija nije uspjela i da su partizani u šumi. Josip Mikulić nije poznavao Grdešića i nije došao s njim u vezu, a partizani nisu stigli navrijeme u Zdenčinu, jer je padala jaka kiša i potoci su nabujali. Nitko od domaćih ljudi nije išao s partizanima, a oni nisu poznavali šumu i putove kojim se moglo brže doći do Zdenčine i zaobići nabujale potoke. Također mi je moja drugarica ispričala da su se neki aktivisti u Donjoj Kupčini uplašili, da se boje da će ustaše zbog zadržavanja partizana u selu, popaliti selo. Rekao sam joj: »Eto, vidiš, to su oni paničari koji su propovijedali da se revolucija može voditi iz domobrana.« Odmah sam otišao u šumu do partizana, odnio im hranu, a navečer sam došao s njima u selo. Večerali smo kod moje kuće, a spavali kod Ivana Kosa. Kod njega smo prenoćili nekoliko noći. On bi uvijek cijelu noć držao stražu da bi nas obavijestio o eventualnom upadu neprijatelja.

Odlučio sam da promijenim mjesto boravka, jer smo cijelo vrijeme u Petrinskom Zaselku, i svi su seljani znali da se tu nalazimo. Otišao sam s partizanima u Stupljansko Selo k našim aktivistima, ali nisu pristali da kod njih prespavamo. Zatim sam otišao u drugi zaselak, također k našim aktivistima, no ni oni se nisu složili da ostanemo kod njih. Jedan mi je od tih naših aktivista rekao: »Vi se ne smijete ovdje zadržavati, jer će inače naše selo izgorjeti. Treba da odete u druge krajeve. Mi ćemo sakupiti hrane i poslati vam je, ali u Kupčini ne biste smjeli ostati.« Jedan mi od članova Partije reče: »Ako se budeš s partizanima zadržavao u Kupčini i ako dođe do stradanja naroda, bit ćeš vješan pred narodom u Donjoj Kupčini.« Bio sam svjestan takve reakcije, jer u tako teškoj situaciji malodušnici, oportunisti i kolebljivci uvijek nalaze prostora za svoju politiku. No sve do sada na riječima su bili za NOP, htjeli su da nešto i učine na propagandi, ali sada vide da nema šale, da je došlo vrijeme kad treba primiti pušku i boriti se za slobodu.

Sva je sreća bila u tome što je Donja Kupčina imala hrabru, politički svjesnu omladinu. Ta je omladina prije rata aktivno sudjelovala u mnogim akcijama s komunistima i odgajana u komunističkom duhu. U njima smo u toj situaciji imali najveću podršku.

Među najboljima bili su Juraj Mikulić, Josip Mikulić, Mijo Mikulić, Barica Šetek, Drago Mikulić, Mijo Vuralić, Mirko Grbinićek, Drago Grbi-

nie, Josip Grbinić, Milan Grbinić, Stjepan Kos, Cvetko Strnić, Ljubica Petrčić, Jaga Janušić, Tomo-mlađi Mikulić, Ivica Pusak, Franjo Lugarec, Stevo Stupljanec, Ivan Strnić, Slavo Kos, Drago Matar, Drago Strnić, Vinko Lugarec i Marica Stupljanec. Pored tih skojevaca s njima je radilo na desetke omladinaca na raznim zadacima.

U danima dolaska desetine s Korduna od žena su se naročito istakle svojom hrabrošću i odlučnošću Marija Mikulić, Jaga Mikulić, Marija-stara Mikulić, Marica Strnić, Jana Kos, Roza Mikulić, Ljuba Kos, Barica Grbinićek, Kata Petrčić i Roza Petrčić. One su radile na spremanju hrane za partizane u svojim zgradama. Često su sakrivale i čuvale partijske radnike, kurire koji su dolazili na veze. Jednom riječju, njihovi su stanovi i gospodarske zgrade bili stalno opsjednuti našim političkim aktivistima i partizanima. Od muškaraca su se tu istakli Stjepan Mikulić, Tomo Grbinićek, Ivan Kos, Drago Busija, Ivan Konječić, Nikola-stari Mikulić, Jože Mikulić i Franjo Malijan.

To su bili ljudi koji se nisu kolebali, koji su sve izdržali u najodlučnijoj fazi zaokreta u razvoju NOP na Pokuplju, kada se prelazilo iz ilegalnog rada u oružanu borbu. Tada je tražena visoka svijest, odricanje od svega, pa i života. A to su mogli učiniti najhrabriji i najodaniji.

Trebalo je mnogo vremena da se oni koji su. se kolebali postepeno priviknu na takvu situaciju.

Ništa nisam znao o Nikoli Brezoviću. On je otišao u domobrane, ali se u martu 1942. godine prebacio na Kordun u partizane. Došao je u Blatnicu. Javio mi je da s partizanima dođem do njega. Te noći padala je užasna kiša, svi smo bili mokri. Morali smo gaziti vodu preko nabujalih potoka. Veza koju je Nikola Brezović postavio kod šišljavačke šume na potoku Kupčina nije nas dočekala. Onda sam s partizanima došao do Ivana Vukića u Koritinji.

Drugo jutro svi smo bili u Kupčini kod Stjepana Mikulića. Po odluci OK KPH za Karlovac i Glavnog štaba NOV Hrvatske desetina je trebalo da se prebaci u Žumberak, a vod »Kljuka« da dođe na Pokuplje. Stjepan Benđo Koren i Ivica Lopajić odlaze u Žumberak radi uspostavljanja veze sa žumberačkim aktivistima. Pošto su je uspostavili, desetina je krenula na Žumberak. Do Jaske ju je vodio Franjo Malijan iz Donje Kupčine, a dalje Ivica Lopajić.

Koncem aprila dolazi u Donju Kupčinu Mićo Zlatić Sava i definitivno konstituira Kotarski komitet. U Komitet su ušli Nikola Brezović Prebeg, sekretar, Tomo Gajdaš Mikulić, Stjepan Benđo Koren, Franjo Mikulić, Jože Benić i Josip Ivančić. Ovaj je posljednji kasnije dao ostavku na članstvo KPH, a pri hapšenju je teretio naše drugove, članove Vojnog komiteta, koji su bili pohapšeni i kasnije strijeljani.

Još u martu 1942. godine donijeta je odluka da se formira kotarski komitet KPH za kotareve Karlovac i Pisarovinu. To je područje u to vrijeme bilo veoma veliko. Obuhvaćalo je teritorij od Metlike do Letovanića kod Siska, zahvaćajući tri kotara: Karlovac, Pisarovinu i Jastrebarsko.

Mićo Zlatić Savo ostao je nekoliko dana u Kupčini da bi detaljno razradio organizacijska i politička pitanja na tome terenu, koji je bio po svojim specifičnostima veoma kompliciran. Pored ukazivanja na zadatke u vezi s formiranjem partijskih organizacija, SKOJ-a, odbora žena, NOO, odlaženja naših drugova u partizane, radi jačanja oružanih jedinica, on je u detalje upoznao članove Komiteta s time kakav odnos treba da bude prema ljudima iz HSS. Sa sekretarom OK KPH detaljno su razrađeni planovi veza između Zagreba, Karlovca, Korduna, Žumberka, aktivista u Horvatima i V. Gorici.

Kotarski komitet KPH za Karlovac i Pisarovinu preuzeo je na sebe velike i odgovorne zadatke na povezivanju organizacija. On je osigurao da se preko Donje Kupčine stvori kanal prebacivanja naših drugova u partizane i za prebacivanje naših jedinica koje su prolazile za Zumberak, ili obrnuto. Sva pošta od Glavnog štaba NOV Hrvatske, CK KPH i drugih foruma imala je osiguran prelaz preko određenih punktova.

Kotarski komitet sa sjedištem u Donjoj Kupčini bio je mostobran za sve akcije. Preko njega su dobivane sve informacije za kretanje u bilo kojem smjeru i za napade naših jedinica na neprijateljska uporišta na tim područjima.

Naša je obavještajna služba veoma dobro funkcionirala, jer smo imali dobre veze s Karlovcem, Jaškom, Pisarovinom i gotovo sa svim selima. Dolazak Miće Zlatića u Donju Kupčinu imao je veliko političko značenje za daljnji razvoj ustanka u tim krajevima. To je bila do tada najsnažnija moralno-politička pomoć nama na tome terenu. Nitko od OK KPH za Karlovac ranije nije došao u Donju Kupčinu. I sve što se radilo bilo je nesigurno, jer je obavljano preko kurira i članova KPJ koji nisu bili ni odlučni ni aktivni. Oni su donosili razna obavještenja, bez žive partijske riječi i direktive. Upravo je to bila osnovna greška članova OK KPH za Karlovac, koji, iako su znali za povoljnu situaciju u Donjoj Kupčini, nisu našli vremena da upravo tu čvršće i konkretnije surađuju. Vjerujem, da je netko od odgovornih drugova došao k nama, kao što je Mićo Zlatić, da bi se oružana borba vodila od 1941. godine u ovim krajevima i ne bi bila odgođena akcija iste godine koja je organizirana radi napada na cijelu telefonsku mrežu od Kupinca do Pisarovine, za koju se odazvalo oko 40 drugova. Sve do dolaska Miće Zlatića mi na tom području nismo dobivali konkretne borbene zadatke. Ljudi koji su nam prenosili mišljenja iz OK KPH Karlovac nisu znali niti su bili sposobni da nam ih prenesu onako kako su ih dobili. Oni su često bili pod velikim dojmom svojih preokupacija, bojeći se za sebe i za svoje porodice, pa su tražili da se što manje zaoštrava borba na njihovu području.

Kako se sjećam, Mićo je na spomenuto područje dolazio dva puta. Njegov drugi dolazak bio je povezan s raščišćavanjem nekih starih problema, koji su neke članove Komiteta okupirali, jer nisu vidjeli dalje od toga. Mićo je tada rekao: »Zar da se vi bavite takvim pitanjima? To što ste neke drugove okrivili da su napravili štetnu gestu nije ništa, to nije

vrijedno gubljenja vremena.« Mićo je bio dalekovidan, sa smislom za političku realnost. A što je najvažnije, nosio je u sebi snažno izražen humanizam, koji je svagda dragocjen u usklađivanju i izgrađivanju ljudskih odnosa.

Tada se Mićo s nama prebacio na Lučelnicu. Spavali smo na štali Mike Grebenića. Sutradan nam je donio doručak Ivan Mikša. S njim smo se dogovorili o formiranju seoskog NOO. Navečer je Mićo prisustvovao formiranju toga odbora. To je bio ujedno prvi seoski NOÖ za općinu Pisarovinu. U Odboru su bili Ivan Mikša, Mika Grebenić, Mika Mikša i Jura Petković. Tada su obavljene i pripreme za formiranje partijske organizacije u Lučelnici od Tome Mikše, Jure Petkovića i još jednog druga.

Početkom maja 1942. godine u Donjoj Kupčini formiran je Općinski komitet KPH. U nj su izabrani Nikola Petrčić, kao sekretar, Tomo Grbenićek, Franjo Mikulić, Drago Grbinić i drugi. U to vrijeme bilo je 26 članova KP, a djelovali su u 4 ćelije. Kasnije su članovi Općinskog komiteta KPH bili Tomo Sloboda Mikulić, Ivan Konječić, Marija Mikulić i drugi. Općinski NOO, koji je formiran 29. VIII 1941, proširio se od 7 na 10 članova. Formirana su 4 seoska NOO od 18 drugova. To je bila najjača partijska organizacija u cijelom okrugu za Pokuplje i Žumberak. Upravo je zbog toga kupčinska organizacija bila potpuno sposobna da na sebe preuzme rukovodeću ulogu u dizanju ustanka u tim krajevima. To je bio rezultat dugogodišnjeg rada komunista s narodom. Svaka druga polemika ostaje bez osnova i štetna je za historiju NOP u tim krajevima.

U to vrijeme, to jest 1941. godine, bile su dvije partijske organizacije na teritoriju općine šišljavić — jedna u šišljaviću, druga u Blatnici. Ali te organizacije nisu imale narod za sobom, jer se nisu u društveno-političkom radu borile za interese naroda u tim krajevima. Kada je trebalo preći na oružanu borbu, te su se organizacije raspale, šišljavska se raspala u proljeće 1942. godine, a blatnička u proljeće 1943. godine. Rad tih organizacija bio je veoma slab. K njima se nije moglo doći. Članovi su se Partije bojali doći na sastanak, htjeli su biti u dubokoj ilegalnosti, kako bi se sačuvali od neprijatelja. To je uzrokovalo pasivnost naroda prema NOP. Iz Općine je bilo svega nekoliko partizana.

Tada je partijska organizacija Donje Kupčine imala 27 članova: Đuro Mikulić, Josip Mikulić, Nikola Mikulić, Barica Šetek, Tomo Grbinićek, Marija Mikulić, Tomo Sloboda Mikulić, Franjo Pucak, Nikola Petrčić, Ivan Lugarec, Mijo Lugarec, Ivan Konječić, Ivan Strnić, Joža Malek, Cvetko Strnić, Ivan Petrčić, Drago Busija, Drago Grbinić, Mirko Grbinićek, Stevo Benđo Koren, Franjo Mikulić, Đuro Kuzmić, Mija Stepušin, Josip Petrčić, Zlata Petrčić, Stevo Lukić i Tomo Gajdaš Mikulić. Od njih su neki kasnije otpali, ali su ostali vjerni NOP. Aktivno su radili, a kasnije su otišli u partizane, gdje su se pokazali kao dobri borci.

Pored partijske organizacije u Donjoj Kupčini formirane su tri skojevske grupe sa oko 23 člana: Stjepan Kos, Milan Grbinić, Josip Mikulić, Drago Mikulić, Franjo Lugarec, Drago Stepušin, Tomo-mlađi Mikulić,

Vinko Lugarec, Ljubica Petrčić, Ivan Koren, Stjepan Stupljanec, Ivica Pusak, Ivan Stepušin, Slavko Kos, Josip Stupljanec, Ivan Strnić, Mirko Grbinićek, Đuro Mikulić, Miško Mikulić, Drago Britvec, Stevo Kos, Drago Matas i Barica Matas.

U maju 1942. godine formiran je i Općinski odbor AFŽ. Na formiranju Odbora radila je Marija Mikulić. U to vrijeme to je bio prvi odbor žena na spomenutom području. U Odbor su ušle: Marija Mikulić, Barica Šetek, Bara Grbinićek, Kata Petrčić, Jaga Janušić i Jaga Mikulić.

Bio sam prisutan tom sastanku koji je održan pod stogom sijena na dvorištu Jage Mikulić. Još i danas se sjećam riječi koje je izrekla Bara Janušić: »Dirnuta sam ovim sastankom, i vrlo mi je drago da je moja kćerka u tom odboru, gdje žene mogu da imaju svoju organizaciju ... Treba da se borimo za svoju slobodu koju su nam oduzeli.« Te su drugarice bile neustrašive; one su dan i noć radile, nikada ih neprijatelj nije mogao omesti u izvršavanju zadataka.

Sjedište Kotarskog komiteta KPH bilo je kod Jage Mikulić. Ona je hranila članove Komiteta, osiguravala njihovo spavanje, a odsjedao je kod nje i velik broj drugova kada su dolazili u partizane iz gradova. Tu su se slijevali kuriri i politički radnici. Kod nje su odsjedali Mićo Zlatić Savo, Milka Kufrin, pri prelazu s Korduna na Zumberak, Vlado Novaković s još jednim drugom kada je odlazio iz Karlovca i mnogi drugi, među kojima i Joža Tome s deset omladinaca. Njena je kuća dala velik doprinos NOP u tim krajevima, jer je bila naša glavna baza cijele 1942. godine. U njoj su donijete sve glavne odluke u vezi s razvojem ustanka. Održani su mnogi sastanci na kojima se raspravljalo o planovima za likvidiranje neprijatelja i organiziranje naroda u NÖP. Jaga Mikulić nije klonula duhom ni onda kada je ustaša htio da uhapsi njena druga. Ona je skočila na ustašu i zgrabila mu pušku. Ustaša je opalio metak i ranio njena druga Stjepana, ali je morao da bježi jer je njih dvoje bilo odlučno da se bori. To su rijetki primjeri da se žena upušta u takvim prilikama u borbu. Ali ta žena nije poznavala straha, ona je sve stavila na kocku.

Jaga Janušić bila je još mlada djevojka ali vrlo odlučna. Jednom sam bio kod nje s dva druga kada su ustaše došle u selo. Saznale su da se nalazimo u tom zaselku i počele su tragati za nama pretresajući kuću po kuću. Jaga nije klonula duhom. Mi smo bili spremni za napad ako ustaše dođu do nas. Njena kuća, imovina, sve je bilo stavljeno na kocku, ali Jaga i njeni roditelji nisu pokazivali nikakve znakove panike.

Od članova Partije, SKOJ-a i odbornika formirane su jake udarne grupe. S vremena na vrijeme bilo je u grupama po tridesetak omladinaca i odraslih ljudi. Oni su radili na rušenju telefonskih stupova, prekopavanju cesta, rušenju mostova, prebacivanju letaka, održavanju veza na rijeci Kupi koja je dijelila Kordun od Pokuplja i Žumberka. To su bili neustrašivi aktivisti. Radili su dan i noć.

Pristupili smo i formiranju Kotarskog komiteta SKOJ-a. Na tom su zadatku radili Đuro Mikulić i Stevo Koren, koji je u Kotarskom komitetu

KPH bio zadužen za omladinu. U Komitet su izabrani Jože Tome, Đuro Mikulić i Dane Grčić. Kasnije su ušli Mirko Grbinićek, Dušan Stanojljević, Stevo Stupljanec i Miško Mikulić. U 1942. godini sekretari Komiteta bili su: Jože Tome, Đuro Mikulić i Miško Mikulić. Koncem 1942. godine Jože Tome i Đuro Mikulić izabrani su u OK SKOJ za Pokuplje i Žumberak. Kotarski komitet SKOJ-a za kotareve Karlovac i Pisarovinu formiran je u maju 1942. godine.

Mićo Zlatić, Nikola Brezović Prebeg i Tomo Mikulić Gajdaš stigli su početkom maja 1942. godine u selo Lučelnicu. Smjestili smo se u štali Nikole Grebenića, odakle smo uspostavili kontakt sa suradnicima NOP. Ivan Mikša nam je donio hranu. S njim smo se dogovorili o formiranju seoskog NOO, a s Tomom Mikša, kovačkim radnikom, o osnivanju partijske organizacije u Lučelnici. Vodili smo razgovore s predstavnicima HSS — Perom Grebenićem, Ivanom Torom i Perom Nikovićem — o njihovu priključenju NOP.

U maju 1942. godine Nikola Brezović i ja formirali smo partijsku organizaciju u Pisarovini u gospodarskim zgradama Nikole Kovačića (selo Topolovac). U organizaciju su ušli Ivan Radinić Jašo, Nikola Kovačić, Marko Devčić i Marcel Hojić. Nešto više od mjesec dana nakon formiranja te organizacije Marko Devčić napustio je partijsku organizaciju, a Marcel je otišao u Njemačku.

U organizaciji su ostali Ivan Radinić i Nikola Kovačić. Oni su dali nove ljude u tu organizaciju. Nikola Kovačić bio je jedan od najboljih i najbogatijih seljaka u tome kraju. On se isključivo bavio naprednom poljoprivredom. Formirao je stočarsku zadrugu kojoj je bio predsjednik desetak godina. Pripadao je HSS, ali se odlučno suprotstavio okupaciji i ustaškim slugama. Nika je bio miran čovjek, drevna kova, koji se nije plašio neprijatelja. Njegove dvije kuće bile su na raspolaganju aktivistima NOP. Mi smo se kod njega zadržavali po nekoliko dana, iako je do Pisarovine bilo samo pola kilometra. Njegova žena, kćerka Barica, baka— svi su radili za NOP. Upravo kod njegove punice, stare bake, mi smo se zadržavali jer smo smatrali da neprijatelj neće posumnjati da se tu nešto događa. Starica se brinula o nama kao oko svoje djece.

Jedne večeri, dok smo održavali sastanak s partijskom organizacijom, odjednom su psi počeli jako lajati. Netko je od drugova rekao: »Ustaše!« Neki su se drugovi počeli komešati, prepali su se, ali Mika Kovačić reče: »Ako su to ustaše, onda idemo syi u borbu, jer nema drugog izbora.« Mika se nije plašio da u Pisarovinu donese velike omote letaka stavivši ih pod svoj kaput. On je uvijek našao rješenje da te letke baci pred nos ustašama. Uvijek kada bismo trebali podatke o ustaškoj posadi ili o kretanju ustaških agenata u Pisarovini Mika bi taj posao vrlo savjesno obavio.

Brezović i ja bili smo i kod Vinka Pavlačića. S njim smo razgovarali u vezi s formiranjem NOO. Predložili smo da bude član KPJ, ali je on to kategorički odbijao. Rekao je da se neće vezati za bilo koju organizaciju jer se boji. On se isticao još ranije kao ljevičar, ali sada nije htio da radi organizirano.

AKTIVISTI NOP-A U ZATVORU U JASTREBARSKOM JULA 1941. GODINE

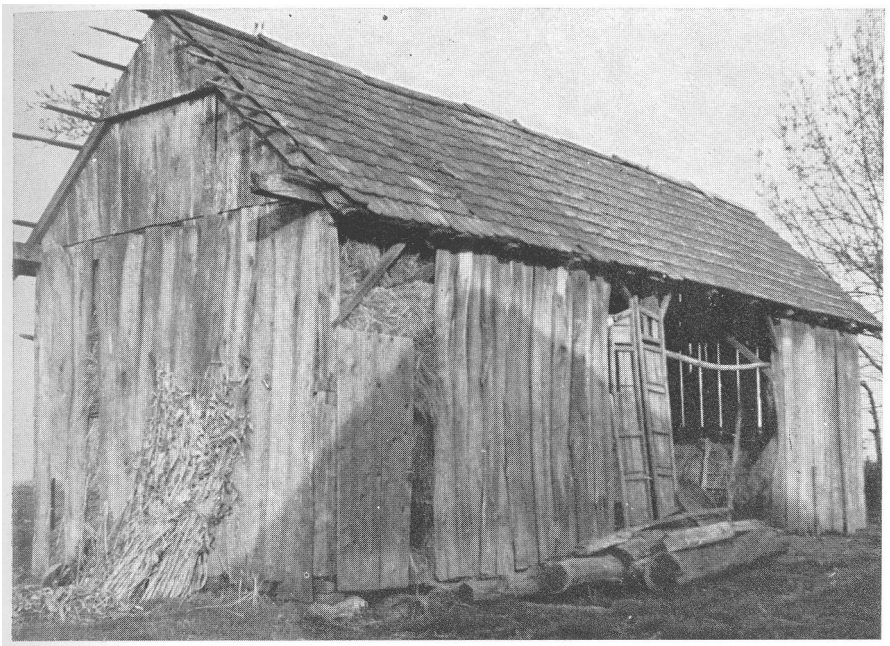

SJENIK NIKOLE MIKULIĆA U DONJOJ KUPČINI U KOJEM JE SREDINOM 1942. GODINE FORMIRAN OPĆINSKI KOMITET ZA DONJU KUPČINU.

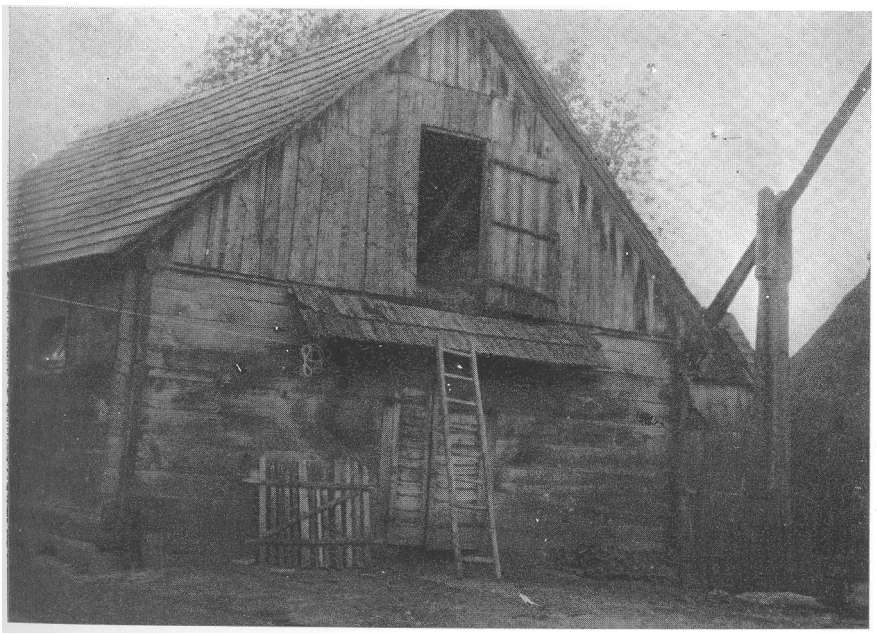

KUĆA TOME GALETIĆA U DONJOJ KUPČINI U KOJU SU SE SKLONILI PARTIZANI PRIGODOM PREBACIVANJA S KORDUNA U ŽUMBERAK APRILA 1942. GODINE.

BORCI I 2UMBERAČKE CETE, OREHOVEC MATA 1942. GODINE. SLITEVA TOMO TURAKOVAC, JOVICA MRAOVIC ZEC, STJEPAN KOREN BENDŽO, IVICA LOPAIĆ I VUJO VUKOVIĆ.

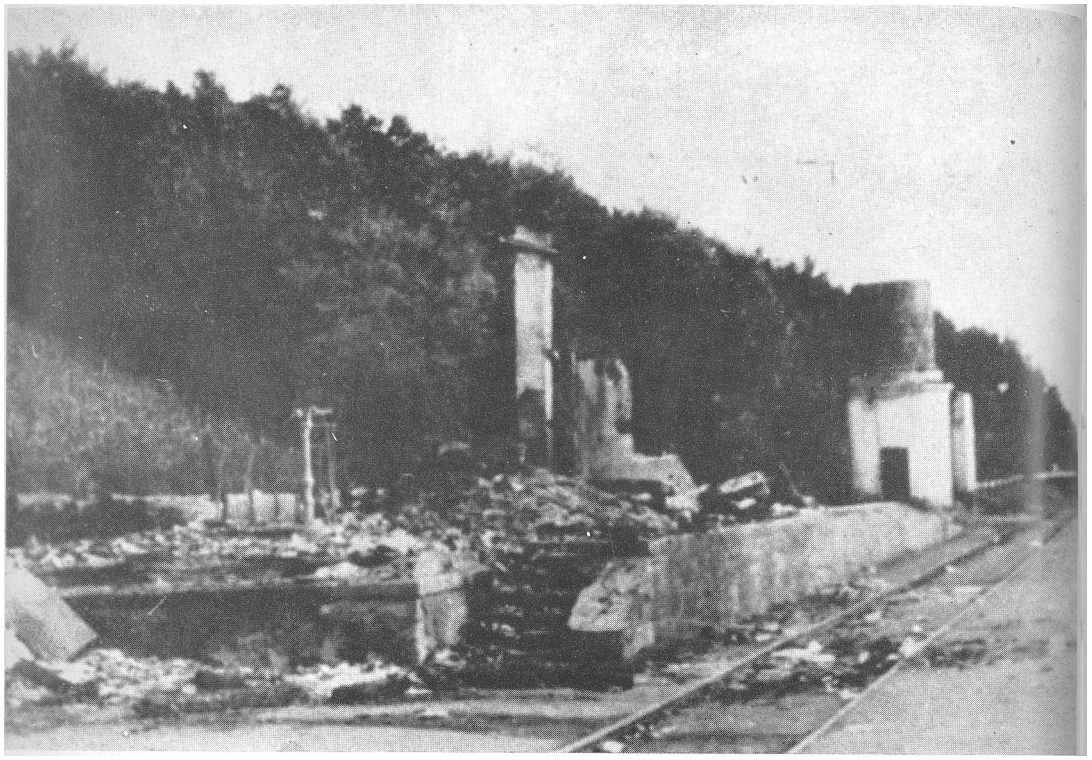

UNIŠTENA ŽELJEZNIČKA STANICA U JASTREBARSKOM. STANICU SU RAZORILI BORCI I KORDUNAŠKE BRIGADE U AUGUSTU 1942. GODINE.

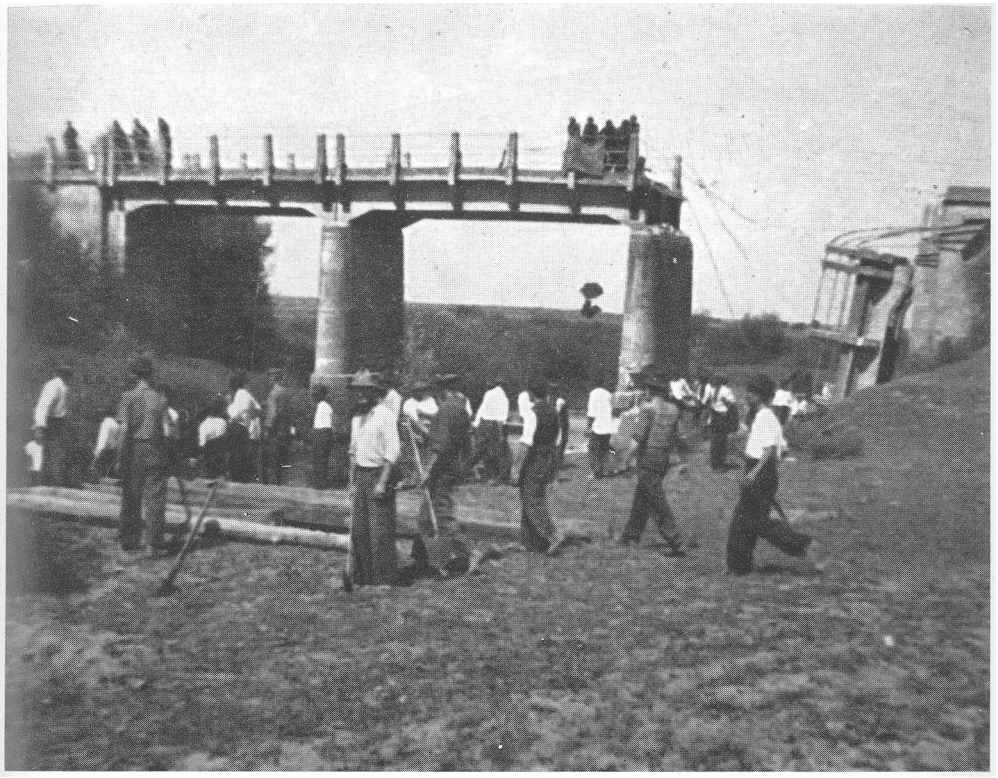

MOST NA POTOKU KUPČINA KOJI SU UNIŠTILI BORCI BATALJONA »KLJUKA« U JULU 1942. GODINE.

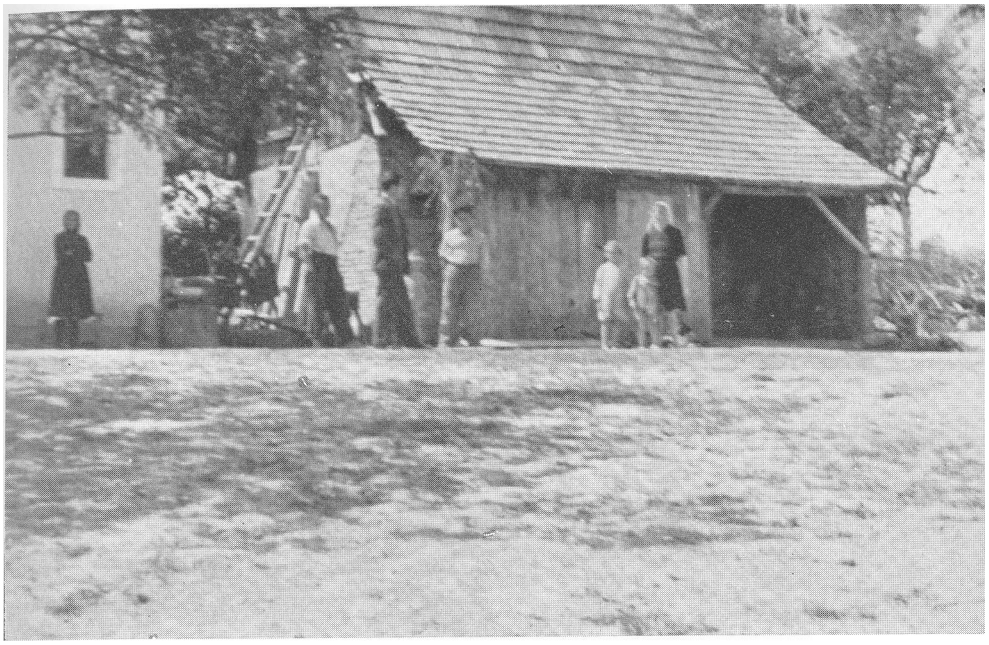

KOMORICA J02E SUCA U VELIKOJ JELSI U KOJOJ SU SE 1941. ZADRŽAVALI IVO MARINKOVIĆ I MATO MEJA5IĆ. TU SU ČLANOVI MK KPH KARLOVAC I SEKRETAR KK KPH KARLOVAC U 1941. I U PROLJEĆE 1942. ODRŽAVALI SASTANKE S PARTIJSKOM ORGANIZACIJOM VELIKE JELSE.

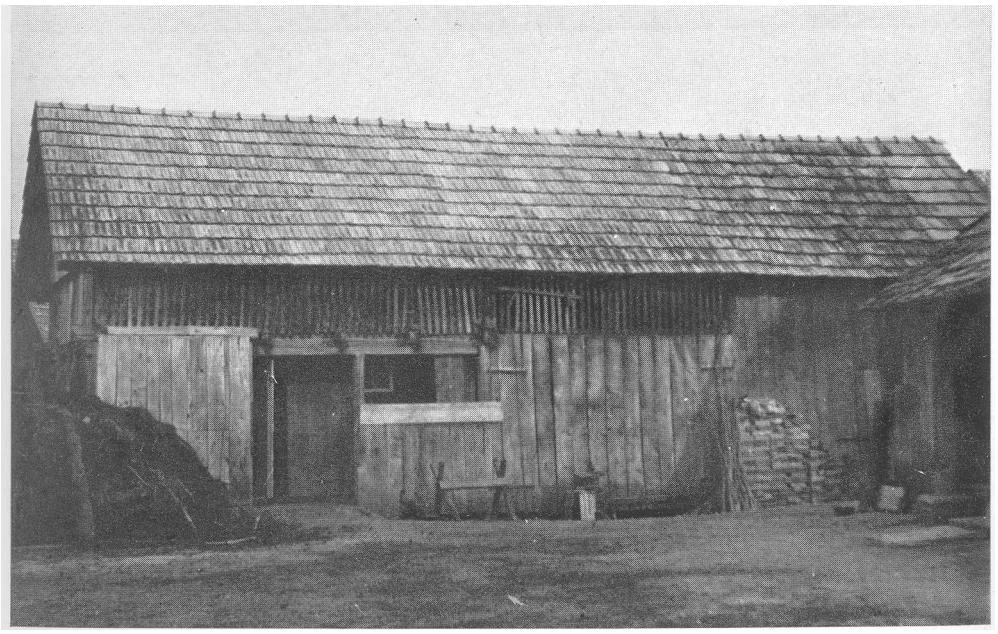

GOSPODARSKA ZGRADA IVANA VUKIĆA U KORITINJI U KOJOJ SU APRILA 1942. GODINE PRESPAVALI PARTIZANI KORDUNA NA PUTU ZA ZUMBERAK.

KUCA TOME I FRANJE MIKULIĆA. SLUŽILA JE KAO PARTIJSKI PUNKT 1941. I 1942. GODINE. U NJOJ JE U LJETO 1941. GODINE FORMIRAN ODBOR NOF-A.

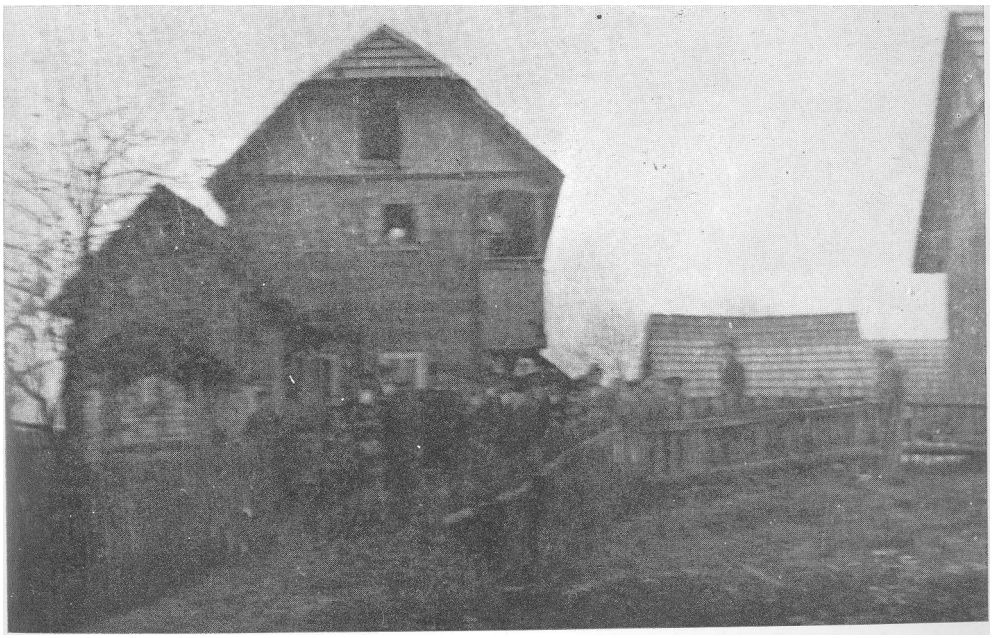

KUĆA ZADRUGE BREZOVIĆ-POPEC U ŠIŠLJAVIĆU U KOJOJ JE U JESEN 1941. MARIJAN ĆAVIĆ ODRŽAO SASTANAK S KOMUNISTIMA PRIGODOM OBILASKA POKUPLJA.

ZBOR NARODA I PARTIZANA U SOŠICAMA NA 2UMBERKU OKTOBRA 1942. GODINE.

U općini Kupinec NOP se također razvijao postepeno osvajanjem ljudi koji su uzimali našu štampu, prenosili razna obavještenja i poruke. Franjo Kušević, student prava, okupio je oko sebe jedan dio ljudi. S njime su aktivno radili Jože Prevendar, Franjo Lukačić, Stevo Mlinar i drugi. Kod Franje Kuševića bilo je mjesto na koje su dolazili aktivisti iz Zagreba i Pokuplja. On prebacuje Milku Kufrin u Okić pri njenu prelazu s Korduna u maju 1942. godine.

Kušević se uspijeva povezivati s općinskim službenicima, koje angažira za NOP i preko njih dobiva razna obavještenja. On se ujedno povezuje s kćerkom glavnog Mačekova službenika, đakom srednje škole, od koje je dobivao dragocjene podatke. K Mačeku su dolazili visoki ustaški i nacistički službenici na dogovor o borbi protiv NOP. Preko Franje smo doznavali tko je posjećivao Mačeka iz Pokuplja i samog Kupinca.

Pored Kupinca u toj su općini bila i sela Bratina i Kraljevac. Za NOP u Kraljevcu radili su Janko Gajan, Jože Taban, Jura Vindišman i Jandra Pandak. Oni rade na vezama s Hrvatima, snabdijevaju narod propagandnim materijalom i imaju velik broj simpatizera, koji s njima rade. Kod njih se povremeno zadržavaju naši aktivisti. U kasnijem razdoblju u tom selu razvio se snažan NOP. Formirane su tri partijske organizacije, nekoliko skojevskih grupa i seoski NOO. Velik broj ljudi iz tih sela i općine otišao je u narodnooslobodilačku vojsku.

U selu Bratina angažirao se za NOP Josip Žunac Oljba, član Kotarskog odbora HSS za Pisarovinu. On je ujedno bio član Općinskog odbora HSS za Kupinec. S njime je radilo nekoliko drugova, od kojih je u oktobru 1942. godine formiran seoski NOO, prvi u toj općini. U Odboru su, pored Josipa, bili Martin Žunac, Ferko Žunac, Jura Žunac Oljba i Ferko Žunac Mikina. Taj je odbor kasnije prerastao u Općinski NOO. U selu Bratina također smo uspostavili vezu sa Stjepanom Broz, bratom druga Tita, i sestrom Micikom, Slavkom Gluhak, Jankom Cestarom, Tomom Sultanom i drugim, pojedinačnim kontaktima i vezama. S obzirom na to da je preko Bratine išla naša veza za Zagreb, da su se tuda prebacivali naši aktivisti i operativne jedinice, to je veći broj ljudi služio kao vodiči preko šuma. I ovo je selo dalo velik doprinos NOB, jer je većinom bilo u NOV.

Lijepo su primali naše ljude, hranili ih. Nije se primjećivala izdaja i šurovanje s ustašama, ali se osjećalo da su prema NOP rezervirani, jer im ideje komunizma nisu bile bliske. Trebalo je vremena da se čvršće vežu za NOP. Ubrzo su prihvaćali i cijenili borbene i odvažne ljude koji se nisu bojali da umru za slobodu. A upravo to je razbijalo kod njih pasivnost i nepovjerenje.

U ovoj se općini NOP konstantno razvijao, i u 1942. godini ima velik broj ljudi koji su se aktivno angažirali. To su bili vrlo odlučni ljudi koji se nisu bojali neprijatelja, koji su odlučili da se bore dokraja. Sve to nije oduševljavalo dra Mačeka, što se u »njegovu« Kupincu stvara snažan NOP, što ljudi ulaze u NOO, što se povezuju s kupčinskim komunistima, koji ih, kako je Maček rekao, vode krivim putem. Mačeka je zabrinjavalo

što se njegovi do tada odani suradnici povezuju s komunistima, što mu, pod nosom, u susjednom selu kuju planove za uništenje ustaša i okupatora, a time i njega kao njihova suradnika. Maček strašno zamjera narodu Kupinca. On ne vjeruje više nikome da se nije povezao s komunistima. Sjećam se kako su mi to uvijek govorili ljudi kada sam s njima održavao sastanke. Imao sam sreću da preuzmem tu općinu na sebe, jer sam u njoj imao mnogo poznatih ljudi koji su sa mnom bili dobri i upravo preko njih sam uspio organizirati jak NOP, stvoriti partijske i skojevske organizacije koje su uspjele da sav narod pokrenu u borbu.

To je bio velik udarac za Mačeka i njegovu kliku, jer ga narod napušta u mjestu gdje on živi i gdje je nekada imao veliku podršku.

U općini Pokupsko otpočeli smo s formiranjem svih organizacija NOP od juna 1942. godine. Prva partijska organizacija formirana je u junu od tri člana. Sekretar je bio Imbro Kaurić Dim, kojeg su ustaše kasnije ubile iz zasjede. U drugoj polovini 1942. godine formirani su seoski i općinski NOO. Općinski NOO imao je 10, a u seoskim su odborima bila 33 člana.

U Općinskom odboru bili su najaktivniji Janko Antolić, Janko Brnadić, Janko Busija, Jože Kireta, Imbro Omerogić i drugi.

Također su formirane skojevske organizacije u selima Brkićevina, Cerje i drugim. U skojevskim organizacijama bili su najaktivniji Vlado Kireta, Mirko Strugar, Branko Kireta, Zvonko Kireta, Jože Popovčić, Mirko Popovčić, Jože Strugar, Stevo Jagodić, Katica Kaurić, Drago Antolović, Vlado Drvodelić i drugi.

Djelovanjem skojevske organizacije, NOO i partijske organizacije stvorena je u toj općini povoljna politička atmosfera. Oni popunjavaju četu »Kljuka« s desetak omladinaca, a u selima omladina masovno radi u NOP. U selu Brkićevina komesar čete Ivica Tomšić govori na masovnom zboru pred 150, a na drugom pred 50 ljudi. Poslije zbora omladina s partizanima pjeva i pleše do duboko unoć. Rasplamsalo se opće narodno veselje i zajednička ljubav za slobodom. Takvo se oduševljenje prenosilo iz sela u selo. Narod je shvatio da je NOP njihova stvar, da je to narodni pokret koji se bori za prava radnika i seljaka. Tako je u općini Draganić u maju 1942. godine formiran Općinski NOO od 5 članova. Predsjednik Odbora bio je Ivan Misir, napredan čovjek i komunist po uvjerenju. On se u SAD borio za prava radničke klase, a kada se vratio u svoje rodno mjesto, neprekidno je politički djelovao u narodu. S njime su u Odboru bili Mara Klarić, kasnije predsjednik Odbora, Ivan Biličić i Tuna Turk.

Taj je odbor bio veoma aktivan i uspješno je rukovodio s općinom Draganić. Uspio je da poveže sve napredne ljude i omladinu. Zajednički sa skojevskom organizacijom i članovima Partije, pored sela Draganića, imali su stalnu vezu s Karlovcem, preko koje su dobivali potrebna uputstva za rad, a ujedno imali velike mogućnosti za dopremanje raznog materijala. Kako je selo vezano uz šumu, draganićki su aktivisti imali mogućnost da materijal odmah predaju partizanima.

U tome mjestu veliku je ulogu odigrao Dane Grčić, sekretar skojevske organizacije i član Kotarskog komiteta SKOJ-a za kotareve Karlovac i Pisarovinu. Budući da je Karlovac dobro poznavao, jer je u njemu polazio školu, učio zanat, bio je predratni skojevac, pa je i u najtežim trenucima uvijek mogao uspostaviti vezu s karlovačkim aktivistima. To je bio ujedno neustrašiv omladinac koji nikada nije odstupao od zadataka, niti je poznavao što je to strah. S njime je radio Milivoj Gabrešnik, koji se također od mladih dana borio za komunističko društveno uređenje. S njima je radila Teja Grčić, Stjepan Pestac, Mića Klarić, Tereza Jurić, Ignjac Štofac. U toj grupi radio je i Mirko Misir.

Sjećam se kako su odbornici i skojevci uvijek disciplinirano dolazili na veze koje su bile u Draganićkoj šumi. Bez obzira na to kakva je bila situacija oni su se preko pruge probijali u šumu i donosili nam dragocjene vijesti. Preko njih smo uvijek doznavali što neprijatelj poduzima u Karlovcu i Draganiću, kakve akcije sprema protiv NOP, budno su pratili tko se bavi neprijateljskom djelatnošću. Draganićka je organizacija bila direktno povezana s operativnim jedinicama u Žumberku, za koje je neprekidno prikupljala dragocjene podatke. Živeći na takvoj raskrsnici, imala je povoljne uvjete da bude u toku svih događaja.

Naš je komitet kontrolirao i organizirao rad s Jastrebarskim, Zdenčinom, Rečicom, Mekušjem. U Jastrebarskom je NOP rukovodio Ivica Lopajić. Oni su formirali inicijativni odbor NOP u kojem je bilo oko 7 drugova: Ivan Krsnik, predsjednik, Milan Orsak, dr Danko Davila, Ljubica Vinderštajner i drugi. U Zdenčini su radili Grdešić-stari, Razum, kovač, a u Rečici Lacko Koren, koji je također imao nekoliko svojih suradnika, npr. Dragu Broza Hrena i druge. U općini su se šišljavić u proljeće 1942. godine općinski NOO i partijska organizacija raspali. Više se u toj općini nije moglo pristupiti formiranju organizacija jer je politička klima bila vrlo loša. Ustaški tabornik Tomo Družak, njegov brat župan Franjo u Karlovcu su imali inicijativu. Članovi Partije i NOO bili su veoma loše politički orijentirani i u prvim ozbiljnim teškoćama i zadacima raspali se. Oni nisu bili sposobni da se bore onda kad je trebalo riskirati svoj život. U toj cijeloj općini, koja je bila nadohvat ruke NOP, bio je samo jedan partizan — Nikola Brezović-Prebeg. On nije uspio da svoje suseljane pokrene u NOB, jer se klasna borba u tome selu nije vodila na principima otvorene revolucionarne diferencijacije s onim snagama koje su stajale na strani buržoaskih vođa HSS i frankovaca, koji su u tome imali svoje pozicije još prije rata.

Partijska se organizacija u Blatnici također raspala, a nova se više nije mogla organizirati. Između ostalog uzrok je bio u slabom izboru ljudi za prvu organizaciju KPJ. Oni nisu politički bili opredijeljeni za komunistički pokret i zato su se pasivno odnosili prema zadacima, strahovali su od ljudi da ne saznaju za njih da su članovi KPJ. S takvim se ljudima organizacija morala raspasti čim su pred nju postavljeni konkretni i odlučni zadaci. To su bili formalni komunisti, koji s KPJ nisu imali ništa. Mnogi mještani, koji nisu bili članov KPJ, bili su odvažniji, više

su dali od sebe jer su živjeli u uvjerenju da je NOP njihova stvar. Od te partijske organizacije svi su napustili Partiju i ni jedan od njih nije došao u partizane. Nikog nisu imali uza se niti su na tome radili. Jože Ivančić napustio je Partiju. To je učinila i njegova žena. Jože je bio i član Kotarskog komiteta, ali njegove odluke nije poštivao. Po odluci Komiteta Ivančić je trebalo da ode u partizane prije hapšenja članova Vojnog komiteta, ali on to nije htio. Dozvolio je da ga ustaše uhapse, gdje je, kao potkazivač, svjedočio protiv članova Vojnog komiteta.

9. I 1943. ja sam s dvojicom drugova, Đurom Mikulićem i Mirkom Grbenićekom, bio napadnut u Kupčinskoj šumi od ustaša. Ustaše su po snijegu išle našim tragovima. Mi smo se povlačili u Blatnicu. U noći smo došli do Ivančića, tražili da nam kaže gdje je čamac da se prebacimo na Kordun. On nam je odgovorio: »Kako ste mogli da dođete do moje kuće?!« — i opsovao nam boga.

Otišli smo do Karla špišića, koji nije bio član KPJ, nije bio član niti jedne organizacije, ali nam je pomogao. On nam je rekao: »Pođite do Ivana Baburića, on ima čamac, sakriven je pod njegovim šajerom. Naredite mu da ga izvadi i da vas preveze.«

Baburić nije htio reći da ima čamac, ali smo mi znali da ga ima. Naredili smo mu da ga odmah nosi na Kupu. Tek što smo prešli Kupu, ustaše su došle u Blatnicu i zauzele obalu. Znači da se Ivančić ponio kao i Baburić koji je bio zakleti neprijatelj NOP. Drugi član te partijske organizacije — Jožica špišić, takozvani Lopek, pobjegao je u Draganić i sakrio se kod Mare Klarić. Kad smo tamo došli i naredili mu da ide u Žumberak u partizane, on je otišao. Ali čim se bataljon spustio na Pokuplje, špišić je pobjegao i odnio našu pušku u Karlovac ustašama. Tako je završila ta partijska organizacija od 1941. godine. A još se o njoj govori manje-više u svim našim dokumentima. Govori se o tim ljudima kako su to bili predratni revolucionari, kako su se borili stvarajući revolucionarnu psihologiju. A gdje su rezultati te borbe?

Tek je kasnije Franjo Rus uspio da u tome selu formira skojevsku grupu na čelu s Danom Grčićem, koji je bio sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a za Pisarovinu.

Selo Koritinja bila je na strani NOP. U tom selu živio je Ivan Vukić, kovački radnik, koji je bio vrlo omiljen u narodu. Vukić nije štedio sebe da bi ljudima govorio o naprednim revolucionarnim idejama KPJ, čiji je član bio od 1940, jedan od najstarijih članova Partije na tom području. Ali u njegovoj su organizaciji bili oportunistički elementi, koji su također još 1941. napustili Partiju, kada je trebalo da se bore — Jože Vukić, Ivan Vučina i drugi.

No u Koritinji je radio seoski NOO i skojevska organizacija kontinuirano cijelog rata. Selo Koritinja bilo je dosta jedinstveno i manje-više svi su mještani u bilo kojem vidu pomagali NOP.

Već koncem maja 1942. godine Kotarski komitet donosi odluku da *se* formira Kotarski NOO. Tada su u uži odbor delegirani Tomo Grbi-

nićek, Martin Stupljanec, Ivan Konječić, Ivan Strnić, Roza Petrčić. Ujedno su u tom odboru bila dvojica članova Komiteta. Koncem augusta 1942. godine bio je sazvan sastanak radi proširenja Kotarskog NOO, ali predstavnici HSS nisu došli na taj sastanak.

Odmah je sazvan drugi, na koji su ipak došli i neki od predstavnika HSS, pa je Kotarski NOO proširen na 10 članova. Međutim, pokazalo se da su se Ivan Tor i još neki odazvali pod pritiskom, da bi se ubrzo pasivizirali. Nisu htjeli ništa raditi u tome odboru. I ne samo to. Pored njih su se pasivizirali i ostali članovi Odbora koji nisu bili članovi KPJ. Zato Kotarski NOO nije mogao raditi, jer je Tor, kao predsjednik, namjerno unosio takvu političku atmosferu, a za njim su išli: Ivan Radinić Jaso, Miko Kovačić, Janko Antolović, Stevo Brezović i Miko Orečić.

Zbog takva držanja HSS morali su svi biti izbačeni iz Kotarskog NOO. Pokuplje je bilo u većem dijelu oslobođeno pa se morao rješavati niz pitanja iz međusobnih odnosa **i** odnosa NOO **i** vojske koja se hranila po selima. A te zadatke nije mogao obavljati takav NOO. Ubrzo poslije sastanka Kotarskog NOO sastao sam se s Ivanom Torom u Sjeničaku na Kordunu. Tor je bio tako očajan da sam pred sobom imao čovjeka čija je snaga bila na izmaku. On si nije mogao oprostiti što je zakoraknuo u NOP. Govorio je: »Zašto sam ja napustio svoju kuću, svoju obitelj!« No to nije bio pravi uzrok teškom psihičkom stanju, već **što** je **otišao** s pravca svoje stranke i direktiva dra Mačeka.

No Tor nije nikada napustio svoju stranačku liniju, on joj je bio vjeran više nego itko drugi. Htio je samo da se ogradi od napada partijskih radnika i partizana, bojao se i za svoju kožu. Ali kada je došlo vrijeme kome da pripadne, on je otišao svojima, za koje je vjerno radio.

Razvoj ustanka tekao je velikom brzinom na Pokuplju i u drugim mjestima vezanim za taj kraj. NOO svakim su danom rasli u selima. Formirane su skojevske organizacije. Proširivale su se partijske organizacije, formirale nove. Svakim je danom »Kljuka« bila jača, jer su novi borci neprekidno dolazili. Akcije su se redale. Vod se »Kljuka« s Korduna prebacio na Pokuplje oko 10. maja 1942. s 20, a već u junu narasta na 60 boraca.

Izvršen je napad voda »Kljuka« na ustaše u šumi Suvači. Ubijena su tri oficira i nekoliko ustaša. Ta je akcija imala veliku političku i vojnu propagandnu moć. Nije bilo čovjeka u tim krajevima koji nije o tome pričao. Uvijek bi se govorilo o velikoj snazi partizana koji krstare šumama i selima svakog dana.

Jedan vod partizana napada na ustašku stražu u šišljaviću, gdje je zaplijenio 9 karabina. Spaljena je sva općinska arhiva. Partizani su također spalili općinsku arhivu u Donjoj Kupčini. Odmah iza toga izvršen je napad na »ribnjičarstvo« Crna Mlaka, gdje je zaplijenjeno i oko dvadesetak pušaka i druge vojne opreme.

Ustaše su i oružnici u Pisarovini u velikoj panici, ne usuđuju se da izlaze iz uporišta, boje se partizanskih zasjeda. Ustaški suradnici i doušnici

u velikom su strahu za svoju kožu, pasiviziraju se, jer nisu više sigurni u svoje naredbodavce.

»Kljukaši« napadaju 4. VI na željezničku stanicu Greda i Lekenik. Zapalili su općinu Dubranjec, odnijeli novac i uništili svu arhivu. »Kljukaši« ruše mostove, veze na cestama Pisarovina, Zdenčina, Lasinja, Pokupsko i V. Gorica. 18. VII razoružana je željeznička ophodnja koja je odmah puštena kući.

U noći 29/30. VII u šumi kod Lekenika napadnuta je i raspršena satnija radne bojne od 210 vojnika. Tada je zaplijenjeno 10 pušaka, 135 ćebadi i jedna pisaća mašina. U partizanima je ostalo 19 drugova. Pri zarobljavanju radne bojne vojnici su izvikivali: »Živjela Crvena armija! Živio Staljin!«

Istog dana Četa je zapalila 600 metara drva. Jedan »šlep« sa 33 vagona drva spaljen je u Pokupskom i 1750 metara državnih drva.

9. VIII 1942. četa »Kljuka« i 4. kordunaški bataljon napali su ustaško uporište u Pisarovini. Narod je Pokuplja tada imao najsvečaniji dan. On je to pokazivao na svakom mjestu. Ubijeno je oko 20 ustaša, oružnika i agenata. Zarobljeno 30 neprijateljskih vojnika i zaplijenjeno sve oružje, 12 je njih strijeljano. Spaljeni su svi objekti u kojima se neprijatelj nalazio. Ta je akcija imala veliko političko značenje za Pokuplje i druge krajeve. Ona je u narodu stvorila veliko povjerenje prema NOP, njegovim organizacijama i partizanskim jedinicama.

10/11. VIII napadnuto je ustaško uporište u Pokupskom. Isti je dan spaljeno i poljoprivredno dobro »Gornji Hruševac«.

14. VIII 1942. u selu Frkašiću partizani su razoružali 4 oružnika i zaplijenili jedan kamion. Jedan vod partizana s Milanom Radovićem Čokarom krenuo je da napadne ustaše i oružnike u Letovaniću, kojih je bilo oko 30. Neprijatelj je obaviješten o pokretima partizana. Odmah je zaposjeo položaje u selu i sačekao partizane koji su dolazili kamionom. U kratkoj borbi tri su žandara poginula, ostali su se predali. Smjeli napadi stvorili su veliku zabunu u neprijateljskim redovima. Narod je bio oduševljen snagom i odlučnošću boraca čete »Kljuka«. Nije bilo razgovora u selima a da se nije spominjala Četa.

16/17. jula 1942. rijeku Kupu prelazi Štab Zumberačko-pokupskog odreda s bataljonom od 120 boraca. Bio sam prisutan prebacivanju. Upravo pred svitanje otpočelo je prebacivanje, koje se dosta oteglo jer nam nikada nije bilo dovoljno čamaca. Sjećam se da je jedna grupa boraca s jednim puškomitraljezom upala u rijeku. Ali, na sreću, voda je bila samo nešto dublja od visine čovjeka pa su se borci izvukli iz te, za nas veoma opasne, rijeke.

Preko dana svi smo ostali u šumi, a pred noć smo, u prolazu za Žumberak, na Crnoj Mlaki napali ustaše i oružnike i likvidirali ih. Jedan je ustaša ipak uspio pobjeći i obavijestiti svoje u Jastrebarskom. I tamo je nastala panika jer su pretpostavljali da će ih partizani napasti.

Koncem augusta od prve čete Banijskog bataljona, koji je djelovao u okolici Siska, i čete »Kljuka«, koja je već imala preko 100 boraca, formiran je drugi bataljon Žumberačko-pokupskog partizanskog odreda, koji je dobio ime poginulog komandanta odreda Slavka Klobučara Čorta. Bataljon je imao oko 140 boraca naoružanih puškama i s 5 puškomitra-Ijeza. Komandant je Simo Vučinić, komesar Ivica Tomšič, a pomoćnik komesara Franjo Mikulić Kopač. Bataljon je formiran na Petrinskim stanima u Donjoj Kupčini, a zakletvu je položio u selu Ostrožin na Kordunu.

13. rujna 1942. u Donju Kupčinu došao je sa Žumberka drug Lola Ribar, njegov otac Ivan sa Štabom II operativne zone. Oni su išli u Glani štab NOVH. Prisutnost Lole u našem kraju imala je za nas veliko političko značenje jer smo se neposredno preko njega upoznali s razvojem NOB i situacije u svijetu.

Kad se spustio prvi mrak, krenuli smo na rijeku Kupu, prebacili smo članove Vrhovnog štaba i Štaba II operativne zone na kordunašku stranu, odakle su oni produljili put za Glavni štab NOVH. Tu sam se s drugovima oprostio s velikim čovjekom, herojem Lolom. Velik je ponos Lola bio svojem ocu Ivanu, koji je također bio značajna politička ličnost našeg vremena.

22. IX 1942. »Alabanda« napada bataljon »Kljuka« kod Lijevih Štefanki. Ta ustaška bojna trebalo je da spriječi i razbije bataljon »Kljuka«, ali se ona našla pred uništenjem. U kratkotrajnoj borbi ustaše su imale 35 mrtvih. U pomoć su zvale avijaciju — ustaško uporište Pisarovina. Nikad se više nisu usudile da poduzmu sličan pohod na hrabri bataljon »Kljuka«.

26. IX 1942. ustaše su do tada izvršile najveću ofenzivu na Donju Kupčinu. Napad je izvršen iz Jastrebarskog, Zdenčine, Pisarovine, Lasinje i Karlovca. Tom je ofenzivom neprijatelj htio likvidirati bataljon »Kljuka«, Kotarski komitet Partije, partijske organizacije i sve one koji pomažu NOP. U toj ofenzivi ustaše su precizno čistile šumu ne bi li pronašle partizane. Pohapsile su neke naše aktiviste, opljačkale imovinu Franje Stupljanca, Tome Mikulića Slobode, Tome Mikulića Gajdaša i Martina Stupljanca. Dragana Busiju su isprebijale, jer su ga uhvatile na polju, ali im pothvat nije uspio.

U formiranju 13. proleterske brigade ustaše i Talijani ponovno su poduzeli još veću neprijateljsku ofenzivu na Donju Kupčinu, jer su pretpostavljali da su se partizanske jedinice koncentrirale u Kupčinskoj šumi. Tom je prilikom u Kupčini bilo oko 100 Talijana s 10 tenkova i velik broj artiljerijskog oružja. Takva je situacija bila i u šišljaviću i na Kiselici.

Ustaše i Talijani su tada pohvatali oko 35 ljudi u Donjoj Kupčini i odveli ih u Karlovac.

Sve te ofenzive i akcije nisu imale efekta jer su naše partizanske jedinice uvijek bile na drugim mjestima, a aktivisti kotara i općina navrijeme su se sklanjali u šume, koje su vanredno dobro poznavali, gdje im neprijatelj ništa nije mogao.

Franjo Mikulić

NA POKUPLJU GODINE 1941

Opasnost od napada Njemačke i Italije na Jugoslaviju osjećala se svakim danom sve više. Seljaci Pokuplja postajali su sve uznemireniji. Postavljali su mnoga pitanja i tražili odgovore. Najčešće su to bila pitanja: tko su nam saveznici, što misli SSSR, hoće li se iskrcati Englezi na obalu da brane Jugoslaviju, itd. Pozivi za rezervu stižu masovno, ali se velik broj ne odaziva, a protiv njih se ništa ne poduzima. Očita je sabotaža sreskih i općinskih vlasti, a i žandari su nemoćni. I oni se pitaju što će biti s njima.

Propaganda sa svih strana raste. Neki članovi Kotarskog odbora HSS Pisarovina bili su potpuno ubijeđeni da će uz pomoć Sila osovine Maček doći na vlast u Hrvatskoj, i u tom su smislu djelovali. Pojavili su se i profašistički agitatori u korist novog poretka koji stvara Njemačka u Evropi, a njih su obilato pomagali klerikalci. Komunisti i drugi napredni ljudi vodili su otvorenu borbu protiv tih elemenata ističući da nas jedino može spasiti od fašističkog porobljavanja Sovjetski Savez.

Došao je 6. april 1941. U Donjoj Kupčini bila su dva radio-aparata: jedan u Zadružnom domu, drugi kod učitelja Kuzmića. Vijesti se slušaju cio dan i do kasno u noć. Tu se okuplja na stotine ljudi iz te i susjednih općina. Znatan je broj među njima onih koji su pozvani u vojsku, ali se nisu odazvali — zadržavali su se po selima očekujući da će preko radio-vijesti saznati kako će se orijentisati. U Zadružnom smo domu slušali redovno radio-emisije Moskve, naročito onu u 23 sata koja se ovdje najbolje mogla čuti. Slušajući i druge strane radio-stanice, odjednom smo uhvatili emisiju iz Njemačke u kojoj se govorilo o Paveliću, najavljujući njegov dolazak u Hrvatsku. Odmah nakon te emisije, kao stari iskusni političar, Martin Stupljanac je sazvao sastanak komunista u svojoj kući. Našlo se na okupu 9 drugova. Tomo Mikulić i Ladislav Koren su odsutni, pošto su se odazvali pozivu na odbranu zemlje. Na tom sastanku Stuplja-

nac je opširno govorio o frankovcima, njihovim namjerama, o ustaškoj emigraciji, ideologiji Pavelića i njegova ustaškog pokreta. To je za sve nas u dobroj mjeri bilo novo. Mora se istaći da se mi ranije nismo mnogo zanimali za ustašku djelatnost. Gotovo sve negdje do 1938. godine nismo ni pokušavali da se upoznamo s ustaškom ideologijom, a nismo ni smatrali da postoji bilo kakva opasnost od ustaša. Težište naše borbe bilo je usmjereno na razobličavanje predstavnika desnog krila HSS kao izrazitih zastupnika interesa hrvatske buržoazije. Stupljančevo izlaganje sada o opasnostima koje dolaze od frankovaca i ustaša pratili smo s velikom pažnjom. On je posebno naglasio da nam sada dolazi veliko zlo, naročito nama komunistima, što smo shvatili sa svom ozbiljnošću.

Na tom sastanku, između ostalog, zaključeno je da se Martin Stupljanac i Franjo Mikulić povežu s Milanom Martinovićem, koji bi trebalo da nam omogući bliskiji kontakt sa sreskim načelnikom Starejem u Pisarovini radi dobivanja oružja iz Sokolskog doma, koje se tamo nalazilo radi naoružavanja rezervnih jedinica. Po dolasku u Pisarovinu mene i Stupljanca sreski načelnik nije htio primiti, već samo Martinovića. Poslije izvjesnog čekanja Martinović je izašao i saopćio nam da dođemo slijedećeg dana kada će nam moći dati odgovor. Mi smo to prihvatili. Kada smo se pojavili drugi dan, zatekli smo tamo Nijemce koji su bahato lomili oružje koje je trebalo po našoj zamisli dopremiti u D. Kupčinu i u datom momentu podijeliti narodu. Prije polaska u Pisarovinu znali smo da su fašističke armije upale sa svih strana u našu zemlju, ali nismo imali pojma da su tako brzo njemačke trupe stigle u Zagreb i da motorizovane kolone napreduju prema Pokuplju i Kordunu.

Nijemci su samo projurili Pokupljem. Ali ostala je »da održava red« Mačekova seljačka zaštita. Glavni joj je bio zadatak da razoružava vojnike koji se vraćaju svojim kućama u Pokuplje i na Kordun. U Pisarovini je najaktivniji šumar Peraković. Njega su proglasili ustaškim logornikom za kotar Pisarovinu i u tom svojstvu već je pozvao na sastanak sve predstojnike općinskih poglavarstava i predsjednike zemljišnih zajednica. Tu se razgovaralo o pronalaženju odanih ljudi za uspostavljanje ustaške vlasti i koji bi popularisali okupacionu vojsku i ustaše. Prema sjećanju Tome Peruša, koji je tada bio predsjednik zemljišne zajednice D. Kupčina i prisustvovao sastanku, Peraković je svom žestinom prijetio hapšenjem komunista i svih onih koji bi se bilo u čemu protivili novoj ustaškoj vlasti. Javno je zaprijetio da se odmah mora pohapsiti 6 komunista, među kojima smo upravo bili mi, iako ne svi iz D. Kupčine. Isti dan u moju je kuću došao Mijo Konječić. Majka mi je rekla da su mu oči bile pune suza i da je rekao da odmah dođem k njemu čim se pojavim kod kuće. Kod njega u kući našao sam Ivana, brata Tome Peruša, koji mi je prenio vijesti što ih je doznao od brata (Ivan Perus je ubijen od ustaša 1942. godine.) Josip Konječić, kao bogati gazda, plašio se SSSR-a, odnosno sovjetskog kazana, kako se to tada nazivalo u protivničkoj propagandi, pa ga je interesovalo moje mišljenje o stavovima komunista. Ja sam mu otvoreno rekao da vjerujem da će SSSR ući u rat i pobijediti

fašističke sile. To je bilo moje lično uvjerenje. Konječić mi je tada rekao da su u njegovoj kući bili u prolazu njemački oficiri i da su mu rekli da će u najskorije vrijeme Njemačka napasti SSSR. On je bio čvrsta uvjerenja da će Njemačka pregaziti SSSR, pa mi je savjetovao da je najbolje da se mi za koje se zna da smo komunisti povučemo i pokušamo spasiti. Rekao je usto da bi bilo kakva pomisao za borbu bila besmislena.

Ubrzo nakon tih obavijesti došle su po naređenju Perakovića ustaše u D. Kupčinu i učitelju Kuzmiću silom nametnuli da obavlja neke sporedne poslove za ustašku vlast. Tada su tražile od njega da prikupi podatke o Martinu Stupljancu, Tomi i Franji Mikuliću, Nikoli Petrčiću i svim ostalim koji se s njima druže. Kuzmić je odmah o tome obavijestio sve nas i djelovao na tome da se onemogući naše hapšenje. U toj složenoj ratnoj situaciji zaključili smo da pošaljemo dvojicu drugova u Zagreb da se preko Hasana Kikića povežu sa zagrebačkim komunistima radi dobijanja uputstava. Kikić je i ranije održavao vezu s Ladislavom Korenom i komunistima u Pokuplju. Međutim, i pored toga što se dva puta pokušalo, tada veza s Kikićem nije uspostavljena — prvi put smo dobili odgovor da je u Beogradu, a drugi put da je u rezervi.

Okupacija nije mnogo izmijenila naš metod u radu. Mi smo i dalje otvoreno djelovali — slušali smo radio-vijesti, davali razne informacije. Sjećam se jednog trenutka iz tih prvih dana okupacije, kada se pred gostionicom Drage Stepića bila okupila stotina ljudi iz D. Kupčine, Pokupskog, Pisarovine, Lasinje, Bratine i Kupinca. Mi smo tada otvoreno govorili da ćemo morati svi primiti oružje i boriti se protiv fašizma, a za stvaranje vlasti po uzoru na SSSR. Kako smo to dosta otvoreno govorili, odjednom je Franji Mikuliću prišao Franjo Stepić i rekao mu: »Prestani s tim govorom. Ti ćeš, sinko, i tako morati zamastiti vješala.« Tih dana bio je i jedan veći skup naroda u Zadružnom domu u D. Kupčini. Prema zapisima Miška Mikulića, koji je tada bio knjigovođa Zadruge, to je bila redovna godišnja skupština Zadruge na koju se okupilo oko 500 ljudi iz mjesta i susjednih općina. U prepunu salu odjednom su upala 3 mladića koje je poslao ustaša Tomo Družak iz šišljavića. Oni su prenijeli njegovo saopćenje da se odmah organizuje narod i krene u Karlovac na doček Anti Paveliću. Tada je s bine viknuo Martin Stupljanac »Dolje Pavelić!«, što su prisutni prihvatili. U toj burnoj situaciji nas nekolicina saopćila je na vratima Družakovim izaslanicima da narod Kupčine odbija da ide na doček Paveliću, što su jedinstveno prihvatili svi u dvorani. (Ustaše su u toku rata Zadružni dom i Kupčinu nazivali komunističkim leglom. I kada su uhvatili skojevku Ljubicu Petrčic, zatvorili su je u Dom i zatim ga zapalili.) Tada i poslije rata smatralo se da iz D. Kupčine nije nitko otišao u Karlovac na doček Paveliću. Međutim, 1967. godine u razgovoru s Ivanom Kapcom iz D. Kupčine o tome on mi je rekao da je on, kada smo iz doma odstranili Družakove saradnike, uzeo bicikl i otputovao u Karlovac, ali da o tome, iako je bio učesnik NOR-a, nije htio nikome da kaže sve do ovog momenta.

Prvih dana okupacije ustaše su se jako angažovale na pronalaženju ljudi koji bi im pomogli u učvršćivanju vlasti. U tome nastojanju dobile su podršku od pojedinih pristaša HSS i najreakcionarnijeg dijela klerikalaca. U agitaciji za ustašku vlast ističe se šumar u Pisarovini Peraković i Pavel Mijoković. Oni se mnogo koriste proglasom Mačeka od 10. aprila, naročito u ubjeđivanju činovnika. Advokat Milan Andrlić iz Pisarovine, do tada poznat kao režimski čovjek, pije neprestano tri dana u čast osnivanja NDH i okuplja ljude oko sebe. Advokat Šurina iz Pisarovine, inače veliki pristaša Mačeka, odmah se angažuje u uspostavljanju ustaške vlasti i ubrzo postaje podžupan u Karlovcu. Mačekov proglas vjerno su prenosili i objašnjavali narodni poslanik na listi HSS Karlo Mrak iz Kraljevca, Stevo Tatar, komandant Seljačke zaštite za općinu Kupinec, Tomo Baburić iz Banske Selnice i drugi. Posebno se na tom poslu angažovao narodni poslanik na listi HSS Andrija Pavlić iz Rečice, koji je na Mačekovu bijelom konju projašio kroz sela općina Kupinec, Pisarovine i D. Kupčine, gdje je bio napadnut i ismijan, zatim preko šišljavića i Rečice. U općini Pisarovina postavljen je za ustaškog tabornika predsjednik općinskog odbora HSS Pavao Mijoković (po narodnom sudu osuđen na smrt). On je bio vrlo ograničen čovjek, ali bogat za ondašnje prilike. Pokušao je da stvara ustaške organizacije i šalje ljude u ustašku vojsku, ali u tome nije imao nikakva uspjeha. U općini Pisarovina bio je predstojnik općinskog poglavarstva Pero Grebeniček, pristaša HSS. On se djelimično kolebao, ali je od 1941. godine stalno bio pod uticajem komunista i obavljao dosta teških zadataka za NOP. U Pokupskom je za ustaškog tabornika postavljen, na prijedlog popa Dimnjakovića, njegov sinovac Ivan Dimnjaković iz Čabdina. Ustaše — emigranti vršile su pritisak na Antolovića da se prihvati dužnosti tabornika, ali je on to odbio, i u 1942. godini otišao u partizane. Za predstojnika općinskog poglavarstva postavljen je Janko Zgurić, koji je po oslobođenju suđen zbog neprijateljskog djelovanja protiv NOB-e. U općini D. Kupčina, na nagovor ustaše Perakovića i drugih iz Pisarovine, popa Ivana Držaića i Tome Mikana, za tabornika je postavljen Josip Marušić. Njega su komunisti upozorili da napusti tu dužnost, ali ih on nije poslušao. Kasnije je jedna grupa drugova poslana da ga silom odvede u šumu, ali ga nisu pronašli kod kuće. Prema izjavi njegove žene na saslušanju zbog neprijateljskog rada 1942. godine Marušić se u tom momentu nalazio skriven iza kreveta, a nakon toga je pobjegao u Remetinec, odakle se više nije vraćao. Kasnije, kada je uspostavljen ustaški garnizon u D. Kupčini, dužnost tabornika primio je Stjepan Stjepić (osuđen po narodnom sudu na

Predstojnik općinskog poglavarstva bio je Franjo Kos, dugogodišnji aktivni saradnik komunista u D. Kupčini. Njega su ustaše smijenile i postavile na tu dužnost Tomu Mikana, odranije poznatog pristalicu Hitlera, kojeg je 1942. godine osudio na smrt narodni sud zbog teških djela protiv NÖP-a. U općini šišljavić za tabornika je postavljen predratni zakleti ustaša Tomo Družak, koji je 11. aprila preuzeo i dužnost načelnika općine mjesto dotadašnjeg Stevana Brezovića Jankičinog, oduzevši mu nasilno ključeve općine. (Družak je nestao 1945. godine.) **U**

općini Rečica, na nastojanje klerikalaca i nekih pristaša Mačeka, za tabornika je postavljen pop Gicini. On je uspio da jedan dio pristaša HSS položi ustašku zakletvu i da ih tako veže za ustaški pokret. (Gicini je osuđen po narodnom sudu na smrt.) U općini Kupinec za tabornika je postavljen Jura Topoljnjak iz općine Lasinja (po oslobođenju osuđen na smrt). Tu je za predstojnika općinskog poglavarstva postavljen Ivan Pavlešić, pristaša HSS-a.

Iako su ustaše u vrlo kratkom vremenu u svim općinama Pokuplja pronašle nekoliko bijednika — izdajnika i od njih formirale ustašku vlast, unatoč tome ustaški pokret nije bio uopće prihvaćen od naroda. Tome se ima zahvaliti najviše aktivnom djelovanju komunista i drugih naprednih ljudi koji su neumorno radili na raskrinkavanju ustaštva. Navedeni bijednici koji su se prihvatili da vrše funkcije u ustaškoj vlasti nisu imali nikakve podrške od naroda, a ranije se za njih gotovo i nije znalo. U početku oni vladaju uz podršku Mačekove Seljačke zaštite, na primjer u Pisarovini, Kupincu, Pokupskom i Rečici. Neki pristaše HSS u kotaru Pisarovina, a i šire, širili su vijesti kod naroda da je Maček zatočen kod ustaša u Kupincu, ali da treba još samo jedno vrijeme pričekati i ne ići u borbu jer da će Maček preuzeti vlast od Pavelića, što je trenutno išlo u prilog ustašama. U šišljaviću je Družak učvršćivao okupatorsku vlast preko malobrojnih ustaških simpatizera, stvarajući od njih seosku ustašku miliciju. U D. Kupčini narod je pod uticajem komunista, posebno omladina, i otvoreno se suprotstavlja formiranju bilo kakve ustaške organizacije. I u drugim krajevima Pokuplja u toj katastrofalnoj situaciji narod ne prihvaća od ustaša ništa dobrovoljno, već svemu daje otpor. To se najbolje odrazilo u tome što se samo manji dio kotarskih i općinskih rukovodilaca HSS i Seljačke zaštite stavio u službu ustaša. Ostalo članstvo, koje je i ranije bilo pod uticajem komunista, bojkotovalo je Mačekovu politiku.

Za duže vrijeme mi komunisti iz D. Kupčine nismo imali vezu ni sa Zagrebom ni s Karlovcem. Do rata mnogi organizacioni problemi KP u kotaru Pisarovina nisu bili riješeni. Do tada smo održavali veze sa zagrebačkom partijskom organizacijom preko Ladislava Korena, Hasana Kikića i Martina Franekića, a iz Karlovca nam je Ladislav Koren doveo u D. Kupčinu člana OK Rašu Stanisavljevića. Miško Petrčić uspio je dovesti, također iz Karlovca, dra Pubu Drakulića. U pripremama za ustanak naroda Pokuplja organizacionu stranu preuzima OK KPH Karlovac, ali mi s njim nismo povezani. Zbog svega toga i dalje smo nastavili s djelatnošću gotovo javno, slično onoj uoči rata. To je trajalo sve do povezivanja s Nikolom Brezovićem Prebegom i Marijanom Čavićem Grgom ljeti 1941. godine, od kojih smo primili direktive za rad i uputstva za djelovanje u izmijenjenim, ratnim uslovima.

Tako smo mi do tog vremena u D. Kupčini otvoreno raskrinkavali okupatora i ustašku vlast, govorili o uzrocima aprilske katastrofe, objašnjavali štetnost Mačekova proglasa i popularisali KPJ i SSSR. U tom periodu bila je i jedna naša značajna politička akcija koja je imala odjeka

i u drugim općinama u Pokuplju. Ustaški logornik iz Pisarovine preduzeo je akciju preko Josipa Marušića, Mirka Korena i Ivana Fratrića da se organizuje sastanak omladine u D. Kupčini radi formiranja organizacije ustaške mladeži. Kako je sastanak bio zakazan u školi a omladinci pozvani pozivom, o tome su Tomu i Franju Mikulića i Nikolu Petrčića obavijestili učitelji Duro Kuzmić i njegova žena Ankica. Odmah je sazvan sastanak komunista — Martin Stupljanac, Tomo i Franjo Mikulić, Nikola Petrčić, Josip Grbinić, Miško Mikulić i Đuro Mikulić — i donijeta odluka da se onemogući formiranje ustaške mladeži u D. Kupčini. Na tom je sastanku istaknuto da upravo od tog, od ustaša sazvanog sastanka, zavisi da li će ustaška ideologija imati utjecaja na omladinu u Pokuplju ili ne. Također je zaključeno da se na taj sastanak uputi nekoliko omladinaca koji su i ranije učestvovali u komunističkom pokretu, sa zadatkom da osujete održavanje sastanka i da se organizatorima zaprijeti i s fizičkim obračunom ako se budu i dalje zalagali da se omladina učlanjuje u ustašku organizaciju.

Na sastanku u školi u uvodnoj riječi Mirko Koren se trudio da istakne potrebu formiranja ustaške mladeži. Još, zapravo, nije ništa ni rekao, a zviždanje je počelo. Nadovezale su se i prijetnje »Pazite šta radite« itd. »Omladina D. Kupčine neće stupiti u ustašku organizaciju« — rekao je Đuro Mikulić. »A onaj tko to bude pokušao učiniti protiv volje i interesa naše omladine, imat će s nama posla.« Na kraju, između ostalog, Mikulić je rekao: »Mi ovdje nemamo što raditi, ovdje nije naše mjesto.« Na te je riječi oko 30 omladinaca, koliko ih se bilo odazvalo pozivima više iz straha nego iz želje, počelo napuštati školu. Istu su večer Mirka Korena sačekali Đuro i Miško Mikulić, Mirko Grbiniček, Milan Grbinić, Stevo i Drago Stupljanac i zaprijetili mu da će odgovarati ako i dalje nastavi s organizovanjem ustaške mladeži. Mirko Koren je zaista odustao od dalje akcije, a da o tome nikom ništa nije rekao, već se povlačio izgovarajući se da je nesposoban za takve akcije. Na pomenutom sastanku komunista bio je zadužen Franjo Mikulić da razgovara s Ivanom Fratrićem i upozori ga na posljedice ako nastavi s vrbovanjem omladine u ustašku mladež. U razgovoru s njim on se obavezao da će odustati od toga rada. Nakon toga Fratrić je otišao u nepoznatu smjeru i više se nije pojavljivao u D. Kupčini. (Đuro Mikulić, Stjepan Stupljanec, Mirko Grbiniček i Josip Grbinić poginuli su u toku NOR-a kao istaknuti omladinski vojni rukovodioci.) Ta akcija nije bila značajna samo za D. Kupčinu, gdje više uopće nije došlo do pokušaja stvaranja ustaške organizacije, već je odjeknula i šire po Pokuplju. Taj put slijedila je i omladina Pokupskog. A imenovani omladinski ustaški logornik za kotar Pisarovinu od tada se pasivno odnosio u pogledu stvaranja ustaških organizacija. Istovremeno se povezuje s rukovodiocima NOP-a i ljeti 1942. godine s jednom grupom omladinaca odlazi u partizane.

Prema ranijem zaduženju Tomo Mikulić je uspio da se poveže sa zagrebačkom^ partijskom organizacijom preko Ane Rapelj, radnice iz Zagreba, i Jože Mikulića, koji je duže vrijeme radio kao radnik u Zagrebu.

Ana se Joži povjerila da se u njenu stanu održavaju sastanci komunista na kojima se raspravlja o pripremama oružane borbe protiv okupatora. Jože je o tome obavijestio komuniste u D. Kupčini, od kojih je dobio zadatak da preko Ane dođe u vezu s rukovodstvom partijske organizacije u Zagrebu. Kada je bilo sve dogovoreno, Tomo je otišao u Zagreb i povezao se sa sekretarom Rajonskog komiteta Rožičem. Pored dobijenih direktiva dogovoreno je da Rožić dođe u D. Kupčinu na sastanak komunista, gdje će moći više da kaže pošto obavi razgovore s partijskim rukovodiocima u Zagrebu. U međuvremenu uspio je i Franjo Mikulić da se poveže s Nikolom Brezovićem Prebegom, koji je bio zadužen od OK KPH Karlovac da radi na organizaciji priprema za oružani ustanak naroda u Pokuplju.

Otvorenost komunista u radu najbolje se može vidjeti iz primjera kako je došlo do veze s Brezovićem. U julu su u D. Kupčinu došla dva druga, od kojih je jedan bio Nikola Brezović. Toga dana bilo je crkveno proštenje pa smo htjeli da skup iskoristimo za popularisanje borbe SSSR-a. Pred gostionicom Drage Stepića bilo se okupilo dosta naroda. Tu sam ja govorio jednoj grupi otvoreno o njemačkom napadu na SSSR i da će Crvena armija pobijediti Njemačku. Između ostalog rekao sam da se i mi svi moramo spremiti za borbu protiv okupatora. Dok sam govorio, primijetio sam da me posmatra mlad čovjek, bolje obučen, iza kojeg je stajao drugi. Bio je to Jože Ivančić. Pomislio sam da su to možda ustaški agenti, pa sam bio spreman da se pištoljem branim. Nosio sam ga skrivenog u džepu. Ipak se sve dobro svršilo. Brezović me je pozvao ustranu. Odšetali smo do groblja. Kako nas je na putu sreo učitelj Kuzmić i ja mu obećao da ću se brzo vratiti, on je ubrzo poslao Dragu Stupljanca da izvidi što je sa mnom jer se dugo nisam vraćao. Stupljanac nije htio da prati naše kretanje, već je došao k nama. Na to je Brezović prestao da priča. Rekao sam neka nastavi slobodno jer da je to dobar mladić, ali sam ipak dao znak Stupljancu da nas napusti. U početku razgovora Brezoviću nikako nije išlo u glavu kako se mi usuđujemo tako otvoreno govoriti. I pomalo je sumnjao u mene. Pošto sam mu objasnio neke momente iz našeg predratnog rada i uspjehe, prešli smo na otvoren razgovor: što sve treba da učinimo u pripremi za otpočinjanje oružane Jjorbe. Brezović me je upoznao s direktivama KPJ o oružanoj borbi, s općom situacijom i sa situacijom na području Okruga Karlovac. Dogovorili smo se da prikupim potrebne podatke, posebno o raspoloženju naroda za borbu i da dođem na sastanak u Karlovac radi referisanja. Između ostalog tada me Brezović pitao za mišljenje o Martinu Stupljancu i studentu Stevi Korenu. Za Martina sam mu rekao da je jako dobar i da će ostati takav, ali da je već u godinama i da će trebati voditi računa gdje i kada ga uključiti u rad. Za Korena sam rekao da sada s njim nemam vezu. On mi na to ništa nije odgovorio iako je već ranije imao kontakte s njim.

Dok smo razgovarali na groblju, nismo primijetili da se tamo našla i Roza Grubić. Ona je dosta toga čula iz našeg razgovora. Isti je dan rekla Joži Mikuliću: »Onaj tvoj komunista još s takvim nekim sprema

se za neku veliku borbu s oružjem, ali ti Joža pazi da nikome o tome ništa ne govoriš.« Kasnije sam saznao da naš susret nije ostao nezapažen, ali se o njemu nije ništa dalje govorilo. Tog dana došao je i oružnik, neki Ilija iz Pisarovine, koji je ponešto čuo o mom govoru pred gostionicom. Rekao je mom stricu Stjepanu Mikuliću da mi kaže da se ne igram sa životom i da malo više pazim na se.

U pripremama za sastanak u Karlovcu sastao sam se s Ivanom Korenom, koji me je povezao sa svojim bratom Stevom. Stevo je bio jako oduševljen vijestima i time što smo se povezali. Pristao je da saradujemo. I tako smo zajednički radili na svim zadacima koje je Partija postavljala pred nas.

Narednog petka u 11 sati došao sam na ugovoreno mjesto u Karlovac, gdje me je sačekao Nikola Brezović Prebeg. Odmah me odveo kroz Kačićevu ulicu u gostionicu. U stvari je to ličilo više na mračnu prostoriju nego na gostionicu. Nakon kraćeg vremena stigao je i Marijan Čavić Grga, i razgovor je odmah otpočeo. Ja sam očekivao da ću samo dobiti direktive za rad, ali Čavić mi je postavljao razna pitanja o situaciji u Pokuplju, na koja sam odgovarao, pri čemu je i Prebeg pokušao da ponešto dopuni ili potvrdi moja izlaganja. Čavića je posebno interesovalo to kako narod u kotaru Pisarovina gleda na okupatora i ustaše, kakve snage stoje iza nas i koliko su spremne da se bore na liniji NOP-a i pod rukovodstvom KPJ. Ja sam mu izložio da u D. Kupčini i u široj okolici ima komunista i simpatizera KPJ koji su spremni da se otpočne s oružanom borbom, ali da ih prije svega treba obići i da se moramo organizovati. I Prebeg je to potvrdio. Na tom sastanku Čavić mi je saopćio da će OK KPH Karlovac rukovoditi oružanom borbom u kotaru Pisarovina, jer do tada nije bilo još dokraja raščišćeno pod koji će komitet potpasti ovaj kotar, da li pod OK Zagreb ili OK Karlovac. Tu sam primio direktive kako sprovoditi u život partijsku liniju na organizaciono-političkim pripremama za oružani ustanak. On nam je naredio da se odmah povežemo sa svim komunistima i svim onima koji su spremni da saraduju u NOP-u ili da aktivno učestvuju u NOB-i, da se odmah pristupi stvaranju ilegalnih antifašističkih organizacija od komunista i drugih antifašista, da se odmah pride skupljanju oružja, novčane pomoći, živežnih namirnica i drugog materijala koji bi mogao poslužiti za vođenje borbe i da što više politički djelujemo stvarajući kod naroda uslove za uspješno otpočinjanje s oružanom borbom.

Pri odlasku iz Karlovca Prebeg mi je donio veću količinu proglasa CK KPJ i letaka koje sam ponio u Pokuplje. Odmah po dolasku iz Karlovca održan je sastanak komunista u D. Kupčini, gdje smo ugovorili svoje zadatke na osnovu primljenih direktiva u Karlovcu. Tada su data zaduženja: Stjepan Koren Bendo da djeluje na terenu Jastrebarskog i Zdenčine, Tomo Mikulić u općini Kupinec, a ja u općini Pisarovina i Pokupsko. Sačinjen je plan da se odmah rasturaju leci po čitavom Pokuplju: Stevo Koren i Joža Žganec na području Jastrebarskog, Tomo Mikulić i Ivan Koren u općini Kupinec, Franjo Mikulić i Drago Busija u općini

Pisarovini, Nikola Petrčić Šegota, Tomo Grbiniček i Stevo Stupljanec u općini Pokupsko. U isto je vrijeme Ivan Vukić s nekoliko drugova rasturao letke i proglase u općinama šišljavić i Rečica. Iste su noći leci razbacani po cijelom Pokuplju, a Franjo Mikulić i Drago Busija bacili su ih i na dva mjesta u samoj Pisarovini. U razbacivanju letaka učestvovali su još Ivan Radinić Jašo iz Pisarovine, Marko Devčić i Imbro Kaurić Džim iz Pokupskog i nekoliko omladinaca iz D. Kupčine. U D. Kupčini leci i proglasi nisu razbacivani, već su dijeljeni i čitani pred kućama.

Sada smo imali oformljeno rukovodstvo koje je radilo na pripremama za ustanak u Pokuplju — Nikola Brezović Prebeg, Franjo Mikulić Kopač, Stjepan Koren Benđo, Tomo Mikulić Gajdaš i neki drugi. Na osnovu primljenih direktiva u Karlovcu ja sam s Prebegom i Benđom u svim našim susretima, koji su bili dosta česti, razrađivao plan i utvrđivao koje ljude treba obići u kotaru Pisarovina i u Jastrebarskom. Tako smo se dogovorili da ja odmah idem do studenta Franje Kuševića u Kupinec i Ivana Radinića u Pisarovinu, koga sam odranije poznavao kao komunistu, i do Imbre Kaurića u Pokupsko, a Stevo Koren do Ivice Lopaića i Franje Brezara, obadvojice na području Jastrebarskog. Ja sam se s pomenutim drugovima sastao. I svi su odmah pristali da aktivno rade na pripremama za oružanu borbu u svojim mjestima. Njima je odmah dostavljen propagandni materijal, .koji su dijelili pojedinim ljudima s kojima su počeli raditi. Oni su odmah otpočeli s okupljanjem antifašista. S njima su prišli stvaranju organizacija NOP-a u svojim mjestima.

Ubrzo me izvijestio Ivan Radinić da je pronašao više saradnika i da bi trebalo održati s njima sastanak i razraditi zadatke za njihov rad. Tako je negdje u septembru osnovana agitaciono-propagandna grupa u Jamničkoj Velikoj. U nju su ušli: Janko Pavlečić, Mate Trčak, sudac iz Pisarovine, Marko Devčić, Ivan Radinić Jašo i neki drugi. Na njihove sastanke često je dolazio neko iz našeg navedenog rukovodstva. Tu je grupu kasnije provalio Šuštar Marković s Korduna, koga su ustaše zavrbovale da radi za njih, pa su uhapšeni Ivan Radinić Jašo, Mate Trčak, Janko Pavlečić i Ivan Begić. Od njih su ustaše strijeljale Janka Pavlečića i Matu Trčka, a Begića su pustile. Međutim, on se odmah pasivizirao. I takav je ostao do 1943. godine.

Pri mom ponovnom dolasku u Pokupsko k Imbri Kauriću došlo je do nesporazuma. Kaurić me pitao da li sam član CK i odakle dolazim s direktivama. Kada sam mu odgovorio da nisam član CK i da direktive dobijam iz Karlovca, on mi je rekao da on s Karlovcem neće da održava vezu, već samo s CK KPH u Zagrebu. Kada sam mu tom prilikom dao letke, on mi je pokazao isto takve i rekao da ih je dobio iz Zagreba. O tome slučaju odmah sam obavijestio Nikolu Brezovića Prebega, pa je nesporazum naknadno raščišćen. Radilo se o tome da se Kaurić bio preko skojevca Vlade Kirete u Zagrebu povezao s pekarom Mateljkom, starim partijskim radnikom, koji mu je preko Vlade slao letke, ali ne i druga zaduženja.

Krajem augusta bio je zakazan sastanak s Čavićem i Brezovićem u D. Kupčini radi formiranja odbora NOF-a. Čavić je bio posebno zainteresovan za taj sastanak, a mi smo ga s nestrpljenjem očekivali jer smo željeli da ga informišemo o svim mjerama koje smo poduzeli poslije dobijanja direktive u Karlovcu. Međutim, na sastanak je došao Brezović, a Čavić nije stigao zbog hapšenja dviju drugarica koje su održavale vezu s CK KPK. To je bilo 29. augusta — posebno značajan datum za Pokuplje jer je toga dana osnovan prvi općinski odbor NOF-a u D. Kupčini.

Nakon osnivanja općinskog odbora NOF-a političke i druge akcije u D. Kupčini znatno su razgranate. Između ostalih spomenut ću vrlo složenu akciju koju su izveli Miško Mikulić i Mijo Vuralić iz D. Kupčine. Oni su u Karlovcu u toku noći ušli u vojni magazin, izvukli oružje i nešto vojne opreme i iste noći prenijeli na tavan radnika Vida Mikulića u Šimunićevoj ulici 15. Kasnije je to dovezao kolima u D. Kupčinu Tomo Grbiniček. (M. Vuralić je poginuo u Moslavini kao oficir NOV.) Općinski NOO organizovao je u D. Kupčini akciju prikupljanja živežnih namirnica u kojoj je učestvovao znatan broj stanovništva, posebno omladine i žena. živežne namirnice i odjevni predmeti pohranjivani su na više mjesta — kod Jože Mikulića, Steve Petrčića, Tome Grbiničeka, Ivana Korena i drugih. U toj akciji bilo je drugova koji su se isticali do rata u saradnji s komunistima, a sada su se nećkali ili izvlačili. Tako su, na primjer, dvojica rekla »da dobrovoljno neće dati priloge, nego da im se to oduzme«. To je bio jasan znak da se povlače. Morali smo s njima obaviti više razgovora dok su se čvrsto odlučili da aktivno sarađuju u NOP-u. Kasnije su obadvojica stupila u partizane.

U međuvremenu Brezović me je pozvao na sastanak u šišljavić, gdje ću podnijeti izvještaj o izvršenim zadacima i problemima koji se pojavljuju na terenu. Na taj sastanak došao je i Marijan Čavić. Dobio sam zadatak od njih dvojice da obiđem nekoliko istaknutih pristaša HSS u kotaru Pisarovina i da pripremim sastanak komunista u D. Kupčini koji rade na pripremama za ustanak u Pokuplju. Odmah poslije toga sastanka otišao sam do predsjednika kotarske organizacije HSS Ivana Tora u Pokupski Gradac. Kako sam došao noću, njegova mi je žena rekla da se ne nalazi kod kuće. No ipak sam ostao pred kućom sjedeći na nekom panju. Negdje u svanuće Tor je izašao s kosom u dvorište. I tako smo stupili u razgovor. Ja sam mu naširoko objašnjavao razlog svog dolaska, a on je bio vrlo kratak. Rekao mi je da odem do njegova kuma Milana Martinovića, pa ako se on, koji bolje poznaje situaciju, složi, onda će i on pristati da radi za NOP. K Martinoviću sam došao isti dan negdje oko podne. Ja sam mu izlagao situaciju koliko sam umio. Međutim, on mi se učinio kao da ja mislim da je i on komunista pa mi je nekoliko puta ponovio: »Ja nisam komunista, ali pristajem na saradnju.« Tako smo počeli sarađivati. Ovdje moram naglasiti da su Martinović i Tor u određenom periodu učinili za NOP dosta dobrih stvari, ali i vrlo loših. Ovo se posebno odnosi na Martinovića koji je 1943. godine, kada je NOP

već bio u punom zamahu, pobjegao u Zagreb da bi se u 1944. godini ponovo vratio kada je pobjeda NOP-a već bila dobivena.

U to vrijeme bio sam se dogovorio s Ivanom Radinićem Jašom da se formira općinski NOO za Pisarovinu. Predvidjeli smo da u taj odbor uđu Ivan Radinić, Marko Devčić, Josip Žganec, radnik, i Marcelj Hoić, stolar. Također smo predviđali da se taj odbor naknadno proširi s Jožom Penezićem, obućarom iz Bregane, i Tomom Mikšom, kovačem iz Lučelnice. Sastanak je bio zakazan u šumi kraj Pisarovine. Međutim, kako se svi predviđeni drugovi nisu odazvali, odbor nije formiran. To je učinjeno tek u 1942. godini.

U jesen 1941. godine, ne sjećam se tačno vremena, mi smo u D. Kupčini formirali udarnu grupu od 17 drugova koja je trebalo da izvodi razne akcije na području Pokuplja. Ta je grupa koncem godine trebalo da izvede akciju rušenja tt stupova između Pisarovine i Zdenčine. Na poziv su se svi odazvali i došli na zborno mjesto s oružjem i opremom za izvođenje akcije. Međutim, od te se akcije odustalo zbog daljine i padanja snijega. To odustajanje, iako su za akciju postojali povoljni uslovi, značilo je odlaganje na nekoliko mjeseci i otpočinjanja oružane borbe u Pokuplju.

U Pokupskom je bila formirana jedna grupa od komunista i naprednih omladinaca koja je, osim rasturivanja letaka, počela vrlo aktivno djelovati na organizaciji NOP-a u općini Pokupsko. Tu političku grupu sačinjavali su u 1941. godini: Imbro Kaurić Džim, Janko Antolović, Mato Hišek, Imbro Zaološki, Josip Kireta, opančar, Vlado Kireta, Slavko Crnolatac i Rudica Rak. Među tim drugovima bilo je deportovanih komunista iz SAD koji su bili međusobno dobro povezani i djelovali jedinstveno, ali i dosta otvoreno. To se najbolje potvrdilo u 1942. godini, kada su birali NOO-e i stvarali druge antifašističke organizacije na masovnim sastancima. Sjećam se jednog slučaja kada smo ja i Slavko Crnolatac došli na taj teren i ukorili ih da nije dobro tako legalno raditi. Kaurić i Zaološki su nam tada rekli da narod mora da zna ljude koji sačinjavaju tu novu vlast. Oni su isto tako javno sakupljali živežne namirnice i odjeću, od čega su dio prebacivali na Kordun. Vezu s Kordunom održavao im je Mato Markulin Maćan iz Auguštanovca. Oni su išli čak toliko daleko da su održavali sastanke na kojima su popisivali ljude koji su se dobrovoljno javljali za odlazak u partizane. Sjećam se da smo morali ipak intervenisati i, da ne bi došlo do masovnog hapšenja, poduzeli mjere da se zvani Ruda Karlovčan odmah prebaci na Kordun, a Slavko Crnolatac povuče iz partizana na dužnost političkog radnika u toj općini.

U toku 1941. godine na organizovanju NOP-a u općinama šišljavić i Rečici radili su Ivan Vukić Kovač, Jože Ivančić Vidak, Stjepan Brezović Mikčev, Ladislav Koren i drugi. U općini Kupinec radili su Franjo Kušević i Franjo Lukačić.

Mislim da smo u jesen 1941. godine uspostavili vezu preko Ivana Radinića Jaše i Tome Mikše s Đurom Havidićem, kovačem, i Jožom

Škalfanom u općini Dubranec — u kotaru Velika Gorica (obadvojica su u 1942. godini uhvaćena od ustaša i ubijena u logoru).

Vjerovatno u početku oktobra pozvao me je Nikola Brezović Prebeg da dođem na sastanak u Karlovac radi podnošenja izvještaja. Prije mog odlaska održali smo sastanak na kome smo detaljno preispitali političko stanje u Pokuplju i donijeli zaključak da se odmah pristupi formiranju odreda i otpočne s izvođenjem oružanih akcija. Da bismo otpočeli s oružanom borbom, čekali smo na odobrenje partijskog rukovodstva iz Karlovca. Marijan Čavić Grga smatrao je da treba da dobro politički pripremimo teren kako bi se odred mogao održati na tom području. Tek kada to postignemo, da ćemo dobiti jedan broj iskusnih drugova s Korduna. Mi smo to pitanje i ranije više puta postavljali na sastancima, ali nam je uvijek lebdio u glavi neuspjeh odreda na Zumberku u septembru 1941. godine, pa smo stalno insistirali da se obave temeljite pripreme koje bi garantovale siguran uspjeh. Čavić mi je, u razgovoru s njime o formiranju odreda, postavio pitanje s koliko ljudi računamo. Odgovorio sam mu da bismo odmah mogli pokrenuti oko 60 ljudi. On je insistirao da to dobro provjerim. I kada smo to pitanje ponovno pretresli, došli smo do zaključka, poznajući raspoloženje ljudi, da možemo u najkraće vrijeme osigurati oko 80 ljudi za odred. O tome je trebalo da podnesem izvještaj Čaviću na sastanku u Karlovcu koji je bio zakazan u gostionici kod Facana, kraj Kupskog mosta, polovicom oktobra u 13,05 sati. Prema ranijoj praksi na sastanak je morao svako doći navrijeme. Ja sam tada došao nešto ranije i primijetio Brezovića kako prolazi preko mosta oštrim korakom. U ruci je nosio neke novine i njima mi mahnuo. Ja sam to shvatio kao znak da napustim to mjesto. Uzeo sam bicikl i odvezao se u Pokuplje.

Za nekoliko dana k nama je na sastanak u D. Kupčinu došao Brezović i obavijestio nas da je Čavić pao u ruke ustaša. A on je bio zadužen da rukovodi pripremama za oružanu borbu u kotarima Karlovac i Pisarovina. Poslije njegova pada na tom poslu zamijenila ga je Nada Dimić, ali je i ona ubrzo pala. Njihovim padom NOP u Pokuplju posebno je pretrpio velike gubitke.

Napad Vidovićeva odreda na Pisarovinu krajem 1941. godine stvorio je još veće uslove za formiranje partizanskog odreda u Pokuplju. Kako nije došlo do sastanka s Čavićem u Karlovcu, zbog njegova pada, a računali smo da će se tada donijeti odluka o formiranju odreda, mi smo preduzeli mjere da uspostavimo vezu s Rožičem u Zagrebu. Na sastanak s njim otišli su Stjepan Koren Benđo i Tomo Mikulić Gajdaš. Rožić im je tada rekao da će k nama doći jedan drug koji će ostati s nama na terenu •i ispitati situaciju za formiranje odreda i otpočinjanje oružane borbe. Za ^izvršenje tog zadatka bio je poslan drug Vlado. On je došao do Franje Kuševića u Kupinec, koji ga je trebalo da dovede do nas u D. Kupčinu. Pošto ga je Kušević upoznao s time da se na Pokuplju nalaze jake neprijateljske snage koje su se u to vrijeme spremale za veliku ofanzivu na

Kordun, on se vratio u Zagreb, a Kuševiću je rekao da će ponovo doći i dogovoriti se o svemu što bude potrebno za formiranje odreda.

Zbog ofanzive na Kordun krajem 1941. godine pokidane su veze s Kordunom i Karlovcem. Nama u D. Kupčini ostala je još jedina veza sa Zagrebom, odakle smo dobili poruku da se i dalje zadržavamo na tom terenu i da radimo na organizacionim i političkim pripremama za otpočinjanje oružane borbe.

Koncem 1941. godine u Pokuplju smo imali znatno razgranatu mrežu saradnika NOP-a. Imali smo u svim općinama oformljene punktove na koje smo se mogli oslanjati. Imali smo i nešto prikupljenog oružja. Kod dobrog dijela naroda postojalo je raspoloženje za oružanu borbu protiv okupatora, a bilo je i vrlo jako antifašističko raspoloženje. Imali smo znatan broj ljudi koji su bili spremni da otpočnu s izvođenjem oružanih akcija. Posebno je tu odlučnost pokazala grupa od 17 ljudi u D. Kupčini. Mi smo tada smatrali da su postojali svi uslovi za formiranje partizanskog odreda u Pokuplju koji bi s osloncem na partizanske jedinice u Kordunu mogao uspješno izvoditi oružane akcije i održati se na terenu Pokuplja. Smatrali smo da bi s oružanim akcijama trebalo početi upravo na samom početku ustaško-domobranske ofanzive na Kordun s pravca Pokuplja u drugoj polovici decembra 1941. godine. To smo smatrali i s gledišta naše spremnosti i potreba da se u toj teškoj situaciji za susjedna sela na Kordunu pomogne tamošnjim partizanskim snagama i ubrza razbijanje ofanzive. Sticajem niza okolnosti do toga nije došlo. Veze s Karlovcem i partijskim rukovodstvom na Kordunu bile su pokidane i sporo su uspostavljane. Naše djelovanje u Pokuplju nije bilo usklađeno ni usaglašeno s partizanskim snagama na Kordunu, iako nas je dijelila samo Kupa. Bilo je i kolebanja, a i neiskustva. No, i pored svega toga još uvijek su ostala nedovoljno razjašnjena neka pitanja. Da li je OK KPH Karlovac imao tada dovoljno snaga da se jače angažuje na organizaciji NOP-a u Pokuplju? Da li su već tada bili sazreli uslovi da se neka od partizanskih jedinica s Korduna prebaci na područje Pokuplja da nam pomogne iskustvom? Da li su odgovorna partijska rukovodstva cijenili dobro naše mogućnosti, odnosno nemogućnosti, i u tom smislu odlučnije uticali na nas da se brže pokrećemo? Da li su drugovi iz Zagreba koji je trebalo da nam pomognu, odnosno od kojih smo tražili uputstva dobro radili? Itd. Itd. Sve su to pitanja koja traže historijsku obradu. Moja je želja da ovaj kratki opis događaja i situacije na Pokuplju u 1941. godini tome bar malo doprinese.

Ž U M B E R A K

Ivica Lopaić

ŽUMBERAK U USTANKU 1941 I 1942 GODINE

Administrativni i politički centar Žumberka između dva rata bio je u Jastrebarskom. U toku NOR-a, radi lakšeg rada, osnovana su dva kotara: Jastrebarsko i Žumberak. Prvi su sačinjavale općine: Jastrebarsko, Cvetković, Desinec, Klinča Selo, Sveta Jana i Petrovina, a drugi: Kalje, Sošice, Radatović, Vivodina i Krašić. Od dijela Žumberka koji gravitira prema Samoboru osnovana je općina Vanjski Samobor.

Geografski—Žumberak od Pokuplja dijeli cesta i pruga Zagreb—Karlovac. Inače, u narodu je uobičajen naziv »Žumberak« za planinski masiv, a obronci Plješivice, Japetića i Rešpeternice nazivaju se »Prigorjem«. Grupa sela ispod starog Okić-Grada naziva se Okić. To su Novo Selo—okićko, Gornja i Donja Purgarija, Beter, Repište, Stankovo, Kozlikovo, Goli Vrh, Drežnik, Orešje, Poljanica i Podgrađe. U Prigorju su: Vlaškovec, Jurjevčani, Plješivica, Prilipje, Vranov Dol, Lokošin Dol, Prhoć, Desinec Gornji i Donji, Breznik, Pavlovčani Gornji i Donji, Reka Gornja i Donja, Kupeč Dol, Prodin Dol, Ivančići, Gorica, Draga, Bukovac, Celine, Paljugi, Rastoki, Hrašće Slavetičko, Dragovanjščak, Goljak Slavetićki, Slavetić, Brebrovac i Petrovina.

Stanovništvo je hrvatske nacionalnosti, vjerom podijeljeno na katolike i grkokatolike. Posljednji su živjeli većinom u općinama Kalje i Sošice. Kler je godinama raspirivao vjersku netrpeljivost između katolika i grkokatolika, ali bez većeg uspjeha.

U brdovitim predjelima Žumberka oduvijek je vladalo veliko siromaštvo, pa su mnogi odlazili u SAD, Kanadu, Argentinu, Urugvaj i Francusku. Posljednjih godina uoči rata znatan je broj otišao na rad u Njemačku. Brojna ekonomska emigracija karakteristična je za cijelo to područje. Iz Žumberka je bilo i dosta tzv. pokućaraca — trgovaca sitnom robom i štofovima. Ostala područja — Prigorje i Okić ekonomski su nešto jača, a u nizinskim selima Desinec, Cvetković, Domagović, Volavje

i drugima ekonomsko stanje u manjeg dijela žitelja bilo je prilično dobro. Međutim, Kotar Jastrebarsko bio je u cjelini nerazvijen. Osim male ciglane u Reci Donjoj nije bilo druge industrije niti veće zanatske radnje. To je stanje uvjetovalo veći odlazak siromašnih na rad u Zagreb i Karlovac. Mnogi su pješačili svaki dan i preko dvadesetak kilometara od kuće do željezničke stanice i natrag. Međutim, u odnosu na broj stanovnika broj zaposlenih bio je neznatan.

Politička situacija između dva rata karakterizira masovni utjecaj građanskih stranaka, u prvom redu Hrvatske seljačke stranke. Manji utjecaj u nekim selima Žumberka imala je JRZ. U pojedinim selima općina Kalje i Sošice, zatim u mjestu Jastrebarskom, Prekrižju, Plešivici i Donjoj Plešivici bilo je frankovaca i nekoliko ustaša emigranata. Neriješeno nacionalno pitanje Hrvata mobiliziralo je mase u borbu protiv režima. Tim težnjama naroda vješto se koristila hrvatska buržoazija na čelu s Mačekom nastojeći stvoriti što jači utjecaj na seljaštvo i vezati ga uza se. Služeći se raznim obećanjima i demagoškim parolama, imali su uspjeha i na tom području. No nije dugo potrajalo i mase seljaka i velik dio nižih rukovodilaca HSS-a prozreo je politiku vodstva.

U kojoj je mjeri rastao ili slabio utjecaj HSS-a, to je ovisilo o nizu faktora, prije svega od širenja ideja. Na primjer, na području Žumberka, Jastrebarskog, Zdenčine, okićkih sela, Petrovine, Crnilovca i još nekih, zahvaljujući aktivnosti komunista, simpatizera i naprednih ljudi uopće, sve više raste broj onih koji smatraju da su seljačke i radničke mase izigrane i prevarene.

Po aktivnosti i utjecaju posebno se isticao kler, i katolički i grkokatolički. Ni jedna župa nije bila bez svećenika, a negdje su bila i po dvojica. U Jastrebarskom je, pored toga, bio franjevački, a u Sošicama ženski samostan. To je područje dalo nekoliko visokih crkvenih funkcionara: tri nadbiskupa (Posilović, Bauer i Stepinac), dva biskupa (Bakšić i Nežić), zatim grkokatoličkog biskupa Janka Šimraka i niz viših katoličkih i grkokatoličkih crkvenodostojnika.

Za vrijeme građanskog rata u Španjolskoj veći dio tog svećenstva ispoljavao je otvorene simpatije prema fašističkoj intervenciji u toj zemlji i pobjedi Franka. Neposredno pred okupaciju naše zemlje pojedini svećenici, npr. Joso Tomljenović u Zumberku, fratar Didak u Jastrebarskom i još neki, zajedno s frankovcima, vršili su agitaciju o skoroj propasti Jugoslavije i o potrebi oslanjanja na fašističku Italiju i nacističku Njemačku. Talentiranija seljačka djeca išla su uglavnom u nadbiskupsku klasičnu gimnaziju u Zagrebu, a djeca grkokatolika u sjemenište križevačke biskupije u Zagrebu. U tim su školama, pored vjerskog odgoja, profesori i politički djelovali, uglavnom na liniji borbe protiv komunizma, a bili su uglavnom frankovački orijentirani. Veći dio profesora zauzimao je visoke političke i vojne funkcije u NDH.

U odnosu na utjecaj naprednih snaga područje se može podijeliti na nekoliko mjesta, sela ili grupa sela gdje su se njihove ideje više osjećale.

Kao i u drugim krajevima napredne ideje širili su među seljačkim masama Žumberka, Prigorja i Pokuplja ljudi koji su se vraćali iz zarobljeništva (neki su od njih učestvovali i u oktobarskoj revoluciji), povratnici iz SAD, Kanade i drugih zemalja, radnici iz Zagreba i Karlovca, napredni studenti i đaci, mahom sinovi siromašnih seljaka i radnika. Unatoč jaku utjecaju građanskih stranaka, klera, frankovaca i drugih napredna je misao ipak prodirala u seljačke mase, mada teško i sporo. Snažnije uporište naprednog demokratskog pokreta bila je općina Klinča Selo. Prva ozbiljnija pobjeda naprednih snaga izvojevana je 1927. godine na izborima za oblasnu skupštinu. Nosilac liste Republikanskog saveza radnika i seljaka bio je poznati zagrebački komunist Ivan Krudelj. U Okiću je za tu listu glasalo preko 20 ljudi. Čuvar liste bio je Ignac Kufrin iz Donje Purgarije. On je, vraćajući se iz SAD, donio nekoliko sanduka napredne literature. Janko Kelečić iz Betera bio je u SAD i u zarobljeništvu u Rusiji, pa je često govorio o ciljevima oktobarske revolucije. Alojz Kufrin iz Gornje Purgarije, nakon povratka iz Kanade 1935. godine, javno je agitirao za komunizam. Iz Donje Zdenčine vratio se iz SAD Jože Domin, a iz Gornje Zdenčine Jure Vidalin. Obadvojica su donijela naprednu literaturu. U širenju ideja braće Radića u Okiću su se isticali: Josip Kelečić Brot iz Betera, Franjo Grdešić iz Klinča Sela, Karlo Drkulec iz Donje Purgarije i drugi. To su tzv. »radićevci«, koji su se u HSS pridržavali Radićevih načela. Svi su oni kasnije prišli NOP-u.

Pod utjecajem KP i sindikalnog pokreta djelovala je brojna skupina radnika, službenika, studenata i đaka. Tu se posebno ističe Alojz Valečić, radnik iz Donje Purgarije, i njegova braća Franjo, Mirko, Mijo i Đuro. Alojz je član SKOJ-a od 1926, a član KP od 1934. godine. On je vrlo često dolazio u Okić, donosio naprednu literaturu iz Zagreba i vodio otvorene rasprave na raznim skupovima, koristeći se legalnim formama. U okviru seljačkog sveučilišta Škola narodnog zdravlja, pod pokroviteljstvom Higijenskog zavoda iz Zagreba, a na inicijativu Alojza Valečića i inženjera Josipa Gažija, organizirala je tečajeve koji su bili legalna forma za prenošenje marksističke ideologije. Tu su držali predavanja: dr Rasuhin, dr Filipović, inž. Hrvoje Iveković i drugi.

U Repišću je osnovano hrvatsko pjevačko društvo »Antun Radić«. Osnovao ga je učitelj Ivan Plasaj. Po instrukcijama Alojza Valečića u Društvo su ušla njegova braća Mirko i Miško, pa je preko njih, a i preko učitelja Plasaja, ubacivao naprednu literaturu među članove. Djelovanje Alojza Valečića nije prestalo sve do odlaska u NOV listopada 1941. Pred sam odlazak održao je sastanak s grupom simpatizera KP.

Koncem 1939. ili početkom 1940. godine na Okiću djeluje Milka Kufrin, studentica iz Zagreba, član SKOJ-a (u KP primljena 1941. godine). Do odlaska u NOV formirala je skojevsku grupu u Okiću i održavala sastanke sa simpatizerima KP. U Okić je dolazila povremeno, a glavni dio njene djelatnosti odvijao se u Zagrebu.

U općini Kalje napredne ideje najviše šire radnici povratnici. Jedan dio vraća ih se poslije prvog svjetskog rata, a veći se dio vratio u godinama

velike ekonomske krize, uglavnom 1932. godine i kasnije. Većina tih povratnika učestvovala je u zemljama odakle su se vratili u štrajkovima i demonstracijama. Mnogi su od njih donijeli naprednu literaturu. Martin Žnidaršić Tinček, povratnik iz Urugvaja, otvoreno agitira za komunizam. Kasnije postaje član KP i jedan od organizatora ustanka u Žumberku. Ustaše su ga objesile 1944. godine u Samoboru. Đuro Brajak iz Žumberačke Kupčine, povratnik iz Kanade i, prema njegovim navodima, član KP Kanade, bio je neumorni agitator, a u toku NOB aktivan od prvih dana. Još su se isticali Miloš Heraković iz Cerovice, Nikola Rušnov iz Tomaševca, Ilija Vidović iz Dani, Petar Višošević iz Višoševića. Rušnov i Heraković bili su u zarobljeništvu u Rusiji i učestvovali u revolucionarnim događajima za vrijeme oktobarske revolucije.

Godina 1936. obilježava početak jačanja i organiziranijeg rada na širenju revolucionarnih ideja u toj općini. Postoji veći broj simpatizera KP.

Radi ilustracije citiram dio izvještaja Ilije Bastašića, jednog od najaktivnijih u toj općini: »Mi smo od maja 1936. godine nabavljali ilegalni propagandni materijal i literaturu iz Zagreba (popularna biblioteka i drugo) do 1937. a dalje do 1940. godine preko braće Zvonka (ubijen u Jasenovcu) i Ivice Mušnjak u Zagrebu, Desinička ulica broj 4. Često sam iz Pećna putovao u Zagreb pješice, jer nismo imali novaca za vlak, a to je bilo naporno, no ništa me nije smetalo, jer se radilo o općoj stvari...«

Ilija Bastašić iz Đurića još kao omladinac prišao je naprednom radničkom pokretu. Kasnije je, uz pomoć braće Kazić, osnovao prvu partijsku ćeliju u selu i bio joj sekretar. Učestvovao je u NOP-u od prvih dana. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Pored Bastašića ističu se: Janko Stanisić iz Stanišića. U toku NOB-e organizator je ustanka. Strijeljan je koncem 1941. godine od ustaša. Miloš Vidović iz sela Dani, od oca Ilije, učesnika u oktobarskoj revoluciji, rano je prišao radničkom pokretu i od prvih je dana u NOP-u. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Tu su još Tomo Rašić iz Stanišića, Miloš Heraković, Pera Kovačević, Janko Milaković (poginuo 1943), Tomo Bratelj (poginuo 1942), Stjepan Vlašić, Sergije Ivanov, krojač, Rus.

Izvanredne zasluge u širenju marksističke misli ne samo za mjesto Jastrebarsko nego za šire područje imaju braća Petar i Janko Kazić. Petar je bio student tehnike i veoma se rano ističe revolucionarnom aktivnošću. Janko je bio radnik kod »Siemensa« u Zagrebu. Braća Kazić nisu se ograničavala na rad u Zagrebu. Njihov revolucionarni rad odvijao se na većem dijelu Kotara Jastrebarsko (općina Kalje, Sv. Jana, Petrovina, Cvetković, Klinča Selo, Jastrebarsko i dio općine Samobor). Od 1938. godine oba brata donose literaturu iz Zagreba, okupljaju starije i mlađe drugove, organiziraju marksistička predavanja, obilaze teren, a nakon okupacije naše zemlje organiziraju sakupljanje oružja, pripremaju diverzije, organiziraju napucavanje na neprijateljske kolone, itd.

Petar (Perica) Kazić bio je dobar skijaš, pa je zimi na skijama obilazio^simpatizere KP i ostale rodoljube, donosio štampu i živom riječi tumačio političku situaciju. Pod neposrednim rukovodstvom Petra Kazića

1940. i 1941. godine osnovano je nekoliko kandidatskih grupa (Pećno, Sv. Jana, Cvetković) i nekoliko skojevskih organizacija.

Na predavanja u Jastrebarskom, koja je organizirao Petar Kazić 1939. i 1940. godine, dolazio je niz simpatizera KP. Predavanja su održana u kući Arnolda Štrausa (poginuo 1942. godine u Žumberku), u mjesnoj čitaonici, a u toplijim danima u prirodi (toplice u selu Toplice, Japetić, šuma nedaleko od sela Črnilovac zvana »Dolanja«). To su bili tzv. kružoci, na kojima bi se održala kratka predavanja, a zatim bi se razvila rasprava. Pored Kazića pojedine teme obrađivali su: Mirko Bedek, student prava iz Hrvatskog Leskovca (strijeljan ljeti 1941. godine), i Stjepan Benceković, đak srednje tehničke škole iz Zagreba (kao član PK SKOJ-a uhapšen 1942. godine i umoren glađu i batinama početkom 1943. godine). Iz Zagreba je dolazio još jedan drug, čije je ime ostalo nepoznato. Bilo je tu tema iz međunarodnih zbivanja (Hitler i nacionalsocijalizam, fašizam, antisemitizam i židovsko pitanje, razvoj svjetske privrede, kineska revolucija) i o političkim prilikama u zemlji (nacionalno pitanje u Hrvatskoj,, klerofašizam i frankovci i si.). Predavači su »uvijeno« iznosili određenu problematiku, a kasnije bi se kroz pojedinačne razgovore iznosilo stvarno stanje. Na ta predavanja i razgovore dolazili su radnici, obrtnici, studenti i đaci (Franjo Brezar, Miro Medur, Zlatko Rendulić, Marijan Hlača-mlađi, Ivica Lopaić, Ivan Franetić, Stjepan Krsnik, Stjepan Magić i drugi).

Kazićev je otac bio gostioničar, čime su mu se sinovi koristili za rasturanje štampe. U novine koje su legalno izlazile stavljali su napredne brošure i drugu štampu i davali obavijesti o mjestu sastanka. Od 1938. godine od Petra Kazića primaju literaturu: Pavle Krčelić iz Crnilovca, Ivan Makek, učitelj iz Petrovine, Franjo Vučinović, seljak iz Petrovine, Petar Šalić, seljak iz Ivančića i drugi. Na vezu u Jastrebarsko dolaze iz Žumberka Janko Stanišić i Ilija Bastašić, iz Cvetkovića Ivica Lopaić, iz Rijeke (mlin iznad Drage svetojanske) Petar Višošević i drugi. Povremeno je u Cvetković dolazio Mirko Pačić, radnik iz Zagreba, rodom iz Cvetkovića. On je također donosio naprednu štampu, sastajao se s Kazićima, Brezarom, Lopaićem i drugima. Uhapšen je u Zagrebu 1941. godine i strijeljan.

Radnici, studenti i đaci putovali su vlakom u Zagreb i Karlovac. Tu su se vodile polemike, doturala štampa. U Zagrebu na Glavnom kolodvoru među prodavačima novina bilo je komunista i simpatizera KP. Između ostalih tu je radio Marijan Frgačić i omladinac Ivica (prezime nepoznato) koji je poginuo 1943. godine u NOV. Oni su prodavali štampu i u novine stavljali razne brošure.

U Cvetković je do Ivice Lopaića često navraćao student Rade Janjanin iz D. Dubrava. U Jastrebarsko i okolinu od 1935. dolazi češće poznati karlovački revolucionar Mato Mejašić, a održavao je vezu s radnicima na ciglani »Reka« i donosio naprednu štampu.

Napredne snage tog vremena sukobljavale su se s nizom raznih faktora. U prvom redu sa zaostalošću, religioznim konzervatizmom, desnim

krilom HSS-a, frankovcima i sličnim i, napokon, s državnom vlašću, koja se u vidu uprave i žandarmerije služila raznim metodama mučenja, iznuđivanjem i slično da bi se obranio postojeći poredak.

Ovdje valja istaći krupan događaj koji se odigrao u Okiću 8. VIII 1932. Organizacija HSS-a kod crkve u Novom Selu okićkom zakazala je komemorativni zbor u povodu pete godišnjice smrti Stjepana Radića. Kolone učesnika za taj skup — zbor kretale su se prema crkvi iz nekoliko pravaca: Zdenčine, Klinča Sela, Golog Vrha, Kozlikova, Repišća, Novog Sela; Klinča Sela, Tržića, Donje Purgarije, Betera, Novog Sela; Gornje Purgarije, Novog Sela.

Prema ocjeni žandarmerijske stanice u Zdenčini najmasovnija i najborbenija grupa kretala se iz pravca Zdenčine, pa je poslala žandarmerijski vod između Repišća i Novog Sela na brežuljak »Formanjščak« s time da koloni presiječe put i spriječi njen dolazak na ugovoreno zborno mjesto. Kada je grupa potpomognuta pribrežnim selima stigla do zasjede, žandari su se uplašili i otvorili puščanu vatru. Iz mase je netko pucao i pogodio žandara, koji je nakon nekoliko minuta umro. Žandari su se odmah nakon njegove pogibije povukli u dvorište porodice Bašić i izvjesili bijelu zastavu, a to je bio znak da je pucnjava s njihove strane prestala i do daljnjeg fizičkog obračuna nije došlo.

Međutim, taj je događaj bio povod za teror. Nakon toga bili su pohapšeni istaknutiji vođe HSS-a, a žandarmerija se služila takvim metodama mučenja kakvim se služila policija u gradovima nad komunistima.

Takve je metode mučenja primijenio novi komandir žandarmerijske stanice Laie Mirović. On je zaista bio strah i trepet stanovništva tog kraja. Zbog takva ponašanja on je 1936. godine ubijen. Naime on i još dva žandarma bili su u patroli između Zdenčine i Kupčine u šumi »Pleševina«, gdje su se nalazili veliki ribnjaci. Kako je bila dosta jaka vrućina, žandari su se htjeli okupati. Prvi je u vodu skočio komandir. Nakon nekoliko minuta netko je iz šume opalio metak iz karabina i Lalović je odmah potonuo. Od tog je vremena teror jenjavao, štoviše, nije se vodila istraga, jer su se tadašnje vlasti bojale da ne bi došlo i do drugih oružanih akcija. Seljaštvo je, naime, tada bilo borbeno raspoloženo. Toga se bojalo i samo rukovodstvo HSS-a.

Rasulo Jugoslavenske vojske psihički je loše djelovalo, jer većina stanovništva nije bila navikla na postupak kakav je primjenjivao okupator s očitim potcjenjivanjem. To su naročito osjetili oni koji su bili u zarobljeništvu, bilo u sabirnim logorima ovdje u zemlji, bilo u logorima u Njemačkoj. Taj kontakt okupatora sa zarobljenicima bio je izražen u odnosu pobjednik i pobijeđeni, iniciran cinizmom i potcjenjivanjem, što su Nijemci naročito isticali.

Uz okupatora pojavile su se ustaše s izvanrednim ovlaštenjima i privilegijama. Već u samom početku svoje vladavine strijeljale su sa sudom i bez suda.

Tada je nastao novi odnos: okupacija-okupatorska tvorevina NDH iznad naroda. Hapšenja i strijeljanja članova KP i drugih naprednih elemenata iz svih slojeva društva bila su svakodnevna pojava. U neposrednoj blizini na dva mjesta u šumi kraj Rakova Potoka obavljale su se masovne egzekucije naprednih elemenata pohapšenih prije i poslije okupacije. To su bili ljudi mahom iz Zagreba i iz najbliže okolice koji su bili vezani uz radnički pokret ili su se odupirali okupaciji.

Takva zvjerstva bila su u nas popraćena i propagandom, naročito onda kada su se u drugim krajevima stvarale grupice, udarne grupe i odredi. Njihove parole protiv narodnooslobodilačkog pokreta, protiv SSSR-a i komunizma bile su kao i prije rata s dodatkom što su svaku našu vojnu akciju popratili propagandom: četničke bande ili četničko-komunističke bande pale i ubijaju hrvatski i muslimanski živalj, pljačkaju i si.

Istina, u početku ustanka 1941. u narodu je bilo dileme: tko vodi pokret — četnici, komunisti ili netko treći. Članovi KP i simpatizeri to su morali uporno objašnjavati. Narod nije bio protiv Kraljevine Jugoslavije kao zajednice, ali je bio protiv državnog sistema koji nije dozvoljavao nikakve demokratske slobode. Taj problem naročito je dominantan u domobranstvu u običnih vojnika, ali se to mnogo brže objasnilo nego što se mislilo jer su za to bile bolje mogućnosti. Naročitu ulogu u tome odigrao je Vojni komitet u Karlovcu na čelu s Većom Holjevcem. Zbog naše agitacije dezerterstvo iz domobrana bilo je masovno, i to onih koji su bili pozvani iz okolice Karlovca, Zagreba, Pisarovine i Žumberka. Između ostalog u domobranstvu je bilo lakše objasniti to tko vodi pokret i stoga što su mnogi pripadnici tih formacija po našim jedinicama NOV bili zarobljavani. Obično nakon zarobljavanja partizani su objašnjavali ciljeve NOP-a, i sve one koji nisu ogrezli u krvi puštali su kućama.

Rukovodstvo je HSS-a šutjelo. Jedan manji dio opredijelio se za ustaše. Drugi se dio povukao i čekao priliku na nešto treće, to jest povratak na staro. Ostali narod s KP i SKOJ-em uhvatili su se ukoštac s okupatorom i ustašama.

Maček i njegova klika, da bi makar indirektno opravdali svoju podršku i kolebljiv stav prema okupatoru i ustašama, izbacivali su parole koje su za nas bile mnogo opasnije od ustaških, jer su ustaške bile prozirne i neuvjerljive. Parole mačekovaca bile su: »U prirodi velika riba guta male« (opravdanje za okupaciju), »Mi Hrvati nismo borci«, »Sve će se riješiti za zelenim stolom«, »Banda badnu bije, seljaka obadvije«. Sve takve parole skretale su mase na pasivizaciju, a kolale su kroz cijeli rat. Inače osnovni motiv mačekovske politike, koju je provodilo reakcionarno vodstvo HSS-a u ratu, bio je politika čekanja (»Čekaj, još nije vrijeme«), a njihovo vrijeme trebalo je doći onda kada bi se na našu obalu iskrcali Englezi i Amerikanci.

Prvih dana okupacije veze partijskih organizacija između Zagreba i Jastrebarskog bile su kraće vrijeme prekinute.

Prve vijesti i direktive za daljnji rad u uslovima ilegalnosti donio je Perica Kazić koncem travnja 1941. godine. Tada su za područje kotara Samobor, Velika Gorica i Jastrebarsko bili zaduženi Dragutin Saili Konspirator i Marko Belinić. Oni su bili u Okružnom komitetu KPH Zagreb (Saili politički, a Belinić organizacioni sekretar). Belinić je i prije okupacije dolazio u neka sela Žumberka i Samobora, a u Kotaru Velika Gorica •često je obilazio partijske organizacije i stvarao nove. U selu Horvati, nedaleko od Zagreba, u svibnju 1941. osnovao je partijsku organizaciju. Isto tako u selu Rakitju, Stupniku i Lučkom. Neposredno je zajedno s Radom Končarom radio na pripremama dizanja narodnog ustanka u Zumberku, Pokuplju, Turopolju i Posavini.

Na općini Kalje, u Pećnom, od simpatizera KP u svibnju 1941. osnovana je partijska ćelija od šest članova (Ilija Bastašić, Janko Stanišić, Tomo Rašić, Miloš Heraković, Miloš Vidović i Martin Znidaršić Tinček). Ćelija je osnovana uz neposrednu pomoć Petra i Janka Kazića.

Na željezničkoj stanici Jastrebarsko djelovala je od 1940. godine grupa simpatizera KP, od kojih je u jesen 1941. godine osnovana kandidatska grupa. To su bili Josip Svetlečić, stolarski radnik, Milorad Jokić, prometni službenik, Nikola Piljuga, radnik, Ivan Svetlečić, radnik. Grupu je osnovao Ivica Lopaić uz pomoć partijske organizacije Horvati, odnosno njena sekretara Tome Pipića i brata mu Ignaca.

Neposredno nakon okupacije u Jastrebarskom je formirana organizacija SKOJ-a od 5 članova (Franjo Brezar, Ivica Lopaić, Karlo Svetlečić, Franjo Svetlečić i Ivan Ivanušić). Organizacija je osnovana uz neposrednu pomoć Stjepana Bencekovića iz Florvata, tada člana MK SKOJ-a Zagreb.

U Pećnom je postojala odranije omladinska organizacija od 5 članova (Dragica Stanišić, Dušan Stanišić, Pajo čučić, Pero Stanišić i Dane Rašić).

Milka Kufrin je u Okiću osnovala organizaciju SKOJ-a od 4 člana (Juro Suša, Vinko Šilobod, Ignac Kelečić i Stjepan Vulje).

Pored navedenih organiziranih ćelija i skojevskih grupa u bližoj i daljoj okolici Jastrebarskog u prvim danima okupacije postoji veći broj antifašista i simpatizera KP, koji ne samo da su prozreli ustaške laži i Mačekovu izdaju i zgražali se nad masovnim zločinima ustaša nad srpskim stanovništvom i strijeljanjem i vješanjem rodoljuba Hrvata nego su se aktivno uključili u NOP od prvih dana.

Pod kakvim su uslovima radili članovi KP, SKOJ-a, antifašisti i rodoljubi, može nam poslužiti dio jednog izvještaja Josipa Matasića, prvoborca iz općine Klinča Selo:

»Politički rad nakon okupacije bio je mnogo teži nego ranije, jer su represalije bile oštrije, masovnije i bezobzirnije prema onima koji se nisu pokoravali okupatorskoj tvorevini NDH.

U toj situaciji na scenu je došla omladina, mladi ljudi članovi KP, SKOJ-a i simpatizeri, koji su mogli podnijeti taj teret i tada su počeli organizirani «oblici.

U Zdenčini Gornjoj djelovala je grupa simpatizera koja je organizirana po organizaciji KP i SKOJ-a Horvati kraj Zagreba. Tu grupu sačinjavali su: Janko Matasić kbr 19 (7. svibnja 1943. hapšen i otjeran u logor Stara Gradiška gdje je ubijen); Stjepan Matasić, sin Jankov (poginuo kao pripadnik Okićke čete NOVJ u Betru 31. X 1943.); Stjepan Matasić (ribarkin) (7. svibnja 1943. stupio u NOVJ u Žumberak, gdje je ostao do oslobođenja. Zajedno sa sinom Stjepanom 12 godina); Josip Mikulec radio je u zagrebačkoj policiji kao šofer. Osim što je javno raskrinkavao ustaše i okupatora, našoj grupi donosio je oružje i municiju za potrebe ustanka. Kao šofer policije koliko je mogao spašavao je ljude osuđene na smrt. U samoj policiji sakupljao je narodnu pomoć. Prilikom spašavanja jedne naše grupe pao je u zasjedu UNS-a i po ubrzanom sudskom postupku kolovoza mjeseca 1942. godine osuđen na smrt i strijeljan.

Sastanci pomenute grupe bili su česti, naročito u zimsko vrijeme. Održavali su se sastanci prema dogovoru tjedno jedan put u zimsko vrijeme u štali, jer je u štalama bilo najtoplije. Radi konspiracije drugačije se nije moglo.

Na sastanke su dolazili članovi KP i SKOJ-a Horvati, prema tome koga je organizacija zadužila. To su obično bili Tomo Pipić (Grivonja), Ignac Pipić, Ivan Pipić (Zorić) i Alojz Babić (poginuo kao rukovodilac omladinskog bataljona 'Josip Kraš' kolovoza 1942. godine ...

Prilikom hapšenja članova KP i SKOJ-a Horvati srpnja i kolovoza 1941. godine, ova grupa nije prekinula rad, jer sam u domobranstvu bio vezan s našim vojnim komitetom i lično s Većom Holjevac, pa sam donosio i propagandni materijal, kojeg smo na sastanku obrađivali, a potom razbacivali po selu, ispred kuća u dvorištima. Taj materijal sastojao se od letaka i radio vijesti o stanju na frontovima. Osim toga, koliko je bilo to moguće, donosio sam puške s municijom, koje sam predao organizaciji KP Horvati radi dizanja ustanka u Hrvatskom zagorju.

Nakon razbacanog propagandnog materijala, provjeravali smo kako su ga ljudi primili tj. kakav je bio komentar i ponašanje pojedinaca, zatim smo prilazili svakom pojedinačno, drugačije onima koji su pokret simpatizirali, a drugačije onima koji su se držali pasivno ili su se izražavali protiv.«

Osim ove grupe simpatizera djelovali su neki koji se ranije nisu isticali u HSS-u. Tako, na primjer, braća Mato i Josip Grdaković. Oni su na osnovu ranije orijentacije djelovali na liniji slavenstva i jugoslavenstva i tako pomagali naš pokret, koliko je to bilo moguće, sve do oslobođenja, jer su smatrali da je naš pokret općejugoslavenski. Istina, u tom smo smislu i mi djelovali.

Grupa simpatizera djelovala je na željezničkoj stanici Zdenčina i Klinča Selo. U toj grupi bili su Ivan Matulin, krojač, Ivan Grdiša, Pavao Stunja, Ivan Razum, Josip Princ, Jakov Grbac, Bruno Pogorevc, Bogdan Veljko i Sonja Mihelnić, Janko Grdiša, Krešo Kerhin Puba, Ivan Palijaš, Musi Rudo, Stjepan Sivec, Vinko Sakoman, Mirko Buti, Stjepan Matulin (Pođupan), njegov sin Stjepan i Stjepan Grgurec.

Ta je grupa bila heterogena, a nalazila se u vrlo teškom položaju zbog neprijateljskog uporišta, jer se njezin rad protezao i na samo uporište u kojem su naizmjence boravili okupatorska vojska, a najviše ustaše.

Spomenuta se grupa sastojala od đaka, studenata, radnika, seljaka i obrtnika, a radila je na osnovi stečene platforme u Zagrebu i školama i na radnim mjestima pod utjecajem KP i SKOJ-a, zatim pod utjecajem braće Kazić i Ivice Lopaića iz Cvetkovića, porodice Valečić iz Okića i, najzad, pod našim utjecajem simpatizerske grupe iz Gornje Zdenčine, koja je bila organizirana od KP i SKOJ-a Horvati.

Toj smo grupi nastojali dati organizacioni oblik, pa smo se povezali u zimi 1941—1942. godine i negdje ožujka mjeseca održali posljednji sastanak u štali Ivana Matulina.

Tom su sastanku prisustvovali Ivan Matulin, Ivan Grdiša i Pavao Stunja. Našu grupu iz Gornje Zdenčine predstavljali smo nas dvojica — Janko Matasić i Josip Matasić. Janko je išao radi održavanja veze, jer još nije bio kompromitiran.

U prikupljanju oružja radi pripreme ustanka naše organizacije postigle su vidne rezultate. Dan, dva poslije proglašenja tzv. NDH, Petar Kazić demontira avionski mitraljez i pohranjuje ga kod Pavla Krčelića — simpatizera KP iz Crnilovca. Ivan Ivanušić iz Cvetkovića i Ivica Lopaić, spremili su dvije puške, pištolj i dva »kolta«.

Josip Matasić je iz Karlovca, gdje je bio u domobranstvu, a u isto vrijeme član udarne grupe i vezan s Vojnim komitetom, donio nekoliko pušaka i municije. To oružje preuzimali su članovi partijske organizacije Horvati. Ilija Bastašić je donio iz Slovenije dvije puške i nekoliko stotina metaka. Isto tako Miloš Vidović iz Dani nabavio je u Sloveniji pušku, pištolj i municiju. U Jastrebarskom je Stjepan Krsnik, krojač, nabavio pištolj, a Arnold Štraus pištolj i ručnu bombu. Lijevi HSS-ovac Stjepan Klemenčić (kasnije suradnik NOP-a) iz Jastrebarskog pri rasulu Jugoslavenske vojske sakrio je pištolj, pušku i 200 metaka. To je kasnije predao nama.

Krešimir Kerhin Puba, student kemije iz Zdenčine, imao je ujaka majora Jugoslavenske vojske. Nakon kapitulacije taj je oficir ostavio kompletnu opremu u Zdenčini. Puba Kerhin je to spremio i koncem 1941. dao Ivici Lopaiću. Taj je omladinac kupovao vlastitim novcem municiju za pištolje i puške. Puba je uhapšen 1942. godine i otpremljen u logor Jasenovac. Negdje 1944. godine bio je pušten, ali su ga ustaše uhvatile kao suradnika NOP-a i objesile.

Jedan dio naših simpatizera odazvao se pozivu u domobranstvo, odakle je raznim vezama slao oružje, municiju, opremu i sanitetski materijal. Neki su od njih dolazili kući u punoj ratnoj spremi i nisu se više vraćali. To je sve ostajalo sakriveno do početka oružane borbe. U mnogim domobranskim jedinicama oficiri i podoficiri bili su simpatizeri KP, a neki partijski rukovodioci dolazili su u domobranstvo po zadatku, gdje su bili organizatori vojnih komiteta, koji su, na primjer Karlovački, odigrali vanrednu ulogu u danima okupacije naše zemlje.

Nekoliko dana nakon dolaska njemačkih motoriziranih jedinica u Jastrebarsko, koje su bile smještene na željezničkoj stanici i na prostoru

oko franjevačkog samostana, zapucali smo s polja iz karabina i pištolja. U akciji su učestvovali Petar Kazić, Arnold Straus, Ivica Polaič i Mirko Pačič. Nijemci su bili bijesni. Počeli su maltretirati neke građane koji su išli na vlak. Između željezničke stanice Jastrebarsko i Draganić na dva mjesta bile su presječene telefonske žice uz prugu. Uoči 1. svibnja 1941. Petar Kazić izvjesio je crvenu zastavu na crkvi u Volavju. Razbacani su i leci koje je Pero prije toga donio iz Zagreba.

Pavle Krčelić, Ilija Bastašić, Janko Stanišić i još neki drugovi dobili su zadatak da između željezničke stanice Jastrebarsko Domagović skinu vijke na željezničkim pragovima. Tada je naime prugu čuvala domobranska jedinica kojom je komandirao zastavnik Sirotić, rodom iz Istre, inače simpatizer KP. Zbog hapšenja braće Kazić do te akcije nije došlo.

Nakon spomenutih akcija ustaše su među prvima uhapsile braću Kazić. Petar i Ivan uhapšeni su prvih dana svibnja 1941, a Janko nekoliko dana iza njih. Otpremljeni su u Zagreb, gdje su se nalazili kraće vrijeme, da bi ih zatim prebacili u Kerestinec. Kaziće su teretili zbog akcija koje su izvedene i zbog letaka koje su, navodno, primili u vlaku na željezničkoj stanici u Horvatima. Petar i Janko Kazić bili su poznati kao komunisti, i s kime god bi se ranije sastajali, agenti su ih UNS-a teretili i ispitivali. Međutim, obojica su se sjajno držala pred ustaškom policijom.

Nakon njihova prebacivanja u Kerestinec mi smo preko Mirka Bedeka uspostavili vezu s Kazićima i ostalima. Preko Bedeka u nekoliko navrata poslali smo pakete s hranom i cigaretama. Dva ili tri puta Bedek je dolazio na željezničku stanicu Jastrebarsko, gdje je u ugovoreno vrijeme preuzimao paket. Također je dva ili tri puta pakete donosio Ivica Lopaić na željezničku stanicu Hrvatski Leskovac, gdje ih je opet preuzeo Mirko Bedek.

Nakon neuspjelog bijega iz logora Kerestinec pokretu je zadan velik udarac. Ustaše su uspjele za kratko vrijeme pobiti i pohvatati većinu drugova. O samom neuspjehu ima više verzija. Jedni tvrde da je to bila samovolja Mjesnog komiteta KPH Zagreb i njegova sekretara, da je Mjesni komitet radio bez CK itd. Jedno je sigurno: akcija je oslobađanja propala jer nije bila solidno pripremljena. Kako je spomenuto, mi smo u to vrijeme u neposrednoj blizini Kerestinca imali partijsku i skojevsku organizaciju u Horvatima i Sv. Nedjelji, zatim Mjesni komitet na tom terenu. Bilo je i niz simpatizera KP koji bi bili prihvatili te drugove iz Kerestinca, kao što su to učinili naši simpatizeri u Okiću. Šest drugova uspjelo se probiti prema Okiću. U toj grupi bili su Aleksandar Obratil, Drago Dakić, Todor Vuković, Vlado Božac, Hamdo Begovac i Abid Lolić. Na njih je naišao u šumi naš simpatizer Franjo Valečić iz Betera. On, Miško Račić i Josip Hlebetina (također naši simpatizeri, kasnije aktivisti NOP-a) pružili su im prvu pomoć u hrani i pokrivačima. Franjo je obavijestio brata Alojza u Zagrebu, koji im je nabavio šatorska krila i jednog po jednog prebacivao u Zagreb. Valja spomenuti da su ih vidjeli i neki pastiri i seljaci iz Gornje i Donje Purgarije i Betera, ali ih nitko nije izdao, što nam govori da su

postojale mogućnosti za spašavanje mnogih, ako ne svih, drugova koji su bili u Kerestincu.

Naši aktivisti, članovi KP i SKOJ-a, uz izvanredne napore i odvažnost, uspjeli su uvjeriti seljačke mase da u Kerestincu nisu bili zatvoreni nikakvi četnici, nego sinovi hrvatskog naroda, rodoljubi, radnici, borci za bolju budućnost radnog čovjeka. U toj agitaciji ističu se partijske i skojevske organizacije u Horvatima, Stupniku, Sv. Nedjelji, Jastrebarskom i Okiću. Ustaška je propaganda, ne samo u slučaju »Kerestinec« nego i svakom drugom prilikom, na sva usta pokušavala svaku našu akciju i aktere te akcije prikazati kao četničku ne bi li kod hrvatskih masa izazvala revolt, u čemu, kao što su pokazali događaji, na tom području nije postigla željeni uspjeh.

Poslije Kerestinca uz bjesomučnu propagandu ustaše su prišle i represalijama (hapšenjima, teroru, zastrašivanju) u hrvatskim gradovima i selima u blizini Zagreba.

Već 15. srpnja uhapsili su Franju Brezara, studenta tehnike (strijeljan 4. VIII 1942. u Maksimiru), Miroslava Medura, studenta medicine, Stjepana Magića, postolara, Stjepana Novosela, radnika, Stjepana Majkića, radnika, Dragutina Krsnika, građ. poslovođu, dra Oskara Fišera, Ivicu Vintersteigera, trgovca — svi iz Jastrebarskog, zatim Ivicu Lopaića, đaka iz Cvetkovića, Ivana Makeka, učitelja iz Petrovine, Petra Šalića, seljaka iz Ivančića i Ivana Kufrina, seljaka iz Okića. Istragu su vodili kotarski predstojnik i pristav, a povremeno su dolazili istražitelji iz Zagreba. Nakon mjesec dana počeli su ih postepeno puštati iz zatvora sa zabranom kretanja i kućnim pritvorom. Svi su se drugovi solidno držali. Nitko nije nikoga teretio, premda su se između sebe dobro poznavali. Za braću Kazić smo pak bili sigurni da nas neće odati.

U drugoj polovici 1941. godine prišlo se formiranju partizanskog odreda u Žumberku, koji je dobio ime »Matija Gubec«. Jedna grupa — Slavko Komar, Milan Malešević, Ivo Kukić, Drago Seljan, Mirko Ivanković šiško, Joža Turković, Mirko Koželj, Stevo Maćan i drugi prikupila se 11. kolovoza u Zagrebu i sutradan preko Samobora i Otruševca krenula u Žumberak. Na željezničkoj stanici u Samoboru dočekao ju je Janko Stanišić, član KP, koji je održavao vezu između Žumberka i Zagreba. Grupa je prvi dan imala samo 1 pištolj, a nakon dva dana snabdio ju je oružjem Janko Stanišić (6 pušaka, nekoliko stotina metaka i 2 bombe). To je oružje sakupila partijska organizacija Pećno. Druga grupa stigla je iz Zagreba 11. kolovoza. Kod sela Đurića (Pećno) obje su se grupe spojile, pa se prišlo organiziranju Odreda. Za komandira je određen Ćiro Dropulić, za komesara Janko Krajić, za desetara Mirko Koželj i Joža Turković. Koncem kolovoza u Odred je stigao Cvjetko Flores, španjolski borac, koji je preuzeo komandu nad Odredom, a Dropulić je ostao njegov zamjenik.

Odred je početkom rujna 1941. imao 37 boraca, među kojima: Cvjetko Flores, komandir, Ćiro Dropulić, zamjenik komandira, Janko

Krajić, komesar, Slavko Komar, Mirko Koželj, Janko Stanišić, Ilija Bastašić, Joža Turković, Stanko Dodić, Ante Jelčić, Vlado Božac, Drago Seljan, Josip Fistrić, Nikola Delak, Drago Horvat, Drago Krsnik, Ivo Kukić, Mirko Ivanković. Prije formiranja iz Odreda su dezertirali Emil Vučetić i Ljudevit Bednjanec.

Janko Stanišić i Pavao Videković dopremili su u Miranjac u klijet Jankova brata kola oružja, opreme i municije, što su organizacije Horvata i okolnih sela sakupile. S njima je došao i omladinac Leo Rukavina, koji se prije toga sakrivao u klijeti Milke Kufrin u Okiću. Naime, u Zagrebu u stanu Lea pronađena je radio-stanica. On je uspio izbjeći hapšenju, prebacio se vezom do skojevske organizacije u Horvatima, a zatim u Okić. Drugovi koji su dopremili oružje nisu bili dovoljno budni pri njegovu spremanju u klijet. Ustaše su opkolile kuću — klijet 3. rujna uvečer i čekale u zasjedi u namjeri da pohvataju drugove koji bi došli po oružje. Leo je ostao u klijeti, Janko je otišao u Žumberak, a Videković se kolima vratio u Horvate. Ustaška zasjeda bila je otkrivena, ali drugovi koji su došli po oružje, među njima i Janko Stanišić, nisu bili naoružani, misleći da će se naoružati oružjem koje je čuvao Leo Rukavina. Ustaše su pozvale Lea na predaju. No on je odgovorio puščanom vatrom i herojski se borio, dok nije pao smrtno pogođen. U vinogradima gdje se vodila borba bilo je dosta ljudi koji su pohvatani i odvedeni u Slavetić, gdje su ih ustaše, pod rukovodstvom ustaškog krvoloka Hanzija Celinšćaka (taj je tip za vrijeme Banovine Hrvatske bio funkcionar Mačekove »zaštite« i tada već terorizirao ljude, a za vrijeme okupacije otvoreno se stavlja u službu okupatora i ustaša, da bi na koncu primio dužnost šefa ustaške policije u Karlovcu) i ustaškog tabornika Franje Dolanjskog iz Slavetića, mučile na razne načine.

Nakon tog tragičnog događaja Odred je zauzeo položaj između sela Rude i Gračac. Ustaše i oružnici naišli su na zasjedu. U izvještaju kotarskog poglavarstva u Jastrebarskom kaže se ovo: »6. IX prilikom opkoljavanja komunista koji su imali centar kod Stanišića, općina Kalje, po prilici između krajeva Rude i Gračac, bila je napadnuta ujutro oko pola osam sati jedna patrola od dva oružnika i 6 ustaša u kojoj je poginuo 1 ustaša, a dva oružnika ranjena od kojih je jedan kasnije umro.« Ustaše i oružnici nastavili su jačim snagama potjeru za Odredom.

Partizanski borci najprije su se sklonili u Slapnicu, a u toku noći prebacili su se preko ceste Jastrebarsko—Krašić—Kostanjevac—Stojdraga—Samobor iznad sela Griča, koje se nalazi u neposrednoj blizini Kalja, gdje je bila jaka oružnička posada. Jedna grupa, s komandantom Cvjetkom i Jožom Turkovićem, izišla je iz šume u selo radi hrane. Oružnici iz Kalja iznenadili su ih. Tu gine Turković, a Cvjetka su ranjenog uspjeli uhvatiti. Napominjem da u Griču nije bilo ni jednog simpatizera KP ili antifašista. Poslije te borbe Odred se raspršio i u manjim su grupama borci krenuli u raznim smjerovima. Jedna grupa sa Slavkom Komarom povukla se na Pleš i Geru. U toj grupi nalazili su se Janko Krajić i Drago Seljan, koji su otišli u Zagreb. Odred je nakon zarobljavanja Cvjetka i pogibije

Turkovića praktički bio razbijen. Veći dio drugova uhvaćen je i odveden u zatvor u Jastrebarsko i kasnije u Zagreb.

Oko tog odreda ima obostranog »optuživanja«. Partijska organizacija, odnosno njeni preživjeli članovi, smatraju da se rukovodstvo Odreda nije pravilno postavilo u odnosu na organizaciju i na situaciju u Žumberku. Neki pak preživjeli drugovi iz Odreda smatraju da je Janko Krajić obmanuo partijsko rukovodstvo u Zagrebu (MK i CK) prikazujući situaciju drukčiju nego što je stvarno bila.

Vjerojatno je i jedno i drugo točno. Jedan od prvoboraca Žumberka i član partijske organizacije Pećno od 1941. godine Miloš Vidović iz Dani ovako opisuje te događaje:

»Nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez sekretar ćelije Ilija Bastašić sazvao je sastanak partijske ćelije na kome smo dobili zaduženja da sakupljamo hranu, oružje i municiju te da organiziramo dobrovoljce za podizanje ustanka. Izvješteni smo da će redovno k nama dolaziti partijski rukovodioci iz Zagreba. Tako je u kolovozu ponovno došao Janko Stanišić da pregleda teren i da vidi jesmo li izvršili postavljene partijske zadatke ćelije tj. da li smo sakupili oružja i hranu itd.

Iako su se zadaci imali izvršiti na brzinu, ipak je prikupljeno nešto oružja i hrane i dobrovoljaca koji su bili spremni da krenu u borbu.

Odmah iza toga, drugi ili treći dan, došli su iz Zagreba Janko Stanišić, Slavko Komar, Janko Krajić, jedan španjolski borac i još neki u selo Pećno gdje su oni organizirali sa seljacima logor u šumi ispod sela Đurića. U taj logor smo dopremili hranu i ostalo što je bilo potrebno. Od domaćih ljudi u logoru su se nalazili Ilija Bastašić, Milan Stanišić (strijeljan u Zagrebu 1941.) Miloš Heraković i drugi. Meni je postavljen zadatak da sakupljam hranu. Snabdijevanje logora vršilo se na taj način, što se u selu pekao kruh, a prethodno se žito nosilo u mlinove na mljevenje itd. Budući da sam poznavao ljude s područja Slovenije odlazio sam i tamo u sela u kojima je bilo simpatizera i komunista koje sam poznavao.

Nakon nekoliko dana obavijestio me Janko Stanišić da je iz Zagreba preko veze stiglo već oko 30 drugova i da i za njih organiziram logor i prehranu u selu Pećno. Stanišić je postavio kao glavni zadatak da svi članovi Partije na svojim terenima sakupljaju hranu i odjeću koja će trebati za zimu.

Nakon dva dana došao mi je kurir Pavao čučić i našao me na spavanju u mojoj komori, jer sam baš prije dva sata stigao iz Slovenije, gdje sam radio na uspostavljanju veze sa Slovencima. Bio sam strahovito premoren jer nisam spavao dva dana i dvije noći. čučić me obavijestio da k meni dolazi jedan drug koji želi samnom da se upozna. Već poslije podne u dva sata došao je on k meni i odmah me obavijestio da se jučer našao s jednim poznatim Slovencem iz Krške Vasi i da mora hitno da se s njime sastane istog dana u 18 sati. Poznavajući dobro puteve i pješačke staze u Sloveniji, krenuo sam odmah s njime prema Krškoj Vasi. Brzo smo putovali i stigli prije 18 sati na zakazano mjesto, a trebali smo

se sastati s drugom Žokaljom koga sam dobro poznavao, ali ga nismo našli. Odmah smo se vraćali i na putu smo svratili u selo Podbočje, kod Ignaca Stanića (poginuo 1944.) člana Partije koga sam dobro poznavao. Budući da je on bio povezan s komunistima iz Krške Vasi doznali smo od njega da su drugovi Zokalj iz Krške Vasi, Viktor Nacek i Ignac Stanić iz Svetog križa i Franc Golubić iz Trudbelnika, te Janez Božić iz Prušje Vasi s kojima smo se trebali sastati u Krškoj Vasi prije našeg dolaska uhapšeni od Nijemaca.

Na sastanku u Krškoj Vasi trebali smo se dogovoriti o suradnji između Slovenaca i Žumberčana o radu za NOP. Zbog hapšenja ovih komunista i simpatizera u Krškoj Vasi, u cilju da se pod svaku cijenu uspostavi suradnja iste te noći održali smo s drugovima iz Podbočja sastanak i donijeli zaključke o zajedničkom radu i suradnji u pogledu prikupljanja oružja, hrane i pronalaženja dobrovoljaca koji bi ušli u naš odred. Slovenci su se odmah počeli pripremati za ustanak i okupili se u nekoliko dobrovoljaca omladinaca koji su bili spremni da stupe u našu partizansku jedinicu.

Iste noći vratili smo se nazad i istom na povratku dotični mi je drug kazao da je on Žumberčan i da se zove Janko Kraić. Kraić me tom prilikom obavijestio da je osnovan odred pod imenom 'Matija Gubec', a on je postavljen za njegovog komesara. Zatim je govorio da će u odred stalno stizati iz Zagreba novi borci s oružjem.

Kroz dva dana održali smo nas nekoliko sastanak kom je prisustvovao Janko Stanišić i tom prilikom nas izvjestio da idućeg dana navečer stiže kolima preko Stojdrage oružje i municija i druga oprema. Dogovorili smo se da se oružje i sva vojna oprema doveze blizu sela Budinjaka, u tzv. Židovski jarak i da se tamo sakupe 20 dobrovoljaca koji će oružje dočekati. Odlučeno je da dočekaju oružje domaći dobrovoljci iz Pećna i oni koji su stigli iz Zagreba, zatim da se sutradan u Židovskom jarku načini plan za napad i razoružanje oružnika graničara i financa u Budinjaku, a iste večeri da se izvede akcija i u Kalju, te napokon da se nakon izvršenih akcija prebacimo brzo na teritorij Slovenije.

Sutradan već prema dogovoru izvršili smo na terenu Budinjaka sve pripreme za akciju i prikupili informativne podatke o jačini, naoružanju i kretanju neprijatelja jer su graničari noću postavljali zasjede i hvatali na konjima švercere na slovensko-hrvatskoj granici.

Bili smo sigurni da će nam prve akcije uspjeti.

Noću istog dana nas dvadeset pet među kojima su se nalazila i dva Slovenca, čekali smo kola s oružjem i opremom, ali je čekanje bilo uzaludno. Neki među nama počeli su da govore kako od tog našeg posla nema uspjeha, da smo prevareni i nasamareni i da sve to može da urodi lošim posljedicama.

Budući da smo već tada imali svog stalnog kurira Tomu Bratelja (poginuo u rujnu 1942. godine kraj Samobora na kurirskoj dužnosti) koji je dobro poznavao sve šume, puteve i staze, jer se ranije mnogo bavio

lovom, poslali smo ga da izvidi što je s oružjem koje je trebalo stići. Kurir Bratelj se vratio iz Pećna nakon 4 sata i donio tužnu vijest. Izvjestio nas je da su prispjelo oružje iz Zagreba vozili Pavao Videković i Janko Stanišić u selo Slavetić, zatim da je preksinoć oružje i druga oprema dovezena kolima u kuću brata Janka Stanišića u kojoj se nalazio na straži Leo Rukavina, borac odreda. Oružje, mitraljez, puške, pištolji i municija, spremljeni su bili u jednu klijet ili pivnicu. Odmah poslije toga, samo što je oružje spremljeno kuća je napadnuta od ustaša iz Slavetića, a izdaju je učinila jedna žena iz Slavetića. Stražar Rukavina čitave noći se borio s ustašama i tom prilikom kada su ustaše kroz prozor ušle u kuću, poginuo je, a sve oružje i oprema pala je u ruke ustaša. Ustaše i oružnici su rano ujutro krenuli iz Slavetića prema selu Pećnom gdje im je odred postavio zasjedu. Oni su se sukobili s našim odredom kraj sela Gračaca. Poginuo je tom prilikom jedan ustaša ili oružnik, a jedan je ranjen. Ustaše i oružnici su zašli u sela, tukli njihovo stanovništvo i maltretirali ga te ga odvodili u logor, a zatim u Jastrebarsko u zatvor. Neki od uhapšenih su isprebijani i pušteni kućama. Tog momenta nismo ništa znali o tom događaju.

Sutradan došao je k meni Miloš Heraković, član Partije i ispričao mi o svemu što je saznao, da su naši drugovi iz zasjede ubili jednog oružnika i jednog ranili, te da se odred odmah povukao iz Pećna prema Kalju i Griču, a zatim prema šumi Geri i Poganoj jami iznad sela Tumaševca i Griča.

Odmah nam je javljeno da sakupimo hranu za odred, koju smo brzo sakupili i nosili je prema Poganovoj jami. Tražili smo odred cijelo popodne i cijelu noć, ali ga nismo mogli naći i uspostaviti s njim vezu. Istom drugi dan smo saznali da su dva borca došla u selo Grič da kupe jednu ovcu za prehranu odreda i da je izdajnik Puža Heraković iz Griča otišao u Kalje po oružnike i javio gdje se odred nalazi, zatim su ovi brzo tamo stigli, ovog borca koji je ovcu kupovao ubili i jednog živog uhvatili. Odmah iza toga pohapšena je i strijeljana polovica odreda »Matija Gubec«.

Kasnije smo saznali da je ubijen španjolski borac komandant odreda.

Istog dana su uhapšena tri omladinca kraj sela Budinjaka od graničara kod kojih je pronađena crvena zastava koju su izvezle omladinke Jela Kovačević kći Tome i Malčike, Jela Kovačević druga i Jela Kovaćević treća iz Tisovca. Na zastavi je bio srp i čekić. Graničari su zastavu pokazali narodu, a narod ju je gledao i govorio kako je lijepa i pitao što znače na zastavi srp i čekić.

Kasnije smo narodu tumačili da je crvena zastava radnika i seljaka pod kojom se oni bore u svim zemljama svijeta u cilju da sruše kapitalizam i da narodu stvore bolji život. Sva tri omladinca odvedena su u Zagreb i strijeljani zajedno s Jankom Stanišićem. Sva trojica su oni Zumberčani, a zvali su se Milan i Dušan Stanišić dok se trećeg imena ne sjećam. Tih dana pohapsili su ustaše i mnoge druge, a neki su uspjeli

da se spase i prebace u druga sigurnija mjesta, te tako izbjegnu hapšenja. Svi uhapšeni većinom su strijeljani.

Poslije stradanja odreda medu narodom je nastala izvjesna 2—3 mjeseca panika, a nakon toga partijska ćelija je uspostavila vezu sa Zagrebom pomoću braće Zvonka i Ivice Mušnjaka (rodom iz Stojdrage) i nekih drugova iz Jastrebarskog. Preko njih smo obaviješteni o svim događajima u svijetu i razvoju ustanka u našoj zemlji u pojedinim krajevima, saznavali smo o zločinima ustaša među srpskim stanovništvom itd.

Ujedno smo obaviješteni da pripremamo ponovno oružje: vojničke i civilne ili lovačke puške, municiju i drugo, ako ga negdje pronađemo, a isto tako da pronalazimo dobrovoljce koji će biti spremni da ponovno učestvuju u podizanju ustanka.«

Rade Bulat u svojoj knjizi »Žumberak i Pokuplje u NOB« (izdanje »Kultura« 1951), govoreći o tome zašto Žumberak nije postao čvrsta baza 1941. godine, navodi da je bila kriva procjena političke situacije, optužujući najviše Janka Krajića za demoralizatorsko i neprijateljsko djelovanje i obmanjivanje CK KPH, zatim da se Odred nije orijentirao na politički rad s narodom, već se vezao samo sa Zagrebom, da inicijativa u akcijama nije bila u rukama Odreda, već neprijatelja, itd.

Prva oružana formacija, odred »Matija Gubec«, u Žumberku bila je razbijena, ali njegova pojava u tim krajevima, unatoč neprijateljskoj propagandi i represalijama, pozitivno je odjeknula u narodu. To nam govori da se ne bismo sasvim mogli složiti s ocjenom da narod nije bio za borbu. Čini se da je jedan od osnovnih uzroka izolacija Odreda i od simpatizera i od rodoljuba i od naroda uopće. Je li baš za sve to kriv samo Krajić, teško je reći. Da su uslovi bili povoljni, govore nam i kasniji događaji. No često se gubi iz vida činjenica da su u sjevernoj Hrvatskoj, naročito u Zagrebu i Žumberku, bili izvanredno teški uslovi rada, da je tu bio centar ustaške NDH sa svim njenim organima i organizacijama, vojskom i policijom, a okupatorske snage bile su vrlo jake.

Održavanje veze sa Zagrebom bilo je vrlo teško. Išlo se pješke iz Žumberka preko Samobora ili Jastrebarskog. Partijske i skojevske organizacije bile su mlade, bez dovoljnog iskustva i teško su se snalazile u novim uslovima okupacije.

Razdoblje od druge polovice 1941. godine do travnja 1942. godine ispunjeno je pripremama za dizanje ustanka u hrvatskim krajevima sjeverno od Kupe (Pisarovina, Velika Gorica, Jastrebarsko, Samobor). Organizacije KP i SKOJ-a popunjavaju se novim, mahom mlađim ljudima. Kolebljivi elementi isključeni su iz organizacija. Jedan ih je dio otišao i u domobranstvo, a jedan se sakrio po bunkerima i čekao »bolje« dane.

Kad se govori o tom razdoblju, potrebno je, radi kasnijih zbivanja, iznijeti da je područje između Kupe i Save bilo podijeljeno između Zagreba (kotar Samobor, Jastrebarsko i Velika Gorica) i Karlovca (Pisarovina) sve do konca 1942. godine, kada je formiran poseban okrug Žumberak i Pokuplje.

Koncem 1941. godine dolazi do kontakta između pojedinih drugova iz kotara Pisarovina i Jastrebarsko. Stjepan Koren Benđo dolazi u Cvetković, gdje se povezuje s Ivicom Lopaićem, a onda zajedno odlaze u Jastrebarsko do Franje Brezara.

Tu je dogovoreno da se pojača rad s našim aktivistima i simpatizerima i da se priđe stvaranju punktova i veza od Kupe prema Žumberku. U Jastrebarskom osnivamo akcioni odbor, u koji ulaze Stjepan Krsnik, krojač, Ivan Krsnik, zidarski majstor (brat Stjepanov), dr Branko Davila, liječnik, Ivica Vintersteiger i Milan Orsag, pekar.

Ivan Krsnik je dobio zadatak da uspostavi vezu Jastrebarsko—Crnilovac—Petrovina—Slavetić—Zumberak. Braća Krsnik poznavali su mnogo ljudi, a dr Branko Davila bio je kotarski liječnik, vrlo popularan u narodu. Orsag je kao pekarski radnik išao po bližoj i daljoj okolici Jastrebarskog prodajući kruh i pecivo, a trgovina Ivice Vintersteigera bila je vrlo podesno mjesto za kratke sastanke i dogovore. Od mlađih drugova osnovana je organizacija (pored skojevske, osnovane 1941) SMG. Tu su bili Marijan Hlača-mlađi, student medicine, Zlatko Rendulić, student tehnike, Zvonko Pasecki, radnik, i Miro Medur, student medicine. Za tu je grupu bio zadužen Franjo Brezar.

Ljeti je 1941. godine Milka Kufrin izbjegla ustaškoj potjeri i otišla u Zagreb, da bi u studenom 1941. prešla na Kordun. Alojz Valečić također je nekako u isto vrijeme otišao u Gorski kotar. Veza s Okićem bila je prekinuta. Trebalo je uspostaviti vezu i aktivirati pojedine drugove. Taj zadatak preuzeo je Ivica Lopaić. Budući da je bio zajedno u zatvoru s Ivanom Kufrinom, ocem Milke, otišao je k njemu radi dogovora. Također je navratio do Milana Štengla, đaka iz Repišća. Kufrin i Štengl su ga upoznali sa situacijom. Bilo je prilično razočaranje jer je skojevska grupa koju je formirala Milka otišla u domobranstvo. Neki su se simpatizeri bojali ustaških represalija, pa su se teško odazivali suradnji. Iz sela Stankova bila su trojica aktivnih ustaša — braća Franjo i Janko Kufrin i Ivan Stifter koji su dolazili u Okić i prijetili ljudima. U Kozlikovu je bio ustaški tabornik Mika Vučković i ustaški doušnik Janko Vučković. I oni su terorizirali narod. U takvoj situaciji rad u Okiću bio je prilično otežan, ali se našlo odvažnih ljudi, među kojima su pored Ivana Kufrina i Milana Štengla bili i njegova majka Vera, njezina braća Mirko i Slavko i još nekoliko simpatizera.

Zimi 1941/42. Brezar i Lopaić uspostavljaju ponovo vezu sa Žumberkom. Jedan i drugi bili su skijaši, pa su na skijama došli do Pere Višosevića iz sela Višoševića i njegova brata Koje. Pero je imao mlin ispod sela u dolini zvanoj »Reka«. Pero i Kojo, prema dogovoru, za nekoliko je dana trebalo da ispitaju stanje u selima oko Pećna i Grabra. Na drugom sastanku upoznali su nas da je iz Grabra otišlo dosta ljudi u ustaše, a neki naši simpatizeri i aktivisti iz 1941. da su otišli u domobranstvo. Jedan se dio sakrivao na terenu. U osnovnoj školi u Grabru bila je učiteljica Barica Vučković iz Okića, napredna omladinka, koja je odigrala

značajnu ulogu u proljeće 1942. pri prebacivanju partizana u Žumberak. Ona je bila povezana s Perom Višoševićem.

Do proljeća 1942. godine imali smo vezu između Korduna—Pokuplja—Jastrebarskog i Žumberka. Drugi je kanal išao od Horvata preko Okića za Žumberak. Bili su predviđeni i drugovi za vezu i kao vodiči, dobri poznavaoci terena i prilika na terenu. Neki od tih drugova, koji nisu bili kompromitirani, dolazili su danju na određene veze. Na primjer Josip Žganec (Joža košarač) bio je radnik na ribnjacima u Pisarovini, zatim u Crnoj Mlaki. On je dolazio na vezu u Jastrebarsko, D. Kupčinu i Pisarovinu. Ili Marko čučić Markičin, koji je iz Žumberka dolazio na vezu u Jastrebarsko i Okić. Takvi su bili: Joža Mikulić iz D. Kupčine (odlazio u Cvetković, Zagreb, Karlovac). Franjo Malijan iz D. Kupčine držao je vezu između Cvetkovića i D. Kupčine. U Cvetkoviću je bio seoski stražar (»pandur«) Dragutin Stepić. On je cijelog rata bio vodič pojedinaca i jedinica, a živio je legalno. Mirko Petanjek bio je lugar u šumskom predjelu zvanom »Gajno« (između sela Čabdina i ribnjaka Crna mlaka). On je sve do oslobođenja radio kao vodič i obavještajac. U Kupincu je živio student prava Franjo Kušević. Držao je vezu između Zagreba, Kupinca i D. Kupčine, zatim između Zagreba i Jastrebarskog. Noću je često bio vodič. Uspio se održati legalno sve do konca 1943. godine.

U Žumberku su bili poznati kuriri i vodiči, pored Markičina, Milan Romanović Zvonko (poginuo 1942), Tomo Bratelj (poginuo 1942), Kojo Višošević (poginuo 1942), Janko omladinac, sin mlinara Pere Višoševića, i drugi. Ti su drugovi pokazali izvanrednu hrabrost, odlazeći u neprijateljska uporišta i probijajući se između neprijateljskih garnizona i patrola. Milan Romanović Zvonko donosio je poštu iz Zagreba u Žumberak i obratno, Bratelj iz Žumberka u Samobor i obratno.

Kad god je trebalo prenijeti poštu ne samo iz Žumberka u bliža mjesta, ili prevesti ljude u jedinice NOV, Marka čučića Markičina izvlačili bi iz operativne jedinice na te specijalne zadatke. U Okiću je bio poznat vodič Janko Suša (1943. oslobođen iz Lepoglave, 1944. bio teško ranjen i prebačen u Italiju, gdje mu se gubi svaki trag) i njegov brat Juro Suša.

To su imena najpoznatijih kurira i vodiča. Međutim, broj onih koji su obavljali takvu dužnost u prvim danima rasplamsavanja ustanka u Pokuplju i Žumberku daleko je veći.

Eto, tako smo bili pripremljeni za nove zadatke u proljeće 1942. godine.

Do prebacivanja u Žumberak prve oružane formacije dolazi u drugoj polovici travnja 1942. godine. To je bila desetina IV bataljona Prvog kordunaškog partizanskog odreda kojem je rukovodio Tešo Bulat, a partijski mu je rukovodilac bio Nikola Ladišić.

Kupu je prešla negdje 15. ili 16. travnja i krenula prema Draganiću kroz šumu. U D. Kupčini je bila partijska organizacija. Međutim, partizani se nisu povezivali s tom organizacijom, nego sami krenuli »po karti«

da razoružaju neprijateljsku posadu u Draganiću. U izviđanje je išao »partizan« Kurelac, koji se nije vratio. Po svoj prilici Kurelac je bio suradnik neprijatelja koji je obavijestio ustaše o prisustvu jedinice koja je zamalo stradala već prvih dana svog pohoda prema Zumberku.

Desetina se prebacila iz Draganićke u Cvetkovačku šumu i krenula uz potok Volavčicu prema Cvetkoviću. U šumi su se partizani zadržali u jednoj kolibi, a dvojicu drugova poslali su na rub šume u patrolu. Iznenada je naišla talijanska konjica iz Jastrebarskog i opkolila kolibu. Premda su bili iznenađeni, partizani su se snašli i otvorili žestoku plotunsku paljbu nanijevši neprijatelju gubitke od desetak mrtvih i ranjenih. Preplivavši potok Volavčicu, na drugoj je strani bila gusta šuma. Glavnina je krenula natrag prema Kupi, a Tešo prema Draganiću. Svi, osim Teše, prikupili su se u šumi prema Donjoj Kupčini. Na njih je naišao Stjepan Koren Benđo, koji je išao na vezu u Cvetković Ivici Lopaiću. Naime, Lopaić, Krsnik i Brezar očekivali su Korena koji je na posljednjem sastanku najavio mogućnost skorog dolaska partizana iz Korduna. Ne poznajući Korena lično, partizani su se prema njemu odnosili s nepovjerenjem, dok im nije iznio čitavu situaciju i predbacio im što se nisu obratili na vezu u D. Kupčinu.

Nakon nekoliko dana Koren je obavijestio Lopaića o danu dolaska desetine. To je bilo koncem travnja 1942. Desetinu je doveo vodič Franjo Malijan, a dočekao ju je Ivica Lopaić na prvoj brani na potoku ispod Cvetkovića. Naša organizacija u Cvetkoviću i Jastrebarskom sakupila je hrane, odjeće, obuće, cigareta — ne za 12 ili 15 ljudi, nego za cijelu četu. Kod Milorada Jokića na željezničkoj stanici Jastrebarsko ispečeno je čitavo tele i nekoliko hljebova kruha. To je pripremila Katica Varadi, sestra Ivice Lopaića, i Anđa Jokić, žena Miloradova. U Jastrebarskom su kupljene cigarete i dvije suhe šunke, a bilo je sakupljeno i 5000 kuna. Hranu i ostalu opremu nosili su na mjesto sastanka Karlo Svetlečić (skojevac), Alojzija Lopaić, Drago Stepić i njegova žena Jelka.

Negdje oko pola noći krenuli smo prema Žumberku. Prešli smo prugu i cestu između Cvetkovića i Domagovića i došli u šumarak crnogorice nedaleko ribnjaka. Tu je trebalo da nas čekaju — Ivan Krsnik iz Jastrebarskog i Franjo Vučinović iz Petrovine. Bilo je predviđeno da desetina predani u Petrovini, a drugu noć da krene dalje. Budući da Vučinović nije došao, trebalo je hitno stvoriti drugi plan. Krsnik i Lopaić su se dogovorili da krenemo do svog simpatizera Nikole Rašića, koji je imao kuću na osami iznad sela Petrovine. Usiljenim maršem došli smo pred svitanje do Rašića. Desetina je ostala u šumarku nedaleko od kuće, a Krsnik i Lopaić išli su probuditi Rašića. Onako snen Rašić nas nije u prvi mah prepoznao i uplašio se da su ustaše. Kad nas je prepoznao, složio se da nas primi. Smjestili smo se u potkrovlju kuće i ostali čitav dan. Krsnik je sutradan uspostavio vezu s Perom Severincem iz sela Toplice, koji nas je smjestio u jednu klijet u blizini sela Paljugi. Tu smo ostali nekoliko dana. Za snabdijevanje se brinuo drug Severinac i Mijo Dolanjski, mlinar i trgovac iz Bukovca, naš simpatizer. Dolanjski je od prvih dana bio važan

punkt za obavještavanje i snabdijevanje. Njegova je cijela obitelj bila na strani NOP-a. Nakon toga Pero Višošević prebacio nas je u Žumberak. Lopaić se nakon toga vratio na teren i obavijestio Korena da je prebacivanje uspješno obavljeno.

Kako je spomenuto, Tešo Bulat u borbi kod kolibe u Cvetkovačkoj šumi otišao je prema Draganiću. Nakon niza peripetija uspio se prebaciti natrag preko Kupe da bi sada po vezi krenuo za desetinom. S njim zajedno preko Kupe prebacila se Milka Kufrin, koja je krenula za Okić. Tešu je doveo do mosta na potočiću Bukovac Tomo Mikulić Gajdaš. Dočekao ih je Ivica Lopaić koji se vratio iz Žumberka. Tešo i Lopaić krenuli su prema Jastrebarskom. Put je bio vrlo naporan i prilično dug. Od tog mjesta zvanog »Vražnica« do glavne ceste Zagreb—Karlovac ima blizu 20 km. Budući da je padala kiša, teren je bio raskvašen. Prema planu Tešo je trebalo da predani u Crnilovcu kod Pavla Krčelića. Budući da je počelo svanjivati, Lopaić je s vrtne strane prišao kući Ivana Krsnika. Tešo je čekao u grmlju kod potoka. Kad je Krsnik otvorio, Lopaić mu je objasnio o čemu se radi. Tešo je tu ostao dan-dva, zatim se priključio desetini. Interesantan detalj: s prednje strane Krsnikove kuće na ulaznim vratima smjenjivala se talijanska straža koja je tu imala stražarnicu i »čuvala« cestu da ne bi naišli partizani. Kasnije kada su se ponovo sreli Tešo Bulat i Ivica Lopaić, bilo je smijeha na račun toga kako su Tešu čuvali Talijani.

Nakon što je organizirao prebacivanje Teše Bulata u Žumberak, Ivica Lopaić odlazi na vezu u Horvate. Tu je dao informaciju o uspješnom prebacivanju desetine u Žumberak i bio obaviješten da bi za Žumberak trebalo da se prebaci grupa partizana koja je ostala poslije razbijanja Prve zagorske čete, te kompromitirani članovi KP i SKOJ-a iz Horvata i Novaka. Nakon toga Koren je Lopaiću dao javku za Milku Kufrin, s kojom se sastao u njezinoj kući u Okiću u prvoj polovici svibnja. Našao ju je obučenu u bijelu seljačku nošnju. Tu se zadržao s njom u razgovoru nekoliko sati, upoznao je s prebacivanjem desetine i kasnije Teše Bulata i o skorom dolasku partizana iz Zagorja. Nekoliko dana kasnije iz Žumberka dolazi na javku u Jastrebarsko Marko čučić Markičin sa zadatkom prebacivanja Milke i grupe partizana koji su se smjestili u klijetima nedaleko od sela Kufrina. Sastanak je održan u advokatskoj kancelariji dra Marijana Hlače. Markičinu je na motociklu u Okić prebacio Zvonko Pasecki. Tu ih je dočekao Lopaić, i Markičina ga je povezao s Milkom i drugovima. O putu iz Okića za Žumberak u svojim zapisima Milka kaže: »Prvih dana mjeseca maja Markičin nas je sretno doveo u Žumberak i spojio sa grupom Teše Bulata u logoru kraj Pogane Jame. Svi smo bili sretni što je uspjelo spajanje grupe već prekaljenih boraca Srba s Korduna koji su došli u Žumberak i Pokuplje da pomognu širenje NOB-e u ovim krajevima i grupe boraca Hrvata iz Zagreba i okolice koji će zajedničkim snagama tući neprijatelja i pokazati da nemože uspjeti njegov pakleni plan izazivanja bratoubilačke borbe Hrvata i Srba u ovim krajevima.«

Spajanjem tih dviju grupa stvoreno je u Žumberku prilično jako borbeno jezgro. Jedinici se priključuju medu prvima Miloš Vidović, koji je

bio glavni snabdjevač hranom i obavještajac, Martin Žnidaršić Tinček, Markičin, Miloš Heraković i drugi.

Počelo se s akcijama. Napad na oružnike kod Budinjaka, hvatanje ustaškog tabornika Franje Dolanjskog iz Slavetića (taj Dolanjski osim prezimena nema nikakve veze s porodicom Mije Dolanjskog iz Bukovca). U toku svibnja dolazi do kontakta između hrvatskih i slovenskih partizana na tom dijelu Žumberka. Milan Mraović-Simić, Jovica Mraović Zec, Ivan Videković Pavel, Milka i još neki tražili su veću aktivnost, odlazak u akciju, spuštanje prema neprijateljskim uporištima i saobraćajnicama. Jedan manji dio drugova smatrao je da je glavna zadaća partizana u Zumberku rušenje cesta, telefonskih veza i slično. Drugim riječima, diverzantska aktivnost, održavanje veza sa Zagrebom i prihvaćanje kompromitiranih i ugroženih drugova. Možda su ti drugovi suviše kruto shvatili neke ranije direktive.

Do druge polovice svibnja 1942. godine bile su prekinute veze između partizana u Zumberku, Kotarskog i Okružnog komiteta KPH Karlovac. Okružni komitet KPH Zagreb također nije imao podataka.

Zbog toga se, odlukom partijskog rukovodstva, na teren Žumberka upućuje Stjepan Koren Benđo i Ivica Lopaić (obadvojica članovi KK KPH Karlovac, kasnije Pisarovina). Javka je bila u Višošević-mlinu. Nedaleko u šumi dočekao nas je Markičin s partizanskom patrolom (Nikola Bastajić, Nikola Bućan i Vujo Vuković). U selu Dani sreli smo Iliju Bastašića s drugaricom. Oboje je bilo prilično iscrpljeno i bolesno. Tu nam se priključio Tomo Bratelj, te smo treći dan stigli u logor u Poganoj Jami. Održani su sastanci partijske i skojevske organizacije, savjetovanja, dogovori itd. Tešo, Simić, Sokolčić, Milka i ostali napisali su opširan izvještaj o dotadašnjim aktivnostima. Koren i Lopaić dali su punu podršku onoj grupi koja je bila za veću aktivnost. Dvadeset i petog svibnja Vujo Vuković, Ivica Lopaić, Jovica Mraović Zec, Tomo Juratovac (omladinac, krojački radnik iz Zagreba, inače rođen u Novom Selu u Zumberku, poginuo srpnja mjeseca 1942, pri napadu na neprijateljsko uporište u Kalju) i Stjepan Koren Benđo odlaze u bazu slovenskih partizana iznad Kostanjevice. Sutradan prisustvuju kao delegacija hrvatskih partizana osnivanju jedne čete nedaleko od sela Orehovec. Nezaboravan je bio doček i oduševljenje slovenskog naroda tog kraja. Nekoliko dana nakon toga zajedno sa Slovencima dočekana je talijanska kolona.

Što se više povećavala aktivnost partizana, to je i neprijatelj postao uznemireniji. Došlo je do nekoliko iznenadnih napada neprijateljskih snaga na naše baze. U ljudstvu nije bilo gubitaka, ali su u prepadu 5. lipnja u slovenskom logoru iznad Kostanjevice ustaše iznenadile naše drugove i Slovence, zarobile 1 puškomitraljez, jednu pušku, dva revolvera, 9000 kuna i nešto opreme. To su ustaše iskoristile u propagandne svrhe, tvrdeći da su partizani u Zumberku uništeni. U toj propagandi imale su i uspjeha. Kod naših simpatizera zavladala je neizvjesnost i strah. Medu zaplijenjenom opremom bilo je robe koja je sakupljena na terenu, pa je nastao strah

da ustaše znaju možda tko je dao te stvari. Ubrzo smo te laži uspjeli razbiti svojom agitacijom, prije svega svojom borbenom aktivnošću. Partizani ne samo da nisu bili razbijeni i uništeni nego se jedinica svakog dana popunjavala novim borcima, tako da je u prvoj polovici lipnja 1942. godine narasla na četu. Četa je dobila naziv Druga četa Druge operativne zone. Akcije se partizana nastavljaju. 7. lipnja jedna desetina izvela je akciju u selu Pećno. Zaplijenila je 2 revolvera, jedno domobransko odijelo i radio-aparat. 14. VI Prvi vod obilazi nekoliko sela, gdje drži mitinge s narodom. Sutradan postavlja Nijemcima, koji su dolazili u Žumberak po drvo, zasjedu. Drugi dan, tj. 16. VI, Vod dolazi u Pećno, hapsi jednog ustašu i drži miting sa seljacima. 18. i 19. VI jedna je patrola Voda zaplijenila u Novom Selu u Žumberku u državnom magazinu veće količine hrane. 20. VI partizani su Voda pohapsili u Žumberku nekoliko ustaša i seoskih izdajica, među kojima je bio i Puža Heraković iz sela Griča, koji je ustašama u Kalju u rujnu 1941. godine odao prisustvo partizana iz prvog odreda »Matija Gubec«. Trojicu izdajica, među njima i Pužu, partizani su strijeljali. Uhvaćen je bio i jedan domobran, koji je svučen i pušten kući. U toj akciji zarobljene su 2 puške i nešto municije i oprema.

Drugi vod sišao je iz žumberačkih planina preko Okića u ravnicu i zasjeo na cestu i prugu Zagreb—Karlovac. Izveo je nekoliko akcija koje su imale snažan odjek u seljacima Okića i drugih sela. Te su akcije pokazale da se partizani ne sakrivaju po šumama.

Ustaše se nisu više usudile ulaziti u sela s manjim snagama, a izdajnici su se povukli u neprijateljska uporišta. To se odnosi i na ustaške elemente i na HSS-ovce koji su se zavukli u bolnice u Zagrebu i čekali. To je bio onaj dio vodstva HSS-a koji nije otvoreno prišao ustašama, a bio je protiv NOP-a. Mačeka su u to vrijeme čuvale ustaše u Kupincu, ali su ipak pojedine »vođe« dolazile Mačeku na konzultacije. Unatoč njihovoj taktici čekanja hrvatski seljaci pokazuju otvorene simpatije prema NOP-u. Ustaška vlast u tom periodu izgubila je političko značenje u širokim slojevima. U isto vrijeme dolazi do raslojavanja, zatim i raspadanja HSS-a. Dio ranijih pristaša te stranke prihvaća politiku NOP-a i stupa u oružanu borbu. Razni načini otpora (izbjegavanje odlaska u domobranstvo i na rad u Njemačku, neplaćanje poreza, otpor rekviziciji itd.) poprimaju široke razmjere. Nekoliko stotina ljudi iz kotara Samobor i Jastrebarsko ne vraća se više u domobranske jedinice, a neki dolaze u NOV. Jedan od istaknutijih funkcionara HSS-a Jurica Draušnik dolazi već u lipnju 1942. u NOV.

Pored spomenutih grupa na tom su terenu djelovale i druge partizanske grupe. Još u travnju 1942. povremeno je iz Korduna dolazila u Pokuplje grupa partizana iz 4. bataljona 1. KPO. To su takozvani »kljukaši«. Oni su postavljali zasjede, razoružavali pojedine neprijateljske vojnike, rušili telefonske stupove, ali bi se nakon izvršenih akcija vraćali na desnu obalu Kupe. Ta je grupa zadavala neprijatelju iznenadne udarce i izazivala zbunjenost i strah. Od početka lipnja ta se jedinica zadržavala na lijevoj obali Kupe i operirala od Rečice do Pokupskog i dalje prema Sisku i Ve-

likoj Gorici. Do formiranja ŽPO polovicom srpnja 1942. desetina je narasla na četu i ušla u sastav tog odreda, da bi koncem kolovoza iste godine prerasla u bataljon.

Nekako u isto vrijeme (polovica ili konac travnja) desetina dobrovoljaca iz 1. KPO krenula je u drugom smjeru, sa zadatkom da se prebaci u Žumberak. U desetini su bili Grga Milašinčić, rukovodilac desetine, Marko Rapo, Jovica Mandić, Stevo Jančić, Ivica Gojak-ml., Nikica Heraković, Viktor Koričan, Ivan Furač, Mirko Popovčić i Drago Belavić. Desetini se priključio Mato Mejašić. Nakon duljeg zadržavanja na terenu oko Ribnika, Netretića, Stativa, Prilišća i Vukove Gorice partizani iz te desetine prelaze Kupu i postavljaju zasjede Talijanima u Beloj Krajini.

Pod konac lipnja desetina na čelu s Grgom Milašinčićem, nakon mnogih teških i napornih dana (bolest, iscrpljenost), prelazi Kupu kod Zorkovca i kreće prema Žumberku. Dolazi do Rude (Žumberačka), gdje se obraća našem suradniku NOP-a od 1941. godine Tomi Herakoviću, koji organizira spajanje desetine s Četom što je djelovala u Žumberku.

Uključivanjem te grupe sada 2. četa ima 150 ljudi, naoružanih karabinima, jednim mitraljezom i 10 civilnih pušaka. U Četi je bio 21 član KP i veći broj članova SKOJ-a. U selu Tisovcu 9. srpnja 1942. na narodnom zboru Četa je položila zakletvu. Na zboru pred 300 ljudi govorio je Marko Belinić. Drugi je dan održan zbor u selu Osunji, gdje se okupilo oko 200 ljudi.

U nekim se selima prišlo osnivanju narodnooslobodilačkih odbora, koje je narod birao na zborovima. Proces stvaranja NOO-a na Zumberku počeo je još ranije, no ti su odbori radili u strogoj tajnosti. Od druge polovice srpnja do prve polovice rujna 1942. godine u većini sela Žumberka izabrani su narodnooslobodilački odbori. Svi su oni birani javno na masovnim skupovima, gotovo u svim selima općine Kalje i nekoliko sela općine Sošice. Ukupno je u razdoblju lipanj-rujan 1942. izabrano u općini Kalje preko stotinu ljudi (u 35 sela) u narodnooslobodilačke odbore, a u općini Sošice (u 9 sela) oko 30 ljudi. Narodnooslobodilački odbori vrše sve funkcije narodne vlasti (organiziraju prehranu boraca, izdaju propusnice za kretanje po terenu, nabavljaju materijal s oslobođenog teritorija itd.).

Žumberak i drugi krajevi sjeverno od Kupe nisu bili oslobođeni teritorij čvrsto u rukama naših jedinica. Neprijatelj je tu imao snage, a teren je ispresijecan cestama i dobrim kamenitim putovima, tako da je za kratko vrijeme mogao jačim snagama upadati na teritorij pod našom kontrolom. Sve do oslobođenja, redovno mjesečno jedanput, izlazio je iz svojih baza, nekad s većim, nekad s manjim snagama. Kao što je to bio za nas važan teren, tako je i neprijatelj bio osjetljiv na prisustvo naših snaga.

Bez obzira na mjere koje poduzima neprijatelj na vojnom polju i na teror, hapšenje, ubacivanje špijuna i dr. u narodnooslobodilački pokret u Kotaru Jastrebarsko i Samobor, a napose u općinama Kalje, Jastrebarsko, Klinča Selo, Sv. Jana, Petrovina, Sošice, zatim u selima Okića, Horvata,

Rakitja, Brdovca, Podsuseda — toliko se razvio i uhvatio duboke korijene u narodu da nije postojala ta snaga koja bi ga uništila.

Ocjenjujući da su povoljne prilike za daljnji razvitak NOP na Žumberku, CK KPH i GŠH donose odluku o upućivanju na nj jačih snaga. Odred od 120 boraca prebacio se preko Kupe 16/17. srpnja 1942. Zadanih su u Kupčinskoj šumi, gdje je razrađen plan za napad na neprijateljsko uporište u Jastrebarskom. Dva dana prije toga Ivica Lopaić i Ivo Robić odlaze u neposrednu blizinu Jastrebarskog u jedan šumarak ispod pruge. Tu im na vezu dolazi Milan Orsag iz Jastrebarskog. Na osnovi podataka koje je dao Orsag Lopaić je načinio skicu cijelog mjesta s potrebnim podacima o neprijateljskim snagama. U to vrijeme bilo je oko stotinu neprijateljskih vojnika, uglavnom domobrana i oružnika. U sudskom zatvoru u Jastrebarskom čamilo je tada 27 naših drugova, među kojima Franjo Brezar, Petar Šalić, Petar Severinac, Alojz Uroić, Katica Varadi, Dragutin Krsnik, Petar Višošević, Ivan Zužak, Ivan Kufrin, Ivan Matulin, Vinko Pavlečić, Barica Vučković i drugi. Svi oni imaju neprocjenjive zasluge za podizanje narodnog ustanka u spomenutim krajevima. Većina ih je strijeljana 4. kolovoza 1942. u šumi kod Maksimira u Zagrebu. Mi smo inzistirali na tome i dogovorili se da je oslobođenje spomenutih drugova glavni zadatak pored likvidacije neprijatelja u Jastrebarskom. Zatvor je, prema raspoloživim podacima, čuvalo oko 25 ustaša iz Zagreba.

Nakon razrađenog plana u Kupčinskoj šumi Odred je po danu krenuo prema Jastrebarskom. Na nasipu ribnjaka u Crnoj mlaki borci su se odmarali, a jedna patrola na čelu s Jožom Zganecom upućena je prema glavnoj zgradi. Za kratko vrijeme došlo je do pucnjave. Glavnina je krenula u nekoliko smjerova, jer je patrola javila da se jedna neprijateljska jedinica nalazi na ribnjacima te da ih je nekoliko pobjeglo u zgradu. Zgrada je opkoljena i neprijatelj je pozvan na predaju. Budući da to nije učinio, odlučeno je da se zgrada zapali, što je i učinjeno. Nakon toga ustaše i oružnici koji su se zabarikadirali izašli su uzdignutih ruku. Poslije kratkog suđenja strijeljani su tri ustaše i upravitelj dobra, inače hitlerovac. Jedan ustaša, zloglasni Karlo Vodopić iz Zdenčine, uspio je pobjeći.

Ta nepredviđena akcija bitno je utjecala na naš plan. Prema dogovoru na određeno mjesto trebalo je da dođe Milan Orsag iz Jastrebarskog. Čekali smo ga gotovo sat duže od zakazanog vremena, no on se nije pojavio (poslije oslobođenja se opravdavao da su ga u stopu pratili ustaški agenti, a drugom je prilikom tvrdio da je njemu trebalo reći o kakvoj se akciji radi). Jedno je sigurno: da je Orsag učinio neoprostivu grešku što nisu oslobođeni naši drugovi iz zatvora u Jastrebarskom. Koren i Lopaić, budući da Orsaga nije bilo niti je poslao nekog drugog, predlagali su komandantu i komesaru Odreda da će otići sami ili s patrolom do željezničke stanice (udaljenost nije bila veća od jednog kilometra) te da će tamo saznati ima li u Jaski promjena s obzirom na akciju u Crnoj mlaki (odsjaj požara još se vidio premda je bila gotovo ponoć). Mi smo

tada imali na željezničkoj stanici nekoliko svojih drugova, medu njima i dva prometnika, koji su bili na izvoru informacija. Drugovi iz Štaba nisu se složili, pa smo uz samu željezničku prugu i neposredno uz mjesto Jastrebarsko prešli prugu i cestu Zagreb—Karlovac i krenuli kroz ribnjake prema Petrovini. Tada je Lopaić ponovno pokušao uvjeriti drugove iz Štaba da će ići provjeriti ima li promjena, no i to je bilo uzalud.

Zanoćili smo u šumi »Dolanja« između sela Crnilovca i Petrovine. Ujutro po danu ušli smo u selo Petrovinu. Na potoku je bilo nekoliko petrovačkih žena koje su prale rublje. Kad su opazile čudne kape (troroge partizanske kape), počele su bježati. Tu se našao i trgovac Gustetić koji se također uplašio, jer još uvijek narod u pojedinim selima nije bio dovoljno upoznat s ciljevima NOB-e, niti je usred bijelog dana vidio partizane. Nakon kraćih objašnjavanja i upoznavanja (prepoznali su Ivicu Lopaića i Arnolda Štrausa) narod sela Petrovine, 18. srpnja 1942. spremio je hranu koja bi bila dovoljna ne samo za 125 ljudi nego za daleko veći broj. U selu je bilo uskladišteno nešto domobranske opreme, tako da se naša jedinica i ponovila.

Nakon ručka patrole obavještavaju o dolasku neprijatelja iz tri pravca. Komandant Slavko Klobučar Čort sasvim mirno izdaje naređenja. U prethodnicu određuje deset drugova. Na čelu kolone nalazi se Ivica Lopaić. Zadatak je bio ovaj: kad prethodnica dođe do određene točke, glavnina zauzima položaj sjeverno i zapadno od sela Petrovine. Čim je prethodnica krenula prema šumarku između Petrovine i Rastoka (Keleduš), neprijatelj je otvorio žestoku puščanu i mitraljesku vatru. Neprijateljske snage iz Jastrebarskog pojačane jednom satnijom ustaša iz Zagreba nastupale su u dva smjera: Jaska—Crnilovac—Petrovina i Jaska—Volovje—Brebrovac. U Svetoj Jani je bila jača oružnička postaja. Isto tako i u Slavetiću. U Pribiću i Krašiću bile su jače neprijateljske snage. Tako su se jedinice Odreda našle u neprijateljskom obruču. Međutim, Odred je u to vrijeme bio tako naoružan i sastavljen od iskusnih i hrabrih boraca da nas ni jače snage nisu mogle uništiti. Na žalost, gotovo u samom početku borbe između sela Petrovina i Rastoki poginuo je komandant odreda Slavko Klobučar Čort, sjajan borac i rukovodilac. Pao je kad je neprijatelj bio već zaustavljen u nastupanju. Odred je vodio borbu cijelo poslijepodne, da bi se u sumrak probio prema selu Gračac.

Tu je bio odmor, večera, zatim pokret preko Pećna prema selu Tisovcu, gdje smo se spojili sa Žumberačkom četom. Sutradan, tj. 20 VII, neprijateljske snage u stopu prate Odred. Kod sela dolazi do manjih okršaja, a u toku noći prebacujemo se prema Sloveniji na sektor sela Cerovica—Osunja—Planina. I dalje se nastavljaju borbe. Ustaše nastupaju prema našim položajima, a nailazi i avijacija. Spretnim manevrom naša se jedinica povlačila s položaja, koji zauzimaju ustaše. Avioni bacaju bombe na ustaške položaje.

Sada su u Žumberku jake partizanske formacije, blizu 300 iskusnih boraca, dobro naoružanih. Pripremaju se krupnije akcije. Poslije orga-

nizacionih poslova, savjetovanja, partijskih i skojevskih sastanaka prelazimo u ofenzivu. Prva veća akcija bila je na uporište u Kalju. Tu se nalazilo oko 300 neprijateljskih vojnika dobro utvrđenih. Akcija je bila pripremana nekoliko dana. U samom uporištu nalazio se oružnik Niman Rahmanović, simpatizer NOP-a (danas penzionirani oficir u Varaždinu).

Dva dana prije napada s Rahmanovićem se sastao u jednoj dolini nedaleko od uporišta Ivica Lopaić, kojeg je poznavao još od 1941. godine iz Jastrebarskog. Rahmanoviću na vezu u Kalje išao je naš suradnik Tomo Čucić iz Prevoda (zaselak Pećna). Rahmanović je dao iscrpne podatke 0 rasporedu neprijateljskih jedinica i izložio detaljan plan. Također je upozorio da među njima u uporištu ima nekoliko ustaških koljača koji su obučeni u oružničke uniforme.

Napad na Kalje izveden je u sumrak 5. VIII 1942. Borba je bila vrlo žestoka. U borbi su ubijena 4 neprijateljska vojnika, a ostali su zarobljeni. Šestorica ustaša likvidirana su, a ostali su pušteni (među njima i naš suradnik). Tu je poginuo omladinac, prvoborac Žumberka, skroman 1 hrabar skojevac Tomo Juratovac.

Poslije likvidacije tog uporišta teritorij pod kontrolom partizana znatno se proširio — od Kostanjevca do Stojdrage. Priliv novih boraca svakim je danom rastao. Naročito dolazi omladina, pa se uskoro prilazi osnivanju omladinske čete. Četa je dobila naziv Omladinska četa »Jože Vlahović«. Komandir Čete bio je Duka Breberina, a komesar Dragan Vujić Spaho, obojica prokušani borci. Spaho je bio poznat kao bombaš. U svakoj akciji »sakrio« je po nekoliko bombi, što bi ih u drugoj upotrijebio. Četa je bila sastavljena od omladinaca iz općina Kalje, Sošice, Klinča Selo i Jastrebarsko. Osim komandnog kadra ti mladići nisu imali nikakva vojničkog iskustva, pa je organiziran pri Štabu Bataljona vojno-političkí kurs. Četa je imala preko 80 boraca naoružanih sa dva puškomitraljeza, a svaki je borac bio naoružan puškom. Nakon završenog kursa Četa je ušla u sastav Odreda kao samostalna četa. To je bila vrlo borbena jedinica.

Prvo je vatreno krštenje Čete bilo napad na neprijateljsko uporište u Pribiću. Nakon likvidacije Kalja neprijatelj je dovukao jače snage u Krašić i Pribić — ukupno oko 250 ljudi. Posada u Pribiću napadnuta je 19. kolovoza 1942. u ranim jutarnjim satima. Za nepun sat neprijateljske zasjede bile su razoružane, ali se jedna grupa zabarikadirala u »biškupiji« (ljetnikovac Križevačke biskupije u Pribiću). Borba s tom grupom trajala je nešto dulje. Neprijatelj je pokušao priteći u pomoć iz Krašića, ali je bio odbijen. Neprijatelj je bio konačno savladan kada su naši bombaši provalili strop, ubacili bombe i krpe natopljene benzinom. Zarobljena su 34 neprijateljska vojnika, od kojih su trojica okorjelih ustaša likvidirana. Jedan dio zarobljenih domobrana ostao je u našim redovima, a ostali su pušteni kućama. Većina ih je kasnije došla dobrovoljno u naše jedinice. Zarobljena su 3 puškomitraljeza, veći broj pušaka, municije i ostale opreme. Na našoj strani nije bilo mrtvih ni ranjenih.

Aktivnost naših jedinica u toku srpnja i kolovoza bila je vrlo živa. Pored spomenutih akcija, nakon reorganizacije i popune štabova (odreda, bataljona i četa), sve jedinice bataljona »Josip Kraš« prelaze u ofenzivu. Tako je slobodni teritorij Žumberka bio prilično velik. Cestom Kostanjevac—Kalje—Stojdraga partizani se slobodno kreću. Cijela je općina Kalje i jedan dio općine Sošice bio oslobođen.

Treća je četa bataljona »Josip Kraš« oko ceste i pruge Zagreb—Karlovac izvela nekoliko borbenih podviga koji su u neprijatelju izazvali paniku. Četa dolazi u općinu Klinča Selo, hvata ustaškog agenta Kolibaša i pali spise u općini. Drugu noć 21. kolovoza zaustavlja vlak kod željezničke stanice Zdenčina. U vlaku su uhvaćena dva ustaška agenta i talijanski vojni ataše. Vlak je zapaljen, a lokomotive su pod punom parom puštene prema Zagrebu, gdje su kod željezničke stanice Horvati iskočile iz tračnica. Zatim partizani 3. čete pale spise u općini Sv. Martin (kotar Samobor) i Desinec, gdje su zaplijenili tri puške. Itd.

U Pokuplju je četa »Kljuka« bila vrlo aktivna, izvodeći smione podvige. Koncem kolovoza Četa prerasta u bataljon od 150 boraca. To je drugi bataljon ZPO, koji je dobio naziv »Slavko Klobučar Čort«. Ta se jedinica još od lipnja mjeseca stalno zadržavala na lijevoj obali Kupe i izvodila akcije koje su u neprijatelju izazivale strah i zabunu. Brzina pokreta i iznenađenja — to su bile dvije odlike te čete.

Aktivnost te čete, i 3. čete bataljona »Josip Kraš«, natjerala je neprijatelja da s drugih područja dovlači jedinice kako bi osigurao prugu Zagreb—Karlovac i Zagreb—Sisak, za nj tako važne saobraćajnice. Pored postojećih posada tu su smještene još dvije domobranske bojne i tri ustaške satnije.

Uspjesi naših jedinica u tim hrvatskim krajevima pojačali su simpatije naroda prema NOP-u. Za razliku od neprijateljskih vojnika, koji su upadali u sela, terorizirali stanovništvo i pljačkali, naši su se borci ljudski odnosili prema stanovništvu, a svaki je borac bio agitator. Takva je politika stvorila nove mogućnosti za mobilizaciju hrvatskih masa i utrla put kasnijem stvaranju jedinstvene narodnooslobodilačke fronte.

Poznato je nastojanje KPH oko stvaranja jedinstvene političke platforme s višim rukovodstvima i političarima građanskih stranaka HSS-a i SDS-a. Svi pokušaji u tom smislu dali su malo rezultata. Na pridobivanju nižih rukovodstava situacija se povoljno razvijala. Polovicom 1942. godine u Zumberku, Prigorju i Okiću priličan broj HSS-ovaca pokazuje simpatije za NOP, a neki se otvoreno opredjeljuju i organiziraju sakupljanje hrane za naše jedinice, služe kao vodiči pri prebacivanju, primaju našu štampu i daju je dalje na čitanje.

Ovdje sam iznio samo mali dio zbivanja kao prilog detaljnoj obradi razvoja NOP na spomenutom području. Već iz ovoga nameću mi se neki zaključci koji su karakteristični za prvu godinu NOR-a u Kotaru Jastrebarsko.

Područje Kotara Jastrebarsko bilo je nerazvijeno i najvećim dijelom napučeno siromašnim seljaštvom, koje je u znatnom broju bilo prisiljeno da traži zaradu u razvijenim kapitalističkim zemljama. Napredni radnički pokret između dva rata imao je veoma mali utjecaj na tom području. Revolucionarne ideje širili su pojedinci radnici iz Zagreba i Karlovca i povratnici iz prekomorskih zemalja.

Malobrojne i nedovoljno organizirane snage naprednog radničkog pokreta vodile su borbu s daleko jačim i organiziranijim protivnikom i u toj borbi, zahvaljujući upornosti, odlučnosti i odvažnosti postepeno su narastale. Uoči travanjskog sloma te su se snage ojačale novim mladim kadrom i, predvođene članovima KP i SKOJ-a, organizirano pripremale za predstojeće događaje.

U prvim danima okupacije ustaška propaganda, potpomognuta izdajničkim držanjem i aktivnošću vodstva HSS-a na čelu s Mačekom, imala je nekog uspjeha, naročito u nekim općinama. Frankovci u mjestu Jastrebarskom — kao što su bili advokat dr Josip Brkić, sudac dr Krsto Trgovčević, vlasnik tiskare Krunoslav Lesnik, fratar Didak, advokat Čorak i njegovi sinovi, Zvonko i Radoslav Rade, raspop Kurpes i drugi — uspjeli su osnovati 1941/42. godine tzv. pripremnu ustašku bojnu, koja je učestvovala u likvidaciji omladinca Lea Rukavine i razbijanju odreda »Matija Gubec«, hvatanju revolucionara koji su pobjegli iz Kerestinca. Ta bojna regrutirala se uglavnom iz bivše Mačekove seljačke zaštite i jednog dijela jastrebarskih obrtnika, intelektualaca i činovnika. U Plešivici i okolnim selima bilo je nekoliko aktivnih ustaša, koje su ostale u ustaškim formacijama do kraja rata, a neki su i izginuli. U općini Krašić djelovao je seljački demagog Maksim Ćuk, kojega je Pavelić postavio za ustaškog stožernika. U toj općini bio je vrlo jak utjecaj zagrebačkog nadbiskupa Alojza Stepinca, koji se otvoreno stavio u službu ustaša i okupatora. Naše snage u toj općini bile su malobrojne (iz Krašića članovi obitelji Ilijanić — Marko, Stevo, Janko, a iz Pribića obitelj Milašinčić, koja je u toku NOB-e dala nekoliko sjajnih boraca i rukovodilaca — Stjepana, Grgu, Vladu, Faniku, Micu Ljubić). U općini Vivodina bio je također dosta jak ustaški pokret 1941. i 1942. godine. Tu se ističu sinovi Ivana Vergota — Ivan-mlađi, ustaški oficir, i njegov brat. To su inače bili bogati seljaci i vlasnici velikih šumskih površina. Slična situacija bila je i u drugim općinama. Radilo se, naime, o pojedinim desnim HSS--ovcima i »zaštitašima« koji su se stavili u službu okupatora i ustaša, zatim o malom broju frankovaca. Unatoč početnim uspjesima ustaša, više zahvaljujući prijetnjama i teroru nego agitaciji, ustaški pokret u bivšem kotaru Jastrebarsko nikada nije imao korijen u narodu niti je uspio masovno privući narod. Sve te »pripremne bojne« u kojima je bio jedan broj ljudi koji su bili zavedeni u početku u 1942. godini počinju se raspadati.

S HSS-om je bila nešto drukčija situacija. U tom kotaru nikao je i razvijao se seljački pokret koji je okupljao seljačke mase i odgajao ih u duhu svog programa. Istaknuti vođe HSS-a potječu odavde. U Desincu

Gornjem rodio se i živio poznati HSS-ovac, radićevac, pred rat predsjednik gospodarske »Sloge« Andro Novosel, veoma napredan i utjecajan čovjek. Za vrijeme okupacije bio je voda onog dijela pristaša HSS-a koji se nije deklarirao za ustaški pokret niti je prišao NOP-u, ali se sa simpatijama izražavao o našoj borbi. On nam je od ljeta 1942. i dalje dostavljao pojedina uputstva »vodstva« iz Zagreba — Košutića i drugih. Primao je našu štampu i vodio razgovore s pojedinim drugovima, ali javno nije htio prići NOP-u. Takav je bio i u izvjesnom smislu njegov učenik Franjo Novosel, zastupnik HSS-a iz Gornje Reke, koji također nije otvoreno prišao NOP-u, ali je činio određene usluge, primao naše borce, a ponekad ih je i vodio. Moglo bi se reći da je znatan dio njegovih sljedbenika bio naklonjen NOP-u, a niži funkcioneri — 1943. i kasnije — prišli su narodnooslobodilačkom pokretu ne samo kao simpatizeri nego i kao aktivni borci. U nekim pak selima općine Kalje, Sošice, Krašić, Vivodina, Sv. Jana, Desinec i Klinča Selo jedan dio nižih rukovodilaca HSS-a pristupio je ustaškom pokretu, no i tu pod konac 1943. i dalje dolazi do raslojavanja. Uz ustaše i okupatora ostaju samo oni koji su do tada uprljali ruke krvlju sinova vlastitog naroda, razni probisvijeti i agenti, koje je ipak u toku rata i poslije oslobođenja stigla pravedna kazna.

Narodnooslobodilački pokret nije se razvijao ravnomjerno na cijelom području Kotara, što je ovisilo o nizu faktora, o kojima je bilo govora. U stalnom okršaju s raznim vrstama neprijatelja često smo dobivali osjetne udarce od neprijateljske agenture. Već 1941. neprijatelj nanosi ozbiljne udarce našoj organizaciji hapšenjem i strijeljanjem jednog broja drugova. U ljetu 1942. dolazi opet do provale, masovnog hapšenja i likvidacije pojedinaca i kompletnih organizacija, tako da do kasne jeseni iste godine na većem dijelu Kotara nema organiziranog rada na terenu. Svi članovi KP i SKOJ-a koje neprijatelj nije uspio zaskočiti odlaze u NOV. Partijsko rukovodstvo u bataljonu »Josip Kraš« u Žumberku (bataljonski biro) obavljao je u stvari funkciju Kotarskog komiteta — sve do formiranja Okružnog komiteta KPH Žumberak—Pokuplje.

Milka Kufrin

OD OKIĆA NA KORDUN I ŽUMBERAK

Okupaciju zemlje i prve mjesece ustaške vladavine dočekala sam u rodnom kraju Okiću. Kao i mnogi članovi KP i SKOJ-a sa Zagrebačkog sveučilišta bila sam upućena u svoj rodni kraj da se, u teškim danima koji su nadolazili, nađem zajedno sa svojim narodom. U tim danima, kada je naša zemlja gažena od okupatora i kada se pojaviše domaći izdajnici, kao i kasnije u prvim akcijama partizana u tom kraju, kada je sutrašnjica bila potpuno nepoznata, kad je svatko bio stavljen u veliko iskušenje i morao birati između dobra i zla, ja sam upoznala velike ljudske kvalitete stanovnika mog rodnog kraja. Njihove su me kvalitete čitav moj život i rad obavezivale i naučile da interes i mišljenje tih ljudi uzimam kao mjerilo vrijednosti i stvari i događaja i politike i postupaka u svom ličnom životu.

Okić je zajednički naziv za skupinu sela koja se prostiru na padinama plješivičkog gorja, ispod drevnog Okić-Grada, najistočnijeg i najistureni-jeg gorja prema Zagrebu. Sa svakog brežuljka puca prekrasan pogled na vinograde, voćnjake, šumarke i livade. S lijeve strane vidi se Zagreb, ispred ravno Pokuplje, Kordun i Petrova gora, a daleko, s desne strane, Klek i Gorski kotar. Okićanci su poznati kao marljivi i pošteni ljudi. Teškim i upornim radom preko čitave godine, većina na sitnom posjedu, uspijevaju se održati u tom kraju koji vole i kamo se vraćaju kad god to mogu.

Slobodarske težnje duboko su ukorijenjene u ljudima tog kraja. Između dva rata po svim selima Okića vrlo je živa politička aktivnost protiv velikosrpskog režima stare Jugoslavije. Česti su i oštri sukobi sa žandarima i progoni najnaprednijih ljudi, koji se bore protiv zaostalosti, vjerske zatucanosti, za prosvjećivanje naroda i prodiranje naprednih misli u taj kraj. Organizacije HSS-a i Seljačke sloge vrlo su jake i aktivne po svim selima Okića. To je bilo tada kad su još trajale iluzije u masama

da će HSS riješiti pitanje položaja seljaka i ravnopravnosti Hrvata u okviru stare Jugoslavije. Međutim, pred početak drugog svjetskog rata te su se iluzije vrlo brzo razbijale i među ljudima je sve više raslo uvjerenje da HSS i hrvatska buržoazija ne mogu riješiti ni jedno životno pitanje hrvatskog naroda. Razbijanju je tih iluzija mnogo doprinio sve veći utjecaj i prodiranje ideja Komunističke partije i radničkog pokreta koje su širene preko Okićanaca zaposlenih u Zagrebu, preko omladinaca na školovanju ili učenju zanata. Blizina i veze s radnicima Zagreba, koji su također dolazili u ta sela, također su mnogo tome doprinijeli.

Najaktivniji je u političkom radu u to doba radnik i član KP Alojz Valečić, koji okuplja oko sebe najnaprednije seljake i simpatizere KP. Njemu i njima pripada velika zasluga za stvaranje snažnog antifašističkog raspoloženja naroda u tom kraju.

Okupatori i ustaše, po svom dolasku na vlast, nisu uspjeli ostvariti oslonac u narodu tog kraja. Pridobili su samo nekoliko ljudi i porodica. I to samo one koji su i inače bili bez ugleda u narodu, uvijek spremni da nekoga napadnu, nekom nešto otmu. Zatim nekoliko političara koji su služili svim režimima, među njima i okićkog popa Tomu Fabeka. Preko njih su ustaše nastojale učvrstiti vlast i utjecaj u narodu, šireći parole da su bijedi seljaka i svemu zlu krivi Srbi, da su s proglašenjem NDH Hrvati dobili svoju samostalnu državu, itd. Istovremeno su ljude i omladinu nagovarali da idu na rad u Njemačku, na Istočni front i u domobrane. Po selima su nastojali stvoriti ustaške odbore i ustaške omladinske organizacije. Svim tim nastojanjima otpor Okićanaca bio je tolik da je i ustašama postalo jasno, već u samom početku, da u Okiću neće dobiti nikakvu podršku u narodu i da im za ostvarenje njihovih ciljeva ostaje samo teror kao jedino sredstvo.

Neposredno prije i nekoliko mjeseci poslije okupacije ja sam bila povezana s partijskom i skojevskom organizacijom u selu Horvati, općina Samobor. Radila sam s Tomom i Nacekom Pipićem, Vinkom Lovrićem, Karlom Babićem, Anđelom Babić i Stjepanom Bencekovićem, tadanjim sekretarom Okružnog komiteta SKOJ-a za okrug Zagreb. Ta je organizacija razvijala vrlo intenzivan politički rad i nastojala da što više proširi i učvrsti utjecaj i veze KPJ i SKOJ-a među ljudima tog kraja. Uz pomoć te organizacije ja sam uspjela da u Okiću, među omladincima, organiziram grupu SKOJ-a i u grupu kandidata KP. Naš se rad sastojao u tome da raskrinkavamo okupatora i ustaše, da odvraćamo ljude od odlaska na rad u Njemačku, na Istočni front i u domobranstvo, da raskrinkavamo pojedine političare iz HSS koji su govorili narodu da se mora pokoravati novoj vlasti »jer je ona od boga«, zatim da pripremamo ljude na potrebu i mogućnost borbe protiv okupatora i njihovih slugu ustaša.

Utjecaj SKOJ-a i KP i antifašističko raspoloženje naroda i omladine tog kraja pokazalo se u pokušaju mog hapšenja. Odmah poslije napada fašističke Njemačke na SSSR došla je u moje selo grupa ustaša s nalogom da me uhapse. U taj čas bila sam na livadi van sela. Omladinci i omla-

dinke odmah su me obavijestili da me ustaše čekaju kod kuće. Usput su mi donijeli seljačko odijelo da me ne bi mogli odmah prepoznati. I dok su ustaše čekale čitav dan da se vratim kući, ja sam otišla u druga sela, obilazila pojedine drugove i dogovarala se s njima o našem daljem radu. Ustaše su znale da se ja i dalje krećem po selima. Dolazili su često u Okić, postavljali zasjede po putovima i stazama oko mog sela ne bi li me uhvatili. Gdje god sam bila, ljudi su me, žene i djeca obavještavali kuda se ustaše kreću i davali mi svaku potrebnu pomoć. A ustaše su varali i davali im krive informacije, upućivali ih uvijek na drugu stranu, tamo gdje su znali da me više nema. Čitav me narod Okića čuvao. Ustaše su bile bijesne. Koliko su više bile nemoćne i smiješne, toliko su se narod i omladina više radovali što ta nova vlast, koja ima iza sebe moćnu fašističku Njemačku, ne može izići nakraj s jednom djevojkom koju oni štite.

Političku situaciju u Okiću 1941. godine ilustrira i slučaj petorice drugova koji su pri bijegu iz logora Kerestinec uspjeli sami doći do Okića. Neki su ih seljaci primijetili u šumi, došli k meni i rekli: »Neki se gradski odjeveni ljudi kriju u šumi, sigurno su to tvoji.« Tada su ih drugovi kandidati KP pronašli, krili i hranili u šumarcima više od mjesec dana, sve dok ih Marko Belinić nije otpremio dalje. Medu njima je bio i Vladimir Božac, zagrebački student, kasnije komesar bataljona 13. proleterske brigade »Rade Končar«. Za mnoge seljake u Okiću boravak te petorice drugova nije bio tajna. Mnogi su nabasali na njih u svojoj šumi ili kukuruzu, razgovarali s njima, ali su čuvali tajnu. I za Lea Rukavinu, člana Gradskog komiteta SKOJ-a Zagreb, koga je krila moja porodica oko mjesec dana, znali su mnogi suseljani. Za njim je bila izdana potjernica sa slikom jer je kod njega pronađena radio-stanica CK KP Hrvatske. Na selu ne može ostati tajna kad svaki dan ideš u klijet, nosiš košaricu, svaki neuobičajeni pokret bude tu primijećen. Ali za ustaše je sve to ipak ostalo tajna.

O komunistima, kao ljudima, većina u Okiću slušala je do tada samo najgore. Političari HSS-a i branioci režima govorili su da su komunisti ljenčine, vagabundi, da sami neće da rade i zato žele da se otme imovina onih koji su marljivim radom nešto stvorili i priskrbili, da su to ljudi koji hoće da sve postane zajedničko, i zemlja, i žene i djeca, koji ne poštuju nikakve moralne norme. Međutim, izdaja rukovodilaca HSS-a, pristupanje i suradnja nekih od njih s ustašama, zatim držanje komunista koji su jedini odlučili da se bore s neprijateljem, da žrtvuju i život i svu svoju imovinu, svoj lični život koji je zaslužio najveće poštovanje, razbijali su te priče i brzo stvarali povjerenje u komuniste i Komunističku partiju.

Ustaše su računale sa siromaštvom, s vječnom težnjom seljaka za zemljom, za imovinom, stokom, obećavali su onima koji pristupe k njima i zemlju i stoku i novac i položaje i srpskog naroda, koga su progonili, i njihovih susjeda koji su bili na strani narodnooslobodilačkog pokreta. Ali su Okićam na sve to ostali gluhi. Polakomilo se samo nekoliko njih,

koji su i inače bili spremni da iz tuđe nesreće izvuku korist i kojima je ustaška vlast za to samo dobro došla.

Moje slobodno kretanje po selima Okića, usprkos stalnim ustaškim zasjedama, trajalo je do kraja jula. Međutim, ni uz veliku podršku naroda nisam mogla da se tu održim, kada su mi ustaše uhapsile oca, majku i obje sestre ne bi li me tako prisilili da im se sama javim, a narod Okića zastrašili terorom. Jedina mogućnost za dalji rad bio je Zagreb. Uz pomoć drugova iz Horvata otišla sam u Zagreb, povezala se tamo ponovno s organizacijom KP i SKOJ-a i nastavila ilegalan rad. Za Lea Rukavinu objasnila sam im gdje će ga naći, pa su slijedeći dan poslali po njega Vinka Pipića. Kasnije su ga otpremili jednim kolima oružja u Žumberak, gdje je i poginuo u jednoj klijeti boreći se sam protiv ustaša koje su ga opkolile.

U Zagrebu sam radila ilegalno kao član Mjesnom komiteta SKOJ-a za Zagreb sve do novembra 1941. godine. Krajem toga mjeseca, na moje veliko inzistiranje, donesna je odluka da idem u partizane.

Adresu i javku za Karlovac dao mi je Vlado Bakarić, a legitimaciju na drugo ime Antun Biber. Na pomoć krive legitimacije nisam se mogla osloniti, jer je bilo sigurno da ću u vlaku od Zagreba do Karlovca sresti mnoge ljude koji će me prepoznati. Tako se i desilo.

Na željezničkoj stanici u Zdenčini, i kasnije u Jastrebarskom, u moj je vagon ušla grupa seljaka koji su išli u Karlovac da se jave u domobranstvo. Neki su me od njih znali lično, a svi su čuli za tjeralice i ucjene, slušali da sam ubijena i sada se, međusobno, došaptavali i gledali me s velikim iznenađenjem. Jedini mi je bio izlaz da s njima stupim u razgovor i pokažem im se povjerljivom. I tako sam, sjedeći i razgovarajući s njima, doputovala do Karlovca. Ustaškoj patroli, koja nas je legitimirala, nisam bila sumnjiva. Pošto nikad ranije nisam bila u Karlovcu, moji su me dobri domobrani otpratili do centra grada, gdje sam morala potražiti svoju vezu. Veza se nalazila u krojačkoj radionici pokraj Gradske kavane. Odatle sam se povezala s Nadom Dimić, koja me je smjestila u svoj ilegalni stan. Nada mi je rekla da ću tu ostati sve dok se ne prikupi veća grupa drugova, pa će nas sve zajedno poslati u partizane.

Kod Nade sam boravila nekoliko dana i s njom išla po Karlovcu na njezine veze. Tih dana mnogo mi je pričala o borbama na Kordunu i o pojedinim drugovima koji se tamo već nalaze.

Jednog dana dovela je u svoj stan i Martina Mojmira, koga sam dobro poznavala iz rada u SKOJ-u u Zagrebu. Bio je član MK SKOJ-a u Primorskoj ulici. Ubio je trojicu neprijatelja i poslije hapšenja uspio pobjeći iz »Sing-Singa«, tajnog mučilišta Gestapoa i ustaša na Ksaveru u Zagrebu.

Jednog nam je dana Nada Dimić obećala da će doći u dva sata i poslati nas na Kordun. Međutim, ona se nije pojavljivala čitav dan. Uveče u 7 sati k nama je došao nepoznat mladić. On nam je rekao da je Nada uhapšena i da se stan u kome se nalazimo vodi na njegovo ime, te da se

boji hapšenja. Preporučio nam je da odmah idemo dalje. On nas nije mogao povezati s organizacijom u Karlovcu, ali nas je odveo do jedne svoje poznanice pod Dubovcem da tu prespavamo. Na kraju nam je rekao da zna samo to da je veza za Kordun neka drugarica Ruža u Dugoj Resi.

Pošto se ni pod koju cijenu nismo htjeli vraćati u Zagreb, odlučili smo da nastavimo put sami, iako smo strahovali ne samo od ustaša već i od toga da možemo biti sumnjivi i partizanima, a možemo nabasati i na četnike. U stanu Nade Dimić uzeli smo 8 bombi, kompas i neke karte. Po karti i kompasu uputili smo se u Dugu Resu preko šume Kozjače. Martin Mojmir se znao služiti kompasom i kartama. Po karti smo ocijenili da u Dugoj Resi treba prijeći rijeku Mrežnicu i da za to treba potražiti most. Odlučili smo da ja izvidim gdje se taj most nalazi. Martin me naučio kako se rukuje bombom. I tako sam s odvrnutom bombom u džepu krenula u Dugu Resu, tražeći ili most ili vezu. U Dugoj Resi imala sam veliku sreću. Jednu grupu žena, koje su razgovarale na ulici, zapitala sam gdje se nalazi most na Mrežnici. Neka žena s prozora susjedne kuće čula je moje pitanje i rekla: »Čekajte, vi sigurno tražite mene.« Kad je došla do mene, upitala me: »Vi sigurno idete u partizane?« Odgovorila sam odmah: »Da!« I upitala je li ona »Ruža«. Odgovorila mi je da je ona i Ruža i veza za Kordun. Ja sam zatim otišla po Martina. I Ruža nas je dalje uputila redovnom vezom do starog Tobije iz sela Cerovca, *A* odatle preko Korane u Skrad. U Skradu smo prvi put sreli dvojicu partizana s puškama na ramenu. Oni su nas otpratili do odreda »Debela kosa«, a odatle u Štab Grupe kordunaških partizanskih odreda u Petrovu goru. U Štabu sam srela Veću Holjevca, Bogdana Oreščanina, Radu Bulata, Srećka Manolu, Ćanicu Opačića i druge. Odredivši me za rad s omladinom i SKOJ-em na području kotareva Vojnić i Vrginmost, odmah su me uputili tamo.

U to doba na Kordunu se provodila reorganizacija. Od postojećih partizanskih odreda »Debela kosa«, »Perna«, »Pecka«, »Malička« i drugih stvarane su čete i bataljoni sposobni za akcije van svojih sela.

Neprijateljski su garnizoni još u Topuskom, Vrginmostu, Vojniću, Kladuši, Krstinji itd., ali se partizani slobodno kreću po selima. I danju i noću drže sastanke s omladinom i narodom.

U decembru 1941. godine počelo se vrlo intenzivno raditi na osnivanju narodnooslobodilačkih odbora u selima i odbora ili aktiva SKOJ-a u selima i četama. Stvarane su prve omladinske organizacije, aktivi SKOJ-a u kotarevima Vojnić i Vrginmost. Iskustva o načinu rada s omladinom u legalnim uvjetima nismo imali. Držali smo se pisma Okružnog komiteta KPH za Karlovac u kojem je pisalo da svu omladinu voljnu da uzme pušku u ruke i da se bori s neprijateljem treba primati u SKOJ. I zaista, na sastanke je dolazila sva muška i ženska omladina i izražavala želju da se oružjem bori protiv neprijatelja, pa su tako svi masovno i legalno primani u SKOJ. Vrlo smo brzo osnovali aktive ili odbore SKOJ-a u gotovo svim selima Vojnića, Vrginmosta i u partizanskim četama.

U to doba u narodu i omladini odvijao se vrlo intenzivan rad na tumačenju linje Komunističke partije o potrebi zajedničke borbe Hrvata i Srba protiv okupatora i njihovih slugu ustaša i četnika, raskrinkavajući pritom sve one pojedince koji su opravdanu mržnju naroda protiv ustaša nastojali prebaciti na čitav hrvatski narod. Isto su se tako vrlo intenzivno raskrinkavali i razni oportunisti koji su pod utjecajem vijesti s Istočnog fronta i strahovitog terora nad golorukim narodom tvrdili da je borba i otpor okupatoru i ustaškoj vlasti besmislen i uzaludan, da će partizani svojim akcijama uzaludno izložiti narod teroru, da će se paliti sela, itd.

Obilazeći sela, slušala sam svuda o strašnim zločinima ustaša nad nezaštićenim srpskim stanovništvom, o pokoljima Srba u Veljunu, Glini, na Baniji itd. Stravično je bilo zalaziti u kuće po selima iz okolice Vrginmosta, gdje su svi muškarci od 14 do 60 godina, njih 1200, odvedeni na »pokrst« i pobijeni. Svuda se čula jeziva riječ »odveden je na pokrst«. Narod je svuda bio ogorčen i željan da se neprijatelju osveti za zločine.

Tragediju srpskog naroda na Kordunu najpotresnije sam doživjela za vrijeme ustaške ofenzive na području 4. bataljona. Ustaše su, krajem decembra, s velikim snagama krenule od rijeke Kupe i u širokom frontu nadirale prema Petrovoj gori. Usput su palile sela Prkos, Dugo Selo, Ostrožin, Štipan, Bović i Kirin, Sjeničak i druga. Palile su svaku kuću i svaku gospodarsku zgradu, ubijale i klale bez milosti sve živo i pljačkale sve što su našle. S Petrove gore gledali smo velike vatre. More naroda, oko 15.000 muškaraca, žena i djece, probijalo se kroz dubok snijeg prema Petrovoj gori. Ljudi su nosili zavežljaje hrane i odijela, a neke žene i po dvoje djece na rukama, dok su se ostala držala za njihove skute. Kravama su po vratu, trbuhu i repu visjele debele svijeće leda. Izbezumljeni i očajni ljudi — jer za njih nije bilo mjesta da spase glavu ni na zemlji ni pod zemljom — gledali su u partizane kao jedinu zaštitu.

U niz akcija koje su partizani tada izvodili sudjelovala sam i ja. Moje prvo borbeno krštenje bilo je pri zasjedi i razoružanju domobrana koji su išli iz Vojnića na Vojnić-kolodvor po hranu. S jedne je strane zasjedu s desetinom partizana postavio Rade Bulat, a s druge strane Bogdan Oreščanin s grupom boraca. Ja sam se nalazila na položaju između slavnog mitraljesca iz odreda »Debela kosa« Pere Peurače i Bogdana Oreščanina.

Cestom su nailazila četvora kola puna domobrana. Kad je Bogdan komandirao: »Pali!«, vidjela sam samo vatru i strašnu zaglušnu buku Peuračina mitraljeza i domobrane kako skaču u grabe. Dogovoreno je bilo da i ja imam pravo ispaliti, ali samo jedan metak iz vojno-državnog pištolja, koji sam u znak velikog povjerenja dobila od Rade Bulata, jer su se ti meci morali strogo čuvati. Taj sam metak ispalila, ali u svoju torbicu, a drugi tik kraj noge Bogdana Oreščanina. Iako je malo nedostajalo pa da dođe do nesreće, on mi nikad ništa na to nije rekao i nikada mi se nije zbog toga narugao. Taj je put zarobljeno 15 domobrana i jedan podoficir. Neki su domobrani bili ranjeni, a podoficiru je bio otkinut

prst. Sve sam ranjene domobrane previla. Usput sam ih pitala odakle su i ustanovila da su mnogi od njih seljaci iz okolice Karlovca, Jaske i Zagreba.

I pri oslobođenju škole u Vojišnici, a naročito pri oslobođenju Vojnića, gdje je bilo zarobljeno preko 400 domobrana, srela sam dosta poznatih ljudi iz sela u okolici Karlovca, Jastrebarskog, Samobora i Zagreba. Domobranima koji su bili zatvoreni u školi u Vojniću samoinicijativno sam donosila vodu, razgovarala s njima i tako saznala mnogima imena. Bilo ih je nekoliko iz sela Kupinca, Zdenčine i Donje Kupčine. Neki čak imaju i vinograde u mom rodnom kraju pa su poznavali moje roditelje. Njima je bilo drago da među partizanima nađu nekog poznatog. Iako su znali da partizani strogo odvajaju ustaše od domobrana i kažnjavaju samo one koji su izvršili zločine, ipak su se jako bojali. Ja sam im svima govorila da će biti pušteni bosi i u gaćama svojim kućama, jer partizani nemaju drugog izvora snabdijevanja. Zatim sam im objašnjavala zašto se partizani bore, da ne smiju više u domobrane i da moraju pomagati partizane. Razumije se da su mi to i obećali. A ja sam vrlo dobro zapamtila njihova imena. I kasnije, kada sam s partizanima došla u njihov kraj, tražila potpuno otvoreno da nam daju hranu, alat za rušenje pruge, informacije i svu drugu pomoć.

Susret s domaćim ljudima domobranima posebno me se teško dojmio. Iako nisu lično sudjelovali u ubijanju i pljački, ipak su sjedili i držali neprijateljska uporišta i išli s ustašama u borbu protiv partizana i naroda. Sjećam se dobro da je tih prvih mjeseci trebalo vrlo mnogo upornog političkog rada da se srpskom narodu rastumači zašto se mora praviti razlika između ustaša i domobrana. Dok sam obilazila srpska sela, ljudi su me i žene toplo primali i bili prema meni vrlo ljubazni. Ali su mi, ipak, mnogi postavljali pitanja jer nisu mogli shvatiti zašto sam kao Hrvatica došla na Kordun, kada sam, po njihovu mišljenju, »mogla mirno živjeti kod svoje kuće«. Da sam ja član KP, nije im u početku mnogo govorilo, pa sam im radije pričala kako sam u Zagrebu udarila jednog ustaškog agenta i zato morala pobjeći.

Preda mnom su se tada otvarali sav užas bratoubilačkog rata i sve strahote grozne, krvave zamisli okupatora da naše narode međusobno zavadi, kako bi se sami međusobno istrijebili. Tada sam i shvatila svu veličinu i snagu partizanske zakletve kojom su se tada partizani Korduna svečano pred narodom zaklinjali »da će se nemilosrdno svetiti neprijatelju koji je pomoću izdajica porobio i opljačkao našu zemlju, ubijao žene i djecu, da će se čuvati osvećivanja nad mirnim stanovništvom, uvijek zastupati misao bratstva i zajedničke borbe Srba i Hrvata i da će prije umrijeti nego pljačkom okaljati zastavu partizana, a ako netko prekrši ovu zakletvu, neka sramno padne od ruke svojih drugova«. Jasno i strašno ova je zakletva govorila kakva je bila politika Komunističke partije. Ona je govorila i to da samo ona može očuvati naš narod od uništenja.

Tada sam odlučila da učinim sve što je bilo u mojoj moći kako bih pomogla razvoju narodnooslobodilačke borbe i njenu širenju **u** hrvatskim

krajevima. Otišla sam sekretaru OK KPH Karlovac, koji se tada nalazio u Vojniću, Ivi Marinkoviću i rekla mu da želim ići u vojnu jedinicu da se borim s puškom u ruci, zatim da želim da me pošalje u moj rodni kraj da i tamo u hrvatskim selima, u neposrednoj okolici Zagreba, otpočnemo oružanu borbu protiv neprijatelja. On me vrlo toplo i očinski savjetovao i obećao da će me poslati u moj rodni kraj čim okopni snijeg.

Očekujući taj dan, još više sam prionula na posao. U organiziranju omladine postizali smo sve veće uspjehe. Organizacija SKOJ-a dobro se razvijala. Po selima i jedinicama oformljeno je oko 40 odbora i aktiva SKOJ-a. Za Kotar Vojnić uspjeli smo održati i kotarsku konferenciju SKOJ-a. Na Konferenciji je za sekretara Kotarskog komiteta izabran omladinac iz Vojnića Branko Uzelac. U oslobođenom Vojniću održan je i velik miting omladine. Oko 3000 omladinaca i omladinki došlo je pod hrvatskim i srpskim zastavama i manifestiralo bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda u borbi protiv okupatora i njihovih slugu ustaša i četnika. Formiran je tada i Okružni komitet SKOJ-a, a za sekretara je izabran Rafko Tabor.

Slavlje naroda i partizana zbog oslobođenja Vojnića bilo je golemo. Nama se tada Vojnić učinio velikim gradom i mislili smo da je kraj rata vrlo blizu, da su poslije Vojnića na redu Karlovac i, gnijezdo prokletog Pavelića, Zagreb. Dobro se sjećam da nas je kao hladnim tušem polila izjava Vinstona Čerčila da će se drugi front otvoriti tek za dvije godine. Tada smo mislili kako je Čerčilu lako u fotelji čekati još dvije godine, a nama je bilo vrlo teško.

Uskoro, poslije Konferencije i formiranja Kotarskog komiteta SKOJ-a za Vojnić, uputio me Okružni komitet Partije u Kotar Kladušu sa zadatkom da tamo radim politički u hrvatskim i muslimanskim selima i osnivam omladinske organizacije. Kotarski komitet KP za Kladušu tada se nalazio u Đaković Potoku. Politički je sekretar Komiteta Husein Milković Huška, a organzacijski Milan Marković-Lika, tramvajac iz Zagreba. Oni su me odmah poslali samu u hrvatska sela oko Cetingrada. U jednom najistureniјem selu prema Cetingradu naišla sam na vod partizana iz čete slavnog komandira Dušana Vergaša. Oni još nisu znali za mene pa im je bilo sumnjivo što idem u hrvatska sela oko Cetingrada, jer su se ta sela loše držala prema partizanima. A ustaše iz Cetingrada, zaslijepljene i krvoločne (zvali su ih majari), bile su strah i trepet za taj kraj. Partizani su smatrali da sam špijunka i držali me u jednoj sobi čitav dan i noć, dok nisu preko Vergaša provjerili u Komitetu. Vergašu su tada više vjerovali. Za njega su svi znali, a za Komitet vrlo malo. A pošto on još nije znao za moj dolazak, ja sam očekivala svakog časa da će me strijeljati. Na koncu je stigao kurir od Vergaša koji je sve provjerio u Komitetu. Tako se sve dobro svršilo. Ti isti partizani savjetovali su mi da nikako ne idem sama u hrvatska sela, jer bi me ustaše sigurno ubile.

Uvjeti rada u Kotaru Kladuši bili su posebno teški. Stanovništvo je bilo vrlo siromašno, zaostalo i nepismeno, a vjerska i nacionalna mržnja

vrlo oštra. Pavelić je parolama »da su Muslimani najčistiji Hrvati« i da je »islam u opasnosti« uspio pridobiti jedan dio Muslimana. I partizani, i ljudi po selima, pričali su mi o danima ustanka kada se na obalama Gline s jedne strane formirao front Muslimana, s roguljama, a s druge strane front Srba. I sve živo, s jedne i s druge strane, sudjelovalo je na tom frontu. Isto su mi tako pokazivali protutenkovski rov blizu Kladuše, gdje su ustaše pobile i zakopale više od 4000 muškaraca, žena i djece.

Rijeku Glinu prelazili smo uvijek s velikim oprezom. Huška Milkovič, iako sekretar Komiteta, vodio nas je lično u razne akcije prema Kladuši i preko rijeke Gline.

Oslobođenjem Kladuše bili su stvoreni povoljni uvjeti za rad s muslimanskim stanovništvom. Zajedno sa Zuhdijom Žalićem, jednim od prvoboraca toga kraja, obilazila sam muslimanska sela i osnivala omladinske i skojevske organizacije. U samoj Kladuši uspjeli smo okupiti nekoliko omladinaca i omladinki koji su nam pomagali uređivati omladinski dom, pisati parole u gradu, skupljati hranu za vojsku i pripremati salu za održavanje Druge okružne konferencije KPH za okrug Karlovac.

Tu sam ponovno srela Vladu Bakarića i Vladu Popovića. Vlado Popović oštro nas je kritizirao što smo u selima stvarali legalne organizacije SKOJ-a. Njihovo prisustvo iskoristila sam da ponovo pokrenem pitanje ostvarenja svoje ranije želje. Na ponovno inzistiranje da vjerujem da se u čisto hrvatskim krajevima u okolici Zagreba mogu održati partizanske jedinice i razviti narođnooslobodilačka borba i da treba da me tamo šalju obećali su mi da će to učiniti u najskorije vrijeme.

Nekoliko dana poslije Okružne konferencije otpočela je velika martovska ofenziva ustaša na Petrovu goru. Ponovo sam se našla s partizanima i narodom Korduna u čvrstom obruču ustaša. Ustaše su prodirale u Petrovu goru sa svih strana, za sobom ubijale i palile sve na što su naišle. Narod i partizani međusobno su se izmiješali. Čas su na jednoj čuki bile ustaše, čas partizani. Ustaše ipak nisu mogle neprekidno stajati kod svakog stabla, pa su se ljudi, žene i djeca ipak nekako spašavali bijegom.

Najstrašnije je bilo kad smo nailazili na poklane ljude, žene i djecu, a noću se spoticali i padali preko leševa. Petrova gora nije nas tada, u martu 1942. godine, mogla sakriti pred pogledom ustaša. Drveće još nije bilo prolistalo. Promatrali smo i s čežnjom čekali da nabubre pupovi, da šuma zagusti, da se manje vidi s jednog brijega na drugi. U tom užasnom paklu i lovu na ljude našla sam se sada već s mnogim ženama i omladinkama koje sam upoznala za vrijeme sastanaka po selima. S djecom na rukama, očajne, pitale su me kamo će i na koju stranu. A nitko im nije mogao ništa reći jer se nije znalo gdje će se i u koji čas pojaviti ustaše. Nedaleko od Selakove Poljane, sela u Petrovoj gori, koje je već gorjelo, naišla sam na Macu Gržetić, člana Okružnog komiteta KPH za okrug Karlovac. Stajala je potpuno sama iza jednog hrasta i držala u ruci mali pištolj kalibra 6,35 mm. Upitala sam je: »Pa šta ti, Maco, tu radiš?« Ona

mi odgovori: »Čekam ustaše.« »A šta im ti možeš s tim malim pištoljem?«, upitah je začuđeno. I, ne čekajući odgovor, pozvala je da idemo dalje. Tako se i ona priključila grupi naroda i partizana koji su imali sreću da iz tog obruča iznesu živu glavu.

Kako je surovo bilo moje upoznavanje s Kordunom! Moj otac imao je vinograd koji se zvao »Kordun«. Tu je bilo najljepše, najzdravije i najslađe grožđe jer je brdo visoko i izloženo suncu. Tu me je on vodio za ruku i pokazivao čokote koji će prvi sazreti i jagodice koje su prve zarumenjele. Pitala sam ga zašto taj vinograd ima tako čudno ime. On mi je odgovorio da je to zato što se s tog brda za lijepa i vedra dana vidi Kordun. Za mene je to onda bilo nešto sasvim neodređeno i nepoznato. A sada je to za mene bio kraj gdje živi narod koji se bori za svoj život, za slobodu naše zemlje, koji je stradao i u ovoj borbi i dalje teško stradava.

Tada sam se još više uvjerila da je moguće vatru NOB-e rasplamsati i tamo, u mom kraju, i svuda po Hrvatskoj, tako da se narod Korduna više nikad ne nađe u obruču, da okupatori i njegove sluge budu ti za koje neće biti mjesta nigdje u našoj zemlji.

Smatrajući nužnim proširenje NOP na hrvatske krajeve oko Korduna, posebno u Žumberku i Pokuplju, CK KPH i Glavni štab NOV Hrvatske dali su zadatak Štabu Grupe NOP odreda za Kordun da pošalje tamo nekoliko desetina boraca da se povežu s partijskim organizacijama i antifašistima i da otpočnu s oružanim akcijama u tom dijelu zemlje. Razvijanje NOB-e na Žumberku i Pokuplju značilo je mobilizaciju hrvatskog naroda u srcu Hrvatske, gdje su i Maček i Stepinac smatrali da imaju čvrsto uporište. Pojava partizana na Zumberku i njihove akcije neposredno su ugrožavali Zagreb i njegove veze s jugom te time smanjivali pritisak okupatora na Kordun, Baniju i Liku. A još je značajnije bilo stvaranje i produbljivanje bratstva i jedinstva Hrvata i Srba na tome području.

Za tako odgovoran zadatak odabrani su samo najhrabriji i politički najsvjesniji borci Korduna. U aprilu 1942. vod partizana pod komandom Sime Vučinića upućen je u Pokuplje, a desetina je pod komandom Teše Bulata krenula na Žumberak preko Kupe, dok je druga desetina s Grgom Milašinčićem na čelu dobila zadatak da zaobiđe Karlovac sa zapadne strane i da preko Netretića također stigne na Žumberak.

Prebacivši se preko Kupe, desetina Teše Bulata odmah je stupila u okršaj s Talijanima u Cvetkovačkoj šumi i tako obznanila svoje postojanje u tom kraju. Poslije vrlo mučnih prvih dana, bez veza i hrane, desetina je ubrzo uspjela ostvariti kontakte s partijskom organizacijom u Donjoj Kupčini, a zatim se uputila na Žumberak.

Mene je OK KPH za Karlovac uputio na politički rad na teren Jaske i Samobora. Preko Kupe prebacila sam se zajedno s Tešom Bulatom, koji se poslije napada Talijana u Cvetkovačkoj šumi, navratio na savjetovanje u Štab 4. bataljona k Nikoli Vidoviću.

Iz sela Kupčine, gdje smo se povezali s partijskom organizacijom, Tešo je otišao preko Jaske za Žumberak, a ja sam se uputila prema Okiću,

svom rodnom kraju, da usput pozovem članove KP i SKOJ-a iz Okića i Horvata koji budu voljni da idu odmah u partizane. S drugovima iz Donje Kupčine, koji su već organizirali vezu između desetine i Štaba Grupe NOP odreda Korduna, dogovorila sam se da mi pošalju vodiča za Žumberak k mojim roditeljima u Okiću. Nakon nekoliko dana posjetio me Ivica Lopajić iz Jaske i obavijestio da za Žumberak u sastav desetine ide i grupa od 14 Zagoraca i Zagrepčana koja je preostala poslije razbijanja 1. zagorske čete. A onda da će poći i nekoliko članova KP i SKOJ-a iz sela Horvata i Novaka. Među njima su bili Ivan Videković Pavle, Ivan Skolčić Fabijan i Tomo Pipić, članovi KP općine Samobor.

Čekajući vezu za Žumberak, prve smo dane proveli u klijetima mojih najpovjerljivijih susjeda Kufrina. To smo vrijeme iskoristili da se obavijestimo o političkom raspoloženju ljudi.

Situacija se u odnosu na ljeto 1941. godine jako izmijenila. Ljudi su bili zastrašeni terorom ustaša i mnogi su otišli u domobranstvo. Članovi moje skojevske grupe u Okiću također su svi otišli u domobrane. Ustaše su svuda širile propagandu da su partizani »četničko-komunističke bande koje će klati Hrvate«. Tih prvih dana, obilazeći sela sama, imala sam nekoliko neugodnih momenata. Jedan mi se urezao u sjećanje. Jedne noći pokucala sam na prozor i javila se poznatim susjedima i nekim drugovima. Dobila sam prestrašen odgovor: »Zar si došla da uništiš nas i naše porodice? Ne želimo da za tebe znamo, bojimo se ustaša!« Te prve dane vodili smo strogo računa o konspiraciji i javljali se samo najsigurnijim ljudima.

Konačno je stigla i veza za Žumberak. Bio je to Marko čučić Markečin, prvi partizanski kurir na Žumberku i odličan poznavalac svih staza koje su zaobilazile sela i sva opasna mjesta na kotarevima Jastrebarsko i Samobor. Njegova je pomoć u tim prvim danima i u prvim akcijama partizana, dok još nismo sami upoznali kraj i prolaze, bila neprocjenjiva.

Prvih dana mjeseca maja Markečin nas je sretno doveo u Žumberak i spojio s grupom Teše Bulata u logoru kraj Pogane Jame. Svi smo bili sretni što je uspjelo spajanje grupe već prekaljenih boraca Srba s Korduna koji su došli u Žumberak i Pokuplje da pomognu širenje NOB-e u tim krajevima i grupe boraca Hrvata iz Zagreba i okolice koji će zajedničkim snagama tući neprijatelja i pokazati da ne može uspjeti njegov pakleni plan izazivanja bratoubilačke borbe Srba i Hrvata u tim krajevima.

I tog prvog dana, u predvečerje, desio se strašan događaj. Partizan Mirko Cvitanović iz Vrapča, čisteći pušku, nehotice je opalio metak i smrtno ranio Nikolu Bućana Žacu, prvoborca s Korduna. Brat poginulog partizana, koji je također bio u desetini, htio je na licu mjesta ubiti očajnog Mirka. To prvo veče morali smo donijeti tešku presudu. Jedni su bili za smrt. Na koncu je odlučeno da se Mirku zabrani nošenje oružja. U onim je uvjetima bila to za partizana strašna kazna. I Mirko je dugo išao s nama u akcije, ali bez oružja. Neko je vrijeme bio konjovodac, a kasnije je hrabro poginuo kao komandir čete.

Tešo Bulat i njegova grupa već su do našeg dolaska uspostavili vezu s članovima partijske organizacije na Žumberku Ilijom Bastašićem, Milošem Vidovićem, Milanom Romanovićem Zvonkom i drugima, zatim sa slovenskim partizanskim odredom na Gorjancima. Grupa je već izvela i neke akcije: uhapsila je ustaškog tabornika Franju Dolanjskog, napala na oružničku postaju u Budinjaku itd.

Konac aprila i prvi dani mjeseca maja prošli su nam, uglavnom, u organizacijskom sređivanju, povezivanju s mještanima i u sitnim akcijama na teritoriju Slovenije i Žumberka, zatim u nabavci hrane, itd. Međutim, ustaše su već tada nastojale da pod svaku cijenu likvidiraju partizane na Zumberku. U našu su grupu slale špijune, koji su nakon nekoliko dana dezertirali da bi, odmah nakon toga, dovodili ustaše k nama u duboku šumu do samog logora. Borba protiv špijuna bila je vrlo teška. Da bi izbjegli hapšenje, k nama su na Žumberak dolazili pojedini drugovi iz Zagreba na svoju vlastitu inicijativu i bez veza. Naše veze sa Zagrebom bile su u to doba vrlo slabe, pa je provjera svih tih slučajeva bila teška i gotovo nemoguća. Svjesni odgovornosti za opstanak partizana, ipak smo radije ostavili sve te omladince s nama — budno pazeći na njihovo držanje i kretanje — kako ne bismo učinili pogrešku i nedužnog Čovjeka osudili za špijunažu. Dva ustaška prepada na naš logor u šumi na Gorjancima ipak su svršila bez težih posljedica za nas.

Pošto su veze s bilo kojim partijskim ili vojnim rukovodstvom bile u to doba vrlo rijetke i teške, sami smo, vlastitim dogovorom, na osnovi iskustva na Kordunu, formirali četu kojoj je komandir bio Tešo Bulat, komesar Ivan Sokolčić Fabijan, a ja zamjenik komesara i sekretar partijske organizacije. Četa je imala oko 40 boraca. Ilija Romanović Zvonko, član KP iz Žumberka, bio je naša veza sa zagrebačkom partijskom organizacijom. Preko njega smo znali da tamo o nama misle Marko Belinić, kojeg sam ranije poznavala, i Dragutin Saili-Konspiratori.

Već tada je bilo jasno da partizani na Zumberku imaju sigurno uporište u narodu, pa je bilo vrijeme da se izađe iz šume, da se ide u akcije i da se politički djeluje ne samo u Zumberku već i oko pruge Zagreb—Karlovac i u hrvatskim selima bliže Zagrebu.

U ocjeni političke situacije u hrvatskim selima i mogućnostima za akcije nismo bili jedinstveni. Jedan dio partijaca smatrao je da za to još nisu sazreli uvjeti i da će grupa partizana koja krene prema pruzi biti uništena i time za neko vrijeme kompromitirana mogućnost razvoja ustanka u tim krajevima. Kao sekretar partijske organizacije zakazala sam tada naš prvi partijski sastanak s dnevnim redom: 1. da se ide u akcije i 2. primanje u KP pojedinih boraca. Bilo nas je tada u toj četi svega 5 članova KP: Pavao Videković, Ivan Sokolčić, Tomo Pipić, Tešo Bulat i ja. Na tom prvom sastanku većina je drugova smatrala da moramo i dalje ostati i čekati u šumi na Žumberku, da smo mi baza u koju će zagrebački proletarijat dolaziti u partizane, a ako idemo na prugu, da će nas razbiti,

popaliti naša sela i time prekinuti veze Zagreba i Korduna, te napokon uništiti naše porodice, itd. Zaključeno je da se u akcije prema Zagrebu ne smije ići. Odbijen je i prijedlog da se pojedini drugovi borci s Korduna prime u članstvo KP s obrazloženjem da su oni samo dobri borci a ne i komunisti i da su u partizane došli jer im je bio nož pod vratom, da nisu pročitali historiju SKPb, itd. Takvo mišljenje branili su naročito drugovi koji su već jednom doživjeli teško iskustvo s razbijanjem 1. zagorske čete. S druge pak strane drugovi s Korduna nisu znali šta ih očekuje u okolici Zagreba i kakvo je stvarno raspoloženje naroda za NOB.

Poznajući političku situaciju i ljude u svom rodnom kraju Okiću, znala sam da će se prva grupa partizana moći održati, pa čak izvoditi i akcije i da Okić može biti baza za akcije na prugu i dalje prema Zagrebu. Držanjem članova KP u odnosu na akcije bila sam teško razočarana, a posebno sam bila duboko uvrijeđena zbog njihova odnosa prema prijemu u KP boraca s Korduna.

I dok smo mi raspravljali da li da se ide u akcije na prugu ili ne, do nas je dopiralo gruvanje topova s Korduna. Vodila se ponovo velika ofenziva ustaša na Petrovu goru. Znali smo šta to znači za narod i borce Korduna. Neće ostati ni jedan grm nepretražen, neće ostati ni jedan kut u koji bi se čovjek skrio od ustaškog noža. Morali smo ići u akcije. Morali smo ustašama sjeći vezu s Kordunom. Razgovarajući s borcima o svemu tome, uvidjela sam da mnogi shvaćaju potrebu da se krene sa Žumberka bliže neprijatelju. Zbog toga sam predložila da se održi sastanak svih boraca čete i da se na njemu odluči šta da se dalje radi.

Na sastanku svih boraca prevladalo je mišljenje da se u akcije na prugu i u neposrednu okolicu Zagreba mora ići, jer je to jedini način da narod sazna istinu o partizanima i da se počne aktivno opredjeljivati za NOB. Na tom sastanku najviše se istakao u zahtjevu da se ide u akcije borac s Korduna Milan Mraović-Simić.

Još isto veče postrojena je čitava četa i odabrano je dvadesetak dobrovoljaca za polazak u akcije. Svi su oni bili čvrsti i neustrašivi borci, spremni da nekoliko dana i noći, po terenu gusto naseljenom, s razvijenim komunikacijama i punom neprijateljskih uporišta i vojske, trkom prijeđu desetke i desetke kilometara bez hrane i odmora te da kao ptice dolete, izvrše akciju i odmah nestanu. Znali smo da se u početku nećemo smjeti pojavljivati u selima, da ćemo se na istom mjestu moći zadržati tek sat-dva i da će biti opasnosti, napora, gladi i umora.

Vod od 20 boraca pod rukovodstvom Milana Mraovića-Simića krenuo je u akcije. Za uspjeh voda bili su odgovorni Simić, Videković i ja. Već drugo jutro krenuli smo prema Okiću. Tu smo bili najsigurniji. Znala sam da ćemo se uz pomoć drugova s terena Miška Valečića, Ivana Kufrina, Vinka Raka Bobija, Josipa i Vinka Školjaka, Tome Valičevića, Jure Suše, Mije Račića, Ivana Grdiša, Ivana Matulina i drugih moći ne samo održati već i uspješno napadati neprijatelja.

Naš prvi zadatak bio je čišćenje terena od domaćih ustaša koje su se kompromitirale suradnjom s okupatorom, tjerale ljude na rad u Njemačku, u domobranstvo i na Istočni front.

Najprije smo likvidirali dvojicu ustaša u općini Klinča Selu. Jedan od njih bio je ustaški tabornik u općini, a prije toga poznati nasilnik u čitavom kraju. Tek što smo stigli u Okić i počeli razgovore što je najpreče da učinimo, saznali smo da se ustaše spremaju da tu noć uhapse 16 porodica u Okiću, da ih odvedu u logor i da ih u toj akciji vodi lično tabornik Vučković. Odlučili smo odmah da ustaše preduhitrimo u njihovoj namjeri, otišli u selo tabornika, našli ga obučenog i naoružanog kako čeka ustaše. Dok smo još bili u njegovu dvorištu, vidjeli smo svjetla i čuli na cesti, nekoliko stotina metara dalje, kamione kako idu prema nama. Brzo smo se povukli i nekoliko minuta nakon toga k taborniku su stigle ustaše na kamionima da ih vodi u hapšenje po Okiću. Razlika između našeg odlaska i dolaska ustaša bila je tako mala i nevjerojatna da je tabornikova majka zgrabila jednog ustašu i rekla mu: »Vi ste ga ubili, vi ste sad bili tu!«

Zatim smo u selu Rakitje, općina Samobor, likvidirali bivšeg funkcionara HSS Ignaca Terihajla, koji je za posebne zasluge za pristupanje funkcionara i organizacija HSS ustaškom pokretu dobio od Pavelića na poklon veliko imanje u Rakitju. Tomo Pipić i Vujo Vuković vodili su grupu za likvidaciju dvojice ustaša u Horvatima. Kraj ubijenih ustaša ostavili smo cedulje s natpisom: »Ovako će platiti svaki izdajica naroda. Smrt fašizmu — sloboda narodu!«

One seljake koje su ustaše prisilile da uđu u ustaške odbore po selima posjetili smo noću, objasnili im tko su partizani i za što se bore i upozorili ih da prekinu svaku suradnju s ustaškim vlastima.

Za rušenje pruge nismo imali ni iskustva ni alata ni eksploziva. Posjekli smo nekoliko mladih stabala i tim polugama rastavili željezničke tračnice na samoj skretnici u Zdenčini. Čekali smo da naiđe vlak iz Zagreba. Lokomotiva se i nekoliko vagona prevrnulo. Zapalili smo i općinske zgrade u selima Desincu i Klinča Selu.

Te prve uspješne akcije obznanile su postojanje partizana u neposrednoj okolici Zagreba, u čisto hrvatskom kraju, gdje se ustaše nisu nadale. One su silno podigle moral u narodu, vratile nadu da zločin i teror ustaša neće ostati nekažnjeni, a kod onih pojedinaca koji su se kolebali oko suradnje s ustašama učvrstili odluku da se okane toga posla jer su se uvjerili da ništa ne može ostati tajna, izbjeći oku naroda. Ustaše su odmah krenule da nas traže po selima i šumarcima Okića. Silno umorni od marša s jednog mjesta u drugo, neprekidno u pokretu, zaobilazeći sela, putove i staze da nas ne primijeti nitko tko ne treba, čak da ni pas na nas ne zalaje, odlučili smo da se vratimo na Žumberak i da tamo 2—3 dana predahnemo. Usput smo sobom poveli i nekoliko novih boraca iz tih krajeva. Međutim, ustaše su i na Zumberku organizirale ofenzivu. Iz Krašića, Jaske i Samobora krenuli su s velikim snagama da očiste Žumberak od

partizana. Naš vod tek što je stigao na Žumberak dobio je zadatak da se prebaci neprijatelju iza leđa i da nastavi s akcijama.

S Gorjanaca smo krenuli odmah natrag i provlačeći se između neprijatelja stigli do sela Stakića. Tu smo primijetili veliku ustašku kolonu koja kreće sve dublje u žumberačka sela. Sklonili smo se u grmlje kraj same ceste. Ispod lišća, nadohvat ruke, gledali smo ustaške čizme i cipele. Nedaleko od nas skrenule su da u streljačkom stroju »češljaju šumu« i traže partizane, ali nas nisu našle. To isto veče upali smo u selo^Petrovinu, u neposrednoj blizini Jaske i ceste Zagreb—Karlovac, razoružali seosku stražu i zapalili općinu i poštu. Zaplijenili smo tu jedan karabin i jedan revolver. Predanili smo u šumarku kraj same Jaske.

U selu Črnilovcu dobili smo od Pavla Krčelića avionski mitraljez. Bio je to u našoj četi prvi puškomitraljez. Uveče smo ponovo ubrzanim maršem krenuli na prugu i na istom mjestu kraj Zdenčine, pošto smo ga dobro poznavali, rastavili željezničke tračnice. Sad smo već imali alat za odvijanje tračnica, a naručili smo ga još prvi put kod jednog seoskog kovača. Lokomotiva se i 8 vagona prevrnulo. Oko 15 željezničara s vlakovođom postrojili smo, objasnili im zašto se partizani bore i tražili da više ne voze ustaške lokomotive i pustili ih kući.

Ustaše su odmah počele uzbunu. Kamionima i motociklima jurile su prema Okiću. Na 500 metara od same željezničke stanice i žandarmerijske posade u Zdenčini, usred livada, nalazilo se neko grmlje. Odlučili smo da tu predanimo, jer neprijatelj ne može zamisliti da smo tako blizu. Čitav dan oko nas su pasle krave i igrali se pastiri. Oko podne jedna je krava zalutala u grmlje k nama. Pokušali smo da je otjeramo, ali je krava stajala i začuđeno nas promatrala. Za njom je u grmlje mirno ušao pastir, stariji čovjek. Kada nas je opazio, zapanjio se od straha. Bilo je vrlo rizično pustiti ga, jer nas može od straha izdati, a isto tako i ne pustiti ga, jer će njegovi ukućani doći da traže njega i stoku i tako nas otkriti usred bijela dana, tu, pred nosom neprijatelju. Pastir nam je govorio da je već čuo za partizane, obećao da neće nikom ništa reći pa smo ga pustili.

Predvečer, tog dana, pao je jak pljusak, smočio nas do kože i raskvasio zemlju. Odlučili smo da tu noć izvedemo akciju u Hrvatskom Leskovcu, 11 km od Zagreba. Pojas između pruge i ceste širok je oko 1 km, obrašten gustom šikarom i granjem, pun kanala i nasipa. Sklizali smo se, posrtali, trnje nas je greblo po licu i rukama, ali smo ipak usiljenim maršem stigli do Hrvatskog Leskovca. Tačne informacije gdje se nalaze domobrani dobili smo od drugarice Barice Špoljarić, sestre Tome Pipića. Dok smo se u kukuruzu dogovarali kako da upadnemo u željezničku stanicu i razoružamo domobrane, na stanicu je ušao putnički vlak iz Zagreba. Pričekali smo da krene, i dok su još posljednji vagoni bili u stanici, Simić i ja smo upali u skretničarevu kućicu i zarobili 9 domobrana. Josip Matasić je upao u zgradu željezničke stanice i otpočeo uništavanje instalacija i signalnih uređaja. Bila je to kratka ljetna noć. Trebalo je

nestati s tog mjesta, jer ustaše imaju komunikacije, automobile, telefone, a mi partizani samo svoje noge i svoje srce. Ubrzanim maršem krenuli smo prema Plješivici, jer je naš cilj bio da se prebacimo preko ceste Samobor—Jaska. Potpuno iscrpljeni i na kraju snaga prešli smo cestu, sklonili se u neku guštaru i tu svi pozaspali. Nismo imali snage da postavimo straže. Tu smo noć gotovo pretrčali put od Zdenčine do Hrvatskog Leskovca i odatle do Plješivice. A to je više od 30 km.

Kad smo se probudili Simić i ja popeli smo se nešto više u šumu i promatrali kakvu bismo akciju još toga dana mogli izvesti. Iznenada iza leđa neko je viknuo: »Stoj, predaj se!« Ugledali smo grupu ustaša i jednu seljanku koja ih vodi. Pronašli su nas po tragu koji je ostao za nama na raskvašenoj cesti, a izdala nas je porodica ustaškog logornika u Jaski Mrakužića. Opalili smo nekoliko metaka i skočili do ostalih drugova. Zatim smo pokušali da se probijemo na jednu stranu, ali smo naišli na žestoku vatru ustaša. Isto tako i na suprotnoj strani. Oklijevali smo časak. Čuli smo kako iz jame viče neki ustaški zapovjednik: »Dečki, naprijed, nemojte pucati, svuda okolo su naši!« Shvatili smo da smo opkoljeni. U obruču se nalazilo 20 partizana i 3 novopridošle drugarice. Ustaša je ponovo viknuo: »Predajte se!« Radije sto puta smrt nego živi u ruke ustaša bila je misao svih nas. A meni je proletjela mozgom strašna odgovornost za sudbinu ovog voda.

Ono veče na Zumberku, kada smo se odlučivali za ovaj put, rečeno je: »Ako netko strada, krivi su Milka i Simić, strijeljat ćemo ih.« Naš poraz ovdje značio bi da se partizani ne mogu održati i uspješno boriti **u** tom kraju. Bila je to pobjeda oportunista bar za neko vrijeme. To isto osjećali su i znali svi borci.

Tada smo se spontano svi okrenuli prema Zumberku, otvorili vatru na ustaše polegle u nekom usječenom šumskom putu i probili se. Čim smo se probili, izdvojili smo se ja i desetar Jovica Mraović Zec i krenuli u patrolu, jer smo još u šumi očekivali ustaše. Iza nas skojevac Lojz Babić iz Horvata poveo je, a svi partizani prihvatili, radničku pjesmu:

»Na sve načine kusali su stotine puta
Da raspršе nam redove svud,
Ali mi nismo spavali, već spremno ih dočekali,
jalov im bio je trud.«

Čuvši pjesmu, ustaše su znale da smo se probili. Počele su urlikati od bijesa jer im je izmakao siguran plijen. Iz obruča smo izašli svi živi, iznijeli oružje i 9 pušaka zarobljenih u Hrvatskom Leskovcu i pisaću mašinu (prva mašina u četi — poklon našem komesaru). Na proboju je ranjen drug Karlo Babić, član KP iz sela Horvata. Kada smo došli na vrh brda, rasporedili smo se i dočekali žestokom vatrom ustaše koji su kuljali prema nama. Zatim smo se povukli za Žumberak.

Kad smo stigli na Žumberak, našli smo tamo mnogo novih boraca, koji su neprestano stizali iz Zagreba, Samobora, Jaske i žumberačkih sela.

Našli smo tamo i druga Grgu Milašinčića koji je sa 16 boraca još u aprilu krenuo s Korduna, prešao četiri rijeke, zaobišao Karlovac i tako stigao u Žumberak. Povećanjem broja boraca i dolaskom Marka Belinića stvoreni su uvjeti za dalju organizaciju i sređivanje čete.

U prisustvu Marka Belinića potvrđen je Tešo Bulat za komandira čete, Pavao Videković za njegova zamjenika, Ivan Sokolčić za komesara, a ja za njegova zamjenika.

Četa je podijeljena u tri voda. Svaki je vod dobio svoj sektor djelovanja. Naš je vod bio treći, dobio je sektor Okić i komunikacije Zagreb—Karlovac.

Dolazak nam je Marka Belinića mnogo značio. Sada se više nismo osjećali sami i izolirani, već dio dobro organiziranog NOP-a, koji se brzo i nezadrživo širi i u ovim krajevima. U to vrijeme žumberačko područje već kontroliraju partizani, po selima se osnivaju narodnooslobodilački odbori. Svojim akcijama i pravilnim radom partizani su zadobili povjerenje i ljubav naroda Žumberka.

Uspješne akcije partizana izmijenile su političku situaciju i u selima Okića, Horvatima i u čitavoj okolici Zagreba. Narod se uvjerio da su partizani istinski borci protiv okupatora i domaćih izdajnika. Uvjerio se u mogućnost uspješne borbe i u ovim krajevima. Sve je više počeo osuđivati politiku čekanja Mačeka i jednog dijela rukovodstva HSS-a, zatim pomagati partizane i smatrati ih istinskom narodnom vojskom. Tome su znatno doprinijeli ne samo uspješne akcije već i politički rad koji su partizani širili svuda kuda su se kretali i njihov pravilan odnos prema narodu i svim onim pitanjima koja su bila značajna i interesantna za budući život. Ustaške priče da su partizani »četničko-komunističke bande« bile su našim akcijama vrlo brzo raskrinkane i skinute s dnevnog reda.

I razne mačekovske i HSS-ovačke priče da partizanima rukovodi Komunistička partija, da komunisti neće da rade već žele samo da otmu ono što su drugi stekli svojim radom, da oni ne poštuju privatno vlasništvo ni porodicu, zatim da je partizana malo, a da će našom sudbinom odlučivati velike sile i da je borba besmislena partizani su svojom borbom, visokom disciplinom, sviješću i upornim političkim radom brzo prikazali kao lažne i izdajničke.

Na čitavom našem putu, bez obzira na glad i umor, nikada nismo ništa uzeli sami a da nam to nije dao domaćin ili domaćica kuće. Sjećam se slučajeva kada smo znali doći u neku kuću i tražiti hranu, a domaćica nas odbijala jer smo partizani i jer se boji ustaša. Naši su je borci strpljivo uvjeravali dotle dok nije sama dala. Znali smo prolaziti kroz voćnjake i u njima se gladni odmarati, iako je oko nas zrelo voće, koje nismo dirali bez odobrenja domaćina. Svaki je partizan bio u to doba politički radnik, koji je samo vlastitim primjerom i životom na djelu dokazivao kakvi su ciljevi NOB i za šta se bori narodnoslobodilačka vojska. Simpatije naroda prema partizanima rasle su iz dana u dan. Po okićkim selima Purgariji Gornjoj i Donjoj, Beteru i Novom Selu partizani se otvoreno

kreću i zadržavaju po nekoliko dana već u maju i junu 1942. godine. Čitavo selo zna za partizane. To je bila baza odakle smo išli u akcije na prugu. Pojedini najsvjesniji omladinci iz Okića javljaju se u partizane.

Selo Horvati, gdje još prije rata djeluje partijska i skojevska organizacija sa Štefom Bencekovićem, Tomom i Nacekom Pipićem, Karlom Babićem, Anđelom Babićem, Ivanom Pipićem, Vinkom Pipićem, Ženkom Prevendarom i Ljubom Babićem masovno je pomagalo partizane. Odatle su prve veće grupe omladinaca i omladinki stizale u partizanske redove da se bore s puškom u ruci. Ljeti 1942. godine iz Horvata je već gotovo sva omladina otišla u partizane. Vrlo značajno uporište partizana bilo je i selo Novaki u Kotaru Samobor. To se selo nalazi odmah kraj sela Svete Nedjelje, gdje su ustaše imale svoj vojni aerodrom. U grupi od oko 20 partizana dolazili smo u to selo nekoliko puta. Jednom smo prilikom tri dana čekali Marka Belinića iz Zagreba. Preko dana smo se krili u kukuruzu, odmah kraj ceste Samobor—Zagreb, gledali ustaške avione koji su polijetali s aerodroma i bojali se da nas ne zakače kotačima — tako su nam bili blizu. Noću smo spavali na štaglju Slavka Mikloža. Selo je znalo za nas. Sve je to bio rezultat rada Ivana Videkovića Pavla, Ivana Sokolčića, Alojza Vojvodića i ostalih članova KP iz sela Novaka.

Da bi spriječile razvoj NOB u tim krajevima, koji su za njih bili posebno osjetljivi, i da bi onemogućile sve masovnije i sve aktivnije sudjelovanje naroda u njoj, ustaše su otpočele s bjesomučnim terorom nad svima onima koji su pomagali partizane i nad partizanskim porodicama. Koncem jula u roku od nekoliko dana pohvatali su oko 100 seljaka sa Žumberka i s kotareva Jastrebarsko i Samobor i otpremili ih u logore Jasenovac i Gradišku. Oko 30 njih strijeljano je 4. augusta u Maksimiru kraj Zagreba. Među njima strijeljani su sudionici NOB u tom kraju, seljaci, simpatizeri KP i odani rodoljubi svoje zemlje, koji imaju neocjenjive zasluge za razvitak NOB u tim krajevima. Njihova je zasluga što se prva grupa partizana mogla na tome terenu održati, uspješno tući neprijatelja i pronijeti istinu o NOB među ostale ljude i proširiti svoje veze s narodom. Oni su prvi održavali vezu s partizanima, davali im hranu, obavještenja, prikupljali oružje, vodili ih do neprijateljskih uporišta, itd. To su bili Petar Višošević iz sela Višoševića, Petar Severinac, Alojz Uroić i Petar Šalić iz Svete Jane; Nikola Rožić iz Petrovine; Ivan Kufrin iz Okića; Ivan Matulin iz Klinča Sela; Vinko Pavlečić iz Kramarića, Franjo Brezar iz Jastrebarskog i drugi. Janko Latinčić, Janko Bastašić, Janko Vučinić, Janko Stanečić, Ilija Duniskravić i Barica Vučković, učiteljica iz Kalja, rodom iz Okića, odvedeni su u logore i tamo ubijeni.

Međutim, NOP na Zumberku i Pokuplju nezadrživo se dalje razvijao. S druge je strane pruge Zagreb—Karlovac, prema Kupi i Sisku, od voda koji je upućen s Korduna pod rukovodstvom Sime Vučinića i Milana Radovića Čokare, Koncem juna 1942. godine, narasla već četa »Kljuka« sa oko 110 boraca. Uspješno djelovanje Zumberačke čete na Zumberku i pruzi Zagreb—Karlovac i čete »Kljuke« stvorilo je uvjete za formiranje jedinstvenog vojno-političkog rukovodstva na tom području. Zato su

CK KPH i Glavni štab Hrvatske odlučili da se oformi Štab Žumberačko--pokupskog odreda i s bataljonom od 120 boraca dobro opremljenih i naoružanih uputi na Žumberak. Za komandanta Odreda bio je postavljen Slavko Klobučar Čort, koji je pri prijelasku na Žumberak poginuo u borbi s ustašama kod sela Petrovine. Za političkog komesara postavljen je Boco Balaš. Štab Odreda s bataljonom prešao je Kupu 16/17. jula 1942. godine i za nekoliko dana stigao na Žumberak. S tim bataljonom stiglo je na Žumberak mnogo iskusnih boraca Srba s Korduna. Od toga bataljona i Žumberačke čete Štab Odreda formira bataljon »Josip Kraš« sa tri čete. Četa »Kljuka« ostala je u istom formacijskom sastavu i na svom terenu.

Naredbom Štaba II operativne zone od 9. augusta za komandira 3. čete bataljona »Josip Kraš« postavljen je Miloš Duduković Gugo, za komesara Milka Kufrin, za zamjenika komandira Ivan Videković, a za zamjenika komesara Ivo Butković. Treća je četa ponovo dobila za sektor djelovanja prugu Zagreb—Karlovac i okolicu Zagreba. Četa je imala oko 60 najodabranijih boraca i odmah krenula u akcije. Još uvijek, lako pokretni, brzinom munje mogli smo napasti i nestati. Sada smo bili i dovoljno jaki da izvodimo i veće akcije i da prihvaćamo borbu.

Još isto veče 9. augusta postavili smo zasjedu na cesti Samobor—Stojdraga, zaustavili i spalili kamion Ministarstva domobranstva NDH i zarobili dva oružnika. Istu noć napali smo oružničku posadu u Stojdragi. Oružnike smo istjerali iz rovova u zgradu, ali zgradu nismo uspjeli osvojiti. Ujutro slijedećeg dana oružnici su napustili Stojdragu i pobjegli u Sloveniju.

Noću 16/17. augusta odlučili smo srušiti prugu između sela Zdenčine i Horvata. Rastavljanje šina nije išlo. Vijci su bili stari — zarđali. Mučili smo se, ogulili prste i izranili ruke; ključevi su se i odvijači svinuli i slomili, ali se mi nismo htjeli vratiti neobavljena posla i dozvoliti da prođe ijedna noć a da se ustašama ne svetimo. Onda smo odlučili da postavimo zasjedu i dočekamo vlak. Oko ponoći dolazio je vlak iz Zagreba. Butković je stao na prugu i malom baterijskom lampom dao znak za opasnost. Vlak je usporavao brzinu, ali je prolazio mimo nas. Bojali smo se da ne izmakne, pa je komandir Gugo naredio paljbu. Kad je vlakovođa, iako ranjen, uvidio o čemu se radi, ubrzao je vožnju. Vlak nam je izmakao, ali je benzin iz cisterni iscurio. Ipak nismo bili zadovoljni tom akcijom.

Slijedeću noć 18/19. augusta razorili smo prugu između Zdenčine i Jaske. Naišao je teretni vlak, uništena je jedna lokomotiva i 6 vagona cisterni.

Noću 19/20 augusta ubili smo jednog ustašu i zapalili spise u općini Klinča Selu.

Dvadeset prvog augusta vratili smo se ponovo na staro mjesto, na prugu između Zdenčine i Horvata i postavili zasjedu. Nadolazio je vlak iz Karlovca. Klaudije Horvat, zagrebački đak i delegat voda, dao je ponovo džepnom baterijom znak za opasnost. Vlak je usporio vožnju i

mi smo s više strpljenja čekali da se vlak zaustavi. Taj smo put tačno odmjerili rastojanje i vlak je stao kraj nas. Netko je s lokomotive počeo pucati na Horvata. Bili su to ustaški agenti. Vlak je bio pun vojničkog materijala. Pozvali smo osoblje da izađe i da se postroji. Dok je jedan dio boraca iskrcavao domobranske uniforme, rublje i košulje, vunu i kožu, drugi su legitimirali zarobljenike. Bilo ih je oko 30. Medu njima je bilo 5 ustaških agenata i talijanski ataše. Dva su agenta i Talijani strijeljani. Ostalima smo objasnili zašto se partizani bore i tražili da ne voze ustaške lokomotive, a zatim ih pustili. Iza toga su borci zapalili vagone. Silan bljesak obasjao je nadaleko livade i šume. Obukli smo se u domobranske uniforme, nešto ponijeli sa sobom, a drugo ostavili narodu. Vagoni su izgorjeli, ali su dvije lokomotive ostale čitave na pruzi. Nismo znali kako da ih uništimo. Onda se netko sjetio da se lokomotiva može jako založiti, zatvoriti regulator pare i pustiti, pa će se sama rasprsnuti. Tada smo naredili vlakovođi da to učini. Prva je lokomotiva velikom brzinom poletjela prema Zagrebu. Kada je vlakovođa to učinio s drugom lokomotivom i iskočio iz nje, zaboravio je da je otkoči. Kotači lokomotive okretali su se na mjestu tako, da su goleme varnice letjele uzrak. Napuštene su lokomotive išle prema Zagrebu najvećom brzinom. Na zavoju u stanici Horvati izletjela je iz tračnica i razbila se najprije jedna, a za nekoliko minuta i druga. Domobrani koji su čuvali željezničku stanicu Horvati od straha su pobjegli u kukuruz i čitavu noć pucali:

Noću 21/22. augusta Četa je zapalila spise u općini Sveti Martin, zatim zapalila općinu Desinec kod Jastrebarskog i zaplijenila tri puške.

Za čitavo vrijeme akcija naše 3. čete na prugu nismo se danju od nje udaljavali. Jedan smo dan predanih u šumarku s jedne, drugi dan s druge strane pruge. Znali smo se sakriti u grmlje na pojasu između ceste i pruge Zagreb—Karlovac. Seljaci iz Horvata kosili su oko nas travu, a omladinke su nam nosile hranu. Ustaše nisu mogle ni slutiti da bi se partizani mogli nalaziti tu na 10—20 km od Zagreba, usred bijela dana i okruženi seljacima. Samo masovna podrška naroda iz sela Horvata omogućila je sve uspješnije akcije 3. čete na prugu. Nekoliko puta u kasno poslijepodne otvoreno smo zalazili u sela. Tako smo nekoliko puta išli u Kupinec, poznato boravište Vlatka Mačeka. U početku smo slušali kako pojedinci iz Kupinca govore kako će bježati pred partizanima. Tamo nismo imali nikakvih veza. Potražila sam kuće domobrana koji su u januaru 1942. godine bili zarobljeni u Vojniću i čija sam imena dobro zapamtila. Njima smo se obratili za hranu, alat za rušenje pruge i sve ostalo što nam je trebalo. Preko njih smo uspostavili kontakt s ostalim seljacima, tako da smo i tu dobili podršku naroda.

Sve te dane, a pogotovo čitave noći, sve ustaške i domobranske jedinice na željezničkim stanicama od Jaske do Zagreba i u ustaškim uporištima neprekidno su pucale iz pušaka, mitraljeza, bacača i ispaljivale rakete. Izgledalo je kao da se vodi najžešća borba čitave noći po svim tim mjestima. Ustaše su mislile da je čitav kraj pun partizana i da nas ima na tisuće. U izvještajima su javljali da se kod Jaske pojavilo 500

partizana, kod Samobora 700 i slično. Pruga nije bila sigurna usprkos bunkerima, stražarnicama i oklopnim vlakovima. Zastrašene ustaše izdale su 21. augusta 1942. godine naredbu broj 233: »Dok se ne pojača osiguranje na željezničkoj pruzi Zagreb—Jastrebarsko, obustavljen je od jučer pa do daljnjega svaki noćni promet na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac i to za vrijeme od 20 sati do 5 sati ujutro, a od 8. novačke bojne u Gornjoj Čehi, upućen je jučer po podne jedan 'sat' na željezničku postrojbu Hrvatski Leskovac kao pojačanje za tamošnje osiguranje od napadaja na željezničku prugu.«

Naša se četa privikla na natčovječanske napore. Uspjeh naših akcija ovisio je o našoj velikoj pokretljivosti. Zato smo sve nove borce slali za Žumberak. Naša je četa morala ostati brza i gipka.

Dvadeset petog augusta postavili smo zasjedu na cesti Samobor—Jaska kod Plješivice. Naišle su tri ustaše na motociklima i jedan teretni kamion. Razoružali smo ih. Zamaskirani domobranskim kapama sjeli smo na motocikle i kamion i odvezli se u Prekrižje do kuće logornika općine Jastrebarsko Franje Mrakužića. Njega nismo našli kod kuće, ali smo mu konfiscirali stoku.

Dvadeset osmog augusta vodili smo u selu Kotarima i na Poljanici borbu sa dvije satnije ustaša i dva tenka koji su došli iz Samobora i natjerali ih u bijeg. Jedan vod naše čete prebacio se na lijevu stranu Save i u Zaprešiću uhapsio i likvidirao šefa tajne policije za Zagorje Duru Konrada.

Pored tih akcija danju smo otvoreno držali sastanke s narodom koji se sve više oduševljavao i radovao našim uspjesima. Sve je veći broj boraca dolazio u partizane.

Treća četa Bataljona »Josip Kraš« bila je sastavljena od boraca Srba s Korduna i Hrvata iz Zagreba i okolice. Odnosi jednih prema drugima bili su izvanredno dobri i nitko nije pravio nikakve razlike među njima. Drugovi s Korduna u početku su se kretali u tim krajevima s nekom nelagodnošću, jer su ti krajevi gusto naseljeni, imaju razvijene komunikacije, električnu rasvjetu itd. Oni nisu imali električnu struju u svojim selima pa su mislili da kod svake žarulje stoji neprijatelj. S Plješivice i Okića gledali smo noću svjetla Zagreba. Bio je on osvijetljen i pred našim očima, blizu kao na dlanu, iako stvarno daleko. U njemu je sjedio Pavelić i njegove ustaše.

Borci Kordunaši u početku su govorili: »Šta ste nas doveli ovamo, mogli smo poginuti i na Kordunu.« A poslije prvih uspješnih borbi i otvorenog kontakta s narodom, koji ih je primao i pružao im svu pomoć, mnogi su mi od njih rekli da se i ovdje osjećaju kao kod kuće i da ih žene i djevojke ovih krajeva primaju kao majke i sestre. Pojedini od njih, na primjer Vujo Vuković, samostalno i suvereno su se kretali od Korduna do Žumberka u Pokuplje, a zatim preko Save u sjevernu Hrvatsku i natrag, izvanredno se snalazili i bili nezamjenjivi partizanski kuriri. Bila je to velika pobjeda politike KP i druga Tita. Bratstvo i jedinstvo srpskog

i hrvatskog naroda spomenutih krajeva kovalo se u najtežim uvjetima borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Taj marljivi narod, koji živi od teškog rada, nije se dao zavesti ni politikom okupatora i ustaša ni izdajničkom politikom Mačeka. Plamen narodnog ustanka širio se nezadrživo na samim vratima Zagreba.

Jednog dana naša je četa dobila zadatak da u selu Purgariji u Okiću dočeka neke drugove iz Zagreba i da ih dovede na Žumberak. Tri noći zaredom dolazili smo u kuću Mije Velečića, ali drugovi iz Zagreba nisu dolazili. Duž ceste i pruge Zagreb—Karlovac koncentrirale su se velike snage ustaša i domobrana, a zauzeli su i pojedina mjesta oko Plješivice. Bilo je vrlo riskantno dalje se tu zadržavati, ne znajući što se sprema i događa.

Treću noć stiglo je pismo iz Zagreba. Objasnili smo prisutnima da drugovi neće doći i tako je naša četa krenula za Žumberak. Kada sam jednog dana došla u Štab Odreda i Štab Bataljona u Pečno na Zumberku, srela sam tamo Marka Belinića i još trojicu nepoznatih drugova. Bili su to Ivo Lola Ribar, njegov otac Ivan i Stevo Krajačić. Oni su ipak stigli u Purgariju nešto poslije našeg odlaska. Pošto je bilo nesigurno da se tu zadržavaju, sklonjeni su u klijet Mije Brezara iz sela Gornje Purgarije i tu su se zadržali 7 dana. Budući da nisu znali kada će se partizani vratiti u Okić, sami su krenuli na Žumberak, praćeni 15-godišnjim omladincem Dragecom Brezarom koji ni sam nije nikad čuo ni bio u Zumberku, ali je znao da mora ići preko Plješivice. Kako nisu poznavali putove i staze, išli su stalno gore-dolje, preko duboko ispresijecanih žumberačkih planina, i s mnogo napora stigli u Štab Odreda.

U Štabu Odreda dobili smo naređenje da se odmah prebacimo natrag preko Plješivice i da nastavimo s akcijama na prugu i u okolici Zagreba. Prelazeći cestu Samobor—Jaska kod sela Mrakužića rano u zoru, bila sam na čelu kolone, jer sam znala taj put. Kada smo došli do zavoja i raskršća, jedan partizan iz patrole dođe do mene i reče: »Druže komesaru, čuje se štrocanje pušaka.« Četa je bila na cesti, izložena kao na dlanu. Bilo je potrebno ispitati šta se nalazi u šumarku ispred nas, pa sam zapitala drugove tko hoće da ide sa mnom. Javio se Klaudije Horvat, zamjenik komesara, i Mile Krivokuća, politički delegat 2. voda. Prolazeći neku livadu i krumpirište, približili smo se šumarku i našli se pred mitraljezima uperenim u nas. Vidjela sam jednog ustašu kako trese onog na zemlji i kaže: »Diži se, evo ih, nagazili su.« Mi smo troje prvi otvorili vatru na ustaše da bismo omogućili Četi da se povuče. Ali zasjeda je bila postavljena sa tri strane. Kada smo vidjeli da se četa povukla, bacali smo bombe i počeli se i mi povlačiti. Sretno se povukao Krivokuća i ja, a poginuo je Klaudije Horvat. Nismo uspjeli da ga izvučemo jer je bio na brisanom prostoru pred ustaškim mitraljezima. Kada sam se prebacila preko ceste, vidjela sam da na cesti leži ranjeni mitraljezac Jelača. Pozvali smo ga da se dovuče do nas u zaklon i onda smo ga ponijeli do ostalih partizana. Čim sam srela ostale drugove, vidjela sam

da je ranjen i vodnik prvog voda naše čete Mile Kličković. Obojica su nam umrli na rukama. Bio je to strašan gubitak za našu četu. Poginula su tri odlična borca i druga.

Vrativši se na Žumberak, dobili smo naređenje da držimo položaje na Japetiću. Tu smo sjedili oko 3 dana, a ništa se nije događalo. Neprijatelja nije bilo nigdje, a mi smo bili željni da se osvetimo za smrt svojih drugova. Tada sam uputila pismo Štabu bataljona »Josip Kraš« i objasnila da na Japetiću nema neprijatelja; a ako dođe, bit će to takve snage da ih mi nećemo moći zadržati. Zato sam tražila od Štaba da nas šalje u akcije. Na koncu sam napisala: »Ako vi ne znate gdje je neprijatelj, mi znamo.«

Drugi dan dobila sam pismo iz Štaba Bataljona lijepo otkucano na mašini. Tu je pisalo o vojsci i vojnoj disciplini, zatim o poštivanju naređenja štabova, itd., a ja sam okrivljavana za nedisciplinu i partizanštinu. Pismo sam dala i komandiru Gugi i još nekim borcima. Svi mi nismo mogli shvatiti što smo krivi i kakvo je to zlo — partizanština. Kada sam kasnije došla u Štab Bataljona i pitala šta ono pismo znači i tko ga je pisao, drugovi su mi se samo smijali, a Ivica Lopajić mi je rekao da je oko mog pisma bilo mnogo buke, pa čak i prijedloga da se kaznim. On mi je objašnjavao da se sada moramo boriti protiv »partizanštine«, a to znači da više ne možemo samostalno i samoinicijativno napadati neprijatelja, već sve treba da ide po planu i po naređenju štabova, te da se oni moraju slušati bez pogovora. Usput mi je rekao da je pismo diktirao onaj »crni« što je došao iz Zagreba (Lola Ribar).

Na Žumberku su u to doba vodene velike borbe i izvođene velike i uspješne akcije. Koncem augusta na Žumberak dolazi i 4. kordunaška brigada s proslavljenim komandantom Nikolom Vidovićem. Kasnije dolazi i Proleterski bataljon, pa se od njega i Žumberačko-pokupskog odreda formira 13. proleterska brigada. Formiran je i Okružni komitet KPH za Žumberak i Pokuplje.

Meni su saopćili da moram ostaviti četu, da sam primljena u Okružni komitet KPH i određena za rad s omladinom i SKOJ-em u vojsci i na terenu. Ta me odluka teško pogodila, ali morala sam poslušati.

Prve organizacije SKOJ-a i omladine stvarala sam po selima općine Radatović i u četama i bataljonima 13. proleterske brigade, koja je na Žumberku vodila svakodnevne i vrlo teške borbe. Sjećam se da nije bilo mira ni jednog dana. Iz Zagreba i okolice u brigadu su sa svih strana neprekidno dolazile grupe omladinaca i omladinki, direktno iz đačkih klupa, radionica i sa sela, a poslije svake akcije i borbe velik broj boraca bio je izbacivan iz stroja. Tek što formiramo bataljonsko i brigadno rukovodstvo SKOJ-a i izaberemo sekretare po četama, poslije svake borbe sve se razbije. Nikako nisam uspijevala da organizaciju SKOJ-a u 13. proleterskoj brigadi učvrstim i sredim.

Skojevci su u borbi morali uvijek služiti primjerom. U neke borbe išla sam zajedno s njima, a kada je Brigada odlazila u akcije, a ja nisam

mogla s njima, plakala sam od jada što moram ostati na »političkom radu«, koji nisam voljela. Sve strahote rata, užas i tragediju naroda, smrt dragih drugova mogla sam podnositi samo tako da sama budem tamo gdje je najteže, a to je četa i akcije.

A onda je na Žumberak došao proglas Inicijativnog odbora Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije kojim se saziva I kongres u Bihaću. U tom Inicijativnom odboru bilo je i moje ime. Nisam znala kako je ono dospjelo čak u Bosnu, gdje se nalazio CK KPJ i CK SKOJ-a.

Na Kongresu u Bihaću drugovi su me pitali da li znam tko je sekretar CK SKOJ-a. Odgovorila sam da ne znam. Tada su mi rekli da ga znam i da je to onaj »crni« sa Žumberka.

Na svom putu po Jugoslaviji Ivo Ribar Lola odabirao je omladince i omladinke za rukovodstvo SKOJ-a i antifašističke odmladinske organizacije. Po nagovoru Lole Ribara Mile Perković, sekretar PK SKOJ-a Bosne i Hercegovine, dao mi je njemački šmajser umjesto moje puške. Bio je to tada za mene, pored omladinskog kongresa i Tita, kojeg sam tada prvi put vidjela, najveći događaj.

Ubrzo po povratku na Žumberak Veco Holjevac i Marko Belinić saopćili su mi da me iz CK KPH traže za rad u Pokrajinski komitet SKOJ-a, da već nekoliko puta pišu da dođem na Kordun, i pošto ne dolazim, da oni imaju naređenje da me tamo sprovedu pod stražom. I tako sam morala otići definitivno sa Žumberka i mog rodnog Okića, definitivno napustiti 13. proletersku brigadu i drugove s kojima su bili vezani dani najljepšeg drugarstva, dani kada sam upoznala najljepše ljudske kvalitete čovjeka.

Tešo Bulat

U POKUPLJU I ŽUMBERKU GODINE 1942

Prema odluci Glavnog štaba Hrvatske Grupa odreda Korduna i Banije izdala je naređenje Štabu 1. partizanskog kordunaškog odreda da njegov IV bataljon formira odgovarajuću grupu boraca i da je uputi na neoslobođeni teritorij u hrvatske krajeve Pokuplja i Žumberka.

U to vrijeme između Korduna i Pokuplja bila je već uspostavljena veza preko Nikole Brezovića Prebega koji je na tom području bio istaknuti partijski radnik. Grupa se formirala u komandi 3. čete u Lasinjskom Sjeničaku, u zaseoku Bjelošima, iz cijelog bataljona. Javljali su se prvenstveno politički najizgrađeniji borci koji su bili svjesni značaja širenja ustanka u tim hrvatskim krajevima. U grupu se prijavilo više dobrovoljaca, od kojih su izabrana jedanaestorica. U grupi su se nalazili Tešo Bulat, vođa grupe, Stevo Kličković, njegov zamjenik, Franjo Kurelac, politički rukovodilac i njegov zamjenik Nikola Ladišić. Ostali pripadnici grupe bili su: Milan Mraović Simić, Miladin Bastajić, Mile Bučan Ćirko, Mile Bastajić, Dušan Vlajinić Curica, Nikola Bastajić i Vujo Vuković. U grupi se nalazilo 9 Srba i 2 Hrvata — Kurelac i Ladišić.

Za odlazak smo se pripremali nekoliko dana. Upućivani smo da prvenstveno stupimo u kontakt s narodom, kome ćemo objasniti ciljeve svoje borbe. To je i bio naš glavni zadatak prvih dana boravka u Pokuplju. Pored toga imali smo zadatak da izvodimo i manje akcije srazmjerne našoj snazi. Za tih priprema uspostavljena je veza s Milanom Martinovićem, pripadnikom HSS-a iz Jamničke Kiselice. On je bio naš simpatizer, mada mu nisu bili sasvim jasni ciljevi naše borbe. Bio je spreman da nas preveze čamcem preko Kupe između sela Donje Kupčine i Gradca te da nas uputi prema Draganićkoj i Cvetkovačkoj šumi. Noću između 15. i 16. aprila stigli smo do Kupe, gdje nas je, prema dogovoru, dočekao Martinović. On nas je čamcem u dva navrata prevezao preko rijeke. Na rastanku nam je rekao: »Evo ovdje — pokazivao je rukom — nalazi se

desno moja kuća u kojoj su smještene ustaše, lijevo vam je selo Kupčina, a pred vama se nalazi Cvetkovačka šuma.« Rastali smo se i krenuli prema šumi. Idući kroz noć naišli smo na neko veće džbunje. Smatrajući da smo stigli do Cvetkovačke šume, odlučili smo da na tom mjestu dočekamo dan. Bilo je hladno pa smo naložili vatru i grijali se. Teren je bio jako podvodan i blatan. Tek kad je svanulo, vidjeli smo da se ne nalazimo u šumi, već u nekoj manjoj šikari, pa smo ubrzanim koracima produžili do velike i puste Cvetkovačke šume koja se nalazila pred nama. Čim smo stigli u šumu, donijeli smo odluku da što prije stupimo u kontakt s narodom, kako bi nas vidio i upoznao. Stupili smo najprije u kontakt s pastirima koji su se i preko zime nalazili sa stokom u šumi. Počeli smo zatim bijelom kredom ispisivati parole po drveću, na ogradama šumskih bunara i korita, kako bismo za sobom ostavili trag i dali do znanja stanovnicima najbližih sela da smo prisutni u tom kraju.

Pastiri su u kontaktu s nama izražavali veliko nepovjerenje. Pažljivo su slušali što smo im govorili, tko smo i zašto se borimo. Sve su to odobravali, ali su u svojim selima pričali kako su se u šumi sastali s četnicima, a ne s partizanima. Osjetili smo da je ustaška propaganda u ljudima tog kraja imala jak utjecaj. Stanovnici su nas se plašili, smatrajući nas četnicima koji su došli tamo da ubijaju Hrvate. Ostali smo ubrzo bez ikakve hrane, jer smo rezervu ponesenu s Korduna nakon par dana istrošili. Da bismo se zaštitili od hladnog zemljišta i hladnoće, sklonili smo se u jednu svinjarsku kućicu u šumi. Čim smo stigli na spomenuti teren, došli smo u sukob s političkim delegatom Franjom Kurelcem, koji nam je neprestano predlagao da se vratimo, jer je ovdje, tobože, nemoguće izdržati tako velike napore i opasnosti. Uveličavao je teškoće i pravio paniku. Ja sam mu na to rekao: »Ti sam možeš ići kamo hoćeš, ali mi ostajemo; ako ne ovdje, a onda na Žumberku.« Kurelac se nakon toga smirio i ostao i dalje s nama.

Uvidjevši i sami da nam pod tim uvjetima nema opstanka u Pokuplju, odlučili smo da se prebacimo za Žumberak, smatrajući da nam je tamo povoljniji teren, jer je na Zumberku odranije postojala jedna grupica partizana iz okolice Zagreba, koja se u jesen 1941. godine raspala. Naišavši na ustašku zasjedu na pruzi Zagreb—Karlovac, nismo se mogli probiti za Žumberak, pa smo se vratili u Cvetkovačku šumu. Prošla su već tri dana a da ništa nismo jeli. Sutradan smo odlučili da nekoga od boraca preobučena u civilno odijelo pošaljemo prema Draganiću ili Zdenčini da nam nabavi hrane. Javio se dobrovoljno politički delegat grupe Franjo Kurelac uvjeravajući nas da će on sigurno dobiti hrane, jer dobro poznaje taj teren iz vremena dok je bio trgovački pomoćnik u Draganiću. Složili smo se s tim prijedlogom. Imali smo u Franju povjerenja i pored njegova kolebanja. Čak smo mu obećali da ćemo još nekoga od boraca poslati pred njega kada se bude vraćao da mu pomogne donijeti hranu. Kurelac je otišao, a mi smo ostali i dalje u svinjarskoj kućici da se osušimo i odmorimo. Dva sata nakon toga poslali smo dvojicu boraca Milu Bućana

Ćirka i Milu Bastajića pred Kurelca. Ti su borci imali usput obaviti i patrolni zadatak. U jednom času došao je k nama u svinjarsku kućicu seljak Mirko Mikulić iz Kupčine s dva dječaka od 13 do 14 godina. Dječaci su bili rodom iz Sjeničaka, gdje ih je Mikulić najmio kao sluge i vodio kući u Kupčinu. Predstavili smo se Mikuliću i upoznali ga s razlozima zašto smo došli u Pokuplje, govoreći da smo mi partizani, da se borimo za oslobođenje zemlje od okupatora i domaćih izdajnika ustaša i četnika, da nismo četnici, kako nas ustaše nazivaju, i da bi trebalo da i Hrvati Pokuplja stupe u naše redove i da se bore za oslobođenje od zajedničkog neprijatelja. On je sve to klimajući glavom odobravao, ali nije htio da se s nama upusti u diskusiju i da o tome kaže svoje mišljenje. Imao je sira i krumpira u torbici, pa smo ga zamolili, s obzirom na to da se vraća kući u selo, da nam tu hranu proda. Dao nam je 3 domaća suha sira i dva kilograma krumpira, ali nam hranu nije naplatio.

Svinjarska kućica u kojoj smo se bili sklonili nalazila se na rubu potoka koji je u to vrijeme bio prilično nabujao. Između kućice i potoka vodio je šumski put. Kućica je bila drvena. Imala je izlazna vrata prema potoku, a na suprotnoj strani otvor za prozor. Krov joj je bio pokriven crijepom. Čekali smo nestrpljivo Kurelca i dvojicu boraca koji su otišli pred njega jer smo namjeravali da tada zajednički obavimo ručak. Umjesto njih pojavila se iznenada pred svinjarsku kućicu talijanska konjica iz Jastrebarskog od oko 300 konjanika. Talijane je vodio prema nama jedan pastir s kojim smo ranije kontaktirali. Oni su na nj naišli slučajno i prisilili ga da ih vodi prema našoj bazi, za koju su oni znali. Pastir je bio naš simpatizer iz sela Cvetkovića, i kako nam je kasnije rekao, ta ga se situacija teško dojmila. On je kasnije stupio kao borac u XIII proletersku brigadu, u kojoj je hrabro poginuo.

Začudilo nas je to da Talijane nisu primijetila dvojica naših boraca koje smo uputili u pravcu dolaska Talijana. Kasnije smo doznali da su oni u očekivanju Kurelca na jednom proplanku pospali od gladi i umora. Kad su opazili topot talijanske konjice, bilo je kasno da bilo šta poduzmu. Uspjeli su da se razbježe svaki na svoju stranu i potraže sklonište, kako ih Talijani ne bi pohvatali.

Kad su se talijanski vojnici približili kućici na udaljenosti od 50 m, borac Dušan Vlajinić, koji je izišao iz kućice, primijetio ih je i povikao: »Drugovi, vojska!« Ja sam na to uzviknuo: »K oružju!« Talijani su nastupali u dvije kolone: jedna se kretala iza kućice, a druga ispred nje. Otvorili smo na njih vatru. Talijani su uzvratili. Njihovi rafali bili su usmjereni prema vratima kućice okrenutim prema putu kojim su oni prilazili. Razvila se borba bez gađanja i bez komandi. Nije se imalo vremena nišaniti. Pucali smo uglavnom u pravcu talijanske kolone. Ipak smo uspjeli razbiti kolonu na dva dijela, tako da su se neki talijanski vojnici uplašili i počeli vraćati. Iskoristili smo to i jurnuli svi na vrata. Dušan Vlajinić i ja izašli smo posljednji. Glavnina grupe uspjela se prebaciti

preko potoka. Nas dvojicu Talijani su razdvojili. Nekim borcima ostale su cipele u vodi i blatu. Preplivavši potok, zauzeli su zaklone iza debelog drveća i odatle gađali Talijane sve dok se oni, Talijani, nisu počeli povlačiti. Vlajinić je također preplivao potok i spojio se s glavninom grupe. Jedini sam ja ostao odvojen, tako da su me Talijani gonili oko 300 m kroz šumu pucajući za mnom i pozivajući me neprestano da im se predam. Tek kad sam se našao u gustoj šumi, kroz koju nisu mogli da se kreću konji, Talijani su odustali da me dalje gone.

Pokupivši našu opremu: šinjele, torbice i rance, koje smo morali ostaviti, Talijani su spalili pastirsku kućicu. Tom prilikom pokosili su mitraljeskom vatrom seljaka Mikulića koji se zatekao u kućici ne želeći da bježi s nama. Dječaci koje je vodio pobjegli su s nama, ali je jedan od njih uhvaćen i odveden u talijanski logor.

Našavši se osamljen i odvojen od grupe u gustoj šumi, bio sam prisiljen da ponovno kontaktiram s pastirima kako bih se povezao sa svojim borcima. Pastiri su mi pričali kako su se Talijani hvalili da su potukli sve partizane. Govorili su da su zarobili 6 karabina, što me je navodilo na pomisao da je polovica mojih drugova izginula. Pomišljao sam da sam sebe likvidiram, jer sam se kao rukovodilac grupe smatrao odgovornim za njihove živote. Iscrpljen i gladan nastavio sam traganje ne bi li pronašao nekog od članova grupe. Još pred odlazak grupe u Pokuplje utanačili smo ugovorene znakove za raspoznavanje i povezivanje ako budemo razdvojeni. Čak smo i u Cvetkovačkoj šumi odredili zborna mjesta, gdje ćemo se pritom naći. Znakovi raspoznavanja bili su zvižduk na prste. Pošao sam prema utvrđenim zbornim mjestima, ali nigdje nikoga nisam našao. Lutao sam cijelu noć po šumi i u zoru se našao u blizini sela šišljavića. Cipele su mi bile pune vode, pa su mi se noge uslijed duga hodanja u njima uparile. Bio sam prisiljen da se izujem i da dalje idem bos.

Drugog dana ujutro saznao sam od pastira da me traže moji borci, iako su bili uvjereni da sam poginuo. Čak su se dogovorili i odredili mjesto gdje će me pokopati. Ja sam njih tražio na jednom, a oni mene na drugom mjestu. Tek drugog dana pred noć približio sam se svinjarskoj kućici kojoj se istovremeno približavala i grupa boraca. Uspostavili smo zviždukom vezu. Uputio sam se k njima. Kad smo se sastali, oduševljenju nije bilo kraja. Borci su me dizali od veselja u zrak i ljubili. Kad se veselje malo stišalo, primijetili smo u grupi dva nepoznata druga. Jedan od njih bio je Stjepan Koren Benđo, partijski radnik na tom terenu. On je znao za naš boravak u Pokuplju, pa je usput, idući na jedan partijski sastanak prema Jastrebarskom ili Zdenčini, naišao na našu grupu. On se interesirao za ishod borbe s Talijanima i izražavao zadovoljstvo što smo tako sretno prošli. Drugi civil bio je Tomo Mikulić Gajdaš. Tada smo doznali da su Talijani imali 10 poginulih, nekoliko ranjenih vojnika i četiri ubijena konja.

Koren je odustao od puta i zajedno se s Mikulićem vratio u Kupčinu da organizira za nas dobavu hrane. Navečer istoga dana krenuli smo u

Donju Kupčinu i smjestili se u zaselak Petričko Selo. Tu smo večerali. Čitavo selo bilo je partizanski raspoloženo, a posebno zaselak, u kome se nalazila obitelj Mikulića iz koje je nekoliko članova bilo partijski organizirano, npr. Tomo i Franjo. Iako su terenom krstarili ustaše i oružnici, mi smo bili smješteni na sigurna mjesta. Drugog dana boravka odvojio sam se od grupe i u pratnji Mile Bućana Ćirka otišao sam u Štab IV bataljona u selo Ostrožin na Kordunu radi informiranja o situaciji u Pokuplju i primanja novih naređenja.

U Štabu Bataljona pored Nikole Vidovića našao sam i Miloša Šumonju koji se u to vrijeme kao operativni oficir komande Grupe odreda Korduna i Banije nalazio na tom terenu. Šumonja se divio našem snalaženju u Pokuplju i našem držanju u borbi s Talijanima. Zatražio sam u Štabu Bataljona da mi se dodijeli pojačanje za Pokuplje kako bih mogao preći na izvođenje većih akcija. U Štabu su se složili da se u Pokuplje uputi još 5 boraca: Pajo Janjić, Jovica Mraović Zec, Nikola Bućan, Vaso Tepšić i Dušan Dejanović. Njih je u sastav grupe u Donju Kupčinu odveo Mile Bućan Ćirko. Iza toga grupa je ubrzo krenula iz Pokuplja za Žumberak. Čitavo to vrijeme Kurelac se nije pojavljivao. Izgleda da je i on kumovao izdajstvu i omogućio da nas Talijani pronađu i napadnu. Čuli smo da se nekoliko mjeseci kasnije vratio na Kordun. Tu je bio pozvan na odgovornost. Kada su ga počeli teretiti za dezerterstvo iz naše grupe, pobjegao je i sklonio se u Zagreb. Kasnije ga je kao ustaškog agenta koncem 1944. godine u Zagrebu u Branimirovoj ulici likvidirao Ivan Javornik Ratko.

Čim sam primio zadatke u Štabu Bataljona, prevezao sam se čamcem preko Kupe u Kupčinu. Na lijevoj obali Kupe dočekao me je Franjo Mikulić Kovač. Poveo me je kroz Cvetkovačku šumu i predao tamo Ivici Lopajiću, partijskom radniku iz Cvetkovića. Lopajić je dugo razmišljao kamo da me vodi, da li svome rođaku u Cvetković ili u Jasku k našem simpatizeru Ivanu Krsniku. Ipak se opredijelio za Krsnika. Približili smo se oprezno njegovoj kući. Čekao sam u dvorištu dok je Lopajić budio domaćina. Lopajić me je predao Krsniku, koji je već čuo da sam rukovodilac grupe što ju je on pred nekoliko dana sproveo na Žumberak. On mi je u svome stanu dao na raspolaganje malu djevojačku sobu u kojoj je trebalo da ostanem dok Krsnik ne pronađe kurira, domaćeg čovjeka, koji će me odvesti do mjesta gdje je grupa na Žumberku stacionirana. Krsnik i članovi njegove obitelji bili su sigurni i odani simpatizeri NOP-a, ali su u njihovu kuću često navraćali Talijani i oružnici, pa se pored svega nisam osjećao ugodno. U sobici sam preležao presvučen u civilno odijelo čitav dan do večeri. Kasno uveče došao je kurir Janko Višošević, naš simpatizer, koji se u to vrijeme nalazio kao domobran na odsustvu. Iako je bio pristaša NOP-a, nije se još tada usudio da napusti domobranstvo i pređe k nama. Višošević je znao gdje se nalazi naša grupa, i on me je odveo do nje u selo Pećno.

Grupa je još tada imala 15 boraca. Većina su bili seljaci, trojica zanatlije, a jedan, Milan Mraović Simić, đak.

Početkom maja 1942. grupa je uhapsila ustaškog tabornika Franju Dolanjskog, istaknutog ustaškog agenta iz sela Slavetić. Bio je poznat kao ogorčeni neprijatelj srpskog naroda i partizanskog pokreta. Kad smo došli da ga uhapsimo, našli smo kod njega veću količinu napljačkane robe porijeklom s Korduna. Dolanjskog smo našli na spavanju i predstavili mu se kao oružnici iz Krašića. On nam nije vjerovao, pa je kroz prozor uperio karabin prema nama. Milan Mraović Simić mu ga je zgrabio, uskočio kroz prozor u sobu i povikao: »Vi ste uhapšeni, mi smo partizani!« Žena i kćerka Dolanjskog vrisnule su i nadale se u plač. Žena je nakon toga iznenada skočila kroz prozor i slomila nogu. Unijeli smo je u kuću i smirili. Iz njihove trgovačke radnje uzeli smo određenu količinu odjeće, obuće i druge robe koja nam je bila potrebna i koju smo mogli ponijeti. Dolanjskog smo svezali, oduzeli mu pištolj, karabin i lovačku pušku. Pred tu akciju bili smo obaviješteni da on raspolaže s 10 karabina i većom količinom municije i bombi za naoružavanje domaćih ustaša. Toga oružja, međutim, nije bilo kod njega, jer ga je predao nekoliko dana ranije ustašama, o čemu je imao potvrdu. Kada smo Dolanjskog sprovodili u svoju bazu, odredili smo mu kao odgovornog pratioca Milana Simića, dok su ostali borci bili angažirani prenošenjem plijena koji smo uzeli u njegovoj trgovini. Povlačili smo se ubrzano prema bazi jer je u selu nastala uzbuna. Čak su i zvona na crkvi počela da zvone. Iako je Simić tjerao Dolanjskog ispred sebe s uperenim pištoljem i išao neposredno za njim, Dolanjski je, poznavajući dobro teren kojim smo se povlačili, iznenada skočio, bacio se niz jednu strminu obraslu šipragom i počeo bježati. Čuli smo kako lanci kojim je bio vezan zveče na njemu. Pucali smo za njim, ali ga nismo pogodili. Uspio je pobjeći i otići u oružničku stanicu Jastrebarsko. Tamo mu oružnici nisu povjerovali da je bio hapšen i da je uspio pobjeći, pa su ga strpali u zatvor. Teretili su ga da ih provocira i da im želi otkazati poslušnost. Ubrzo su oružnici doznali pravu istinu pa su ga uz izvinjavanja pustili.

Nekoliko dana kasnije uslijedio je naš napad na oružničku postaju Budinjak. Posada od nekoliko oružnika bila je stacionirana u privatnoj kući Herakovića. Ranije se tu nalazila trgovina. Kuća je bila zidana i u neposrednoj blizini ceste prema Samoboru. Iako smo akciju dobro pripremili, nismo uspjeli oružnike iznenaditi. Kada smo se noću oko 11 sati uspješno privukli u neposrednu blizinu zgrade i zauzeli položaj za napad, otkrio nas je stražar i zapucao. Oružnici su iz zgrade otvorili jaku vatru na nas. Žestokim otporom i masovnim bacanjem bombi pred nas neprijatelj nas je uspio odbiti. Kod nekih naših boraca nastupilo je kolebanje. Nismo se usuđivali na juriš jer bismo u takvoj situaciji imali prevelike žrtve. Odustali smo od napada i povukli se prema šumi Pogane Jame, odakle smo i došli, noseći sobom ranjenog borca Naceka Pipića. Stacionirali smo se u šumi u blizini Budinjaka u pravcu Kalja. Tu smo

napravili zasjedu očekujući intervenciju oružnika iz Kalja. Znajući da ih tu negdje čekamo, oružnici iz Kalja kretali su se prema nama vrlo oprezno u cik-cak koloni zaštićeni živicama. Držali su puške »na gotovs«. Čim su se oružnici približili, Milan Simić opalio je prije vremena metak na jednog od njih. Ne očekujući nas tu, oružnici su se uplašili i razbježali prije nego što smo uspjeli na njih otvoriti vatru. Ipak je akcija imala i nekakav uspjeh, jer se posada iz Budinjaka kasnije povukla u Stojdragu na sigurnije mjesto, čime se poluoslobođeni teritorij na Žumberku povećao. Čim su uslijedile naše akcije na Žumberku, stupio je u naše redove veći broj boraca iz toga kraja, a zatim je stigla i grupa iz Hrvatskog zagorja i nekoliko boraca iz Zagreba. U junu je stigla s Korduna preko Bosiljeva i Ribnika desetina boraca na čelu s Grgom Milašinčićem i spojila se s našom grupom. Tako su se stvorili uvjeti da formiramo prvu žumberačku četu, kojoj sam ja bio komandir, a komesar Ivan Sokolčić Fabijan. Zamjenik komandira postao je Pavle Vidaković, a pomoćnik komesara Milka Kufrin. Jurica Braušnik bio je operativni oficir. Vodnik prvoga voda postao je Stevo Kličković, drugog Pajo Janjić, a trećeg Milan Mraović Simić. Četa je imala 90 boraca. Narodni ustanak na Žumberku znatno je ojačao nakon neuspjeha koji je tu doživjela partizanska četa »Matija Gubec« u toku 1941. godine. Pri dolasku naše grupe na Žumberak 1942. godine primijetili smo vrlo veliko nepovjerenje onih Žumberčana koji su 1941. godine bili pripadnici čete »Matija Gubec«. Većina njih smatrala je da smo i mi ustaški provokatori kao i neki od onih koji su k njima dolazili 1941. godine i zbog kojih je i došlo do raspada čete, prije nego je ona počela s izvođenjem bilo kakvih akcija. Nismo zamjerali tim ljudima. I mi smo kasnije doživljavali da su nam iz Zagreba dolazili ustaški agenti, među kojima je bilo i žena. Pokušavali su da i nas domame do veze i sastanke u blizinu Zagreba i da nas tako likvidiraju, ali smo mi bili prema takvim provokatorima vrlo budni, poučeni iskustvom pripadnika čete »Matija Gubec«.

U julu 1942. dolazi s Korduna na Žumberak bataljon »Josip Kraš« sastavljen od oko 120 boraca. U sastav toga bataljona ulazi i naša žumberačka četa. Tako dolazi do formiranja Žumberačko-pokupskog odreda, u čiji sastav ulaze bataljoni »Josip Kraš« i »Kljuka«. Ovaj je posljednji nastao od čete »Kljuka« koja je djelovala na području Pokuplja. U rukovodstvo Štaba Odreda postavljeni su Slavko Klobučar Čort za komandanta, a Boris Balaš za komesara.

Nakon formiranja Odreda donesena je odluka da se zauzme neprijateljsko uporište u Kalju. Akciju na Kalje izveo je bataljon »Josip Kraš« na čelu s komandantom Miškom Breberinom i komesarom Matom Mejašićem jula 1942. Namjeravali smo pod svaku cijenu uništiti tu posadu čiji su pripadnici često upadali u okolna sela pljačkajući i terorizirajući mještane. Posada se sastojala od 26 oružnika i 11 financa spremnih za borbu.

Štab Bataljona postavio je drugu i treću četu kao obezbjeđenje u pravcu Kostanjevca, a prva četa pod komandom Steve Kličkovića i komesara Grge Milašinčića imala je zadatak da napadne oružnike. Prije akcije pokidali smo telefonske veze i prekopali cestu od Kalja prema Kostanjevcu i Strojdragi kako bismo se zaštitili od intervencije iz tih neprijateljskih uporišta. Napad je počeo rano ujutro, što do tada nismo običavali. Jurišna četa brzo je likvidirala finance, dok se oružnici nisu htjeli predati jer su bili dobro utvrđeni u zgradi, a izvan nje imali su jake betonirane rovove s mitraljeskim gnijezdima. Iako su u početku borbe ubijena 4 oružnika, ipak se ostali nisu htjeli predati. Naročito su se uporno borili jedan narednik i dvojica podoficira koje nismo mogli nikako istjerati iz rova. U toku borbe naš puškomitraljezac Kraus došao je na ideju da se popne na tavan zgrade šumarije u neposrednoj blizini i da s njega počne tući oružnike. Kraus se oprezno popeo na tavan, neprimjetno skinuo nekoliko komada crijepa, proturio kroz letve puškomitraljez i stao s leđa tući oružnike u rovovima. Čim se to dogodilo, oružnici su dali signal s komandnog mjesta o završetku borbe.

U toj akciji zarobili smo prilično plijena. Likvidirali smo 6 oružnika poznatih terorista, a jednoga smo na intervenciju neke familije iz Budinjaka pustili uz uvjet da će stupiti u naše redove, što je on i učinio, ali je ubrzo dezertirao i odnio nam sobom jednu pušku. Komandir oružničke stanice u Kalju, koji je kao naš simpatizer održavao s nama vezu, nalazio se u to vrijeme u Karlovcu. Kasnije je stupio u naše redove i postao vojni rukovodilac. U borbi u Kalju poginuo je omladinac Toma Juraković, Žumberčanin, iz Novog Sela. On je bio i prvi žumberački partizan koji je do tada poginuo. Bio je jedan od najboljih boraca sa žumberačkog područja. Tom prilikom teže je ranjen borac Mirko Bjeloš, koji je kasnije nesretnim slučajem poginuo na Kordunu 1943. godine.

19. augusta bataljon »Josip Kraš« napao je oružničku postaju u selu Pribiću. Pribićka posada imala je ispred sebe i predstražu domobrana. Domobrani su se nalazili van kasarne na udaljenosti od kilometar i po od sela. Druga četa napadala je domobrane i oružnike u Pribiću, a prva s jednim vodom predstražu tog uporišta u zaseoku Milašinčićima, dok je s druga dva voda davala obezbjeđenje u pravcu Krašića. U toku noći druga četa s jednim vodom prve čete likvidirala je domobrane u uporištu, ali se oružnici nisu htjeli nikako predati. Već je i svanulo a oni su uvijek vodili borbu. Računali su na pomoć iz Krašića. I nisu se prevarili. Podržavani s tri aviona, ustaše i domobrani iz Krašića pošli su u pomoć posadi u Pribić. Nastavili smo trosatnu borbu s njima na jednoj i s oružnicima u opsadi na drugoj strani. Uspjeli smo odbiti napad ustaša, ali oružnike nismo mogli nikako razoružati. Utom je stiglo naređenje da se povučemo. Čim se druga četa, koja je izvodila napad, počela povlačiti, dvojica vodnika iz moje čete, koja se nalazila u blizini u zaštiti, Jovica Mraović Zec i Pajo Janjić, predložila su da još mi pokušamo likvidirati oružnike tako da jedan od naših boraca uzme dvoje velike ljestve, spoji ih i zatim

odnese do zgrade u kojoj su se nalazili oružnici, kako bi se preko njih ubacili borci u samu zgradu. Prihvatio sam njihov prijedlog jer mi se učinio vrlo zanimljiv. Borac šiško ostvario je tu zamisao. Prislonio je ljestve s one strane zgrade gdje nije bilo prozora, već samo tavanski otvor. Zajedno s još jednim borcem popeo se na tavan i počeo s puškomitraljezom tući po stropu iznad prostorije u kojoj su se nalazili oružnici. Namjeravao je da mitraljeskim mecima napravi rupu na stropu kroz koju bi se u prostoriju mogla ubaciti bomba. Uslijed mitraljeske vatre s tavana 15 oružnika i 2 ustaše počeli su da se povlače iz jedne u drugu prostoriju u zgradi. Naša su ih dvojica boraca pratila. Ubrzo su mitraljeskim mecima probili rupu i na stropu te druge prostorije. Uvidjevši da nemaju izlaza, oružnici su pristali na predaju.

Zarobljene oružnike poveli smo u Štab Odreda koji se nalazio u selu Reštovu, dok se Štab Bataljona nalazio u Sošicama. Iznenadili smo rukovodstva štabova kad srrio im podnijeli izvještaj o likvidaciji oružnika. Način na koji smo to izveli ličio je svima na senzaciju. Osim zarobljenih oružnika zaplijenili smo veću količinu oružja i municije, a dovezli smo i nekoliko kola žita.

Dolaskom IV kordunaške brigade na čelu s Nikolom Vidovićem u Žumberak uslijedila je iz garnizona Zagreba, Karlovca i drugih uporišta veća neprijateljska ofenziva na to područje. Pred nadmoćnim neprijateljskim snagama povlačili smo se uz borbu u pravcu Slovenije prema Zičari i Orehovici. Na teritoriju Slovenije neprijatelj nas nije tukao. Nakon povlačenja neprijateljskih vojnika IV kordunaška brigada vratila se na Kordun, a mi ponovno na teritorij Žumberka. Tu smo dobili podatke da je neprijatelj uspostavio svoje posade u nekoliko novih mjesta. Najbliži nam je bio njihov garnizon u Sošicama, mjestu koje smo prije ofenzive držali u svojim rukama i koje je dosta dugo bilo slobodno. Odlučili smo da napadnemo posadu kako bismo u narodu demantirali ustaške glasine o našem uništenju u toku ofenzive. Doznali smo da oružnička posada u Sošicama ima 42 oružnika, ali nam ti podaci nisu bili sasvim sigurni, jer smo ih teško provjeravali s obzirom na to da je poslije ofenzive bila nastupila izvjesna demoralizacija kod stanovništva na tom području zbog našeg povlačenja. Usprkos tomu naše rukovodstvo riješilo je da radi poboljšanja političke situacije u tom kraju koncem septembra napadnemo posadu i tako podignemo moral u narodu. Neprijatelja smo iznenadili jer smo ga napali u toku dana. Napad su izveli bataljon »Josip Kraš« i dvije čete našeg bataljona, dok su se na osiguranju prema Gornjoj Vasi nalazili borci Krškog odreda iz Slovenije, a prema Kostanjevici jedna naša četa. Garnizon u Sošicama bio je udaljen oko 1 km od mjesta. Uoči napada osmatrali smo neprijateljske položaje i kretanje njihovih vojnika. Posada se nalazila u zidanoj jednospratnoj školskoj zgradi u čijoj se neposrednoj blizini nalazila crkva i samostan opatica. Kroz guste voćnjake i bašte punih kukuruza privukli smo se neprimjetno školskoj zgradi. Svi oružnici nalazili su se u kasarni, dok su se njihovi rukovodioci zabavljali u kuglani

Štab Bataljona postavio je drugu i treću četu kao obezbjeđenje u pravcu Kostanjevca, a prva četa pod komandom Steve Kličkovića i komesara Grge Milašinčića imala je zadatak da napadne oružnike. Prije akcije pokidali smo telefonske veze i prekopali cestu od Kalja prema Kostanjevcu i Strojdragi kako bismo se zaštitili od intervencije iz tih neprijateljskih uporišta. Napad je počeo rano ujutro, što do tada nismo običavali. Jurišna četa brzo je likvidirala finance, dok se oružnici nisu htjeli predati jer su bili dobro utvrđeni u zgradi, a izvan nje imali su jake betonirane rovove s mitraljeskim gnijezdima. Iako su u početku berbe ubijena 4 oružnika, ipak se ostali nisu htjeli predati. Naročito su se uporno borili jedan narednik i dvojica podoficira koje nismo mogli nikako istjerati iz rova. U toku borbe naš puškomitraljezac Kraus došao je na ideju da se popne na tavan zgrade šumarije u neposrednoj blizini i da s njega počne tući oružnike. Kraus se oprezno popeo na tavan, neprimjetno skinuo nekoliko komada crijepa, proturio kroz letve puškomitraljez i stao s leđa tući oružnike u rovovima. Čim se to dogodilo, oružnici su dali signal s komandnog mjesta o završetku borbe.

U toj akciji zarobili smo prilično plijena. Likvidirali smo 6 oružnika poznatih terorista, a jednoga smo na intervenciju neke familije iz Budinjaka pustili uz uvjet da će stupiti u naše redove, što je on i učinio, ali je ubrzo dezertirao i odnio nam sobom jednu pušku. Komandir oružničke stanice u Kalju, koji je kao naš simpatizer održavao s nama vezu, nalazio se u to vrijeme u Karlovcu. Kasnije je stupio u naše redove i postao vojni rukovodilac. U borbi u Kalju poginuo je omladinac Toma Juraković, Zumberčanin, iz Novog Sela. On je bio i prvi žumberački partizan koji je do tada poginuo. Bio je jedan od najboljih boraca sa žumberačkog područja. Tom prilikom teže je ranjen borac Mirko Bjeloš, koji je kasnije nesretnim slučajem poginuo na Kordunu 1943. godine.

19. augusta bataljon »Josip Kraš« napao je oružničku postaju u selu Pribiću. Pribićka posada imala je ispred sebe i predstražu domobrana. Domobrani su se nalazili van kasarne na udaljenosti od kilometar i po od sela. Druga četa napadala je domobrane i oružnike u Pribiću, a prva s jednim vodom predstražu tog uporišta u zaseoku Milašinčićima, dok je s druga dva voda davala obezbjeđenje u pravcu Krašića. U toku noći druga četa s jednim vodom prve čete likvidirala je domobrane u uporištu, ali se oružnici nisu htjeli nikako predati. Već je i svanulo a oni su uvijek vodili borbu. Računali su na pomoć iz Krašića. I nisu se prevarili. Podržavani s tri aviona, ustaše i domobrani iz Krašića pošli su u pomoć posadi u Pribić. Nastavili smo trosatnu borbu s njima na jednoj i s oružnicima u opsadi na drugoj strani. Uspjeli smo odbiti napad ustaša, ali oružnike nismo mogli nikako razoružati. Utom je stiglo naređenje da se povučemo. Čim se druga četa, koja je izvodila napad, počela povlačiti, dvojica vodnika iz moje čete, koja se nalazila u blizini u zaštiti, Jovica Mraović Zec i Pajo Janjić, predložila su da još mi pokušamo likvidirati oružnike tako da jedan od naših boraca uzme dvoje velike ljestve, spoji ih i zatim

odnese do zgrade u kojoj su se nalazili oružnici, kako bi se preko njih ubacili borci u samu zgradu. Prihvatio sam njihov prijedlog jer mi se učinio vrlo zanimljiv. Borac šiško ostvario je tu zamisao. Prislonio je ljestve s one strane zgrade gdje nije bilo prozora, već samo tavanski otvor. Zajedno s još jednim borcem popeo se na tavan i počeo s puškomitraljezom tući po stropu iznad prostorije u kojoj su se nalazili oružnici. Namjeravao je da mitraljeskim mecima napravi rupu na stropu kroz koju bi se u prostoriju mogla ubaciti bomba. Uslijed mitraljeske vatre s tavana 15 oružnika i 2 ustaše počeli su da se povlače iz jedne u drugu prostoriju u zgradi. Naša su ih dvojica boraca pratila. Ubrzo su mitraljeskim mecima probili rupu i na stropu te druge prostorije. Uvidjevši da nemaju izlaza, oružnici su pristali na predaju.

Zarobljene oružnike poveli smo u Štab Odreda koji se nalazio u selu Reštovu, dok se Štab Bataljona nalazio u Sošicama. Iznenadili smo rukovodstva štabova kad smo im podnijeli izvještaj o likvidaciji oružnika. Način na koji smo to izveli ličio je svima na senzaciju. Osim zarobljenih oružnika zaplijenili smo veću količinu oružja i municije, a dovezli smo i nekoliko kola žita.

Dolaskom IV kordunaške brigade na čelu s Nikolom Vidovićem u Žumberak uslijedila je iz garnizona Zagreba, Karlovca i drugih uporišta veća neprijateljska ofenziva na to područje. Pred nadmoćnim neprijateljskim snagama povlačili smo se uz borbu u pravcu Slovenije prema Žičari i Orehovici. Na teritoriju Slovenije neprijatelj nas nije tukao. Nakon povlačenja neprijateljskih vojnika IV kordunaška brigada vratila se na Kordun, a mi ponovno na teritorij Žumberka. Tu smo dobili podatke da je neprijatelj uspostavio svoje posade u nekoliko novih mjesta. Najbliži nam je bio njihov garnizon u Sošicama, mjestu koje smo prije ofenzive držali u svojim rukama i koje je dosta dugo bilo slobodno. Odlučili smo da napadnemo posadu kako bismo u narodu demantirali ustaške glasine o našem uništenju u toku ofenzive. Doznali smo da oružnička posada u Sošicama ima 42 oružnika, ali nam ti podaci nisu bili sasvim sigurni, jer smo ih teško provjeravali s obzirom na to da je poslije ofenzive bila nastupila izvjesna demoralizacija kod stanovništva na tom području zbog našeg povlačenja. Usprkos tomu naše rukovodstvo riješilo je da radi poboljšanja političke situacije u tom kraju koncem septembra napadnemo posadu i tako podignemo moral u narodu. Neprijatelja smo iznenadili jer smo ga napali u toku dana. Napad su izveli bataljon »Josip Kraš« i dvije čete našeg bataljona, dok su se na osiguranju prema Gornjoj Vasi nalazili borci Krškog odreda iz Slovenije, a prema Kostanjevici jedna naša četa. Garnizon u Sošicama bio je udaljen oko 1 km od mjesta. Uoči napada osmatrali smo neprijateljske položaje i kretanje njihovih vojnika. Posada se nalazila u zidanoj jednospratnoj školskoj zgradi u čijoj se neposrednoj blizini nalazila crkva i samostan opatica. Kroz guste voćnjake i bašte punih kukuruza privukli smo se neprimjetno školskoj zgradi. Svi oružnici nalazili su se u kasarni, dok su se njihovi rukovodioci zabavljali u kuglani

i gostionici. Pred zgradom se nalazio samo jedan stražar. Prišao sam mu i viknuo: »Ne pucaj jer si gotov!« Zanijemio je od straha, skinuo pušku i odbacio je od sebe. Uslijedila je paljba i juriš naših jedinica na zgradu. U roku od 5 minuta posada je bila likvidirana. Otpor je uspio pružiti samo jedan oružnik. On je lakše ranio jednog našeg borca, ali je i sam pao pogođen našim metkom. Prije nego što smo stigli u zgradu, taj je oružnik bacio pun sanduk bombi u zahod, jer je bio izrazito ustaški raspoložen. Pokupili smo sav plijen: oko 40 pušaka, 5—6 hiljada metaka i 200 bombi, a zatim odveli zarobljene u mjesto Sošice.

Tu smo ih sve svukli i pustili»

Uspješno izvedenom akcijom u Sošicama opovrgli smo ustašku propagandu o uništenju partizana na Žumberku. To je povratilo vjeru Žumberčana u našu snagu i mnogo doprinijelo daljnjem razvoju ustanka u tom kraju, koji je počeo naročito naglo jačati dolaskom 13. proleterske brigade.

Р Е З Ю М Е

В этом, третьем томе Сборника Исторического архива в Карловце опубликованы труды сорока авторов о восстании и о первом годе Народно-освободительной войны в югозападной части Хорватии, или, более точно, на территории областей: Жумберак, Покупле, западная часть Бании (Глина), Кордун, Горский котар и Лика.

Издатель решил обработать ту территорию по двум причинам:

— во-первых, территория находящаяся теперь в ведении специальности Исторического архива — Карловац, как регионального архивского учреждения, распространяется на город Карловац, Кордун, Лику и на восточную часть Горского котара (волости Врбовско и Огулин),

— во-вторых, области обработаны в этом Сборнике представляли в 1941. году два партийных округа, в которых организации коммунистической партии, тем же самым и восстание, были руководимы двумя окружными партийными руководствами: Окружным комитетом коммунистической партии — Карловац и Окружным комитетом коммунистической партии Лики. — Так издатель в этих трудах охватывает целую область, принадлежащую в 1941. году ведению Окружного комитета — Карловац, хотя некоторые её части теперь и не находятся в ведении Исторического архива — Карловац (как Жумберак, Покупле, западная часть Бании — Глина, и западная часть Горского котара).

Особое обстоятельство в том, что географическая территория охватываема трудами в этом Сборнике, заодно и вглавном представляет центральную территорию восстания в Хорватии в 1941. году. На той территории впервые поднимаются массовые восстания народов Хорватии (вглавном сербов и хорватов), на пр. в области Долнего Лапца в Лике. В тех областях быстрее всего развивается процесс формирования тех малых и междоусобно ещё слабо повязанных отрядов в военно организированные батальоны, повязанные единством командования штабами отрядов и штабами групп отрядов (Кордун, Лика, Бания и Горский котар). — В том просторе раньше всех в Хорватии были формированы народно-освободительные комитеты, от сельских до уездных и окружных, как органы новой народной власти (Кордун, Лика, Бания). На том просторе был формирован и действует Главный штаб народно-освободительных партизанских отрядов Хорватии с месяца октября 1941 (Кордун). — После, в течении первого года войны, тут помещаются даже все центральные военные и политические органы и учреждения народно-освободительного движения в Хорватии. На том же просторе быстрее всего течёт процесс перерастания партизанских батальонов в более крупные оперативные формации — бригады и дивизии, и именно из тех

единиц и на той территории был формирован Первый хорватский корпус (из дивизий Лики, Кордуна, Горского котара и Бании), четвёртый по очереди корпус народно-освободительного войска Югославии.

Труды в этом Сборнике обрабатывают события в первом году Народно-освободительной войны, значит с месяца июля 1941. года по месяц июль 1942. года. Но в некоторых трудах обработан и немного раньший период, — как время агрессии сил Оси на Югославию, первые месяци оккупации страны, которые в то же время были и месяцами подготовок руководств и организаций коммунистической партии к поднятию восстания. Всё это совместно представляет беспрерывность усилий в сопротивлении агрессору и в защите независимости народов Югославии.

Большая часть авторов были участниками ими описываемых событий. За многими из них были значительные функции и роли в организовании восстания и в руководстве Народноосвободительной войны в той области Хорватии в 1941. году и следующих лет.

Статьи в этом Сборнике разнородны, как по способу изложения данных, тако и по толкованию событий. Больше всего в этих статьях являются воспоминания. Только семь из них писаны на основе архивных материалов и, от часть, воспоминаний. Специальные научные труды, как в территориальном смысле, так и в смысле проблем, представляют только некоторые данные к более специальной обработке целины истории Народно-освободительной войны в этих краях. — Между здесь опубликованными воспоминаниями есть несколко оригинальных, отличающихся особой индивидуальностью, так что едва бы можно было найти другие лица, знающие о тех событиях что-либо или больше показанного. В некоторых из таких статей в первый раз здесь есть таких опубликованных данных, неизвестных поныне всем слоям нашего общества. — Тому подобно есть несколько статей, где описывания данных отчасти соответствуют уже опубликованным воспоминаниям других участников. Но они теми теперь бывают значительно дополняемы, давая им кое-где иное или довольно различное объяснение отдельных событий. — Некоторые авторы в изложении своих воспоминаний консультировались с другими участниками событий или пользовались архивными материалами. Поэтому некоторые статьи являются как своего вида мозаика воспоминаний разных участников тех же событий.

Редакция трудилась проверять верность приведённых данных. В том отношении вложены значительные усилия. Каждая нужная корректура сделана только в полном согласии с автором. Но так не было возможно делать повсюду, принимая во внимание особые характерные черты трудов, в которых отдельные данные сохранились только в личниых воспоминаниях в памяти отдельных участников. Труды в Содержании Сборника распределены в семь групп. Каждая

из них является как определённая географическая целина, хотя они между собой и просторно и тематически взаемно повязаны. — Редакция их распределила в такие группы и технической ясности ради, хотя труды эти в тематическом отношении могли бы явиться и в ином порядке.

SUMMARY

The Historical Archives of Karlovac has published in this Anthology the works of 40 authors. They are about the uprising in the first year of the National Liberation Struggle in the south-west of Croatia, or more precisely, on the territory of Žumberak, Pokuplje, the western part of Banija (Glina), Kordun, Gorski Kotar (the Mountain District), and Lika. There are two reasons why the publisher has decided to cover this territory:

firstly, the Karlovac Historical Archives as a regional institution has specialized in the territory of the Karlovac-city, the territory of Kordun, Lika, and the eastern part of Gorski Kotar) the communities of Vrbovsko and Ogulin);

secondly, on the territory covered in this Anthology there were in 1941 two party districts in which two party leaderships conducted the organizations of the Communist Party. The result was that they also conducted the uprising. These were the District Committee of the Communist Party of Croatia for Karlovac and the District Committee of the Communist Party of Croatia for Lika. This is the reason why the publisher has in these works also covered the territory which was in it 1941 under the leadership of the District Committee for Karlovac althoughit is not covered in the work of the Historical Archives of Banija—Glina, the western part of Gorski Kotar).

The special circumstances are that the territory dealt with in the works of this Anthology at the same time represents the main and central territory of the uprising in Croatia in 1941. The first mass uprisings of the peoples of Croatia were organized on this territory very early (e. g. the territory of D. Lapac in Lika); it was on this territory in Croatia that the process of formation of the partisan units developed fastest. These small and badly co-ordinated units also grew fast into military organized battalions co-ordinated by a united command of the Unit Headquarters and the Group Headquarters) Kordun, Lika, Banija, and Gorski Kotar); the earliest people's liberation committees in Croatia were formed on this territory. They developed from village, district, and regional committees as the organs of the new people's authorities (Kordun, Lika, Bamija), the Main Headquarters of the People's Liberation Partisan Units of Croatia was formed here and it worked on this territory from October 1941 (Kordun), and later in the course of the first year of the war all the central military and political institutions of the people's liberation movement in Croatia were situated on this territory. It was here that the process of the

growth of the partisan battalions into larger operative formations — brigades and division — began, and it was out of the units on this territory that the First Croatian Corps was formed (the divisions were from Lika, Kordun, Gorski Kotar, and Banija); this was the fourth of the corps of the People's Liberation Army of Yugoslavia.

The works in this Anthology deal with the events of the first year of the People's Liberation Struggle, that is to say with the events from July 1941 until July 1942, and in some of the works with a somewhat earlier period — such as the time of the Axis Forces aggression on Yugoslavia, the first months of the occupation of the country. These were at the same time the months of preparation for the leadership and the organization of the Communist Party for the uprising. This also shows the continuity of the resistance to the aggressor, the defence of the independence of the peoples of Yugoslavia.

Most authors have taken part in the events they have described, a greater number of them have held important functions and have had an important part in the organization of the uprising or in the leadership of the Peopel's Liberation Struggle in this part of Croatia in 1941 as well as in the years that followed.

The supplements of this Anthology are varied, in the way the facts are presented as well as in the way the events are interpreted. The greatest number of these supplements are memoirs and only seven of them have been written on the basis of the Archives' materials and are only partly memoirs. The professional works are in the territorial and in the problematical sense partial and they are only a supplement for a more studious treatment of the whole history of the national liberation struggle in these parts. Among the published memoirs there are quite a few original ones and some of these are entirely personal. Because of that it would have been imposible to find any other persons who would know something, let alone more, about these events. In some of these works some facts about which the wider or the narrower public knew nothing are published. Similarly, there are a few works in which the discriptions are partly congruous with the memoirs of the other participants which were previously published, or they supplement them considerably, and from time to time they give a different or considerably different interpretation of some events. Some of the authors have consulted the other participants of these events or the materials from the Archives.Because of that some of the materials are really a mozaic of memoirs of a few of the participants.

The editors have tried to ascertain the truthfullness of the facts brought out and a considerable effort has been made in this respect. All the necessary corrections have been made with the authors' consent. But it was impossible to do this in all cases because of the character of these works, some facts have been preserved only in the personal remembrances of the individual participants.

The works which make up this Anthology have been grouped into seven groups and each of them represents some geographical whole although they are interconnected territorially as well as thematically. They have been sorted out into these groups because of technical clearness as well; although in the thematical respect these works could have had a different order, too.

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Buch des Historischen Archivs in Karlovac werden die Arbeiten 40 Autoren über den Aufstand und über das erste Jahr des Volksbefreiungskrieges im südwestlichen Teil Kroatiens, oder genauer gesagt, im Raum von Zumberak, Pokuplje, westlichen Teil von Banija (Glina) Kordun, Gorski Kotar und Lika veröffentlicht. Der Herausgeber hat sich entschlossen, eben diese Gebiete zu bearbeiten, aus folgenden zwei Gründen:

erstens, die heutige Fachtätigkeit des Historischen Archivs in Karlovac, als einer regionalen archivalischen Institution, erstreckt sich auf die Stadt Karlovac, weiter auf Kordun, Lika und auf den östlichen Teil von Gorski Kotar (Gemeinden Vrbovsko und Ogulin);

zweitens, die in diesem Buch behandelte Gebiete waren im Jahre 1941 zwei Parteidistrikte, in denen die Organisationen der Kommunistischen Partei und demzufolge auch den Aufstand zwei Kreisparteiführungen leiteten: Kreiskomitee der Kommunistischen Partei Kroatiens in Karlovac und Kreiskoinitee der Kommunistischen Partei Kroatiens für Lika. Deswegen umfaßt der Herausgeber im Buch auch diejenige Gebiete, die im Jahre 1941 dem Kreiskomitee in Karlovac gehörten, obwohl sie heute außer dem Rahmen der regionalen Tätigkeit des Historischen Archivs in Karlovac sind (Zumberak, Pokuplje, westlicher Teil von Banija—Glina, westlicher Teil von Gorski kotar).

Von besonderer Bedeutung ist auch die Tatsache, daß in diesem Buch behandeltes geographisches Gebiet gleichzeitig und größtenteils das zentrale Aufstandsgebiet Kroatiens im Jahre 1941 darstellt. In diesem Raum kam es zu den ersten massenhaften Aufständen der Völker Kroatiens (z. B. Gebiet um D. Lapac in Lika); in diesem Raum entwickelten sich am schnellsten die Partisanenabteilungen und nachher wuchsen bald aus diesen kleinen und miteinander schlecht verbundenen Abteilungen militärisch organisierte Bataillons, die mit einem einheitlichen Kommando der Abteilungsstäbe und Abteilungsgruppenstäbe verbunden waren (Kordun, Banija und Gorski kotar); in diesem Raum sind die ersten Volksbefreiungsausschüsse, von der Dorfsausschüssen bis zu den Berzirks- und Kreisausschüssen als die Organe der neuen Volksverwaltung konstituiert worden (Kordun, Lika, Banija), hier ist auch das Hauptüuartier der Partisanenabteilungen Kroatiens formiert und hier war es seit Oktober 1941 tätig (Kordun); später, im Laufe des ersten Kriegsjahres, befanden sich hier alle militärische und politische Zentralinstitutionen der Volksbefreiungsbewegung Kroatiens; in diesem Raum entwickelten sich am schnellsten die Partisanenbataillons in die größeren Operationsformationen — Brigaden und Divisionen, und eben von diesen Einheiten ist hier das erste Kroatische Korps formiert worden (von den Divisionen aus Lika, Kordun, Gorski kotar und Banija), das nach der Reihenfolge das vierte Korps der Volksbefreiungsarmee Jugoslawiens war.

In diesem Buch werden die Geschehnisse im ersten Jahr des Volksbefreiungskrieges beschrieben, also vom Juli 1941 bis zum Juli 1942, doch manche Verfasser schildern auch die Geschehnisse aus früherem Zeitabschnitt, wie die

Aggression der Achsenmächte auf Jugoslawien, die ersten Monate der Okkupation, die Vorbereitungen der Führungen und Organisationen der Kommunistischen Partei für den Aufstand, was alles für eine Kontinuität des Widerstands gegen den Aggressor und der Freiheitsverteidigung Völker Jugoslawiens zeugt.

Die meisten Autoren haben persönlich in den beschriebenen Ereignissen teilgenommen, viele hatten eine wichtige Rolle oder Funktion in der Organisation des Aufstands und in der Führung des Volksbefreiungskrieges in diesem Teil Kroatiens im Jahre 1941 und in fügenden Jahren inne.

Die Beiträge in diesem Buch sind verschieden, wie nach der Schilderungsart der Tatsachen, so auch nach der Interpretation der Ereignisse. Die meisten Beiträge sind eigentlich Erinnerungen, nur sieben Beiträge sind auf Grund der Archivakten und nur teilweise auch auf Grund der Erinnerung geschrieben worden. Was das Territorium und die Problematik anbetrifft, sind die Facharbeiten im Buch unvollständig und stellen eigentlich nur einen Beitrag für eine wissenschaftliche Bearbeitung der Gesamtgeschichte des Volksbefreiungskrieges in diesen Gebieten dar.

Unter den veröffentlichten Erinnerungen finden wir mehrere, die authentisch sind, einige davon sind aber ganz persönlich, so daß es schwer wäre, jemanden zu finden, der über diese Ereignisse überhaupt etwas oder eventuel mehr wissen könnte. So werden in einigen Beiträgen die Tatsachen ans Licht gebracht, die bis jetzt der breiteren und engeren Öffentlichkeit unbekannt waren. Es gibt auch einige Beiträge, wo der Tatsachenbericht teilweise mit den früher veröffentlichten Erinnerungen anderer Teilnehmer übereinstimmen, die sie aber gleichzeitig ziemlich ergänzen, und stellenweise sogar eine verschiedene oder ziemlich verschiedene Interpretation der einzelnen Ereignissen geben. Einige Autoren aber haben die anderen Teilnehmer oder die Archivakten konsultitert. So stellen manche Arbeiten ein Mosaik der Erinnerungen mehrerer Teilnehmer in diesen Ereignissen dar.

Die Redaktion bestrebte sich die Echtheit der beschriebenen Tatsachen zu prüfen und in dieser Beziehung ist es sehr viel gemacht; jede eventuelle Berichtigung wurde mit der Zustimmnug des Autors gemacht. Überrall war dieses Verfahren wegen der Eigenschaft der Arbeiten nicht durchzuführen, denn manche Tatsachen sind nur in den persönlichen Errinnerungen einzelner Teilnehmer aufbewahrt.

Im Inhalt des Buches sind die Arbeiten in sieben Gruppen geteilt; jede Gruppe stellt eine bestimmte geographische Einheit dar, obwohl sie alle räumlich und thematisch miteinander verbunden sind. Die Redaktion hat sie so wegen der technischen Übersicht verteilt, obwohl, thematisch gesehen, auch eine andere Reihenfolge möglich wäre.

TUMAČ SKRAĆENICA

AF2	— Antifašistički front žena
BEP	— Banovinsko električno poduzeće
CK	— centralni komitet
DD	— dioničko društvo
DEP	— Državno električno poduzeće
GESTAPO	— Nacistička tajna politička policija
GŠH	— Glavni štab Hrvatske
HRS	— Hrvatski radnički savez
HSS	— Hrvatska seljačka stranka
IO	— izvršni odbor
JNA	— Jugoslavenska narodna armija
JNOF	— Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta
K	— kota
KK	— kotarski komitet
KNOO	— kotarski narodnooslobodilački odbor
KNOPO	— Kordunaški narodnooslobodilački partizanski odred
KPH	— Komunistička partija Hrvatske
KPJ	— Komunistička partija Jugoslavije
KPO	— Kordunaški partizanski odred
м к	— mjesni komitet
NDH	— Nezavisna Država Hrvatska
NOB	— narodnooslobodilačka borba
NOO	— narodnooslobodilački odbor
NOP	— narodnooslobodilački pokret
NOPO	— narodnooslobodilački partizanski odred
NOR	— narodnooslobodilački rat
NOV	— narodnooslobodilačka vojska
OK	— okružni komitet
OVRA	— Služba zaštite za suzbijanje antifašizma (tal. fašistička tajna policija)

OZNA — Odjeljenje za zaštitu naroda
POJ — Partizanski odredi Jugoslavije
RK — radnički klub
SAD — Sjedinjene Američke Države
SBOTIČ — Savez bankovnih, obrtničkih, trgovačkih i industrijskih činovnika
SDS — Samostalna demokratska stranka
SKOJ — Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKP(b) — Svesavezna komunistička partija (boljševika)
SMG — Savez mlade generacije
SSSR — Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
UNS — Ustaška nadzorna služba (tajna politička policija)
URS — Ujedinjeni radnički savez
URSS — Ujedinjeni radnički sindikalni savez
ZAVNOH — Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

KAZALO LIČNIH IMENA

A

Abazović Meho 621
Adamović Jura 708
Adamović Petar 703, 706, 708
Adžija Božidar 644, 851
Afrić Vjekoslav 192, 551, 727, 739
Aleksić Nikola 730
Alić (ustala) 754
Alinčić Đukan 452
Ambrijević-Vulević Dragica 81, 98, 184, 186, 197, 201, 207
Ambrijević Stevo 186
Ambrosija (trgovac) 912
»Amerikanac« Janez 624, 625
Ančić (porodica) 162
Andlar Franjo Hubert 880, 887, 890, 938
Andrejev Vladimir 197
Andrejev Vuka 197
Andrišević Joža 197
Andrlić Milan 1068
Angelini Giuzeppe 948
Anka (trgovkinja) 175
Antić Antonije 441
Antić Emil 858
Antolić Janko 1058
Antolković 1068
Antolović Drago 1058
Antolović Janko 965, 986, 992, 1061, 1075
Aralica Stojanka 730, 762, 815, 820, 823, 829, 833, 860
Aranjoš Branko 202
Armando Drago 41, 46, 89
Artuković Andrija 636
Augustinović (agent) 19, 27, 47, 48
Augustinović Stjepan 302

B

Babić Alojz 1089, 1126
Babić Anđela 1112, 1128
Babić Franjo 197
Babić Karlo 1112, 1126, 1128
Babić Ljubo 799, 806, 807, 808, 1128
Babić Milan 600
Babić Nikola 425
Babić Stevo 749
Babić Vera 816
Baburić Ivan 1060
Baburić Tomo 1027, 1068
Bačak Branko 603, 612
Bačak Milena 597
Bačić Milena 931
Bačić Nikola 784, 785
Bačkonja Duka 816
Badnjević Đurđica 728
Badnjević Ešref 728
Badovinac Nikica 19
Badovinac (porodica) 162
Badrov Ivan 968, 993
Bahorić Ivan 176
Bahorić Josip 105
Baić Đuro 311
Bajec Mirko 191
Bajić Anka 506
Bajić Duško 502, 506
Bajić Đuro 500, 502, 506
Bajić Mirko 207
Bajuk Gustav 138
Bakarić Vladimir 251, 258, 260, 265, 270, 289, 296, 308, 309, 313, 314, 315, 316, 329, 332, 467, 470, 472, 701, 778, 865, 1114, 1119
Bakić (braća) 652
Bakić Kata 536
Bakić Pavao 312
Baković (sestre) 96, 940
Bakrač (braća) 566
Bakrač Đuro 586, 588, 621, 622
Bakšić (biskup) 1082
Bakšić Ignac 600
Bakšić Mato 610, 612
Bakšić Stević 603, 612
Balać Marija 862
Balaš Boris Boco 113, 206, 207, 1030, 1129, 1141
Balaš Mišo 86
Balen Vica 860
Balen Sime Martin 64, 82, 263, 316, 683, 703, 704, 705, 708, 728, 730
Balon Rudo 97, 113
Baltić Avdo 29, 88, 89
Bakić Milutin 110, 231, 245, 249, 251, 254, 272, 296, 309, 316, 321, 334, 350, 471, 499, 503, 504, 563, 565, 567, 568, 613, 932, 934
Baltić Živko 561
Baljak Marica 618, 620
Baljak Milka 618
Baljak Vital 275, 338, 424, 447, 448, 454
Ban Janko 91, 977, 985, 989
Ban Stevo 91, 1010, 1011, 1012

Banda Mojsije 416
Banina Ante 686, 713, 728, 823, 840
Banković (poslanik) 1027
Banjac Karlo 175
Banjanin Đuro 730
Barać Ivan 460
Barać Mićo 250, 267, 451, 452, 455, 459, 460, 464, 469, 473, 474
Barać Milo? 460
Barać Miso 462
Barbir Mile 502
Barić Jerko 159
Barić Marko 163, 164
Barković Antun 86
Barković Ignac 963
Barlović Antun 176
Barlović Vera 176
Baršić Ivan 112
Bartolac Segović Ivka 157, 158, 159, 163, 164
Bartulica 56
Basara Mile 44, 45, 46, 286, 311, 316, 337, 347, 349, 378, 379, 390, 392, 394, 398, 400, 402
Basara Nikola 46, 47, 378, 379, 392, 403
Basta Gajo 499
Basta Milan 693
Bastajić Bude 982
Bastajić Miladin 1135
Bastajić Mile 1135, 1137
Bastajić Nikola 982, 984, 988, 989, 1102, 1135
Bastašić Ilija 1084, 1085, 1088, 1090, 1091, 1093, 1094, 1102, 1122
Bastašić Janko 1128
Bašić (porodica) 1086
Batinica Dušan 686
Batinić Duka 839
Batinić Gojko 842
Bauer (nadbiskup) 1082
Bauer Vera 191, 208
Becić Dragan 175
Becić 931
Bedanjac Slavko 492
Bedek Mirko 1085, 1091
Bednjanec Ljudevit 1093
Begić Ivan 1075
Begovac Hamdo 1091
Begović 576
Begunić Ivan 1049
Bek (trgovac) 369
Bekić Milan 915
Belavić Branko 208
Belavić Bruno 191
Belavić Drago 191, 208, 1015, 1104
Belavić Franjo 176
Belavić Levak Kata 160
Belavić Luka 170
Belavić Marko 158, 160, 170, 171, 1028
Belavić Mijo 481
Belavić Pero 164
Belavić Tomo 170
Belavić Zvonko 207
Belinić Marko 1043, 1044, 1045, 1088, 1104, 1113, 1122, 1127, 1128, 1132, 1134
Beloban Stanko 619
Belulović Franjo 881
Beljan Pepo 167, 176, 498
Bencan Mira 208
Benceković Stjepan 1085, 1088, 1112, 1128
Benčić Joža 197
Bendeković Ivica 176
Bendeković Irma 176
Bendeković Leo 176
Bendeković Nikola 176
Benić Joža 158, 159, 161, 164, 310, 534, 981, 998, 999, 1000, 1005, 1006, 1011, 1012, 1015, 1017, 1019, 1022, 1024, 1026, 1028, 1052
Benić Joža Pavek 1011, 1020
Benić Mijo 144
Benić Vlado 197
Benički Antun 942
Benini Dušan 208
Benković Emil 208
Benković Josip 197
Benković Mara 197
Berković Josip 702
Berković Laci 176
Berković Zdravko 70
Bernardić Drago 208
Beronja Dragan 620
Berović Mladen 828
Bertoti Velimir 208
Berus Anka 819, 893, 894
Bestić Franca 176
Bestić Irma 176
Bestić Jurica 176
Bestić Nikola 176
Betlehem Ivan 66, 67, 70, 107, 1009
Bevanda (narednik) 837, 841
Bezjak Šime 1043
Biber Antun Tehek 728
Bićanić Anka 857
Bićanić Jela 762, 815, 858, 860
Biga Stevo 854
Bijelić Mara 186, 197
Bijelić Marko 152
Bijelić Pavao 499, 502
Bijelić Rade 618, 623
Bijelić Stanka 225
Bijelić Stevo 485
Biler Antun 1114
Bilić Rajko 197
Biličić Ivan 978, 1058
Biočić Frane 200, 202, 203, 205, 206, 207

Biondić Blaž 175
Biondić Dani 167, 175
Bizjak Doko 861
Bjedić Sukrija 589
Bjedov Spiro 812
Bjelac Rade Dane 466
Bjelajac Boško 621
Bjelajac Milan 620
Bjelajac Stanko Ćane 247, 248, 563, 569, 570, 576, 578, 579, 580, 585, 586, 587, 588, 590, 620, 622, 625
Bjelić Đuro 620
Bjelić Vlado 441
Bjelobrk Dane 476
Bjelobrk Mile 452
Bjelobrk Vujo 452
Bjeloš Milan 494
Bjeloš Mirko 1142
Bjeljugić-Radenović 775
Blagojević Čedo 208
Blanuša Đuro 618
Blanuša Jelka 816, 862, 864
Blasi Djuzepe 299, 348, 349, 389, 600, 614
Blažević (komandir postaje) 519
Blažević Branko 162
Blažević Jakov 124, 631, 716, 717, 736, 738, 763, 774, 775, 776, 777, 778, 791, 794, 798, 799, 803, 804, 806, 823, 827, 833, 834, 853, 855, 856, 859, 860, 865, 867, 868
Blažević Jura 736, 737
Blažević Slava 638, 697, 761, 815, 819, 820, 823, 827, 853, 855, 857, 858
Blažević Veljko 130, 135
Blažiček-Krizmanić Drago 105
Blažina Franjo 89
Blažun Zvonko 155
Boban Nedjeljko 207
Bobić Rade 732
Bočić Juraj 190, 202
Bogdan (iz Kosinja) 857
Bogdan Dane 696
Bogdanović Bude 861
Bogdanović Drago 815, 823
Bogdanović Jovo 706, 816
Bogdanović Savo 502
Bogomir Hinko 207
Bogunović Branko 126
Bojadžija Pero 618, 621
Bolf Stipe 938
Boljkovac Alojz 176
Boljkovac Ana 169
Boljkovac Ivan 1015
Boljkovac Joža 143, 165, 169, 171, 173, 176, 208, 1015, 1026
Boljkovac Leonard 176
Boljkovac Ljuba 176
Boljkovac Mirko 176
Boljkovac Petar 176, 1015
Bomić Pero 759
Borčić Čedo 574
Borić Ante 730
Borić Petar 931
Borota (mladić) 567
Borota Dušan 517, 518
Borota Slavko 208
Borota Vladimir 163
Borovac Branko 162
Borovac Gusta 161
Borovac Nikola 161
Bosanac Franjo 175
Bosanac Stevo 165, 175
Bosiljčić Joco 857
Bosiljevac (drugarica) 99
Bosiljevac (porodica) 162
Bosiljevac Kata 162
Bosiljevac Mićo 157, 159, 160, 163, 164
Bosnić Pera 826
Bosnić Rade 468
Bosnić Tona Štumber 716
Botić Ivan 208
Božac Vlado 1091, 1093, 1113
Božanić Božo 759
Božanić Đuro 759
Božanić Marija 762
Božanić Mile Usarević 711, 753, 759, 760, 761
Božić Dragan 462
Božić Janez 1095
Božić Janko 77
Božić (liječnik) 207
Božić Mara 184, 186
Božić Miladin 476
Božić Mile 494
Božić Miloš 624
Božić Nikola 502
Božić Pero 385
Božić Pero Kovač 620
Božić Savo 456, 457
Božić Slavko 175
Božić Vasilj 459, 493, 494
Božičković Milan 732
Božičević Milan 197
Božurić Mika 1008
Brajak Đuro 1084
Brajković Ivan 207
Brajković Mićo 702
Brajković Zlatko 89
Brana Srećko 200, 207
Branchini (potporučnik) 145, 146, 153
Branković (advokat) 559, 600
Braso Petar 188, 189
Bratelj Tomo 1084, 1095, 1096, 1099, 1102
Breberina Duka 1107
Breberina Miško 1030, 1141

Breka Mane 685, 694
Brekalo Stjepan Fligg 857
Brezar Dragee 1132
Brezar Franjo 1073, 1085, 1088, 1092, 1098, 1100, 1105, 1128
Brezar Mijo 1132
Brezarić (vlasnik vile) 57, 61, 64, 65
Brezarić Ivica 162
Brezović Đuro Pavić 989
Brezović Franjo 984
Brezović Jakov Kovač 963
Brezović Karlo 989
Brezović Nikola Prebeg 72, 84, 90, 185, 190, 191, 272, 316, 963, 968, 970, 989, 996, 1013, 1035, 1036, 1041, 1042, 1043, 1052, 1056, 1059, 1069, 1071, 1072, 1073, 1074, 1076, 1135
Brezović Sofija 984
Brezović Stjepan Jankičin 964, 976, 1008, 1023, 1024, 1027, 1061, 1068
Brezović Stjepan Mikčev 966, 1075
Brezović Tomaš Kovač 964, 969
Brezović Tomo Pavić 971
Brezović Zvonko 197, 971
Brico (sekr. komiteta) 712, 732, 736
Brihta Ivo 207
Brihta Mesaroš Vjenceslav 207
Briješki Šime 506
Brine Alojz 94, 207
Brine Darinko 197
Briski Ivan 887
Briski Marija 939
Briski Tone (Beli) 939
Britvec Ivo 980, 1038, 1039, 1055
Brka Stevo 205
Brkić (trgovac) 788
Brkić Francek 600, 602, 609, 610, 612
Brkić Josip 1109
Brkljačić Ruža 736, 737
Brnadić Janko 1058
Brodarac Ivo 247, 248, 576, 578
Brodarić Josip 176
Brodarić Marko 176, 1011
Broičević Jura 895
Broz Drago Hren 1059
Broz Josip Tito 58, 72, 128, 264, 283, 312, 631, 632, 635, 648, 654, 677, 819, 1057, 1131, 1134
Broz Micika 1057
Broz Stjepan 1057
Brozičević Stjepan 58, 59, 63
Brozović Danica 816, 862, 864
Brujić Dragić 239, 296, 316, 451, 452, 455, 459, 460, 462, 468, 472, 475
Brujić Dušan 654, 868
Brujić Miladin 451
Brujić Milan 459
Brujić Pero 170
Brujić Smilja 858
Brujić Srđan 656, 687, 704, 705, 706, 707, 716, 745, 818, 823, 857, 858, 859
Brujić Stanko 162
Bubalo Kata 816, 818, 834
Bubanj Andrija 901
Bubanj Viktor 907
Bubaš (obitelj) 176
Bubaš Boža 176
Bubaš Franjo 176
Bubaš Janko 176
Bubaš Josip 175
Bubaš Mato 173, 175
Bućan Božo 323
Bućan Mile Ćirko 988, 1135, 1136, 1139
Bućan Nikola 1102, 1139
Bućan Nikola (Žaca) 1121, 1139
Budak Divko 651
Budak Josip 251
Budak Katica 887
Budak Mile 28, 287, 363, 364, 517, 562, 968
Budimlija Milan 476
Bujanović Jole 766
Bukovac Barka 175
Bukovac Mato 175
Bukovac Mirko 639
Bukovščak Pavle 985, 1010, 1012
Bukva Mišan 130
Bukva Pajo 131
Bukvić Bogdan 759
Bukvić Branko 744, 758
Bukvić Dušan 750
Bukvić Đuro 759, 767
Bukvić Josip 89, 267, 978
Bukvić Mica 762
Bukvić Milan 732, 759
Bukvić Milosava 750
Bulat Anka 502
Bulat Dragan 502, 503
Bulat Dragica 64, 96, 144, 145, 324, 497, 501, 502, 503, 505, 508, 567
Bulat Jovica 502, 506
Bulat Mile 313
Bulat Rade 228, 256, 286, 289, 296, 350, 497, 499, 501, 502, 504, 508, 509, 567, 1097 1115, 1116
Bulat Tešo 193, 515, 516, 521, 1006, 1007, 1014, 1030, 1048, 1050, 1135
Bulat Vaso 502
Bulat Zika 840
Bunčić Luka 143
Bursać Jovo 783
Busija Andro 1034
Busija Dragee 973, 1033, 1036, 1037, 1040, 1050, 1052, 1054, 1063, 1072, 1073
Buti Mirko 1089
Butina Mijo 452

Butković (ustaša) 67
Butković Ivica 208
Butković Ivo 69, 86, 93, 915, 1020, 1129
Butković Josipa 197
Butković Milan 208
Buturac Francek 573
Bzik Mijo 910

C

Car Nikola 63, 106, 170, 176, 904
Carević Josip 197
Carević Miloš 162, 163, 191
Cazi Danica 860
Cazi Josip 693, 865, 872
Celinšćak Hanz 1093
Cenčić Edo 939
Cenčić Franjo 197
Cerina Vlado 641, 687, 870
Cerovski Božidar 275, 424
Cesarec Ljubica 162
Cesarec Stanko 235
Cestar Janko 1057
Cicina (pop) 965
Cikota Boro 197
Cimeša Miladin 317
Cimeša Rade Jovan 449
Cimeša Stevana Miloš 449
Cincipinka (ilegalka) 858, 859, 940
Cindrić Nikole Ivan 446
Cividini Ante 197
Crevar Anđelko 497
Crnković (obrtnik) 600
Crnković Josip 939
Crnković Šimun 207
Crnojevac Štefica 819
Crnolatac Slavko 986, 990, 1008, 1016, 1075
Crnoklatac (ustaša) 619
Cukina Janko 89
Cunić (obitelj) 176
Cunić Ivan 170, 176
Cvetičanin Ljeposava 825
Cvetković Dragiša 69, 771, 881
Cvetković Marijan 248, 572, 573, 574, 578
Cvetnić Nikola 1007
Cvietić Stjepan 200, 206, 207
Cvija Josip 1043, 1044
Cvijan Zvonko 727
Cvitak Maca 208
Cvitak Mara 941
Cvitak Slavo 208
Cvitak Stevo 86, 191, 207
Cvitanović (liječnik) 600
Cvitanović Mirko 1121
Cvitešić Duka 202
Cvitešić Josip 207
Cvitešić Maca 202, 208
Cvitešić Slavo 207
Cvjetičanin Stevo Čekljun 689, 696, 774 775, 776, 777, 778, 792, 854

Ć

Čaćić Jure 633
Čaćić Pavao 633
Čaćić Tomo 662
Ćeran Dušan 619
Ćeran Stanko 619
Četković Vlado 125, 263, 302, 643, 681, 683, 686, 708, 823, 824, 846, 847, 858, 860
Ćipiko Koriolan 704, 714
Čorović Dušan 590
Ćoso Milan 620
Čuić Mira 97, 111, 112, 113, 114, 154, 155, 249
Čuić Žarko 112, 246, 249, 267, 286, 299, 302, 337, 341, 460, 464, 465, 504, 567
Čujić Đuro 452
Čujić Milovan 453
Ćuk Glišo 641
Ćuk Milojko 689
Ćuk Maksim 1109
Ćupurdija Milan 934
Ćuruvija Mile Dušan 458
Ćuruvija Petra Milica 458
ćutić Mile 716

Č

Čabra Pero 502
čačić Dane 443, 447, 462
Čakara Mišo 248
Čakširan Milan 484
Čakširan Rade 453
Čaldarević Mladen 587
Čalić Milan 207
Čanžek Roko 207
Časni Slavo 93, 187, 191, 1009, 1010, 1012
Časni Vid 1009
Čavić Marijan »Zvonko« »Grga« 61, 62, 65, 66, 67, 93, 94, 96, 98, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 140, 144, 145, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 180, 183, 240, 241, 249, 267, 512, 972, 973, 974, 975, 976,

977, 981, 982, 1035, 1036, 1046, 1069, 1072, 1074, 1076
Čavić Miloš 580
Čavlović Josip 176
Čavlović Stjepan 176
Čebelic (dopukovnik) 482
Čemeljić Luka 914, 930, 931, 932
čerčil Vinston 1118
Čermak Vjekoslav 164
čiča Nikola 502
Čidić Andrija 497, 498
Čikara Nikola 461, 462, 479, 480, 490
Čipora Jandra 581
Čorak (advokat) 1109
Čorak Jure 640
Čorak Pero 640, 707
Čorak Radoslav Rade 1109
Čokeša P. Đuro 455
Čokeša P. Milan 455
Čopivica 702, 703
Čortan Bude 836
Čortan Dragan 836
Čortan Milkan 836
Čortan Nikola 839
Čubraja Josipa Sofija 458
Čubraja Radovana Simo 458
čučić Marko Markičin 1099, 1101 1102, 1121
čučić Pajo 1088, 1094
čučić Tomo 1107
čučilović Đuro 619
čučković Rade 618
Čudić Dara 815, 824, 849
Čudić Jeka 854
Čudić Niko 854, 857
Čukman (policajac) 95
Čulinović Ferdo 653
Culjat 65, 231
Čuklijati Julij 207
Čumpek (porodica) 164
Čumpek Marica 164
Čurčija Miloš Lošo 391, 400, 401
Čurković Luka 577
Čuturilo Stevo 325, 461, 462, 479, 480, 481, 499

D

Dakić Božidar 267
Dakić Drago 1091
Dakić Mile 267, 285
Dakić Rade 618, 619, 621
Damić Miško 890
Damjanović Danko »Danić« 686, 781, 865
Dančević (doktor) 1038
Dangić (žandar) 572
Dasović Joso 708
Dasović Kata 197
Dasović Martin 860
Dasović Vlado 720
Dautović Đuran 773
Dautović Mile 774, 775, 777, 807
Davidović (načelnik) 601
Davila Branko 1098
Davila Danko 1059
Debeljak Josip 208
Debeljak Pero 86, 197
Debeljuh Ivan 191
Dedijer Vladimir 1007
Defilipis Stanka 372, 373, 374, 375
Dejanović Dušan 208, 516, 1139
Dejanović Milan »Milić« 239, 249, 254, 267, 281, 286, 290, 340, 428, 502, 521, 1003
Dejanović Mile 42, 191, 208
Dejanović Miloš »Lošo« 74, 75, 225, 281, 291, 296, 309, 310, 316
Delak Nikola 1093
Delić Ljuban 854
Delić Stevo 854
Dembić Mirko 162
Demerac Čedo 609
Demonja Nikola 568, 586, 589, 590,
Depeder Srećko 851
Desnica Branko 694, 781
Desović Šimun 86
Despot Ćane 563
Despot Đuro 603, 605, 610, 612
Despot Janko 607
Despot Milan 558, 563, 565, 593, 620, 840
Despot Miško 597
Despot Stanka 597
Despot Stevo 605, 607
Detoni Marijan 197, 207
Devčić (advokat) 600
Devčić Franjo 207
Devčić Ivan Pivac 737, 851
Devčić Marko 729, 986, 1056, 1073, 1075
Devčić Mate 729
Devčić Stipe 724, 730, 731
Devrnja Mile 459
Didak (fratar) 1082, 1109
Didović (podnarednik) 507
Diebalo Drago 200, 202, 203, 204, 205, 207
Diklić Nikica 175
Dimić Nada »Milka« 61, 62, 66, 67, 96, 99, 103, 104, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 128, 129, 130, 140, 141, 144, 145, 148, 155, 160, 183, 241, 244, 245, 249, 250, 267, 350, 512, 907, 977, 980, 981, 982, 983, 984, 1076, 1114, 1145

Diminić Dušan 939, 942
Dimitrijević Marija 820, 822
Dimnjaković (pop) 1068
Dimnjaković Ivan 1068
Dimitrov Georgi 271, 313
Dimitrović Dušan 239, 296, 428
Divjak Nikola 695
Divinić Mile 457
Dizdar Milovan Mile 444
Djetelić Micika 198
Djipalo Miloš 208
Dmitražinović Nikola 840
Dobri Ante 198
Dobranić Ivan Licitar 162
Dobrosavljević Branko 419
Dobrosavljević Nebojša 419
Dobrosavljević Rade 428, 491
Dodić Stanko 1093
Dodoš Miloš 618
Dokman Josip 175
Dokmanović (obitelj) 175
Dokmanović (željezničar) 967, 980
Dokmanović Marta 208
Dol Drago 191, 207, 1010
Dolanjski Franjo 1093, 1102, 1122, 1140
Dolinar Mika 176
Domani Robert 53, 63, 95, 225, 236, 239, 244, 262, 291, 293, 296, 302, 309, 310, 325, 382, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 437, 473, 478, 480, 481, 490
Domić Nikola 758
Domin Joža 1083
Domitrović Stipe 914, 916, 930, 931, 932
Domjan (dak) 186
Domjanić Drago 465
Donat Sandor 198
Dorčić Dragutin 207
Došen Marko 636
Došen Miško 640
Dozet Perica 873
Dmitrović Ljuban Jandrić 618, 620, 625
Dmitrović Mike Jamar 618, 620, 623
Dmitrović Miloš Jozić 619
Dmitrović Rade Jamar 619
Dragane Milan 640
Draganjac Franjo 176, 1009, 1014
Draganjac Ivo 176
Draganjac Josip 176
Dragičević Crnka 862
Dragičević Ivan 176
Dragić Mladen 414
Dragišić Mišo 208
Dragojević Branko 499, 502, 503, 521
Dragojević Duda 502
Dragojević Đuro 502, 503
Dragojević Petar 417, 425, 426, 438
Drakula Nikola 732
Darkulec Karlo 1083
Drakulić (obitelj) 71, 146
Drakulić Danica 826
Drakulić Dragomir »Puba« 76, 86, 87 267, 372, 564, 1069
Drakulić Dušan 772, 773, 774
Drakulić Mica Matijević 144, 145, 146 149
Drakulić Mićan 778
Drakulić Nada 61, 62, 66, 95, 97, 98, 99, 100, 113, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 155, 225, 249, 316, 555, 941, 942
Drakulić Nenad 144
Drakulić Veljko 55, 563, 597, 600, 603
Drakulić Zaga 818, 819, 824, 831
Drapšin Petar 590
Drašković (grof) 970
Draušnik Jurica 1103, 1141
Dražić Mile 494
Dražić Milka 477
Dražić Nikola 468
Drča Nikola 812
Drekić Mile 572
Drekić Stevo 572
Drenovački Mirko 885
Drobnjak Nikola 569
Dropulić Ćiro 1092
Drozdov Miljenko 190, 192, 208
Drozdov Nina 198
Družak Tomo 72, 964, 965, 968, 972, 976, 989, 1059, 1067, 1068, 1069
Drvodelić Drago 1058
Drvodelić Jura 158, 534, 535, 1016
Držajić Ivan 1042, 1068
Držić (obitelj) 176
Držić Zvonimir 108, 109
Dubravčić (obitelj) 144
Dubravčić Nikola 144
Dubravčić Rudo 208
Dudukoović 384
Dudukoović Janko 479
Dudukoović Jovica 396, 397
Dudukoović Mileta 415
Dudukoović Miloš Gugo 534, 1129, 1133
Dudukoović Tode 419
Dudukoović Žiga 208
Dujan Janko 161
Dujić Duka 93, 193, 194, 208
Dujmović Ivan Brada 702
Dukić Dušan 248, 285
Dukić Kata 786, 787
Dukovčić Josip 176, 207
Dulikrava Drago 625
Dulikrava Mile 564, 586, 599, 625
Dumandžić (ministar) 636, 808
Duniskravić Ilija 1128
Dunović Milija 457
Duranović Omer 316

Đ

Đaković Marko 317
Đerđa Josip 769, 833, 893, 894
Đipalo Mićo 44
Đipalo Nikola 46, 47, 376
Đuić (pop) 126
Đukić Đuro 620
Đukić Mirko 618, 621
Đurđević Stevo 207
Đurić Dušan 130
Đurić Josip 19
Đurić Miloš 759
Đurić Nikola 251, 759
Đurić Petar Kukan 347

DZ

Džakula Mile 149, 152
Džodan Čućo 323
Džodan Mila 231, 295
Džodan Petar 231

E

Egić Mile Dušan 449, 859
Engel Josip 819
Engl Ilija 580
Ercegović Bogdan 572, 580
Erdeljac Franjo 176
Erdeljac Ivan 176
Erdeljac Ivica 176
Erdeljac Janko 176
Eremić Milić 305
Eremić Ninko 130
Eremija Aleksa 618, 620, 622
Eremija Rade 620
Eremija Ranko 231, 296, 618
Esapović Mile Mila 458
Eržen Antonija 931

F

Fabek Tomo 1112
Facan Emil 983, 1076
Feldman Mira 198
Fićurin Maca 162
Fićurin Mile 162
Filip 857
Filipac Pero 182, 183, 188, 190, 191, 207, 1010
Filipović (doktor) 1083
Filipović Maćuka 794
Filipović Mate 113, 207
Fink Josip 29, 81, 93, 163, 191, 208
Fistrić Josip 1093
Fišek Oskar 1092
Flajnak Tomo 417
Flores Cvjetko 1092
Floršić (sudac) 640
Forst Josip 914, 930, 931, 932
Forst Milan Ogulinac 94, 1010, 1030
Foršek Božo 176
Foršek Josip 176
Fosilić Drago 546
Francetić (pukovnik) 204
Frajković Ivan 202
Francetić Jure 872
Franciković Ivan 175
Franciković Marko 175
Franekić Martin 1069
Franetić Ivan 1085
Franjo (župnik) 1059
Fratnić Ivan 1039
Fratrić Tomo 1015
Fratrović Pero 563, 566
Frković (ministar) 636
Frljanić Jure 1010, 1012
Frolih (porodica) 751
Fudurić (porodica) 160, 164
Fudurić Ankica 160
Fudurić Barka 160
Fudurić Jandra 160
Fudurić Jure 158, 159, 164
Fudurić Stevo 164
Funduk Evica 198, 202
Furač Aleksandar Aco 184, 302, 337
Furač Edo 208
Furač Ivan 207, 1104
Furač Mika 198, 973
Furač Pero 198, 1000
Furač Stevo 207
Furdek Janko 157, 158, 159, 161, 164
Furlan (učitelj) 44
Furlan Herman 157, 158, 159, 161
Furlan Ivan 302, 337
Furlić Mijo 1015
Furlić Tomo 1015

G

Gaberčnik Ivan 86
Gaberšnik Milivoj 86, 1059
Gabrić Stanko 519, 521
Gaće Ivan 546
Gaćeša (seljak) 613
Gaćeša Đuro 580

Gaćeša Vasilj 231, 244, 247, 263, 296, 302, 568, 569, 570, 571, 572, 574, 576, 577, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 589, 590, 619, 620, 622, 623, 625
Gajan Janko 1033, 1075
Gajić (liječnik) 608
Gajić Savo 584, 585
Gajo (ustaški špijun) 582
Gak Pero 618, 621
Gak Stojan 620
Gales Dragutin 144
Galetić Tomo 1050
Galović Ivica 164
Galović Joža 163
Galović Nada 162
Galović Zivka 763
Galjer Vilim 65, 231, 267, 460, 462, 469, 476, 477
Gancl Englbert 202
Gašpar Boja 825
Gašparac Milica 939
Gavranović Đuro 29
Gazibara Emilija 1019
Gaži Josip 1083
Gebels 177
Galetić Stjepan 1037
Gerovac Ana 746
Gerovac Joso 714, 715, 743, 746, 748, 759, 762
Gerovac Ljubica 644, 711, 714, 718, 721, 725, 741, 743, 744, 747, 749, 754, 757, 763, 767, 815, 830, 831
Gerovac Šicar Marija 714
Gerovac Vera 746
Gerovac Vlado 746
Gicini (pop) 1069
Giriček Tomo 208
Gledić Đuro 501
Gledić Mićo 501
Gledić Nikola 501
Globernik (prometnik) 547
Gluhak Slavko 1057
Glušić (sinovi) 176
Gluščić Nikola 176
Godler Pavle 207
Godler Sarajčić Mika 207
Gojak (obitelj) 61
Gojak Barka 67, 77, 98, 187
Gojak Ivica 86, 130, 133, 135, 136, 137, 141, 267, 351, 391, 1015, 1040
Gojak Ivica Ivić 186, 208
Gojak Jana 98
Gojak Josip Joža 184, 187, 188, 189, 191, 198
Gojak Maca 188, 191, 198
Gojak Stevo 77, 80, 86, 98, 110, 111, 161, 162, 163, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 207, 250, 272, 313, 970, 971, 992, 996
Gojković Nikola 208
Gojsović Milovana Rade 444
Gole Zora 939
Goldstein Ivo 19
Goldstein Slavko 915
Golić Ante Galek 317
Golik Ilonka 880, 884, 937, 938, 939, 942
Golubić Franc 1015
Gombač (ustaša) 27
Gombač Aleksandar 967
Gombač Antun 207
Gorki Maksim 94, 719
Gosti (doktor) 99
Gosti Ivan 930, 931
Goršet (poručnik) 613
Gorup Ivan 175
Gotsović Bogdan 711
Gostović Branko 711
Gostović Darinka 742, 745
Gotsović Dmitar 743
Gostović Drago 759
Gostović Dušan 743, 746, 753, 759
Gostović Duška 763
Gostović Đuro Sarika 744
Gostović Evica 743
Gostović Gojko Cvijić 753, 759
Gostović Kečić Branko 753
Gostović Luka 711, 750, 758
Gostović Marta 759
Gostović Milan 743
Gotsović Mile 711, 714, 717
Gostović Mile Bulin 759
Gostović Mile Kaloča 759, 769
Gostović Mile Srbin 753
Gostović Nikola 759
Gosotvić Petar 749
Gostović Soka 762
Gostović Zorka Kovačeva 763
Grabijan Mejaški Katica 176
Grabijan Vinko 176
Gračan Branko 202, 207
Gračan Ivo 452, 454
Gračanin Mato 417
Gradišar Andrija 987
Grahovac Mićo 469
Graora Milija 475
Graovac Pedija 853
Grašić Pero 413, 415, 417, 418, 419
Grbac Jakov 1089
Grbić Milan 1089
Grbinić Drago 1037, 1051, 1052, 1054
Grbinić Josip 1035, 1037, 1032, 1070
Grbinić Milan 1035, 1037, 1038, 1040, 1052, 1054, 1070
Grbinić Stjepan 1003, 1037, 1043
Grbiniček Barica 1052, 1055

Grbiniček Mirko 1035, 1037, 1051, 1054, 1055, 1060, 1070
Grbiniček Mirko mlađi 1037
Grbiniček Tomo 973, 1033, 1037, 1040, 1050, 1052, 1054, 1060, 1061, 1073, 1074
Grčević Ivan 206, 207
Grčić Dane 978, 1056, 1059, 1060
Grčić Teja 1059
Grdaković Josip 1089
Grdaković Mato 1089
Grdešić (stari) 1059
Grdešić Franjo 1083
Grdešić Ivan 1038
Grdešić Tone 24, 40, 80, 83, 88, 95, 170, 966, 968, 969, 970, 971, 977, 978, 997, 1013, 1017, 1050, 1051
Grdić Jela 162
Grdić Vera 208
Grdiša Ivan 1089, 1090, 1123
Grdiša Janko 1089
Grebenić Nikola 1054, 1056
Grebenić Pero 1056, 1068
Gregorić Pavle 79, 190, 208, 651
Gregur Zdenko 208
Gregurić Mato 74
Grgić Radovan 453, 459
Grgić Soka 453, 472, 475
Grginčić AmanČić Ankica 198
Grgurec Stjepan 1089
Grgurić Andrija 939
Grgurić Mato 56, 66, 67, 75, 106
Grgurić Stanislav 208
Grgurić Zivko 175
Grina Dušan 569
Grivičić (službenik) 56
Grković Rade 777
Grmšek Ivan 162
Grmuša Đuro 621
Grmuša Rade 580, 617, 618, 619, 621
Grom Vida 208
Gros (zubar) 372
Gubec Matija 331
Grubić Roza 1071
Grubješić Jovan 316
Grubješić Nikola 502
Grubor Gostović Dušanka 710, 711, 714, 733, 741, 752, 754, 757, 760, 762, 815, 820, 823, 833, 834, 860
Grubor Pero 705, 710, 730, 747, 758, 760, 761
Grubor Uroš 620
Grudić Đuro 381, 400, 404
Grujić Pero 173
Gršić Stjepan 198
Gržetić Ivo 651
Gržetić Josip 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 895, 902, 938, 939, 940
Gržetić Maca 270, 272, 309, 313, 316, 334, 1119
Guberina Rade 697
Guberina Vaso 502
Gustetić (trgovac) 1106
Guštin Marko 198, 780
Guteša David 673, 780
Guteša Iljega 807
Guteša Savica 789, 807
Guteša Savo Rapin 806, 807
Gutić (župan) 1009
Gvojić Mile 600

H

Habdija (ustaša) 559
Hadelan Josip 736, 737
Hajdinović-Kosanović Soka 816, 863 864
Hajduković Dane Civra 753, 759, 769
Hajduković Đuro Kevan 750, 753, 759
Hajduković Mane Kevan 748
Hajduković Nikola Gluvi 753, 759
Hajduković Nikola Kovač 745, 748
Hajduković Nikola Mačak 759
Hajko Mijo 78
Halar Tone 175
Hariš Ivan Gromovnik 63, 90, 91, 92, 95, 118, 251, 293, 887, 901, 902, 917, 928
Havević Laslo 911
Havidić Đuro 1075
Hebrang Andrija 236, 867, 871, 874, 875, 887, 939, 941, 942
Hećimović Ivo 703
Heder Anđela 198
Heder Paula 198
Helman Miroslav 163
Heraković 1140
Heraković Miloš 1084, 1088, 1094, 1096, 1102
Heraković Nikola 995, 1001, 1006, 1015, 1030
Heraković Nikica 1104
Heraković Puža 1096, 1103
Heraković Tomo 1104
Herceg Mila 858
Herceg Tomo Jureša 989
Hinić Đurađ 936
Hinić Evica 825
Hinić Ilija 675, 837, 838, 839
Hinić Pejica 837
Hinić Petar 837
Hinić Simo 841
Hinić Stevan 836, 837
Hinić Stevo 837
Hinić Vajo 730
Hinić Vojo 694

Hišek Mato 1075
Hitler Adolf 28, 69, 150, 155, 177, 224, 265, 328, 447, 498, 565, 604, 607, 612, 613, 631, 704, 705, 712, 727, 772, 779, 781, 792, 1068, 1085
Hlača Marijan (mladi) 1085, 1098, 1101
Hlade Juraj 175
Hlebetina Josip 1091
Hodjera 600, 607
Hofman Ivan 938
Hofman Jelena 722, 723
Hofman Josip 207
Hofman Marijana 722
Hofman Ružica 722, 723
Hofman Stjepan Mufić 722, 723, 764
Hojič Marcel 1056, 1075
Holjevic (gbitelj) 143
Holjevac (iz Brinja žena) 723
Holjevac Marija 143
Holjevac Leo 143
Holjevac Štefa 41, 47, 143, 204
Holjevac Većeslav 14, 22, 39, 42, 43, 62, 64, 67, 69, 80, 81, 84, 85, 88, 90, 93, 106, 109, 110, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 139, 143, 150, 155, 172, 176, 177, 181, 199, 202, 225, 226, 228, 229, 235, 239, 241, 244, 245, 265, 270, 271, 272, 273, 291, 296, 298, 300, 301, 302, 304, 306, 308, 310, 313, 314, 316, 326, 329, 334, 341, 350, 359, 360, 364, 369, 376, 380, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 403, 471, 473, 489, 521, 970, 971, 997, 1020, 1087, 1089, 1114,1134
Horvat Drago 1093
Horvat Ivan 198
Horvat Joža 207, 587, 589
Horvat Klaudije 1129, 1130, 1132
Horvat Miroslav 198
Horvat Pavao 198
Horvatić Ivo 113, 158, 159, 160, 161, 163, 981
Horvatić-Bosiljevac Mara 113, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 316
Horvatić Marija Maca 999
Horvatić Vlado 207, 208
Horvatin Boga 144
Hranilović (porodica) 182
Hristić Ratko 208
Hirstić Zora 208
Hrkalović Mićo 706
Hrnjak (braća) 830
Hrnjak Braco 830
Hrnjak Ljubo 830, 837, 839
Hrnjak Velimir 837
Hron Edo 208
Hrovat Tone 42, 249, 250, 267, 277, 281, 286, 290, 339, 340, 511
Hrovat Vika 41, 42, 43, 55, 94, 103 113 250
Hrstić Ilija 267
HrSSak Zvonko 93, 192, 198, 543, 544 545, 547, 548, 550, 551, 552
Hudek Sime 206, 207
Hudolin Dane 198
Huljina Andrija Grgešev 971
Humić Janko 193, 207
Humski Mirko 208
Hupert Milan 65

I

Ilić 243
Ilić Milka 243, 317, 323, 451, 453, 475
Ilić Svetozar 447, 448, 450, 455, 456, 458, 462
Ilić Stanko 443
Ilić Stevo 453
Ilić Vladimir Lenjin 596, 708
Ilić Ilija (oružnik) 1074
Ilijanić Janko 1109
Ilijanić Marko 1109
Ilijanić Stevo 1109
Iljević (porodica) 162
Imper (pristav) 557, 603
Išek Mirko 519
Ivanac Ivo 970
Ivančić Josip Vidak 181, 964, 969, 970, 971, 972, 975, 981, 984, 986, 1002, 1003, 1012, 1020, 1052, 1060, 1071, 1075
Ivančić Marica 969, 975
Ivanko Zvonko 181
Ivančević (trgovac) 707
Ivančević Dane 860, 861
Ivanišević Mitar 759, 760
Ivanković šiško Mirko 1092, 1093
Ivanov Sergej 1084
Ivanović Miljenko 267, 909, 916
Ivanušić Ivan 1088, 1090
Ivatović Mile 558
Ivčević Mile 930
Iveković Hrvoje 1083
Ivezić (porodica) 785, 786
Ivica (ilegalac) 858
Ivica (omladinac) 1085
Ivković 92
Ivković Darko 970, 971
Ivković Dušan 78, 91
Ivković Đuro 535
Ivković Rade Solar 78, 529, 533, 539, 541
Ivošević Branko 272, 316
Ivošević Dužan 208

T

Jacmanović Juraj 175
Jačmenović Ivo 198
Jagaš Franjo 175
Jagodić Jovana Nikola 449
Jagodić Milovan Vučer 449
Jagodic Stevo 1058
Jakić Dragutin 152, 198
Jakić Ivan 198
Jakovac Edo 198
Jaković Gojko Švajcan 543, 544, 545, 546, 548, 550, 551, 552
Jaković Milan 192, 543
Jaković Petar 89
Jaković Rade 547
Jaković Simo 89
Jaković Simo Đukin 531
Jaković Tode Zec 529, 530, 533
Jakovljević Stevo 568
Jakšić (obitelj) 176
Jakšić Justina 198
Jakšić Lukša Pužera 716
Jakšić Mato 89
Jakšić Mijo 162
Jakšić Nada 323
Jakšić Nedeljka 198
Jakšić Stevo 158
Jakulić Ivo 198
Jakulić Ruža 198
Jančić Bogdan 881, 885, 886, 887, 888, 896, 916, 939
Jančić Jela 833
Jančić Milan 912
Jančić Stevo 311, 1015, 1104
Janeković Slavko 248, 759
Janković Bogdan 759
Janković Đuro 559
Janković Simo 251
Janković Stojan 716
Janušić Jaga 1052, 1055
Janjanin' Rade Ostojin 1085
Janjanin (oficir) 697, 980
Janjić Pajo 1139, 1141, 1142
Janjić Vlado Capo 248, 270, 271, 574, 576, 578
Janjić Vlado Stari 998
Japundžić Mane 774
Jarić Stojan 621
Jarnević Franjo 176
Jarnević Josip 176
Javor (braća) 742
Javor Ivica 748
Javornik Ivan Ratko 1139
Jednak Dmitar 625
Jednak Ljuban 560, 561, 589
Jednak Simo 621
Jednak Simo Simunda 563, 570
Jednak Stanko 570
Jeka (drugarica) 834
Jelača Jure 640
Jelača (mitraljezac) 1132
Jelčić Ante 1093
Jelenković Dragee 1008
Jelovac Rade 452
Jelić Stevo-Slika 97, 183, 193, 194, 195, 197, 207, 250
Jerec (sudac) 568, 600, 608
Jerinić Boško 198, 207
Jerinić Gojko 208
Jerinić Nikola 198
Jerinić Žarko 198
Jerković Mate 589
Jerković Mile 660
Jesenek (obrtnik) 600
Jezdić Milan 453
Ježić Radića 459
Jirka dr 202
Joka Milan 590
Jokić Anđa 100
Jokić Milorad 1088, 1100
Jonke Adolf 198
Joso »Čeh« 236, 238, 242
Jovanić Đoko 126, 641, 672, 680, 693, 712, 781, 782, 794, 796, 803, 805, 806, 807, 809, 818, 847, 865
Jovanović (političar) 63
Jovanović Božidar 479
Jovanović Dunja 819
Jovanović Dušan Kusac 518, 519, 520
Jovanović Mato 208
Jović Jovo 468
Jugović Juraj 207
Jukinac (opć. blagajnik) 608
Juraj Marko 207
Juraković Tomo 1142
Juran Josip 158
Juras Katica 938, 939
Jurasović Mejo 840
Jursaović Stipe Ćipaja 837
Juratovac Tomo 1102, 1107
Jurčević Milana Marko 457
Jurčić Vladimir 737
Juren Mijo 208
Juren Oskar 93, 191, 208
Jurić Dragan 502
Jurić Mile 312
Jurić Pero 312, 502
Jurić Tereza 1059
Juriša Viktor 198
Jurišić Pantelija 635
Jurjević Dragić 235
Jurjević Đuro 535, 534
Jurjević Viktor 207
Jurkas Drago 159, 163
Jurkas Rezika 164

Jurmić Pavao 200, 204, 207
Juzbašić Pavla Jovan 449
Juzbašić Steve Petar 445
Juzbašić Pero 444

K

Kačeveda Desimir 200, 202
Knčokv (obrtnik) 600, 612
Kalafatić (obitelj) 751
Kalajdžić 600
Kalčan Aleksandar 200, 203
Kalember (obitelj) 651
Kalember Vlajko 651, 654
Kalinić Savka 816
Kaluđerović Dane 538
Kaluđerović Rade 538
Kamena (advokat) 652
Kancijan Antun 964, 966
Kapac Ivan 1067
Kaparić Franjo 175
Kapec Josip 1024
Karađorđević 314
Karađordević Aleksandar 595
Karađorđević Petar 595, 802
Karamarković Mile Milić 444
Karan (braća) 780
Karan Đuro 863
Karapandža Branko 914
Karapandža Simo 171, 186, 187, 190, 312, 316, 317, 526, 529, 531, 532, 533, 534, 535, 541, 547, 900, 996, 998, 1000, 1001, 1002, 1010
Karaš Adam 198
Karaš Janko 173, 207, 1010
Kraas Josip **207**
Karaš Milutin 201, 242, 272, 309, 310, 316, 317, 343, 384, 428, 467, 528, 996
Karčić Andrija 919
Kardaš Nikola 95, 108, 970
Kardelj Edvard 708
Karić (braća) 1084
Karlovčan Rudo 1075
Karlović Zdravko 413
Karman (poručnik) 457
Kartalija Mila 202
Kasun Dragan 175
Kasun Josip 175
Kasun Mato 175
Kasun Nikola Mika 168, 169
Kasunić Ivica 162
Kasunić Joža 162
Kasunić Mijo 158
Katić (trgovac) 604
Katić Dujo 664
Katić Đuro 162, 163
Katić Ivan 198
Katić Ivica 208
Katić Katica 208
Katić Kuprešanin Marija 762, 820, 823
Katić Mijata Mile 446, 477
Katić Slavica 208
Katić Vlado 208
Katkić Franca 175
Katkić Mijo 175
Katunar Berislav 851
Katunjak Jure 448
Katušić (obitelj) 176
Katušić Ivan 175
Katušić Jožica 176
Katušić Nikica 176
Kaur Lujo 164
Kaurić Imbro Džim 966, 967, 975, 976, 978, 986, 1007, 1008, 1058, 1073, 1075
Kaurić Katica 1058
Kavčić Petar 198
Kazić 1034
Kazić Janko 1084, 1088, 1090, 1091, 1092
Kazić Petar 1084, 1085, 1088, 1090, 1091, 1092
Keča (trgovac) 641
Keić Mile 319
Kelečić Ignac 1088
Kelečić Janko 1083
Kelečić Josip Brot 1083
Kelenc Maks 208
Kekić Dragica 198
Kekić Franjica 198
Kekić Milutin 414, 424, 425
Kerhin Krešimir Puba 1080, 1090
Keršovani Otokar 851
Keser Dragan 337, 338, 410
Kesić Mile 775, 782, 807
Kesić Petar Bićo 641, 689, 693, 782, 785
Kezele Anica 938
Kezele Ivan 191, 208, 939
Kezele Mirko 208
Kidrič Boris 58
Kihalić (ustaša) 559
Kihalić Slavko 600, 603, 612
Kikić Hasan 1067, 1069
Kin Petar 207
Kireta Branko 1024, 1058
Kireta Vlado 965, 967, 978, 1007, 1008, 1013, 1024, 1058, 1073, 1075
Kireta Joso 1024, 1058, 1075
Kireta Zvonko 1024, 1058
Kirinčić dr 182
Kiseljak Zvonko 198
Kiuk Miloš 575
Kladarin Đuro 248, 576, 578, 579, 583, 586, 589, 622, 735
Kladarin Jovan 583

Klarić Branko 162
Klarić Draginja (Danilo) 444
Klarić Ferdo 978
Klarić Mara 86, 977, 978, 987, 1058, 1060
Klarić Mića 1059
Klarić Mile Milića 444
Klarić Mišo 86, 978
Klarić Rade 444
Klarić Rade Jekin 444
Klarić Slavo 1010
Klarić Stjepan 1010
Klasnić Josip »Biskup« 175
Klemenčić Albin 182, 190
Klemenčić Antun 176
Klemenčić Ljubo 198
Klemenčić Mira 182, 190
Kelmenčić Stjepan 1090
Klemenčić Zdravko 198
Klešić Franjo 1039
Klešić Josip 1034
Kleut Nikica 687
Kleut Perica 669, 683, 687, 697
Kličković Mile 158, 289, 502, 506, 515, 516, 521, 1133
Kličković Stevan 312
Kličković Stevo 516, 1002, 1003, 1050, 1135, 1141, 1142
Klisurić Janko 521
Klobučar Ivan 555, 556
Klobučar Ivo 603
Klobučar Nikola 612
Klobučar Pavica 198
Klobučar Slavko »Čort« 29, 32, 37, 310, 317, 364, 465, 474, 475, 488, 491, 886, 887, 889, 939, 942, 1030, 1063, 1106, 1129, 1141
Klobučar Stevo 564, 617, 625
Klobučar Zora 208
Klopović Ankica 208
Kljajić Miloš 502, 503
Kljukovnica Dragan 305
Knapić (porodica) 162
Knapić Đuro 198
Knapić Ivan 427
Knapić Ivica 162
Knapić Stanko 208
Knebl Franc 578
Knežević Dmitar 744, 750
Knežević Ilija 732, 733, 750
Knežević Ivan 200, 206
Knežević (krojač) 152
Knežević Ljubo 858
Knežević Marica 742
Knežević Mićun 841
Knežević Mile 286, 461
Knežević Milija 748, 750, 762
Knežević Nikica 841
Knežević Rade 480
Knežević Spaso 680
Kobeščak Dragutin 921
Koder Anđela 198
Koder Julije 198
Kodžoman Božo 449
Kojić Marcel 986, 1073, 1075, 1076, 1077
Kokić Adam 619, 621
Kolak Juko 706
Kolak Mateša 702
Kolarec Mira 704
Kolenc Matija 207
Kolibaša (agent) 1108
Kolić (ustaša) 766
Kolundžija Dragić 476
Komadina Dušan 428
Komadina Milan 503
Komadina Nikola 909, 911, 912, 916
Komadina Zora 162
Komar Slavko 894, 1092, 1093, 1094
Komljenović (braća) 163
Komljenović Josip 162
Končar Bogdan 816
Končar Božo 854, 858
Končar Dragica 819, 857, 859
Končar Dušanka 819, 824
Končar Evica 825
Končar Geco 816
Končar Latinka 854
Končar Milica 825
Končar Milka 825
Končar Miljuška 825
Končar Nanarča 815, 816, 819, 834, 849
Končar Petar 816, 823, 851
Končar Rade Brko 24, 36, 37, 42, 43, 62, 63, 64, 79, 82, 85, 95, 106, 144, 211, 223, 224, 265, 277, 280, 288, 289, 445, 504, 505, 563, 567, 569, 632, 647, 649, 650, 675, 708, 797, 799, 823, 852, 854, 857, 858, 880, 885, 897, 941, 942
Končar Stanka 823
Konečki Karlo 207
Konrad Đuro 1131
Konstantinović Dragica 88, 91
Kos Nikola 445
Kos Stevo 1055
Kos Stjepan 1037, 1039, 1040, 1052, 1054
Kosanović Dušan 468
Kosanović Dušan Mudri 461
Kosanović Košta 933
Kosanović Marko 928
Kosanović Milan (Veljko) 472, 479, 924, 925
Kosanović Neđa 864
Kosanović Nikola 928
Kosanović Pero 459, 468, 481
Kosanović Rade 928
Kosanović Radoslav »Baćo« 913, 933
Kosanović Zorka 816, 864
Kosijer Nikola 412

Kosijer Vujo 415
Kosovac Bogdan Garić 744
Kosovac Gojko Garić 759
Kosovac Ilija 722
Kosovac Markica 745, 753, 759
Kosovac Mićo 688, 709, 714, 732, 759, 764
Kosovac Stevo 743, 749
Kosovac Vujo 710, 711, 714, 733, 743, 752, 758
Kostić Josipa 933
Košarić Milutin Čiko 44, 45, 46, 76, 131, 226, 233, 259, 270, 272, 286, 296, 309, 310, 311, 313, 314, 316, 317, 334, 337, 342, 343, 347, 378, 379, 380, 384, 385, 386, 390, 393, 396, 397, 402, 403
Kotaranin Stjepan 562
Kovačić (sreski načelnik) 772
Kovačić (obitelj) 74
Kovačić Barica 1056
Kovačić Božo 198
Kovačić Ivan Goran 169
Kovačić Ivica 198
Kovačić Jura 176
Kovačić Maca 198
Kovačić Nikola 130, 131, 132, 133, 135, 136, 1056, 1061,
Kovačić Slavo 26, 74, 80, 193, 195, 196, 206, 207
Kovačević Branko 478
Kovačević Dane 476
Kovačević Dmitar 323, 459, 468, 481
Kovačević Drago (Baja) 708
Kovačević Geno 801
Kovačević Grga 208
Kovačević Ilija 459
Kovačević Jela I 1096
Kovačević Jela II 1096
Kovačević Jela III 1096
Konstantinović Risto 41, 75, 77, 80, 88, 89, 91, 103
Konječić Ivan 1052, 1054, 1061
Konječić Josip 1066, 1067
Konječić Mijo 1037, 1066
Konječić Stjepan 1037
Konjović Anka 265
Konjović Pišta 265
Kopač Braco 86
Kopjar Olga 969, 971
Koprenica Stanko 337
Korać Dane 774, 775, 776, 777, 778, 792, 854
Korać Miloš 130
Korać Veljko 148
Korać Zorka 762, 815, 820, 823, 854, 860
Korak Adam 608
Korak Janko 599
Korčagin Pavao 719
Kordić Ljuban 582
Koren Dura 993
Koren Franjo Šepo 1034
Koren Ivan 973, 1036, 1055, 1072, 1074
Koren Ladislav Laci 1059, 1065, 1067 1069, 1075
Koren Mara 993
Koren Mirko 1070
Koren Stevo 1071, 1073
Koren Stjepan Bendžo 182, 969, 971, 973, 975, 985, 986, 989, 990, 991, 999, 1003, 1012, 1013, 1014, 1018, 1020, 1022, 1029, 1030, 1031, 1036, 1037, 1041, 1042, 1043, 1047, 1049, 1052, 1054, 1055, 1072, 1073, 1076, 1098, 1100, 1101, 1102, 1105, 1138
Korenić (kurir) 1009, 1010, 1012
Korenić Iva 93, 187, 188, 191
Korenić Nikola 170, 176
Koričan Viktor 40, 75, 77, 78, 93, 169, 191, 207, 969, 970, 971, 994, 1011, 1014, 1015, 1020, 1104
Korkut Jandre 252, 254
Korkut Maca 198
Korpar (braća) 977, 978
Korpar Dragan 978
Korpar Ivan 86, 978
Korpar Valent 87, 88, 978
Koruga Evica 825
Koruga Vida 825
Kos Ana 1042
Kos Franjo 1068
Kos Ivan 1037, 1047, 1051, 1052
Kos Jana 1052
Kos Ljuba 1052
Kos Mile 447
Kovačević Malčika 1096
Kovačević Mato 896
Kovačević Mile 337, 341
Kovačević Mile Radovan 449
Kovačević Nikola 341
Kovačević Pavica 884, 887, 894, 301, 902, 903, 937
Kovačević Pero 1084
Kovačević Rudica 412
Kovačević Rudinka 412
Kovačević Simeon 904
Kovačević Slavko 469
Kovačević Spasoje 480
Kovačević Stevo 476
Kovačević Tomo 1096
Kovačević Veljko 63, 106, 244, 263, 293, 302, 720, 733, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 899, 920, 921, 923, 926, 938, 943, 945
Kozjan Josip 187, 1010
Kozlina Miloš 317, 387, 402, 403
Kozole Oto 516
Kozomarić (trgovac) 19
Koželj (obrtnik) 600, 612, 613

Koželj Mirko 1092, 1093
Krajačić (porodica) 162
Krajačić Đuro 425, 426, 428, 433, 438
Krajačić Ivan Breza 200, 201, 207
Krajačić Jože 158
Krajačić Marija 895
Krajačić Mijo 160
Krajačić Slavko 312
Krajačić Stevo 1043, 1132
Krajnović Nikola 673, 771, 772, 773, 774, 776, 778, 781, 791, 793, 798
Krajnović Rezika 774, 776, 793
Krajnović Sanja 697
Kralj Ranko 63
Kraljek Marko 1038
Kraljić (domobranski satnik) 159
Kranželić 1013
Kranjac Mika 176
Kranjčević Ivan 716
Kranjčević Jakov Brado 95, 225, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 252, 254, 256, 257, 293, 296, 509
Krapljan Anton 728, 732
Kraš Josip Papa 22, 24, 25, 26, 28, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 75, 79, 82, 83, 84, 85, 90, 91, 92, 93, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 116, 118, 119, 122, 123, 124, 128, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 175, 183, 198, 225, 226, 228, 232, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 249, 266, 272, 277, 288, 289, 301, 314, 365, 366, 372, 445, 502, 503, 504, 505, 512, 567, 569, 677, 682, 900, 907, 970, 971, 972, 976, 979, 1035, 1046
Kraus (liječnik) 766
Kraus (puškomitraljezac) 1142
Krčevski Antun 208
Krčelić Marko 1039
Krčelić Pavle 1085, 1090, 1091, 1101, 1125
Kreačić Otmar 547, 548, 549, 708, 828
Kren (ustaški kdant) 557
Kresojević Branko 130
Krivokuća Mile 1132
Krivošija Aleksa 619
Krivošija Miloš 621
Krkljuš Marko 312, 313
Krkvarić Oto 207
Krnić Ilije Ignatija 449
Krnić Mihajla Jovan 462
Krnić Radovana Jovan 462
Krnić Ilije Radan 449
Krnjaić Pero 575, 580, 585, 586, 587, 588, 589, 620
Krnjaja Ćane 557
Kronja Ante čenčo 693
Kropš Ivka 727
Krpan 581
Krsnik Dragutin 1092, 1093, 1100, 1105
Krsnik Ivan 1059, 1098, 1101, 1139
Krsnik Stjepan 1085, 1090, 1098, 1100
Krstić Marija 860
Krstić Zivko 198
Krščanović Ivan 766
Kršulj Mate 894
Krtić Đuro 157, 161, 164
Krtić Ivo 162
Krtinić Mile 775, 777
Krudelj Ivan 1083
Krunović Janko 193, 194, 207
Kruljac (drugarica) 888
Kruljac Kazimir 879, 886, 887, 889
Krunić Uroš 248, 574, 575, 578, 698
Krznar Katica 30, 198
Krznarič Ivan 753
Krznarić Mila 714
Krznarić Mile 711, 718, 737, 742, 744, 746, 759
Kučinić Ivan 187, 207
Kučinić Ivo 1009, 1010, 1012
Kučinić Roko 911
Kučišec Anđelko 207
Kučišec Mira 208
Kučišec Stevica 78, 208
Kufrin Alojz 1083
Kufrin Franjo 1098
Kufrin Ignac 1083
Kufrin Ivan 1092, 1098, 1105, 1123, 1128
Kufrin Janko 1098
Kufrin Milka 310, 317, 319, 1006, 1007, 1009, 1012, 1014, 1055, 1057, 1083, 1088, 1093, 1098, 1101, 1102, 1111, 1126, 1129, 1141
Kuhar Pavle 603, 610, 612, 614, 615
Kuhar Pero 600, 603, 609, 610
Kujak Valent 1043
Kukić Đuro Brko 443, 444, 446, 447, 448, 450, 454, 456, 463, 472
Kukić Ivo 1092, 1093
Kukić Mile 446
Kukić Milka 829
Kukić Miloš 443, 446, 447, 448, 455, 456, 459, 497
Kukić Pavla Miloš 462
Kukić Nikola 28, 57, 72, 73, 74, 76, 266, 287, 443, 444, 445, 966
Kukić Soka 309, 310
Kukoljan Ante 231, 239, 346, 509
Kukulj Branko 323
Kuliša 587, 588
Kuprešanin Janja 736, 737
Kuprešanin Milan 669, 674, 679, 760,
Kurelac (borac) 1100
Kurelac Franjo 1135, 1136, 1137, 1139
Kurpes (raspop) 1109
Kursar Frane **Leo 686**

Kušan Ivan 208
Kušer Joso 911, 930
Kušević Franjo 986, 992, 1007, 1038, 1043, 1044, 1057, 1099
Kuštreba Zivko 208
Kuštrin Josip (Savić Mihajlo) 465
Kuštrin (domobran) 207
Kuzmanić Jura 207
Kuzmić (natporučnik) 206
Kuzmić Ankica 1070
Kuzmić Juraj, 985, 1029, 1037, 1054 1065, 1067, 1070, 1071
Kvakan Mato 1043
Kvaternik Dido 16, 204, 306, 460, 635
Kvaternik Eugen 446
Kvaternik Ljubomir 446, 459
Kvaternik Slavko 910, 968
Kveder 115

L

Lacković Janko 1038
Ladišić (obitelj) 176
Ladišić Josip 176
Ladišić Mika 176
Ladišić Nikola 33, 37, 77, 91, 108, 189, 207, 949, 970, 971, 1050, 1099, 1135
Laić Drago 176
Lalić Dušan 535
Lalić Jovo 535
Lalić Nikica 171, 174, 535
Lalić Niko 600
Lampert Joža 729
Landšnajder Ratko 201, 207
Lapčević Milorad 556
Lasić Bogdan 208
Laslović Mika 175
Latas Branko 325, 472, 479, 480, 481, 490, 916
Latas Dane 262
Latinčić Janko 1128
Latinger 1027
Latinger Lucijan 208
Latković Vjekoslav 208
Laurić Micika 208
Lavrnja Jovo 531
Lavrnja Milovan Mile 443
Leban Dominik 207
Lekić 115
Lemajić Đukan 836
Lenac Ivan 891, 892, 894, 895
Lenčarić Eduard 453
Lendler Alfred 188, 189
Lendler Oto 148
Lesić Ivan 49, 50
Lesić Ivo 158, 161
Leskovar Arlov Ana 94, 95, 101, 198
Leskovar Edo 250
Leskovar Silvio 191, 208
Lensik Ivo 604
Lesnik Krunoslav 1109
Letica Simo 481
Letić Ilija 558
Letić Lazo 621
Levnajić Joco 732
Linar Jura 729
Linarić (obitelj) 750
Linta Rade 502
Lipovac 772
Lipovščak Slavo 175
Lisac 1013
Lisac Duka 86, 191, 207
Lisac Oskar 198
Lisak 306
Lisić Ivica 601
Livada Dane 451, 456, 466
Livada Dušan 243, 246, 272, 296, 310, 313, 316, 317, 323, 325, 334, 441, 443, 444, 447, 455, 460, 468, 472, 475
Livada Ilija 451
Livada Luke Đuro 449
Livada Rade 443
Livada Simo 447, 466
Livić (pop) 175, 176
Livojević Slavica 198
Lokovšek Jan 892
Lolić Abid 1091
Lončar 1044
Lončar Bogdan 759
Lončar Dane Kuruc 750, 759
Lončar Dane Rašak 750, 758
Lončar Dragan Žaco 671
Lončar Drago Laiša 751, 769
Lončar Dušan Brdar 759
Lončar Gojko 502, 510
Lončar Jovica 347, 502, 503, 506, 623
Lončar Mane 759
Lončar Mane Prsan 759, 769
Lončar Mile 502
Lončar Mile Kuruc 759, 766
Lončar Milija 746
Lončar Mirko 195, 196, 305
Lončar Neđo 759
Lončar Niko Kuruc 759
Lončar Nikola 502
Lončar Nikola Meška 759
Lončar Pavle Pajo 561
Lončar Rade 502, 721, 728, 732
Lončar Simo 502
Lončar Simo Brdar 744
Lončar Smo Kojin 759
Lončar Simo Pitanac 759, 769
Lončar Stevan 502, 510
Lončar Stevo 772

Lončar Vlado 714, 718, 741, 743, 744, 746, 747, 750, 759, 765, 769, 922, 924
Lončar Zivko Kutlača 769
Lončarić (pisar) 907
Longino (advokat) 143
Longino dr 162
Lopaić Alojzije 1100
Lopaić Ivica 985, 990, 1003, 1012, 1014, 1018, 1020, 1030, 1052, 1059, 1073, 1081, 1085, 1088, 1090, 1091, 1092, 1098, 1100, 1101, 1102, 1105, 1106, 1107, 1121, 1133, 1139
Lopek 1060
Lorković Ivan 166, 176
Lorković Mladen 287
Lorković Nikola 162, 163
Lovinčić Ivica 711, 714, 720, 721, 722, 723, 725, 741, 742, 743, 744, 745, 747, 748, 749, 752, 757, 764
Lovrić (trgovac) 369
Lovrić Barka 207
Lovrić Mile 428
Lovrić Milutin 424
Lovrić Rade 434
Lovrić Vinko 1112
Luburić Vjekoslav 419
Lugarec Franjo 1037, 1052, 1054
Lugarec Ivo 1019, 1037, 1054
Legerec Mijo 1054
Legerec Vinko 1037, 1052, 1055
Luić Milan 207
Lukačić Franjo 1038, 1056, 1075
Lukačić Fumić Zorica 80
Lukačić Stevica 75, 130, 133, 135, 137, 186, 311, 316, 317, 326
Luke Mate 93, 176, 1015
Luke Tomo 76, 91, 93, 176, 207, 1015
Lukešić (obitelj) 176
Lukešić Josip 176
Luketić Pavao 198
Lukica (krojač) 718
Lukić (general) 298, 299
Lukić Antun 989
Lukić Dragica 1039
Lukić Đuro 953
Lukić Franjo 976
Lukić Jovo 853
Lukić Marica 1039
Lukić Milan 794, 853
Lukić Milić 853
Lukić Miško 708, 760, 853
Lukić Savo 853
Lukić Stevo 1054
Lukinić Stevo 515
Lulić Grga 729
Lulik (porodica) 162
Lulik Ante 162, 163
Lulik Josip »Pepo« 175, 162,
Lutvo 191

« LT

Ljepović Mile 378, 379, 390, 392
Ljotić 600, 607
Ljubić Drago 157, 159, 162, 163, 165, 191
Ljubić Sokač Ankica 162
Ljubić Sokač Held 162
Ljubičić Nikola 597
Ljustina Pero 856

M

Macakanja Dragan 538
Macut Miloš 77
Maćan Stevo 1092
Maćešić Đure Dušan 444
Maćešić Đure Mile 445
Maćešić Milić 246, 391, 395
Maćešić Miloš 425, 426
Maćešić Miloša Ilija 444
Maćešić Miloša Mile 444, 445
Maček Vlatko 16, 69, 103, 322, 331, 366, 409, 471, 497, 604, 605, 702, 881, 965, 1014, 1027, 1033, 1038, 1057, 1061, 1066, 1068, 1069, 1088, 1093, 1103, 1109, 1120, 1127, 1130, 1132
Mađar Joža 86, 707
Madžar Dmitar 396, 397
Madžarac Ćiro 565, 618, 619, 620
Madžarac Vlado 556
Magačić Moro 547
Magarac Đuro 131
Magaš (pukovnik) 204
Magić Stjepan 1085, 1098
Magličić Joža 202, 207
Majcan Drago 186, 208
Majcan Julka 186, 208
Majcan Mara 186, 208
Majcen (profesor) 597
Majder Albert 208
Majder Aleksandar 198
Majerić Jurica 165
Majerle-Jurkas Rezika 159, 163, 164
Majetić Vilim 208
Majkić Stjepan 1092
Majnarić Drago 887
Majnarić Ivan-Šumić 939
Majnarić Mica 938
Majnarić Slava 938
Majnarić Stanko 887
Majnarić Tonček 938
Majnarić Tonica 938
Majstorović Ančica 41
Majtsorović Maca 30, 37, 41, 42, 43, 44, 97, 103, 252, 263, 359, 360
Majstorović Ilija 798

Majtanić Pavao 720
Makek Ivan 931, 1085, 1092
Malek Joža 1037, 1054
Malek Stjepan 1043
Malešević Milan 94, 97, 113, 153, 155, 250, 976, 980, 981, 982, 983, 1092
Malešić Ivan 164
Malijan Franjo 1003, 1052, 1099, 1100
Malobabić (prota) 270
Malobabić Dušan 309
Malović Kata 186, 198
Malović Mato 164
Malović Pajo 207
Malović Pero 164, 1011
Maljković Dane 748
Maljković Đuro 744, 758
Maljković Kumbija 759
Maljković Mara 750, 762
Maljković Milan Malikan 73, 711, 743, 745, 747, 750, 752, 753, 759, 767
Maljković Miloš 759, 766
Maljković Minja 759
Maljković Nikola 715, 750
Maljković Simo 748
Maljković Zorka 763
Mamilić Franjo 62
Mamula (borac) 833
Mamula Jovo 267, 896, 903, 914, 916, 920
Mamula Maca 198
Manas (obitelj) 144
Mance Dragutin 880, 891, 938, 939
Mance Tonica 938
Mandić Dragoja Nikola 469
Mandić Dušan 473
Mandić Đuro 395, 400
Mandić Ilija 478
Mandić Ivo 198
Mandić Josipa Drago 478
Mandić Jovica 1015, 1104
Mandić Mane Milan 476
Mandić Mile 916
Mandić Milića Đuro 445
Mandić Miloš 771
Mandić Simo 387, 389, 390, 391, 392
Mandić Slavo 198
Mandić Spasoja Dušan 476
Mandušić Vuk 783
Manojlović Mile Gedžo 297, 502, 503, 504, 505, 567
Manojlović Pajo 559
Manojlović Pavle 159
Manojlović Stanko 502
Manola Srećko Ivan 53, 63, 95, 109, 110, 122, 124, 128, 131, 139, 144, 149, 150, 211, 225, 226, 228, 232, 235, 239, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 254, 262, 270, 271, 272, 277, 281, 291, 293, 295, 296, 300, 301, 302, 309, 310, 313, 314, 315, 317, 330, 345, 350, 382, 388, 390, 391, 426, 481, 484, 509, 572, 578, 583, 858, 972, 1007, 1114
Mandrović Josip 208
Mandrović Mika 208
Maoduš Stevo 679, 693
Marak Janko 198
Marak Štefica 108
Marasović (željezničar) 860
Maravić (porodica) 751
Maravić lie 923
Maravić Milan 923
Marđenko Šturman Nikola 1013, 1020, 1027
Mareković (obrtnik) 600, 612
Marić Boško 686
Marić Vojin 459, 477, 483
Maričić Dušan 686
Maričić Neda 759, 763
Maričić Vlado 686
Marija 706
Marijan (veterinar) 641, 873
Marijan Drago 208
Marijan Dane 732
Marijan Milan 732
Marijan Nedeljko 732
Marijan Tode 702, 868
Marin Vilko 704
Marinac Dane 412, 413, 414, 427
Marinac Ivan 416, 417, 418
Marinac Marko 414, 417
Marinac Mate 417, 418
Marinac Perić 414, 415, 416, 420, 421
Marinčić Stojan 502
Marinković Dragoje 99, 931
Marinković Ivo »Slavko« 21, 22, 23, 24, 28, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 44, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 73, 76, 79, 82, 83, 85, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 107, 109, 123, 128, 143, 144, 145, 159, 160, 161, 179, 180, 182, 184, 185, 192, 198, 199, 232, 240, 241, 245, 249, 251, 254, 257, 260, 263, 265, 270, 271, 272, 277, 288, 308, 309, 310, 313, 314, 315, 317, 318, 321, 331, 336, 337, 350, 421, 422, 426, 445, 446, 447, 448, 463, 470, 526, 533, 561, 647, 688, 710, 711, 745, 771, 885, 886, 887, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 915, 916, 917, 920, 921, 926, 931, 932, 939, 943, 969, 970, 971, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984,, 988, 992, 996, 997, 998, 999
Marinković Marica Rebnicer 99, 208, 931
Mairnković Marija 99
Marjanović (trgovac) 360
Marjanović Joso 599, 600, 608, 612

Marjanović Jurica 175
Marjanović Matija 317
Marjanović Tone 208
Marjanović Zorka 824
Marko (seljak) 583
Marko (kurir) 99
Markon Slavko 65, 231, 311, 534, 887, 939, 940
Markov (postolar) 703
Marković (gostioničar) 559
Marković (postolar) 1073
Marković (podžupan) 453
Marković Bogdan 778
Marković Jovo 263
Marković Jurica 445, 929
Marković Milan »Lika« 251, 310, 317, 319, 1118
Marković Nina (Maraković) 584, 585
Marković Savka 824, 827
Marković Stipe Macola 715, 716
Markovinović (obitelj) 787
Marks Karl 287
Markulin (poručnik) 1010, 1012
Markulin Dragutin 1010
Markulin Kata 1034
Markulin Mato Maćan 1075
Markulin Mirko 207, 208
Markus Janko 208
Markus Rudo 208
Markužić Franjo 1126, 1131
Martinić 254
Martinović Đuro 323
Martinović Jane 391, 399
Martinović Ljubica 424
Martinović Marica 186, 198
Martinović Milan 182, 190, 975, 977, 986, 1049, 1066, 1074, 1135
Martinović Milan Reda 569
Martinović Mile Horvat 1013, 1025, 1027, 1030
Martinović Slavko 208
Martinović Vojislav 391, 393, 395
Marunić Desanka 697
Marušić (apotekar) 1038
Marušić Josip 1068, 1070
Marušić Mirko 441
Masarini Lavoslav 206
Maslek Stanko 313, 499, 502, 504, 505, 567
Masleša Ivanka 469, 470
Maslić Marko 437
Maslić Milutin 421
Maslić Miljkan 289, 297, 313, 500, 502, 505
Maslić Petar 518
Mastajić Josip 1125
Matačić Pero 194, 196, 208
Mataić Ferdo 198
Mataić Marijan 208
Mataić Milka 189
Mataić Petar 105, 108, 976
Mataić Vlado 187, 189, 198
Matаković Božo 208
Matаković Imbro 160
Matаković Ivo 160, 1000
Matаković Mijo 162
Matаković Milan 198
Matan Josip 208
Matar Drago 1052
Matas Barica 1055
Matas Drago 1055
Matasić Franjo Pekec 980
Matasić Janko 1089, 1090
Matasić Josip 360, 1088, 1090
Matasić Justina 198
Matasić Pavao 208
Matasić Stjepan 1089
Mateljak (pekar) 1073
Matić Luka 166
Matić Stojan 125, 678, 681, 683, 685, 794, 795, 800, 802, 805, 806, 807, 808, 809, 818
Matičić (obitelj) 164
Matičić Pavao 164
Matičić Pero 164
Matijević Dane 198
Matijević Đuro 312
Matijević Milovan 333
Matijević Slobodan Coco 29, 30, 32, 49, 88, 89, 144, 365, 367, 368
Matković Dragan 162
Matko Antun 37, 84, 92, 95, 208, 970, 994
Matko Magdalena 198, 970, 994
Matulin Ivan 1089, 1090, 1105, 1123, 1128
Matulin Stjepan 1089
Mautlin Stjepan (mladi) 1089
Mazalović Luka 572
Mazinjanin Matija 311
Mazinjanin Stojan 311
Mažar Ivek 861
Mažar Joso 861
Medić Milka 864
Medi Mara 620
Medur Miro 1085, 1092, 1098
Medved Pave 416, 418, 423
Meho (domobran) 614
Mejašić Ivan 208
Mejašić Mato 43, 76, 90, 91, 92, 93, 187, 190, 194, 245, 900, 971, 976, 977, 978, 984, 1000, 1001, 1002, 1003, 1005, 1009, 1010, 1012, 1013, 1015, 1017, 1141
Mejašić Stjepan 187, 208, 1009, 1012
Mejaški Dane 144, 148, 169, 182, 191, 208
Mejaški Marija 198

Mejaški Štef 987, 994, 1000, 1001, 1009, 1011
Meljavec Mika 175
Mendiković Janko 37, 99, 208
Mesić (narednik) 576
Mesić Mato 517, 518
Mesić Mirko 208
Metelka Ivan 979
Metikoš Tošo 587, 600
Mićo 246, 252
Migalić Janko 1010
Mihajlović Dragića Janko 444
Mihajlović Draža 758, 264, 331, 468, 572, 996
Mihajlović Petra Petar 444
Mihalić Janko 176
Mihalić Joža 990, 991, 1016
Mihalić Pero 157, 161, 164
Mihalić Ruža 1019
Mihalić Tomo (Tobija) 158, 160, 163, 164, 1000, 1018, 1019, 1026
Mihalić Vlado 164
Mihec Antun 200, 204, 207
Mihelčić Miško 887
Mihelčić Viktor 202, 341
Mihelnić Bogdan 1089
Mihelnić Sonja 1089
Mihelnić Veljko 1089
Mihić Aleksandar 887
Mihovilić Josip 1208
Mijat 418
Mijoković (tabornik) 965
Mijoković Pavao 1068
Mikan (obitelj) 155
Mikan (župnik) 445
Mikan Ivan 910, 913
Mikan Milan 198, 200, 207
Mikan Olga 198, 200
Mikan Tomo 1068
Mikašinović Branko 208
Mikašinović Đuro Jovin 528, 529
Mikašinović Mile Lugar 530
Mikašinović Simo 502
Mikek (sudac) 989
Mikulec Josip 1089
Mikulić (obitelj) 1038, 1139
Mikulić (seljak) 1139
Mikulić Dragee 973
Mikulić Drago 1051, 1054
Mikulić Đuro 1033, 1037, 1038, 1040, 1047, 1048, 1050, 1052, 1055, 1056, 1060, 1079
Mikulić Franjo 182, 190, 964, 970, 973, 974, 975, 976, 983, 986, 989, 992, 1003, 1039, 1035, 1036, 1052, 1054, 1065, 1066, 1067, 1070, 1072, 1073, 1139
Mikulić Franjo Kopač 190, 192, 989, 1011, 1012, 1018, 1020, 1037, 1040, 1042, 1054, 1056, 1063, 1073, 1076 1138
Mikulić Franjo Kovač 190, 192, 1139
Mikulić Franjo Pucak 1054
Mikulić Jaga 1049, 1052, 1055
Mikulić Jakov 208
Mikulić Josip 1052, 1054, 1070, 1071, 1072, 1074
Mikulić Joža 365, 366, 369, 371, 380, 1007, 1038, 1039, 1040, 1043, 1044, 1045, 1047, 1051, 1099
Mikulić Julča 973
Mikulić Juraj 1051
Mikulić Mara 973, 991, 1036, 1043, 1037, 1052, 1054, 1055
1048, 1051
Mikulić Marija Stara 1052
Mikulić Mato 967
Mikulić Mijo 937, 1033, 1038, 1040, 1047
Mikulić Mika 85
Mikulić Mirko 1049, 1137
Mikulić Miško 973, 1033, 1034, 1036, 1037, 1039, 1040, 1049, 1055, 1056, 1067, 1070, 1074
Mikulić Nikola stari 1052, 1054
Mikulić Roza 1052
Mikulić Slavo 1043
Mikulić Stevo 1006, 1050
Mikulić Stjepan 1052, 1055, 1072
Mikulić Tomo 182, 190, 973, 974, 988, 991, 1003, 1020, 1033, 1036, 1057, 1040, 1065, 1067, 1070, 1072, 1139
Mikulić Tomo Gajdaš 988, 990, 1012, 1018, 1020, 1022, 1027, 1028, 1101
Mikulić Tomo Sloboda 1037, 1054, 1063
Mikloš Slavko 1128
Mikuljan (Poljice) 160
Mikša Ivan 1054, 1056
Mikša Tomo 1054, 1056, 1075
Mikšić Elza 186
Mikšić Josip 208
Mikuš Drago 190
Milaković Ivan 720
Milaković Janko 1084
Milaković Mile 479
Milaković Žarko 208
Milašin Tomo 963
Milašinčić Bole Ljubica 85, 91, 109, 153, 208, 369, 370, 372, 381, 1109
Milašinčić Grga 30, 37, 88, 99, 130, 132, 133, 134, 138, 141, 165, 168, 170, 171, 173, 184, 185, 186, 194, 317, 367, 390, 391, 395, 400, 970, 972, 1001, 1002, 1012, 1014, 1015, 1016, 1030, 1104, 1109, 1120, 1141, 1142
Milašinčić Joža 88, 89, 365, 366, 368, 369, 371, 380
Milašinčić Mica 109, 318, 369, 374, 380, 472, 475, 1109

Milašinčić Stjepan »Šiljo« 53, 95, 118, 227, 228, 239, 246, 267, 277, 293, 296, 299, 302, 371, 374, 378, 380, 381, 382, 383, 396, 455, 456, 457, 458, 460, 462, 464, 465, 474, 509, 1109
Milašinčić Vlado 208, 323, 369, 381, 475, 1109
Milašinović Vlado 208, 323, 475
Milić Čedo 581
Milić Marko 207
Milić Rada 426, 430, 431
Miličenko Jakov 208
Miličević Đorđe 501
Miličević Ljuban 501
Milinković Vicko 640, 656, 675, 870
Milković (ustanik) 456
Milković Ante 667
Milković Pajo 667
Milković Stevan Stevček 452, 456
Milošević Dragan 461, 472
Milošević Mile Rade 458
Milošević Spaso 459, 494
Milovan 256
Milovanović Mile Milić 444
Milutinović Božo 256, 257
Miljenović Olga 1026
Miljević Pero 560
Miljković Hasan 270, 309, 314, 315, 316
Miljković Husein Huška 42, 249, 464, 265, 270, 272, 309, 310, 313, 314, 316, 317, 319, 334, 340, 371, 1118, 1119
Miljković Janko 476
Miljković Joco 462
Miljković Mane 476
Miljković Miloš 721
Miljković Sime Božo 466
Miljuš Nikola 791, 798
Mioković Jelka Beba 816, 864
Mirić Boško 816
Mirić Dragan 557, 580, 584, 588
Mirić Dušan 551, 557
Mirić Ljuban 557, 579, 614
Mirić Nikola 563, 564
Mirt Zvonko 915, 930, 931
Misir (obitelj) 162
Misir Ivan 86, 1058
Misir Mirko 1059
Mison (ustaša) 569, 600
Miščević Jovo 916
Miškina Dane 476
Mišković Zlatko 208
Mitić (porodica) 246
Mitić Dragan 557, 584, 588
Mitić Dušan 557
Mitić Dmitar (Mitar) 556, 568, 584, 590
Mitić Ljuban 557, 579, 614
Mitić Nikola 563, 564
Mitić Ranko 24, 231, 245, 246, 248, 296, 498, 499, 503, 504, 555, 557, 559, 575, 597, 598, 602, 603, 604, 610, 611, 613, 615, 620
Mitić Seka 572
Mitić Vajkan 572
Mitrov Danko 804, 805, 806, 809
Mitrović Mito 472, 475
Mizler (genral) 137
Mladenić (drugarica) 931
Mladenić (željezničar) 63
Mladenić Josip 930, 931
Mladen Mile 424
Mladen Simo 425
Mlinar Stjepan 1038, 1057
Moćak Ivan 1009
Moćan Josipa Mile 454
Močila Milan Zec 472
Modarčin Ivo 175, 977, 978, 987, 994, 1000, 1001, 1011, 1012, 1020, 1026
Modrušan Pere Joso 454
Mojmir Martin 615, 933, 1118, 1119
Molek Franjo 200, 201, 205, 207
Momčilović Božo 405
Momčilović Đorđe 130, 136, 148, 302, 341, 351, 479, 480
Momčilović Janko 459, 468
Momčilović Petar 468
Morača Mira 816
Morsan Boris 198
Moškov Ante 253, 306, 325, 487, 992, 1006
Moškun Anka 176
Moškun Franjo 176
Moškun Ivan 170, 176
Moškun Jelka 170
Moškun Josip 176
Moškun Mato 176
Moškun Mika 176
Moškun Pero 1011, 1015
Motika (satnik) 201, 205, 207
Mraović Jovica Zec 1102, 1126, 1139, 1142
Mraović Milan Simić 1002, 1003, 1049, 1050, 1102, 1123, 1125, 1126, 1135, 1140, 1141
Mraović Mile Ćurčija 501
Mraović Nikola Ćurčija 499, 500, 505
Mraović Nikola (Skula) 501
Mraović Svetozar (Skula) 501
Mraović Vaso Ćurčija 501
Mrak (pukovnik) 582, 583, 587, 588
Mrak Karlo 1027, 1068
Mravunac Ana 420
Mravunac Ivan 420

Mravunac Josip 413, 414, 415, 417, 419, 420, 444
Mravunac Kata 420
Mravunac Milka 420
Mravunac Nikola 420
Mravunac Rudo 176
Mravunac Mrda Drago 826
Mrda Simo 691, 760
Mrdenović Dragan 420
Mrdenović Dragić 428
Mrdenović Mile 431, 432
Mrdenović Stevo 497, 502
Mrevlje Andrej 207
Mrkić Marko 131, 201
Mrkobrada Boro 497, 501, 502
Mrkobrad Cvijeta 859
Mrkonjić Janika 198
Mrkonjić Josip 198
Mrković Adam 621, 622
Mrvoš Marko 159
Mržnjak Ibro Gonjac 317
Mudrinić Ljuban 617, 621
Mudrinić Rade 620
Mudronja Franjo 200, 203, 204, 206, 207
Muhar Mića 858
Muhar (punkt) 634, 648
Muhvić (liječnik) 704, 715, 716
Mujić Pero 338, 413
Mujić Vinko 474
Mulac Pavle 419
Munižaba Dušan 784, 785
Munjas Đoko Pajkanov 531
Munjas Mića štršen 127, 168, 528, 529, 532, 534, 538
Muranović Munip 483
Murat Mile 758
Murki Miha 200
Murković (obitelj) 751
Murković Slavko 742, 747, 748, 756
Musolini 299, 328, 631, 772
Mustafa 256
Musulin Stanko 356
Mušnjak Ivan 208
Mušnjak Ivica 1084, 1097
Mušnjak Stevo 208
Mušnjak Zvonko 1084, 1097
Mutak Vlado Mrki 248, 589, 590, 635
Mutić Marko 525
Muvrin Andrija 887, 938
Muvrin Ivan 887, 938
Muža Mihajlo Miško 88, 208
Mužetić (obitelj) 176
Mužetić Franc 176
Mužević Mihovil Miško 56, 66, 106, 107,

N

Nacek Viktor 1095
Nacl 611
Nad Košta 91, 95, 106, 115, 228, 293, 807, 808, 818, 858, 916, 917
Naglić Jure 679
Nakarada (učitelj) 447
Napijalo Dragica 135
Napijalo Mihajlo Mišan 237, 259, 260, 270, 271, 281, 309, 314, 315, 316
Napijalo Miloš 305
Napijalo Radan 337, 341
Napoleon 371, 704
Napred Ervina 182, 191, 198
Naprta Dane 730
Naprta Ljuban 730, 732
Naprta Saja 715
Nećak Milan 733
Nedeljković (general) 74
Nedeljković Brko 733
Nedić Mika 862
Nejak Janko 208
Nemarić Adam 78
Nevajde (braća) 569
Nežić (biskup) 1082
Nikšić 420, 1009
Nikšić Ante 27, 967
Nikšić Dušan 419
Nikšić Elza 198
Nikšić Ivan 418, 441, 442, 454, 469, 482, 483
Nikšić Jovo 176
Nikšić Mate 737
Nikšić Mirko 732
Nikšić Tomo 632, 642, 645, 680, 723, 724, 858, 868, 873
Nikolić Petar (Pepo) 501, 505
Nikoliš Branko 119, 120, 121, 122, 228, 254, 259, 260, 296, 297, 313, 317, 369, 376, 499, 502, 504, 505, 509, 521, 567, 981, 982, 984
Nikoliš Gojko 489, 499
Nikoliš Nikola 502
Nikoliš Petar 502
Ninković (bilježnik) 409
Ninković Branko 840, 842
Ninković Pero 1056
Ništević (mladić) 576
Nogić (poreznik) 562
Novak (radnik) 206, 207
Novak Božidar 935
Novak Marija 829
Novak Vera (Marija Pataki) 108
Novaković (bilježnik) 409
Novaković Basaćan Milić 296, 302, 317, 340
Novaković Mile 502

Novaković Milić Stariji 337, 347, 356
Novaković Momčilo 669, 693
Novaković Niko Longa 640, 796, 799, 800, 810, 869
Novaković Pave 312
Novaković Simo 501, 505
Novaković Slavo 189
Novaković Vlado 74, 78, 80, 177, 182, 183, 188, 189, 208, 250, 317, 998, 999, 1000, 1001, 1009, 1010, 1014, 1024, 1028, 1029, 1055
Novosel Andro 1110
Novosel Franjo 1110
Novosel Nada 730
Novosel Stjepan 78, 83, 89, 267, 1092
Novosel Šime 930
Novoselac Alojz 162
Nunkić Mladen 208

NI

Njegomir Dušan 674, 679
Njegomir Joco 669, 674, 679, 693, 696

O

Obradović Dane 775, 777
Obradović Milica 862
Obranović Milić 415
Orbatil Aleksandar 1091
Obrenović Ivić 418
Ocvirk Alojz 735
Očko Slava 683, 697, 819, 823, 824, 827, 828
Ofak Matija 892
Ognjanović Mika 825
Ognjenović Branko 675, 794, 837, 851, 858, 859
Ogrizović Miloš 732
Ogulinac Franjo Seljo 244, 246, 251, 263, 302, 396, 467, 478, 481, 574, 576, 583, 624, 625
Okičić Josip 161
Oklobdžija Mirko 736, 737, 796
Oksilio (tal. general) 306
Olga 116
Omčikus (trgovac) 641
Omčikus Pajica 126, 785, 789, 790, 793, 800, 801, 808, 812
Omerogić Imbro 1058
Opačić Avram 458
Opačić Cica 252
Opačić Dragica 46, 47, 252, 376, 475
Opačić Dušan 409
Opačić Ićo 618
Opačić Ilija 458, 56?
Opačić Ivica 597
Opačić Mira 374, 395
Opačić Petar 431, 434
Opačić Rade 419, 586, 597
Opačić Stanko Ćanica 43, 44, 49, 51, 119, 131, 225, 226, 227, 228, 229, 233, 238, 239, 242, 244, 252, 256, 257, 270, 272, 281, 286, 291, 296, 302, 305, 307, 309, 310, 313, 314, 315, 317, 326, 334, 335, 337, 341, 342, 343, 344, 346, 348, 355, 384, 385, 386, 388, 389, 392, 394, 395, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 405, 406, 407, 489, 504, 509, 567, 1000, 1115
Oapčić Stevan 416, 437
Opačić Uroš 130, 141, 387, 391, 403, 406
Opačić Zaharija 424
Opačić Zorka 374, 377, 379, 395
Opala Milica 828, 863, 864
Opsenica Mile 680
Opesnica Staniša 644, 680, 693, 698, 777, 807, 841
Orečić Mika 1013, 1014, 1049, 1061
Oreščanin Bogdan 228, 239, 256, 286, 317, 347, 357, 405, 429, 456, 486, 489, 507, 508, 509, 510, 511 1115, 1116
Oreščanin Milan Crni 233, 311, 312, 317, 499, 502, 508
Oreščanin Mile Ćiba 502
Orešković (majka Mire Čuić) 154
Orešković Ivo 855
Orešković Luka Mijatov 702, 703,
Orešković Maćan 702
Orešković Marko 79, 106, 124, 126, 154, 244, 245, 263, 302, 445, 632, 634, 638, 641, 642, 643, 644, 647, 648, 649, 656, 667, 676, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 719, 726, 753, 774, 776, 781, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 818, 822, 831, 837, 838, 839, 840, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 861, 863, 866, 870, 872, 884, 897
Orešković Mile Mijatov 702, 731
Orešković Pero 855
Orešković Vlado Crni 855
Orešković Slava 208
Orlić Bogdan 849
Orlić Dragica 825
Orlić Đuro 494
Orlić Đuro Banjevac 759
Orlić Đuro Lebre 753, 759
Orlić Dušan Bele 750, 759
Orlić Lazo Lakan 759

Orlić Mara 825
Orlić Nikola 744, 758
Orlić Nikola Palin 758
Orlić Pejo 759
Orlić Zorka 763
Orlović Đoko 777
Orsak Milan 1059, 1098, 1105
Oršanić Čuća 81, 99
Oršnaić Marijan 99, 113
Osrečki Mirko 208
Ostarčević 602
Ostarčević Pajo 208
Ostarčević Vlado 162
Ostojić Adam 618, 620, 724, 731
Ostović 716
Ostović Adam 703, 706, 712, 713
Ostović Dragan 713
Ostović Mijat 702
Ostović Milan 732
Ostović Tomica 703, 706, 724
Ostrovski Nikolaj 719
Ovuka Stevan 835
Ožegović Drago 686

P

Pacenti (obrtnik) 600
Pačić Mirko 1085, 1091
Paja Mirko 744
Pajazetović Hasan 317
Pajić Dragan 347, 353
Pajić Janko 159
Pajić Nikola 162
Pajk Josip 885, 887, 889
Pajo (streljani drug) 151
Palana (iz Delnica) 939
Palijaš Ivan 1089
Pandak Jandra 1057
Panjković Mile 840
Panjković Mladen 840
Panjković Vujadin 835
Pap Marija Velika 819
Pap Pavle Šiljo 79, 263, 634
Papuča Rankica 576
Parac (obitelj) 751
Parac (ustaša) 744
Paripović Marko Markeza 586
Paripović Smilja 826
Parmač Stanko 686, 713, 823, 840
Pasecki Zvonko 1098, 1101
Pataki Marica 61, 62, 65, 66, 67, 93, 96, 101, 103, 108, 109, 145, 148, 240, 267, 976
Paulić (iz Cvitovića) 421
Paulić Janko 77
Paulić Nikola 443, 444, 446, 447,
Paunović Josip 413
Paunović Mile 423
Paunović Milić 416, 417
Paunović Vale 414, 415, 416, 417
Pavelić (učitelj) 576
Pavelić Ante 19, 28, 32, 56, 57, 102, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 155, 157, 166, 204, 206, 253, 277, 287, 299, 306, 315, 322, 328, 331, 343, 354, 365, 424, 425, 426, 436, 446, 471, 498, 512, 523, 524, 536, 576, 582, 635, 636, 702, 731, 739, 742, 744, 750, 789, 790, 792, 793, 797, 808, 811, 882, 910, 945, 954, 965, 993, 1034, 1065, 1066, 1067, 1069, 1109, 1118, 1119, 1124, 1131
Pavić Mića 317
Pavičić (trgovac) 788
Pavičić Franjo 534, 536
Pavičić Grgo 786, 787, 788, 789
Pavičić Marica 786, 787, 788, 789
Pavlačić Mika 155
Pavlačić Vinko 1038, 1056
Pavlaković Franca 176
Pavlaković Joce 176
Pavlaković Josip 176
Pavlaković Jurica 176, 208
Pavlaković Magda 176
Pavlaković Marica 176
Pavlaković Roza 176
Pavlaković Vlado 176
Pavlečić Janko 1073
Pavlečić Vinko 986, 1105, 1128
Pavlek Mihovil Miškina 827
Pavlešić 366, 367
Pavlešić Ivan 1069
Pavletić Nikola 901
Pavlica Ico 856
Pavlić 366, 367
Pavlić Andrija 965, 1027, 1068
Pavlić Duka 880
Pavlić Franjo 597, 612
Pavlić Nikica 816
Pavlić Pavao 89
Pavliško Ivan 86, 208
Pavlović Dragan 502
Pavlović Đuro 502
Pavlović Ilija 262, 401
Pavlović Mićun 502, 507, 579, 620, 622, 624, 627
Pavlović Rade 459
Pecotić Bartol 207
Pejak 581
Pejnović (obitelj) 751
Pejnović Jovaniša 666
Pejnović Nikola 695
Pejnović Kata 649, 664, 666, 667, 762, 815, 817, 818, 820, 821, 823, 827, 828, 829, 831, 832, 833, 834, 855, 859, 860, 865, 868

Pejnović Mane 753, 759
Pejnović Milica 820
Pejnović Simo 753, 759
Pekić (obavješt. oficir) 767
Pekić Dušan 131, 135, 136, 139, 275
Pelagić Vaso 662
Peleš Branko 502
Peligre Rafael 736
Penezić Joža 1038, 1075
Pepo (Šjor) 860
Perač Dane 476
Peraković (šumar) 1066, 1067, 1068
Perašin Nikola 108
Perenčević Milan 152
Peretić Ankica 208
Perić Gnjaco 128, 131, 337, 347, 385, 397
Perić Mila 208, 338
Perić Milić 997
Perić Stevo 317
Perković Ivan 1039
Perković Mile 714, 746, 1134
Pernar Luka 657, 714, 746
Persoli Marijan 547, 548
Perše Franjo 169, 175
Peršen Mirko 287
Peruša Ivan 1066
Peruša Tomo 969, 1066
Perušić Josip 162
Pestac Stjepan 1059
Pešut Dane 913
Petančić Ivan 91, 1009, 1010, 1011
Petanjek Mirko 1099
Petić Đuro 452
Petković Dane 840
Petković Đuro 669
Petković Jura 1054
Petković Milan 175, 458
Petranović Frančiška 890, 938
Petranović Ivka 938
Petranović Kata 939
Petranović Zdenko 895
Petranović Frane 898
Petrčić Ivan 1037, 1054
Petrčić Josip 1054
Petrčić Kata 1055
Petrčić Ljubica 1052, 1055, 1067
Petrčić Nikola Mika 973, 991, 1020, 1033, 1036, 1037, 1040, 1042, 1043, 1047, 1052, 1054, 1067, 1070
Petrčić Miško 1069
Petrčić Nikola Šegota 1073
Petrčić Roza 1052, 1061
Petrčić Stevo 1074
Petrčić Zlata 1054
Petrek Novaković Libuša 86
Petrić Maks 208
Petrik Mira 208
Petrović Bartol 22, 24, 28, 35, 36, 37, 42, 43, 55, 75, 82, 84, 93, 95, 98, 101, 102, 106, 109, 116, 117, 199, 225, 858
Petrović Barka-Juran 162
Petrović Dragan 267, 563
Petrović Đuro 417
Petrović Gajo 198
Petrović Mića 417
Petrović Milan 417
Petrović Dragića Milić 445
Petrović Milkan 775
Petrović Milorad 208
Petrović Miloš 130, 141, 267, 317, 391, 400, 401, 532
Petrović Zdenka 82, 858
Peurača Pero 130, 131, 135, 397, 401, 403
Pijade Moša 262
Piksa (porodica) 144, 150, 151
Pilja Rade 244
Piljuga Nikola 1088
Pintar Adela 198
Pintar Zlatko 165, 200, 206, 207, 208
Pipić Ignac 1088, 1089, 1112, 1128, 1140
Pipić Ivan 1089, 1128
Pipić Tomo 1088, 1089, 1112, 1121, 1122, 1124, 1125, 1128
Pipić Vinko 1114, 1128
Piplica Perica 775
Pirker Ivan 704
Piškur Pero 516, 911
Piškurić Božo 29, 37, 40, 88, 89, 360, 364, 367, 368, 970, 971
Piškurić Drago 193, 202, 208
Pista (Joso) 767
Pjevač (sudac) 608
Pjevač Mile Dušan 454
Pjevač Ilija 457
Pjevač Markić 456
Pjevač Nikola 452, 455
Pjevač Svetozar 452, 456
Plasaj Ivan 1083
Plasej Ivo 207
Platiša Dušan Ilin 750
Platiša Gojko 759
Platiša Milan 750, 759
Platiša Milka 763
Platiša Neda 763
Platiša Nikola 758, 7.68, 769
Platiša Simo 744
Platiša Vajo 753, 759
Plavetić Nikola 208
Plemenčić Josip 498
Pleša Mića 707
Pleša Tomica 703
Pleše Ivan (mladi) 937
Pleše Ivan Rodo 880, 887, 891, 892, 895, 937, 938, 940
Pleše Matilda 938

Plevko Ignac 191, 208
Plotović Zvonko 153
Počuča Mile 124, 524, 645, 651, 653, 686, 763, 722, 798, 834, 855, 859, 868, 873
Poglayen Karlo 968, 973
Pogorevc Bruno 1089
Pokrajac Đurađ 689, 694
Pokrajac Đurđa 676
Pokrajac Milan 673
Pokrajac Milan 673
Pokrajac Nikola 673
Pokrajac Radošević Smilja 641, 762, 815, 820, 823, 860
Polac (advokat) 652
Polić Pepa 938
Polić Stipe 938
Polnar (lugar) 784
Polović Andrija 1000, 1015
Polovic Ivan 158, 159, 160, 164, 982
Polović Jandra 160
Polović Marko 160, 165, 170, 1015
Polović Mato 161, 164
Polović Miško 157
Polovina Gojko 125, 641, 673, 680, 681, 685, 771, 806, 816 856
Polovina Momčilo 776, 780, 790
Polovina Nikola 776, 780, 781, 787
Polovina Plemenka 863
Polovina Vojin 780
Poljak Janko 198, 207
Poljugan Gordana 208
Popinović Vujo 732
Popivoda Krsto 263
Popovčić Mirko 1104
Popović Bogdan Bogić 272, 310, 317
Popović Đurđica 202, 207
Popović Đuro 193, 207
Popović Ivan 197
Popović Jovan Baja 394
Popović Joža 1058
Popović Lata 862
Popović Milan 198
Popović Mirko 990, 995, 1015, 1058
Popović Nikica 760, 761
Popović Nikola 158
Popović Nikolica 600, 601
Popović Đure Rade 449, 466
Popović Smilja 816, 863, 864
Popović Tomica 685, 691
Popović Vlado 65, 95, 96, 106, 113, 115, 116, 124, 125, 126, 128, 155, 185, 244, 245, 270, 272, 312, 314, 315, 316, 323, 324, 547, 548, 549, 578, 642, 677, 682, 803, 818, 858, 860, 861, 865, 941, 1119
Posavac Slavko 527, 530, 532, 533, 534
Posilović (nadbiskup) 1082
Poštić Đuro 311
Poštić Mile 354
Poštić Petar 317
Poštić Stevo 198
Potisak (ustaša) 527
Potočnjak Berislav 759, 767, 769
Potočnjak Vilko 914
Povodnik Just 208
Požar Franjo 83, 968, 969, 971, 972, 978
Požar Jana 978
Požar Štefan 963, 980, 1000
Požeg Fanika 158, 159, 163, 164
Požeg Josip Pepo 157, 158
Požeg Vlado 162, 164
Požega Tomo 422
Predović Jela 157, 158, 159, 161, 163, 245, 254, 317, 475, 1026
Prevendar Josip 1038, 1057
Prevendar Zeljka 1128
Priča Dane 732
Priča Ognjen 851
Priča Soka 852
Pribanić Mate 532, 533
Pribić Todić 856
Pribičević Svetozar 269
Princ Josip 1089
Priselac Branko 19, 20, 28, 30, 208
Pristrl Ivan 931
Prjašnik (akademik) 604
Prodanović Dane 172
Prokšelj Ignac 175
Prokšelj Nikola 175
Protulipac Jura 175
Protulipac Mate 175
Protulipac Mihajlo 758
Prpić (obrtnik) 600, 612
Prpić Božo 667
Prpić Pero 1043
Prpić Rudi 730, 732
Prsan (vodnik) 718, 719
Prtljaga Đuro 158
Pruginić Glišo 502
Pucak Franjo 1029, 1037
Pučko Antun 160 161
Puk Mirko 287, 498, 559, 600, 601, 602, 607, 609
Pukšec (povjerenik) 551
Puljak Mato 208
Pupić Irma 175
Pupić Marija 175
Pupić Vilma 168
Pupovac Marica 825
Pupovac Mika 825
Pupovac Nikolica 842
Pupovac Vaso 839
Purar Milan 621
Pusak Ivica 1052, 1055
Puškarić Darinka 939
Puškarić Franjo 158, 162
Puškarić Mijo 930, 931, 932

R

Račić Detoni Alka 197
Račić Julka 762
Račić Luka 703
Račić Miško 1091, 1123,
Rački Nikola 879, 880, 886, 891, 937, 938
Rački Viktor 887, 938
Radaković Lazo 697, 693
Radaković Mićo 641, 794, 854, 870
Radaković Milan 469
Radaković Mile Sukin 673
Radaković Vlado 660, 856
Radanović Ljuban 501
Radanović Pero 502
Radanović Petar 502
Radanović Stevan 619
Radanović Stevo 502
Radanović Vujo 502
Radeka Milan 19
Radeka Vida 859
Radetić Mirko 208
Radić (braća) 1083
Radić Đuro 469
Radić Joško 711
Radić Petar 580
Radić Stjepan 269, 655, 656, 716, 1083, 1086
Radičin Simo 312
Radinić Ivan Jakša 975, 986, 1027, 1038, 1061, 1073, 1075
Radmanović Mane 458
Radišin Nina 494
Radočaj 471
Radočaj Mile 446
Radočaj Štef 443, 444, 446, 447
Radojević Mile 518
Radoš Boco 476
Radošević Ivan 192, 545, 548
Radošević Jovo 454
Radošević Todor 671
Radovanac Đuro 689
Radović (činovnik) 71
Radović Đuro 535
Radović Milan Čokara 1021, 1030, 1062, 1132, 1133, 1134
Rađenović (trgovac) 641, 642
Rađenović Stevo 789, 790, 793, 800
Rahmanović Niman 1107
Rajačić Branko Miletin 759, 769
Rajačić Dmitar Bajota 745
Rajačić Dušan Rajin 750
Rajačić Đuro 748
Rajačić Ilija Rajo 759
Rajačić Jela 714, 748
Rajačić Jovo Helcer 748
Rajačić Julka 714, 721, 743
Rajačić Milan Miletin 759
Rajačić Sara 762
Rajačić Zdravko 748
Rajčević Dane 262
Rajčević Jovo 663
Rajčević Julka 721, 743
Rajer Ivanka 198
Rajer Mirko 182, 190
Rajer Zvonko 182, 183, 188, 190, 208, *250*, 1010
Rajković Franjo 446, 453
Rajković Mata 711, 714, 718, 735, 741, 742, 744, 746
Rajković Pero 56, 66
Rajner 19
Rak Rudica 1075
Rak Vinko Bob 1123
Rakas Mile 618, 620
Rakinić (kapetan) 281, 316, 403, 539, 996
Rakinić Dragan 693
Rakinić Milić 201
Ralić Đuro 472
Ralić S. Ilija 455
Ramija Stjepan 176
Ramljanin Ivica 702
Rapajić Bogoljub 675, 683, 687, 794
Rapajić Ilija 758
Rapeljana 1071
Rapo Marko 1104
Rasuhin 1083
Rašeta Borka 862
Rašeta Boško 125, 641, 679, 776, 790, 792, 793, 794, 796, 799, 801, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 863, 864
Rašeta Ilija 686
Rašeta Jovo 863
Rašeta Mija 862
Rašeta Smilja 862, 863
Rašić Dane 1088
Rašić Nikola 317, 1100
Rašić Tomo 1084, 1088
Rathaus Hain 968
Rathaus Jozef 968
Ratković (blagajnik) 608
Ratković Dušan 695
Ratković Mile 309, 310, 311, 316, 317, 330, 347, 501, 509
Ratković Milutin 497, 499, 500, 501, 505
Ratković Vujo 859
Razum (kovač) 1050, 1059
Razum Ivan 1089
Raženj Ivo 225
Rebić Đuro 995
Rebić Đuro Radin 529, 531
Rebić Jelena 995, 996
Rebić Nikola 532
Rebić Nikola Vajin 529, 531
Rebić Raco 525, 528, 529, 533, 535
Rebić Simo Ban 546, 548

Rebok (dr ustaša) 569, 600, 608
Rebrać Boško 562
Rebrać Stojan 561
Rebrać Vaso 571
Redžić Aziz 317
Relić Matija 502
Relić Miroslav 434
Relić Petar 312
Reljić Jovo 808
Reljić Ljuban 569
Rendulić Julka 158, 159, 163, 164
Rendulić Zlatko 1085, 1098
Repac Milka 862
Repak Salko 722
Resanović Adam 557
Rezek (porodica) 162
Ribić 1013
Ribić Franjo 169, 175
Ribić Pero 93, 208
Ribar Ivan 1063, 1132
Ribar Ivo Lola 1063, 1132, 1133, 1134
Ric Jurica 851
Rizvić Zuhdija 312
Rkman Dušan 233, 286, 317, 502, 508
Rkman Milan 312, 502
Rkman Pavao 502
Rkman Pero 502, 503
Rkman Stanko 502
Rkman Stevan 311
Roata (general) 956, 957
Rob Antun 635
Robić Ivo 1105
Rodić Persa 816
Rodić Slavka 804, 809
Rohak 206, 207
Roknić Marta 178
Roknić Mile 505
Roknić Rade 186
Roknić Vaso 312
Roković Branko 1043
Roksandić (postolar) 608
Rokvić (trgovac) 644
Romano (učitelj) 709
Romanović Zvonko 1099 1122
Romčević Nikola »Osula« 312, 317, 331, 502,_ 509, 521
Rončević Beba 494
Rončević Vaso 518
Rončević Vlado 323, 475
Ropar Marija 175
Ropar Pepo 175
Rosandić (ministar) 636
Rozner Ivo 77, 78, 93, 191, 208
Rožić 1071, 1076
Rožić Nikola 1128
Rožman Ivan 198
Rozman Stanislav 206, 207
Rubčić Ana Tetina 739
Rubčić Brkljačić Kata 736, 745
Rubčić Dane 724
Rubčić Dane Pipić 705, 706
Rubčić Danko 702
Rubčić Grga 703, 706, 724, 730, 731
Rubčić Nikola 198, 701, 758, 759, 762
Rubčić Josip 921
Rubčić Ruža 708
Rubeša (učitelj) 175
Rudman Stanko 97
Rudo Musi 1089
Rukavina Anka 171, 176
Rukavina Ivan Palenta 640, 655, 656, 657, 870
Rukavina Ivo Josip 225, 226, 228, 232, 235, 239, 240, 242, 244, 245, 246, 251, 260, 263, 277, 281, 291, 293, 295, 296, 299, 300, 301, 302, 326, 345, 382, 463, 472, 509, 517, 577
Rukavina Jelka 198
Rukavina Joco 656, 657, 785
Rukavina Leo 1093, 1096, 1109, 1113, 1114
Rukavina Rudolf 446
Rukavina Viktor 148, 176
Rupa Marko 1015
Rus 707
Rus Franjo 1060
Rus Dankin 573
Rusan Ivan 198
Rusek Ratko 272, 317, 917, 933,
Rustanberg Ivan 890
Rustanberg Milan 887, 889, 891
Rušnov Đuro 1005
Rušnov Nikola 1084
Rutić Ivka 551
Rutić Josip 727, 793
Rutić Joža 192, 551
Ruža (ilegalka) 1114, 1115
Ružić Alojz 1043, 1044, 1048
Ružić Ante 159, 163, 164
Ružić Ljudevit 158

S

Sabljarić Jandra 193, 208
Sabljarić Katica 98
Sabljić Josip 175
Sabljić Marko 19
Sađak Sofija 198
Safet (borac) 857
Saftić Miško 158, 161
Saftić Rozika 162
Saidl (major) 636, 774
Sajli Dragutin Konspirator 1043, 1088, 1122

Saletto Ferdo 39, 40, 153
Salinger Aleksandar 176
Salopek (ustaša) 766
Salopek Marica 162
Salopek Tomislav 192
Samac Savo 574
Samardžija Nikica 558, 610
Samovojska (porodica) 162
Samovojska Janko 175
Sarika Đuro 711, 717
Sasa Dragan 861
Savić Josip 477
Savić Mihajlo (Kuštrin Josip) 465
Savić Milana Nikola 444
Savić Rade 131
Schonwald dr 162
Sečanj Vrbe Franjo 169, 175, 176
Sedmak Ivka 22
Segalle (tal. kdant) 751
Sein Edo 208
Seinburg Franjo 603
Seka (ilegalac) 858
Sekulić Josip 453, 459
Sekulić Ljuban 452
Sekulić Miloš 476
Sekulić Ružica 475
Sekuljić Blaž 1043
Selaković Franjo 176
Selaković Janko 198
Selaković Josip 176
Seljan Drago 1092, 1093
Seljan Mato 75, 76, 91, 187, 983, 985, 1009, 1010, 1011
Seljan Stjepan 187, 1010
Sen Pero 86, 208
Senjanin Ivo 716
Serdar Stevan 841
Sertić (domobranski pukovnik) 81
Sertić Marija 767
Sertić Mila 735
Sertić Kovač Mila 711, 714
Sertić Mile Kovač 732, 733, 746
Severin Franjo 737
Severinac Pero 110, 1105, 1128
Sigurnjak Ivan 640, 656
Sikirica Branko 884
Silaj Đuro 606, 609
Sirnica Dragić 248, 578
Simić Marija 52, 53
Simić Milić 246, 391, 395
Simić Ninko 208
Simić Pavle (Paljan) 518
Simović 69, 909
Sinčić Košta 143
Sipić Nikola 130, 132, 136
Sirković Drago 198, 202
Sirotić (zastavnik) 1091
Sivec Stjepan 1089
Sizif 637
Skendžić 645
Skendžić Danja 730
Skendžić Ilija Sudan 716
Skendžić Mara 716
Skendžić Vajo 730
Skolčić Ivan Fabijan 1102, 1121, 1122, 1127, 1128
Skorupan Dimitrije 416, 419
Skorupan Miladin 476
Skorupan Milka 475
Skorupan Slavko 475
Skorupan Stanko 323
Skube Ljubica 176
Skube Nikola 169, 171, 176
Skukan Ivan 275, 422, 423, 445, 448, 491
Skukan Mile 422
Skula Nikola 1015
Sladić Vjekoslav 154, 165, 175
Slak Pero 1000
Slani Milan 894
Smiljanić Andrija 417, 418
Smiljanić Bato Klica 753, 759
Smiljanić Dane Bata 748
Smiljanić Dane Civra 748
Smiljanić Ilija 750
Smojver Franjo 658, 870
Smoljanović Đorđa Bude 462
Smoljanović Đorđa Rade 462
Smoljanović Jovana Stana 462
Smuković Miško 93, 191, 208
Sobolevski Mihael 909, 919, 921, 923, 929
Soka (iz Bjelopolja) 827
Sokač Vlado 193, 194, 195, 208
Sokolčić Ivan Fabijan 1141
Sokolić (porodica) 162
Sokolić Milan 912
Solar Stanko 558
Sorić Mate 640, 656
Snagić Milan 142
Soaček Božo 309, 310, 311, 317
Spišić Petar 971
Spoja Josip 176
Spudić Stevo 158, 160, 164
Srdić Ilija 516, 517
Srđan 718
Sredanović Dmitar 584, 585
Srića Vilko 208
Sršić Marko 175
Stanđević Dušan 1045
Stanečić Janko 1128
Stanić Dragan Tošin 759
Stanić Đuro Kebo 753, 759
Stanić Ignac 1095
Stanić Joso 711
Stanić Ljuba 824, 825

Stanić Marija 763
Stanić Milan 851
Stanić Todor 758
Stanić Zorka 763
Stanisavljević Rade 850
Stanisavljević Rašo 72, 73, 76, 86, 87, 266, 525, 930, 1069,
Stanković 633
Stanković Đuro 679, 693
Stanojević Dušan 521, 1056
Stanojević Petar 502
Stanojević Stevan 501
Starčević Franjo 880, 895, 939
Starčević (ministar) 636
Starčević Mika 862
Starej (načelnik) 1066
Starešinić Dragee 28
Starić 341
Statin Ivan 921
Stazić Feldman Ruža 113
Stefanović 367
Stefanović Nenad 200, 204
Steka Blaženka 930
Steka Franjo 930
Steinberger Adolf 95, 293, 325
Steinberger Drago 246
Stepić Drago 1067, 1071, 1100
Stepić Dragutin 1099
Stepić Franjo 1067
Stepić Jelka 1100
Stepić Stjepan 1039
Stepinac Alojz 436, 600, 1082, 1109, 1120
Stepušin Drago 1037, 1054
Stepušin Ivan 1055
Stepušin Mijo 1054
Stijačić (četnik) 662
Stipac Ivan 533, 534, 535
Stipanović 207
Stipanović (obrtnik) 154, 155
Stipčević Vjekoslav 206, 207
Stipetić Franjo 532, 533
Stipetić Milan 530, 532
Stipić Ivan 474
Stipić Milka 825
Stjepić Stjepan 1068
Stojanović Mihajlo 198
Stojanović Mladen 806
Stojanović Ljubo 198
Stojić Milić 415
Stojsavljević Mile Crni 771, 773
Stojšić Ivan 911
Stokuća Mile 759, 762
Stopar Vlado 935
Stovrg Mika 657, 600, 603, 609
Strilić Ivan 737
Strižić Mihovil 198
Strižić Milivoj 931
Strižić Stevo 208
Strižić Tomo 886, 901, 902, 905
Strnić Cvetko 1037, 1039, 1040, 1052 1054
Strnić Drago 1052
Strnić Ivan 973, 1037, 1052, 1054, 1055 1061
Strnić Marica 1052
Strugar Joža 1058
Strugar Mirko 1058
Strzalkowsky Antun 208
Strzalkowsky Nada 198, 202
Strzalkowsky Olga 202, 208
Stunja Pavao 1089, 1090
Stupić Dragica 198, 202
Stupljanac Drago 1070, 1071
Stupljanac Štef 1028, 1052, 1056
Stupljanac Franjo 1063
Stupljanac Josip 1055
Stupljanac Marica 1052
Stupljanac Martin 966, 1025, 1034, 1061, 1063, 1065, 1066, 1067, 1070, 1071
Stupljanac Stjepan 1055, 1070, 1073
Sudac Josip 75, 91, 92, 187
Sudac Joža 976, 977, 978, 983, 985, 986, 988, 994, 1000, 1001, 1002, 1009, 1010, 1011, 1012, 1020
Sudac Katica 985
Sudac Stevo 1009
Sudan Nikole Nikola 449
Sunajko Nina 597, 600
Šupilo Fran 594
Sultan Tomo 1057
Surla Vujo 182
Suša Jure 1088, 1099, 1123
Sušanj Josip 143, 147, 152, 153
Sušanj Janko 1099
Sušić Lovro 445, 910
Sužnjević Dušan 620, 621
Sužnjević Nebojša 604
Svetan 375, 376, 377, 378
Svetlečić Franjo 1088
Svetlečić Ivan 1088
Svetlečić Josip 1088
Svetlečić Karlo 1088, 1100
Svibanj Miško 162
Svibanj Zora 162

Š

Saban Đuro 900, 943, 1016
Sajfar Ivan 292 411, 415, 416, 418, 419, 420, 422, 423, 425
Šajfar Marija 423
Šakić Mićun 689, 697, 794
Šakić Nikola 597, 598, 600
Salić Petar 1085, 1092, 1105, 1128
Santek Andrija 599, 600, 608

Santić (ustaša) 27
Šantić Elizabeta 204
Šantić Zlatko 208
Šapić Milivoj 502, 505, 506, 508
Šarić Ivan 415
Šarić Vera 86, 208
Šarić Vladimir 251
šaša Bože Milovan 449
šaša Jandrija 621
šaša Marka Blagoje 449
šaša Marka Nikola 449
šaša Milojko 453, 463, 479
šaša Milovana Božo 449
šaša Milovana Duro 449
šaša Milovana Ilija 449
šaša Sime Nikola 453
šašek Marijan 207
šašić Brato 798
šašić Marko 685, 691
šašić Milka 862
šašić Nikola 147
Šaula Milan 130, 317
Šavić Ivan 208
Šavić Marica 762
Šavor Nikola 22, 23, 29, 33, 35, 37, 40, 41, 42, 64, 81, 88, 89, 90, 91, 314, 365, 369, 971
Šebalj Alojz 176
Šebalj Franjo 169, 176
Šebalj Nikola 176
Šebalj Vlado 176
Šegavćić Vuk 191, 208
Šegina 173, 175
Šegota Nikola 170
Šegvić Zlata 819, 858, 860, 942
Šeketa Nikola 162
Šepalj Dušan Mrgić 531
Šepić (iz Pokupskog) 1007
Šepić Mika 1007, 1008
Šeperc (obrtnik) 600
Šepić (domobran) 207
Šepić Ruda 991
Šepić Zeljko 191
Šeremet Arif 651
Šestić Ljudevit 198
Šestić Zlata 198
šešerin Ante 600, 602, 603, 609, 610, 611, 612, 613
Šete Barica 1037, 1049, 1051, 1054, 1055
Ševar Buća 840
Ševar Peja 840
Ševar Soka 840
Šibi Ivan 621
Šijan Jovica 837
Sijan Koka 825
Šijan Milan 672, 680, 686, 712, 781, 782, 798, 800, 810, 822, 823, 865
Šijan Nikola 837
Šikić Katica 991
Šikić Mladen 208
Šilobod Vinko 1088
Šiljković Danko 702
Šimac Stjepan 884, 891, 894, 939
Šimić (oficir) 808
Šimunić Mijo 188
Šimunović Anka 176
Šimunović Josip 176
Šimunović Magda 176
Sipek Nikola 888, 889
Šiško (borac) 1143
Škalfan Joža 1076
Škaljac Milić 502
Školjak Josip 1123
Školjak Vinko 1123
Škrbac Mijo 208
Škrinjar Tomica 208
Škrinjar Zvonko 86, 208
Škrljan Mato 98, 100, 113, 148, 150, 151, 152, 153, 208
Škrobe Antun 163, 191, 208
Škrtić Ivan 198
Škrtić Ljubica 208
Škrtić Zlata 208
Šmakov Nikola 208
Šmrak Janko 1082
Šnajder Boško 828
Šnajder Ivan 880, 887, 939
Šnajder Josip 939, 941
Šnajder Mica 939
Šobot Zora 824
Šojat Albin 198
Šolaja Milka 831
Šoljan Marija 827, 828
Šostark (narednik) 502, 585
Špehar Vlado 912
špišić Josip Jožica 964, 967, 972, 1060
špišić Karlo 1060
špišić Pero 964
Špoljarić Barica 1125
Šprajc (lugar) 498
Šporer Ladislav 890
Šprajc Teofil 200
Špringer Alojz 175
Springer Ivan 931
Štajcer Tone 248
Štajudhar Franjo 444, 446, 447, 448, 453, 460
Štajnberger Drago 382, 465, 479, 480, 481, 490
Štajner (porodica) 983, 989
Štancer Slavko 203
Štancer (general) 28
Štefan Ljubo 198
Štefan Nevenka 208
Štefanac Jakov 208
Štefanac Slavo 198
Štefančić (učitelj) 600, 608
Štefančić Vitomir 208

Štefica (studentica) 819
Šteković Mirko 504
Stengl Franjo 86, 108, 369, 381
Stengl Milašinčić Fanika 78, 82, 95, 103, 144, 369, 372, 381, 970, 1109
Stengl Milan 1098
Stengl Mirko 372, 1098
Stengl Slavo 1098
Stengl Vera 1098
Štiftar Ivan 1098
Stimac 453
Stimac Đurđa 937, 938, 942
Stimac Janko 162
Štifac Ignjac 1059
Stokan Stanko 162
Stokić Roko 166
Straus (student) 990
Straus Arnold 1085, 1090, 1091, 1106
Straus Mirko 198
Straus Vilko 359, 198
Štrbac Rade 323
Štrbac Vlado 475
Šrek Juraj 169, 176
Šrek Zvonko 176
Štrk Mate 415, 417, 420
Strok Izidor Mrkić 53, 95, 101, 115, 169, 227, 228, 242, 293, 428, 455, 456, 467, 528, 529, 996
Strok Stefica 115
Štrukelj Tomo 469, 470
Štula Pero 620
Štupar Ignac 202
Šubarić Ilija 613
Šubarić Perin 613
šubašić (advokat) 66
šubašić (ban) 74, 166, 169
šubašić Boro 176
šubašić Franjo 176
šubašić Ivan 148
šubašić Marija 169, 176
šubašić Vlado 176
Sujica Nikola 516
Šuk Franjo 736, 737
Šumonja Miloš 1139
Šumonja Radojka 208
Šupica Ilija 323, 475
Šuput Rade 108, 109
Šuput Štefanija 108, 109
Šurbat Miladin 573, 597, 602, 603, 604, 608
Šurina (advokat) 1068
Sušlje Josip 162
šušnjar Janko 583
Sušteršić Josip 161
Sutej (porodica) 162
Švabić 992
Švajcar Ljubo 175
Švarc Vilim 916
Švob Vinko 943

T

Taban Joža 1057
Tabor Ernest 207
Tabor Rafael Rafko 33, 72, 82, 91, 92 95, 225, 271, 272, 310, 311, 313, 316, 317, 322, 323, 326, 334, 369, 364, 382, 383, 384, 386, 388, 1000, 1118
Tankosić Milan 126, 685, 780, 799
Tarabić Ilija 580, 620
Tarabić Joco 317, 452, 456, 475, 486
Tarbuk Jovo 856
Tarnik Ljerka 208
Tatalović Rada 666
Tatar Stevo 1068
Tegelj Janez 208
Tepavac Đure Bogdan 460
Tepavac Mile Nikola 460
Tepavac Rade 417
Tepšić Vaso 1139
Terihajl Ignac 1124
Tesla Mile 208
Teveli (porodica) 162
Tiljak (obrtnik) 600, 607
Tišma Boja 697, 864
Tišma Stevo 691
Tkalac (šp. borac) 574
Tkalčić (nadstražar) 613
Todorić Miloš 131
Todorović Simo 563, 564, 568, 584, 586, 620
Todorović Stojan 563
Tomac Benić Barka 157, 158, 159, 163, 208
Tomac (tvornički radnik) 81
Tomac Ivan 880
Tomac Katarina 896, 938
Tomac Matija 942
Tomac Stjepan 889
Tomanić Ljiljak Maćan 620
Tomašević (pukovnik) 20, 27, 70, 205
Tomašević Jovica 406
Tomašić Kralj Franjo 167
Tomašić Franjo 175
Tomašić Janko 175
Tome Joža 29, 33, 37, 80, 81, 83, 93, 94, 95, 183, 187, 188, 191, 208, 250, 994, 1001, 1010, 1012, 1013, 1014, 1020, 1030, 1055, 1056
Tomica Milivoj 208
Tomić (učitelj) 44
Tomić Ale 926
Tomić Jovan 925
Tomić Marija 175
Tomić Rade 759
Tomić Stevo Ura 97, 193, 194, 195, 197, 200, 206, 207, 208, 250
Tomić Triša 759

Tomljenović Blaž 410, 411, 415, 416, 421
Tomljenović Braco 448, 449
Tomljenović Đuro 478
Tomljenović Ivan 912, 914, 931, 932
Tomljenović Joso 1082
Tomljenović Joža 176
Tomljenović (svećenik) 662, 669
Tomšić Ivica 85, 97, 98, 104, 110, 193, 114, 180, 182, 250, 270, 271, 310, 314, 316, 317, 999, 1003, 1006, 1008, 1012, 1013, 1020, 1021, 1030, 1058, 1063
Tončić Dubravko 208
Tončić Ljerka 208
Tonković Kruno 281
Topić Sulejman 270, 314, 316
Topoljnak Jura 1069
Tor Ivan Tomić 975, 976, 986, 1023, 1025, 1027, 1028, 1030, 1039, 1056, 1061, 1074
Torbica Jelka 817, 818, 864
Torbica Miloš 789, 797, 798
Tortić Janko 702
Tot Vilim 198
Tot Vilko 199, 201, 205
Trbojević Lazo 235, 236
Trbojević Pero 347
Trbović Dmitar 916
Trbović Marko 267, 745, 916, 917, 920, 922, 925, 926, 927
Trbović Mile 916
Trbović Nikola 745, 926
Trbović Pero 914, 925
Trbović Rade 933
Trbović Vlado 912, 916
Trbulin Petar 672
Trčak Mate 1073
Trgovčić Ivo 86, 107, 108, 184, 185, 189, 208
Trgovčić Krsto 1109
Trkulja Manola Nevenka 97, 98, 100, 113, 858
Trkulja Savo 198
Trkulja Stanko 428, 502, 506, 507, 508
Trpčić Janko 176
Trpčić Slavo 176
Trupac Janko 1009
Tumbaš Milića Milan 445
Tumbaš Mile Petar 444
Tumpa (policajac) 67, 107, 108, 188
Turk Tuna 1058
Türk 56
Turkalj (vlasnik kuće) 42
Turković Cvjetko 1093, 1094
Turković Joža 1092, 1093
Turković (dopukovnik) 587, 588
Turković (obrtnik) 600
Turković Ruža 894, 895, 938
Turkulin Artur 247, 248, 270, 313, 316, 571, 576, 578, 581, 998
Turkulin Drago 248
Turza Herta 22, 29, 30, 41, 62, 64, 89, 90, 103, 144
Tuškan Marija 187, 188, 191, 198, 1009, 1012
Tuškan Mato 78
Tuškan Nikola 187, 188, 190, 191, 198, 1001, 1009, 1012

U

Udier Ferdo 160, 191, 192
Udorović Mile 762
Udorović Pave 762
Ugarković Joco 851, 852
Ugarković Stipe Palenta 22, 632, 656, 688, 703, 705, 709, 711, 712, 724, 728, 729, 730, 732, 747, 748, 752, 854, 855, 856, 857
Uroić Alojz 1105, 1128
Urban (poručnik) 1027
Urban Stjepan 201, 207
Uršić Djetelić Marija 198
Uršić Micika 62
Uršić Rudo 61, 66, 208, 931
Usarević Bero 767
Usarević Bogdan 767
Usarević Mile 767
Uzelac Branko 323, 1118
Uzelac Grga 676
Uzelac Ivan Dan 664
Uzelac Milan 674, 683, 709, 728, 729
Uzelac Milan Brico 688, 724
Uzelac Miloš 270, 271, 307, 314, 316, 705
Uzelac Slobodan 741, 742, 743, 747, 748, 752, 753, 754, 865
Uzelac Srdan 688, 711, 712, 714, 715, 716, 720, 733, 741, 748, 750, 751, 752, 753, 754, 757, 599, 760
Uzelac Stevo 751
Uzelac Zita 762, 833

V

Vadalj Franjo 736, 737
Vajs (majka S. Vajsa) 188, 189
Vajs Filip 167, 175
Vajs Slavko 37, 132, 144, 148, 180, 182, 188, 189, 190
Vajs Zora 198
Valčić Franko 208
Valčić Ivan 198

Valčić Jakulić Ksenija 98, 151, 152, 208
Valčić Marko 33, 57, 61, 98, 99, 151, 198
Valčić Miro 208
Valečić (obitelj) 1090
Valečić Alojz 1083, 1091, 1098, 1112
Valečić Đuro 1083
Valečić Franjo 1083, 1091
Valečić Mijo 1083, 1132
Valečić Mirko 1083
Valečić Miško 1123
Valentić Josip 477
Valer (porodica) 983
Valjak Franjo 202, 207
Varadi Katica 1100, 1105
Varičak Mane 871
Vašarević Dane Šare 702, 706
Vašarević Jure Papo 702, 706, 731
Veber (kdat garnizona) 800, 801
Veić Mile 475
Vein Đuro 573
Vein Vlado 573, 603, 612
Vejvoda Ivo 19, 28, 63, 86, 99, 122, 123, 160, 733, 746, 886, 888, 904, 916, 917, 920, 921, 923
Vejvoda Marijan Pipi 99
Vejvoda Vera 57, 86
Vejvoda Hynkova Vera 57, 62, 81, 99, 101, 267, 858, 886, 887, 889
Vejvoda Oršanić Zlata 81, 94, 99, 197, 208, 113
Velagić Savo 912
Velebit Ranko 597
Veličević Tomo 1123
Veličković Aleksandar 198
Velimirović Matije Đuro 444
Velimirović Mihajlo 272, 302, 310, 316, 317, 426, 431, 438, 996
Velimirović Mile 529
Vergaš Dušan 317, 339, 340, 428, 489, 1118
Vergaš Pepina 281, 340
Vergot Ivan 1109
Vergot Ivan (mladi) 1109
Versec Josip 176
Veselica Bogdan 459, 484
Veslaj 1027
Vešović Duško 208
Vešović Jovanka 208
Vičan Ivan 200, 206
Vidak Ivančić Josip 181, 182, 190, 191, 195, 206
Vidaković (ustaški major) 291, 559, 569
Vidaković Đuro 461, 472, 479, 480, 485
Vidaković Mato 600, 607
Vidaković Nikica 607, 609
Vidaković Pavle 1141
Vidaković Stipe 607
Vidalin Jure 1083
Vidanić (obitelj) 176
Vidanić Franjo 169, 176
Vidanić Miško 169, 176
Videković Ivan Pavao 1093, 1096, 1102 1121, 1122, 1123, 1127, 1128, 1129 '
Vidnjević (sudac) 57
Vidović Ilija 1084
Vidović Rafajla Ilija 462
Vidović Mile 515, 516, 536
Vidović Miloš 1084, 1088, 1090, 1094, 1101, 1122
Vidović Nikola 121, 239, 253, 254, 289, 296, 309, 310, 312, 217, 385, 502, 506, 507, 509, 515, 516, 518, 519, 520, 521, 985, 999, 1008, 1076, 1120, 1133, 1139, 1143
Vignjević Marko 186, 393, 395
Vignjević Milan 39, 40, 41, 88, 89, 535
Vinderštajner Ljubica 1059
Vindišman Jura 1057
Vine 1027
Vinek Ankica 112
Vinski Ivo 176
Vinski Janko 176
Vinski Jura 208
Vinski Pero 81, 93, 165, 176, 208
Vinter (advokat) 652
Vintersteiger Ivica 1092, 1098
Visarionović Josip Staljin 271, 313, 603, 778, 788, 1007
Višek (krojač) 153
Višek Ljudevit 208
Višnjić Marija 162
Višnjić Rade Čoban 529
Višnjić Stojan Panićev 539
Višnjić Trivo Ćivak 528, 529, 532, 540
Višošević Janko 1039, 1099
Višošević Kojo 1098, 1099
Višošević Petar 1084, 1085, 1098, 1099, 1101, 1105, 1128
Vitale (magistar) 200, 207
Vivoda Ladislav 67
Vladetić Milan 170
Vladetić Miloš 618
Vladetić Ivo 143
Vladetić Petar 568, 569
Vlado (ilegalac) 1076
Vladušić Pavle 621
Vlaisavljević Dragica 852
Vlaisavljević Dušan 835
Vlaisavljević Mara 825
Vlaisavljević Mirko 836
Vlaisavljević Nikola 836
Vlaisavljević Rade 836
Vlaisavljević Vlajko 845, 846, 852
Vlajnić Dušan Curica 1135, 1137, 1138
Vlajnić (trgovac) 656, 657
Vlajnić Ilija 502
Vlašić Stjepan 1084
Vlatković Mada 817

Vodopić Karlo 1105
Vojinović (seljak) 903
Vojnić Ivo 162
Vojvodić Alojz 1128
Volarić Ivan 91, 208
Volarić Ivo 1010, 1012
Volarić Josip 1010, 1012
Volarić Stjepan 75
Volović dr 931
Vorkapić Milka 198
Vorkapić Uroš 459
Voslić Dragutin 1026
Vrbanić Ivan 985
Vrbanić Stevo 187
Vrbanić Stjepan 985, 1009, 1012
Vrbetić Maca 198
Vrbetić Mato 208
Vraneš (obitelj) 751
Vraneš Bogdan 759
Vraneš Bogdan Kojlarić 759
Vraneš Joso Boca 744
Vraneš Milija 762
Vraneš Nikola Nidža 759, 766
Vraneš Pejko 836
Vraneš Rade 760, 765
Vraneš Rade Rabata 688, 709, 711, 733, 741, 743, 745, 747, 748, 750, 752, 753, 754, 759, 761
Vraneš Rade Tomić 759
Vraneš Stevica 750, 758
Vraneš Spiro 711, 743, 749
Vraneš Trifun Triša 759
Vranić Josip 206, 207
Vranješ Milutin 452
Vranješ Tonka 442
Vratarić (porodica) 162
Vratarić Mile 154
Vrpoljac Milan 818, 821
Vrus Franjo 715
Vrzić Dane 759
Vucelić Raco Požar 529, 531
Vucelić Vajica Pekov 527, 528, 529, 532
Vučetić Dušan 452
Vučetić Emil 1092
Vučetić Ivan 720
Vučetić Ivo 766
Vučetić Miloš Paćan 349
Vučina Ivan 1060
Vučinić Simo 1021, 1030, 1063, 1120, 1128
Vučinić Veljko 885, 939
Vučinović Franjo 1085,
Vučinović Janko 1128
Vučković (tabornik) 1124
Vučković Barica 1098, 1105, 1128
Vučković Janko 1098
Vučković Marko 885, 896, 900, 901, 939, 941
Vučković Mika 1098
Vučković Mojsije 428
Vugonja Đuro 789
Vuić Đuro 576, 579
Vujaklija (iz Obljaja) 618
Vujaklija Čokan 557, 563, 600, 604
Vujaklija Stojan 267, 601, 602, 603
Vujčić Đuro 502, 518, 974
Vujčić Ljubo 343, 421, 451
Vujić Dragan Spaho 1107
Vujičić Anka 271, 310, 316, 317, 421, 422, 431, 435, 448, 451
Vujičić Milan 27, 967, 980
Vujičić Radoš 28, 267, 287, 444
Vujin Juraj 1010
Vujnović Damjan 679, 693
Vujnović Dane Deni 659, 855
Vujnović Janko 855
Vujnović Milan 551, 727
Vujnović Stevo 659, 855
Vukelić Boško 933
Vukelić Branko 67, 926, 933
Vukelić Dušan 916, 930, 932
Vukelić Joko 703, 708
Vukelić Kata 708
Vukelić Marko 469
Vukelić Milan 480
Vukelić Milka 815
Vukelić Rade 468
Vukelić Radonja 468
Vukić Drago 130, 136, 138, 141, 186, 391, 393, 394, 395
Vukić Gnjaco 186
Vukić Ivan 182, 190
Vukić Ivan Kovač 964, 969, 976, 980, 987, 993, 994, 1001, 1002, 1003, 1024, 1038, 1039, 1043, 1052, 1060, 1073, 1075
Vukin Joža 188
Vukin Mika 188
Vukmirović Mićo Bijeli 854
Vukmirović Milan Škarpa 868
Vukmirović Svetozar Tempo 312
Vuković (liječnik) 640
Vuković Antun 198
Vuković ing 410
Vuković Dušan 477
Vuković Franjo 625
Vuković Jankina 742, 747, 749
Vuković Juraj 108
Vuković Marija Dunja 938
Vuković Nikola 836
Vuković Savo 756
Vuković Todor 1091
Vuković Vujo 1102, 1124, 1131, 1135
Vuksan Pekiša 641, 679, 687, 870
Vuksan Ilije Petar 443
Vularić Mijo 1047, 1048, 1074
Vuletić Mijo 921
Vuletić Milivoj 244

Vulević Dragica 144
Vulje Stjepan 1088
Vuralić Mijo 1037, 1038, 1051
Weiss Emanuel 92
Wohalsky Matija 30, 38, 82, 94, 96, 97, 102, 103, 113, 114, 161, 250

Z

Zagojski Vera 162
Zaje Ivan 914
Zaklan Boja 852
Zaklan Dmitar 730
Zaklan Iso 852, 853
Zaloški Imbro 986, 1075
Zaninović Vice 931
Zatezalo Branko 158
Zatezalo Danica Kožareva 530
Zatezalo Đuro Jud 80, 128, 267, 298, 529, 531
Zatezalo Pero Nikolin 529, 531
Zatezalo Pero Škerić 529
Zatezalo Rade 530
Zatezalo Simo 530, 531
Zatezalo Simo Cojle 529
Zatezalo Simo Sajin 527, 528, 541
Zatezalo Simo Škerić 529, 531
Zatezalo Tode Sorga 532
Zatti (general) 923
Zdjelar Dragoja Milutin 476
Zdjelar Miloš 149
Zdjelar Nikola 965
Zdunić Pajca 786
Zee Lukica 452
Zee Mane Dane 458
Zgudić Janko 1068
Zgurić (agent) 188, 189
Zidar Josip 144, 150
Zimonja Milan 567
Zimonja Milovan (Trstenica) 501, 505
Zimonja Stojan 567
Zinaić Dane Milovan 466
Zinajić Petar Pepa 459
Zirić Tode 528
Zlatar Đuro 533
Zlatar Jovica 502
Zlatić Lidija Lida 65, 235, 244, 250
Zlatić Savo »Mićo« 63, 65, 110, 114, 167, 223, 245, 272, 295, 296, 309, 310, 311, 313, 316, 317, 321, 326, 329, 333, 334, 350, 455, 457, 459, 509, 578, 999, 1006, 1012, 1013, 1021, 1025, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056
Zlokas 560
Zlonoga Duka 558
Zlonoga Lazo 570
Zmaj (ing agronomije) 858
Zoretić Katica 159
Zoretić Nikola 208
Zorić Dušan 686
Zrinjanin Rade 502
Zrinjski Rudolf 176
Zubović Smajo 620, 625, 626
Zvonimir (kralj) 166

2

Zagar Ivan 887
Zagar Zivko 887, 889
Zagrović Dragan 911, 916
Zakula (obitelj) 144
Zakula Nedeljko 649, 650, 651, 652, 653, 654, 774, 776, 777, 778, 782, 792, 854, 868
Zakula Neda 124, 638, 762, 815, 818, 819, 820, 823, 828, 829, 833, 849, 857
Zalić Zuhdija 316, 1119
Zanić (oficir) 808
Zanić Marija (Franjina) 442
Zanić Milovan 287
Zegarac Ilija 244, 256, 271, 302, 314, 316, 321
Zegar Dragica 988
Zeger Slavko 977, 899
Zeljeznak Josip 32, 37, 39, 40, 41, 89
Zeljeznak Maca 208
Zeljeznak Mijo 176
Zeželj Milan 686, 781, 818, 865
Zeželj Smilja 816
Zganec Josip 1099, 1105
Zganec Joža 975, 986, 990, 1072, 1075
Zic 1013
Zic Ivan 621
Zigić Boja 825
Zigić Gaga 819, 824, 829, 833, 834, 851, 852, 859, 860, 861, 864, 865
Zigić Iso 806, 807
Zigić Rade 124, 683, 708, 798, 803, 806, 807, 808, 809, 818, 851, 852, 854, 860, 865
Zinić Nikola 603, 612, 614
Zirovčić Barka 162
Zirovčić Tone 162
Zivko Stjepan 965
Zivković (četnički kapetan) 608
Zivković Bosa 816
Zivković Darinka 1019
Žiža Novak 533
Znidaršić Martin Tinček 1084, 1088, 1102
Zokalj 1095
Zunac Ferko 1057
Zunac Ferko Mikina 1057

Zunac Ivan 208
Zunac Josip Oljba 1057
Zunac Jura Oljba 1057
Zunac Martin 1057
Zunac Mijo 292, 337
Zunić Anka 175
Zunić Franjo 176
Zunić Jandre 863
Zunić Janko 21, 77, 93, 165, 175, 208
Zunić Joža 176
Zunić Mara 816, 863, 964
Zunić Pejo 776, 780, 784, 863
Zunić Perica 167
Zupanžić Ivan 208
Zupanić 342
Zupčić Jura 158, 159, 160, 161, 163, 981, 983, 987, 1016
Zupčić Roza 159, 163
Zutić (trgovac) 604
Zutić Branko 502, 505, 507
Zužak Ivan 1105
Zužek (župnik) 614
Zvan Agata 198
Zvan Antun 208

KAZALO GEOGRAFSKIH POJMOVA

A

Abez 42, 84, 212, 280, 288, 288, 289, 327, 338, 447, 502, 505, 509, 517
Adlešić 174
Afrika 328, 375
Alan 766
Albanija 348
Amerika 287, 660, 661, 771, 968
Andić 673
Andrijevica 605
Aov 621
Argentina 1081
Auguštanovac 1013
Austrija 204, 363
Austro-Ugarska 30, 245, 269, 410, 598

B

Babin Potok 675, 705, 764, 845, 854, 857
Babina Gora 131, 344 392, 393, 394, 462
Bačuga 582, 588, 622
Bakar 911, 946, 958
Bakarac 949
Bakica Glavica 454
Balinac 564, 565, 566, 568, 618, 622
Balkan 792
Baljkuša 675
Bandino Selo 416, 427, 434
Banija 24, 33, 37, 60, 62, 65, 87, 93, 94, 101, 102, 103, 110, 125, 128, 130, 133, 139, 140, 141, 142, 151, 183, 192, 193, 199, 213, 214, 215, 216, 220, 224, 225, 226, 227, 228, 231, 232, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 252, 253, 260, 262, 263, 264, 266, 268, 270, 271, 276, 280, 281, 293, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 307, 308, 313, 316, 327, 328, 332, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 352, 460, 509, 511, 512, 555, 556, 565, 577, 578, 579, 580, 581, 583, 586, 588, 589, 590, 591, 615, 617, 620, 623, 627, 642, 645, 683, 875, 974, 975, 976, 980, 1005, 1006, 1014, 1030, 1116, 1120, 1135, 1139
Banska Selnica 967, 987, 1002, 1013, 1020, 1068
Banska Vrata 958
Banski Moravci 512
Banski Grabovac 248, 280, 568
Banski Kovačevac 986, 989, 991, 999 1005, 1028
Banski Osredci 783
Banja Luka 359
Barcelona 803
Barice 433
Barilović 52, 164, 172, 181, 257, 268, 343, 353, 355, 387, 404, 405, 982, 1000, 1004, 1005, 1006, 1008, 1017, 1018, 1023, 1024
Barković 963
Barlete 674, 679, 794
Basare 318, 319, 398, 401, 459, 476, 492, 494
Baške Oštarije 658
Batinova Kosa 567
Batnoga 428, 432
Begluci 783, 810, 812
Begovi 243
Begovo Brdo 454, 482
Bela krajina 202, 1104
Belaj 172
Belavići 160, 164, 171, 1016
Bender 792, 795
Beograd 36, 72, 143, 499, 505, 556, 557, 558, 559, 572, 579, 609, 534, 651, 654, 672, 675, 771, 776, 778, 798, 803, 809, 849, 851, 852, 880, 918, 1067
Beter 948, 1081, 1083, 1086, 1089, 1091, 1127
Bihać 16, 18, 74, 268, 441, 446, 448, 459, 460, 466, 470, 478, 492, 624, 680, 685, 694, 786, 788, 791, 792, 794, 800, 802, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 811, 818, 872, 1134
Bijele Vode 587
Bijele Stijene 894
Bijelo Polje 675, 843, 844
Biljeg 325, 404, 405
Bitoraj 889, 890, 955
Birovača 862, 864
Bjelopolje 713, 823, 824, 825, 827, 850, 859
Bjeloši 521, 1135
Bjelovar 652
Bjeljevina 626
Bjeljina 203
Blagaj 28, 57, 199, 201, 264, 409, 414, 415, 417, 418, 419, 421, 422, 423, 424, 425, 436, 438, 444, 445, 446, 457, 951
Blagojevići 342

Blata 219, 481, 484, 486, 490
Blatna 624
Blatnica 191, 983, 987, 1052, 1054, 1059, 1060
Blatnički Brijeg 967
Blatuša 230, 507, 511
Blinski Kut 192
Bliznica 275, 449, 453, 493
Bogovolja 445, 45 :, 459, 476, 477, 484, 485, 492
Bojanci 165, 171
Bojanići 550
Bojna 617, 618, 619, 620, 621, 622, 627
Boka Kotorska 245
Bologna 145
Boričevac 67, 781, 785, 786, 787, 789, 790, 792, 798, 810, 812, 863
Borlin 187, 188, 190, 191, 987, 1009, 1012
Borongaj 93
Bosanci 170
Bosanska Bojna 617, 618, 619, 620, 621, 622, 627
Bosanska krajina 124, 641, 642, 643, 654, 679, 681, 682, 792, 795, 805, 806, 811, 813, 815
Bosanska Krupa 805
Bosanski Novi 624
Bosanski Osredci 783
Bosanski Petrovac 792, 821, 842
Bosansko Grahovo 773, 781, 782, 805, 806, 807, 850
Bosiljevo 124, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 173, 174, 175, 360, 526, 537, 1005, 1010, 1012, 1013, 1014, 1016, 1017, 1020, 1023, 1026, 1031, 1041
Bosna 16, 19, 20, 124, 126, 199, 203, 204, 215, 223, 225, 226, 268, 275, 365, 370, 441, 454, 467, 492, 497, 506, 517, 556, 581, 590, 594, 596, 624, 654, 680, 681, 682, 697, 739, 773, 777, 792, 822, 850, 857, 859, 868, 965, 980, 1009, 113-4
Bošt 160
Bović 64, 212, 288, 290, 291, 295, 296, 306, 351, 499, 501, 503, 504, 505, 507, 512, 516, 517, 519, 520, 521, 523, 524, 614, 1116
Božici 350, 382, 396, 467, 487
Bratina 986, 1037, 1038, 1057, 1067
Brčko 203, 975
Brda 437, 438
Brdo 187, 188, 190, 191, 983, 987, 1001, 1004, 1006, 1008, 1010, 1011, 1012, 1018, 1022
Brdovac 1105
Brdani 574, 575, 583
Brebrovac 1081, 1106
Bregana 1038, 1075
Brestik 587, 620
Brestova Draga, 890, 894
Brezova Glava 200, 201, 205, 337, 392, 395
Brežala 736
Brezje 523
Breznik 1081
Brezno 935, 945
Brezovac 478, 492, 493, 775, 776, 785, 854, 855, 857
Brezovačko polje 859
Brezovica 1016
Brezovo Polje 570, 589, 624
Brežice 16
Bribir 58, 59, 905, 907, 946
Brigi 160
Brinje 267, 636, 639, 644, 678, 688, 694, 703, 704, 705, 708, 709, 710, 711, 714, 715, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 727, 732, 733, 734, 737, 738, 742, 743, 744, 745, 476, 478, 749, 750, 751, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 760, 764, 765, 766, 767, 768, 770, 904, 921, 924, 950, 951, 953, 954, 957, 958, 997
Brkiševina 1016, 1058
Brlog 675, 709, 713, 732, 733, 736, 744, 747, 754, 769, 833, 958
Broćanac 302, 458, 460, 645, 467, 468, 492, 493
Brod n/k 880, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 904, 945, 947, 950, 959
Brod Moravice 888, 893
Brnjeuška 556
Brodarci 987
Brotnja 781, 784, 785, 812
Brubanj 583, 619, 625, 627
Brubno 624
Brujevac 501, 507, 521
Bružani 640, 832
Bruvno 192, 673, 676, 689, 773, 774, 776, 778, 780, 781, 785, 789, 791, 793, 806
Bubanj 781, 785, 786, 787, 792, 812
Bučica 306, 515, 516, 517, 520, 523, 567, 1005, 1024, 1028
Budačka Rijeka 348, 352, 393, 395, 396, 398, 400, 405
Budimlić Japra 806
Budinjak 1095, 1096, 1102, 1122, 1140, 1141, 1142
Budimpešta 651
Bugar 318, 319, 454, 458, 459, 463, 467, 470, 472, 476, 478, 483, 484, 491, 492, 493, 494
Buhača 454
Bukovac 1049, 1081, 1100, 1101, 1102
Bukvica 492
Bukvići 755, 757

Bukovlje 626, 1015
Bukovnik 925
Bunić 675, 680, 687, 708, 820, 826, 831, 835, 840, 841, 842, 855, 856, 859
Burić Selo 337, 338, 344, 349, 382, 391, 396, 398, 402
662, 663, 664, 666, 832, 856
Bužević 863
Buzeta 620
Bužim 618, 619, 621, 622, 627, 637, 640,

C

Caprag 253, 605
Cazin 104, 226, 268, 310, 311, 312, 318, 319, 321, 470, 483
Cazinska krajina 216, 249, 272, 301, 320, 321, 324, 325, 327, 511, 517, 626
Celine 1081
Cerje 1058
Cerovac 48, 373, 392, 406, 452, 806, 1115
Cerovica 1084, 1106
Cesarički Stanovi 658
Cetingrad 268, 339, 344, 428, 429, 443, 445, 448, 449, 454, 477, 482, 1118
Crevarska Strana 291, 498, 507, 508
Crikvenica 551, 906, 907, 948, 950, 957
Crkveno Selo 1015
Crkvižte 335, 406
Crna Draga 255, 1005, 1028
Crna Gora 74, 777
Crna Lokva 131, 228, 229, 231, 234, 235, 236, 237, 256, 295, 302, 304, 305, 306, 314, 341, 345, 347, 384
Crna Mlaka 990, 1016, 1030, 1061, 1062, 1099, 1105
Crna Vlast 675, 753, 861
Crni Dabar 856, 857
Crnaj 476, 484, 485, 492
Crni Lug 893
Crni Potok 246, 506, 510, 573
Crnilovac 1082, 1090, 1098, 1101, 1106, 1125
Crno Jezero 729
Crno Vrelo 416, 419, 420, 422, 424, 430, 431, 436
Cudin Klanac 853, 854
Cvakuža 743, 744, 745, 746, 748, 749
Cvetković 985, 990, 1003, 1004, 1007, 1008, 1021, 1081, 1084, 1085, 1090, 1092, 1098, 1099, 1100, 1137, 1139
Cvetkovačka žurna 1002, 1003, 1006, 1049, 1100, 1101, 1120, 1135, 1136, 1138, 1139
Cvijanović Brdo 310, 344, 413, 414 415 416, 422, 424, 425, 427, 435, 436, 444
Cvijanovići 131, 236, 395
Cvitović 309, 421, 428, 436, 446, 447 454, 463, 466
Cvijetinovac 518, 524
Cvjetnić 783, 794, 810, 812

C

ćuić krčevina 816
Ćukovac 674
Ćukovi 800
Ćuruvijina Glavica 450
Ćuruvije 450, 455, 457

Č

Čabar 946, 949, 951
Čabdin 1068, 1099
čačići 450, 458, 467, 487
Čakale 574
Čalnik 454
Čanak 685, 708, 823, 855
Čeglji 965
Čemernica 499, 501, 502, 505, 506, 507, 520, 613, 775
Čerkezovac 454, 459, 492
Čežka 236
Čičin most 457
Čitluk 674, 679
Čojluk 689
Čokež 456, 467
Čorkova Uvala 861
Čovići 702, 703, 712, 729, 730
Čovka 800
Čremužnica 268, 499, 507, 512, 517, 523, 524
Črnac 734
Črnilovac 1085
Čubre 467
Čubrin vrh 458
čučkovića vrelo 558
Čudin Klanac 857
Čukur 305, 352, 398, 399, 400, 401, 402

D

Dabar 461, 473, 479, 712, 736, 753, 754
Dabažnica 775, 784
Dabrnja 564, 579

Dalmacija 21, 224, 596, 641, 642, 645, 646, 649, 676, 686, 692, 694, 697, 735, 775, 777, 793, 795, 799, 800, 807, 810, 812, 813, 815, 824, 829, 840, 858, 862, 873, 931
Dangube 570
Dani 1084, 1090, 1094
Debelo Brdo 675, 708, 820, 825, 827, 829, 830, 835, 837, 841, 854, 858, 859
Debela Glava 427, 450, 451, 453, 455, 457, 458
Debela kosa 50, 51, 53, 133, 226, 229, 235, 240, 242, 295, 342, 344, 345, 347, 348, 349, 375, 390, 391, 1031
Debeli vrh 890
Dedin 884, 889, 890
Dedinska Draga 885
Dedinski vrh 889
Degoj 992
Dejanovići 417
Delnice 29, 63, 67, 81, 103, 146, 879, 880, 881, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 901, 902, 903, 904, 909, 910, 920, 921, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 946, 947, 949, 951, 955, 956, 957, 959
Demirovo Brdo 800
Deringaj 689, 693
Desinec 1081, 1108, 1110, 1123, 1130
Desni Stefanki 255, 1005, 1013
Divjak 947
Divoselo 112, 249, 637, 639, 644, 653, 657, 658, 659, 660, 664, 667, 674, 679, 855, 856
Dnopolje 685, 862, 864
Dobra 91, 164, 172, 174, 221, 537, 1010, 1015
Dobrica 713, 714, 744, 753, 758, 763
Dobranec 1014, 1029, 1031, 1076
Dobroselo 685, 697, 774, 775, 780, 781, 782, 784, 786, 787, 801, 810, 863, 865
Dolanja 1085
Dolčina 756
Dolovi 457
Doljani 775, 784, 786, 801, 810, 832, 862
Domagovići 1081, 1091, 1100
Donja Blatuša 507
Donja Glina 446, 454
Donja Kupčina 963, 964, 965, 966, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 979, 983, 985, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 1002, 1003, 1004, 1006, 1007, 1008, 1013, 1016, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1028, 1029, 1031, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1042, 1043, 1044, 1046, 1047, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053, 1054, 1061, 1063, 1065, 1066, 1067, 1068, 1069, 1070, 1071, 1072, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1099, 1100, 1117, 1120, 1121, 1135, 1139
Donja Pješčanica 507
Donja Plješivica 1082
Donja Purgarija 1081, 1083, 1086, 1091, 1127
Donja Reka 1081, 1082
Donja Suvaja 781
Donja Zdenčina 1083
Donje Bukovje 164
Donje Dubrave 192, 242, 344, 418, 421, 428, 526, 527, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 535, 539, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 550, 551, 914, 915, 916, 985, 994, 996, 1002, 1006, 1085
Donje Pazarište 664
Donje Pokuplje 1010
Donje Polje 972
Donje Primišlje 444, 445, 447, 451, 474, 482
Donje Selište 561, 562, 564, 617, 625
Donji Babin Potok 824
Donji Breznik 1081
Donji Budački 345
Donji Kirin 524
Donji Kosinj 728
Donji Kosovci 753
Donji Kremen 454
Donji Lapac 125, 126, 633, 636, 639, 642, 645, 646, 654, 673, 677, 678, 680, 685, 686, 689, 691, 692, 694, 695, 696, 697, 713, 727, 752, 773, 776, 778, 779, 780, 781, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 797, 798, 799, 801, 802, 803, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 816, 817, 818, 823, 829, 830, 833, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 872
Donji Oštri Vrh 83, 267
Donji Pavlovčani 1081
Donji Sjeničak 306, 500, 502, 521
Donji Skrad 310, 344, 385
Donji Zatezali 530, 531, 537
Draga 1081
Draganići 18, 86, 92, 105, 965, 970, 974, 977, 978, 987, 997, 1001, 1010, 1013, 1017, 1023, 1026, 1058, 1059, 1091, 1099, 1100, 1101, 1136
Draganića lug 999, 1000, 1002, 1005, 1020
Draganićka šuma 33, 193, 988, 1042, 1049, 1050, 1059, 1100, 1135
Draganjac 164
Dragomalj 890, 894
Dragotina 579, 587, 614
Dragovanjšćak 1081

Draškovica 768
Drenovača 680, 806
Drenov Klanac 709, 732
Drežnica 63, 67, 123, 124, 244, 267, 268, 272, 288, 312, 315, 321, 725, 745, 746, 752, 755, 756, 757, 760, 766, 834, 882, 887, 888, 889, 892, 903, 904, 909, 910, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 932, 933, 934, 935, 926, 945, 947, 950, 952, 953, 955, 956, 958, 959, 1002,
Drežnik 23, 32, 344, 442, 443, 444, 445, 449, 453, 454, 458, 465, 466, 468, 484, 485, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 720, 1009, 1010, 1012, 1081
Dretulja 473
Drina 364, 562
Drvar 125, 126, 617, 622, 672, 681, 682, 773, 781, 782, 783, 785, 792, 794, 795, 796, 798, 799, 800, 804, 805, 806, 807, 809, 810, 816, 842, 850, 858
Dubovac 47, 77, 78, 91, 92, 93, 95, 97, 111, 112, 118, 137, 147, 149, 194, 249, 970, 983, 994, 999, 1115
Dubranac 1014, 1029, 1031, 1062, 1076
Dubranjec 1062
Dubrava 450, 452
Dubrave (Gornje i Donje Dubrave) 181, 187, 188, 257, 267, 312, 455, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 535, 537, 538, 539, 540, 541, 543, 546, 551, 900, 032, 1001
Dugača 171
Duga Resa 37, 38, 49, 57, 70, 99, 111, 113, 114, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 170, 171, 173, 174, 181, 191, 192, 194, 196, 257, 309, 310, 318, 331, 342, 343, 361, 363, 373, 534, 544, 549, 980, 981, 982, 983, 987, 994, 996, 997, 999, 1000, 1004, 1005, 1006, 1008, 1018, 1019, 1020, 1022, 1023, 1115
Dugi Dol 404 507, 512, 515, 518, 523, 1042, 1046,
Dugo Selo 254, 268, 295, 306, 351, 502,
Dugi otok 686
Dugopolje 126, 685, 784 1116
Duman 707
Dunav 963
Dunovići 450, 467
Dunjak 344
Dvor 226, 247, 578, 579, 580, 584

Đ

Đurići 1084, 1094, 1092

DZ

Džaferovac 340
Džodani 214, 231, 232, 295, 301, 511

E

Egići 478
Engleska 196, 287, 771
Erdelj 540
Erjavac 985, 987
Esapovići 467, 487
Evropa 177, 178, 224, 275, 315, 446, 634, 653, 820, 828, 1034

F

Francuska 100, 119, 120, 235, 371, 499, 506, 663, 902, 1081
Fratrovci 167, 175
Frkažić 675
Fundukov vrh 846
Furjan 459, 463, 476, 477, 478, 483, 491, 492, 493
Fužine 63, 880, 885, 887, 892, 901, 902, 904, 920, 938

G

Gabrići 254
Gacka 706, 709, 712, 716, 731, 739
Gacko polje 709, 765
Gaćeško Selo 343, 355
Gage 584
Gajin 685
Gajine 862, 864
Gojkovac 435, 454
Galga 911
Galovići 982
Gata 459, 492
Gaza 77, 98, 153, 980
Gejkovac 325
Generalski Stol 37, 171, 172, 362, 387, 526, 527, 535, 537, 540, 546, 551, 995, 1005, 1018, 1020, 1023, 1042 1005, 1018, 1020, 1023, 1042
Ger 1093, 1096
Gerovo 880, 881, 886, 893, 946, 949, 952
Gigelj 450

Glamoč 654
Glavica 38, 49, 890, 893
Glavići 709
Glibodol 487
Glina 27, 37, 103, 120, 146, 199, 212, 215, 216, 217, 226, 246, 247, 267, 275, 288, 291, 300, 301, 338, 340, 341, 344, 353, 354, 448, 497, 498, 500, 504, 507, 509, 517, 524, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 563, 564, 565, 566, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 577, 578, 579, 588, 589, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 617, 618, 620, 622, 624, 625, 626, 695, 967, 974, 1116, 1118, 1119
Glinica 403, 428, 429, 617, 618, 619, 620, 621, 626
Glinsko Novo Selo 582
Globornica 537
Globornički most 540
Glogovo 782
Glumci 467
Godača 711
Gojak 528, 531, 534, 535, 536, 537, 955, 965
Gojsovići 427
Goli Vrh 1081, 1086
Golinje 255, 307, 507, 519
Goljak 756, 769
Goljak Slavetićki 1081
Gomirje 67, 170, 267, 312, 485, 882, 903, 909, 914, 915, 916, 917, 920, 928, 933, 935, 958, 960
Gora 497
Gorica 1081
Gorićka 584
Gorjanci 1122, 1125
Gornja Blatuša 506
Gornja Bojna 618
Gornja Glina 454
Gornja Mašvina 459
Gornja Purgarija 1081, 1083, 1086, 1091, 1127, 1132
Gornja Reka 1081, 1110
Gornja Suvaja 775
Gornja Zdenčina 1083, 1089, 1090
Gornja Zečeva Varoš 450, 451
Gornja Vas 1143
Gornje Dubrave 344, 428, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 538, 540, 546, 909, 914, 915, 916, 956
Gornje Pokuplje 1010
Gornje polje 972
Gornje Primišlje 443, 445, 447, 448, 449, 452, 455, 456, 458, 461, 462, 466, 467, 474, 482, 487, 488
Gornje Selište 559, 563, 564, 565, 570, 579, 625
Gornje Taborište 449, 523
Gornji Babin Potok 824
Gornji Breznik 1081
Gornji Budački 218, 262, 397, 398, 405
Gornji Čah 1131
Gornji Desinec 1109
Gornji Kirin 524
Gornji Kraj 709, 711, 712, 713, 714, 715, 719, 720, 721, 743, 744, 748, 755, 756, 904, 945, 953, 956, 959
Gornji Lapac 639, 780, 863
Gornji Pavlovčani 1081
Gornji Sinac 708
Gornji Sjeničak 306, 502, 521, 1000
Gornji Skrad 310, 322, 338, 342, 491, 1019
Gornji Zatezali 531
Gorski kotar 24, 33, 36, 59, 60, 62, 63, 64, 92, 93, 94, 95, 101, 102, 106, 111, 115, 122, 124, 145, 154, 155, 160, 165, 187, 219, 224, 240, 252, 253, 257, 262, 263, 264, 265, 288, 328, 484, 525, 533, 642, 645, 646, 683, 694, 726, 737, 750, 754, 755, 757, 760, 765, 766, 767, 768, 833, 877, 894, 895, 897, 899, 900, 903, 904, 906, 907, 915, 919, 929, 935, 942, 945, 946, 948, 949, 950, 951, 952, 954, 956, 957, 960, 963, 975, 976, 1098, 1111
Gospić 158, 216, 263, 633, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 644, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 655, 658, 659, 662, 663, 664, 665, 666, 674, 678, 679, 692, 707, 711, 715, 728, 736, 737, 739, 771, 773, 774, 775, 785, 791, 792, 794, 795, 814, 823, 832, 836, 841, 843, 845, 850, 853, 855, 856, 870, 871, 872
Gostovo 957
Gostovo polje 714, 717, 743, 746, 758
Grabanj 884
Grab 775
Grabova Lokva 758
Grabar 763
Grabovac 262, 263, 264, 378, 395, 398, 399, 400, 465, 591, 613, 614, 620, 627
Grabovačka poljana 134
Grabrk 175, 539
Grabro 1098
Grabušić 675
Gračac 192, 267, 633, 639, 654, 672, 673, 678, 689, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 778, 779, 780, 782, 784, 785, 789, 791, 794, 797, 798, 799, 802, 810, 811, 823, 832, 856, 857, 869, 872, 1092, 1096, 1106
Gradac 568, 573, 587, 613, 1135

Gradina 243, 493, 675, 849, 852
Gradusa 248
Gradinja 859
Grčka 348
Greda 576, 1062
Gređani 613
Grič 1093, 1096, 1103
Grižane 67, 946
Grobinština 946, 951
Grobnik 424, 434
Gršćaki 164
Gusti Vrh 92
Gvozdanjsko 620

H

Hajtić 564, 570, 571, 617, 618, 620, 622
Hercegovina 204, 215, 275, 596, 682
Homoljac 124, 675, 753, 845, 846, 855
Horvati 1053, 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1099, 1101, 1104, 1108, 1112, 1121, 1124, 1126, 1127, 1128, 1129, 1130
Hrašće 188, 189, 1081
Hreljin 543, 928, 946, 949
Hrnetić 32
Hrsino 171
Hrvatska 16, 19, 22, 24, 29, 35, 36, 37, 79, 101, 114, 116, 124, 126, 141, 142, 145, 155, 156, 166, 193, 204, 205, 213, 215, 216, 218, 220, 223, 224, 226, 236, 238, 239, 241, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 252, 253, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 297, 301, 302, 305, 308, 309, 313, 315, 316, 317, 321, 327, 328, 329, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 347, 367, 410, 412, 424, 446, 482, 491, 498, 504, 513, 591, 593, 594, 603, 631, 632, 633, 639, 641, 644, 646, 656, 671, 679, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 690, 692, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 725, 727, 728, 737, 739, 741, 748, 768, 772, 777, 786, 797, 819, 821, 825, 829, 868, 873, 891, 892, 913, 914, 915, 918, 921, 927, 934, 935, 945, 949, 950, 956, 960, 965, 998, 1016, 1028, 1048, 1052, 1953, 1065, 1082, 1093, 1097, 1113, 1120, 1129, 1135
Hrvatski Blagaj 329, 409, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 425, 428, 430, 431, 432, 436, 438
Hrvatski Ljeskovac 1085, 1091, 1125, 1126, 1131
Hrvatsko primorje 59, 60, 62, 63 64 102, 122, 224, 328, 680, 683, 707,'737 750, 756, 833, 894, 895, 899, 900, 901' 903, 904, 906, 907, 911, 929, 935, 938! 949
Hrvatsko zagorje 596, 1089, 1141

I

Ilići 450, 467
Ilirska Bistrica 231
Ilovac 18, 33, 74, 91, 983, 1010
Istra 204, 225, 949, 951, 952, 1091
Italija 81, 348, 443, 485, 774, 887, 897, 910, 965, 1065, 1082
Ivakuža 743, 746, 758
Ivančici 1081, 1092
Ivanović jarak 50, 275, 374, 376
Ivezići 785
Ivošević Selo 356
Izačić 493
Iž 686

J

Jabukovac 622
Jadovno 158, 199, 666, 836, 916
Jagetići 312, 933, 935
Jahorina 132, 133
Jamadol 26, 30, 81, 192, 193, 199, 360, 1001, 1002
Jamari 459
Jamarje 492, 494
Jamnička Kiselica 963, 975, 988, 992, 993, 1002, 1013, 1029, 1063, 1135
Jamnička Velika 1073
Jančići 912
Jankov Borik 659
Janja Gora 471, 482, 483, 488
Janjani 528, 537, 550
Janjča 707
Japetić 1081, 1085, 1133
Jarak 464
Jasenak 63, 312, 765, 904, 910, 913, 919, 921, 922, 923, 925, 929, 933, 934, 935, 945, 947, 955, 956, 957, 958, 959
Jasenar 689
Jasenovac 106, 111, 141, 267, 728, 911, 989, 1128
Jasikovac 675, 849, 851, 852, 859
Jastrebarsko 18, 105, 261, 604, 977, 978, 985, 990, 996, 1003, 1004, 1005, 1007, 1008, 1012, 1018, 1020, 1022, 1023,

1024, 1028, 1029, 1030, 1037, 1046, 1049, 1052, 1053, 1059, 1062, 1063, 1072, 1073, 1081, 1082, 1084, 1085, 1088, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1097, 1098, 1099, 1100, 1101, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1114, 1117, 1121, 1124, 1125, 1126, 1128, 1129, 1130, 1131, 1137, 1138, 1140

Jaškovo 987, 1001, 1011, 1013, 1015, 1017, 1023

Javornica 709, 714, 719, 724, 746

Javornik 488

Jelsa 92, 181, 187, 188, 190, 191

Jezera 480

Jezerac 816, 1049

Jezerani 714, 715, 725, 733, 734, 735, 738, 741, 743, 744, 745, 750, 752, 755, 756, 757, 758, 761, 762, 766, 767, 770, 830, 915, 934, 953, 954, 958, 960

Johovica 432, 465, 473, 476, 484, 485, 492, 494

Josipdol 488, 745, 909, 910, 958

Jožani 673, 689, 829, 854, 859

Joševica 248, 608

Jovac Selo 493, 494

Jovetići 480

Jugoslavija 19, 55, 69, 70, 71, 76, 143, 156, 158, 164, 178, 207, 224, 226, 227, 237, 245, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 271, 272, 276, 283, 285, 290, 297, 301, 313, 320, 322, 327, 342, 357, 409, 450, 498, 513, 569, 580, 581, 583, 593, 599, 608, 631, 632, 635, 641, 651, 655, 656, 658, 661, 667, 671, 675, 677, 683, 685, 694, 695, 700, 713, 726, 739, 771, 772, 773, 777, 778, 780, 789, 792, 819, 821, 835, 868, 873, 881, 909, 910, 920, 1065, 1082, 1090, 1111, 1112, 1134

Jukinac 599

Jurga 245, 384

Jurina brda 567, 569

Jurjevčani 1081

Jurovski Brod 175, 202

Juršići 948

Jusići 526, 531

K

Kablovi 255, 307, 991, 1020

Kalati 863

Kaldrma 685, 784

Kalebovac 675, 849

Kalina 574, 576

Kalinovača 738, 832

Kalinjanin 727

Kalnik 513

Kalje 1081, 1082, 1083, 1084, 1088, 1093, 1095, 1096, 1102, 1103, 1104, 1107, 1108, 1110, 1128, 1140, 1141, 1142

Kamenica 457, 462, 463, 473, 476, 478, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 714, 718, 758, 763, 770, 816

Kamensko 108, 111, 129, 141, 642, 643, 649, 677, 678, 679, 682, 683, 685, 686, 733, 735, 737, 738, 752, 753, 756, 797, 804, 806, 822, 850, 1000, 1005

Kanada 656, 660, 661, 662, 663, 1081, 1083, 1084

Kapela 451, 479, 711, 714, 735, 744, 949, 950

Karasi 967, 968, 969, 970, 983, 987

Karlobag 948

Karlovac 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 128, 130, 131, 132, 133, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 170, 171, 172, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 223, 224, 225, 226, 228, 232, 235, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 248, 249, 250, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 281, 282, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 316, 318, 317, 319, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 369, 371, 372, 373, 374, 376, 379, 380, 381, 383, 384, 387, 388, 389, 392, 393, 394, 404, 406, 413, 415, 416, 426, 431, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 451,

454, 455, 456, 458, 460, 466, 467, 470, 486, 487, 489, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 511, 512, 516, 525, 526, 528, 533, 537, 540, 541, 544, 555, 563, 564, 567, 571, 577, 598, 604, 853, 858, 882, 887, 889, 900, 907, 909, 911, 914, 915, 916, 917, 926, 927, 930, 931, 932, 933, 934, 938, 939, 940, 941, 943, 952, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 985, 987, 988, 990, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1026, 1028, 1029, 1030, 1031, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1040, 1041, 1042, 1043, 1046, 1047, 1052, 1053, 1055, 1056, 1058, 1059, 1060, 1063, 1067, 1068, 1069, 1071, 1072, 1073, 1074, 1076, 1077, 1081, 1082, 1083, 1085, 1090, 1093, 1097, 1098, 1099, 1101, 1102, 1103, 1106, 1108, 1109, 1114, 1115, 1117, 1118, 1119, 1120, 1125, 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1136, 1142, 1143

Kartalije 356

Kasina 600

Kastav 894, 949

Kastavština 946, 949, 951

Kasun 175

Kaštel 983, 987

Katić kosa 552

Katinovac 506

Kaurić 1008

Keljevo 843

Kerestinac 223, 224, 970, 1034, 1091, 1092, 1109, 1113

Kesići 431

Kestenovac 310, 344, 421, 422, 424, 426, 435, 863

Kestenova Gora 426

Kestenova Korita 863

Kestenjak 160, 162, 164, 172, 244, 343

Kestenje 477

Kijan 693

Kijevo 565

Kik 673, 674, 794, 858

Kil 371

Kirin 119, 212, 252, 279, 295, 296, 297, 508, 512, 515, 516, 517, 519, 520, 521, 306, 499, 501, 502, 503, 505, 506, 507, 523, 524, 1116

Kistanje 797

Klanac 445, 474, 664, 709, 720, 723, 738 744, 754

Klapavica 689, 774, 775, 776, 777, 778 781 614, 619, 620, 625

Klasnić 247, 249, 267, 574, 576, 580, 613

Klek 449, 623, 627, 911, 914, 919, 1111 1104, 1107, 1108, 1110, 1124, 1128! 1129

Klinča Selo 1008, 1021, 1081, 1083, 1084, 1086, 1088, 1089

Klobučari 625

Klokoč 267, 290, 337, 421

Ključ 474

Ključar 254

Ključižte 464

Kljuka 999, 1000, 1003

Knej 487

Knezovijani 581

Knežević Kosa 311, 355, 356

Knin 362, 639, 640, 773, 783, 791, 795, 796, 798, 799, 853, 869

Kninska krajina 795

Kobiljača 515, 520

Kobiljak 619, 620, 621

Kokir 350, 390

Kolarić 325, 379, 405

Kolarište 852

Kolundžije 467

Komesarac 445, 477

Komić 689, 822, 856

Komogovina 248, 582

Komoljac 850

Kompolje 675, 849

Končarev Kraj 675, 816, 823, 824, 825, 827

Konjska Glava 754

Konjsko Brdo 856

Koprivnica 158, 612, 911, 912, 928

Korana 26, 28, 34, 37, 39, 40, 42, 52, 66, 75, 82, 83, 106, 132, 184, 216, 241, 242, 264, 353, 385, 387, 392, 414, 420, 428, 437, 438, 450, 453, 457, 460, 476, 477, 478, 483, 484, 485, 493, 536, 1000, 1015, 1024, 1115

Koranska Strana 343

Koranski Brijeg 52, 267, 337, 982

Koranski Lug 458, 492, 494

Koransko polje 40, 83

Koransko Selo 343

Kordun 24, 25, 28, 33, 36, 37, 42, 43, 44, 48, 51, 52, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 75, 85, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 101, 102, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 128, 129, 130, 135, 139, 140, 141, 142, 144,

159, 160, 161, 162, 164, 165, 167, 170, 172, 173, 174, 179, 183, 192, 193, 196, 199, 201, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 224, 225, 227, 228, 231, 232, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 268, 270, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 289, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 425, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 356, 357, 359, 365, 369, 370, 372, 373, 381, 391, 404, 421, 426, 427, 429, 433, 435, 437, 438, 478, 484, 486, 491, 501, 506, 507, 509, 511, 512, 513, 515, 520, 525, 528, 533, 536, 537, 544, 546, 556, 578, 591, 620, 623, 627, 642, 645, 646, 679, 681, 682, 683, 698, 726, 730, 750, 805, 872, 875, 900, 950, 951, 952, 953, 954, 958, 959, 960, 972, 974, 975, 976, 977, 978, 980, 981, 983, 984, 985, 986, 988, 990, 991, 992, 993, 994, 997, 999, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1012, 1013, 1014, 1016, 1018, 1019, 1020, 1021, 1023, 1028, 1030, 1031, 1035, 1036, 1042, 1043, 1044, 1045, 1046, 1048, 1052, 1053, 1055, 1057, 1061, 1063, 1066, 1073, 1075, 1077, 1099, 1101, 1103, 1111, 1114, 1115, 1116, 1117, 1119, 1120, 1121, 1123, 1127, 1128, 1129, 1131, 1134, 1135, 1136, 1139, 1140, 1141, 1142.

Kordunski Lug 494

Kordunski Ljeskovac 250, 251, 453, 454, 458, 463, 467, 468, 472, 476, 478, 483, 484, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495

Korenica 441, 635, 639, 643, 645, 646, 654, 674, 675, 678, 680, 683, 685, 686, 687, 690, 691, 692, 695, 696, 713, 725, 727, 728, 730, 753, 761, 774, 775, 792, 794, 810, 811, 823, 824, 828, 820, 830, 831, 835, 837, 943, 844, 845, 849, 850, 851, 852, 855, 861, 865, 876, 869, 871, 872

Koritinja 181, 182, 190

Kosa 894

Kosinj 654, 656, 680, 694, 706, 729, 871

Kosijersko Selo 216, 338, 350, 415, 416

Kosovi 447, 453

Kostanjevica 1102

Kostrena 946

Košare 448, 486, 487

Kotari 1131

Kovačevac 255

Koviljača 291

Kozara 588

Kozarac 499, 507, 512, 517, 519

Kozjača 21, 30, 37, 38, 82, 112, 129, 192, 1001, 1002, 1015, 1115

Kozjani 708, 823, 831

Kozlikovo 1081, 1086, 1098

Kosovci 755

Kostajnica 235, 247, 248, 575, 578, 579, 580, 588, 600

Kostanjevac 1093, 1107, 1108, 1142, 1143

Kragujevac 253, 289, 515, 519

Krajina 65, 231, 573, 646, 802, 805, 811

Krakar 312, 920, 933, 935

Kraljevac 1033, 1057, 1068

Kraljevica 911, 946

Kraljičevo 948

Kramarić 986, 1037, 1038, 1128

Krasnica 948

Krasno 728, 729, 730, 735, 833

Krašić 1081, 1093, 1106, 1107, 1109, 1110, 1124, 1140, 1141, 1142

Kravarsko 1029

Krbavica 124, 213, 675, 681, 683, 686, 687, 697, 708, 725, 761, 673, 764, 818, 819, 821, 823, 824, 826, 841, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861

Krbavsko polje 829, 830, 842, 859

Krčani 689

Kremen 424, 791

Kremešnica 515, 517, 518, 524, 1020

Krišpolje 714, 715, 733, 738, 744, 750, 757, 758, 770, 953, 954

Kriva Draga 462

Krivi Put 719, 720, 733, 748, 770, 833, 948, 951, 958

Križ 518

Križišče 946

Krk 946

Krmarić 986

Krmpote 946, 948

Krnjak 44, 49, 50, 51, 76, 253, 255, 270, 295, 299, 305, 310, 311, 337, 338, 341, 342, 344, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 374, 380, 389, 392, 397, 398, 401, 404, 405, 427, 428, 434, 506, 982, 1000

Krstinja 42, 184, 249, 290, 295, 339, 342, 344, 346, 350, 405, 428, 448, 1115

Krš 702, 705, 706, 871

Kršlja 458, 463, 490

Krug 696, 862, 864

Krznarici 738

Kufrini 10, 38

Kukača 486
Kukici 450, 455, 467, 476
Kula 737
Kulen Vakuf 125, 639, 673, 685, 784, 785, 786, 788, 789, 791, 792, 794, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 807, 809, 810, 812, 818
Kunić 175, 318, 319, 467, 471, 488, 1015
Kunovac 685, 782, 784
Kupa 33, 77, 81, 82, 91, 154, 164, 165, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 182, 185, 196, 187, 190, 193, 215, 216, 217, 221, 253, 254, 255, 256, 251, 268, 272, 344, 356, 364, 491, 504, 505, 513, 520, 521, 523, 537, 594, 645, 895, 949, 950, 951, 952, 960, 963, 966, 967, 968, 972, 979, 980, 981, 989, 991, 992, 993, 994, 999, 1000, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1008, 1010, 1012, 1013, 1014, 1016, 1017, 1020, 1021, 1023, 1024, 1026, 1049, 1055, 1060, 1062, 1063, 1097, 1027, 1028, 1029, 1030, 1042, 1048, 1099, 1100, 1101, 1103, 1104, 1105, 1108, 1116, 1120, 1128, 1129, 1135, 1139
Kupčina 181, 182, 186, 190, 191, 309, 971, 991, 999, 1021, 1036, 1039, 1043, 1120, 1136, 1137, 1138, 1139
Kupčinska šuma 1001, 1003, 1007, 1013, 1051, 1052, 1053, 1063, 1067, 1074, 1030, 1042, 1049, 1063, 1105
Kupeč Dol 1081
Kupinec 965, 970, 986, 992, 1007, 1008, 1014, 1016, 1027, 2029, 1037, 1038, 1040, 1041, 1043, 1046, 1053, 1057, 1058, 1067, 1068, 1069, 1072, 1073, 1076, 1103, 1170, 1130
Kupirovo 784
Kupjak 880, 889, 894, 947
Kuplensko 135, 302, 314, 337, 342, 349, 430
Kupska dolina 885, 889, 891, 892, 939
Kureševo 743
Kurjak 673, 689, 822, 856
Kut 736
Kuterevo 728, 729, 730, 735, 833
Kuzma 263, 419, 444, 445
Kuzmanovača 693, 856
Kuželj 892, 893

L

Ladešić Draga 164, 165, 166, 173, 174, 176, 1009, 1011, 1012, 1026
Lađevac 422, 441, 449, 493
Ladevački Jelik 449
Lalić Dol 531, 540
Lapac 604, 727, 817, 818, 861, 863, 864 869
Lapačka Korita 862
Lapat 318, 319, 471
Lapovac 422, 423, 425, 427, 433, 444, 445
Lasinja 255, 260, 306, 504, 505, 516, 517 518, 520, 523, 1005, 1008, 1014, 1020, 1031, 1029, 1042, 1063, 1067, 1069
Lasinjski Sjeničak 306, 502, 505, 518 974, 977, 980, 981, 982, 984, 989, 991," 1135
Laslavić 164
Latička 482
Latin 465
Lebrenica 587
Ledenice 928, 946, 948
Lekenik 1062
Lenjingrad 161, 177, 727
Lepoglava 761, 1099
Lešće 175, 644, 701, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 712, 715, 716, 719, 724, 729„ 730, 731, 736, 739
Lešnica 890, 893, 904
Letinac 736, 766
Letište 480
Letovanić 1052, 1062
Lič 880, 892, 901, 920, 938, 955, 958
Lička Jasenica 219, 461, 468, 471, 473,. 478, 479, 480, 481, 484, 485, 486, 487,. 488, 490, 711, 731, 754
Lički Novi 637, 640, 658, 659, 832
Lički Osik 855, 856, 859
Ličko Lešće 644, 701, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 712, 715, 716, 719, 724, 730, 731, 736, 739
Ličko Petrovo Selo 454, 488, 492, 646, 779
Ličko polje 902
Ličnik 1049
Lijevo Sredičko 1029
Lijevi Štefanki 965, 970
Lika 33, 36, 65, 87, 94, 115, 124, 125, 139, 183, 199, 219, 220, 224, 242, 245, 249, 252, 262, 263, 264, 266, 276, 298, 365, 447, 461, 481, 484, 487, 488, 493, 544, 605, 614, 651, 632, 633, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 648, 649, 650, 651, 652, 654, 655, 658, 659, 660, 661, 663, 666, 667, 668, 669, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 705, 706, 707, 708, 709, 711, 713, 716, 721, 724, 726, 727, 728, 729, 730, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 750, 752,.

753, 754, 757, 758, 761, 762, 763, 767, 768, 769, 771, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 782, 789, 792, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 813, 815, 816, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 840, 842, 844, 845, 846, 947, 848, 849, 853, 854, 856, 858, 859, 860, 861, 862, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 948, 950, 952, 953, 954, 956, 960, 980, 1006, 1036, 1120
Likuž 486
Lipice 736
Lipići 398, 399
Lipik 175
Lipnik 977, 978, 1001
Lipovac 492, 749, 892
Lipovača 463, 465, 467, 492, 494
Lipovlje 729, 730, 871
Lisac 419, 422, 787
Lisina 707
Lisinje 515
Litorić 895
Livade 450, 467, 476, 810
Livi draga 886, 887
Livadina lokva 457
Logorište 28
Lokašin Dol 1081
Lokve 880, 885, 888, 892, 904, 935, 938, 949
Lomost 931
London 257, 269, 612
Loskunja 50, 225, 245, 245, 267, 292, 295, 338, 344, 345, 377, 378, 384, 393, 395, 396, 398, 400, 401
Lovinac 639, 689, 707, 739, 772, 773, 786, 797, 810
Lovrići 417
Lučani 675, 714, 720, 722, 733, 738, 742, 743, 744, 745, 748, 756, 758, 765
Lučelnica 1023, 1027, 1054, 1056, 1075
Lučko 1088
Luka 477, 850
Lukinići 289, 515, 516, 520
Lukovdol 165, 169
Lupoglav 948
Lusčani 622
Luščič 38, 39, 85, 89, 144, 365, 749

LJ

Ljeskovac 318, 319, 491, 584, 588
Ljubina poljana 685, 696
Ljubljana 33, 201, 515, 890, 897
Ljubovo 643, 644, 657, 675, 691, 777, 831, 841, 848, 855, 859, 864
Ljubošina 928
Ljupče 468, 493, 494

M

Macutovo brdo 131, 138, 392
Madrid 803
Mađari 397
Mahično 92, 1010
Maja 572, 577, 579, 608, 613, 614, 618, 622
Majske Poljane 558, 561, 562, 564, 570, 576, 611, 612, 614, 621
Majur 588
Makedonija 595, 777
Maksimir 82, 749, 1044, 1092, 1105, 1128
Mala Crkvina 338
Mala Popina 685
Mala Trepča 306, 523, 524
Malčevac 523
Mali Erljevac 985, 1009, 1010, 1012
Mali Gradac 564, 572, 574, 585, 620
Mali Kut 736
Malić kosa 421
Malička 230, 234, 290, 384, 499, 502, 506, 508, 510
Malo Polje 856
Maljevac 340, 424, 454
Maljkovac 720, 721, 722, 765
Maljković Vrelo 720
Mandići 342
Maralica 857
Marakovo brdo 34
Maric kosa 428, 433
Marija Trošt 890, 891, 893
Marindol 171, 174
Martin Brod 784, 807, 808, 865
Martin Most 492
Maševo 958
Mašića Budžak 707
Mažinovići 627
Mašvina 250, 251, 454, 458, 459, 463, 467, 468, 472, 476, 477, 478, 481, 483, 489, 491, 492, 493, 494, 495
Mateško Selo 1019
Mazin 673, 689, 773, 776, 778, 779, 785, 791, 793
Mazinska Previja 791
Mečenčani 248
Medak 639, 674, 679, 736, 856, 859, 869
Međeđak 344
Međuvođe 531
Mekinjari 641, 673, 689, 829, 859, 869

Mekušje 77, 111, 141, 184, 186, 1038, 1059
Mekušanski Lug 129
Mekušansko polje 42
Melnica 459
Meljinovac 802, 862
Metlika 202, 1052
Mihajlovići 401, 402, 423
Mihajlović Poljana 423
Mihalić Selo 160, 163, 164
Mihaljevac 675, 845
Miholjsko 216, 245, 308, 310, 342, 344, 390, 430
Mikašinovići 538
Milan 173, 175 -
Milčeve stijene 894
Miline klade 340
Milkovići 456, 487
Miloševići 467
Miljevac 454
Miljuši 138
Mirčići 467
Mirići 551
Miškovići 675, 756
Mišljenovac 863
Mitrovica 761
Mlakovac 311, 341
Močila 170, 350, 251, 302, 318, 319, 325, 437, 458, 464, 465, 467, 468, 471, 472, 480, 491, 492, 493, 494
Modrići 250
Modruš 770, 909, 910, 913, 918, 919, 923, 928, 929, 947, 953, 954, 955, 956, 958, 960
Mogorić 637, 639, 674, 679, 687, 727, 794, 856
Mokro Polje 812
Molat 686
Morave 753
Moravice 306
Moskva 161, 177, 178, 262, 271, 308, 371, 535, 612, 704, 705, 727, 942, 1035, 1065
Moslavina 1074
Mostanje 34, 37, 41, 42, 48, 98, 186, 372
Mošun 921
Mračaj^ 421, 435
Mrakužić 1132
Mrđenovići 431
Mrežnica 158, 159, 160, 165, 170, 172, 174, 175, 186, 187, 193, 242, 243, 244, 246, 261, 268, 272, 428, 456, 457, 462, 473, 529, 530, 532, 537, 548, 549, 996, 1005, 1015, 1016, 1026, 1030, 1115
Mrežnički Brig 1000
Mrežnički Novaki 1000
Mrkopalj 735, 766, 880, 892, 893, 894, 895, 904, 945, 947, 950, 958
Mrsinje 851
Mrzli Dol 948
Mrzlo Polje 37, 38, 84, 85, 87, 158, 171 364, 447, 449, 451, 452
Mrzljaki 1015
Mudrić Selo 493
Muljci 517
Munjasi 528, 540
Murkovići 735
Mutilić 673, 689, 693, 777, 778, 822
München 913

N

Nadurljaj 782
Nadvrelo 685
Napijale 342
NDH 19, 70, 74, 115, 143, 166, 199, 200,. 204, 212, 214, 215, 265, 275, 276, 286, 288, 292, 314, 315, 327, 411, 416, 418, 441, 442, 444, 453, 498, 527, 532, 555, 556, 606, 607, 608, 610, 617, 772, 773, 796, 808, 811, 812, 813, 837, 882, 887,. 897, 910, 912, 918, 929, 939, 964, 965,. 967, 968, 1082, 1097, 1112, 1129
Nebljusi 802, 805, 862, 864
Neteka 783
Netretić 70, 147, 148, 154, 165, 166, 169, 170, 174, 175, 176, 194, 973, 978, 987,. 1001, 1004, 1005, 1009, 1011, 1013, 1014, 1015, 1017, 1022, 1023, 1031,. 1104, 1120
Nikolići 725
Nova Gradiška 968, 1128
Novaki 1101, 1121, 1128
Novakovići 353
Nova Kršlja 443, 459, 467, 476, 492, 494
Novi 920, 946
Novigrad 170, 174, 176, 360
Novi Vinodol 67, 752
Novo Mesto 17
Novo Selo 614, 1081, 1086, 1102, 1103, 1127, 1142
Novska 161, 163

NJ

Njemačka 60, 79, 83, 85, 90, 115, 116, 154, 158, 178, 198, 201, 235, 275, 276, 289, 316, 370, 413, 415, 416, 417, 420, 424, 444, 445, 446, 447, 452, 473, 478, 498, 501, 503, 504, 525, 559, 562, 565, 607, 741, 742, 746, 747, 776, 778. 781,

850, 884, 899, 909, 911, 915, 969, 980, 1024, 1056, 1065, 1067, 1071, 1082, 1087, 1088, 1090, 1094, 1103, 1112, 113, 1124,

O

•Obijaj 613, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 624, 625, 864
Obljajac 475
Ogulin 63, 64, 82, 95, 99, 103, 122, 123, 168, 174, 216, 218, 219, 226, 244, 246, 257, 264, 268, 272, 293, 318, 321, 347, 441, 442, 448, 449, 457, 462, 466, 474, 482, 485, 491, 492, 504, 527, 534, 536, 537, 539, 540, 633, 540, 633, 653, 704, 743, 751, 754, 757, 895, 900, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 918, 919, 921, 922, 923, 925, 929, 930, 931, 932, 933, 935, 936, 946, 947, 949, 950, 951, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 980, 981, 1015, 1020, 1023
Ohrid 652
Okić 985, 1007, 1038, 1057, 1081, 1083, 1086, 1090, 1091, 1092, 1093, 1098, 1099, 1101, 1103, 1104, 1108, 1111, 1112, 1113, 1114, 1120, 1121, 1124, 1125, 1127, 1128, 1131, 1132, 1134
Oltari 729
Omsica 791
Ondić 689, 822
Opaćića dolina 862
Opačića gaj 865
Opačići 417
Orašac 800
Oraovac 675, 685, 780, 849, 862
Orehovica 1102, 1143
Orešje 1081
Orlovac 33
Orljava 622, 626
Ornice 674, 679
Orovac 824, 852, 859, 864
Osojnik 167, 168, 528
Osole 1020
Osredci 781, 784, 786, 787, 792
Ostrožin 181, 186, 191, 254, 296, 306, 344, 351, 483, 507, 512, 517, 519, 521, 522, 523, 524, 1006, 1020, 1063, 1116, 1139
Ostrvica 639, 674, 679
Osunje 1104, 1106
Oštarije 463, 487, 491, 909, 956, 958
Oštarijski Stanovi 449
Otočac 363, 409, 633, 636, 637, 639, 675, 678, 688, 703, 704, 705, 708, 709, 712, 714, 715, 716, 723, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 742, 748, 753, 754, 757, 761, 766, 768, 832, 845, 954
Otok 539, 622
Otrić 784, 796
Otruševac 1092
Ovčje polje 742, 747
Ozalj 32, 78, 83, 84, 85, 92, 165, 188, 201, 202, 359, 978, 987, 1001, 1010, 1013, 1015, 1017, 1023

P

Padalište 916
Pag 946
Paka 977
Paljugi 1081, 1100
Panos 743, 746, 747, 748, 749
Papuča 576
Partizansko Žarište 46, 299
Pastuša 247
Pašin Potok 443
Pavlice 479
Pavlovac 409, 411, 413, 427, 431, 674, 697
Pavlovčani 1081
Pazarište 656, 657, 666, 729
Pecka 212, 230, 246, 286, 290, 311, 312, 384, 499, 502, 503, 506, 507, 508, 510
Pećani 675, 820, 826, 829, 841, 859
Pećno 1084, 1085, 1088, 1092, 1094, 1095, 1096, 1098, 1103, 1106, 1107, 1139
Perčić 520
Perići 262, 263, 265, 338, 344, 350, 402, 535, 538, 996
Perjasica 102, 150, 161, 169, 172, 174, 193, 201, 205, 242, 243, 253, 272, 295, 315, 342, 343, 344, 345, 354, 356, 384, 385, 387, 396, 421, 445, 451, 453, 456, 458, 466, 528, 529, 531, 533, 534, 535, 536, 538, 540, 541, 546, 549, 955, 995, 996, 1001
Perkovac 619
Perna 212, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 246, 258, 265, 279, 286, 288, 308, 310, 345, 347, 350, 384, 499, 502, 503, 506, 507, 508, 510, 511
Perušić 633, 636, 656, 694, 708, 784, 873
Pesnici 404
Petehovac 901, 902, 903
Petkovica 351, 393, 402, 434
Petrekovo 1015
Petričko Selo 1139
Petrinja 226 247, 248, 497, 559, 560, 571, 578, 579, 580, 582, 600, 605, 606, 1024

Petrinjsko Selo 973, 1006
Petrinjski Stani 1063
Petrova gora 51, 52, 96, 103, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 118, 119, 128, 129, 130, 132, 135, 136, 139, 141, 150, 153, 155, 161, 212, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 225, 227, 228, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 241, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 253, 254, 267, 281, 289, 291, 295, 299, 307, 314, 324, 325, 326, 331, 339, 340, 341, 343, 344, 347, 348, 349, 350, 351, 354, 389, 397, 403, 405, 436, 456, 478, 482, 484, 485, 486, 487, 492, 506, 508, 509, 511, 512, 523, 524, 626, 982, 983, 984, 988, 1000, 1004, 1006, 1009, 1012, 1021, 1022, 1111, 1115,
Petrovac 230, 324, 326, 497, 654, 1022 1116, 1119, 1123
Petrovina 1003, 1030, 1081, 1082, 1084, 1092, 1098, 1100, 1104, 1106, 1125, 1129
Pilje 467
Piljuge 535
Pirovište 862, 864
Pisarovina 103, 200, 226, 257, 260, 318, 512, 520, 963, 965, 966, 973, 975, 979, 980, 981, 982, 983, 985, 986, 988, 991, 992, 993, 996, 997, 1000, 1004, 1005, 1006, 1008, 1014, 1016, 1018, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1028, 1029, 1030, 1031, 1034, 1037, 1038, 1039, 1040, 1045, 1046, 1047, 1052, 1053, 1054, 1056, 1057, 1059, 1060, 1062, 1063, 1065, 1066, 1067, 1068, 1069, 1070, 1072, 1073, 1075, 1076, 1097, 1098, 1099
Pišać 673, 689
Pišćevina 431
Pištenik 472, 480, 481
Pješćanica 288, 497, 499, 502, 503, 517, 519, 521
Pjevci 450, 457, 487
Planina 1106
Plaše 551, 899, 907, 948, 949, 951, 956
Plaški 219, 244, 267, 318, 319, 325, 347, 363, 396, 437, 441, 461, 462, 463, 465, 467, 468, 471, 472, 473, 476, 478, 481, 483, 484, 485, 488, 491, 909, 910, 911, 912, 914, 916, 919, 930, 932, 953. 957, 958
Plaščanska dolina 219, 299, 325, 344, 484, 916
Plavča Draga 219, 246, 396, 464, 472, 481, 485, 487, 488, 490, 509
Plavno 685, 796
Pleš 1093
Plitvice 441, 674, 702, 815, 816, 826, 831, 833, 836, 850, 857, 867
Plitvička jezera 443, 445, 488, 645, 646 652, 697, 734, 850, 857, 869, 872 '
Plitvički Ljeskovac 702, 857, 918
Plivnjak 425
Ploča 639, 473, 674, 679, 794, 869
Plješivica 17, 642, 649, 685, 696, 918 1081, 1082, 1109, 1126, 1131, 1132
Počitelj 674, 679, 856
Podbočje 1095
Podgorje 510, 722, 729, 730, 947
Podgrađe 1081
Podgrmeč 624
Podići 920
Podlapača 674, 680, 696, 699
Podpolje 479
Podravina 963
Podsedlo 355
Podselo 673
Podstene 893
Podsused 1105
Podum 715, 832
Podveljun 912
Pogana Jama 1096, 1101, 1102, 1121, 1140
Pogledalo 680, 753, 845, 848, 869
Pokuplje, 24, 33, 87, 92, 165, 255, 256, 261, 266, 327, 331, 347, 513, 524, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 974, 975, 976, 977, 979, 980, 982, 984, 985, 988, 990, 992, 993, 994, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1011, 1012, 1013, 1014, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1025, 1027, 1028, 1029, 1030, 1033, 1036, 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1045, 1046, 1048, 1049, 1052, 1054, 1055, 1056, 1057, 1060, 1061, 1062, 1065, 1066, 1067, 1069, 1070, 1071, 1072, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1081, 1083, 1088, 1097, 1099, 1101, 1103, 1108, 1110, 1111, 1120, 1121, 1128, 1131, 1133, 1135, 1136, 1137, 1138, 1139, 1141
Pokupska Blatnica 964, 965, 966, 967, 970, 971, 1013, 1020
Pokupska Luka 983, 989
Pokupski Gradac 182, 190, 975, 976, 986, 990, 1014, 1016, 1028, 1029, 1074
Pokupski Zgurić 1013
Pokupski Ivančici 964, 967, 968, 969, 975, 981, 983, 987, 988, 1002, 1013
Pokupsko 185, 357, 965, 966, 967, 975, 976, 979, 983, 986, 990, 992, 993, 995, 1000, 1005, 1007, 1008, 1013, 1016, 1021, 1022, 1024, 1026, 1028, 1029, 1030, 1037, 1044, 1058, 1062, 1067, 1068, 1069, 1070, 1072, 1073, 1075, 1103

Pokupsko Cerje 990, 1008, 1013, 1016
Poloj 243, 295, 310, 344, 416, 444, 445, 452, 535, 536, 538, 872
Polojska kosa 343
Poljanak 861
Poljane 401, 889
Poljanica 1081, 1131
Polje 309
Poljica 81, 623, 627, 689, 856, 1015
Ponikve 93, 154, 165, 169, 170, 171, 173, 174, 190, 506, 528, 532, 535, 539, 955, 1000, 1001, 1002, 1015
Ponor 428, 675, 825, 859
Popović Brdo 392, 1015
Popovići 487, 494
Popovo Brdo 450
Popovo Selo 174, 528, 540
Posavina 581, 976, 1005, 1088
Poštak 685
Potkokirna 785
Potok 175, 532
Praport 893, 894, 895
Prazići 935
Prekope 227, 650, 589
Prekrižje 1082, 1131
Preluka 174
Presika 886, 887, 888, 890, 891, 938
Prevoda 1107
Pribić 267, 856, 1106, 1107, 1109, 1142
Priboj 645, 697, 826, 831, 861
Pribudić 800
Prigorje 1081, 1083, 1108
Prijedor 590
Prikuplje 166, 173, 174, 301
Prilipje 1014, 1015, 1016, 1017, 1081, 1126, 1104
Prilišće 147, 154, 165, 166, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176
Primišlje 172, 216, 227, 228, 243, 246, 255, 266, 318, 319, 325, 343, 344, 356, 421, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 438, 449, 450, 451, 452, 453, 457, 458, 460, 462, 463, 465, 466, 467, 468, 473, 474, 476, 478, 482, 483, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 535, 538, 539, 956
Primišljanski Tržić 467, 474
Primorje 145, 263, 293, 707, 755, 756, 757, 765, 766, 767, 768, 769, 887, 893, 906, 946, 950, 951, 952, 954, 956, 958, 959, 960
Primošten 686
Prisjeka 184, 185, 272, 273, 342, 459, 462, 463, 800
Prhać 1081
Prkos 254, 306, 351, 512, 521, 523, 981, 982, 984, 988, 991, 999, 1013, 1020, 1028, 1042, 1046, 1116
Prljevo 685
Prodin Dol 1081
Prokika 713, 714, 723, 733, 736, 738, 744, 745, 748, 749, 754, 763, 766, 770
Prolom 569, 579, 619
Protulipe 175
Prozor 730
Prvić Luka 686
Pružja Vas 1095
Pula 245
Purgarija 1132

R

Rab 946
Rabinja 414, 415
Radatović 1081, 1133
Radmanovac 311
Radojčići 312, 919, 933, 935
Radonja 50, 131, 139, 237, 308, 310, 341, 347, 384, 392, 511
Radov Klanac 753
Raduča 674, 679, 693, 794, 856
Radulović Poljana 388, 396, 400
Rakitje 1088, 1105, 1124
Rakovac 34, 42, 48, 103, 152, 371, 372
Rakovica 170, 344, 442, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 453, 454, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 478, 484, 485, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495
Rakov Potok 86, 267, 304, 1087
Raletina 452, 531, 536
Ralići 450, 467
Ramljani 702, 703, 707, 708, 711, 728, 826
Rapajin Klanac 744, 756, 757, 758, 763
Rastoke 412, 442, 443, 449, 637, 640, 664, 666, 1081, 1106
Rastovača 452, 825
Rašeta 863
Rašetin Kraj 864
Raštela 468, 483, 492
Ravna 622
Ravna Gora 756, 893, 894, 895, 904, 945, 947, 950, 960
Ravnice 517, 621
Ravno Rašće 571, 611
Razdolje 852
Razum 1050
Razvale 714, 715, 735, 756, 763, 770
Rebić Glavica 531
Rebići 530, 546, 548, 689
Rečica 18, 27, 181, 963, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 975, 987, 989, 992, 993, 994, 1002, 1004, 1013, 1021, 1022, 1023, 1024, 1029, 1037, 1038, 1041, 1059, 1068, 1069, 1073, 1075, 1103

Reljci 1015
Repišće 1081, 1086, 1098
Rešpeternica 1081
Reštovo 1143
Ribić 1013
Ribnica 794
Ribnik 147, 154, 165, 166, 167, 175, 977, 978, 987, 994, 1001, 1004, 1005, 1013, 1014, 1015, 1017, 1018, 1023, 1031, 1104, 1141
Ribnjak 165
Rijeka 33, 34, 37, 145, 165, 168, 348, 537, 675, 890, 894, 919, 925, 932, 941, 949, 956, 957
Ripaćki Klanac 673, 805, 806
Risnjak 949, 950, 951, 952
Ritovac 768
Rizvanuša 640, 832
Rogići 736
Rogulje 575
Romčevići 1020
Rosopajnik 1015, 1016
Rostov 726
Roviška 614
Roženica 965
Rudanovac 675
Rudansko brdo 288
Rude 1093, 1104
Rudinka 454
Rujnica 454, 470, 476, 477, 483, 484, 485, 491, 492, 493
Rusija 177, 258, 259, 287, 370, 433, 704, 742, 969, 1083, 1084

S

Saborski 488
SAD 166, 532, 660, 661, 982, 1075, 1081, 1083
Sadilovac 318, 319, 454, 459, 463, 467, 468, 474, 477, 484, 486, 489, 490, 492, 494, 495
Samardžije 584
Samarevići 443
Samobor 16, 17, 18, 19, 1081, 1084, 1087, 1088, 1092, 1093, 1097, 1099, 1103, 1104, 1108, 1112, 1117, 1120, 1121, 1124, 1126, 1128, 1129, 1131, 1132, 1140
Sana 624
Sanski Most 805
Sava 18, 590, 645, 1006, 1097, 1131
Savići 417
Selakova Poljana 249, 1119
Selce 33 59, 63, 74, 98, 906, 907
Selište 246, 555, 561, 563, 565, 565, 572, 599, 610, 611, 612, 614, 617, 618, 621, 625
Senj 537, 546, 637, 703, 714, 715, 720, 723, 728, 729, 730, 744, 748, 749, 751, 752, 754, 755, 756, 766, 768, 948, 950, 951, 957, 958
Seočani 935
Serdari 948
Sertić Poljana 861
Severin 165, 169, 175, 185, 947
Sića 172
Sinac 702, 705, 708, 709, 711, 723, 731, 754
Sipići 348, 402
Sisak 79, 112, 203, 224, 248, 249, 256, 364, 571, 578, 597, 598, 605, 970, 997, 998, 1000, 1006, 1014, 1016, 1024, 1030, 1035, 1052, 1063, 1094, 1103, 1108, 1128
Sjeničak 96, 119, 120, 121, 122, 162, 212, 228, 229, 252, 254, 268, 287, 295, 297, 306, 315, 351, 369, 498, 500, 502. 505, 512, 518, 519, 521, 523, 974, 977, 980, 981, 982, 984, 988, 989, 991, 999, 1000, 1002, 1020, 1027, 1042, 1046, 1061, 1116, 1137
Sjeverno more 371
Skadar 673
Skakavac 246, 351, 355, 356, 393, 394, 396, 509, 520, 524, 1005, 1020, 1041
Skela 566
Skrad 44, 45, 172, 228, 242, 246, 272, 295, 337, 384, 387, 388, 456, 885, 886, 888, 891, 892, 904, 942, 947, 959, 1115
Skradska gora 44, 226, 227, 344
Skupica 1015
Slatina 625
Slavetić 1081, 1096, 1098, 1106, 1140
Slavetićko 1081, 1093
Slavonija 513, 583, 590, 591, 605, 819, 1048
Slavonska Požega 590
Slavonski Brod 605
Slavsko Polje 504, 510, 519, 521, 522
Slovenija 16, 19, 154, 165, 169, 171, 173, 174, 187, 202, 204, 447, 525, 729, 777, 868, 892, 893, 895, 950, 952, 1006, 1016, 1031, 1090, 1094, 1095, 1106, 1122, 1129, 1143
Slovenski Kuželj 892
Slunj 37, 42, 51, 103, 216, 217, 218, 226, 244, 246, 257, 258, 264, 268, 272, 275, 277, 285, 286, 287, 289, 292, 297, 300, 301, 303, 310, 318, 321, 323, 344, 345, 347, 352, 356, 397, 402, 404, 411, 412, 413, 417, 418, 422, 423, 425, 428, 429, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 437, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 457,

458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 472, 473, 474, 476, 477, 478, 482, 486, 487, 489, 490, 491, 492, 493, 535, 539, 604, 617, 910, 916, 932, 956
Slunjska brda 48, 1015
Slunjsko Vrelo 454
Slušnica 460, 462, 467
Smiljan 637, 638, 639, 640, 644, 653, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 674, 676, 679, 693, 738, 832, 856
Smoljanac 489
Smoljčići 948
Snos 415
Solić brdo 521, 999
Solna 608
Sošice 1081, 1082, 1104, 1107, 1108, 1143, 1144
Sovjetski Savez 28, 30, 60, 71, 85, 150, 158, 166, 177, 196, 198, 224, 265, 283, 289, 316, 320, 322, 328, 331, 375, 382, 426, 446, 447, 498, 501, 503, 504, 506, 526, 564, 565, 607, 612, 652, 655, 656, 705, 724, 726, 742, 758, 770, 773, 778, 779, 781, 850, 884, 915, 969, 1033, 1034, 1065, 1067, 1069, 1071, 1087, 1112
Sparenjak 445
Spilja 939
Split 21, 37, 62, 114, 168, 268, 362, 649, 754, 755, 813, 861, 919,
Srb 126, 636, 639, 641, 645, 646, 672, 678, 685, 689, 691, 692, 696, 727, 742, 773, 775, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 787, 788, 789, 793, 795, 798, 807, 842, 864, 865
Srbija 116, 144, 264, 287, 301, 364, 411, 415, 444, 445, 447, 451, 499, 500, 525, 556, 562, 583, 586, 595, 614, 618, 777, 817, 835, 850, 912
Srbski Klanac 673, 784, 785, 786
Srednja Gora 643, 649, 673, 683, 685, 689, 777, 822, 856, 859
Sremska Mitrovica 262, 263, 761, 880
Srima 686
Srpske Moravice 63, 160, 192, 312, 880, 894, 895, 896, 900, 903, 915, 920, 932, 933, 938, 942, 943
Srpski Blagaj 409, 410, 413, 417, 428, 437
Stabandža 619, 621
Stanišići 1084
Stajnica 714, 715, 717, 718, 735, 741, 742, 746, 747, 748, 754, 756, 758, 763, 766, 770
Stakići 1125
Stalak 921
Stankovo 1081, 1098
Stara Gradiška 95, 163, 187, 250, 1089
Stara Kršlja 459, 476, 492, 494
Stari Brinj 742
Stari Laz 894, 904
Stari Trg 895
Staro Selo 499, 500, 574, 618, 619, 620, 621, 626, 715
Stative 91, 92, 93, 170, 176, 190, 1009, 1012, 1015, 1104
Štipan 254, 280, 288, 289, 295, 306, 351, 499, 502, 506, 507, 515, 516, 517, 518, 519, 521, 522 1116
Stojdraga 1093, 1095, 1107, 1108, 1129, 1141, 1142
Stojmerić 416
Stolice 107, 238, 300, 346, 682
Strmac 23, 991
Stubica 750
Studena 618, 621
Stupačinovo 658
Stupljansko Selo 1051
Stupnik 1088, 1092
Subotica 780
Sudari 534
Sušak 114, 145, 146, 364, 525, 526, 881, 882, 894, 902, 919, 945, 949, 951, 952, 954, 956, 958
Suva Perna 347
SuvatSa 1016, 1061
Suvaja 781, 782, 784, 785, 786, 787, 792
Sunger 892, 947
Svakuša 675
Sveta Jana 1081, 1084, 1085, 1104, 1106, 1110
Sveta Margareta 43, 1010
Sveta Nedjelja 16, 1091, 1128
Sveti Ivan 738
Sveti Jakov 738
Sveti Juraj 729
Sveti Križ 1095
Sveti Martin 1108, 1130
Sveti Petar 163
Sveti Trnov 477
Svinjarica 45, 46, 48, 50, 232, 235, 299, 311, 337, 342, 348, 378, 388, 400, 401
Svinjica 248, 340
Svojič 343, 528, 530, 535

Š

Šalamunić 675, 687, 693, 841, 859
Samarica 227, 247, 325, 509, 569, 571, 579
Šanj 582
Šašava 618, 622
šaš 450, 467

šašin
Sašin Dol 457
Sašina Glavica 458
Šatrnja 560
Šeganovac 675, 844, 845
Sekići 935
Šepurina 686
Šibenik 362, 563, 581, 645, 686, 813
Šibine 558, 564, 617
Sijanov Klanac 727, 761
Šikara 967, 980, 983
Široka Draga 894
Široka Kula 674, 679, 680, 693, 736, 836, 841, 855
Široka Rijeka 212, 244, 250, 279, 286, 290, 310, 318, 319, 339, 340, 435
Šižljavić 70, 72, 191, 272, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 973, 974, 975, 976, 977, 678, 980, 982, 983, 984, 986, 988, 992, 993, 994, 1002, 1003, 1004, 1008, 1016, 1022, 1023, 1024, 1028, 1029, 1036, 1037, 1054, 1059, 1061, 1067, 1068, 1069, 1073, 1074, 1075, 1138
šišljavička šuma 1049, 1052
Škalić 737, 739, 746, 758, 768, 833, 924
Škamnica 709, 741
Škare 472, 488, 644, 678, 703, 704, 708, 709, 711, 712, 715, 716, 723, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 736, 754, 756, 832
Škerići 528, 530
Skokovi 627
Slivnjak 228, 232, 235, 236, 242, 245, 264, 344, 384, 416, 417, 421, 422, 427, 428 432 435 445
Šljivovac 306, 502, 507, 512, 515, 521
Španija 115, 118, 235, 263, 371, 381, 382, 455, 601, 634, 647, 648, 663, 791, 819, 902, 1082
Španovo Brdo 508
Štefanki 965, 970, 1005
Šturlići 323, 476, 477, 483, 492, 493
Štikada 689
Štrkova Lokva 452
Svarča 25, 26, 80, 137, 340, 364, 365
Švica 760
Švračkovo Selo 673, 689

T

Taborište 449
Tavan 618, 626
Tičak 420
Tičevo 850
Tičkova Dolina 417
Tihovo 891, 904
Tihvin 726
Tisovac 729, 730, 1096, 1104, 1106
Tiškovac 685, 784
Tobolić 243, 246, 318, 319, 325, 382, 441, 447, 449, 450, 451, 452, 455, 456, 461, 463, 465, 467, 472, 474, 475, 480, 481, 483, 486, 487, 488, 698
Točak 376, 415, 428, 434, 536
Tolić 673, 689
Tomaševac 406, 1084 1096,
Tomići 312, 920, 924, 925, 926, 933, 935
Tomin Vrh 710, 756
Tončić Selo 166
Toplice 1085, 1100
Topolovac 1056
Topusko 118, 119, 212, 257, 268, 269, 275, 344, 347, 353, 354, 355, 500, 501, 505, 506, 507, 508, 509, 517, 524, 620, 622, 626, 1115
Tounj 526, 531, 532, 537, 540, 550
Tounjčica 243
Tounjski Tržić 444, 445, 449, 452, 462, 466, 467, 473, 474, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 489, 535, 539
Tramošnjak 578
Tribalj 946
Trbovići 312, 920, 933, 935
Trebinje 268
Trepča 254, 499, 507, 512, 515, 516, 523, 524, 570, 988, 993
Trešnjevka 17, 93
Tribunj 686
Trnovac 124, 247, 248, 572, 583, 590, 615, 620, 640, 697, 708, 760, 827, 828, 853, 854, 855
Trošmarija 167, 539, 906
Trstenica 512
Tršac 454, 468, 470, 492, 492
Trubar 850
Trudbenik 1095
Trupinjak 235, 295, 337, 338, 344, 345, 383, 421, 422, 997
Trupinjska kosa 350
Tržačka Raštela 267, 268, 469, 483, 492
Tuk 455, 483, 488, 675, 735, 823, 824, 849, 851, 852, 859
Tupalo 689
Turanj 44, 48, 57, 61, 67, 75, 77, 97, 98, 111, 181, 184, 186, 187, 201, 225, 372, 404, 1005
Turjanski 675, 691, 693, 695, 707, 753, 861
Turopolje 1088
Turska 45
Tušica 641, 856
Tušilovački Cerovac 131
Tušilović 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 57, 159, 181, 184, 185, 186, 200, 212, 225, 268, 286, 288, 310, 337, 341,

350, 352, 353, 372, 373, 392, 396, 398, 401, 404, 405, 996, 1000
Tužević 675, 688, 709, 714, 715, 717, 718, 721, 724, 733, 735, 743, 749, 752, 756, 758, 768, 833, 957, 958
Tuzla 203

U

Udbina (Karlovac) 34, 71, 79, 184
Udbina 125, 633, 637, 639, 641, 654, 674, 678, 696, 774, 775, 776, 777, 781, 788, 791, 792, 794, 797, 804, 809, 810, 811, 823, 829, 830, 859, 860, 865, 869, 871, 872, 875
Udine 833
Una 225, 247, 588, 624, 784, 785, 809
Utinja 218, 306, 344, 353, 354, 355, 356, 394, 521, 522, 523
Uvalica 675, 816, 886
Urugvaj 1081, 1084
Užice 583

V

Vagan 126
Vaganac 454, 465, 489, 491, 492, 493
Varaždin 1107
Varoš 627
Vedašić 675
Velebit 658, 666, 673, 693, 728, 794, 836
Velešnja 587
Velika 1002
Velika Gorica 1012, 1013, 1016, 1020, 1029, 1053, 1062, 1076, 1088, 1097, 1103
Velika Jelsa 90, 91, 971, 976, 978, 983, 985, 987, 990, 994, 1000, 1001, 1002, 1004, 1005, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1015
Velika Kapela 751, 754, 956
Velika Kladuša 42, 51, 97, 103, 118, 119, 163, 185, 212, 218, 223, 249, 260, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 286, 289, 290, 291, 292, 297, 300, 301, 310, 311, 314, 316, 321, 323, 324, 331, 333, 339, 340, 344, 352, 353, 356, 357, 428, 448, 454, 507, 623, 627, 980, 996, 998, 1115, 1118, 1119
Velika Popina 784, 785, 794, 797, 813
Velika Solna 599
Velika Trepča 306, 520, 523, 524
Veliki Erljavac 985
Veliki Gradac 586
Veliki Kut 736
Veliki Lisac 416, 419, 422, 423, 438
Veljun 28, 181, 186, 216, 217, 218, 253, 255, 258, 262, 263, 264, 267, 270, 272, 275, 277, 288, 292, 295, 297, 303, 310, 311, 316, 318, 321, 323, 338, 344, 348, 350, 351, 354, 356, 395, 397, 402, 404, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 223, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 434, 435, 437, 438, 439, 444, 445, 446, 447 448, 449, 451, 466, 500, 535, 536, 539, 916, 932, 996, 997, 1002, 1010, 1013, 1016
Veljunska Glina 416, 424, 431, 435
Vera 318, 319, 490
Vidići 378
Vidovići 515
Viduševac 599, 608
Vile 341
Vilin Točak 341, 349, 376, 430
Vinica 170, 173, 918, 1015
Vinodol 722, 947
Visočka 536
Visuć 673, 689, 810, 822, 826, 854
Višošević 1084, 1098
Viševica 901, 902, 904, 905, 958
Višnjica 535
Vitasi 549
Vitunj 915, 928, 930, 935
Vivodina 92, 1081, 1109, 1110
Vlahović 571, 576, 580, 589, 613
Vlaška Voda 887, 890, 891
Vlaškovec 1081
Vodena Draga 171, 175
Vodice 686, 754, 777
Vodostaj 83, 190, 980
Vodoteč 718, 733, 748, 749, 758, 957, 958
Vojišnica 217, 253, 306, 353, 354, 404, 1117
Vojnić 18, 37, 44, 49, 51, 56, 57, 102, 103, 108, 112, 199, 202, 216, 217, 218, 226, 234, 245, 246, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 264, 266, 270, 273, 275, 276, 285, 286, 288, 292, 297, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 314, 318, 321, 323, 324, 326, 337, 338, 340, 341, 342, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 376, 378, 379, 380, 390, 392, 393, 398, 402, 404, 405, 406, 407, 441, 444, 504, 506, 509, 511, 535, 567, 622, 955, 999, 1000, 1115, 1116, 1117, 1118, 1130
Vojnovac 488
Vojvoduša 748, 756, 758, 768
Volavčica 1100
Volovje 1081, 1091, 1106
Voslić 1013

Vranov Dol 1081
Vranovina 622, 626
Vranovača 675, 849
Vranješi 531, 532
Vrapče 1121
Vrata 887, 901, 920
Vrataruša 948
Vratnik 342, 395, 744, 751
Vražnica 1050, 1101
Vrbovsko 103, 226, 482, 903, 910, 946, 947, 956, 957, 1014, 1020
Vrebac 639, 674, 679, 857
Vrelo 461, 492, 641, 675, 727, 753, 845, 921, 935
Vrelina 857
Vrelo Mrežnica 251, 264, 455, 472, 489, 491
Vrelo Utinja 355, 394
Vrginmost 36, 37, 50, 84, 96, 103, 180, 182, 212, 216, 217, 226, 247, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 268, 273, 285, 286, 288, 289, 291, 300, 301, 303, 307, 310, 312, 313, 318, 321, 323, 324, 326, 338, 344, 345, 354, 355, 376, 385, 405, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 506, 507, 509, 510, 511, 512, 513, 516, 515, 517, 518, 520, 524, 559, 560, 567, 573, 614, 974, 1003, 1008, 1020, 1028, 1031, 1115, 1116
Vrhovine 124, 219, 705, 712, 716, 731, 732, 736, 754, 824, 851, 854, 857, 858, 860, 861, 869, 871
Vrilo 708, 739
Vrnograč 268, 428, 618, 619, 620, 622, 623, 626, 627
Vrpile 675, 852, 860
Vrsta 470, 483, 492, 493
Vršič 887, 893
Vrteško 1016
Vrtoče 800, 801, 802, 805, 807, 809, 842
Vuceliči 531
Vučetići 342
Vučjak 170, 963, 966, 968, 969, 977, 980, 987, 1000, 1001, 1011, 1012, 1018
Vučkovići 128, 216, 244, 245, 347, 350, 900
Vuglovac 107
Vujčin Gaj 422, 425, 426
Vujnova Glava 675, 846, 847
Vujnoviči 903
Vuka 524
Vukova 736
Vukelići 706, 924, 926, 935
Vukova Gorica 93, 147, 148, 154, 155, 165, 166, 169, 170 171, 173, 176, 977, 1015, 1016, 1017, 1026, 1104
Vukmanić 1005
Vukmirovići 417
Vukomerička Gorica 1016, 1021, 1031
Vukov Badanj 577
Vuksani 582
Vukšin Šipak 971

Zadar 772, 790, 793, 795
Zadobarje 75, 91, 92
Zagorje 991, 1101, 1131
Zagrad 83, 966, 969, 978
Zagreb 16, 17, 18, 19, 22, 23, 25, 27, 28, 33, 35, 36, 42, 56, 60, 62, 64, 65, 66, 74, 76, 82, 86, 90, 91, 93 94, 95, 96, 97, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 137, 139, 147, 149, 150, 152, 153, 155, 156, 157, 159, 160, 165, 168, 177, 179, 180, 181, 183, 187, 191, 192, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 212, 221, 223, 224, 225, 235, 239, 240, 241, 244, 246, 249, 251, 256, 257, 260, 264, 265, 266, 267, 271, 272, 287, 288, 334, 342, 354, 367, 414, 415, 421, 441, 447, 449, 452, 454, 469, 479, 489, 497, 503, 512, 513, 524, 537, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 550, 551, 552, 558, 563, 597, 598, 602, 603, 604, 607, 608, 610, 621, 633, 634, 635, 638, 645, 648, 650, 651, 653, 654, 656, 658, 661, 674, 675, 677, 701, 702, 703, 704, 722, 723, 727, 728, 735, 736, 739, 741, 742, 745, 749, 751, 754, 755, 766, 773, 774, 775, 776, 778, 792, 803, 819, 820, 822, 851, 852, 854, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 881, 882, 884, 885, 887, 889, 890, 894, 897, 899, 901, 902, 907, 910, 913, 923, 931, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 948, 954, 963, 967, 968, 974, 979, 982, 983, 984, 989, 990, 991, 992, 999, 1002, 1005, 1006, 1007, 1008, 1011, 1013, 1014, 1016, 1027, 1029, 1030, 1033, 1034, 1035, 1038, 1042, 1043, 1044, 1045, 1048, 1051, 1053, 1057, 1066, 1069, 1070, 1071, 1072, 1073, 1075, 1076, 1077, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1087, 1088, 1098, 1090, 1097, 1098, 1099, 1101, 1102, 1103, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1105, 1106, 1108, 1109, 1110, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1117, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1136, 1139, 1141, 1143
Zaklopac 775, 781, 784
Zalesina 886, 889
Zaloka 85
Zamršje 970, 971
Zapoljak 483, 493

Zaprežić 1131
Zastinje 1015
Zatezali 529
Zaton 686, 777
Zavlaka 685, 782, 784
Zavode 674
Završje 1015
Zbjeg 167, 216, 243, 244, 246, 250, 251, 263, 267, 268, 302, 318, 319, 325, 382, 441, 447, 449, 450, 451, 452, 455, 459, 460, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 472, 474, 475, 477, 488, 489, 492, 493, 494, 683, 935
Zborište 618, 619, 620, 627
Zdenčina 988, 1000, 1007, 1029, 1031, 1038, 1043, 1050, 1059, 1062, 1063, 1072, 1075, 1082, 1086, 1089, 1090, 1105, 1108, 1114, 1117, 1124, 1125, 1126, 1129, 1136, 1138
Zdihovo 167, 168, 169, 170, 173, 175, 534, 637
Zebići 488
Zečeva Varoš 499, 450, 451, 453, 467, 472, 482
Zeleni Vir 886
Zemun 601
Zgurić 1013
Zilje 173
Zimić 314
Zorići 450
Zorkovac 1104
Zrinj 574, 575, 577, 622
Zrinjevac 65
Zrinjska gora 247
Zrmanja 672, 685, 739, 785, 794
Zrnići 312, 933, 935
Zvečaj 159, 164

Ž

Zakanje 176
Zarkovac 565
Zdralići 353
Zednik 780
Zegar 778, 781, 793, 863, 864
Zičara 1143
Židovski jarak 1095
Zirovac 247, 589, 590, 620, 621, 622, 624
Zivković Kosa 311
Znidovac 921
Zubrinci 173
Žumberak 29, 33, 43, 168, 171, 187, 200, 974, 976, 985, 995, 1001, 1002, 1003, 256, 260, 272, 327, 331, 357, 513, 524, 1005, 1006, 1007, 1012, 1014, 1016, 1017, 1018, 1020, 1021, 1023, 1024, 1028, 1029, 1030, 1031, 1036, 1044, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056, 1059, 1060, 1062, 1063, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1088, 1089, 1092, 1093, 1094, 1097, 1098, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1110, 1111, 1114, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1128, 1129, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1139, 1141, 1143, 1144
Zumberačka Kupčina 1084
Zupanjdol 733, 736, 744, 748, 749, 756, 758, 768
Žuta 854
Žuta Lokva 709, 714, 715, 742, 744, 747, 748, 749, 750, 766, 768, 924, 958

S A D R Ž A J

JAKOV BLAŽEVIĆ
Uvodna napomena 5 — 8
Napomene redakcije 9 — 12.

K A R L O V A C

VEĆESLAV HOLJEVAC
Od okupacije do prvog partizanskog odreda 15 — 53-

Ing BARTOL PETROVIĆ
Djelatnost karlovačke organizacije KPH u danima pripreme i početka ustanka naroda Jugoslavije 55 — 67

IVO BUTKOVIĆ
Aktivnost i borba partijske organizacije u Karlovcu u godini 1941 69 — 114

Gen. puk. KOŠTA NAD
Neka sjećanja na boravak u Karlovcu, na Kordunu, u Gorskom kotaru i Lici 1941. godine 115 — 126.

Mr ĐURO ZATEZALO
Partizanska akcija u Karlovcu 17. novembra 1941. godine 127 — 141

JOSIP BOLJKOVAC
Partijski centar u Senjskoj ulici 16 143 — 15fr

Ing DRAGO LJUBIĆ
Partijska organizacija Duge Rese u prvoj godini oslobodilačke borbe 157 — 164

JOSIP BOLJKOVAC
Između Kupe i Mrežnice 165 — 176-

VLADO NOVAKOVIĆ
Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Karlovcu 1942. godine 177 —208

K O R D U N

<5en. puk. SREĆKO MANOLA
Skica za monografiju razvoja oružane borbe na Kordunu 211 — 221

Dr SAVO ZLATIĆ
Uz stranice partizanskog dnevnika godine 1941—1942. 223 — 273

Gen. puk. DUŠAN PEKIĆ
Neke specifičnosti razvoja oružanog ustanka na Kordunu 1941. godine 275 — 283

Mr MILE DAKIĆ
Razvitak i djelovanje partijske organizacije na Kordunu 1941. i u prvoj polovici 1942. godine 285 — 336

Puk. IGNJATIJE PERIĆ
Vojnić u 1941. godini 337 — 357

GRGA MILAŠINČIĆ
Sjećanje na prvu godinu rata u Karlovcu i na Kordunu 359 — 407

Ppuk. DUŠAN OPAĆIĆ
Na Veljunu 1941. godine 409 — 439

Gen. major DUŠAN LIVADA
Dijelovi kotara Slunja u ustanku 1941/1942. godine 441 — 495

Gen. ppuk. ing RADE BULAT
Sjećanje na prve dane okupacije i oružane borbe na području kotara Vrginmost 497 — 513

TEŠO BULAT
Sjeverni dio kotara Vrginmost 1941. godine 515 — 524

Puk. RACO REBIĆ
Formiranje i akcije partizanskog odreda »Dubrave« 525 — 541

Puk. MILAN JAKOVIĆ
Sjećanje na dubravski punkt 543 — 552

GLINA

RANKO MITIĆ
Neka sjećanja s Banije 555 — 591

MILAN DESPOT
Glina 1941. godine 593 — 61S

Gen. major RADOVAN GRMUŠA RARA
Sjećanje na prvu godinu ustanka u jugozapadnoj Baniji 617 — 62T

LIKA

JAKOV BLAŽEVIĆ
Sjećanje na ljude i minule događaje u Lici godine 1941. i 1942. 631 —669'

Puk. TODOR RADOŠEVIĆ
Stvaranje i organizacioni razvoj partizanskih odreda u Lici do jula 1942. godine 671 — 700

Dr NIKOLA RUBČIĆ
Zapisi i sjećanja 701 — 739

Ing DUŠANKA GRUBOR
Ustanak i razvoj borbe u brinjskom kotaru 741 — 770

Dr GOJKO POLOVINA
Sjećanje na početni period narodnog ustanka u Lici godine 1941. 771 — 813

JELENA BIĆANIĆ
Sjećanja na rad AFŽ-a u centralnoj Lici u prvoj godini rata 815 — 834

Gen. ppuk. DUŠAN VLAISAVLJEVIĆ
Neka sjećanja iz ustanka u koreničkom kotaru 835 — 848

NEDA ŽAKULA
Na zadacima Partije u prvoj godini rata 849 — 865-

JAKOV BLAŽEVIĆ
Druga okružna konferencija KPH za Liku 867 — 875

GORSKI KOTAR

TSfIKOLA RAČKI
Prva ustanička godina u delničkom kotaru 879 — 897

Gen. puk. VELJKO KOVAČEVIĆ
S Ivom Marinkovićem od Zagreba do Hrvatskog primorja 899 — 907

Prof. MIHAJLO SOBOLEVSKI
Ustanak na dijelu kotara Ogulin 1941. i početkom 1942. godine 909 — 936

PAVICA KOVAČEVIĆ
Sjećanja na punkt za vezu 937 — 943

Gen. puk. VELJKO KOVAČEVIĆ
Ustanak u Gorskom kotaru godine 1942. 945 — 960

POKUPLJE

NIKOLA BREZOVIĆ-PREBEG
Put bratstva 963 — 1031

TOMO MIKULIĆ
Razvoj NOP-a i oružane borbe u Pokuplju i okolini 1033 — 1063

FRANJO LOPAIĆ
Na Pokuplju godine 1941. 1065 — 1077

ŽUMBERAK

IVICA LOPAIĆ
Zumberak u ustanku 1941. i 1942. godine 1081 — 1110

MILKA KUFRIN
Od Okića na Kordun i Zumberak 1111 — 1134

TEŠO BULAT
U Pokuplju i Zumberku godine 1942. 1135 — 1144

REZIME 1145-1150
TUMAČ SKRACENICA 1151
KAZALO LIČNIH IMENA 1153
KAZALO GEOGRAFSKIH POJMOVA 1191

PRVA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA NA PODRUČJU KARLOVCA, KORDUNA, GLINE, LIKE, GORSKOG KOTARA, POKUPLJA I ŽUMBERKA

Izdavač
HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU, ZRINJSKOG 8

Za izdavača
mr ĐURO ZATEZALO

Redaktor
dr ĐURO STANISAVLJEVIĆ

Oprema
graf. inž. ROKO BOLANČA

Lektor
mr JOSIP SILIĆ

Korektori
ANĐELKA BUTKOVIĆ, MILE MRKALJ I JELENA ZATEZALO

Rezime preveli
ruski: prof. MILAN RADEKA
engleski: prof. MIRJANA DOŠEN
njemački: prof. JURAJ KRILČIĆ

Kazalo ličnih imena i tumač skraćenica
KATICA MESAROŠ i prof. KATICA MIHOLOVIĆ

Kazalo geografskih pojmova
SMILJA REBIĆ

Daktilograf
ANKICA POPOVIĆ

Strojni slog
ENVER HADZAGIĆ
ZLATKO VUČANJK
TOMISLAV SPORIŠ
STJEPAN SRUK

Prelom
FRANJO HLUPIĆ
MARIJAN MARKOVIĆ

Naklada 6000 primjeraka